LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJA

PIRMAS TOMAS

A

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

Lietuvių Enciklopedijos redakcija: Vaclovas Biržiška — Vyriausias redaktorius, Antanas Bendorius — redaktorius, Pranas Čepėnas — redaktorius, Juozas Girnius — redaktorius, Stasys Santvaras — sekretorius / L. E. pirmojo tomo kalbą taisė Vladas Kulbokas Liet. Enciklopedijos nugarėlę ir emblemą darė dail. J. Steponavičius C. J. Kalinauskas — Lietuvių Enciklopedijos teisės patarėjas

Lietuvių Enciklopedijos redakcinė komisija: Prel. Jonas Balkūnas, Prof. Mykolas Biržiška, Prof. J. Kaminskas, Prof. Vincas Kanauka, Prof. Steponas Kolupaila, Prof. Vincas Krėvė – Mickevičius, Prof. Kazys Pakštas, Prof. Jonas Puzinas, Vytautas Širvydas, Mykolas Tolišius, Prof. Jonas Vengris, Dr. Adalbertas Želvys

Leidžia Lietuvių Enciklopedijos Leidykla — J u o z a s K a p o č i u s
Spausdino L. Enciklopedijos spaustuvė, 330–E–St., So. Boston, Mass.
Technikinė L. E. rinkimo priežiūra ir laužymas — K. Simanavičius
L. Enciklopedijos tekstus linotipu rinko Bern. Brazdžionis, P. Pilka

Copyright 1953 by Lietuvių Enciklopedijos Leidykla

Printed in USA 1953

Lietuvos praeityje lietuviškoji knyga visada buvo vienas svarbiausiųjų ginklų savo tautai ir tautybei išsaugoti. Taip jau buvo nuo pat XVI a. antrosios pusės, kada mūsų pirmosios knygos atsirado tiek Mažojoje, tiek ir Didžiojoje Lietuvoje; tokį pat vaidmenį mūsų knyga turėjo ir XIX—XX a. Bet ypač milžinišką vaidmenį lietuviškoji knyga suvaidino nelemtojo 1865—1904 spaudos uždraudimo metu, kada visa lietuvių tauta stojo į karą prieš ligi dantų apsiginklavusią rusų policiją, žandarmeriją, pasienio sargybą. Ir tada lietuviai su jais visais kariavo tokiais ginklais, kurių nė viena kita tauta tokiais atvejais nevartojo: kariavo knygomis prieš rusifikatorių šūvius ir trėmimus iš savo krašto svetur — į Rytus ir ypač į Sibirą. Ir visdėlto per 40 kovos metų lietuviams pavyko savo priešą subombarduoti maldaknygėmis, kalendoriais, Aušromis, Varpais, Apžvalgomis, Ūkininkais, Tėvynės Sargais, Darbininkų Balsais ir daugybe kitų knygelių, knygų ir laikraščių, spausdinamų Mažojoje Lietuvoje ir Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Lygiai prieš 50 metų tą karą lietuviai ir laimėjo.

Po to truko 40 metų palyginti ramus lietuviškos knygos augimas ir klestėjimas. Bet vėl lietuvių tauta susilaukė naujo ir dar žiauresnio jau ne vien savosios spaudos uždraudimo, bet ir pastangų visą lietuvių tautą išnaikinti.

Ir todėl po visus žemynus išsisklaidžiusios lietuvių tautos liekanos vėl kovoje už savo tautos gyvybę vėl griebėsi seno išmėginto ginklo – spausdintojo žodžio knygos ar laikraščių pavidalu. Šis tikras ginklas dabartyje yra visų lietuvių vartojamas. Bet kaip ir kiekviename kare, kariams yra reikalingi ne vien lengvieji, bet ir sunkieji ginklai. Tai žinant, aplink Lietuvių Enciklopedijos iniciatorių ir leidėją J. Kapočių ir susispietė būrys bendradarbių ir kartu su juo pradėjo gaminti šitokį lietuvišką sunkųjį pabūklą. Neatsi-

žvelgiant į įvairius skeptikų balsus, tas darbas pavyko organizuoti, ir jis štai jau duodamas visai lietuviškajai visuomenei ne tik ginklu, kuris mums padės vistiek sutriuškinti geležinę uždangą, atskyrusią Lietuvą nuo viso kultūringo pasaulio, bet ir, tai uždangai griuvus ir laisvajai Nepriklausomajai Lietuvai atsistačius, įteiks atgijusiai tautai į rankas ir šaltinį žinių apie tai, kuo gyveno laisvajame pasaulyje išsklaidytieji sūnūs ir dukterys, taip pat ir kitos laisvosios tautos tuo laiku, kada pati Lietuva buvo grandinėmis apkalta ir visa krauju paplūdusi.

Tau, mūsų širdyse Laisvoji Lietuva, mes tą mūsų visų bendrą darbą dirbame ir skiriame!

Prof. Vaclovas Biržiška
Lietuvių Enciklopedijos Vyr. Redaktorius

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS I TOMO SKYRIŲ REDAKTORIAI IR BENDRADARBIAI

Ališauskas, K. ats. plk. (karo skyriaus redaktorius)
Alseikaitė-Gimbutienė, M., dr.
Andrius, J., ats. plk. (kartografijos ir geodezijos skyriaus redaktorius)
Avižonis, K., prof., dr. (Rusijos ir Lenkijos istorijos skyriaus redaktorius)
Balys, J., prof., dr. (tautosakos ir tautotyros skyriaus redaktorius)
Baltrush, H.
Bendorius, A. (geografijos skyriaus redaktorius)
Bernotawicz, J.
Bieliauskas, V. J., dr., prof.
Blekaitis, J.
Biržiška, Myk., prof.
Biržiška, Vacl. (Lietuvių Enciklopedijos vyr. redaktorius)
Biržiška, Vikt. (matematikos ir techn. skyriaus redaktorius)
Brazdžionis, Bern. (visuotinės literatūros skyriaus redaktorius)
Celiešius, P., dr.
Čepėnas, Pr. (naujųjų amžių ist. skyr. redaktorius)
Čibiras, K.
Damušis, A., prof., dr.
Girnius, J., dr. (filosofijos ir sociologijos skyriaus redaktorius)
Jakštas, J., prof., dr. (vidur. amžių ist. skyriaus redaktorius)
Jasaitis, D., dr. (medicinos skyriaus redaktorius)
Jonikas, P., prof., dr. (kalbos skyriaus redaktorius)
Jucaitis, Pr., prof., dr. (chemijos skyr. redaktorius)
Kačinskas, H.
Kačinskas, J.
Kairys, St., prof. (farmacinės chemijos skyriaus redaktorius)
Keturakis, A. (sporto skyriaus redaktorius)
Kolupaila, S., prof. (hidrologijos ir hidrografijos skyriaus redaktorius)
Končius, Ig., prof. (fizikos skyriaus redaktorius)
Krikščiūnas, M.
Kriščiukaitis, K., doc. (architektūros skyriaus redaktorius)
Krivickas, D., prof., dr. (teisės skyriaus redaktorius)
Kviklys, Br.
Leonas, J.
Literskis, V., dr. (mineralogijos ir paleontologijos skyriaus redaktorius)
Maciūnas, V., prof., dr. (liet. literatūros skyriaus redaktorius)
Masaitis, Č., prof. (astronomijos skyriaus redaktorius)
Matulaitis, K., kun.
Mažeika, P., dr. (okeanografijos ir jūrininkystės skyriaus redaktorius)
Mažiulis, A. (etnografijos skyr. red.)
Merkis, K.
Mockaitis, J., dr.
Mockūnas, J.
Motiejūnas, J., prof., dr. (veterinarijos skyriaus redaktorius)
Motūzas, A.
Musteikis, A.
Pajaujis, J., dr. (ekonomikos skyriaus redaktorius)
Paplauskas-Ramūnas, A., prof., dr.
Paršeliūnas, J., doc.
Paukštis, K.
Pauperas, J., kun. (evangelikų-liuteronų skyriaus redaktorius)
Povilaitis, B., prof. (žemės ūkio skyriaus redaktorius)
Prunskis, J., dr. (žurnalistikos skyr. red.)
Puzinas, J., prof., dr. (archeologijos sk. redaktorius)
Rauktys, J., prof. (miškininkystės skyr. redaktorius)
Razminas, K., kun.
Regelis, K., prof. (botanikos skyriaus redaktorius)
Rimšelis, V., dr.
Rukuiža, A.
Rukša, A., prof., dr. (antikos skyriaus redaktorius)
Ružancovas, A.
Saldukas, Ig., dr.
Salys, A., prof., dr. (kalbos skyriaus redaktorius)
Santvaras St., (teatro skyriaus redaktorius)
Skardžius, Pr. (kalbos skyriaus redaktorius)
Sruogienė, V., dr. (Lietuvos ist. skyriaus redaktorė)
Ščesnulevičius, K. (žuvininkystės skyriaus redaktorius)
Tamošaitis, A.
Vaičiulaitis, A.
Vaišnora, J., kun., dr. (katalikų teologijos skyriaus redaktorius)
Vasiliauskas, A., prof., dr. (padedamųjų istorijos mokslų skyriaus redaktorius)
Vėbra, J., prof.
Vitkus, B., prof.
Vizgirda, V. (dailės skyriaus redaktorius)
Zumeris, B.
Žilevičius, J., prof. (muzikos skyriaus redaktorius)

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS I TOMO SVARBESNIEJI STRAIPSNIAI IR JŲ AUTORIAI

Absorbcijos spektras, prof. Ig. Končius
Acetilenas, prof. Pr. Jucaitis
Adomas Vilnietis, dr. V. Sruogienė
Afganistanas, A. Bendorius
Afrika, A. Bendorius
Agresija, prof. dr. D. Krivickas
Aido choras, prof. J. Žilevičius
Aisčiai, prof. dr. Pr. Skardžius
Aistis Jonas, A. Vaičiulaitis
Aitvaras, prof. dr. J. Balys
Aitvaras (teatras) J. Blekaitis
Akelaitis Mykalojus, prof. Vacl. Biržiška
Akmens amžius, dr. M. Alseikaitė-Gimbutienė
Akmens kirvukai, dr. M. Alseikaitė-Gimbutienė
Albanų literatūra, B. Brazdžionis
Aleknavičius Kajetonas, prof. dr. V. Maciūnas
Aleksandra, dr. V. Sruogienė
Aliaska, A. Bendorius
Alka, dr. M. Alseikaitė-Gimbutienė
Alkas, prof. dr. Pr. Skardžius
Alksnis, prof. J. Rauktys
Amazonė, prof. Step. Kolupaila
Amerikos lietuvių taryba, prof. dr. P. Jonikas
Amino rūgštys, prof. Pr. Jucaitis
Amžinybė, dr. P. Celiešius
Andrius iš Stirlando, dr. V. Sruogienė
Andrius (Vilniaus vyskupas), dr. V. Sruogienė
Angliavandeniliai, J. Rugis
Andriušis Pulgis, prof. dr. V. Maciūnas
Anglijos lietuviai, kun. K .Matulaitis
Anglis, J. Rugis
Antkaklė, dr. M. Alseikaitė-Gimbutienė
Antropologija (filosofinė), dr. J. Girnius
Antsmilkiniai, prof. dr. J. Puzinas
Apyrankė, dr. M. Alseikaitė-Gimbutienė
Aptartis, dr. J. Girnius
Aptemimas, prof. Č. Masaitis
Arabų pinigai Lietuvoje, prof. dr. J. Puzinas
Aras, prof. dr. Pr. Skardžius
Archaizmas, prof. dr. Pr. Skardžius
Archeologiniai kasinėjimai, prof. dr. J. Puzinas
Argentinos lietuviai, K. Čibiras
Arijai, prof. dr. Pr. Skardžius
Aritmetika, M. Krikščiūnas
Arkliukai, dr. M. Alseikaitė-Gimbutienė
Arklių kapai, prof. dr. J. Puzinas
Arminas Petras, prof. dr. V. Maciūnas
Aromatiniai junginiai, prof. Pr. Jucaitis
Arsenas, prof. Pr. Jucaitis
Asmuo (sąvoka), dr. P. Celiešius
Asmenvardžiai, prof. dr. A. Salys
Asveja, prof. Step. Kolupaila
Astatinas, K. Paukštis
Ašva, prof. dr. Pr. Skardžius
Ateitininkai, prof. dr. Ad. Damušis
Atlanto charta, prof. dr. D. Krivickas
Atlanto paktas, prof. dr. D. Krivickas
Atmintis, prof., dr. V. J. Bieliauskas
Atogrąža, prof. Č. Masaitis
Atmosfera, dr. Ig. Saldukas
Atomas, prof. Ig. Končius
Atominė bomba, prof. Ig. Končius
Atonalinė muzika, J. Kačinskas
Atsišaukimai, prof. Vacl. Biržiška
Atsiminimai, prof. M. Biržiška ir prof. Vacl. Biržiška
Audimas, A. Tamošaitis
Audiniai, A. Tamošaitis
Augalų išsiplatinimas, prof. K. Regelis
Augalų kenkėjai, prof. B. Povilaitis
Augiavietės rasė, prof. J. Rauktys
Augsburgo lietuviai, prof. dr. A. Rukša
Auklėjimas, prof. dr. A. Paplauskas–Ramūnas
Auksas, prof. Pr. Jucaitis
Aukso junginiai, prof. Pr. Jucaitis
Aukštoji matematika, prof. Vikt. Biržiška
Australijos lietuviai, B. Zumeris
Australų literatūra, B. Brazdžionis
Austrijos lietuviai, kun. K. Razminas
Aušrinė (žvaigždė), prof. Č. Masaitis
Aušros gadynė, prof. M. Biržiška
Autonomistai, prof. M. Biržiška
Ave Maria, prof. J. Žilevičius
Avižos, prof. B. Povilaitis
Ąžuolas, prof. J. Rauktys
Ąžuolynai, A. Rukuiža

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS VARTOJAMOSIOS SANTRUMPOS

A = amperas
a. prieš skaičių = amžius
a. po skaičiaus = apie
a = aras (100 m²)
adv. = advokatas
agr. = agronomas
a. j. = arklio jėgų
akad. = akademija, akademikas
angl. = anglų
aps. = apskritis
ar. = arabų
archit. = architektūra
arm. = armėnų
art. = artilerija
asist. = asistentas
astr. = astronomija
atm. = atmosfera
at. sv. = atominis svoris
bendr. = bendradarbis, bendradarbiavo
bibl. = biblioteka
brig. = brigada
BRT = brutto registruotų tonų
BS = Baudžiamasis Statutas
buv. = buvęs
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia
C = Celsius
cg = centigramas
ch. = chemija
CJC = Codex Juris Canonici
cm = centimetras
cm² = kvadratinis centimetras
cm³ = kubinis centimetras
Co = Company – kompanija
ct. = centas
D = didysis
dal. = dalis
dep. = departamentas
deš. = dešinysis
dipl. = diplomas, diplomuotas
dir. = direktorius
div. = divizija
D. L. K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis
dm = decimetras
dm² = kvadratinis decimetras
dm³ = kubinis decimetras
doc. = docentas
dr. = daktaras
dr-ja = draugija
egip. = egiptiečių
ev. = evangelikų
ež. = ežeras
F = Fahrenheit
fak. = fakultetas
fil. = filosofija
filolog. = filologija
fiz. = fizika
g = gramas
g. = gimė
gen. = generolas
geogr. = geografija
geol. = geologija
gyd. = gydytojas
gimn. = gimnazija
gyv. = gyventojų
glž. = geležinkelis
glž. st. = geležinkelio stotis
gr. = graikų
gub. = gubernija
h = valanda (astronomijoj)
ha = hektaras
hebr. = hebrajų
hl = hektolitras
JAV = Jungtinės Amerikos Valstybės
ide. = indoeuropiečių
įk. = įkurtas
j. l. = nuo jūros lygio
ilg. = ilgumas, ilguma
inst. = institutas
inž. = inžinierius
IRO = International Refugee Organization
įst. = įsteigėjas, įsteigtas
JT = Jungtinės Tautos
isp. = ispanų
it. = italų
k. = kaimas
kair. = kairysis
kan. = kanauninkas
kat. = katalikų
kav. = kavalerija
kg = kilogramas
kl. = klasė
km = kilometras
km² = kvadratinis kilometras
km³ = kubinis kilometras
kom. = komisija
kpt. = kapitonas
Kr. g. = Kristui gimus
kt. = kiti
kun. = kunigas
kun-ija = kunigaikštija
kun-stė = kunigaikštystė
kun-štis = kunigaikštis
kW = kilovatas
kWh = kilovatvalanda
l = litras
lat. = latvių
leid. = leidinys, leidimas
lenk. = lenkų
liet. = lietuvių
lyg. sv. = lyginamasis svoris
liut. = liuteronų
lot. = lotynų
lt. = litas
ltn. = leitenantas

m = metras
m² = kvadratinis metras
m³ = kubinis metras
m³/sek. = kubinis metras per sekundę
m. = mirė
mag. = magistras
maks. = maksimalus
med. = medicina
mėn. = mėnuo
mg = miligramas
mil. = milionas
min. = minutė
minim. = minimalus
mjr. = majoras
mm = milimetras
mokyt. = mokytojas
msgr. = monsignore
mst. = miestas
mstl. = miestelis
muz. = muzika
N = numeris
NT = Naujasis Testamentas
ord. = ordinarinis
p. = pietų
par. = parapija
ped. = pedagogas, pedagogija
pirm. = pirmininkas
pl. = platumas, platuma
plg. = palygink
plk. = pulkininkas
plk. ltn. = pulkininkas leitenantas
pn. = panašus
port. = portugalų
pr. = prancūzų
prel. = prelatas
prez. = prezidentas
pris. adv. = prisiekęs advokatas
priv. = privatus
priv. doc. = privatdocentas
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą
prof. = profesorius
profes. = profesinis
prot. = protestantų
prov. = provizorius
provin. = provincija
psl. = puslapis
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui
R = Réaumur
r. = rytų
red. = redaktorius
RSFSR = Rusijos Sovietų Federacinė Socialistinė Respublika
sąs. = sąsiuvinis
sd. = socialdemokratų
sek. = sekundė
sen. = senovės
sk. = skaityk
skr. = sanskrito
sl. = slavų
slap. = slapyvardis
SSSR = Sojuz Sovietskich Soc. Respublik — Socialistinių Tarybinių Respublikų Sąjunga
s. st. = senojo stiliaus
ST = Senasis Testamentas
st. = stotis
str. = straipsnis
stud. = studentas
sv. = svarbiausieji veikalai
svb. = svarbiausias
š. = šiaurė, šiaurinis
šeim. = šeima, šeimyna
šv. = šventas
t = tona
t. = tomas
techn. = technika
temp. = temperatūra
teol. = teologija
tp. = tolimesniuose puslapiuose
t. p. = tas pats, ten pat
tt. = taip toliau
UN = United Nations – Jungt. Tautos
univ. = universitetas
UNRRA = United Nations Relief and Rehabilitation Administration
USA = United States of America
v. = vakarų
VDU = Vytauto Didžiojo Universitetas
vert. = vertimas, vertėjas
vet. = veterinarijos
vid. = vidutinis
vidur. = vidurinis
vyr. = vyriausias
vl. = valsčius
vlst. = valstybė
vs. = viensėdis
vyr. = vyriausias
vysk. = vyskupas
vok. = vokiečių
ž. = žiūrėk
ž. ū. = žemės ūkis
0 = geografinis laipsnis
′ = geografinė minutė
″ = geografinė sekundė
% = procentas
31953 = tretysis 1935 metų leidimas
$ = doleris
¢ = Amerikos centas

A

A, a pirmoji raidė visų, iš finikiečių kalbos išverstų, abėcėlių; semitų kalboj vadinama Aleph ir buvo tariama kaip priebalsinis gomurio garsas;graikų kalboj vadinama Alfa, ir vartota jau kaip savarankis balsinis garsas; būdama prijungta iš priekio prie graikų kalbos žodžių reiškia „ne", „be".

A (f i z i k o j) sutrumpinimas elektros mato vienetui A amperui pažymėti.

A kišeniniuose laikrodžiuose pažymi linkmę, kuria reikia pastumti rodiklis, kad laikrodis greičiau eitų (iš pr. avancer — pavaryti priekin).

a (matavimo vienetas) — aras (100 m^2 plotas).

a (m u z i k o j) pažymi 6-jį toną mūsiškėj šių dienų nuo C-dur prasidedančioj garsų eilėje. Perbrauktoji a gaidose — kamertonas. Teoriniuose veikaluose A= Adur trigarsį, a—a mol trigarsį. — A taip pat — Altus (alto balsas).

A. A. — Augustiniani ab Assumptione, sutrumpintas assumtionistų vienuolijos pavadinimas.

Aa—kryžiuočių ir kalavijuočių iškreipti Lietuvos ir Latvijos kai kurių upių vardai, vokiečiams nesuprantant tikrųjų tų upių vardų reikšmės. Tuo būdu Žemaičių Šventoji ar Šventoja buvo suskaidyta į Heilige Aa, Latvijos Lielupė į Kurische Aa, Gauja į Lieflendische Aa.

Aachen, (pr. Aix - la - Chapelle, rom. Aquisgranum) v. Vokietijos mst.; 138.000 gyv. (1952; 156.000 — 1925). Nuo romėnų laikų sieringų, karštų vandens versmių kurortas. Architektūros įžymybė yra katedra su brangiomis istorinėmis senienomis. Technikos, tekstilės, statybos ir kasyklų aukštosios mokyklos; kat. pedagoginė akademija. Audinių, drabužių, adatų, elektros reikmenų, mašinų ir gumos pramonė. Karolio D. sostinė. Čia buvo vainikuojami vokiečių karaliai. Antrojo Pasaulinio karo metu sunkiai nukentėjo nuo bombardavimų.

Aacheno kongresas (1818 IX 30—XI 21) pirmasis Šventosios Santarvės (Sainte Aliance) narių suvažiavimas. Čia nutarta evakuoti sąjungininkų kariuomenė iš Prancūzijos ir sumažinti Prancūzijos kontribucija. Anglija, Rusija, Austrija ir Prūsija slaptai susitarė bendradarbiauti, jeigu iškils nauja revoliucija Prancūzijoje.

Aacheno taika 1) 1668 VI 2: Liudvikas XIV gavo iš Ispanijos dalį Flandrijos ir Hennegau; 2) 1748 X 18 karui dėl Austrijos palikimo pasibaigus, Austrija atsižadėjo Parmos, Piačencos ir Guastallos (šias žemes gavo Ispanija) ir Prūsų nukariautos Silezijos; už tai Hannoverio kurfiurstai pripažinti Anglijos karaliais.

Aakjaer Jeppe (1866 — 1930) danų rašytojas. Danijos gamtos bei žmonių gyvenimo būdo vaizduotojas. Išsp. Vredens Born 1904, Fri Felt 1905, Rugens sange 1906 ir kt.

Aalborg š. Danijos uostamiestis Jutlandijos pusiasalyje;3 km ilgumo glžk. tiltas; 74.700 gyv. (1952).

Aalesund Norvegijos pajūrio uostamiestis; 20.000 gyv. (1950).

Aall Anathon (1867—1943) norvegų filosofas; filosofijos, religijų istorijos ir empirinės psichologijos raštų autorius; nuo 1908 prof. Oslo univ. Išsp. Macht u. Pflicht 1902 ir kt.

AA. LLM — Artium liberalium Magister (Laisvų Menų Magistras), toks mokslo laipsnis.

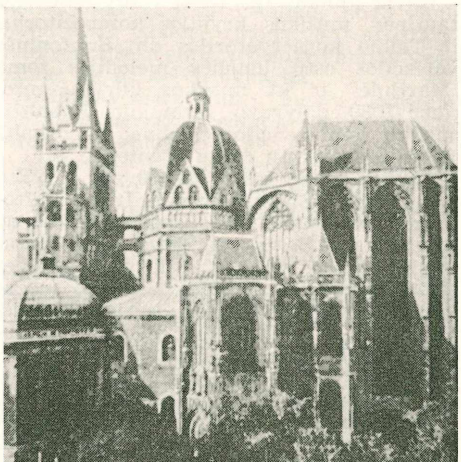

Aacheno katedra

Aalst pr. Alost, Belgijos mst. r. Flandruose; 43.000 gyv. (1952).

Aalto Alvar (g. 1898) suomių architektas, pasižymėjęs gyvenamųjų namų, pramonės pastatų bei parodų pavilionų statyba. 1947 — 1949 pastatė Massachusetts techn. inst. studentų namus. Suomijoj — Vipuri biblioteką ir Suomijos pavilioną 1937 Paryžiaus ir 1939 New Yorko parodai.

Aaltonen Vaino (g. 1894) suomių skulptorius. Svarbesni darbai: Sibeliaus biustas, Nurmi statula ir kt.

Aanrund Hans (g. 1863) norvegų rašytojas ir teatro kritikas, 1911 — 1923 Oslo nacionalinio teatro literatūrinis patarėjas. Be romanų rašė ir vaikų literatūros. Samlede Verker 1914. Liet. Vaikai (P.Mašioto vertimas) 1930.

Aare Šveicarijos upė, Reino intakas; 485 km ilgumo.

Aarhus r. Danijos uostamiestis; 177.000 gyv. (1952).

Aarne Antti (1867 XII 5 — 1925 II 5) suomių folklorininkas ir pasakų tyrinėtojas, sudaręs tarptautinę pasakų klasifikavimo sistemą, kuri buvo pritaikyta ir lietuviškoms pasakoms. 1911—1925 Helsinkio univ. prof. Išsp.: Vergleichende Maerchenforschungen 1907, Die Zaubergaben.

Aaronas vyriausias Amramo sūnus, Mozės brolis, kilęs iš Levio giminės, pirmasis izraelitų vyriausias kunigas; keturiasdešimtaisiais izraelitų gyvenimo metais mirė Arabijos tyruose prie edorkiečių žemės ribų, sulaukęs 123 m. amžiaus; palaidotas ant Horo kalno.

Aasen Ivar (1813 — 1896) norvegų literatūrinės kalbos grindėjas. Jo raštų rinkinys išsp. 1911—1912.

Aavik Juhan (g. 1884) estų naujosios tautinės muzikos krypties kompozitorius ir Talino konservatorijos dir. Simfoninės variacijos estų liaudies melodijos tema „Marijulė" ir kt. muzikos kūrinių autorius. 1939 dalyvavo pirmojoje Pabaltijo muzikų konferencijoje Kaune, kur skaitė referatą apie estų dainu šventes. ,

Abadan Irano mst., 201.000 gyv. (1952), prie Tigerio-Eufrato žiočių. Irano naftos pramonės centras ir eksporto uostas su Anglų-Irano B-vės valyklomis. Per metus produkuoja 27 mil t. Čia dirba (1950) per 37.000 darbininkų. 1912 A. buvo mažas kaimelis (dykumų oazė), kuri anglai išnuomojo 99 metams. 1951 Irano vyriausybė suvalstybino A. įmones.

Abakan Sibiro upė, kairysis Jenisijaus intakas; 565 km ilgumo.

Abakanavičius Bruno (1852 — 1900), Kauno valdininko, ištremto į Sibirą už 1863 sukilimą, sūnus; pabaigė Rygos politechnikumą, kur liko privatdocentu; iš ten pakviestas į Lvivo politechnikumą; paskiau Paryžiuje dirbo Edissono atstovu elektrotechnikos srityje.

Abakas architektūroje viršutinė kvadratinė kapitelio dalis.

Abakas (abacus) skaičiavimo lenta, vartota graikų, ją vadino abaks ir viduriniaisiais amžiais. Buvo tai tabelė, vertikalinėmis tiesėmis suskirstyta skiltimis, kurių kiekviena reiškė vienetus, dešimteriopai didesnius, negu pirmosios skilties vienetai. Pirmoji skiltis reiškė sveikuosius vienetus, antroji — dešimtis, trečioji — šimtus ir t. t. iki bilijonų dešimčių. Šiose skiltyse dėjo kamuoliukus, kurie buvo pažymėti skaitmenimis nuo 1 iki 9. Tikrajai dešimtainei skaičiavimo sistemai įvesti, graikams trūko tik ženklo 0. Artimas A. yra kiniečių suan-pan ir rusų skaitytuvai. Todėl dažnai ir skaičiavimo mašinos vadinamos abakais.

Abalus romėnų geografo Pytheuso minima tariamoji sala Mentonomono vandenyne, taigi Baltijos pajūryje. P. K. Bagužis (Bohusz) 1808 jos vardą kildino iš „obelies", o Keltschtein (Altpr. Mnt. 1881) iš keltų—a-bal—aukštasis krantas; taigi tat buvęs Samių pusiasalis, kurį dar vid. amžiais vikingai laikė sala.

Abara (lenk. obora) vienpalis tinklas žuvauti ežeruose. A. darydavo iš plonų lininių siūlų, bet lininę A. išstūmė importuotos medvilninės A. A. dažniausiai statomas nakčiai. Žuvis įkiša į A. akį galvą, užsikabina žiaunomis ir palieka kaboti.

Abaras sakais aptekusi ir todėl nudžiūvusi pušies medžio dalis. Abaringi sienojai yra atspariausi drėgmei ir puvimui.

Abasin sedativinis vaistas nervams raminti.

Abatas (lot. abbas — tėvas) vienuolyno —abatijos viršininkas. Kartais titulas tam tikras pareigas einančių pasaulininkų dvasininkų, teturinčių tonsūrą ar tik nešiojančių dvasininkų apdarus.

Abava Kurzemės upė, Ventos deš. intakas, 164,7 km ilgio. Versmės — Tukumo aps.; žemupy sudaro sieną tarp Kuldigos ir Ventpilės aps., įteka į Ventą prie Abavas muižos (72,1 km). Žymiausi intakai, iš kairės: Viesata, Amulė ir Imulė. Baseino plotas 2214 km².

Abba (aram. — tėvas, viešpats). Naujajame Testamente kreipimasis į Dievą; nuo IV a. bažnytinių asmenų titulas.

Abbadidai, arba A-itai, Ispanijos maurų kunigaikščių dinastija (1023—91).

Abbas 1) Mahometo dėdė (570—652), Abbasidų dinastijos steigėjas. 2) A.Didysis (1588—1629), Persijos šachas Sefevidų dinastijos, nukariavęs Azerbaidžaną,

Širvaną, Gruziją ir Bagdadą (1623), buvo susidėjęs su anglais, persekiojo sunitus. 3) A. Paša (1813—1854), Mehemedo Ali sūnus, Egipto valdovas (1848—1854).

Abbasidai, kalifų dinastija (749 - 1258). Paskutiniajam Omajadui (ž.) Mervanui II viešpataujant (744—749), sukilo Abbaso palikuonis Ibrahimas ir buvo paskelbtas Chorasano valdovu. Jo brolis Abul Abbas Asdallah 749 pripažintas kalifu. Kiti žymūs A. — Abu Džafar el Mansur (754—775), Harun al Rašid (786—809), Mamun (813—833), paskutinis — Mustasim (1242—1258). Bagdado kalifatui suirus (1258), A. iki 1517 buvo Egipto kalifai.

Muir The Califate 3 leid. 1897.

Abbe 1) C l e v e l a n d a s (1838-1916) amerikietis astronomas ir meteorologas. Cincinati observ. direktorius ir Washingtono meteorologas. Prof. Washingtone ir Baltimorėj. Jo iniciatyva JAV įvesta standartinio laiko sistema ir valandiniai meridianai.

2) E r n e s t a s (1840—1905) fizikas, 1870—1896 prof. ir 1878—1900 Jenos astronomijos observatorijos dir., vėliau dalininkas ir paveldėtojas Zeisso optinės dirbtuvės Jenoje. Nustatė savotišką kelią lęšio ar lęšių sistemos didžiojo židinio nuotoliui surasti. Pagamino fonometrą; lūžio rodikliui surasti konstruavo totalrefraktometrą, vad. A. refraktometrą; padirbo apertometrą; 1878 A. pateikė vad. vienalytę imersinę sistemą. A. nurodymais Zeiss padirbo apochromatus; mikroskopo apšviečiamoji sistema yra A. darbas,— ją sudaro veidrodis, diafragma ir stiklų sistema (kondensatorius); jis pirmas sudarė difrakcijos reikšmės vykstantiems mikroskope optikos reiškiniams teoriją.

Abbe pasaulinių (t. y. ne vienuolių) kunigų titulas Prancūzijoj.

Abbeville šiaurės rytų Prancūzijos mst. prie Sommės upės žiočių. Antrojo Pasaulinio karo metu (1940 5 21) vokiečiai prasiveržė ties A . prie jūros ir apsupo prancūzų ir anglų jėgas.

Abbot 1) C h a r l e s G r e e l e y (g. 1872), Amerikos astrofizikas, nuo 1903 astrofizikos observatorijos dir. Washingtone. Išsp.: The Sun 1907, The Earth and Stars 1946.

2) H e n r i k a s Lacrom (1831—1927) JAV generolas, 1850 — 1860 vykdęs pir muosius Mississippi žemupio tyrinėjimus dalyvavęs 1861—1865 karuose ir 1896 Panamos perkaso projektavime.

A. B. C. valstybės, savo didumu, taip pat ekonominio ir kultūrinio augimo atžvilgiu įžymiausios P. Amerikos valstybės: Argentina, Brazilija ir Chile.

A. B. C. informacinis dienraštis, ėjęs Kaune. Pirmas numeris išėjo 1933 IX 2. Redaktorius Antanas Matulaitis.

Abchazai (save vadina apsua) kaukazie-čių tautelė š. r. Turkijoje ir p. v. Kaukaze, 220.000 gyv.; 1810 rusų okupuota. 523 priėmė krikščionybę. A. autonominė sovietų resp., turi apie 300.000 gyv., plotas 8700 km^2. Didžiausias miestas Suchum.

Abd el Krim (g. 1880) Maroko emiras. 1912 pradėjo kovoti dėl Maroko nepriklausomybės. 1921 prie Anualo sumušė ispanų kariuomenę ir 1922 II 1 pasiskelbė Maroko emiru. Kovodamas toliau dėl savo krašto atvadavimo, pradėjo karą su prancūzais. 1926 prancūzai ir ispanai, bendrai veikdami, nugalėjo rifus ir jų vadą, emirą Abd el Krimą, paėmė į nelaisvę, iš kurios 1947 pabėgo.

Abdera mst. graikų Trakijoje. Pagal legendą, A. oras turėdavęs kvailinamų ypatybių, iš ko kilo mulkio sinonimas abderitas, nors A. piliečių tarpe yra buvęs filosofas Demokritas.

Abderhalden Emilis (1877—1950) fiziologas chemikas, nuo 1911 prof. Hallės universitete, dirbo daugiausia medžiagų apykaitos fiziologijos, baltymų chemijos ir fermentų chemijos srityje. Išsp.: Lehrb. der physiol. Chemie (1906, ^{28}1948), Handb. der biochem. Arbeitsmethoden 9 Bde 1910—19, Neue Ergebnisse auf dem Gebiete der speziellen Eiweisschemie 1909, Schutzfermente des tier. Organismus 1912, Handb. der biol. Arbeitsmethoden (nuo 1920), Lehrb. der Physiologie 4 Bde, 1925-1927, ^{12}1946; nuo1918 leido Fortschritte der naturwissensch. Forschung, nuo 1909 Fermentforschung.

Abdikacija senovės romėnų teisėje tėvo atsisakymas nuo savo sūnaus buvo vadinama A. A. valdovo (monarcho) atsistatydinimas. Prezidentų atsistatydinimas vadinamas ne A., bet rezignacija.

Abducens oculi (lot.) galvos smegenų motorinis nervas tiesiajam šoniniam akies raumeniui valdyti.

Abductor (lot. nuvedąs, atitraukiąs) raumuo, kurio funkcija atitraukti vieną kūno dalį nuo kitos arba nuo vidurinės kūno plokštumos.

Abd ul Asis 1) (1830—1876) nuo 1861 Turkijos sultonas, sukilėlių priverstas atsižadėti sosto ir nužudytas. 2) (1878—1943) Maroko sultonas, 1908 prancūzams kraštą užėmus, pašalintas.

Abd ul Hakk Hamid (1852—1938) Turkijos rašytojas ir diplomatas. Išsimokslinęs Paryžiuje, pradėjo kurti turkiškai, vadovaudamasis europietiškos literatūros pavyzdžiais. Rašė romanus, erotinius eilėraščius ir dramas. Išsp.: Madjera-i 'Išk, Ičli Kiz, Bir Sefilenin Hasb-i Hali ir kt.

Abdullah ibn Hussein (1882 — 1951) Transjordanijos karalius. 1948 prieš Arabų lygos norą pasiskelbė Transjordanijos karaliumi. 1951 VII 20 nužudytas Jeruzalėje.

Abd - ul - Hamid II (1842—1918) Turkijos sultonas, 1909 nuverstas nuo sosto.

Abėcėlinė tvarka, vadinama dar ir alfabetine tvarka,— sudėstymas žodžių knygose ar bibliotekų kataloguose raidyno tvarka.

Abeciela senasis liet. elementoriaus pavadinimas. Tuo vardu išleido elementorių S. Daukantas 1842, Biržų reformatai Mintaujoj 1861 (A. B. C.), kun. Ant. Juškevičius 1863, S. Mikuckis su kitais 1864 (rusų raid.), T. Žilinskis 1865 (rusų raid.), J. Basanavičius 1874 (rankr.), J. Šliupas 1886 ir 1899, D. Bočkauskas 1893 ir 1898, J. Damijonaitis 1906, 1912 ir 1922 ir kt.

Abegg Richardas (1869—1910) vokiečių fizikas-chemikas, išleidęs Handbuch der anorganischen Chemie ir redagavęs Zeitschrift fuer Elektrochemie.

Abeggo taisyklė. Naudojant sraigės pavidalo periodinę sistemą, kurio nors elemento suma, sudėjus maksimumą teigiamo valentingumo su to pat elemento neigiamojo valentingumo maksimumu, aiškiai linksta būti lygi 8. Ją vadina A. t.

Abejonė dalinis netikėjimas kuriuo nors dalyku dėl nepakankamų įrodymų ir užtat susilaikymas nuo savo sprendimo laikinai arba visiškai. Jei visiškai sustingstama A., netikint tiesos pasiekimo galimybe, prieinama skepticizmas. Tačiau laikinis, arba metodinis, abejojimas, kuriuo Descartes (ž.) pradėjo naujųjų amžių filosofiją, reiškia tik kritinės dvasios išbudimą. Išbudindamas kritiškumą, abejojimas kūrybiškai žadina į tiesos ieškojimą.

Abel 1) F r i d r i c h a s A u g u s t a s (1826—1902) anglų chemikas, sprogstamųjų medžiagų specialistas. Išsp.: Modern History of Gunpowder 1866, Electricity applied to explosive purposes 1884 ir kt.

2) N i e l s H e n r i k a s (1802—1829) norvegų matematikas. Savo darbuose A. įrodęs, kad bendros algebriškosios lygtys aukštesnio laipsnio už 4-tą racionaliniais koeficientais negali būti išspręstos grynai algebrišku būdu. Nepriklausomai nuo Jacobi, Legendre įtakoje, A. i š p l ė t ė elipsiškų funkcijų teoriją; už tai prancūzų mokslo akademija 1830 pripažino A. ir Jacobi didelę matematikos mokslų premiją. Be to, A. išvystė algebriškųjų funkcijų integralų teoriją ir įrodė vieną svarbų šių integralų dėsnį, vėliau pavadintą A. teorema. A. veikalai išleisti 1839 ir 1881: Oeuvres completes de Niels Henrik Abel.

N. H. Abel

Perlonan N. H. Abel 1906.

3) O t h e n i o (1875—1946) paleobiologijos grindėjas, paleobiologijos inst. prof. Vienoje. 1935 — 1940 Goettingeno univ. prof. Išsp.: Grundzuege d. Palaeobiologie d. Wirbeltiere 1912, Lehrbuch Palaeobiologie 1924, Palaeobiologie u. Stammesgeschichte ir kt.

Abelard Petras (1079 — 1142) prancūzų teologas ir filosofas, turėjęs didelės įtakos savo „sic et non" metodu viduramžių filosofijos nukreipimu į universalijų (ž.) problemą. Dėl meilės santykių ir moterystės su Heloize jos dėdės Fulberto iškastruotas, nuėjo į vienuolyną (Heloizė taip pat tapo vienuole) ir buvo vienuolyno viršininku. Iš vienuolyno pasitraukęs, bastėsi įvairiose vietose mokytojaudamas ir gyvenimą baigė susitaikęs su Bažnyčia. A. yra likę teologinių ir filosofinių veikalų, autobiografija (Historia calamitatum), korespondencija su Heloize ir 133 himnai. Visus veikalus išleido C o u s i n 1849 ir 1859 ir B. G r e y e r Die philos. Schriften A-s 1919—1932.

E. H. Gilson Heloise et Abelard 1948.

Abele Adolfas (g. 1889) latvių kompozitorius, chormeisteris, Liepojos konservatorijos dir. Sukūrė simfonijų, simfoninių poemų, dainų ir fortepijonui veikalų. Jo kūrybinė individualybė turi romantizmo ypatybių.

Abelevičius Jonas (1821 III 17 — 1882 VII 3/15 Vilniuje). Kilęs iš Anykščių par. valstiečių, 1833-1838 mokėsi Troškūnuose, 1838-1840 Vilniaus dvas. seminarijoje, 1840—1846 Vilniaus ir Petrapilio dvas. akad. 1846—1847 Svislotės gimn. kapelionas, 1847—1853 Vilniaus dvas. sem. prof., 1853—1870 Volkovisko klebonas, 1870—1878 vėl Vilniaus dvasinės sem. prof. ir inspektorius, 1878—1882 jos rektorius. 1850—1853 buvo vysk. Valančiaus Vilniuje spausdinamų lietuviškų raštų korektorium, spaudos prižiūrėtoju ir kalbos taisytoju.

Abelio problema. Abelis yra nusakęs ir išsprendęs uždavinį: rasti kreivę, kuria turi riedėti svarus taškas, jei jo kritimo laikas nuo duotojo taško M iki kiekvieno kito taško N turi būti kritimo aukščio h duotoji funkcija f. A. P. sudaro v. integralinių lygčių mokslo branduolį.

Abelis antrasis Adomo ir Ievos sūnus, Kaino jaunesnysis brolis. Abelio vardas, iš senovės sumerių-akadžių tautos perėjęs į asirių kalbą (Schrader-Whitehouse, Cuneif. inscript. and Old Test. I, 45), reiškia

„sūnus", ir asiruose dažnai pasitaiko tikriniuose varduose, pvz.: Ašurbanihabal (668—626 pr. Kr.) — Ašuras sutvėrė sūnų. A. buvo avių ganytojas; ji Kainas nužudė iš pavydo.

Abeliškiai Maž. Lietuvos, Karaliaučiaus apygardos, Gerduvos aps. k. (a. 200 gyv.)

Abelite Olgerts (g. 1909) latvių grafikas ir knygų iliustratorius.

Abelkis Povilas (g. 1906 I 14/27 Žemaičių Kalvarijoje), mokytojas. Nuo 1923 bendr. Jaunime, Liet. Aide, Knygnešy, Tremtyje, Naujienose ir kt. Išsp. apysakas Gyvenimo sūkuriuose 1930, Kalnų dvasia 1946, Tilto sargas 1949, Žemaičių krikštas 1952. Slapyvardis P. Tulpė.

Abelti Antanas (1846—1928) italų astronomas, 1893—1921 Arcetri observatorijos dir. Kometų tyrinėtojas.

A Bene Placito (it.) muz. — su malonumo nuotaika.

Abenlenai proto-malajų gentis, seniausieji Filipinų salyno gyv. A. aptiko 1953 I Tage U. E. Ellinger Luzono salos v. daly, Zambalės kalnuose, 110 km į š. v. nuo Manilos. A. rasta a. 150 gyv.

Abeokuta v. Afrfikos britų Nigerijos kolonijos mst., 73.000 gyv. (1950), 90 km į š. nuo Lagos uosto, su kuriuo sujungtas glžk.

Aberacija yra dangaus šviesulių vietos dangaus skliauto regimas pakeitimas dėl žemės judesio ir riboto šviesos greičio. A. priklauso nuo stebėtojo ir šviesos greičio santykio, o taip pat ir nuo judesio krypties. Jei stebėtojas nejuda šviesos šaltinio atžvilgiu, arba juda į šaltinį ar tiesiog tolyn nuo jo, tada šaltinis matomas ta kryptimi, kurioje jis iš tikro yra, t. y. lygi nuliui. Didžiausia A. yra, kai stebėtojas juda statmenai su kryptimi į šaltinį. Stebėtojas juda dangaus šviesulių atžvilgiu dėl žemės sukimosi apie ašį ir jos skriejimo apie saulę. Pirmojo judesio pasėkoje turime dieninę, antrojo — metinę A. Didžiausia dieninė ir metinė A. vadinama dieninė ar metinė A. konstanta. Šių konstantų dydis yra, atitinkamai 0″. 311 ir 20″. 445.

2) A. c h r o m a t i n ė. Violetinių spindulių lūžio rodiklis yra didesnis už raudonųjų. Todėl einąs iš bet kurio lęšio ašies taško baltos šviesos spindulių pluoštas, perėjęs per lęšį, nebesusirinks viename taške, bet violetiniai spinduliai perkirs ašį arčiau lęšio, raudonieji toliau. Tarp tų taškų rasi visų kitų spalvų spindulius. Taškas duos nebe taško vaizdą, bet nedidelį spalvotų kraštų vogulėlį, vad. chromatinę A. Dėl to pro lęšius stebimieji kūnų vaizdai turi neryškius kraštus ir yra apjuosti vaivorykštės spalvomis. Išorinė spalva gali būti arba violetinė (trumpesnio bangos ilgio) arba raudona (ilgesnės bangos); tai pareina nuo daikto vaizdą atmušančio ekrano nuotolio.

3) A. s f e r i n ė. Du iš vieno lęšio arba nuo sferinio veidrodžio taško einą spinduliai, kai jų vienas (pakraštinis) spindulys sudaro su optine ašimi išmatuojamą kampą, o antras be galo mažą kampą, lūžę ar atsispindėję kerta ašį įvairiuose taškuose. Tų dviejų taškų nuotolį vadina išilgine sferine A. Visi kiti tarpiniai spinduliai perkerta ašį tarp tų dviejų taškų. Dėl to žeriančio spindulius taško vaizdas nebebus taškas, bet tam tikro dydžio vogulėlis. To vogulėlio stipinas duoda skersinę sferinę A. Tad, daiktų vaizdai veidrodžiuose ir lęšiuose nėra aiškūs. Keisdami lęšio arba veidrodžio kreives (lęšis ar veidrodis nebėra sferinis), sferines A. žymiai pamažina.

Abercrombie Lascelles (1881—1938) anglų rašytojas, literatūros kritikas. Išsp. The Idea of Great Poetry 1925, Romanticism 1926, Poems 1930, The Sale of Saint Thomas 1931.

Aberdare v. Anglijos mst. Uelse. 58.000 gyv. (1952). Anglies ir geležies rūdos kasyklų pramonės centras.

Aberdeen 1) Škotijos A. grafystės (5000 km², 310.000 gyv.) svarbusis miestas ir uostas, 183.000 gyv. (1951). Univ. įkurtas 1444. Audinių, metalo ir chemikalų pramonė.

2) JAV Washingtono valst. mst.; 19.500 gyv. (1950).

Aberdeen 1) G e o r g e H a m i l t o n G o r d o n (1784—1860) anglų politikas, toris. 1828—1830 ir 1841—1845 užsienių reikalų, 1834 —1835 karo min., 1852—1855 ministeris pirmininkas.

2) I s h b e l (1857—1939) JAV moterų veikėja. Tarptautinių moterų org. ilgametė pirmininkė. Išsp.: Musings of a Scottish Granny 1936, We Twa 1929 ir kt.

Aberdeen-Angus juodi beragiai mėsiniai galvijai, išvesti iš vietinių Skotijos galvijų jungiant juos su šorthornais. Greit bręsta ir mėsingi. Pieningumas menkas. Darbui netinka.

A⁰berg Nils Tritiof (g.1888) švedų archeologas. Be praktinio arch. darbo, paskelbė: Ostpreussen in der Voelkerwanderungszeit 1919, Die Goten u. Langobarden 1923, The Anglo-Saxons in England 1926, Die Franken u. Westgoten in Voelkerwanderungszeit 1922, La civilisation eneolitique Iberique 1921. Bronzezeitliche u. eisenzeitliche Chronologie 1930-1935, Nord. Ornamentik in vorgeschichtlicher Zeit 1931, Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa 1936, Nordisk befolkningshistoria under stena⁰ldern 1949.

Abich Vilhelmas Hermanas (1806—1886) geologas ir vulkanologas, 1842 prof. Tartu univ., vėliau Rusų Mokslo Akad. narys, tyrinėjo Kaukazą, Armeniją, Persiją.

Abicht 1) Adolfas (1783—1860 VII 15 Vilniuje). Tėvui 1803 atvažiavus į Vilnių filosofijos prof., čia pat baigė gimn. ir 1816 medicinos fak., med. daktaro laipsniu. Pirmasis vedėjas Karpio įsteigtos ligoninės Joniškėlyje. Pabuvęs kelerius metus vakarų Europoj mokslo reikalais, 1823 skiriamas Vilniuje prof. Franko klinikos asistentu, 1825 adjunktu, 1827 bendrosios patologijos prof. Universitetą uždarius, prof. med.-chirurg. akademijoj iki 1842. Vėliau vertėsi Vilniuje laisva praktika.

2) Jonas Enrikas (1762 — 1816 Vilniuje). 1796 Erlangeno univ. filosofijos prof.; 1803 atkviestas Vilniaus univ. filosofijos prof. Vilniuje gyvendamas išsp. Encyclopedie der Philosophie 1804, Initia Philosophiae 1814.

J. Bielinski Uniw. Wil. III p. 109 — 110.

Abidas (Abidos) senovėje Maž. Azijos miestas prie Helesponto. Kserksas, pagal padavimą, pastatė prie Abido 480 pr. Kr. milžinišką tiltą savo kariuomenei į Graikiją perkelti

Abydos (egipt. Abotu) senoviškas p. Egipto mst. Jis buvo pomirtinio gyvenimo dievo Ozirio kulto centras, dėl ko Egipto faraonai ir didikai čia statydavosi sau kapus. Seti ir Ramzeso II kapų šventovių griuvėsiai.

Abies ž. Kenis.

Abietinė rūgštis, silvinė rūgštis, vartojama gaminti dirbtinėms dervoms, lakams, politūroms (svidmoms), jungiant su alkoholiais.

Abijietskis ž. Fromas A.

Abilene JAV Texaso mst.; 45. 750 gyv. (1950). Javų elevatoriai ir malūnai.

Abimelech (hebr.— mano tėvas yra valdovas): 1) pilistinų valdovas Abraomo laikais; 2) Gedeono sūnus; išrinktas Sichemo valdovu, valdė Izraelį 3 metus.

Abiogenesis (gr.), kilimas iš negyvos medžiagos, savaiminis gyvybės atsiradimas.

Abiotinis laikas (gr.), .pirmas geolog. laikotarpis, kuriame nerandama jokių gyvybės žymių, o tiktai pirminės kalnų ir viršutinės plutos pasigaminimą. Dalomas jis į Anhidritinį ir Okeaninį (vandenynų) periodą.

Abisava Drobų ež. Zarasų aps., Degučių vl., 49,2 ha.

Abisinija ž. Etiopija.

Abissalinės nuosėdos (gr.) gilių jūrų nuosėdos.

Abissalinis rajonas gipsografinės kreivosios padermės, kurios nuo 3000 m iki 6000 m guli horizontaliai, o paskui staigiai krinta. Jų yra 52% žem. plutos paviršiaus.

Abista (Obista, Vabista, Vobista) Alytaus aps. Daugų vl. upė, Varėnos (Merkio) deš. intakas, 7 km ilgio. Teka iš Daugų ež. Baseino plotas 74 km². Vandens debitas didž. 20, vid. 4,4, min. 0,05 m³/sek.

Abiturientas (iš lot. abituriens), baigiąs aukštesniąją mokyklą.

Ablamavičius (Ablamovič) Ignas (1787 Lietuvoje—1848), 1804—1806 Vilniaus mokyt. seminarijoj, 1806 filosofijos mag. 1808 —1810 Minsko gimn. mokyt.; 1810—1813 Vilniaus univ. fizikos prof. adjunktas; 1813—1817 Vilniaus gimn. gamtos m. mokyt.; 1817 Vilniaus univ. chemijos prof. adjunkt.; 1818—1824 komandiruotas į užsienį pagilinti fizikos, chemijos ir gamtos mokslų. 1827—1834 fizikos mokyt. Valuinės liciejuj: 1834—1837 fizikos ordin. prof. Kijevo univ. Spausdintų darbų nepaliko.

Ablepharia (gr.) akies vokų stoka

Abliacija (lot.) 1) nuo saulės spindulių ledyno tirpimas; 2) vėjo pagalba perkėlimas mažų žemės padermių dalelių.

Abliatyvas (lot. ablativus iš ablatus "tolyn nuneštas, atskirtas") yra tam tikras indoeuropiečių kalbų linksnis, išlikęs arijų ir italikų kalbose. Slavų ir baltų kalbose tas linksnis yra išstūmęs senovinį genetyvą, kurį dar ypatingą sutinkame arijų ir graikų (Homero) kalbose; todėl dabartinis lietuvių kilmininkas atlieka dvejopas funkcijas — senovinio abliatyvo ir kilmininko. Abliatyvinės reikšmės kilmininkai yra daugiausia vartojami atskirčiai žymėti be prielinksnių, pvz.: ko saulužės atsiskyrei (dainoj); lenkis jo; venk piktų žmonių (plg. vingis, vingiuoti, vingrus...); kratykis netikusių įpročių ir kt. Dabar tie kilmininkai pradedama sakyti su prielinksniais: ko nuo saulužės atsiskyrei ir t. t.

Ablinga Kretingos aps. Andriejavo vl. k. 1941 VI 22-23 vokiečiai, radę prie kaimo porą, bolševikų nužudytų savo karių, visus gyventojus iššudė ir kaimą sudegino.

ABN Anti-Bolshevist Block of Nations (Antibolševikinis Tautų Blokas) įst. 1952 Europoje kovai su bolševizmu. ABN organizaciją JAV remia The American Friends of Anti-Bolshevist Block of Nations. ABN skyrių turi 25 valstybėse. Lietuviai leidžia biuletenį Savaitės Žinios.

ABN (Informacija) biuletenis lietuvių ir svetimomis kalbomis šapirografu leistas ABN Lietuvių Centrinės Delegatūros 1950—1951 Memmingene, Vokietijoje (Bavarijoje).

Abnegacija (lot.) atsižadėjimas, paneigimas savyje viso, kas egoistiška ar net in-

dividualu, ir pasiaukojimas kitiems, siekiant krikščioniškosios tobulybės.

Abo ž. Turku.

Abolicija (abolitio) aukščiausiojo vykdomojo valstybės valdžios organo teisė nutraukti iškeltą teisme neišspręstą tam tikro asmens baudž. bylą, ar neleisti kelti tam tikram asmeniui baudžiamosios bylos. A., siaura prasme, teisė, skiriasi nuo A. plačia prasme, amnestijos (gr. amnestija užmiršimas) dviem atžvilgiais: 1) amnestija suteikiama įstat. leidimo tvarka, 2) ji paliečia tam tikrus ar visus nusikalstamus darbus, dėl kurių nėra iškeltų bylų, ar yra iškeltos arba išspręstos, bet kuriose bausmės neįvykdytos.

Abolinš Leonas (g. 1895) latvių zoologas, gyvenąs Švedijoje. Rygos univ. prof. ir 1938—1940 fak. dekanas. Išsp. 23 darbus.

Aboliucionizmas (lot.) 1) sąjūdis kilęs JAV pirmoj XIX a. pusėj už negrų vergijos panaikinimą. 1865 įstatymu negrus iš vergijos paleidus ir 1870 gavus jiems rinkimų teises, A. organizacijos nustojo veikusios. 2) Šiam sąjūdžiui Amerikoje išnykus, vardas atgijo Anglijoje, kur Josefina Butler 1870 I 1 pradėjo agitaciją už prostitucijos reglamentacijos panaikinimą, laikydama ją tam tikra moterų vergijos forma. Ilgainiui sąjūdis apėmė visą pasaulį. 1875 buvo įkurta tarptautinė aboliucionistų federacija ir 1877 įvyko pirmas jos kongresas Genevoj. Trečiam kongrese, 1883 Haagoj, buvo priimtas tarptautinės A. federacijos statutas, kuris greta pagrindinio uždavinio, kovoti su adm. prostitucijos tvarkymu, pasiskyrė ir kitą — moksliškai studijuoti prostitucijos klausimą. A. federacijos dėka beveik visose valstybėse reglamentacija buvo panaikinta ir pakeista kitais būdais kovoti su prostitucija ir abiejų lyčių ištvirkimu. Lietuvoj A. idėją pirma pradėjo skelbti G. Petkevičaitė, pradžioje kartu su moterų emancipacijos klausimu. Jos sumanymu 1920 IX 8 Kaune įvyko steigiamasis Liet. A. Drau-jos susirinkimas; 1921 XII 28—29 pirmas draugijos suvažiavimas. 1922 draugija leido organą Lietuvos Absoliucionistą (4 N).

Abonementas iš anksto apmokėta teisė naudotis per tam tikrą laiką daiktais arba kuriomis nors paslaugomis. Paprastai tada kaina būna žemesnė už tą, kuri reikėtų mokėti kiekvieną kartą atskirai. A. plačiai vartojami teatruose, laikraščius išsirašant ir kt.

Abordažas (pr. abordage — susikabinimas (bortais) vienas senovės vartojamų jūrų kautynių būdų, kada du ar keletas laivų susikabindavo bortais ir baigdavo kautynes rankiniu ginklu. A. dažniausiai pasinaudodavo tas priešas, kuris dėl kurių nors priežasčių negalėdavo pasinaudoti savo artilerijos jėga ir manevravimu. Laivuose būdavo tam tikrų A. komandų, ginkluotų A. ginklais — šautuvais, pistoletais, ietimis. alebardomis ir kardais. A. mėgo vartoti piratai, puldami prekių laivus.

Aborigenai (Aborigines) romėnų pavadinimas krašto gyventojų, kurie gyveno jame iš pat pradžios (ab origine). Graikai vadino juos autochtonais.

About Edmundas (1828—1885) prancūzų rašytojas ir akademikas. pasižymėjęs įvairiose dailiosios literatūros srityse. Puikus stilistas, senų klasikinių prancūzų kalbos tradicijų atstovas.

Zola Les Romanciers naturalistes 1881; *Renan* Fenilles detachees 1887.

Ab ovo (lot. — nuo kiaušinio) iš pat pradžių.

Abrachius (gr.) berankis iš prigimimo.

Abraham Vladislovas (1860—1941 X 13) lenkų istorikas, Lvivo univ. profesorius.

Abraham a Santa Clara (Johann Ulrich Megerle (1644—1709) 1662 stojo į reformuotų augustinų vienuoliją Maria Brune netoli Vienos. Studijavo Vienoje filosofiją ir teologiją ir ėjo aukštas savo vienuolijos pareigas. Pamokslininkas ir satyrų rašytojas. Svarbiausieji jo veikalai: Merks Wien! (maro įtakoje 1679); Auf, auf ihr Christen! (turkų pavojaus įtakoj 1683. prototipas kapucino pamokslui Šilerio dramoje Wallesteins Lager); Judas der Erzschelm (1686—1695). — Visų jo veikalų rinkinys 21 t., 1836—1874 yra nepilnas. Parinktus veikalus išleido H. Strigl 1904—1906 ir K. Bertsche 1943—1945.

Abrahamavičius (Abrahamovič) 1) A d o m a s (1710 VIII 24 Lietuvoje — po 1775) jėzuitas, rektorius jėzuitų kolegijų Vilniuje, Nesvyžiuje, Polocke ir Minske; pamokslininkas, paskelbęs eilę savo pamokslų Vilniuje 1748—1770.

2) M i k a l o j u s (m. 1651 II Vilniuje) Smalensko vaivados Jono A. sūnus. 1605—1606 studijavo Leipcigo universitete. 1639 Mstislavo kastelionas. 1640 Lietuvos artilerijos gen. 1643 Mstislavo vaivada, 1647 Trakų vaivada.

3) S a m u e l i u s (g. 1617) studijavo Frenekere ir 1638 Leideno univ. Olandijoje.Paskui Starobudo seniūnas, iš reformatų perėjęs į katalikus.

Abraitis Julius (g. 1890 XII 14 Barsukinės k. Šumskų vl. Marijampolės aps.) 1911 baigė Marijampolės gimn.; 1911—1917 išėjo Maskvos univ. teisių, paskum medicinos fak.; 1917—1918 kariuom. gydytojas, 1918 — 1920 Alytaus aps. gydytojas; 1920 stud. Berlyne ir Leipcige; 1921—1922 sveikatos depart. medicinos sk. viršininkas, toliau dep. vicedirektorius; nuo 1922 pab. vyresnysis pulko gydytojas majoro laipsniu.

Slap. Sėjikas ir kt. nuo 1910 bendrad. Lietuvos Žiniose, 1912 redagavo Lietuvos Ūkininką; 1912—1914 Aušrinės red. narys; bendr. Santaroj. 1910—1911 vedė Marijampolės aušrininkų organizaciją.

Abrakas, 1) avižų grūdų ir pelų kapojų mišinys arkliams šerti; 2) duonos riekė.

Abramavičius (Abramowicz) 1) L i u d v i k a s (1876—1939 III 9); gimn. baigęs Charkivo univ. studijavo gamtą ir Krokuvoj istoriją. Pradėjo rašyti 1905 Varšuvos Ogniwo; 1906 M. Romeriui įkūrus Vilniuje pažangųjį dienraštį Gazeta Wilenska, stojo į jo redakciją ir apsigyveno Vilniuje. G. W. pakrypus labiau į kairę, perėjo į Kurjer Litewski redakciją. 1911 kartu su keliais kitais įkūrė demokratiškai pažangų savaitraštį Przegląd Wilenski. Karo metu Varšuvos spaudoj nušviečia lietuvių sąjūdį. Laikinojoj lenkų valst. taryboj spaudos skyriaus vedėjas, Lietuvos reikalų referentas, spausdina Problem Litwy podczas wojny. 1919 grįžta į Vilnių, dirba spaudos inspektorium Rytų Žemių valdyboj, iš ten išstojęs 1920 steigia Gazeta Krajowa, kurią greit perleidžia L. Chominskiui ir 1921 atnaujina Przegląd Wil., kad ir savotiškai, bet objektyviai nušviesdamas ir Lietuvos reikalus. 1925 išspausdino Vilniaus spaustuvių istoriją: Cztery wieki drukarstwa w Wilnie.

2) L i u d v i k a s (g. 1888 V 8). Baigė Šiaulių gimn.ir 1914 Kijevo univ. gamtą. Už politinį veikimą 6 mėn. Kijevo kalėjime ir metai policijos priežiūros. 1914 grįžo Lietuvon. Dar okupacijos metu įst. Ubiškėje lietuvių pr. mokyklą ir 1919, kartu su kitais Telšių gimnaziją. Organizavo Telšių aps. komitetą. 1919 įst. Telšiuose lenkišką vid. mokyklą. Įst. Telšiuose, Varniuose ir kitur kooperatyvus. Savanoriu dalyvavo kovose prieš bermontininkus. Telšių progimnazijos suaugusiems dir. Vienas Telšių mokytojų sem. steigėjų. Buvo ir Telšių burmistru. 1925 III Kauno gimn. dir. ir lenkų mokyklų referentas. Paskiau lenkų gimn. dir. Bendradarbiavo Žemaityje, Socialdemokrate. Išsp. Praktikos chemijos darbus.

3) V y t a u t a s (g. 1874 Kalugoj) lenkų politikas Varšuvos ir Charkivo univ. studijavo teisės mokslus. Organizavo vadinamąją demokratinę Vilniaus lenkų grupę, mėginusią palaikyti kontaktą su analoginėmis lietuvių ir gudų grupėmis. Pilsudskiui atskilus nuo PPS ir pradėjus organizuoti kovai dėl Lenkijos nepriklausomybės lenkų „strzelcus", A susiartina su ta srove ir karo metu patraukia Vilniaus lenkų demokratus į Varšuvos pusę. Atsidavęs pilsudskininkas, 1919 lenkams užgrobus Vilnių skiriamas Vilniaus burmistru. Pasišalinęs 1920 į Varšuvą, grįžta su Želigovskiu; būdamas jo dešiniąja ranka, paskirtas laikinosios „vidurinės Lietuvos" valdomosios komisijos pirmininku. Jo pastangoms išlaikyti kad ir fiktyvią nuo Lenkijos komisijos nepriklausomybę nepavykus, pasitraukia, bet vad. „Vilniaus seime" kartu su visais „demokratais" balsuoja už Vilniaus prijungimą prie Lenkijos. Vėliau Pilsudskio paskirtas Druskininkams valdyti, politinio vaidmens nebevaidino.

Abramis Ballerus žuvis ž. Sparis.

Abramis Bjorkna žuvis ž. Plakis.

Abramis Brama žuvis ž. Karšis.

Abramiškių ež. Trakų aps., Kietaviškio vl. 6 ha.

Abramovič Šolom Jacob (slapyv. Mendele Mocher Sforim) (1836 Minsko gub.—1917) XIX a. žydų rašytojas, rašęs žydiškai ir hebrajiškai. Nuo 1864 rašė žydiškai (Dos Klein Menšele, Dos Winšfingeril), kur pavaizdavo žydų gyvenimą, papročius ir žmones. Laikomas žydų literatūros tėvu. Po 1886 išleido apysaką hebrajiškai (be - Sether Raam—Pasislėpus nuo griaustinio). Išleido autobiografinį romaną Ba-Yamin ha - Haim (Anomis dienomis),sukurdamas originalų stilių, pasigaudamas Talmudo stilistinių priemonių ir šnekamosios žydų kalbos.

Abraomas izraelitų tautos tėvas, Teracho sūnus; turėjo du brolius: Araną ir Nachorą, vedė Arano dukterį Sarą. Abraomo istorija įrašyta Gim. kn. 11,26—25,11; kilęs iš pietinės Chaldėjos Uro miesto. Abraomo vardas babiloniečių k. reiškia: mano tėvas myli;Abraomas emigravo iš Uro į Kanaano žemę; iš čionai bado verčiamas buvo Egipte; grįžęs į Kanaaną, gyveno vietovėje, kur šiandien Hebrono miestas; brolėną Lotą, patekusį į Elamo karaliaus Kedorlaomerio nelaisvę, su talkininkais pasivijo ir išvadavo. Šiame karo žygyje, įrašytame Gim. kn. 14, istorišką pagrindą patikrino naujausios iškasenos. Abraomas dedamas šalia grynai istorijos asmenų ir įgyja istorijos šviesos. Abraomas turėjo vaikų: Izaoką iš Saros ir Izmaelį iš egiptietės Agaros. Naujausios iškasenos patikrino tėvynę Urą ir šeimos vardų istoriškumą.

A. Grigaitis S. Is. Problemos 1925 I 141—172; *Boehl* Das Zeitalter Abrahams 1930.

Abrazija vandens bangų ardomasis veikimas stačius krantus. Nuardytose ir nuplautose vietose po vandeniu susidaro lyguma, kuria dėl ilgos A. gali virsti net ir aukšti pajūrių kalnai.

Abreu Capistrano (1853—1927) brazilų istorikas, tyrinėjęs Amerikos atradimo bei kolonizavimo istoriją. Išsp.: O descombrimento do Brazil 1900, Capitulos da historia colonial 1907.

Abreviatoriai Apaštališkojo Sosto raštinės valdininkai, dvasininkai, kurie, naudodamiesi ypatingais rašto sutrumpinimo ženklais (nuo to ir jų vardas), daro prašymų ištraukas ir bulų santraukas.

Bangen Roem. Kurie 1854.

Abreviatūros (lot. sutrumpinimai) atskirų žodžių ir ištisų formulių sutrumpinimai rankraščiuose ar ant paminklų vietai ar laikui sutaupyti. Jų esti įvairių: pirmos žodžių raidės (DD — dono dedit), pirmas žodžio skiemuo su brūkšniu ar be brūkšnio viršuje, su pridėta paskutine priebalse (eps—episcopus) ar be jos (coss — consulibus) ir įvairūs ženklai, pvz.: IC vėliau IHS—Iesus; XP—Christus; DM—Diis Manibus; XMG — Christos, Michael, Gabriel.

Chassant Dict. des abbreviations 1884; *Paoli* Le abbreviature 1891; *Cappelli* Dizionario di abbreviature 1891; *Cabrol* I, 155, Kirchen Lexicon I 23.

Abrikosas (Prunus armeniaca L., Armeniaca vulgaris Lam.) Erškėtinių(Rosaceae) šeimos vaismedis, rausvais žiedais. Vaisius kiaušinio pavidalo, gelsvas, rausvu šonu. Kaulelis lygus. Dauginamas skiepijant į Prunus insititia arba P. St. Julien. Lietuvoje žiemą apdengiamas.

Abrinaitis ž. Aukšlelis.

Abrinas iš liepos ar klevo medžio išskoptas statinis indelis, vartotas įsidėti kelionėn ir laukų darbų metu varškei, grietinei, sviestui. Baudžiavos metu Rygos ar Karaliaučiaus kelionėje vartojo didelius A., į kuriuos dėdavo raugintus kremblius, kopūstus. Žemaičių A. dažniausiai išraižyti geometriniu raštu, daug rečiau—gėlėmis arba įpiovimais ir kitokiais piaustiniais.

Abrinas nuodas iš sėklų augalo vardu Abrus Precatorius.

Abromaitis Petras (1854 XI 26 Šalčininkuose Krosnos par. — 1911 II 17), kunigas, baigęs Seinų seminariją kunigavo Punske. 1887 išvykęs į Š. Ameriką, kunigavo Hazletone, Mahanoy City, Shenandoah Pa., kur mirė. Amerikos lietuvių gyvenime remdavo lėšomis katalikų kultūrinį darbą, kartu su kun. Burba išleidęs Vapplerio Įst. katalikų bažn. 1892 ir Dobžanskio Aukso veršį 1893, su kun. Miluku ir kun. Žilinsku leido 1894 — 1896 Garsą Amerikos Lietuvių, kartu su kun. Miluku ir kitais sudarė Lietuvių Katalikų Spaudos Bendriją, kuri 1903 perėmė iš kun. Varnagirio Žvaigždę; padėjo suorganizuoti parapijas: Šv. Juozapo, Mahanoy City, Pa. 1888; Šv. Jurgio, Shenandoah, Pa. 1891; Šv. Kryžiaus, Mt. Carmel, Pa. 1892.

Abromeit (tikrai Abromaitis) Jonas gimęs Pašleičiuose Ragainės vl. Botanikas. 1884 doktorizavosi Berlyne. Buvo Karaliaučiaus univ. botanikos prof. Išsp. 1898 Flora von Ost-und Westpreussen, 1899 Die Bastardierung im Pflanzenreiche ir kt.

Abrus Praecatorius L. atogrąžų juostos (šeim. Leguminosae) vijoklinis augalas, raudonų nuodingų sėklų, tėviškėje vartojamas karoliams. (Glycyrrhiza- radix liquiritiae).

Abrūsinyčia lentynėlė, kabykla rankšluosčiams kabinti; pryšakinė jos lentelė paprastai išpiaustoma įvairiais lietuvių liaudies motyvų raštais, todėl, greta prievarpstės ir varpstės, ji vienas žymiausių liūdytojų, kaip lietuvių liaudies meniškai sugebėta atitinkamai puošti medinė plokštuma.

P. Galaunė Lietuvių liaudies menas 1930.

Abruzzi Italijos kalnai, aukšč. viršūnė Gran Sasso d'Italia 2921 m.

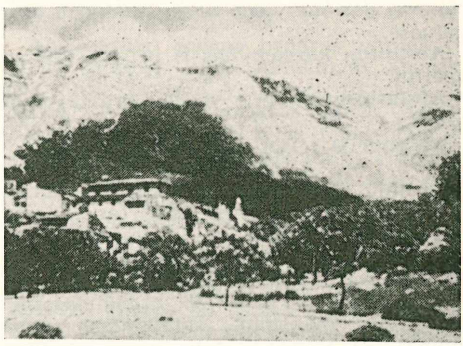

Abruzzi

Absalomas (hebr. — tėvas yra taika) 3-sis Dovydo sūnus, sukilęs prieš savo tėvą ir paėmęs Jeruzalę, tačiau Dovydo kariuomenės sumuštas ir Joabo, prieš Dovydo norą, nužudytas.

Absalonas (1128 — 1201) Skandinavijos šiaurės ir ypač Danijos krikščionintojas bei civilizuotojas; 1157 — 91 Roskildės, 1178 — 1201 Lundo arkivyskupas.

Abscesas (lot.) pūlynas.

Abscisa analizinėj geometrijoj (ž.) viena koordinatų (ž.), paprastai atidedama ant gulsčios ašies nuo koordinatų pradžios. A. laikoma teigiama, jei ji atidedama ant laisvai parinktos ašies ta linkme, kuria pasirinkta teigiamoji ašis, A., atidėta griežtai priešinga linkme, laikoma neigiama, pagal Decartes principą.

Absenteizmas susilaikymas nuo vykdymo vad. politinių teisių, nedalyvavimas masiniuose politinės galios aktuose tų asmenų, kurie, tam tikromis teisės normomis, gali arba turi juose dalyvauti. Šitaip pvz. sakoma: rinkimuose į seimą (į savivaldybes, respublikos prezidento rinkimuose ir t. t.; arba: referendume, plebis-

cite) piliečių rinkikų (arba balsuotojų) absenteizmas siekė 50% (arba 60, 70 ir t.t. %%, arba buvo labai nežymus, nes sudarė iš viso apie 2%). A. gali reikštis ir kolegialiniame įsteigtosios viešosios galios organe, pvz. tautos atstovų A. seimo posėdyje arba seimo sesijoje.

Absentizmas stambiųjų dvarų-latifundijų naudojimas rentai. Senovės Romoje ir net naujaisiais amžiais daugelis stambiųjų žemininkų gyvendavo miestuose, o jų dvarus valdydavo patikėtiniai arba nuomininkai; tokį žemių naudojimą vad. A.

Absida, apsis (gr.), vėlesniais Romos laikais taip vadintos pusės ratlankio formos patalpos, kurių lubos buvo apskritai skliaučiamos. Vėliau A. iš oro pusės gavo pusės daugiakampio formos, nors viduje likosi apskrita. Bažnyčiose A. buvo ir dabar esti daroma vieno ar kelių skyrių ašių galuose.

Absinthin kartumynas iš pelynų. Žadina apetitą.

Absinthismus (gr.) apsinuodijimas mėtomis.

Absoliucija (lot. atleidimas) teologijoje: 1) sakramentinė A.: nuodėmių atleidimas, kurį atgailos sakramente suteikia teisėtai paskirtas, Dievui atstovaująs kunigas. A. formulė lotynų Bažnyčioj tokia: Ego te absolvo a peccatis tuis (aš tau atleidžiu tavo nuodėmes); 2) bažnytinė A.: atleidimas nuo bažnytinių bausmių, suteikiamas arba slaptai per išpažintį, arba viešai vyskupo ar kurio kito bažnytinės vyriausybės attovo; 3) liturginė apeiga prie katafalko po mišių už mirusį (kitaip dar vadinama Libera): maldos už mirusį apšlakstant katafalką švęstu vandeniu ir apsmilkant; 4) atleidimas su atgaila mirusio ekskomunikuoto, kad jis galėtų būti palaidotas su bažnytinėmis apeigomis ir mišiomis už mirusį.

Absoliutas M. Kuzaniečio (ž.) įvestas žodis išreikšti Dievui, kaip turinčiam savo būties pagrindą savyje pačiame ir užtat esančiam absoliutine būtimi. Vėliau šis terminas prigijo ne tik krikščioniškajame mąstyme, bet ir apskritai filosofijoje, įgydamas betgi skirtingą prasmę pagal tai, kaip kuris filosofas supranta galutinį būties pagrindą.

Absoliuti erdvė ž. Reliatyvybės teorija.

Absoliuti klausa sugebėjimas teisingai atspėti garsų aukštumą be muzikos instrumento pagalbos. A. K. turi chorų dirigentai, koncertuodami a capella (ž.), chorui pradėti reikalingus garsus paduodami be muzikos instrumento pagalbos.

Absoliutinė muzika yra tokia, kuri nėra susieta su jokiu turiniu. A. M. būna grynai instrumentalinė, be žodžių, neturinti nieko bendra su programine, aprašomąja, vaizduojamąja. A. M. vien tik pati savo formomis ir garsų harmonija, ritmų raida sudaro turinį, pvz.: Beethoveno, Mozarto, Haydno ir kt. styginiai kvartetai, trio, sonatos.

Absoliutinė temperatūra yra temperatūra matuojama nuo absoliutinio nulio.

Absoliutiniai skaičiai. Sulyginti įvairių erų datoms Ideler sugalvojo tam tikrą bendrą skaičiavimo būdą, kurio skaičius vadina absoliutiniais skaičiais.

Absoliutinis nulis yra temperatūra, kurioje dujos nebeturi tampros, kai bendras dujų dėsnis tinka visoms temperatūroms. Jis yra lygus —273,18° C arba —459,72° F.

Absoliutinis oro drėgnumas, esamų ore vandens garų slėgimas, išreikštas mm g (ž. Oro slėgimas).

Absoliutinis spūdis ž. Spūdis.

Absoliutizmas arba autokratija, yra neribotos valstybinės valdžios forma, kada visa valstybinė valdžia priklauso vienam valdovui. Monarchijose ir diktatūrose visa valstybinė valdžia koncentruojama viename asmenyje. Klasiškas absoliutinės monarchijos atstovas buvo Prancūzijos karalius Liudvikas XIV (1643 - 1715) su savo posakiu — L'Etat c'est moi — valstybė tai aš. Diktatūrinio A. ryškiausi pavyzdžiai Stalino diktatūra Sov. Rusijoje, Hitlerio Vokietijoje, Franco Ispanijoj.

J. W. Allen Thought in the Sixteenth Century 1928; *J. N. Figgis* The Divine Right of the Kings 2 leid. 1914; *G. Ritter* Die Daemonie der Macht 1948.

Filosofijoje A. (priešingai reliatyvizmui) reiškia doktriną, teigiančią absoliučių tiesų pažinimą ir absoličių moralinių normų galiojimą. Kartais A. vartojamas sinonimu dogmatizmui, ir šiuo atveju jis reiškia beatodairinį griežtumą.

Absolutus (lot. absolutus - absolvere) nelygstamas, kas nepriklauso jokių sąlygų ir užtat nėra palenkta jokiam keitimuisi, kas galioja visuotinai ir antlaikiškai, kas nieku būdu nėra aprėžta.

Absoliutus diferencialinis skaičiavimas arba Ricci calculus — Italų matematikų Ricci ir Levi—Civita, įvestas alogaritmas, kuriuo ieškoma duotų žinomųjų funkcijų absoliučios, vadinasi, nuo koordinatų sistemos pasirinkimo nepareinančios ypatybės. Jis duoda tensorų skaičiavimo taisykles daugiau kaip trijų dimensijų erdvėje ir virto bendrosios reliatyvybės teorijos matematiškąja pagalbine priemone.

Schouten Der Riccicalcul 1924.

Absoliutus judesys ž. Reliativybės teorija.

Absoliutus laikas ž. Reliatyvybės teorija.

Absorbcija (lot. absorbere — sugerti, suimti, susiurbti) susiurbimas, sugėrimas. 1) Dujų skystyje tirpimas; pastoviai temperatūrai esant dujų A. proporcinga

slėgimui (Henry dėsnis, 1803). Dėsnis tiksliai tetinka mažai skystyje tirpstančioms dujoms: azotui, deguoniui, vandeniliui, angliarūgščiai, metanui ir kt., bet ir tai tik tebesant nedideliam slėgimui. A. tokių dujų, kurios tirpdamos kinta, Henry dėsnis nepritaikomas. Temperatūrai kylant, dujų tirpumas dažniausiai mažėja. A. koeficientu vadinasi toks dujų tūris, kuris esant 0° temperatūrai ir 760 mm slėgimui ištirpsta 1 cm^3 skystimo. 2) F i z i o l o g i j o j e A. vadinasi organizmo pajėgumas susiurbti laukujėms dujoms ar skysčiams laukuje savo oda arba gleivinėmis odelėmis. Augalų fiziologijoj A. susiurbimas iš oro angliarūgšties ir vandens arba dirvožemio vandenyje ištirpusių medžiagų, rekalingų augalo maitinimui.

3) A. š i l i m o s. Per vienas medžiagas šiliminiai spinduliai pereina silpnėdami, per kitas pereina žymiai nusilpę arba visai nepereina. Šilimos A. pareina ir nuo absorbuojančių kūnų paviršiaus. Lygių, spindinčių paviršių kūnai absorbuoja daug mažiau už matinių paviršių kūnus. Didžiausią A. turi juodi kūnai.

4) A. š v i e s o s. Eidama per įvairias medžiagas, šviesa silpnėja, kadangi ji yra jų absorbuojama. Įvairios medžiagos absorbuoja šviesą nevienodai. Šviesos A. pareina nuo medžiagos, šviesos bangos ilgio ir sluogsnių storumo.

Absorbcijos audiniai tie augalų audiniai, kurių vyriausia funkcija yra tiesioginis vandens arba ir jame ištirpusių maisto medžiagų paėmimas.

Absorbcijos spektras. Perėjusios per bet kurią medžiagą šviesos spektro spalvos nebėra visos vienodai ryškios. Kai kurios spektro spalvos žymiai pasilpnėja arba visai išnyksta. Toks spektras yra absorbcijos arba likučių spektras. Retai tepasitaiko ryškios A. ribos; paprastai spalvos silpnėja pamažėle ir, pasiekusios žemiausią ribą, vėl pamažėle ima stiprėti. Kai absorbuojamas vienas spektro galas, gaunama vienpusiškas A. spektras. Kai A. stebima abiejuose spektro galuose — abipusišką A. spektrą. Kartais absorbuojama tik viena kuri spektro spalva arba keletas spalvų spektro vidury. Absorbuotą spektro dalį vadina ruožu, o kai ruožas visai siauras ir griežtai ribotas — linija. Tai yra A. ruožų spektras ir A. linijų spektras. A. spektro ruožai ir linijos būna simetriški ir nesimetriški. Pirmuoju atveju tamsumos vidurys vienodai silpnėja į abi puses. Antruoju atveju viena riba yra daug griežtesnė už kitą. Vienpusišką A. dažnai vadina bendra A., kai riba nėra griežta, kai spalvos silpnėja pamažu. Bendra silpna A. gali liesti ir didesnę spektro dalį, labai nesilpnindama jos. Būna bendros A. plote A. ruožų ar A. linijų.

Abstinencija (lot.) susilaikymas; paprastai vartojama kalbant apie visišką susilaikymą nuo alkoholinių gėrimų.

Abstrakcija (lot.) atotrauka, proto veiksmas, kuriuo iš bet kurios visumos išskiriamas tik vienas atžvilgis, atitraukiant dėmesį nuo visų kitų. A. yra pagrindas, kuriuo galime iš juslinės patirties pakilti į protinį tikrovės pažinimą, iš atskirų dalykų susidarydami sąvokas ir iš atskirų faktų eidami į bendruosius dėsnius. Juo kurie mokslai kreipiasi į tikrovę bendresniu bei visuotinesniu požiūriu, juo labiau jie reikalingi abstraktaus proto. Todėl tie mokslai (filosofija, matematika, teorinė fizika) kartais vad. abstrakčiaisiais mokslais.

Abstraktus atsajus, atitrauktas, nekonkretus, nevaizdingas.

Abstraktusis menas bendras vardas tai meno linkmei, kuri sąmoningai atsisako bet kuria prasme vaizduoti tikrovės objektus ir kuri paveiksle skiria dėmesį tik jo vizualinei struktūrai (spalvomis, linijoms, kompozicijai apskritai). Tragiškoje įtampoje su tradicinėmis formomis A. M. ieško naujų meninės išraiškos formų, estetinės ir idealinės vertybės ar iš pasąmonės kilusius refleksus reikšdamas amorfinėmis ar geometrinėmis, kartais ir organinėmis linijomis bei plokštumomis. Nors A. M. ypačiai iškilęs mūsų dienomis, tačiau jis nėra naujovė, nes yra reiškęsis visur (pvz., primityviame ar hieratiniame mene), kur simbolinių judesio ar išraiškos vertybių vardan buvo atsisakoma save varžyti natūralinėmis formomis. Betgi tik mūsų laiku A. M. išsiveržė plačia srove. A. M. atstovauja kubizmas (kilęs apie 1910), iš dalies futurizmas, formalistinis ekspresionizmas, daugelis dadaistų ir surrealistų. Žymiausi A. M. atstovai: Klee, Kandinsky, Nagy, Baumeister ir kt.

Absurdas (lot. absurdum) kas prieš sveiką protą ir logikos taisykles, savyje prieštaringa ir klaidinga. A. lietuvinamas nesąmonė, tačiau, griežtai imant, tai ne visai teisinga: A. turi prasmę, nors ir klaidingą, o nesąmonė nėra nei teisinga, nei klaidinga, nes iš viso stokojanti santykio su tiesa.

Abt Pranas (1819—1885) vokiečių kompozitorius. Sukūrė a. 3.000 įvairių giesmių, dainų ir 7 religines kantatas.

Abu Bekr (573—634) Mahometo uošvis ir pirmasis mahometonų kalifas.

Abu Džafar vad. **el Mansur** (Nugalėtojas), kalifas Abbasidas (754—775), sutvarkė kalifatą, sostine padarė Bagdadą.

Abuchovič Algirdas (1840—1905) gudų rašytojas; Mickevičiaus, Kondratavičiaus ir Lermontovo vertėjas.

Abukiras (Abuocir) senovės Kanabos, kaimas žemajame Egipte, Vidužemio jūros pakrantėje. Garsus kautynėmis: 1) 1798 VIII 1 anglų admirolas Nelsonas sunaikino prancūzų laivyną ir atkirto Napoleono kariuomenei kelią grįžti į tėvynę. 2) 1799 VII 25 įvyko kautynės tarp prancūzų ir turkų. Po Sirijos žygių turkų kariuomenė išsėdo iš laivų ties A., kur Napoleonas ją sumušė. VIII 2 buvo paimtas A. f o r t a s ir A. vėl atiteko prancūzams. 3) 1801 III 1 anglų gen.Abercromby su 17.000 anglų išsėdo ties A. ir išvarė prancūzus iš forto; netrukus įvyko kautynės ties Aleksandrija ir Romani, kur pralaimėję prancūzai turėjo pasitraukti iš Egipto.

Abulija (gr.) valios nusilpimas, pasireiškiąs negalėjimu apsispręsti arba apskritai savo sprendimus vykdyti.

Abundantia pertekliaus personifikacija — rom. deivė, vaizduojama moteriške, pilančia auksą iš pertekliaus rago. Jos paveikslus randame tiktai ant monetų nuo Trajano laikų.

Ab urbe condita (lot.—nuo miesto įsteigimo). Romėnų laiko skaičiavimas nuo Romos miesto įsteigimo, įvykusio 753 pr Kr.

Abutilon kambarinis augalas iš atogrąžų Amerikos (šeim. Malvaceae). Kultūroje daugiausia hibridai A. m e g a p o t a m i c u m kabančiomis šakomis ir geltonais raudona apačia žiedais.

a. c. 1) sutrump. a n n i c u r r r e n t i s (lot.) t.y., einamųjų metų; 2) sutrump. a c o n t o.

Ac — chemijoj ženklas aktinijui žymėti.

Acanthaceae (lot.) šeima iš dviskilčių eilės Tubiflorae, a. 2000 rūšių dausų ir priedausių kraštuose. A. žolė arba krūmai, rečiau maži medeliai.

Acanthini ž. Minkštapelekės žuvys.

Acanthocephali Nemathelmintes kirmėlių potipio klasė. Suaugusios parazitais veisiasi žuvų, paukščių, ir žinduolių žarnose; pereina tarpinį šeimininką, paprastai kokį nors nariuotakoji. Pvz. Echinorhynchus gigas gyvena naminės ir laukinės kiaulės žarnose.

Acanthus 1) ilgamečiai augalai iš šeim. Acanthaceae; ornamentališkų lapų ir įdomių žiedų, bet Lietuvos klimatas jiems per šaltas. Daugiausia randama p. Europoje.

2) Architektūrinis kolonų kapitelių, ypač Korintijos kolonų, papuošimas A. lapo pavidalo. Krikščionių tapyboje ir skulptūroje A. simbolizuoja dangų.

A capella muz. (it.) choras atlieka veikalą be jokio muzikos instrumento pritarimo.

Acarina ž. Erkės.

Accelarando (it.) muzikoje palaipsniui greitinant.

Accentus (lot.) ž. Kirtis.

Accius (Attius) Lucius (170—86 pr. Kr.) romėnų tragedijų rašytojas graikų klasikų pavyzdžiu, lenktyniavęs su vyresniu už save Pacuvium. Patosą jungė su įspūdingu realizmu, maža paisydamas formos. Išliko tik fragmentai išsp.: Ribbeck Tragicorum romanorum fragmenta 1897.

Accordeon ž. Armonika.

Accra v. Afrikos Aukso Kranto, Britų kolonijos, sostinė ir uostas; 150.000 gyv. (1952). Išvežama dramblio kaulas, palmių alyva ir gumos žaliava.

Accrington Anglijos Lancashiro grafystės mst.; 40.000 gyv. (1951). Metalo, dažų ir chemikalų pramonė.

Accursius (Accorso) (1188—1259) italų teisininkas. Nuo 1221 prof. Bolonijos univ. Parašė vadinamąją Glossa ordinaria, kurią vėliau teismuose taikydavo kaip įstatymą.

Acetaldehidas etanalis, etilo alkoholio oksidinimo produktas. Aštraus kvapo skystimas, verdąs 20,8 C, lyg. sv. 0,8. Oksidinamas jis virsta acto rūgštimi, gaivinamas etilo alkoholiu. Pagal Gruensteiną, A. pasigamina leidžiant acetileno dujas į praskiestą sieros rūgštį esant gyvsidabrio sulfatui katalizatoriumi, prisijungiant vienai molekulai vandens. A. vartojamas gaminti acto rūgščiai, jos esteriams, etilo alkoholiui ir kt. Svarbūs A. polimerizacijos produktai yra metaldehidas ir paraldehidas.

Acetaliai org. cheminiai junginiai, kurių pasidaro iš alkoholių ir aldehidų druskos rūgšties veikimo. Paprasčiausio acetalio pasirodo iš etilo alkoholio ir acetaldehido. Jo iš lengvo pasidaro ilgai laikomame vyne.

Acetanilidas, antifebrinas org. junginys, gaminamas iš anilino ir acto rūgšties, kristalinis, bespalvis, bekvapis, vartojamas karščiui mažinti (todėl kitaip vadinamas antifebrinu) ir nerviškiems skausmams tildyti.

Acetatai, acto rūgšties druskos pasidaro tirpinant metalų oksidus, hidroksidus arba jų karbonatus, kai kuriais atvejais taip pat ir grynus metalus atskiestoje acto rūgštyje, arba taip pat abipusiu skilimu šarminių žemės metalų A. arba švino A. su kuriuo tarpiu sulfatu. Kadangi acto rūgštis vienabazė, tai bendra jos druskų formula CH_3COOMe, (Me — vienavalentis metalas). Šarminių ir šarminių žemės metalų A. gali prijungti prie savo molekulos dar 1 ar 2 acto rūgšties molekulas ir sudaryti rūgščiuosius A. Kai kurie daugiavalenčiai metalai sudaro bazinius A. Iš neutralių jų druskų tik sidabro A. ir vienavalenčio gyvsidabrio A. vande-

nyje netirpsta, kiti gi visi lengvai tirpsta; daugelis jų lengvai tirpsta ir alkoholyje. Daugumas druskų kristalinės. Kai kurie A. sausai varomi atpalaiduoja acto rūgštį, kiti acetoną. Iš A. minėtini: 1) Aliuminio A. pavidalu neutralios druskos Al. $(C_2H_3O_2)_3$ tegali egzistuoti tik vandens tirpale. Druskos tirpalą šildant, ji skyla, atpalaiduodama rūgšties dalį. Ši druska vartojama dažymo technikoje beicamui ir medicinoje antiseptine priemone. 2) Švino A. (nuodingas), vad. ir švino cukrum, vartojamas kompresams. 3) Kalcio A. kaitinamas atpalaiduoja acetoną. 4) Vario A., ž. šveinfurto žalymas. 5) Natrio A. vartojamas organinėje chemijoje. Technikoje, medicinoje ir chemijoje vartojami dar amonio, bario, geležies, gyvsidabrio, sidabro, cinko A.

Acetato šilkas, acetatinis pluoštas (a. rayon), dirbtinio šilko rūšis, gaminama iš celulozės acetato arba acetilcelulozės.

Acetilas (C_3H_3CO) vienavalentis acto rūgšties likutis, kuris savarankiškai neegzistuoja, bet tam tikrais acetilinimo metodais duodasi įvedamas į kitus junginius.

Acetilcholinas audinių hormonas, atsirandąs sujaudinus parasimpatinius nervus. A. mažiausio kiekio užtenka išplėsti periferiniams kraujo indams, sumažinti kraujo spaudimui, sulėtinti širdies plakimui.

Acetilcholino bromidas vaistas vartojamas padidėjus kraujo spaudimui, nuo retinalinės arterijos spazmų, žarnų, pūslės atonijos ir kt.

Acetilenas, etinas (C_2H_2 arba $CH{\equiv}CH$) dujų būklės nesotus angliavandenilis, pirmutinis homologinės acetilenų eilės narys. Skystėja 48 atms. slėgiant. Negrynas turi biaurų kvapą dėl jame esamų priemaišų. Kvėpuoti nuodingas. uždegtas dega šviečiančia ir stipriai rūkstančia liepsna. Jo gaunama skaldant vandeniu kalcio karbidą ($CaC_2+2H_2O=Ca(OH)_2+C_2H_2$). 1 kg karbido duoda 300 l acetileno, kuris degdamas 15 kartų stipriau šviečia už šviečiamąsias dujas. A. mišinys su oru uždegtas smarkiai sprogsta. Grynas A. sprogsta sunkiau, bet suslėgtas lengvai, todėl suslėgtas ir suskystintas A. nepaprastai pavojingas. Praktikos reikalams jį tirpina acetone arba suslėgia su kuria koringa medžiaga, pvz. infuzorine žeme; tuomet A. sprogimo atveju nebepavojingas. Su variu ir sidabru A. sudaro sprogstamus junginius, a c e t i l e n i d u s, todėl vamzdžiai ir čiaupai iš tų metalų vengtini vartoti A. leisti. Suslėgtas A. leidžiamomis elektros žiežirbomis suskyla į vandenilį ir anglį labai grynu suodžių pavidalu. A. liepsna, be šviesos, duoda gana didelę kaitrą, todėl jis vartojamas šviesti ir aukštoms temperatūroms gauti. A. lengvai paverčiamas acetaldehidu, kuris gaivinimu lengvai paverčiamas etilo alkoholiu, o oksidinimu — acto rūgštimi. Dėl savo veiklumo chemijos pramonėje naudojamas daugeliui svarbių medžiagų. Gyvsidabrio acetatas, jungdamasis su vandeniu, duoda acto aldehidą, kurį galima oksidinti ligi acto rūgšties arba gaivinti ligi etilo alkoholio (ž.). Su chloru duoda trichloroetileną. Jungiasi su druskos rugštimi, duodamas vinilo chloridą $CH_2=CHCl$, kuris polimerinamas duoda polivinilo chloridą ir įvairias plastines medžiagas. Spaudimo būdu pavyko prie A. prijungti alkoholius, rūgštis bei aldehidus ir pagaminti vinilo polimerizacijos plastines bei dirbtines medžiagas (ž. Vinilinimas). Prijungiant pvz. acto rūgštį, gaunamas vinilo acetatas pagal lygtį: $CH{\equiv}CH+CH_3COOH_2=CH=CH.OOC\,CH_3$, kuris lengvai polimerinas ligi polivinilo acetato, iš kurio dirbamos plastinės medžiagos, k. a. lakai, dervos, klijai ir filmos aptraukti metalams, apsaugoti juos nuo gedimo ("Coating"). Su formaldehidu galima gauti butindioli, formulės $CH_2OH-C{\equiv}C-CH_2OH$. Iš jo galima pagaminti butadieną, o iš šio sintetinę gumą, vad. buna. Kitais būdais iš jo galima pagaminti poliamidų rūšies dirbtines medžiagas: nyloną, perloną ir kt. ž. Poliamidai. Kitais būdais iš to paties A. ir kurios kitos medžiagos, naudojant metalų karbonilus katalizatoriais, galima gauti svarbių medžiagų naujoms sintezėms. Prie A. prijungus vandenį, gaunama akrilinė rūgštis pagal lygtį: $CH{\equiv}CH+CO+H_2O=CH_2=CH-COOH$. Ji polimerinasi atsirandant poliakrilatams, svarbioms medžiagoms lakų ir plastikų gamybai.

W. Reppe Neue Entwicklungen auf dem Gebiete d. Chemie des Acetylens und Kohlenoxyd 1949.

Acetilsalicilinė rūgštis, arba aspirinas, dažnai vartojamas vaistas.

Acetinas, monoacetinas, esteris sudarytas iš glicerino ir vienos gram-molekulės acto rūgšties, vartojamas aptraukalu kumpiams, sūriui ir pan. produktams apsaugoti nuo išdžiūvimo bei oro veikimo.

Acetofenonas sintezės būdu gaunama šviežių dobilų, šieno kvapsnį turinti medžiaga; vartojama muilo kvepalams.

Acetonas, propanonas, dimetilis ketonas (CH_3COCH_3), gaivinamo kvapo skystimas, verda 56° C, maišosi su vandeniu ir alkoholiu bet kuria proporcija. Jo gaunama sausai varant medį, ir todėl jo randama nevalytame medžio spirite. Kaip nenormalios organizmo medžiagos apykaitos produkto, acetono pasitaiko saldžiąja liga sergančiųjų šlapume (acetonurija) ir jų kraujuje (acetonemija). A. gaminamas

kaitinant kalcio acetatą arba leidžiant acto rūgšties garus per įkaitintą bario oksidą. A. geras tirpintuvas dervai, riebalams, acetilenui ir kitoms org. medžiagoms, vartojamas nitro celulozei tirpinti ir jai želatinuoti bedūmės sprogstamosios medžiagos gamyboje. Be to, jis vartojamas chloroformui, jodoformui, sulfonaliui ir kt. medžiagoms gaminti.

Acetonurija acetonas šlapume.

Acetphenetidin chemiškas pavadinimas fenacetino, vaisto, vartojamo karščiui ir skausmams mažinti.

Acetum (lot.) paprasto acto pavadinimas.

Ach Narziss (1871—1946) vokiečių filosofas ir psichologas, eksperimento būdu įrodęs valios vyksmų savitumą. Išsp. Ueber Willenstaetigkeit u. das Denken 1905, Ueber Willensakt u. das Temperament 1910, Analyse d. Willens 1935 ir kt.

Achabas, 7-sis Izraelio valdovas, savo žmonos Izebėlės veikiamas įvedęs Baalio kultą; valdęs 22 metus, krito kovoj su Damasko valdovu Benhadabu II.

Achad Haamas (Ošer Ginsberg) (1856 - 1927) žydų rašytojas ir filosofas. A. buvo daug metų hebrajų žurnalo Hašiloach redaktorium. Padėjo mokslišką pamatą žydų tautiniam sąjūdžiui. Išsp. A panaschad derachim (Kryžkelėje) 1913, Iggeroh 1923 —1925 ir kt.

Achaja (seniausiais laikais Aigijalas), mažas kraštas Peloponese. Romėnų laikais A. buvo vad. visa Graikija, be Tesalijos.

Achajai senųjų graikų tautelė, kuri gyveno pirma Etiotidoj ir Tesalijoj, paskiau Peloponese, kur A. įsteigė Argoso ir Lakonijos karalystes. Doriečiams įsibrovus į Peloponesą, vieni A. įsikūrė Maž. Azijoj, kiti užėmė š. Peloponesą, nuo tų laikų vadinamąją A.; čia organizavo sąjungą. Ji subyrėjo pradžioj III a. pr. Kr. Apie 281 A. sudarė naują sąjungą; žymiausieji jos veikėjai Aratas (m.213) ir Filopoimenas. Ji kovojo su Makedonija ir pirmavo Peloponese, vėliau buvo susijungusi su Roma, kurios 146 buvo pavergta. Homeras tą vardą duoda visiems graikams; spėjama, kad XIV a. pr. Kr. buvo didelė Achajų imperija.

E. Meyer Pelopones 1939.

Achaimenas legendarinis Achaimenidų dinastijos įkūrėjas.

Achaimenidai senųjų Persų dinastija: Kiras (550—529) pr.Kr.), Kambizas (529-522), Darijus I (521—485), Kserksas I (485—465).

Achard Pranas Karolis (1753—1821) šveicarų chemikas. Pirmasis pradėjęs gaminti iš cukrinių burokų cukrų.

Achatas mineralas ž. Chalcedonas.

Achelojas (Acheloos) graikų mitologijoj Achelojo upės dievas, Okeano ir Tetidos sūnus.

Acheloos (Aspropotamos „baltoji upė"), didžiausia Graikijos upė, 215 km ilgumo. Senovėje vadinama Thoas.

Acheronas 1) graikų mituose Gėjos sūnus; kadangi prigirdė titanus, tai Dzeuso paverstas požemių pasaulio upe.

2) Š. Graikijos upė. Sen. graikų mitologijoje požemio — amžinų kentėjimų upė, per kurią turėjo perplaukti mirusiųjų sielos.

Acherontia atropos ž. Kaukuoliadrugis.

Acheson 1) D e a n G o o d e r h a m (g. 1893) JAV politikas. Prezidento Roosevelto metu pradėjo dirbti Valstybės departamente. 1944—1949 Byrnes ir Marshall padėjėjas. 1949—1953 I užsienių reikalų ministeris. Daug nusipelnė sudarant vad. Marshall pagalbos planą Europai ir bendrą apsigynimo šiaurės Atlanto paktą.

2) E d w a r d G o o d r i c h (1856—1931) amerikiečių fizikas. Edisono bendradarbis. Surado dirbtinį būdą grafitui gaminti.

Acheulean Acheuleaninas, antras paleolitikumo laipsnis, atitinkąs šiltesnį suledėjimo periodą, pavadintas nuo pranzūzų vietovardžio Acheul ties Amiensu.

Achilas (Achilėjus) Homero I l i a d o s karžygys, Pelėjaus (Pelydas) ir jūrų deivės Tetidos sūnus. Jo vaidas su Agamemnonu sudaro ašį, apie kurią sukasi beveik visi Iliados įvykiai.

Achilas stud. ateitininkų akad. sporto klubas, įst. 1922. A. buvo L. G. S. F. narys ir daug prisidėjo prie tos organizacijos išugdymo.

Achylia ž. Skilvio ligos.

Achillea ž. Naujažolė.

Achillea Millefolium L. laukinis augalas (šeim. Compositea), vartojamas vaistams. Yra gražiažiedžių atmainų var. Kelwayi tamsiai raudonų žiedų ir var. Cerise Queen tamsiai rausvų žiedų. Tinka kultūrai soduose.

Achilo sausgyslė kulnikaulio sausgyslė, stora, plati, ilga trigalvio raumens sausgyslė, kuria pritvirtinama raumuo prie kulnikaulio kulnies gumburo.

Achimenes įvairių rūšių gražiažiedžiai augalai C. Amerikos (šeim. Gesneraceae); šaknys žiemą laikomos sausai, pavasarį persodinamos į šviežią lengvą žemę. Gražiausi A. patens Benth. iš Meksikos ir A. grandiflora DC.

Achmat (m.1481) totorių Auksinės Ordos chanas. D.L.K. Kazimiero sąjunginininkas prieš Maskvą. 1472 ir 1480 A. buvo išsirengęs į žygį prieš Maskvą, bet Lietuva neparėmė jo žygio. Ž. Aukso Orda.

Achmatova Ona (Gorenko, g.1888) rusų poetė, bolševikų sušaudyto poeto Gumiliovo žmona. Pradėjo rašyti įtakoje rusų simbolistų, 1912 sukūrusių "poetų cechą," kuriam priklausė vad. akmeistai(ž.). A. poezijos rinkiniai: Večer 1912, Četki 1914, Podorožnik, Anno Domini MCMXXI 1922, poema U samovo moria ir kt. A. poezija meilės temose pagrįsta ne seksualumu, bet dramatiniu jausmu. Šią beidėjinę, bolševikams nepriimtiną A. poeziją perspausdino rusų emigrantai.1946 ir sovietai išleido A. poezijos rinktinę knygą, tačiau greit pateko bolševikų nemalonėn ir tik po 1951 pradėjo vėl spausdinti eilėraščius iš ciklo Garbė Taikai.

Achmat Zogu ž. Zogu.

Achnaton ž. Atonas.

Acholija (gr.) tulžies stoka (ž. Geltligė)

Achondritai (gr.) akmeniniai meteoritai su mažu geležies kiekiu ir be branduolio.

a. Chr. (n.) — ante Christum (natum), prieš Kristaus gimimą.

Achras Sapota L. augalas iš P. Amerikos (šeim. Sapotaceae). Vaisių vad. Sapoto obuoliu. Sėklos ir žievė vartojami vaistams. Žievė vartojama dar kiniškosios žievės (Cortex chinae) surogatu.

Achrodekstrinas ž. Dekstrinas.

Achroitas mineralas, giminiškas turmalinui, dažniausiai bespalvis, randamas Elbės saloje.

Achromatinas (gr.) branduoliniais dažais nesidažantis narvelio branduolio dalis.

Achromatizmas lęšių savybė daugiau arba mažiau mažinanti chromatinę aberaciją.

Achromatopsija ž. Aklumas spalvoms.

Achron Juozas (1886 Lazdijuose—1943) kompozitorius, smuikininks, studijavo Petrapilio konservatorijoje; Charkivo konservatorijoje smuiko mokytojas. Koncertavo Rusijoje, Palestinoje ir V. Europoje. Į JAV atvyko 1925 ir apsigyveno New Yorke. Sukūrė 3 smuiko koncertus, 2 sonatas smuikui su fortepionu ir kt.

Achšarumov Vladimiras 1859 rusų žurnale Vesna paskelbęs lietuviškų dainų rusišką vertimą.

Achtirka š. Ukrainos mst. už. 80 km. į š. vak. nuo Charkivo; 40 000 gyv.

Achtuba Volgos žemupio kairioji šaka; 515 km; įteka į Kaspijos jūrą.

Acidalbuminas baltymo junginys su rūgštimi.

Acidimetrija analizinės chemijos metodas, vartojamas nustatyti rūgščių kiekiui ar koncentracijai naudojant indikatorius ir normalų kalio arba natrio šarmų tirpinį.

Acipenser ruthenus žuvis, ž. Sterledis.

Acker Achille (g.1898) belgų politikas, socialistų vadas. Po II pasaulinio karo darbo, socialinės apsaugos min. ir ministeris pirmininkas.

Acme (gr.) viršūnė, aukščiausias išsivystymo ir pragyvenimo laipsnis, laikmetis, kuriuo kūrėjas, doktrina ar institucija yra pasiekusi didžiausio gyvastingumo.

Acokanthera Venena Tag. Don p. Afrikos (šeimos Apocynaceae) augalas labai nuodingų sulčių, kuriomis somali ir zulusai užnuodija savo strėles.

Aconcagua aukščiausias P. Amerikos kalnas Andų kalnyne prie Čilės ir Argentinos sienos; 6960 m. A. yra užgesęs ugniakalnis.

Aconitum įvairių rūšių Europos, Kinų ir Mandžiūrijos (A. Napellus L.) augalai, turi nuodingą alkaloidą Aconitin, vartojamas vaistu nuo širdies ligos.

A conto (it.) į sąskaitą, iš sąskaitos (kalbant apie tam tikrą mokėjimą); a conto mokėti gali reikšti: esamai skolai atlyginti arba mokėti į būsimojo įsiskolinimo sąskaitą. Dažnai sutrumpinama a.c.

Acquisitio (lot.) įgyjimas, A c q. c i v i l i s — nuosavybės įgijimas civilinės teisės nustatytais būdais. R o m o j e buvo trys šio įgijimo būdai: mancipatio, in jure cessio ir occupatio. A. naturalis yra nuosavybės įgijimas visais kitais būdais. A. hereditatis yra palikimo įgijimas.

Acre ž. Akka.

Acre Pietų Amerikos upė, deš. Purus (Amazonė) intakas; 480 km ilg. Aukštupys sudaro sieną tarp Brazilijos, Bolivijos ir Peru valst. A. teritorija (148 000 km² su 98 000 gyv.) nuo 1903 priklauso Brazilijai.

Acrididae žiogų būrio šeima ir gentis.

Acridin akmens anglies dervoje randama organinė bazė, iš kurios gaminami dezinfekcinai vaistai, pvz.. Rivanol, Trypaflavin, Flavicid, Sinflavin.

Acrocidoris (gr.) fosilija diademadidae šeimos, juros iki kreidos laikotarpio.

Acroclinium Roseum Hook. (Helipterum roserum Benth). Australijos (šeimos Compositeae), vienmetis augalas, a. 25 — 35 cm aukšt.

Acta Apostolicae Sedis (lot.) oficialinis Apaštališkojo Sosto mėnesinis laikraštis 1865—1908 ėjo vardu Acta Sanctae Sedis. Jame dedami ir skelbiami Apaštališkojo Sosto įstatymai, įsakymai, instrukcijos, dekretai, įvairūs popiežiaus raštai ir t. t.

Acta Apostolorum ž. Apaštalų Darbai.

Acta facientes imperatoriaus Decijaus persekiojimo laiku išsižadėjusių tikėjimo, aukojusių romėnų dievams, krikščionių vardų sužymėjimas tam tikrose lentelėse.

Acta Martyrum (Kankinių Darbai) 1) oficialiniai protokolai apie kankinių

tardymą, sprendimą ir nubaudimą; 2) užrašai apie krikščionybės kankinių kankinimus.

Act of supremacy 1534 paskelbtas aktas, pagal kurį Anglijos karalius pripažįstamas anglikonų bažnyčios galva.

Actas 5% acto rūgšties skiedinys vandenyje.

Acta Sanctorum (lot.) Šventųjų Darbai (sutrump. A. A. S. S.) 1) kritiškas šventųjų gyvenimų rinkinys, leidžiamas Bolandistų; 2) šventųjų sąrašai su jų gyvenimo aprašymais.

Actekai ž. Aztekai.

Actinidia sumedėję vijokliai, daugiausia iš Kinų ir Mandžiūrijos (šeim. Ternstroemiaceae). A. polygama Franch. et Sav. A. arguta Franch. et Sav. ir A. Kolomikta Maxim. Dekoratyviniai krūmai.

Actinacomax Milles (gr.) fosilija senojo kreidos laikotarpio (Lietuva), belemnitidae šeimos.

Actinocrinidae (gr.) fosilija camerata šeim., siluro iki karbono laikotarpio.

Action directe tiesioginis įsikišimas, veiksmai. Veikliosios politikos pagrindinis dėsnis; tiesioginis įsikišimas į politinio bei socialinio vyksmo eigą ir kreipimas jo norima linkme. A. D. propagavo prancūzų filosofas G. Sorel ir sindikalistai.

Action Francaise Prancūzijoj 1899 Ch. Maurras pradėtas monarchistinis sąjūdis, kuris vertino katalikybę tik nacionalistiniais sumetimais, nes jis pats buvo ateistinis. Pijus XI pasmerkė 1926.

Action populaire Prancūzijos katalikų sąjunga socialiniams bei religiniams klausimams ir katalikų socialinei akcijai; įst. 1903 H. Leroy S. J . Reimse.

Activitas V. D. U. studentų ateitininkų korporacija įst. 1930. Tikslas: auklėtis pozityviais darbo visuomenės darbininkais, tiriant socialinius darbo klausimus katalikybės principų šviesoje. Šį tikslą vykdant, veikliai dalyvauta L. Darbo Jaunimo, o vėliau krikšč. darb. są-gose. Metinė šventė V 15 (Rerum novarum paskelbimo diena).

Acton John Emerich Edward Dalberg (1834—1902) anglų istorikas, 1895 Cambridge univ. prof., katal. žurnalo Rambler red. ir 1896 vienas steigėjų English Historical Review. Gladstono artimas bendradarbis ir nuo 1859 liberalų atstovas parlamente, 1869 lordų rūmų narys. 1899 — 1900 sudarė planą Cambridge Modern History leisti. Jam mirus, išsp. jo: History of Freedom 1907, Historical Essays and Studies 1907, Lectures on Modern History 1906, Essays on Freedom and Power 1948, Lecture on the Study of History 1952 ir kt.

J. E. E. Acton

D. Mathew A. The Formative Years 1942; *U. Noack* A. und d. Katholizismus 1936.

Acto rūgštis (Acidum aceticum) metilo karboninė rūgštis CH_3COOH arba $C_2H_4O_4$, antrasis sočiųjų vienakarboninių rūgščių homologinės eilės narys.

ACTU - Association of Catholic Trade Unionists, kat. darbininkų susivienijimas, įst. JAV 1937, D. Britanijoj 1946.

Acukas Jonas (g.1885 VII 3 Jezne) plk., inž. 1930 baigė L.U. techn. fak. Suredagavo Medžiagą kariškai Lietuvos istorijai, išvertė Bendrosios ir neorganinės chemijos pagrindus (1930). 1917 Turkestano lietuvių atstovas Lietuvių Seime Petrapily. Nuo 1927 karo mokslo draugijos centro vald. pirmininkas, 1927 — 1929 redagavo Kardą. Vėliau buvo VDU teisių fak. ekon. sk. ir ekon. fak. lektorium. Išsp.: Paprasčiausi maisto ir pašaro būdai 1932, Odos, kailiai, šeriai 1936 ir kt.

Aculeata plėviasparnių (Hymenoptera) pobūris, turi geluonį, pvz. bitė, širšė.

Aczady Ignas (1845—1906) vengrų istorikas, tyrinėjęs baudžiavų istoriją Vengrijoje ir 1598 — 1604 mokestinę sistemą. Išsp. A magyar jobbagysar tortenete 1906, 21948 ir kt.

a. D. sutrumpinta iš lot. anno Domini— Viešpaties metais; dedama metus pažymint: a. D. 1953.

Ada š. Italijos upė, įteka į Po, 313 km ilgio.

Ad absurdum (lot.) privesti ligi nesąmonės.

Ad acta (lot.) į bylą, raštams dedamas pažymėjimas, reiškiąs, kad raštas galįs būti įsiūtas į bylą.

Adagio (it. sk. adadžio 1) centrinė baletinio veiksmo dalis, jungianti atskiras baletines figūras, pasižyminčias ypatingu švelnumu ir melodingumu. A. šoka paprastai dviese, vyras ir moteris, o kartais pritaria jiedviem ir corps de balet.

2) M u z i k o j e slinkties judesio pažymėjimas „patogiai", „ramiai", gavo reikšmę lėtai. Šis muzikos tempo pažymėjimas yra antras iš 5 pagrindinių. Juo žymimas greitumas tarp Largo ir Andante. Be to, jis dažnai gretinamas su kitais pavadinimais: Adagio maestoso — rečiau, negu Adagio, bemaž kaip grave; Adagio non troppo — kiek gyviau. A. neturi Largo iškilmingumo, didingumo. Šiuo vardu vadinama ir ištisa veikalo dalis, simfonijose arba sonatose antroji dalis, retkarčiais ir trečioji

Adakavas bažnytkaimis Tauragės aps., Skaudvilės vl.; bažnyčia įkurta 1793. Nuo

Skaudvilės 5 km. XX a. dvaro laukuose rasta daugiausia II a. medžiagos, jos tarpe sparninė segė iš Panonijos, kuri yra liudininkas gintaro prekybos su Romos imperijos provincijomis.

Adaktylia (gr.) įgimta pirštų stoka.

Adalberg Samuelis (1868—1939) lenkų tautosakos rinkėjas, išl. didžiulį patarlių rinkinį Księga przyslow.

Adalbertas 1) Bremeno arkivyskupas (a. 1000—1072). Rūpinosi misijomis. Savo veikimą išplėtė siekdamas Skandinaviją, Ispaniją, Grenlandiją ir pietų slavus. Siekė šiaurės patriarko titulo. 1053 popiežiaus legatas ir apaštališkasis vikaras.

Schmeidler Hamburg — Bremen und Nordosteuropa 1918.

2) A. I Mainco arkivyskupas (m. 1137). 1106 — 1112 imperijos kancleris ir Henricho V patarėjas. Henrichui V mirus (1125) palaikė Lothario Saksoniečio kandidatūrą.

K. H. Schmidt Erzbischof A. I von Mainz als Territorial Fuerst 1920.

3) Austrijos markgrafas (m. 1044), Leopoldo I sūnus, Henricho III šalininkas.

4) šv., senprūsių krašto misininkas ž. Vaitiekus šv.

Adalia senovės Attalia, viduramžių Antaliyah, kryžiuočių Satalia, didžiausias uostas pietinėje Maž. Azijoj; 25.000 gyv. (1950).

Adalinavos durpynas Subačiaus vl., Panevėžio aps., 145 ha ploto, 3,5 m gilumo.

Adam 1) Adolfas Karolis (1803—1856) prancūzų kompozitorius, parašė operos bei baleto veikalų; pirmoji opera Pierre et Catherine; po šios sukuria 13-kos operų seriją. Baletą Giselle statė ir Lietuvoje. Rašė pianui, dainas ir kt. Kalėdų giesmę O Holy Night (lietuvių chorai gieda kun. J. Simonaičio vertimą), štai jau naktis, kurioje gema Kristus, giesmė visam krikščioniškam pasauly.

2) Karl Borrom (g. 1876) vokiečių katalikų teologas (dogmatikas) ir rašytojas religiniais klausimais, nuo 1919 prof. Tuebingene. Išsp.: Das Wesen des Katholizismus [12]1949, Jesus Christus [8]1949, Christus unser Bruder [8]1950. Liet Katalikybės esmė, vertė B. Laukaitis 1936.

3) Povilas (1862 — 1920) prancūzų rašytojas. Pradėjęs natūralistiniu romanu Chair molle (1885), pasuko į simbolizmą ir istorinę tematiką. Žymiausias veikalas, apimąs laikotarpį nuo Didž. revoliucijos iki liepos monarchijos galo, La Force 1899, be to, L'enfant d'Austerlitz 1902, Irene et les eunuques 1906, Au soleil Juillet 1903 ir kt.

C. Mauclair A. P. 1921.

4) Valteris (1886—1947) austrų politikas, gen. štabo karininkas. Schuschniggo ir Dollfuso propagandos vadovas, 1938 — 1943 Dachau koncentracijos stovykloje. Išp.: Nacht ueber Deutschland 1947.

Adam. Lenkų okupacinei valdžiai Vilniuje 1921 IX 11 uždarius lietuvių dienraštį lenkų kalba—Glos Litwy—ir neduodant leidimo naujam dienraščiui leisti, pradėta kas dieną spausdinti tarsi vienadienius raštus, kuriems spausdinti specialaus leidimo nereikėjo, kas dieną keičiant jų vardas. Pirmasis pasirodė 1921 XI 21 vardu Adam. Po jų sekė Ewa, Jozef, Marja, Jan. Anna, Piotr, Zosia, Jerzy, Hela, Litwa Niepodlegla, W stolicy Litwy, Przyszlosc Litwy, Niech żyje Litwa, Jeszcze Litwa nie zginela, Litwo, ojczyzno moja ir paskutinis 1921 XII 11 Z Litwą — iš viso 17 numerių. Visus redagavo Mykolas Biržiška, bet kiekviename buvo nurodomas kitas redaktorius. Nors beveik visi buvo konfiskuoti, bet jų pasisekimas privertė okupantus nuo 1921 XII 13 leisti vėl atnaujinti Glos Litwy.

V. Steponaitis Vilniaus lietuvių spauda (1919 — 1928) 1931.

Adam de la Halle (1235—1287) prancūzų rašytojas ir dramaturgas, parašęs pirmąsias žinomas prancūzų pasaulinio turinio pjeses: Le jeu Adam ir Le jeu de Robin et de Marion.

Adamavas mst. Vilniaus krašte, Brėslaujos aps., netoli Drūkšių.

Adamelitas mineralas, granitas su stipria plagijoklazo priemaiša.

Adamic Liudvikas (g. 1899) rašytojas. 1913 atvyko iš Slovenijos į JAV. A. savo veikaluose sprendžia JAV darbo ir emigrantų problemas. Išsp.: Dynamite 1931, Laughing in the Jungle 1932. My America 1938, From many Lands 1940, Nation of Nations 1945 ir kt.

Adaminas mineralas iš grupės arsenatų cinko.

Adamkevičius Edvardas (g. 1888 III 31 Pikelių mst., Mažeikių aps.) gen., divizijos vadas; 1909 baigė gimnaziją Liepojoj. 1914 VII 12 karo mokyklą Petrapily. 1912 1917 tarnavo rusų kariuomenėje; 1918 Rovno lietuvių bataliono vadas. 1918 X 23 stojo į mūsų kariuomenę.

Adamovičius Adomas Ferdinandas (1802 Vilniuje — 1881 V 12) pabaigė Vilniaus gimn.; 1818—1819 Vilniaus univ. fiz. matem. fak., 1819 — 1822 medic. fak., 1824 med. dr. ; 1824 adjunktas. 1832—1842 Vilniaus med.-chir. akad. prof.; dėstė epizoociologiją, lygin. anatomiją ir vedė vidaus ligų kliniką. Akademiją uždarius vertėsi Vilniuje laisva praktika. 1855 lenkų ir vokiečių k. išsp. Kosciol Augsburski w Wilnie ir 1853 anatomijos istoriją Lietuvoje, vėliau eilę Vilniaus univ. prof. biografijų. Ilgus metus buvo Vilniaus gydytojų draugijos pirmininku.

J. Bielinski Doktorowie medycyny 1886.

Adamovičs Fridrichas (1863— 1933) latvių rašytojas ir pedagogas. Išvertė Krilovo pasakėčias 1893, Shakespeare Julių Cezarį 1897, Makbetą 1898, Richardą III 1902 ir kt. 1897—1900 leido Pedagoginį kalendorių.

Adams 1) Brooks (1848—1927) JAV istorikas, sudaręs civilizacijos kilimo bei nykimo teoriją (esą tai pareina nuo prekybos klestėjimo ar menkėjimo). Išsp.: The Law of Civilization and Decay 1895, America's Economic Supremacy ²1947, Theory of Social Revolutions 1913 ir kt.

2) George Burton (1851 — 1925) JAV istorikas. 1888 — 1925 Yale univ. profesorius. 1895—1915 American Historical Review red. Išsp.: The Growh of the French Nation 1896, Civilazation during the Middle Ages 1894, The Origin of the English Constitution 1920, Constitutional History of England ²1934 ir kt.

3) Henry (1838—1918) JAV istorikas ir žurnalistas. 1870—1876 North American Review red. ir Harvardo univ. prof. Išsp.: History of the United States of America 9 t., 1889—1891 (sutr. — The Formative Years 2 t. 1947), Democracy 1880, A Letter to American Teachers of History ir kt.

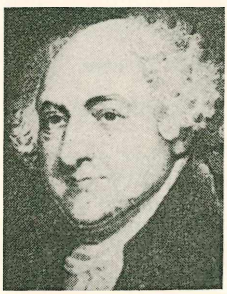

John Adams

4) John (1735—1826) antrasis JAV prezidentas, pasirašęs Amerikos nepriklausomybės deklaraciją. 1783 pasirašė Paryžiaus taikos sutartį su Anglija. 1785 — 1788 JAV atstovas Anglijoje. 1789 — 1797, Washingtono prezidentavimo metu, viceprezidentas. 1798 — 1801 prezidentas. Rinktiniai John A. ir John Quincy raštai išsp. 1946.

G. Chinard A. 1933.

5) John Quincy (1767—1848) 6-sis JAV prezidentas, John A. sūnus. Diplomatinę karjerą pradėjo Olandijoje, buvo pasiuntiniu Prūsijoje ir Rusijoje. 1814 Gente sudarė taikos sutartį su Anglija ir ėjo Didž. Britanijoje JAV atstovo pareigas. 1817—1825 užsienių sekretorius. Monroe doktrinos vykdytojas. 1825—1829 JAV prezidentas. Kovojo prieš vergiją. 1874—1877. Išspausdintas dienoraštis 12 tomų.

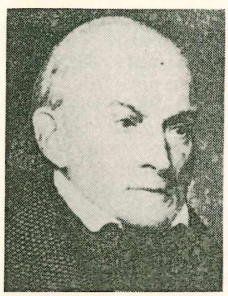

John Quincy Adams

S. F. Bemis J. Q. A. and the Foundations of American Foreign Policy 1949.

6) Roger (g. 1889) Amerikos chemikas. Darė moksl. tyrimus vandeny netirpių fenolų srityje, riebiųjų rūgščių, sintetino butiną ir kt.

7) Wayman (g. 1883) Amerikos tapytojas, portretistas. Žymiausias portretas J. Pennel (Meno Inst., Chicago).

8) John Couch (1819—1892) anglų astronomas, nepriklausomai nuo Leverriero teoretiniais skaičiavimais suradęs Neptūną.

Adamsitas minerologijoj žėručio muskovito atmaina. Ž. Arsinai.

Adamus 1) Henrikas (g. 1880) lenkų kompoiztorius ir čelistas. Varšuvos operos choro dirigentas. A. sukūrė operas: Sumienie 1918 ir Rey w Babinie 1922.

2) Jonas Juozapas (g. 1896 III 12) Lietuvos teisės istorikas; 1924—1933 Lvivo univ. asistentas, 1933 — 1939 Vilniaus mst. archyvo vedėjas. Išsp.: Zastaw w prawie litewskim XV i XVI w. 1925, Z zagadnień prawa litewskiego 1926, O tytule panującego i panstwa litewskiego 1930 ir kt.

3) Reinholdas (1602—a. 1653). Po studijų Leidene atvykęs Lietuvon ir dirbęs Slucko reformatų kunigu ir mokytoju. 1631—1633 globojo Jonušą Radvilą studijuojantį Altdorfe ir Leipcige.

Adana sen. syrų Antiochia ad Sarum, p. Turkijos mst.; 118.000 gyv. (1950), prie Seikuno upės ir Bagdado gležk. Medvilnės apdirbimo bei prekybos centras. A. provincijos (vilajeto) (38 500 km² su 250 000 gyv.) administracinis centras.

Adanson Mykolas (1727 — 1806) prancūzų botanikas. Jo vardu pavadintas baobabas — Adansonia. Išsp.: Familles des plantes 1763.

Adansonia Digitata, L., baobabas, arba bezdžionių duonos medis, iš atogrąžų Afrikos ir ryt. Indijos (šeim. Malvaceae). Išauga 20 m ir daugiau aukštumo ir daugiau kaip 9 m skersmens. Viršūnės skersmuo pasiekia 50 m. Medis atrodo iš tolo kaip grybas. Vaisiai panašūs į aguroti, apie 50 cm ilgumo. Lapus vartoja maistui, iš vaisių kevalo ir aliejaus daro muilą, iš plaušų medžiagą virvėms vyti.

Adaptacija akies (tinklainės) prisitaikymas įvairiam šviesos stiprumui. Iš šviesos įėjus į tamsą, iš karto beveik nieko nematoma. Pabuvus tamsoje, regėjimas palengva eina geryn. Išėjus iš tamsos į šviesą, akys apžlimba, bet greitai apsipranta.

Adaptometras aparatas akių adaptacijai tirti.

Adata siuvimo įrankis, pasirodė senojo akmens amžiaus viduryje kailiniams drabužiams susiūti. Pradžioje A. buvo daroma iš kaulo, metalų laikotarpyje iš žalvario ir

geležies. Kaulinių A. randama R. Lietuvos piliakalniuose. Žalvarinė A. surasta 1884 T. Daugirdo kasinėtame senojo geležies amžiaus pilkapyje Visdergiuose, Kuršėnų vl. Šiaulių aps. Geležinė A. aptikta 1911 L. Krzywickio tyrinėtame Moškėnų piliakalnyje, prie Rokiškio.

T. Dowgird Melžyn-kapas w folw. Wisdergi. Pam. Fiziogr. 8:IV 1888 12, tab. VIII:27; *L. Krzywicki* Grodzisko na Gorze Ościkowej pod Rakiszkami (11) 24 (1917) 37, tab XIII:7.

Adata (lot. Syngnathus typhle), Baltijos jūroje pasitaikanti žuvis, atatinių šeimos atstovas. Auga iki 36 cm ilgio. Valgyti netinka.

Adatci Mineitciro (1870 — 1936) Japonijos teisininkas ir diplomatas, tarpt. teisės prof., nuo 1924 arbitražo teismo, Japonijos mokslų akad. ir tarpt. teisės instituto narys. Atstovavo Japonijai Meksikoje, Italijoje, Belgijoje, Prancūzijoje. 1906 Portsmouthe surašė taikos sutartį, baigusią rusų - japonų karą. 1919 delegatas taikos konferencijoje. 1927 — 1930 atstovavo Japonijai svarstant Tautų Sąjungoje Lietuvos bylą su Lenkija. 1931 pirmininkavo Hagos tarpt. teisingumo tribunole svarstant Lietuvos bylą su Lenkija dėl atidarymo susisiekimo per administracinę liniją.

a dato (it.) nuo šiandien, t. y. nuo tos dienos, kada dokumentas parašytas arba įteiktas.

ad calendas graecas (lot.) graikų kalendose, t.y. niekuomet, kadangi graikai kalendų neturėjo.

Addams Jane (1860 — 1935) JAV sociologė ir visuomenės veikėja. 1899 Hull House — Bendruomeninių namų steigėja Chicagoje. Kovotoja dėl taikos ir moterų teisių. 1931 su N. M. Butler gavo Nobelio taikos premiją. Išsp.: The Spirit of Youth and City Evil 1909, Peace and Bread in Time of War 1922, Twenty Years of Hull House 1910, The Second Twenty Years of Hull House 1930 ir kt.

Addhauser Hansen tapytojas. XVI a. antroje pusėje turėjo veikti Lietuvoje: yra žinomas 1568 Motiejaus Zunten, Zunt, ar Zyndt raižytas raižinys Gardino reginys ir rusų bei valakų pasiuntinių įvažiavimas į jį 1568 Seimo metu. Jis darytas Niurenberge iš A. paveikslo.

Addison Joseph (1672 — 1719) anglų poetas ir publicistas. 1704 parašė poemą The Compaign, laimėjusiai kovą ties Blenheimu anglų kariuomenei pagerbti. Nuo 1709 kartu su R. Steele (ž.) redagavo The Tatler, paskui įsteigė abudu kartu The Spectator (1711— 1714), 1715 red. The Freeholder. Žinoma jo tragedija Cato.

Addisono liga (bronzinė liga) sunki liga, kurios ryškiausias simptomas — bronzinė odos spalva. Priežastis: antinkstinės liaukos susirgimas, dažniausiai džiova.

Adduktoriai (lot.) raumens, kurie pritraukia vieną kūno dalį prie kitos arba prie kūno ašies.

Ade George (1866 — 1944) Amerikos humoristas ir dramaturgas. Išsp. komedijų ir komiškų operų: The Sultan of Sulu 1902 ,The College Widow 1904, The Old Town 1909 ir kt.

Adekvatus (lot.) tolygus, pilnai atitinkąs.

Adelaidė žymus P. Australijos mst. prie Torrenso upės, 40.000 gyv. (1952). Įkurtas 1836 ir pavadintas Viliamo IV žmonos vardu. Žymiausi pastatai: univ. įkurtas 1847,parlamentas, vyriausybės rūmai, kat. katedra. Anglikonų ir kat. arkivyskupai. Botanikos ir zoologijos sodai. Keramikos, audinių, metalo, alkoholinių gėralų pramonė. Uostas už 10 km (Port A.) yra trečias didumu Australijoje.

Adelaidės lietuviai. Pirmieji lietuviai A. įsikūrė 1930 (keliolika šeimų). Vėliau jų daug išsikėlė į r. Australiją. 1948 atvyko tremtinių iš Vokietijos. 1952 A. skaitoma a. 1600 lietuvių. Pradžioje dirbo prie vandentiekio, glž., uosto statybų ir fabrikuose. Gyveno stovyklose. 1952 A. lietuviai turėjo per 300 gyven. namų. Nemaža metėsi į verslus, ypač į statybą. O r g a n i z a c i j o s. 1949 I 2 buvo sušauktas steigiamasis L. Kultūros Dr. susirinkimas. Ji 1949 X 9 persiorganizavo į Australijos Liet. Dr. Adelaidės skyrių, kuris atstovavo A. lietuviams viešajame gyvenime. 1950 IX 17 ji pasivadino Australijos Bendruomenės A. skyriumi. A. liet. parapija įk. 1949 IV kun. P. Jatulio. Šeštadieninė mokykla įst. 1949 prie liet. parapijos. Liet. Sporto Klubas Vytis įst. 1950 III 26. A. Liet. Teatras-Studija įst. 1949 IV 8 A. Liet. choras Lituania įst. 1949 VIII. Vadovas Vaclovas Šimkus. Tautinių šokių grupė veikia nuo 1949 I. A. Liet Moterų sekcija suorganizuota 1952. Veikia šalpos ir globos srityj. 1952 veikė: Akademinis Skautų Sambūris. Šv. Kazimiero Dr. skyrius, Liet. Teisininkų Dr. Užsienyj skyrius, Skautų draugovė, Ateitininkų sendraugių kuopa, Liet. Kultūros Fondo skyrius, Liet. Inž. Architektų draugija, A. mišrus kvartetas, Liet. Karių Sambūris Ramovė. Liet. Studentų Dr.

Adelsberg ž. Postojina.

Adelung 1) F r i d r i c h a s (1768—1843) vokiečių kalbininkas; 1794 Petrapily, 1795 Maskvoj; 1824 Petrapilio rytų k. inst. direktorius. Išsp. Catharinens d. Gr. Verdienste um die vergl. Sprachenkunde 1815, Sigmund Herberstein 1818, Uebersictht aller bekannten Sprachen u. ihrer Dialekte 1820. Savo darbuose susidomėjo ir lietuvių kalba.

2) J o n a s K r i s t u p a s (1732—1806) vokiečių polihistoras ir kalbininkas. Išsp.:

Versuch eines vollstaendiges grammat.— kritischen Woerterbuchs der hochdeutschen Mundart 1774—8, ²1793—1801; Mithridates oder allgemeine Sprachenkude (1806 — 1817 A. mirus leido J. S. Vater) ir kt. Mithridates 1809 duoda ir lietuviškų ir senprūsiškų tekstų.

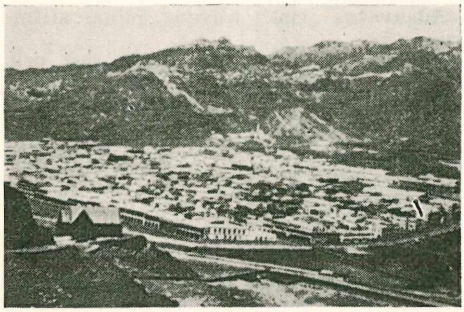

Aden

Aden pusiasalis, miestas, uostas ir karo tvirtovė p. Arabijos pakraštyje. D. Britanijos kolonija (nuo 1839). A. pusiasalis yra 8 km ilgumo ir su Arabija jungiasi siaura sąsmauka. A. 33 000 gyv. (1950). Klimatas labai sausas. A. karo tvirtovė saugo britų vandens kelią į Indiją. Uostas vadinamas Steamer Point. A. protektoratas apima gretimas arabų sritis drauge su Hadramautu ir Parim sala, iš viso 272.000 km² su 600.000 gyv.

Adenauer Konradas (g.1876 I 5) vokiečių politikas. Katalikų Centro partijos narys. 1917 — 1933 Koelno vyr. burmistras. 1919 A. rūpesčiu įst. Koelno univ. 1917 — 1918 Prūsijos aukštųjų parlamento rūmų narys ir 1928—1932 Prūsijos valst. tarybos pirmininkas. Hitlerio laikais keletą kartų kalintas. 1946 C D U (Christliche Demokratische Union) pirmininkas. Nuo 1949 IX 15 pirmas Vakarų Vokietijos kancleris Bonnoj.

Konrad Adenauer

Adenitas (gr.) liaukos uždegimas.

Adenoidai limfatinių audinių išaugos ant nosiaryklės skliautų, kur pasibaigia nosis ir prasideda ryklė. Šių limfinių audinių padidėjimas, išaugimas vad. adenoidais. Jie apsunkina kvėpuoti nosimi, silpnina klausą, sutrikdo kraujo apykaitą kaukolės pagrinde. A. išaugos, be to, keičia veido išraišką, (žioplių tipas), neigiamai veikia proto gabumus.

Adenoma (gr.) liaukų pavidalu sudarytas gėrybinis epitelinis navikas.

Adenozinas gliukozidas turįs monosacharido ribozos, pasidaro degraduojant nukleininei rūgščiai. A. ir fosforo rūgšties junginys — adenileninė rūgštis, pasitaiko mielėse ir raumenyse. Adenozinotrifosforo rūgštis, ATP, reikšminga karbohidratų (cukrų), baltymų ir fosforo rūgšties apykaitos procesuose. ATP preparatai vartojami kraujo indų sutrikimams gydyti (angina pectoris).

Adeodatus (lot. Dievo duotasis) popiežiai: 1) A. I — Deusdedit. 2) A. II (672-676), kovojo su monoteletizmu.

Adeps (lot.) taukų pavadinimas. A. suillus, kiaulės taukai, ir A. Lanae, avių vilnų taukai, lanolinas.

Adeptas (lot.) pašvęstasis, įvestasis į paslaptis, pilnai patikimas šalininkas.

Aderno, sen. Hadranum, Sicilijos mst. prie Etnos ugniakalnio; 42 000 gyventojų (1952).

Adgukštis Betygalos vl. Raseinių aps. upelis, Šaltragio, (Kiršnovės, Dubysos, Nemuno) kair. intakas; 3,5 km ilgio.

Adhezija 1) savitarpio traukos jėgos, veikiančios kūnų molekulas, joms esant pakankamai arti viena kitos. Jos ypačiai stiprios kietam kūnui susisiekiant su skystimu, kai pastarasis vėsdamas ar garuodamas kietėja, stingsta (rašymas, dažymas, cementavimas, klijavimas, nitavimas). Dėl A. pilant skystį iš indo, prie jo sienelių susidaro lašai, kurie pakibę laikosi, kol jų svorio jėga nugali indo medžiagos ir skysčio molekulų traukos jėgas.

2) Sulipimas ir suaugimas gretimų organų, dažniausiai dėl uždegimo.

3) Dirvožemio, žemės dalelių savybė laikytis krūvoje dėl vandens kabinamosios jėgos.

ad hoc (lot.) šiam atvejui, šiam tikslui.

Ad hominem argumentum (lot.) tikinimas, remiamas ne daiktiniais įrodymais, bet asmeniniais, pvz., kreipiantis į atitinkamo žmogaus jausmus.

Ady Andrius (1877—1919) Vengrijos poetas. Uj versek rink. 1905 skelbia naujosios Vengrijos inkarnaciją savyje ir ieško Vengrijos ir Vakarų kultūros sintezės. Simbolistas, impresionistas, hedonistas ir atgailotojas, įtakingas jaunajai kartai. Poezijos rinktinė 1950.

Adiabata. Kūnas adiabatiškai kinta, kai jis nei gauna, nei atiduoda šilumos, kai šilumos kiekis nekinta. Tiesę, kuri vaizduoja šitokį kitimą slėgio-tūrio diagramoje, vadina adiabatine tiese.

Adiafora (gr.) kas moralės atžvilgiu abejingas, neturi vertės. Pagal cinikų ir stoikų mokslą — A. yra tai, kas nėra nei gera, nei bloga, o viduryje tarp jų, kaip

gyvybė ir mirtis ar neturtingumas ir turtingumas.

Adige (sen. Athesis, vok. Etsch) Lombardijos upė, Adrijos jūros intakas, 410 km ilgio. Baseino plotas 14.000 km², vid. debitas 220 m³/sek.

Adyge čerkesų gentis š. Kaukaze, a. 90.000 gyv. (1940). VI a. priėmė krikščionybę, XVI a. persimetė į mahometonų tikėjimą.

Adynamia (gr.) bendras kūno bejėgiškumas.

Ad infinitum (lot.) nutęsti ligi begalybės.

Adinoliai (gr.) rago pavidalo šviesios, nuo kontakto sukietėjusios padermės (kvarcas su albitu).

Adipininė rūgštis ($C_6H_{10}O_4$ arba COOH). $(CH_2)_4$COOH) dvibazė organinė rūgštis, kurios pasidaro oksidinant riebalus azotine rūgštimi. Iš jos gaminamas dirbtinis Nylon pluoštas.

Adirondakai, Adirondacks, š. New Yorko valst. kalnynas. Aukšč. viršūnė Mount Marcy 1603 m. Iš A. išteka Hudsono ir Au Sable upės.

Adirondako Parkas, Adirondack State Forest Preserve, New Yorko valst. miško rezervatas; 2 159 795 akrų ploto.

Adis Abeba, Addis Ababa, Etiopijos sostinė, 2424 m aukščiau jūros paviršiaus; 250 000 gyv. (1950; 50 000 — 1910). Glžk. į prancūzų Džibuti uostą. Italų okupuotas 1936, britų išlaisvintas 1941 IV 6. Kavos, medvilnės, aukso, odų, bananų, ir kt prekybos centras. Koptų abunos rezidencija.

Adiudicatio (lot.) nuosavybės teisės daiktui pripažinimas ir jos perkėlimas teismo keliu.

Adjunktas (lot.) padėjėjas, bendradarbis tarnyboje; adjunktas profesorius arba akademikas — jaunesniojo profesoriaus titulas, dabar dažniausiai vad. ekstra ordinariniu prof.

Adjutantas (lot. adjutans—padedąs), karininkas, kuris padeda kariuomenės dalies vadui, štabo arba įstaigos viršininkui susirašinėti rikiuotės srityje. Atskirose kariuomenės dalyse A. vadovauja raštininkų ir muzikantų komandoms.

Adler 1) Alfredas (1870—1937) pirma Freudo šalininkas, vėliau sukūręs savo mokyklą, žinomą individualinės psichologijos vardu. Mažindamas libido sexualis vaidmenį, jis ypač pabrėžia ego (aš) jausmą. Studijavo menkavertybės kompleksą ir ieškojo kelių jam nuveikti. 1914—1935 red. Internat. Ztschr. fuer Individual Psychologie. Išsp.: Ueber den nervoesen Charakter ⁴1930, Menschenkenntnis ⁴1930.

2) Fridrichas (g. 1879) Austrijos socialdemokratų partijos įkūrėjo A. Viktoro sūnus, Austrijos s. d. partijos lyderis, socialistinio darbininkų internacionalo sekretorius. 1907 — 1911 priv. docentas Zuericho univ. teorinės fizikos katedroj. 1910 — 1911 Šveicarijoje redagavo Volksrecht. Metęs mokslinę karjerą, nuėjo į politinį darbą. 1914 — 1916 Austrijos s. d. partijos sekretorius. 1916 X 21 Vienos kavinėj revolverio šūviais nukovė Austrijos ministerį pirmininką Stuergkhą. Nuteistas mirti; bausmė pakeista 18 metų kalėjimu; 1918 revoliucija išlaisvino. A. vadovavo Austrijos revoliucijai. 1923, susikūrus socialistiniam darbininkų internacionalui, išrinktas jo generaliniu sekretorium. Redagavo Kampf. Išsp.: Vor dem Ausnahmgericht 1919, Die Erneuerung der Internationale, Aufsaetze aus der Kriegszeit 1919, Marxismus und Naturwissenschaft 1925 ir kt.

3) Jurgis (1863—1908) vokiečių ekonomistas ir ūkio istorikas. Išsp.: Geschichte des Sozialismus u. Komunismus 1899, Geschichte der sozialpol. Arbeiterbewegung in Deutschland 1885 ir kt.

4) Maksas (1873 — 1937) sociologas, socialistas filosofas. Marx-Studien leidėjas (kartu su Hilferdingu). Išsp. Sociologisches in Kants Erkenntniskritik 1924; Kampf d. geistigen Arbeiter 1920; Der Sozialismus und die Intellektuellen 1923; Lehrb. d. materialistischen Geschichtsauffasung, I 1930.

5) Viktoras (1852—1918) Austrijos politikas. Organizavo socialdemokrtų partiją, visą amžių vodovavo jai ir Austrijos darbininkų judėjimui. Įst. Gleichheit ir Arbeiterzeitung. Aktyviai dalyvavo visuose socialistinio internacionalo kongresuose. Išsp.: Aufsaetze, Reden u. Briefe 1922—1928.

Ad libitum (lot.) kiek norima.

Ad Lumen Eichstaetto Vokietijoje kunigų seminarijos lietuvių alumnų neperiodinis leidinys, 1946 atmuštas rotatorium. Tepasirodė vienas Nr.

Ad maiorem Dei gloriam (lot.) didesnei Dievo garbei. Šis posakis pirmą kartą pažymėtas Tridento susirinkimo kanonuose ir dekretuose.

Ad Meliorem Akademinio Skautų Sąjūdžio rotatorinis biuletenis V. Gvido redaguojamas 1952 Chicagoje.

Admetas (gr.—os)legendinis graikų karalius, Alkesos vyras.

Admetė Graikų mitologijoj deivės Heros šventikė.

Administracija. Administruoti kurį nors reikalą arba reikalų kompleksą reiškia valdyti, tvarkyti atitinkamą objektą, daryti visa tai, kas sudaro atitinkamo reikalo arba reikalų komplekso aprūpinimą, tiek jam išsaugoti, tiek tikslui pasiekti. Šia prasme galima kalbėti apie bet kurio atskiro reikalo, bet kurios atskiros įstaigos ar įmonės A. ir taip pat apie didelių

kolektyvinių socialinių organizuotų darbų A., kai šie socialiniai darbai apima didžiausią reikalų, įstaigų ar įmonių kompleksą ir kai jie sudaro vyriausiąją visuomenės sutvarkymo ir išlaikymo funkciją, kurią vadinam valstybe. Tad valdymo funkcija ir tam tikra prasme teismas sudaro tai, kas vadinama šalies (valstybės) A. Tačiau valdymo funkcijoje tenka skirti tai, kas sudaro politinės programos, politinės linkmės pasirinkimą, kuris pareina tiktai nuo vyriausybės ir, iš kitos pusės, visas eilinis reikalų rūpinimo darbas, vykdomas viso valdininkų aparato, vyriausybei vadovaujant ir darbą prižiūrint. Šitą eilinio darbo sritį ir vad. administracija. Teismo darbo srity A. vadinama kreditorių ir skolininko santykiai, nustatomi sutartimi, privaloma tik ją pasirašiusiems kreditoriams, bet ne kitiems kreditoriams. Be šios, dar yra priverstinė A., sudaroma teismo, daugumui kreditorių prašant.

Administracinė linija kompromisinis pavadinimas Lietuvos — Lenkijos "sienos", sudarytos Želigovskio žygio (anksčiau Lietuvoj vadinama demarkacine linija), nustatęs de facto abiejų valstybių valdžios vykdymo ribas. Šis terminas buvo abiejų šalių sankcijonuotas, vykdant Tautų Sąjungos 1927 XII 10 rezoliuciją ir pasirašant Karaliaučiuje 1928 XI 7 "sutartį su Lenkija apie Lietuvos—Lenkijos A. liniją". Išnykus Lietuvos rytų Lenkijos okupacijai, savaime išnyko ir A. L.

Administracinė teisė yra toji viešosios valstybinės teisės šaka, kuri tiria valstybės organų vidaus organizaciją, jų teises ir prievoles. Kur ir kada valstybinės valdžios organų santykis su piliečiais reiškėsi ir reiškiasi (pvz. sovietinėje valdymo sistemoje) vien tiktai taikymu jiems įvairių prievartos priemonių, A. T. virsdavo tiktai policine teise. Bet kultūringose valstybėse policinė teisė yra vien A. T. šaka, kuri tiria viešosios policijos organizaciją, teises ir prievoles.

Administracinis aktas yra tas valstybinės valdžios aktas, kurį daro valstybės valdymo organai, būtent toks jų veiksmas, kuris savo padariniais ką nors teisės srityje keičia arba nauja padaro. Nelaikomi jais įstatymų leidžiamieji A. ir teismo A. Formaliai tokie yra visi administracinių organų padaryti aktai. Šie skirstomi į reglamentus ir individualinius A. A. arba įsakymus. Administraciniai reglamentai būna arba įstatymui vykdyti taisyklės, kuriose išdėstomi bendrieji įstatymo nuostatai ir principai ir paruošiamas jų vykdymas, arba tokie, kuriais administraciniai organai jiems pavestos kompetencijos ribose leidžia įstatymų spragoms užkišti. Administracinių reglamentų ypatingą rūšį sudaro vad. instrukcijos, tarnybos ėjimo taisyklės, kurias aukštesnieji organai sudaro savo žemesniems.

Administracinis režimas toks teisinės santvarkos elementas, kuris reiškiasi vyriausybės ir administracijos tarpininkavimu tarp įstatymų ir piliečių ir nuolatiniu administracijos įsikišimu į piliečių reikalus, ypač jų santyky su valstybe. A. R. yra gimęs Didžiosios Prancūzų Revoliucijos antrajame laikotarpy ir nusistovėjęs bei sustiprėjęs ypač Napoleono imperijoje, iš Prancūzijos išplito į Europos kontinentą ir sudaro kontinentalinę teisinės santvarkos sistemą. Jis nėra žinomas anglo-saksų civilizacijos valstybėse (Anglijoje ir JAV).

Admiralitetas 1) Bendra jūrų laivyno centro, administracijos, ūkio ir technikos organų sąvoka. 2) Ūkio technikos organizacija, aprūpinanti tam tikro rajono karo laivyną statybos, remonto ir medžiaginiu atžvilgiu.

Admiraliteto sala Admiralty Island, JAV sala prie p. Aliaskos krantų; 125 km ilgumo.

Admiraliteto salos 40 salų grupė Didžiajame vandenyne į š. r. nuo N. Gvinėjos. Nuo 1885 Vokietijos, nuo 1919 Australijos mandatas. 1944 amerikiečių gen. McArthuro pajėgos išmušė jas užėmusius japonus.

Admirolas Europoje pradėtas vartoti XII a., Venecijoj ir Genujoj; reiškė laivyno vadą. Dabar aukščiausias laipsnis visų valstybių laivynuose. A. pavedama vadovauti laivynui, atskiroms eskadroms, uostams ir t. t.

Ad multos annos (lot. daugeliui metų) linkėjimo žodžiai, kaip liet. „ilgiausių metų".

ad oculos (lot. prieš akis) aiškiausiai, pirštu prikišamai įrodyti.

Adolfas Nasaujietis Vokietijos imperatorius (1292 — 1298); nuverstas nuo sosto, mirė mūšy arti Gollheimo.

Adomaitienė — Pusdešrytė Sofija (g. 1912) operos dainininkė, mezzo-sopranas. 1936 baigė VDU teisių fak., 1941 Kauno Konservatoriją. 1941 debiutavo Aidos operoj Amnery vaidmeny. Dainavo Vilniaus operoje, 1944 perkelta į Kauno operą. Tremtyje — Vokietijoje koncertavo tremtiniams. 1947 nuolatinė dainininkė Stuttgarto radiofone, paskiau JAV ir Kanadoje surengė visą eilę koncertų.

S. Adomaitienė

Adomaitis 1) A n t a n a s (1902–1936) kun., bažnytinės muzikos dr. Aukštuosius mokslus ėjo VDU teol. fil. fak. ir Pontifikaliniame Muzikos Inst. Romoje. 1935 už tezę Del Buono della Salmodia di S. Niceto vesc. di Traveri įgijo gregorijoniško giedojimo dr. laipsnį. Yra sukūręs giesmių vyrų ir mišriems chorams.

Kun. A. Adomaitis

2) J u o z a s (1859 VIII 7 Šmuiliškės vs. Lukšių par. Šakių aps.—1922 VIII 5 Chikagoje) mokės Lukšiuose ir Marijampolėje. Išėjęs 6 kl., tėvui mirus, ūkininkavo. Paskiau iškeliavo į Varšuvą. Ten gyvendamas bendradarbiavo Aušroj 1885, Liet. Balse 1885—1887, Unijoj 1885 ir Petrapilio lenkiškame Krajuje, sistemingai jo skaitytojus informuodamas apie lietuvių tautos ir literatūros sąjūdį. Varšuvos lietuvių studentų draugijai Lietuvai 1889 įsteigus Varpą, prospektą jam jis rašo kartu su Gaidamavičium ir Kudirka. Faktiškai jį redaguoja nuo 1889 pradžios. 1890 išvažiavo į Ragainę. Rusų žandarų susektas, o vokiečių paketintas išduoti, svetimais dokumentais sugrįžo į Šakius. Iš čia 1891, rašė Varpui vedamuosius, jo faktišką redagavimą užleidęs J. Kriaučiūnui; 1892 išvažiavo į Bremeną. 1894 grįžo pas V. Kudirką. 1895 išvyko į Ameriką ir nuo gruodžio 14 d. redagavo Lietuvą. Ją pakėlė ir turėjo daug įtakos visai lietuvių spaudai Amerikoje. Be gausios publicistikos ne tik Lietuvoje, bet ir Tėvynėje, kas metai spausdino Lietuvoje ir iš jos atskiromis knygomis atmušdavo daugiausia gamtos mokslų populiarizacijas. Po savo raštais Krajuje pasirašydavo Budriu, Varpe Šernu, Stelli, a-b, Budriu ir kt., Amerikoje beveik tik Šernu, ir tuo slapyvardžiu atskiromis knygomis išleido Apie žemę ir kitus svietus 1896, Apsireiškimai atmosferoje, arba meteorologija 1907, Apie sunaudojimą vandenų 1899, Biologija 1901, Gamtos pajėgos 1904, Geografija 1899, 1902, 1906, Iš kur atsirado mūsų naminiai gyvuliai ir auginami augmenys 1901, Kaip gyvena augmenys 1901, Oras, vanduo, šviesa ir šiluma 1907, Paėjimas organiško svieto 1905, Senų gadynių išnykę gyvi sutvėrimai 1900, Žvėrys ir žmogus 1906, Etnologija 1903, Rašto istorija 1906, Hygiena, Nematomi priešai ir draugai žmonių 1905, Trumpa senovės istorija 1904 ir kt. Nuo Lietuvos atstatytas gyveno šelpiamas Amerikoje Šerno draugų būrelio ir Šerno fondo.

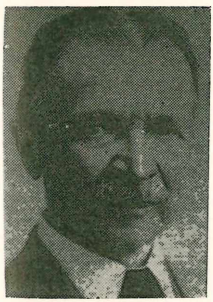

Juozas Adomaitis

Adomas nėra tikrinis pirmojo žmogaus vardas, bet žmonių giminės pavadinimas; hebr. „adama" reiškia žemę, ir pagal tai A. yra „iš žemės kilusysis", t. y. Dievo sukurtasai. Šv. raštu A. yra žmonių giminės pirmuonis, dėl pirmosios nuodėmės su savo žmona Jieva Viešpaties išvarytas iš rojaus (ž.) A. šventė paskirta gruodžio 24 d.

Adomas Bremenietis (Adam Bremensis) (m. 1076). Apie 1067 atvykęs į Bremeną, čia jis tapo kanauninku. Buvo nuvykęs į Daniją.Čia išgirstas žinias jis paskiau sunaudojo savo veikalui Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, (baigta prieš 1076). Ketvirtojoj knygoj: Descriptio insularum Aquilonis, duodama Danijos, Skandinavijos ir Baltijos pietinių bei rytinių kraštų geografija. Čia (cap 18) ir kalbama apie Sambius, raba Prūsus, kurie, nors pagonys, gan palankiai šiaip apibūdinami: homines humanissimi.

Dahlmann-Waitz Quellenkunde der deutschen Geschichte 1912.

Adomas Vilnietis (m. 1517) Jokūbo sūnus, nebajoriškos kilmės. 1478 — 1489 studijavo Krokuvos akad.; 1482 bakalauras, 1488 magistras, o jau 1492 Vilniuje LDK raštininkas, "notarius" ir dalyvavo pasiuntinybėse: 1494 dukart į Maskvą, DLK Aleksandro su kunigaikštyte Elena vedybų reikalu, 1496 į Krokuvą. 1499 lietuvių lenkų sutarties akte pasirašyta: Adomas Jokubavičius S k o t r i j. Spėjama, kad "skotrij" reiškia Kotrų valsčių Gardino aps. jam dovanotą DLK Aleksandro, kurs jam buvo taip pat suteikęs Sandomiro kanauninko vietą. A. save laikė lietuviu. į Sandomirą neišvyko ir toliau dirbo Vilniuje. 1505 — komisijos Lietuvos ir Livonijos sienoms nustatyti sekretorius. Paskutinį kartą minimas 1516 XII 24.

Adomavičius 1) J o n a s (g. 1911 XII 15) gydytojas. 1938 baigė VDU Kaune. Ligi 1944 dirbo Kauno univ. medicinos fak. klinikose ir drauge ėjo med. fak. asistento, vyr. asistento ir lektoriaus pareigas. 1949 gavo daktaro laipsnį Tuebingeno univ. Bendr. 1938 Medicinoje, emigracijoje Drauge.

2)(Adamovicz) B o l e s l o v a s (g. 1898) ir 3) J u o z a p a s (g.1893) broliai iš Vilniaus krašto. 1934 VI perskrido Atlantą iš JAV Lenkijon.

4) P e t r a s (1924–1948 XII 22) tremtyj Anglijoje bendr. Britanijos Lietuvyje ir kt.

Pijus Adomavičius

5) Pijus (g. 1888) baigė Vilniaus muzikos mokyklą, mokėsi Petrapilio konservatorijoj, 1920 — 1924 vedė Kaune Dainos chorą. Dirbo Kauno Valstybės Teatre, ėjo operos direktoriaus ir teatro reikalų vedėjo pareigas. Nuo 1926 teatro administratorius. Yra parašęs ir harmonizavęs liaudies dainų; 1937 Muzikų draugijos dainų konkurse laimėjo premiją už trijų liaudies dainų harmonizavimą.

6) Vladas (g. 1906 XII 20) kompozitorius, violončelistas, dipl. inž. architektas. Baigęs gimn., 1926—1936 studijavo Kauno Konservatorijoj. 1941 baigė VDU Statybos fak. Bendradarbiavo liet. periodinėj spaudoj Neprikl. Lietuvoj, tremty Vokietijoj, JAV architektūros, urbanistikos, muzikos, dailės ir visuomenės klausimais. A. slapyvardžiai: Vl. Adonis, Adomas Vyčius, A. Nendrė, V. Adomus, Vigilis, K. K. Suprojektavo Alytaus bažnyčią ir kt. Hanau lietuvių stovykloje prisidėjo prie Dainavos choro suorganizavimo. Yra sukūręs simfoninę poemą Šviesa ir šešėliai, sonatą violončelei, kvintetą, 12 džiaugsmo ir liūdesio dainų vijoločelei, mišias ir kt. JAV, Athol, Mass. jo atgaivinto Aušros choro vadovas.

Vladas Adomavičius

Adomavičiūtė Veronika (1910 — 1950 Worcestery, Mass). Baigė Aušros mergaičių gimn. Kaune. VDU studijavo teisę, vėliau biologiją. Tuo pačiu metu mokėsi baleto studijoj. 1930 įstojo į Lietuvos Valstybinio Teatro baletą. Teatre dirbo iki 1944, kaip šokėja solistė dalyvaudama visuose didesniuose baleto pastatymuose, Lietuvos baleto gastrolėse Londone ir Monte Carlo. Tremty 1944 — 1949 dalyvavo eilėje koncertų ir Delibo Kopelijos pastatyme Augsburge.

V. Adomavičiūtė

Adomėnas Vincas (g. 1907) rašytojas. Studijavo VDU hum. mokslų fakultete, baigė Akad. Teatro Studiją. 1941 — 1944 Vaidilos teatro aktorius Vilniuje. Tuo pačiu metu parašė keletą draminio žanro veikalų. 1943 A. komedija Svetimos plunksnos buvo pastatyta Vaidilos teatre Vilniuje, vėliau buvo vaidinama Vokietijoe ir Chicagoje, JAV. A. drama Baltoji obelėlė, vaizduojanti knygnešių gyvenimą, 1944 parodyta Vilniaus Vaidilos scenoj. A. rašė ir radijo vaidinimus.

Adominė Panevėžio aps. Šimonių vl. bažnytkaimis. Bažnyčia statyta 1921.

Adomo Adata (Yucca filamentosa) Yucca genties augalas, mėgstąs smėlio dirvą, išplitęs JAV nuo Marylando ligi Louisianos.

Adomo galva didelis naktinis drugys (Acherontia atropos L.). Iš sfinksų (Sphingidae) šeimos, ištiestais sparnais apie 12 cm platumo. Kenkia bitininkystei. Šitų drugių vikšrai minta bulvių lapais, bet nėra žalingi.

Adomo obuolys (Pomum Adami), iškilusi skydinės kremzlės dalis priešakinėj gerklės daly. Šis visose Europos kalbose pažįstamas pavadinimas yra remiamas tuo liaudies tikėjimu , kad kalbamoji iškyla esanti ne kas kita, kaip Adomo dausoj (rojuj) valgyto ir jo įgerkly įstrigusio uždrausto vaisiaus (obuolio) gabalas.

Adomo Viršūnė, Adams Peack, ceiloniečių Samanhela, Ceilono salos kalnas, 2240 m aukštumo.

Adonis semitiškos kilmės gamtos dievaitis. Stebuklingai gražų jaunuolį pamilo Afroditė. Laukinis šernas sužeidė Adonį medžioklėj; jam mirus, Afroditė išprašė iš Dzeuso, kad jam būtų leista tam tikrą metų dalį grįžti iš požemių pasaulio į žemę. Tokiu būdu gražuolio dievaičio likimas susijęs su kasmet atgyjančios gamtos gyvenimu.

Adonis pavasarinis (Adonis Vernalis L.) vaistinis augalas, priklauso vėdrinių (Ranunculaceae) šeimai. Savaime auga Europoje ir kai kur vidur. Rusijoje. Lietuvoje auginamas lengvoje, derlingoje, sausoje, kalkingoje žemėje. Visas augalas yra gana nuodingas, jo viršūnėlės ir lapai vartojami širdies vaistams gaminti. Vaistinėse A. žaliava vadinama Herba Adonidis vernalis.

Adonis

Svarbiausia tos medžiagos cheminė dalis yra adonidinas, kuris gali būti iš augalo išskirtas grynų gelsvos spalvos kristalėlių pavidalu.

Adonson Mykolas (1727 — 1806) botanikas ir zoologas,14 metų gyveno Senegale, tirdamas to krašto florą ir fauną. Išsp.: Histoire naturelle du Senegal 1757, Familles des Plantes 1763, Histoire de la botanique et plan des familles naturelles des plantes 1864 (atspausdinta jau jam mirus). Jo vardu Linnejus pavadino augalų genį Adansonia.

Adoptio (lot.) nesavarankiško asmens įsūnijimas.

Ad perpetuam rei memoriam (lot.) amžinam reikalo atminimui.

Ador Gustavas (1845 — 1928) šveicarų politikas. 1914—1928 Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus pirmininkas ir karo belaisvių agentūros steigėjas.

Adour p. Prancūzijos upė, 335 km ilgio.

Adra sen. finikiečių Adbera, p. Ispanijos uostamiestis į p. r. nuo Granados; 15 000 gyv.(1950).

Adrastea ž. Nemezida.

Adrenalinis (suprareninas) $C_9H_{13}NO_3$, medžiaga, kurią gamina antinkstinės liaukos smegeninis sluogsnis. Jaudina simpatinę nervų sistemą. Sutraukia smulkiąsias kraujo gysleles. Dažnai chirurgų vartojamas operuojant. ž. Antinkstinė liauka.

Adresas 1) antrašas, užrašytas voke ar šiaip jau siuntinyje, rodantis, kam ir kur korespondencija turi būti įteikta; 2) pati atsitiktinio buvimo ar mažiau ar daugiau pastovaus gyvenimo vieta; 3) kolektyvinis viešas žmonių kreipimasis į asmenį, įstaigą ar valdžią su pareiškimu politinio nusistatymo, pažiūrų, jausmų ir t. t., bet ne reikalavimo. Pastaroja prasme A. skiriasi nuo peticijos.

Adria š. Italijos mst. Po upės deltoje; 40.000 gyv. (1951). A. įkurtas etruskų kaip Adrijos jūros uostas. Dėl Po upės sąnašų A. 22 km nutolęs nuo jūros kranto.

Adrian Edgar Douglas (g.1889) anglų psichologas. 1929—1937 Karališkosios tyrimų dr-jos prof. Foulertone. Nuo 1937 Cambridge univ. prof. 1932 drauge su Ch. S. Sheringtonu gavo Nobelio premiją. Išsp.: The Basis of Sensation 1928, The Mechanism of Nervous Action 1932, The Physical Basis of Perception 1947, su kitais Factors Determining Human Behavior 1937.

Adrianopolio taika (1829 IX 14) tarp Rusijos ir Turkijos. Prutas ir Dunojus buvo pripažinti Rusijos siena. Rusija įgijo visą Juodosios jūros pakrantį nuo Kubanės iki šv. Mikalojaus uosto š. Kaukaze, teisę prekiauti Juodojoj ir Viduržemio jūroj. Turkija pripažino Graikijos nepriklausomybę ir leido Dardanelų sąsiauriu plaukyti prekių laivams.

Adrianopolis, turkų Edirne, bulgarų Odrin, europinės Turkijos dalies mst. Tundžos ir Maricos upių santakoje; 30.000 gyv.(1950). Opiumo, rožių aliejaus, vyno ir šilko prekyba.

Adrijos jūra Viduržemio jūros šaka; 132.000 km²; p. daly giliausioji vieta yra 1230m. Didžiausias druskingumas (p. daly) 3,8%. A. J. yra atsiradusi terciaro periode, žemės plutai įlinkus tarp susiraukšlėjusių Apeninų ir Dinarų kalnynų. Plioceno gadynėj, įgriuvus Otranto sąsiauriui, susijungė su Viduržemio jūra. Italijos krantai neturi patogių gamtinių uostų. Jugoslavijos krantai statūs ir išraižyti. Svarbiausi uostai: Venecija, Triestas, Ancona, Bari, Brindisi, Split, Dubrovnik ir Fiume. Žiemos metu siaučia pavojingi vėjai - bora.

Adsorbcija dujų, skysčių bei tirpalų sutirštėjimas kūno paviršiuje.

Adsorbentia (lot.) vaistai ir medžiagos, savo paviršiumi sugeriančios nuodus, toksinus, bakterijas ir kitas medžiagas. Dažniausiai vartojama smulki medžio ar gyvulinė anglis, kartais aluminio hidroksidas, pektino preparatai ir kt.

Adstringentia (lot.) vaistai ar medžiagos, kurios veikdamos gyvą audinį, jį sutraukia ir tuo būdu stabdo sekreciją ar kraujavimą, pvz. taninas, švino druskos.

Adua, Adova, Etiopijos mst., Tigrės provin. sostinė; a. 10.000 gyv. (1950). 1896 III 1 prie A. buvo sunaikinta gen. Baratieri vadovaujama italų kariuomenė.

Aduliaras mineralas iš ortoklazų visai skaidrios atmainos.

Adulteras ž. Svetimavimas.

Adutiškis Švenčionių aps. mst., 1526 įk. Jono Radvilos dvare; 30 km į rytus nuo Švenčionių, prie Lintupio-Pastovių glžk.; a. 700 gyv. (1939). A. išaugo iš Kiškų dvaro, kurį Vilniaus vyskupas Stanislovas Kiška padovanojo Vilniaus kapitulai ir 1608 pastadydino bžn. 1826 kan. Civinskis (vėliau Vilniaus vysk.) pastatydino mūro bžn. A. vl. išlikęs grynai lietuviškas.

ad valorem (lot.) nuo vertės.

Adventai (lot. adventus — atėjimas) bažnytinis laikas prisirengti Kristaus atėjimui per Kalėdas. Prasideda šv. Andriejaus dieną (XI 30) arba artimaiusią po jo sekmadienį. A. yra bažnyt. metų pradžia. Kaip pasirengimas malonės šventei, A. yra atgailos, susikaupimo ir džiaugsmingo laukimo laikas. Tatai išreiškia bažnytinės A. maldos, evangelijos ištraukos, giesmės ir liturginiai drabužiai, uždraudimas tikintiesiems kelti iškilmingas vestuves, rengti triukšmingus pasilinksminimus, šokius ir kt. (Šv. Andriejus nukarpo

[muzikantams] striūnas). A. metu auštant laikomos vad. rarotinės mišios.

Adventistai (septintos dienos adventistai) krikščioniška bendruomenė kilusi 1844. Jų mokslo pamatą sudaro vien Biblija. Svarbesni mokslo pagrindai: tikėjimas, artimu antruoju Kristaus atėjimu, Biblijos pranašavimų įvykdymu dabarty, Kristaus kryžiaus auka nuodėmėms atleisti; jie tiki, kad J. Kristus yra vienintelis užtarėjas pas Dievą, kad pomirtinis gyvenimas (taip pat ir sielos) prasidės tik prisikėlus; kadangi Kristus su apaštalais yra šventę šeštadienį, tad ir A. tik šeštadienį švenčia, komuniją laiko tik Kristaus kūno kraujo atsiminimu ir t. t. A. turi 4000 mokyklų, 100 ligoninių, sanatorijų ir kitų labdarybės įst. Lietuvoje A. turėjo 240 narių ir leido periodinį žurnalą Dabarties klausimai.

Mueller Die A. 1947.

Adventitia (lot.) išorinis kraujagyslių sluogsnis jungiamajame audinyje.

Advocatus diaboli (lot.) velnio advokatas, pavadinimas paskirtojo atstovauti priekaištams kanonizacijos byloje, svarstant kieno nors šventuoju paskelbimą. Perkelta prasme: priešgina, atstovaująs blogąją pusę, kad ir juokais.

Advokatai bylininkų atstovai teismo bylose. Nuo kitų atstovų jie skiriasi tuo, kad iš jų reikalaujama tam tikrų kvalifikacijų; be to, jie turi savo organizaciją ir savo darbo sritį. Amerikoj A. ir kitų rūšių atstovų darbas skiriasi tik aukščiausiame valstybės teisme, kuriame turi teisės stoti tik A.; kituose gi teismuose A. dirba ir bylos rengėjų darbą. Lietuvoje buvo dviejų rūšių A.: 1) prisiekę A. ir jų padėjėjai ir 2) privatūs A. Mokslo cenzo iš privačių A. nebuvo reikalaujama. Jie galėjo būti prie apygardos teismų ir prie vyr. tribunolo ir vesti civilines bylas tik to teismo apygardoj, iš kurio jie buvo gavę liudijimą, ir tik taikos teisme ir apygardos teisme, kaip apeliacijos instancijoje

Advokatų taryba prisiekusių A. korporacijos organas, kuri rinkdavo prisiekę advokatai iš savo tarpo vieneriems metams. Lietuvos A. Taryba pradėjo veikti nuo 1921 I 1.

Adžarija Užkaukazio sritis, 2577 km², 132.000 gyv. (1926). Svarbiausias miestas Batumas.

Adžgys - Adžgauskas Romualdas (g. 1883). 1912 jo vardu buvo gauta Vilniuje atsarginė koncesija Lietuvos Ūkininkui, Valstiečiui ir Lietuvos Varpui. Amerikon išvykęs 1917 buvo ALT Sandaros vicepirm. 1918 Chicagos Lietuvos red. štabo narys; 1920 III iki V 22 Vienybės redaktorius; Liet. Mechanikų Sąryšio direktorius 1919 — 1921; Sąryšio įgaliotinis Lietuvoje 1920—1921; 1926 buvo III seimo narys, v. l. frakcijoj.

Adžingis kirmėlių (gyvatgaudžių) kerėjimuose minimas gyvačių ir šliužų viešpats, piktoji dvasia.

Aehrental Aloizas (1854 — 1912) austrų diplomatas. Nuo 1899 atstovas Rusijoje. 1906 užsienių reikalų min. A. iniciatyva Austrija aneksavo Bosniją ir Hercogovina. 1908 X 15, per Buchlau pasitarimus su Rusijos užsienių reikalų ministeriu Izvolskiu, A. gavo principinį Rusijos pritarimą aneksijai.

Aeneas ž. Enėjas.

Aeneas Silvius (1405—1464) ž. Piccolomini.

Aepyornis išmirusi milžiniškų paukščių gentis, gyvenusi Madagaskare. Randama jų palaikų ir kiaušinių.

Aequitas (lot.) teisingumo personifikacija.

Aerobae mikroorganizmai, kurie gali gyventi ir daugintis tik laisvam deguoniui esant.

Aerodinamika mokslas apie dujų judėsį ir apie susijusias su tuo judesiu jėgas, kurios veikia esamus dujose kietus kūnus. A. susideda iš teorinės dalies, pagrįstos bendrais mechanikos dėsniais, ir taikomosios arba eksperimentinės dalies, operuojančios bandymų duomenimis, kurie patikrina ir papildo teorinės A. išvadas. A. yra h i d r o d i n a m i k o s dalis.

Aerodromas žemės plotas su trobesiais ir visais techniškais įrengimais, paskirtas lėktuvams pakilti ir nusileisti. Naudojamas A. paviršius yra lygus, kietas, sausas, apžėlęs tankia ir neaukšta žole, turis cementuotus pakilimo ir nusileidimo takus.

Aerofotoaparatas foto aparatas aerofotografiškoms nuotraukoms daryti. A. veikimo atžvilgiu gali būti automatiški, varomi oro srovės propelerio, pusiauautomatiški — ranka pasukami ir rankiniai. A. dedami lėktuvo ar baliono kabinoj arba iš lauko taip, kad pastatymas leistų jam suktis apie skersinę ir išilginę lėktuvo ašį.

Aerofotografija žemės paviršiaus fotografija iš lėktuvo arba aerostato. Pirmuosius bandymus padarė 1858 prancūzų fotografas Nadaras iš baliono 80 m aukšty. A. ypač išplito pirmojo pasaulinio karo metu kaip žvalgymo priemonė. Pagal optiškosios ašies padėtį aerofotografiškos nuotraukos gali būti: a) planinės, kai fotografuojant plokštelė ar filma yra lygiagretė su žemės paviršiaus plokštuma, ir b) perspektyvinės, jei optiškoji ašis su žemės paviršium sudaro kampą, mažesnį kaip 90°. Pagal ploto dydį ir atskirų nuotraukų skaičių A. nuotraukos gali būti: a) pavienės, jei visą plotą apima viena nuotrauka, b) maršrutinės, kada fotografuojamas žemės paviršiaus ruožas ar juosta

visos eilės nuotraukų, ir c) baro nuotraukos, kada keletas maršrutinių nuotraukų sugretinama į vieną plotą atvaizdą. Atskirą nuotraukų rūšį sudaro stereoskopinė nuotrauka. A. gali būti taikoma karo reikalams, kaip padedamoji žvalgybos priemonė, topografiškiems bei kartografiškiems darbams ar įvairiems moksliniams ir pritaikomiesiems žemės paviršiaus tyrinėjimams.

Aerofotogrametrija fotogrametrijos šaka. Ji matuoja aerofotografiškas nuotraukas ir pagal jas daro bei papildo planus ir žemėlapius. Reljefiniams planams ir žemėlapiams gauti naudojamasi aparatu, vadinamu stereoplanigrafu, autokartografu, aerokartografu ir kt. Praktikoje A. pritaikoma kartografijos darbams, žemės kultūrai, miškų eksploatacijai, kolonizacijai, hidrotechnikai, melionacijos darbams, miestų planavimui, geležinkelių statybai.

Aeroklubas privati sąjunga asmenų, susidomėjusių aviacijos mokslu, sportu ir skraidymais. Daugelio valstybių A. yra susijungę į tarptautinę aeronautikos federaciją. Lietuvos A. įst. 1927 V 1 tikslu plėsti aviacijos mokslą Lietuvos visuomenėje ir įgalinti civilinius asmenis išmokti lekioti. Turėjo angarą Kaune (Linksmadvary).

Aerolitai ž. Meteoritai.

Aerologija (gr.) mokslas apie aukštuosius atmosferos sluogsnius; sudaro geofizikos mokslo šaką.

Aeronautika. Aeronavigacija, mokslas lekiojamųjų mašinų, lėktuvų, dirižablių vedimo nustatytu keliu. Ji tiria ir moko: 1) rasti lekiamosios mašinos skridimo aukštį, greitį ir kryptį, 2) orientuotis, t. y. kiekvienu metu tikrai žinoti savo būvį ore žemės punktų ir kelių atžvilgiu.

Aeroplanas. Slenkant bet kuriai plokštumai ore arba kitoje kurioje medžiagoje, toji medžiaga reiškia tam slinkimui pasipriešinimą, spausdama ją. Spaudimo jėga veikia spaudimo centrą S linkme SD. Suskaldžius ją į gulsčią SW ir stačią SA sudetines, jeigu pastaroji bus didesnė už plokštumos svorį SG,plokštuma kils aukštyn. Gulsčiąją spaudimo sudėtinę nugali kuri nors tempianti plokštumą priekin jėga V. Slenkant dideliu greitumu nešamoms aeroplano plokštumoms — sparnams — stačioji spaudimo sudėtinė daros didesnė už A. svorį ir jųdviejų skirtumas sudaro keliamąją A. jėgą. Gulsčiąją spaudimo sudėtinę nugali variklio sukamo propelerio traukiamoji (arba stumiamoji) jėga. Toms dviem jėgoms veikiant, A. kils jų atstojamosios linkme aukštyn. Esant stačiajai sudėtinei lygiai su A. svoriu, A. skris gulsčia linkme, mažesnei negu A. svoris—slinks žemyn. Užpakaly (kai kur pryšaky) nešamų plokštumų esamu aukštumos vairu galima keisti tų plokštumų palinkimas į gulsčiąją linkmę ir tuo keisti visas D spaudimas, taip pat ir jo sudėtinės dalys. Pasukimų vairu keičiama skridimo linkmė. Sklandytuvuose — A. be ariklio—naudojamasi skridimui gulsčiomis ir stačiomis oro srovėmis (ž. Lėktuvas).

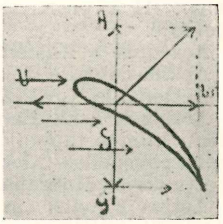

Aeroplanas

Aerostatas lekiamasis įtaisas, kuris lekia ore dėl to, kad jo apvalkale yra dujų, lengvesnių už orą. A. vartojamos dujos: .) vandenilis, kurio 1 m³, esant 0⁰ ir 760 mm slėgimo, sveria 0,0896 kg ir turi keiamosios jėgos, t. y. skirtumo su 1 m³ oro svoriu, 1,20 kg; 2) helis, kurio svoris 0,18 kg keliamoji jėga 1,11 kg; 3) šviečiamosios dujos, kurių svoris 0,45—0,67 kg, keliamoji jėga 0,62—0,84 kg. Helis yra tinkamiausias, nes jis nedega. Daugiausia vartojamas vandenilis, nors jis pavojingas dėl gaisro. A. būva valdomieji (dirižablis) ir nevaldomieji. Pastarieji būva laisvi ir pririšami. Laisvi A.,arba balionai, apskriti,vartojami lakūnams mokyti. atmosferos aukštiems sluogsniams tirti, o taip pat sportui. Jie lekia vėjo kryptimi. Pririšamieji A., pailgi, vartojami karo metu sekimui, artimai žvalgybai ir artilerijos šaudymo patikslinimui, o taip pat meteorologijos prietaisams pakelti. A. keliamoji jėga yra lygi jo išstumto oro svoriui: skirtumas tarp 1 m³ oro ir 1 m³ dujų svorių vadinasi dujų keliamoji jėga. Ji yra lygi vandeniliui — 1,2 kg ir šviečiamoms dujoms 0,7 kg. A. kyla į aukštį tol, kol jo svoris pasidaro lygus jo išstumtam oro svoriui.

Aerostatika dujų pusiausvyros mokslas, dalis bendrosios hidrostatikos. A. dėsniai pritaikomi aerostatams. Kaip ir hidrostatika, ji yra pagrįsta Archimedo dėsniu, pritaikomu aerostatui, į kurį galima žiūrėti kaip į kūną, paskandintą ore, lygiai kaip į bet kurį kūną vandeny. Aerostato kūnas, t. y. maišas, pripildytas lengvesnių už orą dujų, gauna keliamąją jėgą, lygią skirtumui tarp svorio, kurį turėtų oras, jeigu jis užimtų aerostato vietą, ir paties aerostato svorio.

Aeroterapija (gr.) naudojimas oro gydymo reikalams.

Aerotonometras prietaisas kraujo dujų įtempimui matuoti.

Aeschna cyanea ž. Mėlynasis laumės žirgas.

Aesculapius lotynizuotoji graikų gydymo meno dievo vardo forma (gr. Askle-

pios). III a. pr Kr. jo kultas buvo įvestas Romoje.

Aesculus ž. Kaštonas.

Aesthesiologija ž. Anatomija.

Aetiologija (gr.) ž. Etiologija.

Aetionas arba **Eetionas** greičiausiai jonėnų kilmės tapytojas, IV a. pr. Kr. Žymus paveikslas Aleksandro Makedoniečio Vestuvės su Roksana.

Aetius Flavius (m. 454) Romos imperijos karo vadas ir politikas, 481 nuveikė Attilą Katalauno laukuose; imperatoriaus Valentiniano III nužudytas.

Afakija (gr. a—ne, f a k o s lęšis) lęšio stoka akyje po kataraktos operacijos arba po akies sužeidimo. Tokia akis be akinių blogai mato.

Afanasjev 1) A l e k s a n d r a s (1826—1871) rusų etnologas. Išsp.: Russkija narodnyja legendy 1860, Russkie satiričeskie žurnaly 1859, Poetičeskija vozzrenija slavian na prirodu 1866—1869 ir kt.

2) D i m i t r a s, rusų generalinio štabo karininkas, karo ministerijos pavestas, paruošęs vertingą vakarų ir šiaurės Lietuvos geografinį aprašymą — Kovenskaja gubernija 1861.

Afanitas diabozinis, kalkošpatinis (gr.) padermė labai smulkios kristalinės struktūros diabozų.

Afazija (gr.) senovės skeptikų kalba susilaikymas nuo dogmatinio teigimo, dabar psichologinis terminas visiškam ar daliniam kalbos funkcijų sutrikimui apibūdinti.

Afektas (lot.) S. Šalkauskio siūlytas lietuvinti jautuliu, stiprus jausmas, ypačiai staigus jausminis reagavimas, išreiškiamas kiekvienam A. tipingu būdu (pvz., pyktis ar baimė, rūpestis ar džiaugsmas) ir lydimas fiziologinių pasikeitimų (kvėpavime, kraujo apytakoje, liaukose) ž. Jausmai.

Afelis tolimiausias nuo saulės taškas, kuri pasiekia einąs aplink saulę kūnas.

Affectio (lot.) būklės pakitėjimai dėl išorinio veiksmo arba ligos.

Affetuoso (it.) muzikoje—švelniai, maloniai. Affettuosamente — ko švelniausiai, maloniausiai.

Affidavit 1) anglų teisėje raštiškas, prisiekiant, duodamas parodymas; 2) giminės ar pažįstamojo įsipareigojimas išlaikyti imigrantą.

Affinitetas (chemijoj) jėga, verčianti chemiškai reaguoti du ar daugiau kūnų. Ji vad. ir cheminiu giminiškumu. Laisvoji energija yra tos jėgos mastas. Reakcija sustoja arba pusiausvyra pasiekiama, kai ji pasidaro lygi nuliui.

Affretando (it.) muzikoje — palaipsniui skubinant, neramiai.

Afganistanas vidur. Azijos valst. tarp Rusijos, Pakistano ir Irano; 650.000 km² su 13 mil. gyv. (1952). Didelės geopolitinės reikšmės kaip buferinė valst. tarp Rusijos ir D. Britanijos įtakoje esančių teritorijų. Paviršius kalnuotas. Vyrauja Hindukušo kalnynas, kurio viršūnės siekia ligi 7750 m aukštumo. Klimatas kontinentinis su dideliais temperatūros svyravimais toje pačioje vietoje nuo 49° C vasarą ligi —25° C žiemą. Kabulo mst., kuris yra 2250 m aukščiau jūros lygio, vasaros metu dieną temperatūra esti 38—39° C, o naktį vėsu. Dėl mažo kritulių kiekio žemdirbystė įmanoma tik ten, kur galima laukus dirbtiniu būdu drėkinti. Vartojama irigacijos sistema karez, kuria vandens versmės sujungiamos požeminiais kanalais ir toliau vanduo išvedamas į paviršių laukams drėkinti. Augmenija skurdi, vyrauja stepės, miškai tik paupiuose. Herato srityje dera kviečiai, miežiai, medvilnė, vynuogės, melonai ir šilkmedžiai. Kandaharo apylinkėje tabakas, auga aprikosai, obelys, vyšnios, slyvos, persikai; ricinos alyvmedis sutinkamas visame krašte. Auginama daug avių, ožkų, kuprių. Herato kilimai laikomi pasaulyaukščiausios rūšies. Eksportuojama karakulai - postinai, vilnos, džiovinti vaisiai ir odos. Daugumas gyventojų (apie 53%) afganai, arba paštai, yra indų-alarodų kilmės. Kiti yra tadžikai, uzbekai, persai, hasarai (mongolai), kizilbašai (supersėję turkai), jatai, aimakai. Daugumas gyv. verčiasi gyvuliu ūkiu. Jie yra mahometonys-sunitai. I s t o r i j a kaip nepriklausomos valst. prasideda XVIII a. viduryje. Senovėj A. buvo vad. Arianu, vid. a. Chorasanu. A. valstybę įkūrė Achmedas Šachas (1747—1773). XVI—XVII a. Heratas ir Kandaharas priklausė Persijai, Kabulas — Indijos mogulų imperijai. Achmedas Šachas paliko savo sūnui Timurui Šachui praplėstą valst., kurią jis valdė ligi 1831. 1838 Indijos gubernatorius lordas Auckland paskelbė A. karą ir užėmė Kandaharą ir Kabulą, kur Šachas Šuja buvo paskelbtas emiru. 1841 Kabule prasidėjo sukilimas. Ligi XIX a. pabaigos A. siautė nuolatiniai sukilimai. 1887 britai su rusais susitarė dėl A. vak. sienų. Emiras Habibula 1919 žuvo atentate ir sostą užėmė Amanullah, 1926 pasivadinęs karaliumi. Jis ryžosi savo karalystę europietinti, bet konservatyviojo elemento buvo priverstas sosto atsisakyti. Valdžia atiteko sukilėlių vadui Baka Sakau, kuris pasiskelbė karaliumi, bet 1929 buvo nužudytas Amanullah dėdės Nadir Šacho šalininkų. Nadir Šachas buvo nužudytas 1933, sostas atiteko jo sūnui Sahir Šachui. 1932 paskelbta nauja konstitucija: A. yra konstitucinė monarchija, mahometonų religija yra valstybinė, įvedamas privalomas pradžios mokslas, draudžiama vergi-

ja, priverstinis darbas ir konfiskavimas privačios nuosavybės. Valstybės tarybą sudaro trims metams renkami atstovai, o aukštųjų rūmų narius skiria karalius. Balsavimo teisę turi visi piliečiai, sulaukę 20 metų. A. nepriklausomybę garantuoja D. Britanija 1919 ir 1921 sutartimis. Didž. mst.: sostinė Kabulas 130.000 gyv., Kandaharas(65 000) yra svarbiausias p. A. mst., Heratas (90.000), Mazar-i-Šarif (33.000).
R. Dollot L'A. 1937.

Afiksas (lot. afixus „prisegtas, prikabintas") forminė žodžio dalis, pridedama prie šaknies sudarant naujus žodžius. Pagal vietą afiksai yra skirstomi į tris dalis: p r e f i k s u s (priešdėlius), i n f i k s u s (intarpus) ir s u f i k s u s (priesagas).

Afiša (pr.) teatro skelbimas, iškabinamas visų matomoje vietoje. Lietuvių spaudos draudimo laikais A. suvaidino žymų vaidmenį kovoje dėl spaudos. 1899 ir 1900 Palangos, Liepojos ir Mintaujos liet. spektaklių A. buvo policijai leidus išspausdintos liet. raidėmis. Už Mintaujos spektaklio 1900 A. iškabintą Jonišky, P. Višinskis buvo taikos teisėjo nubaustas. Perkėlęs bylą aukščiau ir pasiekęs senatą, 1903 susilaukė sprendimo, kad nėra įstatymų, lietuviškas raides draudžiančių. Tai pagreitino spaudos leidimą.

Afium - Karahisar (turk. juodoji opijaus pilis) v. Turkijos mst.; 31 000 gyv. (1950).

A F L American Federation of Labour ž. Amerikos Darbo Federacija.

Afokalinė sistema, optinė sistema, kuri neturi židinio (foko); į ją įėję lygiagretiški spinduliai išeina taip pat lygiagretišku pluoštu.

Afonija (gr.) balso pranykimas; įvyksta dėl įvairių priežasčių (balso stygų paralyžius, isterija ir kt.).

Aforizmas (gr.) daug prasmės slepiąs, bet trumpas, lakoniškas sakinys, formuluojąs bet kurios doktrinos esmę ar praktines gyvenimo išminties normas.

A fortiori (lot.) juo labiau, juo didesniu pagrindu.

Afranius Lucius, gyv. apie 100 pr. Kr., romėnų komedijų (fabula togata) rašytojas. Fragmentai išleisti Ribbecko: Comicorum romanorum fragmenta 1898.

African Association, Afrikai tirti draugija, įst. 1788 Londone; iš jos išaugo 1830 Royal Geographical Society, daug patarnavusi geografijos mokslui.

Africano petrografijoj, marmuro variacija su purpuro — raudonomis, baltomis ir juodomis dėmėmis.

Africanthropus njarasensis pavadintos 1935 Njarasa ež. (r. Afrikoj) surastos pirminio žmogaus kaukolės. Geriausiai yra išlikusi moters kaukolė.

Africanus 1) ž. Scipio 2) Sextus Julius A. gyv. a. 200 po Kr. Aleksandrijoje. Jo veikalo Pentabiblon chronologicum nuotrupos pateko į Eusebijaus kūrybą. Jis yra laikomas sinchronistinės visuotinės istorijos kūrėju.

Afridai, sen. Apiarytai, rytų Afganistano tautelė prie Chaibaro perėjos Hindukušo kalnuose.

Afrika senojo pasaulio pietinė dalis, antroji didumu. 29.728.551 km² (su salomis) ir 205 mil gyv. (1950). A. vardą pirmasis pavartojo romėnų poetas Quintus Ennius (239 — 170 pr. Kr.) ir taikė Kartagenos provincijai.

K r a n t a i i r p a v i r š i u s. A. krantai maža karpyti, maža įlankų, natūralių uostų, pusiasalių ir salų. Jie proporcingai trumpesni, nekaip kitų žemynų: 30.600 km. Senaisiais geologiniais laikais A. jungėsi sąsmauka su Europa, o nuo Azijos žemyno ji atskirta Sueso perkasu. Beveik visa A. susidariusi iš aukštų plokštakalnių; vidutinis aukšt. 650 m. Natūralios sritys yra: 1) N i l o užliejamasis slėnys; 2) A t l a s o kraštai: Alžiras, Tunisas ir Marokas, kurie susideda iš jaunos kilmės raukšlėtinių kalnų, sudarančių p. Europos tos pat kilmės kalnynų tęsinį kitapus Viduržemio jūros. 3) S a h a r a, dykuma, apimanti maždaug Europos didumo plotą. 4) S u d a n a s, banguota lyguma į pietus nuo Saharos su nuotakumu į Čado ež. pajūry apaugusi tankiomis giriomis, viduryje retais medžiais ir savanomis. 5) K o n g o baseinas, lyguma, apsupta aukštumų ir apaugusi atogrąžų miškais bei savanomis. 6) R y t ų A. ežeruoti plokštakalniai, iš vakarų pusės atskirti giliais grioviais, kurie vandens užlieti sudaro Alberto, Eduardo, Tanganikos ir Niasos ežerus. Šioje srityje yra aukščiausi A. kalnai: Kilimandžaras (6010 m), Ruvenzori (5125 m) Kenija (5276 m) ir kt. 7) E t i o p i-

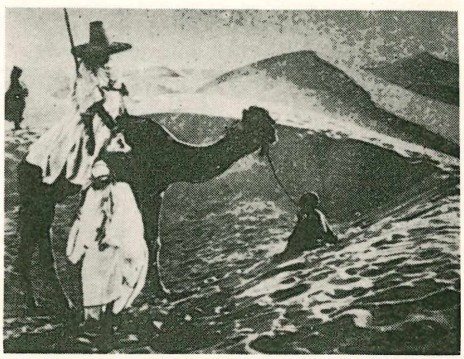

Smėlio kopos Saharoje

j o s aukštuma su Kalahari dykuma ir aukštais kalnais pietuose. Kietas granitas sudaro Orandžės upės dugną, Kalahari stepėse randama akmens anglies, geležies rūdos, vario, asbesto. Kongo baseino aukštumose smiltainiai susiklostė ant granitų, kurie Kordofane pereina į porfyrą ir sijenitą. Aukso randama Aukšt. Gvinejoje, Transvaly, Zambezi žemupio srityje ir kt. Kongo aukštupio baseine didžiuliai ištekliai ir urano žaliavų, o pietų ir rytų dalyse deimantų.

U p ė s. Daugumas A. upių įteka į Atlanto vandenyną; tik Zambezi, Limpopo, Rovuma ir Juba į Indijos vandenyną. Beveik visos A. upės turi krioklių ir slenks-

čių, kurie trukdo laivybai. Pusiaujo srities upių vandeningumas gana vienodas visais metų laikais, kitur labai nelygus.

K l i m a t a s dėl žemyno masyvumo ir simetriško pasiskirstymo abipus pusiaujo vienodesnis nekaip kitos kurios pasaulio dalies. Karščiausioji pasaulyje juosta yra į šiaurę nuo pusiaujo Saharos dykumos viduryje su 30° C vidutine metų temperatūra, o atskirų karščiausių dienų iki 50° C. Atogrąžų juostoje vyrauja pasatai, Saharoje karšti samumai ir harmatanai. Daugiausia atmosferos kritulių gauna atogrąžų juosta apie pusiaują, kur iškrenta per metus ligi 5000 mm lietaus ir beveik nėra sauso metų laiko. Toliau nuo pusiaujo viena pusė metų yra lietinga, antra sausa. Mažiausia lyja Saharoje ir Kalahari dykumoje. Vidužemio pajūryje lyja tik žiemos metu, vasara yra labai sausa.

A u g a l a i. Šiaurinio pajūrio augalai yra Vidužemio srities su būdingaisiais tai vietai alyvos medžiais ir septyniomis ąžuolų rūšimis. Alžire ir Tunise didžiuliai plotai apžėlę alfos žole. Į pietus nuo Saharos auga įvairios palmių rūšys, baobabas (duonmedis), bananai ir kt. Augalų pasiskirstymą sritimis nulemia drėgmenų kiekis ir iškritimo laikas. Kadangi atmosferos kritulių pasiskirstymas labai nevienodas, tai ir augalų gyvenimas stipriai įvairuoja. Žieminio lietaus srityje, šiaurės pakraštyje, augalų gyvenimas pasireiškia daugiau žiemos metu, o vasarą dėl sausrų apmiršta. Gvinejos įlankos pakraščiai ir šiaurės dalis Kongo baseino apaugę tankiomis giriomis. Toliau nuo pusiaujo prasideda dyglių krūmų juosta, pereinanti į pusiau dykumas, o šios virsta tikromis dykumomis. Tipiški augalai: žemuose pajūriuose mangrovijų miškai, savanų paupiuose — amžinai žali miškai, retuose

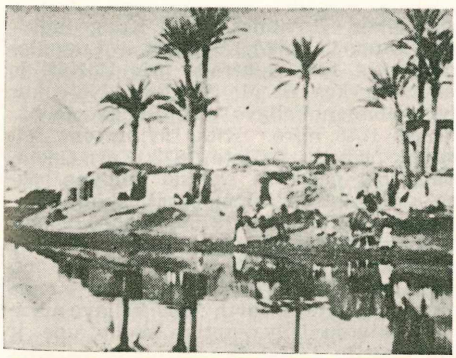

Arabų kaimas prie Nilo

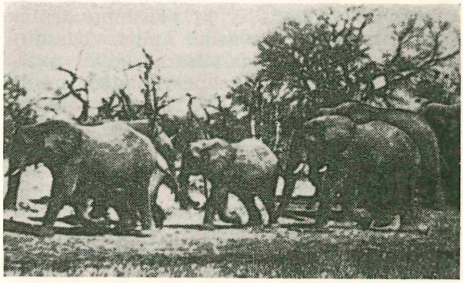

Drambliai Afrikoje

miškuose — akacijos, mimozos, tamarindai, baobabai, Vidužemio pajūry — ąžuolai, palmės, alyvos medžiai, kedrai; dykumos oazėse - datulių palmės. Tarp daugybės vietinės kilmės augalų yra kavos medis, medvilnės, gumos medžiai, mahagonis, bananai ir kt.

G y v u l i a i. A. yra didžiųjų sausumos gyvulių tėvynė, ir kiekviena augalų sritis turi savo gyvulių rūšis. Daugiausia stambiųjų gyvulių yra savanose ir retuose miškuose. Žymiausi plėšrieji: liūtas, pantera, leopardas, geopardas, šakalas, hiena, lapė. A. neturi vilko ir tigro. Didieji žolėdžiai: dramblys, raganosis(3 rūšys), buivolas, žirafa ir hipopotamas. A. yra antilopių kraštas su 40 jų rūšių. Didžiosios antilopės yra stambesnės už arklį, mažiausios beveik kiškio didumo. Dideliais būriais sutinkama gnu, zebru ir kai kurių rūšių gazelių. Madagaskare veisiasi lemurai. Retesnieji gyvuliai, kaip antai, drambliai, raganosiai, žirafos, liūtai, stručiai, vis labiau naikinami iš Europos atgabentais ginklais, užtat daugelyje kolonijų jų medžioklė jau labai suvaržyta ir įtaisomi rezervatai, kur visiškai draudžiama medžioti. Iš naminių gyvulių atogrąžų Afrikoje geriausiai prisitaiko asilai, mulai, kiaulės, vištos. Giriose ir savanose daugybė bezdžionių: gorilų, šimpanzių, babunų ir kt. Upėse ir ežeruose sutinkama pavojingiausių A. gyvulių krokodilų. Iš paukščių būdingi: strutis, ibis, sekretorius, gvinejinis povas, papūga ir kt. A. miškuose yra įvairių šliužų, iš kurių didžiausias pitonas. Iš vabzdžių pavojingiausia musė cėcė.

G y v e n t o j a i. A. yra a. 205 mil gyv. Tankiausiai gyvenamas Nilo slėnys, maždaug 500 gyv. 1 km², rečiausiai Sahara. Ateiviai į A. plūdo per Gibraltarą, Suesą ir Babel-Mandebo sąsiaurį. Jie tenykščius afrikiečius stūmė toliau į pietus. Visur ėjo kraujo, kalbų ir kultūrų maišimas. Dėl to susidarė daug tautų, kalbančių 514 kalbų. Visoje š. A. nuo Nilo ligi Atlanto vyrauja hamitų grupė, kurios

svarbesnės tautos yra: afarai, bejai, galai, somalai. Vieni iš jų prisiėmę arabų kalbą, kiti išlaikė savąsias kalbas. Daugumą gyv. sudaro juodaodžiai negrai, pasiskirstę į dvi dideles grupes: bantų ir sudaniečių. Pietinėje dalyje gyvena hotentotai ir beišnykstą bušmenai. Miškingose Kongo baseino srityse gyvena mažaūgiai pigmėjai. Šiaurinės dalies hamitai ir semitai yra mahometonai. Šiai religinei grupei priklauso 36% visų gyv. Daugumas yra stabmeldžiai. Krikščioniškas kraštas yra Etiopija. R- Katalikų skaičius 1923 - 1951 pakilo nuo 2,3 mil. ligi 15 mil. Turintieji savas valstybines formas yra šie kraštai:

Egiptas	935.300 km²	su 22	mil.	gyv.
Etiopija	1.060.000 ″	″ 17	″	″
P. A. Unija	1.223.700 ″	″ 13	″	″
Liberija	111.370 ″	″ 1,7	″	″
Libija	1.759.000 ″	″ 1,2	″	″
Eritrėja	119.475 ″	″ 1,1	″	″

Kolonijos ir mandatai:

Tanžeras	349 km²	0,15	mil.	gyv.
Sudanas	2.505.535 ″	8,4	″	″
Belg. kol.	2.398.000 ″	15,3	″	″
Pranc. kol.	10.869.000 ″	51	″	″
Britų kol.	5.148.000 ″	60	″	″
Portug. kol.	2.060.000 ″	13	″	″
Ispanų kol.	337.700 ″	2,4	″	″
Italų kol.	500.000 ″	1,2	″	″

Visoje A. yra 4,5 mil. europiečių.

Ū k i s i r s u s i s i e k i m a s. A. yra žemės ūkio žemynas, kur daugumas gyv. verčiasi žemės darbu ir gyvulių auginimu. Pramonė ir prekyba daugiausia europiečių ir indų rankose. Išvežama: deimantai, auksas, uranas, varis, fosfatai, guma, vaisiai, vanilė, vynas, dramblio kaulas, žemės riešutai, palmių vaisiai, medvilnė, tabakas, vilna, alyva, svogūnai ir kt. Afrika duoda pasauliui: deimantų 95%, aukso 55%, kakao 60%, žemės riešutų 13%, platinos 12%, bananų 11%, medvilnės 10%, vyno 10%, alyvos 8%, kavos 6%, cukraus 5%. Be to, A. turi 60% viso pasaulio kuprių, 10% galvijų, 25% ožkų, 13% avių. Susisiekimas neištobulintas dėl klimato nepatogumų ir administracinio suskaldymo. Seniai suplanuotas Kairo - Capetowno gležk. dar vis nepabaigiamas vidurinėje dalyje, o projektuotasis transsaharinis gležk. ligi 1953 netgi nepradėtas tiesti. Užtat A. turi didelį orinio susisiekimo tinklą.

Afrikos telegrafininkai

A t r a d i m a i. Nors Nilo slėnys priklauso prie seniausių žmonijos kultūros židinių, tačiau A. kaip žemynas yra iš mažiausia ištirtų pasaulio dalių. A. tyrinėjimų pradžia tenka laikyti pranzūzų jūreivių iš Dieppės 1364 ekspediciją į Gvinejos pakraščius. Vasco de Gama pirmasis apiplaukė p. A. 1497—1498. Tikruosius geografinius tyrinėjimus pradėjo J. Bruce, kuris 1770 aptiko Mėlynojo Nilo versmes ir kurio ekspedicijos Etiopijoje paskatino atsiradimą Afrikos Sąjungos 1788, išsiuntusios daug tyrinėtojų. Nuo 1850 prasidėjo heroinis tyrinėjimų laikotarpis, pasižymėjęs moksliniu sistemingumu, kurį pradėjo vok. H. Barth. Jis įvykdė 4 metus trukusią ekspediciją viduryje žemyno. D. Livingstone 1841 pradėjo žygį iš Bečuanijos ir 1851 pasiekė Zambezės upę. Sekdamas upės aukštupiu ir grįždamas atgal jis ištyrė plačias sritis. Bourton ir Speke 1856 aptiko Tanganikos ir Viktorijos ež., kuriuos drauge su Grantu ištyrė 1860 -1864. S. Baker ištyrė Nilo intakus Etiopijoje, susitiko Spekę su Grantu 1864 ir aptiko Alberto ež. bei ištyrė jo ryšį su Nilu. D. Livingstone 1858—1864 atrado Niasos ež. Ligi 1868 jis tyrinėjo Tanganikos, Rovumos upės, Kongo aukštupio (kurį jis laikė Lualaba) ir Luapulos upės sritis. 1871 jį atrado prie Udžidži jo ieškoti išvykęs H. M. Stanley. Netrukus Livingstone nukeliavo prie Bangveolo ež., kur jis 1873 mirė. Kita Livingstono ieškoti ekspedicija išsiųsta 1873 Kar. Geogr. Draugijos, pasileido skersai žemyną, padarė Tanganikos žemėlapį, išaiškino Lualabą esant Kongą ir 1875 pasiekė Benguelą. Jai vadovavo lt. Cameron. Stanley antrą kartą 1875 išvyko į A. ir per 999 dienas perkeliavo skersai žemyną Kongo linkme. G. Schweinfurth 1868 keliavo aukštyn Baltuoju Nilu, aptiko Welle upę ir 1872 sugrįžo į Egiptą. Belgijos karalius Leopoldas II 1876 suorganizavo Tarptau-

tinę Afrikos Sąjungą, kuri išsiuntė kelias eksp. Iš jų Stanley vadovaujama ekspedicija 1879—1884 tyrinėjo Kongo baseiną. Viena sekmingiausiųjų Stanley ekspedicijų buvo 1887 — 1889, kai jis išvyko ieškoti Gordono karininko Schnitzerio, pasivadinusio Emin Paša ir, Chartumui kritus, pasitraukusio į žemyno gilumą. Šios keliones metu tyrinėjo Kongo baseiną ir išaiškino buvimą pigmejų — juodųjų neužaugų. 1899 Grogan ir Sharp pirmą kartą perkeliavo žemyną iš pietų į šiaurę. Prancūzas Foureau 1900 perkeliavo Saharą iš Alžiro ligi Čado ež. Loeffler ir Lenfant 1902 — 1904 aptiko ryšį tarp Šari ir Binue upių. Chevalier 1902 — 1904 tyrinėjo Kongo,Šari ir Nilo takoskiras, o 1904 Laparrine su Theveniaut perėjo skersai vak. Saharą. 1905 Gautier perėjo Saharą iš Tuat ligi Nigerio upės. F. Stuhlmann tyrinėjo sritis į vak. nuo Viktorijos ež., o H. Meyer pirmasis įkopė į Kilimandžaro kalną. 1912 — 1917 Tilho aprašė rytinę Saharą ir įrodė, kad Nilas nesusisiekia su Čado ežeru. G. Nachtingal 1868 — 1870 ištyrė r. Saharą ir Sudaną. 1923 H. Bey tyrinėjo Libijos dykumą. 1930 K. Pakštas tyrinėjo Angolą. J. Osa 1936—1951 kelių ekspedicijų metu tyrinėjo gamtą bei žmonių gyvenimą įvairiose A. vietose ir stebėjimus filmavo.

Hailey An African survey 1938; *H. Bernatzik* A. 1947; *A. Zischka* A. 1952; *K. Pakštas* Aplink A. 1936.

Afrikanderiai P. Afrikoje gimusieji europiečiai, ypačiai olandų kilmės būrai.

Afrikansų kalba P. Afrikos Unijoj susidariusi iš ateivių olandų tarmių.

Afrikatas jungtinis priebalsis, pvz. č= tš, c = ts.

Afroditė graikų vaisingumo, grožio ir meilės deivė (pagal etimologiją: "iš putos gimusi"), romėnų sulyginta su Venera; A. yra graikiškai perdirbta vakarinių semitų Astartė. Patekusi į Graikiją, čia ji buvo padaryta Dzeuso ir Dionės dukterimi, Hefesto žmona, Areso meiluže. Ilgainiui buvo paversta panteistiška kūrybine gamtos jėga, viešpataujančia dangui, žemei ir jūroms. Didžiausios kulto vietos: Kipras, Kitera, Korintas ir Erikso kalnas Sicilijoj.

Afroditė Pandemos aistringos žemiškos meilės deivė.

Afroditė Urania dangiškosios, grynos meilės deivė.

Aftalion Albertas (g.1874) prancūzų ekonomistas. Paryžiaus univ. prof. Pinigų ir ūkinių kojunktūrų tyrinėtojas. Išsp.: Les crises periodiques de surproduction 1913, Monnaie, prix et change 1927, L'equilibre dans les relations economiques internationales 1937 ir kt.

Afzelius Arvidas Augustas (1785—1871) švedų dvasininkas Enkopinge. Surinko ir išleido švedų melodijas ir Afsked of svenska folksharpan 1848.

Ag cheminis sidabro ženklas.

Aga Chanas mahometonų Izmaili sektos vado paveldimasis titulas. Šios sektos sekėjų yra a. 1.000.000 Indijoje ir r. Afrikoje. Dabartinis A. Ch. yra Indijos politikas Aga Šachas Mahometas (g.1875), atstovavęs Indijos reikalams Tautų Sąjungoj. Išsp.: India in Trasition 1918.

Agada talmudo literatūros šaka, kur nušviečiami religiški, etiški biblijos pradmens. Ji kilo gilioje senovėje, prieš žydų pranašams pasirodant, bet išplito ir sustiprėjo Palestinos suirutės išvakarėse, ypačiai Babilono talmudo kūrimosi laikais (I — VII a.). Agadistų tikslas buvo palaikyti krintantį tautinį tikybinį ūpą. Naujaisiais laikais A. buvo sistematizuota Bialiko rinkiniuose ir moksliškai ištirta ypačiai Bachero.

Agadir (berberų „piliavietė") Maroko uostamiestis a. 12.000 gyv. (1950).

Agalmatolitas (gr.) tankus lengvai piaunamas mineralas, talko variantas (statulų akmuo).

Agamemnonas Atrėjaus sūnus (Atrydas), Mikėnų karalius, vyriausias graikų vadas žygyje prieš Trojį. Sugrįžusi į tėvynę nužudė jo žmona Klitaimnestera ir jos meilužis Aigistas.

Agana Guamo salos(Didžiajame vand.) mst., nuo 1950 VII 21 Guamo teritorijos (JAV) sostinė, 70 000 gyv. (1952; 1942 — 12 000). 1941 — 44 buvo užimtas japonų.

Agapanthus umbellatus L. Herit iš p. Afrikos (Liliaceae šeimos), dekoratyvinis augalas, tinkamas kambario kultūrai.

Agapė (gr. meilės puota) bendras pirmųjų krikščionių valgis paskutinei Kristaus vakarienei atsiminti, krikščioniškai meilei ir vargšams pagalbai pareikšti; pradžioj buvo susijęs su Eucharistija ir atliekamas rytais, nuo II a. nuo Eucharistijos atskirtas ir praktikuotas vakarais, nuo IV a. uždraustas dėl įvairių iškrypimų.

Agar agar gaunamas iš rausvųjų ir rudųjų jūros algių; ji sudaro šaltam vandeny netirpūs polisacharidai. Tirpsta karštame vandenyje. ataušęs sukreša kaip želatina. Bakteriologijoje vartojamas bakterijų kultūroms auginti, kartais ir skaidrinimui, tapretūrai bei maisto produktų pramonėje.

Agaras (Trapa natans) Onagraceae šeimos vandens augalas, kuris buvo išsiplatinęs beveik visoje Europoje. Jo atmainų auga vidurinėje ir p. Azijoje, Japonijoje, Afrikoje; jis yra persodintas į Australiją ir š. Ameriką. Jo riešutas su ataugomis gerai laikosi ežerų dugne ir dažnai randamas tokiose vietose, kur dabar gyvų A. augalų visai nėra, pvz. Suomijoje, Švedi-

joje, Rusijoje. Iš to sprendžiama, kad A. senovėje daug daugiau buvo išsiplatinęs ir dėl nežinomų, gal būt, klimatinių, priežasčių gyvenimo arealas mažėja ir augalas šiaurės kraštuose nyksta. Lietuvoje A. riešutas gausiai randams Kilučio ežere netoli Biržų; vienas riešutas rastas Žuvintų ež. Alytaus aps. Sako, kad yra ir Ežerėčio durpyno ežere. Biržuose gyvas A. išnyko 1867. A. riešutas yra valgomas ir senovėje buvo vartojamas maistui. Yra daug smulkių atmainų, rūšių ir porūšių.

Agardh 1) Karolis Adolfas (1785—1859) Lundo universiteto botanikos prof. Tyrinėjo dumblius (alges). Išsp.: Icones Algarum europaearum 1828—1835; Synopsis Algarum Scandinaviae 1817; Species Algarum 1823—1828; Systema Algarum 1824. Jo vardu Sprengel pavadino augalų Agardhia' genti.

2) Jo sūnus Jokūbas Jurgis (1813—1901) taip pat algologas, ypačiai tyrinėjęs jūrų algių sistematiką. 1854—1879 prof. Lunde.

Agaricaceae grybų šeima iš Basidiomycetes, turi ant kepurėlės apatinėje pusėje plokšteles su papėdėmis. Svarbiausios gentys: Agaricus, Armillaria, Russula, pievagrybis, šampijonas (Psalliota), voveruška (Cantharellus), rudmėsė (Lactarius), musmiris (Amanita) ir kt.

Agricus campestris ž. Šampijonas.

Agaricus Melleus ž. Kelmutis.

Agartala r. Indijos Tripuros valst. (nuo 1949) sostinė, apie 25 000 gyv. (1950).

Agasias Dositėjo sūnus, gr. skulptorius, I a. prieš Kr. Jam priskiriama garsi statula Gladiatorius Borgezėtis.

Agassiz 1) Aleksandras (1835 — 1910) zoologas, tyrinėjęs žemuių gyvių plitimą; 2) jo tėvas Liudvikas (1807 — 1873) geologas, paleontologas ir zoologas, darvinizmo priešininkas; 1832—1846 prof. Neuchately (Šveicarijoj), nuo 1846 Harvardo univ. prof. Cambridge Amerikoj.

Agassiz 1) buvęs Š. Amerikos ledynų ež., a. 285.000 km² ploto, Minnesotoje, Š. Dakotoje, Manitoboje bei Ontario Kanadoje. Jo vanduo maitino Mississippi upę; ledynui nutirpus, beliko Red River, tekanti į Vinipego ež. Kanadoje.

2) Užgesęs Arizonos ugnikalnis, 108 km į š. r. nuoPrescotto, 3050 m.

Agatarchas iš Samoso, gr. tapytojas, scenografas, Aischilo amžininkas. Darė tragedijoms dekoracijas.

Agatas kvarco grupės mineralas, plačiai vartojamas papuošalams kaip pusbrangis akmuo. A. vartojamas laikrodžių, chronografų ir kitų precizinių aparatų pakakliams, svarstyklių pakulniams. A. susidaro gelminių uolienų tuštumose. Visose atmainose vyrauja silicio rūgštis (SiO_2) su aliuminio ir geležies priemaišomis. Susiklosto sluogsniais, kurie dažniausiai yra koncentriški ir įvairių atspalvių. Didesniuose gabaluose pasitaiko įsiterpusių chalcedono, ametisto, paprasto kvarco, jaspero, opalo ir flinto. Daugiausia randama Australijoje, Brazilijoje ir Urugvajuje. Šlifavimo pramonės centras Oberstein a. Nahe, Vokietijoje.

Agatmedis (lot. Agathis Damara (Lamb. Rich.) auga karštuose kraštuose, spygliuočių (coniferae) šeimos, užauga daugiau kaip 30 m aukščio. A. mediena turi dervos, panašios į kalifoniją, kurią vartoja technikos reikalams ir lakams gaminti.

Agatoklis (361 — 289 pr. Kr.) Sirakuzų tironas, pradžioj puodžius, paskiau karo vadas, nukariavęs beveik visą Siciliją, 311—316 kariavęs su Kartagena.

Agato migdolas migdolų pavidalo tuštumos pūslės koringose padermėse, vėliau pripildytos agato.

Agatonas graikų tragikas, apie 448 — 402 pr. Kr., draugas Euripido ir Platono, kuris įvedė ji į savo Puotos dialogą vienu iš veikiančių asmenų. Raštų liekanos surinktos A. Naucko Tragicorum graecorum fragmenta 1889.

Agaue ž. Pentėjas.

Agave Americana L. atogrąžų Amerikos (šeim. Amaryllidaceae) mėsingas augalas, plačiais storais lapais. Iš lapų gamina plaušus virvėms vyti. Meksikiečiai iš stiebų sulčių gamina svaiguji gėrimą "pulque". Iš C. Amerikoje augančios A. Rigida Mill, vardu Sisalana perrine, gauna kanapę Sisla. Tinka kultūrai kambariuose A. americana var. fol. var. margais lapais ir A. Victoriae Reginae T. Moore. P. Europoje ir Kaukaze A. žydi jau 8—10 metais. A. americana gali būti daugiau kaip 2 m pločio, žydis stiebas apie 5 m aukščio.

Agazė ež. Seinų aps., Leipalingio vl., 20,9 ha

Agbatana ž. Hamadan.

Ageladas graikų skulpt., kuri tradicija laiko trijų V a. skulptorių— Myrono, Polikleto ir Fidijo mokytoju. Senovėje buvo garsios jo dvi Dzeuso statulos.

Agen p. Prancūzijos Lot-et-Garonne dep. mst. prie Garonės upės; 24 000 gyv. (1950).

Agence Havas telegramų agentūra Paryžiuj. Įkūrė Charles Havas 1835; nuo 1879 akcinė bendrovė.

Agenda. Pradžioje A. vadino pamaldų metu apeiginius veiksmus, paskiau liturgines knygas. Katalikų Bažnyčioje vėliau A. vadinta Ritualais. Katalikiškosios A. su lietuviškomis krikšto ir santuokos formulėmis yra žinomos iš 1616 ir 1630. Bet jau nuo 1633 vietoje A. leidžiami rituralai. Pirmoji protestantiška ir apskritai lietuviška A. buvo 1559 Mažvydo išspaus-

dinta Forma chrikstima. 1730 pilną protestantišką A. paruošė Jonas Berentas, 1775 ją iš naujo perredagavo G. Ostermejeris, ir ji buvo pakartota 1825 ir 1830. O 1895 Naują Agendą išv. Lackmeris iš Karaliaučiaus, Oloffas iš Klaipėdos ir Šteinas iš Tilžės.

Agenesia (gr.) įgimta bet kurio organo ar kūno dalies stoka.

Agenoras legendarinis finikiečių protėvis, Sidono ir Tryro karalius, Kadmo, Foiniko,Kiliko ir Europos tėvas.

Agentas (lot. agens) asmuo veikiąs kito įgaliojimu. Pareinamai nuo to, keno vardu A. veikia ir nuo įgalioto reikalo turinio, skiriami oficialiniai A. (diplomatiniai, fnansiniai, policiniai) ir privatiniai, pvz. prekybos A. Nuo prekybos tarnautojų ir komivoježerių A. skiriasi tuo, kad jis yra savarankiškas pirklys, nuo komisininko tuo, kad yra tik jį įgaliojusio atstovas ir tik įgaliojusio vardu ir sąskaita veikia, o komisininkas prekybos sutartis sudaro savo vardu, tik įgaliojusio sąskaita. Kasdienėj kalboj A. vad. ir komisininkas, ir komivoježeris, ir bendrai kiekvienas asmuo, verčiąsis prekybiniu tarpininkavimu.

Agents mineralisateurs (pr.) mineralizatoriai, kurie, bestingdami skystos magmos pakėlimo metu, padeda pasigaminti didesniems kristalams. Tai yra garų ir dujų pavidalo vanduo, angliarūgštis HFB_2O_3HCI ir t. t.

Agentūra kontora arba įstaiga, kuri atstovauja kurios nors pramonės ar prekybos verslamonėms reikalams. Tokias A. steigia pramonės ir prekybos verslamonės įvairiose vietose, norėdamos praplėsti savo produktų pardavimo rinką.

Agentūrinės žinios slapto pobūdžio žinios apie priešą. Taip pat žinios, teikiamos slaptųjų policijos agentų apie asmenis, pavestus jai sekti .

Agentūros telegramų įstaigos, kurios centralizuoja, paskui perduoda publikai ir laikraščiams, telegrafu ir telefonu iš visų pasaulio dalių politines, finansines, prekybines, jūrininkystės ir kt. žinias. Jos skleidžia ir oficialius ir oficiozinius pranešimus. Seniausia jų Havaso A. Vėliau Havaso pavyzdžiu susikūrė tokių agentūrų kitur: Reuter (Anglijoj), Stefani (Italijoj), Wolff (Vokietijoj), Elta (Lietuvoj), Leta (Latvijoj), Associated Press (JAV) ir t. t.

Ager (lot.) žemė, laukas. A. publicus Romoje sudarė užkariautosios žemės, kurios buvo laikomos romėnų tautos nuosavybe; a. privatus, arba assignatus —išdalytoji atskiriems asmenims žemė, už kurią jokio atlyginimo nereikalauta; a. vectigalis — išdalytoji atskiriems asmenims žemė, už kurią jos nuomotojai turėjo mokėti atlyginimą natūra (vectigal).

Ageratum Mexicanum Sims augalas iš atogrąžų kraštų (šeim. Compositae) mėlynais ir baltais žiedais, a. 30 cm aukštumo, bet var. Blausternchen ir var. Little Dorrit a. 8—10 cm aukščio.

Agesilajas II Spartos karalius (444 — 358) kovojo su persais Maž. Azijoj, apgynė nuo tebiečių Spartos miestą, bet negalėjo sutrukdyti jiems atgaivinti Arkadijos ir Mesenijos nepriklausomybės.

Ageusia (gr.)skonio jutimo trūkumas, susirgus liežuvio gleivių plėkšnelėmis, skonio nervams arba tam tikroms smegenų dalims.

Agila 1) Labguvos aps., Pričkagrabės vl.,k., 1905 turėjo a. 1000 gyv.

2) (ir Agilas) Kuršių Užmario (Nerijos) k. 1846 smėliu užneštas. Vokiškai šis vietovardis vadinamas Agilla, Užmario kuršininkų ir Nesselmano bei Kuršaičio irgi pažįstama Adila, bet tos vietos žvejų lietuvių kalboje jau yra Agilas.

K. Būga Lietuvių Kalbos Žodynas 16 psl.; *Gerullis ir Stangas* Lietuvių tarmė Prūsuose.

Agio (pr. iš it. aggio, tark adžijo). Pinigų, vekselių, vertybės popierių kaina (kursas) rinkoj gali nutolti nuo parašytos (nominalinės) jų vertės. Jei rinkos kaina yra aukštesnė už nominalinę vertę, tai tas skirtumas vadinasi A. (priešingu atveju bus disagio). Paprastai A. išreiškiamas procentais, pvz. jei kuris vertybės popierius, kurio nominalinė vertė 100 pinigiškų vienetų, biržoj kotiruojamas 102, tai sakoma, kad A. lygu 2%.

Agiotažas (pr., tark adžijotažas) vadinama spekuliacija įvairių vertybių kainų skirtumais; pelno ieškojimas iš pinigų, vertybės popierių ir prekių kainų svyravimo. Daugiausia toks A. vyksta vertybės popieriais. Fondų biržose nuolat vyksta įvairios pirkimo — pardavimo sutartys. Vertybės popieriai perkami arba tų, kurie nori savo kapitalą investuoti ilgesniam laikui ir iš to naudos turėti, o iš dalies ir norinčių per trumpą laiką tas pačias vertybes parduoti jau aukštesne kaina (kursu). Tokia biržų spekuliacija virsta A. (spekuliacine karštine), kada vertybių kursai sparčiai kyla ir į tą spekuliaciją įtraukiami platesni gyventojų sluogsniai.

Agitacija 1) paraginimas masių pasireikšti viešame, socialiniame ar politiniame gyvenime: A. už tam tikrą politinę reformą, už socialinę reformą; priešrinkiminė A. (už tam tikrą asmenį ar asmenų sąrašą) ir kt. 2) A. skiriasi nuo propagandos tuo, kad ji siekia greitų apčiuopiamų kovos rezultatų, o propaganda yra politinio auklėjimo priemonė ir neieško tuoj pasisekimo. Be to, A. yra grynai politinė sąvoka; propaganda eina ir ūkio gyvenime

ir yra artima reklamai. A. būva žodžiu ir raštu.

Aglaia ž. Charis, Charitės.

Aglaofonas iš Taso gr. tapytojas V a. pr. Kr. Polignoto tėvas.

Aglaophamos legendinis orfikas, Pitagoro mokytojas.

Aglė L. Malinauskaitės - Šliupienės slapyvardis Aušroj 1883 ir Amer. laikr.

Aglinė Marijampolės aps., Klebiškio vl. upelis, Šventupės(Iesios, Nemuno) deš. intakas; 5,9 km ilgio.

Aglinskas 1) K a z y s (1851–1924) aušrininkas, artimas J. Basanavičiaus draugas ir vienmintis. Mokėsi Marijampolėje ir Maskvos univ. farmacijos. 1885 apsigyveno savo vaistinėje Marijampolėje ir dirbo liet. tautinės kultūros darbą.

2) V l a d a s (1878 V 7 Garliavoje — 1926 VII 13 Santakų dv.) 1906 baigė Maskvos aukšt. technikos mokyklą; 1922 Liet. Univ. technikos fak. priv. docentas garo mašinų ir garo katilų katedrai; 1923 docentas. (

Aglomeracija (lot.) susikaupimas, susibūrimas gyventojų atskirose vietovėse (paprastai didmiesčiuose, pramoninguose rajonuose, prekybos centruose).

Aglossia (gr.) įgimta liežuvio stoka.

Agluona (Egluona) 1) Tauragės aps. upė, Šešuvio (Jūros, Nemuno) deš. intakas. Upę sudaro dvi vienodai vadinamos šakos (Egluona, Aglūna): kairioji 23,1 km (32,7 km) ilg., prasideda Skaudvilės vl., Žakaimio k. laukuose; dešinioji 17,4 km (27,0 km) ilgio, prasideda 1 5 km į vakarus, Petkalnio k. laukoose. Šakos jungiasi žemiau plento, Juodpetrių k. laukuose, ir teka drauge 9,6 km, kirsdamos Pagėgių—Šiaulių geležinkelį (6,4 km). Įteka į Šešuvį prie Liperiškių k. Baseino plotas 126 km². Aukštupio nuolydis 0,005, žemupio 0,002. Debitas prie žiočių: maks. 30, vid. 0 8, min. 0,1 m³-sek.; 2) Kretingos aps., Gargždų vl. ir Klaipėdos kr. upė (vok. Aglohne), Minijos kair. intakas; 18 2 km ilgio. Versmės – Maciuičių k. miške, 14 km žemupio – Klaipėdos krašte; įteka į Miniją 1 km nuo Priekulės mst. Šilutės aps. Baseino plotas 34 km². Debitas prie žiočių: maks. 20, vid 0,2, min. 0,03 m³-sek. 3) Biržų aps. ir vl. upė, Biržų ež. pietų int. (Apaščios, Nemunėlio, Lielupės — kair. int.), 18,0 km ilgio, kanalizuota. Versmės Mickūnų k. pievose, žiotys - mieste. Nuolydis 0.00075, baseino plotas 113 km². Debitas prie žiočių: maks. 25, vid. 0,6 min. 0,1 m³-sek. 4) Mažeikių aps. Akmenės vl. upė, Vadaksties (Ventos) kair. intakas, 13,5 km ilgio. Versmės—Stipirkių k. Intakai: Alsa, Vežupys, Kesia. Baseino plotas 136 km². Debitas prie žiočių: maks. 30, vid. 0,9 min. 0,1 m³sek. 5) Kauno aps. Veliuonos vl. upelis, Snietalo (Mituvos) kair. intakas, 3,7 km ilgio. 6) Zemgalės upė, Dauguvos kair. intakas, 36,3 km ilgio (lat. Eglone). 7) Latgalės ež. ir upė, teka iš ež. į Čerešio ež. pro Agluonos mst.

Agluona (latv. Aglūna) 1) Daugpilio aps. 10½ km nuo Rušonos st. 1700 čia įst. domininkonų vienuolynas; 1891 mirus paskutiniam domininkonui, vienuolynas, kad ir nepanaikintas, nustojo gyvavęs; čia apsigyvendavo ir daugelis kunigų grįžusių iš tremties ir negaunančių teisės Lietuvoje gyventi. 1920—1924 čia vuvo Rygos katalikų arkivyskupo būstinė ir katalikų seminarija.

Aglutinacija (lot.) sulipimas, pvz. bakterijų, raudonųjų kraujo kūnelių, žaizdų kraštų.

Aglutinacinės kalbos (lot. aglutinare "[moliu, kliju] prilipinti, suklijuoti") yra tokios, kur atskirų žodžių formos yra sudaromos su afiksu (priešdėlių, intarpų ir priesagų) pagalba, taip pat, kad kamienas ir tie afiksai morfologiškai pasilieka savarankiškomis žodžio dalimis; todėl atrodo, kad žodis lyg iš tikro būtų iš atskirų dalių sulipintas. Pvz. turkų kalboje sev reiškia "mylėtl", s e v - m e k " neapibrėžtai mylėti", s e v - i š - m e k „vienas kitą mylėti", S e v - i š - d i r - m e k "priversti vienas kitą mylėti" ir t. t. Tokiu pagrindu yra pvz. sudarytos Uralo ir Altajaus (būtent – mongolų, turkų, suomių, vengrų ir kt.) kalbos.

Aglutininai specifinės medžiagos kraujo serume, aglutinuojančios, suklijuojančios atitinkamas bakterijas. A. atsiranda organizme sergant ir po skiepijimo.

Agnathia (gr.) įgimta apatinio žandikaulio stoka.

Agnatio (lot.) giminystė, paremta bendrąja tėvo valdžia, p a t r i a p o t e s t a s. Taip pat kraujo giminystė, kuri eina tik per vyrus, o ne per moteris.

Agnė šv., III ar IV a. kardu ar ugnimi nukankinta 13-os metų amžiaus; nuo IV a. garbinama kaip mergystės globėja; šventė sausio 21 d.

Agni (sanskr. –ugnis), indiškas ugnies dievas, viena aukščiausių dievybių; žmonių pasiuntinys ir kunigas, saugotojas ir globėjas namų nuo tamsos, Varumo sūnus.

Agniečių įkurtos vienuolijos: 1) 1645 (našlaitėms auklėti) 2) 1643 (domininkonės), 3) 1874(Amerikoj), 4) 1858 (misijoms, 5) 1919 (Vienoj, vaikams ir šeimynoms globoti).

Agnytė Maž. Lietuvos upelis, Nemuno žiotyse, Raginės (Griebės, Kuršmarių) deš. int., 12,5 km ilgio; teka pro Raginių k. (vok. Agnit, Agniet).

Agnitio (lot.) pripažinimas, ypač savo priešininko reikalavimų teisme; teismuose šiai sąvokai išreikšti daugiau vartojamas buvo žodis r e c o g n i t i o.

Agnolitas mineralas mangano silikatinės grupės.

Agnolo Baccio d' (1462 — 1543) Florencijos architektas ir skulptorius. Statė daug Florencijos rūmų: Servitori, Bartolino, Levi Roselli del Tinco, bažnyčios San Spirito varpinę, San Maniato bažnyčią.

Agnosticizmas (gr. neįstengimas pažinti) T. H. Huxley 1869 sukurtas terminas, dabar vartojamas kiekvienai filosofinei linkmei, pagal kurią žmogui neįmanoma pažinti būtį savyje ir apskritai visa, kas juslinei patirčiai nepasiekiama. A. nėra tolygus ateizmui, nes galimas ir toksai A., kuris teigia Dievą, nors ir neigdamas galimybę jį loginėmis kategorijomis pažinti. Tokiu A. yra dabar K. Jasperso (ž.) egzistencinė metafizika.

Agnostidae Dalman (gr.) fosilijos trilobitae šeimos, kambrijo iki siluro.

Agnostus Brognt fosilija dažnai sutinkama kambrijo ir siluro sluogsniuose (Lietuvos žieduliai, Estijos kalkakmeniai).

Agnozija (gr.) negalėjimas atpažinti daiktų dėl smegenų centrų sužeidimo.

Agnus Dei (lot. Dievo avinėlis): 1) Kristaus pavadinimas (nuo Jono Krikštytojo); 2) malda šv. Mišiose prieš komuniją, įvesta popiežiaus Sergijaus I (687 – 701); 3) pabaiga litanijos; 4) tokia sakramentalija.

Agonalijos senovės Romos žaidimai Janaus garbei.

Agonas (gr.) imtynės, rungtynės. Taip senovės Graikijoj vadino imtyninkų rungtynes (pvz. olimpiniuose žaidimuose), raitelių lenktynes ir kt.

Agonija (gr.) galutinė organizmo kova su mirtimi, merdėjimas.

Agonkai Gerduvos aps. Maž. Lietuvoje k., Sabrasčio vl. centras.

Agora (gr.) senovės Graikijoje žmonių bei kariuomenės susirinkimas ir toji vieta, kur rinkdavosi žmonės. Taip pat turgaus aikštė. Ilgainiui susirinkimai ĩmta vadinti eklezija.

Agorafobija (gr.) obsesija (ž.) pasireiškianti aikščių baime.

Agorakritos graikų skulptorius iš Paro, gyv. pabaigoj V a. pr. Kr., Fidijo mokytojas.

Agota (gr. Agathe – geroji) šv. (šventė II 5), kankinė, nukankinta Katanijoj (Sicilijoj) III ar IV a. Globoja Maltos riterių ordiną ir varpų liejikus, saugo nuo ugnies. Atvaizduojama su palme, replėmis, raktais ar degančiais namais rankose. Šv. Agotos duona būdavo metama ugnin gaisrui ištikus, kadangi tikėtasi tuo būdu gaisro plėtimąsi sulaikyti.

Agoult Marija (1805 — 1876) prancūzų rašytoja (Daniel Stein), George Sand draugė. Mes souvenirs 1806 - 1833, 1877.

Agra Indijos mst. į pietus nuo Delhi, prie Džumnos upės; 330 000 gyv. (1951). Buvusi Indijos mogulų sostinė, išpuošta jų rūmais ir garsi Tadž Mahalo (ž.) mauzoliejumi bei Moti Masdžid – Perlų mečete. 1803 užimtas anglų.

Agrafija (gr.) praradimas sugebėjimo rašyti dėl kalbos centrų sužalojimo.

Agram ž. Zagreb.

Agrapha (gr.) neparašytieji atskiri posakiai, kurie, manoma, buvę Kristaus ištarti ir išlikę paduodami iš lūpų į lūpas arba patekę į nekanoniškus biblinius fragmentus, betgi kurių nėra kanoniškose N. T. knygose. Dažniausiai tai yra tik kanoniškų vietų pakeitimai.

Agraras tas, kurs verčiasi žemės darbu, žemdirbys. Vokietijoj ir kai kur kitur A. vadina tik stambiuosius žemininkus arba stambiųjų žemininkų interesų atstovus.

Agrarinė politika valstybės ar šiaip kokios nors viešos organizacijos priemonės paremti ir pakelti žemės ūkio produkcijai. A. politikos objektą sudaro socialinė ž.ū. gyventojų santvarka, ūkių nuosavybės tvarkymas ir padalijimas, darbo sąlygos ž. ūkyje. A. politikos programa — ž. ū. produkcijos protegavimas, pvz. tvarkymas ž. ū. sąjungų, kredito, draudimo, švietimo, tyrimų, melioracijų, darbininkų, gyvulių ūkio ir kt.

Agrarinė teisė ž. Žemės ūkio teisė.

Agrarinė statistika ž. Žemės ūkio statistika.

Agrastas (Ribes grossularia L.) uolaskelinių (Saxifragaceae) šeimos vaiskrūmis. A. vaisius uoga. A. išauga 1½ m aukščio. Auga Lietuvos soduose. Daug kultūrinių atmainų, pvz. raudonieji: Whinhams industry, Viktorija, raudonieji ankstyvieji; geltonieji: ankstyvieji, apvalieji, Oranijos princas; žalieji: milžinai, vėlyvieji, Gretna green; baltieji: Kolumbas, Apolonas. Veisiamas šakelių atlenkimu. Kenčia nuo agrastų miltligės (Sphaerotheca mors uvae).

Agrastų ligos: a m e r i k i n ė m i l t l i g ė (Sphaerotheca mors uvae) Schw.). Liga pasireiškia tik lapams prasiskleidus, bet dažniau žydėjimo metu. Ant jaunų ūgių lapų ir mezgĩnių pasirodo baltas voratinklėtas miltuotas aptraukimas. Kiek vėliau liga pereina į uogas ir aptraukia jas tankiu, pilkai rusvu veltiniu. Lietuvoje paplito 1903 ir greitai apėmė visą kraštą. A. e u r o p i n ė m i l t l i g ė (Microsphaera Grossulariae

Lev.). Pasireiškia dažniausiai po uogų rinkimo, ir todėl nepavojinga. A. r ū - d y s (Puccinia caricis Reb.) pasirodo anksti pavasarį, iš pradžios ant lapų, vėliau ant uogų. Ligos kaltininkas grybelis A l t e r n a r i a G r o s s u l a r i a e. Jis galima išnaikinti purškimais.

Agravacija (lot. aggravare – didinti sunkumą) reiškinių ypač susirgimų įsivaizduotas padidinimas. Terminas A. pasitaiko teismo, draudimo, karo sanitarinėje praktikoje ir psichiatrijoje.

Agregatas (lot.) 1) gabalas mineralo, pasigaminusio iš netaisyklingai supainiotų atskirų kristalų, kurių taisyklinga forma matoma tik pro mikroskopą.

2) Sankaupa, skirtingų dalykų sujungimas be vidinės vienybės. Agregavimas — jungimo, sukaupimo procesas.

Agrell Sigurdas (1881 — 1937) švedų kalbininkas, tyrinėjęs ir lietuvių kalbos klausimus. 1919 išsp. Baltoslavische Lautstudien ir kt.

Agresija užpuolimas, tačiau tai yra tik viena iš A. formų. A. problema iškilo įvedus į Tautų Sąjungos paktą bendrų garantijų ir bendrų sankcijų principą. Kad būtų suteikta pagalba A. aukai visų pirma reikėjo nustatyti, kas yra agresorius. Iki 1933 buvo bandoma nustatyti šios sąvokos apibrėžimą išeinant daugiau iš kiekvieno atvejo subjektyvinių aplinkybių. Po 1933 subjektyvinė koncepcija pakeista objektyvine. A. apibrėžimas buvo suformuluotas T. S. ginklavimosi sumažinimo ir apribojimo konferencijos komisijos. Jis buvo priimtas visoje eilėje tarptautinių sutarčių, o taip pat ir Lietuvos ir Sovietų Sąjungos 1933 XII 14 sutartyje užpuolimo sąvokai apibrėžti. Pagal šios sutarties 2 str. nuostatus užpuolike valstybe bus pripažinta ta, kuri padarys vieną iš sekančių veiksmų: 1. paskelbs karą kitai valstybei; 2. įsibraus ginkluotomis jėgomis, net ir karo nepaskelbusi į kitos valstybės teritoriją; 3. užpuls savo žemyno, jūrų ar oro jėgomis, net ir karo nepaskelbusi, kitos valstybės teritoriją, laivus arba lėktuvus; 4. paskelbs jūrų blokadą prieš kitos valstybės pakrantes arba uostus; 5. parems ginkluotus būrius, kurie susiformavę jos teritorijoje, bus užpuolę kitos valstybės teritoriją, arba atsisakys, nepaisant užpultosios valstybės reikalavimų, imtis savo teritorijoje visų jos galioje esančių priemonių iš minėtųjų būrių visokiai paramai arba globai atimti. Jokiu politinio, karinio, ekonominio arba kitokio pobūdžio samprotavimu nebus galima pagrįsti ir pateisinti užpuolimo. Priede net smulkiai ir konkrečiai išvardinti visi tokio galimo pateisinimo valstybės vidaus padėties arba valstybės elgesio tarptautinėje plotmėje atvejai.

Agresinai bakterijų pagaminta medžiaga, kuri trukdo organizmo gynimąsi, sergant limpamomis ligomis.

Agricola Gnaeus Julius (40 — 93 Kr. g.) romėnų valstybės ir visuomenės veikėjas. 77 — 85 vyriausias romėnų kariuomenės vadas Britanijoje, kurią beveik visą nugalėjo. Jo biografiją parašė Tacitas.

Agricola 1) R u d o l f a s (1443–1485) vokiečių pedagogas humanistas.

2) M y k o l a s (1509–1557) suomių literatūros kūrėjas ir tikybinis reformatorius. Luterio ir Melanchtono mokinys. Abo (turku) katedros vyskupas. N. T. Psalmių ir iš dalies S. T. vertėjas.

Agrigento senovės graikų Akragas, romėnų Agrigentum, Italijos miestas Sicilijos saloje, 42.000 gyventojų (1951). Įkurtas 581 pr. Kr. dorėnų ateivių iš Rodoso salos. 406 sunaikintas kartaginiečių. Dzeuso, Kastoro ir Polukso šventovių griuvėsiai. Apylinkėj sieros kasyklos.

Agrikultūra ž. Žemės ūkio mokslas.

Agrimensores (lot.) romėnų matininkai, kuriems buvo pavesta matuoti ir kadastruoti valstybės žemes. Jie sukūrė geometriškai teisinę literatūrą. Yra likę rašto nuotrupų šių A.: Frontinus Balbus, Hyginus (senesniojo ir jaunesniojo), Sicilus Flaccus ir kt. Geriausią Scriptores gromatici leidimą išleido Blume, Lachman ir Rudorff 1848—1852 2 t.

Agrion biržių (Odonata) būrio to paties vardo šeimos gentis.

Agriotes sprakšių (Elateridae) šeimos gentis; A. ustulatus, A. lineatus kenkia pasėliams.

Agripina D. L. K. Algirdo duktė, ištekėjusi 1354 už Suzdalio kun-ščio Boriso, Konstantino sūnaus, kuris pasiremdamas Algirdo parama, mirus jo vyriausiajam broliui Andriui, užgrobė svarbiausią Suzdalio kunigaikščių giminės valdomąją Žemutinio Naugardo kunigaikštystę. Boriso brolis Dimitras prašė pagalbos iš Maskvos did. kun. Dimitro Doniškio, kuris privertė kun-štį Borisą atiduoti Ž. Naugardą broliui Dimitrui, o pats už tai gavo Gorodeco miestą ir sritį. Apie Algirdo dalyvavimą šiose savitarpio kovose šaltiniai nekalba. Borisas gavo atgal Naugardo kun. po savo brolio Dimitro mirties.

Agrypinia (gr.) nemiga.

Agrippa Marksas Vipsanijus (63 — 12) Romos karo vadas ir politikas, Augusto padėjėjas.

Agrippina 1) A. V y r e s n i o j i, M. V. Agrippos duktė, Germaniko žmona, mirė badu laisvu noru 33 po Kr.

2) A. J a u n e s n i o j i, vyresniosios duktė, (16—59) antroji Klaudijaus žmona,

kuri jį nužudė, kad pasodintų į sostą savo pirmosios moterystės sūnų Neroną, kuris ją nužudė.

Agrochemija artimiausios ž. ū. mokslams chemijos šakos, tiriančios cheminius procesus dirvožemy, augaluose, trąšose, pašaruose, vardas. Iki 1838 augalų mityboje vyravo humaus teorija, kuria dirvožemio puvenos, arba humus, buvo laikomos svarbiausiu augalų maistu. Sprengel, J. v. Liebig, Boussingault ir kt. įrodė, jog dirvožemis tiekia augalams maistą tik mineralinių junginių forma. Kartu su derliumi išvežtas mineralinis maistas turi būti grąžintas dirvožemiui mėšlu ir mineralinėmis trąšomis tinkama proporcija, nes derliaus gausumas labiausia pareina nuo to elemento, kurio maisto medžiagoje yra mažiausia. Nuo 1842 buvo nustatytos pagrindinės reakcijos, einančios gyvulių organizmuose. 1886 galutinai paaiškėjo plaštakėčių šeimos augalų sugebėjimas apsirūpinti azotu iš atmosferos, tarpininkaujant jų šaknyse gyvenančioms bakterijoms Bacillus radicicola.

Agrofizika mokslas apie žemės ūkiui svarbius fizinius procesus dirvožemy ir atmosferoje; dirvožemio mokslo dalis, kur kalbama apie vandenį, šilimą, šviesą.

Agrologija kai keno vartojamas terminas, kuris pagal definiciją atitinka dirvožemio mokslui.

Agronomija žemės naudojimo teorija ir praktika. JAV — laukų ūkio augalų auginimas. Ž Žemės ūkio mokslas.

Agrostemma coeli rosa L. (Lychnis Coeli rosa) iš vidurželmių kraštų (šeim. Caryophyllaceae), įvairių spalvų vienamečiai augalai, 30—40 cm aukščio.

Agrostemma githago ž. Raugė

Agrostis ž. Smilguolė.

Agrotis drugių (Lepidoptera) būrio gentis, pvz. A. segetum, želmenų kenkėjas (ž. Pelėdgalviai).

Agrotis segetum ž. Ruginukas.

Agrotis tritici ž. Pelėdgalvis kvietinis.

Aguas Calientes 1) Vidurio Meksikos valstybė, 6250 km², 175.000 gyv. Randama aukso, sidabro, geležies, švino ir vario; 2) A. C. administracinis svarbiamiestis, 100.000 gyv. (1950).

Aguilera Ventura Ruiz (1820—1881) ispanų poetas ir žurnalistas.

Agulhas (Adatos ragas), labiausiai į p. nusitęsęs Afrikos iškyšulys (34⁰ 51). A. šiltoji srovė — šiltosios Mozambiko srovės tęsinys Indijos vandenyne; susidurdama su šaltąja Benguelos srove sukelia vėjus, sudarančius plaukiojimui pavojingas bangas.

Aguona (Papaver somniferum L.) vienametis, kultūrinis a g u o n i n i ų (Papaveraceae) šeimos, augalas, turi daug atmainų. Mokslininkų manymu, jos visos kilusios iš Alžire, Kipro saloje ir kai kur Ispanijoje augančio Papaver Setigerum D. C. Lietuvoje auginamos daržuose; užsieniuose veisiamos laukuose. Vienos veislės geriau tinka valgyti, kitos darželiuose auginamos kaip gėlės. Specialinės jų veislės veisiamos opijui gaminti Persijoje, Turkijoje, Kinuose, Indijoje ir kt. Dažniausiai sutinkamos pramonėje A. rūšys: 1) J u o d o s i o s a g u o n o s (Papaver somniferum L., var. nigrum D. C.) auginamos daugiausia aliejui gaminti; geros jų sėklos turi jo iki 50%. 2) L y g i o s i o s a g u o n o s (Papaver somniferum L., varietes glabrum Boiss) daugiausia veisiamos opijui gaminti, bet tinka ir valgyti ir aliejui gaminti. 3) B a l t o s i o s a g u o n o s (Papaver somniferum L., varietes album Boiss, arba Papaver officinale Gmel) daugiausia auginamos Persijoje, duoda geriausią opijų. Be sėklų ir sukietėjusių sulčių (opijaus), visų šių rūšių dar nesunkusios galvelės yra vartojamos ir medicinos reikalams. A. aliejus tinka valgyti, aliejiniams dažams gaminti ir muilui, ypač žaliajam, virti. Geriausios dekoratyvinių A. atmainos yra P. paeniflorum, P. Murselli, P. glaucum, P. Rhoeas. Svarbiausieji A. parazitiniai grybeliai yra Perenospora arborescens ir Cladosporium herbarum. Kenksmingiausias A. vabzdys Ceuthorhynchus macula alee. Šaknis puola Coeliodes fuliginosus, lapus spragė. Haltica fuscicornis, utėlė Aphis papaveris, baltukas kopūstinis Mamestra brassicae, o vaisius Cecidomya papaveris.

Aguonainis aguonų pienas, aguonų aliejaus emulsija, gaunama grūdant aguonų sėklas su vandeniu.

Aguonėlė tautiškas lietuvių ratelis. Vaikai eina ratu ir dainuoja: „Oi tu, karvelėli, mėlynas paukšteli, ar girdėjai, ar regėjai, kaip aguonas sėja?". Eidami į kitą pusę ratu vėl dainuoja: „Girdėti girdėjau, regėti regėjau, o tai šitaip, o tai šitaip aguonėles sėja". Su žodžiais „o tai šitaip" visi kartu su viduriniu rodo, kaip aguonas sėja. Paskui kartojama kaip iš pradžių ir rodoma, kaip aguonos dygsta, auga, žydi, noksta, kaip jas rauna, krečia, kelia, mala, valgo.

M. Grigonis 200 žaidimų 1914.

Aguoniniai (Papaveraceae) šeima iš dviskilčių eilės, Rhoedales; yra apie 600 rūšių žolių. Auga vidutiniam arba šaltam šiaurės pusrutulio klimate. Gentys Papaver (ž. Aguona), Fumaria, Chelidonium Dicentra.

Agurkas (lot. Cucumis) gentis šeimos Cucurbitaceae, apie 30 rūšių, augančių tropikų kraštuose. Lietuvoje auginama A.

paprastasis (Cucumis sativus) ir agurkas melonas (Cucumis melo) (ž. Aguročiai).

Agurkiai Seinų aps. Seivų vl. k., į p. nuo Seinų. Nuo 1919 okupuotas lenkų. Gyventojai visi lietuviai.

Agurklė (Borrago officinalis L.) vienametis, vaistinis, bičių ir daržėlių augalas, sustirėlių (Borraginaceae) šeimos; kilimo iš Azijos. Stiebas apie 50 cm aukščio, šakotas. Vaistams gaminti vartojami žiedai.

Agurnių k. ež. į š. nuo jo, Marijampolės aps., Liubavo vl. 0,8 ha.

Aguročiai (melonai) (Cucumis melo) subręsta Lietuvoje tik inspektuose, kur reikalauja tokios pat priežiūros kaip ir agurkai, bet šiltesnių inspektų ir mažesnės drėgmės.

Ahaggar kalnuota vidurinės Saharos sritis apie 500.000 km², priklauso prancūzams. Jos paviršius susideda iš kristalinių uolenų ir silūrinių skalūnų, kurie terasomis kyla centrinio masyvo link. Augmenija daugiausia dykumos. Gyventojai daugiausia klajokliai.

Ahasverus amžinasis žydas. Kryžiaus žygių laiku kilusi legenda apie žydą batsiuvį A., kuris neleidęs Kristui pakeliui į Golgotą pailsėti prie savo namų, ir kuris užtat buvęs pasmerktas amžinai klajoti.

Ahlen v. Vokietijos mst. Vestfalijoje, 35.000 gyv. (1952). Akmens anglies kasyklos.

Ahmedabad v. Indijos Bombejaus valst. mst., 750.000 gyv. (1951; 1931 — 313.000). Šilko, medvilnės, brokadų, brangiųjų puošmenų ir plieno gaminių pramonė. A. įkūrė 1412 šachas Ahmedas ir XVI a. apie mil. gyventojų. Didžioji mečetė (statyta 1424) vertingas architektūros kūrinys. Apylinkėje druskos kasyklos. 1818 užimta anglų.

Ahmednager v. Indijos Bombiejaus valst. mst., 45.000 gyv. (1951).

Ahnachapan San Salvadoro (Centr. Am.) mst., 31.000 gyv. (1950).

A⁰nlund Nils Gabriel (g. 1889) švedų istorikas. Nuo 1928 Stockholmo univ. prof. 1934—1948 Historisk Tidskrift red. 1941 švedų mokslo akad. narys. Išsp.: Gustav Adolf den store ²1932, Axel Oxentiera 1940, Dokument och vittnesbird till var tids historia 1950 ir kt.

Aho Juhani, suomių rašytojas J. Brofeldt (1861—1921). Žymiausias naujosios Suomijos beletristas. Gyvenęs Prancūzijoje, paveiktas jų realistų, savo realistinį stilių poetiškai išpuošė, pasinaudodamas liaudies padavimais ir tautosaka. 1897 gavo premiją už romaną Panu. 1905—1906 parašė istorinį romaną Kevat ja takatalvi. Raštų rinkinys 10 t. 1918—1922.

Ahriman (vidur. Pers.) Avėstoj A n g r a M a i n y u (=žudanti dvasia), gr. A r e i m a n i o s, Zarathustros religijoje piktasis principas, iš kurio eina visa pikta (jo priešingybė yra Ahura Mazda).

Ahura Mazda (ar. a h u r a- „viešpats, valdovas, kunigaikštis; dievas" ir m a z d a h „atmintis, atminimas; aukščiausias dievas, t. y. atmanus, atžvilgus viešpats") vyriausias Zaratustros religijos dievas, išmintingas pasaulio ir visų gyvų būtybių kūrėjas, senovinėje persų kalboje sutrumpintai dar vadinamas O h r m a z d u (Ormazdu) arba vėliau O r m u z d u (Ormizdu). Jis savimi yra įkūnytas gerybės pradas, visiška piktybės prado, Arimano, priešybė. Su Amešų Spentų pagalba jis valdo pasaulį ir veda žmoniją į palaimą.

Ahwaz Irano mst. prie Karuno upės; 33.000 gyv. (1950). A. III a. provincijos sostinė, vėliau kurį laiką karalių rezidencija.

Ajaccio Korsikos salos miestas, pajūrio uostas; 32.000 gyv. (1950). Napoleono I gimtinė. Gyventojai verčiasi daugiausia ančovų ir perlų gaudymu.

Ajacių (Vikačo) ež. Zarasų aps. Antazavės vl., 29,2 ha.

Ai-ai lemurų šeimos, Madagaskaro salos gyvulys, taip pramintas čiabuvių malagasų dėl savo riksmo. Pirmąkart pastebėtas 1870 Sonnerato. Gyvena miškuose, dieną praleidžia medžio drėvėj įsisukęs į savo gauruotą uodegą. Medžioja naktimis.

Ajakas (gr. Aiakos) Dzeuso ir Aiginos sūnus, Mirmidonų karalius. Numiręs liko vienu požemių pasaulio teisėjų.

Ajakidai Ajako įpėdiniai, pvz. Achilas, Ajantas Didysis.

Ajaksai (gr. Aias) vardas dviejų graikų karžygių Trojos kare.

Ajantas (gr. Aias, lot. Ajax) dviejų Homero didvyrių vardas.

Ajeras (Acorus Calamus L.) ilgametis vaistinis augalas, kilęs iš Maž. Azijos, kalavijinių (Aroideae) šeimos, auga patvenkinėse, paupiuose ir pelkėse. Medicinos reikalams yra vartojami A. stiebašakniai, vaistinėse A. šaknys vad. Rhizoma Calami; iš jų gamina dantims valyti miltelius, ekstraktus, tinktūrą, tam tikrą spiritą, eterinį aliejų. A. šaknis žmonės deda į organizmo sustiprinamąsias vonias, ant lapų kepa duoną. A. aliejų vartoja likerių gamyklose, saldainių, kvepalų, muilo fabrikuose ir kosmetikos laboratorijose. Kartais A. painiojamas su v i l k a d a l g i u (Iris pseudacorus L.).

Ajaunas vaistinis, vienametis, kultūrinis augalas (Ptychotris Coptica D. C.), priklausąs skėtinių (Umbelliferae) šeimai. Auginamas Indijoje (Bengalijoje), Afganistane, Persijoje ir Egipte; panašus į kmyną. A. sėklos Indijos farmakopėjoje

lot. vadinamos: Fructus Ajowan arba Fructus Ajavae.

Aibė matematikoj daugybė, agregatu ar ansambliu vadinama, apibrėžtų, skirtinių mūsų mąstymo ar stebėjimo objektų sankaupa visumon (G.Cantoro definicija). Aibių teorija tiria baigtinių ar nebaigiamųjų A. savybes, nustato jų operacijas ir veikiančius tarp jųjų dėsnius.

A. Fraenkel Einleitung in die Mengenlehre 3 leidimas 1923.

Aichenvald Julius (1872—1928) rusų literatūros istorikas. Išsp.: Siluety ruskich pisatelei, Etiudy o zapadnych pisateliach. Revoliucijos metu ištremtas, gyveno vakarų Europoje emigrantu.

Aidai 1) Dienos informacija, leista Spaudos darbuotojų kolektyvo Miunchene Vokietijoje 1945 XI 15 — 1947 I 28 rotatorium. Red. V. Bieliauskas, J. Pauperas ir B. Vyliaudas.

2) Įsteigti V. Bieliausko 1944 XII Miunchene. 2 N. išleisti rotatoriumi. 1945 IX 1—1946 X ten pat spaustuvėje leistas lietuvių informacinis leidinys, vėliau kultūrinis žurnalas. Leidėjas ir vyr. red. V. Bieliauskas, red. K. Bradūnas. 1947 IV — 1948 XI leistas Augsburge mėnesinis kultūros žurnalas. Leid. – red. J. Sakevičius, red. K. Bradūnas. 1949 išleisti penki Nr. Schwaeb. Gmuende (Bavarija, Vokietija), red. J. Grinius, vėliau P. Jurkus, leidėjai P. Gaučys ir vėliau P. Jurkus. Nuo 1949 X 4 perimtas ir leidžiamas Lietuvos Pranciškonų (O.F.M.) JAV, pradžioje Port Kennenbunke, Maine, vėliau Brooklyne, N.Y. Redaguojamas A. Vaičiulaičio.

Aidas. Sutikusios kurį paviršių, garso bangos atsimuša nuo jo. Esant tam paviršiui pakankamai toli nuo garso šaltinio, mūsų ausis girdės atskirai einantį tiesiog iš šaltinio garsą ir atmuštą garsą. Šis garso pasikartojimas ir yra A. Mūsų ausis pajėgia priimti per 1 sek. iki 10 garso impulsų, nesuliedama jų į vieną ištisinį. Kadangi garso greitumas ore yra 330 m per sekundę, tai atmušąs garsą paviršius turi būti bent 17 m atstu nuo garso šaltinio, kad girdėtume A. atskirai. Esant mažesniam atstumui, atmuštasis garsas tik pailgins tiesiog girdimąjį, susiliedamas su juo. Uždarytuose butuose A. sustiprina garsą, jei jis tučtuojau seka paskui jį, bet iškreipia garso tonus, jeigu pirmieji A. tonai susilieja su vėlesniais tiesioginio garso tonais. Tai pastebima blogos akustikos bažnyčiose, didelėse salėse. Esant daugeliui atmušamų paviršių, girdimas A. pasikartojant daug kartų. Miške arba kalnuose šūktelėjus atsiliepia daug sykių.

Aidas 1) K. M. Lukošiaus redaguojamas 1911 (kovo) — 1912 (vasario) Waterbury, Conn., mėnesinis l-tis; 2) Literatūros Mėgėjų Sekcijos 1946 IX šapirografu išleistas vienkartinis leidinys Reggio Emilia (Italjoje).

Aidas 1) Lietuvių darbininkų choras, Chicago, Ill.; įst. 1910. Vadovavo K. Strumskis, B. Laucevičius, J. Lengvenis, P. Sarpalius, J. Lankelis. 1930 su juo susijungė ir atskirai veikęs choras Lietuvių Muzikalinė Draugija Aidas.

2) Bažnytinis choras Rockforde, Ill., įst. 1915.

Aidas Lietuvos Darbininkų Gyvenimo pirmas Liet. soc.-dem. partijos lietuv. l-tis. Ėjo 1899. Iš viso pasirodė du N. (2—3 dvilypis). Pirmą numerį sudarė A. Moravskis lenk., o liet. išvertė K. Grinius. Lenkišku pavadinimu (Echo) ėjo anksčiau hekt., o 1899 ir spausd. Sumanytas spausdinti Vilniuje slaptoj spaustuvėje; jai įkliuvus, spausdintas Bitėnuose, M. Jankaus spaustuvėje.

Aidega arba Griaužė, Utenos aps. Malėtų vl. upelis, Virintos (Šventosios, Neries) aukštupys, 1,5 km. ilgio.

Aidin, kitaip Guzel-Hissar, v. Turkijos mst. prie Meander upės; 40.000 gyventojų (1950).

Aido chorai 1) įst. 1912 VIII 29 Brooklyne, N. Y. Vadovavo: L. Ereminas, J. Butėnas, Stankus, J. Velička, B. Šalinaitė, A. Žilinskaitė, J. Kazakevičius.

2) įst. 1916 Lietuvių Vytauto Neprigulmingo Klubo Worcester, Mass. Vadovavo J. Butėnas, V. Sukackas, M. Jablonskaitė-Meškienė, J. Korsakienė.

3) Detroit, Mich., suorganizuotas 1924. Pirmuoju choro vedėju buvo Staupius (1924—1925), vėliau A. Kvedaras (1926—1928), V. Medonis (1928—1929), V. Žukas (1930—1931).

4) Wilkes-Barre, Pa. Vad. D. Zdaniūtė-Judzentavičienė (1933).

5) įst. 1919 pabaigoje Klaipėdoje, jaunimo rūpesčiu, vadovaujamas V. Bajoraičio. 1920—1923 vadovavo M. Lacytis. Choras kas metai rengdavo Klaipėdoj po du koncertus ir iškylas Juodkrantėje, Rambyne, Palangoje, Verdainėje, Kretingalėje, Doviluose ir kt. Nuo 1923 vadovavo A. Vaičiūnas. 1924 A. Ch. dalyvavo pirmojoje dainų šventėje. Vėliau pakeitė vardą į Klaipėdos Giedotojų Draugiją, bet A. Brakas vėl atgaivino senąjį A. Ch., kuriam vadovavo komp. J. Gaubas, vėliau Stepas Sodeika. A. Choras veikė ligi 1939.

Aido Teatrališka Draugija Waterbury, Conn. Įst. 1906; veikė ligi 1924. Statė komedijas, dramas ir mažus sceniškus muzikos veikaliukus. Vadovavo M. Brazauskas ir J. Čepukaitis-Kovas.

Aježų ež. Rokiškio aps., Obelių vl. 10 ha.

Aigėjo jūra (gr. Aigaios pontos) Viduržemio jūros rytinė dalis tarp Graikijos ir Maž. Azijos 179.000 km² ploto. Pietinėje

A. J. dalyje salynai Kykladai vakaruose ir Sporadai rytuose. Tarp jų ir Kretos salos yra giliausia vieta 2250 m. Šiaurinėje dalyje giliausia vieta yra į pietų rytus nuo Cholkidikės pusiasalio 1244 m. Vidurinės dalies žymesnės salos: Chios, Lesbos, Samos. Didžiausi uostai: Pirėjas, Salonikai, Smirna, Hermupolis. Iš jūros gaunama austrių, kempių, pagaunama delfinų ir kt.

Aigėjo jūros kultūra seniausias Kretos, Aigėjo jūros salų, ypač Kikladų, Graikijos ir Maž. Azijos pajūrio istorijos periodas, Schliemanno, Evanso ir kitų archeologų išaiškintas. 6000—3000 pr. Kr. ten gyvavo neolito kultūra. Maždaug 3000 metais į Aigėjo jūros baseiną įsibrovė nauji etniški elementai, ir žmonės ėmė vartoti varį. Šios naujos, c h a l k o l i t i š k o s kultūros (3000 — 2400) pėdsakai apvalūs Kretos kapai, seniausios vazos, antspaudai, ginklai, papuošalai. Kretiečiai turėjo jau uostų (Zakro, Palaikastro, Mochlos) ir prekiavo su kitomis tos pačios kultūros vietomis: su K i k l a d ų salomis, Trojos mst. ir Argolida. Apie 2400 chalkolitiškoji A. kultūra atsiskyrė nuo Graikijos (Thesalijos), kur, kaip Trojos mieste, įsigalėjo ir frigų tautelės. Kretos sala ėmė vyrauti, turėdama santykių su Egiptu ir platindama žalvario kultūrą. Salos vakaruose atsirado pirmieji Knosso, Faisto ir Mallijos valdovų rūmai (apie 2000). Ėmė klestėti miestai, pramonė ir menas, dygo jeroglifiškas raštas. Tais pat laikais į Thesaliją įsiveržė ir nukariavo visą Graikiją indoeuropiečiai achajai. Sugriovę senus miestus, jų vietose steigė naujus; patys žalvario kultūros žmonės būdami, suėmė savin Aigėjo Kretos kultūrą. Apie 1750 achajai nukariavo Kretos salą; 1700—1400 Aigėjo jūros hegemonija priklausė achajiškai Kretai, kurios kultūra iškilo labai aukštai (antrieji rūmai Faiste, Knosse, Hagijoj, Triadoj, „dvariško stiliaus" vazos, naujas raštas, tapyba). Apie 1400 viršų paėmė achajai (jų kultūra vad. Mikėnų; jos centrai: Mikėnai, Orchomenas, Tirintas, Homero aprašytoji Troja). Achajai = mikėniečiai sugriovė Kretos monarchiją ir, prekiaudami bei kariaudami, apmikėnino kiek visą Viduržemio jūros baseiną, iki Ispanijos, Sardinijos ir Sirijos. Apie 1200 įsiveržę į Graikiją doriečiai padarė galą A. kultūrai. Daug jos elementų išliko Graikijos religijoj, padavimuose, literatūroje, mene ir kultūriniame gyvenime.

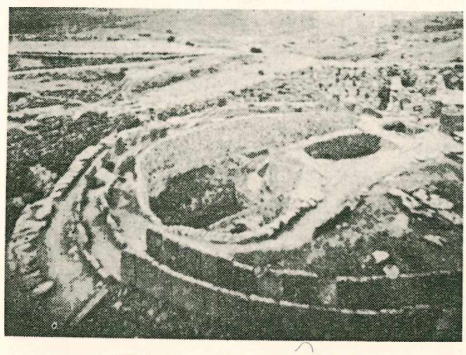

Mikėnai — Apvalūs kapai

Aigėjus (gr. eus) legendinis Atėnų karalius, Tezėjaus tėvas.

Aigina, Egina Graikijos sala Aigėjo jūroj; 85,4 km². Afajos šventovės griuvėsiai.

Aigun š. Mandžiūrijos mst. prie Amuro upės, tarp Blagovešcensko ir Charbino (glžk.); 45.000 gyv. (1950).

Aigustė arba A u g u s t ė (m. 1345 III 11) lietuvių kunigaikštytė, ištekėjusi 1333 už Maskvos didžiojo kunigaikščio Jono Kalitos vyriausiojo sūnaus Simano. Savo jungtuvių metu Simanas teturėjo 17 metų. Ištekėdama priėmė krikštą ir gavo Anastazijos vardą. Jos vyras, mirus jo tėvui, 1341 tapo didžiuoju Maskvos kunigaikščiu. Keno duktė buvo A., arba Augustė, nežinia. Ji galėjo būti Gedimino arba kurio nors kito tų laikų lietuvių kunigaikščio duktė.

Aiken Konraads (g. 1889) amerikiečių poetas, romanistas. Jo poezija paremta muzikalumu. Rinkiniai: Earth Triumphant 1914, The Charnel Rose 1918, Punch: The Immortal Liar 1921. 1929 už Selected Poems gavo Pulitzerio premiją. Beletristika: Costumes by Eros, Blue Voyage 1927, King Coffin 1935 ir kt. 1929 išleido 1671—1828 Amerikos poetų antologiją, ir 1945 su W. R. Benetu Amerikos ir Anglijos žymiųjų poetų antologiją.

Aikša, Aikšis ž. Eikšis.

Ailantas (Ailanthus glandulosa Desf.) Simarubaceae šeimos iki 18 m aukščio medis, vad. tap pat „dievų medžiu". Apie 1 m ilgio vientisiniai plunksnėti (iki 41 lapužio) nemalonaus kvapo lapais. Žiedai auglių galuose šluotelių pavidalo. Kinijos ir Japonijos čiabuvis. A. lapus pakaitalu vartoja šilkaverpio vikšrams maitinti. P. Europoje vartojamas dekoracijai. Lietuvos klimatą nelabai tepakenčia.

Aylesbury antys. Anglijoje išvestos baltos antys, duodančios daug mėsos ir dedančios daug (100 ir daugiau per metus) didelių šviesaus lukšto kiaušinių.

Ailly Petras (1350 — 1420) kardinolas, teologas, filosofas ir didžiosios Vakarų schizmos laikų Bažnyčios veikėjas, politikas. Konstancijos susirinkimo demokratinės grupės vadovas. Prasidėjus didžiajai schizmai, A. darė visa, kad ji būtų panaikinta. Vėliau buvo pop. Martyno V pasiuntiniu Avignone.

Aimantas Maž. Lietuvos upė, Įstrės (Priegliaus) kair. intakas, 38,8 km ilgio; žiotys — ties Kraupiškio mst. (vok. Eymenis).

Aymara senos kultūros indėnų tauta P. Amerikoje apie Titicaca ež. Šiandien A. kalba yra vartojama pusės milijono žmonių. Lietuvių tapytojas J. Rimša A. panaudojo ištisam savo paveikslų ciklui.

Aymé Marcel (g. 1902) prancūzų rašytojas, humoristas. Išsp. La Table-aux-Creves 1929, La Jumet verte 1933, Le Boeuf clandestin 1939, Le Passe-Muraille 1943 ir kt.

Ajmere vidurinės Indijos, Radžputanos valst. miestas; 160.000 gyv. (1951). Mayo kaledžas; mahometonų šventojo Kvajos kapas (Dargah).

Ain pietų Prancūzijos upė, deš. Ronos intakas; 190 km ilgio.

Aintab p. Turkijos mst. netoli Tauruso kalnų; a. 55.000 gyv. (1950); kurdų kolonija. A. žinomas odos dirbiniais. Per metus čia perdirbama į sachtijaną 400.000 ožkų kailių.

Ainu, Aino (žmogus) vietinis vardas vienos Yesso saloj (š. Japonija), Sachaline ir p. Kuriluose gyvenančios senos medžioklių ir žvejų tautelės. Antropologiniu atžvilgiu, tai beveik visai kaukaziška rasė, kuri senais laikais bus gyvenusi visos Japonijos ir Sachalino salose ir iš kurios mišinio su vėlyvesniais mongolais, manoma, esą kilę šių dienų japonai. A. drauguomenės santvarkoj žymu matriarchato bruožų. A. religija animistiška su aiškaus monoteizmo tendencijomis. Kulte ypatingą vietą turi lokys. A. k a l b a , rodosi, nesigiminiuoja su kaimyninėmis kalbomis. Nors japonų vyriausybės ir globojama, betgi A. tautelė vis eina mažyn.

Montandon La civilization Ainu 1937.

Ajolas (Aiolos) gr. vėjų dievaitis.

Ajonas ž. Eonas.

Air kitaip Asben, Saharos kalnų oazė Prancūzų v. Afrikoj. Auga palmės, figos, indigas, sorga. Agades (50.000 gyv.) yra sultono sostinė.

Airdrie š. Britanijos (Skotijos) mst.; 26.000 gyv. (1950).

Airy George Biddel (1801—1892) anglų astronomas, aptiko žmogaus akies astigmatizmą ir dirbo daugely kitų teorinės astronomijos ir fizikos sričių; 1836—1878 Greenwicho observatorijos direktorius.

Airija nepriklausoma respublika (1937 XII 29); 70.000 km², apie 3 mil. gyv.; 80% kat.; 1 km² 43 žm. Sostinė Dublinas (per 400.000 gyv.). Kiti miestai: Korkas, Limerikas, Galway, Dundalk. Žemės paviršius nesudaro ištiso kalnyno, pakraščiais išsidraikę atskiri kalnai. P. v. dalyje yra karbono laikotarpio raukšlėtinių kalnų, kurių daubose daug kalkakmenių. Kiti paviniai kalnai yra liekanos smarkiai išvėdintų ir suardytų Kaledonijos sistemos kalnų. P. v. dalyje yra didžiausia aukštuma (Carantuo Hills) 1041 m, kiti kalnai neperšoka 1000 m. Vidurinė A. nuo Dublino ligi Galway įlankos yra plokščia sinklinalė, susidedanti iš karboninių nuosėdų, turinčių akmens anglies klodų. Jos paviršių žymiai pakeitė ledynai, palikdami ežerus morenas. P. v. dalyje, ištirpus ledams, žemės paviršius kiek nuslūgo ir dėl to įsiskverbusi jūra sudarė riasinius krantus su daugybe įlankų. Klimatas švelnus ir drėgnas. Golfo srovės įtaka labai didelė: augmenija žaliuoja per žiemą ir visą laiką ganyklose ganosi galvijai. Daug pelkių ir durpynų. Miškų tik 1,5%. Šeštadalį viso paviršiaus sudaro upės ir ežerai, iš kurių didžiausias Lough Neagh. G y v e n t o j a i. Airiai keltų giminės. Verčiasi daugiausia žemės darbu, gyvulių ūkiu ir žvejyba. Svarbiausias žemės ūkio produktas bulvės, kurių derlius pareina nuo klimato sąlygų. 1836 dėl didelio lietingumo bulvės visai supuvo ir kraštas kentė badą. Emus valdyti anglams airius, visi didieji dvarai pateko į anglų lordų rankas. Įvedus laisvąją prekybą, jie neišlaikė ž. ū. produktų prekyboje konkurencijos ir dirbama žemė buvo palikta ganykloms. Dėl to sumažėjęs dirbamos žemės plotas nepajėgė išmaitinti vis didėjančio žmonių prieauglio. Prasidėjo masinė emigracija, daugiausia į JAV. Iš 8,2 mil. gyv. 1841 per 50 m. paliko tėvynę apie 5 mil. Iš Airijos kilę skotai seniausiais laikais išsikėlė ir apsigyveno šiaurinėje Britanijoje.

I s t o r i j a. Seniausieji A. gyventojai keltai, skotai vadino ją Eryn (Eirin, Vergyn, Jerne, iš čia Hibernia), arba vakarų žeme; anglosaksai ėmė vadinti skotus airiais (ire), o salą Ireland. Skotai gyveno k l a n a i s (giminėmis). Vienas arba keli klanai buvo ir teritoriniai vienetai—vado (Ri) valdomi Tuath. Šie apskritys sudarė didesnius, o didesni susidėjo į keletą karalysčių. Buvo ir vyriausias visos salos karalius. Savo kultūra skotai nuo kitų keltų maža kuo tesiskyrė. IV a. p. Galijos vienuoliai sukrikščionino salą (tik vėliau anglosaksų tradicijoj A. „apaštalu" tapo šv. Patrickas, popiežiaus įšvęstas Armagho miesto vyskupas, m. 459, A. globėjas) VI—VII a. airių bažnyčia buvo kultūringiausia vakaruose. Daugelis jos vienuolių (Kolumba, Kolumbanas) skelbė krikščionybę, steigė vienuolynus ir plėtė kultūrą Anglijoje, Skotijoj ir kontinente. Pačioj A. ji visai suromėjo tik XII a., kai Armagho arkivyskupas liko jos primu (1152). Nuo 795 A. ėmė pulti normanai. Anlapo įst. (825) jų karalystė Dubline kovojo su airiais, kurie vėl įsigalėjo tiktai XI a. Bet XII-ajam įpusėjus, į A. įsibrovė anglai. Pop. Adria-

nas IV davė A. kaip Bažnyčios leną, jų karaliui Henrikui II; ir pastarasis Dubline pasiskelbė jos valdovu.Jis panaikino klanų santvarką ir įkurdino daug savo vasalų. Vyriausiam airių karaliui Roderikui O'Conor pasisekė apginti salos dalis, kuri ir liko nepriklausoma ligi Elzbietos laikų. Anglų dalį (vėliau visą A.) valdė Dubline gyvenąs karaliaus gubernatorius (King's Lieutnant). Kraštas buvo padalintas į grafo apskritis; nuo XIII a. veikė Dubline parlamentas, kuriame dalyvavo kunigai, vasalai ir miestų atstovai. Tačiau airiai nenustojo kovoję su anglais; 1315 sukilo ir siūlė sostą Skotijos karaliui Robertui Bruce; dviejų rožių karo laikais beveik įgijo nepriklausomybę. Anglų valdžią atgaivino Henrikas VII, kuris sumažino airių parlamento teises: šio aktus turėjo tvirtinti anglų parlamentas(Poyning3 act 1494). Pasiskelbę A. karaliais, Henrikas VIII ir Elzbieta įst. A. reformuotą anglų bažnyčią; taip prasidėjo ilga airių kova su Anglijos vyriausybe. Airiai sukildavo (O' Nealo sukilimas (1596—1601). Anglai kiek galėdami numalšindavo sukilėlius, konfiskuodavo žemes, įkurdindavo jose anglus kolonistus. Be to, Straffordas ((1633 — 1638) pasistengė įvesti A. karaliaus absoliutizmą. 1641 A. vėl sukilo, ir, Anglijoj revoliucijai prasidėjus, markizas Ormondas padarė taiką su sukilėliais (1649). Kadangi A. pripažino karalium Karolį II (1649), Anglų parlamento skirtas A. Lord Lieutnant O. Cromwell ir jo įpėdiniai Ireton ir Ludlow numalšino sukilimą (1649 —1652). Apie 500.000 gyventojų žuvo, apie 100.000 buvo ištremta arba emigravo. Konfiskuotose žemėse įsikūrė anglai kolonistai. Karolio II, ypač Jokūbo II laikais airiai kiek atsikvėpė. Praradęs sostą, Jokūbas norėjo atgaivinti savo valdžią Anglijoje prancūzų ir airių padedamas. A. palaikė karalių kataliką. Laimėjo kovą Vilhelmas III; ir anglų parlamentas ėmė sistemiškai persekioti airių katalikybę bei tautybę. Katalikai prelatai buvo ištremti, kunigų veikla susiaurinta, viešas kultas ir katalikiškai šviestis buvo uždrausta. Katalikai turėjo mokėti dešimtinę protestantų kunigams, bet nebeturėjo teisės nei valdininkauti, nei rinkti parlamento narių. Savo finansų ir muitų politika baisiai išnaudojo A. Be to, konfiskavo milijoną morgenų žemės ir išdalijo ją protestantams; daugumas airių virto nuomininkais. Protestantai sudarė vad. oranžininkų (Orangement) draugijas Anglijos valdžiai ir tikybai sustiprinti. Airiai ėmė organizuoti slaptas draugijas (Defenders, White Boys, Hearts of Oak), kurios teroru persekiojo valdininkus, protestantų kunigus, dvarininkus ir kurstė revoliucinę tautos nuotaiką. Ypač ji įsigalėjo per Anglijos karą su Amerikos kolonijomis. A. nuo galimo prancūzų puolimo ginti sušaukta milicija (1779) virto tikra maištininkų armija. Airiai parlamentarai (Grattan, Charlemont) reikalavo, kad Anglija nustotų varžiusi airius ir katalikus. Anglų parlamentas 1781—1782 sušvelnino griežtus įstatymus, pakeitė Poynings aktą, pripažino Habeas corpus aktą ir A. įstatymus ir leido katalikams viešą kultą bei teisę steigti savo mokyklas bei pirkti žemę. 1791 iškilo (Belfaste) „Sujungtųjų airių" (United Irishmen) sąjunga, kuri paplito po visą salą ir kurios nariai, ne tik katalikai, bet ir protestantai, svajojo apie nepriklausomą A. respubliką. Veltui anglai nusileisdavo (leido katalikams tuoktis su protestantais, valdininkauti, dalyvauti parlamento rinkimuose): prancūzai palaikydavo A. (Hoche ekspedicija 1796), o sąjunga stiprėjo ir slaptai ruošė sukilimą. Jis nepavyko, ir anglai baisiai nubaudė visą kraštą (1798), sunaikino ir prancūzų desantą. Tačiau Pittas ir Castlereagh suprato, kad reikia pertvarkyti A. santykiai su Anglija; privertė A. parlamentą susijungti su angliškuoju (Finalunion 1801 I 1): A. gavo 28 aukštesniųjų rūmų narių vietas ir 100 žemesniųjų. Tuo būdu A. ir Anglija sudarė vieną karalystę. Pittui nepasisekė įvykdyti katalikų emancipacijos, ir jų kova su oranžininkais nepasibaigė. 1825 vyriausybė paleido katalikų asociaciją (Catholic Association). Bet O'Connel sukūrė naują Irish Catholic Association; ir 1829 IV 13 Wellingtono ir Peal kabinetas pripažino katalikus beveik lygiateisiais su protestantais. Visų teisių airiai dėl to neįsigijo, be to, ir jų nacionalizmas padidėjo. Išpopuliarėjo naujoji reikalaujanti dabar atsikratyti unijos su Anglija O'Connel programa, vad. Repeal of Union (Atsisakymas nuo unijos). Atsisakymo sąjungos (Repeal Association) bijodamas, Grey kabinetas paskelbė net Irish Coercion Bill, kuris įgaliojo A. gubernatorių drausti susirinkimus ir skelbti karo būvį. Kariuomenė buvo nusiųsta į A. Tai, kad buvo sumažinti mokesčiai protestantų bažnyčios naudai, turėjo kompensuoti kiek šitas griežtas priemones. 1838 bill buvo atmainytas. Bet atsižadėjęs savo Associacijos, O'Connel atgaivino ją 1841. Po 1845—1846 bado ji patį prašoko naujoji, tikrai revoliucinė Jaunosios A. partija, kurios tikslas buvo A. nepriklausomybė. Vienas jos vadas O'Brien mėgino sušaukti nacionalinį konventą Dubline ir buvo paskelbtas Munstero karalium. Vyriausybė nuveikė maištą. Bet kad ir rūpinosi ji materialiniais ir dvasiniais airių reikalais, populiaresnė nepasidarė. Patriotai ir revoliucininkai tikėosi, kad jiems padėsianti Amerika, kuri tuo metu (1861—1865) kuo-

ne susikivirčijo su Anglija; o ten daug buvo airių emigrantų. 1861 čia susiorganizavo airių sąjunga tėvynei išvaduoti — fenijai; greit ėmė plisti pačioj A. ir ruošėsi paskelbti respubliką. 1865 fenijų kongresas New Yorke sudarė nepriklausomos A. vyriausybę; bet pačioj A. visa tai teišsiliejo į teroristinius aktus, kurie sukompromitavo pačius fenijus. Realesnės reikšmės turėjo Gladstone reformos. Jis sumažino rinkėjų cenzą, panaikino protestantų bažnyčios privilegijas A. (Disestablishment of the Irish Church) ir kiek pagerino žemdirbių būklę (1868—71). Tačiau šios reformos airių nepatenkino. Fenijo Davitto įst. (1879) Žemės Lyga reikalavo, kad nuomininkai būtų pripažinti savo žemių savininkais, o airių grupė parlamente — politinės A. savivaldybės: parlamento ir atsakingo ministerių kabineto Dubline (Home Rule). Šią Butto organizuotą (1872) grupę sujungė su Davitto „lyga" Parnell. Parlamente prasidėjo sistemiška airių obstrukcija, tuo tarpu A. parnelininkai terorizavo ir boikotavo dvarininkus. Vietoj vyriausybės paleistos Žemės Lygos Parnell įst. Nacionalinę Lygą. Kompromisiniai Gladstono pasiūlymai bei įstatymai nieko nebegalėjo patenkinti, ir, atsirėmęs airių atstovų, jis pasiūlė parlamentui priimti homrulį ir išpirkti žemes iš savininkų bei išdalinti jas nuomininkams (1886). Parlamentas atmetė šį sumanymą; o kai Gladstone vėl įnešė savo projektus (1893–94), jų nepriėmė lordų rūmai. Priešinos homruliui ne tik konservatoriai, bet ir dalis liberalų ir oranžininkų įpėdiniai — Ulstero provincijos protestantai. Be to, patys homrulio ir radikalios žemės reformos šalininkai airiai suskilo į parnelininkus ir antiparnelininkus (J. Dillon): vėl susijungė tik 1900. Vyriausybė rūpinosi agrarine problema (padėdavo nuomininkams pirkti žemių, atlygindama dvarininkams, — 1903, 1907 1920 įstatymai), suteikė A. autonomiją (1898). Bet įsigalėję parlamente ir A. savivaldybės organuose, J. Redmondo vadovaujami homrulininkai reikalavo radikalios politinės reformos; o be jų A. iškilo nacionalinė respublikoniška sinfeinų (Sin fein = mes patys sau) partija. 1912 Lloyd George atnaujino homrulio projektą (dviejų rūmų parlamentas, anglų parlamento veto teisė atmainyti visus aktus). Įstatymas kad ir buvo priimtas (1913—1914), o Ulstero provincijos būklė buvo pripažinta išimtine, tačiau nei konservatoriai, nei ulsteriečiai savo pozicijos nemainė; tad įvykdyti įstatymo, ypač prasidėjusio karo laikais, nebuvo galima. Ulsteriečiai sudarė nacionalinius savo pulkus, nacionalistai ir sinfeinai savus. 1916 sinfeinai paskelbė Dubline respubliką. Vyriausybė numalšino sukilimą ir nubaudė jo vadus (Connoli, Casement) mirtimi. Bet Lloyd George pasiūlė neatidėliojant įvykdyti homrulį, išskyrus Ulsterio provinciją. Jo sušauktas nacionalinis konventas Dubline (1917 VII 25) nieko nebegalėjo padaryti. Sinfeinai (Griffith, De Valera) patys organizavo A. parlamentą ir vyriausybę (1918); ir vėl oprasidėj anglų represijos bei pilietinis karas. 1920–1921 nauju homrulio įstatymu A. buvo padalyta į dvi dalis, bet tik ulsteriečiai sušaukė savo parlamentą: sinfeinai nesutiko paleisti savojo. 1922 I 7 jų parlamentas priėmė Anglijos pasiūlymą. A., išskyrus Ulsterą, sudarė nepriklausomą valstybę (Irish Free State) su savo dviejų rūmų parlamentu ir dominiono teisėmis, bet pripažino karalium Anglijos karalių, kuriam A. atstovavo Lord Lieutnant. 1932 valdžia pateko į E. de Valeros rankas, kuris atsisakė prisiekti ištikimybę Anglijos karaliui. 1932 plebiscito būdu buvo patvirtinta naujoji A. konstitucija, pagal kurią A. (Ėire) yra suvereni, nepriklausoma, demokratinė valstybė. Pirmasis A. prezidentas dr. Douglas Hyde (1938 — 1945), kurį pakeitė L. T. O'Kelly. II Pasaulinio karo metu A. buvo vienintelė dominija išlikusi neutrali, tat sudarė didelį pavojų Anglijai. 1949 A. visiškai išsiskyrė iš Britų Bendruomenės. Po trumpo J. A. Costello valdymo, 1951 valdžia A. vėl atiteko de Valerai. Dėl neišspręstų teritorinių ginčų su Anglija, A. nėra pasirašiusi Atlanto pakto. SSSR savo veto užblokavo A. įstojimą į Jungtinių Tautų organizaciją.

I. L. Hammond Gladstone and the Irish Nation 1943; *L.O'Connor* History of I. 1925; *S. Gwinn* History of I. 1923.

Airių literatūra. Seniausi A. literatūros raštai religinio pobūdžio. Jų daugiausia išleista Stoes ir Strachano rinkinyje Thesaurus palaeohibernicus. Didelis intelektualinis sąjūdis Airijoje VI—IX a. rašoma daugiausia lotyniškai, religinėmis temomis. Pažymėtinas V a. priskiriamas šv. Patricijaus himnas. Kiti airių himnai, surinkti Liber Hymnorum, iš VII—XI a. Ultono himnas apie šv. Brigitą irgi VII a. Seniausi airių prozos raštai vad. Cambray homilijos ir kt. kilę iš VII a. antros pusės ar VII a. pradžios. D'Arbois de Jubainville 1883 suregistravo 953 airių rankraščius, airių ir anglų bibliotekose ir 56 kontinento archyvuose. Jų dalis parašyta dar prieš 1600. Tikrieji literatūros profesijos žmonės buvo vad. f i l i, žyniai, pranašai, magikai, vates. Įvedus krikščionybę, jie pasisavino druidų pareigas, kurios jiems duodavo teisę būti ne tik poetais, bet ir leisti įstatymus, juos interpretuoti ir nusikaltusius teisti. Žemesnioji poetų rūšis buvo bardai (ž.) — liaudies bardai, didikų rūmų dainininkai ir t. t.;

pradedant XIII a. ir baigiant XVI a. fili vietą užima bardai. Viduramžio romanai apima du svarbiausius ciklus. U l s t e r i o ciklas su vyraujančia jame centrine figūra Conchobar Ulsterio karalium ir galingu riteriu Cuchulinu. Be šio ciklo romanų, yra ir kitų, kuriuose atpasakojami įvykiai prieš krikščionybę įvedant. Čia priklauso senovinė airių saga, Tain, Da Derga Hostel sugriovimas ir kt. Kitas ciklas — Leinster – Munster, kur žymiausią vaidmenį vaidina Finnas ir Ossianas. XVII a. pradžioj, įsigalint Airijoj Anglijai, airių bardai pradeda nykti. Tadgy, O Higinn, Eochaidh O'Hussey, Bonaventura O'Hunssey ir Ferfesa O'Cainti žymiausi airių poetai XVII a. Politinei Airijos būklei pasikeitus, bardai pradėjo vartoti suprantamesnę airių kalbą. XVI a. prasidėjo ir naujas eiliavimas. Vienas pirmųjų Keating atsisakė nuo senosios airių prozodijos. XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. airių poezijoje pradėjo atsispindėti visos Airijos skausmai ir siekimai. Paskutiniu bardu laikomas Torlough O'Carolan (1670 — 1738). Jo poemos pritaikytos muzikai. M. Comyn (1688) naudojosi Ossiano medžiaga, Brian Mac Giolla Meidhre (m. 1808), Donaugh Mac Conmara (m.1814) žinomi lyrikai. Siautęs Airijoje badas ir gyventojų skaičiaus sumažėjimas sustabdė gyvesnį literatūros sąjūdį. Naujesniais laikais atkreipta kiek daugiau dėmesio į liaudies kūrybą. Crofton Croker išl. 1825 folkloro 3 tomus. Svarbiausias liaudies dainų rinkinys išl. Hyde'o 1893; žymiausias patarlių rinkinys išl. H. Morris 1907. XX a. airių rašytojai rašo daugiausia jau anglų kalba. Jie yra išaugę iš XIX a. kilusio airių literatūros renesanso, kuris ypač pasireiškė dramos srityje, davęs airių tautinio teatro Dubline kūrėjus: W. B. Yeats (1865 — 1939), Isabella Augusta Gregory (1852 — 1932), John Millington Synge (1871 — 1909). Šalia dramos augo ir poezija. Žymiausi jos kūrėjai yra Yeats ir A. E. (George William Russel 1867 — 1935). W. B. Yeats 1923 gavo Nobelio literatūros premiją, o 1925 tą premiją gavo G. B. Shaw (1856 — 1950). James Joyce vienas moderniosios prozos meisterių (romanas Ulysses 1922). Iš vėlesniųjų airių poetų, romanistų, dramininkų pažymėtini: Lord Dunsany, Padraic Colum, Joseph Campbell (1881 — 1944), James Stephens, Sean O'Casey, Kate O'Brien, Frank O'Connor ir kt.

Eleanor Hull A. Textbook of Irish Literature 1904 — 1908; *W. Stokes, J. Strachan* Thesaurus palaeohibernicus 1901 — 1903; *L. D. Walters* Irish Poets of today 1921

Ayrshire p. vak. Skotijos grafystė ir uostas Ayr (33 000 gyv.). Anglies, geležies, vario, cinko kasyklos.

Airširai (Ayrshire) žalmargių galvijų veislė, išvesta Skotijoj, jungiant vietinius skotų galvijus su olandų ir su šorthornais. Lengvai prisitaiko prastesnėms ūkio sąlygoms. Daug A. galvijų yra Amerikoje, Švedijoje, Suomijoje ir kt.

Aischilas (525 — 456) graikų atiškosios tragedijos kūrėjas. Gyveno daugiausia Atėnuose. Į gyvenimo galą persikėlė į Siciliją, užleisdamas vietą iškylančiam Sofoklui. Savo tragedijoms A. ėmė mitologines temas, vaizduodamas dievų ir žmonių kovas, kėlė kilnumo, patriotizmo idėjas. Jo veikalai dar ne veiksmo, bet idėjinių refleksijų, su dideliais lyriniais chorais. Apkaltintas misterijų išniekinimu, bet aeropagas jį išteisino. Iš A. 79 veikalų išliko tik 7, kurių žymiausias Oresteja (trilogija: Agamemnonas, Cheoforos, Eumenidos). Kiti: Persai, 7 prieš Tebus, Prikaltasis Prometėjus (į liet. k. J. Šaulio išverstas 1905 ir P. Gaučio 1937) ir kt. Visi satyriniai veikalai dingę.

Aischinas (389 — 314) atiškasis oratorius, Makedonijos karaliaus Filypo šalininkas, Demosteno priešas. Yra likusios trys jo kalbos. Geriausias leidimas Martin ir de Bude 1927.

Aisčiai senovės šaltiniuose minimoji Baltijos pajūrio tauta ar ištisa padermių grupė, lot. vad. aesti (aisti). Pirmasis šį pavadinimą pamini Tacitas veikale Germania, parašytame 98 m. po Kr. 45 skyriuje jis mini, kad aisčių giminės (Aestiorum gentes) gyvenančios dešiniajame Svebų jūros krante, savo papročiais ir išorine išvaizda esančios artimesnės svebams, o kalba britams, garbinančios dievų motiną, nešiojančios šerno paveikslą kaip prietaro ženklą, kantriau kultivuojančios javus ir kitokius vaisius negu germanai dėl įprasto tingumo ir jos vienos iš visų seklumose ir pačiame krante renkančios gintarą, kurį vadinančios glaesum. Tacito aisčiams priskiriamos ypatybės yra vėlyvesniems baltams nepažįstamos. Kiti dalykai vėl labai paviršutiniškai nupasakoti. Matyti, jis apie A. tebus girdėjęs tik iš tolimų šaltinių ir jų vaizdą nupiešė paviršutiniškai. Bet tam tikri jo pasakojimo dalykai nėra iš piršto išlaužti. Pvz. jau Plinius savo Hist. Nat. gana plačiai yra aprašęs gintarą, randamą šiaurės okeano salose ir germanų vad. glaesum. Kitas reikšmingas dalykas yra Tacito nurodyta gyventoji vieta dešiniajame Svebų jūros krante, t. y. rytinėje Baltijos jūros dalyje, į rytus nuo gotų sodybų žemutiniame Pavyslyje, kur aisčius gyvenant rodo ir VI a. istorikai Kasiodoras ir Jordanas. Pirmasis iš jų savo istorijoje buvo įdėjęs gotų karaliaus Teodoriko laišką aisčiams (Haestis), kur dėkoja-

ma jų pasiuntiniams už atvežtą gintarą ir tarp ko kito nurodoma juos gyvenant pajūry, o antrasis sako, kad Vyslos tarpužiotyje gyvenę vidivarijai, o tuojau už jų, ilgame Vokiečių jūros pakraštyje aisčiai (Aesti). IX a. A. vardą mini Karolio Didžiojo biografas Einhard veikale Vita Caroli Magni (apie 830), kurio XII skyriuje šalia A. rytiniame įlankos pakraštyje dar nurodomi slavai ir įvairios kitos tautos. Čia jis pirmą kartą mini ir Baltijos jūrą, Mare Balticum. Pilnesnį A. gyvenamosios vietos ir būties vaizdą duoda anglų saksų keliauninkas Vulfstanas. Savo kelionės aprašyme jis pasakoja, kad, išvažiavęs iš Haltumo (dabar Haithabu prie Schleswigo), po septynių dienų ir nakčių pasiekęs Truso (dabar vok. Drausensee). Keliaujant vendų, t. y. slavų, žemė buvusi po dešinei net iki Vyslos žiočių. Vysla esanti plati upė, tekanti tarp Witlando ir Weonodlando. Witlandas priklausąs aisčiams. Vysla atplaukianti iš Weonodlando ir įtekanti į aisčių marias (in Estmere). Toliau iš rytų pusės tekanti Elbingos upė (Ilfing) į Aistmares iš tų marių, ant kurių kranto stovįs Truso. Aisčių žemė esanti labai didelė ir ten esą daug miestų; tenai esą daug medaus ir žuvų. Karalius ir turtingieji žmonės gerią kumelės pieną, o neturtingieji ir vergai – midų. Alaus A. nedarą, bet midaus ten esą iki soties. Iš visų tų šaltinių apytikriai sužinome, kur A. gyventa nuo senovės ligi IX — X a. po Kr., tačiau ši gyventoji vieta čia niekur nėra tiksliau apibrėžta. Tacitas A. gimines arba padermes lokalizuoja palei Baltijos jūrą. Vėlyvesnieji rašytojai šito krašto aiškiau nenurodo. Vulfstanas tenurodo vakarinę A. ribą, kuri siekusi Vyslą. Iš visų tų šaltinių tik viena yra aišku: jų minimieji A. (aesti, aisti) gyveno į rytus nuo Vyslos ir Baltijos pajūry, t. y. toj vietoj, kur vėliau randame prūsus. Vulfstano minimi vietovardžiai padeda lokalizuoti buvusias A. gyvenvietes; pvz. Truso, kaip rodo Drusin ir dabartinis vok. Drausensee, yra neabejotinai baltiškas žodis, sietinas su liet. vietovardžiais Drusėnai ir kt. Atsiminus, kad graikų geografas Ptolemajus, A. vardo neminėdamas, II a. po Kr. randa prūsų gimines galindus ir sūdynus (Galindai kai Soudinai) gyvenusius Baltijos pajūry žemutiniu Vyslos paupiu, bus aišku, kad A. ir vėlyvesnieji prūsai yra tas pat arba senovės A. yra buvę vėlyvesnių prūsų protėviai. Archeologiniai duomenys aiškiai rodo baltų kultūros gimininguma ir tolydumą tiek Prūsuose, tiek Lietuvoje ir kituose baltų kraštuose nuo pat giliosios senovės, siekiančios bronzos amžių (maždaug a. 1500 m. pr. Kr.), ligi istorinių laikų pradžios. Dabar, atrodo, nebetenka kalbėti apie A. germaniškumą, kaip kad kaikurie mokslininkai (pvz. T. E. Karsten, A. Sennas, E. V. Sittig ir kt.) savo laiku buvo linkę manyti. Pati aisčio kilmė lig šiol tebėra neišaiškinta. R. Much manė, kad aisti (aesti) galį būti siejami su vid. vok. žem. este, sen. anglų saksų ast (iš aist.) "jauja", t. y. A. galėję gyventi javų džiovinamose jaujose. K. Būga (Liet. kalbos žodynas 24) A. sieja su latvių i s t n i e k i „tikrieji giminaičiai" ir kt. Kiti vėl, remdamiesi Vulfstano e a s t- (Eastland, Eastmare), norėtų A. vardą gretinti sen. anglų e a s t e "rytai" ir juos laikyti "rytiniais gyventojais." Kalbotyrinėje literatūroje K. Būga A. vadino visą tautų giminę, kurią sudaro prūsai, lietuviai, latviai, žiemgaliai, sėliai ir kuršiai.. Bet daugumas kitų kalbininkų šios reikšmės A. vengia ir jų vetoje vartoja baltus.

K. Būga Kalba ir senovė 1923, Aisčių praeitis vietos vardų šviesoje 1924; *G. Gerullis* Baltische Voelker (Eberts Reallexikon I); *J. Endzelins* Altpreussische Grammatik 1944; *E. Fraenkel* Die baltischen Sprachen 1950; *J. Puzinas* Aisčiai (Aidai 1948 N. 12).

Aisė Kretingos aps. Veiviržėnų vl. ir Klaipėdos kr. upė, Veiviržo (Minijos) deš. intakas, 22,2 km ilgio. Versmės — Medeikių k. laukuose, 11,6 km žemupio—Klaipėdos krašte, įteka į Veiviržą ties Aisėnų k. Šilutės aps. Intakai 3 iš deš. šono: Skardupys ir nežin. Baseinas 79 km².

Aisėnai Veiviržėnų vl., Kretingos aps. k. (1922—219 gyv.). Rusų valdymo laikais pasienio apsaugos kordonas, svarbus žemaičiams susisiekiant su Klaipėda. Stovi prie senovės, dar XIV a. kryžiuočių kelio iš Prūsų į Žemaičius.

Aisėta Utenos aps. Linkmenų vl. upė. Kiaunės (Žeimenos, Neries) aukštupys, 6,2 km. ilgio; teka iš Aiseto ež. į Kiaunės ež.

Aisetas (Eisetas) Utenos aps. Linkmenų vl. ež., ledyno upės liekana, 15,8 km ilgio ligi 0,6 km platumo. Šiaurėje jungiasi su Galono ir Dumblio ež. Paviršiaus plotas 540 ha, su šakomis 900 ha, altitudė 150,6 m aukščiau j. l., didžiausias gilumas 39 m. Į ež. įteka Vyžinta, Dumblė, Taurupis, Lapavartė, Vadakšna, Alna (Elnelė); išteka Aisėta, Kiaunės (Žeimenos, Neries) aukštupys. Ežere yra 4 nedidelės salos. A. buvo svarbi dalis kelionių baidarėmis iš Žeimenos baseino į Molėtus per Stirnių ir Lakajų ež.

S. Kolupaila Mūsų vandens keliai, 2 leid. 1938.

Aisimmetas graikuose vyras su diktatoriaus valdžia, išrinktas pilietiniams gincams spręsti ir šalinti.

Aismarės Fryzų įlanka, vok. Frisches Haff. Baltijos jūros pietų kranto įlanka, siauro kopų kyšulio atskirta nuo Dancigo įlankos. Paviršiaus ploto 865 km². Įteka Vyslos šaka Nogatas, Pasargė ir Prieglius. Iš Priegliaus žiočių (Karaliaučiaus uostas) iškastas gilesnis perkasas ligi Piliavos į

jūrą. Vardą K. Būga kildino iš senesnės lytiės Aist-marės — aisčių marios ir tolyginio su Vulfstano Estmere, Eastmere. Šiaip jau šis žodis iš niekur kitur nėra paliudytas. J. Gerulis teisingai pastebi, kad tai gali būti vien tik mokslinė pramonė, ne autentiškas istorinis faktas. Tačiau lietuvių mokykliniuose vadovėliuose šis Fryzų įlankos vardo sulietuvinimas buvo pilnai prigijęs.

Aisne (en) kairysis Oise upės intakas, 280 km ilgio ir š. Prancūzijos departamentas.

Aisopas (gr. Ezopas) legendarinis graikų pasakų ir pasakėčių rašytojas VI a. pr. Kr. Lietuviškai A. pasakėčias vertė J. Šulcas 1706, L. Rėza 1824, A. Tatarė (1836 Pamokslai išminties ir teisybės), V. K. Račkauskas 1914.

Aista Mariampolės aps., Liubavo vl. ir Vilkaviškio aps., Bartininkų ir Lankeliškių vl. upė, Širvintos (Šešupės) deš. intakas, 20,5 km ilgio. Versmės Liubavo vl. Eigtiškių k. Baseino plotas 60 km².

Aistija Lietuvių-Latvių Vienybės C. Valdybos informacijos biuletenis liet. ir latvių kalbomis, red. Emilio Skujenieko ir leistas 1948—1950 Geesthachte, Spakenbergo stovykloje. Spausdintas rotatoroium. 1953 atnaujintas Hanoveryje.

Aistis Jonas (g. 1904 VII 7 pavarde Aleksandravičius Kampiškės dv., Aukštosios Panemunės vl.) poetas. Pasirašinėjo: Jonas Kossu - Aleksandravičius, J. Kuosa Aleksandriškis, paskiau Jonas Aistis (nuo 1952 pavardė). 1907 su tėvais išsikėlė į Rumšiškes. 1919 — 1927 ėjo Aušros gimn. Kaune. VDU hum. mokslų fak. studijavo lituanistiką. 1936—1940 Švietimo min. stipendininkas Grenoblio univ. Prancūzijoje. 1944 už disertaciją Etude linguistique sur les traductions en ancien provencal des textes evangeliques ten pat gavo daktaro laipsnį. 1944 — 1946 dirbo Nicos archyvuose ir Paryžiaus Nacionalinėj bibliotekoj. 1946 — 1952 mokytojas Marianapolyje JAV, o nuo 1952 red. pavaduotojas Laisvosios Europos tarnyboj New Yorke. Išsp.: Eilėraščiai 1932, Imago mortis 1933, Intymios giesmės 1935, Užgesę chimeros akys 1937 (gavo valstybinę lit. premiją), Poezija 1940, Be tėvynės brangios 1942, Nemuno ilgesys 1947, Pilnatis 1948, Sesuo buitis 1951 (Aidų žurnalo lit. premija). Straipsniai ir apybraižos — Dievai ir smūtkeliai 1935. Redagavo Jurgio Baltrušaičio poeziją 1948, drauge su Vaičiulaičiu — Lietuvių poezijos antologiją 1950, K. Binkio Lyriką 1952. Periodinėje spaudoje yra paskelbęs atsiminimų, skirtų knygai Apie laiką ir žmones.

Jonas Aistis

Anksti susipažinęs su naujųjų laikų poezija, A. iš lietuvių poetų yra kiek pasigavęs K. Binkio eilėraščių nuotaikos, o kai kurių formos ir žodyno atspalvių yra ėmęs ir iš lietuvių liaudies dainų. Pirmą eilėraštį Gegutėlė išsp. 1927 Ateityje, vėliau sutapo su Piūvio grupe. Bendr. Naujojoj Romuvoj, Židinyje, Šviesos Keliuose, Vaire, Aiduose, Drauge ir kt.

A. kūrybos viršūnę sudaro Eilėraščiai, Imago mortis ir Intymios giesmės; jis ištobulino naująją simbolistinę romantinę srovę lietuvių literatūroje, atgaivino asmeninės lyrikos versmes ir savo kartoje užėmė vyraujančią vietą. A. yra laikytinas skiriamąja gaire tarp prieš jį ėjusios kartos poetų ir po jo kūriančių rašytojų.

A. kūrybai metmenis davė plati išgyvenimų ir kultūros skalė, į kurią įeina ir tėviškės peizažas, ir pasakos bei legendos, ir didžioji pasaulio literatūra. Jo poezija žymi lyriniu jausmų ir minties grynumu bei gelme, detalės tikrumu ir atspalvių įvairumu bei intymumu. Jis sugeba ir smulkiausias tikrovės apraiškas suausti su bendromis ir didelėmis būties problemomis, tai nudažydamas asmeninės gėlos ir ilgesio varsa. Asmeninės poezijos prasme, A. lietuvių literatūrai davė gražiausių ir lyriškiausių kūrinių.

A. yra rašęs dramų, filosofinio visuomeninio pobūdžio svarstymų ir straipsnių kultūrinėmis temomis.

Aistra stiprus veržimasis į ką nors norima, jausmiškai užvaldąs visą žmogų. Šituo kreipimusi į tam tikrą tikslą A. skiriasi nuo paprasto afekto. Savyje morališkai neapspręsta, A. pasidaro gera ar bloga pagal tai, į ką ji nukreipta (Tomas Akvinietis: dorybė aistros neišskiria). Be A. psichinis gyvenimas išblėsta, ir todėl šv. Augustino žodžiais: žmogus be A. tėra akmuo be gyvybės; nėra jokio didelio žygio, kurio motina ji nebūtų buvusi. Neleidžiama beatodairiškai įsiviešpatauti ir nukreipiama į vertingus tikslus, A. gaivina žmogų kūrybiniams žygiams. Platono vaizdu: ji yra tarsi ugninis žirgas, kuris tvirtose rankose yra milžiniška jėga, bet kuris sau paleistas gali visa sunaikinti. Kasdienėje kalboje A. vad. kiekvienas stipresnis į ką nors linkimas (pvz. rūkyti ar skaityti).

Aistra (vok. Eistra, Eisra) Pagėgių aps. upelis, Kamono (Gėgės, Nemuno) kair. intakas, 8.5 km ilgio; jo aukštupys dirb-

tiniu būdu priskirtas prie Juodupės(Vilkės, Gėgės, Nemuno), kurios sudaro deš. intaką; 9,5 km ilgio.

Aistros mėnes. laikraštis ėjęs nuo 1931 Kaune. Red. Ed. Streikas.

Aistuva pagal mūsų kalbininkus Jaunių ir Būgą žodis A. reiškęs pakraštinę žemę ir buvusi lietuviškų tautų protėvynė.

Aišbė A. iš B., A. Kriščiukaičio slapyvardis (Aušra 1884 ir vėliau).

Aiškūnas Kretingos aps. Mosėdžio vl. upelis, Bartuvos kair. intakas, 14,2 km ilgio.

Aitiopija ž. Etiopija.

Aitken Robertas Ingersoll (1878—1949) Amerikos skulptorius. W. Mc Kinley ir Dewey paminklai ir JAV auksinis 50 dolerinis pinigas jo projektu nukaltas.

Aiton William (1731—1793) anglų botanikas, įrenges Kew'e botanikos sodą, kurio beveik 6000 rūšių jis aprašė savo veikale Hortus Kewensis, išsp. 1879.

Aitovo projekcija ž. Projekcija.

Aitra Telšių aps., Tverų ir Rietavo vl. ir Tauragės aps., Kvėdarnos vl. upė, Jūros (Nemuno) kair. intakas, 34 km ilgio. Versmės — Pribitkos k., Tverų vl. Baseino plotas 233 km². Vid. nuolydis 0,001. Debitas prie žiočių: maks. 40, vid. 1,5, min. 0,3 m³/sek.

Aitvarai 1943 —1945 Stuthoffo koncentracijos stovykloje Balio Sruogos suorganizuotas slaptas menininkų – rašytojų būrelis, kuriam be „didžiojo aitvaro"—Sruogos priklausė dar kaliniai Rimošius, Stenys, Meilus, Puskunigis, Yla, Mačiokas, o netiesiogiai ir kiti lietuviai kaliniai. Šiame A. klube tarp kito ko gimė ir B. Sruogos parašytos komedijos Penkialapis dobilėlis, Uošvė ir poetinė drama Pavasario giesmė.

S. Yla Žmonės ir žvėrys Dievo miške 1951.

Aitvaras liet. dramos teatras, veikęs 1945—1947 Detmolde, Vak. Vokietijoje. A. suorganizavo J. Blekaitis, J. Gučius ir A. Rūkas. A. meno vadovas buvo H. Kačinskas, režisierius J. Blekaitis, dailininkas V. Andriušis. Suvaidino V. Krėvės Šarūno vaizdus, A. Rūko Bubulį ir Dundulį (35 kartus) ir koncertą liet. knygos 400 m. sukakčiai paminėti.

Aitvaras 1) L. Ivinskio sumanytas 1857 laikraštis, kuris nepasirodė. Rankr. Liet. M. Dr. Vilniuje.

2) J. J. Burbos 1927—1928 red. dvisavaitinis satyros žurnalas.

Aitvaras popierinis, vaikų žaislas; iš popieriaus padirbdinamas lengvo svorio dalykėlis, parišamas ant siūlo ir pavėjui paleidžiamas. Kartais buvo vartojamas ir meteorologijos stebėjimams.

Aitvaras (tarm. aičvaras, oitivaras) Pirmąkart paminėjo Mažvydas 1547 katekizme: „Kaukus, Aitvarus ir Žempačius pameskit..." Žemaičiai jį vadina ir pūkys– latviško pūkis perdirbinys, estai puuk. Latviai ir estai tuos pavadinimus pasidarė š. vokiečių įtakoje (puk, pūks, pueck). Žmonės A. įsivaizduodavo dažniausiai „ugninio pagaikščio" arba kokio gyvulio (kačiuko, paukščio) pavidalu. A. yra visokio didumo ir spalvos: dideli, stori ir šviesūs javus neša, maži – pinigus; varinius – raudoni, auksinius – geltoni. A. įsivaizdavimas "ugninio pagaikščio" pavidalu galėjo atsirasti žmonėms netikėtai pamačius krentant meteoritus. A. įsivaizduojamas ir juodo katino (Žemaitijoje) ar kokio paukščio (juodvarnio, juodo gaidelio) pavidalu. Juoda spalva reiškia, kad jis yra nelabas sutvėrimas.

Dažniausiai mūsų ūkininkai A. nusipirkdavę Rygoje ar Klaipėdoje: pirklys vokietis už gerą pinigą duodavęs A. pirkėjui kokį menknieki, uždarytą tabokinėje, šiaip inde ar maiše, ir liepdavęs nepasižiūrėti, kol namo parvažiuos. Pirkėjas radęs niekam vertą daiktą išmesdavo. Atsitikdavę, kad po kelių metų pro tą pačią vietą važiuodamas atrasdavo krūvą javų ar pinigų, vad. A. būta tikro. Nusipirktu ar prijaukintu (padedant jam tam tikroj vietoj maisto) A. atsikratyti nelengva. Įsigytas A. tarnaus iki mirties, o po mirties žmogus turėsiąs jam tarnauti. Tuo ir paaiškinanti A. velniška prigimtis, tai "ledokas", anot dzūkų. Kartais A. atsikratoma uždavus jam darbą, kurio jis negali atlikti,pvz. prisukti iš smėlio pančių, uždengti stogą aguonos grūdais, kalant į kiekvieną grūdą po tris vinis.

A. esąs klastingas vagis: jis nieko nepagamina, tik nuo vieno imąs ir kitam nešąs. Vieni A. neša grūdus, kiti pinigus, treti pieno produktus. A. visur galįs įeiti, jis galįs skraidyti, jo sulestas vienas grūdas pavirstąs pūru, iš saujos miltų beverdant pasidarąs pilnas puodas košės.

Kiek kitokio pavidalo yra kaukai, apie kuriuos kalbama v. Lietuvos dalyje. Tai maži žmogeliai, paprastai pasirodą po du. Jie ateina naktį ir dirba ūkiškus darbus: arklius nuvalo ir pašeria, pradėtą darbą baigia, rūpinasi, kad namuose būtų tvarka. Tai "naminės dvasios." Jei atsitinka juos pamatyti, tai jie atrodo suvargę ir nuplyšę. Kartais šeimininkas jų pasigaili ir norėdamas atsidėkoti už gerą tarnybą pasiuva ir padeda jiems naujus mažus švarkiukus ar batukus. Kaukai juos atradę pamano, kad jų tarnyba esanti daugiau nebereikalinga, tai esanti jų alga, kurią pasiėmę išeina ir daugiau į tuos namus nebesugrįžta. Taip pat pasakoja vokiečiai apie savo koboldus.

Kaukas gali būti senesnis negu A.: jis mažiau velniškas, buvo žinomas jau ir senprūsiams, kurie jį vadino c a w x

(=kauks), be to, gal ir suomiai šį vardą ir sąvoką pasiėmė iš baltų jau gana senais laikais. Vėliau vakariečių lietuvių kaukas pasidarė A. sinonimu, tad ir jam priskiriami visi tie patys savumai: turto vogimas ir kt.

Lietuviškas A. šiandie atlieka lygiai tokias pat funkcijas, kaip ir latvių pūkis, estų puuk ir tullihand (ilgauodegis). Šios rūšies tradicijos visame Pabaltijy panašios. Schroeder įrodinėja, kad estai savo puuk pasiskolino iš germanų. Tas pats tenka pasakyti ir apie latvių pūkį, ir apie lietuvių A. Atrodo, kad šitos tradicijos iš. š. Vokietijos su vokiečių pirkliais ir kolonistais visų pirma atkeliavo į Rygą, iš ten pasklido po Latviją ir Estiją, pagaliau pasiekė ir Lietuvą. Lietuvon galėjo ir per Rytprūsius ateiti.

Kad ir svetimos kilmės, tačiaū šitoks tikėjimas į turtus nešančią velnišką būtybę lietuviuose pasidarė populiarus ir išsilaikė iki pastarųjų dienų. Galimas dalykas, kad senais laikais lietuvių A. ir kaukas, estų aijatar, suomių ajattara, airių puca, anglų ir vokiečių puck ir t. t. buvo kitokio pobūdžio mitologinės būtybės, tačiau vėliau, veikiant krikščionybės įtakai, jos buvo suvelnintos.

E. Fraenkel Arch. f. sl. Ph. XXI 1951; *J. Balys* Gimt. Kr. 1934 Nr. 2—4; *L. Schroeder* Germ. Elfen 1906.

Aitvarų kvartetas vyrų kvartetas įst. A. Mrozinsko 1950 VI Brooklyne, N. Y. 1951 pradėjo vad. A. Kačanauskas.

Aius Locutius romėnų dievaitis, kurio balsas veltui skelbė galų artinimąsi prie Romos 391 pr. Kr.

Aivazovskij Jonas (1817 — 1900) rusų tapytojas. Pagarsėjęs ypač jūrų vaizdais. Romantinės srovės atstovas.

Aix ..1) A.— e m — P r o v e n c e p. Prancūzijos Bouches-du-Rhone dep. mst. 47 000 gyv. (1951). 123 pr. Kr. žinomas kaip kurortas Aquae Sextiae.

2) A.–l e s – B a i n s sen. romėnų Aquae Gratianae, p. Prancūzijos kurortas; 14 500 gyv. (1951)

3) A.– l a – C h a p e l l e ž. Aachenas.

Aizputė Latvijos mst. a. 4000 gyv., įst. XIII a. ; nuo 1295 Kuršių vyskupijos rezidencija.

Aizsargai Latvijos šaulių organizacija. 1919 III 20 min. pirm. K. Ulmanio ir vid. reik. min M. Valterso išleistu įsakymu, valsčiuose kovai su įvairiais nusikaltimais ir tvarkai palaikyti buvo suorganizuotos apsaugos rinktinės iš visų valsčiuje gyvenančių vyrų. 1921 III 18 ji perorganizuota savanorių pagrindais. Į ją ėjo atsargos kariai su karininkais, sudarydami kuopas, batalionus, pulkus. 1928 org–ja aprūpina kiekvieną šaulį karo šautuvu. Atskiri vienetai turėjo kulkosvydžius. 1940 bolševikai okupavę Latviją, A. sąjungą uždarė, o daugelį jos narių deportavo į Sibirą.

Akaba, Agaba. 1) Raudonosios jūros įlanka, 160 km ilgumo, nuo Sueso įlankos atskirta Sinajaus pusiasalio.

2) Transjordanijos (nuo 1925) uostamst. Senovėje susisiekimo kelių mazgas tarp Arabijos, Egipto ir Indijos.

Akacija tikroji auga daugiausia Australijoje (Leguminosae šeim.); įvairių formų lapai. Iš jų Acacia arabica Willd. iš atogrąžų Azijos ir Afrikos duoda žinomus klijus Gummi arabicum; kitos rūšys kailiaraugius.

Akacija baltoji ž. Netikroji akacija.

Akacija geltonoji ž. Žirnmedis geltonasis.

Akacija lipnioji ž. Netikroji akacija.

Akacija neomeksikinė ž. Netikroji akacija.

Akadas (Akkadas) senosios Babilonijos miestas prie Eufrato upės. Akadai, šio miesto gyventojai, gana anksti įsibrovė į anksčiau sumerų gyventą Mezopotamijos sritį, Sargono I laikais (a. 2800 p.r Kr.), išplėtė savo valdžią ir visam tam kraštui, todėl A. miesto vardu ilgainiui buvo pradėta vadinti visa š. Babilonija. Iš akadų ir sumerų mišinio susidarė babiloniečių tauta.

Akademija (gr.) Platono mokykla pavadinta nuo didvyrio Akademos giraitės, kur Platonas dėstė. Senovėje skiriamos 3 A.: 1) senesnioji, kuri suartino Platono mokslą su pitagoriečių filosofija (Speusipas, Ksenokratas ir kt.); 2) vidurinė A., kuri perėjo į skepticizmo pažiūrą (Arkesilaos, Karneades); 3) jaunesnioji, kuri laikėsi eklektiškos filosofijos (Filonas iš Larisos, Antiochas iš Askalono). Naują A. įkūrė Cosimo Medici Renesanso laikais Florencijoj (1440).

XVII a. pradėta steigti meno mokyklos A. vad. Pirmoji A. buvo įsteigta Bolonijoj tapytojų Carracci. Vėliau jų pavyzdžiu pradėta meno A. steigti ir kitur. A. vad. įvairios aukštosios mokyklos arba organizuota draugija mokslininkų, susibūrusių mokslo darbui dirbti. A. draugijų pavidalu atsirado XV — XVI a. Neapoly, Florencijoj, bet galutinai susiorganizavo Paryžiuje 1635 Academie Francaise. Tokias draugijas, dažniausiai laikomas valstybės lėšomis, vad. Mokslo A. Yra ir tarptautinių A., kurių tikslas suartinti įvairių kraštų mokslininkus bendram kūrybos darbui.

Lietuvoje buvo Žemės Ūkio A. Dotnuvoje, Dailės A. Vilniuje. Veterinarijos A. Kaune, ir privatiniųA. pobūdžio draugijų: Lietuvių mokslo draugija Vilniuje, Katalikų A. Kaune ir kt.

Akademikas akademijos narys; kartais šiaip vad. aukštosios mokyklos auklėtinis.

Akademikas – Architektas Pabaltijo univ.Lietuvių Studentų Architektų Draugijos semestrinis leidinys, išleistas rotatorium 1947 V 25 Hamburge – Pinneberge (Vokietijoj).

Akademinė Teatro Studija 1937 — 1939 veikė prie VDU hum. mokslų fak. Kaune. Įst. B. Sruogos tikslu sudaryti naujam Šv. Min. numatytam steigti akademiniam teatrui, meninį branduolį. Vadovavo aktorius režisierius A. A. Jakševičius, dėstė B. Sruoga, P. Skardžius, L. Karsavinas, H. Kačinskas, B. Lukošius. Studiją lankė a. 50 studentų, 3 metų kursą išėjo 9.

Akademinis skautų sąjūdis ž. Skautai.

Akalicos (iš lenkų – okolica – kaimyninė aplinka) Lietuvoje smulkiųjų bajorėlių kaimai. Ypač jų buvo apstu vad. Liaudoje, Kėdainių ir Panevėžio aps. Bet jų buvo ir Žemaičiuose, kur 1789 surašymu 15 pavietų rasta 304 A., kuriose buvo a. 1300 — 1400 sodybų ir a. 20.000 gyventojų. Vienoje A. buvo nuo 8 ligi 27 sodybų. A. bajorai tiek senesniais, tiek naujaisiais laikais ekonomiškai ir kultūriškai buvo labiausiai atsilikusi Lietuvos gyventojų dalis, tačiau plačiai dalyvavo visuose Lietuvos sukilimuose ir dėl to, ypač po 1863—1864 sukilimo, rusų valdžia daugelį tų A. buvo visai sunaikinusi. o jos gyventojus ištrėmusi Sibiran. Nepriklausomos Lietuvos laikais nemaža tų A. gyventojų įsijungė į Lietuvos visuomeninį ir politinį gyvenimą.

Akantas ž. Acanthus.

Akantitas (gr.) mineralas, sidabro atmaina.

Akardija (gr.) įgimta širdies stoka.

Akarnanija vakarų kraštas senojoj Graikijoj prie Jonėnų jūros.

Akaši Japonijos Honšu salos mst., 60.000 gyv. (1951).

Akatalepsija (gr.) skeptikų skelbtas negalėjimas pažinti dalykų esmės; bendriau imant, principinis nusiteikimas neieškoti sprendimo.

Akatalikai (=nekatalikai) visų krikščionių nekatalikų, paskutiniais laikais (Corpus Juris Canonici can. 1099,2°) ir visų nekrikštytų pavadinimas oficialinėje katalikų bažnyčios terminologijoje.

Akbar (=Didysis), Dželai ed Din Muhammed (1542—1605), didysis Indijos mogulas (vad. imperatorius). A. prijungė prie savo valstybės š. Indiją ir Afganistaną, stengėsi sutaikyti įvairias Indijos tauteles ir tikybas, įvedė net naują kultą (Dinilahi).

V. A. Smith A. the Great Mogul 1919.

Akceliaracija ž. Greitėjimas.

Akceptas (lot. acceptum – priimtas) įsakytinio vekselio priėmimas; pareiškimas asmens, kuris turi apmokėti įsakytinį vekselį, kad jis tą vekselį sutinka apmokėti. A. vadina ir tą bankų operaciją, kada bankas deda savo parašą (žiruoja) ant savo klientų vekselių ir tuo būdu prisiima atsakomybę dėl jų sumokėjimo.

Akceptuoti (lot.) priimti, sutikti.

Akcesorijos (lot.) papildomieji prietaisai, pažymiai.

Akcidensas (lot.) S. Šalkauskio lietuvintas prietapu, scholastinėje filosofijoje visa tai, kas iš prigimties egzistuoja ne savyje, o kitame savarankiškame daikte, arba substancijoje, ir kas gali būti ar pranykti, tam daiktui liekant tam pačiam; tai visos savybės, kurias bet kuris daiktas turi. Siauresne prasme akcidentiška vadinama visa, kas labiau išorinis, neesminis, atsitiktinis dalykas.

Akcija (lot.) veikimas. Finansų moksle pagrindinio (akcinio) akcinės bendrovės kapitalo dalis.

Akcinė bendrovė tokia bendrovė, kuri veikia su pagrindiniu kapitalu, padalytu į nustatytą skaičių lygių dalių (akcijų), ir kurios atsakomybė už skolų pasižadėjimus yra tik turimuoju bendrovės turtu. Atskiri jos dalyviai (akcininkai) už bendrovės pasižadėjimus atsako tik turimųjų akcijų suma. A. B. pagrindinis kapitalas išdalijamas į lygias nustatyto dydžio dalis, vad. akcijas. Akcijos gali būti vardinės, kuriose įrašomas akcijos turėtojo vardas, ir nevardinės, kurių savininkas bus tas, kas jas turi. Akcija duoda teisę jos turėtojui dalyvauti bendrovės valdyme ir gauti tam tikrą pelno dalį, dividendą; dabartine prasme A. B. atsirado XVII a. pradžioj. Viena tokių bendrovių Olandijos — Rytų Indijos Kompanija buvo įk. 1602. Anglijos bankas šia forma buvo įst. XVII a. Tokios A. B. buvo pagristos valstybine koncesija. A. B. atsiradimas sutampa su pirmaisiais prekybinio kapitalizmo pasisekimais. Jų žydėjimas tenka XIX a., kada stambiųjų pramonės ir geležinkelių verslamonių organizavimas pareikalavo didžiulės kapitalo mobilizacijos, kurią pajėgė atlikti akcinių verslamonių forma. Lietuvoj A. B. steigimą ir veikimą tvarkė Akcinių bendrovių įstatymas išl. 1925 I 17.

Akcininkas fizinis ar teisinis asmuo, kuris turi įsigijęs akcinės bendrovės akcijų.

Akcinis kapitalas akcinės bendrovės pagrindinis kapitalas, sudarytas parduodant akcijas (ž. Akcinė bendrovė).

Akcizas (pr. accise—suvartojimo mokestis iš lot. accisum - įpiautas) labiausiai išplitusi netiesioginių mokesčių forma. Jie imami ne tiesiog iš vartotojų, bet iš apdedamų A. mokesčiais daiktų gamintojų (ar pirklių) prieš išleidžiant prekes į rinkos apyvartą. A. mokesčiams imti plačiai vartojama banderolių sistema, aplipinant

prekes ar jų įpakavimą tam tikromis juostelėmis. Banderolių turi nusipirkti iš valstybės iždo tie, kuriems įstatymas uždeda pareigą tiesiog mokėti A. mokesčius. Tokių prekių pardavimas be banderolės arba su perplėšta banderole baudžiamas. Lietuvoj A. mokesčiais buvo apdedami: spiritas, spirito dirbiniai, denatūruotas spiritas, vietiniai vaisvyniai, alus, midus, mielės, degtukai, papirosinės gilzos, arbata, tabakas ir jo dirbiniai (rūkomasis tabakas, cigarai, cigaretės, papirosai).

Akėčios 1) gilioj senovėj paprasčiausias akėjimo įrankis buvo žabai. Greta žabų pradėjo vartoti atžagarią eglaitę ar pušaitę. Ilgainiui tobulesnis akėjimo įrankis buvo šakotinis—eglės ar pušies viršūnė nukirstomis šakomis, — ir kuris buvo velkama jaučių arba arklių. Betrumpiant šakotinio šakas ir jį patį pritvirtinant prie skersinių, iš šakotinio išsivystė medinės akėčios su mediniais akėtvirbaliais. Greta medinių akėčių vartojo dar vytines arba žabines su mediniais akėtvirbaliais.

2) A. įrankis žemei purenti. A. tinka naikinti piktžolėms ir dirvožemio plutelei ardyti. Kitokių kontrukcijų pievų A., lėkštinės A., kastuvinės A. ir Hankmo A.

Akėčios Akėtvirbalių Brolijos redaguotas pirmos balandžio leidinys, išspausdintas 1948 Dillingene, Vokietijoje.

Akefalai (= begalviai) gimę be galvos arba su normaliai neišaugusia galva gyvi padarai. Bažnytinėj kalboj—atsiskyrusieji nuo vyriausios galvos, vad. taip pat ir autokefalais. Senovėje taip buvo vadinami griežtieji monofizitai. Herodoto minima begalvių žmonių tautelė, tariamai gyvenusi Libijoje.

Akel Fridrichas (g. 1871 VIII 24) estų valstybininkas ir politikas (krikšč. liaudies partijos), gydytojas; 1923 ir 1926 — 1927 užsienių reikalų ministeris, 1924 valstybės prezidentas.

Akelaitis 1) Juozas (g. 1880 Paežerėlių k. Liudvinavo vl. Marijampolės aps) visuomenės veikėjas. 1901 belipdant atsišaukimus rusų žandarų suimtas, kalinamas Kalvarijos kalėjime ir 4 metams ištremtas į Sibirą. Tuo metu buvo nariu slaptos lietuvių draugijos Artojas, Marijampolėje. Bendr. Ūkininke ir kituose laikraščiuose. 1905 sugrįžęs iš tremties, dirbo Marijampolės Šviesos draugijoje, kurią vėliau rusų valdžiai uždarius buvo kalinamas Kalvarijos kalėjime ir ištremtas iš Suvalkų krašto. Kurį laiką Vilniuje dirbo Naujosios Gadynės administratorium. Čia suimtas, 3 mėn. kalinamas ir ištremtas iš Vilniaus. D. karo metu tremtiniu apsistojo Mohileve, bet žandarų ištremtas ir įkurdintas Šklove. 1917 dalyvavo lietuvių seime Petrapily, 1926—1927 valst. liaudininkų frakcijos Lietuvos seimo atstovas.

2) Mikalojus (1829 XII 5 Čiuoderiškių k. Marijampolės vl. — 1887 IX 26 Paryžiuje) Adomo ir Kotrynos Liutkevičaitės A. sūnus. Vėliau rašėsi Akelevičium. Tėvas Adomas A. dalyvavo 1831 sukilime ir mirė prieš 1835 Sibiran ištremtas. Motinos patėvis dalyvavo 1794 Kosciuškos sukilime, senelio brolis Dombrovskio legionuose veikė Italijoje ir Ispanijoje (ties Somo Sierra ir kt.). Šių visų kovų prieš maskolius tradicijos iš mažens veikė M. A. politinį—visuomeninį nusistatymą.

Tėvui mirus, M. A. gyveno prie senelių A. Čiuoderiškiuose, motina prie savo tėvų Grabave Igliškėlių vl. Paskiau ji tarnavo šeimininke vienam Marijampolės marijonų palivarke ir pasiėmė pas save ir sūnų. Čia M. A. pradėjo mokytis pradžioje pas kun. Pietarį, paskiau pas Sasnavos vargonininką ir Marijampolės pradžios mokykloje. 1845 stojo Marijampolės progimnazijon ir buvo pirmasis mokinys. Norėdamas motinai padėti, 1850 išstojo iš 4 kl. ir pradėjo verstis privatinio mokytojo darbu, pradžioje Mikališkėje ties Marijampole pas Šiukštus. Motinai 1852 VII 25 mirus, išsikėlė Liublino gub. į Dubicą. Nuo 1856 gyveno Varšuvoje, kur vertėsi mokytojo ir literatūros darbu (žurnale Kronika Wiadomosci Krajowych i Zagranicznych ir kt.), vis labiau susidomėdamas lietuviškais dalykais. 1857 XII 3 iš Varšuvos pasiuntė Vilniun, 1858 leidinyje Teka Wilenska išspausdintą laišką, kuriame vienas pirmųjų iškėlė mintį leisti lietuvišką laikraštį. Nuo 1858 II apsigyveno kartu su S. Daukantu Svirlaukyje pas Petrą Smuglevičių. Iš čia bendradarbiavo Teka Wilenska, Kurjer Wilenski, Biblioteka Warszawska ir kt., pasirašydamas slapyvardžiais: Chlop z pow. Maryampolskiego, Bartosz z Czioderyszek, Gužutis ir kt., rašydamas korespondencijas, eilėraščius, beletristinius dalykus ir kt., nors žymi dalis jo siunčiamos medžiagos nebuvo išspausdinta. Tuo pačiu laiku pradėjo rinkti lietuvių kalbos žodynui, gramatikai ir kt. medžiagą. 1858 A. H. Kirkoro sumanytai knygai rusų carui Aleksandrui II pagerbti, jo atsilankymo Vilniuje proga, M. A., S. Daukantui pritarus, parašė liet. eilėraštį Jo Milestaj Szwiesiausiam Ciesoriuj Alexandruj II, kuris, pavėluotai Vilniuje gautas, tebuvęs išspausdintas ne pačioje knygoje, bet atskiru lapeliu. Per Kirkorą M. A. užmezgė ryšius ir su J. I. Kraševskiu ir su šio iniciatyva sudaryta stambių Valuinės dvarininkų bendrove liaudžiai knygoms leisti. Prisidėjus prie jų ir kai kuriems Lietuvos dvarininkams (I. Oginskiui, V. Radvilai ir kt.), buvo nusistatyta

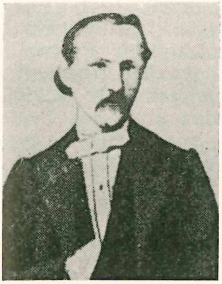

Myk. Akelaitis

leisti ir lietuviškas knygutes. Tos bendrovės lėšomis M. A. išleido savo parašytas Maldą pri Szw. Maryos Panos (1859 ir 1860 leidimai), Lamentorių arba pradžią mokslo 1860 (trys kiek skirtingi leidimai), Sweyka Marya 1860, Tewe musu 1860, Chodzkos Kwestoriaus vertimą 1860. Jam kartais priskiriamas ir Chodzkos Jono Iszmislocziaus, tariamojo Rupeikos 1824 vertimo, antrojo 1860 leidimo paruošimas, bet tai buvęs dr. Mikėno - Miknevičiaus lietuviškas vertimas Rainoldo Tizenhauzeno lenkiško Chodzkos veikalo perdirbimo. Tuo pačiu laiku M. A. rinko ir lietuvišką tautosaką. Kirkoro kviečiamas dirbti Vilniuje Kuryer Wilenski redakcijoje nesutiko dėl per mažo atlyginimo. 1859 kurį laiką gyveno Rietave prie Oginskio, mėgindamas čia Oginskio lėšomis organizuoti spaustuvę ir lietuviškų knygų leidimo centrą. Jo paragintas M. Valančius prašė rusų leidimo spausdinti blaivybės reikalams skiriamam ir M. A. redaguojamam laikraščiui Pakelejwingas, bet leidimo negavo. Čia pat Rietave gyvendamas, M. A. buvo sudaręs pirmo lietuviško literatūrinio konkurso projektą, kuriame numatė 4000, 2000 ir 1000 rb. premijas už lietuvių kalbos žodyną, 2500 ir 1000 rb. premijas už lyginamąją lietuvių kalbos tarmių gramatiką, 3500 ir 1500 rb. už lietuvių kalbos mokymo metodiką ir 2500 ir 1000 rb. už lietuvišką skaitymo knygą, nustatant tiems veikalams parašyti 5, 4, 3 ir 2 metų terminą, numatydamas konkursui lėšas gauti iš anos dvarininkų bendrovės ir pats tas visas premijas laimėti. Bet niekas tos 19.000 rb. sumos tam reikalui nepaskyrė.

1860 išrinktas Vilniaus archeologinės dr. nariu. 1861 X, atsirėmęs Oginskio rekomendacija, bandė gauti Vilniuje pradžios mokyklos mokytojo vietą, bet negavo ir kurį laiką dirbo vietos lenkiškų laikraščių korektoriumi. Paskiau išsikėlė į Surviliškį Kudrevičiaus sekretorium. Vilniuje gyvendamas buvo išvertęs lenkų kalbon proza Donelaičio metus.

1861 baigiantis įsitraukė į slaptą sąjūdį, ruošiantį dirvą Lietuvos sukilimui. Parašė lietuviškus atsišaukimus Gromatą Vilniaus Senelio ir Pasaką Senelio ir per studentus Bucevičių ir Grajauskį (abudu nuo Kvėdarnos) rankraščius pasiuntė Klaipėdon slaptai išspausdinti. Spaustuvininkas Horchas abudu tarpininkus išdavė rusų policijai. Juos tardant paaiškėjo ir M. A. vaidmuo, ir jau nuo 1861 XI policija bandė jį suimti. Laiku įspėtas, M. A. pasislėpė ir vis keitė gyvenamąją vietą. Policijos sekamas ir vejamas, nusistatė bėgti užsienin, prieš tai savų lituanistinių knygų biblioteką perdavęs lietuviui dailininkui Vilniuje Jonui Zenkevičiui (daug vėliau ji pateko į kalbininko J. Karlavičiaus rankas). Per Maž. Lietuvą pabėgo Prancūzijon. Tuo laiku jis Klaipėdoje išspausdino A. Baranausko išverstų iš lenkų kalbos patriotinių giesmių rinkinį Giesmes nabožnas, kurių autoriumi ilgai buvo laikomas M. A., kol nesusirado paties Baranausko parašyti tų giesmių originalai. Paryžiuje M. A. stojo lenkų demokratų partijon ir dirbo tenykštėje lenkų bibliotekoje bibliotekininku.

1863 sukilimui prasidėjus, M. A. slaptai grįžo Lietuvon ir laikinosios sukilimo vyresnybės buvo paskirtas Augustavo (Užnemunės) vaivadijos civiliniu sukilimo komisaru, kurio pareiga buvusi organizuoti sukilėlių būrius, tiekti sukilėliams ginklus, maistą, literatūrą. Greičiausiai, jis lietuviškai išvertė 1863 I 22 sukilimo manifestą, išleido Žinę apej Lenku wajna su Maskolejs, kur įdėjo savo parašytus atsišaukimus Mieli Kumaj, Prietelej, Susiedaj ir Pažistami ir kt. Sukilimui baigiantis, 1864 pasitraukė į Prūsus, kur už agitaciją vietinių lietuvių tarpe buvo vokiečių suimtas ir Karaliaučiaus teismo nuteistas 2 metus kalėjimo, bet, sprendimą paskelbus, pabėgo iš teismo salės Paryžiun.

Prancūzijoje įsipilietino, vedė prancūzę ir sukūrė prancūzišką šeimą, bet ir toliau varė lietuvišką darbą, būdamas vienas želmens draugijos Paryžiuje steigėjų ir jos pirmininku ligi mirties, bendradarbiaudamas 1884 ir 1885 Aušroje, 1879 New Yorko Gazietoj Lietuwiszkoj. Už savo dar 1862 parašytą, bet neišspausdintą Opisanie W. X. Litewskiego per V. Kalinką iš lenkų organizacijų gavo 1600 fr. premiją. 1867 Jaworskio kalendoriuje Varšuvoje išspausdino savo autobiografiją. 1870 buvo vienas sumanytojų trikalbio lenkiško, lietuviško ir ukrainietiško žurnalo Zmova. Kuopos susitarimas, Hromadzki Zhovor, kurį norėta leisti Ciuriche. M. A. būtų buvęs vienu redaktorių, bet žurnalas nebuvo nė pradėtas leisti. Nuo 1870 pastoviai bendradarbiavo įvairiuose lenkų žurnaluose, tarp kito ko propaguodamas ir panslavizmą (tik be rusų) ir rašydamas ir lietuviškais reikalais. Lietuviškai parašė, bet neišleido Lietuvos Budvietį, kurį lenkiškai išvertęs Rzut oka na starožytnosc narodu litewskiego 1885, Vytauto slapyvardžiu išspausdino Petrapilyje. Jam mirus, iš jo dar 1859 parašyto ir vėliau perredaguoto rankraščio 1890 Poznanėje išspausdinta Gramatyka języka litewskiego. Jau 1859 tikėjosi išleisiąs P. Smilgevičiaus lėšomis Slownik li-

tewsko-polski ir 1860 Slownik litewski porownawczy. Mirė Paryžiuje, prieš mirtį užrašęs visus savo rankraščius ir archyvą Krokuvos univ.

J. Jaworskiego Kalendarz Illusrowany na r. 1887 (M. A. autobiografija); *K. Bartoszewicz* Prowincyonalista litewski-Prz. Lit. 1898; *Selimas (A. Kaupas)* M. A. šviesoj laiškų į Kraševski—Tėvynė 1898 Nr. 7/9; *M. Brensztejn* M. A. — Polski Slownik Biograficzny I 1935; *A. Janulaitis* M. A.—Švietimo Darbas 1920 Nr. 11/12, 1921 Nr. 7/8, Tauta ir Žodis III 1925, IV 1926.

3) Vincas (g. 1888 Marijampolės aps. Liudvinavo vl. Paežerėlių k.) mokslus ėjo Marijampolėje. 1924 baigė aukštuosius kooperacijos kursus, lankydamas L. U. teisių fak. Dar Marijampolėje dalyvavo slaptose moksleivių kuopelėse ir 1905 revoliuciniame sąjūdyje; vėliau dirbo švietimo draugijoj Šviesoj; rašinėdavo į Vilniaus Žinias slapyvardžiu Vincas iš Paežerės. Rusų valdžios buvo kalinamas Suvalkų kalėjime. Paskiau išvyko į Š. Ameriką. Dirbo lietuvių periodinėje spaudoje Chicagoje. Sugrįžęs į Lietuvą pateko į rusų kariuomenę. Karo metu gyveno Saratove. 1917 dalyvavo lietuvių seime Petrograde. 1918 sugrįžęs į Lietuvą, organizavo vietos savivaldybes. Išl. Įstatymai darbo srityje Lietuvoj 1922 ir 1927, Socialinė apsauga Lietuvoje — Lietuva 1918 — 1938.

Akeley Karolis Ethan (1864—1926) amerikietis keliautojas, Afrikos tyrinėtojas, gamtinikas ir išradėjas (A. kamera). Išsp.: In Brightest Africa 1923.

Akelis Maž. Lietuvos upelis.Nemuno žiotyse, Paitės (Griebės, Kuršmarių) aukštupys, ilgio a. 14 km; sujungtas kanalais su Alge ir Luoja.

Akerman sen. romėnų Alba Julia, p. Ukrainos mst. Besarabijoje; a. 45.000 gyv. XV a. čia buvo Lietuvos kunigaikštijos mst. Belahrod, vėliau Rumunijos Citatea Alba. 1940 užėmė Sov. Rusija.

Akermano konvencija 1826 IX 25 sutartis tarp Rusijos ir Turkijos, kuria Rusija gavo laisvą plaukiojimą Dunojum ir Juodąja jūra ir laisvę rusų pirkliams prekiauti rytuose. Turkija pažadėjo serbams suteikti tikėjimo laisvę, autonomišką valdymąsi ir t. t. Turkijai pažadų neįvykdžius, 1828 kilo rusų turkų karas.

Akyab š. Burmos uostamiestis, įsikūręs Kuladano upės žiotyse; 40.000 gyv. (1940).

Akiba (a. 55—137 po Kr.) žydų mokslininkas, tvarkęs ir rankiojęs žydų įstatymus, romėnų nužudytas Bar Kochbos sukilimo metu.

Akies durpynas Mickūnų vl. Vilniaus aps., 90 ha ploto, 2,6 m gilumo.

Akiklis kieto plieno smailas įrankis, vartojamas geležies lapuose skylei pramušti. Žmonių kalboj A. dar vadinamas ir tam tikras sietelis, kurį bičkopiai užsideda ant veido nuo bičių apsiginti.

Akimenko Feodoras (1876—1941 Paryžiuje) rusų kompozitorius, Balakirevo ir Rimskij-Korsakovo mokinys ir Petrapilio konservatorijos prof. Sukūrė fantastinę operą Sniego Karalaitė, baletą ir kt. Kūryba artima Skriabinui.

Akimitai V a. įkurta vienuolija, kurios nariai be pertraukos laikydavo pamaldas.

Akinezė (gr.) normalių judesių stoka arba nepakankamumas. Priešinga sąvoka — hiperkinezė (padidinti arba nenormalūs judesiai, mėšlungis).

Akiniai prietaisai regėjimui gerinti arba akims saugoti. Regėjimui gerinti aukštažiūriams ir senažiūriams reikia išgaubtinių (konveksinių) stiklų, žemažiūriams — įgaubtinių (konkavinių) Lęšių stiprumas matuojamas dioptrijomis: 1 dioptrija (1 D) yra spindulių laužiamoji galia lęšio su 1 m foko atstumu. Pagal formą esti plankonveksinių ir plankonkavinių stiklų su viena stiklo puse sferiškai šlifuota, bikonveksinių ir bikonkavinių su abiem pusėm vienodai gaubtom, kaušelio pavidalo lenktų menisku, arba vienodo veikimo ties viduriu ir ties kraštais punktalinių stiklų. Astigmatizmui koreguoti reikia cilindrinių stiklų, konveksinių arba konkavinių, arba kombinuotų su sferiniu stiklu. Prizminiai stiklai vartojami raumenų pusiausvyros sugedimams taisyti; bifokaliniai—kai tolumui ir artumui reikia nevienodų stiklų. Akims apsaugoti nuo aštrios šviesos vartojami pilksvi dūminiai arba gelsvai žalsvi stiklai; nuo prikritimo dulkių, vėjo A. lenkto storo stiklo, celono arba vielų tinklelio su apsiūtais kraštais. A. buvo išrasti a. XIII a. pabaigą.

Akiračiai Luebecko lietuvių gimnazijos mokinių meno mėgėjų ratelio 1946 rotatorinis neperiodinis meno ir literatūros leidinys.

Akiratyje J. Cicėno 1946 red. ir rotatoriumi spausdintas Itzehoes (Vokietija) stovykloje savaitraštis.

Akiratis. P. Klezos red. 1950 N. Warringtone (D. Britanija) leistas leidinys, spausdintas rotatoriumi.

Akis (oculus) regėjimo organas. Žmogaus A. susideda iš A. obuolio ir ginamųjų bei judamųjų prietaisų; optiniu nervu susisiekia su galvos smegenimis. A. obuolys (bulbus oculi) susideda iš 3 plėvių ir branduolio. Išorinė plėvė, odena (sclera), balta, standi kaip sausgyslė. A. baltymas yra odenos matomoji dalis. Pryšakyje ji yra labiau išgaubta ir skaidri kaip stiklas ir vad. ragena (cornea). Iš vidaus odena yra pamušta minkšta plėve, kuri dėl kraujagyslių gausumo vadinama gyslaine (chorioidea). Arčiau į pryšakį gyslainė darosi stora,

krumpliuota. Tatai yra ciliakūnis (corpus ciliare). Jis turi daug kraujagyslių ir ciliarinį raumenį, kuris yra reikalingas A. akomodacijai. Ciliakūnio pryšakyje, ties ragenos pakraščiais, antroji plėvė atsiskiria nuo odenos, užsilenkia į akies vidų ir kaba kaip kokia uždanga su apskrita skylė ties viduriu. Tatai yra rainelė (iris), skylė yra vyzdys, arba lėliukė (pupilla). Rainelėje yra raumenų, kurių vienas, sfinkteris, sutraukia vyzdį, antras, dilatatoris, išplečia jį. Antroje plėvėje yra rudo pigmento, juodbruvių žmonių daugiau, šviesiaplaukių mažiau. Nuo pigmento gausumo pareina rainelės spalva, nuo jos — akių spalva. Prie gyslainės yra prisiglaudusi plonutė, glėžna tinklainė (retina). Ji susideda iš kelių sluogsnių. Tas, kuriuo tinklainė glaudžiasi prie gyslainės, turi daug juodo pigmento ir dengia ciliakūnį bei užpakalinį rainelės paviršių. Paskiau eina šviesos jaučiamasis lazdelių ir kūgių sluogsnis ir dar keli sluogsniai kitokių nervinių ląstelių su susipynusiomis ataugomis. Ilgosios ataugos, arba nervinės skaidulos, visos kartu išlenda pro gyslainę ir odeną iš A., sudarydamos optinį nervą. Jų išlindimo vieta vad. optinis diskas (pupilla nervi optici); jis nejaučia šviesos (akloji dėmė). Ties užpakaliniu A. poliumi tinklainėje yra geltonoji dėmė (macula lutea) su nedideliu įdubimu. Čia yra paties ryškiojo regėjimo vieta. A. branduolio didesnę užpakalinę dalį sudaro stiklakūnis (corpus vitreum). Jis yra skaidrus, drebučių konsistencijos. Pryšakyje stiklakūnio guli išgaubtinio stiklo pavidalo lęšis (lens) (crystallina), skaidrus, sudarytas iš susiglaudusių viduje kapsulės šešiakampių kaspinų ir tam tikrais pasaitais (zonula Zinni) pasikabinęs prie ciliakūnio. Tarpas tarp lęšio ir ragenos vad. A. kamera. Ji yra rainelės perskirta į pryšakinę ir užpakalinę. Abi kameros susisiekia pro vyzdį ir yra pilnos vandeninio skysčio (humor aqueus). Žmogaus A. guli tam tikrose kaulų duobėse — orbitose. A. vartyti yra 6 raumenys (tiesieji: medialinis, lateralinis, aukštutinis ir žemutinis, ir įkypieji: aukštutinis ir žemutinis). Ties aukštutiniu orbitos kraštu yra antakis (supercilium), kuris ilgais plaukais apsaugo akį nuo prakaito. Iš pryšakio akį dengia viršutinis ir apatinis vokas (palpebrae). Voke yra kremzlė (tarsus), riebalinės ir prakaitinės liaukos ir raumenys A. užmerkti ir atmerkti. Užpakalinės vokų pusės pamušalas yra jungiamoji plėvė (coniunctiva). Ji nuo vokų užsilenkia ant A. obuolio ir pridengia jo pryšakį iki ragenos. Po viršutiniu voku yra ašarų liauka (glandula lacrimalis), kuri gamina ašaras. Jų perteklius susirenka medialiniame akies kampe į ašarų ežerą (lacus lacrimalis), iš kurio pro skylutes vokų krašte sulenda į ašarų kanaliukus, patenka į ašarų maišelį (saccus lacrimalis) ir pro ašarų lataką (ductus nasolacrimalis) nuteka į nosį. Minėtasis optinis nervas (n. opticus), virvelės pavidalo, apsisupęs tokiomis pat makštimis, kaip smegenų plėvės, eina nuo A obuolio į užpakalį, įlenda pro kaulo skylę į kiaušo vidų, čia, pusiau susikryžiuodamas su optiniu antrosios A. nervu, padaro kryžmą (chiasma) ir, toliau eidamas vis į užpakalį, sulenda į smegenis ir pasiekia užpakalinę smegenų žievės skiltį; čia yra vad. kortikalinis regėjimo centras.

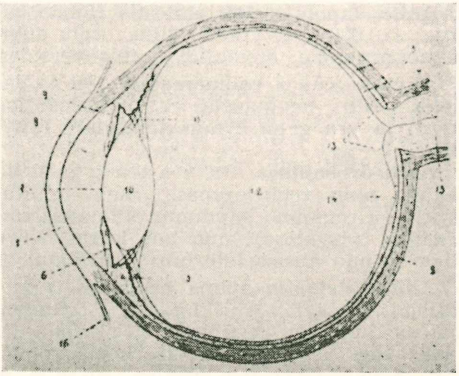

Akies piūvis

1 — ragena, 2 — odena, 3 — gyslainė, 4 — tinklainė, 5 — ciliakūnis, 6 — rainelė, 7 — vyzdys, 8 — priekinė kamera, 9 — užpakalinė kamera, 10 — lęšis, 11 — lęšio pasaitai, 12 — stiklakūnis, 13 — optinio nervo diskas, 14 — geltonoji dėmė, 15 — optinis nervas, 16 — akies obuolio konjunktyva.

Akis hidrografijoje baigiančio užaugti buv. ežero liekana, klampus durpyno vidurių vanduo.

Akis dirbtinė (protezė), paprastai iš stiklo, su padaryta iš spalvoto stiklo rainele ir vyzdžiu, įdedama į išimtos akies vietą arba užvožiama ant akies likučių po jos sužeidimo ar susirgimų. Likę orbitoje raumenys gali tokią akį vartyti kartu su sveikąja akimi.

Akišvietė (Euphrasia officinalis Hyn.) vienametis bervidinių (Scrophulariaceae) šeimos augalas, žalialapių parazitinių augalų grupės. Auga ir Lietuvos pievose ir soduose.

Akita Japonijos uostamiestis Hondo saloje; 110.000 gyv. (1947). Šilkaverpių auginimo pramonė, apylinkėj naftos versmės.

Akytas. Kūnas vadinamas A., jei jo dalelės taip neglaudžiai susirišusios, jog tarp jų yra gana žymūs tarpeliai (akytės).

Akių drebėjimas (n y s t a g m u s), abiejų akių trukčiojimas. Būva įgimtas sykiu su regėjimo silpnumu, kalnakasiams (anglių kasyklose), nuo kai kurių nervų ligų ir nuo ausies labirinto susirgimų.

Akių fiziologija apima bendruosius medžiagos apykaitos reiškinius ir A. funkciją, susijusią su regėjimu. Kiekviena A. dalis turi savo reikšmę. Išorinė A. obuolio plėvė, odena su ragena, suteikia A. reikiamą standumą. Ragena vaidina dar svarbų vaidmenį dioptriniame A. aparate, praleisdama šviesos spindulius į A. vidų ir glausdama juos į krūvą. A. maitinti yra antroji A. obuolio plėvė. Lęšis su stiklakūniu yra tik dioptriniam reikalui. Tinklainė (retina) yra šviesos jaučiamasis prietaisas. A. ginamieji prietaisai (vokai, jungiamoji plėvė, ašarų organai) saugo A. nuo išorės pakenkimų, vilgo ją, valo ir palaiko ragenos skaidrumą. Pagrindinė A. funkcija yra r e g ė j i m a s. Išorės daiktams pamatyti reikalinga šviesa, kuri nuo jų patenka į A. ir čia, pasiekusi tinklainę, sujaudina ją. Tas jaudinimas iš tinklainės lekia optiniu nervu toliau ir, pasiekęs smegenis, daro mūsų sąmonėje regėjimo įspūdį. Pats regėjimo ryškumas yra ties geltonąja dėme. Jis vad. c e n t r i n i u r e g ė j i m u. Kai atvaizdas pasidaro ne geltonojoje dėmėje, bus p e r i f e r i n i s r e g ė j i m a s. Ties optinio nervo disku yra akloji vieta, nes čia nėra tinklainės. R e g ė j i m o a š t r u m u vad. pajėgumo laipsnis matyti skyrium smulkučius taškus. Š v i e s o s j u t i m a s A. pirmiau žiūrėjusių į šviesą ar buvusių patamsyje, yra nevienodas. Šviesos spindulių tarpe yra įvairiaspalvių. Jaudindami A. tinklainę, jie sužadina s p a l v ų j u t i m ą. Spalvos, kurias sumaišius pasidaro baltos spalvos jutimas, vad. k o m p l e m e n t i n ė m i s. Spalvų jutimas gali būti iš prigimties ydingas. Jis taip pat gali būti pasigadinęs nuo tinklainės ir optinio nervo susirgimo.

Akių higiena visuma priemonių A. sveikatai palaikyti. Bendrosios priemonės: 1) Padermės sveikumo, arba eugenikos, atžvilgiu vengimas jungtuvių asmenų su paveldimomis svarbiomis A. ydomis. 2) Socialinės priemonės, kova su trachoma; skrofulozinių susirgimų profilaktika, kova su tuberkulioze ir su veneros ligomis, akių higienos priežiūra mokyklose; profesinių susirgimų ir pakenkimų profilaktika. 3) Individualinės priemonės iš dalies sutampa su socialinėmis. Skrofuloziniais A. susirgimais reikia saulės ir švarumo oro ir kūno. Kad apsisaugotum nuo užsikrėtimo, nuo trachomos, reikia neliesti A. nešvariais pirštais, nesiprausti ir nesišluostyti kartu su kitais. Rašto darbui šviesa turi būti iš kairiosios pusės; lempa turi būti pridengta, kad nekaitintų A. Per stipri šviesa kenkia A. Stačiai į saulę žiūrint išdega geltonoji dėmė, ir gali visai pasigadinti. Per saulės užtemimą reikia žiūrėti į saulę tik pro suodiną, tamsiai juodą stiklą. Akiai prikritus nereikia duoti jos liežti.

Akių ligos yra įgimtinės ir įgytinės. 1) Į g i m t i n ė s esti A. plėtros ydos. Kai kurie A. susirgimai pasidaro iš paveldėto sifilio ir kartais gali pasireikšti jau paaugusiam, pvz. gilusis ragenos uždegimas (keratitis parenchymatosa). Taip pat vėlokai gali pasireikšti įgimtas palankumas refrakcijos anomalijoms (ž. Ametropija) arba žvairumui. 2) Į g y t i n ė s A. L. atsitinka a) nuo išorinių veiksnių: f i z i n i ų (temperatūros, šviesos, ultravioletinių spindulių, elektros), m e c h a n i n i ų (sužeidimų, kiaušo vidaus padidėjusios spaudos), c h e m i n i ų, p a r a z i t i n i ų (įvairios A. pryšakio, ypačiai vokų, konjunktyvo ir ragenos infekcijos ir limpamos ligos; b) nuo bendrų organizmo susirgimų arba atskirų organų ligų, pvz. infekcinių ligų (ypač sifilio ir tuberkuliozės), nusinuodijimų, medžiagos apykaitos sugedimų (diabetas), inkstų, širdies, kraujagyslių ar nervų sistemos ligų; c) nuo vandeninio A. viduje skysčio apykaitos sugedimo (glaukoma); d) nuo degeneracinių, ypačiai senatviškų A. pakitimų.

Akių ligų mokslas (o f t a l m o l o g i j a). Pradžia siekia graikų romėnų kultūros laikus. Vidur. amžiais turėjo įtakos arabų kultūra. Savarankiška medicinos mokslo šaka oftalmologija patapo XIX a. antroj pusėj. Tam padėjo bendra medicinos mokslo pažanga, o ypač A. tyrimo technika (oftalmoskopas, plyšinė lempa, ragenos mikroskopas) ir operatyvinės technikos (aseptika, lokalinė anestezija) pažanga.

Akių navikai dažniausiai esti vokų, retai pačios akies. Vokų navikai paprastai esti gerybiniai (apgamai, karpos, chalazionai ir t. t.). Senatvėje atsitinka vėžio opa (epithelioma), kuri ilgainiui išėda visą A. Vidaus A. navikai yra beveik visuomet piktybiniai (glioma, sarcoma) ir reikalingi skubios operacijos.

Akių pakenkimai sudaro 7% profesinių kūno pakenkimų. Užgautų vokų patinimas gali būti nuo kraujosruvos ir, orbitos kaului įskilus, nuo patekusio iš nosies oro

(e m p h y s e m a). Vokų sužeidimas gali pagadinti vokų veikimą ir A. apsaugą. Įkritę į A. krislai dažnai palenda po viršutiniu voku arba įstringa ragenoje. Mažas ragenos įbrėžimas kartais įsisėtrija ir pagadina A. Įtiškęs į A. verdąs vanduo, rūgštis, šarmas, kalkės gali nudeginti rageną ir pagadinti A. Kiauras A. obuolio sužeidimas gali pasidaryti labai pūlingas A. uždegimas (p a n o p h t h a l m i t i s), arba toks uždegimas, kuris kartais persimeta į antrąją nesužeistą A. (o p h t h a l m i a s y m p a t h i c a). Ypač pavojingi tokie sužeidimai, kada pasilieka akyje krislas. Buku būdu A. užgavus, gali įplyšti rainelė ir kitos A. plėvės, gali išnirti lęšis, išsilieti kraujas į A. kamerą ir į stiklakūnį, gali pyšti odena ir dalis A. vidurių iškristi pro žaizdą laukan. Sužeistoji A. dažnai tenka išimti, kad būtų apsaugota sveikoji A. nuo simpatinio uždegimo ir apakimo. Vienos A. stoka sumažina žmogaus darbingumą 25 — 35%.

Akių taškai būsimieji jaunos žuvytės regėjimo organai ir pirmas aiškiai matomas naujos gyvybės ženklas. Kol jie pasirodo, kiaušinėliai yra labai jautrūs, ir dėl to neturi būti sukrečiami. Kiek ilgai užtrunka, kol pasirodo akių taškai, pareina nuo ikrų perinimosi temperatūros ir nuo žuvų veislės — nuo vienos dienos baltosioms žuvims iki 10—100 dienų tauriosioms.

Akių veidrodis (oftalmoskopas) įgaubtinis veidrodėlis su skylute ties viduriu. Juo gydytojai žiūri akies vidaus, ypačiai akies dugno pakitimų ir susirgimų. Jį išrado Helmholtz 1851.

Akivaizdybė, evidencija, neabejotina tikrybė. Descartes A. laikė pačiu tiesos kriterijumi: tikra, kas aišku ir įsakmu (clare et distincte). Vėlesnė filosofija atsisakė šio kriterijaus, nes visada lieka klausimas, ar visiems lygiai akivaizdu, kas vieniems taip atrodo. Šiandien A. terminas vartojamas tik kasdieninėje kalboje, apskritai reikšdamas visa, kas laikoma savaime aiškiu dalyku.

Akivaras pelkėje ar ežere neužšąlančios šaltiniuotos vietos.

Akka dar Acca, Akkon senovėje svarbus uostas. 15.000 gyv. (1950). Kryžiaus karų metu A. nekartą užėmė krikščionių kariuomenė. 1198 A. užvaldė vokiečiai kryžeiviai. 1291 ją nukariavo mamelukų sultonas Melik el-Ašras. Nuo 1517 A. priklausė Turkijai, o 1799 buvo užėmęs Napoleonas. Nūdien A. yra š. Izraelio mst.

Aklamacija (lot.) sušukimas, dažniausiai reiškiąs pritarimą. Romėnų džiaugsmo ir pagarbos pareiškimas žymiems asmenims, valstybės vyrams, karo vadams ir poetams. Susirinkimuose — priėmimas pasiūlymo bendru pritarimu, nebalsuojant.

Aklasmatė J. Pronskaus (ž.) slapyvardis.

Aklaženis durpynas Daugų miške, Vieciūnų k. Daugų vl. Alytaus aps.; 110 ha ploto. Vid. durpyno gilumas 3 m. Veisiasi vilkai, šernai, kiaunės bei pantinės gyvatės.

Aklė (Galeopsis Ladanum L.) vienametė vaistinė žolė žioplinių (Labiatae) šeimos. Auga mūsų dirvose, pievose ir ežiose, lengvoje žemėje.

Aklimatizacija prisitaikymas prie kitoniškų gyvenamosios vietos aplinkumos sąlygų. Šiltesnio klimato gyviai lengviau aklimatizuojasi šaltame klimate negu atvirkščiai: pietų žmonės nesunkiai įsigyvena šaltesnėse srityse; zoologijos soduose laikomi šiltų kraštų gyvuliai neuždaryti pakenčia bent vid. Europos žiemą. Didėjant žmonių skaičiui, europiečiai stengiasi aklimatizuotis atogrąžų srityse. Deja, atvykę į atogrąžas kolonistai negali apsisaugoti nuo išnykimo. P. Europos gyventojai lengviau pakelia atogrąžų klimatą; iš šiaurės europiečių yra atsparesni tie, kurių kūno konstitucija yra sausa ir tvirta, ir oda mažiau prakaituoja. Atogrąžų klimato veikimas pasireiškia tuo, kad naujai atvykusių europiečių pajėgumas, mitimas ir kraujo elementų kūrimasis mažėja, didėja odos ir jaknų veikimas. Šių kolonistų vaikai yra palankūs patologiniams iškrypimams, o jau kitos kartos nustoja pajėgumo veistis. Europiečiams įsikurdinti atogrąžų krašte daug kenkia ligos (geltonasis drugys, dezinterija), kurios tenykščiams gyventojams yra mažiau pavojingos, ir per didelis alkoholinių gėralų vartojimas.

A. n a m i n i ų g y v u l i ų. Iš žemės ūkio gyvulių geriausiai aklimatizuojasi kiaulės. Iš vienu augaliniu maistu temintančių gyvulių arkliai ir avys tenkinasi blogesne ganiava ir sugeba gyventi ten, kur galvijams mitimo sąlygos yra nepakenčiamos. Gyvulių veislės, kurios gerai aklimatizuojasi ir kurių ūkiškos savybės

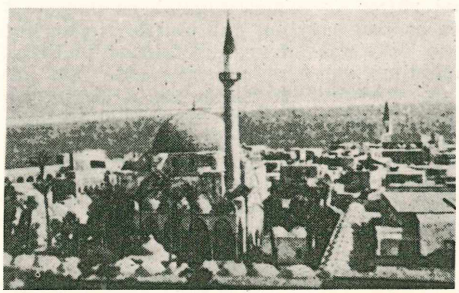

Akka

vertinamos, yra toli paplitusios už savo tėviškės ribų. Blogai besiaklimatizuojančios veislės gali būti naudingos tam tikrose aplinkos sąlygose, tačiau kitose sąlygose netenka savo ūkiškos reikšmės. Primityvios veislės aklimatizuojasi daug geriau už pagerintas ir kultūrines. Kalnų veislės blogai aklimatizuojasi žemumose, žemumų kalnuose. Veislės, kurios gerai aklimatizuojasi, naujoje gyvenimo vietoje nežymiai pasikeičia. Kiek kitėja daugiausia jų išorinės savybės, bet visos pagrindinės fiziologinės ir ūkiškosios savybės pasireiškia ir naujoje jų gyvenimo vietoje. Gyvuliai, priklausą plogai besiaklimatizuojančioms veislėms, naujoje gyvenamoje vietoje visiškai netenka būdingų savo veislės savybių. Jei senos ir naujos gyenamos vietos klimato, mitimo, laikymo ir naudojimo sąlygos yra per daug skirtingos, geriausia visiškai atsisakyti nuo šių veislių gyvulių įvežimo, nors jie ir pasižymėtų labiausiai branginamomis ūkiškomis savybėmis, nes gyvuliai yra aplinkos padarinys, ir jų ūkiškos savybės gali teigiamai pasireikšti tiktai tam tikrose aplinkos sąlygose. Nepatartina gyvulius gabenti iš gerų gyvenimo sąlygų į blogas, iš žemumų į kalnus ir atvirkščiai, iš derlingų dirvų į sausas tyrumas. Bet ir gerai besiaklimatizuojančiai veislei priklausąs gyvulys turi individualiai prisitaikyti naujoms gyvenimo sąlygoms.

S. Giršavičius Gyvulių veisimas ž. ū. Vadovas III t.; *L. Adametz* Lehrbuch der Allgemeinen Tierzucht 1926; *W. Gelpach* Geopsyche 6 leid. 1950.

A. žuvų. Visos gėlųjų vandenų žuvys yra kilusios iš jūrinių. Pvz. paprastas upėtakis (Salmo fario), kilęs iš šlakio (Salmo trutta), kuris kadaise, atkeliavęs į upes neršti, liko jose ir prisitaikė naujoms mitimo ir dauginimosi sąlygoms, atpratęs nuo kelionių, nebegrįžo į jūrą. Lietuvoje jau istoriniais laikais įveista keletas mūsų klimatui naujų žuvų rūšių: karpis iš Dunojaus upyno, sija iš šiaurės, vaivorykštinis upėtakis iš Amerikos, orfa iš v. Europos.

A. kultūrinių augalų. Atskiri tos pat rūšies ar veislės augalai, be ištisos eilės bendrų savybių, gali skirtis vienas nuo kito tokiomis savybėmis, kurios vietinėse auginimo sąlygose nepasireiškia. Šie augalų skirtumai išryškėja tik pakeitus aplinką, auginant juos kitose klimatinėse sąlygose. Prie šios rūšies augalų savybių priklauso atsparumas šalčiams, drėgmei, sausrai, reakcija į dienos ilgumą. Pvz. Italijos raudonieji dobilai savo kilmės krašte, kur žiema švelni, žiemoja gerai, bet pasėti Lietuvoje — žymia dalimi žūsta pirmąją žiemą. Išlaikę lietuvišką žiemą itališki dobilai gali sudaryti pagrindą naujai aklimatizuotai raudonųjų dobilų veislei. Tas pats principas gali būti pritaikintas ir kitiems kultūriniams augalams.

Aklinė vinaga žuvis, vad. ir apakėlė, tikriau nėgė upinė.

Aklis tam tikra sparvų (Tabadidae) rūšis, lietinis aklis (Haematopota pluvialis L.), apie 1 cm ilgio, kuris vasarą, ypač prieš lietų, puola naminius gyvulius ir net žmogų ir čiulpia kraują. Kadangi jis lengva užmušti ar sugauti, tai žmonių laikomas aklu; iš čia ir pavadinimas; kartais A. vadinamos ir visos sparvos (Tabanus bovinus).

Aklosios žarnos uždegimas (lot. typlitis) kaip savaimingas susirgimas pasitaiko retai, bet kartu su appendikso uždegimu (appendicitis) dažnai. Appendiksas ir A. ž. yra gretimi organai ir uždegimas nuo appendikso pereina į akląją žarną. Kasdieniniame gyvenime appendicitis ir aklosios žarnos uždegimas laikomas vienu ir tuo pačiu susirgimu.

Aklųjų globojimas rūpinimasis jų būviu. Seniausia esamųjų prieglaudų akliesiems yra įst. XIII a. Hospice des Quinz-Vingts Paryžiuje. Pirmąją įstaigą akliesiems mokyti buvo įst. Paryžiuje Hauy (1784). XIX a. pradžioje tokių įstaigų pradėta steigti ir kituose kraštuose. Aklieji mokomi jose rašto ir amatų. Raštui naudojamasi Braille pasiūlytais taškų ženklais. Jie išspaudžiami storame popieriuje antroje popieriaus pusėje jie užčiuopiami pirštais. Lietuvoje pirmasis aklųjų institutas su pradžios mokslo kursu ir amatų mokykla buvo įst. Kaune 1928. Jį išlaikydavo Lietuvos aklųjų globos draugija.

P. Avižonis Aklųjų globojimas 1923.

Aklumas yra visiškas regėjimo praradimas. Paprastai A. vad. ir toks regėjimo sunykimas, kada žmogus nebemato sau tako. A. pareina arba nuo drumstumų, kurie kliudo spinduliams pasiekti pro akies tarpus tinklainę, arba nuo tinklainės ir optinio nervų susirgimų. Lietuvoje 1923 gyventojų surašymo duomenimis aklų vyrų buvo 1389, moterų 1740, iš viso 3129. A. koeficientu vad. skaičius aklų iš 10.000 gyventojų: Lietuvoje buvo 15,4, Suomijoje 11.9, Anglijoje 7,3, Šveicarijoje 7,2 Prancūzijoje 7,1, Vokietijoje 6,1. Po II Pasaulinio karo šis koeficientas visuose to karo paliestuose kraštuose žymiai pakilo.

P. Avižonis Aklumas ir trachoma Lietuvoje 1913.

Aklumas nakties (hemeralopia) arba vištakis, vištatupis, yra sugedimas akių adaptacijos patamsiui. Tokių akių žmogus prietemoje prilygsta aklam. Atsitinka dėl nepakankamo maisto (dėl vitaminų stokos) arba dėl tinklainės susirgimų.

Aklumas, spalvų negalėjimas atskirti ar visų spektro spalvų (achromatop-

sia), arba dalies jų, dažniausiai raudonos ir žalios (dyschromatopsia). Įgimtas spalvų A., arba daltonizmas, atsitinka dažniau vyrams negu moterims: 4% visų vyrų yra daltonikai, o moterų tik 0,4%; jisai atsitinka nuo tinklainės ir optinio nervo susirgimų. Žmonės su ydingu spalvų jutimu netinka tarnybai susisiekimo įmonėse, kur vartojami spalvoti signalai.

Akmeizmas arba **adamizmas** Gumiliovo ir Gorodeckio vadovaujama rusų literatūroje simbolistinio stiliaus atžala, prasidėjusi 1912. Akmeistai, būdami simbolistinio stiliaus tęsėjai, pasipriešino prieš rusų simbolistų palinkimą į mistiką, teosofiją, okultizmą. A. įnešė į simbolistinį stilių sunkius „griozdiškus" žodžius, kurie, jų įsitikinimu, gali duoti poezijai konkretaus vaizdingumo, realaus daiktingumo, surišti ją su gamta. Poetiniame stiliuje atsisako nuo dainiško eilėraščių muzikalumo, besistengdami pasitenkinti paprasta gyvenimiška kalba. Ilgainiui vieni A. nuėjo neoklasicizmo, kiti neoromantizmo keliu. Prie šios rusų rašytojų grupės priklausė dar O. Mandelštam, V. Narbut, A. Achmatova, M. Zenkevič, Kuzmin-Karavaev, N. Ocup, Marina Cvetaeva ir kt. Kurį laiką rusų žurnalas Apollon buvo A. reiškėjas. Lietuvoje A. principus stengėsi išpopuliarinti Keturių Vėjų rašytojų grupė su J. Petrėnu-Taruliu ir K. Binkiu priekyje.

Akmena 1) (Akmenė) — Tauragės aps. upė, Jūros (Nemuno) kair. int., 60,5 km ilgio. Versmės prie Druktiniškių. k Kražių vl. Raseinių aps. 4 km nuo Karklėnų bžk. Teka pietų vak. kryptimi pro Kaltinėnus ir Pagramantį, Tauragės aps.; įteka į Jūrą ties Ringais Tauragės vl. Intakai: 58,1 km deš. Raudzė; 56,5 km deš. Ašvija; 45,6 km kair. Ežerupė; 43,9 km deš. Ižna; 33,4 km kair. Vikveidys; 27,0 km deš. Jerubinė; 19,4 km deš. Žadalis; 18,8 km kair. Bremenė; 3,3 km kair. Gramantėlė. Vidutinis išilginis nuolydis 0,002. Baseino plotas 395 km²; iki Ižnos intekliaus 136 km², su Ižna 228 km². Vandens debitas aukščiau Ižnos maks. 30, vid. 0,9, min. 0,1 m³/sek.; žemiau Ižnos maks. 45, vid. 1,5, min. 0,2 m³/sek.; prie žiočių maks. 100, vid. 2,7, min. 0,4 m³/sek. Vandens malūnai Kiaukaliuose, Traksedyje, Vaičiuose, Kilpinyje, Keivėse.

2) (Akmina), kitaip Danga (vok. Dange) — Kretingos ir Klaipėdos aps. upė, Kuršmarių šiaur. intakas, 56,5 km ilgio. Versmės — Kretingos aps. Salantų vl. laukuose tarp Degimų ir Mažųjų Žalimų k.; įteka į Kuršmarių žiotis Klaipėdos mieste. Išilginis nuolydis aukštupyje 0,002, vidupyje 0,0015, žemupyje iki 0,0003, jūros paspyrio ribose. Baseino plotas su Tenže 323 km², visas 578 km². Vandens debitas žemiau

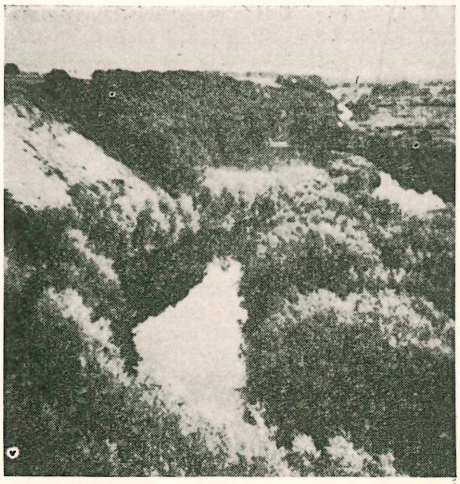

Akmena

Tenžės intekliaus: maks. 60, vid. 2,2, min. 0,3 m³/sek,; prie žiočių maks. 90, vid. 4,0, min. 0,7 m³/sek.

3) Ukmergės aps. upė, (Šventosios, Neries) kair. intakas, 23,7 km ilgio. Baseino plotas 136 km². 4) Šiaulių aps. Raudėnų vl. upelis, Žižmos (Ventos) deš. intakas, 14,2 km ilgio. Versmės Šilėnų k. 5) (vok. Ackminge) —Rytų Prūsų upelis, Nemuno deltoje, Kuršmarių ryt. intakas, 13,5 km ilgio. Versmės — Akmeniškių k., į p. nuo Rusnės. 6) Raseinių aps. Šimkaičių vl. upelis, Mituvos (Nemuno) deš. intakas, 11,7 km ilgio. Versmės — ties Akmeniškių k. 7) Rytų Prūsų upelis, Įsrės (Priegliaus) kair. intakas, 11 km ilgio (vok. Ackmenis — Bach). 8) Panevėžio aps. Kupiškio vl. upelis, Suosos (Lėvens, Mūšos, Lielupės) deš. intakas, 6,3 km ilgio. Teka pro Akmenių k. 9) (Akmenupis) — Mažeikių aps. Akmenės vl. upelis. Dabikinės (Ventos) deš. intakas, 5,0 km ilgio, kanalizuotas, teka 2 km į vakarus nuo Akmenės. 10) Tauragės aps. Eržvilko vl. upelis, Šaltuonos (Šešuvio, Jūros, Nemuno) deš. intakas, 4,5 km ilgio, teka 2 km į rytus nuo Eržvilko mst.

Akmena (Akmenis) 1) Trakų apylinkės ež., į vakarus nuo Galvės ež., Neries baseine, 2,6 km² ploto, paviršiaus altitudė 152,8 m aukščiau jūros. 2) Trakų aps. Aukštadvario vl. ež., Ribinkos (Verknės, Nemuno) baseine, 0,8 km² ploto, paviršiaus altitudė 146,2 m aukščiau jūros. 3) Rokiškio aps. Juodupio vl. ež., sienoje su Latvija. 4) Seinų aps. Kučiūnų vl. ež., Alnos (Zapsės, Gnedos, Balt. Ančios) baseine.

Akmenalis (Akminalis) Kretingos aps. upelis, Akmenos 2 deš. intakas, 9,8 km ilgio.

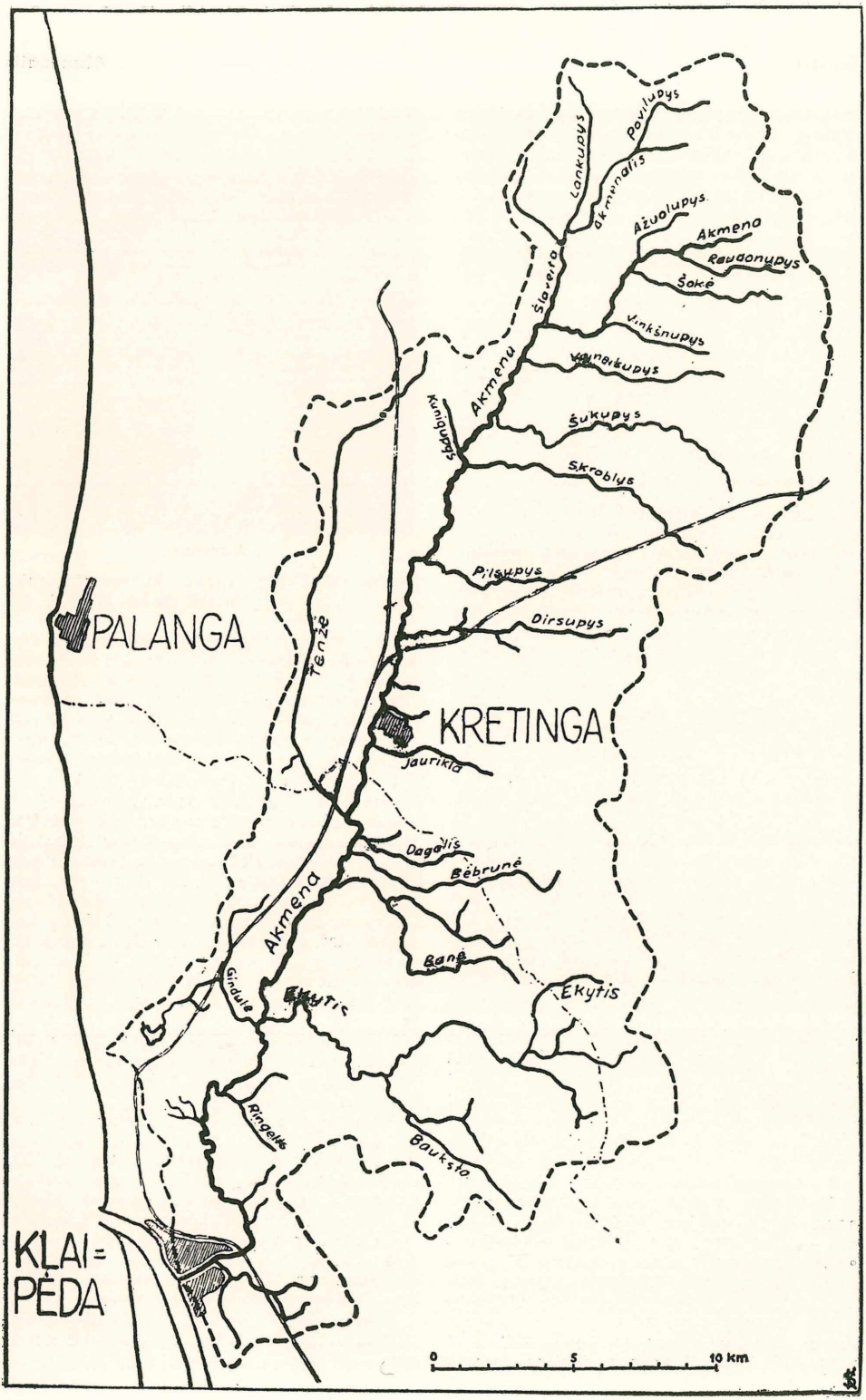

Akmenos — Dangos baseinas

Akmenė Mažeikių aps. mst. Ligi XVII a. Dabikinė. Kat. bažnyčia įkurta 1595 ir XX a. iš naujo statyta; parapijos mokykla įk. 1596. Nuo Dabikinės glž. st. 6 km. Miestelis stovi toj Dabikinės upelės (Ventos intako) vietoj, kur į žemupį prasideda platus jos klonis. Netoli A. randami pėdsakai žemaičių — kuršių kovų su kalavininkais. 1952 pradėtas statyti cemento fabrikas; tyrinėjimus atliko 1937—1940 Liet. Energijos Komitetas.

Akmenėliai (liškos) lietuvių vaikų žaidimas. Reikia 5 akmenėlių. Žaidėjų ligi 4—5; jie susėda ratu lygioj vietoj. Žaidimo esmė ta, kad pabėrus (su papylimais) arba susidėliojus (be papylimų) akmenėlius, vienas imamas į ranką ir metamas į viršų, ir kol tas akmenėlis nukrinta į ranką, stengiamasi paimti ta pačia ranka nuo žemės antrą akmenėlį, vėliau 2 iš karto, paskui 3 ir 4 akmenėlius iš karto.

Akmengraužė (Saxifraga) 1) daugmetė darželio gėlė, žalia ir žiemą. Veisiasi iš sėklų, krūmo dalių ar ūgių. Geresnės atmainos Saxifraga muscoides, hypnoides caespitoza.

2) Panaši į mažą vijūną žuvis, prisikabinusi prie akmenų.

Akmeninis upėtakis — srauniuose ir nemaistinguose kalnų upeliuose augąs margasis upėtakis, per kelerius metus užaugąs ligi 18—20 cm ilgio.

Akmeninis vėžys (astacus torrentium arba a. saxatilis) 5—6 cm ilgio vėžys, Aralo jūros išeivis į Europos vandenis. Veržlesnių vėžių rūšių (astacus palchypus ir astacus fluviatilis) išstumtas iš žemumų vandenų. Išliko kalnuotose Europos vietose, kur gyvena sraunuose ir šaltuose kalnų upeliuose. Kojos ir žnyplės šviesiai pilkos spalvos.

Akmenynų k. ež. Marijampolės aps. Kalvarijos vl. 0,8 ha.

Akmenys k u l t o. Kai kurie esamųjų mūsų laukuose A.senovėje buvo aukos akmenimis šventovėse arba laukuose. Gana daug išliko aukos A., žmogaus ranka pažymėtų. Jų tarpe: 1. P ė d u o t i i r d u b e n u o t i a k m e n y s. Pėdomis liaudis vadina pailgus akmenyje iškaltus įdubimus, dubenimis apskritus įdubimus. Vietomis tokios pėdos yra laikomos Dievo, Švenčiausiosios Motinos ar kurių šventųjų. Šitie A. ypačiai yra gerbiami. Yra pėdų velnio pėdomis vadinamų. 2. R a š y t i A. Šitai kulto akmenų grupei galima priskirti A. su iškaltais juose saulės, mėnulio, žalčio, pasagos ir kitokiais ženklais. 3. S t a b a k u l i a i yra panašūs į mengirus. Tai 1,5 — 1 m aukščio akmenys, apie kuriuos pasakojama, kad jie su akmenėję žmonės esą (ties Kaltinėnais). 4. A. v a d. v e l n i o s t a l a i s, k r ė s l a i s, s o s t a i s. Jie turi iškaltus aukojimo dubenėlius ir latakus (Didysis akmuo, Paparčių k., Žaslių vl., Trakų aps). 5. A. k e l e i v i a i tie, apie kuriuos pasakojama, kad jie dėl kurių nors priežasčių iš vietos į vietą keliaudavę. (Mokaus akmuo, Sukinių k., Pabaisko vl., Ukmergės aps.) arba velnio buvę velkami bažnyčios durims užversti (Puntukas, Puntuko k., Anykščių vl., Utenos aps.).

Akmens amžius ankstyviausias žmonijos civilizacijos periodas, kada žmogus nežinojo metalų ir įrankius bei ginklus dirbdavosi iš akmens, rago, kaulo ir medžio. Terminas neturi chronologinės vertės, nes vienose pasaulio dalyse A. A. prasidėjo labai anksti, kitur prasidėjo vėliau, nes ne visur žmogui atsirasti ir gyventi buvo tinkamos sąlygos, o kai kuriuose kraštuose (p. Afrikoje, Australijoje, Okeanijoje) A. A. tebesitęsia ir šiandien. Pagal akmens įrankių gaminimo būdą A. A. dalinamas į paleolitą, arba senąjį A. A., kada žmogus dar nemokėjo šlifuoti akmens, ir neolitą, arba naująjį A. A., kada akmeniniai įrankiai išmokta šlifuoti ir gražiai išbaigti. A. A. tyrinėja antropologija, siauresne prasme, archeologija.

Akmenskaldė mašina akmenims skaldyti, vartojama gaminant skaldą betono darbams ir plentams. Dvi plieninės tvirtos plytos, besukant mašiną, prisiartina ir vėl atsitolina ir gniužina įmestą akmenį.

Akmens kirvukai priešistorinių laikų įrankiai, vartoti kaip kirviai, kada dar nebuvo žinoma geležis. Rankiniai A. K. iš titnago ar kitokio kieto akmens yra vieni pačių pirmųjų žmogaus pasigamintų įrankių, žinomi jau ankstyvojo paleolito laikais. Gludinti ir su pragręžta skyle kotui įstatyti kirvukai būdingi naujajam amžiui ir žalvario amžiaus pradžiai. Lietuvos kapinynuose, sodybose ir pavieniui gausiai randami pragręžti kirvukai iš įvairios rūšies akmens priklauso laikotarpiui nuo ca 1800 iki ca 1000 pr. Kr. Dėl savotiškos formos jie dažnai vad. kovos kirviais. Žalvario amžiuje A. K. buvo pakeisti žalvariniais, apie VI a. pr. Kr. geležiniais. Kirvukai būvo ne tik įrankiai, bet ir kulto objektai. Žemdirbių religijoje kirvis yra dangaus dievybės įrankis, lietuviuose Perkūno įrankis. Dievas Perkūnas įsivaizduojamas laikąs rankoje kirvį. Dėl to A. K. vad. Perkūno kirvukais arba Perkūno kulkomis. Jais Perkūnas šaudęs į blogus žmones ir velnius. Liaudies tikėjime buvo laikoma, kad kirvukas eina dangaus dievybės funkcijas, jis vaisingumo simbolis ir svarbus ginklas kovoje prieš blogį ir ligas.

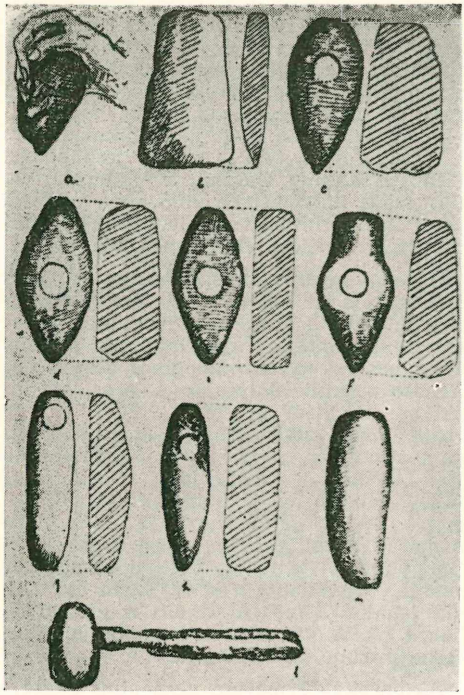

Akmens kirvukai

Akmenskis — Akmenius Juozas (g. 1882 VII 30 Kaniūkuose Kelmės vl.) mokėsi Raseiniuose ir Pskovo matininkų mokykloj. 1905 už dalyvavimą Lietuvos revoliuciniame sąjūdyje bėgo į Ameriką, 1906 grįžo ir dirbo kooperatininku Tytuvėnuose, Eržvilke, Viekšniuose; 1920—1921 kooperacijos instruktorius. Steigiamojo Seimo narys.

Akmenų operacijos operacinis akmenų pašalinimas iš kai kurių žmogaus organų, kur akmenys patys savaime susiformuoja iš cirkuliuojančių organizme mineralinių druskų ir sukelia vad. akmenų ligą. Akmenimis suserga tulžies pūslė, šlapimo pūslė, inkstai ir kai kurios liaukos, pvz. seilinės liaukos, prostata. A. O. daugiausia būva kruvinos, t. y., akmenys pašalinami operaciniu peiliu, atidarius susirgusį organą. Tiktai iš šlapimo pūslės akmenys gali būti pašalinti per išleidžiamąjį šlapumo lataką, prieš tai susmulkinus juo į smiltis specialiu instrumentu, vad. litotriptoriu.

Akmolinsk v. Sibiro mst., įst. 1830 stepėse; 15 000 gyv.

Akmuo Alytaus aps., Varėnos vl. bžtk. 7 km nuo Varėnos. Vardą gavo nuo stambaus akmens, kuris yra stalo dydžio, 1–2 m aukščio. Žymu neišaiškintų ženklų. Virš jo įmūrytas geležinis kryžius. Netoli akmens yra koplyčia, kuri buvo Valkininkų parapijos filija. 1863 sukilimo metu ji buvo caro valdžios uždaryta, bet ją saugojo dievobaimingi atsiskyrėliai.

Akmuo seniau Lietuvoj vartotas svorio matas apie 15 kg (30—40 rusų svarų). XVI a. dažnai aptinkamas Lietuvos inventorių aprašuose. Pastaraisiais laikais šios reikšmės A. dar pažįstamas Kuršaičio sviesto A., 1883 Aušros iš šiaulių rugių A., marijampoliškių pakulų A. ir kt.

Aknė (gr.) veido, nugaros, krūtinės ir kt. odos išbėrimas spuogais ir mazgeliais, maždaug vikio grūdo didumo, atsiradusiais nuo uždegimo plaukų ir riebalinių liaukelių išvedamųjų takų — folikulų.

Aknysta 1) Utenos aps. Debeikių vl. upė, Šventosios (Neries) kair. int., 17,3 km ilgio. Išteka iš Aknystėlio ež. Leliūnų vl. 2) Miestelis Žiemgalėje, Latvijoje, ligi 1921 buvo Lietuvos teritorijoje. 1930 A. vl. 17% visų gyventojų buvo lietuviai.

Aknystėlis Utenos aps. Vyžuonų vl. ež., 1,3 km ilgio, ligi 300 m platumo, 35 ha ploto; paviršiaus altitudė apie 150 m. Iš A. ež. teka Aknysta.

Akolitas (gr. akolitheo, patarnauju, lydžiu), paskutinis keturių žemųjų katalikų bažnyčios šventimų laipsnis. Pirmaisiais krikščionybės amžiais A. lydėdavo vyskupus, nešiodavo vyskupų laiškus, išnešiodavo švęstą duoną ir net Šv. Sakramentą nebuvusiems pamaldose, per pamaldas tarnaudavo diakonams ir t. t. Šiandien jų pareigos yra degioti ir nešioti žvakes bažnyčioj, atnešti mišių vyną ir vandenį, tarnauti subdiakonui ir diakonui ir t. t.

F. Cabrol—H. Leclercq Dictionnaire d'archeologie chretienne et de liturgie 1907—1929.

Akomodacija akių prisitaikymas įvairiam toliui. A. mechanizmą sudaro ciliarinis raumuo ir lęšis: raumeniui susitraukiant atsileidžia lęšio pastatai, lęšis labiau išsigaubia ir tuo padidina spindulių lūžimą akyje. A. ypačiai naudinga aukštažiūriam žmogui. Žemažiūrė akis iš arti mato ryškiai be A. Su amžiumi lęšis kietėja ir A. palengva mažėja, kolei 60 metų amžiuje jos visai nebelieka. Kai A. pajėgumo nebepakanka reikiamam atstumui, tada akys vad. senažiūrėmis. Rašto darbui normalios akys daros senažiūrės maždaug 45 m. amžiuje, aukštažiūrės akys — daug anksčiau, o žemažiūrės akys gali visiškai nepajusti A. nykimo. Senažiūrėms akims padeda akiniai išgaubtais stiklais. A. s p a z m a s pasidaro nuo ciliarinio raumens mėšlungio isterijoje, nuo per didelio A. naudojimo (hypermetropijoje) arba nuo vaistų: ezerino, pilokarpino. Tokia akis yra nusistačiusi tik artumui ir todėl panaši į žemažiūrę akį. A. p a r a-

l y ž i u s pasidaro nuo ciliarinio raumens paralyžiaus: nuo įlašintų į akį atropino lašų, nuo difterito, botulizmo, nuo smegenų susirgimų, ypačiai sifilio pažeidimų.

Akompanimentas (pr. sutr. Accomp.) pritarimas, palydimoji fortepioninė ar orkestrinė muzika, pritarianti dainuojant vienu, keliais balsais ar choru arba grojant solo atskirais muzikos instrumentais.

Akonitinas alkoloidas, veiklioji dalis įvairių rūšių augalo Aconitum (čebatėliai), pvz. A. Napellus, A. ferox. Stiprūs nuodai.

Akonitinė rūgštis, tribazė organinė rūgštis, kurios randama cukrašvendrio sultyse ir taip pat kai kurių kitų Aconitum rūšies augalų sultyse.

Akonkagua (Aconcagua) 1) aukščiausia Amerikoje Andų viršūnė, Argentinoje, 7040 m viršum jūros lygio. Pirmą kartą pasiekė viršūnę M. Zurbriggen 1897.

2) Chile valstybės provincija, apie 14.020 km² ploto, padalinta 5 departamentais.

Akordas (pr.) 1) muzikoje kelių garsų sąskambis. A. būva mažorinis (didžiosios ir mažosios tercijos), minorinis (mažosios ir didžiosios), padidintas (dviejų didžiųjų), sumažintas (dviejų mažųjų) — tai vis trijų garsų A. Būva ir keturių, penkių ir daugiau garsų A. A. būva konsonansinis – darnus ir disonansinis — nedarnus. 2) XV—XVII a. vienos giminės įvairaus dydžio instrumentų ansamblis. 3) Sutartis, liečianti kurį nors darbą ir už jį mokamą atlyginimą. Atlyginimas mokamas ne už darbui sugaištą laiką, bet už atlikto darbo kiekį, vad. akordiniu; jis gali būti mokamas už atlikimą viso darbo arba už darbo vienetą.

Akordeonas ž. Armonika.

Akoria (gr.) sotumo stoka pavalgius.

Akosmizmas (gr.) neigimas, kad realiai egzistuoja subjekto nepriklausomas išorinis pasaulis. Paprastai A. vad. anglų filosofo Berkley sistema. Tačiau Hegelis A. vadino ir Spinozos filosofiją, nes ši greičiau pasaulį įglaudžia į Dievą, negu Dievo buvimą paneigia.

Akras ploto matas Anglijoj, JAV ir daugely anglų kolonijų. A. sudaro 4840 kv. jardų, arba 40.4671 arų. 100 akrų sudaro 1 hide'ą (haidą); 630 akrų = 1 anglų kv. myliai, arba 258,99 ha. Skotijoj akras = 1, 27 anglų akrų, Airijoj = 1,62 anglų akrų.

Akre (Acre) P. Amerikoj Rio Purus intakas Brazilijos pasienyje su Bolivija. A. provincija 18000 km² , 110 000 gyv. Dideli kaučuko medžio miškai.

Akredityvas (pr.), arba kredito laiškas, rašytas dokumentas, kuriuo viena firma (dažniausiai bankas) duoda įsakymą kitai (paprastai bankui) sumokėti A. pristatytojui nustatytą pinigų sumą. Tą sumą A. laikytojas gali gauti arba visą, arba dalimis. Jei A. duodamas į keletą bankų įvairiuose miestuose, vad. c i r k u l i a r i n i s A. Šiuo atveju A. laikytojas gali gauti arba visą pinigų sumą viename banke, arba dalimis įvairiuose bankuose. A. surašomas raštu, nurodoma išmokėtina suma, laikas ir akredituoto asmens parašas. A. išduodamas įnešus į banką pinigus arba užstatą. Išmokanti pinigus firma pažymi antrojoj A. pusėj išmokėtąją sumą. Kada išmokama visa A. pažymėta suma, išmokėjęs bankas paima A. ir nusiunčia jį išdavusiam bankui. Daugiau ūkiškos reikšmės turi vad. p r e k i ų A., kada bankas kurio nors kliento įgaliojimu įsako savo skyriui arba korespondentui, kad sumokėtų trečiajam asmeniui atitinkamą pinigų sumą, pateikus tam tikrus transporto dokumentus. Užsienių prekyboj tai bus duotas bankui rašytas importininko įgaliojimas apmokėti prekių dokumentams eksportininkui.

Akrilatai akrilinės rūgšties druskos.

Akrilinė rūgštis, CH_2=CH.COOH, etilenkarboksilinė rūgštis, gaunama oksidinant akroleiną arba iš acetileno. Lengvai polimerinasi, duodama poliakrilatus, lakus ir dervas. Metilintos A. R. metilo esteris irgi polimerinasi, gamindamas plastinę medžiagą — plexiglassą, vartomą nedūžtamam stiklui. Svarbus A. R. nitrilas CH_2 = CH.CN, gaminamas iš acetileno ir HCN. Iš jo gaminamas dirbtinis pluoštas orlonas. Polimeras su butadienu (ž.) duoda įvairias dirbtinės gumos rūšis.

Wakemann The Chemistry of Commercial Plastics 1947.

Akrobatika pirmiau taip vadinta šokiai ant ištemptos virvės, šiandien visi cirke ar kitur rodomi vikrumai ore.

Akrocyanosis (gr.) lėtas galūnių paraudimas ir ypač pamėlynavimas, atsirandąs dėl odos maitinimo sutrikimo; susirgimas dažnai pareiškia normalaus jautimo pakitėjimą.

Akrohyperidrosis (gr.) padidėjęs galūnių, ypatingai padų ir delnų prakaitavimas.

Akroleinas, akrilinis aldehidas (CH_2 = CH.C < OH nesotus aldehidas, kurio pasidaro distiliuojant riebalus ar gliceriną: geriausia distiliuoti 1 dalį glicerino su 2 dalim kalio hidrosulfato. A. bespalvis, judrus skystimas, verdąs 52° C. t. Jo ėdrūs garai smarkiai erzina nosį ir akis. Oksidinamas jis virsta akriline rūgštimi, gaivinamas alilo alkoholiu.

Akrolitai (gr.) statulos, kurių nuogos dalys (galva, rankos, kojos) buvo daro-

mos iš marmuro, aptaisytos dalys iš medžio.

Akromatinis (gr.) mokymo metodas, kur mokiniai tik klauso pasakojimų: tinka tik aukštesniųjų mokyklų vyresniųjų klasių mokiniams ar aukštosioms mokykloms.

Akromegalia (gr.) augimo sutrikimas, kada pamažu rankos, kojos, nosis, liežuvis, apatinis žandikaulis išauga perdaug dideli. Priežastis sustiprintas smegenų priedėlio (hypophysis) veikimas.

Akromion (anat.) mentės skiauterės lateralinis galas — peties viršūnė.

Akron Ohio valst. (JAV) mst.; 273 000 gyv. (1950). Gumos pramonės centras, kur pagaminama apie 50% visų gumos gaminių JAV. Be to, mašinų, spaudos, degtukų ir orlaivių (dirižablių) pramonė. Įk. 1825. A. universitetas įst. 1872. 1953 keli šimtai lietuvių, Šv. Petro parapija, SLA ir LRKSA kuopos.

Akronas (lot.) romėnų gramatikas, Terencijaus ir Horacijaus komentatorius.

Akronas senovės graikų takelis šuoliams įsibėgėjus į tolį. Takelio ilgis būdavo 19 metrų.

Akropolis aukščiausia Atėnų miesto kalva, 80 m aukščio ir apie 3 ha pločio. Tą kalvą graikai nuo seniausių laikų buvo apstatę šventovėmis, citadele. Žymiausią vietą buvo užėmęs Partenonas, miesto globėjos Atėnos (Parteneia) šventovė.

Akrostichas (gr.) žodiškai: eilių pradžia. Eilėraštis, kurio eilučių pirmosios raidės sudaro žodį ar sakinį. Nuo Diogeno Laertiaus A. vartojamas orakulų ir religinių paslapčių posakiuose. A. gausiai vartotas viduramžiais, neišnykęs nė naujaisiais laikais. Pirmasis lietuvių literatūroje A. yra 1547 katekizmo eiliuotoje prakalboje iš pirmųjų raidžių sudarytas paties autoriaus parašas: Martinus Masvidius. XIX a. pabaigoje žinomi V. Kudirkos ir S. Nėrkaus A. Vėliau A. užtinkame Maironio, Brazdžionio ir kt. poezijoj; H. Radauskas yra davęs dvigubą A.: iš abiejų eilučių galų susidaro žodžiai.

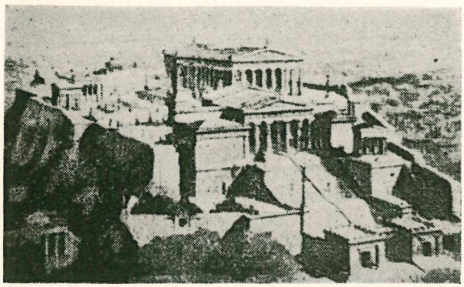

Akropolis

Akroterija (gr.) laisvas trobesio galų (skydų) ir kampų užbaigimas iš akmens, degto molio arba metalo, labai įvairios formos, pradedant nuo plokštelės, baigiant didele figūrų grupe.

Aksakov 1) J o n a s (1823 — 1886) rusų publicistas, slavofiliškų idėjų populiarizatorius. Buvo laikomas slavofilų galva.

2) K o n s t a n t i n a s (1817—1860) Jono brolis, vienas iš slavofiliškos srovės ideologų. Pirmatakas XIX a. šešių dešimtų metų rusų utilitarinės srovės literatūroje ir kritikoje. Rašė dar eilių ir dramų.

3) S e r g i j u s (1791—1859) rusų rašytojas. Išsp.: Buran 1834, Zapiski ružejnago ochotnika ir Semeinaja chronika 1852, Detskie gody Bagrova vnuka 1858 ir Vospominanija o Kazanskoj gimnazii.

A. Fischel Der Panslavismus bis Weltkrieg; *T. G. Masaryk* Zur russ. Geschichts u. Religions-Philosophie 1913.

Aksel (1128 — 1201) Lundo arkivysk., ministeris ir karo vadas Voldemaro I ir Kanuto VI metu. 1167 pastatė pilį ir davė pradžią Kopenhagos miestui, kurį liaudis ir dabar vadina Akselstadu.

Akselbantai perpetės raiščiai, kuriuos nešioja generalinio štabo karininkai ir adjutantai. Kitose kariuomenėse A. kartais nešioja ir kai kurie kareiviai. Lietuvoje juos dar nešiojo skautai ir ugniagesiai.

Akselis arba akselys (vok. žem. h a k s e l „H a e c k s e l") kapoti šiaudai arba šienas gyvuliams šerti. Lietuvių vad. k a p o j a, k a p o j a i arba k a p o n ė.

Akselrod 1) I d a (a. 1870 Vilniaus gub. — 1917) rusų revoliucininkė, socialdemokratų veikėja ir literatūros kritikė. Bendradarbiavo Šveicarijos ir Vokietijos socialdemokratų laikraščiuose. Išsp.: Literaturno-kritičeskije očerki 1923.

2) L i u b o v (1868 Vilniaus gub.–1946) slapyv. Ortodoks marksizmo teoretikė ir literatūros kritikė. 1887, policijai susekus revoliucinę organizaciją Vilniuje, emigravo į Šveicariją. Ten stojo į rusų socialdemokratų partiją ir bendradarbiavo marksistiškuose žurnaluose filosofijos klausimais. 1906 sugrįžo į Rusiją. 1919 drauge su kitais red. Dielo. 1917 vasarą su Plechanovu sudarė marksininkų grupę Edinstvo. Išsp.: Filosofskie očerki 1906, Protiv tečenija, Metodologičeskie problemy iskusstva, L. N. Tolstoj 1922, Moral i krasota v proizvedenijach O. Wilde 1923 ir kt.

3) P o v i l a s (1850 — 1928) Rusijos s.-d. veikėjas. Drauge su Plechanovu ir kt. suorganizavo pirmą rusų s.-d. grupę Osvoboždenie truda (Darbo išlaisvinimas).

Aksiologija (gr.) modernus terminas vertybių (ž.) mokslui, mūsų laikais ypač susilaukusiam naujų paskatų ryšium su

M. Schelerio ir N. Hartmanno posūkiu nuo formalistinės į vertybių etiką.

Aksioma (gr.) 1) akivaizdi prielaida, nereikalaujanti įrodymų, nes betarpiškai tikra. 2) Matematiškuose moksluose visi įrodymai pasireiškia gvildenamųjų dėsnių redukcija į paprastesnes tiesas. Tokiu būdu prieinama prie tokių teigimų, kurie daugiau negali būti suprastinti, prie A., ir todėl negali būti įrodyti. Tuo A. skiriasi nuo hipotezės, kuri turi būti patikrinta ir pateisinta ir tolesnėj mokslo raidoj gali būti paneigta, ir nuo principo — pradmens, kuris nors ir negali būti paprastai įrodytas, bet ir neturi savyje to paprastumo ir savaimingo aiškumo. kurie yra būtini aksiomai.

Aksomas arba **aksomitas** (lot. examitum iš gr. heksamiton — šešnytis) tam tikra šilkinė medžiaga su stačiai įaustais plaukais, kurie gaunami perpiaunant iš metmenų arba ataudų sudarytas kilpeles arba audžiant iš karto du pūko metmenimis sujungtus audeklus. Perpiaunant abu audeklus jungiančius metmenis, gaunamas pūkuotas audeklo paviršius; šis audimo būdas vartojamas audžiant tik paprastesnius A., pliušą ir kilimus. Seniau buvo ir Lietuvoje gaminamas.

Auksommedis (Phellodendron amurense Rupr.) rūtinių (Rutaceae) šeimos vidutinio didumo medis. Žiedai žalsvi, sudėtinių kekių, dvinamiai. Vaisius žirnio didumo, uogos pavidalo, juodas, lipnus. A. panašus į uosį. Žievė šviesiai pilka. Mediena vartojama brangiems baldams. Mėgiamas dekoracijai. R. Azijos augalas. Lietuvoje atsparus.

Aksonometrija projektavimo būdas geometriškam kūnui lygiagrečiai perspektyviškai atvaizduoti jo taškų koordinatų pagalba. A. gali būti stačiakampė ir pražulni, pareinamai nuo to, ar projektuojamieji spinduliai yra statmeniški atvaizdavimo plokštumai, ar į ją pasvirę. Abiem atvejais projektavimas yra pagrįstas tam tikra ortogonaline koordinatų sistema, kurios koordinatų plokštumos atitinka tris projektavimo plokštumas, jei turima galvoje paprasta stačiakampė projekcija. Trys koordinatų plokštumos susikerta trijų savitarpiškai statmenų tiesių (koordinatų ašių) link. Šios trys tiesės ir sudaro 3-jų koordinatų ašių sistema.

Akstinas Juozas (g. 1922 Ukmergėje) dailininkas. Gimnaziją baigė Ukmergėje. Lankė Vaidybos Meno Studiją Kaune. Aktorius Profesinių Sąjungų Teatre Kaune ir Vilniuje. Studijavo dailę Salzburge ir Innsbrucke. Freiburge studijavo tapybą Ecole des Arts et Metiers. Iš Vokietijos persikėlė į Montrealį Kanadoje, kur dirba dailininko dekoratoriaus, knygų iliustratoriaus, aktoriaus darbą.

Akstinas 1) slapta kaimo jaunimo draugija lietuviškiems raštams platinti, veikusi Lietuvoje 1900—1901; 2) Zarasų švietimo kultūros draugijos organas, šapirografuotas 1920 (Nr. 1 gegužės—birželis). Ats. red. M. Buzelytė.

Akstinuotasis volas žemės ūkio įrankis, kuris, spausdamas per daug minkštą žemę, palieka jos paviršių purų ir todėl tinka ir lietaus suplaktam paviršiui purenti.

Akstis ž. Dyglys

Aksum, Axum, senovinė Etiopijos sostinė, apie 6000 gyv. (1950). Mst. įkurtas I a. Maldininkų laikomas šventa vieta. Koptų religinio gyvenimo centras. Čia gyvena apie 1000 dvasininkų ir vienuolių.

Aktainis (su priesaga -ainis perdirbtas iš vok. Achtel — aštuntadalis; sieksnis malkų; pūras (matas ir indas), pusė pūro.

Aktas 1) filosofijos galimybės arba potencijos pavertimas tikrove. Aristotelinėje ir scholastinėje fil. A. ir potencija laikomi pagrindiniais metafiziniais visos sukurtosios būties sandais. Tik Dievas yra Actus Purus, Grynas Aktas, nes tik Jis yra pati būties pilnatvė, be jokios nerealizuotos galimybės, ir tuo pačiu absoliučiai tobulas.

2) moralinėj teologijoj, dorovės moksle A. vad. toks žmogaus veiksmas (actus humanus), kuris atliktas apgalvotai ir laisva valia. Religiniame gyvenime A. vad. pasiraginimas, susižadinimas, k. a., tikėjimo, meilės, vilties, atgailos ir kt. A.

3) psichologijoje sielinis reiškimasis apskritai, ypačiai kiek jis vienaip ar antraip yra valios apspręstas. Specialia prasme A. psichologija vad. Brentano sukurtoji psichologinė teorija, pabrėžianti, kad psichologijos dalykas tėra patys psichiniai A., o ne jų turinys.

4) mene A. vad. pastatymas nuogo, gyvo modelio, taip pat ir pagal tą modelį studijų reikalui padarytas piešinys ar lipdinys; 5) vaidinime vaidinamasis veiksmas; 6) mokykloje iškilmės, baigus mokslo metus arba šiaip mokyklos šventę švenčiant.

Aktas ir poterej. Vysk. Valančiui pavedus, kun. Jeronimo Račkauskio parašytas parapijų mokykloms skiriamas leidinys, išsp. 1853, pakartotas ligi spaudos uždraudimo 7 kartus, o 1867 1892 ir 1896 rusų mokslo apygardos Vilniuje išleistas ir rusų raidėmis.

Akteonas gr. didvyris, pamatęs maudykloj deivę Artemidą ir už tai jos paverstas elniu.

Akty izdavaemye komisiej dlia razbora drevnich aktov Vilniaus rusų archeografi-

nės komisijos leidinys, kurio 1865—1915 pasirodė 39 t. Medžiaga daugiausia imta iš Vilniaus centrinio archyvo. Atskirus tomus paruošė J. Golovackij (3), S. Šolkovič (4, 5, 9, 13), N. Gorbačevskij (7), J. Sprogis (8, 10, 12, 14, 18, 24, 28, 29, 32, 36), J. Kračkovskij (16, 25), K. Snitko (11, 17, 22), V. Ploščanskij (19, 23, 27), F. Dobrianskij (21, 26, 31, 34), J. A. Glebov (30), D. Daugėla (33), A. Turcevič (35, 38), A. Vrucevič (37). Nors aktus leidžiant komisijai buvo pastatytas uždavinys skelbti viską, kas nušviečia pravoslavijos ir rusiškumo būvį Lietuvoje ir kelti aikštėn neigiamas Lietuvos gyvenimo ypatybes, vis dėlto jos paskelbta nemaža svarbios Lietuvos praeičiai nušviesti medžiagos, nors ir ne visada galima būti tikram, jog tie dokumentai buvo gerai nurašyti. T.I., XVII, XXI Gardino žemės teismo A., II Brastos žem. teismo A.; III, IV, VI Brastos pilies teismo A.; V Brastos ir Gardino pilies teismo A.; VII Gardino pilies teismo A.; VIII Vilniaus pilies t. A.; IX Vilniaus žemės t. A.; X Vilniaus magistrato ir magdeburgijos A.; XI—XIII Vyr. Lietuvos Tribunolo A.; XIV, XXV, XXXV ir XXXVIII Lietuvos dvarų inventoriai; XV Vyr. Lietuvos Tribunolo dekretai; XVI dokumentai bažnytinei unijai nušviesti; XVIII sienų teismų A.; XIX buv. Cholmo vysk. istorijos A.; XX Vilniaus miesto A.; XXII Slanimo žemės t. A.; XXIII, XXVII Cholmo pilies t. A.; XXIV A. apie bajorus; XXVI Upytės pilies t. A.; XXVIII, XXIX A. apie žydus; XXX Trakų pakamario t. A.; XXXI A. apie Lietuvos totorius; XXXII Ukmergės pilies t. A.; XXXIII A. apie pravoslavų bažn. Lietuvoje ist.; XXXIV A. prie 1654—1667 karo istorijos; XXXVI Minsko pilies t. A.; XXXVII dok. prie istorijos 1812 karo Lietuvoje; XXXIX Mohilevo magistrato A.

Aktinga masė kūno yra grammolekulų svorio skaičius vieno litro tirpinyje arba dujų būvyje.

Aktingumas 1) magnetooptiškas. 1845 Faraday atrado, kad kai kurie kūnai, k. a. švino stiklas, geležis, nikelis ir kt., magnetiniame lauke suka šviesos poliarizacijos plokštumą. Tokius kūnus padėjus tarp dviejų sukryžiuotų Nicolio prizmių, tamsus laukas nušvinta. Einąs per tokius kūnus linearišKai poliarizuotas šviesos spindulys skaldosi į du cirkuliariškai priešingomis linkmėmis poliarizuotus spindulius, kurie sklinda kūne nevienodu greitumu. Todėl išėjęs iš kūno linearišKai poliarizuotas spindulys turės jau kitą vibraciją, taigi kitas ir poliarizacijos plokštumas, kaip prieš įeidamas. Poliarizacijos plokštumos sukimo kampas įvairiems kūnams yra įvairus; be to, jis yra proporcingas peršviesto kūno storumui ir šviesos spinduliui lygiagretės magnetinio lauko sudėtinės didumui.

A. 2) optiškas. Kai kurie kūnai, k. a., kvarcas, cukrus ir kt. suka poliarizuotos šviesos poliarizacijos plokštumą, cirkuliariškai poliarizuodami šviesos spindulį dviem priešingom linkmėm. Padėjus tokį kūną tarp dviejų sukryžiuotų Nicolio prizmių, tamsus laukas nušvinta. Kūnas yra į dešinę sukamas, jei poliarizacijos plokštuma išėjusį iš kūno spindulį pagaunančiai akiai atrodo pasukta laikrodžio rodyklės linkme. Priešingu atveju turėsime į kairę sukamą kūną. Apie optišką kūno A. sprendžiama iš pasukimo kampo didumo. Kietiems kūnams sukimo kampas apskaitomas 1 mm kūno sluogsnio storumui. Skysčiams ir aktingų kietų kūnų tirpalams neaktinguose skysčiuose surandamas vad. specifinis sukimas 100 kartų paimtas sukimo kampas, paskaitytas 1 dcm tirpalo sluogsniui ir 1 gramui 100 cm^3 tirpalo ištirpytos aktingos medžiagos.

Aktinijos (Actinaria) Duobagyvių Ceolenterata tipo Anthozoa klasės Hexacorallia būrio pobūris. Nedidelis, minkštas, be skeletinių dalių, panašus į maišą, kūnas turįs daug čiauptuvų. Gyvena jūrose, apatine kūno dalimi prisisegusios prie kokio nors substrakto. Išplitusios jūrose nuo pusiaujo iki arktikos ir antarktikos. Baltijos jūroje dėl mažo vandens sūrumo gyvena tik kelios A. rūšys, jų tarpe — Actinia equina.

Aktinis (actinium) Ac, retas radio aktingas elementas, N. 89, at. sv. 227, chemiškai panašus į lantaną.

Aktinografas (gr.) aparatas, registruojąs ištisai saulės spindulių šilimą, ateinančią į žemės paviršių.

Aktinolitas (gr.) silikatų grupės, tamsiai žalios spalvos mineralas, atsiranda iš piroksenų diabazo ir gabio padermėse. Dėl plonų adatos pavidalo kristalų vad. dar spindulių akmeniu.

Aktinometras (gr.) aparatas susekti saulės šiliminei energijai, atėjusiai į žemės paviršių; yra daug sistemų.

Aktinometrija geofizikos šaka, studijuojanti priemones susekti saulės šiliminei energijai, ateinančiai į žemės paviršių.

Aktinomicetinas antibiotikas, gaunamas iš Streptomyces albus kultūrų.

Aktinomicinas antibiotikas, gaunamas iš Streptomyces antibioticus.

Aktinomykosis (gr.) raguočių ir žmonių liga, sukeliama ant augalų augančio spindulinio grybelio (aktinomyces) ir pasireiškianti kietais patinimais ir pūliavimu.

Aktinoterapija (gr.) gydymas spinduliais, pvz. rentgenu, radijum ir kt.

Aktiubinsk Rusijos Kazachijos miestas; 45.000 gyv. (1939). Metalo pramonė.

Aktiumas (lot. Actium, gr. Aktion) kalnuota Akarnanijos vieta palei jūrų sąsiaurį; senovėje čia stovėjo Apolono šventnamis ir įvykdavo žaidimai. 31 pr. Kr. čia Oktavianas nugalėjo Antonijų su Kleopatra ir priešpriešiais įkūrė Nikopolio miestą.

Aktyvas (lot. veiklus, veikiąs) visa tai, kas leidžia įmonei arba ūkiui veikti. B a l a n s e A. pusėj parodomas turimasis verslamonės turtas (pinigai, vertybės popieriai, prekės, skolininkai ir t. t.), t. y. visos daiktinės ir obligacinės teisės, priklausančios fiziniam ir juridiniam asmeniui. Esant išplėstoms operacijoms ir įmonei turint dvejybinę b u h a l t e r i j ą į A. patenka visa eilė sąskaitų tik dėl pačios buhalterijos sistemos. Todėl svarbu skirti tikrasis A. (turto A.) nuo „sąlyginio" A. Ž. Balansas.

A. k o n k u r s o b y l o s e, visas skolininko turtas, kuriuo laikomas kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas, ir jo pretenzijos kitiems. Neišmokėjimo pripažinimo konkurso byloje sustačius aktyvą, parduodamas skolininko turtas, išieškomos jo pretenzijos kitiems ir mokamos skolos kreditoriams, kiek pakelia skolininko turtas. Skolininko skolos sudaro jo pasyvą.

Aktyvioji anglis gaunama sausai kaitinant (uždaroje erdvėje, išleidžiant degamąsias dujas, skysčius ir dervas) organinę medžiagą, pvz. medį, ryžių kiautus ir kt. Kai lieka anglis, kad padarytų ją aktyvią, t. y. sugeriančią dujas, kvapus, ją kaitina su cinko chloridu ligi 700° C. Kitas būdas: anglis veikiama CO_2 ar vandens garu 700—900° C temperatūroje. A. A. vartojama valyti cukraus tirpiniui, vynui ir kt. Dujokaukėms vartojama anglis dar impregnuojama vario sulfatu, sidabro nitratu, kalio hidroksidu, nes tai suardo arsinus ir ciano vandenilio rūgštį, kurie užteršia ir sumažina anglies sugeriamąją galią.

Aktyvistų frontas ž. Lietuvos aktyvistų frontas.

Aktyvizmas (lot.) atmetimas intelektualistinio įsitikinimo, kad tiesos ieškojimas tėra abstraktus intelektualinis uždavinys. Šia prasme A. yra tolygus irracionalizmui. Pozityviai A. vad. pabrėžimas, kad tiesa turi būti gyvenama, o ne tik pažįstama. Pagal tai kasdieninėje kalboje A. suprantamas kaip veiklus reiškimasis apskritai. A. l i t e r a t ū r o j e reikalauja, kad ji būtų literatūriškai ir visuomeniškai aktyvi. Visų pirma A. pasireiškė Vokietijoje, H. Pfemfertui pradėjus 1910 leisti aktyvios literatūros ir radikalaus visuomeniškumo žurnalą Die Aktion. Vienas žymiausių vok. A. teoretikų Liudvikas Rubiner (1882—1920), formulavo A. principus. Prie vokiečių aktyvistų buvo prisidėję: J. Becher, Fr. Werfel, Max Brod, V. Hasenclever, H. Mann, T. Daebler ir kt. Literatūrinis A. Lietuvoje buvo pasireiškęs soc. jaunimo žurnale Aušrinėje, vėliau kiek aiškiau formuluotas Audroj (K. Lino Menas ir gyvenimo konstrukcija).

Aktyvus mokamasis balansas ž. Mokamasis balansas.

Aktyvus prekybos balansas ž. Prekybos balansas.

Aktorius specifinis teatro kuriančiojo kolektyvo dalyvio pavadinimas; vaidintojas, asmuo, dalyvaująs teatriniame darbe, vaidinąs scenoje (dramos, komedijos, operos, baleto ir kt. veikaluose) kurį nors vaidmenį.

Aktualiosios Informacijos sieninis savaitraštis, vėliau rotatoriumi Lietuvių Komiteto leistas nuo 1945 VI 8 ligi 1949 I 26 pradžioje Rotenburgo stovykloje, vėliau Hassendorfo, Doerverdeno, Seedorfo, Stades, Dedelstorfo ir Diepholzo stovyklose. Redagavo S. Narkeliūnaitė, vėliau L. Pilipavičius. Išleista 1083 Nr. Sustabdytas DPACS įsakymu.

Aktualių Žinių Biuletenis savaitraštis J. Cicėno redaguotas ir rotatorium leistas Haffkrugo (Vokietija) lietuvių stovykloje nuo 1945 VI 25 ligi 1947 I 1.

Aktualizmas (lot.) 1) f i l o s o f i j o j metafizinė linkmė, pagal kurią būtis nėra rimtyje esanti tikrovė, o nuolatinis keitimasis bei kūrybinis vyksmas (Heraklitas, Plotinas, Hegelis, Bergsonas); 2) p s i c h o l o g i j o j e pažiūra, neigianti sielos substancialumą, laikydama sielą tik paprasta psichinių reiškinių suma. Mūsuose ji susilaukė aštrios kritikos iš R. Bytauto.

Aktualizuoti tolygu realizuoti, įvykdyti, paversti tikrove.

Akula ž. Ryklys.

Akumuliacija (lot. accumulo, renku į krūvą) 1) k a p i t a l ų K. Markso iškelta teorija, kad kapitalas, gamybos priemonės, vis labiau ir labiau susirenka į mažesnio savininkų skaičiaus rankas, o tai parengia kapitalų nusavinimo galimumą.

2) A. g e o l o g i j o j, krovimasis ant žemės į vieną vietą įvairios medžiagos, veikiant upėms, ledui, vėjui ar jūros bangoms. Ž. Denudacija.

Akumuliacijos terasa dabartinė upių terasa, kuri susidariusi senose upių vagose, pagrindinį žemės sluogsnį vandeniui išgraužiant ir naujos (smėlingos) medžiagos užnešant.

Akumuliatorius prietaisas ar įrengimas surinkti energijai, kuri galima sunaudoti kitu laiku ir kitoj vietoj. H i d r a u l i n i s A., prietaisas su hidrauliniu perdavimu, pakeldamas didelius svorius maža jėga, surenka energijos atsargą, kuri galima sunaudoti per trumpą laiką intensyvaus darbo pavidalu. Naudojamas daugiausia

metalų apdirbimo pramonėje. Yra vandens, šilimos ir kt. A. Elektros A., betarpiškai akumuliuoja elektrą kondensatoriai, tesukaupia mažus elektros kiekius ir tai esant palyginti didelėms įtampoms. Praktikoj naudojami toki A., kur elektros srovė chemiškai pakeičia tam tikrus junginius, kurie sugeba paskui atsistatyti sukeldami elektros srovę. Elektros energija virsta chemine ir atvirkščiai. A. yra dviejų tipų: švino ir geležies nikelio. Švino A. yra sudarytas iš teigiamosios plokštelės (anodo), švino dvideginio (PbO_2), ir neigiamosios plokštelės (katodo) koringo švino (Pb), įstatytų į indą su praskiesta sieros rūgštimi lyg. svorio 1.15 iki 1.25 (elektrolitas). Nugaravęs elektrolitas reikia papildyti grynu distiliuotu vandeniu ar sieros rūgštimi. A. įtempimas pareina nuo koncentracijos ir yra apie 2 voltų. Iškraunant A. šis įtempimas ilgą laiką nesikeičia, bet vėliau mažėja iki 1.8 voltų ir paskui staigiai krinta iki nulio. Iškrovimas laikomas baigtas, nukritus įtempimui iki 1.83 voltų. Iškraunant A. vykstanti cheminė reakcija jo abi plokšteles paverčia švino sulfatu ir susidaro vanduo (H_2O). A. įkraunamas leidžiant per jį elektros srovę, einant nuo anodo į katodą. Dabar cheminė reakcija vyksta priešinga linkme: sulfatizuotos A. plokštelės vėl atsistato į PbO_2 ir Pb, ir susidaro sieros rūgštis (H_2SO_4). Baigiant A. įkrauti, atpalaiduojamos vandenilio ir deguonies dujos mažais burbuliais eina iš elektrolito. Įkrovimas tęsiamas, iki A. įtempimas pakils ligi 2,4—2,6 voltų. A. esti įvairaus talpumo, kuris matuojamas ampervalandomis. Talpumas pareina nuo A. plokštelių dydžio ir mažėja imant iš A. stipresnes sroves. Kiekvieno talpumo A. turi didžiausias iškrauti ir įkrauti sroves, kurias peržengus jam kenkiama. A. santykis tarp gaunamos iš jo energijos ir reikalingos jam įkrauti yra apie 0,80 arba 80%. Vienvardės plokštelės sujungiamos suvirintais švino stripais. Įvairiavardės plokštelės atskiriamos preparuotu medžiu ar ebonitiniais tarpekliais. Stacionarinių A. indai daromi iš ebonito arba stiklo. Tokių A. indai statomi ant impregnuoto (alyvoj mirkyto) medžio rėmų, atskiriant nuo pastarųjų porcelano izoliatoriais. Patys rėmai nuo grindų izoliuojami stiklo arba metlacho (sulydyto molio) plytelėmis. 240 voltų įtempimui sudaryti reikia nuosakiai sujungti 120 A. Kadangi vieno A. įtempimas svyruoja tarp 1,83 — 2,7 voltų, tai pastoviam tinklo įtempimui palaikyti reikalingas A. perjungėjas, kuriuo A. dalis galima nuosaikiai įjungti ir išjungti. Didelės A. baterijos vartojamos elektros stotyse palengvinti apkrovimo viršūnėms pakelti, atsargos apšvietimui ir pagalbiniams motorams maitinti, mažose stotyse tinklui maitinti nakties metu esant silpnam apkrovimui. Paprastai A. numatomi įkrauti per 3—6 valandas. Įkrovimas su per didele srove yra labai kenksmingas. Neveikiant A. ilgą laiką, reikia jis galutinai iškrauti ir praplautos plokštelės laikyti sausai. Kai A. naudojamas retai, reikia jis kas mėnuo įkrauti. Geležies nikelio A. sudėtas iš anodo su nikelio hidroksidu ($Ni(OH_2)$) ir katodo su koringa geležimi, įdėtų plieniniame inde su kalio šarmu lyg. svorio 1,2. Iškrovimą reikia laikyti baigtą, nukritus įtempimui iki 1 volto, o įkrovimą — pasiekus 1,8 voltų. Palyginti su švino, geležies nikelio A. yra patvaresnis, nebijo perkrovimo ir galutinio iškrovimo, bet užtat blogiau atiduoda energiją. Vartojamas ten, kur darbo sąlygos sunkesnės ir priežiūra blogesnė.

Akurateris Jonas (1876—1937) latvių rašytojas. Yra buvęs Latvių Nacionalinės Tarybos narys ir meno departamento direktorius. Literatūroje priskiriamas romantiškajai srovei. Jo eilėraščių rinkiniai: Žvaigždžių naktis (1905), Šiaurėje (1906), Astrai (1909), Širdies jėgoje (1911), Saulės tinkle (1920), Dienų džiaugsmas (1921), Latvijos baladės (1922). Dramos: Teisybės ieškotojai (1902), Kunigaikščio duktė (1910), Saulės žiedas (1911), Kuržemėje (1914), Kaupo (1922), Tautos veikėjai (1924), Susijungsime (1926) ir kt.. Apysakos ir romanai: Žmogus (1905, liet. J. Baniulio vertimas 1907), Samdinio bernioko vasara (1911), Degantį sala (1912), Iš buvusių dienų (1913), Gėlės šiaurėje (1914), Sapnai ir likimai (1919), Draugų veidai (1919), Petras Danga (1918), Tyla ir šviesa (1921), Ugningi žiedai (1925), Guntenes (1930).

Akuratus tikslus, rūpestingas.

Akustika garso mokslas. Helmholtz garso mokslą dalija į fizinę ir fiziologinę A. Fizinė tiria daugiausia tokius kietų, skystų ar dujinių kūnų judėjimus, kurie sukelia ausies pastebimą garsą. Fiziologinė A. tiria daugiausia mūsų garso skleidžiamųjų ir garso priimamųjų organų veikimą. A. dar vad. geresnis ar blogesnis kalbos, dainos ar muzikos garsų girdėjimas patalpoje. Patalpos A. yra gera, jei bet kurioje patalpos vietoje paleistas garsas kitose jos vietose grynai ir aiškiai girdėti. Muzikai ar teatrams patalpas statant, atsižvelgiama į garso savybes, ypač į absorbaciją, aidą ir rezonansą.

Akustinė signalizacija ta ar kita mintis perduodama garsais, iš anksto susitarus. Pvz. šaudymui sustabdyti švilpiama, tam tikra trimito melodija gali reikšti atakos pradžią, pavojų, susirinkimą ir t. t. Garsams gauti ir siųsti vartojama virpanti plokštelė, membrana.

Akustinis telegrafas žinioms siųsti vartoja dviejų tonų garsus: žemesnis tonas reiškia Morzės abėcėlės brūkšnelį, aukštesnis tašką (arba atvirkščiai). Aparatą sudaro du metaliniai trimitėliai. Garsą duoda suspaustos dujos, kurios guminiais vamzdeliais įeina į trimitėlius. Veikimo tolis pareina nuo oro, bet mažiausias tolis nepatogiausiose sąlygose ½ km. A. telegrafas vartojamas karo metu kautynėse, kai kitos ryšių priemonės neveikia.

Akušerė moteris, turinti specialų išsimokslinimą teikti pagalbą gimdyvėms.

Akušerija (pr. accoucher – gimdyti) mokslas, kuris nagrinėja neštumą, gimdymą ir pagimdžiusios moteries ir kūdikio būklę ir nustato jiems praktiškos pagalbos priemones.

Akutė Klaipėdos aps. ties Eketės dv. Čia senovėje buvusi žemaičių pilis.

Akva Vilniaus kr. upelis, Papiškio ež. (Vokės, Neries) ryt. intakas, 3,0 km ilgio; versmės Voiros miškuose, teka š. v. kryptimi pro Rūdnios ir Mikošiūnų k.

Akvafortas viena daugelio grafikos rūšių. Paišoma ant varinių arba cinko plokštelių, plonai padengtų vašku arba tam tikrais verniksais, kurių neima acidum nitricum. Išraižyti ant verniksų piešiniai išdeginami sakytąja rūgštmi. Tuo būdu piešinys atsiranda ant pačios plokštelės. Nuėmus verniksą, ištepus juoda spalva piešinio linijas plokštelėje, tam tikrais presais atspausdinama ant popieriaus, ir išeina švelnus, minkštas piešinys ir spausdinti jis galima daug sykių.

Akvamarinas (lot. aqua marina — jūrų vanduo) žalsva iki melsvos spalvos, permatoma berilo atmaina. Brangus akmuo.

Akvarėlė dažų milteliai, paruošti su gumiarabiku ir medum kietose plytelėse arba vamzdeliuose, vartojami atskiedžiant vandeniu. Popierių dengia visai plonai, kad paspalvintas popierius būtų iš po jos matomas.

Akvariumas stiklinė metaliniais, mediniais ar cementiniais rėmais dėžė, leidžianti stebėti žuvų gyvenimą beveik natūraliose sąlygose. Kad A. būtų panašus į gamtiško vandens dugną, prisodinama į jį vandeninių augalų, prikraunama uolų atlaužų, priberiama smėlio. Be estetinės, A. turi didelės moksliškos vertės. Ir mažo masto A. leidžia patirti naujo vandens tinkamumą kuriai naujai žuvų veislei, priveisiant jame jaunų žuvyčių ar joms maisto, smulkiosios vandeninės faunos: vėžiukų ir kt. A. stebime ne tik žuvis ar įvairius vandeninius gyvius, bet ir jų savitarpio santykius, kaip jie kovoja dėl būvio, maitinasi, dauginasi ir auga.

Specialiai A. pritaikytos dekoratyvinių veislių žuvytės: a u k s o žuvelės, Kinijos t e l e s k o p i n ė žuvis, m a k r o p o d a i.

Akvatinta Le Prince (1734—1781) išrado būdą, kuriuo duodamas tam tikras tonas baltoms akvafortų plokštumoms tarp linijų. Ši technika, A. praminta, sudėtinga ir įvairi. Pvz. tarplinijinės plokštumos padengiamos sausos druskos dulkėmis. Druska nuplaunama ir įmerkiama plokštelė į actą. Kur buvo druskos dulkelių, ten pasidaro mažos duobutės. Jos paspalvintos duoda tam tikrą toną. Tuo būdu akvafortas išeina spalvingesnis.

Akvavita, lot. aqua vitae, gyvybės vanduo, šiaip kartais ir Lietuvoje degtinę vadindavo.

Akvilėja miestas prie Adrijos jūros. Romos imperijos metu tvirtovė ir prekybos centras. 452 A. Atilos buvo išgriauta.

Akvilonas senovės romėnų šiaurės ir š. rytų vėjas.

Akvinietis ž. Tomas Akvinietis.

Akvitanija (Aquitania), pr. Guyenne, Galijos provincija (nuo Pirėnų iki Garonne upės, vėliau iki Loire upės). Senovėj A. gyveno iberai; jų palikuonys baskai ir gaskonai. VII — VIII a. A. valdė kone savarankiški hercogai. Karolis Didysis, sunaikinęs A. kunigaikštystę, pavertė A. karalyste (781) ir atidavė ją savo sūnui Liudvikui. IX a. gale A. vėl tapo kunigaikštyste.

Al 1) chemijos ženklas aliuminiui žymėti; 2) arba el arabų kalbos tikrinė dalelytė vyriškajai ir moteriškajai lyčiai pažymėti, po balsio rašomas: 'l, pvz. Abdu'l Asis (garbingojo vergas); galima ir Abdul Asis.

Ala (lot. sparnas) senovės romėnų kavalerijos vienetas, paprastai susidedąs iš 30 turmų po 30 raitininkų.

Ala Alabamos valstybės JAV sutrumpinimas.

Alabama, sutr. Ala, JAV valst. tarp Mississippi, Tennessee, Georgia ir Floridos. 132.847 km² su 3.06 mil. gyv. (1950), iškurių 35 % negrai. K l i m a t a s, išskyrus pajūrį ir plačius upių slėnius, sveikas, malonus. Sniegas iškrenta tik aukštumose. Drėgmenų iškrinta vidut. 1350 mm. Juodžemio dirvos tinka medvilnės kultūrai. Mineraliniai turtai: akmens anglis, geležies rūda, sidabras, auksas, varis, cinas, švinas, marmoras, grafitas, asbestas, talkas, druska, nafta. Rytinėje dalyje didžiausi pasaulyje baltojo marmoro ištekliai. Pramonės svarbiausias centras Birmingham ir apylinkės. Plieno ir geležies dirbiniai, cementas, medvilnės audiniai, trąšos, medvilnės sėklų alyva, medžio pramonė, popierius, celulozė, laivų statyba. Medvilnės užaugina per metus 800 000

balų. Augina kukurūzus, arašidus, avižas, kviečius, bulves, tabaką ir kt. Didžiausi mst.: sostinė Montgomery (106 000 gyv.; 1950), Birmingham (326.000), Mobile (130. 000). I s t o r i j a. Pirmas baltasis pasiekė A. 1540. 1687 lankėsi anglai verslininkai. 1702 pranc. Bienville įkūrė Mobile mst. 1813 atiteko JAV ir 1819 A. priimta kaip valstybė.

Alabandinas (iš Alabandos, M. Azijoj), mineralas mangano sulfidas, neskaidrus, juodai pilkas. MnS. = Mangano blendė.

Alabastras ž. Alebastras.

Alabathis senovinės žemaičių dievybės vardas, Lasickio pramanytas (De diis Samagitarum); jis laikė jį dievaičiu, kurio pagalbos šaukiasi linus minsiantieji.

Alachas ž. Allah.

Alachnovič Pranas (1883 III 9 Vilniuje — 1944 III 3 Vilniuje). Gudų dramaturgas. Mokėsi Vilniaus gimn., Krokuvos dramos mokykloje, Varšuvos muz. mok. 1910 — 1913 Galicijoje. 1913 grįžęs į Vilnių suimtas ir kalėjime parašė Na Antokoli, 1917 Butrim Niamina, 1922 Ptuška ščascia, 1922 Pan Ministar, 1944 Kruci, nia kruci-prydziecca pamiarci. 1926 bolševikų suviliotas išvyko į Minską ir dirbo Vitebsko teatro režisierium. Neva už šnipinėjimą Lenkijai kalintas Solovkuose. 1933 Lenkijos iškeistas į subolševikėjusį gudą kalbininką Taraškevičių. Tuomet parašė U kapciuroch GPU. II D. karo metu Vilniuje leido Bielaruski Holos ir skelbė atsiminimus apie bolševikų okupaciją Vilniuje 1940 — 1941. Bolševikų agento nušautas savo bute.

Alacoque Margarita Marija (1647 — 1690) prancūzų selezietė, Jėzaus Širdies garbinimo pradėtoja ir išplatintoja, 1920 paskelbta šventąja; šventė XII 17.

Ala – Dag š. r. Persijos kalnynas ligi 3 000 m aukščio.

Aladau Mikalojus (g. 1890) gudų kompozitorius. Su kitais kompozitoriais harmonizavo Bielaruskija narodnija piesni 1928, 1949 Gudų kompozitorių sąjungos pirmininkas.

Alagoas rytinės Brazilijos pajūrio valstybė; 28.571 km² ir apie 1.175.000 gyventojų (1950). Auginama cukraus nendrės, tabakas, kukurūzai, manioka, ryžiai, medvilnė. Administracinis centras Maceio.

Alajai vidurio Azijos kalnai, Tian–Šano kalnyno pietinė–vak. šaka. Viršūnės 6000 — 7100 m aukščio.

Alain Emiles (g. 1868) prancūzų filosofas pozityvistas ir pacifistas. Išsp.: Les propos d'Alain 1920, Propos sur religion 1938, Politique 1951.

Alais p. Prancūzijos mst., apie 45.000 gyv. (1950). Geležies pramonė. Religinių kovų laikais buvo evangelikų reformatų centras.

Ala-Kul Turkestano ež. 2300 km² paviršiaus ploto.

Alaleona Domenico (1881 — 1928) italų kompozitorius ir muzikologas. Parašė 2 v. operą Mirrą, 6 rinkinius solo dainų su fortep. pritarimu Albe, Melodie Pascoliane (18 dainų), fortepioninės ir orkestrinės muzikos. Būdingesni A. orkestriniai kūriniai Canzoni italiane ir Laudi italiane. A. yra moderninės italų muzikos atstovas. Kaip muzikos teoretikas parašė eilę mokslinių studijų, pvz. Nauji horizontai muzikos technikoje, Modernioji harmonija ir kt.

Alalija negalėjimas ištarti artikuliuotų garsų, viena afazijos formų, pareinanti nuo išviršinių kalbos organų trūkumų ar nervų sutrikimų, betgi, nors sunkiai, pagydoma.

Alalitas mineralas iš piroksenų, tas pats musitas.

Alameda Kalifornijos (JAV) San Francisko priemiestis; 64.300 gyv. (1950).

Alamogordo N. Meksikos (JAV) mst., 6800 gyv. (1950). Atominių ginklų ir raketų bandomųjų plotų centras.

Alanai iranėnų tauta, kuri apie I a. gyveno p. Rusijoj ir Kaukazo šiaurėj, plėšė Armeniją ir Maž. Aziją. Dalis A. buvo (a. 370 Kr. g.) hunų pavergta, įsikūrė pagaliau Panonijoje. Iš čia 406 A., drauge su svevais ir vandalais, įsibrovė į Galiją, 409 į Ispaniją. Šių A. dalis tarnavo Heiseriko kariuomenėj. Daugumas A. savo tėvynės nepaliko. Iš jų kilęs istorikas Jornandes. Jie buvo mongolų sumušti (XI a.), iš dalies išvyti į Vengriją (Panoniją), iš dalies iki šiol tebegyvena Kaukaze (osetinai).

Alandų salos Suomijai priklausąs Baltijos salynas pakeliui į Botnijos įlanką, svarbioje strateginėje vietoje, nes kontroliuoja vandens kelius į Stockholmą, Taliną ir Helsinkį. Iš viso apie 300 salų. Bendras plotas 1442 km², 21 000 gyv. (1952), daugumas švedų. Didžiausia sala Aland 475 km². Gyventojai verčiasi laivyba ir žvejyba. Ligi 1809 priklausė Švedijai, 1809 — 1918 Rusijai, 1919 gyventojai plebiscitu pareiškė norą būti prijungti prie Švedijos. Tautų Sąjungos sprendimu 1921 VI 24 A. atiteko Suomijai su sąlyga, kad bus garantuota autonomija, išlaikytas karinis neutralitetas ir demilitarizavimas, kuris buvo pakartotinai pažadėtas 1940 ir 1947 sutartimis tarp Suomijos ir Sovietų Rusijos.

Alanga Tauragės aps. ir vl. upelis. Jūros deš. intakas, 4,3 km ilgio. Versmės Plynojo pelkėje, žiotys ties Alangos k.

Alaninas organinė amino propinoninė rūgštis $CH_3–CH(NH_2)COOH$, svarbus daugumo baltymų skilimo produktas.

Alantas Vytautas (g. 1902 VI 18 Sidabrave, Naujamiesčio vl.), rašytojas, beletristas ir dramaturgas, publicistas. 1921 baigė Šiaulių gimn., 1923 — 1924 lankė VDU hum. fak., 1925 — 1929 studijavo ir baigė Montpellier univ. Prancūzijoj. 1930—1934 Eltos redaktorius, 1934—1939 Lietuvos Aido vyr. red., 1941 — 1944 Vilniaus Miesto Teatro direktorius. 1944—1949 tremty Vokietijoj, paskiau Detroite, Mich. (JAV). Išsp. A. novelių rinkiniai: Artisto širdis 1931, Tarp penkių ir septynių 1934, Ant siūbuojančios žemės 1946, romanas Pragaro pošvaistės 1951; dramos veikalai: Buhalterijos klaida 1947 (E. Skujenieko išversta į latvių kalbą), Aukštadvaris 1947. Vaidinti, nors neišspausdinti, A. draminiai kūriniai: Užtvanka 1932 ir Gaisras Lietuvoje 1933 Valst. Teatre Kaune, Gyvenimas iš naujo 1942 Vilniaus Miesto Teatre, Ragučio šaltinėlis 1951 Detroite, Mich. 1939 išleistas A. straipsnių rinkinys Žygiuojanti Tauta, 1953 jis suredagavo Antano Vanagaičio monografiją. Stambiausiame A. prozos veikale Pragaro Prošvaistėse jo veikėjai ieško dvasinės atramos senovės lietuvių tikėjime. A. prozos ir dramų stilius realistinis.

V. Alantas

Alantas 1) Kretingos aps. upė, Minijos kair. intakas, 30,8 km ilgio. Versmės Mižuikų k. Kulių vl. 2) (lat. Alande). Kuržemės upė, Liepojos ež. š. r. intakas, 19 km ilgio.

Alanus ab Insulis (Alain de Lille, arba van Ryssel) (apie 1120 — 1202) scholastikos filosofas, teologas ir poetas, atpalaidavęs teologinę spekuliaciją nuo Platono ir pradėjęs derinti su Aristoteliu. Veikalai: Regulae (arba Maximae) theologiae, Distinctiones dictionum theologicalium, Anticlaudianus ir kt. — išleisti de Vischo 1653; Migne leidime Patr. Lat. 210 tomas.

Alapaevsk Sov. Rusijos mst. Uralo kalnuose; 30 000 gyv. (1935). Vario, plieno, asbesto, geležies dirbinių pramonė.

Alarcon y Ariza Petras Antanas (1833–1891) ispanų diplomatas ir rašytojas. 1875 akad. narys. Išsp.: El sombrero de tres picos 1874, El capitan Veneno 1881 ir kt. Rinktiniai raštai 14 t. 1878—1891.

Alarcon y Mendoza Juan Ruiz (1581—1639) ispanų dramaturgas. Gimęs Meksikoj, 1600 atvyko į Ispaniją, paskum vėl Meksikoj, nuo 1614 Ispanijoj. Dvidešimtyje dramos veikalų palietė visus to laiko dramų tipus. Žymiausia — La verdad sospechosa.

Alarichas 1) (m. 410) visigotų konungas. Pirma kovojo su rytų imperija ir plėšė Trakiją, Makedoniją, Graikiją, net Peloponesą, 399 tapo Illirykumo "magister militum". 401 įsibrovė į Italiją, kur buvo sumuštas (401, 402 ir 403). Vėl įsiveržė 408 ir neilgam nukariavo Romos miestą.

2) A. II, visigotų konungas (484—507), savo valdiniams romėnams išleido įstatymų kodeksą (Breviarium Alaricianum). Žuvo mūšyje su Chlodovechu.

Alarodai pietvakarių Azijos žmonių rasė: pasižymi trumpa galva, ilga siaura (dažniausiai kumpa) nosimi; juodaplaukiai, pilksvos odos; daugelis jų susimaišė su arabų ir mongolų rasėmis. Žymiausi A. šiandien yra persai ir armėnai.

Alas y Urena Leopoldas (1852—1901) ispanų kritikas, natūralizmo šalininkas. Kritikos raštų rinkiniai: Solos 1881, Paliques 1893, romanas Regenta 1884. A. y U. slapyvarlis Clarin.

Alastor (gr.) graikų tragikų, ypač Aischilo, kerštо dvasia.

Ala-Šan vid. Azijos kalnagūbrio Nanšan, Čilien šan, šiaurinė dalis iki 3000 m aukščio.

Ala-tau (Kirgizų k.—margi kalnai) vid. Azijos kalnai Turkestane ir p. Sibire. Viršūnės ligi 5000 m aukščio.

Alaukstas (lat. Alauksts) Vidzemės ež. Latvijoje. Vecpiebalgos vl., Uogrės (Dauguvos) baseine; klaidingai manoma, kad iš jo išteka Gauja.

Alaus darykla ž. Bravoras.

Alauša Utenos aps. Užpalių vl. upė, Šventosios (Neries) kair. int., 7,6 km ilgio. Išteka iš Alaušo ež.

Alaušas ež. 1) Utenos aps. Užpalių ir Daugailių vl., prie Sudeikių mst. (geogr. plat. 55°37', ilg. 25°42'), 6,0 km ligio, 2,5 km pločio. Paviršiaus plotas 1054 ha, didž. gilumas 42 m, perimetras 19,2 km, paviršiaus altitudė 140,2 aukščiau jūros. Išteka š. Alauša (Šventosios, Neries). 2) Rokiškio aps. Svėdasų vl. ežerėlis, palei Svėdasų mst.; plotas 0,4 km², altitudė 140,3 m aukščiau jūros (Vaižganto Pragiedrulių legenda apie Alaušo varpą); 3) Ukmergės aps. Balninkų vl. ež., Plaštakės (Siesarties, Šventosios, Neries) baseine; 3,6 km ilgio, iki 1,5 km pločio, 2,5 km² ploto, paviršius 116,9 m aukščiau jūros; baseino plotas 25 km²; krantuose Balninkų mst.; krantai sausi ir aukšti, iki 8 m; 4) Utenos aps. Užpalių vl. ež. 12,4 ha.

Alavas senas lietuvių skolinys iš lenkiško „olow". Jo vietoje mūsų chemikai vartoja skolinį iš vok. kalbos — Cinas.

Alavė Žiemgalės, Latvijoje, Dobelės aps. upė, Berzės (Lielupės) deš. intakas, 26,5 km ilgio.

Alavijas (Aloe Arborescens L.) Liliaceae šeimos P. Afrikos augalas. Augalai

storais sultingais lapais. A. yra 250 rūšių, tinka kambariuose auginti. Dauginti galima sėklomis ir augliais. Lapus vartoja naminiams vaistams, vidurių laisvinimui, žaizdoms, nudegimams ir kt. gydyti.

Alazonai tautelė, keletą amžių pr. Kr. gyvenusi dabartinėj v. Ukrainoj, tarp Bugo, Dniestro ir Pruto; spėjama juos buvus artimus turkams.

Alba (lot.) liturginiai baltieji drabužiai, katalikų kunigų dėvimi po arnotu.

Alba ties Nesvyžiumi, XVIII a. Radvilų nuosavybė, kur išgarsėjęs avantiūristas Karolis Radvila turėjo savo rezidenciją ir laikė naminę armiją, „albaniečiais" pramintą.

Alba Fernando Alvarez de Toledo, el duque (herzogas) de Alba (1507—1582) ispanų karo vadas ir politikas; 1567 Pilypas II siuntė jį olandų sumalšinti ir valdyti, kur A. stengėsi sustiprinti absoliutinę Pilypo valdžią ir žiauriai persekiojo protestantus. 1572 grįžo į Ispaniją, 1580 nukariavo Pilypui Portugaliją.

Albacete 1) Ispanijos provincija p. r. Kastilijoje; 14.863 km² ir 400.000 gyv. (1950). Retai gyvenama, augina avis. 2) A. provin. miestas; 72.000 gyv. (1952).

Alba — Julia Rumunijos miestas, 13.000 gyv. Katedra XV a. statyta; Bathyany biblioteka.

Alba Longa seniausias lotynų miestas; pagal mitologinę tradiciją, įkurtas Askanijaus, Enėjo sūnaus.

Albany 1) Kanados upė, 412 km ilgio.

2) JAV mst.; New Yorko valst. administracinis centras, kair. Hudsono upės krante; 134.000 gyv. (1950). Lietuvių apie 400; šv. Jurgio parapija. Universiteto astronominė observatorija; žemės ūkio mašinų, drabužių, baldų, muzikos instrumentų ir kt. pramonė. A. išaugo iš olandų 1614 įkurto Oranjes forto. 1664 atiteko anglams; 1686 gavo miesto teises. 1754 čia įvyko anglų kolonijų kongresas.

3) JAV Georgijos valst. mst.; 31.000 gyv. (1950).

4) Filipinų respublikos mst. Luzono saloje; 67.000 gyv. ((1950).

Albanija (Škiprija) v. Balkanų valst. tarp Graikijos ir Jugoslavijos; 28.738 km² ir 1.150.000 gyv. (1950); beveik visas jos paviršius aukšti, raukšlėti, sunkiai pereinami kalkakmenių kalnai. Klimatas pasižymi lengva žiema ir karšta vasara. Žemė nederlinga ir blogai dirbama. Albanai yra atskiras ide. šeimos narys. Jų kalbai turėjo daug įtakos romėnai, graikai, turkai ir slavai. Daugiausia verčiasi avių auginimu. Daugumą miestiečių sudaro graikai ir slavai. Beveik vienintelis jų maistas yra pienas ir kukurūzai. Išmėtytos pakalnėse sodybos aptvertos ir panašios į pilis. Dabar albanai pasidaliję į dvi pagrindines dalis: gegai ir toskai, kuriuos skiria Škumbi griovys. Jų savitarpio nesutikimus dar labiau paaiškina religinis susikaldymas. 66% mahom., 21% pravosl. ir 12% kat. Sostinė Tirana (35.000 gyv.), o seniau buvo Duracco 4500 gyv. Didžiausi miestai: Koritza, Skutari, uostas Valona ir Elbasan. Albanai save vadina škipetari.

Istorija. Romėnų imperijos laikais A. sudarė provincija Illyricum, kuri iki 1204 priklausė Bizantijai, nors X — XI a. jos dalį nukariavo slavai. XIII a. A. vieš-patavo ir kovojo tarp savęs Neapolio Anžujiečiai (Anjous), vadinę save A. karaliais, daugelis smulkių albanų kunigaikščių, Epiro despotai, venecijiečiai ir serbų karalius Steponas Dušanas. Daug albanų XIV a. emigravo į Italiją, o XV a. visą kraštą nukariavo turkai. 1443 A. nepriklausomybę trumpam laikui atkariavo Jurgis Kastriotas (m. 1468). Daugumas gyventojų priėmė mahometonų tikėjimą. 1878 iškilo albanų sąjunga, kuri iš dalies sujungė daugelio pašų valdomus albanus ir žadino jų tautybės sąmonę. Albanai ėmė ginti savo teritoriją, ir 1912 Ismail Kemal Bei paskelbė A. nepriklausoma. 1913 paskelbtas tarptautinis A. statutas. 1914 A. valdovu tapo princas Wilhelmas Wied, bet tais pačiais metais turėjo atsižadėti sosto. Prasidėjus anarchijai, Italija okupavo Valoną, Graikija š. Epirą, Juodkalnija šiaurinę A. Daug kentėjo kraštas ir D. karo metu. 1918 visą A. užėmė Italija, tačiau 1919 VIII 2 turėjo apleisti, ir 1920 A. pasidarė Tautų Sąjungos narys. 1922 diktatoriaus valdžią paėmė į savo rankas Ahmed Zogu, kuris pripažino 1926 ir 1927 Italijos protektoratą ir pasiskelbė karalium. 1939 Italija okupavo A. ir įjungė į vad. Italijos imperiją. 1940 Italija pradėjo iš A. teritorijos nesėkmingą karą su Graikija. 1940 A. marionetinė vyriausybė paskelbė karą vakarų sąjungininkams, bet krašto gyventojai kovojo su okupantais. 1944 A. išsikėlė sąjungininkų kariuomenė. Plk. E. Hoxhos vadovaujami partizanai pagrobė valdžią A., paskelbė A. respublika, o ilgainiui įst. ir komunistinę santvarką.

F. Shewill History of the Balkan Peninsula 1922; *G. Stadtmueller* Geschichte Suedosteuropas 1950.

Albanų kalba vartojama dabartinėj Albanijoje ir vak. Makedonijoje. Jos tarmės yra XV ir XVI a. — 1462 krikšto formula, 1555 rankraštinis biblijos vertimas ir 1635 Romoje spausdintas Dictionarium latinoepiroticum su albaniška prakalba.

mato ir gražių vietovaizdžių A. K. vad. mines Hipparcho teorijas.

Šiandieninėj albanų kalboj yra labai daug graikiškų, lotyniškų, turkiškų, vengriškų ir rumuniškų skolinių. Tikrų albaniškų žodžių skaičius yra visai mažas: net

ir tų žodžių linksniuojamos formos yra svetimos įtakos paliestos. Tačiau, ištyrus senuosius kalbos duomenis, ypač vietovardžius ir tarmes, pasirodė, kad albanų kalbos pagrindas yra indoeuropietiškas, priklausąs sateminei indoeuropiečių kalbų grupei ir nemaža bendra turįs su ilirų bei trakų kalbomis.

N. Jokl Albanisch (Geschichte der indogerm. Sprachwissenschaft) 1917; *M. Ebert* Reallexikon der Vorgeschichte I 84—93; *G. Pekmezi* Grammatik der alban. Sprache 1908.

Albanų kalnai vidurio Italijos vulkaningas kalnynas. Iš jų pašlaitėse užaugusių vynuogių gaminamas plačiai ir seniai žinomas albaniškasis vynas. Dėl sveiko klimato ir gražių vietovaizdžių A. K. vad. Romos sanatorija.

Albanų literatūra. Seniausias albanų rašto paminklas yra vysk. Durres 1462 laiško fragmentas. XV a. vienuoliai pranciškonai gavo sultono leidimą spausdinti religinio turinio knygas. Vykdomas turkų sultonų spaudos draudimas truko daugiau negu 400 metų, ir knygos ligi nepriklausomybės (1912) buvo spausd. svetur ir slapta gabenamos į A. Pirmoji albanų spausdinta knyga Francesco Blanco Dizionario Latino-Epizota 1635. 1685 išsp. Budos di Petrabiancos katekizmas. XIX a. išversta NT ir išleista eilė tautosakos rinkinių. Girolama de Rada (1813—1903) išsp. tautos didvyrio Skanderbego biografiją. 1887 parašytas A. tautos himnas Moj Shqypni (Mano Albanija). A. labiausiai iškilo drama. Atžymėtini Mihal Grameno, Kristo Flog, Etehem Haxhiademi. Nepriklausomoj A. išaugo proza ir poezija (Alexander S. Drenova, Ali Asllani, Foqion Postoli, Milto Sotir Gurra, Lasgush Poradeci ir kt.). Didelį literatūrinį įnašą padarė A. gyvenę užsieniuose, ypač JAV. Faik Kunitza (1875 – 1942) leido laikraščius, pvz. Dielli (Saulė) albanų emigrantų centre Bostone; Fan S. Noli (g. 1881) išleido dramų, biografijų, muzikos veikalų ir davė pasaulinės literatūros vertimų.

Al Batam arabų astronomas, apie 879 patikrinęs ir žymiai ištobulinęs astronomines Hipparcho teorijas.

Albatrosas (Diomedea) paukščių gentis, ilgasparnių (Longipennes) būrio audrapaukščių (Procellaridae) šeimos. Sparnai ilgi, siauri, jų tarpugalis apie 4 m; nepaprastai geri lakūnai, dažnai seka laivus, pagrobdami išmestus maisto likučius. Gyvena pietų pusrutulio jūrose, peri didžiausiomis kolonijomis; žinoma 11 rūšių.

Albats Hermanis (g.1879 VII 24) latvių politikas ir 1921–1940 Latvijos univ. tarptautinės teisės doc., Latvijos užsienio reikalų ministerijoje dirbo 1919—1940. Rašė kritiškas literatūros apžvalgas žurnale Jauna Raža ir eilėraščius slap. Helgi. 1909—1918 Ruskie Vedomosti bendr. ir redakcijos narys. 1927 išleido Latvijos sutarčių rinkinį prancūzų kalba. 1941 deportuotas į Sibirą.

Albavičius Ignas (g. 1890 VII 29 Lazdijuose). Baigė pradžios mok. Lazdijuose, gimnaziją Novorosijske, kun. seminariją Seinuose (1907—1912), Gregorianum univ. Romoje (1912—1914) filosofijos lic. laipsniu. 1914 vikaras Šv. Jurgio par. Chicagoje, 1918 klebonas Dievo Apvaizdos par. ir 1940 Šv. Antano par. Cicero, Ill. Nuo 1920 L. K. Federacijoje ėjęs pirmininko, iždininko ir vicepirmininko pareigas, nuo 1942 ALT narys, vienas BALF organizatorių. Katalikų Spaudos Draugijos, leidžiančios Draugą, pirmininkas. Pastatė Dievo Apvaizdos bažnyčią Chicagoj 1927, o Cicero, Ill., parapijoje mokyklą.

Kun. Ignas Albavičius

Albedinskij Petras (1826—1883) generolas, 1874 VII 22 — 1880 V 18 buvo Vilniaus generolu gubernatorium.

Albedo fizinio kūno paviršiaus šviesumas matuojamas atspindinčios šviesos procentais visos į paviršių krintančios šviesos. A. priklauso nuo fizinių savybių ir turi reikšmės astronomijoje. Mėnulio A. yra 7%, t. y. mėnulis atspindi 7% į jį krintančios saulės šviesos.

Al Bekri (m. 1094) arabų geografas, parašė Mugam ma stagama, geografinį senų arabų poetų minimų vietovių žodyną ir Al masalik val mamalik, visam pasauliui pažinti vadovą.

Albeniz Izaokas (1860—1909) ispanų kompozitorius ir pianistas, impresionistinės krypties. Savo kūryboj, naudodamasis šiandieninės technikos priemonėmis, stipriai pareiškęs ispanų tautiškumą — mo-

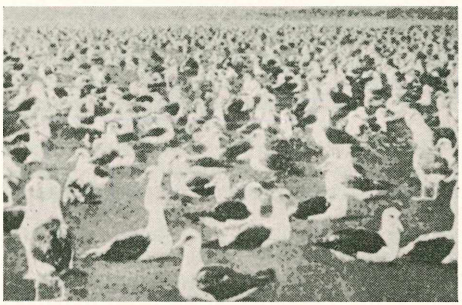

Albatrosai

tyvais, ritmais ir liaudies „hispa". Parašė per 200 fortepionui veikalų, koncertų, sonatų ir kt., operas Pepita Jiminez, Henry Clifford, trilogiją King Arthur, oratoriją Cristo, suitas Catalonia, Iberia ir kt. Turėdamas 11—15 metų jau koncertavo Š. ir P. Amerikoje.

Albergati Mikalojus (1375—1443) kartūzų vienuolis, palaimintasis (šventė III 3), kardinolas (nuo 1426), Bolonijos vyskupas (1417—1443), popiežiaus pasiuntinys užsieniuose, Baselio ir Ferraros susirinkimuose bažnyčių vienybės rėmėjas.

Alberi Eugenijus (1807—1878) italų istorikas, patriotas, kovojęs už Italijos jungtinę valstybę. Išleido Relazioni degli ambasciatori veneti nel secolo XVI, 15 t. 1839—1863 ir Galileo veikalus.

Albericus XIII a. vokiečių kronikininkas, tarp kitko pateikęs žinių apie popiežiaus legato Vilhelmo iš Sabinos misijų keliones po Pabaltijo kraštus ir apie jo išverstą „in illam barbaram linguam" Donato gramatiką, tačiau nėra žinios, ar tas vertimas buvęs atliktas prūsų, lietuvių ar lyvių kalba. Linkstama laikyti, kad prūsų.

G. A. Donner Kardinal Wilhelm von Sabina 1929.

Albert Eugen d' (1864—1932 Rygoje) vokiečių kompozitorius, dirigentas, koncertinis smuikininkas. Sukūrė nemaža instrumentinės muzikos, keletą simfoniniu uvertiūrų ir apie 20 operų. Plačiai žinoma jo op. Pakalnė (Tiefland), pastatyta ir Lietuvos valst. teatre. Kaune valst. operoj buvo vaidinamas ir kitas jo op. veikalas — Mirusios Akys.

Alberta (sutr. Alta) Kanados p.v. provincija; 661.200 km² ir 895.000 gyv. (1950); vakarinė dalis kalnuota ir miškinga. Rytinė — lygumų prerijos su kviečių dirvomis ir ganyklomis. Dideli ištekliai naftos, akmens anglies, dujų. Naujausių (1952) tyrinėjimų duomenimis A. naftos ištekliai yra didžiausi pasaulyje: apie 200.000 mil. tonų. Vyrauja žemės ūkis. A. turi apie 14% viso pasaulio akmens anglių išteklių. Per metus jų iškasama apie 23 mil. t. Didžiausi miestai: Edmonton (sostinė) 173.000 gyv. (1950), Calgary 140.000 gyv. Vakarų dalies kalnuose yra dideli Jaspero ir Banffo tautiniai gamtos apsaugos parkai, šiaurinėje dalyje Wood Buffalo parkas. Svarbiausioji upė Atabaska, Vergų upės intakas.

Albertas 1) A. I (1848—1922) Monako kunigaikštis. Mokslininkas okeanografas, Monako okeanografijos muzėjaus steigėjas.

2) A. I (1875—1934) belgų karalius. Soste nuo 1909, kaip savo dėdės Leopoldo II įpėdinis. 1914 jis pasipriešino vokiečių įsibrovimui į Belgiją ir aktyviai dalyvavo I Pasauliniame kare.

3) A. Saksų Coburg Gothos princas (1819—1861) Anglijos karalienės Viktorijos vyras, vedęs ją 1840.

Albertas Didysis (Albertus Magnus) (1193—1280) šventasis (XI 15), dominikonas, universaliausias vid. amžių protas, vad. doctor universalis. Filosofijoje ypatingai atkreipė savo amžiaus dėmesį į Aristotelį, bet lygiai pažinojo ir neoplatonikus, žydų bei arabų filosofus, bažnyčios tėvus. Jis paruošė kelią savo mokiniui Tomui Akviniečiui sukurti krikščioniškosios filosofijos sistemą. Teologijoje reikšmingas savo įnašu į Trejybės mokslą ir marijologiją. Jo įtaka vėliau siekė vokiečių neoplatonikus ir mistikus. Gamtos mokslą jis praturtino savo stebėjimais ir ypač gyvosios gamtos aprašymais, kuriems medžiagos ėmė net iš Pabaltijo kraštų (Livonijos). Svarbiausi veikalai: Summa de creaturis, komentarai beveik visiems Aristotelio raštams, De causis, De intellectu et intellig., Summa Theologiae. Opera omnia, 38 t., išl. Borgnet 1890—1899.

Alberti Leonas Batistas (1404—1472) architektas florentietis. Universalus mokslininkas, estetas. Dirbo visose meno šakose, daugiausia architektūroje. Jo projektuoti yra Ruccellai rūmai Florencijoj, šv. Pranciškaus bažnyčia Rimini, šv. Andriaus ir šv. Sebastijono bažn. Mantujoj. Yra parašęs traktatų apie architektūrą, tapybą. Be to, rašė komedijų ir satyrų.

Albertina 1) biblioteka ir paveikslų rinkinys Vienoje, pavadintas nuo įsteigėjo kunigaikščio Alberto - Kazimiero vardo. Įk. XVIII a.; turi daug paveikslų žymiausių tapytojų (Rafaelio, Rubenso, Duerero ir kt.); 1944—1945 karo metu per oro puolimus buvo visiškai sugriauta; 2) lotyniškas Karaliaučiaus universiteto pavadinimas nuo įsteigėjo hercogo Albrechto vardo.

Albertinelli Mariotas (1474—1515) Florencijos tapytojas, Cosimo Rosselli mokinys ir Era Bartolommeo draugas ir bendradarbis. Lietuvoje tarp daugelio bažnytinių paveikslų kopijų pasitaiko jo Aplankymas (Dvi moterys sveikinasi po arka).

Alberto ež., r. Afrikoj, tektoniškos kilmės. 617 m aukščiau jūros, ploto 5335 km². Atrado ji 1864 Bakeris. Į ežerą įteka upės: Semliki iš Eduardo ež. ir Kivira iš Viktorijos ež. Ežerą siaučia aukšti, statūs krantai, nuo kurių smarkiai teka upeliai, sudarydami kriokliu; jų daug vak. krante, kur randama karštų šaltinių.

Albertrandy 1) Antanas (a. 1760-1795) Jono A. brolis, italų kilmės, menininkas, karaliaus Stanislovo Augusto rūmų tapytojas. A. dažniausiai piešė šventųjų paveikslus kat. bažnyčioms Lenkijoje ir portretus. 1790 išl. poemą Wiersz o malarstwie ir prie jos priedą — trumpą

žmogaus anatomijos vadovėlį, pritaikytą tapytojų ir skulptorių reikalams ir Stanislovo Augusto projektuojamos meno mokyklos mokiniams.

2) J o n a s (1731—1808) XVIII a. Lenkijos numizmatas, archeologas ir istorikas. Mokytojavo jėzuitų mokyklose Pultuske, Nesvyžiuje ir Vilniuje. Tvarkė karaliaus Stanislovo Augusto biblioteką. Kad papildytų spragas, liečiančias Lietuvos ir Lenkijos istoriją, karalius nusiuntė į Italiją peržiūrėti tenykščių archyvų ir parinkti medžiagos krašto istorijai. Po 3 metų (1782—1785) sugrįžo ir atsivežė 110 t. įvairių išrašų. 1789 A. dirbo Stockholmo ir Uppsalos bibliotekose. 1796 popiežius paskyrė jį Zenopolio vyskupu. 1800 buvo susikūrusios Varšuvoje Mokslo Bičiulių Draugijos steigėjas ir pirmasis pirmininkas. Didesnė dalis jo surinktos medžiagos liko rankraščiuose. 14 rankraščių tomų 1810 pateko į Vilniaus univ. Veikalai, atspausdinti pasiremiant A. medžiaga: Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego 1823, Panowanie Kazimierza. Jana Alberta i Aleksandra Jagiellonczyka 1826-1827, Dwadziescie szesc lat panowania Wladyslawa Jagielly 1845, Relacye nuncyuszow apostolskich i innych osob o Polsce od roku 1548 do 1690, 1864.

Albi p. Prancūzijos miestas, 35.000 gyv. Vidur. amžiais čia buvo albigiečių centras. Dabar jų išlikę a. 5000. Netoli yra Carmaux akmens anglies kasyklos. A. katedra statyta 1282—1379 — prancūzų gotikos paminklas.

Albigiečiai vidur. amžių sektų konglomeratas, gavęs tą vardą nuo Albi miesto, kuriame sekta atsirado ir beveik visą laiką turėjo vyriausią savo būstinę. Kitaip buvo jie vad. katarais (grynaisiais). XII a. jie buvo paplitę po visą Europą. A. — katarų mokslo filosofinė dalis yra grindžiama atsakymu į klausimą, iš kur yra bloga pasaulyje. Jų manymu, gerasis Dievas bloga sukurti nei jo į pasaulį leisti negalėjęs. Bloga sukūrusi piktoji dvasia, velnias. Tuo būdu jų pasaulėžiūra grindžiama iki tol vakariečiams visai svetimu dualizmo principu. Šiuo mokslu buvo tvarkomas ir visas tų sektų šalininkų gyvenimas, priešingas krikščioniškai to meto sistemai ir tvarkai, priešingas taip pat įsigalėjusiai tada valstybės, visuomenės ir šeimos santvarkai. Savo susitvarkymu pamėgdžiodami bažnyčios ierarchiją ir praktikuodami griežtą askezę, jie darė didelę įtaką liaudžiai, kurios supasaulėję to meto dvasininkai buvo netekę. Nepavykus visiems mėginimams sutrukdyti tos sektos plitimo, popiežius Inocentas III 1208 paskelbė A. kryžiaus karą. Vyriausiam šio kryžiaus karo vadui Simanui Montfortiečiui religiniu karo motyvus pakeitus savo politinės galios išplėtimo tikslais, karas nesibaigė 1213 laimėjimu prie Mureto, bet užtruko ligi 1229. Gaultinai ši sekta buvo išnaikinta inkvizicijos priemonėmis.

A. Luchaire Innocent III La croisade des Albigois 3 leid. 1911; *Steven Runciman* The Medieval Manichee 1947.

Albinas (lot.) mineralas, apafilito baltoji atmaina.

Albinas Jurgis (m.1570) Vilniaus katedros kantorius, vėliau sufraganas ir Metonos titulinis vyskupas, buvo įtariamas noru įkurti tautišką bažnyčią. Išsp. Krokuvoje keletą teologinių veikalų, kurie, jam mirus, kartu su jo biblioteka buvo deginami viešai Vilniaus rinkoje, vyskupui Radvilai įsakius. Žymiausiąją jo bibliotekos dalį Vilniaus kapitula dovanojo naujai įkurtai Vilniuje jėzuitų akademijai.

J. Kurczewski Kosciol zamkowy 1908.

Albinizmas paveldima gyvų organizmų savybė, dėl kurios neišsivysto pigmentas (spalva). Albinas augalas neturi pigmento — chlorofilo, todėl negali asimiliuoti; rezultatas — daigelis žūsta. A. turįs žmogus ar gyvulys yra baltos odos, baltų plaukų, raudonos akių rainelės (nes, dėl pigmento trūkumo, matyti kraujo indai).

Albionas legendinis, senasis Anglijos pavadinimas, kartais ir dabar jai taikomas.

Albis senovėje Elbės upės pavadinimas.

Albitas mineralas; plagioklazo variacija; dažnai randamas dolomite.

Albitinos dėsnis dvynučių kristalų suaugimo dėsnis, kada plagioklazas suauga išilgine kristalo plokštuma.

Alboinas (m. 572) longobardų karalius, nukariavo didelę dalį Italijos (568).

Albrecht Gerhard (g. 1889) vokiečių ekonomistas. Išsp.: Vom Klassenkampf zum sozialen Frieden 1932, Deutsche Bauertum im Zeitalter d. Kapitalismus 1926 ir kt.

Albrechtas 1) A l b e r t a s (m.1229 I 17) 1189 Bremeno kapitulos narys, 1198 Ikskiulio (Latvijoje) vyskupas, 1199 Gotlando saloje skelbė kryžiaus karą lyviams, iš ten tuo pačiu tikslu keliauja į Daniją ir Vokietiją; 1200 lyvių puolamas, Baltijos jūra keliavo prie Dauguvos į Ikskiulį. Vėliau lyvių įkaitus nugabeno į Vokietiją. 1201 prie Dauguvos įkūrė Rygos pilį ir miestą. Norėdamas atsiremti karo pajėga, pradėjo dalyti kryžiaus karo dalyviams žemes Latvijoje, o 1202—1204 įkūrė templierių—kalavininkų ordiną Latvijai laikyti. Jų padedamas, pavergė lyvius, dalį latvių, kariavo su lietuviais, estais ir rusais. Pagalbai prieš estus pasišaukė danų kanalių Valdemarą II, kuris įk. Revalį ir su kuriuo prasidėjo varžytynės dėl estų valdymo; tai privedė prie karo su danais ir jų išvijimo iš Estijos.

2) A. (1490—1568) markgrafo Fridricho sūnus. Paskutinis kryžiuočių ordino magistras ir pirmasis Prūsijos hercogas. 1511 riteriai, išrinkę A. magistru, tikėjo, kad A. giminystė su Lenkijos karalium ir L. D. K. Žigimantu (jis buvo gimęs iš Žigimanto sesers Sofijos) pagelbės atpalaiduoti ordiną nuo priklausomumo Lenkijai. Pagal 1517 sutartį su Maskva, kuria Maskva buvo pažadėjusi remti A. ne tik pinigais, bet ir karo pajėgomis, A. tikėjosi gauti efektyvią pagalbą prieš Lietuvą. Būdamas Žigimanto Augusto vyresnysis pusbrolis, jis nesėkmingai bandė pasidaryti Lietuvos regentu tuo laiku, kada dar mažametis Žigimantas Augustas apėmė Lietuvos valdymą. Tuo būdu A. tikėjosi ilgainiui tapti ir Lietuvos D. Kunigaikščiu. Derybos, pradėtos tarp ordino ir Lenkijos, baigėsi 1519 karu, kurį A. pralaimėjo. 1521 A. pasirašė Torune paliaubų sutartį, gegužės 8 d. Krokuvoje taikos sutartį, pagal kurią Prūsija liko A. šeimos paveldima hercogystė ir Lenkijos—Lietuvos valstybės vasalu. Tais pačiais metais formaliai sekuliarizavo kryžiuočių ordiną ir, virtęs Prūsijos hercogu, pripažino Liuterio mokslą. Protestantizmui platinti stengėsi sutraukti į Prūsiją visus žymesnius Liuterio šalininkus. Palaikė reformaciją Lietuvoje ir Lenkijoje ir davė prieglaudą tremiamiems iš ten reformacijos šalininkams; lietuviams ir lenkams pavedė naujai kuriamas parapijas ir mokyklas, duodavo lėšų jų knygoms spausdinti. Jo lėšomis išspausdinta pirmutinė lietuviška knyga M. Mažvydo Catechismas 1547 ir vienintelės trys senovės prūsų knygos 1545 ir 1561. Lietuviai Stanislovas Rapolionis ir Abraomas Kulvietis buvo ir jo įst. Karaliaučiaus universiteto kūrėjai ir pirmieji profesoriai.

Hercogas Albrechtas

J. Voigt Markgraf A. v. Brandenburg 1852; *K. Forstreuter* Von Ordenstadt zum Fuerstentum 1951.

3) A. I (1250— 1308) Rudolfo Habsburgo sūnus. Austrijos ir Štirijos hercogas (1282). Adolfui Nassau žuvus, 1298 išrinktas ir 1303 Bonifacijaus VII pripažintas vad. Romos imperijos imperatorium. Norėdamas sustiprinti savo giminės valstybę ir padaryti Vokietiją paveldimąja monarchija, kovojo su kunigaikščiais, buvo savo brolėno Jono Parricidos nužudytas.

4) A. II (1490—1545) Mainzo miesto arkivyskupas ir kurfiurstas (1514), kardinolas (1518). Humanistų (Hutteno) globėjas. Jo organizuotas indulgencijų pardavimas buvo viena reformacijos priežasčių.

5) A. F r i d r i c h a s (1553 IV 29 Karaliaučiuje — 1618 VIII 29) Prūsų hercogo Albrechto sūnus ir antrasis Prūsijos hercogas. Jam valdant, Prūsija buvo Lenkijos vasalu. Lietuvos ir Lenkijos atžvilgiu tęsė savo tėvo politiką.

Albrechtas 1) J o n a s (a. 1760 Varmijoje — po 1822 Varniuose). 1785 Joniškio klebonas, nuo 1793 Varnių altarista ir katedros pamokslininkas, palikęs rankraštyje lietuviškų ir lenkiškų pamokslų rinkinį.

2) P e t r a s (g.1765 Varmijoje), Jono brolis, nuo 1798 Vilniaus Vyr. Mokyklos vokiečių kalbos lektorius, paskiau Vilniaus univ. prof.

Albuinas ž. Alboinas.

Albumas (lot.baltas) gipsu išbaltinta medinė lentelė, kurioje įvairūs Romos magistratai skelbdavo visokius skelbimus. Iš čia — albumas, knyga baltais lapais, įrašyti eilėms, pasveikinimams ir kt.; knyga fotografijoms ar atvirukams įstatyti; rinkinys paveikslų kopijų vienoje knygoj.

Albuminai baltyminių medžiagų rūšis. Jų randama paukščių kiaušiniuose (ovoalbuminai), kraujuj (serumalbuminai), piene (laktalbuminai) ir beveik visose kitose gyvulinėse ir augalinėse sultyse. Jie tirpsta gryname vandenyje ir atmieštuose druskų, rūgščių ir šarmų tirpiniuose. Garinant 50°C t. gaunamas sausas A., gintarinės spalvos, beskonis, bekvapis produktas, kuris galima sutrinti į smulkius miltelius. A. plačiai vartojami technikoje: dažyme, fotografinio popieriaus gamyboj. Medicinoje vartojami kaip priešnuodžiai apsinuodijusiems sublimatu ir kitų sunkiųjų metalų druskomis. 60° – 70° C visi A. kreša ir tuomet jau nebetirpsta vandenyje, bet tirpsta šarmuose. Kadangi jie, skrandžio ir kasos (blužnies) sulčių veikiami, susiviršina, tai sudaro labai svarbią medžiagą maistui. A. jungiami su bazėmis sudaro junginius, vad. albuminatais. Ž. Baltymas.

Albuminatai baltymų junginiai su šarmais (bazėmis).

Albuminoidai (proteoidai) grupė baltymų, kurie labai sunkiai tirpsta ir randami kauluose, raguose, kanopose, plaukuose, sausimuose ir kt.

Albumosos pirmieji baltymų skilimo produktai.

Albuquerque Alfonsas (1453 — 1515) portugalų kolonijų galios kūrėjas, 1503 — 1506 dalyvavo ekspedicijoj į Indiją; 1506 iškeliavo su Tristanu da Cunha sustiprinti portugalų valdžios Azijoj ir Afrikoj;

Tristanui grįžus į Portugaliją, A. stoja laivyno priekyje. 1507 peėmė Ormuzdą, bet nesugebėjo jame įsitvirtinti, 1508 išplaukė į Indiją, 1510 nevykusiai mėgino imti Kalkutą; greit paskui paėmė Goa, kur buvo įkurtas portugalų valdžios centras; 1511 apėmė p. Azijos prekybos centrą Malaką; norėdamas kliudyti arabų santykiams su Indija, mėgino apimti Raudonąją jūrą; Adeno nepaėmė, bet 1514 užėmė Ormuzdą Persų įlankoj. Malšindamas nuolatinius sukilimus, parodė didelį žiaurumą, tačiau gerai suprato portugalų pirklių reikalus, užgrobdamas svarbiausias rytų rinkas.

Albuquerque Naujosios Meksikos valst. (JAV) mst. 97 000 gyv. (1950; 1940 — 35 000). Nauj. Meksikos valst. univ. įst. 1889. Apylinkėje randama aukso, sidabro ir vario. Atominės pramonės centras.

Alburnus bipunctatus ž. Margašonė.

Alburs ž. Elbursas.

Alcala Zamora (1877 — 1949) ispanų politikas, demokratas. Nuo 1917 kortesų (parlamento) narys. 1931 — 1936 respublikos prezidentas. Emigravo į Prancūziją, 1942 į Argentiną, kur vertėsi žurnalistika.

Alcala de Henares centro Ispanijos mst. 21 000 gyv. (1951); Cervanteso gimtinė.

Alcala la Real (karalių pilis) p. Ispanijos mst. Andaluzijoje, 19 000 gyv. (1951).

Alcamo v. Sicilijos mst.; 45 000 gyv. (1951). Įkurtas saracėnų.

Alcazar iš maurų kilęs Ispanijos pilių vardas. Žinomiausi tuo vardu Toledo ir Sevilijos A.

Alcazar – kebir Maroko (š. Afrikos) mst. 30.000 gyv. (1950).

Alchemija (ar. al kimia) chemijos mokslo plitimo laikotarpis, pradedant IV a. ir baigiant XVI a. viduriu. Tuo laiku pagrindinių cheminių stebėjimų ir tyrimų tikslas ir uždavinys buvo rasti priemonių paprastiesiems metalams paversti tauriaisiais — sidabru, ypač auksu. A. tėvynė— Egiptas. Jos kilmė jungiama su III a. gyvenusiu pasakišku išminčium Hermes Trimegistos. Egiptiečiai jau iš senų senovės mokėjo apdirbinėti metalus: gauti juos iš rūdos, gaminti iš jų įvairius lydinius, iš pažiūros panašius į sidabrą arba į auksą. Alchemikams turėjo daug įtakos graikų filosofija. Aristotelio pažiūros, kad gamtos kūnai yra sudėti iš šiltumo, šaltumo, sausumo, drėgnumo ir t. t., alchemikų buvo taikomos ir metalų sudėčiai. Pvz., pasak alchemikų, pagrindinės aukso kokybės: geltonumas ir blizgėjimas. Jam gauti reikia surasti medžiagų, kurių kiekviena skyrium yra susidariusi iš atskiros kurios kokybės, įeinančios į aukso sudėtį, ir iš tų visų medžiagų, kartu paimtų, tam tikru būdu galima gauti auksas. Jam gauti alchemikai daugiausia operavo siera ir gyvsidabriu. Buvo manoma, kad paprastieji metalai turi visas aukso kokybes, bet jos yra nepakankamo grynumo. Kiekvienas metalas alchemikų nuomone, galima paversti auksu, tik reikia surasti tam būdas. Toji priemonė buvo stebuklingų savybių g u d r y b ė s a k m u o, kuris kiekvieną metalą galįs paversti auksu. Nuo III a. iki XVI a. pusės alchemikų tarpe nekilo abejonės dėl gudrybės akmens buvimo. Tiesa, netrūko gandų, kad tam ar kitam alchemikų pavykusi ta paslaptis surasti. Nestigo ir šarlatanų, kurie, tardamiesi žiną didžiąją paslaptį, mokėjo įsitrinti pas godžius turtų tų laikų pasaulio galiūnus. Išėjus aikštėn jų apgavimui, jie užmokėdavo už tai savo galva. Juo ilgiau tvėrė tikėjimas gudrybės akmeniu, juo vis daugiau jam buvo pripažįstama stebuklingų savybių. Laimingam gudrybės akmens turėtojui buvusi laiduota amžinoji sveikata, jaunystė ir nemirtingumas. Gudrybės akmuo buvo laikomas universaliu vaistu nuo visokių ligų, net nuo senatvės ir nuo mirties; tuo būdu gudrybės akmuo kartu patampa ir g y v y b ė s e l e k s i r u. VII a. arabai užkariavo Egiptą, visą š. Afriką ir Ispaniją. Arabų mokslininkai perkėlė alchemikų mokslą į Ispaniją , iš kur perėjo į v. Europą. Žymiausieji arabų alchemikai IX ir X a. Avicera (Abu-Ali-ibin-ina) ir Abu Moussa Džafar al Sofi, vakarų Europoje žinomas Gebero vardu. V. Europoje pasižymėję alchemikai, XII a. gyvenę, Albertus Magnus, Regensburgo vyskupas, ir Roger Baco, pasižymėjęs savo tyrinėjimais vienuolis, ir gyvenęs XIII a. Raymundus Lullus, misininkas. Nepaisant, kad alchemikams nepavyko surasti būdo metalų transmutacijai, jų nuopelnai chemijos mokslui labai dideli. Jie yra suradę ir ištyrę daugybę junginių ir tokiu būdu parengę dirvą tolimesniam chemijos mokslo plėtojimui. Įdomų A. vartotų simbolių aiškinimą savo pasąmonės psichologijos pagrindu duoda C. G. Jung (Psichologie u. Alchemie 1944).

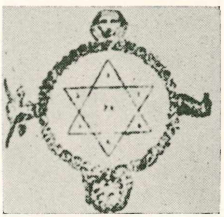

Magiškasis vainikas su keturiais apokaliptiniais žvėrimis ir šešiais pirmaisiais skaičiais.

Bertelot Collection des anciens alchimistes grecs 1888 — 1889; *J. Read* Prelude to Chemistry 2 leid. 1939; *L. Thorndike* A History of Magic and Experimental Science 1923—1941.

Alchimavičius Kazimieras (1840 Lydos aps. — 1917 Varšuvoje) tapytojas. Pradžios mokslus ėjo Vilniuje. Už sukilimą

ištremtas, 1863 — 1870 gyveno Verchoturjoje. Tapybos mokėsi Varšuvos tapybos mokykloje, Miuncheno Meno Akad. ir Paryžiuje, iš kur grįžęs apsigyveno Varšuvoj ir čia kūrė daugiausia iš lietuvių praeities: Gedimino laidotuvės, Lizdeika Perkūno šventyklos griuvėsiuose, Milda, Rugiapiūtė Lietuvoje, Lietuviškos pirkios vidus, Margio mirtis, Paskutinis Lietuvos Krivių Krivaitis su dukterimi Pajauta ir kt.

Alcyone ž. Alkyone.

Alcis T. Narbuto pramanytas tariamasis lietuvių mitologijos milžinas.

Acoy p. r. Ispanijos miestas, 40.000 gyv. (1951).

Luisa May Alcott

Alcott Luizė May (1832 — 1888). Gyveno Bostone ir Concorde. Redagavo vaikų laikraštį ir rašė vaikams beletristiką. Išsp.: An Old-Fashioned Girl 1870, Eight Cousins 1875, Jack and Jill 1880, Little Women 1868, Little Men 1871.Liet. išversta Mergaitės išėjusios į moteris 1923.

Al – Cu (Alto Cumulus) aukštieji kamuoliniai debesys.

Aldabrai (ar. žalios) vak. Indijos vandenyne 4 salelės. iš viso 143 km². Jos yra į šiaurės vakarus nuo Madagaskaro ir pasižymi geležinių varlių gausumu. Priklauso anglams.

Aldanas Sibiro upė, deš. Lenos intakas, 2242 km ilgio.

Aldanov slap. rusų rašytojo Landau(ž.).

Aldebaranas šviesiausia Tauro žvaigždyno žvaigždė. Ryškumas 1.1. Spalva rausva.

Aldehidai organiniai junginiai, turį savo molekuloje grupę $-C\begin{matrix}\diagup\!\!\diagup O\\ \diagdown H\end{matrix}$. Savo reakcijomis jie yra giminės ketonams, turintiems savo molekuloje grupę $>C=O$. A. gaunama oksidinant pirminius alkoholius. Patys oksidinami virsta rūgštimis, pvz. acetaldehidas (ž.) acto rūgštimi, formaldehidas (ž.) skruzdžių rūgštimi(ž.). Žemesnieji A. lakūs, bespalviai, stipraus kvapo skystimai. Gaivinami virsta atitinkamais pirminiais alkoholiais. A. reaguodami su amoniaku, sudaro A. amoniakus, su fenilo hidrazinu hidrazonus, su hidroksilo aminu oksinus, su ciano vandeniliu oksicianidus, su šarminių metalų bisulfitais bisulfito junginius. A. lengvai atgaivina tauriųjų metalų oksidus iki metalo.

Aldehido alkoholiai org. junginiai, kurie tuo pačiu metu turi aldehidinį ir alkoholinį pobūdį. Tai pareina nuo buvimo junginio molekuloje tipiškos aldehidams grupės — $C\begin{matrix}\diagup\!\!\diagup O\\ \diagdown H\end{matrix}$, karbonilo, ir alkoholinės grupės — OH, hidroksilo. Tipiškas tos rūšies junginys glikolio A. ($CH_2OH.CHO$).

Aldehido dervos pasidaro šarmais veikiant alifatinius aldehidus, ypač acetaldehidą. Tuo būdu gaminama dirbtinė derva, vartojama ir vietoj šelako baldams dažyti.

Aldehido rūgštys, aldehido karboninės rūgštys org. junginiai, turį savo molekuloje aldehidinę grupę — COH, karbonilą, ir rūgštinę grupę — COOH karboksilą; pvz. glioksilinė rūgštis COH — COOH.

Kurt Alder

Alder Kurt (gimęs 1902) vokiečių chemikas, nuo 1940 Koelno univ. prof. 1950 gavo Nobelio premiją.

Alderman senovės Anglijoj atskirų giminių vadai, vėliau sudarę anglų aristokratiją. Pagal anglo saksų teisę Anglijoj ir JAV kai kurie miestų tarybų nariai.

Alderney pieningi anglų A. salų galvijai, skirstomi į jersey ir guernsey galvijus.

Aldikis Švenčionių aps. Labanoro vl. ež., 1 km ilgio, ligi 300 m platumo, 25 ha ploto, paviršius 142 m aukščiau j. l.;per ežerą teka Lakaja.

Aldington Richardas (g. 1892) anglų poetas ir beletristas. Eilių ir romanų temos karo motyvai ir pergyvenimai ir vidutinio žmogaus kasdienybė. Išsp.: Death of a Hero 1929, All Men are Enemies 1933, Collected Poems 1929, The Duke (Wellington) 1943, The Romance of Casanova 1946 ir kt.

Aldinos knygos, išleistos trijų Aldų kartų tarp 1494 ir 1597. Pasižymi raidžių dailumu, geru popieriumi ir tekstų taisyklingumu.

Aldoksimai organiniai junginiai aldehidų su hidroksilio aminu. Acetaldehido aldoksimas turi tokią konstituciją $CH_3CH=N.OH$.

Aldoliai organiniai junginiai, kurių pasidaro iš aldehidų veikiamų atmieštos druskos rūgšties: $CH_3.CHO+CH_3.CHO = CH_3.CH(OH).CH_2CHO$. Panašiai procesas vyksta ir su kitais aldehidais, ir jis vad. aldoline aldehidų kondensacija. Žodis aldolis yra padarytas iš žodžių aldehido alkoholis.

Aldo Manuzio (lot. pasivadino Aldus Manutius) (1450 ar 1449 — 1515) huma-

nistas ir spaustuvininkas. Romoje 1482 — 1484 studijavo graikų kalbą. Užsidegęs graikų literatūros tyrinėjimu ir susidūręs su trūkumu ir netobulumu graikų tekstų, a. 1490 įtaisė Venecijoj graikišką spaustuvę, kurios pirmu darbu buvo Lascariso Erotemata 1495. Į graikų knygas įvedė kursyvą, kuris prigijo visoj Europoj ir sužadino A. spaudinių pamėgdžiojimus. Įkūrė kelių dešimčių mokslininkų akademiją tekstams ir korektūroms tikrinti. Kartu spausdino lotyniškus ir itališkus tekstus. Norėdamas labiau praplatinti knygas, pakeitė senąjį folijo formatą (popieriaus lapo) mažesniu oktavu; tobulinamas teksto knygas atpigino, ir jos liko visiems prieinamos ir sukėlė susidomėjimą graikų ir lotynų autoriais. Iki mirties išl. apie 150 veikalų, o jo įpėdiniai iki 1597 a. 1000. Beveik visus leidinius A. žymėjo savo ženklu —inkaru su delfinu.

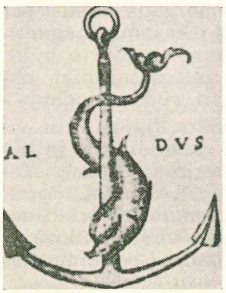

Aldų leidinių ženklas

Aldona D. L. K. Gedimino duktė. 1325 ištekėjo už Lenkijos karaliaus Vladislovo Loketko sūnaus ir sosto įpėdinio Kazimiero, vėliau žinomo Kazimiero III arba Didžiojo vardu. Karalaitis, vesdamas ją, teturėjo 15 ar 16 metų. A. gimimo metai nežinomi, bet spėjama, kad apie 1309 ar 1310. Prieš tekėdama A. buvo apkrikštyta Onos vardu. Jos krikšto ir jungtuvių dienа yra šaltinių nustatoma įvairiai. Tai buvo grynai politinės jungtuvės, kuriomis buvo norima sustiprinti prieš tai sudarytą lietuvių ir lenkų karo sąjungą. Vladislovas Loketkas norėjo atstatyti politinę lenkų gyvenamų žemių vienybę po jų politinio susiskaldymo į dalines kunigaikštystes beveik per 150 metų. Jis ieškojo sąjungininkų, ypačiai tarp ordino priešų. Ligi tol tarp lietuvių ir lenkų taikos nebuvo. Lenkų žemės buvo nuolat lietuvių puolamos ir plėšiamos. Loketkas stengėsi susiartinti su Gediminu. D. L. K. Gediminas stengėsi laikytis taikos politikos. 1322 pabaigoje ar 1323 pradžioje jis kreipėsi į popiežių Joną XXII ir Hansos sąjungą, pareikšdamas norįs taikiai gyventi su visais kaimynais ir priimti krikščionių tikėjimą. Šio kreipimosi padariniai buvo tie, kad popiežius pasiuntė į Lietuvą savo delegatus, įsakydamas tikintiesiems priimti Gedimino pasiūlymus. Taika buvo sudaryta su Lietuva Vilniuje 1323 X 2 ir popiežiaus pasiuntinių patvirtinta Rygoje 1324 X 20. Amžina taika su Lietuva grėsė Livonijos ordino gyvybei. Vokiečių ordinas, prisidengęs tuo, kad Gediminas atsisakė apsikrikštyti, pradėjo puldinėti Lietuvą. Nepavykus taikingoms pastangoms, Gediminas buvo reikalingas talkininkų kovoje su aršiausiu lietuvių tautos priešu. Apie lietuvių ir lenkų 1325 sąjungos sąlygas nedaug težinoma. Gediminas sutiko paleisti visus lenkų belaisvius Lietuvoje, kurių būta a. 25 000. Gediminas 1326 pradžioje nusiuntė Lenkijos karaliui į talką savo kariuomenę. Norėta drauge su lenkais pulti Brandenburgas ir neleisti ten įsitvirtinti Liudvikui, imperatoriaus Liudviko Bavariečio sūnui, kuris palaikė vokiečių ordiną ir buvo Loketkai nedraugiškas. Lietuviai rado lenkus nepasirengusius ir patys vieni puolė Marchiją, apiplėšė ir su dideliu belaisvių skaičiumi grįžo. 1328 — 1329 vokiečių ordinas organizavo prieš Lietuvą karo žygį, kuriam vadovavo Čekijos karalius Jonas Liuksemburgietis, Loketkos priešas, bet Loketkas sutiko praleisti karalių Joną ir Silezijos kunščius, jo vasalus, pro savo žemes. Tai buvo Lietuvai nedraugiškas aktas. Nors kryžiuočiams įsiveržus į Žemaičius Loketkas puolė vokiečių valdomą Kulmiją, bet tatai nepadėjo atitaisyti lietuvių lenkų sąjungos. Ji iširo. Tačiau, kol gyva buvo A., apie lietuvių lenkų susirėmimus negirdėti.

Kazimiero vedybos su A. galėjo lenkams duoti vilčių apkrikštyti Lietuvą, nes Loketkas jau 1317 turėjo tokį sumanymą, kuris tačiau smulkiau nėra žinomas. Tos viltys nepasitvirtino dėl Gedimino kieto nusistatymo laikytis seno tėvų tikėjimo.

Apie A. gyvenimą Lenkijoje nedaug težinome. Ji mirė Krokuvoje 1339 gegužės 25, 26 ar 27 d. ir buvo palaidota Krokuvos bažnyčioje. To laiko patikėtini šaltiniai nurodo, kad A. mirusi netikėtai ir tragingai. Gyvendama su Kazimieru, A. susilaukė dviejų dukterų — Elzbietos ir Kunigundos. Vyresnioji Elzbieta 1335 buvo susižiedavusi su Bavarijos kun-ščiu Jonu. Prieš 1339 Kazimieras Did. rengėsi išleisti jaunesniąją Kunigundą už kun-ščio Konstantino Karijotaičio, bet šis nuo vedybų atsisakė, nes jam buvo pasiūlyta pakeisti stačiatikių tikėjimą į katalikų. Kunigunda ištekėjo 1345 už Bavarijos kun-ščio Liudviko, imperatoriaus Liudviko Bavariečio (1330—1347) sūnaus.

Z. Kaczmarczyk Monarchia Kazimierza W. 1946; Polski Sł. Biogr. I 1935.

Aldozos paprasčiausio cukrinės medžiagos, kurios savo konstitucija yra ne kas kita, kaip daugiahidroksiliai aldehido alkoholiai. Ž. Vynuogių cukrus.

Aldrich Chester Holmes (1871 — 1940) Amerikos architektas. Jo projektais pastatyta mokslo ir meno pastatų New Yorke, Lakeville ir kt.

Aldrovanda-Aldrunė Droseraceae šeimos augalas, auga vandenyje, be šaknų, gaudo vabzdžius povandeniniais klapano pavidalo lapeliais. Auga Lenkijoje ir Vokietijoje, netoli Lietuvos sienos.

Aldruvis ž. Audruvis.

Aldus 1) Jonas, gimęs Klaipėdoj, Lazario Zengstako svainis; lietuvių diakonas Klaipėdoj; nuo 1613 IV 17 Priekulėj, nuo 1628 kunigas Klaipėdoj. Zengstako Giesmėms Chrikscionischkoms 1612, kartu su Jurgiu Reimanu, Baltazaru Gruenendewalde ir Jurgiu Besselmanu, pridėjo Zengstakui dedikuotas eiles. 2) Ž. Aldo.

Alea iacta est (kauliukas yra mestas), Suetonijaus pranešimu, Cezario žodžiai Rubikono upę peržengiant. Pačiame Suetonijaus tekste: iacta alea est. Dabar kartais vartojamas posakis pažymėti sprendžiamam, aiškiai nenumatomų padarinių žingsniui politikoj, asmens gyvenime.

Alebarda kirvis ilgu kotu, pusmėnulio formos ašmenimis. Europoje (Vokietijoj, Prancūzijoj, Šveicarijoj) buvo vartojama vidur. amžiais, vėliau ją pakeitė ietis, Rusijoje ir Lietuvoje buvo vartojamas berdišius, kurį dar Mikalojaus I laikais nešiojo policija.

Alebastras mineralo gipso rūšis (vardas iš Egipto miesto Alabasthra), šviesiai gelsvos ar visai baltos spalvos, kiek skaidrus; smulkiai grūdinės struktūros, tankus, duodasi šlifuojamas ir poliruojamas; vartojamas gaminti smulkiems skulptūros dirbiniams ir papuošalams: vazoms, statuloms, stalo spaustuvams ir kt. Kartais prekyboje ir net technikos literatūroje A. vadina degtą gipsą. Rytų A. senovės Egipto juostuotas kalk. akmuo.

Alechin Aleksandras (1892—1946) 1927—1935 ir nuo 1937 pasaulio šachmatų čempionas. Išsp.: Moi lučšija partii 1927, Na putiach k vyssim dostiženiam 1932 ir kt.

Alecsandrescu Grigore (1812—1886) rumunų poetas, rašęs politinių satyrų, pasakėčių, apysakų. Didžiausio pasisekimo turėjo patriotinis veikalas 1840-tieji metai.

Alecsandri Vasilius (1821—1890) rumunų rašytojas ir valstybininkas. Rašė liaudies dainų įtakoje romantinius eilėraščius, karo dainas, komedijas, istorines dramas. Išsp.: Pasteluri 1867, Legende 1878. Išleido kelis tomus rumunų liaudies dainų.

Alefas pirmoji hebrajų abėcėlės raidė, aibių teorijoj vartojamas simbolis nepabaigiamų aibių galioms arba jų kardinaliniams skaičiams žymėti.

Alegambe Pilypas (1592—1652) jėzuitų istorikas, paskelbęs Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu 1643, kur, remdamasis Petro Ribandeiros Catalogu 1608, duoda plačias jėzuitų rašytojų biografijas, be ko kita, nušviesdamas K. Sirvydo ir J. Jaknavičiaus lietuviškus raštus. A. darbą tęsė ir plėtė Nath. Sotvell 1676 ir Rostovskis 1768.

Alegėnai (Allegheny Mountains), JAV Apalašų kalnyno dalis, nuo šiaurinės Alabamos eina šiaurės rytų linkme ligi Hudsono. Kitu šonu susisiekia su Piedmontu ir D. Slėniu (Great Valley) ir apima a. 250.000 km². Pietinė dalis yra susidariusi iš gneisų, granitų ir žėrutinių skalūnų; šiaurinė dalis iš paleozoinių kvarcitų, kalkinių skalūnų ir smiltainių. Kalnų pašlaitėse auginama kukurūzų ir akštumose, a. 1500 m, auga balzamo pušys. Naudingų naugių A. yra bene gausingiausi pasaulyje kalnai. P. daly iškasama magnetito, aukso, cinko, mangano, bauksito ir kt. Š. daly yra turtingi naftos šaltiniai, akmens anglies ir geležies rūdos klodai.

Alegorija (gr.) retorikos figūra, kur visoki posakiai ir žodžiai vartojami ne jų tiesiogine, bet kitokia, norima prasme. Homero, Dantės poemose yra daug A. Poezijoje A. paprastai sužmonina abstraktines sąvokas, pvz.: Pavydas, Kerštas, Šlovė ir t. t. A. yra taip pat bendras reiškimosi ir samprotavimo būdas.

Alėja (lat. Eleja) 1) Žemgalės upė, Virčiuvies (Lielupės) kair. intakas, 35,2 km ilgio. Versmės apie Šarkių k., Šiaulių aps. Joniškio vl. 2) Raseinių aps. upė. Upės (Šešuvio, Jūros) kair. intakas, 16,5 km ilgio. Versmės — Šilaukio k. Raseinių vl.

Alekna 1) Antanas (1872 XII 19 Kurų k., Radviliškio par.–1930 VI 12 Kaune). Žemaičių, paskui Kauno Metropolijos kapitulos kanauninkas, Vytauto D. univ. prof. 1884 — 1890 Šiaulių gimn. baigė 6 klases, 1890–1894 kun. sem. Kaune, 1894 — 1897 Petrapilio kun. akademijoje; išėjo teol. kandidatu. Įšvent. kunigu, Šiauliuose vikaras, gimn. ir pr. mokyklos kapelionas. Už dėstymą tikybos lietuviškai, Vilniaus gubernatorius atėmė iš A. teisę dėstyti mokyklose. 1898—1903 vikaras Kauno Karmelitų parapijoje; 1903 — 1905 vikaras Rokiškyje. 1906 vėl Kauno katedros vikaras; paskiau kapitulos narys ir kunigų seminarijos prof. Nuo 1896 Tėvynės Sargo, 1903 Dirvos-Žinyno, 1904 Kryžiaus, Žvaigždės bendradarbis. Spaudą leidus, bendr. Nedėldienio Skaitymuose, nuo 1907 jų red. 1906 Šaltinyje. 1907 — 1919 redagavo Vienybę, rašinėjo į Draugiją, Ganytoją ir kt. Parašė Lietuvos ir bažnyčios istorijos va-

Kun. A. Alekna

dovėlius. Prof. 1917—1930 kunigų seminarijoj, nuo 1922 L. U. teol fil. fak., dėstydamas Lietuvos istoriją, bažnyčios istoriją, visuotinę istoriją. Išsp.: Trumpa Bažnyčios istorija 1906, platesnioji [4]1929, Lietuvos bažnyčios istorija, Lietuvos istorija (trumpesnioji) 1911, [6]1934, Lietuvos istorija (platesnioji) [4]1923, Lietuvos istorijos pradžiamokslis 1925, Žemaičių Vysk. M. Valančius 1923, Šventasis Kazimieras 1927, Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1926, Kristaus Bažnyčia 1909, Ūkininkų džiaugsmai ir vargai 1921. Išv.: Vosdey Dvasiškasis gyvenimas 1910, S. Lagerlof Legendos apie Kristų 1917.

2) Jurgis (g. 1873 II 4 Kuktiškių par.) Baigęs Vilniaus II gimnaziją ir 1898 Maskvos univ. med. fak. 1898 dirbo Smalensko gub. ligoninėj, Vilniuje š. Jokūbo ligoninėj. Už stipendiją tarnavo Onegos aps. 1910 važinėjo v. Europoj. Sugrįžęs už slaptą lietuvių darbą kalinamas ir ištremtas į Archangelską. Nuo 1902 vasaros laisvai praktikavo Ukmergėje, vedė ligoninę Zarasuose, vėl laisvai Ukmergėje ir Rozalime. 1909 išėjo bakteriologijos kursus ir išvyko į Vieną ir Berlyną studijuoti ausų, nosies ir gerklės ligų. Nuo 1910 Kaune. I karo metu dirbo Raud. Kryž. vyr. šiaurės fronto tarnyboje. 1918 grįžo į Vilnių, į Lietuvos Tarybą. Nepriklausomybę paskelbus, antrajame kabinete vid. reik. viceministeris. Bendradarbiavo Vilniaus Žiniose 1905 (J.), Liet. Ūkininke, Medicinoje ir kt.

3) Kazimieras, Kupiškio par. Plundokų k. ūkininkas, antroj XIX a. pusėje rašęs eilėraščius, kurių vieną Pavosaris (Pavosario čėsas linksma adyna, šilta saulala sniegu gadina) užrašė Kauno sem. profesoriaudamas A. Baranauskas ir išsp. F. Specht A. Baranowski Litauische Mundarten I 1920 p. 410—414.

Aleknavičius (Olechnovičius) 1) Kajetonas (1804 VIII 10 ar Terespolyje Palevėnės par. ar Utenos par. — 1874 XI 20 Asave Lydos aps.).Mokėsi Troškūnų aps. mokykloje, 1827 XII 10 stojo į lateralinių kanauninkų noviciatą, 1830—1832 Vilniaus Vyr. seminarijoje, kurią baigė teol. kandidatu. 1832—1840 vikaras Abeliuose, 1840 — 1842 Semeliškyje, 1842 — 1848 Strunaičiuose. 1848—1867 I.12 Merkinės klebonas. Įskųstas palaikęs 1863 — 1864 sukilimą, rusų administracijos reikalaujamas, buvo iškeltas į Asavą, Lydos aps. vikaru, 1871 ten pat klebonas. 1864 išsp. Elementarius arba lengwus mokslas skaytit Raszto Szwento [2]1858, į kurį įdėti liaudiški sustilizuoti dialoginiai pamokymai įsirikiuoja ano meto didaktinėn beletristikon. Pagarsėjo A. savo dainų ir dainuškų knygele Pasakos, pritikimaj, weselos ir giesmes 1861; antras. G. Valasko parengtas leidimas 1904 Chicagoje; trečias Vilniuje 1907 J. Tumo visiškai perredaguotas, pakeitus antraštes, tvarką, kai kur žodžius. Kai kurios dainos (Prašom, prašom paklausyti; Šokit gėrę ir negėrę; Senis ir pupos ir kt.) plačiai paplito žmonėse. Savo trankiu eiliavimu ir linksmu kaimišku humoru A. dainuškos nekartą tampa eiliuotais liaudiškais feljetonais.

2) Rapolas Petras (apie 1754 Užnemunėje — 1827 Slavikuose) 1786 stojo į domininkonus. Ligi 1797 vikaras Seinuose, nuo 1798 Punske. 1804 Prūsijos valdžiai uždarius Seinų domininkonų vienuolyną, paskirtas kun. Čepulio vikaru Slavikuose. Šiam mirus, buvo ten pat klebonu. Yra rašęs lietuviškų ir lenkiškų eilėraščių, kurie betgi nėra išlikę. Kai kas (J. Totoraitis) A. priskyrė Suvalkijoje žinomą dainą apie 1831 sukilimo dalyvį Gelgaudą, betgi aiškiai neteisingai, nes A.jau buvo miręs prieš sukilimą. Vaclovas Biržiška spėja (Tauta ir Žodis, VII p. 271), kad A. kūrinys bus buvusi kita, taip pat Suvalkijoje užrašyta daina apie Baro konfederacijos metu žuvusį Kauno pakamario Teodoro Medekšos sūnų (Kas tuos kapuose yra pakavotas? Sūnus Medekšos Maskvos užkovotas). 1824 A. ir Strazdo dainos buvo ketinęs spausdinti V. Valmikas, bet negavo cenzūros leidimo. Gal būt, jam reikėtų priskirti ir kai kurie kiti to paties laiko rankraščiuose išlikę eilėraščiai: pvz. 1809 Lenkas sutikias Lietuwnika aynantu ing Maryampola and seymiko (paskelbė J. Totoraitis, Marijonų Vienuolynas 1924), taip pat Ant pievelio arklelis, Niemcevičiaus Smertis Juozapo Poniatauskio vertimas, Graikų vadas, 1818 Koronė.

3) Antanas (g. 1903 V 6). Gydytojas, 1931 baigęs VDU med. fak. Nuo 1931 VDU anatomijos kat. asistentas.

Aleksa 1) Jonas (1814—1885) mokėsi Polocke pas jėzuitus ir Vygrių sem. Sukilimo laikais išėjo į legionus; kautynėse nustojo kojos; vėliau metė seminariją, vedė ir gyveno Šakių aps.

2) Jonas (g. 1896 VI 4 Parausių k. Pilviškių vl. Vilkaviškio aps.). Kunigas. 1920 baigė Marijampolės gimn. 1920 stojo į Tėvų Marijonų Vienuoliją (MIC). 1925 baigė VDU teol. fak. 1925 VI 24 įšv. kunigu. 1938 Romoje gavo Kanonų licencijato laipsnį. 1929—1936 dvasios tėvas Kauno kunigų sem., Kauno Marijonų vienuolyno ekonomas. Išsp. Marijos mėnuo 1934, Kenčiantis Kristus 1936.

3) Jonas Pranas (g. 1879 XII 25). 1891 — 1900 Marijampolės gimn.; 1900 — 1904 Maskvos univ.; 1902 už politines bylas Maskvos, Varšuvos, Petrokovo ir Kališo kalėjimuose. 1904—1907 studijuoja Maskvoje sociologijos mokslus ir 1914 — 1915

Varšuvos aukšt. žemės ūkio mok. agronomijos ir zootechnikos mokslus. Nuo I karo pradžios tarnavo Voronežo žemietijoje. Nuo 1918 Vilniuje dirbo Mūsų Ūkyje ir rengė žemės ūkio vadovėlius. 1918 žemės ūkio depart. dir. 1920—1923 žemės ūkio ir valst. turtų ministeris; paskum žemės ūkio rūmų pirmininkas, nuo 1926 XII 17 vėl žemės ūkio ministeris. Nuo 1925 IX 1 Lietuvos univ. teisių fak. docentas, dėstė žemės ūkio ekonomiką. 1942 XII vokiečių ištremtas į Vokietiją. 1944 pateko bolševikams. Išsp.: Lietuvos šios dienos žemės ūkis ir jo ateitis, Lietuvos Ūkininkai ir Lietuvos valstybė 1926, Lietuvių tautos likimo klausimu 1925, Kuriuo keliu eisime 1927, Ūkininkai ir jų jėga 1929, Ūkininkiškos visuomenės sudarymo klausimu Lietuvoje 1929, Mūsų žemės ūkio reikalu 1930, Lietuviškų gyvenimo kelių beieškant 1933 ir kt.

J. P. Aleksa

4) Julius (1855 Kumetiškiuose Liudvinavo vl. —1891 XI 22 Aleksote). Baigęs Marijampolės gimn., 1879 stojo į Varšuvos univ. med. fak. 1883 dėl studentų riaušių metams pašalintas. 1885 baigė gydytoju. Vertėsi praktika 1885 — 1886 Jonavoje, 1887—1889 Naumiestyje, 1889—1891 Aleksote. 1891 III 11 suimtas dėl korespondencijos su Paryžiaus lenkų soc. Mendelsonu nelegalios literatūros gabenimo reikalu. 1891 V 27 iš kalėjimo išleistas, bet iškelta byla už priklausymą Proletariato org. Jam mirus šiltine, byla savaime nutrūko. 1890 — 1891 Alfo, Aitvaro slapyvardžiais bendr. Varpe. Rinko liaudies dainas ir jų gaidas, sudarė lietuvišką botanikos žodyną, bet tie rankraščiai, jam mirus, dingo.

5) Konradas Juozas (g. 1881 II 9) veterinarijos mokslus išėjo Varšuvos veter. inst. 1903. Tarnavo tam pačiam inst. asistentu, apskrities veter. gyd. Kalvarijoje, Podolės ir Krymo žemietijose. Buvo keturis kartus mobilizuotas. 1920—1922 Rusijoje kalinamas. Nuo 1922 Dotnuvos technikumo mokytojas. Ž. Ū. Akad. įsikūrus, docentas, vėliau e. o. prof. Dėstė gyvulių anatomiją ir fiziologiją, veterinariją ir zoologiją. Du kartus buvo A. prorektorium. Išsp.: Paveldėjimas gyvulininkystėje 1928, Naminių gyvulių anatomija 1928, Trumpa naminių gyvulių fiziologija 1924. Gyvulių anatomijos ir fiziologijos pagrindai 1930, Zoohigienos pagrindai, Lietuvos moteris sodietė 1932. Savo specialybės klausimais bendr. Veterinarijoj ir Zootechnikoj, Dirvoje, Talkoje, Žemės Ūkyje, Ūkininko Patarėjuje, Kovoj su džiova. Apie eugeniką ir gyvulių protą Kosmose, Kultūroje.

6) Pijus (g. 1894 V 5 Parausių k., Paežerių vl.). Mokėsi Marijampolės gimn., Seinų ir Petrapilio kun. sem. 1913—1918, Pontif. Teisės Inst. Romoje 1920 — 1923. Bažnytinių teisių daktaras. Vilkaviškio kun. sem prof. 1924 — 1944, Vilkaviškio vysk. kurijos oficiolas 1930 — 1944. 1950 Portlando (Oregone) arkivysk. kurijoje auditorius. Išsp.: Civilinė santuoka, maldaknygė Apsaugok Aukščiausias 1945, Marijos žodis 1945, Fatimoje 1951, išv. enciklika Casti connubii (Krikščioniškoji moterystė 1949), Dievas ir žmogus.

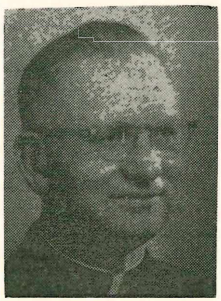

Kan. P. Aleksa

7) Zigmas Antanas (1881 — ?) išėjo Marijampolės gimn. 6 kl.; mokėsi Varšuvos vet. inst.; 1905 – 1906 aktyviai dirbo LSDP; 1908—1909 Marijampolėje slaptoj spaustuvėj spausdino Suvalkų organizacijos laikraštį Darbininkų Žodis. Buvo areštuotas, kalintas Vilniuje bei Pskove ir ištremtas į Sibirą (ten, nuo Angaros upės, reiškėsi slapyv. Z. Angarietis). Po 1917 revoliucijos apsigyveno Rusijoje, kur prisidėjo prie bolševikų. Vienas Lietuvos kom. part. vadų, 1919 Vilniuje vid. reikalų liaudies komisaras. Nuo 1918 red. Komunistą ir kitus liet. kom. laikraščius. Pradedant 1919 parašė per 100 politinio turinio brošiūrų, pasirašydamas Z. A., Angariečiu, A. B., M. Bevardžiu ir kt. 1923 išsp. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istoriją, Šeimyniškas lietuvių gyvenimas Juškevičiaus dainose 1911, Kur mūsų bočiai gyveno (sulig Jelačičiu) 1912, Stabmeldiškoji Lietuva 1912, Dar prieš II Pasaulinį karą už įvairius „nukrypimus" nuo stalininės linijos, berods, likviduotas.

Aleksandra (m. 1434 VI 19) DLK Algirdo jauniausioji duktė, 1388 Vilniuje ištekėjusi už Mazovijos kun-ščio Ziemovito IV, kuris buvo Jogailos konkurentas į Lenkijos sostą. Išleisdamas už jo savo seserį, Jogaila norėjo pataisyti su juo santykius. Jogaila A. paskyrė turtingą kraitį, jos vyrui davė valdyti Belzo žemę. A. panaudodavo Jogailos palankumą savo šeimos ir Mazovijos politiniams reikalams. Jogailos dėka A. sūnus Aleksandras gavo kardinolo skrybėlę, o dukterys buvo gerai išleistos už vyrų. A. ir Jogailos santykiai pa-

iro, kai Mazovijos kunigaikščiai ėmė atvirai siekti atsiskyrimo nuo Lenkijos. Nebūdama išmokslinta, brangino mokslą ir rūpinosi savo vaikų išmokslinimu. Paskutinius savo gyvenimo metus A. praleido Ravoje, mirė Plocke. Jos sūnūs: Aleksandras, Tridento vyskupas ir kardinolas, Ziemovitas V, Ravos kun-štis, Vladislovas, Plocko kun-štis, Kazimieras, Belzo kunštis; dukterys Ofka, ištekėjusi už Ciešino kunš-čio Boleslovo I, Cymbarka ištekėjo už Ernesto Geležinio, Habsburgo, Emilija už Stolpo kun-ščio Bogusiavo, Ona už Mykolo Žigimantaičio, Vytauto D. sūnėno ir Kotryna netekėjo ir gyveno pas brolius Mazovijoje.

Polski sl. biogr. I; *L. Kolankowski* Polska Jagiellonow 1936.

Aleksandraitis tuo slapyvardžiu per 1863 sukilimą Lietuvoje savarankiškam žemaičių sukilėlių būriui vadovavo. Grosas nuo Žemalės.

Aleksandras 1) I (1876—1903) Serbijos karalius. 1900 vedė našlę Dragą Mašin. Dėl savivališkos politikos 1903 buvo su Draga nužudytas.

2) A. I (1888—1934) Jugosalavijos regentas, 1921 karalius. A. aktyviai dalyvavo I didžiajame kare, 1929 įvedė Jugoslavijoj diktatūrą. Persekiojo kroatus ir makedoniečius. 1934 slaptos kroatų org. nariai A. drauge su prancūzų užsienių reikalų min. Barthou nužudė Marseill'yje.

Aleksandras 1) I popiežius (109—119) m. 119 kankiniu.

2) A. II (Anselm Di Baggio) popiežius (1061—1073) šv. Kovojo su simonija, konkubinatu ir kitomis to laiko dvasininkų ydomis.

3 A. III (Orlando Bandinelli-Rolando) vienas didžiųjų popiežių (1159—1181). Nuo 1153 kardinolas ir popiež. kancleris, Hadrianui IV mirus, buvo išrinktas popiežiumi. Vokietijos imperatoriaus partijai išrinkus tris antipopiežius — Viktorą IV, Paschalį III ir Kalikstą III, A. kovojo su imperatoriumi Fridrichu Rudabarzdžiu ir tą kovą laimėjo. A. 1179 sušaukė visuot. bažn. susirinkimą, kuriame buvo nutarta, kad teisėtai išrinktu popiežiumi bus visada laikomas tas, kuris gaus $^2/_3$ kardinolų kolegijos balsų.

4) A. IV (graf. Reinaldas Segni) popiežius (1254—1261). Dėdė Grigalius IX 1227 pakėlė jį kardinolu ir 1231 Ostijos arkivyskupu. Neapolyje išrinktas popiežiumi. Manfredo Štaufo iš Romos išvytas, apsigyveno Biterboje, iš kur Štaufą iškeikė. 1255, 1256, 1257 bulomis ir atskirais čekams ir lenkams raštais skelbė kryžiaus karus prieš lietuvius, įotvingius ir prūsus, o 1260 bula atidavė kryžiuočiams visas jų užgrobtas prūsų kraštuose žemes.

5) A. V (pirmiau Philargi iš Kandijos salos) netikras popiežius (1409—1410). Atsiskyręs su kitais kardinolais nuo Grigaliaus XII 1408, apsigyveno Ankonoje ir Spolete. Pizos susirinkime 1409, atstačius Grigalių XII ir netikrąjį pop. Benediktą XIII, išrinktas A., kuris taip pat laikomas vienu netikrų popiežių.

6) A. VI (Rodrigo Lancol de Borgia 1431—1503) popiežius. Dėdės popiežiaus Kaliksto III 1456 pakeltas kardinolu, 1457 Romos kurijos vicekancleriu ir Valencijos arkivyskupu. 1492 — 1503 popiežius. A. VI pasižymėjo dvasios gabumais, tačiau per daug rūpinosi savo giminių išaukštinimu ir dėl to įsivėlė į politines kovas. Vyresnįjį savo sūnų Joną, Gandijos hercogą, apdovanojo Benevento hercogyste. Dukterį Lukreciją išleido už Pesaro valdovo Sforzos. Jonui žuvus, palikimas teko jaunesniajam Aleksandro sūnui Cezariui, kuris buvo pakeltas kardinolu ir vedęs prancūzų princesę. Bažnyčios reikalais mažai rūpinosi, mėgo meną, gynė bažnyčios laisvę, ragino kovoti su turkais, platino tikėjimą naujai atrastose žemėse. Sutaikė Ispaniją su Portugalija, išleisdamas 1493 tam reikalui pritaikytą bulą.

7) A. VII (Fabio Chigi) popiežius 1655–1667. 1639—1651 buvo nuncijumi Koelne ir rūpinosi sudaryti Vestfalijos taiką. Mėgo meną ir išgražino Romą. Yra parašęs ir išleidęs poezijos rinkinį Philometi labores iuveniles 1656.

8) A. VIII (Pietro Ottoboni) popiežius 1689—1691, prie Inocento X kardinolas, paskui Brescijos vyskupas. Būdamas popiežium sumažino bažnyčios valstybės skolas, įgijo turtingą karalienės Kristinos biblioteką su daugybe brangių rankraščių ir padėjo savo gimtajam miestui kovoje su turkais. Pasmerkė 4 galikaniškus straipsnius (1690 VIII 4) ir 31 jansenistų posakį.

Ch. Gerin Louis XIV et le Saint Siege 1894.

Aleksandras 1) A. I Povilo I sūnus (1777—1825) Rusijos imperatorius. Nužudžius Povilą I, manoma, su jo žinia, 1801 III 12 ėmė valdyti kraštą. Pamažu atsikratė Povilo žudytojų įtakos. Svarbiausios reformos: Povilo panaikintų bajorų privilegijų ir miestų savivaldybės atgaivinimas, kriminalinės teisės reforma, senato reforma, 8 ministerijų ir valstybės tarybos (1810) įsteigimas. 1803 II 20 išleido laisvųjų valstiečių įstatymą, 1801 susitaikė su Anglija, Prancūzija ir Ispanija; 1805 dalyvavo Anglijos, Švedijos ir Austrijos koalicijoj prieš Prancūziją. 1806 kartu su Prūsija kovojo su Napoleonu, 1807 susitaikė Tilžėj su Napoleonu, atgynęs kiek Prūsiją. 1809 atėmė iš Švedijos Suomiją iki Torneo. Dėl Moldavijos ir Valakijos

okupacijos, 1801 prasidėjęs karas su Turkija, pasibaigė Bukaresto taika 1812. Kaukaze Rusija užgrobė Mingreliją, Abchaziją ir Imeretiją (Hinlistano taika, 1813). 1812 Napoleonui įsiveržus į Rusiją ir po Borodino kautynių užėmus Maskvą (IX 3—X 7), 1812 X 25 A. buvo paskelbęs, kad prancūzai išvyti, bet A., susitaikęs su Prūsija ir su Austrija, toliau kovojo su Napoleonu. Po Paryžiaus taikos (1814 V 18) dalyvavo Vienos kongrese, mėgino Rusijos sieną nukelti ligi Oderio upės, prijungiant Lenkijos teritoriją prie Rusijos, bet gavo tik dalį Lenkijos teritorijos. A. pasidavė Metternicho politikai, sugalvojo Šventąją Santarvę (Sainte Alliance) 1815. A. patarėju tapo reakcininkas Arakčeevas. Vis dėlto A. 1816 ir 1817 patvirtino Estijos ir Latvijos bajorų projektą valstiečiams atleisti iš baudžiavos. Palaikė Arakčeevo organizuojamas karių sodybas (voennyja poselenija) ir plačių reformų planų visai atsižadėjo. Numatydamas karą su Napoleonu, 1810—1812 palaikydavo Lietuvos bajorų sumanymą atstatyti Lietuvos didžiąją kunigaikštystę su A. — Lietuvos D. Kunigaikščiu. A. Čartoriskiui 1810 A. I pavedė sudaryti Lietuvos konstitucijos projektą. 1811 to paties imasi Mykolas Oginskis su K. Plioteriu ir K. Lubeckiu, kurie galutinį projektą sudarė 1811 pabaigoje. 1812 patraukęs į savo pusę Lietuvos bajorų dalį, Napoleonui karą pralaimėjus, sumanymą pamiršo. 1803 atgaivino Vilniaus universitetą.

Šilder Imperator A. I 1906; *Vandal* Napoleon et Alexandre 1891—1893; *A. Janulaitis* Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje 1929; *M. Paleologue* A. I-ier 1936.

2) A. II (1818—1881), Mikalojaus I sūnus, Rusijos imperatorius nuo 1855 II 19. Baigė Krymo karą (Paryžiaus taika 1856 III 18). Kadangi šis karas iškėlė aikštėn blogą imperijos santvarką, 1856 ėmė rūpintis valstybinio gyvenimo reformomis, įst. komitetą valstiečių būviui pagerinti. 1861 II 19 paskelbė baudžiavos panaikinimo manifestą. Valstiečiai gavo žemės už tam tikrus mokesčius bei laikines prievoles žemės savininkams arba vyriausybei. 1859—1864 buvo pertvarkytas gubernijų ir apskričių valdymas: įsteigtos žemietijos (tik ne Lietuvoj). 1870 buvo paskelbtas miestų valdymo įstatymas. 1862—1864 perorganizuotas teismas, įvedus taikos teisėjus, taikos teisėjų suvažiavimus, apygardos teismus, teismo rūmus, senato kasacijos departamentą, viešąjį teismą, prisiekusius posėdininkus, advokatų luomą, baudž. ir civilinio teismo proceso statutą; 1864—1874 įvesta visuotinė karo tarnybos prievolė, 1873 išleistas naujas Rusijos universitetų statutas. Šis laikotarpis buvo kartu ir aktyvios užsienių politikos laikas. Nuveikus Šamilį 1863, 1864 buvo nukariautas visas Kaukazas, 1864—1873 pavergta Chiva ir Buchara. Iš kiniečių Rusija gavo kairįjį Amuro krantą ir dalį dešiniojo kranto žemių; iš Japonijos pusę Sachalino salos. 1863 numalšinus Lietuvos ir Lenkijos sukilimus, sustiprėjo reakcijos grupės. Lietuvoj, Lenkijoj, Suomijoj ir Pabaltijy prasidėjo rusifikacijos politika, o rusų imperializmas ėmė virsti panslavizmu. Napoleono III imperijai griuvus, A. su Austrijos ir Vokietijos imperatoriais sudarė „Trilypę sąjungą" 1872. Rytų karas 1877 su Turkija vėl izoliavo A. Berlyno kongresas 1878 sumažino kariuomenės laimėjimo rezultatus ir pertvarkė San Stefano taikos sąlygas 1878. Rusija įgijo tik Besarabijos padunojį ir kai kurias žemes Azijoj. Paskutiniais A. metais įsigalėjo iš vienos pusės reakcininkai, iš kitos revoliucininkai, rengę eilę teroristinių pasikėsinimų taip prieš patį A., taip ir prieš stambesnius valdininkus. 1881 III 1 (13) jis buvo nužudytas lietuvio Hrinevieckio. Lietuvoje 1863—1864 sukilimas buvo žiauriausiai numalšintas specialiai tam reikalui A. II paskirtojo generalgubernatoriaus M. Muravjevo. Šis, kad ir neilgai valdęs, pradėjo vad. „Muravjevo" politiką Lietuvoje. Nors valstiečiams atitraukti nuo sukilimo ir dvarininkams nubausti už dalyvavimą jame baudžiavos panaikinimas Lietuvoje buvo įvykdytas greičiau ir valstiečiams palankesnėmis sąlygomis negu Rusijoje, bet visos kitos Rusijos reformos ar visai nebuvo Lietuvai pritaikytos, ar taikytos tik specialiai Lietuvai iškreipta forma. Lietuvai rusifikuoti kartu taikoma eilė tik jai skiriamų suvaržymų: konfiskavimas buvusių sukilėlių žemių ir kolonizavimas jų rusais atėjūnais; palaikymas išeivybės iš Lietuvos į Rusiją, prievarta gabenimas į Rusiją ištisų kaimų; rusinimas viso administracinio aparato; sudarymas tinklo grynai rusiškų pradžios mokyklų ir persekiojimas slaptų lietuviškų mokyklų; lietuvių spaudos uždraudimas ir visiškas suvaržymas visų viešojo gyvenimo reiškinių; uždraudimas vietos gyventojams pirkti žemę; konfiskavimas ir pavertimas pravoslaviškomis eilės katalikų bažnyčių ir vienuolynų ir visiškas suvaržymas katalikų Bažnyčios, tuo pačiu palaikant ir plečiant pravoslaviją Lietuvoje ir t. t., ir kartu su tuo ėjęs trėmimas (1863—1865 ir žudymas) visų aktyviausių Lietuvos viešojo gyvenimo dalyvių į Sibirą, — visa tai visiškai naikino ir ardė Lietuvos visuomenės, kultūros ir ūkio gyvenimą.

3) A. III Aleksandro II sūnus (1845—1894), Rusijos imperatorius (1881—1894), nacionalinės ir griežtai konservatyvios Rusijos politikos atstovas. Susiaurino uni-

versitetų teises, 1884 spaudos laisvę, 1889 prisiekusiųjų posėdininkų kompetenciją ir t. t. Įst. bajorų žemės banką, padidino bajorų įtaką ir skaičių žemietijose ir taikos teisėjų vietoj pastatė teisėjais iš bajorų renkamus žemiečių viršininkus (Lietuvoje skiriamus). Vidaus politikoj viešpatavo reakcija. A. vyriausybė energingai rusino „pakraščius": Lietuvą, Suomiją, Lenkiją ir Baltijos provincijas. Tai netrukdė A., kuris bijojo trilypės Vokietijos, Austrijos ir Italijos sąjungos, sudaryti ginamąją santarvę su Prancūzija.

Aleksandras Didysis Lietuvos Kunigaikštis ir Lenkijos karalius (1460 X 5 Krokuvoje — 1506 VIII 19 Vilniuje) ketvirtasis did. kun. Kazimiero Jogailaičio ir Elzbietos, imp. Albrechto dukters, sūnus D. L. Kunigaikščiui Kazimierui mirus Gardine 1492 VI 7, Lietuvos ponų taryba buvo pasilikusi Lietuvoje kun-štį Aleksandrą, buvusį Gardine drauge su tėvu, pavesdama jam laikinai eiti did. kun-ščio pareigas. Jis buvo išrinktas ir didžiuoju kun-ščiu. Rinkimai įvyko lenkams visiškai nedalyvaujant, nors bendrų rinkimų buvo reikalavę Lenkijos ponai. Lietuvos seimas šiuo norėjo pabrėžti visišką Lietuvos savarankiškumą. Vadovaudamiesi ta pačia mintimi, atsiskirti nuo Lenkijos, Lietuvos ponai siūlė Lenkijos ponams išsirinkti savo karaliumi vyresnįjį Aleksandro brolį Joną Albertą. A. įkėlimas į Lietuvos did. kunščio sostą įvyko VII 20. Lietuvos ponai privertė A. pasirašyti visam kraštui duodamą privilegiją, kuria buvo apsaugojama Lietuvos politinė nepriklausomybė ir garantuojamas Lietuvos ponų dalyvavimas krašto valdyme. Privilegija buvo duota 1492 VIII 6. Ji pakartojo Kazimiero duotą 1447 ir atkartotą 1457 privilegiją. 17 str. pasižadama nesiaurinti Lietuvos teritorijos, bet laikyti ją tose ribose, kuriose ji buvo Vytauto ir Žigimanto laikais. 18 str. A. pasižadėjo nesiųsti jokių delegacijų į užsienio valstybes, tarp jų ir į Lenkiją, ir neturėti derybų su jų atstovais, nepasitaręs su Lietuvos ponų taryba. 20, 21, 25, 29 ir 30 str. aprėžiama kun-ščio galia naujiems įstatymams leisti, skirti aukštiesiems valstybės valdininkams ir disponuoti krašto lėšomis. Visa tai jis galėjo daryti tik pasitaręs su Lietuvos ponų taryba. 1492 VIII 6 privilegija yra pirmas formalus aprėžimas didžiojo kun-ščio valdžios ponų tarybos naudai. A. išrinkimo metu prityrimo kraštui valdyti neturėjo. Be to, A. buvo persiėmęs lenkišku patriotizmu. Lietuvos ponai, jį berinkdami norėję sustiprinti Lietuvos savarankiškumą ir nepriklausomybę, apsiriko.

A. išrinkimo D. L. K. metu, Maskvos did. kun-štis Jonas III pasiskubino pasi-

D. L. K. Aleksandras

naudoti Kazimiero mirtimi ir Lietuvos ir Lenkijos santykių paaštrėjimu, lietuviams nepriklausomai nuo lenkų sau did. kunigaikštį išrinkus. Jis sustiprino ryšius su Krymo totorių chanu Mengli-Girėjumi ir ragino jį pulti Lietuvą drauge. Kai 1492 rudenį perėjo į Maskvos pusę Simanas Vorotinskis su savo brolėnu Jonu Vorotinskiu ir kai jie Maskvos vardu užėmė Lietuvos miestus Serpeiską ir Meščovską, Jonas III pasiuntė jiems į talką savo kariuomenę. Prieš Lietuvą veikė dvi maskviečių armijos. Sėkmingi Maskvos karo veiksmai pažadino pasiduoti Maskvai Mezecko kun-štį Mykolą ir Viazmos kun-štį Andrių. A. patarėjai, norėdami sulaikyti Maskvos įsiveržimą į Lietuvą, pasiūlė Jonui III išleisti savo dukterį Eleną už A. Jonas III reikalavo, kad pirma būtų sudaryta taika „pagal visą Maskvos valdovo valią", reikšdamas savo pretenzijas ne tik užkariautosioms arba savu noru jam pasidavusioms žemėms, bet ir toms, kurios dar buvo likusios Lietuvos valdžioje. A. ieškojo savo brolio, Lenkijos karaliaus, Jono Alberto pagalbos, bet gavo iš jo tik patarimą susitaikyti su Maskva ir taikai palaikyti vesti jo dukterį. Lenkija visai atsisakė Lietuvai padėti. A. buvo priverstas pasirašyti taiką 1494, kuria Lietuva pripažino buv. Lietuvos sąjungininkų Did. Naugardo ir Tvėrės žemių prijungimą prie Maskvos. Be to, ji atsisakė nuo savo vasalinių kunig-čių — Novosilskių, Odoevskių, Vorotinskių, Peremišlskių, Beliovskių ir nuo jų valdomųjų žemių. Viazmos kun-ščiai su savo tėvonijomis liko Maskvai, taip pat Chliapenis, Oleksinas, Tešilovas, Roslavlis, Veniovas, Mstislavlis, Toru-

sa, Obolenskas, Kozelskas, Liudimeskas ir Serenskas su savo apygardomis. Tarp Maskvos ir Lietuvos buvo sudaryta puolimo gynimosi sąjunga prieš totorius su pastaba: jei kuriai nors valstybei aplinkybės neleis eiti į talką antrajai, toks nedalyvavimas bendroje kovoje negalįs pačios sąjungos galiojimo suardyti. Sutartis turėjo būti sutvirtinta A. vedybomis su Jono III dukterimi Elena.

Sutikdamas išleisti savo dukterį už A., Jonas III iškėlė sąlygą, kad A. pasižadėtų jos neversti priimti Romos tikėjimo. 1495 I 6 į Maskvą nuvyko A. delegacija Elenos parsivežti. Vestuvės įvyko Vilniuje 1495 II 15. Jono III sumanymu, jo duktė turėjo būti jo agentu Lietuvoje ir, savo bajorų tarnų padedama, sekti Lietuvos politikos raidą ir apie viską informuoti tėvą. A. Maskvos siekimai buvo aiškūs. Elenos palydovai pamažu buvo išsiųsti iš Lietuvos. A. ir jo patarėjai laukė, kad draugė su Elena liausis pasienio puldinėjimai ir kad abidvi valstybės kartu kovos su bendrais priešais. Jie tikėjosi, kad Jonas grąžins Lietuvai prieš 1494 atplėštas žemes. Maskvos valdovas, reikalaudamas pastatyti Elenai graikų tikėjimo bažnyčią did. kun-ščio rūmuose, dėjosi graikų tikėjimo globėju, norėjo sukelti Lietuvoje tikybines kovas ir patraukti rusus į savo pusę. Nuo pat taikos pasirašymo (1494) jis siūlė viešai totoriams ir valachams palaikyti draugiškus santykius su Lietuva, o slaptai kurstė juos prieš Lietuvą. Jono III taktika Lietuvos pasieny nesiliovė: iš vienos pusės ėjo nuolatiniai puolimai Lietuvos valstybės pakraščių, iš antros, Lietuvai tarnaują kun-ščiai buvo kviečiami pasiduoti jam su visomis jų valdomomis žemėmis. Jonas stengėsi patraukti prieš A. turkų sultoną. Kai A. užmezgė santykius su Švedija ir Auksinės Ordos valdovais, Jonas prikaišiojo A. tai kaip taikos sutarties laužymą. Jonas ieškojo priekabių naujam karui. Jis norėjo turėti savo rankose įrodymų, kad ne jis, o A. yra taikos sutarties laužytojas. Kai tai jam nepavyko, jis nukreipė savo dėmesį į tikybinius dalykus, ieškodamas juose priekabių savo kariuomenei įsiKišti.

Kai Lietuva gyveno sunkius laikus bekariaudama 1492—1494 su Maskva, katalikų dvasininkai nebuvo priešingi A. sutuoktuvėms su rytų tikėjimo Maskvos kun-tyte. Pasibaigus karui, buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad Lietuvos valdovas ir jo žmona yra ne vieno tikėjimo. A. motina, karalienė Elzbieta, ir jo brolis kardinolas Fridrichas spaudė A. paveikti savo žmoną, kad ji, jei ne stačiai pereitų į katalikybę, tai kad bent priimtų uniją. A., pažadėjęs savo žmonai palikti visišką tikėjimo laisvę, nedarė jokių pasikėsinimų prieš jos sąžinę. Jonas norėjo gauti prisipažinimą iš Elenos, kad jos vyras ją verčiąs keisti tikėjimą, bet ji tylėjo. Tuomet jis paragino jam pasiduoti kunigaikščius Simaną Bielskį, Masalskius, Chatetovskį, Simaną Možaiskį, valdžiusį Černihovą, Starodubą, Homelį ir Liubečių, ir Vasilių Šemiačičių, turėjusį Seversko Naugardą. Simanas Bielskis, susitaręs su Maskvos valdovu, atsiuntė A. savo pasidavimo pateisinimą, kuriame skundėsi tai padaręs, nebegalėdamas daugiau pakęsti pravoslavų tikėjimo persekiojimo. Jonas, tarsi gindamas pravoslavus nuo priespaudų, paskelbė karą 1500. Karo paskelbimas Lietuvą užklupo nepasirengusią. Maskvos kariuomenė prie Vėdrošos upės sumušė kunščio Konstantino Ostrogiškio vadovaujamą Lietuvos kariuomenę. Ostrogiškis pakliuvo į nelaisvę. Pasinaudoję šia Lietuvą ištikusia nelaime, iš Lietuvos pabėgę kunščiai stengėsi užgrobti kiek galėdami daugiau Lietuvos žemių. Maskvos teritorija pasiekė Dniepro upę. Tuo metu Krymo chanas Mengli-Girėjus puolė Valuinę ir Lietuvai priklausančią rytų Podolę.

A. vyriausybė ieškojo sąjungininkų. A. pavyko 1501 VI 21 sudaryti apsigynimo sutartis su Livonijos magistru Plettenbergu. Pagal ją Lietuvos kariuomenė turėjo susijungti su Livinijos kariuomene netoli Ostrovo prie Didžiosios (Velikaja) upės. Plettenberg įsiveržė į Pskovo žemes ir netoli Izborsko išblaškė rusų kariuomenę, pasirengusią įsiveržti į Livoniją. Paskui paėmė Ostrovą. Nesulaukęs lietuvių pagalbos, Plettenberg pasitraukė. Tų pačių metų rudenį rusai pasiekė Felliną ir Vendeną ir pasitraukė, paėmę į nelaisvę 40.000 žmonių. 1502 livoniečiai turėjo kelis laimėjimus prie Narvos ir Krasnyj. 1502 IX 13 Plettenbergui pavyko sumušti didelė rusų armija. A., priverstas kovoti ne tik su Maskva, bet ir su Krymo totoriais, negalėjo duoti jam pagalbos; be to, A. jau buvo pradėjęs taikos derybas su Maskva. Livonija buvo priversta pasirašyti atskirą taiką. Lietuvai anksčiau pasirašius, Livonijos ir Lietuvos sąjunga iširo.

Be Livonijos, A. buvo kreipęsis į Lenkiją, į Vengriją, kurią valdė A. brolis Vladislovas, į Auksinę Ordą ir į Romos popiežių. Lenkija atsisakė Lietuvai padėti. Karalius Jonas Albertas drauge su kitu A. broliu, Vengrijos karaliumi, sutiko pasiųsti į Maskva pasiuntinius, kurie kvietė Maskvą taikiai gyventi su lietuviais, nes karas blaškąs krikščioniškųjų karalių jėgas ir daręs žalą pačiai krikščionybei, kuri turinti kovoti su turkais. Priešingu atveju A. broliai grasino Maskvai padėsią Lietuvai kariauti.

A. pagalbą pažadėjo Auksinės Ordos chanas Šig-Achmatas, kuris pamatė progą atkeršyti savo aršiausiems priešams — Maskvai ir ypač Mengli-Girėjui. Dideliu vargu Auksinės Ordos totoriai pasiekė Dnieprą. Šig-Achmatas buvo pasiryžęs pulti Maskvą, kai tik A. pradės karo veiksmus ir aprūpins jo skurstančią kariuomenę. A. nieko nedarė. Šig-Achmatas pradėjo derybas su Maskva. Kol ėjo derybos su A. ir Jonu III, Šig-Achmato totoriai, bado nuvarginti, pakėlė maištą. Sukilėliai pasidavė Mengli-Girėjui, kuris 1502 Šig-Achmato kariuomenės likučius sunaikino. Pats Šig-Achmatas vos spėjo pasislėpti Kijeve. Čia neilgai pabuvęs, pabėgo į Belgorodą ir prašė sultono pagalbos prieš A. Jonas pradėjo su juo derybas, siūlydamas padėti įsigyti Astrachanę, jei jis kovos su Lietuva. Šig-Achmatas grįžo į Kijevą, kur A. įsakymu buvo areštuotas. A. laikė jį įrankiu prieš Mengli-Girėjų, norėdamas priversti jį nepuldinėti Lietuvos žemių, nes Šig-Achmatas galėjęs, Lietuvos padedamas, atgauti valdžią Ordoje ir būti Mengli-Girėjaus priešas.

1501 mirė Lenkijoje Jonas Albertas. A. stengėsi tapti Lenkijos karaliumi, tikėdamasis bent tokiu būdu atremti Maskvą. Jis pažadėjo Lietuvą sujungti glaudžiais ryšiais su Lenkija. Tačiau ši pati norėjo pasinaudoti Lietuvos jėgomis prieš turkus ir valachus ir spyrė Lietuvą susitaikyti su Maskva.

Lietuvos jėgos pasibaigė. Nebuvo nei žmonių pasiųsti į frontą, nei pinigų kareiviams pasisamdyti užsienyje. 1503 Vengrijos karaliaus ir popiežiaus tarpininkavimo dėka pavyko pasirašyti paliaubos iki 1508. Maskva pasilaikė visus savo prijungimus ir nukariavimus.

S a n t y k i a i s u L e n k i j a. Lietuviai, rinkdami A. visiškai nepriklausomai nuo lenkų, norėjo pabrėžti Lietuvos savarankiškumą ir nepriklausomybę, bet nenorėjo ardyti santykių su Lenkija. Kai prasidėjo karaliaus rinkimai Lenkijoje, A. parėmė Jono Alberto kandidatūrą ne tik diplomatiniu keliu prieš kitą pretendentą, Mazovijos kunš-tį, bet buvo pasiryžęs tai padaryti visomis Lietuvos karo ir finansų jėgomis. Prasidėjus pirmajam Lietuvos karui su Maskva, A. ir jo patarėjai paprašė Lenkijos pagalbos. Lenkai į prašymą atsakė tik po metų, pasiūlydami laikytis susijungimo užrašų. Lietuviai nesutiko. Nuo 1494 rudens prasidėjo totorių puolimai Valuinės ir Podolės. Lenkai patvs pasiūlė lietuviams ne tik bendrai aptarti būdus kovoti su totoriais, bet ir susitarti dėl politinių santykių tuo būdu, kad nebūtų įžeista tautinė ir politinė Lietuvos garbė. Šitas pasiūlymas, kilęs iš Kazimiero sūnų pasitarimų Levočiuje, Vengrijoje, kur buvo iškeltas jų brolio Žigimanto aprūpinimo klausimas. Norėta sudaryti jam kunig-tystė Lietuvos teritorijoje. A. buvo pasiūlyta atiduoti broliui Kijevo kun-tystę. Lietuvos ponai, susirinkę į seimą Berštuose, atmetė Lietuvos politinės vienybės skaldymo sumanymą. Derybose dėl savitarpio santykių lenkai siūlė atnaujinti Horodlės unijos aktą, lietuviai siūlė naują projektą, kurį aprobavo 1496 Vilniaus seimas. Lietuvių projektas numatė, kad turi nustoti galios visi lig šio laiko sudaryti užrašai, kuriais įžeidžiamas arba mažinamas Lietuvos geras vardas ir garbė. Buvo nustatoma, kad naujo karaliaus arba did. kun-čio rinkimai gali įvykti tik tada, jei A. arba Jonas Albertas mirtų nepalikę teisėtų įpėdinių. Tik tuomet galėtų rinkti atitinkamam kraštui valdovą abiejų kraštų ponai, susirinkę drauge, bet tik iš tos pačios dinastijos tarpo. Lenkai šitą projektą priimti atsisakė.

Tuo tarpu 1497 lenkai padarė karo žygį prieš Turkijos uostus Kiliją ir Belgorodą. A. buvo pažadėjęs broliui Lietuvos pagalbą. Lietuvos kariuomenė buvo sukoncentruota ties Braclavu, Podolėje, bet Lietuvos ponai neleido A. išeiti iš Lietuvos ribų. Lenku karo žygis prieš turkus virto karu su Moldavijos gaspadoriumi Steponu ir pasibaigė lenkams didžiausiu pralaimėjimu. 1498 turkai, moldavai ir totoriai plėšė Podolę, Galiciją ir išsivedė apie 100. 000 belaisvių. Turkai grėsė ir Vengrijai, kurios soste sėdėjo Lenkijos karaliaus brolis.

1499 V 6 P i o t r k o v o s u t a r t i s. Vengrijos karaliaus iniciatyva buvo pasiūlyta Lietuvai sudaryti gynimosi sąjunga, į kurią įeitų Lenkija ir Vengrija, prieš turkus ir totorius. Lietuviai pareikalavo anksčiau sutvarkyti savo valstybinius santykius su Lenkija ir uždrausti Lenkijos šlėktai veržtis į Valuinę ir kištis į Lietuvos vyskupu skyrimą. Lenkija nusileido Lietuvai. 1499 V 6 buvo pasirašyta sutartis Piotrkove. Seno Lietuvos ir Lenkijos ryšio šventumui palaikyti lietuviai sutiko sutarties akte paminėti, kad unijų ir federacijų ryšiai tarp šių valstybių yra laikomi neliečiamai. Šitas įvadas buvo faktiškai panaikinamas kitų tos sutarties nuostatų. Visos sutartys arba užrašai, anksčiau tarp Lietuvos ir Lenkijos sudaryti, jei jie kuo lietė vienos kurios valstybės garbę, turėjo nustoti galios. Mirus D. L. kun-čiui arba Lenkijos karaliui, naujas valdovas turėjo būti renkamas su abiejų valstybių prelatų, baronų, ponų ir kilmingųjų žinia ir pritarimu. 1499 sutarties pagrindu buvo padėtas 1496 pro-

jektas su pakeitimu, liečiančiu did. kunčio ir karaliaus rinkimus. Priešingai senajam projektui, galėjo būti į sostą išrinktas ir ne Jogailaitis. Tai nėra nei unijos, nei federacijos aktai, o paprasta dviejų nepriklausomų ir savarankiškų valstybių deklaracija.

Aleksandro rinkimas Lenkijos karaliumi. Praėjus turkų puolimo pavojui, lenkai nebemanė laikytis 1499 sutarties. Kilus 1500 karui tap Lietuvos ir Maskvos, Lenkija nedavė Lietuvai jokios materialinės pagalbos. 1501 VI 17 mirė Jonas Albertas. A., užuot ėjęs su kariuomene į rytus prieš rusus, ėmė su ja trauktis į pietų vakarus. Lietuvos ponų taryba nutarė pasiųsti savo delegaciją į Lenkijos karaliaus rinkimus. Lietuviai nė nemanė statyti A. kandidatūros į Lenkijos karalius. A. pats iš Gardino pasiuntė savo delegatus į rinkimus ir varė labai plačią agitaciją už save.

Piotrkovo-Melniko unija. Lietuvos ir Lenkijos atstovų susitarimas dėl A. išrinkimo buvo pasirašytas Piotrkove 1501 X 3, o X 4 A.buvo išrinktas karaliumi. A. patvirtino sutartį Melnike 1503 X 23. Ji vadinama Piotrkovo-Melniko unija. Ja Lietuva ir Lenkija nuo šio laiko turėjo susijungti ir susilieti į vieną nedalomą ir neskiriamą kūną, kad susidarytų viena giminė ir viena tauta, turinti vieną galvą. Karalius turi būti renkamas bendrai nustatytu laiku ir nustatytoje vietoje. Abiejų valstybių seimai turi būti bendri. Visose nelaimėse abidvi pusės turi padėti viena antrai visomis jėgomis ir lėšomis. Sutartys, vienos kurios pusės, anksčiau pasirašytos, turi pasilikti galioje, jei jos nėra žalingos antrajai. Valstybinės tarnybos ir teismai turi pasilikti kiekviename krašte atskiri. Svarbiausias šios sutarties dėsnis buvo tas, kad Lietuva ir Lenkija turėjo padėti viena antrai visais savo žmonių ir medžiaginiais ištekliais. Tokios pagalbos Lietuva iš Lenkijos nesusilaukė. Lenkijos ponai pasiūlė lietuviams greičiau baigti karą su Maskva ir pažadėjo atsiųsti savo atstovus dalyvauti derybose su maskviečiais. Nusivylę lenkais, lietuviai Piotrkovo-Melniko unijos akto neratifikavo ir laikė jį negaliojančiu.

1503 karas su totoriais. Jonas, pasirašęs su A. paliaubų sutartį 1503, ragino Mengli-Girėjų toliau kariauti su A. 1506 du Mengli-Girėjaus sūnūs su 30.000 totorių perėjo Nemuną ir atsirado Lydos ir Naugarduko apylinkėse, tačiau paskirtas vyriausiu Lietuvos kariuomenės vadu Mykolas Glinskis totorių jėgas prie Klecko sunaikino.

A. mirė 1506 VIII 20 Vilniuje. Jo palaikai rasti 1931 IX 21.

Polski sl. biogr. I; Acta Alexandri (Acta hist. XIX) 1924; *L. Kolankowski* Polska Jagiellonow 1936.

Aleksandras Jono sūnus, Nosis, nežinomos kilmės, graikų tikėjimo kunigaikštis, istorijoje pirmą kartą pasirodo 1418. Prikląusydamas rusų kun-čių partijai, kuri buvo priešinga Vytauto ir Lietuvos ponų valdymui, simpatizavo kun. Švitrigailai. 1418 A. Nosis, drauge su Ostrogo kun. Danieliumi ("Daška") ir kt. išvadavo Švitrigailą iš Kremenco pilies, kurioje Švitrigaila buvo laikomas Vytauto įsakymu. 1432 A. Nosis perėjo į Žigimanto pusę. 1433 I 20 jis, drauge su kitais, Trakuose pasirašė antrąją Žigimanto sutartį su Lenkija. 1433 jis sukurstė luckiečius pasiduoti Švitrigailai ir jo buvo paskirtas Lucko pilies komendantu ir jo vietininku Lucko žemėje. A. organizavo valuiniečius partizanus ir siuntė juos prieš Lenkijos valdomą Cholmo sritį, 1433 pabaigoje ir pats ją puolė, bet ties Hrubešovu, prie Bugo, buvo atmuštas. 1434 A. atsiuntė iš Lucko Žigimantui pasidavimo laišką. Žigimantas savo atsakyme jam pažadėjęs užmiršti savo pyktį, ir žadėjęs amžiniems laikams perleisti jam Lucką, o tuo pačiu laiku pasiuntė Goštautą užimti Lucko. Luckas perėjo Lietuvai, o nusivylęs A. vėl pasidavė Švitrigailai. Betarnaudamas Švitrigailai, A. nesiliovė kovojęs su lenkais. Kažkuriose kautynėse jis buvo Hrycko Kirdiejaus sumuštas ir paimtas į nelaisvę. Atgavęs laisvę, jis nesiliovė priešinęsis lenkų veržimuisi į Valuinę. Jo mirties data nežinoma.

Aleksandras Karijoto sūnus, Gedimino vaikaitis, drauge su savo broliais Jurgiu ir Konstantinu gavo iš D. L. K. Algirdo valdyti Podolę. Karijoto sūnūs susiartino su Lenkijos karaliumi Kazimieru D. Kai tarp Liubarto ir Lenkijos karaliaus ėjo karas dėl Haličiaus ir Valuinės žemių, A. ir jo broliai palaikė Lenkijos pusę. Atėmus 1366 iš Liubarto Vladimirą Valuinėj, Kazimieras pavedė jį valdyti A. 1370, pasinaudoję A. nebuvimu Vladimire, Liubartas ir Kęstutis jį atsiėmė. A. po šio įvykio grįžo į Podolę. 1377, kai Vengrijos ir Lenkijos karalius Liudvikas puolė Liubarto valdomą Valuinę, A. veikė iš vieno su savo dėde Liubartu prieš lenkus ir vengrus. A. buvo priėmęs katalikų tikėjimą 1349 ar 1350. A. žuvo kovose su totoriais, spėjama a. 1380.

B. Paszkiewicz Polityka ruska Kazimierza Wielkiego 1923; *J. Puzyna* Korjat i Korjatowicze — Ateneum Wilenskie 1930.

Aleksandras Narimanto sūnus, Gedimino vaikaitis, drauge su savo tėvu 1333 nuvyko kunigaikščiu į D. Naugardą. Pagal Gedimino sudarytą su naugardiečiais su-

tartį, Narimantas gavo Ladogą, Orechovą, Karelos miestelį su apygarda ir pusę Koporjės sau ir savo vaikams. Lietuvos kunčiai čia išbuvo neilgai. 1338, kai švedai užpuolė Naugardo žemes, Narimanto ten nebebuvo. Pirmojo Naugardo metraščio žiniomis, Narimantas atšaukė iš Orechovo ir savo sūnų A.

Aleksandras Patrikijaus sūnus, Gediminio vaikaitis, minimas pirmą kartą 1402; įsivyravus 1401 Smalenske kun. Jurgiui, Sviatoslavo sūnui, Vytauto išvytam, Smalensko miestiečių ir Riazanės kun. Olego padedamam, 1402 Riazanės kun-tis nusiuntė su kariuomene savo sūnų Rostislavą atsiimti iš lietuvių Briansko, kuris kitados priklausė Smalenskui. Ties Liubutsku Riazanės kariuomenė buvo sumušta Lietuvos kun. Lengvenio ir A., Patrikijaus sūnaus, Starodubo kun. Einant Vytauto karui su Maskva 1406 — 1408, A. norėjo išduoti Vytautą ir pereiti pas Maskvos kunš-tį, bet buvo sugautas ir grąžintas atgal. 1408 A. jau drauge su savo tėvu pasekė kun. Švitrigailą į Maskvą, kai šis, maskviečių padedamas, norėjo kovoti su Vytautu. Spėjama, kad Maskvoje jiems buvęs duotas valdyti Zvenigorodas ir kad šio miesto titulas buvęs rusų metraštininko prikergtas A. ir jo tėvui Patrikijui. Vėliau A. yra vad. Koreckio kunigaikščiu.

Aleksandras (Olelka) Kijevo, nuo 1395 Kopilio kun., Vladimiro sūnus, Algirdo vaikaitis, pirmą kartą minimas 1417 VIII 22. Jis tuomet vedė Vytauto dukraitę, Maskvos did. kunš-tytę, Vasiliaus ir Sofijos dukterį Anastaziją. Iš šių sutuoktuvių A. susilaukė 1420 sūnaus Simano, kuris XV a. antrosios pusės pradžioje nepatenkintų Kazimiero valdymu Lietuvos ponų buvo numatomas Did. Lietuvos kun-ščiu vietoje Kazimiero. A. pasirašė Lietuvos sutartį su vok. ordinu prie Melnežerio 1422. A. dalyvavo Vytauto karo žygyje prieš Naugardą 1428 drauge su Vytauto broliu Žigimantu ir Švitrigaila. Vytautui mirus, A. palaikė Švitrigailą; 1431 VI 19 jis pasirašė Skirsnemunėje puolimo gynimosi sutartį su vokiečiu ordinu ir vėliau, einant Valuinėje karui su Lenkija, jis drauge su kaž kokiu kitu kun-čiu Vasiliumi ir Gedgaudu Švitrigailos vardu derėjosi su Jogaila dėl taikos. Greitai A. susipyko su Švitrigaila, susiartino su Vytauto broliu Žigimantu ir dalyvavo šio sąmoksle prieš Švitrigailą. Jis dalyvavo svarbiausiose Žigimanto diplomatinėse derybose. A. pasirašė Žigimanto 1432 X 15 ir 1433 I 20 sutartis su Lenkija. 1434 Žigimantui pasidavė Kijevas, kuris ligi tol buvo pasilikęs ištikimas Švitrigailai. A. buvo pasiųstas perimti valdžios, bet pavėlavo, ir miestas pateko į Švitrigailos šalininko Jono Manvydo rankas. Sugrįžęs į Lietuvą, A. Žigimanto įsakymu buvo suimtas su visa savo šeima ir padėtas į Kernavos kalėjimą, o jo žmona ir du sūnūs — Simanas ir Mykolas — į Utenos kalėjimą. Visos A. valdomos žemės, Kopilio kunigaikštystė, buvo konfiskuotos. A. nesugebėjimas laiku perimti Kijevo buvęs Žigimanto palaikytas A. pritarimu Švitrigailai. Žuvus 1440 Žigimantui, A. su visa savo šeima atgavo laisvę ir Kijevo kun-tystę.

J. Wolff Kniaziowie litewsko—ruscy; (") Rod Gedymina; *B. Barwinskij* Żyhymont Keistutovič 1905; *V. K. Staďnicki* Bracia Wlad. Jag. 1862.

Aleksandras Afrodisietis (iš Karijos) peripatetinės mokyklos atstovas III a. po Kr.; Aristotelio raštų, ypač jo metafizikos, komentatorius.

Aleksandras Didysis (356 – 323 pr. Kr.), Makedonijos karalius (336 — 323), Pilypo II sūnus, Aristotelio auklėtinis. Atkeršijęs tėvo nužudytojams, privertė graikus vėl pripažinti Makedonijos hegemoniją, o ji pati vyriausiuoju vadu kovoj su persais. 334 su 35.000 karių perėjo Helespontą, sumušė persus ties Graniko upe, 333 pavergė visą vakarų Mažąją Aziją. Nuveikęs persus prie Isso (333), nukariavo Tirą, Gazą (332) ir Egiptą. 331 sunaikino persų kariuomenę tarp Gaugamelos ir Arbelos miestų, užėmė Babiloną, Suzą ir pagaliau visą Persų imperiją, kurios paskutinis valdovas Darijus Kodomanas buvo vieno savo satrapo (gubernatoriaus) nužudytas. 329 — 328 Aleksandras užkariavo Baktriją ir Sogdianą; 327 — 326 įsiveržė į Indiją, bet kariuomenės sukilimas privertė ją grįžti (326 —325). Tuo būdu Aleksandras sukūrė imperiją, kuri visai skyrėsi ne tik nuo Graikijos, bet ir nuo Makedonijos; pats jis ėmė laikytis tų laikų rytų papročių ir pažiūrų; vedė baktrijietę Roksaną; pasiskelbė, kaip rytų despotai, dievo sūnumi; sostine padarė Babiloną; ėmė viešpatauti rytietiškai. Dėl visa to teko jam kovoti su savo makedoniškąja diduomene; A. nužudė net kelis (generolą Parmenioną, savo draugą Klitą,filosofą Kallistheną). Rytietiškai tvarkydamas savo imperiją, A. rėmėsi seniai jau įsikūrusiais rytuose graikais, ypač pačiais rytiečiais. Jo imperija politiškai suformavo seniai prasidėjusį rytų helenizacijos procesą (šiam procesui labai padėjo daugelis A. įsteigtų miestų, (Aleksandrijų), bet neilgai gyvavo. A. netikėtai mirus Babilone, greit ji suiro: ją išsidalijo gene-

Aleksandras Didysis

rolai, vad. diadochai, Antigonas, Seleukas, Ptolemėjas, Lysimachas ir kt.

U. Wilcken A. der Grosse 1931; *W. W. Tarn* A. 1948.

Aleksandras Halietis (g. Anglijoje a. 1180 — 1245) anglų teologas ir filosofas. Mokėsi Halės, Oksfordo ir Paryžiaus univ.Apie 1230 stojo į pranciškonų vienuoliją. Žymiausias jo veikalas: Summa universalis theologiae. Parašė komentarus Aristotelio veikalams Methaphysica ir De anima. XIV a. A. pradėta vadinti theologorum monarcha. Naudojosi Abelardo ir Hugo A. S. Victore scholastiniu metodu, kurį toliau tobulino. Aristotelio filosofija jis grindė teologijai pagrindą.

Aleksandras Polyhistoras iš Mileto (I a. pr. Kr.) Sullos atleistinis, parašęs raštų iš filosofijos, mitologijos ir geografijos sričių.

Aleksandras Severas (**Marcus Aurelius Severus** Alexander). Romos imperatorius (222—235), kovojo su persais ir germanais ties Reinu, kur buvo kareivių sukilėlių nužudytas.

Aleksandras Tralesietis VI a. Bizantijoj gyvenęs graikų gydytojas. Jo 11 knygų apie vidaus ligas buvo išversta į lotynų, sirų, arabų ir hebrajų kalbas.

Aleksandras 1) Nevietis (Nevskij) (1220 — 1263) Vladimiro kunigaikštystės kun-ščio Jaroslavo sūnus, 1238—1247 Naugardo kunigaikštis, 1252 did. kunigaikštis, 1240 sumušė švedus ties Nevos upe, 1242 kalavininkus ant Peipuso ežero.

2) Tverietis Mykolo sūnus (1301 — 1339), 1325 –1327 Vladimiro did. kunigaikštis. Nuo chano Uzbeko bėgo į Pskovą ir ten valdė iki 1333. 1334 vėl Tverės miesto kunigaikštis, bet Jono Kalitos apkaltintas, buvo totorių nužudytas.

3) Battenberg (1875—1893) 1879 nacionalinio Tirnovo susirinkimo išrinktas Bulgarijos kunigaikščiu. Dėl rusų kišimosi į Bulgarijos reikalus, 1886 atsižadėjo sosto.

Aleksandravėlė Rokiškio aps. Obelių vl. miestelis; katalikų bažnyčia įkurta 1796.

A. Aleksandravičius

Aleksandravičius 1) Andrius 1492 — 1495 Lietuvos paiždininkas; mirė apie 1497.

2) Antanas (g. 1885 XII 3 Gluosninkų k. Alytaus aps.) mokslus ėjo Simne, Suvalkuose, Varšuvoje ir Chicagoje aukšt. meno institute, kurį 1910 baigė skulptorium ir medžio drožėju. Pagamino daugiau kaip 500 įvairių skulptūros darbų, lietuvių visuomenės veikėjų ir didžiųjų kunigaikščių biustų. 1923 pasirodė jo Braižinėliai ir paišinėliai pradžios mokykloms.

V. Aleksandravičius — dail. V. Vizgirdos biustas

3) Jurgis, tikrai Aleksa (1819 I 1 Kumetiškiuose, Marijampolės aps.– 1894). Baigęs Seinų gimn., 1839 stojo į Petrapilio univ. fizikos-mat. fak. Už darbą Ericaceae Semeistvo vereskovych dar studentu būdamas gavo aukso medalį. 1843 baigęs univ. buvo Varšuvos gimn. mokytojas ir tuo pačiu laiku dėstė anatomiją meno mokykloje. Nuo 1857 Varšuvos med. ir chirurg. akademijos botanikos, zoologijos ir lyg. anatomijos prof. 1862 perėjo į naujai įkurtą Varšuvos Vyriaus. Mokyklą. Buvo Varšuvos Botanikos sodo dir. 1869 perėjo į Varšuvos univ.; 1872 už darbą Stroenie i razvitie sporosovmestilišč mikromicetov gavo daktaro laipsnį; kurį laiką buvo fakulteto dekanu. 1878 atsistatydino ir vertėsi miškininkyste, daržininkyste; ligi 1886 buvo Varšuvos pomologinio sodo direktoriumi. Bendr. Wszechswiat, Pamiętnik Fizyograficzny, Wielka Encyklopedija Ilustrowana. Savo lietuviškumą slėpė.

4) Kazimieras (1822 — 1884 VIII 5 Žagarėje) Žagarės klebonas. 1883 išv. J. Korzeniovskio komediją Sziauczius ir jo szeimynikszts, kuri buvo išsp. 1890 Varpe.

5) Petras (g. 1906 X 25 Vartų k. Marijampolės aps.) skulptorius. 1933 baigė Kauno Meno Mokyklą. Nuo 1935 dalyvavo daugelyje Lietuvoje rengtų meno parodų. 1937 lietuvių dailės parodoje Rygoje ir Talline ir tarptautinėje dekoratyvinio meno parodoje Paryžiuje. Jo skulptūrų yra Vytauto Didžiojo Kultūros Muzėjuje Kaune, Vilniaus Dailės Muzėjuje, Aušros Muzėjuje Šiauliuose, Alkos Muzėjuje Telšiuose. Nuo 1940 dėstė skulptūrą Vilniaus Dailės Akademijoje.

6) Simanas (g. a. 1745 Krikštėnų akalicoje) mokėsi Kražiuose. 1768—1769 mokytojas Joniškio mokykloje. Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimo metu 1769 buvo vienas vadovų. Suimtas sukilimą numalšinus, buvo perkeltas į Raseinius. A. likimas nežinomas.

A. Janulaitis Valstiečių sukilimas XVIII a. Lietuvoje 1910.

7) Vincas (1865 I 28 Pediškių k. Krosnos par. Marijampolės aps.—1952 IV 15 Gudeliuose) kanauninkas, kompozitorius, Petrapilio dvas. akad. teol. mag. Pa-

skirtas Veiverių mokytojų seminarijos prefektu, mokė tikybos lietuvių kalba. Už tai caro valdžios išvytas. 1905 Vilniaus Seimo dalyvis. Lomžoj su K. Sakalauskiu organizavo lietuvių draugiją, rengė vaidinimus. A. studijavo muziką. Yra sukūręs giesmių ir dainų. Muzikos žinios išleido jo Kalėdų giesmę Aušros Žvaigždė užtekėjo, Per Tavo šventą prisikėlimą ir kt. Vyrų chorui parašė devynias Atlaidamaldes už vėles (1906—1927). 1907 išsp. Aktus ir paliaimas Eucharistines.

Aleksandretė turk. I s k e n d e r u n, r. pietų Turkijos pajūrio uostamiestis; 21.000 gyv. (1950). 1939 prancūzų perleistas Turkijai.

Aleksandrija ar. Iskanderi 1) š. Egipto mst. prie Nilo žiočių; 950.000 gyv. (1950; 1937 — 685.000). Įk. Aleksandro D. 332 pr. Kr., greitai išaugo didžiausiu tų laikų mst., turėjusiu a. 1 mil. gyv., buvo sujungtas perkasu su Nilu ir apėmė 6 km ilgio sąsmauką tarp Viduržemio jūros ir Mariuto ež. Virto vienu didžiausių tuo metu kultūros, mokslo, religinio gyvenimo ir tarptautinės prekybos centrų. Įžymybės: Serapeion — Serapio šventovė, Soma — Aleks. Did. mauzolėjus, muzėjus, Poseidonium, did. teatras, Emporium — prekybos birža. A. tapo Egipto sostine. Mirus Kleopatrai, Augusto laikais A. atiteko (30) Romai. Dėl patogios geografinės padėties virto didžiausiu prekybos centru tarp Viduržemio jūros kraštų ir Rytų. Romėnams jį valdant jo reikšmė pradėjo mažėti. 638 atiteko arabams, 1517 turkams, 1798 — 1801 okupuotas prancūzų, 1882—1947 anglų karinė įgula. Vasco da Gamai XVI a. atradus naują jūrų kelią į Indiją aplink Afriką pro Gerosios Vilties iškyšulį, A. liko nuošaliai nuo didžiųjų prekybos kelių tarp Europos ir Indijos ir sunyko. A. atsigavo iškasus Sueso kanalą.

A. f i l o s o f i j a. Pirmutinis žymus A. mokyklos vedėjas buvo Pantenas (a. 180—200). Aleksandriečiams pavyko suderinti stabmeldiškoji filosofija su krikščionybės mokslu. Žymiausi tos krypties atstovai: Titus Flavius, Clemens Aleksandrietis (miręs tarp 211—216) ir Origenes (185—254).

A. b i b l i o t e k a. Žymiausia senovės biblioteka, suplanuota Ptolomėjaus I ir įst. Ptolomėjaus II. Buvo sudaryta iš dviejų dalių — didžiosios, karaliaus rūmuose, ir mažosios, Serapio šventykloje (Serapeion). Kallimachos sudarytas bibliot. katalogas (pinakes) dingo. Didžioji A. B. apėmė apie 490.000 papyro ritinių, mažoji apie 43.000. Cezariui 47 pr. Kr. nukariavus Aleksandriją, A. B. žymiausioji dalis sudegė. Ją papildė Antonijus, dovanojęs Kleopatrai 200.000 papyrų iš Pergamono bibliotekos. Spėjama, kad galutinai biblioteka žuvo 291 po Kr., arkivyskupui Teofiliui iš Antiochijos sugriovus Serapeioną. Kartu galutinai dingo daugybė iki šiol nesurastų žymiausių graikiškų raštų. Kalifui Omarui užėmus A., jau bibliotekos ir pėdsakų nebuvo, nors Rousseau XVIII a. sudarė legendą, esą ją Omaras sudeginęs.

2) A. Piemonto prov. mst. šiaurės vakarų Italijoje; 87.625 gyv. (1950); įst. 1168; pav. popiežiaus Aleksandro II vardu. Italijos karo tvirtovė.

Aleksandrija (Truikinai) Kretingos aps. Skuodo vl. mst. Kat. bažnyčia atnaujinta 1864.

Aleksandrijos kodeksas (Codex Alexandrinus) V ar VI a. po Kr., graikiškas biblijos rankraštis, kilimo iš Egipto, iš ten atkeliavęs į Konstantinopolį; 1628 patriarcho Lukariso dovanotas anglų karaliui Karoliui I ir dabar saugojamas British Museum. Paskelbtas 1766 (Wojde ir 1860 B. H. Cowper).

Aleksandrina 12 skiemenų eilėraščio eilutė, su cezūra po 6 skiemenis, rimuojama gretimai. Pirmą kartą pavartota XI a. Nuo Plejados poetų grupės mėgiamiausias prancūzų ritmas.

Aleksandrinizmas minties ir stiliaus savybės, būdingos Aleksandrijos graikų poetams: subtilumas ir neaiškumas, susietas su alegorijų pamėgimu ir mokslingumo rodymu. Pašaipiškai taikomas ir dabarties rašytojams, pasižymintiems minėtomis savybėmis. Bendresne prasme A. yra dekadenso apraiška, kada kūrybinę iniciatyvą pakeičia bergždžia erudicija, nusikreipusi tik į archyvinį senų dalykų tyrinėjimą.

Aleksandritas mineralas, trilypio chryzoberilo atmaina su labai stipriu pleochroizmu ($BeO.Al_2O_3$). Dienos metu tamsiai žalias, prie dirbtinės šviesos rausvai violetinis (žydras). Brangus akmuo, randamas Urale, Ceilone, Brazilijoje, š. Amerikoje, Moravijoje.

Aleksandro kautynės didžiausia senovės mozaika (6,3×3,8 m), vaizduojanti kautynes prie Isso 333 pr. Kr. Dabar yra Neapolio muzėjuje. Rasta Pompėjoje.

Aleksandro I žemė pietų ašigalio srityje (Antarktyje) sala, 1821 atrasta rusų admir. Belinghauseno. Nuo jos slenka daug ledynų, kurie sutrupėję didžiuliais gabalais, ledų kalnais plaukioja pietų vandenyse.

Aleksandro salynas v. Kanados pakraščiuose salos, atrastos Čirikovo 1741. Nuo 1867 priklauso JAV. Sudaro nugrimzdusio Kalifornijos kalnyno tęsinį. Douglo saloje randama aukso. Pirmykščiai vietos gyventojai buvo indėnų rasės tlinkitai.

Aleksandrov Aleksandras (g. 1861) rusų kalbininkas. Studijavęs lietuvių kalbą Lietuvoj (Merkinėje ir kt.). Išsp. Sprachliches

aus dem Nationaldichter Litauens Donalitius. I. Zur Semasiologie 1886, Litauische Studien. I. Nominalzusammensetzungen 1888, Litovskije etiudy I. Narodnaja etimologija 1888, Ueber die Bedeutung der Sprachstoerungen fuer die Sprachwissenschaft 1888. Atsisakęs vėliau nuo mokslininko darbo, pasidarė pravoslavų dvasininku ir buvo archiriejumi.

Aleksandrovsk š. v. Rusijos uostas Kolos pusiasalyje. Golfo srovės šildomas, beveik ištisus metus laivams prieinamas. Jo reikšmė padidėjo, 1917 pravedus į jį Murmansko geležinkelį.

Alekseev Mykolas (1857 — 1918) rusų gen. Dalyvavo rusų japonų kare III Mandžiūrijos armijos generolu. I Pasaulinio karo metu p. vak. fronto armijų vadas, 1915 IX — 1916 X gen. štabo viršininkas. Po 1917 revoliucijos vyr. kariuomenės vadas. 1918 kariavo su raudonąja armija Volgos ir Kubanės srity.

Aleksiejus 1) Komnenas (1048–1118) Bizantijos imperatorius. Kovojo su turkais ir pečeniegais, su Robertu Guiskaru. Veikęs bendrai su imp. Henriku IV ir Venecija.

2) Angelos III, 1195—1203 Bizantijos imperatorius.

3) Angelos IV, 1203—1204 Bizantijos imperatorius.

4) A. Mykolo (Aleksej Michailovič) (1629—1676) antrasis Romanovų giminės Maskvos caras (1645—1676). 1649 išleido įstatymų rinkinį (sobornoe uloženie), kuriuo tarp kitko valstiečiai buvo visai prie žemės pririšti. Jo laikais sunkus krašto ekonominis būvis 1648 iššaukė vad. druskos maištą, 1650 Naugardo maištą, 1667—1671 Stenkos Razino sukilimą. Plėtė Maskvos valdymą Sibire ir prie Kinų sienos. Pasinaudodamas Lietuvos ir Lenkijos nusilpimu dėl kazokų ir kitų karų, pradėjo su jomis karą, palaikė Chmielnicki ir užėmė Ukrainos dalį, tuo pačiu laiku įsiveržė Lietuvon, užėmė didelę jos dalį, kur masiniai skerdė žmones ir degino miestus ir kaimus, o 1655 — 1661 žiauriausiai laikė užėmęs Vilnių, kuriame vien 1655 išskerdė kelis tūkstančius gyventojų. 1667 Andrusovo taika gavo Smalenską, Černihovą, Naugardo Seversko žemę, Dniepro kairįjį krantą ir dvejiems metams Kijevą. Iš švedų gavo dalį Livonijos ir Ingermanlandiją, bet vėliau turėjo ją grąžinti.

L. Kubala Wojna moskiewska 1910.

5) (S. Simanovskij) (g. 1877) bolševikų remiamas rusų stačiatikių veikėjas. 1933—1945 Leningrado metropolitas. 1945 tariamojo „bažnytinio sinodo" Maskvoje „išrinktas" patriarchu.

Aleksiejus (Simanas Eleuterijus) stačiatikių metropolitas, XIV a. antrosios pusės politikos veikėjas. D. L. K. Algirdo politinis priešas, kovojęs su Algirdu dėl jo bažnytinės politikos, nes Algirdas norėjo turėti atskirą, nuo Maskvos nepriklausomą, metropolitą Kijeve.

Aleksija (gr.) sutrikimas sugebėjimo skaityti arba skaitomąjį dalyką suprasti; pareina nuo tam tikro smegenų centro sužalojimo, dažnai dėl arteriosklerozės. Dažnai kombinuojasi su afazija ir su agrafija.

Aleksinai apsaugojamosios medžiagos, kurios esti kraujuje ir užmuša bakterijas.

Aleksis (Aleksandravičius) Aleksandras (g. 1886 X 10 Pėdiškių k. Krosnos vl.). Muzikas, kompozitorius. Nuo 1907 studijavo Varšuvos konservatorijoje vargonų ir karo kapelmeisterio specialybes. Varšuvoje vadovavo 1909—1911 lietuvių chorui, kuriame dalyvavo ir muzikai J. Štarka, J. Bendorius, V. Žadeika ir kt. 1913 baigęs konservatoriją išvyko į JAV. Vargoninkavo ir vedė chorus Chicagoje, Ill., Brooklyne N. Y., Springfielde Ill. ir nuo 1928 Waterburyje, Conn. Ilgus metus buvo AL RK Vargoninkų Sąjungos pirmininku. Sukūrė veikalų chorui, solo, mokykloms dainų (bendrai a. 100). Parašė operetę Į Tėvynę. Buvo ir Liet. Vyčių Centro pirmininku, AMLT, Federacijos ir RK Susivienijimo centro valdybos narys.

Al. Aleksis

Aleksota legendinė lietuvių deivė su tariamąja šventykla Aleksote. Pramanyta bene XVI a.

Aleksotas Kauno priemiestis kair. Nemuno krante, ligi XVIII a. vad. Svirbigala. Ligi 1931 atskiras mst. Senoji dalis prisiglaudusi apačioj prie Nemuno slėnio šlaito. Čia 1929 bekasant žemę tiltui statyti 4 m gilumoje rastas mamanto (Elephas primigenius) apatinis žandikaulis, priskirtinas ledynų laikotarpio pabaigai.

Naujoji A. dalis išsistatė buvusios tvirtovės fortų vietoje. Čia VDU fiz. chem. instituto rūmai, aerodromas, Maisto, stiklo, lentpiūvių, malūnų pramonė, elevatorius. 1921 įkurta savarankiška kat. parapija. Parapijos kapuose skulpt. Aleksandravičiaus žuvusiems kariams paminklas.

Aleksunas (Aleksiūnas) Juozas (g. 1902 III 22 Brooklyne, N. Y.) kunigas, Angelų Karalienės liet. parapijos klebonas Brooklyne, N. Y. Baigė Our Lady of Angels seminariją Niagara Falls, N. Y., ir St. Johns Prep. St. Johns univ. B. A. laipsniu Brook-

lyne, N. Y. 1931 Lietuvos Vyčių dvasios vadas, 1936—1937 Kunigų Vienybės N. Y. ir N. J. aps. pirmininkas. Visuomenininkas ir liet. spaudos rėmėjas.

Aleliūnienė-Juknevičiūtė Ona (g. 1883 II 18 Klovainių vl.). 1910 atvyko į JAV. Čia įsitraukė į lietuvių visuomeninį darbą ir slapyvardžiu Laima ir kt. rašinėjo korespondencijas ir eilėraščius Draugе, Garse, Vytyje, Naujienose, Amerikos Lietuvy, Sandaroje ir kt.

Aleliūnas Tadas (g. 1872 Mažeikių k. Panevėžio aps.) 4 metus išgyveno Amerikoje; Lietuvos Steigiamojo Seimo narys.

Alemanai (Alamanai) germanų tautelė (svevų giminės), III—V a. iš dabartinės Vokietijos veržėsi į Romos imperijos sienas, 453 susijungė su hunais sudarydami Atillos dešiniąjį sparną; V a. pab. — VI a. pr. frankų sumušti ir pavergti; XI a. jų žemės sudarė Alemanų hercogystę.

L. Schmidt Allg. Geschichte d. Germ. Voelker, 2 leid. 1940.

Alemanų Teisynas jų papročių teisės rinkinys; skirstomas į dvi dalis: Pactus Alamannorum, VI a. saliečių teisės įtakoje, ir Lex Alamannorum, 717—719.

Aleman Valdes Miguel (g. 1902) Meksikos politikas. 1946 valstybės prezidentas. Rūpinosi ž. ū. kėlimu bei krašto elektrifikavimu.

Alembert Jean le Rond d' (sk. Daliamber) (1717 — 1783) prancūzų filosofas ir matematikas, Didžiosios Enciklopedijos redaktorius. Paryžiaus ir Berlyno Mokslų Akademijų narys. Enciklopedijos įžangos straipsnyje d'A. išaiškina žmogaus pažinimo kilmę bei raidą, nustatydamas mokslų klasifikaciją pagal tris žmogaus sugebėjimus: protą (filosofija), atmintį (istorija) ir vaizduotę (poezija). Gnoseologijoje A. empirizmo ir sensualizmo šalininkas. Pažinimo šaltinis—žmogaus pojūčiai. Išoriniai daiktai, būdami pojūčių priežastimis, patys pažinimui neprieinami. Vis dėl to A. pripažįsta Dievo, kaip pasaulio tvarkytojo buvimą, ir, sekdamas Descartes sielos substancialumą. Išsp.: Melanges de literature, d'histoire et de philosophie 1752, Elements de philosophie 1759.

Alemtejo (Alemtežu, anapus Tejo) p. Portugalijos sritis. Jos paviršius susidaręs iš archainių ir silurinių uolienų. Žymiausia upė Gaudiana. 24.500 km², 500.000 gyv. Vasaros labai sausos. Auginama alyvų ir korkų ąžuolų. Svarbiausias miestas Evora.

Alena D.L.K. Algirdo duktė, ištekėjusi 1371 už Vladimiro, Serpuchovo kun-ščio. Algirdas, turėdamas tikslą sujungti savo valdžioje rusų žemes, sutiko sau priešą did. Maskvos kun-ščio Dimitro Doniškio asmeny, todėl jis stengėsi palaikyti visus rusų kun-ščius, kurie priešinosi Maskvos iškilimui arba norėjo paveržti iš Maskvos kun-ščio didžiąją Vladimiro kun-stę. Labiausiai jis palaikė savo žmonos Julijonos brolį, Tverės kun-štį Mykolą. Jis puolė Maskvą drauge su Tverės ir Smalensko kun-ščiais, pasiekė Maskvą, sudegino jos apylinkių miestus, apnaikino kraštą ir apsiautė antrą kartą Kremlį. Negalėdamas dėl nuolat gresiančio Lietuvai pavojaus iš vokiečių gaišti laiko, sužinojęs, kad Serpuchovo kun-štis Vladimiras rengia kariuomenę Maskvai ginti, Algirdas sutiko padaryti su Maskva karo paliaubas ir pažadėjo išleisti savo dukterį A. už Serpuchovo kun-ščio Vladimiro. Algirdo pasiuntiniai, 1371 nuvykę į Maskvą taikai sudaryti, sužiedavo A. su Vladimiru. Žiemą Maskvoje jie susituokė. Lietuviškas A. vardas nežinomas. Spėjama, kad A. buvo gimusi iš pirmosios Algirdo žmonos Marijos, Vitebsko kun-tytės.

Sutuoktuvės, sudarytos politiniais sumetimais, nelaidavo taikos tarp Maskvos ir Lietuvos. 1372 Algirdas vėl kariavo su Maskva, gindamas nuo jos puolimų Tverės kun-štį. Apie A. žinių nėra likę.

Aleppo ar. Haleb, š. Sirijos mst. 50 km nuo Turkijos pasienio; 370.000 gyv. (1950). Svarbus tarpt. prekybos (vilna, šilkas, vynas, oda, vaisiai, alyva, dažai) ir šilkaverpių auginimo bei šilko pramonės centras. Natūralus A. uostas yra Aleksandretė.

Alert šiauriausia pasaulyje meteorologinė stotis š. r. Ellesmere, Žemės pakraštyje, Kanadoje. Įst. 1948 JAV ir Kanados bendru susitarimu. Laivo ledlaužio pirmą kartą pasiektas 1952.

Alessandria ž. Aleksandrija.

Aletris fragrans L. (Dracaena fragrans Ker—Gawl.) atogrąžų Afrikos (šeim. Liliaceae) augalas, tinka kambario kultūrai.

Aletsch didžiausias Berno Alpių ledynas, 24 km ilgio, 2 km pločio.

Aletschhorn Berno Alpių viršukalnė, 4.198 m.

Aleurites moluccana Willd, v. ir r. Indijos (šeim. Euphorbiaceae) medis iš kurio riešutų (Bakul) gauna riebaus aliejaus.

Aleuronas (proteino arba aleurono grūdai), bespalviai, apvalūs, arba poligoniniai, grūdai iš baltyminių medžiagų, dažnai randami riebalingose sėklose, pvz ricinos, Umbelliferae ir kt. Jose yra apvalių globoidų, kurie turi vandenyje netirpstančių magnio arba kalcio druskų su fosforo rūgštimi ir kristaloidų, t. y. kristalo pavidalo proteino. Globoidai ir kristaloidai dažniausiai randami drauge A. grūdeliuose. A. grūdai pasidaro tiktai sėkloms subrendus ir sėkloms vystant, jie tirpsta. Svarbi maisto dalis.

Aleutai nykstanti tautelė, artima eskimams ir kamčadalams. Gyvena Aleutų ir

Šumaginų salose ir vak. Aliaskos pakrašty. A. buvo sėsliai, gyveno didelėmis šeimomis ir vertėsi žvejyba. Įrankius dirbdinos iš akmenų, kaulo ir medžio. Darė iš odos laivelius, kuriais nuplaukdavo toli nuo krantų. XVIII a. antroj pusėje A. nukariavo rusai, 1867 jie teko JAV. Pabaigoj XVIII a. A. buvo 12.000, beliko 1000. Misininkas Veniaminov sudarė A. gramatiką ir išspausdino 1846.

Aleutų salų virtinė Didžiajame vandenyne tarp Aliaskos ir Kamčatkos pusiasalių, išsitiesusi 1750 km puslankiu. Salos atrastos Beringo 1741. Apie 38.000 km² ir 2500 gyv. Iš viso apie 150 didesnių salų. 1867 Rusija pardavė jas kartu su Aliaska JAV. Veikliausi ugniakalniai: Unimako saloje amžinu sniegu apdengtas 2725 m Šišaldinas ir Unaliasko saloje Makuškinas. Žemės ir gyvulių ūkis neįmanomas. Pietinėse salose vasarą auga tankios žolės, paparčiai ir gėlės. A. S. turi strateginės reikšmės — laivyno ir aviacijos bazėms. 1942—1943 Attu ir Kaska salos buvo japonų užimtos.

Alexander 1) B o y d (1873—1910), anglas, Afrikos tyrinėtojas.

2) G a r l e l (g.1891) Amerikos psichiatras, Illinois univ. prof. Išsp.: The medical value of psychoanalisis 1932, Psychomatik medicine 1950, Our age of unreason 1951 ir kt.

3) H a r o l d Rupert George (g.1891) britų feldmaršalas. 1940 vadovavo pasitraukimui iš Dunkerque. 1943 britų karo pajėgų vir-kas š. Afrikoje. 1944 feldmaršalas ir sąjunginių vadas Vidužemio srityje. 1945 Kanados gen. gubernatorius.

4) S a m u e l i s (1859—1938) anglų filosofas, atstovavęs neorealistinei metafizikai. 1893—1928 Manchesterio univ. prof. Galutine tikrove jis teigia laiko ir erdvės sąryšį, iš kurio visa kyla emergentinės evoliucijos keliu. Paprastoms gyvosioms būtybėms žmogus yra dievybė, bet žmonėse yra nisus, arba troškimas dar aukštesnio lygio, dar neišsiveržusios dievybės. Išsp. Space, Time and Deity 1920, Art and the Material 1928, Beauty and other Forms of Value 1933.

Alexandrescu Grigore ž. Alecsandrescu.

Alexandria 1) Virginijos valst. JAV uostas prie Potomaco upės, Washingtono priemiestis; 62.000 gyv. (1950).

2) Louisianos valst. JAV mst. prie Raudonosios upės; 35.000 gyv. (1950). Medvilnės ir cukraus pramonė.

Alexis Vilibaldas (Wilhelm Haering) (1798—1871) vokiečių rašytojas, Walter Scotto anglų istorinių romanų įtakoje sukūręs istorinius romanus: Der Roland von Berlin 1840, Der falsche Woldemar 1842, Die Hosen des Herrn von Bredow 1846—1848, Isegrimm 1854, 1912—1925 išl. 10 t. jo Vaterlaendische Romane.

Alfa pirmoji graikų raidyno raidė.

Alfa spinduliai arba alfa dalelės. Uranas arba kiti radioaktyvūs elementai leidžia nematomus spindulius. Magnetiniame arba elektriniame lauke jie susiskirsto į tris rūšis: alfa teigiamai įelektrėjusios dalelės arba spinduliai pakrypsta į kairę; beta neigiamai įelektrėjusios dalelės arba spinduliai pakrypsta į dešinę ir gamma spinduliai arba fotonai eina tiesiai, visai neveikiami nei magnetinio lauko, nei elektrinio lauko. Rutherford tyrimais parodė, kad bet kuris alfa spindulys arba alfa dalelė yra dvigubai ionizuotas helio atomas, t. y. helio atomas nustojęs dviejų elektronų.

Alfabetas ž. Raidynas.

Alfabetinė tvarka ž. Abėcėlinė tvarka.

Alfardas (ar.) (alfa Hydrae) šviesiausia Hydros žvaigždyno žvaigždė. Ryškumas 2.2. Spalva — rausva.

Alfas legendinis vardas asmens, padėjusio Kęstučiui pabėgti iš kryžiuočių nelaisvės (iš Marienburgo).

Alfieri Vittorio (1749—1803) grafas, italų poetas ir dramaturgas. Savo tragedijoms A. siužetus ėmė daugiausia iš graikų ir romėnų pasaulio, tačiau istorinis elementas jam tebuvęs priedanga vaizduoti stiprių aistrų ir asmenybių konfliktams. Savo mėgiamiausia tema, kova su despotizmu. A. tragedijos padėjo pakelti italų tautinę ir politinę sąmonę. Be vertimų, satyrų ir epigramų A. paliko ir kitų raštų, kuriuose irgi yra ryškus jo radikalus demokratiškumas (Della tiranide, Del Principe e delle Lettere).

G. Bustico Bibliografija di V. A. 3 leid. 1926.

Alfold Vengrijos žemuma, apie 90.000 km². Upės: Tisza, Temes, Koros. Vengrijos javų aruodas.

Alfonsas Maria di Liguori ž. Liguori A.M.

Alfonsas 1) pirmasis Portugalijos karalius (1110—1185), 1143 nustatęs sosto paveldėjimo ir teismų tvarką. Daug kariavęs, gavo Conquistator — nukariautojo vardą.

2) A. III arba D i d y s i s, 848—912 Asturijos, Leono ir Galicijos karalius. 910 nuveiktas žmonos ir sūnų, atsisakė sosto.

3) A. V D i d ž i a d v a s i s, 1396—1458 Aragonijos karalius.

4) A. VI 1643—1683 Portugalijos karalius, 1667 savo žmonos nuverstas nuo sosto.

5) A. X 1226—1252—1284 Leono ir Kastilijos karalius, vad. astronomu, filosofu ir išmintinguoju (el Sabio). Kariavo su maurais ir su savo sūnumi Sancho, kuris 1282 atėmė iš jo sostą. Rašė poezijos, chemijos ir filosofijos dalykus ir išv. Šv. Raš-

tą į ispanų kalbą. Tolede buvo sušaukęs pirmąjį astronomų kongresą, sustačiusį naujas planetines tabeles (vad. Alfonso tabelėmis), jose papildžius ir ištaisius Ptolomėjo duomenis.

W. Hermann A. X von Kastilien 1897.

6) A. XII (1857—1885) Ispanijos karalius.

7) A. XIII (1886—1941) Ispanijos karalius, 1931 revoliucijos nuverstas. Mirė Romoje.

Alfredas Didysis (849—900) nuo 871 anglų - saksų karalius. Gindamas karalystę nuo danų, reorganizavo kariuomenę, prisisteigė tvirtovėlių, įsteigė laivyną. Sumaniai tvarkė politinį ir socialinį gyvenimą, surinko ir kodifikavo senus Kento, Vesseksо ir Mercijos įstatymus, steigė mokyklas, kvietė į Angliją mokslininkus, vertė lotynų rašytojų veikalus.

F. M. Stenton Anglosaxon England 2 leid. 1947.

Alfūrų jūra tarp Azijos ir Australijos, jungia Indijos vandenyną su Didžiuoju. Toreso sąsiauris jungia ją su Koralų jūra.

Alfven Hugo (g. 1872) švedų kompozitorius, dirigentas, nuo 1904 kompozicijos prof. Stockholmo univ. 1910 Uppsalos universitete muzikos dir. Parašė simfonijų, simf. poemą Aus den Scharen, kantatų, choro dainų.

Alga (vok. Alge) Maž. Lietuvos upelis, Karklės (Kuršmarių) deš. intakas, Nemuno deltoje, 18,6 km ilgio.

Algae ž. Dumbliai.

Algardi Aleksandras (1602—1654) italų skulptorius ir architektas Bolonijoje ir Romoje. Žinomi jo darbo popiežių Leono X ir Inocento X antkapiai, šv. Igno bažn. fasadas ir kt.

Algarotti Francesco (1712—1764) italų poetas, Voltaire draugas. Jo raštų rink. išl. 17 t. 1791—1794.

Algarve Portugalijos provincija, 5072 km², a. 350.000 gyv. (1950). Sodų ūkis, pajūry verčiamasi žvejyba. Svarb. mst. Faro, Sagres.

Algebra matematikos mokslo šaka, kurios svarbiausias tyrimo objektas yra lygtys. Ilgai į ją dėtas visas bendrasis (raidėtasis) skaičiavimas, bendrosios aritmetikos dalykas, todėl A. dažnai buvo painiojama su bendrąja aritmetika. A. paprastai skirstoma į elementarinę, kurioje nagrinėjamos I—IV laipsnių lygtys, kai kurios ypatingos aukštesniųjų laipsnių lygtys (pvz. dvinarės, trinarės) bei paprasčiausios neapibrėžtinės lygtys, ir aukštąją A., tyrinėjančią aukštesniųjų laipsnių lygtis, sveikąsias ir racionalines funkcijas, formas, grupes ir transformacijas.

I s t o r i j a. A. mokslas susiformavo palyginti neseniai, tačiau lygčių vartojimo pėdsakų aptinkama ir gilioje senovėje. Egiptiečio Ahmeso (g. apie 2000 pr. Kr.) matematiškame rankraštyje (vad. Rhindo papyrus Britanijos muzėjuje) jau gvildenami, daugiausia aritmetinėmis priemonėmis, uždaviniai, kurie dabar elementarinėje algebroje sprendžiami lygtimis su dviem nežinomom tiekybėm; algebrinių uždavinių pasitaiko ir seniausiuose kinų matematiškuose raštuose. Žymiausias senovės algebristas buvo graikas Diofantas (a. 350 m. po Kr.), nagrinėjęs ir sprendęs ne tik I ir II laipsnių apibrėžtines lygtis, bet daug pasidarbavęs neapibrėžtinių I ir II ir iš dalies net aukštesniųjų laipsnių lygčių srity. F o r m o s atžvilgiu A. pradžioje buvo 1) retorinė (kalbinė, žodinė), visos jos taisyklės ir formulos reikšta žodžiais, ilgais sakiniais, dažnai net eilėmis. 2) Sinkopinė A. (sutrumpintinė): Diofantas ėmė rašyti formulas sutrumpintais žodžiais, vartodamas paprastai tik dvi pirmąsias žodžio raides, pvz.: kubas — „ku"; jis pirmas pradėjo nežinomąjį arba bendrąjį skaičių (tiekybę) žymėti viena graikiškąja raide sigma, vartota žodžio pabaigoje, taip skindamas kelią dabart. raidžių vartojimui; vėlesnieji matematikai ištisą 1000 metų nesugebėjo panaudoti ir ištobulinti Diofanto vartotų priemonių. 3) Buvo dar viena nepriklausi A. forma, kuri gali būti pavadinta sinoptine A. („apmatomąja" A.): joje lygčių narių savybės parėjo nuo tų narių užimamos formuloje vietos; taip tvarkė ir sprendė lygtis Indijos matematikai: Aryabhatta (g.416 po Kr.), Brahmagupta (g.598 po Kr.). Dabartinė A. yra simbolinė: joje veikiamieji bendrieji (bet kokie) skaičiai, jų veiksmai, veiksmų rezultatai ir jų junginiai su veikiamaisiais skaičiais žymimi trumpais simboliais, daugiausia raidėmis. A. mokslą pirmas rimtai sutvarkė, susistemino ir praturtino arabas matematikas Mohammed-ibin-Musa-Alchwarizmi (gyv. IX a. po Kr.), parašęs pirmąjį sistemingą A. traktatą, dar grynai retorine forma: Aldžebr V'al'mukabala, nuo to veikalo yra kilęs ir A. vardas, nes pirmiau A. neskirta nuo aritmetikos ir tik lotyniškai imta vadinti aritmetika speciosa (species — vaizdas vadinta tai, kas dabar vadinama algebroje vardu „narys"). Žodis al' džebr arabiškai reiškia atgaivinimą (nežinomosios tiekybės atgaivinimas, suradimas). A. simboliką sutvarkė prancūzas Vieta (1540—1603); vėliau ją plačiau išvystė ir giliai pagrindė Leibniz, Newton, Euler ir kt., pavertę ją patogia priemone matematiškam galvojimui lengvinti ir dėsniams trumpai, vaizdingai reikšti.

H. Weber u. J. Wellstein Encyclopaedie d. Elementar Mathematik 1922; *B. L. v. d. Waerden* Moderne Algebra 1930.

Algebrinė forma yra kelių kintamųjų sveikoji vienalytė (homogeninė) funkcija. Jei ši funkcija pareina nuo dviejų kintamųjų, tai forma vad. dvejetaine, arba dvinare; jei į A. F. įeina trys kintamieji, tai ji vad. trejetaine, arba trinare ir t. t. Antrojo laipsnio formos, be to, vad. kvadratinėmis, arba ketvirtaininėmis, trečiojo laipsnio formos kubinėmis, arba šeštainėmis, ketvirtojo laipsnio formos bikvadratinėmis. Forma yra apibrėžtinė, jei ji virsta nuliu tik tada, kai visi kintamieji lygūs nuliui. Forma vad. neapibrėžtinė, jei ji gali įsigyti teigiamas ir neigiamas tikrąsias reikšmes. Vyriausias formų teorijos tikslas yra ištirti tokius formų savumus, kurie nekinta prie visų kintamųjų tiesinių transformacijų; ši problema jungia formų teoriją su invariantų teorija.

P. Bachmann Zahlentheorie IV 1925.

Algeciras p. Ispanijos Cadizo provincijos uostas prie Gibraltaro įlankos; 23.000 gyventojų (1950). Čia 1906 IV 7 Maroko reikalu įvykusioj konferencijoj buvo sudaryta tarp Prancūzijos ir Vokietijos sutartis, kuri pirmąją Maroko krizę pabaigė diplomatiniu vokiečių pralaimėjimu.

Algenibas (ar.) 1) (alfa Persei) Persejaus žvaigždyno šviesiausia žvaigždė. Ryškumas 1-9; spalva — gelsva. Atstumas 150 šviesmečių. 2) (alfa Pegasi) Pegaso žvaigždyno šviesiausia žvaigždė. Ryškumas 2-6; spalva — balta; atstumas 300 šviesmečių.

Algere ž. Alžiras.

Algesimetras aparatas skausmo jutimams matuoti.

Algimantai Ariogalos vl. Kėdainių aps. kairiajame Dubysos krante, netoli vieškelio Kaunas—Ariogala, kalnelyje, ariamoje žemėje, rasti 35 žalvariniai romėnų pinigai šių valdovų: Antoninus Pius, Diva Faustina Pia, Marcus Aurelius, Faustina Augusta, Lucilla, Commodus ir Crispina Augusta.

Algimantas 1) (Augimantas) Alšėnų kunigaikščio senolis, kunigaikščio Jono, D. L. K. Vytauto giminaičio ir artimiausio bendradarbio tėvas. A. vardas yra minimas ryšium su jo sūnaus Jono veikimu, kuris pirmą kartą yra minimas 1379, kai jis pasirašė Jogailos ir Kęstučio sudarytą su kryžiuočiais paliaubų sutartį. 1390 prie Liko upės pasirašytoj sutartyje jis vadinamas „kunigaikščiu Jonu iš Alšėnų Augemundo sūnumi". Bichovco kronika mini A. Mindaugo sūnų buvus Gedimino vietininku Kijeve, bet tai, greičiausia Narbuto pramanyta, nes kiti šaltiniai to fakto nežino. A. vadino save ir kai kurie XVI a. Alšėnų kun-ščiai.

2) Istorinė V. Pietario apysaka iš lietuvių gyvenimo XIII a. Pietariui istorine kanva buvo Narbuto išleista Bichovco kronika. Tai yra pirmas istorinis lietuvių romanas, Algimanto vardu pirmą kartą išl. 1904—1905 Shenandoah, Pa., paskiau 1921—1922 Kaune, sutrumpintas leidimas išsp. 1931 Kaune ir 1948 Vokietijoje.

3) Ž. Ū. Akademijos Dotnuvoje studentų ateitininkų klubas, įst. 1928 II 7.

Alginas iš rudųjų jūrų algių (Phaeophyta) ir iš Kelpalgių (Laminariales) gaunamas mišinys algininės rūgšties ir tam tikrų druskų.

Algininkai, algauninkai (mercenarii, Soeldner) tam tikra kariuomenės rūšis, kur kariai samdomi už algą savo krašte ar svetur.

Egiptas jau VII a. pr. Kr. samdė karams graikus iš Maž. Azijos ir Kretos. Graikijos tironai pradžioje samdėsi sargybas, vėliau iš jų bandė sudaryti nuolatinę kariuomenę. Atėnų respublika samdė kareivius nuo V a. pr. Kr. Ilgainiui ir patys graikai parsisamdydavo svetimiems tarnauti: pvz. kariaudami su persais savo priešų eilėse rasdavo ir graikų samdinių. Vienu tokiu A. vadu buvo ir rašytojas Ksenofontas, savo Anabasise aprašęs tokių A. veiksmus.

Roma ėmė samdyti karius apsiginti nuo barbarų ir vieni germanai gynė Romos imperiją nuo kitų germanų užpuolikų. Vid. amžiais Europoje atsiradus naujoms valstybėms pradėta samdyti A. Atsirado vadų verteivų, kurie ieškojo samdytojų ir juos aprūpindavo A. XII a. žinomi garsūs

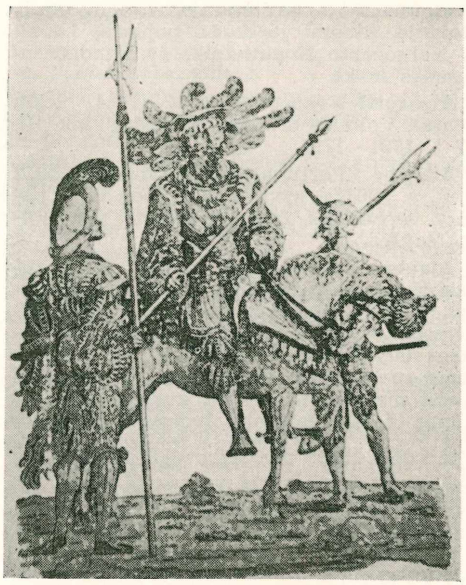

Vidurinių amžių algininkai

vadai, kondotierių pirmatakai. A. atsigręždavo kartais ir prieš savo samdytoją, jei jiems neužmokėdavo suderėtos algos. Karą pabaigus, sunku buvo A. atsikratyti. Europoje absoliutizmui stiprėjant, XVII a. baigiantis A. nyksta, nes jie pakeičiami nuolatine kariuomene, kad ir iš svetimų valdinių sudarytia.

L i e t u v o j e A. žinomi jau XV a. pradžioje, kada lietuviams tekdavo susidurti su techniškai geriau ginkluota svetima kariuomene. Jau 1410 Griunvaldo kautynėse Lietuvos kariuomenėje buvo A. čekų. Svetur patrankas perkant, kartu samdyta ir joms tarnauti žmonių. Samdant A. buvo susitariama su rotmistru – kuopos vadu, kuris apsiimdavo samdyti tam tikrą kiekį karių su ginklais ir maistu. Jų pavyzdžiu vėliau sudarydavo kuopas iš savųjų, paliekant joms svetimą vardą. Svetimųjų daugiausia samdyta pėstininkų, nes jais tarnauti reikėjo didesnio apmokymo ir įgudimo. A. Lietuvoje galėjo būti tik karališkieji, bažnytiniai ir miestų valstiečiai. Šaunamųjų ginklų vartojimui didėjant bent karininkais samdyta vokiečius, kurie ir Lietuvos kariuomenėje įvedė vokiečių rikiuotę ir komandą. Žiemos metu A. maitinosi pas karališkus ir bažnytinius valstiečius, turėjusius juos maitinti. Nuo tos pareigos galima buvo atsipirkti, sumokėjus tam tikrą mokestį-hiberną. A. bedarbiai virsdavo plėšikais. A. skaičių nustatydavo seimai, pvz., 1650 seimas nustatė 15 000. Vyriausias A. vadas buvo lauko etmonas. XVII a. baigiantis A. karui jau netiko ir jie buvo pakeisti nuolatinės kariuomenės.

T. Korzon Dzieje Wojen i Wojskowosci w Polsce 1912.

Alginis (gr. algos, skausmas) susijęs su fiziniu skausmu. Todėl ir prietaisas matuoti skausmo jautrumui vad. algometru.

Algirdas, didysis Lietuvos kunigaikštis, miręs 1377, L. D. K. Gedimino sūnus. Vyresnieji jo broliai buvo Manvydas ir Narimantas. A. gimimo metai, nei jo politinis veikimas ligi Gedimino mirties nėra žinomi. Pirmą kartą A. teminimas 1342, kai Pskovo respublika, susipykusi su D. Naugardo respublika, pasikvietė A. ginti Pskovą nuo puolančio Livonijos ordino. Pirmasis Did. Naugardo metraštis, paduodamas šią žinią, nenurodo vietos, kur tada buvo A. Vytauto liudijimu, A. iš savo tėvo gavęs Vitebską, nes Vitebsko kun-stė jau nuo Mindaugo laikų politiškai priklausė Lietuvos. Gedimino mirties metais A. valdė, be Vitebsko, dar Krėvos kun-stę.

A l g i r d o į s i v i e š p a t a v i m a s D. L. K. Įvykiai nuo Gedimino mirties iki A. įsiviešpatavimo Lietuvoje didžiuoju kunigaikščiu yra migloti. Vygandas Marburgietis taria Gediminą žuvus 1338 kautynėse prie Beyerno pilies, prie Nemuno. Bet yra likusi Gedimino su tartis su Livonijos ordinu, pasirašyta 1338 XI 1. Rusų metraščiai Gedimino mirties datą nurodo 1341 žiemą ir laiko A. betarpišku įpėdiniu Lietuvos soste. Lietuvos metraščiai A. įsiviešpatavimo metų nemini ir patį faktą vaizduoja perversmo padariniu.

Gediminas buvo išdalijęs savo valstybės žemes valdyti savo broliui Vainiui, kuriam buvo pavėdęs Polocko kun-stę, ir šešiems savo sūnums. Septintasis, Jaunutis, buvo likęs prie tėvo ir gyvenęs Vilniuje. Gediminui staiga mirus kautynėse, Jaunutis, nors ir sėdėjo Vilniuje, bet jokios valdžios kitiems savo broliams neturėjo. Vėlesniais laikais susidariusi tradicija, besiremianti Vytauto liudijimais, padarė jį didžiuoju kunigaikščiu vėlesne to žodžio prasme. Gedimino sukurtai valstybei grėsė pavojus suirti iš vidaus. Vokiečiai tuo metu stengėsi Lietuvą nukariauti. Beyerno pilis turėjusi sudaryti naują politinį ir bažnytinį vokiečių valstybės centrą rytuose. Dviem 1337 aktais imperatorius visą Lietuvą padovanojo vokiečių ordinui. Toks imperatoriaus aktas buvo akstinas viduramžių riteriams ieškoti sau lėnų naujose žemėse. Ordinas statė Lietuvos pasieniuose naujas pilis ir Gedimino mirties metais nutiesė iš Prūsų į Lietuvą 3 naujus plačius kelius. Didžiausias pavojus grėsė visų pirma Kęstučio valdomoms žemėms — Trakų, Kauno, Gardino ir Palenkio sritims ir ypač Žemaičiams. Šiaurėje vokiečių pavojus ypatingai grėsė Polocko kunigaikštystei, kurioje nuo 1342, kai mirė Vainius, buvo pasodintas A. sūnus Andrius. Tuo būdu Algirdas ir Kęstutis buvo labiausiai suinteresuoti atremti vokiečių antpuolį. Jiems daugiausia rūpėjo atstatyti D. K. valdžią Lietuvoje. Jaunutis šitam uždaviniui netiko. Teko griebtis prievartos — pašalinti Jaunutį iš Vilniaus ir iš naujo organizuoti valstybinė valdžia. Kęstutis, susitaręs su A., įvedė savo kariuomenę į Vilniaus pilį ir suėmė Jaunutį. Kęstutis davė žinią A., kuris ir vyko iš Vitebsko į Krėvą. Perversmo laimėtojai nutarė A. laikyti D. L. K. ir pavesti jam valdyti Vilniaus kunigaikštystę. Tarp abiejų brolių buvo sudaryta sutartis, kuria jie turėjo palaikyti vienas antrą tiek prieš išorinius, tiek ir prieš vidaus priešus ir visus nukariautus miestus ir valsčius pasidalyti pusiau. A. ir Kęstučio rankose atsirado visa tikroji Lietuva su senovės jotvingių žemėmis (Palenkiu) ir seniausiai prijungtomis rusų žemėmis — Polocku ir Vitebsku. Jaunučiui buvo duota Iziaslavlio kunigaikštystė. A. ir Kęstu-

čio sujungtai galiai turėjo nusilenkti visi kiti broliai. Davę A. klusnumo priesaiką, jie pasiliko kiekvienas toje kunigaikštystėje, kurią buvo gavęs valdyti iš savo tėvo, ir valdė jas kaip aukščiausios valdžios pastatyti administratoriai. Kęstutis, neturėdamas did. kun-čio titulo, naudojosi suvereno teisėmis, galėjo savo valdomąsias žemes dalyti savo vaikams be did. kunigaikščio patvirtinimo. Jis turėjo teisę savo valdžią perduoti savo sūnui, kurį bus pasirinkęs.

A. atėjo Lietuvos valdyti su politine programa, pareikšta tik 1358 A. atsakyme į imperatoriaus Karolio IV pasiūlymą krikštytis: sujungimas visų sričių, kur gyvena lietuviai, Lietuvos did. kun-čio rankose; Ordino panaikinimas Baltijos pajūry ir jo perkėlimas į stepes kovai su totoriais; vakarų nekliudymas Lietuvai užvaldyti visų rusų gyvenamų žemių. Lietuvos vakarų siena turėjusi prasidėti nuo Mozūrų, eiti Alnos upe, paskiau Priegliumi ligi Aismarių, Baltijos jūra ligi Dauguvos žiočių, o toliau į rytus Dauguvos upe. Tuo būdu visi Rytprūsiai su Karaliaučiumi turėjo pereiti Lietuvai. Rusija šioje programoje nebuvo laikoma lygiateise sritimi, bet turėjo būti lietuvių ekspansijos plotu. A. norėjo įkurti Lietuvos imperiją rytų Europos lygumoje su vyraujančiu joje lietuvių elementu.

K a r a i s u v o k i e č i a i s. Vokiečių ordinas buvo norėjęs išnaudoti vidujinės konsolidacijos trūkumą, pasireiškusį po Gedimino mirties. Pasinaudojęs nesantaika tarp Estijos vasalų ir jų siuzerenų, Danijos karalių, ir įvykusiu estu sukilimu prieš svetimšalius valdovus, ordinas 1343 užėmė Estijos pilis —Revalį, Vezenbergą, Veisenšteiną, Hapsalį, Narvą — tarsi Danijos karaliaus vardu. Kiek vėliau ordinas nusipirko Estijos provinc. Gaviją ir Virlandiją. Tais pat 1343 Kališe lenkų karalius Kazimieras ir ordino magistras Ludolfas Koenigas pasirašė taiką, kuria ord. pasiliko savo rankose Pamarį, Kulmo ir Michailovo žemes, Nešavos pilį, Orlovo ir Ogorino žemes. Šitie laimėjimai pakėlė ordino vardą Europoje ir paskatino nepaprastai gausų svečių suplaukimą. Norėta Lietuvai suduoti toks smūgis, nuo kurio ji neatsigautų. A. paleido gandus apie savo pasiryžimą pulti Sambiją Prūsų žemėje, o pats susitarė su pasirengusiais sukilti prieš vokiečius latviais ir su didele karilomene įsiveržė į Livoniją, sugriovė Tervetės pilį, paėmė Mintaujos ir Duobelės pilis, apiplėšė Rygos apylinkes, perėjo į Siguldos apskritį, paskiau į Turaidės ir Krimunos aps., visa apnaikino ir su grobiu grįžo. A. laimėjimas Livonijoje didžiulės kryžiuočių armijos akivaizdoje paveikė ordino svečius. Magistras buvo apkaltintas išdavimu ir atstatytas, svečiai grįžo namo. Naujas ordino magistras Dusemer ryžosi Lietuvą varginti dažnais, nedideliais, nelaukiamais puolimais. Įsiveržimai retai kada truko daugiau kaip 10 dienų. Ordino kariuomenė stengėsi tam tikrą sritį apsiausti, išgaudyti žmones, pagrobti gyvulius ir kilnojamąjį turtą, trobesius sudeginti. Lietuviai pasienyje statė pilis ir puldinėjo abiejų ordinų žemes. Nuo 1345 ligi 1382 Prūsų ordinas padarė 66, Livonijos ordinas 30 įsiveržimų į Lietuvą. Tuo pat metu lietuviai buvo įsiveržę į Prūsų ordino žemes 31 kartą, į Livonijos 11 kartų. Gynimasis nuo ordino buvo Kęstučio rankose, A. ėjo jam į talką tik svarbesniais atsitikimais. Kautynės prie Stravės 1348 II 2 pasibaigė ordino laimėjimu. Jose dalyvavo A., Kęstutis ir žuvo jų brolis Narimantas. 1362 per Velykas vokiečiams pavyko sugriauti Kauno pilį, kurios komendantu buvo Kęstučio sūnus Vaidotas. A. ir Kęstutis vokiečių puolimo atremti neįstengė. 1365, pasinaudoję pabėgusiu pas ordiną ir ten apsikrikštijusiu Kęstučio sūnumi Butautu, gavusiu Enriko vardą, vokiečiai įsiveržę pasiekė Trakus ir Vilnių. Tuo metu buvo sudegintos Kernavės ir Maišiogalos pilys. 1377, A. mirties metais, ordino kariuomenė buvo pasiekusi Trakus ir Vilnių. Keršydamas už tai, A. įsakė Vytautui pulti vokiečius iš užpakalio. Jis sunaikino ordino maisto ir pašaro sandelius, ir ordino kariuomenė su dideliais nuostoliais grįžo į Įsrutį. Iš žymesnių lietuvių įsiveržimų minėtinos kautynės prie Rudavos pilies Sambijoje. 1370 II 17 Kęstučio vadovaujama kariuomenė įsiveržė iš Palenkio, A. iš Žemaičių. Kautynėse krito ordino maršalas ir trys komturai, bet lietuviai pasitraukė nepaėmę pilies. Per visą A. viešpatavimo laiką vokiečiams nepavyko pasistumti į Lietuvą. Bet ir lietuviams nepavyko sutriuškinti vokiečių arba perkelti ordiną į Rusijos stepes.

K a r ų s u r u s a i s p o b ū d i s. Dėl nuolatinių karų su vokiečiais lietuviams buvo būtinai reikalinga žmonių atsarga. A. ją matė rusų žemėse. Rusai buvo susiskaldę į daugelį savarankiškų valstybėlių, kurios savo aukščiausiu suverenu laikė totorių Auksinės Ordos chaną. Tai sudarė palankias sąlygas lietuvių viešpatavimui, su kuriuo buvo susijęs išsivadavimas iš totorių. Bet tam kliudė Maskvos kun-čiai, kurie stengėsi rinkti į savo valdžią visas rusų žemes. Jie sugebėjo patraukti savo pusėn totorių chaną. Be to, pas juos gyveno rytų bažnyčios metropolitas. Kovoje dėl viešpatavimo rytų Europos lygumoje A. turėjo neleisti stiprėti

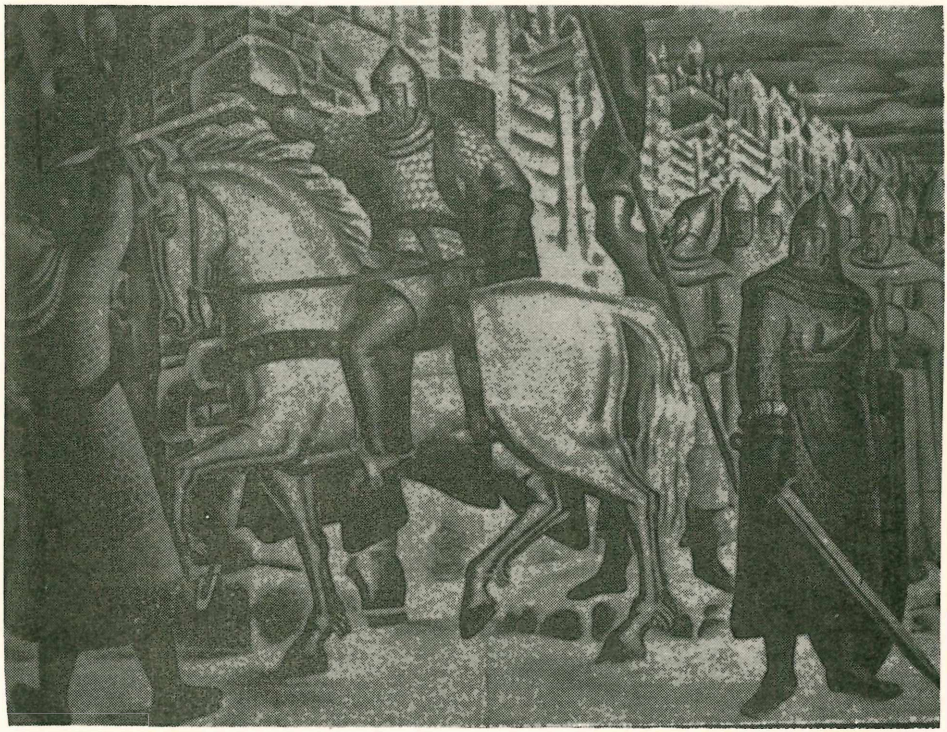

St. Ušinskis Algirdas prie Maskvos vartų

Maskvos kun-čiams ir rytų bažnyčios galvą patraukti į savo pusę arba bent gauti Lietuvos valstybei Maskvos nepriklausomą metropolitą.

Susigiminiuodamas su įvairiais rusų kunigaikščiais, A. darė juos savo sąjungininkais kovoje su Maskva. A. pats buvo vedęs Tverės kun-ytę Julijoną. Jo duktė Agripina buvo ištekėjusi už Suzdalio kunčio Boriso. Kita jo duktė buvo ištekėjusi už Novosilio kun. Jono. Duktė Alena buvo ištekėjusi už Serpuchovo kun-čio Vladimiro Narsiojo. A. palaikė visus Maskvos kun-čio priešus. Dar prieš tapdamas did. kun-čiu, jis 1341 ėjo į talką Smalensko kun-čiui Jonui, kuris norėjo atsiimti Maskvos užgrobtą Možaiską. 1349 A. Auksinės Ordos chanui Čanibekui siūlė sąjungą prieš Maskvos kun. Simaną. Simanas įkalbėjo chanui, kad A. noris užgrobti totorių sritį, ir chanas A. delegaciją išdavė Simanui. A. teko prašyti Simaną atiduoti delegacijos narius ir daryti taiką, kuri buvo padaryta 1350. Jai sustiprinti A. brolis Liubartas vedė Simano sesers, Rostovo kun. Konstantino dukterį, o A., kuris tada buvo našlys, vedė Simano žmonos seserį Tverės kun-tytę Julijoną. 1350 taika įgalino A. nukreipti savo dėmesį į Smalenską, pietų Rusiją, Naugardą ir Pskovą.

S a n t y k i a i s u S m a l e n s k u. Smalenskas buvo politiniame Lietuvos protektorate jau Gedimino laikais.1351 iškilus karui tarp Smalensko kun. Jono ir Maskvos, smalenskiečiai prašė A. pagalbos. Maskvos kariuomenė, sutikusi A. pasiuntinius, pasitraukė. Tačiau Smalenske buvo maskvofilų partija, veikusi prieš A. A. 1355 užėmė Rževą ir, prisiartinęs prie Smalensko, privertė pašalinti iš jo vyriausią kun-čio sūnų Vasilių. Apie tą laiką A. atplėšė iš Smalensko jo sritį su Belyj miestu. 1356 mirus Brianske kun-čiui Vasiliui, brianskiečiai pripažino A. valdžią. 1358 naujas Smalensko kun-tis Sviatoslavas bandė atsiimti Belyj. Tuomet A. užėmė Smalensko pietuose esantį Mstislavlių. 1367 A. sūnus užėmė Rodnią ir Chovračių, į p. r. nuo Smalensko. Smalensko kunystė buvo apsupta Lietuvos iš trijų pusių, ir kun-tis Sviatoslavas pasidarė A. vasalu. Jis turėjo dalyvauti A. žygiuose prieš Maską. Po nepavykusių A. žygių prieš Maskvą, Smalenskas 1375 nusikratė A.

valdžios ir sudarė sąjungą su Maskva prieš Lietuvą.

Černihovo ir Naugardo Seversko prijungimas. Po Briansko užėmimo prasidėjo Černihovo ir Naugardo Seversko sričių užėmimas. Vyresnieji A. sūnūs valdė sritis Sožo ir Desnos upynuose: Dimitras Brianską ir Trubčevską, Kaributas Dimitras Naugardą-Severską ir Černihovą, A. brolėnas, Narimanto sūnus Patrikijus, Starodubą ir Rilską. Į rytus nuo šių žemių valdė savarankiški Riurikio giminės kun-čiai, bet ir jie buvo arba sąjungoje su A. arba jo vasalai.

Kijevo užėmimas. A. prijungė prie Lietuvos ir Kijevo kun-ystę, kuri Gedimino laikais buvo politiniame Lietuvos protektorate. Valdęs Kijevą kun. Teodoras irgi vykdė Gedimino valią. Kijevo kunig-ystės dalys buvo jau prijungtos prie Lietuvos. Greičiausia Kijevas buvęs prijungtas prie Lietuvos 1363, kai buvo likviduota totorių valdžia Podolėje. Totorių chanui Birdi - bekui 1359 mirus, Auksinė Orda suskilo į kelis savarankiškus vienetus. Savitarpio vaidai susilpnino totorių galybę ir leido A. atvaduoti iš jų ne tik Podolę, bet ir Kijevo kun-ystę ir įtvirtinti ten Lietuvos valdžią. Karioto sūnūs, nenorėdami ardyti nusistovėjusių socialinių santykių, viską paliko senoviškai, tik patys liko aukščiausi valdytojai Lietuvos vardu. Jiems teko dar su totoriais kovoti ir ieškoti pagalbos ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje.

Santykiai su lenkais. A. viešpatavimas Lietuvoje sutampa su jo brolio Liubarto kovomis su lenkų karalium Kazimieru Didž. ir jo įpėdiniu dėl Haličiaus ir Valuinės žemių. Žuvus 1340 paskutiniam Haličiaus ir Valuinės kunčiui Jurgiui-Boleslovui, savo teisių toms žemėms pareiškė A. brolis Liubartas, kuris buvo vedęs Lucko kun-čio Leono dukterį. Pats žuvęs kunigaikštis buvo vedęs Gedimino dukterį. Giminiškumo ryšiai darė Liubartą vieninteliu Haličiaus ir Valuinės kun-čių įpėdiniu ir jis buvo juo pripažintas be pasipriešinimo. Bet šioms žemėms pareiškė pretenzijų Lenkijos karalius Kazimieras, kuris veikė dar 1239 susitarimu su Vengrijos karaliumi Liudviku. Į kovas dėl Haličiaus ir Valuinės buvo įsimaišiusios ir Lietuva, kuri rėmė Liubartą, Lenkija ir Vengrija. Totoriai palaikydavo čia vieną, čia antrą pusę. 1366 Kazimieras sudarė sutartį su vokiečių ordinu ir puolė Liubarto valdomas žemes. Jis atėmė iš Liubarto Vladimiro sritį. Liubartą užtarė A. su savo broliais, ir 1366 tarp A., Kęstučio, Jaunučio ir Liubarto, iš vienos pusės, ir Kazimiero bei jo neseniai įsigytų vasalų, Jurgio Narimantaičio ir Jurgio bei Aleksandro Koriotaičių, buvo pasirašyta "amžinoji taika". Pagal ją Vladimiro žemės rytinės dalys turėjo pereiti Liubartui, o vakarinės Kazimierui, Lucko žemė be pietų vakarų dalių pasilikti Liubartui, Cholmo ir Belzo žemės teko Jurgiui Narimantaičiui, Kobrino žemė turėjo tekti A. Kazimieras turėjo atsisakyti nuo bet kurių pretenzijų Brastos ir Drohičino žemėms, kurias valdė Kęstutis. Tarp A. ir Kazimiero turėjo būti sudaryta puolimo gynimosi sąjunga. Karas tarp Liubarto ir Kazimiero vėl prasidėjo 1367. 1368 Jurgis Narimantaitis nusikratė Lenkijos vasalitetu. 1370 Liubartas ir Kęstutis atsiėmė iš Lenkų visą Valuinę. Mirus 1370 Kazimierui, Liubartas ir Kęstutis su Jurgiu Narimantaičiu, 1376 XI įsiveržė į pačią Lenkiją, plėšė jos žemes. Grįždami nusivedė 23 000 belaisvių. Jų tikslas buvęs at skirti Haličiaus žemes nuo Lenkijos. 1377 karalius Liudvikas su vengrų ir lenkų kariuomene puolė Liubartą ir Jurgį Narimantaitį. Jis veikė susitaręs su vok. ordinu, kuris tuomet puolė Lietuvą. Šio žygio vaisiai: Liubartas atsisakė savo teisių Haličiaus žemėms ir pasiliko Valuinę, Belzo sritis buvo prijungta prie Haličiaus. A. po 1366 pats nedalyvavo žygiuose prieš lenkus. Jis mirė 1377, kada galutinai buvo išspręstas Haličiaus ir Valuinės kunigaikščių palikimo klausimas.

Algirdo santykiai su Didž. Naugarduir Pskovu. Naugarde vieni linko į Maskvos, kiti į Lietuvos kun-čio pusę. Gedimino nusiųstas į Naugardą kunigaikščiu jo sūnus Narimantas neišsilaikė. 1338 jis jau buvo Lietuvoje. Užpuolus 1338 Naugardo žemes švedams, Narimantas negrįžo ir atšaukė ten pasilikusį savo sūnų Aleksandrą. Naugarde paėmė viršų maskvofilų partija, kuri pasikvietė Maskvos kun. Simaną. Tada A. su savo kariuomene pasirodė Šelonoje ir paskelbė naugardiečiams karą. Paėmė Šeloną ir Lugą. Naugardiečių prieš jį pasiųsta kariuomenė pasitraukė nepriėmusi kautynių. Naugarde susirinkęs gyventojų susirinkimas ("vieče") savo posadniką nužudė. Lietuvių partija atsipeikėjo. 1348 tarp A. ir naugardiečių buvo pasirašyta taikos sutartis. Nuo šio laiko Naugardo respublika svyravo tarp Maskvos ir Lietuvos politinės įtakos. Artimesni A. santykiai su Pskovu nusistatė dar 1341 — 1342, kai jis buvo pskoviečių pakviestas ginti jų nuo Livonijos ordino. Pasitraukus vokiečiams, pskoviečiai pasiūlė A. krikštytis ir pas juos likti, bet jis atsisakė ir pasiūlė jiems savo sūnų Vingaudą. Šis buvo apkrikštytas Andriaus vardu ir pasiliko kunigaikščiu Pskove. 1342, mirus Polocko kunš-čiui Vainiui, kun-ščiu Andrius buvo

A. perkeltas į Polocką. Pskovą jis valdė per savo vietininkus. 1348 žuvus kovoje su Livonijos ordinu vietininkui kun-ščiui Jurgiui, pskovėnai atsisakė priimti iš Andriaus rankų naują vietininką. A. įsakė tuojau suimti visus Pskovo pirklius su jų prekėmis, arkliais ir vežimais ir paleido juos tik gavęs išsipirkimą.

Algirdo karas su Maskva. Lietuvos ir Maskvos politinių interesų skirtumas darė A. Maskvos kun-ščio priešu. A. talkininkais prieš Maskvą tebuvo Tverės kunigaikščiai, kurie anksčiau buvo patys turėję didžiųjų Vladimiro ku-ščių titulą. Maskvos kun-štis Jonas Kalita stengėsi Tverės kun-ščius padaryti sau priklausomus. Vienas jų Mykolas, Algirdienės Julijonos brolis, buvo Maskvos suimtas. Išsivadavęs iš kalėjimo, pradėjo su Maskvos did. kun-ščiu Dimitru kovą. A. rūpėjo ne tik palaikyti savo giminaitis, bet ir sunaikinti Maskvos kun-ščio galybę. Drauge su Mykolu jis padarė tris karo žygius prieš Maskvą. 1368 A. su Kęstučiu, Vytautu ir Tverės bei Smalensko jėgomis sumušė Maskvos kariuomenę prie Trostnos upės (XI 21) ir prisiartino prie pat Maskvos, sudegino ją ir jos apylinkes ir po trijų dienų grįžo. Dimitras buvo priverstas atsisakyti kištis į Tverės kun-ščių reikalus. 1369 Maskvos kun-štis atkeršijo tveriškiams. 1370 A. padarė antrą karo žygį prieš Maskvą. Pakeliui buvo sumušta Maskvos kariuomenė prie Volokolamsko. A. šį kartą išbuvo 8 dienas prie Kremlaus. Bijodamas, kad neužkluptų Maskvos kunščio kariuomenė, kuri rinkosi Peremišlioje, A. padarė su Dimitru karo paliaubas ir pasitraukė su dideliu belaisvių skaičium ir grobiu. Šių laimėjimų padrąsintas Mykolas išsirūpino Aukso Ordoje did. Vladimiro kun-ščio titulą, bet įsiviešpatauti ten neįstengė. Tarp Mykolo ir Dimitro dėl did. kun-ščio titulo kilo trečias karas, kuriame vėl dalyvavo A. Kariuomenės susitiko prie Liubutsko 1372. A. pryšakinis pulkas buvo sumuštas. A. ir Dimitras padarė taiką ir grįžo kiekvienas sau. A. šia taika atsisakė nuo bet kurios intervencijos į Maskvos ir Tverės kun-ščių santykius. Mykolas dar bandė kovoti su Dimitru, bet, nebegaudamas paramos iš A., buvo priverstas nusilenkti Maskvai ir atsisakyti nuo sąjungos su Lietuva.

Algirdo tikybinė politika. A., kaip ir Kęstutis, suprato, kaip glaudžiai krašto nepriklausomybė yra susiję su tautos religija. Tikybinis tolerantas, jis leido savo vaikams krikštytis, kai juos skyrė rusiškųjų sričių valdovais, tačiau pats pasiliko ištikimas savo tėvų tikėjimui. Ne kartą iš katalikų pusės jam buvo siūloma krikštytis. Neatsisakydamas nuo pasiūlymo, A. reikalavo garantijų, kad krikštu nebus pasinaudota prieš lietuvių interesus. Tokių garantijų niekas nenorėjo duoti.

Nusistovėję kai kurie teigimai, esą 1347 buvę nužudyti Vilniuje trys rytų bažnyčios tikėjimo išpažintojai ir 14 vienuolių pranciškonų, realaus pamato Lietuvos istorijoje neturi. Nė vienoje lietuvių kronikoje jokios žinios apie nužudymą nėra. Pirmos žinios pasirodė tik Maskvoje sudarytuose XVI a. metraščiuose beeinant karui tarp Lietuvos ir Maskvos. Šios legendos atsispindėjo 1549 Maskvos bažnytiniame susirinkime, kai buvo kanonizuoti, kaip Lietuvos kankiniai, Antanas, Jonas ir Eustafijus. Tokio pat legendinio pobūdžio yra žinia apie 14 pranciškonų nužudymą Vilniuje. A. gerai suprato, kokią jėgą sudaro tikyba politikų rankose. Varžytynėse dėl įsiviešpatavimo rusų žemėse A. priešininkai, Maskvos kun-ščiai, turėjo tą ginklą, kad jų žemėse gyveno rytų bažnyčios metropolitas, kuris 1300 buvo persikėlęs iš Kijevo į Vladimirą prie Kliazmos. Maskvos kun-ščiai padarė jį savo įrankiu kovoje su kitais pretedentais į did. kun-ščio sostą. Dar pavojingesniu įrankiu galėjo būti metropolitas kovoje su kun-čiu nekrikščioniu. Gediminas buvo atskyręs Lietuvos rytų bažnyčią nuo gyvenančio priešingoje valstybėje metropolito. Lietuvos Naugarduke jau 1316 — 1317 buvo atskirtas Lietuvos metropolitas Teofilius. Ši Lietuvos metropolija buvo uždaryta Rusijos metropolito Teognosto pastangomis 1328. Gedimino ir jo sūnaus Liubarto pastangomis 1337 — 1338 buvo sudaryta Haličiaus metropolija, į kurią įėjo Lietuvos Haličiaus bei Valuinės žemės. Bet ir ši metropolija Maskvoje gyvenančio metropolito pastangomis buvo panaikinta 1347. Kova dėl viešpatavimo rusų žemėse buvo perkelta į bažnytinių reikalų sferą. Metropolitus skirti tegalėjo patriarchas, ir todėl priešininkai visas savo pastangas nukreipė į Konstantinopolį. Lietuvos metropoliją uždarius, A. kreipėsi į Konstantinopolį, prašydamas ją atidaryti ir nusiuntė savo kandidatą Teodoritą. Kai Maskvos kunš-čio argumentai Konstantinopoly buvo daug „svaresni", nepriimtasis Teodoritas nuvyko į Bulgariją pas Tirnovo patriarchą ir ten buvo įšvęstas metropolitu. Tas žygis paveikė Konstantinopolio patriarchą, kuris turėjo pats prašyti A. pašalinti „neteisėtai pastatytą" metropolitą, žadėdamas paskirti teisėtu būdu atskirą metropolitą Lietuvai. Lietuvos metropolitu buvo pašvęstas A. kandidatas Romanas. Tarp Maskvos metropolito Aleksijaus ir Romano kilo ginčas dėl Kijevo metropolitų katedros. Kijevas buvo priteistas Maskvos metropolitui. Nei A., nei jo

palaikomas metropolitas Romanas šio sprendimo nepriėmė. Po metų Romanas nuvyko į Konstantinopolį reikalauti sau Kijevo. Ten buvo pašauktas ir Maskvos metropolitas Aleksijus. Laimėjo Aleksijus. Tuomet Romanas nuvyko į Kijevą ir čia pradėjo eiti metropolito pareigas, vadindamas save Kijevo ir visos Rusijos metropolitu. Romanas paėmė į savo valdžią ir A. prijungtą Brianską ir visą Černihovo-Seversko sritį. 1358 Aleksijus norėjo parodyti, kad Kijevas jo priklauso, ryžosi ten nuvykti, bet buvo A. suimtas ir išsiųstas. Romanas mirė 1361. A. tuojau ėmė rūpintis nauju metropolitu Lietuvai. 1371 jis nusiuntė patriarchui Filotenui laišką, kuriame prašė paskirti atskirą metropolitą Kijevui, Smalenskui, Tverei, Ukrainai, Novosiliui ir Žemutiniam Naugardui, t. y. visoms sritims, kurios buvo did. Lietuvos kun-ščio valdžioje arba politinėje įtakoje. Dėl šio rašto buvo atsiųstas patriarcho tardytojas Kiprijonas. A. patraukė jį į savo pusę ir pasiūlė patriarchui jį paskirti Lietuvos metropolitu. Patriarchas nutarė atstatydinti Aleksijų ir į jo vietą pastatyti Kiprijoną. Iki tol Kiprijonas turėjo būti tik Lietuvos metropolitas. Tuo tarpu Aleksijus mirė, ir Kiprijonas turėjo užimti jo vietą, bet Maskvos kun-štis jo nepriėmė. Po ilgų derybų, tik 1390 Kiprijonas buvo priimtas ir Maskvos ir Lietuvos. A. jau nebesulaukė savo sunkios ilgametės bažnytinės politikos vaisių. Jis mirė 1377 vasarą. Jo kūnas buvo sudegintas.

A. turėjo dvi žmonas: pirmoji, Vitebsko kun-štytė Marija, kurią jis buvo vedęs 1318 ir kuri mirė 1346; antroji Tverės kun-štytė Julijona, ištekėjusi už A. 1349 ir mirusi 1392. Iš pirmosios žmonos A. turėjo sūnus: Polocko kun-štį Andrių, Briansko kun-štį Dimitrą, Čartorisko kun-štį Konstantiną, Kijevo, paskui Kopylio kun-štį Vladimirą, Ratnos kun-štį Feodorą ir dukteris: Fedorą, ištekėjusią už Karačevo ir Zvenigorodo kun-ščio Sviatoslavo, nežinomo vardo, ištekėjusią už Novosilsko kun-ščio Ivano, Agripiną, ištekėjusią už Suzdalio kun-ščio Boriso ir dar vieną, ištekėjusią už Pamario kun-ščio Kazimiero. Iš antrosios žmonos A. turėjo sūnus: Jogailą, Skirgailą, Novgorodo Seversko kun-štį Kaributą, D. Naugardo vietininką, paskiau Mstislavlio kun-štį Karigailą, Kernavės kun-štį Vygandą ir dukteris: Aleną, ištekėjusią už Serpuchovo kun-ščio Vladimiro, Mariją, pirmą kartą ištekėjusią už Lydos seniūno Vaidylos, antrą už Horodeko kun-ščio Dovydo ir Aleksandrą, ištekėjusią už Mazovijos kun-ščio Ziemovito. Tad viso A. turėjo 12 sūnų ir 7 dukteris.

K. Stadnicki Olgerd i Kiejstut 1870; *K. Stadnicki* Synowie Gedvmina 1849—1853; *J. Wolff* Rod Gedvmina 1886; *M. Hruševskij* Istorija Ukrainy-Rusy IV.

Algirdo vardo lietuvių draugijos JAV: 1) Wilkes Barre, įk. 1897; 2) Shenandoah, Pa. įk. 1900; 3) Gilberston, įk. 1900 ir kt.

Algis J. Lasickio De diis Samagitarum veikale pramanyta tariamoji žemaičių dievybė.

Algoa-Bay atvira p. Afrikos įlanka, kurios vak. dalyje yra uostas Port Elizabeth. XVIII a. ją užėmė anglai, išstūmę pirmiau atvykusius olandus.

Algolagnija (gr.) radimas malonumo skausme, dažniausiai lytinio pobūdžio.

Algolis (ar.) Persėjaus žvaigždyno užtemdomojo tipo kintamoji žvaigždė. Ryškumas kinta tarp 2.3 ir 3.5. Spalva melsva. Atstumas 115 šviesmečių.

Algologija (bot.) mokslas apie dumblius (Algae).

Algonkin Kanados nacionalinis parkas Ontario provincijoje, 1,75 mil. ha ploto.

Algonkinai Š. Amerikoje indėnų giminė, senovėje apėmusi žymią dabartinių JAV ir Kanados dalį. Jų likučiai gyvena Saskatchewano prerijose ir Labradore.

Algonkinė era Algonkijus ar prekambrius, eozoikumas, archeozoikumas. Žemės geologinis laiko tarpas, trukęs maždaug tarp 1100–500 mil. metų. Jos laiku susidariusi žemės sluogsnių A. sistema apima metamorfozines uolienas: gneisus, kristalinį marmorą, skalūnus, kvarcitus, konglomeratus. Šių padermių randama Š. Amerikoj Aukštutinio ež., Adirondakų ir r. Kanados srityse, kur jos vad. sudburio, hurono ir keweenawano padermėmis ir kurių sluogsniai yra ligi 3500 m storumo. Europoje aptikama Skotijoje, Tueringijoje, Silezijoje, Čekijoje.

Algoritmas skaičiavimo būdas, suvestas į taisyklę, arba apibrėžta taisyklė, kuria be jokių potyrių galima spręsti matematiški klausimai. Pvz. kelių sveikųjų skaičių bendrojo didžiausiojo daliklio radimas nuosakaus dalijimo būdu yra A., o tų pačių skaičių bendrojo didžiausiojo daliklio radimas skaidymo vieniniais sudauginamaisiais metodu nėra A., nes šis būdas negali būti vartojamas be potyrių visumos.

Algupis Kauno aps. upelis, Striūnos (Nevėžio) deš. intakas, 9,0 km ilgio.

Alguva (Algaeu) p. Bavarijos ir Wuerttenbergo kalnuota sritis, su Illerio ir Lecho, Dunojaus intakų slėniais. A. centras Kemptenas. Alguviečiai šneka savo tarme. 1944—1949 A. buvo susispietę keliolika tūkstančių lietuvių tremtinių, turėję čia keletą stovyklų.

J. Abt Algaeu 1950.

Alguvos Alpės p. Bavarijos kalnų grupė, Alpių šaka. Aukščiausios viršūnės: Grosser Krottenkopf 2657 m, Hohes Licht 2652 m, Hochfrottspitze 2648 m, Maedele-

gabel 2646 m, Urbeleskarspitze 2636 m, Hochvogel 2593 m.

Alguvos Baras Kempteno (Algaeu) liet. tremtinių stovyklos neperiodinis publicistikos ir literatūros žurnalas (išl. 7 nr.), Sieninis A.B. humoristinio pobūdžio (išl. 14 nr.), A. B. Dienos Naujienos. Visi trys A. B leidiniai buvo įst. 1945 V 20 ir spausdinami rotatorium. A. B. Dienos Naujienos sustojo ėjusios 1950. A. B. redaktoriai buvo C. Surdokas, J. Mikeliūnas, A. Šešplaukis-Tyruolis ir A. Radžius.

Alhambra 1) (ar. raudona pilis) įtvirtintas p. Ispanijos Granados priemiestis. Pilis statyta Granados maurų karaliaus Mohamedo I. Ją sudaro keliolika atskirų pastatų. A. laikoma klasikiniu maurų architektūros paminklu. 1491 atėmus A. iš maurų, Karoliui V įsakius, pastatų dalis buvo nugriauta ir jų vietoje bvuo pastatyti renesansiniai rūmai.

2) JAV Californijos mst. 52.000 gyv. (1950).

Ali 1) (602 — 661) Mahometo dukters Fatimos vyras, 4 kalifas (656), 661 nužudytas.

2) Janinos paša (1741—1822), vad. Tepedelenli. Pasidaręs pietų Albanijos gubernatorium, A. užėmė 1788 Janiną ir 1803 pavergė suliotus, bet 1820 turėjo atiduoti Janiną ir greit žuvo. Buvo didelis Europos kultūros šalininkas ir stengėsi reformuoti kraštą.

Alka 1) Utenos aps. ir vl. upelis, Rašės (Vyžuonos, Šventosios, Neries) deš. intakas, 15.4 km ilgio. Baseino plotas 47 km². 2) A. ež. Trakų aps. Vievio vl. 15 ha.

ALIAS sutrumpinimas Amerikos Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjungos.

Aliaska (indėnų — didelė žemė) JAV teritorija, š. v. Šiaurės Amerikos žemyno pusiasalis drauge su Aleutų salomis 1.466.000 km² ir 129.000 gyv. (1950). Žemės paviršiaus ir klimato atžvilgiu dalinama į tris dalis: šiaurės, vidurio ir pietų. Šiaurinėje arčiau arkties vandenyno tundros, pelkės, ežerai, klimatas šiurkštus, šaltas. Pietiniu šios srities pakraščiu traukiasi neaukšti kalnai. Vak. daly aptikta dideli naftos ištekliai. Vidurinė A. Yukono upės ir jos žymiausių intakų baseinai. Auga reti spygliuočiai medžiai. Žiemos šaltos, vasaros trumpos, karštos. Vasaros metu temperatūra ligi 37° C, žiemą ligi -50° C. Įmanomas daržų ūkis, užauga sodri žolė ir prinoksta miežiai. Pietinė A. dalis kalnuota. Kalnai Kordilierų tęsinys su aukščiausia š. Amerikoj McKinley 6240 m viršūne. Kitos viršūnės Logan 5960 m, Elijo kalnas 5400 m. Ugnikalnių didžiausias Katmai su 12 km skersmens krateriu. Arti jo Dešimties Tūkstančių Dūmų slėnis su požeminių garų išsiveržimais. Pietiniai pajūriai raižyti daugybės įlankų ir pusiasalių; jų didžiausi yra Kenai ir Aliaska, kuri toliau baigiasi Aleutų salomis. Šios A. dalies šildomas šiltosios Japonų srovės klimatas drėgnas, lietingas ir nešaltas. Kalnų šlaitai ir kloniai apaugę spygliuočių miškais. Nuo pajūrio kalnų nusileidžia ledynai. Žemės ūkiui tinka Matanuskos slėnis. Miškai apima 60 mil. ha.

Ž e m ė s t u r t a i. 1870 Kanados pasienyje aptikta aukso. Ligi 1950 jo gauta už 500 mil. dol. Be to, iškasama: sidabro, švino, vario, platinos, cino, akmens anglies.

Ž v e j y b a verčiasi a. 30.000 žmonių. Lašišų sužvejojama per metus 100 mil. Žvejybos metu veikia apie 200 konservų įmonių.

M e d ž i o k l ė. Aleutų salų ir žemyno pajūriuose veisiasi daugybė ruonių. Įvedus medžioklės priežiūrą, jų skaičius padidėjo ligi 1,5 mil. Per metus jų sumedžiojama 50.000. A. yra daug brangiųjų kailių gyvulių: meškėnų, bebrų, lūšių, ūdrų, kiaunių, sabalų, lapių, voverių, audinių, širmuonėlių, kalninių švilpikų ir kt. Sidabrinių lapių yra per 300 ūkių. 1891—1900 buvo įvežta iš Laplandijos 1296 elniai. 1950 jų skaičius išaugo ligi 600.000.

Ž e m ė s ū k i s tik pradedamas plėsti. Yra įst. žemės ūkio sąlygoms tirti stotys. 1950 buvo 525 ūkiai bendro ploto 168.000 ha. Gamtinės sąlygos žemės ūkiui nepalankios; dažnai ten, kur pakenčiamas klimatas, yra menkavertės dirvos.

M i e s t a i. A. sostinė Juneau (6000 gyv., 1950). Kaimyniniai mst.: Ketchikan (5300 gyv.), Sitka (2000), Petersburg (1700). Didž. mst. Anchorage (11.254 gyv., 1950) yra svarbiausia A. strateginė vieta su laivyno ir aviacijos bazėmis. Fairbanks (5771 gyv., 1950) su universitetu, glžk. sujungtas su Anchorage.

S u s i s i e k i m a s. 1914 JAV kongresas leido tiesti A. geležinkelį, kuris jungtų Fairbanksą su Anchorage bei Sewardu. Yukono upe garlaiviai vasarą plaukioja ligi Kanados Dawsono mst. 1942 buvo nutiestas vad. A. kelias (Alaska Highway, kitaip Alcan = Alaska—Canada Highway) nuo Kanados Dawson Creek ligi Fairbankso. Didelės reikšmės turi orinis susisiekimas.

G y v e n t o j a i čiabuviai (a. 30.000, 1950) eskimai, tlinkitai, atapaskai ir aleutai: atapaskai gyvena vidurinėje dalyje, tlinkitai pietų rytų dalyje, eskimai šiaurėje ir vakarų pajūryje, aleutai salose. Jie verčiasi daugiausia žvejyba, medžiokle,elnių auginimu.

I s t o r i j a. A. aptiko 1741 tarnavęs rusų laivyne danas V. Beringas. Vėliau v. pakraščius lankė britai: J. Cook (1776),

Vancouver (1791), Mackenzie (1794). Nuo 1790 A. valdė Rusija. Ji 1855 pasiūlė JAV pirkti A., kuri anuomet buvo vad. Rusijos Amerika. Pirkimo sutartis pasirašyta 1867 III 30. Užmokėta 7.200.000 dol. 1912 A. paskelbta JAV teritorija su autonominėmis teisėmis. Gubernatorių ketveriems metams skiria JAV prezidentas. Daroma žygių A. paskelbti JAV valstybe. Kas antri metai A. renka atstovą į JAV kongresą, kuris tačiau neturi balsavimo teisės. A. legislatūrą sudaro 16 narių senatas ir 24 narių parlamentas. A. strateginė reikšmė Kanados ir JAV gynyboj buvo išnaudota II Pasaulinio karo metu, ten įsteigus eilę aviacijos, karo laivyno ir sausumos kariuomenės bazių, kurios nuo 1950 plečiamos ir sutvirtinamos.

F. Bartz Alaska 1950; *Cl. C. Hulley* Alaska 1741—1953, 1953.

Ali Baba ir 40 plėšikų viena arabų pasakų iš 1001 nakties rinkinio, Europoj sužinota, Gallandui ją išvertus prancūziškai. Lietuviškai M. Tvaraucko perdirbta išsp. 1883, 1899, 1900.

Alibi (lot. kur nors kitur) buvimas kitoje vietoje įvykusio nusikaltimo metu, kaipo nekaltumo įrodymas. Svarbus įrodymas baudžiamajame ir civiliniame teisme.

Alicante P .Ispanijos Valencijos provincijos uostas prie Viduržemio jūros; 104.000 gyv. (1950). Žiemos kurortas.

Alidada prietaisas (judamoji liniuotė), vartojamas instrumentuose kampams matuoti, tiksliau jiems atskaityti.

Al-Idrisi arba Idrisi (a. 1100—1166) arabų geografas, parašęs geografinį veikalą Kitab Rugar, t. y. Rogerio knygą, kurioje aprašyti atskiri kraštai ir jų gyventojai. Viename skyriuje čia aprašomas ir Rytų Pabaltijys, bet žinios čia trumpos ir žemėlapiuose yra neaiškumų, kas apsunkina vietovardžių lokalizavimą. Dabartinės Lietuvos ir Latvijos sritys vad. Magus (ugnies garbintojai) vardu. Tekste ir žemėlapyje minimas Kaniyu ar Kaynu — dabartinis Kaunas.

C. J. Tallgren-Tuulio, A. M. Tallgren Idrisi 1930; *R. Ekblom* Idrisi u. die Ortsnamen d. Ostseelaender 1931.

Aliejus augalų riebalai, kurie galima išspausti arba ištraukti spaustuvu iš riebiųjų sėklų, pvz. linų sėmenų, kanapių, aguonų, saulėgrąžų, rapso, riešutų ir kt. A. vartojamas valgiui, muilui gaminti, alyvai ir kt. technikos ir ūkio reikalams. Kai kurios A. rūšys (sėmenų, kanapių, aguonų) bestovėdamos ore ilgainiui prisijungia deguonies (oksiduojasi), džiūsta ir virsta gana tvirta, miklia dervos pavidalo mase; džiūstąs sėmenų A. daugiausia vartojamas aliejiniams dažams gaminti.

Alifatiniai junginiai didžiulė eilė org. junginių, kurie galima laikyti angliavandenilio metano dariniais. Jie vadinami ir riebiosios eilės junginiais, kadangi į jų skaičių įeina taip pat ir riebalai.

Aligatorius (Alligator) (isp. el lagarto — driežas) krokodilų būrio genties pavadinimas. A. mississippiensis, ilgu, plačiu, suplotu, lydeką primenančiu snukiu, gyvena Š. Amerikoje. Kitaip kaimanas.

Alighieri ž. Dante Alighieri.

Alikvantiškoji dalis (lot.), dydžio arba skaičiaus dalis, kuria jis negali būti padalytas be liekanos. Pvz. sveikieji skaičiai 2, 4, 5, 6, 7 ir 8 sudaro 9-ių alikvantiškąsias dalis.

Alikvotiškoji dalis (lot.), dydžio arba skaičiaus dalis, kuria jis gali būti padalytas be liekanos. Pvz. sveikieji skaičiai 2, 3, 4, ir 6 yra 12-os alikvotiškosios dalys.

Alilas nepatvari organinė atomų grupė $CH_2=CH$ —, kuri galima įvesti į junginius. Ji pvz. yra alilo alkoholy ($CH_2=CH.CH_2OH$), kurio pasidaro šildant oksalinę rūgštį su glicerinu. A. sulfido esti garstyčių ir česnako aliejuje.

Alilenas, metilo acetilenas ($CH_3C=CH$) nesotus acetileno eilės angliavandenilis. Sieros rūgšties įtakoje trys jo molekulos persigrupuoja į simetrišką trimetilį benzolą.

Alimentai sumos, kurias turi mokėti tėvai, vyras ir giminės išlaikyti vaikams, žmonai ar giminėms.

Alimentarinis (lot. alimentum, maistas) priklausąs maisto virškinimui.

Aliosa (Alesa) Trakų aps. Vievio vl. upelis, Neries kairysis intakas, 11,6 km ilgio. Baseino plotas 75 km².

Alypin dirbtinis alkoloidas, medicinoje vartojamas vietinei anestezijai.

Alisma ž. Dumblialaiškis.

Ališas Venancijus ž. Arminas Aleksandras.

Ališauskas Kazys (g. 1895 III 29 Meškučiuose Šumskų vl.) plk. ltn. Mokėsi Marijampolės gimn. 1919 baigė Karo Mokyklą ir 1926 Aukštuosius Karininkų Kursus Kaune. Dalyvavo Lietuvos nepriklausomybės kovose su bolševikais, bermontininkais ir lenkais. Mūsų Žinyne ir Karyje aprašė paskiras tų kovų kautynes. Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis ir karo skyriaus redaktorius.

Alyta 1) K a z y s (1879 Karklupėnų k. Kaupiškio vl. — 1942 VII 3 Jonavoje) plk. ltn. Mokėsi Virbalyje ir Liepojos gimn. 1905—1914 vienas Vilniaus lietuvių vaidintojų būrelio aktyviausiųjų dalyvių, žymiausias tų laikų mūsų komikas. 1914—1917 mobilizuotas rusų armijon. Nuo 1918 Lietuvos kariuomenėje, kurį laiką artilerijos pulko vadas. 1913 išsp. komediją Ant

bedugnės krašto, laimėjusią Blaivybės Dr. konkurso premiją. Išv. A. Fredros žvakutė užgeso 1919, Brandon Karolio Tetą 1923 ir kt. II Pasaulinio karo metu, būdamas Jonavos mst. burmistru, iš pasalų nužudytas bolševikinių banditų.

2) M i k a s (1865 X Trilaukio k. Pajevonio par. — 1937 III 22 Waterbury, Conn, JAV) Amerikon atvyko 1883. 1886–1911 Vien. Liet. raidžių rinkėjas ir administratorius. 1912 įsitaisė spaustuvę Waterbury, Conn. Išl. Kalinio dainą 1909, Angliškos kalbos gramatiką 1912, Klebono gaspadinę 1912, Liet. pasakas 1913, Kaip pastoti S. V. piliečiu 1913, Eiles arba deklamacijas 1918, Mikaldos Sabbos kanalienės pranašavimus 1937.

Alytaus apskritis abipus Nemuno užima 2826 km². 1930 turėjo 124147 gyv., vienam km² ploto turėjo 45,3 gyv. Administraciniai buvo padalytas į 20 valsčių. A. A. paviršius yra ledynų kilmės. Be kreidos čia esama ir druskos. Didžioji A. A. dalis yra per 100 m aukščio. Ežerų yra 145, bendro ploto 9465 ha. Jie yra liekana didžiulių vandens susitvenkimų poledyninėje gadynėje, kai betirpstą ledynai traukėsi į žiemius, o Nemunas dar nebuvo perskrodęs aukštumų. Sunkaus molio dirvožemio plotai tęra apie Kriokialaukį, Ūdriją, Butrimonis. Didesnę aps. žemių dalį sudaro lengvos molynės. Kairiąja Nemuno pakrante eina smėlingas dirvožemis. Yra jo vietomis ir kitur. Balos daugiausia kilusios ežerams užaugant.

Vakarinė A. A. dalis 1795 buvo priskirta prie Rytprūsių, įjungta Naujųjų Rytprūsių (Neuostpreussen) sudėtin. 1806 įjungta Varšuvos kunigaikštystės sudėtin. Čia buvo įvestas Napoleono kodeksas ir baudžiava buvo anksčiau panaikinta. Rusų okupacijos laikais XIX a. strateginiais sumetimais buvo išvesta nemaža plentų ir pastatytas kertąs A. A. iš rytų į vakarus Varėnos — Alytaus — Šeštokų geležinkelis. Lenkams Vilnių užgrobus, jis pasidarė bereikšmis, nes nebuvęs su Kaunu sujungtas ir teatgavo pirmykštę reikšmę nutiesus Kazlų Rūdos — Marijampolės — Šeštokų geležinkelį. Nemuno vaga per A. A. nors iš senovės tvarkyta, bet ir mūsų laikais nebuvo patogi susisiekti ir prekėms gabenti.

Nuo 1590 žymiausioji A. A. dalis sudarė vad. Alytaus ekonomiją — D. L. Kunščio stalo dvarus. 1783 ekonomiją sudarydavo 15 raktų, 4 miestai, 169 kaimai, bendro ploto 2696 valakai ir 29 margai, su 11.438 gyv. XVII a. pabaigoje ekonomijoje buvo panaikinti dvarai ir žemė buvo atiduota valstiečiams činšo teisėmis, bet 1766—1768 činšas buvęs panaikintas ir vėl įvesta baudžiava.

II Pasaulinio karo metu A. A. labai nukentėjo — ne tik miestai, bet ir kaimai buvo karo eigoje sunaikinti, o gyventojai žymia dalimi iššudyti ir okupantų masėmis ištremti į Rytus.

Alytaus Dzyvas savaitinis laikraštis, nuo ėjęs 1931 Alytuje. Red. leid. Adomas Vilimas.

Alytaus Miškų Urėdija, kur veikė Alytaus, Punios, Ūdrijos, Metelių, Seirijų ir Dzirmiškių girininkijos, bendro ploto 11.179 ha. Prie jos buvo įk. Aukštesnioji Miškų Mokykla, veikusi ligi 1939. A. M. U. nuo 1934 veikė kaip Mokomoji Miškų Urėdija su atskira administracija. Daugiausia miškų buvo kairėje Nemuno pusėje. Gryni pušynai susitelkę daugiausiai panemune (Cijuniškės,, Revų, Radžiūnų, Alytaus miškas, Alytaus šilelis, Alytaus šilas, Punios šilelis). Eglynų daugiausiai Punios šile, Dzirmiškių miškuose, Staciškėje. Grynų lapuočių susitelkta Vidgiryje, Rinchote, Staciškėje, Širvinte atskirais plotais, Ūdrijos ir Dzirmiškių girininkijų miškuose. Vidgiryje randami skroblo, ąžuolo, maumedžio (ne čiabuvio) brandūs medynai. Prie A. M. U. veikė kankorėžių aižykla, 8 ha dekoratyvinių medžių ir vaismedžių medelynai. Širvinto miške Metelių ež. perėjosi gulbės. A. M. U. daug padėjo Aukšt. Miškų Mokyklos klausytojų praktiškam mokymui. Mokomasis personalas darė mokslinio tyrimo darbus miško medžiagos ūkiškos gamybos, nusakinimo, gazo generatorinės medžio anglies degimo, miško ūgdymo, atželdymo, apsaugos, medinės augalijos aklimatizavimo srityse.

Alytaus vandens matavimo stotis prie med. tilto per Nemuną, kair. krante, 361,6 km nuo jo žiočių, įst. 1916; Lietuvos observ. nuo 1919 V 15. Vand. horizontai: aukšč. 6,73 m (1931 IV 30), bet 1889 turėjo būti apie 7,20 m, o 1829 apie 7,80 m; žem. 0,58 m (žemiau nulio, 1921 IX 2—3), vidut. 0,76 m. Baseino plotas 42670 km². Didžiausias vandens debitas 3000 m³/sek., vidut. 277, minim. 85 m³/sek. Didž. vandens greitis pavasarį 3,0 m/sek., vasarą 1,2 m/sek., žiemą 0,8 m/sek.

Aliteracija vienodų garsų pasikartojimas iš eilės keliuose žodžiuose (pradžioje arba kamiene). A. pirmą kartą pavartojo Pontanus dialoge Actius 1519. Vokiečių literatūroje gausu A. Hildebrando giesmėje, H. Sachso, Klopstocko, Wagnerio kūryboje. Naujaisiais laikais A. puoselėjo R. M. Rilkė. Anglosaksų epas Beowulf pilnas A. Jas vartojo Shakespeare, Swinburn, Keats. A. gausu suomių Kalevaloje; yra jų ir lietuviškam A. Sabaliausko vertime (pvz. plėtės pušys plačiašakės). Lietuvių literatūroje A. randame Aisčio, Baltrušaičio, Brazdžionio, Inčiūros, Miškinio ir kt.

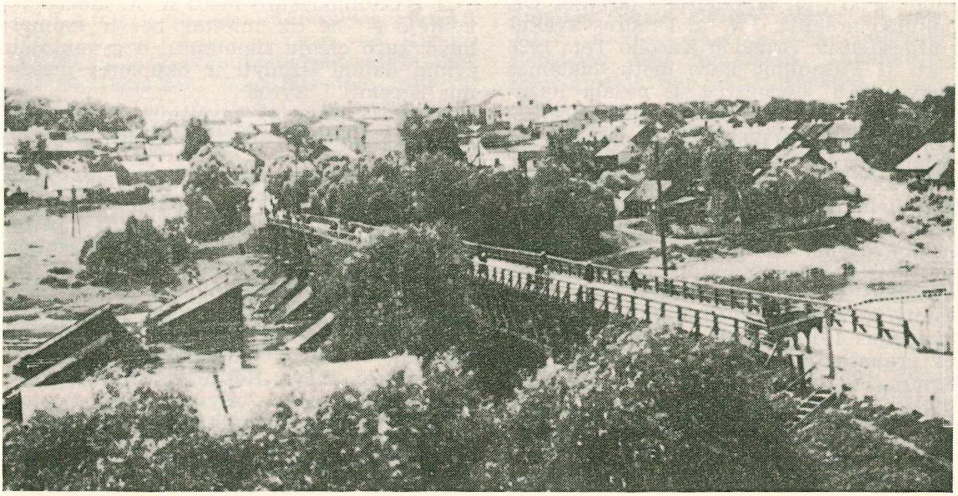

Alytaus bendras vaizdas

poezijoj. Pvz. Abu tą džiaugsmą žingsniais|Lygiom dalim dalijom. — |Zaibai žiedais žėrėjo,|Lietus lelijom lijo! (Miškinis). Ir didina, daugina dovaną duotą (Baltrušaitis).

Alytienė-Antanavičiūtė Marija (1886 Kobilniko dv. Švenčionių aps. — 1917 Saratove). Jos tėvas politinis tremtinys. Sibire. Išėjo Vilniaus mergaičių gimnaziją. 1908 ištekėjo už Kazio Alytos. Drauge su juo veikliai dalyvavo Vilniaus lietuvių vaidintojų darbe, viena žymesniųjų vaidintojų (Živilė ir kt. herojiniai vaidmens) ir vertėja (komedija Kurčias žentas). Išvertė eilėmis apie 30 knygučių pirmųjų paveiksluotų lietuviškų knygų vaikams, 1910 — 1911 išleistų J. Zavadskio. Rankraštyje liko jos versta Filotea, daug lenkiškų eilėraščių ir pluoštas muzikos kompozicijų.

Alytus to paties vardo apskrities miestas, aukštutinėj dalų Nemuno vingio. Miestavietė ir apylinkės 120—160 m aukščiau jūros lygio. Per tas aukštumas besigrauždamas, Nemunas čia turėjo pasidaryti vingrus. Iš p. pusės miestą prieina 500 ha pušynas. Miestas išsistatęs abiejose Nemuno pusėse; abi dalis jungia tiltas. 1931 paskirta 184 ha pušyno A. parkui. Miestui augti sąlygos patogios: didelis kelių centras (be vieškelių, šiaip kelių, Nemuno bei geležinkelio, mieste kryžiuojasi 5 plentai), plačių apylinkių įtraukiamasis centras, neblogai sujungtas su Kaunu. Veikusios kultūros-švietimo įstaigos: 1927 įk. Aukštesnioji Miškų Mokykla, 1919 įk. gimnazija, 1919 įk. vid. žydų mokykla, 1929 įk. Žemesnioji žemės ūkio mokykla.

Alytaus herbas

I s t o r i j a. Nuo D. L. K. Algirdo laikų A. buvusi medžio pilis. Kartu su Merkine ir kitomis pilimis palei Nemuną ji sudarė pirmutinę Lietuvos apsaugos linija nuo kryžiuočių puolimų. Kryžiuočių žygių keliai į Vilnių ėjo per A. 1377 kryžiuočiai įsibrovę į A. žemes, ją nuplėšė.

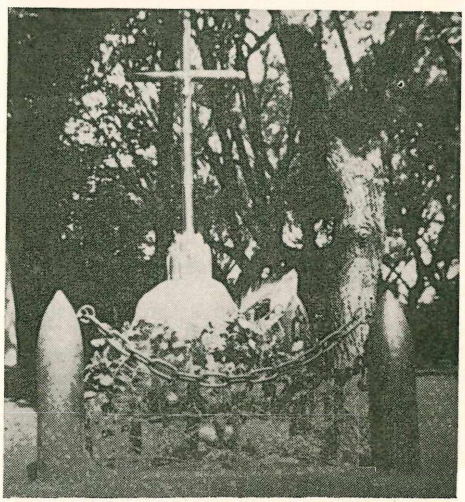

Kar. Juozapavičiaus kapas Alytuje

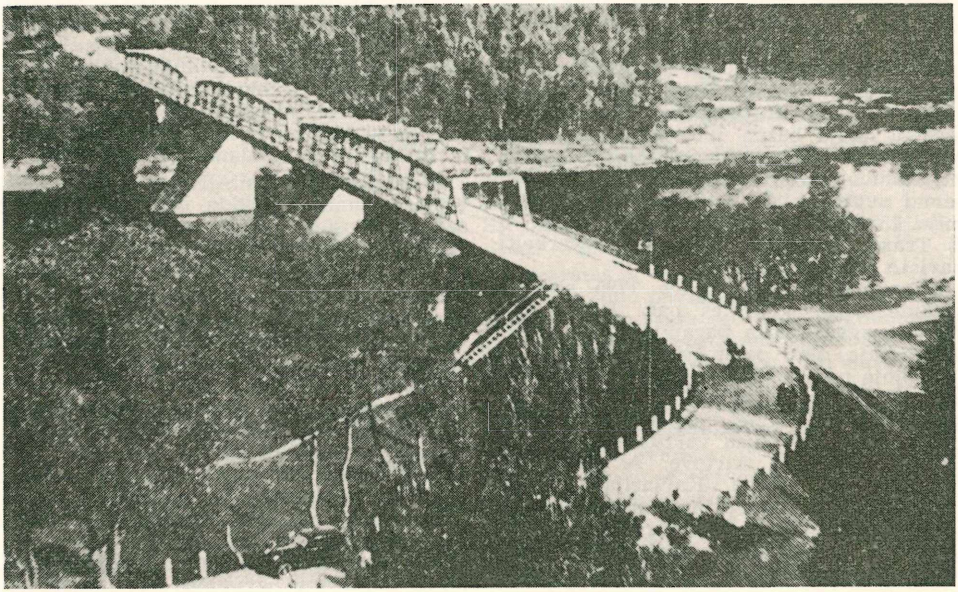

Alytaus tiltas per Nemuną

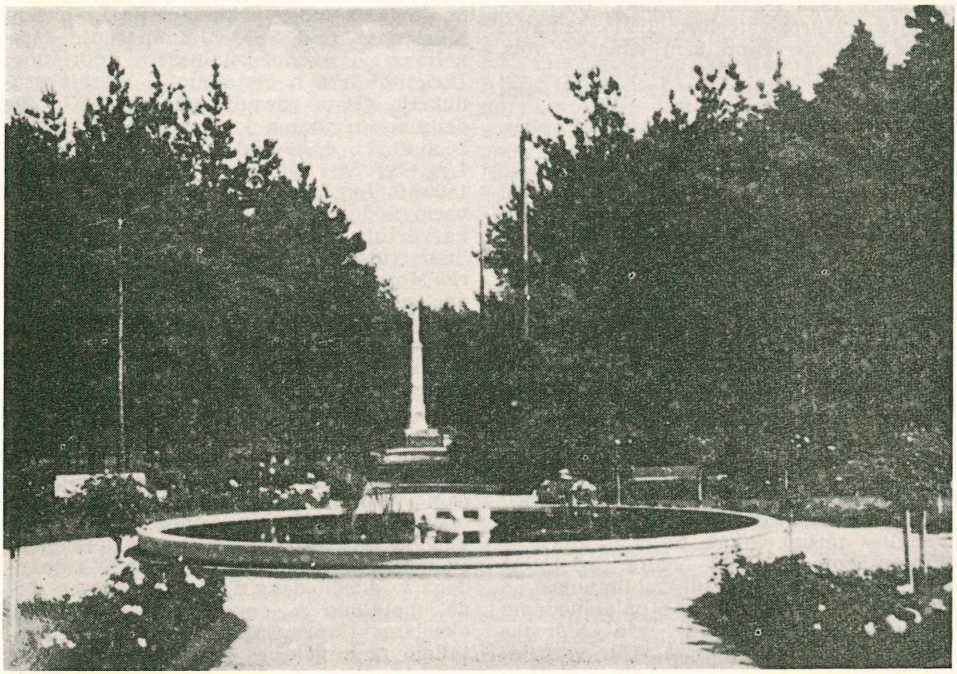

Alytaus miesto parkas

1392 čia įvyko smarkus susidūrimas tarp kryžiuočių ir jų talkininkų anglų. 1536 D. L. K. Žygimantas Augustas atidavė A. Jonui Zaberezinskiui, kuris jau 1524 buvo čia įkūręs bažnyčią, uždėjęs klebonui pareigą turėti vikarą lietuvį. 1818 buvo pastatyta nauja bažn., 1930 atnaujinta. Zaberezinskiui mirus, Žygimantas Augustas A. atidavė savo žmonai Barborai. 1589 seimo nutarimu A. virto karališka ekonomija. 1581 VI 15 A. gavo miesto teisę. 1775 iš Trakų ir Merkinės čia buvo perkelti pavieto teismai.

Suvalkinėj A. pusėj prieš 1795 stovėjo medinė bažn., vilniškės par. filija, 1795 virtusi savarankiška parapija. 1830 pastatyta nauja, 1905 perstatyta. Dar XIX a. pirmojoje pusėje suvalkinis A. tebuvęs vilniškio priemiestis, tačiau ilgainiui labiausiai išaugo suvalkinė dalis ir nustelbė vilniškę. Apie 1890 rusų valdžia sumanė čia įtaisyti trečiaeilę tvirtovę. A. buvo sujungtas plentais su Kalvarija, Seinais ir Daugais ir per A. buvo nutiestas geležinkelis nuo Varėnos į Gardiną. Tai pagyvino A. prekybą ir augimą. 1919 II 19 kovose su bolševikais dėl Lietuvos nepriklausomybės ant A. tilto buvo nukautas 1-jo pulko vadas karininkas Juozapavičius. Laisvę atgavus, A. atsirado ir savo provincijos spauda: 1921 Pelėda, 1922 Aušros Spindliai, 1923 Dzūkų Bizūnas, 1925 Abstinentas, Tikrasis Kelias, 1927 Dainavos Šaulys, Dzūkas, Kanklužių Aidas, Kotas, Mūsų Draugas, 1931 Alytaus Dzyvas ir kt.

Akiras (Biržys) Alytaus aps. 1931; ***J. Totoraitis*** Sūduvos Suvalkijos istorija 1938.

Aliumianas mineralas iš sulfatų eilės, sudėties: $Al_2O_3.2SO_3$.

Aliuminatai druskos, kurių anionuose [$Al(OH)_4$, AlO_2 ir pan.] esti aliuminio; A. joms pagaminti veikia naujai gautos aliuminio hidroksido nuosėdos stipriomis bazėmis.

Aliuminio acetatas $Al(CH_3CO_2)_3$, gaunamas ištirpinant aliuminio hidroksidą acto rūgšty. Vartojamas kaip mirkalas (beicas) audeklų dažymo technikoje ir medicinoje.

Aliuminio bronza vario (90—95%) ir aliuminio (5 — 10%) lydinys. Aliuminio priemaiša varį padaro kietesnį, patvaresnį. Iš jo gaminama: skarda, viela, rašomosios plunksnos.

Aliuminio chloridas $AlCl_3$, gaunamas, veikiant aliuminio piuvenas sausais druskos rūgšties garais arba veikiant boksito ir anglies mišinį chloro dujomis aukštoje temperatūroje. Sudaro baltą kristalinę masę, kuri 183°C gerai sublimuojasi, o drėgname ore rūgsta, atpalaiduodama druskos rūgštį. Žinomas yra hidratas $AlCl_3.6H_2O$. Anhidridinis A. Ch. vartojamas organinei sintezei ir kaip katalizatorius gazolinui gaminti iš žibalo.

Aliuminio hidroksidas $Al(OH)_3$, gamtoje randamas hidrargilito pavidalu, daugiau dehidruotas kaip diasporas $Al_2O_3.H_2O$ ir boksitas $Al_2O_3.2H_2O$. Naujai pagamintas A. H. (paveikus amonijaku ar nedideliu šarmų kiekiu aliuminio druskų tirpinį) lengvai ištirpsta rūgštyse. A. H. ištirpsta ir šarmuose, gamindamas aliuminatus.

Aliuminio nitridas AlN, gaunamas kaitinant aliuminio oksido ir anglies mišinį azoto atmosferoj elektros krosny 1600°—1800°C. Šildomas drauge su šarmais atpalaiduoja amoniaką.

Aliuminio oksidas Al_2O_3, gamtoj randamas heksagonalinės sistemos kristalų pavidalu: bespalvis ar gelsvas korundas, mėlynas safiras, raudonas rubinas.

Aliuminio sulfatas $Al_2(SO_4)_3$. 18 H_2O, gaminamas veikiant sieros rūgštimi kaoliną ar molį. Vartojamas odų, popieriaus gamybos, audeklų dažymo technikoj mirkalu (beicas) ir vandeniui valyti.

Aliuminio sulfidas Al_2S_3, gaunamas kaitinant aliuminio ir sieros mišinį. Vanduo jį visiškai suskaido.

Aliuminis (lot. alumen — alūnas) chemijos elementas, žymimas Al, atom. sv. 26, 97, eilės N. 13. Žemės plutoje A. pasitaiko iki 7,5 % silikatuose (ž.) (laukiniame špate, žėručiuose), silikatų skilimo produktuose (kaoline bei molyje), oksiduose (korunde, rubine, safire), oksidų hidratuose (boksite), aliuminatuose (špineliuose), kompleksiniuose fluoriduose (kriolite) ir t. t. Metalinio A. metinė produkcija visam pasauly apie 200 000 t; daugiausia gamina jo J A V bei Kanadoj. S a v y b ė s. Baltas, lengvas metalas. Lyg. sv. 2,7. Lydymo t. 659° C, virimo t. 1800° C. Lyg. elektr. laidumas sudaro 60% vario laidumo, todėl A., kaip gerą laidininką, vartoja elektrotechnikos reikalams. Šilimos talpumas 2½ karto didesnis negu vario. Metal. A. duodasi ištęsiamas į labai plonas vielas ir suplakamas ligi ploniausių plokštelių. 600° C metal. A. darosi trupus ir lengvai duodasi sutrinamas į miltelius. Metalinis A. duodasi šveicuojamas, jei tik pavartoja priemonių jo sunkiai lydomam oksidui Al_2O_3 pašalinti. Ore metal. A. išsilaiko gana gerai, kadangi jo paviršiuje susidaro oksido plėvelė, todėl vanduo irgi jo neveikia; rūgštys ir šarmai lengvai tirpina A.; išimtį tesudaro azoto rūgštis ir kai kurios organinės rūgštys. Amalgamuotas A. lengvai oksiduojasi net ir oro veikiamas. Pakaitintas susmulkintas metal. A. užsidega ir duoda daug šilimos ir šviesos. Todėl metalinio A. daug sunaudoja metalų oksidams (MnO_2,Cr_2O_3) redukuoti, o metalinio A. ir geležies oksido (Fe_3O_4) mišinys, termitas, vartojamas geležies gabalams sulydyti.

Metalinis A. vartojamas indams namų ruošoj, elektros industrijoj, geležies metalurgijoj, automobilių bei lėktuvų industrijoj. Yra žinomi: labai lengvas lydinys magnalis (10—30% magnio), kietas duraliuminis, užgrūdomas lydinys su 93—95% A., manganu. Technikoj vartojama ir A. bronza — 90% vario + 10% A. lydinys.

Aliuminitas mineralas iš sulfatinės eilės, baltos spalvos, $Al_2SO_6 9H_2O$.

Aliūras (pr. allure — greitis). Kavalerijoj A. būna: žingine, risčia, šuoliais, lauko šuoliais ir zovada (karjeru).

Aliuviniai dirvožemiai susidarę iš aliuvio gadynės padermių, t. y. tose vietose, kurios susiformavo ledynų gadynei pasibaigus. Tipingais A. D. yra upių slėnių, Kuršių Nerijos ir durpynų dirvos.

Aliuviumas (aliuvis) jauniausioji ketvirtaeilės gadynės dalis, kuri susideda grynai iš sedimentinių padermių, susidariusių dabartinių laikų klimate: kopos, durpynai, akmenų nubyrėjimai, žemės nušliaužimai kalnuose ir kt. Gyventa ir kai kurių jau išmirusių gyvių. Senesniam A. užtinkama neolitinio žmogaus pėdsakų.

Aliuzija (lot.) netiesioginis nurodymas. A. darant išreiškiama ne ta mintis, kuri kalbančiam tiesiog rūpi, bet kita, kuri yra taip susijusi su pirmąja, jog turimojoj situacijoj iš jos gali būti suprasta, ką kalbantysis turi galvoje.

Alyva vad. virintas džiūstąs, dažniausiai sėmenų aliejus. Virinamas be mineralinių priemaišų dideliame karšty (apie 300°), aliejus sutirštėja ir virsta greit džiūstančia A.; tokia A. su dažų priemaiša vartojama knygoms spausdinti. Kitiems reikalams aliejų virina 120—150° karšty, bet per jį perpučia oro srovę. Aliejiniams dažams gaminti sėmenų aliejų virina su priemaiša 2—3% vad. „sikatyvu" (surikas, gletas, manganbonatas ir kt.). Virintą su skatyvu A. vad. pokostu arba firnišu. A. dar vartoja lakui gaminti, mineralinę A. mašinų tepalui ir kt. reikalams. Ž. Nafta (žemės A.).

Alyvmedis Oleanceae šeimos 8—10 m aukščio medis. A. amžinai žaliuoją medžiai lancetiniais lapais. Vaisiai panašūs į slyvas ir turi savyje daug aliejaus. Laukinis A. išsiplatnę Graikijoje, kuris kultūrinamas skiepijimu. Senovėje A. augo Palestinoje ir Rytuose, iš kur prasiplatino Europoje. Dabar A. kultyvuojamas Vidužemio jūros pakraščiuose: Italijoje, p. Prancūzijoje, Graikijoje, Sirijoje. Be to, dar Meksikoje ir Perl. Iš A. vaisių gaminamas aliejus, kuris vartojamas maistui, vaistams ir tikybinėms apeigoms. Prinokę A. vaisiai vartojami prieskoniais.

Alyvos, babilius (Syringa), Alyvmedžių (Oleaceae) šeimos, dekoratyviniai krūmai. Žiedai įvairiaspalviai, dažniausiai violetiniai arba balti, kvapūs, šluotelių bei kekių žiedynuose. Kilusios iš Kinų, Japonijos. Lietuvoje auginamos A. paprastosios (Syringa vulgaris). A. yra daug natūralinių ir sodininkų išaugintų atmainų.

Alywu Lapai isz Žemes amžino Pakajaus. 1891 — 1893 Priekulėje ėjęs savaitinis laikraštis, kurį leido ir redagavo kun. Strukas iš Vizų. 1926 juos atnaujino Klaipėdos Gustavo Adolfo Draugija.

Alizarinas – dažai. Ruberitrininės rūgšties gliukozido pavidalu A. yra krapų šaknyse, iš kurių seniau jo ir buvo gaunama. 1868 Graebe ir Liebermann surado metodą jam gaminti sintezės keliu. Tai buvo pirma augalinių dažų sintezė. Nuo to laiko A. gaminamas iš akmens anglies dervoje esamo angliavandenilio antraceno.

Alizava Vabalninko vl. Biržų aps. mst. prie Pyvesos upės. Seniau buvo vad. Pakape. 1793 Pakapės savininkas Aloizas Koscialkovskis čia pastatė bažnyčią ir miestelį pavadino savo vardu A. (lenkiškai Aloizowo).

Alka, Alkvietė, Alkos kalnas. Žodis a l k a s, e l k a s reiškia šventa vieta, biržis. Baltų kalbų šaknis a l k-, e l k- sietina su gotų a l h s – apsaugota, nepažeidžiama vieta. Gausiai Lietuvoje išlikusiais Alko ir Alkos vietovardžiais vad. ne tik kalnai, bet ir pieva, laukas, ežero iškyšulys, sala, vienasėdžiai, kaimai, senkapiai. Alkos kalnų ir kt. Alko, Alkos pavadinimų Lietuvoje daugiausia aptinkama Žemaičiuose, mažiau Vidurio Lietuvoje ir nedaug Rytų Lietuvoje. Latvijoje jie vad. Elka kalni. A. yra šventvietė, aukų vieta, kurioje buvo aukojama įvairiomis progomis, susijusiomis su senosios lietuvių religijos kultais, ypač su mirusiųjų kultu. Alkos, kaip šventvietės, reikšmė po krikščionybės įvedimo Lietuvoje palaipsniui nyko ir dauguma atvejų pasiliko tik kaip vietovardis. Jo dažnumas rodo, kad priešistoriniais laikais A. religijoje vaidino svarbų vaidmenį. Daugelis istorinių dokumentų iš XV – XVII a. A. mini kaip šventą miškelį (gojų). Senų žmonių prisiminimais, A. vieta, kur senovėje žmonės degindavę aukas: jaučius, avinus, ožius ir kt. Latvijoje, Talsų aps. archeologų ištirtas Baznicas kalns parodė, jog tikrai ten vyko aukojimo apeigos, nes buvo rasta 10 duobių su anglių, gyvulių (arklių, karvių, kiaulių, ožkų ir kt.) ir žmonių degintų kaulų liekanomis bei įvairių apdegusių ir sulaužytų daiktų fragmentų. Šis kalnelis pagal rastus daiktus yra datuojamas 1000—1400 m. po Kr. Kad A. yra priešistorinių laikų religinio kulto vietos, rodo ir tat, jog jos dažnai yra netoli priešisto-

rinių laikų sodybų, kapinynų ar piliakalnių.

E. Šturms Elka kalni 1936; *M. Alseikaitė-Gimbutienė* — Gimt Kr. 1943.

Alka 1931 įkurta Žemaičių senovės mėgėjų draugija, įsteigusi Telšiuose kraštotyrinį A. muzėjų, kuriame koncentravosi Žemaičiuose surinkta etnografinė, istorinė ir archeologinė medžiaga. Muzėjaus įsteigėjo ir jo vedėjo Prano Genio rūpesčiu buvo pastatyti muzėjaus rūmai.

Alka ž. Amerikos Lietuvių Kultūros Archyvas.

Alka (Alca) paukščio genties pavadinimas, narūninių (Urinatores) būrio, alkų (Alcidae) šeimos. Paukščiai mažais sparnais, gyvena šiaurės jūrose. Baltijoje pasitaiko rūšis A. torda. A. impennis išnaikinta XIX a. turėjo ligi 78 cm ilgio, gyveno šiaurės jūrų salose: dėl savo trumpų sparnų negalėjo skristi.

Alkadas (isp.—ar. kilmės žodis) kraštuose, kurie buvo ar yra ispanų kultūros įtakoje, taip vadina kaimo seniūną.

Alkajas (gr. aios) iš Mitilenos, apie 600 pr. Kr., greta Safo didžiausias ajoliškos poezijos atstovas. Fragmentų rinkinį išl. Lobel 1925.

Alkali alkalinės medžiagos, vandens tirpinyje duodančios hidroksilo jonus OH.

Alkalimetrija titruojamasis analizės, arba tūrio analizės metodas bazių (šarmų) kiekiams nustatyti, neutralizuojant išmatuotais rūgšties kiekiais. Analogiškas rūgščių nustatymas, titruojant jas bazėmis, vad. acidimetrija.

Alkaloidai baziniai organiniai junginiai randami tam tikruose augaluose. Kai kurie jų yra stipriausi nuodai, gydymo tikslams plačiai medicinoje vartojami. Kai kurie veikia kaip narkotikai, kiti sukelia konvulsijas. Gamtoje A. randama augalų šeimose Papaveraceae, Ranunculaceae, Rubiaceae, Solanaceae ir kt. Cheminiu požiūriu A. yra painūs azotingų heterociklinių junginių (piridino, chinolino, izochinolino, pirolo ir kt.) dariniai.

Alkamenas V a. pr. Kr. graikų skulptorius, Fidijo mokinys. Jo darbai: Dionizas Atėnų teatre, Trilypė Hekata, Afroditė Urania.

Alkanna tinctoria (Anchusa tinctoria) Boraginaceae šeimos augalas, augąs p. Europoj ir Maž. Azijoj; šaknų žievėje yra raudonų dažų, kuriuos vartoja plaukų aliejams ir kitiems kosmetikos dirbiniams dažyti.

Alkas (ir elkas) yra senas, iš dalies susijęs su religiniu senovės lietuvių ir kitų baltų kultu žodis; plg. lat. elks stabas, dievaitis, elka kalns šventas pagonių pamaldų kalnas, gotų alhs šventykla ir kt. Plačiau pažįstama jo bendrinė reikšmė yra "giraitė, biržtva, gojus". A. giraitė, biržtva iš dalies yra paliudytas ir dabartinių tarmių, pvz. iš Veivirženų ir kt. A. buvo senovės lietuvių garbinamas, šventas miškas, gojus. J. Bretkūno Biblijos vertime šalia tekstinio gojaus vietomis paraštėje yra prirašytas ir elkas – Hain, lūcus. Postilėje sakoma: "Tikedami ing... appidemes, kalnus, akmenis, medzius, g a i u s (kaip ghe wadina a l k u s), upes..." A. yra vartojamas ir 1595 M. Daukšos Katechizme, kur sakoma: garbina medžius, alkus, Medeines. Plg. dar vietovardžius Alkas, Alkagiris, Alkaragis, Alkavietė, Alko pjaunis ir kt. Kad A. senovėje galėjo būti šventieji miškai (gojai), iš dalies rodo ir istoriniai šaltiniai, pvz. Petras Dusburgas 1326 Prūsų kronikoje. Dabar A. retai kur bevadinamas miškas; dažniau šiuo žodžiu yra vad. įvairios kitos vietos, pvz. Alko kalnas arba Alkakalnis, Alkupis ir kt.

Miežinio žodyne vartojamas alkas – stabas, dievaitis iš niekur kitur nėra paliudytas, ir todėl jis gali būti jo pasiskolintas iš latvių kalbos, o pačių latvių elks stabas, dievaitis veikiausiai yra abstrahuotas iš tokių posakių kaip elka dievs dievaitis arba elka kalns dievaičių, pagonių pamaldų kalnas,

Alkazaras senovės maurų ir ispanų pilių bei tvirtovių pavadinimas. Toledo A. ispanų pilietinio karo metu buvo sunaikintas.

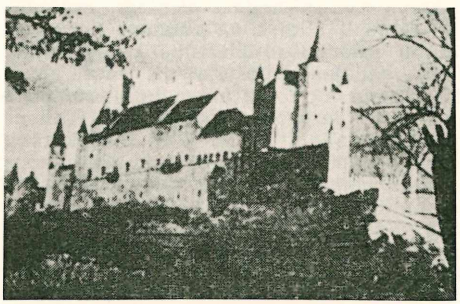

Alkazaras

Alkibiadas (gr.—es) (a.450 pr. Kr.–404) Atėnų politikas ir karo vadas, Periklo auklėtinis ir Sokrato mokinys. Demokratiškos partijos vadas. Jo raginami atėniečiai, Peleponeso karo laikais (415), organizavo žygį į Siciliją ir išrinko ekspedicijos vadais A. ir Nikiją. Apkaltintas bedievybe, A. bėgo į Spartą ir padėjo Spartai kovoti su atėniečiais (415—412). Nuo 412 gyvendamas pas persų satrapą Tisaferną, stengėsi susitaikyti su atėniečiais; atėniečių laivyno išrinktas buvo strategu ir vėl liko Atėnų demokratijos vadu. Spartiečiams sumušus Atėnų laivyną, A. buvo atstatytas (407) ir 404 nužudytas.

Alkierius (lenk. alkierz iš vok. Erker, sen. prc. arquiere), galinis trobos kambarys, atšlainis.

Alkilas vienavalentė anglies ir vandenilio atomų grupė, susidedanti iš anglies atomų ir $2n+1$ vandenilio atomų. Bendra A. formula CnH_{2n+1}; A. yra tik tam tikros atomų grupės radikalai, kurie gali reakcijos eigoje pereiti iš vieno junginio į kitą. A., susirišdami su hidroksilu — OH, sudaro atitinkamus alkoholius: CH_3OH metilo alkoholį, C_2H_5OH etilo alkoholį, C_3H_7OH propilo alkoholį ir t. t.

Alkyonė (Alcyone) ryškiausia Sietyno žvaigždė, ryškumas 3, atstumas nuo žemės apie 300 šviesmečių (ž.).

Alkmaar š. Olandijos mst.; 40 000 gyv. (1950), žinomas olandiško sūrio prekyba.

Alkoholiai organiniai junginiai, savo cheminėmis savybėmis panašūs į paprastąjį arba etilo alkoholį. A. skirstomi į vienahidroksilius, dvihidroksilius ir t. t. ir daugiahidroksilius A. Alifatinės eilės angliavandenilių hidroksidiniai dariniai — alifatiniai A., aromatinių angliavandenilių dariniai — aromatiniai A. Pareinamai nuo to, kurioje padėtyje esti hidroksilas, A. skirstomi į pirminius, antrinius ir tretinius A. Pirminiams vienahidroksiliams A. būdinga grupė CO_2OH. Jie galima laikyti paprastojo metilo A. CH_3OH dariniais. Paprasčiausieji pirminiai A.: metilo A. CH_3OH, etilo CH_3CH_2OH, propilo A. CH_3-CH_3CH_2OH. Antriniai A. galima laikyti dariniais metilo A., kurio molekuloje du vandeniliai pakeisti dviem alkilais, pvz.: antrinis propilo A. $CH_3CHOHCH_3$. Tretiniai A. yra toki metilo A. dariniai, kur metilo A. molekuloje visi trys vandeniliai bus pakeisti alkilais, pvz..: trimetilis karbinolas $(CH_3)_3COH$. Žemesnieji A., turį savo molekuloje nuo 1 iki 4 anglies atomų, yra judrūs skystimai, myštantieji bet kuriais santykiais su vandeniu. Viduriniai A., turį savo molekuloje nuo 5 iki 11 anglies atomų, riebalinės padermės skystimai, ir aukštesnieji, su daugiau kaip 11 anglies atomų molekuloje, kietos medžiagos. Visi jie yra bespalviai. Stori A. sluogsniai nudažyti gelsva spalva. Dvihidroksiliai A., turį savo molekuloje du hidroksilus, vad. glikoliais. Paprasčiausias etileno glikolis $CH_2OH.CH_2OH$. Visi lengvai reaguoja su šarminiais metalais, pavaduodami hidroksilo grupės vandenilį metalu ir atpalaiduodami vandenilį. Tokiu būdu iš A. pasidaro atitinkamų alkoholiatų. Oksidinami pirminiai A. virsta atitinkamais alhehidais, kurie, toliau oksidinami, virsta atitinkamomis rūgštimis.

Alkoholis, etilo alkoholis, spiritas, etanolis alifatinių alkoholių grupės organinis junginys sudėties: CH_3CH_2OH. Visiškai grynas bevandenis A. bespalvis, judrus skystimas. Lyg. svoris 0,79, virimo temperatūra 78,3° C. Suskystintame ore stingsta į amorfinę masę. Pakilus temperatūrai ligi 130,5° C, ta masė susikristalina ir 112° temperatūroje lydosi. Uždegtas dega melsva liepsna. Su vandeniu myšta bet kuria proporcija. A. plačiai vartojamas svaiginamųjų gėralų pavidalu ir pramonėje kaip daugelio organinių medžiagų tirpiklis, degamoji medžiaga ir žaliava įvairiems farmaceutiniams preparatams gaminti. A., ne gerti, bet kitiems reikalams skiriamą, paverčia nebetinkamu gerti, pridedant tam tikrų gadinančių skonį ir kvapą medžiagų, kartais net ir nuodingų. Tuo būdu denatūruotas A. pavojinga gerti. A. daugiausia gaminama rauginant vynuoginį cukrų, arba gliukozą, ir kitas cukringas medžiagas. Techninei A. gamybai vartoja krakmolo medžiagas, javų grūdus (rugius), ypač bulves.

Alkoholizmas įprastas alkoholinių gėralų vartojimas, sukeliąs įvairių ligūstų pakitimų organizme. Plačia prasme A. sąvoka apima visa tai, kas liečia sveikatą, būdą, darbą ir gerovę tiek atskiro žmogaus, tiek ir visuomenės, pareinamai nuo gamybos, išplitimo ir vartojimo alkoholio turinčių gėralų.

Dėl masinės svaigalų gamybos, A. ypačiai išplito. Jis yra ankstyvo organizmo susidėvėjimo ir įvairių žmogaus kūno organų (širdies, inkstų, kepenų, skilvio ir kt.) susirgimų priežastimi. A. ypač yra žalingas centrinei ir periferinei nervų sistemai: iš jo gali kilti sunkių periferinių nervų uždegimų, nuomaras, proto nusilpimas ir įvairių kitų proto sutrikimų. Iš pastarųjų dažniausiai pasitaiko baltoji šiltinė (delirium tremens), pasireiškianti nemiga, neramumu, haliucinacijom. Kai kada atsiranda didelis atminties nusilpimas, dažnai siejamas su polineuritu. Bepročių ligoninėse alkoholikai sudaro apie 10% visų ligonių. Chroniškas nuodijimasis alkoholiu turi įtakos ir būsimoms kartoms. Su gyvuliais daryti bandymai rodo, kad tėvo A. sukelia paveldimų sužalojimų ir įpėdiniams. A. mažina darbo našumą, turi įtakos į nelaimingų atsitikimų dažnumą, nusikalstamumui, patvirkimui, veneros ligų išplėtimui.

Kova su A. visų pirma vedama priešalkoholinio švietimo, auklėjimo, kultūros ir gerovės kėlimo keliu. Kartais to buvo siekiama visišku alkoholinių gėrimų vartojimo uždraudimu (1919 — 1933 JAV veikusi prohibicija), ar kitais alkoholinių gėrimų pardavimo ir vartojimo suvaržymais (pvz. 1865 Švedijoje gimusi vad. Goeteburgo sistema). Daug kur jaunuoliams ligi 18 metų draudžiama lankyti gėrimų įstaigas ir

alkoholinių gėrimų parduotuvėms jiems A. pardavinėti. Kitur draudžiama pardavinėti juos sekmadieniais ir šventadieniais ir t. t.

Pagrindiniai alkoholizmo klausimai 1932; *Linkevičius* Alkoholizmas Lietuvoje — Liet. Ūkis 1925; *Wlassak* Grudriss d. Alkoholfrage 1922; E. Gerfeldt Grundriss d. Sozialhygiene 1951.

Alkoholometras areometras, kuriuo skalėj tiesiai parašyti alkoholio svoriniai ar tūriniai %kiekiai; todėl A. esti tūriniai ir svoriniai.

Alkoholometrija būdai rasti alkoholio kiekiui alkoholiniuose skystimuose. Šio junginio kiekį mišiny su grynu vandeniu randa pagal tam tikras lenteles iš lyginamojo svorio, kurio ieško piknometru, paprastu ar ypatingu areometru, alkoholmetru. Norėdami rasti vyno, alaus ar kt. alkoholingumą, distiliuoja pirmiau tirtiną skystimą mažu distiliuojamuoju aparatu ir išvaro visą alkoholį su vandens dalimi.

Alkoras (ar.) žvaigždė (dzeta Ursae Majoris) Didžiųjų Grįžulo Ratų žvaigždyne. Ryškumas 4.0.

Alksna Šilutės aps. upelis, Šusties (Tenenies, Minijos) deš. intakas, 2,4 km ilgio, Žagatpurvių k. pievose.

Alksnas 1) Brėslaujos aps. Rimšės vl. ež., 180 ha ploto, paviršius 145 m aukščiau j. l., 2 km į rytus nuo Dysnų ež.

2) Švenčionių aps. Kirdeikių vl. ež., vienas iš Asalnių labirinto grupės, 90 ha ploto, paviršius 140 m aukščiau j. l.; jungiasi su Ukojo ir Linkmeno ež.

Alksnė (Elksnė) Vilkaviškio aps. upelis, Šešupės kair. intakas, 6,1 km ilgio.

Alksnėlis Labanoro vl. Utenos aps. ež. 5 ha.

Alksnėnai Paežerių vl. Vilkaviškio aps. bžnk. 1867 statyta koplyčia, 1925 bažnyčia ir įk. savarankiška parapija.

Alksninė Bartininkų vl. Vilkaviškio aps. bžnk. 1859 statyta koplyčia. Po Didžiojo karo įkurta iš Bartininkų par. kaimų savarankiška parapija.

Alksninis Vincas (g. 1885 VIII 26 Šventaežerių vl.) nuo 1905 JAV (1913–1917 Lietuvoje ir Rusijoje). 1928—1939 ALT Sandaros Connecticut aps. pirmininkas, 1938–1939 jos centro vicepirmininkas. Nuo 1908 plačiai dalyvavo JAV lietuvių spaudoje (Vien. Liet. ir kt., slapyvardžiais A. Kamblaitis ir kt.).

Alksnyno vandens matavimo stotis (vok. Erlenhorst) Kuršmarėse, užmaryje, 10 km nuo jo šiaurės galo. Įst. Klaipėdos uosto valdybos 1897 X 15.

Alksnis (Alnus) beržinių (Betulaceae) šeimos medžiai ir krūmai. Žiedai vienalyčiai, vienanamiai (tame pat augale) žirginių formos. Vaisius kankorėžėlis it sumedėjusi skuja. Išbėrę sėklas kankorėžėliai lieka menukritę keletą metų. Apie 30 rūšių šiaurės žemės pusrutulyje. Lietuvoje dvi savaiminės rūšys. Baltalksnis (Alnus incana Mnch., Willd.). Lapai kiaušinio formos, aštriai nusmailę, dvigubai dantyti, jauni pilkai pūkuoti, augalų galuose laisvi žirginiai. Žydi prieš lapams sprogstant. Išauga ligi 21 m aukščio, greitai auga, gyvena 60 metų. Mediena vartojama kurui. Žievė palša, tinka vaistams gaminti. Auga paupiais, želia iš kelmo ir šaknų. Daugiausia paplitęs šiaurės Lietuvoje. Miškuos 2%. Juodalksnis (Alnus glutinosa Gaertn.). Lapai atvirkščio kiaušinio pavidalo, dažnai nelygiai iškirpti, dvigubai nelygiai dantyti. Žydi 5 savaites prieš lapams sprogstant. Išauga ligi 33 m aukščio, 0,5 m skersmens. Mediena rausvo atspalvio, vartojama baldams, fanerai bei statybai. Turinti rauginių medžiagų žievė vartojama odoms raugti, dažams, vaistams. Auga žemumose, drėgnose vietose. Lietuvos miškuose jo yra 6%. Žalalksnis (A. viridis Lam. et D. C.) 1—4 m aukščio krūmas. Moteriškieji žirginiai išsprogsta pavasarį iš pumpurų kartu su lapais. Išplitęs šaltosiose srityse, taip pat Alpių, Karpatų kalnuose ligi 2000 m. Lietuvoje nežinomas. JAV tik viena rūšis Red alder (A.rubra Bong) teturi pramoninės reikšmės. Šis A. išplitęs siauru ruožu Didžiojo Vandenyno pakraštyje (California, Oregon, Washington).

Alksnis 1) Adomas (1864—1897) latvių dailininkas tapytojas. Paveikslai: Į mišką, Parceltuve (Keltas), Kova ties Saule ir kt.

2) Jokūbas (g.1870) Latvijos univ. prof. Nuo 1924 vadovavęs med fak. chirurgijos klinikai. Išsp. Materiallen zur lett. Volksmedizin 1894 ir kt. Buvęs vienas Latvijos gydytojų žurnalo red.

Alksnytė (Elksnytė) Ilūkštos aps. Latvijoje upelis, Susiejos kair. intakas, 10,7 km ilgio.

Alksnupė 1) Maž. Lietuvos upė, Šešupės kair. intakas, 15,1 km ilgio. Intakai Žvirgailis, Maurupė. Baseino plotas 92 km²

2) Joniškėlio vl. upelis, Mūšos (Lielupės) deš. intakas 3,3 km ilgio.

Alksnupis Mažeikių vl. upelis, Ašvos (Vadaksties, Ventos) deš. intakas, 2,5 km ilgio.

Alkuinas (Alcoin, Alcuinus a. 375—804) mokytojas, Karolio Didžiojo patarėjas ir draugas, gyvenęs jo rūmuose nuo 782. 796 gavo šv. Martyno vienuolyną Tourse, kur įst. aukštesniąją mokyklą ir ją pavertė Karolio Didžiojo valstybės švietimo centru. Išlikę yra A. laiškų.

Alkupis 1) Telšių aps. upelis, Minijos kair. intakas, 5,6 km ilgio. 2) Tauragės aps. upelis, Lokistos (Jūros, Nemuno) deš. intakas, apie 5 km ilgio. 3) Telšių aps.

Alsėdžių vl. upelis, Sruojos (Domijos, Varduvos, Ventos) deš. intakas, 4,8 km ilgio. 4) Kretingos aps. Salantų vl. upelis, Salanto (Minijos) kair. intakas, 3,1 km ilgio. 5) Kretingos aps. Darbėnų vl. upelis, Juodupio (Šventosios, Balt. jūros) deš. intakas, 2,4 km ilgio. 6) Panevėžio aps. Miežiškių vl. upelis, Nevėžio kairysis intakas. 7) Kėdainių aps. Šėtos vl. upelis, Obelies (Nevėžio) kair. intakas. 8) Kėdainių aps. ir vl. Apytalaukio apyl. upelis, Nevėžio kair. intakas. 9) Raseinių aps. ir vl. upelis, Dubysos intakas. 10) Šiaulių aps. Papilės vl. upelis, Ventos dešinysis intakas. 11) Tauragės aps. Švėkšnos vl. upelis, Ašvos (Veiviržo, Minijos) intakas.

Allabianus Garzias (m. Saragossoj 1624) 1587—1590 Vilniaus akad. rektorius. Su kardinolu Jurgiu Radvila iškeliavo į Romą. Radvilai mirus, grįžo į Ispaniją, kur buvo Saragossos jėzuitų kolegijos viršininku.

Alla breve (it.) muzikos keturių ketvirtadalių taktas ($^4|_4$, tikriau $^2|_2$), kuriame skaičiuojama dviem.

Allah (ar. a l [tas] ir i l a h [Dievas])Mahometo, prisiderinant prie krikščioniškos Dievo sąvokos, paskelbtas vienas ir vienintelis Dievas.

Allahabad (Dievo miestas) Indijos mst., Uttar Pradeš valst. sostinė prie Jummos ir Gango upių santakos; 275.000 gyv. (1950). Univ., indusų šventvietė, kat. vyskupo rezidencija. Medvilnės audinių ir cukraus pramonės centras. Kas 12 metų čia įvyksta didelė indų šventė Kumbla Mela.

Allantois maišo pavidalo atauga, kuri aukštesniesiems stuburiniams gyvuliams (reptilijoms, paukščiams ir žinduoliams) embrione auga iš žarnos galinės srities. Ji vykdo laikinosios šlapumo pūslės funkciją ir veikia kaip embriono kvėpavimo ir mitimo organas.

Alle ž. Alna.

Allegheny River JAV Pensilvanijos ir New Yorko valst. upė; 515 km ilgio. Baseinas 27.500 km².

Allegretto (it., sutr. All-tto) gana skubiai, bet rečiau negu Allegro; greitumas tarp Andante ir Allegro.

Allegri Grigas (1584—1652) bažnytinis kompozitorius. Jo 9 balsams Miserere ligi šios dienos giedama Siksto kapeloj Romoje.

Allegro (it., sutr. All⁰) „linksmai, gyvai", vienas seniausių muzikos tempo pažymėjimų, ilgainiui įgijo dabartinę reikšmę „skubiai". Esti ir pjesių, pažymėtų šiuo vardu. Pirmoji sonatinės formos dalis vad. „sonatinė A."

Alleluja hebr. žodis, sudėtas iš dviejų dalių: a) hallelu garbinkite, — veiksmažodžio „hille" liepiamosios nuosakos daugiskaita, b) Jah — sutrumpintas hebr. Dievo vardas: Jahve. Alleluja pasitaiko hebr. psalmėse; perėjo į graikų ir lotynų psalmyną neverstas; paskiau virto džiaugsmo formula ir būdavo giedama per šventes Jeruzalės bažnyčiose. Iš žydų perėjo į krikščionių liturgiją.

Allemande (pr.) XVI—XVII a. vokiečių šokis, vėliau tapęs savarankišku muzikos kūriniu; einanti po preliudo senos prancūzų suitos viena pagrindinių dalių, vidutinio greičio $^4|_4$ su sinkopinio pobūdžio slinktimi.

Allen 1) C h a r l e s M e t c a l f (1871—1950) JAV hidraulikas, Worcesterio politechnikos inst. prof. ir hidraulinės laboratorijos vedėjas, 1894—1945 surado „druskos greičio" (salt velocity) metodą vandens debitui vamzdžiuose matuoti, pavadintą A. metodu.

2) H e n r i k a s T u r e m a n (g. 1859) JAV gen. I Didžiojo karo metu vadovavęs 90 divizijai ir 8 korpui Prancūzijos teritorijoje. Karui užsibaigus, vyr. JAV okupacinės armijos Vokietijoje vadas.

3) H e r v e y (1889—1949) Amerikos poetas ir novelistas. Išsp. Earth Moods and Other Poems 1925, Poems for Annette 1929, Israfel 1926, Anthony Adverse 1933, The Forest and the Fort 1943, Toward the Morning 1948.

4) K a r o l i s F e r d i n a n d a s (1811—1870) danų istorikas, Kopenhagos univ. prof. Išsp. De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536 (1864—1872) ir kt.

5) C h a r l e s G r a n t (1848—1899) anglų rašytojas, mokslininkas, populiarinęs darvinizmą. Išsp. The colour sense, The Evolution of the Idea of God ir kt. Parašė eilę romanų - The woman who did ir kt.

6) C l i f f o r d (g. 1889) anglų darbo partijos veikėjas, Daily Herald, New Leader red. Išsp. Putting socialism into practice 1924 ir kt.

Allenstein ž. Olsztyn.

Allentown JAV Pensilvanijos mst. Lehigh aps., 107.000 gyv. (1950). Lėktuvų, sunkvežimių, cemento, plieno, kasyklų įrengimų ir drabužių pramonei mašinų gamyba.

Aller vidur. Vokietijos upė, deš. Vezerio intakas; 260 km ilgio, 113 km tinka laivybai. Baseinas 15.600 km².

Allergija (gr.) pakitėjusi organizmo reakcija į užsikrėtimą ar pakartojamą injekciją. A. sąvoka apima ir imunitetą ir anafilaksiją.

Allgemeine Litauische Rundschau 1910-1911 J. Vanagaičio Tilžėje leistas ir jo vieno beveik ir prirašytas lietuviškas mėnesinis žurnalas vokiečių kalba.

Allia Italijos upė, kair. Tiberio intakas. Čia tarp kito 387 pr. Kr. įsiveržę Italijon galai sumušė romėnus.

Alliance JAV Ohio valstijos miestas, 26.000 gyv. (1950). Įk. 1838 ir ligi 1854 buvo vad. Freedom. Metalo pramonė.

Alliance israelitte universelle įst. 1860 Prancūzijos teisingumo ministerio Adolfo Cremieux iniciatyva; jos tikslas padėti žydų masių emancipacijai ir tiems, kurie kenčia už judaizmą. A. I. U. savo veikimu daug padarė žydų teisėms ginti, emigracijos ir kolonizacijos srityse ir žydų mokslui bei literatūrai platinti.

Allibone Samuelis Austin (1816—1889) JAV bibliografas. Išsp. Critical Dictionary of English Literature and British and Americans Authors (1859–1871, Supl. 1891) ir kt.

Allier Prancūzijos upė, kairysis Luaros (Loire) intakas, 410 km ilgio, 247 km tinka laivybai.

Allievi Lorenzo (1856 XI 18—1941 X 30) italų hidraulikas, vandens smūgio vamzdžiuose teorijos autorius 1913.

Allium ž. Blodustas.

Allosaurus March., Theropodų genties išnykę plėšrieji gyvuliai, apie 10 m ilgio. Liekanos randamos kapatinės kreidos sluogsniuose Š. Amerikos vakaruose.

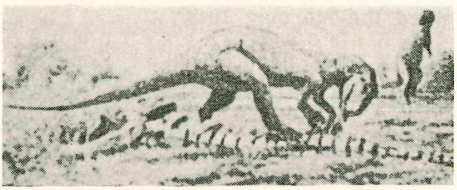

Allosaurus

Alma Ata Turkestano Azijoje mst. A. 300.000 gyv. (1950). 1854 rusai ten buvo įkūrę tvirtovę Vernyj.

Almaden p. Ispanijos mst. 11.000 gyv. (1951). Gyvojo sidabro žaliavos — cinabario kasyklos, kurios buvo naudojamos jau romėnų laikais.

Almagesta Ptolomėjaus (78—165 Kr. g.) išlikęs vien arabų vertime (Tabris al maghesti) astronominis traktatas, ligi Koperniko laikų buvęs svarbiausias astronominių žinių šaltinis.

Almagro 1) Diego (1475—1538) ispanų konkvistadoras, drauge su Pizarro nukariavęs Peru. 1535—1537 nužygiavo į Chilę. Susikivirčijęs su Pizarro, pradėjo savitarpines kovas, 1538 pateko į nelaisvę ir buvo pasmaugtas.

2) Diego (1520—1542) pirmojo sūnus. Keršydamas už tėvo nužudymą, 1541 nužudė Pizarrą ir 1542 pats pasikorė.

Almaja Švenčionių aps. Kirdeikių vl. upelis, 1,9 km ilgio. Teka iš Almajo ež. į Aseko ež.

Almajis Švenčionių aps. Kirdeikių vl. ež. 108 ha ploto, paviršius 143 m aukščiau j. l. Į ež. įteka Pliaušė, išteka Almaja. P. v. krante 201 m Ginučių piliakalnis.

Alma mater (lot. gaivinanti motina). Romėnai taip vadino javų deivę Cererą. Vid. amžiais pradėta taip vadinti aukštąsias mokyklas. Dabar A. M. vad. aukštųjų mokyklų auklėtiniai tą mokyklą, kurioje jie igijo mokslą.

Al Mamum Bagdado kalifas, astronomijos globėjas, kuris, versdamas Aristotelio, Euklido ir Ptolomėjaus veikalus, apsaugojo juos nuo išnykimo.

Almanachas (lot. almanachus). Tuo žodžiu gilioje senovėje vadindavo egiptiškus kalendorius. A. buvo žinomi egiptiečiams, graikams, romėnams, indams, kiniečiams. Krikščionybės laikais, vidur. amžiais, jie buvo plačiai vartojami. Spaudos išradimas praplatino metinius almanachus — astrologijos ir medicinos. Naujaisiais laikais A. vardu leidžiama daugybė visokių specialių parankinių knygų. Spausdinama apsčiai literatūros A. Lietuviški įvairiais laikais pasirodė A.: 1907 Gabija, 1911 Sniegams tirpstant, 1911 Žvilgsnis, 1911 ir 1912 Švyturys, 1913 Kelias 1914 Nauju Taku, 1915 Aušrinės Keliais, 1915 Pirmasis Baras, 1917 Atžala, 1920 Dainava, 1927 Gubos, 1928 Audra, 1930 Aukštyn, 1930 Granitas, 1932 Linija, 1932 Darbas, 1932 Motina, 1934 Akiratis, 1934 Laisvės keliais, 1938 Žemaičiai, 1939 Prisikėlusi Lietuva, 1939 Pirmieji žingsniai, 1942 Literatūros Metraštis, 1943 Literatūros vakaras, 1943 ir 1944 Varpai, 1945 Baltija, 1947 Tremties Metai, 1950 Literatūra ir kt.

Almandinas mineralas, granato atmaina, geležies aliuminio silikatų eilės; melsvai raudonas. Randamas Ceilone, Čekijoj, Saksonijoj, Tiroly, Karintijoj.

Alma Tadema Laurynas (1836—1912) olandų tapytojas, sentimentalinio realizmo atstovas, piešęs paveikslus iš senovės romėnų gyvenimo.

Almeida Garrett Joan Babtista (1799 — 1854) portugalų poetas, dramaturgas ir politikas, veikęs ir rašęs romantizmo metu. Išl. nemaža dramų iš portogalų istorijos, kelias poemas ir legendų rinkinius.

Almelo Olandijos Overijsselio provin. mst., 43.000 gyv. (1952). Audinių pramonė, vilnų verpyklos.

Almeria p. Ispanijos uostas, 77.000 gyv. (1952). Finikiečių įkurtas, romėnų vadintas Portus Magnus. Maurams valdant turėjo a. 150.000 gyv. Apylinkėje, Sierros Nevados kalnuose, švino ir sidabro kasyklos.

Almgren Oskaras (1869—1945) švedų archeologas, nuo 1913 Upsalos univ. prof. Išsp. Studien ueber nordeuropaeische Fibelformen 1897 (²1923), Altertumsfunde aus Schwedens heidnischer Zeit 1904, Die aeltere Eisenzeit Gotlands 1914 — 1923, Nordische Felszeichnungen 1939 ir kt.

Alminas Kazys (g. 1907 IV 1 Liepkalniuose Platelių vl.). Išėjęs aukštsniąją ir aukštąją mokyklą Lietuvoje, 1934 Berno univ. veter. med. daktaras, 1938 Berlyno univ. agr. daktaras. 1934—1937 Aukš. Gyvulininkystės mok. Gruzdžiuose mokytojas. 1938—1941 Veterinarijos akad. zootechnikos inst. vedėjas ir docentas, 1941 — 1944 profesorius. 1940 — 1944 Gyvulių Tyrimo Stoties vedėjas. 1946 — 1949 Pabaltijo universiteto Pinneberge profesorius. Vėliau JAV vertėsi laisva praktika. Išsp. Schweizerische Braunvieh Aklimatisation in Lithuania 1934, Zuchtungsbiologische Untersuchungen am lit. Samogitischen „Žemaitukai" Pferd im Vergleich zu anderen Rassen 1939 ir kt. Lietuviškai išsp. eilę specialių straipsnių Žemės Ūkio Akademijos Metraštyje, Veterinarijoje ir Zootechnikoje, taip pat bendr. ir bendroje liet spaudoje. 1947 — 1948 vokiškai parašė eilę kursų Pinnebergo universiteto studentams.

Kazys Alminas

Alminauskis (Alminas) Kazys (g. 1904 IV 15 Paulaičių k. Švėkšnos vl.) kalbininkas lituanistas ir germanistas. Baigė Telšių gimn., VDU hum. mokslų fak., Miuncheno univ., 1935 Leipzigo univ dr. phil. 1934–1939 VDU germ. kalbų kat. vyr. asist. 1940—1944 Vilniaus univ. vokiečių kalbos ir lit. katedros vedėjas. 1945–1946 UNRRA univ. Miunchene asso. prof. Nuo 1948 Loyolos univ. Santa Monicoj Cal. asso. prof. Nuo 1940 buvo Vilniuje Vardyno skyriaus vedėjas. Bendr. Archivum Philologicum, Gimtojoje Kalboje ir kt. 1934 išsp. Die Germanismen des Litauischen.

Almoravidai (moravidai) arba molatemidai, tikybinė karinė arabų organizacija, susidariusi v. Mauritanijoj, 1036—1149 valdžiusi Maroką ir Ispaniją.

Almquist 1) Helge (g. 1880) švedų istorikas ir politikas. Nuo 1926 valstybės archyvo direktorius. Išsp. History of Sweden 1521—1654 ir kt.

2) Jonas Liudvikas (1793—1866) švedų poetas. 1851 išsikėlė į Ameriką, vėliau gyveno Bremene Vokietijoje prof. Westermano pavarde. Išsp. dramas Signora Luna, Mariam ir kt., poezijų rinkį Toernrosensbok 1832, 1851 ir kt. Raštai išleisti 1874—1875.

Almuonė Maž. Lietuvos upelis, Istrės (Priegliaus) deš. intakas, 13,7 km ilgio.

Alna (vok. Alle) 1) Maž. Lietuvos upė, Priegliaus deš. intakas, 289,4 km ilgio, baseino plotas 7126 km². Jo baseine yra 178 km² ežerų.

2) Seinų aps. upė, Zapsės (Gnedos, Balt. Ančios, Nemuno) intakas, 9 km ilgio. Jos baseine yra 11 ežerų.

3) Seinų aps. ežeras, Alnos upės baseine. 4,1 km ilgio.

Alnenis Daugailių vl. Utenos aps. ež. 36 ha ploto.

Alnės-Pušaloto ež. Kuktiškių vl. Utenos aps. 10 ha ploto. Žemėlapyje pav. Striku. 2—4 m gylio.

Alnpeke Ditlebas laikomas Eiliuotosios kronikos (Reimchronik) autoriumi, parašęs ją apie 1296 Talline. Kronika apima 1143—1290 lyvių krašto įvykius. Yra likę jos du rankraščiai: Rygos, vad. C. R. (Codex Rigensis) arba B. — Bergmano, kuris jį surado, ir antras C. P. (Codex Palatinatus) arba H (Heidelbergensis, kur jis yra saugomas). Nėra tikra, kad ją A. tikrai parašė. Ši kronika yra vienintelė, kuri smulkiai aprašė vokiečių atsikraustymą į Dauguvos žiotis.

G. Berkholz Der Bergmansche Codex Livlaendischen Reimchronik 1875

Alnupis Varnių vl. Telšių aps. upelis, Grabės (Kražantės, Dubysos) deš. intakas. 6,1 km ilgio.

Alnus ž. Alksnis.

Alnuva (suvokietinta į Allenau) Karaliaučiaus apygardos Fridlando aps. liet. miestelis.

Alobrogai gyvenusi tarp Ronos ir Iserio upių keltų giminė, 218 pr. Kr. Hannibalo pusėje kariavusi prieš romėnus, 121 pr. Kr. romėnų nukariauta. Vėliau jų gyvenamos vietos buvo vad. Gallia Narbonensis.

Alochroitas (gr.) mineralas, granito atmaina, žalsvos ir geltonos spalvos.

Alochromatinas (gr.) daugiaspalvis mineralas, kurio spalvos pareina nuo priemaišų, pigmentų.

Alodas (allod) vid. amžiais žemė priklausiusi savininkui vad. A.

Aloe Arborescens ž. Alavijas.

Alofanoidai (gr.) mineralai, kurie susidaro išvėdinimu iš leucito ir ceolitų.

Aloginis ne priešingas, bet svetimas loginėms kategorijoms.

Aloyzas Gonzaga (1568—1591) jėzuitas, šventasis (šventė VI 21). Jaunimo, ypač mokslus einančio, globėjas.

Alokucija (allocutio) pavadinimas kalbos, kuria popiežiai kreipiasi slaptoje konsistorijoje į kardinolus, ypač svarbiais klausimais. Šiaipgi Amerikos lietuvių vie-

šajame gyvenime A. vad. trumpą maldą, kuria pradedamas koks viešasis, iškilmingas minėjimas ar šiaip susirinkimas.

Alona 1) Kėdainių aps. upė, Nevėžio deš. intakas, 26,1 km ilgio.

2) Trakų aps. upelis, Luknos (Merkio) deš. intakas, 13,5 km ilgio. Ties Anglininkų k. pagaunamas minagas upelinis. A. dugne esama dvidangčių moliuskų, kurių pagalba auginami perlai ir aukštos kokybės sagos.

3) Širvintų vl. Ukmergės aps. ež. Širvintos (Šventosios, Neries) baseine; altitudė 130,4 m aukščiau jūros lygio.

Alonge (pr.) prie vekselio prilipintas lapelis, vartojamas tada, kada vekselio blanke (antrojoje pusėje) nepakanka vietos naujų vekselio įsirašytojų parašams.

Alonso Damazas (g.1898) ispanų kalbos ir literatūros istorikas ir poetas. Išsp.: Poemas puros 1925 Ensayos sobre poesia espanola 1950, Poetas espanoles contemporaneas 1952 ir kt.

Alopatija (gr.) tokia gydymo kryptis, kada ligos reiškiniai gydomi priešingai veikiančiomis priemonėmis, pvz. karštis gydomas šalčiu. Terminas vartojamas, kada norima pažymėti medicinos srovė, priešinga homeopatijai.

Alopecurus ž. Pašiaušėlis.

Alosa Tinta ž. Perpelė.

Alotigeninas (gr.) vandens atnešta pašalinės medžiagos priemaiša, patekusi į pagrindinį sluogsnį.

Alotropija. Kai kurių elementų savybė turėti ne vieną kristalinę lytį, bet keletą, pareinamai nuo atomų arba molekulų susiskirstymo. Ž. Monotropija ir Enantijotropija.

Alovė Alytaus aps. bažnk. ir valsčiaus centras. Pirmoji bažnyčia statyta prieš 1697. Nauja 1802.

Alovė 1) Alytaus aps. Alovės vl. upelis, Nemuno deš. intakas, 7.9 km ilgumo.

2) Alovės vl. ež. 0,8 km² ploto. 133,6 m aukščiau jūros lygio. Išteka Alovės upelis 4 m gilumo.

Alpaka 1) P. Amerikos indėnų prijaukintas kuprinių grupės gyvulys. viena iš dviejų guanako rasių (Lama huanacos), vad. ir pako. Ilgu kaklu, apaugusi ligi 60 cm ilgumo vilna, kuri yra brangi audinių žaliava. Auginama daugiausia Peru ir Chilėje. Auga pusiau prijaukintos atvirame lauke ir kartą per metus suvaromos į užtvaras vilnai nukirpti.

2) Metalas vad. ir naujuoju sidabru.

Al pari (it. pr. — lygiai) šiaip žymimas akcijų ir kitų vertybių kursas, jei jis lygus su nominaline (parašyta) jų verte.

Alpera Albacetės prov. Ispanijoje vietovė su keliais urvais , kuriuose 1910—1911

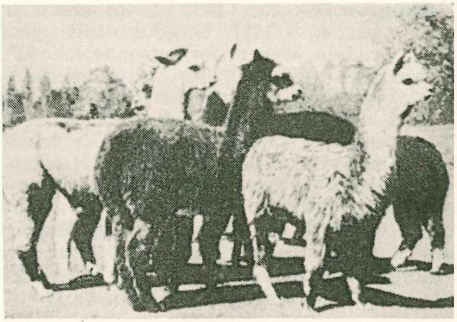

Alpakos

Pascual Serrano ir H. Beuil surado kelis paleolitinio žmogaus pieštus paveikslus.

Alpės Europos kalnai, išsitiesę puslankiu nuo Genuos įlankos rytų link per 1200 km. A. skiria p. Europą nuo vid. ir š. Europos. Be A. Viduržemio jūros klimato įtaka siektų vidurio Europą, pakeisdama augmenų ir žmonių gyvenimo sąlygas. A. sudaro Reino, Dunojaus, Po ir Ronos takoskirą. A. formavimasis prasidėjęs karbono laikotarpyje ir baigėsi mioceno-pliocenо laikais. Visas kalnynas yra išraižytas kluonių ir tarpeklių. Diluvijaus laikotarpyje ledynai buvo apkloję 170 000 km². Dabar amžinas ledas dengia 3800 km².

Vak. A. yra viršūnės Mont Blanc (4810 m), Mt. Pelvoux (4100 m), Monte Rosa (4560 m), Materhorn (4480 m) ir kt. Rytinių A. viršūnė Pic Bernina (4050 m).

K l i m a t a s. Aukštumose gausu saulės spindulių, dėl to ir žiemos metu aukštumų kurortai St. Moritz, Davos, Arosa ir kt. turi nešaltą ir giedrą orą. Vidutiniškai per 170 m aukštyn temperatūra krinta 1°C. Vasara kalnuose šalčiau negu žemumose, žiemą kartais aukštumose šilčiau. Lietaus daugiausia iškrenta į ežerų pusę atkreiptose pašlaitėse. Mažiau

Alpės (Materhorn 4482 m)

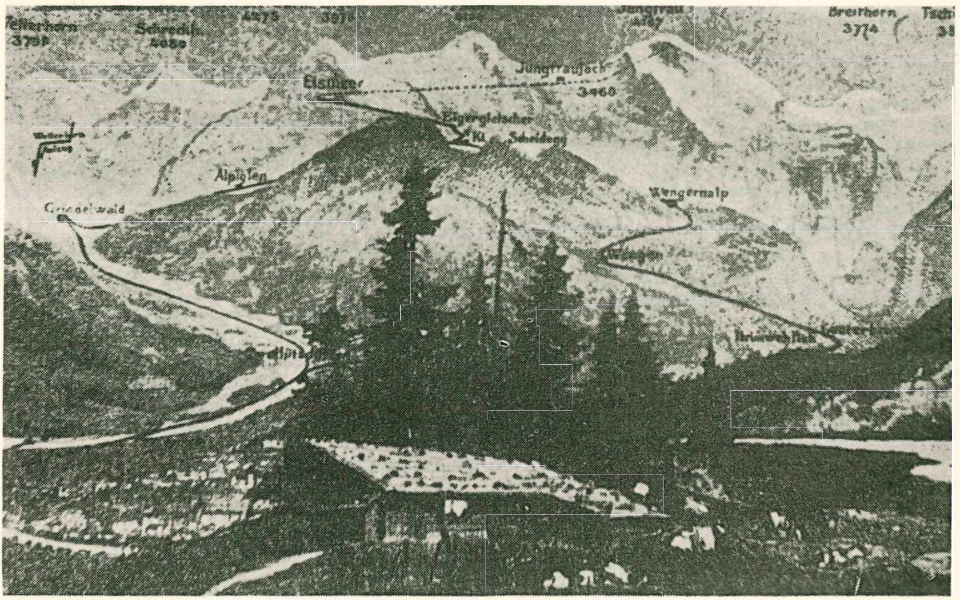

Berno Alpės

drėgmenų centrinėse ir rytinėse A. ir čia amžinojo sniego riba yra aukščiau. Šiaurinėje A. dalyje vyrauja Pabaltijo girių augmenija — spygliuočiai, berželiai, klevai ir kt. Pietų dalyje įsigalėjo Viduržemio jūros augmenija: vynuogės, kaštonai, kiparisai ir kt. Rytinėje dalyje – Dunojaus slėnio augmenija. Būdingi gyviai stirnos, mauruočiai, A. varnos, ereliai, vanagai, sniego vištos. Gyventojų pėdsakų randama dar iš diluvijaus tarpledyninio laikotarpio. Neolito laikais čia buvo paplitusi sijų statyba. Amžių būvyje per A. persirito daugybė įvairių tautų, kurių kitų likučių ir dabar dar A. yra. Seniausių gyventojų-retoromanų yra a. 6000, germanų a. 4 milijonus, prancūzų ir italų 4 mil., slavų a. 1 mil. Aukštumų gyventojai verčiasi daugiausia gyvulių ūkiu. Šiaurės kalkinėse A. iškasama druskos, rudosios anglies, magnezijos, marmuro, porfyro, geležies rūdos.

A. yra iš viso 1630 kiaurukalniai, bendro ilgumo 720 km. Svarbiausieji: Simplon (1906) 19,7 km ilgumo, St. Gotard (1884) 14,9 km, Loetschberg (1913) 14,6 km, Mt. Cenis (1871), 12,2 km, Arlberg (1882) 10,2 km, Ricken (1906) 8,6 km, Albula (1903) 5,9 km, Bosruck (1906) 4,8 km.

A. turi didžiausius Europoje hidroelektros išteklius — 1950 gauta 3500 milijonų kWh.

Alphand Herve (g. 1907) prancūzų diplomatas Washingtone. 1950 atstovas Atlanto Taryboje. 1951 Europos Gynimo Komisijos pirmininkas.

Alpinė rasė išplitusi Alpėse ir jų kaimyniniuose kraštuose. Jos požymiai: ūgis a. 1,63 m, platus galvos kiaušas, apskritas veidas, stati lėkšta kakta, plati nosis, tamsios akys, lygūs, daugiausia tamsūs plaukai.

Alpinizmas sporto rūšis kalnuose. Lipimas į kalnų viršūnes, ledynus. Pašliūžų ir rogių sportas kalnuose.

Alpių Aidas 1947 Innsbrucke Austrijoje leistas lietuvių tremtinių laikraštis.

Alpių ragas ilgas medinis trimitas, vartojamas Alpių kalnuose. Panašūs jam yra skerdžių trimitai Lietuvoje. Tokius trimitus Čiurlionies ansamblis vartoja liaudies muzikos instrumentų orkestre.

Alpių šauliai Garibaldi 1859 suorganizuoti savanoriai kovoms už Italijos susivienijimą. Vėliau Prancūzijos ir Italijos kariuomenės dalys Alpių tarpukalniams ginti.

Alpuhara p. Ispanijos kalnagūbris, kur ligi 1510 slėpėsi vejami arabai.

Alsa 1) Raseinių aps. upė, Mituvos dešinysis intakas, 31,7 km ilgio. Vid. nuolydis 0,0016; baseino plotas 61 km². 2) Viduklės vl. Raseinių aps. upelis, Šešuvio (Jūros) kair. intakas, 15,2 km ilgio. Baseino plotas 42 km².

3) Akmenės vl. Mažeikių aps. upelis, Agluonos (Vadaksties, Ventos) deš. intakas, 4,3 km ilgio.

Alsakis 1) Raseinių aps. upelis, Alsos (Mituvos) kair. intakas.

2) Trakų aps. ež., tikriau du sujungti ežerai, Neries baseine, 1,2 ir 0,2 km².

Alsata 1) Rokiškio aps. Panemunėlio vl. upelis, Šetekšnos (Jeros, Šventosios, Neries) deš. intakas 2,2 km ilgio.

2) Rokiškio aps. Panemunėlio vl. ež. 20,4 ha ploto. Pro jį teka Nemunėlis.

Alsė Tauragės aps. Švėkšnos vl. upelis, Švėkšnelės (Ašvos, Veiviržo, Minijos) kair. intakas, 2,5 km ilgio.

Alsėdžiai Telšių aps. mstl. prie Sruojos upės. Pirmoji medžio bažnyčia statyta 1471. Žemaičių vysk. Motiejus 1471 čia apsigyveno ir nuo to laiko A. buvo mėgiamiausioji Žemaičių vyskupų gyvenamoji vieta. Vysk. Merkelis Giedraitis buvo čia įkūręs ir pirmąją Žem. vyskupijoje kunigų seminariją. 1643 A. buvo sušauktas vyskupijos kunigų sinodas. Paskutinis gyvenęs A. vyskupijos valdytojas buvo J. K. Gintila, kuris čia buvo surinkęs ir savo 30.000 tomų biblioteką. Vysk. Valančius, 1850 paėmęs vyskupiją, A. jau negyveno.

Alsėdžių ežerai: 1) 92,4 ha ploto, 2) į šiaurę nuo Alsėdžių mstl. 2,8 ha ploto.

Alseika 1) D a n i e l i u s (1881 I 1 Urvių vs. Skuodo vl. Kretingos aps. — 1936 V 9 Vilniuje). Mokslus ėjo Liepojos ir Marijampolės gimn., 1910 baigė Dorpate medicinos fak. 1904 Kukučio slap. bendradarbiavo Varpe, paskiau Vilniaus Žiniose, Lietuvos Ūkininke ir kt. Dalyvavo 1905 Vilniaus seime ir revoliuciniame sąjūdyje Vilniaus krašte. Didžiojo karo metu kariuomenės gydytojas Maskvoje ir Minske. Jo Minske organizuotą Lietuvių savit. pagalbos ligoninę 1918 VII perkėlė į Vilnių ir perorganizavo į lietuvių polikliniką. 1918 XI kooptuotas Lietuvos Valstybės Tarybos nariu. 1923—1928 Vilniaus Lietuvių Komiteto pirmininkas. Buvo lenkų okupantų administracijos areštuojamas ir tremiamas iš Vilniaus. 1919—1936 Lietuvių Mokslo Draugijos valdybos narys. Nuo 1927 Vilniaus Lietuvių Švietimo Dr. Kultūros pirmininkas ir porą metų jos organo Vilniaus Šviesa red. Vilniaus Liet. Sanitarinės Pagalbos Dr. pirm. Išsp.: Lietuvių tautinė idėja istorijos šviesoj 1924, Vytauto Didžiojo sumanymas vainikuotis 1924, Lietuvos unija su Lenkija 1927, Mokslo išradimai ir žmonių sveikata 1932, Vilniaus Lietuvių gyvenimas 1919— 1934, 1935 ir kt.

D. Alseika

2) V y t a u t a s Kazimieras (g.1912 II 11 Ukmergėje), Danieliaus sūnus. Žurnalistas. 1930 baigė V. D. gimn. Vilniuje, 1935 VDU teisių fak. 1943 išlaikė teisėjų egz. ir pradėjo advokatauti Vilniuje. Bendradarbiavo Vilniaus Šviesoje ir Vilniaus Žodyje. 1931–1932 leido ir red. Kino Naujienas, 1932 Kino žurnalą. 1930 Lietuvos Aido kor. Vilniuje, 1937—1938 V. V. Sąjungos sekretorius ir reikalų vedėjas, 1938 – 1939 Lietuvos Pasiuntinybėje Varšuvoj. 1939 — 1941 Eltos Vilniaus sk. red. 1946—1948 Vokietijoje dirbo UNRRA ir IRO org. Nuo 1949 Bostone ir Clevelande Ohio. 1950 — 1952 Tėv. Myl. Dr. vicepirm. 1953 IX 3 išvyko VLIKO Vykd. Tarybon į Vokietiją. Bendr. tremties ir JAV spaudoje (Dirvoje ir kt.). 1938 išsp. Filmų priežiūrą Lietuvoje.

V. Alseika

Alseikaitė-Gimbutienė Marija Birutė (g. 1921 I 23 Vilniuje). 1938 baigė Kauno Aušros gimn., 1942 Vilniaus univ. Lietuvos proistorę ir lietuvių kalbą ir literatūrą. 1946 Tuebingene univ. dr. phil., kur studijavo Europos archeologiją, tautotyrą ir religijų istoriją. Nuo 1950 dirba Peabody Museum Harvardo univ. Cambridge, Mass., kur rašo Rytų Europos archeologiją. Nuo 1949 viena steigėjų ir valdybos narė Bostono Lituanistinės mokyklos, Kultūros rėmėjų dr., Rašytojų Klubo. Lietuvos proistorės klausimais bendradarbiavo Naujojoje Romuvoje, Lietuviškojoje Enciklopedijoje, Gimtajame Krašte 1942–1943, Kūryboje 1944, Aiduose 1945—1953, taip pat American Anthropologist 1952, Man 1953, Antiquity 1953, American Journal of Archeology, Archeology ir kt., 1953 Encyclopedia Britannica, Lietuvių Enciklopedijoje nuo 1953 ir kt. Atskirai išspausdino Die Bestattung in der vorgeschichtlichen Zeit 1946 (su santrauka liet. kalba), Mūsų protėvių pažiūros į mirtį ir sielą 1947. Spaudoje ir spaudai paruošta Die Dachgiebelever-

M. Alseikaitė-Gimbutienė

zierungen in Europa, Lithuanian Crosses, Priešistorinių laikų papuošalai Lietuvoje ir kt.

Alseikienė – Janulaitytė Veronika (g. 1884 Malavėnuose Šiaulių aps.). Už lietuviškų laikr. platinimą pašalinta iš Šiaulių gimn., baigė gimn. 1902 Mintaujoj. Studijavo mediciną Berne, Vienoj ir Berlyne. Gavusi medic. daktaro laipsnį, nuo 1910 praktikavo Ukmergėj, dalyvaudama lietuvių kultūros darbe. Karo metu Voroneže, 1915 Minske dirbo R. Kryžiaus ir lietuvių tremtinių ligoninėse. Jos iniciatyva kuriama tenai Lietuvių sanitarinės pagalbos draugija. 1918 ta draugija kuria Vilniuje lietuvių ligoninę ir polikliniką, kurioje A. dirbo ligi 1931. Vilniuje buvo viena Kultūros draugijos steigėjų; dalyvavo spaudoje.

Alsen Danijos sala Baltijos jūroje 312 km².

Als Ob filosofija H. Vaihingerio teorija, pagal kurią mūsų pažinimas tik "tarsi" pasiekia tikrovę, nes pagrindinai lieka hipotezinių fikcijų tinklas, nesugaunąs pačios esmės.

Al - st, Alto - Stratus — klodiniai debesys, žemesniuosiuose sluogsniuose nebesiskirią nuo rūko.

Alstonitas karbonatų grupės mineralas, pilkai rudas bario ir kalcio karbonato mišinys.

Al-Sufi (Abdurrahman al Sofi) (903—986), persų astronomas, sustatė astronomines tabeles ir papildė Ptolomėjaus (ž.) žvaigždžių sąrašą.

Alsuodė Švenčionių aps. Labanoro vl. upelis, Aisetos deš. intakas, 2.5 km ilgio.

Alsuodis arba Baltelis Švenčionių aps. Labanoro vl. ež., 1,1 km ilgio, ligi 400 m platumo. 45 ha ploto.

Alšauskis ž. Olšauskis.

Alšėnai (sulenkinti į Holszany arba Olszany) Ašmenos aps. mstl., 18 km nuo Ašmenos, 93 km nuo Vilniaus. Senovėje Alšėnų kunigaikščių būstinė su pilim ant piliakalnio, kuris dabar yra ariamas laukas. Paskutinis A. kun-čių vysk. Paulius 1544 užrašė A. Žygimantui Augustui. XVI a. antroje pusėje A. teko Bagdonui Sapiehai, kuris kat. bažn. buvo atidavęs evangelikams, o paskiau grįžęs į katalikus, grąžino ir bažn. 1618 čia įk. pranciškonų vienuolynas ir bžn. Rusų laikais XIX a. vienuolynas paverstas kareivinėmis.

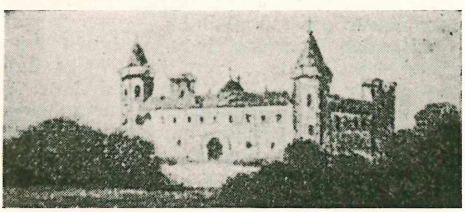

Alšėnų rūmai XIX a. pradžioj

Alšėnas (Ališauskis) Pranas (g. 1911 IX 27 Vengravos k. Žemaitkiemio vl.) žurnalistas. Baigė Pavasario kom. mok., 1929 aukšt. policijos mok. Už pogrindžio spaudos platinimą nacių kalintas Kaune. 1952 Kanados Liet. Bendr. Krašto valdybos sekretorius informacijos reikalams. Žurnalisto darbą dirba nuo 1929 ir tęsia Kanadoje ne vien lietuvių, bet ir anglų spaudoje. Tėviškės Žiburių redakcinio kolektyvo narys. 1946 išsp. novelų rinkinį Talismanas.

Pr. Alšėnas

Alšėnų kunigaikščiai, kunigaikščių giminė, likusi po Lietuvos politinio susijungimo XIII a. Vardą gavo nuo savo būstinės — Alšėnų pilies. Pirmasis abejonių nekeliąs žinomas A. K. buvo ištikimas Vytauto bendradarbis Jonas Algimantaitis, Vytauto svainis — juodu buvo vedę seseris Sudimantaites. Jis pasekė Vytautą, šiam 1382 pabėgus pas kryžiuočius. Jogaila už tai atėmė iš jo A. kun-tę, bet 1384 ją atgavo. 1390 jis lydėjo į Maskvą Vytauto dukterį Sofiją, išleistą už Maskvos kun. Vosyliaus. Mirus Skirgailai, Jonas Algimantaitis buvo paskirtas Vytauto vietininku Kijeve. Pasirašė liudininku 1398 ir 1401 Vytauto sutartis su ordinu ir Lenkija. Mirė greičiausia 1402.

2) Aleksandras, Jono Algimantaičio sūnus, 1406 paliko Lietuvą ir išvyko į Maskvą tarnauti kun. Vosyliui. Ten gavo pravardę Neliub. Valdė Perejaslavlio sritį, kuri 1408 buvo atiduota pabėgusiam į Maskvą Švitrigailai.

3) Aleksandras (m.1511) Alšėnų kun-čio Jurgio sūnus. D. L. K. Aleksandro viešpatavimo pradžioje pakeltas Vilniaus kastelionu. 1494 vadovavo delegacijai, vykusiai į Maskvą atvežti Alenos, Jono III dukters, ištekėjusios už D. L. K. Aleksandro. 1501 Lietuvos ponų delegacijos narys derybose su lenkais dėl D. L. K. A. išrinkimo ir Lenkijos karaliumi. Pasirašė 1501 unijos aktą.

4) Andrius, Jono Algimantaičio sūnus, 1401 pasirašęs Vilniaus aktą. 1422 jo duktė Sofija ištekėjo už Jogailos.

5) Jonas (m. 1481 VIII 20). Drauge su Mykolu Olelkavičium ir Fedoru Bielskiu vadovavo sąmokslui prieš D. L. K. Kazimierą. Susitarę su Maskva, jie siekė sunaikinti Kazimierą ir jo šeimą ir į D. L.

K. sostą įkelti Mykolą Olelkavičių, Vytauto vaikaičio Olelkos sūnų. Sužinojęs apie sąmokslą, Kazimieras nuskubėjo į Vilnių, paskyrė Kijevo vietininku Ivaną Chodkovičių, kuris sudėmė sąmokslo dalyvius. Jonas Alšėniškis ir Mykolas Olelkavičius už valstybės išdavimą buvo nuteisti mirti ir 1481 VIII 20 Vilniuje jiems buvo nukirstos galvos.

6) J u r g i s (m.1510) Aleksandro sūnus, 1508 Kijevo vaivada.

7) M y k o l a s Jono sūnus. Vytauto vietininkas Kijeve. 1422 pasirašė Melno sutartį su vokiečių ordinu. Švitrigailos kovos prieš Žygimantą 1433 vasaros pradžioje vadovavo Švitrigailos kariuomenei ir netoli Molodečnos sumušė Petro Mantigirdo vadovaujamą Žygimanto kariuomenę. Vėliau, patekus į nelaisvę Mykolo broliui Simanui, kuris Švitrigailos įsakymu buvo paskandintas Dauguvoje, Mykolas perėjo D. L. K. Žygimanto pusėn, bet 1433 pateko į Švitrigailos rankas ir greičiausia buvęs nužudytas.

8) P a u l i u s (m. 1555 IX 4) vad. ir Algimantu. Aleksandro ir Sofijos Sudimantaitės sūnus. 1504 studijavo Krokuvos akad. 1507 paskirtas Lucko vyskupu. 1512 dalyvavo Laterano bažnyčios susirinkime Romoje. Gyveno Vilniuje, kaip ponų tarybos narys. Vienas turtingiausių Lietuvos ponų, turėjęs (1528 surašymu) siųsti į karą 122 kareivius. 1536 perkėlus į Poznanę Vilniaus vyskupą Joną iš Lietuvos kunigaikščių, P. A. buvo perkeltas iš Lucko į Vilniaus vyskupu. Nors kaip tik tuo laiku Lietuvoje daugelį ponų ir miestiečių buvo patraukęs reformacijos sąjūdis, P. A. buvo manęs vyskupiją valdyti iš Lucko per savo generalinį vikarą lenką Joną Domanievskį, bet Vilniaus vyskupijos kapitula privertė ją vyskupiją tiesiogiai valdyti. Vilniuje apsigyvenęs, jis atstatė ir išpuošė per 1530 gaisrą nukentėjusią Vilniaus katedrą. Kovodamas su reformacija, jis bandė pavartoti XV a. Lenkijoje paskelbtus ediktus prieš husitus, bet tomis priemonėmis sąjūdžio negalėjo paveikti, juo labiau, kad jis buvo palaikomas įtakingiausių Lietuvos didikų. Jo kova su religiniais reformatoriais nebuvo sekminga. 1555 II bažnyčios sutvarkymo reikalais jis buvo sušaukęs vyskupijos dvasininkų sinodą. 1542 iš D. L. K. Žygimanto II jis išgavo privilegiją, atleidžiančią Vilniaus kapitulą nuo priklausomumo pasaulinei valdžiai. Vilniaus katedroje jis atnaujino Vytauto gerbimą. Prieš savo mirtį jis savo dvarus užrašė D. L. K. Žygimantui Augustui. 1558 šis tą palikimą pavedė vyskupo giminėms.

10) S i m a n a s (m.1533) Jono sūnus. Pasirašė 1401 Vilniaus aktą ir 1422 Melno ež. taikos sutartį. 1431 VI 19 su savo broliu Mykolu pasirašė Skirsnemunėje sąjungą su kryžiuočiais. Virtęs Švitrigailos priešu, organizavo prieš jį sąmokslą, kuris nuvertė Švitrigailą nuo sosto ir į jį įkėlė Žygimantą Kęstutaitį. 1433 prie Borisovo patekęs į Švitrigailos nelaisvę, šiam įsakius, buvo paskandintas Dauguvoje prie Vitebsko.

J. Wolff Kniaziowie litewsko-ruscy 1895; *A. Boniecki* Poczet rodow 1887.

Alšia 1) Ašmenos aps.upė, Berezos (Nemuno) dešinysis intakas, 54,5 km ilgio, žemupyje vad. Vyšniava. Teka pro Alšėnus ir Vyšnivą. Įteka į Berezą 8 km ilgio kanalizuotu ruožu ties Neravais. Vid. nuolydis 0,0012, baseino plotas 310 km^2; vandens debitas maks. 60, vid. 2,0, min. 0,3 m^3/sek. Didžiausias intakas iš dešinysis Žygena 48,9 km ilgio.

2) Trakų ir Alytaus aps. upė, Verknės (Nemuno) dešinysis intakas, 34,1 km ilgio.

A. L. T. sutrumpinamas Amerikos Lietuvių Tarybos pavadinimas.

Alta Aula lotynizuotas Aukštadvario vardas, vartotas lotyniškuose XVIII a. Lietuvos raštuose.

Altaidai karbono geologinio laikotarpio kalnų grandinė, einanti nuo Altajaus į vak. Europą ir rytus, per Tian-Šanio ir Kuenlunio kalnus į rytų Aziją.

Altairas (ar.) (alfa Aquilae) aro žvaigždyno šviesiausia žvaigždė. Ryškumas 0.9. Spalva balta. Atstumas 16 šviesmečių. Tatai viena iš artimiausių žvaigždžių.

Altaitas mineralas sulfidinės grupės, švinateluritas: PbTe; rastas Altajuje.

Altajus centrinės Azijos kalnai. 1) R u s i j o s A. riogso viršum vak. Sibiro aukštumų. Pietvakariuose remiasi į Džungaro vartus, rytuose pereina į Sajano kalnyną. Aukščiausi kalnai: Belucha 4540 m, Saigjulem 4000 m, Marka—Kul 3600 m. Amžino sniego riba 2500–3000 m aukštume. Klimatas kontinentalinis. Senieji vietos gyv. yra kalnų kalmukai, kumandinai, šorcai, kirgyzai, selengitai, senosios altajų šeimos. A. randama vario, sidabro, aukso, geležies rūdos ir akmens anglies.

2) M o n g o l i j o s A. prasideda nuo Rusijos A. Altainurų virtine (4500 m) ir eina į Mongolijos vidurį. Plačios, dykos plokščiakalnės skiria pagrindinę virtinę nuo lygiagrečio kalnagūbrio. Pakraščiais kur nekur gyvena sėsliai.

Altamira Europos ledų gadynės žmogaus pėdsakų vieta Ispanijoj. 270 m ilgumo urvas netoli Santillana del Mar, 30 km į vak. nuo Santanderio. Aurignacieno ir Magdelenieno laikų žmogus šiuo urvu naudojosi savo gyvenamai vietai. Urvo sienos ir lubos išpaišytos spalvotais ir gyvais tos gadynės gyvulių (bizono, briedžio, laukinių jaučių, arklių ir kiaulių) pa-

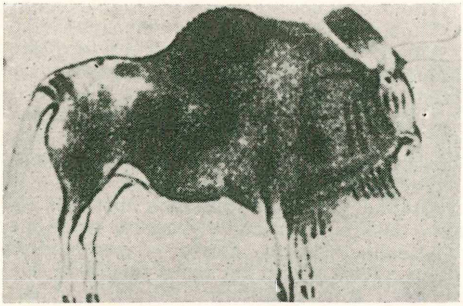

Altamiros urvo piešinys

veikslais. Jie išsilaikė, kadangi ledų gadynės pabaigoje urvo anga buvo užgriuvusi ir paveikslų nesiekė nevienodos temperatūros veikimas. Urvas buvo aptiktas 1868. Kaip ledynų žmogaus gyvenimo vietą, urvą įvertino archeologas Marcelino S. de Sautuola (1875).

H. Obermaier Las cuevas de Altamira 2 leid. 1929; (II) The cave of Altamira 1935.

Altamira y Caevea Rafaelis (1866–1951) ispanų diplomatas ir istorikas. Tarptautinio Teisingumo Tribunolo Hagoje teisėjas. 1916—1923 senatorius. 1920 dalyvavo teisininkų komisijoje Hagos tribunolo statutui sudaryti. 1931 IX-X buvo vienas Hagos tribunolo teisėjų svarstant Lietuvos bylą su Lenkija ir buvo pareiškęs atskirą nuomonę apie tai, kad Lietuvai nėra privaloma atidaryti susisiekimą Kaišiadorių-Lentvario ruožu. 1936 emigravo į Prancūziją, 1944 į Meksiką. Išsp.: Historia de Espana y de la civilizacion espanola 1900—1938, Autonomia y Decentralization legislativa en el regimen colonial espanola 1949 ir kt.

Altamonte Martynas (1658(?) — 1745) tapytojas, raižytojas. Meno mokslus ėjo Neapoly ir Romoje, toliau dirbo Vilniuje, kur jį atkvietė Pacai puošti jų statomai Antakalny šv. Petro bažnyčiai. Gamino tai bažnyčiai freskoms piešinius ir pats padarė freskas vidurinės navos skliautuose ir abejose zakristijose. Iš Vilniaus persikėlė į Vilanovą (ties Varšuva) puošti ten statomų Sobieskio rūmų.

Altamura p. Italijos mst. netoli Bari; 38 000 gyv. (1950). Normanų laikų katedra.

Altarista (lot. altare, altorius) kunigas, kuris turi altariją arba pareigą aptarnauti tam tikrą altorių ar kurioj bažnyčioj laikyti kai kurias pamaldas, dirbti dvasininko darbą už tam tikras paliktas ar užrašytas turtų pajamas, gyvenamąjį butą ir t. t.

Altas ž. Amerikos Lietuvių Taryba.

Altas 1) žemas moters ar vaiko balsas. 2) (it.viola) styginis muzikos instrumentas, kiek didesnis už smuiką.

3) Senojoje bažnytinėje muzikos rašyboje raktas, apimąs trečiąją liniją, vardu C.

Altazimutos ž. Universalinis instrumentas.

Altdorf Šveicarijos mst.; Uri kantono sostinė, arti Keturių Kantonų ež.; 6600 gyv. (1950). Pagal padavimus, čia pradėjęs savo sukilimo veiklą Vilius Tellis, kuriam miesto aikštėje pastatytas paminklas.

Altena vak. Vokietijos mst. Vestfalijoje. 22 600 gyv. (1952)). Radio aparatų ir vielos pramonė.

Altenburg 1) Tueringijos, Vokietijoje, mst. 52 000 gyv. (1952). Muzikos instrumentų pramonė.

2) Vak. Vokietijos vietovė, buv. cistersų vienuolynas. Iš čia cistersai kūrėsi Lietuvoje ir Lenkijoje.

Alter ego (lot.) antras aš — patikimas pavaduotojas.

Alternathera įvairių rūšių P. Amerikos margalapiai augalai, Amarantaceae šeimos. Vartojami kiliminiams gėlynams. Žinomos rūšys: A. paronychioides St. Hill, A. amoena, amoena vad. spectabilis ir kt.

Alternatyva du priešingi nusistatymai, kurie išskiria vienas antrą ir todėl verčia tarp jų rinktis: arba — arba.

Altertumsgesellschaft Insterburg 1880 įst. d-ja Įsručio, jo apylinkių ir Nadruvos praeičiai tirti. 1888 — 1939 išl. 22 sąs. Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg. Pirmininkai: 1880 — 1883 Hundertmarck, 1884 —1887 Van Barren,1887 — 1891 Toews, 1891 — 1895 Kleinschmidt, 1895 — 1935 G. Froelich, 1935 — 1939 W. Grunert.

Altertumsgesellschaft Prussia Maž. Lietuvos ir Prūsijos proistorei tirti draugija, įk. Karaliaučiuje 1844 A. Hageno ir kt. 1872 — 1891 jai vadovavo G. Bujack, 1891 — 1922 A. Bezzenberger, 1923 — 1927 M.

Altdorf su Viliaus Tellio paminklu

Ebert ir vėliau iki 1945 Dr. W. Gaerte. Draugijos muzėjuje buvo susidariusios turtingos archeologinės ir etnografinės kolekcijos. II Pasaulinio karo metu muzėjus sunaikintas.

Althaea Rosea Cav. Rytų (ybiškė rožė) dvimečiai augalai (šeim. Malvaceae), a. 1½ m aukštumo. Kultūrai soduose tinka: var. flore pleno Charters, fl. pl. Imperator ir kt.

Altheim Franz (g. 1898) vokiečių istorikas. 1936 prof. Hallės univ. 1950 vak. Berlyne. Išsp.: Roem. Religionsgeschichte 1931—1933, Die Soldaten Kaiser 1939, Die Krise der alten Welt 1943, Roemische Geschichte 1947—1948 ir kt.

Altimetras instrumentas rodąs lėktuvo aukštį viršum žemės paviršiaus. Jo konstrukcija pagrįsta oro spaudimo kitimu keičiantis aukščiui. A. pagrindas yra aneroido dėžutė ir prijungta prie jos rodyklė, kuri atitinkamoje skalėje rodo atstumą nuo žemės paviršiaus, nustatytais matais, tikslumu ligi 3 m ar 10 pėdų. Prieš pakylant lėktuvui, A. skalė nustatoma pagal sutartą nulinę plotmę. Dažniausiai imama nuliu aerodromo aukštis virš jūrų lygmens, tolimuose skridimuose nuliniu paviršium imamas jūrų lygmuo. Naujausi A vad. absoliučiais altimetrais, pagrįsti radaro principu.

Altimetrija aukščių matavimo mokslas, kurio tikslas surasti bet kurių žemės taškų paviršiaus iškilimus viršum jūrų lygmens ar kurio nors dangaus kūno aukštį viršum horizonto, tap pat ir lėktuvų skridimo aukštį viršum žemės paviršiaus.

Altingas Islandijos parlamento pavadinimas. Yra tai vienas seniausiųjų pasaulio parlamentų, pradėjęs veikti 930. 1800 buvo panaikintas, 1843 atgaivintas kaip priežiūros organas, nuo 1874 įstatymų leidimo organas, 1944 A. nubalsavo atsiskirti nuo Danijos.

Altyn-Tag vid. Azijos kalnynas, Kuenluno kalnyno šaka, ligi 6000 m akštumo.

Altitudė nustatytas bet kurio taško aukštis viršum sutartos lygmės. a) Geodezijoje — bet kurio taško žemės paviršiuje aukštis viršum priimto nulinio jūrų lygmens. Iškilimai surandami ar geometriniu būdu niveliru ar trigonometriniu būdu, matuojant vertikalius kampus teodolitu, ar sekant oro spaudimo kitimus barometru. b) Astronomijoje aukštis bet kurio dangaus kūno viršum horizonto. Iškilimas nustatomas sferinės trigonometrijos būdu, matuojant vertikalų lanką unversalu. c) Aviacijoje lėktuvo aukštis viršum žemės paviršiaus, nustatomas altimetru arba radaru.

Altmark Saksonijos Vokietijoje šiaurinė dalis. Apima 4500 km².

Alto ž. Altas.

Altocumulus kamuoliniai debesys.

Altona ligi 1937 atskiras Šlezvigo Holšteino š. Vokietijoje mst., nuo 1937 paverstas Hamburgo dalimi.

Altonė Šakių aps. Lekėčių vl. piliakalnis prie Altoniškių k. Vietos žmonės šį vardą sieja su tariama senovės lietuvių deive Altone.

Altoona JAV Pensilvanijos mst.; 71.000 gyv. (1950). Garvežių ir vagonų pramonė.

Altorius (iš lot. altare = paaukštinta aukos vieta), centrinė vieta katalikų bažnyčiose, kur aukojama šv. Mišių auka. Taip pat Kristaus Kryžiaus ir karsto simbolis.

Altorius duchaunas viena seniausiųjų liet. maldaknygių, kurios pirmas leidimas, išverstas iš 1732 išsp. Oltarzyk duchowny pasirodė a. 1740. Kiti leidimai 1771, 1778, 1780, 1783, 1785, 1790, 1793, 1801, 1820. 1786 lenkiško originalo antraštę pakeitus į Zloty oltarzyk, nuo 1793 vietoje A. D. pradėta leisti Auksa Altorių. Nuo 1846 jo vietoje leidžiamas K. Prialgauskio paruoštas Naujes Altorius, nuo 1848 T. Juzumo ir J. Račkauskio Senas Auksa Altorius, spaudos draudimo metu Senas ir Naujas Auksa Atlorius, o nuo 1872 Auksa Altorius arba Szaltinis.

Altpreussische Monatsschrift Prūsijos ir Mažosios Lietuvos praeičiai tirti pavestas vokiškas žurnalas, šiuo vardu ėjęs 1864 — 1922. Jo pirmatakai: 1829 — 1845 Preussische Provinzial Blaetter, 1846–1864 Neue Preussische Provinzialblaetter. Paskelbė nemaža studijų politinei, kultūrinei ir ekonominei Maž .Lietuvos praeičiai nušviesti.

Altranstadto taika buvo 1706 surašyta Altranstadte ties Leipzigu tarp Lietuvos—Lenkijos D. K. Augusto II ir Švedijos. Ja Augustas pasižadėjo neremti S. Leščinskio, bet 1709 paskelbė ją negaliojančią.

Altruizmas A. Comte įvestas terminas, išreiškiąs egoizmo priešingybę: valios nusistatymas savo moraliniu tikslu laikyti kitų gerovę. Pačiam Comte A. reiškė priešingybę ir krikščionybei, kviečiant Dievo meilę pakeisti Žmonijos meile. Tačiau dabar A. paprastai vartojamas be šio poleminio atspalvio ir reiškia apskritai nesavanaudišką nusiteikimą.

Alukšta (kurš. Aluokštė, latv. Aluksnė) senas Latvijos mst.; 3500 gyv. (1925). Prie ež., kurio saloje išlikę vok. ordino pilies griuvėsiai; kadaise sėlių žemėje.

Alukšta (latv. Aluksnė) Valko aps., Latvijoje, ež. ir upė, kuri teka iš Alukštos ež. į Pededzę (Aiviekstės, Dauguvos).

Alumnatas (lot. alumnare — maitinti, auklėti) įstaigos, kurių auklėtiniai, alumnai, iš bažnyčios lėšų ar iš privatinių aukų

gaudavo nemokamai butą, maistą ir mokslą. Pop. Grigalius XIII 1582 II 5 įtaisė Vilniuje kunigų seminariją, popiežiaus A., ruošti unitų kunigams. A. buvo laikomas popiežių lėšomis. 1753 uždrausta į A. priimineti katalikai, vien unitai (iš viso 20). Ligi 1773 ji valdė jėzuitai, vėliau bazilijonai. Napoleonui užėmus Romą, A. nustojo lėšų. 1798 uždarytas (oficialiai tik 1799 III 13).

W. Charkiewicz Ostatnie lata A. pap. w Wilnie 1929.

Alunan 1) J u r i s (1832—1864) latvių poetas ir tautinio atgimimo veikėjas. Dalyvavo Valdemaro būrelyje ir rėmė latvių laikraštį Majas Viesi. Sudarė trijų dalių chrestomatiją Sėta, daba, pasaule. 1856 išl. I dalį eil. rinkinio Dziesminas. Nors jame daugiausia yra vertimų, bet A. laikomas pirmuoju žymiu latvių poetu ir tautinės latvių poezijos grindėju. Jis buvo ir vienas pirmųjų latvių kalbininkų. 1930 išleistas pilnas jo raštų rinkinys.

2) A d o l f a s (1848—1912) latvių rašytojas ir teatralas. Artisto darbą pradėjo Tartu vokiečių teatre. 1870—1885 vadovavo Latvių draugijos teatrui Rygoje. Jo vadovaujama išaugo pirmoji latvių artistų karta. Organizavo dramos kūrinių vertimą į latvių kalbą ir pats rašė pjeses (Kas tie tadi, kad dziedaja 1888, Visi mani radi raud 1891, Musu senči 1905 ir kt.).

3) M i k a l o j u s (1859 — 1919) latvių muzikas ir pedagogas. 1892 baigė Petrapilio konservatoriją. Nuo 1898 Rygos latvių teatro dirigentas. Komponavo muziką kelioms dramoms, parašė balades Dziedataja lasts, Velikaja pominka, daug dainų solo. Išsp.: Harmonijas maciba vestures, Das primo vista Singen ir kt.

Alūnas dvilinka druska, sulfatas. Paprastasis A. yra aliuminio ir kalio sulfatų dvilinka druska $KAl(SO_4)0_2 . 12H_20$. Kristalizuojasi oktaedrais, kurie šaltame vandenyje sunkiai tirpsta. Vartojamas odų, popieriaus fabrikacijoje, audeklų dažymo technikoje mirkalu, medicinoje.

Alunta (Alanta) Utenos aps. mst. prie Virintos (Virinčio) upės, Šventosios intako. Amžių būvyje ėjo iš rankų į rankas — priklausė Astikams, G. Bekešiui, Sanguškams, Kristupui Radvilai ir kt. 1534 Astikas pastatė mūrinę bažnyčią. Kurį laiką ją valdė reformatai, XVII a. grąžinta katalikams; nauja bažnyčia pastatyta 1912.

Aluntėlė (Alunta) Utenos aps. Aluntos vl. upė, Virintos (Šventosios, Neries) kair. intakas, 13,4 km ilgio.

Aluona Rūdiškių vl. Trakų aps. Taisant kelią tarp A. ir Šklėrių, 1929 moliniame inde surasta per 200 sidabrinių Vytauto pinigų, kurių vienoje pusėje atvaizduotas Vytis, antrojoje vad. Gedimino stulpai. Kartu rasta Čekijos Vaclovo IV Prahos skatikų.

P. Karazija Aluonos Šklėrių ir Krūminių monetų lobiai. V. D. Kultūros Muziejaus Metraštis I (1941)

Aluonta Panevėžio aps. Vadoklių ir Velžio vl. upė, Nevėžio kair. intakas, 24,9 km ilgio.

Aluota (Aluotis) Panevėžio ir Rokiškio aps. upelis, Jeros (Šventosios, Neries) deš. intakas, 11,0 km ilgio. Intakai Šernupis, Valktupis.

Alus maža teturįs alkoholio angliarūgšties prisotintas gėrimas, gaminamas iš sudaigintų miežių — salyklo, pridedant apynių spurgų. A. gamybos esmė: 1) salyklo paruošimas — pamirkyti miežiai daiginami ir džiovinami; 2) apvalytas nuo šaknelių ir diegelių salyklas rupiai malamas, maišomas su karštu vandeniu; sudygusiuose grūduose fermentui — diastazui einant, salyklo krakmolas (skrobylas) virsta tirpstančiomis, į cukrų panašiomis medžiagomis—dekstrinu ir maltoza—pasidaro misa; 3) iškošta misa virinama, pridedant apynių; 4) misą ataušina (5 — 15°), prideda mielių ir palieka fermentuoti; 5) alaus išlaikymas; mielių veikiama misos maltoza fermentuoja — gaminasi spirito ir angliarūgšties. Be spirito (3—5%) ir angliarūgšties, A. turi dekstrino, azoto junginių, aromatinių ir mažų įmaišų kitų medžiagų. Lietuvoje miežių A. gaminamas nuo seniausių laikų. Apyniai jau XVI a. buvo iš Lietuvos vežami į užsienius. Žygimantas Augustas XVI a. suteikė privilegijų vokiečiams, mokėjusiems gaminti geresnę A. rūšį. Vėliau Lietuvoje labiausiai buvo žinomas A., gaminamas Gardine, Kėdainiuose, Nesvyžiuje, Balbieriškyje, Oršoj.

Alva Fernando ž. Alba Fernando.

Alvaras įprastas išgarsėjusios savo laiku lot. gramatikos, jėzuito Emanuelio Alva-

Alunta

rezo (1526—1585) parašytos, pavadinimas. 1592 ji buvo ir Vilniuje pirmą kartą išsp. (De institutione grammatica); antroj XVIII a. pusėje buvo Vilniuje išėję jos 17 leidimų. Dėl grynai atmintino būdo mokytis šios gramatikos taisyklių su ja kovojo XVIII a. mokyklų reformatoriai ir piarai prieš ją buvo pastatę parašytą savo gramatiką.

Alvarez Quintero Serafinas (1871—1938) ir Joakimas (1873—1944) broliai ispanų dramaturgai, rašę savo veikalus bendrai. Rinktiniai raštai išp. 1923.

Alvaro Corrado (g. 1895) italų rašytojas. Savo romanuose iškelia socialinius klausimus. 1940 gavo Italų akad. premiją. Išsp.:L'uomo nel labirinto 1926, Gente nel Aspromonte 1930, Quasi una vita 1951 ir kt.

Alvenslebeno konvencija 1863 II 8 Rusijos ir Prūsijos pasirašyta sutartis, pavadinta Prūsijos įgaliotinio Alvenslebeno vardu. Prasidėjus tuo laiku Lenkijoje sukilimui, A. K. leido rusų kariuomenei persekioti sukilėlius Prūsijos teritorijoje, o vokiečiams Rusijos. Prancūzija ir Anglija pasinaudojusios A. K., kaltino Rusiją sulaužius 1815 Vienos kongreso taikos nuostatus. Sutartis nebuvo ratifikuota, kadangi Rusija bijojo, kad vokiečiai, užėmę dalį Lenkijos teritorijos, mėgins ten ir pasilikti. Šia sutartimi Bismarckas suardė 1850 pabaigoje sudarytą Prancūzijos — Rusijos sąjungą ir užsitikrino Rusijos neutralumą per austrų—prūsų 1866 ir prancūzų—prūsų 1870—1871 karą.

Alveola (lot.) plaučių pūslelė.

Alvitas Vilkaviškio aps. bžnk., 12 km nuo Vilkaviškio. Prie Širvintos upės, ežero ir Vilkaviškio—Virbalio plento. Seniau Paširvintys. Pirma bažnyčia statyta 1617 ta sąlyga, kad A. klebonas turįs lietuviškai mokėti. Nauja mūro bažnyčia 1804. 1944 rugpiūčio mėn. čia apsistojus karo frontui, A. visiškai sudegė, o 1944 VIII 28 vokiečiai bažnyčią iš pamatų išsprogdino.

Alvitas Alvito vl. Vilkaviškio aps. ež. Širvintos (Šešupės) baseine, 30,9 ha. Čia karpiai taip aklimatizavosi, jog ir patys veisiasi.

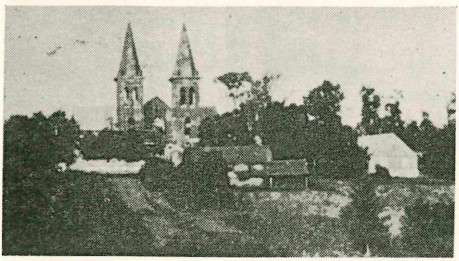

Alvitas

Alžiras (Algerie) š. Afrikos Prancūzijos kolonija, 5/5.000 km², kartu su Pietų Teritorija 2.195.000 km². Aukštų kalnų ir plokščiakalnių kraštas, pietų dalyje pereinąs į Sanarą. Klimatas į pietus karštesnis ir sausesnis. Aukštumose žiemą kartais iškrinta sniego. Daugelyje vietų tenka drėkinti dirbtinu budu. Pereinamojoje zonoje vyrauja stepės. Rytiniuose kalnuose nemaža miško, kur daugiausia auga kamščio ąžuolai, eukaliptai, pušys, kedrai, kadugiai ir kt. Prancūzų valdžioje žemės ūkis ir krašto ekonominis gyvenimas pakito. Peikes nusausintos, sausos vietos drėkinamos, tiesiami geležinkeliai ir auto keliai. ¾ visų gyventojų verčiasi žemės ūkiu. Auginami kviečiai, miežiai, kukurūzai, avižos, rugiai. Vynuogėmis apsodinama apie 2000 km². Arabai augina alyvos medelius, veisiama fygų, citrinų, migdolų, abrikosų ir kt. Pietuose auga daktilinų palmės. Pietinėse stepėse auginama avių, ožkų, galvijų, asilų, kupranugarių, asilėnų. Randama cinko, geležies rūdos ir kt. Visame A. apie 9 mil. gyventojų (1950), kurių daugumas berberai. Arabų klajoklių daugiausia yra pietų dalyje. Pakrančių miestuose daugiausia maurų, yra ir turkų ir iš Sudano atsikėlusių negrų. Europiečių yra a. 10%. Administraciniai A. yra padalintas į Alžiro, Orano ir Konstantinos departamentus. Prancūzija okupavo A. 1830. 1870 prancūzų — prūsų karo metu A. sukilo ir valdžia jau buvo sukilėlių rankose. 1871 sukilimas buvo numalšintas. I ir II Pasaulinių karų metu gyventojai buvo Prancūzijai lojalūs. 1942 JAV ir D. Britanijos kariuomenė išsikėlė A. Prancūzija valdo A . kaip Prancūzijos dalį ir siekia ją visiškai suprancūzinti.

G. Esquer Histoire de l'Algerie 1950; *H. J. Liebesny* The Governement of French North Afrika 1943.

Alžiras to paties vardo departamento adm. centras. Š. vak. Afrikos uostas. 500.000 gyv. (1950). Įst. X a. XVI—XVII a. garsėjo kaip piratų lizdas. Yra prancūzų ir arabų aukštosios mokyklos. A. departamentas apima 55.000 km².

AM cheminis ženklas elemento americis.

A. M. sutrumpintas pažymėjimas mokslo laipsnio — artium magister.

Amabile (it.) muzikoje reiškia — maloniai (tarp andante ir adagio).

Amadeus (1845—1890) karaliaus Viktoro Emanuelio II sūnus, Aostos hercogas. 1870 Ispanijos kortesų išrinktas karaliumi, 1873 buvo priverstas sosto atsisakyti.

Amadeus Lake vakarų Australijos ež., 7000 km², 160 km ilgio.. Aplinkui sūrios pelkės.

Amager Danijos sala prie Kopenhagos, 65 km², 151.000 gyv.

Amakusa Sima 70 salų grupė Japonijoje.

Amalarichas (502—531) vestgotų valdovas, Alaricho II sūnus, 531 frankų valdovo Childeberto I nugalėtas ir nukautas prie Narbonos. Su juo išnyko vestgotų giminė.

Amalas paprastasis baltasis (Viscum album L.), amžinai žaliuojąs amalinių (Loranthaceae) šeimos pusparazitinis krūmas. Lietuvoje dažniau beržuose, gluosniuose, topoliuose, rečiau vaismedžiuose, spygliuočiuose. Jis minta sultimis medžių, kuriuose jis auga. Lapai pailgi, apskritu galu, lygiakraščiai, stori. Žydi vasario-balandžio mėn. Žiedai maži, žalsvi, dvinamiai. Vaisius apskritoka balkšva uoga, gleivėtu limpamu minkštimu. Paukščių mėgiama ir jų išnešiojama po kitus medžius, ten įsiveisia. Anglijoje laikomas tautiniu krūmu. A. šakelės ir lapai vartojami vaistams (Stipites Viscicum-Feliis).

Amalė (Amala) Kauno aps. Pažaislio vl. upelis, Nemuno dešinysis intakas, 5,0 km ilgio.

Amalekitai klajoklių ar pusiau sėslių giminė, gyvenusi tarp Palestinos ir Sinajaus pusiasalio, iš istorijos lapų išnykusi 1000 metų pr. Kr.

Amalfi Italijos uostas, 30 km į p. nuo Neapolio. 8000 gyv. (1950). Konstantino D. įkurtas, buvo išaugęs nepriklausoma respublika. turėjusia didelį prekybos laivyną. Ją sunaikino Pisa 1135.

Amalgama metalų mišinys arba lydinys kurio svarbiausioji dalis yra gyvsidabris. Užpakaliniam veidrodžių paviršiui padengti vartojama A. iš 1 dalies alavo Sn, 1 dalies švino Pb, 2 dalių bismuto Bi ir 4 dalių ligi 100^0 pašildyto gyvsidabrio.

Amalgama aukso natūralus mineralas su 40% aukso, randamas Kolumbijoje, Californijoje.

Amalis Kėdainių aps. Josvainių vl. upelis, Smilgaičio (Smilgos, Nevėžio) dešinysis intakas, 4,0 km ilgio.

Amaltėja gr. mitologijos ožka savo pienu maitinusi kūdikį Dzeusą. Jos ragą Dzeusas atidavęs Melisėjaus dukterims, kurios jame rasdavę viską, ko tik norėjo. Iš čia Amaltėjos ragas — gausumo ragas.

Amalvas (Amalviškių) Marijampolės aps. Jevaravo ir Padovinio vl. ež., Amalvo paliose, Amalvės (Dovinės, Šešupės) baseine. Paviršiaus plotas 1,7 km^2, altitudė 87 m aukščiau jūros, ilgumo 2,3 km, platumo ligi 1,2 km. Baseino plotas a. 70 km^2. Gilumas a. 1 m. Žymiausias intakas Šlavanta, išteka Amalvė.

Amalvė Marijampolės aps. Padovinio vl. upelis, Dovinės (Šešupės) dešinysis intakas, 4,1 km ilgio.

Amalvos durpynas Padovinio vl. Marijampolės aps. 3340 ha ploto, 3,1 m gilumo.

Amanites ž. Musmirės.

Aman Ullah (1892 — 1951) 1919—1929 Afganistano emiras, iš anglų atkovojęs Afganistano nepriklausomybę, europinęs savo kraštą ir dėl to nuverstas nuo sosto. Apsigyveno Romoje. 1941 vokiečių pagalba mėgino vėl įsikaralıauti.

Amanus Maž. Azijos kalnynas, per kurį eina Bagdado geležinkelis.

Amapala Handuro uostas C. Amerikoje prie Fonsacos įlankos.

Amarai (augalų utėlės, sausiai) Aphididae 1,5 — 4,5 mm ilgio vabzdeliai, kurie apninka kultūrinius ir kt. augalus. Per metus duoda keletą kartų ir tik rudeninė A. karta yra dvilypė(patinas ir patelė). Visų kitų kartų A. dauginasi neapvaisintais kiaušinėliais, t. y. partenogezės keliu. Dvilypė A. karta deda apvaisintus kiaušinėlius, iš kurių išsirita vien patelės, partenogenetiškai duodančios tolimesnę patelių kartą. A. išmatos turi savyje 50% cukraus (medaus rasa). Augalams A. kenkia ne tik siurbdami, bet ir savo limpamosiomis išmatomis, kurios apteršia augalus ir apsunkina jų kvėpavimą. Augalams kenkiančių A. rūšių yra daug. Soduose su A. kovoja kontaktiniais insekticidais, laukuose anksti aria ražienas ir naikina augalus, kur A. deda žiemojančius kiaušinėlius.

Amarantaceae augalų šeima dviskilčių eilės, Centrospermae, žiedai su sausu apyžiedžių. Apie 800 įvairių rūšių. Daugiausiai auga dausų kraštuose.

Amarantas tamsiai raudona, su violetiniu atspalviu, spalva.

Amarantus ž. Būrkotis.

Amarantus caudatus L. rytų, atogrąžų Afrikos ir Indijos vienametis augalas (Amarantaceae šeimos), ligi 1½ m akštumo. Yra ir margaspalvė, var. tricolor, atmaina a. 25 cm aukštumo, geltonais, raudonais ir žaliais lapais.

Amaras ž. Raugerškis.

Amari Mykolas (1806—1889) italų istorikas, 1860 Sicilijos užsienių reikalų ministeris, 1862—1864 švietimo min. Išsp.: La guerra del vespro siciliano 91886, Storia del musulmani in Sicilia 1854—1873 ir kt.

Amariečiai (Berberidaceae) augalų šeima iš dviskilčių eilės, Palycarpicae, a. 230 rūšių žolių arba krūmų, auga daugiausia šiaurės vidutiniame klimate, dausų Azijoje ir Amerikos kalnuose.

Amaryllidaceae vienskilčių eilės augalų šeima, Lilliflorae, dideliais margais žiedais ir apatine mezgine. Apie 950 rūšių dausų ir vid. klimato kraštuose.

Amarillo JAV š. Texaso mst., 74.000 gyv. (1950). Apylinkėje naftos ir helio versmės.

Amarna ž. Tell-el-Amarna.

Amaru indų poetas, erotinės poezijos meistras. Gyveno VI a. Veikale Amarusa-

taka apdainuoja 100 kartų savo naują gimimą moters gyvenime, kad pavaizduotų savo meilę šimtui moterų.

Amasis 1) I. Egipto faraonas (1580 — 1557 pr. Kr.), XVIII dinastijos steigėjas ir hiksų nugalėtojas.

2) A. II (569—525) Egipto XXVI dinastijos faraonas. Šventovių ir kitų pastatų statytojos Memfyje ir Saiso mieste.

Amata 1) Cėsies aps., Latvijoje, upė, Gaujos kair. intakas, 63 km ilgio, 1927 pastatyta A. hidroelektr. stotis. 2) Biržų aps. Pušaloto vl. upė, Lėvens (Mūšos, Lielupės) kair. intakas, 20,0 km ilgio. 1930 kanalizuota; prasideda apie Kutninkų ir Grikpėdžių k. Panevėžio aps. Smilgių vl.

Amatas bendra prasme verslas, profesijos darbas. Technikos prasme žaliavos apdirbimas. Verslo prasme smulki pramonės forma, kur gamyba vyksta vartotojui dažniausiai pačiam užsakiusiam ar parduoti aprėžtam vartotojų skaičiui — tos pačios vietos arba jos artimiausiųjų apylinkių gyventojams. Tuo būdu A. požymiai yra šie: pagamintas produktas eina be tarpininkų tiesiog vartotojui, gamyba ne plačiai rinkai, bet vietiniams vartotojams, smulki gamyba ir maža apyvarta.

Amatai visų pirma visur atsiranda šeimos ūkyje savoms reikmenims tenkinti. Ilgainiui A. kaip verslas vis labiau virsta darbu kitiems. Ypačiai iškyla ir klesti viduriniais amžiais ir labiausiai susikoncentruoja miestuose. Viduriniu amžių A. dirbtuvės vedėjas yra meisteris, kurio bendradarbiai — padėjėjai ir g i z e l i a i. Kiekvienas A. gizelis rengdavos būti savarankišku meisteriu. Vid. amžių pabaigoje, kada tokiems gizeliams susidarydavo didesnės kliūtys tapti savarankiškais meisteriais, atsirado tam tikras interesų priešingumas tarp meisterių ir gizelių. Viduriniu amžių miestų A. ypač būdinga jų cechinė organizacja. C e c h a s yra amatininkų susijungimas pagal profesinio darbo rūšį. Vidur. amžių cechas apimdavo visas amatininko gyvenimo sritis: vieno cecho amatininkai gyveno kartu, vienoje gatvėje, bažnyčioje kiekvienas cechas turėjo savo vietą ir savo vėliavas. Pagrindinė cechų funkcija ūkio srityje buvo reguliuoti darbą viduje ir monopolizuoti ji iš šalies. Jis tai pasiekdavo versdamas prisidėti prie cecho kiekvieną, kas tik toje vietoje tokį A. darbą dirbdavo.

Cechai buvo pritaikyti vidur. amžių miestų ūkiui. Įvairiomis priemonėmis jie užkirto kelią susikurti didelėms įmonėms cechinių amatų viduje, bet neįstengė užkirsti kelio beįsigalinčiai n a m ų p r a m o n ė s sistemai, amatininko priklausymui nuo pirklio.

Mūsų laikais A. vis labiau užleidžia vietą stambiajai gamybai. Ypač susilpnėjo savarankiški amatai ir jie dirba daugiau ne tiesioginiams užsakytojams, bet magazinams ir tuo būdu daugiau virto kapitalistine namų pramonės forma.

Lietuvoje A., kaip smulki pramonės forma, atsirado drauge su miestais XIV a. pirmoje pusėje; amatininkai buvo svetimšaliai, dažniausiai iš Vokietijos atkilę. Jų organizacija kūrėsi vak. Europos pavyzdžiu. A. cechų teisės buvo specialiomis privilegijomis saugomos. XVII—XVIII a. jie pradėjo irti ir dėl politinių suiručių ir dėl dvarininkų konkurencijos, nes dvarininkai valdydami dalį miestų ir jų jurisdikcijai nepriklausydami, amatų išmokytus savo baudžiauninkus įkurdindavo savo namuose, miestuose. A. baudžiauninkai, neturėdami organizacinių cechų išlaidų, galėjo savo dirbinius pigiau gaminti. XVIII a. Lietuvos miestų cechai stengiasi atimti dvarininkams atskiros miestuose jurisdikcijos teises, o miestuose gyvenančius nelaisvuosius amatininkus įtraukti į cechus. Pvz. Kauno peilininkų cechas, dar XVII a. vien vokiečių amatininkų sudaromas, XVIII a. pradžioje savo eilėse turėjo jau daugelį lietuvių. XVIII a. pabaigoje Lietuvos paiždininkis Tizenhauzas, susirūpinęs Lietuvos pramonės kėlimu ir amatų plėtimu krašte, buvo įtaisęs Gardine pirmąją A. mokyklą, kurioje 300 berniukų ir 100 mergaičių, parinktų iš karališkų ekonomijų Lietuvoje, turėjo būti laikomi ir atitinkamai A. mokslinami. Tačiau, neatleisti iš baudžiavos, jie virto vergais darbininkais. Tizenhauzui žlugus, mokykla iširo. Formaliai A. cechai laikėsi Lietuvoje ir rusų valdymo laikais. XIX—XX a. Lietuvos A. dėl pramonės plitimo nyktsa, kaip ir kitur.

M. Weber Ūkio istorija 1929; *G. Unwin* Industrial Organization in the XVI—XVII Centuries 1904.

Amati smuikų dirbėjų giminė Kremonoj, Italijoj, XVI—XVII a. Žymiausi Andrius (1530) ir jo vaikaitis Nicolo, Gvarnerio ir Stradivarijaus mokytojas (1596—1684).

Amatininkas lietuvių amatininkų savaitinis laikraštis, nuo 1934 leistas drauge su Verslu.

Amatolas amonio nitrato ir tolo mišinys, vartojamas artilerijos sviediniams užtaisyti.

Amatsu legendinis senovės japonų valstybės įkūrėjas, laikomas deivės Amaterasu vaikaičiu.

Amatų (profesinės) ligos. Kai kurios ligos gali būti susijusios su amatu, kuriuo darbininkas verčiasi. Siuvėjai ir kurpiai dėl blogos plaučių ventiliacijos dažniau apserga džiova, kadangi tenka ilgai dirbti pasilenkus uždarose ir dažnai blogai vėdi-

namose būstinėse arba įmonėse; kur darbas dirbamas dulkėtuose kambariuose, darbininkai dažnai apserga kvėpavimo takų kataru. Raštininkai ir apskritai tarnautojai suserga hemorojum. Spaustuvių raidžių rinkėjai ir cinkografijų darbininkai chroniškai nuodijas švinu, apserga džiova, arba švinas sukelia specifinių organizmo sutrikimų, kurie pasireiškia diegliais pilvo srity, rankų, pirštų raumenų paralyžium, rankų drebėjimu, galvos svaigimu ir t.t. (saturnizmas). Apskritai tose įmonėse, kur darbininkai gauna dirbti nuodingų medžiagų veikiami, dažnai organizmas chroniškai nuodijamas. Profilaktikos požiūriu reikia sudaryti tinkamos sąlygos, kad įmonės, dirbtuvės tikamai būtų įrengtos, kaip tai reikalauja šių laikų higiena.

A. ligų klausimas įgyja ypatingos reikšmės socialiniam draudimui, nustatant pensijas ir gydant susirgusius A. liga.

Amatuti Makabėjų laikų žydai, tarnavę Sirijos karaliaus Demetrijaus kariuomenėj; persų karaliaus Arsako paimti į nelaisvę, pradžioje įkurdinti Persijoj; persai juos vadino manuenais, nuo jų vado Manue. Apie 83 Kr. g. atkeliavo į Armėniją; čia priėmę armėnų tikybą ir papročius, buvo sudarę atskirą satrapiją.

Amazonė didžiausia Brazilijos ir vandeningiausia pasaulio upė, 6180 km ilgio. Baseinas 6.877.600 km². Ją sudaro upės: Ucayali 2138 km ilgio ir Maranon 1280 km ilgio, prasidedančios Andų kalnuose, Peru valstybėje ir tekančios giliuose slėniuose ir kanjonuose. Išėjusi į lygumą, A. teka mažu nuolydžiu lygiagreta su pusiauju per atogrąžų miškus ir balas ir plačia delta įteka į Atlanto vandenyną. A. turi per 200 intakų, jų 100 tinka laivininkystei. Su savo intakais A. sudaro didžiausią pasaulio vandens kelių sistemą. Jūros laivai gali plaukti

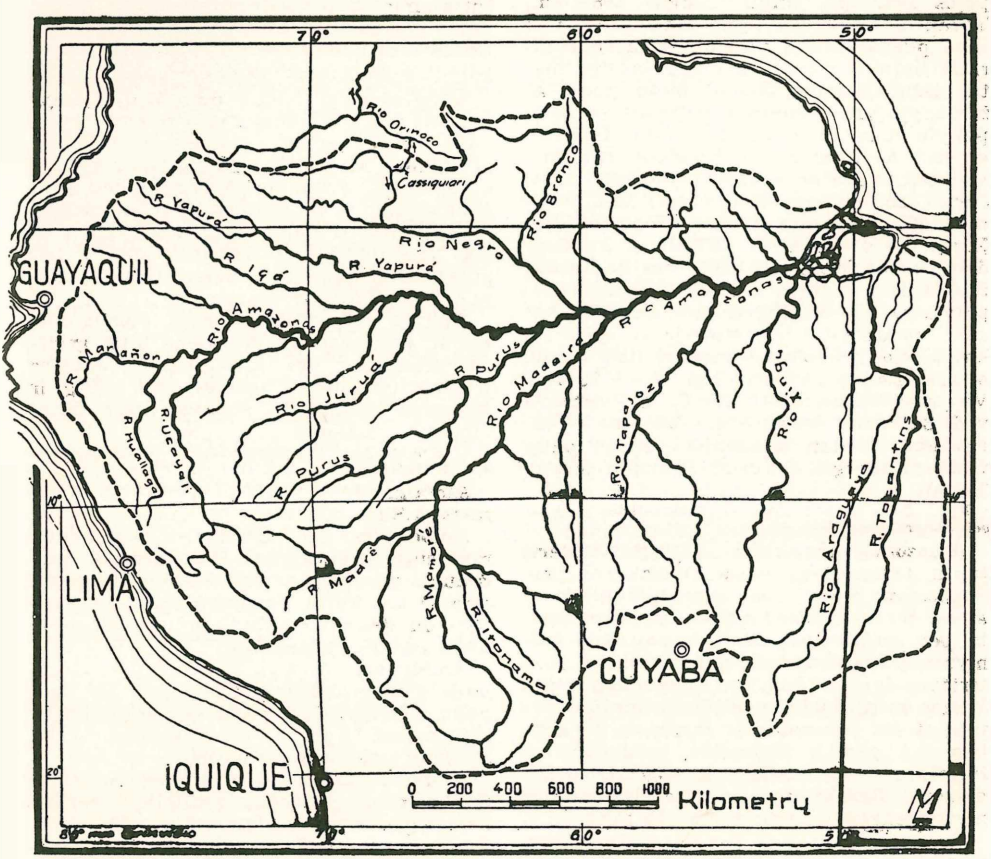

Amazonės baseinas

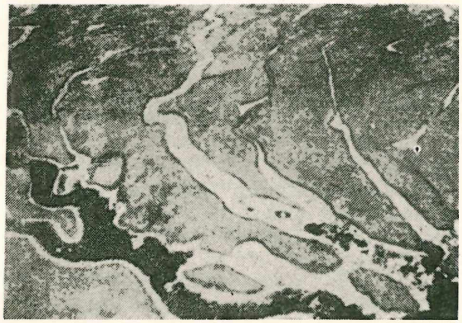

Amazonės delta

ligi Manaus uosto, 1610 km nuo upės žiočių. Žymiausi kairieji intakai: Napo 895 km ilgio, Ica—Putumayo 2800 km, Japura—Caqueta 2800 km, Negro 1550 km, Trombetas 650 km; deš. intakai: Jurua 1600 km, Purus 2980 km, Madeira 3380 km, Tapajos 1992 km, Šingu (Xingu) 1980 km, Tocantins 2640 km ilgio. Madeira turi ir savo plačią intakų sistemą. Kairieji šiauriniai intakai patvinsta mūsų vasaros metu, dešinieji mūsų žiemos metu, todėl A. žemupyje yra nuolatinis potvynis: vanduo pakyla apie 15 m ir A. virsta didžiuliu ežeru. A. intakų vid. vandens debitai (m^3/sek.): Maranon 12.580, Ucayali 11.500 Jurua 3680, Japura 4900, Purus 4390, Negro 9060, Madeira 19.000, Tapajos 5380 Xingu 7370, Tocatins 13.600. A. vandens debitas ties Manaus 61.460, ties Santarens 90.680, ties žiotimis 115.100 m^3/sek. Jūros potvyniai bei atoslūgiai jaučiami 750 km nuo vandenyno. Aukštupyje A. yra 1-2 km pločio, toliau ne siauresnė kaip 5 km, o prie žiočių išsiplėčia ligi 10 — 20 km. Vandens temperatūra 26° C. A. vietomis vad. Salimoes, žemupy Rio del Mar — jūros upė. Intakų aukštupiai duoda daug vandens energijos, kurios Brazilija turi a. 15 mil. a. j.

F. C. Lane Earth's Grandest Rivers 1949; *L. Koegel* Stromriesen 1947.

Amazonės pasakiška karingų moterų tauta, tariamai gyvenusi Temiskyroj, prie Juodosios jūros. Jos save kildinusios iš Areso ir Artemidės, susituokdavusios kartą per metus su į nelaisvę paimtais kaimyninių tautų vyrais, auginusios tik moteriškos lyties kūdikius, išdegindamos dešiniąją krūtį, kad ji nekliudytų ginklo vartoti; iš čia jų vardas (a mazos — be krūties). A. graikų legendose jungiamos su Herakliu, Tezėju, Achilu ir Aleksandru Didžiuoju. Pasaka apie A. bus išaugusi iš matriarchatinių atsiminimų bei mitų.

Amazonės valstybė Brazilijoje, 1.894.150 km^2, 520.000 gyv. (1952). Abipus Amazonės upės. Europiečių pradėta kolonizuoti 1605. Svarbiausias mst. Manaus, Rio Negro žemupyje.

Ambarai arba Imbarai Didžiosios gatvės Vilniuje dalis, gavusi vardą nuo prekių sandėlių, kuriuos šioje miesto dalyje rusai turėjo nuo XIV a.

Ambargo arba embargo laikinis sulaikymas prekių laivo, priklausančio svetimos valstybės piliečiui.

Ambasadorius aukščiausias diplomatinių atstovų laipsnis. Seniau tik vieniems A. buvo suteikiamas atstovaujamas pobūdis. Dabar visi diplomatiniai atstovai yra vienodo atstovaujamo pobūdžio.

Ambato Ekvadoro mst. 30.000 gyv. (1950). 1949 VIII 5 žemės drebėjimo, per kurį žuvo apie 6000 žmonių, sugriautas.

Amberg Bavarijos mst. Vokietijoje, 40.000 gyv. (1952). Geležies rūdos ir fosforo kasyklos.

Ambicija (lot.) garbės, pasižymėjimų, nuopelnų pripažinimo geidimas, kyląs iš įsitikinimo savo vertingumu ir iš noro ne tiek savo darbais, kiek išoriais ženklais ir tuščiais titulais išsiskirti iš tokių pat, o gal ir iš daug vertingesnių žmonių masės.

Ambivalencija (lot.) dvireikšmingumas tuo pat metu teigiamas ir neigiamas jausminis pergyvenimo vertinimas. Freudo aiškinimu, A. esanti vaidinių ar sąvokų kompleksas, dviejų priešingų jausmų (pasitenkinimo ir nepasitenkinimo, meilės ir neapykantos ir pan.) vienu metu lydimas. Tas pats daiktas ar dalykas vienu ir tuo pačiu laiku gali būti malonus ir nemalonus, patrauklus ir atstumiąs.

Kalboje A. reiškiasi kalbos dviprasmiškumu, kur prasmės yra viena kitai griežtai priešingos, pvz. lot. altus — aukštas ir gilus (aukštas iš apačios) ir t. t. Plg. ir žemaičių smagus — sunkus, kitur lietuviuose — malonus.

A. Freud Zur Psychopathologie d. Alltagsleben 8 leid. 1949.

Ambligonitas fosfatų grupės retas mineralas $AlSiPo_4P$.

Ambliopija (gr.) akiniais nepagerinamas silpnas regėjimas. Toksininę A. gali iššaukti alkoholio, ypačiai metilinio, nikotino ir kai kurių nuodingų vaistų vartojimas. Ją iššaukia optinio nervo uždegimas akies obuolio užpakalyje.

Amblypoda eoceno laikotarpyje sausumoje gyvenę didžiausi žinduoliai. Jie daugeliu atžvilgių buvo panašūs į dramblius ir raganosius. Turėjo penkiapirštes kojas. Spėjami naguočių pirmatakai.

Amblystoma panaši į gyvenančius C. ir Š. Amerikoje tritonus amfibijų (varlių) klasės gentis. Jų A. fasciatum ir A. punctatum savo raidoje pereina normalią metamorfozę, pradžioje kvėpuodamos žiauno-

mis, paskiau plaučiais. A. mexicanum savo žiaunas pasilaiko visą gyvenimą ir buožgalvio stadijoje subręsta lytiškai. Tai vad. neotenija. Kartais dėl nepalankių sąlygų A. netenka žiaunų ir išvysto plaučius. Jų bežiaunė forma, seniau laikyta atskira rūšimi, vad. Siredon pisciformis arba axolotl.

Ambo meliores (lot.) abu labu

Ambon Indonezijos respublikos Molukų salyno sala tarp Celebeso ir N. Gvinėjos. 791 km² ir apie 50.000 gyv. A. vardas dažnai taikomas ir visoms paskiroms salų grupėms prie N. Gvinėjos.

Ambotas Jonas (g. 1869 Vosyliškėje Grinkiškio vl.) prelatas, visuomenės veikėjas. 1890 atvyko Amerikon ir čia 1893 stojo į šv. Ciriliaus kolegiją Detroit, Mich. 1901 baigė šv. Jono kat. dvas. sem. Bostone, Mass. Įšv. kunigu, 1901—1902 buvo vikaru airių ir lenkų par. 1902 paskirtas į Hartfordą, Conn. kur organizavo lietuvių parapiją, pastatė bažnyčią, įkūrė parapinę mokyklą. Būdamas tos parapijos ilgametis klebonas kartu plačiai dalyvauja vietos ir bendrai JAV lietuvių viešajame darbe, remdamas ir dažnai organizuodamas kiekvieną sveiką lietuvišką darbą.

Prel. J. Ambotas

Amboten (lat. Ambote) Aizputės aps. Latvijoje dv. ir bžnk., 35 km nuo Aizputės. 1244 ar 1245 D. L. K. Mindaugas, norėdamas sukliudyti tiesiogiam kryžiuočių ir kalavijuočių susisiekimui pajūriu, su stipria kariuomene buvo apgulęs A. pilį, bet vokiečių netikėtai iš pasalų pultas, buvo priverstas atsitraukti. 1253 A. atitekio Kuršo vyskupui. Po 1260 žemaičių remiami sukilę kuršiai sugriovė A. pilį, bet greitai ji buvo vokiečių vėl atstatyta.

Ambra (ar.) kvepiąs smilkalas, gaunamas iš kašaloto žarnose ar pūslėje susidarančios medžiagos.

Ambrakija (dabar Arta) p. Epiro Graikijoje senoviškas mst., VII a. pr. Kr. Korinto kolonija. 189 pr. Kr. nukariavo romėnai.

Ambrassat Augustas (1863 VIII 6 Lazdėnuose Maž. Lietuvoje — 1913 II 23 Grudziące) Maž. Lietuvos kraštotyrininkas. 1896 išsp. Die Provinz Ostpreussen, 1898 Bilder aus Wehlaus Vergangenheit, 1906 Westpreussen ir kt.

Ambrazevičius Juozas ž. Brazaitis Juozas.

Ambraziejaus arba Beinarto bursa Vilniaus akademijos studentų bendrabutis, 1602 įk. Ambraziejaus Beinarto ir ligi XVIII a. pabaigos Vilniaus vyskupijos kapitulos globojamas ir prižiūrimas.

Ambraziejaus giedojimas įvestas kat. bažnyčiose šv. Ambraziejaus. Vėliau jis buvo pakeistas vad. gregorijoniško giedojimo.

Ambraziejus (a. 340 — 397) šventasis (šventė XII 7), vienas keturių didžiųjų Vakarų Bažnyčios tėvų. Pradžioje teisininkas ir valdininkas, 370 Ligurijos ir Emilijos vietininkas, nuo 374 Milano vyskupas. Jis privertė Teodozijų I atšaukti prieš Kalinikumo Mezopotamijoje krikščionis nukreiptą ediktą ir 390 viešai atgailoti už Tesalonikuose padarytas skerdynes. Parašė daug homiletinių, egzegetinių, asketinių ir dogmatinių raštų, įvedė vad. Ambraziejaus giedojimą bažnyčiose ir kūrė bažnytines giesmes. Jį kiti laikė ir giesmės Te Deum laudamus autoriumi. Šią giesmę pirmas lietuviškai buvo išvertęs Martynas Mažvydas ir išl. 1549.

Ambraziejus 1) (Ambrozevičius) J u o z a s (1855 II 9 — 1915 VI 27 Vilniuje) Vilniaus lietuvių veikėjas. Baigęs Seinų seminariją, 1880 buvo įšv. kunigu. Po kiek laiko išsikėlė į Varšuvos vyskupiją, o iš ten 1892 į Vilniaus vysk. Kurį laiką buvo Strunaičiuose Švenčionių aps., Lučajuje klebonu, paskiau Varnėnų kamendoriumi, o iš ten iškeltas Vilniun, kur buvo Visų Švent., šv. Rapolo ir šv. Jono bažn. kamendoriumi. Čia buvo vienas lietuviškojo darbo Vilniuje pradininkų, vad. vienu „dvylikos Vilniaus apaštalų". Dalyvavo organizuojant pirmuosius slaptus liet. spektaklius, paskui organizavo pirmą Vilniaus lietuvių chorą ir jam sukomponavo keletą dainų — žodžius ir muziką (Dieve, kaip ilgai Lietuva varguose, Ant Dauguvos skardų, Vai, kur eisit, kur keliausit ir kt.). Paskutiniais spaudos draudimo metais daug pasidarbavo stengdamasis per vietinę ir Petrapilio rusų administraciją paveikti valdžios sferas ir tuo būdu daug padėjo spaudą laimėti. Tuo pačiu laiku vertėsi ir bitininkyste ir buvo sugalvojęs keletą naujų avilių tipų. Dar 1897 (su 1863 kontrafakcija) išleidęs Tilžėje Vištas ir jų auginimą (²1900, ³1907), tik spaudą leidus, jau 1904 XII 3 gavo cenzūros leidimą laikraščiui Lietuvos Bitininkas, kurio 1905 išleido 12 N., pats vienas visus juos prirašydamas. 1906—1908 vietoje Lietuvos Bitininko leido Vilniuje Šviesą, pradžioje žemės ūkio klausimais, 1907—1908 pavestą vien kovai už lietuvių teises Vilniaus vyskupijos bažnyčiose ir virtusią organu „Sąjungos pagrąžinimui teisių lietuviškajai kalbai Rymo Katalikų bažnyčiose Lietu-

voje", įst. 1907 VII 7 (įst. patvirtinti VIII 16) ir kurios vienu pirmųjų iniciatorių buvo J. A. 1906 išleidęs Elementorių su vietomis ,kurias dvasinė cenzūra buvo uždraudusi, buvo vysk. Roppo pašalintas iš šv. Jono bžn. kamendorių. Dar 1905 išsirūpinęs vieno lietuviškai nemokančio Romos kunigo aprobatą savo Trumpam Rymo–Katalikų Katekizmui, kuriame buvo parašęs, kad tik tokio vyskupo tereikia klausyti, kuris bus pačių lietuvių išrinktas ir popiežiaus patvirtintas, ir jį 1906 kovai su vyskupu Roppu išspausdino. Apie tai Romą painformavus, šis katekizmas 1907 IV 12 dekretu buvo įrašytas į Index Librorum Prohibitorum — vienintelė liet. knyga į tą indeksą patekusi. 1908 pradėjo atsišaukimais ir straipsniais agituoti už pirkimą Verkių dvaro prie Vilniaus lietuvių reikalams, tik iš to sumanymo nieko neišėjo. 1907 išl. Lenkiškai-lietuviškai-rusišką žodyną.

2) J u o z a s (g. 1877 III 17 Panausupyje Padovinio vl.) vienas energingiausių organizatorių spaudos draudimo laiku slaptų kaimo jaunimo organizacijų 1898 „Šienpioviai" ir 1901 „Artojų Draugijos" (ten turėjo slapyv. Barzda), kurios platino lietuvių spaudą ir organizavo slaptus vaidinimus. 1905 Didžiojo Vilniaus Seimo atstovas, paskiau už to Seimo nutarimų vykdymą buvo 3 metams ištremtas į Oloneco guberniją. 1907 VIII atvyko Skotijon, o 1908 VII 12 į JAV. Apsigyveno Brooklyne, N. Y. Čia įsitraukė į lietuvių darbą, dėl savo šakotos veiklos įgijęs „Dėdės Ambraziejaus" vardą. Vienas ALT Sandaros kūrėjų. 1909—1916 buvo Vien. Liet. adm'nistratorius, vienas iniciatorių 1914 seimo, 1920—1928 Lietuvos Atstatymo Bendrovės direktorius, 1928—1940 Liet. Laivakorčių Agentų Sąjungos pirmininkas, 1914—1917 Lietuvos Neprigulmybės Fondo iždo globėjas, SLA, Tėv. Myl. Draugijos veiklusis narys. 1899 Ūkininko bendr. (Gaigalas, Tekšys).

Juozas Ambraziejus

J. O. Širvydas 1941

3) V i n c a s (1880 IX 1 Žvirgždaičių k. Gižų vl. — 1949 Šumskuose) kunigas, rašytojas. Mokėsi 1893—1895 Suvalkų gimnazijoje, 1896—1897 Marijampolės gimn., 1897—1902 Seinų dvas. sem. 1903 X 25 išv. kun. 1903—1921 vikaras Jedvabne, Grajeve, Skriaudžiuose, 1921—1949 Šumskų klebonas. Dar klieriku rinko lietuvių tautosaką ir paskiau ją spausdino 1913 Ateities priede. Slap. Aš, Šunskietis, Žv. ir kt. bendradarbiavo Garnyje, Šaltinyje ir kt., spausdino pamokslus (iš Spillmanno) Tiesos Kelyje ir kt., 1913 išsp. apysaką Gėlių pintinėlė, 1924 Į aukso šalį, su kun. A. Petrausku išv. Pelėdno Jėzaus Kryžius mūsų paguoda, 1926 Gegužės pamaldas, 1937 Magnificat ir kt.

Ambraziejūtė-Kundrotienė Marija (m. 1933 V 29 Dotnuvoje). Mokėsi Marijampolės „Žiburio" ir Voronežo gimn., I Pasauliniam karui pasibaigus, Friburgo, Paryžiaus ir Miuncheno univ. Kaune kurį laiką redagavo dienraštį Laisvąją Lietuvą ir ekonominį žurnalą Lietuvos Ūkį.

Ambraziejūtė - Steponaitienė Agnietė (1891 II 19 Žvirgždaičių k. Gižų vl. Vilkaviškio aps. — 1944). 1916 baigė Maskvoje med. institutą. 1919—1921 Šakių mst. ir apskrities ligoninės gydytoja. Nuo 1924 Liet. univ. vid. ligų. katedros jaun. asistentė, nuo 1926 vyr. asistentė. 1912—1913 Aušrinės red. narys. Slap. Praurimė, Žvirgždė, vėliau As-nė. Vilties, Aušrinės bendr., nuo 1921 nuolatinė Medicinos bendr. Atskirai išsp. 1919 keletą populiarių knygučių apie mediciną. 1927 Velykų bobutę, 1939 Moterys krašto sargyboje. Nuo 1938 atsidėjo beletristikai ir Žvirgždės slapyvardžiu išsp. Tris ūkininkus. Kiti jos beletristikos veikalai liko neišspausdinti.

Ambrazijietės 1408 Paryžiuje įst. kat. moterų vienuolija.

Ambros 1) A u g u s t a s V i l h e l m a s (1816—1876) muzikos istorikas, Prahos ir Vienos univ. ir konservatorijų prof. 1856 išsp. Die Grenzen d. Poesie u. Musik, 1862—1866 Geschichte d. Musik. Parašė operą Bretislav ir Jitka ir kitas kompozicijas.

2) M y k o l a s (g. 1891) Vilniaus bibliografas ir istorikas, 1927—1935 žurnale Ateneum Wilenskie sistemingai skelbęs Didž. Lietuvos Kun-tės istorijos bibliografiją.

Ambrosiana arkivyskupo Borromeo 1609 įst. Milane biblioteka, pirmoji žinoma viešoji biblioteka.

Ambrozaitis 1) A l e k s a s (g.1916 I 9 Zapyškyje) klarnetistas. 1939 baigė Kauno Konservatoriją. Grojo Kauno ir Vilniaus radiofonuose ir buvo Vilniaus simfoninio orkestro klarneto koncertmeisteris. Maskvoj Rusijos klarnetistų varžybose laimėjo antrą vietą. 1944 tremtyje Vokietijoje. Iš ten pakviestas Rio de Janeiro Brazilijos simfonijos orkestro dalyviu. 1950 išsikėlė į Sao Paulo, kur vadovauja lietuvių kolonijos chorui. 1953 Brazilijos klarnetistų varžybose laimėjo pirmą vietą.

2) J o n a s (1856 IV 22 Šiaulėnuose—1916 VI 16 Vilniuje) vadin. Šiaulių Dėdė.

Spaudos draudimo metu aktyvus lietuvių kovotojas ir lietuviškos spaudos platintojas. Tarnavo Šiauliuose telegrafistu, iš ten, kaip politiškai valdžiai nepatikimas, pašalintas, tarnavo Šiauliuos Zubovų ekspeditorium. 1901 už lietuvišką darbą ištremtas dviems metams į Viatkos gub., kur gyveno Kotelniče ir Nolinske. Lietuvon grįžęs, aktyviai dalyvavo Šiaulių lietuvių politiniame ir kultūriniame darbe. I Didž. karo metu Vilniuje dirbo Liet. Kom. nuk. dėl karo šelpti, Dėdės, Kapladančio, Pastumdėlio, Valkatos ir kt. slapyvardžiais bendr. Vilniaus Žiniose, Naujojoje Gadynėje, Lietuvos Ūkininke ir kt.

3) K a z i m i e r a s (1859 XII 25 Balandžių k. Eržvilko vl. — apie 1943) kunigas. 1882 mokėsi "švedu" Šiauliuose.

Kun. K. Ambrozaitis

Juos rusų valdžiai iš Šiaulių ištrėmus, Maskvoje išl. 4 kl. egzaminus. 1886 stojo į Vilniaus dvasinę seminariją, bet už liet. raštų platinimą inspektoriaus kun. Kliučinskio iš seminarijos pašalintas, keletą metų gyveno Rusijoje. 1895 išvyko į JAV. 1896 — 1898 mokėsi Shenandaoh ir Milwaucke dvas. seminarijose. 1898 įšv. kunigu. Kunigo pareigas ėjo Westville, Springvalley Ill., Kenoshoje, Sheboygan Wis., kur organizavo pirmąsias liet. parapijas. Nuo 1904 Chicagoje org. Aušros Vartų parapiją, taip pat Chicago Heights, Nekalto Prasidėjimo par. Chicagoje, 1914 paliko Chicagą. 1924 grįžo į Lietuvą. Amerikoje bendr. Katalike, Žvaigždėje, Lietuvoje ir kt. Nuo 1913 rengė naujas kantičkas, kurias nuo 1925 skelbė Gijsmių Lobyno vardu. 1926 išsp. Dajną laisvės varpui, 1927 Apskritų metų įvairenybes, 1929 Kalbos sanskritą. Savo knygas spausdino savo sugalvota ir savo vieno tevartota rašyba.

4) K a z i m i e r a s (g. 1892 II 14 Rotuliuose Jurbarko vl.). 1912 išl. pr. mokytojo egz., 1914 mokytojavo, 1916 Maskvoje išl.gimn. kurso egz., 1916 — 1918 studijavo Maskvos univ. ist. fil. fak. Nuo 1918 Vilniuje dirbo lietuvių kalbos žodyno komisijoje. 1920 St. Seimo narys, I–II Seimo prezidiumo sekretorius, III seimo vicepirmininkas. 1923—1925 Friburgo univ. filos. daktaras. Darbo federacijos pirmininkas. 1929 Varnių koncentracijos stovykloje. 1931 įst. Liet. Darbo Jaunimo Sąjungą. Publicistikoje bendrdarbiavo Ateity, Viltyje, Laisvėje (Kaune), Tėvynės Sarge (Vilniuje), Logose ir kt. Atskirai išsp Die Staatslehre W. Solowjews 1927 (disertacija), Dirbančiųjų nuodėmės 1925 ir kt. 1941 ištremtas į Sibirą.

5) K a z y s (g.1918 IV 23 Naukaimio k. Šimkaičių vl.) 1938 baigė Raseinių gimn., 1940—1944 išėjo VDU med. fakultetą. 1940 Pavasario Są-gos sporto vadas ir Centro valdybos narys. 1944 korp. Gaja pirmininkas. Aktyviai dalyvavo rezistencijoje. 1945 stud. ateitininkų sąjungos Vokietijoje pirmininkas. 1947 Tuebingeno univ. med. dr. 1950—1951 redagavo Ateitį Brooklyne, N. Y. 1953 specializavosi rentgenologijoje New Yorke.

Ambrozas Jurgis (g.1894 X 11 Gedeliškės k. Tauragės aps.). 1930 baigė VDU matem. gamtos fak. Nuo 1930 IV 15 VDU anatomijos kat. vyr. laborantas, 1930 XII 1 fiziologijos kat. jaun. asistentas.

Ambrozevičius (Ambroze) 1) V i n c a s (g. 1864 XI 9 Daukšiuose Padovinio vl.). Mokėsi Daukšių pr. mok. ir Marijampolės gimn. 1886 emigravo Londonan, iš čia 1887 VI į JAV. Kurį laiką dirbo Pittsburge ir Baltimorėje. 1888—1890 Newarke ir Elizabethe, N. J., lankė vakarinius kursus, 1903—1933 Newarko miesto teismų oficialus vertėjas, 1905 viešasis notaras, paskiau ir laivakorčių agentas. Nuo pat atvykimo į JAV aktyvus vietos lietuvių kultūrinio ir politinio gyvenimo dalyvis. 1892 įkūrė Elizabethe Jogailos demokratinį politinį klubą, 1893 vienas organizatorių šv. Petro ir Povilo liet. parapijos. 1894 Philadelphijoje apsigyvenęs, iš čia bendradarbiavo Vien. Liet., Garse Amerikos Lietuvių, Lietuvoje. 1895 organizavo Philadelphijos Lietuvių Piliečių Klubą, 1896 Gedimino Politinį Klubą ir SLA 10 kuopą, 1897 Tėv. Myl. Dr. kuopą. 1891 org. Elizabethe Šv. Kazimiero pašalpos dr. ir ją pavertė SLA 2 kuopa. Nuo 1899 gyvena Newarke, N. J. Nuo 1896 visų SLA seimų dalyvis, 1903 SLA vicepirmininkas, 1905 iždo globėjas, spaudos ir daugelio kitų komisijų narys. Nuo 1908 jo iniciatyva sukurtos SLA imigrantų komisijos narys. 1936 SLA narys veteranas. 1906 Amerikos Lietuvių Seimo narys, ALT Sandaros narys kūrėjas ir 1918 C. V. pirmininkas. 1918—1918 **Tautinės Tarybos iždininkas.** Aktyvus organizatorius JAV viešųjų pasirodymų ir kovos už Lietuvos atstatymą.

Vincas Ambrozevičius 1942; Vincas Ambrozevičius

2) K a z y s (g. 1908 Petrašiūnuose) dramatinis tenoras. 1926 atvyko į Braziliją. Dainavimo mokėsi B. Marcelo konservatorijoje. 1952 Lietuvių Menininkų Klubo pirmininkas.

Ambulansas (pr.) lauko ligoninė kariuomenėje.

Ambulatorija (lot. ambulare–vaikščioti) galintiems ateiti ligoniams medicinos pagalbos teikiamoji įstaiga. A. steigiamos prie ligoninių, fabrikų, geležinkeliuose, pramonės įstaigose ir kt. A. esti bendrų ir suskirstytų specialybėmis. Specialinės A. vad. poliklinikomis, pvz. akių, ausų, dantų ir kt. Ambulatorinės pagalbos forma yra išplitusi susirgusiems, kurie nereikalingi stacionarinio ligoninės gydymo.

Amdo Tibeto plokštakalnės š. r. kampo kraštas, a. 500.000 gyv., kurių dalis verčiasi upių slėniuose žemės ūkiu, kita dalis klajokliai aukštumose. Daugybė budistų vienuolynų ir šventovių sudaro visuomeninius A. gyvenimo centrus. Budizmo istorijoje A. suvaidino žymų vaidmenį, davusį eilę budizmo reformatorių.

Amdrup Jurgis Karolis (1866 — 1947) danas, šiaurės tyrinėtojas, 1898 ir 1900 vadovavęs ekspedicijoms į Grenlandą. Išsp. Meddelelser om Groenland 1902–1911.

Ameba Protozoa tipo Rhizopoda klasės gentis. Mažučiai vienaląsteliniai gyviai. Juda ir pasiima maistą pseudopodijomis–skiautės ar piršto pavidalo iškyšuliais. Gyvena vandenyje, drėgnoje žemėje, kai kurios rūšys parazitais gyvena žmogaus ar gyvulių viduriuose.

Amebacidai chemikalai vartojami amebų sukeltoms ligoms gydyti, pvz. carbarson, iodochlorochinolinas, emetinas ir kt. Iš antibiotikų vartojamas subtilinas.

Ameboidinis judėjimas vad. toks, kaip amebų, t. y. išleidžiant pseudopodijas. Taip juda kai kurios žmogaus ir aukštesniųjų gyvulių ląstelės, pvz. baltieji kraujo rutulėliai.

Ameghino Florentinas (1854 — 1911) Argentinos zoologas, antropologas, geologas ir paleontologas, nuo 1902 Buenos Aires nac. muzėjaus dir. Mėgino sieti Pietų Amerikos beždžiones su žmogaus kilimu, tačiau jo aprašytos formos pasirodė buvusios kastinės beždžionės, ir jo spėjimas apie žmogaus kilimą Amerikoje neteko pagrindo. Išsp. Paleontologia Argentina 1904, Les formations sedimentaires de Patagonie 1906 ir kt.

Amelianklis (Amelanchier) erškėtinių (Rosaceae) šeimos krūmai ir medžiai. Vidužemio jūros sričių, Amerikos bei Azijos augalas. A. p a p r a s t a s i s (Amelanchier vulgaris Moench.) dekoratyvinis krūmas, tinkąs Lietuvos sodams. Ligi 3 m aukščio, žydi baltai. Vaisius žirnio didumo melsvai juoda uoga. Naudingas bitėms ir paukščiams.

Amenemhet III 2221 — 2179 pr. Kr. Egipto faraonas. Jo laikais buvo pastatytas labirintas ir iškastas Moerės ežeras.

Amenhotep (gr. Amenofis) 18-sios dinastijos 4 Egipto faronai. A. III 1411–1375 pr. Kr. paskutinis didžiųjų Egipto valdovų.Jo laikais išplito Egipto prekyba, statyba ir plastika. Jo valdžią buvo pripažinę ir visi M. Azijos kraštai.

A. IV 1375 — 1358 pr. Kr. Egipto faraonas, egiptiečių tikybos reformatorius, pirmasis monoteizmo skelbėjas. Parašė himną Atonui. Išgarsėjo jo rūmų Tel Amarnoje paveikslai. Ten pat rastas ir jo turtingas archyvas, kuriame buvo išsaugota jo korespondencija su kaimyninais valdovais ir vasalais.

Amerbach Jonas (1443 — 1514) XV—XVI a. spaustuvininkas, Venecijoje pramokęs spausdinimo meno, 1478 įtaisęs Bazelyje, Šveicarijoje, spaustuvę, išgarsėjusią pradžioje įvedimu gotikinių rašmenų, o vėliau vad. antiqua.

Amery Leopoldas Karolis Maurikis (g 1873) anglų politikas. 1899 — 1909 Times bendradarbis, 1911— 1945 konservatorių atstovas parlamente,1922 — 1924 pirmasis admiraliteto lordas, 1924 — 1929 kolonijų ministeris, 1940 — 1945 Indijos ir Burmos reikalų ministeris. Išsp. The Times History of the South African War 1902 — 1909, Days of the Fresh Air 1939, In the Rain and the Sun 1946, Thoughts on the Constitution 1947.

American Academy in Rome 1894 Romoje įst. meno ir klasikinių studijų mokykla su architektūros, tapybos, skulptūros, muzikos, žemėvaizdžių planavimo skyriais.

American Academy of Arts and Sciences 1780 J. Adamso įst. Bostone, Mass.

American Association for the Advancement of Science 1848 įst. mokslo organizacijų sąjunga, kuriai priklauso 174 mokslo draugijos. Turi 15 poskyrių. Leidžia savo organą Science, Scientific Monthly.

Americis (Americium) cheminis elementas N 95, ženklas Am, atominis svoris 241, valentingumas 3 (kartais 2 ir 4). Dirbtinis radioaktyvus elementas. Pirmą sykį jį pagamino 1944 Seaborg, Janes ir Morgan.

Amerika 1) lietuviškas žurnalas ėjęs Wilkes Barre Pa. 1921.

2) 1933 XII 1—1951 IV 15 ėjęs Brooklyne,N. Y. lietuviškas savaitraštis. Leido A. L. R. K. Kunigų Vienybė ir A. L. R. K. Federacija. Redagavo prel. J. Balkūnas, B. Laučka, A. Vaičiulaitis, toliau L. Žitkevičius, H. Lukoševičius, A. Šerkšnas A. Gražiūnas. 1951 IV susijungė su Darbininku, kai šis T. T. Pranciškonų iš Bostono Mass., buvo perkeltas į Brooklyną.

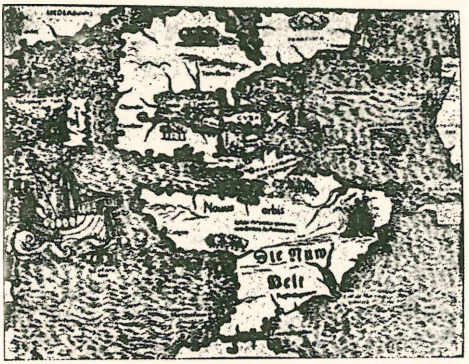

Pirmasis Amerikos žemėlapis

Amerika didumu antroji pasaulio dalis, pietų šiaurės linkme nusitęsusi per 15.000 km. Be arktiškų salų, užima 39 mil. km², su salomis 42,6 mil. Geografiškai dalinama į šiaurės A., Centralinę A. ir Pietų A.

Amerikanistika mokslas, tyrinėjąs Amerikos atradimo istoriją, priešistorinius vietos gyventojų laikus, kultūrą, kalbą ir kūno savybes.

Amerikanizacija tam tikra JAV imigrantų tendencija susilieti su vietos aplinkuma savo kalba, papročiais, net pavardėmis. Siekdamos didesnio visų gyventojų vieningumo, JAV valdžia ir visuomenė sistematiškai A. remia, per mokyklas, taip pat ir tam tikra propaganda. Siekiama ateivių asimiliacijos, kad padarytų juos patriotais piliečiais. 1915 įsikūrė nacionalinis A. komitetas New Yorke. A. darbą dirba ir moterų klubai, kurie turi visame krašte labdarybės, auklėjimo, sveikatos apsaugos organizacijas, ypač A. remia revoliucijos dukterų org-cija, kuri steigia piliečių centrus, piliečių teatrus ir kt. A. yra natūralus reiškinys tiems imigrantams, kurie yra išvykę Amerikon ten galutinai apsigyventi. Tačiau, kada A. yra siejama su nutautėjimu, ji neigiamai kultūriškai veikia emigrantus, nes jie nustoja savo šimtmečiais įsigytų kultūros savybių, o naująją kultūrą tik paviršutiniškai sugeba pasisavinti. Dėlto ir siekiant A. būtina stengtis visomis priemonėmis — per mokyklas, bažnyčias, spaudą — kovoti su nutautėjimu.

Hartmann The Movement to Americanize the Immigrant 1948.

Amerikanizmai Šiaurės Amerikos gyventojų anglų kalbos būdingos savybės, atsiradusios dėl dėl indėnų kalbų, gerai angliškai nepramokusių Europos emigrantų ir kitokio, negu Anglijoje, ekonominio gyvenimo įtempimo įtakos. Kiti A. prasiskverbė ir į Europos anglų kalbą.

H. Galinski Die Sprache d. Amerikaners 1951.

Amerikiečių brigada Lietuvoje 1920 IV 7 įsakymu kariuomenei buvo pavesta suformuoti gen. štabo viršininkui gen. Nastopkai. Į ją buvo skiriami visi stoję į tarnybą JAV karininkai. Bet brigada faktiškai negyvavo ir 1921 buvo išformuota.

Amerikos Balsas — Voice of America. JAV organizacija siekianti pasaulyje ir ypač bolševikinėje vergijoje esančiuose kraštuose radijo bangomis skleisti teisingas žinias apie Vakarų pasaulio įvykius ir kartu bolševikų pavergtas tautas informuoti apie tikrąjį jų pavergėjų veidą ir tuos jų darbus, kurie yra slepiami nuo pavergtos visuomenės. Ligi 1953 VIII 1 A. B. priklausė Valstybės Departamentui, vėliau atskira valstybinė įstaiga, priklausanti tiesiog JAV prezidento.

A. B. pranešinėja žinias pasauliui 46 kalbomis. Nuo 1951 II 16 pradėjo veikti ir lietuvių skyrius. 12 kartų per dieną A. B. lietuviškai praneša pasaulio ir lietuvių gyvenimo naujienas. 1952 JAV prezidentas Truman gavo iš Lietuvos dovaną — gintarinį laiveli — kaip padėką už transliacijas. Nuo 1951 A. B. lietuviškojo skyriaus viršininkas New Yorke K. Jurgėla, redaktorius P. Labanauskas. Europoje skyriaus viršininkas J. Laučka, redaktorius K. Grinius.

Amerikos Darbo Federacija (American Federation of Labor) JAV profesinių sąjungų federacija, kuri jungia apie 8 mil. darbininkų. Ji įk. 1881 ir jai 1886 — 1924 vadovavo Gompers, vėliau Green. Ji jungia daug stambių profesinių sąjungų, bet 1935 nuo jos atskilo John Lewis vadovaujamos org. dalis ir įkūrė CIO organizaciją. A. D. F. ekonominiame JAV gyvenime nustatant darbo užmokestį, darbo sąlygas, turi didelės reikšmės, bet politiniame gyvenime didesnės reikšmės neturi, nes nepalaiko nusistatymo, kad darbininkai turėtų savarankiškai dalyvauti politikoje. A. D. F. priklauso Tarptautinei laisvųjų profesinių darbininkų sąjungai.

G. T. Williamson-Harris Gewerkschaften in USA 1948.

Amerikos legionas (American Legion) abiejų pasaulinių karų veteranų organi-

Amerikos Balso lietuvių skyriaus vadovybė

zacija, įst. 1919 Paryžiuje. Narių turi a. 1.800.000, kurių a. 700.000 pirmojo pasaulinio karo veteranų. A. L. antikomunistinė organizacija. Korėjos karo dalyviai laikomi lygiateisiais legiono nariais.

Amerikos Lietuvaitė 1912 G. A. Barono vietoje Lietuvių Žinių leistas Mekees Rocks JAV laikraštis.

Amerikos lietuviai ž. Jungtinių Amerikos Valstybių lietuviai.

Amerikos Lietuvis 1) J. Griniaus ir J. Laukio 1897 Chicagoje leistas savaitinis laikraštis, kurio tepasirodė 3 N.

2) 1907 ligi 1907 X 14 M. Paltanavičiaus Worcester, Mass. leistas ir redaguotas dvisavaitinis žurnalas, kurio pasirodė 4 N. 1912 VIII 19 Paltanavičius ji ten pat, Worcesteryje, atnaujino savaitiniu laikraščiu. 1916 — 1951 leido A. Kyba (1920—1921 redagavo J. Baniulis, paskiau V. J. Jokubynas ir kt.). A. Kybai 1951 mirus, leidžia ir redaguoja J. Leonaitė.

Amerikos lietuvių akcinė bendrovė įst. 1920 Kaune. Pradžioje pardavinėjo automobilius, traktorius bei žemės ūkio mašinas ir jas remontavo. 1922 prie Rekyvos ež. (netoli Šiaulių) pastatė elektros stotį. 1927 persiorganizavo, pradėjo gaminti dviračius, Kaune pastatė modernų garažą, automobilių remonto dirbtuves, kur gamino miesto ir užmiesčio susisiekimui autobusus. 1940 bolševikams Lietuvą okupavus, jie visą bendrovės turtą nusavino.

Amerikos Lietuvių Balsas (American Lithuanian Voice), vėliau pavadintas Baltic Melodies. 1945 IX 8 Detroite Mich. įst. radijo klubas. 1946 prie jo suorganizuotas mišrus choras, vedamas J. Valuko, paskiau R. Valadkos, B. Budriūno ir kt.

Amerikos Lietuvių Ekonominis Centras kurį sudaro Chicagos, New Yorko ir kitų JAV miestų Vaizbos Butai. Esant Lietuvai nepriklausomai, ALEC turėjo ryšių su Lietuvoje įkurtu Amerbiuru ir stengėsi plėsti JAV ir Lietuvos ekonominius ryšius. 1930, 1933, 1939 1950 buvo sušaukęs ekonomines konferencijas.

Amerikos Lietuvių Informacijos Centras (Lithuanian Information Center), sutr. LAIC. Amerikos Lietuvių Tarybos įkurtas pasaulio ir ypač JAV visuomenei informuoti apie Lietuvą. Leidžia anglų kalba žurnalą Lithuanian Bulletin.

Amerikos Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjunga įst. New Yorke 1950 II 24 – 25. Turi skyrius Chicagoje, Bostone, Detroite, New Yorke, Philadelphijoje. New Yorke leidžia savo metraštį, o kartu su Pasaulio Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjunga nuo 1951 IV leidžia žurnalą Technikos Žodis.

Amerikos Lietuvių Kultūros Archyvas, sutr. ALKA, įst. ir globojamas Brocktone, Mass. kun. prelato P. Juro. Surinko vieninteli tokios apimties JAV lietuviškų ir svetimomis kalbomis apie Lietuvą visų krypčių knygų, žurnalų ir laikraščių rinkinį, taip pat lietuvių liaudies meno ir etnografijos kolekcijas.

Amerikos Lietuvių Misija tautinės srovės visuomeninė ir politinė JAV lietuvių organizacija, įst. 1944. ALM tikslas — rūpinimasis Lietuvos laisve ir nepriklausomybe. Savo tikslo siekdama, ALM užmezgė ryšius su JAV Kongreso nariais, lankėsi Valst. Departamente, 1945 III 21 jos vadovybę priėmė JAV viceprezidentas H. S. Truman. 1945 III 23 ALM Washingtone surengė JAV Kongreso narių ir valstybės vyrų priėmimą. To priėmimo metu ir vėliau Kongrese pasakytos kalbos Lietuvos reikalu yra įtrauktos į JAV Kongreso leidinius (rekordus). ALM rūpesčiu nekartą JAV spaudoje buvo atspausdinta straipsnių apie Lietuvą. 1945 V San Francisco, Cal., kai buvo steigiama J. T. Organizacija, ALM surengė spaudos konferencijas, Lietuvos reikalais informavo JAV ir kt. valstybių delegacijas, katedroje už Lietuvą surengė pamaldas, kurias atlaikė pats San Francisco arkivyskupas Mitty. ALM vadovybę sudarė Ant. A. Olis — pirmininkas, nariai Al. G. Kumskis ir P. J. Žiuris. 1949 ALM įsijungė į Amerikos Lietuvių Tautinę Sąjungą.

Amerikos Lietuvių Romos Katalikių Moterų Sąjunga, kultūros ir savišalpos organizacija, turinti įvairiose JAV vietose 70 kuopų. Mintį ją suorganizuoti pirmos iškėlė 1913 A. Jakaitytė, U. Jokubauskaitė-Daukantienė ir A. Sutkaičiūtė. Parėmus kun. F. Kemėšiui, draugija buvo įkurta 1914 XII 13 Chicagos draugijos steigiamame seime. Nuo 1916 X leidžia organą Moterų Dirvą (vien lietuvių kalba), kurios pirma redaktorė buvo U. Jokubauskaitė-Daukantienė, paskiau kurį laiką redagavo kun. P. Juškaitis, 1918 XI — 1923 A. Nausėdienė, nuo 1923 (ir 1953) S. Sakalienė.

S. Sakalienė A. L. R. K. Moterų Sąjunga 25 metų veikimo šviesoje 1939.

Amerikos Lietuvių Romos Katalikų Federacija. Įst. 1906 IV 17 per Amerikos lietuvių katalikų kongresą Wilkes Barre, Pa. ALRKF yra tautiniai kultūrinė organizacija, vienijanti lietuvius katalikus, jų draugijas ir organizacijas, koordinuojanti jų veiklą, palaikanti ryšius su NCWC (Amerikos katalikų veikimo centru) ir kitomis Amerikos katalikų organizacijomis. Be eilės veikiančių parapijų ribose vietinių šalpos ir kultūrinių organizacijų, jai priklauso ir šios centrinės: LRK Susivienijimas Amerikoje, ALRK Moterų Sąjunga, Lietuvos Vyčiai, Lietuvių R. K. Darbinin-

kų Sąjunga, Vargoninkų Sąjunga, Lietuvių Katalikų Labdarių Sąjunga Chicagoje, Ateitininkų Federacija. Nuo 1940 prie ALRKF veikia Lietuvių Kultūros Institutas. 1940 ALRKF iniciatyva buvo suorganizuota Amerikos Lietuvių Taryba. 1943 padėjo organizuoti ir BALF-ą, kuriame turi savo atstovus.

Jau pirmame 1906 kongrese ALRKF iškėlė lietuviškų parapinių mokyklų steigimo reikalą. 1913 įst. Lietuvos reikalais rūpintis Tautos Iždą ir lietuvių vyrų kolegijai Amerikoje steigti Lietuvių Kolegijos Fondą. 1914 ALRKF sušaukė Amerikos Lietuvių Seimą Chicagoje, kuriame buvo įst. Tautos Fondas ir Amerikos Lietuvių Taryba. 1916 Washingtone buvo įst. Lietuvių Informacijos Biurą. 1918 ALRKF kongrese nutarta nukentėjusiai dėl karo Lietuvai šelpti skelbti vajų. ALRKF Tautos Fondas 1914—1920 įvairiems lietuvių tautos reikalams surinko a. 1 mil. dol.

I Pasaulinio karo metu siuntė kelias delegacijas į Lietuvą ir Vak. Europą esamai Lietuvoje padėčiai ištirti. Paryžiaus taikos konferencijos metu lietuvių delegacijai išlaikyti ir jos akcijai palaikyti Tautos Fondas paskyrė apie 100.000 dol. Šiaip ir vėliau kiekvienu skaudžiuoju Lietuvos momentu ALRKF šelpė ją stambiomis piniginėmis sumomis. ALRKF aktyviai dalyvavo renkant JAV milijoną parašų po peticija, reikalaujančia atstatyti Lietuvos nepriklausomybę. ALRKF žymiomis sumomis šelpė lietuvius studentus, Lietuvos katalikų universiteto steigimo reikalą, ateitininkus, Katalikių Moterų Draugiją Lietuvoje ir kt. Taip pat rėmė ir Vilniui Vaduoti Sąjungą, o Vilnių Lietuvai grąžinus, 1939 materiališkai šelpė Vilniaus krašto žmones.

ALRKF pirmininkais buvo: kun. A. Kaupas, kun. I. Kuras, kun. A. Milukas, K. Krušinskas, kun. F. Kemėšis, vysk. P. Būčys, kun. J. Jakaitis, kun. I. Albavičius, B. Mastauskas, kun. J. Švagždys, prel. K. Urbonavičius, kun. K. Vasys, kun. J. Misius, dr. A. Rakauskas, prel. P. Juras, prel. J. Balkūnas, J. B. Laučka, kun. M. Kazėnas, A. Kneižys, S. Pieža, L. Šimutis ir kt.

Amerikos Lietuvių Spaudos ir Radijo Draugija Viltis įst. Cleveland, Ohio 1951, kurios tikslas leisti tautinės krypties laikraščius ir knygas, remti liet. radijo valandas. Pirmasis Vilties Draugijos pirmininkas J. Bačiūnas.

Amerikos Lietuvių Taryba (angliškai Lithuanian American Council), sutr. ALT. Bendra JAV lietuvių kovai už Lietuvos laisvę organizacija su centru Chicagoje. Jos tikslas: jungti visas Amerikos lietuvių demokratines jėgas kovai už pagrindines žmogaus asmens teise ir pasaulio pastangas siekiant pastovios taikos, pagristos teisingumo, demokratijos ir laisvės pagrindais; dirbti, kad būtų įgyvendyti Atlanto Chartos dėsniai ir ypač paisyti, kad jie būtų pritaikyti Lietuvai, atstatant jos nepriklausomybę istorinėse etnografinėse sienose su reikalingomis pataisomis; teikti moralinę ir medžiaginę pagalbą Lietuvos žmonėms jų kovoje dėl laisvės ir šelpti pabėgusius nuo priespaudos ir ištremtus jos piliečius; skleisti visuomenėje teisingą informaciją apie Lietuvą ir ginti pastarąją nuo priešų prasimanymų bei šmeižtų. O r g a n i z a c i j a. ALT sudaryta JAV lietuvių ideologinių grupių susitarimo ir lygaus atstovavimo pagrindu. Joje yra 34 atstovai: Amerikos Lietuvių Romos Katalikų Federacijos, Tautinės Sandaros, Socialdemokratų Sąjungos ir Tautinės Sąjungos po 7 atstovus, Susivienijimo Lietuvių Amerikoje (SLA) ir Lietuvių Romos Katalikų Amerikoje Susivienijimo (LRKSA) po 3 atstovus. ALT valdyba sudaryta iš 14 asmenų: 4 Vykdomojo Komiteto, 6 vicepirmininkų ir 4 iždo globėjų. Valdyba sudaroma vieneriems metams ALT vis. suvažiavime, atskiroms ideologinėms grupėms bei aniems susivienijimams skiriant į ją savo atstovus. JAV veikia ALT skyriai. Juos sudaro lietuvių draugijos, kuopos, klubai ir t. t. ALT skyrių ir bendradarbiaujančių su ALT draugijų komitetų 1949 buvo 87. I s t o r i j a. 1940 VI 15 bolševikams okupavus Lietuvą, JAV lietuviai ėmė organizuotis Lietuvos reikalams ginti. Tą organizavimąsi skatino ir JAV nepripažinimas šios Lietuvos okupacijos. Įvairios JAV srovės ėmė Lietuvos gelbėjimo reikalą svarstyti, čia kurdamos atskiras organizacijas, čia keldamos reikalą sudaryti vieną bendrą visų už laisvą nepriklausomą Lietuvą kovojančių liet. organizacijų centrą. 1940 VIII 9 Liet. Romos Katalikų Federacijos suvažiavime Pittsburghe buvo priėita išvada, jog JAV lietuviai sėkmingesniam Lietuvos vadavimo darbui turėtų įkurti bendrą tarpsrovinę visų JAV lietuvių tarybą. VIII 10 Pittsburghe buvo sudaryta bendra katalikų ir tautinės srovės atstovų Lietuvai Gelbėti Taryba. 1940 IX socialistinis Vilniaus Kraštu Šelpti Komitetas persiorganizavo į Demokratijos ir Lietuvos Nepriklausosomybės Sąjungą, kurios tikslas kovoti už demokratiją ir remti pastangas atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Netrukus JAV lietuviai sudaro tarpsrovinę delegaciją pas prezidentą Roosveltą, kuris 1940 X 15 jai pareiškė, jog Lietuvos nepriklausomybė nesanti panaikinta, bet tik laikinai nuslopinta, kad JAV dėsiančios visas pastangas atsteigti Lietuvos ir kitų pavergtų šalių nepriklausomybę ir kad

Amerikos Lietuvių Tarybos Vykdomasis Komitetas
Iš kairės į dešinę: iždininkas Mykolas Vaidyla, sekretorius Dr. Pijus Grigaitis, pirmininkas Leonardas Šimutis ir vicepirmininkas adv. Antanas A. Olis

Lietuva vėl būsianti laisva. Po audiencijos delegacijos nariai tą pačią dieną Lietuvos Pasiuntinybės namuose sudarė tarpsrovinį komitetą Lietuvai gelbėti. Pradžioje jis pavadintas Lietuvai Gelbėti Taryba, 1941 vardas pakeistas į ALT. 1941 dėl skirtingos pažiūros į politinę atstatysimos Lietuvos santvarką iš ALT išstojo Tautinė Sąjunga ir 1941 VI 7 įkūrė atskirą Lietuvai vaduoti Sąjungą. 1948 XI ši srovė vėl įsijungė į bendrąjį ALT. Karo metu ALT rūpinosi, kad JAV vyriausybė nepasiduotų sovietų spaudimui įjungti Pabaltijo valstybes į sovietų Rusiją, o po karo — kad JAV taikos konferencijoje ir Jungtinėse Tautose atremtų sovietų Sąjungos pastangas išgauti Pabaltijo kraštų įjungimo tarptautinį pripažinimą. Pabėgusiems nuo Lietuvos okupantų lietuviams šelpti ALT iniciatyva buvo įkurtas BALF. ALT pastangomis buvo sušaukti iki 1952 galo 3 JAV lietuvių suvažiavimai (1943 IX 2—3 Pittsburghe, 1945 XI — XII 1 Chicagoje, 1949 XI 4—6 New Yorke) JAV lietuvių pastangoms bendrinti ir stiprinti Lietuvos laisvinimo kovoje. ALT įk. ir išlaiko New Yorke Informacijos Centrą (LAIC). Bendradarbiauja su VLIKu ir ji remia. ALT lėšos gaunamos iš skyrių nario mokesčių, aukų, daugiausia Vasario 16 minėjimo proga surenkamų JAV lietuvių kolonijose.

1953 ALT rūpesčiu JAV Kongrese atstovas Kersten pravedė nutarimą, kuriuo remiantis sudaryta JAV Kongreso Komisija Pabaltijo valstybių pagrobimui, sutarčių tarp Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Sov. Rusijos sulaužymui, pabaltiečių trėmimams, Maskvos žiaurumams ir Pabaltijo valstybių į Sovietų Sąjungą neteisėtam įjungimui ištirti.

Amerikos Lietuvių Tautinė Sąjunga įst. 1949 V 22 tautinės srovės reorganizacinio seimo metu. ALTS apjungė Amerikos Lietuvių Tautininkų Centrą, Lietuvai Vaduoti Sąjungą ir Amerikos Lietuvių Misiją. Lietuvai Vaduoti Sąjunga ir Amerikos Lietuvių Misija buvo įk. 1941—1943; Amerikos Lietuvių Tautininkų Centras atsirado 1927—1928, kai įvyko skilimas ALT Sandaroje, tad eilė tautinės srovės veikėjų jau XIX a. pabaigoje aktyviai dalyvavo ALT Sandaros veikloje. Persiorganizavusios ALTS pirmasis pirmininkas buvo Antanas A. Olis, antrasis Dr. M. J. Colney, o 1953 A. L. Lapinskas. ALTS globoj veikia Informacijos Komisija, kurios pirmininkas yra V. Rastenis.

Amerikos Lietuvių Vargonininkų Sąjunga įk. Chicagoje 1911, vėliau pakeitė vardą į Amerikos Lietuvių Romos Katalikų vargonininkų Sąjungą. Nuo 1934 leidžia Muzikos Žinias, o jų priedu išleido apie 100 giesmių ir dainų ir atskirą Giesmyną. Pirmieji ALVS organizatoriai vargonininkai J. Stulgaitis, K. Strumskis, J. Steponavičius, J. Hodelis, P. Grajauskas, J. Čižauskas, A. Gudaitis ir kt.

Amerikos Maisto Komisija Lietuvon atvyko 1919 III 15. Ją sudarė maj. Soss, kap. E. J.Jenkins, kap. Hollister ir laikraščių korespondentas E. Tobendkin. 1919 III 18, gindamas ją nuo vokiečių, prie Metropolio Kaune buvo nužudytas Pranas Eimutis.

Komisija daug padėjo kariuomenei ir gyventojams maistu.

Amerikos Ūkininkas 1917 — 1921 Hurt, Mich. M. Valinčiaus leistas mėnesinis laikraštis.

Amerikos Žinios. A. Šimkus, 1909 leidęs Chicagoje satyrinį Erelį, jo vietoje 1910 — 1911 leido A. Ž., kurias redagavo Gasparas Baltakis.

Amerindai priimtas 1898 etnologų kongrese Washingtone terminas Š. ir P. Amerikos indėnams vadinti.

Amersfoort Olandijos mst.; 60.000 gyv. (1952). Tarptautinė filosofijos mokykla.

Ametistas mineralas, violetinė kvarco atmaina. Kristalai heksagonalinės sistemos, vartojami papuošalams. Randamas Urale, Brazilijoje, Ceilone.

Amfibijos (Amphibia) stuburinių gyvių klasė, dažniausiai dviem porom vaikščiojamų galūnių. Jaunos stadijos, buožgalviai, gyvena vandenyje ir kvėpuoja žiaunomis. A. rūšys dalomos būriais: 1) Gymnophonia—bekojės A., 2) Urodela—uodeguotos A., 3) Anura — beuodegės A. Lietuvoje jų yra 11 rūšių: uodeguotos — mažasis tritonas, didysis tritonas; beuodegės — kukutė, blodustinė rupūžė, pilkoji rupūžė, nendrinė rupūžė, žalioji rupūžė, smiliniuotoji varlė, smalasnukė varlė, mažoji valgomoji varlė, didžioji valgomoji varlė.

Amfibolija (gr.) stilistinė sąmoninga arba nesąmoninga dviprasmybė. Nesąmoninga A. — stiliui kenkiąs neaiškumas; sąmoninga A. — stilistinė priemonė reikšmei praturtinti. Dažnai vartojama ironijai ir humorui.

Amfibolitas petrografijoje kristalinė uoliena, kurios pagrindinės dalys susideda iš žalio amfibolo kartu su lauko špatais, granatais ir kt.

Amfibrachis eiliavimo metrikoje pėda iš trijų skiemenų — trumpo, ilgo ir trumpo.

Amfilada eilė salių arba kolonų, einančių viena eile, viena po kitos.

Amfiteatras (gr. apvalus teatras). Senovės Romoje pradžioj specialus gladiatorių kovoms trobesys, panašus į mūsų laikų cirką. Vidury trobesio buvo įrengiama apvali arba pailga arena, aplinkui sėdynės publikai, įrengtos kaip laiptai, sujungiamos laiptų ir koridorių sistema su lauku. Pradžioje romėnų A. buvo mediniai paskiau mūriniai. Plinijaus laikais Romoje buvo 9 A. Kiekvienas romėnų miestas turėjo savo A. Garsiausias buvo Vespasiano Romoje pastatytas A., kurio griuvėsiai ligi šiol išliko.

Amfiteatrov Aleksandras (1862 — 1938) rusų rašytojas feljetonistas. Pagarsėjo feljetoniška apysaka Gospoda Obmanovy, kurioje neigiamai pavaizdavo rusu caro šeimos gyvenimą. Už tai ištremtas į Sibirą. 1905 emigravo į Paryžių. Rašė ir istorinių dalykų (Zver i bezdny — iš Nerono laikų, Arka Tita ir kt.).

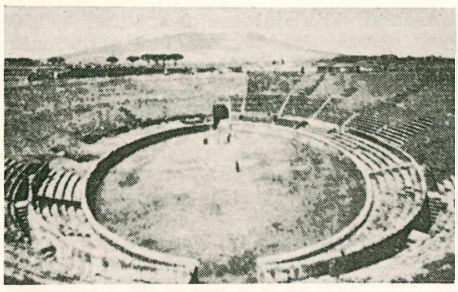

Amfiteatras Pompejoje

Amfora graikų ir romėnų vartotas skysčiams laikyti pailgas indas dviem ąsom prie kakliuko.

Amga r. Sibiro upė, kair. Aldano (Lenos) intakas, 1143 km ilgio.

Amgunė r. Azijos upė, kair. Amuro intakas, 791 km ilgio.

Amhara centr. Etiopijos sritis prie ežero Tano. Senovėje buvusi savarankiška valstybė su sostine Gondoru.

Amiantas ž. Asbestas.

Amicis ž. D'Amicis.

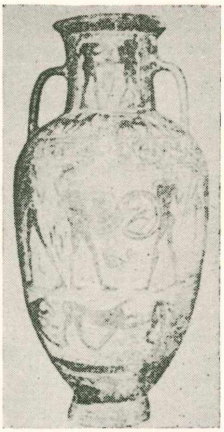

Amfora

Amicus Plato, sed magis amica veritas — nors Platonas ir draugas, bet didesnis draugas tiesa. Senovės posakis, vartojamas pareiškiamos nuomonės objektyvumui pabrėžti.

Amida (ar Amedi) dabartinis Diarbekr, senovės Bitzamani, r. Azijoje, krašto sostinė.

Amiel Henrikas Fridrichas (1821—1881) šveicarų poetas. Genevos univ. literatūros ir filosofijos prof. Vak. šveicarų tautinės giesmės Rouler tambuors 1857 autorius. Atsiminimai Fragments d'un journal intime išsp. 1883—1884.

Amiens (lot. Ambianum) š. Prancūzijos mst.; 94.000 gyv. (1950). Didžiausioji Prancūzijos katedra (143 m ilgumo), pastatyta po gaisro 1218. Užbaigta statyti XVI a. Vienas žymiausiųjų prancūzų gotikos kūrinių, turėjęs įtakos prancūzų ir iš dalies ir vokiečių vėlesnei katedrų statybai.

A m i e n s o t a i k a 1802 III 27 sudaryta tarp Prancūzijos, Ispanijos, Anglijos ir Batavijos respublikos, kuria Prancūzija atsižadėjo Italijos ir Egipto ir turėjo gauti Maltos salą. Anglija grąžino kitų trijų valstybių nukariautąsias kolonijas, išskyrus Ceiloną ir Trinidadą. 1802 VI 13 prie tos taikos sutarties prisidėjo ir Turkija.

Amygdalaceae (amygdalus — migdolas) migdolų šeima, rožiažiedžių šeimos (Rosaceae) pošeimė.

Amigdalinas gliukozidas, randamas kai kurių vaisių sėklose, pvz. karčiuose migdoluose, vyšnių kauliukuose. Skildamas duoda nuodingą ciano vandenilį.

Amilaza (ir Amylaza) enzimas arba fermentas, kuris skaldo krakmolą ligi cukraus maltozos. Jos yra dygstančiuose javuose ir gyvulių ir žmogaus kasoje. Technikoje vartojama alkoholinės fermentaci-

Amiens katedra

jos pramonėje krakmolui apcukrinti ir apretūrai pašalinti iš audinių. Medicinoje vaistas, vartojamas krakmolinių medžiagų virškinimui paskatinti.

Amilo alkoholis $C_5H_{11}OH$, vienas iš fuzelių, alkoholinės fermentacijos metu išsiskiriąs iš baltymų, nemalonaus kvapo, nuodingas skilviui. A. A. eksteriai vartojami tirpintuvais arba sintetiniais vaisių kvapais: A. acetatas kriaušių kvapui imituoti, A.-izo-valeratas obuolių ir t. t.

Amilodekstrinas ž. Dekstrinas.

Amilo nitritas $C_5H_{11}O.NO$ — amylum nitrosum, praplečia indus ir mažina kraujo spaudimą, medicinoje vartojamas anginai pectoris ir astmai gydyti.

Amilopektinas turinti fosforo krakmolo svarbiausioji sudėtinė dalis.

Amiloza krakmolo sudėtinė dalis.

Amimija mimikos, t. y. veido raumenų veikimo stoka arba ryškus sumažėjimas. Pasitaiko psichinėse ligose. Taip pat vienas persirgto letargiško encefalito reiškinių.

Aminai organinės bazės (šarmai). A. kildinami iš amonijako tuo būdu, kad vienas ar keletas vandenilio atomų pavaduojami alkylų. Atsižiūrint pavaduotų vandenilio atomų skaičiaus, A. skirstomi pirminiais, pvz. metilo A. — CH_3NH_2, etilo A. $C_2H_5NH_2$, fenilo A. arba anilinas $C_6H_5NH_2$; antriniais pvz. dvimetilis A. arba dimetilaminas $(CH_3)_2NH$, metiloetiloaminas $CH_3NHC_2H_5$; tretiniais pvz. trimetilaminas $(CH_3)_3N$. Pastariesiems, prisijungus alkylohalogenido molekulą, gaunami alkylamonijo junginiai: $(CH_3)_3\ N+CH_3J + (CH_3)_4NJ$. Pakeičiant halogenų hidroksilo grupę, gaunama ketvirtinė A. bazė—gana stiprius šarmus. Nedidelio molekulinio svorio A. turi kvapą, panašų į amoniaką. Su rūgštimis sudaro druskas.

Aminoplastai dirbtinės dervos (rezinos), gaunamos iš formaldehydo ir NH_2 (amino) grupės turinčių organinių junginių.

Amino rūgštys arba aminų rūgštys, tokios rūgštys, kurių molekuloje vieną ar daugiau vandenilių pavaduoja amino grupę ($-NH_2$). Iš A. rūgščių pasidaro baltymai (proteinai). Svarbiausios A. rūgštys: valinas, leucinas, treoninas, metioninas, argininas, lysinas, fenilalaninas, triptofanas.

Maisto technologijoje iš A. rūgščių gamina sriubų prieskonius. Tam reikalui grybai, mėsa, kraujas, kviečių gliutenis, sojos pupos, mielės ir pan. virinamos su druskos rūgštimi.

Aminobenzoinė rūgštis, arba Vitaminas H, daugeliui bakterijų svarbus maistas. Aminokoproninė rūgštis gaminama iš cikloheksanono oksimo. Vartojama dirbtinio pluošto perlono gamyboje. Aminosulfoninė rūgštis, sulfanilinė rūgštis, pagrindinė medžiaga sulfoamidams gaminti.

Amintas I (a. 540—498 pr. Kr.) Makedonijos valdovas, pasidavęs persams, bet išlaikęs krašto nepriklausomybę už pareigą mokėti persams duoklę ir duoti jiems kariuomenę. Jo įpėdinis Aleksandras (498 — 454 pr. Kr.) dalyvavo Kserkso žygiuose prieš graikus.

Amyostenija (gr.) raumenų silpnumas.

Amyothropija (gr.) raumenų nykimas.

Amira Karolis (1848–1930) vokiečių teisės filosofas ir teisės istorikas, nagrinėjęs teisės ir kultūros saryšį. Išsp.: Grundriss d. germ. Rechts ²1913, Die germ. Todesstrafen 1922.

Amman Transjordanijos sostinė; 180.000 gyv. (1951). Senovės ammonitų Rabbath-Amman, graikų Philadelphia.

Ammanati Baltramiejus (1511–1592) italų skulptorius ir architektas, Michelangelo sekėjas.

Ammer 1) kalnų sritis p. Bavarijoje. 2) p. Bavarijos ež., 46,5 km² ploto, ligi 82 m gilumo. 3) Bavarijos upė,Isaro (Dunojaus) kair. intakas, 170 km ilgio.

Ammianus Marcelinus (a. 330–400 Kr. g.) graikas, romėnų istorikas, lotyniškai parašęs Res gestae, kurių teliko 14—31 knygos. Išl. Clark 1910—1918.

Ammocetes branchialis ž. Graužavirba.
Ammodites tobianus ž. Sruinys.
Ammodytoidei ž. Smiltės.
Ammonios Sakkas (m. a. 241 Kr. g.) Aleksandrijos filosofijos atstovas, neoplatonizmo kūrėjas.
Ammonitai semitų giminė, antrame 1000 pr. Kr. gyvenusi r. Palestinos dalyje ir sudariusi valstybę su sostine Rabbath-Amman.
Ammonoidea ž. Amonitai.
Amne-Mačin vid. Azijos kalnynas į pietus nuo Kukunoro ež., Hoangho aukštupio srityje. 1949 matavimais, aukščiausioji A. M. viršūnė yra 9053 m aukščio. Tuo būdu ji būtų aukščiausioji žemės rutulio vieta.
Amnestija dalinis ar visuotinis bausmių ir baudų dovanojimas nusikaltėliams. Dažniausiai taikoma politiniams ar baustiems administracinėmis baudomis.
Amnezija (gr.) atminties sutrikimas, nusilpimas. Bendras atminties nusilpimas esti dėl senatvės, alkoholizmo, arteriosklerozės, progresyvaus paralyžiaus ir kt. Dalinė A. paliečia tiktai kurį nors laikotarpį ir vyksta dėl kiaušo smegenų sutrenkimo, apsinuodijimo alkoholiu, dėl tam tikrų išgyvenimų.
Amnionas—vandenė, vaisiaus vandeninė pūslė.
Amoeba coli Loescho 1875 aprašytas vienląstelinis organizmas sergančių kruvinąja viduriuose. Pasitaiko ir sveiko žmogaus žarnose.
Amoy arba Hia-mun, p. Kinijos uostas; 300.000 gyv. (1950). XVI a. užimtas portugalų, XVII patekęs olandams, 1841 užimtas anglų, 1938 okupuotas japonų.
Amok malajiečiams atsirandąs staigus pamišimas, sukeliąs norą žudyti.
Amon senovės egiptiečių Tebų mst. dievas, valstybės globėjas. Vėliau sulietas su saulės dievu Ra ir vad. Amon-Ra.
Amonalas sprogstamoji medžiaga, amonio nitrato, aliuminio miltelių ir anglies mišinys.
Amonijakas azoto (nitrogeno) ir vandenilio (hidrogeno) junginys formulos NH_3, aštraus kvapo dujos. 6—8 atmosferų slėgimu ir 10^0 C temperatūroje sutirpsta į skystį, kuris garuodamas suima daug šilumos. Todėl jis buvo vartojamas šaldytuvams ir ledo mašinoms gaminti. Labai gerai tirpsta vandenyje, duodamas iš dalies amonijo hidroksidą. A. NH_3 ir jo hidratas NH_4OH yra šarmai, kurie jungdamiesi su rūgštimis duoda amonijo druskas: $NH_3 + HCl = NH_4Cl$ (amonijo chloridas), $NH_4OH + HCl = NH_4Cl + H_2O$. Jas užpylus stipriais natrio, kalio, kalcio šarmais, išsiskiria laisvas NH_3. A. galima gaminti ir iš kalcio cianamido $CaCN_2$ ir iš aliuminio nitrido AlN, kaitinant su vandeniu. Heberio-Boscho metodu, A. galima pagaminti iš azoto ir vandenilio, temp. 500^0 C ir 200—400 atmosferų slėgimu, padedant katalizatoriams. A. sudega padedant platinai, kaipo katalizatoriui, ligi azoto deginio NO, iš kurio gaunama azoto rūgštis, vartojama trąšoms ir sprogstamosioms medžiagoms gaminti. Stiprus A. tirpalas vandenyje turi 25% NH_3. A. atsiranda ir baltymams pūnant.
Amonio superfosfatas azoto su fosforu mineralinės trąšos, gaunamos aukšto procento superfosfatą maišant su sieros rūgšties amoniju.
Amonis NH_4 yra radikalas, kuris įeina į amonijo hidroksidą NH_4ON ir į A. druskas, pvz. A. chloridą NH_4Cl, A. sulfatą $(NH_4)_2SO_4$, bet laisvas nepasitaiko. Vandenyje jis virsta teigiamai įelektrintu jonu NH_4. A. chloridas vartojamas litavimui, medicinoje gleivėms tirpinti, o arteriosklerozės atvejais sūdomai druskai pakeisti. A. sulfatas gaunamas iš gipso ir A. karbonato ar iš NH_3 ir sieros rūgšties, vartojamas azotinėmis trąšomis. A. nitratas NH_4NO_3 gaunamas iš amonijako ir azoto rūgščių ir vartojamas trąšoms ir sprogstamosioms medžiagoms gaminti. A. bikarbonatas NH_4HCO_3 gaunamas iš amonijako ir CO_2, vartojamas tešlai iškelti, nes kepant jis skyla į dujas, kurios padaro tešlą akytą.
Amonitai Ammonoidea, išmirusiųjų jūros gyvių minkštakūnių grupė, galvakojų klasė. Apie 5000 rūšių. Dažniausiai spiralėmis susivijęs A. kiautas primena susiraičiusią gyvatę arba susisukusius avino ragus. Viduje jis padalytas į daugelį skyrelių, kurių pirmame buvo gyvio kūnas. Pirmieji A. pasitaiko apatinio devono sluogsniuose. Plačiai paplitę triaso ir juros periode, kreidos periodo pabaigoje pranyksta. Iš suakmenėjimų A. yra tinkamiausi skirstyti žemės sluogsniams atskirais periodais.
Lietuvoje jų ypač gausu Ventos pakrantėse ties Papile, juros periodo sluogsniuose. Dažniausia ten randamos Cosmoceras

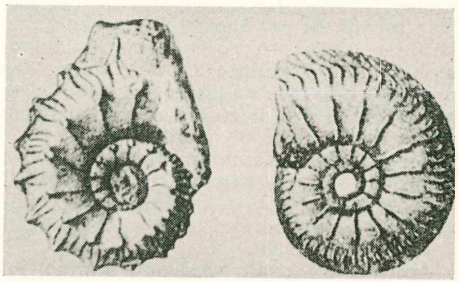

Papilės amonitai

(vidurinės juros) ir Cardioceras (virš. juros) šeimų.

K. Boden Die Fauna d. unteren Oxford von Popilany in Litauen 1911; *Č. Pakuckas* Papilės jūros stratigrafinė apžvalga 1933.

Amoralizmas pažiūra, neigianti moralinius vertinimus apskritai ir, kaip Nietzsche, norinti išeiti „anapus gera ir bloga". Tačiau būtų netikslu tai visada suprasti lyg tarsi nedoros skelbimą. Greičiau, kaip Nietzschės atveju, ieškoma kito pagrindo, negu tradicinės moralės, žmogaus veiksmams normuoti.

Amoralus kasdieninėje kalboje nedoras. Tačiau griežtai imant, reiktų skirti tarp nemoralaus (arba immoraliaus), laužančio moralinius dėsnius, ir amoralaus, iš viso neturinčio moralinių dėsnių sąmonės ir todėl visai nekreipiančio dėmesio, ar jis laužo moralinius dėsnius, ar ne.

Amor fati (lot.) likimo meilė. Posakis, kuriuo išreiškiamas pasitenkinimas būtimi, netikint Apvaizda.

Amorfinės uolienos petrografijoje pirminės padermės be kristalinės struktūros.

Amorfinis arba nekristalinis kūnas, kuriame dalelės yra pasiskirsčiusios be jokios tvarkos. Amorfinėje būklėje yra dujos, skysčiai ir nekristaliniai kieti kūnai. Perkeltine prasme — be formos, be pavidalo.

Amorgos, Amurgos, viena Aigėjo jūros Sporadų salų, 135 km². Buvusių čia senovės miestų griuvėsiuose rasta daug senovės Mikėnų kultūros paminklų.

Amoritai, Amurru, semitų tauta Arabijoje, 3000 pr. Kr. užgrobusi Babiloną. Iš jos buvo kilęs ir žinomas valdovas Hammurabi.

Amoroso (it.) muzikos terminas, kuris reiškia — meiliai, švelniai, maloniai.

Amorphophallus Bulbifer Blume Anaceae šeimos r. Indijos augalas, turįs tik vieną didelį a. 75 cm pločio ir a. 75 cm aukščio lapą, augantį ant minkšto liemens. Žydi prieš lapams pasirodant, neskaniai kvepia ir tuo primasina muses, kurios čia deda savo kiaušinius ir apdulkina žiedus. Kitos rūšys A. Rivieri, A. campanulatus, A. Titanum.

Amortizacija (lot. užmušimas, numarinimas, išmokėjimas). Sistemingas, tam tikrais terminais per ilgesnį laiką skolų mokėjimas, kada be procentų už skolas, sumokama ir paskolinto kapitalo dalis. Taip pat A. vad. ir investuoto kapitalo sistemingi nurašymai ir susidėvėjusio turto nurašymas, užbaigiant operacinius metus.

Amosas (hebr. amos — nešėjas) 3-as iš 12 vad. mažųjų pranašų, Jerobeamo II (783—743 pr. Kr.) laikais skelbęs Izraelio valstybės žuvimą.

Amosis ž. Amasis.

Amozinitas, kitaip amazonų akmuo, mineralas, žalia mikroklino atmaina iš Uralo ir Madagaskaro. Vartojamas kaip brangus akmuo.

Ampelis garrula (Bambycilla garrula) svirbelis. Giesmininkų (Oscinae) būrio, musinukių (Muscicapidae) šeimos paukštis. Gyvena šiaurės ašigalio kraštuose, žiemai pasitraukdamas į pietus, į vid. Europą, be ko kito, ir į Lietuvą.

Amperas praktiškas elektros srovės stiprumo vienetas lygus 0,1 el. magn. srovės vieneto (veberio). Tarptautinis elektros srovės stiprumo vienetas, tarpt. A. yra tokia pastovi srovė, kuri elektrolitu bėgdama per 1 sek. išskiria ant elektrodo 1,118 mg sidabro. Jis yra maždaug lygus vienam A.

Ampere Andre Maria (1775—1836) prancūzų fizikas ir matematikas, nuo 1801 Paryžiaus įvairių aukštųjų mokyklų prof., nuo 1809 aukštosios analizės ir mechanikos prof. Ecole Polytechnique ir College de France fizikos prof. Sudarė elektrodinamikos teoriją, magnetizmo teoriją, kur magnetines jėgas suveda į elektrines. Tyrinėjo dvigubą šviesos lūžimą kristaluose, pirmutinis megmo šilimos reiškinius aiškinti dalelyčių judėjimu. Išsp La theorie des phenomenes electrodinamiques 1826 ir kt.

A. M. Ampere

Ampermetras prietaisas elektros srovės jėgai matuoti. A. yra tik mažos varžos galvanometras. Jį įjungia į grandinę, tačiau dėl mažos jo varžos grandinės srovės nepakitėja. Rodiklio nukrypimai skalėje rodo srovės jėgą amperais.

Ampero taisyklė. Einanti laidininku elektros srovė sužadina apie jį magnetinį lauką, kuris veikia arti esančią magnetinę rodyklę. A. T. šiaip nusako susidariusio magnetinio lauko kryptį: jei laidininką padėsime aukščiau rodyklės ir vaizduosimės, kad juo plaukiame į magnetinę rodyklę elektros srovės kryptimi, tai magnetinės rodyklės šiaurės polius atsisuks į kairę.

Ampersekundė praktiškas elektros kiekio vienetas, pereinąs per laidininko piūvį per 1 sek. elektros kiekis, bėgant laidininku 1 ampero elektros srovei. 1 A. lygi 1 Coulombui = 3.10^9 elektrost. elektros kiekio vienetų.

Amphineura gyvenanti jūrose moliuskų klasė, pvz. Chiton squamosus.

Amphioxus chordata tipo gyvis, spėjamasis stuburinių gyvių prototipas, apie

5—6 cm ilgio, smailais abiem kūno galais. Turi ašinį skeletą—chordą, bet neturi kaukuolės ir porinių galūnių. Gyvena jūrų dugne įsirausęs į smėlį.

Amplifikacija (lot. amplificare — didinti) retorinė figūra, kada aprašomasis daiktas praplečiamas įvairių smulkmenų išskaičiavimu.

Amplituda didžiausias judančio kūno nukrypimas nuo pusiausvyros vietos.

Amplua (pr.) aktoriaus specialybės apibūdinimas, rūšis vaidmenų, kurie aktoriui itin tinka, pvz. komiški vaidmenys, rezonierius, meilužis ir t. t.

Ampulė 1) kat. bažnyčioje stiklo ar metalo indas, kuriame per mišias paduodamas vynas ar vanduo. 2) Molio ar stiklo nedidelis plokščias indas, siauru kakleliu, vartojamas vaistams laikyti.

Amputacija (lot.) chirurginė operacija, operacijos būdu pašalinant kurį nesveiką kūno narį ar organą. Reikia jį pašalinti, kada jis yra pavojingas viso organizmo gyvybei ar sveikatai. Pašalinti organai arba jų dalys gali būti pakeisti dirbtiniais organais, vad. protezais.

Amritsar, Umritsir, r. Pendžabo Indijoje mst. 300.000 gyv. (1950). Kilimų, kašmiro skarų ir šilko audinių pramonė. Auksinė sikų maldykla Harmandar (Dievo namai). A. yra indų laisvės kovų, pasibaigusių 1948 laimėjimu, lopšys.

Amsler Laffon Jokūbas (1823—1912) šveicarų mechanikas, 1854 išradęs plotams matuoti instrumentą — planimetrą, vad. Amslerо presą — prietaisą medžiagų atsparumui bandyti, matematiškus instrumentus — integratorius ir kt.

Amsterdam 1) didžiausias Olandijos mst., prekybos centras ir antras didumo uostas. Olandijos sostinė. 850.000 gyv. (1952). Įsikūręs prie Zuiderio jūros Ij įlankos, perkasais sujungtas su Roterdamu, Reinu ir Šiaurės jūra. Pastatytas ant polių pelkėtoje Amstel upės deltoje, suskaldytas į 100 salų, sujungtų 300 tiltų. Deimantų šlifavimo centras, deimantų prekybos birža. Audinių, porcelano, stiklo, motorų, laivų statybos pramonė. Universitetas, meno akademija, mokslų akademija ir kt. 1940 V vokiečiai, užėmę A., iššaudė čia didelę žydų bendruomenę (per 80.000).

2) JAV New Yorko valst. mst. prie Erie kanalo. 32.000 gyv. (1950). Žymi kilimų, vilnonių ir medvilninių audinių pramonė. Lietuviai čia pradėjo kurtis XIX a. pabaigoje. 1953 jų čia buvo a. 2500. Šv. Kazimiero parapija įk. 1904. Čia veikia SLA 272 kuopa, LRKS kuopa, Tėv. M. D. kuopa, Lietuvos Vyčių kuopa ir kt.

Amsterdamo maišas saikas, turįs 0,8344 hektolitro talpos.

Amša Slanimo aps. upelis, Lachovzos (Ščėros, Nemuno) aukštupys, 8,4 km ilgio.

Amu-Darja arba Amu, senovės Oxus, Turkestano upė, 2351 km ilgio, baseino plotas 465.420 km². Prasideda Hindukušo ledynuose, teka pro kalnus ir dykumas ir plačia delta įteka į Aralo jūrą (ežerą). Laikoma, kad senovėje tekėjusi į Kaspijos jūrą. Aukštupyje vad. Pendž (penki, nes sudaryta iš penkių upių). Žemupyje neturi intakų. Daug vandens išgaruoja, sunaudojama drėkinimui ir pranyksta dykumose. Upė maitinama kalnų sniego ir ledynų. Vid. vandens debitas 1100 km nuo žiočių, ties Kerki 2060 m³/sek., toliau jis mažėja ir ties Nukuru, 245 km nuo žiočių, 1946 m³/sek., ties žiotimis 1330 m³/sek. Upės vaga nepaprastai kinta, vanduo neša žymią dalį dumblo, plauna krantus, ardo įrengimus. Žemupyje 10.000 km² delta, labirintas senvagių, salų, balų ir ežerų.

Amulė Kurzemės, Kuldingos ir Tukumo aps. Latvijoje upė, Abavos (Ventos) kair. intakas, 49,7 km ilgio.

Amuletai vad. ir fetišais ir talismanais daiktai ir priemonės apsisaugoti bloga, pikta, nelaba arba kokiai nelaimei ištikus, jai pašalinti, nuvyti, nusikratyti. A. esančios magiškos priemonės. Pradžioje A. tebuvo įdomybės, retenybės: retos gėlės, augalai, nepaprastai suaugę ar išaugę medžiai ir kt. Galėdavo atsitikti, kad tą ar kitą įdomybę pametus, tuoj atsitikdavo nelaimė, tai tą retenybę turėdamas, tikėjosi nuo tokios nelaimės apsisaugosiąs, apsiginsiąs. Ir žmonės imdavo tų retenybių ieškoti. Ilgainiui atsirado ir visokių burtininkų, kerėtojų, šamanų, kurie reikalaujančius aprūpindavo, dažniausiai jų pačių pagamintais A. ir visokiais burtais ir užkerėjimais suteikdavo jiems galią. Dažnai medžiagą tokiems A. jie imdavo, ar sakydavo imą, iš vietų arti dievų aukurų, šventyklų ir pan. A. dažniausiai buvo vartojami nuo visokių nelaimių, blogųjų dvasių apsiginti, ligoms išvaryti.

Budge A. and Superstitions 1930; *S. Selimann* Die mag. Heil— u. Schutzmittel 1927.

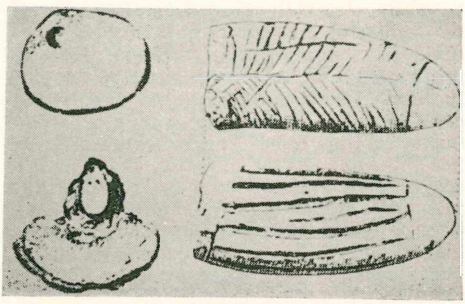

Amuletai

Amun ž. Amon.

Amundsen Roaldas (1872 VII 16 Borge prie Oslo — 1928 VII) norvegas, ašigalių sričių tyrinėtojas. 1897—1899 dalyvavo Gerlacho ekspedicijoje Belgica laivu į pietų ašigalio sritis. 1901 tyrinėjo Naujosios Žemės, Spicbergeno, š. Sibiro pakraščius. 1903—1906 praplaukė aplink Š. Ameriką. Čia susekė š. magnetinį ašigalį. 1911—1912 Nanseno laivu Fram tyrinėjo pietų ašigalio sritį ir šunų traukiamomis rogelėmis nukeliavęs a. 1500 km, 1911 XII 14 pirmas pasiekė pietų ašigalį. Ketverius metus tyrinėjo š. Azijos kraštus. 1925 pasiryžo orlaiviu pasiekti šiaurės ašigalį iš Spicbergeno. Beskrisdamas viršum ledų ižu užversto vandenyno, pritrūko benzino ir nusileido 87°33' š. pl. vietoje. Po trijų savaičių laimingai grįžo. 1926, skrisdamas dirižabliu Norge iš Spicbergeno į Aliaską, perskrido šiaurės ašigalį. 1928 VII A. išskrido gelbėti nelaimės ištiktos Arktyje gen. Nobilės ekspedicijos, skridusios dirižabliu Italia, bet išskridęs lėktuvu, nebegrįžo ir dingo be žinios. Išsp. Nordwestpassagen 1907, Sydpolen 1912, Nordostpassagen 1918—1920, My life as an Explorer 1927.

Amuras r. Azijos upė 2842 km ilgio, baseino plotas 1.822.000 km². Susidaro iš Šilkos ir Arguinės susijungimo, atskiria Kinus nuo Sibiro, įteka į Japonijos jūros Totorių sąsiaurį. Did. intakai: Zėja, Burėja, Amgunė, Sungari, Usuri. Žemupyje susidaro platus, seklus limanas, apsunkinąs susisiekimą su jūra. A. vandens debitas 2842 km nuo žiočių 920 m³/sek., ties žiotimis 12.050 m³/sek.

Amusija (gr.) nesugebėjimas tonus atpažinti, apskritai nemuzikalumas.

Amžinas žydas pavadinimas 1602 pirmą kartą išspausdintos knygutės apie klajoklį žydą Ahasverą. Lietuviškai pirmą kartą išsp. 1903.

Amžinybė populiarioje kalboje reiškia neribotai ilgą laiką. Netiesioginė prasme vad. amžinu ir tai, kas turėjo pradžią, bet neturi pabaigos.

Senovės graikų supratimu, A. reiškė arba visai nesikeičiančią būseną (Plato), arba nuolatinį judėjimą, neturintį nei pradžios nei pabaigos (Aristoteles). Augustinas vaizduojasi A. sustojusio laiko pavidalu. Boethius A. aptaria kaipo nesibaigiančio gyvenimo viso kartu tobulą turėjimą. Šią aptartį perėmė Tomas Akvinietis. Pagal jį A. neturi nei pradžios, nei pabaigos, ir yra visa kartu. Tuo nusakoma, kad A. yra visiškai neribota: ji niekados neprasidėjo ir niekados nesibaigia, ji visai nesikeičia, neturi jokių vienas po kito sekančių momentų. Ji yra nuolatinė dabartis. Dėlto A. tinka tik Dievui. Jis vienas tėra amžinas, neturįs nei pradžios, nei pabaigos. Laikas mūsų prasme yra visiškai A. svetimas, nes mūsų laiką apibūdina vienas po kito seką momentai, o A. nėra jokių momentų sekos. Kanto supratimu, A. tėra mūsų proto sukurta idėja. Duns Scotus A. apibūdina egzistenciniu būdu. Anot jo, Boethiaus A. aptartyje nėra esminės žymės nei A. nesibaigiamumas, nei buvimas visos kartu, nei jos tobulumas, nes visos šios trys savybės tėra negatyvus A. nusakymas. Pozityvaus A. nusakymo tomistinės mokyklos sekėjai nepastebėjo, kad Boethiaus aptartyje A. pavadinta gyvenimu (vita) arba egzistencija. Tik gyvenimas yra pozityvus A. nusakymas. Pagal Duns Scotą, kiekvienas gyvenimas remiasi nesudėtiga būtybe, kuri yra vientisa ir nuo savo buities pradžios iki pabaigos yra visa kartu. Ji išsilaiko tam tikru vidaus įtampos laipsniu. Nuo jo intensyvumo priklauso ir egzistencijos tobulumas. Visų sukurtų būtybių vidaus įtampos laipsnis yra Dievo kuriamąja galia išlaikomas ir nuo jos priklauso. Tik vienas Dievas, būdamas pats iš savęs, turi begalinį savo egzistencijos įtampos laipsnį. Dėl to Jis yra begalinis. Jo neribotumas yra Jo egzistencijos begalinis pajėgumas būti. Kadangi Jis turi vien grynąją egzistenciją, todėl yra nesikeičiąs, visada tas pats ir visas kartu. Kadangi Jis neturi medžiagiškumo, todėl Jis negali turėti ir tįsos. Todėl ir negalima visiškai taikinti Dievui mūsų laikų matų. Todėl ir A. sampratoje negali būti kalbama apie pradžios ir pabaigos neturėjimą, nes tuo būdu būtų siekiama materialiniu dydžiu nusakyti Dievo amžinumą. Pagal egzistencinį Duns Scoto supratimą lieka nusakyti, kad A. yra begalinės įtampos egzistencija. Iš tos aptarties matoma, kad A. nesiskiria nuo Dievo esmės. Bet tai yra nuosaki Duns Scoto mokslo išdava. Kalbėdamas ne tik apie Dievą, bet ir apie kiekvieną būtybę apskritai, jis visiems taiko dėsnį, kad esmė nuo egzistencijos nesiskiria. Dievas, turėdamas begalinės įtampos egzistenciją, ją turi nepadalijamą ir neišplėstą. Dėl to ir Jo A. laikas yra nepadalytas, visas kartu, neišplėstas. Dėl to Dievui viskas yra viena dabartis. Mūsų įvykių seka, nors ir slenkanti tolyn, visada vyksta Jo dabarties akivaizdoje. Dėl to ir Duns Scotus pasisako, kad mūsasis laikas, nors ir neįeina į A., yra nuolatinėje su ja saveikoje.

Nereikia A. suplakti su pomirtinių sielų ir sukurtų dvasių gyvenimu. Nors šis gyvenimas neturi įvykių sekos, tačiau jis turi pradžią ir dėl to netinka jį vadinti amžinu.

Amžių Aidas. Lenkų okupacinei valdžiai Vilniuje uždarius lietuvišką dienraštį Vilniaus Aidą, jo vietoje buvo leidžiami vad.

vienkartiniai leidiniai, kuriems nereikėjo leidimo. Nuo 1925 IX 6 ligi IX 30 buvo išleisti 8 tokie „vienadieniai": Prabočių Aidas, Senolių Aidas, Praeities Aidas, Senovės Aidas, Būtovės Aidas, IX 30 Amžių Aidas, Laisvės Aidas ir Vilties Aidas. Nuo 1925 X 4, pakeitus oficialinį redaktorių, vėl ėjo Vilniaus Aidas.

Amžius ž. Pilnametystė. Žemės amžius.

Anabaptistai reformacijos pradžioje Vokietijoje kilusi tikybinė atskala, ėjusi ir prieš bažnyčios ir prieš valstybės santvarką, skelbusi šalia Šv. Rašto, būtinumą subjektyvaus, kiekvienam galimo išvidinio apreiškimo, suaugusio krikšto, reikalavusi turtų bendrumo, atmetusi kardo vartojimą ir valstybinės valdžios būtinumą. Atsiradusi Saksonijoje ir Tueringijoje, persimetė į Šveicariją, p. Vokietiją ir Vestfaliją. XVI—XVII a. kurį laiką plito ir Lenkijoje ir Lietuvoje. Buvo dar žinomi ir antitrinitorių, arijonų, ebionitų, unitarų, menonitų, moravų brolių ir kt. vardais, nors tarp jų skelbiamo mokslo buvo ir tam tikrų skirtumų.

Hege Rueckblick auf 400 Jahre Mennoniten Geschichte 1935.

Anabara Sibiro upė, Š. Ledinuotojo vandenyno intakas. 150 km ilgio. Baseino plotas 129.600 km^2.

Anabasis senovės graikų rašytojų Ksenofonto ir Arriano veikalai. Ksenofontas aprašė 10.000 graikų žygį prieš persų karalių Artakserksą ir jų atsitraukimą, pralaimėjus kautynes ties Kunaksa (410 pr. Kr.). Arrianas (a. 95—110) aprašė Aleksandro Makedoniečio žygius į Aziją, remdamasis lydėjusių Aleksandro žygį Aristobulo ir Ptolomėjaus paliktais dokumentais.

Anabiozė (gr. atgimimas) kai kurių augalų, pvz. sėklų ir grybelių, taip pat daugelio žemųjų gyvulėlių, ypačiai vienląstelinių, sugebėjimas ištverti gyviems tokiame būvyje, kur atrodo jie lyg netekę gyvybės, pvz. būdami įšalę lede arba kur įdžiūvę.

Anacardium officina Leml. šeimos Anacardiaceae vak. Indijos medis, vad. akaju arba kašu. Sėklos riešutai kašu. Aliejus vartojamas linams dažyti, žievė duoda akaju gumą. Brazilijoje vaisių minkštimą vartoja maistui.

Anacharsis 1) karališko kilimo skitas, kurį graikai laikė vienu iš septynių išminčių; buvo žinomas kelionės į Graikiją 589 pr. Kr. aprašymu.

2) Didž. Prancūzijos revoliucijos laikų revoliucininko svajotojo Jono Baptisto Clootso slapyvardis.

Anachoretai III a. krikščionys atsiskyrėliai, kurie buvo nepatenkinti bažnyčios pasaulėjimu ar buvo Romos valdžios persekiojami, ėjo į tyrus ir ten sudarydavo bendruomenes, iš kurių vėliau kilo vienuolynai.

Anachronizmas (gr.) netinkamas laiko dvasiai ar neteisingas kurio nors fakto datos pažymėjimas.

Anaconda JAV Montanos vlst. mst. 11.000 gyv. (1950). Apylinkėje didžiausios pasaulyje vario rūdos kasyklos. Randama ir sidabro, aukso, švino, safyrų.

Anadyrė š. r. Sibiro upė. Teka į Beringo sąsiaurį. 750 km ilgio. Baseino plotas 181.500 km^2. Vid. debitas 1090 m^3/sek.

Anaerobija gyvybė be laisvo deguonies. Jai palaikyti naudojamasi energija, pasigaminama skylant medžiagai, turinčiai paslėptos energijos. Tokios gyvybės buvimą pirmas įrodė Pasteur.

Anaestesia ž. Anestezija.

Anaestetica vaistai, medicinoje vartojami bendrajai ar vietinei anestezijai.

Anafielias. Danas Saxo Grammaticus (m. 1204) savo Historia Danica mini karžygį Starkardą, kuris nuvykęs į rytus ir įveikęs plėšiką Wissinusą, kuris gyvenęs ant kalno Anafiel (senio uola) ir iš kaimynų paverždavęs žmonas. T. Narbutas (Dzieje I 1835) tuodu vardu kartoja „liaudies padavoje nuo Kretingos" apie aukštą Anafielio kalną, į kurį lipą mirusiųjų šešėliai, bet siaubūnas Vizūnas nusidėjėlius turtuolius apiplėšiąs. J. I Kraševskis Ana-

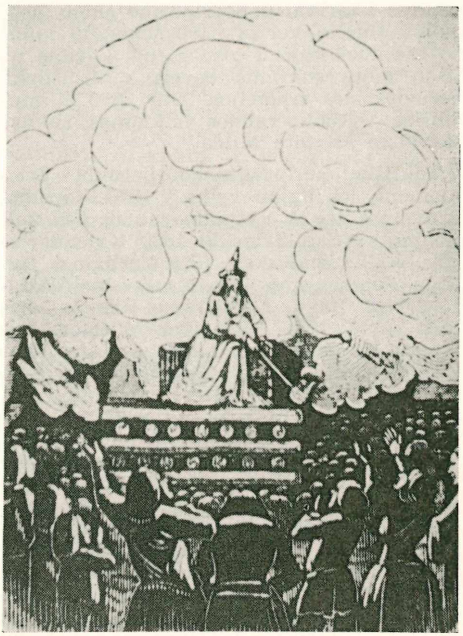

V. Smokovskio Anafielio iliustracija

fieliu pavadino savo poemą trilogiją iš Lietuvos praeities: 1) Witolorauda 1840 (21846), iš mitinių Lietuvos padavimų apie karžygio Vytuolio nuotykius; 2) Mindows 1843 apie Mindaugą karalių; 3) Witoldowe boje 1845 (21920) apie Vytauto Didžiojo žygius. Vytuolio raudos šaltiniai: Narbuto istorija, Strikauskio kronika, L. Rėza, M. Jasevičiaus Žaltisowa žona (alm. Biruta 1837). Mindows poema remiama T. Narbutu, o pats Kraševskis Mindaugui ir Lietuvos istorijai ligi 1386 skyrė savo Litwa II tomą. Witoldowe boje paremta T. Narbutu, bet atsirado Vytauto kulto atmosferoje, kuri Lietuvos, ypačiai Vilniaus šviesuomenėje ėmė kilti apie 1820.

Kraševskio poemos sukėlė Lietuvos bajorų visuomenėje entuziazmą ir sudomino Lietuvos praeitimi, nes Narbuto Lietuvos istorijos 9 tomai (išsp. 1835—1841) tam buvo per sunkūs. Narbuto-Kraševskio pažiūros į Lietuvos istoriją moksle ir literatūroje viešpatavo ligi 70—80-jų metų, kai ėmė rastis kritikų filologų, o Lietuvos istorijos mokslas ėmė kilti dėl naujai skelbiamų šaltinių ir naujųjų tyrinėjimų, kurie nustelbė 30—40-jų metų istorikų vardus. 40-jų metų lenkų spaudos balsai rodo visuomenės susidomėjimą A. ir Kraševskio poemomis. Mindowsą visi aukščiau statė už Vytuolio raudą. Dėl Witoldowe boje nuomonės skilo. J. Čečeta 1846 labai griežtai supeikė. Ilgainiui kritikai bei literatūros istorikai nebepripažino šioms poemoms didelės vertės; nebesidomėjo jomis nė Lietuvos bajorų visuomenė, kurioje po 63-jų metų sukilimo beveik visai išnyko lietuviškosios tradicijos. Dar 1859 S. Moniuška, Vytuolio raudos veikiamas, sukūrė muzikinę kantatą Mildą.

Tautiškai susiprantančią lietuvių šviesuomenę jos ilgiau veikė. 1856 Karolina Praniauskaitė iš Vytuolio raudos išv. Žalčio motę (išsp. Ivinskio 1859 Kalendoriuje). A. Baranauskas, 1858 kurdamas Kelionę Peterburkan juto Kraševskio Witoldove boje įtaką. A. Višteliaus-Višteliauskas 1879 vertė, 1881—1882 išsp. Witoloraudos Giesme isz padawimu Lietuwos. Anafielias Višteliauskui virsta Anapielias, Anapielius, net Senapilis, arba Antapilis. J. Mikšas Aušros 1883 N. 1 pareiškė: „kas krikščionims naujasis testamentas, tai mums, kaipo lietuviams, šita giesmė Vytuolio rauda". Šis jo išsišokimas daugelį papiktino ir prieš Aušrą nustatė. 1885 Aušroje T. Žičkauskas išv. Witoldowe boje įžangą (Isz Vytauto musziu). I Pasaulinio karo metu F. Kirša iš Witoldove boje išv. Vytauto mirtį (1917 Atžalos almanache). Iš tų pačių Wit. boje M. Biržiška papildė lenkiškai kalbantiems lietuvių vaikams S. Jablonskienės parengtą skaitymo knygą Nowe czytanki ir 1920 išsp. ištisą Witoldove boje. 1924 F. Kirša išv. Giesmę iš Lietuvos padavimų Vitolio raudą.

Anafilaksija (lot. Anaphylaxia) padidintas organizmo jautrumas pakartojamai injekcijai.

Anafora to paties žodžio ar žodžių grupės kartojimas eilučių ar sakinių pradžioje stiliaus raiškumui sustiprinti. Pvz.: Vėtroj gimę, vėtroj augę, | Vėtroj mirsim gal visi, | Bet pakils tėvynė, drauge, | Bet pakils diena šviesi. (Bern. Brazdžionis).

Anagni Italijos mst., vid. amžiais ne kartą popiežių būstinė. 63 km nuo Romos. 113 000 gyv.

Anagramma (gr. raidžių sukeitimas) vieno ar kelių žodžių raidžių sukeitimas, sudarant naują žodį, sakinį, pavardę. Nuo XVI a. rašytojai A. vartojo slapyvardžiams sudaryti: Francois Rebalais – Alcofibras Nasier, Voltaire — Arovet l. j. Liet.: Aluskis – Milukas (1902), J. Avalsinorb (1914) – Bronislava Juškytė, Satnigus (1911) – Sugintas, Saksuaktur (1912) - Rutkauskas, Esmaitis – S. Matijošaitis, Sakamirta – A. Trimakas, Bražvilius - Vilius Bražėnas ir kt.

A. ypač vartojama galvosukiuose: kalnas – klanas, opus – supo, kėdės - sėdėk.

Anahuak senovės Meksikos vardas, dabar taikomas Meksikos plokštakalnės daliai.

Anakletas 1) A. I šventasis (šventė VII 13) 3-sis ar 4-sis popiežius (78—90), nukankintas Domicijono laikais.

2) A. II bažnytinės schizmos laikais antipopiežius (1130—1138) prieš popiežių Inocentą II.

Anakonda nenuodingas ž a l t y s, (smauglys) Boidae šeimos. Eunectes murinus rūšis užauga ligi 9 m ilgio, gyvena P. Amerikos šiaurinėje dalyje. Eunectes noteus a. 3 m ilgio, gyvena P. Amerikos pietinėje dalyje, laikosi arti vandens, misdama visokiais žinduoliais, paukščiais, žuvimis. Gali būti ir žmonėms pavojinga.

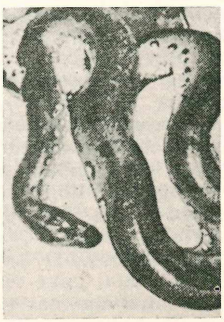

Anakonda

Anaitis, Anahita (sen. persiškai = nesuteptoji) iraniečių vaisingumo (vaisinamojo dangaus vandens) deivė, atitinkanti graikų Artemidę arba Afroditę.

Anakreonas

Anakreonas iš Teoso VI a. pr. Kr. graikų lyrikas, vyno ir meilės dainius. Jo veikalų fragmentai išleisti Bergko Poetae lyrici Graeci III 1882.

Anakreontikos lyrinių eilėraščių rūšis, išplitusi ypačiai XVIII a., sekant pseudo Anakreono graikiškų eilėraščių rinkiniu, pirmą kartą išsp. 1554.

Anaksagoras iš Klazomenų (500 — 428) graikų filosofas; gyveno Atėnuose Periklio laikais. Pasak A., niekas negimsta ir nepranyksta. Visa, kas yra, susidarą iš sėklų, t. y. be galo mažų medžiaginių dalelių, kurių kiekis ir kokybė neaprėžta. Vienarūšės sėklos pritraukiančios, skirtingos atstumiančios viena kitą. Kiekviename daikte glūdi visokių rūšių sėklų, bet daikto kokybė apsprendžiama tų sėklų, kurių jame esama daugiausia. Pradžioje buvęs chaosas: visos sėklos buvusios jame sumaišytos; sutvarkęs pasaulį, protas sukėlęs medžiagos sūkurį, dėka kurio pradėjusios išsiskirti skirtingos medžiagos rūšys: eteras, oras, žemė, dangaus akmens — žvaigždės. Tolesnis kosmo susidarymo procesas vykęs mechaniškų būdu. Protas irgi esąs medžiaginis gaivalas, bet švelniausias ir gryniausias. Organizmai kilę iš apvaisintos žemės diegų; juose visuose esąs tas pats kosmiškas protas, tiktai nevienodo kiekio.

Anaksimandras iš Mileto (Maž. Azijoj) (610 — a. 547 pr. Kr.) joniečių gamtos filosofijos atstovas. Pasak A., visų daiktų ir būtybių pradmuo — apeiron. amžina, nepabaigiama, nesunaikinama būtis, neapriboto kiekio, neapibrėžtos kokybės. Iš apeirono išsiskirianti šalčio bei šilimos priešingybė, iš jų junginio kyląs vanduo, paskiau žemė, oras ir ugnies sfera (žvaigždės). Organizmai gimsta iš jūros dumblo: pirma žuvys, iš žuvų kiti gyvuliai ir žmonės. Žemė esąs plokščias cilindras, apsuptas daugelio sferų, kuriose besisuką ugnies ratais dangaus šviesuoliai. Pasaulio gyvenimas ciklišKas: jis periodiškai gimstąs iš apeirono ir vėl į jį grįžtąs. A. kosmologija kilo iš tų laikų religinių bei mitologinių pažiūrų. A. pirmas nupiešė žemėlapį ir Graikijoje įvedė saulės laikrodį. Iš jo prozinio veikalo Apie gamtą teliko keletas eilučių.

Anaksimenas iš Mileto, Anaksimandro mokinys (584 — 524) joniečių gamtos filosofijos atstovas. Pasak A. visos būties pradmuo — oras, kuris skystėdamas virstąs ugnimi, o sutirštėdamas vandeniu ir žeme. Jo kosmologija panaši į Anaksimandro. Esminis skirtumas, kad jis atskiria planetas ir nejudamąsias žvaigždes. Kosminis procesas ciklišKas. A. pirmas teisingai išaiškino saulės ir mėnulio užtemimus.

Analai ž. Annales.

Analcimas ceolitų grupės, aliumosilikatų eilės mineralas. Bespalvis arba šviesus. Na Al Si_2 O_6XH_2O.

Analcitas ceolitų grupės mineralas. Na_2 Al_2 $(SiO_3)_4$ $2H_2O$. Bespalvis, sniego baltumo, kartais rausvas ar žalias. Randamas drauge su variu.

Analecta (gr.) rinkinys ištraukų kurio nors autoriaus veikalų ar dokumentų.

Analfabetizmas (gr.) nemokėjimas skaityti ir rašyti. Jei nuo mažens ir nė karto nebuvo išmokta, tai yra pirminis A., jei buvo užmiršta skaityti ir rašyti, tai bus antrinis A. Kai kur dėl A. siaurina piliečio teises, sudarant kai kuriuos teisinius aktus. A. rodo valstybės kultūringumo laipsnį ir jį įvairiais būdais stengiamasi panaikinti. Planinga kova su A. pradėta tik XIX — XX a. Seniau į raštingumą žiūrėta kaip į specialybę, reikalingą vien dvasininkams ir raštininkams, kuriais dažniausiai buvo tie patys dvasininkai. Mokyklos tebuvo prieinamos valdantiems luomams, bet ir tai, pvz. XVIII a. pabaigoje Lietuvoje net bajorų daugumas buvo analfabetai. Tik pradėjus XVIII a. pabaigoje kurti Lietuvoje parapijos mokyklas, A. pradėjo nykti ir valstiečių tarpe. Tuo žvilgsniu didžiausi nuopelnai priklauso vyskupui Valančiui, kurio laikais Žemaičių vyskupijoje buvo įkurta šimtai naujų parapijos mokyklų, ir jau antroj XIX a. pusėje buvo tokių parapijų, kuriose analfabetų valstiečių tarpe visai nebuvo.

Analgezija (gr.) skausmo nejutimas dėl nervų takų tarp odos ir smegenų sužalojimo ar sutrikimo.

Analizė (gr.) metodas, kuriuo einama nuo visumos prie dalių; skaidymas sudedamaisiais dandais.

Analizinė chemija chemijos mokslo šaka, nustatanti metodus medžiagos sudėčiai tirti. Cheminės analizės būna įvairių rūšių, visų pirma kokybinė ir kiekybinė. Kokybinė analizė nustato, iš kokių sudėtinių dalių yra sudaryta tiriamoji medžiaga. Kiekybinė analizė nustato tiriamosios medžiagos dalių kiekybinį santykį. Metodai šioms analizėms atlikti yra įvairūs. Kiekybinei analizei vartoja gravimetrinį volumetrinį ir kt. Paskutiniais laikais ypač patobulėjo fiziniai - cheminiai analizės būdai, kurių tarpe — kalorimetriniai spektrofotometriniai metodai, infraraudo-

noji spektrofotometrija, turbidimetrija, nefalometrija, X spindulių spektrografija, polirografija ir kt.

Weissberger Physical Methods of Organic Chemistry 1945.

Analizinė geometrija visuma geometrinių kūnų tyrinėjimų metodų analizės priemonėmis, pagrįstomis koordinatų pritaikymu. A. G. kiekvieną geometrijos problemą sprendžia algebros būdu. Algebros pagrindiniai objektai yra skaičiai, geometrijos — taškai, tiesės, plokštumos. Ryšys tarp skaičių ir geometrijos objektų A. G. gaunamas koordinatų sistema, todėl ir A. G. istorija yra glaudžiai susijusi su koordinatų sąvokų plitimu. Matematikoje koordinatų sąvokos užuomazgų galima rasti jau senaisiais amžiais, tačiau dėl silpno algebros išplitimo ji dar negalėjo būti geometrijai plačiau pritaikyta. Tik XVII a. laikomas A. G. tėvu Rene Descartes savo 1637 veikale La geometrie, pasinaudodamas koordinatų sąvoka, algebros būdu sprendė kai kuriuos geometrinius klausimus ir tuo sudarė A. G. pagrindą. Vėliau Fermat, L'Hospital, Newton, Euler, Lagrange ir kt. išplėtė Descartes mintį į dabartinę A. G.

Į A. G. galima žiūrėti ir kaip į matematikos analizės, ne vien jos dalies — algebros taikymą geometrijai. Matematikos dalis, kuri taiko begalinių mažybių analizę geometrijai, sudaro atskirą matematikos šaką – diferencialinę geometriją.

Analizinė psichologija C. G. Jungo psichologija, naudojanti psichoanalizės metodą, bet mažiau negu Freud skirianti vaidmens libido sexualis ir specialiai pabrėžianti kolektyvinės pasąmonės veikmę.

Analizinis spręsmas Kanto filosofijoje toks spręsmas, kuriame tarinio turinys plaukia iš veiksnio turinio ir todėl išskleidžiamas loginės analizės keliu, be patirties pagalbos. Priešingas jam sintetinis spręsmas.

Analogija (gr.) panašybė, drauge dalinis sutikimas ir dalinis išsiskyrimas.

K a l b o t y r o j e tokia kalbos forma, kuri yra ne dėsningai iš senovės paveldėta, bet kitų darysenų pavyzdžiu vėliau sudaryta.

M a t e m a t i k o j e senovės graikuose proporcijų pažymėjimas. Napiero A. matematikoje vadinamos jo įvestos sferiškojo trikampio kraštinių ir kampų funkcijų proporcijos.

T e i s ė j e taikoma tada, kada įstatymas nėra numatęs teisme svarstomų santykių, bet kadangi jie yra, tai ir turi būti išspręsti ar iš panašumo, ar darant išvadą iš visos eilės panašių santykių.

Anamas prancūzų globojama Indokinijos valstybė, ploto 150.000 km² su 7,5 mil. gyv. (1950). Apima Indokinijos r. pakraštį. Paviršių daugiausia sudaro 800—1000 m aukščio kalnai. Aukščiausioji viršūnė 3000 m. Upės tik lietaus periodais vandeningos. Susisiekimui tinka Song-Ma ir Song-Ca upės. Yra akmens anglies, geležies rūdos kasyklų, iškasama ir druskos, aukso, vario, cinko. Klimatas musoniškas, karštas. Didesnę paviršiaus dalį apima stepės. Auginama kukurūza, medvilnė, cukrinės nendrės, ryžiai, kaučukas, kava, arbata ir kt. Gyvūnija: drambliai, raganosiai, tigrai, panteros, bezdžionės, įvairūs ropliai ir kt. 90% gyventojų sudaro anamitai, daugiausia budistai. Vartoja kiniečių rašmenis. Daugumas gyventojų verčiasi žemės ūkiu. Prekyba daugiausia kiniečių rankose. III a. pr. Kr. čia buvo įsiviešpatavę kiniečiai. Vid. amžiais A. kurį laiką buvo nepriklausomas. Nuo 1884 prancūzų globoje.

Anamirta cocculus Wight. et Arn. vijoklinis r. Indijos ir Meksikos augalas. Jo žirnio didumo vaisiuose yra alkaloido Coculino (Picrotoxin), kuris veikia panašiai kaip strichninas.

Anamnezė (gr.) f i l o s o f ī j o j e – atsiminimas. Platonas taip vadino pažinimą apskritai, nes kiekvieną pažinimą jis laikė prisiminimu idėjų, kurias siela stebėjo savo ankstesnėje būtyje, prieš būdama nutremta į kūną.

M e d i c i n o j e viena priemonių ligai susekti, kada norėdamas išaiškinti ligonio įgytąsias ir paveldėtąsias kūno ir dvasios savybes, gydytojas klausinėja ligonį ar jo artimuosius apie ligos pradžią, eigą ir kt.

Anamnija stuburiniai gyvuliai, kurių embrionas turi embrioninius apsaustus, vad. amniota. Jiems priklauso ropliai, paukščiai ir žinduoliai. Amfibijos ir žuvys savo embrioninėje stadijoje tų apsaustų neturi ir vad. Anamnia.

Ananasas. Sativus Schult. fil. Ananas atogrąžų Amerikos Bromeliaceae šeimos augalas, kitaip Bromelia Ananas. Vaisiai eksportuojami į tolimus kraštus dar neprinokę.

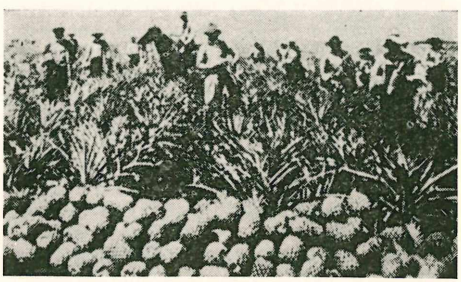

Ananasai

Anan ben David iš Bagdado, karaimų sekto steigėjas, 761 įsteigęs Jeruzalėje savo pasekėjams sinagogą.

Ananke graikų mitologijoje būtinumo deivė, pasaulio likimo sprendėja.

Anapestas eiliavimo metrikos pėda iš trijų skiemenų — trumpo, trumpo ir ilgo.

Anaphrodisiaca vaistai, sumažiną lytinį patraukimą.

Anaptiksis (gr.anaptysso — išplėtoju) tam tikras balsių įspraudimas tarp priebalsių, pvz. lot. poculus — taurė iš poclum ar liet. pasalmas iš psalmas.

Anarchija toks socialinis žmonių bendravimas, kur nėra vieningos valdžios, pajėgiančios tvarkyti savo įstatymais šio bendravimo santykius. A. numato visišką teisinę visų bendravimų dalyvių lygybę, be suskirstymo į valdančius ir valdomuosius. Socialinio bendravimo principu A. šalininkai laiko laisvą susitarimą.

Anarchizmas politinė doktrina, siekianti panaikinti politinę kontrolę visuomenėje ir tikinti, jog su valstybės atsisakymu visos blogybės savaime išnyks. A. yra kraštutinis individualizmas ir šita prasme priešingybė socializmui. Pozityviai savo idealu A. laiko paprastą ramų gyvenimą, skirtą kasdieniniams darbams ir pilną nekaltų malonumų. Savo filosofinėmis versmėmis jis susietas su "primityvizmu", tikėjimu į natūralų žmogiškosios prigimties gerumą. Tačiau daugelis A. šalininkų yra karšti revoliucinės prievartos šalininkai, ir užtat kasdieninėje kalboje A. yra virtęs sinonimu ne utopiniam visų brolіškumui be valstybinės prievartos, o nihilistiniam nusistatymui savo tikslų siekti visomis priemonėmis, neišskiriant nė tiesioginės prievartos. Istoriškai anarchistinių idėjų slypėjo senovės sofistuose, viduriniais amžiais ir vėliau kai kuriose sektose. Naujaisiais laikais žymiausi A. atstovai:Proudhon, W. Godwin, M. Stirner. (individualistinis A., besiremiąs prigimta teise į asmeninę laisvę), Bakunin, Kropotkin (komunistinis A., prieštaringai norįs susieti individualizmą su kolektyvizmu), L. Tolstoj (religinis A., krikščioniškosios meilės vardu kovojąs prieš politinę ir religinę organizaciją). XIX a. antroje pusėje buvęs gyvas, šiandien A. visuomeniškai išlikęs tik ispanų darbininkijoje.

L i e t u v o j e 1905 — 1907 revoliucijos metu Kaune, Vilniuje, Gardine, Balstogėje veikė atskiros grupės jaunuolių, pasivadinusių anarchistais- komunistais ir rengusių eilę pasikėsinimų prieš atskirų asmenų gyvybę, sveikatą ir turtą; jų tarpe žymią dalį sudarydavo paprasti plėšikai ar slapti rusų policijos agentai. Suvalkų gub. buvo susidariusi ir kaimiečių Giltinė, suorganizuota ginkluotai kovai su rusų valdžia, bet J. Kunickio ir Pr. Paršaičio vedama virto tarsi anarchistiška organizacija, kuri besivertė plėšikavimu savo narių naudai.

Anarrichas ž. Vilkažuvės.

Anarrichas lupus ž. Jūros vilkas.

Anarthija (gr.) kalbėjimo sutrikimas dėl atitinkamų raumenų paralyžiaus, pareinančio nuo nervų sistemos sutrikimo.

Anasarka (gr.) odos išbrinkimas.

Anas boschas laukinė pilkoji antis, naminių ančių protėvis.

Anastatinis spaudinys yra toks, kuris gaunamas atspausdinus iš formų, pagamintų chemiškai atmiešus senąjį leidinį litografijos akmenyje ar cinke. Tai leidžia pakartotį senąjį spaudinį, iš naujo jo nerenkant. Šį būdą buvo išradęs R. Appel.

Anastazevič Vosyliùs (1775 – 1845) 1802 —1810 Vilniaus mokslo apygardos globėjo A. Čartoriskio sekretorius. 1810 — 1818 tarnavęs Vilniaus mokslo apygardoje. Paskiau cenzorius Petrapilyje, 1830 iš cenzorių pašalintas už praleidimą per cenzūrą A. Mickevičiaus parašyto Konrado Valenrodo. 1811 išvertė rusų kalbon tais pačiais metais išleistą Lietuvos Statutą, Savo leistame žurnale Ulej, davė ir lietuviškų dainų iš Rėzos rinkinio rusiškų vertimų.

Anastazija švenaoji (šventė XII 25),apie 304 sudeginta Sirmiume Pannonijoje.

Anastazija, Mstislavlio kun-čio Jono duktė, Lengvenio provaikaitė, Slucko kun-čio Simano našlė, 1505 drauge su savo sūnumi Jurgiu apgynė Slucką nuo totorių, o 1508, Mykolo Glinskio maišto metu, sekmingai tą patį Slucką apgynė nuo Glinskio.

Anastazijus 1) 399 – 401 popiežius, šventasis. Šventė IV 27.

2) II 496 — 498 popiežius, pasmerkęs traducianizmą.

3) III 911 — 914 popiežius.

4) IV 1153 — 1154 popiežius.

Anastazijus 491 — 518 Bizantijos imperatorius, kovojo su persais, palaikė monofizitus.

Anastomozas (gr. susiliejimas) anatomijoje susiliejimas kelių indų ar periferinių nervų.

Anat vak. Azijos vietovė ties vid. Eufratu, a. 2000 pr. Kr. vad. Ha-na-at.

Anatas (gr.) mineralas TiO oksidų klasės. Tamsiai mėlynas, ligi juodo, geltonas ligi rudo. Blizgėjimas deimantinis.

Anatema (gr.) ta pati ekskomunika, reiškia krikščionies išskyrimą iš bažnyčios. Pradedant XVI a. kurį laiką reiškė didesnę nekaip ekskomunika bausmę.

Anatoksinai ar formaltoksoidai, formaldehido paveikti bakt. toksinai, vartojami apsaugai nuo difterijos ir kt.

Anatolija (gr. saulėtekio šalis) Maž. Azijos graikiškas pavadinimas.

Anatolija Romoje Decijaus laikais nukankinta, šventoji (šventė VII 9).

Anatomija (gr.) organinių būtybių formos ir struktūros mokslas. A. daloma į makro- ir mikroskopinę. Paskutinioji vad. ir bendrąja A. arba histologija. Augalų formos ir struktūros mokslas vad. fitotomija, gyvulių — zootomija. Pastaroji dalijama į gyvulių ir žmogaus A. (anthropotomia). Žmogaus A. tuo būdu tėra maža zootomijos šaka. S i s t e m i n ė A. tiria įvairaus amžiaus žmogaus organizmus: kaulų sistemą tiria osteologija ir jų ryšius syndesmologija, raumenų sistemą myologija, kraujo ir limfos apytakos sistemą angiologija, vidurio organų sistemą splanchnologija, centrinę ir periferinę nervų sistemą neurologija, jutimo organų sistemą esteziologija (aestesiologia). Žmogaus organizmo vietą gyvulių sistemoje tiria lyginamoji gyvulių A. ir lyginamoji rutuliojimosi istorija. Įvairių sistemų organų vieta organizme ir jų savitarpio santykius tiria topografinė A. ir plastinė A., kuri studijuoja išorinio gyvo kūno paviršiaus formas.

I s t o r i j a. Senovėje gydytojai A. nesidomėjo, o vėliau atsinaudus reikalui ir su A. susipažinti, skrosdavo gyvulius. Hippokrato (460 — 377 pr. Kr.) ir Aristotelio (384 — 322 pr. Kr.) A. žinios buvo visiškai menkos. Bet jau Herophilos (300 pr. Kr.) ir Erasistratos (m. 250 pr. Kr.), Egipto faraonams leidžiant, tyrinėjo gyvų ar tik ką nužudytų nusikaltėlių kūnus. A. Galeno (131 — 201 Kr. g.) anatominiai patyrimai buvo daugelio šimtmečių A. tyrinėjimų pagrindu. Bolonijos prof. Mandino de Luzzi (1275 — 1326) 1300 ir 1315 padarė dviejų moteriškių lavonų skrodimus ir paraše pirmąjį A. veikalą, ligi XVI a. vartotą daugelio medicinos mokyklų A. vadovėliu. Nuo XVI a. Galeno autoritetas buvo atmestas, iškilus eilei naujų vardų, kurie padarė A. srityje daug atradimų. V. Harvey (1578 — 1657) išaiškino kraujo apytaką, C. Aselli (1571 — 1626) atrado limfinius indus, Th. Wharthon (1610 — 1673) liaukinius organus ir kt.

L i e t u v o j e jau XVI a. daryta sekcijų, pvz. 1586 buvo padarytas mirusio Stepono Batoro lavono skrodimas, taip pat 1648 mirusio Merkinėje Vladislovo IV. Nuo XVIII a. buv. Vilniaus akademijoje, vėlesniojoje Aukščiausioje Mokykloje ir pagaliau universitete buvo žinomi šie profesoriai-anatomai: M. Regnier (1723 — 1800), J. Briotet (1746—1811), S. L. Bisio, J. A. Lobenvein (1758 — 1820), L. E. Bojanus (1776—1827), A. Bielkevičius (1798—1840) ir kt. Maskvos universitete pirmoj XIX a. pusėje dirbo anatomijos prof. L. Sievruk (tikrumoje Siaurukas 1806—1853). Lietuvos universitete, vėliau VDU anatomijos katedros vedėju buvo nuo pat universiteto įsikūrimo prof. Jurgis Žilinskis.

Anatominis muzėjus kiekvieno universiteto medicinos fakulteto mokslo įstaiga, kurioje renkami ir saugojami įvairūs anatominiai preparatai, skeletai, modeliai, pa veikslai, istorinės anatomijos mokslo medžiagos rinkiniai ir kt.

Anatominis teatras senesnis anatomijos įstaigos pavadinimas.

Anbo inž. gen. A. Gustaičio konstruktuotų lėktuvų vardas. Lietuvos karo aviacijos dirbtuvėse buvo statomi šios konstrukcijos 7 lėktuvų tipai: Anbo I sportinis vienvietis, Anbo II, III, V ir VI mokomieji dviviečiai, Anbo IV žvalgybinis ir Anbo VII lengv. bombonešis. Šie lėktuvai buvo pirmieji statomi serijomis Lietuvos dirbtuvėse ir priimti karo aviacijos apginklavimui. Tik Anbo I ir Anbo VIII liko prototi-

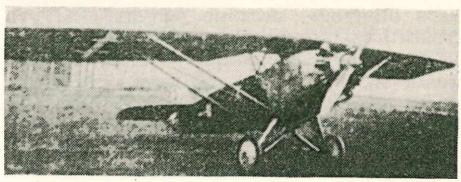

Anbo III

pais, nes Anbo I buvo pirmasis konstruktoriaus bandymas, o Anbo VIII dėl priartėjusio II Pasaulinio karo neišsivystė. Šių lėktuvų svarbiausios konstrukcijos savybės buvo: pastovumas, lengvas valdymas ore ir taupumas, nes buvo statomi savo dirbtuvėse ir mažiau sunaudodavo kuro. Anbo pavadinimą konstruktorius sudarė iš savo (A.Ntano) ir žmonos (Br.Onės, be r) vardų pirmųjų skiemenų.

Ancher Mykolas (1849 — 1927) danų tapytojas, vaizdavęs žvejų ir pajūrio gyvenimą.

Anchisauridae roplių klasės, dinosaurų būrio išmirusi gyvulių šeima. Tai buvo 1 m ilgumo keturkojai, kengūros išvaizdos ropliai. Rasti Š. Amerikoje virš. triaso sluogsniuose.

Anchitherium išmirusi arklių giminė trimis nagais. Kraštiniai nagai buvo mažesni, bet visi siekė žemės. Randami viršutiniuose žemės sluogsniuose nuo oligoceno ligi plioceno. Laikomi dabartinių arklių išmirusiais proseniais.

Ancien regime (pr. senoji valdymo forma). Šiuo posakiu apibūdinami Prancūzijos visuomeniniai ir politiniai santykiai prieš Didžiąją Prancūzijos revoliuciją.

Ancylaus ežeras. Šiuo vardu geologai vadina Baltijos jūrą ankstyvojo aluvijaus laikotarpio, kada ji buvo gėlo vandens jūra ir buvo atskirta nuo Atlanto vandenyno. A. vardas nuo gėlų vandenų moliusko Ancylus fluvialis.

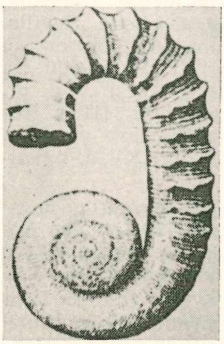

Ancylocerus gigas

Acylocerus išnvkęs kreidos laikotarpio gyvis, amonitų būrio, Cosmocenatidae šeimos, pradžioje tiesaus kiauto, kuris vėliau susiriesdavo.

Ancodus išnykę pirmykščiai dvikanopiai gyvuliai, žinduolių klasės, anthracotheriidae šeimos. A. buvo panašus į dabartinę kiaulę. Griaučiai rasti oligoceno laikotarpio sluogsniuose Europoje ir Š. Amerikoje.

Ancona š. r. Italijos mst., Adrijos jūros uostas; 88.000 gyv. (1950). A. buvusi įk. išeivių iš Sirakūzų 390 pr. Kr.

Anculis žemaičių padavimų milžinas, supylęs Girnikų kalną Kurtuvėnų vl. Šiaulių aps.

Ancuta 1) Jurgis Kazimieras (m. 1737) Vilniaus akad. teol. dr., vyskupo Motiejaus brolis, 1708 Vilniaus kanauninkas, pamokslininkas ir polemikas su protestantais ir stačiatikiais. Išsp.: Ius plenum religionis catholicae 1719, Studiodromus orthodoxus 1721. Į jo Ius plenum atsakyta taip pat poleminiu Ius plenum in Regno Poloniae et M. D. Lithuaniae Dissidentibus restitutum. Broliui mirus, 1723 paskirtas Vilniaus vysk. sufraganu.

2) Motiejus Juozapas (m. 1723 I 18) Livonijos ir Smalensko kanauninkas, nuo 1705 karaliaus Augusto II sekretorius. 1716 Vilniaus vyskupo Bžostovskio koadjutorius cum futura successione. Bžostovskiui mirus, nuo 1722 X 22 valdė Vilniaus vyskupiją, bet greitai miręs nesusilaukė paskyrimo aktualiu vyskupu.

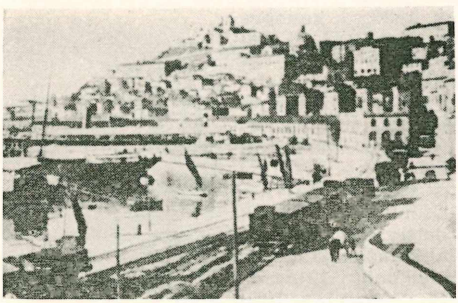

Ancona

Anczyc Vladislovas Liudvikas (1824 — 1883) Vilniaus lenkiško teatro artisto sūnus, išsikėlęs iš Vilniaus į Krokuvą. Nuo 1848 rašė liaudies teatrui komedijas (Chlopi arystokraci, Lobzovianie), 1861—1867 red. Kmiotek, 1865—1868 Przyjaciel Dzieci. 1901 Bačkauskas perdirbo Lobzovėnus, 1906 P. Tumasonis (Brandukas) išvertė Pūsčios dvasią. 1912 A. Vėgėlė išv. Degtinę.

Anča (Theta Aquarii) Vandenio žvaigždyno žvaigždė. Ryškumas 4.3.

Ančia 1) Seinų aps. Kapčiamiesčio ir Veisėjų vl. ež., Baltosois Ančios (Nemuno) baseine. Supa Veisėjų mstl.; 10,4 km ilgio, paviršiaus plotas 4,9 km², altitudė 112,3 aukščiau jūros. Baseino plotas 164 km². Įteka Šlavanta ir Markuva, išteka Baltoji Ančia.

2) Suvalkų aps. ež., Juodosios Ančios aukštupis, 4,6 km ilgio, paviršiaus plotas 2,7 km², altitudė 227,2 m aukščiau jūros. Baseino plotas 40 km². Giliausias Pabaltijo ež. (108 m).

3) Raseinių ir Tauragės aps. upė, Šešuvio (Jūros, Nemuno) deš. intakas, 54,9 km ilgio. Intakai: Pliuštis, Skliaustis, Pela, Savirkštis, Neresa, Batakė. Baseino plotas 282 km².

4) Suvalkų aps. upė, Vygrių ež. rytinis intakas, Juodosios Ančios (Nemuno) aukštupys, 40,3 km ilgio. Baseino plotas iki Vygrių ežero 177 km².

Ančia Baltoji Seinų aps. Kapčiamiesčio vl. upė, kair. Nemuno intakas, 25,6 km ilgio. Išteka iš Ančios ež. Intakai: Gneda, Nevedys, Seira. Baseino plotas 788 km².

Ančia Juodoji Suvalkų aps. upė, Nemuno kair. intakas; 86,4 km ilgio; su aukštupiu Ančia 141,5 km. Teka iš Vygrių ež. Nuo 43 ligi 21 km kanalizuota kaip Augustavo perkaso dalis. Žemupyje 21,5 km kilpos vietoje prakastas tiesus 6,6 km ilgio perkasas į Nemuną ties Nemunavu. Intakai: Žubrona, Gremzdė, Versnė, Kalna, Sumauka, Serva, Malešava, Vilkušė, Mara, Igorka. Baseino plotas 1901 km². Vandens debitas ištekant iš Vygrių ež. maks. 70, min. 0,5 m³/sek. Prie Augustavo perkaso maks. 150, vid. 9, min. 1,5 m³/sek., prie žiočių maks. 200, vid. 13, min. 2,0 m³/sek.

W. Milaszewska Czarna Hancza 1931.

Ančios girininkija. Su Paliepio ir Kapčiamiesčio girininkija 12.000 ha. A. G. Kapčiamiesčio vl. Seinų aps. ploto a. 4500 ha. Vyrauja pušynai. Per girininkiją teka Baltoji Ančia ir eina plentas į Gardiną. A. G. sudaro šie miškai: Kuzabiškės a. 300 ha, Vainiūnų a. 1000 ha, Baltosios Ančios a. 1200 ha, Sirguškės a. 500 ha, Var-

viškės a. 500 ha, Igorkos a. 800 ha; čia perisi kurtiniai (Tetrao urogallus).

Ančiova (it. anciova, isp. port. anchova) Engraulis encrassicholus, A. tikroji — sardinė. Silkinių šeimos žuvis, iki 15 cm ilgio.

Ančiškiai Panevėžio aps. Ramygalos vl. bžk. XVI a. priklausė Ancevičiams ir iš jų gavo A. vardą. Medinė bažnyčia statyta 1783, perstatyta 1839.

Andai P. Amerikos kalnai (Cordilleras de los Andes) išsidraikę visu P. Amerikos pakraščiu ir atskirti nuo Š. Amerikos Kordiljerų giliais C. Amerikos grioviais. Aukščiausios viršūnės Argentinos - Chilės pasienio zonoje. Čia Aconcagua iškilęs 7040 m aukščiau jūros. Š. Chilėje, Argentinoje, Bolivijoje ir Ekvadore yra viršukalnių tarp 6000 ir 7000 m. V. Patagonijos krantai išraižyti gilių fiordų. Čia kalnai San Valentin 4000 m, ugniakalnis Osornas 2260 m. Gausu atmosferos kritulių. Dideli plotai apaugę skroblais, kedrais, kiparisais ir kt. Iš pirminių gyventojų — indėnų čia yra jagų ir alakalufų likučių. Chilės, Argentinos A. sritis nuo Patagonijos A. atskirta Perso Rosalės 980 m tarpukalne, kuri kyla didelėmis aukštumomis. Čia vak. dalyje gausu ugniakalnių: Vilarica 2900 m, Laima 3000 m, Antukas 2800 m, Chilanas 3180 m. Papėdėse yra ežerų — Lanquihue 585 km² ir kt. Tarp 38° ir 27° p. pl. veikia ugniakalniai: Peteroa 4100 m, Maipas 5300 m, San Jose 5880 m ir kt. Per Cumbrės 3800 m tarpukalnę nutiestas transandinis geležinkelis su 3 km kiaurukalniu. Į šiaurę nuo 33° p. pl. gausu vario, sidabro, geležies kasyklų. Pietinės dalies klimatas vidutinis, su vėsia vasara ir gausiais atmosferos krituliais vak. pašlaitėse. Toliau į šiaurę klimatas visai sausas ir prasideda Atakamos dykuma. Bolivijos A. sritis nuo 27° p. pl. išsiskiria vakarų ir rytine A. šakomis. Vak. šaka turi kelis aukštus ugniakalnius (Psajama 6520). Pietinę vak. pakraščio dalį užima Atakamos dykuma, šiaurinę Pampa de Tamarugal. Čia yra natrono, vad Chile salietros, klodai. Atakamos kalnuose gausu vario, sidabro, aukso, bismuto, švino, geležies, kobalto. Kasyklų centras Chuquicamata. Rytų šaka sudaro virtinę, aukštesnę kaip 6000 m. Bolivijos pusėje Sonata 6610 m, Ilimani 6460 m. Ties 22° p. pl. prasideda dausų srities lietų zona. Netoli 15° p. pl. Amazonės aukštupio intakai suskaldo A. skersiniais grioviais. Aukščiausi kalnai Peru srityje Huascarana 6760 m, Coropuna 6610 m, ugniakalnis Misti 6100 m. Peru A. randama ir aukso, sidabro, vario ir kt. Ekvadoro Kolumbijos A. srityje veikia ugniakalniai Cotopaxi 6000 m, Sangajus 5300 m. Ekvadore gaunama naftos, aukso, platinos, akmens anglies. Kolumbijoje yra ugniakalniai Tolima 5600 m, Paramo de Ruiz 5700 m. Venecuelos A. papėdėse gausu naftos versmių.

Andaluzija p. vak. Ispanijos dalis, apimanti Guadalkiviviro upės baseino pietų dalį, Sierra Morena ir Sierra Nevada kalnus. A. vardu vad. provincijos Granada, Malaga, Almeria, Jaena, Corbona, Sevilla, Huelva su Cadizu, ploto 87.530 km² su 4,1 mil. gyv. XI a. pr. Kr. finikiečiai čia buvo įkūrę mst. Gadira ir Tarsi. V a. pr. Kr. atsikraustė kartaginiečiai, III a. romėnai. V a. Kr. g. šalį užkariavo vandalai ir vestgotai. Nuo VIII a. ligi XV a. pabaigos viešpatavo arabai.

Andaluzijos kalnai eina Pirėnų pusiasalyje nuo Tarifos iškyšulio 750 km per Andaluziją, Murciją, Valenciją. Apima 4400 km². Aukščiausia virtinė Sierra Nevada. Viršūnė Mulhacen 3480.

Andaluzitas rombbipiramidalinis mineralas Al_2SiO_5. Peršviečiamas, pilkas, rausvas, žalsvas. Sutinkamas molio skalūne kontakte su granitais.

Andamanų salos Bengalijos jūrose apie 200 salų grupė. Jos yra iš vandens išsikišusios ketvirtaeilio laikotarpio pradžioje nugrimzdusio kalnyno viršūnės.

Andante (it.) muz. tempo pažymėjimas — reiškia gana lėtai.

Andantino (it.) kiek gyviau už andante.

Anders (tikrai Andrzejewski) Vladislovas (g. 1892 Lietuvoje). Lenkų generolas. II Pas. karo pradžioje su savo vadovaujama lenkų kariuomenės dalimi pateko į rusų nelaisvę ir 1939 — 1941 buvo Rusijoje kalinamas. Vokiečiams puolus Rusiją, buvo iš nelaisvės išleistas ir 1942—1946 vadovavo lenkų korpui Maž. Azijoje, Egipte ir Italijoje. Išsp.: Bez ostatniego rozdzialu, Klęska Hitlera w Rosji.

Andersen Hansas Kristijonas (1805 IV 2 — 1875 VIII 4) danų romanistas ir poetas. Kurpiaus dirbtuvės mokinys, norėdamas patekti į teatrą, nuvyko į Kopenhagą. Vėliau keliavo po Europą ir pagarsėjo savo pasakomis. Yra sukūręs ir poezijos kūrinių 1830, kelionės apysakų 1834, Paveikslų knyga be paveikslų 1844 ir keletą **fantastinių komedijų**. A. pasakas lietuviškai vertė J. Miglovara - Miliauskis 1884, Aišbė - A. Kriščiukaitis 1893, P. Vileišis 1894, 1905, S. Baltramaitis 1904, J. Balčikonis 1918 ir 1923, S. Česūnas 1938 ir kt.

H. K. Andersen

Andersen-Nexo Martynas (g.1869) danų rašytojas, buvęs kaimo bernu, batsiuviu, pradžios mokyklos mokytoju. 1906—1910 šiurkščiai realistiniame romane Pelle Erobrenen kelia proletariato problemas, 1932 Ditte Menneskebarn moters darbininkės klausimą. Nuo 1922 komunistas.

Anderson JAV Indianos valst. miestas; 40.000 gyv. (1950). Vagonų, spygliuotų vielų ir dujų aparatų pramonė.

Anderson 1) Karolis Dovydas (g. 1905) JAV fizikas, kosminių spindulių specialistas. Už pozitrono atradimą 1936 drauge su V. F. Hessu gavo Nobelio fizikos premiją.

2) Maxwell (g.1888) amerikiečių dramaturgas. Rašo realistines ir fantastines dramas eilėmis, tragedijas, komedijas, satyrines ir muzikalines dramas proza ir eilėmis. Temas ima iš istorijos ir šių dienų gyvenimo. Išsp.: What Price Glory 1924, Elizabeth the Queen 1930, Both Your House 1933 (gavo Pulitzerio premiją), The Essence of Tragedy 1939 (essay rinkinys), High Tor 1937 (satyrinė fantazija), The Wingles Victory 1936 (Medejos problema) ir kt.

3) Mikalojus (1845—1905) nuo 1894 suomių kalbų prof. Kazanės univ. Išsp.: Studien zur Vergleichung d. indogerm. u. finno-ugrischen Sprachen 1879, Vergl. Woerterbuch d. ugrofinnischen Sprachen ir kt. 1879 kartu su E. Giseviusu, H. Weberiu ir K. Jaunium žurnale Altpr. Monatschrift išsp. kritiką A. Bezzenbergerio 1878 paskelbto teksto tariamai seniausios liet. dainos „O tu sesele mano, kur tu pasydejei", kurioje jie įrodė, kad toji daina tėra nežinomo autoriaus po 1830 parašytas eilėraštis.

4) Sherwood (1876—1941) amerikiečių beletristas, po 40 savo amžiaus metų palikęs dažytojo ir pradėjęs rašytojo darbą. Vaizduoja nenamius miestelio darbo žmones, paliestus pramonės augimo. Išsp.: Windy McPherson's Son 1916, Winesburg, Ohio 1919, Poor White 1920, Dark Laughter 1925 (iš negrų gyvenimo), A Story — Tellers Story 1924 (autobiografija), Perishaps Women 1931, Beyond Desire 1932, Kit Brandon 1936 ir kt.

Andersonas Bernardas (1724 Angenburge — 1771 III 18 Kraupiške) XVII a. iš Skotijos Mažojon Lietuvon atvykusio Vilhelmo A. vaikaičio sūnus. 1740—1748 studijavo Karaliaučiaus univ., 1743—1746 dirbo mokytojo darbą Didž. Lietuvoje ir ten pramoko lietuviškai. 1749—1752 mokytojas (precentorius) Encūnuose, 1752—1762 Peleninkių kunigas, bet 1757—1762 slėpėsi Karaliaučiuje nuo maskolių okupacijos Maž. Lietuvoje. 1762—1771 Kraupiško kunigas. Karaliaučiuje surašė Die Peleniker Kirchen Chronik, 1898 išsp. Ztschr. d. Altertumsgesellschaft Insterburg. Kraupiške rašė liet. giesmes ir a. 1770 atskira knygute išsp. nedidelį jų rinkinėlį.

G. Ostermeyer Erste lit. Liedergeschichte 1793.

Andersons (Andrass) Alfredas (1879 — 1937) latvių visuomenės veikėjas ir poetas. 1921—1928 Rygos burmistras. 1916 išsp. dramą Karalius Dovydas, išv. Wagnerio operas Tanheuserį, Tristaną ir Izoldą ir parašė daug dainų muzikai.

Andersson 1) Dan (1888—1920) švedų poetas. Išsp. De tre hemloesa 1918, David Romns arv. 1910 ir kt. Raštų rinkinys 1930.

2) Karolis Jonas (1827—1867) švedas keliautojas, Afrikos tyrinėtojas, medžiotojas ir prekiautojas dramblių kaulais, vienas pirmųjų ištyręs p. vak. Afriką. Išsp. Lake Ngami 1856, Okavango River 1861.

Andezinas mineralas, lauko špatas.

Andezitas vulkaninė uoliena, dioritinės magmos išsiliejimo produktas. Išplitęs Andų kalnuose.

Andhra Indijos Sąjungos valstybė, r. Indostano pakraštyje. 20 mil. gyv. (1950). Pirmoji kalbiniu pagrindu susikūrusi Indijos valstybė. Gyventojai telegai, kurių laisvės kovų vadas Potti Srimamalu mirė 1952 XII po 52 badavimo dienų, kad savo tautai išgautų pripažinimą valstybe. A. valstybė sudaryta 1953 iš 11 Madraso valst. apygardų. Sostinė Vijayavada.

Andižan uzbekų mst. Turkestane Ferganos slėnyje, prie Syr-Darjos upės. A. 100.000 gyv. (1950). 1902 žemės drebėjimo buvo visai sunaikintas.

Andler Karolis (1866–1933) prancūzų istorikas ir literatūros istorijos tyrinėtojas, Sorbonos univ. Paryžiuje prof. Išsp.: La philosophie de la nature dans Kant 1891, Les origines du socialisme d'etat en Allemagne 1897, Le pangermanisme 1915 — 1917, Nietzsche, sa vie et sa pensée 1920— 1931 ir kt.

Andokides (g. a. 440 pr. Kr.) graikų išgarsėjęs kalbėtojas, 415 turėjo bėgti iš Atėnų. Išliko 4 jo kalbos.

Andora nepriklausoma valstybėlė r. Pirėnų kalnuose, 542 km², a. 6000 gyv. Būdama tarp Prancūzijos ir Ispanijos ir aukštų kalnų saugoma išsilaikė nepriklausoma nuo XIII a. Gyventojai verčiasi daugiausia pieno ūkiu, augina vynuoges, tabaką ir kt. Kalba katalonų kalba. Nors nepriklausomi, bet nuo pat A. valstybėlės įsikūrimo moka Prancūzijai ir Urgelio vyskupui nedidelę duoklę. A. globoja Prancūzija. Sostinė Andora la Vella, 1070 m aukštumoje įsikūręs piemenų kaimas, turi 700 gyv.

Andora

Andrada e Silva Juozas Bonifacas (1763 — 1838) Brazilijos politikas, vad. „nepriklausomybės patriarchu", nuo 1819 vadovavęs Brazilijos nepriklausomybės sąjūdžiui.

Andrade da Costa Edwardas Nevill (g. 1887) anglų fizikas. Britanijos Enciklopedijos fizikos skyriaus red. Išsp.: The Atom 1927, Engines 1928, The New Chemistry 1936 ir kt.

Andradidas mineralas — granatas.

Andrae Ernestas Valteris (g.1875) vokiečių asiriologas, dalyvavęs ekspedicijose į Babilonijos sritį. Išsp.: Hatra 1908, 1912, Der Anu-Adad-Tempel 1909, Die hettitische Blei-Inschriften aus Assur 1924, Die ionische Saeule 1933 ir kt.

Andras (Zostera) Potamogetonaceae šeimos jūros augalų gentis. Baltijos jūroje auga Zostera marina L. 60—120 cm ilgio.

Andrassy 1) Julius (1823 — 1890). 1848—1849 vengrų nepriklausomybės kovų dalyvis. 1867 pirmojo Vengrijos konstitucinio kabineto ministeris pirmininkas, 1871 užs. reikalų min., įvykdęs Bosnijos ir Hercogovinos okupavimą. 1879 iš politikos pasitraukė.

2) Julius (1860—1929) pirmojo sūnus. 1906—1910 Vengrijos vid. reik. min., 1914 — 1918 paskutinis Austrijos-Vengrijos užs. reik. min.

Andrė Jonas (g. 1891) Brunsbergos akad. Rytprūsiuose prof., be darbų iš augalų fiziologijos srities rašė biofilosofinio turinio raštus, kuriuose mėgino teorinę biologiją derinti su tomistiniu aristotelizmu. Išsp.: Die Seele in der modernen Lebenswissenschaft u. die Wiedergeburt d. scholast. aristotelischen Biologie 1923, Die Einheit d. Natur 1925. La difference de nature entre les plantes et les animaux 1930, Urbild u. Ursache in d. Biologie 1931 ir kt.

Andreae Volkmar (g. 1879) šveicarų kompozitorius ir dirigentas. Sukūrė operą Ratcliff, 2 simfonijas, styginių kvartetų ir kt.

Andreas Willy (g. 1884) vokiečių istorikas, Heidelbergo univ. prof. Išsp.: Deutschland vor der Reformation 51948, Geist u. Staat 41948 ir kt.

Andreas-Salome Lou (1861—1933) vokiečių rašytoja, pradžioje paveikta Nietzschės, paskiau priartėjusi prie Rilkės. Išsp. F. Nietzsche in seinen Werken 1894, R.M. Rilke 1928, Mein Dank an Freund 1931 ir Lebensrueckblick 1951.

Andree Saliamonas Augustas (1854—1897) švedas ašigalio tyrinėtojas. 1882 dalyvavo ekspedicijoje į Spicbergeną. Kiek pasimokęs aviacijos, 1893 pirmą kartą pakilo balionu. 1895 Mokslų Akademijai pristatė projektą, kokiu būdu būtų galima iš balionо ištirti atšiaurio sritį. Gavęs subsidijos, 1897 VII 11 savo pastatytu balionu Oernen (aras) išskrido su Striblingu ir Fraenkeliu į šiaurę ir nebegrįžo. 1930 VII 6 šiaurės tyrinėtojas norvegas Horns į rytus nuo Spicbergeno Baltosiose Salose surado ekspedicijos liekanas ir užrašus, fotografijas, plokšteles, iš kurių paaiškėjo, kad ekspedicija 3 dienas lėkusi, nusileido tose salose ir grįždama atgal ledu, po 3½ mėnesio žuvo nuo sniego audros.

Sal. Andree

Andree Dem Pol entgegen (dienoraštis) 1930.

Andreev Leonidas (1871—1919) rusų rašytojas. Iš dalies realistinėse, iš dalies simbolinėse apysakose bei dramose šiurpiai vaizdavo psichologines ir socialines problemas bei konfliktus. Išsp. Prokliatie zverio 1903, Žizn čeloveka 1907, Car golod 1908, Dni našej žizni 1909 ir kt. Lietuviškai išv. Krikščionys, Raudonas gvazdikas 1909, Raudonas juokas 1914, Septynetas pakartųjų 1912, Papūga 1925 ir kt.

Andreevskij Sergijus (1847 — 1918) rusų advokatas kriminalistas, vadovavęs 1894 Kražių bylos gynimui.

S. Andreevskij

Andrena artima bitėms plėviasparnių (Hymenoptera) gentis.

Andreniko Dmitras (1864 — 1888) ukrainiečių kompo-

zitorius, 1885 Lvive išleidęs Vinok z narodnich melodij ir kt.

Andrews Charles McLeon (1863—1943) tyrinėjęs Amerikos kolonizavimo metu istoriją Amerikos istorikas. Išsp. The Colonial Period of American History 1934—1938, Colonial Self-Governement 1652—1689, 1904, The Colonial Background of the American Revolution 1924 ir kt.

Andria p. Italijos Bari prov. mst. 66.000 gyv. (1951).

Andrian Leopoldas (1875—1951) austrų poetas, priklausęs Stepono George grupei, 1938 emigravo į Šveicariją. Išspausdinta Die Staendeordnung des Alls 1930 ir kt.

Andriani Jonas Baptistas (1604—1675) iš Italijos Lietuvon atvykęs jėzuitas, Vilniaus akademijos filosofijos prof. ir jėzuitų professų namų rektorius.

Andrias scheuchzeri, 1 m ilgio fosilinė salamandra iš viršutinio eoceno kalkių prie Bodeno ežero Šveicarijoje. 1726 Scheuchzer, radęs šio gyvio atspaudą, manė, kad tai liekana žuvusio per tvaną žmogaus ir pavadino Homo diluvii testis — žmogus tvano liudininkas.

Andriaus sala, maža salelė v. Afrikoje (Gambijoje) ties A. upės žiotimis. Ją Kuršo kunigaikštis Jokūbas buvo įsigijęs (1651—1661) kurti ten Kuršo kolonijai. Čia buvo pastatyta tvirtovė, saugojusi ir A. upės baseiną ir į vakarus išsikišusius Afrikos pakraščius. Kolonistai vertėsi juodųjų vergų prekyba.

Andricus gallus plėviasparnių (Hypmenoptera) gentis.

Andriejavas (tarmiškai Indriejavas, bet dėsningai Endriejavas) to paties vardo vl. centras, 22 km nuo Laukgalio glž. stoties. Kat. bažnyčia statyta 1780.

Andriekus Kazimieras Leonardas (g. 1914 VII 15 Barstyčiuose Mažeikių aps.). 1934 Leonardo vardu stojo į Pranciškonų vienuoliją. 1937—1939 studijavo teologiją Austrijoje, 1939 išvyko į Jugoslaviją, karui prasidėjus į Italiją, 1940 VI 29 įšv. kunigu. 1945 šv. Antano univ. Romoje teol. dr. 1945 Italijoje leisto Lietuvių Balso redakcijos narys. Nuo 1946 JAV lietuvių pranciškonų tarpe eina įvairias pareigas. 1948—1952 šv. Pranciškaus Varpelio red. Nuo 1949 Aidų, Brooklyne, N. Y. techn. red., 1950 suredagavo pranciškonų Metraštį. Bendr. Aiduose, Lux Christi ir kt., rašydamas straipsnius ir eilėraščius.

F. L. Andriekus, O. F. M.

Andrijauskas Ignas (g. 1915 V 29 Petrapilyje) pianistas, kompozitorius. 1929 atvyko Argentinon ir čia 1935 baigė konservatoriją Buenos Airese. Argentinoje vadovavo Liet. Liaudies Teatro ir gudų chorams. Parašė a. 40 solo ir duetų dainų, 2 sonatas pianui, Lietuvišką rapsodiją, operetę Violetą 1941, operą Magdaleną ir kt. Nuo 1953 Fracasi konservatorijos Buenos Airese mokytojas.

Andrijava Šiaulių vl. dv. 3 km nuo Šiaulių. Čia XX a. pradžioje buvo suruoštos kelios vad. „Šiaulių gegužinės", kuriose vyko slapti lietuvių šviesuomenės ir jaunuomenės suvažiavimai.

Andrioli Mykolas Elviras (1836 XI 2/14 Vilniuje — 1893 VIII 23) dailininkas tapytojas. Baigęs gimn. Vilniuje, Maskvos univ. studijavo mediciną ir kartu stojo į meno mokyklą. Paskiau metė mediciną, išsikėlė į Petrapilio meno akademiją, kurią baigė 1857. Iš Vilniaus išvyko Italijon studijuoti meną šv. Luko akademijoje. Iš Italijos nuvyko į Paryžių ir Londoną. 1862 grįžo į Vilnių ir 1863 išėjo į sukilimą, kuriame veikė Kleto Korevos būryje. Sukilimą numalšinus, bėgo į užsienį. 1866 grįžo į Vilnių ir už dalyvavimą sukilime 5 metams ištremtas į Viatką. 1871 apsigyveno ties Minsku. 1883 spaustuvininko Didoto pakviestas į Paryžių kaipo iliustratorius. 1887 grįžo. 1890—1891 Kauno katedrai nu-

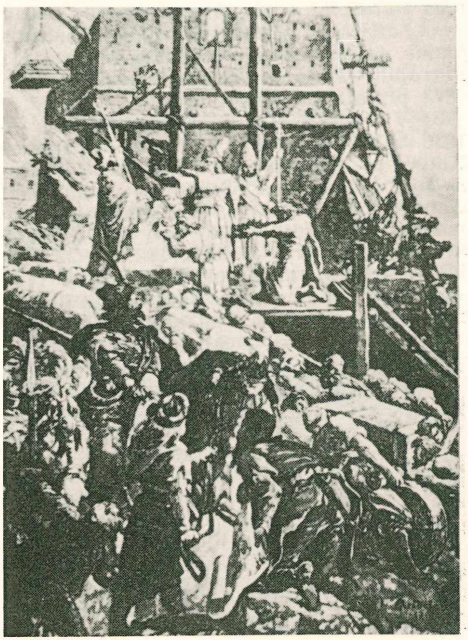

M. E. Andrioli Gediminas įkuria Vilnių

piešė 11 paveikslų religinėmis temomis, iliustravo A. Mickevičiaus Poną Tadą ir Konradą Valenrodą, Kraševskio Kunigą ir šiaip nupiešė eilę paveikslų lietuviškomis temomis.

H. Dobrzycki, H. Piątkowski Andriolli w sztuce i w życiu społecznem 1904.

Andrioniškis, kitaip Indrioniškis, Anykščių vl. Utenos aps. bžk., Šventosios upės klonyje. Čia keletą metų prieš II Pasaulinį karą andrioniškėnas inž. J. Morkūnas savo lėšomis pastatė mūro bažnyčią ir nuo to laiko A. virto parapija.

Andriukaitis 1) Motiejus Juozas (1840 Butkiškių k. Barzdų vl. — 1894 III 24 netyčia nusišovė Shenandoah, Pa.). Kiek pasimokęs Barzduose ir Griškabūdyje, 1869 išvyko į JAV, kur New Yorke ir Shenandoah, Pa., dirbo ūkyje ir anglių kasyklose. Paskiau Shenandoah, Pa. Susidėjęs su J. Šliupu, virto jo sekėju, tikybiniais ir visuomeniniais klausimais. Slapyvardžiais Dragūnas, Kuzabas, M. J. A., Peikis, A. Sakalas, Šarpus bendradarbiavo 1884—1885 Unijoje, 1885—1887 Liet. Balse, 1886 Aušroje (kor. iš Shenandoah, Pa., Nr. 10), 1890—1891 Vien. Liet., 1894 Naujoj Gadynėj.

2) (Pasivadinęs Andrzejevskiu) Pranciškus (m. 1885) Seinų vysk. prelatas. Baigė Varšuvos dvas. akad. Apie 1854 buvo ištremtas į Ustiugą, grįžo 1856. 1858 Slavikų klebonas. 1868 kanauninkas ir pirmas Petrapilio kat. dvas. kolegijos Seinų vysk. atstovas. Kada vyskupas Lubienskis bandė tą paskyrimą atšaukti, A. buvo į Petrapilį prievarta žandarų išvežtas. Nuo 1873 prelatas scholastikas.

3) Vladas (1903 VIII 5 Kaune — 1936 VII 31 Kaune) rašytojas. Mokėsi Kauno pr. mokyklų mok. kursuose ir Mokytojų Profesinės Sąjungos Suaugusių Gimnazijoje, studijavo VDU teisių ir hum. mokslų fakultete 1920 dalyvavo Kauno šaulių žygyje prieš lenkus. 1920—1922 činkių—Medekšių pr. mok. mokytojas. Nuo 1922 dirbo Šaulių Sąj. štabe, nuo 1930 Trimito red. padėjėjas. Ten pasirašinėjo slap.

Vl. Andriukaitis

Andrius Varguolis, Tadas Žagaras, Vl. Andriuška, V. K. ir kt. Išsp.: Žvalgo užrašai 1929, Vytauto D. laikų istorinį romaną Audra Žemaičiuose 1930, Kovų aidai 1931, rusų revoliucijos metą apysaką Kruvina laisvė 1933, Klaipėdos krašto lietuvių gyvenimo romaną Martynas Skroblas 1935.

Andrius apaštalas (šventė XI 30) šv. Petro brolis, žvejys iš Betsaidės. Evangeliją skelbė Bitinijoje, Sinopėj, Skitijoje, Trakijoje, Achajoje, net Kurdistane, Armenijoje, Gruzijoje; Bizantijoje įsteigęs vyskupiją. Padavimas sako jį buvus 60 XI 30 Patrase nukankintą ant įstrižai sukalto kryžiaus (vad. Andriaus kryžiaus).

Andrius (m. 1398 XI 14) pirmasis Vilniaus vyskupas, neteisingai vadintas Wasillo. Gimęs Maž. Lenkijoje. Vienuolis pranciškonas. 1354 garsėjo Mazovijoje pamokslais, spėjama, kad ir Lietuvoje buvo misijonieriumi. Savo politinę ir diplomatinę karjerą pradėjo prie Vengrijos karaliaus dvaro, karalienės Elzbietos nuodėmklausiu. 1370 VII 31 paskirtas Sereto (Moldavijoje) vyskupu, bet gyveno daugausia Lenkijoje. Lietuvos krikšto metu, įkūrus pirmąją vyskupiją, A. buvo perkeltas iš Sereto vysk. į Vilniaus katedrą. 1397 VI 3 jis įkūrė pranciškonų vienuolyną Lydoje.

Andrius—Šeliga (m. 1491) 1466 studijavo Krokuvos akademijoje (Andreas Georgy de Wylna). Po Jono Lesavičiaus paskirtas ir 1481 VIII 27 popiežiaus patvirtintas aštuntuoju Vilniaus vyskupu. Po jo Vilniaus vyskupu buvo Vaitiekus Taboras.

Andrius (m.1399) D. L. K. Algirdo sūnus, a. 1320 gimęs iš pirmosios jo žmonos Marijos. Jo lietuviškas vardas nėra žinomas. 1342 Algirdas jį paliko Pskove ir ten jis buvo pakrikštytas A. vardu. Pskovėnai pakvietė A. pas save, kad per jį gautų pagalbos iš Algirdo kovai su Livonijos ordinu ir su Naugradu. Bet jau tais pačiais 1342 A. grįžo pas Algirdą, kuris jį pasiuntė kunigaikščiu į Polocką. O Pskove paliktas A. vietininkas kun-štis Jurgis buvo ligi 1348, kada žuvo kautynėse. Kai A. jo vietoje norėjo pasiųsti kitą vietininką, pskovėnai atsisakė jį priimti. Tai buvo tolygu santykių nutraukimui su Lietuva. Pskovas išėjo iš Lietuvos politikos orbitos. A. tepasiliko Polocko kun-ščiu ir tuo būdu buvo užėmęs vieną svarbiausiųjų Lietuvos administracinių vietų. A. kartais pats vienas su savo kunigaikštystės kariuomene puldavo Livonijos ordino pilis, pvz. 1373 Daugpilį. Vokiečių kronikininkai jį vadino net Polocko karaliumi. 1360 jis Lietuvai atkariavo Rževą, 1368 nukariavo Chovračių ir Rodnią Smalensko kunigaikštystėje.

1377 Algirdui mirus, A., vyriausias jo sūnus, laikė save tiesioginiu Algirdo įpėdiniu. Sostui tekus Jogailai, A. tuojau pasidarė Jogailos priešas. Pulti Jogailą, kurį palaikė Kęstutis, A. buvo per silpnas. Taigi jis sugalvojo sudaryti prieš Jogailą nedraugiškų Lietuvai jėgų koaliciją, bū-

tent Livonijos ordino, Maskvos, Naugardo bei Pskovo. Aplankęs Pskovą ir Naugardą, jis iš ten nuvyko pas Maskvos did. kun-štį Dimitrą, kuris pasinaudojo A. atvykimu ir 1379—1380 žiemą pasiuntė prieš Lietuvą savo kariuomenę, kuri tačiau paėmė tik Trubčevską ir Starodubą. Akivaizdoje sudarytos prieš Lietuvą koalicijos, Jogaila su Kęstučiu stengėsi ją paraližuoti. 1379 IX 29 Trakuose pasirašė su vokiečių ordinu 10 metų paliaubų sutartį, o 1380 II 27 ir su Livonijos ordinu. Rytuose prieš Maskvą Jogaila sudarė koaliciją iš Aukso Ordos chano Mamajaus ir Riazanės kun-štčio Olego. Bet A. ir jo brolis Dimitras stojo Jogailos priešų pusėje. A. vadovavo Pskovo kariuomenei, o Dimitras Briansko. Jie dalyvavo kautynėse Kulikovo laukuose, kur totoriai pralaimėjo ir buvo visiškai sumušti. Kulikovo kautynėse polockiečiai nedalyvavo. 1381 Jogaila Polocką pavedė Skirgailai, bet A. turėjo ten jam ištikimą partiją, kuri Skirgailai pasipriešino. Polocko apsiautimo metu Jogaila buvo pašalintas iš D. L. K. sosto, o jo vietą užėmė Kęstutis, kuriam sutikus, A. grįžo į Polocką. Į savitarpio Jogailos ir Kęstučio, Jogailos ir Vytauto kovas jis nesikišo. Kai 1384 Jogailai susitaikius su Vytautu šis grįžo į Lietuvą, A. pasidarė aišku, kad jis Polocke negalės išsilaikyti. Ir 1385 X 10 jis pasirašė sutartį su Livonijos magistru, kuriam užrašė „visą savo Polocko karalystę" su sąlyga, kad ordinas gintų jį patį ir jo įpėdinius Polocke nuo priešų, kurie jį bandytų iš ten išvyti. Kai 1386 Jogaila išvyko į Krokuvą, A. tarė esant momentą tinkamą pradėti karo veiksmus prieš Lietuvos kunigaikštį. Jis puolė Lukomlę į p. r. nuo Polocko. Jį palaikė ir Smalensko kun-štis Sviatoslavas. Tuo pačiu laiku Livonijos ordino magistras, Lietuvon įsiveržęs, pasiekė net Ašmeną ir apiplėšęs 18 valsčių, grįžo su grobiu į Livoniją. Jogaila, Krokuvoje sužinojęs apie prasidėjusius Lietuvos šiaurėje karo veiksmus, paleido Skirgailą, Lengvėnį ir Vytautą, kurie Krokuvoje buvo laikomi įkaitais, ir nusiuntė juos į Lietuvą antpuoliui atremti. Tai sužinojęs, A. nutraukė karo veiksmus ir grįžo į Polocką. Tuo tarpu Lietuvos kariuomenė prie Vechros upės sumušė smalenskiečius, bet A. Polocke nebepuolė. Tik 1387, Skirgailos vadovaujama, ji puolė ir Polocką, kuris ir pasidavė Skirgailai. A. pateko į nelaisvę, buvo pasiųstas į Lenkiją ir ten laikomas Chencine. 1394 Vytautui, Vladimirui ir Skirgailai Algirdaičiams laiduojant, A. atgavo laisvę ir išvyko į Pskovą, kuriame kunigaikščiu tuo laiku buvo jo sūnus Jonas. A. žuvo 1399 Vytauto kautynėse su totoriais prie Vorkslos.

Andrius (m. 1323) Lietuvos kun-štčio Gerdenio sūnus, antrasis Tverės stačiatikių vyskupas. Pirmą kartą minimas Dievo Motinos vienuolyno prie Sošos upės viršininku. 1289 ar 1290 jis Kijeve buvo įšvęstas Tverės vyskupu. Dėl plačiai tuo laiku stačiatikių bažnyčioje praktikuojamos simonijos, jis kovojo su rusų metropolitu Petru. Bet tai kovai esant nesekmingai, A. 1315 atsisakė vyskupo pareigų ir grįžo į savo vienuolyną, kuriame ir mirė.

Andrius D. L. K. Algirdo vaikaitis, Kijevo kun-štčio Vladimiro trečiasis sūnus. Vytauto, Švitrigailos ir Žygimanto laiku aktyviai dalyvavo politikoje. Jo parašas yra po visomis svarbiausiomis tų laikų sutartimis. Tarp Žygimanto ir Švitrigailos prasidėjus savitarpio kovoms, A. palaikė Žygimantą. Prie Kazimiero Jogailaičio jis jau buvo nustumtas į trečiaeilius tarnybinius kunigaikščius. A. mirė a. 1457—1458.

Andrius (m. a. 1459) 1425 XII 21 buvo paskirtas Lucko vyskupu. Dalyvavo 1429 Lucko suvažiavime. Vytautui mirus, 1431 VI Skirsnemunėje drauge su Vilniaus ir Žemaičių vyskupais pasirašė Švitrigailos sutarties su kryžiuočių ordinu aktą. Kai tarp Žygimanto ir Švitrigailos prasidėjo kovos, A. palaikė Žygimantą.

Andrius iš S t i r l a n d o kalavijuočių ordino Livonijoje landmeisteris. 1247 atvyko į Livoniją. Kovai prieš Latvijos ir Lietuvos gyventojus suspietė visus Livonijos feodalinius valdovus, vyskupus ir Danijos karaliaus vasalus-Revelio riterius. Kalavijuočiai, siekdami nukariauti žiemgalius ir žemaičius, ėmė plėšti jų žemes. Apie 1248 žiemgaliai buvo priversti pasiduoti ir mokėti vokiečiams duoklę.

Pasinaudojęs vykstančiomis Lietuvoj savitarpio kovomis tarp Mindaugo iš vienos pusės ir Tautvilo, Erdvilo ir Vykinto ir iš antros, siekdamas pašalinti Mindaugą ir jo vietoje pastatyti Tautvilą, A. su kalavijuočių kariuomene įsiveržė į Lietuvą ir, nusiaubęs Nalšėnų žemę, puolė kitas Mindaugo valdomas sritis. Nepavykus paimti Mindaugo tvirtovės, A. atsitraukė į Livoniją. Kadangi Mindaugo padėtis vis buvo sunki, tai jis per pasiųstus Rygon pasiuntinius, pasiūlė taikintis. Livonijoje tuo laiku buvo susidariusios dvi partijos: vienai vadovavo taikos su Mindaugu šalininkas A., kitą partiją sudarė priešinga taikai su Mindaugu Livonijos dvasininkija, o dar skyrium stovėjo Rygos arkivyskupas Albertas Sauerbeer. Tačiau taikos su Mindaugu klausimą laimėjo A. labiausiai dėl to, kad ordinui pasidarė aišku, jog atviroje kovoje jis negalės Mindaugo nugalėti ir, be to, jis stengėsi užgriebti juo daugiau žemių nesidalijant grobiu su

vyskupu. A. 1250 pats nuvyko pas Mindaugą ir ten sudarė sutartį, kuria Mindaugas pasižadėjo pasikrikštyti, užleisti ordinui dalį Lietuvos žemių, o A. pažadėjo padėti Mindaugui nugalėti jo priešus. 1253 A. susitarė su Mindaugu dėl kryžiuočių konvento įkūrimo Mindaugo sostinėje ir ordino įgulų laikymo svarbesnėse Mindaugo pilyse. 1250—1261 taika tarp ordino ir Mindaugo buvo išlaikyta, ir tai leido Mindaugui sustiprinti savo valdžią ir rytuose bei pietuose išplėsti Lietuvos sienas. Tuo tarpu dėl ligos A. atsisakė landmeisterio vietos. Kalavijuočiai jį kaltino savanaudiškumu, ypač dėl gausingų iš Mindaugo gautų dovanų.

Andrius II 1205 — 1235 Vengrijos karalius, keletą kartų valdžios nustojęs. Ieškodamas vengrų ponų ir bajorų paramos, 1222 paskelbė vad. Aukso Bulę (Magna Charta vel Bulla Aurea), kuria laidavo bajorų laisves ir privilegijas ir įvedė bajoriško parlamentarizmo režimą.

Andrius Juozas (g. 1900 I 1 Panevėžyje). Plk. leitenantas. 1919 baigė I Karo Mokyklos laidą. 1928 Kauno gimn., 1931 Aukšt. Kar. Kursų Topografijos Skyrių. Lietuvos kariuomenės savanoris kūrėjas. 1926—1941 dirbo Karo Topografijos Skyriuje (kurį laiką jo viršininkas). 1930—1934 Karo Mokyklos topografijos dėstytojas. Tremtyje Schwaeb. – Gmuendo ir Nuertingeno gimnazijos mokytojas. Nepriklausomoj Lietuvoje dirbo trianguliacijos darbus ir gamino Lietuvos žemėlapius. Lietuvos senosios ir naujosios kartografijos klausimais bendradarbiavo Karo Archyve, Kary, Trimite, Lietuvos Aide, Aiduose, Bostone, Mass. paruošė didelį politinį ir mokyklinį Lietuvos žemėlapį. Nuo 1953 Lietuvių Enciklopedijos kartografijos ir geodezijos sk. redaktorius.

J. Andrius

Andriušis 1) P u l g i s (g. 1907 III 18 Gaidžių k. Tauragnų vl.) rašytojas. 1926 baigė Kauno gimn. ir studijavo literatūrą VDU. Bendr. periodinėje spaudoje, pasireikšdamas humoristiniais 1928 kelionės žemaituku po Europą ir Maroką reportažais, apysakaitėmis, beletristiniais gamtos populiarizacijos rašiniais, literatūros ir teatro kritikos straipsniais, linksmais feljetonais. Išv. Cervanteso Don Kichotą 1943, Dorgeles Medinius kryžius (su Cvirka) 1931. 1944 pasitraukė Vokietijon, 1949 išsikėlė Australijon. D.P. stovyklinį gyvenimą humoristiškai pavaizdavo feljetonų rinkiniuose Ir vis dėlto juokimės 1946, Siuntinėlis iš Amerikos 1947. 1948 vaikams Vabalų vestuvės. Be humoristikos išl. Anoj pusėj ežero 1947, už kurią gavo Liet. Raudonojo Kryžiaus premiją, ir Sudiev, kvietkeli 1951, už kurią gavo Liet. Rašytojų Draugijos literatūros premiją. Šiose apysakose dideliu lyriniu įsijautimu, žodinga rytų aukštaičių kalba piešia tėviškės gamtą ir su ja sutapusį kaimo žmogaus gyvenimą. 1953 parašė Laivą linksmybės, kelionės aprašymą ir humoristinį romaną Tipelį.

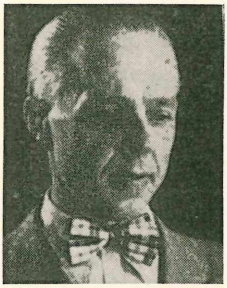

Pulgis Andriušis

2) V i k t o r a s (g. 1908 I 10) tapytojas dekoratorius. 1925 baigė Kauno gimn., 1931 Meno Mokyklą. Ligi 1944 buvo Valstybės Teatro dailininkas dekoratorius ir vyr. dailininkas. Nuo 1931 Liet. Dail. Sąj. narys. Valst. Teatro dramai, operai ir baletui yra sukūręs dekoracijas Marijai Stuart, Šykštuoliui, Pigmalionui, Sužadėtinei, Čičinskui, Traviatai, Sevilijos Kirpėjui ir kt. Tremtyje, Vokietijoje, padarė dekoracijas ir kostiumų eskizus Rossini op. Sevilijos Kirpėjas. 1950—1953 yra sukūręs dekoracijas lietuvių dramos ir baleto spektakliams, o taip pat Vasario 16 minėjimui Bostone, Mass.

V. Andriušis

Andriuška Benediktas S. J. (g. 1884 III 18 Vilkaičių k. Lieplaukės par.). Mokėsi Palangoje, baigė Kauno kun. seminariją, studijavo Austrijoje ir Anglijoje. 1921—1923 mokytojas Belgijoje. Nuo 1923 Kauno kun. seminarijos prof. ir jėzuitų bažnyčios rektorius. Parašė daug apologetinių ir religinių veikalų: Dievo buvimas, Žmogaus siela, Romos popiežius, 1930 Evangelių kilmė, 1940 Marija spinduliuose, 1940 Kaip save auklėti ir tobulinti ir kt.

Androfagai Herodoto minima nežinomos kilmės tauta, gyvenusi greta skitų, į rytus nuo Dniepro.

Androgeos graikų mitologijoje Atėnuose žuvęs Minoso sūnus. Iš keršto Minos privertęs atėniečius kasmet siųsti į Kretos salą 7 jaunuolius ir 7 jaunuoles, kuriuos surydavęs Minotaurus.

V. Andriušis Sužadėtinės dekoracijos

Androginija (gr.) vyriškų ir moteriškų lyties organų buvimas tame pačiame organizme.

Androlepsija (gr. žmonių gaudymas) prievarta pagrobimas įkaitų svetimos valstybės teritorijoje.

Andromacha Homero ir Euripido apdainuota Hektoro žmona.

Andromeda gr. mitologijoje Etiopijos karalaitė, bausmei dievų prikalta prie uolos, kur ją turėjusi suryti jūrų baidyklė. Persėjaus išlaisvinta, likusi jo žmona, vėliau virtusi žvaigžde.

Andromeda š. dangaus dalies žvaigždynas, žymus savo A. ūku.

Andromedidai, arba Bielidai, gausinga meteorų srovė, pasirodanti nereguliariai, bet kasmet lauktina apie lapkričio mėnesio pabaigą.

Andromedos Ūkas milžiniška spirališko pavidalo žvaigždžių sistema, žymima M 31 arba NGC 223. Atstumas 231.000 parsekų arba 750.000 šviesmečių; nufotografuojamos dalies skersmuo 13.000 parsekų (40.000 šviesmečių); fotoelektriniai matavimai rodo, kad mažiau ryškiosios šio ūko dalys nusitęsia ligi beveik dvigubo skersmens, o jam priklausą rutuliniai žvaigždžių spiečiai, kurių žinoma apie 140, rodo skersmenį siekiant ligi 35.000 parsekų.

Andronikos (a.60—40 pr. Kr.) graikų filosofas, Atėnų peripatetinės mokyklos galva. Perredagavo Aristotelio raštus.

Andronikos 1) I Komnenas (1183—1185 Bizantijos imperatorius.

2) A. II Paleologas 1282—1328 Bizantijos imperatorius.

3) A. III, A. II brolis, jį nuvertęs nuo sosto ir buvęs Bizantijos imperatorius 1328—1341.

4) A. IV Paleologas 1376—1381 Bizantijos imperatorius.

Andropogon Brot., niukštavalė, Gramineae šeimos atogrąžų kraštų augalas, vad. negrų soros arba durrha. Afrikoje iš jų kepa duoną (durrha), gamina košę, gėrimą tialvą ir actą.

Andros Graikijos sala Aigėjos jūroje, 405 km², a. 20.000 gyv. Svarbiausioji vietovė Andros mst.

Andrulionis (Andriulionytė) Julijona (g. 1917 X 29) solistė kontraltas. Dainavimo karjerą pradėjo Pittsburghe, Pa., Carnegie Institute of Technology. Mokėsi Philadelphijoje, New Yorke ir kt. Paskiau Pittsburghe presbiterijonų ir metodistų bažnyčiose solistė, taip pat Bacho draugijos chore, žydų sinagogos solistų kvartete, Pittsburgho operoje ir kt. Į savo koncertų programas įtraukia ir lietuviškų liaudies dainų. Dalyvavo Californijos Mokytojų Kolegijos statytoje Haendelio oratorijoje Mesijas.

Andrulis Domas (g. 1896 IV 29 Juodlaukio k. Kelmės vl.) muzikas. Baigė Klaipėdos muz. mokyklą. Dėstė muziką ir vadovavo chorams. Surinko a. 2000 liaudies dainų ir melodijų. 1927 parašė metodinę dalį Jaunam dainininkui. Nuo 1930 išl. daug įvairių muzikos dalykų-dainų solo, duetui, chorui, pianui ir kt. 1950 dėstė Vilniaus muzikos mokykloje. Parašė muzikinės bolševikinės propagandos pjesę Šatrijos papėdėje, operetes Viengungis, Pasaka, dainų seriją Gimtinės garsai, Dainos mažiesiems, Vestuvių dainų rinkinį. Muzikos klausimais bendradarbiavo Muzikos Mene, Muzikoje, Muzikos Baruose.

Andrusovo taika karo paliaubų sutartis, 1667 I 30 pasirašyta tarp Lietuvos–Lenkijos ir Maskvos. Ja buvo baigtas 1654 prasidėjęs trylikos metų karas tarp Maskvos ir Lietuvos–Lenkijos. A. paliaubų sutartis turėjusi galioti ligi 1680 VI. Per tą laiką turėjo būti išspręsti visi ginčijami klausimai ir sudaryta tarp abiejų valstybių amžina taika. Šia sutartimi Lietuvos-Lenkijos respublika buvo priversta atsisakyti visų tų žemių, kurias ji buvo susigrąžinusi XVII a. pradžioje rusų netvarkos metu, būtent visos Smalensko vaivadijos, Černihovo vaivadijos, Starodubo aps. ir visų Ukrainos žemių į rytus nuo Dniepro. Dešiniajame Dniepro krante esąs Kijevas turėjo būti Maskvai perleistas ligi 1669 IV 5, o paskui grąžintas respublikai. Maskva turėjo respublikai grąžinti Polocką ir Vitebską, be Veližo ir tos Livonijos dalies,

kurią Maskva buvo atplėšusi nuo respublikos. Maskvos caras pasižadėjo nebesitituluoti Didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir Podolės ir Valuinės kunigaikščiu. Užparagės kazokų sičė turėjo būti valdoma abiejų susitariančių pusių, o patys kazokai turėjo tarnauti tiek Maskvai, tiek ir respublikai, kariaujant su totoriais ir turkais. Maskva sutiko paleisti paimtus į nelaisvę karius ir visus civilius, bet ligi amžinos taikos pasirašymo nesutiko paleisti nelaisvėn išvestų žemdirbių. Tarp abiejų valstybių turėjo prasidėti normalūs prekybos santykiai. Tą sutartį 1667 X 21 ratifikuodama, Maskva pasižadėjo už atimtas ir Maskvos kariams išdalytas žemes sumokėti 200.000 rublių. Tačiau ne visi A. T. nuostatai buvo įvykdyti. Kijevo Maskva negrąžino. Laikinosios karo paliaubų sutarties nuostatai buvo patvirtinti 1686 VI 18 amžinosios taikos, kuri galiojo ligi pirmojo respublikos padalijimo antroje XVIII a. pusėje.

Andruševičius 1) J o n a s (m. 1579). 1526 studijavo Krokuvos akad. 1544 Vilniaus kanauninkas, 1545 Kijevo, 1555 Lucko vyskupas.

2) M i k a l o j u s (m. 1548) 1542 Jono Hlebavičiaus sekretorius sudarant su Maskva septynerių metų karo paliaubų aktą. Nuo 1544 dalyvavo lietuvių lenkų sienų komisijoje.

Andruškevičius 1) A l e k s a n d r a s (a. 1812 — 1868 XII 13 Paryžiuje) 1831 Lietuvos sukilimo dalyvis, paskiau emigrantas, demokratų draugijos narys. 1863 sukilimo metu grįžo į Užnemunę ir vadovaudamas savo organizuotam sukilėlių būriui sėkmingai kovėsi su rusais 1863 IV 1 (ar IV 9) ties Zapyškiu. Paskiau iš Marijampolės aps. perėjo į Augustavo aps. ir čia stojo visų Suvalkų krašte veikusių sukilėlių būrių priekyje, būdamas Augustavo vaivadijos sukilėlių vyriausias vadas. 1864 antrą kartą emigravo į Paryžių.

2 J o n a s (m. 1502 V 30). Kilimo iš Vilniaus srities. 1470—1478 studijavo Krokuvos akademijoje, Vilniaus kanauninkas, 1491 XII 2 — 1502 Lucko vyskupas.

3) P o v i l a s (1806 — 1892). Baigęs seminariją Tikocine, 1829 įšv. kunigu. Lomžos klebonas ir dekanas. 1863 Seinų seminarijos regensas, 1867 Seinų vyskupijos prelatas. 1868 išvežant maskoliams vyskupą Lubienskį, šis paskyrė A. vyskupijos oficiolu. Lydėjusiems žandarams vysk. Lubenskį kelyje nunuodijus, A. buvo išrinktas vyskupijos administratoriumi, kuriuo buvo ligi 1872, kada vyskupu buvo paskirtas Vierzbovskis. Po to išsikėlė į Lomžą, kur buvo vienuolynų vizitatorium.

4) Autorius lietuviško - lenkiško rankraštinio žodyno, kurį savo rankose turėjo Akelaitis prieš pabėgdamas iš Lietuvos. Nors to žodyno autoriaus vardas nėra nurodytas, bet, greičiausiai, tai buvo tas pats P r a n a s A., kuris 1857 ir 1858 iš Laukuvos siuntė Ivinskio kalendoriui pasakėčias Gaidys ir šuo, Vilkas ir avikailis, Meška ir bitys, Piemuo melagis ir kt.

Anduliai Klaipėdos aps. Kretingalės vl. kaimas. Prie jų yra būdingi Klaipėdos krašto senai kultūrai piliakalnis ir III—IV ir VI—VIII a. senkapiai.

Andziulaitis Juozas (1864 XII 12 Gaistrių k. Antanavo vl. Marijampolės aps. — 1916 II New Britain, Conn.) aušrininkas, poetas ir publicistas. Baigė Veiverių mok. seminariją. Mokytojavo Garliavoje ir ten su J. Mačiu ir K. Sakalausku priklausė K. Aglinskio kuopelei, palaikiusiai Aušrą. Nuo 1884 J. A. Kalnėno slapyvardžiu ėmė spausdinti Aušroje eilėraščius (Mirus Keistucziui, Pas nelaimingą brolį, baladė Ieva ir kt.). Rinko ir tautosaką ir 1885 Tilžės Mitteilungen d. Litauischen Litterarische Gesellschaft išsp. Atlužius isz Lietuvos padavimu, Surpiliai (su pasaka apie Eglę, žalčių karalienę), 1887 Laidotuviu pamokslą vartojamą Žiamaitijoje laike iszleidimo lavono isz namu. Nesutikęs mokytojauti ne Lietuvoje, A. išsikėlė Tilžėn ir suredagavo paskutiniuosius 1886 Aušros numerius (N. 5 ir 6). 1886 išleido 10 p. Bitininkystę. Aušrai sustojus, A. 1886 išvyyko į JAV. Bendradarbiavo Šliupo Lietuviškajame Balse 1885 — 1889, Apšvietoje 1892 — 1893 ir Vienybėje Lietuvininkų, kurią redagavo nuo 1890 N. 11 ligi 1892 V 10 N. 19. Pasireškęs čia laisvamaniu, kun. A. Burbai reikalaujant, leidėjo J. Paukščio buvo iš redaktorių atleistas. Be straipsnių ir eilėraščių A. davė čia ir visą eilę vertimų iš Mickevičiaus, Maupassant'o, Gogolio, Richepino ir kt. 1891 atskirai išleista jo išversta Freemano Europos istorija. Tais pačiais metais gavęs iš E. Volterio Valančiaus Pasakojimų Antano Tretininko originalinį rankraštį, jį išleido, bet spausdindamas „pertaisė žiamaitiszką budą naszymo pagal abelnai vartojamą sziądien liet. raszybą" ir tuo būdu Valančiaus rankraštį sudarkė. 1895 baigė Baltimorėje mediciną ir daktaravo. Vedęs svetimtautę, ilgainiui visiškai nutolo nuo lietuviško darbo.

Andziulis 1) J o n a s (1866 X 30 Smalinyčios k. Paežerių vl. Vilkaviškio aps. — 1927 IV 27). Baigęs Suvalkų gimn. ūkininkavo. 1906 Paežerių vl. viršaitis, 1910 — 1914 Vilkaviškio, Paežerių, Gižų taikos teisėjas, 1918 Paežerių vl. komiteto pirmininkas. 1920 St. Seimo narys ūkininkų sąjungos frakcijoje. Ligi 1927 Vilkaviškio aps. valdybos pirm. Jo rūpesčiu įsteigta Vilkaviškio ligoninė, senelių prieglauda ir kt.

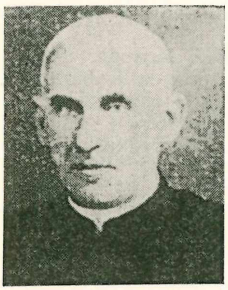
Kun. P. Andziulis

2) P i j u s (1870 IV 14 Smalinyčios k Paežerių vl.— 1950) Jono brolis, kunigas. Mokėsi Paežerių pr. mok. Suvalkų progimn., Marijampolėje išlaikė 4 kl. egzaminus. 1891 — 1894 tarnavo rusų kariuomenėje. 1895—1900 mokėsi Seinų dvas. seminarijoje. 1900 įšventintas kun. 1900 —1904 Naumiesčio vik., 1904 — 1905 Skriaudžiuose. 1905 — 1906 Silvanovcuose. Čia dirbdamas tarp buv. prievarta supravoslavintų unitų, buvo įskųstas Suvalkų gubernatoriui ir iškeltas į Pilypavą, 1906 į Rudaminą. 1908 Veiverių mok. sem. kapelionas. 1914 karui prasidėjus, su seminarija iškeltas į Vilnių, paskiau į Soročenus, 1917 į Riasną Ukrainoje. 1918 grįžo į Lietuvą. Jau nuo 1910 buvo slaptai besikuriančios Marijonų vienuolijos narys, galutinai vienuolijon įstojo 1918. 1922 JAV vedė misijas. 1923 grįžęs Lietuvon, buvo paskirtas Marijampolės Marijonų namo vyresniuoju. Seno Kareivio ir kt. slapyvardžiais ir savo pavarde bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Vienybėje (Kaune), Šaltinyje ir kt.

Andziulytė Ruginienė Marija (g.1896 XII 6 Smalinyčios k. Paežerių vl.) Jono A. duktė. 1914 baigė Vilkaviškio merg. gimn., 1918 — 1923 Friburgo univ. ist. filos. fak. 1923 už disertaciją Die Gruendung des Bistums Samaiten gavo filos. dr. 1923 —1926 Kultūros merg. seminarijos mokytoja, nuo 1926 Saulės merg. mokytojų seminarijos Kaune direktorė. Rašinėjo Ateityje, Drauge, Moteryje, Naujoje Vaidilutėje ir kt. 1937 išsp. Žemaičių christianizacijos pradžia.

Andžejevskis (Andrzejewski) Vladimiras (1825 — 1896) gydytojas. Gimnaziją baigė Kražiuose. Mediciną studijavo Maskvoje, kur dalyvavo žemaičių studentų kuopelėje (vadinamas Andruliu). Dar univ. nebaigęs, 1854 buvo Rygos karo ligoninės ordinatorium. Baigęs univ., buvo Varnių seminarijos ir vyskupo Valančiaus namų gydytojų. Už medicinos pagalbos sužeistiems sukilėliams teikimą, 1864 buvo ištremtas į r. Rusiją. 1874 grįžo ir vertėsi gydytojo praktika Liepojoje, Lukėje ir kt. Išsaugojo nežinomus ir niekur neskelbtus S. Valiūno eilėraščių rankraščius. Platino S. Daukanto leidžiamas knygas ir palaikydavo su juo korespondenciją.

Anekdotas (gr.) trumpas, baigtas pasakojimas apie kokį asmenį, atskirą įvykį ar kelis susijusius įvykius, linksmo, juokingo, satyriško turinio. Senovės graikai A. vadino žinomų autorių nežinomus, neskelbtus raštus. Vėliau jais vadino žymesnių asmenų biografijų dalis, neskelbtas dėl jų skandalingo ar politinio turinio. Ilgainiui abidvi reikšmės susijo. J. Balys 1937 išl. Lietuvių sąmoji, liaudies A.

Aneksija ginklo jėga arba apskritai prievarta vienos valstybės teritorijos ar jos dalies prijungimas prie kitos valstybės. Beveik kiekvienas karas baigdavosi teritorijos A. 1919 — 1920 taikos sutartimis buvo padaryta teritorinių A. Prancūzijos, Belgijos, Italijos, Serbijos, Rumunijos, Graikijos ir kt. valstybių naudai. Lenkijos ir Lietuvos vad. unija iš dalies irgi buvo A. 1920 Lenkija buvo aneksavusi žymią Lietuvos dalį. II Pasaulinio karo metu Sovietų Sąjunga aneksavo visą eilę savarankiškų valstybių, tačiau toji A. nėra kitų kultūringų valstybių pripažinta.

Anemija (gr. anaemia) mažakraujystė. Vietinė A. pasidaro dėl sumažinto arba visai sustabdyto arterinio kraujo tiekimo kuriai nors kūno sričiai, veniniam kraujui nekliudomai nubėgant. Ji atsitinka dėl susilpninto širdies veikimo, kraujo gyslų užsispaudimo, užsikimšimo, kraujo gyslų sienelių raumenų susitraukimo ar spazmo. Jos požymiai: išbalimas, temperatūros kritimas, tūrio sumažėjimas. Jei vietinė A. yra visiška ir patvari, audiniai miršta, įvyksta aneminis nekrozas. Bendra A. įvyksta dėl staigaus kraujo netekimo, įvairių ligų (vėžys, tuberkuliozė, sifilis, maliarija, infekcinės ligos, žarnų parazitai), dėl apsinuodijimo arseniku, švinu ir kt.

A. g y v u l i ų (anaemia infectiosa equorum) dažniausiai chroniško pobūdžio specifinė arklių liga. Ligą perduoda uodai, musės, varmai, gyliai ir kt., siurbdami pakaitomis ir įskiepydami sergančių gyvulių kraują sveikiesiems. Be arklių, A. gali apkrėsti ir kiaules.

Anemochordas (gr.) 1789 Schnellio sugalvotas į pianiną panašus muzikos instrumentas, kurio garsus taria esant panašius į Aiolo arfos, kadangi jo stygas suvirpina dirbtiniu būdu sukeliamas vėjas.

Anemofiliniai (gr.) augalai, kurie apsivaisina vėjo pagalba.

Anemogeniškos nuosėdos (sedimentai) yra tos, kurias supučia vėjas, pvz. kopos. Kitaip jos vadinamos aiolinėmis arba aerinėmis nuosėdomis.

Anemografas ž. Anemometras.

Anemometras prietaisas vėjo greičiui matuoti. Plačiai vartojami Robinsono pusrutuliai: ant stačios ašies užmauti du kryžminiai sulydyti virbalai, prie kurių galų pritvirtinti keturi tušti skardiniai pusrutuliai, savo įgaubimais pakreipti į

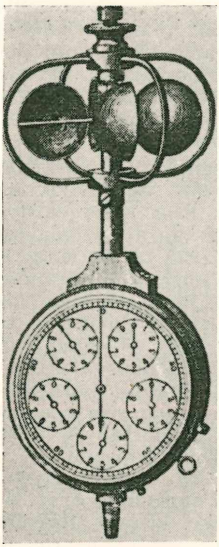

Anemometras

vieną pusę: pūsdamas vėjas, visvien iš kurios pusės, veikia vieno pusrutulio iškylumą, kito įgaubimą. Susidarius vėjo pučiamo oro slėgimų skirtumui, pusrutuliai sukasi aplink savo ašį. Apsisukimų skaičius nusako vėjo greitį. Kai šiuos skaičius perduoda elektros laidais, vėjo greitį žymi popieriuje, ir tuomet tokį A. vadina anemografu. Paprastai vėjo greičiui stebėti vartoja vėtrungą (nustato vėjo linkmę) su svyruojančia ant gulsčios ašies lentele. Tos lentelės pasvirimo kampas rodo vėjo jėgą, o iš čia suranda ir vėjo greitį.

Anemone ž. Plukė.

Anemonija aktinijų gentis. Ž. Aktinijos.

Anerio 1) F e l i c e (1560 — 1630) italų kompozitorius, kuris 1594 Palestrinai mirus apėmė popiežiaus Klemento VII dirigento pareigas. Rankraščiuose paliko daug mišių, psalmių, madrigalų.

2) J o n a s P r a n a s (a.1567–a.1621) italų kompozitorius. Dirigentas Veronoje, Krokuvoje.

Aneroidas aparatas atmosferos slėgimui matuoti. Jį sudaro metalinė dėžutė, iš kurios yra išpumpuotas oras. Dėžutės dangtelis padarytas iš elastinio metalo ir yra prilaikomas iš vidaus spyruoklės. Atmosferos slėgimui didėjant, dėžutės dangtelis daugiau ar mažiau (priklausomai nuo slėgimo padidėjimo) įsispaudžia į vidų, gi slėgimui mažėjant jis juda atvirkščiai. Dangtelio judėjimas per krumpliaračius arba svirtis persiduoda rodyklei, kuri juda skale, padalinta laipsniais pagal gyvsidabrio barometrą. A. vadina ir metalinių barometru.

Anestezija (lot. anaestesia) bendra prasme jutimo nustojimas, arba nejutimas skausmo, palytėjimo, temperatūros. Chirurgijoje reiškia vaistais sukeltą dirbtinį nejutimą (apmarinimą), kad ligonis nejaustų skausmo per operaciją. A. būva bendra ir vietinė. Bendroji A. yra ta, kai visas žmogaus organizmas daromas nejuntamu. Vietinė A. ta, kai daroma nejuntama tiktai aprėžta operacijos vieta.

Anestezinas $H_2N—C_6H_4—COO.C_2H_5$, paraamino benzoinės rūgšties etilo esteris, netirpūs vandenyje milteliai; vartojamas vietinei anestezijai.

Anethum graveolens ž. Krapai.

Anetolas metoksi - propenilo benzolas, svarbiausia sudėtinė dalis kai kurių augalinių aliejų, anyžiaus, krapų aliejaus. Vartojamas kvepalams ir alkoholiniams gėrimams gaminti.

Aneurinas arba Vitaminas B, arba tiamino chloridas, $C_{12}H_{17}N_4OSC.HCl$. Balta kristalinė medžiaga. Tai vitaminas, pasitaikąs maisto produktuose, ypačiai grūdų žievelėse, dažnai pyrofosforo rūgšties esterio, vad. kokarboksilaza pavidalu. Suaugusiems reikia 3 mg į dieną. A. trūkumas pažeidžia nervų sistemą, cirkuliaciją ir virškinimo organus. Pasekos: lengvas susierzinimas, neuritis, padažnėjęs pulsas, edema, apetito trūkumas ir kt.

Aneurizma (gr.) aprėžtas, maišo pavidalo, arterijų ar venų išsiplėtimas, pripildytas kraujo.

Pagrindiniai arterijų A. pažymiai yra susidariusio išsiplėtimo pulsavimas, savotiškas ūžesys, girdimas A. srityje, ir skausmai, atsirandą A. spaudžiant aplinkinius nervus ir kitus audinius.

Anga Alytaus aps. Simno vl. ež., Peršekės (Nemuno) baseine. 0,5 km² ploto.

Angara Sibiro upė, Janisiejaus deš. intakas, 1760 km ilgio. Baseino plotas 1.032.900 km². Teka iš Baikalo ež., žemupyje vad. Aukštutine Tunguska. Platumo ligi 3,5 km, gilumo ligi 9 m. Žymesni intakai: Irkutas, Oka ir kt. A. vandens debitas ties Baikalu 1630 m³/sek., ties Padruno kriokliu 2740, ties žiotimis 4100 m³/sek.

Angaras trobesys, kuriame laikomi ir taisomi lėktuvai.

Angažamentas (pr.) aktorių pakvietimas, sukontraktavimas dalyvauti spektakliuose bei koncertuose sezonui ar šiaip kuriam iš anksto nustatytam laikui.

Angelaitis Juozapas Pranciškus (g. 1904 VIII 24 Smithon, Pa., JAV) kun., Cleveland-Collinwood liet. par. klebonas. 1926 baigė Šv. Ignaco gimn. ir įstojo į Our Lady of the Lake sem. Tuo pačiu metu baigė J. Carrol University A. B. laipsniu. 1934 išv. kunigu. Dirbo Šv. Jurgio lietuvių parapijoje ir Šv. Petro lietuvių parapijoje Akrone, Ohio. 1939 paskirtas į naujai suorganizuotą lietuvių parapiją Clevelande. Čia 1950—1952 pastatė St. Kudoko projektu bažnyčią.

Angela Merici (1474 — 1540) šventoji (šventė V 31) uršuliečių vienuolijos steigėja.

Angelas (gr. angelos) pasiuntinys. Bažnyčios mokslu nežemiška, protą bei laisvą valią turinti būtybė. A. prigimtis grynai dvasinė, jų buvimas ir skaičius paliu-

dyti Šv. Rašto ir krikščionių tradicijos. A. buvo Dievo leisti ir pakelti į antgamtinę malonės tvarką. Bandymo metu jų daugelis nupuolė (ž. Velniai); likę ištikimi regi Dievą ir siunčiami pasiuntiniais žmonėms saugoti (angelai sargai). Senoviniame krikščionių mene vaizduojami kaip vyriški stiprūs jaunuoliai, apsisiautę tunika ir pailiumi. Nuo IV a. galo tapyboje kaip Dievo pasiuntiniai su nimbu ir sparnais, nuo VI a. dar ir su ramsčiu. Nuo vid. amžių pabaigos simbolizuojami kaip pliki vaikiukai ir sparnuotos galvutės ir vis labiau įsigali moteriškasis tipas. Skirstymas A. į klases pradėtas Bizantijos mene: čia vienas A. choras liturgijos drabužiais tarnauja liturgijoje; vidury cherubinai su kardais, šešiasparniai serafinai ir kt.

Angelas Viešpaties paimta iš Šv. Rašto malda į Šv. Panelę Mariją, kalbama tris kartus per dieną skambinant bažnyčios varpams. Pradėta vartoti XIII a.

Angelica ž. Šventagaršytė.

Angelico (1387 — 1455) italų tapytojas. Jo tikrasis vardas Guido di Pietro, vienuolio vardas Giovanni di Fiesole, pramintas Fra Beato Angelico. A. tapyboje suspindėjo vid. amžių misticizmas. Svarbiausieji jo paveikslai: Marijos vainikavimas, Nuėmimas nuo kryžiaus, Apreiškimas.

E. Schneider Fra A. 1933; *G. Bazin* Fra A. 1941.

Angelina mažoji planeta, žymima numeriu 64. Ryškumas opozicijos metu 10,5, vidutinis atstumas nuo saulės 2,7 astronominių vienetų.

Angell Normanas (g. 1874) anglų žurnalisto Ralpho A. H. Lano slapyvardis. Nuo 1928 Anglijos atstovų rūmų narys. 1933 gavo Nobelio taikos premiją. Išsp.: The Great Illusion 1910, The Economic Chaos and the Peace Treaty 1919, Peace with the Dictators 1938, The steep Places 1948, After All 1951 ir kt.

Angelno galvijai Vokietijoje Angelno pusiasalyje išvesta stambiųjų raguočių veislė, tamsiai žalos ir raudonos spalvos.

Angelolatrija (gr.) angelų gerbimas.

Angelo Sargo vaikų sąjunga buvo Lietuvoje įst. 1922. Liet. kat. blaivybės dr. globojama, ji siekė vaikams nuo 7 ligi 15 metų amžiaus įdiegti tvirtą tikėjimą, tėvynės meilę, dorus papročius ir blaivumo pamėgimą. Sąjunga leido vaikų laikraštį Žvaigždutę. Prieš II Pas. karą ji turėjo a. 50.000 narių.

Angelų dinastija Bizantijoje valdė kraštą 1185—1204. Šios dinastijos nariai—valdovai Izaokas II, Aleksijus III ir Aleksijus IV kovojo tiek savo tarpe, tiek ir su bulgarais, seldžukais, normanais, italais, kryžiuočiais. Bet nesugebėjo Bizantijos apginti ir ją atidavė į priešų rankas. Nuo 1204 jų dinastijos atžala pradėjo valdyti Epirą (Mykolas, Fedoras Duka, Mykolas II, Jonas, Dimitras).

Angelus Silesius (1624 — 1677) religinis vokiečių poetas Johannes Scheffner. Gydytojas vienuolis Vroclavo pranciškonų vienuolyne. Dvasinio Silezijos atgimimo kovotojas, mistinės baroko stiliaus poezijos kūrėjas. Daugelis jo giesmių išliko ligi šių dienų. Jo Geistreiche Sinn- u. Schlussreime 1657, šeštą kartą leidžiant pavadinta Der Cherubinische Wandersmann. Raštų rinkinys išl. 31949—1952.

Angerapė prūsų Ungura, vėliau Angerupė, iš čia suvokietinta Angerapp. Sulig M. Pretorijumi, seniau Arš, prūsų nadruvių Ungeris. Maž. Lietuvos upė, Priegliaus kairioji aukštupio šaka, 169,4 km ilgio. Teka iš Mozūrų aukštumų, 116 m aukščiau jūros lygio. Ties Jurgaičių k. gauna deš. intaką Guldapę. 6 km į vak. nuo Gumbinės daro statų posūkį į š. v. ir teka lygiagreta su Peise, kuri įteka į A. iš deš. Pro Įsrutį įteka į Įsrės slėnį ir kartu su Įsre sudaro Prieglių. A. intakai: kair. Angera, Ragavišė, Vaškė, Gaudiška, Černupė; deš. Guldapė, Vytė, Žiedmarė, Vykas (su Šaltine ir Gavaite), Peisė (teka iš Vištyčio ež., turi intaką Romintą). Baseino plotas 3957 km². Vid. nuolydis 0,00063. Vandens debitas prie žiočių maks. 390, vid. 25, min. 5,5 m³/sek. Dėl vingių ir akmenų tinka tik palaidam plukdymui. Senovės prūsams A. sudarydavo gynimosi liniją prieš kryžiuočius, kas matyti ir iš daugelio piliakalnių, išmėtytų abiem A. krantais —ties Sobrostu, Užnugariais, Kamantais, Balčkiemiu, Avininkais, Jučiais, Tamariškiais ir kt.

H. Keller Memel—Pregel—u. Weichselstromm II 1899.

Angerburgas prūsų Ungura, lenk. Węgoborek. Maž. Lietuvos Gumbinės aps. mst. prie Angerapės upės. 1398 čia buvo pastatyta kryžiuočių ordino pilis. 1914 IX 5 — 15 I Pas. karo metu, A. sudarydavo centrą kautynių Mozūrų ež. rajone, kada vokiečiai sumušė Samsonovo vedamą rusų armiją.

Angermann Švedijos upė, a. 400 km ilgio, įteka į Botnijos įlanką.

Angerona sen. romėnų mitologijoje naujųjų metų grįžtančios saulės deivė. Jos šventė — angeronalia — buvo švenčiama XII 21.

Angers romėnų Juliomagus, vėliau Andegavum, Prancūzijos mst.; 100.000 gyv. (1950). Uostas prie Main upės. Žymus pramonės, prekybos ir kultūros centras.

Angina (lot.) migdolų arba tonsilų uždegimas, pasireiškiąs jų ir gretimųjų liaukų pabrinkimu, paraudonavimu, temperatūros pakilimu, galvos skausmais. Skiria A. lacunaris, A. necrotica, A. phlegmonosa ir kt.

Angina pectoris (lot.) smarkių širdies ir krūtinkaulio srityje skaudėjimų priepuoliai kartu su pasikeitusiu širdies tvaksėjimu. A. P. pareina nuo širdies arterijų susirgimo, nuo apsinuodijimo nikotinu, būna ir nervinės kilmės.

Angiologija (gr.) kraujo ir limfos gyslų mokslas.

Angioneurozės sutrikimai atsiranda dėl kraujo indų inervacijos pakitimų. Indų siaurėjimas ar plėtimasis įvyksta dėl atitinkamo simpatinės arba parasimpatinės sistemos erzinimo, pareinančio nuo įvairių nuodingų daiktų, medžiagos apykaitos ir kt. sutrikimų. Dažniausios A. dilgininė (urticaria) ir migreninė (hemierania).

Angiospermae ž. Gauptasėkliai.

Angis ž. Gyvatė.

Angkor Siamo mst. Keli km į pietus nuo A. yra šventovės Angkor Vat griuvėsiai su daugybe senovinio Siamo tikybinio meno paminklų.

Anglai (angli, angeln) senųjų germanų tautelė, gyvenusi Schlesswig-Holsteine. Susijungę su jutais ir saksais, V a. Kr. g. A. įsteigė vad. anglosaksų karalystes Britanijoje. Kiti A. įsikūrė Saalės upės (Prūsijos Saksonijoje) slėnyje, kur sumišo su danais ir kitais vokiečiais. IX a. buvo surašyti jų įstatymai — Lex Angliorum.

L. Schmidt Allg. Geschichte d. deutschen Staemme 2 leid. 1940; *F. M. Stenson* Anglo-Saxon England 2 leid. 1947.

Anglekasis 1923 Glasgowe, Skotijoje, ėjęs lietuviškas savaitinis laikraštis. Red. L. Vitkauskas. Leido Glasgowo Skotijos Lietuvių Apšvietos Kursų Komitetas.

Anglezitas mineralas — sunkusis špatas. $PbSo_4$. Rombinės sistemos. Vardas duotas nuo Anglesey salos Anglijoje.

Angliamaišiai tamsios spragos, matomos žvaigždėtame danguje. Tipiškas A., pirmutinis gavęs tokį pavadinimą, yra Pietų Kryžiaus žvaigždyne, pietinėje Paukščių Tako dalyje. Bet iš tikro nėra jokios spragos žvaigždžių sistemoje, A. atsiranda dėl tamsiųjų ūkų, kurie užstoja bei užtemdo tolimesnes žvaigždes.

Angliavandeniliai anglies C junginiai su vandeniliu H. Anglies atomai turi savybę tarp savęs jungtis, sudarant atviras ar uždaras, ištisas ar šakotas grandines. Anglies atomai tarp savęs jungiasi vienalinkai, dvilinkai ir trilinkai. Paprasčiausias, pagrindinis angliavandenilis yra metanas arba pelkių dujos, formulės CH_4. Po jo eina etanas C_2H_6, paskiau propanas, butanas ir kt. Dvilinkaryšių A. grupei tarp kitų priklauso etilenas (bruttoformulė C_2H_4), trilinkaryšių acetilenas. Bendrai, A. skaičius yra labai didelis. A., kuriuose anglies atomai yra sujungti vienlinkai vad. sočiaisiais. Jų bendra formulė C^nH_{2n+2}, o kuriose yra dvilinkų ir trilinkų ryšių vad. A., turį atvirą grandį, vadinami alifatiniais, turį uždarą cikliniais. Turinti specialų išdėstymą dvilinkų ryšių pastarųjų dalis, vad. aromatiniais A. A. būna dujų, skysčių ir kietų kūnų pavidalo. Jie yra pagrindas žemės alyvos. Aromatinių A. gauna iš akmens anglies. Daugelis A. yra labai svarbūs pramonei. A. dar priklauso naftalinas, antracenas, benzinas, benzolas. Iš A. susidaro gazolis, žibalas, vazelinas, parafinas. A. vartojami tepalų, dažų, vaistų ir tirpintojų gamyboje.

Anglickis Stasys (g. 1905 XII 23 Bernotave Alsėdžių vl.). Mokėsi Bernotave, Kantaučiuose, 1920 — 1923 Telšių gimnazijoje, 1923—1927 Telšių mok. sem., 1927—1931 L. U. hum. fak. Univ. baigęs, buvo hum. fak. numatytas siųsti į užsienį mokslo darbui univ. ruoštis, bet švietimin. nesutikus, išėjo gimnazijos mokytoju (1938 Šiauliuose). Eilėraščius pradėjo rašyti 1923, spausdino juos Praduose ir Žygiuose, Židinyje, Granite, Gaisuose, Naujoje Romuvoje ir kt. Eilėraščių rinkiniai: Žingsniai prie sfinkso 1931, Kraujo auka 1934, Septynios didžiosios nuodėmės 1935, Didžioji kančia 1937. Drama Rūmai be pamato 1935, Išspausdino aukštesniosioms mokykloms vokiečių kalbos skaitymo knygą 1935. Suredagavo Liniją 1932, almanachą Žemaičiai 1938.

St. Anglickis

Anglies ciklas yra atomų branduolių reakcijos procesas, vykstąs saulės ir žvaigždžių gelmėse. Tai žvaigždžių šilimos ir dalies šviesos šaltinis. Šią teoriją buvo 1939 iškėlęs fizikas H. A. Bethe. Bet šiuo metu laikoma, kad didesnę saulės ir žvaigždžių energijos dalį pagamina protono—protono procesas. A. C. prasideda anglies izotopo C^{12} branduoliu, kuris, susidūręs su protonu virsta azoto izotopu N^{13}. Šis greitai suskyla į anglies izotopą C^{13} ir pozitroną. Susidūręs vėl su protonu, izotopas virsta nauju azoto izotropu N^{14}, o šis susidūręs su nauju protonu, virsta deguonio izotopu O^{15}, suskylančiu į pozitroną ir azoto izotopą N^{15}, kuris susidūręs ketvirtą kartą su protonu virsta anglimi C^{12} ir helio branduoliu He^4. Kiekviename šios branduolių reakcijos laipsnyje atpalaiduojamas tam tikras energijos kiekis.

Anglies dioksidas, anglies rūgšties anhidridas, angliarūgštė CO_2. Bespalvės, pusantro karto už orą sunkesnės bekvapės dujos iš vieno anglies ir dviejų deguonies atomų. Ne aukštesnėje kaip 31^0 tempera-

tūroje ir ne mažesniu kaip 73 atmosferų slėgimu angliarūgštę galima suskystinti. Skysta A. verda 79° temperatūroje. Sukietėjusi A., sumaišyta su eteriu, sudaro mišinį, kurio temperatūra esti žemesnė negu 80°. Ištirpęs vandenyje CO_2, sudaro nepatvarią rūgštį, kuri suskyla į vandenį ir į anglies rūgšties anhidridą. Anglies dioksido tirpalas vandenyje leidžia elektros srovę ir su šarmais sudaro druskas, vad. karbonatais. Kalio, natrio, amonio karbonatai lengvai tirpsta vandenyje. Kalcio, bario karbonatai vandenyje netirpsta.

Palaidos A. yra ore a. 0,03—0,04%. Didelius jos kiekius atpalaiduoja ugniakalniai: kartais A. išeina į žemės paviršių iš žemės gelmių pro žemės plutos plyšius ir susirenka didesniais kiekiais. Gyvi padarai atpalaiduoja A. alsuodami. Dirbtiniu būdu A. galima gauti veikiant karbonatus, pvz. marmurą, atskiesta druskos rūgštimi. A. dujos nuodingos kvėpuoti.

Anglies kasyklos ž. Kasyklos.

Anglies monoksidas, anglies oksidas, smalkės, CO. Bespalvės, bekvapės dujos, sunkiai tirpstančios vandenyje. Kritiška temperatūra 140°. Temperatūroje 200° sustingsta. Uždegtas dega mėlyna liepsna, virsdamas anglies dioksidu. Labai stiprūs nuodai, kadangi jungiasi su kraujo hemoglobinu, sudarydamas su juo anglies oksido hemoglobiną. Jungiasi taip pat su susmulkintu kobaltu, nikeliu, geležimi, sudarydamas karbonatus. Pasidaro gaivinant anglies dioksidą iki baltos kaitros įkaitinta anglimi ir atvikščiai: anglies dioksido pasidaro iš anglies monoksido, atsipalaiduojant angliai. A. O. pasidaro degant angliai, kai trūksta oro deguonies. Leidžiant vandens garus viršum įkaitusios iki švietimo anglies, pasidaro lygių tūrių vandenilio ir anglies oksido mišinio, pramonėje vartojamo kuru, vandens dujomis.

Anglies žvaigždės, arba raudonosios žvaigždės priklauso spektro tipui R, N ir bendrai priskiriamos C klasei. Tai yra negausios žvaigždės, kurių žinoma tik ap. 550. Jų spektruose pastebimi anglies molekulų C_2 bruožai. Absoliutinė A. ž. temperatūra yra tarp 2000° ir 4500°.

Anglija. G e o g r a f i j a. D. Britanijos salos pietinė dalis. Dažnai A. vad. visą D. Britanijos salą arba plačiausia prasme net visą Britų imperiją. Apima 131.000 km², iš kurių 19.366 km² tenka vak. pakraštyje esančiai Walles kunigaikštijai. A. paviršiuje gausu įvairių laikotarpių geologinių formacijų nuosėdų. Daugelis jų pavadinta tų A. provincijų ir vietų vardais, kur atitinkamos nuosėdos pirmą kartą buvo surastos. Pvz. nuo Devono grovijos pavadintos ir visur kitur randamos Devono padermės. Žemės paviršiui lėtai nuslūgus, jūra užliejo pakraščiuose žemus upių klonius, sudarydama daug į sausumą įsiterpusių įlankų. Jose susikūrė dideli uostai: Southampton, Plymouth ir kt. Tarpukalnio daubose, ypač šiaurinėje dalyje, yra daug ežerų. Slėniais teka trumpos, vingiuotos upės, tinkančios laivybai. Vidaus vandenų kelią papildo perkasai. Temzės upės žemupyje yra Londonas. K l i m a t a s yra didelėje Atlanto vandenyno įtakoje. Golfo srovė yra svarbiausias šilimos šaltinis ir dėl to izotermos išsitęsia pietų šiaurės linkme. Pietų ir pietvakarių pakraščiai žiemą turi augštesnę temperatūrą už p. Prancūziją ir vidurio Italiją. Tik čia trūksta giedro dangaus. Šiltas jūrų oras, susidurdamas su šaltesniu sausumos oru, sukelia tirštus, tamsius rūkus. Žemosios rytų lygumos, kurias vakariniai kalnai vasarą saugoja nuo lietingų Atlanto vėjų, tinka javų kultūrai. Vakarų dalies kalnai pastoja vėjams kelią ir čia turima atogrąžų klimato lietaus. Pvz. Snowdene per metus iškrinta 5100 mm atmosferos drėgmenų, o p. Cumberlande daugiau kaip 4000 mm. Vakarų aukštumos, aukštesnės kaip 300 m, kur metinių drėgmenų esti apie 1000 mm, apaugusios tankia žole. Javų kultūrai šios sritys netinka. Rytinėje dalyje vyrauja javų ūkis, vakaruose gyvulininkystė, pieno ūkis.

A. ariamos žemės 30%, ganyklų 60%, miškų ir kt. 5%. A. fabrikai, anglių ir geležies rūdos kasyklos grupuojasi šiaurės vidurio dalyje. Tai yra ne vien A., bet ir šiaip viena tankiausiai gyvenamų pasaulio vietų. Bendras A. gyventojų skaičius be Walles 41.148.000, su Walles 43.745.000. Iš viso D. Britanijoje (su Škotija) yra 50.369.000 (1952). Administraciniai A. su Walles yra padalyta į 52 grovijas (county). A. yra per 50 miestų, turinčių per 100.000 gyventojų, jų tarpe Londonas (8.200.000), Birmingham (1.000.000), Liverpool, Manchester, Sheffield (kiekvienas per 500.000), Leeds, Bristol, Kingston-upon-Hull (kiekvienas per 300.000), Bradford, Newcastle-upon-Tyne, Nottingham, Portsmouth, Stoke-on-Trent (per 250.000). Žymiausieji uostai: Londonas, Liverpool, Southampton, Cardiff, Newcastle, Plymouth, Hull, Swansea, Manchester.

A. p r a m o n ė s svarbiausios šakos tekstilė ir metalurgija. Pirmoji daugiausia gamina medvilnės ir vilnos gaminių. Jos centras Liverpoole. Metalurgija koncentruojasi Birminghamo, Sheffieldo rajone. Gaminama įvairiausių mašinų, ginklų, statomi laivai. Gręta pramonės yra išaugusi ir prekyba, ypač užsienio, kuri daugiausiai vyksta pigiais vandens keliais.

Seniau A. ūkiškas gyvenimas koncentravosi rytų šalyje, vėliau jo svorio centras paslinko į ž. vakarus. Rytinėje dalyje

liko didysis Londonas, savyje subūręs visos šalies gyventojų interesus.

A. I s t o r i j a. Seniausi Britanijos ir Airijos gyventojai buvo ligurai. IX a. pr. Kr. ėmė skverbtis keltai, kurie A. ėmė vadinti Albain (Albin, Albion — kalnų sala) ir Britanija (Pretanis, Prydain, Britannia). 55—54 pr. Kr. Cezaris du kartus žygiavo į Britaniją. 85 po Kr. Domitiano karo vadas Agricola pabaigė A. užkariavimą, bet 410 Honorius buvo priverstas A. atsižadėti. Įsteigę 5 valstybėles, britai turėjo patys gintis nuo puolančių juos iš Skotijos skotų ir piktų bei nuo besiveržiančių į A. germanų-anglų, saksų ir jutų. Jau IV a. britai buvo priėmę krikštą ir su klanais, giminėmis susijusios jų bažnyčios centras buvo Airijoje. III a. pabaigoje įsibrovę anglosaksai VI a. nukariavo p. ir r. Britaniją; VII a. priėmė krikštą ir sudarė 7 valstybėles. IX a. Wessexo karalius Egbertas (802—839) sujungė jas į vieną A. karalystę. Alfredas Didysis (871—901) ir Edgaras (959—975) apgynė A. nuo danų ir normanų. Bet 1016 A. karalium tapo danų konungas Kanutas Didysis. 1042 vėl atgijo Alfredo dinastija (Eduardas Išpažintojas 1042—1066). Daugumas gyventojų buvo laisvieji žemdirbiai, bet stambesnieji žemės savininkai sudarė aukštesnįjį luomą (nobiles, optimates, corls) ir ilgainiui susijo su tanais (thegns), kurie sudarydavo kariuomenės branduolį. Nuo IX a. žemiausią administracinį vienetą sudarydavo šimtinė (hundred), ilgainiui susiliejusi su parapija. Grafų valdomos didesnės apskritys šaukdavos šimtinių atstovų susirinkimus shire. Keletą shire valdė aethelings, kurie sudarydavo aukščiausią karalijos įstaigą Witena-gemot — išminčių tarybą.

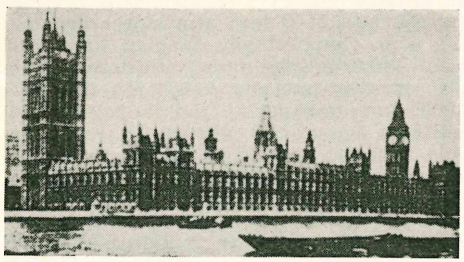

Anglų parlamento rūmai

Eduardui Išpažintojui 1066 mirus, toji taryba karaliumi išrinko Haraldą, bet A. nukariavo Normandijos kunigaikštis Vilhelmas, 1066 prie Hastingso sumušęs Haraldą ir įsteigęs A. naują dinastiją. Jis ir jo įpėdiniai Vilhelmas II (1087—1100), Henrikas I (1100—1135) įvedė A. normandiško tipo feodalizmą. 1089 sudarytu Domes-day Book (žemės kadastru), karalius buvęs visų nukariautųjų žemių savininkas. Aukščiausią vasalų rūšį sudarydavo karaliaus vasalai — daugiausia normanai ir prancūzai. Smulkesnieji vasalai priklausė ir savo senjorams, ir karaliui.

1153 Henrikas II nuveikė Steponą iš Blois ir, be A., jis valdė dar Normandiją, ir visą Prancūzijos kraštą tarp Pirėnų ir Loire upės. Savo lenu jis 1171 pavertė Airiją ir Skotiją. Kovoje su Tomo Becketo vadovaujama bažnyčia jis sustiprino karaliaus valdžią. Jo sūnūs Richardas Liūto Širdis (1189—1199) ir Jonas I Bežemis (1199—1216) labiausiai rūpinosi savo prancūziškomis žemėmis. Jonas kad ir gavo 1213 pagalbą iš imperatoriaus ir popiežiaus, bet 1214 kovą prie Bouvines pralaimėjo. A. baronams sukilus, 1215 Jonas paskelbė Magna Charta Libertatum, kuri be kito ko pripažino kiekvieno asmens teisę būti teisiamam savo luomo teismo ir karaliaus teisę rinkti neįprastus mokesčius tik gavus Didžiosios Tarybos sutikimą. Kadangi nei Jonas, nei jo sūnus Henrikas III (1266—1272) tos chartos nepaisė, tai baronai pasiūlė A. sostą prancūzų kanalaičiui Liudvikui, o paskiau sukilo. 1258 Oksfordo parlamentas mėgino monarchiją pakeisti aristokratijos valdžia. 1265 Simonas de Monfort sumušė karaliaus kariuomenę, jį ptį paėmė į nelaisvę ir 1265 I 20 sušaukė pirmąjį tikrąjį A. parlamentą. Henriko sūnui Eduardui pavyko Simoną nugalėti. 1272—1307 valdydamas A. Eduardas I nukariao keltų Wallesą ir Skotiją ir, būdamas reikalingas pinigų, turėjo remtis parlamentu, kuris jį palaikė ginčuose su pop. Bonifacu VIII, bet Eduardo II (1307–1327) laikais parlamentas mėgino pats valdyti kraštą ir karalių nuvertė. Eduardas III (1327–1377) pradėjo 100 metų karą su Prancūzija ir 1360 Bretigny taika įsigijo eilę Prancūzijos miestų. Tuo karo metu sustiprėjo parlamento galia ir įvyko stambių atmainų A. socialiniame ir kultūriniame gyvenime. Pagaliau Ričardas II (1377-1399) buvo nuverstas ir jo vietoje karaliumi pastatytas Herefordo hercogas Henrikas, įsteigęs Lancasterio dinastiją (1399—1461). Henrikas IV (1399—1413) persekiojo Wycliffo sekėjus lollardus. Jo sūnus, sumušęs prancūzus prie Azincourto, 1420 Troyes taika buvo pripažintas Prancūzijos sosto paveldėtoju. Prie Henriko VI (1422-1461) prancūzai išvijo anglus iš Prancūzijos. A. prasidėjo vad. dvieių rožių karas (1455—1485), kada Eduardo III įpėdiniai Yorkai kovojo dėl sosto su Lancasteriais.

1461 sostą užėmė Yorkas Eduardas. Jam mirus, jo sūnus Eduardas V ir jį nužudęs Ričardas III (1483–1485), kurį 1485 prie Boswortho nugalėjo Henr. Tudoras. Šimto metų ir dviejų rožių karo laikais parlamentas laimėjo teisę leisti karaliams skirti mokesčius, dalyvauti įstatymų leidime, parlamento narių neliečiamumą ir žodžio laisvę. Įsigalėjo vidurio luomams atstovaująs žemesnieji rūmai, o didikams dėl karų nusilpnėjus, aukštesniųjų rūmų galia sumažėjo. Henriko VII (1485—1509) prašomas parlamentas pripažino jo ir jo įpėdinių teises. Bet jis išplėtė slaptosios karaliaus tarybos (Žvaigždžių rūmų) teises, susigrąžino didikų užgrobtas karūnos žemes. Henrikas VIII (1509—1547), siekdamas A. bažnyčią padaryti popiežiaus nepriklausomą ir padidinti savo pajamas, įvykdė bažnyčios reformą. Eduardo VI (1547—1553) laikais Cranmero įvykdyta A. bažnyčios reforma sudarė kaip ir tarpą tarp katalikybės ir protestantizmo. Dėl to labiausiai įsigalėjo kalvinizmas, juo labiau, kad jis buvo artimas jau Wycliffo suformuluotoms religinėms tezėms. Tai sustiprino ir Marijos I Katalikės (1553—1558) protestantų persekiojimo politiką.

Elzbieta I (1558—1603) atgaivino reformuotą anglikonų bažnyčią, bet tuo laiku prasidėjo anglikonų kova su protestantais nonkonformistais ir su katalikais. Tuo pačiu laiku nei Henrikas VII, nei kiti Tudorai neatsisakė kontinentinės A. politikos ir kovai su Prancūzija ieškojo sąjungininkų. Jų rado Ispanijoje, Henrikui VIII vedus Ispanijos kar. Ferdinando dukterį, o Ispanijos karaliaus ir Vokietijos imperatoriaus Karolio V sūnui Pilypui II vedus Mariją I Katalikę. Tačiau vėliau Henrikas VIII susikivirčijo su Karoliu V. Imta jungtis su protestantais. Religiniai A. interesai sutiko su politiniais ir ekonominiais. A. piratai plėšė Ispanijos kolonijas, Elzbietos laikais buvo įst. pirmoji A. kolonija Amerikoje (Virginia) ir pradėta prekiauti su Levantu, Rytų Indija ir Rusija. 1588 buvo nuveikta ispanų armada. 1587 Elzbieta nubaudė mirtimi Ispanijos šalininkę, pretendentę į sostą Mariją Stuart, bet savo įpėdiniu pripažino jos sūnų Jokūbą I (1603 — 1625), kuris, kaip ir jo sūnus Karolis I (1625 — 1649), kovojo su parlamentu, puritonais ir katalikais, kuriems 1610 buvo uždrausta ir valdininkais būti. Vedamiems jų karams tebeimant naujus neteisėtus mokesčius, perlamente kilo opozicija. 1631 Karoliui I pamėginus reformuoti ir Skotijos bažnyčią, skotai savo presbiterioniškai bažnyčiai ginti pradėjo karą. 1640 sušaukus vad. Ilgąjį parlamentą, prasidėjo revoliucija ir 1642 karas tarp karaliaus ir parlamento. 1642 — 1643 laimėjo karalius, bet parlamentas savo pusėn patraukė skotus, o Oliveris Cromwell reorganizavo parlamento kariuomenę ir 1644 ir 1645 sumušė karaliaus kariuomenę. Karolis I pabėgo pas skotus, kurie 1647 išdavė jį A. parlamentui. Bet ir parlamentas suskilo į presbiterionus ir independentus, kuriuos rėmė vadovaujama Cromwellio kariuomenė. 1648 Cromwell savo priešus sumušė ir pavertė parlamentą savo klusniu organu. Jo sudarytas teismas nuteisė Karolį I mirti. Kita parlamento dalis paskelbė respubliką (Commonwealth), pavesdama valdžią valstybės tarybai, kurioje įtakingiausias buvo Cromwell. Šis 1649 numalšinęs sukilimą Airijoje ir 1650 ir 1651 nugalėjęs skotus, remiančius jaunąjį Karolį II, išvaikė ir parlamentą ir krašto valdžia pateko į karo tarybos ir jos pirmininko rankas. 1651 paskelbtas Act of Navigation, smarkiai pakirto olandų jūros prekybą, ir Anglija laimėjo karą su Olandija, o po karo su Ispanija A. gavo 1655 Jamaicos salą ir Dunkerque. Crommwelliui 1658 mirus, protektoriaus vietą užėmė jo sūnus Ričardas, bet generolas Monk paėmė Londoną ir sušaukė "laisvąjį parlamentą", pašaukusį sostan Karolio I sūnų Karolį II. Šis 1662 grąžino anglikonų bažnyčiai pirmumą, Skotijai davė atskirą parlamentą, pardavė Liudvikui XIV Dunkerque. Per karą su Olandija laimėtas New Amsterdamas (New Yorkas); Karolis II rėmė katalikus. Jo vidaus ir užsienio politikai pasipriešino parlamentas, 1679 paskelbęs Habeas Corpus Aktą. Iškilęs ginčas dėl Karolio II sūnaus teisės užimti A. sostą, išaugo torių ir vigų partijos, kurių pirmieji rėmė įpėdinį. Jie laimėjo, ir Karoliui II mirus, sostą užėmė Jokubas II (1685 — 1688). Jam varant absoliutizmo politiką ir remiant katalikus, apleido jį ir jo šalininkai toriai. 1688 XI 15 vigų šankiamas Olandijos valdovas Vilhelmas Oranietis atplaukė su kariuomene į A., užėmė Londoną, o Jokūbas II pabėgo į Prancūziją. Vilhelmas pasiskelbė regentu. 1689 sušauktas parlamentas karaliaus vainiką buvo pasiūlęs Vilhelmui III (1689 — 1702) ir jo žmonai Marijai (1694). 1689 paskelbta Declaration of rights ir karalius pasirašė Bill of rights. Vilhelmo III vidaus politika sustiprino A. prekybą ir pramonę, o užsienio politika įkėlė A. į Europos didžiųjų valstybių tarpą. Nuo 1689 Vilhelmas III vadovavo koalicijai prieš Liudviką XIV, palaikantį Jokūbo II pretenzijas į A. sostą. Vilhelmui mirus, sostą užėmė jo žmonos Marijos sesuo Ona (1702—1714). 1707 parlamentas nustatė A. ir Skotijos uniją. 1713 ministeris pirm. Bolingbroke pasirašė su Prancūzija Utrechto taiką, kuria gavo Hudsono upės žiotis, New Scotland ir Newfoundlandą, o iš Ispanijos Gibraltarą ir Minorką.

1714 karalienei Onai mirus, sostas atiteko Jurgiui I (1714 — 1727), pradėjusiam vad. Hanoverio dinastiją, dabar vad. Windsoro. Jurgio I ir Jurgio II (1727 — 1760) laikais parlamente ir krašte įsigalėjo vigai. Tuo laiku A. ekonomiškai sustiprėjo. 20 metų kraštą valdė įtakingas ministeris Robertas Walpole, o paskiau jo įpėdiniai Carteret, Pelham, W. Pitt. 1763 Parvžiaus taika pabaigus kolonialinį karą su Prancūzija ir septynerių metų karą, A. laimėjo Kanadą, New Scotland, Cape Breton, eilę salų, Floridą ir kt. Jurgiui II mirus, sostą paveldėjo jo vaikaitis Jurgis III (1760 — 1820), grąžinęs torius į vyriausybę. Jo laikais, dėl netikusių mokesčių, įvestų Amerikos kolonijose, jos sukilo, 1776 paskelbė Jungtinių Amerikos Valstybių nepriklausomybę. Prasidėjęs karas baigėsi A. pralaimėjimu. Versailles taika A. turėjo pripažinti JAV nepriklausomybę ir atiduoti Prancūzijai ir Ispanijai dalį savo kolonijų. Tai tik iš dalies kompensavo Cooko atradimai Australijoje.

Nuo 1801 Airija sudarė su A. vieną valstybę. Prancūzijos revoliucijos metu nugiljotinavus Liudviką XVI ir A. išsiuntus iš Londono prancūzų atstovą, 1793 Prancūzijos konventas paskelbė A. karą, trukusį 20 metų. Pirmosios koalicijos karo laikais A. išstūmė prancūzus iš visų kolonijų Azijoje ir Amerikoje, iš Olandijos atėmė Genosios Vilties iškyšulį, Malaką, Ceiloną ir kt. Antrosios koalicijos karas ėjo nelygiai, ir 1802 Amienso taika A. pasižadėjo prancūzams, olandams ir ispanams grąžinti visas užkariautas žemes. 1805 Pitt kovai su Napoleonu organizavo trečią koaliciją, kurios metu Nelsono vadovaujamas A. laivynas 1805 ties Trafalgaru sunaikino pranzūzų laivyną. Po 1807 Tilžės taikos A. teko vienai kovoti. Napoleonui įvedus kontinentinę blokadą, A. laivynas įsiviešpatavo visose jūrose ir laidavo A. prekybai pasaulinį pirmumą. A. šeimininkavimas jūrose privertė JAV 1812 paskelbti A. karą. 1814 teko pasirašyti Gento taiką ir pripažinti status quo. 1812 A. sudarė sutartį su Rusija, Prūsija, Švedija ir Austrija prieš Napoleoną. 1815 VI 18 ties Waterloo galutinai Napoleoną sumušė. 1814 Paryžiaus taika A. iš Prancūzijos gavo Maltą ir kitas salas, iš Olandijos Ceiloną ir kt. Antra, 1815, Paryžiaus taika A. gavo Jonijos salų protektoratą.

Nors visa tai laidavo A. viešpatavimą jūrose ir jos prekybos pirmumą pasaulinėje prekyboje, bet vidaus gyvenime pribrendo eilė politinių ir ekonominių krizių. Prie Jurgio IV (1820 — 1830) valdė visagaliai ir ne visados gabūs ministeriai. Tačiau Canning pripažino Pietų ir Cent. Amerikos kolonijų nepriklausomybę ir 1829 Graikijos nepriklausomybę. Vidaus politikoje 1829 buvo pripažinta katalikų emancipacija. 1832 buvo pravesta parlamento reforma. Po to buvo įstatymu apribotas vaikų darbas fabrikuose, 1833 kolonijose buvo panaikinta vergija.

Po Vilhelmo IV (1830 — 1837) sostą užėmė karalienė Viktorija (1837 — 1901). Jos laikais kovai su javų įstatymu buvo sudaryta Anti-Corn-Law League ir 1846 šis įstatymas buvo panaikintas. 1849 panaikintas Navigacijos aktas. 1835—1848 pasireiškė O'Connoro vadovaujamas demokratinis čartistų sąjūdis (The People's Charter), reikalavęs parlamento rinkimų sistemos pakeitimo. Fabrikų darbininkai pradėjo organizuoti profesines sąjungas (Trade Union).

1832 — 1852 užsienio A. politikai vadovavo liberalas Palmerston. Sudarius sąjungą su Rusija, Prūsija ir Austrija, 1841 buvo priverstas pasitraukti prancūzų palaikomas turkų vicekaralius Egipte Muhammed Ali. A. valdos Indijoje dar labiau išplito. Singapuoro ir Adeno užėmimas laidavo A. prekybos kelių saugumą. Vad. opijaus karas privertė Kiniją 1842 atiduoti A. Hongkongą. 1848 Europos revoliucijos sambrūzdžių metu A. nors ir palaikė liberalizmo principus, bet žiūrėjo, kad nežlugtų Habsburgų monarchija; palaikydama sukilimą Sicilijoje, trukdė prancūzų įsikišimą į italų kovą dėl Italijos susivienijimo. Palaikydama Turkiją prieš Rusiją, 1853 drauge su Prancūzija pradėjo Krymo karą. 1858 A. numalšino Indijos sukilimą, panaikino Rytų Indijos kompaniją ir pavertė Indiją vicekaraliaus valdoma A. kolonija. Pilietinio JAV karo metu palaikė pietų valstybes, kurioms pralaimėjus, turėjo pripažinti Washingtono taiką ir atlyginti JAV padarytus nuostolius.

Vidaus politikoje 1832 parlamento reforma krašto nepatenkino, ir Disraelio kabinetas 1867 priėmė naują parlamento reformą. 1869 Gladstone sudaręs liberalų kabinetą ėmė vykdyti platų reformų planą. Airijoje nuvalstybino anglikonų bažnyčią ir 1870 įstatymu padėjo nuomininkams. Vengdama aktyvios užsienio politikos, A. tvarkė kolonijas, 1847 Kanadai buvo suteiktos savivaldos teisės, o 1867 Š. Amerikos kolonijos sudarė Dominion of Canada. 1874 Disraeliui vėl sudarius kabinetą, 1875 A. nupirko iš Egipto 9/20 Sueso perkaso, 1869 iškasto, akcijų ir tuo būdu gavo kontrolę to trumpiausio kelio į Indiją. 1877–1878 rusų turkų karui pasibaigus Rusijos naudai, 1878 Berlyno kongrese A. privertė Rusiją atsisakyti kaikurių laimėjimų, kiek sumažinti Bulgarijos teritoriją ir aprėžti jos nepriklausomybę. Sutartimi su Turkija gavo Kipro salą. 1878 — 1880 ginklu užėmė Afganistaną. 1877 p. Afrikoje aneksavo burų respubliką Transvalį. Grįžus prie valdžios Gladstone'ui buvo grąžinta sukilusiam Transvaliui nepriklausomybė. 1882 Egipto vidaus karo metu, A. apšaudė Aleksandriją ir užėmė visą Egiptą. Bet Mahdi sukilimo Sudane A. numalšinti nepavyko.

1884 Gladstone pravedė naują parlamento reformą, 1885 papildytą, kuria buvo įvesta beveik visuotinė balsavimo sistema. Tačiau nepavykus išspręsti Airijos klausimo ir pravesti Home Rule. Gladstone pasitraukė. Naujas koservatoriaus Salisbury kabinetas susitarė su Prancūzija dėl Sueso perkaso neutralizacijos. 1889 British South Africa Co. įst. tarp Transvalio ir Kongo anglų kolonijų Rodeziją. 1886 prie Indijos priskirta Burma. 1888 buvo pakeistas A. savivaldybių įstatymas. 1892 Gladstone paskutinį kartą einant ministerio pir-

mininko pareigas, parlamentan buvo vėl įneštas Home Rule įstatymo projektas, bet kad ir buvo jis žem. rūmų priimtas, lordų rūmai jį atmetė. Prie Gladstone įpėdinių Rosebury ir Salisbury Sudane teko susidurti su prancūzais ir tik 1899 pasirašyta taikos sutartim pasidalyta savitarpyje įtakos sferomis. Tuo pačiu laiku bandyta pradžioje taikos keliu prijungti Transvalio ir Oranžo respublikas, bet būrams nesutinkant, 1899 buvo pradėtas anglų-būrų karas, 1902 pasibaigęs tų dviejų respublikų nukariavimu. Amerikoje A. kovojo su Venecuela dėl Gvianos sienų. Ginčą išsprendė 1896 trečiųjų teismas. 1900 Australijos kolonijos (be Naujosios Zelandijos) sudarė Commonwealth of Australia. Nuo 1900 A. stengėsi susitarti su Vokietija, o kada tai nepavyko, nuo 1902 ėmė artintis prie Japonijos. Tai padėjo A. kovoti su Rusija dėl įtakos Azijoje. (1905 ekspedicija į Tibetą). Eduardo VII (1901 — 1910) laikais A. vėl pradėjo aktyviai dalyvauti ir Europos politikoje. 1904 susitaikyta su Prancūzija. Nuo 1906 imta tartis su Rusija ir sudaryta trijų valstybių santarvė (Tripple Alliance(. Vidaus gyvenime liberalinis Asquito kabinetas (1908 — 1915) reformavo mokesčių sistemą, apdėdamas didžiausiais mokesčiais turtingesnes klases. Dėl tos reformos buvo pakeista ir lordų rūmų kompetencija. Įvestas privalomas darbininkų draudimas ligos ir nedarbo atvejais, 1918 ir galutinai 1928 suteikta moterims balsavimo teisė, o 1912 buvo priimtas Home Rule, tačiau dėl kilusio karo jis nebuvo įstatymu paskelbtas 1914, kaip pradžioje buvo nusistatyta.

1914 vokiečiams užėmus Belgiją, A. įsikišo į karą. Pasinaudojusi ir Turkijos įsitraukimu į karą, A. aneksavo Kipro salą ir paskelbė savo protektoratą Egipte. 1916 įvedusi visuotinę karo prievolę suorganizavo ligi 5.7 mil. karių (su kolonijomis ligi 8 mil.). Daugiausia sąjungininkams padėjo savo laivynu ir lėšomis, nors ir pati įsiskolino Amerikai. 1919 Versailles taika A. gavo vokiečių r. Afriką, dalį Togo ir Kameruno. A. kolonijos gavo p. Afriką, Naująją Gvineją, Bismarcko salyną, Salomono ir Samo salas; taip pat Irako, Palestinos ir Transjordanijos mandatus. Bet karas susiaurino A. prekių rinką, ir su jos pramone ėmė konkuruoti Amerikos bei Europos pramonė. Įsiskolinusi Amerikai, A. turėjo didinti mokesčius, iškilo ekonominė krizė, prisidėjo ir politinė krizė. Indijos nacionalistams pradėjus kovoti ne vien už krašto savivaldybę, bet ir už nepriklausomybę. 1922 Egiptas virto nepriklausoma monarchija. 1921 teko pripažinti Airiją savarankiška imperijos dalimi. Kitos imperijos dalys įsigijo lygias teises su Britanija ir nuo 1926 A. virto laisva valstybių sąjunga — British Commonwealth of Nations.

1916 —1922 A. valdė koalicinis Lloyd George kabinetas, 1923 — 1924 konservatorių Bonar Law ir Baldwino. 1924 rinkimus laimėjo liberalai ir darbo partija ir 1924 Mac Donald sudarė pirmą darbo partijos kabinetą, bet jis buvo mažumos kabinetas ir darbo partijos reformų planų įvykdyti negalėjo. 1924 — 1929 vėl buvo konservatorių Baldwino kabinetas, o 1929 rinkimuose daugumą gavo darbo partija ir antrasis Mac Donaldo kabinetas (1929 — 1931) 1930 susitarė dėl nusiginklavimo su Amerika ir Japonija. Atgaivinta santykiai su Rusija. Ekonominių reformų neįvykdyta. 1931 prasidėjo ekonominė krizė. Mac Donald sudarė koalicinį kabinetą ir paskelbė naujus rinkimus, kuriuos laimėjo konservatoriai, bet Mac Donald liko koalicinio "nacionalinio" kabineto pirmininku. Jo 1931 koalicinė vyriausybė nepajėgė kovoti su ekonomine krize, kurią dar aštrino ir A. pramonės, audimo bei anglių kasyklų atsilikimas, dėl kurio A. negalėjo išlaikyti konkurencijos tarptautinėse rinkose. Tauti nės vienybės Mac Donaldo vyriausybę sudarė 11 konservatorių, 5 liberalai ir 4 darbiečiai, tad tikrasis kabineto vadovas buvo konservatorius Stanley Baldwin, kuris 1935 — 1937 perėmė iš Mac Donaldo vyriausybės vadovavimą. 1936 mirus karaliui Jurgiui V, sostą užėmė Eduardas VIII. Kadangi jis norėjo vesti išsiskyrusią amerikietę Wallis Warfiel Simpson, o S. Balwino kabinetas atsisakė duoti sutikimą, reikalingą valdovo vedyboms, tad 1936 XII Eduardas VII abdikavo ir A. sostą užėmė jo brolis Jurgis VI (m. 1952).

Tautų Sąjunga, kur A. vaidino vadovaujamą vaidmenį, neteko autoriteto, nepajėgusi sudrausti valstybių, kurios užpuolė Tautų Sąjungos narius — Italija Etiopiją, Japonija–Kinus. Per Ispanijos pilietinį karą hitlerinė Vokietija bei fašistinė Italija parėmė Franco sukilėlius, o Tautų Sąjungą sudarančios valstybės vykdė nesikišimo politiką. 1937 Baldwino kabinetą pakeitė Neville Chamberlain, kuris nuolaidų politiką agresoriams (appeasement of the aggressors) toliau gilino. A. parlamente nežymiai konservatorių grupei vadovavo W. Churchill, kuris ragino skubiai ginkluotis, numatydamas, jog Tautų Sąjunga nesugebės sulaikyti karo. 1938 IX 29 N. Chamberlain drauge su Prancūzijos ministeriu pirmininku E. Deladier Miunchene pasirašė su Hitleriu ir Mussolini vad. Miuncheno paktą ir įgalino Vokietiją atsiimti iš Čekoslovakijos Sudetų kraštą. 1938 Vokietija okupavo Austriją ir 1939 pradžioje užgrobė likusią Čekoslovakijos dalį bei Klaipėdos kraš-

tą. Esant tokiai padėčiai,A. pradėjo atsigimkluoti ir panoro drauge su Prancūzija sudaryti antiagresinį frontą. 1939 IV duotos garantijos Graikijai, Rumunijai, sudarytas paktas su Turkija. A. su Prancūzija megino sudaryti draugiškumo ir apsigynimo sutartį ir su Sovietų Sąjunga. Pastaroji slaptomis derybomis daugiau išsiderėjo svetimų žemių iš hitlerines vokietijos pagal vad. Molotovo-Ribbentropo susitarimą, todėl savo derybas su A. ir Prancūzija nutraukė. A. garantavo Lenkijai teritorinį neliečiamumą ir karinę pagalbą užpuolimo atveju. 1939 IX 3, nacių užpultai Lenkijai, atėjo į pagalbą A. ir Prancūzija, paskelbdamos karą vokietijai. Visos dominijos, išskyrus Airiją, taip pat paskelbė karą Vokietijai. Nepasisekimai karo fronte (Vokietija okupavo Daniją, Belgiją, Olandiją) 1940 privertė N. Chamberlainą atsistatydinti. Ministerio pirmininko vietą užėmė W. Churchill, sudarydamas koalicinę vyriausybę su darbiečiais. 1940 VII 22 Prancūzija kapituliavo Vokietijai. Dabar A. viena turėjo pakelti visą karo naštą. A. karo vadai buvo: B. L. Montgomery, H. R. L. G. Alexander, Archibald Wavell, Arthur W. Tedder. Dar 1940 X JAV paskolino Anglijai 50 laivų naikintojų. 1941 III prezidentas Roosevelt pasirašė Lend Lease (Nuomos ir paskolos) aktą ir dabar JAV pagal šį aktą galėjo teikti žymią karinę pagalbą A. 1941 VIII 14 JAV prezidentas Roosevelt ir W. Churchill paskelbė Atlanto Chartą. 1941 XII 7 Japonija užpuolė JAV ir Britanijos valdas, o 1941 VII 22 Vokietija —Sovietinę Rusiją. Karui įsiliepsnojus, atsirado bendradarbiavimas tarp JAV, Sovietų Rusijos ir A. 1945 V 7 kapituliavo Vokietija, o 1945 VII 14 ir Japonija. A. aktingai dalyvavo sprendžiant pokarinį Graikijos, Italijos likimą, tvarkant okupacinę Vokietijos zoną, organizuojant Jungtines Tautas.

Karas išsėmė A. ekonominį pajėgumą ir pirmaujančią vietą užsienio prekyboje turėjo perleisti JAV. 1945 V darbo partija pasitraukė iš koalicinės vyriausybės, o 1945 VII darbiečiai laimėjo parlamento rinkimus. C. Attlee sudarė darbiečių ministerių kabinetą. A. 1948 III pasirašė 50 metų santarvės ir pagalbos paktą su Prancūzija, Belgija, Luksemburgu, Olandija. 1949 A. pastangomis pasirašytas Š. Atlanto paktas. Nors A. 1951 atsisakė įsijungti į Vak. Europos armiją, bet vis dėlto sutiko savo karinius dalinius laikyti V. Vokietijoje. 1950 dėl Sovietų Sąjungos agresijos kilus Korėjos karui, A. dalyvauja jame su savo kariniais daliniais.

1947 A. suteikė nepriklausomybę Indijos unijai ir Pakistanui, 1948 Ceilonui. 1949 Indija pareiškė norą pasilikti Commonwealth respublika. Tačiau Airija ir Burma pasitraukė iš Britų bendruomenės. Newfoundland pasiliko Kanados provinc. 1950 paaštrejo A. santykiai su Egiptu. Egiptas panoro nutraukti 1936 sutartį, reikalavo ištraukti A. karuomenę iš Sueso kanalo zonos ir leisti sujungti Sudaną su Egiptu. 1951 Irano parlamentas nacionalizavo naftos versmes ir nutraukė versmių nuomos sutartį su A.

Darbiečiai rūpinosi sutvarkyti karo metu pasikusį A. ekonominį gyvenimą: 1946 iš JAV gavo $ 3.750.000.000 paskolą visai A. pramonei organizuoti taikos metui. 1948 — 1951 pagal vad. Marshallo planą A. taip pat buvo suteikta žymi finansinė JAV pagalba. Darbiečių valdymo metu 1948 National Act'u kiekvienas Commonwealth valstybių gyventojas yra Britanijos pilietis. 1948 sumažintas parlamento rūmų atstovų skaičius iš 640 ligi 635, 1949 aktu dar daugiau aprėžtos lordų rūmų teisės. 1946 panaikintas įstatymas draudžiąs darbininkams streikuoti. Nacionalizuota anglies pramonė, kaikurios transporto šakos, 1948 įvestas platus socialinis draudimas, pakeltas privalomo mokymosi amžius nuo 14 ligi 16 metų, išplėsta pigiųjų butų statyba ir kt.

1950 XI 5 rinkimus vėl laimėjo konservatoriai. W. Churchill paliko ministeris pirmininkas. 1952 mirė karalius Jurgis VI, A. sostą užėmė 1952 II Elzbieta II.

The Cambridge History of the Brit. Empire 1929 —1940; The Oxford History of England 1952.

Anglijos lietuviai. Pirmieji lietuviai, patekę į Angliją, buvo Krymo karo belaisviai Kielius iš Alvito ir Marcinka iš Marijampolės, apsigyvenę čia 1865. Prasidėjus didesnei lietuvių emigracijai į JAV, daugelis vyko per Angliją ir kiti jų, pritrūkę lėšų, čia sustodavo. Apie 1900 Londone buvo apie 9000 lietuvių. Pasunkėjus gyvenimo sąlygoms, dalis jų išsikėlė į Skotiją, kiti į JAV. Londone 1918 liko 1560, 1937 1681 lietuviai. Prieš 1914 karą visoje A. buvo a. 10.000 lietuvių, iš jų $^2/_3$ Skotijoje. I Pasaulinio karo metu, A. sudarius atitinkamą konvenciją su Rusija, daug lietuvių buvo išgabenta į Rusiją. Tik maža jų dalis vėliau grįžo į A. Po II Pasaulinio karo A. atsidūrė ir 6000 tremtinių, bet jų didesnioji dalis paskiau išemigravo į Kanadą, JAV ir kt. Bendras lietuvių skaičius A. nėra nustatytas. Skotijos lietuviai daugiausia susispietę Glasgove, Anglijos Londone ir Manchesteryje.

O r g a n i z a c i j o s. Pirmoji lietuvių vyrų savišalpos org. — Sušelpiamoji Draugystė Vienybės L. R. K. įsteigta 1896 Londone. Ji 1908 susiliejo su 1901 įkurta Londone Broliškos Pagalbos Dr. ir virto ligi 1917 veikusiu Susivienijimu Lietuvių

Rymo Katalikų. 1921-1953 veikė Londono Lietuvių Pašalpinė Draugija (a. 400 narių). 1915 įkurta moterų savišalpos šv.Onos dr. Dar veikė 1898 įk. Susivienijimas Lietuvių Anglijoje (netrukus žlugęs), 1899 dr. J. Bagdono įkurta Šviesa (1902 sunyko), 1901-1902 Kooperatyviška Draugystė Lietuva, 1907-1910 Lietuvių Dr. Aušra Londone, 1907 įkurtas Kalėdų Klubas, 1907 Šv. Cecilijos muzikos dr., 1910—1917, turėjusi savo kepyklą, Lietuvių Kooperatyviška Dr. Birutė, 1910 įsteigtas Londono Lietuvių Klubas (vėliau Socialinis ir Sporto Klubas), turįs savus namus, 1914 Lietuvių Darbininkų ir Darbininkių Dr. (1916 Vytauto D. L. K. Pašalpinė Dr.), 1914-1937 Šv. Vincento Dr., 1910—1946 kultūrinė Dr. Rūta, 1924–1939 Šv. Kazimiero Sporto Klubas, kurio nariai dalyvavo 1938 Lietuvos

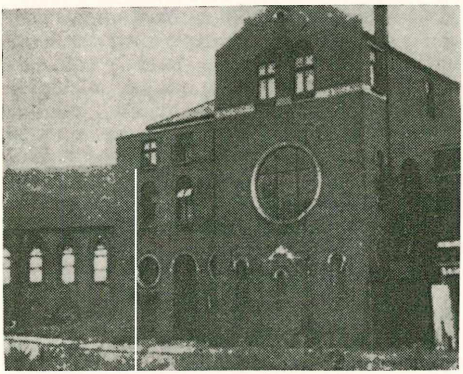

Londono lietuvių bažnyčia

sporto olimpiadoje. Organizacijų veiklai apjungti 1932 įst. Londono Lietuvių Federacija, o Manchesterio lietuviai įsteigė Vidurinės Anglijos Lietuvių Tarybą, Skotijos lietuviai — Skotijos Lietuvių Tarybą. 1938 VII 30-31 Glasgowe įvyko visos D. Britanijos Lietuvių Seimas, įkūręs D. Britanijos Lietuvių Tarybą. O ši 1946 VII 13-14 sušaukė Londone lietuvių kongresą, kuriame dalyvavo 37 organizacijų atstovai. Apie tą laiką senąją emigraciją žymiai papildę tremtiniai susiorganizavo į D. Britanijos Liet. Sąjungą, kuri Londone turi savo namus. 1948 V ji turėjo 75 skyrius, bet 1953 teliko a. 50 sk. su a. 1400 narių. Aktyvesni skyriai Birminghame, Bradforde, Derby, Halifaxe, Leedse, Lowtone, Manchestery (turi savo namus), Nottinghame, Wolverhamptone. 1951 suorganizuota D. Britanijos Lietuvių Bendruomenė, prie kurios prisidėjo daugumas lietuviškų organizacijų.

S p a u d a. Anksčiau visa lietuvių spauda koncentravosi Skotijoje, kur lietuviai buvo gausiau susispietę. 1935 Londono Šv. Kazimiero Klubas leido rotatorium lietuviškai ir angliškai Apžvalgą. Tremtiniai 1947 įsteigė Londone savaitraštį Britanijos Lietuvį, nuo 1953 virtusį ne vien A., bet apskritai Europos lietuvių organu. Nuo 1950 Birminghame neperiodiškai eina Krivulė.

T a u t i n i s r y š y s s u L i e t u v a. Lietuvių padėtis A. niekada nebuvo lengva. Pradžioje buvo paprasti darbininkai, kurių kiti geriau įsikūrę metėsi į amatus (daugiausia siuvyklas). Šviesuomenės stoka trukdė ir kultūrinio darbo plėtimąsi. Bet ryšiai su Lietuva niekados nenutrūkdavo. 1914 XI 8 Londone įkurtas Lietuvos Aukuras nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti surinko daugiau kaip 611 svarų. 1916 lėšomis ir savo dalyvavimu parėmė Londone įvykusią lietuvių veikėjų konferenciją. Po I Pasaulinio karo Londono lietuviai suorganizavo didelę manifestaciją, reikalaudami D. Britanijos vyriausybę pripažinti Lietuvą de jure. II Pasaulinio karo metu veikliai padėjo Lietuvos pasiuntinybei vesti teisinę kovą su pasireiškusiomis sunkenybėmis.

K u l t ū r i n ė v e i k l a. Nuo 1905 Londono lietuvius mokė lietuviškai skaityti ir rašyti kun. K. J. Matulaitis. Jis įkūrė ir pirmą bibliotekėlę. Vėliau sekmadieniais jis organizavo pasikalbėjimus mokslo ir kt. klausimais. Ilgai veikė Londono šeštadienio mokykla. Atvykę Anglijon tremtiniai visose kolonijose organizuodavo chorus, vaidintojų ir tautinių šokių grupes. 1950 Londone įsikūrė Lietuvių Meno Sambūris, per dvejus metus pastatęs 9 veikalus ir dalyvavęs a. 40 viešų minėjimų.

R e l i g i n i s g y v e n i m a s. Pradžioje būta vienoje parapijoje su lenkais. Bet jau 1896 atostogų atvykusio kun. T. Banaičio paraginti ir vėliau dr. J. Bagdono padedami londoniečiai pradėjo rūpintis savo nuolatiniu kunigu. 1900 atvyko kun. B. Šlamas. Pirmojoje lietuvių bažnyčioje pirmukart pamaldos įvyko 1902 III 30. 1905-1930 klebonu buvo kun. K. J. Matulaitis, 1912 pastatęs naują bažnyčią. Po jo su pertraukomis klebonu buvo marijonas kun. K. A. Matulaitis (ir 1953), kurį protarpiais pakeisdavo marijonai: V. Mažonas, A. Petrauskas, K. Zajančkauskas, J. Sakevičius. Manchesterio lietuviai ligi 1934 turėjo savo bažnyčią drauge su lenkais ir ukrainiečiais, bet dėl skolų jos neteko. Ten veikė kun. V. Slavynas, J. Norbutas, A. Sidaravičius, A. Staškūnas.

1. Bagdonas |Parapija ir Kunigas | Atsiszaukimas į Londono Lietuvius | 1901; *K. A. Matulaitis* Londono lietuviai 1939; (") Londono lietuvių bažnyčios auksinis jubiliejus 1952.

Anglikonų, arba episkopalinė, bažnyčia protestantiškosios bažnyčios atsišakojimas, kur sujungti du priešingumai: reformacijos mokslas (Kalvino, Liuterio) ir katalikų apeigos. Tas dvylipumas atsirado dėl tos bažnyčios įkūrėjo, Henriko VIII (1509 — 1547), būdo. Jis pats buvo skiriamas dvasininko luomui, bet ruošdamasis Oxfordo universitete gavo ir humanizmo, ir kiek Wyckliffo mokslo įtakos. Mirus jo broliui Arturui, jam teko psirinkti ne dvasininko luomą, bet karaliaus sostą. Draugiškiems santykiams tarp Anglijos ir Ispanijos palaikyti jis turėjo vesti savo brolio našlę, Ispanijos karaliaus Ferdinando dukterį Kotryną Aragonietę. Tai, kad ir nekanoniškai santuokai, buvo gautas popiežiaus Julijaus VI leidimas. Bet santykiai su Ona Boleyn Henrikui iškėlė mintį išsiskirti su žmona. Mirus visiems vaikams, išskyrus vieną Mariją, jis jau buvo gavęs iš popiežiaus Klemento VII sutikimą panaikinti santuoką su karaliene Kotryna, bet popiežiui susitaikius su imperatorium Karoliu V ir leidimo ištuokai nesiunčiant, Henrikas, atsiklausęs kelių universitetų nuomonės dėl savo santuokos teisėtumo, nutraukė santykius su popiežiumi. 1532 sušaukta Anglijoje dvasininkų konvokacija paskelbė karalių Anglijos bažnyčios galva. 1534 parlamentas uždraudė mokėti popiežiui anatus ir pripažino karaliui visas teises, kurios ligi to laiko priklausė popiežiams. 1537 buvo panaikinti vienuolynai, ir jų turtas nusavintas. 1537 Henrikas vedė Oną Boleyn ir įsakė dvasiniam teismui paskelbti sprendimą apie jo ištuoką su Kotryna. Tuo pačiu laiku jis norėjo likti ištikimas ir pagrindinėms katalikų bažnyčios dogmoms. 1539 jo įsakymu buvo paskelbtas vad. kruvinasis statutas, nustatąs mirties bausmę visiems, kas priešinsis taurės atitraukimui, kunigų celibatui, mišioms, ausinei išpažinčiai ir kai kurioms kitoms katalikų bažn. dogmoms. Tuo tarpu sujudo Wyckliffo šalininkai lolardai, kurių, nežiūrint persekiojimų, daug kur Anglijoje buvo likę. Tačiau valdžia kardu ir kartuvėmis malšino bent kokį savo bažnytinėms reformoms priešinimąsi tiek iš katalikų, tiek iš lolardų pusės. Popiežiaus šalininkų priekyje stovėjo Winchesterio vyskupas Gardiner ir Londono vysk. Bonner. Tačiau Canterbury vysk. Cranmer jau seniau pasidarė Kalvino šalininku ir jau buvo gavęs karaliaus sutikimą visose Anglijos bažnyčiose vartoti Tindalio anglų kalbon išverstą Bibliją. Anglijos bažnyčios veidas paaiškėjo valdant mažamečio Eduardo VI (1547 — 1553) globėjui, jo dėdei kunigaikščiui Sommerset. Cranmer turėjo prie jo laisvas rankas. Mišios buvo uždraustos, iš bažnyčių pašalinti šv. paveikslai, buvo panaikintas kunigų celibatas, šv. vakarienė buvo švenčiama abiem pavidalais. Cranmero pastangomis sušaukta komisija sudarė pamokslų rinkinį bažnyčiose skaityti, katekizmą ir pusiau katalikišką, pusiau protestantišką pamaldų knygą (liturgiką) Book of Common Prayer. Tas pats Cranmer, Rochesterio vyskupo Ridley padedamas, surašė 42 straipsnių Kalvino dvasios tikėjimo išpažinimą, kur buvo pabrėžta karaliaus supremacija tikėjimo reikaluose. Katalikų partijos vadai, vyskupai Gardiner ir Bonner, buvo uždaryti į kalėjimą. Prie karalienės Marijos Katalikės (1553 — 1558) katalikų bažnyčios teisės buvo grąžintos ir Cranmer buvo sudegintas ant laužo. Karalienė Elzbieta (1558—1603), Henriko VIII ir Onos Boleyn duktė, protestantizmo reikalus pradėjo palaikyti tiktai nuo to laiko, kada popiežius Povilas IV ją paskelbė neteisėta Henriko VIII dukteria. 1559 parlamentas priėmė uniformiteto aktą, kuriuo vėl buvo pripažinta valdovo supremacija Anglijos bažnyčiai ir Common Prayer Book. Pamaldose buvo palikta išorinė katalikų pamaldų tvarka, už grįžimą į katalikų tikėjimą buvo nustatytos bausmės ligi mirties bausmės imtinai. Canterbury arkivyskupas Parker sutrumpino tikybos išpažinimą ligi 39 straipsnių ir jame suderino Kalvino ir Liuterio mokslą. Tokią reformuotą bažnyčią pripažino 1562 dvasininkų konvokacija, 1571 patvirtino parlamentas, ir tuo būdu buvo įst. valstybinė anglikonų bažnyčia su episkopaliniu sutvarkymu, apaštališku paveldėjimu ir karaliaus supremacija. Tačiau XVIII—XIX a. daug kas buvo nepatenkintas per dideliu jos išoriniu apeigų formalumu, ir tuo laiku jos viduje atsirado įvairios kryptys, kurių viena pasivadino evangeliška arba žemąja bažnyčios partija (Evangelical Party, Low Church Party), kita aukštąja bažnyčios partija (High Church Party), pagaliau ir vad. Oxfordo sąjūdis, aiškiai katalikiškai nuspalvintas.

G. Branson The Church of England 1947; *E. F. Garbett* Church and State in England 1950.

Anglis cheminis elementas, žymimas C (lot. carbo), atominis svoris 12, atominis numeris 6. Tai yra pagrindinis organinės kilmės junginių elementas ir dėl to organinė chemija iš tikrųjų yra A. junginių chemija. Visos organinės medžiagos, iš kurių susidaro visų gyvių ir augalų kūnai, yra įvairūs A. junginiai. Jų nepaprastas įvairumas yra kilęs iš to, kad tarp savęs jungdamiesi A. atomai, sudaro ilgesnes ar trumpesnes, ištisas ar šakotas, įvairaus didumo ir pavidalo grandines. Į tuos A. junginius įsispraudžia ir kiti elementai. Žemės plutoje, be organinių medžiagų, yra A. ir neor-

ganiniuose junginiuose karbonatų pavidalo, pvz. kalkakmenio-kalcio karbonato, dolomitų-kalcio-magnio karbonatų. Žemės plutoje yra a. 0,2% A.

Gryna A. gamtoje randama kristalinės formos deimanto ir grafito pavidalu. Jiedu skiriasi tik tuo, kad yra skirtingos kristalo formos, atsiradusios dėl skirtingo A. atomų susigrupavimo. Prancūzų chemikui Moissanui pavyko grafitą paversti deimantu, pavartojus aukštą temperatūrą ir milžinišką spaudimą. Sausai destiliuojant organinius junginius, pvz. medį arba akmens A., gaunama nekristalinės formos gryna A., pvz. medžio A., koksas. Tam tikra akmens A. rūšis — antracitas yra beveik gryna A.

Gamtoje akmens A. randame giliesniuose žemės sluogsniuose. Čia A. susidarė iš priešistorinių laikų augalų, kurie pateko į gilius žemės sluogsnius, kada vyko atitinkami geologiniai procesai. Drėgmės, šilumos ir milžiniško slėgimo veikiamos augalų liekanos, perėjusios sudėtingus cheminius procesus, suanglėjo. Kartu susidarė ir įvairūs A. junginiai, kurie surandami akmens A. Seniausioji ir labiausiai suanglėjusi akmens A. rūšis yra antracitas, jauniausia ir maziausiai suanglėjusi—rudosios akmens A. Tarp jų yra praėjęs didelis suanglėjimo tarpas ir todėl yra labai daug įvairių akmens A. rūšių. Jų susidarymą paveikė ir augalų rūšių, iš kurių akmens A. susidarė, įvairumas ir skirtingos suanglėjimo sąlygos.

Akmens A. yra juodos arba tamsiai pilkos spalvos. Akmens A. rūšiuojamos pagal sudėtį, kokso kiekį, išorės ir kai kurias kitas specialias žymes. Gruenner akmens A. skirsto į a) sausas ilgaliepsnes, b) riebias ilgaliepsnes, arba dujines, c) riebiąsias, arba kalvių A., d) riebias trumpaliepsnes, arba koksines , e) liesas, arba antracitines.

Svarbi akmens A. savybė yra jų pelenų rūšis. Vienos duoda pelenus miltelių pavidalo, kitos lengvai tirpstančius, šlaką sudarančius pelenus.

Technikoje akmens A. plačiausiai naudojamos kurui, žaliava koksui, degančiosioms dujoms, šviečiamosioms dujoms ir įvairiems cheminiams produktams gaminti. Iš akmens A. gaminamas ir skystas kuras, pvz. benzinas ar gazolis. Sintetinis benzinas gaminamas iš akmens A. jas hidrogenizuojant, pavartojant spaudimą, aukštą temperatūrą ir specialius katalizatorius.

Angliškoji liga ž. Rachitis.

Angloarabai arkliai, gaunami arabų ir anglų grynakraujų arklių mišrinimo keliu.

Anglonormanai Prancūzijoje paplitusi arklių veislė, išvesta iš Normandijos kumelių ir anglų eržilų. Pussunkio arklio tipas.

Anglų avys Anglijoje išaugintos mėsinės avių veislės. Pagal vilnos ilgumą, jas skirsto į ilgavilnes (visai baltos): leicester, border-leicester, cotswold, lincoln, cheviot; trumpavilnės: southdown, hampshire, shropsnire, oxfordshire, suffolk.

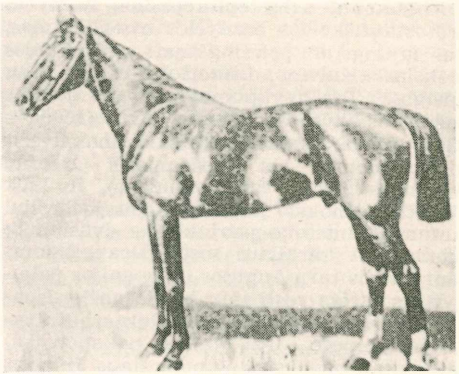

Anglonormanų arklys

Anglų būrų karas 1899 — 1902 ėjo tarp Transvalio ir Oranžo respublikų ir Anglijos, kai pirmosios dvi respublikos pasipriešino Anglijos pastangoms jas pavergti. Pradžioje burai vedė reguliarų karą, vadovaujami Jouberto, Cronje ir kt., 1899 X 15 sumušė anglus ties Glencoe ir XII 15 ties Colenso. Angiams atsiuntus pastiprinimus ir savo karinuomenės prieky pastačius Robertsą, o nuo 1901 pradžios Kitcheneri, būrams pradėjo nesisekti, ir 1900 II 17 ties Paaderbergu burų gen. Cronje buvo priverstas kapituliuoti. Po to būrai atsisakė reguliaraus karo ir pradėjo partizaninį, kuriame ypač pasižymėjo gen. Botha, Dewey ir Delarey. Nors Europos valstybių visuomenė simpatizavo savo nepriklausomumą ginantiems būrams, bet niekas jiems realios pagalbos neteikė, ir todėl 1902 IV jie pradėjo taikos derybas ir 1902 V 31 Pretorijoje pasirašė taiką, kuria jie nustojo savo nepriklausomybės.

Anglų kalba yra kilusi iš vak. germanų kalbos. V a. germanų giminės — anglai, saksai ir jutai atkeliavo į Britų salą ir, vietos gyventojus nugalėję, čia įvedė savo kalbą. Anglai apsigyveno šiaurėje, saksai vakaruose, jutai Kente. Jau tada susiformavo 4 pagrindinės A. K. tarmės: nortumbriečių, vak. saksų, mersiečių, kentų. Vietinė keltų kalba nedaug padarė A. K. įtakos, daugiau romėnai. VI a. įvedus čia krikščionybę prasideda lotynų kalbos įtaka A. K. Iš vietinių tarmių pradžioje įsigali nortumbriečių, kuria buvo parašyti pirmieji žinomi A. K. raštai. Danams užpuolus ir sunaikinus Nortumbiją, įsigali saksų tarmė, kuria yra parašyti ir išversti iš nort-

umbriečių tarmės pirmieji išlikę raštai. 1066 įsiveržus Anglijon normanams, paplito prancuzų kalba, ligi XV a. pradžios likusi administracijos ir karaliaus rūmų kalba, tačiau ligi XV a. pabaigos ją išstūmė iš mokyklų, teismų, administracijos A. K., kad ir zymiai atmiesta prancūzų kalbos žodžiais. Vėliau jau tokių didelių sukrėtimų nebuvo. Londono tarmė, kiek modifikuota pietine tarme, jau XIV a. Chaucero paversta literatūros kalba, vyrauja literatūroje ir visame krašte. Toliau jos raida eina natūraliu kiekvienos kalbos augimo keliu. Pirmieji A. K. zodynai pasirodė XVIII a.: tai Bailey'o Universal Etymological Dictionary 1721 ir Johnsono Dictionary 1755.

Anglų kiaulės Anglijoje išaugintos kiaulių veislės. Yra jų baltų ir juodų spalvų. Baltosios dažnai vadinamos jorkšyrais (yorkshire).

Anglų literatūra. Pirmutiniu anglų poetu buvo laikomas G. Chaucer, bet A. L. dabar priskiriama ir visa anglų saksų poezija su Beowulfo epu, Aldhelmo, Bedos lotyniškais anglų saksų raštais, krikščioniškos poezijos VII—VIII a. Caedmono ir Cynewulfo ciklais. Alfredo Didžiojo laikais (871—899) rašoma anglų saksų kronika. XI a. anglų saksų literatūrą nustelbia lotyniški normanų raštai. XII a. žymiausia raštas Geoffrey of Monmouth (a. 1110–1154) Britų istorija, davusi medžiagos Arturo legendų ciklui. XIV a. Chaucer (a. 1340 — 1400) savo Canterbury Tales sukuria anglų kalbą ir anglų meniškąją poeziją, o Wycliffe 1380 Biblijos vertimu ir Mandeville Rytų kelionėmis — literatūrinę prozą. XV a. iškilo skotų poetai James I, (1394 — 1437), W. Dunbar (a. 1465—a. 1525) ir kt. Vienintelis XV a. ryškesnis XV a. anglų kūrinys, tai Th. Malory (m. a. 1470) vertimas iš prancūzų kalbos La Morte d'Arthur.

XV a. pabaigoje A. L. prasideda nauja era. Utopijos autorius Thomas More (1478 —1535) į kūrybą ir kritiką įnešė ir laisvą mintį. W. Tyndale (1492?—1536) paruošė naują Biblijos vertimą, kuriuo rėmėsi anglų vėliau kartojami Biblijos vertimai. Auklėjimo srityje naujų kelių ieško R. Ascham (1515? — 1568) savo darbais Toxophilus ir The Schoolmaster. Poezija pražysta Th. Wyatto (1503—1542) Petrarcos pavyzdžiu sukurtais sonetais ir lyrika. Karalienės Elzbietos laikais anglų literatūra ypatingai iškyla ir didžiausios jėgos pasiekia W. Shakespeare (1564 — 1616), R. Greene (1560?—1592) dramose, Ph. Sidney (1554—1586) ir E. Spensero (1552?—1599) poemose, sonetuose. Ben Johnson (1573? — 1637), Ph. Fletcher (1588?–1623), G. Chapman (1559?—1634) duoda taip pat poezijos, dramų, Anglijos papročių vaizdų. Fr. Bacon (1561 — 1626) filosofiniais raštais ir New Atlantis davė būdingų anglų prozos pavyzdžių.

XVII a. krikščioniškasis renesansas puritonizmo forma iškelia eilę poetų rojalistų — J. Suckilingą (1609—1642) ir kt. — ir puritonų, kurių zymiausias John Milton (1608 1674) su Paradise Lost. Prozos srityje zymus Th. Browne (1591—1643), I. Walton (1593—1683) ir puritonas J. Bunyan (1628 — 1688) su Pilgrim's Progress.

1660 prasideda reakcija prieš puritonizmą ir prancuzų literatūros įtaka dramai ir poezijai. Dramoje iškyla J. Dryden (1631 — 1700), S. Butler (1612—1680), komišką epą rašo Hudibras. Prozos srityje žymų vaidmenį suvaidino dabar įsikūrusi Royal Society.

XVIII a. poezija vis dar ieško įkvėpimo Prancūzijoje. Jos žymiausias atstovas A. Pope (1688 — 1744), apie kurį spiečiasi ir visa kitų poetų grupė: J. Gay (1685—1732) ir kt. Prozoje iškyla satyrikas J. Swift (1667—1745) savo Gulliver's Travels, Journal to Stella ir kt., moralistai R. Steele (1672—1729), J. Addison (1672—1719), D. Defoe (1661—1731) sukuria Anglijos žurnalizmą. Tačiau žymiausias A. L. XVIII a. reiškinys buvo modernaus romano atsiradimas. Jam atstovavo S. Richardson (1689 —1761) su Pamela ir Clarissa, H. Fielding (1707 — 1754) apysakomis Tom Jones, Joseph Andrews ir kt., T. Smollett (1721 — 1771) (Roderick Random, Humphrey Clinker), L. Sterne (1713—1768) (A Sentimental Journey, Tristram Shandy), O. Goldsmith (1728 — 1774) (The Vicar of Wakefield). S. Johnson (1709—1784) žymus literatūros kritikas ir leksikografas.

Antrojoje XVIII pusėje pradeda reikštis reakcija prieš klasikines taisykles, tendencija grįžti į gamtą ir ieškoti įkvėpimo savo tautos praeityje. Poetai J. Thomson (1700—1748), Th. Gray (1716—1771), W. Collins (1721—1759), W. Blake (1757–1827), R. Burns (1759—1796), W. Cowper (1731— 1800) bando ieškoti naujų kelių. XVIII a. pabaigoje laimi romantizmas, kada S. T. Coleridge (1772—1834) paskelbė savo poeziją ir W. Wordsworth 1770 — 1850) The Prelude ir kt. Kiti romantinio laikotarpio poetai: G. Byron (1788 — 1824), W. Scott (1771—1832), R. Southey (1774—1843), P. Shelley (1792—1822),J. Keats (1795–1821). Romanas prasidėjęs šiurpiais H. Walpole (1717—1797), W. Godwin (1756—1836), Ann Radcliffe (1764 — 1823) romanais išugdė romantinius Walter Scotto Waverley, Ivanhoe, Kenilworth.

Karalienės Viktorijos valdymo laikotarpiu poezijai atstovauja — A. Tennyson (1809 — 1889), R. Browning (1812 — 1889),

Elazabeth B. Browning (1806—1861), E. Fritzgerald (1809—1883), prerafaelitai – D. G. Rosetti (1828—1882), Christina Rosetti (1830—1894), W. Morris (1834—1896), A. Ch. Swinburne (1837—1909) ir kt.; romanistai Ch. Dickens (1812–1870), W. Tackeray (1811—1863), seserys Charlotte (1815–1855) ir Emily (1818—1848) Bronte, G. Eliot (M. A. Evans) (1819—1880), R. L. Stevenson (1850—1894). Kiti minėtini prozos rašytojai Th. Carlyle (1795—1881), Th. Macaulay (1800—1859), J. S. Mill (1806—1873), J. Ruskin (1819—1900) ir kt.

XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios literatūroje iškyla visa eilė plataus masto romanistų. Minėtini: G. Meredith (1828—1909), Th. Hardy (1840—1928), O. Wilde (1856—1900), J. M. Barrie (1860—1927), S. Butler (1835—1902), A. Conan Doyle (1869–1930), R. Kipling (1865—1936), H. G. Wells (1866—1946), A. Bennet (1867—1931), J. Galsworthy (1863—1933), J. Conrad (Korzeniowski (1857—1924), J. D. Beresford (1873—1947), F. M. Ford (1873—1939), W. L. George (1882—1926), W. J. Locke (1863—1930), L. Merrick (1864—1939), G. Moore (1852—1933), F. A. Steel (1847—1929), H. Walpole (1884—1941), V. Woolf (1882—1941), J. Joyce (1881—1941), D. H. Lawrence (1885—1930), K. Mansfield 1888—1923), G. K. Chesterton (1874—1936), Jerome K. Jerome (1859—1927) ir kt.; dramaturgai: B. Shaw (1856—1951), R. Bridges (1844—1936), A. W. Pinero (1855—1934), H. A. Jones (1851—1929), J. M. Barroe (1860—1937), H. Granvile-Barker (1877—1946) ir kt.; poetai: G. M. Hopkins (1844—1898), F. Thomson (1859 — 1907), W. B. Yeats (1865—1939), J. Mansfield (g. 1878), R. Brooke (1887—1915) ir kt.; kritikai: E. Gosse (1849—1928), H. Ellis (1859—1939), J. Drinkwater, taip pat poetas ir dramaturgas (1882—1937) ir kt.

Iš jų Kipling, Galsworthy, Shaw ir Yeats apdovanoti Nobelio lit. premija.

XX a. pirmoje pusėje, kai pačioje savo kūrybos aukštumoje buvo daugelis amžiaus sąvartoje iškilusių rašytojų, pasirodė nauji autoriai, kurie šiandieną atstovauja naująją anglų literatūrą: romanistai ir prozos rašytojai — S. Maugham (g. 1874), A. J. Cronin (g. 1896), Ald. Huxley (g. 1894), Ewelyn Waugh (g. 1903), James Hilton (g. 1900), Hilaire Belloc (1870—1953), Grahame Greene (g. 1904), G. Orwell (1903—1950), J. Lehman (g. 1907) ir kt.; poetai—Walter De la Mare (g. 1873), Alfred Noyes (g. 1880), Dr. Edith Sitwell (g. 1887), T. S. Eliot (g. 1888), kartu ir dramaturgas, gavęs Nobelio premiją; ir visa eilė šiame šimtmetyje gimusių autorių, kurie anglų poezijai davė naujų laimėjimų: Roy Campbell (g. 1902), C. Day Lewis (g. 1904), W. H. Auden (g. 1907), Louis Mac Neice (g. 1907), Stephen Spender (g. 1909), Dylan Thomas (g. 1914), vienas ryškiausių moderniosios poezijos atstovų, ir kt.

W. Y. Tindall Forces in Modern British Literature 1947.

Anglų menas. Architektūra. Krikščionybei Anglijoje plintant, pradėta statyti bažnyčių, kurios nuo X a. gavo italų Ravenos bažnyčios architektūros įtakos. 1066 Angliją nukariavus normanams, su jais atvykę dvasininkai atnešė ir romanišką stilių, kuris, susiliejęs su vietinėmis architektūrinėmis tradicijomis, sudarė naują normanišką stilių, ryškiausiai atstovaujamą Winchesterio (1079 — 1193) ir Norwicho (1096) katedrų. XII a. pereinama iš normaniško stiliaus į ankstyvąją gotiką, kuriai pavyzdžių imta iš prancūzų gotikos. Jos aiški įtaka matyti Peterborough katedros (1209—1235) skliautuose. Wellso katedra (1225—1240) jau turi dviejų bokštų gotikinį fasadą. Anglų ankstyvosios gotikos gražiausiu atstovu laikoma Salisbury katedra (1220—1260). Prancūzijos gotikos pavyzdys yra 1245 pradėta statyti Westminsterio abatija Londone. Tuo laiku jau susiformavo ir anglų gotika, kurios gražiausiu pavyzdžiu laikoma Henriko VII koplyčia Winchesterio abatijoj, o pasaulinei architektūrai būdinga Warwicko pilis. Gotika liko mėgiamiausiu Anglijos stiliumi, bet jau nuo XVI a. jaučiamas ir Italijos renesanso dvelkimas. Nuo XVII a. renesansas pradeda plačiai skverbtis į anglų architektūrą. To laiko būdingiausias pastatas yra Londono Whitehall rūmai, kuriuos pastatė Inigo Jones (1572—1652); bet vis dėlto ir Jones, ir to paties laikotarpio architektas Ch. Wren (1632 — 1723) nebuvo dar visiškai laisvi nuo gotikos įtakos. Wren, prancūzų renesanso įtakos turįs architektas, pasireiškė po 1666 Londono gaisro. 1670—1711 jis pastatė Londono šv. Povilo bažnyčią. Ir dar visą XVIII a. anglų architektūra gyveno Jones'o ir Wren'o sukurtomis klasikinėmis tradicijomis. Barokas mažai palietė anglų architektūrą, o prancūzų rokoko stiliaus Anglijoje visai nematyti. Iškilo neoklasikinio stiliaus atstovai architektai: T. Archer (m. 1743), pastatęs Birminghamo ir Westminsterio bažnyčias, J. Gibbs (1628—1754) pastatęs barokinę bažnyčią Londone, J. Soane (1750—1837) pastatęs Londono biržą ir Anglijos banką, R. Smirke (1781—1867) pastatęs British Museum rūmus. Pirmoje XIX a. pusėje ir architektūrai turėjo įtakos romaniškoji srovė, kuriai čia ryškiai atstovavo A. Pugin (1812—1852) ir Ch. Barry (1795—1860), sukūręs Anglijos parlamento rūmus. Vėliau kartu su nauja statybine technika įsigali naujoviškos architektūrinės kryptys.

Anglų menas

Skulptūra gana anksti pasireiškė anglosaksų akmens kryžiais prie kelių. Vėliau bažnyčių pagražinimuose įsigali romaniškoji skulptūra. XI a. atsiranda primityvūs skulptūriniai antkapiai. Jų skulptūra tobulėja XIII a. ir antrojoje XIII a. pusėje ir kontinento meno veikiama pasiekia gana tobulos formos. Nors XIV a. pastebima ir gotikinės skulptūros įtaka, bet greitai vėl grįžtama prie primityviškumo. XV a., vad. statmeniškam stiliui architektūroje pašalinus skulptūrą iš bažnyčių, skulptūra reiškiasi vien antkapiniuose paminkluose. Ir čia Burgundijos meno įtaka skulptūron įneša realizmo bruožų. XVI a. pirmojoje pusėje Anglijoje dirba daugiausia italų skulptoriai, pvz. P. Torrigino (1470 — 1528), sukūręs karaliaus Henriko VII ir jo žmonos antkapius Westminsterio katedroje. XVI a. antrojoje pusėje, be italų, dirba vokiečių ir olandų skulptoriai. Be antkapinių paminklų, jie dar puošia skulptūromis bažnyčių angas ir privatinių rūmų židinius. Žymiausias to laiko skulptorius N. Stone (1586 — 1647); vėliau iškyla ir anglų skulptoriai: F. Bird (1667 — 1731), J. Bionel, G. Gibbons (1648—1721), pirmutinis renesanso dvasios skulptorius. XVIII a. pirmoj pusėj geriausieji Anglijos skulptoriai vis dar yra svetimšaliai. Jų tarpe iškilo prancūzas L. F.Pouhillac (1695—1762), tarp kita ko sukūręs Newtono paminklą Cambridge. Skulptoriai: T. Beach (1735—1805), J. Nollekens (1737—1822) ir J. Bacon (1740—1799) grįžta prie antikinių formų. XIX a. anglų skulptūrai daro didelę įtaką kontinento, ypač prancūzų skulptūra. Iš to laikotarpio žymesnis tėra J. Gibson (1790 — 1866), vad. anglų Thorwaldsenu. Naujausių laikų minėtini skulptoriai: M. H. H. Armstead (1828–1905), Th. Brocks (1847 — 1922), E. O. Ford (1852 — 1901), A. Gilbert (1854 — 1934), G. Frampton (1860—1928) ir kt.

Tapyboje anglai ankstyviausiai pasireiškia rankraštinių knygų iliustravimu. Jau VII — X a. rankraščių miniatūriniai ornamentai ir šventųjų vaizdavimas įgauna būdingų anglosaksų tapybos stiliaus bruožų. XI—XII a. tie bruožai jau pranyksta, o anglų vienuoliai, knygų iliuminatoriai, dar ne greit pasisavino kontinento knygų puošimo stilių, kuris Anglijoje tepasireiškė tik didesniu spalvų turtingumu.

XII a. antrojoje pusėje atsiranda freskų tapyba bažnyčių ir didikų pilių sienoms puošti. XIV a. atsiranda bažnyčiose vitražai. XV a. iškyla portretinė tapyba. Žymiausiu vitražu laikomas 20 m aukščio Yorko katedros langas.

XVI a. tapyboje įsigali svetimšaliai: Toto del Nunciata, H. Holbein ir kt., XVII a.

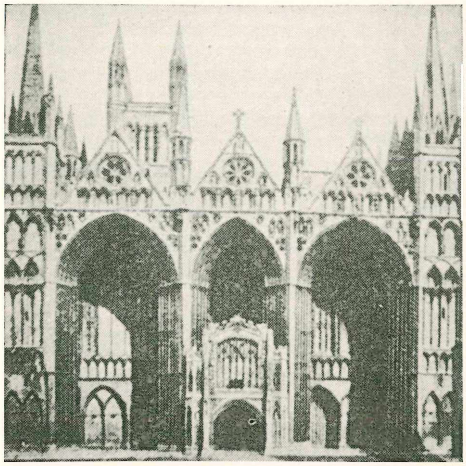

Peterborough katedra

Rubens, Van Dyck, A. Verrio, bet savaime, kad ir Anglijoje sukurti jų paveikslai priklauso ne anglų, bet olandų, italų ir kt. menui. Vien miniatiūrinių portretų srityje pradeda dirbti ir anglai: P. Oliver (1594—1654), J. Hoskins ir kt., bet labiausiai pasireiškė šveicarietis J. Petitot (1607—1691). Anglai daugiausia kopijavo svetimų sukurtus portretus. Iš tų kopijuotojų labiausiai buvo žinomas G. Jameson (1586 — 1644). Antroj XVIII a. pusėje, neturėjusi savarankiškų tradicijų anglų tapyba, pradėjo šuoliais kilti. Pirmi anglų meno pražydėjimo reiškėjai buvo: V. Hogarth (1697 — 1764), R. Wilson (1713—1782), J. Reynolds (1723—1792), Th. Gainsborough (1727—1788) ir G. Romney (1734—1802). Jų tapyba jau naujoviška. Jie turėjo įtakos ir visai kiek vėlesnio laikotarpio ir apskritai tapytojų plejadai: T. Lawrence (1769 — 1930), J. Hoppner (1759 — 1810), B. West (1738 — 1830), D. Wilkie (1785 — 1841), J. Crome (1769—1821). Paskutinysis sudarė vad. Norwicho mokyklą. Peizažistas V. Turner (1775—1851) laikomas vienu didžiausių to laiko peizažistų koloristų. XIX a. iškilo vad. prarafaelitų grupė: D. D. Rosetti (1828–1882), H. Hunt (1828–1910), J. Everett Millais (1821–1906). Jų pirmatakas Madox Brown (1821—1893) skelbė, kad meno priemonė esanti tiesa o jos esmę sudarą sielos išgyvenimai. Rosetti, Hunt ir Millais 1848 buvo įsteigę vad. „prarafaelitų broliją" (Praraphaelite Brotherhood), siekusią meną pakreipti prieš akademines tradicijas. Šioje kovoje juos smarkiai parėmė ir J. Ruskin. Dar toliau ta kryptimi nuėjo Burne Jones (1833–1900). Ilgainiui prarafaelitus pakeitė impresionistai J. Whistler (1832–1903) savo kūrinių pilkai sidabriniais tonais su-

Miniatiūra iš 1482 rankraščio

kėlę Londone sensaciją. Nors ir jis buvo puolamas tiek Ruskino, tiek ir prarafaelitų, bet jo kūryba ilgainiui buvo Anglijoje tinkamai įvertinta ir susilaukė visuotinio pripažinimo. Nuo jo laikų ir A. M. seka naujausiomis prancūzų meno srovėmis.

G r a f i k o s m e n a s Anglijoje pasireiškė jau XV a. Pirmasis anglų spaustuvininkas William Caxton 1480 išleido Mirror of the World, pateikęs jame ir pirmuosius Anglijoje medžio raižinius. Nuo to laiko medžio raižiniai, paskiau ir vario, puošia daugybę anglų spaudinių. Tačiau pradžioje šioje meno šakoje patys anglai nepasireikšdavo, nes XVI ir XVII a. daugumas raižytojų, dirbusių Anglijoje, buvo ar olandai, ar vokiečiai. Iš anglų buvo iškilęs vienas vario raižytojas W. Hogart (1697 — 1764), raižęs įvairias žanrines kompozicijas. Anglų raižyba iškilo XVIII a., ypač išgarsėjusi mezzotinto maniera, kuri ir buvo gavusi „anglų manieros" vardą. Tų raižytojų minėtini: J. Watson (1739—1790), J. Mac Ardell (1729—1765), R. Earlom (1743—1822), J. R. Smith (1752—1812). XIX a. dėl prancūzų raižybos įtakos daugiausia paplito spalvoti raižiniai. Prarafaelitai, pradedant Rosetti ir baigiant W. Marris, knygos grafiką atgaivino. Žymiausias to laiko grafikas buvo Berdsley, turėjęs gilios įtakos ir visam Europos grafikos menui.

A. H. Gardner Outline of English Architecture 1945; *E. G. Underwood* A Short History of English Sculpture 1933; *R. S. Lambert* Art in England 1938.

Anglų pilnakraujai XVII—XVIII a. žymioje rytų arklių įtakoje Anglijoje išauginta arklių veislė. Naudojami daugiausia arklių lenktynėms. Jie geriausi pasaulio bėgikai, ypač trumpoms distancijoms. Suvaidino svarbų vaidmenį ir metizacijoje, išvedant įvairias pussunkio tipo arklių veisles.

Angola Portugalijos kolonija vak. Afrikoje, tarp Kongo žemupio ir Okavango, ligi Zambezi upyno. Plotas 1.255.775 km², a. 4,2 mil. gyventojų. Iš pietų pusės įsiskverbia Kalahari dykuma. Atlanto krantai (1625 km pakraščio) statūs. Pietuose jie pereina į Nahibo kopas ir čia yra kelios natūralios įlankos—uostai: Labito, Porto Alexandre, Tigre. A. turi karštą drėgną klimatą, bet vandenyno pakraščiais jį atvėsina šaltoji Benguelos srovė. Žemyno viduryje temperatūrą sumažina aukštumos. Lietaus iškrinta a. 500-1500 mm. Lietaus mažiausia žemumose pietų pakraščiuose. Vidurio plokštakalnėse kritulių yra 1000-1500 mm, sausais metais a. 500 mm, lietingais a. 2000 mm. Drėgnas laikotarpis nuo spalio ligi balandžio mėn. Kadangi saulės spindulių kaitinamas lietaus vanduo greitai išgaruoja, tai daugelyje vietų žemės ūkiui drėgmės yra per maža ir reikia dirbtinio drėkinimo. Aukštumos apaugusios smulkiais krūmais, plokštakalnėse auga 1—1,5 m aukščio žolė. Tai A. savanos, vad. anhara.

Vietiniai gyventojai negrai bantu giminės. Europiečių a. 40.000, daugiausia portugalų, kurie lengvai pakenčia A. aukštumų klimatą. Mėginama auginti kviečiai, rugiai, miežiai ir kt. javai. Išvežama kavos, kaučuko, vaško, medžio. Geležinkelis Benguela—Katangi kerta A. iš vakarų į rytus ir yra sujungtas su Kairo—Kapštato (Cape Town) geležinkeliu. A. administracinis centras-sostinė Sao Paulo de Loanda 62.000 gyv.

K. Pakštas Angolos klimatas 1930.

Angora ž. Ankara.

Angoros katės iš Maž. Azijos kilusi kačių rūšis ilgais baltais ar juodais plaukais.

Angoros ožkos. Angoros kilimo ožkos duoda ilgų, labai plonų ir švelnių baltų vilnų.

Angouleme vak. Prancūzijos mst., Charente dep. 45.000 gyv. (1950). XII a. katedra. Mašinų, popieriaus pramonė. Vid. amžiais Angoumois grafijos mst. Nuo 1714 Burbonų princai turėjo A. hercogų titulą.

Angouleme Liudvikas Antanas (1775—1844) Burbonas, paskutinis A. hercogas, Karolio X sūnus, 1830 drauge su tėvu atsisakė Prancūzijos sosto.

Angrabaitis

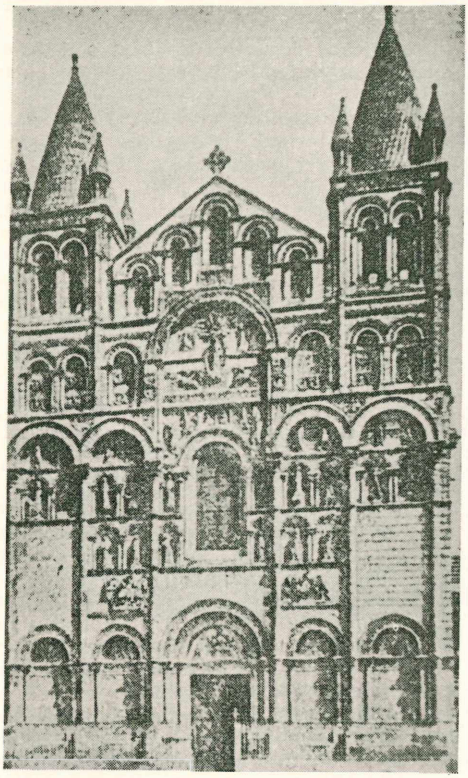

Šv. Petro bažnyčia XI—XII a. Angouleme

Angrabaitis 1) Juozas (1859) Pervaznikų k. Vidulių vl. Šakių aps. — 1935 Krokuvoje). 1875 patekęs kun. M. Sidaravičiaus globon, pramoko knygas įrišti ir 1876 Sudarge įtaisė knygrišyklą specialiai iš Maž. Lietuvos gabenamoms knygoms rišti. Nuo 1877 ir pats gabeno iš Tilžės knygas ir platino. Kiek pasimokęs, 1884 apsigyveno Kaune, norėdamas stoti dvas. seminarijon. Nepavykus, 1889 išsikėlė Tilžėn. Kušeliausko lėšomis spausdinamų knygų spausdinimą perkėlė pas O. Mauderodę ir virto jo spaustuvės korektorium, tuo pačiu laiku nuolatos gabendamas knygas į Lietuvą. Mauderodei 1890 pradėjus leisti Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgą, A. virto tikruoju jos redaktorium, tvarkydamas P. Urbonavičiaus, K. Pakalniškio ir kt. siunčiamą medžiagą ir pats į ją rašydamas M. Kiošio, Bijūno ir F. Paznokaičio slapyvardžiais. 1890 parengė O. Mauderodės leidinių katalogą, 1893 F. Paznokaičio slapyvardžiu paruošė Mauderodės išleistų šventųjų paveikslėlių katalogą. Surinkęs Maž. Lietuvos spaustuvės atitinkamą medžiagą, 1897 A. Jono Zanavikučio slapyvardžiu išspausdino Suskaitą arba statistiką visų lietuviškų knygų atspaustų Prūsuose nuo 1864 iki pabaigos 1896 — vieninteli, dokumentais paremtą, žinių šaltinį apie kontrafakcines knygas. 1900 Paryžiaus parodos proga 500 tos knygos egz. buvo subrošiūruota kartu su J. Žiliaus — Jr. Jono Amerikos lietuvių leidinių bibliografija ir M. Zauniūtės paruoštu A. bibliografijos papildymu. Dėl konkurentų įskundimų priverstas apleisti Tilžę, išsikėlė į Krokuvą ir ten vertėsi devocionalijų prekyba.

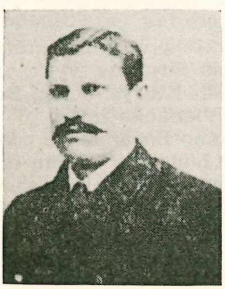

J. Angrabaitis

2) Jurgis (g. a.1870 Kidulių vl. — po 1928 JAV) knygnešys, 1890 patrauktas atsakomybėn už knygų platinimą ir palaikymą ryšių su Petru Kriaučiūnu, 1890 VII 7 pabėgo į Ameriką.

J. Angrabaičio išspausdintas žandarams pajuokti paveikslėlis

Angrivarai germanų tautelė, gyvenusi abipus Veserio upės. Angrų ar engrų vardais priklausė saksų sąjungai ir Karolio Didžiojo buvo nugalėti.

Angstroem Andrius Jonas (1814 — 1874) Upsalos univ. prof., fizikas, dirbęs daugiausia spektrinės analizės srityje ir 1868 paskelbęs pirmą cheminių elementų spektrų atlasą.

Angstroemas ilgio vienetas šviesos bangoms matuoti, gavęs vardą nuo švedų fiziko A. J. Aengstroemo. Vienas A. yra lygus vienai dešimtmilioninei milimetro daliai, arba dešimtai milikrono daliai.

Anguilla viena Leward-Islands salyno salų, į r. nuo Portorico; 91 km², 5200 gyv.; nuo 1650 priklauso Anglijai.

Anguilla fluviatilis ž. Ungurys.

Anguilluilidae Nematoda šeimos apskritosios kirmėlės, gyvenančios vandenyje, žemėje, puvėsiuose; taip pat žmogaus, gyvulių, augalų parazitas.

Anguis ž. Gluodena.

Angus (Angiūtė) Veronika (g. 1910) JAV radio stočių dainininkė bei bažnyčių solistė.

Anhalt Vokietijos kraštas š. Harce, 2326 km², 432.000 gyv. (1939). Miestai: Dessau, Zerbst. Rudosios anglies, druskos ir kalio kasyklos.

Anhydraemija (gr.) kraujo sutirštėjimas dėl vandens mažėjimo.

Anhidridai cheminiai junginiai, kurie gaunami iš kitų medžiagų atėmus vandenį. Rūgščių A. yra elementų deginiai, arba oksidai, kurie jungdamiesi su vandeniu duoda rūgštį. Pvz. SO_4 yra sieros rūgšties A., nes su vandeniu sudaro sieros rūgštį: $SO_3+H_2O=H_2SO_4$. Iš dviejų molekulų acto rūgšties, atėmus vieną molekulą vandens, gaunamas acto rūgšties A. Ir organinių rūgščių A., susidūrę su vandeniu, lengvai virsta rūgštimi. A. gali turėti ne vien rūgštys, bet ir kiti A.

Anhidritas rombipiramidalinis mineralas $CaSO_4$. Bespalvis arba įvairiai nudažytas. Dažnai stambių grūdelių pavidalo. Kietumas 3—3,2; tankumas 2.9—3,0. Randamas druskos kasyklose. Sumišęs su vandeniu, virsta gipsu.

Anhidrosis (gr.) susilpnintas arba sulaikytas prakaitavimas.

Ani buvusi armėnų sostinė Kaukaze. Žinoma dar VIII—VII a. pr. Kr. Nuo XVIII a. priklausė turkams, nuo 1878 Rusijai. 1921 atiteko vėl turkams. Griuvėsiai 7 km nuo A. glž. stoties.

Anicetas popiežius (apie 154—165), šventasis (šventė IV 17).

Anichini Laurynas Cezaris (m. 1851 Raudondvaryje). Lietuvon pateko 1812 Mac Donaldo korpo karininku. Pateko į nelaisvę ir liko Lietuvoje. Suprojektavo ir pastatė Raudondvario bžn. Ji buvo 1915 susprogdinta Kauno tvirtovės komendantui įsakius.

Aničkov Eugenijus (1866—1937) rusų literatūros istorikas ir kritikas. 1917 emigravęs į vak. Europą ir buvęs Prahos, Belgrado, Skopljės univ. prof. Tyrinėjo ir folklorą. Išsp. Vesenniaja obriadovaja pesnia 1914, Predteči i sovremenniki na Zapade i u nas 1910 ir kt.

Anykščiai Utenos aps. mst., platesnių apylinkių centras; kairiame Šventosios upės krante. Per Šventąją buvo pastatytas geležinis tiltas. Pradžios mokykla nuo 1846. Nepriklausomojoje Lietuvoje vid. mokykla buvo perorganizuota į gimnaziją. Vysk. A. Baranausko klėtelė, kurioje jis rašė Anykščių šilelį, buvo paversta muzėjėliu. A. garsėjo vyno ir veltinių pramone.

Jau 1516 A. turėjo miesto teises, kurios paskiau buvo patvirtintos 1567, 1600, 1792 Lietuvos Didž. Kun. privilegijomis. 1792 privilegija buvo suteikusi A. ir ženklą — trijų arkadų mūro tiltą per Šventąją su Jono Nepomuko stovyla. 1793 konstitucija buvo A. paskyrusi apskrities centrą, tačiau dėl 1794 sukilimo iš to nieko neišėjo. Paskiau A. nustojo miesto teisių, ir 1842 A. gyventojai prašė rusų valdžios jiems vėl tas teises grąžinti, bet jos nebuvo grąžintos. 1863 sukilimo metu Povilo Červinskio sukilėlių būrys ties A. sumušė rusų dalinį.

Pirmoji medinė katalikų bžn. buvo statyta 1514. Per 1566 gaisrą sudegė. Po to pastatyta vėl medinė. 1765 pastatyta mūrinė bžn. Naujoji mūro pabaigta statyti 1909. 1905 revoliucijos metu Orlovo vedamas baudžiamasis būrys smarkiai apšaudė A. Per Pirmąjį Pasaulinį karą A. gerokai nukentėjo. Nepriklausomybės metu A. augti kenkė Vilniaus atkirtimas, nes anksčiau santykiai su Vilniumi buvo labai glaudūs (ėjo siauruoju Panevėžio—Švenčionių geležinkeliu). O susisiekimas su Kaunu buvęs gana sunkus. Vėliau A. pradėjo traukti vasarotojus.

Anykščiuose ir Anykščių vl. gimė mūsų rašytojai: Konstantinas Sirvydas, vysk. A. Baranauskas, Klemensas Kairys, Jonas Biliūnas, A. Žukauskas-Vienuolis ir kt.

Anykščių šilelis Antano Baranausko poema (1858—1859). Dar būdamas Varnių seminarijos klierikas, per vieną Varnių sem. prof. A. Gabšio-Gabševičiaus pamoką išgirdęs pasityčiojimą iš lietuvių kalbos, kad ji netinkanti nei kilnioms mintims reikšti, nei poezijai, Baranauskas susijaudino ir tol nenurimo, kol tą pačią 1858 va-

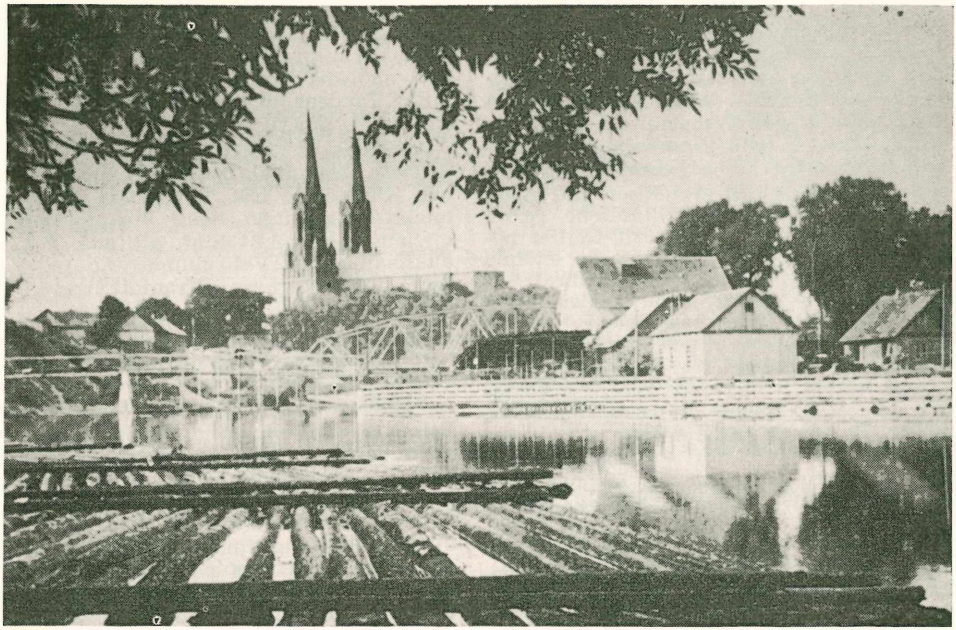

Anykščių vaizdas

sarą, parvažiavęs į Anykščius, parašė pirmąją A. Š. dalį, o 1859 vasarą, jau Petrapilio dvasinės akademijos studentas, viešėdamas tėviškėje, parašė ir antrąją jos dalį. Rašydamas A. Š. Baranauskas buvo ne pradedąs rašytojas, bet jau prieš tai nemaža eilėraščių parašęs, jų tarpe Kelonę Petaburkan, Gromatą isz Petaburko, Diewo riksztę ir malonę, Pasikalbėjimą giesmynikio su Lietuva ir kt. A. Š. kuriant Baranauską veikė kūdikystės atsiminimai, žmonių pasakojimai, seminarijos draugų (K. Kairio, Viksvos ir kt.) visuomeninių pasikalbėjimų įspūdžiai, A. Mickevičiaus Pono Tado, Kraševskio Anafielio, Daukanto Būdo, A. Chodzkos ir kt. poezijų įkvėpimas. 1858 vasarą parašė 176 eilutes, 1859 166 eil. Pirmoji dalis buvo išspausdinta, autoriaus nenurodant, Ivinskio 1860-tųjų metų kalendoriuje, o antroji, kurioje jau buvo padėtas ir parašas, „Jurrksztas Smalausis Anikszcziuos 1859 m." 1861-ųjų metų kalendoriuje. Pirminis A. Š. rankraštis neišliko, ir laikoma, kad Ivinskis kalendoriuje kiek savotiškai buvo pakeitęs B. kalbą ir rašybą ir pridėjęs kiek savo paaiškinimų B. žodžiams. Dėl savo kalbos ir rašybos anykštėno „giesmė" Ivinskio kalendorių skaitytojams pasirodė keista, ir vėliau Kazanės univ. prof. Andrius Ugenskis laiške Ivinskiui tiesiog piktinosi A. Š. Tačiau A. Kašarauskas jau 1859 pripažino B. brėstančiu didžiuliu poetiniu talentu ir 1862 iškėlė jį ligi Donelaičio. 1860 B. kai kuo A. Š. papildė, bet ligi 1882 tie papildymai niekur nebuvo spausdinami. Petrapilio akademiko Schiefnerio tarpininkaujamas, B. užmezgė ryšius su garsiuoju to laiko kalbininku lituanistu prof. A. Schleicheriu, kuriam tarp kitų tarmiškų tekstų pasiuntė ir A. Š. Bet šis A. Š. nepakartojo, o jam pasiųsti Baranausko rankraščiai atiteko prof. H. Weberiui. 1873 apsilankęs Lietuvoje ir ten susipažinęs su A. Š., L. Geitler sumanė A.Š.

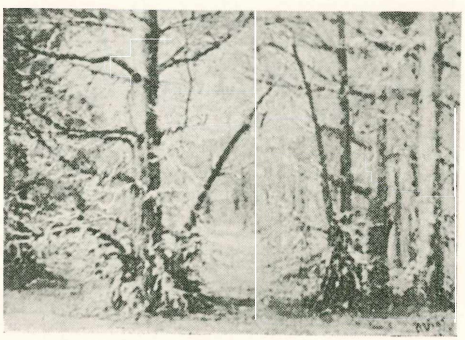

A. Varnas

persispausdinti mokslo reikalams ir išsp. savo Litauische Studien 1875, bet kiek pakeitęs B. rašybą ir kalbą. Užmezgęs paskiau korespondenciją su Weberiu, B. pats pakišo jam minti A. Š. iš naujo spausdinti. B. pats pateikė Weberiui du kiek skirtingus tekstus: kaip jo anksčiau buvo rašyta ir bendrine kalba parengtą; tai Weber išsp. 1882 priedu prie Eisenacho gimn. programos, pavadinęs Ostlitauische Texte, su 20 eilučių papildymų, kurių Geitler nebuvo išspausdinęs. Tačiau kita to leidinio dalis, kuri turėjo apimti A. Š. priedus ir kitus tarminius tekstus, nebuvo išleista. Tą dalį medžiagos 1920 paskelbė F. Specht leidinyje Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski. Weberio leidinys atkreipė į B. lietuvių kalbos tyrinėtjų vokiečių dėmesį. Lietuvoje jis sustiprino A. Š. tautinį vaidmenį šviesuomenei ir šiaip susipratusiems lietuviams. Pradžioje dėl lietuviškų raštų draudimo šis leidinys rusų cenzūros nebuvo įsileistas, bet akademiko J. Groto tarpininkavimu, cenzūros komitetas jį leido. Plačiau A. Š. paplito populiariuose leidiniuose, kurių nuo 1892 (Vien. Liet.) pasirodė keliolika leidimų. Į lenkų kalbą A. Š. išvertė St. Jablonskienė ir kt. Į anglų kalbą N. Rastenis. Iš dalies A. Š. tradicijų išdava buvo B. Buivydaitės Anykščių baladės 1930, Juozo Žengės Anykščių Šilelis 1930.

Anykšta (Anykštis) Utenos aps. Anykščių vl. upelis, Šventosios (Neries) kair. intakas, 11,1 km ilgio. Teka iš Rubikių ež. Vid. nuolydis 0.0052; baseino plotas 150 km^2. Vandens debitas prie žiočių maks. 30, vid. 1, min. 0,2 m^3/sek.

Anykštas ež. Trakų aps. Kietaviškių vl. Strėvos (Nemuno) baseine, 4 km į rytus nuo Kietaviškių bžk. Vingiuotas, su 8 salomis, 3,5 km ilgio, ligi 1 km pločio. Paviršiaus plotas 1,84 km^2, altitudė 85,1 m aukščiau jūros. Vid. gilumas 4,5 m. Per ežerą teka Strauja. Krantai ligi 12 m aukščio.

Anilidai amidus atitinką anilino derivatai su organinėmis rūgštimis, išsiskiriant vandeniui, pvz. acetanilidas arba antifebrinas.

Anilinas, aminobenzolas, feniloaminas, $C_6H_5NH_2$. Paprasčiausioji aromatinė bazė; garų pavidalo nuodinga medžiaga. Verda 183^0 C temperatūroje. Gaminama gaivinant nitrobenzolą su geležies piuvenomis ir druskos rūgštimi (hydrochlorinė rūgštis). Jungiasi su rūgštimis, duodama kristalines druskas. A. yra pagrindinė medžiaga dažų gamyboje (A. dažai), akmens anglies dervos dažai. Dabar didelė jų dalis daroma iš naftalino, antrachinono ir kt.

Anilino dervos (lakai) termoplastinės dirbtinės dervos iš anilino ir formaldehido (formalino), pagaminamos rūgščiame tir-

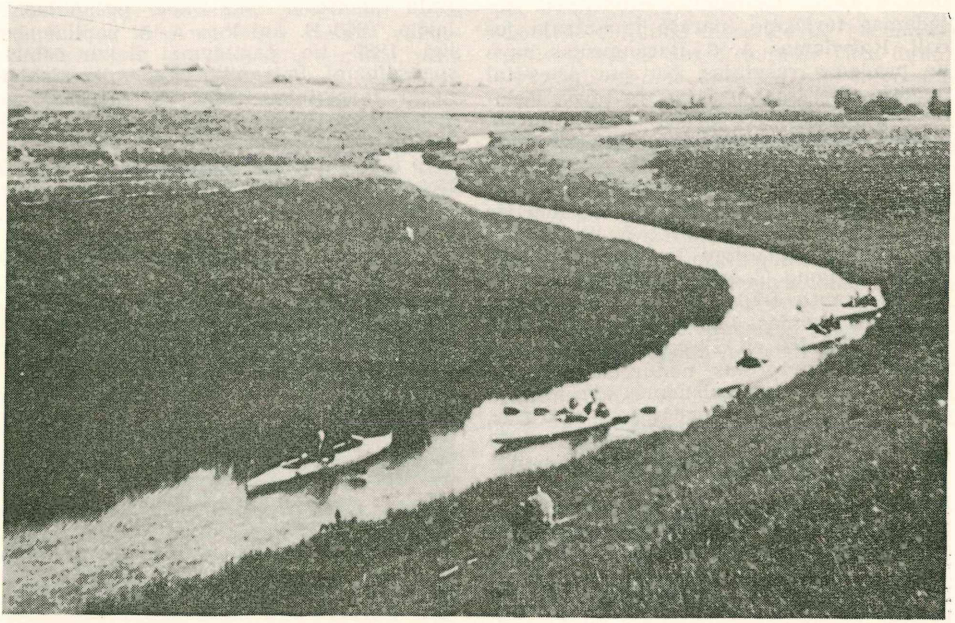

Anykšta

pinyje kondensacijos būdu. Vartojamos izoliacijai ir kitiems reikmenims pagaminti.

Animalinis (lot.) gyvulinis, vegetatyvinio, augalinio priešprieša.

Animalizavimas būdas suteikti vilnų išvaizdą medvilnės arba ir dirbtiniam pluoštui. Tam reikalui medžiaga impregnuojama baltymų, plastikos arba dirbtinių dervų tirpiniais.

Animizmas primityviųjų žmonių tikėjimas, kad ir negyvieji daiktai turi sielą, kuri esanti jų veiksmų ir judėjimo priežastis.

Animuccia Giovanni (a. 1500 — a. 1570) italų kompozitorius, Pelestrinos pirmatakas. Laikomas oratorijos kūrėju.

Animus possidendi (lot.) — valia valdyti. Romėnų teisės nustatais, kur nėra tos valios, ten nėra ir paties valdymo, tėra tik daikto laikymas.

Anio (Anione, Teverone) Tibro upės Italijoje kairysis intakas 90 km ilgio.

Anionai turi neigiamos elektros krovinį (įlydį) ionai, einą į anodo pusę.

Anjou 1) senoji Prancūzijos provincija abipus Loire upės. Centras Angers.

2) Vid. amžiais iš A. provincijos kilusi valdovų dinastija, kuri valdė Prancūzijos dalį ir nuo Henriko II pradėjo vad. A. Plantagenetų dinastija Anglijoje.

Anysas Martynas (g. 1895 XI 5 Kintuose šilutės aps.). Teisės mokslus studijavo Berlyno ir Hamburgo univ. 1933 Hamburgo univ. gavo teisių daktaro laipsnį. Ligi 1929 Lietuvos pasiuntinybės Berlyne attache. 1929–1934 Lietuvos konsulas Hamburge. 1934–1939 gubernatūros patarėjas Klaipėdoj. 1935 Klaipėdos krašto direktorijos narys. Visos eilės Klaipėdos krašto ekonominių organizacijų valdybos ar priežiūros tarybos narys, 1936 — 1939 Klaipėdos Prekybos Instituto docentas, paskiau ligi 1941 Šiaulių Prekybos Instituto docentas. Tremtyje Baltų Federacijos Kanadoje Tarybos vicepirmininkas. Išsp.: Der Litauische-polnische Streit um das Wilnagebiet 1934 (disertacija), Klaipėdos Krašto Konvencija ir Statutas einant Nuolatinio Tarptautinio Teismo sprendimu iš 1932 VIII 11 1935. Ekonominiais, teisiniais, politiniais ir kultūriniais klausimais rašo Klaipėdos, tremties, JAV ir Kanados lietuvių spaudoj.

M. Anysas

Anisomyarija Lamellibranchiatae klasės plokščiažiaunių moliuskų būrys.

Anizokordija (gr.) nevienodas abiejų akių vyzdžių didumas; būva nuo kai kurių smegenų susirgimų.

Anizolas fenolometiloeteris $C_6H_5OCH_3$. Skystimas, verdąs 153° C temperatūroje. Vartojamas kvepalams.

Anižius (lot. Pimpinella Anisum L.) skėtinių (Umbelliferae) šeimos vienmetis augalas. Apie 30 —50 cm aukščio, panašus į kmyną. Kilimo iš Mažosios Azijos ir Egipto. Anižiaus vaisiai vartojami vaistams, eteriniam aliejui ir kt.

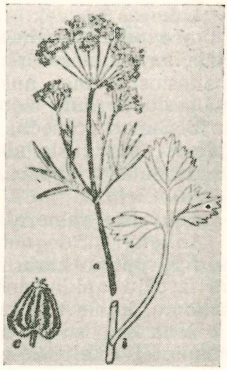

Anižius

Anižiaus aldehidas p-metoksi-benzoldehidas, p-$CH_3O.C_6H_4.CHO$. Gaunamas oksiduojant anetolą chromo rūgštimi.

Anižiaus aliejus eteriškas aliejus, gaunamas varant vandens garais sutrintus anižiaus grūdus.

Ankara ligi 1930 Angola. Turkijos sostinė, 287.000 gyv. (1950). Per šimtus metų A. buvo mažas Turkijos mst. Iškilo tik I Pasauliniam karui pasibaigus, kai Mustofa Kemal Paša A. paskelbė Turkijos sostine. Miestas yra derlingoje vynuogių ir vaismedžių srityje. Prisistatė daug moderniškų pastatų ne tik valdžios įstaigoms, bet ir švietimo (univ.,muzėjai) ir kt.

Ankaratra Madagaskaro salos kalnynas ligi 2873 m aukščio.

Anker 1) A l b e r t a s (1831—1910) šveicarų tapytojas ir iliustratorius, piešęs paveikslus iš šveicarų valstiečių gyvenimo.

2) N i n i R o l l (1873—1942) norvegų rašytoja, vaizdavusi miestiečių, ypač moterų gyvenimą. Išsp. Benedicte 1909, Det svake kjon 1915, Jamtmandsgarden 1925, Liv, livet og jeg 1927.

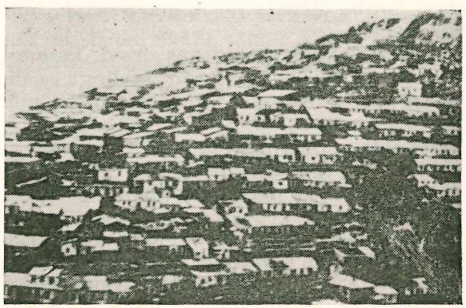

Ankara

Ankeras 1) vok. — inkaras. Technikoje inkaro pavidalo mašinų dalis, pvz. laikrodžio švytuoklės viršutinė dalis. Taip pat panašios formos ankeriniai varžtai dviem trobesio ar indo sienoms suveržti.

2) Senas vokiečių skysčio matas, vartojamas daugiausia alkoholiniams gėrimams matuoti. Nevienodo (nuo 35,436 ligi 38,359 litro) tūrio.

Ankeritas mineralas — dolomitas.

Anketa (pr.enquete) kurio nors socialinio gyvenimo klausimo nagrinėjimas raštu ar žodžiu apklausinėjant didesnį skaičių žmonių, kurie tuo klausimu yra susidomėję arba bent su juo susidūrę. Dažnai A. yra vienintelis šaltinis gauti rūpimuoju klausimu reikalingai medžiagai. Dabar socialiniai mokslai (sociologija, socialinė psichologija ir kt.) plačiai vartoja A. įvairioms žinioms surinkti. A. pagalba sužinomi ne tik įvairiausi gyvenimo faktai, bet sužinomos žmonių nuotaikos, polinkiai, jausmai. Kai tiesiogiu stebėjimo ar pasikalbėjimo būdu neįmanoma surinkti reikiamų duomenų, tai tada vartojamas A. metodas. Tačiau biurokratiškai tvarkomose valstybinėse ar visuomeninėse įstaigose A. ne tiek padeda rūpimą klausimą nušviesti, kiek turi gaunamų ir siunčiamų raštų skaičiumi parodyti tariamąjį tos įstaigos veiklumą.

Ankylostomiasis anemijos forma, kuria serga dažniausiai kasyklų darbininkai.

Ankylostomum duodenale Strongylidae šeimos apskritosios kirmėlės (Nematoda), žmogaus ir įvairių gyvulių parazitai. Įsitvirtina laibųjų žmogaus žarnų sienelėse, siurbia kraują ir naikina žarnų epitelį. Jie sukelia ankylostomiasis ligą. A. vikšrai gyvena vandenyje arba drėgnoje žemėje. Patenka į žarnas pro žmogaus burną ar net ir pro nesužeistą odą.

Anking ž. Nganking.

Ankona vid. Italijos karo uostas. 88 000 gyv. (1950). Įsteigtas Sirakūzų emigrantų graikų.

Ankstyvė (Draba) Cruciferae šeimos augalų gentis. Apie 150 rūšių. Lietuvoje auga Draba Vernes — A. pavasarinė, baltais žiedais.

Ankštakiai Kretingos aps. ir vl. kaimas, prie kurio 1939 ištirta 13 būdingų vak. Lietuvos kultūros grupei nedegintinių vid. geležies amžiaus kapų.

Ankštara kryžminių (Cruciferae) augalų vaisius, susidaręs iš dviejų vaislaiškių ir turįs išilginę pertvarą, kuri jį dalija į du skyrius.

Ankštiečiai dviskilčių augalų eilė (Leguminosae), apie 1200 rūšių. Medžiai arba žolės su pražanginiais lapais. Dvi šeimos: Mimosaceae su taisyklingu vainiku ir Papilionaceae — žirniniai.

Annaberg 1496 įkurtas Saksonijos mst. 30 000 gyv.

Annales (lot.) metraščiai. Senovės Romoje pradžioje tai buvusios vyriausiojo žynio (pontifex maximus) baltoje lentoje užrašomos vienerių metų žinios. Jas nuo II a. pr. Kr. pakeitė jau rašytos knygos.

Anna Parenna senovės romėnų metų pradžios ir pabaigos deivė. Jos metinė šventė buvo švenčiama III 15.

Annapolis JAV Marylando valst. sostinė. 15.000 gyv. (1950). Įk. 1649. Jūrų akademija, astronomijos observatorija. Prie kapitolio 1936 pasodintas lietuviškas ąžuolas, kurį kiekvieneriais metais gegužės mėn. aplanko Baltimorės, Washingtono ir kt. JAV mst. lietuviai.

Annapurna Himalajų kalnyno viršūnė Nepalo valst. 8054 m aukštumo. Pirmą kartą prancūzų alpinistų pasiekta 1950.

Ann Arbor JAV Michigano vlst. mst., į vak. nuo Detroito. 47.000 gyv.)1950). 1841 įst.Michigano univ., konservatorija, observatorija ir kt.

Annatos tam tikras mokestis, kuris pradžioje buvo mokamas vyskupams, paskiau popiežiams iš dvasinių beneficijų. Popiežiai Aleksandras 1409 ir Martynas 1419 tų pajamų atsisakė, bet kitur jos vis buvo mokamos. Prancūzijoje panaikintos 1799. Anglijoje 1704 jos buvo paskirtos neturtingiems dvasininkams šelpti. Lietuvos-Lenkijos respublikoje 1543 ir 1567 jos buvo suvartojamos krašto gynimo reikalams.

Annecy p. r. Prancūzijos mst. prie A. ežero. 27.130 gyv. (1951). A. ežeras 2700 km² ploto.

Annelidae ž. Žieduotosios kirmėlės.

Annibal di Capua (m. 1595) 1587 — 1590 popiežiaus nuncijus Lietuvai ir Lenkijai, atvykęs čia deryboms su Batoru dėl sąjungos prieš turkus. Batorui 1586 mirus, nesėkmingai palaikė austrų Maksimilijoną į sostą. Įsikišdavo į Lietuvos ir Lenkijos vidaus reikalus, kurstydamas šalinti iš tarnybos nekatalikus ir sukliudęs Lietuvos reformatų pastangas įkurti Vilniuje mokyklą.

Anni curentis (lot.) einamaisiais metais.

Annona senovės Romoje maisto produktų kiekis, reikalingas gyventojams per vienerius metus. Valdžia turėjusi tuo kiekiu gyventojus aprūpinti.

Annuae Litterae Societatis Jesu — kasmetiniai jėzuitų pranešimai savo viršininkams apie jų provincijų padėtį. 1581—1614 ir 1650—1654 pranešimai sudarė 35 tomų rinkinį. Jų 1618 išsp. 1600, 1601, 1604, 1605 pranešimai duoda daug medžiagos apie senosios tikybos liekanas Žemaičiuose. Jas pakartojo W. Mannhardt Letto-Preussische Goetterlehre 1936.

Annus XVI a. pirmos pusės statytojas Vilniuje, perstatęs dar iš prieškrikščioniškų laikų išlikusį bokštą į katedros varpinę.

Anodas elektrodas, per kurį elektros srovė eina į elektrolitą.

Anodija skausmus malšinanti priemonė, stipriai veikianti nervų sistemą. XIX a. pabaigoje — XX pradžioje Lietuvoje taip vadino etilo eterį.

Anodyna (gr.) medicinoje vad. skausmui pašalinti ar sumažinti priemonės.

Anodiniai spinduliai, vad. ir kanaliniais, yra teigiama elektra apkrautos medžiagos dalelės — teigiamieji ionai.

Anoksija deguonies stoka kraujuje arba būklė, kurioje organizmo narveliai neužtenka ar nesugeba sunaudoti deguonį (O_2).

Anomalija (gr.) nukrypimas nuo įprastos formos, taisyklės, dėsnio. Magnetinė A. žemės magnetizmo elementų atsilenkimai nuo vidurkio.

Anomalistiniai metai laiko tarpas, per kurį žemė, keliaudama aplink saulę, grįžta į perihelijų. Jie trunka 365 dienas 6 valandas 13 minučių ir 53,01 sekundžių.

Anona cherimolia, Mill., A. squamosa L. ir kt.,Anonaceae šeimos atogrąžų Amerikos vaisiai, vad. cinamonu arba cukriniu obuoliu. Atogrąžų kraštuose auginami vaismedžiais.

Anonaceae dviskilčių eilės (Polycarpicae) dausų kraštų augalų šeima, apie 800 rūšių. Medžiai žalios ar rusvos spalvos žiedais.

Anonyma (gr.) išeinančios iš aortos lanko pirmosios arterijos pavadinimas.

Anonimas (gr. bevardis) raštas ar spaudinys, kuriame nėra parašyta autoriaus tikroji ar pramanyta pavardė. Kartais A. vadina ir plačiau nežinomais slapyvardžiais pasirašytus raštus. Normalu juos vartoti dėl politinių priežasčių, pvz. lietuvių spaudos draudimo laikais, ar Lietuvai esant okupuotai svetimų okupantų, kada dėl atviro pasisakymo politiniais ar visuomeniniais klausimais gali būti pats autorius arba jo artimieji persekiojami. Bet normaliose politinio gyvenimo sąlygose A. dažniausiai vartoja tiktai asmenys, kurie, nesiimdami už savo pramanytas žinias atsakomybės, leidžia spaudoj įvairius šmeižtus prieš kitus asmenis ar institucijas. Vienintelė priemonė gintis nuo anoniminių puolimų — visai į jus nereaguoti, nes kiekviena polemika su A. tik labiau juos paskatina naujus šmeižtus skleisti. Šiaip labiausiai už A. skleistus prasimanymus yra atsakingi patys tie spaudos organai, kurie kartais neapdairiai juos spausdina.

Anoniminė bendrovė taip kartais, sekant prancūzų terminu Societe Anonyme, ir lietuviškai vad. akcinės bendrovės.

Anonsas (pr. annonce) — trumpasis skelbimas.

Anopheles uodų grupės vabzdys, maliarijos sukėlėjo nešiotojas. A. patelės, siurbdamos maliarija sergančių žmonių kraują, prisiima maliarijos sukėlėjo (Haemamoeba) gemalų, kurie jų kūne dauginasi. Vėliau, kąsdamos sveikų žmonių odą, apkrečia juos maliarija.

Anophtalmus (gr.) vienos arba abiejų akių trūkumas.

Anoplotherium išmirusi senojo trečiaeilio periodo skeltanagių gyvulių grupė.

Anoreksija dalinis arba visiškas apetito netekimas.

Anortitas plagioklazų grupės mineralas $CaAl_2Si_2O_8$.

Anortoklazas (Anorthoklazas) lauko špato grupės mineralas.

Anouilh Jonas (g. 1910) artimas Sartre's egzistencializmui prancūzų dramaturgas. Naudodamas klasikinę ir mistinę tematiką, ją suaktualina ir prisunkia egzistencializmo dvasios. Išsp.: Antigone 1944, Romeo et Jeanette 1947, Orest 1947, Ardele ou la Margueritte 1950, Repetition 1950, La Bal des Toreadors 1950 ir kt.

Anquetill-Duperron Abraomas Hiacintas (1731 — 1805) prancūzų orientalistas, 1771 paskelbęs pirmąjį Zend Avestos vertimą, paskiau išvertęs Upanišadas ir kt.

Ansamblis (pr.) 1) teatrine prasme aktorių kolektyvas, dalyvaująs kurios nors pjesės vaidinime. Taip pat ir meniškai suderinta visų spektaklio dalyvių vaidyba.

2 Instrumentalinėje ar vokalinėje muzikoje darnumas. Tad kai kuriuos chorus pvz. Čiurlionio, Dainavos, taip pat ir tautinių šokių grupes vad. A.

Ansari (m. 1039) persų poetas, palikęs 30 tūkstančių dvieilių.

Ansbach Bavarijos mst. 34.000 gyventojų (1952). Buvusių A. margrafų pilis. 1945 čia susikūrė ligi 1948 veikusi lietuvių tremtinių stovykla, kurioje tarp kito ko buvo leidžiami laikraščiai: Tremtinių Balsas (1945 — 1947), Žinių Biuletenis 1945, Amžius 1946, Moksleivių Balsai (1946 — 1947), Naujos Žinios (1946—1947).

Anseele Edvardas (1856—1938) vienas Belgijos socialistų partijos, darbininkų kooperatyvų ir profesinių sąjungų steigėjų. Propagavo kooperatizmą viena iš priemonių kapitalistiniam ūkiui pertvarkyti. Nuo 1894 Belgijos parlamento narys, 1919 vidaus reikalų ministeris, 1925—1927 susisiekimo ministeris. Redagavo Volkswill, Vooruit. Parašė romaną Voor't Volk geofferd.

Anselmas 1) (1033 — 1109) šventasis (šventė IV 21), vienuolis benediktinas, baž-

nyčios mokytojas. 1093—1109 Canterbury arkivyskupas, Anglijos primas. Teologas ir filosofas, laikomas scholastikos grindėju. Žinomas savo ontologiniu Dievo įrodymu, siekiančiu Dievą įrodyti iš pačios jo sąvokos mumyse buvimo. Savo raštuose kovojo su tų laikų racionalizmu, nominalizmu ir kraštutiniu realizmu. Gynė Anglijos katalikų bažnyčios teises. Vilhelmo II ir Henriko I buvo du kartus tremiamas. Reformavo vienuolynų ir pasaulinių dvasininkų gyvenimą. Svarbiausi jo raštai Monologium ir Proslogion. Raštai buvo išleisti 1675, 1721, 1744 ir vėliau.

A. Koyre L'idee de Dieu dans la philosaphie de St. A. 1923; *J. Clayton* A. 1933; *A. Kolping* Proslogion u. sein Beweiss d. Existenz Gottes 1939; *H. M. Lamelgraf* Dogmengeschichte d. Fruehscholastik 1952.

2) Lukkos vyskupas (m.1086), šventasis (šventė III 18) popiežiaus Grigaliaus VII padėjėjas reformas vykdant.

3) Kryžiuočių ordino narys (m. a. 1264). Popiežiaus legato Vilhelmo iš Modenos paskirtas Varmijos vyskupu, apsigyveno Brausberge ir iš čia talkininkavo kryžiuočiams naikinant prūsus ir jų senąją tikybą.

Anselmianum, kitaip Sant Anselmo, benediktinų laikoma tarptautinė filos. teol. studijų kolegija Romoje, įkurta 1867.

Anser cinereus laukinė pilkoji žąsis, Europos naminių žąsų protėvis.

Ansermet Ernestas (g.1883) šveicarų dirigentas ir kompozitorius, moderninės muzikos atstovas. Parašė simfoninę poemą Feuilles au printemps ir kt.

Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Antakalnyje

Ansgaras (801 — 865) šventasis (šventė II 2), vienuolis benediktinas. 826 — 830 apaštalavo Danijoje ir Švedijoje. 831 popiežius Grigalius IV jį paskyrė Hamburgo ir Bremeno arkivyskupu ir apaštališkuoju vikaru šiaurės kraštams. Sukrikščionino Šlezvigą ir Holšteiną. Paskutiniais savo gyvenimo metais leidosi su misijomis į šiaurės kraštus. Kuršiuose įsteigė Pilteno vyskupiją. Spėjama, kad lankėsi ir lietuvių gyvenamuose kraštuose. Jo gyvenimo aprašyme pirmą kartą buvo paminėtas ir Apuolės puolimas 853.

Rimbertus Vita S. Anskarii (nauji leidimai 1864, 1884 ir kt.).

Ansonia JAV Connecticut mst. prie Naugatuck upės. 19 000 gyv. (1950). Sunkiosios metalo pramonės, cukraus, laikrodžių, vielos įmonės. Lietuvių 1400(1953). Veikia SLA, SLRKA, ALT, Balfo kuopos. 1915 įst. šv. Antano lietuvių parapija.

Antabus patentuotas vaistas alkoholikams gydyti.

Antagonistai raumens arba nervai, kurie veikia priešinga linkme.

Antagonizmas (gr.) dviejų palinkimų, tendencijų, jėgų priešingumas.

Antai laikomi ukrainečių pirmatakais. IV a. pabaigoje gyveno p. Ukrainoje, V a. kolonizavo Juodosios jūros krantus, VI a. užėmė plotą tarp Dniestro ir Azovo jūros. A sąjungos griuvėsiuose IX a. susikūrė Kijevo kunigaikštystė.

Antakalnis Vilniaus priemiestis, siaura juosta išsitiesęs tarp kalnų ir Neries. Priešais A. pradžioje pastatytas rusų kareivines, Neries krante, buvusiuose Sluškos rūmuose, rusai buvo įtaisę kalėjimą, kuris liko ir prie visų vėlesnių Vilniaus okupantų: lenkų, vokiečių, bolševikų. DLK Vytauto laikais statyta medinė bažnyčia sudegė 1594; 1616 atstatyta, 1638 atiduota reg. kanauninkų vienuolijai. 1668 — 1684 DLK did. etmonas Mykolas Pacas čia pastatė naują šv. Petro ir Povilo bžn., planai italo Jono Caoro ir bžn. vidaus išpuošimai M. de Alto Monte, P. Peretti ir J. Halli. Už bžn. buvę Sapiehų rūmai, statyti senovės lietuvių šventovės vietoje, nuo 1809 paversti karo ligonine. Prie jos trinitorių bžn., statyta 1693. A.gale prie Pospieškos yra Viršupė, kur buvo Žygimanto Augusto rezidencija, paversta vėliau Lietuvos D.K. arsenalu.

Antakija ž. Antiochija.

Antalieptė Zarasų aps. mstl., vl. centras, Šventosios upės terasoje, 27 km nuo Utenos. A. yra vandens malūnas, garinė pieninė, žuvų perykla, elektros stotis. Ties A. sueina 5 vieškeliai ir nuo jos prasideda

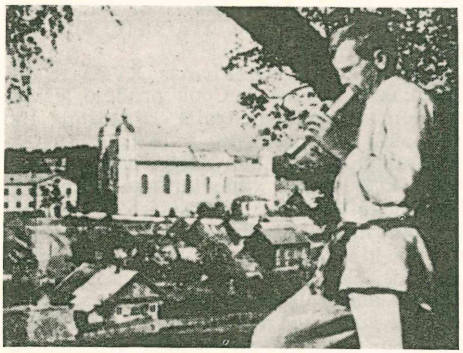

Antalieptės vaizdas

miško plukdymas Šventąja. 1924 įk. vid. 4 kl mokykla. Mūro bžn. statyta 1732—1760. 1734 įk. basųjų karmelitų vienuolynas. 1832 bžn. paversta stačiat. cerkve. Vienuolynas 1832 uždarytas ir 1893 ten buvo įk. stačiatikių moterų vienuolynas. I Pasaul. karo metu vienuolės pabėgo į Rusiją. 1918 bžn. grąžinta katalikams.

Antalieptės vandens matavimo stotis įst. 1937 ryšium su projektuojama hidroelektrine stotimi Zarasų rajonui. Vid. 1938—1943 vandens debitas 3, 40 m^3/ sek.

Antalkidas (m. po 387 pr. Kr.) Spartos karo vadas ir diplomatas, savo diplomatiniais sugebėjimais tarnavęs persų valstybės interesams. Jis 387 pr. Kr. pabaigė Korinto karą vad. Antalkido taika, kuria persams buvo pripažinti Maž. Azijos graikų miestai ir Kipro bei Klazomeno salos. Visi kiti Graikijos miestai—valstybės buvo pripažinti nepriklausomi, Atėnų valdžioje paliekant Lembrosą, Imbrosą ir Skyrosą.

Antanaitis 1) Algirdas Titus (g. 1927 Trakelių vs. Naujamiesčio vl. Panevėžio aps.). 1938 — 1944 mokėsi Panevėžio gimn. 1945— 1947 mokytojas liet. tremtinių pradž. mokykloj. 1949—1953 pasirašydamas Algirdas Titus spausdina eilėraščius ir straipsnius Drauge ir Naujienose. 2) Jurgis (a. 1888—1908 I 23), bendradarbiavęs Vilniaus Žiniose ir Žarijoje, 1907 išvertęs Mirbeau Bloguosius vadovus, išsp. 1908 Vilniaus Žiniose.

2) Saliamonas (g.1894 Suodžių k. Šakių aps.). Mokėsi Marijampolės ir Vilniaus gimn., matem. ir fiz. studijavo Karaliaučiaus, Leipcigo ir Friburgo univ. Mokytojavo Kauno Saulės, Jurbarko Saulės gimn., Panevėžio ir Šiaulių mokytojų sem. Paprūsės Beržo ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo Aušrinėje, Ateityje, Lietuvos Mokykloje, Kosmose, Kariškių Žodyje, Panevėžio Balse ir kt. 1920 išl. vaizdelį Per kovą į laisvę.

Antananarivas ž. Tananarivas.

Antanas. Šventieji: A. Didysis, arba Vienuolis, (a. 250 — 356) (šventė I 17) pirmas sukūręs vienuolių bendruomenes. Jo karstas 561 surastas Aleksandrijoje. Liaudies tikėjimu, jis saugąs nuo ugnies, maro, namininių gyvulių ligų, globojąs kiaulių piemenis, mėsininkus ir kt. Mene dažnai vaizduojami jo gundymai (būdingas V. K. Jonyno raižinys šv. Antano gundymai).

2) A. Paduvietis (1165 — 1231) (šventė VI 13) gimė Lisabonoj, Portugalijoje, misininkas, pradžioje augustionas, paskiau pranciškonas. Keliaudamas į Afriką, buvo nublokštas į Siciliją ir nuo 1222 dirbo Italijoje, čia tęsdamas šv. Pranciškaus iš Asyžiaus darbą. Palaidotas Paduoje, šventuoju paskelbtas 1232 V 30. Jo garbinimas Lietuvoje paplitęs labiausiai Žemaičiuose, kur Kretingos vienuolyne buvo jo stebuklingas paveikslas.

Šv. Antanas (lietuvių liaudies darbo medžio statulėlė)

S. Sužiedėlis Šv. A. P. 1931; *N. Vian* Šv. Antanas Paduvietis.Vertė *A. Vaičiulaitis* 1951.

Antanavičius 1) Juozas (g. Kušleikių k. Sintautų vl.) spaudos draudimo laikotarpio veikėjas. Išėjęs bene 6 gimn. klases Marijampolės gimn. Tarnavo Pervaznikų girininku. A. 1875 kun. M. Sidaravičiaus įtrauktas į liet. darbą, apsigyveno Sudarge ir pats rašė ir taisė kun. Sidaravičiaus bei L. Kušeliausko parašytas tikybines knygutes, kurių ligi 1887 paruošė a. 20, daugiausia iš lenkų kalbos išverstų ir kiek sutrumpintų bei perdirbtų. Tuo pačiu laiku buvo ir vienas uoliausių kun. Sidaravičiaus padėjėjų liet. knygas platinant, J. Angrabaičio pavadintas ne knygnešiu, bet knygvežiu.

2) Juozapas (1853 II 15 Paplynių k., Griškabūdžio par. — 1916 VIII 7 Ligove, Kursko gub.). Lankė Marijampolės gimn., 1870—1876 Seinų dv. sem.1876 II 27 įšv. kunigu. 1877 Seinų kapitulos vikaras, 1893 kanauninkas ir Prienų klebonas. 1898 — 1902 Petrapilio kat. kolegijos asesorius, Seinų vyskupijos atstovas. Prelatas. Mirus 1902 vysk. Baranauskui buvo išrinktas

vyskupijos administratorium ir juo buvo ligi 1910, kada vyskupijos valdymą apėmė vysk. Karosas. Tuomet buvo paskirtas vyskupijos generalvikaru. 1905—1906 revoliucinio sąjūdžio metu buvo paskelbęs smerkianti tą sąjūdį aplinkraštį, kuris jo įsakymu buvo skaitomas daugelyje Seinų vysk. bažnyčių ir daug kur sukeldavo smarkų pasipriešinimą. 1914 karui įsiliepsnojus turėjo bėgti Rusijon, ten ir mirė.

P. A. Augustaitis Vygrių ir Seinų vysk. istorija— Vadovas 1910 N 23.

Antanėlis Antanas (1863 Malaišiuose, Svedasų par. — 1908 II 5/18 Utenoje). Baigęs Kauno dv. sem., 1887 įšv. kunigu. Buvo vikaras Grinkiškyje, Utenoje, filialistas Žeimiuose ir kt. Dar spaudos draudimo laikais buvo nuolatinis Tėvynės Sargo ir kt. bendradarbis.

Antano ordinai šv. Antano Didžiojo vardu pasivadinusios vienuolijos: Abisinijos antanionai, maronitiški antanionai, 1615 įk. augustinionai Flandrijoje. 1382 įk. šv. Antano riterių ordinas.

Antanta ž. Entente.

Antapeksas vaizduojamasis taškas danguje, priešingas apeksui ir rodąs linkmę, iš kurios skrieja saulė artimųjų žvaigždžių tarpe. A. padėtis — rektascencija 6^h0^m, deklinacija — 30^0.

Antara (m. a. 615 Kr. g.) arabų poetas, mėgstamas arabų senovės herojus.

Antares Skorpiono žvaigždyno ryškiausioji žvaigždė, vadinama ir alpha Scorpii.

Antarktis pietų ašigalio sritys a. 66 mil. km². Paprastai A. vad. p. ašigalio žemynas a. 14 mil. km². A. yra aukštas sausažemis, supamas Didžiojo, Atlanto ir Indijos vandenynų. Iš N. Zelandijos pusės į A. Žemyną įsikiša Rosso jūra, iš Atlanto pusės Weddelio jūra. Rytų A. geologine struktūra panaši į p. Afrikos ir Indijos plokštakalnes, vak. A. pastebimas Amerikos—Didž. Vandenyno kalnynų tęsinys. Čia riogso atvirų vandenų apsiausti kalnai. Kitus plotus dengia amžinas sniegas ir ledynai. Nugrimzdus jungiančioms P. Ameriką su A. kalnų virtinėms, išliko jų viršūnės, sudarančios P. Orkney, P. Shetlando, P. Sandwicho ir P. Georgijos salynus. A. ledynai jau traukiasi atgal. Klimatas labai šaltas, kontinentiškas. Kai kur aukščiausia vasaros temperatūra —30° C. Kritulių per metus iškrinta a. 200—400 mm. Didelius šalčius paaštrina vėjai, pūgos, audros. Čia laikosi pingvinai, albatrosai, jūros liūtai, ruoniai, banginiai. Spėjama, kad A. yra daug mineralinių turtų. Trečiaeilyje periode klimatas čia buvo šiltas ir galėjo augti dausų srities augalai. A. paviršių sudaro senosios kristalinės uolienos. Pakraščiuose užgesę ugniakalniai: Gausso kalnas, Mt. Erebus, Mt. Terror. Žemyno viduriu eina 3 500 m plokštakalnė. Yra vietų, kur kalnai iškyla ligi 4 500 m.

A. atradimas. Pirmas XVIII a. jūrininkas atradėjas J. Cook pradėjo ieškoti nežinomos „terra australis". Pradžioje tuo nežinomu pietų žemynu palaikyta Australija, ir dėl to jai buvo duotas toks vardas. 1772—1775 Cooko vadovaujama ekspedicija pasiekė 67° p. pl. Čia pastebėjęs daugybę poliarinių paukščių ir ruonių, jis suprato, kad jo ieškoma žemė turinti būti netoli pietuose. Bet toliau plaukti negalėjo. 1821 Rusijos admirolas Bellinghausen aptiko A. salas ir jas pavadino Petro I ir Aleksandro I žemėmis. 1823 kap. Wedell dviem būriniais laiveliais pasiekė 74° p. pl. ir 34°17′ vak. ilgio. Paskiau anglai J. Clarke ir J.Cl. Ross pasiekė 78° p. pl., amerikietis Wilke praplaukė rytų A. kraštu 2.300 km. Prancūzui Dumont-d'Urville nepavyko pasiekti

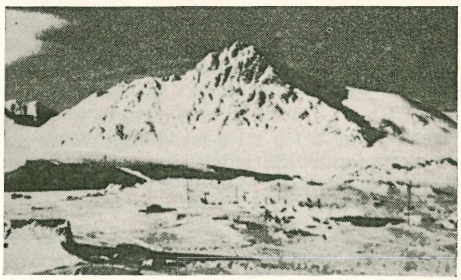

Antarktis, Stomington sala

A. sausažemio. Paskui ilgą laiką bandymų nedaryta, kol 1895 ir 1899 geografų kongresai Londone ir Berlyne vėl iškėlė reikalą ieškoti A. žemyno. Pirmutinis A. de Gerlache peržiemojo A. srityse, o 1895 C. Borchgrevink pirmas pasiekė A. žemyną. 1901—1903 E.Drygalskio vedama ekspedicija surado Wilhelmo II žemę, 1901—1904 K. F. Scotto eksp. tyrinėjo Rosso pamarius. Įvairias A. sritis tyrinėjo tuo pačiu laiku W. Bruce, O. Nordenskiold, B. Charcot. 1907—1909 H. Schackleton nesėkmingai bandė perskrosti visą A. žemyną. Jis pasiekė 88° 23′ p. pl., o jo ekspedicijos dalyvis David atrado p. magnetinį ašigalį. 1911 XII 16 R. Amundsen pirmas pasiekė p. ašigalį, o 1912 pradžioje Scott nukeliavo a. 3 000 km, bet grįždamas mirė. 1912 W. Filchnerio ekspedicija surado Princo Leopoldo žemę. 1912 pirmas H. S. Vilkins A. tyrinėjimui pasinaudojo lėktuvu. Geriausiai paruošta 1928 — 1930 admirolo R. E. Byrdo ekspedicija atrado Rockfellerio vardu pavad. kalnus ir tiksliai ištyrė 300.000 km². 1933—1935 Byrd įvykdė antrąją eksp., kurios metu atrado kalnus pav. Edsel For-

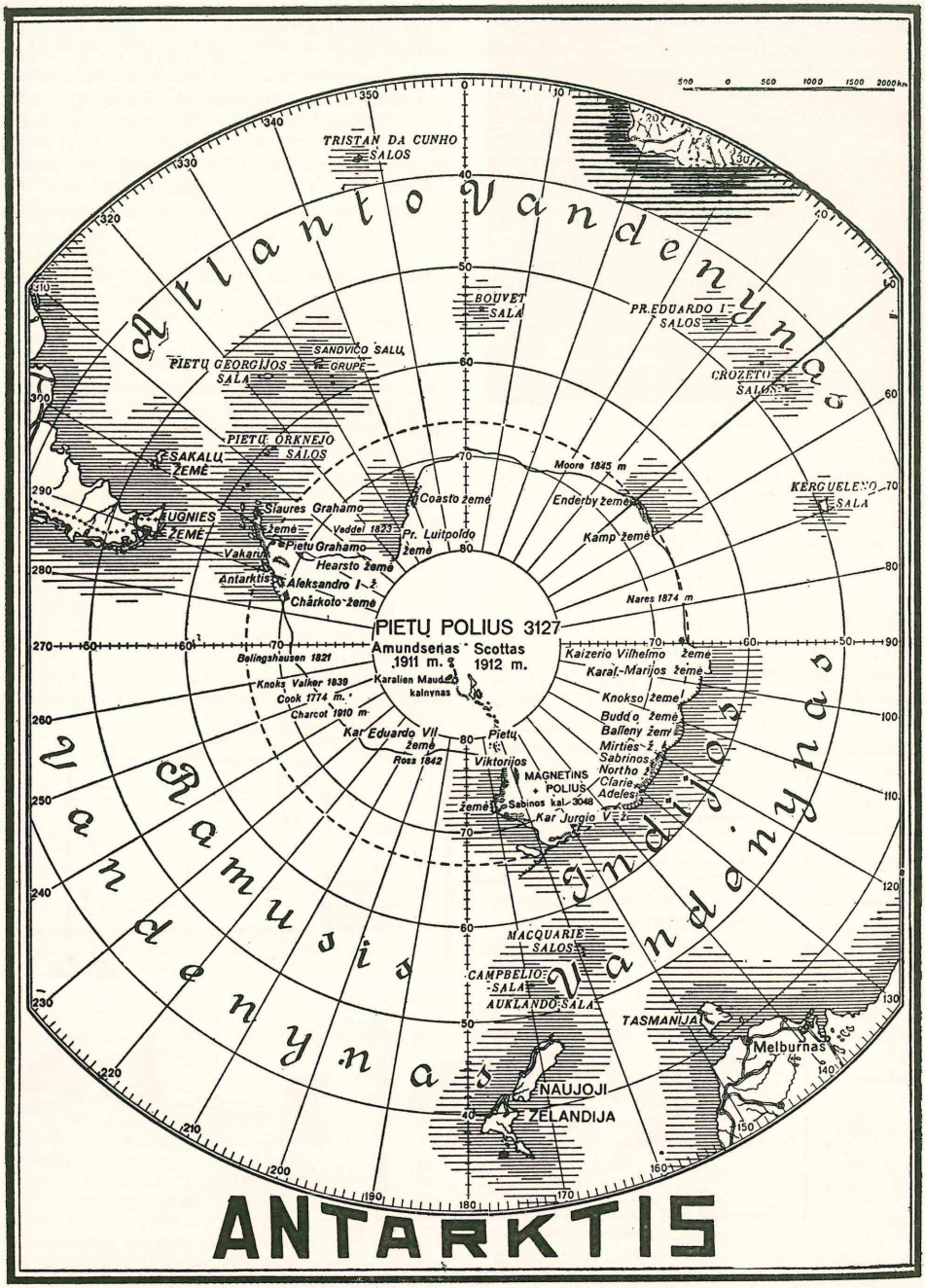
Atlanto Vandenynas
Ramusis Vandenynas
Indijos Vandenynas
Vandenynas
TRISTAN DA CUNHO SALOS
BOUVET SALA
PR. EDUARDO I SALOS
CROZETO SALOS
KERGUELENO SALA
SANDVIČO SALŲ GRUPĖ
PIETŲ GEORGIJOS SALA
PIETŲ ORKNEJO SALOS
SAKALŲ ŽEMĖ
AUGNIES ŽEMĖ
Slaures Grahamo žemė
Vaharu
Pietų Grahamo
Hearsto žemė
Antarktis
Aleksandro I
Chârkoto žemė
Coasto žemė
Pr. Luitpoldo žemė
Moore 1845 m
Enderby žemė
Kamp žemė
Nares 1874 m
PIETŲ POLIUS 3127
Amundsenas 1911 m.
Scottas 1912 m.
Karalien Maud
kalnynas
Belingshausen 1821
Knoks Valker 1939
Cook 1774 m.
Charcot 1910 m.
Kar. Eduardo VII žemė
Ross 1842
Pietų
Viktorijos
MAGNETINS POLIUS
Sabinos kal. 3048
Kar. Jurgio V žemė
Kaizerio Vilhelmo žemė
Karal.-Marijos žemė
Knokso žemė
Buddo žemė
Balleny žemė
Mirties
Sabrinos
Northo
Clarie
Adelės
MACQUARIE SALOS
CAMPBELIO SALA
AUKLANDO SALA
TASMANIJA
Melburnas
NAUJOJI ZELANDIJA
ANTARKTIS

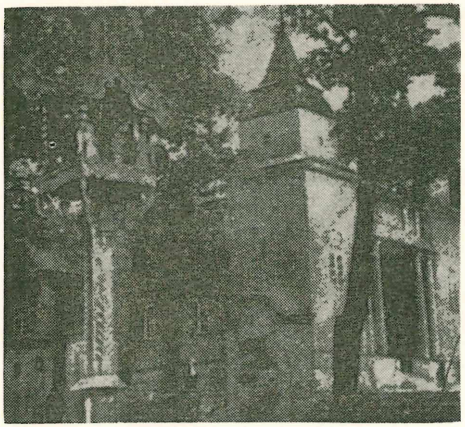

Antazavės bažnyčia

do vardu. 1939 suruošė trečią ekspediciją. 1939 L. E. Ellsworth laivu Wyatt Earp ištyrė 200.000 km² pakraščių ir paskelbė, kad jie priklauso JAV. 1938—1939 A. Ritchero eksp. ištyrė ir padarė fotogrametrines nuoaraukas 590.000 km² ploto tarp 140 vak. ilgio ir 20⁰ r. ilgio. Tą plotą jis paskelbė Vokietijos nuosavybe. Po II Pas. karo A. daugiausia tyrinėja amerikiečiai.

Visa A. yra suskirstyta į atskirų valstybių interesų zonas, bet jų sienos ir valstybinė priklausomybė dar ligi šiol sukelia tarptautinių ginčų.

Elias Les explorations polaires 1930; *Byrd* Little America 1930; *(")* Discovery *1935; Croft* Polar Exploration 1939; *Owen* The Antarctic Ocean 1941.

Antašava Vabalninko vl., Biržų aps. bžn. prie Pyvesos upės. 17 km nuo Subačiaus. Gavo vardą nuo tos vietos dv. savininko Antašausko, kuris 1793 pastatė čia pirmą medinę bžn. 1862 pastatyta nauja bžn.

Antazavė Zarasų aps. mstl., Antazavės vl. centras, 10 km nuo Dusetų, 20 nuo Obelių. Gavo vardą nuo A. ež. (46,8 ha). Pradžios mok. įst. 1861. Bžn. 1794 Plioterienės statyta, 1910 iš naujo perstatyta. Prie mstl piliakalnis.

Ante Christu natum sutr. a. C. —Kristui negimus —pažymėjimas chronologijoje datos kokio fakto, įvykusio Kristui negimus.

Antelao Monte Italijos Dolomitų Alpių kalnas 3263 m aukštumo.

Antena oro laidininkas ar visa jų sistema, pritaikyta radijo bangoms priiminėti ar siuntinėti. A. su žeme sudaro virpamą kontūrą, t. y. grandinę su būdingais požymiais — talpumu ir saviindukcija, kuri išsiskirsto išilgai A. Atėjusios iš erdvės bangos sužadina A. laiduose elektronų virpesius, kurių energija tam tikrais aparatais paverčiama garsu ar signalu. Praktikos reikalams pirmas A. pritaikė 1896 Marconi. Pagal paskirtį A. skirstomos į priimamąsias ir siunčiamąsias. Priimamosios

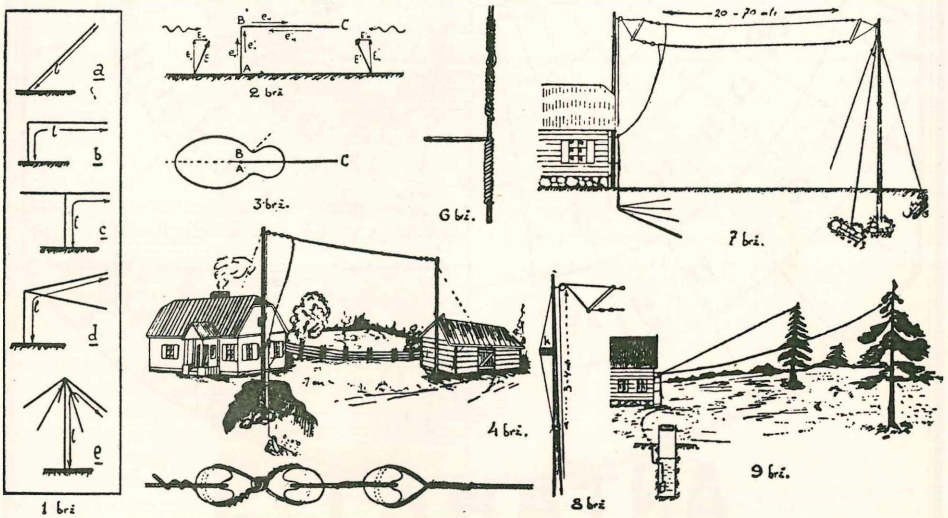

Antenų įtaisymo pavyzdžiai:

a) pasvirusioji A., b) paverstos L raidės pavidalo, c) T raidės pavidalo, d) V raidės pavidalo, e) skėčio pavidalo; 3 brėžinys — A. priėmimo efektyvumo diagrama; 4 brėžinys — vienlaidė L pavidalo A.; 5 brėžinys — A. galų izoliatoriai; 6 brėžinys — A. sudūrimų bei pridūrimų pavyzdys; 7 brėžinys — stiebo sutvirtinimas; 9 brėžinys — A. pririšta prie medžų

skirstomos į išorines, išvidines ir rėmines. Siunčiamosios A. vartojamos tik išorinės. A. forma ir dydis pareina nuo įkraunamo į A. energijos kiekio ir nuo bangos ilgio.

Antenatai (lot.) proseniai, senoliai.

Antenna nariuotakojų (Artropoda) tipo gyvių nariuoti, poriniai galvos priedai. Ant jų yra uodimo, lietimo ir kiti jutimo organai. Vėžių klasės atstovai turi dvi A. poras, kitos šio tipo klasės vieną, vorų (Arachnida) klasė jų visai neturi.

Antenna, Pico dell'Antenna, Sicilijos kalnas 1975 m aukštumo.

Antenor VI a. pr. Kr. graikų skulptorius, sukūręs Harmodijaus ir Aristogitono garbei skulptūrinę grupę.

Antequera, sen. romėnų Antiquaria, p. Ispanijos Malagos prov. mst. 38.000 gyv. (1951). Apylinkėje marmuro kasyklos.

Antera (bot.) viršutinė augalo kuokelio dalis, galvutė, kurios viduje užauga žiedadulkės.

Antgamtis. Jei gamta būtų suprantamas tik medžiaginis pasaulis, tai A. būtų galima vadinti jau dvasinį žmogaus pasaulį. Bet teologine prasme A. suprantamas plačiau. Nei žmogaus siela nėra žmogiškajai prigimčiai antgamtiškas dalykas, nei tyrųjų dvasių, angelų, būtis nėra savaime antgamtiška (jų prigimtį galima vadinti antgamtine tik ta prasme, kad ji kur kas aukštesnė už žmogiškąją prigimtį). Katalikų Bažnyčios mokslu, A. yra visa tai, kas aukščiau kiekvienos sukurtos prigimties. Nebūdama savyje antgamtiška, dvasinė žmogaus prigimtis gali tačiau priimti antgamtinį veikimą ir būti Dievo visagalybės veikimu pakelta į jai naujas, bet ne priešingas antgamtinio buvimo ir veikimo formas. Is tiesų, Dievas pašaukė žmogų antgamtiniam tikslui dalyvauti jo gyvybės džiaugsme ir paslaptyse, esančiose aukščiau kiekvieno sukurto proto galios jas suprasti.

Katalikų Bažnyčios mokslu, yra dvi A. rūšys: 1) stebuklai, išeiną už prigimties jėgų bei jos priežastingumo ribų, nors neperžengią žmogaus proto pažinimo jėgos; jie yra Dievo darbai, įrodą Jo visagalybę, kaip tikrieji dieviško apreiškimo ženklai, visiems prieinami ir suprantami; 2) paslaptys, malonės gyvenimas ir pomirtinė palaimintųjų garbė. Šia A. rūšimi suprantamas arba pats Dievas savo vidinio gyvenimo paslaptyse, arba sukurtosios būties dalyvavimas dieviškosios prigimties tikrovėje. Be apreiškimo ir malonės nė vienas sukurtas protas negali dieviškų paslapčių surasti ir jas ištirti. Į tą sukurtam protui neprieinamą šviesą ir į dalyvavimą dieviškoje gyvybėje Dievas pašaukė visas dvasias, angelus ir žmones. Čia žemėje žmogus dalyvauja dieviškajame gyvenime per pašvenčiamąją malonę, kuri nenaikina žmogiškosios prigimties, o tik ją pakelia ligi Dievybės aukštumo. Veikiamoji malonė, įkvėptosios dorybės (tikėjimas, viltis, meilė) ir Šv. Dvasios dovanos įgalina žmogų, gamtos vaiką, gyventi jau šioje žemėje antgamtinį dievišką gyvenimą. Tuo būdu galime įsivaizduoti žmogaus sielą horizontu, kuriame susieina ne tik medžiaga su dvasia, bet ir sukurtoji gyvybė su nesukurtąja, gamtinė su a n t g a m t i n e.

Bainvel Nature et surnaturel 1903; *De Broglie* Le surnaturel d'apres les theologiens scholastiques 1910; *M. J. Scheeben* Natur und Gnade 1941; *P. R. Garrigou-Lagrange,* O. P., De Revelatione 1945.

Antgerklis (epiglottis) lapo pavidalo, iš elastinės kremzlės sudarytas gerklų liežuvėlis. Prie jo prisijungia du raumenys: musculus aryepiglotticus ir musculus thyreoepiglotticus.

Anthemis ž. Bobnamunė.

Anthemius iš Tralleso VI a. graikų matematikas, mechanikas ir statytojas, 531 Kr. g. atstatęs sudegusią Konstantinopolio šv. Sofijos bažnyčią.

Anthyllis vulneraria ž. Perluotis.

Anthomyia dvisparnių (Diptera) būrio gentis. Vikšrai gyvena augaluose.

Anthomyia brassicae ž. Kopūstų musė.

Anthony Susana Brownell (1820—1906) Amerikos puritoniško moterų sąjūdžio veikėja, vadovavusi National Women Suffrage Assotiation, viena steigėjų pasaulinės sąjungos kovai už moterų balsavimo teisę.

Anthoxantum odoratum L. ž. šienė gardūnė.

Anthozoa ž. Koraliniai polipai.

Anthracotherium išmirę, panašūs į kiaulę gyvuliai. Didumo ligi raganosio. Griaučių likučiai randami oligoceno sluogsniuose Europoje.

Anthrakosis (gr.) anglies pigmento susikrovimas žmogaus audiniuose, dažniausiai plaučiuose.

Anthrax (gr.) ž. Juodligė.

Anthriscus ž. Builis.

Anthurium Araceae šeimos Brazilijos dekoratyvinis augalas. Apie 250 rūšių.

Anti (gr.) žodžio pradžioje reiškia: priešas, priešininkas.

Antiallergica vaistai nuo alerginių ligų.

Antiapeksas dangaus skliauto taškas ties apeksu.

Antiarchi plakoderminių fosilinių devono periodo žuvų būrys.

Antiaris Toxicaria Leresch Moraceae šeimos r. Indijos ir Malajų salyno nuodingas medis, vad. Upas arba Ančaras. Auga ant ugniakalnių žemės sluogsnių, iš kurių eina nuodingos angliarūgšties dujos.

Antibes p. Prancūzijos uostas ir kurortas Rivieroje, 25.000 gyv. (1951). Senovės romėnų Antipolis.

Antibiotikai mikroorganizmų gaminamos medžiagos, kurios stabdo bakterijų, grybe-

lių ir kitų mikroorganizmų, o kartais net ir virusų augimą, arba juos sunaikina. A. yra vartojami dezinfektoriais kai kurioms infekcinėms ligoms gydyti. Kadangi jų daugelis yra ir žmogui nuodingi, tai tik dalis jų tevartojama medicinos praktikoje, būtent penicilinas, streptomycinas, aureomycinas, chloromycetinas arba chloramphenicolis.

Penicilіną aptiko 1928 Fleming, pastebėjęs, kad ten, kur auga pelėsių grybeliai Penicillium, neauga kai kurios ligas sukeliančios bakterijos. Penicilinas neveikia prieš tuberkuliozę, šiltinę, dizenteriją ir pan., bet gana veiklus prieš pūlius sukeliančius streptokokkus ir stafilakokkus. Daugumas gramnegatyvinių mikroorganizmų penicilinui atsparūs. $C_{21}H_{39}O_{12}N_7$ formulės streptomyciną gamina iš streptomyces griseus kultūrų. Jis vartojamas prieš tuberkuliozę, bet ligos sužadintojai įgyja atsparumą prieš streptomyciną. Chloromycetinas $C_{11}H_{12}O_5N_2Cl_2$ gaunamas iš actinomyces. Gaminamas ir sintetiniu būdu. Jis užmuša ir tuos ligų sukėlėjus, kurių neįveikia penicilinas. Aureomycinas gaminamas mikroorganizmo Streptomyces aurefaciens. Yra ir kitų A.: bacitracin, terramycin, stereptotricin, subtilin, polimiksin, antimycin, neomycin, carbomycin ir kt. Kas kartą atrandama ir naujų A. A. pagalba yra visiškai nugalėta daugelis ligų. A. Veiksmingumas įgalino atlikti be didesnio mirtingmo sudėtingiausias operacijas.

Baron Handbook of Antibiotics 1950.

Antibrachium (gr.) anatomijoje dilbis. Jo pagrindą sudaro alkūnkaulis (ulna) ir stipinkaulis (radius).

Antichloras chemikalai, pvz. natriosulfatas, natriobisulfatas, kurie panaikina veiklaus chloro likučius, baltinant audinius chloro preparatais. A. išima ir jodo dėmes.

Antichresis (gr.) romėnų teisėje tam tikra sutartis, pagal kurią įkeitimo davėjas suteikia priėmėjui teisę įkeistu daiktu naudotis.

Antici (Anticini) Tomas (1731—po 1798) politinis intriganas ir parsidavėlis, nuo 1766 tapęs karaliaus Stanislovo Augusto, o paskiau ir Lietuvos-Lenkijos respublikos atstovu Romoje; nuo 1772 kartu buvęs ir Prūsijos karaliaus Fridricho II ir Rusijos slaptasis agentas. Stanislovui Augustui pasiūlius, popiežius Pijus VI buvo jį pakėlęs kardinolu, bet 1798 prancūzams užėmus Romą, A. gelbėdamas savo turtą, atsisakė iš kardinolų. Po antrojo Lietuvos-Lenkijos padalijimo pasisavino Italijoje buvusius kai kurių vienuolynų ir Lietuvos-Lenkijos valstybės turtus.

Anticiklonas vėjai, susidarę aukšto atmosferos slėgimo srityse. Jie pučia iš centro į visas šalis, nešdami sausą, žiemą šaltesnį, vasarą šiltesnį orą.

Anti-corn-law-league 1838 Manchesteryje R. Cobdeno, J. Brighto, W. Foxo ir kt. įkurta „sąjunga prieš javų muitų įstatymą". Po ilgos agitacijos ir kovos privertė ji Anglijos parlamentą priimti 1846 V 16 įstatymą, panaikinusį Anglijos dvarininkų interesams apginti seniau išleistus įstatymus, kuriais įvežamieji Anglijon javai buvo apdėti aukštais muitais.

Anticosti Kanados Quebeco provincijos sala šv. Lauryno upės įlankoje 8150 km². Apie 700 gyv. (1950).

Antidotum tai, kas neutralizuoja kito daikto veikimą cheminiu, mechaniniu būdu ar fiziologiniu kontrastiniu veikimu.

Antifanes iš Smirnos ar Kioso (a. 408—334 pr. Kr.) atikinės komedijos atstovas, parašęs kelis šimtus komedijų.

Antifašizmas politinė kova su nacionalsocializmu, fašizmu ir apskritai su autoritetinio ar diktatūrinio režimo santvarka.

Antifermentai medžiagos, kurios neleidžia veikti fermentams.

Antifonas (480—411 pr. Kr.) Atėnų kalbėtojas, politinis veikėjas, oligarchinės santvarkos šalininkas. 411 pr. Kr. pasmerktas mirti. 15 jo išlikusių kalbų 1892 išl. Blass.

Antifrakcinis metalas metalų lydinys, sumažinąs judamųjų mašinų dalių trynimąsi. Visų A. M. sudėtis yra alavo (10—80%), kai kada ir švino (2—70%).

Antigona Tebu valdovo duktė. Jos gyvenimas davė temų Sofoklio tragedijoms: Antigonai (liet. J. Šaulio vertimas 1903), Edipui Kolonoje ir kt.

Antigonas kelių senovės valdovų vardas:

1) Judėjos valdovas A. I, Hirkano I sūnus, Aristobulo I brolis, nužudytas a. 104 pr. Kr.

2) A. II, Aristobulo II sūnus, nugalėtas Erodo Didžiojo ir a. 35 pr. Kr. romėnų Antiochijoje nukirsdintas.

3) A. V i e n a k i s (Monoftalmos—Kyklops, a. 364—301 pr. Kr.). Aleksandro Makedoniečio karo vadas, 333 pr. Kr. Didž. Frigijos vietininkas. Aleksandrui mirus vienas galingiausiųjų valdovų — diadochų, pasiskelbė Makedonijos karaliumi ir Sirijoje įst. savo sostinę Antigoneją. Žuvo 311 kautynėse ties Ipsu.

4) A. G o n a t a s (318—240 pr. Kr.) Antigono Vienakio vaikaitis, 276—239 atgaivino Makedonijos monarchiją.

5) A. D o s o n a s 229—221 pr. Kr. Makedonijos valdovas. 221 ties Selasija sumušė Spartos ir Achajos sąjungos kariuomenę ir įgijo visos Graikijos hegemoniją.

Antigone mažoji planeta, žymima N. 129. Opozicijos metu ryškumas 10.3, vidutinis

atstumas nuo saulės 2.9 astronominių vienetų.

Antigua Mažųjų Antilų sala 280 km². Gyv. 47.000, daugiausia juodųjų. Nuo 1632 priklauso britams. Žymiausias mst. St. John.

Antihemoraginis faktorius, vitaminas K, menadinonas — geltoni kristaliniai miltеliai, reikalingi protrombino sintezei, padedą kraujui sukrešėti. Kai A. F. trūksta, gali daug kraujo nutekėti. Bet hemofilijai gydyti nepadeda.

Antihistamino medžiagos vaistai, kurie naikina ir sumažina histamino veikimą žmogaus organizme. Vartojamos nuo alergijos, antifilaktinio smūgio, slogos ir kt. A. pavyzdžiai: inhiston, antistin, benadryl, trimeton, neo-antergan, pyribenzamin ir kt

Antiintelektualizmas priešingybė intelektualizmui, nusistatymas prieš vienašališką proto aukštinimą ir viso sielos gyvenimo intelektualistinį aiškinimą. Griežčiau, kaip daro Klages, iš viso proto nuvertinimas „gyvybės" vardu.

Antikas senojo graikų ar romėnų meno kūrinys. Platesne prasme, kiekvienas, meninę reikšmę turįs, senas daiktas.

Antikatodas Roentgeno vamzdžio metalinė plokštelė priešais katodą.

Antiklerikalizmas nusistatymas kovoti su klerikalizmu. Konkreti A. prasme yra skirtinga pagal tai, kaip plačiai suprantamas klerikalizmas. Vienu atveju A. gali reikšti nusistatymą tik prieš neteisėtą klero siekimą naudoti savo autoritetą jiems nepriklausančiuose klausimuose. Šia prasme A. gali būti gyvas ir tikinčiuose. Antru atveju A. gali buti nusistatymas iš viso prieš religijos įtaką viešajame gyvenime. Šiuo atveju A. praktiškai virsta visuomenine ateizmo forma.

Antiklinalė žemės sluogsnių naukšlės dalis balno išvaizdos su iškeltąja dalimi į viršų. A. linkmė sutampa su sluogsnių mažesne atsparumo linija. 1885 S. White pritaikė A. teoriją naftos ir dujų ištekliams surasti. Būdingos A. su dideliais naftos ištekliais yra La Salle A. Illinoise ir Cushing A. Oklahomoj JAV.

Antikoheresis netobulas kontaktas tokių kūnų, kurių elektros varža didėja, veikiant elektromagnetinėms bangoms.

Antikominterno paktas 1936 XI 25 tarp Vokietijos ir Japonijos sudaryta specialiai prieš kominterną sutartis. 1937 prie jos prisidėjo Italija, 1939 Vengrija, Ispanija, Mandžuko, 1941 Bulgarija, Danija, Suomija, Kroatija, Slovakija.

Antikosti ž. Anticosti.

Antikristas (gr. Antichristos — Kristaus priešininkas) Šv. Rašte minimas toks žmogus, kuris, kaip Kristaus atėjimo ir paskutiniojo teismo ženklas, pasirodys pasaulio pabaigoje, įkūnydamas didžiausią neapykantą Dievui ir krikščionybei, bet bus Kristaus sunaikintas.

Antikritika kritikos kritika, atsakymas į kritiką.

Antikseroftalminis veiksnys, vitaminas A, $C_{20}H_{29}OH$, riebaluose tirpstąs skystis. Kūne susidaro iš provitamino kriptoksantino, aba karotino. A. reikalingas epitelio ląstelėms ir naujų ląstelių augimui sužadinti. Laikoma, kad A. atitolina senatvę ir pailgina gyvenimą. Perdidelis A. kiekis gali pakenkti, sukeldamas kaulų trupumą, kepenų padidėjimą, plaukų netekimą ir kt.

Antikūnai medžiagos, kurios atsiranda organizme, patekus į jį iš išorės svetimam organizmui. Jie vaidina organizmo kovoje su infekcijomis svarbų vaidmenį.

Antikva (antiqua) speciali raidžių forma senovės romėnų vartota įvairiems įrašams paminkluose daryti. Spaudą išradus, A. raides pirmieji įvedė spaustuvininkai Sweynheim ir Pannartz, a. 1464 įtaisę spaustuvę Subiace ties Roma. Kiek vėliau jas ištobulino ir savo leidiniuose pritaikė spaustuvininkas Aldo Manuzio. Daug kur nuo XV a. pabaigos A. raidės pakeitė Gutenbergo įvestas aštriakampes pusiau gotiškas raides, nes jos buvo lengvesnės raižyti ir skaityti. Prancūzai A. raides vadina Romain, anglai Roman.

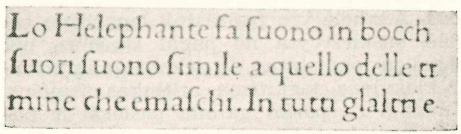

M. Jenseno pirmosios antikva raidės

Antikvariatas senienų prekybos įmonė, ypatingos reikšmės turinti knygų prekyboje. Prekiauja iš knygų rinkos išnykusiomis knygomis, rankraščiais, autografais, žemėlapiais ir kt. Taip pat neretai tarpininkauja naujas knygas įsigyjant. A. skelbiami katalogai turi didelę reikšmę ir bibliografijai. A. priešpastatomi bukinistai, kurie greta senų prekiauja ir vartotomis, bet iš knygų rinkos dar neišnykusiomis knygomis.

Antilai apie 100 salų grupė P. ir Š. Amerikos, skirianti Karaibų jūrą nuo Atlanto. A. dalijami į Didžiąsias A. salas: Kuba, Hispaniola, Jamaika, Puerto-Rico ir kt. ir Mažąsias A. salas: Antigua, Bermuda, šv. Baltramiejaus, Guadelupa ir kt. Plotas 237.000 km², gyv. 13.370.000 (1950). A. yra nugrimzdusių kalnynų liekanos. Daug ugniakalnių, kurių Mount Pelee 1902 sunaiki-

no St. Pierre mst. Martinikoje. Dausų klimatas ir augmenija. Ispanams salose įsigalėjus, pirminiai jų gyventojai išnyko. Atvykusių iš P. Amerikos indėnų dar kiek liko St. Vincento saloje. Dabartiniai gyventojai daugiausia negrai, bet nemaža yra ir emigrantų-ispanų, kinų, anglų, prancūzų, olandų ir kt. Oficialioji kalba ispanų, bet anglų kolonijose anglų, prancūzų kolonijose prancūzų. 1492 Kolumbas, ieškodamas kelių į Indiją, visų pirma pataikė į šias salas, ir nuo to laiko jos gavo Vakarų Indijos vardą, ligi šių laikų išsilaikiusį. Ligi XVIII a. visos salos priklausė ispanams, vėliau dalį paveržė anglai, prancūzai, olandai, amerikiečiai. Čia yra 3 nepriklausomos respublikos: Kuba, Haiti ir Dominikanų. Didž. Britanijai priklauso Jamaika, Leeward salos (su Antigua, Bermuda ir kt.), Bahamos, Barbados, Trinidad, Grenada ir kt. Prancūzijai Guadelupa, Martinika, Olandijai Curacao, JAV Puerto Rico ir Virginijos salynas, Venecuelai grupė nedidelių salų prie Venecuelos kranto (Margarita, Orchilla ir kt.). Salose produkuojama cukrinių nendrių, bananų, kavos, medvilnės, tabako, kakao ir kt. Iškasama akmens anglies, vario, fosfatų, mangano ir kt. Didesnieji uostai: Habana Kubos saloje, Kingston Jamaikos s., Port-au-Prince Hispaniolos s., San Juan Puerto Rico s. ir kt.

Antilibanonas Sirijos plokštakalnė ligi 2700 m aukščio. Per jį eina Beiruto—Damasko geležinkelis.

Antilogaritmai skaičiai, atitinką logaritmus. A.tabelė yra paprastoji logaritmų tabelė, suskirstyyta ne pagal skaičius, bet pagal jų logaritmus. Ja sekant galima rasti kiekvieną logaritmą atitinkąs skaičius. Kadangi to paties galima pasiekti ir paprastomis logaritmų tabelėmis, tai A. tabelės mažai tevartojamos.

Antilopė naguočių (Ungulata) būrio, gromuliuotojų (Ruminantia) pobūrio, tauri-nių (Cavicornia) šeimos žinduolių grupė. Jai priklauso gemzė (Rupicapra rupicapra) pasitaikanti Europoje ir Kaukazo kalnuose, saiga (Saiga tatarica) p. r. Europoje ir p. v. Afrikoje, gazelė (Gazella dorcas) š. Afrikoje ir v. Azijoje, šakiaragė antilopė (Antilocapra americana) Amerikoje, Antilope cervicapra Indijoje.

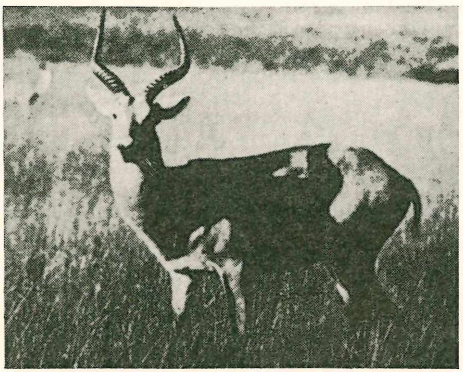

Antilopė

Antilų jūra ž. Karaibų jūra.

Antimachos a. 400 pr. Kr. graikų poetas, gyvenęs Kolofone. Jo raštų išlikusias nuotrupas paskelbė Kinkel 1876 ir Diehl 1925.

Antimachiavell Prūsijos karaliaus Fridricho Didžiojo 1739 prancūzų kalba (vok. vertimas 1922) parašytas veikalas, kuriame jis stengėsi sugriauti Machiavelio paskelbtus politikos principus.

Antimilitarizmas plačia prasme kariuomenės, karo tarnybos ir apskritai karo neigimas. Griežčiausi antimilitaristai buvo pirmieji krikščionys, vėliau įvairių tikybinių atskalų sekėjai (Prancūzijoje „taikos broliai", Olandijoje menonitai, Anglijoje kvakeriai, Rusijoje kai kurios sentikių grupės, taip pat duchoborai), taip pat anarchistai ir iš dalies ir socialistai. XIX a. buvo atsiradusi nauja kultūrinė srovė — pacifizmas — spauda ir organizacijomis kovojusi su karu, bet nieko nepasiekusi ir nesugebėjusi sutrukdyti nei I, nei II Pasaulinio karo.

A. L. Huxley An Encyclopedia of Pacifism.

Antimonas metalinio blizgėjimo baltai pilkas mineralas, rombinės sistemos, metaloidų grupės, Sb elementas. Randamas Harze, Čekijoje, Kanadoje, Borneo saloje ir kt. Vartojamas spaustuvių naidžių gamyboje ir kosmetikoje.

Antimonitas antimono blizgesys, sulfidų klasės mineralas Sb_2S_3. Svarbiausioji antimono rūda.

Antinis Robertas (g. 1901 XII 3/16 Kaldebrunio dv. Ilūkštos aps.). Skulptorius. Gimnaziją ėjo Rokiškyje ir Kaune. 1921 stojo į aukšt. paišybos mokyklą, 1927 baigė Kauno Meno Mokyklą. 1928-1933 Šv. Min. stipendininku studijavo Paryžiuje Ecole National Superieur des Arts Decoratifs. Jo projektais statyti paminklai žuvusiems ties Širvintais kariams 1927, V. Endziulaičiui 1928, nepriklausomybės Rokiškyje ir žuvusiems už nepriklausomybę Biržuose 1931. 1937 tarpt. meno parodoje Paryžiuje gavo aukso medalį.

Antinkstinė liauka yra viena iš liaukų su vidujine inkrecija. Ji guli ant inksto viršutinio poliaus ir susideda iš dviejų dalių, kurios anatomiškai artimai sujungtos, bet yra skirtingos kilmės, skirtingos struktūros ir funkcionuoja viena nuo kitos nepriklausomai. Centrinė liaukos dalis yra medularinė (smegeninė), viršutinė dalis vad.

kortikalinė (žievinė). Medularinė dalis gamina hormoną adrenaliną ($C_9H_{13}O_2N$), kurio veikimas yra įvairus. Jis veikia kraujo apytaką bei angliavandenių apykaitą. Produkuoja glikemiją ir glikozuriją. Adrenalinas taip pat veikia dujų apykaitą: 20—40% didina deguonies suvartojimą ir 30–50% anglies dvideginio (CO_2) gamybą. Adrenalinas vartojamas gleivinių kraujavimui stabdyti, gleivinių sekrecijai mažinti, koai su įvairių rūšių alergijomis, bronchų ir bronchialių spazmų atpalaidavimui, alsavimui sustiprinti ir sustojusiai plakti širdžiai atgaivinti, taip pat ir darant vietinę anesteziją. A. L. kortikalinė dalis yra būtina gyvybei. Jos $^5/_6$ pašalinimas nužudo gyvulį per kelias dienas. Iš kortikalinės A. L. dalies pavyko išskirti daugiau kaip 20 kristalinių sterojidų junginių. Tų junginių funkcijos dar nėra galutinai ištirtos, bet jau dabar visiškai aišku, kad jie turi gyvybinės reikšmės organizmui. Jie būtini gliokogenezei, nes lėtina raumenų nuovargį, jie dominuoja skysčių ir elektrolitų, ypačiai Na ir K, metabolizmą. Turi didelės įtakos organizmo augimo procesams.

Paskutiniais metais junginys 11—dehydro—17—hydroxykorfekosteronas yra sėkmingai vartojamas reumatiniams artritams gydyti. Iš kortikalinės dalies gaunamas hormonas — kortekonas — yra svarbiausias vaistas kovoti su Addisono liga.

Antinoe, Antinoupolis, dabar Šech-Ibada Egipto mst. prie Nilo upės. Statė Hadrianas Antinojui atminti.

Antinomija (gr.) tarpusavis prieštaravimas dviejų sprendimų, kurie abu remiasi lygios vertės prielaidomis. Teisėje A. vad. įstatymų prieštaravimą, kada tuo pačiu klausimu yra dvi ar daugiau, paprastu aiškinimu neišaiškinamų normų.

Antinojus (Antinoos) 130 pr. Kr. prigėręs Nile jaunuolis iš Britanijos, vėliau dieviškai garbinamas kaip Hermes, Dionizas, Apolonas, Oziris, Serapis ir kt.

Antiochas vardas trijų Sirijos karalių makedoniečių: 1) A. I S o t e r (324—261 pr. Kr.) valdė Siriją 281—261.

2) A. III D i d y s i s (242—187 pr. Kr.) iš brolio Seleuko III 223 paveldėjęs Sirijos sostą, kariavo su Egiptu ir baktriečiais. 205 sudaręs sąjungą su Pilypu V Makedoniečiu, vėl kariavo su Egiptu ir susivaidijo su Roma. 200 nukariavo p. Siriją ir Judėją. 192 ir 190 buvo prie Magnesijos sumuštas romėnų.

3) A. IV E p i f a n a s valdė Siriją 175—163 pr. Kr. Stengėsi Siriją suhelenini ti ir dėl to susikivirčijo su žydais; tatai sukėlė vad. Makabėjų karus.

Antiochiečiai V a. atsiradusi tikybinė srovė, kuri savotiškai aiškino žmogiškąją Kristaus prigimtį. Jiems atstovavo Nestorius iš Konstantinopolio. Kada pop. Celestinas I juos pasmerkė, jie 432 nuo savo mokslo dalies atsisakė, bet Nestoriui mirus, sudarė naują nestorijonų atskalą.

Antiochija 1) dabar Turkijos Antakija, p. r. Turkijos mst. prie Oronto upės. 33.000 gyv (1950). Sen. Sirijos sostinė. Įk. 300 pr. Kr. Seleuko I. Turėjo didelę biblioteką ir filosofijos mokyklą. Buvo laikoma svarbiausiu po Romos ir Aleksandrijos senovės romėnų kultūros centru. 526 ir 528 A. sunaikino žemės drebėjimas, 538 persai sudegino ir apiplėšė. 637—969 laikė savo valdžioje arabai, 1085—1098 seldžukai. 1098 kryžininkai pavertė A. kunigaikštijos sostine. 1268 užėmė mahometonai. Nuo 1516 atiteko Turkijai.

2) Sen. romėnų Cesarea, Frigijos mst., 6 pr. Kr. Augusto įkurta Romos kolonija ir Pisidijos karinės administracijos centras.

Antiochijos mokykla IV ir V a. Antiochijoje gyvenusių ir dirbusių bažnyčios rašytojų bendras pavadinimas. Jie šv. Raštą aiškino gramatiškai istoriniu metodu. Senesnę A. M. įkūrė Lucianus iš Samosatos. Jo sekėjų daugumas paskiau virto arionais. Vėlesnę A. M. įkūrė Diodoras iš Taso. Ją ypač iškėlė Jonas Krizostomas.

Antiparasitica vaistai, apsaugoją nuo gyvulinių ir augalinių parazitų.

Antiparos, Antiparo, sen. Oliaros, Aigėjo jūros sala Kykladų salyne. 45 km², a. 1300 gyv. Graikų skulptorių Fidijo ir Praksitelio gimtinė.

Antipasatai aukštesniuose atmosferos sluogsniuose nuo pusiaujo ašigalio link pučią vėjai.

Antipatija (gr.) simpatijos priešingybė. Jausminis ko nors nemėgimas.

Antipatras (a. 400—319 pr. Kr.) Pilypo Makedoniečio karvuomenės vadas. Prieš išvykdamas į Aziją, Aleksandras Makedonietis jį buvo paskyręs savo vietininku Makedonijoje. 323 Aleksandrui mirus, A. valdė Makedonijos žemes Europoje.

Antiperistaltika žarnų judėjimas priešinga linkme — skilvio linkui.

Antipestas eiliavimo ritmas, sudarytas iš jambo ir chorėjo.

Antiphona (lot.) giesmė, giedama pakaitomis dviejų chorų arba vieno asmens ir choro.

Antipyretica karščiui mažinti medicinoje vartojamų vaistų bendras pavadinimas.

Antipodai vietovės, kurios yra tokiame pat geografiniame platume ir ilgume, kaip ir kito žemės pusrutulio vietovės. Antipodų salos yra į pietus nuo Naujosios Zelandijos. Jų geografinė padėtis pietų pusrutu-

lyje yra tokia pat, kaip Lodomo šiaurės pusrutulyje.

Antipopiežius neteisėtai popiežium tapęs asmuo, priešprieša teisėtam. Nuo III a. tokių A. buvo 28. Paskutinis jų Sabaudijos kunigaikštis Amadiejus VIII, 1439 pasivadinęs popiežiumi Feliksu V ir atsisakęs 1449.

Antirachitinis vitaminas vitaminas D_2, kilęs iš ergosterino, ir vitaminas D_3, gaunamas iš dehidrocholesterino. Šių vitaminų susidaro pieną apšviečiant ultravioletine šviesa. A. yra atsparūs šilimai, oksidacijai, rūgštims ir šarmams. A. paskatina kalcio absorbaciją iš virškinamojo trakto ir inkorporuoja fosforo rūgštį į kaulus. Jo trūkumas sukelia osteomalaciją (kaulų suminkštėjimą), rachitą ir kt. Jo perteklius kenksmingas.

Antis žem. pylė. Paukščių šeima plokščiasnapių būrio (Lamellirostres). Visame pasaulyje priskaitoma ir. 140 A. rūšių.

Antis (sinus) anatomijoje tuštumos, urvai ir ilgi uždari kanalai. Pvz. storojo smegenų apdangalo urvai — venozinės A.

Antis Telšių aps. Rietavo vl. upelis, Kiršnės (Jūros) kair. intakas, 5 km ilgio.

Antisana Ekvadoro P. Amerikoje ugniakalnis, 5746 m aukščio.

Antisemitizmas nusistatymas arba veikimas prieš žydus arba judaizmą. A. formos amžių bėgyje buvo labai įvairios: išorinis žydų pažymėjimas tam tikru jiems privalomu nešioti ženklu, kad juos būtų galima pažinti, teritorinis izoliavimas žydų nuo nežydų vid. amžiais ir Hitlerio laikais getto, Rusijoje caristiniais laikais specialūs žydų gyvenamieji rajonai. Kruvini ekscesai, žudynės — žinomi dar iš kryžiuočių žygių, Rusijos žydų „pogromai", masinės žydų žudynės, deginimas gyvų hitlerinės Vokietijos laikais ne vien Vokietijoje, bet ypač Hitlerio vokiečių okupuotuose kraštuose. Išjuokimas žydų kulto ir tikybos. Uždraudimas jiems eiti tam tikras pareigas ir vertimas pereiti į kitas tikybas. Visų žydų trėmimas iš ištisų kraštų ir valstybių ir iškėlimas jiems nepagrįstų kaltinimų, kad jie esą ritualiniais sumetimais žudą krikščionių vaikus ir kitų panašių, sąmoningai pramanomų kaltinimų. Kaltinimas, kad žydų knygose įžeidžiama krikščionių tikyba, ir dėlto dažnai talmudas ir kitos tikybinės žydų knygos būdavo konfiskuojamos ir deginamos. Žydų turto plėšimas ir konfiskacijos. Specialinė įstatymdavystė ir administracinė praktika žydų ekonominiam veikimui, mokyklų lankymui (numerus clausus), leidimui verstis tam tikromis profesijomis suvaržyti. Visuomeniškas izoliavimasis nežydų nuo žydų ir jų neįsileidimas į savo socialines ir kultūrines organizacijas. Kartu su civilizacijos ir kultūros augimu atkrisdavo pačios brutaliausios A. formos, tačiau hitlerinė Vokietija, tiek pačioje Vokietijoje, tiek ir jos okupuotuose kraštuose žydams persekioti pavartojo visas A. formas, kokias tik istorija žinojo ir jas dar sugriežtino, pritaikiusi naujoviškos technikos priemones žydams žudyti. Yra nemaža teorijų, kurios bando surasti loginį ar psichologinį A. pamatą. Vieni laiko, kad A. pagrindą sudaro žydų aktyvumas ekonominėje srityje, kiti iškelia rasinį pamatą, nurodydami esą žydai priklauso mažavertei rasei. Tautinė teorija nurodydavo, kad žydai sudarą visur valstybėse svetimą elementą. Tikybinė nurodo, kad žydai negalį įsiterpti krikščioniškoj ar mahometoniškoj valstybėje ir kt. Tačiau visos tos teorijos nepateisina A. ir lygiai tokiu pat pagrindu galėtų būti taikomos ir visoms kitoms tautoms.

Kardinal Faulhaber Judentum, Christentum, Germanentum 1934; *J. Maritain* A Christian Looks at the Jewish Question 1939; *K. S. Pinson* Essays on Antisemitism 1942; *Ch. Juvenel* Destinees d'Israel 1935.

Antisepsis (gr.) žaizdų gydymo būdas, kada užkrėtusioms žaizdą bakterijoms užmušti vartojami specialūs vaistai.

Antiseptica (gr.) bendras pavadinimas vaistų, medicinoje vartojamų bakterijų veisimuisi sustabdyti, pvz. A. rankoms sublimatas, odai etaliokolio 50-70% skiedinys, ichtyolas, chloramin T, 5% fenolo (karboliaus) tirpinys, Roccel ir Ceepryn (ketvirtiniai amonio junginiai), izo-propanolis (izo-propilo alkoholis); žaizdoms — Dakrino skiedinys (hypochloritas), jodoformas, kseroformas, kalio permanganatas; gleivinėms dalims (pvz. burnai, akims): boro rūgštis 2-5% tirpinyje, argyrolis ir kt. Taip pat ir antibiotikai.

Antisyphilitica vaistai, veikią prieš sifilitinį susirgimą: arsenas (neosalvarsanas ir kt.), bismutas (Bismogenol, Casbis ir kt.), gyvasis sidabras ir jodas.

Antispasmodica vaistai, kurie sumažina ir panaikina raumenų sutraukimus ir konvulsijas, pvz. bromidai, atropinas, morfis, papaverinas, amethone, pavatrine ir kt.

Antisterilumo faktorius, vitaminas E, alfa-tokoferolis, aliejaus pobūdžio junginys, prieš oksidaciją veikianti medžiaga, apsauganti maisto produktuose esančius riebalus ir vitaminus nuo oro deguonies veikimo. Galimas dalykas, kad jis tvarko ląstelių branduolių medžiagos apykaitą ir padidina ląstelių brandumą. Sakoma, kad didelės vitamino E dozės palaiko kapiliarų praleidžiamumą ir apsaugo širdies raumenis nuo išsigimimo.

Antisthenes (a. 444 — 379 pr. Kr.) graikų filosofas, Sokrato mokinys, cinikų mokyklos įkūrėjas. Pagal A. vienintelis tikras gėris esanti dorovė, kuri remiasi išmintimi. Dorovės priešprieša yra aistros. Dorovė yra reikalinga nuolatinio mankštymo (askezės). Visi įpročiai, įstatymai ir pažiūros, kurios nesiremia žmogaus prigimtimi, neturinčios jokios vertės. Kultūra, kiek ji pripažįsta nepareinančius nuo dorovės gėrius, esanti neigiama. Gnoseologijoje A. buvo Platono idėjų teorijos priešininkas. Realūs tiktai pojūčiais pagaunami daiktai. Sąvokos esančios tik daiktų bendri pavadinimai (nominalizmas).

Antitaurus p. r. Maž. Azijos kalnuota sritis tarp Samanti ir Džihano upių. Nuo X a. čia kūrėsi armėnų kolonijos, nuo XV a. čia vyravo turkmėnų giminės avšarai, nuo 1864 turkų valdžia čia apgyvendino čerkesus ir turkus. Gyventojai verčiasi sodininkyste ir javų auginimu. Vietomis randama geležies.

Antiteizmas teizmo priešingybė, Dievo buvimo neigimas. Paprastai tai ateizmo sinonimas. Logiška būtų skiriant nuo ateizmo, kaip paprasto Dievo neigimo, A. vardą rezervuoti kovojančiam ateizmui, nepasitenkinančiam Dievo neigimu.

Antirrhinum Majus L. Virūžemio jūros srities Scrophulariaceae šeimos augalai, 15-18 cm aukščio.

Antitezė (gr.) vienas teigimas statomas priešais kitą; tezės priešingybė. Ž. Dialektika.

Antitrinitoriai II — IV a. sektos, atmetančios šv. Trejybės dogmą. XVI a. atgijo vak. Europoje. Persekiojami slėpėsi Lenkijoje ir ypač Lietuvoje, kur sumišo su kitomis vietinėmis atskalomis ir buvo vadinami ir anabaptistais (nors pradžioje suaugusių krikšto nereikalavo), arionais, unitarais ir kitais vardais. 1658 iš Lenkijos išvyti, išsikėlė į Vengriją, Prūsiją, Olandiją.

Antivari mst. Bari itališkas pavadinimas.

Antivitaminas, avidinas, medžiaga, trukdanti ar naikinanti vitaminų veikimą. Vienas kiaušinio baltymo glikoproteinų yra tokio A. pavyzdys. A. jungiasi su biotinu karščiui, vandeniui ir alkoholiui atspariu vitaminu, sudarydamas pastovų kompleksą nesuvirškinamų baltyminių enzinų.

Antkaimio pilis XIV a. pradžioje Dusburgo kronikoje minima žemaičių pilis prie Mituvos upės. Ją 1302 Draikė išdavė, vartus atidaręs, kryžiuočiams, kurie ją sudegino.

Antkaklė didelis metalinis žiedas, dėvimas ant kaklo. Europoje A. buvo paplitusi senesniais istoriniais laikais ir priešistoriniais žalvario ir geležies amžiais. Lietuvoje nešiota ilgus amžius, nuo ca. 700 pr. Kr. ligi 1400 Kr. g. Būdingiausios lietuvių A. randamos pirmųjų mūsų eros amžių kapinynuose, kada Lietuva buvo savarankiškas papuošalų gamybos centras, savo įtaka siekęs Suomiją ir r. Rusiją. Moterų kaklus ir krūtinę puošė žalvarinės ar sidabrinės A., šaukštiniais, kūginiais, kilpiniais ir kt. galais su saulutės, mėnulio, trikampio ar rombo pakabėlėmis. A. išsaugojo daug priešistorinės Lietuvos ornamentikos pavyzdžių bei simbolinių ženklų.

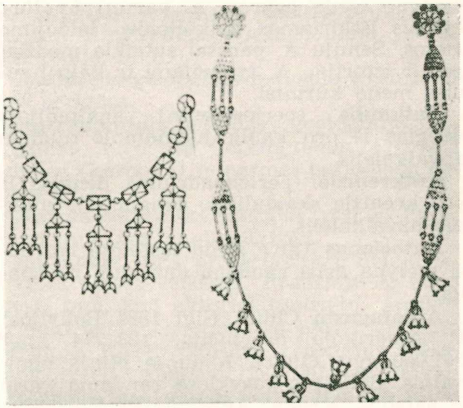

Antkaklės (III—IV a. pr. Kr.)

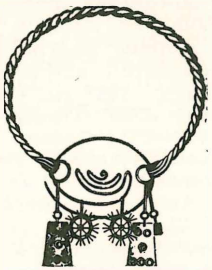

Žalvarinė antkaklė (III-IV a. Kr. g.) Tauragnų vl. Utenos aps.

J. Puzinas Naujausi priešistorinių tyrinėjimų duomenys 1938; *C. Engel* Vorgeschichte d. altpr. Staemme 1935.

Antkapiai. Paprotys žymėti laidojimo vietas išoriniais ženklais yra labai senas. Gal būt pradžioje turėjo tikslą apsaugoti mirusiųjų kūną nuo plėšriųjų gyvulių, o gal dėl baimės, kad mirusiojo vėlė negrįžtų pas gyvuosius. Ilgainiui A. susiliejo su noru atžymėti mirusiojo nuopelnus. Krikš-

Antkapiai Maž. Lieuvoje

čionybė įvedė paprotį A. vartoti kryžius, kuriais išskiriamos krikščionių laidojimo vietos. Senųjų A. parašai suteikia medžiagos ir istorijai. A. tyrinėjami ir kaip liaudies meno kūriniai.

Antkaulis (perioseteum) anatomijoje dengiąs iš oro kaulą jungiamojo audinio apvalkalėlis.

Antkremzlė (perichondrium) dengiąs iš oro kremzlę skaidulingo jungiamojo audinio apvalkalėlis.

Antocianas (gr.) žiedų ląstelėse ištirpusi mėlyna arba raudona dažomoji medžiaga.

Antofagasta Chilės (ligi 1884 Bolivijos) P. Amerikoje provincija, 123.274 km², 261.000 gyv. (1951). Anduose Minja ugnikalnis. Salietros kasyklose randama vario ir sidabro. Miestai Antofagasta, Tocopilla, Taltal.

Antofilitas amfibolų grupės mineralas. Rombinės sistemos kristalas.

Antoine Andrius (1858—1943) prancūzų režisierius, eksperimentinio teatro pradininkas. 1887 įst. Paryžiuje Theatre Libre, 1904—1907 Theatre Antoine direktorius, 1906—1914 Odeono direktorius. Išsp.: Mes souvenirs sur le Theatre Libre 1921, Mes souvenirs sur le Theatre A. 1928.

Antokolskis Morkus (Morduchas) (1843 X 21 Vilniuje — 1902 VI 26 Petrapilyje) skulptorius, 1871 už Jono Žiauriojo statulą gavo Petrapilio meno akad. akademiko vardą. Paskiau daugiausia gyvendamas Paryžiuje sukūrė eilę skulptūrų iš rusų istorijos ir kt. temomis (Mirštąs Sokratas, Mefistofelis, Ermak). Jo projektu Vilniuje buvo pastatytas Kotrynos II paminklas.

Antologija (gr. gėlių rinkinys) būdingų literatūros dalykų, prozos ir poezijos, įvairių autorių rinkinys. Pirmoji graikų poezijos A. buvo sudaryta Meleagro II a. pr. Kr. Kai kurios lietuviškos A.: L. Giros Lietuva pavasarį, vasarą ir rudenį 1920. Sveika Nepriklausomoji 1928, Mūsų Tėvynė 1930, Šventoji Lietuva 1930, Binkio Vainikai 1921, Antrieji Vainikai 1936, Tysliavos Sūduva 1924, Kubilevičiaus-Kubiliaus Pirmas dešimtmetis 1929, S. Miglino Motina 1932. Mūsų Vilniaus poezija 1932, A. Tyruolio Marijos žiedai 1933, J. Laurinaičio Laisvės keliais 1934, K. Papečkio Prisikėlusi Lietuva 1939, K. Bradūno Žemė 1951, A. Vaičiulaičio ir J. Aisčio Lietuvių poezijos antologija 1952. Be to svetimomis kalbomis: H. Engert Aus litauischen Dichtung 1935 (²1948), P. Lapienė El litovo poezio 1939, W. Abramowicz Wybor najmlodszej poezji litewskiej 1936, S. Jablonska Poezja odradzającej się Litwy 1911, A. Wichert-Kajruksztisowa Antologja poezji litewskiej 1939, I. Kisinas Antologija sel ha siphrut halitait 1932.

Antonello da Messina (a. 1444—1493) italų tapytojas, pirmas susipažinęs su Van Dyck aliejinės tapybos technika, pradėjo ją taikinti Italijoje ir juo pasekė ir kiti tapytojai. Ši nauja aliejinės tapybos technika įgalino kurti naujas estetines vertybes.

Antonenko-Davidovič Borisas (g. 1899) ukrainiečių rašytojas, autorius Paporošeni silueti, Licari absurdu, Zemleju ukrainskoju ir kt.

Antonescu Jon (1882—1946) rumunų maršalas ir 1940 diktatorius. Privertė Rumunijos karalių Karolį II atsisakyti sosto savo sūnaus Mykolo naudai. 1940 XI Rumunija įėjo į Ašies valstybių sąjungą ir 1941 VI 22 paskelbė sovietams karą. 1944 karalius Mykolas nuvertė diktatorių A., atidavė į teismą, kuris jį nuteisė mirti.

Antonevičius 1) (m. 1863 V 8) už Komarskio bylą iš Lietuvos ištremtas į Kaukazą, ten prievarta atiduotas į rusų kariuomenę, tarnavo karininku. 1863 sukilimo metu grįžo į Lietuvą, stojo į Serakauskio būrį ir vadovaudamas 4 batalionui žuvo kautynėse ties Biržais.

2) L i u d v i k a s lietuvių veikėjas Petrapilyje, vienas Petrapilio lietuvių labdarių draugijos steigėjų 1892. Paliko tos draugijos kūrimosi istorijos rankraštį.

Antoniano Silvio (1540—1603) kardinolas, teologas ir humanistas, dalyvavo sustatant Romos katekizmą, leidžiant Martyrologium Romanum. Parašė Tre libri della educazione christiana dei figliuoli.

Antonides van der Goes Jonas (1647 — 1684) olandų poetas, eilėraščiais kovojęs už Olandijos laisvę — De li stroom 1671 ir kt.

Antoniewicz 1) B o l o z K a r o l i s (1807 XI 6 — 1852 X 13) lenkų rašytojas, 1839 stojo į jėzuitus. Pamokslininkas ir religinis poetas: Kazania ²1893, Zbior poezyi 1899. Jo asketinių raštų išversta liet.: 1854 szw. Izydorius Artojas (išv. V. Juzumas), Trumpi pamokinimai ir rodos 1861 (1874), Kryžiaus kelias 1912 (išv. P. Mašakauskis). Eilėraščius vertė M. Gustaitis, M. Šeižys ir kiti.

2) V l a d i m i r a s (g. 1893 VII 15) lenkų archeologas, Varšuvos univ. prof. Wiadomosci Archeologiczne red. Išsp. Pradzieje ziem Polskich 1927, Archeologja Polski 1929, Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe Ziemi Wilenskiej 1930 ir kita.

Antoniniai obuoliai ž. Obelis.

Antoninus (1389 — 1459) domininkonas, šventasis (šventė V 10), Florencijos arkivyskupas, vienuolijos reformatorius, moralistas; kovojo su Medičiais.

Antoninus Pius (86—161) nuo 138 Kr. g. Romos imperatorius.

Antonius (Marcus Antonius) (a. 82—30 pr. Kr.) 44 drauge su Cezariu Romos konsulas. Cezariui žuvus, susitaręs su Lepidu tapo Romos viešpačiu. Kovojo su Oktavianu, bet 43 susitaikė ir su juo bei Lepidu sudarė antrąjį triumviratą. Ties Filipais Makedonijoje kartu su Oktavianu 42 sumušė Bruto ir Kassijaus vadovaujamą respublikonų kariuomenę. Pašalino Lepidą ir su Oktavianu pasidalijo imperiją taip, kad Oktavianas įsigalėjo vakaruose, o A. gavo valdyti rytus. Rėmėsi Egiptu ir 36 vedė Egipto karalienę Kleopatrą. Su partiečiais karą pralaimėjo. 37 triumviratas buvo atnaujintas, bet triumvirai greit visai susivaidijo. 31 Oktavianas sumušė A. laivyną ir kariuomenę ties Actiumu, ir A. nusižudė Aleksandrijoje.

R. Gyme The Roman Revolution 1939.

Antonovič 1) V l a d i m i r a s (1834—1908) istorikas, ukrainiečių veikėjas. 1860 baigė Kijevo univ. Su Dragomanovu, Efimenko ir kt. buvo vienas ukrainiečių Hromados steigėjų. Nuo 1870 Kijevo univ. dėstė Lietuvos ir Ukrainos istoriją. 1878 už disertaciją Očerk istorii Vel. Kn. Litovskago gavo dr. laipsnį. Archeologas ir tautosakininkas. Be minėtos disertacijos išsp.: Izsledovanie o krestjanach 1870, Kijev v XIV—XVI st. 1882, Monografii po istorii Zapadnoj i Jugo-Zapadnoj Rossii 1885 (iš čia liet. vertimas — Vytenis ir Gediminas 1921), su K. Kozlovskiu 1868 išl. Gramoty Velikich Kniazej Litovskich (1390—1569) ir kt.

2) D i m i t r a s (g. 1877) Vladimiro sūnus, vienas ukrainiečių revoliucinės partijos RUP steigėjų, po I Pasaulinio karo buvo Ukrainos Centrinės Rados narys ir ministeris. Emigravęs į Vakarus, buvo Prahos ukrainiečių univ. rektorius.

Antpilas ant kelio užpiltas rupaus žvyro arba skaldos balastas.

Antracenas $C_{14}H_{10}$ aromatinis angliavandenilis, gaunamas iš akmens anglies deguto. Žaliava dažams gaminti.

Antrachinonas gaunamas oksidinant antraceną. Svarbus pagrindas A. dažų grupei, pvz. alizarinui, purpurinui, alizarinomėliui ir kt.

Antracitas geriausios kokybės akmens anglis, turinti 94—98% grynos anglies. Degdamas duoda 8500 kal. šilimos. A. kilęs iš minkštosios anglies, veikiant aukštai temperatūrai ir dideliam slėgiui. JAV didžiausi A. ištekliai yra r. Pennsylvanijoj, kur jų bendras plotas apima a. 1000 km² su svarbiausiais kasyklų centrais Wilkes Barre, Scrantone, Hazletone, Pottsvillėje. Europoje didžiausi ištekliai r. Ukrainoje (Donieco baseinas), Anglijoje Wallese, Belgijoje ir Prancūzijoje. Didžiausi pasaulyje A. ištekliai yra Kinų Šan-si provincijoje, kur Richthofeno apskaičiavimu yra A. 630 milijardų t.

Antraeilis geologinis periodas ž. Mezozoinis periodas.

Antrakolitinis periodas geologijoje vartojamas terminas sujungtiems į vieną anglies (karbono) ir permės periodams pažymėti.

Antrakonkreniški šaltiniai tokie, kurių vandenyje yra angliarūgšties.

Antraktas (pr.) protarpis tarp dviejų teatrinės pjesės veiksmų. Pradžioje A. buvo įvesti tam, kad aktoriai pasilsėtų. Antikos graikai nei A., nei atskirų pjesės veiksmų nežinojo. Pjesės dalijimą į penkius veiksmus įvedė romėnai. Naujaisiais laikais protarpiu tarp dviejų veiksmų buvo atliekami muzikos numeriai bei tam tikra vaidyba — intermedijos. Dabar dramaturgai vartoja veiksmų protarpį sustiprinti žiūrovų susidomėjimui pjesę, nutraukdami veiksmą įdomioje vietoje, kad žiūrovai, belaukdami kito akto, spėliotų, koks bus to ar kito scenoje parodyto personažo likimas.

Antranilinė rūgštis O-amino benzoinė rūgštis, indigo sintezės tarpinis produktas. A. gaunama oksidinant naftaliną ligi ftalio rūgšties, iš kurios gaminama A.

Antras artilerijos pulkas buvo sudarytas iš dviejų antrosios artilerijos divizijos baterijų. Pavadintas A. A. P. 1921 VIII 9. Ž. Lietuvos kariuomenė.

Antrasis internacionalas ž. Internacionalas.

Antras pėst. D. L. K. Algirdo pulkas pradėtas steigti 1918 XII 5 . A. P. D. L. K. Algirdo pulko vardą gavo 1919 XII 5. Ž. Lietuvos kariuomenė.

Antras ulonų D. L. K. Birutės pulkas įst. 1920 X 30. Ž. Lietuvos kariuomenė.

Antrepreneris (pr.) asmuo, nuomojąs teatro rūmus arba organizuojąs bei išlaikąs teatro aktorių trupę, vedąs visus teatro reikalus.

Antrepriza (pr.) antreprenerio vadovaujamas reikalas.

Antrim Airijos plokštikalnė, susidariusi iš eoceno bazalto. Joje yra didžiulis ežeras Lough Neagh, turįs 396 km² ploto. A. iškasama akmens anglies ir druskos.

Antrininkas žinomas jau XVII a. Lietuvos žemės ūkyje darbininkas, ateinąs į darbą antruoju, svarbiausio darbininko padėjėjas.

Antropobiologija (gr.) mokslas apie žmonijos gyvybinius reiškinius bei jų priežastis.

Antropocentrizmas teocentrizmo priešprieša, bendras vardas tai naujaisiais amžiais filosofijoje ir visam gyvenime iškilu-

siai linkmei, kuri savo dėmesio centru laiko žmogų, ne Dievą.

Antropofagai (gr.) ž. Žmogėdros.

Antropofobija (gr.) žmonių baimė.

Antropogenija (gr.) žmogaus kilmės ir žmonių rasių tyrinėjimo mokslas.

Antropogeografija geografijos mokslo šaka, kuri tyrinėja žmogaus santykius su gamtine aplinkuma: gamtos įtaka žmonių gyvenimui ir žmonių poveikį gamtai. Čia įeina: žmonijos rasinis, kultūrinis, religinis ir tautinis pasiskirstymas ir veikimas, valstybinis susitvarkymas, gyventojų tankumas, gyvenomosios vietovės, susisiekimas, prekyba. Atskira mokslo šaka A. virto XIX a., kada atskirus, su A. susijusius klausimus pradėjo nagrinėti Ritter, Kapp, Guyot, M. Wagner, Buckle, E. Reclus ir kt. A., kaip atskiros mokslo šakos, pagrindus nustatė F. Ratzel ir Richthofen. XX a. pradžioje pagilino A. prancūzų mokslininkai, kurie žymia dalimi ėjo Reclus nustatyta kryptimi. Tai Videl de la Blanche, J. Brunhes ir kt.

Antropolatrija garbinimas žmonių, laikant juos dievais. A. buvo daugelyje civilizacijų. Šintoizmas Japonijoje ligi šiol imperatorių laikė „regima dievybe".

Antropologija mokslas apie žmogų. Preciziškiau — mokslas apie žmonių grupes, jų papročius ir jų kūrybą. A. tyrinėja žmogų tam tikrose sąlygose, bet nenagrinėja jo individinės pusės, dėl to fiziologija ir psichologija į A. sąvoką neįeina. Mokslų klasifikacijoje A. yra drauge biologinis ir socialinis mokslas. Ji dalijama į fizinę A. ir socialinę kultūrinę A., kuri apima etnologiją ir archeologiją.

F i l o s o f i n ė a n t r o p o l o g i j a filosofinė disciplina, turinti savo objektu žmogų. Šituo vardu imama vis labiau pakeisti, kas anksčiau buvo vadinama psichologija ir kas dabar vadinama dar kartais filosofine psichologija. Šis termininis keitimasis nėra atsitiktinis, o susijęs su pakitusia pačios psichologijos prasme. Kai fizikiniai mokslai, rasdami savarankiškus metodus, galutinai išsilaisvino iš filosofijos prieglobsčio pačioje naujųjų amžių pradžioje, tai psichologija panašiai baigia formuotis į savarankišką eksperimentinį mokslą tik mūsų laiku. Formaliai dabarties mokslinė psichologija tiek pat nepriklausoma filosofijai, kaip ir fizika ar biologija, nors tradiciškai ir tebemokoma filosofijos fakultetuose. Pagal tai, psichologijai virtus atskiru eksperimentiniu mokslu, filosofai metafizinei žmogaus problemai pavadinti turėjo ieškoti kito naujo vardo. Tokiu naujo vardu ir iškilo filosofinė A.: būtų buvę tikslu vadintis tiesiai A., bet šis vardas jau buvo vartojamas specialia prasme gamtos moksluose. Žmogaus problematikos metodinis išsiskyrimas į mokslinę psichologiją ir filosofinę A. turėjo gilaus poveikio ir patiems filosofams. Tradicinė naujųjų amžių psichologija, paveikta Descartes, žmogaus klausimą sprendė, lyg tik psichinis gyvenimas būtų išsėmęs visą žmogiškąją būtį. Tačiau žmogus nėra tik „siela", bet lygiai ir „kūnas", ir užtat žmogaus klausimui atsakyti reikia eiti į visą žmogų. Kada Mercier ir vėliau Scheler kėlė reikalą psichologiją (sielos mokslą) pakelti į A.

S o c i a l i n ė k u l t ū r n ė a n t r o p o l o g i j a ž. Archeologija ir etnologija.

F i z i n ė a n t r o p o l o g i j a nagrinėja žmonių fizines savybes; tai žmonių rasių mokslas. Moksliškai žmonių rases pradėjo tyrinėti pirmieji Linne (1707 — 1778) ir Buffon (1707—1788). Modernines fizinės A. steigėju laikomas J.F. Blumenbach (1753—1840), greta jo dar Soemmering, J. Hunter, P. Camper. Ch. White pirmas 1799 pradėjo somatometrinius tyrimus. XIX a. Ch. Darwin, Lamarck, Th. H. Huxley kai kurioms F. A. problemoms davė naujų akstinų. Nuo to laiko daugelyje kraštų prasideda sistemingas F. A. tyrinėjimas. Čia daug įtakos turėjo P. Broca tyrinėjimai. Jis tarp kita ko nustatė naujus F. A. metodus, kurie turėjo lemiamos įtakos ir kitų kraštų tos rūšies darbams. Greta jo šioje srityje iškilo A. Quatrefages ir P. Topinard.

Lietuvos F. A. tyrinėjo J. Brennsohn (Zur Anthropologie d. Litauer 1883), P. A. Jančuk (K voprosu ob antropologičeskom tipe litovcev 1890), J. Talko Hryncewicz (visa eilė Krokuvos Mokslų Akademijos 1892—1920 išsp. studijų iš Lietuvos F. A., jų svarbiausia: Charakterystyka fiziczna ludow Litwy i Bialorusi), W. Olechnowicz (Charakterystyka antropologiczna Litwinow z okolic Olity 1895). Be to paskirų studijų paskelbė D. Bukantas (Iš Ežerėnų apylinkės lietuvių antropologijos 1910), P. Višinskis (jo diplominis darbas apie lietuvių F. A. buvo išspausdintas tik praėjus keliasdešimčiai metų po jo mirties), J. Žilinskas (Lietuvių protėviai 1937, Lietuvių rasinė sudėtis 1930, Crania lituanica 1939 su Jurgučiu ir kt. Lietuvių F. A. tyrinėjo dar P. Avižonis, J. Baronas, V. Šukevičius, L. Krzywicki, E. Czepurkowski ir kt.

Antropologizmas filosofijos kryptis, suvedanti visą mokslinį pažinimą į antropologiją, žmogaus mokslą. Senovėje tokios krypties laikėsi sofistai, naujausiais laikais Feuerbach. A. vadina ir antropologinį istorijos supratimą.

Antropometrija (gr.) žmogaus kūno ir paskirų organų matavimas. Jos pagrindinis uždavinys nustatyti paskiro individo organizmo požymių visumą, kad galėtų priskirti jį kuriai nors tautai. Ligi XX a. šioje srityje vyravo Bertillono ir apskritai vad. prancūzų mokyklos antropometriniai tyrimo metodai; vėliau paplito R. Martino nustatyti metodai, iš Vokietijos perėję ir kitur. Baudžiamojoje teisėje A. naudojamasi nusikaltėlio tapatybei įrodyti; čia ypatingą reikšmę turi A. šaka — daktiloskopija.

A. Hrdlička Practical Anthropometry 3 leid 1943.

Antropomorfinės bezdžionės, vad ir antropoidais, aukščiausios smailianosių bezdžionių (Catarhini) rūšys: gorila, šimpanzė, orangutangas, gibonas.

Antropomorfizmas (gr.) žmogaus savybių priskyrimas dievybėms ar negyvajai gamtai, skirtingos būties vaizdavimas pagal žmogiškąją būtį. Visų pirma A. vadinamos tos primityviosios religijos, kurios kūrė dievus pagal žmogų. Iš senovės lietuvių dievų tik vienas Perkūnas turi ryškias antropomorfines savybes. Mažiau jų turi Laima (likimo deivė), o mėnulis tik retkarčiais sakmėse vaizduojamas gražaus jaunikaičio pavidalu. Žmogiškų savybių turinčios būtybės yra laumės arba deivės, tik jos nėra tikros dievybės, bet tarpinis laipsnis tarp dievų ir žmonių pasaulių.

Bendriau, neigiama prasme, A. vad. apskritai kiekvienas žmogiškosios būties kategorijų perkėlimas būčiai.

Antropopitekas (gr.) kai kurių mokslininkų spėjama tarpinė grandis tarp žmogaus (anthropos) ir bezdžionės (pithecos).

Antroposofija R. Steinero 1912 įkurtas „dvasios mokslas", turįs tikslo tam tikrais metodais taip žmones išauklėti, kad jie ypatingu, nejusliniu būdu sugebėtų pažinti savąją žmogišką prigimtį, tai, kas savo esme žmoguje yra nuo pat pradžių dieviška. Tuo būdu įgiję pilnutinį, ypač dvasinės tikrovės, pažinimą, žmonės galėsią atitinkamai pilnutinai ir gyvenime nusistatyti. Pasaulėžiūros požiūriu A. yra dvasios-medžiagos monizmas, religiniu — senovinių indų, manichėjų, kabalininkų, teosofų ir kt. mokslų sinkretizmas, filosofiniu — neaiškus dvasios ir medžiagos mišinys.

Antrša (pr.entrechat) baleto figūra — tam tikras šuolis aukštyn, tuo pačiu laiku šokėjui keletą kartų suduodant koja į koją. Paprastai vartoja vyrai.

Antsmilkiniai priešistoriniai galvos papuošalai, nešioti palei smilkinius abipusiai galvos. Lietuvoje jie buvo vartojami a. 500 pr. Kr. 1940 Kurmaičiuose Kretingos vl. viename griautiniame kape surastos 2 A. papuošalų tipo sąsukos ir 4 kilpinės sraiginės įvijos. Prieškristiniam geležies amžiui priskirtinas akinių pavidalo A., surastas Steponavoje, Debeikių vl. Daugiausia jų yra iš II a. Kr. g. Pagal savo formą jie skirstomi į įvijinius ir plokštelinius. Pirmieji yra susukti iš 2-2.5 mm storio apskritos žalvario vielos ir turi 3–5 apvijas. Suaugusių moterų A. a. 10 cm skersmens, vaikų a. 5 cm. Įvijinių A. Lietuvoje surasta daug, ypač Sargėnų kapinyne Lapių vl. Jų centras buvęs Lietuvoje. Už jos ribų jų terasta Latvijoje. Plokšteliniai A. yra plokšti, apvalūs, lietiniai. Priekinė pusė ornamentuota koncentriniais ratais, palei briaunas įvijomis, kriputėmis. Jie turi rakto pavidalo išpiovą. A. buvo vartojami galvos šonams ir plaukams papuošti. Už Lietuvos ribų plokštelinių A. ligšiol nerasta.

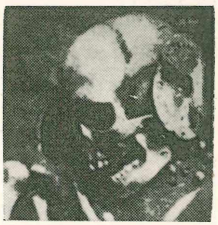

Plokšteliniai antsmilkiniai abejose kaukolės pusėse

Įvijinis antsmilkinis iš Sargėnų Kauno aps.

Plokštelinis antsmilkinis (II a. Raguvos vl.)

J. Puzinas Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938.

Antsparniai, arba elitros, priekiniai vabalų (Coleoptera) ir tiesiasparnių (Orthoptera) vabzdžių kieti sparnai.

Antspaudai pradėta vartoti nuo to laiko, kada valstybėms besitvarkant, tekdavo tarptautiniuose santykiuose ir valstybės viduj išdavinėti įvairius dokumentus. A. atstodavo parašus ir dėl to dažniausiai priklausė vienam asmeniui ir turėdavo jo asmenybę patvirtinančius ženklus. Įėję į privatinį gyvenimą, jie irgi, greta šeimos ženklo-herbo, turėjo paprastai ir kokią individualinę žymę. Suklastojimui išvengti jų savininkas ar valstybės valdininkas (kanc-

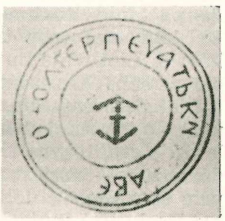

D. L. K. Algirdo antspaudas

D. L. K. Kęstučio antspaudas

leris) juos nešiodavosi su savimi. Kad negalima būtų vėliau A., suteikiančio dokumentui galią, piktam panaudoti, atitinkamam asmeniui mirus, A. buvo prie karsto naikinamas.

Lietuvoje A. žinomi nuo XIII a., pradžioje vartojami tik didž. kunigaikščių ar jų šeimų narių. Mindaugo 1255 A. laikomi suklastoti. Gedimino 1323 A. žinomi iš vėlesnių kopijų. Išliko Algirdo, Kęstučio, Vytauto A. Nuo XV a. A. vartojami ir bajorų, prie Horodlės unijos akto pridėta kelios dešimtys Lietuvos bajorų A. Senovės Lietuvos A. be trumpo parašo rusų ar lotynų raidėmis yra ir asmens ženklų iš kryžių, strėlių, mėnulio kombinacijos. Vėliau A. atsirado ir raito ar pėsčio kunigaikščio atvaizdas. Pėsčio atvaizdas tapo Trakų srities ženklu, raito atvaizdas, Vytis, Vilniaus srities ir Lietuvos valstybės ženklu. A. buvo įspaudžiami minkštame metale, vaške, ant virvutės arba pergamento juostelės prikabinami prie pergamentinio dokumento. Tokį A. kartais specialiai apsaugodavo derva. Privatinės reikšmės dokumentuose A. pačiame dokumente įspausdavo vaške ir, kad nesutrupėtų, užklijuodavo. Dar XVI a. Lietuvoje buvo baudžiama už mirusio asmens A. nuslėpimą.

Lietuvos kun-ščiams plačiau pradėjus A. vartoti, turėta jau keli A. įvairiems reikalams. Vytauto yra žinomi 9 įvairūs A. Didžiausias — majestotinis — buvo dedamas prie svarbiausių dokumentų, kiti prie laiškų. Paskutinį majestotinį A. turėjo D. L. K. Žigimantas. Vėliau D. L. kun-čiai vartojo vieną valstybinį Lietuvos A., bet antroj XVI a. pusėje atsiranda du: didysis, laikomas kanclerio, ir mažasis, laikomas pakanclerio ir vartojamas mažesnės reikšmės dokumentams. Asmens reikalams D. L. K-čiai vartojo mažą antspaudėlį — signetą.

Ligi XVI a. vidurio Lietuvos bajorų A. buvo savininko vardas arba pavardė ir herbas. Ilgainiui paprastieji bajorai be herbo A. dėjo tik inicialus, o ponų A. atsirado ir titulai bei herbai jų giminių. Nuo XVI a. A. pradeda vartoti ir miestiečiai.

A. tyrinėjimas sudaro istorijos mokslo šaką — s f r a g i s t i k ą.

W. Gumovski Pieczęcie Książąt Litewskich — A: Wil. VII 1930; *W. Semkowicz* Sfragistyka Witolda 1931.

Antstolis teismo valdininkas, kurio pareiga vykdyti teismo sprendimą ir saugoti tvarką teismo posėdžio metu.

Antuco veiklus Andų kalnų ugniakalnis Chilės ir Argentinos pasienyje. 2745 m aukštumo.

Antung p. r. Mandžiūrijos uostas prie Jalu upės žiočių. 250.000 gyv. (1950). Apylinkėje akmens anglies ir varis kasyklos.

Antvalandis (angl. overtime) antnorminė darbo valanda, dirbama daugiau negu nustatytas darbo laikas ir paprastai kiek daugiau atlyginama.

Antvardė Raseinių aps. upė, Mituvos (Nemuno) kair. intakas, 35, 2 km ilgio. Baseino plotas 86 km². Vandens debitas maks. 20, vid. 0,04, min. 0,07 m³/sek.

Antverpen (pr. Anvers) 1) š. Belgijos provincija 2831 km², 1.310.000 gyv. (1950), daugiausia flamų.

2) Didžiausias A. provincijos mst. a. 600.000 gyv., žymiausias Belgijos uostas ir tvirtovė dešiniajame Šeldės upės krante, 36 km nuo Šiaurės jūros. Karolio V laikais turtingiausias prekybinis Europos miestas, nuo XVI a. antros pusės dėl karų ėmė smukti. Labiausiai jo reikšmę buvo sumažinę olandai, užtvenkdami Šeldės upės žiotis. 1714 atiteko austrams, 1794 užėmė prancūzai, 1814 olandai, 1830 atiteko virtusiai nepriklausoma valstybe Belgijai. A. išaugti padėjo pramoningas užnugaris— Reino sritis. A. yra daugiau prekybos nekaip pramonės mst. 1949 A. uosto apyvarta pakilo ligi 43 mil. brutto registruotų t. Per A. uostą išvežami pramonės dirbiniai į Belgijos kolonijas. A. sujungtas tiesioginėmis geležinkelio linijomis su gausiais apylinkės

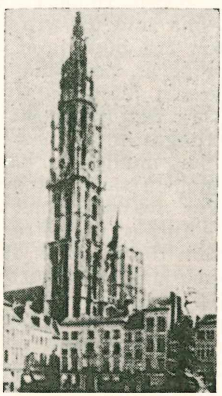

Antverpeno katedra

pramonės centrais. Pačiame A. veikia cukraus, tabako fabrikai, geležies apdirbimo pramonė, bravorai .Vid. A. dalyje yra karaliaus rūmai, katedra su 142 m bokštu. A. yra flamų kultūros ir mokslo centras— flamų opera, etnologinis muzėjus, meno akademija, konservatorija, prekybos akademija ir kt.

Antžmogis Nietzschės išpopuliarintas žodis pažymėti aukštesniam žmogaus tipui, kuris nuo žmogaus panašiai skirsis, kaip žmogus skiriasi nuo bezdžionės. „Dievas mirė; dabar norime, kad antžmogis (Uebermensch) gyventų" (Also sprach Zarathustra). Šiuo žodžiu Nietzsche norėjo išsakyti savąjį žmogaus „anapus gėrio ir blogio" idealą.

Anu senovės babiloniečių dievybė, dangaus įasmeninimas.

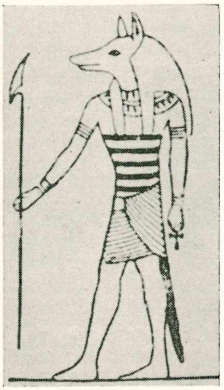

Anubis

Anubis senovės Egipto dievas, mirusiųjų globėjas. Buvo vaizduojamas žmogaus pavidalu su šakalo galva. A. vesdavo mirusius į Ozirio teismą.

Anučin Dimitras (1843 — 1923) rusų etnografas ir antropologas, nuo 1880 Maskvos univ. antropologijos prof. Nuo 1894 red. Zemlevedenie, nuo 1883 vienas laikraščio Russkija Vedomosti leidėjų, vėliau ir redaktorius. Išsp.: Plemia ainov 1876, Luk i strely 1887 ir kt.

Anuitetas (lot. annus — metai) metinė amortizuojamos skolos suma, kurią sudaro amortizuojamos skolos dalis ir procentai.

Anuliuoti (lot.anulare) · panaikinti, paskelbti negaliojant, pvz. sutarties anuliavimas ir pan.

Anunciatės Marijai apreiškimo (Annuntiatio) moterų vienuolijos. Viena seniausių tos rūšies vienuolijų įst. 1408 Lombardijoje, vad. ir ambrozietėmis.

Anura ž. Amfibijos.

Anuradhapura sen. Anurogrammum Regii, senas budistų kulto centras Ceilono saloje. Senovės pastatų griuvėsiai apima 400 ha.

Anusavičius (Hanusavičius) 1) J u l i u s (1832 Daniūnuose, Pabiržės vl. — 1907 II 13/26) sukilėlis, poetas. Kiek privačiai pasimokęs, vertėsi matininko darbu. 1863 išėjo į sukilimą, dalyvavo valstiečių sukilėlių būryje, kuriam vadovavo Andrius Dincmanas. Šį būrį maskoliams sumušus ir Dincmanui žuvus 1863 IX 14, buvo suimtas ir ištremtas į katorgą; pradžioje dirbo prie Angaros upės, paskiau buvo Sibire prievarta apgyvendintas. A. 1878 buvo perkeltas į Kaukazą. Pasinaudojęs manifestais, gavo grįžti iš tremties be teisės gyventi Lietuvoje. Apsigyveno Rygoje (ten buvo 1889). Apie 1891 grįžo į Daniūnus ir prie brolio gyveno ligi mirties. Jau a. 1850 pradėjo rašyti lietuviškus eilėraščius. Ištrėmime juos irgi nuolatos rašė, taip pat Rygoje ir Daniūnuose. Apskritai jo liet. eilėraščių išliko a. 20.000 eilučių. Keletą jų (Vieną pavasario dieną, Idiliją, Atlaidus Lietuvoje, Už vieną) išsp. J. Tumas 1900 Tėvynės Sarge. 1934 Maž. Lietuvoje buvo surastas jo eilėraščių rinkinys a. 9200 eilučių 1850—1870 laikotarpio. Jų a. 2200 eil. buvo išsp. Mūsų Senovėje II 1 1937—III 1, (jų tarpe Rieszutinaj, Senis Kiambala ir kt.) 1940. 1936 J. Jablonskio palikime surasta eil. rinkinys a. 8300 eil., parašytų jau iš ištrėmimo grįžus. Tarp jų ir eiliuotas liet. Sienkievičiaus Tvano ištraukos atpasakojimas, Syrokomlės Ulaso vertimas ir k.

2) J u l i u s (1858 Daniūnuose — 1934 IV 30 Kėdainiuose) Juliaus 1 brolio Nemezijaus sūnūs. Gydytojas, visuomeninink as. Baigęs Rygos gimn. studijavo Maskvoje mediciną. 1887 baigęs, kurį laiką dirbo Maskvos ligoninėje. Paskiau vertėsi laisva praktika Šėtoje, nuo 1906 Kėdainiuose. I Pas. karo metu Mohileve. Nuo 1918 Kėdainiuose, 1922—1932 Jonavoje, 1932—1934 Kėdainiuose. Spaudos draudimo metu Šėtoje buvo uolus liet. spaudinių platintojas. Spaudą leidus retkarčiais bendradarbiavo liet. per. spaudoje.

Anuta (Hanuta) Švenč. aps. mstl. prie Naručio įtako į Nerį. XIX a. katalikų ir unitų bažnyčios buvo paverstos stačiatikių cerkvėmis.

Anužių miškas Kulių vl., Kretingos aps., a. 50 ha ploto. Vyrauja eglė su juodalksniu, beržu, pušimi.

Anville Jonas Bourguignon (1697—1782) prancūzų geografas ir kartografas, tarp kita ko 1737—1780 išl. Atlas general. Paruošė 211 žemėlapių.

Anzengruber Liudvikas (1839—1889) vokiečių populiarių dramų ir apysakų rašytojas. Jo psichologinis realizmas jungiasi su humoru ir tragiškumu. Išsp. Der Pfarer von Kirchfeld 1870, Der vierte Gebot 1877, Der Sternsteinhof 1880 ir kt. Pilnas jo veikalų rinkinys išsp. 1921.

Anzilotti Dionizas (1869—1950) Bolonijos ir Romos tarpt. teisės prof. 1920 Tautų Sąjungos gen. sekr. padėjėjas, atlikęs paruošiamuosius darbus nuolatiniam tarpt. tei-

singumo teismui organizuoti. Italų akademijos, arbitražo teismo, tarpt. teisės inst. narys. Įst. ir red. Rivista di diritto internazionale. Nuo 1922 Hagos tarpt. teisingumo teismo tituliarinis teisėjas. 1928—1930 jo pirmininkas. 1931 IX - X Lietuvos byloje su Lenkija pateikė atskirą nuomonę, kurioje pareiškė, kad Hagos tribunolas turėtų iškelti aikštėn Lietuvos —Lenkijos santykių legalumo ir Vilniaus okupavimo teisėtumo klausimą. Išsp. Teoria delle responsibilita dello stato nelle diritto internazionale 1902, Corso di diritto internazionale 31927 ir kt.

Anzio, sen. Antium, vid. Italijos mst. į p. nuo Romos. 9000 gyv. (1950). Čia 1944 I 22 išsikėlė amerikiečių ir anglų kariuomenė.

Aomori Japonijos uostas Hondo saloje. 100.000 gyv. (1950).

Aoristas (gr. aoristos—neapribotas) ypatinga indoeuropiečių kalbų forma įvykio veikslui žymėti, kuri pažymi praeityje vykusį veiksmą, bet neparodo kurį laiką tas veiksmas yra vykęs.

Aorsai sen. graikų geografų žiniomis prie Kaspijos jūros gyvenusi sarmatų giminė. Identifikuojama su išlikusia mordvinų giminės šaka erzia.

Aorta (gr.) išeinanti iš kairiojo širdies skilvelio stambiausioji arterija.

Aortitas aortos uždegimas.

Aosta š. Italijos mst. 27.000 gyv. (1951). Sen. romėnų Augusta Praetoria Salassorum. 1946 ties A. pradėtas kasti tunelis po Montblano kalnu.

Apagoginis (gr.) netiesioginis tam tikros tezės įrodinėjimas iš prieštaraujančios tezės klaidingumo.

Apakėlė jauna nėgė, upinė. Kadangi ši žuvis jauna neturi akies plyšių, Lietuvoje ją vadina A.

Apalašai Š. Amerikos rytinės dalies kalnai, nusitęsę per 2600 km ligi Labradoro. A. 3 mil. km² ploto. Šv. Lauryno upė juos skiria į šiaurinius ir pietinius A. Rytinė dalis turtinga metalų. P. vak. dalis turi didelių akmens anglies klodų, geležies rūdos, naftos ir kt. Š. dalyje žemės paviršių sudaro granitai, grafitas, marmuras ir kt. Čia spiečiasi svarbiausi JAV pramonės centrai.

Apanažai (pr. apanage) monarchijose taip vadina monarcho šeimoms duodamą iš valstybės iždo atlyginimą.

Aparatas anatomijoje sudarytas iš eilės organų sudėtingesnis funkcijos požiūriu vienetas, atliekas tam tikrą funkciją, pvz. regėjimo A. iš akies, raumenų, nervų, kraujagyslių ir kt. pagalbinių organų; virškinimo trakto A. ir kt.

Apartamentas didelio buto kambarių visuma.

Apartamentinis namas — gyvenamiems butams nuomoti statytas namas.

Apastronas astronomijoje taškas, kuriame budama viena besisukančių apie kitą dviejų žvaigždžių yra labiausiai nuo kitos nutolusi.

Apašai, arba apačai, Amerikos indėnų giminė, gyv. Meksikoje abiem Rio del Norte upės krantais ir pietų JAV dalyje. Liekanos karingos giminės, kuri nuolat puldama į jų žemes įsibrovusius kolonistus privertė JAV vyriausybę 1880—1883 griebtis represijų. A. dalis buvo įkurdinta specialiai jiems skirtuose rezervatuose.

Tuo pačiu, iš Amerikos A. perimtu vardu, Prancūzijoje vad. besiverčiantis vagystėmis, plėšikavimu, suteneravimu gyventojų sluogsnis.

Apaščia ties Biržais

Apaščia Rokiškio ir Biržų aps. upė, Nemunėlio (Lielupės) kair. intakas, 88,8 km ilgio. Prasideda Pandėlio vl. Aukštupyje teka plačiu slėniu, pasukusi į šiaurę įsirausia į devono padermes. Bendras kritimas 60 m. Aukštutinė A. nuo versmių ligi Kiločio ež. 1925—1929 kanalizuota 55,8 km. Svarbesni intakai Lakštutė, Apaštėlė, Agluona, Rovėja, Aukštutinė Gervė (Latvelių), Žemutinė Gervė (Nausėdžių), Kregždūnė arba Bliūdžių Gervė. Baseino plotas 917 km². Vandens debitas prie žiočių maks. 175, vid. 5,5, min. 1,0 m³/sek.

Apaštalas (gr. apostolos — pasiuntinys). Paprastai vad. dvylika A. vyrai, kuriuos Kristus pasirinko iš savo mokinių tarpo ir paskyrė savo pasiuntiniais visame pasaulyje toliau dirbti jo pradėtąjį žmonių gelbėjimo darbą. Keturi A. sąrašai A. vadina: Simaną Petrą, Andriejų, Jokūbą Vyresnįjį, Pilypą, Baltramiejų, Matą, Tomą Jaunesnįjį, Simoną Uolųjį, Judą ir išdaviką Judą Iskariotą. Iš viso bet koks skaičius nėra susijęs su A. sąvoka, nes ne tik išdavikas Judas buvo pakeistas Matu, bet A. buvo pašauktas dar Paulius ir Barnabas.

Apaštališki broliai, arba patarėnai. XIII a. Italijoje atsiradusi religinė socialinė sekta, kurios nariai atsisakydavo turto ir santuokos. A. 1260 ją įst. Lombardijoje Gerardas Segarelli, ir ji paplito Ispanijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje. Segarelli buvo suimtas ir 1296 ar 1300 sudegintas. Jo vietoje sąjūdžio priekyje stojo Fra Dolcino, 1304 sukėlęs Italijoje valstiečių sukilimą, kuris truko 3 metus. Sukilimas buvo numalšintas iššudžius a. 2000 valstiečių. Fra Dolcino 1307 VI 2 buvo lauže sudegintas.

Apaštališki tėvai apaštalų mokiniai Barnabas, Klementas iš Romos, Ignacas iš Antiochijos, Polikarpas iš Smirnos, Hermas, Papias ir autoriai laiško Diognetui ir kai kurių Didachų, parašę keletą N. Testamento kanonui nepriskirtų raštų I–II a. Kr. g.

Apaštalų darbai tęsinys šv. Luko evangelijos, rašytos romėnui Teofilui. Aprašo šv. Petro veikimą ligi jo kelionės į Romą ir šv. Povilo veikimą ligi jo pirmojo kalinimo Romoje. Jų šaltinis yra paties šv. Luko matyti ir girdėti įvykiai; įdėta ir lūpinės tradicijos. Pasinaudota ir kitais, tiksliai neišaiškintais šaltiniais.

Apaštalų laiškai rašyti kaip ganytojiški raštai atskiroms ar daugeliui misijinių bendruomenių. N. Testamento kanonui priklauso 14 šv. Pauliaus laiškų, 1 šv. Jokūbo, 2 šv. Petro, 3 šv. Jono ir 1 šv. Judo.

Apaštalų sostas (lot. Sedes Apostolica), arba Šventasis Sostas (Sancta Sedes), popiežiaus ir Romos kurijos oficialusis pavadinimas nuo pop. Damazo I (366—384) laikų.

Apaštėlė Rokiškio aps. Pandėlio ir Panemunio vl. upelis, Apaščios (Nemunėlio, Lielupės) deš. intakas, 9,7 km ilgio. Visas kanalizuotas.

Apatija (gr.) stojikams išminčiaus abejingumas skausmui ir nelaimei. Dabar nejautrus abejingumas apskritai, susijęs su nuovargiu, psichine nesveikata ar šiaip su grubiu bukumu.

Apatitas fosfatų grupės mineralas. Heksagonalinės sistemos kristalai. Kriptokristalinės atmainos fosforitai. Naudojamas trąšoms gaminti.

Apatridas žmogus be tėvynės. Dėl politinių persekiojimų iš savo tėvynės pabėgę ir negalį jon grįžti žmonės.

A. p. C. lot. anno post Christum — Kristui gimus.

Apdaras rankraščiui ar spausdintai knygai apsaugoti nuo susidėvėjimo įrišimas. Amžių eigoje A. pergyveno tam tikrą evoliuciją. Maždaug IV a. perėjus nuo ritininių knygų prie sąsiuvų, jie aptaisomi pradžioje pigiais A. Vid. amžiais atsiranda brangūs dramblio kaulo A., papuošti auksu, sidabru, emale. Atsiradus spausdintoms knygoms, ypatingai brangūs ir puošnūs A. išnyksta. Plinta odiniai, kur medinės lentės apraukiamos oda. Raižytojai tokiuose A. įspaudžia įvairius pagražinimus. Paskiau atsiranda spaudai (stampai) mechaniškai tiems pagražinimams įspausti. Spaudai dideja ligi tapo didumo ir tuo būdu gaminama ene vienodai pagražintų A. Knygoms atpiginti pradedama vartoti pergamentinius A., apraukius ant kartono. Tačiau tuo laiku kartoną dar nepradėjus gaminti, jam padaryti pačios spaustuvės ir knygrišyklos jį darbiniu budu daro iš senų raštų ir spaudinių, kurie atrodo knygrišiui nereikalingi. Tuo budu XIX—XX a., ardant senų knygų A., pavyko surasti daug apdaruose išsaugotų senų istorinių dokumentų ir rečiausių spaudinių (pvz. 1549 Mažvydo Giesmę šv. Ambraziejaus, 1776 Metay Szwęti ir kt.). Tuo budu susirado ir pirmieji Gutenbergo spaudiniai. Dar prieš spaudos išradimą spaudams kartais vartota ir raižytas raides, kurios galėjo turėti įtakos spaudos išradimui. Rinkdami knygas, knygų mėgėjai stengėsi visas savo knygas įrišti vienodai. Tokiuose A. pradžioj atsispindi tuo laiku vyravusios meno kryptys. Išgarsėjo J. Grolier, Maioli Canevari XVI—XVII a., XVIII a. ypač minėtinas knygrišys N. Denis Derome. XIX—XX a. A. menas virsta taikomojo meno šaka. Jai išplisti padeda ir nauja A. vartojama medžiaga — popierius ir drobė. XIX a. antroj pusėje amatininkus knygrišius pradeda išstumti mašininis knygos brošiūravimas ir įrišimas. Tačiau tai leido ir A. meniškai pusei pakilti: mašininiam įrišimui žymiai A. atpiginus, buvo galima daugiau rūpintis meniškąja A. puse, nes masinėje A. gamyboje tai maža tekeičia kainą.

Apdraudimas ž. Draudimas.

Apefilitas ceolitų grupės mineralas, tetragonalinės sistemos. Randamas bazaltuose Alpėse, Islandijoje, Indijoje.

Apeiron (gr. neaprėžtas-beribis). Filosofo Anaksimandro pavartotas terminas visų daiktų pirminei pradžiai pažymėti.

Apeksas vaizduojamas taškas dangaus skliauste, rodąs linkmę, kur artimesniųjų žvaigždžių tarpe skrieja saulė drauge su žeme ir kitomis planetomis.

Apeldoorn Olandijos mst. 90.000 gyventojų (1952). Malūnų, vario liejyklų, popieriaus, vilnonių audinių pramonė.

Apeliacija skundas, kuriuo skundžiami negalutiniai teismo sprendimai aukštesniajai teismo instancijai. Apeliacinės instan-

cijos sprendimas gali būti apskųstas tik kasacijos tvarka.

Apeliuoti kreiptis į ką nors. Dabartinėje filosofijoje šis zodis pradedamas vartoti specialaus filosofinio termino prasme išreikšti charakteriui moralinės (egzistencinės) tiesos, ne abstrakčiai galiojančios, bet besikreipiančios į žmogų nepasitenkinti gyvenimo prievarta.

Apelles IV a. pr. Kr. graikų tapytojas. Žymiausi jo kūriniai: Aleksandras su zaibu, Aleksandras raitas, Antigonė, Artemidė, Fortuna ir kt.

H. Houssaye Histoire d'Apelle 1868.

Apelsinas (pr. pomme de Sine — kinų obuolys, ol. appelsien) Citrum Aurantium Risso, Rutaceae šeimos atogrąžų Azijos vaisius. Yra daug įvairių atmainų (Citrus sinensis, Citrus bergamia, Citrus delicio). Auga JAV (ypač Floridoje ir Kalifornijoje), Italijoje, Ispanijoje, Graikijoje, Maž. Azijoje. JAV išvesta ypač daug naujų rūšių.

Apendicitas ž. Appendicitas.

Apeninai (Appenini) Italijos kalnynas išsitieses išilgai A. pusiasalio per 1400 km. Alpių tęsinys Genujos įlankos pakraštyje. A. tęsinys eina per Siciliją į š. Afrikos Atlaso kalnus. Vid. aukštumas 1200 m. Aukščiausioji viršūnė Gran Sasso d'Italia 2914 m. Endogeninėms jėgoms veikiant atsirado daug žemės plutos plyšių, nukritimų ir pervertimų, ir dėl to čia pasikartoja žemės drebėjimai ir ugnikalnių išsiveržimai. A. dalomi į Šiaurinius A.: Ligurijos ir Etruskų A., Vidurinius A.: Abruzzus ir Umbrijos A., Pietinius A.: Neapolio, Lukanos. A. A. klimatas žymiai vėsesnis, griežtesnis ir drėgnesnis negu Italijos žemumų. Šiaurinė A. dalis skiria vakarinę vidurzemių pusę nuo Lombardijos kontinentiško klimato. Iš laukinių gyvulių sutinkami vilkas, lapė, retai stirna, elnias. Abruzzuose įtaisytas gamtos apsaugos parkas. Pakraščiai tankiai gyvenami, vidurinė dalis retai.

Apeninų pusiasalis 149.000 km². Ž. Italija.

Apera spica venti P. B. Posmilgė laukinė. Auganti rugiuose ir kviečiuose piktžolė.

Apercepcija (lot.) įvairiais atspalviais vartojamas terminas, apskritai žymis aiškiai sąmoningą suvokimą, ypač per naujos patirties įjungimą į ankstesnę patirtį.

Aperiometras prietaisas mikroskopo objektyvo aperturai matuoti.

Apertūra (lot. skylutė) optikoje skersmuo skylutės, pro kurią šviesa patenka į instrumentą. Refraktuometruose objektyvo skersmuo, reflektometruose — veidrodžio skersmuo.

Apetalae augalas be apyžiedžio arba labai trumpu redukuotu apyžiedžiu, pvz. Betulaceae Fagaceae, Salicaceae šeimos ir kt.

Apetitas noras valgyti.

Apgalvis moterų galvos papuošalas, būdingas Lietuvos priešistoriniams laikams, ypač antrajai pirmojo tūkstantmečio pusei. Buvo daromi iš kelių eilių žalvario vielos sąsukų, lygiais tarpais padalinti skersinėmis ornamentuotomis žalvario ar sidabro plokštelėmis. A. būdingi visai ano laiko baltų kultūrai. Jų daug rasta ne tik Lietuvos, bet ir Latvijos ir Mažosios Lietuvos kapinynuose.

J. Puzinas Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938; *F. Balodis* Lettische Vorgeschichte 1930.

Apgama raudona ar ruda dėmelė odoje. Raudonos pareina nuo padaugėjimo toje vietoje kraujo indų, rudos nuo pigmento.

Apgėlai motinos lankymas po mažo ir ta proga duodamos dovanos ar kartais keliamas pokylis. Šis paprotys plačiai pažįstamas įvairiose Lietuvos vietovėse — Maž. Lietuvoje, r. Lietuvos dalyje ir kt. Paties vardo neminėdamas A. aprašo M. Pretorijus savo 1690 parašytame veikale Deliciae Prussicae.

Apgriūtis žemės pylimų ir šlaitų nuslinkimas. Įvyksta, kada šlaituose tarp molio sluogsnių pasitaiko vandenį praleidžiančių smėlio sluogsnių.

Aphaniptera ž. Blusos.

Aphtongija (gr.) sunkus kalbėjimas dėl liežuvio ir burnos raumenų traukulių.

Api Naujųjų Hebridų salyno sala į p. nuo Ambrymo. 507 km², 11.000 gyv. Jos kalnuose randama vario ir sieros.

Apia svarbiausias Upolų salos, Samos salyno mst. 1872 JAV protektorate, vėliau ligi 1914 priklausė Vokietijai. Nuo 1919 N. Zelandijos mandatas.

Apiangis vamzdžių ar cilindrų jungiamoji dalis.

Apianus Petras (1495—1552). Tikroji pavardė Bienewitz. Saksonijos kilimo astronomas ir kartografas, išleidęs Cosmographia totius orbis 1524, Astronomicum Caesareum ir kt.

Apjavės javų valymas nuo lauko, nuobaigų šventė (pažįstama iš S. Daukanto raštų).

Apibendrinimas proto veiksmas, kuriuo atpažįstamos bendros savybės daugelyje atskirų dalykų ir sutelkiamos į vieną bendrą sąvoką. Iš atskirais atvejais pastebėtų dalykų darymas bendros išvados visai individų ar apraiškų klasei. Pastaraja prasme A. vienu atveju gali būti teisėta indukcija, antru atveju nepagrįstas darymas platesnių išvadų, negu teisėtai buvo galima.

Apybraiža beletristikos rūšis, sudaranti vidurkį tarp apysakos ir novelės, kurioje pirmauja visuomeniniai santykiai ir publicistiniai elementai. Dažnai A. neturi jo-

kio siužeto; jos sudedamoji turinio medžiaga plūsta savaime ir jos fabula formuojasi tokia tvarka, kokia auga vaizduojamoji medžiaga (pvz. Žemaitės Kelionė į Šidlavą). A. personažai daug kalba ir tik tai, ką autoriaus nuomone jie turėtų kalbėti.

Apydėmė bendras kaimo žemės sklypas tarp dviejų sodybų, paniamė. Jau XVI a. šiuo vardu buvo vad. ir vietovardžiai.

Apidomė J. Lasickio XVI a. sudarytame žemaičių dievų sąraše (De diis Samagitarum) vardas tariamosios senovinės žemaičių dievybės, turėjusios ryšio su gyvenamosios vietos pakeitimu. Tačiau naujesni šaltiniai ir tautosaka apie tokią dievybę nieko nežino. Visai galimas daiktas, kad ir čia Lasickis, kaip ir daugeliu kitų atvejų, išgirdęs nesuprantamą lietuvišką žodį (kad ir tą pačią apydėmę) pats pavertė žemaičių dievybe.

Apygarda (teismo) Nepriklausomos Lietuvos teismų sutvarkymu plotas, apimąs keletą apskričių ir turįs pirmos instancijos kolegialinį A. teismą.

Apynys (lot. Humulus lupulus) ilgametis notrinių (Urticaceae) šeimos dvinamis (dvikamienis) augalas, ligi 12 m ilgio. A. auginami dėl kvapaus lupulino, augančio kankorėžių žvyneliuose. A. Lietuvoje buvo žinomi iš seniausių laikų, labiausiai vartojami alui gaminti. Seniau daug Lietuvos A. buvo parduodami į užsienius.

Apynkrūmis (Ptelea trifoliata) rūtinių (Rutaceae) šeimos krūmas. Žiedai žalsvai balti, dvinamiai. Sutrinti lapai ir žievės turi apynių kvapą. JAV čiabuvis, Lietuvoje dekoratyvinis krūmas.

Apynskroblis paprastasis (Ostrya carpinifolia Scop.) beržinių (Betulaceae) šeimos dekoratyvinis medis. Vaisynas panašus į apynių. Savaime auga p. Europoje ligi Šveicarijos ir p. Tirolio. Manoma, kad Lietuvoje galėtų būti auginamas ten, kur auga skroblas.

Apioidas kriaušės formos pusiausviras pavidalas, kurį tam tikromis sąlygomis įgauna besisukanti tinkamai elastinga masė. Turi svarbos dangaus mechanikai.

Apipiaustymas apskritai chirurginė operacija genitalijoms. A. paprotys paplitęs Azijos, Afrikos ir Amerikos primityviose tautose. A. kilimą etnologai ir biblininkai aiškina įvairiai. Motyvais galėję būti: higienos sumetimai, apsauga nuo seksualinio pavojaus, kantrumo mėginimas, lytinio gyvenimo paaukojimas ir pašventimas, jusliinio smagumo padidinimas, tikėjimas į gimimą iš naujo. Izraelitams tai buvo religinė ceremonija. Net kai kurios krikščionių atskalos, pvz. nestorionai, Etiopijos krikščionys ir kt. A. pasilaikė.

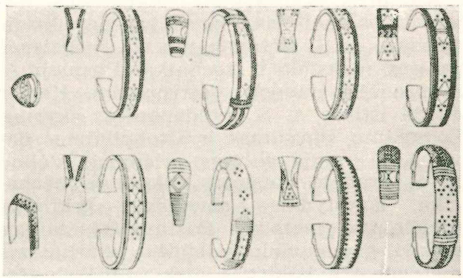

Apyrankės

Apypinas apipynimas, viršutinio izoliuoto elektros laido sluoksnis, padarytas iš supintų medvilnių ar dirbtinio šilko siūlų.

Apyrankė labai senas žmogaus rankos papuošalas, daromas iš akmens, kaulo, metalo ir kitokios kietos medžiagos. Seniausios A. rastos Lietuvoje siekia a. 1000 pr. Kr. ir buvo dėvimos visais priešistoriniais ir istoriniais laikais. Dažniausiai buvo daromos iš suplotos žalvario vielos, kartais apmuštos sidabro plokštele. Iš pirmojo tūkstantmečio Kr. g. ir antrojo pradžios A. turtigai ornamentuotos, turinčios labai daug raštų variantų. A. dėvėjo moterys po vieną ar po kelias ant vienos rankos.

V. Nagevičius Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra 1955; *J. Puzinas* Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938.

Apyrubis 1) senovės Lietuvos miškų ūkyje naudotas terminas apibūdinti pratašymais ant medžių paženklintą medės dalį, skirtą kuriam nors naudojimui.

2) Miškas tarp tarp Valkininkų mst. ir Spenglos upių. 435 ha ploto.

Apiritys Zarasų aps. Gulbinės vl. ež. 36 ha ploto. 156 m aukščiau jūros lygio.

Apis (egipt. Hapi) senųjų egiptiečių Memfio mst. dieviškai garbinamas juodas jautis su baltu trikampiu kaktoje ir baltu lopu dešiniajame šone. Nugaišęs buvo laikomas susijungęs su Osiriu. Buvo vaizduojamas su saulės skridiniu tarpuragyje.

Apis mellifera ž. Bitė.

Apysaka epinio literatūros žanro, gražiosios prozos veikalų rūšis. Lietuvių literatūroje paprastai vad. praplėstos novelės arba šiaip didesnieji beletristikos kūriniai. A. vadinamos ir apsakymėliais, vaizdeliais.

Apyskaita valstybinės, visuomeninės ar privatinės įstaigos, įmonės, organizacijos darbų apžvalga, paprastai sudaroma darbo metams pasibaigus, kartais ir ilgesniam laikui.

Apytaka ž. Kraujo apytaka.

Apytalaukis Kėdainių aps. bžnk., 5 km į šiaurę nuo Kėdainių, ant kairiojo Nevėžio klonio šlaito. Bžn. išmūryta 1635. Pro A. teka upelis Alkupis dar 1848 plane vadintas Talaukiu.

Apytikris skaičiavimas taikomosios matematikos metodas, operuojąs apytikriais dydžiais. A. S. plėtėsi kartu su tiksliaisiais gamtos mokslais ir technika. Pirmieji A. S. pradėjo naudotis astronomai. Kepler duoda ištisus A. S. gvildenančius skyrius. Logaritmų sunadimas ir ištobulinimas davė A. S. naują galingą priemonę. Vėliau A. S. pradėjo naudotis taikomoji mechanika, išvystydama savotiškus grafiškus skaičiavimo metodus. Pastaraisiais laikais atskiri geometrinio pobūdžio skaičiavimo metodai yra išskirti į atskirą mokslo šaką — nomografiją.

A. S. priežastys yra tos, kad visoki matavimo duomenys niekados nebūva absoliučiai griežti. Irracionalūs skaičiai negali būti išreikšti pabaigiamų skaitmenų kiekiu. Todėl reikia tenkintis apytikrėmis tų skaičių reikšmėmis. Daugelis matematiškų problemų negali būti griežtai išspręsta. Šiais atvejais įmanoma rasti apytikris sprendinys. Įvairiuose matematikos pritaikinimuose griežtas sprendimas kartais nėra reikalingas. Šiam atvejui taikant A. S. daug sutaupoma laiko.

Apium graveolens ž. Krapai.

Apium petroselinum ž. Petruška.

Apyvartos metas miškininkystėje laikas, kuriuo užauga miškas nuo atsiradimo ligi to meto, kada būva tinkamas kirsti. Lietuvoje įvairioms medžių veislėms buvo nustatyta tokia apyvarta: ąžuolui 160 metų, pušiai 100 metų, eglei ir uosiui 80, juodalksniui, beržui, drebulei ir kitiems minkštiems lapuočiams 60 metų.

Apyžiedis žiedo apdanga. ž. Žiedas.

Apkaba tam tikras įtaisas, kuris padeda jame sudėtus šoviniius įdėti į ginklo sandėlį arba kartu su jame esamais šoviniais įdėtas į ginklą, sudaro to ginklo sandėlį.

Apkaršai varlių, žuvų išnaršos.

Apkartai Zarasų aps. Dūkšto vl. piliakalnis Garšvinės laukuose. Čia rasta įvairių senovinių ginklų liekanų. Spėjama A. buvus reikšmingą gynimosi vietą saugojant perėjimus tarp Dysno ir Dysnykščių ež.

Apkasas griovys, pritaikytas šaudyti iš šautuvų, kulkosvydžių, minosvydžių ir kitų šaunamųjų ginklų. Dabar A. vartojami ne tik poziciniame kare, bet ir manevriniame kare.

Apkrečiamosios gyvulių ligos dalijamos į invazines ligas, sukeliamas gyvulių ar augalų parazitų, ir infekcines, sukeliamas dažniausiai žemesnės organizacijos kenkėjų, pvz. juodligė, paukščių cholera, kiaulių raudonligė, įplautimas ir kt. Kai kurios ligos labai lengvai perduodamos vieno gyvulio kitam ir kartais greitai išsiplečia didesnėj ar mažesnėj teritorijoje. Jas vadina epizootijomis, pvz. raguočių maras ir snukio bei nagų ligos. Kovai su A. G. L. paprastai taikomos šios priemonės: sergančių ir įtariamųjų gyvulių naikinimas, priverstinas skiepijimas imuniniais serumais, apkrėstų bandų izoliacija ir tvartų dezinfekcija ir kt.

Apkrečiamosios žmonių ligos ž. Infekcinės ligos.

Aplanatas fotografijos aparato objektyvas, sudarytas iš dviejų simetrinių porų lęšių, be sferinės ir chromatinės aberacijos.

A Plea For Lithuania informacinis anglų kalba lietuviškas laikraštis, kurį 1916 II — 1919 leido kun. J. Kaulakis. Iš viso išėjo 14 numerių.

Aplikacija JAV anketinio pobūdžio prašymas.

Aplinkraštis Lietuvos administracijoje buvo vyriausybės aktas, siunčiamas visoms priklausomoms įstaigoms, išaiškinti kilusioms praktikoje abejonėms.

Aplinkuma vietos geografinių veiksnių visuma, turinti pirmaeilę reikšmę žmogaus dvasiniam ir ūkiniam gyvenimui. Geografinę A. sudaro žemės paviršiaus morfologija, klimatas, vandenys ir augmenija.

Aplitas geologijoje smulkiai grūduotas magmos skilimo produktas.

Aplodismentas (pr.) pasitenkinimo bei pagyrimo pareiškimas rankų plojimu. Lietuvoje A. vietoje buvo prigijęs terminas k a t u t ė s.

Aplomas mineralas, granato atmaina.

Aplombas (pr. aplomb — pusiausvyros būtis) kasdieninėje kalboje reiškia visišką savimi pasitikėjimą kalbant, santykiaujant su kitais. Paprastai išsireiškimas taikomas tiems, kurių pareiškimai ir laikysena neatitinka jų žinių ir kultūros.

Apmaldai seniau, prieš keliasdešimt metų vienur kitur Lietuvoje, ypač Rytiečiuose, buvo taip vadinami į vyro šoną atlydėję jaunosios pajauniai, kurie ten pasilikdavo po vestuvių vieną dieną ir maldydavo (ramindavo) jaunąją, turėjusią pagal paprotį verkti ir gailėtis savųjų.

Apmušai vartojami kambarių sienoms pagražinti. Seniausi A. Europoje buvo iš šilko, drobės, odos, gelumbės, kurie buvo išpaišyti ar išsiuvinėti. Šilkiniai A. buvo XVIII a. pabaigoje gaminami ir Lietuvoje Tizenhauzo fabrike Gardine. Tokie A. buvo brangūs ir buvo vartojami vien didikų rūmams puošti. Popieriniai A. su mechaniškai atmuštais pagražinimais, ornamentais ir paveikslais buvo iš seno daromi Kinuose, bet Europoje atsirado tik XVIII a. ir paplito XIX a. XX a. juos, ypač miestuose, išstumia sienų dažymas.

Apnoe (gr.) būtis, kada nekvėpuojama, turint pakankamai deguonies kraujuje.

Apo ugnikalnis Mindanao saloje Filipinuose 3200 m aukščio.

Apochromatas sudėtinis didelio aplanatizmo ir didelio achromatizmo objektyvas. Jį dažnai sudaro penki stiklai, kurių vienas dvigubas ir du trigubi. Paskutinis stiklas pusrutulinis. A. stiklai dažnai duoda vad. antrinį spektrą. Zeiss sudarė tokius stiklus, kurie nebeduoda ir antrinių spektrų. Tokių stiklų sistemos vadinamos apochromatinėmis.

Apocynaceae dviskilčių (Contortae) eilės augalų šeima. Žinoma a. 1000 rūšių, augančių šiltame ir vidutiniame klimate, daugiausia vijoklinių ir sumedėjusių augalų. Jų tarpe daug yra nuodingų augalų.

Apodektai senovės Atėnų mokesčių rinkėjai, kurių kas metai rinkta po 10.

Apodiktinis logiškai būtinas, neginčijamai tikras. Kanto filosofijoje A. spręsmais vadinami tie spręsmai, kurie išreiškia būtiną sąryšį. Ž. Modalumas.

Apofilitas ditetragoniškai bipiramidalinis mineralas. Kietumas 4,5—5, tankumas 2,3. Tobulas skalūnas. Permatomas, bespalvis arba lengvai spalvotas. Randamas eruptyvinių uolienų pripildytose tuštumose.

Apogamija (gr.) be kopuliacijos įvykstąs lytinių ląstelių išaugimas į naują individą. Dažnas dumbliuose, bet pasitaiko ir aukštesniuose augaluose (partenogenesis). Panašus reiškinys yra paparčių aposporija, kai veisimasis vyksta neišaugant sporoms.

Apogėjus mėnulio orbitos taškas, kur mėnulis yra toliausiai nuo žemės. Priešingas punktas, kur jis arčiausiai prie žemės, vad. perigėjus. Jungiančioji abudu taškus tiesioji vad. mėnulio orbitos apsidų linija. Netiesiogiai A. reiškia kurios nors būties aukščiausią tašką.

Apokalipsė N. T. paskutinė ir vienintelė pranašų knyga rašyta graikiškai, vad. šv. Jono Apreiškimu. Knyga rašyta vad. apokaliptišku stiliumi, žinomu dar II a. pr. Kr. Knygos alegorijos yra kilusios iš bendro apokaliptiško padavimo ir paties autoriaus vaizduotės. A. autorium laikomas Jonas Evangelistas, parašęs A. paskutiniame I a. dešimtmetyje imp. Domiciano viešpatavimo pabaigoje (95—96 Kr. g.). Lietuvių kalba teologinę A. egzegezę duoda kun. V. J. Bagdonavičius studija Žmonijos likimas šv. Jono apreiškimo knygoje 1953.

Apokalipsės raiteliai daugelio menininkų (Duerero, Corneliuso, Boecklino) paveikslų tema, paimta iš šv. Jono apreiškimo, kuriame minimi 4 slaptingi raiteliai ant šyvo, sarto, juodo ir palšo arklių, pasirodą Avinėliui atplėšiant antspaudus nuo Dievo paslapčių knygos.

Apokalipsės skaičius šv. Jono apreiškime A. žvėries skaičius 666 . A. žvėris pasirodo kaip Antikristas, todėl tas skaičius vad. ir žmogaus skaičiumi.

Apokalipsės žvėrys šv. Jono apreiškime prieš Kristaus antrąjį atėjimą pasirodančios krikščionims priešiškos galybės ir slibino (šėtono) talkininkai.

Apokaliptika bendras pavadinimas apokrifinių, apokaliptinių—pranašiškų raštų apie pasaulio pabaigą.

Apokastasis (gr.) grąžinimas daikto į pirmesnę, tobulesnę būtį. Teologijoje A. reiškia amžių pabaigoje įvyksiantį visos kūrinijos grąžinimą į tobulesnę būtį, kurios neteko per nuodėmę.

Apokreino rūgštys. Markinant linus bei kanapes vandenyje pasigamina A. rūgštis, kuri žalingai veikia biologinį žuvų gyvenimą. Kilniosios žuvys, kaip lašišos, sėliavos, sigai ir stintos išnyksta iš žuvinių vandenų jau esant nedideliam šios rūgšties kiekiui. Daugelyje Lietuvos ežerų dėl A. R. nesiveisė anos žuvys, nors visos kitos sąlygos buvo tam palankios.

Apokrifai (gr. — slaptas) senovės rašytojų veikaluose A. reiškė knygas, prieinamas tik pasirengusiems žmonėms. Krikščionių literatūroje A. vadinta knygos, neleistos viešai bažnyčiose vartoti. Jos buvo laikomos nekanoniškų knygų sinonimu. A. tai nežinomų autorių raštai, antrašte ar turiniu giminingi su šv. knygomis. Daugumas jų buvo rašyta žmonių, kurie savo mokslą dėjo į S. ar N. Testamento įžymaus žmogaus lūpas. Svarbiausi S. Testamento A. yra III ir IV Ezdro kn., III ir IV Makabėjų kn., 18 Saliamono psalmių, Henocho kn., Dvylikos patriarchų testamentai ir kt. N. Test. A. rašyti daugiausia II—III a. Kr. g. Tai hebrajų, egiptiečių, ebionitų, Petro, Tomo evangelijos. Petro, Pauliaus, Jono, Tomo, Andriejaus, Piloto darbai; laiškai laokidėnams, aleksandriečiams, Petro, Pauliaus apreiškimai ir kt.

Apoksyemenes Lizyppo darbo statula, vaizduojanti valantį savo odą gimnastą. 1849 Romoje buvo atkasta jos gera kopija.

Apolda Tueringijos (Vokietijoje) mst. 35.000 gyv. (1952). Drabužių, audinių, dažų pramonė. Varpų liejykla.

Apolinaire Guillaume (1880—1918) lenkų kilmės prancūzų poetas (Kostrowicki). Vedė nuotykingą gyvenimą, dalyvavo Paryžiaus poetų ir dailininkų boheminiame gyvenime. Tapybinių vaizdų, asociacijų, laisvos tematikos ir formos reiškėjas poezijoje, pirmas pavartojęs surrealizmo terminą. Išsp. L'Heresarque et Cie 1910 (romanas), Le Bestiare ou Cortege d'Orphes

1910 (eil.), L'Esprit nouveau 1918 (jo potinis credo) ir kt.

Apolitiškumas visiškas nesidomėjimas politiniu gyvenimu.

Apollinaris 1) C l a u d i u s Hierapolio Frigijoje vyskupas, apologetas, 172 Kr. g. parašęs imp. Morkui Aureliui krikščionių religijos apologiją.

2) (a. 310—390) nuo 362 Laodikėjos vyskupas, nors kovojo su arijonizmu, bet pats įpuolė erezijon. Pasmerktas Aleksandrijoje, Romoje ir 381 vis. bažnyčios susirinkime Konstantinopolyje. Jo sekėjai, apolinaristai, jam mirus suskilo, paskiau susiliejo su monofizitais.

Apollinopolis senovės Egipto dviejų mst. graikiškas vardas. Juose buvo garbinamas Horus.

Apollodoros 1) V. a. pr. Kr. pabaigos graikų tapytojas, pirmutinis mėginęs plastiškai atvaizduoti kūno apvalumą, priešpastatydamas šviesą ir šešėlius.

2) A. i š D a m a s k o II a. Kr. g. romėnų architektas, statęs termas, Trajano forumą Romoje. Išliko jo veikalo Paliorketika fragmentai.

Apollonios 1) (a. 262—190 pr. Kr.) senovės graikų matematikas. Veikale Chronikon išdėstė kūgio piūvių teoriją. Po 18 šimtų metų astronomas Kepler pritaikė A. sudarytą elipsės geometriją planetų judėjimui išaiškinti. Dabartinė kūgio piūvio teorija dėstoma visai kitais, negu A. metodais.

2) A. i š R o d o s o III a. pr. Kr. graikų epikas, veikale Argonautica poetine forma aprašęs padavimą apie argonautus.

3) A. i š T y a n o s (m. a. 100 Kr. g.) pitagoriečių mokyklos filosofas, laikomas vienu paskutiniųjų prieškrikščioniškos pasaulėžiūros atstovų, besistengiančių ją atgaivinti naujomis idėjomis. Išliko jo 85 laiškai, 1599 ir 1606 išleisti, kurių autentiškumu abejojama.

Apologetas (gr.) krikščionių tikėjimo gynėjas. A. ypačiai buvo II a. bažnyčios rašytojai Aristidas, Justinas, Atenagoras, Teofilis iš Antiochijos, Hermas, Quadratus, Tertulijonas ir kt., atremdami krikščionims taikomus priekaištus, esą krikščionys yra valstybei pavojingi bedieviai, praktikuoją nedorovę.

Apologetika (gr. gynimo ir pateisinimo menas) teologijos mokslo šaka, vad. fundamentaline teologija, savo uždaviniu statanti istorijos ir filosofijos argumentais įrodyti apreiškimo faktą ir bažnyčios, to apreiškimo saugotojos, įsteigimą. Nagrinėja ir apreiškimo versmes.

J. Mausbauch Grundzuege der Kathol. A. 6 leid. 1934.

Apologija (gr.) gynimo kalba kaltinamajam apginti ar tos pačios rūšies veikalas. Iš senųjų A. labiausiai išgarsėjo Platono Sokrato A. (liet. M. Račkausko vert. 1927), XVI a. Melanchtono Apologia Augustanae Confessionis, kur ginama protestantų tikybos išpažinimas.

Apolonas (gr. Apollon) graikų šviesos, jaunatvės, medicinos, poezijos, muzikos ir apskritai visokio harmoningo meno dievas, vėliau sulygintas su saulės dievu Helijum. Mene daugiausia vaizduojamas gražiu jaunuoliu. Žymiausi skulptūros kūriniai: Orchomeniškis A. Atėnų muzėjuje, Belvedero A. (III a. pr. Kr.) Vatikano muzėjuje.

Apolonija 249 Kr. g. sudeginta Aleksandrijoje kankinė, šventoji (šventė II 9). Laikoma dantų gydytojų globėja.

Apolonijus Romos senatorius, kankinys, tarp 180 ir 185 Kr. g. priešais senatą nukirsdintas. Šventasis (šventė IV 18).

Apomorfinas dirbtiniu būdu iš morfino gaunamas alkaloidas.

Aponeurozė (aponeurosis) plona sausgyslinė plokštelė, į kurią pereina raumenys ir sudaro sieną giliau gulintiems organams apsaugoti, pvz. delno, pėdos, pilvo įstrižojo raumens A. ir kt.

Apopleksija (gr.) staigus organizmo susmukimas dėl ūmai įvykstančio funkcijos sutrikimo tokiuose svarbiuose organuose, kaip širdis, plaučiai ir ypač smegenys. A. įvyksta dėl įvairių priežasčių, bet jų svarbiausioji kraujo išsiliejimas arba kraujo indų užsikišimas smegenyse. Kadangi dažniausiai kraujo išsiliejimai smegenyse esti ten, kur praeina svarbūs nervų takai, tai neretai prisideda vienos kurios kūno pusės, rankos ir kojos paralyžius. Kartais tokie priepuoliai baigiasi greita mirtimi, ar paralyžius palieka ilgam ar visam laikui. Priepuolio ištiktas žmogus guldomas ramiai gulėti pakelta šaltai laikoma galva ir šiltai įvyniotomis kojomis.

Aporija (gr.) teorinė sunkenybė išspręsti kurią problemą ar tiesiog neišsprendžiama problema.

Apostatas tikybos atsimetėlis, vienuolis, neteisėtai metęs vienuoliją, dvasininkas, metęs aukštuosius šventimus ir sugrįžęs į pasaulinį luomą.

Apostazija (gr. atkritimas, pametimas) 1) paprasta, kada pakrikštytas asmuo bent vidiniu būdu meta krikščionių tikybą; 2) bažnytinis nusikaltimas, kada krikš. tikyba metama vidiniu ir išoriniu būdu, t. y. kai metama ir pareiškiama žodžiu, veiksmu, bet kuriuo išoriniu ženklu, kurį kiti gali matyti, girdėti, pajausti.

Aposteriorinis (lot. a posterior) sąmonės reiškiniuose pareinąs nuo patyrimo. E.

Kanto nustatytas terminas. Jam priešingybė — apriorinis.

Apostol Prano Skorynos 1525 Vilniuje išspausdinta knyga. Pirmoji iš viso knyga Lietuvoje išspausdinta. Ją Skoryna pats spausdino savo įtaisytoje spaustuvėje Vilniaus burmistro Jokūbo Babičiaus namuose, ne Jokūbo Babičiaus spaustuvėje, kaip kartais buvo tvirtinama.

P. V. Vladimirov Doktor P. Skoryna 1888; *W. Abramowicz* Cztery wieki drukarstwa w Wilnie 1925.

Apostol (m. 1911) 1903—1911 vadovavęs Makedonijos sukilėlių būriams, laisvės kovotojas prieš turkus. Vieno savo bendrininkų išduotas, turkų buvo nužudytas.

Apostol Danila (1658 — 1734) Ukrainos kazokų etmonas, Mazepos priešas. Suimtas ir išsiųstas į Maskvą, iš ten pabėgo į Ukrainą. Dalyvavo 1693, 1696 ir 1697 kazokų žygiuose prieš turkus ir totorius. 1703 talkininkavo rusams karuose su švedais Lenkijoje ir 1706 Lietuvoje. Sumuštas ties Klecku grįžo Ukrainon. Mazepai perėjus švedų pusėn, pripažino etmono Skoropadskio valdžią. Po keliolikos metų kartu su kitais ukrainiečių atstovais reikalavo iš caro Petro I Ukrainai laisvesnio režimo. Rusų suimtas. 1725 Kotrynos I paleistas. 1727 X 1 kazokų apšauktas etmonu. Juo būdamas išgavo kazokams įvairių lengvatų.

Apostrofa (gr.) retorinė figūra, kuria kreipiamasi į nesantį asmenį ar daiktą. Dažnai vartojama poezijoje ir prakalbose. Tipingų A. galima rasti Biblijoje, Demosteno, Cicerono kalbose ir įvairių vėlesnių rašytojų veikaluose.

Apostrofas (gr.) ženklas ', statomas eilutės viršuje pažymėti praleistai žodyje balsei. Plačiai vartojamas ypač romanų kalbose, pvz. kai kurioms pavardėms rašyti — D'Annunzio, D'Amicis ir pan.

Apoteozė (gr.) žmogaus sudievinimas. Senovės asiriečių, egiptiečių, persų, taip pat graikų ir romėnų žymiausieji žmonės buvo garbinami kaip herojai arba pusdieviai. Vėliau dieviška pagarba tokiems žmonėms dar gyviems buvo teikiama. Šiam įpročiui paplitus, A. virto tik išreiškimu pagarbos tam tikram asmeniui. A. plačiai reiškėsi graikų ir romėnų mene, kuris vaizdavo sudievinto asmens pakilimą dangun, pvz. I a. pr. Kr. Archelajo sukurta Homero A. saugoma Britanijos muzėjuje Londone.

Appasionato (it.) muzikoje reiškia aistringai, jausmingai.

Appel Karolis (1857—1930) lenkų kalbininkas, Varšuvos laisvosios aukšt. mokyklos prof., dirbęs daugiausia bendrosios kalbotyros srityje: Język i społeczenstwo 1908, Rozwoj mowy 1912 ir kt.

Appendicitis (lot.) aklosios žarnos kirmino pavidalo atžalos (appendixo) uždegimas. Uždegimo procesas dažnai apima ir pačią akląją žarną. Aštrusis A. gali sudaryti pilvo erdvėje pavojingą žmogaus gyvybei pūlinį, ypačiai, kadą tas pūlinys plinta po visą pilvo tuštumą ir sukelia bendrą peritonitą. Ir aštrusis, ir chroniškas A. gydomi operacijos būdu.

Appenzel š. r. Šveicarijos kantonas, 420 km² ploto. Gyventojai verčiasi gyvulininkyste. Aukšč. viršūnė Sentis 2500 m. Didžiausias mst. St. Gallen (a. 50.000 gyv.).

Appert Pranas (1750—1840) pirmas išradęs būdą maistui konservuoti. Už šį išradimą iš Napoleono I gavo 12.000 fr. premiją.

Appia Adolphe (1862—1928) šveicarų teatro teoretikas, režisūros, vaidybos ir ypač sceninės erdvės sprendimo (šviesos vaidmens) klausimais. Jo idėjos turėjo didelės įtakos XX a. teatriniams eksperimentams. Išsp. Mise en scene du Drame Wagnerien 1895, Musik und Inszenierung 1899, L'oeuvre d'art vivant 1921 ir kt.

Appiani Andrius (1754—1817) italas, Napoleono rūmų tapytojas; aliejiniais al fresco paveikslais papuošęs Milano pilį ir kt.

Appianos iš Aleksandrijos II a. Kr. g. graikų istorikas, gyvenęs Aleksandrijoje, paskiau Romoje. Graikiškai parašė Romos istoriją, kurios teišliko 10 knygų (iš 24). Išsp. L. Mendelsohn 1879—1881.

Appia via (Via Appia) vienas seniausių Italijos grįstų vieškelių, 313 pr. Kr. nutiestas cenzoriaus Appiaus Claudiaus įsakymu. Veda iš Romos į Kapuą ir laikomas vienu žymiausių romėnų kelių statybos pavyzdžių.

Applegarth Robertas (1834—1924) anglų profesinių sąjungų veikėjas, nustatęs jų veikimo linkmę.

E. V. Appleton

Appleton Edvardas Viktoras (g. 1892 IX 6) anglų fizikas, radijo telegrafo specialistas. 1924—1936 Londono univ. eksp. fizikos prof., nuo 1937 Cambridge univ. prof. ir Karališkosios Draugijos narys. 1947 gavo Nobelio fizikos premiją.

Applicatura (it.) pirštų parinkimas griežiant instrumentais.

Appomattox Court House JAV Virginijos faktorija, kurioje JAV civilinio karo metu 1865 IV 9 pietiečių vadas gen. Lee

kapituliavo gen. Grantui, ir tuo būdu buvo baigtas JAV savitarpio karas.

Apponyi vengrų politikų ir visuomenės veikėjų giminė. 1) Jurgis (1808–1899) 1847 Vengrijos kancleris ir konservatorių vadas, taikių reformų šalininkas, savo politika pagreitinęs 1848— 1849 Vengrijos sukilimą, kuris jį nušalino nuo vadovavimo Vengrijos politikai.

2) Albertas (1846—1933), Jurgio sūnus, vengrų konservatorių vadas. 1892 organizavo tautinę vengrų partiją, nuo 1903 kovojo už vengrų tautinę nepriklausomybę. 1906—1909 ir 1917—1918 buvo Vengrijos švietimo ir kulto ministeriu. 1920 vengrų delegacijos pirmininkas sudarant Trianono taikos sutratį. Išsp. Erlebnisse und Ergebnisse 1933.

3) Aleksandras (1843—1925) vengrų bibliofilas, savo senelio Antano Jurgio A. (1751—1817) įkurtą vad. Bibliotheca Apponyiana, su turtingiausiais savo vengrų knygų rinkiniais, dovanojo Vengrijos tautiniam muzėjui.

Apraiška fenomenas. 1) bendra prasme reiškinio sinonimas, pvz. psichinė, istorinė ir tt. A.

2) Filosofijoje, ypač nuo Kanto laikų, A. yra būties savyje (noumenon, Ding an sich) priešingybė. Pastarasis skyrimas atsiradęs ryšium su ta pažinimo samprata, pagal kurią mes pažįstame būtį ne pačioje savyje, o tik tiek, kiek ji mūsų pažinimui apsireiškia. Tuo būdu šia prasme A. yra tai, ką mes bet kurioje būtyje galime pažinti.

Apraksija (gr.) 1) nustojimas sugebėjimo daryti tam tikrus judesius ir atlikti funkcijas, nors atitinkami organai ir yra sveiki.

2) Nustojimas sugebėjimo naudotis tam tikrais daiktais.

Apranga reikmenų ir daiktų rinkinys, skiriamas nešti ar vežti vienam kariui ar kariškam daliniui.

Aprašymas pasakojamojo žanro rūšis arba pasakojamojo literatūros kūrinio sudedamoji dalis.

Apreiškimas plačiausia prasme teologijoje yra visa, per ką Dievas įgalina protinguosius kūrinius pažinti jo buvimą, esmę ir veikimą. Gamtiniu (natūraliniu) A. jau yra apskritai visa regimoji kūrinija, iš kurios žmogus gali pažinti Dievą kaip Kūrėją. Antgamtiniu A. yra paties Dievo pozityvus žinių suteikimas žmonijai apie savo vidinę būtį (Šv. Trejybė) ir apie savo amžinuosius sprendimus (Įsikūnijimas). Antgamtinis A. praplečia ir papildo gamtinį A., nes suteikia tokių žinių, kurios pačiam vienam protui yra nepasiekiamos. Antgamtinis A. vyko laipsniškai istorinėje raidoje (Senasis ir Naujasis Testamentas), ir pagal tai jam priimti buvo rengiami ir betarpiški jo priėmėjai (pranašai, apaštalai), ir liaudis. Antgamtinio A. turinį sudaro iš dalies jau ir gamtiniu būdu pažįstamos, bet visų pirma tos tiesos, kurių pažinimas ir sekimas yra būtinas amžinajam išganymui. A. siekia suteikti ne pilną visų antgamtnių tiesų pažinimą, o tik duoti žinią, jog tokių esama, kad jos paskui kaip paslaptys būtų tikėjimu priimamos. Antgamtinis A. savo aukščiausią viršūnę ir atbaigimą turi Kristaus mokslu ir gyvenimu. Kaip visas Sen. Testamento A. parengė Kristaus atėjimą, taip Kristus padarė galima visai žmonijai pasiekti amžinąjį tikslą.

Apreiškimas šv. Jono ž. Apokalipsė.

Apres nous le deluge (pr.) —po mūsų nors ir tvanas, priskiriamas prancūzų karaliui Liudvikui XV (1715—1774) posakis, išreiškiąs aukštuomenės savimi tesirūpinimą prieš Didžiąją Revoliuciją.

Apretūra galutinis audeklų, iš dalies ir siūlų apdirbimas ir padailinimas. Apdirbant audeklą krakmolu, dekstrinu, kai kurių medžių sakais ir kt. audeklas pasidaro tankesnis ir standesnis. Audeklams ir siūlams blizgėjimą suteikia vaškas, parafinas, stearinas, glicerinas r kt. Milą ir gelumbę padailina mechaniškai — apkarpant siūlelius, šutinant, šukuojant, glaistant ir pan. Baltinimas ir dažymas sudaro atskirą operaciją. Kaip A. vartojamas ir aliuminio alūnas.

Aprietimas puolamųjų kautynių manevras, kai, varžant priešą iš priekio, išeinama į bet kurį jo sparną (vienpusis A.), arba į abu jo sparnus (abipusis A.).

Aprilov Vosylius (1789—1847) bulgarų atgimimo veikėjas. Pradžioje laikęs save graiku, vėliau 1829 Venelino knygos apie bulgarus paveiktas, grąžintas savo tautai ir po to visas savo jėgas ir lėšas atidavęs bulgarams kultūriškai atgaivinti, organizavęs jiems mokyklas, rašęs knygas. Išsp. Blgarski knižnici 1841, Dennica novo bolgarskago obrazovanija 1841 ir kt.

A priori (lot.) filosofijoje tai, kas logiškai iš paties dalyko plaukia ir kas užtat neprikauso patirties, nes jau iš anksto ją sąlygoja. Kasdieniškai — visa, kas teigiama iš anksto nusistačius, dažnai be pagrindo.

Aprobata (lot. approbatio — patvirtinimas, leidimas). Katalikų bažnyčioje vyskupo duodamas leidimas spausdinti knygas religinėmis temomis. A. pabrėžia, kad pateiktoje knygoje nėra nieko priešinga katalikų tikybos dogmai. Tai paprastai išreiškiama posakiu — Nihil obstat. Lietuvių spaudos draudimo laikais leidžiant vad. kontrafakcijas, A. dažniausiai buvo

kartojama iš senų leidinių, knygos visai nepateikiant vyskupijos kurijai. Ir tuo būdu buvo uždedama kad ir vysk. Valančiaus A. jau daugeliui metų nuo jo mirties praėjus, ir kartais ir tokioms knygoms, kurioms jis niekada A. nebūtų davęs. Bet ir pats vysk. Valančius savo vyskupavimo laikais neretai neduodavo A. ir kunigų parašytoms knygoms, labiausiai, kai knyga atrodė nerūpestingai parašyta. Ž. Cenzūra.

Aproksimatyviai — apytikriai.

Apsakymas 1) beletristinio pasakojimo rūšis, nedidelės apimties, vaizduojanti dažniausiai vieną kurį nuotykį, duodanti vieno asmens charakteristiką ir sudarantį tarytum epizodą iš gyvenimo visumos. Nuo apysakos ir novelės skiriasi ypatingu savo pasakojimo tonu. A. gali būti kaip sudedamoji dalis įjungtas ir į didesnį literatūros kūrinį — apysaką, romaną. Lietuvių literatūroje A. ir apsakymėlius rašė Žmona-L. Didžiulienė, Bitė-G. Petkevičaitė, Žemaitė-J. Žymantienė, Lazdynų Pelėda-S. Pšibiliauskienė ir M. Lastauskienė, A. Vienuolis-A. Žukauskas ir kt.

2) Maž. Lietuvoje XVIII—XIX a. tuo vardu vadinta oficialius, lietuvių kalba skelbiamus vyriausybės įsakymus. Tokie A. yra žinomi 1738, 1765, 1787, 1788, 1789, 1794, 1796, 1799, 1821 ir kt.

Apsas Brėslaujos aps. mstl., vl. centras, prie A. ež. 20 km nuo Brėslaujos. Įkurtas prieš 1500. 1676 pastatyta medinė bžn. 1928 gaisras sunaikino pusę A. Pro A. eina glž. iš Dūkšto į Drują. Prie pat A. yra 70 pilkapių, kurių 1893 ištirta 11 — visi naujojo geležies amžiaus, kur numirusieji palaidoti sudeginti.

A. vl. 1932 turėjo 5737 gyv., kurių daugiau kaip 60% buvo sąmoningi lietuviai, nepasidavę lenkų okupantų įtakai.

Apsas Brėslaujos aps. ež. Dauguvos baseine. 2,8 km ilgio, ligi 0,4 km platumo, gilumo ligi 15—30 m.

Apsauginiai miškai, kurie apsaugo įvairias vietas nuo žalingų gamtos veiksnių: upių pakrantėse, šlaituose augą medžiai ir krūmai padaro dirvą atsparesnę vandeniui ir ledų graužimui. Sulaiko ir sustiprina vėjo nešiojamas smiltis. Palaiko upių vandeningumą. Kalnuose sulaiko žemės griuvimą, sniego, ledo slinkimą. Lietuvoje A. M. tarp kitų buvo Narulių miškas apie Varėną, dr. Basanavičiaus parkas Panemunėje ir kt.

Apsaugos baras vietos plotas, kurį apima paskirtas apsaugai kariuomenės vienetas.

Apsaugos kariai kariuomenės rezervų rūšis, sudaroma iš atsargos karių (karininkų, valdininkų ir kareivių), ištarnavusių tikrąją karo tarnybą ir nustatytą laiką išbuvusių atsargoje, arba iš kareivių, kurie dėl

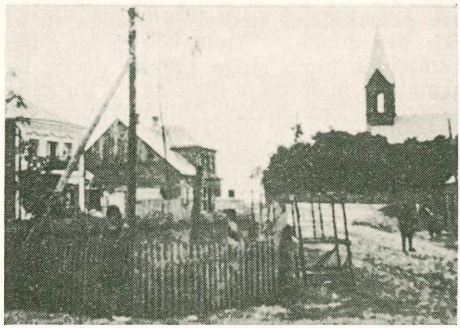

Apsas

jiems suteiktų lengvatų tikroje karo tarnyboje netarnavo arba neištarnavo nustatyto laiko, kad patektų į atsargą, ir buvo įskaityti į apsaugą.

Apsesdels (Apsitis Augustas) (1880 — 1932) latvių poetas ir beletristas. Už dalyvavimą 1905 revoliuciniame veikime 1907 — 1917 kalėjime ir Sibiro ištrėmime. 1917 grįžo Latvijon. Išsp. Gurstot 1907, Smagas domas 1912, Mans klusais bridis 1921, Valodas nojauta 1922, Nu labi 1923, Neatrastais Pats 1925 ir kt.

Apsida ž. Absida.

Apsigimimas įgimta kūno arba jo dalių formos anomalija.

Apsinga Alytaus aps. Nemunaičio ir Merkinės vl. upelis, Nemuno dešinysis intakas, 13,6 km ilgio. Baseino plotas 54 km².

Apsisprendimas normali svarstymo pabaiga, reiškianti sprendimo radimą kuriuo nors klausimu, angažuojančiu mūsų valią. Bet svarstymas gali baigtis ir ne A., o paprastai nutrūkti ar būti pertrauktas kokio nors impulsyvaus veiksmo.

Apsisprendimo teisė ž. Tautų apsisprendimo teisė.

Apsišu Jekobs (Jaunzemis Janis, 1858 —1929) latvių rašytojas, žinomas apysakomis: Pre pagasta tiesas 1885, Bagati radi 1886, Svešos laudis 1888, No mazam dienam 1891 ir kt. Rašė ir kalbotyros klausimais.

Apsitrynimai vartojami gydymo ir užsigrūdinimo tikslu. Šaltu vandeniu apsitrinti gydytojai pataria nutukusiems arba linkusiems tukti, greitai nusišaldantiems, silpnų nervų žmonėms.

Apsivaisinimas augalų yra lytinio dauginimosi proceso dalis. Dvi lytinės ląstelės, moteriška ir vyriška, susilieja. Ląstelės yra vienodos, ašutuotos, arba nevienodos, viena judanti vandenyje —spermatozoidas, kita nejudanti — kiaušinėlis. Dumblių, samanų ir paparčių vyriški lyties organai vad. anteridijomis, moteriški, su kiaušinėliu, vad. ogonijomis, arba archegonais. Žie-

duočiuose iš gaubtasėklių du kiaušinėliai yra gemaliniame maišelyje drauge su kitais branduoliais. Dulkelė išauga ilgu vamzdeliu, kuris įauga į žiedo purką ligi gemalinio maišelio ir išleidžia į jį du generatyvinius branduolius. Pilkasėkliuose žieduočiuose vietoje gemalinio maišelio yra endospermas, kuriame yra kūnelių su kiaušinėliais ir dulkelės pavidalo generatyvinės ląstelės. Cycadaceae ir Gingko eilės dulkelė užuot generatyvinio branduolio duoda judrius spermatozoidus.

Apskritažiomenės žuvys (Cyclostomi) kirmėlės pavidalo, be porinių pelėkių, be žvynų ir be plaukiamosios pūslės. Apskrita, be žandų, prisisiurbiamoji burna. Parazitiškas gyvenimas. Lietuvos vandenyse joms atstovauja jūrų ir upinė negė ir vingilis.

Apskrities mokyklos buvo Lietuvos apskrityse (pavietuose) įvestos 1803 Vilniaus universiteto statutu. Kursas buvo išeinamas per 4 metus, bet programa buvo suderinta su pilnų 7 metų gimnazijų programa. Jas baigę turėjo teisę stoti į Vilniaus univ. 1828 statutas skyrė jas specialiai miestiečių vaikams. Po 1831 dalis jų buvo uždaryta, o kitos virto miesto mokyklomis.

Apskritimas, arba skritė, yra plokščia uždara kreivė, kurios kiekvieno taško nuotolis (spindulys—radiusas) nuo gulinčio tos kreivės plokštumoje pastovaus taško (centro) yra pastovus. A. skersmenį arba diametrą vad. išvesta per A. centrą styga, jungianti du A. simetriškus A. centro atžvilgiu taškus. A. styga vadina tiesės, jungiančios du bet kokius A. taškus, atkarpą. A. dalis vad. A. lanku ir žymima simboliu arc nuo lot. žodžio arcus — lankas.

Apskritis Lietuvos teritorinis rajonas. Ligi XVIII a. pabaigos Lietuvos teritorija buvo dalijama pavietais ir valsčiais. Rusų okupacijos laikais, ligi 1915, uezdais. I Pasaulinio karo metu vokiečiai buvo įvedę padalijimą kreizais. 1919 VII 1 įstatymu visa Lietuvos teritorija buvo padalyta į 20 apskričių. Į tą A. skaičių įėjo ir lenkų okupuotos Naujųjų Švenčionių, Vilniaus, Lydos, Ašmenos ir buv. Gardino gub. apskritys. 1923 Klaipėdos kraštui prisijungus, prisidėjo Klaipėdos, Pagėgių ir Šilutės A. Šiaip atskirų A. sienos paskiau buvo kiek keičiamos, čia vieną, čia kitą valsčių atskiriant nuo vienos A. ir priskiriant kitai. A. valdymo organais buvo pastatyti A. viršininkai, vyriausybės vietos atstovai vykdyti jiems pavestų įsakymų ir tarpininkauti tarp vyriausybės ir gyventojų. 1931 jų kontrolei buvo atiduotos ir visos A. savivaldybės. A. savivaldybės organais 1918 XII 17 buvo pastatyti A. susirinkimai arba seimeliai ir A. komitetai. 1919 X 28 įstatymu jų vietoje buvo sudarytos A. tarybos ir A. valdybos. 1931 V 2 įstatymas jų kompetenciją ir savarankiškumą suvaržė ir atidavė jas A. viršininko priežiūrai.

Apskritojo stalo legenda yra susijusi su pasakišku bretonų karaliumi Artūru, esą gyvenusiu VI a. Senesnieji vid. amžių literatūros istorikai laikė, kad keltai, išlaikę Bretonijoje (š. v. Prancūzijoje) savo originalią kultūrą su gausingais padavimais apie karalių Artūrą, kuris be kito ko buvo įsteigęs A. S. riterių ordiną. Riteriai per dvaro iškilmes ar kita proga visiškai lygybei pabrėžti sėdėjo aplink apskritą stalą. Tačiau naujaisiais laikais paaiškėjo, kad šioji legenda yra grynai literatūrinis kūrinys, kurį išgalvojo Gaufrei de Monmouth, 1135 parašęs Historia regum Britanniae ir žymią savo veikalo dalį paskyręs karaliui Artūrui, jo žygiams ir jo riteriams. Jau 1155 šią Historia Wace išv. prancūziškai ir dar nuo savęs nemaža pridėjo.

Apskritosios kirmėlės Nematodae potipio, Nemathelminthes klasės. A. K. nesegmentuotas kūnas yra verpstės arba siūlo pavidalo. Gyvena laisvai arba parazituoja. Žymesnės šeimos: Anguillulidae, Ascaridae, Filaridae, Strongylidae, Trichotrachelidae ir Gordiacae grupė.

Apsuona Trakų aps. Kruonio vl. upelis, deš. Nemuno intakas, 2,9 km ilgio. Prasideda ties Anglininkų k. ir įteka į Nemuną ties Nikodamavo k.

Apsupimas toks puolamųjų kautynių manevras, kai abipusio aprietimo būdu apsupamas priešas iš visų pusių.

Apšė (lat. Apste, Apšupė) Latvijos pasienio upė, senoji žemaičių ir kuršių siena, Bartuvos deš. intakas, 34,4 (su Laukštupiu Vereta) km ilgio. Aukštupio versmės Marginiškių k. Ylakių vl. Įteka į Bartuvą 4 km nuo Skuodo. Nuo 20,1 km žemupys sudaro Lietuvos-Latvijos sieną. Intakai Spiginys, Kaltis, Sartis, Vidvydis, Rungis. Baseino plotas 359 km².

Apšeron Kaspijos marių vak. pusiasalis, 1400 km² ploto, su daugeliu naftos šaltinių, kurių sritis apima 44 km².

Apšlavas Utenos aps. Leliūnų vl. ež., 2,4 km ilgio, ligi 300 m pločio, 43,6 ha ploto. Altitudė a. 160 m aukščiau jūros lygio.

Apšvieta (Apszvieta) literatūros ir mokslo mėnesinis laikraštis. Leido Lietuvių Mokslo Draugystė Amerikoje. Ėjo 1892—1893. Iš viso pasirodė 1—15, kurių N. 1—6 1892 ir N.7—15 1893. Redagavo Plymouthe, Pa. Jonas Šliūpas. Spausdinta Tilžėje N. 1 ir 7—15 M. Jankaus, N. 2—6 O. Mauderodės spaustuvėje. Buvo skiriamas kairiosios krypties laisvamaniams, bet joje bendra-

darbiavo ir nelaisvamaniai. Bendr., be Šliūpo, kuris žymiausią dalį pats prirašė, J. Andziulaitis, S. Baltramaitis, J. Basanavičius, V. Daukšys, A. Fromas, P. Janušis, S. Jurjevičius, M. Kuprevičius, V. Pietaris, V. Rutkauskas, L. Vaineikis. Pateikta daug beletristikos vertimų iš Maupassant'o, Dygasinskio, Ščedrino ir kt. A. buvo pirmasis lietuvių laikraštis, kuriame ir Lietuvos nepriklausomybės atstatymo klasimas buvo keliamas — J. Basanavičiaus str. Priedelis prie „lietuviszko klausimo" („idealu mūsų turi būti savystovė Lietuva") ir J. Šliūpo str. Iszlygos atgyjimo Lietuvių.

Apšvietimas patalpų ilgainiui pergyveno tam tikrą raidą. Trūkstant dienos šviesos, vartojama dirbtinė šviesa, pradedant židiniu, paskiau paplinta skala, riebalų aliejus, degikliai, vaškinės, taukinės, stearinės ir parafininės žvakės, žibalinės lempos, dujų degikliai ir pagaliau elektros lempos.

Senovėje miestų gatvės ir aikštės nebūdavo apšviečiamos. Iškilmėse vartodavo laužų, žibintų ar žiburių šviesą. Paryžiuje 1667 gatvių apšvietimui naudota degančių aliejų šviesa. 1792 Murdochui išradus būdą gaminti degamas-šviečiamas dujas, pradėta jas vartoti miestų gatvėms apšviesti: 1812 Londone, 1815 Paryžiuje ir kt. XIX a. antroj pusėje tam reikalui pradėta vartoti žibalo šviesa (dėl jos pigumo) ir elektros šviesa. 1891 chemikas Auer v. Welsbach apšvietimui patobulinti sugalvojo vad. Auero kepuraites, kurių dėka šviesos intensyvumas smarkiai padidėjo; jos pradėta vartoti dujų, žibalo, spirito degikliams.

Elektros šviesai gauti pradžioje vartota Volto lanko lempos, bet nuo 1879, Edisonui išradus kaitinamąsias lemputes, Volto lanko šviesos vartojimas pradėjo mažėti. Šiaip naujausiais laikais ir šioje srityje yra padaryta daug naujų išradimų bei patobulinimų.

Aptartis spręsmas, kuriuo aiškiai aprėžiama bet kurios sąvokos prasmė, ją atribojant nuo kitų gimininių sąvokų. Tiksliai A. duoti reikia žinoti sąvokų eilę, kuriai aptariamoji sąvoka priklauso, ir tą vietą, kurią šioje eilėje ji užima. Pirmoji reikalinga susekti artimiausiai giminei (genus proximum), antroji — rūšinei žymei (differentia specifica). Artimiausia giminė nurodo, su kuriomis sąvokomis aptariamoji sąvoka yra gimininga, rūšinė žymė nurodo, kuo ji išsiskiria iš gimininių sąvokų. Pagal tai sena taisyklė skelbia: definitio fit per genus proximum et differentiam specificam. Pavyzdžiui: žmogus yra protingas (rūšinė žymė) gyvulys (artimiausia giminė). Griežtai imant, šitaip aptarti galima tik tas sąvokas, kurios leidžiasi įglaudžiamos į tokią hierarchinę sąvokų eilę. Tačiau negalima šitaip aptarti nei pačių aukščiausių, arba bendriausių sąvokų (pvz., būtis, daiktas, vienybė, vertė ir t.t.,) nei pačių žemiausių, arba konkrečiausių sąvokų, išsakančių individus. Pirmuoju atveju A. neįmanoma dėl nebuvimo artimiausios giminės, antruoju atveju dėl rūšinės žymės stokojimo. Pagal skirtingą aptarimo pobūdį skiriamos A. realinės, aptariančios patį dalyką, ir nominalinės, nusakančios tik žodžio A.; esminės, nurodančios esmines savybes, ir akcidentalinės, iškeliančios tik atsitiktines žymes; analitinės, aptariamąją sąvoką logiškai išskaidančios, ir sintetinės, susiejančios atskiras žymes į naują sąvoką ir t.t. Visais atvejais A. galioja sekančios taisyklės: 1) išvengti prieštaravimo, galinčio būti arba tarp to, kas aptariama, ir to, kuo aptariama (contradictio in terminis, pvz., angelas yra kūninė būtybė), arba tarp to, kuo aptariama, loginio priešingumo (contradictio in adiecto, pvz., šis vyksmas yra nepriežastinė pasekmė); 2) nebūti „idem per idem", t. y. to paties per tą patį aptarimas (pvz., apskritimas yra apskrita figūra), kada viešiau ar slapčiau aptariama tuo pačiu, kas norima aptarti; 3) būti tolygi: nei per plati (pvz., žmogus yra gyvoji būtybė), nei per siaura (žmogus yra dvikojė gyvoji būtybė); 4) būti aiški, nes ir yra A. tikslas sąvoką aiškiai išsakyti.

Apteka Panevėžio aps. Vadoklių vl. upelis, Juodės (Nevėžio) deš. intakas, a. 11 km ilgio. 1930 kanalizuotas ir pratęstas ligi Lėno ež., dabar turi 17,6 km ilgio. Išteka iš Lėno ež., įteka į Juodę. Intakas Kapėsė.

Aptemdomosios žvaigždės — dvilypės žvaigždės, kurių sandai (komponentai), besisukdami apie bendrąjį masės centrą užeina vienas už kito ir dėl to jų šviesumas kuriam laikui sumažėja. Susekus, kaip kinta A. Ž. šviesumas aptemimo metu ir koks yra sandų radialinis greitis, galima apskaičiuoti A. Ž. atstumą, jų dydį ir masę.

Aptemimas yra dangaus kūno regimo šviesumo sumažėjimas dėl reliatyvios padėties kitų dangaus kūnų atžvilgiu. Aptemdamos žvaigždės arba saulė aptemsta, kai vienas dvilypės žvaigždės sandas užstoja kitą arba mėnulis užstoja saulę. Mėnulis ir kiti satelitai aptemsta, kai planetos užstoja saulės spindulius.

Kai mėnulis, besisukdamas apie žemę, patenka į žemės metamą į erdves kūgio pavidalo pusiaušešėlį, jo šviesumas nežymiai sumažėja. Tikras A. prasideda, kai mėnulis patenka į žemės šešėlį, kurio skersmuo mėnulio atstume yra 5100 mylių. A. metu mėnulio šviesumas labai sumažėja; tačiau jis lieka matomas dėl saulės spindulių, kurie prasiskverbia pro žemės at-

mosferą ir dėl refrakcijos patenka į žemės šešėlio apimtą erdvę. Saulės A. įvyksta, kai mėnulis praeina tarp žemės ir saulės, t. y. kai saulė būva viename iš mėnulio kelio mazgų. Kadangi mėnulio atstumas nuo žemės svyruoja tarp 222.000 ir 253.000 mylių, dažnai mėnulio šešėlis visai žemės nesiekia, teužstodamas tik saulės disko vidurį. Toks A. vad. žiediniu. Kai mėnulio šešėlis pasiekia žemės paviršių, turime visišką saulės A. Tačiau šešėlis ir tuo atveju niekad neprašoksta 160 mylių skersmenyje, todėl ir nedideliame žemės plote visiškas A. yra matomas. Visiško saulės A. metu galima stebėti aukštutinius saulės sluogsnius, saulės vainiką ir protuberancus.

Apteryx (Kivi) vištos didumo paukštis, plonu 16 cm snapu, kurio gale yra šnervės. Tai paukštis bėgikas, be uodegos. Kojos keturiais pirštais. Kūnas apaugęs ilgomis, palšvai rusvos spalvos plunksnomis. Šie paukščiai nyksta ir terandami tik Naujoje Zelandijoje, kalnų giriose. Minta kirmėlaitėmis ir vabzdžiais. Bėgioja tyliai ir greitai.

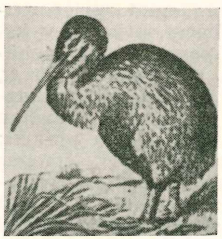

Apteryx (Kivi)

Aptychus amonitų kiauto raginis kalkinis dangtelis iš dviejų trikampių antvožėlių. Jei dangtelis yra vieno antvožėlio, jis vad. anaptychus. Jų randama juros periodo sluogsniuose skyrium nuo kiautelių.

Aptieka ž. Vaistinė.

Apuchtin Aleksandras (1823—1897) rusų biurokratas, Muravjovo 1862 siųstas užsienin pedagogikos studijuoti. 1879—1897 buvo Varšuvos mokslo apygardos globėju ir čia stengėsi mokyklose įgyvendinti Muravjovo idėjas, bet jo pastangos surusinti Lenkiją ir Varšuvos apygardai priklausomą lietuviškąją Užnemunę davė priešingų rezultatų.

Apuleius Aulus Lucius (g.a. 125—120 pr. Kr.) romėnų rašytojas ir oratorius. Išauklėjimą gavo Kartagenoje ir Atėnuose. Parašė Methamorphoses, pilną mitų, humoristinį novelinį romaną, vaizduojantį asilu virtusio nuotykius. Žinomiausias skyrius Amūras ir Psichė. Kiti raštai: Apologia sive oratio de magio, Florida (prakalbų, filosofinių raštų antologija), De Deo Socratis, De dogmate Platonis, De mundo ir kt. Visus jo veikalus išl. 1908 Helm ir Thomas.

Apulija (Le Puglie) p. r. Italijos dalis, 19.209 km², 2.642.000 gyv. Mioceno laikais žemės nuslūgimo atskirta nuo Apeninų pusiasalio, bet sudaro jo kalnų tęsinį. Drėgmenų maža, dėl to javai sėjami tik ten, kur yra šaltinių. Daugiausia verčiamasi gyvulininkyste. Auginama vynuogių ir alyvos medžių. Miestai: Goggia, S. Severo, Lucera, Canossa, Barletta, Brindisi, Gallipoli, Tarentas ir kt.

Proistorikų tarpe išgarsėjo čia randamos A. vazos su savitais ornamentais. Jas gamino keletą šimtmečių pr. Kr. čia gyvenę japygai ir mesapai. Daugiausia surasta apvaliųjų vazų, siauru dugnu. Ąsos yra vazos pusrutulyje arba iškilusios ligi indo paviršiaus. Papuoštos juostelėmis, vertikalinėmis bei horizontalinėmis linijomis, brūkšneliais, rečiau geometriškomis linijomis piešiais gyvuliais ir augalais.

Apuokas—pelėda, ant galvos turinti porą ilgų plunksnų kuodukų. Lietuvoje pasitaiko didysis A. (Bubo bubo) ligi 70 cm ilgio, plėšrusis paukštis, išmargintas juodomis juostomis, palšai rudos spalvos. Akys oranžinės spalvos. Minta dideliais paukščiais, kiškiais, voverėmis ir kt. Seniau Lietuvoje buvo labai paplitęs, bet dideliems miškams išnykus, pasidarė retas paukštis; retas jis taip pat ir kituose Europos kraštuose. Todėl, kaip gamtos paminklas, kuriam gresia pavojus visai išnykti, paprastai įstatymo yra globojamas. Kadangi didįjį A. puola varnos ir kiti plėšrieji paukščiai, tai kartais prijaukintas A. medžiojant vartojamas priemone tiems paukščiams pritraukti. Mažasis A. (Asio otus), arba ausytoji pelėda, panašus į didįjį, bet tik 35 cm ilgio. Lietuvoje jų daug, ypač mažuose miškuose. Minta pelėmis ir kitais smulkiais žinduoliais, kartais jaunais paukšteliais. Apuokėlis (Otus scops) ligi 20 cm ilgio, pilkai rudos spalvos, geltonų akių. Gyvena vid. ir pietinėje Europoje ir Afrikoje. Retkarčiais ir Lietuvoje pasitaiko.

Didysis apuokas

Apuolė senovės kuršių sostinė, dabar Skuodo vl. kaimas ir dv. Seniausią žinią apie ją duoda Rimberto šv. Ansgaro gyvenimo aprašymas. Ten pasakojama, kad 853 Kr. g. švedų karalius Olafas su didele kariuomene puolė kuršius. Sunaikinęs jų mst. Seebur (Grobiną), per 5 dienas atvyko prie kuršių mst. Apulia, kuriame rado 15.000 karių. 8 dienas puldami, švedai neįstengė jo paimti. Dar kartą puolę A.,

ir kuršiai buvo priversti prašyti taikos, pasižadėti vėl būti švedų duoklininkais, atiduoti visą neseniai iš jų sumuštų danų pasigrobtą turtą ir duoti po pusę svaro sidabro už kiekvieną pilies įgulos žmogų. Paskui švedai grįžo namo. Dar 1253 Rygos vyskupo raštuose A. minima tarp nedirbamų žemių. Vėliau A. vardas visai nebeminimas, ir tik XVI a. minima Grustės vl. A. vaitystė. XIX a. susidomėta A. Nors 1845 S. Daukantas Būde indentifikavo Rimberto Apuliją su Skuodo vl. A.,bet kiti istorikai to nepastebėjo ir jos ieškojo, kol 1887 E. Volteris su J. Doeringu surado A. piliakalnį. Tik 1930 E. Volteris padarė bandomąjį A. piliakalnio kasinėjimą ir nado čia kiek IX-X a. žalvario puošmenų ir kt. senienų. 1931—1932 V. Nagevičius, E. Volteris ir B. Nerman pradėjo sistemingus A. piliakalnio ir kapų kasinėjimus ir nustatė, kad pylimas buvo 4 kartus pilamas. Tos pilies statymo, griovimo ir atstatinėjimo liekanos pilies praeitį leidžia paskirstyti trimis laiko tarpais: pirmuoju nuo I ligi V a., antruoju nuo VI ligi VII a. ir trečiuoju nuo VIII ligi XI a. Iš pirmo laikotarpio rasta kviečių, taigi gyventojai buvo žemdirbiai. A. 500 Kr. g. piliai sudegus, ji buvusi atnaujinta ir kelias į pilį buvo akmenimis išgrįstas.A. pilis 700 vėl buvo sunaikinta. Spėjama, kad tai įvyko skandinavams nukariaujant kuršius. Po to pilis vėl buvusi atnaujinta ir smarkiai sustiprinta ir šios pilies Olafo kariai negalėję paimti. Ji išliko ligi XI a. XII ar XIII a. pilis buvo vėl atnaujinta ir vėl gyvenama. Bandomųjų kasinėjimų metu aptikta medinių trobesių liekanų su iš akmens statytais ugniakurais ir 4,5×4,0 m dydžio vandens baseinas. Taip pat rasta daug sudegusių grūdų (kviečių, miežių, žirnių, rugių), rasta audimo įrankių ir kt.

V. Nagevičius Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII-XIII a. 1935; *J. Puzinas* Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938.

Apure Orinoko upės kairysis intakas Venecueloje, 850 km ilgio.

Apurimac Peru resp. upė, vienas Amazonės šaltinių. Teka per A. depart. Miestas Abancay.

Apus vėžių klasės (Crustacea), žemesniosios vėžių poklasės (Entomostraca), Branchiopoda būrio vėžiagyvis. A. kiaušiniai gali išdžiuvę išbūti keletą metų, kol vėl pateks į vandenį. Tuomet iš jų ūmai išsirita jauni A. Lietuvoje pasitaiko rūšys: A. productus (Lepidurus A.), A. cancriformis (Trias cancriformis).

Apušinas (Apusinas) 1)Raseinių aps., Viduklės ir Nemakščių vl. upelis, Šešuvies (Jūros) kair. intakas, 15,5 km ilgio. Baseino plotas 48 km².

2) Raseinių aps. Girkalnio vl. upelis, Šaltuonos (Šešuvies, Jūros) kair. intakas, 6,3 km ilgio. Baseino plotas 18 km².

Apušynas ž. Drebulynas.

Apušio ež. Raseinių aps., Tytuvėnų vl. 30,2 ha ploto. Žuvingas: unguriai, karšės, lynai.

Apušota Kauno aps., Vilkijos vl. upelis, Nemuno deš. intakas, žemėlapiuose vad. Ringava (Ringovė). 5 km ilgio, įteka į Nemuną 4 km žemiau Vilkijos.

Apušotas Marijampolės aps., Ašmintos vl. dv., kur 1786 V 18 gimė Pajautos autorius F. Bernatavičius.

Apvaisinimas dviejų lytinių — vyriškosios (spermatozoido) ir moteriškosios (kiaušelio) ląstelių susijungimas, po kurio eina abiejų susiliejusių branduolių ir kiaušelio protoplazmos dalinimosi procesas, paverčiąs apvaisintą ląstelę daugelio ląstelių kompleksu—embrionu. Kai kurie pirmuonys (Protozoa) ir daugelis Metazoa veisiasi tiktai lytiniu būdu. Kai kada lytinis veisimasis eina pakaitomis su belytiniu, arba gyvūnas ilgą laiką veisiasi nelytiškai ir tik tam tikrą laiką lytiškai. A. proceso eigoje tėvų savybės perduodamos vaikams. Jas perduoda chromozomose esą genai.

Apvaizda yra Dievuje esąs planas, kuriuo kūrinija vedama į jai skirtą tikslą. A. apima visus kūrinius, bet ypatingu A. objektu yra žmogus, sukurtas Dievo paveikslu ir panašumu. A., liudijama dieviškojo apreiškimo ir skelbiama katalikų bažnyčios, plaukia iš krikščioniškosios Dievo sąvokos: Dievui nėra nieko atsitiktino, kas nebūtų jo pramatyta ir norėta. A. savyje slepia neklystamą viso iš anksto pramatymą ir nepakeičiamą viso iš anksto nusprendimą. Kokiu būdu šiuos du A. charakterius suprasti ryšium su žmogaus valios laisve, yra didelė teologijos problema. A. neigia fatalizmas, kuris A. pakeičia likimu, ir deizmas, kuris Dievo veikimą aprėžia tik pasaulio sukūrimu. Dabarties filosofijoje žmogaus laisvės vardan A. neigia N. Hartmann, sakydamas, jog A. yra žmogaus valios savybių perkėlimas Dievui.

Apvardai Brėslaujos aps. ež., 3,5 km ilgio, ligi 2,3 km pločio. Įteka Žilmas, Prūtas, Samanė, išteka Lašmuo.

Apžiūra aukštesniojo viršininko kariuomenės dalies tikrinimas.

Apžvalga 1) Žemaičių ir Lietuvos A. Dvisavaitinis laikraštis, ėjęs Tilžėje nuo 1889 XII 10 ligi 1896. Iš viso išleista 154 numeriai. Sustojo eiti 1896, nes pradėjus eiti Tėvynės Sargui, nebeliko kas A. rašo. Leido spaustuvininkas O. v. Mauderode po 2000 egz. (nors pagal Angrabaitį tik 1000). Oficialiu redaktorium ligi 1890 N. 21 buvo E. Jagomastas, bet jį paėmus kariuome-

nėn, M. Kiošis; tiktai 1891 kun. H. Vychmanas. Ligi 1891 IX 21 iš tikrųjų redagavo kun. P. Urbonavičius iš Lietuvos, o Tilžėje tvarkė J. Angrabaitis, paskiau ligi 1893 redagavo J. Angrabaitis-Zanavikutis, o 1893—1896 kun. K. Pakalniškis (Dėdė Atanazas). Bendradarbiavo, be redaktorių: A. Baranauskas, Aug. Baranauskas, P. Andriekus, A. Burba, A. Dambrauskas, M. Davainis Silvestraitis, S. Didžiulis, P. Būčys, Andrius Dambrauskas, S. Durskis, A. Fromas (Gužutis), M. Gadliauskas, Silvestras Gimžauskas, A. Grinevičius, M. Jurgaitis, J. Kaulakis, J. Koncevičius, J. Karbauskas, J. Kriaučiūnas, P. Kriaučiūnas, A. Kaupas, J. Kumetis, J. Ložinskis, J. Lideikis, P. Lialis, J. Mačiulis-Maironis, J. Miliauskis, A. Milukas, P. Mikolainis, S. Norkus, P. Petrulis, A. Povilonis, V. Pietaris, J. Paškevičius, K. Ramanauskis, K. Pronckietis, P. Radzvickis, J. Rimša, Ks. Sakalauskis, M. Simonaitis, B. Šlamas, A. Sabaliauskas, V. Šlekys, J. Tumas, J. Trumpulis, J. Ulickis, P. Viengalis, J. Vitkus, J. Zauka, A. Žeimavičius, J. Žebrys, J. Zubrickis, S. Žiupsnys ir kt., kurių daug dar nėra išaiškinti, nes spaudos draudimo sąlygomis nieks savo pavardės nepasirašydavo. Daugumas jų tik A. ir pradėjo rašyti. Laikraštis nuo pat pradžios griežtai buvo nusistatęs prieš rusų valdžią, labiausiai dėl katalikų tikybos persekiojimo, ir savo smarkumu įtraukė Lietuvos katalikų visuomenę į aktyvią kovą prieš rusų priespaudą.

2) Maž. Lietuvos lietuviškas politinis laikraštis, ėjęs 1910—1914 pradžioje Klaipėdoje, paskiau Tilžėje du kartus savaitėje (nuo 1914 IV 1 vieną kartą savaitėje). Pirmas pačių Maž. Lietuvos lietuvių leistas platesnės apimties laikraštis, nemaža padėjęs jų tautinei kovai prieš vokietinimą. Jam leisti susibūrė 40 klaipėdiškių ūkininkų. Redagavo pradžioje Ansas Baltris jaun., paskiau M. Ašmys, K. Lekšas, Jurgis Tramišius, Ansas Bruožis. I Pasauliniam karui prasidėjus, A. turėjo sustoti. Po karo A. keliais toliau ėjo Prūsų Lietuvių Balsas. A. spausdinta A. bendrovės spaustuvėje Lituania.

3) A. dalyvavusių kovoje už Lietuvos nepriklausomybę žydų karių sąjungos laikraštis, nuo 1935 leistas Kaune. Red. A. J. L. Livšicas. Pagrindinis A. uždavinys buvęs informuoti Lietuvos žydų visuomenę apie Lietuvos ir lietuvių darbą ir lietuvių visuomenę apie žydus ir jų darbą.

4) A. Lietuvių pogrindžio laikraštis, leistas 1943—1944 Lietuvoje. Patiekdavo išsamią užsienio ir vidaus politikos apžvalgą. Pradžioje spausdintas rotatorium a. 4 p., paskiau spaustuvėje 2 p. Iš viso išleista 150 numerių.

5) lietuvių informacinis kultūrinis leidinys 1945 XI 10—1946 XI 9, pradžioje rotatorium, vėliau spaustuvėje spausdintas Kirchheim Tecke (Vokietijoje). Redagavo A. Sodaitis ir A. Valentinas. Išsp. 75 N. N.

Apžvalgai, pražvalgai, atvykę pas jaunikį jo turto apžiūrėti žvalgai.

Aquaeductus (lot.) senovės Romos valstybėje daug kur statyti viršum žemės, akmeninėmis ar mūrinėmis arkomis paremti kanalai švariam vandeniui į miestą atvesti, vedant kanalą slėniais.

Aquaeductus Girolamo Fabrizio (1537 — 1619) italų anatomas ir chirurgas Paduoje, organizavęs pirmąjį anatomijos muzėjų. Paliko anatomijos ir chirurgijos raštų. Jo atradimai anatomijos srityje davė pagrindą jo mokiniui Harvey išaiškinti žmogaus organizmo kraujo apykaitai.

Aquae et ignis interdictio (lot.) — vandens ir ugnies uždraudimas senovės Romoje taikoma bausmė ištremiamiems iš krašto.

Aqua forte ž. Akvafortas.

Aqua regia (lot.) 1 dalies stiprios azoto rūgšties ir 3 dalių stiprios hidrochlorinės rūgšties mišinys, vartojamas auksui ir platinai tirpinti.

Aquarius (lot.) toks žvaigždynas. Ž. Vandenius.

Aquatinta ž. Akvatinta.

Aqua Tofana nepaaiškėjusios sudėties nuodai, išgarsėję Neapolyje XVII a. pabaigoje — XVIII a. pradžioje, kur jų išradėja Tofana ar Tofa apnuodijusi jais ligi 600 žmonių.

Aquaviva Klaudijus (1543—1615) kardinolas, jėzuitų ordino generolas nuo 1581. Vedė misijas nekrikščionių šalyse. Veikale Ratio studiorum 1599 nustatė jėzuitų mokyklos tvarką.

Aquifoliaceae augalų šeima, turinti a. 300 rūšių ir genčių. Laukiniai augalai, daugiausia vid. ir p. Europoje (Ilex aquifolium), Japonijoje, Kinuose ir p. Amerikoje. Svarbiausi Ilex paragnensis A. St. Hil. ir kt., kurie duoda paragnanišką arbatą (Mate arbata).

Aquila vid. Italijos mst. Aterno slėnyje. 57.000 gyv. (1951). 1944 karo metu visiškai sugriautas.

Aquila (lot. erelis) nuo Marijaus laikų romėnų legionų ženklas, žygyje nešamas legionų priekyje.

Aquila alba (lot. baltasis erelis) alchemikai taip vadino tariamąjį išminties akmenį.

Aquilaria Thymelaceae šeimos atogrąžų kraštų medžiai ir krūmai. Jų yra 6 svarbiausios rūšys, jų tarpe r. Indijos A. Agallocha Roxb. ir Kinų A. chinensis. Duoda vartojamą bažnyčiose smilkalams kvepiatį medį Aloe.

Aquilegia Ranunculaceae šeimos gražiažiedžiai ilgamečiai Europos, Azijos ir Amerikos augalai. Gražiausi: Amerikos A. vulgaris L., A. californica Gray, Naujosios Meksikos A. glandulosa Fisch., A. chrysantha Gray ir kt.

Aquilėja š. Italijos mst. 10.000 gyv. (1950). 1031 statyta katedra su 73 m bokštu. 452 mst. sunaikino Atila. A. vyskupija įst. I a.

Aquilo (lot.; gr. boreas) šiaurys vėjas (Donelaitis: ir šiaurys pasišiaušęs vėl mūs atlekia gandint).

Aquisgranum senasis Vokietijos Aacheno mst. pavadinimas.

Ar elementui Argonui pažymėti cheminis ženklas.

Ara (lot. aukuras) ž. Aukuro žvaigždynas.

Ara C. ir P. Amerikos papūgų giminė. Stipraus riesto snapo, plikais, dažnai spalvotais skruostais, ilgomis, kylio pavidalo uodegomis. Žinoma a. 20 rūšių. A. hyazintina ligi 85 cm ilgio, mėlyna, aplink akį ir skruostus geltona dėmė. A. arauna 80 cm ilgio, viršutinė kūno dalis mėlyna, apačia geltona. A. macao, vyrauja raudona spalva, antuodegis, plasnojamos plunksnos geltonos. A. militaria 65 cm, vyrauja žalia spalva, kakta raudona, antuodegis, plasnojamos plunksnos šviesiai mėlynos. A. macawuanna 45 cm ilgio, melsvu viršugalviu ir ruda uodega. A. nobilis 34 cm ilgio, žalia, melsva kakta, sparno kraštas ir apačia raudona. Būrys – papūgos (Psittaci), šeima – kilniosios papūgos (Psittacidae).

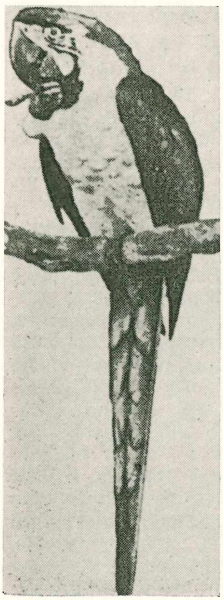

Ara

Araba (ar. el Wadi) Jordano daubos tęsinys nuo Negyvosios jūros ligi Akabos įlankos. 180 km ilgumo akmenuota dykuma.

Araba, a r b a keturiais ratais jaučių traukiamas vežimas r. Indijoje. Dviem ratais medinis vežimas Mažojoje ir Centr. Azijoje.

Arabai semitų grupės tauta. Tikrieji A. tamsiaodžiai, juodaplaukiai, vidutinio ūgio, sauso veido. Pietiniai A., arba jemenitai, yra tamsesni, sėsliai, labiau į žemės ūkį linkę. Jų yra dvi pagrindinės šakos: kalanai ir hymyarai. Šiauriniai A., arba maaditai (nisaritai), daugiausia klajoja. Praeityje pasižymėjo karo žygiais. Nutiesė islamo imperijos pagrindus. Jų yra dvi šakos: rabai ir mudarai.

Netikrieji A. tie pietinių Rytų nearabų kilmės gyventojai, kurie, islamui įsiviešpatavus, pasisavino A. kalbą, įsivyravusią Mezopotamijoje, Sirijoje ir kt. Š. Afrikoje arabiškai kalba berberai.

Arabat Azovo jūros užmaris tarp Sivašo marių ir Azovo jūros.

Arabeskas (pr. arabesque) 1) arabų ornamentai, pinti iš linijų, sudarą žvaigždes, mazgus. A. vadina ir renesansinius ornamentus iš lankstytų linijų, su girliandomis, augalų, fantastinių gyvulių ir žmonių figūromis ir kt. Tai vadina ir grotesku.

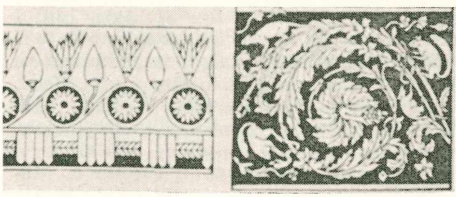

Egipto stiliaus arabeskas — Italų renesanso arabeskas

2) Viena pagrindinių baleto figūrų, kada balerina stovi ant vienos kojos, ant pirštų, o antra jos koja yra atsukama atgal ir horizontaliai, talijos lygmeniu arba aukščiau jos, ištiesiama. Visas korpusas yra kiek į priekį palinkęs, ir abi rankos yra ištiestos į priekį.

Arabija (ar. Džaziret al Arab — arabų sala) p. vak. Azijos pusiasalis 3.142.000 km². Vakaruose supa Raudonoji jūra, pietuose Arabų jūra, rytuose Persų įlanka. A. žemės paviršius susidarė paskutiniajame geologiniame periode. Mezozoinio ir neozoinio periodo pradžioje čia buvo vandenynas. Oligoceno laikotarpyje A. vietoje iškilo vandenyno dugnas, sudarydamas Indijos-Afrikos žemyną. Trečiaeilio laikotarpio pabaigoje viršutinių žemės sluogsnių įlūžimai atskyrė A. pusiasalį nuo sausažemio. A. tapo plokščiakalne. Rytinė da-

lis — Omanas — paviršiaus struktūra skiriasi nuo kitos A. dalies. Omanas yra dalis Persijos kalnynų sistemos. Pajūriuose čia yra žemų lygumų. Iš š. r. į pietus eina Raudonoji (Nefud) dykuma, stepės ir neištirta Dahna dykuma. Kalnų gubriai: Nubbi Šuaib 3140, Sabor 3000 m Jemene, eš Šer 2750 m ir Makla 2000 m Hedžase. Be Jemeno krašto, nuolatinių upių nėra. Klimatas, išskyrus kalnuotą Jemeno dalį, kontinentiškas, sausas, vasarą labai karštas. Žiemą įvairiose A. dalyse dideli temperatūros skirtumai. Vasarą vyrauja vak., p. vak. karšti vėjai, žiemą vėsesni š. rytų vėjai. Visa vid. A. dykuma a. 1.200 000 km² ploto. A. 60% ploto apima stepės, tik 4% apaugę miškais ar tinka žemės ūkiui. Augmenija primena Saharą. Tik lietingesnėse vietose (Jemene) auginama kavos, ryžių, kviečių, medvilnės, bananų, įvairių vaisių ir kt. Aukštesnėse vietose auga krūmokšniai, kalnuotų pakraščių kloniai apaugę amžinai žaliuojančiais miškais.

Gyvulija: liūtas, leopardas, hiena, šakalas, gazelė, strausas, arklys, avis, kupris ir kt.

Gyventojai yra daugiausia arabai (a. 6 mil.), vietomis sumišę su negrais. Pietinėje dalyje gyvena indai, somalai, abisinai. Religijos: mahometonai, rytuose šiitai, Nedže vahabitai. Beduinai—arabai klajokliai verčiasi kuprių ir avių auginimu. Iš Sirijos eina glž. linija ligi Mekkos. Ligi I Pas. karo A. priklausė Turkijai, prieš 1925 ji buvo padalinta tarp nepriklausomų valstybių. Centre didž. plotą apima Nedž. Raudonosios jūros pakrašty Hedžas, 1924—1925 vahabitų nukariautas ir prijungtas prie Nedžo. Sostinė Mekka a. 130.000 gyv. — svarbiausia mahometonų šventovė. Medinoje yra Mahometo karstas; Džidda uostas, per kurį eina beveik visas eksportas. Nedžui-Hedžasui nuo 1925 priklauso Asiro emiratas. Į pietus yra Jemen su sostine Sana (Oseir). Uostas Mokka. P. r. pakraščiuose anglai valdo Adeną, Perimą, Sokotra, Hadramaut prie Adeno įlankos ir Arabų jūros, uostas Makalla. Oman sultanatas su uostu Muskat. Jo rytų dalis kalnuota (Akdar kalnai ligi 3000 m). Šią sritį supa Arabų jūra, Omano įlanka ir Persų įlanka. Katar teritorija su El Bida mst. Š. vak. Persų įlankos sultanatas Kuveit su Kuveito mst. Šiaurėje Transjordanija su Ammano mst. Š. r. A. dalyje nepriklausomas Irakas.

K. S. Twitchell Saudi A. 1953; *R. Lebkicher The* A. of Ibn Saud 1952.

Istorija. A. vardas pirmą kartą minimas kyliaraščiuose IX pr. Kr. Seniausieji gyventojai buvo vėliau išnykę baidai. Senovės kultūros gyvenimas pasireiškė p. A. Ten lygiagreta viešpatavo įvairios dinastijos — sabijai, miniejai, (su Mariabos mst.), humaritai, (su sostine Sabota). Vid. ir. š. A. gyventojai buvo bastūnai, kurių nepavergė nei asiriečiai, nei babiloniečiai, nei egiptiečiai ir persai. Romėnai buvo nukariavę š. A. dalį. A. 100 pr. Kr. Sinajaus pusiasalio pakraštyje mst. Petra buvo svarbus karavanų prekyboje taškas. 63 pr. Kr. A. gyvenę navatiečiai pasidavė romėnams Pompėjaus žygio metu. Imp. Trajanui viešpataujant, 105 Kr. g buvo romėnų nukariauta š. A. dalis. Trajanui mirus, A. tik nominaliai priklausė romėnams. 525 Kr. g. įsiveržę etiopai panaikino A. nepriklausomybę, bet 624 mahometonai ją atstatė. Islamo kūrėjas Mahometas drauge įkūrė ir didžiąją A. valstybę. Surinkęs bastūnų gimines, sudarė jėgą, suvaidinusią žmonijos istorijoje didelį vaidmenį. Arabai peržengė savo giminės sienas ir trijose pasaulio dalyse įkūrė galingas valstybes. 1258 Azijos ara-

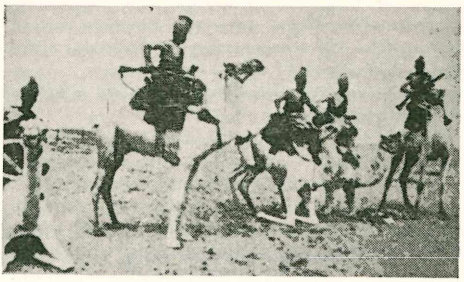

Arabų legiono kariai

bų valstybė — Bagdado kalifatas žlugo. Ilgiau laikėsi nepriklausomi Afrikoje ir p. vak. Europoje, iš kur tik 1492 arabai buvo išstumti į Afriką. Didžiosioms A. valstybėms žlugus, A. susiskaldė į visą eilę mažų valstybėlių, išlaikiusių nepriklausomybę ir turkams iš šiaurės A. užimant. Ilgiausiai turkams priešinosi Jemenas ir jiems pasidavė tik 1570. Bet jį dar 1630—1640 valdė Ali giminės kunigaikščiai. Į A. veržėsi ir portugalai, 1508 — 1659 valdę Maskatą. XVIII a. pradžioje A. iškilo Mahometo abd-ul Vahabo įk. vahabitų sekta, kuri siekė grąžinti Islamui jo pirmykštę skaistybę. Sektai ilgainiui paplitus visoje vid. A., 1811 turkų sultonas pavedė Egipto valdytojui Mehemed Ali vahabitus numalšinti. Sukilėliai buvo nustumti į vid. A., ir Mehemed Ali sultono vardu pradėjo valdyti vak. A. ir iš dalies Jemeną. A. XX a. A. siautė vidaus kovos. I Pasaul. karo metu anglai kurstė vahabitų valdovą Ibn Saudą prieš turkus, bet tai nepavyko. Did. Mekkos šerifas Hussein pasiskelbė nepriklausomu ir 1917 įk. Hedžaso karalija. 1924 panaikinus turkams Osmano ka-

lifatą, Hussein priėmė kalifo titulą. Vienas jo sūnų Abdullah gavo valdyti Transjordaniją. Bet sukilęs Ibn Saud 1924 užėmė Mekką, 1925 Mediną ir visą Hedžaso valstybę.

P. K. Hitti History of the Arabs 3 leid. 1943.

Arabijos dykuma apima vidurinę pietų Arabijos dalį, a. 800.000 — 900.000 km². 2) A. D. vad Afrikos šalis tarp Nilo žemupio ir Raudonosios jūros, pietuose siekianti Nubijos dykumą. Kalnynai siekia 2000 m (Gebel Saib 2163 m). Nilo pakrantės siekia tik a. 50 m. Čia yra daugiausia Nubijos smiltainių, iš kurių pastatytas daugumas sen. Egipto statybos paminklų. Dykuma yra beveik be augmenijos, tik vietomis išdžiūvusių upių vagose pasitaiko stepės. Senovėje čia buvo gausu mineralinių turtų ir brangiųjų akmenų, kurie jau beveik visai iškasti. Naujausiais laikais pakraščiuose užtikta naftos šaltinių ir sieros klodų.

Arabijos jūra (Bahr-el Hind) Indijos vandenyno š. v. dalis tarp Indostano pusiasalio ir Arabijos, su Adeno ir Omano įlankomis. Vid. gilumas 2000—4000 m.

Arabi Paša (Achmed Arabi el Hussein) (1839—1911) Egipto politikas ir generolas. Suorganizavo tautinę egiptiečių partiją kovai prieš anglų kišimąsi į Egipto reikalus. 1881 atiduotas karo teisman, pakėlė maištą ir, 1882 paėmęs valdžią, būdamas karo ministeriu, leido Aleksandrijos europiečių žudynes. 1882 IX 3 ties Tell el Kabir anglų sumuštas ir paimtas į nelaisvę, karo teisme buvo pasmerktas mirti, bet ši bausmė pakeista ištrėmimu į Ceiloną. Grįžo 1904. Jo sukeltas sąjūdis davė anglams progos 1882 jėga užimti Egiptą.

Arabistan — arabų šalis — persų ir turkų duodamas vardas.

Arabų arkliai kilę iš tarpano (Equus Gmelini) Rytų arkliai, pasižymi greitumu, judesių lengvumu ir bėgimo patvarumu. Geriausiai veisiasi Nedže, Jemene ir jiems artimiausiuose Azijos kraštuose. Jie turėjo didelės reikšmės kai kurioms Europos veislėms išvesti.

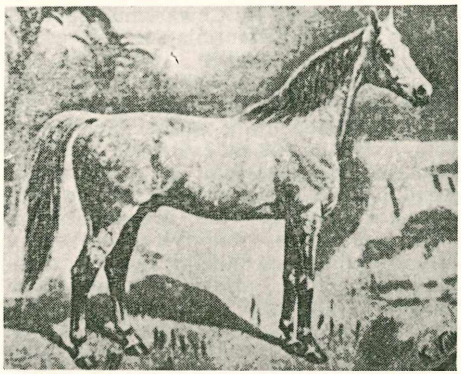

Arabų arklys

Arabų filosofija. Jai yra būdingas neoplatonizmas, kuriuo buvo interpretuojami ir Aristotelio tekstai, juos suderinant su islamo teologija. Arabų filosofų įtaka siekė ir Europą per tuos scholastikus, kurie buvo Ispanijoje, ir per vertimus į lotynų kalbą, kurių gausu ypač XIII a. Kai kurie tekstai, klaidingai laikyti graikų, buvo arabų veikalai, pvz. priskirtas neteisingai Aristoteliui Liber de causis. Žymiausi arabų filosofai: Al Kindi (m. 873), rašęs ne tik filosofijos, bet ir matematikos, astronomijos, medicinos, psichologijos veikalų, pirmasis arabuose aštriai susidūręs su teologais. Al Farabi (m. 950) įvedė į islamo pasaulį Aristotelio logiką, turėjęs įtakos Avicennai, žinomas antrojo Aristotelio vardu. Be šių filosofų, veikusių Arabijoje, Ispanijos arabų filosofų minėtini: Avempace (m. 1138), atmetęs koraną ir neigęs sielos nemirtingumą, skeptikas, ir ypač Averroes, turėjęs didelį poveikį scholastikai. Al Gazali (1059—1111) atstovavo arabuose mistinę linkmę, filosofijai jis teikė prasmę tik būti teologijos įvadu. Veikale Destructio philosophorum aštriai kritikavo Al Karabi ir Avicenną, kuris vėliau į tai atsakė veikalu Destructio destructionis.

The Encyclopedia of Islam 1913—1918.

Arabų kalba priklauso pietų-vakarų semitų kalbų grupei. Arabijos pusiasaly susidarė dvi A. K. tarmės: pietų ir šiaurės, kurių pirmoji gausesnė ir turtingesnė, turinti senesnių rašto paminklų. Čia susikūrė turtinga tautinė poezija, o per Koraną ir islamą ji išplito visoje Arabijoje ir virto viso islamo pasaulio literatūros kalba. Arabiškai kalba a. 50 mil. žmonių, bet jų tarpe yra tarminių skirtumų: arabų šnekamosios kalbos tarmės dabar sudaro 5 dideles grupes: Arabijos pusiasalio, Mezopotamijos, Sirijos, Egipto ir š. v. Afrikos. A. K. labai žodinga (kai kurie žodyninkai rodo per 12 mil. žodžių). Ji turėjo didelę įtaką ne tik semitų, bet ir persų, turkų ir kt. kalboms. Daug žodžių perėjo ir į Europos kalbas (algebra, almanachas, admirolas, alkoholis ir kt.). Arabų raidynas yra priebalsinis ir turi 28 raides. Rašoma iš dešinės į kairę.

C. Brockelmann Arabische Gramm. 12 leid. 1948; *N A. Wright* Grammar of the Arabic Language 3 leid. 1896—1898.

Arabų Lyga 1945 III 25 Artimųjų Rytų islamo valstybės sudarė vad. Kairo paktą, sutardamos bendradarbiauti politiniais, kultūriniais, finansiniais ir socialiniais klausimais. 1950 IV 13 tą susitarimą išplėtė ir į militarinę sritį. A. L. sudaro Egip-

tas, Sirija, Libanonas, Irakas, Jordanija, Jemenas, Saudi Arabija ir Libija. Būstinė Kaire. Politinį kabinetą sudaro visų A. L. valstybių užs. reikalų min.1949 A. L. valstybės stengėsi sutrukdyti įsikurti Izraelio valstybei.

Arabų literatūra. Seniausi žinomi arabų poezijos kūriniai siekia VI a. Kr. g. To laiko poemėlių-kasidų dainiai: Imrual Kais (m. a. 530), Tarafa (g. a. 560), Zohair (520—620), Lebid ibn Rabbia (560—660), Amr ibn Kolthun (m. a. 588), Antara-ibn-Šaddad (m. a. 615), Harith-ben Hallisa (VI a.) Jie vadinami Moallakato rinkinio dainiais. Omajadų laikais (VII—VIII a.) iškilo dainiai: Omar-ibn-Rabbia (643—719), Al-Achtal (m. 710), Farazdak (641—728). VIII—XIII a., Abbasidų laikais,, arabų poezija virsta elegantiška rūmų poezija. Šio laiko žymesnieji dainiai: Abu-Nuvas (750—811), Abul-Atahija (m. 826), Abu Firas (932—968), Abu-Ala- Maari (973—1058). Tuo laiku garsėja vad. divonų poezijos rinkiniai. Greta poezijos plinta ir pasakojimai; ilgainiui atsiranda ir istorinis romanas. Seniausieji — Ibn-Habibo romanas apie Ispaniją ir Ibn-Abdalhakamo apie Egipto nukariavimą. VI a. atsirado riterių romanas Sirat Antara.

Korano iliuminuotas puslapis iš XIV a.

Pasakojimų iš arabų gyvenimo davė: Al Hariri, Al Hamadani (m. 1007), Abu Muhammed el Kasim ibn Ali (1054—1122), A. L. centrinė vieta priklauso Koranui, surinktam ritmine proza jau Mahometui mirus. Istorinėj literatūroje duodama Mahometo gyvenimo ir veiklos aprašymų ir pasižymėjusių kitų tautų islamo veikėjų biografijų. Čia iškilo: Ibn-Hišam (m. 834), Vakidi (747—823), Ibn Saad (m. 845), Tabari (838—921), Masudi (m. 956), Ibn-al-Athir (1160—1234), Abul Faradž (m. 967), Ibn Chalikan (1211—1282) ir ypač žymiausiu arabų istoriku laikomas Ibn-Chaldun (1332—1406).

Labai didelę mokslinę reikšmę tamų laikų pasaulio kultūros istorijai pažinti ir dabartiniu laiku turi arabų kelionių aprašymai: 921 Ibn Fadlano rytų Europon, 965 Ibrahimo ben Jakubo į vokiečių ir slavų kraštus, Ibn Džobairo (m.1202), Al-Idrisi (1099—1154), Ibn Batutos (m. 1377). Arabų kalbą tyrinėjo Sibavaihi (m. 795), Thalab (m. 904), Anbari (m. 939), paskiau Ibn Džinni (m. 1002). Atskirai augo ir tikybinė literatūra, atstovaujama įvairių tikybinių atskalų šalininkų. Ir šiaip mokslo srityje nebuvo beveik tokios šakos, kur arabai nebūtų davę žymių rašytojų ir mokslininkų. Bet nuo XI a. A. L. nyksta. Poezija pasidaro dirbtinė ir atstovauja sektoms. Vietoje naujų veikalų, ruošiamos senų raštų antologijos, skelbiami įvairūs perdirbiniai ir komentarai. Kartu krinta ir mokslas. XIV—XV a. A. L. visai sunyko ir vėliau jau jokio gyvumo nerodo. Pradeda kilti tik XIX a. Egipte ir Sirijoje, jau Europos įtakoje.

C. Huart Litterature arabe 1902; *H. A. R. Gibb* Arabic Literature 1926.

Arabų mokslas. Arabų matematikos ir astronomijos mokslas akstiną gavo iš indų ir graikų raštų, kurie buvo išversti Harun al Rašido laikais. Didžiausias arabų m a t e m a t i k ų buvo Mahomed Ibn Musa, vadinamas Al Chwarizmi, be aritmetikos raštų, pirmutinis formulavęs algebrą, kuri iš jo ir gavo savo vardą. Kiti žymūs matematikai: Tabid Ibn Kurrah, Al Biruni, Ibn Haitam, vad. Alhazen, Ibn Junos, Nasr Eddin. Jie ypačiai atsidėjo lygybių sprendimams dviem ir daugiau nežinomųjų, pasinaudodami ir geometriniais sprendimo būdais, traukimui šaknies naudojantis binomo teorema, aritmetiniais ir skaičių teoriniais svarstymais. Paskiau pradėta tyrinėti sferiniai trikampiai, o tatai pastūmėjo į priekį trigonometriją. Čia ypač pasižymėjo Albatanni, vad. Albategnius, pirmasis suskaičiavęs sinuso tabelę, ir Abul Wafa, suteikęs trigonometrijai šių dienų sisteminę formą. Tie patys: Albatanni, Ibn Junos, Alhazen, Nasr Ed-

din, taip pat Al Targani ir kt. astronomijos srityje ypačiai padirbėjo taikydami žemės matavimui sferinę geometriją, sustatė daug astronominių lentelių, nustatė daugelio žvaigždžių vietą, saulės kelią, aptiko precesiją ir kt. Čia jiems daug padėjo patobulinimas optinių instrumentų Bagdado, Meragos, Samarkando observatorijose. Patobulino puikiai veikusius saulės ir vandens laikrodžius. Vėliau A. M. klestėjo Ispanijoje, iš kur jis pasiekė vak. Europos vidurinių amžių kultūrą. Nuo tų laikų matematikoje ir astronomijoje prigijo arabų terminai: azimut, alidadė, zenitas, nadiras, algoritmas, daugelio žvaigždžių vardai, kaip Algol, Aldebaran, Atair ir kt. Ir dabartinius vad. arabų skaitmenis ir skaičiavimo sistemą gavome iš indų arabams tarpininkaujant. O ir popierius Europoje atsirado tik arabų tarpininkavimo dėka. Arabų medicina rėmėsi graikų tradicija, ėjo į Damaską, Bagdadą, Kairą, o iš ten į Ispaniją. Išgarsėjęs arabų gydytojas Rhazes (850—923) parašė per 200 medicinos traktatų ir medicinos vadovą. Toliau arabų mediciną ugdė Tabari, Ali Abbas ir Avicenna (980—1037) savo 5 t. vadovu penkis šimtus metų valdžiusiu mediciną.

G. Sarton Introduction to the History of Science 1927—1948.

Arabų pinigai Lietuvoje. VII—XI a. arabai vartojo pinigus, kuriuose kufiškaisiais rašmenimis buvo įrašomi Korano posakiai, ir dėl to mokslinėje literatūroje jie dažnai vadinami kufiškaisiais pinigais. Auksiniai A. P. vad. dinarais, sidabriniai dirhemais, variniai foliais. Išplitus prekybai tarp š. Europos ir Rytų, A. P. pateko į Prūsus, Lietuvą, Latviją, Estiją, Suomiją, per Gotlandą pasiekė ir Švediją. A. P. buvo Lietuvoje rasti Dysnos aps., Kurmaišiuose Kretingos vl., Paparčiuose Žaslių vl., Pariečėje Dysnos aps., Plūčiuose Klaipėdos aps., Riešės vl. (92 pinigų lobis), Rudaičiuose Kretingos vl., Veliuonoje, Vydžiuose, Vilniaus aukštutinėje pilyje. Lietuvoje surasti A. P. pinigai daugiausia IX—X a., Maž. Lietuvoje ir iš VIII a. Latvijoje A. P. aptikta 52 vietose. Čia yra pinigų VIII—XI a., gamintų įvairiose ano laiko arabų pasaulio vietovėse. A. P. pateko į Lietuvą ir kt. Pabaltijo kraštus dėl ėjusios tarp Rytų ir Skandinavijos tranzitinės prekybos. Ligi 800 Kr. g. toje prekyboje svarbų vaidmenį vaidino Dauguva. Pradedant IX a. šalia Dauguvos kelio yra buvęs ir Nevos — Ladogos — Volchovo— Ilmenio kelias. Tam tikrą vaidmenį vaidino ir Nemuno ir Neries kelias. Gyviausia prekyba ėjo X a.

J. Puzinas Naujausi proistorinių tyrinėjimų duomenys1938; *R. Šnore* Seno monetu atradums Latvija 1937.

Arabų skaitmenys mūsų vartojami skaičių ženklai yra kilę iš Indijos. IX a. Kr. g. juos iš ten paėmė arabai ir perteikė vak. Europai. Jie visų pirma įsigyveno Italijoje, o iš ten ir kitose Europos šalyse.

Araceae Aronų šeimos gėlės. A. 600 rūšių Brazilijoje ir kitur p. Amerikoje.

Arachis Hypogaeal Leguminosae šeimos atogrąžų kraštų augalas, vad. kiniškuoju riešutu. Ant jų šaknų užauga kieto kevalo vaisiai, vartojami kavos surogatu ir valgomi. Iš sėklų gamina aliejų.

Arachnė (gr. voras) graikų mitologijoje audėja, lenktynėse nugalėjusi savo mokytoją Atenę ir už tai bausmei paversta voru.

Arachnoidea vidurinis galvos ir nugaros smegenų apvalkalėlis.

Arachnoidea ž. Voragyviai.

Arachnologija mokslas apie vorus. Taip pat sugebėjimas iš vorų elgimosi įspėti orą.

Arad Rumunijos mst. prie Marošo upės. 85.000 gyv. (1950). Didelę gyventojų dalį sudaro vengrai.

Arae Flaviae dabartinis Rottweil. 74 Kr. g. Vespasiano įkurtas miestas.

Arafat (ar. Džebel Arafat) mahometonų laikomas šventu 80 m aukščio kalnas netoli Mekkos.

Arago 1) Dominikas Jonas Pranas (1786—1853) prancūzų astronomas, fizikas ir politikas. 1809—1831 Paryžiaus politechnikos mok. prof., nuo 1830 Paryžiaus observatorijos dir. 1831 parlamento narys, 1848 revoliucijos metu laik. vyr. narys, vidaus reikalų min., karo min. Jo teoriniai darbai liečia šviesos poliarizacijos, galvanizmo, magnetizmo klausimus.

2) Etienne (1802—1892) prancūzų politikas ir žurnalistas, laikraščio Reforme red. 1830 ir 1848 revoliucijų dalyvis, 1849-1859 emigrantas užsienyje. 1870 komunos metu trumpą laiką Paryžiaus meras. Nuo 1879 Liuksemburgo muzėjaus Paryžiuje direktorius. Išsp. Une voix dans l'exil 1860, Les Bleus et les Blancs 1862, Les Tuileries et le Carrousel 1878.

3) Pranas Viktoras Emanuelis (1812—1896) prancūzų politikas, 1848 revoliucijos dalyvis. 1848 atstovas Berlyne, kur jam užsistojus iš kalėjimo buvo paleistas Poznanės krašto sukilimo organizatorius L. Mieroslavskis. Po 1851, būdamas trečiosios imperijos priešininkas, iš politikos pasitraukė. 1867 gynė Berezovskį, kuris Paryžiuje šaudė į carą Aleksandrą II. 1880—1894 atstovas Berne, Šveicarijoje.

Aragon Louis (g. 1897) prancūzų poetas ir romanų rašytojas, prancūzų komunistų partijos veikėjas ir Ce Soir redaktorius.

Kūrybos pradžioje surrealistas, perėjęs į griežtą formą ir aktyvistinę tematiką. Išsp. Anicet 1921, Pour une Realiesme Socialiste 1935, Les yeux d'Elsa 1942, Creve Coeur 1941, Greuin 1943, La Diane française 1945 ir kt.

Aragona Luigi (1474—1519) kardinolas, diplomatas, kaltintas dalyvavęs kardinolo A. Petruccio sąmoksle prieš popiežių Leoną X. Paliko 1517—1518 kelionių dienoraštį.

Aragona š. r. Ispanijos upė, Ebro kair. intakas, 192 km ilgio.

Aragonija š. r. Ispanijos kraštas vid. Ebro baseine. 47.000 km², a. 1 mil. gyv. Svarbiausias mst. Saragossa. Senovėje buvo valdoma romėnų, paskiau vestgotų, VIII a. arabų, IX a. iš dalies nukariauta frankų, a. 1000 nepriklausoma valstybė. 1163 A. susijungė su Kataloniją, 1229—1230 įgijo Balearų salas, 1238 Valenciją, 1282 Siciliją, 1323 Sardiniją, 1435 Neapolį. 1479 Ferdinandui Katalikui vedus Kastilijos Izabelę, A. įėjo į naujai susidariusios Ispanijos valstybės sudėtį. Susijungusi su Kastilija, A. saugojo kai kurios privilegijos valdymo srityje, kurios 1714 Pilypo V buvo galutinai panaikintos.

Aragonitas karbono grupės mineralas, rombinės sistemos kristalas. Gelsvas, melsvas, rusvas, violetinis. Randamas Pirėnuose, Aragonijoje ir kt.

Aragva (sen. Aragus) kair. Kuros intakas Gruzijoje, 100 km ilgio.

Aragvaja (Araguaia) Brazilijos upė, Tocantins (Amazonės) kair. intakas, 2620 km ilgio, a. 500 km tinka laivybai. Viduryje dvi šakos sudaro 340 km ilgio salą Bananal, arba Santa Anna, kuri laikoma didžiausia pasaulyje upės sala.

Arakas (lot. Spiritus Oryzae) a. 50—60% stiprumo alkoholinis gėralas. Gaminamas destiliuojant tinkamai išaugintą ryžių salyklą arba kai kurių palmių bei kokoso riešutų raugintas sultis.

Arakčeev Aleksiejus (1769—1834) rusų generolas. Pradėjo tranyboje kilti prie Povilo, paskiau prie Aleksandro I. 1808 karo ministeris. Pasižymėjo žiaurumu, nuo 1808 kurdamas priverstines karių kolonijas (voennyja poselenija), kuriose dėl labai aštrios tvarkos nekartą kildavo žiaurių maišinamų riaušių.

Graf A. i voennyje poselenija 1809—1831, 1871.

Araksas (turk. Ras, arm. Eraš) Armenijos upė, įteka į Kaspijos jūrą Kuros deltoje. 1500 km ilgio. 97.600 km² pl. to baseinas.

Aralalta Italijos Alpių viršūnė į r. nuo Como ež. 2006 m aukščio.

Aralia Cachemirica Decne Araliaceae šeimos ilgamečiai augalai, paplitę Himalajuose.

Araliacea dviskilčių (Dicotyledones), Umbelliflorae eilės augalų šeima. A. 650 rūšių. Europoje auga tik Hedera (Gebenė) ir kambarinis augalas Aralia.

Aralo jūra (kirgizų Araldengis — salų ež.) vid. Azijos sūrus ež. 66.458 km² ploto, įskaitant 2345 km² salų plotą. Didžiausias ilgumas 428, platumas 284 km. Vid. 1911—1931 paviršiaus altitudė 52,0 m virš j. l. Vid. gilumas 16 m, didž. 68 m. Baseino plotas 1.835.980 km². Į ež. įteka Amu-Darja ir Syr-Darja. Daug salų.

Aramavičius Viktoras Julijonas (1816 X 26 Biržuose — a. 1892). Mokėsi Kražių pav. mok. ir Slucko gimn. 1838—1842 Dorpato univ. 1855—1865 tarnavo lietuviškų knygų cenzoriumi Vilniuje. Iš cenzūros pašalintas 1865 už tai, kad dar 1861 praleido keletą liet. tikybinių knygučių, prieš kurias protestavo kitas cenzorius Petkevičius. Po to tarnavo Vilniaus evang. ref. sinode, pradžioje protokolistu, paskiau sekretoriumi ligi 1888. 1863 paruošė spaudai ir net išrūpino cenzūros leidimą spausdinti rinkinį savo išverstų daugiausia iš lenkų kalbos eilėraščių —Pasaku sakitojas del Lietuvninku; bet neišspausdino.

Aramėjai gimini arabams semitų grupės tauta. A. 1500 pr. Kr. įsikūrė dabartinėse Mezopotamijos ir Sirijos srityse. Jų kalbą perėmė ten gyvenę alarodai, ir ji nuo VIII a. pr. Kr. ligi VII a. Kr. g. čia plačiai įsigalėjusi, kol ją nustelbė arabų kalba. Didelės nepriklausomos valstybės nesukūrė, bet buvo sudarę keletą mažesnių valstybėlių: Aram Dammesag (Damaską), Aram Sobah, Aram bet Rehop, Aram Maacha ir kt. IX—VIII pr. Kr. prijungti Asirijai, paskiau Babilonijai, Persijai, įėjo Aleksandro Makedoniečio valstybės sudėtin ir IV—I a. pr. Kr. virto Seleukidų Sirija. Trumpam laikui patekę Armėnijai, 65 pr. Kr. atiteko Romai; VII a. Kr. g. nukariauti persų, paskiau vėl graikų; 635 pateko arabų valdžion; Kryžiaus karų metu buvo kryžiuočių valdžioje, bet XII—XIII a. užėmė turkai. XV a. nukariavo Tamerlanas, XVI a. vėl grįžo turkams. Turkų statomi Sirijos viršininkai nekartą bandė ją nuo Turkijos atplėšti, bet visados Turkija tuos bandymus numalšindavo. Dėl 1860—1861 įvykdytų skerdynių Prancūzija pasiuntė ten savo kariuomenę ir paėmė Siriją savo globon. Aramėjai tesudaro tik dalį Sirijos gyventojų. Jų literatūroje vyrauja arabų kalba, ir tik pamaldose jie vartoja savo kalbą.

A. Dupont-Sommer Les Aramėens 1949.

Aramėjų kalbos priklauso š. v. semitų kalboms. Seniausi A. K. rašto paminklai siekia VIII a. pr. Kr. Vėlesnioji A. K. skirstoma į vakarų ir rytų šakas. Vakarų kalbos šakos paminklai: žydiški aramėjiški papyro ritiniai iš Assuano ir Elefantinos, biblijos aramėjiška tarme, biblijos vertimai vad. targumin kalba, Jeruzalės talmudo kalba. Svarbiausios rytų tarmės: sirų kalba, Babilonijos talmudo, Mandėjų religinės literatūros kalba. Išliko ir gausi II—XIII a. krikščionių literatūra A. K. Tačiau ilgainiui A. K. paglemžė arabų kalba, ir ji išnyko. Tik likučiai jos išliko netoli Damasko, prie Mosulio ir prie Urmijos ežero.

Aran (Šventųjų Salos) trys Airijos salos — Inishmore, Inishman ir Inisheer — drauge 47 km², a. 3000 gyv. ūkininkų ir žvejų.

Aranauskas Juozas (g.1916 VII 1 Kardokų k. Kazlų Rūdos vl.) kun. 1938 baigė gimn. Studijavo Čekoslovakijoje ir Louvain. Įšv. kunigu 1945. 1947—1952 Belgijos lietuvių kapelionas, 1950—1951 Gimtosios Šalies red., 1951—1952 Belgijos Liet. Bendr. pirm. Nuo 1952 JAV Žvaigždės adm. Nuo 1953 Montrealyje, Kanadoje, liet. parapijos vikaras.

Aranda 1) Abarca de Bolea Petras Povilas (1718—1798) ispanų diplomatas. 1760—1762 Ispanijos atstovas Lietuvos—Lenkijos respublikoje. 1765 Kastilijos tarybos pirmininkas. 1767 pasiekė jėzuitų pašalinimo iš Ispanijos. 1773—1787 atstovas Paryžiuje.

2) Jose Chimenes (1837 — 1903) ispanų menininkas, pasižymėjęs Cervanteso Don Kichoto ir Daudet'o Tartarenas Alpėse iliustracijomis.

Aranha Osvaldas (g. 1894) brazilų politikas. Buvo teisingumo ir finansų min. 1934—1938 Brazilijos atstovas JAV, 1938-1944 užs. reik. min. 1946 Brazilijos delegatas Jungt. Tautose.

Arany 1) Janoš (1817—1882) vengrų poetas. 1848 revoliucijos dalyvis. Didžiausias vengrų epikas. Žymiausias epinis veikalas trilogija Toldi iš XIV a. vengrų istorijos. Kiti veikalai Katalin 1850, Buda halala 1864 ir kt. Puikus baladžių kūrėjas.

2 Vladas (1844—1898) Janošo sūnus, taip pat poetas. 1874 paskelbė kaip ir tęsimą tėvo Buda halala — Hunų kautynės, kur jis hunų ir gotų kovos motyvą panaudojo apdainuoti vengrų kovai su austrais. 1872 išl. Fata Morgana.

Aranjuez vid. Ispanijos Madrido prov. mst. a. 25.000 gyv.; daug senos, puošnios statybos paminklų.

Arapaho š. Amerikos algonkinų indėnų giminės šaka, kurių yra dar kiek likusių specialiai indėnams įtaisytuose rezervatuose.

Arapaima gigas Teleostei būrio, Osteoglossidae šeimos žuvis, gyvenanti Amazonėje ir jos intakuose. Ligi 4 m ilgio ir 200 kg svorio. Kūnas apdengtas dideliais, tvirtais žvynais Margų ir ryškių spalvų. Vietiniai indėnai ją vad. piraruku.

Araratas Armenijos kalnas dviem viršūnėm: Did. A. 5198 m ir Maž. A. 3915 m. Pirmasis užkopė 1829 Parrot. Tarp abiejų viršūnių yra užgesęs ugnikalnis Sardar Bulag 2540 m.

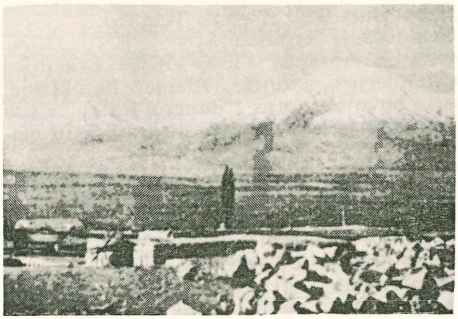

Didysis ir mažasis Araratas

Aras atgaliniu būdu sudarytas iš tariamo mažybinio daiktavardžio arelis, panašiai kaip barsas iš barsukas, gegė iš geguže ir kt. K. Būga laikė, kad žodis aras esąs A. Juškos pramanytas, tačiau jis sutinkamas ne tik jo žodyne, bet ir dainose, todėl tai gali būti ir žmonių kalbos padaras. Kadangi senovinis, paveldėtas darinys tėra erelis, todėl išvestinis aras bendrinėje kalboje nebuvo pradėtas plačiau terminu vartoti.

Aras paviršiaus ploto matas metrinėje sistemoje. Lygus 100 m². 100 A. lygu vienam hektarui — ha. A. lygus 0,0139 buvusio lietuviško margo.

Aras Prancūzijos, seniau Flandrijos, mst. Arras vardu pavadinti vaizdingi XI—XV a. sieniniai kilimai, išlaikę tą vardą ir tada, kada XV—XVI a. Briuselis ir XVI—XVII a. Paryžius savo vad. gobelenais nurungė Arraso dirbinius. A. paveldėjo persų ir arabų techniką. Vatikane yra A., kuriam 1514—1516 paveikslus nupiešė Rafaelis. Lietuvon ir Lenkijon, pagal tradiciją, pirmoji A. atgabeno XVI a. karalienė Bona. Be A. Krokuvos Vavelyje, garsėjo Lietuvoje Radvilų ir Pacų rūmų, taip pat Vilniaus katedros A. gobelenai.

Aras ar Erelis, lot. Aquila, ryškusis žvaigždynas šalia Strėlės, Delfino, Vandenio, Ožiaragio, Šaulio, Skydo ir Gyvatės.

Arata Antoninas (1883 X 28 —1948 VIII 25) Italijos arkivyskupas, 1930—1935 Vatikano nuncijus Lietuvoje, 1935—1940 Latvijoje ir Estijoje.

Arator VI a. krikščionių poetas Romoje, savo epe De actibus Apostolorum eilėraščiais atpasakojęs apaštalų darbus.

Aratos III a. pr. Kr. graikų poetas. Išliko jo astronominė poema Fainomena, kurią Cicero, Avienus ir Germanicus išv. lotyniškai.

Arauca kairysis Orinoko upės intakas, 740 km ilgio, teka per Kolumbiją ir Venecuelą.

Araucaria ž. Araukarija.

Arauco-Cautin centrinė Chilės provincija. Svarbiausias miestas Temuco.

Araucos ž. Araukanai.

Araujo Antanas (1566—1632) Brazilijos misijonierius, jėzuitas, išleidęs katekizmą, kuris buvo išverstas į daugelį kalbų ir tuo būdu liko pirmutiniu jų literatūriniu paminklu.

Araujo Porto Alegre Manuelis (1806—1879) Brazilijos poetas ir dailininkas. Meno akad. Rio de Janeiro prof. Žymiausias jo epinis veikalas Colombo 1866. Brazilų romantinės literatūros pradininkas.

Araukanai (Araucos) Chilės indėnai, XVI—XVIII a. gynę savo nepriklausomybę nuo ispanų, kurie 1773 buvo priversti ją pripažinti, bet vėliau juos vėl pajungė. 1861—1862 mėgino nuo Chilės atsiskirti, bet buvo įveikti. Jų yra a. 100.000. Daugiausia verčiasi gyvulių auginimu.

Araukanija (Arauco) araukanų gyvenama šalis P. Amerikoje, Chilės respublikoje. Dabar Chilės prov. 5340 km², a. 66.000 gyventojų.

Araukarija (Araucaria) Pinaceae šeimos amžinai žaliuojąs spygliuočiai medžiai. Žiedai dvinamiai. Kankorėžiai prinoksta per dvejus metus. Savaime auga P. Amerikoje, Australijoje, N. Kaledonijoje. Vardas kilęs iš Chilės krašto Araukanijos (Arauco), kur 1786 buvo užtikta Araucaria imbricata. Auga ten Andų kalnuose, sudarydama pagrindinę miško skirtį. Prieš 100 metų ši A. įveista Kalifornijoje. Vid. Europoje vietomis auginama taip pat laisvai. Žinomos dar A. brasiliana A. Rich., A. exelsa R. Br., A. Bidwillii Hook, A. Cunnighami Sweet ir kt.

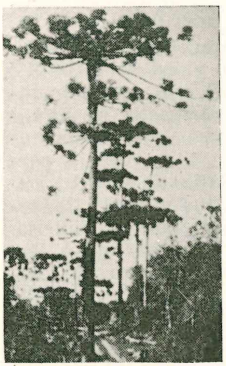

Araukarija

Araurutas technikos bei namų reikalams vartojami milteliai, gaunami iš šaknų augalo Maranta arudinacea L. Marantaceae šeimos, daugiausia augančio Jamaikoje ir kitose Antilų salose.

Arausio, dabar Orange, sen. Galijos (dabar Prancūzijos) mst., ties kuriuo 105 pr. Kr. kimbrai ir teutonai sumušė romėnus.

Aravakai Aruakų indėnų šaka.

Aravičius Petras (g. 1887 Avižienių k. Seirijų vl.). 1897 baigė Suvalkų gimn., 1907—1914 Petrapilio univ. studijavo fiz. mat. ir teisių fak. 1914—1919 mobilizuotas rusų kariuomenėn, dalyvavo kare. 1922 grįžo į Lietuvą. 1927—1929 Alytaus aps. virš., 1929 — 1931 vid. reik. min. Nuo 1931 Žemės banko direktorius.

Arba ž. Araba.

Arbaletas senasis, europiečių iš rytų tautų per Kryžiaus karus pasisavintas svaidomasis ginklas, sudarytas iš lanko ir lovelio su buože.

Arbanasai arba škipetarai, senovės ilirų palikuonys, gyveną Albanijos kalnuose. XIV a. jiems vadovavo kovose prieš turkus Jurgis Kastriotas Skanderberg. Turkų nukariauti, jie virto turkų valdžios ramsčiais, betgi nekartą prieš juos sukildavo. Serbai ir dabar A. vadina albanus.

Arbata lot. herba — žolė, iš čia lenk. herbata, lietuviams virtusi A. iš arbatžolės gaminamas gėralas. Kinuose žinoma jau VIII a., iš ten IX a. pateko į Japoniją ir Korėją, XV a. žinoma jau ir kituose Azijos kraštuose. Kiniečiai ją vadino tia, tą vardą pasilaikė ir kitos vak. Europos kalbos. 1650 olandai atvežė A. iš r. Indijos, 1656 ji jau žinoma Paryžiuje, kur vieni ją gėrė su pienu, kiti uostė kaip taboką. Nuo 1680 vežėsi ir anglai. R. Europon A. pateko per mongolus, o iš rusų XVIII a. atsirado ir Lietuvoje bei Lenkijoje. Pirmą kartą ji ten paminėta 1777, bet buvo laikoma kenksmingais sveikatai kiniečių nuodais. Pradžioje plisdama vien dvaruose, po 1863 pasiekė ir kaimą.

Arbatinė įmonė, kur galima užkąsti, atsigaivinti nesvaigiaisiais gėrimais ir pasilsėti. Lietuvoje A. pradėta steigti 1898 caro valdžiai įvedus degtinės monopolį ir uždarius smukles. Lyg ir kovai su alkoholizmu rusų administracija pradėjo steigti ir A., bet Lietuvoje jų svarbiausias uždavinys buvęs pagreitinti kraštо rusinimą. Tai lietuvių liaudyje jos neturėjo jokio pasisekimo ir visai nebuvo lankomos. Bet dar prieš I Pasaulinį karą Lietuvių Katalikų Blaivybės Draugijai išplėtus savo veiklą, vienur kitur atsirado ir tos draugijos išlaikomų A., ir 1914 jų Lietuvoje jau buvo 91. Nepriklausomoje Lietuvoje ši draugija savo blaivinimo akciją stengėsi kiek galė-

dama išplėsti, taigi atgaivino ir A., ir jau bent pusė blaivybės dr. skyrių jas buvo įsisteigusios.

Arbatmediniai (Theaceae) augalų šeima. A. 375 medžių ir krūmų skirtys, dausų srities Amerikos, Afrikos ir p. r. Azijos čiabuvės. Lapai pražangūs, daugumas amžinai žaliuoją.

Arbatmedis (Thea) Theaceae arba Ternstroemiaceae šeimos krūmai ir medžiai, amžinai žaliuojančiais lapais, baltais, rausvais žiedais. Savaime auga Kinuose, Indijoje, Japonijoje ir kt. 16 skirčių ir nemaža atmainų. Jų tarpe A. k i n i n i s, iš kurio gaunama vad. kinų arbata. Krūmas ligi 8—9 m aukščio. Daugiausia auginamas iš sėklų ir jau trečiaisiais metais būva pirmasis arbatos derlius. Arbatos kokybė pareina nuo lapų amžiaus ir jų džiovinimo būdo.

Arbela (dabar Erbil) senovės Asirijos, į rytus nuo Tigro upės, Ištar kulto centras. 331 pr. Kr. Aleksandras Makedonietis netoli A. prie Gaugamelos įveikė persų Darijų.

Arber (čekiškai Javor) Bohemijos miško (čekų Šumavos) aukščiausias kalnas Bavarijoje. Didysis A. 1485 m aukštumo, Mažasis A. 1391 m.

Arbes Jokūbas (1840—1914) čekų rašytojas, 1868— 1877 Narodny Listy bendr. Publicistikoje reiškėsi pozityvistu ir liberalu; ta spalva ir savo apysakas nudažydavo. Daugiausia rašė nuotykių romanų, taip pat ir socialinių romanų iš darbininkų gyvenimo. Išsp. Epikurejci 1880, Mesiaš 1883, Svaty Xaverius 1873, Ukrižovana 1876, Newtonuv mozek 1877 ir kt. Iš viso peskelbė per 40 tomų.

Arbitblatas ž. Blatas.

Arbitras (lot. arbiter) Romos teisėje tai buvęs tarpininkas teisėjas, kuriam buvo pavedama stengtis abidvi besiginčijančias puses sutaikinti. Superarbitras tai besiginčijančių šalių sutarimu parinktas trečiųjų teismo pirmininkas. Senojoje Lietuvos teisėje A. vadinta ir pašalinius asmenis, dalyvavusius seimų posėdžiuose.

Arbitražas. Civilinėje teisėje paprastai A. vadina vieną iš būdų spręsti iškilusiems tarp darbdavių ir darbininkų ginčams dėl atlyginimo dydžio, darbo sąlygų ir pan. Dažniausiai tokiems ginčams spręsti arbitru būva vyriausybės atstovas. B i r ž o s e, vertybių popierių, pinigų, prekių ir pan. pirkimo-pardavimo operacijose A. vadinamas naudojimas kainų skirtumo tai pačiai vertybei įvairiose vietose. T a r p t a u t i n i s A. yra tarptautinės jurisdikcijos forma. Čia trečiųjų teismas sudaromas iš šalių išrinktų ar pritartų teisėjų; A. procesas tegali būti iškeltas abiem šalim sutikus; A. teismas, ką nuspręsdamas, vadovaujasi ne vien grynai teisinėmis normomis, bet ir diplomatinio ar politinio pobūdžio samprotavimais, nes A. teismo uždavinys yra paprastai surasti kompromisą, būdą sutaikinti susiginčijusias šalis. Tarptautinio A. byloms nagrinėti jau 1899 buvo Haagoje įst. Nuolatinieji Arbitražo Rūmai. Jie sudaro bendrą sąrašą kandidatų į teisėjus, ir susiginčijusioms šalims nusistatant kreiptis į A. teismą, jos pačios iš to sąrašo pasirenka vieną ar kelis teisėjus, o jau tie renkasi superarbitrą.

J. H. Ralston International Arbitration from Athens to Locarno 1929.

Arbitrium liberum (lot.) scholastinis terminas laisvai valiai apibūdinti. Kasdieninėje kalboje arbitrariškas tolygus savivališkam, besivadovaujančiam tik savo sprendimu ir nepaisančiam bendro visų nusistatymo.

Arboga Švedijos mst. 9300 gyv. Čia 1435 pirmą kartą susirinko švedų parlamentas.

Arbogastas (m.394) romėnų kariuomenės vadas, pasižymėjęs karuose su germanais. 383 nužudžius imp. Gratianą, dėl Valentino II jaunatvės, A. buvo faktiškasis imperijos valdovas. Buvo kaltinamas Valentiną nužudęs. Pastatė imperatoriumi Eugenijų, kuris buvo pasmerktas mirti, ir po to pats A. nusižudė.

A. Schenk v. Stauffenberg Das Imperium und die Voelkerwanderung 1947.

Arbois de Jubainville Henrikas (1827—1910) prancūzų archeologas, keltų kalbos ir lit. prof. Išsp. Les premiers habitants de l'Europe 1889—1894; Le cycle mythologique irlandais et la mythologie celtique 1884, Cours de litterature celtique 1883—1902.

Arboleda Julius (1817—1862) Kolumbijos (Naujosios Granados) P. Amerikoje politikas, publicistas, poetas. Savo geriausius poezijos kūrinius parašė kalėjime. Išrinktas prezidentu buvo nužudytas. Jo Poesias išl. 1889.

Arbon š. r. Šveicarijos mst. Thurgau kantone. 9000 gyv. (1951). Sena pilis, šilko audiniai, mašinų pramonė.

Arbor Day medžių sodinimo šventė mokyklose. 1872 įvesta Nebraskoje JAV, iš ten paplito ir kitur. Po I Pasaulinio karo Lietuvoje labai plačiai buvo įvesta.

Arboretumas vieta su įveistais įvairiais medžiais ir krūmais, pavieniai ar mažomis grupėmis, moksliniam bei mokomajam tikslui.

Arbroath r. Skotijos mst. ir žvejų uostas Brothoko upės žiotyse. A. 22.000 gyv.

Arbues Petras (1442 — 1485) vienuolis augustijonas, 1484 Torquemados paskirtas Saragossos vyskupijos inkvizitoriumi. Labai griežtai vykdė jam pavestas pareigas ir

1485 buvo bažnyčioje nužudytas. 1661 pripažintas palaimintu, 1867 šventuoju.

Arbusov 1) L e o n i d a s vyr. (1848—1912) Pabaltijo istorikas, nuo 1888 dirbęs Mintaujoje. Išsp. Grundriss d. Geschichte Liv-, Est- u. Kurlands 41918, Kurlandische Gueterchroniken 1890, Liv-, Est- u. Kurlands Urkundenbuch 1900—1911 ir kt.

2) L e o n i d a s jaun. (g. 1882) pirmojo sūnus, latvių istorikas. Nuo 1919 Latvijos univ. doc., paskiau prof. Išsp. Walter v. Plettenberg 1919, Die Einfuehrung d. Reformation in Liv-Est-u. Kurland 1921, Die altlivlaendische Bauerrechte 1924, Fruehgeschichte Lettlands 1933 ir kt. Nuo 1945 Goettingeno, Vokietijoje, universiteto profesorius.

Arbuthnot Jonas (1667—1735) gydytojas, anglų satyrikas. 1712 satyroje The history of John Bull sukūrė personažą Johną Bull, kuris nuo to laiko virto anglo sinonimu.

Arbūzas Citrullus vulgaris Schrad. Cucurbitaceae šeimos vienmetis augalas, kilęs iš atogrąžų Afrikos. Vaisiai panašūs į moliūgus. Auginami tik šiltesniuose kraštuose, nes jiems prinokti reikia daug saulės.

Arc de triomphe triumfo arka, romėnų pavyzdžiu Pranzūzijoje statyti didesniems laimėjimams pažymėti triumfo vartai. Jų garsiausioji Paryžiuje Place de l'Etoile triumfo arka Napoleono laimėjimams atžymėti. Po I Pasaulinio karo po vartais įrengtas Nežinomojo kareivio kapas.

Arcachon 1) Atlanto įlanka prie Prancūzijos krantų.

2) Prancūzijos jūrų kurortas prie A. įlankos, Gironde dep. 13.000 gyv.

Arcada ž. Arkada.

Arcadelt Jokūbas (a. 1514— po 1557) olandų kompozitorius, 1539—1555 veikęs Romoje, paskiau Paryžiuje. Pagarsėjo savo madrigalais, kurių pirmasis nuo 1539 buvo 31 kartą perspausdintas.

Arcadia sutrumpinta iš Accademia degli arcadi. 1690 Romoje įsikūrusi poetų literatų draugija, turėjusi skyrius daugumoje Italijos miestų; jos tikslas — kova su marinizmu.

Arcadius Flavius (378—408) Romos imp. Teodozijaus Didžiojo vyriausias sūnus, 395 gavęs valdyti Romos imperijos rytus, o jo brolis Honorius vakarus.

Arcani disciplina pirmaisiais krikščionybės laikais taip vadinta drausmę, reikalaujančią laikyti tikėjimo ir kulto dalykus slaptais nuo pagonų ir katechumenų.

Arcanum divinae sapientiae consilium— Popiežiaus Leono XIII 1880 II 10 enciklikos apie krikščioniškosios moterystės neišardomumą ir šventumą pavadinimas.

Arcella vienląstelinis gyvis, kurio kūnas padengtas turinčiu vieną angą chitininiu kriaukleliu. Gyvena gėlame vandenyje. Lietuvos gėluose vandenyse dažniausiai gyvena Arcella vulgaris. Tipas Protozoa, klasė Rhizopoda, būrys Amaeboidea; giminė Arcella.

Arch Juozas (1826—1919) Anglijos sodžiaus darbininkų vadas, 1872 įkūręs National Agricultural Labourers Union — Tautinę Kraimo Darbininkų Sąjungą.

A. D. (A. Janulaitis) Juozas Arch, Sodietis-deputatas Anglijoje 1905.

Arch (gr. arche) prieš priebalsius arci— pradžia, senovė, vyresnybė. Daugelio sudėtinių žodžių pradžia naujųjų kalbų terminologijoje.

Kadangi lietuvių kalbos žodžiai nežino garso ch, tai vietoje Arch, archi dažnai rašoma — ark, arki (pvz. arkangelas, arkivyskupas ir pan.).

Archaeopteryx (gr. archaios—senovinis, pteryx—sparnas) skirtingas nuo dabartinių paukščių, vištos didumo, priešistoriniais laikais išmiręs paukštis. Turėjo snapą su dantimi, ilgą uodegą, kurią sudarė 21 lankstelio stuburas, prie sparnų 3 laisvus pirštus su nagais. Rastas 1861 Solenhofe, Bavarijoje, viršutinės Juros sluogsniuose. Pradžioje buvo laikomas tarpine tarp paukščio ir roplio grandimi, bet dabar laikomas tikru paukščiu. Tuose pat sluogsniuose 1877 buvo rastas kitas panašus egzempliorius, kurį laikyta tos pat giminės kita rūšimi, bet vėliau, dėl žymių griaučių skirtumų, nustatyta, kad tai kitos giminės atstovas — Archaeornis.

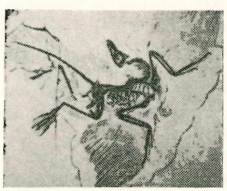

Archaeopteryx

Archaeornis karvelio didumo išnykęs paukštis, panašus į lakiojančius paukščius (Archaeopteryx priklausė bėgiojančių paukščių rūšiai). Rastas 1877 viršutinės Juros sluogsniuose Bavarijoje.

Archainė era, seniausiasis žemės plutos istorijos periodas. Jis prasidėjo pirmosios kietos žemės plutos susidarymu ir baigėsi pasirodžius žemėje pirmiesiems organizmams. Šį periodą sudaro didelio storumo sluogsniai, pagrindas visų kitų jaunesnių sluogsnių. A. E. dabar yra skirstoma į anhidrinį ir oceaninį periodą. Svarbiausios uolienos, sudarančios A. E. sluogsnius, yra gneisas, žėrutinis skalūnas, granitas, dioritas, marmuras ir dolomitas. Pasitaiko ir metalų rūdžių. Tos uolienos būna arba ištisais masyvais, kaip Fenoskandijos skydas Suomijoje ir Skandinavijoje, Prancūzijos

centrinis plateau, Bohemijos masyvas ir kt., arba grandinių kalnų uolienos vidurinėse ašyse, pvz. Alpių, Himalajų, Andų. Lietuvoje A. E. sluogsniai į paviršių neišeina. Jie yra didelėje gelmėje, užnešti jaunesnių periodų sluogsnių.

Archaizmas (gr. archaismos) senovinis, dabar paprastai žmonių kalboj jau nebevartojamas žodis arba posakis, taip pat dabar nebepažįstama, pasenusi atskira žodžio lytis, pvz. M. Mažvydo kariaujimas—kariavimas, vardana—vardan, dangusu—danguose, J. Bretkūno pamokykiem—pamokyk mane, bit buvęs—buvo buvęs, M. Daukšos pardostė — pardavimas, vartuosemp — prie vartų, K. Sirvydo ašva—kumelė, mitas — išlaidos, kaštas ir kt. Tam tikrais atvejais A. yra stilistiniais sumetimais vartojami literatūriniuose kūriniuose, pvz. J. Baltrušaičio Poezijoje sakoma: Žemės vargas atsikėlė, Ir užgeso kibirkštėlė,— V a i d a s mirusių dienų Iš senovės pelenų. Čia vaidas reiškia ne kivirčą, bet vaidenimąsi, vaidalą ar fantomą ar pan. ir sietinas su vaizdas—paveikslas.

Archangelas ž. Arkangelas.

Archangelica ž. Šventagaršvė.

Archangelsk š. Rusijos uostas prie Dvinos žiočių. 275.000 gyv. (1950). Įk. 1584 ir ligi Petrapilio įkūrimo buvo vienintelis Rusijos uostas. Po 1863 sukilimo daugelio lietuvių trėmimo vieta.

Archangelskij 1) A l e k s a n d r a s (1854—1926) rusų senovės literatūros istorikas, 1882 — 1908 Kazanės univ. prof. Kai kurie jo darbai liečia Lietuvos gudus ir ukrainiečius: Očerki iz istorii zapadno russkoj literatury XVI - XVII 1888 ir kt.

2) A n d r i u s (1879—1940) rusų geologas, Mokslų akademijos narys, išsp. Obzor geologičeskago stroenija Evropejskoj Rossii ir kt.

Arche (gr.) pirmoji priežastis, pagrindinis principas, kilmė.

Archebius 130 — 125 pr. Kr. Baktrijos (Persijoje) karalius, susektas iš 1835 rasto senovės pinigo graikiško ir baktriško užrašo.

Archegone kai kurių bežiedžių augalų lytinio visimo organas, kuriame išsirita apvaisintas kiaušinis—ląstelė.

Archegoniatae augalai su arcegone. Apima samanas ir paparčius.

Archelaios 1) 413—390 Makedonijos karalius, graikų kultūros skleidėjas. Steigė miestus, pakėlė krašto pramonę ir pavertė Makedoniją stipria valstybe. Nužudytas sąmokslininkų, nepakentusių jo įvestų naujovių.

2) Žydų karaliaus Erodo Didžiojo sūnus ir įpėdinis, numalšinęs žydų sukilimą, valdęs Judėją, Samariją ir Idumėją, bet romėnų ištremtas Galijon.

3) V a. pr. Kr. graikų filosofas, Anaksagoro mokinys, jam mirus vadovavęs jo įsteigtai Lampsakose mokyklai. Paskiau mokė Atėnuose. Drauge su Anaksimenu, Diogenu ir iš dalies ir Anaksimandru atstovavo ioniečių gamtos filosofijai.

4) A. 125 pr. Kr. gyvenęs graikų skulptorius, pagarsėjęs marmoro bareljefu Homero apoteozė.

Archenholz Jonas Vilius (1743 — 1812) vokiečių istorikas, išsp. England u. Italien 1785, Annalen d. britischen Geschichte nuo 1789, Geschichte d. siebenjaehrigen Krieges 1731893, Geschichte Gustav Wasas 1811 ir kt.

Archeografičeskij Sbornik Vilniaus Mokslų Apygardos 1867—1874, 1890, 1900, 1902 ir 1904 išleistas rinkinys 14 tomų, daugiausia nušviečiančių stačiatikių bažnyčios padėtį D. L. Kunigaikštystėje.

Archeografija padedamoji istorijos mokslų sritis, kuri renka žinias apie istorijos rašto šaltinius, jų mokslo reikalams aprašo ir skelbia.

Archeografijos komisijos. Rusijoje tai buvusios mokslo įstaigos, kurioms buvo pavesta rūpintis archeografijos reikalais. P e t r a p i l i o A. K. buvo įst. 1834. Tarp daugelio jos išleistų istorijos šaltinių, yra ir Lietuvos istorijai pažinti leidiniai: Akty, otnosiaščijasia k istorii Zapadnoj Rossii 1846—1853 (5 tomai), Akty, otnosiaščijasia k istorii Južnoj i Zapadnoj Rossii (15 tomų), Dnevnik Liublinskago seima 1869, Zapadnorusskija Letopisi 1907, keturi tomai Lietuvos metrikos aktų (1903, 1910, 1914, 1915) ir kt. Juos leidžiant dirbo žymiausieji rusų istorikai. K i j e v o A. K., vad. Kijevo komisija senovės aktams tirti, įst. 1843. Jos leidinių ruošime dalyvavo ir eilė istorikų, tyrinėjusių Lietuvos istoriją — V. Antonovič, M. Vladimirskij Budanov, M. Jasinskij ir kt. Nemaža jos paskelbtos archyvinės medžiagos turi didelę reikšmę ir Lietuvos istorijai. V i l n i a u s A. K. vadinta 1864 įst. prie Vilniaus centrinio archyvo komisija senovės aktams tirti ir leisti. Prieš tai jau 1842 Vilniuje įsteigta laikina komisija Lietuvos archyvams tirti, kuri 1843 išl. 2 t. Sobranie drevnich aktov i gramot gorodov Vilna, Kovna, Trok. Po to Vilniaus archeografijos klausimais rūpinosi Vilniaus archeologijos komisija. Vilniaus A. K. leidiniai pasižymi diletantizmu ir rusiška stačiatikiška tendencija, labai mažinančia jų mokslinę vertę. Svarbiausieji jos leidiniai – 39 tomai (40-as nebaigtas spausdinti dėl karo) aktų. Be to, atskirai išleista 1559 L. D. K. girių revizija, 1641 girių ordinacija ir kt. Savo leidiniams medžiagą A. K. ėmė iš Vilniaus centr. archyvo ir

kiek iš Vilniaus vieš. bibl. rankraščių skyriaus.

R. Mienicki Wilenska Komisja Archeograficzna 1925.

Archeologija (gr.) mokslas apie senovę. XVIII a. juo pradėta vadinti mokslą apie klasikinės senovės grynojo ir taikomojo meno paminklus ir liekanas. Šiuo metu A., be kurio kito papildomojo apibrėžimo, vad. mokslas apie klasikinės senovės pažinimą iš jos materialinių liekanų, ypač randamų kasinėjant, ne iš rašto palikimų. A. mokslo pradžia siekia humanizmo laikus, ir pradžioje jis priklausė filologijai, bet vėlesni kasinėjimai klasikinės senovės kraštuose davė A. naują medžiagą ir naujus pažinimo metodus. Dabar A. mokslas, bendradarbiaudamas su klasikine filologija, yra savarankiška mokslo disciplina graikų ir romėnų senovės kultūrai tirti.

Plačia prasme A. vad. senovės kultūros tyrinėjimo mokslą iš materialinių senovės liekanų. Be klasikinės A., yra ir kitų atskirų A. mokslų. B a ž n y t i n ė A. tiria krikščionybės senovės liekanas. Jai didelės reikšmės turėjo atradimas 1578 Romos katakombų. Nuo Napoleono karo žygių į Epiptą (1798—1801) susidomėta Egipto senove, o nuo to laiko, kada 1822 Champolion išskaitė pirmąjį egiptišką tekstą, Egipto senovės tyrinėjimas sudomino kultūringąjį pasaulį ir išaugo į atskirą mokslo šaką, vadinamą jau ne A., bet e g i p t o l o g i j a. Taip pat A. terminas neprigijo Asirijos, Babilonijos ir kitų Mezopotamijos kraštų tyrimo mokslui, kuris vad. a s i r i o l o g i j a.

XIX a. prasidėjo susidomėjimas ir vid. ir š. Europos senovės liekanomis. Tikslesnis muzėjų sutvarkymas ir metodingi kasinėjimai padėjo suprasti senovės radinius. 1836 Ch. J. Thomseno ir J. F. Danneilio paskelbti senovės paminklų ir radinių tyrinėjimo rezultatai leido juos suskirstyti akmens, žalvario ir geležies laikotarpiais ir davė pagrindą šiaurės kraštų A. virsti p r i e i s t o r ė s mokslu.

L i e t u v o j e pirmas senovės radinius pradėjo rinkti D. Poška, bet Lietuvos A. pradžią davė E. Tiškevičius savo senovės kapų kasinėjimais ir raštais (Rzut oka zrodla archeologii krajowej 1842, Badania archeologiczne 1850). Nuo to laiko prasidėjo senovės kapų kasinėjimai, radinių rinkimas muzėjuose. Seniau Lietuvoje daugiausia kasinėjo K. Tiškevičius, A. Kirkoras, paskiau V. Šukevičius, E. Volteris, F. Pokrovskij, T. Daugirdas, L. Krzywicki, V. Nagevičius, J. Žiogas. Naujausiais laikais plačiausiu mastu kasinėjimus ligi II Pasaulinio karo vedė J. Puzinas. Lietuvos A. apžvalgas buvo davę A. Spicyn 1925, V. Šukevičius 1901 ir 1910, K. Engel, P. Tarasenka 1928. Naujausias apžvalgas pateikė J. Puzinas: Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX—XX a. 1935 (atskirai vokiečių kalba) ir Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938. II Pasaulinis karas sutrukdė jau plačiai išsivysčiusį Lietuvos A. sistemingą tyrinėjimą.

Archeologijos komisija caro Rusijoje buvo vad. įstaiga, kurios tikslas buvo daryti archeologinius kasinėjimus ir tyrinėti senienas. Įst. 1859. Tarp kito ko jos pavedimu Lietuvoje darė kasinėjimus I. Abramov, V. Nagevičius, L. Krzywicki ir kt. 1855 Vilniuje įst. senienų muzėjų, prie jo buvo įst. ir laikinoji A. K. Bet tai buvo kraštotyros draugija, išleidusi M. Krupovičiaus surinktų dokumentų rinkinį ir I. Danilavičiaus Skarbiec dyplomatow 2 t. 1860 ir 1862. Rusų administracijos uždaryta 1865. Nepriklausomoj Lietuvoj buvo sudaryta 1919 prie Švietimo Ministerijos senovės paminklams ir liekanoms globoti Valstybės Archeologinė Komisija. Neturėdama jokio vykdomojo organo, ji tegalėjo atlikti atsitiktinius darbus. Nuo 1936 jos funkcijas faktiškai perėmė Vytauto Didžiojo Kultūros Muzėjaus Taryba.

Archeologiniai kasinėjimai planingas senovės kultūros paminklų tyrimas, atliekamas specialiai tam darbui pasiruošusių žmonių, vad. archeologais, arba proistorikais. Kasinėjant senovės paminklas (pilkapis, kapas, piliakalnis, sodyba) sunaikinamas ar jo pirminė padėtis pakeičiama, todėl ypatingai rūpinamasi visa smulkiausiai užfiksuoti raštu, piešiniais, fotografijomis, planais, modeliais ir t. t. Kasinėjimų metodai ilgainiui keičiasi. Seniau daugiau žiūrėta į patį surastą daiktą bei jo vertę. Dabar tyrimo metodams patobulėjus, stebimos, aprašomos radinių aplinkybės, tiriamos organinės medžiagos (chemiškai, mikroskopiškai), blogai išlikusi medžiaga parafino ir gipso pagalba, neardant jos pirminės padėties, paimama ir gabenama į laboratorijas tolimesniam tyrimui. Tyrimo metodai skiriasi kasinėjant senovės kapinynus, piliakalnius, sodybas, durpynus ar kitas priešistorines vietas.

Fr. Behn Vor- und Fruehgeschichte 1948; *W. Holubowicz* Studja nad metodami badan warstw kulturowych w prehistorii polskiej 1949.

Archeologų kongresai šaukiami archeologiniams klausimams nagrinėti ir tyrinėtojų bendradarbiavimui skatinti. A. K. būna tarptautiniai, sritiniai, tautiniai ir apygardiniai. Lietuvos proistorės raidai daugiausia reikšmės yra turėję: IX A. K. Vilniuje 1893, X Rygoje 1896 ir II Pabaltijo A. K. Rygoje 1930. Vilniaus A. K. metu skaitytų referatų daugumas buvo išsp. Trudy Vilenskago Otd. Komiteta po ustrojstvu IX ar. sjezda 1893, Trudy IX ar-

cheol. sjezda v Vilne 1895 ir 1897. Kongreso proga Pokrovskij atliko eilę kasinėjimų r. Lietuvoje, išleido Vilniaus muzėjaus katalogą ir sudarė Vilniaus, Gardino bei Kauno gub. archeologinius žemėlapius. Vietiniai Lietuvos praeities tyrinėtojai politiniais sumetimais kongreso darbuose nedalyvavo. Abiejuose Rygos kongresuose buvo paliesti ir Lietuvos proistorės ir istorijos klausimai. Lietuviai aktyviai dalyvavo II Pabaltijo A. K. Rygoje 1930, I Tarpt. proistorinių ir protoistorinių mokslų kongrese Londone 1934, Tarptautiniam A. K. Osloje 1936, IV Vokiečių archeologų suvažiavime Elbinge 1937.

J. Puzinas Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen 1935; Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum 1931.

Archeozoinė formacija ž. Algonkiumas.

Archermos VI a. pr. Kr. graikų skulptorius iš Chioso, pagarsėjęs ypač sparnuotos nugalėjimo deivės Nike statula, kur jis pirmas graikuose atvaizdavo bėgančią moterį; tai pastūmėjo graikų skulptūrą nauja vaga.

Archetipas (gr.) Platono terminas, lietuvinamas pirmavaizdžiu, idealinis vaizdas, kuriuo seka tikrovėje esantieji daiktai.

Archetti Jonas Andrius (1731—XVIII a. pabaigoje) 1776—1783 popiežiaus nuncijus Lietuvai ir Lenkijai, 1783—1784 pirmasis nuncijus Rusijai, suorganizavęs Mohilevo arkivyskupiją su arkivyskupu S. Siestrzencevičiumi. 1784 paskirtas kardinolu. 1785 Bononijos legatas.

Archiatras (gr.) seniau taip buvo vad. vyriausios valdžios ir valdovų gydytojai.

Archibald Raymond Clare (g.1875) JAV matematikas. Nuo 1908 Browno univ. prof. Išsp. Euclid's Book on Divisions with a Restoration 1915, Bibliography of Egyptian Mathematics 1927—1928. American Mathematical Monthly red.

Archibuteo lagopus ž. Suopis tubuotas.

Archichembalo 1555 italo Vicentino sukonstruotas klavišinis muzikos instrumentas, kuris tačiau dėl sunkios aplikatūros neprigijo.

Archichlamydeae paprastu apyžiedžiu arba be taurelės ir be vainikėlio dviskilčių augalų grupė. Čia priklauso šeimos: Betulaceae, Fagaceae, Euphorbiaceae, Moraceae, Urticaceae, Ulmaceae, Cannaceae ir kt.

Archidamos keli Spartos karaliai, kurių žymesnieji: 1) A. II, valdęs 469—427 pr. Kr., 431 pradėjęs Peloponeso karą.

2) A. III, valdęs 361—338 pr. Kr., įveikęs arkadiečius ir argiviečius, 362 apgynęs Spartą prieš Epaminondą.

Archidiakonas ž. Arkidiakonas.

Archigenes II a. Kr. g. Romos chirurgas iš Sirakūzų. Išliko jo reikšmingų raštų fragmentai.

Archias Aulus Licinius I a. pr. Kr. graikų poetas, antiochietis. Apdainavo Kimbrų karą ir Cicerono konsulatą.

Archilochos iš Paros VII a. pr. Kr. graikų lyrikas, asmeninės subjektyvinės lyrikos pradininkas. Jo lyrika pilna kartėlio, kandanti priešus ir draugus. Antikos eilių metro ir strofų kūrėjas.

Archimandritas graikų bažnyčioje nuo V a. vienuolyno, vėliau ir kelių vienuolynų vyresnysis. Nuo VII a. paplitęs ir Vakaruose, stačiatikių bžn. taikomas prelatams, dargi arkivyskupams.

Archimedas (a. 287 Sirakūzuose Sicilijoje — 212 pr. Kr.) klasikinės senovės matematikas, mechanikas ir fizikas. A. nusakė ir matematiškai įrodė pagrindinius mechanikos dėsnius apie svirtis, skridinius ir kai kurias kitas pagrindines mašinas. Teoriją jis iliustravo pavyzdžiais, padirbdinęs daug prietaisų gimtajam miestui ginti nuo 214—212 pr. Kr. jį apgulusių romėnų. Romėnams miestą paėmus, romėnų kareivių buvo nužudytas. Fizikos srityje nusakė jo vardu pavadintą A. pradą, tyrinėjo šviesos atspindžio reiškinius ir iš daugelio veidrodžių buvo sukonstruavęs vieną sudėtingą įgaubtinį veidrodį, kuriuo galėjęs sukaupti daug saulės spindulių ir tuo būdu iš toli uždegdavęs romėnų laivus. Genialus geometras: tyrinėjo apskritimo ilgį, dideliu griežtumu išreiškė jo santykį su skersmeniu (skaičius išreikštas graikų raide pi) ir rado paprasčiausią artutinę jo reikšmę 22/7. Gavo formulas cilindro (ritinio), kūgio ir rutulio tūriams, paviršiams ir jų santykiams reikšti; rado parabolės segmento (nuopiovos) plotą, pavartodamas slapta forma net begalinių mažybių skaičiavimo metodą, kuris matematikų buvo atgaivintas tik po pusantro tūkstančio metų. Tomis priemonėmis jis rado konoidų tūrius; giliai išnagrinėjo jo vardu pavadintą spiralę. Buvo suplanavęs skaičiavimo reformą, kad nedaugeliu ženklų būtų galima išreikšti didžiausius skaičius. Daugumas jo parašytų veikalų išliko ir vėliau buvo išleista graikų ir lotynų kalbomis (Archimedis Opera omnia 1910—1915).

Archimedas

Archimedo indas cilindrinis indas, į kurį sandariai įdedamas ištisinis cilinderis.

Pastarojo tūris yra lygus indo talpumui. A. I. vartojamas A. pradui patikrinti.

Archimedo pradas. Panardintas į skystį kūnas sveria mažiau tiek, kiek sveria to kūno išstumtas skystis (kūno tūrio skystis), arba panardintą į skystį kūną stumia lauk iš skysčio jėga, lygi kūno tūrio svoriui. V cm³ tūrio, kūnas panardintas į d sūdrio (d gramų kas cm³) skystį, yra stumiamas lauk jėga dinomis F dgV. Čia g yra svorio jėgos pagreitis. Plūduriuojantį kūną stumia lauk iš skysčio jėga, lygi įgrimsdusios kūno dalies tūrio skysčio svoriui.

Archimedo sraigtas. Ilgas sraigtas, įstatytas įžulniai pastatytame geleziniame vamzdyje arba lovyje. Sukant sraigtą galima varyti skysta ar smulkį medžiaga. Vartojamas vandeniui, moliui, cemento miltams ir kt. pakelti. Ž. Keliamos mašinos.

Archimycetes Phycomycetes grupės grybų klasė. A. apima paprasčiausius grybus be grybienos (myceliumo), kurie susidaro tik iš kelių ląstelių. Svarbiausios šeimos: Synchytriaceae su Synchytrium endobioticum (bulvių vėžys) ir Plasmodiophoraceae su Plasmodiophora Braniceae) gumbagrybis).

Archimimus senovės Romoje laidotuvėms samdytų juokdarių mimų vadas, vaidinęs mirusį asmenį.

Archipelagas (gr. archi pelagos) taip pradžioje buvo vadinamos marios su daugeliu salų, paskiau ir pačios salos — jų grupės arba salynai. Didžiausieji A.: Arktinės Amerikos, Patagonijos, vak. Indijos ir Didžiojo vandenyno. Kadangi A. vardu visų pirma pradėta vadinti Graikijos pakrančių salas, tai ir dabar A. yra salyno tarp Maž. Azijos, Balkanų pusiasalio ir Kretos salos tikrinis vardas. Jį sudaro 483 salos, nugrimzdusių Maž. Azijos ir Balkanų kalnynų viršūnės. Turkijai priklauso: Tasos, Samotrakė, Imbros, Lemnos ir kitos mažesniosios salos. Prie jų šliejasi P. Sporadai. Maž. Azijos pakraščių salos: Tenedos, Chios, Mytilene, Samos, Kos, Nikaria, Rodos ir Karpatos, Kreta, Antikytera, Kytera. Balkanų-Graikijos sričiai priskiriama: Š. Sporados, Euboa, Kykladų salos.

Archipenko Aleksandras (g. 1887) ukrainiečių skulptorius. 1908 išvyko Paryžiun. Nuo 1924 New Yorke. Pradžioje švelnias natūralistines savo skulptūros formas pavertė konstruktyvinėmis kreivėmis, einančiomis per organinę figūrą. Savo meno kelyje atstovavo impresionizmui, stilizmui, kubizmui ir konstruktyvizmui. Skulptūrą derina su tapyba panaudodamas įvairią medžiagą: popierių, skardą, medį, geležį, stiklą. Siekdamas paveikslų judesio efektų, sugalvojo net „paveikslų mašiną". Kai kurie jo kūriniai: Stuomuo 1922, Moters atvaizdas 1922, Moters figūra 1923, Statuetė 1925, L'homme machine ir kt.

Archipoetas — antpoetis. Tokiais save kėlė daugelis vid. amžių lotyniškai rašiusių poetų.

Archipov Abramas (1862—1930) rusų tapytojas, nuo 1889 vad. peredvižnikų grupės parodų dalyvis, kur išstatydavo paveikslus iš kaimo ir miesto varguomenės gyvenimo, pvz.: Skalbėjos, Svečiai, Krovinių vežikai ir kt.

Archippos iš Atėnų, V a. pr. Kr. pabaigos graikų komedijų autorius, kuriam senieji kritikai aleksandriečiai priskirdavo ir kai kurias, laikomas Aristofano parašytomis, komedijas, pvz.: Audrą, Poeziją, Salas, Niobę. Liko nuotrupos jo Amfitriono, Žuvų ir kt.

Archipresbiteris (gr. archi ir presbyteros — vyresnysis kunigas) pirmaisiais krikščionybės amžiais tai buvęs vyskupo skirtas pavaduotojas ir kunigų prižiūrėtojas. Nuo X a. jo valdžia pavedama dekanams. Protestantų kartais jie vadinami superintendentais.

Archistrategas (gr. archi-strategos) senovės Graikijoje vyriausiojo sausumos ir jūros kariuomenės vado pavadinimas. Graikų bažnyčioje taip vadinamas arkangelas Mykolas.

Archites iš Tarento. IV a. pr. Kr. pitagoriečių srovės filisofas ir matematikas. Buvo ir politikas, ir kariuomenės vadas. Jo raštų teišliko atskirois nuotrupos.

Architektas (gr. archi-tekton — vyriausias statytojas) arba architektorius, pastato sumanytojas ir vykdytojas. Terminas Europoje vartojamas nuo 1500. Kai kur tai yra mokslo laipsnio titulas, kitur tik profesijos pavadinimas. A. išmokslinami meno akademijose, universitetuose, aukštosiose technikos mokyklose. Lietuvoje jau XVII—XVIII a. Vilniaus akademijoje buvo dėstoma architektūra. 1793 — 1798 Vilniuje ją dėstė L. Stuoka Gucevičius, 1798—1812 M. Šulcas, 1819—1831 Karolis Podčašinskis. Nepriklausomoje Lietuvoje Lietuvos, vėliau Vytauto Didžiojo Univ. veikė technikos fak. statybos skyrius, kuriame architektūrą ligi 1940 dėstė prof. M. Songaila.

Architektonika (gr. archtektoneo — statau) 1) L i t e r a t ū r o j e A. apima kūrinio struktūrą ir daugiausia reiškia kūrinio siužeto ir fabulos parinkimą ir suplanavimą.

2) A r c h i t e k t ū r o j e tai darnios statybos menas.

3) G e o l o g i j o j e toji mokslo dalis, kuri tiria žemės plutos sandarą.

Architektūra (iš graikų architektonike) statybos menas, taip pat ir mokslas arba tam tikra technikos forma. A. meno ir technikos pradai yra glaudžiai susiję, nors jų prigimtis yra skirtinga. A. priklauso erdvės menui. Ji ją organizuoja ir suima į tūrio formą. Stilistinė A. esmė glūdi ritme, kuris reiškiasi pastato plano, sienų plokštumų ir jų masių santykiuose. A. stilistikoje didelį vaidmenį vaidina tapybinis bei skulptūrinis sienų plokštumų ir konstruktyvinių dalių traktavimas. Jie arba vienas kitą papildo ir sudaro harmoningą vienetą, arba nustelbia, pašalina konstrukcijos pradą. Architekto uždavinys yra jungti į monumentalumo, formų grakštumo vienetą du skirtingus A. pradus, panaudojus tam visus kontrukcijos ir grožio dėsnius. Pagal medžiagą, A. skirstoma į medžio ir akmens A. Lietuvoje yra ir žemės A. pavyzdžių, būtent piliakalniai. Pastato paskirties požiūriu A. skirstoma į sakralinę — tikybos reikalams skiriamą, pilietinę ir karinę.

Seniausieji žinomi A. paminklai siekia dar neolito gadynę. Tai buvo ar atskirai pastatyti akmenys-mengirai, ar sustatyti kaip stalai akmenys- dolmenai, ar sudėtingos iš akmenų sustatytos grupės-kromlechai. Jie yra laikomi pirmaisiais primityvios formos pastatais, skirtais religinėms apeigoms.

Istorinio laikotarpio seniausi žinomi pastatai yra E g i p t o, a. 4—5 tūkstančius metų pr. Kr. Nors ir čia seniausiais paminklais laikomos antkapinės piramidės, bet tai jau buvo monumentalūs akmens pastatai. Greta jų buvo statomos sakralinės paskirties bazilikinio tipo šventyklos su pilonais. Egipto A. paminklai toliau išvystė dar pirmą kartą kromlechuose pasireiškusį kuriamąjį architektūrinį momentą kolonos ir sijų pastatų forma. Kaip tik Egipto pastatuose svarbiausieji konstrukcijos elementai yra stulpai-kolonos ir sijos. Egipto šventyklas sudarydavo kolonų eilėmis apstatytos didelės salės, kur kolonos buvo sujungtos akmeninėmis sijomis, o tarpai tarp sijų buvo išklojami akmeninėmis plytomis. Dėl sauso Egipto klimato nebuvo reikalo pastatus dengti nuožulniais stogais ir kirsti langus, ir dėlto tiems pastatams buvo duota šiek tiek siaurėjančių į viršų prizmių forma. Žymiausieji tos rūšies pastatai Karnako, Tebų, Luksoro šventyklos.

Tigro ir Eufrato slėniuose buvo iškilusi A s i r i j o s i r B a b i l o n i j o s monumentalinė A. Statant pastatą balotoje vietoje, reikėjo visų pirma paruošti masyvią, iškilią terasą. Tai buvo lengva atlikti turint daug molio, iš kurio čia buvo gaminamos nedegtos ir degtos plytos. Kadangi trūko medžio, nes ten nebuvo miškų, ir didelių akmenų, ir kadangi plytos iš molio nebuvo tinkamos protarpiams tarp sijų pildyti, tai teko statyti masyvines pastato sienas. Be to, tokiai statybai turėjo įtakos ir žvaigždžių garbinimo kultas, kuris reikalavo, kad šventyklos būtų statomos aukštų bokštų pavidalo. Dėl to jas statė iš vienas ant kito sustatomų kubinių masyvų su spiraliniais, nuožulniais takais, kurie vedė į šventyklos viršūnę. Tokiu pat principu buvo statomi ir didžiuliai karališkieji rūmai, iš visų pusių supami storų sienų su sargybos bokštais. Pavyzdžiai: Chorsabado ir Nimrudo griuvėsiai.

Senosios A. ryškiausių pavyzdžių duoda g r a i k ų A., jau a. tūkstantį metų prieš Kr. Savo reikalams vartodamia medį, akmenis, plytas ir marmorą, graikų A. galėjo savo formas įvairinti. Vyraująs graikų pastatų tipas buvo stačiakampis pastatas, stačiomis sienomis, dengtomis dviejų nuožulnumų stogu, kolonomis apstatytas tiek iš priekio, tiek iš kitų pusių. Visur buvo išlaikoma tinkama proporcijų harmonija. Estetiniam pastato įspūdžiui sustiprinti graikai buvo nustatę tam tikrus statybos dėsnius, kurie virto kanonais, arba architektūriniais orderiais. Iš graikų A. išsivystė r o m ė n ų A., daug turtingesnė ir laisvesnė už graikų. Žymūs romėnų architektai ir statybos teoretikai buvo sukūrę tokias formas, kuriomis ir dabartiniais laikais Europos A. naudojasi. Vienas svarbiausių romėnų A. laimėjimų buvo tinkamas skliautų statymo technikos išsprendimas, nors pats jų išradimas priskiriamas seniau čia gyvenusiems etruskams. Tat leido ir dideles termų sales dengti skliautais. Žymiausias tokios technikos pavyzdys yra Romos panteono bonia. Šis naujas statybinis principas, taip pat arkų statymas ir kiti romėnų statybos dėsniai leido įvairinti pastatų masę,mastą ir siluetus. Iš pa-

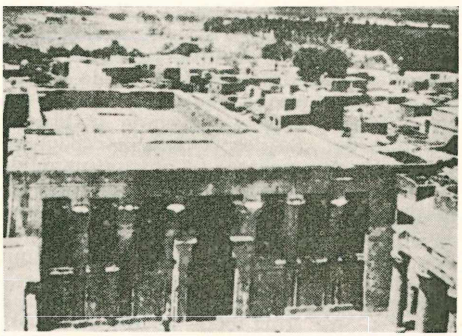

Horus šventovė Edfu Egipte

grindų dekoratyvinis graikiškas elementas čia buvo žymiai praturtintas ir paįvairintas, nors dėl to labai dažnai nusikalsta gryno meno pradams. Iš romėnų A. paminklų išsiskiria šventyklos, termos, bazilikos, teatrai, amfiteatrai, triumfo arkos ir kt.

K r i k š č i o n i š k o j i A. vystėsi dviem srovėmis: vakarų, ligi Karolio Didžiojo laikų, vad. s e n o v ė s k r i k š č i o n i š k ą j a A., ir rytų, arba b i z a n t i n e A. Jų raidai dideliausios įtakos turėjo trys centrai: Roma, Ravena ir Konstantinopolis. Ši A. kokios naujos formos nesukūrė. Vakarų bažnyčių statybos prototipu buvo Romos senosios bazilikos, net ir pačios bažnyčios buvo bazilikomis vadinamos. Tai buvo pailgas stačiakampis trijų navų su apskrita absida altoriui. Bazilikų buvo puošnus tik vidus, o jų išorė gana kukli, be jokių papuošimų. Kitas bazilikos tipas buvo apvalus, su bonia viršūnėje. Bizantinė A. vystėsi iš pa-

Šv. Petro bazilika Romoje

statų su boniomis, tik jų statybos pagrindai buvo imami iš Azijos, kur jau asiriečiai ir persai žinojo bonias. Vėlesnis bizantinis pastatas buvo šiaip statomas: planą sudarydavo lygiašonis kryžius, jo centras dengiamas bonia, kuri iš dalies atsiremdavo sienų, iš dalies kampuose buvo paremiama trikampio formos sferinių skliautų. Nors ir čia vartotos kolonos, bet jos neturėjo tos konstruktyvinės reikšmės, kaip Graikijoje ir Romoje, o vaidino vien dekoratyvinį vaidmenį. Būdingiausieji krikščioniškosios A. pastatai, tai bazilikinio tipo šv. Povilo bažnyčia Romoje, centrinio tipo šv. Vitalio bažnyčia Ravenoje ir bizantinio tipo šv. Sofijos bažnyčia (paversta mahometonų mečete) Konstantinopolyje. Turkams Konstantinopolį nukariavus, bizantinė A. čia išnyko, o toliau klestėjo Gruzijoje, Armenijoje, Serbijoje, Rusijoje. Ten vietomis į ją įneša nemaža vietinių atmainų.

IX a. vak. Europa sukūrė r o m a n i š k ą j ą A., kuri XII a. pradžioje užleido vietą gotikinei. Romantiškoji A. gyveno Romos tradicijomis. Statybine medžiaga vartota tik tašytą akmenį; tai leido plačiai vartoti architravą, lanką ir navoms dengti skliautus. Likusi bazilikinė romaniškojo plano bažnyčia dėl laukų ir skliautų iš išorės pasidarė sunki, masyvi ir didinga, nors jos du pryšakiniai arba keturi šoniniai bokštai, kartais ir bonia, per kryžmą lyg ir stiebėsi aukštyn. Kiekviename krašte pasisavinusi kiek vietinių, ypač dekoratyvinių elementų, romaniškoji bažnyčia paplito beveik visoje Europoje. Būdingiausi jos pavyzdžiai: Notre Dame bažnyčia Poitiers Prancūzijoje, Bambergo ir Koelno bažnyčios Vokietijoje, Pizzos katedra Italijoje. Tas pats stilius vyravo ir to laiko pilių bei vienuolynų statyboje.

XII—XV a. vak. Europoje vyravo g o t i n ė A. Jos pagrindinė savybė buvo pastangos visa suvesti į stačias linijas, mažiausiai vartojant gulsčių, išreikšti viską judesiu, nepaliekant ramių, inertinių masių, visus santykius kiek galima ištęsti, paliekant statybinės masės tik tokį minimumą, kuris yra reikalingas visumos įspūdžiui sudaryti. Tam pasiekti gotikinė A. vartojo strėlinę arką, stulpus, kontraforsus, ir arką, atramą. Kolonos čia jau nėra atramos, bet visaip išskaidomos, kad sudarytų judesio įspūdį. Sienų lieka tik minimumas, žymia dalimi jas pakeičia dideli siauri langai. Ir dėlto pastatas nesudaro didelės masės, bet smulkiausio mezginio įspūdį. Tos statybos pavyzdžiai: Paryžiaus Notre Dame katedra, Paryžiaus Sainte Chapelle bažnyčia, Koelno katedra, o pasaulietinės gotikos statybos pavyzdys Cluny muzėjus Paryžiuje.

Nors italai ir pastatė gotikinę Milano katedrą, bet jau nuo XV a. pradžios pradėjo ieškoti naujų formų. Ir čia, Florencijoje, užsimezgė naujoji r e n e s a n s o gadynės A. forma, kurią pirmas pri-

Florencijos katedra (Renesanso stilius)

taikė Brunelleschi, paskiau Alberti, Bramante, Palladio ir kt., kurie išsprendė renesansinės A. konstruktyvinius ir dekoratyvinius uždavinius. Šios A. pagrindiniai principai: gulsčiai išdėstytų statybinių masių ritmitika, simetrija ir plokštumų bei erdvės santykių pusiausvyra. Renesansinė A. ypač pasireiškė pasaulietiniuose pastatuose, kuriuose visur pabrėžiama masė ir gulsčios linijos.

Renesansinę A. apvainikavo ir sukūrė jos naują, b a r o k i n ę, formą Michel Angelo. Šioje statyboje masei suteiktas lemiamas vaidmuo. Panašiai kaip gotikinėje statyboje judėjo linijos, barokinėje statyboje ėmė judėti masė. Išore ši statyba darosi panaši į skulptūrą. Pastato planas pasidaro sudėtingas, ir jo pagrindan dedama kreivoji linija. Žymiausiais baroko architektais laikomi Fontana, Maderna, Bernini. Renesansinė ir barokinė statyba iš Italijos persimetė ir į kitus vak. Europos kraštus. Prancūzijoje, Anglijoje ir Vokietijoje ji gauna vietinio pobūdžio motyvų bei atmainų. Prancūzijoje, be to, barokinė A. gauna Liudviko XIV vardą.

Barokinei A. ieškant nuolatos naujų formų, išaugo ir r o k o k o stilius, kurį laiką plačiai Prancūzijoje paplitęs ir ten vad. Liudviko XV stiliumi. Rokoko formose A. visiškai suskulptūrėjus, pradėta ieškoti paprastesnių formų ir vėl grįžtama prie antikinės A. formų. Ši tendencija Prancūzijoje išryškėjo L i u d v i k o XVI laikais ir dėl to šis suprastintas stilius buvo jo vardu pavadintas. Vokietijoje gi jis gavo Zopstil vardą. Dar labiau jo formas suprastino architektas Ledoux, ir nuo to laiko Napoleono garbei jį pradėta vadinti e m p i r e stiliumi. Kituose Europos kraštuose atsirado vietinės to stiliaus atmainos.

Imperijos stilius nedaug ilgiau gyvavo už savo įkvėpėją Napoleoną ir užleido savo vietą neoklasicizmui ir romantizmui.

Napoleono karai visai nuvargino Europą, todėl menui ateina sunkūs laikai. Vien aukštesniojo luomo rankose tiek ilgai buvęs menas plačioms masėms pasidaro svetimas. Tik Italijoje, kur tiek daug buvo meno paminklų, giliai susijusių su plačiomis tautos masėmis, susidaro lyg kokia sala, iš kur vėliau kitų kraštų menininkai pradeda semtis įkvėpimo. Iš to kyla naujasis XIX a. renesansas, neo-klasicizmas, ankščiausiai pasireiškęs Anglijoje, nes ji visai nebuvo nukentėjusi nuo Napoleono karų. Iš čia ir iš Italijos naujoji srovė patenka į kitus kraštus, kur randa daug pasekėjų, pvz. Vokietijoje Schinkel (Alte Museum ir teatras Berlyne) ir Leo von Klenze (Ruhmeshalle Muenchene) ir kt.

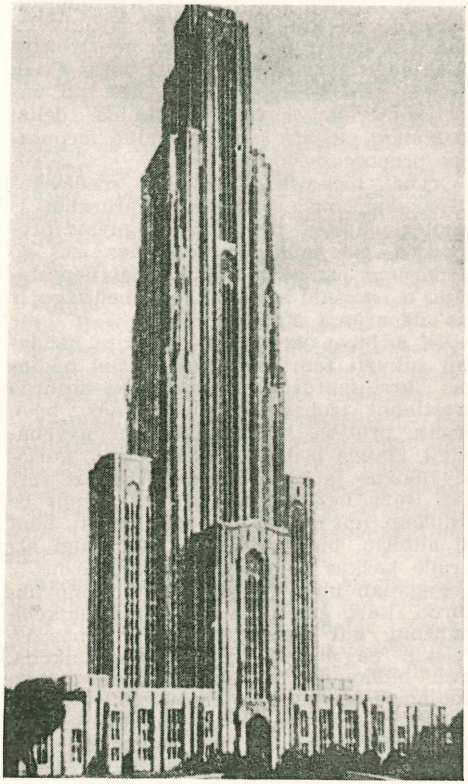

Pittsburgho universitetas JAV (XXa. pastatas)

Šis klasicizmas greit susilaukia opozicijos iš atsiradusios tais laikais naujos religinės srovės pusės, kurios astovai idealu laikė viduramžinius, gilia krikščionybe pagrįstus stilius.

Šios naujosios srovės sekėjai menininkai, pvz. Gaertner, Hase Vokietijoje, Schmidt Austrijoje, Barry ir Pugin Anglijoje ir Viollet-le-Duc Prancūzijoje, pradėjo vykdyti savo pažiūras praktikoje, suduodami gana sunkų smūgį neoklasicizmui, tačiau pilnai jo sunaikinti nepajėgia. Naujoji srovė, gavusi r o m a n t i k o s vardą, kartu su neoklasicizmu, viena šalia kitos, lieka beveik visą XIX a. Iš tų laikų turime ir neoromantinį ir neogotinį ir kitus neo-stilius, tačiau toli gražu tolimus nuo tikrųjų stilių tobulumo.

XIX a. gale ir XX a. atsiradusios naujos medžiagos, pvz. cementas, ir konstrukcijos, pvz. geležies betonas, o vėliau plieno betonas padarė tikrą perversmą statyboje, nes leido įkūnyti visokias meniškas formas, tuo būdu tų formų priklausomybė nuo konstrukcijos ir medžiagos pasida-

rė visai nežymi. Todėl XX a. atsiradusioji statyboje naujoji srovė — konstruktyvizmas, kai net ir negražiausios konstruktyvinės dalys paliekamos visai atviros akiai, priveda prie meno smukimo, nes tuo būdu konstrukcijos ekonomiškumo dėliai darkomos pastato atskirų dalių tarpusavio proporcijos.

Grynai techniškai padidinus medžiagos atsparumą, buvo pamirštos natūraliai iš gamtos paimtos, per amžius ugdytos proporcijos, pvz. aukso padalinimas, nes to atsparumo padidėjimo akis visai nepastebėjo, o istorinių stilių laikais medžiagą ir jos atsparumą žinojo ir jautė.

XX a. buvo dar visa eilė ir kitų bandymų sukurti tam technikos amžiui būdingas architektūros formas. Iki absurdo prastinant trobesio masių formas, buvo prieita prie to, kad namai, ypač gyvenamieji, įgauna bedvasės dėžės formą, kurioje žmogus jaučiasi tikras technikos vergas. Buvo net mėginta statyti namus be I aukšto, ant stulpų, nes taip statyti, anot jų autorių, buvo „higieniškiau", taigi atsirado kažkas panašu į paukščių lizdus.

Pagaliau buvo prieita net ir tokio absurdo, kurį galėtume pavadinti funkcionalizmu, kai trobesio fasado formos išreiškia pagrindinę to trobesio funkciją, pvz. bibliotekos fasado detalėse atvaizduojamos knygų eilės lentynose.

Naujas renesansas architektūroje yra būtinas ir, pagal istorinę analogiją, lauktinas.

A. Choisy Histoire de l'architecture 1899; *A. Fletcher* A History of Architecture 15 leid. 1950; *J. Watterson* Architecture. Five Thousand Years of Building 1950.

Architektūros orderiai (lot. ordo—tvarka) architektūroje reiškia kolonos ir jos palaikomo pastato dalies meninio traktavimo dėsniai. Graikų architektūra buvo nustačiusi vad. dorėnų, jonėnų ir korintėnų orderius. Romos architektūra kiek pakeitė korintėnų orderį, ir tokia atmaina buvo pavadinta kompostiniu orderiu, o pakeistas dorėnų orderis pavadintas Toskanos. Renesansinė architektūra juos irgi kiek pakeitė. Barokinė ir klasikinė architektūra taip pat vartojo klasikinius dekoratyvinius orderius ir nesilaikydavo jokių iš anksto nustatytų dėsnių bei formų.

Architravas (pr. architrave), arba epistilius, architektūroje reiškia kolonų vainiką, apatinę dalį sijų, kolonomis perduodančių stogo svorį pamatams.

Archyvai išėjusių iš įstaigų arba asmenų raštinių apyvartos bylų, dokumentų, laiškų ir kt. rinkiniai, sudarą atskirą įstaigą. Seniausieji žinomi A. yra Babilono, Egipto, Chatti. Kai kurios jų dalys dėl patvarios medžiagos (degintos molio plytelės Babilone ir Chatti) ar dėl sauso ir karšto klimato (Egipte) išliko ligi mūsų laikų. A. buvo steigiami taip pat senovės Graikijoje bei Romoje ir buvo skiriami ne vien piliečių praktikos reikalams, bet ir praeities istoriniams dokumentams apsaugoti. Karai ir gaisrai juos sunaikino. Ankstyvųjų vid. amžių laikais savo A. turėjo popiežiai, paskiau vienuolynai ir kai kurie germanų valdovai. Nors dėl kilnojimo iš vietos į vietą, dėl gaisrų ir Vatikano A. nemaža nukentėjo, bet šiuo metu jis yra didžiausias vid. amžių A. Valstybinių A. seniausias yra Anglijos, kur yra aktų, siekiančių XII a. pradžią, o Prancūzijos nuo XIII a. pradžios. Iš XIV—XV a. išliko daug valstybinių, miestų ir kitų visuomeninių organizacijų A. Kurią šalį nukariavę, karaliai stengėsi savo globon paimti ir jų A. Napoleonas 1810 pasiryžo sudaryti centrinį visų Europos valstybių A., sugabendamas į Paryžių visų jo nukariautų šalių A. Vatikano, Ispanijos, Austrijos A. buvo jau ten suvežti, bet Napoleonui žlugus, kad ir su nuostoliais, buvo grąžinti. Nuo Didž. prancūzų revoliucijos laikų iškilo valstybinės A. centralizacijos idėja, kuri greit paplito beveik visoje Europoje. XIX a. A. surinkti dokumentai virto pagrindine istorijos mokslo medžiaga. Nuo to laiko daugumas tų A. ir pasidarė mokslininkams prieinami. Pripažinus jų didelę reikšmę mokslui, susirūpinta ir didesne jų apsauga nuo gaisrų, drėgmės ir kitų pavojų bei tinkamesniu jų sutvarkymu, pavedant juos tvarkyti archyvarams. Daugelis archyvinės medžiagos laikoma ir naujoviškose bibliotekose, jų rankraščių skyriuose. Per II Pasaulinį karą labai daug reikšmingų mokslui A. nukentėjo, kiti jų ir visai sudegė, kiti išsaugoti, paslėpus juos iš anksto apsaugotose nuo bombų požeminėse slėptuvėse. Iš svetimų A. ir Lietuvos mokslui reikšmingų minėtini: mokslininkams nuo 1881 prieinamas Vatikano A., kurio žymią Lietuvos istoriją liečiančią medžiagos dalį buvo išleidęs 1860—1864 A. Theiner (Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae); prieš II Pasaulinį karą ten dirbo prof. J. Totoraitis, paskelbęs periodikoje nemaža to A. medžiaga paremtų istorinių straipsnių, o II Pas. karui pasibaigus sistemingai tą Vatikano medžiagą kopijuoja prof. Z. Ivinskis. Lietuvos istorijai reikšmingos archivalijos yra ir Paryžiaus Archives Nationales, Anglijoje British Museum. Visa Maž. Lietuvos istoriją liečianti medžiaga buvo sukoncentruota Karaliaučiaus Preussische Staatsarchiv, kuris II Pasaulinio karo metu buvo iškeltas į v. Vokietiją ir tuo būdu išsaugotas. Bet jo medžiaga Lietuvos istorikams buvo beveik visai neprieinama. Svarbiausiame Lenkijos

A. Varšuvoje buvo nemaža archivalijos iš Lietuvos Metrikos, taip pat visas Nesvyžiaus Radvilų A. ir daug kitos lietuviškos medžiagos.

L i e t u v o s valstybiniai A. buvo susidarę jau XIV a. pabaigoje. Paskiau įvairūs valstybiniai ir D. L. Kunigaikščių dokumentai ir aktai pradėta koncentruoti vad. Lietuvos metrikoje. Nuo XVII a. pabaigos ji buvo laikoma Nesvyžiuje, Radvilų globoje. XVIII a. pabaigoje Rusija pasigrobė Metriką ir išgabeno pradžioje į Petrapilį, paskiau į Maskvą. XIX a. įvairūs Lietuvos vietiniai A. buvo pradėti nuo 1852 koncentruoti vad. Vilniaus centriniame archyve. 1915 karo metu seniausieji to A. dokumentai buvo išgabenti į Rusiją, iš kur jie jau nebegrįžo. Atskirai Vilniuje veikė vad. Muravjovo muzėjaus A., kuriame buvo sukoncentruotos visos 1863—1864 Lietuvos sukilimo bylos. Ir žymi jo dalis buvo 1915 išvežta. Lenkų okupacijos laikais senasis Vilnius centr. A. buvo atgaivintas. Bet ir jis jau 1939 rudenį buvo Rusijon išgabentas ir vėliau tik iš dalies grąžintas.

Nepriklausomojoje Lietuvoje 1921 buvo įst. Centr. Valstybinis A., kuriame buvo koncentruojama ne vien įvairių valstybinių įstaigų archyvinė medžiaga, bet ir įvairūs privatiniai apleisti ir nesaugojami A. Žymią ne tik praktinę, bet ir istorinę reikšmę turėjo iš buv. Žemaičių vyskupijos A. suorganizuotas Metropolijos A., kuris tačiau smarkiai nukentėjo 1940 bolševikams jį išgabenus į Vilnių.

Archyvaras archyvo tarnautojas, kurio priežiūroje yra archyviniai raštai.

Archyvistika mokslas apie archyvų ir archyvinių raštų laikymą, tvarkymą, susirašinėjimą, aprašinėjimą. 1821 Paryžiuje buvo įst. pirmoji aukštoji A. mokykla — Ecoles des chartes, ligi šiol laikoma tos rūšies geriausia mokykla.

Archivoltas (it. archivolto) sienos dalis viršum arkos ligi karnizo.

Archivum Philologicum specialiai lietuvių kalbotyrai skirtas VDU hum. mokslų fak. leidinys, ėjęs nuo 1930 ligi 1939 (viso 7 t.). Visą laiką redagavo prof. P. Skardžius. Savo bendradarbių tarpe, be Lietuvos kalbininkų, turėjo ir beveik visus Vak. Europos kalbininkus lituanistus.

Archologija (gr. arche—logos) visumos pagrindų mokslas, mokslas apie metafizinius pradus.

Archontas senovės Atėnuose vyriausias valdininkas, pradžioje vienas, skiriamas ligi gyvos galvos, paskiau iš eupatridų renkamas dešimčiai metų, pagaliau tik vieneriems metams. Nuo Solono laikų buvo nustatyta kolegine 9 A. valdžia.

G. Busolt Griechische Staatskunde 1926.

Arcibašev 1) M i k a l o j u s (1723 — 1841) rusų istorikas, 1838—1841 išl. Rusijos istoriją, kur mėgino istoriją atpalaiduoti nuo legendų, tendencingo aiškinimo bei faktų iškraipymo, parašydamas kritiškų pastabų ir apie Karamzino Rusijos valstybės istoriją (Zamečanija na istoriju gosudartsva Rossijskago Karamzina 1828).

2) M y k o l a s (1878 — 1927) rusų rašytojas. Išgarsėjo 1905—1906 revoliucijos metu, aprašinėdamas malšintojų žiaurumus: Na belom snegu 1906, Čelovečeskaja volna 1907. Nusivylęs revoliucija ir inteligentija, ėmė vaizduoti fizinį ir moralinį sutrūnijimą: Sanin 1907, U poslednej čerty 1911. Raštų rinkinys 1913—1917.

Arciechovskis Petras (m.1562) nuo 1556 Vilniaus kanauninkas ir kapitulos narys, paskiau Kamenco vyskupas nominatas.

Arcileuto (it.) vad. ir teorbanu. 1650 įvestas muzikos instrumentas, labai ilgomis stygomis ir kaklu. XVII a. plačiai paplitęs. XVII—XVIII a. Lietuvos didikams grodavo teorbanistai kazokai. Ukrainoje dar XIX a. buvo plačiai vartojamas. Ilgainiui užleido savo vietą bosui.

Arcimavičienė-Rudzinskaitė Marija (1885 VII 16 Šiaravų dv., Kėdainių aps. — 1941 V 8 Vilniuje). Gimnaziją baigė Kaune, 1911 baigė aukšt. mot. kursus Maskvoje, o 1916 Maskvos univ. ist. fil. fak. Specializavosi egiptologijoje. Nuo 1922 Lietuvos univ. senovės Rytų istorijos doc., nuo 1939 Vilniaus univ. Dalyvavo 1923 Berlyno ir 1932 Leideno orientalistų kongresuose. Be to, egiptologijos reikalu aplankė Egiptą. Išsp. Sinuchet, Egipto pasaka 1922, Egipto ieroglifai 1932, Moters būklė senovės Egipte 1932, Asirija ir Tut Anch Ammono kapas 1933, Dievų ir kvepalų žemė 1936, Senovės Rytų istorija I. Aigiptas 1936.

Arcis sur Aube Prancūzijos aps. miestas. Aube dep. Dantono gimtinė. 1814 III 21 čia jungtinė, Schwarzenbergo vadovaujama austrų, bavarų ir rusų kariuomenė nugalėjo Napoleoną ir privertė jį atsitraukti.

Arciszewski 1) K r i s t u p a s (1592—1656) Lenkijos karys ir politikas. 1621 ir 1622 dalyvavo Lietuvos lauko etmono Kristupo Radvilos žygiuose prieš totorius ir švedus. 1623 buvo priverstas bėgti į užsienį. Olandijoje studijavo navigaciją ir fortifikaciją. Belgijoje dalyvavo sąmoksle prieš Lietuvos-Lenkijos karalių Žygimantą III, rengdamasis jį pakeisti prancūzu Gastonu Orleaniškiu. Tai susekus ir Žygimantui III pareikalavus jį išduoti, A. 1629 stojo vak. Indijos kompanijos tarnybon ir dalyvavo Brazilijoje kovose su portugalais ir ispanais. Čia našinėjo lenkiškus ir lotyniškus eilėraščius, ir 1643 išl. De podagra curata. 1645 grįžo Lenkijon, 1646 paskirtas

artilerijos viršininku (ligi 1650). 1648 gynė Lvivą nuo kazokų.

2) T o m a s (g.1877) lenkų politikas, lenkų socialistų partijos (PPS) veikėjas ir jos centro komiteto pirmininkas. 1918 Lenkijos pašto ir telegrafo min. Lenkijos seimo atstovas. 1944—1947 Londone lenkų egzilinės vyriausybės min. pirmininkas, nuo 1949 Europos lenkų komisijos pirmininkas.

Arcitens žvaigždynas, zodiako ženklas. Ž. Šaulys.

Arco Georg (1869—1940) vokiečių fizikas, daug nuveikęs radijo ir technikos srityje.

Arcole mst. Italijoje, Veronos prov. Ties A. Napoleono vadovaujama prancūzų kariuomenė 1796 XI sumušė Allvinczy vadovaujamus austrus.

Arcos Rene (g. 1880) Duhamelio ir Vildraco — Abbaye grupės prancūzų rašytojas, nuo 1923 buvęs vienas žurnalo Europe leidėjų. Išsp. poezijos rinkinius Le sang des autres 1916 ir kt., apysakas La mal 1916, Caserne 1921, Medard de Paris 1929 ir kt.

Arcos de la Frontera p. Ispanijos mst. Cadizo prov. 18.000 gyv.

Arcosolium (lot. arcus - skliautas, solium - kėdė) krikščionių katakombose Romoje ir kitur taip vadinta mūrinį karstą sienoje, pažymėtą simboliniu ženklu, velionies vardu ir pan.Daugelyje tų A. palaidoti pirmųjų krikščionybės amžių kankiniai.

Arcostaphylos ž. Meškauogė.

Arcostaphylos uva urvi ž. Miltiniai.

Arctiidae Lepidoptera būrio drugių šeima, Lietuvoje daug kur trindėmis vadinami. Vidutiniai arba dideli drugiai, dažnai ryškių spalvų dėmių išmarginti. Lietuvos šiluose pasitaiko Diacrisia sannio L. geltonai, juodai ir rausvai išmargintas; Arctia caja L. soduose, miškuose; jų priekiniai sparnai baltai ir rudai, o užpakaliniai raudonai ir juodai margi.

Arctocyon panašus į meška išmiręs plėšrusis žvėris, dabartinės meškos protėvis. Likučiai rasti Prancūzijoje eoceno sluogsniuose.

Arctogaea geologų sugalvotas vardas didžiulio šiaurės kontinento, kuris trečiaeilyje geologiniame periode jungė Š. Ameriką su Europa.

Arctotis grandis Thumb. Compositae šeimos, gražiažiedis vienmetis augalas, kilimo iš p. Afrikos.

Arctowski Henrikas (g. 1871) lenkų geografas. 1898 — 1899 dalyvavo Gerlacho ekspedicijoje į Antarktiką. I Pasaul. karui pasibaigus buvo Lvivo univ. geofizikos profesorius.

Arcturus Bootės žvaigždyno šviesiausioji žaigždė, 32 mil. km skersmens, taigi 20 kartų didesnė už saulę. Tolis nuo žemės 41 šviesmetis.

Arcus (lot.) lankas. Matematikos terminas.

Arda Bulgarijos upė, Maricos intakas, 310 km ilgio.

Ardaricus V a. Kr. g. gepidų karalius. Atilai 453 mirus, pirmas sukilo prieš hunus, patraukė dar herulius ir ostgotus ir prie Netao upės, Panonijoje, sumušė Atilos sūnų vadovaujamus hunus, kurių čia žuvo ligi 30.000. Paskiau užėmė Dakiją (vėlesnę Rumuniją). 454 Rytų romėnų imp. Marcianus pripažino ją gepidams, pasižadėdamas jiems mokėti tokią pat duoklę, kokia anksčiau buvo hunams mokama.

Ardaziani Lauras (1818—1870) gruzinų rašytojas, vienas realizmo pradininkų gruzinų literatūroje. Apysakos Solomon Medžganuašvili ir kt.

Ardealu (vengr. Erdely, ček. Sedminhrady, vok. Siebenbuergen, lot. Transilvania) C. Europos kraštas, XI—XVI a. priklausęs Vengrijai, XVI—XVII a. buvęs nepriklausoma valstybė, kurią valdė Zapoliai, Batorai, Gaborai ir Rakočiai. XVII —XIX a. priklausė Austrijai, 1867—1920 Vengrijai. 1920 Trianono sutartimi atiteko Rumunijai. Ž. Transilvanija.

Ardebil (Erdebil) Irano, Azerbeidžano prov., mst., 90.000 gyv. Įkurtas dar Sassanidų laikais, 1220 mongolų sugriautas. XV –XVIII a. atsigavo. 1826—1828 buvo okupavusi rusų kariuomenė. Nors rusai vėliau ir turėjo persams grąžinti, bet suspėjo išplėšti ir Petrapilin išsivežti turtingą vietos orientalistinę biblioteką.

Ardeche 112 km ilgumo Prancūzijos upė, dešinysis Ronos intakas.

Arden turkiškas Jordano upės vardas.

Ardėnai (pr. Ardennes) kalnai Belgijoje ir š. Prancūzijoje, vidutiniškai a. 500 m aukštumo. Viršūnės Baraque Fraiture 650 m. ir Saint Hubert 588 m. Dėl gausaus lietaus ir kieto podirvio A. plokštakalnės virto pelkėmis, ganyklomis ir miškais. Skirstomi į Aukštuosius A. ir Žemuosius, arba Subardėnus. Kai kur kasamos karboninės kalkės.

Ardėnai Belgijos ir Prancūzijos Ardėnų kalnų srityje išsivysčiusi arklių veislė. Stambūs, vakarų tipo arkliai, dar XIX a. pasižymėję dideliu patvarumu ir nebloga riščia. I Pasaulinio karo metu jų skaičius žymiai sumažėjo ir užleido vietą sunkesniam belgų arkliui. Dėl to vėliau A. vardu vadinta dažniausiai lengvesnio belgų tipo arklius.

Ardenitas aliumsilikatų grupės mineralas, gelsvai rudos spalvos.

Ardens Edgars (Edvards Gulbis, gimęs 1887). Latvių rašytojas ir pedagogas, nuo 1920 vartojęs Ardeno slapyvardį. Apysa-

kos: Jekoba Klane barda 1923, Svetas Angelikas mats 1925, Mužibas uzvara 1927 ir kt. Parašė keletą lotynų kalbos vadovėlių.

Ardente muzikoje reiškia karštai, aistringai.

Ardėnų perkasas 88 km ilgio, Prancūzijoje, Ardėnų dep. Jungia Meuse ir Aisne upes.

Ardėnų (Ardennes) dep. š. r. Prancūzijoje. 5253 km², apie 300.000 gyv.

Ardickas Juozas (g. 1887 Žėglių kaime, Žvirgždaičių vl.). 1912 baigė gyvulininkystės ir pieninin kystės mokyklą. Ir tuojau ėmėsi organizuoti koperatyvines pienines ir gyvulių kontrolės ratelius. Nuo 1922 dirbo Žemės Ūkio ministerijoje, nuo 1927 Žemės Ūkio Rūmų gyvulininkystės skyriaus vedėjas. Mikų Dėdės slapyvardžiu, dar prieš I Pas. karą, bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Lietuvos Žiniose. Nepr.Lietuvoje bendr. dar Lietuvoje, Klaipėdos Žiniose, Trimite, Mūsų Rytojuje, Ūkininko Patarėjuje, Pieno ir Gyvulių Ūkyje ir kt. 1927—1931 redagavo radijo savaitraštį Ūkis ir Gyvenimas, 1931—1932 Pieno ir Gyvulių Ūkį. Nuo 1931 Lietuvos pieninin kų ir kontrolasistentų sąjungos valdybos pirmininkas.

Ardigo Robertas (1828—1920) italų filosofas pozityvistas. Pradėjęs materialistiniu pozityvizmu, senatvėje palinko į kantizmą. Comte pozityvizmą grindė sociologija, o A. ieškojo jam pagrindo psichologijoje. Buvęs Mantuos kanauninkas, 1871 išsiskyrė su bažnyčia ir tai 1879 paaiškinęs savo veikale La morale dei positivisti. 1881—1900 Paduos univ. prof. Išsp. La psicologia come scienza positiva 1871, La formazione naturele nel fatto del sistema solare 1877 ir kt. 1882—1912 išleisti jo veikalai Opere filosofiche.

Ardilan ž. Kurdistanas.

Ardisia Myrsinaceae šeimos atogrąžų kraštų krūmai storais blizgančiais lapais.

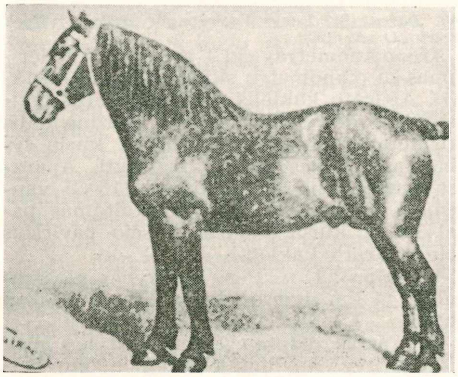

Ardėnai

A. crenulata Sims iš kinų. Dekoratyvinis augalas ligi 2 m aukščio.

Arditi Lodovico (1822–1903) italų smuikininkas ir kompozitorius. Parašė operas: Plėšikai 1841, Šnipas 1856. Pagarsėjo valso dainomis Il bacio, La stella. 1896 išl. atsiminimus My reminiscences.

Arditо (it.) muzikoje reiškia drąsiai.

Ardmore JAV miestai: 1) Oklahomos vlst. a. 17.000 gyv. 2) Pennsylvanijoje 10.000 gyv

Arduin (m. 1016) Ivrėjos markgrafas. Vokietijos imperatorių Ottono ir Henriko II priešas, mėginęs atplėšti šiaurės Italijos miestus. 1002 išrinktas langobardų karaliumi. 1004 Henriko II pašalintas.

Ardžyr 1) (Ardešir, Artešis) A.I B a b e g a u, III a. Kr. g. persų monarchijos atgaivintojas, romėnų pramintas Artakserksu IV. Sassanidų dinastijos įkūrėjas. 226 išlaisvino persus iš partų valdžios, nukariavo Armeniją, bet neįstengė iš Romos valstybės atimti Sirijos ir Mezopotamijos. Valdė Persiją 224—242 Kr. g. Atgaivino seną persų kultūrą, Zoroastro tikybą ir ugnies garbinimą.

2) A. II (lot. Artakserkses V) 380—384 Sassonidų dinastijos persų karalius.

3) A. III (Artakserkses VI) 628 vaiku paskelbtas persų karaliumi, bet po metų nužudytas.

Ardžis Dag (Erdžis Dag) Maž. Azijos kalnas Angoros vilajete, 3960 m aukščio.

Area (lot.) anatomijoje vartojamas terminas pažymėti atitinkamoms kūno vietoms, pvz. A. acustica ketvirtojo smegenų skilvelio dugno duobutėje esąs laukelis.

Area (lot.) romėnų atvira aikštė, aplink šventyklą ar rūmus, taip pat aikštė skirta žaidimams, cirkui. Jas apstatydavo dievų statulomis ir vadindavo atskirų dievų vardais.

Arealas (lot. area-aikštė) 1) žemės plotas, nuo kurio mokamas žemės mokestis.

2) Augalų geografijoje kokio augalo apimamas plotas.

Areca Catechu L. Palmae šeimos rytų Indijos ir Malajų salyno medis, duodąs svaiginančių savybių turinčius riešutus (nuces Arecae).

Arecibo Puerto Rico salos uostas. 26.134 gyv.

Arecinae Palmae šeimos pošeimė. Jai priklauso Areca, Caryota Chamaedorea, Kentia, Oreodoxa, Oenocarpus.

Arėjas Vitkauskas ž. Vitkauskas.

Arelatas (Arelate) vid. amžių karalija, 879 Kr. g. grafo Boso įk. iš Burgundijos dalies, gavusi vardą nuo Arles mst. Vad. ir Burgundijos Cisjurana. Nuo 1032 atiteko vokiečių imp. Konradui II. XIV a. didesnioji dalis atiteko Prancūzijai, ir pats A. vardas nuo to laiko išnyko.

Aremorikai keltų giminė, gyvenusi Normandijoje ir Bretanijoje. V a. Kr. g. anglams ir saksams jų kraštus užėmus, ėmė vadintis Britannia minor.

Aren Peet (g. 1889) ekspresionistinės krypties estų tapytojas. Paveikslai: Naktis, Kelias už bažnyčios, Senasis Talinas ir kt.

Arena (lot. smėlys) smėliu nuberta senosios Romos amfiteatrų kovos vieta. Atitvertas cirko centras, kuriame eina cirko veiksmai. Nukeltine prasme — kiekvienas kovos laukas.

Arena Juozas (1771—1802) Bonapartės priešas. Prancūzijos 500 tarybos narys. Paryžiuje drauge su Cerachi, Lebrunu, Diana ir Demerville dalyvavo sąmoksle prieš Bonapartę, bet Demerville išdavus, 1802 visi sąmokslininkai žuvo kartuvėse.

Arenaria ž. Smiltė.

Arendal p. Norvegijos žvejų uostas prie Skagerako. 12.000 gyv. Dėl savo gražumo vadinamas kartais Šiaurės Venecija.

Arends Leopoldas (1817 Rokiškyje — 1882 Berlyne) vokiečių pedagogas, sudaręs vokiečių stenografijos sistemą, vėliau pakeista ir patobulinta Gabelsbergerio ir Stolzės. A. veikalai: Die Stenographie 1850, Volstaendiger Leitfaden einer Stenographie 1860.

Arene Paul Auguste (1843—1896) prancūzų rašytojas. Rašė eilėraščius, komedijas ir apsakymus iš provansalų gyvenimo. Išsp. Jean de Figues 1868, Contes de Noel 1879 ir kt.

Arenga saccharifera Labill Palmae šeimos, vad. cukrinė palmė iš Malajų salyno. Ligi 20 m aukščio. Iš sulčių išgarinimu gaunamas cukrus, iš kurio gaminamas vynas. Iš šerdžių gamina miltus, iš plaušų daro virves, audžia bures, gamina šluotas. Medis vartojamas trobesiams statyti.

Arensburg mst. Estijoje, estiškai vad. Kuresaare.

Arenskij Antanas (1861 — 1906) rusų kompozitorius. Parašė operas: Son na Volge 1892, Rafael 1894, Nal i Damajanti 1899, baletą Noč v Egipte 1900 ir eilę kitų kompozicijų.

Arent Tobias (1646 VI 10 Varmijoje — 1724 IV 8 Vilniuje). Nuo 1662 jėzuitas, Brunsbergos, Varšuvos kolegijų rektorius, Vilniaus profesų namų viršininkas, 1705—1707, 1716—1718, 1721—1724 Vilniaus akademijos rektorius. Išsp. Studium polemicum pro doctrina Catholica susceptum 1716 ir kt.

Areografija (gr. Ares—Marsas) Marso planetos paviršiaus aprašymas.

Areola (lot.) tamsiai pigmentuotas laukelis aplink krūties speneli.

Areometras (gr.) prietaisas kietų ir skystų kūnų lyginamajam svoriui nustatyti. Kietiems kūnams vartojamas pastovaus tūrio A., kurį buvo pagaminę Charles ir Fahrenheit, vėliau Nocholsono A. Skystiems kūnams vartojamas pastovaus svorio A. A. yra aklai uždarytas, tuščias indas su lėkštėmis, ant kurių galima uždėti tiriamąjį kūną ar pasvarėlius. Pastovaus svorio A. daromi daugiausia iš stiklo ir vartojami skysčių lyginamajam svoriui nustatyti. Yra tokių A., kurių skalės sužymėtos taip, kad jos tiesiai parodo kokios nors priemaišos ar tirpinio nuošimtį. Tuo pačiu, kaip kiti A., principu remiasi, nors ir turi specialiai sužymėtą skalę, ir A. specialiems tikslams, pvz. alkoholometras alkoholio % nustatyti, laktometras pieno riebumui nustatyti ir kt.

Areopagas (gr. Areso ar Erinijų kalva) kalnelis į vak. nuo Atėnų Akropolio, kur susirinkdavo A. taryba. Sudaryta iš buvusių archontų, ji turėjo didelę valdžią Atėnuose. 462—461 pr. Kr. Efialto reorganizuota, ji beliko kruvino teismo įstaiga. Nukeltine prasme A. dabar vadina mokslo, meno ar politikos rinktinių bei vadovaujančių asmenų susirinkimus.

Aeropagita 1) D i o n y s i u s II a. Kr. g Atėnų Aeropago narys, drauge su kitais išklausęs šv. Povilo pamokslo areopage, pasekė juo. Pirmasis Atėnų vyskupas, II a. nukankintas.

2) P s e u d o - D i o n y s i u s. Jam buvo priskiriamas Sirijoje rastas graikiškų raštų rinkinys apie dangaus ir bažnyčios hierarchiją, apie mistinę teologiją ir kt., kuris, derindamas neoplatonikų filosofiją su krikščionybe, turėjo didelės įtakos ne tik graikų, bet ir vakarų bažnyčiai (Tomui Akviniečiui, Albertui Didžiajam ir kt.). Pirmą kartą paminėtas 532 Konstantinopolio bažnytinėje konferencijoje. Spėjama, kad šis rinkinys atsirado V—VI a. Aleksandrijoje ar Edesoje, ir kad jį surašė koks monofizitų atskalos falsifikatorius. Į vak. pateko VIII—IX a., Erigenos IX a. lotyniškai išverstas. A. Ps. D. mistika iš esmės nėra krikščioniška.

S. Darras St. Denys l'Aeropagik 1863; *H. Koch* Pseudo D. A. 1900.

Areopiknometras (gr.) areometro suderinimas su piknometru skysčio svoriui nustatyti. Aparato kaklelis turi pažymėtus lyginamojo svorio skaitmenis, o apatinė dalis skiriama rezervuaru skysčiams, kurių lyginamasis svoris reikia nustatyti. Aparatas skandinamas į destiliuotą (15°C) vandenį. Lyginamasis svoris apskaitomas pagal liniją, kurią sudaro skysčio paviršius apie aparato kaklelį.

Arequipa 1) p. Peru valstybės plokštakalnė, 14 km ilgio, 12 km pločio ir 2500 m aukščio.

2) Antras didumu Peru valstybės mst. 130.000 gyv. Apylinkėje daug aukštų kalnų (Coropuna 6615 m). Ugniakalnis Misti.

Ares graikų mitologijoj karo dievas, Dzeuso ir Heros sūnus, ypačiai garbintas Tesalijoje, Beotijoje, Atėnuose, Spartoje ir kt. A. kultas kilo iš Trakijos. Jo simboliu buvo ietis. Romėnai jį sulygino su Marsu.

Ares (Leucanos) a. 500 pr. Kr. gyvenęs graikų filosofas pitagorietis, kitų vadinamas Oresandru, Esaru, Isaru. Laikomas autorium rašto apie žmogaus prigimtį. Išl. Mullah Fragmenta philosophorum graecorum.

Areštantų kuopos (arestantskija roty) 1825—1870 Rusijoje veikę priverstinių darbų kalėjimai, kuriuose kaliniai buvo laikomi karinių kuopų drausmėje. Priverstiniai kalinių darbai nebuvo atlyginami. Tačiau ir šiems kalėjimams persipildžius, pradėta dažniau tremti į Sibirą, ir 1870 A. kuopos buvo pakeistos pataisomaisiais areštantų skyriais, panaikinta karinė drausmė ir darbai už kalėjimo sienų buvo pakeisti darbais pačiuose kalėjimuose.

Areštas asmens arba turto suėmimas, sulaikymas.

Aretaios I—II a. Kr. g. graikų gydytojas iš Kapodokijos. Išliko jo rankraščiai apie ligų priežastis ir gydymo būdus. Graikiški jų originalai buvo išsp. 1554, lotyniškas jų vertimas 1552.

Aretė IV a. pr. Kr. filosofo Aristipo iš Kyrenos Afrikoje duktė, laikoma viena labiausiai išmokslintų senovės moterų, 25 metus mokiusi Atėnuose, išauklėjusi sūnų filosofą Aristipą jaunesnįjį. Jos veikalai apie Sokrato gyvenimą, vaikų auklėjimą, sunkią moterų būklę ir kt. dingo rankraščiuose.

Aretiniai indai gavę vardą nuo senovės etruskų mst. Arretum (Arezzo). Raudono molio palivoti indai, gausiai randami Romos kultūros kraštuose.

Aretiniai skiemenys muzikoje solfeggio ut, re, mi, fa, sol, la lygūs dabartiniams c, d, e, f, g, a. A. vadinami nuo Guido Arezzo ar Aretinaus vardo, kurį laikyta tų skiemenų muzikoje vartojimo pradininku. Sakoma, kad A. S. buvo paimti iš pirmųjų 7 šv. Jono himno eilių: **Ut** queant laxis **Re**sona re fibris **Mi**ra gestorum **Fa**muli tuorum, **Sol**ve polluti **La**bili reatum, Sancte Johannes.

Aretino Pietro (1492—1556) italų satyrikas. Jaunas priimtas popiežiaus Leono X dvariškiu. Dėl nepadorių sonetų Giulio Romano piešiniams 1524 iš Romos ištremtas. Giovanni Medici remiamas už satyras daug pinigų uždirbęs. Naujais raštais atgavęs popiežiaus Juliaus III malonę, buvo apdovanotas Šv. Petro ordinu ir kardinolo titulu. Raštai: komedijos, satyros, laiškai — Marescalco, Cartagiana, Ippocrito, Il filosofo, Capriciosi e piacevoli regionamenti (atviras pasaulininkų ir dvasininkų dvarų papročių ir vienuolynų gyvenimo pavaizdavimas). Gavęs vardą Il Divo.

E. Hutton P. A., the Scourage of Princes 1922; A. Foschino L'A. 1931.

Aretium ž. Varnalėša.

Aretius Benediktas ž. Bucer Martynas.

Aretūza keletas to vardo šaltinių Graikijoje. Pagal graikų mitologiją, Elados nimfa A. Artemidės buvusi paversta šaltiniu. Sirakūzų gyventojai A. šaltiniui teikė dievišką pagarbą ir pačios nimfos A. atvaizdą atmušdavo savo monetose.

Areus 310—265 pr. Kr. Spartos karalius, drauge su Ptolomėjumi II kovojęs prieš Etolijos graikus, 272 prieš Epiro karalių Pyrrą. Paskiau talkininkavo atėniečiams prieš makedoniečius.

Arezzo Italijos mst. 70.000 gyv. Ginklų ir molio indų dirbtuvės.

Arfa vienas seniausių muzikos instrumentų, apimąs garsų skalę nuo Ces ligi Ges^3. 1760 Hochbudrusker pritaikino A. pedalius ir tuo būdu pakeitė ir jos derinimą.

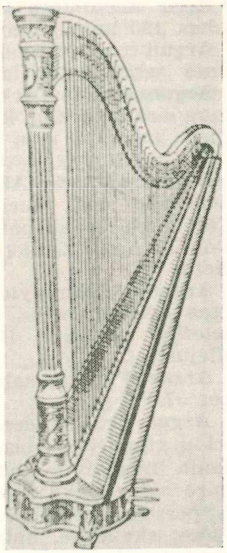

Arfa

Arfad Sirijos vietovė, Biblijoje, minima greta Emato ir Homato. XIII a. buvo dar žinomi to vardo griuvėsiai Tel Erfad kalvoje, prie Halebre.

Arfak Naujosios Gvinėjos kalnagubrys 2740 m aukščio.

Arffberg Henrikas Dusmer kryžiuočių ordino maršalka. Nenusisekus 1344 kryžiuočių žygiui prieš Lietuvą ir dėl to mistrui Koenigui von Wezau gavus iš mistro pareigų pasitraukti, A. buvo jo vieton išrinktas. 1345 darė žygį Lietuvon. Kai 1347 Algirdas su Kęstučiu nuniokojo Rastenburgo apylinkes Semboje, A. 40.000 kariuomenės priekyje 1348 puolė Lietuvą ir naikino Kauno apylinkes, viską degindamas ir žmones žudydamas, ir ėjo link Trakų. Lietuviai 1348 II 2 netoli Rumšiškės, prie Strėvos ir Nemuno santakos, pastojo kryžiuočiams kelią, bet kryžiuočiai čia laimėjo. Dar tais pačiais metais A. keletą kartų puolė Lietuvą ir sunaikino Veliuoną. 1351 užleido savo vietą Vinrikui von Kniprodei ir netrukus mirė.

Arfwedson (Afzelius) Johann August (1792—1841) švedų mineralogas ir chemi-

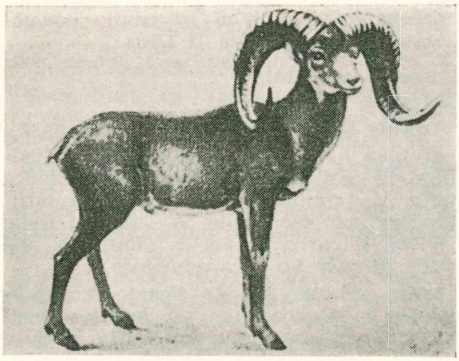

Argali avis

kas, nustatęs jo vardu pavadintą mineralą Afvedsonitą.

Arga Ebro upės Ispanijoje kairysis intakas, 120 km ilgumo.

Argali (ovis ammon, ovis argali) centrinės Azijos kalnų laukinė avis.

Argamakai Turkestano arkliai, turį daug arabų arklių kraujo priemaišų. Būdingi lengvųjų rytų arklių atstovai, geri joti.

Argamasilla de Alba Ispanijos Ciudad Real dep. mst., kuriame buvo kalinamas Cervantes, vėliau pats atžymėjęs šį miestą Don Kichoto (Quijote) gimtine ir mirimo vieta.

Argania Sideroxylon R. et S. Sapindaceae šeimos medis, augąs Maroke, vad. geležiniu medžiu. Iš sėklų spaudžiamas aliejus.

Argao Filipinų salyno, Cebu salos mst. per 37.000 gyv.

Argas Arachnoideae (voragyvių) klasės erkių giminė. Siurbiamuoju aparatu siurbdama žmogaus ir naminių gyvulių kraują, spirochetae mikroorganizmais sukelia ligą. A. persicus laikosi Persijoje ir Egipte butuose; skaudžiai, kaip blakės, gelia. Vištų parazitas A. americanus.

Argė Mažosios Lietuvos upė, Lauknės (Nemuno) deš. aukštupys Nemuno deltoje. 69 km ilgio. Prasideda Įsručio aps. Prie Bitėniškių kaimo susilieja su Ossa ir sudaro su ja Lauknę. Kanalizuota. Intakai: deš. Liepartas, 39,9 km ir Taurupė, kair. Osaitis. Baseino plotas 344 km².

Argeadai ž. Argajiečiai.

Argėjai (gr. argeioi) Argo krašto Peloponese gyventojai. Agamemnono vedami Trojos karo dalyviai graikai.

Argel ispaniškas Alžiro vardas.

Argelander Fridrichas Wilhelmas Augustas (1799 Klaipėdoje — 1875 Bonnoje) vokiečių astronomas. 1823 Abo (Turku) ir 1833 Helsinkių Suomijoje astronomijos observatorius. 1837—1875 Bonnos observatorijos dir. Tyrinėjo žvaigždžių judėjimą. Nustatė kintamosioms žvaigždėms stebėti metodą. Pradėjo sistemingą žvaigždžių registraciją ir 1859—1862 sudarė vartojamą ir dabar žvaigždžių katalogą (Bonner Durchmusterung).

Argemone Papaveraceae šeimos vienmečiai dekoratyviniai augalai. Žinomos 9 iš C. Amerikos kilusios rūšys.

Argens markizas, Jean Baptiste de Boyer d'A. (1704—1771) prancūzų rašytojas. 1744—1769 gyveno Potsdame, Fridricho Didžiojo pakeltas akademijos direktorium. Išsp. Lettres juives 1738, Lettres chinoises 1739, Lettres cabalistiques 1741. Jaunystės nuotykiusa prašė atsiminimuose Memoires 1735. Išgarsėjo savo Memoires secrets de la republique des lettres 1744, 1765—1768 išplėstais į 14 t. Histoire de l'esprit humain. Jo Oeuvres išl. 24 t. 1768, o 1797 Correspondance entre Frederic II et le marquis d'A.

Argens Prancūzijos upė 116 km ilgio. Įteka į Vidužemio jūrą.

Argenson 1) Renė Louis (1694—1757) Prancūzijos politikas veikėjas. 1744 užs. reikalų min. Stengėsi sustiprinti Prancūziją, sudarant antraeilių Europos valstybių sąjungą prieš Angliją ir Austriją. Dėl markizės Pompadour intrigų iš politikos pasitraukė ir paskui dirbo vien mokslo srityje. Kėlė visuotinės taikos ir visuotinio nusiginklavimo sumanymus. Draugavo su Voltaire, d'Alembert'u ir kt. Paliko, 1764 teišsp. Considerations sur le gouvernement de la France, 1861—1868 išsp. jo Journal et memoires.

2) Marc Pierre (1696–1764) pirmojo brolis. Prancūzų generolas, nuo 1742 karo min. 1757 atstatytas ir ištremeas iš Paryžiaus. 1751 įk. Paryžiaus Ecole militaire. Jo suteikta medžiaga remdamasis Voltaire parašė Le siècle de Louis XIV.

Argentalis aliuminio ir sidabro lydinys su 0,1—1% mangano. Vartojamas indams dažyti ir optinių bei medicinos instrumentų gamyboje.

Argentanas panašus į naująjį sidabrą lydinys iš 70% vario, 23% nikelio ir 7% aliuminio.

Argentario Toskanos pakrantėje, Italijoje, buvusi sala, dėl pakilusių dviejų iškyšulių užaugusi pusiasaliu. Pylimu sujungta su Orbetello tvirtove.

Argentarius (lot. argentum — sidabras) sen. Romoje pradžioje sidabruotojas ir auksuotojas, paskiau bankininkas — pinigų keitėjas.

Argentaro kalnas Bulgarijos Rumelijoje (senovėje Orbelus) a. 2600 m aukštumo.

Argentera Punta kalnas Halijoje, Cuneo provincijoj, 3.3000 m aukštumo.

Argenteuil š. Prancūzijos mst. Seine et Oise dep. į š. v. nuo Paryžiaus. 53.000 gyv. XIII a. bažnyčia.

Argenteus codex (Codex argenteus) IV a. Ulfilos evangelijų vertimas gotų kalba. Išlikęs VI a. rankraščiu, gavęs vardą nuo sidabrinio apdaro iš XVII a., iš dalies ir dėl sidabrinių raidžių, kuriomis jis buvo surašytas. Amžių būvyje daug keliavo ir daug savininkų perleido. Iš Italijos pateko Prahon, iš ten 1648 švedų paimtas, buvo švedų karalienės Kristinos rankose. 1655 jos bibliotekininkas Vossius jį slaptai išgabeno Olandijon. 1662 švedų kancleris Magnus de la Gardie jį nusipirko ir atidavė Uppsalos bibliotekai. Iš 330 rankraščio lapų teišliko 187. Pirmą kartą buvo išspausdintas 1665, o 1928 buvo išleista jo fotokopija (Codex Argenteus Upsaliensis).

Argentina mažoji planeta (astaroidas) žymima numeriu 469.

Argentina P. Amerikos respublika, iš šiaurės į pietus išsitiesusi per 3655 km Plačiausioj rytų-vakarų linkmės vietoj turi 1.700. km. Plotas 2.808.492 km². Gyventojų 17,2 mil. (1950).

G a m t a. Vak. dalyje per 3300 km nusitiesia A. Andai su viršūnėmis Aconcagua 7039 m, Mercedario 6798 m, Tupungato 6778, Cerro del Cobre 5584 m, Maipo 5381 m. Dėl nevienodo klimato ir augmenija įvairi. Šiaurėje, dėl sauso klimato, iš subėgančio nuo kalnų ledynų vandens susidaro sūriosios pelkės. Amžinojo sniego riba siekia a. 5000 m. Per Uspallato kalnoskyrą, 3760 m, eina geležinkelis į Chilę. Šalia Andų yra Patagonijos plokštakalnės ir žemumos — pampa. Tarp Paranos ir Uragvajaus upių yra tarpupis 1000 km ilgumo ir 200 km platumo, per kurį eina ir Brazilijos kalnų tęsinys. Žymiausios upės: Parana, La Plata, Uruguay, Pilcomayo, Salado, Colorado, Negro, Chico, Bermejo, St. Cruz ir kt. Andų kraštuose yra didesnieji ežerai: Argentino, Viedma, Buenos Aires, Nahuel Huapu.

K l i m a t a s pareina nuo geografinės platumos ir paviršiaus reljefo. Pietuose gana vėsus, šiaurėje pusiaujinis. Lietaus paskirstymas nevienodas. Daug jo iškrinta vandenynų pakraščiuose, o juo toliau į vakarus ir šiaurę, juo drėgmės mažiau. Vietomis susidaro net dykumos. Andų ir rytinių sričių a u g m e n i j a dalijama į 7 zonas: Andų zona — punos regionas su punos žole ir tolaso krūmais; Argenitos espinales reg. su chanasos krūmeliais; pampos reg. La Platos baseine su savanų žolėmis; patagonų riedulių reg. su menka augmenija; Magelhano miškų - krūmokšnių reg.; Valdivijos konifery reg. ir antarktinis kalnų reg., kuris Ugnies Žemėje siekia 1000 m, o Aconcaguoje ligi 3000 m.

G y v e n t o j a i. 1555—1825 A. kolonizavo vien ispanai, paskiau ir kiti europiečiai. Tankiausiai gyvenama La Platos sritis. 1850 gyventojų buvo a. 2,5 mil., dabar 17,2 mil., kurių a. 3 mil. svetimšalių. Retai gyvenama vak. š. dalis. Gyventojus galima suskirstyti į 3 kategorijas: 1) pirmykščiai indėnai, kurių šiuo metu jau nedaug teliko; jie gyvena kalnuotoje vakarinėje dalyje, Chaco ir Patagonijos savanose; jų priskaitoma a. 300.000; 2) senesnieji ateiviai ir 3) naujieji ateiviai. Nuo 1857 ligi 1917 imigravo į A. apie 5 mil. žmonių. A. 60% gyventojų gyvena miestuose. Ū k i o g y v e n i m a s. Kviečių auginimu A. užima trečią vietą pasaulyje. Po jų seka kukurūzai, linai, avižos. Auginama ir kitų javų. Bendrai A. yra mėsos ir grūdų aruodas. A. galima padalinti į 4 žemės ūkio regionus: 1) pusiaujo, šiaurėje, kur reikalingas ir dirbtinis drėkinimas ir kur auginama kukurūzai, cukr. nendrės, vynuogės, kviečiai ir kt.; 2) vynuogių regionas; 3) javų regionas (Buenos Aires, Cordoba, Santa Fe, Entre Rios, Pampa central), kuriame koncentruojasi svarbiausias šalies ūkiškas gyvenimas; 4) Patagonijos zona, tinkanti daugiausia gyvuliams auginti. Šalies ūkio gyvenime miškai vaidina

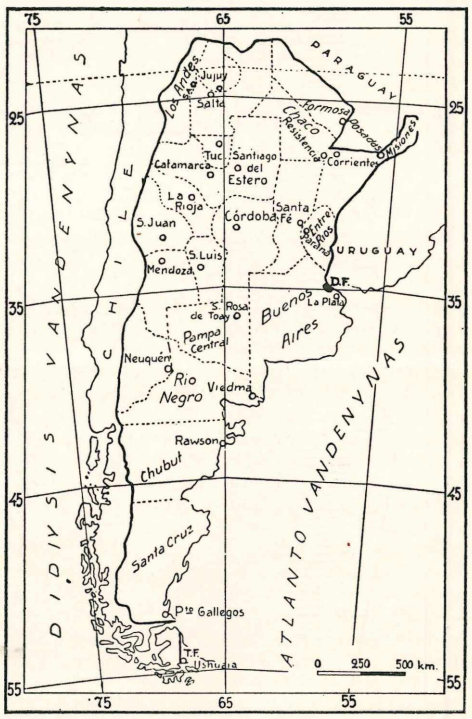

Argentinos administracinis padalijimas

BOLIVIJA
PARAGVAJUS
BRAZILIJA
URUGVAJUS
ARGENTINA
CILE
Didysis Vandenynas
Atlanto Vandenynas
Rio Pilcomayo
Paraguay
ASUNCION
Rio Bermejo
Tukuman
Santiago
Corrientes
Parana
Rio Salado
S.Juan
Cordoba
Santa Fe
Parana
Mendoza
Rosario
VALPARAISO
SANTJAGO
Desaguadero
BUENOS AIRES
MONTEVIDEO
Rio Colorado
Bahia Blanca
Villa Gl Roco
Rio Negro
Rowson
Rio Chubut
Col.Somicuto
P.Deseado
Corpen
MAGELANO SAS.
Ugnies
žemė
Mastelis 1:20.000.000
200 100 0 200 400 600km
70
60
30
40
50
80

nedidelį vaidmenį. Jų daug Chacoje, o Pampa yra visai be medžių. Naudingų ir brangių mineralų randama sunkiai prieinamuose Anduose. Iškasama aukso, sidabro, vario, cino, akmens anglies ir naftos. Pramonė daugiausia verčiasi gyvulių ir javų produktų apdirbimu. V a l s t y b i n ė s a n t v a r k a. Veikia 1853 konstitucija su 1860, 1866, 1898 ir kt papildymais. A. yra jungtinė respublika, padalyta į 16 provincijų ir 7 teritorijas. Provincijos yra autonominės. Jos gyventojai išsirenka gubernatorius, vicegubernatorius, senatą ir parlamentą. Teritorijų gubernatorius skiria centro valdžia. Didesnieji miestai: Buenos Aires—sostinė, Rosario, Cordoba, La Plata, Tucuman, Santa Fe, Bahia Blanca, Mendoza, Avellaneda. Viešoji kalba ispanų. Valstybės sienos nustatytos sutartimis: 1873 su Brazilija, 1878 su Paragvajumi, 1902 su Chile.

A. i s t o r i j a. 1515 Diego de Solis užėmė Ispanijos vardu kraštą ties La Platos upės žiotimis, kurį 1512 pirmą kartą buvo atradę du portugalai ir kur gyveno kelios indėnų giminės, ispanų pavadintos Diaguita. 1535 pirmas ispanų gubernatorius (adelantado) Pedro de Mendoza įst. mst. Buenos Aires. 1555 gubernatorium paskirtas Martinez de Irala nukariavo visą La Platos kraštą. 1620 ši kolonija turėjo tris provincijas: Tucumaną, Buenos Aires ir Paragvajų. 1776 jos buvo paverstos Uragvajaus ir Bolivijos vicekaralyste su Buenos Aires sostine. 1808 Mariano Morenos vadovaujama kreolų partija sukilo prieš ispanus ir 1813 visą kraštą išvadavo. Bet sueuropėję sostinės gyventojai susidūrė su provincijomis, kuriose gyveno sumišę su indėnais baltieji (gauchos). Ir dėl to pirmasis 1813 I 31 steigiamasis susirinkimas neįstengė susitvarkyti. Tuo metu atskilo Uragvajus ir Paragvajus. Naujas tautos susirinkimas paskelbė 1816 VII 9 susijungusių Rio de La Plata provincijų nepriklausomybę. Galutinai konstituciją paskelbė 1817 IV 30 Buenos Aires kongresas. Bet unitarijai ir toliau kovojo su federalistais, ir po ilgų kovų laimėjo. Unitarijų vadas Rivadavia tapo Buenos Aires generolu kapitonu ir visos federacijos prezidentu (1826 XII 24 konstitucija). 1827 jis nuo pareigų atsisakė, o 1829 federalistų vadas Rosas pagrobė valdžią, 1830 tapo diktatorium ir ėmė kovoti su provincijomis. Prancūzija ir Anglija rėmė Paragvajų ir Uragvajų ir 1845 paskelbė Rosui karą. Jas palaikė ir Brazilija. 1849 Rosas susitaikė su Anglija, 1850 ir su Prancūzija, bet negalėdamas nuveikti pačios A., pabėgo į Europą. Jo nugalėtojui Uruquizai pagrobus valdžią, kova su provincijomis nenurimo. 1860 Buenos Aires su jomis susitaikė, bet 1861 jos vėl sukilo. Generolas Mitre sukilimą

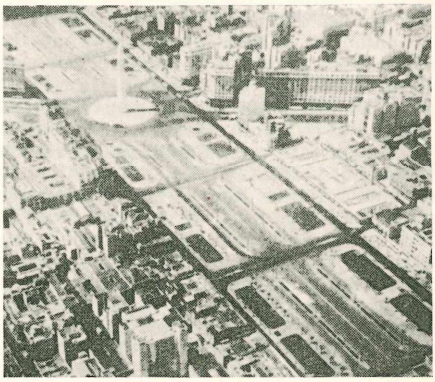

Argentinos sostinė Buenos Aires

numalšino ir 1862 buvo išrinktas konfederacijos prezidentu. Provincijoms buvo palikta plati autonomija. Mitre kiek aptvarkė šalies finansus ir padėjo emigrantams kurdintis A. Bet jam nepavyko provincijas sutaikinti su sostine. Jis pats 1865 pradėjo karą su Paragvajaus respublika. Kare dalyvavo ir A. sąjungininkai —Brazilija ir Uragvajus. 1876 taika labai nedaug padidino A. teritoriją ir neigiamai paveikė A. ūkinę ir kultūrinę būtį. Mitrės įpėdiniai — Sarmiente (1868), Avellaneda Roca (1880—1886) ir Celman (ligi 1890) daugiausia kreipė dėmesio į ūkio ir švietimo reikalus ir, be to, sustiprino federalistinius konstitucijos principus. Kai 1892 prezidentu buvo išrinktas Saenz Pena, tai valstybinės skolos pasiekė 49 mil. popierinių ir 407 mil. aukso dolerių. A. atsidūrė bankrote. Vyriausybei neišgalint šelpti savo šalininkų, prasidėjo pilietiniai karai. Be to, nuo 80-ųjų metų ėjo ginčai su Chile dėl sienų Patagonijoje. Su Chile susitaikyta 1898. Prezidentu vėl liko Roca. A. ginčus su Chile išsprendė 1899 JAV pasiuntinys ir 1902 Anglijos karalius Eduardas. Roque Saenz Penos (1910—1914) ir Hipolito Irigoyeno (1914 — 1922) prezidentavimo laikais įsigalėjo radikalų partija. Stambieji žemės savininkai buvo pažaboti, taip pat ir Buenos Aires patriciatui atstovaujantieji federalistai bei unitarai, ir buvo įvestas visuotinis balsavimas. 1922 radikalų partija suskilo į Irigoyeno šalininkus-personalistus, ir jo priešininkus-antipersonalistus, prezidento Alvearo (1922—1928) šalininkus. 1928 Irigoyen vėl buvo išrinktas prezidentu ir valdė ligi 1930. 1932 — 1938 Augustino P. Justo vyriausybei opoziciją sudarė konservatorių ir liberalų partijos bei revoliuciniai elementai. Po rinkimų radikalų lyderis Roberto Ortiz paliko prezidentu, bet dėl ligos pasitraukė ir konservatorius viceprezidentas Ramon G.

Castillo užėmė prezidento vietą. II Pasaul. karo metu ekonominiai krašto sunkumai dar padidėjo ir kėlė nepasitenkinimą. Įvyko karinis perversmas, ir laikinu prezidentu pasiskelbė gen. Arturo Rawson. Po jo prezidento vietą užėmė gen. Pedro Ramirez. 1944 rūmų perversmas valdžios priekin pastatė gen. Edelmirą Farrelį, bet faktiškąją valdžią turėjo pulkininkų grupė, vadovaujama Juan Perono. Karo metu „pulkininkų valdžia" buvo palankiai nusistačiusi Ašies valstybėms, tačiau 1945 paskelbė Vokietijai karą. 1946 prezidentinius rinkimus laimėjo Peron, kuris sukūrė A. autoritarinį režimą su visais to režimo padariniais: politinių laisvių varžymu, darbo stovyklų įvedimu bei vienos partijos valdymu. 1949 padarytieji konstitucijos pakeitimai leido prezidentui dalyvauti rinkimuose antrajai kadencijai, ir 1952 jis buvo pakartotinai išrinktas. J. Peron rūpinosi A. ekonominiu nepriklausomumu: 1948 suvalstybino A. geležinkelius, kurie priklausė daugiausia Anglijos kapitalistams. Daro pastangas kraštą supramoninti, bet dėl kapitalo ir technikinių priemonių trūkumo didelių rezultatų nepasiekė. Įvesti protekciniai muitai trukdo tarptautinį bendradarbiavimą, bet vis dėlto A. įtaka P. Amerikos valstybėse vis didėja.

A. geografija: *F. Kuehn* Das neue A. 1941; *Is. Rennie* The A. Republic 1945; *A. Lafond* A. 1949. A. istorija: *W. A. Hist* A. 5 leid. 1919; *A. F. Kirpatrick* A History of the A Republic 1931; *A. F. Macdonald* Governement of the A. Republic 1942; *G. J. Blanksten* Peron's A. 1953.

Argentino Lago ež. p. Argentinoje, iš kurio teka Rio Santa Crus į Atlantą.

Argentinos Aidas pradėjęs 1935 IV 19 eiti Berisoje, Argentinoje, dvisavaitinis laikraštis. Red. S. Bogužas.

Argentinos lietuviai. Į A. daugumas lietuvių atvyko 1925—1931 laiko tarpe. Bet pavieniai čia atsirasdavo ir daug anksčiau, pvz. dar pabaigoje XVIII a. čia atvyko P. Dautantas, dalyvavęs A. kovose už nepriklausomybę, a. 1865 vilnietis R. A. Chodasevičius, a. 1877 I. Šlapelis, paskiau aušrininkas A. Vištelius-Vištelčiauskas, Pauga, Padvalskis ir kt. 1899—1900 čia atvyko a. 50 šeimų. 1946—1951 iš Vokietijos A. atvyko a. 750 asmenų. Iš viso skaičiuojama kad A. lietuvių yra tarp 30.000 ir 35.000.

Pirmieji A. lietuviai kūrėsi daugiausia laukuose Patagonijoje, kur vertėsi avių ūkiu. Masinės emigracijos metu jie telkėsi miestuose ir arti jų. Tuo būdu A. atsirado kelios lietuvių kolonijos; jų stambiausios Buenos Aires su Avellaneda ir priemiesčiais. Čia yra lietuvių tautiniai ir kultūriniai centrai. Buenos Aires ir provincijoj priskaitoma ligi 20.000 lietuvių. Kitos gausingesnės lietuvių kolonijos: Rosarios, Cordobos, Santa Fe miestuose, mažesnės: Bahia Blanca, Tucumane, Mendozoje ir tolimuose Comodoro Rivadavia bei Colonia Sarmiento.

Avellanedos Aušros Vartų parapijos bažnyčia

Nugalėję įvairias krizes, prisitaikę prie skirtingo klimato, pramokę vietinės kalbos, geriau pažinę gyvenimo sąlygas, daugumas lietuvių A. įsikūrė pakenčiamai. Vieni ėmėsi verslo, savarankiško amato, įsitaisė savas įmones, kiti dirba fabrikuose, ar šoferiais, durininkais, virėjomis. Žemės ūkiu A. lietuvių nedaug tesiverčia. Daugumas A. L. gyvena savuose namuose, išlaikydami lietuviškumą, bet čia gimęs jaunimas jau maža lietuviškai tekalba ir tolsta nuo savo tėvų tradicijų.

XX a. pradžioje veikė atžymėtinos draugijos: 1908 Buenos Aires Uoselio įkurtoji Diego Dr-ja, kuri šiuo vardu veikė ligi 1914. Pagrindiniu uždaviniu laikė kelti lietuviškumą: išrašinėjo lietuvišką spaudą, rengė vaidinimus ir gelbėjo lietuviams patekusiems į vargą. 1914 persiorganizavo į Literatūros kuopą, kuri ilgainiui pateko bolševikų įtakon. 1909 Rosario įsisteigė Krivų Krivaitis ir šiuo vardu veikė ligi 1912 VII 30. Turėjo įsteigęs lietuviškų knygų bibliotekėlę. Vėliau pakeitė savo vardą ir paliko savišalpos draugija — Aušros Žvaigždė. Dar prieš I Pasaulinį karą Cordoboje veikė Neptūnas.

A. L. kolonijų istorijoje po I Pasaul. karo pradėjo organizuotis bolševikai, kurdami savo partijos padalinius, leisdami savaitraštį Rytojų (vėliau Momentą ir Tėvynę), varydami smarkią agitaciją, suklaidindami nemaža lietuvių. Jiems netiesiogiai šioje akcijoje talkininkavo anarchistų dvisavaitinė Darbininkų Tiesa.

Argentinos lietuviai

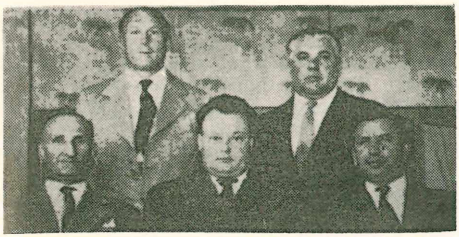

Susivienijimo Liet. Argentinoje skyrių pirmininkai

A. L. liberalinės krypties laikraščiai — Argentinos Lietuvių Balsas ir Pietų Amerikos Naujienos. Per 25 metus A. L. kolonijose buvo leista per 10 periodinių leidinių, iš kurių teišliko du — tas pats Argentinos Lietuvių Balsas ir vienuolių Marijonų leidžiamas Laikas.

Seniausios tebeveikiančios organizacijos: savišalpos dr. Susivienijimas Lietuvių Argentinoje su a. 700 narių, įk. 1914, turi 6 skyrius ir savas patalpas. Nesrovinė, panašaus pobūdžio, Berisso Nemunas (buv. Vargdienis) įst. 1911 su 50 narių, paskiau pora šimtų narių ir savos patalpos; vėliau Berisse įsikūrė kat. savišalpos ir kultūros org. Mindaugas, narių a. 250, savi namai, scenos mėgėjų grupė, choras. Iš senesnių org. veikia dar Dr. J. Basanavičiaus vardo Lietuvių Centras, savišalpinė kultūrinė org. a. 300 narių; turi savą būstinę, biblioteką, vaidintojų grupę.

Buenos Aires lietuviai 1931 įk. Lietuvių Namus, patriotinių org. centrą išeivijos kultūrinių ir materialinių pajėgų centralizacijai. Juose veikė lietuvių emigrantų globos komitetas su darbo bei patarimų biuru, nakvynėmis paliegėliams, J. Tumo-Vaižganto vardo pradžios mokykla, bendrabutis, biblioteka ir skaitykla, ispanų kalbos kursai, choras. Buvo leidžiamas savaitraštis Švyturys. Aplinkybėms pasunkėjus, jie užsidarė, o juose centrą turėjusios draugijos išsiskirstė. Buenos Aires įtakos turėjo konsulo J. Skinkio 1926 įst. liberalų pakraipos draugija Lietuva su a. 300 narių, Vilties teatru, kurį laiką leidusi A. L. Balsą. Maždaug po 10 metų ji likvidavosi, jos žymesniems veikėjams perėjus į Dr. Basanavičiaus vardo lietuvių centrą.

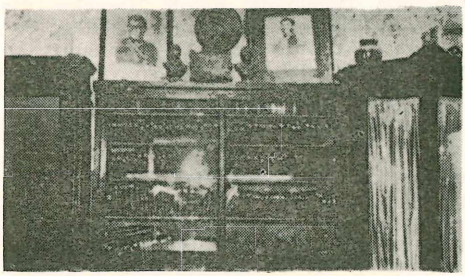

Susivienijimo Lietuvių Argentinoje bibliotekos kambarys

Argentinoje yra veikusios Lietuvių Socialistų Partija su Pietų Amerikos Naujienomis ir Tautininkų Sąjunga su Argentinos Žiniomis (vėliau P. A. Žiniomis). Ši sąjunga 1940 persiorganizavo į A. L. klubą Vilnių, kuris trumpai gyveno. Iš seniau (1931) įkurtų org. veikia katalikiškos ideologijos A. L. Moterų ir Mergaičių Birutės Dr. ir A. L. Jaunimo draugija.

Iš visų A. L. tik a. 10% priklauso organizacijoms. Dviejų lietuviškų laikraščių tiražas neprašoka 5000. 1939 Avellanedoje įsikūrė Tėvai Marijonai, 1941—1942 pastatę Aušros Vartų bažn., vienuolyną ir vėliau mokyklą. Prie tų įstaigų Šv. Kazimiero seserys pasistatė vienuolyną, o aplinkui sklypus turėję lietuviai — savo namus. Tuo būdu Buenos Aires didelio priemiesčio Avellanedos centre susidarė kompaktinė lietuvių kolonija. Nuo 1948 Marijonai leidžia Laiką, pradžioje mėnesiniu, vėliau dvisavaitiniu laikraščiu. 1952 įsitaisė savą

Argentinos Lietuvių ansamblis Daina

spaustuvę. Seserų lietuvaičių vedamoje mokykloje mokoma ir lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir geografijos.

A. L. kultūrinį ir visuomeninį lietuvių gyvenimą labai pagyvino vėliausieji ateiviai — tremtiniai. Argentinos Lietuvių Bendruomenė turi 6 apylinkes, kurios įk. naujus sambūrius, kaip Lietuvių Skautų Brolija, Pasaulio Lietuvių Inžinierių dr. Skyrius, Lietuvių Tautinis Ansamblis Daina. Pastaroji turi pajėgų chorą, tautinių šokių ir vaidintojų grupes. Buenos Aires dar 1930 suorganizuotas Šv. Cecilijos choras, įdainavęs keliolika lietuviškų plokštelių ir davęs koncertų per radijo pusvalandį Lietuvos Aidus, kurį išlaiko pats choras ir jo rėmėjai. Jo vedėjas Z. Juknevičius duoda argentiniečiams daug žinių apie Lietuvos istoriją, kultūrą, meną, literatūrą ir laisvės kovas.

Lietuvos okupacijos pradžioje, 1940, buvo susiorganizavęs Lietuvai Išlaisvinti Centras Argentinoje, kuris sudarė katalikiško tautinio nusistatymo veikėjai bei drau-

gijų atstovai. Šis Centras rengė tautines šventes, minėjimus, skelbė lietuvių nusistatymą dėl gimtosios šalies okupantų, organizavo lietuvių tremtiniams Europoje pašalpą, siuntė delegatus su memorandumais pas Argentinos prezidentus, stengėsi padėti didesniam lietuvių skaičiui iš Europos atvykti ir įsikurti, tuo tikslu suorganizavęs Argentinos Lietuvių Imigracinį Komitetą. Bendruomenė ir Centras artimai bendradarbiauja.

A. L. gyvenimą lietuvių beletristikoje pirmą kartą plačiai ir charakteringai pavaizduoja H. Lukaševičius romane Likimo žaismas 1953.

Argentinos Lietuvių Balsas — informacinis lietuvių savaitraštis, leidžiamas nuo 1927 Buenos Aires mieste, Argentinoje, spausdinamas nuosavoje spaustuvėje, iliustruotas; 1953 pasistatęs nuosavus spaustuvės namus, drauge su Lituanistikos muzėjumi ir gyvenamuoju namu. Redaktorius— K. Norkus.

Argentinos Naujienos lietuvių savaitraštis, ėjęs Buenos Airese nuo 1929 IX 20. Leido Jonas Jokubaitis, red. K. Norkus. Pradžioje liaudininkų pakraipos, 1930 katalikiškos su red. V. Goštautu. Nuo 1930 III 15 virto Pietų Amerikos Naujienomis, kurios dviem leidimais ėjo ligi 1930 VII 5 ir ligi 1931 III 31.

Argentinos Žinios savaitraštis ėjęs Avellanedoje, Argentinoje 1931—1935; red. K. Kliauga. Toliau pakeitė vardą į Pietų Amerikos Žinias.

Argentitas sulfidų grupės mineralas. Svarbiausioji sidabro rūda.

Argentoratum lotynizuotas Strassburgo mst. pavadinimas, neretai žymimas XVI—XVIII a. Strassburgo spausdiniuos.

Argentum ž. Sidabras.

Argentus Jonas (a.1561—1626) italų jėzuitas, 1612 jėzuitų vizitatorius Lietuvoje ir Lenkijoje, 1617—1622 buvęs čia jėzuitų provinciolu. Savo 1625 laiške Žygimantui III — De rebus S. J. in Regno Poloniae tarp kito ko rašė, kad Žemaičiuose buvo suradęs nemaža pagonybės liekanų, o nė vienos mokyklos.

Arges 300 km ilgio Žemutinio Dunojaus intakas.

Argeus (lot.) sen. Romoje buvo 24 vad. A. — alkos, kuriose kasmet pontifeksai dėjo aukas (sacra Argeorum). O senovės žmonių aukų pakaitalu buvo kasmet metami į Tiberį 24 A. — nendrinės iškamšos vyrų drabužiais.

Arghandab 250 km ilgio Helmundo intakas Afganistane.

Arghoul, Arghool iš gilios senovės ligi šių laikų išlikęs egiptiečių ir arabų muzikos instrumentas klarneto tipo, 1/2 m ilgumo.

Argyle, Argyll, Argyllshire Skotijos pajūrio grafija 8057 km² ploto.

Argyll 1) John Campbell (1678—1743) Skotijos politikas ir karo vadas. Jau 1706 kariavo Flandrijoje. 1715 Skotijoje įveikė jokūbiečius (Jokūbo šalininkus). Pakeltas feldmaršalu, veikė prieš ministerį Walpole. Daug svėrė sudarant Skotijos ir Anglijos uniją. Buvo sudaręs Inveriary pilyje vieną didžiausiųjų privatinių bibliotekų.

2) George John Douglas (1823 — 1900) anglų politikas ir mokslininkas, vigas, Aberdeeno (1853 — 1855), Palmerstono (1855 — 1858 ir 1860 — 1866) ir Gladstone (1868 — 1874 ir 1880 — 1881) kabinetų narys. Išsp. visą eilę mokslo darbų: The reign of law 1866, Primeval man 1891890, The eastern question 1879, The philosophy of belief 1896, Organic evolution 1898 ir kt.

Argynnis Insecta (vabzdžių) klasės, Lepidoptera (drugių) būrio, Nymphalidae šeimos beveik visame pasaulyje paplitusi drugių giminė. A. 50 rūšių. Lietuvoje 15 rūšių, jų didžiausios: A. selene Schiff, A. euphrosyne L., taip pat A. latonia L.

Arginuzai (dabar gr. Aiianos) 3 Aigėjo jūros salos, kur 406 pr. Kr. Atėnų laivynas sumušė spartiečių laivyną.

Argiroditas sulfidų grupės retas mineralas.

Argyrokastro, senovėje Argyrion, Albanijos miestas. 13.000 gyv. (1950). Venecijos valdymo laikų pilies griuvėsiai.

Argyrokratija (gr. sidabro valdžia) pinigo, kapitalo valdymas.

Argyroneta Aquatica ž. Voras-narūnas.

Argyropulos Jonas (1416 — 1486) graikas, išsikėlęs į Vakarus humanistas, daug nuveikęs, platindamas Vakaruose graikų mokslą ir literatūrą. Profesoriavo Paduoj, Florencijoje, Romoje. Stengėsi pasiekti ir Rytų bažnyčios susijungimo su Romos katalikų bažnyčia. Vertė į lotynų kalbą ir komentavo Aristotelio raštus.

Argyviai ž. Argėjai.

Argo Nilo upės sala Egipto Nubijos provincijoje, Dondoloje, netoli Hamako. Čia išliko milžiniškos Memnono statulos.

Argo arba Argo Navis — argonautų laivas, pietinės dangaus dalies žvaigždynas.

Argolida — Argolis į rytus išsikišęs Peleponeso pusiasalis Graikijoje, 5117 km², apie 175.000 gyv., daugiausia albanų. Vakarinėje daly mst. Nauplion. Argos. Senovėje pasižymėjo Mikėnų kultūra, kurios turtingų paminklų čia atkasta 1876 Mikėnuose ir 1884 Tirinto. Iš čia Mikėnų kultūra paplito visoje Graikijoje.

Argolitai (gr. argos lithos — neapdirbtas akmuo) seniausiųjų graikų giminių garbinami akmenys-meteoritai, didieji rie-

duliai ir šiaip keistesnio pavidalo akmenys. Kiti buvo laikomi šventyklose. A. ir medžių garbinimą patys graikai laikė savo seniausiąja tikyba.

Argonas cheminis ženklas Ar, eilės N 18, atom. sv. 39,94. Priklauso nulinei atomų sistemos grupei ir neįeina į chemijos reakcijas. Gamtoje randamas tik palaidas ore. Bespalvės dujos, kurios temperatūroje — 185,5° (1 atmosferos slėgimu) paverčiamos skystimu. Skysto A. lyg. sv. 1,38, stingimo temperatūra — 188°.

Argonauta argo Cephalopoda klasės, Octopoda būrio šiltų kraštų moliuskos. Jų patelės didesnės, turi kriaukles ir ilgesnius nugaros čiulptuvus.

Argonautai graikų mitų jūrininkai, apie 1350 pr. Kr. įvykdę pirmąją kelionę į tolimus kraštus. Jazono vadovaujami 50 karžygių buvo nuvykę Argo laivu iš Tesalijos į Kolchidą (Užkaukazę ties Juodąja jūra) atimti iš tos šalies karaliaus Aieto aukso vilnos avino, ant kurio Friksas iš Hella perplaukęs Hellespontą. Aieto dukters Me-

Argonautai (piešinys vazoje)

dėjos padedamas, Jazonas atėmęs aukso vilną ir sugrįžo į tėvynę, kur vedė Medėją. A. žygiai yra trumpai minimi Odisėjoje ir apdainuoti Pindaro, Apolonijaus iš Rodoso ir Valerijaus Flacco.

L. Rademacher Mythos und Sage bei den Griechen 2 leid. 1938.

Argonne š. r. Prancūzijos miškinga aukštuma ligi 342 m aukštumo, Meuse ir Marne dep. I Pasaulinio karo metu čia ėjo smarkios kautynės 1914 XII prie Varennes ir 1915 VI—VII prie La Harazee. Dar 1792 Dumouriez laikė A. Prancūzijos Termopilais.

Argos graikų mitologijos šimtaakis milžinas, Heros deivės pastatytas Ijo nimfai saugoti, Dzeusui ją pamilus ir pavertus karve; Dzeuso pavestas Hermas A. fleitos garsais užmigdęs, paskiau, apakinęs ir Ją išvogęs. Hera perkėlusi A. akis povo uodegon. Vad. ir Argus.

Argos senovės Graikijos mst. — valstybė. Karalius Feidonas (770—745 pr. Kr.) užvaldė visą Argolidę. Ilgainiui prasidėjo varžytinės ir kovos su Sparta; dėl to ir graikų-persų karų metu A. (495 pr. Kr.) laikėsi persams palankaus neutraliteto. Po šių karų A. įveikė ir sugriovė Mikėnus ir Tirintą, demokratiškai susitvarkė ir Atėnų skatinamas 229 pr. Kr. įėjo Achėjų sąjungon. IV a. pr. Kr. A. buvo vienas didžiųjų politikos ir kultūros centrų. Garsėjo Argeladu, Polikletu ir kt. skulptoriais. Vak. A. buvo 200 m aukštumo akropolis Larisa. Iš A. pastatų išliko teatro liekanos, 1889 atkasta Artemidos šventykla, 1892—1895 atkasta Heros šventykla.

Argot prancūziškas įvairių profesininkų, jūreivių, kareivių, moksleivių, įvairių valkatų sutartinės kalbos vardas. Tokia kalba žinoma buvo ir Lietuvoje ir čia vad. liuberiškoji, adverniškoji kalba. A. naudojosi lotyniškais žodžiais, pagautais iš vid. amžių kunigų ir vienuolių, hebraiškais, čigoniškais ir šiaip svetimos kalbos iškreiptais žodžiais arba savais, bet pavartotais kitokia prasme. Savo kūriniuose A. vartodavo tarp kitų Prancūzijoje XIV a. Villon, XV a. Rabelais, XIX a. Hugo, Sue, Zola ir kt. Lietuvių elgetų liuberiškos kalbos pavyzdžiai: ašvys—arklys, batužis—kareivis, džembura— botagas, fileisot—mylėti, jovušas—velnias, kuningas—ponas, labaras, laborus—vyras, lokas—žmogus, matė—žemė, šadrinė—daržinė, ūkvaizdis—Dievas, vasylius—kunigas ir kt. Čia žodžiai imti ir iš senovės vartojamų liet. žodžių, taip pat iš prancūzų, čigonų, graikų, lotynų, latvių, lenkų kalbų. Toji pat adverniškoji kalba ligi mūsų kalbų buvo gyva vaikų skaičiavime, abel, fabel, domine, ik', piki, gramame, abal, fabel, domine, iki, piki, gramatyki, ons, klions, zajac, pons.

A. Dauzat L'A. de la guerre 1918; *J. Basanavičius* Iš liuberiškos kalbos — Varpas 1896.

Argote y Gongora ispanų poetas ž. Gongora.

Arguelles Augustino (1776–1844) ispanų politikas liberalas. 1812 kortezų narys, pramintas ispanų Ciceronu. 1814 Ferdinando VIII suimtas kaip valstybės išdavikas ir pasmerktas 10 metų kalėti Ceutoje ir Majorkos saloje. 1820 revoliucijos išlaisvintas, buvo kurį laiką vid. r. min. Panaikinus konstituciją, 1823 pabėgo Anglijon, 1832 grįžo amnestuotas. 1841—1843 kortezų paskirtas jaunos karalienės Izabelės globėju.

Argulus parazituojanti žuvų odą vėžių giminė Crustaceae (Vėžiagyvių) klasės, Copepoda būrio, Branchiūra pobūrio. Prisisiurbęs žuvų kraujo ir limfos parazitas gali laisvai plaukioti. Prisitvirtinti prie žuvų jiems padeda nuodų šnipas, įsmeigiamas į žuvies odą. Šnipo nuodai smarkiai veikia žuvį ir nuo tų nuodų kartais žuvys dvesia. A. ypač kenkia žuvų ūkiui tvenkiniuose. Labiausiai nuo A. kenčia karpiai, kuriuos parazituoja A. foliaceus, lašišas A. coregoni ir kt.

Argumentas (gr. argos—aiškus) protavimas, skiriamas įrodyti ar atmesti bet kokiam teigimui. A. formos: a d b a c u l u m kumščio įrodymas, slepiąs grasinimą ir apeliuojąs į baimę; a d h o m i n e m— nuo dalykinės argumentacijos sukąs į oponento asmenį ir siekiąs jį nepatikimą parodyti; a d i g n o r a n t i a m, slepiąs demagoginį pasitikėjimą, kad liaudis nežinos dalykų, galinčių kalbėti prieš; a d j u d i c i u m, apeliuojąs į bendrą pripažintą dėsnį ir visų sprendimą; a d m i s e r i c o r d i a m, besikreipiąs sužadinti pasigailėjimą ir tuo būdu sau laimėti jausminį palankumą; a d p o p u l u m, besistengiąs įtikinti vienokių ar kitokių grupinių jausmų sužadinimu; a d r e m, einąs tiesiai į patį dalyką; a d v e r e c u n d i a m, įrodymo iliuzijai sudaryti besiremiąs pagarba dideliems žmonėms, seniems papročiams, pripažintoms institucijoms, apskritai bet kokiu autoritetu.

M a t e m a t i k o j e A. vad. kiekvienas laisvas dydis savo funkcijos atžvilgiu. Polinėje koordinatų plokštumoje sistemoje A. bei amplitude vad. kampas, kurį duotojo taško radijas—vektorius sudaro su poline ašimi.

Argun Sibiro upė (Mandžiūrijoje vadinama Chailar), teka iš Mandžiūrijos ir nuo santakos su Šilka sudaro Amurą. 1275 km ilgio. Baseino plotas 166.600 km². 944 km A. tekmės sudaro sieną tarp Sibiro ir Mandžiūrijos.

Argunė deš. Tereko intako Sunžos intakas, Gruzijoje, Kaukaze. 150 km ilgio.

Argus Rasores (vištinių paukščių) būrio, Phasianidae (fazanų) šeimos, povui giminiški dideli paukščiai; labai didelės dilbio ir peties plasnojamosios, o mažų plaštakos (sparno viršūnės) plunksnų. A. patinai šoka savotiškomis poromis, išplėsdami sparnus ir uodegą. Gyvena Indijoje, Sumatroje, Borneo. Yra dvi rūšys: Argusianus A. a. 70 cm ilgumo ir A. grayi kiek mažesnis.

Argut 260 km ilgio deš. Katunės intakas Sibire.

Aria (gr. Area) senovės persų imperijos kalnuota rytų provincija palei Arias upę. Jos sostinė buvo Arias, sen. persų vadinama Haraiva.

Ariadnė graikų padavimais Kretos karaliaus Mino duktė, davusi Tezėjui siūlų kamuoliuką, kuriuo sekdamas, užmušęs Minotaurą, jis galėjęs atrasti kelią iš Labirinto (iš čia A. siūlu dabar vadina nurodymus, kurie padeda susekti painų dalyką). Bėgdamas iš Kretos, Tezėjas pasiėmęs su savimi A., bet, Dionysui įsakius, Nakso saloje ją palikęs. A. likusi Dionyzo žmona ir jo kulte užėmė žymią vietą. A. ir Tezėjaus nuotykius panaudojo Euripidas tragedijai Teseos, taip pat senovės ir vėlesniųjų laikų skulptoriai bei tapytojai (Tiziano, Makart ir kt.) savo kūryboje.

Ari-Ajaš Atlaso kalnagubrys Aukštutiniame Maroke, Afrikoje. 3751 m aukščio.

Ariajos persų Kyro jaunesniojo kariuomenės dalies vadas žygyje prieš jo brolį Artakserksą II. Kyrui kautynėse žuvus, persimetė Artakserkso pusėn ir dalyvavo persekiojant 10.000 graikų Kyro talkininkų, kurių pasitraukimą aprašė Ksenofonas veikale Anabasis.

Ariamoji žemė, kuri kasmet vienokiais ar kitokiais žemės dirbimo įrankiais supurinama paruošiant ją sėjai. Įvedimas į sėjomainą ilgamečių augalų ar jų mišinių, pvz. dobilų, pašarinių varpinių žolių ir kt. šią sąvoką komplikuoja, nes tuo atveju dirva ariama ne kasmet. Dirbtinės ilgametės pievos bei ganyklos, nors jos ir yra įruoštos tokiose vietose, kuriose vienmetės kultūros gali būti auginamos, A. Ž. sąvokai nepriklauso.

Arian (sen. persų arijų šalis), vėliau Iran, kalnuotas Azijos kraštas tarp Indijos, Turano, Mesopotamijos ir jūros, dabartinis Iranas (seniau Persija), Afganistanas, Beludžistanas. Graikų geografas Strabo A. laikė tik r. Persijos dalį tarp Parapomisijos (dabartinio Hindukušo), Indo upės ir Indijos vandenyno, taigi bemaž tik dabartinius Afganistaną ir Beludžistaną.

Arianizmas (unitarizmas, antitrinitarizmas, socianizmas). Krikščioniškosios religijos mokslo apie Jėzaus asmenį kryptis, pavadinta jos pirmojo skelbėjo Ariaus vardu. Pasisakydamas prieš vyraujantį krikščionių bažnyčioje Trejybės mokslą ir nelaikydamas joje Sūnaus lygiu Tėvui, pasmerktas 325 Nikėjos ir 381 Konstantinopolio visuotiniuos bažnyčios susirinkimuose, IV a. A. sukėlė didelę audrą Rytuose ir Vakaruose. Rytuose įveiktas, Vakaruose ne tuojau buvo nugalėtas. Užplūdę buvusią Romos imperiją tautų kilnojimosi laikais vakarų ir rytų gotai, vandalai, geruliai ir kt. buvo sukrikščioninti A. Biblijos vertėjas į gotų kalbą IV a. Ulfila buvo A. sekėjas. V ir VI a. A. likučiai vis dar laikėsi š. Italijoje, p. Galijoje ir Ispanijoje, kad ir kiek pakeista forma. Daug kur audrų pakėlę A. šalininkai į savo mokslą įtraukė karo, priesaikos, ugnies teismo pasmerkimą ir šiaip valstybės paneigimą, skelbė meilę priešui, atsisakymą atsilyginti už piktą ir kt. Langobarduose A. laikėsi ligi VII a. pusės. Ilgainiui jie prarado savo pirmykštį vardą ir X—XIV a. Vakaruose žinomi daug ko iš A. pasiėmusių katarų, š. Italijoje humilijatų, p. Prancūzijoje ir š. Ispanijoje XII—XIII a. albigiečių, XII a. valdiečių vardais. Reformacijos metu A. rodo

didelį gyvumą Vokietijoje ir Šveicarijoje. Ariaus iškelti neigią Kristaus dievybę klausimai vis labau nustelbiami vaikų krikšto atmetimo, suaugusiems krikšto pakartojimo, ginklo ir teismo nepripažinimo, pagaliau neigimo bažnytinės ir pasaulietinės vyriausybės. Ir tuo laiku A. šalininkams prigyja antitrinitorių (prieštrejybininkų) vardas. Ispanas Servede (1553 Genevoje sudegintas) atgaivino A. mokslą p. Prancūzijoje, Šveicarijoje ir iš dalies Vokietijoje. Italijoje A. atnaujino Sozziniai ir kt. Bėgdami nuo persekiojimų, antitrinitoriai iš Italijos ir Šveicarijos pasitraukia į kitus kraštus, kur jie galėjo savo mokslą skelbti. Didesnį vaidmenį jie suvaidino Transilvanijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje (ž. Arionai Lietuvoje ir Lenkijoje), kur daugiausia buvo žinomi socinionų vardu. Dėl jų pažiūrų griežtumo, greit prieš juos kilo įvairūs įtarinėjimai. Įtarinėjimus iš dalies jie patvirtino, kai kuriems jų palaikius įsiveržusius į Lietuvą ir Lenkiją švedus ir dėl to savaime susilaukus valstybės išdavikų vardo. 1658—1660 jie buvo iš Lietuvos ir Lenkijos ištremti į Transilvaniją, iš dalies į Sileziją, Vokietiją, Olandiją, vėliau ir į Angliją, visur ten rasdami antitrinitorių, kurie daugiausia ten buvo jau vadinami Transilvanijos vengrų paskleistu unitarionų (unitarų) vardu. XVIII a. iš Anglijos unitarizmas pateko ir į Š. Ameriką, ir nors ten jis turi ne daugiausia sekėjų, bet iš jų tarpo išėjo JAV prezidentai Washington, Adams, Jefferson, Lincoln, taip pat Benjamin Franklin, filosofas Channing, poetai Emerson, Longfellow ir kt.

Gwatkin Studies of Arianism 2 leid. 1900; *R. Wallace* Antitrinitarian Biography 1850; *G. W. Cooke* The Unitarism in America 1902; *J. Sembritzki* Die polnische Reformirten u. Arianer in Preussen 1893; *J. Pronskus* Arionų prisikėlimas 1930.

Ariano di Puglia Italijos, Avellino prov., mst. 22.380 gyventojų.

Aryballos graikų apskritas arba butelio pavidalo semtuvas.

Ari-Burun Galipolio pusiasalio Dardaneluose kyšulys Aigėjo jūroje.

Arica Chilės mst. ir uostas 16.600 gyv. (1950). Seniau priklausė Peru valstybei, ir ligi šiol Peru reiškia pretenzijų į A. Ji yra taip pat natūralus Bolivijos uostas, su kurios sostine La Paz sujungtas glžk. Pro A. išvežama varis, sidabras, vilnos, odos ir kt.

Aridiniai dirvožemiai (lot. aridus — sausas) sausame klimate besiformuoją dirvožemiai, kur drėgmės neužtenka ne tik miškui, bet ir tankesnei žolei augti, nes ten nesusitelkia žymesnis puvenų (dirvožemio) kiekis. —

Ariège p. Prancūzijos upė, deš. Garonės intakas, 163 km ilgio. Aukštupyje išplauna aukso smėlio.

Ariel (hebr.) 1) simbolinis Jeruzalės bžn. ir mst. vardas, reiškiąs Dievo židinį (arah).

2) Hebr. ir šiaip rytuose laumius, vandenis, piktasis ar gerasis vaiduoklis. Literatūroje pavaizduotas Shakespeare Audroje. Iš čia Goethe paėmė jį savo Faustui.

Ariel 1851 anglų astronomo Lasselio atrastas vienas planetos Urano palydovų, matomas tik pro didelius teleskopus.

Ariergardas (pr. arriere-garde) skiriama žygiuojančios voros užpakaliui saugoti kariuomenės dalis. A. veikia savarankiškai, nelaukdamas paramos iš vyriausiųjų jėgų.

Aries žvaigždynas ž. Avinas.

Aries (lot.) avinas, graikų ir romėnų sienojis sijoms ardyti, baigtas geležiniu avingalviu, įsupamas rankomis arba virvėmis, prinešamas arba privežamas prie sienų ratais (kartais kelių aukštų bokštas su keliais A.) ir stogu pridengtas. Pirmieji kovose A. pradėjo vartoti graikai ties Platėja ir kt., patobulino Pilypo II ir Aleksandro Didžiojo makedoniečiai. Jais pasėkė romėnai. Dideliam A. vartoti reikėjo 1500—6000 kareivių. Slavai vadino taran. Tokis karo pabūklas sienoms griauti buvo žinomas ir Lietuvoje ne tik prieš parako įvedimą, bet ir vėliau.

Aries (vengrų—Aranjos - auksinis) kairysis Marošo upės intakas Semigradijoje, Vengrijoje, 130 km ilgio

Arietidos meteorų srovė, kas metai laukiama a. **X 14**

Arietites amonitų būrio šeima, pasitaikanti apatiniuos juros sistemos sluogsniuose.

Arija (it. aria) vokalinis veikalas solo dainuoti, pritariant instrumentams arba chorui, dažniausiai operose ar oratorijose.

Arijai (sanskrito a r y a, avestiškai a i r i y a — priklausąs tai pačiai padermei, ištikimas, garbingas, kilmingas) bendras vardas, kuriuo senovėje vadinosi iranėnai ir indai. Iš čia yra kilęs ir dabartinis Irano (vid. pers. eran) pavadinimas. Tai yra indoeuropiečių šaka, kuri, išsiskyrusi iš bendros šeimos, ide. protautės, kurį laiką yra dar drauge gyvenusi, veikiausiai Irano rytuose, iš kur vėliau vieni yra išsikėlę į šiaurę, kiti į pietų rytus, į šiaurinę dabartinės vak. Indijos dalį. Rigvedoje patys indai, iš pradžių įsikūrę Indo upyno srityje, dar tebevadinami arijais, o pirmykščiai juodaodžiai gyventojai, į kurių gyvenamąsias sritis jie nuolat vis toliau skverbėsi, jų buvo vad. nearijais (a n a r y a).

Kad A. senovėje buvo sudarę vieną bendrą ide. šaką, aiškiai rodo indų ir iranėnų kalbų bendrybės, visų pirma fonetinės ir morfologinės; pvz. skr., av. a s t i (iš ide. e s t i = liet. e s t i), skr. (bendra-

tis) d h a t u m (— liet. dėtų), av. d a t a padarytas (= liet. d ė t a s) ir kt. Daug daugiau randama žodyninių bendrybių.

Panašiai kaip kalboje, taip pat nemaža bendrybių bei panašybių pasitaiko ir šių padermių religijoje ir mitologijoje. Pvz. Rigvedoje skelbiama šventoji kosminė tvarka R i t a (Rta), kuri tuo pat metu yra ir moralinis įstatymas, iš esmės nesiskiria nuo avestinės A š o s. Tiek sen. indų, tiek iranėnų dievai kovoja su demonais ir juos nugali. Somos sunka, gryna arba maišyta su pienu ar kuo kitu, buvo šių abiejų padermių aukojama dievams, laikoma dievų gėralu ir net dievybe garbinama ir pan.

Tam tikros vėliau atsiradusios skirtybės aiškintinos laiko ir gyvenimo aplinkybėmis. Šių laikų kalbotyroje, ypač europinėje, A. dažniausiai bendrai vad. indai ir iranėnai, kaip atskira indoeuropiečių šaka; tik vienų kitų (pvz. anglų amerikiečių) šiuo vardu kartais dar vad. ir indoeuropiečiai.

A. B. Keith Indian mythology ir *A. Carney* Iranian mythology — The Mythology of all races VI 1917; *Ch. Bartholomae* Altiran. Woerterbuch 1904.

Arimaičių durpynas Šeduvos vl. Panevėžio aps. 60 ha ploto, 2,5 m gilumo.

Arimanas (dab. persų Ahriman, avestiškai — A n g r a M a i n y u) Zaratustros religijoje piktybės pradas, su kuriuo nuolat kovoja gerybės pradas Ahura Mazda. Jis sukūrė tamsybes, kančias ir visokias nuodėmes ir trokšta pavergti Ahuros Mazdos (Ormuzdo) ištikimuosius. A. padėjėjais yra šeši demonai — Aešma (pyktis), Aka Manah (piktoji valia), Bušyasta (tingėjimas), Apaoša (sausra) ir kt.

Arimas žemės dirbimo būdas. Plūgu apverčiama 10—20 cm storio viršutinis žemės sluogsnis. Lygiose pošlapėse vietose dažnai aria lysėmis, sumesdami dviejų pirmųjų vagų žemę į tiesų gūburėlį ir baigia išmestine. Figūrinis A. pradedamas nuo sklypo kraštų arba iš sklypo vidurio. A. tikslas yra žemės trupinimas bei žemės sluogsniu užvertimas gyvų augalų, jų likučių ar mėšlo, kad jie supūtų. Kartais A. vartojamas sėklai į žemę įterpti.

Arimaspai (gr. arimaspoi) graikų padavimais tai buvę š. Skitijos vienakiai gyventojai, kovoję su saugojančiais juos grifais. Žinias apie A. graikų ir romėnų geografai ir istorikai sėmė š legendinio graikų poeto Aristėjo epopėjos Arimaspėjos.

Arimatija, dabar Ramleh, Biblijos minimas Palestinos mst., pranašo Samuelio ir Kristų palaidojusio Juozapo tėviškė.

Ariminum Italų Umbrijos senovės mst., dabartinis Rimini.

Arinos Matto Grosso prov., vak Brazilijoje, dešiniojo Amazonės intako Tapajos aukštupis, a. 680 km ilgio.

Ariobarzanes 1) A. I (363—287 pr. Kr.) atplėšęs nuo Persijos Pontą jo karalius.

2) A. I (93—63 pr. Kr.) Kapadokijos karalius, už savo ištikimumą Romai vadintas Filoromeum — romėnų bičiuliu.

3) A. III 51—44 pr. Kr. buvęs Kapadokijos karaliumi, kurį laiką palaikęs Pompėjų prieš Cezarį, paskiau su Cezariu susitaikęs; Cezariui žuvus, buvo paskelbtas Romos respublikos priešu ir nužudytas.

4) A. persų satrapas, kuris 40.000 kariuomenės priekyje 331 pr. Kr. neprileido Aleksandro Didžiojo prie Persijos sostinių Suzų ir Persopolio, bet vėliau, apeitas makedoniečių iš šalies, kautynes pralaimėjo.

Ariogala miestelis Dubysos kairiajame krante, Kėdainių aps. Viena seniausių Žemaitijos istorinių vietų. Jau XVI a. Lietuvos metraštis vadina A. Vytenio tėviške, taigi laiko, kad Gedimino dinastija buvo kilusi iš Žemaitijos, iš A. Istoriniuose šaltiniuose minima jau 1253, Mindaugui užrašius Livonijos ordinui „Ere galle medietatem" Nuo XIII a. pabaigos A. yra nuolatos minima kryžiuočių žygių prieš Žemaitiją aprašymuose, kur vadinama įvairiais vardais — Aragel, Eragelen, Erogel, Erogeln, Erogelen ir kt. 1382 kryžiuočių maršalas Hattenstein buvo paėmęs A. pilį. XIV a. pradžioje A. buvo vieno Žemaitijos apskričio centras, paskiau Žemaitijos valsčiaus centras; XVI a. pabaigoje atskira seniūnija. 1640 Vladislovas IV suteikė miestelio teises su turgais ir prekymečiais. 1792 gavo miesto teises ir herbą — du kryžmai sudėtus kardus raudoname lauke. Tačiau XIX a. liko vien bžnk. Bažnyčia jau buvo įkurta XV a. pradžioje.

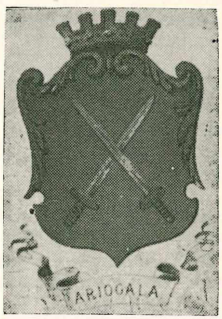

Ariogalos herbas

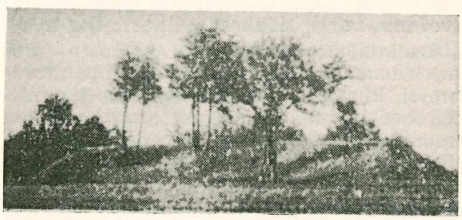
Ariogalos piliakalnis

Arion iš Lesbos, a. 620 pr. Kr. graikų kanklininkas ir poetas, Safos ir Alkajo amžininkas. Laikomas ditirambo kūrėju. Herodotas pripasakojo įvairių legendų apie jo išsigelbėjimą iš jūros ant delfino nugaros ir kt.; tai vėliau davė temų skulptoriams ir poetams.

Arionai Lietuvoje ir Lenkijoje. Arianizmo plėtimosi reiškinių galima pastebėti dar pirmoj XVI a. pusėje, kada Lietuvos ir Lenkijos bajorų visuomenei žymia dalimi protestantiškai nusiteikiant, iš Italijos, Šveicarijos ir Semigradijos ją savo laiškais ir raštais pasiekdavo ir Blandrata, Ochino, Lelius, Sozzini ir kt.; šie, be to, ir patys čia apsilankydavo. 1556 Petras Gonesius jau viešai pasisakė arionu ir gavo globėju Lietuvos didiką Kišką. Tuo pat laiku A. remia ir Mikalojus Radvila Juodasis. 1563 evangelikų sinodas Vilniuje pasisakė už A. ir kvietė lenkų evangelikus jais pasekti. Tačiau daugumas evangelikų pasisakė prieš A. ir kartu su katalikais stengėsi paveikti Žygimantą Augustą, kad šis juos iš valstybės pašalintų. Bet nuo to jį sulaikė popiežiaus nuncijus Commendoni.

A. organizavosi čia savarankiškai, bet ilgai ir savo tarpe nesutardavo, kol čia atvyko 1579 Faustus Sozzini (čia išbuvęs ligi 1604). Šis atskiru raštu į visas Lenkijos ir Lietuvos A. parapijas nesutikimus išlygino, išdėstęs savo mokslo pagrindus. Ilgainiui A. čia pradėta vadinti socinionais ir anabaptistais. Iš viso jie turėjo 73 parapijas, Lietuvoje bene tik dvi — Kėdainiuose ir Tauragėje. Lenkijoje A. centrais liko Pinčovas, Vengrovas ir ypač Rakovas su 1604—1637 čia veikusia akademine A. gimnazija. Čia buvo spausdinamas ir daugumas A. raštų ir kasmet rinkosi jų generaliniai sinodai. Tačiau Varšuvos teismo sprendimu 1638 visos tos įstaigos buvo uždarytos už tai, kad tos mokyklos mokiniai buvo apmėtę akmenimis kryžių prie miesto vartų.

Lietuvoje A. plėtė Blandrata, taip pat ir buvęs Karaliaučiaus univ. prof. italas Stankar bei italas Lismanini, kuris, kaip Žygimanto Augusto kapelionas, dažnai Lietuvoje lankėsi. Dar čia pasižymėjo savo veikla ir lenkiškais raštais Martynas Čechanavičius, Simanas Budny, šumskietis Andrius Wiszowaty (bene Višautas) ir kt. Jie Lietuvoje veikė beveik išimtinai lenkų kalba, bet iš XVII a. pradžios Liubieniecko albume Pinčove išliko ir keli trumpi lietuviški tikybiniai įrašai iš 1617 — 1618, kuriuos ten buvo padarę atvykę iš Lietuvos spaustuvininkas Petras Blastus Kmita, arionų pamokslininkas Jonas Okelevičius, deltuviškis Elijas Gintautas, Kėdainių miestelėnas Stanislovas Burnevičius ir Andrius iš Rokiškio (pasirašęs Rakiska). Tik, matyti, tie jų lietuviški įrašai tebuvusi ten vien savotiška senkams rodoma egzotika.

Dėl jų nusistatymo, ypač atsisakymo tarnauti valstybei ir vartoti ginklą, taip pat dėl tikybinių pažiūrų aštrumo, prieš juos nuolatos kildavo bajorų ir miestelėnų visuomenė. 1611 Vilniuje buvo nužudytas A. italas Franco, Varšuvoje Tiškevičius, 1647 Varšuvoje sudegintas Schlichting. 1627 Liubline minia sunaikino A. bažnyčią. Laidojami A. buvo nuošaliose vietose, kurios ligi XIX a. daug kur buvo vadinamos A. kapais; vėliau taip vadinta ne vien tikruosius A. kapus, bet ir šiaip kiekvienus nešvaistus kapus. Kadangi švedų karų metu daugelis Lenkijos ir Lietuvos A. palaikė švedus, tai 1658 seimas priėmė konstituciją, kad per trejus metus kiekvienas A., nepanorėjęs virsti kataliku, privalo savo turtą likviduoti ir apleisti kraštą. O tų trejų metų laikotarpyje jiems draudžiama savo pamaldas laikyti ir dalyvauti viešajame gyvenime. 1659 seimas šį terminą sutrumpino ligi 1660 VII 10; tai patvirtino paskiau ir 1661 seimas. A. tuo tarpu kovojo už savo tikybos laisvę, bet buvo priversti apleisti tiek Lenkiją, tiek Lietuvą. Išeiviai prisiglaudė iš dalies Prūsuose, Boguslavo Radvilo paremti, bet daugiausia jų atsirado Olandijoje, kur Amsterdame 1656 jie išl. 10 tomų Bibliotheca Fratrum Polonorum, 1685 Liubienieckio Historia reformationis,1684 Sandiaus Bibliotheca Antitrinitariorum ir kt.

W. Krasinski Historical sketch of the reformation in Poland 1838—1840; *A. Brueckner* Rožnowiercy w Polsce 1906; *T. Grabowski* Ariane polscy 1906; *Ch. S. Stang* Archivalia — Arch. Phil. III 1932.

Ariorat (gr. Ariarates) IV—I a. pr. Kr. devynių Kapadokijos karalių vardas (dabartinėje Turkijoje, iš dalies Sirijoje ir Irake). I ir II A. dar neįstengė išlaisvinti Kapadokijos iš graikų valdžios, III A. apie 255 pr. Kr. buvo pirmasis nepriklausomas karalius, V turėjo pakelti daug karų, bet pasižymėjo filosofų ir poetų globa; jo žmona Laodikė praskynė kelią į sostą savo jaunesniajam sūnui A. VI, iššudydama 5 savo sūnus, bet ir pati dėl to minios nužudyta; IX A. 36 pr. Kr. taip pat buvo nužudytas. Po jo mirties Kapadokiją Romos vardu valdė Archelajus.

Arioso (it.) arijos būdu; operose ir oratorijose taip vadina nedidelę ariją.

Ariosti Achile (1660—1740) italų dominikonas, kompozitorius. 1695 parašė operą Dafne. 1698 pakviestas Berlynan, ten 1700 parašė operas La festa del imeneo ir Atis, paskiau Venecijoje Erifile ir La piu gloriosa fatica d'Ercole 1708, Vienoje Amor fra nemici. 1716 su Haendeliu ir Bononcini pakviestas Londonan muzikos akademijai steigti. 1723 ten parašė žymiausią savo operą Coriolano.

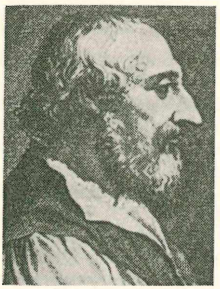

L. Ariosto

Ariosto Lodovico (1474–1533) italų poetas. 1489—1494 išėjo teisininko mokslus, bet drauge studijavo Romos poetus. 1503—1518 buvo kardinolo d'Este sekretorius. 1518—1532 tarnavo Alfonsui d' Este. 1522–1525 tvarkė Garfagnanos provinciją, 1525 — 1532 Ferraros dvaro teatrą. Literatūroje pasireiškė pradžioje komedijomis La cassaria 1508, I Suppositi 1509, paskiau eilėraščiais, satyromis, elegijomis. 1507—1532 rašė jį labiausiai išgarsinusią poemą Orlando furioso, vėliau , be vertimų, ligi mūsų laikų keletą šimtų kartų iš naujo spausdintą.

B. Croce Ariosto, Shakespeare e Corneille 1921.

Ariovist germanų vadas, a. 71 pr. Kr. įsibrovęs į Galiją ir čia įkurdines savąsias gimines, o vėliau ir Alzase, Pfalce ir Pareinėje. 58 pr. Kr. tarp Bisontium (Besancon) ir Reino upės jį sumušė Cezaris ir tuo būdu 500 metų sulaikė germanų ekspansiją Galijon.

J. S. Nicholson Life and Genius of Ariovisto 1914.

Arippu Ceilono salos mst., vienas didžiausių perlų gaudymo centrų, kur kas metai pavasaryje susirenka dešimtys tūkstančių žvejų, pirklių ir žiūrovų.

Arys Maž. Lietuvos ež., 10 km ilgio, 4 km pločio, ligi 29 m gylio. 170 m a. j. l. Ežerą 1865 kiek nuleidus, netoli kranto iškilo sijinių pastatų liekanos, archeologų priskirtos žalvario ir senajam geležies laikotarpiui. A. upelis jungia ež. su Spirdingo ež.

Arisaema Araceae šeimos šakniagumbiai augalai. A. 100 rūšių, daugiausia žinomų padausių ir atogrąžų kraštuose. A. amurense Maxim., Mandžiūrijoje augąs tinka ir Lietuvos klimatui.

Ariscola (d'Ariscola) Silvestro XV a. italų skulptorius, drauge su Salvato išgarsėje įvdvieju pagamintu Aquilos bažnyčioje šv. Bernardo iš Sienos sarkofagu.

Aristagores V a. pr. Kr. Mileto tironas, 500 pr. Kr. sukurstęs Maž. Azijos Jonijos miestų sukilimą prieš persus. Pralaimėjęs, 496 žuvo Trakijoje.

Aristaios graikų mitologijoje laukų ir ganyklų dievas, medžiotojų, piemenų ir bitininkų globėjas. Vergilius Georgikose jį vad. miškelių globėju.

Aristaios III a. pr. Kr. graikų matematikas Aleksandrijoje. Rašė neišlikusias geometrijos knygas.

Aristarchos 1) i š S a m o s o (g. 267 pr. Kr.) graikų astronomas. Iš jo veikalų išliko raštas apie saulės ir mėnulio atstumą ir didumą (pirmą kartą išsp. Venecijoje 1518). A. gana tiksliai išmatavo, kiek kartų žemės šešėlis yra platesnis už mėnulį ir nustatė, kad mėnulio skersmuo sudaro 3/11 žemės skersmens. Jis vienas pirmųjų iškėlė faktą, kad žemė sukasi ir keliauja aplink saulę. Dėl to jis buvo net iš Atėnų ištremtas. Jis laikomas vienu didžiausių senovės astronomų.

2) i š S a m o k r a t i j o s (m. a. 150 pr. Kr.) graikų gramatikas ir kritikas Aleksandrijoje, Homero komentatorius, paruošęs kruopštų Homero poemų tekstą, kuris vėliau sudarė pagrindą visų vėlesniųjų Homero leidimų.

3) i š T e s a l o n i k ų I a. Kr. g. lydėjęs apaštalą Povilą jo trečioje kelionėje per Makedoniją, Graikiją ir Judėją. Paskiau buvęs Frigijoje ir Tessalonikuose vyskupu. Nukirsdintas Romoje. Jo šventė VIII 4.

Aristea Iridiaceae šeimos dekoratyviniai augalai iš p. Afrikos. Žinoma a. 30 rūšių.

Aristeios 1) Pagal graikų padavimus VIII a. pr. Kr. poetas-klajūnas, Homero ir Pitagoro mokytojas, lankęs tolimuosius kraštus ir epopėjoje Arimaspea aprašęs pasakiškus hiperborėjus ir arimaspus, iš kur paskiau tas visas pasakas kartojo Herodotas ir kt.

2) III a. Ptolemėjo Philadelfo sargybos viršininkas Aleksandrijoje, tariamasis autorius A. laiško, kuriame pasakojama Sen. Testamento vertimo graikų kalbon (Septuagintos) istorija.

3) I a. Kr. g. graikų skulptorius iš Maž. Azijos, kurio darbo centauras yra išlikęs Romoje.

Aristides 1) vad. T e i s i n g a s i s (530 —467 pr. Kr.) Atėnų politikas ir karo vadas. 489 pirmasis archontas ir konservatorių vadas. Dėl susidūrimo su Temistoklu 483 ištremtas. Dalyvavo Salamino kautynėse ir 479 vadovavo atėniečiams kautynėse ties Plateja. Drauge su Temistoklu įst. atėniečių sąjungą.

2) A. i š T e b ų IV a. pr. Kr. graikų tapytojas, Apelles amžininkas. Išgarsėjo savo paveikslais — Miesto apiplėšimas, Graikų kova su persais, Dionizas.

3) A. i š A t ė n ų II a. Kr. g. graikų filosofas, vienas pirmųjų krikščionybės apologetų, a. 140 Kr. g. įteikęs imperatoriui Antoninui Pijui krikščionybės apologiją. Nuo IX a. ji dingo, bet XIX a. buvo surasta, pradžioje nuotrupa armėnų kalba, paskiau sirų vertimas. Vėliau buvo surastas ir kiek pakeistas graikiškas originalas.

Seebert Der Apologet Aristides 1894.

4) A. Q u i n t i l i a n u s III a. Kr. g. graikų rašytojas, veikale Peri musikes pa-

teikęs vertingų žinių apie senovės muziką. 1652 pirmą kartą išsp. lotyniškas vertimas.

Aristion I a. pr. Kr. graikų politikas ir filosofas, suvedęs atėniečius su Ponto karaliumi Mitridatu prieš romėnus ir dėl to, Sullai paėmus Atėnus, nužudytas.

Aristippos v y r e s n y s i s (g. a. 430 pr. Kr. Kirenoje) graikų filosofas, Sokrato mokinys, kireniečių mokyklos kūrėjas, senovės hedonizmo atstovas. Pasak A., aukščiausias gėris esąs dabartinio momento jausminis pamėgimas. Tinkamai juo naudotis mokąs vien išmintingasis, kuris save valdo ir visur, laimėje ir nelaimėje, išlaiko dvasios pusiausvyrą ir giedrą. Pažinimo teorijoje A. laikėsi subjektyvizmo.

Aristobulos II a. pr Kr. Aleksandrijos žydų filosofas, Egipto valdovui Ptolomėjui VI Filometoriui įteikęs raštą, kuriame mėgino įrodyti, jog Mozės knygos (Pentateuchos) buvusios Pitagoro, Sokrato ir Platono mokslo šaltinis, lygiai, kad ir Orfėjus, Homeras ir Hesiodas sėmėsi žinių iš tų pačių šaltinių. Jo kryptis atgijo Filono filosofijoje.

Aristodemos IV a. pr. Kr. graikų skulptorius, spėjamas Romoje išlikusios Ezopo statulos autorius.

Aristofanes 1) i š A t ė n ų (a. 455—388 pr. Kr.) didžiausias graikų komedijų rašytojas. Iš jo parašytų 44 komedijų, išliko 11 ir kai kurių kitų nuotrupos. Išliko: Acharnes 425, Hippes 424, Nefalai 423, Sfekes 422, Eirence 421, Ornites 414, Lysistrate 411, Tesmoforiakusai 411, Batrachoi 405, Ekklesiakusai 389, Plutos 388. Politikoje, religijoje ir mene A. pajuokdavo visus novatorius. Ypač buvo išgarsėjęs jo laikų Atėnų demokratijos vadų puolimais ir kova prieš sofistus. Pirmą kartą A. komedijos buvo išsp. Venecijoje 1498. Geriausias komentuotas A. komedijų leidimas J. van Leeuweno 1893—1906. Fragmentai surinkti Kocko Comicorum atticorum fragmenta 1880. Lietuviškai P. Gaučys 1930 išv. Debesis.

J. van Leenwen Prolegomena ad Aristophanem 1908; *Gilbert* Murray Aristophanes 1933.

2) A. i š B i z a n t i j o s (a. 260—180 pr. Kr.) Aleksandrijos bibliotekos direktorius, gramatikas, kritikas, parašęs komentarus Homerui. Laikoma, kad jis pirmas pavartojęs kirčius ir skyrybos ženklus. Jo raštų fragmentus išsp. 1848 Nauck.

Aristokratas (gr.) besijaučiąs ar kitų laikomas pakilęs aukščiau šiaip visuomenės dėl savo kilmės (didesnysis bajoras, didikas), turto ar visuomenės padėties (aukštas valdininkas). Kartais kalbama ir apie dvasios A. (mokslininkas, menininkas, šiaip kilnus žmogus).

Aristokratija (gr. aristos — geriausias, kratia — valdžia, galia). Valstybės valdymo forma, kai valdžia priklauso ne visai tautai, bet tam tikram „geriausiam" luomui arba asmenų grupei. IV a. pr. Kr. Aristotelis visas valstybių formas skirstydavo į tris rūšis: monarchiją, aristokratiją ir demokratiją (politheia), žiūrėdamas, ar valstybinė valdžia priklauso vienam valdovui, grupei ar visai tautai. A. ideologinis pagrindas buvęs tas, kad valstybę turi valdyti tik tie, kurie turi ypatingus gabumus, kurie yra privilegijuoti tarp kitų tautos sluogsnių ir luomų. Buvusiose A. valdantysis luomas arba valdančioji grupė asmenų iš kitų tautos sluogsnių išsiskirdavo: savo kilme (pvz. bajorų, ypač aukštesniųjų), savo turtu (pvz. pinigų A. – plutokratija), savo tarnyba (pvz. valdininkių A. — timokratija), pasižymėjusių karų laimėjimais (pvz. karininkų A. ar kaip Lenkijoje prieš 1940 — pulkininkų A. — valdžia). Netiesioginė A. yra ta, kada ne visi A. dalyviai patys netarpiškai viešpatauja, bet kai jie išrenka tam tikrus organus. Skiriama taip pat oligarchija, kai valdžią yra pasigrobusi nedidelė grupė, kuri ja naudojasi savo reikalams aprūpinti. Senovės istorijoje A. valstybės forma vyravo VI a. pr. Kr. Graikijoje ir Romoje patricijams viešpataujant.

Aristoksenos iš Tarento (g. a. 350 pr. Kr.) filosofas ir muzikas, Aristotelio mokinys. Parašė 453 veikalus, iš kurių maža beišliko. Jo Harmonijos pradai ir Ritmikos pradų fragmentai padarė didelę įtaką muzikos teorijai. Jie buvo naujais laikais nekartą perspausdinti.

Aristolochiaceae Polycarpicae (dviskilčių) eilės augalų šeima, a. 200 rūšių, daugiausia vijoklinių, netaisyklingu apyžiedžiu. Auga atogrąžų Amerikoje, šiaurės atogrąžų Azijoje, Vidurželmio jūros kraštuose ir šiaurės vidutinio klimato juostoje.

Aristolochija įvairių rūšių ilgamečiai ir iš dalies sumedėję vijokliai. Lietuvoje yra A. Clematitis L. ilgametis augalas, kurio šaknys radix A. vulgaris vartojamos gyvuliams gydyti. Atogrąžų kraštų A. grandiflora Sw. iš Brazilijos dideliais, ligi 40 cm pločio ir 50 cm ilgio žiedais, žydėjimo metu leidžia šlykštų kvapą musėms privilioti. Musės, palietusios panašų į apikaklę aparatą, pačios uždaro išėjimą ir žiedą apdulkina. Po apdulkinimo angelė vėl atsidaro.

Aristomenes graikų iš Mesenos vadas, 685—668 Mesenos karo su Sparta metu ypatingai pasižymėjęs, 11 metų gynęs Eiroso tvirtovę. Spartai karą laimėjus, jis patarė meseniečiams išsikelti į Siciliją, o pats įsikūrė Rodos saloje.

Aristonas mechaninės muzikos instrumentas, pakeitęs paprastuosius sukamuosius vargonėlius, Lietuvoje vadintus katarinkomis ar šeinekatarinkomis.

Aristonides iš Rodoso, a. 140 pr. Kr. graikų skulptorius, pasižymėjęs sielvartaujančio Atamo statula.

Aristonikos iš Aleksandrijos I a. pr. Kr. graikų gramatikas, tyrinėjęs Homero tekstus. Jo veikalų išliko tik fragmentai, 1853 ir 1870 išleisti Friedlaenderio ir Carnicui.

Aristotelija Elaeocarpaceae (Malvales) šeimos dekoratyviniai krūmai. Žinomos 7 rūšys P. Amerikoje.

Aristotelis (384–322 ar 321 pr. Kr.) senovės graikų filosofas, daugelio mokslų pradininkas, išplėtėjas ir atbaigėjas. Gimė Stageiroje (dėl to vad. Stageiriečiu). 367–347 priklausė Platono akademijai Atėnuose. 348 Platonui mirus, A. apleido Atėnus ir mokė savarankiškai Maž. Azijoje, Assuje, ir Mitilenoje, Lesbos saloje. 342 Makedonijyra tikro pažinojimo objektas, jis laiko jos karalius Pilypas pavedė jam auklėti savo sūnų Aleksandrą. 335—334 A. grįžo į Atėnus ir čia Lykeione įk. filosofų mokyklą, kuri, dėl jos dalyvių papročio diskutuoti klausimus vaikštinėjant, buvo pavadinta peripatetikų mokykla. Po Aleksandro mirties 323, priešininkų kaltinamas bedievybe, A. išsikėlė į Chalkidą Eubojoje ir ten 322 ar 321 mirė.

Raštai. A. logikos raštai vėliau buvo sujungti draugėn ir pavadinti Organonu (t. y. įrankiu). Prie jų arčiausiai stovi 3 knygos apie retoriką. Gamtos mokslus, pirmoj eilėj neorganinius, dėsto 8 knygos apie fiziką, 4 kn. apie dangaus skliautą, 2 apie kilimą ir nykimą, 4 apie meteorologiją. Anorganinę gamtą traktuoja: 4 kn. apie gyvulių dalis, 5 apie gyvulių kilimą, raštai apie gyvulių eiseną bei apie jų judėjimą; artimai stovi 3 kn. apie sielą ir smulkesnieji gamtos raštai, vad. Parva naturalia. Gamtos mokslu A. atremia savo metafiziką, 14 knygų, kurios tik po A. mirties buvo šių dienų pavidalu sutvarkytos ir tuo vardu pavadintos. Etikos bei politikos raštų ypač svarbios 10 kn. Nikomacho (A. sūnaus Nikomacho suredaguotos) etikos ir 7 kn. Eudemo (A. mokinio Eudemo suredaguotos) etikos, kuri laikoma senesniu A. etikos eskizu. Po etikos eina 8 kn. apie politiką. Diedelio rinktinio veikalo, kuriame buvo surašyta 158 valstybių konstitucijos, liko tik I-ji kn., Atėniečių valstybė. Meno esmę A. išnagrinėjo savo Poetikoje.

Metafizika, arba pirmoji filosofija, tyrinėja pirmuosius principus ir priežastis. Pradžioje sprendžiama tapsmo ir būties problema. Ją A. išsprendžia savo mokslu apie materiją ir formą. Kiekvienas kintamas daiktas sudėtas iš 2 veiksnių: materijos ir formos. Materija yra neapibrėžtas, bekokybinis, pasyvus tapsmo proceso substratas, kuriam visą apibrėžtumą ir būtį suteikia tik forma. Forma, daikto esmės pažymių sutelkimo punktas, padaro daiktą tuo, kas jis yra. Materija todėl yra būtis tik savo galimumo atžvilgiu, forma yra būtis jau savo tikrumo atžvilgiu. Būdamos nuo viena kitos skirtingos, betgi jiedvi niekuomet nuo viena kitos neatskirtos; tik susijungusios abi draugėje jiedvi sudaro atskirus daiktus. Antrasis A. gamtos filosofijos pagrindinis dėsnis: kiekvienas tapsmo procesas yra perėjimas iš potencijos į aktą, vadinasi, raida iš galimumo būties į atbaigtą tikrovę. Tuo pačiu laiku A. materiją apibrėžia galimumu, o formą — tikrumą bei tikrovę teigiančiu pradmeniu. Be materijos ir formos, A. priežastingumo veiksniais dar laikė veikiančiąsias ir tikslo priežastis, betgi šiedvi jam sutampa su forma.

Pasaulis, A. manymu, neturi pradžios nei pabaigos, ir reiškiasi amžinuoju ritmu, gamtos formoms bevykstant. Klausimą, iš kur eina pasauly judėjimas, A. manė esant galimą išspręsti tik priimant pirmąjį nejudomą judintoją, kuris, patsai nejudėdamas, judina visą kitą. Tas pirmasis nejudąs judintojas (proton kinoun akineton, primus motor immobilis) yra Dievas, gryna aktualybė, dvasinė asmenybė, kurio vidinis gyvenimas reiškiasi galvojimu apie save patį. A. Dievas, taigi, pasaulio nesukūrė, ir net neformavo (kaip sako Platonas), bet tik jį įjudino, ir tai tik kaip tikslo priežastis. Žemė yra pasaulio centre, o visas dangus, sudarytas iš koncentrų, aplink tą centrą sukasi. Ši geocentrinė A. pasaulėžiūra yra silpniausias punktas visame A. moksle ir vėlesniais laikais ilgai kliudė nuosakesnei pasaulėžiūrai susiformuoti. Be to, A. prieštaravo patsai sau, astronomijoje tvirtindamas dangų ir pasaulį negalint būti begalinį, o filosofijoje teigdamas pasaulį ir judėjimą einant nuo amžių.

Anorganine gamta atsirėmusi organinė. Gyvybės principas yra siela. Žemiausias sielos laipsnis yra vegetatyvinė (augalinė) siela, sugebanti maitintis, augti ir veistis. Gyvuliai, be vegetatyvinių jėgų, turi dar sensityvinę (gyvulinę) sielą, sugebančią juslėmis pajusti, geisti ir judėti iš vienos vietos kiton. Aukščiausio laipsnio yra žmogus, kuris, be vegetatyvinės augalų sielos ir sensityvinės gyvulių sielos, dar turi nous'ą, t. y. sugebėjimą protingai galvoti, proto vadovaujamą valią, dorovinę sąmonę ir kalbą. Kūno ir sielos santykiai yra kaip materijos ir formos; juodu sudaro vieningą psichofizinį individą. Žmoguje A. skiria žemesniąją galvojamą sielą ir aukštesniąją — teorinį nous'ą. Šiojo veikimas nesusijęs su kūnu, kaip kitų sielos vyksmų, ir kyla jis ne taip kaip kitos sielos dalys gamtinės visybos būdu; jis (nous) ateina į žmogų iš šalies ir yra nemirštamas.

Biologijoje stebėjimo medžiagos turtingumu niekas A. neprilygo ligi XVI a. (Gesner ir Aldrovandi), faunistinės sistematikos gilumu ir nuodugnumu niekas jam neprilygo ligi Linnes, o kai kurias gamtos filosofijos sąvokas („entelechiją") dar ir šiandien kai kurie gamtos filosofai (Driesch, Reinke ir kt.) laiko organinio gyvenimo teorijų pagrindu.

A. logika yra dar ir šiandien galiojąs mokslas apie sprendimų santykius ir iš jų daromas išvadas. Gnoseologiją (pažinimo teoriją) A. remia savo būties mokslu. A. kaip ir Platonas mano, kad tikro pažinojimo objektas yra kas bendra ir būtina. Bet A. atmeta Platono mokslą apie įgimtas idėjas, o tą bendra ir būtina, kas yra tikro pažinimo objektas, jis laiko daiktuose esančią imanentinę formą, galimą suvokti dvasiniu patiės žmogaus abstrakcijos procesu. Visoks pažinimas prasideda nuo juslinio pažinimo. Veikiant daiktui iš šalies, sieloj kyla juslinis pažinimo vaizdas (eidos aistheton, species sensibilis), iš šio vaizdo paskui veikiąs, t. y. sąvokas daręs protas (nous poietikos, intellectus agens) išima dvasinį pažinimo turinį. Šalia veikiančio proto dar yra „kenčiąs", arba „galimasis" protas (nous pathetikos, intellectus passibilis), kuris pažinimą tiktai priima. Veikiąs protas tai kaip šviesa, kuri atskleidžia akiai spalvas; o kenčiąs protas pamatytą objektą suvokia, atmušdamas savy atitinkamą dvasinį pažinimo vaizdą (eidos noeton, species intelligibilis).

Nikomacho etika yra pagrindinė visos senovės knyga apie žmogaus tikslą, gėrį ir dorybes. Dorybių tvarka A. remia savo mokslą apie tikslą. Aukščiausias žmogaus tikslas ir jo uždavinys yra pareiškimas nous'o, plėtojimas dvasinės asmenybės dviem kryptim: protingos galvosenos ir proto vedamo dorovinio norėjimo. Šie, proto nurodymų vadovaujami, kiek galint tobuliau atlikti sielos veiksmai įvyksta dianoetinių (proto) ir etinių (laisvos valios) dorybių rėmuose. Etinių dorybių esmė — laikytis teisingo vidurio, kurį nustato orthos logos, t. y. teisingas dorovinis sprendimas. Bet dorybės esmei priklauso dar dorovinis nusiteikimas ir tam tikras jausmų nusistatymas. Žmogaus dorovinis idealas — „sielos didybė" (megalopsychia), kurį A. laiko esant kilnaus, tauraus žmoniškumo įkūnijimą. Žmogus savo gyvenimo uždavinius, A. manymu, gali įvykdyti gyvendamas tik draugėj su kitais žmonėmis, todėl žmogus savo prigimtimi esąs draugės gyvis (zoon fysei politikon) Dėl to žmogus per šeimą ir kaimą eina sudaryti valstybę. Derindamasis prie Platono A. skiria 6 valstybių formas: 3 gerąsias — karaliją, aristokratiją ir politiją; 3 blogąsias — tironiją, oligarchiją ir demokratiją. Politikos 8-je knygoje išdėstyti A. pedagoginiai principai. Mažojo A. rašto Poetikos paminėtinas tragedijos apibrėžimas. Kalbamasis A. raštas nuo renesanso ligi XIX a. darė įtakos beveik visų Europos šalių literatūrai.

Vertinimas ir poveikis. A. yra didžiausias senovės sistemininkas, vienas didžiausių mokslo teorininkų visais laikais, universalus mokslininkas. Be jo tiesioginių mokinių peripatetikų, A. mokslu naudojosi ir kitos filosofų mokyklos senovėje, viduriniais amžiais ir naujaisiais laikais. Patristika ir ankstyboji scholastika sėmėsi žinių bent iš Aristotelio logikos. Iš jo mokėsi sirai, žydai, arbai. Nuo XIII amžiaus A. tapo didžiu krikščioniškų vidurinių amžių mokytoju. Jo mokslas, krikščionybės filisofų, ypač Tomo Akviniečio, apvalytas nuo jo paties pagoniško galvojimo, ir nuo neoplatoniško-arabiško aiškinimo, suėjo į glaudžius santykius su krikščionybe, kiek jis teikė priemonių moksliškai išdėstyti ir susisteminti krikščionybės mokslą. Krikščionybės filosofams A. moksle ypač buvo simpatinga jo teleologinė pažiūra į pasaulį ir pasaulio suvokimas kaip tvarkos (ordo). Ši sąvoka tapo pagrindinė ir Tomo Akviniečio pasaulėžiūroje. Prie teleologinio pasaulio suvokimo derinosi ir dorovinių principų bei socialinių organizacijų išvedimas. Tuos principus scholastika toliau išplėtojo.

Aristotelio raštų leidiniai: Berlyno mokslų akademijos 5 t. 1831—1870; Didot Paryžiuje 5 t. 1848—1874; Prūsų akademijos leidžiami A. komentarai: Commentaria in Aristotelem (nuo 1882 26 t.). Pilną bibliografiją duoda *Friedrich Ueberweg* Grundriss der Geschichte der Philosophie des Altertums 12 leid. 1926. Lietuvių kalba: *Pr. Dovydaitis* A. kaipo pedagogas ir didaktiktas Liet. Mok. 1919—1920, 328 t. t.; (") Apie A. gamtininką: Kosmos 1927, 403 ir Kosmos 1929, 335; A. pasaulio ir istorijos koncepcija: Logos 1932, 139 ir t. t.

Ariškiai, Ariškėnai, dabar Draudėniai, ties Žygaičiais, Tauragės aps. Sartininkų Žygaičių vl., prie Ežerūnos upės. Tai ta pati 1378 kryžiuočių sugriauta pilis Arwisten. Arisken vardu A. minimi ir XIV a. kryžiuočių žvalgų pranešimuose (Wegeberichte), 1562 išlikęs inventorius A. vadina Romainių vaitystės kaimu Oriskiany, vėliau ir Oryskianskoe voitovstvo. 1561 Jurbarko inventorius taip pat mini Oryszkianskoe voitovstvo su kaimu Oryszkiany prie ežero; tą vaitystę sudarė 10 kaimų. Viename inventoriuje nurodoma, kad toji vaitystė buvusi Karšuvos vl., kitame — Jurbarko vl., bet be abejo abiejuose minimi Ariškėnai prie ežero yra ta pati vietovė. Tos pačios Iwisten pilies Žemaitijoje ieškodami, Balinskis ir juo pasekę kiti neteisingai A. lokalizavo Nemakščių vl., Jariškiuose.

V. Biržiška Kryžiuočių keliai į Žemaičius — Praeitis I 1930.

Aritmetika matematikos mokslo šaka, kuri moko skaičių veiksmų ir jų santykių. A. galima suskirstyti trimis laipsniais: 1) konkrečių skaičių, arba praktikinė A., kuri moko konkrečių skaičių, išreikštų skaitmenimis, veiksmų: sudėties, atimties, daugybos, dalybos ir laipsniavimo sveikais teigiamais laipsnių rodikliais. Toje A. dalyje paprastai mokomasi spręsti praktinio gyvenimo uždavinių, pvz. pirkimas — pardavimas, matai, saikai, procentai ir t.t. 2) bendrinių skaičių A. Joje skaičiai be skaitmenų dar žymimi raidėmis, kurios nenusako skaičiaus tam tikro vieno didumo, bet turi tikti bet kuriam skaičiui. Toje dalyje be aukščiau minėtų veiksmų dar mokoma šakniavimo ir logaritmavimo. 3) Teorinė A., kuri nagrinėja skaičių savumus. Ją matematikai Fermat, Euler, Legendre, Gauss ir kiti išplėtė atskira matematikos šaka, dabar vadinama skaičių teorija. Skiriama dar komercinė A., kuri moko patogiausių ir greičiausių būdų spręsti prekybos ir pramonės keliamiems uždaviniams, ir politinė A., nagrinėjanti kiekybinio metodo pagalba visuomeninio ir valstybinio gyvenimo keliamus uždavinius.

H. Weber-J. Welstein Encyklopaedie d. Elementarmathematik 1922; *Serret* Traite dc arithmetique 1887; *A. Bakst* Arithmetic for Adults 1944.

Aritmetikos veiksmai yra sudėtis, atimtis, daugyba, dalyba, laipsnių kėlimas ir logaritmavimas.

Aritmetinė proporcija yra dviejų aritmetinių santykių lygybė.

Aritmetinė seka yra tokia baigtinė ar nepabaigiamųjų tikrųjų skaičių seka, kurios kiekvienas narys sudaromas iš pir mesniojo, pridėjus prie jo pastovų skaičių. Tokia elementarinė A. S. vad. dar ir aritmetine arba skirtumine progresija.

Aritmetinis didumas yra algebrinio reiškinio tikroji reikšmė, jei šis reiškinys leidžia ir kompleksines reikšmes.

Aritmetinis santykis yra dviejų skaičių skirtumas. Pvz. skaičių 5 ir 7 A. S. yra 5—7=2.

Aritmetinis trikampis ž. Paskalio trikampis.

Aritmetinis vidurkis yra kelių skaičių suma, padalyta iš jų skaičiaus.

Aritmografas toks Odnerio sistemos aritmometras, kur tam tikru kaspinu automatiškai surašomi apskaičiuojami skaičiai ir jų rezultatai.

Aritmografas (gr.) skaičių mįslė, kur įrašytieji skaičiai pakeičiami raidėmis.

Aritmologija terminas, sudarytas Ampere 1834 jo veikale Essai sur la philosophie des sciences grieztajai matematikai apibūdinti. Jis atitinka modernią matematikos apibūdinimą mokslu apie skaičius bendrąja prasme ir jų savumus.

Aritmomantija (gr.) būrimas iš skaičių ir bene iš chaldėjų, egiptiečių ir žydų pasiimtas graikų mokslas apie slapčiausias skaičių savybes. Pitagoro sekėjai laikė skaičių 1 visų skaičių pradžia, 2 viso pikto ir netvarkos pradžia, 3 reiškęs jiems tobulą ir paslaptingą harmoniją, 5 (2+3) jungtuves ir t.t. Berods, skaičiai 3 ir 9 senovėje daugelio tautų buvo laikomi paslaptingais, šventais skaičiais.

Aritmometras skaičiuojamasis prietaisas. Jame skaičiais išreiškiami visi keturi aritmetikos veiksmai. Tuo A. skriasi nuo tolydinių skaičavimo įrankių, taikytinų daugiau apytikriam skaičiavimui. Duotieji skaičiai statomi A. klavišais ar svirtelėmis. Rankenos pasukimas, mygtuko paspaudimas ir panašūs veiksmai automatiškai suteikia atbaigtą rezultatą, kuris pasirodo tam tikruose langeliuose ar yra spausdinamas. Jau XVII a. Pascal ir Leibnitz buvo suprojektavę netobulus skaičiuojamuosius prietaisus. Vėliau buvo daugybė įvairių projektų, bet neįvykdyti arba nepritaikinti praktikai, jie patekdavo į muzėjus. Tik a. 1880 jie pasirodė rinkoje ir šiuo metu plačiausiai yra vartojami mokslo įstaigose, biuruose, kontorose.

Paprasčiausieji skaičiuojamieji prietaisai tik sudeda ir atima. Šiai rūšiai priklauso visos prekyboje vartojamos automatinės kasos. Tai nėra tikrieji A., nes jie nedaugina ir nedalija. Tikrųjų A. įvairių rūšių dabar yra labai daug. Tačiau jų yra tik kelios sistemos, kurios skiriasi tik vardais ir kai kuriomis detalėmis.

Arius (gr. Areios, a. 256 Kirenaikoje š. Afrikoje — 336 Konstantinopolyje) tikybinės atskalos kūrėjas. Teologijos mokėsi Aleksandrijoje ir gal būti Antiochijoje, kur pasisavino Povilo ir Lukiano iš Samosatos mokslą. Pradžioje buvo prisidėjęs prie Meletiaus sektos, ją metęs, 312 gavo Banhalio bažnyčią Aleksandrijoje. Čia 318—320 mokė, jog Sūnus esąs Dievo valia iš nieko sukurtas, kad jo (Sūnaus) tarpininkaujamas pasaulis gautų būtį, ir kaip tobuliausiai sukurtas Tėvo atvaizdas, galįs būti vadinamas Dievu ir Logosu. Radęs savo mokslui pritarėjų, A. 320 buvo sinode Aleksandrijos patriarcho Aleksandro atskirtas drauge su dviem vyskupais nuo bažnyčios, o vėliau iš Aleksandrijos pašalintas. Pabėgęs pas savo šalininką Nikomedijos (Maž. Azijoje) vyskupą Euzebijų, parašė veikalą Thaleją (Puota), kurio teliko nuotrupos, ir platino savo mokslą tarp jūrininkų, amatininkų ir kt. 325 Nikėjoje buvo sušauktas pirmas visuotinis bažnytinis susirinkimas, kuriame A. mokslas buvo pasmerktas ir sustatytas beveik

visų krypčių krikščionių išpažįstamas Credo (Tikiu — Symbolum Niceanum). Tuomet imperatorius Konstantinas Didysis įtrėmė A., kuris betgi, palaikomas daugelio įtakingų šalininkų, po trejų metų grąžintas. Jam mirus, jo mokslas dar kartą buvo pasmerktas antrame visuotiniame Bažnyčios susirinkime 381 Konstantinopolyje. Bet pats A. mokslas dar ilgai įvairiomis formomis plėtėsi. Ž. Arianizmas.

Travaux Storia critica della vita di Ario 1746; *P. Snellmann* Der Anfang d. Arianisches Streites 1904; *N. S. Kouns* A. the Libyan 1922.

Ariz. Arizonos valst. JAV vardo sutrumpinimas.

Arizona, sutr. Ariz., p. v. JAV valstybė tarp Californijos, Nevados, Utaho, New Mexico ir Meksikos. 295.134 km² ploto, 750.000 gyv. (1950). 1912 gavo valst. teises. Sostinė Phoenix 107.000 gyv. (1950). A. gelmėse randama daug mineralinių turtų: vario, aukso, urano rūdos, sidabro, cinko, švino ir kt. Vario produkcija A. pirmauja JAV-se. Š. v. dalimi teka Colorado upė su garsiuoju Grand Canyon(Didžiuoju Kanjonu). Š. r. dalį sudaro plokštakalnės 1500 —2000 m aukščio. Ten yra 1000 m skersmens meteoro krateris, suakmenėjęs miškas, orinės erozijos padarinys—gamtos tiltas ir urvinių indėnų sodybos. Lietaus iškrenta tik vasaros metu, ir tuomet ganyklose atgyja žolė. Grand Canyon srityje išplitę pušynai. P. v. dalis yra žemesnė, klimatas sausas, medžiai neauga, vyrauja kaktusai ir spygl. krūmai. Daug karštų šaltinių. Lyja žiemą, bet javų kultūroms drėgmės per maža. P. r. dalyi klimatas dar sausesnis. Dirbtiniu būdu drėkinamose vietose auga liucerna, medvilnė ir pietų kraštų vaismedžiai. Drėkinami plotai didėja nuo to laiko, kada buvo pastatyta eilė užtvankų: 1905—1912 vad. Roosevelto, Salt upės užtvanka, 1936 Hooverio, Imperialinė, 1951 Davisono, Colorado upės, 1929 Coolidge, Gila upės, 1939 Bartletto, Verde upės. 1952 pabaigtas 98 km ilgumo Welltono Mohavko perkasas iš Imperialinio baseino Yumos sričiai drėkinti. Vanduo pakeliamas ligi 51 m elektriniais siurbliais. Vien tik Coolidge užtvankos pakeltas vanduo drėkina a. 400.000 ha sausų laukų. 1930 iš lėktuvų buvo pastebėti senovės indėnų apleisti drėkinamieji perkasai Gila ir Salt upių kloniuose.

A. yra a. 44.000 indėnų, gyvenančių rezervatuose: š. rytų navajų ir pietų papagų. Didžiausi gamtos parkai yra Grand Canyon National Park, ir kiti tautiniai parkai: Canyon De Chelly, Saguaro, Wupatki, Organ Pipe Cactus.

1871 Tuscone įk. valdinis univ., Flagstaffe Lawell'io vardo observatorija.

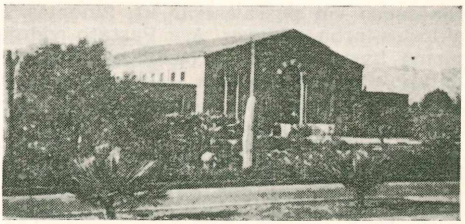

Arizonos universitetas

Ark. Arkansaso Valst. JAV sutrumpinimas.

Arka (lot. arcus — lankas, skliautas) architektūroje dažniausiai vad. kreivinio konturo dengimą, kuris įžulniai slėgia savo atramas. A. nuo skliauto tuo skiriasi, kad A. įrengiama tarp dviejų atramų, o skliautas yra keturių šonų apribotas sienomis ir stulpais. A. būva vieno centro (apskritos), dviejų centrų (gotikinės), trijų ir daugelio centrų (elipsinės ir parabolinės). Atskirais atvejais A. konturas gauna ir tiesiosios pavidalą (langų angoms dengti). Tiltų A. būva medinės, geležinės ir gelžbetoninės. Tokie tiltai vad. arkiniais.

A. vad. ir vartai kieno garbei ar kokiam įvykiui įamžinti (lot. arcus triumphalis). Pvz. Romoje išliko Tito, Septimijaus Severo, Druso, Gallieno ir Konstantino A. Iš naujųjų laikų labiausiai žinomos A. — Paryžiaus Arc de triomphe, Berlyno Brandenburgo vartai.

Arka daugelyje Biblijos vertimų, paseklas jos lotyniškuoju Vulgatos vertimu žodis, reiškiąs dėžę, skrynią (Nojaus skrynia —laivas, Sandoros skrynia). Iš vok. Archa ir lenkų arka atsirado ir J. Bretkūno 1653 Knigos nobaznistes archa.

Arkabūzas (vok. Hackenbuchse, pr. arquebuse) iš arbaleto patobulintas svaidomas ginklas, kuriame buvo pavartotas vamzdelis su išilginėmis išpiovomis iš abiejų šonų strėlei padėti. Ilgainiui jis buvo patobulintas ir, padarius metalinį vamzdį, virto pirmuoju šaunamuoju ginklu. Šaudant vamzdis buvo atremiamas trikoju. Vak. Europoje toks šaunamasis ginklas buvo jau vartojamas XIV—XVI a., bet XVII —XVIII a. jį pakeitė mušketas. Lietuvoje jis jau minimas XVI a. apie 1572. A. ginkluotas pradžioje pėstininkas, paskiau ir raitelis buvo vad. arkabuzeriu ar arkebuzeriu.

Arkada (vid. amž. lot. arcata) arkų pavartojimas greta viena kitos, statant jų susidūrimuose stulpus, arba kolonas. Žinomos egiptiečiams, indams, graikams, bet ypač romėnams. Romėnų A. buvo pusratinė, vėliau vartojama ir elipsinė, ovalinė ir kt. XII a. ir vėliau gotikinė smailialankė,

renesanso vėl pusratinė ir kt. Žinomos ir aklosios arba uždaros A. Pastato viduje pirmą kartą pavartota bazilikų navai padalyti atskirais skyriais. Vid. amžiais ir renesanso laikais A. galerijos puošė aikštes.

Arkadiečiai Arkadijos, Graikijos Peloponeso, gyventojai. Kitų graikų tarpe garsėjo savo linksmumu bei vaišingumu ir virto poetų idilijų tariamojo aukso amžiaus Arkadijos piemenėliais.

Arkadija, seniau vad. Pelasgija, Peloponeso Graikijoje vak. įlanka ir vid. plokštakalnė. Kalnai Olonos (seniau Erymanthos) 2.224 m ir Ciria (seniau Kyllene) 2374 m aukštumo skiria A. nuo sen. Achajos ir Sykiono. Pietuose Malevon (seniau Parnon) 1960 m ir Kotilion skyrė nuo Mesenijos ir Lakonijos. Žymiausia upė Alfeos. Senovės A. daugelis gyventojų ėjo tarnauti į kitus kraštus kareiviais. 370 pr. Kr. Epaminondes iš Tebų čia įst. Megalopolio tvirtovę A. ginti nuo Spartos ir apjungė beveik visus gyventojus. 378 Likomedes iš Mantinėjos įveikė spartiečius ir A. sąjungą išplėtė į pietus. 221 A. sąjunga pakriko ir prisidėjo prie achajų. 140 pr. Kr. A. užėmė romėnai, 1240 Kr. g. veneciječiai, 1470 turkai. 1822 kartu su kitais graikų kraštais atgavo lasivę. VIII a. Kr. g. čia buvo įsikūrę ir vėliau sugraikėję slavai, XIV a. albanai.

Arkadinė poezija idilinė piemenų gyvenimo poezija, vardą gavusi iš Arkadijos piemenų ir medžiotojų, tariamai gyvenusių patriarchaliniais papročiais ir taikiai. Piemenų gyvenimo vaidinimuose aukštojo luomo vyrai ir moterys vaidindavo apsirengę piemenų drabužiais (Italijoje T. Tasso veikale Aminta, Guarini'o Pastor fido). Piemenų gyvenimo romanas žydėjo XVII—XVIII a. Italijoje, Prancūzijoje, Anglijoje, Vokietijoje.

Arkadininkai 1690 Romoje įsikūrusios rašytojų ir tapytojų draugijos Accademia degli Arcadi nariai, kuriu kiekvienas gaudavo koki specialų Arkadijos piemens vardą (pvz. Goethei buvo duotas Megalio vardas). Jai priklausė tapytojai Poussin, Corot ir kt.

Arkanas 1) virvė arba šikšna su kilpa, paleidžiama laukiniams arkliams, buliams ir šiaip gyvuliams gaudyti, nelyginant Amerikos lasso. Totorių buvo vartojami belaisviams imti ir traukti. Jais pasekė kazokai ir kt. Vartojamas Vengrijos piemenų — arkliaganių, kitur šienui ir šiaudams rišti, raitojoje artilerijoje pabūklui pririšti, prireikus, jį ant kalno užtraukti.

2) Ukrainiečių, ypač huculų kalnėnų šokis su kirviu, panašus į lietuvišką, dar XVII a. mėgiamą, kirvio šokį.

Arkangelas (archangelus) Šv. Rašte angelo Mykolo pavadinimas. Bažnyčios tradicija, be Mykolo, A. vadina Gabrielių ir Rafaelį, o ligi vidurinių amžių ir Urielį.

Arkanitas (Glazeritas) tenardito grupės mineralas, randamas Vezuvijaus lavoje.

Arkansas 1) JAV upė, deš. Mississippi intakas 2330 km ilgio, 416.000 km² baseinas. Prasideda Rocky Mountain kalnuose. Pro kalnus prasiveržia Royal George griovių prie Canyon City mst. Lietingu metu patvinsta, sausros laiku išdžiūsta. Vandens debitas ties Little Rock 1295 m³/sek. Intakai Cimarron ir Canadian River.

2) JAV valstybė į vakarus nuo Mississippi. Sutr. Ark. 137.518 km², 1,9 mil. gyv. Jų 25% juodukai. Mississippi teka iš ilgai rytų A. krašto ir drauge su vidurine dalimi sudaro lygumas, derlingas žemes. Vak. dalis kalvota, turi naftos, akmens anglies, vario, dujų, geležies rūdos. A. duoda 98% JAV boksito (aliuminio žaliavos). Taip pat čia yra vienintelės Š. Amerikoje deimanto kasyklos. Miškai apima 8 mil. ha; auga ąžuolai, kiparisai, pušys ir kt.

A. yra žemės ūkio kraštas, augina medvilnę, kukurūzus, kviečius, ryžius ir kt., taip pat vynuoges, persikus, tabaką, saldžiąsias bulves ir kt.

A. yra 24 aukštosios mokyklos (13 kolegijų ir universitetų).

A. buvo Prancūzijos Louisianos dalis, bet 1763 atiteko Ispanijai, 1803 Napoleonas

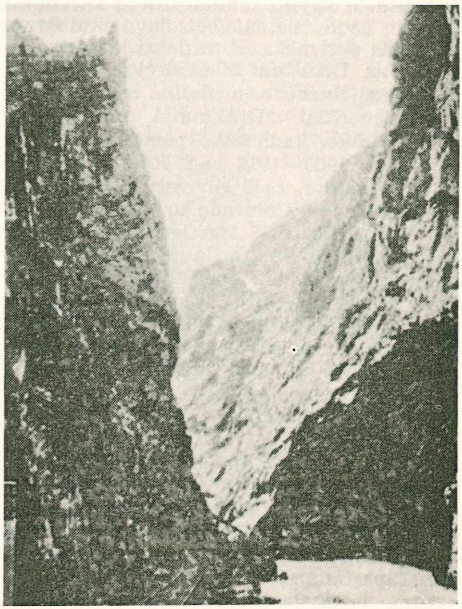

Arkansas valst. vandens išgraužtos daubos

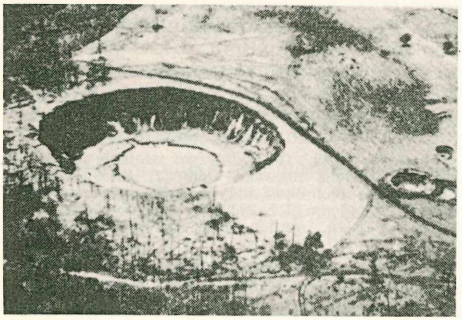

Degamųjų žemės dujų sprogimo krateris

pardavė JAV, ir A. buvo priskirtas prie Missuori teritorijos. 1836 gavo valstybės teises. Sostinė Little Rock 102.000 gyv. (1950).

Arkansas City JAV Kansaso vlst. mst. 13.000 gyv. (1950). Naftos valyklos.

Arkanzitas mineralas, smulkiai grūduota chalcedono atmaina, peiliams galąsti vartojamas akmuo.

Arkaras (Ovis arkar, ovis Vignei) Azijoje, tarp Kaspijos jūros ir Himalajų kalnų laukinė stepių avis, laikoma naminių ilgauodegių avių protėviu.

Arkas Mikalojus (1852—1909) ukrainiečių veikėjas, rašytojas ir kompozitorius. T. Ševčenkos žodžiams parašė operą Katerina, kuri pirmą kartą buvo vaidinta Maskvoje 1882. 1902 išl. populiarią Ukrainos istoriją. Vienas pirmųjų ukrainiečių švietimo organizacijos Prosvita kūrėjų.

Arkatūra plačiai vartotos romantinėje ir gotikinėje statyboje medinės, gipsinės ir kt. mažos arkos langams, durims ir kt. pagražinti, vartojant ir įvairius arabiškus, ispaniškus ir bizantiškus motyvus.

Arkbutanas (pr. arc—boutant) dar XII a. statyboje atsiradusi ir ypač gotikinėje statyboje prigijusi išorinė arka, viršutiniu galu remianti sieną, apatiniu atremta į stulpus, kontraforsus.

Arkė ž. Erkė

Arkibrolija (archiconfraternia) pasiskyrusi maldoms, geriems darbams arba net mokslui ir menui vyresnioji tikybinė bendrija, savo tikslų siekianti brolišku narių bendravimu ir veikimu. A. buvo žinomos dar prieškrikščioniškais laikais, bet ypač paplito krikščionių bažnyčiose. Labiausiai pradėjo plisti nuo XIII a., pradžioje Italijoje ir Prancūzijoje, paskiau ir kitur. A. turi steigti atitinkamas brolijas, bet ne savo mieste ir apskrityje. Lietuvoje nuo lenkų Arcybratswo, buvo ne tik XVII—XVIII a., bet dar ir XIX a. vad Arcy Broctwa, Arcybrostva. Pradedant J. Jaknavičiaus 1630 ir 1639 išl. šv. Izidoriaus ir Corporis Christi A. lietuviškais statutais, buvo tiek XVIII, tiek ir XIX a. išleista nemaža įvairių A. statutų ir lietuviškai. Nors po 1863—1864 sukilimo Muravjovo potvarkiu visos katalikų bažnytinės Brolijos ir A. buvo uždraustos, bet slaptai jos ir toliau vykdė.

Arkidiakonas (archidiaconus) nuo IV a. vyresnysis katedros diakonas, kuriam vyskupas perleisdavo dalį savo teisių, ypačiai išviršinėje valdymo srityje, kaip antai vargšų globoje, dalijant aukas, prižiūrint žemesniįjį klerą, auklėjant. Įvedus bendrą gyvenimą — vita communis A. funkcija atitiko katedros kleboną. Šalia jo žymesniuose vyskupijų centruose būdavo skiriama ir daugiau A. ir jie ten turėjo kaip ir vyskupo jurisdikcinę galią. Kada kitur jie buvo pačių apylinkių renkami ar valdovų skiriami, tai pasidarė vyskupų beveik nepriklausomi. Tridento susirinkimas jų teises suvaržė, ir nuo to laiko jų vietą užima turįs deleguotą valdžią generalvikaras. Graikų bažnyčioje A. išnyko nuo VII a., liko vien Konstantinopolyje. Anglikonų bažnyčioje jie pavaduoja vyskupus klero priežiūroje. Protestantų bažnyčioje A. esti dideliuose miestuose, kur yra keletas kunigų.

L i e t u v o j e A. buvo žinomi Vilniaus vyskupijoje nuo pusės XV a. XVIII a. buvo ten du A.: Lucko ir Brastos; trečias, vėliau įst. ir priklausąs Lucko A., buvo pagalbinis. 1619 Vilniaus vysk. E. Valavičius įst. Gudijos A. Obolcuose, Oršos aps., kuris mustatant naujas vyskupijos sienas, 1798 atiteko Mohilevo vyskupijai. 1795 A. buvo įst. Baltstogėje, kuri tuomet įėjo į Vygrių (vėliau Seinų) vyskupijos plotą, 1807 atiteko Mohilevo vysk., o 1848 Vilniaus vysk-jai. Žemaičių vysk. Mikalojus Radvila a. 1522 įst. ir Žemaičių A., pirmuoju A. pakėles Jurgį Tallatą.

J. Kurczewski Biskupstwo Wilenskie 1912; *M. Wolonczewskis* Žemaitiu wiskupiste 1848.

Arkivyskupas. Vardas kilęs jau IV a. Seniau tai buvęs svarbesniems metropolitams duodamas garbės titulas. Taip buvo vad. svarbesnių sostinių vyskupai. Nuo VII a. A. buvo vad. jau visi metropolitai. Dabar A. metroyolitu vad. vyskupas, valdąs savo vysk—ją (arkivyskupiją) ir bažnytinę provinciją, pvz. Kauno A. Kartais A. vad. ir tiesiai Apaštališkam Sostui priklausąs vyskupas, pvz. Rygos A. Yra ir titulinių (garbės) A. Skiria A. ir A. metropolitus popiežius, bet dažnai atsiklausdamas valstybinės vyriausybės, ar ji kandidatui nepriešinga. A. metropolitas turi dvejopą valdžią — vyskupo savo vyskupijoje ir A. bažnytinėje provincijoje. Pirmoji yra tokia pat. kaip ir kitų vyskupų, išskyrus tiktai palijaus ir precedencijos teisę. Antroji suteikia ir tam tikras specialias teises, pvz.

provincijos vyskupų tribūnolų apeliacijos teisė.

Nors Lietuvoje nuo pat krikšto įvedimo veikė dvi vyskupijos — Vilniaus ir Medininkų, paskiau dar ir Lucko, Smalensko, kurių plotas buvo keletą kartų didesnis už visų Lenkijos vyskupijų plotą, tačiau Lietuvos D. Kun-tijos laikais Lietuva savo arkivyskupijos neturėjo ir priklausė Gniezno arkivyskupui — Lenkijos primui. Bet atitinkamos pastangos gauti atskirą Lietuvos A. jau iš seno buvo daromos. Jau 1661—1665 Lietuvos ponija Vilniaus vyskupą Jurgį Bialorozą tituluodavo Lietuvos primu, nors jis juo ir nebuvo. 1764—1790 vyskupas Masalskis rūpinosi išgavimu A. titulo, ir čia jį palaikė ir 1764 Lietuvos konfederacija, bet dėl politinių to laiko Lietuvos atmainų tas sumanymas nebuvo realizuotas. Atitekusių Rusijos okupacinėn valdžion Lietuvos ir kitų Rusijos valdžioje esančių katalikų Mohilevo metropolitas S. Siestrzencevičius jau 1817 darė pastangų pasidaryti ir Lietuvos primu Vilniaus arkivyskupijoje, kuri, jo projektu, būtų apėmusi ne tik Mohilevo, Vilniaus, Žemaičių, Minsko, Lucko, Kšemenco vyskupijas, bet ir visą Armeniją. Bet iš to sumanymo niekо neišėjo. Rusų okupacijos metu Mohilevo arkivyskupija buvo įst. 1782, nuo 1798 pavadinta metropolija. Bet jos A. retai Mohileve tegyveno, o nuo 1842 ir oficialus tos arkivyskupijos centras buvo iškeltas į Petrapilį. Toji arkivyskupija formaliai gyvavo ligi bolševikų perversmo.

Atgimusi Lietuva 1926 gavo du A. — Kauno metropolitą Nepr. Lietuvoje Juozapą Skvirecką ir lenkų okupuotoje Lietuvoje, Vilniuje, A. Jalbžikovskį, kurio valdoma sritis liko priklausoma Lenkijos metropolijai. Vilniaus vyskupo vardo atsisakęs vysk. Jurgis Matulaitis ir Žemaičių vyskupijos atsisakęs vysk. Pranas Karevičius, buvo popiežiaus pakelti tituliniais A.

Arklas įrankis žemei arti. Padarytas iš pasmailintos lentos su ienomis arkliui ar jaučiui įkinkyti. Kad lentos pasmailinti galai ne taip greitai atbuktų, jie apkaustomi geležimi. A. pirmataku laikoma gumbuota šaka. A. Lietuvoje vad. dar ir žambu, žambiu, žuobriu, žagre, Maž. Lietuvoje kartais ir stagutu. Žemės ūkio įrankiu Europoje jį ilgiau vartojo rusai, gudai, lenkai, mozūrai ir latuviai, kur etnografai atskiria 3 A. tipus: dvišakį jaučių A., r. Lietuvoje rusišką A. ir lietuvišką A., kuris yra ilgesnis ir stambesnis ir turi trečią rankeną. Bet ir Lietuvoje, pradžioje dvaruose, paskiau ir smulkesniuose ūkiuose A. vis labiau yra išstumiamas geležinio plūgo, ištobulinto iš to paties A. ir net pasilaikiusio tuos pačius, kaip ir A. dalių pavadinimus. Kiti buvo linkę ir plūgą A. vadinti. Prie A. pripratę ūkininkai ilgai abejojo plūgo naudingumu, o kiti jį net laikė dirvai žalingu. Žemės ūkio žinovai ir dabar brangina A., ypačiai sunkioms—akmeningoms, miškingoms ir kt. dirvoms. Be Europos A. yra žinomas ir Rytuose.

M. Oczapowski Gospodarstwo wiejskie 1856; *T. Luniewski* Socha litewska 1899; *J. Elisonas* Lietuvių sodiečių technikos žodyno mėginimas — Archivum Philologicum III 1932; *J. Lingis* Aekerns beredning i ostra Litauen—Folk—Liv. VII-VIII 1943-1944.

Arklas — mokestis, vid. amžių pabaigoje ir vėliau ligi XVII a. ten, kur ūkininko žemės nebuvo išmatuotos, imant iš ūkininkų mokesčius, be kitų, apdedamuoju vienetu buvo laikomas ir A., t. y. reikalingi vienu A. dirbti gyvuliai — arklys arba pora jaučių, jaučių jungas. Ariamieji gyvuliai rodė ūkininko gaunamą iš žemės pelną (nuo ko parėjo ir jo mokestinis pajėgumas) ir jo dirbamą žemės plotą. Rusuose A. (socha) pradžioje buvo vad. normalinis ūkio vienetas, paskiau imta vadinti A. tam tikrą žemės plotą pagal jo gerumą, skiriant mažąjį A. (Naugardo) ir didįjį A. (Maskvos); tačiau įvairiais laikais ir įvairiose vietose jis buvo labai nevienodas. Pagaliau A. ten virto vien abstraktiniu mokesčių apdedamuoju vienetu, apskaičiuojamu iš žemės ploto, rūšies, inventoriaus ir t.t. Prūsijoje A. prilygo tam tikram žemės plotui ir buvo skiriamas vokiškas A. (Pflug) paprastai lygus dviem valakam, ir vietinis A. (Haken), lygus pradžioje vienam valakui (30 margų), paskui, vietomis sumažinus jo dydį, kad padaugėtų rinkliavų, 20 margų. Lietuvoje seniausi mokesčių apdedamieji vienetai buvo tarnyba ir kiemas (dūmas). Kadangi ilgainiui vienų tarnybų ūkininkai turėjo po kelis valakus ir po keliolika ariamųjų gyvulių, o kiti vos ½ ir mažiau valakų ir 1 ar 2 gyvulius, tai imant sidabrinę ir kai kuriuos kitus mokesčius, apdedamuoju vienetu buvo laikomas A., t. y. ūkininko turimas vieno A. ariamųjų gyvulių vienetas. Jaučių A. sudarė jaučių jungas, t. y. pora ir arklio A., vienas arklys. Arklio A. paprastai buvo apdedamas perpus mažiau, kaip jaučių. Buvo ir Lietuvoje mėginimų A. sąvoką išplėsti į ūkininkų dirbamosios žemės plotą, bet kadangi senieji ploto matavimo būdai — nurodymas sėjamųjų javų kiekio — gan tiksliai apibrėždavo plotą, o XVI a. buvo įvestas žemės matavimas valakais, tai nebuvo reikalo ploto matuoti A. Tik vienoje Ukrainoje kartais plotas buvo nurodomas A. Kartais tiek kitur, tiek ir Lietuvoje kai kurie ūkininkai rinkliavas duodavo A. dvaro žemei dirbti.

K. Jablonskis Arklas ir jaučių jungas praeityje—Gimtasai Kraštas 1937 N 1.

Arklas lietuvių švietimo draugija, 1919 Vladivostoke įk. lietuvių I Pasaulinio karo pabėgėlių.

Arklasukis senesnysis lietuviško suktinio šokio pavadinimas, kurį A. Juška žodyne aiškino: „susikibę poromis sukasi, kaip arkliai melnyčio".

Arklėnas gyvulys, gaunamas suleidus asilaitę su eržilu. Jis panašus į asilėną, bet už jį mažesnis ir ūkiui yra žymiai menkesnis, dėl to A. laikoma žymiai mažiau kaip asilėnų.

Arkliadantis (lot. Rumex crispos, Rumex obtusifolius) Polygonaceae (rieteninių) augalų šeima, a. 1 m aukščio, smailiagaliai, karpytais kraštais. Žiedai gelsvai žali. Priskiriamas piktžolėms. Šaknys varjamos vaistams gaminti (Radix lapati, Radix oxylapati).

Arkliapupės pašarinių pupų — Vicia Faba minor pogrupė Vicia Faba equina.

Arkliavagystė kvalifikuota vagystė, kuri 1468 Kazimiero Jogailaičio Lietuvos teisyno nuostatais buvo net mirties bausme baudžiama. Rusų okupacijos laikais, Lietuva, kaip pasienio su Prūsais ir Kuršu kraštas, ypatingai daug nuo A. nukentėdavo ir kadangi arkliavagiams lengvai pavykdavo pasprukti, tarp kito ko ir rusiškąją policiją papirkus, tai neretai patys ūkininkai, pagavę arkliavagius, juos čia pat net ir mirtimi nubausdavo.

Arkliena valgiui daugiausia vartojama klajoklių ir šiaip stepių gyventoju. taigi labiausiai Rytuose. Bet ir vakariečiams ji kartais patiekiama. O I ir II Pasaulinio karo metu ji iš vargo buvo labai paplitusi.

Arklininkas D. L. Kunig-tėje valstybės didž. kunigaikščio ar kokio didiko arklių prižiūrėtojas. Jau senovėje did. Lietuvos kun-čiai laikė žirgynus, o juos prižiūrėdavo vyriausias A. Žinomi ir Vytauto, Kazimiero Jogailaičio ir kt. A. 1548 Žygimantas Augustas Lietuvos A. pastatė Lenkijos A. Korickį, bet 1569 Lietuva išreikalavo sau atskirą A. XVI—XVIII a. Lietuva turėjo eilę įvairių A., nors tai daugiausia buvo titulas be konkrečių pareigų: didįjį A. atskirų savo žemių, būtent — Vilniaus, Trakų, Gardino A. ir didž. kun-ščio rūmų A. Jie lenkiškai buvo vad. koniuszy. Paskutinysis Lietuvos A. buvo 1791 Mykolas Grabovskis (m. 1824).

Arklio eksterjeras (pr. extérieur) — išorinės A. kūno formos.

Arklio jėga, sutr. a. j., arba HP iš anglų horse-power, PS — iš vok. Pferdestaerke. Darbo galios vienetas. Galia mašinos, kuri per sekundę nudirba 75 kilogrametrus darbo, t. y. per sekundę pakelia 75 kg vienu metru aukštyn. Tuo būdu 1 HP yra lygi 75 kgm/sek. arba 736 wattų.

Arklys. Naminiai A. atsirado iš prijaukintų laukinių A. Manoma, kad jie buvo prijaukinti ne vėliau kaip penktą ar ketvirtą tūkstantį pr. Kr., nes jau tais laikais kai kurios Azijos tautos turėjo prijaukintą arklį. Greičiausiai prijaukinimas savarankiškai vyko įvairiose vietose ir įvairiais laikais. Prijaukinti arkliai Lietuvoje pasirodė naujojo akmens amžiaus pabaigoje. Naminių arklių protėviais laikomi: 1) pietinės Europos stepių A., tarpanas (Equus Gmelini); paskutinieji laukiniai tarpanai išnyko XIX amžiaus pabaigoje; iš jų išvesti arabai ir kiti šiems giminiški plačiakakčiai r. A. 2) Vid. Azijos laukinis A. (Equus Przewalskii); iš jo kilo mongolų tipo kalmukų, kirgizų, baškirų ir kt. A. 3) Vid. ir vak. Europos A. (equus robustus), daug reiškęs sunkiesiems A. išvesti. Laukinis equus robustus jau yra išnykęs. Šiuos darbinių A. protėvius dar papildo š. Europos A. Equus celticus. Dabar

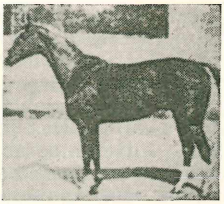

Trakėnų veislės arklys

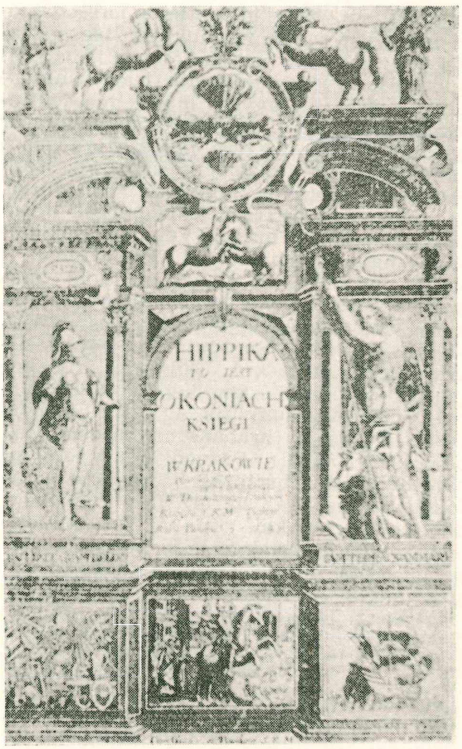

Dorohostaiskio Hippika

gryną kurio nors laukinio A. atstovą sunku būtų rasti, nes dėl tautų kilnojimosi, karų ir t. t. įvairūs A. tipai visai susimaišė. Naminiai A. skirstomi į grupes, nors įvairūs A. tyrinėtojai to suskirstymo pagrindan deda įvairias jų savybes: vieni A. kilimą, kiti temperamentą, vėl kiti jų paskirtį ir t. t. Praktikos reikalams patogiausias A. sugrupavimas į lengvuosius, vidutinius arba pussunkius ir sunkiuosius, kur sunkumo sąvoka taikoma ne A. svoriui, bet jų būdui, temperamentui, nors dažniausiai A. temperamentas atitinka ir jų svorį. Atskiras veisles lyginant pasirodo, kad daugiausia masės turintieji A. yra ir flegmatiškiausi. Lengvųjų A. svarbiausieji atstovai yra arabai ir giminūs jiems rytų A., anglų pilnakraujai, angloarabai ir įvairūs bėgūnai, ristininkai (Amerikos bėgūnai, rusų risokai). Dėl jų lengvumo ir karšto, nervingo temperamento jų tiesioginė vertė ūkiui yra visai menka. Jie laikomi daugiausia sportui-lenktynėms. Bet metizuojant, jų įtakoje yra išvesta labai daug ūkiui naudingų A. veislių. Vidutiniai arba pussunkiai A. daugiausia išvesti metizuojant. Beveik visuose šio tipo A. pasireiškia anglų pilnakraujų ir iš dalies arabų A. įtaka. Šio tipo A. tinka joti, važiuoti ir ne per sunkiems laukų darbams. Dalis jų yra labai artima lengviesiems, kiti sudaro kaip ir pereinamąjį tipą į sunkiuosius A. Šios jų savybės ir nulemia jų tinkamumą tiems ar kitiems uždaviniams ir jų ūkinę vertę. Jų yra nemaža įvairiuose kraštuose, pvz. Vokietijoje jiems atstovauja Maž. Lietuvos trakėnai, hanoveriai, meklenburgai, ostfrizai, oldenburgai. Prancūzijoje anglonormanai, Vengrijoje noniusai, Anglijoje hackney'ai, clevelandai, iš dalies hunteriai ir kt. Šiam tipui daugiausia priskiriami ir primityvūs arba kiek pagerinti daugelio Europos kraštų vietiniai arkliai. Sunkiųjų A. veislės išvestos daugiausia vak. Europoje. Jie yra stiprūs ir tinka lėtam, bet sunkiam darbui. Geriausios sunkiųjų A. veislės yra išvestos Belgijoje (brabansonai, ardėnai arba tiesiog belgai), Prancūzijoje (peršeronai, bulonėzai, bretonai), Anglijoje (suffolkai, clydesdaliai, shirai), Danijoje, Olandijoje. Gerų sunkaus tipo A. yra Vokietijoje, Švedijoje, Amerikoje ir kt., tačiau visiems šiems tipams aiški belgų, prancūzų arba anglų A. įtaka.

M. Czapski Historya powszechna konia 1874; *G. Wrangel* Das Buch d. Pferde 1910; *F. Loomis* The Evolution of the Horse 1926; *R. M. Denhardt* The Horse of the Americas 1947.

A r k l i a i L i e t u v o j e. Senovės lietuviai A. pažinojo jau labai seniai. Archeologai yra suradę arklių liekanų Lietuvoj naujojo akmens amžiaus pabaigos. XIII–XIV a. lietuvius išgarsino tolimuose karo žygiuose ne vien jų drąsūs raiteliai, bet ir jų žirgai. Nedideli lietuvių žirgai pasižymėjo nepaprastu patvarumu, atlikdami ligi poros šimtų km kelią per parą. Žirgai lydėjo karžygius ir į mirties laužą. O kiek jų turėta, matyti ir iš to, kad dar prieš 1236 kardininkų mistras Volkewin pasigrobė Lietuvoje 2500 A. Bet lietuviai dar daugiau jų atsivarydavo iš lenkų, kryžiuočių ir totorių. XIV—XV a. Lietuva karan statydavo po keletą dešimčių tūkstančių žirgų. Didieji Lietuvos Kunigaikščiai XIV—XV a. laikė didelius žirgynus, XVI a. dar labiau išplėstus ir geriau prižiūrimus. Lietuvos miškuose ligi XVI a., taigi ilgiau negu kitur vid. Europoje, buvo išlikę miškinio tipo laukiniai A. (Equus silvestris). XVI a. daromas mėginimas juos prijaukinti nenusisekė. Nors Lietuvos didikai ir atsivesdavo Lietuvon ir arabų, bet senieji Lietuvos bei Maž. Lietuvos A. buvo ypač branginami ir Lenkijoje, ir rusų kraštuose, taip pat ir vokiečių. XVI—XVII a. Lenkijoje jie buvo vadinami žmudais, rusuose žmudkomis — tai Lietuvos žemaitukai, kaip jie ir Lietuvoje buvo vėliau vadinami. Lietuvos-Lenkijos valstybės nusilpimas XVII—XVIII a. neleido šios veislės sustiprinti, ir tiktai XIX a. 50-siais metais, ypač Rietavo Oginskių pastangomis susirūpinta žemaitukų atgaivinimu; Nepriklausomoje Lietuvoje tai buvo toliau daroma, ypač valstybiniame Plungės žirgyne.

K. Dorohostaiski Hippika 1603; *J. R. Moraczewski* Das Żmudische Pferd 1912; *N. Kvašnas—Samarinas ir Z. Mockus* Arklio kilmė ir lietuvių arklys 1926—1928; *J. Kuncaitis* Versuche einer Monographie d. Pferdes von Lithuania 1939; *W. Folejewski* Badanie nad koniem Oszmianskim 1934.

Arklys ir meška Simano Stanevičios pasakėčia, pasak Poškos rankraščio (1884 N. I/3 Auszros), 1824 parašyta, bet tik 1829 išsp. rinkinyje Szeszes pasakas Symona Stanewiczes Żemaycza yr antras szeszes Kryżża Donalayczia Lituwnyka Prusa. Drauge su kitais Stanevičios ir kitų rašiniais A. ir M. reiškia literatūrinę žemaičių bajorų, ypač Vilniaus univ. studentų veiklą. 1819—1820 Vilniaus žurnaluose išsp. L. Rogalskio ir Emeriko Stanevičios liet. dainų tekstai su lenk. vertimais, 1822 Daukantas rašo Darbus senuju lietuviu, 1823—1824 pasirodė S. Stanevičios ir K. Nezabitausko-Zabičio populiarizacijos ir kt. Entuziastingą šio darbo nuotaiką Stanevičia išreiškė 1823 VIII 3 Žemaičių šlove. Tačiau tą nuotaiką drumstė Vilniaus lenkų šviesuomenės skersavimas į lietuvišką įkarštį. 1808—1810 Bagužio (Bohuszo) knygelė apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią Vilniuje nekartą buvo pajuokiama. 1817 patyrusi apie Poškos Baublį, Vilniaus švie-

suomanė gavo dar vieną akstiną tyčiotis iš šio sąjūdžio reiškinių. Ypač 1817—1822 Vilniaus vad. Nenaudėlių (šubravcų) draugija savo savaitraštyje Wiadomosci Brukowe mėgo pajuokti baubliškas ir kitokias žemaičių keistybes, net pamėgdžioti lietuvius menkai kalbant lenkiškai. Panašius išsišokimus prieš žemaičius turėjo galvoje Poška, kai viešai 1829 kreipėsi į Lelevelį ir Baguži, prašydamas „drausti lietuvius (čia: sulenkėjusius aukštaičius—litvinus), kurie save aukštesniais už žemaičius stato, kurie iš tikrų brolių be reikalo juokias... sakykit te užlaiko meilę ir vienybę". Panašus dalykas ir Stanevičią veikė, kai jis A. ir M. taikė „arklį" (Vytį — lietuvius aukštaičius) su „meška" (Žemaičių ženklas — žemaičiai).

A. ir M. dar prieš spausdinant buvo žinoma Poškai, kuris bene ėmėsi ją, kaip ir Valiūno „Birutę" taisyti. Bent savo 1825—1930 žodyne jis įrašė Raudondvario žemaičių pasakos nuotrupą, kuri kiek skiriasi nuo A. ir M. teksto. Tarp Poškos rankraščių rastas ir P. Armino Aušrai pasiųstas ištisas A. ir M. tekstas, kuris irgi kiek skiriasi nuo 1829 teksto. Šešių pasakų knygelei visiškai pragaišus, imta A. ir M. net (Aušra 1884) kam kitam (Poškai, Stankevičiui ir kt.) skirti. Pirminis tekstas atkartojamas kiek buvo pakeistas, plačiau paskleistas ir toks ir į mokyklines knygas pateko. O 1884 Aušra pažymėjo A. ir M. atmainą, virtusią savarankiška daina.

Arklys medinis kavalerijoje vartojamas vos atvykusiems naujokams supažindinti su arkliu.

Arkliukai, arba žirgeliai, yra būdingi lietuvių liaudies meno ornamentai, susiję su prieškrikščioniškosios religijos simbolika. Stilizuotų A. motyvas vyraująs stogo galų papuošalas ir dažniau pasitaiko nei ragai, ožių bei avinų galvos, gaidžiai ir paukščiai, ypač Maž. Lietuvoje. Platesne prasme A. arba žirgelių terminas apima įvairių rūšių stogų galų ornamentus. Senoviniai simboliai ant senos statybos namų bei kitur išdrožti aptinkami ir daugelyje kitų Europos šalių, ypač š. Europoje ir Alpių krašte. Lietuvoje jie ypatingai buvo mėgiami iki XX a. A. tenkino estetinį ir religinį jausmą. Senojo tikėjimo reikalavimu jie buvo reikalingi apsaugai prieš visokį blogį (nelaimes, ligas) bei laimingo gyvenimo užtikrinimui. Arkliai, kaip ir jaučiai, ožiai, prieškrikščioniškoje religijoje yra buvę dangaus dievybės (lietuviškojo Perkūno) sateitai. Liaudies meno ir tautosakoje arklių ir jaučių vaizdavimas po du sietinas su senosios religijos dvyniais (dioskurais). A. motyvas yra labai senos kilmės. š. Europos tautų mene arklio motyvas pasirodo a. 3000 pr. Kr. ir išliko ligi mūsų laikų. Jaučio, ožio ir avino motyvas dar senesnis nei arklio ir siekia žemdirbystės bei gyvulių auginimo pradžios laikus.

G. Froelich Dachgiebelverzierungen in Preussisch-Litauen Zeitschrift d. Altertsg. III sąs. 1893; *R. Dethlevsen* Bauernhaeuser und Holzkirchen in Ostpreussen 1911; *A. Boetticher* Die Bau- u. Kunstdenkmaeler d. Provinz Ostpreussen 1891—1899; *J. Gimbutas* Das Dach des Litauischen Bauernhauses aus dem 19. Jahrhundert 1948.

Arklių kapai. Priešistoriniais ir ankstyvosios istorijos laikais Lietuvoje ir Prūsuose buvo paplitęs paprotys laidoti arklius arba kartu su žmogumi, arba net atskiruose kapinynuose. Ankstyviausių A. K. tuo tarpu surasta vak. ir r. Lietuvoje (Ermalėnai, Šilutės aps., Lazdininkai, Kretin-

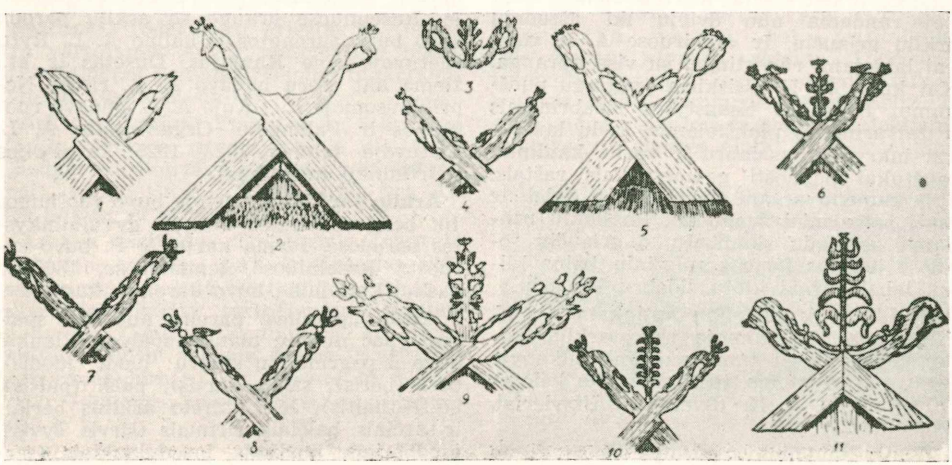

Arkliukai

gos vl., Žvirbliai, Vilniaus aps.). Visi jie priskiriami pirmiesiems amžiams Kr. g. Prūsuose A. K. daugiausia aptikta Semboje ir Notangoje, taip pat iš pirmųjų amžių Kr. g. Latvijoje terastas vienas II—III a. A. K.

Vid. geležies amžiuje (V—VIII a.) A. K. dar labiau išplinta. Jų turime vak. Lietuvoje (Reketė, Salantų vl.), rytinėje (Antasarė, Švenčionių vl., Rimšėnai, Vyšniavo vl.) ir Užnemunėje (Liepynai, Marijampolės vl.). Prūsuose V—VI a. A. K. daugumas koncentruojasi Semboje. Naujajame geležies amžiuje (800—1200 Kr. g.) arklio reikšmė mirusiųjų kulte ypatingai išryškėja. Vak. Lietuvoje arkliai laidojami ir toliau kartu su raitininku toje pačioje duobėje. Arklys nedeginamas, laidojamas su visa apranga ir papuošalais. Pvz. Nikėluose (Švėkšnos vl.) arklio nasruose aptikti geležiniai žąslai, ant kaklo žalv. vytinė antkaklė, po ja surasta drobės likučių ir medžio pėdsakų. Prie viršugalvio aptikta plonų suvyniotų žalv. skardelių ir įvijinių žiedų. Toje pačioje duobėje, 45 cm atstu nuo arklio, buvo palaidotas raitininkas su papuošalais ir ginklais. Be to, vyrų kapuose dažnai randama įdėtų žąslų, balno kilpų ir kitų arklio aprangos dalykų. Vid. Lietuvoje ištirta visa eilė A. K.: Veršvai (Raudondvario vl.), Pakapiai (Vendžiogalos vl.), Graužiai (Josvainių vl.), Ruseiniai (Josvainiņų vl.), Rimaisai (Ramygalos vl.). A. K. vienur arkliai laidota šalia mirusiųjų žmonių, net toje pačioje duobėje, kitur atskiroje kapinyno dalyje. Arkliai laidota visada nedeginti, dažniausiai galvomis į vakarus. Daugumas arklių palaidoti kniūpsti ar net kiek paversti ant šono, pasitaiko palaidotų aukštininkų ir net stačių. Kartais vienoje duobėje randama nuo dviejų iki aštuonių arklių griaučių. Ir atskiruose A. K. arkliai laidojami rūpestingai su visa apranga. Kai kurie A. K. išsiskiria ypatingu puošnumu. Kamanos išsagstytos sidabrinėmis ir žalvarinėmis plokštelėmis, žąslų laužtukai inkrustuoti sidabru ir variu, kauliniai laužtukai papuošti geometriniais raštais. Prie kamanų ar ant kaklo uždėti dideli ir maži žalvariniai žvagučiai. Po kaklu randama geležinių skambalų, o griaučių šonuose įvairios formos geležinių balno kilpų, labai dažnai klotų sidabru ir variu.

R. Lietuvoje ir toliau aptinkame A. K. pilkapiuose. Daugumoje vietų arkliai laidojami nedeginti tame pačiame pilkapyje kartu su žmonėmis, tačiau surasta keletas ir degintinių A. K. (Šveicarai, Užsvieriai, Zieziulka).

Arklių laidojimo papročio neišnyko ir ankstyvosios istorijos laikais. Prūsuose su šiuo papročiu ėmė kovoti kryžiuočių ordinas. 1249 II 7 Christburgo sutartyje rašoma, kad naujakrikštai pasižadėję, jog nei jie patys, nei jų palikuonys mirusiųjų nedeginsią ir nelaidosią kartu su jų žirgais, žmonėmis, ginklais, drabužiais ar kitomis brangenybėmis. Dlugošas apie XV a. žemaičius rašo, jog jie turėję miškuose židinius atskiroms giminėms ar namams, kur būdavę deginami giminių ir artimųjų palaikai kartu su žirgais. Istoriniai šaltiniai kalba ir apie kunigaikščių laidojimą kartu su arkliais. Dlugošas rašo, kad Algirdas buvęs sudegintas Kukovaičio miške, netoli Maišiagalos pilies ir kaimo kartu su geriausiu arkliu. Hermanas Wartbergietis priduria, kad Algirdas buvęs sudegintas su įvairiais daiktais ir 18 žirgų. Panašiai buvęs palaidotas ir Kęstutis 1382: kartu su juo buvę sudeginti arkliai ir kt.

J. Puzinas Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938; *M. Alseikaitė-Gimbutienė* Arklių kapai Lietuvoje — Ateitis 1943.

Arklių lenktynės. Seniausios liaudžiai pasilinksminti suorganizuotos A. L. minimos Romoje imp. Severo (206—210 Kr. g.). laikais. Klasiškų zovados A. L. šalis yra Anglija. Kasmetinės A. L. ten minimos nuo 1226. A. L. suvaidino svarbų vaidmenį arklininkystėje, ypač grynakraujo anglų arklio veislei išvesti. Tik laimėję A. L. arkliai galėjo būti vartojami veislei. Lenktynėms pasiruošti atliekama speciali mankšta. A. L. ruošiamos visose didesnėse valstybėse ir visur tai laikoma priemone arklininkystei skatinti ir gerinti. Be lenktynių zovada, yra plačiai paplitę ir risčios lenktynės. JAV A. L. sportas prasidėjo XVIII a. pradžioje.

Lietuvoje A. L. buvo žinomos Vilniuje nuo XIX a. 50-jų metų. Jos buvo rengiamos už Antakalnio priemiesčio, Pospiešk oje. Raseiniuose drauge su arklių paroda 1860 buvo surengtos ir kaimo A. L. Rytų Lietuvoje apie Kamajus, Dusetas ir kt., žiemą ant ežerų būdavo A. L. risčia. Nepriklausomoje Lietuvoje A. L. būdavo ruošiamos ir Palangoje. Organizuotos A. L. Lietuvoje tebuvo 1923—1925 kavalerijos sportininkų mėginimai.

Arklių parodos Lietuvoje buvo ruošiamos tik bendrose žemės ūkio ir gyvulininkystės parodose. Pirmą kartą A. P. buvo suruošta Raseiniuose, Žemaičiuose, 1860 ir paskui kurį laiką buvo daromos kasmet.

Arklių „plaukas" pareina nuo odos spalvos, ypač nuo jų plaukų spalvos. Plaukai būva 5 pagrindinių spalvų: juodi (juodis), bėri (bėris), sarti (sartis), palši (palšis), balti (baltis). Kiti skirsto arklius bėriais ir sarčiais, balčiais, širmiais (širvis, šyvis), juodbėriais, juodžiais, briedplaukiais (sartas su širviu), palšiais, sarčiais, rečiau

obuolmušiais, pelėkais šlakuotais ir kt. Maž. Lietuvoje yra dar ir tokie nuo spalvų pareiną arklių vardai: baltakis, baltakojis, baltakartė, blėsoji, čekis, geltis, gedmynė, juodširdis, jurgynė, liudžė, margis, palvis, pelnugaris, peltakis, raudis, rudširmis, raudširmis, rausvis, šviesbėris, timsras, vosilplaukis, žvikris (V. Kalvaitis Liet. Wardu Kletelė 1900). Tamsūs arkliai sendami širmėja, širmiai baltėja.

Arklių sportas a) Rungtynės (turnyrai, concours hippique), kuriose arklys turi nugalėti eilę kliūčių. b) Vad. par force medžioklė, kuri vyksta gryname lauke, daugiausia medžiojant kiškius ir lapes; nugalimos tvoros, pelkės, šlaitai ir t. t. c) „Raidai" ir patvaros mėginimai, kada jojama paskirai ar kompanijomis didesnį nuotolį. d) Žaidimai, kurių svarbiausieji yra vad. polo ir push ball. e) Džimcham—žaidimas, kurio metu jojikai turi tam tikrose vietose per trumpiausią laiką įvykdyti keletą uždavinių, pvz. atidaryti ir uždaryti vartus, suskaityti pinigus, perpilti avižų maišą ir t.t.

Arksinus, arkkosinus, arktangens, arkkotangens, arksekans ir arkkosekans. Trigonometrijoje jų simboliai arcsinx, arccosx, arctanx, arccotx, arcsecx ir arccosecx reiškia apskritimo spindulio vieneto lanką, kurio sin, cos, tan, cot, sec ir cosec yra lygūs x'ui. Tai yra atvirkštinės trigonometriškos funkcijos, vad. ir ciklometriškomis funkcijomis, kurias galima apibrėžti ir taip, kad tai yra radianais išreikšti kampai, kurių tiesioginės trigonometriškos, vad. goniometriškomis, funkcijos yra lygios x-ui. Tačiau ši pasenusi pažiūra, dažnai ligi šiol vartojama elementariuose goniometriškųjų funkcijų vadovėliuose, visai neatitinka reikalaujamo matematiškojo griežtumo. Todėl visai griežtas ir tikslus yra vartojamas anglų matematikų būdas atvirkštinėms goniometriškoms funkcijoms žymėti: cos-^{1}x ir sin-^{1}x^{1}.

Arkšva (Erkšva) Ylakių vl. k., 5 km nuo Ylakių. XVI a. antroj pusėje čia buvo Chodkevičių įkurtas Bareikėnų mst. (96 namai), vėliau išnykęs. Prie kaimo yra Alkos kalnas su senkapiu.

Arkties Institutas The Arctic Institute of North America. JAV ir Kanados 1945 įst. jungtinė mokslo institucija arktinių ir subarktinių sričių tyrinėjimams skatinti ir derinti. Centrai Washingtone ir Montrealyje. Leidžia žurnalą Arctic ir arktinių tyrinėjimų darbus, pvz. Science in Alaska 1953, Bibliography of North Literature 1953 ir kt.

Arktinės kalbos yra šios: samojedų, čiukčių, koriakų, kamčadalų, jukagirų ir ainų. Seniausiomis jų laikomos pirminė samojedų ir pirminė eskimų kalbos.

Arktinis priklausąs šiaurinio ašigalio sričiai.

Arktis š. ašigalio sritys, kurių šilčiausia mėnesio vidutinė temperatūra yra žemesnė negu 10^{0}C. Dabar A. riba laikoma 10^{0}C šilčiausio mėnesio izoterma, kurią atitinka ir šiaurinė medžių riba. Ji eina per š. Azijos ir Amerikos tundrų zonas ir tų pačių platumų ledinuotuosius vandenynus. A. plotas a. 18,5 mil. km^{2}, arba 3,5 % viso žemės paviršiaus. A. sudaro iš visų pusių vandenų apsuptas dūburys su salomis. Tuo tarpu Antarktis apima iš visų pusių vandenyno apsuptą sausažemį. Dar ligi šiol tarp Š. Amerikos ir ašigalio yra didelių neištirtų plotų. Žymiausios salos: Grenlandija, Spicbergenas, Naujoji Žemė, Šiaurės Amerikos salynas. Naujoji Žemė yra Uralo kalnyno tęsinys, Naujojo Sibiro salos yra dalis r. Sibiro aukštumų. Geologiniai tyrinėjimai parodė trečiaeiliame geologiniame periode Spicbergene, Grenlandijoje ir š. Amerikoje buvo šiltas pusiaujo klimatas su pietų kraštų augmenija. Spicbergene užtikta iš šilto klimato augalų susidariusių akmens anglies klodų. Vasaros čia vėsios ir trumpos. Žiemos metu žemiausia temperatūra yra a. 2500 km į pietus nuo ašigalio sausažemyje — Verchojanske, kur vid. sausio mėn. temp. –50,5^{0} C; bet jis nepriskiriamas prie A., kadangi jo liepos mėn. temp. +15,5^{0} C ir ten auga medžiai. Žemiausia metinė vidut. temp. yra prie ašigalio, Grenlandijos viduryje, ir šiauriniuose žemyno pakraščiuose: Lenos žiotyse vid. metinė temperatūra –17^{0}, Naujojoje Žemėje –8,3^{0}C. Kritulių nedaug. Vėjai smarkūs ir pastovūs. Atkreiptose į saulės pusę salų pakalnėse auga žolės, reti krūmokšniai ir berželiai. Toliau į pietus vyrauja tundra. Gyvulija negausi, bet prisitaikiusi prie žiaurių klimato sąlygų. Didesnieji žinduoliai: baltasis lokys, ašigalių vilkas, baltasis kiškis, lemingas, šermuonėlis ir kt. Tundrose svarbus žmonėms klajokliams gyvulys yra šiaurės elnias, kurį ir augina

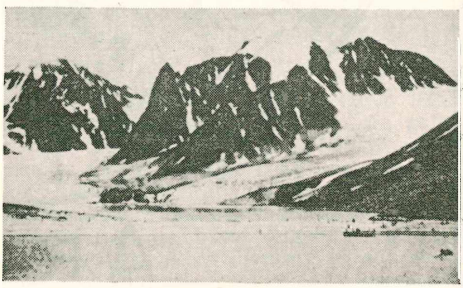

Arktis (Spicbergenas)

didelėmis kaimenėmis, ir medžioja. Grenlandijoje ir Š. Amerikoje laikosi kaimenėmis lengvai sumedžiojamas ašigalio jautis. Vandenyse ir pakraščiuose sugaunama banginių, ruonių, jūros liūtų ir kt. Eskimai gyvena Grenlandijoje, kai kuriose Š. Amerikos salose ir Spicbergene. Sibiro š. tyruose gyvena čiukčiai, į pietus nuo jų koriakai, jukagirai ir k. Gausingiausi Sibiro jakutai, nuo jų į vakarus ostiakai ir samojedai.

A. galima paskirstyti į tris sektorius: Europos, Azijos ir Amerikos. Europos pusėje didžiausios reikšmės turi Spicbergenas, tarp 74⁰ ir 81⁰ š. pl. ir 10⁰ ir 35⁰ r. ilg. Jam, bp. paties Spicbergeno, priklauso dar šiaurės Rytų Žemė, Meškų sala, Karaliaus Karolio Žemė ir Vilties sala. Šias sritis pirmas 1596 aptiko W. Barents, bet jau daug seniau ten lankydavosi norvegų žvejai. 1607 buvo ten pasiųsta Hudsono ekspedicija, užtikusi Spicbergeno vandenyse

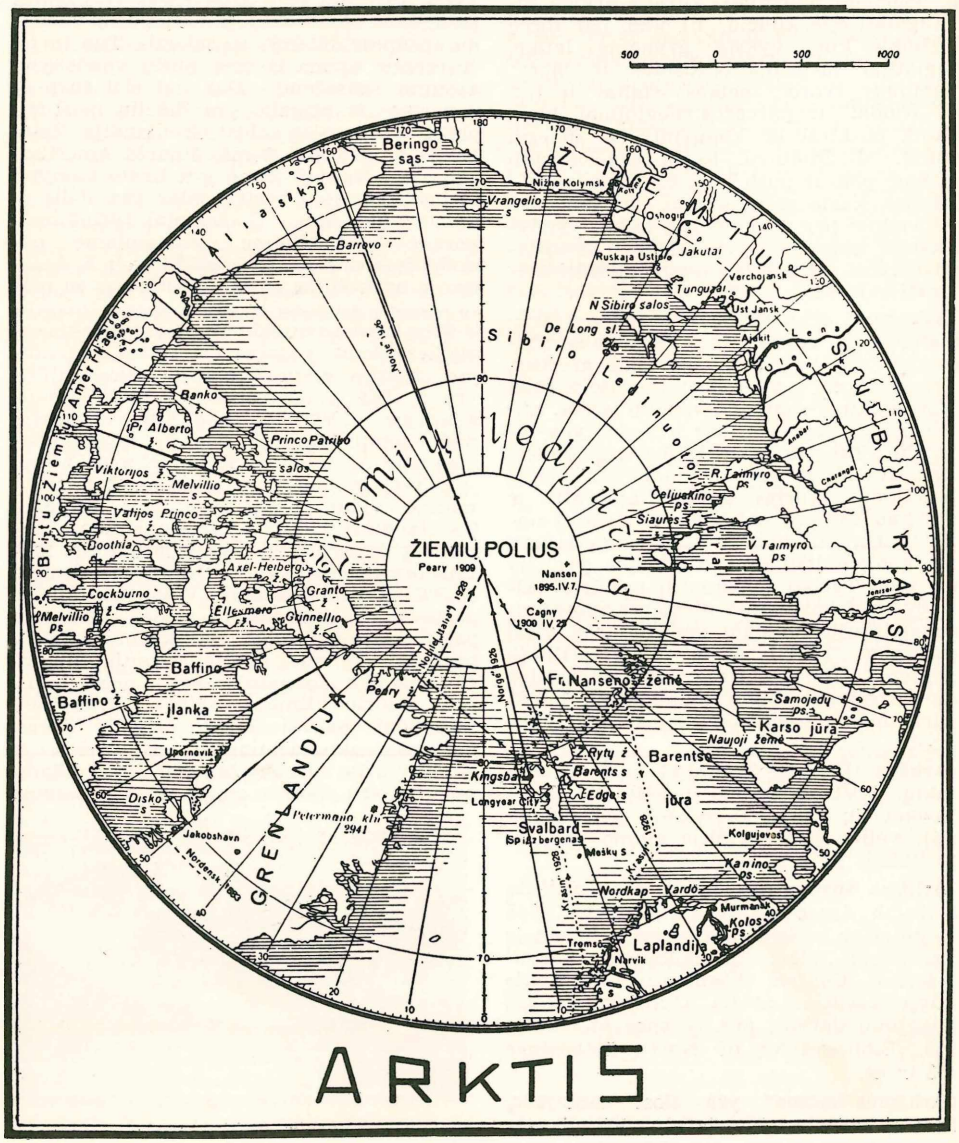

daugybę banginių. Prasidėjo rungtynės banginiams gaudyti. Įkurta rusų-anglų prekybos bendrovė bandė paimti į savo rankas tos medžioklės monopolį. 1614 sutartimi Spicbergeno vandenys padalinti tarp keleto valstybių. Banginių medžioklė labiausiai išaugo XVIII a. XIX a. pradžioje banginiai ten buvo jau beveik visiškai išnaikinti. Kartu su banginių medžiotojų laivais vykdavo ir mokslinės ekspedicijos. 1764 Čičagovo vadovaujama, 1806 Scoresby, 1827 Parry, 1861—1874 Torellio, Nordenskjoldo, 1882—1898 Nathorsto, 1889 Andersono, 1889—1901 De Geero, 1924 Hagermano ir kt. Nuo 1900 norvegų Isachseno, Staxrudo ir kt. ekspedicijos. Spicbergenas turi didžiulių mineralinių turtų — akmens anglies ir kt. Nuo 1924 Spicbergenas priklauso Norvegijai.

Rusijai priklauso: Kalgujevas, Vaigačas, Naujoji Žemė, Nanseno (buv. Prano Juozapo) Žemė, Naujojo Sibiro salos ir Vrangelio sala. Pirmieji gyventojai Naujojon Žemėn pateko XVI ir XVIII a. Tai buvo politiniai pabėgėliai iš Rusijos, kurie tačiau visi ten žuvo. 1894 ten buvo įkurdinti klajokliai samojedai. F. Nanseno Žemė, 19.700 km², beveik visa apledėjusi, bet šiaurinėje Prince Rudolfo Žemėje 1932 įst. metereologinė stotis. Šią salą 1873 atrado austrų-vengrų Payero ir Weyprechto ekspedicija. 1894—1897 ją tyrinėjo F. Jackson, kurį 1896 ten užtiko F. Nansen. 1899 dirbo čia Stella Polaire ekspedicija. Apie 500 km į r. nuo Nanseno Žemės yra Šiaurės Žemė, kurią sudaro 4 didelės ir kelios mažos salos. Ją ištyrė 1931 — 1932 Ušakovo ekspedicija. Apie 100 km į r. nuo Šiaurės Žemės yra Naujojo Sibiro salos 28.000 km² ploto. Į šiaurę nuo jo yra De Long salynas apie 6000 km² ploto. Didžiausioji jo sala Benneto Žemė — ligi 460 m aukštumo plokštakalnė. Nuo kontinento Longo sąsiauriu atskirta 4680 km² ploto Vrangelio sala. Į rytus nuo jos Heraldo sala. A. didžiausias žemynas Grenlandija 2.142.000 km². 86% po ledu. Gausu fiordų. Tai yra per 2000 m aukščio plokštakalnė. Aukščiausioji vieta Petermano viršūnė 2941 m. Saloje randama rudosios anglies, vario, grafito, kriolito (aliuminio molio) ir kt. Gyventojų a. 15.000, iš kurių a. 300 europiečiai. Žmonėms gyventi tinka 88.100 km². Nuo 1922 visa Grenlandija priklauso Danijai. Prieš tai ji valdė tik vak. pakraščius ir pietinę rytų pakraščio dalį.

A. t y r i n ė j i m a s. Seniausią žinią apie šiaurę duoda graikų keliautojas Pytheas, 330 pr. Kr. aplankęs Islandiją, jo pavadintą Ultima Tule. IX a. norvegas Other apiplaukęs Skandinaviją, pasiekė Baltąją jūrą. 982 islandas Erikas Raudonasis aptiko Grenlandiją ir ją iš dalies kolonizavo. XII a. ten buvo a. 4000 gyv. Nuo XV a. pabaigos stengiamasi apiplaukti Ameriką iš šiaurės. Pirmasis tai mėgino J. Cabot, paskiau jo sūnus Sebastian Cabot, Frobisher, Davis, Hudson, Baffin ir kt. XVI a. olandų jūrininkai atrado Spicbergeną, Naująją Žemę, Meškų salą. W. Barents pirmas peržiemojo arktinėje srityje ir 1607 ten žuvo nuo skorbuto. 1728 Bering aptiko vad. Beringo sąsmauką. 1845 Franklino ekspedicija Erebus ir Terror laivais mėgino apiplaukti šiaurės Ameriką, bet antrą žiemą ledai juos surakino, ir dar po vienerių metų visi tos ekspedicijos dalyviai mirė badu. Jų gelbėti vyko net 40 ekspedicijų. 1903—1906 R. Amundsen Gjöa laivu pirmas apiplaukė Š. Ameką. Beveik tuo pačiu laiku Sverdrup atrado daug Š. Amerikos salų. Mikelsen ilgus metus tyrinėjo Grenlandiją. 1906 — 1908 daug tyrinėjimų A. padarė Stefenson. 1878—1879 E. Nordenskjold Vegos laivu apiplaukė š. Aziją. 1893—1896 F. Nansenо ekspedicija laivu Fram išsprendė pagrindinius arktinių vandenų klausimus. 1909, po 20 metų pastangų, šiaurės ašigalį pirmas pasiekė R. Peary. Dėl šios garbės su juo varžėsi F. Cook, kuris sakėsi pasiekęs šiaurės ašigalį 1908. Kadangi a. 40% viso A. ploto yra Rusijos pusėje, tai rusai ypač daug rūpinosi šiaurės tyrimu. 1912 išplaukė šiaurės tyrinėti Brusilovo ekspedicija, kurią ledai surakinę laikė ligi 1915 IV. Iš tos ekspedicijos teišsigelbėjo vienas laivo kapitonas Aldanov. Dingo taip pat ir 1912 išplaukusi Rusanovo ekspedicija.

Nuo 1914 prasideda pirmieji pavykę skridimai į A. sritis. Dar 1897 Andree, Strindberg ir Fraenkel buvo iš Spicbergeno balionu išskridę į š. ašigalį, bet balionui nusileidus ant ledų visa ekspedicija žuvo, ir jų liekanos Baltojoje saloje tebuvo surastos 1930. Atskiras sritis į šiaurę nuo Sibiro tyrinėjo daugiausia rusai: 1920 Matison, 1921 Jevgenev, 1924 Davidov, 1926 Ušakov, 1929 Dublickij, Schmidt, Krasinskij, 1931 Vyzė. Samoilovič su Eckeneru cepelinu tyrinėjo N. Žemę. 1926 orlaiviu Norge Amundsen su Nobile pirmieji perskrido š. ašigalį iš Spicbergeno į Aliaską. 1928 orlaiviu Italia gen. Nobilės ekspedicija tyrinėjo šiaurę, bet grįžtant, netoli Šiaurės Rytų Žemės orlaivis sudužo. Nobilę išgelbėjo švedų lakūnas Lundborg (žuvo 1930). O likusi ekspedicijos dalis žuvo. Jų gelbėti buvo išvykę 18 laivų ir 21 lėktuvas. 1936 visą A. pajūrį iššvalgė rusų lakūnas Molokov. 1937—1938 Papanin su savo ekspedicija praleido 9 mėnesius ant ledo š. ašigalio srityje, kur jie buvo nugabenti lėktuvu. 1937 norvegas A. Wilhemsen surado liekanas 1912 dingusios vokiečių Schroeder-Strango ekspedicijos. 1939 rusų ledlaužis

Sedov išbuvo įšalęs 27 mėnesius. 1945 britų bombonešis iš Islandijos pasiekė š. ašigalį ir po 7 val. grįžo atgal. Vėlesnieji skridimai parodė, kad magnetinis šiaurės polius yra a. 500 km nuo tos vietos, kuri buvo anksčiau nustatyta. 1946 X 6 C. S. Irvine JAV bombonešiu nuskrido iš Honolulu pro A. į Kairą. 1950—1952 JAV įrengė š. Grenlandijoje didžiausią A. srityje karinį aerodromą prie eskimų vietovės Thulės. 1952 XI 19-20 Scandinavian Airlines System lėktuvu Arlid Viking pradėjo transarktinį susisiekimą tarp Kopenhagos ir Los Angeles pro š. Grenlandiją. Kelionė truko 28 val. su sustojimais Kanadoje ir Thulėje, š. Grenlandijoje.

4. *W. Greely* Handbook of Arctic Discoveries 1906; *R. Peary* The Discovery of the Nord Pole 1910; *E. Elias* Les explorations polaires 1930; *R. Harrington* The Face of the Arctic 1952; *Adam Montevans* Arctic Solitudes 1953.

Arktogea (Arctogea) vienas iš zoogeografinių rajonų, nustatomų gyvių išsiplatinimo atžvilgiu. A. apima didesnę sausumos dalį, nes į ją neįeina tik P. Amerika, Australija su salomis ir Polinezija. Apskritai, A. yra raguočių, plėšriųjų ir lemurų kraštas.

Arkudios Petras (m. po 1633) graikas iš Korkiros, patekęs Romon, ten virto Rytų ir Romos katalikų bažnyčių sujungimo šalininku. Buvo atvykęs Lenkijon padėti skleisti bažnytinės unijos idėją. Polemizavo su pravoslavų rašytojais. 1613 grįžo Romon, 1619 išl. Paryžiuje De concordia ecclesiarum occidentalis et orientalis in 7 sacramentis administratione.

Arkwright Richard (1732—1792) anglas išradėjas. Susidėjęs su laikrodininku Johnu Kay ir Athertonu, 1767—1769 sugalvojo verpimo mašiną, tobulesnę už anksčiau Hargreave susugalvotą Spinning Jenny. Jai pradžioje buvo pritaikęs arklio, paskiau vandens jėgą. Vėliau buvo kaltinamas savo išradimui pasinaudojęs svetimomis idėjomis (Highs, Kay), o darbininkai ją kaltino, kad jo įvesta mašina pasunkino jų būvį.

R. Arkwright

Arland Marcel (g. 1899) artimas surrealizmui prancūzų rašytojas. Išsp. Terres etrangeres 1923, Etienne 1924, Route obscure 1924, Monique 1926, Antares 1932, La vigie 1935 ir kt.

Arlauskaitė Marija (g. 1911 XII 11 Montrealyje Kanadoje) mokytoja, visuomenės veikėja. 1929 baigė Ecole Normale Jacques Cartier. Montrealio lietuvių ir prancūzų mokyklų mokytoja. 1942—1948 dirbo Nepriklausomos Lietuvos laikraščio administracijoje, 1946 — 1947 to laikraščio redaktorė. Nuo 1948 Tautos Fondo įgaliotinė Kanadoje, Quebeco prov. atstovė Kanados Lietuvių Bendruomenės Valdyboje.

M. Arlauskaitė

Arlauskaitė-Mikšienė Zuzana (g. 1889 VIII 28 Šiauliuose) aktorė. Pradžios mokslą ir 4 kl. baigė Šiauliuose. 1908 Rygoj gavo mokytojos cenzą. 1915 Petrapilyje baigė gimnaziją. 1907— 1911 Rygos lietuvių mokyklos Žvaigždės mokytoja. Tuo pat laiku Rygos Giedros dr. teatro sekcijos dalyvė. 1911—1912 Šiauliuose Varpo dr. teatro sekcijos narė ir bibliotekininkė. 1912—1919 Petrapilio ir Carskoe Selo liet mokyklų vedėja ir mokytoja. Rygoje, Šiauliuose ir Petrapilyje vaidino daugumoje liet. vaidinimų, režisuojant S. Venslauskienei, L. Jakavičiui, G. Landsbergiui, K. Glinskiui, J. Linartui, J. Vaičkui. 1919 pakviesta Vilniaus dramos teatran. Lenkams Vilnių okupavus, išsikėlė į Kauną, kur dirbo valst. dramos teatre ligi 1931. Atleista į pensiją dar vaidino Onos Rymaitės vad. Mūsų teatre, V. Bičiūno vad. Žvaigždikyje, vėliau Jaunojo Žiūrovo ir Jaunajame dramos teatre ligi 1944. Tremtyje, Ingolstdte, Vokietijoje 1945—1949 organizavo vaidintojų trupę ir buvo jos režisierė. Nuo 1949 Detroito, Mich., meno mėgėjų būrelio režisierė.

Z. Arlauskaitė-Mikšienė

Arlauskas (Alexander) 1) Julijonas (g. 1916 I 9 Westfield, Mass.), dailininkas, mokytojas. 1939 baigė Massachusetts School of Art, 1951 Boston College (master laipsniu). 1940—1942 dėstė Bostono univ.; daugelyje N. Anglijos mokyklų skaitė paskaitas studentų ir mokytojų grupėms apie meną. Dabar dėsto N. England School of Art, Bostone. Jo viršeliu eina Vytis.

2) Romanas (g. 1917) architektas, Lietuvos šachmatų meisteris. Šachmatų rungtynėse dalyvauja nuo 1933. Meisterio titulą gavo 1937. Lietuvos šachmatų rinktinės dalyvis nuo 1935. Dalyvavo Pa-

R. Arlauskas

saulio olimpijadoje Muenchene 1936 ir 1937—1939 SELL olimpijadose Rygoje, Tartu ir Helsinkiuose. Lietuvos 1938 pirmenybėse užėmė II vietą, 1943 dalinosi I—III vietą. 1945 šachmatų turnyre Blomberge, Vokietijoje, užėmė I vietą. 1946 Dillingene I—II vietą, 1947 Kemptene amerikiečių zonos lietuvių pirmenybėse pirmąją vietą. 1948 išemigravo į Australiją ir 1950 ten laimėjo P. Australijos meisterio titulą, o 1953 korespondenciniu būdu Australijos meisterio titulą.

Arlberg Alguvos (Allgaeu) Alpių atžala Voralberge ir 1802 m atskiras kalnas, skiriąs Voralbergą nuo Tirolio, sudaręs takoskyrą tarp Reino ir Dunojaus Austrijoje. Aukšta perėja, kuria 1884 pravestas 136 km ilgio geležinkelis tarp Langeno ir St. Antonio, kurio 10,24 km eina tuneliu. Nuo 1925 geležinkelis elektrofikuotas.

Arlekina juokdariška komedija, kurioje svarbiausią vaidmenį vaidina arlekinas.

Arlekinas (it. Arlecchino, Arlequin). Viena italų vad. Commedia dell'Arte teatro komiškų figūrų. Atsirado XVI a., nors jos užuomazgą kiti randa ne tik vid. amžiais, bet ir senovės romėnų teatre (mimai). Iš italų komedijos pasklido beveik po visos Europos scenas. Pradžioje gan storžieviškas juokdarys, ilgainiui virto prastuolio, kartais gana pikto, tipu. A. visuomet smailaliežuvis, sąmojo ir pajuokos kupinas, sąmojį improvizuojąs. Ilgainiui nusistovėjo tradicinis A. kostiumas ir stereotipiški mostai bei posakiai. Patekęs į kitas tautas, A. tipas prisitaiko prie tų tautų tradicijų ir virsta tautiniu. Vokiečiai jį vadina Hanswurst, anglai clown, ispanai Gracioso. Moderniškasis pajacas yra šio tipo palikuonis.

P. L. Duchartre La comedie italienne; *Constant Mic* La Commedia dell Arte 1929.

Arlekineta arlekino partnerė (Kolombina) dell Arte komedijoje.

Arlia Lydos aps. mst. dešn. Nemuno krante (sulenkinta į Orlia).

Arles Prancūzijos mst. prie Ronos upės deltos 35.000 gyv. Romėnų laikais vad. Arelate. Išlikęs, 1846 restauruotas romėnų laikų amfiteatras, kuriame ruošiamos bulių kovos. VI—XII a. katedra. Laivų, vagonų pramonė.

Arlincourt Charles Victor (1789—1856) prancūzų rašytojas, poemoje Matinee de Charlemagne kėlė Napoleono vardą, perėjęs Burbonų pusėn, 1818 ją perdirbo jų garbei ir pavadino La Caroleide. Kurį laiką buvo populiarus reakciniais legitimistiniais romanais Le Solitaire 1821, Le renegat 1822. Po 1830 revolucijos rašė pseudoistorinius romanus, iš tikro politinius pamfletus: Les rebelles sous Charles V 1832 ir kt. Ryšium su 1848 revoliucija išl. 64 leidimus pamfleto Dieu le veut, Place au droit ir kt.

Arlington 1) Virginijos valst. JAV mst. prie pat Washingtono D. C., nuo kurio skiriamas Potomaco upės. 150.000 gyventojų (1950). Čia yra žymiausios JAV tautinės kapinės Arlington National Cemetary su nežinomojo kario paminklu ir amfiteatru. Tarp daugybės kitų palaidotų Amerikai nusipelniusių asmenų, yra palaidotas ir žuvęs Lietuvoje 1920 II 24 Amerikos Brigados Lietuvoje leitenantas Samuel J. Harris, kurio paminklas iš vienos pusės turi Amerikos erelio atvaizdą su deramu parašu, o iš kitos Lietuvos Vytį su įrašu: Erected by the Lithuanians and Sons & Daughters of Lithuanians in America And Dedicated in Loving Memory of Lieutenant Samuel J. Harris Who Died Fighting for the Freedom of Lithuania.

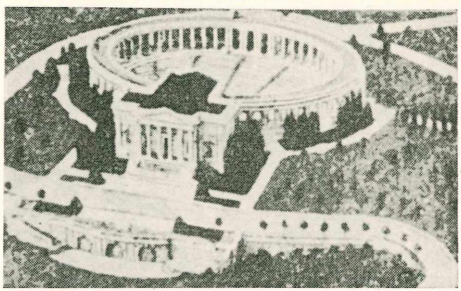

Paminklas karžygiams Arlingtono tautinėse kapinėse

Antrojo Pasaulinio karo metu čia pastatyti Krašto apsaugos depart. rūmai, Pentagonas, gen. R. E. Lee namas, Washingtono aerodromas, radijo stotis.

2) JAV Massachusetts valst. mst. netoli Bostono. 44.000 gyv. (1950).

3) Tuo vardu JAV yra per 30 mst. ir miestelių.

Arlon, flamų Aarlen, Belgijos miestas, 12.000 gyv. (1950). Metalų ir audinių pramonė. Meno akademija. 1792 čia gen. Juordano vadovaujami prancūzai sumušė austrus.

Arlouski Juozas (m. a. 1920) gudų poetas, 1908 Polocke išl. kūrinių rinkinį Belarusskija narodnyje razskazy.

Armada (isp. karo laivynas) Didžioji. Ispanų laivynas, kurį karalius Pilypas II 1588 pasiuntė Anglijai nukariauti. Vado-

vavo jai Medina Sidonio. Audros ir anglų bei olandų Howardo, Drake ir kt. vadovaujamas laivynas kautynėse sunaikino A. Iš 130 didžiųjų laivų su 2630 patrankų ir 30.000 kariuomenės Ispanijon tegrįžo 58 laivai. Nuo to laiko Ispanijos galybė pradėjo mažėti, o kilti Anglijos viešpatavimas jūrose.

C. F. Duro La A. invencible 1884—1886; *Tilton* Die Katastrophe d. spanischen A. 1894; *L. Rea* The A. 1933.

Armadillo 1) (vardas, kuriuo P. Amerikoje vad. nepilnadančių (Edentata) žinduolių (Mammalia) šarvuočių pošeimį Dasypodidae. Trumpų kojų, šarvuotos galvos ir uodegos. Skersai kūną eina 6 arba daugiau tvirtų šarvuotų juostų. Kojos penkiapirštės. Vietos indėnai vad. A. t a t u, ir šis vardas jam daug kur prigijo. A. kasasi urvus žemėje ir žmogaus persekiojami dažnai spėja įsikasti į žemę ir pasislėpti. Minta daugiausia vabzdžiais, kirmėlėmis. Rū-

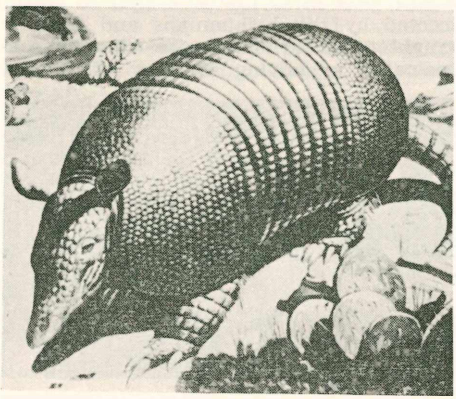

Armadillo

šys: 50—60 cm ilgio šešiajuostis šarvuočius (Dasypus sexcinctus), devynjuostis šarvuočius, Matako arba bolita (Tolypeutes conuras) ligi 45 cm ilgio, šarvuočius milžinas (Priodontes giganteus) a. 1,5 m ilgio.

2) (Oniscidae) vėdarėlių šeimos sausumoje gyvenančių vėžiukų gentis. Jie gali susiriesti rutuliuku. Arthropoda tipo, Crustaceae (vėžiagyvių) klasės, Malacostraca poklasės, Isopoda būrio.

Armagh Ulstero grafijos centras š. Airijoje, 8500 gyv. (1947). Katalikų ir anglikonų arkivyskupų būstinė.

Armagnac X—XV a. Gaskonijos grafija p. Prancūzijoj. Sostinė Auch. Dabar kraštas garsėja baltuoju vynu, iš kurio daro degtinę (eau de vie d'Armagnac).

Armanavičienė-Treiderytė Elena (g. 1909 X 17 Kaune) teisių daktaras, visuomenininkė. 1930 baigė Liet. Mokytojų Profesinės Sąjungos suaugusiųjų gimnaziją Kaune. 1935 VDU teisių fak. (1933—1934 Romuvos Vaidilučių korporacijos pirmininkė). Baigusi mokslus, vertėsi advokato praktika. 1930—1939 aktyviai dalyvavo įvairiose visuomeninėse organizacijose. 1938 atstovavo Lietuvos Aukštąjį Mokslą Baigusių Moterų Sąjungą 22 Tarpt. A. Mokslą Baig. Moterų Sąjungos suvažiavime Londone ir 1939 tos Sąjungos konferencijoje Stockholme. Bendradarbiavo lietuvių spaudoje. 1949 Goettingeno univ. gavo teisių dr. laipsnį už disertaciją Jaunuomenės nusikaltimai Vokietijoje po II Pasaulinio karo. Nuo 1949 Baltimorėje Md., nuo 1952 Baltimorės BALFo skyriaus pirmininkė ir Užsienio Liet. Teis. Dr. Baltimorės Seniūnijos seniūnė.

Armanavičius - Armanas Henrikas (g. 1910 IX 9 Petrapilyje Rusijoje) gydytojas, visuomenininkas. 1926—1930 išėjo Kauno Aušros gimn. 1930—1936 VDU medicinos fak. 1953 JAV med. dr. 1938—1944 Kauno mst. sanitarinis inspektorius. 1938 dalyvavo PAX Romana pasaulinėje konf. Jugoslavijoje. 1939 Lietuvovos atstovas SELL studentų konf. Stockholme. Rašė medicinos ir sveikatos temomis ir buvo Lietuvos Paštininko med. sk. bendradarbis. Nuo 1949 gydytojas Baltimorėje, Md.

Armand Delille Emile Ernest (1843—1883) prancūzų tapytojas. Žinomesni peizažai: Montier d'Ahin apylinkėse 1877, Rugsėjis 1882, Pilkasis vaizdas 1883 ir kt.

Armandi Pierre (1778—1855) prancūzų generolas, Napoleono karų dalyvis. 1831—1849 dalyvavo italų kovose dėl nepriklausomybės. 1843 išsp. Histoire militaire des elephants.

Armatoliai š. Graikijos gyventojai, jau XIV a. pasirodė atkaklūs kovotojai prieš svetimą jungą, buvo sunkiai savo valdžios suvaldomi. 1389 turkams įsigalėjus Makedonijoje, 1939 Epire, 1430 Tessalijoje, daugelis gyventojų bėgo į kalnus pas A. kovoti partizanų eilėse su turkais, o kiti plėšikauti (kleftai). XVI—XVII a. turkai naudojo A. keliams nuo kleftų saugoti ir savo janičarų kariuomenei malšinti. Paskiau, turkams pradėjus juos keisti arnautais-albanais, A. suėjo su kleftais ir dar griežčiau kovojo su turkais. 1803 — 1808 Ali Paša juos žiauriai numalšino, o 1820 pats juos panaudojo kovai su sultonu. Graikų patriotų sąjungos Hetairijos šaukiami, 1820—1827 stojo kovon už Graikijos nepriklausomybę ir vietomis toje kovoje suvaidino lemiamą vaidmenį. Ypač išgarsėjo jų vadai —Bozzaris (žuvęs 1822), Karaiskakis (žuvęs1827), Zondas, Tsavellas ir kt.

Armatorius (lot. armator – ginkluotojas) 1) bendra prasme laivo rūpintojas kelionei, daras sutartį su kapitonu, įgula, pirkliais, keleiviais ir t. t., atsakąs savo turtu už galimus kelionėje nuostolius.

2) XII—XVIII a. laivo savininkas arba laivo nuomotojas, susitaręs su vyriausybe, laivą apginkluodavo, kovodavo su priešo laivais arba dalyvaudavo jų gaudyme. A. buvo vad. korsarais ar kaperais. Jie buvo plačiai žinomi ligi XVIII a. ir net kurį laiką XIX a. Ilgainiui prilygo plėšikams jūrose, taigi piratams. 1856 Paryžiaus tarpt. konferencija A. panaikino, bet 1879–1880 kai kuriose P .Amerikos vastybėse jie dar tebebuvo.

Armatūra (lot. įtaisymas) technikoje tai, kas sustiprina, apsaugo, galutinai aprūpina atitinkamą įtaisą, pvz. garo katilų papildomoji aparatūra sudaro A.: termometrai, manometrai, apsaugos vožtuvas ir kt.; betonui sustiprinti — pridėta geležies viela ir štangos. A. yra ir elektros lemputės papildomieji prietaisai.

Armavir 1) senosios Armenijos sostinė, įk. 198 pr. Kr. ir a. 180 Kr. g. pakeista Artaksatos mst.

2) Š. Kaukazo mst. per 80.000 gyv. Ketaus liejyklos, tabako gaminiai.

Armelis Utenos aps., Degučių vl. ež. 850 m ilgio, ligi 300 m platumo, a. 25 ha ploto.

Armellini Miriano (1852—1896) krikščioniškosios archeologijos Romoje prof., daug nusipelnęs tyrinėjant katakombas, aptikęs ten kankinių Felicissimo ir Agapito kapus. Išsp. Le chiese di Roma 1887 ir kt.

Armena Kauno aps. Seredžiaus ir Veliuonos vl. upė, deš. Nemuno intakas, 17 km ilgio, įteka į Nemuną 3 km žemiau Seredžiaus. Baseino plotas 65 km². Kairysis intakas Armenukas.

Armėnai sena indoeuropiečių kalbos grupės tauta, gyvenanti Armėnijoje, Kuros ir Arakso upyne, visuose Kaukazo kraštuose, Ukrainoje, Vengrijoje, Konstantinopolyje ir daugelyje kt. Turkijos miestų, Balkanų valstybėse, Sirijoje, Egipte, Š. Amerikoje. Armėnijos teritorijoje per 1½ mil. gyv. A. prieš I Pasaulinį karą buvo priskaitoma a. 4½ mil. Jau XI a. A. išeiviai buvo įsikūrę Kryme ir Ukrainoje, iš kur XIII a. buvo pasiekę Haličo Rusę, dabartinę vak. Ukrainą ir Podolę. XIV a. ten atsirado ir naujų ateivių A.

K. Aslan Armenia and the Armenians 1920; *Kherumian* Les Armeniens, Race, origines 1943.

Armėnija. A. yra aukščiausia siaura dalis kalnų ir stepių srities, kuri traukiasi nuo vid. Azijos į p. r. Europą, tarp Maž. Azijos, Irano ir Rusijos, siekdama Kaspijos ir Juodąsias jūras ir Persų įlanką. Plačiosios A. teritorijon įeina dar Azerbeidžano prov. Irane, Van, Bitlis, Erzerum, Diarberkr, Sivas ir Charput vilajetai Turkijoje. Mažąja A. laikoma dar Adana ir Trapezud Maž. Azijos Turkijoje. Iš seniausių laikų per A. teritoriją ėjo įvairūs klajokliai, vėliau buvo iš tolimųjų Rytų gabenamos į Vakarus įvairios indų ir kinų prekės. Dalis A., iš viso apie 39.000 km² su 1.300.000 gyv. Ereveno, Aleksandropolio ir kt. mst. yra Rusijos okupuota. Šiaip visas etnografinis A. plotas apima 357.000 km² , bet niekados nesudarydavo atskiros valstybės.

Paviršių sudaro uolėta plokštakalnė. Nuo jūros ją atskiria pliki kalnai. Vasaros trumpos ir karštos, žiemos ilgos ir šaltos. Daugiausia stepės. Plačiojoj A. yra ežerai: Sevanga, Van, Urmia; kalnai: Didysis Araratas 5198 m, Mažasis Araratas 3915 m. Upės: Kura ir Arak teka į Kaspijos jūrą, Tigras ir Eufratas į Persų įlanką. A. gyventojai verčiasi daugiausia gyvulininkyste, augindami avis, ožkas, karves, arklius, asilėnus, asilus ir kupranugarius. Daugiausia išvežama gyvulių odų ir vilnos. Į pietus atkreiptuose šlaituose auga ir medvilnė, ryžiai ir kt. Kalnuose jau iš senų laikų randama vario, paskutiniu metu rasta naftos. Susisiekimą apsunkina krašto kalnuotumas. Tik vienas geležinkelis eina per Rusijos okupuotą A. teritoriją. Žinomi du vilkstinių keliai, kurių vienas eina per Erzerumą į Trapezundą, o kitas per Erivanį į Tbilisį.

A. gyventojai yra alarodų rasės ir manoma, kad jie yra senovės Urartu krašto chaldai, sumišę su indoeuropiečiais. Iš šiaurės į A. jau seniai atvyko kurdai, kurie tačiau su armėnais nesusimaišė. Vid. amžiais r. A. dalyje įsikūrė totorių, kurie vietiniams žmonėms buvo primetę turkų kalbą. Šių tautų rasių ir kultūrų mišinys sukeldavo savitarpio kovas, sutrukdžiusias jų politinį sustiprėjimą. Armėnai anksčiau už kitus priėmė krikščionybę. Kurdai priėmė mahometonų tikėjimą. Daugelis armėnų labiausiai dėl turkų persekiojimų emigravo svetur. 1829 ir 1871 rusų turkų karų metu daug jų išsikraustė į Rusijos valdomą A., bet daug jų emigravo Amerikon, kur jų šiuo metu priskaitoma a. 200.000. Per I Pasaulinį karą turkai iššudė per 1 mil. vyrų, vaikų ir moterų. 1918 dalis A. (viso a. 100.000 km², su 2,5 mil. gyv.) pasiskelbė nepriklausoma respublika su sostine Erivaniu, kuri po dviejų metų buvo ir Tautų Sąjungos pripažinta.

A. i s t o r i j a. Jau apie 3000 pr. Kr. babiloniečių užrašai mini Armėnijoje krašto kanalių Kuti. Vėliau į A. įsibrovė hetitai. Su jais XIII–IX a. kovojo Asirija. Apie 650 pr. Kr. į A. įsibrovė kiti indoeuropiečiai ir susimaišė su vietiniais gyventojais. Apie 550 pavergė persai. Medai vadino A. armėnų kraštu, o patys armėnai save vadino hai, haik; iš to atsirado ir persiškas

jų krašto pavadinimas Haiastan (Biblijoje Thogarma). Aleksandras Makedonietis, sugriovęs Persijos imperiją, nukariavo kartu ir A. Jam mirus, ją valdė Seleukidai. 190 pr. Kr. Artaksijas buvo įsteigęs Arakso upyne nepriklausomą Didžiąją A., o Zariadris Mažąją A. Didžioji A. 166 pr. Kr. tapo Antiocho IV Epifanio vasaline valstybe. 150 ją pavergė partų karalius Mithridates I. Tigranis I (94—56) ją išvadavo ir dar prie jos prijungė Mesopotamiją, Kapadokiją ir Siriją. 69 pr. Kr. Lucullus, o paskiau Pompėjus nuveikė Tigranį. Tigranio sūnus Artavazdas I (56—30) buvo Antonijaus paimtas nelaisvėn, ir romėnai pradėjo kovoti dėl A. su partais. Traianus (114—116 Kr. g.) prijungė ją prie Romos imperijos, o Gordianus 242 Kr. g. ją atidavė Sassanidui Šapurui I. 286 A. vėl atiteko romėnams, ir tuo laiku Grigalius Švietėjas ją sukrikščionino. 387 Kr. g. A. pasidalino romėnai su persais. 636 įsibrovė arabai. Tik Ashotui I (859—890) ir jo įsteigtai Bagratidų dinastijai pavyko atgaivinti Didžiąją A., kuri betgi liko vasaline kalifato karalija. 1080 jos dalį pasisavino Bizantija, o kitą turkai seldžukai. XIII a. A. baisiai apiplėšė mongolai, 1390 Timuras. 1467—1473 A. valdė turkmėnai, 1507—1514 šiitų sultonas Ismailas. 1514 osmanų sultonas Selimas I A. prijungė prie Turkijos. 1828 Rusija atėmė iš Turkijos šiaurės A. dalį, 1878 Karso ir Batumo sritis. Po I Pasaulinio karo 1918 A. tapo savarankiška respublika, bet 1921 ją užgrobė bolševikinė Rusija.

Mažąją A. pirma nukariavo Ponto karalius Mithridates, 70 Kr. g. Vespasianus, 163 arabai, 725 susigrąžino Bizantija. 801 Bagratidas Rubenas pavertė Mažąją A. nepriklausoma karalija ir prijungė prie jos dar Kilikiją ir Kapodistriją. Netrukus čia susiformavo ir kitos mažesnės valstybės. XIII a. kraštą pavergė seldžukai, 1256 mongolai, 1375 Egipto sultonas Šaaban II, 1403 įsibrovė turkmenai. 1514 nukariavo Selimas I ir turkų valdžioje ji liko ligi šių laikų, mors visą laiką čia ėjo kovos tarp krikščionių armėnų ir mahometonų, ypač kurdų.

Gregor History of Armenia 1897; *J. Morgan* Histoire du peuple armenien 1919; *K. J. Basmadjan* Histoire moderne des Armeniens 2 leid. 1922; *J. Lepsius* Der Todesgang d. armenischen Volkes 1930; *R. Grousset* Histoire de l'Armenie 1947.

Armentieres š. Prancūzijos (Flandrijos) mst. 30.000 gyv. (1948). Ligi XVIII a. buvo plačiai išgarsėjęs skarų fabrikais. Dabarties metu žymus tekstilės pramonės centras.

Armėnų bažnyčia. Armėnų tradicija, Armėnijon krikščionybę atnešė apaštalai Baltramiejus, Simonas, Judas ir Tadas. II ir III a. jau buvo A. daug krikščionių bendruomenių. A. tikrasis apaštalas buvo Grigalius Švietėjas, a. 295 atvertęs į krikščionybę Tiridatą III, kuris buvo išvadavęs armėnus iš persų jungo. Grigalius buvo pakeltas pirmuoju A. vyskupu. A. valdovas Pap (367—374) A. bažnyčią padarė nepriklausomą Kapadokijai. Dėl to šv. Bazilijus buvo paskelbęs A. bažnyčiai anatemą. Bet nuo to laiko A. bažnyčia buvo savarankiška ir graikų bažnyčiai nepriklausė. Nuo 387, kada persai užėmė A., pradėjo smukti ir kultūra ir krikščionybė. Tam smukimui sustabdyti A. bažnyčios vyriausioji galva Sahak Didysis kartu su armėnų rašto sugalvotoju Mesropu išvertė armėniškai Bibliją, nustatė bažnytinės armėnų kalbos principus ir tuo būdu pagrindė A. literatūrą. Praėjus kruvinam V a. krikščionių persekiojimų laikotarpiui, armėnai 451 ir 484 religinėse kovose išsikovojo sau religijos laisvę. Po 506 ir 554 Dvino sinodų A. bažnyčia virto monofizitine, ir vėliau tik dalis grįžo į vienybę su Roma. Nuo 1828 nemaža atsirado A. ir protestantų.

A. dabar yra dvi pagrindinės bažnyčios. Tautinė armėnų bažnyčia nuo Grigaliaus Švietėjo vardo vadinama grigaline, yra monofizitinė ir turi a. 3 mil. šalininkų tiek pačioje Armėnijoje, tiek ir svetur, kur gyvena armėnų. Jos vyriausioji bažnyčios galva (katholikos) gyvena Ečmiadzine (SSSR). Bažnytinė kalba yra senovinė armėnų.

Katalikų armėnų bažnyčia yra susijungusi su Roma, bet turi savo armėniškąją liturgiją, bažnytinę kalbą ir hierarchiją. Nuo pop. Grigaliaus VII laikų buvo daromi nuolatiniai bandymai sujungti su Roma armėnus monofizitus, tačiau nors kai kurie A. valdovai ir bažnyčios galvos (katholikos) ir buvo priėmę Romos katalikų tikėjimą, bet tas dviejų bažnyčių atskirumas išliko ligi šiol. 1701 įsikūrus mechitaristams, 1705 Libanone antonionams, armėnų katalikų religinis ir literatūrinis gyvenimas atgijo iš naujo. Tačiau dėl krikščionių armėnų nuolatinių persekiojimų, kurie prasidėję XV a., tęsėsi net ligi dabar, katalikų A. skaičius smarkiai sumažėjo, ir iš buvusių kadaise 20 vyskupijų po I Pasaulinio karo teliko 3. 1928 Armenijos vyskupų sinodas Romoje hierarchiją iš naujo pertvarkė.

A. Abrahamian The Church and Faith of Armenia 1920; *Donald Hittwater* The Christian Churches of the East 1947–1948; *K. Algermissen* Konfessionskunde 6 leid. 1950.

Armėnų dinastija Bizantijoje. Leonas V (813—820) buvo pirmas armėnas Bizantijos valdovas, tačiau tik Vosylius I (867—886) pradėjo armėnų dinastiją Konstantinopolyje, kuri valdė Bizantiją nuo 886 ligi 1055. Tai dinastijai priklausė: Leonas VI, Konstantinas VII, Romanas II, Nikiforas II Foka (ne armėnas, bet kapadokietis), Jonas I Cimischius, Vosylius II, Konstantinas VIII, Romanas III, Mykolas IV ir Konstantinas IX. Šios dinastijos valdoma

Bizantija smarkiai išplėtė savo valdžią ir įtaką, rytuose pavergdama arabus, įveikdama Bulgariją, krikštydama rusus. Ji rėmėsi labiausiai armėnų kariais ir glaudžiai bendradarbiavo su Bagratidų valdoma Armenija.

Armėnų kalba turi daug įvairių tarmių, kurių tarpe yra dvi pagrindinės: rytų Užkaukazėje bei Irane ir vakarų Maž. Azijoje bei Europos armėnų kolonijose. Abidvi grupės XIX a. sudarė savo atskiras rašomąsias kalbas, kurių pirmajai pagrindą davė Tbilisi tarmė, o antrajai Konstantinopolio. Senovinė A. K., vad. grabar — raštų kalba, nuo V a. Kr. g. turi bažnytinių ir pasaulinių raštų paminklų. Viduramžių VIII—XIV a. A. K. žinoma tiktai iš Kilikijos Armėnijos valstybės raštų dokumentų. A. K. priklauso indoeuropiečių kalbų grupei, bet prisiėmusi daug graikiškų, siriškų ir persiškų skolinių tiek nuo savo pirmojo šaltinio nutolo, kad buvo laikoma viena iranėnų tarme. Be to, ir šiaip jos garsai yra žymiai apkitę. Artimesnių giminystės santykių A. K. turi su graikų, rytuose su indų iranėnų, šiaurėje su baltų, slavų kalbomis.

A. Meillet Esquise d'une grammaire comparee de l'Armenien classique 2 leid. 1936; *H. Huebschmann* Armenische Grammatik 1895—1897.

Armėnų literatūra. S e n o j i A. L. Apie jų poetinę kūrybą ir raštus ligi IV a. žinoma tik iš V a. rašytojų paminėjimų. Tai buvo oficialūs metraščiai, padavimai ir epinės giesmės. Išlikę senosios A. L. paminklai siekia V a., kada 402—406 buvo sudarytas armėnų raidynas ir Konstantinopolyje, Aleksandrijoje, Antiochijoje mokyti armėnai pradėjo versti iš graikų ir sirų kalbų į savo kalbą įvairius raštus. Šis laiko tarpas laikomas A. L. aukso amžiumi. Jau Grigalius Švietėjas IV a. pradžioje armėniškai išvertė maldas, o Sahak Didysis (m. 438), Mesrop (m. 448) ir jų mokiniai išvertė Bibliją. Jų vertimas (išspausdintas 1666) virto geriausiu rašto kalbos (grabar) paminklu, o pati grabar kalba nuo XII—XIV a. gauna rungtis su vid. amžių kalba, nuo XV a. ir su naująja A. kalba. Bet mokslinėje ir meninėje literatūroje ji išliko ligi XIX a., o bažnytinėje ligi šių laikų. Tuo laiku tikybinei literatūrai atstovauja Eznikas iš Kolbos, Chrizostomas, Euzebijus, Ireniejus, Efraimas iš Sirijos ir kt. Dovydas Angaht vertė Aristotelį, Agathangelos, Faustus iš Bizantijos, Lazarius iš Farpos, Elišė ir ypač Mozė Chorenatsi (m.487) rašė kronikas. VI—VII a., ypač dėl persų draudimo armėnams mokytis graikų mokyklose, literatūrinis sąjūdis kiek apsilpsta, o paskiau kiek atsigauna armėnams patekus arabų valdžion bei vėliau atgavus ir dalinę nepriklausomybę. Žinomi VII—VIII a. istorikai: Mamikonian, Sebeos, Levondas; teologai: katholikos Sahak III, Odrneaci, Sinnean ir kt. X ir XI a. istorikai: katholikos Jonas VI, T. Arcruni, Mozė Kalankatuk, S. Asolik ir kt.; teologai: Chozrov Didysis, Grigalius Magister, Vachram Vkajaser ir kt. Tikybiniai poetai: Grigalius iš Narekos (951—1003), katholikos Petras II Getdardz.

XII a. laikomas A. L. sidabro amžiumi, palaikomu Rubenidų valdžios Kilikijoje. Tuo laiku iškilo teologai ir tikybiniai poetai Nerses Klaietsi ir Nerses Lambronatsi, istorikai: Sarkavag, Motiejus iš Edesos, pasakėčių autorius Mechitar Koš. XIII a. istorikas, teologas ir pasakėčių autorius Vardan Didysis, Kirakos iš Gadzako, Malakija, Mechtar iš Erivanės, katholikos S. Orbelean, kariuomenės vadas Sembat Patpič ir kt. XIV a. paskutinei armėnų valstybei, Kilikijai, sugriuvus, smunka ir A. L. ir virsta vien retorika. Tebeminimi dar teologas ir astronomas J. Erznkatsi (m. 1320), XV a. Kirakos Ernzkatsi, Tomas iš Metsopos, XVI a. poetai: Grigalius iš Aktamaros, Jonas Thulkurantsi ir kt., kurie rašo jau armėnų šnekamąja kalba. Daugelis senosios A. L. rankraščių žuvo, o išlikę ne visi yra tinkamai ištirti. Pirmoji armėnų spaustuvė įkurta 1565 Venecijoje, kita 1584 Romoje; joms tačiau trūko rankraščių spausdinti.

N a u j o j i A. L. XVII—XVIII a. ima reikštis Naujojoje Džulfoje, Madrase Indijoje, Venecijoje, Amsterdame, Lvive ir kt. Ečmiadzino vyskupas Steponas Roški iš Ukrainos paliko rankraščiu armėnų-lotynų-lenkų kalbų žodyną. Lvivo armėnų vysk. Astvardzadur Nerzesovič 1695 išsp.: Lexicon latino-armenicum. Lemiamos A. L. augimui reikšmės šiuo laiku turėjo 1717 Venecijoje, San-Lazzaro saloje, Mechitaro Sebastatsi (1676—1749) įst. mechitaristų vienuolija, kuri rinko rankraščius, versdavo, rašydavo ir spausdindavo knygas, ruošė gramatikas, žodynus ir kt. ir tuo būdu virto tautiniu armėnų mokslo ir literatūros centru. Iš jos išėjo istorikas M. Čamčian, Luka Indžidžian, kalbininkas Augerian, poetai: Iliados vertėjas Arsen Bagratuni (m. 1861), parašęs poemą Hayak, poemos Avarajo autorius Levonda Ališan (1820—1901), literatūros istorikas Sukia Somali ir kt. Pradėtas mechitaristų tautinis A. L. atgijimas rado atbalsį ir kitose armėnų kolonijose, tik jau daug vėliau, pvz. Trieste, Vienoje, Smirnoje, Konstantinopolyje, Paryžiuje ir kt. Silpniau jis pasireiškė Turkijos Armėnijoje. Bet Rusijos okupuotoje Armėnijoje ir Rusijos armėnų kolonijose Maskvoje (čia jį paveikė ir Lazarevo įst. rytų kalbų institutas), taip pat Tbilisi, tas tautinis atgijimas pasireiškė rytų armėnų literatūra (Turkijos Armėnijoje, priešingai, A. L. reiškėsi vakarų armėnų kalba). Dar prieš tai išgarsėjo vienas

žymiausių A. L. poetų Sajat Nova iš Tbilisi (m. 1795). Chačatur Abovian (1806—1846) Tbilisi parašė apysaką Verk Hayastani (Armėnijos ašaros, išsp. 1858). Abovianui, kuris studijavo Tartu univ. darė įtakos romantinė vokiečių poezija. Lazarevo instituto prof. Steponas Nazarjanc (1812—1879) 1858—1864 leido žurnalą Hiusisaphail (Šiaurės Pašvaistė), virtusį armėnų kultūrinio ir literatūrinio sąjūdžio centru. Nazarjanco darbą tęsė Tbilisi J. Arcruni (1845—1892), nuo 1872 leidęs Mšak. Pasireiškė poetai M. Nabaldjan, Rafael Patkanjan (1830—1892), Sembat Šah Aziz, A. Caturjan, Dodochian, O. Ovanizjan, O. Tumanian, parašęs poemą Anuš, A. Isaakjan, A. Ieracanjan, V. Terjan ir kt. Apysakų srityje iškilo žymiausias armėnų rašytojas Rafffi (tikra pavardė Akopas Melik Akopjan, (1835–1888) Dželaleddin, Samuel, David Bek ir kt. apysakų autorius. Perč Prošjan (1837–1907) išsp. apysakas: Sos, Vortirer, ir kt., Širvanadzė (tikrai A. Movsejan), paršęs Arsen Dunalksjen, Cavagar ir kt., Papazian, Gazaros Agajan (m. 1911), Šant Namaljan, Š. Melik Šachnazarjanc, A. Agoronjan, išsp. apysaką Falag Vurguni 1892 ir kt. Dramos literatūroje iškilo Gabrielis Sundukjan (1825—1912) autorius dramos Pepo ir kt. Vakarų armėnų literatūrai darė žymią įtaką prancūzų ir iš dalies italų literatūra. Turkijos Armėnioje apie pusę XIX a. veikė Mrktič Chrimian. Konstantinopolyje kūrė lyrikas Mrktič Rešiktašlian (1828—1868), kurio poezijoje atsispindėjo 1862 armėnų sukilimo motyvai. Ten pat gyveno lyrikas Petras Durjan (Turjan, 1851—1872), poetė Sibil ir kt. Prancūzijoje gyveno Čabanjan (g. 1872), istorinius romanus rašė Dzerenc (tikra pavardė Šišmanian 1822—1888), rašytoja Diusab (Tiusabi) rašė apysakas, satyrikas Akopas Paronjan (Baronjan, 1840—1891) ir kt. Bolševikų okupuotoje Armėnijoje, kad ir išaugo eilė gabių rašytojų, bet jie priversti rašyti vien politinius pamfletus, savo talentą palaidojo ir nedavė nei vieno vardo, kuris galėtų A. L. praturtinti.

H. Abeghian Das armenische Volksepos 1940; *H. Thorossian* Histoire de la literature Armenien 1951.

Armėnų menas. A r c h i t e k t ū r a. Pirmieji A. M. proistoriniai paminklai priskiriami Maž. Azijos ir š. Kaukazo ciklui, Užkaukazio sumerų civilizacijai. Uru srityje matomas šių dviejų civilizacijų ryšys. Antrajame tūkstantmetyje pr. Kr. įsibrovę Armėnijon hetitai suartino A. M. su Karkemišo ir š. Sirijos menu. Romėnai taip pat paliko čia keletą savo meno paminklų, pvz. Baš Garni šventovę, kurios forma yra lygi Nimes Prancūzijoje romėnų šventovės formai. Krikščioniškojo A. M. pradžia V a. Pirmieji šios rūšies armėnų pastatai yra atnešti iš Sirijos, bazilikinio tipo. Toliau veikė klasikinės tradicijos, kurių vyraujanti savybė, atsiradusi čia dar prieš arabų architektūros formavimąsi, pasagos pavidalo arka. Į pabaigą VI a. bazilikinis planas išnyksta, o jo vietoje atsiranda keturlapis arba rotonda. Visos pastato dalys grupuojamos aplink bonią, kurią palaiko keturios šoninės. Viso pastato slėgimo centrai griežtai ir elastingai paskirstyti, jo išorės forma stereometriškai kryžminė, daugiakampė arba apskrita. Viršuje iškyla bonia ir jos smailusis stogas. Tos sakralinės architektūros būdingiausias pavyzdys šv. Ripsimės ir šv. Gajanės bažn. Ečmiadzine. Nuo X a. architektūra derina kompiliacinį ir bazilikinį planą. Prie kompiliacinio plano pristatomos trys navos, ir tuo būdu katedros plotas praplečiamas (Ano, Marmašeno katedros). Pradžioje pastato forma yra pailga, paskiau artėja į kvadratą (Hahpate, Sanahine). Statybai vartojo masyvius akmenis, išorės pagražinimams plytas, junginiui vartojo stiprią kaip cementas medžiagą. Tuo būdu visas pastatas buvo sulipdomas į vieną neišardomos masės gabalą. Bet išorės dekoracijos niūrios. Tik langai ir portalai kartais būdavo grakščios, beveik ornamentinės formos. XII ir XIII a. prieš portalą statyta didelis prieangis, kurio skliautai rėmėsi į besikertančias didžiules arkas.

S k u l p t ū r a. Pirmieji skulptūros paminklai yra V a. primityvūs antkapiai, pasisavintomis iš hetitų reljefų temomis. Neretai senovės sumerų vaizdai pakeičiami krikščioniška ikonografija, pvz. Charigos antkapyje Gilgamešas kovojąs su liūtu, virto Danieliumi liūtų narve. Monumentalinė skulptūra atsirado VII a. Jai ryški klasikinės romėnų ir senovės rytų skulptūros įtaka. Zvartnoce randamas romėnų erelis ir senovės chaldėjų žvėrių figūros. Tačiau armėnų menininkai greitai atsipalaidavo nuo graikų-romėnų įtakos ir grįžo į savo praeitį. Menininkai atsisakė klasikinio kanono ir pradėjo vartoti senovines ornamento formas. Atsirado sassanidų raiteliai, sassanidų motyvai, paukščiai, įvairūs dokumentai. Menininkas nesibijojo iškreipti vaizdų ir ieškojo savaimingų formų su ryškiais mimikos efektais. Tai suartino armėnų skulptūrą su romėnų. Labiausiai žinomi tos skulptūros paminklai yra Ani, Akthamar Amaghu ir kt.

A. vaizduojamoji skulptūra dažniausiai yra susijusi su architektūra. Ji pabrėžia kapitelius ir frizus, atbaigia viršutinę angos dalį ir tuo būdu architektūroje vaidina dekoratyvinį vaidmenį. Grynai ornamentinė plastika plinta ypač antkapiuose. Arabų įtakos veikiamas piešinys darosi sudėtingesnis ir virsta daugiakampių sistema. Dekoratorius virsta geometru, menas — matematika.

T a p y b a senovėje buvo išplitusi daugiausia miniatūrinė. Žinomos Akthamaro, Ani freskos buvo atliktos gruzinų menininkų. Miniatūra, lygiai kaip ir skulptūra, eina senovės rytų tradicijomis ir vaizduoja senovės Rytų temas. Krikščioniškoji ikonografija artino tapybą su kai kuriomis Bizantijos ir Sirijos kompozicijomis. Persų miniatiūrai tobulėjant, armėnų tapyba dažnai patekdavo jos įtakon. A. tapyboje iškilo Didžiosios ir Mažosios A. mokyklos. Paskutiniojoje žymu liaudies kūrybos įtakos.

A. M. reikšmė bendrajai meno raidai parėjo nuo A. geografinės padėties ir istorinio likimo. Santykiaudama istorijos būvyje su senovės Azija, romėnais, persais, arabais, Bizantija ir net su vak. Europos sritimis, A. nutiesė tiltą tarp Europos ir Rytų. A. M. Ilgai buvo laikomas bizantinio meno dalimi, tačiau vėliau buvo nustatytas ir A. M. savarankiškumas. A. architektūra turėjo įtakos vid. amžių architektūrai, ypač bonios formavimuisi. Armėnų plastika atsirado tada, kai Europa ir net Rytai nustojo vartoti monumentalinį reljefą. Tuo būdu A. M., būdamas visuotinio meno plėtimosi grandimi, ir užkišo čia susidariusią spragą.

J. Strzygowski Baukunst d. Armenier 1918; *J. Baltrušaitis* Etudes sur l'art medieval en Georgie et en Armenie 1929; (") Le probleme d'ogive et et l'Armenie 1949.

Armenukas Seredžiaus vl. upelis, Armenos (Nemuno) kair. intakas, 8,8 km ilgio. Baseino plotas 20 km².

Armer Konrad (Vargšas Konradas) tokį vardą buvo priėmusi 1514 Wuerttemberge susidariusi kaimiečių sąjunga prieš hercogą Ulrichą. Tačiau ji, dėl vienybės suokalbininkų tarpe trūkumo, greitai buvo įveikta, jos vadovas Hans Vollmar pakartas, o jo padėjėjai nuplakti ar ištremti.

Armfelt Gustaf Mauritz (1757 Suomijoje —1814). Nuo 1780 Švedijos Gustavo III patarėjas. 1790 Stockholmo gubernatorius, paskiau pasiuntinys Italijoje. Kurį laiką buvo pabėgęs Rusijon. 1802—1804 Švedijos pasiuntinys Vienoje. 1805—1807 ir 1808 vadovavo švedų kariuomenei Pomeranijoje ir Norvegijoje. 1811 buvo iš Švedijos ištremtas, grįžo Suomijon. Rusijai okupavus Suomiją, gyveno Petrapilyje, kur turėjo įtakos ir carui Aleksandrui I ir įkalbinėjo jį duoti Lietuvai panašią savivaldą, kokią gavo Suomija.

Armija plačia prasme visa valstybės kariuomenė, siauresne prasme aukštesnysis strateginis kariuomenės junginys, sudarytas tam tikram uždaviniui atlikti. Atskiros armijos būdavo vadinamos arba eilės numeriu, ar jos vado vardu, ar vardu tos vietovės, kurioje jai tekdavo veikti.

Armijos bazė šaltiniai, iš kurių armija gauna visus jai ir kovos veiksmams reikalingus išteklius: maistą, amuniciją, inžinerijos reikmenis, tvarsliavą, pašarą ir kt.

Armijos intendantūra įstaiga, kuri aprūpina armiją patalpomis, rūbais, apranga, maistu, pašaru ir lėšomis.

Armijos štabas padedamasis armijos vado organas, jo darbo įrankis. Jam vadovauja A. Š. viršininkas. A. Š. paprastai dalinami į skyrius: organizacijos ir sudėties, informacijų, operacijų ir susisiekimo, trasnporto, tiekimo ir evakuacijos.

Armijos vadas aukštasis kariuomenės karininkas, paprastai generolas, kuris vadovauja armijai. Jis klauso armijų grupės vado arba tiesiai vyriausiojo kariuomenės vado, kurio direktyvomis arba įsakymais jis vadovaujasi savo veiksmuose.

Armillaria ž. Kelmutis.

Armilas (Armillae) senoviškas, dabar nebevartojamas astronominis įrankis. Jis sudarytas iš eilės metalinių tam tikru būdu savitarpyje sujungtų apskritimų ir lankų. Visi tie apskritimai vaizduoja atskiras dangaus koordinatų sistemas. Turi taikiklius (dioptras) dangaus objektams stebėti.

Arminaitė Vlada (g. 1894 II 24 Marijampolėje) mokytoja. I Pasaulinio karo metu Voroneže lankė mokytojų institutą. Lietuvon grįžusi dirbo mokytoja Noragėliuose, Kauno pavyzdinėje pr. mokykloje, Šančiuose ir kt. 1922 išl. Blaivaus jaunimo auklėjimo reikalu. Bendradarbiavo mūsų pedagoginėje spaudoje.

Arminas 1) A l e k s a n d r a s (g. 1908 XII 2 Ožkabalių k. Vilkaviškio aps.) poetas, rašąs slapyvardžiu Venancijus Ališas. 1931 baigė Vilkaviškio kun. seminariją. Paskui greitai išvyko į Braziliją. 1933–1942 buvo Sao Paulo lietuvių kolonijos klebonas. Redagavo ten laikraštį Šviesą. Vėliau klebonas brazilų parapijose ir seserų pranciškiečių vienuolyno kapelionas. Gyvendamas Brazilijoje pradėjo rašyti eiles ir spausdinti Židiny, Dienovidy, Drauge, Studentų Žody ir kt. Išsp. Sao Bento varpai (Kaune), Anapus marių (nebaigta), Cascata Cristalina, Pietų Kryžius 1948. A. poezija klasikinės formos, simbolinio pobūdžio, įpinta į Pietų Amerikos peizažą.

Kun. A. Arminas-Ališas

2) P e t r a s (1853 VI 16/28 Degsniškių k. Vilkaviškio par. — 1885 III 18 Marijampolėje) poetas, aušrininkas. Išėjęs porą Marijampolės aps. mokyklos (nuo 1867 gimnazijos) klasių, 1869 A. stojo į Veiverių pedagoginius kursus (netrukus virtusius seminarija) ir 1871 juos baigęs, buvo

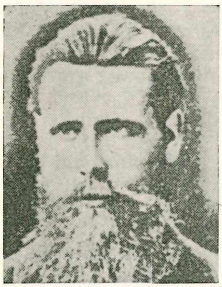

P. Arminas

paskirtas Alvito pradžios mokyklos mokytoju. 1875 buvo nukeltas vyresniuoju mokytoju į Naujamiestį, 1877 paskirtas Marijampolės gimnazijos rengiamosios klasės mokytoju. Be to, 4 žemesnėse klasėse jam buvo paskirtos neprivalomos lietuvių kalbos pamokos. Marijampolėje A. vis labiau įsitraukė į slaptą tautinį liet. veikimą ir, Aušrai pradėjus eiti, tapo jos uoliu platintoju ir bendradarbiu, siųsdamas jai ne vien savo rašinius, bet ir tarpininkaudamas ir kitiems Aušros bendradarbiams (Antanui Kriščiukaičiui-Aišbei, K. Bukaveckui ir kt.). Lietuvių kalbos pamokoms A. buvo sudaręs chrestomatiją (Lietuwiszka ranknyge), kurios rankraštį 1882 II 16 pasiuntė Varšuvos mokslo apygardos vyresnybei patvirtinti. Ją buvo pavesta peržiūrėti S. Mikuckiui ir Gyliui; jiems pasiūlius, A. jai negavo leidimo ne tik dėl draudžiamųjų lietuviškų raidžių, kuriomis ji buvo parašyta, bet ir dėl lietuviško patriotinio chrestomatijos pobūdžio (Trumpas gyvenimas Vytauto, Pro Lydos mūrus pravažiuojant, vertimas Mickevičiaus Tėvyne Lietuva, tu kaip sveikata ir kt.). 1883 XI 23 A. buvo iškeltas pr. mokyklos mokytoju į Augustavą. Tai pagreitino jo ligą (jis sirgo džiova). 1884 X 12 atsisakęs pareigų, grįžo Marijampolėn ir čia po kelių mėnesių mirė. Jo rankraščius paveldėjo Petras Kriaučiūnas, vedęs A. našlę mokytoją Sofiją Zalevskaitę, kurią A. buvo 1875 vedęs.

Negausią A. poeziją sudaro daugiausia vertimai: L. Kondratavičiaus Kaimo mokslinyčia (Aušra 1883) ir Piastų duktė (Aušra 1884—1885), A. Mickevičiaus Trys Budriai (pasiųsta Aušrai 1884, bet išsp. Varpe 1892), Gražioji ir keletas smulkesnių: Puškino Skendinis (Aušros Kalendoriuje 1885), Krylovo. Krasickio ir kt. pasakėčios. 1893 buvo P. Kriaučiūno paruoštas ir išsp. A. poezijos rinkinys (P. A. raštai), kuriame, be anksčiau spausdintų eilėraščių, buvo iš A. dar 1884 palikto Kriaučiūnui rankraščio išsp. ir 5 eilėraščiai. To paties P. Kriaučiūno papildytas dar 5 niekur anksčiau nespausdintais eilėraščiais naujas A. raštų leidinys pasirodė 1907. 1938 buvo surastos nuotrupos ano A. rankraščio, buvusio Kriaučiūno rankose, kuriame be autografo kitų A. anksčiau spausdintų eilėraščių, buvo užtikta dar 26 niekur nespausdinti eilėraščiai (daugiausia sakmės), kurių 8 buvo išsp. Mūsų Senovėje II 4 1939 ir III 1 1940.

Iš A. eilėraščių labiausiai išpopuliarėjo iš Kondratavičiaus Piastų dukters verstoji senovės lietuvių karo daina „Tegul giria šlamščia, ūžia, tratata, tratata".

A. išsp. ir porą istorinių rašinių: Vytautas Didis Lietuvos Kunigaikštis 1885 (A. taisytas M. Puišio vertimas iš Kukolniko) ir Nusidawimai Lidos piles (Auszros Kalendoriuje ant metų 1885). Be to, 1884 ir 1885 Aušroje buvo išsp. ir 5 A. korespondencijos. Savo raštus A. pasirašinėjo P. Trupinėlio slapyvardžiu.

J. Šl. (Šliupas) — Liet. Balsas 1885 N. 1; *K. L. (K. Grinius)* — Varpas 1903 N. 3—5; nepasirašyta P. Kriaučiūno įžanga prie 1907 A. raštų; Lietuvos Mokykla 1923 N. 10 (J. Venciaus, M. Gustaičio, T F. Žilinsko, J. Zubrickio, T. Žilinsko, M. Vosyliaus) atsiminimai.

Arminionai Olandijos evangelikų Arminiaus sekėjų kryptis. A. skelbia, kad predistinacija pareina nuo atitinkamo žmogaus tikėjimo ar netikėjimo, kurį Dievas iš anksto numato. Tikėjimą sako esant lygiai ir Dievo malonės vaisių ir žmogaus laisvosios valios išdavą.

A. W. Harrison The Beginning of Arminianism of the Synod of Dortrecht 1926.

Arminius (17 pr. Kr. — 19 Kr. g.) cheruskų kunigaikštis. Pradžioje tarnavo Romai, vadovaudamas germanų pulkams romėnų tarnyboje. Quintui Varui valdant Žemutinę Germaniją, A. sukurstė cheruskus ir kitas germanų tauteles ir 9 Kr. g. Teutoburgo miške sunaikino Varo kariuomenę. Tuo būdu A. Reino upę padarė nepriklausomos romėnams Germanijos siena. Kad ir tris kartus su A. kariavo Germanicus (14—16), tačiau romėnai, negalėdami A. įveikti, 17 Kr. g. turėjo tą sieną pripažinti. Didelei germanų tautelių sąjungai vadovaudamas, A. kovojo ir su markomanų kunigaikščiu Marbodu. 19 Kr. g. buvo sąmokslininkų nužudytas. Netoli Detmoldo yra pastatytas A. paminklas.

F. W. Fischer Arminius und die Roemer 1893; *L. Schmidt* Geschichte der deutschen Staemme 2 leid. 1938.

Arminius Jakob Harmensen (1560—1609) evangelikų reformatų teologas Olandijoje, įkūręs arminionizmą. Nuo 1588 evang. kunigas Amsterdame, nuo 1603 teologijos prof. Leidene. Norėdamas savo pusėn patraukti Olandijos reformatus, dalyvavo religiniuose ginčuose. Jo religines pažiūras sistemino Simanas Episcopius.

Armiruotas betonas toks betonas, kuriame lenkimo tempimo jėgos atsparumui padidinti įdedamos geležinės vielos ar virbai, kadangi geležis priešinasi tempimo jėgoms. Geležinė viela ir virbai čia vad. armatūra. Armiruota sija dažniau vad. tik ta, kuri be išilginės turi dar ir skersinę armatūrą.

Armona Ukmergės aps. Siesikų ir Deltuvos vl. upė, Šventosios (Neries) deš. intakas, 18,2 km ilgio. Intakai-kanalai: Drungis, Juodupis, Strausgėlė, Šventupis. Ba-

seino plotas 188 km². Vandens debitas maks. 40, vid. 1,2, min. 0,2 m³/sek.

Armonaitis Ukmergės aps. Siesikų vl. ež., iš kurio teka Armona. Paviršiaus plotas 8,4 ha.

Armonas Petras (g. 1907 I 13 Manikūnų k. Saločių vl.) violončelistas. Baigęs Klaipėdos konservatoriją, buvo Šiaulių gimn. muzikos mokytojas. 1939 Šiaulių Muzikos Mokyklos mokytojas. 1942—1944 Šiaulių teatro dirigentas. 1947—1949 grojo Muencheno simfoniniame orkestre ir vadovavo lietuvių tremtinių chorui. Nuo 1949 IX 17 atvykęs į JAV, vargonininkas Rochesteryje, N. Y., kur rengia religinės ir pasaulinės muzikos koncertus.

P. Armonas

Armonika 1) (angl. accordion) muzikos instrumentas, savo laiku plačiai Lietuvoje paplitęs. Skambesys primena vargonų garsus. Išrado ir patobulino Damian 1829 Vienoje. Dešiniajame gale melodijai vesti dešinės rankos pirštais yra kelios eilės klavišų, ar spaudžių, o kairiajame — kairės rankos pirštams tam tikri spaudžiai, sudarą įvairius akordus pritarimui. Garsas gaunamas jungiančių abu galus dumplių pagalba: jas išplečiant ir spaudžiant oras patenka į skylutes, virpina metalinį liežuvėlį, kuris ir duoda atitinkamą garsą. A. apimtis nuo žemų ligi aukštų garsų.

2) A. lūpinė, traukiama per lūpas pučiant orą į skylutes, kiekvienam atskiram garsui skirtas. Garsas švelnesnis ir silpnesnis negu rankinės A.

Armorica (ir Aremorica) Cezario laikais Galijos pajūrio vardas. Dabar Normandija ir Bretanija š. Prancūzijoje. 420 Kr. g. keltai buvo čia sudarę nepriklausomą sąjungą, bet 497 turėjo pripažinti prancūzų karaliaus Chlodvigo valdžią.

Armorikai š. Prancūzijos kristaliniai paleozoiniai kalnai. Aukščiausios jų viršūnės nesiekia 1000 m. A. kalnai tipingas žolingų ganyklų ir pievų kraštas. Žmonės čia daugiausia verčiasi gyvulių ūkiu.

Armstrong 1) George (1845—1906), nuo 1891 Savage-Armstrong, anglų poetas Airijoje. Išsp. Poems lyrical and dramatic 1869, A Garland from Greece 1882, One in the infinite 1892. trilogija Tragedy of Israel 1872—1876, Ballads of down 1901 ir kt.

2) William George (1810—1900) anglų inžinierius. 1840 pagamino garinę elektros mašiną, 1846 hidraulinį presą, kurį varė jo 1857 išrastas akumuliatorius. Vėliau tobulino artilerijos pabūklus.

3) Edwin Howard (g. 1890) Amerikos inžinierius ir radijo srities išradėjas. II Pasaulinio karo metu Amerikos kariuomenėje padėjo tvarkyti ryšių tarnybą.

Armuo ariamasis dirvožemio sluogsnis, siauresne prasme dirvožemio horizontas.

Arnašius Jurgis (1872 II 12 Vanaguose, Klaipėdos aps. — 1934 VI 23) Maž. Lietuvos veikėjas. Pramokęs rinkėjo darbo Holzo ir Šerniaus spaustuvėje Klaipėdoje, Tilžės Keleiwio leidėjo Reylaenderio buvo nuo 1893 pakviestas jį redaguoti. Redagavo ir to paties Reylaenderio leistas Tilžės Keleiwio Kalendras. Leidėjui reikalaujant palaikyti vokiečių nacionalistų partiją, nuo 1898 pradžios metė Tilžės Keleiwį ir ėmė redaguoti Auszrą Tilžėje, kurią dar Lietuwiszko Laiszko vardu 1896 buvo įkūręs E. Jagomastas ir kuriame A. bendradarbiavo nuo pat pradžios. Kada žymia dalimi Auszros agitacijos dėka pavyko išrinkti Joną Smalakį į Vokietijos reichstagą, tai A. vėl apėmė nuo 1899 Tilžės Keleiwio redagavimą ir jį tvarkė ligi 1924, kada leidėjas jį sustabdė. A. redaguojant, Tilžės Keleiwis žymiai buvo pakeitęs savo vokiškai konservatyvinę kryptį ir jau lietuvių nebepuldavo.

Arnatūra architektūroje vad. negilias nišas (išpiovas) vidinėje ar išorinėje pastato sienoje, daromas plokštumai, dekoratyviniais sumetimais, paįvairinti.

Arnauld 1) Antoine (1560—1619) Paryžiaus advokatas. kovojęs su jėzuitais, gindamas nuo jų Paryžiaus universitetą. 1602 išsp. nukreiptą prieš jėzuitus Le franc et véritable discours.

2) Antoine (1612—1694) pirmojo sūnus, vad. A. le Grand. Nuo 1643 Sorbonos univ. prof. Jansenui mirus. daugiau kaip 50 metų buvo jansenistų vadu. Kaip tėvas, griežtas jėzuitų priešas. kartu kovojo ir su protestantizmu; čia buvo paremtas pop. Klemenso IX ir Inocento XI. 1679 buvo priverstas išsikelti iš Prancūzijos Belgijon. Išsp. La morale practique des Jésuites 1695 ir kt. 1775—1783 išleisti jo Oeuvres 42 tomuose.

Arnault Antoine Vincent (1766—1834) prancūzų dramaturgas. Jo laisvės idėjų prisisunkusios dramos turėjo nepaprastą pasisekimą. Napoleono šalininkas, šiam pralaimėjus. turėjo bėgti į Belgiją, iš kur siuntė Paryžiun savo naujus veikalus. 1819 grįžęs Paryžiun, buvo grąžintas ir akademijon. Išsp. Lucrèce, ou Rome libre 1792, Quinctius, Cincinatus, Les Vénitiens, Germanicus ir kt.

Arnaut Daniel (m. apie 1189) XII a. provansalų poetas, gyvenęs Anglijoje ir Prancūzijoje. Klasikinio periodo trubadū-

ras. Pirmas pradėjęs vartoti sestiną — šešių posmų eilėraštį.

Levand Les poésies d'Arnault 1910.

Arnautai. Taip turkai ir graikai vadina albanus.

Arnaut Koi Konstantinopolio (Istanbulo) priemiestis ant Bosforo kranto, priešais Konstantinopolį.

Arndt 1) Johann (1555—1621) vokiečių protestantų rašytojas, nuo 1611 superintendentas Cellėje. Jo mistinės krypties veikalas Vom wahren Christentum 1605—1609, turėjo plačiausią pasisekimą. Jau a. 1756 jį buvo lietuvių kalbon išvertęs A. P. Šimelpenigis, bet rankraštis neišspausdintas dingo. 1807 K. Mertikaitis jį išvertė vardu Jono Oranto Szeszos Knygos apie Tikra Krikszczionuma, ligi 1907 pakartotą 8 kartus. Maldaknygė Paradiesgaertlein 1612, to paties Mertikaičio Rojaus Darželio vardu 1807 pirmą kartą išversta, ligi 1907 buvo 17 kartų išspausdinta. Pagaliau nežinomas vertėjas 1845 išvertė ir to paties A. Dwasiszką Skarbu Kamarą, naujai pakartotą dar 1894 ir 1905.

2) Ernst Moritz (1769 XII 26 — 1860 I 29) vokiečių poetas, politikas, istorikas, vienas pirmųjų vokiečių nacionalizmo žadintojų, Greifswaldo ir Bonnos universitetų prof. 1848 Frankfurto parlamento atstovas. Išsp. Geist d. Zeit 1806—1818, Lieder fuer Deutsche 1813 (patriotinė lyrika, nukreipta prieš Napoleoną), Kriegs- u. Wehrlieder 1815, Der Rhein Deutschlands Strom (politinis agitacinis veikalas), Versuch einer Geschichte d. Leibeigenschaft in Pommern u. Ruegen 1803 (pagreitino baudžiavos panaikinimą tose švedų tuomet valdomose provincijose), Meine Wanderungen 1858 ir 1925 ir kt.

G. Pundt A. and the National Awakening in Germany 1935; *Geerds-Guelzow* E. M. A. 1920.

Arne 1) Thomas A. (1710 — 1778) anglų kompozitorius, parašęs a. 30 operų (Rosamond 1733, Tom Thumb 1738 ir kt.). Jo 1740 parašytos operos Masque of Alfred giesmė Rule Britania J. Thomsono žodžiams (1751 D. Malleto perdirbtiems) virto anglų tautiniu himnu.

2) Ture Jonsson (g. 1879) švedų archeologas, tyrinėjęs Švedijos, Rusijos, Maž. Azijos senovę. 1909—1944 Stockholmo istorinio muzėjaus kuratorius. Išsp. La Suede et l'Orient 1914, Osteuropas och Nordbalkans forhistoria 1926, De forhistoriske tider i Europa 1927 (red. K. F. Johansen); Schweden in Russland in der Wikingerzeit 1931 ir kt.

Arnėna Utenos aps. Joniškio vl., upelis, teka iš Arnėno ež. į Spenglo ež. 5,2 km ilgio. Intakas Zaprovalė.

Arnėnai Utenos aps. Joniškio vl. (ligi 1939 lenkų okupuotas) k. ir dv. prie Arnėnos upės. 1498 statyta bažn., vėliau virto kopyčia, 1867 rusų panaikinta. XVII a. įst. evangelikų par., XVIII a. išnyko. 90-siais XIX a. 32 dvaro ežerėliuose mokytas žuvininkas Mykolas Girdvainis buvo įtaisęs pavyzdinę žuvininkystę.

Arnėnas Utenos aps. Joniškio vl. ež. 380 ha ploto, 140 m aukščiau j. l. 1919—1940 ež. kirto administracinė linija. Įteka Nikaja, išteka Arnėna.

Arneth Alfred (1819—1897) Austrijos istorikas, nuo 1879 Mokslų Akademijos prezidentas. Išsp. Geschichte Maria Theresias 1863—1879, Geschichte d. Siebenjaehriges Krieges 1875 ir kt.

Arnheim r. Olandijos mst. Gelderlando prov. 106.400 gyv. (1950). Uostas. 1233—1538 Gelderno kunigaikščių sostinė. Nuo 1585 priklauso Olandijai.

Arnhemland 1623 olando Arnhemo atrastas š. Australijos pusiasalis, dabar Northern Territory, tarp Carpentarios ir Van Diemeno įlankų.

Arnica selekcininko Kamekės išvesta bulvių veislė.

Arnikas (Arnica montana L.) Compositae (graižažiedžių) šeimos ilgametis žolinis augalas. Auga Europos kalnuose. Lietuvoje užtinkamas apydrėgnėse pievose. A. 50 cm aukščio. Žiedai geltoni. Iš A. žiedų ir šaknų gamina vaistus. A. žieduose daug eterinio aliejaus, arnicino ir kt.

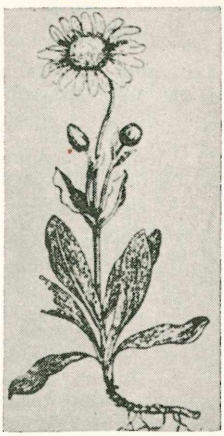

Arnikas

Arnim 1) Hans Georg (1581—1641) vokiečių karys, tarnavęs nuo 1613 švedų, nuo 1621 Lenkijos, 1626 Austrijos, 1631 Saksonijos kariuomenėje. Su švedais veikė prieš Austriją kaip protestantas, bet ir stojo prieš švedus kaip jo krašto pavergėjus; dėl to 1631 buvo švedų suimtas, bet 1638 pabėgo Hamburgan.

2) Harry (1824—1881) Prūsijos politikas. 1862 Prūsijos atstovas Lisabonoje, 1864 Muenchene ir Romoje, 1871 Vokietijos atstovas Prancūzijoje. Priešingas Bismarcko politikai, pasisavino slaptus Vokietijos dokumentus. Buvo kelis kartus teistas ir už akių nuteistas 5 metams kalėti, bet pabėgo Šveicarijon ir ten liko. 1875 paskelbė prieš Bismarcką nukreiptą raštą Pro nihilo.

3) Ludwig Joachim (1781—1831) vokiečių poetas, vienas reikšmingiausiųjų romantikų. Drauge su poetu Klemensu Brentano 1806—1808 išl. Knaben Wunderhorn, vokiškų liaudies dainų rinkinį, turėjusį didelės įtakos visuomenei ir literatū-

rai. 1810 išl. apysaką Armut, Reichtum, Schuld u. Busse d. Graefin Dolores, 1817 nebaigtą romaną Die Kronenwaechter ir kt. Pilnas 22 tomų jo veikalų rinkinys išl. 1853—1856.

J. Seidel L. J. Arnim 1944.

4) Elisabeth (Bettina, 1785—1859) vokiečių rašytoja, poeto Klemenso Brentano sesuo ir L. J. Arnimo žmona. 1835 išl. Briefwechsel Goethes mit einem Kinde. 1840 išsp. Die Gruenderode, 1852 Gespraeche mit Daemonen 1852 ir kt.

Arnis Ernests Runcis (g. 1884) latvių rašytojas. Už dalyvavimą 1905 revoliucijoje nuteistas 10 metų kalėti. Grįžo Latvijon iš Sibiro 1917. 1928—1937 Jaunakas Zinias red. 1923 išsp. eilėraščių rinkinį Liktenigie celi ir apysakų rinkinį Bulvarų taiga. 1923 romanas Andreja Solgala. 1941 bolševikų deportuotas į Sibirą.

Arno (lot. Arnus) Italijos upė, 245 km ilgio, teka iš Apeninų į Ligurijos jūrą. Baseino plotas 8247 km^2, vid. vandens debitas 100 m^3/sek. Svarbi Toskanos provincijos susisiekimo arterija.

Arnobius Vyresnysis III a. pabaigos — IV a. pradžios krikščionių apologetas, parašė veikalą Adversus nationes, išl. 1875.

Arnold 1) Edwin (1832—1904) anglų poetas ir publicistas, 1856—1861 sanskrito kolegijos Poonoje, r. Indijoje, vedėjas, paskiau Daily Telegraph Londone red. Vertė indų ir persų poeziją. 1879 išleido poemą The Light of Asia.

2) Gottfried (1666—1714) protestantų teologas ir poetas. 1696 išl. Die erste Liebe, 1699—1700 Die unpartheyische Kirchen und Ketzerhistorie.

3) Emanuelis (1801—1869) čekų revoliucininkas. 1847 už slaptai išleistą Proti jezuitom nubaustas kalėjimu. Slaptos Repeal dr. narys, 1848 leido Občanske noviny, kuriomis bandė apjungti slavų socialistus. Susektas ruošiant revoliuciją Prahoje. 1849 pabėgo, tačiau Saksonijos Austrijai išduotas, buvo nuteistas mirti; bet bausmė pakeista 20 metų kalėjimu. 1857 amnestuotas, paskiau vėl suimtas.

4) Jurgis (1811—1898) rusų kompozitorius, parašęs operą Ciganka ir kt.

5) Nicolaus (1618 Lešne, Lenkijoje, — 1680) protestantų teologas, nuo 1651 Olandijos Frenekere teol. prof., slapyvardžiu Lesnensis Polonus rašė prieš katalikus, socinionus, prieš savo mokytoją J.A. Komenskį ir kt. 1667 išsp. Lux in tenebris.

6) Mattew (1822—1888) anglų poetas ir kritikas. Oksfordo univ. literatūros prof. Išl. poezijos rinkinius: The strayed reveller and other poems 1849, Thyrsis elegia, Sohrab and Rustum 1853, Balder Dead 1855, Dover Beach 1867. Profesoriaudamas išleido Lectures on translating Homer 1861, Essays in criticism 1865—1888, Celtic Literature 1867, Cultur and Anarchy 1869, Civilization in the United States 1888 ir kt.

Dawson A. and his relation to the thought of our time 1940.

7) Samuel (1740—1802) anglų kompozitorius, parašęs 43 operas ir pantomimas.

8) Thomas (1795—1842) anglų teologas, pedagogas ir filologas, anglų mokyklų reformatorius, pirmas į jas įvedęs vokiečių ir prancūzų kalbas. Išsp. History of Rome 1843.

Arnold Arboretum įstaiga žemdirbystės ir sodininkystės mokslui tirti, 1868 mirusio J. Arnoldo palikimu įkurta ir 1872 perduota Harvardo, Mass., kolegijai (dab. universitetui). Plotas 166 ha. Prie A. A., be sodo, veikia augalų muzėjus ir biblioteka. Įstaiga leidžia Journal of Arnold Arboretum, Bulletin of Popular Information ir kt.

Arnoldas 1) iš Brescios (XI a. pabaigoje — 1155) Abelardo mokinys, augustinionas. Kovojo už visišką bažnyčios ir kunigų neturtą ir už atstatymą Romos respublikos. 1139 Laterano susirinkimo nutarimu išvytas iš Italijos, 1145 su popiežiumi Eugenijum III susitaikęs grįžo Romon. 1147 sukėlė žmones prieš popiežiaus valdžią ir įkūrė romėnų respubliką, sudarytą senromėniškosios pavyzdžiu. 1155 popiežiui Hadrianui IV uždėjus Romai interdiktą, pabėgo į Toskaną, bet Fridricho I įsakymu suimtas ir paskiau Monterotonde ties Tivoli pakartas, lavonas sudegintas ir pelenai išberti į Tiberį. Jo sekėjai vad. arnoldininkais, arba lombardais, vėliau susiliejo su valdiečiais. Brescioje A. pastatytas paminklas.

G. W. Greenaway A. of B. 1931.

2) A. iš Luebecko (m. 1212) vokiečių kronikininkas, prateses Helmoldso slavų kroniką ligi 1171—1209. Ji išsp. Monumenta Germaniae Historica XXI tome.

Arnoldininkai Arnoldo iš Brescios sekėjai, 1684 Veronos bažnytiniame susirinkime popiežiaus Lucijaus III pasmerkti.

Arnoldson Klaas Pontus (1844 X 27 Göteburge — 1926 II 20 Stockholme) taikos propagatorius. Pradžioje geležinkelietis, paskiau žurnalistas. 1881 atsisakęs tarnybos, atsidėjo taikos propagandai. 1882 — 1887 parlamento narys. 1883 įk. Société suédois pour l'arbitrage et la paix. Nuo 1887 viešais pranešimais plečia švedijoje ir Norvegijoje taikos ir arbitražinio teismo idėją. 1890 išsp. brošiūrą Ar värlckfrend möjlig (Ar galima pasaulio taika), kuri antrašte Pax mundi buvo išv. į daugelį kalbų. 1903 paskelbė pacifistinį romaną Maria Magdalena. 1908 gavo Nobelio taikos premiją.

Arnoldt 1) Danielius Henrikas (1705 XII 7 — 1775 VII 30) vokiečių teolo-

gas ir istorikas Karaliaučiuje. Nuo 1729 Karaliaučiaus univ. e. o. prof., nuo 1734 o. prof., nuo 1765 Karaliaučiaus Fridricho kolegijos dir., 1766, 1770, 1774 univ. rektorius, nuo 1772 Karaliaučiaus Deutsche Gesellschaft pirmininkas. Išsp. Histoire d. Koenigsberger Universitaet 1743–1746 su 1756 ir 1768 priedais, Kurzgeffasste Kirchengeschichte d. Koenigsreichs Preussen 1768 ir svarbiausią savo darbą, reikšmingą ir Maž. Lietuvos liet. kult. istorijai, Kurz gefasste Nachrichten von allen seit Reformation in Ostpreussen gestandenen Predigern 1777 (to darbo pratęsimą nuo 1775 paruošė 1834 L. G. Rėza).

2) Fridrichas Traugotas Emilis (1828 Plybiškiuose Vėluvos aps.—1905) publicistas ir filosofas, išėjęs gimnaziją Gumbinėje, 1853 baigė Karaliaučiaus universitetą. Nuo 1859 Karaliaučiaus gimn. anglų kalbos mokytojas. Kadangi dar 1850 už savo straipsnius Hartungsche Zeitung ir Volksbote buvo iš Karaliaučiaus ištremtas, tai 1874 universitetui jį išrinkus filosofijos docentu, valdžia jo nepatvirtino; lygia dalia netvirtinamas ir vėliau, kada universitetas jį net 3 kartus buvo išrinkęs prof. Kai dėl Kanto jubiliejaus 1904 valdžia jį patvirtino, jis pats atsisakė. Daugiausia rašė apie Kanto filosofiją: Kants Idee vom hoechsten Gut 1874, Kants Jugend 1882 ir kt.

Arnoldt L. ir **Weyhmeyer** (Veieris) Ernestas Tilžės spaustuvininkai. 1886 Aušrai sustojus, nusipirkę subankrutavusio Jurgio Mikšo spaustuvę, spausdino 1886—1887 Garsą, 1887 Nemuno Sargą, 1887—1888 ir 1890 (pradžioje) Šviesą ir daugumą 1886—1889 išleistų lietuviškų tikybinių knygelių. Su šia spaustuve S. Kušeliauskas buvo sudaręs sutartį leisti jo ruošiamoms knygutėms ir joje buvo sudėjęs savo sudarytą „amžiną Lauryno banką", kuris šių spaustuvininkų rankose ir liko. Spaustuvei subankrutavus, ją 1890 nupirko J. Šenke.

Arnolfo di Cambio (apie 1245—1302) italų statytojas, pastatęs Florencijoje Santa Croce, Santa Maria Maggiore ir Santa Trinita bažnyčias.

Arnould Arturas (1835—1895) prancūzų politikas ir rašytojas. Redagavo L'Opinion National. Paryžiaus komunos veikėjas; ją likvidavus, pabėgo į Šveicariją, paskiau į Braziliją, 1880 grįžo Prancūzijon. Išsp. Histoire populaire et parlamentaire de la Commune 1878. Rašė taip pat romanus ir dramas.

Arnoux Alexandre (g. 1884) prancūzų rašytojas, utopistinių romanų autorius. Išsp. Indice 33 1933, Le règne du bonheur 1924, Chiffre, le Rossignol napolitain ir kt.

Arnsberg Vestfalijos miestas Vokietijoje, prie Ruhro aukštupio. 20.000 gyv. (1952). Įk. 1077. Prie A. buvusiose kareivinėse 1945—1947 veikė D.P. stovykla, kurią likvidavus 150 lietuvių buvo perkelta į Greveną. 1945 čia leistas skautų laikraštėlis Kablys, 1946 ir 1947 Stovyklos Sportas ir Stovyklos Naujienos.

Arnstadt Vokietijos mst. Tueringijoje. 27.000 gyv. (1946). Gaminami dažai, skrybėlės ir kt.

Arnswalde š. Vokietijos, Brandenburgo prov. mst. 13.000 gyv. (1939). Nuo 1945 lenkų valdomas ir pavadintas Choszczno.

Arnulf 1) iš Karintijos (g. a. 845—853, m. 899) karaliaus Karlomano sūnus. 880 paveldėjo iš tėvo Karintiją ir Panoniją, o 887 nuvertus Karolį III, buvo išrinktas Rytų Francijos karaliumi. 891 kovojo su normanais ir 892—893 su Moravijos kunigaikščiu Sviatopolku. 894 ir 895 žygiavo Italijon. 896 popiežius Formosas vainikavo jį imperatoriumi.

2) A. (a. 582—641) (Karolingų) Pippinidų arba Arnulfingų sentėvis. Theudeberto II laikais A. buvo majordomu. 614 Metzo vyskupas, bet 627 atsisakė vyskupystės. Po mirties pripažintas šventuoju (šventė VIII 16 ir VII 18).

Arnus (lot.) upė ž. Arno.

Aro Danijos sala į pietus nuo Fiuno. 90 km², 12.500 gyv. Mst. Aroskjobing.

Aroe Aru Indonezijos salų grupė Arafurų jūroje tarp Australijos ir Naujosios Gvinėjos. Seniau Olandijos kolonija. A. salyną sudaro 5 didžiosios salos ir 80 mažų salelių. Malajų kultūros 20.000 gyv. papuasų verčiasi perlinių austrių ir koralų gaudymu, žvejyba ir vaisių rinkimu. Išvežama ir kopros.

Arogantas (lot. arrogans) perdaug savimi pasitikįs, išdidžiai kalbąs, įžūlus.

Arolsen vak. Vokietijos, š. Hesseno, mst. 6000 gyv. (1952). Baroko stiliaus rezidencinė pilis su biblioteka, paveikslų galerija ir įvairių senienų rinkiniais. Po II Pasaulinio karo tarptautinio paieškojimo biuro būstinė. Čia 1946 UNRRA buvo įsteigusi tremtiniams amatų mokyklą, kurioje buvo ir lietuvių mokytojų.

Aromatiniai junginiai svarbus organinių junginių, turinčių uždarą grandį, skyrius. A. J. pagrindą sudaro benzolo branduolys, arba benzolo žiedas. Nors benzolas ir turi tris dvigubus ryšius tarp anglies atomų, bet vis dėlto jis yra atsparus oksidacijai. Be benzolo, yra dar ir kondesuotų A. J., sudarytų iš dviejų, trijų ir daugiau benzolo branduolių.

Anglies atomai sudaro grandines, o vandenilio atomus tuose aromatiniuose angliavandeniliuose galima pavaduoti kitais atomais ar ištisomis atomų grupėmis. Tuo būdu gaunama daugybė A. J. rūšių ir porūšių. Įvedus chlorą, gaunamas chloro benzolas, amino grupę — gaunamas anilinas,

karboksilo grupę COOH — gaunama benzoinė rūgštis. Bendrai, A. J. yra žaliava vaistams, dažams ir įvairiems technikos preparatams gaminti. Jų daugumas buvo gaunamas iš akmens anglies deguto, gauto sausai varant akmens anglį, bet dabar daugelis jų gaunama ir iš žibalo bei sintetiniais būdais.

Aromia moschata L. Artropoda (nariuotakojų) tipo, Insecta (vabzdžių) klasės, Coleoptera (vabalų) būrio, Cerambycidae (ilgaūsių) šeimos didelis, blizgąs, muskusinio kvapo, liepos mėnesį skraidąs vabalas. Vikšrai graužia gluosnių arba karklų medieną.

Aromunai, kitaip: cincarai, kucovalachai, makedonai—rumunai. Romanizuotų Balkanų pussiasalio gyventojų grupė, greičiausiai pietinių rumunų šaka, nusikėlusi į Makedoniją ir Graikiją. Iš viso A. priskaitoma a. 200.000. Jie gyvena išsisklaidę Bulgarijoje, Graikijoje, Albanijoje, Jugoslavijoje. Verčiasi įvairiais amatais. Skiriamos dvi A .skirtys: karaguniai ir faršerotai.

G. Weigand Die A. 1894—1895; *Th. Capida* Aromanii 1932.

Arons Matis (1858—1939) latvių žurnalistas. Dienas Lapa 1895 mėnesinių etnografinių priedų red. 1895—1902 antrasis Austrums red., 1910—1917 Dzimtenes Vēstnesis atsak. red. Išsp. Kr. Valdemars savo dzive un darba 1892, Latviešu tulkotas belletristikas raditajs 1902, Ievads tautsaimnieciba 1905, Antologija Baka 1923 ir kt.

Aronson Naum (Ben Loeb) (g. 1872 Latvijoje) žydas skulptorius. Paišybos ir skulptūros mokėsi Vilniuje ir Paryžiuje. 1905 jo sukurtas Beethoven, 1916 Rasputin, 1917 Mose, 1918 Spartacus, 1922 Pasteur (paminklai Paryžiuje ir provincijoje), 1922 Berlioz, Chopin, Wagner ir kt.

Arouet ž. Voltaire.

Arpa (Varpė?) Vileikos aps. upelis, Neries deš. intakas, 11,3 km ilgio. Įteka į Nerį 425,9 km nuo jos žiočių. Baseino plotas 41 km^2.

Arpačai dvi upės š. Armėnijoje, Arakso kairieji intakai: rytų 113 km ilgio ir vakarų 150 km. Ties paskutiniuoju yra senovės Armėnijos sostinės Ani griuvėsiai.

Arpad VIII a. pr. Kr. asiriečių nukariautas senovės Sirijos mst. Spėjama, kad jis buvo toje vietoje, kur dabar yra mstl. Tell Erfad.

Arpadai vengrų karalių dinastija, išmirusi 1301. A. dinastijos steigėju laikomas Arpad Didysis, a. 890—907 buvęs septynių suomių turanėnų giminių vadu. Jų tarpe buvo ir madjarai (ungrai), vengrai ir kubarai. 892 jis užėmė Panoniją, vėliau Didž. Moraviją ir Padunojuje įk. vengrų valstybę. Dinastijai pradžią davė Geza (977—997), bet pirmuoju tos dinastijos karaliumi laikomas šv. Steponas (997—1038), 1001 vainikuotas karaliaus vainiku.

Arpajon Louis (a. 1600—1679) prancūzų generolas ir diplomatas, 1648 nepaprastas Prancūzijos atstovas prie Lietuvos—Lenkijos respublikos, rėmęs Jono Kazimiero kandidatūrą renkant karalių.

Arpas žemės ūkio įrankis sėkloms valyti sietais ir oro srove. Sietai išskiria žymiai didesnes ir mažesnes už sėklas daleles. Oro srovė toliau nupučia mažesnio lyginamojo svorio daleles. Naudojant moderniškąsias kūlimo mašinas, A. jau retai kur vartojamas.

Arpeggio (it.) muzikos terminas, kuris reikalauja imti akordus ne visus kartu, o vieną po kito.

Arpi, senovės Argos Hippium, Argyrippa, Apulijos, Apeninų pusiasalyje mst. ties dabartine Foggia.

Arpicordo (it.) dabar jau nebevartojamas styginis, su klavišais, skambėjęs kaip arfa, muzikos instrumentas.

Arpino senovės volskų tautelės Arpinium Italijos mst. per 12.000 gyv. (1950). Čia gimė Ciceronas ir Marius.

Arqua Petrarca aukštutinės Italijos kurortas, 18 km nuo Paduos. Čia 1374 mirė italų poetas Petrarca, ir jo garbei ši vietovė buvo pavadinta A. P.

Arqueritas Domeyko lietuvių geologo Igno Domeikos vardu pavadintas mineralas $Ag_{12}Hg$ (86,61% sidabro ir 13,39% gyvsidabrio); randamas sidabro kasyklose Chilėje.

Arquien de Lagrange Henri (1613—1707) karaliaus Jono III Sobieskio uošvis, karalienės Marijos Kazimiros tėvas, nuo skolų pabėgęs Lenkijon. Jonui III tarpininkaujant gavo kardinolo titulą.

Arrah Indijos Bengalijos mst. 65.000 gyv. Gango slėnyje.

Arran ž. Aran.

Arran James Hamilton (m. 1575) Skotijos politinis veikėjas. Karoliui Jokūbui V 1542 mirus, A., būdamas Jokūbo II palikuonis, paėmė į savo rankas valstybės valdymą ir parlamento buvo paskelbtas Skotijos regentu bei Marijos Stuart globėju. Kadangi kovoje su priešais rėmėsi prancūzais, tai 1544 ji puolė anglai ir 1547 sumušė. Tačiau prancūzų padedamas jis grįžo ir išvijo anglus. Priėmęs katalikybę, pradėjo persekioti protestantus. 1554 buvo priverstas atsisakyti regento pareigų ir apsigyventi Prancūzijoje. Prancūzijos karaliui Henrikui II mirus, vėl grįžo Skotijon ir palaikė jau anglų Elzbietą ir 1560 II 27 Bervicke pasirašė sutartį su Anglija. Susivaidijęs su Elzbieta, grąžino į Skotiją Mariją Stuart ir liko jos slaptosios tarybos pirmuoju lordu. 1562 buvo pašalintas, prisidė-

jo prie Murri sukilimo, o ji numalšinus, pabėgo.

Arras š. Prancūzijos mst. 33.000 gyv. (1950), Pas de Calais dep. sostinė. Nemetocennos, arba Atrebatumo, vardu buvo keltų atrebatų sostinė. 57 Kr. g. nukariavo Cezaris. Vėliau buvo Artois prov. sostinė. I Pasaulinio karo metu, 1918 VIII ir IX ties A. prancūzams pradėjus puolimą, vokiečiai buvo atstumti į vad. Zigfrido liniją. II Pasaulinio karo metu A. sunkiai nukentėjo nuo amerikiečių ir anglų aviacijos, kuri stengėsi sunaikinti vokiečių čia įruoštą V2 bazę.

Arrasai ž. Arasai.

Arreboe Anders (1587—1637) danų poetas, laikomas danų literatūros pradininku, danų poezijon įvedęs aleksandrinį metrą. Parašė poemą Hexaemeron. 1617—1622 Drontheimo vyskupas Norvegijoje.

Arrhenius Svante (1859 II 19—1927 X 2) švedų fizikas ir chemikas. Jau 1883 jis suprato, kad yra aktyvios ir neaktyvios molekulės, ir 1887, būdamas Wuerzburge, tą mintį išplėtė į elektroninės disociacijos teoriją. Vėliau gilinosi į kosminės fizikos problemas. Drauge su Hoffu ir W. Ostwaldu laikomas fizinės chemijos grindėju. 1891 Stockholmo privatinės aukštosios mokyklos dėstytojas, vėliau valst. universiteto prof. ir 1897—1902 rektorius. 1903 už darbą apie elektrolitų teoriją gavo fizikos Nobelio premiją. Nuo 1909 Nobelio vardo Fizinės chemijos instituto direktorius. Astronomijos srityje sukūrė saulės vainiko teoriją ir ištobulino kometų teoriją. Sukūrė vad. kosminės panspermijos hipotezę, kuria mėgino nušviesti gyvybės vaidmenį visatoje.

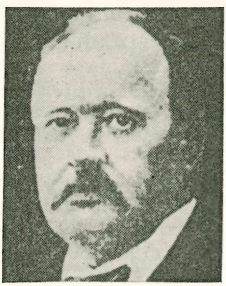

S. Arrhenius

E. Riesenfeld S. A. 1931.

Arriaga Manoel (1840—1917) portugalų politikas. 1910 paskelbus respubliką, konstituantos narys. 1911 VIII—1915 V Portugalijos respublikos prezidentas. Parašė Harmonias sociaes 1907.

Arrivabene 1) G e o r g i u s iš Mantuos, XV a. pabaigos—XVI a. pradžios spaustuvininkas, dirbęs kartu su Paganiniu de Paganinis. Jo išleisti spaudiniai žinomi nuo 1484.

2) F e r d i n a n d o (1770—1834) italų poetas, teisininkas, istorikas. Žinoma jo Canzone (giesmė, daina) La tomba di Sebenico 1800 ir mokslo darbai: Il secolo di Dante 1827, Sulla filantropia del giudice 1817.

Arrogatio (lot.) romėnų teisėje savarankiško (sui iuris) asmens įsūnijimas.

Arrodissement (pr.) subprefekto ir A. tarybos valdomas Prancūzijos departamento administracijos padalinys.

Arroux Prancūzijos Loire upės intakas, 120 km ilgio.

Arrowroot iš augalo Maranta arundinacea gaunami miltai.

Ars lietuvių modernistų dailininkų kolektyvas įst. 1932 Kaune. Steigėjai tapytojai A. Gudaitis, A. Samuolis, V. Vizgirda ir skulptorius J. Mikėnas. Pirmoje kolektyvo parodoje, 1932 XI Čiurlionio Galerijoje, be steigėjų dalyvavo dar dail. M. Dobužinskis, A. Galdikas, V. Jonynas, T. Kulaukauskas ir J. Steponavičius. Pirmos parodos dalyviai išleido manifestą, apibrėžiantį kolektyvo tikslą: moderninio meno priemonėmis kurti, iš liaudies meno tradicijų išplaukiantį, savitą lietuvių individualų meną. Antroji kolektyvo paroda įvyko Kaune 1934 IV Žemės Ūkio Rūmų salėje.

Arsakidai (Aršakidai) 1) Partijos valdovų dinastija 256 pr. Kr. įkurta Arsako I, kuris įkūrė ir Partijos valstybę. II a. pr. Kr. Arsak VI Mithridates I nukariavo visus kraštus tarp Kaukazo ir Eufrato. Nugalėję Siriją, A. susidūrė su Armeniją ir Romos valstybe. 226 Kr. g. persų Artakserksui IV nugalėjus Arsaką XXIX, Partijos valstybė buvo prijungta prie Persijos.

2) Armėnijos valdovų dinastija įkurta Vaggarisako, Partijos valdovo Arsako VI brolio, a. 150 pr. Kr. užėmusio Armėnijos sostą. Paskutinysis A. Aradašir IV 428 Kr. g. buvo nugalėtas sassanidų.

Arsenalas įstaiga, kurioje laikomi bei saugojami, taip pat gaminami ir taisomi kariuomenės ginklavimo ir apsaugos daiktai. Dabar jie daug kur virto artilerijos muzėjais ar ginklų dirbtuvėmis. Lietuvoje jau XVI a. pabaigoje buvo A. Lydoje. XVII a. Vladislovas IV įk. A. Vilniuje ir Smalenske, vėliau Biržuose ir Nesvyžiuje.

Arsenas. Cheminis ženklas As. Pusmetalinio pobūdžio elementas azoto-fosforo grupės. Periodinėje elementų sistemoje giminiškas fosforui ir stibiui. At. svoris 74,91, eilės N. 33. Dažniausiai vartojamas pilkas „metalinis" A., trapi, į metalą panaši medžiaga. Be to, ji pasitaiko ir kitoje allotropinėje modifikacijoje, geltonojo A. 1% kiekis metalinio A. vartojamas švino šratų gamyboje. Daugumas A. junginių yra labai stiprūs nuodai. Kai kurie jų, mažomis dozėmis, vartojami vaistais.

A. junginiai: a r s e n o t i o k s i d a s, arba a r s e n i k a s (arsenicon), As_2O_3, balti milteliai, vartojami nuodais žiurkėms naikinti, stiklo pramonėje bei A. preparatams gaminti. Tai yra arsenitinės rūgšties

anhidridas. Druskos vad arsenitais. A r s e n o p e n t o k s i d a s, As_5O_5, A. rūgšties anhidridas. Druskos vad. arsenatais. $Na_2HA_3O_4$ vartojamas agrastams purškinti nuo valkčio. A r s e n o s u l f i d a s As_2S_3 ir As_2S_5, vartojamas geltonos spalvos dažams gaminti. A r s i n a s, arba arsenovandenilis AsH_3, kartais vad. arsenohidridu, pasidaro veikiant A. junginius vandeniliu in statu nascendi, pvz. veikiant cinko-druskos rūgšties mišiniu. Bespalvės dujos, labai nuodingos, kaitinant skyla į laisvą A., kuris nusėda ant stiklo, sudarydamas veidrodį (Marsho metodas surasti A. ir A. nuodams).

A. junginiai dar yra insekticidai vaismedžiams apsaugoti. Medicinoje vartojami keli A. preparatai, pvz. salvarsanas ir neosalvarsanas prieš sifilį, tripanamidas ir daug kitų. Mažos A. preparatų dozės, pvz. Fowlero tirpinio (jis yra 1% kalio arsenito tirpinys), gerai veikia medžiagos apykaitą — paskatina kraujo gamybą.

Arsenjeva Natalija (g. 1903 Vilniuje) gudų poetė ir visuomenininkė. Studijavo filologiją Vilniaus lenkų universitete. New Yorko Gudų Mokslo ir Meno Instituto sekretorė. Eilėraščių rinkiniai: Pad sinim niebam 1927, Žoutaja vosien 1937, Siahonnia 1944, Nie astyc nam 1948. Parašė keletą libretų operoms ir operetėms. Vertė A. Mickevičių, G. Hauptmaną ir kt.

Arsenjeva-Šilkarskytė Marija (1886 Juodžionyse, Krinčino vl., Biržų aps. ir ten pat m. 1921 VI 27). Gimnaziją baigė Mintaujoje, 1904 — 1910 studijavo Paryžiaus Sorbonoje. 1916 Maskvos univ. romanų literatūrų katedros privatdocentė. 1919 ištekėjo už vėlesnio Karaliaučiaus univ. doc. Mikalojaus Arsenjevo.

Arsenizmas apsinuodijimas arseno preparatais.

Arsinai nuodingos organinės medžiagos, kurios savo sudėtimi atitinka aminus. Ž. Nuodingos karo dujos.

Arsinoe I a. pr. Kr. Egipto karalienė Kleopatros sesuo, 41 pr. Kr. Antonijaus įsakymu nužudyta. Jos ir kitų Egipto karališkos šeimos A. vardais Egipte ir kitur buvo vadinami keli miestai. A. arba Cleopatris, dabartinis Suez; A. arba Crocodilopolis, dabartinis Medinet el Faijum; A. arba Teuchira Kirenaikoj, A. Kilikijoje, arba Softa-Kalessi, A. Kipro saloje.

Arsinotherium didelis išmiręs kanopinis žinduolis. Trumpos kaukuolės su pora milžiniškų ragų ant nosies ir pora mažesnių ragų užpakalyje didžiųjų. A likučių rasta trečiaeilio periodo viršutinio eoceno sluogsniuose.

Arsla Kretingos aps., Mosėdžio vl. upelis, Šatės (Luobos, Bartuvos) kairysis intakas, 9,2 km ilgio. Baseino plotas 18 km².

Ars moriendi

Ars moriendi (lot. mirties menas) Motiejaus iš Krokuvos, vėlesnio Vormso vyskupo, veikalas, XV a. paplitęs beveik visose Vakarų Europos kalbose, tiek šia, tiek kitomis antraštėmis. A. M. veikalas turėjo įtakos spaudos išradimui. Buvo raižoma medyje tiek paveikslai, su trumpais įrašais, tiek tekstas, kuris iš lentų buvo atmušamas paveikslo atvirkščioje pusėje. Vienas didžiausiųjų (24 lapų) ksilografinių spaudinių pavyzdžių. Raidžių rinkimo būdui prasiplėtus, pamažėl tapo knygas spausdinti nustota.

Arsonval Jacques (1851—1949) prancūzų fiziologas. Nuo 1894 Paryžiaus univ. eksperimentinės fiziologijos prof.

Arš (sostas) mahometonų teologijoje aukščiausias, devintas dangaus ratas.

Aršakidai ž. Arsakidai.

Aršinas (turk.) Rusijos okupacijos laikais Lietuvoje ligi I Pasaulinio karo vartotas rusiškas ilgio matas lygus 0,7112 m. 1 A. turėjo 16 verškų, arba 28 diuimus.

Arškėtras ž. Erškėtras.

Art., Artedi botanikų terminologijoje vartojamas Petro Artedi vardo sutrumpinimas.

Art poétique prancūzų poeto Boileau 1674 parašyta, sekant Horatijaus Ars poetica, didaktinė poema, virtusi pseudoklasinės poezijos pagrindu.

Arta, senovės Ambrakia, Graikijoje mst. a. 10.000 gyv. Klestėjo XIII—XIV a. 1449 užėmė turkai.

Artaba senovės persų, egiptiečių, mediečių tūrio matas, a. 55 litrus talpos.

Artabanos keturių Partijos Arsakidų dinastijos valdovų vardas: A. I (Arsaces III) valdė 216 — 196 pr. Kr.; A. II (Arsaces VIII) valdė 127—124 pr. Kr.; A. III (Arsaces XIX) 12—44 Kr. g.; A. IV (Arsaces XXXI) 209—226 Kr. g.; paskutinysis Arsakidas Partijos soste žuvęs kautynėse su persais.

Artafernes, Artafrenes, persų karaliaus Darijaus I brolis, nuo 512 pr. Kr. Maž. Azijos pamario provincijos satrapas, 498 pr. Kr. sumušęs graikus ties Efezu. Jo sūnus, irgi A., buvo vienas persų vadų 491—490 pr. Kr. žygyje prieš graikus, įveiktas ties Maratonu.

Artakserksas (persų Artahšara, babiloniečių Arakšassu, Arahšassu, Artakšatsu) trijų persų karalių vardas: 1) A. I valdė 465—425 pr. Kr. Pasižymėjo statybomis Persepoly. 2) A. II vad. ir Abijataka, Mnemon. Valdė 404—358 pr. Kr. 401 ties Kunaksa sumušė bandžiusį paveržti jo sostą brolį Kurašą. Kariavo su Egiptu. 3) A. III, graikiškai vad. Ochos, babiloniškai U-masu. Valdė 358—338 pr. Kr. 343 pr. Kr. nukariavo Egiptą. Persiją padarė didele valstybe.

Artaksias, Artašes, Ardašes, Didžiosios Armėnijos kunigaikštystės įkūrėjas. To paties vardo Did. Armėnijos valdovai: valdęs 115—90 pr. Kr. A. I, valdęs 34—20 pr. Kr. A. II ir 18—35 Kr. g. A. III

Artašat, Artaksata, senovės Armėnijos sostinė. 360—370 Kr. g. persų valdovo Saporo užkariauta.

Artaud de Montor Alexis François (1772 1849) prancūzų diplomatas ir istorikas, išsp. Histoire du Pape Pie VII 1836, Histoire des souverains Pontifes romaines 1846 —1849.

Arteaga Esteban (1747 — 1799) ispanų jėzuitas, italų muzikos istorikas, 1783 — 1785 išleidęs Le revoluzioni del teatro musicale italiano.

Artedi Petras (1705—1735) švedų gamtininkas, tyrinėjęs žuvis ir 1738 išsp. Ichtyologia. Jo vardu Linee pavadino vieną augalų rūšį.

Artelė jau XVI a. atsiradusi Rusijoje vieno kurio amato žmonių bendrovė, sudaranti sutartį bendram darbui dirbti, imantis visiems atsakingumo ir dalyvaujant savo darbu, ar darbu ir lėšomis.

Artemia salina — nariuotakojų tipo, vėžiagyvių klasės, Entomostraca poklasės, Phyllopoda būrio, Brancdiopoda pobūrio vėžiukas, gyvenąs sūriuose vidaus vandenyse.

Artemidoros iš Efezo graikų geografas, a. 100 pr. Kr. savo veikale Geographoumena aprašęs keliones po Ispaniją, Italiją, Egiptą, Etiopiją. Išliko tik mažos nuotrupos.

Artemis

Artemis (Artemidė) graikų mitologijos deivė, ankstybais laikais romėnų sugretinta su Diana. Žemės derlingumo, vedybų, gimimo bei mirties deivė. Jos šventais gyvuliais buvo laikomi meška, briedis ir putpelė. Vyriausio kulto vietos buvo Deloso sala su Kyntho kalnu, Arkadija, Lakonija, Mesenija, Boiotija, Attika.

Artemisia ž. Kietis.

Artemisia abrotanum ž. Diemedis.

Artemision graikų Eubejos salos š. kyšulys su Artemidės šventykla. Ties juo 480 pr. Kr. vyko trijų dienų kautynės tarp persų ir graikų.

Artemisios senovės graikų iškilmės deivės Artemidės garbei. Žymiausios jų buvo ruošiamos Efeze.

Artemon (Artemas) III a. Kr. g. artemonitų tikybinės krypties kūrėjas, nepripažįstąs Kristaus dievybės. Gyveno Romoje, paskiau Sirijoje. Jo mokslą pasmerkė 325 Nikėjos, 431 Efezo ir 451 Chalkedono bažnytiniai susirinkimai. Artemonitai ilgainiui susiliejo su antitrinitarais.

Artemovsk bolševikų sumaskaradintas Ukrainos Bachmuto vardas, duotas civilinio karo plėšikų gaujos vadui Artemui pagerbti.

Artemovskij Semen XIX a. 1850—1860 ukrainietis dainininkas, Petrapilio operos artistas, parašęs ukrainiečių operetę Zaporožec za Dunajem, kuri pirma kartą buvo pastatyta Petrapilyje 1863.

Artemovskij Hulak Petras (1790—1866) ukrainiečių rašytojas, Charkivo univ. prof., 1841—1849 rektorius. Rašyti pradėjo 1817 žurnale Ukrainski Vestnik, paskiau bendradarbiavo Slavianine, Utrenniaja Zvezda, Vestnik Evropy ir kt. Rašė satyras (Pan ta sobaka, Do Parchoma ir kt.), pjeses (Spravni dobrist, Liubka, Ribalka). Jo raštų rinkinys buvo 1878 išleistas Kijeve, 1904 Lvive.

Arterijos kraujo gyslos, kuriomis kraujas teka iš širdies į visas kūno dalis. Sutraukimo metu širdis išmeta kraują į vad. aortą, didžiausią A., o ši jau šakojasi į mažesnes ir smulkesnes A. Jų sienelės sudarytos ne iš vieno sluogsnio. Dėl širdies

tvaksėjimo A. sienelėmis persiduoda banga nuo širdies į periferiją, ir toks ritmiškas, apčiuopiamas A. susitraukimas vadinamas pulsu.

Arterijų ligos. Svarbiausios A. L. pareina nuo degeneracijos arba uždegimo procesų.

D e g e n e r a c i j o s (išsigimimai). Dažniausiai A. sienų išsigimimas yra jų sklerozė, sukietėjimas (Arteriosklerozė). A. pasidaro kietesnės už normalias (tai yra kas kita negu arterijų tonusas, arba spazmas). Reikalingas normaliai A. funkcijai jų elastingumas mažėja, ir indai kraujo spaudimui padidėjus lengviau plyšta. Tokiu būdu gali įvykti kraujo išsiliejimas, pvz. apopleksija galvos smegenyse. Nuo arteriosklerozės smulkių A. sienelės tiek sustorėja, jog dažnai spindžiai žymiai susiaurėja ir net visai užanka. Paliesti organai gauna mažiau kraujo, ir dėl to atsiranda sunkių komplikacijų, pvz. inkstų atrofija, galūnių gangrena, širdies priepuoliai (angina pectoris). Arteriosklerozė laikoma A. nusidėvėjimo pasekme ir pasitaiko dažniausiai seniems. Sklerozės (sukietėjimo) procesą pagreitina infekcinės ligos, alkoholis, nikotinas, švino veikimas, per didelis kavos vartojimas, maisto perteklius, sunkūs dvasiniai išgyvenimai. Arteriosklerozės atsitikimais žmogaus kraujuje neretai esti didesnis cholesterino kiekis.

U ž d e g i m a i. A. uždegimai būva staigūs ir chroniški. Staigus uždegimas (arteritis) įvyksta dėl A. spindžių užsikimšimo kraujo kamščiais (trombais), dėl indų sienų suirimo ir jų plyšimo, lydimo kraujo išsiliejimo (haemorrhagia). Svarbiausią chronišką A. uždegimą sukelia sifilis. Paliečiami visi A. sluogsniai, bet ypač yra būdingi vidurinio sluogsnio (medijos) pakitimai (mesarteritis syphilitica). Ši priežastis sukelia indų sienų silpnėjimą, ir jos nuo kraujo spaudimo išsiplečia kaip maišeliai (aneurizma).

Artes liberales 1) laisvasis menas, dailusis menas, laisvuoju pavadintas nuo to laiko, kada nusikratęs amatininkų cechų kontrolės, jis galėjo laisvai plėstis. Pradžioje tai įvyko Italijoje, paskiau Vokietijoje, Prancūzijoje. Pirmieji Lietuvoje ir Lenkijoje atsiskyrę nuo cechų menininkai buvo tapytojas žemaitis Lukas Smuglevičius (1709—1780), buvęs L. D. K. ir lenkų karaliaus Augusto II tapytoju, ir Simanas Čechavičius (1689—1775).

2) Vid. amžių mokyklose A. L. vadinta 7 pagrindiniai tų mokyklų mokslai: trivium-gramatika, retorika ir dialektika, ir quadrivium-aritmetika, geometrija, astrologija ir muzika.

Artevelde 1) J a k o b (a. 1290—1345) Flandrijos revoliucinės valdžios vadas. 1338 I 3 išrinktas Gento generaliniu vadu, stengėsi Olandiją išlaikyti neutralią Anglijos ir Prancūzijos kare. Flandrijos grafui pradėjus prieš Olandiją karą, A. organizavo kariuomenę, paėmė Bruggę, apėmė visą kraštą ir privertė Flandrijos grafą sudaryti sutartį, laidavusią olandų neutralumą. Prancūzams pradėjus naują karą, A. 1339—1340 sudarė eilę sutarčių, pripažinusių olandų teises; sudaręs sutartį su anglais, pakvietė anglų karalių Eduardą III naujosios kenfederacijos protektorium. Stojęs valdžios priekyje, A. nesugebėjo pašalinti vidaus priešingumų ir, vidaus riaušėms kilus, buvo nužudytas.

2) P h i l i p p (1340—1382) Jokūbo sūnus. 1382 paskelbtas Gento vadu ir kelių tūkstančių išbadėjusių kareivių priekyje sumušė 40.000 prancūzų kariuomenę, bet 1382 XI 27 naujas kautynes pralaimėjo ir ir pats žuvo.

Artezinis šulinys buvo žinomas senovės Egipte, Kinuose ir kitur, labai seniai Prancūzijoje, Artois mst. (iš čia kilęs žodis artezinis — pr. artésien). A. š. — tai žemėje įgręžtas vamzdis, kuriuo vanduo kyla į viršų iš gilių vandeningų sluogsnių. A. š. vanduo paprastai būna švarus ir sveikas gerti. Tokie šuliniai daugiausia būna gręžiami dideliems miestams ir pramonės centrams aprūpinti vandeniu.

Arthralgia (gr.) sąnario skaudėjimas.

Arthritis (gr.) sąnario uždegimas.

Arthrodira paleozoinės eros žuvų poklasis. Kūnas apaugęs kaulinėmis plokštelėmis. Pasitaiko siluro ir devono sluogsniuose.

Arthrologia (gr.) anatomijos dalis, kuri studijuoja sąnarius ir jų sudėtį.

Arthur 1) C h e s t e r (1830 X 5—1886 XI 18) JAV prezidentas. Iš profesijos advokatas, nuo 1856 respublikonų politikas. 1880 Chicagos respublikonų kongrese buvo išstatytas respublikonų kandidatu į viceprezidentus ir 1880 XI 2 rinkimuose 900 balsais nugalėjo savo konkurentą demokratą Englišą. 1881 žuvus prezidentui Garfieldui, 1881 IX 22 liko prezidentu ir juo buvo ligi 1885 III 4.

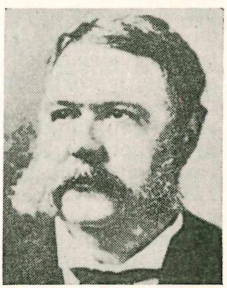

Chester A. Arthur

2) J o s e p h C h a r l e s (1850—1942) JAV botanikas. Dirbo Wsconsino ir Minnesotos univ. Leido Botanical Gazette. Išsp. Living Plants and Their Properties 1898 (su Mac Dougaliu), Manual of the Rusts in United States and Canada 1934, The Plants Rusts 1929 ir kt.

Articulus mortis paskutiniai akimirksniai prieš žmogaus mirtį. Kanoninėje teisėje reiškia artimą mirties pavojų, kada kiekvienas kunigas turi teisę atleisti ir tokias nuodėmes, kurioms šiaip reikia aukštesnės bažnytinės valdžios sutikimo.

Artigas Jose (1764 VI 19 Montevideo—1850 IX 23) Uragvajaus respublikos kūrėjas. Pradžioje tarnavo ispanų kariuomenėje; 1811 su broliu Manueliu organizavo sukilimą prieš ispanus. 1813 nepripažino Argentinos Buenos Aires kongreso nutarimų ir reikalavo visiškos Uragvajaus nepriklausomybės. 1814—1816 kariavo su Argentina ir privertė ją pripažinti Uragvajaus valstybę. Toliau jam teko dar kariauti ir su portugalais. 1820 I 22 pralaimėjęs kautynes ties El Paso del Catalon, pasislėpė Entre Riose ir tais pačiais metais pasitraukė į Paragvajų, kur ir gyveno, visų apleistas, ligi mirties. Montevideo miesto aikštėje jam pastatytas didingas paminklas.

Artikulai senoviniai karo įstatai. Vak. Europoje kariuomenės vadai duodavo tam tikrus įgaliojimus - artikulinius laiškus, kuriais kurį nors pulkininką įgaliodavo sudaryti raitininkų ar pėstininkų pulką. Tuose laiškuose būdavo nustatomi papročiai ir taisyklės, kurių pasižadėdavo laikytis stodami į pulką kareiviai. Pirmasis tokius A. pradėjo vartoti vokiečių imperatorius Fridrichas I, žygiuodamas 1185 į Italiją. Vėliau juos vartojo ir kitur, tarp kito ko, ir Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės vadai. Lietuvos ir Lenkijos etmonai, reikalo verčiami, skelbdavo tam tikras taisykles ir karo statutus, iš kurių ilgainiui susidarė karo įstatų rinkinys — A. Žygimanto III(IV) laikais jie buvo galutinai sutvarkyti ir 1609 patvirtinti Varšuvos seimo. Tačiau Lietuvos kariuomenės etmonai, nežiūrint tų bendrų A., ir toliau skelbdavo savo, vien Lietuvos kariuomenei skirtus A. Įvairiais laikais jų buvo nemaža paskelbta, ir kartais tarp jų buvo ir tam tikrų prieštaravimų; be to, ir patys tie A. vėliau jau sunkiai buvo gaunami; tad Didysis Lietuvos Etmonas Mykolas Kazimieras Radvila nusistatė juos kodifikuoti, ir 1754 jo potvarkiu Nesvyžiuje buvo tokie kodifikuoti Lietuvos kariuomenės A. išleisti atskira knyga. Jie apėmė 1609 Varšuvos seimo A., Vladislovo IV A. svetimšalių kariuomenei, Jono Kazimiero karo teismų ordinaciją, etmono Jonušo Radvilos 1648 karo A., etmono Mykolo Paco(Pociaus) A. ir 1746 etmono Mykolo Radvilos Reguliaminą.

Artikuliacija garsų moksle (fonetikoje) yra vad. garsų daryba, taip pat ir kalbamųjų padargų veikla. A. bazė yra tam tikras kalbamųjų padargų būvis sudarant garsus. Ji įvairiose kalbose yra įvairi. Pagal vietą, kur yra artikuliuojami garsai, yra skiriamos gerklės, gerklų, liežuvio, lūpų ir kt. A.

Artikuliuoti ką nors dėstant, kas svarbiau, pabrėžti vienu ar kitu būdu, ypačiai skirstymu atskiromis dalimis.

Artilerija XIII a. A. vadinta mašinos sviediniams svaidyti ir visi kiti karo technikos įrankiai. A. mokslas apima visų šaunamųjų ginklų teoriją ir gamybą bei A. ginklų pritaikymą kovoje. A. taktika nustato taisykles A. ginklui kautynėse vartoti. A. ginklais, arba pabūklais, vad. šaunamieji ginklai ne mažesni kaip 22 mm kalibro, iš kurių šaudoma sprogstamaisiais šoviniais.

Prieš parako išradimą ir jo pritaikymą šaunamiesiems ginklams, jėga, reikalinga svarių kūnų svaidymui į tolį, buvo gaunama, įtempiant susuktas iš jaučių gyslų storas virves, sulenkiant ilgas tvirtas kartis arba metalines plokšteles. Toji mechaniškoji A. buvo plačiai vartojama jau senovės romėnų kariuomenėje. Tūkstančiui kareivių tekdavo nuo 10 ligi 11 pabūklų (balistų, onagrų).

Vid. amžiais imta A. pabūklai daryti iš metalo. Vėliau šaunamieji ginklai iš karto išstūmė mechaniškuosius pabūklus, kurie dar buvo vartojami per visą XIV a. ir pradžioje XV a. Šaunamųjų ginklų prasiplatinimas vyko iš lėto. Pirmieji šaunamieji ginklai buvo vartojami tik mažiems sviediniams svaidyti, todėl dar ilgai buvo vartojamos ir katapultos, balistos ir kiti mechaniškieji pabūklai sunkiesiems sviediniams svaidyti. Patobulėjus parako ir A. pabūklų gamybai, mechaniškoji A. užleido vietą šaunamiesiems ginklams, kurie jau buvo vartojami XIV a. pradžioje — 1311, 1326 ir 1333 Italijoje, 1338, 1346 Prancūzijoje. Ilgainiui pradėta lieti pabūklai iš ketaus, o pirmieji pabūklai buvo daromi iš sudėtų išilgai apie ploną vidurinį vamzdį geležies juostelių, iš oro suristų virvėmis, odiniais diržais arba geležiniais žiedais. Tobulėjo ir lafetai. XIV a. pradėta jie daryti su ratais, kuriuos įvedus, buvo galima po šūvio išvežti patranką užtaisyti. Pirmieji sviediniai buvo paprastai akmens kamuoliai. Vėliau pradėta jie daryti iš geležies, greta dar ilgai vartojant ir akmeninius. XV a. pradėta pabūklai lieti iš bronzos, nes jie buvo daug lengvesni už ketinius. Ir lafetus pradėta daryti lengvesnius ir ant lengvesnių ratų. Padidėjęs A. judrumas leido sėkmingiau ja naudotis kautynių lauke. XVI a. A. labiausiai buvo patobulinta įvedus Vokietijoje sprogstamuosius šovinius. Švedų karalius Gustavas Adolfas XVII a. organizavo lauko A., sumažino kalibrus, pabūklų svorį ir savo ka-

riuomenei davė pabūklus, kurių sviediniai svėrė 3, 4, 6, 12, 30 svarų. Sviediniai buvo akmeniniai arba geležiniai, todėl ir skirstant pabūklus pagal sviedinių svorį, tekdavo skirti akmens svorį ir geležies svorį. Anksčiau pabūklams pervežti reikėdavo po 20 ar daugiau arklių ir tik lengvesniosios kolubrinos buvo vežamos 7 arkliu. Vienam pabūklui pervežti kalnuose reikėdavę 100—200 žmonių. O Gustavo Adolfo 3 svarų pabūklai buvo pervežami 1—2 arkliais, o kautynių lauke lengvai ir rankomis buvo pervežami, dviejų kareivių aptarnaujami ir priskiriami pėstininkų batalionams.

Įvedus graižtvotus pabūklus, nuo kamuolio pereita prie pailgos sviedinio formos. Tatai leido, nedidinant pabūklo kalibro, padidinti jų svorį ir tūrį. Pirmi, 1846 pagaminti graižtvoti pabūklai buvo dar užtaisomi iš priekio. Vamzdžio kiaurymėje buvo 2 graižtvos. Kol pabūklai buvo užtaisomi iš priekio, sviedinio skersmuo turėjo likti žymiai mažesnis už pabūklo vamzdžio kiaurymės skersmenį. Todėl liko nepašalintas dujų prasiveržimas pro tarpus tarp sviedinio ir vamzdžio sienelių. Tam pašalinti grįžta prie pabūklų užtaisymo iš užpakalio. Tai pasiekta suradus pabūklams tinkamus užraktus, arba spynas, kurios galėjo išlaikyti 2000—3000 atmosferų spaudimą, tinkamai uždaryti dujas ir greit užsidaryti ir atsidaryti.

Bedūminio parako išradimas XIX a. pabaigoje ir jo pritaikymas A. žymiai pastūmėjo jos pažangą, nes nesudarydami dūminių uždangų po šūvio, nepalikdami vamzdyje beveik jokių likučių, jie leido pasiekti didesnį pradžios greitį. Optinių taikymo prietaisų įvedimas labai palengvino taikymą, ypač šaudant iš uždengtų pozicijų.

Po graižtvotų pabūklų įvedimo pagrindinės A. ginklo savybės ir toliau liko tos pačios. 1914—1918 kare ypatingai pažengė pirmyn A. ginklų gamybos technika. Sukonstruotos mašinos leido trumpu laiku pagaminti didelį A. pabūklų skaičių. Padidinti pabūklų, ypač didesnio kalibro, judrumui įvesta mechaniškoji trauka. Kovai su aviacija atsirado priešlėktuvinė A., kurios šaudymo metodai yra panašūs į jūrų A. šaudymo metodus.

II Pasaulinį karą pradėjo su gausia ir žymiai patobulinta A. Pažangą padarė lėktuvinė, priešlėktuvinė ir prieštankinė A. Paslankus karas reikalavo greitų judesių, todėl daugumas A. buvo motorizuota. Kai kurios valstybės visai atsisakė nuo A. arklių traukiamosios jėgos. Patobulinti buvo pabūklai, sviediniai ir taikymo įrankiai: tolimačiai, mechaniški skaitikliai, prožektoriai ir klausymo aparatai. Naujai išrastas mechaninis-automatinis taikyklis, kuris yra pritaikytas lėktuvinėje A. Į sunkiąją A. mažiau kreipia dėmesio, nes ardymus atlikdavo aviacija. Tankai prieš II Pasaulinį karą buvo pradėti ginkluoti patrankomis. Karo metu rusams pavyko sukonstruoti automatinį pabūklą, kurį mūsų kariai yra pramainę „Stalino vargonais". Šios patrankos konstrukciją jie laiko paslaptyje. Vokiečiai karo metu pagamino automatinį pabūklą, bet jis buvo nevykęs. Sviedinių srityje vokiečiai sukonstruavo torpedinį sviedinį. Iš viso, II Pasaulinis karas A. daugeliu atžvilgių žymiai patobulino.

L i e t u v o s A. i s t o r i j a. Jau XII —XIII a. lietuviai, prūsai, latviai, kuršiai mokėjo gaminti kovos mašinas. Vokiečiai vadino prūsų pabūklus „bliden" (machinae cum lapidibus — mašinos su akmenimis), kurios, kiek galima buvo suprasti iš tų laikų išlikusių aprašymų, buvo panašios į romenų onagrus. Vytenis, imdamas vokiečių pilį Skirsnemunėje, pavartojo dvi bliden. Tokių pabūklų turėjo ir žemaičiai, ir juos čia pat, ruosdamiesi apgulimui, patys pasigamindavo. Nors ir išliko kroniknis padavimas, kad Gediminas ties Veliuona buvo nukautas paraku šaunamuoju ginklu, bet galimas daiktas, kad tai tebuvusi degančių galų strėlė. Taip pat nėra tikra, ar kryžiuočiai tokius ginklus pavartojo, imdami 1362 Kauną. Bet tikra, kad 1382 IV Kęstutis iš Kauno laivais Nemuną atgabeno patrankas Jurbarko imti. Jogaila tais pačiais metais gavo iš kryžiuočių dovanų visą jų atsivežtą A. Nuo to laiko lietuvių kariuomenė nuolatos kautynėse vartojo ir A. 1410 kautynėse ties Žalgiriu abidvi pusės vartojo A. Kryžiuočiai tesuspėjo du kartus iššauti — dėl prasidėjusio lietaus turėjo nustoti šaudę. Visa jų A. atiteko nugalėtojams. 1428, ta.p gausingo parko, kurį Vytautas vežė prieš Naugardą, minimas ir sproges po kelių šūvių didžiulis pabūklas Galka; tai greičiausia bus buvusi bombarda. Žalvarinius ginklus imta Lietuvoje lieti a. XV a. vidurį. Jau ir Vytautas turėjęs savo A. liejyklą. Ji buvusi atgaivinta apie XVI amžiaus pusę. Dirbtuvė buvo Vilniuje. Ja vėliau ypatingai buvo susirūpinęs Steponas Batoras, ir tik apie XVII amžiaus pusę ji jau buvo visai apleista. Šioje A. dirbtuvėje dirbo iš užsienio atkviestieji liejikai, daugiausia vokiečiai. Taip pat didelė sviedinių dirbtuvė buvo Tikocine, prie Narvės upės. Ten pat buvo ir parakas dirbamas. Lietuvos A. ypatingai pasižymėjo 1514 kautynėse ties Orša, kur užmaskuota didelė baterija iš šono sulaikė dešinįjį rusų sparną ir nulėmė kautynes. Steponas Batoras savo žygiuose prieš rusus A. plačiai vartojo. 1579 apgultas Polockas dvi savaites buvo apšaudomas degančiais sviediniais, kurie tačiau

dėl lietaus ilgai negalėjo miesto uždegti. 1580 imant Veližą, vartota 8 pabūklai; prie Velikie Luki buvo 30 pabūklų. Bet Pskovas 1581 nebuvo paimtas, kadangi pritrūko parako. XVII—XVIII a. Lietuvos A. smarkiai nusmuko. Daug ginklų žuvo karų su Karoliu XII laikais. Tik nuo 1765 vėl susirūpinta Lietuvos A. Kosciuškos 1794 sukilimo metu rusai turėjo keturius kartus A. daugiau negu sukilėliai. XIX a. 1831 sukilimo metu Gelgaudas, atvykęs su savo korpu Lietuvon, atgabeno ir 26 pabūklus, su kuriais jis mėgino atakuoti rusų kariuomenę Vilniuje. Bet jau anksčiau patys žemaičių sukilėliai mėgino pasigaminti ir savo pabūklų. Varniuose iš varpų buvo nulietos 9 patrankos, kurių tačiau tik viena buvo atiduota kovotojams, o kitas pasigrobė rusai. Kautynėse ties Palanga pavartojo dvi senovines 4 svarų tūtas, uždėtas ant lafetų. Svedasų giriose buvo padirbti šeši mediniai pabūklai, kurių kiekvienas ketverto arklių vežamas. Jie buvo pavartoti 1831 V 15 kautynėse ties Rokiškiu.

1863—1864 sukilimo metu sukilėliai A. neturėjo. Tiesa, Anglijoje buvo nupirkti trys pabūklai, kuriuos mėginta per Palangą įvežti, bet tai nepavyko. Vienose kautynėse ties Alytumi sukilėliai pavartojo medinį pabūklą, kuris, iššovus, tuojau plyšo.

A. užuomazga nepriklausomoj Lietuvoj buvo padaryta A. Panemunėje 1919 sausio mėn. pradžioje, gavus iš vokiečių dvi rusų 3 colių 1902 modelio patrankas. Atsiradus kiek artileristų kareivių bei karininkų ir kiek daugiau patrankų, pradėta formuoti A. pulką su atskiromis baterijomis. Pirmas tam pulkui įsakymas pasirašytas 1919 II 26. Kovo mėn. pabaigoje į Panevėžio apsaugos rinktinę pasiųsta I-s baterijos dviejų patrankų būrys. Kitas dviejų patrankų būrys pasiųstas Alytaus barui sustiprinti. Antroji baterija su Vilniaus batalionu buvo pasiųsta Žiežmarių Vievio link. Vasaros vidury frontan atėjo suformuota 3-čia baterija. 1919 VIII pabaigoje, stumiant bolševikus prie Daugpilio ir imant Kalkūnus, dalyvavo 4 mūsų baterijos. Bermontininkams iš Lietuvos vyti buvo pasiųsta 5 baterija ir suformuota iš vokiečių 10 cm pabūklų gaubicų baterija. Tose kautynėse laimėta keliolika artilerijos pabūklų su keliolika tūkstančių sviedinių. 1919 XII prie Dauguvos pasiųsta 6 baterija. Bermontininkus išvijus, iš Britanijos karo misijos Rygoje gauta iš skirtų gen. Judeničiui liekanų 18 anglų pabūklų. 1920 kovose su lenkais prarasta 3 lengvosios ir viena gaubicų baterija; bet tai išlyginta iš lenkų paimant keturias prancūzų pabūklų baterijas.

Jau 1919 rudenį pradėta A. grupuoti į taktinius vienetus—divizijonus. Pasibaigus kovoms dėl nepriklausomybės, mūsų lauko A. buvo sujungta į pulkus po 3 grupes iš dviejų baterijų po 4 pabūklus; buvo ir priešlėktuviniai dalinėliai. Pratimams buvo įtaisyti poligonai Varėnoje, Eiguliuose, Gaižiūnuose, o toli šaudančioji A. buvo mėginama Palangos pajūryje.

Artileristas mokomosios baterijos leistas laikraštėlis. N. 1 pasirodė 1926 II, suredaguotas leit. A. Žvirono, N.2 1927 II, suredaguotas vyr. ltn. Dailidės.

Artimas krikščionybėje yra kiekvienas žmogus. Tad vadovavimasis krikščioniškąja A. meile iš viso panaikintų priešo sąvoką. Ši Jėzaus Kristaus atnešta visuotinės meilės moralė radikaliai pralaužė senąsias, Bergsono žodžiais tariant, uždaras moralės sistemas, A. sąvoką aprėžusias tik tam tikra grupe. Priešais krikščioniškąją A. meilę Nietsche stato savo „tolimojo meilę".

Artiodactyla Owen porakanopiai gyvuliai, atsiradę trečiaeilyje geologiniame periode. Gausingiausias kanopinių (Ungulata) gyvulių būrio pobūrys. Pagal dantų sutaisymą A. pobūris skirstomas į tris dideles grupes: Bunodontia—keturių šeimų grupė, kuriai atstovauja kiaulės; Bunoselendontia — išmirusi trijų šeimų grupė, kuriai atstovauja Antracotherium, Anaplotherium; Selenradontia — gausingiausia dešimties šeimų grupė, pvz. elnias, karvės ir kt.

Artistas (pr.) plačia prasme—menininkas, tapytojas, architektas, dainininkas ir t. t. Šis terminas įvairiose kalbose turi skirtingą atspalvį. Pas mus daugiau yra taikomas teatro veikėjams ir todėl laikomas dažnai beveik aktoriaus sinonimu.

Artistų fakultetas vid. amžių universitetuose vad. laisvojo meno (artes liberales) fakultetas, buvęs prirengiamuoju į aukštesnius fakultetus (teologijos, medicinos, teisės) laipsniu.

Artišokas Cynara Scolymus, daugiametis augalas, stambiais, sidabrinės spalvos lapais. Laukinis randamas p. Europoje ir š. Afrikoje. Maistui žmonės naudojo dar pr. Kr. Valgomoji dalis yra dar neprasiskleidusi žiedyne. Valgoma žalia arba virta. Auginama daugiausia šiltesniuose kraštuose. Lietuvoje auginama mažai, nes žiemą iššąla. Auga

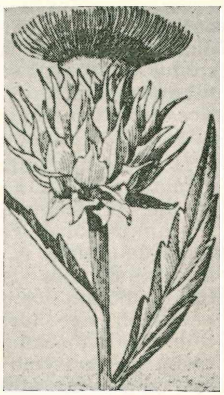

Artišokas

derlingoje žemėje, dauginama sėklomis ir atžalomis. Užauga 1,2—1,8 m aukščio.

Artocarpus incisa L. Moraceae šeimos Malajų salyno duonmedis, išaugąs a. 15 m aukščio. Vaisiai a. 2 kg svorio. Duoda vaisius kasmet 8—9 mėnesius be pertraukos. Turi saldžios kviečių duonos skonį. Prinokę vaisiai negardūs. Medis vartojamas statybai.

Artojas 1) 1924—1926 Biržuose spausdintas Pasvalio žemės ūkio draugijos mėnesinis žurnalas. Išėjo 17 numerių. Red. Petras Tonkūnas.

2) Dvisavaitinis žemės ūkio bei namų ruošos laikraštis, ėjęs Šaltinio priedu Seinuose 1909 — 1914 ir Marijampolėje nuo 1928. Seiniškį redagavo agronomas Vincas Totoraitis.

Artojas Petro Rimšos skulptūra. Originalas yra JAV Bostono Meno Muzėjuje (Museum of Fine Arts).

Artois buvusi š. Prancūzijos provincija, dabar Pas de Calais dep. IX a. sudarė Flandrijos dalį. A. 1237 čia buvo organizuota grafija. XIV a. pabaigoje atiteko Burgundijos kun-čiams. XV a. pabaigoje apėmė Prancūzijos karaliai, paskiau Habsburgai, kurie valdė ligi 1659; tais metais grįžo Prancūzijai. Žymiausias mst. Arras.

Artojų Draugija slapta Marijampolės lietuvių jaunimo organizacija, žandarams Sietyną likvidavus, įk. 1901 A. Rucevičiaus, P. Penčylos, J. Senkaus, J. Kidolio ir kt. iniciatyva, kovai su rusų valdžia už lietuvių spaudos grąžinimą ir apskritai už lietuvių teises. Narių turėjo a. 50, jų tarpe buvo Juozas Ambraziejus, Viktoras ir Pijus Vitkauskai, Pijus Grigaitis, J. Kancleris, Jz. Rimša, A. Matulaitis, Jonas Grinius, J. Luobikis, D. Alseika, Pr. Paršaitis, Jz. Akelaitis, Petras Vitkauskas, A. Verbyla ir kt. Draugijai vadovavo A. Rucevičius. Savo tikslams siekti A. D. gabeno iš Maž. Lietuvos knygas ir laikraščius ir juos platino ne tik Marijampolėje, bet ir Šiauliuose, Vilniuje, Varšuvoje ir siuntė net į tolimus Rusijos mst. Rengė slaptus spektaklius su deklamacijomis (daugiau kaip 10), šaukė

Artojų Draugijos vaidintojai 1901, vaidinę Ameriką Pirtyje

susirinkimus ir suvažiavimus, rengė viešas demonstracijas (prie P. Armino kapo, Daukšiuose, Igliaukoje, Sasnavoje), lipdė pakelėmis atsišaukimus, naikino nuo kryžkelių ir viešųjų įstaigų vien rusų kalba rašytas iškabas ir jų vietoje dėjo lietuviškas ir kitaip žadino lietuviškąjį susipratimą. Už tą veikimą 1903 buvo suimti: A. Rucevičius, Jz. Matulaitis, J. Kidolis, o atsakomybėn buvo traukiama a. 20 asmenų. Bet dėl 1904 manifesto byla buvo panaikinta. Lietuvių spaudą grąžinus ir prasidėjus revoliucijai, 1905 A. D. susilikvidavo; daugumas jos narių įsitraukė į revoliucinę kovą Lietuvoje, dėl kurios vėliau daugeliui teko bėgti į Ameriką.

A. Rucevičius Sunkiaisiais laikais 1920; (") Artojų Draugja — Mūsų Senovė II t. 3, 1938; Knygnešys I 1929.

Artomedes (Artomedius) Sebastijonas (1544 Frankonijoje—1602 X 11 Karaliaučiuje). 1567 gavo magistro laipsnį Wittenberge, 1578 su margrafu Jurgiu Fridrichu atvyko į Karaliaučių ir nuo 1579 buvo čia katedros klebonu. Rašė dvasines giesmes ir už jas 1599 buvo „vainikuotas" poetu. Palaikydavo artimus ryšius su Jonu Bretkūnu ir jo iniciatyva 1590 V 13 buvo Ragainėje sušaukta lietuvių kunigų konferencija Bretkūno postilės leidimo galimumui aptarti. Konferencijoje be A. ir Bretkūno, dalyvavo: S. Vaišnoras, D. Gaidys-Gallus.

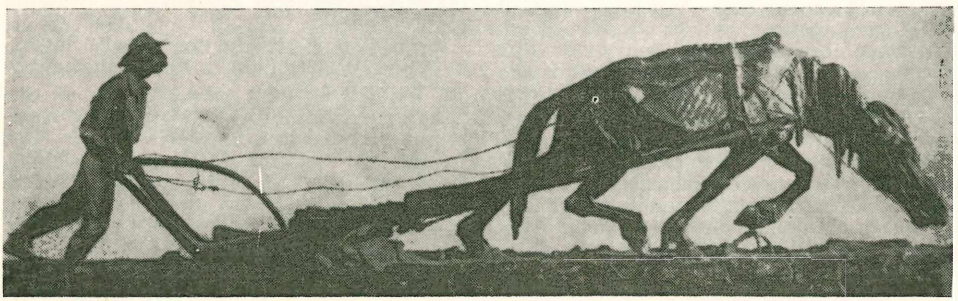

P. Rimša Artojas

Z. Blothno, J. Hopneris, A. Rodunionis-Rodonius. Rasta reikalinga būtinai ją išleisti, ir 1591 ji buvo išspausdinta.

Artotiritai (gr.) II a. Kr. g. montanistų krypties atžala, eucharistijai vartojusi duoną ir sūrį.

Artsen (Aertsen) Petras (a. 1508—1573), vadinamas „de lange Pier", olandų tapytojas, realistas, palikęs daug grynai „virtuvinių" paveikslų.

Artur (Arthur) VI a. gyvenęs pusiau mitinis Anglijos didvyris, silurų vadas, kovojęs prieš anglo-saksus. Mirė a. 537—542. Nors kova ir buvo nesėkminga, bet išliko žmonių atmintyje ir perėjo į bardų dainas ir padavimus, kur jis išaugo dideliu valdovu. Iš jo aplinkumos išaugo apskritojo stalo legendos.

J. A. Bruce The Evolution of Arthurian Romance 1923.

Artus Louis (g. 1870) prancūzų rašytojas, išsp. komediją Coeur de moineau 1905, romanus: La maison du Fou 1918, La maison du Sage 1920, Paix sur la terre ir kt.

Artusi Giovanni XVI a. Italijos muzikos teoretikas, Bolonijos St. Salvatore bžn. kanauninkas. 1589 veikale L'arte del contrappunto pirmas išdėstęs kontrapunkto teoriją, o 1600 Delle imperfezioni della moderna musica aprašęs visus jo laikų muzikos instrumentus.

Aruakai, aravakai. P. Amerikos senovėje labai išplitusi indėnų giminė. Dar Kolumbo laikais jų buvo ir Antilų salose, bet iš ten juos į kontinentą išstūmė karaibai, ir tik nedidelis jų skaičius liko Britanijos ir Olandijos Gvijanoje. A. giminei priklauso: aravakai, atorai, banivai ir daug kitų indėnų giminių.

Aruba P. Amerikos pakraščių sala Karaibų jūroje, nuo 1634 priklausanti olandams. 179 km² ploto. 52 000 gyv. (1952), daugiausia indėnų. Didelės naftos rafinerijos. Iš A. išvežama ir fosfatų.

Arumaa Peet (g. 1900) estų kalbininkas, nuo 1934 Tartu univ. e. o. prof. Po 1944 išsikėlė į Švediją. Geras lietuvių kalbos žinovas, toje srityje išsp. Litauische Mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend 1930 Untersuchungen zu der Geschichte d. litauischen Personalpronomina 1933. Sur l'histoire des adjectifs en-u en baltoslave 1949 ir kt. Bendradarbiavo Lietuviškoje Enciklopedijoje, kuriai suredagavo ir išvertė straipsnius apie Estiją.

Aruncus Silvester Kostel Rosaceae šeimos ilgamečiai gražiažiedžiai šiaurės kraštų augalai, tinka auginti soduose. Ligi 1½ m aukščio, šviesiai geltonais žiedais. Atmainos var. Kamtschatica, var. Plumosa, var. Kneifii.

Arundel Thomas Howard (1586 — 1646) Norfolko hercogas, išgarsėjęs Graikijos senovės meno paminklų rinkėjas. 1849 įsikūrusi jo vardo draugija leidžia meno istorijos monografijas ir kt.

Arundus de Arundis vienas seniausiųjų Italijos spaustuvininkų, XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje turėjęs spaustuvę Brescioj.

Aruodas dažniausiai klėtyje iš lentų ar nestorų rąstų padarytas užtvaras javams pilti. Tuo vardu pažįstamas daugiausia aukštaičiams. Žemaičių tarmėse A. vietoje vartojama m i e g a. Iš lietuvių kalbos yra gudų ir sulenkėjusių vilniečių pasiskolintas a r u d — javinė dėžė klėtyje. K. B(ūga) Kalba ir senovė p. 72) tai kildina iš baltų a r u —javai ir gretina su pr. a r r i e n, lot. a r v u m dirva.

Aruodų kalnas Utenos aps., netoli nuo Anykščių, prie kelio į Skiemonis. Randama senovės žalvario gadynės papuošalų liekanų.

Aruru asiriečių deivė, kurios vardas randamas jau sumerų tekstuose.

Aruvini deš. Kongo upės intakas 1300 km ilgio. 1887 jį ištyrė Stanley ligi Alberto ežero.

Arvales fratres senovės romėnų tikybinė žemės ūkio korporacija. Ją sudarydavo 12 žynių tam tikru nustatytu laiku atliekančių su žemės ūkiu susijusias tikybines apeigas. Išliko ir jų giedamos giesmės tekstas, laikomas seniausiuoju romėnų literatūros paminklu.

Arvernai gyvenusi senovės Galijoje, dabar Auvergne, keltų tautelė, žinoma dar VII a. pr. Kr. Nors 121 pr. Kr. ir sumušti romėnų, išsilaikė nepriklausomi. Vėliau, padedami germanų su Ariovistu, ilgai priešinosi Cezariui ir 53—52 pr. Kr. Vercingetorikso vadovaujami vos neišvijo romėnų iš Galijos, bet paskiau buvo nugalėti. Miestai Gergovia ir Nemetum (Augustometum) — dabar Clermont.

Arvika Švedijos mst. į š. nuo Venerio ež. 15.000 gyv. Žymi geležies pramonė.

Arvista Ukmergės aps., Siesikų ir Pagirių vl. upelis. Obelies (Nevėžio) kair. intakas. 12 0 km ilgio. Kanalizuotas. Baseino plotas 24 km².

Arvistavas Kėdainių aps. ir vl. vietovė, 6—7 km nuo Kėdainių. 1378 kryžiuočiai buvo sugriovę A. pilį.

Arx Cezaris (1895—1949) šveicarų rašytojas, dramaturgas, režisierius. Išsp. Der Verrat von Novara 1934, Dreikampf 1936, Das Bundesfeierfestspiel 1941, Christo 1947 ir kt.

Arzamas Rusijos mst. Nižnij Naugarado srityje. A. 25 000 gyv. (1946). 1802—1861 čia veikė tarybos mokykla, kuri aprūpindavo šventųjų paveikslais (ikonomis) daugumą Rusijos cerkvių.

Arzava, Arzaova, senovės valstybė Maž. Azijoje, apėmusi vėlesnę Kilikiją. Egipto ir Asirijos paminkluose išliko žinių apie A. nuo XIX a. pr. Kr. ligi XII a. pabaigos, kada, matyti, kraštas buvo atėjūnų iš jūros nukariautas.

Aržvėta, arba Eržvėta, 1) Brėslaujos aps., Tverečiaus vl. upė, Birvytos (Dysnos, Dauguvos) aukštupis, 11,3 km ilgio. Teka iš A. ež. ir prie Pečiurkų k. 2 km į rytus nuo Tverečiaus jungiasi su deš. intaku Svyla, gaudama Birvytos vardą. Baseino plotas 245 km².

2) Tverečiaus vl. ež., 4,3 km ilgio, ligi 0,7 km pločio, paviršiaus plotas 2,1 km². Altitudė 133,8 aukščiau j. lygio. Į ežerą įteka Konaržinė, išteka Aržvėta.

As 1) c h e m i j o j e ženklas elementui arsenui pažymėti.

2) m u z i k o j e žymi chromatinį **a** tono pažeminimą, nuleidimą jo žemyn į **g**.

As senovinis piniginis vienetas Italijoje, įvestas a. 450 pr. Kr. Pradžioje tai buvęs

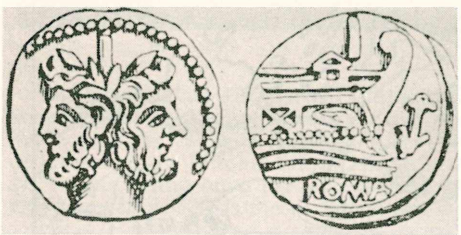

Senovės romėnų pinigas

vienas sunkus romėniškas vario svaras 272 (vėliau 327) gramų (as libralis) ir buvo skirstomas į 12 uncijų. 268 pr. Kr. įvedus sidabrinę valiutą, A. vertė sumažėjo. Vienoje A. monetos pusėje buvo atmušamas dvigalvis Janus, kitoje laivo priekinė dalis. A. ženklas I arba L, vainikas ir apačioje žodis Roma. Kitos smulkesnės monetos buvo Semis, Triens, Quadrans, Uncia.

Schroeter Woerterbuch d. Muenzkunde 1930.

Asa judėjų valdovas 955—914 (ar 913—873) pr. Kr. Pagal tradiciją mėginęs panaikinti stabmeldiškas apeigas. Kariavęs su izraelitų valdovu Baašu. Sunaikino izraelitų tvirtovę Ramoje ir sustiprino valstybės sienas Gebos ir Masfos tvirtovėmis.

Asa ež. ties Zarasais. K. Būgos spėjimu (Kalba ir senovė p. 3) A. ež. vad. Ezarasu. Iš lenkiško A. vardo iškreipimo Osa vokiečiai buvo sudarę Ossersee ir 1941—1944 okupacijos metu tuo vardu vadino Zarasų apskritį.

Asa foetida ž. Ferula Asa foetida.

Asachi Georgiu (1788—1869) rumunų rašytojas ir visuomenės veikėjas. 1817 Jasuose organizavo pirmą teatrą, kuriam parašė ir išvertė daug scenos veikalų. Išsp. eilėraščių rinkinį Culegere de poesii 1854, Nuvele istorice a Romanici 1867. Moldavijoje 1829 įst. pirmą laikraštį Rumaenische Biene, paskiau Gazeta de Moldova, Patria.

Asahigava Japonijos mst. Jesso saloje. 123.000 gyv. (1950).

Asajai senovės sarmatų giminė, greičiausiai alanų šaka, gyvenusi prie Volgos upės ligi Juodosios jūros.

Asal r. Afrikos, prancūzų Somalijoje sūrusis ež. 20 km nuo jūros. 40 m gilumo. Dugnas yra 215 m žemiau jūros lygio.

Asalnai Švenčionių aps. Linkmenų vl. ežeras, Žeimenos (Neries) baseine, 5,0 km ilgio, ligi 1,5 km pločio. Jungiasi su Lūšio ir Šakarvo ež., sueina su Linkmeno ir Alksno ež. Paviršiaus plotas 340 ha. kartu su Lūšiu ir Šakarvu 790 ha; altitudė 140,0 m aukščiau j. l. A. turi dailiai išraižytus krantus ir pusiasalius ir 2 salas. Dėl aukštų, ligi 35 m, krantų A. Žeimenos labirinte laikomi vienu gražiausiųjų ežerų. 1919—1940 ež. kirto išilgai administracinė linija. Į A. įteka Dringykštė. Iš Šakarvo išteka Žeimena, kurios aukštupis Švogena įteka į Dringių ežerą.

Asalnykštis Švenčionių aps. Linkmenų vl. ež., vakarinė Asalnų ež. įlanka, 1,2 km ilgio, ligi 500 m pločio, 70 ha ploto.

Asam Kosmas Damian (1686—1739) Bavarijos architektas ir plastikas, laikomas vienu žymiausiųjų XVIII a. vokiečių menininku.

Asama Yama Japonijos veikiąs ugnikalnis, Šinšu prov. 2488 m aukščio.

Asamas ž. Assam.

Asaphus trilobitų, išmirusių vėžiukų giminė, randama apatinio siluro geologiniuose sluogsniuose.

Asarchadon (Assur—akhi—idin, Aššurahiddina) 680—669 pr. Kr. Asirijos valdovas, Sin—achi—eribo (Sennacherybo) sūnus. Jis susitaikė su žyniais ir atstatė sugriautą Babiloną bei jo šventoves. Pavergė Egiptą, sėkmingai kariavo su finikiečių Tyru ir Sidonu. Jo įpėdiniu buvo Aššurbanapli.

Asars Janis (1877—1908) latvių kultūros veikėjas. Bendradarbiavo daugely latviškų laikraščių, kur rašė daugiausia mokslo ir meno klausimais. Už politinį veikimą 4 metus išbuvo kalėjime. kur vertė Ibseno ir D'Annunzio veikalus. 1905 dirbo soc. dem. Peterb. Latvietis redakcijoje 1905 iš Rygos pabėgo į Petrapilį; ten dirbo ligi 1907 įvairiuose latvių laikraščiuose. Tuo metu parašė istorijos studiją: Ka Baltijas muižnieciba tika prie savam privilegijam. 1907 pasitraukė į Helsinkius ir red. Rits. 1907 bėgo į užsienį, bet rusų žandarų pagautas, buvo atgabentas į Rygą ir kalėjime mirė. Jo raštai išsp. 1908—1910.

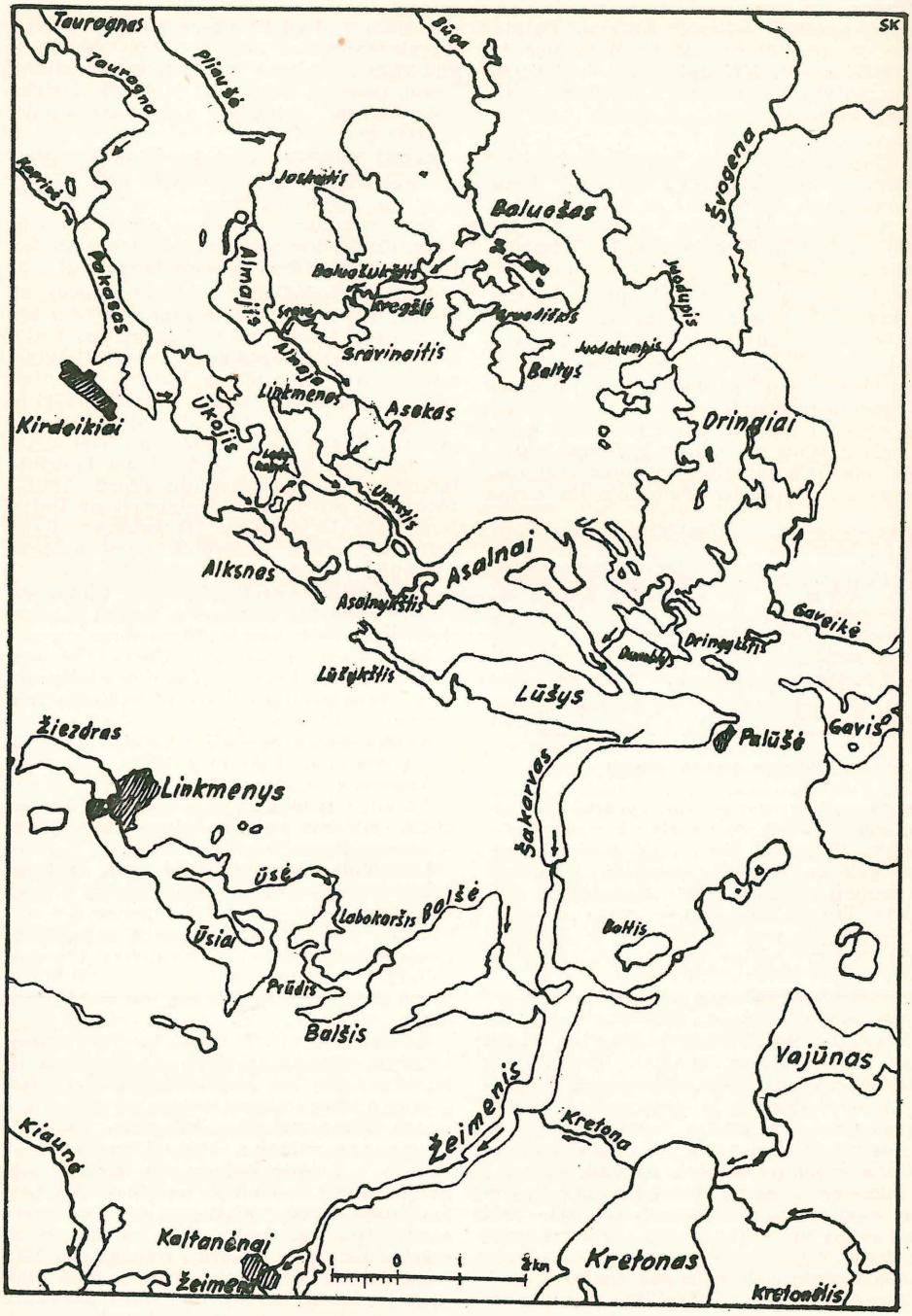

Asalnų ež. grupė

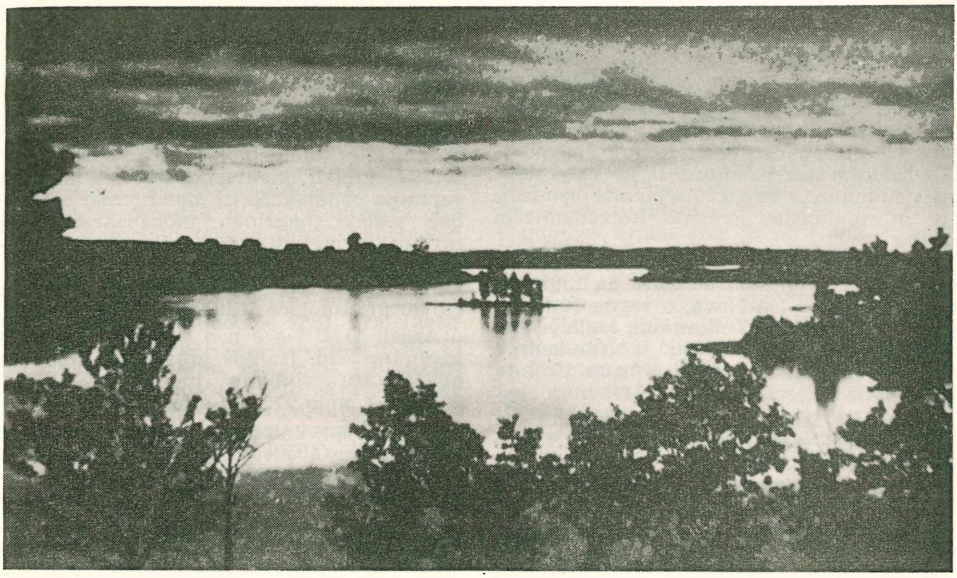

Asalnykštis

Asaula, esaulas, Užparagės (Zaporožės) kazokų policinės tarnybos vadas. Buvo atamano policijos vadas ir jo adjutantas. Vykdė atamanų ir kazokų teismų nutarimus. Šis vardas vėliau buvo perkeltas į rusų kariuomenę ir reiškė jaunesnį karininką.

Asava Lydos aps. bžnk., 5 km nuo Bastūnų gl̇ž. stoties, 20 km nuo Lydos, 75 km nuo Vilniaus. Prie Asavos upelio. Pirmoji medinė bžn. statyta 1666, perstatyta 1732. A. 90% gyventojų lietuviai.

Asava Lydos aps., Žirmūnų vl. upelis, Dzitvos (Nemuno) kairysis intakas, 11,9 km ilgio. Prasideda ties Lapotiškių k., įteka į Dzitvą 70 km nuo jos žiočių. Baseino plotas 35 km².

Asavas (Drobiškis) Zarasų aps. Salako vl. ež. Šventosios (Neries) baseine. 2,2 km² paviršiaus ploto. Altitudė 149 m aukščiau j. l. Pro ež. teka Šventoji. Ežere sala.

Asavytas Zarasų aps., Degučių vl. ež. 0,8 ha ploto.

Asbestas (gr. — nedegamas) mineralas. Malamas subyra į ilgus, ligi 15 mm, lankščius pluoštus, kurie susiskirsto plonais vatos pavidalo plaukeliais. Spalva šviesiai pilka, gelsva ar žalsva. Vartojamas garo vamzdžių izoliacinei masei gaminti, nedegamam kartonui ir audeklams austi. Taip pat geras ir elektros izoliatorius.

Asbjornsen Peter Christian (1812–1885) norvegų rašytojas ir gamtininkas. Be daugelio raštų iš gamtos mokslo, nuolatinėse kelionėse po kraštą surinko daug tautosakos, kurią literatūriškai perredagavęs išsp. Norske Folke-Eventyr 1842—1843 ir Norske Huldre Eventyr og Folkesagn 1845—1848 ir 1914.

Asboth Ludwig (1803 — 1882) vengrų honvedų generolas. Tarnavo austrų kariuomenėje, 1848 vengrų revoliucijos metu stojo į vengrų kariuomenę ir po kautynių ties Moru, Budapeštu ir Peredu gavo generolo laipsnį. Revoliuciją rusų kariuomenės padedamiems austrams numalšinus, buvo nuteistas mirti; bausmė pakeista 18 metų kalėjimu, kur buvo laikomas 1849—1856. 1861 vėl suimtas. Išleistas, išsp. atsiminimus, vėliau ir Š. Amerikos naminio karo aprašymą.

Ascaridae apskritųjų kirmėlių (Nematoda) šeima. Parazituoja žmogaus ir gyvulių viduriuose. Ascaris lumbricoides (lizdininkas) patino ilgis 15—25 cm, patelės 20—40 cm. Gyvena žmogaus, ypač vaikų viduriuose, trukdo virškinimo procesą ir sukelia vidurių skaudėjimą. Jis gyvena ir kiaulės viduriuose. A. megalocephala gyvena arklių, A. mystax šunų ir kačių, Heterakis maculosa karvelių viduriuose, Oxyuris vermicularis parazituoja žmogaus (ypač vaikų) tiesiosios žarnos užpakalinėje dalyje, sukeldamas didelį niežėjimą.

Ascelin, arba A n z e l m a s M i k a l o j u s, domininkonų vienuolis, popiežiaus Inocento IV 1247 pasiųstas į Mongoliją krikščionybei platinti. A. kelionę aprašė jo kelionės draugas Simanas de Sancto Quintini, o išspausdino savo Speculum historicale Vincentas de Beauvais.

Ascedentas (lot.) aukštutinės eilės giminaitis, pvz. tėvas, senelis ir tt.

Ascenius Jodocus Badius vienas seniausiųjų Paryžiaus spaustuvininkų, nuo 1499 gyvenęs Paryžiuje, prieš tai spausdinimo meno pasimokęs Italijoje ir Lione. Nuo 1503 įsitaisė spaustuvę Paryžiuje, pavadintą Praelium Ascensianum. Iš jos išėjo daugelis humanistų raštų. Jis pirmas spausdino ir seniausius Erazmo Roterdamiečio raštus.

Ascension (Dangaus Žengimo sala) p. Atlanto vandenyno sala 88 km². Ją 1501 aptiko portugalas Da Nova, o vardą 1502 davė Albuquerque. Vulkaninga salelė. Čia renkasi daugybė žuvėdrų ir vandeninių vėžlių. 1815 užėmė anglai ir nuo 1922 ją valdo iš šv. Elenos salos.

Aschabad Turkmenijos mst. dykumų oazėje. 127.000 gyv. (1939). 1921 — 1924 jo vardas buvo iškreiptas į Poltorack. 1948 X 6 žemės drebėjimas jį visiškai sunaikino.

Aschaffenburg vak. š. Bavarijos mst. deš. Maino krante, 48.250 gyv (1952). 982 gavo miesto teises.

Aschbach Joseph (1801 — 1882) austrų istorikas. Išsp. Geschichte d. Westgothen 1827, Geschichte d. Omajaden 1829—1830, Geschichte Spaniens u. Portugals 1833, Geschichte d. Herulen u. Gepiden 1835.

Aschersleben š. Vokietijos, Magdeburgo apygardos mst. 43.000 gyv. (1950). Kalio druskos kasyklos ir radioaktyvaus vandens šaltiniai.

Ascherson Peter Friedrich August (1834—1913) botanikas, nuo 1873 Berlyno univ. botanikos prof. Išsp. Flora d. Provinz Brandenburg 1864, Synopsis d. Mitteleuropaeischen Flora nuo 1896 jo leistas su Graebneriu. Čia yra daug medžiagos ir Lietuvos augmenijai pažinti.

Aschoff Ludwig (1866 — 1942) vokiečių patologas, Freiburgo patol. instituto dir. Išsp. Handbuch d. pathologischen Anatomie 71928.

Ascidia Tunicata tipo jūrų gyviai.

Ascites (lot.) padidintas skystimo kiekis pilvo erdvėje, vandenė, vandens žala.

Asclepiadaceae augalų šeima iš dviskilčių (Contortae) eilės. A. 1700 rūšių, daugiausia augančių p. Afrikoje. Visi turi kartaus ir aštraus arba nuodingo pieno. Yra daug A. kaktuso pavidalo, pvz. Stapelia.

Asclepias Asclepiadaceae šeimos augalų gentis, žolės. A. 80 rūšių, daugiausia augančių Š. Amerikoje. A. Cornuti — šilko augalas auginamas ir Lietuvoj darželiuose. A. syriaca L. (A. Cornuta Decne) Š. Amerikos, A. grandiflora Meksikos augalai geriausi bitėms.

Asclepius ž. Asklepios.

Ascoli 1) Cecco arba Francesco Stabili (1257— 1327) italų poetas (poema Acerbia) ir astrologas. Dantės ir Cavalcanti priešininkas. Florencijos politinių partijų rietenų auka: 1327 apkaltintas erezija buvo sudegintas laužė.

2) Graziano Isaja (1829—1907) italų kalbininkas, specialiai tyrinėjęs indoeuropiečių kalbų mokslą, romanistiką ir semitologiją ir kiekvienoje tų sričių daug vertinga padaręs. Savo dialektologijos darbais padėjo pagrindą moksliškam italų tarmių tyrinėjimui. Išsp. Fonologia comparata 1870, Saggi ladini 1872, Lettere glottologiche 1881—1886 ir kt. 1873 įst. Archivio glottologico italiano.

Ascoli 1) Piceno (seniau Aesculum Picenum) vid. Italijos prov. tarp Apeninų aukščiausių viršūnių ir Adrijos jūros. 2085 km², apie 275.000 gyv.

2) A. P. prov. sostinė (senasis Asculum) 45.000 gyv. (1950). Žymi keramikos, šilko ir popieriaus pramonė.

3) A. Satriano p. Italijos mst., romėnų Asculum Apulum. Čia 279 pr. Kr. Pyrrus nugalėjo romėnus.

Ascomycetes ž. Aukšliagrybiai.

Asconius Pedianus Quintus, I a. Kr. g. romėnų gramatikas, parašęs Cicerono kalbų komentarus, kurių išlikę fragmentai buvo išsp. Kienligo ir Schoello 1875.

Asdod (hebr. pilis) dabar kaimas Esdud. Senovėje vienas penkių filistinų šalies miestų. Dagono kulto būstinė.

Asdra Vilniaus aps Parūdaminio vl. upelis, Volkės (Neries) kair. intakas, 11,0 km ilgio; prasideda iš Lygainio ež. Baseino plotas 62 km².

Aseisminiai regionai tokios žemės sritys, kur visai nebūna arba labai retai įvyksta žemės drebėjimai, pvz. Lietuva, Š. Amerika ir Australijos kristalinių skalūnų sritys, š. Vokietijos ir r. Europos plokštuma.

Asekas Švenčionių aps., Kirdeikių vl. ež., 1 km ilgio, ligi 0,7 km pločio, 55 ha ploto. Paviršius 141 m aukščiau j. l. Į A. įteka Almaja. Per Asalnų ež. priklauso Žeimenos (Neries) baseinui.

Asekuracija ž. Draudimas.

Aselli Gaspero (1581—1626) italų gydytojas, Pavijos univ. anatomijos prof., žymiai pastūmėjęs anatomijos ir fiziologijos mokslą. 1627 buvo išsp. jo darbas De lactibus seu lacteis venis.

Asemija (gr.) nustojimas sugebėjimo išoriniais ženklais išreikšti mintį.

Asenizacija pašalinimas išeinamų vietų ir duobių pūvančių atmatų, išvežant jas tam tikrais vežimais į laukus. Dabar ne tik miestuose, bet kitur ir kaimuose (pvz. Š. Amerikoje) įvedus kanalizaciją, visi nešvarumai pašalinami ir išleidžiami kanalais vandens pagalba. Plačia prasme A. yra kiekvienas valstybės ar visuomenės dar-

bas, siekiąs išorinėmis priemonėmis pagerinti gyventojų sveikatą.

Asepsis (gr.) aseptika, žaizdų gydymo būdas, kada žaizda saugojama nuo mikroorganizmų. Medžiaga ir instrumentai, kurie susiduria su žaizda, virinami, rankos mazgojamos bakterijų žudomaisiais skysčiais ir kt.

Aserbeidžanas ž. Azerbeidžanas.

Asesorių teismas D. L. Kunigaikštijoje įvairių koleginių teismų teisėjai buvo vad. asesoriais, bet A. T. pavadinimas tebuvo taikomas didž. kun—čio dvaro teismui ir 1791 įsteigtam aukščiausiam miestų apeliaciniam teismui. Sudarius 1581 vyr. Lietuvos tribunolą, paties didž. kun—čio ir aukštųjų valdininkų teismams paliko galutinis sprendimas tų bylų, kurios nepriklausė Vyr. Tribunolo kompetencijai. Jau 1584 A. T. skiriami valdininkai buvo vad. asesoriais. 1764 Stanislovas Augustas išleido Lietuvos ir Lenkijos A. T. sutvarkymo įstatymą, bet kadangi bendras Lenkijai ir Lietuvai teismas dėl nevienodo teismo proceso abiejose valstybėse sudarydavo nepatogumų, 1766 buvo išleistas atskiras Lietuvos A. T. sutvarkymo įstatymas. Prie A. T. buvo ir 12 prisiekusiųjų advokatų (patronų). 1791 ketverių metų seimui sutvarkius miestų teismus, aukščiausias apeliacinis miestų teismas buvo pavadintas A. T. ir jau nebuvo surištas su didž. kun—čio dvaru, turėjo nuolatinę būstinę Vilniuje; jo sudėtin įeidavo: kancleris, vienas senatorių, 4 seimo renkami bajorai ir 4 miestiečiai, kurie teturėjo nusverianti balsą sprendžiant miestiečių bylas, o sprendžiant vienų bajorų bylas, balso visai neturėjo.

Asevičius Vincas (1896 VII 27 Viščiakaimyje, Alvito vl. — 1942 III 9 Panemunėje) ats. plk. lt. 1917 baigė Veiverių mok. sem., 1919 karo mokyklą, 1924 Aukšt. Kar. Kursus. 1920—1939 tarnavo šarvuočių dalyse, Kauno komendantūroje, intendantūroje. Plačiai bendradarbiavo mūsų karinėje spaudoje (Karyje ir kt.), tarp kita ko ten išspausdinęs Iš šarvuotininko atsiminimų, Netolimą praeitį prisimnus ir kt. 1939 išėjo į atsrgą.

Asfaltas (gr. asfaltos, lot. bitumen) žemės derva su kai kuriomis mineralinėmis priemaišomis. Pati derva juodos spalvos, žemoje temperatūroje gana kieta ir kiek trapi. Šildoma minkštėja ir a. 100° C lydosi ir leidžia būdingą dervos kvapą. Gana grynas A. gaunamas Trinidado saloj, Mirties jūros pakraščiuose ir kt. Dažniau pasitaiko bitumo primirkusių uolų. A. akmuo: smiltainiai, kalkiniai akmens ar mergelis su 10—20% bitumo. Blogesnės rūšies A. gaminamas primaišant akmens anglių dervos. A. surogatų yra daug, įvairiais vardais (meksfaltas ir kt.). Daugiausia A. vartojamas gatvėms ir keliams grįsti, taip pat patalpų grindims lieti, sienoms izoliuoti nuo įžemio vandens ir kitoms izoliacijoms.

Asfiksija (gr.) uždusimas dėl trūkumo deguonies įkvėpuojamame į plaučius ore arba dėl išorinių mechaninių bei vidaus priežaščių, kurios sudaro kliūtis orui patekti į plaučius. Apskritai, A. gali įvykti, jei gyvas organizmas patenka į neturinčią deguonies atmosferą, jei krūtinės ląsta ir pilvo sritis mechaniškai suspausta, jei veikia kitos mechaninės priežastys.

Asgeirsson Asgeir (g. 1894) Islandijos prezidentas. 1918—1926 mokytojų instituto dėstytojas. Nuo 1923 sd partijos atstovas parlamente. 1930—1952 ėjo ministerių bei ministerio pirmininko pareigas. 1952 išrinktas prezidentu.

Asgord senovės kronikininkų minima pilis Lietuvoje, į rytus nuo kuršmarių. T. Narbutas manė, kad tai buvusi vikingų pilis Minijos ir Asės upių santakoje.

Ashburnham John (1797 — 1878) anglų lordas, išgarsėjęs bibliofilas, iš Libri ir Barrois supirkęs didžiausią rankraščių kolekciją, kuri, kaip vėliau paaiškėjo, didele dalimi buvo išvogta iš Prancūzijos ir Italijos bibliotekų. Jam mirus, anglų valdžia iš A. sūnaus atpirko nevogtus rankraščius, o 1884 italų valdžia kitus, išskyrus pavogtus Prancūzijoje. Dėl tų visų rankraščių kilusi polemika leido ir pačius rankraščius geriau ištirti.

Ashburton vak. Australijos upė, 750 km ilgio. Sausros metu visai išdžiūsta.

Asheville JAV N. Carolinos valst. mst. 53.000 gyv. (1950).

Ashford Kent grafystės Anglijoje mst. 24.000 gyv. (1951). Anglių kasyklos.

Ashland JAV Kentucky valst. miestas. 31.000 gyv. (1950). Vilnonių audinių, baldų, metalo pramonė.

Ashley William (1860—1927) anglų istorikas ir ekonomistas. Toronto, Harvardo ir Birminghamo univ. prof. Išsp. Introduction to English Economic History and Theory 1888—1893, The Tariff Problem 1920, Economic Organisation of England 1914, The Business Economics 1926.

Ashmole Elias (1617 — 1692) anglų mokslininkas, polihistoras. Savo senienų rinkinį užrašė Oksfordo univ., ir ten iš to rink. buvo sudarytas Ashmolean Museum.

Ashtabula JAV Ohio valst. mst. 23.000 gyv. (1950).

Ashton 1) u n d e r L y n e Anglijos pramoningas mst. Lancastero grafystėje. 49.000 gyv. Manchesterio priemiestis.

2) A. — i n M a k e r f i e l d Lancashire grafijos Anglijoje mst. 23.000 gyv. Akmens anglies kasyklos.

Asiatosaurus dinosaurų baisiadriežių būrio išmiręs milžiniškas gyvulys, užtiktas 1928 amerikiečių ekspedicijos Mongolijoje. Jis buvo artimas užtiktiems Europoje, Amerikoje ir Afrikoje tų pačių sauropodų driežiakojų milžinams: Diplodocus, Brontosaurus, Camarosaurus ir kt. Dėl kai kurių skirtumų nuo jų šis Mongolijos dinosaurų atstovas buvo pavadintas Asiatosauru. Šiai grupei priklausę išmirusio gyvulių pasaulio milžinai gyveno juros ir kreidos laikotarpiuose. Jie visi buvo 20, 30 ir daugiau m ilgio. Bet jų skeletas buvo palyginti lengvas. Kojos stambios, penkiapirštės. Kaklas ilgas, uodega tokio ilgumo, kaip visas kūnas. Galva mažutė, mažesnė už kaklo stuburo narelius. Tai buvo daugiau ar mažiau amfibiškai gyveną ropliai. Maitinosi augalais, iš dalies gal ir žuvimis.

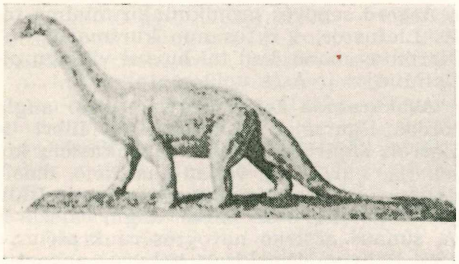

Asiatosaurus

Asibiliacija (pr.) kalbotyroje vadina sprogstamojo priebalsio sujungimą su pučiamuoju, pvz. a č a i ž a iš a t č a i ž a, a u c k a r y s iš a u t s k a r y s (autas + skara).

Asida (Asaitis) ež. ties Zarasais. Pagal K. Būgą A. ež. vad. Ezarasaičiu.

Asieniai bulgarų carų dinastija, įk. 1196 žuvusio P e t r o ir 1197 žuvusio J o n o A. Jie organizavo sukilimą prieš graikus ir juos išvijo iš Bulgarijos. Valstybės sienas praplėtė jų trečias brolis K a l o j a n (valdęs 1197—1207), sėkmingai kariavęs su Bizantija ir prijungęs Makedoniją. Jono A. sūnus J o n a s II (valdė 1218—1241) taikia politika ir diplomatija nuramino kraštą viduje. 1230 IV ties Klokotnica sumušė Epiro despotą Teodorą, užėmė Epirą, Adrianopolį, Makedoniją, dabartinę Albaniją, net mėgino ir Konstantinopolį imti. Prie jo įpėdinių valstybė pradėjo smukti. Paskutinis A. J o n a s III 1280 pabėgo pas graikus.

Asignacijos popieriniai pinigai, 1769 Rusijoje išleisti. Prieš tai ten buvo apyvartoje vien variniai pinigai, nepatogūs vartoti, nes pvz. 16 rublių variu svėrė vieną pūdą. A. apyvarton įvesti, Maskvoje ir Petrapilyje buvo įst. specialūs bankai, kuriuose buvo sudėta po ½ milijono varinių pinigų, skirtų išimtinai keisti A. Apyvartoje A. ėjo lygiomis su monetomis, nors privalomo kurso neturėjo. Bankai čia vaidino vien pinigų keitimo įmonių vaidmenį. Vėliau dėl karų susidarius finansiniams sunkumams, A. kursas nukrito. Karo su Turkija laikais. A. emisija buvo smarkiai padidinta, ir jau 1811 A. apyvartoje buvo per 500 mil. rublių. Tuojau po 1786 buvo sustabdytas A. keitimas į sidabrą, o a. 1802 ir į varį. 1812 buvo nustatytas priverstinis A. kursas, ir nuo to laiko jos virto popieriniais pinigais. Paskui A. leidimas vis didėjo, o jų kursas vis krito — 1815 A. rublis jau tekaštavo 35 kap. sidabru. 1839—1843 pinigų reforma A. pakeitė kredito bilietais, kursu 1 kredito rublis lygus 3 rub. 50 kap. A. Lietuvoje rusų A. pasirodė jau nuo 1794 XII 4.

Asignatos Didž. Prancūzų revoliucijos laikais įvesti popieriniai pinigai, buvę apyvartoje 1789—1796. Pirmosios A. buvo išleistos 1789 XII 21 dekretu ir joms padengti buvo paskirtos konfiskuotos bažnyčių ir karaliaus žemės. Jos buvusios valstybės procentinės obligacijos, duodančios jų turėtojams 5%. Amortizacija buvo numatyta nuo 1 ligi 5 metų. 1790 IV 17 jos buvo pakeistos 3% obligacijomis, privalomomis priimti ir privačioje apyvartoje. Tais pačiais metais jos buvo paverstos beprocentiniais valstybės pasižadėjimais privalomai nustatytu kursu. Tuo būdu A. virto tikrais popieriniais pinigais. Augant A. emisijai ir pasirodžius ir falsifikuotoms A., jų kursas nukrito. 1791 VI 1 jų buvo apyvartoje už 912 mil. livrų, o 1796 IX 7 jau už 45.579 mil. A. kursas krito beveik 640 kartų. Pagaliau 1796 II 19 jos buvo paskelbtos negaliojančiomis ir buvo išmainomos į naujus popierinius pinigus — mandats territorier. A. turėtojai galėjo už 30 fr. gauti 1 fr. mandatais. 1797 V 21 dekretu buvo paskelbtos visai negaliojančios ir nebekeičiamos.

Lietuvoje 1794 sukilimo laikais buvo irgi išleistos A., bet sukilimą numalšinus, jos tuojau nustojo vertės. Jos buvo vad. iždo bilietais (Bilet skarbowy).

E. Harris The Assignats 1930.

Asilas priklauso prie arklių grupės, bet už arklį mažesnis. A. yra dviejų tipų — Afrikos ir Azijos. Afrikos A. pilkos spalvos, kiek didesnis, dviejų rūšių — Nubijos A. su juosta per nugarą, ruožais ant keteros ir be ruožų ant kojų, ir Somali A. sunkaus tipo, su ruožais ant kojų, be ruožų ant nugaros. Naminis A. yra kilęs iš Nubijos. A. yra šiltesnio klimato gyvulys. Vid. Europos klimate jis išsigimsta. Europoje naminiai A. pasirodė Vidužemio jūros salose jau Mikėnų kultūros laikais. Iš ten, tarpininkaujant finikiečiams ir egip-

tiečiams, jis pateko į graikus bei romėnus, o vėliau ir į kitus p. bei vakarų Europos kraštus. Pietų kraštuose (Italijoje, Ispanijoje, Graikijoje, taip pat Irane, Turkijoje, Egipte ir kt.) A. yra labai paplitęs gyvulys. Juos naudoja daugiausia joti ir kroviniams nešioti. A. tenkinasi mažos vertės pašaru ir gyvena ilgiau už arklį. Šiaurės klimate jis įgyja neigiamų savybių, tampa atkaklus ir tinginys.

Azijos A. yra lengvesnis už Afrikos A., trumpesnių ausų ir daugiausia be juostos ant nugaros. A. būva įvairaus plauko: rudas, šviesiais plaukais apie snukį, raudonai geltonas ir kt. Žemiausio ūgio A. 1 m aukštumo onagras (onager) beveik baltos spalvos.

A. eržilą sukergus su kumele gaunamas bastardas asilėnas, A. kumelę sukergus su arkliu gaunamas arklėnas. Iš kultūrinių A. veislių minėtinos: Afrikoje išvesta Maskato veislė, Ispanijoje — Katalonijos, Italijoje — Apulijos, p. Prancūzijoje Poitou veislė, kuri duoda geriausius asilėnus.

Mūsų vaizduotėje, sąmonėje ir kalboje labiausiai vak. Europoje A. prigijo nusistovėjusiu tinginio, užsispyrėlio ir ypačiai kvailio atvaizdu, nors savo rytų ir pietų gimtinėje ir net p. Europoje jis pasižymi gyvumu, klusnumu ir patvarumu; šių savybių jis nustojo vak. ir iš dalies p. Europos klimate per daug žmonių išnaudojamas.

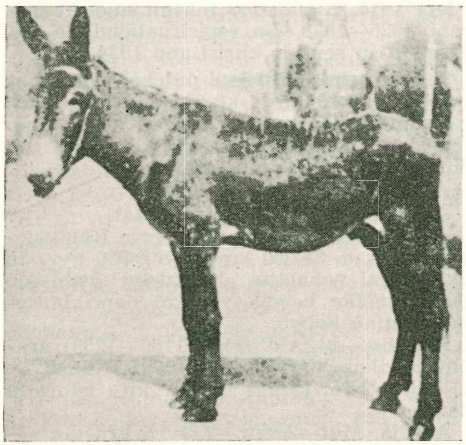

Asilas

Asilėnas naminis gyvulys, gaunamas suleidus kumelę su asilu. Vidurys tarp arklio ir asilo. Ūgis svyruoja tarp 130 ir 170 cm. Jau senovėje buvo žinomi Egipte, Babilonijoje ir kituose Rytų bei Pietų kraštuose. Daugiausia jų laikoma Afrikoje, C. ir P. Amerikoje; taip pat jų gausu ir Prancūzijoje, Italijoje, Ispanijoje, Portugalijoje. Visame pasauly jų priskaitoma a. 7–8 milijonus. Ūkiškoji vertė yra didelė. Svarbiausios jų teigiamybės: greitas subrendimas, sveikatingumas, ilgas amžius (jais dirbama ligi 25—30 metų amžiaus) ir pasitenkinimas prastesniu negu arkliai pašaru. Prancūzijoje ir kai kur kitur A. buvo plačiai naudojami ir kariuomenėje — turėjo ištisų raitelių pulkų, kur arkliai buvo pakeisti A. Paprastai A. neveislūs; tik retais atsitikimais jie atsiveda vaikų.

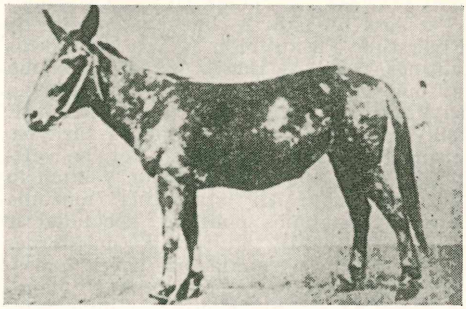

Asilėnas

Asilidae musių (Diptera) būrio šeima. Stiprios, dažnai gaurais apaugusios musės, kurios minta pagaudamos ir iščiulpdamos kitus vabzdžius. Lietuvos sausuose miškuose paprasta Laphria gibbosa L. visa apaugusi pilkais, pilvelio galas geltonais-auksiniais plaukeliais.

Asilų brolija (ordo asinorum) kai kur vak. Europoje taip vadinta vienuoliai trapistai, kurie iš pradžios buvo nusistatę tik asilais keliauti. Jiems ėmus ir arklius vartoti, A. B. vardas išnyko.

Asimetrija astronomijoje švedų astronomo Stroembergo 1925 nustatytas reiškinys. Tiriant labai tolimų dangaus kūnų judėjimą, susidaro įspūdis, tarytum tie objektai lekia iš vienos dangaus pusės į kitą. Šito judėjimo linkmė rodo į Cefėjaus žvaigždyną. Vidutinis greitumas prašoksta 100 km per sekundę. Tačiau manoma, kad ne tie tolimieji objektai taip smarkiai juda, bet, atvirkščiai, visos artimos žvaigždės kartu su saulės sistema juda dideliu greitumu erdvėje. A. auga laipsniškai atstumui didėjant.

A. esmę nušviečia hipotezė, pagal kurią visa Paukščių Tako vad. galaktinė sistema iš lėto sukasi.

Medžių raidoje A. yra nesimetrinis tiek kamieno, tiek šakų įvairiose medžio dalyse augimas, sukeltas įvairių gamtos reiškinių.

Asimiliacija (lot. assimilatio) tautinė — procesas, kada tarp kitų tautybių gyvenančios tautinės grupės nustoja savo „tautinio veido" — nutausta, prilygsta ki-

toms tautinėms grupėms, su jomis susimaišo ir jose dingsta. A. būva spontaninė ir priverstinė. Paskutinioji A. yra tam tikros tautinės politikos išdava, kada siekiama tautinės valstybės izoliacijos ir kitataučių išnykimo. Priemonės tam tikslui pasiekti: mokykla, bažnyčia, kariuomenės tarnyba, teisinė bei faktinė nelygybė. Bet, be valstybės, yra ir eilė kitų faktorių, veikiančių tautinių grupių A.: statistinis (mažuma patenka daugumos politinei, socialinei ir kultūrinei įtakai), kultūrinis (aukštesnės kultūros grupės traukia prie savęs žemesnės kultūros žmones), ekonominis (vienoda socialinė struktūra stiprina ekonominį dviejų greta gyvenančių tautų solidarumą tautinio atskirumo sąskaita). Prieš A. veikiama gimtosios kalbos, savo praeities, kultūros ir tradicijų gerbimu, šeimos tvirtove, antiasimiliacinėmis priemonėmis. Svarbiausieji istoriniai A. pavyzdžiai: helenizmo prasiplatinimas Egipte ir net jo politinių nugalėtojų tarpe — Romoje; dabartinių vad. didelių nacijų — vokiečių, prancūzų, anglų, italų, rusų formavimasis, praryjant kitas tautybes; žydų kultūrinė ir kalbinė A. vak. Europoje ir kt.; išnykimas didelių lietuvių grupių vakaruose ir rytuose.

W. Bagehot Lois scientifiques du developpement des nations 1899; *J. Draschler* Democracy and Assimilation 1920.

K a l b o j e vieno garso (balsio ar priebalsio) pritaikymas prie kito. Jei kalboje susiduria du visai įvairūs garsai, tai šitas įvairumas, kad būtų lengviau tarti, norima visiškai pašalinti arba bent iš dalies sumažinti (pvz. mikšas iš migšas, spriktas iš sprigtas). Tai yra pilnoji ir dalinė A. Yra dar skiriama ir progresyvinė A., jei vienas garsas turi įtakos sekančiam garsui (pvz. latv. villa iš vilna), ir regresyvinė, jei sekąs garsas veikia priešais stovintį garsą (pvz. pėščias iš pėsčias).

G a m t o j e cheminis procesas, kuriuo neorganinės maisto dalys gyvuose organizmuose perdirbamos į organines. Augaluose tai daugiausia preina nuo angliarūgšties (CO_2) A., kada augalas savo lapų chlorofilo grūdeliuose pagamina angliavandeninę medžiagą—cukrų arba krakmolą, iš angliarūgšties ir vandens, atskeliant deguonį. Šis procesas vyksta tiktai šviesoje ir tiktai žaliuose augaluose, turinčiuose chlorofilo. Tokie augalai vad. autotrofais, o neturintieji chlorofilo ir negalintieji asimiliuoti vad. heterotrofais. A. organai yra lapai, turį A. audinį, kuris lapuose susidaro iš lygiagreta stovinčių palisados ląstelių su daugybe chlorofilinių grūdelių. Iš angliavandenių, kurie yra A. produktas, augalas susidaro kūno medžiagą, ypač celuliozę ir baltymus. Be angliarūgšties augalas gali asimiliuoti ir azotą iš sieros, fosforo ir sieros rūgšties druskų.

F i z i o l o g i j o j e A. vadina gyvų organizmų sugebėjimą paversti maistą savo kūno sudėtine dalimi.

Asindetonas (gr. asyndeton nesujungta) jungtukais nesujungta kurios nors vienos kalbos žodžių grupė, pvz. t ė v a s m o t i n a (—tėvai) verkia savo sūnaus; miglota ūkanota rudens naktelė (V. Krėvė), būriais būriais atkrypuoja baltos pilkos žąselės (Vaižgantas); kur tik klausai, vis linksma: šiama, ūžia, siaudžia (A. Baranauskas) ir kt. Literatūrinėje kalboje A. dažnai vartojamas kaip stilistinė priemonė vaizdingumui sustiprinti, sąvokai suintensyvinti, pvz.: uogienojai kaip rūtos kelmais kelmais (t. y. kelmų kelmais) želia (A. Baranauskas); kupli kupli, aukšta aukšta senpušė rodės tyčia išdaiginta (Vaižgantas); ilgi ilgi (- labai ilgi) metai (Putinas).

Asinius Gaius Pollio (76 pr. Kr.— 5 Kr. g.) romėnų politikas ir rašytojas. Rašė tragedijas, istorijos ir gramatikos veikalus, laiškus; literatūros kritikas. Dalyvavo daugumoje Juliaus Cezario žygių. 44 pr. Kr. Cezariui mirus, stojo Antoniaus pusėje ir valdė Transpadano Galliją. 27 pr. Kr. iš politikos pasitraukė.

J. André La vie et l'oeuvre d'A. Pollion 1949.

Asin Palacios Miguel (1871—1944) ispanų orientalistas, nuo 1943 mokslų akad. pirmininkas. Išsp. Abenmasarra y su escuela 1914, El mistico masulmano Abenarabi 1925—1928, La espiritualidad de Al-Gazel y su sentido christiano 1934 ir kt.

Asinus asini et sus sui pulcher (lot.) patarlė: asilas asilui ir kiaulė kiaulei gražūs.

Asinus asinorum (lot.) asilų asilas, taip senosiose Lietuvos mokyklose ligi 1831 vadino pačius negabiausius mokinius.

Asio accipitrinus ž. Pelėda.

Asio otus ž. Apuokas (mažasis).

Asir Saudi Arabijos prov. prie Raudonosios jūros, a. 36.000 km² ir 800.000 gyv. Jo gyventojai vahabitai ir turkų valdymo laikais išliko beveik visiškai nepriklausomi. Sostinė Sabya.

Asir Ibn—ul, Aldžezeri (1160—1233) arabų istorikas, parašęs Tarich al Kausil — visuotinę istoriją ligi 1231 ir kitų istorinių darbų.

Asirija, Mat—Aššur—Aššuro kraštas, senovėje prie Tigro aukštupio Mesopotamijos šiaurėje. Senovėje gamtos sąlygos darė didelės įtakos A. istorijai. Neturėdama natūralinių sienų, A. buvo reikalinga nuolatinės apsaugos. Kadangi žemė buvo derlinga, tai krašto energijos perteklius buvo sunaudojamas svetimiems kraštams nukariauti. Gausybė randamų metalų davė medžiagos ginklams gaminti. Pirmoji kultūringa tauta A. įsikūrusi buvo kilę nuo Tu-

rano sumerai. Vėliau su jais sumišo, perėmę jų raštą ir kultūrą, ateiviai semitai. Iš seniausios A. istorijos laikų teišliko legendos apie įkūrusį Ninivijos mst. karalių Niną ir jo žmoną Semiramidę, kuri valdė A. vyrui mirus ir buvo išgarsėjusi savo statybomis ir karo žygiais. Kadangi jos vardas minimas ir vėlesnių laikų paminkluose, tai ji laikoma istoriniu asmeniu. XIX a. pr. Kr. A. sudarydavo pateisų valdomos nedidelės valstybėlės. XV a. pr. Kr. priklausė Mitanijai, o pietinė dalis su miestu Aššur buvo Babilonijos vasalas. XIII a. pradžioje A. nusikratė Mitanijos valdžios ir kariavo su Babilonija. Patikrintą A. istoriją pradeda Salmanassaras (I) Šulman (u)—ašarid(u) (1280—1260). Jis žygiavo į Armėniją, prie A. prijungė vak. Mitanijos provincijas ir ten kūrė karines kolonijas. Jo įpėdinis Tukulti-Ninurta I (1243—1221) buvo laikinai užgrobęs Babiloniją. XII a. pr. Kr. pabaigoje Tiglat-Pileser I (1117—1080), žygiuodamas prieš Armėniją ir Siriją, pasiekė Vidužemio jūrą. Vėlesnių 150 metų istorija yra maža žinoma. Bet toliau ji yra smulkiai aprašyta specialiai istoriniams užrašams daryti skirtų valdininkų—epomenų. Vidurinės A. istorijos laikotarpy karalius plėšikus pakeitė karaliai užkariautojai, veikę pagal iš anksto sudarytą planą pasaulinei imperijai sudaryti. Asurnazarpal (Aššurnasirapli) (884—859) nukariavo aramėjų tauteles ir Foinikiją, pasiekė Vidužemio jūrą ir pavergė Siriją. Pastatė Nimrudo rūmus. Jo įpėdinis Salmanassar III (Šulmanašarid) (859—824) varė tokią pat politiką, bet jo gruoboniškiems nukariavimams sustabdyti buvo sudaryta Sirijos valstybėlių koalicija, kuri laikinai juos ir sustabdė. Nuo jo laikų kartais Babilonas tapdavo A. vasalu. Didžiausią galybę A. pasiekė savo naujosios istorijos laikotarpyje (746 — 612 pr. Kr.). A. pradedama vartoti karams ir samdyta kariuomenė. Reikalingoms lėšoms gauti nuolatos kariaujama. Nors valstybės iždas iš tų karų daug laimėdavo, bet nukariautos valstybės apkrautos nepakeliamais mokesčiais nuolatos sukildavo. Savo valdžiai sustiprinti valdovai stengėsi paversti tas valstybes paprastomis provincijomis. Numalšinę sukilimus, A. valdovai sukilusių kraštų gyventojus iškeldavo į krašto gilumą, o jų vietoje įkurdindavo asiriečius. Tais laikais A. valstybei priklausė ir babiloniečiai. Šioje Asirijos-Babilonijos valstybėje ėjo nuolatinė kova tarp žynių ir karių luomo. A. valdovams tekdavo laviruoti tarp dviejų įtakingų, viena kitai priešingų partijų. Tiglat Pileser III (Tukulti-apil-ešarra) (745—727), Biblijoje žinomas Fula arba Pula vardu, prijungė Babiloną. Iššudęs daugelį žynių, jų turtą pasisavino. Pavergęs Elamą, jo gyventojus iškėlė į A. Sargon II (Šaarukin) (721—705) įkūrė paskutinę A. dinastiją. Žynių paramos ieškodamas, jiems grąžino senas privilegijas ir atleido juos nuo mokesčių ir karo tarnybos. Nukariavęs Samariją, sunaikino izraelitų valstybę ir per 27.000 jos gyventojų išvarė į nelaisvę, o į jų vietą atkėlė kolonistus iš Babilonijos. Jo laikais įvyko Babilonijos vadovaujamas sukilimas, kuriame susijungę su Elamu veikė Chalkedonijos karalius Maradoch Baladan ir prie koalicijos prisidėjęs Egiptas. Tačiau tuos karus A. laimėjo. Sargono įpėdinis Sencherib (Sinaherib) (705 — 681) perėjo karių partijos pusėn ir, numalšinęs Babilonijos sukilimą, sugriovė patį Babiloną. Bet jis buvo savo sūnų nužudytas. Jo sūnus Asarchadon (Aš šur-ache-iddin, 680 — 669) susitaikė su žyniais, atstatė sugriautą Babiloną ir jo šventoves. Jam valdant, prie A. buvo prijungtas Egiptas. Bet prievarta sulipdyta valstybė tik teroru laikėsi. Asurbanipalui (Aššurbanapli) (669—639) teko vieną po kitos malšinti sukylančias provincijas ir vasalines valstybes. Egiptas atsiskyrė. Bet ir šio valdovo laikais A. valdžioje buvo plotai nuo Nubijos ligi r. Elamo ir nuo Vidužemio jūros ligi Persų įlankos. Prie Nabupolossaro (Nabuaplan-usur) A. buvo nukariauta midų ir babiloniečių. 612 pr. Kr. buvo paimta Ninivija: tatai davė progos A. pavergtiems kraštams atsiskirti. Samdomoji kariuomenė gintis menorėjo, o šiaip krašto gyventojai nematė reikalo rūpintis A. likimu.

A s i r i j o s k u l t ū r o s pagrindą sudarė sumerų kultūra: religiją, mokslą ir literatūrą ji perėmė iš Babilonijos. Grynai asiriškoji dievybė buvo valstybės ir karo dievas Aššur. Iš jo vardo ėjo pačios tautos, sostinės ir kai kurių valdovų vardai. Babiloniečių derliaus deivė Ištar A. virto karo deive. Ypatingai buvo gerbiamas karo dievas Nergal.

C Bezold Ninive u. Babylon 4 leid. 1946; *Sidney Smith* Early history of A. 1928.

Asirijos menas. Seniausi A. meno paminklai priskiriami sumerų civilizacijai.

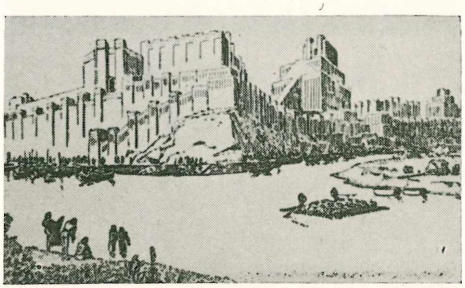

Assur šventovė (Rekonstrukcija)

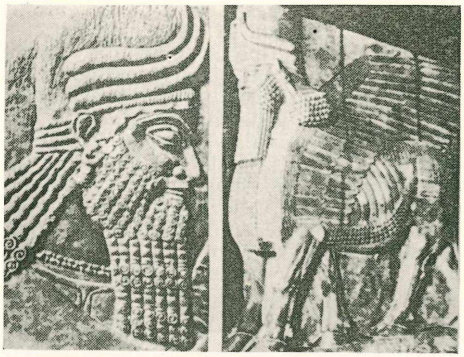

1) Nežinomojo dievo bareljefas (VIII a. pr. Kr.); 2) Sparnuotas jautis

A r c h i t e k t ū r a. Sumerų architektūros liekanų rasta Aššure. Pastatyta a. 3000 pr. Kr. Ištar šventovė priskiriama bendram Mesopotamijos tipui, kaip ir kiti Ur-Nino laikotarpio vėlesni paminklai. Tai nedidelis keturkampis molio plytų pastatas, statomas ant aukštos iškilos prieš didelį kiemą. Didieji rūmai Nimrude, Chorsabade, Ninivijoje, Tell-Ahmare pradedami statyti IX a. pr. Kr. Jų forma vaizduoja tikrą klasikinį asirų pastatą. Tuos architektūros bruožus asiriečiai paveldėjo iš sumerų, o laiptinį bokštą — zikkuratą — iš chaldėjų architektūros. Iš hetitų paveldėjo miesto vartų formą. A. architektūros

Karaliaus Asurnazarpalo rūmų sienos bareljefas

būdingiausios savybės yra milžiniškas mastabas, didelis pirminio pastato paįvairinimas ir viso plano decentralizacija. Chorsabado aikštei pakelti suvartota a. 1.300.000 m^3 žemės. Šiuose rūmuose surasta 186 salės —karališki apartamentai, šventovės ir tarnams skirtos patalpos. Kiekviena tų pastatų grupė buvo statoma aplink atskirą kiemą. A. rūmai — tai tikras sugriozdintų pastatų miestas. Chorsabado sienos yra 1760 m × 1685 m ir kas 27 m sutvirtintos bokštais, kurių ten yra 167. Tarp dviejų kiemų yra nevienodo platumo bokštas—tunelis. Miesto vartai buvo skiriami ne vien miestų apsaugai, bet ir vyriausybės iškilmingiems susirinkimams. Prieš vartus, fasadus ir duris statomi sfinksai, dekoratyvinės kolonos. Kartais ištisos sienos iškložjamos emaliuotomis plytomis. Salės apstatytos bareljefinėmis skulptūromis.

S k u l p t ū r o s paminklai paprastai vaizduoja sfinksus, sparnuotus jaučius ir liūtus. Sparnai užbaigiami tiesia horizontaline linija. Gyvuliai vaizduojami penkiomis kojomis, kurių iš vienos pusės matomos tik keturios. Paprastos statulos labai retai terandamos. A. skulptūra labiausiai pasireiškė bareljefuose. Pagrindinė ritmiškoji tema begalinės figūrų siluetų procesijos. Visi judesiai ir gestai rituališki. Tik žvėrių figūros pasižymi gyvumu. Simbolinėmis ornamentinėmis figūromis be perspektyvos sukurtas peizažas primena senovišką žemėlapį. Svarbiausi A. skulptūros paminklai buvo surasti Nimrude, Chorsabade, Ninivijoje. Pirmieji paminklai turi sugriozdintą kompoziciją, vėliau reljefas tampa aiškesnis. Ninivijos skulptūros figūrų dydis mažėja ir jų skaičius auga.

T a p y b o s, kuri be abejo vaidino svarbų vaidmenį rūmus puošiant labai maža tėra išliko. Nimrude ir Tell Ahmare išlikę fragmentai rodo, kad ji buvo daugiausia dekoratyvinio pobūdžio. Vaizduojamojo meno kompozicija seka pagrindiniais skulptūros principais.

T a i k o m a s i s m e n a s išsiplėtė keramikoje, vazose, induose, brangiųjų metalų ir dramblio kaulo dirbiniuose. Puošybiniame elemente atgijo visos sumerų senovės baidyklės, visa senovės Azijos fauna.

A. M. organiškai yra susijęs su Azijos civilizacijos ciklu Drauge su hetitų menu jisai atgaivino Azijos kūrybines jėgas. A. M. klestėjo drauge su Babilono menu ir paruošė dirvą jau brėstančiam persų meno klestėjimui.

G. Conteneau Manuel d'Archéologie orientale 1931 III; *A. Wallis Budge* Assyrian Sculptures in the British Museum 1914; *Schaefer-Andre* Die Kunst des Alten Orients 3 leid. 1942.

Asiriologija yra mokslas tiriąs asirų, babiloniečių, sumerų, chaldėjų, hetitų, senovės persų, elamiečių kultūrą, kalbą, tiky-

bą, meną ir t. t., besiremdamas archeologinėmis iškasenomis ir senovės pleištaraščio arba dantiraščio tekstais. Žinios apie pleištaraščio rašmenis Europą pasiekė dar XVII a., bet jie tebebuvo laikomi ornamentais. Tik XVIII a. (1711 Chardin, 1778 Karsten Niebuhr) juos nusirašė kaip rašmenis, kuriuos teisškaityta XIX a. (1802 ir 1848 Grotefend, 1836 E. Burnouf ir Ch. Lassen, 1846 ir 1851 G. Rawlinson, 1850 E. Hincks, 1857 Talbo, 1859—1862 J. Oppert, 1872 ir 1889—1901 E. Schraeder, 1873 F. Lenormant, 1880, 1897 — 1898 F. Delitzsch, 1887 A. Amiaud, 1898 — 1899 F. Thureau-Dangin, paskiau dar K. Tallquist, P. Jensen, H. Zimmern, A. Ungnad, B. Meissner ir daug kitų). Rašto medžiagos teikia kasinėjimai, ypačiai sistemingai vedami nuo 40-jų XIX a. metų (1842—1846 E. Botta Sargono karaliaus rūmų vietoje, 1845—1851 A. H. Layard buv. Ninivijoje ir kt. rado Assurbanipalo biblioteką, 1872 Smith, 1877—1881 E. Sarzec, 1882 H. Rassam, 1889 amerikiečių ekspedicija, 1897—1899 prancūzų ekspedicija rado Hammurabi įstatymus, 1899—1917 R. Koldewey vokiečių ekspedicija tyrė Babiloną ir kt.). A. ne tik davė gausią specialinę literatūrą, bet savo laiku buvo net sukėlusi tam tikrą panbabilonizmą, mėginant visas senovės religijas ir kultūras kildinti iš Babilono.

Asisium senovinis Italijos Umbrijos provincijos miesto vardas, dabartinis Assisi, Asyžius.

Asistentas (lot. assisto) katalikų bažnyčioje kunigas prie įvairių tikybinių apeigų lydįs ir patarnaująs vyskupui.

Vokiečių ir austrų teismo procedūroje prisiekęs protokolininkas ar specialiai tam reikalui pakviestas patikimas asmuo, dalyvavęs teismo tardyme greta tardytojo.

Aukštosiose mokyklose jaunesniojo mokslo personalo atstovas, padedąs profesoriui, ypač studentų pratybose ir seminaruose. VDU statutas numatydavo vyresniuosius ir jaunesniuosius A., kurių tarnybinė padėtis buvo vienoda, tik nevienodas atlyginimas ir cenzo reikalavimai. Praktinių mokslų fakultetuose vyresnieji A. paprastai paskaitų neskaitydavo, bet humanitarinių ir teisių mokslų fakultetuose jiems būdavo pavedami ne tik seminarai, bet ir antraeilių kursų skaitymas, o tam tikrais atvejais profesoriaus pavadavimas skaitant ir pagrindinį kursą.

Asiūkliniai (Equisetaceae) sporinių augalų šeima iš Pteridophyla (stiebuočių) grupės, menturinėmis šakelėmis ir nežymiais lapais, su mazgais ir tarpmazgiais. Sporangijai (sporų kėlėjai) būna ant skydo pavidalo lapelių varpose, stiebo gale. Iš sporų išauga vad. protalis su vyriškais organais - anteridžiais ir moteriškais - archegonėmis. Lietuvoje yra daug rūšių. Dabar žinoma 30 rūšių, bet senesniuose perioduose jų būta daug daugiau, net medžių ligi 130 m aukščio.

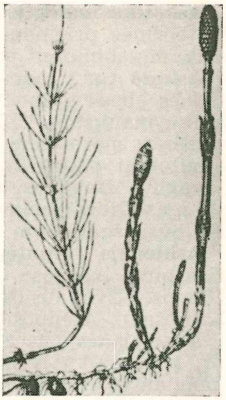
Asiūklis

Asiūklis. Lietuvoje yra daug rūšių ir atmainų. A. dirvinis (Equisetum arvense) asiūklinių šeimos pavasarinė žolė. Kai kur Lietuvoje vad. gigeliu. Sporos, kuriomis jis dauginasi, yra jo burbulėtose viršūnėse. Stiebas šviesiai rausvos spalvos. Pelkėtose vietose auga A. balinis (Equisetum palustre, nuodingas arkliams.

Asiut, arba Siut, sengraikių Lykopolis. Aukštutinio Egipto mst. kairiajame Nilo krante. 100.000 gyv. (1950). Arabų aukštoji mokykla, muzėjus. Žemiau A. yra Nilo užtvanka.

Asyžietis Pranciškus ž. Pranciškus šv. iš Asyžiaus.

Asyžius (Assisi, lot. Assisium) mst. Italijoje Perugijos prov., Monte Subasio kalno pašlaitėje. 25.000 gyv. (1950). Senovės etruskų miesto sienų ir Minervos šventyklos griuvėsiai. Nuo XIII a. pagarsėjęs kaip šv. Pranciškaus gimimo vieta. Šventojo kūnas palaidotas triaukštėje bažnyčioje, sujungtoje su vienuolynu. Tad A. yra pranciškonų vienuolijos lopšys.

Askalon, Askalan, kadaise kanaaniečių gyvenamas senovės Palestinos miestas.

Askania Nova valstybinis gyvulių rezervatas Ukrainoje, ties Kachovka, 1890 įk. F. Falz Feino ir 1918 paverstas valstybiniu rezervatu. Dabar jis apima 385 km² žemės plotą.

Askas ž. Aukšlelis.

Askenazy Simanas (1867—1935 VI 22) žydų kilimo lenkų istorikas, nuo 1907 Lvivo univ. prof. 1923 atstovavo Lenkijai Tautų Sąjungoje. Išsp. Przymierze polsko-pruskie 1900, Dwa stulecia 1901, J. Poniatowski 1904, W. Lukasinski 1908, Napoleon a Polska 1918—1919, Szkice i portrety 1937 ir kt.

Askerc Antanas (1856 — 1912) slovėnų poetas, kunigas, išleidęs Balade in romance 1890, o 1904 perkūrė tautinį slovėnų padavimą apie Zlatorogą.

Asketas žmogus gyvenąs pagal askezės reikalavimus, besivaduojąs santūra.

Asketika teologijos mokslo šaka, dėstanti teorines priemones dorovei ir krikščioniškam tobulumui pasiekti.

Askezė (gr.) senovės Graikijoje tai buvo fizinės besiruošiančių rungtynėms imtininkų mankštos. Vėliau A. vadinta ir pasiruošimą moralinėms kovoms tam tikram tobulumui pasiekti. Krikščionybė išplėtė A. sąvoką į žmogaus dvasios nuolatines pastangas Dievo meilės vardu nugalėti kliūtis, būti išganytam.

Asklepėja šventės Asklepio garbei, kurios buvo įvairiose Graikijos vietose švenčiamos. Žymiausios A. buvo Epidaure, Lampsake, Atėnuose.

Asklepiades 1) Sycelides III a. pr. Kr. graikų lyrikas iš Samoso, rašęs daugiausia erotines epigramas.

2) II a. pr. Kr. graikų gramatikas, miręs Bitinijoje, ilgai gyvenęs Ispanijoje ir mėginęs nustatyti Odisėjaus kelionių vietoves.

Asklepios (lot. Aesculapus) graikų ir romėnų garbinamas gydymo dievas, ligonių gydytojas ir sveikųjų globėjas. Jo ženklas buvęs gyvatė ir lazda. Žymiausios senovėje jo kulto vietos buvo Epidaure ir Pergamone. Aesculapo lazda ir dabar laikoma gydymo meno materialiniu simboliu. Atsirėmus Mykolo Lietuvio XVI a. pasakojimu apie tai, kad lietuviai laikę žalčius Aesculapo garbei, Narbutas ir kiti buvo pramanę tariamą lietuvišką Asklepios — gydymo dievaitį Aušlavį, panašiai į A. skambantį.

Asknazy Izaokas (1856—1902) žydų tapytojas. Mokėsi Petrapilyje ir Vienoje. Lietuvoje ir Italijoje gyvendamas piešė Biblijos ir žydų gyvenimo temomis.

Askold nedidelė sala Japonų jūroje, nuo Azijos žemyno atskirta to paties vardo sąsiauriu.

Askold ir Dir legendiniai skandinavai, rusų valstybės įkūrėjo Riuriko bendrai, IX a. su dalimi vikingų iškeliavo į pietus Dniepru, įsikūrę Kijevą. 886 mėginę imti Konstantinopolį ir 879 Olego nužudyti. Laikoma, kad juos pramanė vėlesnieji rašytojai, nors drauge su atgyjančia variagų teorija vėl prie jų grįžtama.

Askorbinė rūgštis, antiskorbutinis faktorius, arba vitaminas C, formulės $C_6H_8O_6$. Balti kristalai, tirpstą vandenyje, lengvai genda nuo oro deguonies. Tas vitaminas vaidina svarbų vaidmenį dantims augant, kaulų ir žaizdų gijime.

Askov Danijoje mstl. plačiai žinomas savo čia veikiančiu kaimo universitetu. 1844 danas Ch. Flor plėsdamas Grundtvigo idėjas, buvo įst. Schleswigo Roeddinge vieną pirmųjų kaimo universitetų. Kada 1864 vokiečiai užėmė visą Schleswigą, tai šis kaimo universitetas buvo iškeltas į Askovą, prie pat Danijos valstybinės sienos, kad tarp kita ko iš čia veiktų ir likusius po vokiečiais danus ir neleistų jų germanizuoti. 1878 Danijos kaimo universitetų konferencija nutarė A. įkurti aukštesnio tipo dviejų metų kaimo univ. Nuo 1885 prie jo įst. ir skyrius moterims. Vėliau abidvi lytys pradėta drauge mokyti.

Asla grindys, supluktos iš molio, cemento-betono, asfalto, degtų molio plytelių ir kitos medžiagos.

Asmara š.r. Afrikos Eritrėjos miestas. 117.000 gyv. (1949). Aerodromas. 2438 m aukščiau jūros lygio.

Asmens liudijimai asmens įrodymo dokumentai, kuriais demokratinėse valstybėse gali būti kiekvienas patikimas dokumentas (gimimo metrikai ir pan.), bet šiaip, ypač Europoje, specialūs dokumentai, pasai. Europoje jie buvo žinomi jau nuo XV a. įvairiomis formomis, leidimais laisvai

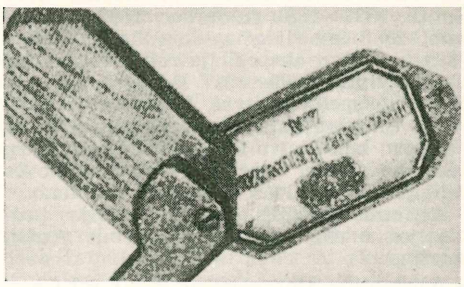

Senas asmens liudijimas Rietavo valstiečiams

keltis iš vienos krašto dalies į kitą ar iš vieno krašto į kitą kraštą. Atsirado jie kovai su valkatavimu, kuris ypač XV—XVI a. buvo prasiplatinęs dėl įvairių ekonominių ir politinių priežasčių, taip pat apsisaugoti nuo baudžiauninkų iš dvarų bėgimo, neleidžiant jiems keliauti, negavus jų pono leidimo; kovai su dezertyravimu iš kariuomenės. Šie A. L. — leidimai keliauti — buvo įvairių rūšių. Gleitai (vok. Geleitbrief), vad. ir geležiniais laiškais, buvo išduodami valstybinės valdžios ar atskirų feodalų apsaugoti keliaujančių į svetimus kraštus neliečiamybę. Amatininkams ir darbininkams buvo išduodama kelionknygės (vok. Reisebuecher), kareiviams kariniai pasai, kurių neturėdami kelionėse, jie buvo laikomi dezertyrais. Apsaugoti nuo maro epidemijų praplatinimo buvo išduodami specialūs maro pasai (vok. Pestpass), kurie turėjo įrodyti, kad keliaujantis nėra kilęs iš maro apimto krašto. Teisei verstis elgetavimu reikėjo turėti klebono leidimą. Keliauti į užsienį reikėję turėti aukščiausios valstybinės valdžios leidimą, kuris buvo duodamas vien privilcgijuoto luomo nariams. Lietuvoje tokius leidimus duoda-

vo seimai arba Lietuvos didieji kunigaikščiai. XIX a. tokia paini A. L. sistema buvo beveik visur pakeista legitimacijos sistema, ir savo krašto viduje normaliai jau jokie specialūs A. L. nebuvo reikalaujami. Bet Rusijoje ir jos okupuotuose kraštuose ligi pat revoliucijos 1917 ji buvo praktikuojama forma pasų, kuriuos privalėjo turėti kiekvienas asmuo. Ligi 1905 tie pasai buvo skirtingi, priklausomai nuo luomo: bajorai gaudavo neterminiuius pasus, o valstiečiai tik vienieriems ar trejiems metams išduodamus.

Nepriklausomoje Lietuvoje nedaryta skirtumo tarp įvairių rūšių A. L. — visi gaudavo vienodus pasus, bet kiekvienas pilietis turėjo išsiimti tokį pasą.

Asmens unija, arba personalinė unija, yra tam tikras ryšys tarp dviejų arba kelių monarchinių valstybių, atsitiktinai sutapus tų valstybių valdovų asmeniui. Absoliutinės monarchijos režime A. U. sudaro labai stiprų šių dviejų valstybių teisinį ryšį, kuris galėjo jas visiškai į vieną kūną sulieti. Taip augo Habsburgų monarchija, tokia iš dalies buvo santykių forma tarp Lenkijos ir Lietuvos prieš Liublino uniją, įkūrusią jų konfederaciją. Ribotos, arba konstitucinės, monarchijos režime A. U. didesnės reikšmės neturi. Abidvi atsitiktinai turinčios bendrąjį valdovą valstybės, lieka skirtingos ir suvereninės. Bendrajam valdovui mirus, dviejų valstybių sostai gali tekti įvairiems asmenims, ir taip A. U. bus likviduota.

Asmenvardžiai. Asmens vardai, arba asmenvardžiai yra tikriniai žmonių vad. vardai. Pačioje kalbos lytyje skirtumo tarp daiktavardžio ir asmenvardžio nėra. Plg. B a r z d a: b a r z d a, k l e m ė ‚Klemensas': k l e m ė ‚kvailys'. Visi A. yra kilę iš bendrinių daiktavardžių. Visos ide. tautos senovėje vad. vienais A., pavardės vėliau išriedėjo iš A. Pagal darybą skiriama:

1. dvikamieniai ilgieji vardai (dažniausiai su taura reikšme): liet. G i n(i)-t a u t a s ir T a u t(i)-g i n a s ‚tautos, krašto gynėjas', V i s(i)-k a n t a s, V i s(i)-k i n t a s ‚kas visa kenčia', K a r i-g a i l a ‚kas karių gaili'; lat. V a r i-g r i b i s ‚kas jėgos (ar jėga) nori'; prūsų W i s s a g e i d e ‚kas visa geidžia', T u l e-g a u d e ‚kas daug gauna'; gr. P o l y-k r a t e s ‚kam daug jėgos', A r c h e-s t r a t o s ir S t r a t-a r c h o s ‚kas kariuomenę valdo'; sanskr. C a n d r a g u p t a ‚kaip paslėptas mėnulis';

2. iš dvikamienių išriedėję trumpieji (maloniniai) vardai: liet. T a u t a s ir T a u č i u s, G a i l i u s, K a n t a s ir K a n č i u s; prūsų G e i d ū t ė, T u l ė, G a u d e gr. P o l y s, S t r a t i o s ir S t r a t i s.

3. Vėlesnio kilimo vienkamieniai vardai (daugumas pavardės); liet. G i n i o t a s, L e n g v i n a s, K l y p a, Š l e i v y s, G e r y b ė, K e r p ė; lat. B r i e d i s, A b e l ė ‚obelis', S k u j e n i e k s ‚skujininkas'; prūsų K i r s n e, K i r s n u t ė ‚Juodis, Juodutis', S t i r n i s, S t i r n a'; gr. S t r a b o n, Žvairys, A g a t h o n, Gerutis'; lot. N a s o ‚Didnosa'; sanskr. N a l a ‚nendrė'.

Ide. tautų A. turėta labai daug ir be galo įvairių. Gimstant naujam žmogui jų kasdien kurtasi naujų. Senovės tautų tikėta, kad vaikui duotas vardas gali veikti jo likimą. Varde norėta iškelti naujojo visuomenės nario būdo ypatybės, branginamos visos tautos; tėvai, duodami vaikui vardą, juo išsako savo viltis ir linkėjimus. Vardas yra lyg žmogaus lygmuo, jame įkūnyta pati žmogaus esmė. Tik moderninio žmogaus galvosenoje vardas atsieta nuo jo turėtojo. Kiekviena tauta kuriuos nors vardus yra labiau mėgusi už kitus. Senieji lietuvių A. rodo, kad mūsų protėviai sau vardus darėsi visų dažniau iš liemenų: (-)g a i l- : (-)g ė l- : (-)g i l ‚gailėti, gelti, (su)gilti', (-)t a u t- ‚tauta, kraštas', (-)k a n t- : (-)k i n t ‚(ap)kęsti, kentėti', (-)m a n t- : m a n- : (-)m i n—‚manta, mantus (=išmanus): minti, menu', (-)v i l- ‚viltis', (-)v y d- ‚(iš)v y s t i, -vydau'. Ilgainiui, atsiradus daug bendravardžių žmonių, vienų A. jiems skirti nebepakako, todėl A. imta dėti determinatyvai: tėvavardžiai, kilimo arba gyvenamoji vieta, amatas, pravardės, pvz. gr. D e m o s t h e n e s P a i a n i e u s ‚Demostenas Pajanietis', lot. M a r c u s M a r c i (filius). Atsiranda net juokingų vardų: gr. S i m i a s P h a l a k r e i o s K r a n n o u n i o s ‚Bukanosis Plikagalvio sūnus Kranonietis'. Lotynai jau nuo IV a. pr. Kr. turi t r i a n o m i n a, būtent: p r a e n o m e n, n o m e n, c o g n o m e n, pvz. C a i u s J u l i u s C a e s a r. Tačiau patys senieji įrašai rodo juos seniau buvus vienavardžius. Tikruoju A. lotynai laikė p r a e n o m e n; n o m e n buvo giminės (gens), o c o g n o m e n giminės šakos (stirps) vardas. Jų senieji A. visi vienakamieniai ir labai prozaiški: M a n i o s, N u m a s i o s (vėliau: Numerius). Romėnai vaikus dažnai paeiliui pramindavo: P r i m u s (Primulus), S e c u n d u s, T e r t i u s... Iš atskiriamųjų p r i e v a r d ž i ų, vienur anksčiau, kitur vėliau, yra išriedėjusios moderninės p a v a r d ė s. Vak. Vokietijoje bajorų šeimos nuo XII a. ėmė vadintis savo pilių vardais, o XVI a. pavardės jau visų vartojamos. Tik š. Vokietijoje kaimiečiai iki pat XIX a. dar neturėjo pastovių pavardžių. Latvijoje pavar-

dės visuotinai vartojamos tik nuo 1800, nors Rygoje tikrų pavardžių būta jau XIII a. Ilgiausiai be pavardžių visuose kraštuose išbuvo žydai, jas prisiėmę tik įstatymų verčiami. Charakteringas kai kurių jų pavardžių fantastiškumas: Lilienthal, Rubinstein, Silberberg. Valdžios įstaigos meste yra primetusios : Holzweg, Katzenstein. Daug žydų pavardžių yra kilusių ir iš gyvenamosios vietos: Plungianskis, Marijampolskis, Sereiskis, Berliner, Dresdener.

Lietuviai Vytauto laikais tebebuvo dar vienavardžiai. Pvz. vienoje 1390 sutartyje žemaičiai vadinasi vienais A.: Asteika, Bymantas, Dirkstelis, Eikutis, Eimantas, Einoras, Eiviltas, Gedas, Jaušenis, Joteika, Klausgaila, Mažibutas, Pamplys, Ragelis, Ramavydas, Tylenis, Surgaila, Vydas, Vyliaudas, Žilpa, Žandenis... Prireikus tiksliau asmenį išskirti, pridedamas tėvo arba brolio vardas. 1406 ordino vaitas maršalui įkaitais siunčiamus žemaičius vadina: Minigaila, Gaudručio sūnus, Sugintas Neivaito s., Kantbutas Dravenio s., Vėžys Trumpio s., Minigaudas Vangsčio brolis. Jovirdas Lašuko sūnus arba Dravenio brolis... 1401 lotyniškame priesaikos dokumente lietuvių bajorai rašomi: Minigaylo Gedigoldi cum fratre germano Swiwilone, Volothco Tawtiginonis, Woynad Rwsilowiczh, dux Yvanus Olgimunti... Labai ryškiai lietuvių vienavardiškumą pabrėžia jau krikštytų Vytauto bajorų vardai: Michael alias Minigailo, Albert andirs Monywyd, Michel andirs Kynsega, Juschko alias Stromilo, kur pagoniškieji A. tebėra neišvirtę pavardėmis. Bet Gardelio unijos 1413 akte randame jau parašyta ir Mikalojus Bylimimas, Petras Mantigirdas, Jonas Gostautas, Jonas Rimavydavičius, Vasymas Doneikavičius... šalia šių su vienais A.: Galigantas, Getautas, Mąstautas... Prisiimti krikščioniškieji ir vėliau iš jų pasidaryti tėvavardžiai greitai pramiešė senąjį vardyną. Pvz. Žemaičių seniūno Kęsgailos, pasikrikštijusio Mikalojaus vardu, sūnus dar vadinasi Jan Kezgailovič, bet vaikaitis yra jau Stanislav Janovič, o provaikaitis — Stanislav Stanislavovič Janovič. Apysveikį senąjį vardyną tebeturi išlaikę XVI a. smulkesnieji bajorai ir liaudis. Visiškai krikščionybės nepaliesti tebėra: Budrius Radvilaitis, Dargis Minkaitaitis, Gedminas Kantrimavičius. Pavardžių vietoje naudojamasi nepastoviais tėvavardžiais. Tačiau aktuose pastebime jau ir tikrų pavardžių: Stasys Daugautis, Petras ir Petrikas Normantas, Jurgis Mindaugis... Yra apsčiai ir pravardžių, vėliau išvirtusių pavardėmis: Jonas Statausis, Jonušis Taurakys, Vaitiekus Žiemmitys, Grigelis Tūbausis, Andriejus Ankštakys... Tėvavardžiai XVI a. daromi ne tk su slaviškomis, gudiškos valstybės raštinės primestomis, priesagomis, bet ir su lietuviškomis: -aitis (Žemaičiai, Mažoji Lietuva, Zanavykai...), -ūnas (į vakarus nuo Nevėžio iki pat Raseinių, Šiaulių, mišrai su -aitis...), -onis (į rytus už Nevėžio...): Gedminas Daugintaitis, Vytartas Kapšaitis, Staniulis Vilaitis; Gedeika Andriejūnas, Jurgis Balčiūnas; Jonikas Daugučionis, Šimas Butvilonis, Jukna Norbutonis... Rečiau aptinkame ir kitų priesagų: -ėnas, el-, ulis, Gudėnas, Daugėlis, Rūbelė, Vičiulis... Slaviškosios priesagos plačiausiai vartotos R. Lietuvoje, daug rečiau Žemaičiuose. Kartais net tas pats žmogus viename akte rašomas Dovkš-aitis, o kitame — Dovkš-evič. Visų priesagų tėvavardžiai yra apsčiai mums davę pavardžių. Tokio kilimo dabartiniai: Budraitis, Gail-aitis, Val-aitis, Naujok-aitis, Kurš-aitis, Jon-aitis...; Aug-ūnas, Bili-ūnas, Greičiūnas, Kant-ūnas, Vil-ūnas, Stasūnas, Petk-ūnas...; Avіž-onis, Gud-onis, Maž(i)-onis, Vaili-onis, Žali-onis, Masi-onis, Petr-onis...; Būt-ėnas, Latv-ėnas... Kitose pavardėse turime net dvigubus tėvavardžius: Vaičiul-aitis, Vaič-eli-ūnas... Iš senųjų dvikamienių A. kilusių pavardžių daugiausia yra išlikę žemaičiuose: Alminas, But-rimas, Ged-rimas, Mant-vydas, Mil-kantas, Kantautas, Rim-gaila, So-butas, Sudmantas, Taut-vydas, Taut-vilas, Vaiš-taras, Vos-butas, Žad-vydas, Žu-tautas..., nes XVI amžiuje čia A. V. labai plačiai vartoti tėvavardžiais. Mūsų pavardės: Aleksa, Anužis, Bartkus, Jackus, Jankus, Jurkus, Katkus, Liutkus, Norkus, Poškus, Stankus, Šimkus, Vaitkus, Venckus, Vitkus, Lukošius, Petrošius; Jokužas, Jokšas, Jonušas; Klimas, Kuzma, Mikytas, Kvedaras, Kiršа... yra kilusios iš gudiškų krikščioniškųjų krikštavardžių. Bet Tautkus, tur būt, Rimkus tik sugudinti iš Tautas, Rimas. Galutinai mūsų pavardžių nusistota XVII ir XVIII amžiuje, vienose vietose anksčiau,

kitose kiek vėliau. Moterys XVII a. bažnyčių metrikose dar dažnai rašomos vienu krikštavardžiu su kaimo vardu. Įdomios taip pat XVII a. moteriškos pavardžių lytys: Katrina Skreivė, Ona Lokė, Marijona Raudė, Kedė, Elena Derkintė... Tėvavardinių pavardžių priesagos, nustojusios savo senosios reikšmės, vėliau kai kur, pvz. Žemaičiuose XVII a. gale, visiškai numetamos. Prieš Lietuvos-Lenkijos padalinimą, įvedus lenkišką metrikaciją, imta ir kaimiečių pavardės smarkiai lenkinti: lietuviškos tėvavardinės priesagos keičiamos -owicz, -ewicz, o pačios pavardės verčiamos į lenkų kalbą.

K. Būga Apie lietuvių asmens vardus 1911; *A. Leskien* Die litauischen zweistaemmingen Personennamen, Indog. Forsch. XXXIV 1915; *R. Trautmann* Die altpreussischen Personennamen 1925.

Asmodeus (hebr. Asmodi) Tobio knygose pikta dvasia, užmušusi pirmuosius 7 Saros vyrus ir ištremta į Aukštutinį Egiptą.

Asmuo klasine Boetiaus aptartimi: protingos prigimties individuali substancija. Vienas tik žmogus pasaulyje turi asmens rangą, nes tik jis vienas turi protingą prigimtį. Iš čia nelygstama žmogaus vertė: kiekvienas žmogus turi teisę į sau pagarbą. Tačiau tai nereiškia, kad kiekvienas lygiai gyventų, kaip reikalauja asmens rangas. Užtat šalia A. vartojamas ir asmenybės žodis, taikomas tiems, kurie ypačiai kilniai vykdo žmogaus pašaukimą, suteiktą jo dvasinės prigimties. Taigi A. yra metafizinė sąvoka, o asmenybė yra etinė sąvoka.

Teisine prasme. Tam tikroje teisinėje santvarkoje yra asmenys, daiktai ir A. santykiai, liečią tuos daiktus arbą A. veiksmus. Šie santykiai reiškiasi subjektyvinėmis teisėmis bei pareigomis. A. pažymys pareina nuo tam tikro susikristalizavusio tam tikra teisės tvarka socialinio valdžios bendravimo. Teisiniame socialiniame bendravime tiktai A. yra subjektyvių teisių bei pareigų subjektas, tiktai A. gali daryti teisinius aktus. Teisine prasme A. niekados negali būti daiktu ir daiktas negali būti asmenimi. Senovėje asmenybė būdavo pripažįstama kartais ir kai kuriems gyvuliams ir net fiziniams daiktams, sąvokoms ir t. t. Iš kitos pusės kai kurie žmonės, pvz. vergai, buvo laikomi daiktais. Mūsų dabartinės civilizacijos valstybėse asmenybė yra pripažinta visiems žmonėms, bet tiktai žmonėms. Ši A. rūšis — gyvi žmonės, yra vad. fiziniais A. Moderninėje valstybėje žmogus ir A. sutampa. Tačiau greta fizinių A. yra ir vad. teisinių A. kategorija. Vieną jų rūšį sudaro žmonių kolektyvai, draugijos, sąjungos, korporacijos; antrą — įstaigos arba fundacijos. Tai yra žmonių kuriamosios institucijos tam tikriems tikslams siekti, kurie reiškiasi tam tikru veikimo aparatu. Teisinis A. tuo nuo fizinio skiriasi, kad jis yra dirbtinis ir turi teisinės valios bei galios veikti tiktai savo statuto ribose, o valią reikšti ir veikti tegali per savo statutinius atstovus-reprezentantus. Jo asmenybė apima tiktai tas teises, kurias jam statutas suteikia. Taigi jis yra gyvas tiktai statuto ribose.

Asnyk Adomas (1838—1897) lenkų poetas, Sibiro tremtinio, 1830—1831 sukilimo dalyvio, sūnus. 1857—1859 Varšuvos univ. med. fak. studentas, dėl politinių priežasčių pabėgo Vroclavan. 1860 grįžęs, uždarytas kalėjiman. Išleistas, išvyko Heidelbergan filosofijos studijuoti. Grįžęs, dalyvavo sukilimo ruošime ir 1863 kurį laiką buvo laik. sukilėlių vyriausybės narys. Vėl į užsienį išbėgęs, 1866 baigė Heidelberge universitetą. 1867 gyveno Lvive, paskiau Krokuvoje. 1882—1894 vienas Nowa Reforma redaktorių. 1889 Lvivo seimo narys. Vienas žymiausių lenkų lyrikų, rašęs El-y slapyvardžiu. 1869 išleido pirmą rinkinį Poezje. Pilnas raštų rinkinys 1898. 1878 drama Kiejstut (1897 V. Kudirkos liet. vertimas). Jo kai kuriuos eilėraščius vertė ir K. Vairas—V. K. Račkauskas.

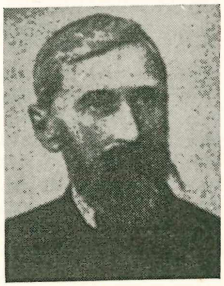

A. Asnyk

Asniéres š. vak. Paryžiaus priemiestis, 75.000 gyv. (1951). Lėktuvų gamybos pramonė.

Aso p. Japonijos Kiušu salos ugnikalnis. 1633 m aukščio.

Asociacija (lot.) psichologijoje terminas siejimui sąmonėje skirtingų dalykų pagal kurį nors ryšį: panašumą ar kontrastiškumą, drauge buvimą ar sekimą paskui, gretumą erdvėje ir kt. Sąmonėje iškilus vienam dalykui, iškyla ir antrasis. A. dėsnių ieškojo jau graikų filosofai. Ypatingą dėmesį A. parodė tie naujųjų amžių filosofai, kurie formavo empirinę psichologiją (Locke, Hume, J. S. Mill, A. Bain, Condillac, J. B. Herbart). Jie buvo linkę A. laikyti pagrindiniu sielos gyvenimo principu, tikėdami, jog visas sielos gyvenimas gali būti išaiškintas psichinių elementų kombinavimusi pagal A. dėsnius. Kritikuodami šią A. psichologiją, vėlesnieji psichologai vadina ją dar elementų psichologija arba tiesiai atomistine psichologija.

Asocialūs vaikai yra tie vaikai, kurie sunkiai auklėjami, morališkai ydingi, kenkią visuomenės tvarkai. Skirstomos šios A. V. grupės: 1) sociališkai apleisti, kurių ydingas elgesys esti netinkamo auklėjimo,

kenksmingos aplinkumos įtakos ir neprižiūrėjimo padarinys; 2) psichopatai su disharmoninga psichika, su impulsyviniais patraukimais, neproporcingai reaguoją į išorinius jaudinimus. Sunkiausia psichopatinio asocialumo forma vad. insanitas moralis (angl. moral insanity). Auklėtojų žiaurumas ir piktumas daro juos ytin žalingus aplinkai; 3) palyginti nedidelę A. V. dalį sudaro atsitiktiniai su organiškais smegenų sutrikimais dėl įvairių susirgimų. Kovai su šiais nukrypimais tenka kiekvienai tų grupių taikinti skirtingas priemones ir perauklėjimo būdus.

Asoka (Acoka, Ašoka) (272—231 pr. Kr.) Indijos Mahadha valdovas, Bindusaros sūnus, palikuonis Čandrahuptos, kuris Aleksandrui Makedoniečiui mirus, išvadavo Indiją iš graikų okupacijos. Savo viešpatavimo pradžioje A. sėkmingais karo žygiais padidino savo valstybę. Maždaug dešimtais metais pradėjo domėtis dorovės ir tikybos klausimais, pasidarė uolus budizmo sekėjas, net stojo į vienuoliją, bet sosto neatsisakė. Jo įtakoje budizmas iš mažos vietinės sektos išaugo kosmopolitine tikyba, paplitusia ne tik Indijoje, bet ir Kinuose, Japonijoje ir kt. Legendos A. vaizduoja buvusį žiaurų valdovą, kuris vienuolių ir asketų įtakoje visiškai pasikeitė, atsidėjęs labdarybei ir tikybos reikalams. Autentiški A. užrašai ant stulpų ir akmenų yra seniausi Indijos literatūros ir kartu jų akmens architektūros paminklai. Iš viso tokių paminklų surasta 34 ir tik XIX amžiuje. Prinseps juos pirmas išskaitė ir išvertė. Šie užrašai turi didelės reikšmės ir kalbotyrai, nes jie įvairiose vietose surašyti įvairiomis tarmėmis. Įdomūs yra ir vad. A. „uolų ediktai" (angl. Rock edicts— 14 įvairiose uolose iškaltų ediktų rinkinys). Juose skelbiami A. įsakymai sodinti prie kelių medžius, kasti šulinius, rinkti gydomąsias žoles, taip pat ten A. pabrėžia savo valdovo pareigą rūpintis žmonių gerove, visų atskalų tikybos laisve ir kt. 13-me edikte pasakojama, kad devintais savo valdymo metais A. buvo nukariavęs r. Indijos kalingus, kurių 100.000 žuvo kautynėse, 150.000 buvo išvesta į nelaisvę, o daug daugiau žuvo nuo įvairių karo nelaimių. Prisidėjęs gi prie Dorovės Įstatymo (Dharma), jis apgailestaująs tą nukariavimą. Kiti A. užrašai, vad. stulpų (angl. pillar inscriptions) ir urvų užrašai (cave inscriptions) papildo ediktų turinį. Juose, be kita ko, kalbama ir apie atlyginimą geru už pikta, apie mirties bausmės aprėžimą ir kt. Šie visi A. užrašai rodo jo didelį idealizmą ir humanizmą, susijusį su jo pasiryžimu savo idealus įgyvendinti.

A. buvo galingas valdovas, gilus filosofas ir pirmas kosmopolitinės tikybos skelbėjas. Laikoma, kad jo pasiųstų į vakarus misininkų įtakoje susidarė Aleksandrijoje terapeutų ir Palestinoje essėjų sektos.

B. A. Smith Asoka 3 leid. 1920; *E. Hultzsch* Inscriptions of A. 1925; *J. Bloch* Les insciptions d'Asoka 1950.

Asola Giovanni Matteo (m. 1609 X 1) italų kompozitorius, parašęs operą Il trionfo d'amore.

Asomatinis (gr.) neturįs kūno.

Asonansas (lot. asonans) panašus balsių sąskambis eilėraščio eilutės paskutiniuose žodžiuose. A. kilęs iš ispanų romansų, kur jis buvo vartojamas vietoj rimų. Ypač gausu A. moderniojoj amerikiečių poezijoj. Lietuvių lit. A. plačiai vartojo jaunesnioji poetų karta, pvz.: putpele-futbolą (Binkis), šakelėmis-veliasi (Sruoga), žiedą-pagieža (Santvaras), džiaugsmo-švenčiausias (Brazdžionis), raibsta-nepareisiu (Bradūnas); Prasikals žolytės l a i š k a s—Žalias p o l i e t a u s. Dievas liepė man i š a i š k i n t Žemės m e i l ę t a u... (J. Aistis). A. yra susijęs su aliteracija.

Asortimentas (pr. assortiment) pasirinkimas tolygių daiktų, bet įvairių rūšių. Prekių A. — prekių rūšių įvairumas.

Asotis molinis indas vandeniui, girai ir alui laikyti. Lietuvoje žinomas iš seno, ir jų liekanų randama archeologinius kasinėjimus darant. Tos rūšies indai senovėje buvo ornamentuojami primityviais raštais—kriputėmis, dantukais. XIX—XX a. ornamentai ištobulėjo ligi stilizuotų augalų raštų. A. forma labai įvairi. Jie padengiami žalia, ruda, melsva, pilka ir kt. paliva. Visuomet turi rankeną.

Asparaginas $NH_2CO.CH_2.NH.NH_2$ COOH yra daugume augalų daigų ir sudaro bespalvius ir beskonius kristalus. Augaluose A. susidaro baltymams skylant, o angliavandeniams esant vėl virsta baltymais.

Aspazia (g. 447 pr. Kr.) iš Mileto, Periklo mylimoji, vėliau jo antroji žmona. Savo išsilavinimu stovėjo aukščiau už visas savo laiku Attikos moteris. Kitų puolama ir išjuokiama komedijose ir kaltinama bedievybe, Periklo ginta ir išteisinta.

Aspasia

E. Kornemann Grosse Frauen d. Altertums 3 leid. 1947.

Aspazija (tikrai Pliekšanienė-Rozenbergaitė Elza, 1868—1943) latvių poetė ir dramaturgė, 1897 ištekėjusi už latvių poeto J. Rainio-Pliekšano. 1898—1903 dirbo Dienas Lapa redakcijoje. Po 1905 revoliucijos drauge su vyru emigravo į Šveicariją; iš ten tegrįžo Latvijon 1920. Pagarsė-

jo pjese Vaidelote 1893. Priklausė latvių literatūros vad. Naujajai srovei. Išsp. eilėraščių rinkinius Sarkanas pukes 1897, Dveseles kresla 1904, Ziedu klepis 1911, Izplesti sparni 1920, Raganu nakts 1923, Asteru laika 1927. Dramos: Neaizsniegts merkis 1895, Sidraba škidrauts 1904, Aspazija 1923, Zalša ligava 1927 ir kt. 1920—1923 buvo išleistas trečias jos visų raštų leidimas.

Aspektai vad. planetų vietos regimoje dangaus sferoje. Iš A. senovėje astrologai darydavo savo pranašavimus. A. būva: 1) konjunkcija-susijungimas, kai dvi planetos susitinka viename Zodiako ženkle; 2) kvadratūra, kai regimas tarp dviejų planetų atstumas siekia 90°; 3) opozicija, kai dvi planetos atsistoja priešinguose Zodiako ženkluose; 4) sustojimas, kai planetos pakeičia Zodiako ženkluose savo judėjimą ir 5) elongacija arba didžiausioji elongacija, kai Merkuras arba Venera labiausiai nuo saulės nutolsta.

Aspektas (lot.) požiūris; būdas, kuriuo dalykas mums pasirodo.

Aspelenia J. Lasickio De diis Samagitarum, sudarytame pasirėmus Laskovskio pasakojimais, žemaičių dievų sąraše minima kaip angularis diva. Vėlesnieji lietuvių mitologijos tyrinėtojai — Akelaitis, A. Mierzynski, Usener, Solmsen ir Mannhart pateikdavo čia įvairių aiškinimų ir to vardo įvairių transkripcijų (Ažpelenė, Ažupelenė), nors greičiausiai, kaip ir kitos Lasickio pateiktos tariamosios žemaičių dievybės, tai tebuvęs jo nesuprastas lietuviškas žodis,pvz. užpečkis, užpelenė.

Aspelin Johann Reinhold (1842 VIII 1— 1915 V 29) suomių proistorės tyrinėtojas ir kalbininkas, tyrinėjęs Rusijos šiaurės ir Sibiro gyventojų proistorę ir laikomas suomių proistorės mokslo kūrėju. 1877—1884 redagavo mokslo žurnalą Antiquités du Nord Finno—Ugrienne.

Aspendos, Bizantijos Primupolis, senovės Pamfilijos mst. ties Eurimedono upe. Išliko griuvėsiai.

Asper Hans (1499—1571) Šveicarijos miniatiūristas ir medžio raižytojas, Holbeino sekėjas.

Aspergillus pelėsių grybų gentis iš Ascomycetes, auga ant negyvų organinių medžiagų, ant vaisių, duonos ir t. t. ir juos padengia konidijų nešiotojais. A. herbariorum žalios spalvos. A. Orhyzae sukelia spirito rūgimą ir Japonijoje vartojama ryžių vyno (sake) gamyboje. A. niger ir A. funigatus yra žmogaus ausies parazitai.

Asperula ž. Krapylaitis.

Asphodelus Liliaceae šeimos ilgamečiai augalai. Auga Europoje ir Vidužemio jūros srityje; iš viso a. 10 rūšių. A. albus L. išauga ligi 1 m aukščio, baltais žiedais; sodina kapinėse liūdesiui išreikšti. A. Luteus, arba Asphodeline lutea Reich, gražiažiedis augalas, geltonais žiedais. Abi rūšys tinka kultūrai.

Aspidium ž. Papartis.

Aspiracija (lot. aspiratio) 1) geidimas, siekimas, tikėjimasis.

2) A. kalboje priebalsių **b, p, d, t, g, k** ištarimas su **h** pribalsiu, vad. priedvasiu. Patys priebalsiai: **bh, ph** ir kt. vad. priedvasiniais, aspiruotais, arba aspiratomis.

Aspiracinė pneumonija plaučių uždegimas dėl pakliuvusių į kvėpuojamus organus maisto dalelių, seilių arba kitų pašalinių kūnų.

Aspirantas (lot. aspiro — siekiu) asmuo, kuris ko nors siekia, kandidatas, kuris rengiasi kuriai nors vietai, tarnybai arba laipsniui. Lietuvos kariuomenėje nuo 1926 buvo įvesta A. tarnyba atsargos karininkams paruošti. Į A., kurie atlikdavo pradžioje 12 mėnesių, o paskiau 15 mėnesių apmokymą Karo Mokykloje, buvo priimami 18—29 metų amžiaus asmens, baigę nemažiau kaip vidurinę arba jai tolygią mokyklą. Gerai atlikę stažą ir išlaikę išleidžiamuosius egzaminus, jie buvo paskeliami atsargos jaunesniaisiais leitenantais ir paleidžiami atsargon. Ligi 1939 buvo išleista 13 A. laidų.

Aspiratorius 1) aparatas oro srovei arba praskiesto oro erdvei sudaryti.

2) Mašina grūdams prieš malimą valyti. Sukamų sparnų sudaryta oro srovė pašalina pelus, dulkes ir kt. ir tuo pat metu rūšiuoja grūdus pagal didumą ir lyginamąjį svorį.

Aspirinas acetylsalicilinė rūgštis, vaistas, vartojamas karščiui ir skausmams mažinti.

Aspius rapax ž. Salotis.

Asplenium ž. Kalnarūtė.

Asplund 1) Eric Gunnar (1885— 1940) švedų architektas, 1927 pastatęs Stockholmo valstybinę biblioteką ir 1930 Stockholmo parodos pastatus.

2 Carl (g. 1890) švedų poetas ir meno istorikas. Išsp. Daphne, Silverbron 1936, Anders Zorn 1921, Ivar Arosenius 1928, Carl Eldh 1943 ir kt.

Aspromonte Kalabrijos kalnynas p. Italijoje; aukščiausia viršūnė Montalto 1958 m aukščio.

Aspropotamo dabartinis Acheloo, Graikijos upės vardas.

Asquith Herbert Henry (1852 — 1928) anglų politikas, liberalų partijos vadas. 1886—1918 parlamento narys. 1892—1895 Gladstone—Rosebery kabineto vid. reik. min. Anglų-būrų karo metu rėmė Chamberlaino imperialistinę politiką. 1905 finansų min., 1908 min. pirmininkas. 1911 A. kabinetui pasisekė susiaurinti parlamento lordų rūmų veto teisę. 1913 įnešė parla-

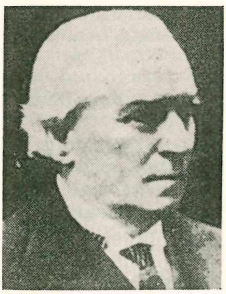

Lord Asquith

mentan airiams pa-ankų įstatymo projektą, kurio priėmimą sutrukdė prasidėjęs karas. 1915 sudarė koalicinį liberalų ir konservatorių kabinetą. 1916 savo vietą užleido Lloyd George'ui. Išsp. Occasional addresses 1915, Genesis of the War 1923, Studies and sketches 1924, My forty years of parliament 1926. 1912 išsp. autobiografiją.

Assab p. Eritrejos uostas r. Afrikoje, 1870 įst. ir 1880 atitekęs italams, kurie jį valdė ligi II Pasaulinio karo pabaigos. A. 7000 gyventojų.

Assam r. Indijos valstybė į rytus nuo Gango upės, Brahmaputros upyne. 137.350 km² ploto su 9,2 mil. gyventojų (1951). Sostinė Shillong. 1947 p. vak. dalis atiteko Pakistanui. Kalbama 75 kalbomis-tarmėmis. Klimatas drėgnas ir karštas, ir dėl to dažnai čia siaučia cholera ir geltonasis drugys. Džiunglėse yra tigrų ir dramblių. Šiaurinėje dalyje, Himalajų papėdėje, yra lietingiausia pasaulio vieta, kur iškrinta ligi 12.500 mm kritulių. Iškasama akmens anglies ir naftos.

Assamų kalba iš sanskrito kilusi nauja indų kalba, kuria kalba a. 2,2 mil. žmonių, gyvenančių š. Assame. Turi ir bengalų rašmenimis rašytą literatūrą. Ta kalba rašė labiausiai žinomas jų poetas Padmanath Gohain Borua.

Assasinai mahometonų politinė tikybinė sekta, anksčiau vadinta Hašašin, nuo hašišo, kurį tos sektos nariai vartojo savo tibiniam uolumui pakelti. Įst. 1090 Hassan-ibin-Sabbah. Vartodama savo tikslams pasiekti slaptas žudynes, buvo baisi ir stipresnėms valstybėms. Nuo 1272 ji atsisakė savo politinių siekimų, tačiau kaip religinė sekta išliko ligi mūsų laikų Libanone, Irane, Indijoje.

Assava, arba Assauniai, Maž. Lietuvos Gerduvos mstl. Bažnyčia statyta dar 1406 Konrado Jungingeno.

Asselijn 1) Tomas (1620—1701) olandų poetas, parašęs Jan Klaas. Raštai išl. 1878.

2) Johann (1610—1652) olandų tapytojas, piešęs Claude Loraino įtakoje.

Assemani 1) Juozas Simanas (1687—1768) Sirijos maronitas, ėjęs mokslus Romoje ir popiežiaus Klemento XI siunčiamas, Egipte bei Sirijoje supirkęs per 2000 rankraščių Vatikano bibliotekai ir juos aprašęs 1719—1728 išsp. Bibliotheca orientalis. Buvo Vatikano bibliotekos vedėjas. Jo atvežtas XI—XIII a. slaviškų evangelijų rankraštis vadinamas jo vardu.

2) Steponas Evodius (1707 — 1782) pirmojo broliavaikis, šiam mirus, Vatikano bibliotekininkas, parūpino Bibliothecae Mediceo—Laurentianae et Palatinae codium manuscriptum catalogus 1742.

Assemblée (pr. susirinkimas). 1) Prancūzijoje prieš Didž. Prancūzų revoliuciją buvo šaukiamos luominės provincijų A. (A. provinciale). Iš tų luominių A. 1789 susidarė tautinė atstovybė konstitucijai nustatyti ir priimti (A. nationale constituante), o 1791 —1792 A. nationale législative. Panašiai 1848 revoliucijos metu susirinko A. législative, 1871—1875 A. nationale, kuri nustatė naują politinę santvarką, pagal kurią Prancūzijos respublikos senatas, drauge su atstovų rūmais sudaro A. nationale, bet nuo 1946 vien tiktai parlamentas sudaro A. nationale.

2) Baleto pas-šuolis su pakelta ir ištiesta į šoną koja, pasibaigiąs vad. penkta baleto pozicija.

Assen Olandijos mst., Drentes prov. sostinė. 24.000 gyv. (1950).

Asser Tobias Mykolas Karolis (1838 IV 29 — 1913 VII 29) olandų teisininkas, nuo 1862 Athenaeumo, nuo 1876 Amsterdamo univ. prof., nuo 1893 valstybės tarybos narys. 1869 kartu su Jacquemynsu ir Westlake įk. Revue du droit international et de législation comparée (pradžioje Archives de droit internationale). Vienas Insitut de droit international kūrėjų. 1893, 1894, 1900 ir 1904 jo iniciatyva ir vadovaujant Haagoje buvo šaukiamos tarptautinės privatinės teisės konferencijos. Išsp. Schets van het Nederlandsche handelsrecht [1]31908, Schets van het international Privatrecht 1879, La convention de la Hage du 14 novembre 1896 relative à la procédure civile 1901, La codification du droit international privé 1901. 1911 gavo Nobelio taikos premiją.

Assertorinis spręsmas, kuris išreiškia sąryšį tikrovėje. Kanto įvestas terminas.

Assesor Rusijoje dar XVIII a. tai buvo žemutinio policijos teismo posėdininkai. Lietuvai patekus rusų valdžion, šie posėdininkai buvo vad. A., kurių žinioje buvo žemesnieji policijos tarnautojai-kliučvaičiai. 1837 posėdininkai buvo pakeisti skiriamais gubernijos valdybos, o paskiau gubernatorių pristavais, kurie ligi 1915 paprastai buvo ir toliau vad. asesoriais.

Assiniboine 1) Kanados upė, Raudonosios (Red River) kair. intakas, 724 km ilgio. Įteka netoli Vinipego ež. Baseino plotas 195.800 km².

2) Kanados Britų Kolumbijos prov. kalnas prie Albertos pasienio, 3690 m aukščio.

Assirija ž. Asirija.

Assman Richard (1845—1918) vokiečių meteorologas, vienas aerologijos kūrėjų. Įst. aeronautikos observatoriją Reinickendorfe, nuo 1905 Linderberge. 1887 išrado aspiracijos psichrometrą ir guminį registruojamą bei pilotinį balioną. 1899–1900 išsp. Wissenschaftliche Luftfahrten.

Asso fechtuotės terminas, reiškiąs laisvą kovą, kur du fechtuotojai ar boksininkai gauna progos lyginti savo jėgas.

Associated Press sutrumpinimas A. P. Seniausia spaudos informacijų agentūra JAV, išsivyščiusi iš New York Associated Press, suorganizuotos 1848. 1953 aptarnauja 1700 laikraščių ir 1100 radijo stočių JAV ir 1200 laikraščių, radijo stočių ir kt. įstaigų užsienyje. Turi ir paveikslų tarnybą bei ryšius su britų Associated Press Inc.

Assolant (Jean Christof) Alfredas (1827—1888) prancūzų romanų rašytojas. 1859 išsp. noveles Scénes de la vie des Etats-Unis, paskiau About'o ir Walter Scotto įtakoje romanus Deux amis en 1792, 1859, La mort de Roland 1861 ir kt.

Assonansas ž. Asonansas.

Assos senovės Trojos mst. Dabar A. vietovė vadinama Behram Kallessi. 1881–1883 JAV archeologai kasinėjo šią vietovę ir surado daug meno kūrinių. Šventovių griuvėsiai, antkapiai ir kt.

I. T. Clarke F. H. Bacon and R. Koldewey Investigations at A. 1902—1921.

Assuan ž. Asuan.

Assumpcionistai (lot. priėmimas, dangun pakėlimas) arba šv. Marijos dangun pakėlimo augustinionai. 1845 Emmanuelio d'Alzon įk. katalikų kunigų kongregacija krikščionybės mokslui ir bažnyčios laisvei ginti, plėsti ir siekti sujungti su katalikų bažnyčia krikščioniškas rytų bažnyčias. A. remiasi augustinionų taisyklėmis ir 1929 prijungti prie šv. Augustino 3-sios vienuolijos. A. išsiplatinę daugelyje kraštų. A. generolo būstinė Romoje. A. veikia laikydami auklėjimo ir mokslo įstaigas (nuo 1805 veikia Bizantijos studijų institutas Konstantinopolyje — Istambule). Leidžia knygas; Prancūzijoje buvo įkūrę Oeuvre de la bonne Presse, kuri vėliau išėjo iš jų rankų. Pasauliniai karai sunaikino daugelį jų vedamų įstaigų.

Assumpcionistės katalikiškos moterų kongregacijos, išsiplatinusios beveik visuose Europos kraštuose. Jų narės rūpinasi jaunimo auklėjimu, ligonių slaugymu, assumpcionistų Rytų misijų rėmimu.

Ast 1) Karel (g. 1886) estų politikas, socialdemokratas, visų Estijos parlamento sesijų narys. Rašytojas, išsp. apysakų rinkinį ir kelionės po Indiją aprašymą.

2) Georg Friedrich Anton (1778–1841) vokiečių filosofas, Schellingo mokinys, Muencheno univ. prof. Išsp. Platons Leben u. Schriften 1816, Lexicon Platonicum 1834—1839 ir kt.

Astacidae ž. Vėžiai.

Astacus fluviatilis ž. Vėžys upinis, A. leptodactilis ž. Vėžys balinis.

Astapovo Rusijos Riazanės gub. glž. stotis, kur 1910 XI 7/20 mirė Levas Tolstojus.

Astarta graikiškas vardas vak. semitų derlingumo ir meilės deivės, kurią babiloniečiai ir asiriečiai vadino Ištar, aramėjai Attar (Atargatis), pietų arabai Athar. A. buvo ir graikų Afroditės prototipas. Sen. Testamente ji vadinama ir Ašera. Kaip dangaus deivė ji buvo gretinama ir su Venera.

W. F. Albright Von der Steinzeit zum Christentum 1949.

Astartė minkštakūnių, plokščiažiaunių būrio jūros gyvūnėlių kiautelis. Tos šeimos žinoma a. 20 įvairių giminių. Iškasenose jų pasitaiko ir iš labai senų laikų, pvz. A. lituanica Papilės juros sluogsniuose.

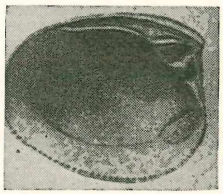

Astartė lituanica

Astartu (Astarot-Oarnaim) Asirijos mst. 733 pr. Kr. sugriautas Tiglat Pileserio IV.

Astatinas cheminis elementas, 1940 surastas JAV mokslininkų D. R. Corsono, K. R. Mc Kenzie ir E. Segré, bombarduojant bismutą alfa dalelytėmis. Ch. ženklas At, at. sv. 211, at. N. 85, galimas valentingumas 1, 3, 5, 7. Tai vienintelis iš halogenų eilės elementų, kuris neturi pastovaus izotopo. Ligi šiol žinoma 10 nepastovių izotopų atominių svorių: 207, 208, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 218.

Astatinė rodyklė vartojama jautriuose galvanometruose. Yra tai dvi vienodai įmagnetintos magneto rodyklės, viena ant antros pakabintos, kad priešingi poliai būtų į vieną pusę nukreipti. Tokios rodyklės neveikia žemės magnetizmo sudedamoji, ir ji bet kurioje padėtyje lieka pusiausvyra.

Astazija (gr.) negalėjimas ramiai laikytis.

Astenija (gr.) bendras kūno ir muskulų silpnumas, bejėgiškumas. Astetiniai afektai: baimė, išgąstis, gėda, liūdesys.

Astenikas turis leptozominę kūno struktūrą: lieknas, liesas, siaurų pečių, ilgų, lieknų galūnių, įdubusios krūtinės, mažo svorio. Pagal Kretschmero tipologiją, A. drauge su atletikais psichologiškai sudaro sizofrenikus, pavadintus taip pagal tam tikrą giminystę tarp šios kūno struktūros ir sizofrenijos.

Astenopija akių nuvargimas nuo smulkaus darbo, atsirandąs ar dėl nepakankamo akomodacijos pajėgumo, ypačiai aukštažiūrių (akomodatyvinė A.), ar dėl rau-

menų pusiausvyros sugedimo, dažniausiai žemažiūrių (muskulinė A.), ar dėl bendro nervų sistemos nusilpimo (nervinė A.).

Asterabad mst. Irane, ž. Gorgan.

Asterias ž. Jūrų žvaigždės.

Asteroidai gausūs nedideli dangaus kūnai, skrieją aplink saulę, kaip ir planetos. Atrodo it kokios mažos žvaigždelės. Pirmą kartą vieną A. atrado 1801 I 1 italų astronomas Piazzi ir pavadino Cerera. 1802 vokiečių astronomas Olbers atrado A. Palladą. Ligi 1845 tebuvo žinomi keturi A. XIX a. pabaigoje buvo patobulintas būdas A. surasti fotografuojant. Šiam metodui išplitus, buvo atrasta labai daug A. Dabar yra žinoma daugiau kaip 1500 A. įtrauktų į katalogus su apskaičiuotais takais. A., kurie gali būti pastebėti tik didžiausiais teleskopais, yra ligi 44.000. A. žymėti vartojama eilės numeriai ir vardai. A. keliaja aplink saulę srityje tarp Marso ir Jupiterio takų. Jų kelionė aplink saulę trunka vidutiniškai dvejus metus ir dešimt mėnesių. A. atstumai nuo saulės yra labai įvairūs, paprastai nuo 1,46 ligi 5,71 astronominių vienetų. 1949 atrastas A. Ikarus, kuris kartais būva tik a. 29 mil. km nuo saulės (arčiau negu Merkuras), o kartais a. 290 mil. km (toliau negu Marsas). 1937 atrastas A. Hermas gali prisiartinti prie žemės ligi 1 mil. km, t. y., mažiau kaip per trigubą mėnulio atstumą. Regimuoju šviesumu A. prilygsta silpnoms žvaigždėms. Atskirais atvejais A. šviesa periodiškai keičiasi. Spėjama, kad A. sudaryti iš dviejų ar daugiau kūnų, kurie skrisdami vienas aplink kitą, periodiškai užsitemdo. Daugelio A. skersmuo siekia vos keliolikos km. Yra paplitusi hipotezė, kad A. susidarę iš vienos planetos, kuri tolimoje praeityje, Jupiterio veikiama, subyrėjo.

Asteroidea ž. Jūrų žvaigždės.

Asterolepis Antiarchi būrio išmirusi paleozoinės gadynės žuvis. Pasitaiko devono sistemos žemės sluogsniuose Skotijoje ir Estijoje.

Asteropa dvi žvaigždės Plejadų spiečiuje—Sietyne.

Astì š. Italijos mst. prie Tanaro upės. 53.000 gyv. (1950). Poeto Alfieri gimtinė ir paminklas. Putojančio vyno — A. spumante gamyba.

Astyagates 584—550 pr. Kr. valdęs paskutinis Medijos valdovas, Kyaksaro sūnus, nuverstas nuo sosto savo vasalo Kyro.

Astigmatizmas akies arba kurio dioptrinio instrumento yda, dėl kurio šviesos taško atvaizdas yra ne taškas, bet linija, elipsė arba netaisyklingos formos dėmė. Objektyvai be šio trūkumo vad. anastigmatais. Akies A. pareina nuo nevienodo ragenos išgaubimo ties dviem vienas kitam statmenais meridianais. Tokia ydinga akis neturi ryškaus regėjimo. Akių A. koriguoti vartoja cilindriškus gaubtus stiklus.

Astikas (lot. Hostic, lenk.Oscik, gud. Ostik, m. 1442 ar 1444) laikomas proseniu dviejų D. L. Kunigaikštystėje galingų giminių — Astikų ir Radvilų. Vardas pirmą kartą minimas 1398, kada Užpalių pilies viršininkas A. pasirašė vienu liudytoju Vytauto sutarties su kryžiuočiais Nemuno Salyne. Jo krikšto vardas buvo Kristinas. W. Semkowicz spėja, kad A. proseniai buvo Lietuvos kūrimosi laikais Kernavės kunigaikščiais. Greičiausiai, A. tėviškė bus buvęs A. kaimas į š. r. nuo Kernavės ir Musninkų. 1411 II 1 Kristinas A. pasirašė liudytoju Vytauto ir Jogailos Torunės sutartyje su vokiečių ordinu. Iš to parašo matyti, kad jo tėvo vardas buvęs Radvila. Kristinas A. buvo vienas žymesniųjų Vytauto ir Žygimanto I bendradarbių. Jo parašas randamas beveik visose to laiko svarbiausiose sutartyse. Taip pat ir Švitrigailos valdymo laikais (1430—1432) jis pasirašo ir šio sudaromas sutartis, bet jau nuo 1432 jo parašo nėra, taigi jis greičiausiai tuo laiku buvo perėjęs į opoziciją Švitrigailai. 1419 A. buvo paskirtas Vilniaus kasteliono ir juo buvo ligi mirties 1442 ar 1444. Švitrigailos ir Žygimanto savitarpio kovų metu, palaikydavo Žygimantą, o šiam mirus, palaikė D. L. K. Kazimiero išrinkimą. Turėjo keturis sūnus: Radvilą, Stanislovą, Mikalojų ir Baltramiejų. Iš Radvilos prasidėjo Radvilų giminė, o iš Stanislovo— Stankos A. giminė.

Stankos sūnus Grigas A. 1492 buvo L. D. K. maršalu, 1494 rūmų maršalu ir Anykščių vietininku, 1495 Merkinės vietininku. 1500 kautynėse ties Vedroša pakliuvo į maskvėnų nelaisvę, kurioje išbuvo 9 metus. Iš nelaisvės grįžęs, atgavo rūmų maršalo titulą ir Užpalių ir Penionių seniūnijas. 1510 VI 20 po Mikalojaus Radvilos gavo Trakų vaivadiją. Paskiau dar gavo Merkinę ir Maišiogalą. Mirė 1518 ar 1519.

Jo sūnus Grigas 1542 po Stanislovo Goštauto buvo paskirtas Naugardėlio vaivada, o nuo 1544 ligi mirties 1557 ar 1558 buvo Vilniaus kasteliono.

Šio Grigo brolis Stanislovas buvo Polocko vaivada. Mirė 1519. Kitas brolis, Jurgis, buvo maršalu; mirė 1546. Jurgio sūnus Mikalojus buvo Rezeknės ir Krėvos seniūnu ir pradėjo savo giminę kildinti iš Algirdo kariuomenės vado Sirpučio, jo vardu ir pasivadino. Jauniausias Jurgio sūnus Grigas, 1580 ruošiantis Batorui karui prieš Maskvą, buvo pakaltintas krašto išdavimu. Kavarske, kuriame jis gyveno, padarius kratą, buvo surasta įvairių blankų su Lietuvos didikų parašais bei antspaudais ir prietaisai pinigams dirbti. Grigo tarnai paaiškino, kad jų ponas

dar tarpkaralės metu susižinodavo su Maskva. Pats gi Grigas prisipažino, kad turėdamas daug skolų, jis norėjęs gauti iš Maskvos pinigų ir pažadėjęs nužudyti Batorą, ir kad svetimus parašus bei antspaudus sufalsifikavęs, kad įtikintų Maskvą savo įtakingumu Lietuvoje. Tačiau neprisipažino, kad pinigus falsifikavo. Jis buvo nuteistas mirti ir 1580 nugalabintas. Bet 1581 seimas, konstatavęs, kad Grigo sūnus Jonas apie šią išdavystę nieko nežinojęs, grąžino jam teises. Šis, paskutinysis A. giminės atstovas, 1608—1609 buvo Vilniaus aps. žemės teisėju.

A. Boniecki Poczet rodów w W. K. Lit. 1887; *J. Wolff* Senatorowie i dygnitarze W. K. Lit. 1885.

Astma (gr.) ypatingi dusulio priepuoliai, kurie staiga užeina ir pareina nuo širdies ligų, nuo bronchų raumenėlių traukulių ir susirgus kai kuriems kitiems organams —inkstams, nervams, smegenims ir kt.

Astolda pramanyta Palemono giminės kunigaikštytė, davusi temos O. Radvilaitės-Mostovskienės vienai pirmųjų apysakų iš Lietuvos praeities: Astolda xiężniczka z krwi Palemona 1807.

Aston Frank William (1877—1945) anglų fizikas ir chemikas, nuo 1909 Birminghamo univ. prof., paskiau Cambridge univ. I Pasaulinio karo metu buvo oro laivyno technikos patarėju. 1919 išrado svarbų cheminį masių spektrografą, kuris leido jam nustatyti neradioaktyviųjų elementų izotopiją. Daugiasia už tą darbą jam 1922 buvo pripažinta Nobelio chemijos premija. Išsp. Isotopes 1922, ²1941, Mass-Spectra and Isotopes 1933 ir kt.

Astor 1) H a n s J a c o b (1763—1848) vokiečių pirklys JAV, milijoninininkų giminės prosenis, pats spekuliacijomis sudaręs milžišką kapitalą, įkūręs New Yorke vad. Astoro biblioteką, Vokietijoje palei Heidelbergą A. prieglaudą, o 1811 Astorijos mst. Oregone.

2) N a n c y W i t c h e r (g.1879) anglų politikė. 1919—1945 konservatorių partijos atstovė parlamente. Reiškusi užuojautos ir simpatijos bolševikų pavergtai Lietuvai.

Astorga Emanuelis (1680 — 1757) italų kompozitorius. Po mirties surasta jo parašytų 50 kantatų sopranui, 44 altui, idilinė opera Dafne. Pasaulinį garsą įgijo jo Stabat Mater. Keliolika metų važinėjo po Europą kaip dainininkas ir kompozitorius.

Astrachanė Rusijos mst. Volgos upės deltos saloje. Įk. XIII a. 1395 buvo Timuro sugriautas. Auksinei ordai žlugus, 1480 virto totorių valstybės centru. 1550 Krymo totoriai puolė A. ir jo gyventojus išvedė į Krymą. Tuo pačiu laiku A. valstybę naikino ir totorių kazokai. Per Maskvos karus su Kazane, dalis A. totorių palaikė maskvėnus. 1554 rusų kariuomenė užėmė A. ir pastatė chanu Derbiš Aliejų, kuris sutiko mokėti Maskvai duoklę. Vėliau caro Jono IV pasiųsta kariuomenė 1557 galutinai nukariavo A. ir prijungė prie Maskvos. 1950 turėjo a. 300.000 gyv.

Astragalas architektūroje pusės skritulio pavidalo kyšulys, kuris skiria kolonos stiebą nuo kapitelio.

Astragalus (bot.) ž. Kulkšnė.

Astraliniai mitai yra tie, kuriems iš žvaigždžių pasaulio imami asmenys ir mitiniai motyvai. Tokios rūšies seniausieji A. M. buvo žinomi Babilonijoje.

Astralizmas astralinė religija, žvaigždžių kultas. Saulės, mėnulio ir žvaigždžių religinis garbinimas. A. kilęs iš stebėjimo, kad dangaus kūnai daro įtakos žemei ir įsitikinimo, kad jie veikia ir žmonių gyvenimą. Ryškiai astrališkos buvo babiloniečių ir asiriečių religijos. A. bruožų turėjo ir senovės egiptėnų ir finikėnų religijos. A. vyravo ir tame religijų mišiny, kuris mūsų eros pradžioje buvo Graikijoje ir Romos valstybėje.

Astramovič Aleksandras (m. 1921 I 17), slapyvardis Andrei Ziazulia, gudų poetas lyrikas, išleidęs rinkinį Z rodnaha zahonu ir kt.

Astramskas Tomas (1853 V 28 Naujienos Nartos k., Kvietiškio vl., Marijampolės aps. — 1921 III 11 New Yorke). Baigė Marijampolėje 3 klases. 1885 buvo išrinktas Kvietiškio vl. viršaičiu, bet dėl rusų persekiojimų tais pačiais 1885 pabėgo į Ameriką. Pradžioje dirbo Gloversio kasyklose, paskiau vertėsi literatūros darbu. 1892 X 13 — 1894 IX Shenandoah Pa. leido ir redagavo Garsą, bet turėdamas 100 skaitytojų turėjo jį parduoti kun. Milukui su J. Ramanausku, kurie jį pavertė Garsu Amerikos Lietuvių. Vienas pirmųjų Tėvynės Mylėtojų Draugijos iniciatorių ir steigėjų, 1896 surašęs jos statutą ir 1898 — 1899 buvęs jos pirmininku. Kartu aktyvus Susivienijimo Lietuvių Amerikoje narys, 1899 — 1904 buvęs SLA Centro Valdybos sekretorium, 1914 — 1916 iždo globėju. 1900—1901 kartu su kun. Kaupu redagavo SLA organą Tėvynę. 1903 nusipirkęs iš dr. J. Šliūpo Naujos Gadynės spaustuvę, įsikūrė Philadelphijoje. Ten 1905 ir 1908 leido humoristinį Pleperį, 1907 Kapsą. Nuo 1886 bendradarbiavo Vienybėje Lietuvninkų, nuo 1888 Saulėje, 1895 Naujojoje Gadynėje, 1901 Lietuvyje, nuo 1903 Darbininkų Viltyje ir kt., pasirašydamas Gloversio Mainieriu, Mergos Vaiku, Pažįstamu Trupinėlio, Senu Kapsu, Naujieniškiu, Kvietiškėnu ir kt. Atskirai išsp. Linksma ir liūdna knygelė 1894, Mainieris ir Leberis 1898. išv. Leopoldo Schillero Petrą Žemaitį 1901. 1916 išleistoje SLA istorijoje aprašė 1886—1906 laikotarpį.

Asthrapotherium žinduolių klasės išmirę žolėdžiai gyvuliai, gyvenę mioceno laiku P. Amerikoje

Astra (Aster) Compositae šeimos daugiamečiai augalai, daugiausia iš kinų ir Amerikos. Gražiausi: A. Amellus L. a. 40 —50 cm aukščio, A. alpinus L. mėlynais ir baltais žiedais a. 30 cm aukščio, A. Lipskyi Komar., A. yunnanensis Franch., A. likiangensis Franch., A. novi Belgii, A. Novae Angliae a. 1 m aukščio su atmainomis. Dauginami sėklomis ir dalijant šaknis.

Astravas Lydos aps., Dubičo vl. bžnk. Pirmoji bžn. statyta 1468. Nauja mūro pastatyta 1785. 1866 paversta stačiatikių cerkve. Po 1905 buvo gautas leidimas pastatyti naują bažnyčią.

Astravas Brėslaujos aps., Rimšės vl., Ilgių ež. pusiasalis a. 7 ha.

Astravos Miškų Urėdija. Sudaryta iš Gervėčių, Gudagojo, Uosynės, Varnėnų girininkijų. Būstinė Astravoje, Varnėnų vl., Svyrių aps.

Astrinė Lydos aps. mstl. prie Astrinės upės.

Astrochemija mokslas apie cheminę dangaus kūnų sudėtį. Faktiškai A. apima astrofizika.

Astrofizika astronomijos mokslo šaka, kuri tiria dangaus kūnų temperatūrą, spinduliavimą, cheminę sudėtį ir kitas jų fizines savybes. Ji jungia astronomiją su fizika ir chemija. Ligi Newtono astronomija tenkinosi vien geometrinių dangaus reiškinių nagrinėjimu. Newtonui suformulavus pagrindinius judėjimo dėsnius ir iš astronominių duomenų nustačius visuotinės traukos dėsnį, pradėta ir astronomiją moksliškai tyrinėti, ir tuo būdu buvo sudarytas ir A. pagrindas. Tuo pačiu laiku Newton įrodė, kad dangaus kūnų judėjimas vyksta pagal bendrus ir žemėje galiojančius mechanikos dėsnius. Iš Newtono darbų kilusi astronomijos šaka buvo pradžioje vad. fizine astronomija. Tuo vardu norėta ją atskirti nuo ankstyvesnės geometrinės astronomijos. Astronomijos šaka, kuri remiasi visuotinės traukos dėsniu, vad. traukos arba dinamine astronomija. Spektro analizės atradimas buvo didelis žingsnis pirmyn dangaus kūnų būklei pažinti. 1859—1862 Kirchhoff ir Bunsen išaiškino saulės spektro kilimą. Išaiškintas buvimas saulėje vandenilio, natrio, magnio, kalcio, taip pat ir kitų. 1864 Secchi ir Hugghins pradėjo tyrinėti žvaigždžių spektrus. Maždaug tuo pačiu laiku didelę pažangą padarė ir dangaus fotometrija. Vis daugiau tyrinėjant paskiras žvaigždes, teko tobulinti specialiai ir aparatūrą, ir atsirado tuomet fotometrai, spektroskopai ir kt. Visi tie nauji tyrinėjimo metodai gavo A. vardą. Jos svarbesnės šakos: dangaus spektroskopija, fotometrija ir fotografija, bolometriniai ir radiometriniai tyrinėjimai. Tačiau maždaug ligi 1915 A. žymia dalimi tik rinko faktus, bet dar ilgai jų neaiškino. Tikra A. kilo tik XX a. ryšium su kvantų teorija ir su jos poveikyje paženguisiomis elektronų ir atomų teorijomis. Naujosios fizikos teorijos leido išaiškinti daugelį astronomijos faktų, kurie ankščiau tebuvo mechaniškai surašomi ir aprašomi. Plancko spinduliavimo dėsnis leido išmatuoti dangaus kūnų temperatūrą. Naujoji atomų teorija leido pažinti saulės atmosferos sūdrumą ir ten veikiančias magnetines bei elektrines jėgas. Tiriama cheminės žvaigždžių sudėties kiekybė, nustatant įvairių medžiagų nuošimtį žvaigždžių atmosferoje. Naujoji A. be ko kita tyrinėja ir vidujinę žvaigždžių sudėtį, jų spinduliavimo šaltinius, žvaigždžių raidą ir kt.

H. Siedentopf Grundriss d. Astrophysik 1950; *S. Rosseland* Theoretical Astrophysics 1936.

Astrogenija žvaigždžių atsiradimo ir evoliucijos teorija.

Astrognozija bendras susipažinimas su žvaigždžių ir žvaigždynų pavadinimais ir jų suradimas danguje.

Astrografas įrankis dangaus kūnams fotografuoti, sudarytas iš dviejų teleskopų, sumontuotų bendra ekvatorialo ašių sistema. Vienas tų dviejų teleskopų veikia kaip fotografinė kamera, antras, vad. vedamuoju žiūronu, skiriamas tiesiog žiūrėti.

Astrografinis žvaigždėlapis yra fotografiniu būdu ruošiamas žvaigždėlapis, apimąs visas žvaigždes, kurias galima nufotografuoti teleskopu su objektyvu 34 cm. Jis apima a. 9 milijonus žvaigždžių.

Astroida matematikoje yra plokščia kreivė, kurią brėžia apskritimo radiuso taškas, jei šis apskritimas neslysdamas rieda kitam apskritime.

Astroliabija senoviškas astronomijos įrankis, spėjama, Hypparcho sukonstruotas ir Ptolemėjaus aprašytas. Arabai ją patobulino ir išplatino; dar labiau patobulino XV a. Regiomontanus. Ligi XVIII a. A. vartota laivininkystėje kampams matuoti, taip pat ir apytikriems skaičiavimams, kaip dabartinė skaičiavimo liniuotė. Atsiradus teleskopui, A. nustojo praktinės reikšmės. A. buvo vartojama ir geodezijoje žemės paviršiaus kampams matuoti, bet ir šioje srityje ją dabar pakeitė teodolitas.

Astrologija būrimas iš dangaus reiškinių, pagristas seniau paplitusiu įsitikinimu, kad žvaigždės ir planetos veikia paskirų asmenų, visuomenės ir vastybių likimą. A. vystėsi lygiagreta su astronomija ir buvo praktikuojama senovės tautose jau priešistoriniais laikais. Senlau A. buvo painiojama su astronomija. A. sistemą jau a. 2500

pr. Kr. buvo nustatę chaldėjai Babilonijoje ir Asirijoje. Ji buvo glaudžiai susijusi su jų religija ir vaidino didelį vaidmenį valstybės gyvenime. Neatsiklausus astrologų patarimo, nebuvo daromas nei vienas didesnės reikšmės žygis. Mūsų laikais šių dviejų miestų griuvėsiuose buvo surastos gausios astrologinės literatūros liekanos. Graikų A. buvo išdėstyta nežinomų datų autoriaus vad. Hermetiškose knygose. Iš graikų A. pateko pas arabus, kur pilnai atitiko jų mahometonų tikybos fatalizmą. Paskiau ją arabai vidurinių amžių antroje pusėje perdavė krikščioniškajam pasauliui. Astrologinių išvadų pagrindą sudaro dangaus reiškinių simbolinis aiškinimas. Babilonijoje kiekvienos planetos veikimas buvo susietas su atitinkamu dievu: Merkuras su Nubu, Venera su Ištar, Jupiteris su Marduku, Saturnas su Ninibu. Saulė buvo laikoma dievu Samašu, mėnulis Sinu. Graikai ir romėnai šioje srityje Babilonijos dievus pakeitė savaisiais; iš čia kilo ir dabartiniai planetų vardai. Atskiros paros valandos buvo taip pat dangaus kūnų globoje. Tas dangaus kūnas, kuris globojo kurios nors dienos pirmąją valandą, buvo laikomas ir visos dienos globėju. Pagal astrologus pirmadienis buvęs mėnulio, sekmadienis saulės diena ir tt. — kiekviena savaitės diena turėjusi savo globėją. Astrologiški dienų vardai išliko ligi šiol daugelyje Europos kalbų, pvz. italų Lunedì, Martedì, prancūzų Lundi, Mardi ir tt. Germanų tautose tie romėnų-graikų mitologijos vardai buvo pakeisti vardais, paimtais iš jų mitologijos. Astrologai planetų įtaką aiškino atitinkamų dievų savumais. Pvz. Jupiteris simbolizavo valdžią, Venera meilę, Marsas karą ir tt. Kiekvienos planetos veikimas galėjęs būti įvairus, atsižiūrint to, kuriame žvaigždyne ir kuriuo metu ji buvo matoma. Kiekviena planeta galėjusi, priklausomai nuo aplinkybių, veikti palankiai arba nepalankiai. Iš to kilo ligi šiol išlikęs prietaras apie laimingas ir nelaimingas dienas arba valandas.

Dangaus sritis, kurioje matoma saulė, mėnulis ir planetos, sudaro vad. zodiaką, kuris jau senovėje buvo padalytas į 12 dalių — zodiako ženklų: lot. Aries — Avinas, Taurus — Bulius, Gemini — Dvyniai, Cancer — Vėžys, Leo — Liūtas, Virgo — Mergelė, Libra — Svarstyklės, Scorpius — Skorpionas, Sagittarius — Šaulys, Capricornus — Ožiaragis, Aquarius — Vandenis ir Pisces — Žuvys. Seniau zodiako ženklai buvo sutapę su atitinkamais zodiako žvaigždynais. Kiekvienam zodiako ženklui astrologai skyrė tam tikrą mistinę prasmę, ir jie įvairiais būdais buvo gretinami su planetomis. Planetos būvimas tame ar kitame ženkle turėjęs sukelti žemėje tam tikrus įvykius. Paskirų žmonių likimas buvo nustatomas iš dangaus reiškinių, matomų jų gimimo dieną (vad. horoskopas). Planetos astrologams globojo ir atskiras spalvas, buvo siejamos su chemine medžiaga, ir dėl to jie chemines reakcijas dažnai išreikšdavo astrologiškais ženklais bei terminais. Panašūs sugretinimai buvo daromi ir medicinoje. Žmogaus kūno dalys buvo laikomos atskirų zodiako ženklų globoje. Tuo būdu visa zodiako juosta simbolizavo visą žmogaus kūną nuo galvos ligi kojų. Vaistai buvo sugretinami su planetomis, gydymas virsdavo tam tikra astrologine interpretacija. Taip pat ir politikoje atskiros tautos ir valstybės buvo laikomos esą atitinkamų planetų ir zodiako ženklų įtakoje, pvz. Marsas globojęs Vokietiją, Jupiteris Angliją, Vėžio ženklas Prancūziją ir t. t. A. ypač buvo paplitusi naujųjų amžių pradžioje. Ji buvo tuomet laikoma rimtu mokslu ir universitetuose dėstoma. Bet jau Kepler žiūrėjo į ją skeptiškai ir laikė, kad tai esąs tik astrologams būtinas pragyvenimo šaltinis.

Jau XVII a. astronomijos mokslui augant, A. pradėjo smukti, ypač nuolatos susiduriant su faktais jos klaidingų pranašysčių. Pagaliau A. buvo visiškai diskredituota ir išbraukta iš mokslo disciplinų skaičiaus, tačiau savo laiku, palaikydama amžiais susidomėjimą dangaus reiškiniais, ji mokslo istorijoje vis dėlto suvaidino teigiamą vaidmenį, nes nuolatos dangų stebėdami, astrologai padėjo išaiškinti nemaža įvairių astronomijos faktų

L. Thorndike A History of Magic and Experimental science 1923; *K. Th. Bayer* Die Grundprobleme d. Astrologie 1927.

Astrometrija astronimijos mokslo šaka, kuri nagrinėja kūnų vietą, didumą, formą ir atstumą. Senovėje tie uždaviniai buvo atliekami gnomonu ir kt. įrankiais. Graikų, arabų, o iš jų ir vid. amžių vak. Europos astronomai vartojo astroliabiją, armilą, kvadrantą, sekstantą. XVI a. Tycho Brahe anuos įrankius patobulino ir pirmas A. reikalams pavartojo laikrodį. XVII a. buvo išrastas teleskopas. XVII a. antroje pusėje Roemer sukonstruavo meridiano apskritimą, pasažinį instrumentą ir kt. XVIII a. astronomijos įrankiai buvo žymiai patobulinti. Pirmoje XIX a. pusėje Bessel sutvarkė teorinę A. Fotografijos išradimas davė naują akstiną A. pažangai.

A. metodai dalijami į fundamentalinius ir skirtuminius (diferencialinius). Pirmieji nustato dangaus kūnų vietas regimajame dangaus skliaute arba dangaus kūnų koordinatas. Antrieji nustato savitarpį dangaus kūnų suskirstymą dangaus regimajame skliaute ir jų regimus didumus.

Astronomija žvaigždžių ir šiaip dangaus kūnų mokslas. Apimdama ne vien dangų,

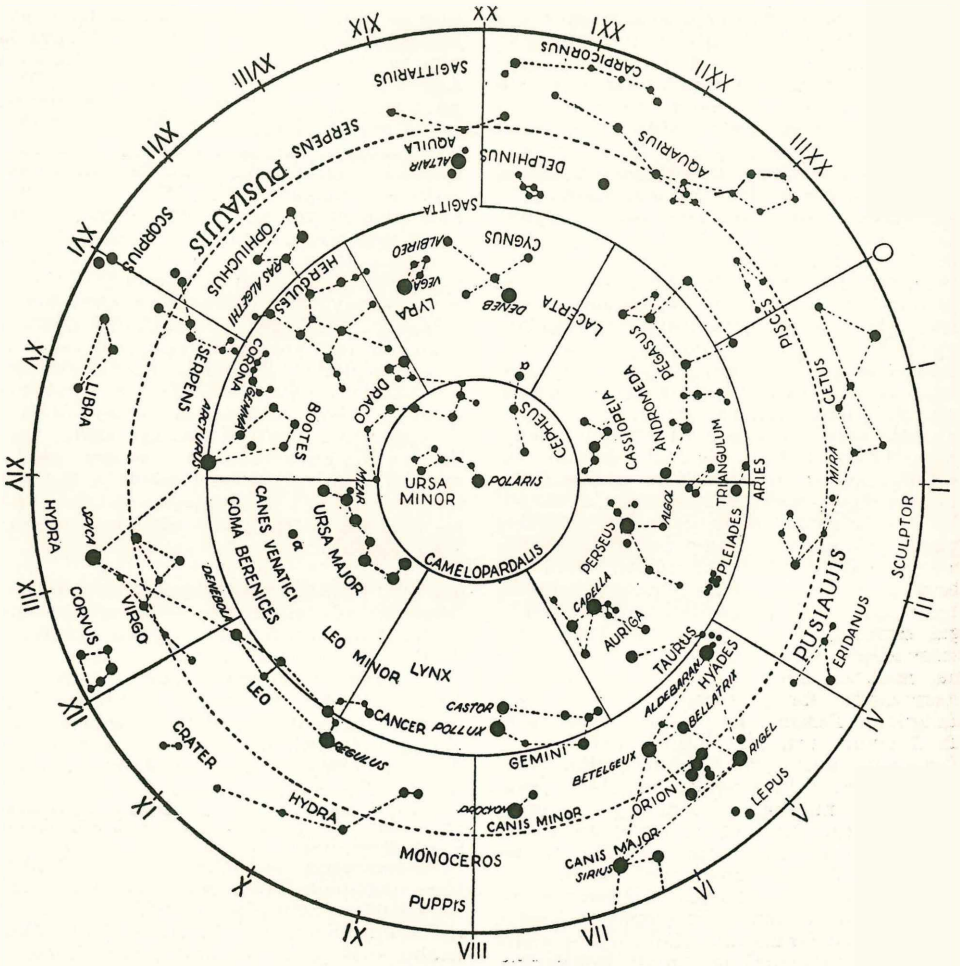

Žymesnės šiaurės dangaus žvaigždės

bet ir žemę, ji yra visatos santvarkos mokslu. A. pradmenys atsirado jau priešistoriniais laikais ir čia ypatingai dideli vaidmenį suvaidino egiptiečių ir chaldėjų civilizacijos. A. buvo gana ištobulinę ir kinai, taip pat ir Amerikos aztekai, toltekai, inkai, bet kadangi ilgus amžius tos tautos negalėjo bendrauti su kitu kultūriniu pasauliu, tai jų A. nepadarė jokios įtakos Europos A. mokslo pažangai. Senovės A. visur turėjo daug bendrų bruožų. Pirmieji astronomai buvo kartu ir žyniai. Šventyklos, pvz. asiriečių zikkuratai, buvo kartu ir observatorijos. Greta A. buvo plačiai išsivysčiusi ir astrologija. A. buvo taikomasis mokslas: astronomai tvarkė laiko skaičiavimą, nustatydavo, statant įvairias šventyklas, meridiano linkmę. Egiptas ir Asirija su Babilonija paliko bendrų žinių apie dangaus reiškinius; iš ten kilo ir dangaus suskirstymas žvaigždynais, įvairūs kalendoriai, ir buvo žinomas regimas saulės ir mėnulio judėjimas. Chaldėjai mokėjo atspėti saulės ir mėnulio užtemimus. Jie pažinojo ir 5 ryškiausias planetas: Merkurą, Marsą, Venerą, Jupiterį ir Saturną. Iš Mėnulio stebėjimų atsirado metų padalinimas į 12 mėnesių. Iš analogijos zodiakas buvo padalytas į 12 ženklų, o diena ir naktis į 12 valandų. Kadangi saulė apeina zodiaką maždaug per 365½ dienų, tai iš čia atsirado apskritimo padalinimas 360 laipsnių, iš čia skaičius 60, vartojamas dalijant valandas ir laipsnius smulkesnėmis dalimis. Filusi Egipto ir Chaldėjos įtakoje VI a. pr. Kr. g r a i k ų A. pradžioje buvo grynai

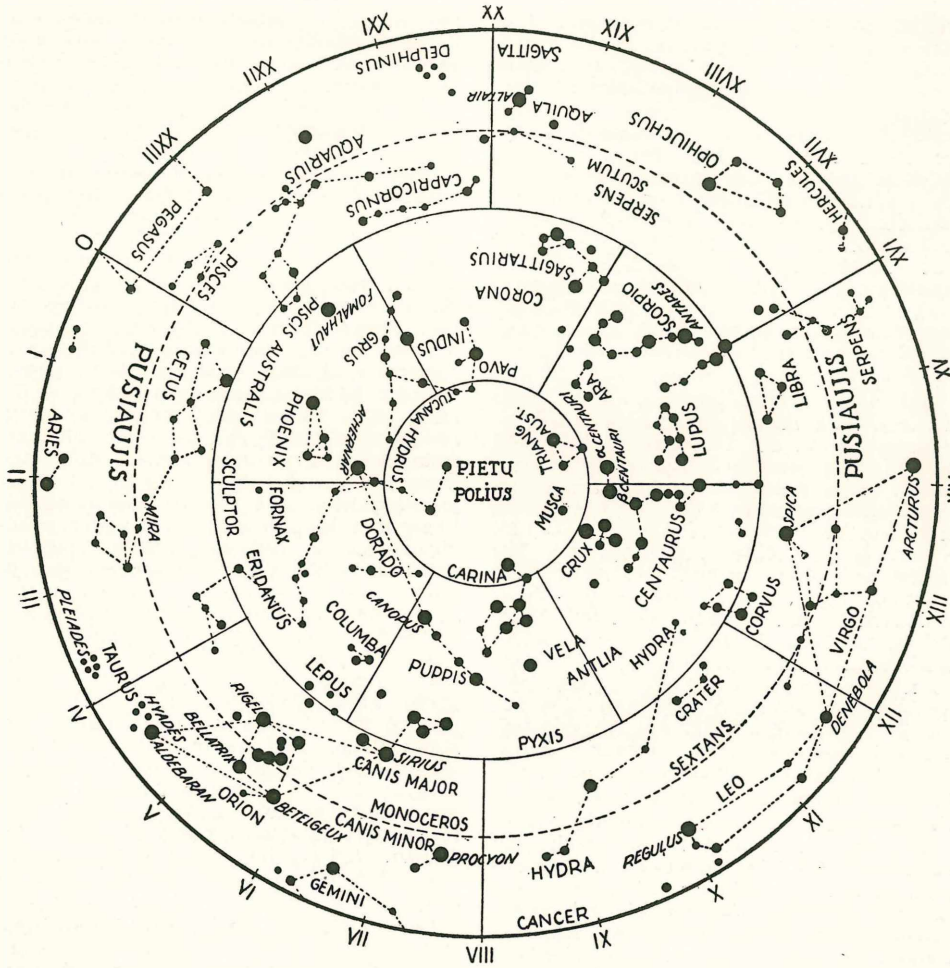

Žymesnės pietų dangaus žvaigždės

spekuliatyvinė. Astronomai buvo filosofai, kuriems labiausiai rūpėjo pasaulėvaizdžio išaiškinimas. Visų pirma čia atstovaujama Thales, Anaksimeno ir Anaksimandro vad. jonėnų mokykla ir antra pagrįsta Pitagoro. Thales teisingai įspėjo saulės užtemimą 585 pr. Kr. Anaksimandres laikė žemę plokščią, bet skelbė, kad ji erdvėje laikosi be atramos. Pitagores pirmas nustatė, kad žemė yra apvali, o po jo Filolaes, Ekfantes ir Hiketes nustatė žemės sukimąsi. Pagaliau Aristarchos iš Samoso sukūrė visai artimą Koperniko sistemai pasaulėvaizdį. Heraklites iš Ponto teigė, be to, kad planetos, be žemės, sukasi aplink saulę. Tačiau ši Aristarcho pažiūra neprigijo, kadangi daugumas, ypač vėlesnių laikų filosofų, laikėsi senos pažiūros, kad žemė nejuda, esanti pasaulio centre, o kiti dangaus kūnai skrieja aplink ją. Eudoksos iš Knidos, remdamasis ta geocentrine sistema, buvo sugalvojęs metodą planetų judėjimui tyrinėti. Aristotelis išdėstė geocentrinį pasaulėvaizdį, griežtai atmetęs nuomonę, kad žemė gali judėti. III a. pr. Kr. A. mokslo centru virto Aleksandrija. Buvo patobulinti stebėjimo metodai ir įrankiai, vartojant dioptras, armilą, trivetrą, astroliabijas ir kt. Graikų astronomai Egipte įvykdė pirmą žemės matavimą. Aristarchos pirmas išmatavo mėnulio atstumą nuo žemės; mėgino išmatuoti ir saulės atstumą. Hypparchos sustatė žvaigždžių katalogą, atrado, ištyrė regimąjį saulės ir mėnulio judėjimą, nustatė tikslų metų bei mėnesio ilgumą ir metodą užtemimams įspėti. Iš tų jo darbų

vėliau išsivystė sferinė astronomija. I a. Kr. g. Posidonios pakartojo žemės matavimą, o Kleomedes tyrė refrakciją. Paskutinysis žymus graikų astronomas buvo Ptolemėjas, kuris savo Didžiojoje matematikos santraukoje, vėliau pavadintoje Almagesta, sistemingai išdėstė graikų A., laikydamasis geocentrinės pasaulėžiūros. Nors jis ir atmetė Aristarcho pasaulėvaizdį, bet pakartojo jo metodus saulės ir mėnulio atstumams matuoti. Matematinius metodus nustatydamas, Ptolemėjas rėmėsi Apollonium ir Eudoksu, o žvaigždžių katalogą ir kitus stebėjimus paėmė iš Hypparcho. Almagesta turėjo didelį pasisekimą ir savo geocentriniu pasaulėvaizdžiu beveik ligi XVI a. stabdė A. raidą.

Antikinei civilizacijai nusmukus, iškilo arabai. Jų mokslininkai rodė didelį susidomėjimą A., bet visi, Ptolemėjum sekdami, laikėsi geocentrinės sistemos ir patobulino tiktai stebėjimo ir skaičiavimo metodus. Al Fergani (m. 833 Kr. g.) paliko du traktatus apie astronominius įrankius, IX a. Thabit ben Korrah, pridėjęs savo komentarus, arabų kalbon išv. Aristotelio, Euklido, Apolloniaus ir Ptolemėjo veikalus. Astronomai Al-Battani, Abul Vefa, Ibn-Junis, Nasr Eddin ir kt. patobulino skaičiavimus, sukurdami dabartinės trigonometrijos pagrindus; skaičiavo regimuosius planetų takus ir sustatinėjo planetų judėjimo lenteles. Tam laikotarpiui priklauso ir ispanų karalius Alfonsas X, krikščionis, bet mokslo srityje veikiamas arabų kultūros. Rytuose mongolų valdovai įst. observatoriją Meragoje, o totorių valdovas Ulugh Beg sustatė tikslų žvaigždžių katalogą. Krikščioniškon Europon astronomines žinias kartu su Aristotelio filosofija antroje vid. amžių pusėje atnešė arabai. Gerbertas, Albertas Didysis ir šv. Tomas Akvinietis, piešdami astronominį pasaulėvaizdį, rėmėsi arabų rašytojais ir arabiškais Aristotelio ir Ptolemėjo veikalų vertimais. XIII a. Ptolemėjo veikalai buvo išversti lotynų kalbon ir buvo parašyta eilė veikalų apie Ptolemėjo sistemą. XIII a. besiplečiant jūrininkystei, atsirado nauja A. šaka — jūrų A. Čia pasižymėjo įsteigęs observatoriją ir jūrų mokyklą Henrikas Jūrininkas, Vokietijoje Feurbach ir Regiomontanus Paplitusi tuo pačiu laiku astrologija išpopuliarino dangaus kūnų stebėjimą. Paskiau A. susidomėjo ir jėzuitai (Clavius ir kt.), ir iš to atsirado kalendorius reforma, vad. gregorioniškasis kalendorius. Naujaisiais amžiais kilo nepasitenkinimas geocentrine sistema, nesugebančia tinkamai dangaus reiškinių atvaizduoti bei išaiškinti ir kartu kilo kritiškas įvertinimas tą sistemą rėmusio Aristotelio. XVI a. Kopernikas atgaivino pitagoriečių ir Aristarcho idėjas ir, išeidamas iš pažiūros, kad žemė sukasi ir skrieja aplink saulę, išdėstė naują astronominę sistemą. Nežiūrint kritikos ir net viešo pasmerkimo, Koperniko sistema greitai paplito. Tycho Brahe žymiai patobulino astronominius stebėjimus. Jo duomenimis pasirėmęs, Kepler patobulino Koperniko sistemą ir apskaičiavo tikruosius planetų takus. Keplerio darbai pradėjo vad. teorinę A. XVII a. išradus teleskopą, prasidėjo ištisa naujų atradimų virtinė, sudariusi vad. aprašomąją A. 1610 Galileo Galilei atrado mėnulio kalnus, saulės dėmes, Veneros fazes, keturis Jupiterio palydovus ir nustatė, kad Paukščių Taką sudaro aibė žvaigždžių. 1655 Huyghens atrado Saturno žiedus ir vieną jo palydovą — Titaną. 1671—1684 Cassini atrado dar keturis Saturno palydovus. 1781 Herschel atrado Uraną, o po kelerių metų du Urano ir du Saturno palydovus. Be to, jis stebėjo žvaigždes ir čia padarė eilę atradimų. Pradedant 1801 atrandama daugybė smulkių planetų — asteroidų. Teleskopo atradimas žymiai patikslino pačius stebėjimus. 1615 Snellus įvedė trianguliaciją. Apie 1671 Prancūzijoje įvykdytas didelis žemės matavimas ir pirmą kartą buvo tiksliai nustatytas žemės didumas. 1675 Roemer astronominiu būdu nustatė šviesos greitį. 1750—1754 Lacaille ir Lalande, iš atskirų tolimų vietų stebėdami dangų, nustatė mėnulio atstumą ir apytikriai ir saulės atstumą. Tiksliai tai buvo nustatyta 1761 ir 1769 iš Veneros tranzitų. Kartu buvo nustatyti ir planetų atstumai. 1710 Halley atrado savarankišką žvaigždžių judėjimą. 1725 Bradley atrado šviesos aberaciją. 1838 pirmą kartą pavyko nustatyti žvaigždžių atstumai.

Dar XVII a., pasirėmus bendraisiais technikos dėsniais, buvo daryta pastangų išaiškinti dangaus kūnų judėjimą. Šią problemą išsprendė Newton, nustatęs visuotinės traukos dėsnį. Vėliau Clairaut, Euler, Langrange, d'Alembert, Laplace iš Newtono idėjų sukūrė naują mokslo discipliną— dangaus mechaniką. Astronominiai skaičiavimai daromi dideliu tikslumu. Didelis A. laimėjimas buvo 1845 Neptuno planetos atradimas teorijos keliu, pačios planetos nematant.

XIX a. jau visame pasaulyje veikė gausios, gerai aprūpintos observatorijos. Moksliniai tyrinėjimai suskilo į daugelį savarankiškų šakų. Žymiai pakilo duomenų tikslumas. Prasidėjo sistemingas žvaigždžių tyrinėjimas. Užsimezgė tarptautinis bendradarbiavimas A. srityje, atsirado eilė vietinių ir tarptautinių astronomų organizacijų. Iškilo nauji astrofizikos metodai. XIX a. baigiantis A. mokslo svorio cent-

Astronomija

ras pradėjo krypti iš dangaus mechanikos į stelarinę (žvaigždžių) A. ir į astrofiziką. Atsirado naujos, tokiems stebėjimams specialiai pritaikytos observatorijos (Harvard, Lick, Yerkes, Mt. Wilson). Buvo atrasti nauji metodai labai dideliems atstumams matuoti. Pavyko išmatuoti žvaigždžių skersmenis. Paaiškėjo saryšis tarp žvaigždžių masės ir jų spindėjimo. Sukurtos naujos teorijos apie žvaigždžių sudėtį ir jų raidą. Tiriama mus gaubianti žvaigždžių visuma. Didelės reikšmės čia turėjo ir naujos fizikos — kvantų ir reliatyvumo — teorijos. Jų pirmoji pagrindiniai aiškina žvaigždžių spinduliavimo savybes ir tuo būdu leido nustatyti žvaigždžių temperatūrą, jų atmosferos slėgimą ir kt. Reliatyvumo teorija papildė dangaus mechaniką ir padeda tyrinėti visatos santvarką.

Didieji teleskopai, fotografinių ir spektroskopinių metodų išvystymas ir nauji būdai žvaigždžių atstumams matuoti praplėtė A. tyrimo sritį į galaktikas (ekstragalaktinius ūkus). 1925 Lundemasko ir E. Hubble nustatė, kad ekstragalaktiniai ūkai yra milžiniškos žvaigždžių sistemos už milionų šviesmečių nuo žemės. Pradėjus intensingai tirti galaktikų pasiskirstymą (metagalaktikos struktūrą), išsivystė kosmogoninės sistemos.

1931 K. G. Jansky pagavo radijo bangas, ateinančias iš anapus atmosferos ribų. Tuo būdu atsirado radijo A. šaka, kuri ypač plečiasi po 1945. Visai nauji instrumentai pritaikyti stebėti dangaus kūnų skleidžiamoms radijo bangoms ir atsirado visa eilė teorijų šiems reiškiniams aiškinti. 1946 Hey, Parson, Philipps nustatė mažus dangaus plotus, iš kurių šios bangos sklinda. Tokiems objektams žymėti atsirado radijo žvaigždžių terminas.

E. Doublet Histoire de l'Astronomie *1928; S. Newcomb-Engelmann* Populaere Astronomie 8 leid. 1948; *F. Becker* Geschichte d. Astronomie 2 leid. 1947; *H. Siedentopf* Grundriss der Astronomie 1950; *H. Spencer Jones* Life on other Worlds 3 leid. 1952.

A. Lietuvoje. Lietuviai turi labai senus žvaigždžių ir kai kurių žvaigždynų pavadinimus. Ir lietuvių liaudies A. yra savita ir turtinga. Saulė, Mėnulis ir Aušrinė (Vakarinė) yra suasmeninti, besidomį žmonių sveikata, derliumi, kasdieniniais gyvenimo įvykiais. Gausūs būrimai ir maldelės į saulę, o ypač į mėnulį, jų įtakos aiškinimas sudaro savotišką liaudinę lietuvių astrologiją, visiškai skirtingą nuo chaldėjų, graikų ir romėnų kilmės astrologijos. Ji nėra susieta su Zodiako juosta nei su planetų padėtimi danguje. Liaudinė šios astrologijos kilmė atsispindi ir pačioje dangaus kūnų įtakoje. Priešingai vakarų Europos astrologų nuomonėms, lietuviško dangaus reiškiniai nesidomi karalių ir didikų sekme ar jų karais, bet rūpinasi derliumi, našlaičiais, baudžia pagyrūnus, gobšius.

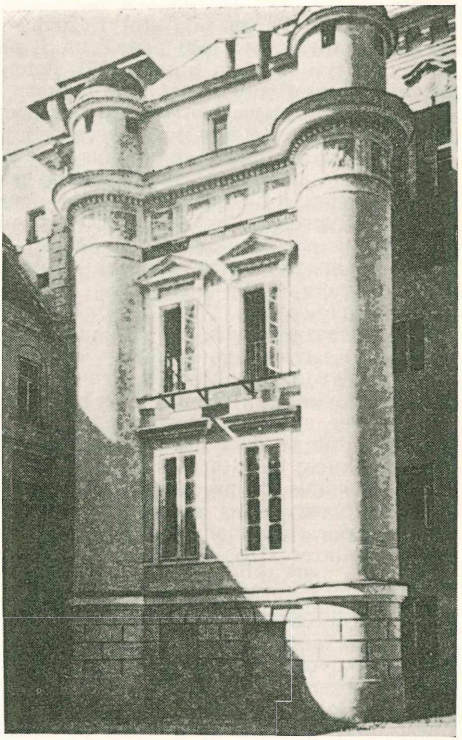

Vilniaus universiteto observatorija

Šalia tik vieniems lietuviams tėžinomo Paukščių Tako (suomiai turi giminišką vardą), dar visa eilė žvaigždynų turi savarankiškus lietuviškus vardus: Grįžulo Ratai, Sietynas, Šienpioviai, Darželis, Jukštandis ir kt. Kai kuriose vietose Sietynas laikomas Lietuvos žvaigždynu. Praktinė liet. liaudies A. žino daug taisyklių laikui iš žvaigždžių nustatyti, naudojantis Sietynu, Grįžulo Ratais, Šienpiūviais ir kt. Tačiau, nors lietuviai jau matyti gilioje senovėje domėjosi dangaus reiškiniais, bet nėra jokių duomenų, kad anais laikais būtų daromi kokie sistemingi stebėjimai. Tai gali būti aiškinama ir krašto klimato sąlygomis ir tuo, kad lietuvių senovės tikyba, priešingai įvairioms Rytų ir Pietų tikyboms, visai nebuvo susieta su dangaus reiškinių aiškinimu. Mokslinės A. Lietuvoj pradžia siejama su jėzuito Tomo Žebrovskio (iš tikrųjų valstiečio lietuvio Žebrio, 1714–1758) veikla. 1750–1752 iš Vilniaus siųstas studijų į užsienį, jis studijavo matematiką ir astronomiją Prahoje ir Vienoje pas J. Steplingą ir prof. Franzą. Vilniun

grįžęs, gavęs lėšų iš Oginskaitės-Puzinienės, savo planais pradėjo statyti nedidelę A. observatoriją, bet lėšų pritrūkus, ji pabaigta statyti tik jam mirus, 1767. Žebrys parūpino observatorijai ir reikalingus, iš Anglijos atgabentus, instrumentus ir įrankius ir čia, dar nebaigtoje observatorijoje, pradėjo astronominius stebėjimus ir 1756 pirmą kartą nustatė tikslią Vilniaus geografinę padėtį, o 1754 išsp. Lietuvoje pirmą studiją iš astronomijos — Specimen scientiae mathematicae ex astronomiae. Jis taip pat paruošė sau pavaduotojus Jokūbą Nakcianavičių (1725—1796) ir Martyną Odlianickį Počebutą (1728—1810). Jo darbą plėtė Počebutas, kuris, be Vilniaus, matematiką ir astronomiją studijavo dar Prahoje, Vokietijoje, Italijoje ir Prancūzijoje. Apėmęs A. katedrą Vilniuje, jis baigė observatorijos statymą, aprūpino ją naujais instrumentais ir darė čia sistemingus stebėjimus, kurių rezultatus skelbė savo raštuose: Calculus Eclipseos lunaris 1766, Cahier des observations astronomiques 1777, Observationes astronomicae 1778, Observationes stellares 1785, O dawnosci Zodyaka egipskiego 1803 ir kt. Iš viso jis paliko 34 observacijų dienoraščius, jų viename sužymėtos observacijos padarytos 1779—1780 Kaune. Jo įpėdinis Vilniaus univ. katedroje,iš Krokuvos atsikėlęs Jonas Sniadeckis, pavertė observatoriją rimta moksline įstaiga, nors jam nepavyko jos iškelti į užmiestį, kaip jis buvo siekęs. 1825 jis atsisakė observatorijos direktoriaus vietos. Prie Počebuto ir Sniadeckio Vilniuje dirbo dar šie astronomai: Andrius Strzeckis, Ignas Reškė, Cezaris Kaminskis, Vincas Karčevskis, Petras Slavinskis, Antanas Virvičius, Antanas Šahinas. Sniadeckio įpėdiniu observatorijoje buvo Slavinskis, kuris ją vedė ligi 1842. 1832 Vilniaus universitetą rusams likvidavus, observatorija buvo priskirta Petrapilio mokslų akademijai, palikus Slavinskį jos vedėju. Jis 1834 mėgino akademiją įtikinti iškelti observatoriją už miesto, bet akademija, kad ir pritarė tam, bet nevykdė. 1838 Slavinskis pristatė 3 colių refraktoriui judomą bonią ir parūpino mažą fotoheliometrą. 1842 akademija 500 tomų geriausių observatorijos bibliotekos veikalų įsakė atiduoti Pulkovo observatorijai. Dėl to apiplėšimo Slavinskis 1843 atsistatydino. Jį vėliau pavadavo iš Rusijos atvykę Hlušnevič, Fuss, M. Gusev, Sobler, Smyslov. Jie tebuvo eiliniai valdininkai. Akademija, observatorijos kėlimo į Verkius priedanga, dar labiau ją apiplėšė ir visas likusias knygas, rankraščius ir dienoraščius atidavė tai pačiai Pulkovo observatorijai, o Vilniaus observatorija buvo palikta senoje vietoje. 1876 ją apnaikino gaisras; paskui ją likvidavo, o kai kuriuos senus instrumentus paliko kaip muzėjinius daiktus. Ji neatgaivinta nė lenkams įkūrus Vilniuje okupacinį universitetą. Prieš I Pasaul. karą ir vėliau Chicagoje gyvenęs astronomas mėgėjas kun. Petraitis (m. 1933 I) įsigijo 10 ar 11 colių refraktorių ir 1920—1921 siūlė Lietuvos vyriausybei tam tikromis sąlygomis tą intrumentą atgabenti į Lietuvą ir ten savo lėšomis įkurti observatoriją. Bet dėl tų sąlygų nesusitarus, tas projektas nebuvo įgyvendintas. 1922 įkūrus Lietuvos universitetą, buvo įst. ir astronomijos katedra, bet tik kaip matematikos ciklo papildymas. Iš karto pradėta rūpintis ir observatorijos įkūrimu, bet tik 1928, Pabaltijo valstybių trianguliacijos sutarties proga, padedant vyr. štabo topografijos skyriui, pradėta observatoriją kurti ją skiriant iš vienos pusės mokslo darbams, iš kitos studentų praktikos darbams. Observatorijos vedėjo, prof. B. Kodaičio pastangomis, ji buvo plečiama ir tobulinama. 1940 bolševikų okupacija išardė jos darbą. Dalis observatorijos prietaisų iškraustyta į VDU, o pačią patalpą užėmė okupantų kariuomenė. Vokiečių bolševikų karo metu, pastarieji ją išprogdino. Dalis Kauno observatorijos turto pateko veikiančiai prie Vilniaus univ. observatorijai. Bolševikų vėlesnės okupacijos metu observatorijai vadovauja P. Slavėnas.

W. Dziewulski Historja astronomji w Univ. Wilenskim - Rocznik Tow Prz. Nauk VII 1921; *J.Balys* Tautosaka apie dangų 1951.

Astronominė navigacija moko būdų, kaip iš dangaus kūnų stebėjimo susekti laivo ar lėktuvo vietą. Laive sektantu, o lėktuve lygio oktantu matuojamas dangaus kūno aukštis viršum horizonto. Išmatuotas dangaus kūno aukštis rodo atstumą nuo stebėtojo zenito.

Astronominė nomenklatūra yra būdas dangaus kūnams žymėti. Planetos yra žymimos paimtais iš graikų ir romėnų mitologijos vardais. Jų palydovai dažniausiai vadinami mitologiniais vardais, be to, jie turi ir savo numerius, pvz. Hiperionas yra aštuntas Saturno palydovas. Kai kurie palydovai turi tik numerius, pvz. nuo šešto ligi dvylikto Jupiterio palydovai. Asteroidai žymimi numeriais ir vardais. Kometos žymimos pagal atradimo laiką, pažymint atradimo eilę mažąja lot. raide arba nurodant perihelijaus laiką. Kitos žymimos ir jų atradėjo vardu, pvz. Halleyaus kometa, Bielos kometa. Meteorų srovės vadinamos nuo tų žvaigždynų, kuriuose yra jų radiantai. Prie žvaigždynų pridedama graikiškoji galūnė -idai, pvz. Andromedidai yra meteorai, ateiną iš Andromedos žvaigždyno linkmės. Labai ryškios žvaigždės jau senovėje gavo savo vardus, kurie yra arba graikiški (Sirius, Antares), arba lotyniški (Regulus, Bellatrix), arba

arabiški (Aldebaran, Rigel, Altair). Šiaip visos ryškios žvaigždės yra pažymėtos mažosiomis graikų raidyno raidėmis, kartu nurodant lotyniškąjį to žvaigždyno, kuriam žvaigždė priklauso, pavadinimą. Šitą nomenklatūrą XVII a. pradžioje įvedė vokiečių astronomas Bayer. Keli milionai žvaigždžių yra įregistruota įvairiuose žvaigždžių kataloguose. Kiekvienas žvaigždės pažymėjimas juose yra sudarytas iš dviejų dalių: iš sutrumpinto katalogo pažymėjimo ir paimto iš to katalogo žvaigždės numerio, pvz. Wolff 359, Groombridge 34 ir kt. Kadangi yra daugybė žvaigždžių katalogų, tai kiekviena žvaigždė turi daug skirtingų pažymėjimų. Tokiais atvejais pirmenybė atiduodama labiausiai žinomiems katalogams. Nesusipratimams išvengti dažnai nurodomos dvi koordinatos (rektascencija ir deklinacija), data, kuriai tos koordinatos galioja, ir žvaigždės ryškumas. Labai silpnos žvaigždės nurodomos tik jų koordinatomis. Kintamosios žvaigždės žymimos didžiosiomis lotynų raidėmis, kartu nurodant žvaigždyną, pvz. U Geminorum. Ūkai ir žvaigždžių spiečiai žymimi iš trijų katalogų: Messiero (žymimo M), Dreyerio New General Catalogue (N. G. C.) ir iš Index Catalogue (I. C.). Nuolatos stengiamasi A. N. suprastinti ir suvienodinti, tačiau nepaprastas astronominių objektų gausumas neleidžia dar visų tos nomenklatūros nepatogumų pašalinti.

Astronominis laikas nustatomas iš dangaus reiškinių. Senovėje matuota laikas vadovaujantis dienos ir nakties atmainomis ir regimuoju saulės judėjimu danguje. Babiloniečiai dalino dieną į 12 valandų ir jas skaičiavo nuo saulėtekio ligi saulėlydžio. Vasaros laiko valandos buvo ilgesnės už žiemos laiko. Vėliau senovės graikai padalijo parą į 24 lygias valandas. Laikas skaičiuota nuo vidudienio arba vidunakčio. Astronominėje terminijoje regimasis vidudienis yra viršutinė saulės kulminacija. Vidudienį saulė pereina dangaus meridianą. Saulės nuotolis nuo dangaus meridiano, vad. valandos kampas, rodo regimąjį, arba tikrąjį, saulės laiką. Tačiau regimasis saulės judėjimas danguje nėra vienodas. Laiko tarpas nuo vieno regimojo vidudienio ligi kito keičiasi, pvz. XII 23 regimoji saulės para yra a. 51 sekunde ilgesnė negu IX 16. Saulė kartais skuba, kartais vėluoja, dėl to regimasis saulės laikas netinka net kasdieniam gyvenimui. Dėl to nepastovumo astronomai laikui nustatyti naudojasi žvaigždėmis. Nakties metu atrodo tarytum visas žvaigždėtas dangus sukasi aplink žemę, nors iš tikrųjų sukasi žemė. Šis regimasis žvaigždžių judėjimas dėl savo pastovumo geriausiai tinka A. L. nustatyti. Iš žvaigždžių nustatomas laikas vad. žvaigždžių, arba sideriniu laiku. Jis plačiai taikomas astronomijoje. Bet kadangi jis nesutampa su dienos ir nakties atmainomis, tai kasdieniam gyvenimui netinka, pvz. III 21 siderinė para prasideda apie vidudienį, o IX 23 apie vidunaktį. Šiam nepatogumui pašalinti yra nustatytas vad. vidutinis saulės laikas, taigi, vaduojantis sideriniu laiku, išlygintas saulės laikas. Siderinė para yra apie 4 minutes trumpesnė už vidutinę saulės parą. Skirtumas tarp siderinio ir saulės laiko yra lygus vienai parai per metus. Siderinė para trunka 23 val. 56 min. 4,09 sek. vidutinio saulės laiko, o vidutinės saulės para trunka 24 val. 3 min. 55,56 sek. siderinio laiko. Vidutinė saulės laiko sekundė yra pagrindinis laiko vienetas fizikoje. Astronominėse observatorijose svarbesni laikrodžiai eina pagal žvaigždes, rodydami siderinį laiką. Skirtumas tarp vidutinio ir regimojo saulės laiko vasario ir lapkričio mėn. prašoka 15 minučių, o IV 15, VI 14, IX 1 ir XII 24 visai išnyksta, ir tuomet vidutinis saulės laikas sutampa su regimuoju.

Nuo vidurnakčio skaičiuojamas vidutinis saulės laikas vad. pilietiniu laiku. Kiekviena vieta, pareinamai nuo jos geografinės padėties, turi savo vietinį pilietinį laiką. Laiko skaičiavimui suderinti sutarta naudotis Greenwicho meridianu, ir dėl to Greenwicho pilietinis laikas vad. pasauliniu laiku. Politiniame ir viešajame gyvenime paros pradžią, arba 12 valandą nustato valstybė, tai vad. teisinis laikas. Dabar daugumas valstybių jį keičia pavasarį ir rudenį.

A. L. matas yra žemės sukimasis. Žemė sukasi čia greičiau, čia lėčiau. A. L. nesutampa su fiziniu, arba newtoniniu, laiku. Skirtumas tarp tų dviejų laiko skaičiavimų svyruoja per dešimtmečius ligi kelių dešimčių sekundžių. Be to, potvyniai ir atoslūgiai nuolatos žemę stabdo, nors ir labai lėtai. Paros ilgis nuolatos didėja, ir A. L. atsilieka nuo newtoninio laiko. Bet šis procesas yra be galo lėtas. Šiuo tarpu besisukanti žemė lieka mums tiksliausiu laikrodžiu, o praktikoje A. L. nesiskiria nuo tikrojo newtoninio laiko.

Astronominis trikampis yra sferinis trikampis dangaus sferoje, kurio viršūnės yra dangaus polis, zenitas ir dangaus objektas (žvaigždė, planeta).

Astronominis vienetas — vidutinis saulės atstumas nuo žemės, vartojamas ilgio vienetu dideliems atstumams matuoti. Sutrumpintai žymimas A. U. Žinant saulės paralaksą ir žemės didumą, A. U. paverčiamas km arba kitais ilgio matais. 1 A. U. turi a. 149 milionus km. Šviesa pereina A.

U. per 8 min. 18 sek. Šviesmetis turi 63.310 A. U., parsekas — 206.265 A. U.

Astrup Einvid (1871 — 1895) norvegas, arkties tyrinėtojas. 1891—1892 ir 1893—1894 dalyvavo Peary ekspedicijoje į š. Grenlandiją. Parašė Blandt Nordpolens Naboer 1895.

Asturija (isp. Asturias) p. vak. Ispanijos prov. (dabart. Oviedo). A. 25 pr. Kr. buvo nukariauta romėnų. Vėliau vestgotų valstybės dalis. Arabams įsiveržus Ispanijon, Kantabrų kalnai sutrukdė jiems nukariauti tą šalį, ir todėl A. laikoma Ispanijos valstybės lopšiu, nes iš A. prasidėjo atkariavimas ispanų žemių iš maurų. Nuo 1388 Ispanijos sosto įpėdiniai vadinosi A. princais.

Astur palumbarius ž. Vištvanagis.

Asuan, arba Aswan, sen. graikų Syene, p. Egipto mst. deš. Nilo krante, aukščiau pirmųjų slenksčių. 27.000 gyv. (1950). Už 6 km nuo A. 1902 pabaigta statyti Nilo užtvanka 39 m aukštumo ir 2000 m ilgumo. Tvenkinys 250 km ilgumo ir 3000 mil. m^3 talpos. Tvenkinyje apsemta ir Philae

Užtvenktas Nilas ties Asuanu

sala, kurios turtingos priešistorinės senienos prieš tai buvo išimtos ir ištirtos. Užtvanka naudojama laukams drėkinti.

Asuncion (Nuestra Senora de la A.) Paragvajaus respublikos sostinė. 185.000 gyv. (1950). 1537 įk. Paragvajaus upės krante. Ligi 1620 visų La Platos ispanų kraštų sostinė. Turi universitetą. Vandeniui pakilus, ligi A. priplaukia gana dideli laivai, kuriais eina beveik visa krašto užsienio prekyba.

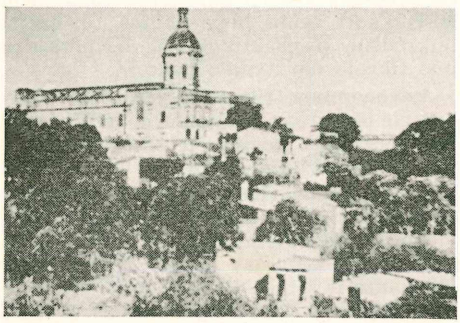

Asuncion

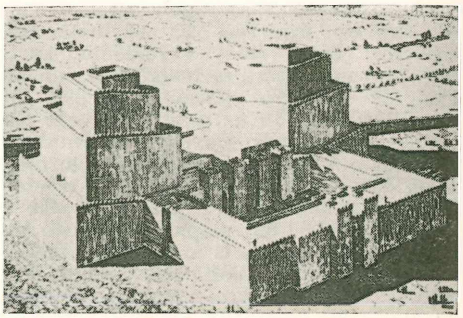

Asuro šventovė 1125-1100 pr. Kr. (Rekonstrukcija)

Asur asiriečių dievas, valstybės globėjas. Jo vardu buvo pavadinta Asirijos sostinė Asur—Aššur, visas kraštas ir visa eilė valdovų Asarhadon, Asurbanipal, Asurnazapal ir kt. A. buvo vaizduojamas stovįs su ginklu rankose ant kokio nors gyvulio nugaros. Asirijos valdovai jo vardu vedė karus ir, juos laimėję, statė jam šventoves.

Asurbanipal 1) (Assurbanipal, Aššurbanapli, Sardanapal) 669—626 pr. Kr. Asirijos valdovas, Asarhadono sūnus ir įpėdinis. Pradžioje nugalėjo etiopus, Palestiną, Egiptą, o 652 prasidėjus bendram sukilimui prieš A., paėmė Sippares, Kutą ir po dvejų metų apgulimo Babiloną, kurį sugriovė, gyventojus iššudė ir kraštą pavertė Asirijos provincija. A. 640 užkariavo Elamą ir sugriovė Suzus. A. laikotarpis yra Asirijos didžiausio žydėjimo laikas. A. rūpinosi Ninivijos statyba ir savo rūmus papuošė įrašais, kuriuose buvo aprašyti jo žygiai. Tų rūmų griuvėsiuose buvo atrasta seniausioji pasaulio biblioteka, kurios raštai išdeginti pleištaraščiu molio plytelėse. Iš viso tokių plytelių išliko 22.000; jos yra vienas svarbiausių šaltinių to laiko istorijai tirti. Čia surasta mokslinių, religinių ir literatūrinių raštų, seniausias pasaulyje sumerų ir semitų kalbų žodynas, gramatika, sintaksė, astrologiniai raštai, metraščiai, laiškai, pranešimai, įsakymai, ir kt. Čia buvo rastas ir babiloniečių epas Gilgameš.

2) A. II 883—859 Asirijos valdovas. Iš likusių plačių jo žygių aprašymų matyti jį buvus žiaurų valdovą, žudantį belaisvius. Pasistatydino meniškus rūmus.

Asvaghoša (Ašvaghoša) budistų vienuolis, gyvenęs II a. Kr. g., didžiausias Indijos poetas ir dramų rašytojas iš valdovo Kaniskos laikų. Žymiausias jo veikalas Buddha -čarita (Buddos gyvenimas) liko tik kiniečių atpasakotas V a. ir iš dalies sanskrito kalba. Kitas veikalas Nandimukha sughoša avadana.

Asvaidis Raseinių aps., Girkalnio vl. upelis, Mituvos kair. intakas, 2,0 km. ilgio.

Asveja (Dubingių ež.)

Asveja Ukmergės aps., Giedraičių vl. ir Vilniaus aps., Pabradės vl. ež., išsitiesęs iš š. vak. į p. rytus per 22,5 km. Ilgiausias Lietuvoje ež. Plotas 956 ha, perimetras 66,5 km, vid. platumas 320 m. Vietomis ež. siaurėja ligi 50 m. Plačiausia vieta 700 m. Į A. įteka Kirna, Baloša, išteka Dubingė. Ežere yra 4 salos. Penktoji, vad. Pilies sala, susijungė su krantu. Joje buvo Radvilų pilis. Giliausia ež. vieta 42 m. Susisiekimui palaikyti keliose vietose yra įtaisyti keltai, o ties Dubingių pilies kalnu yra medinis tiltas.

Aš filosofijoje pirmykštis sąmonės duomuo, kuris gali būti apibrėžtas tiktai nurodant jo santykius su kitais sąmonės momentais. Aktingas sąmonės centras ne tik turįs santykį su visais jos turiniais, bet ir jųjų pagrindinės vienybės bei tvarkingumo sąlyga. Aš pasireiškia: 1) sąmonės reflektavimu: visi jos vyksmai (mintys, vaidiniai, pagavos, jausmai ir kt.) lydimi savivokos, t. y. aiškaus arba neaiškaus žinojimo, kad tai mano aš pergyvenimai, 2) sąmonės priešingumu išoriniam pasauliui: kiekvienas suvokia savo aš, nusimanydamas save stovintį prieš neaš (aplinką) ir besiskirianti nuo jo. A. negali būti pagaunamas bei įžiūrimas kaip savarankiškas objektas skyrium nuo sąmonės turinio, stebėjimui prieinamas vien savo aktų padariniais ir savo būsenos pasireiškimais. Atskiras realus aš individualus, su individualiu kūnu susijęs. Sąmonės sferoj jis atstoja individualinę asmenybę ir todėl, paprastai su jąja tapatinamas. Esmingas asmenybės ryšys su aš pasirodo ir filosofijos istorijoj: kaip ypatingas sąmonės momentas jis pirmąkart iškeltas aikštėn krikščionybės metafizikoj, kuri susidomėjo asmenybės savotiška reikšme ir verte. Šv. Augustino moksle aš vidinio gyvenimo branduolys tiesiogiai santykiuojąs su Dievu. Naujų laikų idealistinėj filosofijoj aš pasidarė vienas vyriausių sisteminių principų. Descartes teorijoj mano aš savivoka eina teisingo ir įtikimo žinojimo pagrindu. Kantas skiria nuo empirinio aš transcendentinį aš , t. y. sąmonės gryną formą, kuri, anot Kanto, apsprendžia visą mūsų pažinimo sąrangą bei objektyvinę reikšmę. Fichte priskiria transcendentiniam aš antindividualinę realybę ir pripažįsta jį ne tik žinojimo, bet ir būties dinaminiu pradmeniu. Empiristinė filosofija neigia aš savarankiškumą ir stengiasi įrodyti jo empirinį kilimą, t. y. išvesti iš kitų sąmonės duomenų. Anot Humė'o, kiekvieno individo sąmonėj esą tam tikra puokštė vidinių jutimų ir potyrių, kurie, atsikartodami šiek tiek pastoviomis bei panašiomis kombinacijomis, sukuria iliuziją, tarytum egzistuoja tapatingas ir savarankiškas šių jutimų ir potyrių nešiotojas. Vadinasi, mū-

sų aš esanti tik subjektyvinė idėja, asociacijų pagaminta. Ši empiristinė pažiūra apsilenkia su sąmonės aktingumu ir su jos nedalykiniais momentais (aktai, nusistatymai, būsenos), nepareinančiais nuo jutimų ir jų kombinacijų .

Aš Šalom (g. 1880 Lenkijoje) žydų rašytojas — dramaturgas ir beletristas. Rašo žydų, hebrajų ir anglų kalbomis. Nuo 1914 gyvena JAV. Žydų PEN klubo garbės narys. Išsp. Tušija 1902, Der Gott der Rache 1907 (Max Reinhardt panaudojo filmui), Sabbatai Cvi 1908, Onkel Moser 1917, Motke ganev, Der Nazarener 1939, Der Apostol 1943, Marija 1949 ir kt. Raštų rinkinys 1924 18 t. Lietuviškų vertimų yra rinkinyje Žydų apysakos 1931.

Ašakos ploni, augančius grūdelius apsaugą apdarėliai. Zoologijoje taip vadina sukaulėjusius žuvų raumenis.

Ašanti šalis aukštosios Gvinėjos Sudane Afrikoje. 36.000 km², 825.000 gyv. Čia gyvena karinga A. negrų giminė, pasiekusi palyginti aukštokos kultūros, besiverčianti žemės ūkiu ir įvairiais rankdarbiais. XIX a. vertėsi dar vergų medžiokle ir prekyba. 1719 jie buvo įsisteigę A. valstybę su sostine Kumasi. Ji apėmė a. 190.000 km² ir turėjo ligi 5 milijonų gyventojų. 1896, po ilgų kovų, anglai juos įveikė, o po 1900 sukilimo prijungė prie Aukso pakrantės (Gold coast) kolonijos.

Ašarų aparatas (aparatus lacrimalis). Jį sudaro ašarų liaukos (glandula lacrimalis), ežerėlis (lacus lacrimalis), latakėliai (ductus lacrimalis), maišelis (saccus lacrimalis) ir ašarų nosinis latakas (ductus naso lacrimalis). Svarbiausias A. A. uždavinys valyti ir vilgyti pryšakinę akies obuolio dalį.

Ašarų liauka (glandula lacrimalis) ašarų aparato organas, kuris gamina ir išskiria ašaras. Ji guli viršutinio išorinio orbitos kampo duobelėje.

Ašaruvės įvairios formos moliniai, kartais ir stikliniai ar metaliniai indeliai, kuriuos T. Narbuto, E. Tiškevičiaus ir T. Daugirdo nuomone senovės lietuviai, kaip ir kitos senovės tautos, vartoję tiek mirusių giminių, tiek pačių mirusių ašaroms rinkti ir kartu su mirusiu laidoti. Tačiau dabar laikoma, kad šių senovės karstuose randamų indų paskirtis buvusi saugoti mirusiam skiriamą maistą ir gėrimą.

Ašaruvė

Ašas senosios dūminės lietuvių pirkios aštuonkampis, aplink savo ašį besisukąs stulpas, su paremtu kampu, ant kurio buvo kabinamas ir sukamas prie ugnies katilas.

Aščiogalio durpynas Panevėžio aps., Subačiaus vl. 172,3 ha ploto, 2,6 m gilumo.

Ašenbrenner Mykolas (1842—1926) rusų revoliucijonierius, karininkas, 1864 atsisakęs vykti Lietuvon malšinti sukilimą ir užtat iškeltas į Turkestaną. Kaip Narodnaja Volia rev. organizacijos narys, 1884 vad. 14-kos byloje nuteistas mirti; tai buvo pakeista uždarymu Šlisselburgo tvirtove, kur kalėjo 20 metų. Išsp. atsiminimus Voennaja organizacija Narodnoj voli 1924.

Ašer Ensel ben Jehuba Loeb XVIII a. žydų rašytojas Lietuvoje, buvęs rabinu Ostroge ir Slanime.

Ašigaliai žemės apsisukamosios ašies galai. Vieninteliai žemės paviršiaus taškai, kurie, žemei sukantis aplink savo ašį, pasilieka vietoje. A. nėra visai pastovūs ir periodiškai savo vietą keičia. Kai kurių mokslininkų spėjama, kad ledlaikiams prasidedant šiaurės A. buvęs Baffino žemėje, o vėliau per Grenlandiją atkilęs į dabartinę vietą. Tiesioji, jungianti abudu A., vad. žemės ašimi. Jos ilgis 12.713.623 m. Šiaurės A. pirmas pasiekė 1909 amerikietis Peary, o pietų A. 1911 norvegas R. Amundsen. Pirmą kartą š. A. perskrido 1926 Norge orlaiviu Amundsen, o p. A. 1929 A. Bird.

Ašyk Paša (1271—1332) turkų poetas, autorius seniausio turkų poezijos rašytinio paminklo — 10.000 dvieilių Divano.

Ašikaga Nipono salos Japonijoje mst., 50.000 gyv. (1950). Iš čia kilo valdžiusi 1338—1573 Japonijos Ašikagos šiogunų dinastija.

Ašio Japonijos mst. Hondo saloje. 30.750 gyv. Prie A. yra turtingos vario kasyklos.

Ašis 1) vežimo, mašinos dalis, ant kurios užmaunamas ratas.

2) A., arba sieksnis, malkų Lietuvoje buvo vartojama ligi įvedant metrinę matų sistemą. Baudžiavos laikais ūkininkai dažnai turėdavo pridedamųjų pareigų tarpe suvežti dvarui A. malkų.

3) A. optinė. Dvigubai laužią šviesą kristalai turi vieną ar dvi linkmes, kuria einąs natūralus šviesos spindulys nelūžta ir nesiskaldo į du vienas kito atžvilgiu statmeniškai lūžtančius spindulius. Tokia dvigubai laužiančių šviesą kristalų linkmė vadinama jų optine A. Kvadratinės ir heksagonalinės sistemos kristalai turi tik vieną optinę A. Rombinės sistemos kristalai turi dvi optines A.

4) A. ž. Berlyno—Romos A.

Aškenazi Dob Beriš ben Mozė (a. 1801—1852) žydų rašytojas Lietuvoje, buvęs Liubline ir Slanime rabinu.

Aškolys, Ašoklys, Mažeikių aps., Sedos ir Ylakių vl. upelis, Luobos (Bartuvos) kair. intakas, 8,5 km ilgio. Baseino plotas 11 km².

Ašmainis, aktainis, seniau ir Lietuvoje vartotas tūrio matas, pagal Juškos žodyną lygus 8 rusiškiems gorčiams.

Ašmantas Andrius (1906 II 24 Tiekinų k. Andriejavo vl. Kretingos aps. — 1941 V 19 Vilniuje) kalbininkas. Mokėsi Telšių gimn. ir VDU hum. m. fak., kurį pabaigė 1933. Dar studentu ėjo liet. kalbos mokytojo pareigas Kauno Aušros merg. gimn. ir Kauno mokytojų seminarijoje. Nuo 1935 Klaipėdos pedagoginio inst. lietuvių k. lektorius. 1938 vėl mokytojas Kaune. 1939 VDU bendrinės liet. kalbos ir jos metodikos lektorius. 1940 su fakultetu persikėlė į Vilnių ir ten buvo Vilniaus univ. lietuvių kalbos dėstytoju. Kalbos klausimais bendr. Gimtojoje Kalboje, Židinyje, Naujojoje Romuvoje, Lietuvos Aide, Tautos Mokykloje, Pedagoginiame Metraštyje ir kt. 1940 atskirai išsp. Iš romantiškosios į mokslinę kalbotyrą Lietuvoje. Rankraštyje liko jo darbas apie priesagas -ingas, -inis ir -iškas lietuvių kalboje, kuriam jis buvo surinkęs iš gyvos kalbos gausiai medžiagos.

Ašmena aps. mst. Lietuvoje, Vilniaus krašte, 18 km nuo glž. stoties. Yra žinių, kad A. buvo žinoma jau 1040. 1384 kryžiuočiai, atvykę Krėvės kunigakštijos naikinti, buvo pasiekę ir A. Vėliau A. buvo kun-čio būstinė su rūmais ir pilimi. 1432 XII 8 ties A. įvyko kautynės tarp Švitrigailos ir Žygimanto I. Pirmą bažnyčią 1430 pastatė Vytautas ar Jogaila, o 1434 Žygimantas įst. čia kolegiatą, kuris buvo vėliau panaikintas. Jau XV a. minimos dvi A. – Senoji ir Naujoji, a. 2 km viena nuo kitos. 1505 Senąją A. Aleksandras Jogailaitis atidavė pranciškonams, kurie čia pastatė bažnyčią ir vienuolyną. Ji XVII a. rusų įsiveržimo metu buvo smarkiai apgriauta ir tik 1822 atstatyta. Vėliau, po 1831, ir bažnyčia, ir vienuolynas rusų buvo panaikinti ir paversti sandėliu. A. dar nukentėjo ir 1519. 1831 sukilimo metu IV 4 sukilėliai buvo nuginklavę negausią rusų įgulą ir sudarę laikinę vietinę vyriausybę, bet atsiųstas iš Vilniaus su rusų kariuomene pulk. Verzilin mst. paėmė ir suruošė skerdynes, iššudydamas pačioje bažnyčioje a. 150 žmonių. A. buvo ir dominikonų, kuriems bažnyčia buvo pastatyta 1667. 1797 ji sudegė ir buvo greitai atstatyta, o 1850 rusų panaikinta. 1904 pastatyta nauja. XVI a. čia buvo pastatyta ir evangelikų bžn., panaikinta XVII a.

Ašmenos herbas

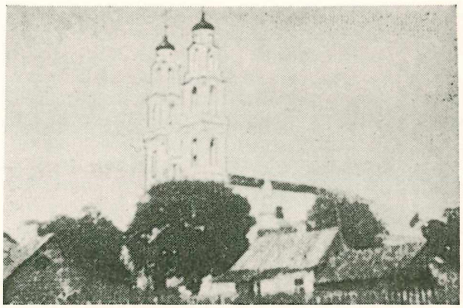
Ašmenos bažnyčia

Jau Žygimanto Senio laikais Naujoji A. turėjo miesto teises ir privilegijas. Jos buvo patvirtintos Jono Sobieskio 1683 VII 11, Stanislovo Augusto 1792 V 22. Nors plačioje apygardoje A. buvo žymiausias mst., tačiau A. teismai posėdžiavo ne A., bet Medelėje. 1793 čia buvo įst. ir kastelionija, bet išsilaikė tik ligi 1793 XI 26. Vieninteli A. kastelionas buvo Martynas Oskierka.

Cz. Jankowski Powiat Oszmianski 1896—1900.

Ašmena Ašmenos aps. upė, Neries kair. intakas, 104 km ilgio. Jos krantuose yra miesteliai Ašmenėlė, Ašmena, Župroniai, Salos. A. intakai: deš. Zabolotė (Piktušę?), Graužė, Vežė, Olia, Panarė, Sikūnė, Sikužė; kairieji: Vaigėta, Leilupė, Župra, Kernavė, Rindžia, Loša (Aloša), Gaigalė. Baseino plotas 1511 km². Vandens debitas aukščiau Lošos maks. 150, vid. 6,5, min.1,2 m³/sek. Plukdyti A. tinka tik nuo Lošos žiočių.

Ašmenėlė (sulenkinta į Oszmianka Murowana) kaimas prie Ašmenos upės, seniau turėjęs miestelio teises, 13 km nuo Ašmenos mst. 1694 statyta katalikų bžn., XVI ir XVII a. buvo ir ev. ref. bžn. 1577 Mikalojus Dorohostaiskis buvo čia įkūręs spaustuvę, iš kurios tačiau nedaug spaudinių teišėjo, ir jie liko didžiausia retenybė. Spaustuvę palaikydavo ir M. Dorohostaiskio sūnus Kristupas, išgarsėjęs savo Hippika. Greičiausiai ji susilikvidavo po 1615, kada Kristupas D. mirė, nes vėliau jos spaudinių nėra žinoma.

Ašmenos apskritis. Nuo 1413 priklausė Vilniaus vaivadijai. 1795 rusams okupavus šią Lietuvos dalį, A. A. liko Vilniaus gubernijos dalimi, nuo 1796 Lietuvos gub. apskritimi, nuo 1801 vėl Vilniaus. 1896 turėjo ploto 6.885 km² su 204.738 gyv. Lenkų okupacijoje 1919—1939 A. A. buvo tris kartus mažesnio ploto, senosios A. A. dalis prijungus prie gretimų. Plotas buvo sumažintas ligi 2398 km². Per A. A. eina ištisos kalvų grandinės ir skiria Neries ir

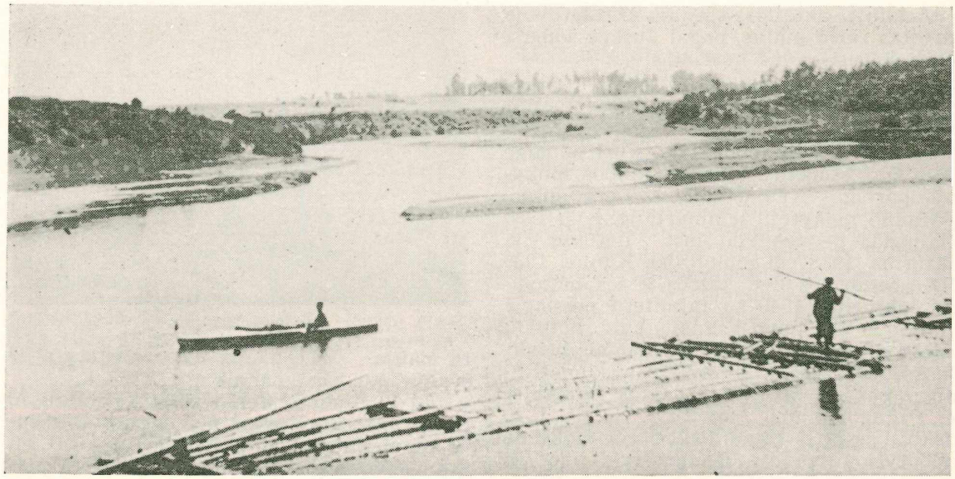

Ašmenos upė

Berezos intakus. Aukščiausios viršūnės: į r. nuo Krėvės, ties Kazaraučina, 320 aukščiau jūros, ties Tanščina 319,8 a. j.; į š. nuo Alšėnų, ties Čiupiškiais, 310,6 m; tarp Ašmenos ir Salų, ties Debesiais, 307,5 m. Apskrityje yra ištisi akmenų ir molio plotai. Geros rūšies molio yra Krėvės apylinkėje Jis plačiai vartojamas moliniams indams gaminti. A. A. yra Neries ir Berezos upynų įtakoje. Nerin teka Ašmena ir Loša. Pietinėje A. A. dalyje gauna pradžią Nemuno ir Berezos intakai — Žižma, Gauja su Kleve, Alšia. Apskrityje nėra nei vieno didesnio ežero ir labai nedaug pelkių — jų žymesnės tik Daukšiškių, Jankentėnų, ir Baltupuių pelkės.

1931 XII 9 surašymu gyventojų buvo 101.542, kurių tik 52.500 vartojo lietuvių kalbą, o apie 40.000 sugudėjusių dėl lenkų veiklos per bažnyčią, namie vartojo gudų kalbą. Geriausiai lietuvių kalba buvo išsilaikiusi Dzievieniškio ir kaimyniniuose valsčiuose. Ten ir lenkų okupacijos laikais veikė keliolika lietuviškų visuomenės išlaikomų pradžios mokyklų.

Prieš I Pasaulinį karą didesniuose A. A. centruose — Ašmenoje ir ypač Smurgainiuose buvo daug dirbtuvių, bet jos karo metu žuvo. Tik kai kurios mažos dirbtuvėlės buvo vėl atsikūrusios po karo, bet apskrities ekonominiame gyvenime jau nevaidino didesnio vaidmens. A. A. iš seno garsėjo vietinės veislės arkliais. Kadangi dideli plotai čia buvo užsėjami linais, tai A. A. buvo gana gausiai namie audžiama lininių ir vilnonių audinių lietuviškais raštais.

I Pasaulinio karo metu A. A. a. 400 km² (Smurgainių ir Krėvės vl.) buvo visiškai su žeme sulyginta. 1915—1921 sunaikinta 441 vietovė, 9302 ūkio vienetų, 18,569 trobesiai, 7 bažnyčios, 10 mokyklų ir kt. Ne mažiau nukentėjo ir II Pasaul. karo metu. Pažymėtini du valsčių mst., turį savivaldybę: Ašmena ir Smurgainys; antrasis 1915 buvo visiškai sunaikintas, vokiečiams prie Švenčionių prasimušus į rusų armijos užpakalį ir prasiveržus ligi Smurgainių.

Lietuvos valstybės kūrime A. A. suvaidino žymų vaidmenį. Kiek žymu iš archeologinių iškasenų, jau iš senovės čia buvo lietuvių gyvenamieji plotai. Lietuvos valstybei pradėjus kurtis, čia iškilo ir tokie valstybės centrai, kaip Krėvė. Prasidėjus sistemingiems kryžiuočių puolimams į rytų Lietuvą, kai kurie jų keliai, apsukdami iš pietų Vilnių, ėjo į A. A., kuris jau XIV a. nemaža nuo kryžiuočių puolimų nukentėjo. Susidėjus su lenkais, paaštrėjo santykiai su rusais, ir A. A. plotai buvo nuolatos svetimos kariuomenės —rusų, totorių —naikinami. Iš tikrųjų, A. A. yra prie didžiojo kelio iš vakarų Europos į rytus ir, stambesniems susidūrimams įvykstant, A. A. tai skaudžiai pajusdavo, pvz. 1812, I ir II Pasaulinių karų metu. Visa tai stabdė normalų ekonominį apskrities gyvenimą. Kultūriškai kraštą slėgė ir slėgia tai, kad būdamas dviejų kultūrų — lietuvių ir gudų susidūrimo vietoje, negalėjo normaliai tų dviejų kaimyninių tautų santykių plėsti, bet nuolatos susidurdavo su prievarta varomu XIX a. rusinimu, vėliau lenkinimu, o nuo 1940 vėl rusinimu.

Ašmenos Miškų Urėdija, sudaryta iš šešių girininkijų: Alšėnų, Ašmenos, Klevinės, Krėvės, Salų, Smurgainių. Būstinė Ašmenoje.

Ašminis 1) smulkios monetos pavadinimas, žinomas ir Didž. Lietuvoje, kitaip berlinka, kuris caro okupacijos metu buvo lygus 15 skatikų arba 7,5 kapeikų. Slanimo lietuvių tarmėje vadinamas a s m o k u. Maž. Lietuvoje — d v y l e k i s, kuris buvo lygus 2,5 vok. sidabrinių grašių, $^1/_{12}$ dolerio (Thaler). Dar XIX a. pirmojoje pusėje žinomas Didž. Lietuvoje.

2) iš seno žinomas Lietuvoje tūrio matas, kuris 1765 Lietuvos iždo komisijos nutarimu sudarė ⅛ Lietuvos boso dalį ir turėjo 18 didelių arba 36 mažų gorčių.

Ašmys Mykolas (1891 XII 6 Poveliuose, Šilutės aps. — 1918 III 1 Lausanne, Šveicarijoje). 1898—1905 mokėsi Kintų mokykloje, 1906—1911 Klaipėdos gimn., toliau studijavo teisę 1912, 1914—1915 Karaliaučiaus, 1912—1913 Hallės, 1913—1914 Berlyno universitetuose. 1915 V. Steputaitis pasikvietė jį Tilžėn dirbti Dabarties redakcijoje, norėdamas ir A. vokiečių pusėn patraukti. Bet Dabarčiai išsikėlus į Kauną, A. ja nepasekė ir grįžo pas tėvus. Vokiečių valdžia juo nepasitikėjo, 1917 darė kratą. Būdamas jau džiovos paliestas, A. po kratos tuojau pasitraukė į Berlyną, o 1918 pavasarį į Šveicariją, kur apsigyveno džiovininkų sanatorijoje Lausannoje. Įsirašęs Friburgo universitetan ruošėsi baigti savo disertaciją Nusikaltimai Prūsų Lietuvoje ir tuo pačiu laiku įsitraukė į Šveicarijos lietuvių politinį ir visuomeninį darbą. Persikėlęs vėl į Lausanną, čia su J. Eretu 1918 redagavo lietuvių mėnesinį žurnalą vokiečių kalba Litauen ir kitus lietuvių biuro leidžiamus leidinius vokiečių kalba, tuo būdu propaguodamas ir gindamas atgimstančios Lietuvos reikalus. Bet 1918 pabaigoje, staiga apsirgęs, mirė. Dar prieš karą bendradarbiavo nuo 1911 Jaunime (A. Prūsų Lietuvos jaunikaitis), 1912—1913 Aušrinėje (Alfa, Aš. M.), 1913 Lietuvos Žiniose (Aš, M. A.), 1912 Apžvalgoje (M. Symša), 1913 Pagalboje (A-s M.), 1913 Vienybėje Lietuvninkų (Prūsietis M. A.) ir kt. 1912 (²1928) parašė du lietuviškai vokiškus vadovėlius : Metoula Sprachfuehrer Litauisch ir Polygloth Kuntze Litauisch, taip pat Land u. Leute Litauens.

M. Ašmys

Prabočių Anūkas (Bruožis) Maž. Lietuvos buv. rašytojai 1920.

Ašmons Jokūbas (1800 XI 2 Lankupiuose, Priekulės par. — 1862 V 2) Maž. Lietuvos tikybinis veikėjas. Viliaus Storostos-Vydūno dėdė (Ašmono sesuo Marė — Vydūno motina). Tėvų ūkį užleidęs jaunesniam broliui, virto „maldininku", Klimkaus Grigelaičio sekėju (klimkėnu). Visą amžių praleido keliaudamas tarp Klaipėdos ir Smalininkų, laikydamas vad. maldininkų „susirinkimus" ir propaguodamas misijų darbą. Jo brolio sūnaus Martyno Ašmono užrašytos kelios jo „gromatos" (pamokslai) buvo a. 1877 išspausdintos ir išleistos Janio Piklapio iš Ramučių, o A. 1862 mirus, atskira knygute buvo išleisti ta proga pasakytas pamokslas ir kelios laidotuvėms sudėtos giesmės.

V. Gaigalaitis Ewangeliszki Surinkimai Lietuwoje 1904 (1905).

Ašokliai, vašokliai ž. Serbentos.

Ašperger Vaitiekus (1790—1847) lenkų aktorius ir dainininkas. Baigė mokyklą Vilniuje, tarnavo rusų kariuomenėje, paskiau dirbo lenkų teatruose Minske, Mohileve, Vitebske, 1812 Vilniuje, nuo 1815 Varšuvoje, nuo 1840 Lvive.

Aššur ž. Asur.

Aššurbanapli ž. Asurbanipal.

Aštrioji Kirsna Seinų aps., Rudamino vl. dv., 8 km nuo Šeštokų glž. stoties. Dvare buvo 15 kultūrinio žuvų ūkio tvenkinių ,r spirito varykla. 1922 išparceliuoto dvaro 320 ha centre ir kultūriniame ūkyje agr. Kriaučiūno iniciatyva 1928 buvo įst. žemės ūkio mokykla.

Aštuntas pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas. 1919 V 12 karininkui (vėliau gen.) Kubiliui buvo įsakyta formuoti atskirą Ukmergės pėstininkų batalioną, kuris 1919 XII buvo pavadintas 8 pėstininkų pulku, o 1920 II 16 8 pėst. Kauno kunigaikščio Vaidoto pulku. Ž. Lietuvos kariuomenė.

Aštuntoji britų armija II Pasaulinio karo metu buvo sudaryta iš britų įgulų Egipte ir papildyta australų bei kitų dominijų daliniais. Jai vadovavo feldmaršalas Alexander, kuris Libijoje nugalėjo vokiečių maršalo Rommelio vadovaujamą jungtinę italų-vokiečių armiją. A. B. A., susijungusi su amerikiečių daliniais, išsikėlė Italijoje ir privertė Italiją kapituliuoti.

Aštuonioliktasis Briumeras (brumaire— prancūzų revoliucijos kalendoriumi —1799 XI 9). Didž. prancūzų revoliucijos metu direktoriaus Sieyès ir Napoleono Bonapartės padarytas perversmas. XI 9 sąmokslininkams pavyko įkalbėti Conseil des Anciens - senesniųjų tarybai perkelti abejus rūmus iš Paryžiaus į Saint-Cloud ir paskirti Bonapartę I divizijos (Paryžiaus įgulos) vadu. Direktoriai Sieyès ir Ducos atsistatydino, Barras buvo priverstas tai padaryti, o Gohier ir Moulin buvo suimti. XI 10 abeji rūmai susirinko Saint-Cloud'e. 500-ųjų taryba mėgino apginti konstituci-

ją, bet kareiviai išvaikė atstovus. Pagaliau jų dalis ir senesniųjų taryba paskelbė provizorinį konsulatą ir konsulais paskyrė Bonapartę, Sieyès ir Ducos'ą.

A. Vandal L'Avénement de Ponaparte 1902-1907.

Aštuonių valandų darbo diena. Pirmasis Robertas Owen 1817 pasiūlė įvesti 8 val. darbo dieną, kaip racionalų darbo laiką, ir pats tą idėją propagavo. Nuo 1834 Anglijos darbininkai pradėjo to reikalauti. 1864 įsisteigus JAV Labour Reform Association irgi vienu savo tikslų stato kovą už A. v. d.d. Tą patį reikalavimą iškelia 1867 pirmasis darbininkų internacionalo kongresas Genevoje, 1872 Anglijos profesinių darbininkų sąjungų kongresas. 1882 įsisteigusi American Federation of Labour 1886 V 1, to paties reikalaudama, paskelbė generalinį streiką. 1889 VII 14 socialistinio darbininkų internacionalo kongresas Paryžiuje, veikiamas 1888 Prancūzijos tautinės darbininkų sindikatų federacijos nutarimų, nusprendžia 1890 V 1 ruošti viešas masines demonstracijas už 8 v. d. d. Tie patys reikalavimai kartojami per gegužės 1 demonstracijas ligi 1914—1918 karo. Versalio taikos sutarties nuostatais įsteigtas tarptautinis darbo biuras 1919 X—XI sušaukė Washingtone pirmą darbo konferenciją, kuri XI 28 priėmė 8 v. d. d. konvenciją, pavadintą vėliau Washingtono 8 v. d. d. konvencija.

Pirmasis 8 v. d. d. įstatymas buvo 1873 įvestas Naujosios Zelandijos parlamento, bet buvo taikomas vaikams ir moterims, ir tik nuo 1901 ir vyrams. Europos kontinente ir Amerikoje prieš I Pasaulinį karą tokių įstatymų dar nebuvo. Bet 1918—1919 laikotarpyje tokius pat įstatymus paskelbė daugumas Europos valstybių. O JAV vyriausybė nuėjo dar toliau, įvedusi vietoje 48 valandų — 40 valandų darbo savaitę.

Lietuvoje 8 v. d. d. šūkis buvo pirmą kartą suformuluotas LSDP 1896 V 1 programoje ir pakartotas jos 1905 manifeste. Nors atsišaukimuose, kurie plačiai buvo platinami ypač prieš ir po 1896, tas reikalavimas irgi buvo kartojamas, tačiau iškylą tuo laiku Vilniuje ir kituose Lietuvos miestuose darbininkų streikai stato pradžioje reikalavimą darbo dieną sumažinti bent ligi 10—11 valandų. Lietuvos demokratų partija 1902 programos projekte (priimtam 1906) pritariama 8 v. d. d. reikalavimui. Po I Pasaulinio karo visos Lietuvos partijos į savo programas įrašė 8 v. d. d. reikalavimą. 1919 XI 20 Lietuvos vyriausybės paskelbtas įstatymas nustatė 8 v. d. d. ir 48 v. darbo savaitę visose dirbtuvėse ir fabrikuose, kurie naudojasi ne mažiau, kaip trijų darbininkų samdomuoju darbu. 1931 VI 19 Lietuva pasirašė Washingtono 8 v. d. d. konvenciją.

Ašuotė (Stipa) Gramineae šeimos augalų gentis. A. 100 rūšių, augančių stepėse ir ant uolų.

Ašutėliai, arba botagėliai, žemesnių augalų siūlo pavidalo ląstelės ataugos, kuriomis augalas juda vandenyje. Be žemesnių vienaląsčių augalų A. turi ir daugialąsčių augalų spermatozoidai, pvz. daugelio dumblių, samanų, paparčių, Cycadaceae, Ginkmedžio. A. turi ir žemesnieji gyvuliai. Ž. Flagellata.

Ašutis Tauragės aps. Šilalės vl. upelis, Lokistos (Jūros) kair. intakas, 6,5 km ilgio; baseino plotas 21 km².

Ašva ir ešva, senovinis kumelės pavadinimas, dar vartojamas J. Bretkūno, K. Sirvydo, P. Ruigio, K. Milkės ir kt. Dabartinėje kalboje šiuo žodžiu tebevadinamas tik vienas kitas vietovardis. Bet seniau, kaip rodo XVI a. ašvininkas, išvestinis žem. ašvienis ir vietovardis Ašvija, A. galėjo būti plačiau vartojama dabartinės kumelės vietoje. Kitų ide. kalbų liudijimu šis žodis turi būti labai senas, paveldėtas iš pačios ide. prokalbės, plg. s. ind. ašva, lot. equa. Senų senovėje šalia ašvos lietuviams veikiausiai dar buvo pažįstamas ir ašvas— arklys, kuris vėliau pakeistas vėlyvesniu dariniu; dėl darybos plg. ašvas : ašva, s. ind. ašvah arklys, ašva kumelė, lot equus: equa, taip pat draugas: drauga (Ruigis, Milkė). Toliau su ašva etimologiškai dar gali būti susijusi ašvoklė — serbentas.

Ašva 1) Tauragės aps. Kvėdarnos ir Švėkšnos vl. upė, Veiviržo (Minijos) kair. intakas, 44,8 km ilgio. Įteka į Veiviržą prie Klaipėdos krašto sienos. Baseino plotas 204 km², intakai: Saka, Stigrė, Žiaulysis, Švėkšnelė, Vilnutė.

2) Viekšnių ir Mažeikių vl. upė, Vadaksties (Ventos) kair. intakas, 30 km ilgio. Teka iš Kamanų pelkių. Intakai: Purvas, Videmenis, Alksnupis; baseino plotas 171 km².

Ašvietė XIV a. kryžiuočių žvalgų pranešimuose vad. Assweote. Šventoji žemaičių giria tarp Ašvijos upelio ir Medvėgalio, prie kelio iš Varnių į Kaltinėnus.

Ašvija Tauragės aps. Kaltinėnų vl. upelis, Akmenos (Jūros) deš. intakas, 12,6 km ilgio. Baseino plotas 34 km².

Ašvinė Šiaulių aps. Joniškio vl. upė, Virčiuvės (Lielupės) kair. intakas, 23,4 km ilgio. Intakas Noga. Baseino plotas 98 km².

Ašvininkai senovės Lietuvos ūkininkai, kurių tarnyba buvo žiūrėti didžiojo kunigaikščio ašvas-kumeles. XVI a. valakų reforma atskirą A. tarnybą panaikino.

At cheminis atstatino ženklas.

Atabaska ž. Athabaska.

Atabaskai (Athabasca, Athapasca) š. Amerikos klajoklių indėnų giminė, vadinanti save ir tinneh (žmonės) ir dene. Gausinga senovėje, ji ir dabar paplitusi nuo

Aliaskos ir Hudsono įlankos šiaurėje ligi Didžiojo vandenyno vakaruose ir beveik ligi Meksikos įlankos pietuose. Paskirstyti trimis šakomis: šiaurės, pietų vakarų ir Didžiojo vandenyno pakrantės. Drauge keliasdešimt A. giminių turi a. 80.000 narių, kurių a. 30.000 priklauso šiaurės, a. 20.000 vandenyno pakrančių ir a. 30.000 pietinių.

Atabegas toks turkų ir jų valdžioje bei įtakoje buvusių kraštų titulas, kuris ne visur turėjo vienodą reikšmę. Seldžiukams įsigalėjus Persijoje, A. buvo vadinamas turkų kunigaikščio globėjas ir auklėtojas, kartais ir srities valdytojas. Mesopotamijoje XII a. A. vadinosi savarankiški valdovai. Armėnijoje ir Gruzijoje mongolų valdymo metu — valdovo vietininkai, kunigaikščiai. XIII—XIV mameliukams Egiptą valdant — jų kariuomenės vadai.

Atacama ž. Atakama.

Atacazo P. Amerikoje, Ekvadore ugnikalnis 4700 m aukščio.

Atahualpa, Atabalipa (1502—1533) paskutinysis Peru indėnų (inkų) valstybės valdovas, Inkos Hualnos Kapako sūnus, 1525, tėvui mirus, paveldėjęs motinos Quito provinciją, 1532 iš pusbrolio Huaskaro paveržęs viso krašto valdžią, bet ispanų avantiuristo Pizarro paimtas į nelaisvę, iš kurios kad ir buvo išsipirkęs, bet buvo pasmaugtas.

W. Prescott History of the conquest of Peru 1847, 1952; *S. Ruge* Geschichte d. Zeitalter d. Entdeckungen 1881.

Ataka (pr. attaque) paskutinis lemiamas kautynėse puolimo veiksmas, vartojant sviedžiamuosius bei šaltuosius ginklus ir tiesioginius fizinius veiksmus.

Ataka, ar Ateka, Klaipėdos aps. upelis, deš. Klišupės (Kuršmarių) intakas, 2,5 km ilgio.

Atakama, Atacama 1) 200.000 km² aukštuma P. Amerikos vakaruose š. Chilėje, p. Bolivijoje ir š. Argentinoje. Ligi 1879 kartu su Antofagastos prov. priklausė Bolivijai ir buvo vad. A. arba Cobia. Tačiau ją paveržė Chile ir tuo būdu atskyrė Boliviją nuo jūros. Žymi A. srities dalis yra žemės ūkiui netinkama dykuma, bet gausiai turi metalų: aukso, sidabro, vario; taip pat yra salieros; dėl jos bei dėl guano Chile ir paveržė tą sritį iš Bolivijos.

2) P u n a d e A. vak Argentinos sritis su sūriais ežerais.

3) A. arba Licancaur, Chilės Antofagastos prov. ugniakalnis 5850 m aukščio.

Atakama, isp. Atacamenos, P. Amerikos pajūryje ir vak. Andų pašlaitėse gyvenanti indėnų giminė.

Atakamitas mineralas, gavęs vardą nuo Atakamos dykumos Chilėje. Svarbi vario rūda. Kristalai žalsvos spalvos adatų pavidalo, rombinės sistemos.

Ataksija (gr.) nesugebėjimas tiksliai suderinti judesių dėl smegenų sužeidimo (eisena kaip girto žmogaus, mėtant kojas į šalis).

Atala pavadinimas 1801 Chateaubriand'o išleistos apysakos, kuri buvo prancūzų šviesuomenėje sukėlusi prieš save volterininkus, bet kurios dvasiai pilnai pritarė vad. neokatalikai ir sentimentalistai. Lietuviškas J. Jasinevičiaus vertimas buvo išsp. 1930.

Atalantė graikų mitologijos arkadietė medžiotoja, argonautų vado Jasono ir Klimenės duktė. Medžioklės globėja. Meleagros dovanojęs jai savo nudurtojo baisaus šerno odą. Šiuo mitu naudojosi viename sovo veikalų Euripidas.

Atalante 1) arba Talanti, mst. Graikijoje. Į š. v. nuo A. yra garsusis Termopilų tarpeklis, kur 480 pr. Kr. žuvo Spartos karalius Leonidas.

2) Sąsiauris Graikijoje tarp Eubėjos salos ir sausažemio, 10—12 km pločio.

Atalarich (516—534) ostgotų valdovas Italijoje, ėmęs valdyti po savo senelio Teodoriko Didžiojo 526, savo motinos Amalasuntos globojamas.

Atalos, Attalos, trijų Pergamono karalių vardas. A. Soter (269—197 pr. Kr.) mokslo ir meno globėjas, įsteigęs Pergamono biblioteką. Buvo karalius nuo 241. Kovojo su romėnais prieš Makedonijos karalių Pilypą III.

E. V. Hansen The Attalids of Pergamon 1947.

Atamanai (gr. athamanes) senovės graikų r. Epiro, Iracho paupio, gyventojai, III a. pr. Kr. sudarę Atamanijos valstybę su sostine Argitėja, bet šiaip priklausė Epirui ir dar prieš I a. pr. Kr. išnyko.

Atamanas turkiškai odaman — kerdžius, aviganių vyresnysis. XII a. totoriai rinkliavoms rinkti Kijevo ir Podolės srityse siuntė vatamanus, votamanus. Nuo XIV a. Užuparagio, vėliau Dono ir kitų kazokų renkamasis viršininkas otaman, seniūnas, taip pat plėšikų būrio vadas, ukrainiečių kaimo vaitas. Užuparagio kazokuose buvo renkamas vyriausias košo (stovyklos, kariuomenės) A., vad. košovy, o vėliau etmonas-hetmonas. Atskiros kazokų stovyklos, pulkai turėjo renkamus kureninius A. (kuren — židinys). Dono kazokai rinkosi sau vyriausią kariuomenės ir atskirų stanicų (stovyklų) A., o ir šiaip pasižymėjusius kazokus vadino A. Nuo 1718 rusų valdžia panaikino A. rinkimą ir pati skyrė vyriausią A., vad. voiskovy A. Kiti kazokai irgi turėjo savo A. 1827 buvo įvestas visų kazokų A., kuriuo buvo rusų sosto įpėdinis, tik jį pavaduodavo skirtinis — nakaznoj A.

Atanagildas, Athanagild, (534—547) Ispanijos visigotų karalius, bizantiečių remiamas paveržęs valdžią iš karaliaus Agilios. Jo duktė Brunehilda ištekėjo už Austrazijos karaliaus Siegeberto, o kita duktė,

Gailsvinta, už Neustrijos karaliaus Chilperiko. Abi buvo paskiau nužudytos.

Atanarikas (Athanarich) 366—381 visigotų kunigaikštis, kovojęs su romėnais ir priverstęs vyskupą Ulfilą su tikinčiaisiais bėgti Romos valstybėn. 375 nuo hunų turėjo pasitraukti į miškus tarp Dunojaus ir Pruto, paskiau už Dunojaus. Vėliau pasidavė imperatoriui Teodoziju Konstantinopolyje.

Atanatai (gr. athanatoi – nemirtingieji) 1821 Aleksandro Ypsilanti suorganizuotas graikų būrys kovai su turkais už Graikijos nepriklausomybę.

Atanazas, vad. Didžiuoju, (a. 295—373) šventasis (šventė V 2), bažnyčios mokytojas, kovojęs žodžiu ir raštais su arianizmu. 325 dalyvavo Nikėjos bažnytiniame susirinkime, 328 Aleksandrijos vyskupas. Arionų įtakoje daug kartų iš tos vietos buvo šalinamas ir 5 kartus ištremtas. Slėpėsi 335—337 Triere, 340—346 Romoje, 356—362 Egipto tyruose, dar 362—363 ir 365—366. Po 366 galėjo eiti savo vyskupo pareigas jau nebepersekiojamas. Jo raštus 1698 išl. A de Lopin ir Montfancon.

G. Schmidt Lexikon Athanasianum 1952; *Migne* Patrologia Graeca.

Atanazija (gr.) nemirtingumas.

Atanazinis tikėjimo simbolis, prasidedąs žodžiais Symbolum Quicunque, klaidingai buvo priskiriamas IV a. šv. Atanazui, bet laikoma, kad buvo sustatytas V a. šv. Vincento Lerinsiečio p. Galijoje (Prancūzijoje) kovai su arianizmu. Jame buvo plačiai aiškinamas katalikų bažnyčios mokslas apie Kristaus dievybę ir šv. Trejybę. A. vardas jam suteiktas 772.

Atapaska ž. Atabaska.

Ataraksija (gr.) epikuriečių terminas neišjudinamai sielos ramybei, kaip aukščiausiam gėriui.

Atargateion Sirijos deivės Atargatis šventovė.

Atargatis, gr. vadinama ir Derketo, lot. Dea Syria (Deasura) Sirijos deivė, kurios garbinimą Sirijos vergai ir pirkliai išplėtė dar ir Graikijoje, Italijoje ir tolimuose Vakaruose. Buvo laikoma saulės dievo Hadado žmona ir reiškė gamtos motiną. Buvo kartais vaizduojama su žuvies uodega. Jos ženklas buvo žuvis bei balandis.

Atarvaveda iš I½—2 tūkst. pr. Kr. ketvirtoji senovės indų vedų knygų (Rig-veda, Yajur-veda, Sama-veda ir Atharva-veda). Daug vėliau už anas tris atsiradusi, daug vėliau ir šventąja imta laikyti. Tai yra atarvanų arba vaidilų žinynas, apimąs daugiausia piktų dvasių, ligų, žvėrių užkeikimus ir užkerėjimus.

M. Blomfield The A. 1899; *Farquhar* Outlines of the religions Literature of India 1920.

Atatranka jėga tų parako dujų, kurios stumia atgal visą ginklą arba judomąsias dalis.

Atatürk Kemal Paša, Mustafa (1881–1938) turkų politikas, respublikos prezidentas. 1934 įvedus Turkijoje pavardes, gavo A. (turkų tėvo) pavardę. 1905 baigė gen. štabo akad. Istambule ir ėjo įvairias pareigas kariuomenėje. I Pasaulinio karo metu vadovavo divizijai Kaukazo fronte; 1917 II armijos Kaukazo fronto vadas. 1918 Palestinos armijos Kaukazo fronte vadas. Vadovavo tautiniam sąjūdžiui, nukreiptam prieš monarchiją, ir kovoms su Graikija. 1923—1938 Turkijos prezidentas. Politine bei kultūrine veikla stengėsi Turkiją europinti: panaikino daugpatystę, įvedė lotynų abėcėlę, atskyrė tikybą nuo valstybės ir kt. Išsp. Hatirat (atsiminimus).

Kemal Atatürk

H. C. Armstrong A. 1939.

Atauga 1) aprėžtas kyšulys kaulų paviršiuje, pvz. processus spinosus — stuburkaulio užpakalinė A. (keteros), processus transversus — stuburkaulio skersinė A. ir kt.

2) Auglys, išaugęs iš medžio kelmo (ligi šaknų kaulelio) arba stiebo, ypačiai kai medis sužalotas, pvz. nulaužtas. A. leidžia lapuočiai ir nedaugelis spygliuočių, pvz. Pinus rigida Mill. Jos kyla iš snaudžiančių pumpurų. Medžių atauginė galia ne visų vienoda. Pasenę medžiai A. neduoda.

Atauginė galia medinių augalų savybė ataugti. A. G. turi visi lapuočiai ir kai kurie spygliuočiai (Taxus, Sequoia, Chamaecyparis, Thuja, Pinus rigida, Pinus mitis). Ji reiškiasi augliais — a t a u g o m i s iš kelmo, stuobrio, liemens, šakų, pvz. skroblo, alksnių, ąžuolų, guobų, liepų, topolių, uosių, klevų, beržų, ir a t ž a l o m i s iš šaknų, pvz. topolių, drebulės, baltalksnio, kelminės guobos, šermukšnio, akacijos. A. G. pasireiškia medį nukirtus, sužalojus, sužeidus, veikiant kenkėjams. Stipriausia yra jaunatvėje.

Atauginis miškas toks miškas, kuris gali želti iš ataugų bei atžalų. Kelmo A. M. medžiai paprastai esti lyg kuokštais sutelkti ir jų liemens žemutinėje dalyje kiek palinkę. A. M. medžiai menkesnės vertės nei sėklinio.

Ataulfas visigotų karalips 410—415. Po savo svainio Alaricho mirties 412 užėmė Galiją, 414 vedė nelaisvėn paimtą Romos imperatoriaus Honoriaus seserį Placidiją. Brangindamas Romos kultūrą, mėgino rištis su Honorium, bet šis nusistatė prieš jį ir jo vedybas. Romėniškos A. simpatijos

nustatė prieš jį visigotus, kurie jį Barcelonoje, Ispanijoje, nužudė.

Ataumazija (gr.) stoikų gyvenimo išmintis nieku nesistebėti.

Atavizmas (lot. atavus—protėvis) biologijoje vartojamas terminas pažymėti faktui, kad kartais žmoguje ar gyvulyje pasirodo savybės, kurių neturėjo tėvai, bet turėjo artimesnieji ar tolimesnieji protėviai. Kartais šis terminas vartojamas pažymėti grįžimui prie ankstyvesniojo tipo. Vienais atvejais A. gali būti išaiškintas Mendelio faktorių rekombinacija, kitais jis yra sutrukdyto vystymosi rezultatas.

Atbara ar. Bahr el Aswad, sen. Astabar. 1) Paskutinysis Nilo žemupio intakas 1120 km ilgio. Įteka Nilan ties el Damar. 2) A. mst. santakoje Atbaros su Nilu. 42.000 gyv. (1949).

Atcha didžiausioji sala Aleutų salų virtinėje Didžiajame vandenyne tarp Aliaskos ir Kamčatkos. 1743 rusų buvo užimta ir 1867 jų parduota JAV.

Ate graikų mitologijos deivė, anksčiau laikyta priežastimi įvairių žmonių daromų nusikaltimų, o vėliau prilyginta Nemezidei, taigi baudžianti nusikaltėlius.

Atebrinas sintetiniai vaistai nuo maliarijos.

Ateistas ateizmo šalininkas.

Ateities Aidai neperiodinis Marijampolės ateitininkų laikraštis, ėjęs nuo 1921 Marijampolėje.

Ateities Keliu 1) 1946—1949 Vokietijoje leistas visuomeninės minties (socialdemokratų) laikraštis, pradžioje spausdintas rotatoriumi, paskiau spaustuvėje.

2) 1946 — 1947 Scheinfeldo Vokietijoje ateitininkų leidinys, redaguotas Jono Navicko.

Ateities Spinduliai 1) literatūros, mokslo ir visuomenės mėnesinis moksleivių ateitininkų laikraštis, ėjęs 1916 X—1917 IX 1 Petrapilyje (N.1—12) ir 1917 X — 1918 V Voroneže Rusijoje (N. 13—20). Redaktoriumi rašėsi Liudas Noreika, bet redakcija buvo kolektyvinė. Joje įvairiu laiku dalyvavo P. Karvelis, M. Krupavičius, P. Butėnas, S. Dabušis, Galdikaitė.

2) Mėnesinis jaunesniųjų moksleivių žurnalas, nuo 1929 XII 20 ėjęs Kaune. Įsteigėjas ir redaktorius-leidėjas Juozas Keliuotis. Nuo 1932 ligi 1940 V faktiškas red. Bern. Brazdžionis.

3) Moksleivių ateitininkų sąjungos leidinys, 1947—1948 rotatoriumi leistas Hanau stovykloje Vokietijoje. Red. A. Baužinskaitė.

Ateities Spindulėlis Šiaulių ateitininkų šapirografuotas laikraštėlis, ėjęs 1925-1926.

Ateities Spindulys 1925—1926 ėjęs Seinų ateitininkų kuopos laikraštėlis.

Ateities Žiedai 1919 Šiauliuose ėjęs ateitininkų laikraštėlis. Red. Jonas Grinius.

Ateities Žiedas 1925 ėjęs šapirografuotas Šiaulių ateitininkų laikraštėlis. Redagavo Kostas Korsakas.

Ateitininkai lietuvių mokslus einančios katalikiškos jaunuomenės ir iš jos išaugusių sendraugių organizacija, turinti šūkiu „Visa atnaujinti Kristuje", tarnaujant Dievui ir Tėvynei. Pirmasis A. veiklos baras yra jaunimas, siekiant: a. ruošti moksleivius veikliais darbininkais lietuvių tautos ir žmonijos gyvenimui atnaujinti Kristuje, b. auklėti juos pilnutinėmis asmenybėmis, turinčiomis išlavintą protą, tvirtą būdą, jautrią širdį. Katalikiškumas ir tautiškumas yra pagrindiniai A. principai. Neneigdami nei prigimties, nei kultūros, A. jas palenkia religijai, laikydami Kristų viso gyvenimo centru. Atmesdami kitas tautybes niekinantį nacionalizmą ir apskritai tautybę nuvertinantį kosmopolitizmą, A. skelbia patriotizmą krikščioniška dorybe ir tiki katalikiškumą suteiksiant lietuviškumui didesnio kilnumo ir atsparumo. Ruošdami savo narius visuomeniniame gyvenime vadovautis laisvės, meilės, lygybės ir solidarumo principais, A. neriša savęs su jokia politine partija. A. yra katalikiškosios akcijos vienetas. Sąmonindamiesi krikščionybės idealus, A. siekia aktyviai reikštis savo laike pažangos veiksniu pagal St. Šalkauskio reikalavimą „mokėti pajusti gyviausius momento reikalavimus ir pasielgti kaip principai reikalauja". Tai ir atspindi A. istoriją.

I s t o r i j a. Kadangi A. vardas eina nuo 1911 pradžioje Kaune pradėjusio eiti Ateities žurnalo, todėl griežta prasme A. savo istoriją pradeda tik nuo jos pasirodymo. Be to, ligi I Pasaulinio karo A. buvo vadinami tik vidurinių (gimnazijų ir žemesnių už jas) mokyklų moksleiviai. Tačiau istorinėmis versmėmis A. laiko pirmąsias Vak. Europoje įsikūrusias lietuvių katalikų studentų organizacijas: 1899 Friburgo univ. įsikūrusią draugiją Rūtą ir 1909 Louvaine Belgijoje susiorganizavusią Lietuvą. 1910 II 19 Louvaine buvo sudaryta pirmoji Lietuvių Katalikų Studentų Sąjungos Valdyba iš Galdiko, Kuraičio, Maliauskio ir Viskantos. 1911 VII 15 buvo išrinkta nauja valdyba iš P. Dovydaičio, E. Draugelio ir Kauno, studijavusių Rusijos univ.

Kan. P. Dogelio pasiūlytas vardas yra kilęs iš Ateities žurnalo, kurio pirmasis N., ranka rašytas, pasirodė Kaune 1910 IX, visas paruoštas VI kl. gimnazisto K. Bizausko. Tuo tarpu maskviškiai studentai, savo iniciatyva, susitarę su Kaunu, nutarė savo laikraštį leisti Draugijos priedu nuo 1911 sausio mėn. Kadangi medžiaga iš Maskvos buvo atsiųsta kiek pavėluotai, tai pirmas

Ateities N. buvo išspausdintas tik Draugijos vasario mėn. N. 50 priedu. Jį redagavo P. Dovydaitis, o prakalbą davė A. Dambrauskas-Jakštas. Jį sudarė vienas programinis straipsnis: Trys pamatiniai klausimai, parašytas Dovydaičio ir pasirašytas „Ateitininkai", A. J. (Jakšto) eilėraštis Ateitis ir K. Bizausko (K. B.) bibliografija ir kritika.

Nuo to laiko Ateitį skaičiusieji ir sudarė pirmąsias slaptas A. kuopeles. Nuo 1911 ligi 1915 kasmet įvykdavo Kaune ir Vilniuje slaptos A. konferencijos. Kilus I Pasauliniam karui A. veikė toliau slaptai ir Rusijoje: Voroneže, Maskvoje, Petrapilyje, Tambove ir kt. Taip pat ir Lietuvoje naujai steigiamose lietuviškose mokyklose vokiečių okupacijos metu.

Nepriklausomo gyvenimo viltis skatino aktyviai ruoštis ateities gyvenimui ir numatyti jam gaires. Nepriklausomybės kovų metais A. gausiai, kai kur ištisomis klasėmis išėjo savanoriais, daugelis žūdami (lakūnas Kumpis, Sideravičius, broliai Matulaičiai, V. Riauba, V. Dovydaitis ir kt.). Atstačius nepriklausomą valstybę, A. organizacijoje brandintasai pažangus socialinis nusistatymas buvo versme tiems jos nariams, kurie išėjo į valstybės darbą. Stengiantis ir toliau išlaikyti tą pačią dvasią, vėliau buvo išvystytas krikščionių darbininkų sąjūdis, sendraugiams vadovaujant, o studentams talkinant. Kai miesčionėjimo banga grėsė apimti mokslus einantį jaunimą, A. laikė savo pareiga veikti su kaimo jaunimu — pavasarininkais. Aktyviai A. reiškėsi ir kitose visose katalikų organizacijose. A. pastangomis buvo sukurta gausi katalikiškoji spauda. Žodžiu, visas katalikiškasis veikimas rėmėsi ir reiškėsi per inteligentiją, išaugusią A. organizacijoje. Okupacijų metais nuo 1940 A. iš karto įsijungė į aktyvią rezistenciją. „Tos idėjos miršta, dėl kurių niekas nemiršta", Rainių miškelyje nukankinto Telšių A. kuopos pirmininko H. Žvirzdino žodžiai išreiškė A. nusistatymą šiuo metu. Daugelį aukų A. sudėjo tiek bolševikinės, tiek nacinės okupacijos metu. Tarp kitų, nacių koncentracijos stovyklose žuvo buvę Ateities redaktoriai A. Januškevičius ir Kazys Bauba, kun. A. Lipniūnas, B. Masaitis, A. Šapalas. Tremtyje A. laiko pareiga visomis jėgomis kovoti su nutautėjimo grėsme.

Organizacinė struktūra. 1927 VII 15—19 reorganizacinėje konferencijoje Palangoje A. persiorganizavo į trilypę federaciją iš moksleivių, studentų ir sendraugių sąjungų. Vyriausi A. federacijos organai: vyr. vadas, vyr. valdyba, vyr. taryba, garbės teismas, vyr. revizijos komisija — visi renkami 5 metams visuotiniame A. kongrese. Garbės pirmininku išrinktas A. kūrėjas Pr. Dovydaitis. Vyriausiais vadais buvo pagrindinis A. ideologas St. Šalkauskis, K. Pakštas, A. Damušis (jį laikinai pavadavo A. Maceina), S. Sužiedėlis. A. vyr. dvasios vadais buvo prel. P. Kuraitis, kun. J. Gutauskas, kun. V. Gidžiūnas, O. F. M.

Moksleiviai A. 1912 organizacija turėjo a. 250 narių, 1930 72 kuopas su 3550 narių. Nors 1930 VIII 30 Švietimo Ministerio įsakymu viešas A. moksleivių veikimas buvo uždraustas ir jie galėjo veikti toliau tik slaptai, jų veikla dar išaugo, ir 1940 moksleivių A. buvo jau a. 11.000.

Studentai A. savo narius turėjo visose Lietuvos aukštosiose mokyklose. 1912 jų buvo a. 50 narių, 1927 vien Kauno universitete 357. 1932 VDU buvo 12 A. korporacijų su 596 nariais, o visų studentų A. a. 800. Pirmosios A. studentų korporacijos turėjo labiau visuomeninį pobūdį, vėliau šalia jų išaugo profesiniai vienetai. Studentų A. sąjunga yra Pax Romana narys. A. atstovaudamas, P. Dielininkaitis ilgą laiką buvo jos vicepirmininkas.

A. Sendraugių sąjunga 1932 pabaigoje turėjo 14 skyrių ir a. 300 narių, bet kita tiek gyveno išsiklaidžiusi Lietuvoje, nesudarant atskirų skyrių. Begrėsiant įsigalėti viešajame gyvenime biurokratinei nuotaikai, norėjusiai visa suvaldininkinti, buvo reaguota Naujosios Romuvos sąjūdžiu. St. Šalkauskis visą laiką budėjo, perspėdamas prieš zoologinio nacionalizmo ir totalistinio autoritetizmo pavojus. 1936 sendraugių kolektyvas paskelbė programą „Į organinės valstybės kūrimą", kurioje pasisakė už demokratinės minties išlaikymą valstybės gyvenime.Toliau buvo aktyviai kovojama už kūrybinės dvasios pasireiškimą, ypačiai dienraštyje XX Amžius.

Tremtyje. Vokietijoje A. nuo 1945 X pradėjo organizuotą darbą, atkurdami daugelyje mokyklų moksleivių kuopas ir tuo būdu pirmą kartą nuo 1930 išeidami į viešą veiklą. 1946 I 5 įvyko pirmoji studentų A. konferencija Tübingene ir 1946 IV 28–29 ten pat moksleivių konferencija. 1947 V 22-24 kelionės Reinu metu įvyko Reino konferencija. Vyr. vadu buvo perrinktas A. Damušis, tarybos pirm A. Maceina. 1949 XI vyr. valdyba buvo perkelta į Clevelandą, Ohio, JAV. Buvo atkurtos visos trys sąjungos JAV, Kanadoje, Australijoje ir P. Amerikos valstybėse. 1952 XI korespondenciniu būdu perrinkta vadovybė, išrinkus vyr. vadu S. Sužiedėlį, vyr. tarybos pirmininku J. Meškauską.

St. Šalkauskis Ateitininkų ideologija 1933.

Ateitininkų Rūmai Kaune buvo pastatyti inž. F. Vizbaro projektu. Statyti Lietuvos ir Amerikos lietuvių katalikų aukomis, bet pagrindą davė Magdalenos Radvilie-

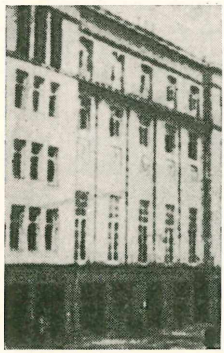

Ateitininkų Rūmai

nės auka – 30.000 lt. vertės sidabrinis servizas. A. R. turėjo patalpą daugumas ateitininkų įstaigų ir studentų bendrabutis.

Ateitininkų susišelpimo fondas dar prieš 1916 atsiradusi įstaiga neturtingiems ateitininkams šelpti. Buvo sudaromas iš aukų. Atgaivintas JAV ir pavadintas Ateitininkų Šalpos Fondu; pirm. prel. J Balkūnas.

Ateitininkų Vadas ateitininkų sąjungos centro valdybos leidinys, 1947 rotatoriumi spausdintas Vokietijoje.

Ateitininkų Žiedai 1922—1925 Šiauliuose ėjęs ateitininkų žurnalas.

Ateitis 1) 1900 IX — 1901 V Pittsburge, Pa., savaitinis laikraštis, laisvamanių susivienijimo organas. Red. J. Laukis-Keliauninkas.

2) Legali Vilniuje veikusi LSDP knygų leidimo bendrovė, 1906 išleidusi keletą brošiūrų (Kas iš ko gyvena, Pasakojimus iš prancūzų revoliucijos, Darbo dieną).

3) Moksleivių katalikų ranka rašytas laikraštėlis, kurį 1910—1911 leido Kauno gimn. VI klasės gimnazistas K. Bizauskas. Pirmas sąsiuvinis pasirodė 1910 IX. Pasirodžius spausdintai A., ši rankraštinė A. pakeitė vardą į Mūsų Ateitį ir tuo būdu buvo paskiau išrūpinta atsarginė spausdintos A. koncesija. Jos tepasirodė vienas numeris.

4) Katalikiškosios moksleivijos ateitininkų mėnesinis laikraštis, pradėjęs eiti 1911 II, Draugijos N. 50 priedu. Šį pirmąjį numerį paruošė P. Dovydaitis po to, kada paaiškėjo, jog jo bandymas bendradarbiauti tik ką pradėjusioje eiti Aušrinėje, kurios N. 1 buvo išsp. jo str. Tikėjimo elementas žmogaus gyvenime, negalįs būti sėkmingas ir kad ateitininkams būtina turėti visai savarankišką organą. Draugijos priedu A. ėjo 1911—1912, nuo 1911 N. 6/7 įvedusi tautosakos savarankišką skyrių — Mūsų Tverybos Žiedai. Nuo 1913 A. pradėjo eiti savarankišku, nuo Draugijos nepriklausomu žurnalu. Ligi 1915 faktiškai redagavo P. Dovydaitis, pradžioje su E. Draugeliu, paskiau ir su V. Endziulaičiu. 1915 IV—1916 VI visai nėjo, rusams A. Dambrauską ištrėmus iš Kauno į Vilnių. Nuo 1916 VII jam pavyko A. atnaujinti Kaune, ligi 1919 II jam A. ir redaguojant. Toliau A. redaktoriais buvo: 1919—1920 S. Dabušis, 1921—1923 VI L. Bistras, 1923 VII—1925 VI J. Mičiulis, 1925 VII–1926 VI J. Grinius, 1926 VII—1928 VI A. Januškevičius, 1928 VII—1929 VI J. Ambrazevičius, 1929 VII—X redakcijos komisija, 1929 IX—1930 A. Vaičiulaitis, 1930 X—1931 IX A. Maceina, 1931 X—XII K. Bauba, 1932 I—VIII A. Graževičius, 1932 IX—1933 VII K. Bauba, 1933 VIII—1934 VIII J. Mikulevičius. Nuo 1934 ligi 1940, ligi uždarymo, redaktorius ir leidėjas pasirašė Pr. Dovydaitis. Faktiškai tuo metu redagavo K. Kecioris-Zupka (1934 VIII—1937 VIII), K. Bradūnas (1937 VIII—1938 VIII), Br. Krivickas (1938 VIII —1939 X), E. Matuzevičius (1939 X—1940 VI). 1940 bolševikams okupavus Lietuvą, birželio mėn. A. buvo uždaryta.

Tremtyje A. atnaujinta 1946 Naujojo Gyvenimo Münchene priedu, 1947 savarankiška A. Würzburge, 1948 Tübingene, 1949 Schwäbische Gmünde. Tremtyje A. redagavo Vyt. Žvirzdys, Paulius Jurkus, A. Sabaliauskas, T. Žiūraitis O. P. Paskutinis numeris 4(12) Vokietijoje išėjo 1949 XII. Nuo 1950 pradėta leisti JAV, Brooklyne. Red.: Dr. K. Ambrozaitis, A. Sabaliauskas, A. Baužinskaitė (1950 I—1951 III), A. Pocius, J. Baužinskas, G. Macelytė, D. Aleksandravičiūtė (1951 IV—VII), nuo 1951 VII — Paulius Jurkus ir red. kolektyvas.

5) 1914—1918 Ateities bendrovės leistas tautiškai liaudininkiškos krypties savaitraštis, ėjęs Bostone, Mass.JAV. Redagavo 1914 J. Baniulis, 1915—1916 A. Rimka, padedant Baniuliui, 1917—1918 J. Strimaitis, 1918 M. Šalčius, K. Norkus. 1917 Sandaros seimui nutarus įsigyti savo organą, ji atpirko A. ir jos vietoje nuo 1918 V 3 pradėjo leisti Santarą. Vietoje A. kurį laiką ėjo Jaunoji Lietuva.

6) 1941—1944 dienraštis, ėjęs vokiečių okupacijos metu Kaune. Redaktorius Bronius Daunoras.

Ateivybė, ateivis ž. Imigracija, imigrantas.

Ateizmas (gr.) Dievo buvimo neigimas. Graikų filosofijoje A. turėjo savo versmę sofistų skepticizme. Vid. amžiais A. buvo laikomas mirtimi baudžiamu nusikaltimu. Tačiau naujaisiais amžiais A. išaugęs į didelę gyvenimo jėgą. Anksčiau A. reiškėsi materializmu, iš viso neigiančiu dvasinę būtį (Hollbach, La Mettrie XVIII amžiuje, Buechner, Moleschott, Feuerbach, Marx XIX a.) arba pozityvizmu, mokslinio pažinimo vertę teikiančiu tik tam, kas gali būti patirtimi pasiekta (viešpataujanti minties linkmė XIX a. pabaigoje). Šis ankstyvesnysis A. buvo daugiau ar mažiau nusistatęs ir prieš filosofiją apskritai. Tačiau mūsų dienomis A. iškilęs ir filosofijoje tuo metafiziniu humanizmu, kuris, teigdamas dvasinį žmogaus savitumą, griežtai atmeta materializmą. Istoriškai šis A. susijęs

su Nietzsche. Dabar jį visų pirma atstovauja N. Hartmann ir P.-J. Sartre. Jų nusistatymu, Dievo nebuvimas yra pati žmogiškosios laisvės ir kūrybos sąlyga.

F. Mauthner Der A. u. seine Geschichte im Abendlande 1920—1923.

Atel, Itel, Itil, Volgos upės vardas vid. amžiais, pakeitęs senovės geografų vartotą Ra ir vartotas chazarų, čeremisų, vėliau totorių, o arabų geografų perteiktas į vakarus.

Atelaktasis (gr.) plaučių pūslelių neišsipūtimas.

Atelana oskų farsas, perkeltas į romėnų dirvą ir gavęs A. vardą nuo miestelio Atella. Sekdami oskų pavyzdžiu vaidino Romoje romėnų jaunimas ir didikų vaikai, III a. pr. Kr. dar oskų kalba. I a. pr. Kr. imta A. meniškai tvarkyti. Vietoje kaskart improvizuojamo teksto atsirado meniška pjesė, vietoje aktorių mėgėjų—aktoriai profesionalai. A. pjesė turėjo 4 nuolatinius pagrindinius tipus—charakterius: a) maccus—stačiokas, prastuolis, b) bucco—storžieviškas, storasprandis berniokas, c) pappus—kvaišas senis, d) dossenus—gudrus kuprelis. A. vaizduojamas veiksmas paprastai vyko kaime. Aktoriai vaidino su kaukėmis. Kai kuriais savo bruožais A. tipai kartais primena Commedia dell' Arte pastoviuosius personažus. Tai davė kai kuriems mokslininkams progos daryti išvadų, kad italų atgimimo Commedia dell' Arte savo šaknimis siekianti A., iš jos savo giminę pradėjusi. A. likučius paskelbė O. Ribbeck leidinyje Scalnicae Romanorum poesis fragmenta 1855.

Ateles Primates būrio Anthropoides pobūrio, Catarrhina antšeimio Cebidae šeimos P. Amerikos bezdžionių giminė, ilgomis, ypač pryšakinėmis, galūnėmis. Apie 12 rūšių. Visa jų organizacija, ypač ilga kimbamoji uodega su tryne apatinėje pusėje, pritaikyta gyventi medžiuose. Pvz. A. pentadactylus, A. marginatus.

Atelier (pr.) dirbtuvė, ypačiai menininko (tapytojo, skulptoriaus) ir šiaip meno darbininko (fotografo, kino), kartais ir amatininko, pažyminčio savo darbo meniškumą (siuvėjo, kirpėjo ir kt.).

Atlier nationaux (pr.) tautinės dirbtuvės, dar 1798 įrengtos bedarbiams Paryžiuje ir kituose Prancūzijos miestuose, dėl savo brangumo neprigijusios ir greitai panaikintos. 1848 revoliucijos metu, Louis Blanc'ui reikalaujant ir darbininkų spiriama laikinoji vyriausybė paskelbė droit au travail–darbo teisę, bet vietoje reikalaujamų ateliers sociaux—visuomeninių dirbtuvių, kuriose darbas būtų organizuotas visuomeniniais pagrindais, Paryžiuje buvo įvestos A. N., kurių įrengimas buvo pavestas viešųjų darbų ministeriui Marie. A. N. darbininkai buvo paskirstyti kariškais daliniais. A. N. veikė vos 4 mėn. ir nors aprūpino 115 tūkst. bedarbių, bet tikros dirbtuvės buvo įrengtos tik batsiuviams, siuvėjams ir račiams, o kiti darbininkai buvo naudojami apsodinti Paryžiaus bulvarus medžiais. Paskiau darbininkai buvo spiriami stoti kariuomenėn arba vykti provincijon. 1848 VI buvo paskelbtas A. N. panaikinimo įsakymas.

Atella senovės oskų mst. Italijos Neapolio prov., davęs vardą atelanoms. Jos griuvėsiai yra arti 1029 normanų įkurtos Aversos.

Atematinė muzika naujas muzikos kūrybos stilius, atsiradęs po I Pasaulinio karo. A. M. vengiama temų pasikartojimo ir išvystimo; prisilaikoma muzikinės nuotaikos ir individualumo. Pagrindinis A. M. dėsnis yra nuolat besikeičianti melodijų ir ritmų eiga kūrinyje. Pirmas A. M. pradėjo rašyti čekų kompozitorius Alois Haba. Iš lietuvių A. M. kūryba reiškiasi kompozitorius Jeronimas Kačinskas.

A tempera (lt.) dažymas klijiniais vandens dažais, sumaišytais su tryniu.

A tempo (it.) muzikoje reiškia — tokiu pat greičiu, kaip ir pirma.

Atėna (Atėnė, Athene) senovės graikų deivė, valstybinio ir politinio gyvenimo globėja, žmonėms davusi alyvos medį, išradusi arklą, išmokiusi laivus statyti, verpti, austi ir įvairių kitų amatų. Karo ir taikos deivė, Heraklo, Diomedo, Achilo, Odisėjo ir kt. didvyrių gynėja, taip pat ir mokslo bei meno globėja. Jai buvo skiriama žaltys ir pelėda. A. ypač buvo garbinama Atėnuose, kur ji virto viso dvasinio gyvenimo globėja. Romėnai ją sutapatino su Minerva.

A. šventovės buvo statomos akropoliuose (garsiausia Partenon Atėnuose), jos statulos šventovėse, vartuose ir kt. V a. Fidias (Feidias) sukūrė tris idealios A. statulas, kurių dvi (A. Partenos, arba Polias, ir A. Promachos) buvo Atėnuose. Reikšmingos taip pat A. statulos Giustiniani Vatikane, Velletri Louvre ir kt.

J. E. Harrison The Mythology of Greece and Rome 1922; *A. Furtwägler* Masterpieces of Greek Sculpture 1895; *M. Collignon* Le Parthenon 1912; *W. F. Otto* Die Goetter Griechenlands 3 leid. 1947; *H. Schrade* Götter und Menschen Homers 1952.

Atena Lucana p. Italijos, Salerno prov. mst., senovės volskų Atinum (Atina). Liko to laiko amfiteatro griuvėsiai, sienos ir bokštas. 1857 žemės drebėjimas beveik visiškai A. L. sunaikino.

Atėnai (naujoviškai graikiškai Athina) Graikijos sostinė. Su suaugusiu kartu su ja Pirėjo uostu 912.600 gyv. (1949). A. centras yra 5 km nuo jūros ir 7 km nuo Pirėjo uosto, Himeto kalnyno prieškopose. Iš šiaurės į pietus tęsiasi kalnagubris Turkovuni su viršūnėmis Likabetos 277 m, Akropolio kalva 156 m, Areopago kalva 115 m. Pietinėje dalyje Mūzų 147 m, Pu-

ykso 109 m ir Nimfų kalneliai. Senovėje tos visos aukštumos turėjo didelę karinę reikšmę ir sudarė miestui klestėti patogias sąlygas. Dabar mst. plečiasi vakarų link ir susijungė su Pirėju.

A. yra Graikijos kultūros centras su Mokslo Akademija, muzėjais, keliais archeologiniais institutais, kurių vienas 1837 graikų įst., kitas 1846 prancūzų, 1874 vokiečių, 1882 amerikiečių, 1886 anglų, 1898 austrų, 1900 italų. Universitetas ir Aukštoji technikos mokykla. Pramonė nėra taip žymi kaip prekyba.

P r a e i t i s. Akropoly užtikta pirmųjų sodybų liekanų dar iš 2000 pr. Kr. Mikėnų laikais (1600—1200) Akropolis buvo žymi tvirtovė. Dėl tvirtovės devynių vartų A. vadinta dar Enneapilon. Akropolio plokščiakalnės vak. ir pietų dalyse buvo seniausios A. šventovės, rinka (agora) ir viešieji pastatai. A. ėmė smarkiai augti nuo X a. pr. Kr., kada susijungė į vieną valstybę su Attika. VI a. pr. Kr. A. iškilo graikų istorijoje, kai Peisistratos ir jo įpėdiniai pavertė juos politinės galybės meno ir mokslo centru. Aukštojoje pilyje buvo pastatytos žymiausios šventovės: Atėnės, Poseidono ir kt. Žemojoje A. dalyje Peisistratos pradėjo statyti Olimpioną, kurį po 500 metų baigė imp. Hadrianas. Pravedė požeminį vandentiekį, pastatė Dioniso šventyklą ir apsupo mst. mūru. 510 Kleistenui įvedus demokratiją, imta statyti Atėnės šventyklą Partenos. 480—479 įsiveržę persai visai A. sunaikino. Persus nugalėjus, pradėta atstatymo darbai. Temistokles apsupo A. nauja siena. Miltiado sūnus Kimonas ypatingai mst. išpuošė. Bet labiausiai nusipelnė A. atstatant Perikles. 460 pr. Kr. ilgosios sienos sujungė A. su Pirėjumi. 447—433 pastatytas Partenonas. 437—433 Mnesikles pastatė Propilėjų vartus. Peloponeso karų laikais pastatyta Erechteonas (baigtas 409). IV a. Likurgos pastatė rungtynių stadioną ir baigė Dioniso teatro statybą. 322 pr. Kr. A. patekus ilgiems laikams į makedoniečių rankas, statyba nesustojo. 86 romėnų vadui Sullai paėmus A., Pirėjas buvo apnaikintas, ir A. nustojo jūros prekybos.

Romėnų valdžioje A. liko ir toliau žymiu mokslo, meno ir kultūros centru. Tautų kilnojimosi laikais, 267 Kr. g. A. užėmė heruliai, o 395 Alaricho vedami gotai. 529 imp. Justinianus I dalį šventyklų pavertė krikščioniškomis bažnyčiomis. 1458 A. užėmę turkai, 1469 Partenoną pavertė mečete. 1687 Venecijos admirolui Morosini apgulus A., nuo bombardavimo sudegė Partenonas. 1688 traukdamiesi iš A. veneciečiai išsigabeno daugelį A. skulptūrų. Turkų valdžioje A. visai sunyko ir virto mažu provincijos mst. XVII — XVIII a.

Atėnai

Europos šviesuomenei susidomėjus graikų senienomis, turkai išparduodavo A. meno brangenybes. Per Graikijos nepriklausomybės kovas A. smarkiai nukentėjo. 1822 A. užėmė graikai, 1826 turėjo juos turkams atiduoti, patys dar ištisus metus besigindami Akropolyje. 1830 Londono sutartimi A. atiteko Graikijai, ir 1834 čia buvo perkelta Graikijos sostinė iš Naplijos. 1896 čia buvo surengta pirmoji tarptautinė olimpiada.

E A. Gardner Ancient A. 1902; *C. A. Wheller* The Monuments of A. 1913; *F. Gregorovius* Geschichte d. Stadt A. im Mittelalter 2 leid. 1889.

Atenajos (lot. Athenaeus) (a. 170—230 Kr. g.) gyvenęs Aleksandrijoje ir Romoje graikų gramatikas, išlikusiame savo veikale Deipnosofistoi (išl. Kaibel 1887–1890), palikęs daug svarbių žinių apie senųjų graikų gyvenimą ir apie daugelį rašytojų, kurių veikalai mūsų nepasiekė.

Atentatas (lot. attentatio) plačia prasme pasikėsinimas, siaura pasikėsinimas politiniam nužudymui, šaunamuoju ginklu, sprostamąja medžiaga ar kitu būdu.

Atėnų mokykla. Neoplatonikų filosofijos srovė, kurios reiškėjai 415 Kr. g. atsikėlė iš Aleksandrijos į Atėnus ir čia tęsė savo darbą Platono akademijoje. Šiai mokyklai priklausė Plutarchos, Proklos, Marinos, Simplikios, Damaskios. 529 akademiją uždarius, Atėnų neoplatonikai išsikėlė į Rytus.

Atėnų respublika. A. IX a. pr. Kr. Atėnai ėmė valdyti visą Attiką. Gal būti, kad pradžioje keli Attikos miestai patys prie A. prisijungė, o kiti buvo vėliau prievarta prijungti. A. tuo laiku valdė karalius, o šalia jo aristokratų taryba — areopagas. Ilgainiui pastaroji tiek įsigalėjo, kad karaliui tepaliko titulą ir sakralines funkcijas. Nuo to laiko vietoje valdovo kasmet buvo renkamas archontas; krašto apsaugos reikalams buvo renkamas polemarchas, teismo reikalams 6 tesmotetai. Visi 9 buvo vad. archontais. Valdžia pateko į aristokratų rankas: jie sudarydavo aeropagą, iš savo tarpo rinko archontus, leido

įstatymus, vieni juos ir žinojo, nes rašytų įstatymų tada dar nebuvo.

A. 630 pr. Kr. K y l o n a s mėgino valdžią nuversti, bet nepavyko. Liaudis ėmė bruzdėti, reikalaudama, kad įstatymai būtų viešai paskelbti. Tam tikslui a. 621 buvo paskirtas D r a k o n a s, kuris sutvarkė įstatymus ir juos viešai paskelbė, bet aristokratai ir toliau savo nuožiūra valdė. Jų rankose buvo visa žemė ir kiti turtai, o liaudis, skolose paskendusi, skurdo. 594 S o l o n a s panaikino visas skolas, išlaisvino ūkininkus iš didžiųjų žemės savininkų priklausymo, nustatė maksimumą žemės, kuri gali vienam savininkui priklausyti, įvedė naujus matus ir saikus, sutvarkė prekybą ir visus atėniečius pagal turtą paskirstė į 4 klases. I — buvo patikimos visos aukščiausios valdinės vietos, II ir III — žemesniosios vietos, o IV — kad ir nebuvo prie valdymo prileista, bet gavo teisę dalyvauti tautos susirinkimuose (Ekklesia). Solono reformos nepatenkino liaudies ir pažeidė aristokratų interesus. Partijų kovoms prasidėjus, visuomenė susiskirstė į 3 partijas: 1) lygumų gyventojus (aristokratiją) pediakoi, 2) pajūrio gyventojus (amatininkus, darbininkus, smulkius prekybininkus) paralioi ir 3) kalnų gyventojus (neturtingus Attikos ūkininkus) diakrioi. A. 560 kalnėnų vadui P e i s i s t r a t u i pavyko į savo rankas paimti valdžią ir tapti nevaržomu valdovu (tyrannos). Jis nutildė partijų kovas, sutvarkė ir išpuošė miestą ir, išdalindamas mažais sklypais konfiskuotas iš aristokratų žemes, sustiprino smulkiuosius ūkininkus. Jam valdant, pakilo prekyba, pramonė ir miestelėnų luomas. Peisistrato sūnus Hipparchas sekė tėvo pėdomis, bet 514 buvo nužudytas. Jo broliui Hippiui pradėjus žiauriai valdyti, 510 aristokratai pasikvietė pagalbon spartiečius ir jį nuvertė. Partijų kovos vėl užvirė, bet miestelėnai buvo jau tiek sustiprėję, kad lengvai į savo rankas paėmė valdžią. 508 jų vadas K l e i s t e n e s suskirstė visą A. teritoriją į 3 dalis: Atėnų miestą, pajūrį ir likusią Attikos dalį. Atėniečiai buvo suskirstyti į 10 filų (giminių). Kiekvienoje filoje buvo ir Atėnų miestelėnų, ir pajūrėnų, ir provincijos ūkininkų. Kiekviena fila buvo padalyta valsčiais (demoi), kurių pradžioje buvo 100, o vėliau ligi 174. Įstatymų leidimas buvo pavestas A. tautos susirinkimui. Vykdomoji valdžia buvo patikėta kasmet filose renkamam 500 atstovų susirinkimui (bule). Teismo funkcijas atlikdavo 6000 teisėjų – heliastų. Karo reikalus tvarkė renkamoji 10 strategų kolegija. Archontų buvo 10. Aeropagui buvo palikta teisė prižiūrėti įstatymų vykdymą.

Jaunajai demokratijai teko visų pirma kovoti su aristokratiškais Tebais ir Sparta. Paskiau užėjo persų karai. 490 Maratono lygumoje atėniečiams pavyko atremti pirmą persų puolimą. Valdžios priekyje stojo Maratono kovos laimėtojas T e m i s t o k l e s. Vėl buvo pakeista valstybinė santvarka. Archontai buvo jau neberenkami, bet burtais skiriami ir virto paprastais valdininkais. Iš 10 strategų vieną tauta rinko vyriausiuoju karo vadu. Temistokles organizavo laivyną, kuris nulėmė Salamino kautynes ir atrėmė persų puolimą. Spartai nesiryžtant tęsti karo su persais, sukilo prieš ją joniečiai ir prisidėjo prie A., su kuriais 478 sudarė sąjungą. Sąjungos centru buvo paversta Deloso sala. A. vadovaujant, prie šios sąjungos ilgainiui prisidėjo ligi 200 miestų. Sąjungos laivynas, atėniečio Kimono vadovaujamas, išvijo persus iš Trakijos pakraščių.

Tuo tarpu pasigrobęs valdžią E f i a l t e s 462 atėmė aeropago politines teises, palikęs vien sakralines. Efialtes buvo nužudytas, o jo vieton stojo P e r i k l i s, kuris tą reformą įvykdė. Aristokratas Kimonas buvo ištremtas. Atėniečiai sudarė sąjungą su Spartos priešais — Argosu, Tesalija, Megara. Po sunkių kovų su Sparta, A. įsitvirtino Beotijoje ir kitur vid. Graikijoje, bet karai su persais nebuvo sėkmingi. 451 Kimonas grįžo iš ištrėmimo, nustūmė Periklį ir, su Sparta sudaręs 5 metams paliaubas, pradėjo karą su persais, bet jam 449 mirus, Periklis grįžo prie valdžios. Jis, 448 ties Kipro sala nugalėjęs persus, sudarė su jais taiką, pasižadėjęs iš jonėnų miestų neimti duoklės ir savo laivyną atitraukti iš Aigėjo jūros. Paskiau sudarė ir 30 metų taiką su Sparta.

Nuo pat miestų sąjungos įkūrimo, A. joje vaidino lemiamą vaidmenį, nebešaukė sąjungos susirinkimo ir vienš sprendė visos sąjungos reikalus, įsimaišydavo į kitų mst. vidaus reikalus. Tuo būdu A. pasidarė griežtai centralizuota, stipri jūrų valstybė. Jų kontrolėje buvo visa Aigėjo jūra. Tačiau sąjungos nariai neatėniečiai telaukė progos nusikratyti A. jungu. Peloponeso karo metu jie atsiskyrė nuo A., ir tuo būdu visa sąjunga sugriuvo.

Perikliui valdant (493—429) pakilo A. ekonominis gyvenimas, ir A. virto visos Graikijos kultūros centru–iškilo architektūra, skulptūra (Fidias ir kt.), mokslas ir literatūra (Aischilas, Sofoklas, Euripidas, Sokratas ir kt.). Peloponeso karo pradžioje (431 — 404) maras pridarė milžiniškų nuostolių, nunešė į kapus ir patį Periklį. Jį pakeitė įvairūs demagogai, kurie privedė A. prie katastrofos. Po Sicilijos 411 ekspedicijos valdžią į savo rankas paėmė 400 oligarchų taryba. Piliečių skaičius buvo apribotas ligi 5000. Po kelių mėnesių tarybą nuvertus, valdžią perėmė anie 5000, bet ir jų valdžia neišsilaikė, ir vėl buvo

grąžinta senoji demokratija. Peloponeso karui pasibaigus ir spartiečiams užėmus A., buvo įvesta 30 tironų taryba, pasižymėjusi nepaprastu žiaurumu. Jų ištremtieji atėniečiai sudarė savo armiją ir 403 jėga užėmė A. Demokratinė tvarka buvo atstatyta.

400 prasidėjus Spartos karui su persais, pastarieji papirko beveik visus Spartos kaimynus, ir jų tarpe atėniečius, kurie persų pinigais pradėjo atstatinėti A. mūrus ir bandė, tardamiesi su Lesboso, Chioso, Rodoso ir kt. salomis, atgaivinti A. sąjungą. To pabūgę persai 386 susitaikė su Sparta.378 buvo įkurta antroji A. sąjunga, kurioje A. rankose buvo palikta kariuomenės vadovybė ir užsienio politika, bet vidaus reikaluose visi sąjungos nariai turėjo pilną autonomiją. Sąjunga buvo sudaryta kovai su Sparta. Bet tuo tarpu iškilo Tebai, kurie įveikė Spartą ir rengėsi pulti ir A. Tuomet atėniečiai susidėjo su savo buvusiu priešu Sparta. Tebų galybė suiro. A. su savo sąjunga liko Graikijos vienintelė galybė. Persai, norėdami ją sugriauti, papirkinėjo sąjungos narius, kad jie nuo sąjungos atsimestų. 357 atsimetė Rodos, Chios ir Kos. Prieš juos buvo pradėtas karas, bet persams juos palaikius, teko karą nutraukti. Tai buvo smūgis sąjungai. Netekę vilties atgaivinti senąją galybę, A. pradėjo tvarkyti savo ūkį. Pati A. demokratija tuo tarpu pradėjo išsigimti.

Tuo metu šiaurėje iškilęs Makedonijos valdovas Pilypas gavo susidurti su graikais, kuriems bendroje kovoje dėl laisvės vadovavo atėniečiai. Bet ir iškalbingajam Demostenui nepavyko visų graikų sujungti bendrai kovai. 338 pralaimėję Cheronėjos kautynes, visi neteko laisvės. A. liko, kad ir išsaugoję autonomiją, eilinis Makedonijos miestas. Jiems bebandant susigrąžinti pilną nepriklausomybę, Antipatras atėmė visas buvusias kolonijas, A. pašonėje laikė makedoniečių įgulą. Po kelerių metų A. atiteko Kasandrui, paskyrusiam A. valdyti Demetrijų Falerietį (317—307). Šį pakeitė Demetrijus Poliorketes (306 — 300). 279 keltams užplūdus Makedoniją, atėniečiai išsivadavo iš Makedonijos valdžios, stojo kovon su keltais ir juos iš Graikijos išvijo. Pasitraukus keltams iš Makedonijos, po 266—263 karo, A. vėl gavo makedoniečių įgulą. Jie nustojo visiškos politinės reikšmės ir liko vien garbingu kultūros centru. 228 A. susidūrė su romėnais. Padėję romėnams nukariauti Makedoniją, už tai atgavo laisvę ir net laimėjo naujų teritorijų. Bet puldami 156 Oropą, jie davė progą romėnams visą Graikiją pavergti. 88 Mitridatui sukėlus prieš romėnus Maž. Aziją, ir A. paskelbė jiems karą. 86 Sulai paėmus ir apnaikinus A., jie jau nebeatsigavo. Nuo to laiko A. žinomi romėnams tik savo filosofinėmis mokyklomis ir savotiška romėnų išvykų vieta. Romos pilietinių karų metu, A. pradžioje palaikė Pompėjų, vėliau Brutą. Nelietė tačiau jų nė Augustas, didelis A. kultūros gerbėjas, o Hadrianas įsteigė net A. Panhellinų šventę. Antoninų laikais A. virto lyg ir kokiuo universitetiniu miestu. Čia ir mokė, ir mokėsi visi ano laiko žymūs žmonės. 529 visos tos mokyklos, kaip pagoniškos, buvo uždarytos, ir A. virto paprastu Bizantijos provincijos miestu. 995 Atiką nusiaubė bulgarai, bet patys A. liko nepaliesti. Kryžiaus karų laikais (1205—1458) čia buvo įst A. kunigaikštija. 1458 užėmė turkai. Tik XIX a. nepriklausomybę atkovoję graikai A. pavertė savo sostine.

E. Curtius Stadtgeschichte von Athen 1891; *F. Gregorovius* Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter 2 leid.1889; *F.S. Fergusson* Hellenistic Athens 1911; *A. E. Zimmern* The Greek Commonwealth 1925.

Aterno Italijos upė, Pescaros aukštupis Abruzzuose, 140 km ilgio.

Aternum senovės Italijos uostas, dabar Pescara.

Atesa Alytaus aps., Simno vl. upelis, Peršekės (Nemuno) kair. intakas, 8 km ilgio. Baseino plotas 22 km^2.

Atesys Alytaus aps., Simno vl. ež., 2,3 km ilgio, ligi 0,5 km platumo, paviršiaus plotas 1 km^2.

Atestacija (lot. attestare vertinti) raštu duodamas žmogaus būdo, gabumų, elgesio, tinkamumo kokiam darbui įvertinimas.

Atestatas (lot.) mokyklos baigimo pažymėjimas. Lietuvoje gimnazijas baigusiems buvo išduodami b r a n d o s A.

Atetozė (gr.) nuo valios nepareiną, savotiški judesiai (dažniausiai rankų pirštų).

Atgaja slapta lietuvių jaunimo organizacija, veikusi Joniškio, Gruzdžių, Šakynos vl. maždaug nuo 1885 ligi 1895. Su ta organizacija buvo surištas ir atsiradimas a. 1885 Augustino Baranausko leisto hektografuoto laikraštėlio Dajniu neszejis. A. labiausiai rūpinosi lietuviškų knygų platinimu, bet ir savo narius ragino imtis plunksnos, taip pat rinkti tautosaką ir kt. A. priklausė Motiejus Slančauskas, Augustinas Baranauskas, Liudvikas Vaineikis, Jonas Trumpalis, Aleksandras Ratkus ir kt. 1895 Slančauską areštavus ir 1895–1896 išlaikius Rygos kalėjime, o paskiau jį Rygoje apgyvendinus (ligi 1899), A. susilikvidavo.

P. Ruseckas Knygnešys II 1928.

Atgaila (lot. poenitentia) toks religinis ir dorovinis nusistatymas, kada biaurimasi ir atgailojama dėl padarytų nuodėmių ir rimtai ketinama pasitaisyti bei atsiteisti atlyginant padarytą žalą. A. yra visų religijų esminė dalis. Jau seniausios natūralinės religijos turi iš vidinio nusiteikimo ei-

nančias atgailavimo praktikas, kuriomis siekiama atitaisyti praeito gyvenimo iškrypimai. Vėlesnėse natūralinėse ir aukštųjų civilizacijų religijose A. virsdavo dažnai grynai magiškomis praktikomis. Krikščionių A. savo esme yra vidinis dalykas, bet dažnai pareiškiama ir išoriniais veiksmais: malda, pasninku, pavargėlių šelpimu ir kt. Bažnytinis A. sutvarkymas vad. A. disciplina. Kai su A. siejama nuodėmių išpažinimas atitinkamam kunigui ir gaunamas nuodėmių atleidimas, tada esama A. sakramento.

Atgarsis 1915—1916 Panevėžyje leistas jaunimo nelegalus rašytas laikraštėlis.

Atgimimas 1) 1910 pažangesniųjų Kauno moksleivių rankraštinis laikraštėlis. Tvarkė Vyt. Steponaitis. Pasirodė iš viso du N. 2) 1922—1924 Šiauliuose ėjęs Meilės Kelių tęsinys tolstojininkų krypties laikraštis. Red. Edvardas Levinskas.

Atgimimas XIV—XVI a. vak. ir p. Europos istorijoje. Ž. Humanizmas, Renesansas.

Atgrąžtai pirmieji povestuviniai apsilankymai. Savaitė po vestuvių jaunųjų pora su tėvais lankydavosi į svečius pas jaunosios tėvus. Kitą savaitę jaunosios tėvai vykdavo pas jaunojo tėvus. Kai kur jaunosios poros su tėvais apsilankymą pas jaunosios tėvus vadina sugrąžtais; Maž. Lietuvoje tai dar XVII a. pabaigoje aprašydamas savo Deliciae prussicae Motiejus Pretorius vadino atgrįžtuvėmis (atgresztuwes).

Athabasca 1) seniau pr. Rivière la Biche, angl. Elk River. Vakarų Kanados, Albertos

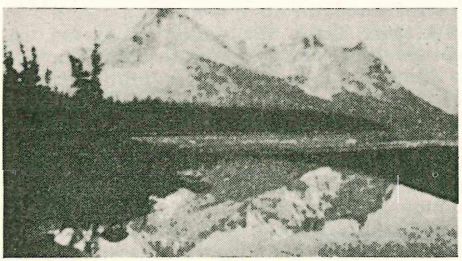

Athabasca

prov. upė, ištekanti iš Rocky Mountains kalnų. 1230 km ilgio, baseino plotas 152.500 km². Įteka į A. ežerą, kuris Slave upe jungiasi su Great Slave Lake (Didžiuoju Vergų ež.). Nuo tos vietos A. vad. Mackenzie ir įteka į Šiaurės Ledjūrį. Nors esti 6 mėn. užšalusi, bet aukščiau ir žemiau Grand Rapids tinka laivybai.

2) A. ežeras vak. Kanadoje, Albertos ir Saskatchewano provincijose. 11.500 km².

3) A. Portege vak. Kanados, tarp Albertos ir Kolumbijos prov., kalnų Mount Hooker 4773 m ir Mount Brown 4900 m tarpeklis, iš kurio į rytus teka Athabascos upė.

Athalarich ž. Atalarichas.

Athenaeum graikų išminties deivės šventyklos Athenajon vardu pasektas daugelio mokyklų, mokslo ir literatūros žurnalų ir draugijų pavadinimas. 1) 1840—1851 J. I. Kraševskio Vilniuje leistas lenkų kalba A., kuriame buvo išspausdinta nemaža ir lituanistinės medžiagos. Jos tarpe paties redaktoriaus Dajny piesni litewskie, Litwa za Witolda ir kt.

2) 1923—1938 Vilniuje ėjęs lenkų kalba žurnalas Ateneum Wilenskie, pavestas daugiausia Didž. Lietuvos Kunigaikštijos istorijai tyrinėti.

3) 1930—1939 Kaune ėjęs žurnalas, kurio pasirodė 9 tomai. Redagavo J. Eretas. Leido VDU Teologijos Filosofijos Fak. filosofijos skyrius. Daugiausia spausdino Lietuvos istorijos ir literatūros istorijos studijas.

Athenagores II a. Kr. g. graikų filosofas, gyvenęs pradžioje Atėnuose, o a. 160 priėmęs krikščionybę mokęs Aleksandrijoje, derindamas krikščionių mokslą su Platono filosofija. A. 176 pasiuntė imp. Markui Aurelijui ir jo sūnui Komodui krikščionijos gynimą — Presbeia peri ton christianon, a. 180 parašė Peri anastaseos ton nekron ir kt. Jo veikalai buvo išl. 1742, 1846, 1891.

J. Geffcken Zwei griechische Apologeten 1907; *B. Altaner* Patrologie 3 leid. 1951.

Athenajon deivės Atėnės šventykla, kurioje moksliininkai ir poetai skaitydavo savo veikalus. Iš čia tas vardas ir buvo perkeltas į aukštąsias mokyklas, mokslo ir literatūros organizacijas ir žurnalus.

Athenais (400–460) sofisto Leontijo duktė atėnietė. Atsidūrusi Konstantinopolyje, ištekėjo už imp. Teodosijaus II, pakrikštyta Eudoksijos vardu. Dėl partijų intrigų turėjo a. 441 pasitraukti Jeruzalėn. Rašė tikybinius ir pasaulinius veikalus, kurių dalis teišliko ir 1897 išsp. Ludwicho (Eudociae Augustae carminum reliquiae).

Athene noctua maža, vos didelio strazdo didumo pelėda, pelėdikė. Viršus pilkas su baltomis dėmėmis, viršugalvis išmargintas rusvais taškeliais, apačia balsva, išilginėmis dėmėmis. Gyvena vid. ir p. Europoje. Lietuvoje dažnai pasitaiko ypač senuose trobesiuose ir išpuvusiuose medžiuose. Minta pelėmis, peteliškėmis ir kt. vabzdžiais. Vardas kilęs nuo deivės Atėnės, kuriai šis paukštis buvo skirtas.

Athene noctua

Athenodoros I a. pr. Kr. graikų skulptorius su tėvu Agesandru ir broliu Polidoru sukūręs garsiąją Laokoono grupę, kuri yra Vatikano muzėjuje.

Athens 1) JAV Georgijos valst. miestas 28.000 gyv. (1950). Valstybinis univ. Medvilnės pramonė.

2) JAV Ohio valst. mst. 11.600 gyv. (1950). Valstybinis univ. Medžio pramonė.

Atheroma (gr.) plauko maišo pavidalo taukinės liaukelės išsiplėtimas, atsirandąs dėl liaukelės užakimo.

Atherton Anglijos Lancasterio grafijos mst., 22.000 gyv. Akmens anglies kasyklos, geležies dirbtuvės, šilko ir medvilnės pramonė.

Atherton Gertruda (1857—1948) Š. Amerikos rašytoja. Išsp. romanus The Californians 1898, Ancestors 1907, The Conqueror 1902, Black Oxen 1923, The Immortal Marriage 1927, Golden Gate Country 1945, My San Francisco 1946 ir kt.

Athol seniau A. Depot, JAV Massachusetts valst. mst. 9700 gyv. (1950). Batų pramonė. Čia yra sena lietuvių kolonija. 1921 baigta statyti lietuvių bžn., veikia lietuvių šv. Pranciškaus parapija. SLA 117 kuopa.

Athos, nauj. gr. Hagion Oros. Kalnas Graikijoje Chalkedonijos pusiasalyje. Ligi 1912 turkų valdžioje, paskiau neutralus kraštas, po I Pasaulinio karo atiteko Graikijai. Jau prieš Kristaus laikus kalnas buvo laikomas šventove. 962 šv. Atanazas čia įk. pirmą šv. Baziliaus regulos Lauros vienuolyną. Vėliau ten vienuolynų atsirado ir daugiau, ir kalnas virto savotiška vienuolių respublika. Dabartiniais laikais A. yra 20 vienuolynų ir daug atskirų celių, a. 8000 vienuolių ir broliukų. Be graikų, ten gyvena ir daug slavų-serbų, bulgarų, rusų vienuolių. 1045 nuostatais į A. kalną negali įeiti jokia moteris ir joks gyvulys. Svetimšaliams apsilankyti reikalingas Graikijos užs. reik. min. leidimas. 1204 popiežius Inocentas III A. vienuolius buvo paėmęs katalikų bažnyčios globon, bet 1313 jie vėl atsiskyrė. A. bibliotekose yra daug senovinių rankraščių.

R. M. Dowkins The Monks of Athos 1936; *F. Doelger* Moenchsland 1943.

Atia gens senosios Romos plebėjų giminė, iš kurios buvo kilęs ir imperatorius Octavianus Augustus.

Aticizmas helenistinės literatūros srovė, laikiusi pavyzdine Atikos (Atėnų) žymių rašytojų kalbą. 200 pr. Kr. ją pradėjo Agatarchides ir Neantes. Vėliau keletą šimtmečių beveik visi graikiškai rašę autoriai vartojo tą archaizuotą kalbą, nors ja jau niekas nekalbėjo.

Atidografai Atikos kronikų rašytojai: Hellanikos, Kleitodemos, Fanodemos, Filochozes ir Istros. Jų kronikas išl. Mueller Fragmenta historicorum graecorum 1848—1874.

Atjeh (angl. Acheen, vok. Atchin) Sumatros salos š. v. sritis 50.000 km², a. 1,5 mil. gyv., kurių 90% atjehai. 1898—1903 prijungta prie Olandijos Indijos kolonijų. Gilesniuose pakraščių lygumų sluogsniuose randama naftos. Auginami ryžiai, pipirai, kopra, taip pat kaučukas ir kapoka. Svarbiausias mst. Kotaradja. XIII a. atjehai buvo čia įkūrę nepriklausomą valstybę, išsilaikiusią ligi XX a. pradžios. Galutinai olandai nukariavo 1896, o 1903 panaikino A. sultonatą.

Atika (Attika) vienas iš 8 senovės Graikijos kraštų, užėmęs jos p. r. trikampį, nuo Beotijos atskirtas Kitairono (Elatias) ir Praneso (Ozea) kalnu, nuo Megaros Japiso upe ir apimąs 2200 km². Apie 2000 pr. Kr. čia atvykę jonėnai, nugalėję vietos gyventojus ir nepalankias gamtos sąlygas, įkūrė vieną stipriausių Graikijos respublikų, kuri V a. pr. Kr. turėjo a. 300.000—500.000 gyventojų.

Atika antikiniame statybos mene vadinta karnizą, kuris vainikavo trobesio sienas, stogui nuo žiūrovo paslėpti. Vardas duotas nuo Atikos krašto, nes laikoma, kad A. ten visų pirma pradėta vartoti. Romos vėlesnių laikų pastatuose — triumfo arkose ir kt. — A. buvo būtinas pastato elementas.

Atikinė kalba Atikos graikų kalbos tarmė.

Atila, Attila (gotiškai — tėvelis), vokiečių vadintas Etzel. V a. Kr. g. hunų valdovas, vadintas Dievo rykste. Pradžioje valdė hunus kartu su savo broliu Bleda (m.445). Tarp Reino ir Juodosios jūros buvo įkūręs didelę valstybę. Rytų Romos imperija buvo priversta jam užleisti daugelį savo anksčiau valdomų teritorijų ir mokėti duoklę. Įsitvirtinęs rytuose, A. nužygiavo į vakarus ir perėjo Reiną. 451 Katalaunos laukuose (dabar Chalons sur Marne) Romos vado Aetijaus nugalėtas, 452 pasuko į pietus, į Italiją, užėmė Milaną, Paviją ir buvo apgulęs Romą, bet popiežiui Leonui I pavyko atsipirkti, ir A. pasitraukė. Greit po to jis mirė savo pilyje prie Budapešto, pasak kitų, dabartiniame Münsteryje prie Innsbrucko. Jam mirus, kartu žuvo ir hunų galybė.

A. Thierry Histoire d'Attila 6 leid. 1884; *Moravcsik* A Tod in Geschichte u. Sage 1926; *H. Homeyer* A. 1951.

Atilia lex senovės Romoje taip vadinta įstatymas nepilnamečiams globoti. Skiriamas tuo įstatymu nepilnamečių globėjas buvo vad. tutor Atilianus.

Atilla vengrų iš slovakų paimta puošni trumpa vyriška skraistė.

Atimija (gr.), lot. infamia, pilietinių teisių nustojimas. Lietuvos D. Kunigaikščio teisėje ją maždaug atitiko banicija.

Atimtis atvirkštinis sudėčiai matematikos veiksmas, kada pagal duotąją dviejų dėmenų sumą ir vieną jųjų randamas kitas dėmuo. Būtinumas vartoti A. veiksmą visais atvejais įvedė matematikon nulio sąvoką ir neigiamųjų skaičių sąvoką ir tuo būdu paskatino skaičiaus sąvokos raidą.

Atitlan, Santiago de A. Sena indėnų gyvenamoji vietovė P. Amerikoje Gvatemaloje. A. 12.000 gyv. Įsikūręs A. ežero krante. Pietų krante veiklus ugnikalnis a. 3525 m aukščio. To paties vardo, vad. ir Toliman, kitas ugnikalnis yra vid. Gvatemaloje 3153 m ir šiaurėje 3150 m.

S. K. Lohtorp Atitlan, An Archeological Study 1933.

Atkalčės piliakalnis už 5 km nuo Raseinių, šalia Zevėliškių buv. dv. Pagal padavimą ten dainavusios laumės.

Atkyns Robert (1621—1709) anglų teisininkas ir politikas, veikliai dalyvavęs 1688 revoliucijoje, 1689—1692 Aukštųjų Rūmų pirmininkas. Išsp. Parliamentary and Polical Tracts 1734, kur pateikė daug svarbios istorinės medžiagos.

Atkinson Eduard (1827—1905) JAV ekonomistas, bimetalizmo klausimo tyrinėtojas. Išsp. Distribution of Products 1885, Industrial Progress of the Nation 1889, Taxation and Work 1892, Margin of Profits 1902 ir kt.

Atkociškis Gelvės (Trakų) ežero sala, kadaise sujungta mediniu tiltu su Trakais. Iš jos buvęs plūduriuojąs tiltas į Papilės salą, kurioje yra Trakų pilies griuvėsiai.

Atkočaitis Vincas (m. 1935 V) Brazilijoje gyvenęs lietuvių poetas, Lietuvio, Vilties ir kt. bendradarbis.

Atkočius Antanas Valentinas (g. 1919 VI 11 Worcester, Mass.) kun. marijonas. Mokėsi Marianapolio kol. 1940—1945 T. T. Marijonų seminarijoje, 1945—1947 Washingtone, D. C., kat. univ. 1947—1950 Romos Pontifikaliniame bibliniame institute, kur gavo S. S. L. laipsnį. Metus T. T. Marijonų seminarijoje dėstė Šv. Raštą, nuo 1951 T. T. Marijonų Šv. Kazimiero provincijos provinciolas.

Atlaibos vienas daugelio J. Lasickio Dediis Samagitarum iš Jokūbo Lastovskio pasakojimų sukomponuotų tariamųjų lietuviškų dievaičių. Tą A. mėgino įvairiai aiškinti T. Narbutas, M. Akelaitis, A. Mierzynski. Grienberger 1896 žodį A. mėgino išvesti iš žodžio atlaiba moteriškosios lyties vienaskaitos kilmininko, tapatindamas atlaibą su laibumu. Tačiau greičiausia ir ši Lasickio dievybė, kaip ir daugelis kitų, atsirado iš blogai nugirsto ir nesuprasto kokio paprasto lietuviško žodžio.

Atlaidai 1) (lot. indulgentia) katalikų bažnyčios suteikiamas atleidimas laikinių bausmių už nuodėmes, bet ne pačių nuodėmių atleidimas. A. neribotai dalina popiežius, ribotai kardinolai ir vyskupai.

B. Poschmann Der Ablass im Licht d. Bussgeschichte 1948.

2) Seniau iš lenkų odpust, daug kur Lietuvoje vadintos atpuskais, bausmės atleidimo šventės, skirtingos paskirose parapijose. Šių A. proga kartais buvo ruošiami ir dideli prekymečiai.

3) A. ž. Atgrąžtai.

Atlakvida senesniosios Eddos giesmė apie Nibelungų atvykimą į Atlį (Atilos pilį), Gunnaro ir Hageno mirtį ir jų sesers Gudrunos kerštą Atilai.

Atlamba T. Narbuto teigimu tariamoji lietuvių šventovė. Pradžioje jis buvo teigęs A. buvus Trakų pilies požemiuose, vėliau perkeldino į Vilniaus Bakštą. Vieninteli šaltinis, kuriuo rėmėsi Narbutas, tą A. minėdamas, buvo jo paties parašyta tariamoji J. F. B. kronika.

Atlankos augančio medelio ar krūmo prie žemės prilenktos šakutės, iš kurių išauga nauji medeliai. A. dažniausiai veisia agrastus, serbentas ir kai kuriuos dekoratyvinius medelius.

Atlanta JAV mst. Georgijos valst. sostinė nuo 1868. 327.000 gyv. (1950). Universitetas. Medvilnės ir mašinų pramonė.

Atlanta Peronii Gatsropoda klasės, Heteropoda būrio šiltose jūrose gyvenąs moliuskas.

Atlantas antras didumu vandenynas, skiriąs Europą ir Afriką nuo Amerikos. Senovėje vad. mare atlanticum. 1569 savo žemėlapyje Mercator A. vadino tik šiaurinę vandenyno dalį, o pietinę vad. Etiopijos jūra. 1650 Varenius A. vardą išplėtė į visą vandenyną.

A. atsirado įvykus litosferos suplyšimams ir nuslūgimams senaisiais žemės istorijos laikais. Kreidos periode A. siekė vakaruose dabartinių Amerikos Kordiljerų. Pagal A. Wegenerį, A. atsiradęs Amerikos žemynui atplyšus nuo Afrikos-Eurazijos, nuslinkus į vakarus ir ten pasiekus dabartinę vietą. A. krantus, išskyrus mažą Gibraltaro sritį, sudaro ištisinės, neraukšlėtos plokštumos. Salų maža.

Didumas ir gilumas. A. ribos: p. v. linija tarp Hoorno kyšulio ir Pietų Shetlandų salų; p. rytų A. siekia 20° rytų ilgumos; šiaurėje A. galinę ribą sudaro eilė dugno iškilimų tarp Baffino Žemės ir Skotijos. Šis plotas apima 82,4 mil. km², o drauge su šalutinėmis jūromis (dalis Šiaurės Ledjūrio, Šiaurės, Baltijos, Viduržemio, Airijos, Hudsono ir kt. jūros ir ilankos) sudaro 106,5 mil. km² arba per 20% viso žemės paviršiaus ploto. Išilgai jis turi 16.500 km (su Ledjūriu 21.000 km). Skersai šiau-

rinėje dalyje (31° š. pl.) 6900 km, pietinėje (51° p. pl.) 6300. Didžiausias plotis tarp Juodosios jūros ir Meksikos įlankos 13.000 km, vidutinis plotis a. 5500 km. Vidutinis gilumas be šalutinių jūrų 3900 m, o su šiomis a. 3300 m. Didžiausios gelmės: viena vid. vak. dalyje prie Puerto Rico salos 9218 m ir pietuose Sandwicho griovys 8264 m. A. dugno morfometriniai tyrinėjimai pradėti 1850 JAV mokslininkų laivu Delphin. 1855 Murphy nubraižė pirmą A. gilumų žemėlapį. Šiaurės sritis buvo anksčiau ištirta tiesiant povandeninio telegrafo kabelį tarp Europos ir Š. Amerikos.

A. slenkstis — dugno iškilimų ruožas, ligi 3000 m gilumo, išsiraitęs išilgai visą A. A. yra ir povandeninių ugnikalnių rajonai, kur dažnai pasikartoja žemės drebėjimai. Newfoundlando srities seklumų dugne yra daug morėninių nuosėdų ir riedulių. Ties Brazilija ir į vak. nuo Kap Verde didelius dugno plotus dengia raudonas molis.

Vandens fizinės savybės. Su jūromis A. vandens tūris a. 352 mil. km³, be jūrų 324 mil. km³. Pasatų zonoje druskingumas siekia 37,3%. Didžiausias druskingumas 38%, Vidurželmio jūroj ligi 39%. Daugiau kaip pusės A. paviršiaus vid. temperatūra per 20° C. Vidutinis terminis pusiaujis (27° C) sutampa su 5° šiaurės pl. Šiaurinė A. dalis yra šiltesnė už pietinę, nes didžiulės pusiaujo šiltų zonų vandens srovės yra nunešamos į šiaurę. Gilyn temperatūra krinta nelygiai. Gilesniuose sluogsniuose A. šiaurės dalis yra šiltesnė už pietinę.

Srovės. Atogrąžų zonoje svarbiausios vandens srovės: šiaurės rytų pasatų varoma šiaurės-pusiaujo, pietų rytų pasatų— pietų-pusiaujo ir tarp jų, į rytus plaukianti, Gvinėjos srovė. Šiaurės pusiaujo srovė vakaruose teka išilgai Antilų salyno, o pietų viena šaka pasuka išilgai Brazilijos ir Gvianos pakraščių. Antilų srovė teikia Bahamų salynui padausių klimatą. Ji siekia ligi 900 m gilumo. Tarp Kubos ir Floridos rifų prasideda Golfo srovė (Golfštromas), kurią pirmas susekė 1513 Ponce de Leon ir pavadino Floridos srove. Dabartinį vardą jai davė Franklin. Vidutinis jos greitis 80 km per parą. Europos pakraščiuose Golfo srovė skyla pusiau: viena šaka plaukia šiaurės rytų kryptimi, antra plaukia į pietų rytus bei į pietus ir čia, Kanarų srovės vardu, susijungia tarp Kanarų ir Kap Verdo su šiaurės pusiaujo srove. Golfo srovė neleidžia užšalti nė vienam Norvegijos fiordui.

A. šiaurės vakaruose teka šaltosios srovės. Išilgai Grenlandijos rytų pakraščių teka iš Šiaurės Ledjūrio Rytų Grenlandijos srovė, nešanti daugybę ledkalnių ir ledo

Praatlantiko žemynas (sekant Wegeneriu)

ižo, kuris kartais pasiekia net Airijos krantus. Labradoro srovė teka palei Labradoro ir Baffino Žemės pakraščius į pietus. Tarp šių srovių įsispraudžia šiltosios Golfo srovės šaka, tekanti į šiaurę ir pasibaigianti Baffino įlankoje. Labradoro srove plaukia daugybė ledkalnių — sausažemio ledynų atplaišų. Ties Newfoundlando sekluma ji susiduria su Golfo srove. Susitikę šaltieji vandens su šiltaisiais sudaro tirštus rūkus, kurie kliudo susisiekimui. Pietų A. teka antroji pietų pusiaujo srovės šaka ties La Platos žiotimis.

Potvyniai Europos pakraščiuose didesni negu Amerikos. Dideli rytų pakraščių potvyniai daugelyje Europos uostų potvynio metu pakelia vandenį keliais metrais aukščiau už vidutinį lygį ir leidžia į uostus įplaukti ir gilios grimzlės laivams.

A. klimato temperatūra svyruoja mažai ir nelygiai padalina šilimą abiejuose pusrutuliuose: šiaurės dalis turi aukštesnę temperatūrą už pietų dalį. Atogrąžų zonoje oras vidutiniškai 0,2° C vėsesnis už vandens paviršių. Oro temperatūra daugiausia pareina nuo vandens srovių ir vėjų. Toje

pačioje geografinėje platumoje Halifax (Kanadoje) šaltosios Labradoro srovės įtakoje vidutinė metų temp. 5,5°C, o Bordeaux (Prancūzijoje) 12,8°C. Smarkiausi viesulai pasitaiko tarp pasatų zonų. Orkanų periodais (nuo VIII ligi X) jie siaučia į šiaurę nuo Antilų salų. Sausros metu, kai vėjai pučia nuo Saharos, susidaro dulkių kritulių ir rūkų.

Gyvūnija. Daugiausia planktono yra ligi 100 m gilumo, giliau 400 m jo maža, bet gyvūnijos kiek randama ir didžiausiose gelmėse. Š. dalyje daug paukščių, jūrų arklių (Tricheus rosmarus) ir ruonių. Vidutinių platumų (40° — 65° š. pl.) negiliosios šiaurės sritys žuvingos, ypač gausu menkių, silkių ir joms giminiškų žuvų. Atogrąžų srityje (ligi 25° š. pl.) laikosi skraidančios žuvys. Pietų atšiaurėje plačiai pasklidę albatrosai ir Kapo karveliai. Pingvinai laikosi šaltuose vandenyse. Antarktyje zonose dar yra banginių. Žvejybos požiūriu A. yra svarbiausias iš visų vandenynų, ypač š. Europos seklumose ir Amerikos pakraščiuose.

Susisiekimas ir geopolitinė reikšmė. Pirmieji A. dar VIII—IX a. perplaukė normanai. Pirmasis garlaivis perplaukė A. tarp Anglijos ir Š. Amerikos tik XIX a. viduryje. 1866 C. Field pravedė pirmąjį povandeninį telegrafo kabelį tarp Airijos ir Amerikos. 1928 Lindberg pirmas perskrido A. lėktuvu iš vakarų į rytus. Dabar palaikomas pastovus susisiekimas lėktuvais. 1916 A. perplaukė pirmą kartą vokiečių povandeninis laivas Deutschland. 1919 iš Anglijos perskrido Amerikon pirmas orlaivis. Žmonių migracijos ir prekių transporto požiūriu A. yra svarbiausias iš visų vandenynų, nes artimiausiu keliu jungia du didžiausius žemynus. Jo šiaurės pusrutulio krantai yra tankiausiai žmonių gy-

venamos sritys, kuriose susispietė Senojo ir Naujojo Pasaulio kultūros centrai ir materialiniai lobynai. Jam atitenka a. 80% viso pasaulio susisiekimo vandenimis.

Geopolitiškai 1500—1600 jame viešpatavo portugalai ir ispanai, po jų ligi 1700 olandai, 1700—1800 prancūzai su anglais. Nuo XIX a. pabaigos ligi I Pasaulinio karo beveik vieni anglai, o po I Pasaulinio karo amerikiečiai.

G. Schott Geographie d. Atlantischen Ozeans 3 leid. 1946; *H. Ihering* Geschichte d. A. Ozeans 1927.

Atlantic City JAV kurortas Atlanto vandenyno krante, New Jersey valst., Absecon saloje. 62.000 gyv. (1952). Per metus apsilanko a. 15 mil. svečių.

Atlantida ž. Atlantis.

Atlantidos graikų padavimų Atlaso (Atlanto) dukterys: Plejados, Hiados ir Hesperidos.

Atlantis, Atlantida, tariamai nugrimzdusi Atlanto vandenyne sala, kuri buvusi gyvenama aukštos kultūros žmonių, susiorganizavusių į galingą valstybę. A. problemą sukūrė Platonas savo dialoge Timeos, o dialoge Kritias pasakojimą papildė, sakydamas, kad praėję 9000 metų nuo to laiko, kada įvykęs paskutinis karas su atlantais. Salai nugrimzdus, jos vietoje atsiradusi trukdanti plaukiojimą jūromis nepereinamoji bala. Panašių žinių pėdsakų yra Homero Odisėjoje. Pranašas Ezekielius, aprašydamas jūrose paskendusį nežinomą kraštą, galimas daiktas irgi turėjo galvoje A. Aristotelis, Strabo, Plinius A. problemą laikė prasimanymu. Poseidonios čia matė pasakų elemento supynimą su realybe. Taip pat į tą žiūrėjo ir A. Humboldt. Kolumbui aptikus Ameriką, kilo mintis, kad ji esanti Platono aprašyta A. Šią hipotezę iškėlė 1553 ispanas Gomara. Ją naujais argumentais paremdavo 1638 F. Bacon, 1663 J. J. Bircherod. 1855 J. Kruger įrodinėjo, kad Ameriką atradę finikiečiai ir ji esanti Platono aprašomoji A. Ilgainiui įvairūs A. klausimo tyrinėtojai ieškojo A. didžiuliame plote nuo Spicbergeno ligi Kaplandijos ir nuo Amerikos ligi Indijos. Dabar vyrauja kelios nuomonės: viena ieško A. netoli Gibraltaro ir nebūtinai Atlanto vandenyne; antra A. ieško į vakarus nuo Gibraltaro Atlanto vandenyne. Kad tarp Eurazijos ir Amerikos kadaise buvo buvęs didelis sausažemis, patvirtina zoologo L. Germain tyrinėjimai. Pagal anglų archeologą Lewis Spence, A. turėjusi būti ir buvusi gyvenama aukštos kultūros žmonių: A. kultūra davusi pradžią pirminei Amerikos kultūrai, taip pat ir egiptiečiams. Emigruodami Afrikon (Egiptan) atlantai esą palikę pėdsakų ir Europoje (Ispanijoje, Prancūzijoje). A. problemai spręsti naują kryptį davė A. Hermann, 1929—1930 š. Afrikoje aptikęs smėlio užpustytos maldyklos griuvėsius, su mūro sienomis ir vandentekio liekanomis. Jis priėjo išvadą, kad A. buvusi ne kur nors Atlanto vandenyne, bet š. Afrikoje ten, kur dabar yra Ued-Chalkuf dykuma. Ji nebuvo žuvusi vandenyno gelmėse, bet buvo pamažu dykumų smėlio apnešta. Jos gyventojai, pergyvenę baisią katastrofą, išsikėlę kitur.

Dabar A. problemai aiškinti veikia kelios tarptautinės draugijos. Naujausi paleontologiniai tyrinėjimai paremia tezę, kad A. buvusi trečiaeilėje gadynėje. W. Brandenstein 1951 įrodinėjo, kad A. buvusi Kretos saloje.

H. Pettersson Atlantis und Atlantik 1948; *R. Thevenin* Les pays légendaires 1946.

Atlanto Charta II Pasaulinio karo metu JAV prezidentas Roosevelt ir D. Britanijos min. pirmininkas Churchill, norėdami išryškinti karo tikslus, 1941 VIII 14 paskelbė Atlanto Chartą. Pagal ją, JAV ir D. Britanija nesieks teritorinio ar kitokio padidėjimo ir nepritars jokiam teritoriniam pakeitimui, jeigu jis yra nesuderintas su suinteresuotų tautų laisvai pareikšta valia. Kiekviena šalis turi teisę pasirinkti tokią valdymo formą, kokią ji laiko tinkamą. Suvereninės teisės ir laisvas valdymas tautų, kurios buvo jėga pajungtos, turi būti atstatytos. Visos valstybės, didžios ir mažos, laimėjusios ir pralaimėjusios, turi teisės naudotis laisvu priėjimu prie žaliavų. Darbininkų gyvenimo sąlygoms pagerinti, ekonominiam progresui ir socialiniam saugumui patikrinti, plečiamas ekonominis bendradarbiavimas. Būsimoji taika turi patikrinti kiekvienai tautai saugų gyvenimą jos sienose, taip pat ir visų šalių žmonėms egzistenciją be baimės ir trūkumų. Visi žmonės turi naudotis jūrų susisiekimo laisve. Tautos turi atsisakyti tarpusavio santykiuose naudotis jėga. Kol bus sudaryta įgalinanti saugiai gyventi saugumo sistema, bus siekiama sumažinti slėgianti tautas ginklavimąsi. 1942 I 1 prie šios Deklaracijos prisijungė 25 valstybės, jų tarpe ir Sovietų Sąjunga.

W. Churchill The Second World War 1950; *R. E. Sherwood* The White House Papers of Harry Hopkins 1949.

Atlanto Lietuvis vienkartinis leidinys, išleistas 1949 IX 1 laivu General Mc Rae plaukiančių iš Bremeno į JAV lietuvių. Sudarė Vytautas Čepas ir Jonas Leonas.

Atlanto Naujienos 1949 III Gen. Harry Taylor plaukiančių iš Bremeno į New Orleaną lietuvių išleistas rotatorinis vienkartinis leidinys, kartu su ukrainiečių Atlantijski Wisti ir lenkų Wiadomosci Atlantyckie.

Atlanto Paktas. Susitariančiųjų šalių saugumui patikrinti Vakarų valstybės — JAV, Kanada, D. Britanija, Prancūzija, Italija, Portugalija, Belgija, Olandija, Luk-

semburgas, Danija, Islandija ir Norvegija 1949 IV 4 sudarė A. P. tikslu bendromis priemonėmis išlaikyti taiką ir saugumą. Šiuo paktu sudaryta užpuolimo atvejui karinė apsigynimo sąjunga. A. P. numatyti šie pagrindiniai veikimo būdai: 1) gresiant teritoriniam integralumui, politinei nepriklausomybei ar kurios šalies saugumui, susitariančios šalys tariasi dėl veikimo priemonių; 2) ginklu užpuolus vienos kurios susitariančios šalies teritoriją Europoje ar Amerikoje, ar jų okupacines jėgas Europoje, kiekviena šalis laikys, kad yra užpultos kartu ir visos A. P. pasirašiusios valstybės, ir tuomet kiekviena atskirai ir visos kartu imsis teisėtų apsigynimo priemonių, užpultajai valstybei teikdamos reikalingą pagalbą, taip pat ir karinę atstatyti ir patikrinti saugumui Atlanto regione; 3) kad patikrintų šių prievolių vykdymą, susitariančios šalys, kiekviena atskirai ir visos kartu palaiko ir vysto savo gynimo jėgas ir priemones. 1952 prie A. P. prisidėjo Graikija ir Turkija. A. P. buvo sudarytas įspėti sovietų agresijai ir yra reakcija prieš šią agresiją Rytų ir Centro Europoje.

H. Hopkins The Atlantic Pact 1949; *R. Mayer* Le pact de l'Atlantique 1949.

Atlanto pylimas. 1942—1944 Vokietijos padaryti olandų, belgų, prancūzų Atlanto pakraščių įtvirtinimai, kad sutrukdytų vakarų sąjungininkų išsikėlimą į Europos kontinentą. Nepaisant A. P., 1944 VI 6 Normandijoje išsikėlė sąjungininkų kariuomenė.

Atlantosaurus 35 m didumo išnykusio mezozoinės gadynės roplių pasaulio, dinosaurų būrio gyvulys. Gyveno pelkėtose sausažemio vietose. Skeletai randami apatinėje kreidoje Š. Amerikos vakaruose.

Atlas (gr.) graikų mitų titanas, Japeto ir Klimenės sūnus. Dalyvavęs titanų kovoje prieš dievus ir bausmei turėjęs ant pečių laikyti dangaus skliautą. Kiti jį laikė tėvu Hesperidų, kurios tolimuose vakaruose saugojusios aukso obuolius. Jų saugojimo vieta buvę š. Afrikos Atlaso kalnai. Vėliau A. imta laikyti mokslininku, astronomu, gaubliu (iš to žemėlapių Atlasas) sugalvotoju.

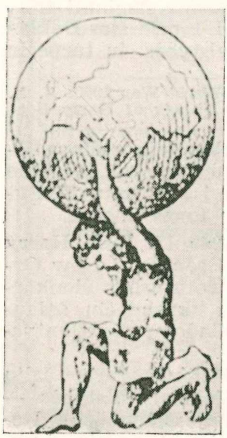

Atlas

Atlas Eleazaras (1851 Baisogaloje—1904 Baltstogėje) žydų rašytojas, 1898 redagavęs straipsnių rinkinį Hakerem apie žydų gyvenimą, literatūrą ir meną Rusijos valdžioje. Vėliau virto griežtu ortodoksu, sionizmo priešu.

Atlasai sistemingi vienodo formato žemėlapių rinkiniai. Pirmas žemėlapių rinkinį pavadino A. 1595 R. Mercator. Pagal savo paskirtį A. būva politiniai, fiziniai, ekonominiai, etnografiniai ir kt.

Žvaigždžių A. atsirado XVII a., pirmą tokį A. pagaminus 1603 Bayeriui (Uranometria). 1729 Flamsteed išl. A. coelestis, kuris ilgą laiką buvo laikomas pavyzdiniu. Naujesnieji žvaigždžių A. 1927 A. Argelanderio, 1927 Hageno, 1930 Delporte ir kt.

Anatomijos A. žmogaus kūno ir jo dalių piešinių rinkinys. Tos rūšies seniausias A. 1491 J. de Ketham A. — Fasciculus medicinae.

Atlas de France 1936; Encyclopedia Britannica Atlas 1950.

Atlasas atlasiniu arba satininiu rišimo būdu išaustas audinys, kurio audinių paviršiuje suguldyti gana ilgi palaidi siūlai sudaro blizgantį paviršių. Paprastai žodis A. suprantamas kaip labai blizganti šilkinė medžiaga. Be šilkinio A. atlasinio rišimo būdu audžiamos ir pusšilkinės, vilnonės, drobinės medžiagos. Nors A. ir iš viso šilkai yra kilę iš rytų (Kinų ir Indijos) ir Europon buvo gabenami daugiausia iš Persijos, bet vėliau juos imta austi Italijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Anglijoje ir kt.

Atlasas š. Afrikos kalnuota sritis, 750.000 km² ploto. Gyventojų a. 14 mil., daugiausia berberų rasės. Politiškai A. dalijamas į Maroką, Alžirą ir Tunisą. Berberai, ypač kabilai-rifai, yra karingi, ilgus šimtmečius nepasiduodavo nei finikiečiams, nei arabams. Vėliau ispanų nugalėti, jie vis dėlto ir jų sunkiai suvaldomi. Pamaryje gyventojai verčiasi vynuogių, alyvų, vaismedžių ir daržovių auginimu, taip pat augina kviečius, miežius, kukurūzus ir kt. Toliau nuo jūros dirbamos žemės yra tik oazėse. Čia vyrauja gyvulių (avių, ožkų) ūkis. Alžiro pasienyje yra gausios fosfato kasyklos.

Atleistiniai Romoje ž. Libertinai.

Atletas (gr.) senovės Graikijoje rungtynių dalyvis , nuo V a. pr. Kr. profesionalas, pasiskyręs vien rungtynėms. Mūsų laikais A. — sunkiosios atletikos stipruolis.

Atletika (gr.) menas lavinti žmogaus fizinę jėgą ir vikrumą mankštymais; aukštoji kūno kultūros mokykla, kur reikia fizinio ir psichinio subrendimo. A. priemonėmis paprastai laikomi: begimai, šuoliai, ieties, disko, rutulio, kūjo metimai,— tai vad. lengvoji A. Imtynės, sunkumų kilnojimas, boksas sudaro sunkiąją A. Aukščiausias A. pasiektas rezultatas vad. rekordu. Siauras atletizmas — vien rekordų kurioje nors A. šakoje siekimas, visapusiškai nelavina.

Lengvoji A. senovėje jau buvo plačiai praktikuojama Egipte, Babilonijoje, Graikijoje, Persijoje. Jos tikslas buvo paruošti jaunimą karo tarnybai. Kas ketveri metai Graikijoje ruošiamuose olimpiniuose žaidimuose vyraudavo lengvoji A. — bėgimai, šokimai, disko ir ieties metimai, imtynės arba kumščiavimasis ir kt. Vid. amžiais kūno kultūra buvo visai pamiršta. Bet XVII, XVIII a. ir vėliau Prancūzijoje, Vokietijoje, Danijoje, Austrijoje buvo ir mokyklose įvesta gimnastika. Anglija ir Amerika lavinosi vien A. žaidimais. Apie 1812 Anglijoje buvo įtaisytos pirmosios bokso— sunkiosios A. salės, a. 1855 įveda rungtynes Cambridge ir Oxfordo universitetai.

Tarptautinės rungtynės pradėta 1896, atnaujinant olimpiadas Atėnuose. II olimpiada buvo 1900 suruošta Paryžiuje, III 1904 St. Louis, 1906 tarpolimpiniai žaidimai Atėnuose, IV 1908 Londone, V 1912 Stockholme, VI buvo numatyta 1916 Berlyne, VII 1920 Antverpene, VIII 1924 Paryžiuje, IX 1928 Amsterdame, X 1932 Los Angeles, XI 1936 Berlyne. II Pasaulinis karas keliolikai metų sutrukdė sekančių olimpiadų organizavimą, ir tik 1948 buvo organizuota olimpiada Londone, o 1952 Helsinkiuose.

Vietinės sunkiosos A. pirmenybės Lietuvoje buvo pirmą kartą organizuotos 1924. Lietuvių atletų tarpe pasaulinį garsą buvo įgijęs Amerikos lietuvis Žukauskas (Sharkey) 1932 VI 21 New Yorke bokso rungtynėse įveikęs vokietį Schmelingą ir buvęs pasaulio bokso čempionu.

Atletinis tipas turi šią kūno struktūrą: platūs pečiai, išvystyti raumenys, stipri krūtinė, stambūs kaulai, ilgos rankos ir kojos, aukštas kaklas ir galva. Kretschmero tipologijoje A. T. drauge su asteniniu sudaro šizotimikus, pavadintus pagal jo susektą ryšį tarp šios kūno struktūros ir šizofrenijos.

Atlojimas iš Lenkijos Didžiojon Lietuvos Kunigaikštijon atėjęs senas būdas šmeižikams bausti. Nusikaltęs kitą neteisingai apšmeižęs, teismo buvo baudžiamas piniginė pabauda ir kartu čia pat, teisme, turėjęs lįsti po suolu ir iš ten balsu šaukti: Hau, hau, hau, tai ne aš sakiau, bet šuva lojo. Tai buvo vad. atlojimu.

Atm sutrumpinimas žodžio Atmosfera. Slėgimo vienetas, lygus 980,655 cm/sec^2.

Atma (skr.) dar Rigvedos kalboje reiškė kvapą, kvėpavimą, vėliau jis įgavo gyvybinės jėgos, asmenybės ir pagaliau Brahmanose sielos reikšmę. Upanišadose A. yra psichinis pradas, o Brahma kosminis, visatą persunkiąs pradas, beasmenis visos būtybės šaltinis. Tai nusakoma: visata yra Brahma, o Brahma yra A. Ši panteistinė Upanišadų pažiūra dar daugiau buvo išvystyta ortodoksiškoj Vedantos sistemoj, kur A. visai sutolyginama su Brahma.

Atmata šilutės aps., Klaipėdos krašto upė. Svarbiausioji Nemuno žiočių šaka, Rusnė, ties Rusnės mstl. skirstosi į Skirvytę ir A., kurių A. laikoma Nemuno tęsiniu. Nuo jos žiočių Kuršmarėse skaitomas Nemuno ilgis. A. garlaiviai iš Kauno plaukia į Kuršmares ir pro Miniją ir Viliaus perkasą į Klaipėdos uostą. Nuo Rusnės (kairiajame A. krante) A. teka į šiaurę. Kairysis A. krantas apsaugotas pylimu. 10 km iš dešinės įteka Šyša, 8,9 km į dešinę atsišakoja Aukštumalės upelis. Dešiniajame A. krante, ties švyturiu, su A. jungia-

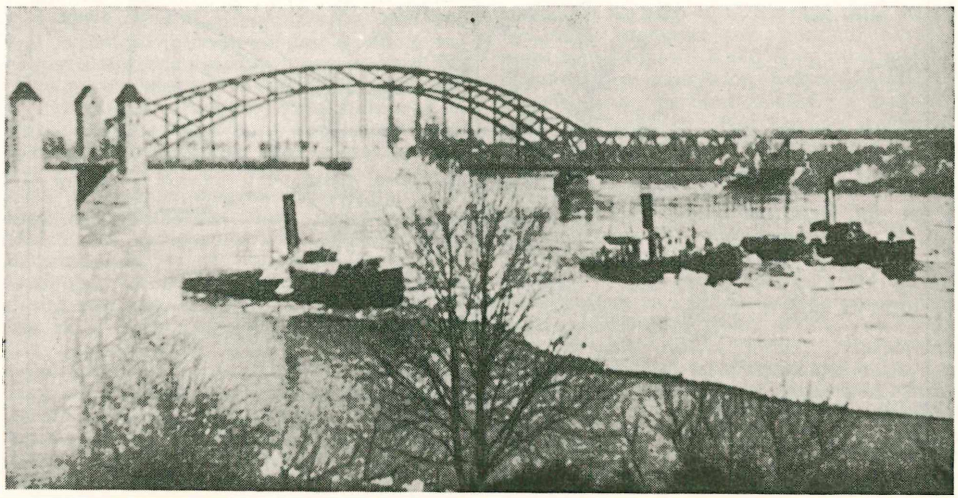

Ledlaužiai Atmatoje ties Rusne

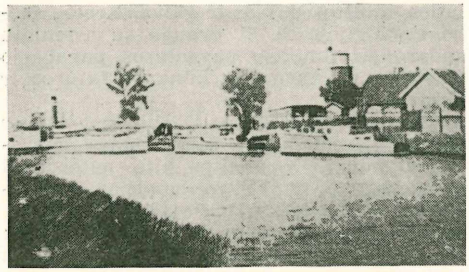

Uostadvario švyturys Atmatoje

si Krakų lankos žiotys (Duobelė) ir atsišakoja Takgrabė — 1 km ilgumo perkasas iš A. į Minijos žiotis. Tuo perkasu laivai ir sieliai plaukia į Viliaus perkasą. Minijos antraeilės žiotys, vad. Upės uostas ir Krūmų uostas, jungiasi su A. 2,6 ir 2,2 km. žemais, potvynių apsemiamais, krantais A. išeina į Kuršmares. Žiotys iš pietų apsaugotos akmeninio pylimo.

Nuo seniausių laikų A. buvo svarbiausia Rusnės šaka. Rusnės mstl. nuo potvynių apsaugoti XVIII a. dalis vandens buvo nukreipta į Skirvytę, kuri pagilėjo per 10 m ir atitraukė dalį Rusnės debito. A. nusekо ir nebetiko laivams. Nuo 1890 buvo pradėta A. tvarkymo darbai būnų pagalba, susiaurinant upę iš 190—300 m platumo ligi 140 m, o vandeniui nusekus ligi 130 m. Reguliavimu pasiektas minimalinis žemo horizonto gilumas 1,70 m, vidutinio horizonto 2,30 m, o daugiur tėkmė turi 2,5-3,0 m gilumo. Prieš tą reguliavimą tėkmė gilinama buvo žemsemėmis. Vėliau žemsemės naudojamos tik apie Rusnę, seklumos išplautos į Kuršmares. Jau XIX a. pabaigoje buvo sutvirtinti ir krantai. 1912 vokiečiai buvo vėl susirūpinę A. pagilinimu, bet tai neįvykdyta. 1928 sutartimi Vokietijos valdžia stengėsi įpareigoti Lietuvą vykdyti 1912 A. reguliavimo projektą. 1930 hidrometriniai tyrinėjimai parodė, kad vandens debito paskirstymas pasikeitė A. naudai. Skirvytė toliau nebeplaunama. Reikalas A. gilinti atkrito.

A. veikia vandens matavimo stotys Rusnėje ir Uostadvaryje. Pirmoji veikia nuo 1810, antroji nuo 1880.

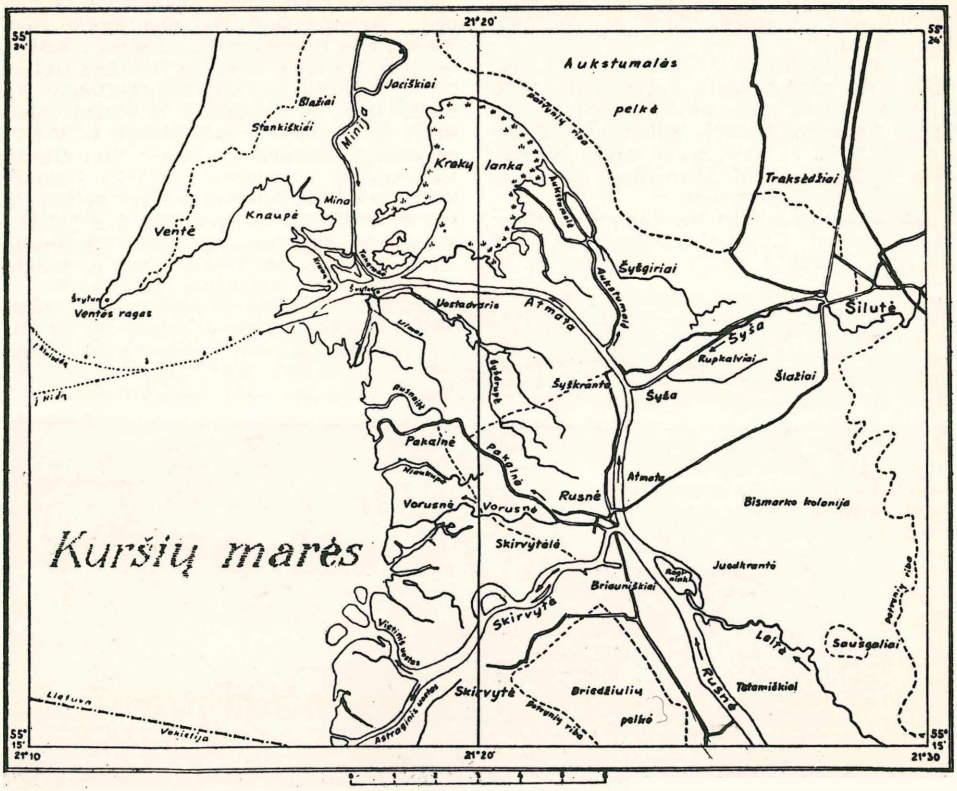

Atmata ir kitos Rusnės šakos

1888—1892 A. vidutiniškai kasmet praplaukdavo 2214 laivų su 160.775 t krovinių, be to, ir 1278 sielių. A. svarbi ir žuvininkystei.

N. Keller Memel—, Pregel— u. Weichselstrom 1899; Hidrometrinis metraštis 1925-1927, 1929, 1933.

Atmidiatrija (gr.) dujinių, garinių ir dūminių maudyklių vartojimas gydymui.

Atminimai (atminas, atminėlis) mirusiųjų paminėjimas bendromis vaišėmis, išmaldomis, pamaldomis. Per amžius išlikęs paprotys, seniau susijęs su vėlių kultu, bet ir krikščionių nepaneigtas, tik suderintas (šv. Ambrosius, šv. Augustinas) su jos mokslu apie pomirtinį gyvenimą ir mirusiųjų bei gyvųjų bendravimą; tad nuo II—III a. sujungtas su pamaldomis už mirusius. Senovėje velionis buvo aprūpinamas daiktais, kurie būsią jam reikalingi pomirtiniame (vėlių) gyvenime, taigi ir valgiu. Susirinkusiai giminei dalyvaujant bendrame apeiginiame pokylyje, dalis valgio ir gėralų buvo skirta vėlėms. Už stalo velionis tebebuvo laikomas dalyvaująs ir jam buvo paliekama atskira, tuščia vieta. 567 Tourso sinodas uždraudė dėti ant kapų valgius. Tai buvo pavalgydinami arba išmaldomis aprūpinami pavargėliai. Buvo atskiriamos visuotinės vėlyvo rudens vėlinės nuo A. atskirems mirusiems paminėti, kurie buvo keliami be mirties dienos (šermenys arba laidojimo diena) ir metinės dienos, dar senovėje 3, 7, 9, 20, 40, 70 dienų po mirties, krikščionių 3, 7, 9, 30 ir 40 dieną (kartais ir mėnesinį A.). Mirusiųjų A. 1350 Ksantufulos tų dienų minėjimą aiškino tuo, kad trečią dieną mirusio veidas keičiasi, devintą kūnas imąs pūti, išskyrus širdį, kurios irimas prasidedąs keturiasdešimtą dieną.

Senovės A. dienos labiausiai išliko r. Europoje. IX a. Vulfstanas rašė, kad aisčiai nelaidojo mirusių mėnesį ir du, o karalius ir didikus net apie pusę metų, kūną laikę namie tam tikrai užšaldytą, nepūvantį, ir tuo laiku visi gėrė ir linksminos. 1249 Christburgo sutartis mini, kad prūsų žyniai apraudodavę mirusius, dėdavo dievams aukas ir kt. 1426 latviams buvo uždrausta nešti bažnyčion valgius mirusiems. 1427 kryžiuočių įsakymas mini prūsų sirmen (šermenis), kuriose buvo draudžiama gerti daugiau kaip vieną statinę alaus. XIV a. Dusburg, XV a. Dlugosz, XVI a. Jonas ir Jeronimas Maleckiai, Lasickis, Stryjkovskis, XVII a. Hartknochas, M. Pretorius teikia nemaža žinių apie prūsų ir lietuvių pakasynas, šermenis, šiaip mirusiųjų pagerbimus: bendrąsias rudens ilges-vėlines, gudų chautury, arba dziady, lietuvių būdynes, šermenis, per kurias visi valgo, geria ir gieda, valgį ir gėralus aukoja ne tik žeminėlei, žemeliukams, bet ir deda karstan ar bent prie karsto, kerčiose, už lango, vėliau išdalija pavargėliams. Maž. Lietuvos XVIII—XIX a. žodynai žino šermenis ir būdynę. Šiaip A. ne visur vienodomis dienomis daro: be metinių kitur težino aštuntadienes (vietoje devintinių), „keturnedėles" ar mėnesines (vietoje 40) nuo pakasynų (kartais nuo mirties) dienos.

A. Mierzynski Mythologiae Lithuaniae monumenta 1892-1896; *W. Caland* Die Vorchristlichen baltischen Totengebraeuche 1914; *H. Bertuleit* Das Religionswesen d. alten Preussen 1924.

Atmintis terminas apimąs visą grupę psichinių funkcijų, kurioms padedant individas gali palaikyti įvairius patyrimus, juos atgaminti ir reikale panaudoti. Kai kurie autoriai, ypač Aristotelis, mėgino A. sąvoką susiaurinti, priskirdami jai tik pasyvias, tarsi „sandėlio", funkcijas, o aktyviosios funkcijos, liečiančios seniau išgyventų pergyvenimų atnaujinimą, buvo priskiriamos askirai galiai, kurią vadino reminiscentia. Naujoji psichologija A. priskiria ne tik pasyvias, bet ir aktyvias ypatybes. Ji taip pat skiriasi ir nuo scholastinės arba tomistinės pažiūros, pagal kurią A. laikoma atskira individo galia (facultas) ir daugelio įvairių funkcijų visuma. Pagrindinės funkcijos šiuo atveju yra sugebėjimas palaikyti ir atgaminti, o sugebėjimas kurti naujus vaidinius ar sąvokas yra priskiriamas vaizduotei.

A. vyksmas iš esmės yra psichofizinis ir dėl to jis naudojasi tiek fiziniais organiniais keliais, tiek ir psichiniais protiniais. Ypatingai nervų sistema ir jos funkcijos yra svarbus veiksnys, nors, be to, svarbūs individo norai, jausmai, jo protas ir valia. Kai kurie autoriai kalba apie juslinę ir protinę A., tuo norėdami pasakyti, kad ir neturinčios proto būtybės, gali turėti A. Kai kurių autorių palinkimas kalbėti apie biologinę A. kaip apie atskirą tipą, neturi reikiamo pagrindo nei reikiamo eksperimentinio įrodymo. Kai kurios moderniosios psichologijos mokyklos, kaip gestaltistai, behavioristai, psichoanalitikai ir kiti, turi savas A. teorijas. Kai kurie autoriai vis dar tebemini optinį, akustinį, motorinį ir mišrųjį A. tipą, norėdami pažymėti tarpindividualinius skirtumus, kurių dėka kai kurie žmonės geriau atsimena tai, ką jie mato, kiti geriau, ką girdi, o dar kiti geriau tai, ką gali su judėjimu surišti. Tačiau patyrimas rodo, kad grynųjų A. tipų beveik nėra ir kad daugumas žmonių priklauso mišriajam tipui.

A. remiasi asociacijomis. Atsiminimas dalyko pažodžiui, nekreipiant dėmesio į ryšį ir turinį („kalimas"), yra priskiriamas mechaninei atminčiai (angl. rote memory). Eidetinė A. vad. taip pat ir fotografine A., pagal Jaenschą yra sugebėjimas atsiminti sudėtingo vieneto dalis po labai trumpo stebėjimo. Pvz. atsiminti visas paveikslo

dalis, testebėjus jį $^1/_{10}$ sekundės. Šis reiškinys ypatingai pasitaiko vaikystės pabaigoje (7—9 metų), o vėliau paprastai pranyksta. Jeigu jis išlieka, tai laikoma, kad normali individo psichinė plėtotė yra pažeista. Yra tam tikras A. keitimasis, surištas su žmogaus amžiumi ir išsivystimu. Dėl to ir kalbama apie skirtingą vaiko, suaugusio ir senio A. apimtį.

Aristoteles De memoria et reminiscentia (Basic Works of A. 1941); *I. Lindworsky* Experimentelle Psychologie 1929; *E. Jaensch* Eidetic Imagerv and Typological Methods of Investigation 1930; *H. C. Warren* Dictionary of Psychology 1934; *D. T. V. Moore* Cognitive Psychology 1939; *M. Reinys* Bendroji psichologija 1939/1940;*O. Tumlitz* Anthropologische Psychologie 1939; *E. R. Hilgard* Introduction to Psychology 1952.

Atmosfera vadinamas bet kuris dangaus kūną gaubiąs dujų sluogsnis, pvz. Saulės, Žemės, Marso A. Nors yra dangaus kūnų, pvz. mėnulis, kurie A. neturi. Žemės A. sudaro dujų mišinys, ne chemìnis junginys, vad. oru. Sausą jūros lygio orą sudaro: azotas 78,09%, deguonis 20,95%, argonas 0,93%, anglies dvideginis 0,03%, be to yra dar be galo mažas % neono, helio, kriptono, vandenilio, ksenono, ozono, vandenilio peroksido, radio emanacijos, jodo, amoniako. Be šių dujų, A. visados yra dar ir vandens garų ir dulkių, kurių kiekiai kinta su vieta ir laiku. Vandens garų kiekis A. gali siekti ligi 4% tūrio. A. s l ė g i s yra A. vertikalaus stulpelio 1 cm^2 skerspiūvio svoris. A. slėgis matuojamas barometru. A. s l ė g i m o v i e n e t a i s vartojami: ilgio mm ir slėgio baras ir milibaras. A. slėgį atsveriąs gyvsidabrio stulpelis matuojamas mm ir gautas mm skaičius rodo slėgio dydį. Slėgio vienetas yra 1 dina/cm^2, bet meteorologijoje slėgio vienetu laikoma 1 megadina /cm^2, lygi 1 mil. dinų/cm^2. Šis vienetas vad. baru. Už jį smulkesnis vienetas yra baro tūkstantoji dalis, vad. milibaras. Juo aukščiau kylama, tuo mažesnis yra A. slėgis – viršuje yra daug mažesnė oro masė. Pakilus aukštyn 8 m, A. slėgis sumažėja 1 milibaru. Pakilus 5 geodinaminius km, A. slėgis sumažėja ligi pusės žemės paviršiaus slėgio; pakilus dar 5 geodinaminius km, slėgis vėl sumažėja du kartus ir tt. A. slėgis kinta ir pagal laiką. Toje pat vietoje ir tame pat aukštyje A. slėgis yra nepastovus. Jo sumažėjimas susietas su oro atvėsimu, o padidėjimas su oro temperatūros pakilimu. Aukštesniuose A. sluogsniuose (stratosferoje) slėgis mažėja temperatūrai pakilus ir didėja temperatūrai krentant.

Jei A. būtų homogeninė, t. y. visur turėtų tą patį oro tankį, tai jos aukštis būtų 7991 m. A. temperatūra priklauso nuo geografinio pločio, aukščiau viršum jūros lygio ir laiko. A. m o m e n k l a t ū r a. Apatinė A. dalis su temperatūra mažėjančia į viršų vad. troposfera. Viršutinė A. dalis su pastovia ar šiek tiek į viršų kylančia temperatūra vad. stratosfera. Stratosferoje nesusidaro debesys ir oras nesusimaišo su troposferos oru. Riba tarp troposferos ir stratosferos vad. tropopauza. Jos aukštis priklauso nuo geografinio pločio. Prie ašigalių jis yra a. 7 km, o prie pusiaujo a. 18 km. Žiemos metu tropopauza yra kiek žemiau kaip vasarą. Tame pat stratosferos aukštyje temperatūra esti žemesnė prie pusiaujo negu prie ašigalių. Maždaug 35 km aukštyje A. temperatūra vėl pradeda staigiai kilti. Čia baigiasi stratosfera ir prasideda mesosfera. Riba tarp stratosferos ir mesosferos vad. stratopauza. Mesosferos temperatūra 50 km aukštyje pakyla ligi $+60^0$C, o nuo tos vietos vėl pradeda staigiai kristi ir 80—90 km aukštyje krenta ligi -70^0C. Šis aukštis laikomas viršutine mesosferos riba ir vad. mesopauza. A. sluogsnis, esąs virš mesopauzos, vad. termosfera. Tam tikrame termosferos aukštyje yra vieta, kur A. dalelės gali atsiskirti nuo žemės. Čia yra viršutinė A. riba, vad. eksosfera. Jos aukštis a. 1000 km.

A. nomenklatūra yra sudaroma ir pagal A. esminių dalių (deguonies ir azoto) sudėtį. Ligi tropopauzos procentinis deguonies kiekis lėtai mažėja, o azoto didėja. Nuo tropopauzos ligi 50 km aukščio deguonies mažėjimas yra staigesnis, bet 50 km aukštyje vėl sustoja mažėjęs ir taip eina ligi 80 km aukščio. Šiame aukštyje oro sudėtis pradeda keistis staigiai ir esmingai. Ši vieta vad. homopauza, o sluogsnis tarp žemės paviršiaus ir homopauzos vad. homosfera. A. sluogsnis viršum homopauzos ligi viršutinės A. ribos vad. heterosfera. Pradedant homopauza heterosferoje deguonies procentinis kiekis labai staigiai mažėja, o jo molekulos skyla į atomus (disocijuoja). Azoto procentinis kiekis ir čia pasilieka beveik pastovus, bet molekulos, nors ir ne visiškai, disocijuoja. Sumažėjus deguonies procentiniam kiekiui, jo vietą užima kitos lengvesnės dujos (vandenilis).

Žemės A. skirstoma atskiromis sferomis dar ir pagal oro ionizacijos laipsnį. Ionų tankis (ionų skaičius 1 cm^3) prie žemės paviršiaus, priklausomai nuo oro drėgmės, dulkių ir kitų meteorologinių sąlygų, svyruoja tarp 100 ir 1000. Kylant į viršų, ionų tankis mažėja ir 2—3 km aukštyje pasiekia minimumą. Nuo šios vietos jis vėl pradeda didėti , tačiau nepadidėja ligi tankio, didesnio už ionų tankį prie žemės paviršiaus. Tiktai 50 km aukštyje pasireiškia smarki ionizacija, kuri vyksta ligi pačios viršutinės A. ribos (eksosferos). Šią A. dalį (virš 50 km) vad ionosfera. Ionų tankis įvairiame ionosferos aukštyje nėra vieno-

das. Daugiausia reikšmės turi jonizacijos sluogsnis a. 100 km aukštyje, nuo kurio atšoka radijo bangos.

Atmosferinė refrakcija yra šviesos spindulių lūžimas pereinant iš tuščios erdvės į žemės atmosferą. Dėl A. R. dangaus kūnai matomi kiek kita kryptimi, negu jie iš tikrųjų yra. A. R. lygi nuliui zenite ir smarkiai didėja artėjant į horizontą. Prie horizonto ji lygi $0,5^0$.

Atmosferos akustika geofizikos mokslo šaka, studijuojanti garso reiškinius atmosferoje.

Atmosferos elektra. Žemė yra įelektrinta neigiamąja, o atmosfera teigiamąja elektra. A. E. šaltinis yra žemės radioaktingos, orą jonizuojančios medžiagos. Aukštesniųjų atmosferos sluogsnių jonizuotojai yra saulės ir kitų dangaus kūnų spinduliai. A. E. sudaro geofizikos mokslo šaką.

Atmosferos optika geofizikos mokslo šaka, studijuojanti šviesos reiškinius atmosferoje.

Atmosferos slėgis yra maždaug lygus spūdžiui 1 kg cm^2 plotui (vieno cm^2 oro stulpelis sveria 1033 g, apytikriai 1 kg). Dujų ir garų spūdžiui matuoti vartoja manometrus, ir jie skaičiuojami atmosferomis, o kietų kūnų suspaudimo laipsnis presuose reiškiamas kg kvadratiniam cm (kg cm^2).

Atobraida vandens telkinių pakrančių sritis tarp pamarkos ir gylės. Ji susidaro vandens telkinio bangoms veikiant krantą. Vyraujančių vėjų užuovėjoje ji yra siauresnė, pavėjui platesnė.

Atodanga, vieta, kur žemės sluogsniai nepadengti iškyla į žemės paviršių. Yra dirbtinių ir gamtinių A. Dirbtinės atsiranda uolų laužyklose, kasant kiaurukalnius ir darant kitus kasinėjimus. Gamtinės A. susidaro upių stačiose atkrantėse, slėnių atšlaitėse ir skrodėse.

Atodrėkis, atšilimas, kai žiemą oro temperatūra pakyla aukščiau 0^0 ir sniegas tirpsta.

Atogrąža apskritimas lygiagretus žemės pusiaujui, $23\frac{1}{2}^0$ nuo jo. Šis apskritimas žymi A. sritis, kur saulė gali būti tiesiai viršum galvų, ribą. A. padėtis priklauso nuo žemės ašies kampo, sudaromo su žemės orbitos plokštuma. Yra dvi A. — viena į pietus nuo žemės pusiaujo — vad. Ožio A., kita tokiame pat atstume į šiaurę — Vėžio A. Kai saulė šviečia tiesiog iš viršaus Vėžio A., ji tada yra Vėžio (Zodiako) ženkle, o kai Ožio A., ji yra Ožio ženkle. Iš čia ir atsirado A. pavadinimai.

Atolas po piūties atžėlusi žolė. A. būva dobilų ir pievų žolės. Dvižolių dobilų visada būva ir antras A. Pievų žolės antras A. būva retai (p. Vokietijoje, laistydami pievas srutomis, gauna net trečią A.). Mišinio antro A. visai nebūva. Kaimuose beveik visada antras A. būva žardžiuose ir soduose, nes pirmasis šienaujamas. Antrasis A., nors ir retai, irgi šienaujamas. Žardžiuose ir soduose būva dar ir trečias A., kuris želdinamas ir laikomas vėlyvam rudeniui arti namų gyvuliams pasiganyti, kai visur laukai ir pievos apganomos.

Atolas (Atoll) žiedų formos koralų salos su seklia lagūna viduryje. Jų dagiausia yra Indijos ir Didžiajame vandenynuose. Brazilijos pakrančių A. vadinami abrolhos dėl Abrolhos salyno. Koralai gyvena nedidelėse gilumose, ligi 40 m, dėl to ilgai ne-

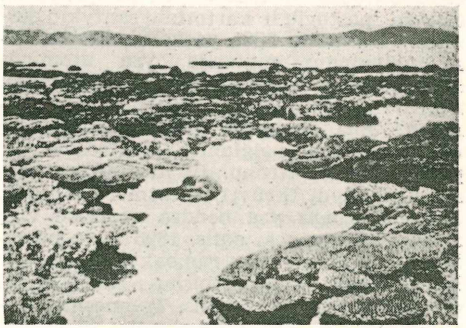

Atolo sala

pavykdavo išaiškinti, kokiu būdu galėjo A. atsirasti giliose vandenynų vietose. Tai paaiškėjo, ištyrus, kad vandenynų dugnai keisdavo savo paviršiaus aukštį. Dugnui grimstant, koralai kaupėsi aukštyn, o vėliau jam kylant, jie kartu iškilo viršum vandens paviršiaus.

Atomas (gr. átomos – nedalijamas) mažiausia elemento dalelytė, nekintanti vykstant įvairioms chemiškoms reakcijoms. Pavadinimas įvestas gamtos filosofijon V a. pr. Kr. Leukippos ir Demokrites skelbė, kad materija pripildo erdvę ne tolygiai; ją sudaro be galo mažos nedalijamos delelytės — A. Taip pat Epicurus, Lucretius poemoje De Rerum Natura. Minėtini jau mūsų eroje Galileo Galilei, Renė Descartes, Francis Bacon, Robert Boyle, Isaac Newton. Visi jie sakė medžiagą esančią neištisinę — netolydinę.

1808 John Dalton šitą hipotezę atgaivino ir įvedė chemijon. Pagal šią hipotezę kiekvieną elementą sudaro visiškai vienodi pastovaus svorio A. Skirtingų elementų A. yra nevienodo svorio ir turi kitokių savybių. A. yra tiek rūšių, kiek elementų. Jie spiečiasi į begalinę kūnų ir junginių įvairybę. Daltono teorija išaiškino pagrindinius chemijos dėsnius ir išugdė chemijos mokslą. Šiandien A. nebėra vien samprotavimai, bet jis tyrimais įrodytas. A. skaičius viename gramatome lygus $6,06 \times 10^{23}$.

Nors W. Prout dar 1815 pareiškė, kad visų elementų A. sudaro vienodos pagrindinės substancijos, vandenilio A., vis dėlto jo hipotezė buvo atmesta ir pamiršta. Visą XIX a. A. laikė kietais, jokiomis priemonėmis nesuskaldomais trupinėliais. Antroje XIX a. pusėje gausūs elementų spektrų tyrinėjimai ir tų spektrų įvairumas vertė fizikus manyti, kad A. yra sudėtingos sąjamos. Antra vertus, nuosakus elementų fizinių ir cheminių savybių pasikartojimas rodė juos esant bendros kilmės. Jau M. Faraday (1836—1837) nustatė glaudų ryšį tarp elektros ir materijos. Buvo įrodyta, kad elektrolituose elementai yra susijungę su elektra pastovių ir kartotinių santykiu dėsniais. Helmholtz 1881 paskelbė, kad elektra, nelyginant materija, yra atominės struktūros ir kad yra mažiausias, toliau nebedalijamas elektros kiekis, arba elektros A. J. J. Thomson 1896 pačiupo tą elektros kiekį, neigiamos elektros A., ir pavadino jį elektronu. Jis nustatė elektrono masę, įlydį (krūvį), skersmenį ir įrodė, kad elektronas yra bendra sudėtinė visų rūšių medžiagos A. dalis. 1896 buvo pastebėtas urano druskos radioaktingumas ir buvo atrasti nauji stipriai radioaktingi elementai polonis ir radis. Tolimesnieji tyrimai parodė, kad radioaktingų elementų A. savaime skyla, dideliu greičiu išmesdami elektronus ir teigiamas alfa deleles. Teigiamų dalelių masė esanti lygi helio A. masei. Kad visų elementų A. sudėtinė dalis yra neigiamos elektros A. arba elektronas, o A. yra elektriškai neutralus, tai reikėjo surasti teigiamąją elektros A. dalį. Thomsono, Rutherfordo, Loddy ir kt. darbai nustatė, kad bet kurio A. teigiamoji sudėtinė dalis yra vandenilio A., apkrautas teigiamos elektros kiekiu, lygiu neigiamos elektros kiekiui. Vandenilio A., apkrautas sakytu teigiamos elektros kiekiu, buvo pavadintas protonu. Nustatyta, kad bet kurį A. sudaro vienodi protonų ir elektronų skaičiai. Pirmutinį protonų ir elektronų A. ryšio vaizdą davė XIX a. pabaigoje Kelvin (1892 W. Thomson pakeltas lordu Kelvinu). Jis manė, kad teigiamasis A. branduolys yra kamuolinis, o elektronai yra įterpti į tą kamuolį. Šitą Thomsono–Kelvino hipotezę vad. statiniu A. modeliu. Šiuo modelio susidarymo negalėjo suderinti su tolimesniais tyrimais, ir jis netiko elementų spektrams aiškinti.

Kinetinė dujų teorija leido dujų būklei nustatyti vidutinį laisvą molekulų ir A. kelią ir gana tiksliai apskaičiuoti A. skersmenį lygų 10^{-8}cm Rutherford leido alfa dalelių spiečių per plonas metalų plokšteles ir nustatė, kad nurodyto dydžio A. erdvė esanti pripildyta ne ištisai ir kad esama dar labai didelių (lyginant su A. matais) tuščių protarpių. Jis nustatė, kad alfa dalelės priartėja prie A. centro ligi 10^{-13} cm nuotolio. Taip priartėjus, jas atstumia A. centras pagal Columbo dėsnį, ir jos išeina, savo kelio linkme sudarydamos tam tikrą kampą. Atseit, A. centras, arba A. branduolys, derinant su visu A., yra labai mažas ir yra apkrautas teigiamąja elektra. Rutherfordo tyrimai leido apskaičiuoti teigiamą A. branduolio krūvį (įlydį) esant proporcingą eiliniam skaičiui periodinėje elementų sistemoje. Tą patį nustatė Moseley, tirdamas būdingus elementams Roentgeno spindulių spektrus. Remdamasis gausingais tyrimų daviniais, Rutherford sukūrė A. modelį.

Visų elementų A. sudaro teigiama elektra apkrautas branduolys. Apie tą branduolį apvaliomis ar elipsiškomis orbitomis dideliu greičiu skrieja elektronai. Branduolyje yra susispietusi visa A. masė. Skriejančių apie branduolį elektronų skaičius yra lygus eiliniam A. numeriui periodinėje elementų sistemoje. Pvz. vandenilis turi 1 elektroną, helis 2 elektronus ir t. t. Pats paskutinis, 92-sis, elementas periodinėje sistemoje yra uranas. Apie jo branduolį skrieja 92 elektronai. Atseit, A. yra nelyginant labai maža Saulės sistema su planetomis, kurias valdo tie patys Keplero dėsniai. A. skersmuo 10^{-8} cm yra išorinių elektronų orbitų skersmuo, kuris yra itin didelis, lyginant jį su branduolio skersmeniu. Rutherfordo A. modelis Bohro patobulintas, laikosi iki šių dienų. Elektromagnetinių bangų šviesos teorija rodo, kad elektronų virpesiai yra ne kas kita, tik šviesos bangų versmė. Virpėdamas arba skriedamas orbita, elektronas atiduoda energiją — išspinduliuoja ją šviesos pavidalu. Atseit, elektrono energija mažėja; elektronas artėja prie branduolio ir pagaliau turėtų į branduolį nukristi. Antra vertus, tokių elektronų virpėjimų emisijos spektrai turėtų būti ištisiniai, kaip įkaitintų arba kietų kūnų spektrai. Tačiau grynų elementų spektrai yra linijiniai. Šitą nesutapimą pašalino Bohr. Jis Rutherfordo A. modeliui ėmė taikinti Plancko kvantų teoriją. Bohr sako, kad elektronai skrieja aplink branduolį ne visomis galimomis orbitomis, bet tik tam tikromis, vad. statinėmis, arba kvantų orbitomis. Bet kurioje statinėje orbitoje elektronas turi pastovų, ribotą energijos kiekį. Jis gali skrieti ta pačia orbita labai ilgai, visai energijos nenustodamas ir neįgaudamas jos. Antras Bohro samprotavimas: elektronas gali kristi arba peršokti nuo vienos statinės orbitos ant kitos. Tuo atveju jis tik atiduoda energiją arba įima ją. Elektronas, krisdamas nuo išorinės orbitos ant gilesnės, vidinės orbitos energiją paleidžia. Šita elektrono paleistoji energija išeina spinduliais

pagal Plancko dėsnį. Planck sako, kad šviesos energija yra paleidžiama arba įimama tik riboto dydžio porcijomis, vad. šviesos kvantais. Kai išspinduliuojančių arba absorbuojamų šviesos bangų dažnumas N, tai energijos kvanto dydis yra hN. Jei elektrono energija vienoje orbitoje yra E_1, o nukritus į kitą statinę orbitą jo energija E_2, tai išspinduliuotos energijos kvantas $hN = E_1 - E_2$. Kai šviesos energija absorbuojama, tai, sučiupęs vieną kvantą hN, elektronas nušoka į labiau išorinę didesnės energijos orbitą. Čia kalbama apie antrąją kvantų orbitos taisyklę, vad. Bohro dažnumų sąlyga. Atseit, A. išspinduliuojamos šviesos bangų dažnumas N pareina nuo statinių elektrono orbitų, tiksliau nuo energijos kiekių E_1, E_2, ..., kuriuos turi elektronas bet kurioje statinėje orbitoje. Gi nuo šviesos bangų dažnumo N pareina spektro linijos. Tuo būdu, tiriant elementų spektrų linijas, galima patikrinti Bohro teoriją. Vandenilio spektrai gražiai ją paremia. Matomoje spektro dalyje vandenilis duoda bent kelias įvairių spalvų linijas. Šitas linijas vad. Balmero serija. Serijos linijų dažnumą N aiškiai parodo empirinė Balmero formulė. Be matomosios dalies, vandenilis duoda linijas violetinėje ir ultraraudonoje spektro dalyje. Pirmąją laiko Lymano serija, antrąją Pascheno serija.

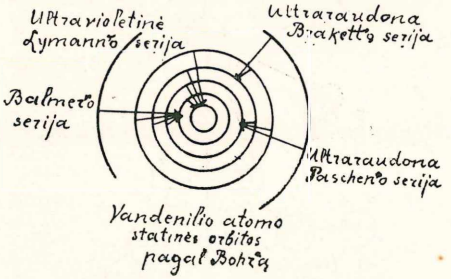

Visų vandenilio spektro serijų linijas išreiškia bendra formulė: $N = K\left(\frac{1}{m^2} - \frac{1}{n^2}\right)$. Bohr tokią pat formulę išvedė iš savo teorijos ir tiksliai apskaičiavo konstantą R., vad. Rydbergo konstanta. Spektre pasirodo Balmero serija, kai elektronas iš orbitų 3, 4, 5, ... krinta ant orbitos 2. Lymano serija pasirodo, kai elektronas nuo kitų orbitų krinta į 1 orbitą. Krintant elektronui nuo labiau išorinių orbitų į 3 arba į 4 orbitą, atsiranda Pascheno ir Braketto serijų linijos. Bet kuriuo akies mirksniu elektronas gali būti tik vienoje sakytų orbitų. Bohro teoriją paremia ionizavimas A. smūgiais. Leidžiant elektriniame lauke tam tikru greičiu elektronus į dujas, jie susismogia su dujų A. Susismogęs A. atiduoda elektronams savo energiją ir iš paprastesnių orbitų nukelia A. elektronus į aukštesnes kvantų orbitas. A. elektronai gali kristi atgal ir iššerti atitinkamo dažnumo spindulių. Lygiai taip pat smūgio metu elektronai gali būti išspirti iš A. sferos ir tapti laisvi. A. nustojusius elektrono vad. jonizuotais. Įkelti A. elektroną į aukštesnę kvantų orbitą, reikia atitinkamos energijos; ši energijos kiekį galima apskaičiuoti. Jį turi tureti smogiamasis elektronas, kad sukeltų efektą. Palyginus smogiamojo elektrono kinetinę energiją su spektro termų energija, randama, kad tyrimas sutampa su teorija, patvirtina Bohro reikalavimus.

Radioaktingų elementų skilimas rodo, kad sunkesniųjų elementų A. branduolį sudaro helio branduoliai ir elektronai. Teigiamųjų branduolio krauju (įlydžių) yra apie du kartu daugiau už branduolio elektronus. Pati branduolio masė, kuri yra beveik visa A. masė, labai suspausta: ji yra mažesnė už įlydžių mases sudarančių branduolį. A. branduoliai yra labai sūdrūs. Pvz. vandenilio branduolio mase yra $1{,}66 \times 10^{-24}$ g; jo teigiamasis įlydis $4{,}774 \times 10^{-10}$ elektrostatinių elektros vienetų; stipinas 10^{-16} cm. Apie jį skrieja 1 elektronas, su mase 9×10^{-28} g; neigiamasis įlydis $4{,}774 \times 10^{-10}$ elektrostatinių elektros vienetų, o stipinas $1{,}8 \times 10^{-13}$ cm Elektronų orbitų skersmuo kuris yra lygus vandenilio A. skersmeniui, nustatytas nuo 1×10^{-8} iki 5×10^{-8} cm. Antras elementas periodinėje sistemoje helis. Jo branduolys turi 2 teigiamus įlydžius, apie branduolį skrieja 2 elektronai. Pašalinus vieną elektroną, gaunamas teigiamas helio jonas. Pašalinus abu elektronus, gaunamas helio jonas su dviem teigiamais įlydžiais, arba teigiama elektra apkrautas helio branduolys, kuris yra tas pats, kaip alfa dalelės. Kitas elementas litis. Jo branduolys turi tris teigiamus įlydžius, ir apie jį skrieja trys elektronai. Visų tolimesnių elementų teigiamųjų įlydžių skaičius ir planetinių elektronų skaičius yra lygus eiliniam A. numeriui. Elektronai apie branduolį yra pasiskirstę tam tikromis zonomis. Artimiausią branduoliui vadina K zona. Joje būva tik du elektronai. Apie tą zoną būva aukštesniems elementams kitos zonos. Pvz. po K kita zona L, kurioje būva 8 elektronai. Po L eina M zona su 18 elektronų ir t. t. Bet kuris periodinės elementų sistemos periodas pasibaigia elementu, kurio visos zonos yra listinos elektronų. Šitą uždarytų arba listinų zonų konfiguraciją vad. neaktingų dujų konfiguracija, nes visi periodai pasibaigia neaktingų dujų elementais. Pačios kraštutiniausios išorinės zonos elektronai yra radiacijos arba valentingumo elektronai. Šie periferiniai elekt-

ronai nulemia A. chemines savybes ir leidžia radiaciją matomoje spektro dalyje. Gilesniųjų zonų arba kiauto elektronai spinduliuoja Roentgeno spindulius. Bohro teorija davė A. struktūros vaizdą. Tačiau jos reikalavimai prieštarauja klasinei dinamikai. Pastaraisiais metais tą prieštaravimą pašalinti stengiasi dvi hipotezės. Viena Heisenbergo ir Diraco, vad. kvantų mechanikos hipotezė. Juodu visiškai atsisako spręsti A. viduje vykstančius reiškinius. Gana, sako, duoti pastebėtų A. fizikinių reiškinių santykius matematiškais simboliais. Kokia tikrovė glūdi tuose simboliuose, esą, nesvarbu žinoti. Kita teorija yra Broglie ir Schroedingero, vad. bangų teorija. Ši teorija žiūri į elektroną kaip į bangų sąjamą. Bet kuri judanti medžiaginė dalelė yra visai panaši į bangų sąjamą. Atskirų, sąjamą sudarančių, bangų greitis galįs būti didesnis už šviesos greitį. O bangų sąjamos greitis yra lygus mechaniniam medžiaginės dalelės greičiui. Materija pasireiškia bangų energija; energijos centrai yra elektronai ir protonai. Bohro statinės orbitos gali būti tik tokio ilgio, kur jos turi sveiką bangų skaičių. Pagal šią hipotezę, medžiagos pagrindą sudaro visai nemedžiaginis dalykas.

Atomo įrodymai tyrimais: 1) Browno judesiai, 2) peršvietimas kristalų trumpų bangų elektromagnetiniais spinduliais, Roentgeno spinduliais (Debye—Scherrero tyrimai); interferencijos reiškiniai čia leidžia įžiūrėti švelnutę kristalų struktūrą (Lauc); 3) Wilsono kamera parodo rūkų pėdsakus — kondensacijos ruožus; 4) Geigerio vamzdeliai; 5) Millkano aliejaus lašelių kelias; 6) vienodo dydžio ir masės kamuoliukai skystyje — žemės atmosferos modelis; 7) elektronų mikroskopas.

Atominė artilerija. Galingos stambaus kalibro patrankos ar gaubicos, galinčios šaudyti ne tik paprastaisiais, bet ir atominiais sviediniais. Atominiu vadinamas toks sviedinys, kurio sprogstamąjį užtaisą sudaro tam tikras kiekis uranijaus izotopo 235, plutonio ar kurio kito lengvai vidinės atominės energijos dalį atpalaiduojančio elemento. Atominio sviedinio sprogimo jėga prilygsta kelių tūkstančių tonų trinitrotolueno sprogimui. Prie A. A. taip pat priskiriamos atominiu sprogstamuoju užtaisu aprūpintos oro torpedos.

Atominė bomba karo ginklas, kur ardomiems tikslams naudojama atomo branduolio skilimo grandininė reakcija. Jos veikimas paremtas O. Hahno 1939 atradimu: uranio atomo branduolio skaldymas neutronų teikiama energija. Įvykis liečia uranio izotopą 235; gamtoje aptinkamas uranis teturi šio izotopo 0,7%. Šiuo metu šiam tikslui vartoja dirbtiniu keliu sudarytą elementą plutonį.

Bet kuriam skilimui vykstant, susidaro, be dviejų (rečiau 3) maždaug vienodo dydžio branduolio skeveldrų ir stipraus elektromagnetinio spinduliavimo, dar du ar trys nauji neutronai, kurie gali kelti naujus skilimus. Kai pasiekiamame antrinių ir t. t. neutronų nuotolyje yra kiti skalūs atomo branduoliai, pakanka nedidelio dūžio, kad imtų vykti grandininė reakcija, kuri itin dideliu greičiu, tarsi griūtimis, auga. Akivaizdoje tik atskirų neutronų, kurie gali būti pasilpninti kosminiais spinduliais ar kitu keliu, atomo sprogstamoji medžiaga pati tegali sprogti, kai jos susirenka daugiau už kritiškąjį kiekį. Tas kiekis gali siekti keletos kg. Mažesniam už kritiškąjį medžiagos kiekiui esant, susidarę antriniai neutronai plačiu ruožu lekia lauk, kol sukelia grandininę reakciją.

A. B. skiriasi nuo uranio degiklio tuo, kad skylančioji medžiaga yra pakankama sukelti reakcijai ir greitiesiems neutronams. Tik čia, kritiškajam kiekiui peržengti ir sprogimui gauti, reikia A. B. šūvio greičiu sujungti du atominės medžiagos gabalus, kurių bet kuris yra kiek mažesnis už kritiškąjį dydį. Sprogimas tuoj įvyksta ir per milioninę sekundės dalį atpalaiduoja

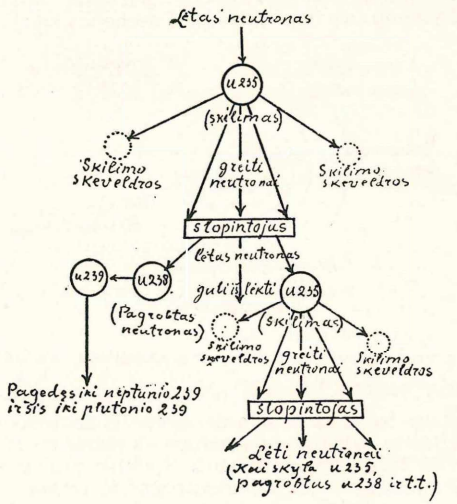

Grandininė reakcija atominėje bomboje

milžiniškus energijos kiekius, pvz. 1 kg uranio 235, visiškai susprogdamas, sukelia maždaug tiek energijos, kiek 20.000 tonų pačios stipriausios sprogstamosios medžiagos T. N. T. (trinitrotoluenas). Čia atsiranda maždaug 14.000.000° C karštis (sprogimo viduryje). Tuo pat metu sukyla labai stiprūs ir kenksmingi nepaprasto biologinio veikimo neutronų ir gama spinduliai. Be

to, dar kyla dulkės, t. y., pradinės atominės medžiagos dėl skilimo gaminių ir dėl stipraus dirbtiniu būdu radioaktingomis virtusių lydimųjų medžiagų spinduliavimo; pasidaro radioaktinga sprogimo aplinka. Radioaktingų dulkių debesis vėjas gali plačiai, daug tūkstančių km, išnešioti.

Kadangi A. reikalingas kritiškasis medžiagos kiekis, tai mažų A. B. pagaminti neįmanoma. Ir teoriniai apskaičiavimai ir pasiruošimas pagaminti pirmąją A. B. pareikalavo daugelio mokslininkų, mokslo įstaigų, bendradarbių ir darbininkų — apie 300.000 žmonių. Visa tai atsėjo daug milijardų dolerių. Pagrindinė kliūtis pagaminti aukštos vertės — aukšto grynumo uranį 235.

Pirmoji atominė bomba buvo susprogdinta 1945 VII 16 Los Alamos dykumoje New Mexico JAV. Antroji ir trečioji atominė bomba buvo numesta Japonijoje II Pasaulinio karo metu. Hirošimoje (1945 VIII

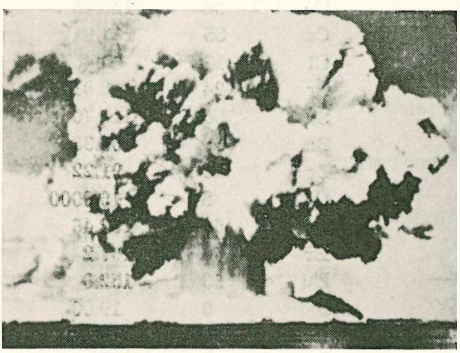

Atominė bomba, išsprogdinta po vandeniu

6)) užmušė 80.000 ir sužeidė 100.000 (viso Hirošimoje buvo 300.000 gyventojų). Panašiai ir Nagasaki (1945 VIII 9). Į Hirošimą numestoji A. B. smarkiai sužalojo pastatus ligi 4 km aplink. 6—7 km aplink dar žymių nuostolių padaryta. Iki 1 km aplink šviesos ir šilimos spinduliai staigiai užmušė žmones; dar žymių apdegimų pastebėta iki 3 km, kiek lengvesnių iki 5 km. Nuo tų sužalojimų tam tikromis priemonėmis galima apsisaugoti.

Sunkiau su gama spinduliais, kurie nuo 1 iki 1,5 km mirtini, ligi 3 km pavojingi; dabar nuo jų apsisaugo betoninėmis sienomis. Pavojinga ilgiau pabūti radioaktingame spinduliavime, kuris lydi A. B. sprogimą.

JAV gamina vandenilio bombas. Ir čia reikia atomo branduolių skilimo: tenka pasigaminti vandenilio izotopą ir litio izotopą, kaip sprogstamąsias medžiagas; jų panaudojimas vyksta helyje. Šiuo atveju nebereikalingas kritiškasis kiekis; galima imti bet kurį kiekį ir gauti itin stiprius sprogimus. Betgi padegimui reikia senosios rūšies A. B. pradus pavartoti.

F. Dessauer Atom und Atombombe 2 leid. 1948.

Atominė energija. Turtingų uranio turinčių mineralų aptinkama Kanadoje ir Belgų Kongo Afrikoje. Torio randama Travarancore Indijoje ir Brazilijoje. Su nežymiais uranio ir torio kiekiais mineralų yra įvairiose pasaulio vietose Pvz. JAV Koloradoje, Karolinos šiaurėje, Virginijoje, Floridoje.

Pavertę į šilimą visą JAV suvartojamą anglių, petroleumo, žemės dujų energiją, gausime per metus 900 milionų kilovatmetų; pasaulio gamyba siekia apytikriai 27000 milionų kilovatmetų.

Kadangi 1 kg skylančios medžiagos duoda 1000 kilovatdienų energijos, tai 1 kg atpalaiduoja apie 1 milioną kilovatdienų, arba apvaliai arti 3000 kilovatmetų. Tad, norint šiandien JAV sunaudojamą per metus energiją gauti iš atomų energijos, reiktų tos skylančios medžiagos rasti pusketvirto tūkstančio kg, o maždaug milioną kg visam pasauliui.

JAV žino savo akmens anglių atsargas, bet uranio kiekio nežino. Todėl dabar tik tam tikroms sritims teima taikinti atominę energiją — atominėms bomboms, laivyno reikalams, ypač povandeniniams laivams, aviacijai.

Ieškoma naujų skylamosios medžiagos šaltinių. Sako, alfa dalelė (helio branduolys) yra geras šaltinis energijai semtis, skylant branduoliui (du prutonu ir du neutronu). Žvaigždynų energija — aukšta dangaus kūnų temperatūra esanti išdava atomų skilimo reiškinio. Jei pasisektų suvaldyti skaldomo vandenilio atomo branduolio energiją, tuomet vandenynai pasidarytų sunkiai išsemiami energijos šaltiniai. Dar kalbama apie visišką medžiagos suskaldymą, tačiau tuo tarpu tik maža masės dalis, gal viena šimtoji, tėra paverčiama energija. Suskaldymo atveju vienas kg masės atsvertų 300.000 tonų anglies.

S. Glasstone Sourcebook on atomic energy 1950.
W. Fuchs Energiegewinnung u. Atomkernen 1948.

Atominės Energijos Komisija JAV 1946 VII 16 pagal Atomic Energy Act sudarytoji iš politikos, karo, mokslo atstovų komisija. Ši pusiau valdinė A. E. K. planuoja bei finansuoja su atomine energija susietus bandymus.

Atominių svorių lentelė. Cheminių elementų A. S. L. sustatyta jų numerių tvarka. Čia sužymėti ir tie cheminiai elementai, kurie buvo atrasti po 1938, kaip atominės energijos tyrimo pasekmė. Skliausteliuose pažymėti skaičiai yra apytikriai ir atitinka pastoviausio izotopo apytikrį A. S.

Atominių svorių lentelė

Cheminio elemento pavadinimas	Angliškas ar lotyniškas vardas	Simbolis	Atominis numeris	Atominis svoris
Aktinis	Actinium	Ac	89	227
Aliuminis	Aluminium	Al	13	26.98
Americis (ar Amerikis)	Americium	Am	95	[241]
Anglis	Carbon	C	6	12.010
Argonas		A	18	39.944
Arsenas	Arsenic	As	33	74.91
Astatinas	Astatine	At	85	[210]
Auksas	Aurum	Au	79	197.2
Azotas (nitrogenas)	Nitrogen; nitrogenium	N	7	14.008
Baris		Ba	56	137.36
Berilis		Be	4	9.013
Berkelis	Berkelium	Bk	97	[243]
Bismutas		Bi	83	209.00
Boras		B	5	10.82
Bromas		Br	35	79.916
Ceris	Cerium	Ce	58	140.13
Cezis	Cesium	Cs	55	132.91
Chloras		Cl	17	35.457
Chromas		Cr	24	52.01
Cinas („alavas")	Tin; stannum	Sn	50	118.70
Cinkas	Zinc	Zn	30	65.38
Cirkonis	Zirconium	Zr	40	91.22
Deguonis (oksigenas)	Oxygen	O	8	16.0000
Dysprozis	Dysprosium	Dy	66	162.46
Erbis		Er	68	167.2
Europis		Eu	63	152.0
Fluoras	Fluorine	F	9	19.00
Fosforas	Phosphorus	P	15	30.975
Francis	Francium	Fr	87	[223]
Gadolinis		Gd	64	156.9
Galis	Gallium	Ga	31	69.72
Geležis	Ferrum, iron	Fe	26	55.85
Germanis		Ge	32	72.60
Gyvasis sidabras	Hydrargyrum, mercury	Hg	80	200.61
Hafnis		Hf	72	178.6
Helis		He	2	4.003
Holmis		Ho	67	164.94
Indis		In	49	114.76
Jodas	Iodine	I	53	126.91
Iridis		Ir	77	193.1
Iterbis (Yterbis)	Ytterbium	Yb	70	173.04
Itris (Ytris)	Yttrium	Y	39	88.92
Kadmis		Cd	48	112.41
Kalis	Potasium, kalium	K	19	39.100
Kalcis		Ca	20	40.08
Kalifornis	Californium	Cf	98	[244]
Kiuris	Curium	Cm	96	[242]

Cheminio elemento pavadinimas	Angliškas ar lotyniškas vardas	Simbolis	Atominis numeris	Atominis svoris
Kriptonas		Kr	36	83.80
Ksenonas	Xenon	Xe	54	131.3
Lantanas		La	57	138.92
Litis		Li	3	6.940
Lutecis		Lu	71	174.99
Magnis	Magnesium	Mg	12	24.32
Manganas		Mn	25	54.93
Molibdenas		Mo	42	95.95
Natris	Sodium	Na	11	22.997
Neodymis		Nd	60	144.27
Neonas		Ne	10	20.183
Neptunis	Neptunium	Np	93	[237]
Nikelis		Ni	28	58.69
Niobis (ar Kolumbis)		Nb	41	92.91
Osmis		Os	76	190.2
Paladis		Pd	46	106.7
Platina		Pt	78	195.23
Plutonis	Plutonium	Pu	94	[239]
Polonis		Po	84	210
Prazeodymis		Pr	59	140.92
Prometis (Illinis)	Promethium	Pm	61	[147]
Protaktinis		Pa	91	231
Radis	Radium	Ra	88	226.05
Radonas	Radon	Rn	86	222
Renis	Rhenium	Re	75	186.31
Rodis		Rh	45	102.91
Rubidis		Rb	37	85.48
Rutenis		Ru	44	101.7
Samaris		Sm	62	150.43
Selenas		Se	34	78.96
Sidabras	Argentum, silver	Ag	47	107.880
Siera	Sulfur	S	16	32.066 ± 0.003
Silicis	Silicon	Si	14	28.09
Skandis		Sc	21	44.96
Stroncis		Sr	38	87.63
Švinas	Plumbum, lead	Pb	82	207.21
Tantalas		Ta	73	180.88
Technetis	Technetium	Tc	43	[99]
Teluris		Te	52	127.61
Terbis		Tb	65	159.2
Talis	Thallium	Tl	81	204.39
Toris	Thorium	Th	90	232.12
Tulis	Thulium	Tm	69	169.4
Titanas		Ti	22	47.90
Uranas	Uranium	U	92	238.07
Vanadis		V	23	50.95
Vandenilis	Hydrogen	H	1	1.0080
Varis	Cuprum, copper	Cu	29	63.54
Volframas	Tungsten	W	74	183.92

Atomų transmutacija vieno elemento pavertimas kitu. Daugelį šimtmečių buvo didžiausia alchemikų svajonė. Šių dienų pažiūromis į atomą, A. T. yra galima. Šis procesas savaime vyksta radioaktinguose elementuose. Pirmąją A. T. 1919 įvykdė Rutheford, bombarduodamas azoto atomą alfa dalelėmis ir paversdamas azotą deguonimi atominio svorio 17. Tokių ir panašių A. T. padaryta daug. Jos pasiekiamos bombarduojant atomus ne vien alfa dalelėmis, bet ir neutronais, protonais, deuteronais. Atomų skaldymams ir transmutacijoms atlikti vartojami ciklotronai, betatronai ir tolygūs aparatai, kurie kelių milionų voltų įtampos pagalba suteikia didelę energiją atominiams „šoviniams", kuriais bombarduojami kitų elementų atomai.

Aton senovės Egipto dievas. Buvo vaizduojamas saulės disku ir reiškė saulės energiją. Amenhotep IV (1375—1358) A. kultą, kaip vienintelio dievo, buvo įvedęs visame Egipte.

Atonalinė muzika muzikos kompozicijos kryptis, kurioje nėra arba nejaučiama tonalumo. Kai kurių muzikų tyrinėjimu, atonalumo įspūdį sudaro vartojimas tam tikrų harmonijos ir melodijos priemonių, kurios nuo klausytojų paslepia tonalumo žymes. Muzikos kūryba, sąmoningai vengianti bet kokio tonacijos centro kūrinyje, savo pradais yra artimiausia A. M. A. Schoenbergo sukurta 12 tonų sistema yra kaip ir teorinis atonalumo problemos išsprendimas. Pirmosios atonalumo žymės muzikoje yra A. Schoenbergo Drei Klavierstuecke op. 11 (1908) ir Sechs kleine Klavierstücke op. 19 (1911). Lietuvių A. M. kūrybai atstovauja V. Bacevičius, J. Kačinskas ir Julius Gaidelis. Iš Bacevičiaus tos rūšies kūrinių minėtini Elektrinė simfoninė poema, stygų kvartetas ir kt.

Th. Wiesengrund-Adorno Philisophie der neuen Musik 1949.

Atonia (gr.) įtempimo (pvz. raumenų) stoka, glebumas.

Atoslūgis ž. Potvyniai ir atoslūgiai.

Atossa persų karaliaus Kyro Didžiojo duktė, Kambyzo, Dariaus I žmona, Kserkso I motina. Jos įtaka 485 pr. Kr. Kserksas apėmė sostą. Aischilas ją vaizduoja Persų tragedijoje.

Atostogos apmokamas poilsio laikas, kada tarnautojai ar darbininkai paleidžiami kurį laiką pasilsėti. JAV suteikiamų jiems A. ilgumas priklauso nuo ištarnauto laiko ir iš dalies nuo amžiaus. Mokyklinės A. yra tam tikras laikas, kada ar vasaros, ar Kalėdų bei Velykų metu mokyklos neveikia. Pirmosios beveik visuose kraštuose trunka visą vasarą, antrųjų ilgumas yra labai nevienodas. Nepriklausomoje Lietuvoje tiek Kalėdų, tiek Velykų A. mokyklose buvo dviejų savaičių, o JAV jos trunka tik pačių švenčių dienas.

Atpirkimas (lot. redemptio) krikščionių teologijoje žmonijos išlaisvinimas iš nuodėmės vergijos bei nutolimo nuo Dievo ir įkūrimas naujos bei amžinos sąjungos tarp Dievo ir žmonių tarpininkaujant Jėzui Kristui, ypač jo pasiaukojama kryžiaus mirtimi, kuri šv. Mišių aukoje kiekvieną kartą atnaujinama nekruvinu būdu.

Atpirkimas teisės pardavinėti degtinę ar teisės rinkti mokesčius iš degtinės buvo susijęs su valstybės monopoline teise tvarkyti alkoholio pardavinėjimą ir gaminimą. A. visų pirma buvo įvestas Rusijoje XVII a. pradžioje. 1649 įstatymas nustatė mokesčius iš alkoholio valstybės regalija, kurią iš dalies pats iždas eksploatavo valstybinėse smuklėse (karčiamose, kabakuose), iš dalies ją iš varžytinių už tam tikrą sumą parduodavo atpirkėjams. Toliau per keletą šimtų metų ten nuolatos svyruojama tarp visiško šios regalijos eksploatavimo iždo pajėgomis ir visiško jos perleidimo atpirkėjams. 1705 įvestas A. greta smuklių; 1767 buvo visur, be Sibiro, įvesta vienoda A. sistema, tik ją susmulkinant A. objektais. 1783 buvo leidžiama atpirkti ir vieną smuklę. Atpirkėjai už degtinę ir kitus alkoholinius gėrimus mokėjo iždui nustatytą kainą ir, be to, tam tikrą varžytinėse nustatomą sumą už A. teisę, ir jau patys tuos gėrimus laisvai pardavinėjo. 1847 buvo įvesta lygiagretė A. ir akcizo sistema. 1863 A. sistema buvo panaikinta ir pakeista vien akcizu. Nuolatiniai įstatymų svyravimai parėjo labiausiai nuo iždo reikalų, kadangi atpirkėjai garantuodavo iždui pastovias pajamas, kuriomis daugiausia iždas ir rėmė valstybės biudžetą, jau ir anais laikais teisingai vadintą girtu biudžetu. Tuo reikalu padėtis nepasikeitė ir pabaigoje XIX a. įvedus valstybinį degtinės monopolį, kada jau visas biudžetas rėmėsi vien tiktai gyventojų suvartojama degtine.

Rusijai Lietuvą okupavus, ir L i e t u v o j e buvo įvesta A. sistema. Prieš tai Lietuvoje jau veikė vad. propinacijos sistema — dvarininkų teisė savo dvaruose gaminti ir pardavinėti alkoholinius gėrimus, nors ligi XVIII a. pusės monopolinė teisė gaminti ir pardavinėti degtinę vaistams priklausė Vilniaus jėzuitų akademijos vaistinei. Jau 1772 Rusija okupavusi Gudiją, ten degtinę apdėjo akcizu. Nuo 1810 X 29 visoje Lietuvoje buvo įvestas degtinės akcizo atpirkimas, tiek miestuose, tiek ir valdžios dvaruose, bet atpirkėjai neturėjo teisės nei patys degtinę gaminti, nei ją pardavinėti, tik pavaduodavo valdžios valdininkus, surenkant akcizo mokesčius. Bet jau 1849 XI 23 įstatymu ir Lietuvoje buvo įvestas ir degtinės pardavinėjimo A., vad.

„čaročnyj otkup" (stikliukų A.) Lietuvos miestuose ir rajone ligi dviejų verstų aplink miestus. Tai žymiai pakėlė degtinės kainą ir jos vartotojų išnaudojimą. Su tuo A. vartotojai pradėjo kovoti, slaptai pirkdami degtinę už miesto ribų, o Vilniaus žydai buvo įsteigę ir blaivybės draugiją, kurios nariai visiškai atsisakydavo nuo degtinės ir ragino ir kitus Vilniaus gyventojus prie to blaivybės sąjūdžio prisidėti. Bet tai nebuvo blaivinimo akcija tikra to žodžio prasme, o vien tiktai organizuotas degtinės, kaip neįperkamo dėl aukštos kainos dalyko, boikotas. Kiek vėliau, 1858 Jurbarko klebonui kun. Kerveliui davus pradžią, Vyskupo Valančiaus organizuojama blaivybė, remdamasi blaivybės brolijomis, pradėjo plėstis visoje buv. Kauno gubernijoje, iš kurios paskiau persimetė ir į Vilniaus gub. ir jau 1859, palyginti su 1858, Kauno gub. degtinės vartojimas sumažėjo 629.500 kibirų, o Vilniaus gub. 409.900 kibirų. Tuomet atpirkėjai, kuriuos šioji blaivybės akcija smarkiausiai palietė, pradėjo kovą prieš blaivybę ir dideliais piniginiais kyšiais savo pusėn patraukė ir vietinę administraciją (šiaip visoje Rusijoje atpirkėjai kyšiams išleisdavo per metus a. 2 mil. rublių). Norint blaivybę sugriauti, buvo labiausiai operuojama tuo motyvu, kad blaivybei palaikyti tariamai vartojamos prievartos priemonės. 1860 net Petrapilyje buvo ministerių tartasi, jog kadangi šioji Valančiaus akcija neša didžiausius nuostolius valstybės iždui, tai reikią patį Valančių ištremti. Tačiau blaivybei prasidėjus, jau 1858 teko valdžiai atsisakyti Lietuvoje nuo degtinės pardavinėjimo A., kadangi niekas nenorėjo į tas nuostolingas varžytines stoti. 1863 Muravjovui uždraudus Lietuvoje blaivybės brolijas, greitai po to buvo, kaip ir Rusijoje, panaikintas ir degtinės akcizo A.

Svedenija o piteinych sborach v Rossii 1860; (*K. Gukovskij*) Kovenskaja Gubernija 1893

Atpuskas lenkybė (iš lenk. odpust), žmonėse ligi pat nepriklausomybės laikų išlikusi, nors jau ir Daukša 1599 Postilėje ir M. Valančius 1848 Žematių vyskupystėje g.eta A. žinojo ir lietuviškus Atlaidus (ž.).

Atradimai. A. istorija skirstoma į senųjų, vidurinių ir naujųjų amžių A. Jau ir seniausiais amžiais buvo, kad ir nedaug keliautojų, kurie vykdavo į nežinomus kraštus ne karo ar prekybos tikslais, bet skatinami noro aptikti ir pažinti naujus, dar nežinomus kraštus. O ir naujausiais laikais ne tik tyrinėjami seniau atrasti kraštai, bet ir visai naujų atrandama. Seniau buvo daugiau aptinkama, šiais laikais daugiau tiriama.

S e n a i s i a i s a m ž i a i s europiečių žinomas pasaulis buvo, palyginti, mažas, nes jis teapėmė pietinius Europos-Azijos ir šiaurinius Afrikos pakraščius. Senovės ir vidurinių amžių žemėlapiuose vandenynai buvo vaizduojami įvairiausių siaubų, drakonų ir kitų baisybių pilnomis sritimis. Tačiau pirmieji Skandinavijos vikingai išdrįso jau X a. perplaukti Atlantą, bet žinių apie jų aptiktus kraštus jie Europai neperteikė. Todėl senaisiais ir viduriniais amžiais europiečių geografinis pasaulis labai lėtai tesiplėtė. Iš seniausių jūrininkų ir atradėjų žymiausieji buvo finikiečiai ir egiptiečiai. 1500—1000 pr. Kr. Egipto ke-

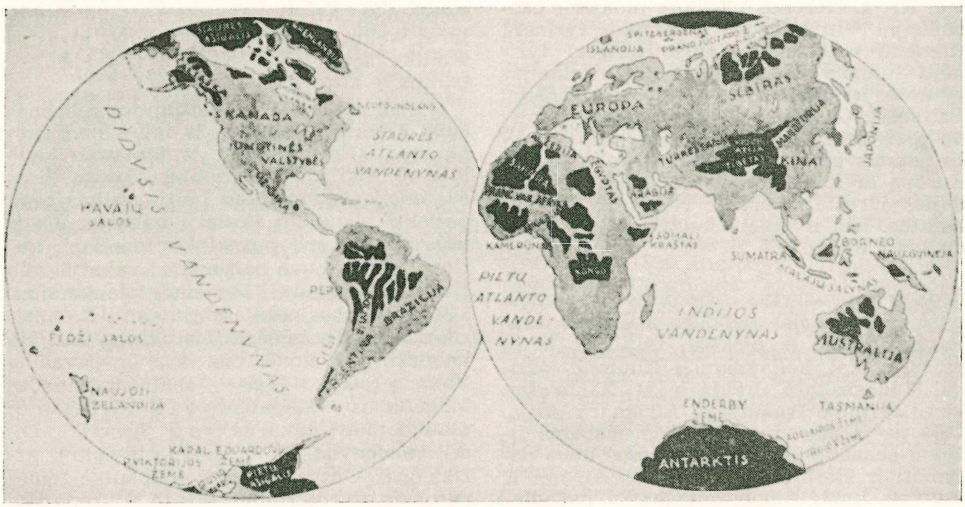

Atradimų žemėlapis

liautojai ir pirkliai lankydavosi Babilonijoje ir š. vak. Afrikoje. Finikiečiai dar IX a. pr. Kr. pasiekdavo p. Arabiją, r. Afriką ir net Indiją. Pro Gibraltarą savo būriniais laiveliais jie pasiekdavo š. Europos pakraščius ir Britaniją. Jie buvo ir Azorų salose apsilankę. 600 pr. Kr., būdami Egipto faraono Necho tarnyboje, jie apiplaukė Afriką iš Raudonosios jūros ligi Gibraltaro. Apie tą patį laiką Kartagenos jūrininkai pasiekdavo Azoru salas ir Gvinėjos įlankos krantus. Kiniečiai pažinojo visą vidurinę Aziją ligi Turano. Indai pažinojo Kinus, Persiją, Babiloniją ir Egiptą. Taip pat persai ir egiptiečiai turėjo gan tikslias žinias apie Indiją ir Vidužemio jūros kraštus. Jau nuo seniausiųjų laikų, tarpininkaujant egiptiečiams, persams, arbams ir finikiečiams, buvo užsimezgę prekybos ryšiai tarp europiečių ir indų. Įvairių misininkų kelionės davė nemaža žinių apie naujai aptiktus kraštus. Tuo žvilgsniu nemaža davė ir Kryžiaus karai. Aleksandro Makedoniečio karo žygiai į Indiją, taip pat kaip ir jo siunčiami žvalgai ir pasiuntiniai, europiečiams davė daug žinių apie anksčiau visai nežinomus, paslaptingus Rytus. Užvaldę didžiulius Europos, Azijos ir Afrikos plotus romėnai, buvo pradėję tuos kraštus sistemingai tyrinėti. 330 pr. Kr. graikų pirklys Pytheas iš Masilijos, ieškodamas cino ir gintaro, apiplaukė Ibero pusiasalį ir pasiekė š. Europą, aptikdamas Orknėjų, Farerų ir kt. salas. 480—440 pr. Kr. Herodotas tyrinėjo Persiją, š. Afriką, Apeninų pusiasalį (nepatikimomis žiniomis ir Baltijos kraštus). Sekdami finikiečiais, tais laikais graikai lankėsi ir Britanijoje. 84 Kr. g. Agricola apiplaukė Britanijos salą. I a. Kr. g. Neronas pasiuntė mokslinę ekspediciją Nilu aukštyn r. Afrikos tyrinėti. Romėnų matininkai (agrimensores) tyrinėjo tolimas Romos imperijos kolonijas rytuose ir vakaruose — Arabiją, Libiją, Britaniją, Galiją ir kt. Egiptiečių ir romėnų prekyba gintaru su Baltijos jūros krantų šalimis galėjo vykti jūros keliu aplink Europą ar upių sausažemių keliu—iš Juodosios jūros Dniepru ir Nemunu, galimas daiktas, kad ir trečiu keliu — skersai vidurinę Europą.

V i d u r i n i a i s a m ž i a i s A. nedaug tepadaryta. Pirmojoje vid. amžių pusėje didžiausias keliones atlikdavo arabų misininkai ir pirkliai, taip pat ir jų mokslininkai, keliaudami į Kinus, c. Afriką, Madagaskarą, Indiją ir kt. XII a. Ibn Idrisi tyrinėjo Ispaniją, š. Afriką ir r. Aziją. 1154 jis pirmas nubraižė viso arabams žinomo pasaulio žemėlapį, kuriame buvo pažymėti ir Baltijos jūros pakraščiai, net ir Kaunas, kuris šiame žemėlapyje pavadintas Kaniyu. XIV a. pradžioje Ibn Batuta tyrinėjo Egiptą, Persiją, Indiją, Malajų salyną, Kinus, Turaną ir Ukrainą, taip pat š. ir r. Afriką. Tais laikais, kada VII–XIV a. arabai tyrinėjo Azijos ir Afrikos kraštus, š. Europos normanai — vikingai plaukiodavo š. Atlantu ir lankėsi š. r. Europoje ir r. Amerikoje. 985 vikingas Erikas Raudonasis atrado Grenlandiją, 1000 Leif Erikson pasiekė Labradorą. Nors vikingai Ameriką atrado 500 metų dar prieš Kolumbą, bet toliau krantų jie Amerikos žemyno netyrinėjo ir jo nepažinojo. Iš XIII a. didelės reikšmės buvo popiežiaus pasiuntinių 1253 Ruvsbroccko ir 1289 pranciškono Jono iš Montecorvino kelionės Mongolijon. Venecietis Marco Polo 1271—1295 keliavo po c. Aziją. Kinus, Indiją, Malajų salyną ir Pavolgės kraštus. Jo broliai Niccolo ir Maffeo keliavo Volga aukštyn, vėliau pateko pas totorių chaną Kublajų ir po 20 metų grįžo Venecijon. XV a. pirmojoje pusėje portugalas Henrikas Jūrininkas atrado Azorų salas ir ištyrė r. Atlanto pakraščius.

Turtingiausia A. buvo n a u j ų j ų a m ž i ų pradžia. Nuo XV a. pabaigos prasideda nuolatinės kelionės per vandenynus ieškant nežinomų kraštų už vandenynų. Vienas didžiuju tu visu kelioniu akstinų, buvo noras surasti trumpesni ir saugesnį kelią į Indiją ir į p. Aziją prekybai su tais kraštais, vengiant susidūrimo su turkų valdomais kraštais, per kuriuos anksčiau toji prekyba ėjo. Naujausiais amžiais visų pirma ieškoma kelio Rytų Indijon. Šį klausimą išsprendė portugalai. 1484 Diego Cano pasiekė Kongo upės žiotis, 1488 Bartolomeo Diaz p. Afrikos viršūnę — Gerosios Vilties Ragą, o 1498 Vasco de Gama, apiplaukes Afriką, pirmas pasiekė Indiją jūros keliu. Paskiau 1511 buvo atrastos Molukų salos, 1527 Naujoji Gvinėja, netrukus ir kitos p. Azijos žemės.

Iš visų anų laikų A. didžiausios reikšmės buvo Amerikos A., kuris iš dalies buvo grynai atsitiktinis, ieškant trumpiausio kelio į Rytų Indiją. Jau Paulus Toscanelli iš Florencijos skelbė, kad Indiją galima būtų pasiekti plaukiant tiesiai į vakarus. Jis ir nubraižė vakarų pusrutulio žemėlapį, kuriame Indija buvo pažymėta į vakarus nuo Europos. Pagal šį žemėlapį plaukdamas, 1492 Kolumbas netikėtai pateko į C. Amerikos salas ir, būdamas įsitikinęs, kad čia baigiasi jo kelionė, tas salas ir pavadino Vakarų Indija. 1519 — 1521 Ferdinandas Magellanas (Magalhaes), iš Portugalijos plaukdamas į vakarus pro P. Ameriką, Didįjį vandenyną, Zundo salyną ir aplink Afriką grįžęs atgal, pirmas apiplaukė žemės rutulį ir atrado Polinezijos ir Mikronezijos salynus. XVIII a. prasidėjo vispusiški at-

rastųjų kraštų tyrinėjimai, kurie tebeina ligi mūsų dienų.

Chronologinė A. apžvalga ir žymiausios A. kelionės.

Azija. Daugiausia ją tyrinėjo anglai, kadangi to reikalavo jų ekonominiai ir politiniai reikalai, ypač nuo to laiko, kada užvaldė Indiją, jie rūpinosi patikrinimu į ją saugių kelių, taigi visų pirma ištyrimu tų kraštų, kurie skiria r. Indiją nuo Europos. Tą darbą dažniausiai atlikdavo priskirti prie įvairių anglų konsulatų geografai, pvz. Chesney, daug nusipelnęs Mesopotamijai ištirti. Ir rusai, besiverždami iš seno, panašiai kaip ir anglai, į Aziją, atliko ir naudingų ištyrimų. Jų žymiausias—Przewalskio 1870 pradėtos ekspedicijos į Tarimo baseiną, Lob Norą ir Tibetą. Bet svarbiausią c. Azijos tyrinėjimo srityje darbą atliko švedas Sven Hedin, nuo 1896 grynai mokslo, ne politikos, tikslais tyrinėjęs Gobi, Tibeto, Turkestano, Pamiro, Turano ir Mongolijos kraštus. 1931—1932 A. Citroeno finansuojama ir G. H. Haardto (m. 1932 III 15 Honkonge) vadovaujama prancūzų ekspedicija Azijai tyrinėti atliko kelią per Siriją, Mesopotamiją, Persiją, Afganistaną, Pamirą, Turkestaną, Gobi ir Kinus. Po I Pasaulinio karo nemaža atradimų centrinėje Azijoje padarė ir rusų Kozlovo 1923 ekspedicija.

Afrika. 1500—1000 pr. Kr. egiptiečiai tiria Nilo vidurupio baseiną ir š. Afriką. 200—100 pr. Kr. romėnai tiria savo kolonijas š. Afrikoje. VIII a. arabai pasiekia Madagaskarą. 1323—1352 Ibn-Batuta lankosi vak. Afrikoje. 1462 Piedro de Cintra pasiekė Sierra Leone. 1471 Escovar ir Santarem peržengė pusiaują. 1484 Diego Cano lankėsi Kongo baseine. 1488 Bartolomeo Diaz pasiekė Gerosios Vilties Ragą. 1497—1498 Vasco de Gama per 6 mėnesius iš Lisabonos pasiekė r. Afrikos Melindą. 1500 Diego Diaz vėl atrado Madagaskarą. 1603 P. Peres pesiekė Nilo aukštupį. 1768 J. Bruce atrado Čado ežerą ir ištyrė Nilo aukštupį. 1777 Gordon – Orange upę, 1795 Mungo Park tiria Nigerio vidurupį, 1822 Klapperton-Wedney atrado Čado ež. 1825 Leng pasiekė Timbuktu ir Gadamesą, 1837—1848 broliai d'Abadie tyrė Abisiniją ir kt. c. Afrikos kraštus, 1847 Rebman ir Krapf atrado Kilimandžarą, 1849 Livingstone aptiko Ngami ež., o 1859 Njasos ir Širva ež., 1852—1855 perėjo p. Afriką, tyrinėdamas Kongo ir Zambezi baseinus. 1856 — 1858 Burton ir Speke atrado Tanganikos ir Viktorijos ež., 1864 Bekker pasiekė Alberto ež., 1869—1871 Schweinfurt atrado Nilo ir Kongo upėskyrą, 1873—1879 Stanley atrado Kongo šaltinius, jo intako Lualaba baseiną ir Leopoldo ež., 1876—1883 Junker tyrinėjo Niam-Niam sritis ir Zambezi Kongo baseinus. 1877 Serpa Pinto atrado Zambezi šaltinius, 1888 Teleki ir Gegnel atrado Rudolfo ir Stefanijos ež., 1898 Fonro pirmas perėjo Saharą ir Sudaną nuo Alžiro ligi Kongo, 1923 Gassan Bey persikėlė per Libijos dykumą. Afrikai tirti 1788 buvo Londone įst. draugija African Association.

Amerikos įvairių sričių A. ir tyrinėjimai vyko kartu su Amerikos kolonizacija. 984 Erikas Raudonasis atrado Grenlandija, 1001 Leif Erikson Labradoro pakraščius, 1492 Kristupas Kolumbas Antilų salas (Kubą, Haitį), o 1493 Dominiką, Gvadelupą, Puerto Rico salas. 1497 J. Cabot Labradorą, 1498 Kolumbas Pietų Amerikos krantus ties Orinoko, 1499 J. Pinzon Amazonės žiotis, 1500 Cabral ir Amerigo Vespucci r. Brazilijos krantus, 1500 — 1502 broliai Cortereal Newfoundlandą, 1502—1504 Kolumbas c. Amerikos krantus, 1513 Ponce de Leon Floridą, 1513 Balboa perėjo Panamos sąsmauką ir pasiekė Did. vandenyną, 1515 De Solis aptiko La Platos žiotis, 1515 Grijalva pasiekė Meksiką, o 1518 su Alvaredo — Jukataną. 1518—1519 Pineda tyrė Meksikos įlankos krantus ir Mississippi žiotis.1519—1521 Cortez užėmė Meksiką, 1519—1522 Magellanas ir Elcano apiplaukė P. Ameriką, 1524 Verazzano tyrinėjo vak. Atlanto krantus ligi Newfoundlando, 1532—1534 Pizarro užėmė Peru, 1534 — 1542 Jack Cartier atrado šv. Lauryno upės baseiną, 1534 Mendoza pasiekė Kaliforniją, 1535—1537 Almagro keliavo po Boliviją ir Chilę, 1541 Orellana plaukė Amazone aukštyn,1540—1541 Del Soto tyrė Mississippi žemupį, 1540—1542 Coronado pasiekė Arizoną ir Kolorado, 1592 Devis atrado Falklando salas, 1577—1580 Francis Drake antrą kartą apiplaukė žemės rutulį ir tyrinėjo š. Amerikos vakarų krantus, 1610—1611 Hudson atrado Hudsono įlanką. 1741 Behring aptiko Aleutų salas, 1789 Mackenzie pasiekė Mackenzie upę, 1819 Spix ir Murtius darė San Francisco ir Amazonės upės tyrinėjimus. 1835—1841 broliai Schromburgk tiria Gvianą, 1868—1874 Reiss ir Stubel atrado aukščiausius Kolumbijos ir Ekvadoro ugnikalnius, 1850—1890 Raimondi tyrinėjo Peru, 1830—1833 D'Orbigny tyrinėjo Boliviją, 1853—1857 Page ištyrė La Platą, Paraną ir Paragvajų, 1856—1870 Burmeister tyrinėjo Argentiną, 1867 Heiden atrado Yelowstone parką, 1879—1898 Crevaux ir Coudreau tiria Amazonės aukštupį.

Australija ir Okeanija. 1521 Magellanas atrado Marianų salas, 1527 De Menezes atrado Naująją Gvinėją, 1528 Zaavedra aptiko Karolinų salas, o 1529 Marshallo salas, 1567 Mendana de Negra aptiko

Saliamono salas, o 1595 Markizų salas, Santa Cruz, 1601 De Credia pirmas atrado Australiją, 1606 De Quiros aptiko Tahiti ir Naujuosius Hebridus, 1605 Jansz pasiekė Carpentarijos įlanką, 1606 De Torres atrado sąsiaurį tarp Australijos ir N. Gvinėjos, 1616 Dirk Hartog tyrinėjo vak. Australijos krantus, 1627 Nuyts pasiekė p. Australijos krantus, 1642 — 1643 Tasman atrado Tasmaniją, Naująją Zelandiją ir Tongos salyną, o 1643 Fidži salas, 1700 Damper surado Naująją Britaniją, 1768 Bugenville atrado Samoa salas, 1767—1780 James Cook atliko tris keliones p. vandenynuose, pasiekė 71° p. platumos, tyrinėjo Australiją, N. Zelandiją, atrado N. Kaledoniją, Sandvicho salas, 1788 Gilbert ir Marshall atrado Gilberto salas, 1798 Bass aptiko Basso sąsiaurį, 1798–1802 Flidner, Bass ir Baudin nubrėžė Australijos krantų kontūrus, 1813 Lawson ir Wentfort tyrinėjo r. Australiją, 1828 Stuart pasiekė Australijos Murray baseiną, 1831 Mitchell tyrinėjo Darlingo sritis, 1828 — 1830 Eir atrado Torrenso ež., 1860 Stuart pasiekė c. Australiją, 1870—1871 Miklucha Maklay tyrinėjo š. Naujosios Gvinėjos krantus, 1844–1861 Leichardt, Austin, Grey, Burke ir Willis tyrinėjo c. Australiją, 1873 Warburton perėjo Australiją skersai iš rytų į vakarus, 1874 Forrestay perėjo Australiją iš šiaurės į pietus.

A r k t i s tyrinėjimai ž. Arktis.

A n t a r k t i s tyrinėjimai ž. Antarktis.

S. Guenther Das Zeitalter der Entdeckungen 4 leid. 1919; *Cary a. Warmington* The Ancient Explorer 1929; *A. Vireliūnas* Didžiosios kelionės 1925.

Atragene (syn. Clematis) Ranunculaceae šeimos dekoratyviniai šliaužią arba vijokliniai krūmai ir puskrūmiai ligi 3 m aukščio. A. alpina L. — Alpių ir Karpatų kalnų, š. Europos ir š. Azijos augalas, mėlynai violetinės arba rausvos spalvos žiedais. A. sibirica — Sibiro ir Uralo augalas, žydi gegužės mėn. baltais arba gelsvai baltais žiedais. Lietuvoje augina botanikos sodai.

Atrajotojai, gromuliuotoiai (Ruminantia arba Selenodonta) žinduolių pobūris, pasižymis porinių pirštų skaičiumi, selenodontiniais dantimis ir sudėtingu skilviu. Krūminiai dantys pritaikinti augaliniam maistui kramtyti. Visi pirštai aprūpinti nagomis. Skilvis padalytas į kelis skyrius. Prarytas maistas pradžioje dideliais kamuoliais patenka į didįjį skilvį ir tinkleli, kur jis iš dalies perdirbamas, o iš ten mažomis porcijomis išvemiamas atgal į burnos tuštumą, čia maistas galutinai sukramtomas, sumaišomas su seilėmis ir jau pusiau skystas ryjamas iš naujo. Tada jis patenka į knygenas, kurių lapai absorbuoja didesnę skystimo dalį. Iš čia maistas patenka į šliūzą. Kupranugarių ir tragulidų skilvis yra kiek kitoks.

A. dalomi keliomis šeimomis. C a m e l i d a e — Tylopoda, kupranugariai. Apatinė pirštų dalis turi ištisą storą trynę, kuria koja remiasi į žemę. Dvikupris kupranugaris (Camelus bactrianus) laukinis randamas c. Azijoje, bet labiausiai žinomas kaip naminis gyvulys. Kupra sudaryta iš taukų audinio. Vienakupris kupranugaris (Camelus dromedarius) žinomas tik prijaukintas. Jis sudaro kilusios iš prijaukintų dvikuprių veislę. Mažesnė už kupranugarį lama, ilgais minkštais plaukais, be kupros. Gyvena tik P. Amerikoje. Rūšys: L. glama, L. Vicugna.

T r a g u l i d a e, maži grakštūs A., gyvena Afrikoje ir Azijoje. Patinai viršutiniame žande turi ilgus iltinius dantis. Tragulus javanicus, kiškio didumo, gyvena Javos saloje. Šeima C e r v i d a e — elniniai. Aukštų kojų, liekni, trumpa uodega, švelnaus plauko. Išskyrus paplitusius nuo Himalajų ligi Korėjos beragius Moschus moschiferus ir gyvenantį Kinų rytuose Hydropotes inermis, patinai turi ragus, o šiaurės elnio ir patelė. Capreolus capreolus — stirna, paplitusi Europoje nuo Viduržemio jūros ligi 58° š. pl. C. pygargus — Sibiro stirna, gyvenanti š. ir c. Azijoje. Alces alces — briedis (Klaipėdos krašte vad. elniu), elninių šeimos didžiausias atrajotojas, mentėtais, šakotais ragais. Europoje gyvena šiaurės kraštuose į pietus ligi Lietuvos ir Maž. Lietuvos, bet senovės laikais siekė Olandijos ir š. Italijos. Azijoje ir Amerikoje gyvena Europos briedžiui artimos, bet skirtingos formos, Rangifer tarandus — šiaurės elnias, daug mažesnis už žaląjį elnią, dideliais, daugiašakiais ragais, gyvena tolimos šiaurės kraštuose ir turi daug porūšių. Jų skeleto dalių randama pleistoceno nuosėdose ligi Pirėnų ir Alpių kalnų, taip pat ir Lietuvoje. Cervus elaphus — žalasis elnias gyvena Europoje ir Maž. Azijoje. Lietuvoje buvo dirbtiniu būdu išplatintas, bet per I Pasaulinį karą visai išnaikintas. Randamos senesniose Lietuvos nuosėdose elnių skeleto dalys rodo, kad elnių seniau čia būta visur. Dama, dama — danielius, kiek didesnis už stirną, ilgais, mentės pavidalo galuose, išplėstais ragais. Gyvena Viduržemio jūros srityje, bet dirbtiniu būdu buvo įvestas ir daugelyje kitų Europos kraštų, tarp jų ir Lietuvoje. Šeima B o v i d a e (Cavicornia) — dykaragiai. Išskyrus Antilocarpa giminę, raginė makštis nėra pametama. Connochaetes-gnu ir C. taurinus-gnu — dideli atrajotojai lenktais ragais, ilgų plaukų kuokštas uodegos gale. Vienai A. grupei duotas bendras antilopų vardas; šiuo vardu žymimi grakštūs įvairių ragų dykaragiai. Daugiausia jų gyvena Afrikoje, ypač stepėse. Mažesnės aukštakojės rūšys dažnai vad.

gazelėmis. Rūšys: Antilope cervicarpa (Indijoje), Oryx beisa (š. r. Afrikoje), Strepsiceros — kudu (c. ir p. Afrikoje), Saiga tatarica — saiga (Azijos stepėse, p. r. Europoje, bet Europoje jau galutinai išnaikinta). Rupicapra rupicapra — gemzė, stirnos didumo, mažais, kableliu lenktais ragais, gyvena Europos kalnuose. Antilocapra americana dvišakiais ragais (Š. Amerikoje). Dykaragiams priklauso ir ožkų grupė: Capra ibex — Alpių ožys. Manoma, kad naminė ožka yra kilusi bent iš trijų laukinių rūšių — Capra falconeri (nuo Kašmiro ligi Himalajų), Capra hircus (vak. Azija ir p. Europa) ir Capra aegarus (vak. Azija), kurios tarp savęs susimaišė. Spirališkai suktais ragais avių grupei atstovauja: Ovis canadensis (š.r. Sibiras, per Kamčatką ir Aliaską ligi Meksikos) su daugybe vietinių veislių; Ovis musimon (Sardinijoje ir Korsikoje). Naminė avis paprastai vad. rinktiniu vardu: Ovis aries. Giminingas avims ir galvijams yra Grenlandijoje ir arktinėje Amerikoje gyvenąs Ovibos moschatus — avijautis. Vidutinio galvijo didumo, ilgais tankiais plaukais ir savotiška ragų forma. Galvijų grupė apima A. ilga, apvalia uodega, su ilgų plaukų kuokštu gale. Dažnai turi kabančią odinę raukšlę pagerklyje. Gyvena visose pasaulio dalyse, išskyrus Australiją ir P. Ameriką, bet Š. Amerikoje tik viena rūšis. Bubalus bubalus — Indijos bubalius, pasitaiko laukinis, pusiaulaukinis ir prijaukintas. Įveistas į Egiptą, Italiją, Vengriją, Ukrainą. B. caffer Afrikos bubalius. Daugybė Europos naminių gyvulių rasių yra jungiama rinktiniu vardu Bos tauraus. Europos tauras, kiek galima spręsti iš 1556 nupiešto jo atvaizdo, buvo juodas su baltu ruožu nugaroje. Iš Indijos taurų kilo B. indicus — zebu, didelis, ilgais ragais, su taukų kupra viršum mentikaulio. Zebu yra naminiai raguočiai Azijoje ir Afrikoje, pastaraisiais laikais ir P. Amerikoje. Tokio pat didumo kaip tauras, tik skirtingai atrodąs, yra Bison bonasus — stumbras, aukšta kupra menčių srityje, kumpa nosimi, trumpais, užriestais į vidų ragais, trumpais, garbanuotais minkštais plaukais. Buvo išlikęs tik Baltvyžio girioje ir Kaukaze, bet po I Pasaulinio karo suiručių metu laukinis visai išnyko. Išliko vien įvairiuose Europos zoologijos soduose ir zooparkuose. Artima stumbro giminė Bison americanus — Amerikos bizonas, kurio prieš keletą šimtų metų milioninės bandos ganėsi Š. Amerikos prerijose. Dabar išnaikintas — liko tik zooparkuose keli šimtai egzempliorių. Šeima Giraffidae — žirafos, labai ilgo kaklo, ilgų kojų. Gyvena Afrikoje tarp Somali krašto ir Kenijos. G. camelopardalis tamsiomis dėmėmis šviesiame dugne. Gyvena didesnėje pusiaujo Afrikos dalyje, išskyrus miškų sritis ir į pietus nuo Orange upės. Okapia johnstoni—okapija, mažesnė ir trumpesnių kojų negu žirafa, durpinės spalvos skersinėmis baltomis juostomis. Šią rūšį pirmas surado Kongo srityje 1900 Harry H. Johnston.

A. Brehm Tierleben XIII 1920; *J. Elisonas* Žinduoliai 1932.

Atrajus ž. Atrajotojai.

Atrakcija — trauka. Visa tai,kas vienaip ar kitaip traukia, žadina dėmesį ir žada vienokio ar kitokio malonumo.

Atraks išnykęs senovės Graikijos mst. Tessalijoje. Jo apylinkėje randama žalio marmoro, gavusio A. vardą. Kadaise senovės A. gyventojai garsėjo kaip kerėtojai, ir dėl to romėnai kerėjimą vadino Atracia ars — Atraksų menas.

Atraminė sienelė statoma ten, kur reikia apsaugoti sankasai, pylimai arba šlaitai nuo apgriūčių, slinkimo.

Atrankos teorija, arba selekcijos teorija, pagalbinė teorija evoliucijos moksle, 1859 suformuluota Ch. Drawino ir dėl to kartais vadinama darvinizmu. A. T. aiškina tikslingų įtaisymų atsiradimą gyvių ir augalų organizacijoje. Jos pagrindinės mintys šios: naminiai gyvuliai—raguočiai, arkliai ir kt. yra kilę iš vienos arba rečiau iš kelių pirminių rūšių. Ilgainiui jie suskilo į daugybę įvairių veislių, tiek skirtingų, kad nežinant jų kilmės, juos būtų galima priskirti įvairioms rūšims. Naujų savybių atsiradimo priežastis esanti žmogaus vykdomoji A. Naminių gyvulių A. žmogus vykdo nuo seniausių laikų, pradžioje nesąmoningai, panaikindamas jam netinkamus individus, naujaisiais gi laikais sąmoningai, statydamasis griežtai ribotą tikslą, kuriuo gali būti kuri nors žmogui naudinga gyvulio savybė, pvz. karvės pieningumas, vištos dėslumas, šuns greitumas ir t. t. Vykdant planingą A., paskutiniais laikais palyginti trumpu laiku, per keletą metų, pavyksta išauginti pastovias naujas veisles. Toks žmogaus veikimas vadinamas dirbtine A., arba dirbtine selekcija. Dirbtinės selekcijos būtinos sąlygos yra šios: rūšies kintamumas, pasireiškiąs tuo, kad vienos poros vaikuose dažnai atsiranda mažesnis ar didesnis nukrypimas nuo tėvų, o be to, ir jie patys nebūva visiškai vienodi; naujų atsiradusių savybių paveldumas, kad jos pasireikštų ir sekančiose kartose; žmogaus įsikišimas, kai jis pasirenka auginimui tik tuos individus, kurie jo tikslams tinka ir neleidžia jiems poruotis su individais, kurie turi nepageidaujamas savybes. Taikydamas tai ir laukiniams gyvuliams, Darwin laikė, kad kiekvienai laukinių gyvių rūšies gyvybei gresiąs nuolatinis pavojus. Ji sudaro įvairūs priešai, kurie šia rūšimi minta, įvairūs tiek augaliniai, tiek ir

gyvulių parazitai, klimato pakitimai, dideli šalčiai, sausra, maisto trūkumas ir t. t. Kiekviena gyvio ar augalo rūšis veisiasi labai sparčiai ir gausiai, tad didelis vaikų ar sėklų procentas negali išsilaikyti, ir jie turi žūti (Malthuso dėsnis). Tuo būdu kiekviena rūšis ir kiekvienas jos individas veda atkaklią kovą už savo gyvybę. Šią kovą Darwin pavadino kova dėl būvo (struggle for the life). Kadangi ne tik rūšys ir porūšiai, bet ir atskiri tos pačios rūšies individai yra nevienodi (rūšies kintamumas), tai ir galimumai šią kovą laimėti paskiriems individams yra nevienodi. Tik gyvi išlikę individai gali veistis ir perduoti sekančioms kartoms tas naudingas savybes, kurių dėka jie išliko gyvi. Tai ir individų išlikimas dėl anų naudingų savybių vad. natūraline A. arba natūraline selekcija, nes čia kova dėl būvio vaidino tokį pat vaidmenį, kaip dirbtinėje A. žmogaus įsikišimas. Individai, kurie neturi naudingų savybių, reikalingų kovai dėl būvio laimėti, ilgainiui žūsta. Tos natūralinės A. dėliai laipsniškai tobulėja naudingos gyvių savybės, o myksta pirminės formos. Tuo būdu aiškinamos tikslingų gyvių organų bei savybių atsiradimo priežastys. Tačiau šiuo metu selekcijai nepriskiriamas toks didelis vaidmuo, kaip pradžioje, kada toji teorija buvo paskelbta. Darwin ir jo pirmieji sekėjai neabejojo, kad naujai atsiradę požymiai gali būti paveldėjimo keliu perduoti kitoms kartoms. Bet dabartinė paveldėjimo teorija (genetika) laiko, kad tik vad. genotipiniai nukrypimai gali likti pastovūs.

M. Caullery Le problème de l'évolution 1931.

Atraškevičius Jurgis (1902 Raguvoje — 1928) chorų dirigentas. Pradėjęs muzikos mokytis pas Raguvos vargoninką, 1923—1925 išėjo Klaipėdos aukštąją muzikos mokyklą. 1926—1928 veiklus Klaipėdos krašte choro dirigentas. Vadovavo ir iš dalies organizavo Pagėgių, Natkiškių, Katyčių, Rūkų ir Šilutės chorus.

Atrato, Rio A., Kolumbijos P. Amerikoje upė, 665 km ilgio. Įteka į Darieno įlanką.

A tre (it., pr. a trois) muzikoje reiškia trimis balsais, trimis instrumentais drauge.

Atrek š. Irano stepių upė, 500 km ilgio. Įteka į Kaspijos jūrą.

Atremija (gr.) negalėjimas vaikščioti, nors ir nėra organinių kaulų, raumenų, nervų susirgimų.

Atresija (gr.) žarnos, makšties arba kitų organų angų užaugimas.

Atreus graikų mituose Mikėnų valdovas, Egisto nužudytas. Pagal padavimus, A. Mikėnų pilies požemiuose palikęs savo turtą. Schliemann, darydamas Mikėnuose kasinėjimus, vieną ten atkastą valdovo karstą pavadino A. turtu.

Atri, senovės Hadria, Italijos mst. a. 14.000 gyv. Imperatoriaus Hadriano tėviškė. Vyskupo rezidencija. Gotikinė katedra. Šilko fabrikai. Apylinkės uolose daug landynių, buvusių kadaise etruskų kapų, vėliau paverstų kalėjimais, sandėliais.

Atribūtas (lot.) savybė. Šiandien A. terminas retai bevartojamas, išskyrus teodiceją, kur kalbama apie Dievo A., kaip apie įvairius atžvilgius, kuriais Jis aptariamas.

Atrichiasis (gr.) įgimta plaukų stoka.

Atridai, Atreidai, Mikėnų legendinio karaliaus Atreuso sūnūs, Homero Iliadoje išgarsinti Agamemnonas ir Menelaos.

Atrimpas ž. Autrimpas.

Atriplex ž. Balandunė.

Atrium senovės romėnų namo bendriems reikalams skiriama vidurinė patalpa. Pradžioje A. stovėjo židinys, prie kurio dirbo moterys. Čia statyta naminių dievų (lares et penates) statulos, mirusiųjų pelenų urnos, šeimos įžymybių biustai. A. lubų viduryje buvo paliekama skylė (compluvium) dūmams išeiti ir lietaus vandeniui nuo palinkusio į vidų stogo subėgti į lietaus vandens baseiną (impluvium). Senovės romėnų name buvo penkios A. formos. Nuo II a. pr. Kr. A. buvo vis labiau puošiamas ir virto svečiams bei klijentams priimti patalpa. A. buvo ir šventyklose. Ir senovės krikščionių bažnyčios turėjo A., kuriuo vadintas priekinis bažnyčios kiemas.

Atrium cordis (lot.) prieširdis.

Atrofija (gr.) bendras organizmo arba įvairių kūno organų sumažėjimas dėl senatvės, blogo mitimo, spaudimo, nervinių centrų sutrikimo.

Atropa ž. Velniavyšnė.

Atropates IV a. pr. Kr. persų karaliaus Darijaus satrapas, atrėmęs makedoniečių puolimus prieš Mediją (vak. Azijoje) ir įkūręs valstybę Media Atropia, per keturis šimtmečius Atropatidų valdomą.

Atropatidai IV—I a. pr. Kr. Medijos–Media Atropia valdovai, kilę iš Atropates.

Atropinas alkaloidas $C_{17}H_{23}HO_3$, randamas drignėse (Hyosciamum niger), velniavyšnėje (Atropa Belladonna), durnaropėje (Datura Stramonium) ir kituose atogrąžų kraštų Solanaceae šeimos augaluose. Medicinoje vartojamas vaistu įvairių, ypač akių, ligoms tirti ir gydyti.

Atropos graikų mitologijos viena trijų A., Klotho ir Lachesis likimo deivių, kuri perkirpdavusi žmogaus gyvenimo siūlą.

Atsakomybė pagrindine moraline prasme, ankstesne už teisinę ir socialinę prasmę, yra pareiga ištesėti prisiimtus bei patikėtus uždavinius, o vienaip ar kitaip nusikaltus, galimai savo kaltę atlyginti. Žmogaus A. už savo veiksmus pagrindą turi laisvojoje valioje: ką laisvai atlikau, už tai

turiu ir atsakyti, prisiimdamas visas savo veiksmų pasekmes.

Teisiniuose santykiuose yra atvejų, kada tenka atsakyti ne vien už savo darbus, bet ir už kito asmens veiksmus, pvz. tėvo A. už savo mažamečių vaikų veiksmus, arba tam tikrais atvejais šeimininko ir įmonės savininko A. už nuostolius ar žalą, padarytą tarnautojų ar darbininkų kitiems asmenims. Taip pat priešingai principui, kad kiekvienas asmuo yra atsakingas už savo veiksmus, yra atsitikimų, kada tam tikros asmenų kategorijos kriminaliniu požiūriu už savo veiksmus nėra atsakingos: pvz. mažamečiai ligi 10 metų amžiaus, bepročiai ir asmenys, kurie dėl dvasinio suirimo, negalėjo numatyti savo darbo pasekmių ir reikšmės. Be to, monarchijose monarchas nėra atsakingas nei politiniu, nei kriminaliniu požiūriu.

Atsakovas civilinėje byloje yra tas, kam ieškovas kelia bylą.

Atsarginiai javų magazinai (sampilai) seniau būdavo viena priemonių kovoti su nederliumi ir badu. Reikalas maitinti badaujančius jau senovėje Atėnuose, Spartoje ir Romoje vertė valdžią griebtis įvairių priemonių: pigiai pardavinėti javus, nemokamai juos dalyti ir iš anksto apsirūpinti A. J. M. Vidurinių ir naujųjų amžių bado metais tekdavo griebtis panašių priemonių, ir tuo būdu jau nuo XVI a. A. J. M. atsirado Italijoje, paskiau Prancūzijoje, Prūsijoje ir kt.; nuo 1722 ir Rusijoje. Vak. Europoje XIX a. A. J. M. nustojo savo reikšmės, bet Rusijoje ir jos okupuotuose kraštuose, tad ir Lietuvoje, jie išsilakė ligi XX a. pradžios. Rusijoje 1761 ir 1762 įstatymais dvarininkai, vienuolynai ir valstybinių dvarų valdytojai buvo įpareigoti steigti A. J. M. Paskiau įvairiais potvarkiais šioji prievolė buvo keičiama. 1822 dvarininkams buvo leidžiama laisvai pasirinkti arba daryti javų atsargas A. J. M., arba pinigų atsargas numatomiems badmečiams. Ilgainiui, ypač po 1833, ir vėlesnių nederliaus ir bado metų, A. J. M. buvo sudaryti beveik visuose valsčiuose, taip pat ir Lietuvoje. Baudžiavas panaikinus, A. J. M. perėjo valsčių žinion, ir ten turėjo būti laikomos javų atsargos ligi 4 pūdų vienam žmogui.

Atsargos batalionas buvo suformuotas 1920 IX 1 ir išformuotas 1921 V 18.

Atsargos kapitalas verslovėse sudaromas galimiems nuostoliams išlyginti iš skiriamos kasmet tam tikros, įstatymu numatytos, pelno dalies. Nepriklausomos Lietuvos įstatymai reikalavo, kad akcinės bendrovės į A. K. kasmet skirtų ne mažiau kaip 10% pelno, kol A. K. nebus lygus 25% pagrindinio kapitalo. Kooperatyvai į A. K. turėjo skirti ne mažiau kaip 25% pelno, kol A. K. bus lygus kooperatyvų pajų kapitalo sumai.

Atsargos kariai tam tikra kariuomenės rezervo rūšis, sudaroma iš atitarnavusių tikrojoje karo tarnyboje karių, kurie karo ar pavojaus metu šaukiami taikos meto kariuomenei papildyti ir naujoms dalims suformuoti.

Atsėlys, atsėja, atsėjos, kada išnyksta kuris nors pasėlis ir jį atsėja kitu augalu, pvz. išnykusius žieminius atsėja vasariniais. Kai kur A. vadina ir tada, kai avižas sėja po avižų ar miežių ir apskritai vasarojų po vasarojaus, ar žieminius po žieminių.

Atsilikėliai vaikai priklauso platesniajai defektuotų vaikų grupei, kuri apima vaikus, turinčius kokius fizinius ar psichinius trūkumus. Ypačiai, kai brendimas būva lėtas, ir vaikai, palyginti su normalaus brendimo vaikais, nuo jų atsilieka daugiau kaip 2—3 metus. Tokie vaikai sudaro atsilikėlius arba sunkiai auklėjamus vaikus. Psichinio atsilikimo požymiais laikomi: apatiškumas, nenoras žaisti ir bendrauti su savo amžininkais, didelis dėmesio išsiblaškymas, palinkimas žaisti su daug už save mažesniais vaikais, trūkumas patvarumo ir susivaldymo. Ypač A. V. žymus protinis atsilikimas. Tokiems vaikams sunkiai eina mokslas, jie sunkiai supranta aiškinimus, iš atskirų faktų jie nesugeba daryti tinkamų išvadų ir apibendrinimų, nepajėgia savarankiškai mąstyti, sunkiai sprendžia uždavinius ir lėtai galvoja. Atsilikimo laipsnis nustatomas testavimo būdu. A. V. auklėjami atskirose mokyklose, kur mokymo tempas yra žymiai lėtesnis ir kur specialiai tam darbui paruošti mokytojai taiko kiekvienam mokiniui individualinius mokymo metodus, parenka jiems atitinkamus žaidimus bei mankštymus, daugiau kreipia dėmesio į vaikų sielos ir kūno higieną, organizuoja jiems kolektyvinius žaidimus ir darbus. Pirmoji A. V. skiriama mokykla buvo įkurta 1828 Salzburge, Austrijoje, paskiau jos išsiplatino ir kituose kraštuose. Pirma tokia mokykla Lietuvoje buvo įk. 1932 Kaune.

Atsiminimai, memuarai, dalyvio apsakymas įvykių arba šiaip kurių dalykų kiek laiko nuo jų praslinkus. A. skiriasi nuo dienoraščio, kuris pasakoja autoriaus gyvenamus ir kasdien surašomus įspūdžius, nuo autobiografijos, kur centrinis pasakojimo asmuo yra pats autorius, nuo kronikos arba metraščio, kurie laiko autorių daug toliau nuo pasakojamų dalykų negu A. Šie skirtumai ryškesni šiaip jau istoriniuose A., bet A. kaip literatūros žanras nekartą esti tolygus autobiografijai, kelionės įspūdžių apsakymui ir net dienoraščiui. A. gali būti karų, karalių ir didikų dvarų gyvenimo, literatų ir visuomenės veikėjų draugystės,

įžymių istorijos įvykių ir asmenų, šiaip visuomenės ar net privataus gyvenimo, bent kurių išgyventų nuotykių ir įspūdžių.

Klasikinėje senovėje garsiausi A. buvo IV a. pr. Kr. Ksenophono Anabasis apie 10.000 graikų karių grįžimą iš Maž. Azijos ir I a. pr. Kr. Juliaus Cezario Comentarii de bello Gallico apie jo žygius Galijoje. Viduriniuose amžiuose V a. šv. Augustino Confessiones, XI a. Dietmaro Chronicum ir kt. Tikra A. tėvynė laikoma Prancūzija, kur jau nuo XIV a. rašoma daugybė A., kurių plataus garso įgijo tarp kitų XVI a. Aubigne, Brantome, Sully ir kt., XVII a. Rohan, Bassompiere, Saint Simon ir ypač Rousseau Les confessions, iš Didž. prancūzų revoliucijos Dumouriez, La Fayette, Roland ir kt., iš Napoleono laikų Bignon, Constant, Marmont, Mirabeau, Talleyrand (išl. 1891—1892), daugelis Napoleono generolų ir šiaip bendradarbių ir amžininkų. Iš vėlesnių laikų Chateaubriand, Guizot, E. ir J. Goncourt, George Sand, Carnot. Iš I Pasaulinio karo Clemenceau, Foch, Gallieni, Poincaré ir kt. P. Vanlande Avec général Niessel en Prussie et en Lithuanie 1921. Iš naujausių laikų V. Auriol Hier et Demain 1946. Anglų literatūroje skelbiama daugybė A. jau nuo Elzbietos laikų: Melville, Crawford, Clarendon, Bolingbroke, Walpole, XVIII a. Gibbon, Franklin ir kt., ypač XIX a. W. Scott, Mill Autobiography 1873, Spencer, Ruskin, Newman; XX a. Asquit, Grey, Pershing; naujausi A. W. Churchill The Second War 1948—1953. Vokiečių literatūroje XVIII a. prancūzų kalba surašyti karaliaus Fridricho Didžiojo A., XIX a. Goethe, Arndt, Metternich, Bebel (Aus meinem Leben 1910—1914), Ludendorf, Hindenburg, Erzberger, Tirpitz, Lichnovsky ir kt. Iš I Pasaulinio karo ir pokarinių laikų tarp kito ko Lietuvą liečia ir šie vokiški A.: Ch. Grigat Unter russische Knute im deutschen Gebiet noerdlich d. Memel 1916, F. Gause Die Russen in Ostpreussen 1914—1915 (1931), Goltz-Ruediger Meine Sendung im Baltikum 1920 ir Als politischer General im Osten 1936. Rusų literatūroje daugybė A. buvo spausdinama žurnaluose Russkij Archiv ir Russkaja Starina, o iš revoliucinės kovos su caro valdžia Burcevo leidžiamame 1900—1904, 1906—1907 ir vėliau Byloe. Šiaip su Lietuva susieti A.: XVI a. A. Kurbskio Istorija o delach, jaže slyšachom i videchom 1578, Krečetnikovo Dnevnyja zapiski apie 1792 karo veiksmus Lietuvoje (išl. 1863), Berg Zapiski o polskich zagovorach i vozstanijach 1873, J. Semaško Zapiski mitropolita litovskago 1883, M. Muravjev Zapiski o polskom vozstanii 1882—1884 (lenkiškas vertimas Pamiętniki Wieszatiela 1896, 1899, 1902, 1916, 1917), J. T. Panteleev Iz vospominanij prošlago 1863—1864 (1905, 1934), Lomačevskij Iz vospominanij žandarma 1872—1880, Vilenskaja drama 1873, I. Nikotin Iz zapisok 1905, J. N. Mosolov Vilenskie očerki 1863—1865 (1898), A. A. Uspenskij Na vojne: Prussʼja-Litva 1914—1916 (1922). Lenkų literatūroje pažymėtini šie su Lietuvos istorija susieti A.: XVII a. Monwid Dorohostajski Pamiętnik 1611 (išsp. 1852), S. Maskiewicz Djarjusz 1822—1838, A. A. Radvila (Pamiętniki 1839 ir K. Avižonio 1940 Lietuvos Praeityje išsp. jo Memoriale Rerum Gestarum), Medeksza 1654—1668 Księga pamiętnicza 1875, Jerlicz Latopisiec 1853, J. Ch. Pasek Pamiętniki 1836, Zawisza 1666—1671 Pamiętniki 1862. XVIII a. Tad. Oginski 1712—1783 Pamiętniki 1913, Otwinowski 1696—1728 Pamiętniki 1838, Kitowicz Pamiętniki 1840, M. Matuszewicz 1714—1765 Pamiętniki 1876, J. N. Kossakowski 1755—1808 Pamiętniki 1895, J. Kossakowski 1738—1788 Pamiętniki biskupa inflantskiego 1891, J. U. Niemcewicz 1797—1820 Pamiętniki 1863—1906, M. Oginski 1788—1815 Mémoires 1826—1827, Sulkovski 1782 — 1797 Mémoires historiques, politiques et militaires 1832, M. Odlanicki-Poczobut 1740—1784 Pamiętniki 1877, M. Zaleski Pamiętniki 1879, D. Ciecierski Pamiętniki (1797—1801) 1865. 1795 — 1830 laiko tarpo: K. Brodzinski Wspomnienia mojej młodości 1844, A. Czartoryski Mémoires 1887. E. Felinska Pamiętniki z życia 1856—1860, J. Frank Pamiętniki 1913, S. Jundzill Pamiętniki 1905 (ir A. Kurpiel Pamiętniki S. Jundzilla 1914), A. H. Kirkor Obrazki litewskie 1874, J. Kolaczkowski 1793—1831 Wspomnienia 1898—1901, M. Malinowski Dziennik 1914, S. Morawski 1818—1825 Kilka lat młodości mojej w Wilnie 1924, 1827—1838 W Peterburku 1927, Bracia szlachta 1929, Wizgird-Bohdanowicz 1781 — 1833 Szczegoly niektore 1929, A. E. Odyniec Wspomnienia z przeszłości 1884, L. Potocki (L. P.) Pamiętniki Kamertona 1869, Puzynina 1815—1843 W Wilnie i w dworach litewskich 1928, E. Tyszkiewicz Obrazy domowego pożycia na Litwie 1867, T. Zan Z wygnania 1929. 1830—1831 sukilimo metai: F. Wrotnowski Zbior pamiętnikow o powstaniu Litwy 1833, 1875, H. Dembinski Mein Feldzug nach Litauen 1832 ir Mémoires sur la campagne en Lithuanie 1832, I. Domeiko 1831—1838 Pamiętniki 1908, J. Gasztowt Pan Sędzic 1939, D. Chlapowski Pamiętniki 1899, S. Szumski 1812 — 1848 W walkach i więzieniach 1931, I. Prądzinski Pamiętniki 1894— 1909, 1832—1862: J. Billewicz Pamiętnik 1925, W. Czaplicki Pamiętnik więznia stanu 1863, Moskiewskie na Litwie rządy 1869, Pamiętniki 1871, A. Giller Z wygnania 1865, 1870, Januszkiewicz Żywot i listy ze stepow kirgiskich

1861, W Korotynski Obarzy z wybrzeży Niemna 1882—1884, A. Krasinski Wspomnenia 1901, J. I. Kraszewski Obrazy z życia i podroży 1842, W. Mickiewicz 1838—1883 Pamiętniki 1926 — 1927, E. Pawlowicz Wspomnienia 1881—1904, Rufon Piotrowski Pamiętniki z pobytu na Syberji 1860—1861 (yra vokiškas, prancūziškas ir angliškas vertimas), Titius Ze wspomnien 1922. 1863 —1865: O. Aweide Zapiski o polskom vozstanii 1866, I. Dybowski Wspomnenia z przeszlości polwiekowej 1913, 1862—1878 Pamiętnik 1930, J. Gieysztor 1857—1865 Pamiętniki 1913, J. Talko—Hryncewicz Z przeżytych dni 1930, T. Korzon Moj pamiętnik przedhistoryczny 1912, E. Kowalewski Wspomnienia z przeszlosci (1863 na Litwe) 1907, S. Okulicz Obrazki s 1863, 1910, F. Lewicki Na Żmudzi 1879, A. Roemer Wspomnienia 1912, Jan Staniewicz Wspomnienia o Z. Sierakowskim 1939, Pulkownik Struś (J. Stella-Sawicki) Moje wspomnienia 1831—1910 (1921), E. Skirmuntowa 1827–1874 Z życia Litwinki 1874, Żyskar Opowiadanie o wsi Tunka 1900. 1865—1910: Borozicz Na wozie i pod wozem 1911, Cz. Jankowski Wspomnienia 1904 W ciągu dwoch lat 1908, Z dnia na dzien 1923, E. Oreszkowa Pamiętnik 1911. XX a. Lipinski Od Wilna po Dyneburg 1920, H. Korwin Milewski Siedemdziesiąt lat wspomnien 1930, J. Pilsudski Rok 1920, Wspomnienia o Gabrjelu Narutowiczu 1923, Wognillowicz Wspomnienia 1931, J. Katelbach Za litewskim murem 1938.

Lietuvių literatūroje A. atsirado daug vėliau kaip kitur, bet lietuvių literatūrai priklauso ir daug svetimomis kalbomis rašytų A. Seniausiais lietuvių A. galima laikyti Donelaičio XVIII a. užrašus, kuriuos jis darė įvairiose Tolminkiemio bažnyčios metrikų ir kt. knygose. Juos 1896 ir kt. išspausdino F. Tetzner žurnale Altpreussische Monatsschrift ir kt., nors šie užrašai ne A. forma surašyti. Iš 1813–1814 karo L. Rėza buvo palikęs Nachrichten u. Bemerkungen aus dem Feldzügen d. J. 1813 u. 1814 aus dem Tagebuche eines Feldgeistlichen. Laiko tarpui ligi 1863 buvo išlikę seniausieji J. Kelpšos, surašyti ištrėmime po 1863 sukilimo A., apėmę laiką nuo 1819 ligi 1871, kurių ištraukų vertimai buvo išsp. 1940 Mūsų Senovėje. Toliau P. Bohleno Autobiographie [2]1842, B. Smigielskio Kunigo vikaro užrašai, vertimas iš lenkų kalbos,išsp. 1908—1910 Draugijoje. Ištrėmime buvo parašyti pirmieji žinomi lietuviškai parašyti A. Anupro Jasevičiaus Iszginimas ir sugrižimas, išsp. Mūsų Senovėje 1937—1940. E. Giseviaus autobiografija, 1881 ([2]1930) J. Schiekoppo išleista, M. Valančiaus Pamiętnik domovy, Wiadomości zewsząd zebrane ir Wiadomości o czynnościach pasterskich J. Tumo liet. ištraukose buvo spausdintos nuo 1899 Tėvynes Sarge, Žinyčioje, Dirvoj Žinyne ir 1929 atskirai M. Valančiaus Pastabos pačiam sau, o jų papildymai išsp. Mūsų Senovėje 1938 ir 1940. P. Ruseckо Baudžiavoje 1936 pateikta baudžiavos laikų A. Tam pačiam laikui priklauso ir M. Katkaus Balanos gadynė 1931, taip pat J. Koncevičiaus A. (Ausrinėje 1910) ir ten pat išsp. A. Paškevičiaus A. Iš 1863 — 1864 sukilimo M. Veito A. lietuviškas vertimas iš lenkų kalbos išsp. Mūsų Senovėje 1938 — 1939. Taip pat Žemaitės autobiografija 1924 jos Rastų 1 tome ir Karo Archyve II išsp. T. Zickaus ir J. Milevskio-Migiovaros A. 1865 —1904: P. Ruseckas Knygnešys I—II 1926 —1928, [2]1938, pateikė per 100 A. iš spaudos draudimo laikų.A. Miluko Spaudos laisves ir Amerikos lietuvių organizuotės sukaktuvės [2]1929 taip pat pateikia tos gadynės A. Iš to paties laiko: M. (Justinas Dovydaitis) Z listow Sybirskiego Misyonarza J. S. Dawidowicza 1901, L. Didžiulienė-Žmona Ką aš beatmenu 1926, V. Kalvaitis Dienkniges 1888–1892 (rankraštis), V. Pietaris Iš mano atsiminimų 1905 ([2]1939), J. Šliupas Jaunatvė 1927, K. Grinius Atsiminimai ir mintys 1947, K. Ščesnulevičius Varėnos valsčiuje caro laikais 1952, J. Bagdonas Iš mūsų kovų ir žygių 1930—1931 ir Lietuvių paroda Paryžiuje 1900, metais (Mūsų Senovėje 1937—1939), P. Mašiotas Gimnaziją atsiminus 1922, S. Vaineikienė Iš praeities kovų 1935—1936, Palangos atsiminimai 1931, L. Jakavičius A. iš spaudos draudimo laikų 1939, M. Biržiška Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose (1882–1901) 1938, S. Narkevičius Santakos atsiminimai 1870 rankr., A. Rucevičius Sunkiaisiais laikais 1920, A. Prūsas Gyvenimo kelias (1878 —1938) 1938. Be to daug išmėtytų laikraščiuose ir žurnaluose smulkių A. M. Jankaus, Juozo Garmaus, S. Kušeliausko, P. Leono, G. Landsbergio, P. Mikolainio, K. Pakalniškio, G. Petkevičaitės, M. Slančausko, D. Šidlausko, J. Tumo, P. Turausko, J. Vileišio, P. Višinskio, A. Višteliaus-Višteliausko, T. Žilinskio, J. Kairiūkščio ir daugelio kitų A. Iš 1905—1914 laikotarpio A.: K. Bielinis Dėl ateities 1927—1928, 1905 metai 1931, A. Garmus Nemuno pakrantėmis 1951, P. Dogelis Mano gyvenimo prisiminimai 1936, M. Valeika 25 metai Vilniaus krašte 1934, V. Kapsukas Caro kalėjimuose; laikraščiuose: J. Kačergio, A. Povyliaus, A. Didžiulio, A. Moravskio ir kt. A. 1914—1918 laikotarpiui: M. Yčas Atsiminimai 1935 — 1936, P. Ruseckas Lietuvoje Didžiajame kare (įvairūs A.) 1939, T. Daugirdas Kaunas vokiečių okupacijoje 1937, V. Bartuška Kelionė Lietuvon Didžiosios Karės metu 1917, Lietuvos Nepriklausomybės kryžiaus keliais 1937, J. J. Bielskis Delegatų kelionė Lietuvon 1916, J. F. Jo-

naitis Mano patyrimai Didžiojoj karėj 1920, L. L. 1914—1919 metai 1933, A. M. Martus Lietuvoje Europos karės metu 1917, G. Petkevičaitė Karo meto dienoraštis (1914—1916) 1927 — 1931, V. Jonuška Dienoraštis (1915—1919) 1936, A. Petrauskas Karo liepsnose ir ginklų žvangesyje 1938, Praeities pabiros 1924—1934, A. Steponaitis Atsiminimai (1914—1919) 1940, P. Leonas Mano pergyvenimai 1914–1919 (Mūsų Senovėje 1938—1940), A. Niessel Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų 1938 (vertimas), P. Linkevičius Sibiro batalionas 1939, Vegelis Lietuviai kariai XII armijoje 1928, V. Grašis Atsiminimai iš bolševikų nelaisvės 1927, P. Žadeikis Didžiojo karo užrašai 1925, ir daug smulkių atsiminimų Mūsų Žinyne ir Karo Archyve. 1919—1940: M. Biržiška Per Vilnių į Lenkus 1928, Viktoras Biržiška Neužgijusios žaizdos (1920—1922) 1936, S. Butkus Savanoriai (1918—1920) 1929, J. Damulis Kalėjimuose (partizano užrašai) 1938, P. Dogelis Kalėjimuose pas bolševikus 1930, R. Mackevičius Dvidešimt metų (1918–1938) 1938, J. Petruitis Mūsų žygiai 1935—1937, P. Ruseckas Savanorių žygiai 1937, J. Ramanauskas 1918—1920 metai Seinų krašte 1940, A. Rucevičius Šaulių Sąjungos Kauno skyriaus pirmieji žygiai 1938, V. Skorupskas Karas už Lietuvos laisvę 1934, S. Urbonas Kariūno atsiminimai 1930 (²1953), S. Zaskevičius Pro Patria 1928, S. Žukaitis Panevėžio atvadavimas iš bolševikų 1919 (²1929), A. Poška Nuo Baltijos iki Bengalijos 1939, Jonas Vaičkus Šešeri metai svetimšalių legione 1939. 1940 ir vėliau: Lietuvos Archyvas 1942—1944 (ir 1952), M. Biržiška Vilniaus universitetas 1940–1941 (1948), J. Daumantas Partizanai už geležinės uždangos 1950, B. Gaidžiūnas Pekeliui į mirtį 1948, Vieneri metai ir viena savaitė 1950, A. Gervydas Už Spygliuotų vielų 1950, V. Gervinis Kodėl aš išstojau iš Lietuvos komunistų partijos 1940, J. Grigolaitis Nacių pragare 1948, J. Grišmanauskas Tolimieji kvadratai 1952, St. Yla Žmonės ir žvėrys Dievų miške 1951, Dan Kuraitis Atsiminimai 1953, I. Šeinius Raudonasis tvanas 1953, Vydūnas Kalėjimas–Laisvėjimas 1947, A. Vilkas Pabaisa eina per Europą 1946, H. Žemelis Okupantų replėse 1947 ir kt.

Atsirūgimas išėjimas rūgštaus skystimo iš skrandžio į burną dėl blogo virškinimo. Dažniausiai tai atsitinka dėl maisto rūgimo ir atsiradimo organinių rūgščių (acto, pieno, sviesto), sumažėjus arba visai išnykus skrandžio virškinamajam skystimui (sekrecijai). Be to, A. gali įvykti ir tada, kada perdaug atsiranda virškinamųjų sulčių.

Atsiskyrėlis, gr. anachoretas, eremitas, lot. solitarius, apskritai vienuolis, į tyrus ar šiaip nuo žmonių pasitraukęs maldininkas, seniau Lietuvoje iš lenkų kalbos pustelninku vadintas. A. žinomi rytuose hebrajams, indams (VI a. pr. Kr. Buddha Sakia muni, kur muni reiškia atsiskyrėlį, ypač Tibete ligi mūsų laikų), krikščionims ir kt. Krikščionių A. ypač padaugėjo Egipto, Libijos ir kituose tyruose, III—IV a. padidėjus krikščionių persekiojimams. Krikščionių atsiskyrimo pradininkais laikomi III a. šv. Povilas tebietis, IV a. šv. Antanas komanietis, Hilarionas ir kt. Jie buvo dažnai ir vienuolynų steigėjais. V a. šv. Simanas kilikietis davė pradžią stilitams, stulpininkams, kurie stovėjo įsitaisę ant stulpų. Panašiai ir Indijoje kiti A. stovi nejudėdami. Lietuvoje XVIII a. ir net XIX a. prie bažnyčių gyvendavo A.

Atsišaukimas kreipimasis raštu ar žodžiu į kitą asmenį, visuomenę, valdžią, ar valdžios kreipimasis į visuomenę. Pastaruoju atveju vartojami ir terminai manifestas, proklamacijos. Lietuvoje proklamacija yra tolygi A. Siauresne prasme A. yra tolygus išspausdintam lapeliui, kuriame ar visa visuomenė ar jos dalis šaukiama padaryti kurį politinį žingsnį. Įvairiais vardais A. yra žinomi nuo pat spaudos išradimo laikų, kada masinis rankraščio dauginimas leido raginimą ar šaukimą paskleisti dideliame plote daugeliu egzempliorių. Ypač A. pradėjo plėstis XVI a. reformacijai prasidėjus ir vėliau per įvairias politines atmainas, revoliucijas, kontrrevoliucijas ir kt. Nuo jų tenka skirti tokiais pat lapeliais spausdinamus valdžios organų įsakymus, aplink-

1862 — 1863 atsišaukimas

Atsišaukimas

raščius, seniau D. Lietuvoje vadintus aciašaukimais, apgarsinimais, apnašimais, gromatomis (paskutinis terminas buvo dažniausiai taikomas bažnytinės vyresnybės įsakymams ar pranešimams, tik retkarčiais A. vietoje). Maž. Lietuva žinojo valdinius surašus, paliepimus, apsakimus, patentus, gromatas, prišaukimus, pagraudenimus. Lietuvoje pirmuoju lietuvišku A. siaura prasme buvo 1794 IV 30 Laikinosios Sukilimo Vyriausybės kreipimasis „unt wisos gaspadorias, katrie giwena uliczios, y miestelos ant wisos ziamies lituwos". Čia antraštinis terminas „acciszaukimas" buvo sudarytas iš lenkiškos „odezwa", kuri ir lenkų kalba tik 1770 buvo pirmą kartą pavartota. Iš tų pačių 1794 yra ir du atsišaukimai Palangos valsčiui, vienas 1794 IV 23, o kitas 1794 V 12, bet pirmasis nepavadintas atsišaukimu. Taip pat nėra pavadintas A., bet iš esmės toks buvo, ir Kosciuškos 1794 V 2 paskelbtas Viniarų stovykloje A., kuris buvo Vilniuje lietuviškai išverstas ir Lietuvos Laik. Vyr. 1794 V 15 paskelbtas. 1812 karo laiko yra žinomi du vyskupo J. A. Giedraičio „gromatų" forma paskelbti A. Be to, iš literatūros žinomas, bet neišlikęs, ir paties Napoleono liet. A., verstas iš prancūzų kalbos M. Kairiūkščio. 1831 sukilimo tėra žinomas vienas sukilėlių A. „Broley Žemayszey yr Lietuwininkay", Chlopickio pasirašytas ir Varšuvoje lenkiškai ir lietuviškai išspausdintas, o be to, du A. pavyskupio Simano Giedraičio (jų vienas vyskupo J. A. Giedraičio vardu be jo žinios parašytas) smerkią sukilimą (vieną jų parašė buvęs unitų, o tuo laiku stačiatikių metropolitas Siemaška). Panašiu A. kreipėsi ir gen. Pahlenas žygiuodamas malšinti žemaičių. 1848—1849 Vokietijoje revoliucijos metu buvo ir Maž. Lietuvoje paskelbta keletas liet. A. prieš dalyvavimą revoliucijoje. 1861 M. Akelaitis parašė, bet negavo išspausdinti, Gromatą Wilniaus Senelio ir Pasaką senelio (eilėmis). 1862 plačiai Lietuvoje paplito liet. ranka rašytas A. su sulaužytu kryžiaus atvaizdu. Sukilimui vykstant, buvo paskleisti A.: Nuog tikros Lenku aukszcziausi Wyresnibes 1863 I 23 (sukilimo skelbimo manifestas), 1864 Wiraj Kiemonis (parašytas Čynskio-Radziševskio), 1864 II 10 Mieli Brolej, kurie sermegas dewite, 1864 Gromata Lenku Rando leista int musu žmonis ir 1864 II 1 M. Akelaičio Mieli mano Kumaj, Prietelej, Susiedaj ir Pažistami. Prieš sukilimą buvo paskelbtas Muravjovo A. Apgarsinimas kajminems ukininkams 1863 VI 2 ir 1863 XI 5 Ukmergės bajorų vado Atsiszaukimas i Bajorus, Ponus, Kunigus. Ir vysk. Valančius buvo priverstas paskelbti „gromatų" forma keletą A. smerkiančių sukilimą:1863 IX 6 Pradioj sumiszima musu szalij, 1863 Kasdiena girdzem ir rasztuos skajtom,

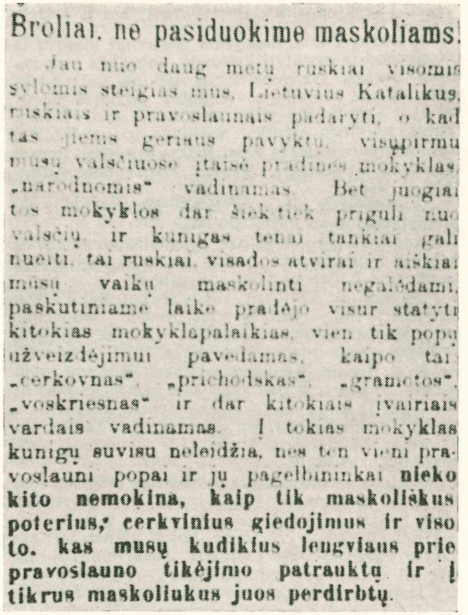

Broliai, ne pasiduokime maskoliams!

Jau nuo daug metų ruskiai visomis sylomis stengias mus, Lietuvius Katalikus, ruskiais ir pravoslaunais padaryti, o kad tas jiems geriaus pavyktų, visupirmu musų valsčiuose įtaisė pradines mokyklas, „narodnomis" vadinamas. Bet juogiau tos mokyklos dar šiek tiek priguli nuo valsčių, ir kunigas tenai tankiai gali nueiti, tai ruskiai, visados atvirai ir aiškiai musų vaikų maskolinti negalėdami, paskutiniame laike pradėjo visur statyti kitokias mokyklapalaikias, vien tik popų užveizdėjimui pavedamas, kaipo tai „cerkovnas", „prichodskas", „gramotos", „voskriesnas" ir dar kitokiais įvairiais vardais vadinamas. Į tokias mokyklas kunigų suvisu neleidžia, nes ten vieni pravoslauni popai ir jų pagelbininkai **nieko kito nemokina, kaip tik maskoliškus poterius, cerkvinius giedojimus ir viso to, kas musų kudikius lengviaus prie pravoslauno tikėjimo patrauktų ir į tikrus maskoliukus juos perdirbtų.**

1899 K. Griniaus rašytas atsišaukimas

1864 IV 15 Kas isz musu ne datire sunkiu tu nelajmiu, 1864 IX 13 Tame lajkie wisokiu nelajmiu, 1864 Ne tiktaj mes bet ir wisa Europa. 1863 X ir Maž. Lietuvoje buvo „Patriotiszkos Draugystes" išleistas liet. rinkiminis A. Gywatininkai Prusu Žemės.

Spaudos uždraudimo laikais A., kaip kovos už savo spaudą priemonė, įsigalėjo tiktai paskutiniame spaudos dešimtmetyje. Bet jau 1867 M. Valančius nelegaliai išspausdino A. Brolej Katalikaj, nukreiptą prieš rusų administracijos raginimą emigruoti į Rusiją. 1878—1879 Maž. Lietuvoje buvo išsp. trys pirmieji pačių lietuvių paruošti rinkiminiai A. Vėliau per kiekvienus rinkimus tokie A. tenai buvo nuolatos spausdinami. 1883 pirmą grynai politinį A., lenkiškai Proletariato organizacijos išleistą, liet. išvertė J. Šliūpas. Jis tuo pačiu laiku paskleidė ir kelis tos pačios krypties hektografuotus A. Amerikon išvykęs, jis 1885 išsp. A. i lietuwininkus wiso swieto (dėl Liet. Balso leidimo). 1886 V. Bruožis ir J. Mikšas paskelbė du A. dėl Aušros. Nuo 1890 prasideda ir planinga kova atsišaukimais prieš spaudos uždraudimą. Tais metais V. Mačys su K. Griniumi paruošė A. Broliai, Jieškokime reikalaukime šviesos ir mokslo. Tais pačiais metais privačiai buvo paskelbtas A.: Pardavikai, pirkikai ir laužytojai katalikiškų bažnyčių Lietuvoje bus sunkiai nubausti. 1893 Amerikos lietuviai išleido dėl lietuvių spaudos

Į LIETUVIŲ TAUTĄ!

Lietuvių Tauta, siekdama išlaisvinti Lietuvą iš okupacijos ir atstatyti Lietuvos valstybės suvereninių organų svetimos jėgos laikinai sutrukdytą veikimą, yra reikalinga vieningos politinės vadovybės. Tam tikslui politinės lietuvių grupės, kaip tautos politinės minties reiškėjos ir vykdytojos, nutarė sujungti visas savo jėgas bendram darbui ir sudarė Vyriausiąjį Lietuvos Išlaisvinimo Komitetą — VLIK.

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo Komitetas, pradėdamas savo darbą skelbia:

1 Lietuvių Tautos laisvė ir Lietuvos valstybės nepriklausomybė yra Tautos egzistencijos ir jos visokeriopos gerovės būtinoji sąlyga.

2 Suverenine Lietuvos valstybė nei dėl Tarybų Sąjungos, nei dėl dabartinės Reicho okupacijos nėra išnykusi, tik suvereninių valstybės organų veikimas yra laikinai sutrukdytas. 1940 m. birželio 15 d. Tarybų Sąjungos okupacijos ir tos okupacijos prievartoje padarytų kitų jėgos ir klastos aktų pertrauktas Lietuvos valstybės suvereninių organų veikimas 1941 m. birželio 23 d. Tautos sukilimu ir Laikinosios Vyriausybės veikimu buvo laikinai atstatytas.

3 Lietuvą iš okupacijos išlaisvinus ir toliau veikia 1938 m. Lietuvos Konstitucija, kol ji teisėtu keliu bus atitinkamai pakeista.

4 Respublikos Vyriausybė, laikui atėjus, bus sudaryta Vyriausiajame Lietuvos Išlaisvinimo Komitete kolegialiniu pagrindu politinių grupių susitarimu.

5 Demokratinė Lietuvos valstybės santvarka bus suderinta su plačiųjų tautos sluoksnių interesais ir bendromis pokarinio sąlygomis.

6 Respublikos Prezidento ir Seimo rinkimų įstatymai bus reformuoti pagal demokratinius rinkimų principus.

7 Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas, vadovaudamas Tautos kovoms ir darbams Lietuvai išlaisvinti, Lietuvos valstybės suvereninių organų veikimui atstatyti, demokratinei Lietuvos santvarkai atkurti ir kraštui nuo bolševizmo ir kitų jo gyvenimą ardančių veiksnių apginti, vykdys koplačiausią visuomenės konsolidaciją, lygins politinių grupių tarpusavio nesusipratimus.

8 Didžiai vertindamas tautinių karo pajėgų reikšmę kovoje dėl Lietuvos išlaisvinimo, Komitetas visokeriopai rems Lietuvos kariuomenės atkūrimą.

9 Komitetas palaikys glaudžius ryšius su Lietuvos pasiuntinybėmis ir konsulatais ir bendradarbiaus su užsieniu, ypačiai Amerikos Lietuviais ir su visomis tautų apsisprendimo laisvę ir Lietuvos nepriklausomybę pripažįstančiomis tautomis.

10 Kultūrinei ir ūkinei Tautos pažangai paspartinti ir valstybės gyvenimui veikiau į normalų kelią grąžinti Komitetas rinks ir ruoš medžiagą išlaisvintosios Lietuvos administracijai, ūkiui, socialiniam gyvenimui, teisingumo ir švietimo darbui tvarkyti.

Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas, skelbdamas Lietuvių Tautai šią savo deklaraciją, kviečia visų politinių nusistatymų geros valios lietuvius nusiteikti tarpusavio bendradarbiavimo ir vienybės dvasia nelygstamoje kovoje dėl Lietuvos.

Vardan tos Lietuvos vienybė težydi!

VYRIAUSIASIS LIETUVOS IŠLAISVINIMO KOMITETAS

Vilnius, 1941 m. vasario 16 d.

A. Mieli Broliai, kurie brangioje tėvynėje gyvendami turite nešti sunkų jungą svetimtaučių, o kun. A. Milukas du A. į Lietuvius Lauryno Ivinskio draugijos dėl 1900 Paryžiaus parodos. Šiaip Amerikoje ir vėliau buvo leidžiama nemaža A., skiriamų tiek Lietuvai, tiek ir vietiniams politiniams reikalams. 1895 Londone buvo išsp. liet. A., raginąs darbininkus švęsti gegužės 1 dieną. Vėliau tokie A. buvo tiek pačioje Lietuvoje nelegališkai, tiek ir Maž. Lietuvoje kasmet spausdinami. 1897 V. Kudirkos buvo parašytas A. Broliai Lietuviai (dėl lietuvių spaudos). 1898 išsp. vienas seniausiųjų LSDP A. Broliai Darbininkai. Šios organizacijos platinamų A. skaičius iš metų į metus nuolatos didėjo. 1893 K. Griniaus A. Broliai Lietuviai! Visur kalbėkime lietuviškai, V. Kudirkos ir K. Griniaus Jau 40 metų netoli; Mieli Broliai Maskolius nedaleidžia jums spausdinti knygas. 1897 IX 30 A. Moravskis parašė ir išleido lietuviškai, lenkiškai, prancūziškai ir vokiškai A. lietuvių į visą civilizuotą svietą, 1898 atskira knygute Appel de la Nation Lithuanienne. 1899—1903 skaičius A. kiek sumažėjo labiausiai dėl padidėjusių lietuvių inteligentų persekiojimų. Bet ir iš to laiko turime 1899 Brangūs broliai ir seserys, K. Griniaus Broliai ir Sesers Nepasiduokime Maskoliams (kitas leidimas 1902), 1900 K. Griniaus Kas turi ausis teklauso, 1901 Tėvynė pagelbos šaukias, 1903 LSDP A. Jauniems kareiviams. 1904—1906 A. skaičius be galo smarkiai išaugo. Spaudos leidimas, karas su Japonija, Rusijos revoliucija ir tuo pačiu laiku revoliucinis sambrūzdis Lietuvoje, 1905 Didysis Vilniaus seimas, paskiau rinkimai į Dumą, nauji politiniai ir kultūriniai tuo laiku iškilę šūkiai nukloja visą Lietuvą šimtais tūkstančių A., spausdinamų Maž. ir Didžiojoje Lietuvoje nelegaliai slaptose spaustuvėse, šapirografais, hektografais dauginamų, mėtomų naktimis, klijuojamų prie stulpų, siuntinėjamų paštu, rašomų visam kraštui ar kokiai vienai vietovei. Daugiausia jų paruošė LSDP, 1905—1906 išplatinusi jų šimtais tūkstančių, gamintų Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Rygoje, Petrapilyje, Mintaujoje, Panevėžyje, Anykščiuose, Kupiškyje, Zarasuose, Užnemunėje, Kamajuose, Joniškyje, Troškūnuose ir kt. Šių A. didžiausią pasisekimą turėjo Į kovą už Vilniaus Seimą (1905 VII), Vyrai už ginklų, Šalin caro dūma, Šalin caro valdžia, Zapasniejei ir kt. Nemaža A. paleido ir Draugo organizacija. Revoliucines nuotaikas pakėlė 36.000 egz. išsp. Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų Suvažiavimo Nutarimai 1905. Tuo pačiu

laiku ir Lietuvos Demokratų Partija leidžia A. Broliai Lietuviai, Gana jau gana, Šalin valdžios mokyklas, Lietuviai neapsileiskime, Mūsų reikalavimai ir kt., o naujai įsikūrusi Lietuvos Valstiečių Sąjunga paleido Lietuvos Valstiečių nutarimus: Broliai lietuviai ir kt. Lietuvių Mokytojų Sąjunga A. Int kovą lietuviai už lietuvišką mokyklą 1907, Ar ilgai dar kęsime maskolių mokyklas 1905 padeda vesti kovą prieš rusiškas mokyklas. Dumos rinkimų laiku pasirodo irgi nemaža įvairių krypčių A., ir tuomet kartais ir dvarininkai, gaudydami lietuviškus balsus, kreipiasi į juos lietuviškais A., pvz. 1905 Pakvietimas į susivienijimą dėl apgynimo savo laisvės ir tvarkos ar 1906 Kraštiečiai. Revoliucijai atslūgus ir prasidėjus reakcijai, A. skaičius smarkiai sumažėjo ir juos visus beveik (išskyrus rinkiminius) gamino LSDP. I Pasaulinio karo metu vokiečiams Lietuvą okupavus, Vilniuje buvo nelegaliai išspausdinti keli A., įvairių politinių srovių leidžiami ir platinami per rankas. Lietuvos nepriklausomybę atstačius, A. virto normalia politinės kovos visų krypčių partijų ir organizacijų priemone, ypač reikšminga per 1919–1920 karus su bolševikais ir lenkais. Tik po 1926 XII 16 ne visos organizacijos ir partijos galėjo ta priemone legaliai naudotis, kartais tekdavo ir grynai lietuviškoms partijoms griebtis ir nelegalių A.

Nuo 1940 prasidėjus naujoms Lietuvos okupacijoms, kad ir buvo spausdinama kiek A., tačiau juos galėjo daug geriau pavaduoti plačiai organizuota nelegali periodinė spauda.

Atsitiktinybė visa, kas nėra pasekmė galiojančios gamtoje priežastinės būtinybės ar tikslingo plano, pagal kurį veikėme. Tai, kas nėra nei priežastiškai apspręsta, nei sąmoningai siekta, negali būti pramatyta kitaip, kaip tikimybių skaičiavimu, ir todėl visa, kas atsitiktinai pasiseka, vadinama laimės dalyku. Aristotelis A. taip aiškina: kiekviena veikla siekianti tam tikro tikslo, visada turi pasėkmių, kurių šiuo tikslu nebuvo siekiama (pvz. ratai kelia triukšmą, nors to nėra jais siekiama); kiekviena veikla gali susitikti su kita, nors šio susitikimo nebūtų nė viena jų siekusi (pvz. medžioklėje mano paleistas šūvis pataiko į savais keliais ėjusį praeivį). Apskritai, nežiūrint skirtingos priežastingumo sampratos, pagrindinis Aristotelio aiškinimas išlikęs ir moderniesiems gamtos mokslams iškilus, plg. Cournot A. aptartį: susitikimas priežastiškai vieni nuo kitų nepriklausomų faktų.

Atsitraukimas manevras kariuomenei iš kautynių išvesti.

Atskaita Centrališko Komiteto Susivienijimo Lietuvių Amerikoje oficialus SLA centro komiteto leidinys, pradėtas leisti 1901 vardu Atsišaukimas in Susivienijimo Lietuvių Amerikoje kuopas 1901 N. 1, 1902 N. 2, 1903 N. 3—6, 1904 N. 7—10, 1905 N. 11—14, 1906 N. 15—18 (19), 1907—1909 N. 20—31, 1910 N. 32.

Atskala koks nors atskilęs daiktas, skeveldra, atplaiša. Nukeltina prasme atskilimas nuo kurios tikybos, partijos; sekta.

Atskalumas uolienų savybė. Pagal A. plokštumas uolienos skyla arba eižėja. Dažniausiai A. forma yra netaisyklingai poliedrinė. Ji yra būdinga daugiausia nuosėdinėms uolienoms (kalkėms, kvarcitams) ir vulkaninėms (diabasams, dioritams). Kita forma prizmatinė — stulpinė, kai uoliena susiskaldo taisyklingais daugiašoniais stulpeliais. Tokią formą vadina ir bazaltine, nes ji būdinga bazaltų uolienoms, nors būva ir kitose uolienose. Būna ir kitų A. formų: kubinių, romboidinių, plokštelinių ir kt.

Atskalūnas arba atskaluonis, atskilėlis, sektantas, nuo religijos, politinės partijos ir net bendruomenės atskilęs žmogus. A. išsiskiria tuo, kad jis viešai niekina religiją, partiją ir net bendruomenę, kuriai anksčiau pats priklausė.

Atskiras lietuvių abazų batalionas. 1917 XII lietuvių karių suvažiavime Rovne Ukrainoje buvo nutarta iš buvusų rusų armijoje lietuvių karių sukurti A. L. A. B. 1918 I 12 įsakymu atskirai armijai buvo pavesta ji formuoti lietuvių karių vykdomajam komitetui, ir toks batalionas buvo sudarytas iš 500 karių ir 50 arklių. Paskiau Ukrainos karo ministerijai reikalaujant, jis buvo performuotas į atskirą lietuvių pėstininkų trijų kuopų batalioną. 1918 VIII pabaigoje jis, vienintelis visų Rusijoje sudarytų lietuvių dalinių, atvyko į Vilnių ir VIII 31 buvo išformuotas. Jam vadovavo pradžioje V. Čarneckis, paskiau E. Adamkavičius.

Atskiras lietuvių batalionas 1917 VII 24 buvo pradėtas formuoti prie 22 suomių korpo Galicijoje. Paskiau buvo permestas prie Mohilevo. Galutinai išformuotas 1918 IV 24. Jam kurį laiką vadovavo kar. Juozapavičius, paskiau Nastopka.

Atskiras partizanų batalionas ž. Devintas pėst. Lietuvos kun. Vytenio pulkas—Lietuvos Kariuomenė.

Atskiras Šiaulių batalionas pradėtas formuoti 1919 IV 12 ir 1919 VII 31 įlietas į 3 pėstininkų pulką.

Atskiras Ukmergės batalionas ž. Aštuntas pėst. Lietuvos kun. Vaidoto pulkas—Lietuvos Kariuomenė.

Atspara odinė balno daiis, į kurią atsiremia raitininko kelis. Yra balnų ir be A.

Atsparos postas ginamosiose kautynėse vieta pritaikinta gintis pėstininkų būriui ar kuopai.

Atsparumas (stiprumas) yra mechaninė medžiagos savybė atsispirti ją veikiančims

išorinėms jėgoms. A. pareina nuo atskirų medžiagos dalelių tvirtumo, molekulinio susikibimo (tarpmolekulinės jėgos). Išorinės jėgos gali medžiagą spausti, tempti, lenkti, skelti, sukti. Jei visą jėgą (kg), kuri medžiagą deformuoja, padalysime iš medžiagos ploto (cm^2), tai gausime laikinį medžiagos A. kg/cm^2 gniužimui, tempimui ir t. t. Dažniausiai susiduriama su A. tempimui bei gniužimui. Atskiriamas leistinas A. ir statiškasis.

Atspindis gali būti elastinių kūnų, garso bangų, šviesos ir kitų elektromagnetinių bangų.

Atspindžiai 1) 1920 VII — 1923 IV gen. štabo literatūros skyriaus leistas paveiksluotas mėnesinis laikraštis (vietoje 1920 IV—VII ėjusių Šešėlių). Išėjo 1—19 N. Redagavo J. Laurinaitis. Vieną numerį po to išleido Elta.

2) Nuo 1952 Chicagoje, Ill., einąs nepriklausomas iliustruotas žurnalas, V. Meškauško įkurtas ir jo drauge su J. P. Palukaičiu redaguojamas.

Atstatymo Bendrovė ž. Lietuvos Atstatymo Bendrovė.

Atstojamasis vektorius yra kelių vektorių geometrinė suma.

Atstovas ž. Atstovybė, atstovavimas.

Atstovybė yra atstovavimo funkcinis organas. Atstovavimas yra tada, kai vienas asmuo, atstovas, veikia už kitą asmenį pastarojo vardu ir vietoje. A. m a n d a t u yra tada, kai pats atstovaujamasis paveda atstovui veikti už jį ir kai atstovas sutinka tai daryti. Tai yra atstovaujamo asmens valios tęsimas. Ši forma yra plačiai praktikuojama, nes leidžia žmogui tvarkyti ir rūpinti savo reikalus tuo pat laiku įvairiose vietose ir įvairiomis kryptimis. Šia prasme mandatiniu tam tikro asmens atstovu yra ne tiktai vad. įgaliotinis, bet ir kiekvienas to asmens agentas, veikiąs jo pavedimu. Antroji A. rūšis yra r e p r e z e n t a c i j a. Čia atstovas pavaduoja atstovaujamojo ne tiktai darbą, bet ir valią. Ši A. steigiama tada, kai yra kuris nors gyvas atstovaujamojo reikalas, kurį reikia aprūpinti, o atstovaujamasis pats ne tik veikti, bet ir reikšti savo valios nepajėgia ar dėl kurių nors psichinių bei fizinių trūkumų, ar dėl sąlygų, kuriose jis yra (pvz. jis yra nežinia kur dingęs). Čia A. steigiama ir vykdoma nedalyvaujant atstovaujamajam. Tipinga šios rūšies A. forma yra globa. Civilinėje turto ir šeimos socialinių santykių srityje reprezentacija steigiama ir vykdoma arba kraujo giminystės titulu, ar viešosios galios įsikišimu, ar A. galios pasisavinimu kurio nors ypatingo solidarumo titulu. Teisinių asmenų atžvilgiu reprezentacija sudaro patį šios asmenybės konstrukcijos principą. Teisiniai asmenys, būdami dirbtiniai, patys netarpiškai veikti negali. Už juos tegali tai daryti fiziniai gyvi žmonės arba fizinių žmonių kolektyvai. Jie yra teisinio asmens atstovai. Kurių žmonių valia ir kurių žmonių kurie veiksmai bus reprezentaciniai, apie tai teisinėje asmenybėje sprendžia tos asmenybės įsteigimo aktas (statutas), kuris steigėjų sudarytas taip pat yra reprezentacijos metodu.

Demokratinėje viešoje teisėje A. yra labai plačiai praktikuojama. Į patį demokratinės konstrukcijos pagrindą yra dedama reprezentacija. Jos principu — be jokio pavedimo, be mandato — gyvoji piliečių karta demokratijoje atstovauja visai tautai, kiekviename masiniame kolektyve dauguma atstovauja visumai. Taip pat be mandato vadinamoji teisinė tauta — toji gyvosios kartos dalis, su kurios veikimu yra jungiami teisiniai išdaviniai — veikia už gyvąją kartą ir už pačią tautą su sąlyga, kad gyvoji karta tai sankcijonuoja savo pasidavimu. Valstybės reprezentantai yra valdantieji. Ten, kur patys reprezentantai valdo, valdymas vad. tiesioginis. Kada jie valdo be jokių agentų, ypačiai, kada patys leidžia įstatymus, tiesioginis valdymas vad. tiesioginis netarpinis. Tačiau pirminiai reprezentantai gali įvairias valdymo funkcijas ir kitiems pavesti, paskirdami ar išrinkdami tų funkcijų valdytojus. Šie išvestiniai atstovai veikia mandatu, kuris gali būti imperatyvinis arba reprezencinis. I m p e r a t y v i n i s m a n d a t a s yra tada, kai skiriamieji ar išrinkti atstovai arba iš anksto gauna iš savo rinkikų tam tikrus nurodymus, ką ir kaip jie turi veikti ir šiose ribose veikti gali, arba, negaudami iš anksto nurodymų ir veikdami savo iniciatyva, yra rinkikų kontroliuojami, gali būti jų sudraudžiami ir iš A. pašalinti. Kai renkamieji atstovai veikia šiuo imperatyviniu mandatu, jie vadinami agentais, ir pats valdymas yra laikomas tiesioginiu tarpiniu. Bet jeigu išvestiniai atstovai, kad ir renkami, veikia savo iniciatyva ir nuožiūra ir savo mandato ribose negali būti rinkikų nutarimu sudraudžiami, tokį mandatą vadina reprezentaciniu ir valdymą šiuo mandatu — reprezentaciniu valdymu. Jis skiriasi nuo grynos reprezencijos tuo, kad čia yra įsteigiamas išrinkimu, pareina nuo pirminių reprezentantų valios akto, ir kad atstovų darbas yra rinkikų kontroliuojamas ir atstovai gali būti už netinkamą darbą pasmerkti. Nuo imperatyvinio reprezentacinis mandatas skiriasi tuo, kad rinkikai mandato termino ribose iš viso savo iniciatyva negali jo už padarytąjį darbą sudrausti arba pasmerkti. Gali tai padaryti tiktai per naujus rinkimus, išrinkdami jo vietoje kitą kandidatą. Demokratija, kurios valdžios organizacija yra pagrįsta reprezentaciniu mandatu ir

kurioje piliečiai-rinkikai tegali rinkti valdančiuosius atstovus, vad. reprezentacinė demokratija.

M. Romeris Reprezentacija ir mandatas 1926.

A. bylose. Atstovas bylose yra asmuo, kuris vykdo kito asmens procesualines teises arba atlieka kito asmens procesualines prievoles to asmens vardu.

Atstumų matavimas. Betarpiški A. M. atliekami metaline juosta, grandine ar virve. Tiksliems geodezijos matavimams vartoja metalinius stiebus ar tam tikras vielas. Garsiniai matavimo metodai remiasi tuo, kad garsas skleidžiasi žinomu greičiu (ore a. 330m/sek.). Šie A. M. metodai plačiai taikomi okeanografijoje. Tam tikru laive įtaisytu aparatu garsas paskleidžiamas vandenyje. Po kiek laiko iš jūros dugno ateina aidas. Išmatavus tą laiko tarpą ir žinant garso greitumą vandenyje (jūros vandenyje a. 1500 m/sek.), galima nustatyti jūros gilumą. Tačiau šie metodai nėra visai tikslūs, nes garso kryptis ir greitis pareina nuo daugelio aplinkybių. Trigonometriniai metodai remiasi tuo, kad žinant trikampio kraštinę ir du kampus, galima nustatyti bet kurį trikampį. XVII a. atsirado trianguliacija. Žemės paviršiuje nustatoma visa eilė vienas su kitu susijusių trikampių. Viena kraštinė betarpiškai matuojama, o visos kitos gaunamos žinant visų trikampių kampus. Astronomijoje trigonometrinis A. M. metodas vad. ir trigonometrinio paralakso metodu. Astronominiams matavimams baze imamas arba žemės arba jos orbitos spindulys(radiusas). Kai tiriamo objekto atstumas, lyginant su baze, yra labai didelis, paralaksas tampa labai mažas arba visai nepastebimas. Matuojant žvaigždžių atstumus trigonometrinio metodo galia siekia 100 parsekų. Dinaminis A. M. metodas remiasi visuotinės traukos dėsniu. Kiekvienas dangaus kūnas juda kitų kūnų veikiamas. Tai ištyrus, kartais pavyksta tiksliai nustatyti lyginamuosius tų kūnų atstumus. Pvz. iš saulės poveikio mėnuliui galima tiksliai apskaičiuoti saulės atstumą, jei žinomas mėnulio atstumas. Dinaminis metodas vartojamas dvilypių ir trilypių žvaigždžių ir žvaigždžių spiečių atstumams nustatyti, tačiau jo reikšmė yra ribota, kadangi nelengva nustatyti žvaigždžių masę. Spektroskopinis, arba radialinio greitumo, A. M. metodas remiasi Dopplerio-Fizeau efektu. Spektroskopu galima išmatuoti dangaus kūnų artėjimą ar nutolimą (vad. radialinis greitis). Pvz. spektroskopu stebint žvaigždes, buvo betarpiškai susektas greitis, kuriuo žemė skrieja aplink saulę. Iš to apskaičiuojamas žemės tako ilgis ir saulės atstumas nuo žemės. Šiuo metodu nustatytas atstumas visai sutampa su nustatytu trigonometriniais ar dinaminiais metodais atstumu. Sujungus spektroskopinį metodą su dinaminiu, gaunamas vad. dinaminis spektroskopinis metodas, kuris taikomas įvairių dvilypių žvaigždžių atstumams matuoti. Ištisa eilė astronominių metodų remiasi vad. absoliutinio (tikrojo) dydžio pažinimu. Žiūrint iš tolo, kiekvienas daiktas atrodo mažas, neryškus. Žinant jo tikrąjį dydį, galima nustatyti ir jo atstumą. Matuodami tolimųjų žvaigždžių atstumus, astronomai pasinaudoja tomis žvaigždėmis arba žvaigždžių sistemomis, kurių tikras dydis ir šviesumas yra iš kitų duomenų žinomi. Tam tikslui gerai tinka tam tikros cefeidų tipui priklausančios žvaigždės. Jų nesant tenka naudotis kitais objektais, kurių dydžiai svyruoja tam tikrose ribose. Šiai rūšiai priklauso B tipo žvaigždės, ilgų periodų žvaigždės, naujosios žvaigždės, apvalūs žvaigždžių spiečiai ir kt. Remiantis tokiais ne labai patikimais objektais, gaunamas apytikris atstumas. Statistiniai metodai taikomi ne atskiroms žvaigždėms, bet žvaigždžių grupėms. Įvairios žvaigždės pagal jų ryškumą, spektrą, judesį ir kitus požymius yra jungiamos į atskiras grupes. Paprastai kiekvienai tokių grupių nustatomas vidutinis paralaksas, kuris gali būti klaidingas atskiroms žvaigždėms, bet tinka visai grupei. Svarbesnieji statistiniai metodai remiasi astronomiškai ar spektroskopiškai nustatomu žvaigždžių judėjimu. Astronominiai matavimai rodo regimą žvaigždžių judėjimą, pareinantį nuo tikrojo greitumo ir nuo atstumo. Spektroskopiniai duomenys duoda žvaigždžių greitumą, nepriklausomai nuo atstumo. Abi duomenų rūšis suderinus, sužinomas vidutinis tiriamųjų žvaigždžių atstumas. Kitas statistinis metodas remiasi saulės sistemos judėjimu žvaigždžių tarpe. Šis judėjimas sukelia vad. paralaktinę srovę, kada atrodo, tarytum žvaigždės slenka iš vienos dangaus pusės į kitą. Juo žvaigždės yra toliau, juo mažiau paralaktinėje srovėje dalyvauja. Bet saulės sistemos greitumą galima išmatuoti tiesiogiai spektroskopu, ir tuomet gaunami įvairioms žvaigždžių grupėms vidutiniai žvaigždžių atstumai.

Atsuktuvas apvalaus kaltelio pavidalo įrankis, vartojamas sraigtams įsukti ir atsukti.

Atšaiža atskilęs ar atskeltas nuo medinių daiktų smailas šipulys. Lieka A. ir akmenis skaldant.

Atšiaurio sritys (subpoliarinės juostos) pereinamosios zonos abiejuose žemės pusrutuliuose tarp šaltojo ašigalių klimato, kur šilčiausio mėnesio vidutinė temperatūra nesiekia 10°C, ir vidutinio šiltojo klimato su šalta žiema. Šiaurės pusrutulis turi bendrai aukštesnę už pietų pusrutulį tem-

peratūrą, nes čia yra daugiau sausažemių, kurių paviršių saulė daugiau įšildo. Todėl pietų pusrutulio A. S. siekia toliau nuo ašigalio negu šiaurės pusrutulio. A. S. pietinė riba laikoma toji linija, kur tam tikroje gilumoje žemės paviršius esti visuomet įšalęs, nors ten nestoras dirvos ir podirvio sluogsnis vasaros metu suspėja įšilti aukščiau 0°C. Pietų pusrutulyje A. S. klimatas yra daugiau vandenyno tipo su mažais skirtumais tarp žiemos ir vasaros temperatūrų svyravimų. Šiaurės A. S. klimatas yra labiau kontinentalinis. Žiemos labai šaltos, vasaros šiltos. Gali augti medžiai, krūmokšniai ir net kai kurie javai. Jūros A. S., būdamos daugiau ar mažiau uždaros, žiemą užšąla, pavasarį ir net vasarą ilgą laiką turi daug plūduriuojančių ledų, kurie kliudo laivams plaukioti.

Atšiaurio žvaigždės matomos arti dangaus polių ir niekados nenusileidžiančios po horizontu. Jos per parą matomame dangaus skliaute aprašo apskritimus ir du kartus pereina meridianą. Žemės ašigaliuose visos matomos žvaigždės yra A. Ž., nes jos ten niekad nenusileidžia. Kitos gi žvaigždės niekad nepakyla aukščiau horizonto. Žemės pusiaujuje visos žvaigždės teka ir nusileidžia ir dėl to ten A. Ž. nėra. Lietuvoje tik tos žvaigždės yra A. Ž., kurių deklinacija praneša a. 35°. Atšiaurio žvaigždynai: Didieji ir Mažieji Grįžulo Ratai, Slibinas, Žirafa, Cefėjas ir Jukštandis (Cassiopea). Be to, Lietuvoje tik iš dalies pasilieka viršum horizonto Andromeda, Persėjas, Vežėjas (Auriga), Lūšis, Mažasis Liūtas, Skalikai (Canes venatici), Jaučiaganis (Bootes), Herkulis. Lyra, Gulbinas ir Driežas. Visi kiti žvaigždynai Lietuvoje teka ir nusileidžia. Šaurės Žvaigždė (Polaris, alpha Ursae Minoris), būdama labai netoli nuo šiaurės poliaus, kartais vadinama A. Ž. Dar arčiau prie šiaurės poliaus yra silpna žvaigždė Polarissima. Precesijai veikiant, dangaus poliai žvaigždžių atžvilgiu juda, ir todėl A. Ž. sritis per labai ilgus laiko tarpus pasikeičia.

Atšvaitas sudedamoji artilerijos taikymo įtaiso, panoramos, dalis, skiriama taikyti į taškus, kurie yra aukščiau ar žemiau pabūklo horizonto.

Attaca (it.) muzikos terminas, kuris reiškia, kad baigiant vieną kūrinio dalį, kita dalis turi būti tęsiama be pertraukos (atakuojant).

Atta Cephalotes Fb. skruzdžių (Formicidae) šeimos rūšis, gyvenanti Amerikoje. Jų darbininkės didelėmis galvomis. Jos žandais karpo lapus, susineša juos skruzdėlynan į požemines galerijas ir ant jų augina pelėsius. Jų svarbiausią maistą sudaro tų pelėsių siūlelių viršūnių kriaušės formos sustorėjimai.

Attaché (pr.) plačia prasme kiekvienas diplomatinio korpo bendradarbis, siauresne prasme, tas atsakingas užsienio atstovybės bendradarbis, kuriam pavesta tam tikra speciali sritis, pvz. kariuomenė (karo A.), laivynas (jūrų A.), prekyba (prekybos A.) ir t.t. A. yra atstovybės patarėjas savo srities reikalams.

Attacus polyphemus drugių (Lepidoptera) šilkaverpių (Bombycidae) šeimos rūšis, gyvenanti Š. Amerikoje. Jų kokonas duoda gražaus šilko.

Attalea Palmae šeimos augalas, turi a. 25 rūšis. Auga P. Amerikoje. Iš A. funifera Mort. plaušų gamina šluotas bei šepečius, o iš sėklų kevalų rožinius (rožančius).

Attalos Pergamo karalius ž. Atalos.

Attalus Flavius Priscus V a. Kr. g. Romos prefektas. Visigotams Italiją nukariavus, 409 Alariko ir 414 Ataulfo buvo pastatytas imperatorium prieš Honoriją. Su visigotais nesugyvenęs ir jų nepalaikomas, pateko į Honorijaus rankas, kuris jam nukirsdino ranką ir ištrėmė į Liparų salas.

Attar arba Mohammed-Ibn-Ibrahim Ferid-eddin A. (1150—1230) persų poetas, asketas, mistikas. Čingischanui Persijon įsiveržus, buvo mongolų nužudytas. Parašė proza Teskeret-ol-evlia (šventųjų gyvenimai). Jo dvieilių išliko per 100.000. Svarbiausi raštai: Pandname (patarimų knyga), Montik-ut-tair (paukščių pasikalbėjimai), Dževahir-name (esmės knyga), Biulbiul-name (lakštingalų knyga) ir kt.

E. O. Browne A Literary History of Persia 2 leid. 1909.

Attarata ž. Atargatis.

Attenhofer Karolis (1837—1914) šveicarų muzikas, kompozitorius Rašė giesmes, dainas vyrų ir vaikų chorams, piano kūrinius ir smuiko etiudus.

Atterberg Kurt (g. 1887) švedų kompozitorius ir dirigentas, 1928 už savo 6 simfonijas gavo Amerikos Schuberto premiją. Nuo 1940 muzikos akademijos sekretorius. Parašė simfonijų, uvertiurų, choro veikalų ir operų — Fanal 1934, Aladin 1941.

Atterbom Petras Danielius Amadėjus (1790—1855) romantinės krypties švedų poetas, nuo 1828 Uppsalos univ. prof., nuo 1839 akademijos narys. Išleido lyrikos rinkinius: Blommorna 1812 ir 1836, Minnesängarne i Sverige ir kt., dramtizuotas pasakas Lycksalighetens ö 1824—1827. Iš literatūros istorijos Svenska siare och skalder 1841 —1855. Raštų rinkinys išl. 1854–1870.

Ph. Schweitzer Geschichte d. skandinawischen Literatur 1885—1889.

Attersee arba Kammersee, Austrijos ež., 46,7 km², 171 m gilumo.

Atticus Titus Pomponius (109—32) romėnų rašytojas, parašęs Romos istoriją (Annales) ligi 54 pr. Kr., Junijaus, Bruto, Marceliaus ir kt. biografijas, bet teišliko jo laiškai Ciceronui. Jį išgarsino Cicerono laiškai Epistolae ad A. Jo biografiją parašė Cornelius Nepos (Vita A.).

Attika, Attikizmas ž. Atika, Atikizmas.

Attis, Attes graikų mitologijoje, miręs ir vėl atgaivintas Kybelės mylimasis. 204 pr. Kr. jo kultas drauge su Kybelės kultu buvo perkeltas Romon, kur virto valstybiniu kultu.

Attitude (pr.) baleto figūra, kur balerina, stovėdama ant vienos kojos pirštų, kitą koją, per kelią sulenktą, atsuka į šoną talijos aukštumu. Tuo pačiu laiku viena ranka laikoma sulenkta ties galva, kita ištiesta į šalį. Kita A. forma vad. A. tirbouchon, kada sulenktoji koja ne į šoną sukama, bet ištiesiama priekin, sulenkimo per kelią neištiesiant. Šios dvi A. formos turi dar įvairių pavidalų.

Attius (Accius, Actius) Lucius II a. pr. Kr. tragedijų autorius Romoje, parašęs tragedijas: Brutus, Decius ir kt., viso a. 50, kurių žymi dalis tebuvo vertimai ar perdirbimai Aischilo, Sofoklo, Euripido. Išliko nuotrupos, paskelbtos Ribbecko Scaenicae Romanorum poesis fragmenta 1897.

Attleboro JAV mst. Massachusetts valst. A. 22.000 gyv. Žaislų pramonė.

Attlee Clement R. (g. 1883) anglų politikas. Fabianiečių sąjungos narys. Nuo 1922 Darbo partijos atstovas parlamente. Nuo 1935, pasitraukus Landsbury, darbo partijos vadas. 1924 pirmame darbiečių kabinete krašto apsaugos ministeris. 1940–1945 koaliciniame Churchillio kabinete slaptojo antspaudo saugotojas, dominijų ministeris, nuo 1942 ministerio pirm. pavaduotojas. 1945—1951 ministeris pirm., įvykdęs plačią socializacijos programą. Nuo 1951 opozicijos vadas. Išsp. The Labour Party in Perspective 1937, War Comes to Britain 1940, Purpose and Policy 1942, The Social Worker and the Will and the Way to Socialism 1935.

Clement Attlee

Attock š. Pakistano mst. kairiajame Indo krante. Per jį eina geležinkelis iš Kalkutos į Pešavarą. 326 pr. Kr. Aleksandras Makedonietis ties A. persikėlė per Indą.

Attolico Bernardo (1880–1942) italų diplomatas. 1920—1921 Tautų Sąjungos komisaras Gdynėje, 1922—1927 T. S. generalinio sekretoriaus pavaduotojas. Vėliau Italijos atstovas Brazilijoje, Sovietų Rusijoje, prie Šv. Sosto.

Attorney asmuo pašauktas atstovauti teisme ar kitur kitą asmenį. Anglijoje A. gali būti paprastas agentas–atstovas, kurio galia nustatoma įgaliotojo išduotu jam įgaliojimu (A.-in-fact), bet gali būti ir atstovas teisme (A. - in - law). A. stoja tik žemesniuose teismuose ir daugiausia verčiasi bylų paruošimu advokatams (barristers) ir atlieka notarų, komisijonierių ir kt. pareigas. A. sudaro tam tikrą korporaciją. The judicature act 1873 suteikė prileistiems į teismus asmenims vardą solicitor ir panaikino atskirą A. luomą, kaip atstovų ir gynėjų teisme. Visos A. funkcijos buvo perkeltos į sollicitorą.

JAV attorney at law yra advokatas Europos kontinento prasme. A. luoman priimami asmenys, baigę advokatų mokslą ir išlaikę egzaminus atitinkamame teisme. A. at law yra suvaržytas tam tikros drausmės ir atsako už savo veiksmus.

Attorney General Anglijoje yra renkamas iš parlamento narių advokatas, kuris veda visas karūnos bylas bei procesus, atstovaudamas teisme karaliui, valstybei ir iždui.

JAV A. G. yra ministerių kabineto narys ir tarsi valstybės juriskonsultas. Jis yra valstybės atstovas bylose, kuriose betarpiškai ar tarpiškai teisme yra paliečiami pačios valstybės reikalai, daugiausia valstybės iždo ar šiaip svarbieji viešieji reikalai.

Atum senovės egiptiečių vakarinės saulės dievas, Heliopolyje garbintas kaip pasaulio kūrėjas, vėliau susiliejęs su Re kultu.

Atunga ž. Antung.

Atunis Šiaulių aps., Tryškių vl. upelis, Virvytos (Ventos) intakas, 2,7 km ilgio.

Atvanga dvisavaitinis literatūros žurnalas, leistas Varniuose 1930 ir spausdintas Telšiuose. Redagavo V. Klimas.

Atvarėlis arba akivarėlis. Mikroskopinio didumo augalo organas, esąs lapų ir jaunų augių epidermyje vidaus su išore ryšiui palaikyti. A. padeda augalui tvarkyti vandens garavimą, taip pat yra svarbus kvėpavimui, paimant ir išleidžiat O ir CO_2.

Atvaša išaugęs iš sėklų savaiminio apsisėjimo keliu jaunas lapuotis medelis.

Atvirapūslės žuvys (Physostomi) gausingiausia gėlųjų vandenų kaulingoji žuvų poeilė. Jai priklauso šeimos: ungurinės, šaminės, vijūninės, karpinės, lašišinės, lydekinės ir silkinės. Iš viso 40 rūšių. Pelėkai visai minkšti, plaukiojamoji pūslė per oro angą susisiekia su rykle.

Atviras spiečius ž. Galaktinis spiečius.

Atvirukas pašto kortelė laiškui, pirmą kartą 1865 Stephano pasiūlyta ir įvesta pradžioje Austrijoje, o nuo 1869 ir visame pasaulyje.

Atwood 1) George (1745—1807) anglų fizikas, 1784 išradęs jo vardu pavadintą mašiną laisvų kūnų kritimams ir tų kritimų dėsniams tirti. Išsp.: An Analysis of a Course of Lectures on the Principles of Natural Philosophy 1784.

2) Wallace Walter (1872 — 1949) JAV geografas ir geologas. Chicagos ir Harvardo univ. prof. Redagavo Economic geology. Išsp. The Grown of Nations 1936, The United States in the Western World 1944, The Rocky Mountains 1945 ir kt.

Atwoodo mašina patikrina laisvai krintančių kūnų kelių ir greičių dėsnius. Per skridinį, esantį kokių 2 m aukštyje, permetamas siūlas ir ant jo galų užkabinama dvi lygaus svorio masės. Ant vienos jų uždedamas mažas pasvarėlis, kuris vieną masę pastovia jėga traukia į viršų, o kitą žemyn. Visa ši sistema įgauna tolygį greitėjimą, kuris yra žymiai mažesnis už laisvai krintančio kūno greitėjimą, nes dvi dideles, esančias pusiausvyroje mases traukia vienas mažas pasvarėlis. Todėl dviejų m tarpe A. M. galima patikrinti tolyginiu greitėjimu judančio kūno dėsnius, būtent, kad laisvai krintančio kūno nueitas kelias yra tiesiai proporcingas laiko kvadratui ir kad greitis yra tiesiai proporcingas laikui.

Atžala 1) apie 1894 dr. M. Kuprevičiaus Grinkiškyje organizuota slapta kuopelė lietuviškiems raštams platinti ir tautosakai rinkti. Veikė ligi 1896.

2) Vilniaus lietuvių mokytojų katalikų 1917 išleistas almanachas, kuriame bendradarbiavo M. Bagdonas, Kr. Čibiras, Pr. Dovydaitis, L. Gira, F. Kirša, M. Reinys, Kl. Ruginis, Just. Strimaitis, A. Stulginskis, J. Talmantas.

3) Socialistinės krypties moksleivių laikraštėlis, leistas Voroneže 1915—1917.

4) Raseinių gimn. mokinių ateitininkų laikraštėlis, ėjęs 1919—1921.

5) Kražių moksleivių mėnesinis laikraštis, ėjęs 1921.

6) Linkuvos moksleivių laikraštėlis, ėjęs nuo 1920 šapirografuotas savaitinis, 1921—1924 mėnesinis, nuo 1925 neperiodinis. Redagavo 1920 A. Morkūnas, P. Bieleckas, 1928 J. Pažemeckas, 1930 K. Gasparavičius.

7) 1929 J. K. Urbono leistas ir redaguotas laikraštis Shenandoah Pa. JAV.

8) 1946 Reggio Emilia Italijoje leistas savaitraštis, kurį redagavo B. Burčukas.

9) Kunigaikštienės Birutės draugovės sieninis laikraštis, 1947 leistas Memmingene Vokietijoje.

Atžalynas — (jaunuolynas) jaunas medynas, suželiąs iš medžių šaknų bei kelmų.

Atžalynas lietuvių pogrindžio laikraštis, 1943—1944 nacių okupacijos laikais leistas Lietuvių Vienybės Sąjūdžio. Spausdintas Vilniuje slaptoje spaustuvėje, formato 170 iš 240 mm, vidutiniškai 4 psl. didumo. Buvo skiriamas ypač jaunimui, bendradarbiavo daugiausia mokytojai.

Atžalynas 1946 I 29 Hanau Vokietijoje įst. lietuvių teatras, likviduotas 1950, kada A. susijungė su Chicagos Lietuvių Teatru. Steigėjai J. Kelečius ir S. Petkus. A. pastatė: K. Binkio Atžalyną, A. Gustaičio Sekminių vainiką, A. Škėmos Vieną vakarą, Schillerio-Gozzi Princesę Turandot, St. Santvaro Žvejus, A. Gehri Šeštame aukšte, K. Binkio Generalinę repeticiją, Molière Tariamąjį ligonį, C. Odetso Raketą į menulį, V. Adomėno Svetimas plunksnas. Tris pastaruosius veikalus 1949—1950 A. naujai pastatė Chicagoje, Ill. A. režisieriais buvo: J. Blekaitis, A. Škėma, S. Pilka, V. Valiukas. Dailininkai: A. Bielskis, K. Jezerskas, L. Vilimas. Teatro administracija rūpinosi St. Gasiūnas. A. suvaidino 99 spektaklius. Tarp kito ko A. išugdė lietuvių scenai eilę aktorių, kurių tarpe daugiausia pasireiškė J. Nivinskaitė, E. Vilutienė, J. Kelečius.

Atžalinis miškas ž. Atauginis miškas.

Atžalos ž. Atauga ir Atauginė galia.

Atžalos 1921—1926 Raseiniuose ėjęs pažangiųjų moksleivių kuopos laikraštėlis. Redagavo S. Bakšys, A. Pumydis, P. Mickus, P. Šveikauskas ir V. Kauneckas.

Atžgaras, pūgžlys (Acerina cernua) žuvis. Dažniausiai ligi 15 cm, kartais ligi 25 cm ilgumo. Viršutinė kūno dalis žalsvai

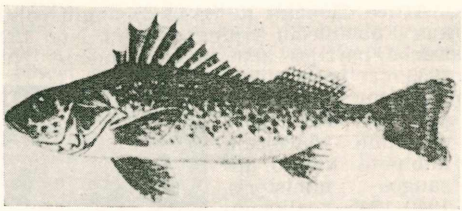

Atžgaras

pilka su įvairaus didumo tamsiomis dėmėmis. Nugaros pelėkas priekinėje dalyje turi tvirtus spyglių pavidalo spindulius, žiaunų dangtelio užpakalinis kraštas dantuotas. Apatinio pelėko pirmieji du spinduliai kieti ir smailūs. Gyvena didesnėje Europos dalyje. Lietuvoje labai dažnas.

Atžinda, taip pat atžindėlis, atžinduolis, atžindajis, atažindas — vaikas, kurį motina nujunkius vėl buvo pradėjusi žindyti. Su jais siejasi įvairūs prietarai: tokio žmogaus ir užaugusio reikia saugotis, nes jis turįs blogas akis: į ką tik žvilgteriąs, tai pagadinąs — ar gyvulį, labiausiai jauną, ar javus sėjant pamatęs; jei A. pamatęs ką nustemba, tuoj užkeri—ar gyvulį, ar javą; tada perspėk jį sakydamas „ko stebies", tai nieko nekenks (A. Juška). Tokių pat prietarų turi latviai, slavai, vokiečiai, žydai. Lenkijoje kartais painiojami su vaikais, paprastai anksti mirštančiais, kurie turi dvi dantų eili. Jie virstą vampyraisslogučiais, žinomais visoje Europoje, bet greičiausiai iš rytų kilusiais, giminiuojamais su visiškai nekaltu šikšnosparniu bei apuoku-pelėda, paslaptingu nakties gyvūnu. Serbuose ir rusuose vampyras virtęs ir

lietuviams žinomu vilktakiu. Taip pat prisikėlęs numirėlis (veluokas). Veluokinis motyvas, ypačiai Buergerio 1773 Lenoros išgarsinta jo lenorinė atžala, der klasikinėje senovėje žinoma, paplitusi ypačiai vid. amžiais, tebeužeinama tautosakoje. Lietuviškuosius užkerėjimus nuo blogų A. akių aprašė A. Bezzenberger Litauische Forschungen 1882, G. Petkevičaitė — Materialy po narodnoj medicine litovcev 1911, Mansikka Litauische Zauberspruche 1929.

S. Seligmann Der böse Blick 1910; *E. Wolter* Litauische Lenorstoffe — Mit.d. Lit. Lit. Ges. IV.

Au sutrumpintas iš lot. aurum chemijoje aukso elemento pažymėjimas. At. sv. 197,2.

Aubade (pr.) kadaise plačiai prancūzų trubadūrų vartojama artima serenadai dainos forma. Žodis kilęs iš l'aube — aušrinė, nes A. dainuota iš ryto, o serenada vakare. Vokiečių minnesingerių A. atitinka Tagelied.

Aubanel Théodore (1829—1886) provansalų poetas ir spaustuvininkas. 1854 vienas steigėjų felibrų draugijos provansalų literatūrai atgaivinti. Išgarsėjo eilėraščiu La Miougrano entre — duberto 1860, išsp. La fiho d'Avignon 1885, dramas Lou pan dou pecat, Lou pastre ir kt.

Ch. Maurras Théodore A. 1928.

Aubanus ž. Boehme Jonas.

Aube deš. Senos upės Prancūzijoje intakas, 248 km ilgio, kurių 45 tinka laivams plaukioti.

Aubelio spauda (Aubeldruck) 1874 F. Aubelio išrastas būdas medžio raižiniams dauginti.

Auber Daniel François Esprit (1782 — 1871) prancūzų kompozitorius. 1812 parašė komišką operą Julie, 1825 Le maçon, 1828 La muette de Portici, 1833 Gustave III, 1835 Le Cheval de bronze, 1833 Le domino noir, 1856 Manon Lescaut, 1830 Fra Diavolo, 1870 Reves d'Amour ir kt. Iš viso a. 50 operų, kurioms tekstą rašė Scribe. Nuo 1842 buvo Paryžiaus konservatorijos direktorius.

Auberon (pr.) senovės prancūzų Karolio Didžiojo padavimų ciklo elfų karalius, burtininkas, apdainuotas apie 1220 prancūzų chanson de geste Huon de Bordeaux, paskiau paverstas proziniu liaudies romanu. Huon patekęs taip pat Anglijon XIX a., Vokietijon (1780 Wielando Oberon).

Aubert 1) Jacques (1678–1753) prancūzų smuikininkas, nuo 1748 Paryžiaus operos dirigentas, parašęs operą, kelias kompozicijas smuikui, kelius baletus ir kt.

2) Jean Louis (1731—1814) prancūzų rašytojas, katalikų kunigas, College de France 1773—1784 prof. 1756 išsp. pasakėčias, kurias kiti prilygino La Fontaine'ui. 1775 išsp. Fables et oeuvres diverses.

3) Marcel (g. 1884) prancūzų architektūros istorikas. Išsp. Notre Dame de Paris 21945, drauge su J. Varrier'u L'architecture franç. des origines à la fin de l'époque romane 1941, L'Architecture cistercienne en France 1943 ir kt.

Aubert-Roche Louis Remigius (1809 — 1874) prancūzų gydytojas epidemiologas. Dėl politinių priežasčių priverstas apleisti Prancūziją, gyveno Abisinijoje ir Egipte, kur tyrinėjo džumą ir siūlė naujus būdus su ja kovoti. Išsp. De la peste 1840, Essais sur l' acclimatation des Européens dans les pays chauds 1854.

Aubervilliers š. Paryžiaus Seine dep. priemiestis a. 53.000 gyv. (1946). Chemijos, stiklo, geležies, odų ir kaučuko pramonė.

Aubignac François Hedelin (1604—1776) prancūzų kritikas, pamokslininkas, poetas, parašęs tragedijas Cynamide, Pucelle d' Orleans ir kt. Vienas pirmųjų tikino Homerą buvus pramanytą ir kad jam priskiriamos poemos buvusios iš atskirų rapsodų sujungtos (Conjectures académiques sur L'Illiade d'Homére 1680).

Aubigné Théodore Agrippa (1552—1630) prancūzų rašytojas hugenotas, Prancūzijos tikybinių kovų dalyvis. 1562 dar vaikas nuteistas lauže sudeginti. Po 1572 šv. Baltramiejaus nakties slėpėsi pas Navaros karalių Henriką, kur parašė komediją Cyrce, 1616 poemą Les tragiques (21931). 1616—1620 išsp. Histoire universelle 1550—1601, kuri Paryžiaus parlamento nutarimu buvo viešai sudeginta, o autorius išvengė mirties bėgdamas. Slėpėsi Genevoje, kur buvo ketvirtą kartą nuteistas mirti. 1617 išl. Aventures du baron de Faeneste, 1629 — 1631 išsp. jo autobiografija Histoire secrète, écrite par lui même. Parinktieji raštai išsp. M. Raymondo 1943.

Aubin Prancūzijos miestas Aveyron dep. 10.000 gyv. (1950). Sena XII a. bžn. ir senos pilies liekanos. Apylinkėje kasama geležies rūda, akmens anglys, siera, alūnas.

Aubin Augustinas (1736—1807) prancūzų raižytojas, palikęs keletą tūkstančių raižinių, jų tarpe Condorcet'o, Fénelono, Franklino, Gessnero, Washingtono ir kt. atvaizdus.

Aubrac, Monts d'Aubrac, Prancūzijos kalnynas centrinės plokštumos vakarinėje dalyje, į pietus nuo Auvergne. Aukščiausia viršūnė Maihebiau 1471 m.

Aubrac galvijai Aubrac aukštumų Prancūzijoje galvijų veislė.

Aubrey Melburne (g. 1885) protestantų teologas JAV, Babtistų sąjungos pirm., Pasaulio bažnyčių centrinio komiteto narys. Vienas autorių The Catholicity of Protestantisme 1950.

Aubry 1) Pierre (1874—1910) prancūzų orientalistas ir muzikos, ypatingai viduriniu amžių, tyrinėtojas.

2) Octave (1881—1946) prancūzų rašytojas ir istorikas, Prancūzijos akademijos narys. Išsp. Napoléon III. 1930, Saint-

Hélène 1935, Le second Empire 1938, La Révolution française 1943 ir kt.

Aubry-Lecomte Hiacinte Louis Victor Jean (1797—1858) prancūzų raižytojas, padaręs Rafaelio Šv. Šeimynos, Leonardo da Vinci Monnos Lisos ir daug kitų raižinių.

Auburn 1) JAV New Yorko vlst. mst. 37.000 gyv. (1950). Žemės ūkio mašinų, medvilnės, vilnonių ir šilko audinių pramonė.

(2 JAV Maine vlst. mst. 23.000 gyv. (1950) prie Adroscoggin upės krioklių. Batų ir baldų pramonė. Yra lietuvių kolonija su LRKSA 26 kuopa.

3) JAV Illinoiso vlst. nedidelis mstl., apie 2000 gyv.(1950), kurių tarpe nemaža lietuvių. Jie turi čia SLA 27 kuopą.

Auburno tylėjimo sistema 1820 įvesta New Yorko vlst. Auburno mst. kalėjime, kuria kaliniams buvo draudžiama, dirbant bendrą darbą, savitarpyje susisiekti ir kalbėti. Iš čia ji buvo vėliau taikoma ir daugelyje Europos kalėjimų, nors kitos kalėjimo sistemos ją vėliau nustelbė.

A. U. C. sutrumpinimas senovės romėnų laiko pažymėjimo Ab urbe condita (anno urbis conditae) — nuo miesto (Romos) įkūrimo.

Auce 1) (Vecauce) Latvijos mst. Jelgavos (seniau Tukumo) aps. 2655 gyv. (prieš II Pas. karą), kurių 11% lietuvių.

2) Jelgavos aps. ež., 3 km ilgio, 2 km pločio (Lielauce).

3) Kuržemės, Dobelės aps. upė, Švėtės (Lielupės) kairysis intakas, 78,2 km ilgio. Intakai: Sudrabenė, Govainis, Grazankis. Baseino plotas 348 km².

Auceps (lot.) vidurinių amžių karalių ir kunigaikščių dvarų paukštininkas paukščių medžioklei prižiūrėti. Tokie pareigūnai buvo ir Lietuvos Didžiųjų Kunigaikščių dvare.

Auch Prancūzijos Gers dep. mst. 13.000 gyv. Senovėje Elimberrum—Elimberis, paskiau Augusta Auscorum, Cezario laikais svarbiausias auskų provincijos mst. 1489 katedra. Audyklos ir vyno prekyba.

Aucher (1772–1854) armėnų kalbininkas, mechitaristas, 1812—1817 išleidęs prancūzų-armėnų ir 1821 — 1825 anglų-armėnų kalbų žodynus.

Auchinleck Claude John Eyre (g. 1884) nuo 1946 britų feldmaršalas, 1940 organizavęs Anglijos gynybą, karo vadas, 1941 Libijoje, 1942 Egipte, 1942—1947 Indijoje ir Pakistane.

Auchterderran r. Skotijos mst. į š. nuo Edinburgho. 20.000 gyv. Geležies pramonė.

Aucken ž. Aukaimis.

Auckland Naujosios Zelandijos miestas 310.000 gyv. (1952). N. Zelandijos pramonės centras ir uostas. Įk. 1841. Aukštoji prekybos ir kalnų inžinerijos mokykla. Maori etnografijos muzėjus, opera. Medžio ir geležies pramonė, vilnos verpyklos. Nuo 1949—1950 čia yra įsikūrę ir apie 100 lietuvių, priklausančių Naujosios Zelandijos Lietuvių Bendruomenei. Jie turi A. ir lietuvišką sekmadienio mokyklą su lietuvių biblioteka.

Auckland William Eden (1744 — 1814) anglų politinis veikėjas, 1780—1782 valstybės sekretorius prie Indijos vicekaraliaus. 1786 atstovas Paryžiuje, 1788 Madride, 1789 Haagoje.

Aucklando salynas į pietų vakarus nuo N. Zelandijos. Plotas 852 km². Atrastas 1806. Negyvenamas. Pingvinų, banginių ir ruonių medžioklės bazė.

Au contraire (pr.) atvirkščiai, priešingai.

Au courant (pr.) būti kuriuo klausimu gerai susipažinusiam.

Auctio 1) romėnų teisėje viešasis pardavimas iš varžytinių. Iš čia ta pačia prasme šis terminas pateko ir į kitas kalbas. Lietuvos XVII—XVIII a. aktuose minima aukcija.

2) XVII a. Lietuvos muito pakėlimas, ypač A. subsidiorum, kuris 1629 buvo nustatytas dvejiems metams, bet dar ir 1661 buvo imamas už siunčiamas į užsienį prekes.

Aucuba Japonica Thumb. Cornaceae šeimos kambarinis augalas iš Japonijos. Yra daug margalapių rūšių. Tinka šaltų kambarių kultūrai. Dauginamas sėklomis ir augliais.

Audace (it.) muzikos terminas—drąsiai.

Audaces fortuna iuvat Vergilijaus Eneidos plačiai prigijęs posakis: drąsiems padeda laimė. Analoginiai posakiai Cicerono: Fortes fortuna adiuvat, Ovidiaus Metamorphosų: Audentes deus ipse iuvat.

Audaeus, Audius, Udo (m. 370 Kr. g.) Mesopotamijoje veikęs, paskiau Skitijoje, tarp gotų, vad. audėjų krikščionių atskalos kūrėjas. Audėjai šventė Velykas tą pat dieną, kaip ir žydai, pripažindavo Dievui žmogaus išvaizdą, nelaikė Dievo vandens, ugnies, tamsos ir kt. kūrėju. Audėjų atskala išnyko V a.

Aude p. Prancūzijos upė, tekanti iš r. Pirėnų kalnų. Įteka Liono įlankon. 223 km ilgio. Baseino plotas 4251 km².

Audebert Jean Baptist (1759 — 1800) prancūzų gamtininkas ir tapytojas, iliustravęs Olivier'o Histoire des insects ir 1800 išsp. Histoire naturell des signes, des makis et des galéopithèques ir 1802 Histoire des colibris.

Audėjų cechai jungiančios įvairių rūšių audėjus amatininkų organizacijos. Lietuvoje jau XV a. susidarė milo A. cechas, kuris ausdavo daugiausia iš užsienio atvežamas vilnas. 1697 jis susiliejo su odininkų cechu. 1579 Vilniuje buvo įst. drobės cechas, kuris versdamasis vietiniais linais

laikėsi stipriau už pirmąjį ir pergyveno net Lietuvos padalinimą.

E. Makowska-Gulbinowa Wileńskie cechy tkackie Ateneum Wileńskie II 1924.

Audėjus Stasys (g. 1889 I 1 Vilniuje) dainininkas bosas. 1909—1913 mokėsi Petrapilio konservatorijoje. 1906—1908 vaidino Vilniuje Žemkalnio-G. Landsbergio ir M. Petrausko rengiamuose spektakliuose. 1921—1927 dainavo Kauno valst. operoje. 1927 išvyko į Vilnių, paskui studijavo dainavimo meną Italijoje. Okupuotoje Lietuvoje vaidina ir dainuoja Vaidilos teatre.

Auden Wystan Hugh (g. 1907) anglų poetas. 1938 išsikėlė į JAV, kur 1946 įsipilietino. Apie 1930 buv. kairiosios srovės, vad. Auden Circle atstovas, eiles rašęs visuomeninėm temom. Vėliau pasuko į dešinę. Eilėr. rinkiniai: The Dance of Death 1933, Another Time 1940, The Double Man 1941, The Age of Anxiety, 1947 (laimėjo Pulitzerio premiją). Rinktinė Poezija 1945. Rašė ir dramų.

Audenarde ž. Oudenaarde.

Audėnas (ligi 1939 Audickas) Juozas (g. 1898 IX 25 Rumpiškėnų kaime Pandėlio vl. Rokiškio aps.). 1919 partizanas, 1920—1923 kariuomenėje. 1925 baigė Liet. Mokytojų Profesinės Sąjungos suaugusiųjų gimnaziją Kaune. 1931 baigė VDU teisių fakulteto ekonominį skyrių. Universitete 1926—1928 Varpininkų dr. pirmininkas. 1926—1929 studentų susišelpimo dr. pirm., 1927 VDU studentų atstovybės pirmininkas. 1930—1936 mokesčių inspektorius Kaune. 1936—1939 XI Kauno miesto savivaldybės finansų skyriaus vedėjas. 1934—1939 ekonomistų dr. sekretorius. 1939 XI—1940 VI 15 Žemės Ūkio ministeris. 1940—1942 Kauno savivaldybės finansų sk. vedėjo padėjėjas. 1942—1944 Lietūkio adm. sk. viršininkas (faktiškas direktorius). 1942—1944 Profesinių Sąjungų Instituto Prekybos ir Koperacijos sk. vedėjas ir ekonomikos dėstytojas. 1943 III—XI Vyriausiojo Lietuvių Komiteto (pogrindyje) narys, 1943 XI 25—1944 V 1 Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto narys. Nuo 1944 V 1 gestapo ieškomas, gyveno slaptai Lietuvoje ir Vokietijoje. 1946—1948. gyvendamas Hanau stovykloje Vokietijoje, Lietuvių Tremtinių Bendruomenės centro komiteto vicepirm. ir 1945–1948 tos pat stovyklos Koperacijos kursų vedėjas. Nuo 1942 Lietuvos Valstiečių Liaudininkų centro komiteto narys, ir nuo 1951 to komiteto pirmininkas. Nuo 1949 JAV.

J. Audėnas

1949—1951 Bostono Tautinės Sandaros I aps. sekr. Nuo 1950 Lietuvos Ūkio atstatymo studijų komisijos pirm. ir jos spausdinamų darbų redaktorius. Nuo 1951 VI 1 New Yorke Lietuvos Laisvės Komiteto narys ir to komiteto leidžiamo žurnalo Lietuva red. kolegijos pirmininkas. Išsp. Verslo mokesčiai 1931. Ūkio ir politikos klausimais bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke, Jaunime, Talkoje, Kultūroje, Varpe, Tautos Ūkyje, Savivaldybėje, Ekonomikoje, Tėviškės Garse, Lietuvių Žodyje, Lietuvių Kelyje, Naujienose, Lietuvių Dienose, Nepriklausomoje Lietuvoje, Sėjoje, Inter. Peasant Union biuletenyje.

Audeneerd Robert van Oudenaarde (1663–1743) olandų tapytojas, 17 metų gyvenęs ir dirbęs Romoje. 1762 buvo išleista jo prieš 20 metų sudaryta Numismata virorum illustrium de genere Barbadica. Jo geriausias kūrinys Šv. Petro paveikslas Gento kartuzų bažnyčioje.

Audenis Švenčionių aps., Daugėliškio vl. ežeras.

Audiatur et altera pars (lot.) posakis iš Senecos Medėjos, reiškiąs: tebūnie išklausyta ir kita šalis. Tam tikra kiekvieno proceso savybė, leidžianti pasisakyti taip pat kaltinamajam ir atsakovui. Lietuvių atgijimo sąjūdžio laiku tuo vardu 1889—1892 buvo spausdinamas Varpe polemikai pavestas skyrius, kurį vedė J. Adomaitis-Šernas 1889 su J. Gaidamavičium-Gaidžiu, 1890 su Julium Aleksa, 1891 su St. Civinskiu ir V. Kudirka, 1892 su Kudirka. Vėliau šis posakis lietuvių tik retkarčiais tevartojamas (1893 G. Landsbergio, 1894 P. Būčio, 1895 S. Matulaičio).

Audiencia Ispanijoje ir P. Amerikoje taip vadinamas aukštasis teismas.

Audientia episcopalis romėnų teisėje taip vadino vyskupo teisę tarp tikinčiųjų.

Audiffredi Julius Cesare (Joannes Baptista, 1714—1794) vienuolis dominikonas, Casanati bibliotekos vedėjas, bibliografas. Užfiksavo daug vertingų bibliografinių žinių savo 1761—1788 išsp. Catalogus librorum bibliothecae Casanatensis, 1793 Catalogus historico-criticus romanorum editionum saeculi XV (viena pirmųjų dalinių inkunabulų bibliografijų), 1784 Specimen historico criticus editionum italicarum saeculi XV.

Audiffret-Pasquier Edmund Armand Gaston (1823—1905) prancūzų politikas, orleanistinės opozicijos prieš Napoleoną III narys, vėliau ligi 1896 orleanistų komiteto pirmininkas. 1875 III 15 tautinio susirinkimo pirmininkas, 1876 senato pirmininkas. 1894 — 1908 išl. Mémoires de chancelier Pasquier. 1905 Histoire du duc de Richelieu

Audiencija (lot. audientia—išklausymas) valstybės galvos, popiežiaus, ministerio, šiaip aukštojo pareigūno kam skiriamas

priėmimas, pasikalbėjimas. Skiriama viešoji A. nuo privatinės.

Audimas. Nuo seniausių laikų žmonės iš įvairios pluoštinės medžiagos nusipindavo diržus, pintinėles ir kt. daiktus. Toks primityvus audinys jiems pavaduodavo žvėrių kailius. Dabartiniai audiniai savo paskirtimi, žaliava, siūlų susipynimo tvarka

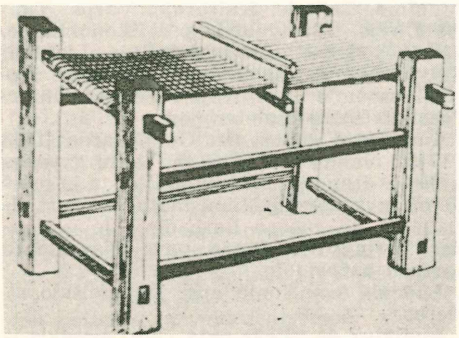

Senoviškos gulsčios staklės su mediniu skietu–nytimis

ir savo paviršiaus išdirbimu susiskirstė į daugybę šakų ir šakelių. Audiniai audžiami iš dviejų pagrindinių siūlų grupių, kurių viena, metmenys, eina išilgai audinio, kita, ataudai, skersai. Metmenys su ataudais supinami įvairiais būdais, ir nuo to pareina ne tik audeklo paviršiaus išvaizda, bet taip pat ir tankumas, stiprumas, glaudumas ir kt.

Audinys susidaro iš tarpusavio susipynimo metmenų su ataudais. Iš to susipynimo įvairumo ir atsiranda visokios audinių rūšys, skirtos įvairiems reikalams. Kad lengviau būtų išskirti kiekvieną A. būdą, A. siūlų pynimosi tvarka žymima tam tikrais ženklais. Jų yra keletas: nytims, metmenims ir jų suvėrimams, ataudams, pakojoms ir jų parišimui, metmenų ir ataudų susipinymui — išaustam audiniui.

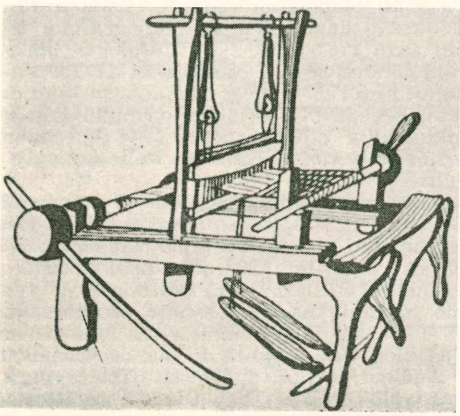

Senoviškos gulsčios staklės

A. į r a n k i a i. Seniausi audiniai buvo be įrankių pinte pinami iš įvairių žolių, medžio žievių, vytelių ir kt. Žmonėms pramokus verpti siūlus, A. buvo audžiami ant primityvių stačių rėmų arba į žemę įsmeigtų kuolų. Taip pvz. ausdavo ir senovės egiptiečiai, kurių A. menas buvo labai aukštai iškilęs. Rėmuose ant gulsčių karčių buvo apsukami arba ištempiami metmenys, padaromos primityvios nytelės, ir per šiuos metmenis rankomis arba medine adata buvo išpinami ataudai. Tuo būdu buvo audžiamos ne tik dvinytės drobės, bet ir įvairūs kilimai bei patiesalai. Kita A. stadija buvo išradimas gulsčių staklių, kurios ir dabar dar Lietuvoje vartojamos. Kaskart didinant nyčių skaičių, einama prie sudėtingesnių A. būdų. Tokios staklės su mažu ar dideliu nyčių skaičiumi daug kur laikėsi ligi XV a. Prancūzijoje XV a. kaimiškos staklės buvo kiek patobulintos. Staklės buvo reformuotos XVIII a., kada audėjas Basilius Bouchon 1725 išrado nytims kelti

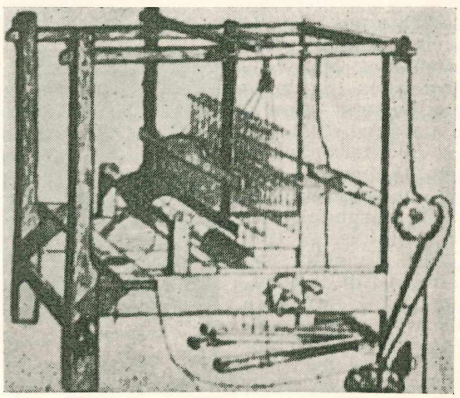

Dabartinės kaimo staklės

mazgų varsčius ir audimo raštui išrinkti popierinius šablonus. Pirmosios mechaniškos staklės dvinyčiams audiniams buvo išrastos 1798. Jacquard 1805 išrado stakles, kurios iš pagrindo pakeitė staklių veikimo principą. Jo vardo staklės kelia ne nytis, bet kiekvieną metmenų siūlą skyrium. Tai padarė perversmą A. pramonėje. Staklės buvo mechanizuotos. Dabartiniai A. įrankiai dalijami į nytines ir Jacquardo stakles. Nytinės, su tam tikrais prietaisais nytims kelti, vartojamos nepainaus rašto ir siūlo pynimosi medžiagai austi; Jacquardo—painesnio rašto ir kitoms, ypač dekoratyvinėms, medžiagoms austi. Lietuvos kaime vartojamos staklės yra senoviškos.

A. Tamošaitis Sodžiaus menas I—VIII 1931-1939; (") Audimas 1931; *Rūta (M. Raišiukytė)* Kaip juostos ir pakelės austi — Mit. d. Lit. Lit. Ges. V 30 1911.

Audinė, undinė arba švitras (Mustela lutreola) kiaunės (Mustelidae) šeimos, Arctoidea antšeimio, Fissipedia pobūrio, plėšrūnų (Carnivora) būrio, plėšrusis žinduolis, ūgiu ir išore panašus į šešką ir ūdrą. Plaukas nuo rudos ligi tamsiai durpinės spalvos, tankus, gražaus žvilgėjimo, baltų lūpų su balta dėme po gerkle. Gyvena šiaurės pusrutulio kraštuose, išskyrus Europos vakarus. Kad ir retai, pasitaiko ir Lietuvos rytų dalyse. Gyvena arti vandens, gerai plaukioja ir nardo. Minta žuvimis, varlėmis, vėžiais ir paukščiais. Amerikinė A. forma — Mustela vison — yra kiek didesnė ir turi tamsesnį plauką, todėl jos kailis yra brangesnis. Dėl kailio pradėta amerikinę A. auginti, ir jos tuo būdu virto beveik naminiais gyvuliais. A. ūkių daugiausia yra Kanadoje. 1930 buvo įkurtas pirmasis A. ūkis ir Lietuvoje, netoli Kauno.

Audiniai lietuvių liaudies. Lietuvos kaimas neturėjo progos tobulinti kaimiškų staklių ir dėl to jo audimo technika buvo likusi paprasta ir pirmykštė. Neieškodamos ypatingų audimo būdų, kaimo audėjos, visas savo jėgas sukaupdavo raštui tobulinti ir spalvoms derinti. Gal dėl to tiek yra lietuviško audimo raštų sistemų, austų skirtingais audimo būdais. Yra tokių audimo būdų, kur audėja gali laisvai bet kurį raštą ar spalvą reikšti, bet yra ir tokių, kur ji yra suvaržyta audimo technikos, sulig kuria mūsų kaimo A. gali būti paskirstyti keliomis grupėmis. Dimai keturnyčiai, kur audinių rašto sudaromieji siūlai kur-ne-kur išlindę pluoštais į audinio paviršių. Jie turi ribotą rašto motyvų skaičių. Čia randami šie motyvai: langeliai, kryželiai, katpėdės, žvaigždutės ir kt. Dimai audžiami dvispalviai. Jais audžiami rankšluosčiai, staltiesės, lovatiesės. Ruoželiniai ir atlasiniai, aštuonnyčiai, dešimtnyčiai, dvylikanyčiai, šešiolikanyčiai, ir kt. A. savo paviršiuje neturi palaidų siūlų, bet metmenys su ataudais išsipynę įstrižu grioveliu arba tam tikrais taškeliais. Ruoželiais ir atlasu audžia tuos pačius motyvus, kaip ir dimais keturnyčiais. Audžiant nyčių skaičius priklauso nuo kompozicijos sudėtingumo, jos dalių. Šiuo audimo būdu galima austi ir daug sudėtingesnes kompozicijas, negu dimais keturnyčiais; šiuo atveju reikalinga per 30 nyčių. Dimai aštuonnyčiai: jų technika panaši į dimus keturnyčius, bet raštų motyvai ir motyvų kompozicijos sudaro visai atskirą raštų sistemą, vad. kryžiokais ir ąžuolo lapais. Rinktiniai A. audžiami dvinyčiu audimo būdu, bet pats raštas išrenkamas rankomis arba balanėlėmis. Rinktiniame audimo būde technika nevaržo rašto kombinavimo. Ataudas, iš kurio išrenkamas raštas, eina skersai visą A., ties kai kuriomis vietomis išsikeldamas į A. paviršių arba vėl nusileisdamas į apačią. Šia technika audžiant žiūrima, kad rastą sudarantieji siūlai nebūtų perdaug ilgi. Seniau šiuo būdu įvairiais rastais užausdavo nuometų galus, baltų priejuosčių apačią, pakiodzių pakraščius, priegalvių galus. Tokiu rinkiniais buvo daromi iš raudonų siūlų-žičkų. Veniau daugiausia šiaip buvo audziamos lovatiesės. Kaišytiniai A. iš pagrindo yra dvinyčiai. Jų ataudai, iš kurių daromas rastas, nema per visą audimo plotą, bet išsikaišo tik tose vietose, kur reikia įausti rastą. Kaišytiniai A. labai nestiprūs, bet čia lengvai iškaišomi įvairiomis spalvomis visokių vaizdų raštai. Kone visos suvalkiečių priejuostės austos kaišytiniu būdu. Kaišytiniuose A. yra šių motyvų: saulutės, žvaigždutės, katpėdės, tulpės ir kt.

Lietuvių audinių rūšys. Drobė audžiama dviem nytim iš linų arba pakulų. Ploniausioji drobė vartojama skalbiniams, storesnė paklodėms, priegalvių užvalkalams ir kt. Kaimiškos drobės platumas a. 80 cm. Milai audžiami per 4,6 arba 8 nytis iš storai verptų vilnonių siūlų. Išaustas milas suveliamas. Čerkesai audžiami tąja pat audimo technika, kaip ir milas.Jų metmenims vartojami lininiai arba medvilniniai siūlai, ataudams vilnoniai. Rankšluosčiai kaime vartojami ne tik šluostytis, bet ir papuošalui bei dovanai. Jie audžiami dimais, ruoželiais arba atlasu. Rašto motyvai: karoliai, langeliai, kryžiukai, žvaigždutės, katpėdės, kryžiokai, ąžuolo lapai ir kt. Rašto kompozicija daugiausia smulki ir išilginė. Senovės rankšluosčių galai buvo užaudžiami žičkų rinkiniu, galuose karojo pintos arba austos „karbatkos"(mezgiuiai) bei spurgos. Seniau rankšluosčiai buvo vien lininiai, vėliau pusiau su medvilne. Staltiesės audžiamos iš tos pat medžiagos, tais pačiais rašto motyvais, kaip ir rankšluosčiai, bet raštų kompozicija ne išilginė, o keturkampė ir kiek stambesnė. Dėl staklių siaurumo visos kaimiškos staltiesės būdavo susiūtos iš dviejų palų. Lovatiesės daugiausia audžiamos dimais keturnyčiais ir dimais aštuonnyčiais. Jų raštai tie patys kaip ir staltiesių, bet labai stambūs. Lovatiesės audžiamos dviejų ryškių ir kontrastiškų spalvų. Priegalvių ir patalų užvalkalai senoviški būdavo balti su žičkų rinkiniu galuose; vėlyvesni languoti, daugiausia baltu dugnu. Langų dryžiai raudonų ir mėlynų spalvų. Užvalkalai audžiami iš linų dviem, keturiomis ir aštuoniomis nytimis. Lovoms paklodės baltos dvinytės, lininės. Senoviškos paklodės viename krašte turi „žičkų rinkinį" ir spurgas. Nuometas esti baltas, daugiausia dvinytis, panašus į rankšluostį; kartais galuose užaustas „žičkų rinkiniu", vartojamas moters galvai aprišti. Marškiniai balti, drobiniai.Senovės mo-

terų marškiniai buvo papuošti „žičkų rinkiniu" rankovių galuose ir antpečiuose. Sijonai audžiami dviem nytimis arba retkarčiais ir keturiomis. Jų esti marškonių, pusvilnonių ir vilnonių. Senovės sijonai dryžuoti arba languoti iš keleto ryškių spalvų, pvz. raudonos, žalios, baltos ir kt. Kiklikai dažniausiai daromi iš tos pačios medžiagos, kaip ir sijonai. Priejuostė aukštaičiuose ir žemaičiuose esti daugiausia balta, drobinė, su „žičkų rinkiniu" ir spurgomis bei „karbatkomis" apačioje. Suvalkiečių priejuostė labai spalvota. Senoviškiausių priejuosčių dugnas šviesus, vėlesnių pilkas, rudas, mėlynas, žalias ir kt. Priejuostės dugnas išmargintas rinktiniais arba kaišytiniais įvairiausių spalvų raštais.

Audiniai ž. Augalų audiniai.

Audinys organizmo vienodų ląstelių ar jų produktų kompleksas. Skiriamos šios A. rūšys: epitelinis, jungiamasis, raumenų, nervų A. ir kraujas. A. funkcija pareina ne vien nuo jų forminių elementų susigrupavimo, bet ir nuo jų inervacijos ir kraujo apytakos.

Audiometras (lot.) prietaisas klausos stiprumui tyrinėti.

Audionas (lot.) 1) radijo lemputė, įjungta į elektromagnetinių bangų priimtuvą kaip detektorius.

2) Prietaisas garsui sustiprinti.

Auditoras 1) Senosios Lietuvos Didž. Kunigaikštystės teismuose ligi XVIII a. A. buvo asmuo, kuris, tardomajai komisijai dalyvaujant, tardydavo kaltinamuosius surašydavo kaltinamąjį aktą ir teisme ėjo prokuroro pareigas. Rusijos kario teismuose A. buvo ligi 1867.

2) Kai kuriuose vak. Europos teismuose jaunesnysis teisėjas. Prancūzijoje ir Vokietijoje (ligi 1900) karo teismo teisėjas.

3) Senesnėse mokyklose A. buvo vadinamas vyresnysis mokinys, perklausinėjąs mokinių pamokas.

4) Katalikų bažnytinėje teisėje instrukcinis teisėjas, kuris procese veda tardymą, bet pats neteisia. A. vadinami ir tikrieji teisėjai Romos Rotoje ir apaštališkų nunciatūrų patarėjai (it. Uditore).

Auditoriatai. Caristinėje Rusijoje 1797—1867 tai buvo aukštesnieji karo teismai. 1863–1866 Lietuvoje per tuos beveik kiekvienoje apskrityje įkurtus karo teismus perėjo beveik visi kaltinamieji, dalyvavę 1863—1864 sukilime.

Auditorija (lot.) patalpa – salė paskaitoms. A. dažnai įtaiso amfiteatru, grindis, o kartu ir suolus toliau nuo tribūnos sistemingai pakelia į viršų. Svarbiausia A. kontrukcijų savybė yra akustikos sąlygų toks suderinimas, kad kalbėtojas ir paskaitininkas būtų girdimas visose A. vietose.

A. vadina ir pačius klausytojus.

Audius ž. Audaeus.

Audley Anglijos mst. Staffordo grafijoje. A. 16.000 gyv. Akmens anglies ir geležies rūdos kasyklos. Metalų pramonė.

Audorf Jakob (1835—1898) vokiečių socialistų rašytojas, autorius vad. vokiškos darbininkų marselietės. 1887—1897 redagavo Hamburger Echo.

Audouin Jean Victor (1797—1841) prancūzų zoologas, daugiausia dirbęs entomologijos srityje. 1824 su Dumas'u ir Brogniart'u įkurė Annales des sciences naturelles. 1832 įst. entomologinę draugiją. Nuo 1838 mokslų akademijos narys. Išsp. Histoire des insectes nuisibles à la vigne 1842.

Audra staigus atmosferos elektros išsikrovimas žaibais, drauge su krituliais (lietumi, kruša), vėjais. Audringų debesų išelektrėjimas ligi milžiniškų potencialų aiškinamas smarkiai kylančiomis oro srovėmis, kurios suskaldo krintančius lietaus lašelius: smulkieji lašeliai neigiamai įelektrėja, stambesnieji teigiamai, ir elektra nukrinta į žemę. Debesyse vienur susiburia teigiamoji, kitur neigiamoji elektra, dėl to žaibai trenkia žymiai dažniau į debesį, kaip į žemės paviršių.

Audra magnetinė — staigūs pasikeitimai magnetizmo elementų: deklinacijos, inklinacijos, intensyvumo. M. A. sukelia dažniausiai poliarinės (šiaurės) pašvaistės, bet ji gali atsirasti ir dėl kitų priežasčių.

Audra (Aldra), žemupyje vadinama ir Audrupys, žuvinga Rokiškio ir Južintų vl. upė, Sartų ež. (Šventosios, Neries baseino) vakarų intakas, 25,7 km ilgio. Teka iš Audrelio ež. ir įteka į vid. Sartų ež. šaką — Audrukumpę. Intakas Didėja 18,4 km. Baseino plotas 103 km².

Audra socialistinė lietuvių knygų leidykla Rygoje, 1927—1928 išleidusi K. Borutos Kryžių Lietuvą, Namą N. 13, A. Bloko Dvyliką, literatūros almanachą Audrą ir kt.

Audrai užėjus hektografuotas ateitininkų laikraštėlis, 1915 ėjęs Petrapilyje.

Audran 1) Gérard (1640—1703) prancūzų raižytojas, 1680 išleidęs Les proportions du corps humain. Greta grafikos žinoma ir jo tapyba.

2) Edmond (1842 — 1901) prancūzų kompozitorius, parašęs 38 operas ir operetes: 1876 Le grand Mogol, 1880 Le Mascotte, 1890 Miss Helyett, 1896 La Poupée.

Audrelis Rokiškio vl. ir aps. ež. Šventosios (Neries) baseine, iš kurio teka Audra į Sartų ež.; A. yra 0,5 km ilgio 11 ha ploto, ligi 6 m gylio; paviršiaus altitudė 146,5 m aukščiau jūros lygio.

Audros Lasickio De diis Samagitarum sąraše įdėtas tariamojo žemaičių dievaičio vardas. Mierzynski (Jan Lasicki 1870) greičiausiai teisingai aiškino, kad tai joks savarankiškai garbintas dievaitis, bet Perkūno, kaip „audros dievo" epitetas.

Audruvis, Aldruvis, latv. Audruve, Šiaulių aps. Joniškio vl. ir Kurzemės upė, Virčuvio (Lielupės) kairysis intakas, 46,4 km ilgio, kurių 29,7 km tenka Lietuvai. A. versmės tarp Gataučių ir Ivoškių k. Intakai: Kirėna, Purvė, Prudencija, Juodupis. Lietuvos ribose visas A. kanalizuotas. Baseino plotas 150 km², Lietuvos ribose 119 km².

Audubon John Jacob (1780—1851) JAV zoologas, ornitologas, prancūzų emigranto sūnus. Išsp. The Birds of America 1828—1839, kur aprašė 1055 paukščius, American ornithological Biography 1843—1850, Biography of American Quadrupeds 1840–1850.

Audzijonis (Audzievičius) Antanas-Pranciškus (1833 Telžių k. Daujėnų vl. Biržų aps. — 1895 V 29 /VI 10) Vilniaus vyskupas. Mokėsi prie klebono, kurį laiką buvo valsčiaus raštininku. 1855 — 1859 mokesi Vilniaus dvasinėje seminarijoje. 1859 įšv. kunigu. Vikaravo Vilniuje šv. Jokūbo bžn., Turgeliuose, Naujatrakiuose Raduškavičiuose, vėl Vilniuje prie bernardinų bžn. Tuo pačiu laiku ruošė disertaciją teologijos kandidato ir magistro laipsniams gauti. 1869 eksternu prie Petrapilio dvasinės akad. apgynė disertaciją, gavo teologijos magistro laipsnį, buvo paskirtas akademijos kapelionu ir tais pačiais 1869 pastoralinės, vėliau ir dogmatinės teologijos profesorium. Vėliau gavo teologijos daktaro laipsnį ir po kun. Hrynievieckio buvo paskirtas akademijos inspektorium. Nors jis faktiškai ėjo ir rektoriaus pareigas, bet 1883 Rusijos valdžios susitarimu su Vatikanu, leidus pačiai akademijai rinkti rektorių iš vyskupų pristatytų kandidatų, lenkų vyskupai nepanorėjo lietuvio—valstiečio A. rektorium ir pravedė prof. Simoną. Tuomet 1884 A. pasitraukė iš akademijos ir liko Mohilevo arkivyskupystės kunigu, kapitulos nariu ir vyriausios dvasinės kolegijos nariu. 1889 XII 18 buvo prekonizuotas Vilniaus vyskupu ir konsekruotas 1890 V 25. Tas pareigas eidamas ypatingai rūpinosi lietuviškais dekanatais ir buvo veikiamas kun. S. Gimžausko, kurį pakėlė garbės kanauninku. Jis pirmas iš Vilniaus vyskupijos vyskupų pradėjo reikalauti iš kunigų, kad jie katekizuotų žmonėms suprantama kalba. Paskiau pradėjo įvesti lietuviškus pamokslus lietuviškose parapijose (Kaltanėnų par. ir kt.); tai ypačiai nepatiko kunigams lenkams.

Vysk. A. P. Audzijonis

Aue Saksonijos mst. Rūdos kalnų duboje, a. 30.000 gyv. (1950). Popieriaus, dažų, metalų pramonė. Apylinkėje nuo 1945 pradėta eksploatuoti urano žaliavos ištekliai.

Auenbrugger Leopoldas (1722—1809) gydytojas, pirmas ligonims ištirti pradėjęs vartoti perkusiją.

Auer 1) A l o y s (1813 — 1869) vokiečių spaustuvininkas, išradęs vad. Auero tinklelį, kurį sudaro nedegamos medžiagos primirkytas mezginys. Knygoje Die Entdeckung des Naturselbstdrucks 1854 nustatė autotipijos pagrindus. Taip pat pirmas pradėjo spaudos darbui vartoti popierių ritiniais.

2) E r h a r d t (1874—1945) vokiečių politikas. Nuo 1907 Bavarijos landtago atstovas socialdemokratas, po 1918 revoliucijos Bavarijos vidaus reikalų ministeris. 1919 per atentatą landtage sužeistas, iš vyriausybės pasitraukė. Vėliau reichstago narys. 1908—1925 Bavarijos s. d. laikraščio Münchener Post redaktorius.

3) I g n a z (1846—1907) vokiečių politikas ir publicistas, reichstago atstovas s. d. Drauge su Bebeliu ir Liebknechtu sudarinėjo 1887 s. d. programą. Revizionizmo šalininkas, Berliner Freie Presse red. Knygoje Nach zehn Jahren paliko daug medžiagos įstatymo prieš socialistus istorijai.

4) K a r l (1858–1929) vokiečių chemikas. 1885 nustatė, kad didimas yra sudarytas iš dviejų elementų — neodimo ir praseodimo. 1905 suskirstė ytterbį į aldebaranį ir kasiopejų. A. pirmas sukonstruavo elektros lemputę su metaliniu, vieton anglinio, kaitinimo siūlu, būtent osmio lemputę, vėliau pakeistą volframo ir osramo lemputėmis. Aptiko, kad cerio elementas su geležimi sudaro patvarų lydinį, turintį piroforinių savybių, leidžiančių lengvai uždegti dujas.

5) L e o p o l d (1845–1930) kilęs iš Vengrijos smuikininkas, 1868—1918 Petrapilio konservatorijos profesorius, nuo 1918 gyvenęs New Yorke. Parašė Violin Playing as teach it. 1921, My long Life in Music 1923.

6) L u d w i g (1839—1914) vokiečių pedagogas ir katalikų liaudies rašytojas (slapyv. Onkel Ludwig). 1875 įk. berniukų auklėjimo įstaigą Cassianeum Bavarijos Donauwörthe ir prie jos knygų leidyklą.

Auerbach Saksonijos mst. 18.500 gyv. Tekstilės, mašinų ir baldų pramonė.

Auerbach Berthold (1812—1882) vokiečių beletristas, žydų kilmės. Pagarsėjo kaimiškomis novelėmis. Išsp. Schwarzwälder Dorfgeschichten 1871, Sämtliche Dorfgeschichten 1900, romanus Dichter und Kaufmann 1840; išvertė Spinozos raštus.

Auernheimer Raoul (1876—1948) austrų rašytojas feljetonistas ir teatro kritikas. Išsp. Casanova in Wien 1924, Metternich 1947 ir kt.

Auero šviesa, retųjų elementų torio ir cerio deginių tam tikros sudėties mišinys, degamųjų dujų liepsnoje įkaitęs ligi baltos kaitros, skleidžia labai stiprią šviesą, pavadintą jos išradėjo Auero vardu.

Auerstedt kaimas Saksonijoje, pagarsėjęs kautynėmis, kurios čia įvyko 1806 X 14 tarp Prusijos ir prancūzų kariuomenės. Čia Davout vedami prancūzai visiškai sumušė Karolio Braunšveigiečio vedamą vokiečių kariuomenę.

Auerswald Hans Jacob (1757–1833), 1808—1824 Rytų ir Vakarų Prūsijos bei Maž. Lietuvos oberprezidentas, nuo 1806 dalyvavęs Steino reformose, 1813 sušaukęs Prūsijos landtagą.

Auffenberg Mauritius (1852–1928) Austrijos generolas, 1911—1912 karo ministeris, 1914 IV armijos vadas. Išsp. Aus Österreichs Anteilnahme am Weltkrieg 1920, Aus Österreichs Höhe u. Niedergang 1921.

Aufidus dabartinės Ofanto upės Italijoje senoviškas vardas.

Aufklärung dažniausiai neverčiant vartojamas vokiškas žodis XVIII a. „apšvietos" sąjūdžiui, siekusiam išlaisvinti žmogų iš tradicinių autoritetų ir laiduoti jam laisvą mintį. Nors to sąjūdžio filosofai apskritai nebuvo ateistai, tačiau jie racionalistiškai kritikavo daugelį krikščionybės dogmų. Žymiausieji atstovai Vokietijoje: G. H. Lessing, H. S. Reimanus, Chr. Wolff ir ypačiai I. Kant.

Aufrecht Teodor (1822—1907) kalbininkas indologas, 1862 prof. Edinburge, 1875—1889 Bonnoj. Drauge su A. Kuhnu įst. Zeitschrift f. vergleichende Sprachforschung, 1891—1903 išl. sanskritiškų rankraščių katalogą.

Augaitytė Juzė (g. 1906 V 1 Kuisių k., Tauragės aps.) operos dainininkė, lyrinis sopranas, mokytoja. 1925 — 1927 mokėsi Klaipėdos konservatorijoje, 1927—1932 Milane Frescobaldi muzikos institute. 1933 priimta į Lietuvos valstybinę operą. 1942 persikėlė į Vilniaus operą. Valst. operos teatruose Kaune ir Vilniuje dainavo ir vaidino pirmuosius vaidmenis – Gounod Fausto Margaritą, Puccini Bohemoj Mimi, Madame Butterfley, Bizet Carmen Mikaelą ir kt. Koncertavo Milane, Romoje, Berlyne, Talline, Rygoje ir kitur. Tremtyje būdama, lankė su koncertais lietuvių kolonijas Vokietijoje. Nuo 1949 JAV dainavimo mokytoja Cambs College of Music. Philadelphia, Pa. ir The Philadelphia Music Club narys.

J. Augaitytė

Augalai gyvi organizmai, kurių ląstelės sieneles susidaro iš celulozės ir kurių aukščiausios rūšies formos turi augalį, šaknį ir iš neorganinės medžiagos sudaro organinę medžiagą, t. y. maitinasi autotrofiškai. Nėra aiškaus slenksčio tarp augalo ir gyvulio, kadangi visus augalų būdingus požymius turi ir gyvuliai. Būva gyvūnų, kurie nejuda, turi žalią spalvą, celulozės pavidalo medžiagą, ir yra augalų, kurie juda kaip gyvūnai. Yra daug tokių paprastų organizmų, kuriuos galima priskirti tiek gyvuliams, tiek augalams. A. priskaitoma a. 400.000. Mokslas apie A. vad. botanika.A. susidaro iš vienos arba daugelio ląstelių, kurių funkcijos yra skirtingos ir formos yra įvairios. A. išorę tiria A. morfologija, jų vidinę mikroskopinę struktūrą A. anatomija. A. gyvybės reiškinius tiria A. fiziologija, augalų klasifikaciją — A. sistematika. A. geografija yra mokslas apie A. išsiplatinimą ir pasiskirstymą žemės paviršiuje. Fitopatalogija yra mokslas apie A. ligas, fitosociologija mokslas apie A. bendruomenes, fitopaleontologija, arba paleobotanika, mokslas apie išmirusius A.

Augalų alkaloidai organinė augalo cheminės sudėties dalis, sudaryta iš grynanglio (Carboneum), vandenilio (Hydrogenium), azoto (Nitrogenium) ir dažnai ir deguonies (Oxygenium). Sujungti su rūgštimis jie duoda vad. druskas. A. A. skirstomi lekiančiųjų ir nelekiančiųjų A. A. grupėmis. Dideliais kiekiais vartojami, daugumas A. A. nuodingi, mažais kiekiais vartojami vaistams. Daugiausia žinomi A. A.: strichninas, brucinas, atropinas, kofeinas, morfinas, kodeinas ir kt. A. A. reaktyvai: kailiarūgio, piprino, fosforomolibdeno, fosforvolfarmo rūgštys, jodo su jodo kaliu, jodo gyvsidabris su jodo kaliu, jodo kalis su jodo bismutu. Skystimuose, kur yra A. A. tirpinio, visi reaktyvai sukelia dugne drimbančias drumzles. Šiuo metu žinoma daugiau kaip 100 A. A., kurių kiti jau gana seniai yra atrasti, pvz .opiumas 1803, strichninas 1818, chininas 1820, nikotinas 1828 ir t.t. Iš A. A. Lietuvoje auga durnaropė (Datura stramonium), drignė (Hyoscyamus niger), nuokana (Cicuta virosa) — visi nuodingi.

Augalų anatomija mokslas apie vidujinę augalų struktūrą. Augalas sudarytas iš ląstelių, kurias galima tik mikroskopu stebėti. Ląstelės sudaro įvairios rūšies audinius, pvz. epidermį, mechaninį audinį, taupomąjį audinį, vedamąjį audinį, meristemo audinį ir kt. A. A. mokslo kūrėjai yra Malpighi ir Grew.

Augalų apsaugos tikslas tinkamomis priemonėmis apsaugoti augalus nuo jiems gresiančių ligų ir ūkius nuo nuostolių. A. A. kovoja su augalų ligomis kultūrinėmis, biologinėmis, technikinėmis ir teisinėmis

priemonėmis. Kultūrinės A. A. priemonės: šlapių dirvų nusausinimas, tinkamas žemės įdirbimas ir trešimas, sveikos sėklos vartojimas, tinkamos sėjomainos įvedimas, atsparių ligoms veislių sėjimas, kad būtų galima sumažinti ligomis apsikrėtimo ir sirgimo pavojus. Techninės priemonės: augalų sėklų tam tikruose skystimuose plovimas arba beicavimas, apdulkinimas jų tam tikrais milteliais, dirvos dezinfekcija, apsirgusių augalų fungicidais šlakstymas, pačių augalų ar tik jų sergančių dalių naikinimas. Šiomis priemonėmis stengiamasi išnaikinti ir pašalinti ligos perai. Biologinės priemonės yra, kai augalams žalingų organizmų naikinimas vykdomas tų organizmų natūriliniams priešams gamtoje padedant. Teisinės kovos priemonės su augalų ligomis yra tie įstatymai ir potvarkiai, kurie draudžia įvežimą iš kitų kraštų pavojingomis ligomis sergančių augalų. A. A. kuriamos ir specialinės A. A. stotys. Lietuvoje tokias funkcijas 1909—1914 tarp kita ko ėjo ir Baisogalos žemės ūkio klausimams tirti stotis. Nepriklausomojoje Lietuvoje A. A. klausimais pradžioje rūpinosi Dotnuvos žemės ūkio technikumas, o jį likvidavus, nuo 1924 VDU įkurta botanikos sodo fitopatologijos laboratorija, Žemės Ūkio Akademijos taikomosios botanikos laboratorija ir Lietuvos žemės ūkio tyrimo įstaigos Augalų Apsaugos stotis, nuo 1927 veikusi prie Dotnuvos Ž. Ū. Akademijos.

Augalų ašarojimas arba sulčių tekėjimas iš sužeistų augalo vietų, pvz. iš kelmo, nupiovus visą stiebą ar šaką, išgręžus medžio kamiene skylę. Seniai žinomas kaip sulos tekėjimas pavasarį, anksčiau buvo laikomas tik sezoniniu reiškiniu. Stiebiniai augalai, tiek medžiai, tiek žolės, bet kuriuo metų laiku ašaroja, jei tik dirvožemy yra pakankamai vandens. Žolių A. trunka vos 2—4 dienas, medžių ligi keleto mėnesių.

Augalų audiniai yra daugelio ląstelių junginiai. Meristema, arba embrionalinis, A. A. yra toks, kuris dar dalijasi. Subrendusiame A. A. yra pamatinis audinys (parenchyma) iš poliedrinių ląstelių ir prozenchyma iš pluoštinių ląstelių. Ž. Augalų anatomija.

Augalų augimas, be žemesniųjų augalų, niekuomet nėra visiškai baigtas, kadangi užaugęs augalas turi meristeminių–embrionalinių audinių, iš kurių visada gali išsivystyti nauji organai. Lapai ir žiedai yra riboto augimo organai, o šaknys ir auglio ašis — neriboto. A. organai turi 3 augimo periodus: embrionalinį, kuriame renkama medžiaga ir sudaromas audinių tinklas; išsitempimo periodą, kada organas pasiekia savo galutinį didumą, ir vidaus vystymosi periodą. Daugelyje žemesniųjų augalų, kurių kūnas sudarytas iš vienos ląstelės, didėja turinys ir auga ląstelės sienelės. Jaunos ląstelės, kurios išeina iš embrionalinio audinio, yra pripildytos protoplazmos ir turi plonas sieneles. Besivystydamos jos pasiekia savo galutinio didumo ir formos, didėjant turiniui ir sienelėms. A. A. matuojamas ir tiriamas aparatu auksanometru. Augimas priklauso nuo išorinių sąlygų, nevienodų įvairiems augalams ir augalų dalims. Greičiausiai auga atogrąžų kraštų augalai, pvz. bambukas didžiuoju augimo periodu gali kasdien augti ligi 1 m. Augimo intensyvumas didėja naktį ligi ryto ir mažėja ligi vakaro. Metinis augimo periodas yra gerai matomas lapuočiuose, kurių augimo periodas prasideda pavasarį ir baigiasi rudenį. Augalo jautrumas išorės sąlygoms reiškiasi judesiais, vadinamais tropizmais. Augimo forma priklauso ir nuo išorinių jaudiklių. Priešveiksmiai gali pakeisti formą, pvz. šaknų suplokštėjimas uolų plyšiuose. Organai, kurie auga žemės traukiamosios jėgos linkme, būtent stačias auglys ir svarbioji šaknis, vad. ortotropiniais, šoniniai augliai, lapai ir šoninės šaknys, kurie auga maždaug horizontaliniai arba palinkę, vad. plagiotropiniais.

Augalų baltymai — albuminas — baltymo pavidalo medžiaga, kuri ištirpusi yra beveik visose augalų sultyse. Cheminiu požiūriu ji yra panaši į gyvulių albuminus.

Augalų bendruomenė — augalų susijungimas į tam tikrus ribotus susigrupavimus. Pvz. miškas, pušynas, eglynas, durpynas, pieva, nendrynas ir t.t. Jų pobūdis priklauso nuo klimato, dirvos, floristinės sudėties, struktūros, pvz. augalų tankumas, susiskirstymas sulig aukštumu ir t.t. Smulkesnieji A. B. vienetai vad. sociacijomis ir asociacijomis.

Augalų biochemija mokslas apie cheminę gyvo augalo sudėtį ir vykstančius augale cheminius procesus.

Augalų dauginimasis vyksta belytiniu— vegetatyviniu ir lytiniu būdu. Pirmasis vyksta augalo daliai atsiskiriant nuo augalo motinos ir išaugant nauju augalu. Požeminiai stiebai (stiebašaknės) ir šaknys duoda atžalas, kurios atsiskiria nuo augalo. Kartais augliai yra bulvių arba svogūnų pavidalo, arba yra šliaužiančios ataugos, pvz. žemuogės, braškės ir kt. Kartais bulvelės arba svogūnėliai yra lapų pažastyse, pvz. lelijos ir kt. arba žiedyne, pvz. kai kurių svogūnų rūšys. Dažnai lapų pažastyse yra pumpurai, pvz. Cardamine — gandro pipiras. Vegetatyviniu būdu dauginasi bežiedžiai (Cryptogamae). Jie turi vad. sporas. Lytinis dauginimasis vyksta vyriškajai ir moteriškajai ląstelei susiliejus. Šios dvi ląstelės yra vienodo arba įvairaus didumo, judančios žiuželiais, nejudančios arba vien vyriškoji ląstelė juda (sper-

matozoidas), o moteriška (kiaušinėlis) nejuda. Sėkliniai augalai neturi tarnaujančių dauginimuisi judančių ląstelių. Jie apsivaisina dviem ląstelėms susiliejus. Daugumas grybų ir raudonųjų dumblių taip pat neturi judančių moteriškų arba vyriškų ląstelių, o kai kurie dumbliai turi ir judančias ir nejudančias ląsteles.

Augalų dažai yra augaluose arba iš augalų gaminami. Svarbiausias augalus žaliai nudažąs chlorofilas. Mėlyną, violetinę ir juodą spalvą sukelia antocyanas, geltoną karotinas. Šaknyse, vaisiuose ir medienoje irgi yra įvairių rūšių dažų. A. D. buvo vartojami technikos reikalams (pvz. indigo), bet dabar juos pakeičia cheminiu būdu pagaminti dažai.

Augalų drebučiai tam tikru būdu gaunami iš kai kurių vaisių, dumblių (karageen), iš Islandijos kerpių (Cetraria islandica). Šie paskutinieji XIX a. pradžioje buvo bandomi Lietuvoje įvesti liaudies duonos pakaitalu ir tuo reikalu buvo 1823 išspausdinta atitinkama lenkų kalba knygutė, kurią S. Stanevičius buvo išvertęs lietuviškai: Apey darima walge ysz kiarpu Islandu ir kuri buvo išplatinta žmonėse per klebonus ir bajorų vadus.

Augalų ekologija (A. biologija, bionomija) mokslas apie augalų prisitaikymą išorės sąlygoms: šviesai, orui, šilimai, vandeniui, dirvai. Atskiriama autoekologija— paskirų augalų ekologija, nuo sinekologijos — augalų bendruomenės ekologijos. Ši išaugo į atskirą botanikos mokslo šaką— fitosociologiją. Prisitaikymas įvyksta dėl vidinės augalų organizacijos ir dėl pasikeitimo išorinių sąlygų. Pvz. sausų vietų įvairių šeimų augalai yra panašūs: plaukuoti, mažų lapų, sultingų stiebų ir lapų, bet turi ir pareinančių nuo vidaus augalo organizacijos skirtumų.

Augalų fiziologija mokslas apie augalo gyvenimo reiškinius, kuris aiškina augalo gyvybės procesus ir sąlygas, nuo kurių tie procesai priklauso. Gyvybės procesams aiškinti naudojamasi daugiausia fizika ir chemija, bet šie procesai priklauso ir nuo vidinių faktorių. A. F. sudaro: a) medžiagų apykaita, augalų maitinimasis, asimiliacija, kvėpavimas, rūgimas; b) formos pasikeitimas ir vystymasis, augalų augimas, išsivystymas, dauginimasis, atsigimimas, variacija, ląstelių dalinimasis, gyvenimo ilgis, c) judesiai.

Augalų fosilijos įvairiu būdu išlikusios senų geologinių laikotarpių augalų liekanos ir žymės. Palyginti mažai pasikeitė diluvio ir poledinio laiko durpynų liekanos. Rudojo ir juodojo akmens anglies periodo augalai virto anglimi, nors retai gryna C. Kartais augalai paliko tiktai savo antspaudus, pvz. lapai dumblo sluogsnyje.

Augalų geografija mokslas apie augalų išsiplatinimą žemės paviršiuje, dalijamas žemės paviršiaus augalijos sirtimis, provincijomis, karalijomis; taip pat mokslas apie sąlygas, kurios veikia augalų išsiplatinimą. Floristinė A. G. nustato, kokie augalai auga tam tikrose srityse, sudaro tų augalų statistiką ir lygina juos su kitų kraštų augmenija, žemės paviršių dalina į augalines provincijas, sritis, vegetacijos juostas, karalijas ir t. t. Be to, ji nagrinėja atskirų augalų arealus ir sąlygas, nuo kurių tie arealai pareina, tyrinėja augalus eudunitus ir kosmopolitus, nustato augalų išsiplatinimo ribas. Augalijos karalijas vadinama sritis , kur daugumas augalų priklauso toms pačioms šeimoms arba gentims. Ji dalijama į smulkesnius vienetus— sritis, provincijas. Tokių augalų karalijų sritys ir provincijos dažnai apibūdinamos ne atskiromis augalų rūšimis, bet bendruomenėmis,— tuomet kalbama ne apie floros, bet apie augalijos, apie vegetacijos karalijas, sritis arba provincijas. Genetinė A. G. tyrinėja senesniųjų geologinių periodų augaliją ir dabartinės augalijos išsiplatinimo istoriją. Dėl klimato ir kitų sąlygų ir žemės paviršiuje atsiranda augalų migracijos. Ekologinė A. G. tyria sąlygas nuo kurių pareina augalų išsiplatinimas, ir augalų bendruomenių išsiplatinimą. Ji artima augalų ekologijai ir fitosociologijai. Šiaip A. G. visą žemės rutulį skirsto pagal augalijos sudėtį ir augalų bendruomenes, karalijas, sritis, provincijas. Šis paskirstymas šiaip atrodo:

Karalija A. — Holarktika, kuri apima visą Europą, šiaurės Aziją ir Š. Ameriką, t. y. šiaurės pusrutulio kraštus su vidutiniu arba šaltu klimatu, su daugybe labai panašių augalų bendruomenių ir daugeliu bendrų augalų. Ši karalija dalijama skyriais: 1) Arktikos sritis, kuri apima kraštus apie šiaurės ašigalį, kur nėra miškų, pvz. Naujoji Žemė, Spicbergenas, Grenlandija, šiaurinė Sibiro dalis ir kt. 2) Eurosibirinė spygliuočių miškų sritis į pietus nuo Arktikos srities, Europoje ir Azijoje. Joje vyrauja įvairių rūšių spygliuočiai — pušis, eglė, maumedis, kenis ir kt. Ši sritis dalijama provincijomis: a) Fonoskandija-Skandinavija, Suomija, Kolos pusiasalis; b) šiaurės rytų Rusija; c) vak. Sibiras; d) vid. Sibiras; e) r. Sibiras. 3) Eurosibirinė lapuotų miškų sritis, apimanti vak. ir vid. Europą ir vak. Aziją. Čia vyrauja lapuočiai: vak. Europoje bukas (Fagus silvatica), r. Europoje ąžuolas, Sibire beržas. Ši sritis dalijama provincijomis: a) Rytų Pabaltijys su Estija, Latvija ir šiaurine Lietuvos dalimi. Čia be lapuočių yra daug ir spygliuočių. b) Sarmatijos provincija: Lenkija, Gudija, dalis Lietuvos ir Rytprūsių. c) Centr. Rusijos pro-

vincija. d) Vid. Europos provincija su buko miškais: Vokietija, Austrija, vak. Ukraina, Rumunija. e) Atlanto provincija, apimanti vak. Vokietiją, Prancūziją, Angliją, Belgiją, Olandiją. Čia, be bukų miškų, yra daug ir minkštam klimatui būdingų augalų. f) Alpių provincija, pvz. Alpės, Tatrai, Pirėnai. g) Vidurio Europos kalnų prov., apima žemesnius kalnus, pvz. Karpatus, Vokietijos, Prancūzijos kalnus ir kt. h) Pannonijos prov. apima Karpatų dalį, Jugoslaviją ir Bulgariją, kur be lapuočių yra daug stepių augalų. i) P. Europos kalnų prov. apima Italijos, Ispanijos ir Portugalijos kalnus, kuriuose vyrauja įvairių augalų rūšių ir valgomojo kaštano (Castanea vesca) miškai. k) vak. Sibiro provincija su beržų miškais. 4) Pontijos sritis apima p. Europos ir Azijos stepes, būtent Vengrijos, Rumunijos, Ukrainos ir Sibiro stepes, kuriuose miškų nėra. 5) Vidužemio jūros kraštų sritis apima Ispaniją, Italiją, Graikiją, Maž. Azijos dalį, Krymą, š. Afriką. Čia vyrauja kietalapių, amžinai žaliuojančių augalų miškai ir krūmai, pvz. mirta, oleandras, alyvmedis ir kt. 6) Vak. ir centr.

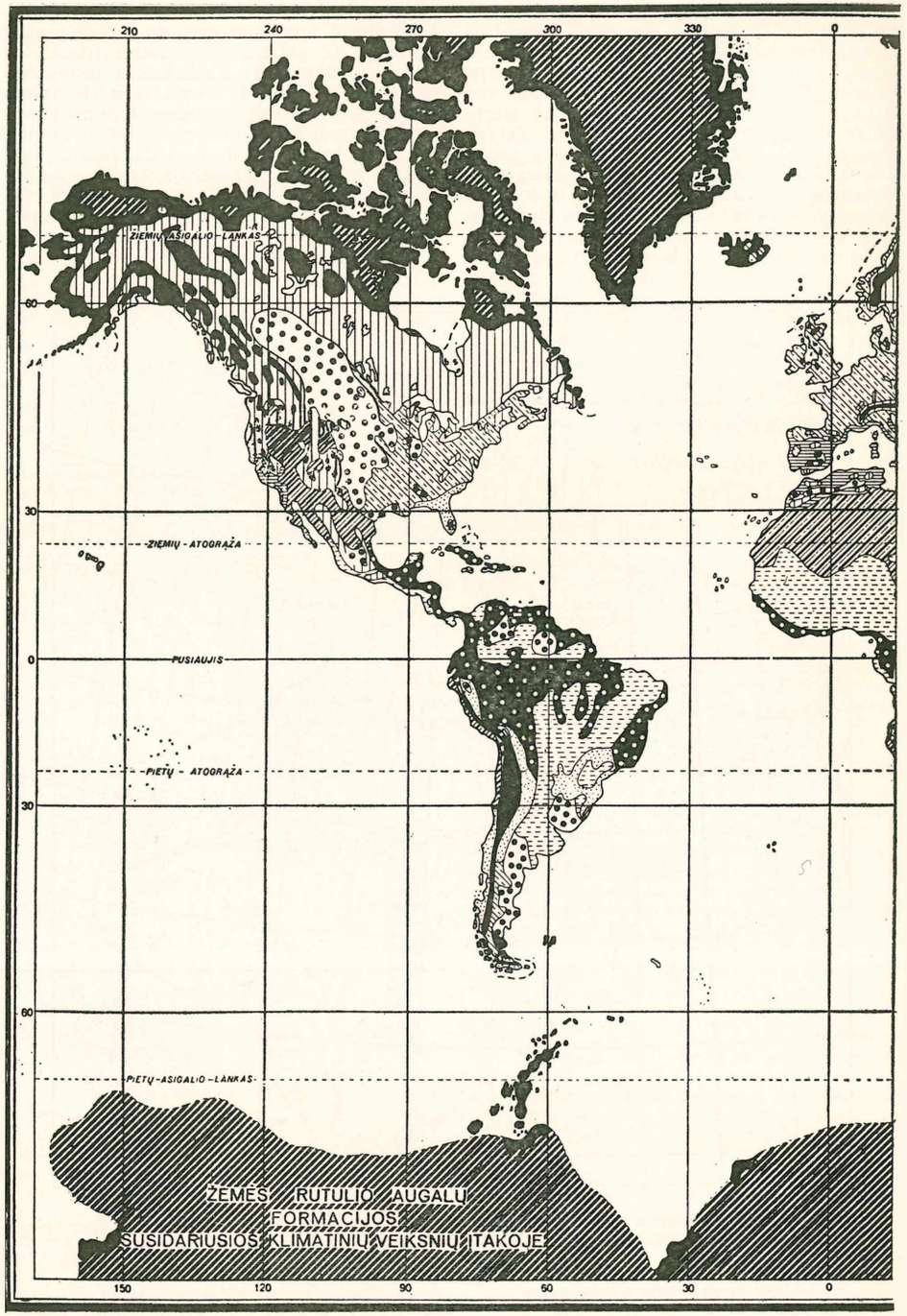
210
240
270
300
330
0
ŽIEMIŲ ASIGALIO LANKAS
60
30
ŽIEMIŲ ATOGRĄŽA
0
PUSIAUJIS
PIETŲ ATOGRĄŽA
30
60
PIETŲ ASIGALIO LANKAS
ŽEMĖS RUTULIO AUGALŲ FORMACIJOS SUSIDARIUSIOS KLIMATINIŲ VEIKSNIŲ ITAKOJE
150
120
90
60
30
0

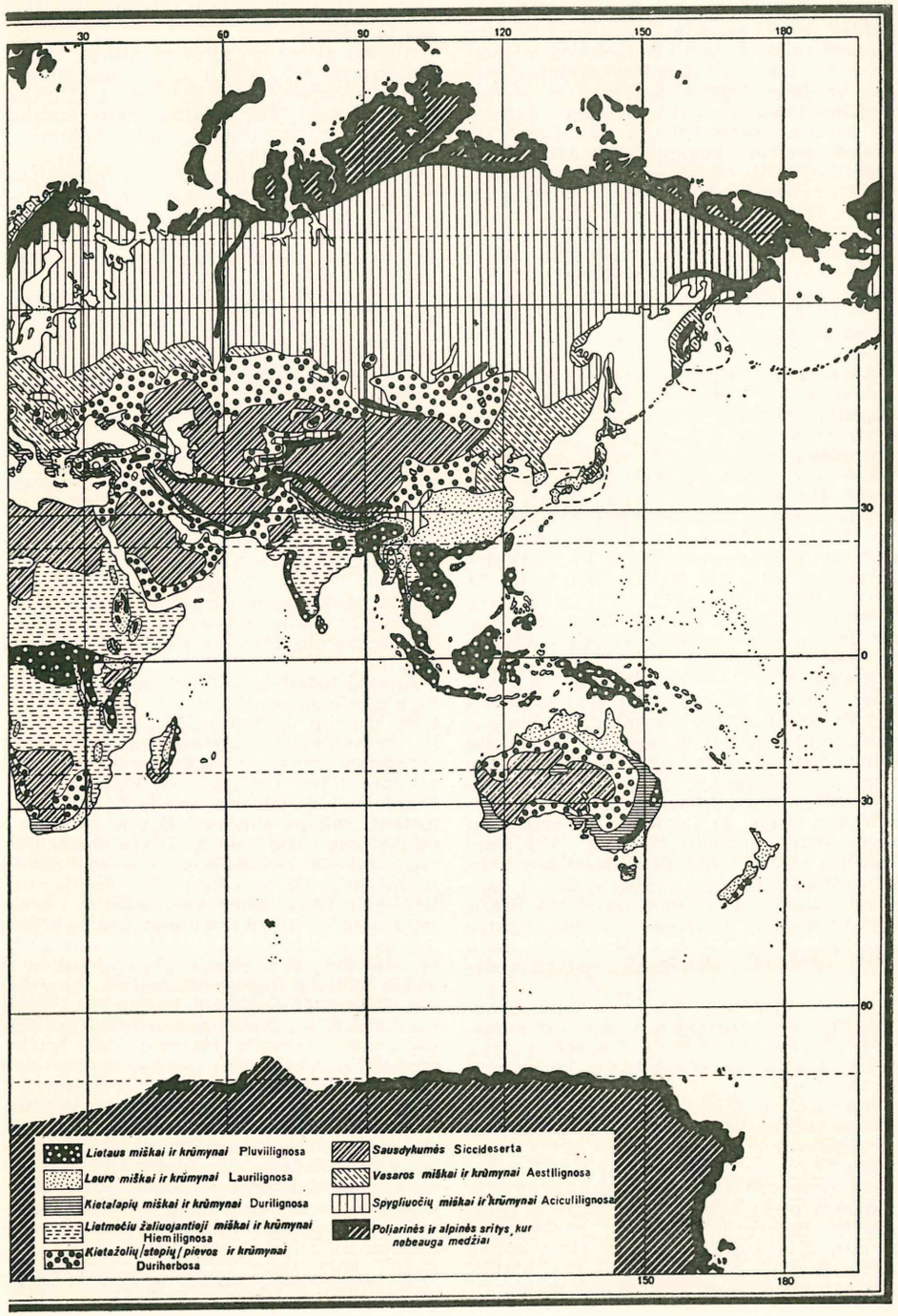
30
60
90
120
150
180
30
0
30
60
Lietaus miškai ir krūmynai Pluviilignosa
Lauro miškai ir krūmynai Laurilignosa
Kietalapių miškai ir krūmynai Durilignosa
Lietmečiu žaliuojantieji miškai ir krūmynai Hiemilignosa
Kietažolių /stepių/ pievos ir krūmynai Duriherbosa
Sausdykumės Siccideserta
Vasaros miškai ir krūmynai Aestilignosa
Spygliuočių miškai ir krūmynai Aciculilignosa
Poliarinės ir alpinės sritys, kur nebeauga medžiai
150
180

Azijos stepių ir dykumų sritis. 7) Makronezijos sritis, apimanti Madeirą, Azorų, Kanarų salas. 8) Afrikos-Arabijos ir Indijos sritis, apimanti Saharos, Arabijos, Persijos ir dalies Indijos dykumas ir stepes. 9) Kinų-Japonijos sritis, apimanti Japoniją, Korėją, Mandžiūriją, Š.-vak.Kinų dalį. Miškai įvairių augalų. 10) Atlanto Š. Amerikos sritis, apimanti Š. Amerikos rytų dalį su maišytais miškais ir daugybe lapuočių ir spygliuočių medžių rūšių. 11) Š. Amerikos prerijų sritis, apimanti vidurinę JAV dalį, kur vyrauja prerijos be miškų. 12) Š. Amerikos vakarinės dalies sritis,apimanti visą kraštą tarp prerijų ir Didžiojo vandenyno. Čia yra įvairių rūšių miškų, kalnų augalijos, stepių ir dykumų augmenijos.

Karalija B. — Paleotropikai. Apima senojo kontinento atogrąžų kraštų augaliją. Atskiros sritys: 1) Indo-Afrikos sritis su Afrika, p. Arabija ir Indija. Čia yra miškų ir savanų. Ši sritis dalijama į kelias provincijas. 2) Malezijos sritis, apimanti Himalajų pietų šlaitą, Siamą, Indo Kinus. Ceyloną, Malajų salyną, Filipinų salas, Naująją Gvinėją, Polineziją. Ši sritis dalijama į daugelį provincijų. 3) Naujosios Zelandijos sritis. 4) Havajų salų sritis. 5) Afrikos salų sritis, pvz. šv. Elenos sala, Tristan da Cunha, Naujojo Amsterdamo ir Šv. Povilo sala. Augalija panaši į Afrikos ir Amerikos augaliją.

Karalija C. — Neotropikai. Apima Amerikos atogrąžų dalį nuo Meksikos ligi Patagonijos. Čia yra miškų, stepių, savanų ir aukštų kalnų augalijos. Kai kurių šeimų atstovai auga tiktai šioje srityje, pvz. Orchidaceae Amerikoje yra daug daugiau rūšių, negu Afrikoje ir Azijoje. Išskirtinos sritys: 1) Centrinės Amerikos žemyno sritis, apimanti Meksiką. Yra daug kaktusų rūšių. 2) Atogrąžų Amerikos sritis su miškais, stepėmis ir savanomis. Ji dalijama į daugelį provincijų. Ji apima Braziliją, Venecuelą, Guajaną, šiaurinę Argentinos dalį, Paragvajų ir Uragvajų. 3) Andų sritis, apimanti vakarinę P. Amerikos dalį.

Karalija D. — Australija. Ji apima tik vieną Australiją, kur yra dykumų, stepių, eukaliptų miškų. Čia yra ir daug tokių iš seno išlikusių augalų, kurių nėra niekur kitur.

Karalija E. — Kaplandas apima pietinę Afrikos dalį. Čia irgi auga daugybė augalų, kurių nėra kitur.

Karalija F. — Antarktis apima pietų pusrutulį su šaltu klimatu, pvz. P. Amerkos pietų dalį (Ugnies Žemę ir Patagoniją), Falklando, Kerguelų, p. Georgijos ir kitų salų augaliją ir visą plotą aplink pietų ašigalį. Ugnies žemėje yra stepės, nes dėl didelio vėjo tose salose miškai visai negali augti, o aplink ašigalį tiktai ledas ir sniegas.

Augalų gleivė organinė medžiaga, iš dalies artima celulozei ir angliavandeniams. Šaltame vandenyje ji išbrinksta į gleivėtą, klijinę masę. Tai sudėtinė dalis ląstelių sienelių ir jų turinio. Daug bakterijų, dumblių, grybų sudaro gleivę.

Augalų išsiplatinimas vyksta ataugomis, pumpurais, sėklomis, vaisiais ir t.t. Hidrochoria vad. sėklų išsiplatinimas vandeniu, anemochorija — vėju, zoochorija sėklų išsiplatinimas tarpininkaujant gyvuliams, mirmekochorija — skruzdžių pagalba. Tokiems išsiplatinimo būdams augalai įvairiai prisitaiko. Daug vandenyje arba greta vandens augančių augalų turi ant vaisių arba sėklų prietaisus plaukioti, pvz. kokoso riešutas, padengtas pluošto apdangalu, gali išlaikyti ir ilgas keliones jūros vandenimis. Kiti augalai turi prietaisus skristi, pvz. sparnuotas ataugas, plunksnas, plaukelius, savotiškus parašiutus ir kt. Kitų augalų sėklos yra labai mažos, ir jas lengvai neša vėjas (pvz. Orchidea, Digitalis ir kt.). Kai kurios sėklos ar vaisiai, kuriuos perneša gyvuliai, turi kabliukus, kuriais prisikabina prie gyvulio ar žmogaus, pvz. daugelis įvairių piktžolių. Vaisiai, kuriuos sulesa paukščiai ir perneša jų sėklas, yra mėsingi ir vilioja paukščius, pvz. uogos. Yra ir mechaninių sėkloms išbarstyti priemonių.

Augalų judesiai. A. J. priežastys būva arba higroskopinės, dažniausiai pagristos ląstelių sienelių pasikeitimais, padidėjimu arba sumažėjimu ląstelėse vandens, pvz. sprogstant sausiems vaisių kevalams arba atsidarant sporangėms ir dulkinėms. Mechaniniai judesiai, pvz. sporas ir sėklas išmetant, sukelia turgescenciją ir spaudimo pasikeitimą. Aktyvūs A. J. yra tokie, kuriuos sukelia vidinės augalo jėgos. Savarankiškai judėti ir keisti vietą, kaip gyvuliai, gali tiktai žemesnieji augalai arba aukštesniųjų augalų daiginimosi ląstelės. Jie dažnai tam tikslui turi žiuželius arba ląstelės juda šliaužiamos pseudopodijomis. Tokių judesių linkmė dažniausiai pareina nuo šviesos (fototaksis), dirgnumo ((hidrotaksis) ir kt. Judesius, kurių linkmė pareina nuo cheminių faktorių, vad. hemotaksiais, pvz. paparčių spermatozoidus pritraukia obuolių rūgštis, samanų spermatozoidus, cukraus nendrių cukrus. Titnaginiai dumbliai (Diatomeae) juda išeinančių iš titnaginio skeleto skylelių plonų plazmos srovelių padedami. Yra atskiriami autonominiai judesiai, arba nutacijos, augimo judesiai, kurie per tam tikrą periodą vyksta nepriklausomai nuo išorinių salygų ir sukeliami tik augalo vidinės struktūros, pvz. auglių, lapų, žiedų atsidarymo judesiai, ir paratotiniai, arba jutimo judesiai, kurie

kyla dėl išorinių priežasčių. Augalų organų sugebėjimas judėti tam tikra kryptimi, veikiant išorėms sąlygoms, vad. tropizmu. Geotropizmu vad. judesius, sukeltus žemės traukos jėgos, haptotropizmą sukelia palietimas, hidrotropizmą vanduo, heliotropizmą šviesa. Periodiniai augalų lapų miego ir pabudimo judesiai, vad. miego judesiai (nyktinastijos) įvyksta dėl kasdieninės šviesos įtakos ir žiedų užsidarymo naktį (žiedų miegas). Jį sukelia temperatūros pasikeitimas. Jautrius judesius daro jautrioji mimoza (Mimosa pudica), kurios lapeliai, sukrėsti arba sužeisti, susiglaudžia. Taip pat jautrumo judesius turi vabzdžiaėdžiai augalai, pvz. Dionaea arba Drosera. Labai išsiplatinę yra geotropiniai judesiai. Augalo šaknys auga daugiausia žemės centro link, auglių ašys daugiausia auga aukštyn. Vijoklinių augalų auglių geotropizmą vad. lateraliniu geotropizmu. Auglio viršūnė spirališkai sukasi kaip laikrodžio rodyklė ir tuo pat laiku prisiglaudžia prie kitų jautrių dalių. Heliotropizmo arba fototropizmo priežastys yra augalo jautrumas šviesai. Teigiamąjį heliotropizmą rodo aukštesniųjų augalų stiebai ir lapų koteliai, neigiamą šaknys. Hidrotropizmas vyksta tada, kai didesnis drėgnumas iš vieno šono sukelia atitinkamos augalo dalies augimą. Chemotropizme veikia cheminis jautrumas, kuris pvz. sukelia dulkelių vamzdelio įaugimą į kiaušinėlį. Termotropizme augantieji augalų organai kreipiasi į šilimos šaltinį arba nuo jo nusikreipia.

Augalų kazeinas baltyminė medžiaga, kuri netirpsta vandenyje ir druskose ir lengvai tirpsta silpnuose šarmuose. Čia priklauso žirnių, kviečių ir kitų javų glutenkazeinas. Visi A. K. turi fosforo.

Augalų kenkėjai yra dažniausiai vabzdžiai, rečiau kiti gyviai (nematoda), kurie minta augalais ir dažnai įvairiose ūkio šakose padaro daug žalos. Vabzdžiai duria augalą ir siurbia syvus ar graužia augalo audinį (lapus, spyglius, žievę, medieną, šaknis). Su duriančiais kenkėjais kovojama kontaktiniais insekticidais, su graužiančiais – išvidiniais. Lietuvoje laukuose daugiausia kenkia ruginukas ir javų muselės: švedinė muselė (Oscinis frit), žaliaakė muselė (Chlorops taenopius) ir kt.; soduose: obuolinis vaisėdis (Carpocapsa pomonella), obelinis žiedgraužis (Anthonamus pomorum), obelinė kandis (Hyponomeuta malinella) ir kt.; daržuose: kopūstinis baltukas Pieris brassicae), kopūstinė musė (Anthomyis sepatum), spragės (Halticinae) ir kt.; miškuose: įvairios kinivarpos (Scolytidae), pušinis pelėdgalvis (Panolis piniperda), vienuolis verpikas (Ocneria monacha) ir kt.; grūdų kenkėjai: aruodinis ilgasnapis (Calandra granaria) ir kt.

Augalų ląstelės yra mikroskopinės augalų dalys iš kurių yra sudarytas augalo kūnas. Viduryje būva smulkiai grūduota protoplazma, aplinkui yra plėnelė, arba sienelė, celulozės. Protoplazmoje yra apvalus arba plokštelinis branduolys, aptrauktas plona plėnele, ir savyje turis branduolio kūnelius (nucleolus). Greta branduolio kartais būva dvi centro sporos, kuriose yra dar mažesnis grūdelis—centrozoma. Dažniausiai ląstelė turi vieną branduolį, tik kai kurių dumblių ir grybų ląstelė turi daug branduolių. Chromatoforuose yra žalios spalvos chlorofilo grūdai, bespalviai leukoplastai ir geltonos arba raudonos spalvos chromoplastai. Chlorofilo grūdeliai daugiausiai elipsiniai, bet būva ir kitų formų. Viduryje yra žalios spalvos chlorofilas, kuris tarnauja asimiliacijai. Protoplazmoje yra ir tuštumos—vakuolės su ląstelių skysčiais, kuriose yra ištirpusių įvairių medžiagų: cukraus, inulino, asparagino, raugų, glikozido, dažančiųjų medžiagų (ypač anticiano), rūgščių ir kt. Iš negyvų vidinių sudėtinių dalių yra aleuronas ir krakmolo grūdeliai, proteino kristalai, elaioplastai, įvairių formų (oksalato kalcio) kristalai. Silicis būva daugiausia augalų ląstelių sienelėse. Ląstelių sienelės sudarytos iš celulozės; grybai turi grybų celulozę, panašią į vabzdžių chitiną. Kartais sienelių medžiaga virsta mediena, kamščiu arba gleive. Nesumedėjusiose sienelėse yra mažos skylelės, pro kurias eina susijungimas tarp kamienų ląstelių. Besivystydama sienelė storėja. Nesustorėjusios vietos vad. poromis. Indų ir tracheidų sienelių sustorėjimas yra spirališkas arba žieduotas. Ląstelės dauginasi dalindamosis į dukterines; mielių grybų ląstelių dalinimasis vyksta pumpuravimu. Ląstelės gali ir susijungti. Ląstelių didumas yra labai įvairus. Mažiausios yra bakterijų ląstelės — 0 0015 mm ilgumo; apvalios arba kampuotos aukštesnių augalų ląstelės yra 0,02 ligi 0.2 mm, medienos ir pluošto pavidalo ląstelės yra 0,7–2,5 mm ilgumo. Kai kurių augalų plaukų ląstelės (pvz. vata) ir kai kurių dumblių ląstelės yra kelių cm ilgumo. Didžiausios ląstelės yra Caulerpa augalo. Ląstelių susijungimas vadinamas audiniu. Pirmas augalų ląsteles atrado 1667 anglas Hooke.

Augalų ligos. Sergąs augalas pažįstamas iš to. kad jis visas ar tik kai kurios jo dalys (lapai, stiebai, žiedai, vaisiai, šaknys) ima vysti. džiūti, gelsti. silpnai augti, nenormaliai šakotis. pūti. nevesti vaisių, suktis. apauga spuogais. šašais. gumbais, vienokiu ar kitokiu valkčiu. darosi dėmėtas, skylėtas. lūžta. išgriūva, išauga nenormalaus ūgio ir pavidalo ir t.t. Iš augalų pasaulio atstovų augalams ypač daug žalos

padaro parazitiniai grybai ir bakterijos. Javams pakenkia įvairios kūlės ir rūdys. Be to, rugių, rečiau miežių ir kviečių varpose ir avižų varpelėse įsigyvena skalsės (Claviceps purpurea), miežių lapuose dryžligės grybelis (Helminthosporium gramineum). Javus puola ir miltligė (Erysiphe graminis) ir pavasariniai pelėsiai (Calonectria graminicola). Javų pašaknių gedimas gali pareiti nuo įvairių grybų. Linai serga miltlige (Erysiphe graminis), linų rūdimis (Melampsora lini), linų antraknozu (Colletotrichum lini), apkrečiamuoju vytimu (Fusarium lini) ir kt. ligomis. Soduose obelų stiebus ir šakas sužaloja obelų vėžys, obelų vaisiams ir lapams pakenkia obelų rauplės (Venturia inaequalis), o kriaušių ūgiams, lapams ir vaisiams kriaušių rauplės (Venturia pirina). Jų vaisiai gali sugesti ir dėl rudojo puvinio (Sclerotinia fructigena). Siyvų vaisiai dėl grybelio (Taphrina pruni)) virsta slyvų vyžomis. Vyšniose dėl Taphrina cerasi atsiranda laumių šluotų. Agrastų ir serbentų uogos apauga valkčiu dėl Spherotheca mors uvae; juos puola ir rūdys. Kriaušių, obelų, vyšnių ir slyvų šaknys gali apaugti gumbais dėl bakterijų Pseudomonas tumefaciens ir kt. Bulvės serga ir dėl grybų, ir dėl bakterijų. Bulvių marą sukelia grybas Phytophtora infestans, bulvių vėžį Synchytrium endobioticum, bulvių šašus Rhizoctonia solani, bulvių rauples Spongospora solani ir Actinomyces. Bakterijos sukelia bulvių juodąją kojelę, bulvių apskritąjį bakteriozą ir kt. ligas. Be to, bulvės serga ir mozaika, lapų susisukimu, dryžlige. Kopūstų šaknų gumbą, arba herniją, sukelia grybas Plasmodiophora brassceae. Cukriniams ir pašariniams burokams kenkia rūdys (Cercospora beticola), Phoma betae ir kt. Miško medžiams kenkia įvairios kempinės, rūdys, Lophodermium pinastri ir kt.

Augalų mityba. Daugumas augalų minta neorganiniais junginiais, esančiais dirvoje ir ore, ir iš jų sudaro visą jiems reikalingą organinę medžiagą. Augalui visuomet yra reikalinga anglis, deguonis, vandenilis, azotas, kalis, kalcis, magnis, geležis, fosforas ir siera. Mažiau reikalingi chloras, natris, silicis, litis, cinkas, aliuminis, bromas, jodas, fluoras, manganas, varis, kurių kartais būva augalų pelenuose. Iš oro augalas gauna deguonį ir vandenilį, o iš dirvos vandenį ir kitus reikalingus elementus. Azoto augalas gauna iš dirvos daugiausia nitrato, nitrito ir amonio rūgšties pavidalu. Azoto bakterijos gauna azoto iš oro, bet kai jos gyvena dideliu kiekiu šaknų gumbeliuose, augalas naudoja šitą oro azotą bakterijų pagalba. Angliarūgštę augalas ima iš oro, pats atpalaiduoja deguonį ir iš anglies drauge su vandeniu sudaro angliavandenius,, kaip cukrų ir krakmolą. Šis procesas vadinamas asimiliacija ir yra surištas su žalio chlorofilo veikimu. Iš angliavandenių atsiranda visos organinės medžiagos, iš kurių susidaro augalo kūnas, būtent celulozė, riebalai, baltymai.

Augalų morfologija yra mokslas apie augalų formą. Augalų vidinė struktūra vadinama augalų anatomija, augalų išorė, arba organų struktūra, yra organografija, arba išorinė morfologija. Ji apima augalo vegetacijos ir dauginimosi organus, šaknies, lapo, žiedo, stiebo, vaisiaus, sėklos formą ir jų pasikeitimą. Kartais šie organai be normalios savo funkcijos, turi kitą ir dėl to keičia savo formą.

Augalų parazitai gyviai (vabzdžiai, nematodos ir kt.) ar parazitiniai grybeliai (rūdys, kūlės ir kt.), kurie minta gyvais augalais ar gyvena gyvų augalų audiniuose ir kenkia augalams.

Augalų pelenai. Augalui degant, jo organinė medžiaga, taigi anglis, vandenilis ir kt. sudega ligi anglies dioksido ir vandens, kurie išeina dūmais, o mineralinės medžiagos pasilieka pastovaus nedegamo pavidalo. Natrio ir kalio druskos virsta karbonatais, o kitos bazės karbonatų, oksidų, fosfatų, sulfatų ir chloridų pavidalu. Pelenų sudėtin įeina potašas arba kalio karbonatas, soda, kalcio oksido ir fosfato, geležies oksido, silicio oksido, truputis kalio ir natrio oksidų bei sulfatų ir kt. Kopūstų pelenai turi daug sulfatų, obuolių ir špinato daug geležies ir sulfatų, rugių grūdų pelenai daug geležies ir fosforo. Pelenų sudėtis nėra pastovi. Kadangi A. P. yra daug potašo ir šiek tiek sodos, tai seniau iš jų ir riebalų gamindavo minkštąjį muilą.

Augalų pienas įvairios cheminės sudėties įvairiuose augaluose baltos sultys, pvz. Euphorbia, Taraxacum (kiaulpienė), Ficus ir kt. Yra augalų šeimų, kurios turi daug pieno, pvz. Compositae, Campanulaceae, Euphorbiaceae ir kt.

Augalų sistema. Vienas augalų sistematikos uždavinių yra sudaryt augalų sistemą, t. y. suskirstyti visus žinomus pasaulyje augalus į klases, šeimas, eiles. Tokių sistemų yra labai daug. Sistema yra dirbtinė, jeigu pagrindinis suskirstymo požymis yra bet koks išorinis augalo požymis, pvz. kuokelių skaičius, piestelės forma; natūralinė sistema yra pagrįsta giminystės santykiais tarp atskirų augalų grupių ir rodo kokiu būdu ėjo išsivystymas iš žemesnių į aukštesnės organizacijos augalus. Svarbiausia dirbtinė sistema yra Linnė sistema:

A. Monoclinae — dvilytiniai augalai: 1 klasė: monandria su vienu kuokeliu, 2 klasė: diandria su dviem kuokeliais, 3 klasė: triandria su 3 kuokeliais, 4 klasė: tetrandria su 4 kuokeliais, 5 klasė: pentan-

dria su 5 kuokeliais, 6 klasė: hexandria su 6 kuokeliais, 7 klasė: heptandria su 7 kuokeliais, 8 klasė: octandria su 8 kuokeliais, 9 klasė: enneandria su 9 kuokeliais, 10 klasė: decandria su 10 kuokelių, 11 klasė dodecandria su 11 iki 20 kuokelių, 12 klasė: icosandria su daug (per 20) kuokelių, priaugusių prie taurelės. 13 klasė: polyandria su daug (per 20) kuokelių, priaugusių prie piestelės pagrindo, 14 klasė: didynamia su 2 ilgesniais ir 2 trumpesniais kuokeliais, 15 klasė: tetradynamia su 4 ilgesniais ir 2 trumpesniais kuokeliais, 16 klasė: monadelphia — kuokeliai suaugę į vieną krūvą, 17 klasė: diadelphia — kuokeliai suaugę į 2 krūvas, 18 klasė: polyadelphia — kuokeliai suaugę į 3 ir daugiau krūvų, 19 klasė: syngenesia — kuokelių dulkinės suaugę, 20 klasė: gynandria — kuokeliai ir piestelė suaugę.

B. Diclinae — vienalytiniai žiedai: 21 kalsė: monoecia — to pačio augalo žiedai su kuokeliais (vyriški) ir su piestelėmis (moteriški). 22 klasė: dioecia — įvairių augalų moteriški ir vyriški žiedai. 23 klasė: polygamia — vyriški ir moteriški žiedai maišyti su dvilytiniais žiedais. 24 klasė: cryptogamae — augalai su paslėptais žiedais (be žiedų).

Kiekviena klasė dalinama į eiles, pvz. nuo 1 iki 13 klasės pagal liemenėlių, arba purkų, skaičių, 23 klasė susidaro iš vienanamių, dvinamių ir trinamių augalų, 24 klasė padalyta į paparčius, samanas, kerpes, dumblius ir grybus.

Natūralinę sistemą sustatė Jussieu, De Candolle, Endlicher, Alexander Braun, Eichler ir kt. Dabar vartojama danų botaniko Warmingo, austrų botaniko Wettsteino ir vokiečių botaniko Englerio sistemos, kurios turi daug bendrų bruožų. Ši sistema atrodo taip:

A. Thallophyta — gniužuliniai. I Schizophyta: Schizomycetes arba Bacteria, Schizophyceae arba Cyanophyceae (melsvieji dumbliai). II Flagellata — žiuželiniai, III Myxomycetes — gleiviagrybiai, IV Chlorophyceae — žalieji dumbliai eilės: Volvocales, Protococcales, Ulotrichales, Siphonales, Siphonocladiales, Charales. V Conjugatae — jungadumbliai. VI Diatomales — titnaginiai dumbliai, VII Dinoflagellata arba Peridineae — žiuželiniai šarvuotieji, VIII Phaeophyceae arba rudieji dumbliai, IX Rhodophyceae arba raudonieji dumbliai, X Eumycetes — grybai: Phycomycetes — dumbliagrybiai, Ascomycetes — aukšliagrybiai, Basidiomycetes — papėdgrybiai, XI Lichenes — kerpės.

B. Cormophyta — stiebiniai: Archegoniata — archegoniniai augalai. Bryophyta — samanos: Musci (lapuotosios samanos), Hepaticae (kerpsamanės). Pteridophyta: sporiniai induočiai, Psilophytales, Lycopodiales — pataisiniai, Equisetales — asiūkliniai, Psilotales, Isoetales — slėpišeriniai, Filicales — papartiniai, Cycadofilices. Spermatophyta — sėkliniai augalai arba Anthophyta — žieduočiai: Gymnosperma — plikasėkliai: Cycadales — saginiai, Bennettitales, Cordaitales, Ginkgoales — ginkmediniai, Coniferae — spygliniai, Gnetales — gnetiniai, Angiospermae — gaubtasėkliai, Dicotyledonae — dviskilčiai, Monocotyledonae — vienskilčiai.

Augalų sistematika botanikos mokslo šaka, kuri aprašo augalų rūšis, gentis, šeimas ir juos suskirsto į augalų sistemą. Būdingų rūšies ar genties požymių suderinimą vadina diagnoze. Nomenklatūra yra būdas ir metodas augalams vadinti. Augalams apibūdinti vartojamas analitinis raktas. Būdingi augalų požymiai būva įvairūs: prisitaikymo sąlygoms, kuriose augalas gyvena, požymis; jis gali keistis sąlygoms pasikeičiant. Organizacijos požymis susietas su augalo vidine struktūra; jis nesikeičia ir perduodamas paveldėjimo keliu. Tik šie požymiai tinka šeimoms, gentims ir rūšims nustatyti. Priklausomai nuo naudojamo požymio buvo sudaryta daug įvairių augalų klasifikacijos būdų.

Augalų taukai kieti augalų riebalai, gaunami presuojant ir veikiant vandens garais arba cheminiu būdu ekstrahuojant iš tam tikrų augalų. Lydosi 36—54° C. Jie, kaip ir japoniškas vaškas iš Rhus rūšių sėklų, kaip ir bičių vaškas, vartojami žvakėms ir muilui gaminti.

Augalų teratologija mokslas apie anomalijas augaluose.

Augalų utėlės ž. Amaras.

Augalų vaškas. Jo sudėtin neįeina gliceridai. Žinomas yra Karnaubos vaškas, sudaras sluogsnius ant palmės Copernicia cerifera, augančios Brazilijoje, lapų. Gaunamas ištirpinant. Jis yra trapus, lydosi 84°C. Vartojamas žvakių, grindų ir batų tepalo bei vaškuoto popieriaus gamyboje. Žinomas dar palmių vaškas, Candelilla ir daug kitų.

Augalų vilnos. Sėklų plaukai kai kurių augalų Malvaceae šeimos, pvz. Gossypium ir Bombaceae, Ceiba, Bombax ir kt., paviršiuje turi įvairaus ilgumo plaukelius, kurie yra sunaudojami ir vadinami A. V.

Auger Louis Simon (1772—1826) prancūzų akademijos narys ir sekretorius. 1828 buvo išleisti jo kūriniai Mélanges philosophiques et littéraires. 1819—1825 jis parūpino kritišką Molière raštų leidimą su savo komentarais.

Augereau Pierre François Charles (1757—1816) prancūzų maršalas. 1796 Italijos kompanijoje pasižymėjo kautynėse ties Lodi, Castiglione ir Arcole, 1797 Paryžiuj kariuomenės vadas. 1799 penkių šimtų tarybos narys, pradžioje stojęs prieš Napoleo-

ną, paskiau su juo sutiko ir buvo paskirtas Olandijon kariuomenės vadu. 1804 pakeltas maršalu, 1806 Castiglione hercogu. Kautynėse ties Prūsų Eiluva sužeistas. 1812 vadovavo Berlyną užėmusiam korpui. 1813 dalyvavo Leipcigo kautynėse. 1814 baigė karinę tarnybą. Liudviko XVIII paskirtas aukštųjų rūmų nariu. 1815 vėl pakluso Napoleonui.

R. Lehmann La vie extraordinaire de P. A. 1945.

Augerut Prancūzijos centr. Saharos oazė į p. nuo Alžerijos, tarp Gurara ir Tuat oazių grupių. A. 7000 gyv. arabų, berberų ir negrų.

Augevičius Jonas (g. 1883 I 20 Šeduvoje). 1903 baigė Šiaulių gimn. 1903—1909 Maskvos univ. med. fak. Tarnavo gydytoju rusų kariuomenėje. Dalyvavo I Pasaul. kare ir pateko nelaisvėn. 1917 iš nelaisvės grįžęs, dirbo Dorpato (Tartu) karo ligoninės vyr. ordinatorium, paskiau Tverėje ligi 1918. Iš čia grįžo Vilniun ir dirbo lietuvių poliklinikoje, organizavo Lietuvos vid. reik. min. sveikatos departamentą. Lietuvos vyriausybei išsikėlus į Kauną, liko Vilniuje, kur dirbo lietuvių gimn. ir visų liet. prieglaudų ir mokyklų gydytoju, nukentėjusiems nuo karo šelpti centro kom. nariu ir Laik. Vilniaus liet. komiteto sekretorium, Vilniaus mst. sanitarijos gyd. 1922 II 4-5 kartu su kitais 33 lietuvių ir gudų veikėjais ištremtas iš Vilniaus. Nuo 1922 V Kėdainių aps. ligoninės vedėjas. Nuo 1927 Lietuvos kariuomenės gydytojas, 1931 — 1940 divizijos gydytojas Kaune. Bendradarbiavo Medicinoje.

Augias graikų mitų elėjų ar epėjų valdovas. Turėdamas daug gyvulių, jų mėšlu buvo užteršęs arklides ir tvartus. Norėdamas įžeisti Heraklą, Euristėjas pavedęs jam A. tvartus išvalyti. Iš šio padavimo atsiradęs posakis — Augio arklidės — pažymėti iš seno išlikusios by kokios netvarkos pašalinimui.

Augiavietės rasė (varietas, veislė) augiavietei prisitaikiusi augalo rasė. Kintant augalo išorei turima morfologinę A. R., kai paveikiamos išvidinės savybės — fiziologinę A. R. Dėl klimatinių veiksnių susidaro klimatinės A. R., dėl pačios augiavietės įtakos dirvos A. R. Gamtoje ypač ryškios ir svarbios yra fiziologinės klimatinės A. R. Jos yra paveiktos vien klimatinių veiksnių, ypačiai šilimos ir vegetacijos ilgumo. Pvz. pietinių sričių ar žemumų medžiai reikalauja daugiau šilimos ir turi ilgesnį vegetacijos periodą ir taip pat greičiau auga, negu tos pačios jų skirtys iš šiaurės sričių ir aukštumų. Dėl to, pakeitus augiavietės sritis, jie nukenčia. Panašus reiškinys vyksta perkeliant augalą iš pajūrių zonų į žemynines. Morfologinės A. R. yra ryškesnės pušyse. Pušies rasės iš švelnesnių žemumų yra storašakės, blogesniu liemeniu, trapesne mediena. Spygliuočiai iš sniegu otų aukštumų augiavie čių yra siauresnių lajų, dailesnių šakų, ir dėl to ant jų nesilaiko sniegas. Spygliuočiai iš žemyninių aukštumų yra prisitaikę gausesnei šviesai. Bukai iš audringų salų bei pajūrių sričių turi paveldimą karužinę formą ir dėl to yra atsparūs vėjams. Mechaniniai augančio augalo sužalojimai neigiamai veikia A. R., ypač ąžuolo, buko, pušies. Šiaurinių sričių ir aukštumų spygliuočiai turi paveldimus ilgesnio amžiaus spyglius ir dažnai ypatingą kankorėžių formą. Fiziologinės augalo savybės išsilaiko ir augalą persodinus.

J. Busse Forstlexicon 1930.

Augienė-Lipčiutė Danutė (g. 1914 IV 1 Bernotuose Betygalos vl.). Mokytoja. 1932 baigė Kauno Aušros gimn. 1932—1937 išėjo VDU hum. mokslų fak. 1937—1939 baigė Paryžiaus Fonetikos Institutą. Ateitininkų Šatrijos dr-jos veikėja. 1939—1941 Kauno III ir X gimn. mokytoja. Nuo 1932 spausdino eilėraščius Naujojoje Vaidilutėje. Bendradarbiavo straipsniais Žiburiuose (Vokietijoje), Eglutėje (JAV), Drauge, Šv. K. Aiduose ir kt.

Augier Emile (1820 — 1889) prancūzų dramaturgas. Žymesnės jo komedijos: Le mariage d'Olympe 1855, Un beau mariage 1856, Les lionnes pauvres 1858, Le fils de Giboyer 1862, Les Fourchambault 1878, Maitre Guérin 1864, Poésies Complètes 1856, Théatre complet 1878.

Augynas žemės plotas, kur auginami iš daigyno ar kitų vietų pasodinti sėtiniai, daigai bei jauni medeliai.

Auginas (Augustinavičius) Balys (g. 1917 VIII 4/17 Taline Estijoje) rašytojas. 1936 baigė Šiaulių gimn. 1937—1940 VDU hum. m. fak. 1940—1944 Kauno radiofono pranešėjas. 1946—1949 Ravensburgo Vokietijoje lietuvių gimn. mokytojas ir bendruomenės org. jaunimo sekcijos pirmininkas. Nuo 1950 Cleveland, Ohio lietuvių radijo programos vedėjas. Nuo 1933 Karyje, Trimite, Ateities Spinduliuose ir kt. spausdino eilėraščius, prozinius dalykus ir feljetonus. 1940 išsp. eilėraščių rinkinį Pamažu vis degu. Tremtyje ir JAV Žiburių, Aidų, Dirvos bendradarbis; parengė poezijos rinkinį Širdimi į tėviškę.

Balys Auginas

Augintuvas, arba perykla, tvenkinys, skiriamas jauniems karpiams auginti.

Augitas mineralas ž. Piroksenas.

Augititas alkalinis bazaltas, kurį sudaro augitas, truputis magnetito ir stiklo.

Augitoporfiritas tankus žalsvas porfiritas su augitu.

Augius (Augustinavičius) Paulius (g. 1909 IX 2 Žemaičių Kalvarijoje) grafikas. Baigė Telšių gimn., 1935 Kauno meno mokyklą, 1938 Paryžiaus Ecole Nationale Supérieure des Beaux-Arts ir Conservatoire Nationale des Arts et Métiers. Nuo 1933 jaunųjų lietuvių menininkų meno kolektyvo Formos narys, nuo 1935 Lietuvos Dailės Instituto narys. Nuo 1934 dalyvavo parodose Košicoje (Čekoslovakijoje), Rygoje, Taline, 1937 Paryžiaus pasaulinėje parodoje, Italijoje; tremtyje gyvendamas — įvairiuose Vokietijos ir Austrijos miestuose, Belgijoje, Olandijoje, JAV 1938 Chicagoje, New Yorke, Rochesteryje ir kt. 1936 medžio raižiniais iliustravo Žemaitės Petrą Kurmelį, 1937 M. Valančiaus Žemaičių vestuves, 1947 S. Neries Žalčio pasaką ir spalvotomis iliustracijomis Pupos Pasaką bei Žemaitijos Simfoniją. 1938 gavo už iliustracijas valstybės premiją. A. darbų yra Kauno Kultūros muzėjuje, Vilniaus meno muzėjuje, Chicagos meno institute ir kt. Meno kritikos klausimais rašė Vaire, Naujojoje Romuvoje, Aiduose, Žiburiuose. 1946 Minties žurnalo dailės skyriaus redaktorius. Redagavo Lithuanian Art ir Exile.

P. Augius

P. Augiaus Žalčio pasaka

Augmentas (lot. augmentum–prieauglis) yra priešdėlinė praeities žymimoji veiksmažodžių dalelytė e–, gal būti pradžioje ėjusi atskiru laiko prieveiksmiu. A. yra išlikęs tik arijų, graikų ir armėnų kalbose.

Augsburg Vokietijos mst. Bavarijoje, Lecho ir Wertacho upių santakoje. 190.00 gyv. (1952). Priešalpių pramonės ir prekybos centras. A. išaugo iš 15 pr Kr. įsteigtos romėnų kariuomenės stovyklos Augusta Vindelicorum. Nuo VI a. vyskupijos centras. 1276 gavo laisvojo mst. teises. XV—XVI a. čia koncentravosi žymiausios šalies ekonominės, mokslo ir meno jėgos. A. gyveno garsūs menininkai Holbein, Amberger ir kt.Nuo 1468 čia buvo vienas žymiausių Vokietijos spaudos centrų. Iš A. išėjo ir Liuterio mokslas. Per 30 metų karą A. žymiai nukentėjo, ir gyventojų skaičius iš 45.000 buvo nukritęs ligi 16.000. 1632 A. paėmė Gustavas Adolfas. 1805 Bratislavos sutartimi A. atiteko Bavarijai. Iš senųjų pastatų žymėtini: pradėta statyti 994 katedra, XI a. šv. Maurikijaus bažnyčia, pradėta statyti 1321 šv. Onos bažnyčia, 1615–1620 rotušė, Fuggerio, kuris labiausiai prisidėjo prie A. iškilimo, namai (Fuggerhaus).

Kunigaikščio Fuggerio protėviai buvo garsūs Europos turtuoliai, turėję fabrikų beveik visuose Europos kraštuose. Fuggerio žemėje statėsi ir Augsburgo miestas. Buvusią kun. Fuggerio protėvių didybę teberodo jo vardu ir dabar tebevadinami paminklai, kaip Fuggerstrasse, Fuggerkeller, pagaliau Fuggerei, jo protėvių statytoji pirmoji darbininkų kolonija Vokietijoje. Kun. Fuggeris padovanojo ąžuolą lietuviškam paminkliniam kryžiui Augsburge ir sutiko būti to paminklo globėju.

Augsburgo lietuvių tremtinių stovykla. Antram Pasauliniam karui besibaigiant, UNRRA, tarptautinė organizacija, įsteigė dvi pabaltiečių stovyklas Augsburgo rajone, vieną Augsburgo priemiestyje Hochfelde, antrą Haunstettene. Lietuvių skaičius išaugo Hochfelde iki 1300 ir Haunstettene iki 600. 1948, prasidėjus masinei emigracijai, lietuvių skaičius Augsburge visai sumažėjo. Haunstetteno stovykla buvo likviduota, gyventojai perkelti į Hochfeldo stovyklą. Netrukus, 1951 XII Hochfeldo stovykla buvo taip pat uždaryta, gyventojų likučiai perkelti į A. priemiestyje Kriegshaberį, kur apgyvendyta kelios dešimtys lietuvių. Tiek pat lietuvių gyvena ir Augsburgo mieste.

Abiejose stovyklose buvo susitelkę daug lietuviškų inteligentinių pajėgų. Augsburgas virto lietuvišku kultūros centru. Jis buvo ir įvairių organizacijų suvažiavimų centras. Čia buvo leidžiamas iliustruotas laikraštis Žiburiai. Augsburgo stovyklose veikė lietuviški vaikų darželiai, pradžios

mokyklos, gimnazija, technikos mokykla, dantų technikų mokykla, automechanikų, elektros instaliacijos, smulkių žemės ūkio šakų (paukštininkystės, sodininkystės ir bitininkystės), anglų kalbos ir kitoki suaugusiems kursai.

1945 —1949 čia išleista apie 40 knygų. Ėjo ir visa eilė lietuviškų laikraščių: 1945—1949 Dieninė Informacija (Dienos Žinios), 1945—1946 Skaitymai, 1945 Viltis, 1945—1949 Žiburiai, 1946 Į Ateitį, 1946—1947 Inžinieriaus Kelias, 1946—1949 Lietuvių Skautų Sąjungos Biuletenis, 1946 Moterų Žodis, 1947 Budėk, 1947 Skautija, 1947—1948 Spinduliai, 1948 Aidai, 1948—1949 Bendras Darbas, 1948 Im Ausland, 1948 Naujasis Gyvenimas, 1948 Vadovė, 1949 Misijonieriaus Laiškai. 1944—1949 čia veikė Lietuvių Dramos teatras ir 1948 Lietuvių baletas.

Lietuviai tremtiniai Augsburge paliko savo gyvenimo pėdsakų. Hochfelde, šv. Kanizijaus bažnyčioje, įmūryta paminklinė lenta su Sopulingosios Dievo Motinos paveikslu ir įrašu:

„In memoriam perennem magni doloris Lituanorum, qui, illorum caram patriam relinquere coacti at ubique dispersi, hanc duram sortem exsilli patienti et forti animo amplexi sunt.

Lituani e campo Augsburg-Hochfeld"

„Tegu meilė Lietuvos dega mūsų širdyse" 1945—1949.

Aikštėje, kur šakojasi keliai į Hochfeldą ir Haunstetteną, pastatytas ąžuolinis lietuviškas kryžius su lietuvišku, vokišku, angliškų ir prancūzišku, be to, trumpu lotynišku įrašu. Lietuviško įrašo tekstas: „Augsburgo išeiviai lietuviai, maldaudami Dievo palaimos, gerbdami savo žuvusius ir dėkodami savo geradariams, stato šį lietuvišką kryžių, idant jis bylotų, kad čia karo audrų atblokšti lietuviai ilgėjosi savo tėvynės ir troško jai laisvės. A. D. 1945."

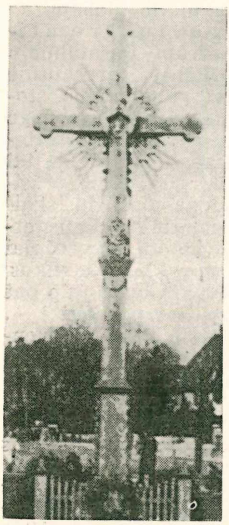

Augsburgo lietuvių kryžius

Augsburgo kapinėse ilsisi palaidoti 47 lietuviai tremtiniai, tarp jų dramaturgas A. Vilkutaitis-Keturakis, autorius Amerika pirtyje, Julijonas Boreiša, buvęs Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo teisėjas, Klemensas Popeliučka, gen., plk. Reimontas, plk. ltn., Kazimieras Česėkas, chemikas- vaistininkas, Hochfeldo klebonas kun. S. Riauba. Paminklinės lentos, lietuviško kryžiaus ir meniškų antkapių projektus darė arch. Jonas Mulokas.

Augsburgiškas Išpažinimas (Confessio Augustana) vyriausias evangelikų liuteronų bažnyčios tikybinės konfesijos raštas. 1517 reformacijai Vokietijoje prasidėjus, imp. Karolis V pareikalavo, kad Vokietijos kraštų valdovai-evangelikai pristatytų jam prieš 1530 Augsburge šaukiamą vokiškų kraštų seimą sąrašą visų punktų, liečiančių tiek pagrindinius tikybos klausimus, tiek ir išorės bažnyčios įpročius, dėl kurių ir buvo iškilę ginčai. Iš patiektų projektų, vad. Torgauer Artikel ir Marburgo bei Schwabacho artikulų vienas artimiausiųjų Liuterio bendradarbių, Melanchton, surašė konfesiją, kuri tačiau nebuvo tikrasis evangelikų tikybos simbolis, bet vien tiktai projektas, kaip būtų galima susitaikinti su katalikais. Dėl to jame nebuvo iškelti skirtumai katalikų ir evangelikų mokslo, bet tik buvo pabrėžti vienybės dėsniai. Pirmojoje šio rašto dalyje buvo surašyti 21 tikėjimo ir mokslo straipsniai, o antrojoje 21—28 skirsniai apie skirtumus ir reikalingas kai kurių bažnytinių įpročių atmainas. 1530 VI 25 Augsburgo seimo posėdyje evangelikai šį išpažinimą paskaitė ir vokišku ir lotynišku tekstu įteikė imp. Karoliui V. Vėliau Melanchton, norėdamas taikintis su reformatais, kai kuriose vietose tekstą pakeitė (iš confessio invariata ji virto confessio variata). Dėl to pačių luteronų tarpe kilo ginčai. Dauguma reformatų ilgainiui prisidėjo prie augustanos, todėl per 1648 Vestfalijos taiką jie įgijo lygias teises su liuteronais, nors kai kurie liuteronų teologai tokio tikybos bendrumo pripažinti nenorėjo. Šis „Augsburgiszkas Wieros Iszpažininmas" jau prieš 1589 buvo į liet. kalbą išverstas Jono Bretkūno, bet tuomet išspausdintas nebuvo. Ir tik 1851 jį vėl išvertė kun. Pridrikis Kuršaitis ir gotiškomis raidėmis Karaliaučiuje išspausdino.

Augsburgo Lietuvių Baletas buvo įsteigtas J. Vasiliausko ir B. Čunovo. Meno vadovais buvo E. Bandzevičius, A. Butkus, N. Kaliskienė ir A. Maželis. Buvę Lietuvos baleto artistai iš įvairių Vokietijos vietų suvažiavo į Augsburgą ir čia pastatė Delibo baletą Coppelia. Baletmeisteris buvo E. Bandzevičius, dailininkas L. Vilimas, dirigentas A. Kučiūnas. Pirmuosius vaidmenis pakaitomis šoko T. Babuškinaitė, A. Šlepetytė, A. Liepinas ir S. Velbasis. Coppelia lietuvių tremtinių stovyklose buvo pastatyta a. 20 kartų.

Augsburgo Lietuvių Dramos Teatras buvo įsteigtas A. Brinkos, B. Kalvaičio, J. Palubinsko, P. Šimkaus ir K. Vasiliausko 1944 II 16. Meno vadovais buvo H. Kačins-

kas, J. Palubinskas, A. Škėma, K. Vasiliauskas ir E. Žalinkevičaitė. Teatro dailininkai buvo N. Kovas ir K. Jezerskas, administratorium A. Visockis. ALDT pastatė 9 autorių veikalus, kurie amerikiečių ir prancūzų zonose buvo suvaidinti a. 150 kartų. Teatro kolektyvą sudarė 18 aktorių. Teatras susilikvidavo 1949.

Augsburgo lyga. Augsburgo mieste 1686 VII 9 sudarytas slaptasis susitarimas tarp Austrijos imperatoriaus Leopoldo I, Ispanijos, Švedijos karalius ir smulkesnių Vokietijos kraštų valdovų, nukreiptas prieš Prancūzijos karalių Liudviką XIV. Jį sumanė žymiausias Liudviko XIV priešas Vilhelmas III Oranietis. Susitarimas kilo iš reikalo apsaugoti susitarusių valstybių sienas ir senesnes sutartis. Tam reikalui buvo sudaryta ir nuolatinė 60.000 kariuomenė. Šis susitarimas buvo viena priežasčių 1688 prasidėjusio karo.

Augsburgo religinė taika buvo paskelbta imperatoriaus Karolio V 1555 II 5—IX 25 sušauktame Augsburge Vokietijos valstybių seime. Ji užbaigė dėl reformacijos Vokietijoje kilusias religines kovas. Seimas pripažino protestantų laimėjimus ir kartu tikėjimo ir pamaldų laisvės principą, bet ir pirmą kartą paskelbė, kad cujus regio, ejus religio — kieno valdymas, to ir tikyba, taigi valdovui tikybą pakeitus, ir valdomieji turėjo ją drauge su savo valdovu pakeisti, arba, jei keisti nenorėjo, tai kitur išsikelti. Šiame seime katalikams pavyko kiek apsaugoti bažnytines beneficijas nuo perdavimo jų protestantams, būtent tuo atveju, kada beneficiantas keičia tikybą, negavęs kapitulos sutikimo.

Augst — Kaiser Augst — Šveicarijos vietovė Aargau kantone, a. 900 gyv. Romėnų įk. 43 pr. Kr. ir pavadinta Augusta Rauricorum arba Rauracorum. 1907 buvo atkasti romėnų teatro ir maldyklos griuvėsiai.

Augstenberg p. vak. Tirolyje Silvretta kalnyno viršūnė, 3234 m aukštumo.

Augulis 1) Petras (g.1899) agronomas, Aštriosios Kirsnos žemės ūkio mokyklos mokytojas, liaudies muzikos, ypač dūdelės, populiarizatorius. Tuo klausimu rašė Muzikos Baruose 1940 N. 1.

2) Vaclovas (g. 1910 Batume Užkaukazėje) Lietuvos Skautų Sąjungos veikėjas, biologas. 1930 baigė Šiaulių Mokytojų seminariją, 1935 VDU gamtos mat. biologijos sk. 1934 dalyvavo Molėtų grupės gėlųjų vandenų hidrobiologiniuose tyrinėjimuose, 1935 Šventosios uosto rajono vandenų tyrinėjimuose. 1935 Zoologijos muzėjaus preparatorius, nuo 1936 Kriminalinės technikos inst. vedėjas. Nuo 1949 JAV dirba Hoffmann-La- Roche histologinėje laboratorijoje. Nuo 1923 veikia skautuose. 1932—1933 VDU Vyčio korporacijos pirm., 1945—1948 kartu su kitais atgaivino Akademinį Skautų Sąjūdį tremtyje ir vadovauja Vyčio korp. Biologijos klausimais bendradarbiavo Lietuvos spaudoje.

Augulis-Kazlauskas Vincas (1893 V 2 Grikonių k.,Anykščių vl.—1938 XII 8 Kaune). Mokėsi Ukmergės ir Arensburgo (Estijoje) gimn., Rygos politechnikoje, Maskvos Žemės Ūkio institute, Lietuvos univ. teisių fak. (baigė 1925). Nuo 1916 mobilizuotas rusų kariuomenėn, 1919 — 1922 Lietuvos kariuomenės kapitonas. Nuo 1926 dirbo Kauno Apygardos Teisme, taikos teisėju, notaru, nuo 1933 Kauno Apygardos Teismo teisėjas. Bendradarbiavo Laisvėje, Lietuvoje, Tėvų Žemėje, Lietuvos Aide ir kt. 1933 atskirai išsp. Visiems žinotini teisės dalykai.

Augūnas Aleksandras (g. 1891 Upnikuose, Ukmergės aps.). 1910 atvyko į JAV. Nuo 1911 bendradarbiavo Vienybėje Lietuvninkų, kurį laiką jos administratorius ir Vienybės spaudos bendrovės direktorius.

Augurai senosios Romos žyniai, kurie skelbdavo dievų valią iš įvairių išorinių ženklų, pvz. paukščių riksmo, lėkimo, vištų lesimo, iš gyvulių judesių ir balsų, iš dangaus ir gamtos reiškinių. Jie sudarydavo atskirą A. kolegiją. Ilgainiui jų įtaka sustiprėjo auspicijose, kurias turėjo teisę daryti Romos valdininkai, besiruošdami kokiems svarbiems valstybės reikalams. Respublikos pabaigoje A. menas buvo naudojamas politikos kovos reikalui. Naujausiais laikais A. kartais vadina tokius žmones, kurie stengiasi visuomenei primesti savo nuomonę kaip neginčijamą tiesą.

Augusta 1) JAV Georgijos valst. mst. prie Savannah upės. 150.000 gyv. (1952). Yra universitetas ir opera. Įk. 1735.

2) JAV Maine valst. sostinė. 21.000 gyv. (1952) prie Kennebec upės. Įk. 1754 kaip Fort Western, vėliau vadintas Custinoc Village ir Hallowell.

Augusta Jonas (1500—1572) čekų reformacijos veikėjas, 1524 prisidėjęs prie Čekiškųjų brolių, virto jų vyskupu. Palaikė santykius su Liuteriu ir Kalvinu. 1548 suimtas ir torturuotas, kalėjime rašė giesmes ir veikalą Sumovnik. Iš kalėjimo išleistas 1565.

J. Bilek Život Jana Augusty 2 leid. 1889.

Augustaitis 1) Pranciškus (1848 II 5 Voverių k., Sintautų vl.—1915 Marijampolėje). Seinų kapitulos kanauninkas, paskiau prelatas. Pradžios mokslą ėjo pas A. Tatarę. Baigė Seinų dvas. seminariją ir 1871 Petrapilio dvasinę akademiją teologijos magistro laipsniu. 1871—1908 Seinų dvas. seminarijos bažnyčios istorijos ir kurį laiką rusų kalbos prof. 1892—1903 viceregentas, nors ir nebuvo rusų administraci-

Kun. P. Augustaitis

jos patvirtintas. 1908 — 1911 Seinų kapitulos asesorus Petrapilio dvasinėje kolegijoje. 1911 — 1915 Marijampolės klebonas. 1909—1911 Kun. P. A. parašu Vadove šsp. Vygrių ir Seinų diecezijos istoriją ir 1911–1912 Seinų diecezijos bažnyčių monografiją. Liko plačios Bažnyčios istorijos rankraštis.

2) Pranas (1883 IV 25 Mažučių k., Vilkaviškio vl. –1941 VIII 11 Vilniuje) VDU ir Vilniaus univ. prof. Mokėsi Marijampolės gimn., Seinų dvas. seminarijoje, 1905—1906 Petrapilio dvas. akademijoje. Akademijos nebaigęs, išvyko studijuoti į Friburgo univ., kur 1911 už disertaciją Die litauischen Elementen in der polnischen Frühromantik (lenkiškai: Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim 1911 ir liet. Lietuvybės elementai lenkų romantizme 1921) gavo filosofijos dr. 1913—1920 gyveno JAV, kur tarp kita ko 1915 redagavo Pažangą Chicagoje. Supasaulėjęs, 1920 atvyko Vilniun ir mokytojavo lietuvių mergaičių gimn., dirbo Laikinajame Lietuvių Komitete (1920 X—1921 II jo pirmininkas) ir bendradarbiavo vietinėje lietuvių spaudoje. 1922 I kartu su kitais 33 lietuvių ir gudų veikėjais lenkų okupantų suimtas ir ištremtas į Kauną. 1922 studijavo Berlyne filosofijos fak. Nuo 1923 I 1 Lietuvos (vėliau VDU) univ. anglų k. ir literatūros doc., vėliau prof. 1923 I 5 — 1939 hum. fak. sekretorius. 1940 iškėlus hum. fak. į Vilnių, buvo jo dekanu ligi mirties. Pr. Jonaičio ir kt. slapyvardžiais spausdino eilėraščius Lietuvių Laikraštyje 1906, Draugijoje, straipsnius Vilniaus Žiniose, Vienybėje Lietuvninkų ir kt. Pr. Johnsono slap. išsp. Friburge parašytą Keletas minčių apie mirties bausmę 1909, 1915 Karės metu—vaizdelį iš lietuvių gyvenimo. Bendr. Lietuviškojoje Enciklopedijoje.

V. Augustaitis

3) Vladas (1899 IV 13 Mažučių k., Vilkaviškio vl. — 1951 Grand Rapids, Mich. JAV) inžinierius miškininkas. 1923 baigė Marijampolės gimn. 1923 Liet. univ., vėliau Tarandto miškų inst. ir Vienos univ. studijavo miškininkystę. 1931 — 1944 dirbo Lietuvvos miškų administracijoje. Nuo 1944 Vokietijoj, 1946 Greveno lietuvių bendr. pirmininkas ir lietuvių gimnazijos direktorius.

Augustaitytė-Vaičiūnienė

Augustaitytė - Vaičiūnienė Juzė Liuda (g. 1895 VII 28 Mažučių k. Vilkaviškio vl.) poetė. Nuo 1913 mokėsi Saulės mokytojų seminarijoje kurią pabaigė 1916 Voroneže. 1916 — 1917 lankė Aukštuosius moterų kursus Petrapilyje ir Odesoje. 1919 ištekėjo už muziko Antano Vaičiūno. 1920 baigė J. Jablonskio lietuvių kalbos kursus Kaune, 1929 švietimo ministerijos kūno kultūros kursus Kaune. 1918 — 1920 pradžios mokyklos mokytoja Kaune. 1920 — 1938 gimnazijos mokytoja Marijampolėje, 1938 — 1940 Kaune. Nuo 1944 tremtyje Vokietijoje mokytojavo įvairiose lietuvių tremtinių stovyklų mokyklose. Nuo 1950 JAV. 1915 pradėjo rašinėti į moksleivių laikraščius. Paskiau savo eilėraščius spausdino Vytyje (Amerikoje), Moterų Dirvoje, Lietuvoje, Moteryje, Trimite, Klaipėdos žiniose, Vaire, Lietuvoje, Iliustruotoje Lietuvoje, Židinyje, Naujojoje Romuvoje, Šaltinyje, Kas Girdėti, Šešupės Bangose ir kt. leidiniuose: Pirmasis Dešimtmetis 1929, Aukštyn 1930. Rašinėjo ir skautų ideologijos klausimais. Atskirai išspausdino eilėraščių rinkinius: Su baltu nuometu 1931, Skeveldros (Schweinfurte) 1946, Žvaigždėtos naktys 1952. A. V. poezijoje apstu lyrinio jausmo, jos eilėraščių forma klasikinė.

Augstkalns Alvis (1907—1944) latvių kalbininkas, Latvijos univ. lietuvių kalbos lektorius. Išsp.: Mūsu valoda 1934, Leišu valodas elementi latviešu gimnasijai 1936. Bendradarbiavo latvių Filologu Biedribas Raksti, Archivum Philologicum 1935 išsp. Smulkias pastabas ir kt.

Augustaliai (lot. augustales) daugiausia iš vergų sudaryta romėnų kolegija, kėlusi imperatorių iš Julijų giminės ir imp. Claudijaus kultą tuose miestuose, kurie turėjo Romos miesto teises. Jas pradėta kurti nuo 12 pr. Kr., kada imp. Augustas tapo pontifex maximus.

Augustalijos (lot. Augustalia) senovės Romos kasmetinės šventės, pirmą kartą paminėtos 19 Kr. g. A. metu buvo ruošiamos iškilmės — ludi augustales, kurios trukdavo nuo X 5 ligi X 12.

Augustas (Augustinavičius) Kostas (gimęs 1893 II 20 Alsėdžių par. Telšių aps.). žurnalistas, visuomenininkas. Mokėsi Panevėžio miesto mokykloje, kur priklausė slaptai aušrininkų kuopai ir nuo 1911 bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke ir Lie-

tuvos žiniose. 1913 atvyko į JAV. 1914 — 1915 Valparaiso univ. studijavo chemiją, Muncie inst. baigė gamtos skyr., Armouro inst. ir Missouri univ. chemiją. Redagavo Valparaise Moksleivių Kelius. Bendradarbiavo Vien. Lietuvninkų, Moksleivių Sparnuose, Karde, Jaunojoje Lietuvoje redagavo moksleivių skyrių. 1916—1917 dirbo Naujienų dienraščio redakcijoje. Nuo 1922 Naujienų redaktoriaus pavaduotojas. Aktyvus Žiburėlio, Chicagos Lietuvių Dr-jos narys, nuo 1939 Lietuvių Kultūros Dr-jos pirmininkas ir kt. Amerikos lietuvių draugijų veikėjas.

Augustas — Cajus Julius Caesar Octavianus Augustus (63 IX 23 pr. Kr. — 14 VIII 19 Kr. g.). Romos imperatorius. C. Octavijaus ir Juliaus Cezario sesers Atijos sūnus. Cezaris jį įsūnijo ir paskyrė savo įpėdiniu. Cezarį nužudžius, pasinaudojęs tuo, kad tuo laiku A. mokėsi Ilirijoje Apolonijos mieste, Antonius užgrobė Cezario turtą. Bet grįžęs Romon A., pardavęs savo žemes, sumokėjo romėnams, kas jiems Cezario testamentu buvo paskirta. Po to susiartino su Ciceronu ir respublikonais, pažadais ir pinigais priviliojo daug Cezario veteranų ir net pasisamdė paties Antonijaus iš Makedonijos grįžusius legionus. Senato pavestas, kartu su konsulais Hurtijumi ir Pansa pradėjo karą su Antonijumi. Šį karą laimėjęs, susivaidijo su senatu, 43 pr. Kr. susidėjo su Antonijumi ir Lepidu į antrą triumviratą ir buvo išrinktas konsulu. Proskripcijomis ir teroru triumvirai suvaldė savo priešus. Makedonijoje ties Philippi sumušė Bruto ir Kassijaus vadovaujamą respublikonų kariuomenę ir pasidalijo imperiją: Antonius pasiėmė rytus, A. vakarus, Lepidas Afriką ir neutralią Italiją. Po to A. grįžo Italijon. Čia jau teko susidurti su Antonijaus broliu Lucijum ir kitais antonininkais. Netrukus Italijon grįžo ir pats Antonijus su savo kariuomene. 40 pr. Kr. Brindisi mst. susitaikė su Antonijumi, kuris gavo rytus, Augustas Italiją ir vakarus, Lepidas Afriką. Kuomet Antonius kovojo rytuose, Augustui pavyko sunaikinti piratišką Seksto Pompėjaus laivyną ir apginti Reino ir Dunojaus sieną. Tuo jis savo pusėn patraukė ir senatą. Jo populariumą kėlė ir tai, kad jis dėjosi vedąs nacionalinę Romos politiką prieš Kleopatrą ir Antonijų, kurie stengėsi sukurti helenistinio pobūdžio monarchiją. A. paveiktas, senatas paskelbė karą Kleopatrai ir Antonijui. 31 prieš pr. Kr. A. vadas Agrippa ties Aktiumu sumušė Antonijaus laivyną, o sekančiais metais A. užėmė Egiptą. Antonijus ir Kleopatra nusižudė. A virto faktišku vieninteliu visos imperijos valdovu. Grįžusį Romon 29 pr. Kr. senatas paskelbė amžinuoju imperatoriumi ir pripažino vyriausiuoju kariuomenės vadu. Į jo rankas pateko visa valdžia, bet jis rėmėsi nuvertusiais Cezarį respublikonais, kurie ir A. padėjo įveikti Antonijų. A. norėjo valdyti, kad ir absoliutiškai, bet konstituciškai, respublikoniškai. Išrinktas senato cenzoriumi, 28 pr. Kr. papildė senatą savo šalininkais. Naujasis senatas suteikė jam vyriausiąją prokonsulo valdžią visose provincijose, kurias reikėjo nuo priešo ginti, ir Augusto titulą. 23 pr. Kr. gavo dar tautos tribūno bei konsulo valdžią ir teisę skelbti ediktus. 12 pr. Kr. tapo ir vyriausiuoju vaidila-pontifex maximus. Nors formaliai A. tebuvo respublikos magistras, kuriam senatas buvo pavedęs svarbiausias magistratūras ir kuris valdžia dalijosi su senatu, faktiškai jo, senato ir valstybės pirmininko-princepso, valdžia maža kuo tesiskyrė nuo absoliutinės. Toji valdžia rėmėsi didele, iš viso a. 300.000 karių, kariuomene ir paties A. gvardija iš a. 9000 pretorionų. Tačiau A. naujų nukariavimų nesiekė, bet gynė ir stiprino imperijos sienas. Jo geriausiais vadais buvo Agrippa ir posūniai Tiberius ir Druso. 20 pr. Kr. susitaikė su partų valdovu Azijoje. Europoje sutvirtino Dunojaus ir Reino sienas, iš dalies atgaivino, o iš dalies ir naujai įsteigė Retijos, Vindelicijos, Norikumo, Pannonijos ir Dalmatijos provincijas. Nesisekė tačiau jam karas su germanais. Po laimingų 12—9 pr. Kr. Druso ir Tiberijaus žygių į Vokietiją, 9 pr. Kr. Arminius sumušė Varo kariuomenę ir taip sulaikė romėnus nuo žygių anapus Reino.

Per savo įgaliotinius A. pats tvarkė jam senato pavestas pasienio provincijas ir Egiptą, o senatui padedant centralines provincijas ir Italiją. Viduržemio prekyba, piratus išvaikius, atgijo, sustiprėjo pramonė, pradėjo augti miestai. Virtęs turtingiausiuoju imperijoje žemės savininku, A. savo žemėse ėmė gaivinti smulkiųjų žemininkų sluogsnį, steigė kolonijas, tiesė naujus kelius. Gaivino Romos religiją, rėmė literatūrą ir meną. Mirus jo dukters Julijos vaikams ir posūniui Drusui, A. buvo priverstas savo įpėdiniu paskirti Tiberiją.

Shackburgh. The life and times of the founder of the Roman empire 1905; *H. Berve* Kaiser A. 1934

Augustas II (1670 V 12 — 1733 I 31), Fridrichas Augustas, iš Vettinų giminės, 1694—1733 Saksonijos kurfiurstas ir 1697—1733 Lenkijos karalius ir Lietuvos Didysis Kunigaikštis. Pramintas dėl nepaprastos fizinės jėgos Stipriuoju (Der Starke). Apėmęs, mirus broliui, Saksonijos sostą, A. kėlė Saksonijos pramonę, sutvarkė valstybinį aparatą ir laikė, kad ir nedidelę, bet gerai ginkluotą ir apmokytą kariuomenę. Jo valdomos Saksonijos, iš dalies Lietuvos-Lenkijos pinigais, kultūra pakilo — jo pa-

Augustas II

statyti rūmai, meno galerijos, teatrai išgarsino jo vardą Vokietijoje.

1696 mirus Jonui Sobieskiui, prasidėjo tarp Lenkijos ir Lietuvos varžytynės dėl kandidato į sostą. Jau seniai dėl politinės įtakos varžėsi čia prancūzai — Burbonai su austrais — Habsburgais. Burbonai statė kandidatu Conti, prieš kurį buvo rusai, o austrai palaikė Saksonijos Augustą Fridrichą kuris norėdamas išvengti tikybos kliūčių perėjo į katalikus. A. atvyko Lenkijon su pinigais ir kariuomene, nuvaržė Conti ir 1697 VI 27 buvo išrinktas karaliumi, VII 27 prisiekė pacta conventa, IX 15 buvo vainikuotas. O Conti atplaukė į Dancigą taip pat su pinigais ir nedidele kariuomene jau po rinkimų.

Pradėjęs valdyti, A. turėjo vilties, kad jam ir čia pavyks įvesti absoliutizmą tokį, koki jis buvo įvedęs Saksonijoje. 1699 atsiėmęs iš turkų Ukrainos dalį, A. pradėjo svajoti apie nukariavimus Padunojuje ir net apie Konstantinopolio užėmimą. Pabaltijy jis norėjo atsiimti Livoniją ir pasirėmęs Lietuvos didikų ir bajorų dalimi, įvesti neribotą valdymą. Livonijai atimti sumanymui jis tikėjosi rasti paramos Prūsijoje ir Rusijoje. Tam reikalui jis pradėjo ilgai trukusį šiaurės karą (1700—1721). Įkūręs absoliutinę valdžią jis norėjo Lietuvą-Lenkiją paversti paveldima monarchija ir sostą palikti savo sūnui. Absoliutizmo siekdamas, jis labiausiai tuo reikalu stengėsi remtis Lietuva.

Livonija ir Estija jau nuo 1629 buvo Švedijos valdžioje. Švedijos vyriausybė jau XVII a. tiek pačioje Švedijoje, tiek ir Livonijoje pradėjo vad. redukciją-tikrinimą, kas iš bajorų ir kokiais tituiais valdo valstybines žemes, ir neteisėtai valdomas atimdavo. Redukciją buvo pradėjęs Karolis XI (1655—1697); ją tęsė ir jo sūnus Karolis XII (1682—1718). Dėl tos redukcijos Livonijos dvarininkai vokiečiai pradėjo galvoti, ar jiems nebūtų naudingiau vėl prisidėti prie Lietuvos-Lenkijos, kaip kad seniau, bet neįsilieti į ją, tik savo valdovu pripažinti A. Šiems dvarininkams vadovavo Patkul (1660—1706). Jis 1699 VIII 24 slaptai susidėrėjo su A. ir siūlė užpulti Livoniją ir Estiją ir jas atsiimti iš švedų. Patkulis, pradžioje bendradarbiavęs su A., paskiau persimetė rusų pusėn, nors vėliau rusams pradėjus Livoniją naikinti, jis stengėsi ją apginti, nukreipdamas rusus į Lietuvą.

Tuo tarpu pačioje Lietuvoje vyko savitarpio kovos. XVII a. Lietuvoje savo įtaka ir turtais iškilo Sapiehų giminė, o su jų įtaka stengėsi kovoti kiti didikai. Kadangi Sapiehos buvo prieš A. kandidatūrą į sostą, tai išrinktas valdovu A. buvo irgi prieš juos nusistatęs. Norėdamas Sapiehas nugalėti, jis netrukdė vidaus kovų, laukdamas, kad vėliau abi apsilpusios priešingosios pusės bus priverstos ieškoti jo pagalbos ir pasiduoti jo valiai. Šios vidaus kovos pasibaigė kautynėmis ties Valkininkais 1700 XI 10. Visa tai davė A. progos įvesti Lietuvon Saksonijos kariuomenę. Po Valkininkų kautynių dalis laimėjusių tą kovą didikų ir bajorų, nebūdama tikra dėl ateities, prašė A. apginti juos nuo vidaus priešų ir už tai žadėjo jį paskelbti paveldimu, nuo Lenkijos nepriklausomos Lietuvos valdovu. Tuomet A. su pasilikusia Lietuvoje saksų kariuomene pradėjo Šiaurės karą, neatitikusį Prancūzijos karaliaus politikos Europos rytuose, jo vad. šiaurės sistemai. Ši sistema tai buvusi Prancūzijos sąjunga su Švedija, kuri už Prancūzijos pinigus turėjo suvaldyti austrus, Brandenburgą ir kitus Prancūzijos priešus. Karolis XII 1698 atnaujino savo tėvo Karolio XI sutartį su Prancūzija ir turėjo taikintis prie jos reikalavimų. Tuo tarpu buvo prasidėjęs švedų karas su danais dėl Holsteino, kuris 1700 baigėsi Travendale sutartimi. Tuo laiku ir A. susiderėjo su prancūzais, kad nugalėjęs švedus jis pulsiąs ir austrus. Bet pranzūzai nenorėjo A. karo su švedais ir siūlė švedams dalį Brandenburgo, o A. Prūsiją. Bet A. tuoj persimetė į austrų pusę ir 1702 I 16 su jais susiderėjo. Tuomet karalius Liudvikas palaikė švedus prieš A. ir net rūpinosi ji, kaip austrų talkininką, pašalinti ir sutaikinti švedus su austrais.

Šiaurės karas. Norint švedus išvyti iš Livonijos, A. teko tartis su rusais, prūsais ir danais. Kad Prūsija nesikištų į karą, jis pripažino Prūsijos karaliaus titulą, atsisakęs savo siuzereno teisių. 1689 VIII 9 jis susitarė su rusais, kurie ieškojo išėjimo į jūrą. 1698 III 24 A. susitarė ir su danais. Lenkijos primas kardinolas Radziejowski, gavęs iš rusų didelį atlyginimą, pasižadėjo sukelti karą ir gauti seimo sutikimą šventosios uostui atstatyti, iš kurio Saksonijos kariuomenė galėtų žygiuoti į Kuršą ir į Rygą. Tačiau Radziejowskiui tai nepavyko ir 1699 seimas pareikalavo iš A. išvesti iš Lenkijos ir Lietuvos savo kariuomenę. A. jos neišvede, taisė šventosios uostą ir 1700, neatsiklausęs nei Lietuvos nei Lenkijos, pradėjo karą, paėmė Duenamuendę ir sustojo ties Ryga. Tuo tarpu Karolis XII, susidorojęs greitai su danais ir 1700 VIII 8 su jais sudaręs taiką, jau 1700 XI 20 ties Narva sumušė ru-

sų kariuomenę ir po to nusikreipė prieš A Bijodamas pasilikti vienas, rusų caras Petras I 1701 II 26 — III 14 suėjo su A. Biržuose ir čia tarėsi dėl to, kaip įtraukti į karą ir Lietuvą su Lenkija. Išstūmęs pamažu A. kariuomenę iš Livonijos ir Kuršo Karolis XII 1702 įžygiavo į Lietuvą, aiškindamasis, kad jis tesivejąs savo priešą A., kurio vietoje Lietuva su Lenkija turėtų išsirinkti tinkamesnį karalių. Dalis bajorų su Sapiehais priekyje pradėjo eiti su švedais, ir Lietuvoje susidarė įtakinga švedų partija. Tačiau švedai, eidami per Lietuvą, kraštą smarkiai apiplėšdavo ir dėl to vietomis prasidėjo ir pasipriešinimas ir vidaus savitarpio kovos tarp švedų šalininkų ir jų priešų. Užėmusius Vilnių švedus Vilniaus gyventojai užpuolė, bet žiauriai buvo numalšinti. Siaučiant Lietuvoje švedams, rusams, saksams ir vietiniams, vienas kitam priešingiems, būriams, Lietuvos gyventojai pradėjo apsigynimui nuo visokių plėšikų organizuoti pasipriešinimo būrius. Pagaliau Karoliui XII įžygiavus Lenkijon, ten irgi susidarė palanki švedams partija, kuri pašalino A. Jo vieton švedų kariuomenės vadas pradžioje siūlė patį Karolį XII, kuris panaikinsiąs baudžiavas ir įvesiąs reformaciją, bet susirinkęs seimas jį atmetė ir 1704 VII 12 išrinko karaliumi Stanislovą Leščinskį, kuris 1705 buvo Varšuvoje vainikuotas. 1705 XI 28 sutartimi su švedais Lietuva su Lenkija pasidavė politinei švedų įtakai, o ūkiškai visa prekyba turėjo eiti per Rygą ir visi uostai, jų tarpe ir vienintelis Lietuvos uostas Šventojoje, turėjo būti užpilti. Karoliui toliau nužygiavus Saksonijon, Lietuvoje ir Lenkijoje įsigalėjo rusai, kurie buvo išvyti Karoliui sugrįžus. Po to jis vėl nužygiavo į Saksoniją, ten nugalėjo A., kuris 1706 Altranstadto taika atsisakė Lietuvos-Lenkijos sosto. Be to, jis išdavė Karoliui Patkulį. Tuo tarpu caras Petras net bandė surasti naują kandidatą Lietuvos-Lenkijos sostui, kuris galėtų būti rusų sąjungininku kare su švedais. Tų planų įgyvendinti nesugebėjęs, jis toliau pats vienas tęsė karą ir 1709 ties Poltava jam pavyko švedų kariuomenę sumušti. Bet švedams įtraukus turkus į karą prieš rusus, rusai irgi pasidarė nuolaidesni.

A. grįžo po to į sostą ir vėl pradėjo mėginti čia įvesti absoliutizmą. Turkų spaudžiami rusai pradėjo kurstyti bajorus prieš A.; šie organizavo konfederaciją, ir kilo naujas vidaus karas su A. Pagaliau rusams tarpininkaujant, 1716 susitaikyta. 1717 seimas, norėdamas sumažinti išlaidas ir sutrukdyti A. bandymus įvesti absoliutizmą, nutarė sumažinti kariuomenę. Tačiau tai padarė valstybę nuo rusų priklausomą. Ilgai užtrukęs karas ilgai ėjęs Lietuvos teritorijoje, ją visiškai nuplėšė. O prie to dar prisidėjo 1707—1709 nederlius, 1708—1710 maras ir badas. Atsirado daug tuščių sodžių. Dvarams ūkį atstatant, pasunkėjo ir lažos. Pritrūkęs lėšų karo reikalams, A. davė leidimą Lietuvos paižiūnkiui Pociejui leisti netikrus savo ir svetimus pinigus, ir tik kilus dėl to protestams Lietuvoje ir užsienyje, Pociejus tą finansinę operaciją sustabdė.

Atėję Lietuvon švedai, ypatingai protegavo evangelikus ir protestantus ir tuo reikalu buvo 1704 IX 18 paskelbę specialų universalą. Jiems pasitraukus, prasidėjo Lietuvoje smarkiausi disidentų persekiojimai. 1717 seimas uždraudė jiems statyti naujas bažnyčias, nutarė sugriauti naujai pastatytąsias, uždraudė disidentams užimti bent kokią vietą teisme ir administracijoje. Toks disidentų persekiojimas šiuos vertė ieškoti paramos užsienyje.

Rusų įsigalėjimas. A. viešpataujant Lietuvoje ir Lenkijoje įsigalėjo rusų įtaka. A. pats juos įtraukė, o paskiau jau nebegalėjo jais nusikratyti. 1699 pradžioje A. buvo susitaręs su caru Petru I pulti švedus kartu, 1701 sustiprino ryšius Biržuose, 1703 ir 1704 sudarė naujas sutartis, o jau 1705 rusai įžengė į Lietuvą ir čia nevaržomai šeimininkavo, pvz. tik įžengęs pats Petras I Polocko bažnyčioje savo rankomis nužudė keletą vienuolių. Kada A. buvo priverstas atsisakyti sosto, caras pats tvarkė Lietuvos ir Lenkijos reikalus. Eidami į karą prieš švedų sukurstytus turkus, rusai žygiavo per Lietuvą ir Lenkiją. Turkų prie Pruto sumušti, tuo pačiu keliu traukėsi atgal. Patys būdami svetimi, jie visą laiką kurstė bajorus prieš A. 1710 paėmę Rygą, jie ją ir pasilaikė, ir tuo būdu visa Latvija dešinėje Dauguvos pusėje ir Estija atiteko rusams. Tačiau rusų šeimininkavimas ir plėšikavimas sukėlė didelę neapykantą ir kada 1712 seime rusų atstovas norėjo gauti iš seimo pagalbą karui su turkais, tai seimas jos nesuteikė, bet užtat rusams pavyko seimą nutraukti. A. manydamas, kad krašte įvyko nuotaikos pakitėjimas, bandė susitaikinti su švedais ir eiti prieš rusus. Bet Lietuvos bajorai jo nepalaikė, dėjosi su caru ir net ėmė iš jo savo dvarams apsaugos laiškus, vieni už tai gavę iš rusų pinigų, o kiti iš baimės, kad nenukentėtų. Po to A. mėgino tartis su turkais prieš rusus. Tuomet rusų agentai pradėjo agituoti prieš saksus, kad jie būtų pašalinti iš Lietuvos, ir buvo net 1715 sukurstę Lenkijoje bajorų konfederaciją. Vis dėlto saksai buvo priversti išeiti, o rusai pasiliko ir po 1717 seimo, kuris patvirtino santaiką vad. Nebylių seime 1717 II. Tame pat seime buvo sumažinta ir kariuomenė Lenkijoje ligi 18.000, o Lietuvoje ligi 6000. Po 1717 rusai pradėjo artintis prie Prūsijos, kad bendromis jėgomis ne-

leistų pravesti Lenkijoje ir Lietuvoje politinių reformų ir suvaržyti bajorų sauvaliavimą. Abu kaimynai paėmė ypatingon globon Lietuvos ir Lenkijos gyventojų dalį: Rusija stačiatikius, o Prūsija evangelikus. Atsikračius saksų, Gardino seime 1718 buvo iškeltas reikalavimas išvyti rusus. Tuomet rusų atstovas pasirūpino, kad seimas būtų išvaikytas. Kada kitur paramos nerasdamas, A. susitarė su austrais, tai rusų atstovas 1720 seime sutrukdė tos sutarties ratifikavimą. A., nesugebėjęs savo valdžios sustiprinti, bent rūpinosi savo dinastijos ateitimi. Jis mirė Varšuvoje 1733.

C. Gurlitt A. der Starke 2 leid. 1924; *F. Konopczyński* Polska a Szwecja 1660—1795, 1924; *K. Jarochowski* Dzieje panowania Augusta II 1874; *Krzysztof Zawisza* Pamiętniki 1862; *P. Haake* August der Starke 1902.

Augustas III (1696—1763), Fridrichas Augustas, Augusto II sūnus, Saksonijos kunigaikštis, 1733—1763 Lietuvos-Lenkijos karalius. Ruošdamasis būti Lietuvos Lenkijos karaliumi, 1712 slaptai perėjo į katalikus. Norėdamas turėti austrų paramą rinkimo metu, vedė žmoną iš Habsburgų.

Augustas III

Augustui II mirus, Lietuvos-Lenkijos sostui atsirado ištisa eilė kandidatų ne vien iš svetimų įvairių kunigaikščių, bet ir iš savųjų: buvo iškilusios kandidatūros buvusio karaliaus Stanislovo Leščinskio (Prancūzijos karaliaus uošvio), Sobieskių, Čartoriskių, Potockių ir kitų. Rinkimų metu Austrija ir Rusija susitarė eiti išvien. Konvokacinis seimas prasidėjo 1733 IV 27. Pasiskelbęs konfederaciniu, jis posėdžiavo visą mėnesį. Jis pasisakė prieš svetimtautį karalių. Be to, jis nutarė iš rinkimų dalyvių imti priesaiką, kad jie neims pinigų iš svetimų valstybių, tačiau nežiūrint to nutarimo, daugelis vis dėlto pinigus ėmė. Primas priminė pamirštą įstatymą, kad karaliaus rinkimo metu svetimieji negali būti atstovais. Seimas taip pat reikalavo, kad Rusijos ir Austrijos atstovai išvyktų iš Varšuvos, bet šie, prisidengę nerimtomis priežastimis, neišvyko. Rinkimai buvo paskirti 1733 VIII 25. Dar gyvam Augustui II esant, Rusija su Prūsija buvo susitarusios neprileisti karaliumi išrinkti jo sūnaus Augusto. Tačiau Saksonijos ministeris Bruehl apsiėmė tą išrinkimą pravesti. Pasižadėjęs, kad A. neieškos Austrijos paveldėjimo, jis susiprato su Austrija, 1733 VIII 14 susitarė ir su Rusija, pažadėjęs jai atiduoti Kuršą. Su Prūsija jam susitarti nepavyko. Kaimynų sutikimą turėdamas, A. atvyko, lydimas saksų kariuomenės. Buvo atvykęs, persirengęs ir Leščinskis, kurio buvo nusistatyta nepraleisti. Popiežiaus nuncijus palaikė A. Taip pat jį palaikė ir daugumas Lietuvos atstovų. 1733 IX 12 lenkų atstovai išrinko Leščinskį. Tačiau Lietuvos atstovai jo nepripažino, atsiskyrė nuo Lenkijos atstovų ir atskirai susirinko dešiniajame Vyslos krante, sudarė Lietuvos konfederaciją ir 1733 X 5 išrinko Grochove A. Tačiau Varšuvoje jau buvo 30.000 rusų kariuomenė, o kadangi Leščinskio niekas stipriai nepalaikė, tai jis turėjo bėgti į Dancigą, paskiau į Karaliaučių. Susidariusi Lenkijos konfederacija maža jam galėjo padėti, ir jis 1736 I 26 jau antrą sykį atsisakė Lietuvos-Lenkijos sosto. Kariaujančioms šalims sutaikinti 1735 IX 27 — XI susirinko vad. pacifikacijos (taikos) seimas, bet iširo, ir susitaikyta tik kitame seime 1736 VI 25 — VII 9. Buvo suteikta plati amnestija. Dėl Kuršo buvo susitarta, kad ji gaus Bironas. Karalius savo šalininkams išdalijo laisvas tarnybas, bet Čartoriskių galinga giminė buvo iš tarnybų šalinama. Kaip valdovas A III buvo priešingo būdo negu jo tėvas — ištižęs, tinginys, nesirūpinąs valstybės reikalais, pavedęs viską daryti savo favoritams, kuriais buvo ypač Sulkovski, o po jo Bruehl, kuris ir rinkimus sugebėjo pravesti ir imdavo iš svetimų valstybių pinigines dovanas.

A. valdymo laikais Lietuvoje ir Lenkijoje susidarė dvi viena kitai priešingos didelės partijos, kurių vienai vadovavo Potockiai, o kitai Čartoriskiai. Pirmieji, nors ir ėmė pinigus iš prancūzų, bet stengėsi valstybės gyvenimą reformuoti savo pajėgomis. Čartoriskių partija, praminta Familija (šeima) savo jėgomis nepasitikėdama, ieškojo paramos svetur, čia bičiuliavosi su Rusija, čia vėl iš reikalo su Anglija, Prancūzija, Prūsija ir kt. Ji pradžioje buvo karaliaus partija. Jai besiorganizuojančiai vadovavo vedybomis su Čartoriskiais susigiminiavęs Poniatovskis, nuo 1748 du Čartoriskiai ir Flemmingas. Lietuvoje į Familiją įeidavo kitos didikų šeimos, bet jos kartais ėjo su ja, kartais prieš, pvz. Sapiehos, Radvilos. Familijos pagrindą sudarydavo gera organizacija ir dideli turtai tiek Lenkijoje, tiek ir Lietuvoje. Į šias partijas įeidavo tik stambūs didikai, kurie nustatydavo politines veikimo gaires ir patraukdavo savo pusėn vidutinius ir smulkius bajorus, kurie vien klausė, ką nutars jų apylinkės stambieji ponai. Seimeliuose Familija pravesdavo savo žmones agitacija, ekonomine presija, dovanomis, bet ir smurtu, pasiųsdama savo „vilkus" opozicijai numalšinti. Abi partijos stengėsi į savo rankas paimti ne tik seimus ir seimelius, bet ir vyriausius Lenkijos ir Lietuvos tri-

būnolus, kurių seimeliai buvo šaukiami kasmet. Lietuvoje didikai buvo galingesni, mažiau buvo papirkimų, mažiau įtakos turėjo prancūzai, kuriems rūpėjo palaikyti anarchija, rimčiau dirbo ten seimai, seimeliai ir teismai. Abi partijos norėjo reformų, bet tik tokių, kurios, gyvenimą savo naudai pertvarkius, valdžią ir pelną duotų tik vienai jų. Potockiai tikėjosi reformas pravesti per konfederacijas, o Čartoriskiai — laimėti tik rusų durtuvais. Abi pusės reikalavo paveldimos monarchijos ir liberum veto panaikinimo. Potockiai karaliumi numatydavo Prancūzijos karalaitį ar bežemį anglų Stuartą. Familija numatydavo kurį savo šeimos narį, bet savo kandidato neskelbdavo. 1747—1754 Familijai pasiekus aukščiausios galybės, karalius A. pradėjo linkti į Prancūziją, ir nuo to laiko pradėjo viršų imti Potockiai. Tuomet Familija pradėjo artintis prie Anglijos, iš kurios gaudavo subsidijų, bet taip pat ir prie rusų. Ji stojo opozicijon prieš A. Prancūzų įtaka labiau stiprėjo Lenkijoje negu Lietuvoje. 1752 Familija įkūrė Lenkijoje carienės partiją, laukdama iš jos paramos ir protekcijos. Prancūzai buvo sumanę pravesti A. į Vokietijos imperatorius, kad jam ten išvykus, jo vieton būtų galima pravesti Contį. Bet šis planas nepasisekė. Prancūzų agentai, patyrę, kad didikų papirkinėjimai brangiai atsieina, o naudos iš to maža, nes šie, pinigus paėmę, nieko nepadaro, sumanė papirkimus demokratizuoti, kreipiantis tiesiogiai į bajorų mases, jose palaikyti anarchiją. Tačiau ir šis planas Lietuvoje turėjo daug mažesnį pasisekimą negu Lenkijoje.

Lenkijoje mėginta sukurti ir trečią didikų partiją, Mnišecho įkurtą, kuri taip pat ieškojo kelių, kaip prieiti prie valstybės turtų šaltinių. Abi senosios partijos, naujos konkurentės pabūgusios, laikinai buvo susitaikiusios, kad kartu užgriebtų turtingiausią vad. Ostrogo ordinaciją. Bet prakišo, ir ordinacija 1754 atiteko valstybės iždui. Trečioji partija, nieko nepasiekusi, apmirė. Tat davė progos Bruehliui sukurti savo — dvaro partiją, laisvą nuo užsienio ir Familijos įtakos, bet ir iš šio sumanymo nieko pastovaus neišėjo, nors pats Bruehl, kad ir visiems parsiduodavo, vis dėlto, palyginti su anų partijų veikėjais, buvo žymus politikas, kuriam prie viso ko rūpėjo jo tikroji tėvynė–Saksonija.

Septynerių metų karas (1756—1763). Jau iš seno tiek Europoje, tiek ir už jos ribų varžėsi savo tarpe Anglija ir Prancūzija. Tos varžytynės išsiliejo į 1756 karą dėl Amerikos. Tuo pačiu laiku Austrija ieškojo progos iš Prūsijos atsiimti neseniai šios užgrobtą Schleswigą. 1756 V 1 prancūzai susitarė su austrais ir siūlė jiems už 1½ milijono frankų kasmetinės subsidijos pasamdyti Lietuvą-Lenkiją. Anglai 1755 buvo pasisamdę rusus, bet šiems už didesnį atlyginimą persimetus į austrų pusę, anglai 1756 I 18 pasamdė prūsus. Tuo būdu Europa pasidalijo į dvi dideles stovyklas: iš vienos pusės austrai-rusai-prancūzai-saksai, iš kitos anglų palaikomi prūsai. Prūsijos Fridrichas, naujų žemių ieškodamas, puolė ir užėmė Saksoniją. A. dabar norėjo į karą įtraukti Lietuvą ir Lenkiją, prašė jų ponų pagalbos, bet jos negavo, nes šie norėjo pasinaudoti vykstančiu karu pasilikdami neutralūs. Rusai į Prūsiją žygiavo per Lietuvą, bet elgėsi joje kaip nukariautame krašte, viską plėšdami ir naikindami. Ir šiaip sąjungininkai vienas kitu nepasitikėdavo. Prancūzijos atstovas Broglie, nesiskaitydamas su savo valdovo nusistatymu, stengėsi organizuoti Lietuvos ir Lenkijos visuomenę prieš rusus ir užstodavo rusų naikinamus žemaičius. Kariaudami už austrų pinigus rusai, mažiau buvo priešiškai nusistatę Prūsijai, negu jų niokojamai Lietuvai. Abi kariaujančios šalys imdavo iš Lietuvos-Lenkijos karius — ar samdymu, ar smurtu. Niekas neužstodavo slėgiamo krašto. Kartais Bruehl ir A. tikėjosi, kad taip slėgiamas kraštas duosis išjudinamas organizuotam ir rimtam pasipriešinimui. Bet tuo pačiu laiku buvo svarstomos ir įvairios politinės kombinacijos, kurios turėjusios daug kame pakeisti atskirų valstybių teritorijas. Bruehl buvo linkęs nukariautą Prūsiją atiduoti Saksonijos karalaičiui, rusai planavo Saksoniją sujungti su Lenkija, o sau pasiimti Prūsiją su Klaipėda. Paskiau vėl tie patys rusai siūlė Prūsų Lietuvą prijungti prie Didžiosios Lietuvos, o sau už tai iš Lenkijos paimti Ukrainą. Vėl jie buvo galvoję sau pasiimti visą Prūsiją ir net buvo jos gyventojus prisaikdinę. Per visą šio karo laiką Lietuvos ir Lenkijos didikai nerinko kariuomenės savo kraštams ginti, nes tai reikalavo lėšų, o čia buvo galima gauti pinigų iš kitų, išnuomojant savo kariuomenę ar leidžiant svetimiesiems savo teritorijoje samdyti ir rinkti karius. Mirus rusų carei Elzbietai, naujas caras Petras III, Prūsijos Fridricho gerbėjas, tuojau pabaigė karą, išgelbėdamas Prūsiją. Grįžtančioji iš Prūsijos rusų kariuomenė ėjo Lietuvą naikindama. Karo metu Lietuva ir Lenkija nukentėjo ne vien dėl rusų plėšikavimo, bet ir dėl netikrų pinigų, kurių daugybę sąmoningai gamindavo ir paleisdavo apyvarton tiek Prūsijos Fridrichas, tiek rusai, tiek ir pinigų pritrūkęs Bruehl. Norint sutvarkyti finansus, reikėjo pravesti pinigų redukciją — nustatyti tikrąją vertę visų nepilnaverčių pinigų. Šią reformą gana sėkmingai Lietuvoje pirmas pravedė Lietuvos paiždininkis Flemmingas, o juo jau pasekė Lenkija.

Paveldimos monarchijos reikalas. A. III, kaip ir jo tėvas, siekė paveldimos monarchijos, panaikinimo liberum veto ir išrinkimo jo sūnaus įpėdiniu, dar prie savo gyvos galvos. Bet šį klausimą keliant, tuojau atsirasdavo ir kitų kandidatų į sostą ir reikalavimų, kad būtų renkamas ne saksas, bet iš savųjų. Čartoriskiai norėjo pravesti ką iš savo giminių; Branickis statė savo kandidatūrą. Visos kaimyninės ir net tolimos valstybės (pvz. Prancūzija) buvo priešingos šioms reformoms ir karaliaus valdžios sustiprinimui, nes tai neleistų joms kištis į vidaus Lietuvos-Lenkijos reikalus. Pagaliau Čartoriskiams, pasirėmusiems rusais, kilo mintis A. III detronizuoti, tačiau šiam mirus, neteko to plano vykdyti. Ėjo tuo laiku gandų, kad rusai, norėdami pasigrobti Kuršą ir Žemaičius, už tai sutiktų karaliumi pakelti Adomą Čartoriskį. A. III rūpėjo savo sūnui Karoliui parūpinti Kuršo sostą. Kada Bironas (Buehren) buvo ištremtas, 1758 A. gavo tam Kuršo sutikimą ir 1759 III Karolis išvyko į Mintaują. Bet įvykus pačioje Rusijoje politinėms atmainoms soste, ištremtasis Bironas grįžo į Kuršą ir 1763 išvijo Karolį. Čartoriskiai buvo nusistatę prieš Karolio kandidatūrą.

Reformų sumanymai. Visų tų suiručių metu mėginta reformuoti ir valstybės gyvenimą. Reformos projektus sudarinėjo gyvenęs Lotaringijoje Leščinskis; iškilo švietimo reformatorius pijoras Stanislovas Konarskis, ir šioje srityje jam teko vesti kovą su jėzuitais, kurie nenorėjo niekam užleisti savo monopolinės padėties mokyklų srityje. Konarskis buvo taip pat surašęs ir politinių reformų projektus, paremtus Lietuvos-Lenkijos seiminio gyvenimo duomenimis. Kiti vėl keldavo klausimą, kaip organizuoti nuolatinę didesnę kariuomenę, panaikinti liberum veto ir kt. Rusija paėmė savo globon stačiatikius, Prūsija užtardavo evangelikus, bet abi tik tiek, kiek tai joms politiškai buvo naudinga. Šūkaudavo tuomet, kada ieškojo progos įsikišti į vidaus reikalus. Nors nuo suiručių ir karų daugiausia nukentėjo, ypač Lietuvoje, valstiečiai, vis dėlto Lietuvon tuo laiku masėmis pradėjo bėgti rusų valstiečiai, jų tarpe ypač daug sentikių, bėgusių kaip tik nuo tikybinių persekiojimų Rusijoje. 1757 manifestu Rusija mėgino juos susigrąžinti, žadėdama jiems dovanoti kaltes, o kartais ir prievarta juos atsiimdavo. Dėl to gana dažnai įvykdavo daug pasienio susidūrimų. Reformų iniciatoriai, jų tarpe ir Stanislovas Leščinskis, buvo iškėlę ir baudžiavos panaikinimo klausimą.

W. Konopczyński Polska w dobie wojny siedmioletniej 1909—1911; *K. Waliszewski* Potoccy i Czartoryscy 1887; *E. Tyszkiewicz* Zródła do dziejów Kurlandyi i Semigalii z czasów Karola królewicza 1870; *K. Borowiczeny* Graf v. Bruehl 1930; *Broglie* Le secret du roi 1878; *M. Matuszewicz* Pamiętniki 1876; *L. Beynar* Ziemie północno wschodnie za Sasów 1939.

Augustas I (1526—1586) Saksonijos elektorius, 1553—1586 kurfiurstas, pravedęs savo valdomame krašte plačias reformas ūkio, švietimo ir teisės srityse ir žymiai išplėtęs savo valdžią.

Augustas (1579—1666) Braunschweigo Wolfenbuettelio kunigaikštis, 1635—1666 įsteigęs Wolfenbuettelio biblioteką. 1616 Gustavo Selenuso vardu išspausdinęs Das Schach-oder Koenigsspiel.

Augustauskas 1) Vytautas (1902 — 1944 VIII 24) ats. plk. Ilgametis Vyriausiojo štabo ūkio skyriaus viršininkas. Būdamas direktoriumi sutvarkė Kulautuvos kurortą. Bendradarbiavo Mūsų Žinyne.

V. Augustauskas

2) Vytautas (g. 1904 Lygumuose, Kidulių vl.). 1925 baigė Šiaulių mokytojų sem., 1931 VDU hum. fak. pedagoginį skyrių. Nuo 1925 Šiaulių mok. seminarijos pavyzdinės mokyklos, vėliau Veiverių mok. sem., 1931 Šiaulių mokytojų seminarijos mokytojas. 1932 Kauno aps. mokytojų inspektorius. Nuo 1927 pedagoginiais ir fizinio auklėjimo klausimais švietimo Darbo, Vairo, Lietuvos Mokyklos ir kt. bendradarbis. 1931—1940 Fiziško Auklėjimo redaktorius. 1941 deportuotas į Sibirą.

Augustavas, seniau Mostki, Knišino vl., kuriuos Žygimantas Augustas, 1561 V 10 suteikdamas Magdeburgo teises, pavadino Augustavu. Ligi 1569 Liublino unijos Augustavas buvo Lietuvos teritorijoje. 1569 atiteko Lenkijai. 1663 A. buvo užpuolę ir apiplėšę totoriai. Po padalijimų atiteko Prūsijai kartu su visa Užnemune. Čia buvo įk. Dambravo aps. administracinis centras. 1816 sukurtos A. vaivadijos centras buvo iškeltas į Suvalkus, o A. virto A. apskrities centru tiek vaivadijos, tiek ir nuo 1837 A. gubernijos, o nuo 1867 Suvalkų gubernijos. Per 1863 sukilimą A. miškuose veikė sukilėlių būriai. I Pasaulinio karo metu A. ir jo miškai vaidino didelį vaidmenį kovose tarp rusų ir vokiečių. 1920 VII, kai bolševikai veržėsi į Lenkiją, lenkai atsitraukė iš jų okupuotos Suvalkų žemės, ir pasienį palei A. perkasą užėmė Lietuvos kariuomenės dalys. 1920 VIII 16 lenkai, pradėję prieš bolševikus priešpuolį, prisiartino prie Lietuvos pasienio ir pradėjo spaust ten buvusią Lietuvos apsaugą. 1920 VIII 28 A. vėl pa-

teko į lenkų rankas. Lenkų okupacijoje A. buvo pradžioje Balstogės, paskiau Suvalkų vaivadijos centras. 1948 turėjo 8500 gyv. A. prekybinę reikšmę pakėlė 1839 užbaigtas kasti A. perkasas ir XX a. pradžioje per A. nutiestas geležinkelis į Gardiną. Pirmoji bažnyčia statyta 1549, nauja medinė 1776, nauja mūro 1906. Buvusi čia kadaise unitų bažnyčia sudegė dar prieš unitų panaikinimą. A. vandens kelias gavo vardą nuo A., nes A. perkasas eina per patį miestą. Ties plento tiltu čia yra įrengta A. šliūzas, kuris palaiko Netės ež. vandenį 2 m aukščiau perkaso paviršiaus.

Augustavo girios tarp A. vandens kelio iš vakarų, Bebro upės iš pietų, Nemuno iš rytų ir Juodosios Ančios iš šiaurės. Senovėje sudarė nenutraukiamą mažai gyvenamą Užnemunės girių dalį. Šių kraštų kolonizacijai didėjant, girių plotas mažėjo. Ypatigai A. G. nukentėjo I Pasaulinio karo metu. Čia tarp kita ko 1914—1915 žuvo daugybė vokiečių, apsuptų rusų kariuomenės.

A. Polujański Opisanie lasòw 1854.

Augustavo gubernija buvo sudaryta 1837 III 7 iš 1816 perorganizuotos A. vaivadijos ir buvo padalyta į A., Lomžos, Seinų, Kalvarijos ir Marijampolės apskritis 1867 pietų A. apskrities dalis ir Lomžos aps. prijungta prie naujai sudarytos Lomžos gub., o likusi dalis sudarė Suvalkų gub. 1863 IX sėkmingesniam sukilimo malšinimui A. gubernijos Marijampolės, Kalvarijos, Seinų ir A. apskritys buvo pavestos Vilniaus generolui gubernatoriui Muravjovui, kuris sukilimo malšinimą pavedė gen. Baklanovui.

A. Polujański Wędròwki po gubernii Augustowskiej 1859.

Augustavo vaivadija su centru Suvalkuose buvo sudaryta 1816 I 16 iš Bielsko srities, išskirtos iš Podliachijos vaivadijos, Užnemunės trakto, išskirto iš Gardino vaivadijos, ir Kauno aps., išskirtos iš Trakų vaivadijos. A. V. buvo padalyta į 5 apygardas ir 7 apskritis: Lomžos apygarda su Lomžos ir Tikocino aps., Augustavo apygarda su Dambravo ir Bebro aps., Seinų apygarda ir aps., Kalvarijos apygarda ir aps. ir Marijampolės apygarda ir aps. 1837 III 7 A. V. buvo paversta A. gubernija.

Augustavo vandens kelias pietinio Suvalkų krašto ežerų, perkasų ir kanalizuotų upių sistema, kuri jungia Vyslos baseiną su Nemunu. Iš Vyslos, pro Bugą, Narvą ir Bebrą galima plaukti kanalizuota Netės upe pro Augustavą į Netės ež., toliau pro Baltąjį ir Studenicos ež. perkasu, Servos upelio vaga pro ežerų grandinę į Nemuno intaką Juodąją Ančią. A. vandens kelias buvo numatytas Vyslos baseinui su jūra sujungti aplenkiant Prūsiją, kada po 1795 padalijimų Vyslos žiotys atiteko Prūsijai. Pirmuosius tyrinėjimus atliko 1796 de Vitte, 1823 Falkoni. Kasimo darbai buvo pradėti 1824, ir jau 1830, kad ir ne visas užbaigtas, perkasas buvo pradėtas naudoti, bet dėl 1830 sukilimo darbai buvo laikinai sustabdyti. Užbaigta 1833—1838 Lenkijos Banko lėšomis, kuriam 1833 perkasas buvo išnuomotas. 1844 A. V. K. perėjo tiesioginėn Susisiekimo Ministerijos žinion. A. V. K. ilgis nuo Bebro ligi Nemuno yra 102,2 km; Vyslos baseine 51,2 km, Takoskyros tarpas 9,4 km, Nemuno baseine 41,6 km. A. V. K. naudojasi 13,5 km sutvarkytos Netės vagos, 22,3 km naujai iškasto Netės slėny perkaso, 23,5 km sutvarkytos Juodosios Ančios vaga ir 6,4 km iškasto tarp Juodosios Ančios ir Nemuno perkaso tos upės 21,5 km ilgio vingiui sutrumpinti. Likę 37 km ežerai ir jų pertakai. Aukščiausia A. V. K. vieta yra ties Juodosios Brastos k. Takoskyros tarpas turi altitudę 126,0 m aukščiau jūros; jis yra 39,5 m aukštesnis už Nemuną ir 15.3 už Bebrą. Kritimui nugalėti įrengti 7 šliūzai Vyslos linkui ir 11 šliūzų Nemuno linkui. Takoskyros tarpą palaiko Svobodos šliūzas į Vyslą ir Gorčytės į Nemuną. Didesni šliūzai: Panevas, tarp Panevo ir Kreivojo ež., ir Nemunavas laivams iš perkaso į Nemuną nuleisti. A. V. K. gauna vandenį iš ežerų: 1) takoskyros tarpas iš Servos ež., 2) Netės aukštupys iš Baltojo ir Netės ež., 3) Netės debitui tvarkyti ji sujungta dviem perkasais su Saino ež., 4) Kalno ež.; Juodosios Ančios debitui sumažinti potvynių metu iš jos prakastas perkasas ties Rigolių k., pro Šlemos ež. ir Šlemytę į Marą, kuri įteka į Juodąją Ančią žemiau A. V. K. Šis kelias tinka laivams ligi 43 m ilgio, 4,9—5,2 m pločio, 1,2 m grimzlės. ligi 150 t talpos. Dėl Bebro vagos seklumo vasarą gali plaukti tik 70 t laivai.

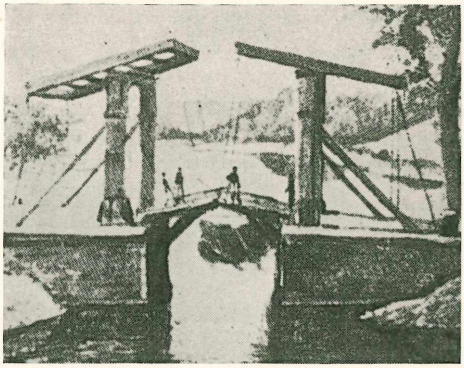

Augustavo perkaso šliūzas

Laivininkystei A. V. K. didelės reikšmės neturėjo. Juo naudojosi a. 50 laivų ir a. 500 sielių per metus. Po I Pasaulinio karo jis

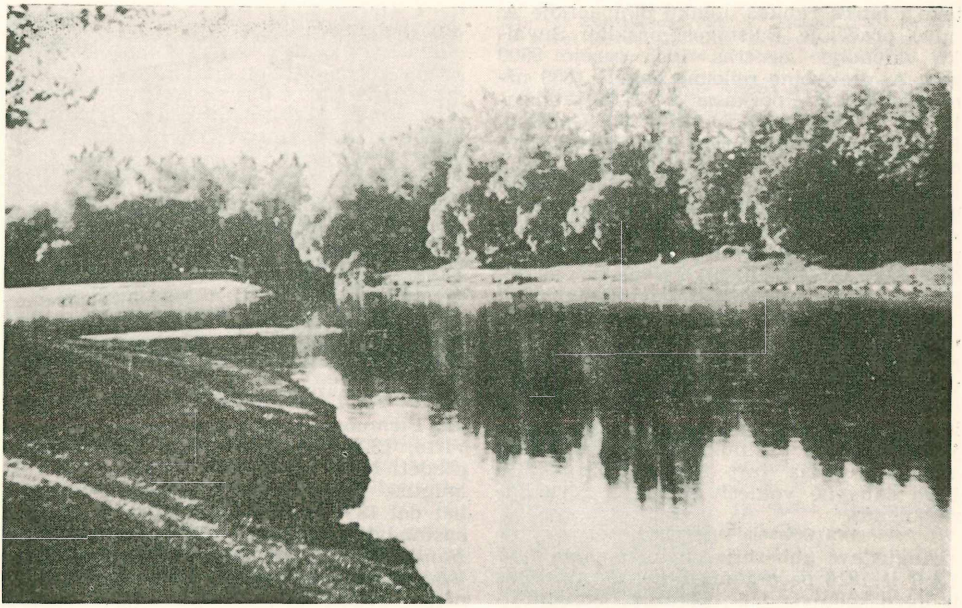

Augustavo kanalas

buvo kiek naudojamas aukštutinio Nemuno transportui pakreipti į Vyslą. 1923–1925 juo buvo pergabenta vidutiniškai po 37.000 tonų miško medžiagos. Laivininkystei kiek kliudė daugybė ežerų, kuriuose vėjas nustumia sielius į seklumą. A. V. K. eina skersai Augustavo girios. 1939 — 1944 karo metu A. V. K. smarkiai nukentėjo ir nebuvo naudojamas.

Augustdoras (August d'or) moneta, pavadinta Saksonijos kurfiursto, Lietuvos-Lenkijos karaliaus Augusto III vardu. Ji buvo įvesta 1752—1756, bet naudojama ir kalama ir vėliau, 1777—1345. Pradžioje 21 karato 10 granų, vėliau 21 karato 8 granų. Septynerių metų karo (1756—1763) metu Prūsijos karalius Fridrichas II organizavo netikrų A. kalimą. Jo pastatytas Saksonijoje Efraimas gamino aukso A. $^2/_5$ tikrosios vertės. Jie buvo vadinami efraimkomis.

Augustdorf v. Vokietijos Detmoldo aps. mstl. Prie A. buvusiose kareivinėse nuo 1945 buvo įst. tarptautinė tremtinių stovykla, kurioje dar 1953 buvo per 2000 tremtinių lenkų, ukrainiečių, serbų, latvių, lietuvių, estų ir kt. Ligi 1949 lietuvių buvo keletas šimtų, 1953 115. Čia veikė lietuvių gimnazija, pradžios mokykla ir vaikų darželis. 1946 susikūrė lietuvių opera. Veikė įvairios kultūrinės organizacijos.

Augustin Jean Baptiste (1759—1832) prancūzų menininkas miniatiūristas, savo darbais ypatingai šią meno šaką išplėtęs.

Augustinai, arba augustinijonai. Vienuolijos: 1) Regulares S. Augustini, XII a. kilusi kanauninkų kolegija, kuri, neturėdama nuosavybės ir pasirinkusi griežtesnį, beveik artimą vienuoliams, gyvenimą, skyrėsi nuo pasauliečių kanauninkų. Tą vardą gavo iš panašumo į kadaise buvusį šv. Augustino institutą Hiponcje.

2) Ordo Eremitarum St. Augustini. 1256 suorganizuota vienuolija. XVI a. iš jų kilo Augustiniani discaleati, kurie savo gyvenimo aštrumu skyrėsi iš kitų vienuolių tarpo. Ilgainiui iš Regulares St. Augustini ir iš Ordo Eremitarum St. Augustini kilo daug įvairių kongregacijų. Lietuvoje apie 1410 (ar net 1380) D. L. K. Vytautas įk. A. Lietuvos Brastoje, vėliau ir Gardine, kuriems privilegija buvo patvirtinta 1503. 1620 Mikalojus Sapieha įk. A. Seredžiuje, tačiau 1635 A. iš čia išėjo. Vilniuje įst. 1675, o rusų panaikinti 1852. 1808 Vilniaus A. bažnyčią ir vienuolyną užleido universitetui (Vyriausiai Seminarijai bendrabučiu), o patys kompensatai gavo Kauno šv. Petro ir Povilo bžn. Kauno A. vienuolynas buvo panaikintas 1864.

G. Uth Szkic historyczno-biograficzny zakonu Augustjanskiego w Polsce 1930.

Augustinas 1) Aurelius (354 XI 13 – 430 VIII 28) šventasis (šventė VIII 28), vienas keturių didžiųjų vakarų bažnyčios mokytojų, didžiausias krikščioniškas platonikas bažnyčios tėvų laikais, įtakingiausias katalikų bažnyčios teologas, kurio

minčių poveikis paskesniems laikams liko žymus moksle apie Dievo triasmenybę, malonę ir teologiškai aiškinant žmonijos istoriją.

A. gimė Tagastėje (Afrikos Numidijoje) iš tėvo pagonies ir motinos krikščionės Monikos, vėliau paskelbtos šventąja. Mokėsi Tagastėje, Madauroje ir Kartagenoje. 375 buvo laisvojo meno mokytoju Tagastėje, paskiau Kartagenoje; 383 nuvyko į Romą, 384 į Milaną, kur mokė retorikos. Savo dvasinį šio laiko gyvenimą jis papasakojo savo Confessiones. 373, skaitydamas vėliau dingusį Cicerono Hortensijų, susidomėjo filosofija. Kadangi tuo metu jo nepatenkino dėl savo paprastumo krikščionių Šventieji Raštai, tai A. prisidėjo prie manichėjų (374—383). Betgi nepatenkintas ir manichėišku dualizmu ir nepasitikėdamas krikščionybe, jis vėliau prisidėjo prie naujosios (Platono) akademijos skeptikų. A. gyvenant Milane gilaus įspūdžio padarė šv. Ambraziejaus pamokslai. Be to, jį veikė ir motina Monika. Neoplatonikų, ypač Plotino, raštų skaitymas atskleidė jam platų akiratį spekuliatyviniu būdu suprasti krikščionių tikėjimą, ir jis po sunkių kovų su savo aistringa prigimtimi, šv. Antano ir kitų to meto Rytų vienuolių pavyzdžių veikiamas, beskaitydamas šv. Pauliaus laišką romėnams, surado kelią į krikščionybę. Atsivertęs, A. atsisakė mokytojo darbo, atsidėjo rengtis krikštui ir 387 jį priėmė drauge su savo sūnumi Adeodatu iš šv. Ambraziejaus rankų. 391 Hippo vyskupas jį išventino kunigu, o 394 A. buvo išventintas vyskupu ir paskirtas vyskupo Valerijaus koadjutorium. Šiam mirus, 396 liko Hippo vyskupu. Per 34 savo vyskupavimo metus A. be pertraukos dirbo, sakydamas pamokslus, rūpindamasis kunigų ir liaudies reikalais, raštais kovodamas už bažnyčią. Mirė vandalų valdovui Geiserichui apgulus Hippo miestą. A. kūnas padėtas augustinų bažnyčioje Pavijoje, kur jį VIII a. atgabeno iš Afrikos langobardų valdovas Luitprandas.

A. filosofija formavosi neoplatonizmo poveikyje, tačiau A. neoplatonizmą sukrikščionino. Gnoseologijoje A. jau seniai prieš Descartes'ą išreiškė, kad tvirčiausias filosofinio pažinimo pagrindas žmogui yra jo paties sąmonės faktai ir kad filosofijos pradedamasis punktas yra mano paties Aš. Pagrindas absoliučiai pasitikėti sąmonės faktais ir savuoju Aš yra tiesioginis šių faktų stebėjimas. Esamąjį šalia mūsų kūnų pasaulį mes suvokiame jusliniu pažinimu, kuris tačiau suteikia tik manymą, bet ne tikrumą. Tikrai žinome tiktai protinius dalykus, t. y. logikos, matematikos, etikos ir estetikos nekintamas tiesas, kurias mūsų dvasia prisiima netarpine kontempliacija. Šias, mūsų pasaulyje esančias „amžinąsias tiesas" (rationes aeternae) Dievo galvojime atitinka Dievo idėjos, pagal kurias yra viskas sukurta (Platono idėjų mokslo sukrikščioninimas). Šias amžinas nekintamas tiesas mūsų dvasia pažįsta Dievo šviesos apšviečiama. Iš Plotino paimdamas šią iliuminacijos teoriją, A. ją paremia ir krikščionių Šv. Raštu, kuris Dievą pakartotinai vadina „tikrąja šviesa, apšviečiančia kiekvieną žmogų, ateinantį į pasaulį" (Jon. I 9).

A. psichologija prasideda taip pat analizavimu sąmonės faktų, kurie nuveda į sielos substancialumą ir dvasingumą. Svarbiausias sielos nemirštamumo A. įrodymas yra jos nekintamumas, nenykstamumas ir amžinumas tiesos, su kuria neatskiriamai sujungta žmogaus dvasia, kaip tiesos turėtoja ir jos subjektas. Betgi A. psichologijoje apstu ir empirinio sielos veiksmų stebėjimo. Kaip savo paties sielos gyvenimo analizuotojas, A. vadinamas „pirmuoju moderniu žmogumi". Sąmonės faktai A. sudaro pagrindą ir jo metafiziniam Dievo įrodymui. Savo vidiniu kontempliavimu mes savo dvasioje pažįstame logikos, matematikos, etikos, estetikos ir religines aukščiausias tiesas. Šių amžinų, nekintamų ir būtinų tiesų buvimas išaiškinamas tik aukščiausios, amžinos, nekintamos ir būtinai esančios dvasinės būtybės—Dievo buvimu. Be šio, vadinamo notinio, Dievo įrodymo, A. Dievo buvimą įrodinėja dar iš tobulumo laipsnių, teleologiniu, psichologiniu (iš laimės troškimo) ir moralniu keliu. Mūsų nepajėgumą pažinti Dievo būtybę A. išreiškė posakiu: docta ignorantia.

Gamtos filosofijoje A. krikščionybės mintį, kad pasaulis yra Dievo sukurtas, jungia su iš neoplatonizmo paimta Platono pasaulio suformavimo teorija apie sėklines jėgas (rationes seminales). Dievas iš nieko sukūrė medžiagą ir įdėjo jon sėklines jėgas, iš kurių pagal tam tikrus formavimosi ir plėtojimosi dėsnius kilo empirinis pasaulis ir jo visos atskiros (ir organinės) būtybės. Taigi A. kuriamąjį teizmą jungia su tokiu mokslu, kuris labai panašus į šių dienų evoliucijos teoriją, betgi nėra su jąja visai identiškas.

Etikoje A. yra voluntaristas, t. y. valios etikos atstovas. Valią A. yra pranašiausioji sielos galių, judinanti visas kitas sielos jėgas. Dorovinis pradmuo, dorybė glūdi geroje valioje. Dora valia savo aukščiausią tikslą turi Dievuje, aukščiausiame gėryje, kuris vienas tegali patenkinti žmogaus laimės troškulį. O doros valios aukščiausia norma yra dieviškas amžinas įstatymas (lex aeterna), kuris įspaustas žmogaus širdin, kaip natūralinis gamtos dėsnis ir kuriame atsispindi amžinosios, bū-

tinosios ir nekintamos mūsų dvasios dorovinės tiesos.

Valstybės moksle A. krikščioniška prasme modifikuoja antikines (Cicerono) mintis; žmonių susibūrimą į valstybės bendruomenę jis traktuoja, kaip einančią iš žmogaus prigimties reikalų. Kiekviena valstybės galia eina iš Dievo, betgi Dievo valia nustato ribas ir valstybės valdžiai. Dievas, sukurdamas pirmąjį žmogų, jam leido nesilygstamai viešpatauti tik gyvuliams, bet ne (kitiems) žmonėms. Dievo žmonių bendruomenėje turi viešpatauti taika (pax) ir teisingumas (iustitia): „Nesant teisingumo, kas gi iš viso yra valstybės, jei ne didelės plėšikų gaujos?"

Kultūros ir istorijos filosofiją A. sukūrė savuoju veikalu De civitate Dei, atvaizduodamas per amžių amžius trunkančią kovą žemiškos valstybės (civitas terrena) su Dievo valstybe (civitas Dei). Šis A. veikalas vid. amžiais buvo plačiai komentuojamas.

A. teologija vakarų dvasios istorijoje turėjo daugiau reikšmės kaip jo filosofija. Kai kurias disciplinas jis pirmas buvo sukūręs, k. a. hermeneutiką, homiletiką, katechetiką. A. mintys apie filosofijos propedeutinę reikšmę teologijai, apie autoriteto (auctoritas) ir proto (ratio), tikėjimo ir žinojimo santykius davė kryptį susikurti scholastiniam teologijos metodui.

Plačiai užsimota krikščionybės apologija yra anas veikalas De civitate Dei, kuriame dėstoma krikščionybės pergalė prieš pagonybę. Veikalu De trinitate A. nužymėjo kelią spekuliatyviniam mokslui apie šv. Trejybę. Kristologijoje A. dar prieš Efeso ir Chalcedono susirinkimus mokė Kristaus dieviškos prigimties vienumą ir jo prigimčių dvejumą, aštriai formulavo hipostatinę uniją, soteriologijoje giliai suvokė Kristaus tarpininkavimą ir jo tarpininkavimo didžiausiąjį aktą — kryžiaus ir aukos mirtį. Švento Pauliaus mintis bažnyčią esant mistinį Kristaus kūną buvo pagrindas Augustino mokslui apie Kristaus tolimesnį gyvenimą ir veikimą bažnyčioje. Kovodamas su pelagionais ir semipelagionais, A. sukūrė dogmatinę antropologiją ir malonės mokslą, kuris augustinišku formulavimu yra priimtas ir katalikų dogmatikos. Pradžioje A. buvo griežtas žmogaus valios laisvės šalininkas. Nenorėdamas jos paneigti, jis betgi nuo 397 taip stipriai pabrėždavo žmogaus prigimties sugedimą, Dievo malonės viršenybę ir išrinktųjų predestinaciją, jog vėliau juo remdavosi ir katalikų bažnyčios mokslo priešininkai (Liuteris, Calvinas, jansenistai).

A. malonės ir sakramentų mokslas buvo praktiškai išreikštas jo moralėje, askezoje ir mistikoje, kurios koncentruojamos aplink Dievo ir artimo meilę (caritas). A. švelnus maldingumas griežtai priešingas rigoristiniam jansenistų maldingumui, nors ir šie šaukėsi į A.

Šv. Augustino raštų, jo paties apskaičiavimu gyvenimo pabaigoje, buvo 93 pavadinimai 223 knygose. 1679 — 1700 Mauriner leidinyje jie sudaro 11 tomų. Tą leidimą pakartojo Migne Patrologia latina 32 — 46 tomuose.

Lietuviškai A. Savickis 1829 išleido Kalbos dusziu su Diewu iszimtos isz knigu szw. Augustino. 1933 M. Vaitkus išvertė jo Confessiones I—X kn.

H. Scholz Glaube u. Unglaube in der Weltgeschichte 1911; *E. Gilson* Introduction a l'étude de St. Augustin 2 leid. 1943; *F. van der Meer* A. als Seelsorger 1952; Logos 1930—1932 (straipsniai K. Ambrazaičio, P. Dovydaičio, J. Donskio, P. Kuraičio, M Reinio); *L. Bertrand* (J. Keliuočio vertimas 1930) Šv. Augustinas.

2) A. (m. 604 V 26) benediktinas, anglosaksų apaštalas, šventasis (šventė V 26). 596 popiežiaus Grigaliaus Didžiojo pasiųstas Anglijon krikščionybės skleisti. Savo misijos darbe krikščionybės mokslą bei liturgiją jungė su vietos gyventojų tautinėmis savybėmis bei papročiais. Nuo 597 vyskupas, 601 Canterbury arkivyskupas.

3) A. Triumphus, arba A. iš Ankonos (1243—1328), augustinų vienuolis, teologinių, filosofinių ir bažnytinės teisės raštų autorius. Jo veikalas Summa de potestate ecclesiastica išsp. 1473 (²1582).

Augustinas I 1783—1823 Meksikos imperatorius.

Augustinas Vytautas (g. 1912 VII 25 Leliūnuose Utenos aps.). Menininkas fotografas. Yra pagaminęs a. 5000 Lietuvos vaizdų fotonegatyvų, pats tas visas vietoves aplankęs. Fotografinę medžiagą yra panaudojęs Lietuvos propagandai per Lietuvos Užsienių Reikalų Ministeriją ir dalyvaudamas tarptautinėse fotografijos parodose. Tremtyje yra išleidęs Lietuvos vaizdų albumą Our country Lithuania 1951 ir iliustravęs Vytės Nemunėlio eilėraščių rinkinį jaunimui Po Tėvynės dangum.

Vyt. Augustinas

Augustinas de Gazothes (1259–1323) dominikonas, šventasis (šventė VIII 3), apaštalavęs Dalmatijoje, Bosnijoje, Vengrijoje. 1317 Noceros vyskupas.

Augustinavičienė-Višinskaitė Apolonija (g. 1918 IV 28 Tuloje, Rusijoje) operos dainininkė, solistė. 1936 baigė Alytaus gimn. 1936—1939 Klaipėdos Prekybos Institute. Dainavimą studijavo Klaipėdos konservatorijoje, 1939 — 1944 Kaune, Vil-

A. Augustinavičienė

niuje, 1944—1947 Vokietijoje. Dainavo Vilniaus operoje. Tremtyje koncertavo įvairiose tremtinių stovyklose, Frankfurto radijo stotyje ir buvo pakviesta Coburgo operon. Nuo 1947 JAV. Chicagoje dainavo operoje Taras Bulba, koncertavo radijo ir televizijos stotyse bei liet. kolonijų parengimuose.

Augustinavičius Ignas (g. 1886 Liutkūnų k. Rozalimo vl.) mokytojas. Mokėsi Šiauliuose švedu. 1907—1914 mokytojas Darbėnuose ir Žagarėje. 1919—1920 Šiaulių aps. švietimo skyriaus vedėjas. Dalyvavo kovose su bermontininkais ir tuo laiku redagavo šapirografuotus Partizaną ir Šiaulių anekdotus, 1922 leido Šiauliuose humoristinį šaipoką. Nuo 1920 dirbo kooperacijoje. Vienas Spaudos Fondo steigėjų, paskiau Raidės spaustuvės vedėjas. Nuo 1907 bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke, Žarijoje ir kt. 1929 išsp. vadovėlį Buhalterija savivaldybėms.

Augustinis kardas XVIII a. Lenkijoje ir Lietuvoje plačiai vartojamas bajorų kardas, kurį dirbo Sandomiriaus ir Krokuvos dirbtuvės, žymėdamos jį Augusto II, Augusto III ir Stanislovo Augusto raidėmis. Iš čia ir to kardo vardas.

Augustinizmas XIII a. filosofų ir teologų mokykla, kuri prieš Alberto Didžiojo ir Tomo Akviniečio palaikytąjį aristotelizmą gnoseologijoje, psichologijoje ir gamtos filosofijoje laikėsi tradicinių šv. Augustino pažiūrų. A. atstovavo domininkonai Rolandas iš Kremonos, Robertas Kilwardby, Petras iš Tarento (vėlesnysis popiežius Inocentas V), pranciškonai Aleksandras iš Halės, Bonaventūra, Motiejus iš Aquaspartos, Jonas Pekhamas, Petras Jonas Olivi. Nors vėliau tomizmas bažnyčioje galutinai įsigalėjo, bet ir augustinizmas neišnyko, ir naujaisiais laikais augustiniškas mintis atnaujino Max Scheler (1874—1928), J. Hessen ir kt.

Augustino mokyklos, arba augustinizmas, dvi kryptys filosofijoje ir teologijoje. Senesnioji apie 1300 Egidijaus Romano pradėta. Ji laikėsi krikščioniškojo aristotelizmo. Naujesnioji. Ją XVIII a. pagimdė kard. Noris, F. Bellelli, G. L. Berti. Ji moksle apie Dievo malonę stovi tarp tomizmo ir molinizmo.

Augusto amžius romėnų literatūros ir meno žydėjimo laikotarpis, atitikęs imperatoriaus Oktaviano Augusto valdymo laiką (63 pr. Kr. — 14 Kr. g.).

Augustodunum Prancūzijos mst. Autun lotyniškas vardas, seniau Bibracte.

Augustus pradžioje romėnų dievų, paskiau jų imperatorių titulas. Vėliau tą titulą vartojo ir tie Europos valstybių valdovai, kurie save laikė Romos imperatorių palikuonimis.

Augustus imp. Oktaviano Augusto garbei lotyniškas rugpiūčio mėnesio vardas, pakeitęs senesnį vardą Sextilis. Lietuvoje iš lotynų kalbos per senąsias mokyklas buvo patekęs ir į gyvąją kalbą. O rusai savo vardo šiam mėnesiui nesugalvojo ir ligi šiol vadina avgust. Šiaip jis yra išlikęs ir anglų kalboje ir daugelyje kitų vakarų kalbų.

Augustusburg, seniau Schellenberg, Saksonijos kurortas ir žiemos sporto vieta, 505 m aukščiau jūros paviršiaus. 3000 gyv. (1953). 1282 m ilgio kabas keltuvas, jungias glž. stotį su miestu. 1568—1572 pilis, muzėjus.

Augutis Viekšnių vl. upelis, Ventos dešin. intakas, 3,2 km ilgio.

Auhadi (Evhadi) Rukn-ed-din (m. 1337) persų poetas, autorius 10.000 eilučių divano.

Aujėdas Trakų aps. Kietaviškio vl. ežeras, Strėvos baseine, 2 km į p. nuo Kietaviškio. 36 ha ploto, 1,5 km ilgio. 99 m aukščiau jūros. Pro ežerą teka Spengla.

Auka yra reiškimas žmogaus santykio su dievybe, atsižadant bet kurių sau reikalingų daiktų, visų pirma maisto reikmenų, ir juos pavedant dievybei, kad tuo būdu išreikštų Aukščiausią Būtybę esant visos būties ir gyvybės viešpatį. Kai kuria prasme A. yra maldos papildymas, tik malda yra daugiau pasyvinis ir receptyvinis kiekvienos gyvos religijos elementas, o A. patenkina žmogaus veikluįį ir donatyvinį polinkį. A. praktikuota jau seniausiais žmonių gyvenimo laikais. Bet jos vaidmuo įvairiose religijose yra įvairus. Indų religijoje A. viešpatauja net patiems dievams, bet šių dienų islame ir judaizme jos nebėra. Tikslo požiūriu esti pagarbinimo, prašymo, padėkos, atsiteisimo ir kt. A. Dabarties metu kalbama ne tik apie A. religijoje, bet ir apie A. šeimos, visuomeniniame gyvenime ir kt.

A. Pavidalai ir jų kilimas. Primityviųjų žmonių A. yra gamtos išaugintų pirmųjų vaisių arba pirmųjų sumedžiotų žvėrelių A. Žvėrelio nukovimas, vaisiaus nuskynimas arba maistingos šaknies iš žemės iškasimas, A. esmei nepridera, lygiai kaip nesudaro A. dalies ir keliamoji po aukojimo puota. Primityviųjų giminių A. yra Aukščiausiai Būtybei padėkos, pagerbimo ir prašymo A. Kitokį pavidalą gauna A. vėlesniuose civilizacijos cikluose, kur žmogus prideda prie gamtos ir savo paties darbo, arba išdirbdamas žemę, arba augindamas gyvulius. Totemizmo ciklas A. plė-

Auka

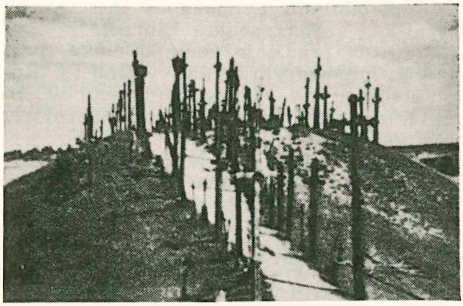

Aukos kalnas. (Šiaulių aps. Meškuičių vl.)

totis nėra palankus, nes čia įsigali magija. Matriarchato cikle svarbiausią vaidmenį vaidina A. numirėliams, kuriems, be maisto reikmenų, aukojami dar ir ginklai ir naudingi gyvenimui įrankiai. Vėliau klajoklių ciklui sumišus su kitais ciklais, su numirėliu kitan gyvenimam siunčiami ir jo vergai ir moterys. Tai yra viena žmonių aukojimo šaknų. Kita šio papročio šaknis eina iš paties matriarchatinio ciklo, kuriame prasidėjo antropofagija nuo to laiko, kada kitose giminėse pradėta vartoti maistui ir žmogieną ir tokį maistą aukoti dievams ir dvasioms. Trečioji žmonių A. priežastis ėjo dar iš totemistinio magų ir matriarchatinio žemdirbių galvosenos mišinio. Įvairiais būdais kilęs, šis A. pavidalas ypač įsistiprino klajoklių civilizacijos cikle. Čia turėjo tam tikrų privilegijų pirmgimis vaikas. O aukoms klajokliai imdavo gyvulių pirmuonis, tai iš analogijos tarp gyvulių ir žmonių pirmgimių pradėta aukoti ir pirmgimiai žmonės. Žmonių A. palaikė įsitikinimas, kad dievai ir dvasios reikalaujančios žmonių kraujo. Tai pastebima senovės meksikiečiuose, kartageniečiuose, izraelituose, graikuose, romėnuose, germanuose, keltuose, slavuose ir aisčiuose (baltuose). Pačiam papročiui išnykus, jo pėdsakų liko įvairioje simbolikoje, pvz. aukojant plaukus ir kt. Tarp įvairių A. rūšių minėtina ir atsiteisimo A., rečiau kaip kitos A. rūšys sutinkama necivilizuotų, dažniau civilizuotų tautų religijoje. Pavaduojamoji atsiteisimo A. žinoma ir plačiau, kur figūruoja išpirkimo ožys, taigi tokia apeiga, kurioje bendruomenės nuodėmės sukraujamos gyvuliui arba žmogui, kuris paskiau iš tos bendruomenės tarpo išvejamas arba nukaunamas.

Iš animizmo išėjo įsitikinimas, kad dievybei ir jos garbintojams paskirtas A. gyvulys tinka būti draugėje suvalgomas ir kad toks valgis žmogų pagerbia, pastiprina.

A. Senajame ir Naujajame Testamente. Genezėje surašytos pirmųjų žmonių A. yra tos pačios, kaip ir šių dienų primityviųjų tautų: Kainas aukoja „iš žemės vaisių dovanų", Abelis „iš savo bandos pirmuonių". Paskiau A. pavidalai įvairėja. Mozės žydams buvo įsakyta daryti kalčių, nuodėmių, deginamosios ir taikos A., laikantis tam tikro nustatyto ritualo. Tačiau pranašai kovojo su magiškomis ir antropomorfiškomis A. Naujajame Testamente vyriausia A. — Kristaus A. ant kryžiaus, kuri, katalikų bažnyčios mokslu, nekruvinu būdu kartojama mišiose, kur centralizuoti, sujungti ir sutaurinti visi didieji A. elementai: pirmuonių dovana ir pagarbinimas, prašymas ir dėkojimas, dvasios nusistatymo vertės pabrėžimas ir būtinųjų maisto reikmenų branginimas, malonės stebuklas ir dorinis šaukimasis; mišiose draugėn susilieja malda ir A., kunigas ir A., aukuras ir A., askezė ir A., kunigas ir Dievas, A. ir Dievas, ir galutinis rezultatas yra Dievo ir žmogaus susijungimas.

Apie senųjų prūsų, lietuvių ir latvių A. bei jų apeigas yra kiek žinių, kad ir ne visada patikimų, iš to laiko, kada jie iškilo savo vakarų ir pietų kaimynų akiratyje. Tuose kronikų ir istorikų daugiausia atsitiktinai užfiksuotuose pranešimuose įsibrovę daug neaiškumų, ypač dėl dievybių vardų. Iš tų išbarstytų įvairiose vietose žinių patiriame, kad tos tautos priešKrikščioniškais laikais praktikavo įvairių nekruvinų ir kruvinų A. J. Maleckis (Meletius) XVI a. aprašo jau krikščionybės laikais prūsų dar slaptomis (jaujose) praktikuotas senoviškas aukojimo ir puotavimo apeigas pavasario pradžioje, javų pjūties pradžioje ir piūtį pabaigus. Pavasarį ir piūties pradžioje gerdavo alų, maldaudami Pergrubį (Pergrubius, Pergrubrius). Piūčiai pasibaigus su daugiau apeigų aukodavo ožį, paskiau jį papiaudavo, jo krauju šlakštydavo dalyvius, mėsą išvirę suvalgydavo (tai pasakoja XVI a. Simanas Grunau). Žeminėlės garbei skersdavo kiaules (skerstuvės) ir šiaip jau žeminėliavę išeidami arti, sėti, kulti ir t. t. (Lasickis, M. Pretorius). Moterys tose apeigose nedalyvavusios (Lucas David). J. Dlugošas (1415—1480) pasakoja, kad lietuviai spalio mėnesio pradžioje ar pabaigoje savo šventose giriose per tris dienas aukodavę jaučius, veršius, avinus ir kitus gyvulius. Panašiai tuo metu žemaičiai aukodavę Perkūnui maistą ir gėrimus, o pagal Stryjkovskį (XVI a.) — veršį, paršą ir kiaulę, vištą ir gaidį ir kitus naminius gyvulius, imdami kiekvienos rūšies patiną ir patelę. Po aukojimo ceremonijų papiautus gyvulius suvalgydavę. Ožio aukojimas buvo žinomas ne tik sūduviuose bet ir kituose prūsų kraštuose ir latviuose, kurie aukodavo ir

šunis. Ypatingomis aplinkybėmis ir A. būdavo ypatingos: 1520 vienas sūduvis, kad nukreiptų gresianti dancigiečių užpuolimą aukojo juodą jautį ir puotai pagamino dvi bačkas alaus. Kad Sembos pakrantėje nesumažėtų žuvys, tas pats sūduvis aukojo juodą kiaulę. Tokių A. buvo ir daugiau sužymėta. Latviai aukodavę iš duonos nulipdytus gyvulius. Apie 1578 Ragainės ir Tilžės lietuviai aukoję „vaško bernelius arba atskirus kūno sąnarius iš vaško padarytus", kame A Bezzenberger matė žmogaus aukos atminimą. Dlugošo pranešimu, lietuviai be paprastų A. eilinėse metinėse šventėse, dar aukodavę karo grobio trečiąją dalį ir burtų keliu ar kitu būdu parinktus karo belaisvius, mesdami juos ant laužo ir sudegindami. XIV a. Petras Dusburgietis ir Mikalojus iš Jerošino pasakoja, kad lietuviai, paėmę nelaisvėn Sembos vaitą Gerardą Puddę, sudeginę ji raitą pririštą prie keturių stulpų kaip padėkos A. dievams už laimėjimą. Prūsai aukodavę ne tik karo belaisvius (kryžiuočius), bet ir šiaip žmones iš savo tarpo. Grunau pasakojimais ypač kraugeriški buvę prūsų dievaičiai Patolis ir Patrimpas, kuriems aukota ir nekaltų žmonių — merginų ir net vaikų. Dar XIX a. baigiantis K. Jaunius Švėkšnoje užrašė oželio dainą, kur dainuojama, kad „Ruginis su Žvaginiu dievui ožius smaug". J. Totoraitis 1907 Lietuvių Tautoje paskelbė daug pasakojimų apie senovės A., jo užrašytų Daukšių parapijoje, kuriuose minimos A., dedamos kadaise ant Kaukų kalnelio, Rudaminos piliakalnio, Varupių ir kt. piliakalnių. Visų jo suminėtų A. apeigų laikymąsi ar bent jų paskutinius apsireiškimus J. Totoraitis priskiria XVII a. pabaigai ir XVIII a. pradžiai. Senovės A. sąvoką išplėsdami, etnologai ją įžiūri ne tik ligonių apžadais pastatytuose kryžiuose Šventkalnyje (11 km nuo Šiaulių, tarp Domantų ir Jurgaičių), kurių 1902 VII suskaityta 155, bet ir prie kryžių, rūpintojėlių ir t. t. kabinėjime gėlių, kaspinų, skaryčių, veidrodėlių ir pan., gaisro gesinime ožkos pienu, tikėjime, kad ežere ar upėje turi kasmet kas nuskęsti; kuriais metais nenuskendus, kitais turi bent du nuskęsti (kasmetinė A.) ir t. t. Sodžiaus papročių stebėtojai Lenkijoje, Gudijoje, Ukrainoje, Latvijoje, Estijoje, Rusijoje ir kt. sužymi daugybę panašių A. ar bent jų atmainų. XVIII a. lenkų rašytojas Matuševičius pasakoja, kad čigonės reikalavusios žudyti kūdikius arba vištas toje vietoje, kur norima surasti užkastieji turtai. Ir panašių reiškinių Lenkijoje buvo nemaža užfiksuota dar XIX a. Daug kur tuomet ir kai kur Lenkijoje ir XX a. buvo piaunamas arba užkasamas gaidys statomos trobos kertėje, kuo buvo pakeistas senovės slavų paprotys tais atvejais užkasinėti gyvą žmogų. Dar 1908 Rusijoje buvo pastebėtas perminų krikščionių masinis jaučių aukojimas šventųjų Floro ir Lauro garbei.

S. Daukantas Būdas senovės lietuvių 1845; *A. Mierzyński* Mythologiae Lithuaniae monumenta 1892—1896; *J. Totoraitis* Senovės liekanos ir lietuvių mitologiški atsiminimai — Lietuvių Tauta I 1907; *P. Klimas* Lietuvių senovės bruožai 1919; *H. Bertuleit* Das Religionswesen der alten Preussen 1924; *W. Mannhardt* Letto—Preussische Goetterlehre 1936.

Auka biuletenis kunigams, 1947—1949 spausdintas Kirchheim Tecke (Vokietijoje) ir leistas Šv. Sosto Delegatūros lietuviams Vokietijoje (vėliau Sielovados Tarnybos).

Aukaimis žemaičių pilis ir senovinio kulto centras Žemaičiuose, nuo XIII a. minima kronikose vardais Augken, Aukon, Awkon, Onkajm, Oukajm. 1285 čia buvo sumušti kryžiuočiai, 1291 pilis sudeginta, paskiau vėl atstatyta, 1303 ir 1304 kryžiuočių užimta. 1328 visiškai sunaikinta. 1345 ties A. buvo sumuštas D. L. K. Algirdas. Čia esą miręs pasislėpęs paskutinis žemaičių krivė Gintautas. 1414 A. šventoji giria buvo iškirsta. J. Jaroševičius ieškojo A. ties Betygala, Voigtas, Narbutas Ugėnuose ties Dubysa, I. Buszyński Betygaloje, Prekeris tarp Truskavos ir Šatės, A. Mierzyński Batakiuose. Tačiau iš kryžiuočių žvalgų pranešimų (Wegeberichte) aišku, kad visi keliai, kurie ėjo per jų įvairiais vardais minimą A., susikirsdavo Skaudvilėje, Tauragės aps., ties kuria yra ir Vaidilos miškas, greičiausiai senovės šventosios girios prisiminimas. Ir šiaip A. vardas, įvedus Žemaičiuose krikščionybę, buvo visai išnykęs kartu su vietove, ir tik XVIII a. pirmą kartą paminėta toje vietoje atsiradęs tuomet dar kaimas Skaudviliškiai alias Pohance, kas patvirtina tradiciją, jog ten kadaise buvęs A.

V. Biržiška Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV a. 1930.

Aukcionas turto pardavimas iš varžytinių, t. y. tam, kas pasiūlo aukščiausią kainą. A. gali būti laisvas, kada pats turto savininkas iškelia A. savo turtui parduoti geriausiomis sąlygomis, ir priverstinis, kada skolininko turtas parduodamas dėl nesumokėjimo mokesčių arba teismo sprendimu kreditorių pretenzijoms patenkinti. Tarp kita ko, A. turi didžiausią reikšmę paveikslų, įvairių senybių, pašto ženklų ir kt. prekyboje.

Auklė asmuo padedąs motinai auginti kūdikį. 1930 Lietuvoje buvo įst. valstybiniai slaugytojų kursai paruošti personalui vaikų globojimo įstaigoms ir šeimoms.

Auklėjimas. Pati A. sąvoka XX a. iškeldavo ginčų, kadangi į A. galima žiūrėti tiek iš mokinio pusės — subjektyvinės, tiek iš objektyvinės, t. y. iš mokytojo pusės. Pirmosios krypties atstovai, su Ellen Key ir L. Tolstojumi priekyje, yra linkę

A. suprasti išimtinai kaip vaiko išsivystymą, nepriklausomą nuo išorinių veiksnių ir varžtų iš suaugusiųjų pusės. Antrosios krypties atstovai į A. žiūri tik kaip į sąmoningą ir sistemingai organizuotą suaugusios kartos įtaką jaunajai kartai. Tačiau tiek viena, tiek ir kita kryptis yra teisi ten, kur teigia, bet klysta ten, kur neigia. Tad pilnutinis A. sąvokos aptarimas yra galimas kartu sudėmus ir suderinus šias abi viena kitą papildančias pažiūras: A. yra sąmoninga ir sistemingai organizuota suaugusio asmens įtaka bręstančiajam, siekiant išsiplėtojimo pastarojo visų prigimties galių — fizinių, intelektualinių, moralinių bei dvasinių — darnaus, integralaus išplėtojimo kaip pirmaeilės ir būtinos sąlygos asmeninei laimei ir pastoviai visuomenės gerovei užtikrinti.

A. yra ir išsivystimas, ir įtaka kartu. Jis imtinas tiek iš subjektyvinės, tiek ir iš objektyvinės pusės. Lygiai taip pat, kaip augalo augimas nėra įmanomas be dirvos, be iš šalies gaunamų lietaus, šilimos, saulės šviesos, taip pat ir normalus vaiko augimas nėra įmanomas be suaugusiųjų organizuotos nuolatinės pagalbos.

Subjektyviniu požiūriu imant, ugdymas yra ketveriopas — fizinis, intelektinis moralinis ir religinis išsivystymas. Labiau pabrėžiant fizinį išsivystymo aspektą, turima auginimą. Iškeliant labiau intelektinį, formalinį ugdymo bei išsivystymo aspektą, turime mokymą, dėstymą, švietimą. Iškeliant labiau voluntarinį, taikomąjį, praktišką ugdymo bei išsivystymo aspektą, turime lavinimą bei profesinę orientaciją. Pagaliau, turint galvoje labiausiai visų bręstančio asmens sielos bei įgimtųjų galių — ir širdies, ir proto, ir valios — tinkamą suderinimą, harmoniją, iškėlimą, suglaudimą, turima bendrąjį ugdymą, auklėjimą, asmenybės ugdymą.

Pirmaisiais trimis atvejais (auginimu, mokymu, lavinimu) A. nurodo kelią labiausiai į laipsniška specializaciją, ketvirtuoju atveju turime bendrąjį ugdymą, asmens iškėlimą. Tačiau, kaip vientisa ir nedaloma yra pati žmogaus prigimtis, lygiai taip pat yra viena nuo kitos neatskiriamos ir visos šios keturios pagrindinės A. funkcijos. Šiais laikais pagrindinės pedagogų pastangos ir yra kreipiamos į bandymą suderinti specialų, profesinį ugdymą su bendruoju ugdymu, auklėjimu, suasmeninimu.

Tačiau nei auginimas, nei mokymas, nei lavinimas, arba ir nei sveikata, nei įgijimas žinių ar jų praktiškas panaudojimas dar neužtikrina pilnutinės, pastovios asmeninės laimės ir visuomeninės gerovės, jei auklėjime paneigiama asmenybė, atremta į dieviškąjį pradą žmoguje, į gilią sąžinės bei sielos kultūrą, į realizavimą savyje ir kituose gėrio, tiesos, grožio ir šventumo vertybių.

Imant objektyviniu požiūriu, ugdymas virsta ketveriopa įtaka. Jau Pestalozzi savo knygoje Lynhardas ir Gertrūda iškėlė mintį, kad kelias į pilnutinį ugdymą bei A., o kartu ir į pilnutinę asmens laimę bei pastovią visuomeninę gerovę, vedąs tiktai per glaudų bendradarbiavimą šeimos, mokyklos, valstybės ir religinės organizacijos. Ant šių keturių institucijų ir remiasi A. sistemos pastatas. Kiekviena jų atlieka savo papildomą pedagoginę funkciją. Vaikų gimdymas bei auginimas priklauso šeimai — tai jos tiesioginių rūpesčių, uždavinių bei atsakomybės sritis. Mokymas bei švietimas priklauso mokyklai. Šeimoje išaugintų ir mokykloje išmokytų ir į gyvenimą žengiančių jaunųjų piliečių aprūpinimas profesiniu darbu priklauso valstybei. Pagaliau asmenybės auklėjimas, atremtas į gilią sąžinės bei sielos kultūrą, į žmogaus prigimties ir jos visų galių integravimą bei sukilninimą, priklauso svarbiausiai tikybinių organizacijų tiesioginių rūpesčių bei uždavinių sričiai, neišskiriant, žinoma, nei šeimos, nei mokyklos, nei tam tikra prasme valstybės.

J. Dewey Democracy and Education 1922: *J. J. Findlay* Foundations of Education 1927; *R. M. Hutchins* The Higher Learning in America 1936; *R. Livingstone* The Future in Education 1943;; *J. Maritain* Education at the Crossroads 1944; *F. B. Millet* Rebirth of Liberal Education 1945; *J. Goettler* System d. Paedagogik 1947; *F. Schneider* Triebkraefte d. Paedagogik d. Voelker 1947; *P. Faure* L'Ecole et la Cité 1950; *E. A. Fitzpatrick* How to Educate Human Beings 1950; *N. Hans* Comparative Education 1950; Lietuviški padagoginiai žurnalai: Lietuvos Mokykla, Mokykla ir Gyvenimas, Švietimo Darbas, Tautos Mokykla.

Aukoličiai (Aukličiai) senoji prūsų pilis Karaliaučiaus apygardoje, seniau vadinama Etoliten. 1256 vokiečių ordino paimta virto vokiečių pilimi Wunsatrappen, Wunsdorf, Auklitten, Aukolitten.

Aukos kalnai ž. Alkos kalnai.

Aukrakštis (Aukraštis) Alytaus aps. Daugų vl. ež. 700 m ilgio ir tiek pat pločio, 42 ha ploto, 138 m aukščiau j. l. Per Sausingio ež. priklauso Nedzingės (Merkio, Nemuno) baseinui. Užaugęs vandeninėmis žolėmis, didž. gilumas 14 m. Mezotropinio tipo ež., mekšrinis-ešerinis. 1929 iš Daugų ež. perkelti palšai (Abramis brama), kurie sėkmingai veisiasi.

Auksaakės (Chrysopidae), tinklasparnių (Neuroptera) būrio vabzdžiai. Rudenį pasitaiko ir aviliuose, bet jie ten nekenkia. A. jaunikliai minta amarais ir tuo būdu A. yra žemės ūkiui naudingi.

Auksaburnis Jonas Chrizostomas (a.347 — 407 IX 14) ž. Jonas Chrizostomas šventasis. Šiaip — gražbylys.

Auksakaliai. Jau gilioje senovėje — senovės Egipte, Asirijoje, Babilonijoje, Graikijoje, Romoje — žinomi amatininkai, davę daugybę aukštos kokybės dirbinių. Ypač daug vertingų jų darbo pavyzdžių surasta išlikusiuose faraonų kapuose. Krikščionybei išsiplatinus, A. darbui naują akstiną davė reikalas aprūpinti bažnyčias reikalingais bažnytinėms apeigoms gražiais indais. Žymiausi menininkai kartu vertėsi ir A. darbu, pvz.: Brunelleschi, Verrocchio, Ghirlandajo, Donatello ir kt. Bet A. specialistai jungėsi į specialius A. cechus, iš kurių išėjo taip pat ir išgarsėję A. menininkai, kaip Benvenuto Cellini, Caradosso, P. Germain ir kt. L i e t u v o n A. darbo pavyzdžiai, specialiai bažnytinių apeigų reikalui, pradžioje buvo gabenami išimtinai iš Vakarų Europos, bet jau XV a. Vilniuje dirbo keli A. iš Vokietijos. 1522 jie jau sukūrė Vilniuje atskirą A cechą. Pagaliau Žygimantas Augustas parsikvietė iš užsienio A. Giovanni e Giacomo di Verona, N. Zeithą ir kt., kadangi vietiniai A. negalėjo patenkinti jiems didesnių statomų reikalavimų. Iškylant eilei naujų didikų ir jiems savitarpyje konkuruojant savo gyvenamų patalpų puošnumu, ir vietos A. buvo statomi vis didesni rekalavimai ir jų darbas nuolatos tobulėjo. Bet jau XVIII a. vienų Vilniaus A. neužteko nuolatos didėjantiems reikalavimams patenkinti, ir Lietuvoje XVIII a. aukso dirbiniai, be Vilniaus, gaminami ir Kopyle prie Nesvyžiaus, Kraslave. Antrojoje XVIII a. pusėje Lietuvos paiždininkis A. Tizenhauzas įkūrė Gardine net „aukso fabriką", kuris gamino galionus, kaldavo ordinus, auksines sagtis ir kt. Ir pati auksakalystė virto tik eiliniu amatu. Antrojoje XIX a. pusėje ir XX a. A. darbą žymia dalimi pavadavo masinė fabrikinė auksinių daiktų gamyba

Auksanometras aparatas augalų augimo greitumui matuoti.

Auksas cheminis elementas, ženklu Au (aurum), eilės N. 79, at. svoris 197,2. Gamtoje A. daugiausia pasitaiko palaido metalo pavidalu kvarcų padermių gyslose, dažnai drauge su sulfidinių rūdžių priemaiša. Metalinis A. pasitaiko ir mineralų petzito $(Au, Ag)_2Te$ ir kt. pavidalu ir smėlyje, ypač upių. Jį vadina plaunamuoju A. A. padermių uolienose A. yra vos keletas g vienoj uolienos tonoj. Su upių vandeniu daug A. patenka į jūras, kur 1 m^3 vandens yra a. 0,02 mg A. Smėlio A. išskirti smėlį plauna, vandens srove atskiriant lengvesnes medžiagos daleles ir tuo būdu surenkant sunkias A. daleles indo dugne. Sijojimu atskiria rupias uolienų dalis nuo smulkaus A. A. išskirti vartoja ir amalgamos būdą. A. smėlio mišinys apdirbamas gyvuoju sidabru, kuris ištirpdo A. Po to gyvsidabris nudestiliuojamas 360° C, ir inde pasilieka A., kuris valomas įvairiomis cheminėmis priemonėmis. Iš rūdų, kurios turi mažiau A., ištirpdinamas A. cianido būdu. Kalio cianidas, KCN, esant deguoniui, ištirpdo A. ligi kalio-A. cianido, kuris tirpsta vandenyje ir iš kurio lengvai galima išskirti A., pvz. veikiant cinku. Galima dar A. išskirti iš rūdų chloro pagalba. Gautą negrynąją A. valo elektrolizės būdu.

Daugiausia A. gaunama Pietų Afrikoje. Paskiau eina Rusija, Kanada ir JAV.

Grynas A. minkštas, greitai raižosi. Kad būtų kietesnis, jį maišo su variu, sidabru. Grynas A. vad. 1000 laipsnių, arba prabos, arba 24 karatų. JAV auksiniai pinigai yra 21,6 karatų grynumo, taigi turi grynumo laipsnį 900 —90% gryno A. ir 10% vario. Baltasis A. turi per pusę A. ir sidabro.

Iš A. galima pagaminti labai plonas skardeles ligi 0,00014 mm storumo. Jos vartojamos mediniams, popieriniams ir kt. daiktams auksuoti. Metalai auksuojami elektrolizės-galvanotechnikos būdu, naudojant A. kalio cianido tirpinį. Porcelaną ir stiklą auksuoja uždedant A. chlorido ir tam tikrų aliejų mišinį ir paskiau kaitinant. A. yra taurus, neveiklus metalas, negendąs nei ore, nei nuo rūgščių ar šarmų.

Auksašaknė (Hydrastis canadensis) raugerškinių (Berberidaceae) šeimos vaistinis augalas, savaime augąs Kanadoje, o prižiūrimas ir Lietuvoje. Ilgametis augalas. Vaistus gamina iš šaknų. Ligi 30 cm aukščio. Vaisius sudaro 6—13 sultingų dvisėklių uogų.

Auksažvynė ž. Aukso žuvys.

Auksė auksinės spalvos karosų atmaina. Ji yra skirtinga nuo karosiškos giminės kiniškosios auksinės žuvytės.

Auksinas senoji Lietuvos ir Lenkijos moneta. XIV ir XV a. tai buvusi aukso moneta, ėjusi Lietuvon ir Lenkijon iš Italijos (florenus, florino), Olandijos ir Vengrijos; tas pats dukatas, vok. Gulden. Pradžioje A. turėjo 14 gražių (skatikų), vėliau 30 gražių. Paskutinysis A. buvo vadinamas lenkišku A., o tikrasis dukatas raudonuoju A. XV a. už vieną dukatą mokėta

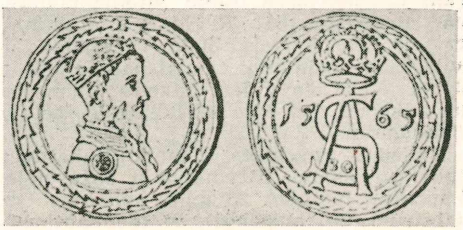

Žygimanto Augusto 1565 Vilniuje kaltas auksinas

vienas A., XVI a. du, XVII a. Žygimanto III laikais keturi, Jono Kazimiero laikais šeši, XVII a. pabaigoje ir XVIII a. 18 varinių A. Kaip monetą pradėta A. (doleri) kalti Žygimanto Augusto laikais Vilniuje 1564, bet 1565 nustota. Jis buvo nepilnavertis (20,46 g sidabro). 1663 Andrius Tymf pasiūlė kalti A. specialiai skoloms mokėti, ir šie A. gavo timpų vardą. Stanislovo Augusto Poniatovskio laikais A. rėmėsi visa Lenkijos — Lietuvos monetinė sistema. Greta A. kaldinta monetas iš 2,4, net 8 A. (doleris), taip pat ½ A. (dvigrašis), ¼ A. (sidabro grašis). Rusų okupacijos laikais, tarp 1833 ir 1841, Lenkijai buvo mušamas 20 aukso A. červonec (raudonikis) ir 1, 2, 5 ir 10 sidabro A. I Pasaulinio karo metu vokiečiams Lietuvą okupavus ir įvedus specialius Ob-Osto pinigus, buvo įvestas popierinis, 100 skatikų A., lygus vokiečių popierinei markei. Toks vardas laikėsi Lietuvoje ligi 1922, kada buvo įvestas litas. 1924 Lenkijoje buvo įvesta sava valiuta, paėmta dalijimu į 100 grašių aukso A., tačiau šis A. tuojau nusmuko ir savo pirminės vertės nustojo.

M. Gumowski Numizmatyka litewska wieków średnich 1920; (") Mennica Wileńska 1921.

Auksinė Maž. Lietuvos Įsručio aps. upė, Priegliaus kair. intakas, 58 km ilgio. Prasideda ties Kiaulkiemių k. ir įteka į Prieglių 104 km nuo jo žiočių. Intakai: Delinga, Juodupė, Mernytė, Didluva, Tamas, Šernupė, Bundžia. Baseino plotas 564 km². Vidutinis nulydis 0,001.

Keller Memel-, Pregel- u. Weichselstrom 1899.

Auksinė knyga 1) 1297 sudarytas sąrašas Venecijos patricijų šeimų, kurios turėjo teisę dalyvauti valdžioje. 1797 revoliucijos metu ji buvo sunaikinta.

2) 1814—1848 sąrašas Prancūzijos didikų-perų, kurie turėjo teisę dalyvauti aukštuosiuose parlamento rūmuose ir aukštajame teisme nusikaltimams prieš valstybę ir atstovų bei ministerių tarnybiniams nusikaltimams teisti.

Auksinė plunksna. Dar XVIII a. pradžioje imta vartoti kelionėse „amžinąsias plunksnas", kur plunksnakotyje buvo laikoma didesnė rašalo atsarga. XIX a. šitokioms plunksnoms pradėta vartoti ir 14—18 karatų aukso plunksnos, smailagalį padarant iš iridio arba osmio. Šitokią plunksną sugalvojo 1841 R. Mallet Anglijoje, bet ji ten kartais buvo vartojama ir anksčiau. Ilgainiui ji žymiai patobulėjo, ir dabar A. P. daug kur pakeitė plunksnos ne auksiniu, bet kito nerūdijančio metalo smailagaliu.

Auksinės jungtuvės. 50 metų jungtuvių sukaktys, kartais atžymimos ir bažnyčioje. Paprastai minimos 25 metų sukaktys (sidabrinės), 50 (auksinės), 60 (deimantinės) ir 65 (geležinės). XIX a. kai kur imta minėti ir dažnesnės jungtuvių sukaktys: š. Vokietijoje nikelinės (12½ metų) ir aliumininės (37½), Bremene skardinės (8) ir medinės (10), Olandijoje cininės (6½) ir varinės (12½), Š. Amerikoje popierinės (1 metų), medinės (5), švininės (10), varinės (20) ir rubininės (40).

Auksinė žuvytė (Carasius auratus) kiniečių išauginta krakės (karoso) auksinė atmaina. Į Europą pateko XVII a. Auga kūdrose ir laikoma akvariumuose. Antrai gyvenimo vasarai pasibaigus, išperos nustoja pirmykštės rudos kūno spalvos ir įgyja auksinę. Tolimesne A. Ž. atmaina yra Japonijoje išauginta Vualuodegė, su nenormaliai dideliu pelėku, taip pat Teleskopinė žuvis su nenormaliai didelėmis akimis ir kt.

Auksiniai renetai ž. Obelis.

Auksinio pentino ordinas. 1) Apie 1559 popiežiaus Pijaus IV įst. ordinas, 1841 popiežiaus Grigaliaus XVI pakeistas šv. Silvestro ordinu, teikiamu aukštiems valdininkams, mokslinikams ir menininkams, keliamiems A P. riteriais ir tituluojamiems Laterano grafais.

2) Popiežiaus Pijaus X 1905 įst. atskiras nuo šv. Silvestro ordinas Šv. Marijos nekalto prasidėjimo dogmos 50 metų sukakčiai atžymėti .

Auksinis angliškas pepinas ž. Obelis.

Auksinis skaičius tam tikras skaičius metams žymėti, vartojamas krikščioniškuose kalendoriuose nustatant kilnojamas šventes. A. S. surasti nustatyta tokia taisyklė: pridedamas prie metų skaičiaus vienetas ir tai dalijama iš 19. Dalybos liekana ir yra A. S. Jei dalyba liekanos neduoda, tai A. S. yra 19. Tuo būdu pirmieji mūsų eros metai turėjo A. S. lygų dviem. 1953 A. S. yra 16, 1954 17, 1956 19 ir toliau vėl A. S. eis nuo 1 ligi 19 ir t. t. A. S. prasmė yra ta, kad saulės ir mėnulio padėtis danguje, gana apytikriai imant, pasikartoja kas 19 metų.

Aukso Altorius ž. Altorius duchaunas.

Aukso amžius 1) Daugelio, ypač klasikinės senovės tautų, kiek atitinkąs Senojo Įstatymo rojaus gyvenimą, padavimas apie pirminių žmonių laimingą gyvenimą, kai žemė buvusi visų, nereikalavusi žmogaus darbo ir pati savaime teikusi jam visokių vaisių, plėšrieji žvėrys nei kitų žvėrių nei žmonių nepuolę, viso ko pertekę, žmonės gyvenę nekaltai, be rūpesčių, laimingai. Graikų Hesiodo poemoje Darbai ir Dienos vaizdavo keturis, vienas po kito sekančius amžius: A., sidabro, vario ir geležies. Panašiai Ovidius savo Metamorfozėse, Vergilius Georgikose ir kt. A. A. turįs dar grįžti (žydų laukimas Mesijo, vidurinių amžių chiliastai ir kt.). XIX a. visuomenėje įsivyravo įsitikinimas žmonijos pažangos dėsniu, kur pirminė vi-

suomenė laikoma gamtos prislėgta ir dėl savo būvio kovodama, per amžius bręstanti bei einanti prie vis tobulesnių gyvenimo būdų. 1825 Saint Simon savo Nouveau christianisme pareiškė, kad A. A., kurį aklas padavimas laikė ligi šiol praeityje buvus, iš tikrųjų yra dar prieš mus.

2) Didžiausio kultūros ir literatūros pakilimo laikas: graikų V a. pr. Kr., romėnų I a. Kr. g. ir kt.

Aukso audinys auksu austa medžiaga, XVI—XVII a. Lietuvos ir Lenkijos bajoruose iš rytų paplitusi brangi šilko medžiaga išeiginiams rūbams, juostoms ir kt. XVI a. pabaigoje Daukšos, Morkūno, sekant lenkišku zlotoglów, vadinta zlataglovas, zlotaglovas.

Aukso bula (Bulla aurea) 1) 1222 vengrų karaliaus Andriaus II paskelbtas įstatymas, kuris išplėtė bajorų teises ir leido jiems rinktis į periodiškai šaukiamus seimus.

2) 1356 čekų karaliaus Karolio IV paskelbtas įstatymas, nustatęs kliūtis vokiečių kraštų valdovams kištis į čekų reikalus ir čekų valdovams suteikęs įtakos į vokiečių kaizerių rinkimus.

Aukso jaunimas (pr. jeunesse dorée) turtingasis Paryžiaus jaunimas, kuris Didžiosios Prancūzų revoliucijos metu, 1794 termidoro 9 d. Robespierrui žuvus, kėlė kontrrevoliuciją ir drauge, naudodamasis staiga po teroro suvaržymų pasireiškusia laisve, švaistė pinigus tuščioms pramogoms. Ir vėliau A. J. vardas buvo taikomas padykusiam turtuolių jaunimui.

Aukso junginiai. Auksas, kaip tipiškas taurusis metalas, turi mažą cheminį giminiškumą, sunkiai duodasi įtraukiamas į chemines reakcijas ir sunkiai tirpinamas, t. y. sunku pagaminti tirpstančias vandenyje A. druskas. Hidrochlorinė rūgštis HCl, sieros rūgštis H_2SO_4 nei azoto rūgštis HNO_3, kuri tirpdo daugumą metalų, A. netirpdo. Bet aqua regia — mišinys trijų tūrio dalių hidrochlorinės rūgšties su viena dalimi azoto rūgšties, A. lengvai tirpdo, nes tame mišinyje yra ir palaido chloro, o šis, kaip ir laisvas bromas, A. tirpdo. Gaunamas geltonas tirpalas, kurį išgarinus, atsiranda geltoni kristalai formulės $HAuCl_4.4H_2O$, kurie 120° C temperatūroje virsta aukso trichloridu $AuCl_3$. Pastarąjį galima gauti ir tiesiogiai iš A. ir chloro. 175° C temperatūroje $AuCl_3$ virsta netirpstančiu vandenyje AuCl — vienachloriu auksu, arba aukso monochloridu. Dar labiau pastarąjį kaitinant, aukščiau 300° C temperatūros, jis visai netenka chloro ir virsta grynu auksu. Su kalio cianidu A. J. sudaro $K[Au(CN)_2]$, kuris tirpsta vandenyje ir vartojamas auksavimui. Ir aukso druskų tirpaluose galima auksą atgaivinti arba redukuoti ligi smulkaus aukso, kuris dažnai ištirpsta koloidiniu pavidalu. Metalinis A. lengvai tirpsta gyvsidabryje, sudarydamas aukso amalgamą. Todėl aukso žiedus reikia saugoti nuo palaido gyvsidabrio ir net nuo jo druskų, pvz. sublimato.

Aukso kardas teikiamas pasižymėjusiems kariuomenės vadams ir šiaip karininkams pagerbti. Lietuvoje gen. Silvestras Žukauskas buvo apdovanotas Amerikos lietuvių jam atvežtu A. K. Tai buvo Lietuvos Vyčių dovana mūsų kariuomenės vadui. A. K. gen. Žukauskui įteiktas 1927.

Aukso kasyklos ž. Kasyklos.

Aukso krantas (Gold Coast) D. Britanijos teritorija vak. Afrikoje. 203.600 km² ploto, 3.734.000 gyv. (1951) Paviršių sudaro daugiausia neaukštos plokštakalnės. Didžiausioji upė Volta, kurios žemupys sudaro sieną su Togo. Arčiau vandenyno klimatas drėgnas, šiaurinėje dalyje sausų pasatų įtakoje. Daugiausia kritulių vak. pajūryje. Vidurio dalyje lietingos vasaros. Vidutinė metinė temperatūra apie 27° C. Pajūryje tankūs padausių miškai, kitur savanos ir stepės. Gyventojai kelių juodukų tautų: fantai, ašantai, evai. Ašantai ilgai kovojo prieš baltuosius atėjūnus. Jau nuo XV a. vietos gyventojai gaudavo aukso iš pajūrio smėlio. Dabar jis kasamas iš žemės. Randama deimantų, mangano; aliuminio ištekliai a. 200 mil. tonų. Jo gamyba bus pradėta, kada bus užbaigta Voltos upės hidroelektrinė jėgainė. A K. pirmauja pasaulyje kakavos gamyba, kurios čia pagaminama a. 250.000 t. per metus. Išvežama ir deimantai, auksas,

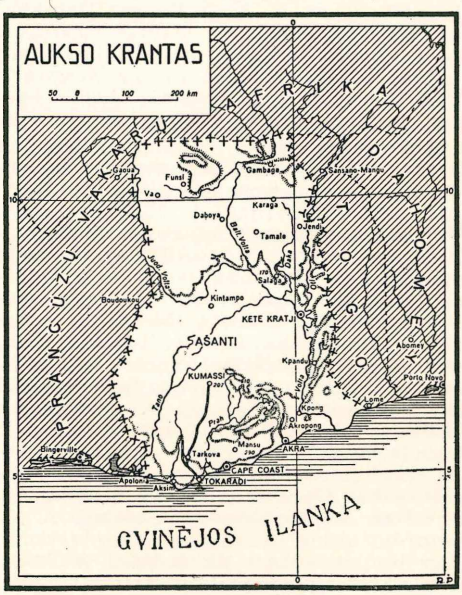

kietmedžiai, mangano rūdos a. 850.000 t per metus. Svarbiausias uostas Takoradi. Sostinė Acra (Akkra). 1927 įst. universitetas. 1951 A. K. gavo plačią savivaldą. Į vietinį parlamentą renkami 75 čiabuviai juodukai ir 9 baltieji atstovai. Pirmieji rinkimai įvyko 1951.

A. K. pirmasis 1470 pasiekė portugalas Santander. 1481 pajūryje įsikūrė portugalai ir prie Elminos pastatė šv. Jurgio tvirtovę. 1637 juos išvijo olandai. Nuo 1672 visame vak. Afrikos pajūryje pradėjo įsigalėti anglai. Buvo dar mėginę įsikurti ir vokiečiai, ir danai. Nuo 1821 A. K. perėmė administruoti D. Britanijos vyriausybė.

Aukso kursas aukso kaina biržose. Kaina nustatoma dedant pagrindu tam tikrą aukso svorio vienetą, būtent unciją (oz) lygią $^1/_{12}$ troy svaro ir 31,1035 g.

Aukso laisvė senojoje Lenkijoje, o iš ten ir Lietuvoje buvo bajorų privilegijų visuma, jų tarpe ir liberum veto teisė. Ji sukėlė tą valstybės anarchiją, kuri pakrikdė valstybės ūkį ir kultūrą ir XVIII a. leido tas dvi valstybes okupuoti svetimoms kariuomenėms, kurios taip pat dėjosi A. L. gynėjomis, nes tat ir leido joms įsimaišyti į tų valstybių vidaus gyvenimą ir sutrukdyti kai kurių visuomenės grupių pastangas suvaržyti bajorų savivaliavimą.

Aukso obuolys aptinkamas tų tautų mituose, kurios apskritai pažįsta obuolį. Senovėje graikuose gyvavo padavimai apie augusius Hesperidžių sode A. O., kuriuos prižiūrėjusios Nakties dukros Hesperidės, o medį, kuriame A. O. augo, saugojęs slibinas Ladonas. Šį A. O. išvogęs Heraklės, užmušdamas slibiną, ir atnešęs Graikijon. A. O. buvęs reikšmingas ir Trojos karų mituose. Lietuvių kalba turime išverstą ir 1913 Chicagoje išsp. Auksinio obuolio istoriją, kur pasakojama Trojos karo istorija.

Aukso orda. 1236 — 1241 žymi Europos kraštų dalis buvo nukariauta totorių, vadovaujamų Čingischano palikuonio Batu. Atėjęs iš vid. Azijos, jis 1236 nukariavo Volgos intako Kamos upyne įsikūrusią bulgarų valstybę. 1237 jis nukariavo ir daug rusų gyvenamų kraštų, pavergęs ir stepėse gyvenusius kipčakus arba polovcus, nuteriojo Sileziją, Lenkiją, Moraviją, Vengriją ir Dalmatijos dalį. Atsitraukęs, Batu sustojo prie žemutinės Volgos intako Achtubos. Kadangi paties Batu palapinė dėl savo auksinių papuošimų buvo vadinama auksine, tai ir pati jo būstinė, o vėliau ir visa jo valstybė buvo praminta Aukso orda. Arabų rašytojai ją vadino Dešti Kipčak, arba Kipčako orda, nes į ją įėjo ir anksčiau stepėse gyvenę kipčakai. A. O. neturėjo aiškiai nustatytų politinių sienų. Joje totoriai sudarė tik nedidelę mažumą. 1246—1247 aplankęs Batu Carpini liudijo, kad Batu kariuomenėje buvo 600.000 žmonių, iš kurių tik 150.000 totoriai.

Batu sustojo prie Volgos žemupio, nes Volga iš senų laikų buvo žymi prekybos arterija tarp Azijos ir Europos, be to, A. O. tuo būdu buvo vidury kelio, kuriuo ėjo susižinojimas tarp Azijos ir Europos. Kadangi Čingischano sukurta imperija, jam mirus, pagal jo sūnų skaičių suskilo į keturias dalis, tai ir A. O. atsipalaidavo nuo priklausymo vyriausiajam totorių chanui. Batu savo valstybėje išlaikė Čingischano sudarytą civilinę ir karinę organizaciją. Ji buvo suderinta su giminių organizacija, ir vyriausiais kariuomenės vadais buvo skiriami kilčių viršininkai. Įsikūręs stepėse, jis padalino jas tarp atskirų giminių, kad jos galėtų kilnotis ir turėti tinkamiausias gyvenimo sąlygas. Griežtais nuostatais buvo apsaugomi kiekvienos giminės pasėliai ir gyvulių kaimenės. Šiaip viskas priklausė chanui, o jam mirus, giminių seimas — kuriltajus rinkdavo jo įpėdinį ir artimiausiųjų chano giminių. Prie chano veikė taryba-divanas, kurią sudarydavo žymiausieji chano didikai. Dėl tų rinkimų, ypač antrojoje XIV a. pusėje, prasidėjo nuolatiniai savitarpio vaidai, kurie nusilpnino A. O. galią.

Aukso ordos karys

Rusų kraštus valdydami, totoriai nustatė specialinę šio valdymo tvarką. Nukariauti rusų kraštai turėjo eiti drauge su totoriais karan ir mokėti jiems žmonių, gyvulių ir daiktų dešimtinę. Nukariavus buvo daromi nukariautų asmenų ir turto sąrašai. Pirmą gyventojų surašymą totoriai sudarė 1257, antrą 1275 ir po to buvo padidinta pagalvė. Duoklę pradžioj rinko patys totoriai, paskiau teisę ją rinkti jie parduodavo Chivos ir Bucharos pirkliams, o XIV amžiaus pirmojoje pusėje šią teisę jie perleido Maskvos kunigaikščiams. Savo valdžiai palaikyti jie siųsdavo į svarbesnius rusų centrus savo valdininkus-baskakus su kariuomene ir chano pasiuntinius teismo ir kunigaikščių rinkimo reikalams. Kadangi dėl duoklės rinkimo iškildavo nuolatinių vietinių sukilimų, tai jie ir buvo pavedę ją rinkti patiems Maskvos kunigaikščiams.

A. O. chanui sustojus vienoje vietoje, jo būstinė virsdavo didelės valstybės centru, per kurį ėjo ir platūs prekybiniai ryšiai, ir kur susidarė ir žymi pramonė.

Batu mirė a. 1252 — 1253. Jo artimiausiais įpėdiniais buvo jo brolis Berkė ir sūnus Sartakas. Berkė dėl savo krašto sienų pradėjo karą su Persijos chanu Gulagu. Prie Berkės iškilo jo giminaitis Nogajus, kurio orda buvo tarp Dono ir Dniepro, ir kuris įsigalėjo prie Berkės įpėdinių Mengu Temiro, Tula Bugos ir Toktu. Berkė mirė 1266. A. O. chanų galybė sustiprėjo prie Uzbeko, kuris išplatino totorių tarpe mahometonizmą. Jis palaikydavo artimus ryšius su Egipto ir Sirijos valdovu, taip pat ir su Lietuva, kur 1324 siuntė savo pasiuntinius. Krašto viduje Uzbekas atstatė chano autoritetą. Rusų kunigaikščiai už mažiausią pasipriešinimą buvo nugalabijami. Jis vedė karą ir su Persijos chanu Abu Saidu. Uzbekui 1341 mirus, prasidėjo savitarpio kivos tarp jo įpėdinių Džany-beko ir Tini-beko ir kitų. Tomis kovomis pasinaudojo didieji Lietuvos kunigaikščiai ir paveržė iš totorių Podolę, Kijevą, Černihovą, Severską, o vėliau ir Smalenską, bet ir patys buvo įtraukti į totorių vidaus kovas. Po 1360 ir ypač 1370 iškilo įtakingas emiras Mamajus, bet tuo pačiu laiku nuolatos keitėsi A. O. valdovai, ir toji vidaus anarchija leido pamažu rusų kunigaikščiams nusikratyti totorių valdžia. Nuolatos A. O. chanams besikeičiant, jie susilaikydavo nuo siuntinio duoklės, o paskiau jau išdrisdavo stoti kovon su atskirais totorių būriais, atvykusiais plėšti rusų žemių. Iškilusio Mamajaus pasiųsti totoriai 1377 smarkiai sumušė rusus prie Piatnos upės, po to sudegino Žemąjį Naugardą. 1378 Mamajaus pasiųsta kariuomenė buvo prie Vožos upės sumušta jungtinės Maskvos, Riazanės ir Pronsko kunigaikščių kariuomenės. Tuomet 1379—1380 Mamajus sudarė sąjungą su Maskvos kun-ščio priešu D. L. K. Jogaila, liepė nužudyti nominalinį chaną Mohamedą ir pats pasiskelbė A. O. chanu. Susitaręs su Jogaila, jis išžygiavo prieš Maskvą, bet Maskvos kun-štis Dimitras perėjo Doną, puolė totorius, kol šie dar nebuvo susijungę su lietuviais, ir 1380 IX 8 Kulikovo laukuose sumušė totorius. Kol Mamajus ruošės tolimesnėms kovoms su rusais, jį puolė jo svainio Bidi-beko sūnus Tochtamišas, kurį palaikė vid. Azijos chanas Timur-Lenkas, vad. Tamerlanu, kuris valdė Bucharą, r. Turkestaną, Chivą iš savo sostinės Samarkande. Nugalėtas Mamajus pabėgo į Krymą, kur 1380 buvo nužudytas.

Visa A. O. valdžia atiteko Tochtamišui, kuris 1832 puolė ir sudegino Dimitro Doniškio sostinę Maskvą. Bet greitai prasidėjo vaidai tarp Tochtamišo ir Timur-Lenko. Tai privedė prie susirėmimų. 1385—1386 netoli nuo Samarkando Tochtamišas buvo Timur-Lenko sumuštas, paskiau antrą kartą nugalėtas prie Kodurgos upės, ir Timur-Lenkas po to paėmė A. O., ją apiplėšė ir su dideliu grobiu grįžo į Samarkandą. Tada 1392—1393 Tochtamišas kreipėsi į D. L. K. Jogailą, siūlydamas jam puolimo-apsigynimo sąjungą ir prekybos santykių tarp A. O. ir Lietuvos atnaujinimą. Šis Tochtamišo raštas yra pirmutinis išlikęs lietuvių totorių santykių dokumentas. Spėjama, kad tokia sąjunga tikrai buvo sudaryta, bet ją vykdė ne Jogaila, o jau D. L. K. Vytautas. 1395 Timur-Lenkas puolė Tochtamišą iš Persijos ir jį nugalėjo, nukariavo Tochtamišo valstybę, ir A. O. sostą atidavė vienam Urus-chano sūnų. Visus A. O. reikalus tvarkė Idiki. O Tochtamišas rado prieglaudą pas Vytautą Lietuvoje ir norėjo bandyti atsigriebti. Vytauto padedamas, 1396—1397 jis du kartus suruošė žygį prieš Krymą, norėdamas paversti Krymą savo kovų su priešais baze. Bet iš ten išvedęs kiek belaisvių, neįsigalėjo. 1399 buvo suruoštas jau prieš A. O. centrą didelis karo žygis, bet prie Vorksios upės Idiki sumušė Vytauto kariuomenę, ir po to Tochtamišas su savo šalininkais pasislėpė kažkur stepėse ir iš ten vedė su Indikiu partizaninį karą. Jam mirus, jo kovas dėl valdžios A. O. tęsė jo sūnus. Idiki stengėsi palaikyti totorių prestižą rusų žemėse ir 1406—1408 net padėjo Maskvai kovoti su Vytautu, bet 1409 baisiai nuplėšė rusų žemes nuo Dono ligi Belozero ir š. Haličo ir net buvo Maskvą apgulęs, tik šiai pavyko atsipirkti. Ligi 1410 Grunvaldo kautynių Vytautas nesikišo į A. O. reikalus. Bet 1411—1412 jis parėmė Tochtamišo sūnų Dželal-ed-diną, kuris paėmė A. O., bet jau 1414 buvo užmuštas savo brolio Kerimberdiejaus, kuris greitai buvo kito savo brolio nužudytas. Idiki tuo tarpu laikėsi Kryme kaip visai nepriklausomas valdovas ir, keršydamas Vytautui, 1416 puolė ir sudegino Kijevą, tik pilies paimti negalėjo. 1419 jis tačiau Vytautą atsiprašė ir prisipažino save jo vasalu. Tuo tarpu Vytautas visą laiką kišėsi į A. O. reikalus, palaikydamas sau palankius kandidatus į sostą. Einant nuolatinėms kovoms dėl A. O. valdžios, XV a. pradžioje nuo jos pradėjo atkristi atskiros teritorijos. Vytauto padedamas, Krymas virto savarankiška, Chadži Girėjų valdoma valstybe. Atskira totorių valstybė susidarė Kamos, Volgos intako, upyne Savarankiška Kasimo orda susidarė ir kariajame Okos krante. Rusų kunigaikščiai vis mažino savo duokles A. O., dėl to ši medžiagiškai menkėjo. XV a. antrosios pusės pradžioje A. O. sostą užėmė Mahmudas ir jo sūnus Achmatas. Paskutinysis sudarė nukreiptą prieš Maskvą sąjungą ir D. L K. Kazimieru. Nepaisant visų atsidalinimų, A. O. galia, ypač sąjungoje su Lietuva, rusams atrodė dar tokia didelė, kad, Achmatui puolus, Maskvos kun-štis Jonas III su visa

šeima ir iždu pabėgo į šiaurę ir ten slapstėsi nekovodamas. Achmatas ilgai laukė Maskvos - Lietuvos pasienyje, prie Ugros upės, Lietuvos kariuomenės, bet, jos nesulaukęs, grįžo atgal ir, keršydamas už tai, kad buvo apviltas, atsitraukdamas nuplėšė Lietuvos žemes. Begrįžtantį su grobiu Achmatą puolė Šibano ordos chanas Ivakas ir nukovė. Tuo pasinaudodama, Maskva liovėsi mokėjusi A. O. duoklę. Maskvos kunštis Jonas III sudarė sąjungą su Achmato sūnų priešu, Krymo ordos chanu Mengli Girėjumi, kuris į save atitraukė visas A. O. jėgas. Mengli Girėjus vieną kartą pats puolė A. O. sostinę ir ją sudegino. Achmato sūnūs ieškojo pagalbos prieš Maskvos sąjungą su Krymu pas D. L. K. Aleksandrą, kuris, kad ir buvo pažadėjęs juos paremti, bet pats įsitraukė į karą su Maskva ir Krymu, ir tos pagalbos negalėjo laiku suteikti. Vienas Achmato sūnų, šig Achmatas, Mengli Girėjaus užpultas, rado prieglaudą Lietuvai priklausančiame Kijeve. Iš čia jis pradėjo derybas su Turkijos sultonu, bet už tai jis buvo suimtas ir laikomas Kauno kalėjime. Po A. O. sudeginimo totoriai įkūrė naują centrą Astrachanėje, bet jau savo senos galios neatgavo. 1552 ir 1556 Maskvos did. kun-štis Jonas nukariavo Kazanės ir Astrachanės ordas, o Krymo ordą rusai nukariavo 1783.

W. Tiesenhausen Recueil de matériaux relatifs à l'histoire de la Horde d'or 1884; *F. Balodis* Neuere Forschungen ueber die Kultur d. Goldenen Horde 1927; *V. D. Smirnov* Krymskoe chanstvo 1887; *B. Grekov-A. Jakubovskij* Zolotaia orda 1937; *B. Spuler* Die Goldene Orde 1943; *B. Grekov* Zolotaja orda i ee padenie 1950.

Aukso piūvis geometrijoje, kitaip vad. tiesinės atkarpos duotojo ilgio padalinimas kraštutiniu ir viduriniu santykiu (lot. sectio aurea), yra nustatymas tokio taško ant atkarpos tiesės, kad jo nuotolis nuo vieno atkarpos galo būtų geometrinis vidurkis tarp visos atkarpos ilgio ir to paties taško nuotolio nuo kito atkarpos galo.

Aukso plaukas ploniausia aukso vielikė audiniui.

Aukso punktai vekselių kurso svyravimo ribos esant aukso valiutai. Skolos atsiskaitymai su užsieniais galima atlikti arba prisiunčiant metalą, arba trata (įsakytiniu vekseliu užsieniams). Trata arba čekis nusiųsti daug patogiau ir pigiau, negu auksas. Tokios tratos ir čekiai parduodami biržose ir, kaip kiekvienos prekės kaina, jų kaina pareina nuo paklausų ir pasiūlų ir gali būti aukštesnė arba žemesnė už paritetą. Tratų arba čekių kurso nukrypimas nuo pariteto šalyse, kurios turi auksu paremtą valiutą, turi griežtai nustatytas r i b a s, vad. aukso punktus.

Aukso Ragas Konstantinopolio-Istambulo uostas Bosforo įlankoje Turkijoje, 35—40 m gylio, vienas geriausiųjų pasaulyje uostų.

Aukso rožė (lot. rosa aurea). Jau XI — XV a. kilęs paprotys rožių sekmadienį (ketvirtą gavėnios sekmadienį) kardinolų kolegijos akivaizdoje šventinti A. R., kurią pašventinę, popiežiai ja apdovanoja ypatingai bažnyčiai nusipelniusius asmenis.

Aukso taisyklė mechanikoje, dar Galileo Galilei nustatyta ir šiaip nusakoma: kiekvienai mašinai esant pusiausvyroj, veikiančios ją kiekvienos išorės jėgos didumo ir suteikiamo jos pridėties taško mašinoje greičio didumo sandauga yra pastovus dydis. Tai Galilei buvo nusakęs ne visai aiškia forma: kiek laimėsime mašinoje jėgos, tiek prarasime greičio. Šią A. T. galima išreikšti ir šiaip: jėgos ir greičio vektorių skaliarinė sandauga, mašinai esant pusiausvyroj, yra pastovi. Modernioje mechanikoje Galilei A. T. virto virtualių pasistūmimų arba virtualių greičių pradmeniu, pagal kurį, esant materialinių taškų sistemai arba standžiam kūnui pusiausvyroj, visų veikiančių sistemų išorių jėgų atstojamosios virtualus darbas yra lygus nuliui.

Aukso Vartai 1) Aukso bokštas Kijeve, kuris sudarė vieną bokštą sienos, kuria a. 1050 Kijevo did. kun-štis Jaroslavas buvo aptvėręs dalį miesto. Aukso bokšto varda gavo nuo ten pastatytos bažnytėlės su paauksintu bokštu.

2) (Golden Gate) tam tikra vieta prie San Francisco JAV, pro kurią eina vandens kelias iš Didžiojo vandenyno į San Francisco.

Aukso veršis semitinių tautų statulinis dievų įvaizdis, pasireiškęs ir kai kuriose Izraelio giminėse Palestinoje. Aaronas iš nunešių jam auskarų nuliedino A. V. ir pastatė prieš jį altorių, kur Izraelio žmonės aukojo deginamas aukas ir padėkos atnašas, šoko ir dainavo. Nusileidęs nuo Sinajaus kalno, Mozė sudegino jį ir sutrynė į dulkes. Ilgainiui literatūroje ir kalboje A. V. įvaizdis virto žmonių aukso pamėgimo siekimu, stumiančiu juos į visokias piktadarybes.

Aukso vidurys ž. Aurea mediocritas.

Aukso Žarija Kauno jaunimo nelegalus laikraštėlis, ėjęs 1912.

Aukso Žiedas. XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje Lietuvoje, išsiplėtus masonerijai ir kuriant savo ložes ir provincijoje, viena tokių ložių atsirado ir Balstogėje 1806 ir buvo pavadinta A. Ž. (l'Anneau d'Or). Ją sudarė daugiausia rusų karininkai. Rusų kariuomenei iššygiavus į vak. Europą, ji apmirė ir vėl pradėjo veikti 1818. 1822 kartu su visomis kitomis masonų ložėmis caro įsakymu buvo uždaryta.

S. Malachowski Lempicki Wolnomularstwo na ziemiach dawnego W. Ks. Litewskiego 1930.

Aukso žuvys yra žuvys, kurioms trūksta tamsiųjų pigmentų odoje, todėl A. Ž. oda būva šviesiai raudona ar oranžinė. Tikroji

auksinė žuvytė (Carassius auratus) ir auksinis karpis (Higoi) yra dirbtiniu būdu atrenkant išaugintos žuvų rūšys. Lygiai ir tarp kitų žuvų rūšių pasitaiko auksinių egzempliorių, kuriuos auginant galima pasiekti auksinių žuvų rūšių (aukso upėtakiai, aukso ešeriai, auksiniai lynai, ir kt.).

Aukspirta 1) Šakių aps. Sintautų ir Slavikų vl. upė, dešinysis Šešupės intakas, 19 km ilgio. Prasideda ties Pakorbūdžių k. Intakai: Kiaulupė, Vaitiekupė, Aukspirta (antroji). A. įteka į Šešupę 89 km nuo jos žiočių. Baseino plotas 91 km².

2) Aukspirtos (1) dešinysis intakas, 11,8 km ilgio. Prasideda ties Gabartų k. Dešiniajame A. krante yra Kaukalnio pilaitė.

Aukšlas (aukšlis, aukšlys, raukšlis, kuzavas, vaukšlė, vaukšlys) maišelis uogoms miške supilti, padaromas iš nuluptos medžio žievės.

Aukšlė (Alburnus lucidus Heck) baltažuvių (karpiečių — Cyprinidae) šeimos kaulingoji žuvis. 10 — 20 cm ilgio, mėlyna nugara ir sidabro šonais bei pilvu. Būriais besigananti tekančių ir stovinčių vandenų žuvis. Gyvena ir pussūriame vandenyje — Kuršių Marėse — ir išeina su pussūriu vandeniu tolokai į Baltijos jūrą. Neršia gegužės pabaigoje ir birželio pradžioje vandenų pakraščiuose. Kuršių Marėse ir kai kuriuose ežeruose gaudoma masiškai. Mėsa suvartojama pašarui, o iš žvynų gaunamas guaninas — medžiaga kurio kristalai suteikia striegams sidabrinę spalvą. Iš guanino daromi dirbtiniai perlai.

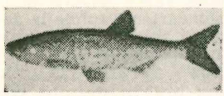

Aukšlė

Aukšlelis maišelio pavidalo sporangis, kuriame išauga aukšliagrybių (Ascomycetes) klasės grybų sporos.

Aukšliagrybiai (Ascomycetes) viena tikrųjų grybų klasė, kuriai priklauso keliolika tūkstančių rūšių. Gyvena saprofitų arba parazitų būdu. Dauginasi gamindami kelerіopas sporas. Klasei būdingiausios sporos susidaro iš askų arba aukšlelių (abrinaičių), kurios vad. askosporomis. A. pavyzdžiai: mielės (Saccharomyces), ragangrybiai (Taphrina), agrastų valksčiagrybis (Sphaeroteca mors uvae), skalsės (Claviceps purpurea), raupliagrybiai (Venturia), sodinis vaisiapūdis (Selerotinia fructigena), valgomasis trumas (Tuber brumale), pelėjūnas (Penicillium) ir kt.
Žemės Ūkio Vadovas I 1930.

Aukšliasporė aukšlelyje užaugusi spora.

Aukšpamečių durpynas Kelmės vl. Raseinių aps., 66 ha ploto, 3 m gylio.

Aukštadvarė (Aukštadvaris) Seinų aps. Veisiejų vl. dv. 30 km nuo Šeštokų, 2 km nuo Veisiejų. Apylinkėse daug senienų: ties Bedugnės ež., Milžinkapių lauke, keli iš akmens ir žemių supilti pilkapiai su degintų lavonų laidojimo pėdsakais. Apie 1870 —1880 buvo įtaisytas kalkių ūkis. Prieš I Pasaulinį karą čia veikė upėtakių žuvų peryklėlė. Buvo mėginta apveisti ežerą orfom ir karpiais.

Aukštadvaris Trakų aps. mstl., 35 km nuo Vievio glž. stoties. A. jungia vieškeliai su Stakliškėmis (15 km), Semeliškėmis (15 km), N. Trakais (22 km) ir Onuškiu (13 km). Dėl daugybės kalvų (ligi 250) ir ežerų A. yra viena gražiausiųjų Lietuvoje vietovių. A. susikūręs dešiniajame Verknės krante, bet seniau buvo vėlesnio A. dvaro vietoje. Netoli nuo A. prasideda Verknė ir Strėva. Apylinkėje randama nemaža kalkių tufo.

A. žinomas nuo XVI a. pradžios kaip Lietuvos Didž. Kun-ščio dvaras. 1518 pastatyta pirmoji medinė bažnyčia. Žygimantas II Senasis atidavė A. pabėgusiam iš Maskvos Jonui Lackiui, su kuriuo kartu čia iš Rusijos atbėgo ir daug sentikių. 1569 VIII 9 A. gavo miesto teises. 1629 Jonas Alfonsas Lackis čia pastatė mūrinę bažnyčią ir domininkonų vienuolyną. Domininkonai čia buvo įsteigę mokyklą, kuri nemaža prisidėjo prie A. apylinkės sulenkinimo, nes A. liko lyg nutautusi sala grynai lietuviškoje srityje. 1832 rusų valdžia vienuolyną panaikino, parapija buvo padalinta tarp kaimyninių, turtai konfiskuoti. 1866 bžn. paversta cerkve, vienuolynas kareivinėmis. 1866 buvo panaikinta koplyčia. 1908 buvo gautas leidimas naujai bažnyčiai statyti, ir ji buvo baigta prieš I Pasaulinį karą. 1923 V 15 Vilniaus vyskupas Jurgis Matulevičius vienuolyno rūmus, bažnyčią (cerkvę) ir žemę pavedė Moterų Kultūros Draugijai, kuri čia 1923 X 13 atidarė mergaitėms ūkio mokyklą. Per lietuvių karą su lenkais A. ėjo iš rankų į rankas, kol liko Nepriklausomoje Lietuvoje.

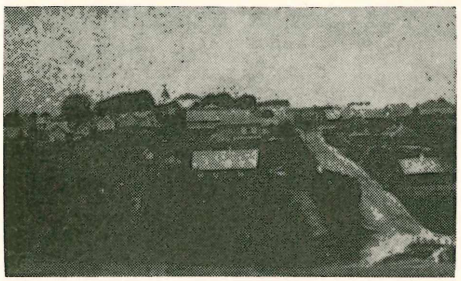

Aukštadvaris

Apylinkėse yra keletas aukštų piliakalnių, turėjusių strateginės reikšmės, nes A. buvo kryžiuočiams pakeliui žygiuojant į Trakus ir Vilnių. Žymėtini: vad. Napoleono Kepurė, Pilies kalnas, kuriame buvo Lackių pilis, Šibos (Karčiuvių) kalnas ir

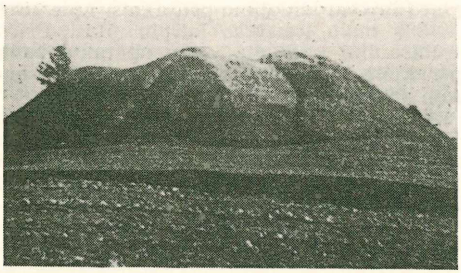

„Napoleono kepurė" — piliakalnis arti Aukštadvario

kt. A. dvare M. Girdvainio projektu buvo įkurtas upėtakių ūkis išt.isoje dirbtinių tvenkinių sistemoje. Prieš I Pasaulinį karą ten užaugintos smulkios 200 g žuvelės buvo siunčiamos į Petrapilį. Yra ir karpių tvenkinių. Aplinkiniuose ežeruose įveista vaivorykštinių upėtakių ir sijų. Tai buvęs vienintelis Nepriklausomoje Lietuvoje upėtakių ūkis. Buvo ir žuvų perykla, kur buvo galima išperinti apie 100.000 žuvelių.

V. Mongirdas Forelių žuvininkystė Aukštadvaryje Krivulė 1924 N. 11.

Aukštadvaris Kauno aps. Čekiškės vl. dv. 18 km nuo Vilkijos, 4 km nuo Čekiškės. Čia 1863 suklimo metu iš Kauno atėję Žarskio vedami sukilėliai įsitaisė stovyklą. III 21 būrio vadovybę perėmė Boleslovas Koliška. Per keletą dienų būryje prisirinko a. 400 žmonių. Atvykus į būrį Panevėžio filialistui kun. Antanui Norvaišai ir Čekiškės vikarui kun. Aleksandrui Vytartui, pradėjo į būrį masiškai plaukti ir valstiečiai, kuriems 18ö3 III 10 Vytartas pasakė lietuvišką pamokslą, vėliau Paryžiuje išspausdintą (Pamokslas kunega Witarta kamandoriaus Cziekiszkio bažniczes). III 29 kelios Kaporskio pulko rusų kuopos staiga puolė sukilėlius, juos išvaikė ir daugelį paėmė į nelaisvę. Tarp kritusių kautynėse buvo ir kun. Vytartas, o kun. Norvaiša pateko į nelaisvę, bet paskiau iš Kauno kalėjimo pabėgo į Prancūziją ir buvo už akių nuteistas sušaudyti.

Aukštaičiai — istoriškai bei geografiškai tai rytinė Lietuvos dalis už Nevėžio ir Nemuno. Vardas iškyla jau XIII a. pabaigoje. Jau ordino kronikininkas Dusburgas, kalbėdamas apie 1294—1300 įvykius, lietuvių žemes kairiajame Nevėžio krante vadina Austechia. 1322 D. L. K. Gedimino taikos sutartyje su Livonijos ordinu minima ir terra Eystoythen. Vardo reikšmė yra grynai geografinė, ir jau D. L. K. Vytautas 1420 ją aiškino, kad „Samoyte vero Lytwaniam apellant Auxstote, quod est terra superior respecte terre Samaytarum". Wartberge 1367 pažįsta bendrinį A. vardą — aukštutines lietuvių sritis. A. vardo priešprieša yra Žemaičių vardas. K. Būga spėjo, kad šie du vardai atsirado XIII a., dar žemaičiams tebegyvenant Nevėžio žemumoje, o A. nuo jų į rytus aukštumoje. Bet kadangi žemaičiai rusų šaltiniuose minimi jau XIII a. pradžioje, tai šie du vardai, matyti, bus kilę žymiai anksčiau. XIII ir XIV a. Žemaičiais tebevadinamos sritys tarp Mūšos ištakų ir Ventos aukštupio šiaurėje, Žarėnų ežerų šiaurės vakaruose, Nemuno pietuose ir Nevėžio rytuose. Didžioji šio ploto dalis, pietuose ir rytuose, kaip tik ir yra žemuma. Dėl to ypač savo rytų kaimynams už Nevėžio Žemaičiai ir tiesiogine prasme buvo žemaičiai. A. jų vardas geografiškai taip pat gerai tinka, nes šios lietuvių šakos branduolio iš senų senovės būta Vilniaus aukštumose. A. — Žemaičių skiriamąja siena ordino kronikininkai nuo XIII a. pabaigos laiko Nevėžio upę. Tatai paremia lietuvių tezę 1413 Veliuonos ginče, tvirtinančią, kad Nevėžis aukštyn linkui toli skiriąs ir skyręs Žemaičius nuo A. Toliau į šiaurę nuo Nevėžio administracinė Žemaičių kunigaikštijos ir (aukštaitiškos) Upytės apskrities siena XVI a. viduryje eina nuo Vadaktų pro Sidabravą iki Beržės upės ties Pliuškių kaimu, Berže ligi Radviliškio, per Stačiūnų ir Lygumų tarpą ligi Mūšos, toliau stačiai ligi Latvijos sienos, ligi Virčuvio upelio į vakarus nuo Kriukų. Šita siena, istorinių aplinkybių sudaryta, turėta būti taip pat gana sena.

K. Būga Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje 1924; *A. Salys* Die Žemaitischen Mundarten Tautoje ir Žodyje VI t. 1930; *Lowmiański* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego 1932.

Aukštaičių Aukštumos apima rytų ir pietų Lietuvos kalvynus bei jų grupių sudarytas aukštąsias sritis. Šiaurinės dalies aukštumos yra paskutiniojo ledlaikio padarinys. Jos yra jaunesnės, kalvos mažiau nuardytos atmosferos veiksnių, statesnės, tarp jų esantieji kloniai ir dūburiai išlikę gilesni. Dėl to čia daugiau ir ežerų. Šių aukštumų centras yra Švenčionių srityje. Jos šakojasi į Zarasų, Svyrių, Molėtų, Trakų ir kt. grupės. Aukščiausia vieta yra prie Daugėliškio (285 m). Prie šios grupės aukštumų priskirtinos ir p. v. Lietuvos, (Sūduvos) aukštumos su centru Vižainio apylinkėse. R. Lietuvos pietinės dalies aukštumos prasideda į pietus nuo Vilniaus. Jų centras yra a. Ašmeną. Aukščiausios vietos Čiupiškio kalnas (311 m) ir Debesijos kalnas (307) m). Čia aukštumos yra lygesnės, panašios į mažas plokštakalnes.

Aukštaičių tarmės ž. Lietuvių kalba.

Aukštaitė Marija, rašytojos, visuomeninkės Radkevičiūtės - Navikavičienės (g. 1896 VII 18 Stanaičių k. Garliavos vl.) literatūrinis vardas. 1920—1927 Prienų savivaldybės taryboje, trejus metus vicepirmininkė. 1919—1929 Liet. Kat. Moterų Drjos Prienų sk. pirmininkė. 1930 atvyko į Kanadą. 1937 Montrealyje organizavo Vil-

M. Aukštaitė

niaus Vadavimo Sąjungos skyrių ir ligi 1939 buvo pirmininkė. Keturis metus dirbo Kanados Lietuvių Taryboje. 1942—1943 redagavo Nepriklausomą Lietuvą. Brooklyno Vienybėje kelerius metus vedė Montraelio Dienų skyrių. Montraelyje ėmėsi lietuviškų mokyklų organizavimo. Lietuvių Rašytojų Draugijos narė. Kanados ir JAV lietuvių laikraščiuose, įvairiais slapyvardžiais pasirašydama, spausdino eilėraščius, noveles, straipsnius, korespondencijas. Vienybėje ir 1953 Tėviškės Žiburiuose spausdino dienoraštį Išeivė.

Aukštaičių Žemė nuo 1937 II 7 ėjęs Ukmergėje laikraštis. Redagavo P. Cibulskas.

Aukštakalnis 1) Rokiškio aps. Kamajų vl. ež. 22,8 ha ploto.

2) Seinų aps. Lazdijų vl. ež. 10 ha ploto.

Aukštakrosnis, arba aukštoji lydymo krosnis. Geležies metalurgijoje vartojama šulinio pavidalo krosnis, žaliajam ketui iš geležies rūdos gauti. Kūgio pavidalo, 20—30 m aukščio, 9—10 m skersmens apačioje, iš storų geležinių lapų su išoriais sustiprinimais, iš vidaus aprūpinama storu ugniai atsparios medžiagos sluogsniu. Perdirbama rūda, koksas ir vad. fliusai įkraunami per krosnies viršų, specialiais aparatais oras įvaromas pūtimo mašinomis per įtaisytus žemutinėje krosnies dalyje pūstuvus. Prikrauti rūdos sluogsniai iš lengvo leidžiasi žemyn ir per 12—20 valandų prieina prie lydymo zonos — karščiausios krosnies vietos. Per tą nusileidimo laikotarpį rūda galutinai išdžiūsta, įkaista, atgaivina esančią joje geležį, kuri prie lydymo zonos, lydosi ir, subėgdama į gūžtą — žemiausią krosnies dalį, — dar prisisemia anglies. Tuo būdu gaunamas iš A. metalas yra ketus, betgi kuris nėra dar visai nuvalytas, ir dėl to vad. žaliuoju ketumi. Metalas suleidžiamas į smėlyje padarytus griovelius. Juose sustingęs, laužomas pailgais, 15—25 kg svorio gabalais ir perduodamas toliau perdirbti į vad. liejininkystės ketų, plieną ar geležį.

Aukštas aukštų trobesių skyriai, gyvenimai, sudaryti horizontaline linkme, susisiekimui jungiami laiptais ar keltuvais-elevatoriais. Atskirų A. numeracija įvai-

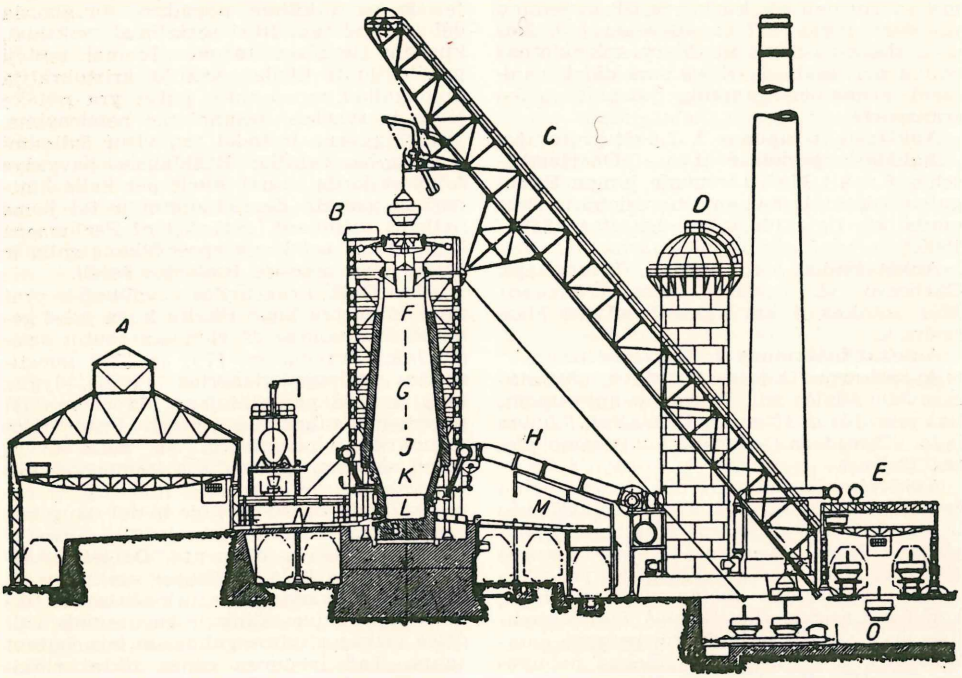

Aukštoji lydymo krosnis — FGIK — krosnis; L — gūšta; N — skystam metalui suleisti lovys; C — nuožulnus tiltas žaliavai į krosnies viršų paduoti; D — Koupero aparatas orui įkaitinti; H — vamzdis įkaitintam orui į krosnį atvesti; M — lovys skystoms atmatoms suleisti

riuose kraštuose yra nevienoda: pvz. Lietuvoje vad. pirmuoju, kitur — parteriu ar beletažu, antrasis — pirmuoju ir t. t.

Aukštasis Ežeras — Lake Sperior — didžiausias pasaulyje, gėlojo vandens ežeras Š. Amerikoje. 83.300 km² (31.820 kv. mylios), 560 km ilgio 256 km pločio. 184 m aukščiau j. l., didžiausias gylis 308 m. Baseino plotas a. 200.000 km². Turi apie 200 intakų ir daugybę salų. Vidutiniškai esti užšalęs nuo gruodžio mėn. pabaigos ligi balandžio mėn. pradžios. Jis eina riba tarp JAV ir Kanados. JAV pusėje žymiausias uostas Duluth, o Kanados pusėje Fort Wiliams. A. E. jungia 100 km ilgio St. Mary

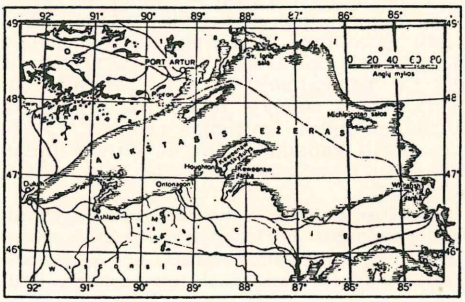

upė su Hurono ež., kuris yra 6,8 m žemiau A. ežero lygio, 177 m aukščiau j. l. Šios upės slenkstis-Sault St. Mary aplenkiamas dviem perkasais. A. E. vaidina didelį vaidmenį pramonės gaminių, javų ir miško transporte.

Aukštasis įtempimas ž. Aukštoji įtampa.

Aukštasis perkasas (vok. Oberlaendischer Kanal) Maž. Lietuvoje jungia Elbingą su Truso (Draussen), Geserichо ir Drevenės ež. Ilgis 140,5 km. Iškastas 1845—1860.

Aukštažindis, arba Milčius, Kauno aps. Garliavos vl. upelis, Jiesios (Nemuno) kair. intakas, 4 km ilgio. Prasideda Mastaičių k.

Aukštažiūriškumas ž. Hypermetropija.

Aukštbruvė (kitaip Aužbruva, Aukštagiruvis) Šilalės vl. Tauragės aps. upelis, kairysis Jūros (Nemuno) intakas, 7,0 km ilgio. Prasideda Gedeliškėse. Baseino plotas 13 km².

Aukštėjas Lasickio De diis Samagitarum žemaičių dievų sąraše vardas „aukščiausio ir visagalio Dievo" (Deus Auxtheias Vissagistis). Nors Mierzyńkis (Jan Lasicki 1870) ir laiko, kad čia Visagistis yra Perkūno pavadinimas, tačiau nėra abejonės, kad čia Lasickis tik iškreipė žodį Visagalisis ar Visagalis ir būdvardį pavertė daiktavardžiu ir savarankiška, niekad nebuvusia žemaičių dievybe.

Aukštesnieji rūmai. Kolegialinis organas gali būti arba vieningas arba kombinuotas. Būna vienerių rūmų sistemos ir dvejų rūmų sistemos parlamentai. Dvejų rūmų sistemoje tie rūmai, kurie dažniausiai sudaromi demokratiniais rinkimais, arba, jei abeji rūmai yra demokratiškai renkami, sudaromi platesniais rinkimais, įprasta vadinti žemesniaisiais (arba atstovų rūmais, seimu ir kitaip), antrieji — aukštesniaisiais rūmais (dažniausiai senatu). A. R. yra kilę iš tų laikų bei socialinių tvarkymosi santykių, kada, dar nenusistojus moderninei suvereninei valstybei ir prieš įsigalint absoliutinei monarchijai, vid. amžių santvarkoje atskiri luomai per savo viešąsias autonomines atstovybes derėjosi su valdovais dėl viešosios galios vykdymo, dėl jos patarnavimų bei visuomenės veiksnių nusileidimo šiai galiai ir prižiūrėjo įvykusių kompromisų vykdymą. Atskirų luomų atstovybės susitvarkė atskirais luomais. Prancūzijoje generalinių luomų (Etats Généraux) institucijoje tų rūmų buvo net treji: bajorų, dvasininkų ir vad. trečiojo luomo-buržuazijos. Be luominio, A. R. turi ir monarchinio kilimo šaltinį. Jis yra veikęs XIX a. konstitucinėje monarchijoje, pakeitęs demokratinio principo kovą su monarchiniu kompromisu. Daugelyje valstybių, kuriose tebeveikia dvejų rūmų sistema, A. R. jau yra nustoję šio savo kilimo pobūdžio, daugiausia dėl to, kad tam tikri socialiniai veiksniai, kuriems tie rūmai tarnavo, luomai, senieji privilegijuoti klodai, kraujo aristokratija ir pagaliau monarchas, patys yra netekę jėgos ir svarbos socialiniame bendravime, yra išsigyvenę ir todėl yra visur šalinami iš valstybės valdžios. Ryškiausias pavyzdys Anglijos lordų rūmai, kurie per kelis šimtmečius pamažu degraduojami ir tai jiems patiems sutinkant. 1911 Act of Parliament iš jų atėmė bet kurią sprendžiamą galią ir paliko vien senosios funkcijos šešėlį.

Nuo Didž. Prancūzijos revoliucijos pradžios laikų ten buvo iškelta kova prieš generalinius luomus už vieningą tautos susirinkimą. Prancūzijos 1791 ir 1793 konstitucijos težinojo vienerius rūmus, lygiai kaip ir 1848 paskelbtoji ir Napoleono III perversmo nugriauta antroji Prancūzijos demokratinė respublika. Vis dėlto dvejų rūmų sistema, įgyvendinta kompromisinės konstitucinės monarchijos, nusistojo ir demokratinėje konstrukcijoje ir net daug kur yra laikoma esminiu demokratinės valstybės konstrukcijos elementu. Demakratinėse valstybėse kyla ypatingas sunkumas A. R. sudaryti, kadangi čia pripažįstamas tiktai vienas universalinis ir suvereninis valdžios veiksnys, visos galios šaltinis, būtent tauta. Tad įvedimas cenzo tiktai rinkiniams į A. R., organizuojant rinkimus į žemesniuosius visuotiniu balsavimu, arba cenzo sustiprinimas rinkimais į A. R., su-

darytų valstybėje kaip ir dvi teisines tautas, vieną platesnę ir antrą siauresnę, o tai prieštarautų demokratiniams principams. Tad lieka tiktai kitokia rinkimų tvarka bei atstovavimo konstrukcija, paliekant tą pačią piliečių rinkikų sudėtį balsuojant į abejus rūmus. Demokratinės doktrinos klasikas, Esmein, siūlė šiuos A. R. sudarymo metodus, neprieštaraujančius demokratiniams principams. 1) tos pačios balsavimo sąlygos ir balsavimo tvarka į abejus rūmus, bet atstovų skaičius A. R. mažesnis; tai paveikia ir dvejų rūmų sudėties skirtingumą, nes ten, kur yra mažiau atstovų, ne tiek pasireiškia ir tam tikri įvairių srovių atspalviai; 2) ilgesnis mandatų terminas A. R.; 3) teritorijos suskirstymas stambesniais balsavimo vienetais arba rinkimų apygardomis į A. R. arba bent suskirstymas kitokiomis apygardomis, nesutampančiomis su rinkimų apygardomis, nustatytomis renkant žemesniuosius rūmus; 4) tiesioginis balsavimas renkant žemesniuosius ir netiesioginis (dviem ar keliais laipsniais, ypač per išrinktuosius į vietos savivaldybes rinkėjus) renkant A. R.; 5) amžiaus cenzo pakėlimas rinkikams į A. R. Ypač du paskutinieji Esmeino nurodyti metodai, netiesioginis balsavimas ir pakeltas amžiaus cenzas, yra plačiai praktikuojami demokratiniams A. R. sudaryti. Čia dar tenka pridėti dažnai pasitaikąs A. R. sudėties atnaujinimas ne iš karto, bet dalimis (pvz. JAV ir kitur). Kai kuriose valstybėse A. R. sudėtis taip būdavo sutvarkoma, kad juose būtų atstovaujami įvairūs socialiniai interesai. Tada greta demokratinės masinio skaičiaus atstovybės, kuri koncentruojasi žemesniuosiuose rūmuose, sudaroma antroji quasi sociokratinė svarbesnių socialinių interesų atstovybė. Dvejų rūmų sistema, kad galėtų tvirtai nusistoti ir veikti, yra reikalinga dvejų atstovavimo veiksnių. Unitarinėse, grynai demokratinėse valstybėse, ji to neranda ir todėl ji tenai dirbtinė ir kelianti nuolatinius ginčus. Bet ji gali sėkmingai plėstis federacinėse, net ir demokratinėse, valstybėse, kur ji nei tokių ginčų, nei abejonių nekelia. Demokratinėse federacinėse valstybėse visada yra du pagrindiniai veiksniai: vienas kuris nors bendras visai federacijai, pvz. visa federacijos tauta, ir antras — federacijos nariai, sufederuotos pirminės valstybės, iš kurių sudaryta federacija.

Dėl A. R. funkcijos ir galios, kurios ne visur sutampa su žemesniųjų rūmų funkcija ir galia, tenka skirti administracijos ir įstatymo leidimo sritis. Dėl pirmosios galios pažymėtina, jog kai kuriose valstybėse, ypač ryškiai federacinėse, pvz. JAV, A. R. turi tam tikrų administracinių funkcijų, dalyvaudami vyriausybės darbe. Federacinėse valstybėse tai seka iš to, kad čia A. R. centro valdžioje sudaro vienintelę federacijos narių atstovybę, kuri todėl turi būti veikli visose valdžios srityse, nes kitaip federacijos nariai, kitokio savo organo neturėdami, būtų iš tam tikros veikimo srities visai išskirti. Painesnis yra klausimas, ar unitarinėse parlamentinio režimo valstybėse A. R. priklauso ministerių kabineto veikimo kontrolė ir šios kontrolės sankcijos. Anglijos lordų rūmai šios galios neturi. Bet dėl tam tikrų abejų rūmų šioje srityje lygumo nepatogumų reiškiasi tendencija visas parlamentinės valdymo kontrolės sankcijas sukoncentruoti žemesniuosiuose rūmuose. O ir ten, kur šiuo atžvilgiu veikia teisinis abejų rūmų lygumas, A. R. patys užleidžia pirmenybę žemesniesiems ir tik išimties keliu tas sankcijas patys vykdo. Įstatymų leidimo srityje principiškai veikia abejų rūmų lygybė, bet ir čia reiškiasi tendencija, kad A. R. priklausytų tiktai žemesniųjų rūmų priimtų įstatymų stabdymo funkcija, vad. reliatyvusis arba suspensyvinis veto. Tada sprendžiamoji galia priklausytų tiktai žemesniesiems rūmams; aukštesnieji galėtų tiktai versti žemesniuosius peržiūrėti tai, kas aukštesniųjų pastebėta ir kas sukelia abejonių. Šis funkcionalinis A. R. pobūdžio keitimas pradėjo reikštis ypač finansinių įstatymų ir biudžeto srityje. Anglijos 1911 Act of Parliament galutinai pakirto lordų rūmų galią biudžeto bei finansinių įstatymų atžvilgiu. Kai kuriose valstybėse (pvz. JAV) finansinių įstatymų srityje žemesniesiems rūmams užtikrinama teisinė jų svarstymo pirmenybė.

Aukštesnioji Kultūrtechnikų Mokykla. Žemėtvarkos darbams Lietuvoje besiplečiant pasirodė būtina ruošti kultūrtechnikų. 1922 prie Dotnuvos žemės ūkio technikumo buvo įk. kultūrtechnikų skyrius, kuris veikė ligi 1927, išleidęs 43 kultūrtechnikus. Įsikūrus Dotnuvos Žemės Ūkio Akademijai ir ž. ūkio technikumui susilikvidavus, 1927 X 3 Kėdainiuose buvo įk. atskira Aukštesnioji Kultūrtechnikų Mokykla, kurioje, be bendrųjų dalykų, buvo dėstoma ir visa eilė specialinių, kultūrtechnikams paruošti reikalingų dalykų. Mokslas buvo einamas trimis kursais. Bet 1937 buvo įsteigtas ir ketvirtas kursas — geodezininkų skyrius. Nuo 1940 baigę A. K. M. buvo priimami į VDU statybos fakulteto antrąjį kursą.

Aukštesnioji Miškų Mokykla buvo Žemės Ūkio Ministerijos įst. Alytuje 1927 IX 15. Ji perėmė likviduoto Žemės Ūkio Akademijos miškų skyriaus mokslo priemones, laboratorijas ir kt. Į mokyklą priimdavo baigusius ne mažiau kaip 6 aukštesniosios mokyklos klases. Mokyklos kursas buvo einamas per dvejus metus. Mokykloje buvo dėstomi vien specialiai su miškininkyste surišti dalykai. Mokyklą baigę įgydavo miškininkų vardą.

Mokslas nemokamas, bet už tai baigę mokyklą klausytojai turėjo paskiau atitarnauti žemės ūkio ministerijos tarnyboje tiek metų, kiek ėjo mokyklos kursą. 1938 A. M. M. buvo pavadinta Vidurinė Miškų Mokykla ir 1939 buvo iškelta į Vilnių. Ligi 1943/1944 mokslo metų pradžios ji išleido 420 miškininkų. Prie šios mokyklos 1937 ir 1938 veikė mėnesiniai eigulių kursai ir 1941 bei 1942 girininkų kandidatų trijų mėnesių kursai. Mokomasis personalas vedė ir miškų tyrimą. Prie A. M. M. buvo dekoratyvinių medžių ir vaismedžių medelynas, mokomasis sodas, Mokomųjų Miškų Urėdija 11.176 ha ploto su šešiomis girininkijomis: Alytaus, Dzirmiškių, Seirijų, Metelių, Ūdrijos ir Punios. Mokykla padėjo pagražinti Alytaus miestą, apsodinti gatves, aikštes ir parkus.

Aukštesnioji mokykla mokymo bei auklėjimo įstaiga, kur priimami vaikai, baigę pradžios ar vidurinį mokslą. A. M. būna bendrojo lavinimo ir specialinių mokslų. Prancūzijoje ir Belgijoje A. M. vadinamos licėjais, JAV college. Nepriklausomoje Lietuvoje A. M. sudarydavo gimnazijos ir atskiros specialiosios A. M — seminarijos (dvasinės ir mokytojų), technikos ir kai kurios kitos. Viena seniausiųjų Lietuvos A. M. buvo 1526 įst. šv. Jono bažnyčios parapijinė katedros mokykla. 1538 Jonas Viliamovskis su Jurgiu Eišiškiečiu norėjo įkurti aukštesnę mokyklą Vilniuje, bet Vilniaus kapitula nedavė leidimo. Ir tiktai 1539 Žygimantas Augustas leido Abromui Kulviečiui su Jurgiu Zablockiu įkurti Vilniuje pirmą tikrąją A. M. Lietuvoje, bet ji veikė tik ligi 1542, kada abu jos mokytojai turėjo dėl reformacijos palaikymo bėgti į Karaliaučių. 1563 Petras Roisius įvedė į šv. Jono mokyklą romėnų ir Lietuvos teisės dėstymą. 1570 jėzuitai įk. prie šv. Jono bažnyčios Vilniuje penkių klasių kolegiją. Ilgainiui tos jėzuitų kolegijos kuriamos ir daugelyje kitų Lietuvos vietų, o paskiau savo A. M. kuria bazilionai, dominikonai, pranciškonai, misijonieriai, pijorai, karmelitai, bernardinai ir kt. Be to, evangelikai reformatai buvo įkūrę A. M. Kėdainiuose ir Slucke. 1773 panaikinus jėzuitų ordiną, buvo įkurta Edukacinė Komisija, kuri perėmė jėzuitų mokyklas ir savo priežiūron paėmė ir kitų ordinų mokyklas ir švietimo organizacijos požiūriu visą Lietuvą padalijo į Lietuvos, Gudų, Pagirių ir Žemaičių skyrius ir visas ten esamas A. M. perorganizavo į skyrių ir poskyrių mokyklas. Rusams Lietuvą okupavus, iš Edukacinės Komisijos buvo perimtos šios mokyklos (be Užnemunės, kuri ligi 1806 buvo Prūsijos valdžioje): 6 kl. apskrities mokykla Vilniuje, Gardine, Naugardėlyje, Žirovicuose, Kražiuose; 5 kl. Lietuvos Brastoje, Kėdainiuose, Troškūnuose, Telšiuose; 4 kl. Borūnuose, Padubysyje; 3 kl. Lydoje, Ščiučine, Kaltanėnuose (Vilniaus), Slanime, Liškiavoje, Ukmergėje, Kaune, Panevėžyje, Raseiniuose, Dotnuvoje; 2 kl. Merkinėje. Be to, dar Minske, Slucke, Bobruiske, Mozyriuje, Pinske, Pastoviuose, Cholopėničiuose. Ukrainoje — Kamence, Vinnicoje, Nemirave, Bare, Žitomiriuje, Kremence, Lucke, Mežiriečiuje, o anksčiau iš L. D. Kun-jos per pirmuosius padalijimus atplėštos A. M. Polocke, Vitebske, Daugpilyje ir kt. Ligi 1831 visos tos mokyklos buvo tiesioginėje Vilniaus universiteto priežiūroje, ir jų skaičius iš lėto vis augo (pvz. Žemaičių Kalvarijos, Kolainių ir kt.). Vilniaus universiteto A. M. valdymo laikais pasikeitė ir mokyklų turinys: jei ligi XVIII a. pabaigos beveik visos tos mokyklos buvo lotyniškos, tai universiteto valdžioje jas pradėta versti lenkiškomis; tatai žymiai pagreitino, ypač Lietuvos rytų, lenkinimą. 1831 universitetą likvidavus, visas mokyklas perėmė grynai rusiškoji Vilniaus Mokslo Apygarda, ir rusų administracija pradėjo tuojau mokyklų skaičių sistemingai mažinti: 1830 Vilniaus apygardoje buvo 12 gimnazijų, 59 apskrities mokyklos ir 261 parapijų mokyklos su 19.079 mokiniais ir 880 mokytojais; jau 1831 tik 7 gimnazijos, 22 apskrities mokyklos, 445 pr. mokyklos su 6654 mokiniais ir 306 mokytojais. Kartu keičiama ir A. M. linkmė — iš svetimų lietuvių tautai lenkiškų mokyklų jos verčiamos tiek pat svetimomis, rusiškomis, nors 50-jų metų pabaigoje vėl buvo įvestas A. M. lenkų kalbos dėstymas (panaikintas 1863). Ir toliau mažinamas mokyklų skaičius: 1861 buvo tik 26 A. M. su 5871 mokiniu. 1860—1861 rusų švietimo ministerija buvo sumaniusi gana plačią mokyklų reformą pravesti tarp kita ko ir Lietuvoje; tuo klausimu rinko atsiliepimus ir iš Lietuvos A. M. pedagogų tarybų, kuriose tuo laiku narių daugumą sudarydavo lenkai, kurie bandė ta proga vėl įvesti į Lietuvos A. M. lenkų dėstomąją kalbą. Bet 1863—1864 Lietuvos sukilimas tam kelią užkirto. 1864—1905 laikotarpyje kad ir buvo viena kita mokykla naujai įkurta, bet ne mažiau jų buvo ir likviduota, o 80-jų metų pabaigoje speciliai sudaromos kliūtys stoti į A. M. didesniam valstiečių mokinių skaičiui. Po 1905 pavyko į daugelį Lietuvos A. M. įvesti lietuvių kalbos, atskiro dalyko, dėstymą. Tuo laiku atsirado ir pirmosios lietuviškos, kiek žemesnio tipo A. M.: Marijampolės progimnazija, Telšių progimnazija, bet ir jose dėstymas ėjo rusų kalba, o lietuvių kalba buvo tik atskiru dėstomuoju dalyku. Kada I Pasaulinio karo metu, 1915, tos mokyklos buvo evakuotos į Rusiją, tai ir pirmoje lietuvių gimnazijoje M. Yčo Voroneže dėstomoji kalba buvo irgi rusų. Tačiau Lietuvoje, ją vokiečiams 1915 okupavus, susikūrė dvi pirmosios lietu-

viškos gimnazijos su lietuvių dėstomąja kalba — Vilniuje (vėlesnioji Vytauto Didžiojo gimnazija, pirmutinis direktorius Mykolas Biržiška) ir greitai po to ir Kaune (Saulės, vėliau Aušros, pirmasis direktorius Pranas Dovydaitis). Kad ir vėliau, dar prie vokiečių, susikūrė kelios naujos A. M., bet nepriklausomoje Lietuvoje jų skaičius pradėjo augti tik nuo 1919. Ligi 1935, be progimnazijų ir kitų to tipo A. M., gimnazijos buvo keturių tipų: realinė, humanistinė, su sustiprintu naujųjų kalbų dėstymu ir komercinė. 1935 buvo pravesta A. M. reforma, pagal kurią tarp kita ko buvo suvienodintas gimnazijų tipas. Neskaitant viduriniųjų ir specialinių mokyklų, jau 1938 buvo 60 gimnazijų, be to, dar 6 Klaipėdos krašte. Nuo 1939 į bendrą Lietuvos mokyklų tinklą įsijungė ir Lietuvos rytų mokyklos, kurios lenkų okupacijoje visą laiką turėjo vesti sunkiausią kovą su okupantais už būvį — uždaromos, išmetamos iš patalpų ir t. t. Tačiau naujoje Lietuvos okupacijoje nuo 1944 Lietuvos A. M. savo lygiu ir turiniu grįžo į pomuravjovinius Lietuvos A. M. laikus. Tik 1945—1948 tremtyje Vokietijoje susikūrė platus A. M. tinklas, kuris suiro tremčiai išsisklaidžius. 1953 Vokietijoje liko vienintelė A. M. Diepholze ir, be to, JAV kelios lietuviškų vienuolijų kolegijos Chicagoje, Marianapolyje, Putname ir kt.

Aukštesnioji muzikos mokykla Klaipėdoje buvo įst. S. Šimkaus 1923 IX 30. Pradžioje buvo įst. dainavimo, fortepiono, smuiko ir vargonų klasės, 1924 IX 1 ir orkestro skyrius. 1925 mokykla buvo suvalstybinta ir vad. Klaipėdos konservatorija. Mokykla paruošė daug orkestrantų, choro vedėjų, rengė įvairiose Lietuvos vietose koncertus. Nuo 1925 prie jos veikė muzikos ir dainavimo mokytojams kursai. 1930 konservatorija buvo likviduota ir palikta nedidelė muzikos mokykla, kurią vedė prof. Ignas Prialgauskis, nuo 1937 J. Karosas. 1933 Jeronimas Kačinskas įst. prie jos ketvirtatoninės muzikos teorijos skyrių.

Aukštesnioji sodininkystės ir daržininkystės mokykla Fredoje buvo 1925 IX 1 perorganizuota iš 1920 A. Fredoje įk. daržininkystės mokyklos. Per 3 mokslo metus mokiniai išeidavo teorinį kursą ir atlikdavo praktiką soduose, medelyne, daržuose, šiltnamiuose, gėlynuose. Išėję kursą, atlikdavo metinę praktiką ir gaudavo sodininkystės techniko vardą.

Aukštesnioji technikos mokykla buvo įk. 1920 Vilniuje, tais pačiais metais atkelta į Kauną. 1920–1940 jos vedėju buvo J. Graurogkas, 1940—1942 A. Krikščiūnas, 1942—1944 V. Gavelis. 1940 mokykla pavadinta Kauno Technikumu ir gavo teisę baigiantiems po dvejų metų praktikos darbo teikti specialybės inžinieriaus titulą. Kitas technikumas veikė Vilniuje.

Aukštesnioji žemės ūkio ir miškų mokykla įst. 1919 X 13 Dotnuvoje, vietoje čia ligi 1915 buvusios vid. žemės ūkio mokyklos. 1922—1923 ji neoficialiai buvo vad. žemės ūkio technikumu. 1924 X 15 organizuojant

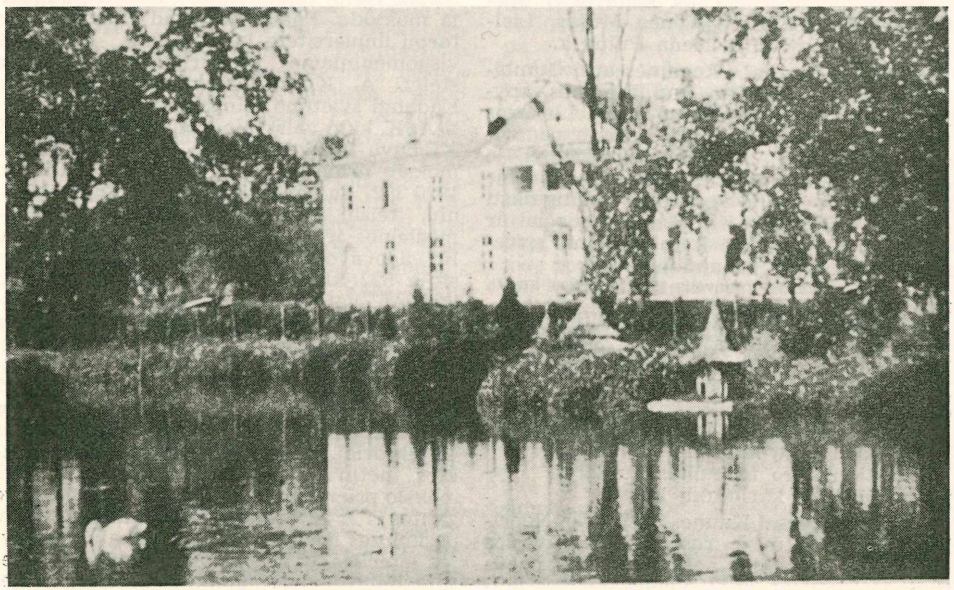

Aukštoji Freda — Sodininkystės Mokyklą

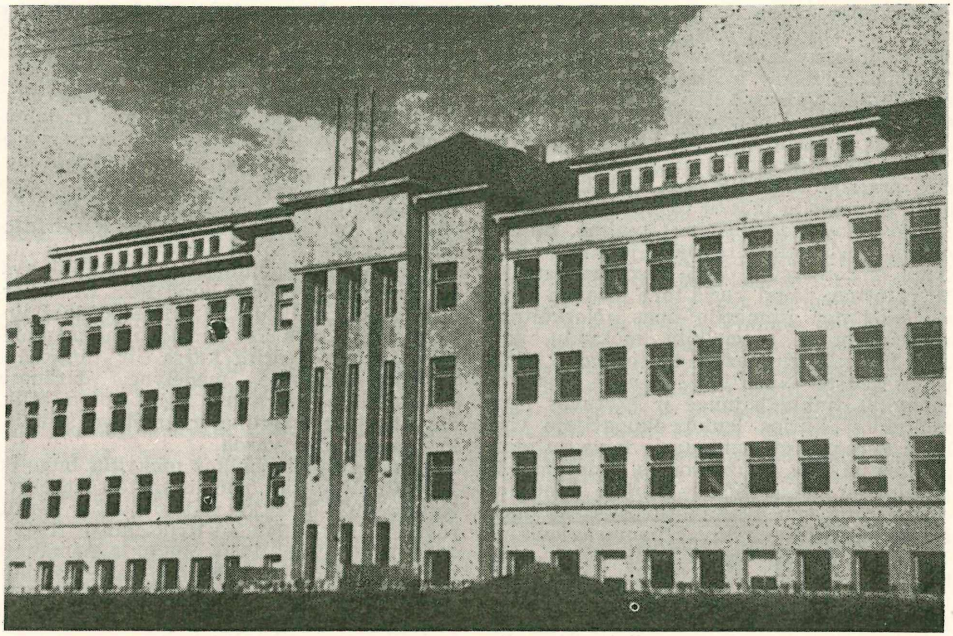

Aukštesnioji Technikos Mokykla Kaune

Dotnuvos Žemės Ūkio Akademiją, mokykla buvo į akademiją įlieta. Vedėjais buvo 1919—1920 V. Ruokis, 1920—1924 A. Vienožinskis.

Aukštežis Panevėžio aps. Šeduvos vl. upelis, Vakoniškio (Daugyvenės, Mūšos, Lielupės) aukštupys. Prasideda Puipų k.

Aukštieji Eisuliai Ragainės aps. Gumbinės apygardos k., 6 km nuo Ragainės. Apylinkės dėl savo gražumo vad. Lietuvos Šveicarija. Yra su ta vieta surištų padavimų apie karžygį, Kaukarų kunigaikštį, jo dukterį Eisulinę ir kitoje Nemuno pusėje Šereiklaukio kalne gyvenusį kunigaikštį Šereikį, kurio pilį išgriovę kryžiuočiai ir vėliau nužudę ir prie Rambynkalnio gyvenusį kunigaikštį Skriaudupį.

A. B. Klaipėdiškis Vadovėlis po Klaipėdos kraštą 1924.

Aukštieji Italijos ežerai š. Italijoje, pietiniuose Alpių pakraščiuose. Žymiausieji: Lago Maggiore, Lugano, Como, Gardo, Iseo. Krantuose susikūrė daug įvairių vasarviečių.

Aukštieji karininkų kursai ž. Vytauto Didžiojo karininkų kursai.

Aukštieji karo technikos kursai ž. Vytauto Didžiojo karininkų kursai

Aukštieji kursai Kaune. Susikūrus Nepriklausomai Lietuvos respublikai, savosios aukštosios mokyklos neturėta. O buvo būtina: 1) Lietuvon grįžo didelis skaičius jaunuomenės, pradėjusios, bet dėl karo aplinkybių negalėjusios baigti aukštųjų mokslų Rusijos aukštosiose mokyklose, 2) Lietuvos ir aukštesniosios pabėgėlių mokyklos Rusijoje išleido didelį abiturientų skaičių. 1919 Kaune iškilo sumanymas kurt savą aukštąją mokyklą. Paaiškėjus, kad valstybė tuo tarpu universiteto kurti negali, 1919 X 19 visuomeniniame pasitarime nusistatyta steigti A. K. visuomeninėmis pajėgomis. Kadangi švietimo ministerija nesutiko kurti A. K. kaip valstybinės mokyklos, tai 1919 XI buvo įsteigta A. K. laikyti aukštųjų mokslų draugija. A. K pradėjo veikti nuo 1920 I 27 su penkiais skyriais: humanitariniu, teisių, matematikos-fizikos, gamtos, medicinos ir technikos. Pirmais metais A. K. vadovavo Z. Žemaitis. Mokslą pradėjus, stojo 522 klausytojai; jų 244 tikrieji, kiti laisvieji, neturį brandos atestatų. 1920 rudens semestre mokslas buvo nutrauktas, daugumui klausytojų ir daliai lektorių išėjus į frontą kovoti su Želigovskio vedamomis lenkų kariuomenės gaujomis. 1921–1922 kursams vadovavo J. Vabalas Gudaitis. A. K. likviduojant, klausytojų buvo 478 ir 48 lektoriai. Darbo sąlygos buvo labai sunkios, neturint nei pastovių patalpų, nei mokslo priemonių. Lėšos A. K. išlaikyti buvo gautos iš A. K. draugijos, savo atsakingumu paskolinus iš banko, iš tam reikalui sudarytos loterijos, iš Amerikos liet. aukų ir švietimo ministerijos suteiktos subsidijos. Nežiūrint nepalankių darbo sąlygų, A. K. pa-

ruošė pirmuosius būsimojo universiteto mokslo kadrus, surinko nemaža priemonių ir davė universitetui pirmą paruoštą studentų kontingentą. 1922 II 16 įsteigus Vilniaus universiteto statutu universitetą, A. K. įsiliejo į ji, tačiau ligi 1922 rudens jų teisių skyrius ir toliau veikė, kadangi 1922 II 16 universitetas neturėjo teisių fakulteto. Tik Steigiamajam Seimui priėmus Lietuvos universiteto statutą ir įsisteigus nuo 1922 rudens ir teisių fakultetą, A. K. galutinai susilikvidavo.

Aukštieji mokslo kursai Vilniuje. Jau 1918 vasarą ir rudenį pradėjus iš Rusijos grįžti karo tremtiniams, Vilniaus lietuvių tarpe kilo sumanymas, vėliau Lietuvių Mokslo Draugijos suvažiavime paremtas, suruošti aukštuosius mokslo kursus, nelaukiant ligi bus atgaivintas Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 XII 5 priimtu įstatymu 1832 uždarytasis Vilniaus universitetas. Šis sumanymas buvo įvykdytas komisijos iš M. Biržiškos, A Janulaičio ir Pr. Mašioto, ir 1919 III 24 I-sios Vilniaus berniukų gimnazijos salėje buvo formaliai atidaryti M. Biržiškos ir A. Janulaičio paskaitomis. Dar prie bolševikų valdžios prasidėję kursai, pakėlė ir jos perėjimą į Varšuvos okupantų rankas ir baigėsi 1919 V 17. Iš viso įvyko a. 100 paskaitų iš matematikos, filosofijos, psichologijos, istorijos, literatūros, gamtos mokslų ir kt. Klausytojų buvo 117 (64 moterys ir 53 vyrai). Tos pačios gimnazijos patalpose įvyko ir II (1920 V 8—1920 VI 8) ir III (1921 III 7—1921 IV 14) A. K. semestrai. Atskirose paskaitose klausytojų skaičius svyravo nuo 10 ligi 70. Atsakingasis A. K vedėjas buvo dr. J. Basanavičius, faktiškasis 1-sios Vilniaus lietuvių berniukų gimnazijos vedėjas M. Biržiška. Paskaitas 1919—1921 A. K. skaitė: Pr. Augustaitis, dr. J. Basanavičius, V. Bielskis, M. Biržiška, Vac. Biržiška, Vikt. Biržiška, S. Čiurlionienė, S. Grinkevičius, M. Hereckis (gudiškai), K. Janavičius, A. Janulaitis, I. Jonynas, S. Kairiūkštis, Pr. Mašiotas, M. Reinys, A. Rondomanskis, J. Skruodys, M. Stankevičius, J Šepetys, M. Šikšnys, J. Šlapelis, Just. Tumėnas, Br. Untulis, J. Vabalas Gudaitis, A. Varnas, A Viskantas, T. Vrublevskis (lenkiškai). Ir šie A. M. K., lygiai kaip ir Kauno A. K. Lietuvos universitetui paruošė ir klausytojų ir dėstytojų, nes iš A. M. K. dėstytojų tarpo vėliau dirbo universitete P. Augustaitis, M., Vac.,Vik. Biržiškos, S. Čiurlionienė, S. Grinkevičius, A. Janulaitis, I. Jonynas, M. Reinys, J. Vabalas Gudaitis

M. Biržiška Lietuvių Mokslo Kursai —Nepr. Liet. 1919 N. 22.

Aukštieji Šančiai Kauno priemiestis tarp Mickevičiaus slėnio, Nemuno ir Kauno gležk. stoties. 1940 a. 3000 gyv. Kariuomenės tiekimo sandėliai, 1939 pastatyti Šančių gimnazijos rūmai, 1940 pastatyta pigiųjų butų kolonija, prieš II Pasaulinį karą įk. katalikų parapija.

Aukštikalnis Kazys (g. 1908 I 21 Daunorių k. Vabalninko vl.). Baigęs Biržų gimnaziją, įsikūrė Vabalninke ir dalyvavo kultūrinėje ir visuomeninėje veikloje. 1926 kartu su B. Brazdžioniu išleido eilėraščių rinkinį Baltosios Dienos. Nuo 1949 gyvena Bostone JAV.

Aukštyn 1930 B. Buivydaitės suredaguotas moterų kūrybos almanachas su G. Petkevičaitės įvadu. Dalyvavo L. Didžiulienė-Žmona, G. Petkevičaitė-Bitė, J. Žymantienė-Žemaitė, M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, S. Pšibiliauskienė-Lazdynų Pelėda, M. Lastauskienė, S. Čiurlionienė, B. Buivydaitė, J. Augustaitytė-Vaičiūnienė, A. Žalinkevičaitė-Alė Sidabraitė, S. Bačinskaitė-Nėris, P. Orintaitė.

Aukštinė plokštinėje geometrijoje vad. nuleisto iš plokščio tiesinio trikampio viršūnės į jo pagrindą statmens ilgis. Jei trikampis yra smailas, tai trys atitinkančios jo viršūnės A. susikerta viename taške trikampio viduje. Bukojo trikampio atveju jo trijų A. tęsinių susikirtimo taškas irgi yra tiktai vienas ir guli trikampio išlaukėje.

Sferinėje geometrijoje sferinio trikampio A. vad. sferos didžiojo apskritimo lanko ilgis, jei lankas yra išvestas iš sferinio trikampio viršūnės taip, kad susikirtimo su sferinio trikampio pagrindu (irgi didžiojo apskritimo lanku) taške tiriamojo trikampio kraštinės ir išvestojo iš viršūnės lanko lietėjos sudaro statųjį kampą.

Aukštinis senovės lietuvių dūminės pirkios lubose dūmams išleisti anga. Šis terminas dabar kartais taikomas ir ventiliacijos angoms pavadinti.

Aukštis 1) astronomijoje viena dangaus koordinatų, t. y. vienas dydžių, nurodančių spindulio padėtį danguje. A. skaitomas nuo horizonto aukštyn su ženklu plus, o žemyn su ženklu minus, Išreiškiamas paprastai laipsniais. A. matuoti galima bet kuriuo optiniu kampų matavimo įrankiu, kuris turi vertikalų apskritimą su padalinimais. A. vietoje dažnai vartoja papildomą kampą ligi 90°, vad. zenito atstumu.

2) A. topografijoje arba altitudė— žemės paviršiaus taško ar tam tikro pastovaus daikto vertikalinis atstumas nuo pasirinktojo horizontalinio paviršiaus. Paprastai altitudė skaitoma nuo jūros paviršiaus, pvz. Medvėgalio kalno A. yra 233.6 m viršum jūros, Kauno vandens matavimo stoties nulio A. 20,8 m viršum jūros. A. nustatomas geodezijos darbais: geometrine niveliacija, tacheometrine nuotrauka, barometrine niveliacija. Jūros horizontas laikomas daugelio metų vidutinis, arba parinkto lai-

ko vidutinis, arba sąlyginis. Dėl pagrindinio jūros horizonto nevienodumo, lyginant altitudes, kyla ir nesusipratimų. Pvz. Kauno mieste buvo vartojami net penki horizontai, kurie skyrėsi ligi 0,7 m.

S. Kolupaila Lietuvos niveliacijos 1926.

Aukštkalniai Kauno aps., Čekiškės vl. bažnytkaimis.

Aukštoji algebra matematikos šaka, tyrinėjanti algebrines lygtis aukštesnio laipsnio negu ketvirtas, sveikąsias ir trumpmenines algebrines lygtis, algebrines formas, grupes, invariantus ir transformacijas. Grupių nagrinėjimas XX a. pradžioje išsiplėtė į atskirą matematikos šaką—grupių teoriją.

L. E. Dickson Modern algebraic theories 1928.

Aukštoji Freda Kauno priemiestis, a. 2 km nuo Kauno glžk. stoties. Čia buvusį didelį dvarą 1883 rusų valdžia nusavino kuriamos Kauno tvirtovės reikalui. I Pasaul. karo metu vokiečiam apšaudant Kauno tvirtovę, daug A. F. pastatų buvo apgadinta arba ir visai sugriauta. 1920 A. F. dvare buvo įkurta žemesnioji sodininkystės ir daržininkystės mokykla, kuriai buvo priskirta a. 200 ha žemės. 1923 II greta buv. A. F. dvaro, 3 km nuo Kauno, buvo įst. Botanikos sodas. Apie 125 ha A. F. žemės ploto užimdavo Lietuvos karo aviacija ir kitos Lietuvos kariuomenės dalys. Be to, A. F. rajone žemės reformos valdyba buvo išparceliavusi 26,8 ha nedideliais sklypais naujakuriams, daugiausia valstybės tarnautojams.

Aukštoji geometrija bendras pavadinimas aukštosiose mokyklose dėstomų geometrijos šakų. Ją sudaro analizinė geometrija, projekcinė geometrija, braižomoji geometrija, topologija, arba padėties geometrija (Leibnizo pavadinta Analysis situs ar Geometria situs), diferencinė geometrija ir neeuklidinė geometrija.

Aukštoji Italija š. Italijos dalis, apimanti Liguriją (Rivierą), Emiliją, Lombardijos žemumą ir Veneciją. Tai viena derlingiausių ir turtingiausių Italijos dalių, tankiausiai gyvenama ir aukštesnės kultūros už kitas Italijos sritis.

Aukštoji įtampa Elektrinis darbas yra proporcingas elektros srovės stiprumo ir įtampos sandaugai. Mažėjant srovei, mažėja ir jo perdavimo nuostoliai. Ekonomiškam elektrinio darbo perdavimui didesniam atstume reikalinga pakankamai A. Į. Nagrinėjanti A. Į. įtaisymus ir pastatus elektrotechnikos šaka vadinama A. Į. technika, kuriai išplitus, elektra virto pagrindiniu energijos šaltiniu. A. Į. leido centralizuoti elektros energijos gamybą ir ją paskirstyti į suvartojimo vietas; drauge leido naudotis ir kitais energijos šaltiniais — vandens jėga, rusvomis anglimis, durpėmis ir kt. Kintamosios srovės įtempimui pakeisti vartoja statinius prietaisus, trafus arba transformatorius. Sulig didumu įtampa skirstama į žemąją, vidutinę ir aukštąją. Žemoji įtampa, maždaug ligi 500 voltų, vartojama elektros energijai tiekti smulkiems vartotojams. Vidutinė, ligi 30.000 voltų, vartojama didesniems darbo kiekiams paskirstyti ir aukščiausioji įtampa, ligi 220.000 voltų ir daugiau, vartojama dideliems energijos ištekliams perduoti į tolimas vietas. A. Į. elektros srovė turi būti gerai izoliuota, kadangi ji yra gyvybei pavojinga. Tam tikromis sąlygomis ji gali būti žmogui pavojinga jau 220 voltų. Dėl to paprastai griežtai yra nustatomi reikalavimai, kurie turi būti A. Į. įtaisymams taikomi.

Aukštoji Lietuvos, Lietuvos Aukštoji (lenk. Wysokie Litewskie), seniau Jampolė, Brastos aps. mstl. Kartu su visa Lietuvos Brastos sritimi ligi XVIII a. pabaigos priklausė Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai. Pirmoji bžn. statyta D. L. K. Vytauto, naujoji 1603 ir naujausioji 1872. Prie jos buvo įkurtas Vilniaus vyskupijos sufraganatas. 1785 čia buvo įkurdinti bonifratrai, kurie čia turėjo 14 lovų ligoninę. XIX a. rusai vienuolyną panaikino.

Aukštoji matematika. Nuo XX a. pradžios įprasta A. M. vadinti tas matematikos šakas, kurios dėstomos aukštosiose mokyklose(pvz. universitete ir kt.). Ši pasenusi tradicinė pažiūra A. M. priskiria šias griežtosios ir taikomosios matematikos disciplinas: I. Analizė: 1)aukštoji algebra, 2) grupių teorija, 3) aibių teorija, 4) transcendentinė analizė: a) diferencinis skaičiavimas, b) integrinis skaičiavimas, c) apibrėžtinių integralų teorija, d) diferencinių lygčių teorija, e) integrinių lygčių teorija, f) potencialo teorija, g) Fouriero eilučių ir integralų teorija, h) baigtinių skirtumų skaičiavimas, 5) skaičių teorija, 6) funkcijų teorija. II. Geometrija: 1) analizinė geometrija, projekcinė geometrija, 3) braižomoji geometrija, 4) analysis situs arba geometria situs—topologija, 5) diferencinė geometrija, 6) neeuklidinė geometrija. III. Mechanika: 1) kinematika, 2) dinamika: a) statika, b) kinetika, 3)hidrodinamika, 4) aerodinamika, 5) balistika, 6) stangrumo teorija. IV. Matematinė fizika, V. Tikimybių teorija. Ši A. M. disciplinų klasifikacija turi trūkumų, kadangi kai kurias disciplinas galima priskirti tiek vienai, tiek kitai kuriai grupei, o, be to, A. M. plintant, vis atsiranda naujos matematikos disciplinos, kurios šioje klasifikacijoje nėra numatytos. Be to, šiai klasifikacijai trūksta objektyvių mokslinių kriterijų, kurie nustato A. M. požymius, ją lyginant su elementare matematika.

Aukštoji mokykla yra mokslo bei mokymo įstaiga, kurios tikslas stojusiems į ją baigusiems aukštesniąją mokyklą suteikti

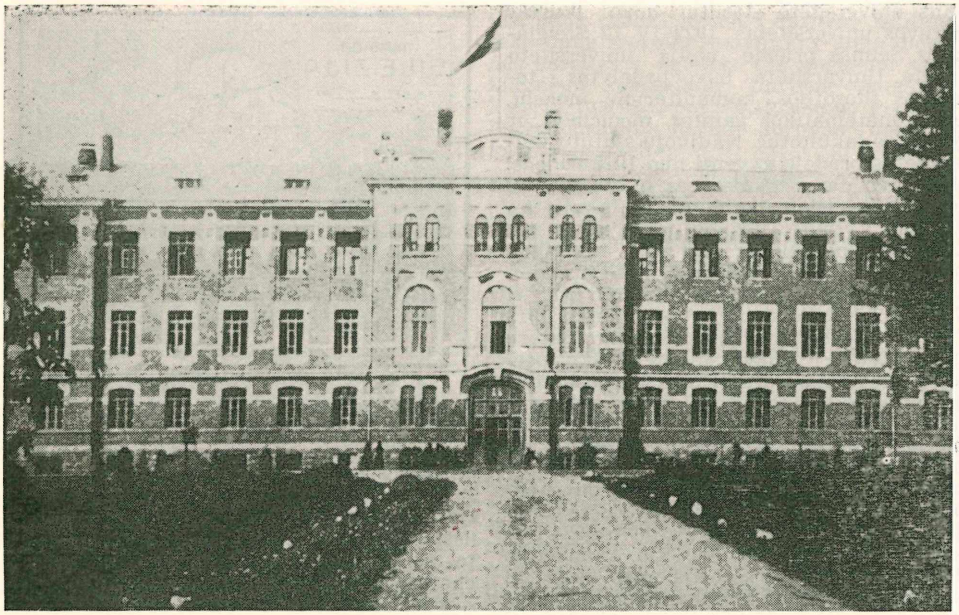

Žemės Ūkio Akademija Dotnuvoje

pilną, ypačiai teorinį, paruošimą mokslo srityje ir specialybėje. A. M. sudaro universitetai, akademijos, institutai, politechnikumai, technikumai, aukštieji kursai ir pan. Pirmoji Lietuvos A. M. buvo Vilniuje įk. jėzuitų akademija, kuriai D. L. K. Steponas Batoras 1578 suteikė privilegiją, patvirtintą 1579. 1773 panaikinus jėzuitų ordiną, ji ligi 1781 veikė senuoju vardu, prižiūrima eksjėzuitų rektorių ir Vilniaus vyskupo. 1781 akademija buvo pavadinta Vyriausia Didž. Lietuvos Kunigaikštijos Mokykla iš dviejų — moralinio ir fizinio — fakultetų ir buvo Edukacinės Komisijos žinioje. 1797 ji buvo padalinta į keturis fakultetus: moralinį, matematinį, medicinos ir kalbų bei meno. 1803 rusų valdžia šią mokyklą pavertė Vilniaus universitetu, Rusijos švietimo ministerio ir Vilniaus mokslo apygardos globėjo A. Čartoriskio prižiūrimu. Universitetui priklausė visos Vilniaus, Gardino, Minsko, Valuinės, Podolės, Kijevo, Vitebsko, Mohilevo gubernijų ir Balstogės apygardos mokyklos. Universitete buvo tie patys keturi fakultetai, tik prie moralinių mokslų fakulteto buvo prijungta ir teologija ir Vyriausia Seminarija. Prasidėjus studentų persekiojimams, 1824 vietoje Čartoriskio globėju buvo paskirtas Novosilcevas, kuris ir pradėjo universitetą likviduoti. 1832 V 1 universitetas buvo uždarytas, jo mokslo rinkiniai išgrobstyti ir išdalinti Rusijos universitetams. Vilniuje nuo 1834 iš buv. teologijos fak. ir Vyriausios Seminarijos buvo įkurta dvasinė akademija, o iš medicinos fakulteto medicinos akademija. Dar Vilniaus universitetui esant, jo apygardoje buvo ir kita pusiau aukštoji mokykla– 1805 T. Čackio įk. Kremenčiaus licėjus, kuris 1831 irgi buvo uždarytas ir žymia dalimi iškeltas į Kijevą ir Charkivą. 1842 VIII dvasinė akademija buvo iškelta iš Vilniaus į Petrapilį, o medicinos akademija visiškai likviduota. Tuo būdu Lietuvoje nebeliko jokios A. M. Nors vėliau XIX a. antroje pusėje ir XX a. ligi I Pasaul. karo ir buvo nuolatos keliamas A. M. Vilniuje atgaivinimo reikalas, bet rusų valdžia jos nesiryždavo kurti, ir Lietuvos jaunuomenė buvo verčiama aukštojo mokslo ieškoti Rusijos A. M. — Maskvoje, Petrapilyje, Dorpate (Tartu), Varšuvoje, vėliau ir Kijeve, Charkive, Odesoje, Kazanėje. O XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, kad ir nedideliais būriais, ir vak. Europos A. M. Bet vos Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, Lietuvos Valstybės Taryba 1918 XII 5 priėmė Vilniaus universiteto statutą iš keturių fakultetų: teologijos, socialinių mokslų, medicinos ir gamtos bei matematikos mokslų. Statutą priėmus, bet nerealizavus, Vilniaus Lietuvių Mokslo Draugijos vardu nuo 1919 III 24 buvo suorganizuoti pirmieji aukštieji mokslo kursai, kurie veikė ligi 1921 IV 14. Kaune visuomenės iniciatyva buvo susiorganizavusi aukštųjų kursų draugija, nuo 1920 I 27 atidariusi aukštuosius kursus, kurie veikė ligi 1922. 1922 II 16 seniau priimtu Vil-

niaus universiteto statutu buvo įkurtas Lietuvos universitetas. 1922 IV 12 Steigiamasis Seimas priėmė naują universiteto statutą. Universitetas buvo padalytas į teologijos filosofijos, humanitarinių mokslų, teisių, matematikos gamtos, medicinos ir technikos fakultetus. Naujuoju statutu universitetas pradėjo gyventi nuo 1922 rudens. 1924 buvo dar organizuotas ir evangelikų teologijos (vėliau likviduotas) fakultetas. Naujasis Vytauto Didžiojo universiteto statutas buvo paskelbtas 1930 VI 7, bet lygiai kaip ir 1937 VII 17 statutan įnešė atmainų tiktai universiteto vidaus valdymo srityje. Nuo 1939 XII buvo perimtas ir lenkų 1919 Vilniuje įkurtas lenkiškas Stepono Batoro universitetas ir paverstas lietuvišku, perkėlus ten humanitarinių mokslų, paskiau ir ekonomikos bei teisių fakultetą, atidarius naują medicinos fakultetą, perkėlus matematikos-gamtos fak., paskiau įkūrus ir miškų mokslų fakultetą. Vytauto Didžiojo universiteto technikos fakultetas buvo padalytas į statybos ir technologijos fakultetus. Antroji Lietuvos A. M. buvo 1924 VII įkurta Dotnuvoje Žemės Ūkio Akademija. 1933 Kauno Konservatorija gavo visas A. M. teises. 1936 VIII 25 buvo įsteigta Kaune ir nauja A. M. — Veterinarijos Akademija.

Aukštoji Panemunė Kauno priemiestis kairiajame Nemuno krante tarp Jiesios upės žiočių ir Vičiūnų k. A. P. dvaras buvo įk. 1559. XVIII a. A. P. priklausė Vitebsko kastelionui Simanui Siručiui; čia tuo laiku buvo ir miestelis, 1825 panaikintas, o 1837 atnaujintas. Siručio vaikaitis, Karolis Prozoras, 1794 sukilimo metu visą kitą savo turtą paaukojęs sukilimo reikalams, 1800 A. P. pardavė Petrui Lebrechtui Frenceliui, ir nuo to laiko A. P. buvo vadinama Frentcelio Panemune. XIX a. pabaigoje rusų valdžia buvo A. P. priverstinai išpirkusi Kauno tvirtovės reikalams. Pirmą bažnyčią čia pastatė Sirutis 1762, 1859 buvo pastatyta mūro bažnyčia.

1931 A. P. buvo prijungta prie Kauno, 1940 buvo a. 7000 gyv. Nuo 1921 A. P. buvo perkelta Karo Mokykla ir tais pačiais metais įkurti Aukštieji Karininkų Kursai, nuo 1930 II 10 pavadinti Vytauto Didžiojo Karininkų kursais. Tų mokyklų rajone 1930 pastatytas skulptoriaus V. Grybo (vokiečių 1940 nužudyto) sukurtas Vytauto Didžiojo paminklas. A. P. rajone buvo dr. J. Basanavičiaus parkas, kuriame buvo pastatytos dvi džiovininkų sanatorijos. Čia 1927, 1928 ir 1938 buvo įruoštos Lietuvos skautų stovyklos.

Aukštoji Silezija (vok. Oberschlesien, lenk. Szląsk Górny) pramoninga vid. Europos sritis, a. 13.000 km² ir 2.300.000 gyv. (1935). Ligi 1919 buvo Vokietijos valdžioje, 1919–1939 padalinta tarp Vokietijos ir Lenkijos, nuo 1945 valdoma Lenkijos. A. S. turi daug žemės turtų: akmens anglies, cinko, geležies rūdos ir didžiausius Europoje švino išteklius. Didelė metalo, chemikalų, popieriaus, cemento ir keramikos pramonė. Didesnieji centrai: Katowice, Królewska Huta, Gliwice, Zabrze, Opole, Biskupic, Miechowic, Myslowic ir kt.

AUKŠTOJI
SILEZIJA
KLUCZBORK
OPOLE
GLIWICE
KATOWICE
RYBNIK
WODZISŁAW
ZABRZE
CZECHOWICE
TYCHY
JAWORZNO
CHRZANOW
OLKUSZ
OLKUSZ
OLKUSZ

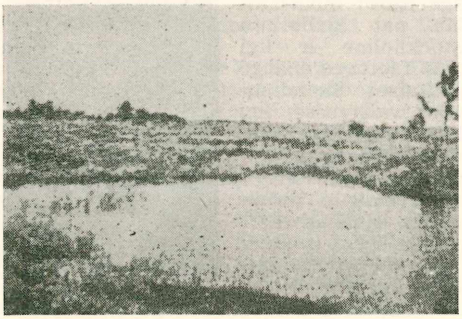

Aukštumalo pelkė

kas, pietuose Aukštumalas. 1576 K. Hennenbergerio paruoštame žemėlapyje A. P. vietoje dar nurodytas šilas. Vidury pelkės yra dabar visai apsemtas piliakalnis. 1891 A. Bezzenberger rado jame anglių liekanų ir aplinkui eilę didelių akmenų, kurie, spėjama, sudarydavo slaptą kelią pėstiems į piliakalnį. Nuo 1820 pradėta A. P. sausinti, ir buvo iškasti 3 perkasai. Nuo 1888 pradėtas A. P. kolonizavimas, sudarant sklypus po 3 ha su dviem trobom, atiduodant juos išsimokėtinai per 66 metus iš vakarų atgabentiems vokiečiams. Tas kolonijas vokiečių valdžia kūrė, kad aplinkinius dvarus aprūpintų bernais ir sumažintų vasaromis iš Žemaitijos ir Užnemunės darbininkų skaičių. A. P. augmenija. Vyrauja samanos Sphagnum, tarp kurių yra daug Scirpus caespitosus (melda kupstinė), Eriophorum vaginatum (švilys). Be to, Scheuchzeria palustris (liūnasargė), Rhynchosphora alba (saidra), Drosera (saulašarė). Rečiau Vaccinium Oxycocleus (spanguolė) ir Andromeda polifolia (balažuvė siauralapė). Durpyno paviršiuje tėra labai nedaug kupstų, kurie yra susidarę iš Sphagnum rūšių su kitų samanų priemaiša; dažnai auga kerpės Cladonia (šiūrė), Calluna vulgaris (viržis), Empetrum nigrum (varnauogė), Rubus Chamaemorus (avietė tekšė) ir kt., bet vyrauja Sphagnum. Yra dar ir kupstų, sudarytų iš viržinių šeimos krūmų. Ant didesnių kupstų auga ir mažos pušaitės bei berželiai. Vietomis durpyne yra daug tvenkinių. Nuo durpyno iškilimo teka daug srovelių žemyn, kur auga didesnės pušaitės ir eglaitės. Čia auga jau kitokia negu aukštajame durpyne augalija. Ypač ji turtinga pakraščio zonoje. Po didelių melioracinių darbų durpyno augalija žymiai pasikeitė.

C. A. Weber Über die Vegetation u. Enstehung des Hochmoores von Augstumahl 1902; *J. Sembritzki u.A.* Bittens Geschichte d. Kreises Heydekrug 1920; *M. Grigat* Die Memelniederung 1931.

Aukštumų juostos ribos, ligi kurių aukštumose dėl mažėjančios šilimos gali būti atitinkamos vegetacinės bendruomenės. Kiekvienoje A. J. yra atskiros augalų grupės, kurių aplinkumos sąlygas nustato vietos aukštumas ir padėtis. Kalnuose, kylant aukštyn, oro temperatūra krinta kas 100 m 0,5° C. Plokščiose masyvinėse aukštumose temperatūra krinta mažiau. Į saulę atkreiptuose šlaituose augmenijos ribos eina 150—300 m aukščiau nekaip priešingoje pusėje. Gausūs atmosferos krituliai augmenijos aukštumų ribą numuša žemyn. Kadangi A. J. augmenijos zonos pareina nuo temperatūros, tai panašios juostos būva ir žemumose tarp pusiaujo ir atšiaurio kraštų, kurie atitinka didžiausias aukštumas: juo toliau į šiaurę, juo aukštumų augmenijos riba yra žemesnė. Drėgno klimato pusiaujo kalnuose yra visos vegetacinės juostos, kurios užtinkamos žemumose nuo pusiaujo ligi ašigalio. Čia žemiausią juostą sudaro amžinai žaliuojąs miškai, toliau į viršų stepių krūmokšniai, dar aukščiau pievos, o toliau kalnų dykumos ir ledosniego regionas, kuriame nėra jokių augmenijos žymių. Pagal žmonių gyvenamas vietas A. J. galima skirstyti į pastovių sodybų ir į atsitiktinai apgyventus regionus. Iš kultūrinių žmogaus auginamų augalų geriausiai prisitaiko prie įvairaus klimato miežiai, avižos ir bulvės; dėl to jie pasiekia aukščiausias vietas. Kadangi aukštumų klimatą veikia įvairios vietos orografinės sąlygos, tai ir šios A. J. niekur neina lygiagreta: pvz. Kordiljeruose ties 60° ir tarp 45° ir 40° šiaurės platumos, miškų zona yra nutolusi nuo amžinojo sniego ribos tik per 150—200 m, o tarp 20° ir 30° pietų platumos šis tarpas yra 2500—3000 m. Paprastai nuolatinių žmonių sodybų riba niekur

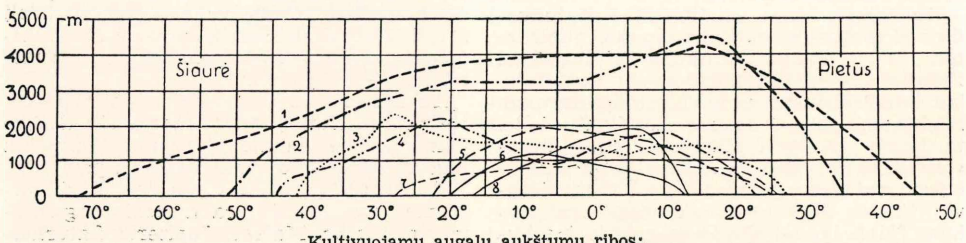

Kultivuojamų augalų aukštumų ribos:
1) miežiai, 2) kukurūzai, 3) arbata, 4) ryžiai, 5) kava, 6) kakao, 7) kokoso palmės, 8) alyvos palmės

neina aukščiau javų ribos. Alpėse toji riba yra iškilusi ligi 1500 m, bet ir čia yra paskirų gyvenamų vietovių ir aukščiau. Kasyklos, observatorijos, turistų viešbučiai, užeigos namai būva ne tik aukščiau javų ribos, bet ir pačioje sniego juostoje.

Aukštumų matavimai. Aukšto objekto (namų, kalno ir pan.) aukštumą galima nustatyti, žinant vad. aukštumo kampą ir atstumą. Kampui išmatuoti tinka bet kuris optinis matavimo įrankis — teodolitas, universalusis instrumentas ir kt., — turįs vertikalų skrituliį su lanko padalinimais ir lygiu. Dideliuose atstumuose šis vad. trigonometrinis metodas neduoda tikslių duomenų, nes dėl žemės atmosferos įtakos negalima tiksliai aukštumo kampo nustatyti. Nedidelis aukštumų tarp dviejų artimų taškų skirtumas tiksliai gali būti išmatuotas matuokle ir gulsčiu žiūronu-niveliru. Šis metodas vartojamas ir dideliuose atstumuose, bet tuomet tenka nustatyti tarpinių taškų eilė kelių dešimčių metrų atstumu vienas nuo kito. Nors šį vad. niveliacijos taką ne visur galima nustatyti, tačiau šis metodas pirmauja dėl jo tikslumo: gerai atlikto matavimo aukštumo paklaida nėra didesnė kaip 1 mm 1 km atstume.

A. M. žemės paviršiuje sudaro atskirą geodezijos mokslo šaką-niveliaciją. Aukštumus galima matuoti ir jautriu barometru (paprastai aneroidu), žinant, kad aukštyn kylant oro slėgimas mažėja. Kadangi šis metodas yra daug paprastenis už daugelį kitų, jis plačiai taikomas geodezijoje, nežiūrint, kad nėra labai tikslus; taip pat jis nepakeičiamas aviacijoje ir kalnų kelionėse. Debesų aukštumas matuojamas, stebint arba fotografuojant juos iš dviejų skirtingų vietų. Toks pats metodas taikomas ir meteorų aukštumui nustatyti. Atmosferos aukštumą rodo aušra, sutemos, meteorai, šiaurės pašvaistė. Matomas mėnulyje jo užtemimo metu žemės šešėlis leidžia išmatuoti žemės atmosferos aukštį. Astronomijoje paprastai aukštumu vadina matuojamą universaliu instrumentu arba vertikaliu skrituliu aukštumo kampą. Mėnulio kalnų aukštumą rodo okuliariniu instrumentu matuojami jų šešėliai. Tačiau topografinis planetų tyrimas dėl jų didelio atstumo sunkiai įmanomas.

Aukštuolis Jonas (g. 1886 IV 2 Kalnagalių vs., Kupiškio vl.) diplomatas, publicistas. 1907 pabaigė Mintaujos gimn., 1912 išklausė Petrapilio univ. teisių fakultetą, bet baigė Tomsko univ. Ligi 1915 tarnavo Kauno apygardos teismo kandidatu ir e. tardytojo pareigas. Kartu su kitais lietuviais 1915 pasitraukęs nuo vokiečių okupacijos į rytus, tuojau buvo paskirtas Lietuvių Centro Komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti įgaliotiniu Pavolgyje ir juo buvo ligi 1916, o paskiau išsikėlė į Švediją ir ligi 1919 buvo tokiu pat įgaliotiniu Stockholme ir ligi 1921 Lietuvos chargé d'affaires Skandinavijos valstybėse, ligi 1922 Olandijoje. 1922 — 1923 Lietuvos užs. reikalų ministerijos departamento direktorius. 1923 — 1927 pasiuntinys ir įgaliotas ministeris Latvijoj, ligi 1929 Estijoj ir Suomijoj. Nuo 1930 užs. reik. min. teisių ir administracijos departamento direktorius. Nuo 1932 X įgal. ministeris ir nepaprastas pasiuntinys Čekoslovakijoje. Publicistikoje slapyvardžiais Jonas arba Kalnagalietis rašė Lietuvių Balse (Petrapilyje), JAV Lietuvoje, Sandaroje ir kt., taip pat Nepriklausomos Lietuvos spaudoj.

J. Aukštuolis

Aukštupys 1) aukštutinė upės dalis. Seniau visos upės buvo dalijamos į tris dalis. Pagal tą principą A. turi didesnį kritimą (kalnų slėniai), geologiškai yra aktyvesnis (erozija), turi slenksčių, rėvų, mažą debitą, sau lygius intakus. Bet toks padalijimas yra paprastai tik formalus, nes dažnai slenksčių turi kaip tik vidupis (pvz. Nemunas tarp Gardino ir Kauno) ar net žemupys (pvz. Dniepro slenksčiai). Formaliai Nemuno A. laikomas aukščiau Gardino, bet tikrasis jo A. yra tik nuo versmių ligi Pesočnos mstl. Formaliai Neries A. laikomas ligi Dvynasos, Nevėžio ligi Panevėžio, Šešupės ligi Kalvarijos, Dubysos ligi Bubių, Jūros ligi Rietavo, Minijos ligi Salantų, Ventos ligi Kuršėnų, Šventosios ligi Sartų ež.

2) Kitu vardu vadinama upės dalis, pradedant versmėmis. Vardas, paprastai, kinta, upei tekant pro ežerą (pvz. Šetekšna-Jeros A.) ar jungiantis keliems vienodo didumo intakams, pvz. Mūša—Lielupės A. aukščiau Nemunėlio santakos.

Aukštupys Panevėžio aps. Kupiškio vl. upelis, Lėvens kair. intakas, 1,4 km ilgio.

Aukštutinė Austrija š. v. Austrijos dalis, a. 12.000 km² ploto ir 1 mil. gyventojų. Apima Dunojaus vidurupio sritį tarp jo intakų Inno ir Ennso, ribojasi su Bavarija ir Čekoslovakija. Pietų vakarų dalyje dideli druskos ištekliai (Salz Kammergut). Aukščiausias kalnas Dachstein 2996 m. Svarbiausi miestai Linz ir Steuer.

Aukštutinės durpės susidaro iš augalų, kurie yra prisitaikę augti mažiausio derlingumo srityje, randamoje žymiai aukščiau kad ir už buvusio ežero vandens paviršių.

Aukštutinės planetos yra tos, kurių atstumas nuo Saulės yra didesnis negu Žemės atstumas. Marsas, Jupiteris, Saturnas, Uranas, Neptūnas ir Plutonas yra A. P.

Auktumis (kronikų Auctume) prūsų pagudėnų sukilėlių vadas per 1261 — 1263 prūsų sukilimą.

Aukuras (iš auka ir kurti, kuras). S. Daukanto sugalvotas naujadaras slavų altoriui pakeisti. Dabar A. paprastai vadinama vieta aukai deginti, o altorius bažnytine prasme tėra „Dievo stalas". Seniausias A. pavidalas paprasto akmens gabalas. Vėliau imti dirbdinti A. ar deginamų aukų pavidalo (Egipte), sosto pavidalo (artimojoje Azijoje), karstų ir kt. Senovinis žydų A. buvo daromas iš žemės arba akmenų ir statomas aukštumose. Paskiau jų šventnamiuose stovėjo dvejopo pavidalo A.: keturkampis deginamoms aukoms prieangyje ir smilkomosioms pačiame šventnamy.

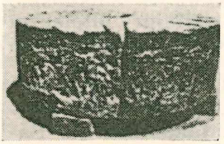

Meksikiečių aukuras

K r i k š č i o n y b ė j e A. vadinamas altoriumi (iš vėlyvojo lot. altare—pakili vieta). Tai yra vieta arba pastatas, kur aukojama mišių auka, kur laikomas Švenčiausiasis (A. tabernakulis; tai Dievo namų centras, tai Kristaus kryžiaus ir karsto simbolis. Altoriaus pavidalas imituoja Kristaus paskutiniosios vakarienės stalą. Prieš Konstantiną altorius buvo medinis stalas arba akmens pliauska viršum kankinio karsto. Po Konstantino A. naudotasi akmenimis, kuriems nuo V a. buvo duodamas stalo arba skrynios pavidalas ir buvo dedamos kankinių relikvijos. Nuo renesanso laikų A. gauna sarkofago pavidalą. A. pašventinimas praktikuotas nuo IV a. A. tik vyskupo pašvenčiamas kaip eucharistinės aukos vieta. A. pagražinamas įvairiomis pridedamomis dalimis – statulomis, paveikslais, bokšteliais, būva įvairių stilių — gotiko, baroko, moderniojo, paskiausiuoju laiku atsirado (JAV lietuviškose bažnyčiose ir koplyčiose) ir lietuviškojo stiliaus A. A. turi tą patį vardą, kaip ir bažnyčia, kurioje jis stovi.

I. Braun Der christliche Altar 1924.

S e n o v ė s, p r i e š k r i k š č i o n i š k o j e L i e t u v o j e A. vartota nuo ledų laikotarpio mūsų žemėje palikę natūralūs akmenys, tik iškalant juose įdubimus, dubenius, latakus, įvairius ženklus. Gyvuose atsiminimuose apie senovinius akmens A. Lietuvoje ilgiausiai yra išlikęs Rambyno A., kuris buvo vėliau suskaldytas. Naujaisiais laikais stovėjęs Rambyne A. pavidalo akmuo buvo jau dirbtinai padarytas — sucementuotas iš mažesnių akmens gabalų, kurie vargiai ar buvo senojo Rambyno akmens skeveldros.

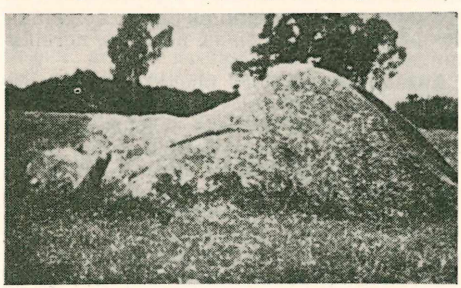

Senoviškas aukuras ,,Didysis Akmuo'' Žąslių vl.

Aukuras draugija tautos kultūrai kelti Klaipėdos krašte. Buvo įkurta 1922 I 25 J. Stiklioriaus, V. Gaigalaičio, Saugos, Juozapaičio, M. Toleikio, Mekio, Adomo ir Jono Brakų. Draugija buvo įgijusi a. 4 ha Rambyne, šelpė mokslus einančią jaunuomenę, buvo įsteigusi biblioteką (3000 t.) su skaitykla. Rengė mokslo paskaitas (švietimo savaites, universit. savaites), organizavo liaudies universitetą, koncertus, kvietė lietuvių teatrą. Narių turėjo a. 100. Pirmininku buvo Jokūbas Stiklioris. Vokiečiams vėl Klaipėdos kraštą okupavus, draugija buvo tų okupantų likviduota.

Aukuras moksleivių kudirkiečių rotatorinis laikraštis, 1948—1949 leistas lietuvių stovykloje Hanau Vokietijoje. Redagavo V. Kavolis.

Aukuro žvaigždynas yra tarp Skorpiono, Pietų trikampio ir Povo žvaigždynų pietiniame dangaus pusrutulyje. Šis žvaigždynas buvo žinomas jau graikų astronomui Ptolemėjui.

Aulamas Panevėžio aps. ir vl. upelis. dešinysis Nevėžio intakas, 10 km ligio. Prasideda ties Kulbagalio k. Baseino plotas 19 km².

Aulard François Victor Alphonse (1849—1928). Prancūzų istorikas, daugiausia tyrinėjęs Didž. Prancūzų revoliuciją. Montpelier, Poitier ir nuo 1886 Paryžiaus Sorbonos prof. Remdamasis daugiausia archyvine medžiaga išsp. Les orateurs de l'Assamblée constituante 1882, Les orateurs de la Législative et la Convention 1885, Recueil des actes de Salut public 1889—1928, La société des Jacobins 1889—1897, Paris pendant la réaction thermidorienne et sous le Directoire 1898—1902, Paris sous le Consulat 1903—1904, Études et leçons sur la Révolution française 1893—1913, L'Histoire politique de la Révolution française 1901, La Révolution française et le régime féodal 1919. Redagavo Revue de la Révolution française.

Aularkai senovės keltų tauta Galijoje (dab. Prancūzijoje), gyvenusi tarp Seine ir Loire upių. Tarkvinijaus Senojo laikais jų dalis išsikėlė į š. Italiją.

Aulas rytų tautų sodybos pavadinimas.

Aulavėnai (Auluvėnai) Įsruties aps. bažnytkaimis Maž. Lietuvoje, tarp Skaisgirio ir Įsruties. Pirmoji bažnyčia statyta 1610—1622, 1709 sudegė, naujoji 1807 buvo pran-

cūzų apgriauta. Gyventojai lietuviai, tik iš dalies apvokietėję. Čia nuo 1809 klebonu buvo kun. Jonas Pričkus Ertelis (Hertell, g. 1769, m. a. 1840), rinkęs apie A. lietuviškas dainas ir jas teikęs Rėzai ir P. Bohlenui, pats lietuviškai išvertęs Schlezo Kelketies Waikai jau Zegorius trys. Laikoma, kad jis išvertęs Gellerto pasakėčią Keleiwis, bet jam priskiriamą Musės bei uodo smerties vertimą paruošė A. P. Šimelpenigas.

Aulė (lot. aula — kiemas, salė) senovės graikų kiemas tarp trobesių. Ilgainiui įgijo reikšmę tarp kiemo, kur priimami namiškiai, dvariškiai, tarnautojai. Paskiau A. vadintas didelis rūmų kambarys, kuriame kunigaikščiai priiminėjo riterius. Senose bazilikose vietos, skiriamos pasauliečiams, dalyvaujantiems tikybiniuose disputuose. Pagaliau, kiekviena vieta, skiriama viešiems susirinkimams, paskaitoms. Dabartiniu laiku A. vietoje dažniausiai vartojamas auditorijos terminas.

Aulich Ludvik (1795—1849) vengrų nepriklausomybės karų herojus. Austrų kariuomenės papulkininkis. 1848 prasidėjus vengrų revoliucijai, stojo į sukilėlių eiles ir gavo generolo laipsnį. 1848 III—IV pasižymėjo kovoje su Windischgraetzu ir paimant Budą. Po Görgelio buvo vengrų karo ministeris. Austrams, rusų kariuomenės padedamiems, vengrus nugalėjus, kartu su dvylika kitų vengrų generolų buvo austrų pakartas.

Auliček Dominik (1734–1804) čekų skulptorius, nuo 1764 dirbęs porcelano manufaktūroje Nymphenburge, palikęs daug porcelano darbų.

Aulin Tor (1866—1914) švedų kompozitorius, smuikininkas, Stockholmo filharmonijos orkestro dirigentas, kelių simfonijų autorius.

Aulis senovės Beotijos mst. Graikijoje (dabar Mikrovathi), iš kurio pagal padavimus buvo pradėtas Homero aprašytasis žygis prieš Trają.

Aulnay sous Bois š. Prancūzijos mst. 33.000 gyv. (1950). Žemės ūkio gaminių apdirbimo ir prekybos centras.

Aulona Albanijos uostas. ž. Valona.

Aulostoma Lecep. Fistulariidae šeimos jūros žuvis, gyvenanti Didžiajame ir Indijos vandenynuose.

Aulus Gellius (Agellius, Aulu-Gelle, m. 150 Kr. g.) ilgai Atėnuose gyvenęs lotynų rašytojas, savo Noctes Atticae (Attikos naktys) pateikęs žinių apie daugelį iš kitų šaltinių nežinomų graikų ir lotynų rašytojų ir jų raštus

Aumale Henri Eugène Philippe Louis (1822—1897) Prancūzijos karaliaus Liudviko Pilypo sūnus, prancūzų generolas ir istorikas. Jaunas pasižymėjo karuose Alžire su Abd-el Kaderu. 1847 Alžiro gubernatorius. Po 1848 emigravo į Angliją. Ten parašė Histoire des princes de Condé 1869 — 1895. Prie Napoleono III grįžęs, buvo Nacionalinio susirinkimo narių. 1871 akademijos narys.

Aumuo rytų aukštaičių gyvojoje kalboje reiškia supratimą, nuovoką. S. Šalkauskio pasiūlytas filosofijos terminu intelektui (vok. Verstand) pavadinti, skiriant nuo proto (vok. Vernunft).

Aunuva Šaukėnų vl. Šiaulių aps. upė, Ventos kairysis intakas, 20,3 km ilgio. Prasideda ties Šeškių k. Intakas Šatrija. Baseino plotas 188 km².

Aura (gr. oras) graikų mitologijoje Dzeuso paversta šaltiniu Artemidės draugė. Bendra prasme oras, oro dvelkimas. Medicinoje įvairūs jutimai, kuriuos sergantieji nuomariu jaučia prieš priepuolį.

Auray Prancūzijos uostas Bretanijoje, Marbihano departamente, Locho upės krantuose. Didžiausia Prancūzijoje austrių auginimo stotis. Apie 8000 gyv.

Auraminas (Formula $C_{17}H_{21}HCl$) geltonos spalvos dažai, vartojami medvilnei, šilkui, popieriui dažyti.

Aurangabad vak. Indijos mst. Haiderabade 67.000 gyv. (1951). Įkurtas 1610, ligi 1818 buvo didžiojo mogulo rezidencija. Šalia miesto yra Aurang Zebo mauzolėjus ir VII a. statytoje budistų šventykloje Pan Čakki kapas. Šilko pramonė, medvilnės ir javų prekyba.

Aurang Zeb (persiškai — sosto papuošimas, 1618—1707) 1658—1707 Didžiuoju Mogulu vadinamas Indijos valdovas. Užgriebė valdžią dar tėvui Šach Džehanui esant gyvam. Jo grynai mahometoniška valstybė siekė nuo Kabulo ligi Assamo. Visą valdymo laiką nuolatos kariavo, pradžioje su tėvu ir broliais, paskiau su mahometonų priešais Indijoje, o į valdymo pabaigą ir su savo sūnumis. Jam mirus, jo sudaryta valstybė suiro ir kartu žuvo mahometonų valdžia Indijoje.

Sarkar History of A. 1913—1925.

Aurea bulla ž. Aukso bula.

Aurea mediocritas (lot.) aukso vidurys tarp dviejų kraštutinumų. Horatiaus antrosios odės posakis, ilgainiui įgijęs neigiamosios prasmės — nei šioks, nei toks, nereikšmingas.

Aurelia Aurita (lot.) plačiai visose jūrose paplitusi medūza.

Aurelia gens senovės Romos įtakinga plebėjų giminė, iš kurios išėjo Gajus Aurelius Cotta (124 — 74 pr. Kr.) nepaprastas kalbėtojas, buvęs 75 pr. Kr. konsulu, 74 Galijos prokonsulu. Jo brolis Lucius Aurelius Cotta 70 pr. Kr. pretorius, prisidėjęs prie Sullos pravestų aristokratams palankių įstatymų panaikinimo ir pravedęs jo vardu pavadintą įstatymą Lex Aurelia ju-

diciaria, kuris reformavo prisiekusiųjų teismą.

Aurelianus Claudius Lucius Valerius Domitius (214—275) 270—275 Romos imperatorius. Iškilęs savo kariniais gabumais, 270 mirus imperatoriui Claudijui, kariuomenės buvo paskelbtas imperatoriumi, pašalinus senato remiamą Claudijaus brolį. Visą savo valdymo laiką praleido karuose su besiveržiančiais į Romos imperiją germanais. Negalėdamas apginti Dakijos kairiajame Dunojaus krante, užleido ją gotams ir dešiniajame krante įkūrė Dacia ripensis. 271 prie Piacencos pralaimėjo kautynes su alemanais ir paskui pradėjo, apsaugai nuo galimų puolimų, statyti Romos sienas, kurias baigė, A. jau mirus, Probus. Bet alemanus A. vėliau sumušė ties Fano ir Pavia. Rytuose 272—273 suruošė žygį prieš besikuriančią nepriklausomą Palmiros valstybę ir Palmirą paėmęs, ją sugriovė. Krašto viduje stiprino valdžios centralizaciją, pašalino senato įtaką, sutvarkė iždą. Savo kalamose monetose pirmas pasivadino Dominus et Deus. 275 Kr. g. sąmokslininkų buvo nužudytas ties Caenophruriumu, tarp Bizantijos ir Heraklėjos.

Aurelia Via vienas svarbiausiųjų senovės Italijos romėnų karo kelių iš Romos, pro Etruriją ir Liguriją.

Aurelius a. 391—430 Kartagenos arkivyskupas ir Afrikos bažnyčios primas, šv. Augustino amžininkas, savo šauktaisiais bažnytiniais sinodais paveikęs bažnyčios drausmę bei kultą. Kovojo su donatizmu ir pelagionizmu

Aurelius Marcus ž. Marcus Aurelius.

Aurelius Opilius II—I a. pr. Kr. romėnų gramatikas, parašęs Musarum libri IX, kurių nuotrupas 1907 išleido Funaioli.

Aurelius Victor ar Victorinus IV a. Kr. g. romėnų istorikas, veikale De Caesaribus apėmęs visą imperatorių itoriją, nuo Augusto ligi 360.

Aureolė (lot. aureola — spindis ar auksinis vainikas) šviesus ratas, dedamas aplink paveikslų ir statulų galvas, vad. ir nimbus. Tobulumo ir ir amžinumo simbolis. Seniau krikščionių kankinių galvos buvo puošiamos laurų vainiku — laimėjimo ženklu. VIII—IX a. šventiesiems pradėta dėti A. Didesnei garbei išreikšti dedama ne tik šviesi juosta, bet ir platus ratas. Dievo Tėvo A. paprastai yra trijų kampų ar spindulių, šv. Marijos 12 žvaigždžių, šventųjų pusratis ir t t. Beatifikuotiems, kurie nėra šventaisiais paskelbti, A. nededama. Kadangi A. yra amžnybės simbolis, tai seniau ji buvo dedama ir ant popiežių, karalių bei kt. galvų.

Aureomicinas ž. Antibiotikai.

Aurės (senovėje Aurasius mons, ar. auras) p. r. Alžerijoje Saharos — Atlaso kalnyno dalis su aukščiausia viršūne Chelia 2330 m aukščio.

Aures habent et non audiunt (lot.) turi ausis, bet neklauso (iš 113 psalmės vertimo).

Aureus (lot. aureus nummus — auksinis pinigas) 217 pr. Kr. įvestas romėnų pinigas. Labiausiai paplito respublikos pabaigoje, nors jo vertė ir nebuvo pastovi. Cezario denarius aureus svėrė 8,186 g. A. buvo dalijamas į 100 sestercijų. Prie Konstantino vietoje A. įvestas auksinis solidus.

Auric Georges (g. 1899) prancūzų kompozitorius, moderninės muzikos atstovas. Sukūrė kamerinės, orkestrinės muzikos, baletus Les Noces de Gamache, Les Matelots, La Pastorale, komiškąją operą La Peine de coeur. Lietuvos Valst. Baleto teatre buvo statomi A. Jūrininkai.

Aurichalcum lotyniškas, greta aes, geltonojo vario pavadinimas.

Aurifaber (tikrai Goldschmied) Johann (1517—1568) protestantų teologas Prūsijoje, 1550 Rostocko univ. prof., nuo 1554 Karaliaučiaus univ. prof. ir Sembos vyskupijos prezidentas. Mėgino sutaikinti Maž. Lietuvos ortodoksus protestantus su vad. osiandrininkais. Nepavykus tai atlikti, grįžo į Rostocką.

Auriga (lot.) senovės romėnų vežėjas, keturiais arkliais dviračių vežimų lenktynių dalyvis, kur, stovėdamas mažutėje vežimo lentelėje, turėjo parodyti daug patvarumo, vikrumo ir fizinės jėgos.

Auriga astronomijoje ž. Vežėjas.

Aurignaco rasė (Homo Aurignaciensis seu Homo sapiens fossilis) Europoje gyvenusi diluvio pabaigoje. Pavadinimas duotas nuo urvo miestelyje Aurignac, Prancūzijos Haute Garonne depart., kur jau 1852 buvo rasta iš tų laikų iškasenų ir vėliau buvo nuolatos tiriamas. Šiai rasei priklauso įvairių kraštų ir vietų iškasti kaulai tais laikais gyvenusių žmonių, pvz. Galley-Hill, Combe-Capelle, Brno I, Brno II, Podbada, Undory I, Undory II ir kt. A. R. žmonės atsirado Europoje po pirmojo

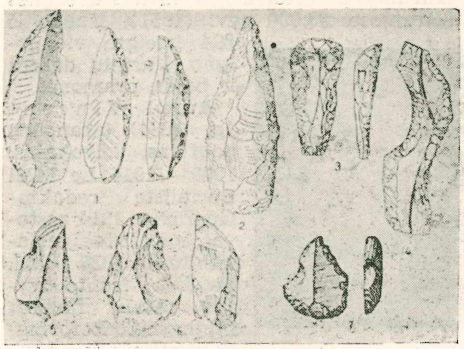

Aurignaco kultūros liekanos

didžiojo ledynų laikotarpio ir žymiai išsiplatino trečiajame ledynų ir jų tirpimo laikotarpyje. Antrojoje tarpledyninėje gadynėje Europoje atsirado antra rasė Homo Neandertalensis (homo primogenius arba homo krapinensis). Manoma, kad tos dvi žmonių rasės stojo į atkaklią kovą. Tai išvedama iš Krapinos iškasenų. Toje kovoje mažiau vikrūs, nors fiziškai stipresni neandertaliečiai, buvę nugalėti gudresnių, daugiau protinių gabumų turinčių A. R. žmonių. Dėl to, matyti, neandertaliečiai, anksčiau išnykę, neturėjo įtakos dabartinių europiečių raidai. A. R. žmonės buvo ilgu kaklu ir nedidelio ūgio. Kaukolės dėžės kakta mažiau nuolaidi, negu neandertaliečių, antakių lankai silpniau išreikšti, apie nosį jie visiškai pranyksta arba žymiai sumažėja, ypač silpnai išreikšti moterų. Apatiniai žandikauliai šiek tiek išsikišę, veidas ilgas ir nežymiai siauras. Skruostikauliai atsikišę, tvirtai išaugę, stiprių kramtomųjų raumenų pritvirtinti, nosis su žema nugarėle.

Lietuvoje iškasta Kirsnos upėje Kalvarijos vl. Marijampolės aps. vad. Kirsnos kaukolė beveik visais savo požymiais panaši į Brno, Galley-Hill, Combe-Capelle ir kitas šio tipo kaukoles, taigi ir Baltijos jūros rytiniame pakraštyje, dabartinėje Lietuvoje, gyveno A. R. žmonės. Apie A. R. kilimą sukurta daug hipotezių. Klaatsch laiko, kad A. R. žmonės esą kilę iš bendro kamieno, iš kurio kilę ir orangutangai, o šio kamieno tėvynė buvusi Azija. Anot Wilsero, jie yra kilę šiaurėje tarplednininiame periode. Tačiau jie nepateikė jokių įtikinamų įrodymų. Betgi nusistatyta, kad toji forma tobulėjo Europos pietuose ir rytuose, kur vėliau paplito arijai. Tai kraštai tarp Baltijos jūros ir Kaukazo. Iš čia tos rasės palikuonys skleidėsi į visas Europos ir Azijos šalis. Dar ankstyvojo paleolito laikais A. R. žmonės atsirado Prancūzijoje ir Britanijoje.

J. Žilinskas Akmens periodo žmogus Žemaitijoje ir Suvalkijoje 1931; (") Lietuvių protėviai 1937; (") ir *A. Jurgutis* Crania lituanica 1939.

Aurillac p. Prancūzijos mst. Auvergnės aukštumose. 23.000 gyv. (1951). Išaugo iš 894 įsteigto vienuolyno. Varinių daiktų ir baldų pramonė.

Vincent Auriol

Auriol Vincent (g. 1884) prancūzų politikas, advokatas. 1909 — 1914 Le Midi Socialiste redaktorius. Nuo 1914 atstovas socialistas parlamente. 1936 vad. liaudies fronto vyriausybės finansų ministeris. Reformavo Prancūzijos banką. 1937 — 1938 teisingumo ministeris. Vokiečių okupacijos laiku nacių kalinamas, bet 1943 pabėgo pas de Gaulle. Prancūzijos atstovas Jungtinėse Tautose. 1946 parlamento pirmininkas. 1947 išrinktas 7 metams Prancūzijos prezidentu. Išsp. Hier et Demain 1946.

Auripigmentas (lot. aurum – auksas, pigmentum – dažai) mineralas iš sulforūgščių grupės. Kristalai monoklininės sistemos, auksinės geltonos spalvos. Randamas rūdžių gyslose ir palei ugnikalnius rūdžių kalnuose Harze, Š. Amerikoje, Japonijoje ir kt.

Auri sacra fames (lot.) posakis iš Vergilijaus Eneidos III 57 — prakeiktas aukso geidimas.

Aurora (lot. aušra) romėnų poezijoje — aušros deivė. Graikų Eos.

Aurora JAV mst. Illinois vlst., 60 km į vak. nuo Chicagos. 51.000 gyv. (1950). Čia gyvena keli šimtai lietuvių ir veikia SLA 300 kuopa. A. įkurta 1834. Vagonų, motociklų, audinių pramonė.

Aurora australis ir A. borealis — šiaurės ir pietų pašvaistė.

Aurora musis amica lotyniška patarlė: ryto aušra mūzoms palanki.

Aurunkai (lot. aurunci, graikų ausones) oskų tautelė senovės Italijoje, išstumta samnitų iš Kampanijos į Laciumą ir 314 pr. Kr. romėnų pavergta.

A-usar asiriečių dievaičio Ašur senoji forma.

Auschwitz, lenk. Oświęcim. Krokuvos vaivadijos mstl. Lenkijoje, a. 7000 gyv. (1948). 1773 — 1918 priklausė Austrijai. II Pasaulinio karo metu nacionalsocialistinė Vokietijos vyriausybė, Lenkiją okupavusi, čia įsteigė koncentracijos stovyklą, į kurią tarp kitų uždarė ir paskiau išnaikino žymią Krokuvos lenkų šviesuomenės – mokslo, literatūros, meno atstovų – dalį. Čia nemaža žuvo ir Lietuvos piliečių

Ausculum, Asculum senovės Italijos mst. Apulijoje, ties kuriuo 279 pr. Kr. įvyko kautynės tarp Pyrrho ir romėnų.

Auscutus vienas daugelio J. Lasickio De diis Samagitarum pramanytų žemaičių dievaičių — tariamasis sveikatos ir ligų dievaitis. XVI a. J. Maleckis jį vadina Ascautus, Narbutas XIX a. Auskutis (Auskuć), pagal Mierzynskį tai iškreiptasis lietuviškų dainų auksutis.

Auseklis Mikas Krogzems (1850—1879) latvių poetas. 1871 — 1879 dirbo mokytoju Latvijoje ir Petrapilyje, kur ir mirė. Tautinio latvių atgijimo poetas. Savo poezijoje idealizavo tautos praeitį. 1873 išsp. eilėraščių rinkinį Dzejas no Ausekla. Jo kitas eilėraščių rinkinys, Ozola vainaki, buvo išspausdintas jam jau mirus. Parašė apysaką

Lidumnieks; rašė publicistinių ir pedagoginių raštų. Raštų rinkinys išl. 1923.

Ligotnu Jekabs Auseklis 1904.

Ausies higiena. Sveika ausis nereikalinga saugoti nuo įprasto šalčio. Dideliam vėjui pučiant naudinga A. užkimšti vata, ypač mažiems vakams. A. kaušelį reikia saugoti nuo nusišaldymo. Nuo skersvėjo įvyksta net vidiniai (A. labirinto) susirgimai. Žalingas paprotys A. krapštyti įvairiais kietais daiktais, nes nuo to dažnai sužeidžiamos A išorės sienelės, net ir būgnelis. Kenksminga į A. kišti kamforo, svogūno, česnako arba, dantims suskaudėjus, pilti į A. etero, chloroformo, odekolono. A. nepakenčia nei vandens, ypač šalto, įpylimo. Šaunant iš patrankų ar kulkosvydžių, reikia prasižioti, nes sutirštintos oro bangos, suduodamos į būgnelį, gali žymiai padidinti spaudimą vidurinėje ir vidinėje A. ir sutriuškinti būgnelį ar patį klausos organą. Prasižiojus, oro spaudimas A. žymiai nepadidės, nes jis tada lengvai išsilygins pro Eustacho landelę, ryklę ar atvirą burną. Dažnai A. suserga nuo slogos, ypač jei nosiaryklėje yra Adenoidų išaugų.

Ausies kamštis susidaro, jei normalios išorės A. landos sieros liaukų atmatos — A. siera, susimaišiusi su nusilpusiu epidermiu, dulkėmis iš oro ir plaukeliais, sutirštėja, susisuka į kamuoliukus ir neiškrinta laukan, bet lieka išorėje landoje. A. K. sukelia A. apkurtimą, spengimą, kartais galvos sukimąsi.

Ausies kateteris 14—15 cm ilgio, 2–4 mm skersmens metalinis vamzdelis lenktu galu. Juo perpučiama užgulta ausis iš nosies pusės pro Eustacho landelę.

Ausies polipai savotiškos jungiamųjų audinių išaugos. Jos iš oro apsuktos plėvele ir padengtos plokščiu epiteliu. Pradžioje A. P. būva mažyčiai ir vadinami granuliacijomis. Dažniausiai jos išauga nuo vidurinės ausies sienelių, paaugusios išlenda pro skylėtą A. būgnelį iš vidurinės A. į išorinę landą. Išaugos išsirita dėl kaulinių vidurinės A. sienelių rūdijimo. Tai pūlingo vidurinės A. įdegimo padaras.

Ausies ūžesiai ir gaudimas įvyksta dėl tam tikrų patologinių pakitėjimų išorėje, vidurinėje ar vidinėje ausyje. Jie reiškiasi įvairiais įkyriais garsais, spengimais, ūžimais, įvairiais tono skambėjimais, švilpimais, tvaksėjimais ir kt.

Ausinė kepurė

Ausinė, ausinė kepurė — kepurė su ausų uždengimais, su mažais ant akių užleidžiamais kailiukais.

Ausioniškis Zarasų vl. ež., a. 4 ha ploto. Per jį teka Nikaja (ar Nikajus), Laukesos (Dauguvos) aukštupys.

Ausis klausos ir pusiausvyros organas, skiriamas į išorinę, vidurinę ir vidinę dalį. Išorinę A. sudaro A. kaušelis ir išorinė A. landa. Vidurinę A. sudaro a. 1 cm^3 dydžio tuštuma-dėžutė su kauliukais: plaktuku, priekalėliu ir dviem raumenėliais. Be to, vidurinei A. priklauso ir Eustacho landelė, jungianti jos tuštumą su nosiarykle. Išorinę A. nuo vidurinės skiria plona plėvelė — A. būgnelis. Vidinėje A. guli svarbiausias klausos percepcijos Corti organas ir pusiausvyros organas, sudarytas iš trijų puslankių. Nuo Corti organo ir nuo puslankio eina nervai į galvos smegenis. Garsas perduodamas tuo būdu. Visų pirma oro bangos patenka į išorinę A., kuri yra ir garso stiprintuvas. Toliau jos eina į vidurinę A. ir sukelia būgnelio virpėjimus. Būgneliui ap-

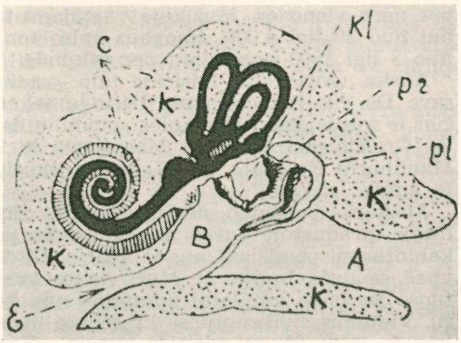

Ausies piūvis

saugoti nuo didelių bangavimų smūgių jo užpakalyje yra susisiekianti su gerkle Eustacho landelė; oro slėgimui padidėjus iš išorinės A. dalies, toks pat slėgimas per gerklę ir Eustacho landelę veikia būgnelį iš kitos pusės, ir tuo būdu slėgimai išsilygina. Būgnelio virpėjimai persiduoda plaktukui, priekalui ir kilpai. Per apskritą langelį jie pereina į vidinę A., limfoje sudaro bangas, kurios skleidžiasi per pusrutulinius kanalus. Per sraigę virpėjimai pasiekia membraną basilaris, kuri yra sudaryta iš 20.000 —30.000 elastingų, mikroskopinių siūlų, kurių ilgis nuosaikiai didėja, einant nuo sraigės pagrindo į viršūnę. Čia pasiekia membranoje esantį Corti organą, kurį sudaro a. 5000 mikroskopinių, tamprių, nuosaikiai didėjančių siūlų. Corti organas primena kaip ir turtingos klaviatūros fortepioną, prie kurio stygų iš vienos pusės prieina išsišakojusio centrinio nervo siūlai. Atėję virpėjimai rezonanso keliu sužadina vieno ar kito membrana basilaris ir Corti organo siūlų virpėjimus. Kiekvienas siūlas, stipriausiai reaguodamas į kurį vieną jį atitin-

kantį toną, yra virpinamas kitų tonų, tik virpėjimo energija greitai mažėja, žadinamajam tonui nutolstant nuo siūlo pagrindinio tono. Galimas dalykas, kad girdėjimo organas priima tik paprastus, harmoningus virpėjimus. Kada A. pasiekia sudėtingas periodinis bangavimas, membranoje ir Corti organe jis yra suskaidomas į paprastus harmoningus svyravimus, kurių kiekvieną A. priima kaip elementarinį garsą. Sutapdinus elementarinius judėjimus, gaunamas pirminis sudėtinis judėjimas, pirminis sudėtinis garsas. Corti organo ir membranos basilaris jaudinimai perduodami nervui, kuris veda į centrinį nervų sistemos organą, į smegenis. Čia vyksta psichinis aktas: nervų jaudinimai virsta garso jutimais; sąmoningai suvokiamas garso stiprumas ir tonas. Žmogaus A. apskritai priima tonus nuo 20 ligi 40.000 svyravimų per sekundę. Tai atitinka garso bangų ilgius nuo 16,5 ligi 8,25 mm. Atskirų žmonių A. jautrumo ribos nėra vienodos. Muzikoje vartojami tonai nuo 30 ligi 4.000, žmogaus balso tonai nuo 8 ligi 1000 svyravimų per sekundę.

Auska (Ausca) J. Lasickis taip vadino savo De diis Samogitarum lietuvių tekančios ir nusileidžiančios saulės spindulių deivę. Greičiausiai teisingai Mierzynski ir V. Mannhardt čia mato vien Lasickio iškreiptą aušrą.

Auskaras puošmuo, dėvimas įsegtas skylutėje, pradurtoje ausies apačioje arba pakabintas suspaudžiant ausies apačią. Be to, ypač senovės Indijos ir Maž. Azijos kraštuose jie buvo amuletai apsaugoti nuo kerų. Vietomis civilizuotuose kraštuose ir dabar A. vyrų dėvimi vienoje ausyje. Ypač įvairūs yra Afrikos ir P. Amerikos necivilizuotų tautų A., dirbami iš medžio, metalo ir kitos medžiagos. Skritulio ar kurio kito pavidalo A. įdedami į tam tyčia ištemptą, kartais labai didelę, kelių cm skersmens, skylelę ausyje, kuri dažnai visiškai atskiria viršutinę ausies dalį nuo jos apačios. Kartais tokioje ausyje kaba visa A. serija. Proistoriniais laikais A. ypač buvo dėvimi Maž. Azijoje ir Vidužemio jūros šiaurės kraštuose, iš kur jie pateko ir į Egiptą. Tai dažniausiai buvo smulkaus darbo įvairūs brangiųjų metalų ornamentuoti dirbiniai, pynučių, krepšelių, gilių ir kitokio pavidalo, kartais su įdėtais brangiaisiais akmenimis arba emale. Senovės Graikijoje A. buvo dažnai įvairių figūrų pavidalo, bet vyrai jų nevartojo, laikydami A. dėvėjimą barbariškų papuošalu. Tautų kilnojimosi laikotarpyje A. imta plačiau dėvėti vid. ir š. Europoje. Iš Maž. Azijos ir Bizantijos A. vartojimas perėjo pas slavus, kurie ėmė dėvėti paprastai smulkius filigraninio darbo A. Vak. Europoje A. dėvėjimas labiau paplito tik Merovingų laikais, bet ir ten jis įsigalėjo tik nuo XVI a. Šiuo metu A. yra plačiai vartojamas visame pasaulyje moterų puošmuo. A. forma ir medžiaga pareina nuo mados. Lietuvoje proistorės laikais A. nežinomi; čia jie imta plačiau vartoti greičiausiai XVII a., kai jie tapo paprastu vak. Europos moterų puošmeniu. Napoleono karų metu Lietuvos bajorų tarpe buvo beprigijąs, Lenkijos didikų pavyzdžiu, karininkų paprotys nešioti A. Platesniuose sluogsniuose A. moterų tebevartojamas ten, kur nėra dar išnykę tautiški drabužiai: Skandinavijoje, Vengrijoje, Italijoje, Šveicarijoje, Bretanijoje. Bet ir JAV. Daugelio kraštų klajūnai — čigonai dėvi A. vyrai ir moterys.

Selenka Der Schmuck d. Menschen 1900.

Auskarėliai Papaveraceae šeimos — Dicl ytra, Dielytra arba Dicentra spectabilis Lcm. ilgametis š. Kinų ir Japonijos augalas. Apie 80 cm aukštumo. Žiedai panašūs į širdį. Tinka sodų ir šiltnamių kultūrai.

Auskultacija (lot.) įsiklausymas. Vienas ligų pažinimo būdų, kada gydytojas, pridėjęs ausį prie kūno, betarpiškai arba per tam tikrą vamzdį—stetoskopą, įsiklauso į širdies tonus, plaučių ūžesius ir kt. ir iš to sprendžia apie įvykusias kūne atmainas bei ligas. Šį ligos susekimo metodą įvedė 1819 prancūzų gydytojas Laennec.

Auslas Degučių vl., Zarasų aps., ež. Nikajos (Laukesos, Dauguvos) baseine, 8 km į vak. nuo Zarasų. 3,8 km ilgio, ligi 0,8 km pločio, 1,74 km² ploto. Baseino plotas 83 km². Iš šiaurės įteka Avilė, pietuose išteka Nikaja.

Auslindos — Dermaptera būrio, Forficulidae šeimos a. 1 cm ilgio vabzdžiai. Jų pasitaiko vaismedžių žievės atplaišuose, skylėse, aviliuose, kartais A. įsigraužia į vaisius. Dažniausioji A. paprastoji—Forficula auricularia L.

Ausones ž. Aurunkai.

Ausonius Decimus Magnus (a. 310—393) romėnų poetas, 379 konsulas. Jo epigramas, poetinius laiškus, epitafijas, idilijas išl. C. Schenkl Monumenta Germaniae Historica V 2 1883.

Auspicia (lot.) senovės romėnų plačiai praktikuoti būrimai, spėliojimai, ypač iš paukščių. Būrimus daugiausia atlikdavo augurai šventovėje, tam reikalui specialiai skirtoje patalpoje. Būrimu stengtasi sužinoti dievų valia. Paukščių skridimas iš rytų į vakarus reiškė dievų palankumą. A. romėnuose reiškė dar ir aukštesniųjų magistrų teisę santykiauti su dievais, t. y. atstovauti savo valdiniams religijos srityje.

Aussee Austrijos kurortas ir žiemos sporto vieta Stirijoje. 650 m aukščiau jūros lygio. 6.000 gyv. (1951).

Austėja, Austheja J. Lasickio De diis Samagitiarum žemaičių dievų sąraše pateikta ir A. — tariamoji bičių deivė. Kiti Lasickio A. sieja su žodžiais — ošti, ūžti,, iš kurių,

galimas daiktas, Lasickis šią deivę pats ir sukūrė.

Austen Jane (1775—1817) anglų beletristė. Išsp. Sense and Sensibility 1811, Pride and Prejudice 1813, Mansfield Park 1814, Emma 1816 ir kt. Autobiografija išsp. ²1871. Raštų rinkinys 1923.

R. W. Chapman J. A. 1949.

Auster romėnų pietų vėjas. Poetai tuo vardu vadino kiekvieną vėją.

Austeravia — gintaro sala. Plinius (23—79 Kr. g.) savo Historia naturalis išvedžioja, kad gintaras atsirandąs šiaurės vandenyno salose ir germanų esąs vadinamas glaesum. Dėl to romėnai vieną salą pramine Glaesaria, nors patys barbarai ją vadiną A. Pirmasis vardas pagal Plinijų turėtų reikšti Gintaro sala, bet, greičiausiai, Rytų sala. Šiuodu vardai rašto šaltiniuose niekur nebeaptinkami, bet salos identifikuojamos su Frizų salomis.

J. Puzinas Aisčiai istorinių šaltinių šviesoje — Aidai 1948 N. 12.

Austerlitz, čekų Slavkov, p. Moravijos Čekoslovakijoje mstl., pagarsėjęs 1805 XII 2 kautynėmis, vadinamomis ir trijų imperatorių kautynėmis, nes jose dalyvavo Napoleonas I, Aleksandras I ir Pranas II. Kai Napoleonas paėmė Vieną, austrų ir rusų kariuomenės 1805 XI pabaigoje susijungė prie Olomunco ir pradėjo žygiuoti Brno link, kad apriestų prancūzų dešinįjį sparną ir neleistų jiems susisiekti su Viena ir Čekija. XII 2 saulei tekant prasidėjo kautynės, kurias laimėjo Napoleonas, privertęs rusus ir austrus tiesiog bėgti. Šiose kautynėse sąjungininkai turėjo 83.650 karių, o Napoleonas a. 70.000. Sąjungininkai kautynėse neteko 27.000, o Napoleonas 7.000. Tuojau po kautynių prasidėjo derybos, pasibaigusios Pressburgo (Bratislavos) taika.

Meyerhoffer v. Vedropolje Die Schlacht bei A. 1912.

Austerlitz Fridrichas (1862–1921) Austrijos politikas ir žurnalistas, 1892—1921 Austrijos soc. dem. organo Arbeiter Zeitung red. Po revoliucijos a. 9 metus buvo aukščiausiojo teismo nariu, nuo 1919 steig. seimo narys ir keliais atvejais parlamento narys. Jis paruošė 1920 žurnalistų įstatymą ir 1922 spaudos įstatymą.

Austin JAV mst., Texas sostinė, 132.000 gyv. (1950). 1838—1839 vardu Waterloof, paskiau pavadintas A. Prie Colorado upės. Kapitolis, universitetas. Mašinų ir tabako gaminių pramonė.

Austin 1) J o h n (1790—1859) anglų teisininkas teoretikas, 1825—1831 Londono univ. prof. vad. analizinės teisės mokyklos steigėjas. 1832 išsp. The province of jurisprudence determined arba Lectures on jurisprudence or the philosophy of positive law ⁵1885.

2) S t e p h e n F u l l e r (1793—1836) Texas valstybės JAV įkūrėjas. 1821 pradėjo kurti kolonistus iš JAV. Sukilę Texas gyventojai tais pačiais metais išgavo pripažinimą nepriklausomos nuo ispanų Meksikos valstybės dalies. Tačiau pats A., pakaltintas krašto išdavimu, buvo 13 mėnesių kalinamas. Grįžęs pradėjo ruošti sukilimą prieš Meksikos gen. Santa Anna valdžią ir stojo Texas sukilėlių kariuomenės priekyje. Po ilgų kovų pavyko laimėti, ir 1837 JAV paskelbė Texas nepriklausomybę su prezidentu Houstonu. 1839 įsteigta Texas sostinė buvo pavadinta A. vardu. A. vadinamas „Texaso tėvu" (Father of Texas).

3) A l f r e d (1835—1913) anglų poetas, parašęs satyrą The season 1861, poemą Madonna's Child 1873, The human Tragedy 1862, Interludes 1872, Savonarola 1881, Prince Lucifer 1887, tragediją Flodden Field 1903 ir kt. 1911 išsp. autobiografiją.

4) W a r r e n R o b i n s o n (g. 1877) JAV politikas. 1931—1940 senatorius, 1946—1953 JAV atstovas JT organizacijoje.

Australazija geografinis terminas, apimąs Australiją, Naująją Gvinėją ir Naująją Zelandiją, kartais drauge ir su Melanezija, Mikronezija bei Polinezija, arba tik Malajų salyną.

Australija. Vardas kilęs iš lot. terra australis — pietų žemė. Australija apima 7.938.830 km² ir turi 8.795.778 gyv. (1953). Malajų salos sudaro lyg tiltą iš A. į Tolimąją Indiją. A. neturi išraižytų, uostams tinkamų įlankų ir nedaug salų. Kai kurie pakraščiai seklūs, krantai lėkšti ir pelkėti (Karpentarijos įlanka), kitur statūs ir lygūs, pietų rytuose išraižyti. A. paviršius yra nesudėtingas. Rytiniame pakraštyje tęsiasi sumestiniai r. A. Kordiljerai. Prie jų yra lyguma—Murrayo—Darlingo upynas. Vak. dalį sudaro senas masyvas, didesnę vidurio sritį nenuotaki lyguma su sūriais ežerais. R. A. kalnai (A. Alpės, Mėlynieji kalnai) tęsiasi Didžiojo vandenyno pakraščiu per 3000 km ir, anapus Torreso ir Basso sąsiaurių, jų tęsinys Naujojoje Gvinėjoje ir Tasmanijoje. Aukščiausioji viršūnė Mount Towsend, arba Mount Kosciuszko, taip 1839 praminta lenko keliautojo Strzeleckio 2241 m. Kalnai, išsitiesę pamaryje iš pietų į šiaurę, turi didelės įtakos atmosferos drėgmenų paskirstymui, augmenijai ir ūkio gyvenimui. Iš jų teka svarbiausios žemyno upės ir čia gyvena a. 75% visų gyventojų. Vidurio žemuma yra sausa; tarp tekančių upių, kurių mažesnieji intakai kai kur visai išdžiūsta, riogso smėlio dykumos arba stepės. Upės yra vienintelės gyvenimo arterijos. Iš jų vanduo perkasais arba vamzdžiais leidžiamas laukams drėkinti. Sūriųjų ežerų srityje oras tiek yra sausas ir šiltas, kad upės betekėdamos išdžiūsta. Sūrieji vidaus A. ežerai yra liekanos kadaise čia buvusios jūros, susidariusios ledynų laikais A. turi ir periodinių upių, vadinamų creeks, kurios lietingu laiku būva labai vandeningos, o

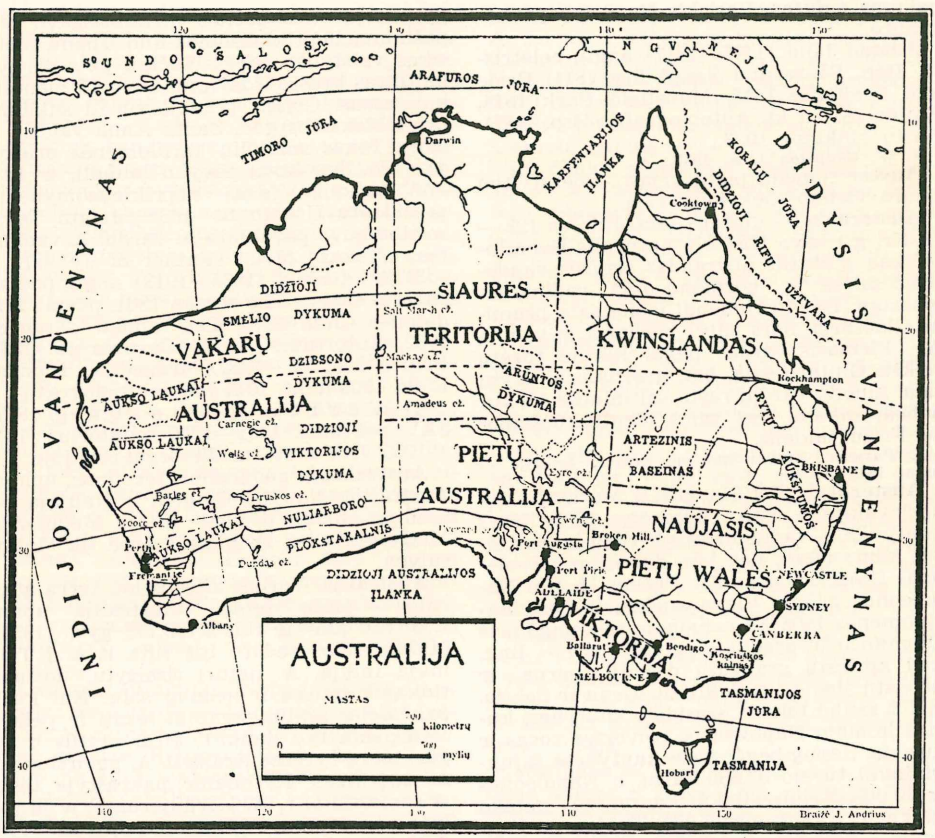

sausros metu išdžiūsta. Jos suteka Eyres ežero duburin. Lygiagreta r. A. Kordiljerų tęsiasi Flindero kalnai, su turtingomis sidabro ir vario kasyklomis. Kartais jie vadinami Antikordiljerais. Vakarinė dalis yra tai senasis masyvas su kalnų liekanomis ir smėlio danga, kurioje yra aukso kasyklos: Great Sandy Desert, Great Victoria Desert, Nullarbor Plain. Apie 13 % viso A. ploto apima Murrayo—Darlingo upynas. Pietų įlanka upių neturi, o šiaurės turi jų daugokai. **Klimatas.** Maža A. šiaurės dalis įeina karšto ir drėgno dausų klimato juoston su vidutine metine temperatūra 26° C. Pietų-rytų sritis priklauso vidutinio klimato zonai. Likusioji dalis turi sausą šiltą padausių klimatą su vidutine metų temperatūra 14—20° C. Žemyno vidurys yra griežtai kontinentalinio klimato. Nuo karščių stepių žolės išdžiūsta; didelius plotus išnaikina stepių gaisrai. A. dausų sričiai daro įtakos rytų pietų sausi pasatai ir šiaurės vakarų musonas. Daugiausia atmosferos kritulių gauna rytinė dalis — a. 1000 mm, kai kur net ligi 3500 mm per metus. Pakrančių kalnai sulaiko vandenynų pasatų nešamus vandens garus. Oras, bekildamas per kalnus, atvėsta, prisisotina ir paleidžia drėgmenis. Vakarinės dalies pakraščius liečia šaltoji vandenyno srovė. Nuo vėsesnio vandens oras, patekęs į labiau įkaitintą sausažemį, sušyla ir drėgmenų nepaleidžia. Padausių A. lyja žiemą arba rudenį, o vasaros visada sausos. Vidurinėje dalyje per metus iškrenta ne daugiau kaip 250 mm drėgmenų per metus, ir ten nuolat sausros. Vidutinis visos A. drėgmenų kiekis 650 mm. Dėl to vien siauri rytiniai pakraščiai gauna pakankamai lietaus. Visą likusią dalį apima stepės ir dykumos. Tačiau kartais trumpu laiku tiek prilyja, kad susidaro didžiausi potvyniai, bet per keliolika dienų visas vanduo nuteka į vandenynus, ir upės visai išsenka. Dažnai per kelis mėnesius neiškrinta lietaus, ir lietaus metu atgijusi augmenija išdžiūsta. Sausros pakerta javų ir vaisių ūkį. Švelnų, pakankamai šiltą ir drėgną klimatą turi tik Tasmanija. Žiemą iškrinta sniegas, kuris būva ir A. Alpių viršūnėse ten ištisus metus. **Augmeniją** sudaro

Australija

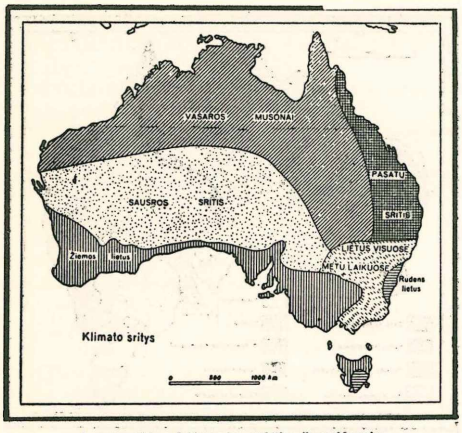

Australijos klimato sričių žemėlapis

dvi svarbiausios bendruomenės — dausų-Malajų ir specialiai australiška. Didžiausioje A. dalyje auga tik tokios augalų rūšys, kurios pakelia sausą karštą klimatą ir gali prisitaikyti prie nevienodo atmosferos drėgmenų paskirstymo. Daugumas medžių (akacijų, eukaliptų) auga statmenai, savo viršūnes atkišę į saulės pusę, kad juos mažiau kaitintų saulės spinduliai ir kad būtų sukliudytas garavimas. Tipiški medžiai yra visada žaliuoją eukaliptai, kurių yra per 100 rūšių; jie kartais siekia ligi 115 m. Mėlynasis gumos medis sugeria daug dirvos ir atmosferos vandens ir dėl to drėgnose pamarių vietose auginamas kovai su geltonuoju drugiu. Plačiai yra paplitusios akacijos. Šiaurės ir rytų pamariuose vyrauja p. Azijos Malajų augmenija, kuriai atstovauja palmės kentia ir kt. Toliau nuo pakrančių į sausažemį augalai retėja ir per savanas bei stepes pereina į dykumų krūmokšnius. Dar sausesnėse vietose daugiausia auga ligi 3 m aukščio žolės spinifeksa. A. apskritai neturi vietinių naudingų augalų. Apie 85% visų A. augalų neauga niekur kitur pasauly. A. Šiaurės ir rytų pakraščiuose ligi 37° pietų pl. auga dausų miškai.

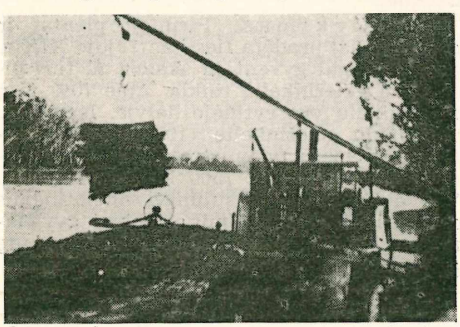

Miško transportas

Gerai auga iš Europos atgabenti javai, vaismedžiai, vynmedžiai ir kt. Gyvūnija. Iš visų pusių jūrų atskirta nuo kitų žemynų, A. išlaikė visai skirtingas gyvulių rūšis. Jų formos yra primityvesnės, negu kituose žemynuose. Žiurkės, pelės, lapės, triušiai yra atkeliavę iš Europos. Vietiniai yra senieji žinduoliai vienaūgiai-echidnos, ančiasnapiai. Yra a. 150 rūšių plačiai paplitusių sterblinių, kurių ypačiai būdingos kengūros. Būdingi vietinių paukščių atstovai yra didieji stručių šeimos besparniai kazuarai ir emu. Yra papūgų, baltųjų erelių, juodųjų gulbių. Marių pakraščiuose yra gausu vandens gyvūnijos. Torreso sąsiauryje, Queenslando pakrantėse ir šiaurės vakarų vandenyse sugaunama daug perlų. Iš vabzdžių labai paplitę termitai. Seniau A. visai neturėjo naminių gyvulių (išskyrus šunį), bet jų čia europiečiams atgabenus, trumpu laiku jų nepaprastai priviso. Čia yra didžiulės kaimenės avių, raguočių, gerai aklimatizavosi Afrikos stručiai ir fazanai. 1862 įvežus čia triušių, jų tiek čia priviso, kad jie padaro krašto ūkiui ne mažiau žalos, kaip žiurkės. Priviso daug ir lapių. Šiaurinėje dalyje gausu ir nuodingų gyvačių.

Administracinis A. padalijimas

Teritorija	Gyv. (1951)	Sostinė
New South Wales	3.318.000	Sydney
Victoria	2.269.300	Melbourne
Queensland	1.211.240	Brisbane
South Australia	720.000	Adelaide
Western Australia	581.500	Perth
Tasmania	290.900	Hobart
Northern Territory	16.400	Darwin
Sostinės District	25.000	Canberra

Gyventojai yra trijų skirtingų rasių ir kultūrų. Vietiniai pirmykščiai australai, imigravę europiečiai ir malajai-mongolai. Vietinių australų tarpe ateiviai europiečiai praplatino alkoholizmą, lyties ligas ir kt., pakirto jų fizinį ir moralinį atsparumą; tad jie visai nyksta. Kolonistai juos išstūmė iš patogesnių geografinių sąlygų į žemesnes. Ramūs Tasmanijos gyventojai jau visiškai išnyko. Europiečiai pradėjo A. keltis 1788, kada kapitonas Phillip įsteigė čia pirmąją nubaustųjų už kriminalinius nusikaltimus tremtinių koloniją, tuo būdu čia sukūręs savotišką anglų Sibirą. Pirmas čia įsteigtas miestas Sydney. Per 80 metų A. buvo savotiška nusikaltėlių kolonija ligi 1868, kada nusikaltėlių trėmimas buvo sustabdytas. Per tuos 80 metų jų čia buvo atvežta apie 200.000. 1800 europiečių A. buvo 5200, o po 50 metų jau 444.000. Atrasti čia aukso laukai pradėjo traukti naujus kolonistus, ir 1858 baltųjų čia buvo jau a. 1 mil., 1887 2 mil., 1889 3 mil., 1920 5,2 mil., 1930 6,5 mil., 1949 8 mil. A. yra rečiausiai gyvenama pasaulio dalis, be to, la-

bai nevienodai apgyventa, nes tankiausiai yra gyvenamos rytinės A. dalys, o vakarinės dalys yra apytuštės. Apie 40% visų gyventojų gyvena penkiuose didžiausiuose A. miestuose: Sydney turi 1,4 mil., paskiau eina Melbourne, Adelaide, Brisbane, Perth. Mažesnieji miestai: Hobart, Newcastle, Prahran, Randwick, Richmond, Brunswick, Caulfield, Canterbury, Waverley. Sostinė Canberra. 97% gyventojų yra britai. Tikybos: anglikonų 44%, katalikų 25%, metodistų 12%, presbiterijonų 11,8%.

Ekonominis gyvenimas. A. yra viena iš produktyviausiųjų pasaulyje žemės ūkio kraštų. Svarbiausias šalies produktas yra vilna (1948 čia buvo 96 mil. avių) su metine produkcija a. 500 mil. kg, kas sudaro 27% pasaulio vilnos kiekio arba 57% pasaulio merinosinės vilnos. Kviečių metinė produkcija yra per 5 mil. t. Apie 65% kviečių derliaus išvežama. 1797 kap. Mac Arthur čia įveisė merinosų avių, iš kurių kryžiavimo keliu su kitomis avių rūšimis išauginta visai nauja avių veislė. Žemės ūkis yra glaudžiai susijęs su pasiskirstymu atmosferos kritulių. Tik nedaugelyje vietų dirbtiniu dirvų drėkinimu žemės ūkio ribos buvo kiek praplėstos. Daugiau kaip 50% viso dirbamo ploto apsėjama kviečiais, nors

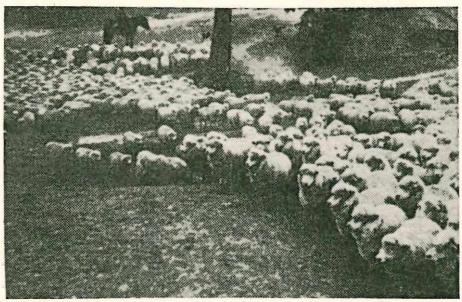

Australijos avių kaimenė

čia derlius daug nukenčia nuo sausrų ir yra mažesnis, kaip kituose žemynuose. Tasmanijoje sodinama daug bulvių, Queenslande cukraus nendrių, be to, Victorijoje, P. Australijoje ir New South Walese auginama bananų, ananasų, apelsinų, obuolių, vynuogių. Aktyvioji užsienio prekyba daugiausia eina su Didž. Britanija, JAV, Prancūzija. Išvežama: vilnos, kviečiai, odos, kailiai, sviestas, mėsa, miltai. Įvežama medis statybai, popierius, įvairios mašinos ir kt.

Mineraliniai turtai ir pramonė. Antroje XIX a. pusėje A. išgarsėjo savo brangiais žemės turtais, ypač auksu, kurio čia rasta jau 1814. Bet jau nuo 1905 aukso produkcija ėmė mažėti. Naujų auksynų nerasta, o senieji išsisėmė ir produkcija žymiai sumažėjo. Aukso randama visose A. dalyse, bet dabar kasama tik Vic-

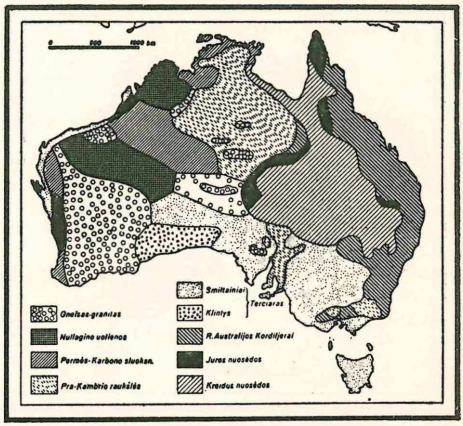

Australijos paviršiaus geologinės struktūros žemėlapis

torijoje ir vak. Australijoje (Kalgoorijoje). Aukso produkcijos atžvilgiu A. užima pasaulyje penktą vietą. Sidabro daugiausia randama N. S. Walese (Broken Hill); sidabro produkcijos ir kiekybės požiūriu A. užima taip pat penktą vietą. Queenslande iškasama daug švino, Tasmanijoje vario ir cino, N. S. Walese ir Queenslande ir geležies rūdos. Žymiausios akmens anglies kasyklos yra rytų pamaryje į šiaurę nuo Sydneyaus. Per metus iškasama a. 13.000.000 t. Didžiausi rudosios anglies klodai yra Victorijoje į rytus nuo Melbourne'o. Daug A. randama ir rubinų, opalų, safyrų, smaragdų ir kitų brangakmenių. Tačau A. trūksta naftos ir druskos. Pramonė daugiausia koncentruota Victorijoje ir N. S. Walese. Pirmoje vietoje stovi žemės ūkio apdirbamoji pramonė: konservų, cukraus fabrikai, malūnai ir kt. II Pasaulinio karo metu išaugo žymi metalurginė pramonė su plieno liejyklomis, automobilių, motorų, garvežimių, laivų, mašinų, lėktuvų ir kt. fabrikais. Išsiplėtė ir chemikalų, popieriaus, vaistų, drabužių, dažų ir kt. pramonė. O paskutiniais metais pradėta eksploatuoti ir urano ištekliai.

Susisiekimas. Pirmieji plentai ir geležinkeliai pradėta tiesti antrojoje XIX a. pusėje. Pagal gyventojų skaičių A. turi didžiausią geležinkelių tinklą. Apie 70% visų geležinkelių yra rytinėje dalyje. Iš viso a. 50.000 km geležinkelių (1950). II Pasaulinio karo metu vien strateginiais sumetimais buvo nutiesta 7500 km geležinkelių. Visi didieji miestai sujungti nuolatinėmis oro susisiekimo linijomis. Tankiai gyvenamose srityse, labiausiai r. A., pravesta daug gerų plentų.

Kultūrinis gyvenimas, socialinė apsauga. Savo civilizacija A. pralenkė kai kurias kitas pasaulio dalis, bū-

tent Aziją ir Afriką. Kadangi daugelyje vietų gyventojų labai reta, tai daug kur mokyklos turi po 5—10 mokinių. Kitur dirba keliaująs mokytojai ar pamokos siuntinėjamos paštu. Kiekviena valstybė turi savo universitetą, kurių A. yra šeši. A. yra įvestas 6—15 metų vaikams privalomas pradinis mokslas. Technikos, amatų, prekybos mokyklų yra visuose miestuose. Suaugusiųjų švietimo įstaiga sutartinai su darbininkų organizacijų švietimo skyriais skleidžia aukštojo mokslo žinias liaudyje. Kiekviename didesniame mieste yra meno galerijų ir muzėjų. Ypač yra turtingi geologiniai muzėjai. Plačiai įsigalėjusi periodinė spauda. Labai rūpinamasi gyventojų sveikata. Sanitarinės didmiesčių įstaigos yra modernios. Šiai sričiai vadovauja Department of Health, kurio žinioje yra ir dausų institutas Townsvillėje. Griežta maisto produktų priežiūra. A. jau seniai veikia senatvės ir invalidumo pensijų įstatymas. Nuo 1947 pensijų įstatymas taikomas visiems krašto gyventojams. Nuo 1890 visose A. valstybėse veikia vad. darbo teismai, kurie sprendžia darbdavių ir darbinikų konfliktus.Nuo 1928 sąjunginis Arbitražo ir taikinimo teismas pagal pragyvenimo kaštų indeksą nustato darbo atlyginimo dydį.

Teismo santvarka yra panaši į anglų sistemą. Aukščiausioji teismo instancija yra High Court of Australia—aukščiausias teismas, kurį sudaro pirmininkas ir šeši parlamento skiriami teisėjai.

K r a š t o g y n y b a. 1951 priimtas naujas karinės tarnybos įstatymas, kuriuo įvesta privalomoji karinė tarnyba visiems 18 metų amžiaus vyrams. Kariuomenėj (1952) buvo a. 33.000 aktyviojoje tarnyboje ir apie tiek pat atsargoje. Laivynas (1952): du 10.000 t kreiseriai, vienas 7000 t kreiseris, 10 naikintojų, 32 minų gaudytojai, 12 fregatų, vienas 14.000 t lėktuvnešis ir kt., iš viso 115 laivų. Aviacijoje 1952 buvo 13.000 karių.

A. a t r a d i m a s. Jau XVI a. europiečiai atranda vieną po kitos A. salas. Tačiau to laiko žemėlapiuose žymimas baltas nežinomas plotas — Terra Australis. 1530–1536 prancūzų žemėlapyje čia nurodoma sala Jave la Grande — Didžioji Java. 1597 olandas Cornelius Wytfliet rašo apie Terra Australis, kaip apie penktą pasaulio žemyną. 1601 portugalas Godinho de Eredia buvo pirmas europietis, matęs A. krantą, o olandas Willem Janszoon 1605 pasiekė A. ties Karpentarijos įlanka. Jis buvo siųstas ištirti Naujosios Gvinėjos ir netikėtai aptiko A. žemyną. 1606 ispanas Luis Vaz de Torres praplaukė Torreso sąsiaurį. 1607 olandų laivai, plaukdami iš p. Afrikos į Molukų salas užkliudydavo ir vakarų A. pakraščus. Pirmieji atradimai buvo laikomi paslaptyje ir tiktai XVIII a. apie juos patirta. 1642 Afrikos generolas gubernatorius Van Diemen išsiuntė Abelį Tasmaną ieškoti didelio sausažemio pietuose. Plaukdamas nuo Mauritijaus salos, jis pasiekė Tasmaniją, kurią pavadino van Diemeno žeme, ir plaukė toliau vakarų pakraščiu ligi Naujosios Zelandijos. 1644 jis atvyko iš N. Gvinėjos, lankėsi Karpentarijos įlankoje ir plaukė pakraščiu ligi Šiaurės vakarų rago. XVII a. žemėlapiuose A. rodoma kaip Naujoji Olandija. 1688 A. pasiekė pirmas anglas V. Dampier. Po jo jau tik 1770 James Cook, grįždamas iš Naujosios Zelandijos, vėl iš naujo aptiko A. rytų krantą ties 38° pietų pl. 1813 Wentworth, Blaxland ir Lawson pirmieji perėjo Mėlynuosius Kalnus ir pradėjo tyrinėti A. vidurį. Ligi 1837 Evans, Oxley, Hume, Hovellt, Mitchell tyrinėjo Darlingo ir Murrayo upynus. Ligi antrosios XIX a. pusės niekas iš europiečių nebuvo pasiekęs centrinės A. dalies. 1860—1861 R. O'Hara Burke pirmas perėjo išilgai iš Adelaidos į Karpentarijos įlanką. 1862—1863 panašų žygį padarė Mac Donall Stuart ir Mac Kinley, o 1865—1866 Mac Intyre. Tų kelionių duomenimis remiantis, 1870—1872 buvo pravestas tarp Port Augustos ir Port Darwino pirmas transaustralinis telegrafas. 1872 Giles pasiekė esantį pačiame A. viduryje Amadeuso ež., o 1873—1874 Warburton iš Alice Springs per Mac Donallo kalnus atvyko į Perthą. Vakarų A. tyrinėjant daugiausia nusipelnė broliai Forrest'ai. Nuo XIX a. pradžios pradėta kolonizuoti ir rytinė dalis. 1901 Gillen ir Spencer vyko per visą žemyną iš šiaurės į pietus, Maurice ir Murray nuo Fowlerbai ligi Cambridge įlankos. 1905 Wells ir Basedow tyrinėjo šiaurinę A. dalį. 1908—1909 Weston ir 1910 Mjöberg lankėsi šiaurės vakarų A.

Pirmoji A. susikūrusi kolonija buvo New South Wales, kuri apėmė visą rytų pakraštį. Vėliau nuo jos atsiskyrė ir sudarė savarankiškas kolonijas 1825 Tasmanija, 1851 Victoria, 1859 Queensland. 1829 buvo įkurta Vakarų A., Western Australia, o 1836 South Australia, į kurias vyko anglų kolonistai. Taip sudarytos šešios kolonijos tiesiogiai priklausė metropolijai — Didžiajai Britanijai. Ilgainiui jos išgaudavo vis daugiau laisvės ir pagaliau įgijo visišką savivaldą. Tačiau jų pačių tarpe nebuvo ilgai jokio ryšio ir net turėdami skirtingus ūkiškus interesus, jos viena nuo kitos atsitverdavo aukštomis muitų sienomis. Bet bendri politiniai, strateginiai, kultūriniai ir ekonominiai reikalai jas sujungė. A. nuo 1901 yra Commonwealth of Australia — dominionas. Pagal 1900 konstituciją ir jos pakeitimus sąjunginę valstybę sudarė šešios buvusios Britų kolonijos: New South Wales, Victoria, Queensland, South Australia, Western Australia, Tasmania, o nuo 1911 ir Northern Territory ir sostinės distriktas.

A. Sąjungai kolonijomis dar priskirtos Lord Howe-Norfolk, Pitcairn ir Maquarie salos, Naujosios Gvinėjos Papua provincija.

Sąjungos sostinė Canberra nuo 1912, turi 15.000 gyv. (1951). Sąjunginės vyriausybės kompetencijai priklauso užsienio reikalai, krašto gynyba, susisiekimas, prekyba. Nuo 1948 į A. parlamentą 3 metams renkami 123 atstovai, į senatą 6 metams po 10 atstovų nuo kiekvienos sąjunginės valstybės— viso 60 atstovų. Kas treji metai pusė atstovų perrenkama.

Australia Official Handbook 1947; *P. Mc Guire* Australia 1950; *W. Speiser* Australien heute 1950.

Australijos Alpės — aukščiausi Australijos kalnai rytų pakraštyje — pietinė rytų Australijos Kordiljerų dalis, tarp 35° ir 38° pietų platumos. Turi stačiais krantais banguotų plokštakalnių, kurių žymesnės Warragongo ir Kosciuškos virtinės. Iš jų prasideda Murray ir kitos mažesnės upės. Miškai siekia ligi 1700 m, o ligi 2000 m tęsiasi krūmokšniai ir pievos. Aukščiausia viršūnė Mount Towsend 2241 m. Čia įrengta metereologijos stotis.

Australijos lietuviai. Pirmieji lietuviai į Australiją atkeliavo XIX a. 80-jų metų pabaigoje. Pirmuoju kolonistu lietuviu čia laikomas iš Daukšių par. kilęs Mickevičius, čia išgyvenęs apie 35 metus. Viename Adelaidės stiklo fabrike dirbo kelios dešimtys lietuvių, ir jie čia 1888—1889 buvo suorganizavę artelę, turėjo savo koplytėlę ir klubą su sale. Melbourne prieš I Pasaulinį karą gyvenęs lietuvis kunigas. 1946 A. gyveno ligi 1000 lietuvių. Po I Pasaulinio karo atsikėlė lietuvių iš Skotijos. Jie pasiskleidė po miestus ir daugiausia nutautėjo. Jie 1939 Sydneyjuje buvo įsteigę gyvavusią ligi 1950 Australijos Lietuvių Draugiją. Bet ir ši kolonija buvo žymiai paveikta nutautėjimo. Pirmasis tremtinių pabaltiečių transporto laivas atplaukė 1947 XI 28 į Pertho uostą Vak. A. Juo atplaukė keli šimtai viengungių lietuvių. Atvykstantieji turėjo pasirašyti 2 metų darbo sutartį, pagal kurią jie turėjo dirbti valdžios skirtą darbą nurodytoje vietoje. Pradžioje jie buvo įkurdinti specialiose stovyklose (Bonegilla, Bathurst ir kt.), kurios II Pasaulinio karo metu buvo skirtos kareivinėms. Stovyklose imigrantai buvo laikomi apie mėnesį laiko, kuris buvo skiriamas vad. asimiliacijos kursui išeiti, t. y. pramokti anglų kalbos ir krašto geografijos. Išėję šį pasiruošimą, jie buvo skiriami darbininkais keliams tiesti kasyklose, prie statybos darbų ir žemės ūkyje. Atlikę darbo sutartį, visi naujieji ateiviai įsikūrė miestuose, kur netrukus susirado tinkamesnius darbus arba pradėjo dirbti pagal savo profesinį pasiruošimą. Daugumas įsigijo nuosavus namelius. Tik mažas skaičius tremtinių įsikūrė žemės ūkyje. 1952 žemės ūkiu besiverčiančių buvo vos keliolika šeimų. Visi kiti apsigyveno miestuose. Per 50% visų A. lietuvių gyvena Sydneyjuje (a. 3000), Melbourne (a. 2500) ir Adelaidėje (a. 1500). Didžiausia lietuvių kolonija yra Sydneyjuje. Nemažos lietuvių kolonijos yra Perthe (a. 500), Brisbane (a. 400), Hobarte (Tasmanijoje a. 300), Geelonge (Victoria — a. 300).

Atlikus privalomą sutartinį darbą, prasidėjo gyviau reikštis ir kultūrinis darbas. Jau 1948 IX 12 pradėjo eiti pradžioje rotatorinis, o nuo 1951 I 1 spaustuvėje spausdintas Australijos Lietuvis. Nuo 1949 pradėta leisti Sydneyjuje Mūsų Pastogė, susijungusi su Užuovėja.

1950 VII 16 buvo Melbourne įst. Australijos Lietuvių Bendruomenės apylinkė. Ligi 1953 jau visose didesnėse lietuvių kolonijose buvo įsisteigusios ALB apylinkės. Pirmasis ALB atstovų suvažiavimas įvyko Sydneyjuje 1950 XII 30—31, o 1952 XII 29—31 įvyko ALB tarybos sesija. Šalia ALB veikia ir eilė kitų organizacijų: Melbourne Australijos Lietuvių Kultūros Fondas (įst. 1949), skautai, Šviesos Sambūrio skyrius, ateitininkai, Lietuvių Katalikų Moterų Draugija, teatro mėgėjų grupė, Aido choras, išraiškos šokių studija, trys lituanisti-

Australijos Lietuvių Bendruomenės tarybos suvažiavimas (1952 XII 29—31).

Lietuvių tautodailės skyrius kilnojamoje meno parodoje.

nės mokyklos ir Karaliaus Mindaugo Institutas. Kun. Vasaris leidžia čia savaitinį lapelį Sekmadienį. Sydnejuje, be kitų organizacijų skyrių, veikia ir 1948 suorganizuota Australijos Lietuvių Katalikų draugija, kuri leidžia Mūsų Pastogę. Čia yra centras ir Lietuvos Atgimimo Sąjūdžio draugijos. Adelaidėje veikia tų pačių organizacijų skyriai ir leidžiamas Australijos Lietuvis; veikia ir sporto klubas Vytis. Sydneyjuje ir Melbourne yra ir lietuviškos bibliotekėlės. Iš mažesnių kolonijų kultūrine veikla pasižymi Geelongo lietuviai. Sportininkai ligi 1953 daugiausia pasižymėjo krepšiniu. Krepšinio komandos: Melbourne Varpas, Sydneyjuje Kovas ir Adelaidėje Vytis. Krepšinių komandos yra Australijos pirmaujančių komandų tarpe: 1951 Vytis buvo P. Australijos nugalėtojas.

Dvasiniais lietuvių katalikų reikalais rūpinosi pavieniai lietuviai tautiniai kapelionai. Australijos katalikų bažnytinė vadovybė yra nepalanki tautinių parapijų kūrimui ir siekia naujuosius ateivius katalikus greičiau asimiliuoti angliškose parapijose. Kadangi naujieji imigrantai nemoka anglų

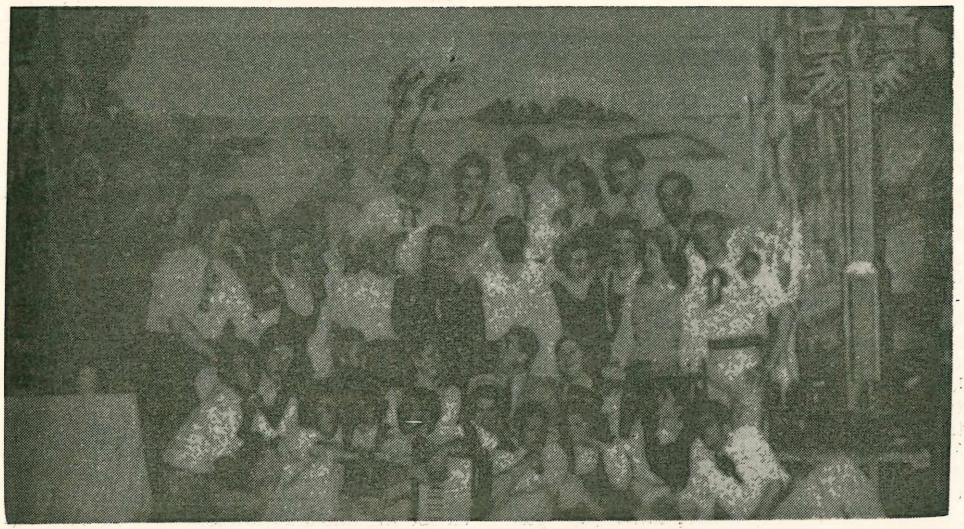

Sydnėjaus lietuvių vaidintojų ratelis

kalbos ir angliškai kalbantieji vietos kunigai negali jų dvasinių reikalų tvarkyti, tai buvo įsteigta tautinių kapelionų institucija. Tautiniai kapelionai skiriami vyskupo ir turi teisę pasirinktoje bažnyčioje laikyti savo tautiečiams pamaldas ir atlikti įvairias kitas religines pareigas gimtąja kalba. Lietuviai 1953 Australijoje turėjo 7 tokius kapelionus (Sydneyjuje du, po vieną Adelaidėje, Geelonge, Bonegilloje, Canberroje, Brisbane).

Bendros kultūrinės draugijos A. 1952 šios: A. L. Bendruomenė, A. L. Kultūros Fondas, A. L. Katalikų Draugija, Sambūris Šviesa, Lietuvių Dailės Grupė Aitvaras, Mažosios Lietuvos Bičiulių Draugija, Pasaulio Lietuvių Skautų Sąjungos A. rajonas, A. L. Teisininkų Draugija, Ateitininkų Federacijos A. regionas, Lietuvių Atgimimo Sąjūdis.

Australijos Lietuvis pirmasis lietuvių laikraštis Australijoje. Leidžiamas kas dvi savaitės. Įsteigtas 1948 IX 12 Leigh Creeke palapinėje, dykumoje P. Australijoje. Ligi 1951 I 1 spausdintas rotatoriumi, vėliau savoje spaustuvėje. A. L. redaguoja nuo pat įsteigimo J. Glušauskis. Prie A. L. veikia ir leidykla, pirmuoju leidiniu išspausdinusi Pulgio Andriušio Sudiev, kvietkeli, premijuotą Lietuvių Rašytojų Draugijos. Leidykla taip pat platina lietuvių knygas Australijoje.

Australopithecus africanus. 1924 Darto Bechuanalande, Afrikoje, rasti kaušo griaučiai, kuriuose radėjas matęs liekanas tarpinio gyvūno tarp žmogaus ir bezdžionės. Tačiau atliktas vėliau geresnis radinio ištyrimas įrodė, kad čia rasta antropoidinės bezdžionės liekanos.

Australų giminės, kurios, europiečiams į Australiją atvykus, turėjo a. 300.000 narių, dėl sunkios būties ir europiečių žalingos įtakos sumažėjo ligi 100.000. Manoma, kad jos įvairiu laiku, bent penkiais antplūdžiais, atvyko iš p. Azijos per Sumatrą, Molukų salas, Naująją Gvinėją, pro Torreso sąsiaurį ir Jorko rago pusiasalį į š. Austrliją kultūrinėmis grupėmis, kurios ankščiau atvykusias stūmė į pietus ir pakraščius. Seniausia austromelanezinė klajūnų medžiotojų grupė, gal būti giminė negritams, išlikusi dar p. Viktorijoje (kurnai) ir ligi 1876 atstovauta tasmanų. Antra kiek aukštesnės kultūros (bumerangas ir kt.) tos pat rasės medžiotojų grupė nustumta ligi pietų-rytų (yuin, kuri ir kt.). Trečia grupė kiek kitokios rasės, žemdirbių, Australijoje vėl virtusi klajokliais medžiotojais (totemistinė tikyba, patriarchatas, egzogaminė šeima). Ji taip pat buvo nustumta į pietų ir rytų pakraščius (narrinyeri, vakka, kabi). Ketvirta vadinamos dviskyrinės kultūros grupė, su matriarchatine organizacija, pasiskirsčiusi dviem ar net trimis kartomis, paplitusi vidurinėje Australijoje (urabunna, nulla ir kt.). Pagaliau jauniausia, penkta grupė, vėliausiai atvykusi ir įsikūrusi vidurinėje ir vakarinėje Australijoje ir išlaikiusi Naujosios Gvinėjos kultūros įtaką. Visos tos giminės ne tik nesudarė vienos ar kelių tautybių, bet susiskirsčiusios nedidelėmis grupėmis iš 100 ligi 3000 žmonių. Kalba jos bent 200 įvairių kalbų, bet laikoma, kad tų kalbų turėjo būti bent du kartus daugiau. Svarbiausių, labiau ištirtų giminių priskaitoma a. 40. Per tūkstančius metų atskirti nuo kitų žmonių grupių,gyvendami visiškai izoliuotą gyvenimą, australai sukūrė savus visuomeninius santykius, kuriais ypač susidomėjo etnologai ir sociologai ir apskritai kultūros istorijos tyrinėtojai.

E. M. Curr The Australian race 1886—1887;*E. A. Westermarck* Tribes and intertribal relations in Australia 1910; *H. Basedow* The Australian aborigines 1925; *M. F. Ashley* Montagu Coming into being among the Australian aborigines 1937.

Australų kultūra. Visi A. medžiotojai nesiverčia žemės ūkiu, mažai teturi darbo įrankių, ginklų, neturėjo prijaukintų gyvulių, išskyrus vienintelį šunį. Jie yra žemiausios kultūros žmonės. Bet vėliau jų papročius, gyvenimo būdą, organizaciją labai paveikė europiečiai. Visuomeninė A. organizacija atskirų jų kultūrų skiriasi. Kurnai ir išmirę tasmanai neturėjo grupinio totemizmo nei egzogaminių giminių, nors ir turi individualinius totemus ir laikosi vietinės egzogamijos, kur vyras negali vesti žmonos iš tam tikros aprėžtos teritorijos. Antrasis kultūros tipas (yuin, kuri ir kt.) gerai organizuotos šeimų sąjungos, dviejų ar keturių grupių egzogamija su giminystės sistema čia motinos, čia tėvo linija. Trečioje kultūroje (vakka ir kt.) yra taisyklinga padermių ir giminių organizacija, dažnai aptinkamas grupinis totemizmas ir keturių—aštuonių skyrių egzogamija. Jų totemai aiškaus religinio pobūdžio. Ketvirtoje grupėje (nulla ir kt., kurie apima beveik visą vidurio Australiją) dažniausiai dviskyrinė egzogamija, motininis totemizmas ir giminystės sistema, plačiai paplitusios vyrų sąjungos, kur visi vyrai po brandos kvotimų gyvena atskirai nuo moterų. Penktosios kultūros žmonės labiau išlaikė Naujosios Gvinėjos kultūros bruožus. Bet nežiūrint tų skirtumų, visos tos grupės turi ir bendrų organizacijos bruožų: totemų paveldėjimas, egzogamija yra dažniausiai motininė, o vietinė medžiojamoji teritorija yra valdoma tėvo ir paveldima jo vaikų. Socialinėje organizacijoje ypač svarbų vaidmenį vaidina totemizmas ir egzogamija.

Totemais A. dažniausiai eina gyvuliai. Vienuolikoje š. Australijos padermių iš 660 totemų 449 buvo gyvuliai, 159 augalai, 52 negyvi daiktai. Šeimoje ir giminėje žmonės skirstomi amžiaus kartomis — vaikais, suaugusiais ir seniais. Perėjimas iš vienos

kartos į kitą lydimas tam tikrų magiškų apeigų, kuriose moterims dalyvauti draudžiama. Vieni A. garbina pasakišką totemį milžinišką jūrų žaltį Vollunkvą, kiti danguje gyvenantį amžiną, į seną australą panašų Daramuluną ir t. t. A. turi pasakojimų apie pasaulio ir žmogaus sukurimą, savo klajojimą Australijos kontinente, kovas ir žygius. Turi ir lyrinių, darbo ir medžioklės dainelių, medžioklės ir apeiginių šokių.

J. G. Fraser Totemism and Exogamy 1910; *A. W. Nieuwenhuis* Das Patriarchat und Matriarchat in Australien 1928.

Australų literatūra. Australijos anglų literatūrą po keletos kelionės knygų su pirmąja poezijos knyga pradėjo Britų karininkas Barron Field (1786—1846), išleidęs rinkinį First Fruits of Australian Poetry 1819. Vėliau ėmė reikštis ir čiagimiai poetai: William Charles Wentworth (1790 — 1877) už savo patriotinę odę laimėjęs premiją, Charles Tompson (1806—1883) 1826 išleidęs rinkinį Wild Notes from the Lyre of a Native Minstrel, Charles Harpur (1817 —1868) 1845 išl. rinkinį Thoughts. To meto beletristai: Charles Rowcroft (m.1850), išl. Tales of the Colonies, Henry Kinsley (1830 —1876), C. H. Spence (1825—1910) ir kt. Pirmoji beletristika turi daug žurnalizmo ir įspūdžių aprašinėjimo. Pažangą padaro XIX a. pabaigos rašytojai. Žymiausi poetai: Henry Kendall (1839–1882), lyrikos ir jausmo reiškėjas, Adam Lindsay Gordon (1833 —1870), pasiekęs didelio populiarumo, ilgai laikytas didžiausiu australiečių poetu, Tom Collins (Joseph Furphy, 1893—1912), Bernard O'Dowd (g. 1866) ir kt. Beletristai: dramatinės įtampos romanistas Marcus Clarce (1846—1881), Rolf Boldrewood (Th. Browne, 1826—1915), Ada Cambridge (1844 —1926), „Tasma" (Madame Jessie Catherine Couvreur, 1852 — 1897), didžiausiu novelistu laikomas Henry Lowson (1867—1922). Žymiausias to laikotarpio kritikas A. G. Stephens (1865—1933), reiškęsis žurnale Bulletin (įst. 1880). Tai tik keletas vardų iš gausios eilės rašytojų, kurie baigia literatūros bandymų laikotarpį ir pradeda savoje žemėje išaugusią kūrybą, kuri iškyla dviejų Pasaul. karų laikotarpyje (1918 — 1940).

To meto beletristikoje iškyla daugiausia moterys: Henry Handel Richardson (Henrietta R., g. 1880), žymiausia australiečių rašytoja, kuri išaugo Australijoje ir išsikėlė į Angliją. Jos trilogija The Fortunes of Richard Mahony 1929 duoda gilų, psichologiškai pagrįstą veikalo vyr. veikėją ir platų Australijos gyvenimo vaizdą. Viena labiausiai vertinamų vietinių rašytojų yra Katherina Susannah Prichard (g. 1884), visuose žanruose pajėgi – poetė, dramaturgė ir romanų rašytoja Vance Palmer (g. 1885), savo laiku plačiai skaitomas Bent of Bin Bin. Poetai: simbolikas Christopher Brennan (1870 — 1932), filosofinės minties William Baylebridge (1883—1942), eksperimentalistas, įvairių stilių ieškotojas Furnley Maurice (1881—1941), Hugh Mc Crae (g. 1876), kurio lyrika pilna nimfų, faunų ir satyrų, jausmo ir žavesio poetas Shaw Neilson (1872—1942) ir kt.

Naujausioji A. L. yra jau nebe pavienių partizanų kūryba: rašytojai turi keletą draugijų (Australian Literature Society, Fellowship of Australian Writers. Sydnejaus PEN klubą ir kt.) , kurios rūpinasi narių profesiniais, socialiniais reikalais, skiria premijas, stipendijas pradedantiems, pensijas seniems rašytojams. Jie grupuojasi apie eilę žurnalų, kurių žymiausi Meanjin Papers (įst. 1940), Angry Penguins, Southerly ir kt. Iš poetų ir beletristų paminėtini: Kenneth Slessor (g. 1901), Robert Fitzgerald (g. 1902), Kylie Tennant (g. 1912), pagarsėjęs su veikalu Capricornia, Patrick White (g. 1912), kritikos vertinamas už romaną Happy Walley ir kt.

E. Morris Miller Australian Literature: From Its Beginning to 1935, 1940.

Austrasia Merovingų laikais r. Prancūzijos dalis kartu su Belgija. Jos sienas sudarydavo Vogezų-Ardėnų kalnai ir Maaso upė. Žymiausi miestai Metz ir Reims. A. buvo savarankiška frankų valstybės dalis. Karolingų laikais atiteko Vokietijai. A. vardas išnyko nuo 843 Kr. g.

Austrė (Ostrea edulis) Lamellibranchia klasės, Pseudolamellibranchia būrio Europos jūrų pakrantėse gyvenąs valgomas moliuskas. Kai kuriuose Europos pajūrių kraštuose auginamas specialiai įrengtuose baseinuose (A. soduose) arba pajūrio su jūra sujungtuose tvenkiniuose. A. valgo taip, kaip jas valgė ir akmens gadynės žmonės (jų liekanų rasta akmens gadynės virtuvinėse atmatose Danijoje). Romėnai jau 150 pr. Kr. augino A. Jais pasekė italai, naujaisiais laikais daugiausia A. augindavo prancūzai ir anglai. JAV A. gaminimo pramonės centras yra Baltimore Md. Viena A. per metus duoda nuo 50.000 ligi 60.000 A.

Austria est imperare orbi universo imperatoriaus Fridricho III (1415—1493) mestas šūkis: Austrija valdo visą pasaulį. Tačiau to šūkio pirmąsias raides A. E. I. O. U. kiti išskaitydavo — Austrija liks ligi pasaulio pabaigos.

Austrija. A. respublika susikūrė po I Pasaulinio karo 1918, o galutinai jos sienos buvo nustatytos 1922. Prieš tai ji sudarė didžiulę Austro-Vengrijos valstybę su išėjimu į Adrijos jūrą per Triesto uostą. Dabar ji yra sausumos valstybė tarp Vokietijos, Šveicarijos, Italijos, Jugoslavijos, Vengrijos

ir Čekoslovakijos. A. sienos, ypač jos vakarų dalyje, labai iškarpytos.

Didesnę A. dalį apima rytinių Alpių kalnai. Išilginiai ir skersiniai kalnų grioviai ir tarpukalnės turi didelės reikšmės susisiekimui. Čia grupuojasi įvairaus aukščio kalnų masyvai, plokštakalnės ir žemos lygumos. Priešalpių sričių žemuma yra derlingiausia, tankiausiai gyvenama A. dalis. Beveik visa A. yra Dunojaus baseine. Tik Voralbergo didžioji dalis savo vandenis varo į Reiną, o kai kurios pakraščių sritys į Elbę. Žymiausi Dunojaus dešinieji intakai Inn, Lech, Loisach, Isar, Salzach. Upių kloniais nutiesti geležinkeliai daugelyje vietų turi tunelius. Vakarinėje rytinių Alpių dalyje jungiąs Vieną su Bregenzu geležinkelis pereina iš Inno slėnio į Reino slėnį 10,2 km ilgio Arlbergo tunelį. Pietinėje dalyje išilginiu Alpių grioviu teka Drava su keletų intakų. Žymiausi A. ežerai: Nausiedler, Alter, Gmuend. Jie visi yra 500 m aukščiau jūros paviršiaus

A. klimatas daugiausia yra alpiškas. Aukščiausiuose kalnuose vidutinė metinė temperatūra žemiau 0° C ir net vasarą ten iškrinta gausiai sniego. Daugiausia atmosferos kritulių gauna š. Alpės (per 2000 mm), mažiausiai slėniai ir daubos (Admont 623 mm, Insbruck 819 mm). Temperatūrai ir vėjams turi įtakos vietos reljefas: pietinių ir šiaurinių šlaitų oras tuo pačiu laiku dažnai yra labai skirtingas. Šiaurinės ir rytinės sritys yra vėsesnės, sausesnės ir šiurkštesnės. Mažiausia drėgmenų gauna š. Žemutinė A. (500—800 mm), Vienos apylinkė, Burgenlandas ir rytinis Steiermarkas. Klimato įtakoje yra atitinkamai pasiskirsčiusi ir A. augmenija, daugiausia atitinkanti vid. Europos augmenijos juostą. Tai maišytų miškų baras. Rytinės dalies augmenija priskiriama panoniškajai sričiai, pietinėje dalyje yra Vidaržemių jūros augalų atstovų. Daugiausia sėjama kviečių ir rugių, šiltesnėse lygumose auginami kukurūzai. Plačiai auginami vynuogynai. Aukštumose turima Alpių augmenija.

Gyventojų skaičius 6.610.000 (1952). Nuo A. atskyrus daugiau neaustrų gyvenamas sritis, dabar bent 97% visų gyventojų yra germanai-bavarai, alemanai, frankai, švabai. Apie 3% sudaro tautinės mažumos. Romos katalikai sudaro 93%. Tankiausiai gyvenami rytiniai, šiaurės ir pietų pakraščiai, rečiausiai vak. Alpių dalis. Sodybos susikūrė daugiausia lygumose, kloniuose, kalvose ir paupiuose. Svarbiausi miestai: sostinė Viena a. 1.920.000 gyv. (1950), Graz 155.000 (1950), Linz 102.000 (1950), Innsbruck 56.000, Salzburg 38.000, Klagenfurt (Kralovec) 30.000, Wiener Neustadt, St. Poelten, Villach, Steuer, Bade.

Ekonominis gyvenimas. 23% paviršiaus naudojami žemės dirbimui (javai, sodai, vynuogynai), 27,5% ganykloms, 37,5 % apima miškai, 12% nenaudojamos žemės. Dirbamos žemės daugiausia Dunojaus juostoje ir pietų rytų krašte. Miškų daugiausia vidurinėje dalyje, o netinkamos žemės — kalnuose, nors jų pašlaitėse yra labai gerų ganyklų. Augina daugiausia rugius, kviečius, avižas, miežius, kukurūzus, bulves, cukrinius runkelius, dobilus. Per metus vyno pagamina a. 0,6 milionų hektolitrų. Išsiplėtusi ir sodininkystė, kuria daugiausia verčiasi Aukštutinės Austrijos ir Steiermarko gyventojai. Labai reikšminga krašto ūkio gyvenime ir medžio pramonė ir prekyba. Kalnuotoje dalyje svarbiausias gyvulių, pieno ir mėsos ūkis.

A. gausu įvairių mineralų, kurių randama vidurinių Alpių skalūnų zonoje ir kalkiniuose kalnuose. Geležies rūdos metinė produkcija siekia a. 2 mil. t. Didžiausios jos kasyklos yra Steiermarke (Erzberg). Akmens anglies iškasama 200.000 t, rudosios anglies 3,5 mil. t, vario a. 135.000 t, cinko a. 135.000 t, druskos a. 80.000 t. A. po Rumunijos užima Europoje naftos produkcijoje antrą vietą: 1952 gauta per 3 mil. t naftos, kurios 70% pasigrobė okupantai rusai. Žinomi radioaktyvūs Gasteino šaltiniai Salzburge, sieros Badene prie Vienos ir Schalerbache prie Vallerno. Daug iškasama kalkių cemento gamybai. Randama ir gipso, talko, lauko špato, baltojo molio ir Salzburgo marmoro. Pramonė daugiausia susispietė tose vietose, kur yra geležies rūdos ir krioklių jėgos. Kadangi anglių palyginti nedaug teiškasama, tai elektros jėgai gauti stengiamasi išnaudoti krintančio vandens jėgą.

Susisiekimo požiūriu A. turi labai patogią vietą Europoje, nes per ją tiesiai eina keliai, kurie jungia Vengriją, Rumuniją, Jugoslaviją su Vokietija, Čekoslovakija ir kt. Normaliais, ne karo ir pokariniais laikais, ji savo gamtos grožiu, daugybe senų meno ir kultūros paminklų, savo mokslo įstaigomis pritraukdavo ne tik daug turistų, bet ir meno, mokslo žmonių ir svetimšalių studentų. Taip pat jai daug pajamų duodavo ir prekių tranzitas per A.

Austrijos istorija. Senovėje A. žemių dalis priklausė romėnams, kurie dar Augusto laikais užėmė jos šiaurės vakarų dalį ligi Dunojaus. Seniausius gyventojus keltus išstūmė iš šiaurės atėję markomanai ir kvadai. VI a. avarai Vengrijoje įkūrė didžiulę valstybę. Karolis Didysis, nukariavęs bavarų žemes, avarų valstybę ir slavų gyvenamas vietas, rytų sienom nuo slavų ginti a. 800 Kr. g. įkūrė šiaurės rytų marką, pavestą grafams valdyti. Karoliui D. mirus, tos žemės sukilo, bet Ottonui Didžiajam 955 ties Lechu sumušus madjarus, senoji marka buvo atstatyta. Pirmieji markgrafai iš Babenbergų giminės savo že-

mes išplėtė ligi Muravos bei Leitos upių ir savo rezidenciją perkėlė į Leopoldsbergo miestą ties Viena. 1156 A. gavo žemes tarp Inno ir Enso upių ir hercogijos titulą. 1186 prisijungė Štiriją. XIII a. pirmoji pusė tai A. kultūrinio ir materialinio žydėjimo laiko tarpas. 1229 A. prisijungė dalį Krainos. Paskutinysis Babenbergas 1245 atrėmė mongolų puolimą. Jam 1246 kovoje prieš vengrų karalių Belą žuvus, vokiečių imperatorius Fridrichas II pavertė A. savo lenu. 1273 išrinktas vokiečių imperatorium Rudolfas I Habsburgas savo sūnums davė lenu A., Štiriją ir Krainą. Tuo būdu įsikūrė atkakliai už savo krašto sienų išsiplėtimą kovojusi Habsburgų dinastija. 1365 buvo įk. Vienos universitetas. XIV a. Habsburgų valdomos žemės buvo praplėstos, 1369 prijungus Freiburgą, 1374 Istriją, 1382 Triestą. Bet 1365 Habsburgų namai skilo į dvi linijas, kurių viena — Albrechtinų, gavo A,. o kita — Leopoldinų, visas kitas žemes. A. valdovas Albrechtas V (1404—1439), paveldėjęs vengrų ir čekų vainikus, 1438 buvo išrinktas vokiečių karaliumi Albrechtu II. Nuo to laiko per 300 metų ligi 1740 Vokietijos vainiką laikė Habsburgų dinastija. Albrechto II sūnui Vladislovui Postumui mirus, vokiečių imp. Fridrichas III ir Albrechtas VI pasidalino A. 1485 vengrų karalius Motiejus Korvinas išvijo Fridrichą iš Vienos, bet šis, savo sūnaus Maksimilijono padedamas, grįžo į sostinę ir 1491 Pressburgo taika iš M. Korvino įpėdinio Vladislovo Jogailaičio gavo teisę paveldėti Vengrijos sostą. Fridrichas III, nors ir nepajėgė įvykdyti savo formulės, kad A. valdo visą pasaulį (A. E. I. O. U.), vis dėlto savo sūnui paliko visas Habsburgų žemes, net ir su Tiroliu. Jo sūnus Maksimilijonas I (1493 — 1519) dar padidino savo valstybės plotą. Jo valdymo laikais iškilo A. mokslas ir menas, ir Vienos universitetas virto svarbiu humanizmo centru. Maksimilijono sūnui Pilypui vedus Ispanijos sosto įpėdinę Kastilijos Joanną, Habsburgai gavo Ispaniją, o jo vaikaitis Karolis V (1519—1555), paveldėjęs Burgundiją ir 1519 išrinktas vokiečių imperatorium, atsidūrė didžiausios monarchijos priekyje. 1521 Wormso reichstago metu jis užleido A. žemes savo broliui Ferdinandui ir Habsburgų linijai suteikė teises į vokiečių sostą. 1526 mirus bevaikiui vengrų karaliui Liudvikui, Čekija ir Vengrija teko Ferdinandui. Tuo prasidėjo A. galybės periodas. Tačiau vengrų didikai išsirinko kitą karalių, Joną Zapoliją, kurį pripažino ir turkai, grasę užgrobti A. rytų žemes, 1529 puolę Vieną ir žiauriai sunaikinę šalį. 1533 Konstantinopolio taika sugrąžino ramumą, bet privertė Ferdinandą išsipirkinėti iš turkų. Prasidėjus reformacijai, Ferdinandas stojo į jos priešų eiles, numalšino A valstiečių sukilimą, nors ir buvo priverstas suteikti jiems kai kurių lengvatų. Imperatoriaus vainiką Ferdinandas gavo 1556, o visą savo valstybę padalino tarp sūnų: Maksimilijonas II (1564—1576), imperatorius, gavo A., Čekiją ir Vengriją, Ferdinandas Tirolį, Karolis Štiriją, Krainą ir kt. Reformacijai Maksimilijonas buvo tolerantingas, bet jo įpėdiniui Rudolfui II valdant (1576 — 1612), prasidėjo protestantų persekiojimas. Vengrijoje tikybinė reakcija paruošė dirvą sukilimui, kurio vadai susidėjo su turkais ir siekė nuo A. atskirti Siebenbürgeną (Transilvaniją) ir aukštutinę Vengriją, o likusiose Habsburgų rankose krašto dalyse reikalavo laiduoti tikybinę laisvę. Rudolfo brolis Matas (1612—1619), taip pat vokiečių imperatorius, palaikė katalikų reakciją ir tuo būdu 1618 sukėlė revoliuciją Čekijoje, o paskiau ir Trisdešimties metų karą. Jo įpėdinis Ferdinandas II (1619—1637) sumušė sukilusius ir išsirinkusius sau karalium Pfalco kurfiurstą Fridrichą čekus ties Baltuoju kalnu 1620 ir visa eile religinių ediktų savo valstybėje pasmerkė protestantizmą. Katalikų lygos kariuomenių padedamas, jis tikėjosi tvirtai įsiviešpatauti ir išnaikinti protestantus. Tačiau 1635 jis buvo priverstas atšaukti savo 1629 paskelbtą Restitucinį ediktą. Jo įpėdiniui Ferdinandui III (1637–1657) teko pakelti Wallensteino kariuomenės, o paskiau ir švedų įsibrovimą ir po 1648 Vestfalijos taikos prancūzams užleisti dalį Habsburgų žemių Elzase.

Per Trisdešimties metų karą imperatoriaus valdžia nusilpo. Leopoldas I (1657—1705) paėmė ekonomiškai ir finansiškai visai suirusį kraštą, o čia dar teko kariauti su turkais ir prancūzais. Turkus sukėlė vengrai tuo būdu norėdami atstatyti savo nepriklausomybę. Turkai buvo įsibrovę ligi pat Vienos ir ją apgulę. Bet A. išgelbėjo Lietuvos-Lenkijos karalius Jonas Sobieskis, 1683 suspėjęs ateiti austrų vaduoti ir sumušti turkus. Baigusi karą Karlovicų taika sugrąžino A. Siebenbuergeną ir žemes tarp Dunojaus ir Tissos, o 1687 vengrų luomai buvo priversti atsisakyti elekcinės monarchijos ir pripažinti savo kraštą Habsburgų šeimos paveldima žeme. 1672—1679 ir 1688 —1697 A. karai su Prancūzijos karaliumi Liudviku XIV austrams buvo nesėkmingi, tačiau 1701—1714 karas dėl Ispanijos paveldėjimo atnešė jau prie Leopoldo įpėdinių Juozapo I (1705—1711) ir Karolio VI (1711 —1740) visišką laimėjimą. A. gavo didesnę Ispanijos, Olandijos dalį, Milaną, Mantuą ir Sardiniją, 1720 pakeistą į Siciliją. Naujas karas su Turkija baigėsi 1718 Pašarevaco taika, kuri davė A. Banatą ir dalį Serbijos ir Valachijos. Bet 1738 Beogrado taika, sudaryta vėl po kito karo su turkais, grąžino turkams Valachiją, Serbiją su Beogradu ir š. Bosniją. Po 1735Vienos taikos Karolis turėjo Ispanijos Burbonams atiduoti Siciliją

ir Neapolį mainais už Parmą ir Piacenzą. Karolio žentas, jo dukers Marijos Terezijos vyras Pranciškus, įsitvirtino Toskanijoje vietoje prancūzams grąžintos Lotaringijos. Neturėdamas sūnų ir norėdamas savo šeimoje išlaikyti nedalijamą valstybę, Karolis paskelbė vad. pragmatinę sankciją, kuria sosto įpėdine ir vienintele Karolių žemių paveldėtoja buvo pripažinta jo duktė Marija Terezija. 1720—1723 šią sankciją pripažino A. valstybės luomai ir užsieniai. Marija Terezija (1740—1780) gavo visiškai pakrikusią A.: atskiras jos dalis jungė tik palaidi federacijos ryšiai ir valdovės asmuo. Bavarijos kurfiurstas pareiškė pretenzijų dėl A. paveldėjimo. Prūsijos karalius Fridrichas per I Silezijos karą užėmė Sileziją. Pragmatinės sankcijos nepripažindamos, Saksonija, Sardinija, Ispanija ir Prancūzija susijungė su Prūsija ir Bavarija ir paskelbė dėl A. paveldėjimo karą, kuris baigėsi 1748 Aacheno taika. Ji atėmė iš A. Parmą, Piacenzą ir Milano hercogijos dalį. Bet ir A. priešai turėjo pripažinti pragmatinę sankciją ir Marijos Terezijos vyrą imperatorium. 1756—1763 su Rusija ir Prancūzija A. kariavo prieš Prūsiją (Septynerių metų karas), norėdama atgauti Sileziją, bet tikslo nepasiekė. Dalyvaudama 1773 pirmajame Lenkijos ir Lietuvos padalijime, A. gavo iš Lenkijos Galiciją, o 1775 laimėjo iš Turkijos Bukoviną. Krašto viduje Marija Terezija vietoj pasenusios feodalinės santvarkos įvedė centralizaciją, atskyrė teismus nuo administracijos, išleido naujus įstatymų rinkinius, pagerino ūkį ir finansus, valstiečių lažus sumažino ligi trijų dienų per savaitę, padėjo liaudies švietimo pagrindus. Marija Terezija buvo tikybinės tolerancijos priešininkė. Jai mirus, sostą paveldėjo jos sūnus Juozapas II (1780 — 1790), buvęs taip pat ir vokiečių imperatorium. Jis ėmėsi gan radikalių reformų (gavusių jozefizmo vardą): sušvelnino cenzūrą, panaikino 700 vienuolynų ir konfiskavo jų turtus, visoms krikščionių tikyboms ir sektoms laidavo lygias teises, panaikino baudžiavą ir aprėžė dvarininkų jurisdikciją, skelbė teisinę visų luomų lygybę. Norėdamas įvesti centralizaciją, savo tautiškai margoje, suskirstytoje į autonominius vienetus valstybėje jis paskelbė vokiečių kalbą visiems privaloma valstybine kalba. Šioms reformoms priešinosi bajorai, dvasininkai ir nevokiškoji gyventojų dalis, ypač vengrai. Dėl to jam teko prieš pat mirtį didesnę savo reformų dalį atšaukti, išskyrus įstatymus, kurie lietė valstiečių gyvenimą, ir tolerancijos paktą. Santykiuose su kitais kraštais jis du kartus mėgino užgrobti Bavariją. 1787, susijungęs su Rusija, jis paskelbė karą turkams, tačiau karui dar nepasibaigus, mirė. Jo sostą paveldėjo jo jaunesnysis brolis Loepoldas II (1790–1792), kuris panaikino dar išlikusias kai kurias brolio reformas, numalšino sukilimą Vengrijoje ir baigė karą su Turkija. Jo sūnus Pranciškus II (1792–1835), bijodamas Prancūzijos revoliucijos įtakos, valstybėje įvedė griežtą policinį režimą. Dalyvaudamas koalicijos kare prieš Prancūziją, nustojo Belgijos. 1795 po 3-jo Lenkijos padalijimo gavo vakarų Galiciją. Prūsijai išėjus iš koalicijos, viena A. turėjo ginti Reino liniją. Per Napoleono žygį į Italiją, 1797 Campo Formio sutartimi A. nustojo Lombardijos ir pripažino Prancūzijai kairįjį Reino krantą, bet gavo Veneciją, Istriją ir Dalmatiją, taip pat Salzburgą ir dalį Bavarijos. 1799 A. įstojo į antrą koaliciją, tačiau iš jos pasitraukus Rusijos carui Povilui I ir atšaukus iš Europos Suvorovą su jo kariuomene, A. kariuomenė grįžusio iš Egipto Napoleono buvo sumušta ties Marengo, Hohenlindenu ir kt. Todėl A. buvo priversta 1801 Lunevillėje pripažinti 1797 taikos sutarties nuostatus ir vietoje Bavarijos ir Salzburgo pasitenkinti Trientu ir Briksenu. Vokietijos imperijai griūvant, Pranciškus II 1804 priėmė paveldimą Austrijos imperatoriaus titulą, pasivadinęs imperatorium Pranciškum I. 1805 A. dalyvavo trečiajame koalicijos kare, bet pralaimėjusi ties Ulmu, Austerlitzu, buvo priversta pasirašyti Pressburgo (Bratislavos) taiką ir atsisakyti Venecijos, Tirolio ir Vokietijos imperatoriaus titulo. Dar kartą pradėtas karas prieš Napoleoną po pralaimėjimų ties Vagramu ir kt. baigėsi 1809 Vienos taika ir nustojimu Krainos, dalies Galicijos ir kt. Naujas A. ministeris Metternich, matydamas katastrofišką krašto finansų būvį, pakeitė politiką Prancūzijos atžvilgiu ir užmezgė draugiškus santykius, kuriems sustiprinti imperatoriaus Pranciškaus duktė Marija Luiza ištekėjo už Napoleono. 1813 Napoleonui Rusijoje pralaimėjus, A. susijungė su Prancūzijos priešais. Po Vienos 1814 — 1815 kongreso Metternicho politika grąžino A. nustotas žemes. Kompensacijai už Belgiją A. gavo Lombardijos-Venecijos karaliją ir pirmą vietą vokiečių Bundestage (taryboje). Tuo pačiu laiku Metternich griebėsi griežčiausios reakcijos, žiauriai slopindamas laisvės pasireiškimą bet kurioje gyvenimo srityje. A. ginklu padėjo grąžinti absoliutinę valdžią Neapolyje, Piemonte ir Ispanijoje, numalšino Parmos, Modenos ir Romanijos sukilimus, įvedė griežtą cenzūrą, priešinosi tiekimui pagalbos sukilusiems graikams. Vidaus politikoje viešpatavo ekonominė suirutė, nors ir buvo daroma mėginimų ją pašalinti, pvz. 1829 buvo nutiesta pirmoji geležinkelio linija. Prie Pranciškaus II įpėdinio Ferdinando I (1835—1848) iš tikro valdė ne jis, bet valstybės konferencija, kurią sudarė Metternich, čekų kancleris Kolovrat ir erchercogas Karolis; ji palaikė

griežčiausią reakciją. Prasidėję A. tautiniai sąjūdžiai ir 1848 revoliucija Paryžiuje sukėlė revoliuciją ir A. Vengrų patrioto Kossuth kalbos prieš valdančią sistemą ir visa eilė adresų dėl reformų privertė Metternichą atsistatydinti. Bet naujai sudaryta vyriausybė nepajėgė numalšint čekų, italų, serbų, vengrų ir norėjusių nuo vengrų atsiskirti chorvatų sukilimų. 1848 VI susirinko pirmasis A. reichstagas, kuriam pavyko galutinai panaikinti feodalizmo ir baudžiavos liekanas. Tuo tarpu erchercogo Jono vadovaujamai naujai vyriausybei pavyko įgyti didesnį autoritetą. Gen. Windischgraetz numalšino sukilimą Prahoje, gen. Radecky Italijoje. Austrų kurstomas chorvatų banas Jelačič ėmė kovoti su vengrais. Kai austrų kariuomenė nužygiavo į Vengriją, sukilo Vienos gyventojai ir užėmė sostinę. Imperatorius pabėgo į Olmuetzą (Olomuncą) ir jau buvo pasirengęs didelėms nuolaidoms, bet gen. Windischgraetzui pavyko paimti Vieną ir numalšinti revoliuciją. Imperatorius Ferdinandas atsisakė sosto savo brolėno Pranciškaus Juozapo (1848—1916) naudai, o 1849 III 7 vyriausybė paskelbė naują konstituciją. Betgi vengrai nenurimo, ir Vengrijos seimas pasiskelbė atsiskiriąs su visomis Vengrijai seniau priklausiusiomis žemėmis nuo A. Tą sukilimą A. numalšino tik rusų carui Mikalojui I atsiuntus A. į pagalbą rusų kariuomenę. Sukilimo vadai buvo žiauriai nubausti. Vengrija buvo paversta paprasta A. provincija. Ministeriui Schwarzenbergui pavyko atstatyti A. reikšmę vokiečių valstybių tarpe ir sėkmingai baigti karą su Sardinija. Vėl įsigalėjo reakcija ir absoliutizmo bei centralizacijos politika. 1849 konstitucija buvo atšaukta, reichstago vietoje buvo įsteigtas reichsratas—valstybės taryba su skiriamais nariais, kurie teturėjo patarimąjį balsą. Krymo karas 1853—1855 baigė A. viešpatavimą Italijoje. 1859 kare su Sardinija neteko Lombardijos, nors Venecija dar liko A. valdžioje. 1861 vyriausybė buvo priversta paskelbti naują konstituciją, pagal kurią kas metai turėjo būti šaukiamas dvejų rūmų reichsratas. Žemesniųjų rūmų nariai turėjo būti renkami seimelių, o aukštesniųjų rūmų nariai vyriausybės skiriami. Tačiau ši konstitucija nepatenkino atskirų tautybių, kadangi Vengrija, Chorvatija, Istrija ir Venecija naujame reichsrate visai nebuvo atstovaujamos, o ir lenkai bei čekai sudarė opoziciją. 1865 ši konstitucija buvo atšaukta. 1864 įvykęs A. ir Prūsijos sąjungos karas su Danija davė bendram judviejų valdymui Schleswigą, Holsteiną ir Lauenburgą. Dėl tų provincijų valdymo iškilo konfliktas tarp A. ir Prūsijos ir sukėlė tarp jų karą. A. laimėjimai kovoje su Prūsijos sąjungininkais italais ties Kustozza ir Lissa neatsvėrė A. katastrofingo pralaimėjimo Prūsijos kariuomenei 1866 VII 3 ties Sadova (Königgrätz) Čekijoje. Po to A. Prahos taikos sutartimi turėjo išsižadėti Venecijos ir įtakos Vokietijoje ir Italijoje. Taip pat A. buvo išskirta iš vokiečių sąjungos.

Po tų visų nepasisekimų savo padėčiai sustiprinti A. turėjo griebtis vidaus reformų. 1867 susitarta su vengrais, ir A. buvo paskelbta dualistine Austrijos - Vengrijos monarchija. Abi valstybes jungė bendras monarcho asmuo, bendros karo, užsienių reikalų ir finansų ministerijos. Be to, A. turėjo savo reichsratą, o Vengrija reichstagą. Tarp kitų reformų vyriausybė įvedė ir privalomą 3 metų karo tarnybą. Bet ir ši naujoji A. konstitucija nepatenkino tautinių mažumų: čekai reikalavo visoms savo žemėms platesnių teisių, o lenkai — autonomijos Galicijai. Nerimavo ir kitos tautybės, bet A. nepavyko su jomis susitaikinti. Liberalinė Auerspergo ministerija pravedė rinkimų reformą, pagal kurią atstovai turėjo būti renkami tiesioginiu balsavimu. 1878 Berlyno kongrese užsienių reikalų ministeriui Andrassy pavyko išgauti sutikimą Bosnijai ir Hercogovinai užimti. Naujųjų žemių prijungimas ir susijęs su tuo išlaidų augimas, taip pat ir padidėjimas valstybėje slavų elemento sukėlė vokiečių ir vengrų liberalų partijų nepasitenkinimą. Liberalas Auersperg turėjo pasitraukti, ir jo vietą užėmė Taafe, kurio ministeriavimo metu čekams ir moravams buvo leista valstybinėse įstaigose vartoti savo kalbą, o lenkams buvo suteikta taip pat įvairių lengvatų. Kaip tik tuo laiku prasidėjęs Galicijoje ukrainiečių sąjūdis buvo slopinamas. 1889 tragiškai mirus sosto įpėdiniui Rudolfui ir įpėdinystės teisėms atitekus imperatoriaus broliui Karoliui Liudvikui, A. sustiprėjo reakcija. Vyriausybė stengėsi sutvarkyti valstybės kreditą, perėmė daugelį geležinkelių, pakėlė mokesčius cukrui, spiritui ir nekilnojamam turtui, ir nuo 1880 ėmė suvesti be deficito valstybės biudžetą. Drauge didinta kariuomenė, ypač nuo to laiko, kada buvo sudaryta su Prūsija defenzyvinė sutartis prieš Rusiją. Prie tos sąjungos 1881 prisidėjo ir Italija. Tuo būdu buvo sudaryta trijulė sąjunga. Laikinai kiek pagerėję santykiai su Rusija, nuo 1884 vėl prasidėjo temptis augant Rusijos įtakai Balkanuose. 1891 buvo įvesta aukso valiuta, 1892 progresyviniai pajamų mokesčiai, buvo sudarytos prekybinės sutartys su Vokietija, Italija, Belgija ir Šveicarija, o 1895 su Rusija ir Rumunija. Revoliucinis čekų sambrūzdis privertė A. vietininką Čekijoje paskelbti 1892 Prahoje apgulos padėtį. Tuo pačiu laiku ir vokiečiams pradėjus A. bruzdėti, kabinetas atsistatydino. Naujas ministeris pirmininkas Windischgraetz neilgai išsilaikė ir 1895 užleido vietą lenkui Badeniui. Darbininkų tarpe ėjo smarki agitaci-

ja, reikalavusi visuotinio balsavimo teisių. 1896 buvo pravesta rinkimų reforma: sumažintas cenzas, padaryta kai kurios nuolaidos čekams ir susirūpinta atnaujinti su Vengrija sutatį, kuri turėjo 1898 I 1 pasibaigti. 1899 Badeni pasitraukė. 1900 vyriausybės priekyje atsiradęs Koerber bandė sušvelninti vokiečių ir čekų santykius ir susirūpino A. ūkio būtimi. Vengrai reikalavo atskiros Vengrijos kariuomenės su vengrų, ne vokiečių kalba. Tačiau imperatorius tam buvo priešingas, ir toji kova užsitęsė ligi 1912, silpnindama dualistinės valstybės ryšius ir bendrosios Austrijos Vengrijos kariuomenės drausmę. Nuo 1906 ministeriu pirmininku liko Beck, kuris 1907 pravedė rinkimų sistemos reformą, kad nuramintų A. tautų kovas. Tačiau šis tikslas nebuvo pasiektas, ir dėl to nuolatos keitėsi vyriausybės sudėtis. Kiek pagerėję santykiai su Rusija, kai ši labiau domėjosi ekspansija rytuose, po 1904—1905 karo su Japonija vėl pablogėjo dėl Balkanų klausimo. Rusijos remiama Serbijos Karageorgijevičių dinastija nuo 1903 siekė atskirti slaviškas žemes nuo Ausrijos. Tačiau 1908 A. paskelbė formalinę Bosnijos ir Hercogovinos aneksiją, kurią už tam tikrą atlyginimą Turkija pripažino, bet kuriai griežtai pasipriešino Rusija ir Serbija. Susikomplikavo ir A. vidaus padėtis, nuolatos plečiantis A. tautų priešingumams. Kartu ir užsienio politikoje A. nepavyko, ypatingai po 1912 Balkanų karo. Gindama savo interesus Albanijoje, A. susidūrė su Rusija. Susidarė A. ir partija, kuri nuolat reikalavo preventyvinio karo su Italija ir Serbija, bet imperatorius vis laikėsi taikos politikos. 1914 VI 28 serbų nacionalistams nužudžius Sarajeve A. sosto įpėdinį Pranciškų Ferdinandą, A. griebėsi griežtų priemonių prieš Serbiją ir dėl to kilo I Pasaulinis karas. Kariaudama kartu su Vokietija prieš santarvę, A. turėjo Galicijoje ir Karpatuose gintis nuo rusų, o pietuose nuo italų. Karo metu A. vidaus gyvenimas buvo labai sunkus. Čekai jau 1915 atvirai perėjo į A. priešų pusę, kovodami Rusijoje už savo nepriklausomybę. 1916 mirus A. imperatoriui Pranciškui Juozapui, jo įpėdinis Karolis I tikėjosi savo monarchiją išgelbėti, teikdamas atskiroms jos dalims plačią autonomiją ir paversdamas A. federacine valstybe; taip pat troško kuo greičiausiai baigti karą. Tačiau jo slaptos pastangos sudaryti seperatinę taiką nepavyko. Krašte augo revoliucinės nuotaikos, ir slavų ir kitų tautų nepriklausomybės siekimas didėjo.1918 X 28 čekai pasiskelbė nepriklausomi. Slovėnai, kroatai, Bosnijos serbai 1918 X 28 sušaukė Zagrebe bendrą seimą ir, susijungę su Serbija, sudarė Jugoslavijos valstybę. Galicija buvo sujungta su atgimusia Lenkija; pagaliau ir vengrai paskelbė savo nepriklausomybę. A. vokiečiai 1918 X 30 susirinkę Vienoje į atskirą provizorinį steigiamąji susirinkimą, išsirinko valstybės tarybą — austrų-vokiečių vyriausybę. Po kautynių ties Vittorio Veneto austrų frontas Italijoje buvo pralaužtas, ir A. buvo priversta Paduoj pasirašyti karo paliaubas. 1918 XI 11 imperatorius Karolis I atsisakė sosto. 1919 X 10 St. Germaino ir 1920 VII 4 Trianono sutartys patvirtino Habsburgų monarchijos suirimą. Iš likusių A. žemių susidarė A. respublika.

Vokietijos revoliucija nuteikė siekti demokratinės A. respublikos, sudarančios Vokietijos respublikos dalį. A. vokiečiai norėjo prie savo respublikos prijungti ir Čekijos, Galicijos ir Bukovinos vokiečių gyvenamas vietas, tačiau tam ginklu pasipriešino suinteresuotos tautos ir pačios okupavo A. žemių dalį. Badas, žaliavos ir anglių trūkumas, kurį galima buvo pašalinti tik padedant santarvininkams, privertė A. vokiečius atsisakyti ano savo sumanymo. Provizorinį steigiamąji susirinkimą pakeitė visuotiniu balsavimu išrinktas steigiamasis susirinkimas, kuriame stipriausia partija buvo socialdemokratai, o po jų ėjo krikščionių socialistų partija ir vokiečių tautininkų sąjunga. Habsburgų dinastija buvo pašalinta ir pravesta visa eilė socialinių reformų. Steigiamajam susirinkimui teko kovoti su separatiniais Tirolio ir Karintijos siekimais ir komunistiniu bruzdėjimu. 1919 III buvo sudarytas koalicinis kabinetas su K. Renneriu priekyje. 1919 St. Germaino taikos sutartis nustatė naujas A. respublikos sienas, tačiau ginčytinose srityse turėjo būti pravesti plebiscitai, kurie šalyje sukėlė daug neramumų. 1920 X 1 buvo paskelbta naujoji konstitucija. Rinkimai į pirmąjį A. parlamentą davė daugumą krikščionims socialistams. Susidarė Mayzo kabinetas, kurį 1921 VI pakeitė nepartinis Schobero kabinetas. Tuo laiku buvo galutinai nustatytos A. sienos ir buvo daromos bergždžios pastangos stabilizuoti valiutą ir sutvarkyti kreditą. 1922 V buvo sudarytas pirmas Seipelio kabinetas. 1922 plečiantis Pasaulinio karo metu nuplėštame krašte kronų infliacijai, Seipel, siūlydamas muito uniją, bandė tuo būdu ieškoti finansinės pagalbos Italijoje, Čekoslovakijoje ir Vokietijoje, bet tikslo nepasiekęs, kreipėsi pagalbos į Tautų Sąjungą, kurios nariu A. buvo nuo 1920 pabaigos. 1922 X 4 Genevos protokolu Tautų Sąjunga laidavo A. ilgametę tarptautinę paskolą, pasiimdama kontroliuoti A. finansinę padėtį. Kronos kursas buvo stabilizuotas, ir piniginiu vienetu buvo įvestas šilingas. Po to ėjo visa eilė finansinių reformų, sumažinimas biurokratinio aparato, atleidimas daugelio valdininkų, pertvarkymas geležinkelių. Užsienio politikoje A. buvo visiškai neutrali. 1928 A. prezidentu buvo iš-

rinktas krikščionių socialistų atstovas Miklas. 1931 III 19 buvo pasirašyta vad. Vienos protokolu Austrijos-Vokietijos muitų unija. Bet tam pasipriešino Čekoslovakija, Prancūzija, Italija ir Anglija. Prasidėjusi ekonominė krizė pakirto atsistatančios A. būvį; tik Anglija čia daug padėjo, suteikdama skubią paskolą nacionaliniam bankui, bet kartu privertė A. vyriausybę atsisakyti muitų unijos sumanymo. Tačiau A. sudarė didelių sunkumų ne vien siaučianti pasaulinė ekenominė krizė, bet ir augąs Vokietijoje nacionalsocialistinis sąjūdis, kuris sudrumstė politinį A. gyvenimą. 1932 V vyriausybės priekyje atsirado korporatyvinės santvarkos šalininkas E. Dollfuss. Parlamente jo vyriausybė teturėjo vieno balso daugumą. Turint tik tokią daugumą parlamente, konstitucinis valdymas buvo neįmanomas. 1933 III parlamento prezidiumas asistatydino, ir ta proga pasinaudojęs, Dollfuss parlamentą paleido, pareikšdamas, jog parlamentas nėra darbingas, pradėjo kraštą valdyti savo skelbtais dekretais. Jo autoritarinio valdymo metu pilnateisis parlamentas daugiau nebesusirinko. Kai tuo tarpu Vokietijos valdymą pasigrobė Hitleris, susidarė pavojus A. visiškai netekti nepriklausomybės. Nepasikliaudamas Anglijos bei Prancūzijos pagalba, Dollfuss pagalbos prieš hitlerinę Vokietiją ieškojo Italijoje. 1933 jis sudarė sutartį su Mussoliniu. 1933 IV jis uždarė socialistų savisaugos organizaciją — Schutzbundą. 1934 II darbininkai ne tik Vienoje, bet ir provincijoje savo nepasitenkinimą valdžios politika pareiškė aktyviu pasipriešinimu. Jų sukilimas buvo numalšintas, buvo uždaryta socialdemokratų partija, nesuspėję į užsienį pabėgti vadai buvo suimti. Vienos miesto burmistras Seitz buvo pakeistas komisariniu burmistru.

1934 IV 30 Dollfuss sušaukė jo politikai palankų parlamento atstovų susirinkimą, kuris 74 balsais (parlamente buvo 165 atstovai) priėmė naują autoritarinę konstituciją, įgalinusią pačią vyriausybę leisti įstatymus. 1934 VII 25 A. nacionalsocialistai mėgino perversmu pasigrobti A. valdžią. Jie užėmė radijo stotį, vyriausybės rūmus ir nužudė Dollfussą. Tačiau pačios vyriausybės padėtį išgelbėjo Italijos į pasienį pasiųsta kariuomenė, ir perversmas nepavyko. 1934 VII apėmė valdžią K. Schuschnigg, kuris 1936, padarydamas naciams nuolaidų, gavo Vokietijos pažadą respektuoti A. nepriklausomybę. Bet po to, kada buvo sudaryta vad. Romos-Berlyno ašis, Vokietijos spaudimas padidėjo, kadangi Italija buvo nepajėgi užsistoti A. 1938 buvo susektas nacių sąmokslas. Tada Schuschnigg nusistatė susitarti su didelės įtakos turinčia nelegalia austrų socialdemokratų partija ir susijungimo su Vokietija klausimu padaryti plebiscitą. Tačiau hitlerinė Vokietija, okupuodama 1938 III 12 A., išsprendė jos tolimesnį politinį likimą. III 13 buvo paskelbtas A. susijungimas su Vokietija. IV 10 per plebiscitą, kaip įprasta diktatūriniuose režimuose, 99% „balsavo" už susijungimą su Vokietija. A. vardas pranyko, ir ji buvo pavadinta Ostmark, kuri buvo padalinta į 7 apygardas (Gaue), valdomas gauleiterių.

II Pasaulinio karo metu sąjungininkų konferencija 1943 Maskvoje ir 1945 Jaltoje pažadėjo atstatyti A. nepriklausomybę. Tačiau po karo, A. liko okupuota, suskirstyta okupacinėmis zonomis ir turi visą laiką pakelti okupaciją.

1945 pirmąjį pokarinį A. ministerių kabinetą sudarė K. Renner, vėliau patapęs A. respublikos prezidentu ir juo buvęs ligi savo mirties 1950 XII 31. Jam mirus, 1951 V 27 prezidentu buvo išrinktas Theodor Koerner. Visą pokarinį laiką A. valdo liaudies partijos (buvusių krikščionių demokratų) ir socialdemokratų koalicija.

Nors A. faktiškai kaip valstybė II Pasauliniame kare nedalyvavo, tačiau nuo pat karo pabaigos, nežiūrint JAV ir kitų sąjungininkų pastangų sudaryti su A. taiką ir tuo būdu baigti okupaciją, dėl sovietų rusų priešinimosi toji sutartis nesudaroma ir visi tuo reikalu pasitarimai, kurių ligi 1953 pabaigos buvo apie 300, likdavo be sėkmės labiausiai dėl to, kad rusų okupacinė kariuomenė stengiasi okupaciją išnaudoti visiškam A. apiplėšimui, išgabendama ir savo reikalams sunaudodama A. turtingus naftos ir įvairių metalų bei kitus išteklius.

F. M. Mayer Geschichte Oesterreichs 1929—1931; *C. A. Gulick* Austria from Habsburg to Hitler 1948.

Austrija-Vengrija jungtinė dualistinė valstybė, sudaryta 1867 susitarimu tarp Austrijos ir Vengrijos. Laikėsi ligi 1918 pabaigos, kada Vengrija pasiskelbė nepriklausoma valstybe. 1867 susitarimu abi valstybės liko savarankiškos, bet turėjo tą patį imperatorių, bendras užsienio reikalų, karo ir finansų ministerijas ir delegacijas. Be to, abi valstybės kiekvienam dešimtmečiui susitardavo dėl finansų, nustatydavo kiekvienos jų dalį bendrose išlaidose ir bendrųjų valstybinių skolų mokėjime, taip pat susitardavo dėl muitų bei prekybos unijų.

Austrijos-Italijos 1859 karas. Jau 1855 buvo sudaryta sutartis tarp Sardinijos ir Napoleono III valdomos Prancūzijos, kuria už pažadą Prancūzijai užleisti Savoją ir Nicą, Napoleonas III pažadėjo Sardinijai pagalbą austrų puolimo atveju. Sardinijos ministeris Cavour stengėsi organizuoti krašto ginkluotas pajėgas. 1859 IV Austrija įteikė Sardinijai ultimatumą reikalaudama nusiginkluoti. Sardinijai jį atmetus, 1859 IV 27 austrų kariuomenė peržengė Piemonto sienas. Į pagalbą Sardinijai atskubėjo Prancūzijos kariuomenė ir Garibaldžio

vedami Italijos savanoriai. Šioji jungtinė kariuomenė sumušė austrus 1859 VI 4 ties Magenta, o austrų kariuomenei atsitraukus, kitos kautynės įvyko VI 24 ties Solferino, kur austrai buvo visiškai sutriuškinti. Po to, Napoleonui III pabūgus Prūsijos grasinimų, koncentruojant kariuomenę ties Reinu, jis pasiūlė Austrijai taiką; ji 1859 VII 12 buvo pasirašyta Villafrancoje ir XI 10 patvirtinta Zueriche. Pagal tą taiką Austrija nustojo Lombardijos, kuri atiteko Sardinijai.

Austrijos lietuviai. Ligi II Pasaulinio karo pastoviai Austrijoje gyvenančių lietuvių nebuvo, tačiau nemaža ten atvykdavo lietuviškos jaunuomenės studijuoti Vienoje, Innsbrucke ir kt. aukštosiose mokyklose. Pavienių Lietuvos studentų Austrijoje buvo jau ir daug senesniais laikais. Pvz. 1580 Olomouco (Ollmuetzo) universitete teologiją studijavo pranciškonai (pavadinti bernardinais) iš Lietuvos atsiųsti ten Possevino; 1750 — 1752 Vienoje aukštąją matematiką ir astronomiją studijavo vėliau buvęs Vilniaus astronominės observatorijos kūrėjas jėzuitas Tomas Žebrys (Žebrovskis) ir kiti.

1944 karas atbloškė į A. kelis tūkstančius lietuvių, kurių daugumas ligi 1945 pradžios gyveno Vienoje. Čia tuomet veikė centrinis lietuvių komitetas, kuris rūpinosi teisine ir materialine globa, pastoracijos centras ir šalpos draugija. Dar nacių laikais šios organizacijos rengė koncertus, minėjimus (1945 vasario 16), šventes, bendras kūčias, leido informacinius biuletenius, gynė lietuvių reikalus. Prie Wiener Neustadto veikė pereinamoji stovykla suteikusi tūkstančiams tremtinių nakvynę ir pirmąją pagalbą. Artėjant 1945 pradžioje rytų frontui, daugumas tremtinių lietuvių pasitraukė toliau į vakarus ir Vokietijon, bet pačioje A. dar buvo likusių a. 4000. Didesnės kolonijos buvo susidariusios Linze, Riede, Salzburge, Braunau, Graze, Innsbrucke, Bregenze ir kt. Judresnis lietuvių veikimas pasireiškė Innsbrucke kur veikė A. L. centrinis komitetas, pastoracijos centras, Caritas draugija, Studentų Sąjunga Lithuania, turėjusi čia 250 narių, ir skyrius Graze su 60 narių ir Salzburge su 40 narių, BALFo atstovybės Aukštutinėje Austrijoje, Voralberge ir Innsbrucke. Atsiradus galimumams emigruoti, lietuvių skaičius ėmė mažėti.

1948—1950 A. L. gyvenimo sąlygos buvo labai sunkios. Dėl A. okupacijos ir padalijimo į keturias zonas įvesti susisiekimo suvaržymai trukdė bet kokį visuomeninį veikimą. IRO veikimo laikais visi kas galėjo stengėsi palikti A. Riede kurį laiką veikė lietuvių gimnazija, o kitur kelios pradžios mokyklos. Buvo leidžiami keli laikraštėliai bei studentų leidiniai. Nemažas studentų skaičius čia sugebėjo ir aukštuosius mokslus baigti. 1951—1953 A. L. beliko a. 200, daugiausia senelių, ligonių ir šiaip nedarbingų žmonių: Vienoje 30, Linzo apylinkėje 50, Braunau 30, Salzburge 30, Kaernte 10, Steiermarke 18, Voralberge 12 ir Tirolyje 20. Veikia A. L. Bendruomenės padalinys, BALFo įgaliotinis ir Sielovada. Nemaža A. L. čia rado ir amžiną poilsį, jų tarpe prof. A. Tumėnas, prof. K. Buinevičius, prel. prof. P. Penkauskas, Lietuvos diplomatas L. Natkevičius, plk. Šumskis ir kt. Pradžioje Vienoje, o paskiau Tirolyje visą tremties laiką gyvena Kauno arkivyskupas J. Skvireckas.

Austrijos Lietuvių Bendruomenės Informacijos 1948—1951 rotatoriumi spausdintas Riede ir Č. Liutiko redaguotas laikraštėlis.

Austrijos Lietuvių Tarybos Biuletenis 1946—1950 Linze leistas rotatorinis leidinys, kurį redagavo Neniškis.

Austrijos-Prūsijos 1866 karas. 1864 II 1— X 30 Prūsijos-Danijos karas baigėsi Vienos sutartimi, pagal kurią Danija užleido Austrijai ir Prūsijai Schleswigą ir Holsteiną. Tuojau prasidėjo nesutarimai tarp Prūsijos ir Austrijos dėl šių kraštų valdymo. Dėl didelio atstumo negalėdama tiesiogiai dalyvauti jų valdyme, Austrija buvo linkusi paskirti Schleswigo hercogu Augustenburgo kunigaikštį. Tuo tarpu Prūsija, su tuo nesutikdama, buvo linkusi įjungti jį Prūsijos teritorijon; su tuo Austrija nesutiko. Prūsija pradėjo ruoštis karui, 1866 IV 8 sudarė gynimosi-puolimo sutartį su Italija ir įgijo Prancūzijos ir Rusijos neutralitetą, o Austrija stengėsi savo pusėn patraukti kitas vokiečių valstybes. Bismarckui iškėlus sujungimo vokiečių kraštų klausimą, išmetus iš tos sąjungos Austriją, 1866 VI 14 Austrija paskelbė mobilizaciją, o VI 16 Prūsija puolė Austrijai palankias Saksoniją, Hanoverį ir kt. VI 17—18 abi pusės paskelbė karą. Prūsų kariuomenė įžengė Čekijon, o Sardinija puolė austrus Venecijoje. VII 3 Prūsijos kariuomenė sumušė austrus ties Sadova ir paskiau austrų sąjungininkes Bavarijos, Badeno ir Wuerttembergo kariuomenes. Austrams teko tuojau prašyti taikos, ir ji buvo VIII 23 pasirašyta su Prūsija, o VIII 12 su Italija. Tos vad. Prahos taikos sutartimi Prūsijai atiteko Schleswigas, Holsteinas, Lauenburgas, Hanoveris, Kurhessen, Nassau ir Frakfurtas a. M., be to, Prūsija gavo dalį Bavarijos ir Hesseno-Darmstadto žemių. Visos šios vokiečių valstybės, išskyrus Austriją, sudarė Vokietijos sąjungą. Italija atgavo Veneciją, ir tuo būdu ir iš Italijos Austrija buvo galutinai išstumta.

Austrinš Antanas (1884—1934) latvių rašytojas. Išsp. eilėraščių rinkinius: Vakardiena 1907, Makonu gaita 1909, Klusuma gaviles 1921, Veriens 1928 ir kt.; poemą Necilveks 1929; apysakas: Verpete 1919,

Maras zeme 1919, Noputas veja 1920 ir kt.; romaną Gara jūdze 1927. A. vertė latvių kalbon rusų rašytojus. Lietuviškai 1926 išversta Elzytė.

Austromarksizmas terminas, kuriuo vadinta marksizmo srovė, suformuluota Austrijos socialdemokratų ideologų M. ir F. Adlerų, O. Bauero ir Rennero, ir pasireiškusi Austrijos socialdemokratų veikime.

Austronezai Indonezijoje, Melanezijoje, Polinezijoje ir toliau į vakarus ligi Madagaskaro išplitusi tautų grupė, kurių bendrumas reiškiasi vien jų kalbų giminingumu. Šios kalbos būdavo vadinamos malajopolinezų, vėliau austronezų kalbomis.

Austrų ekonominė mokykla ekonomikos mokslo kryptis, aiškinanti vertę, kainą ir kt. ekonomikos sąvokas, remdamosi paskutiniojo naudingumo teorija. A. E. M. vardą gavo nuo tos teorijos grindėjų–austrų ekonomistų K. Mengero, Saxo, Wiesero, Boehm Baverko. Tas pačias teorijas grindė ir Stanley Jevons, Walras, Clark (Philosophy of Value 1881) ir kt.

Austrų literatūra. Ji yra vokiečių literatūra, turinti skirtingas istorines ir kultūrines tradicijas, labiausiai dėl skirtingo katalikiškosios Austrijos ir jos tautų politinės ir kultūrinės raidos, suteikusios mišrioms tautoms skirtingų bruožų. Viduriniais amžiais A. L. reiškėsi vienuolių tikybiniais raštais ir minnesingerių lyrika ir epu. Žinomi to laiko poetai: Ava (a. 1127), Valter von der Vogelweide (a. 1170—a. 1230), Nithart von Riuwental (1180—1250), Ulrich von Lichtenstein (m. 1276), Tanhuser (m. a. 1270) ir kt. Satyrinių ir pamokomųjų veikalų rašė Stricker (Der Pfaffe Amis a. 1230), Enikel (a. 1282) ir kt. XIV—XVI a. A. ir jos vokiškos kultūros veikiamoje Čekijoje ryški humanizmo įtaka, ypač 1348 Karoliui IV įsteigus Prahoje universitetą, kuriame jau a. 1350 lankėsi italai Cola di Rienzo ir Petrarca, 1365 įsteigus Vienos universitetą, kuriame veikė ir italas Eneas Silvio Piccolomini ir kt. Tačiau pačioje A. dėl karų ir jų pasekmių nebuvo tinkamų sąlygų literatūrai plėstis, ir ji labiau reiškėsi Alpių ir Vengrijos vokiečiuose, kur tuo laiku rašė Petras Suchenwirt (m. po 1395), Hugo von Montfort (1357—1423), Oswald von Wolkenstein (1377–1445), Hans Wintler (m. 1419), imperatorius Maksmilijonas I (m. 1519) ir kt. XIV—XV iškilo bažnytinė drama, organizuojami velykiniai ludi paschales, kalėdiniai ir šiaip vaidinimai (ludi theatrales). Iš jos išaugo ir pasaulinė, mokyklinė drama — Neidhartspiel, Mai und Herbst ir kt. 1521—1620 reformacijos ir kontrreformacijos gadynė paveikė bažnytinių giesmių kūrybą (D. G. Corner Gross Catholisch Gesangbuch), mokyklinę dramą (ypač nuo 1551 jėzuitų mokyklų dialogai), ir pasaulinę poeziją, kurioje pasižymėjo Welz (1549—1601), Steyr (1562—1615), Iglau (1571—1621) ir kt. 1620—1718 baro kinei literatūrai atstovauja silezietis M. Opiz (1597—1639) ir Angelus Silesius, iš tikro — Johann Scheffer (1624—1677), taip pat vadinamas A. Orfejumi ir Homeru Wolfgang von Hohberg (1612—1688) ir kt. poetai, panegirininkai ir kt.; taip pat ir italai, rašę operų ir operečių tekstus, kada Vienoje 1631 pradėjo veikti italų opera, 1649 anglų komedija, 1668 ispanų drama, 1651 vokiečių komedija. To laiko populiarus tikybinis rašytojas buvo Abraham a Santa Clara (1644—1709) iš tikro — Ulrich Megerle. Švietimo gadynė 1718—1817 A. L. ypačiai pasireiškė teatre. Kuriamas théâtre français (žymi prancūzų įtaka), italų opera buffa, paskiau Haydno, Gluecko, Mozarto operos. 1776 Vienoje įkurtas Burgtheater. 1770 statomi Shakespeare veikalai. 1746 F. Scheybo Theresiade, 1772—1811 klasikinės H. Collino tragedijos, 1796 Deutschen arien. J. Sonnefels (1733—1817), būdamas univ. prof. savo raštais Grundsaetze d. Polizei, Handlung u. Finanzwissenschaft 1763—1767, Ueber Abschaffung d. Tortur ir kt. veikė ne vien valdžią ir visuomenę, bet ir literatūrą. Jozefinizmo laikai paveikė ir A. L.

Napoleono gadynėje A. L. aiškiai pasireiškia romantizmas. Jam atstovauja Broliai A. W. (1767—1845) ir K. W. F. (1772—1829) Schlegeliai (A. W. Schlegel Vorlesungen ueber dramatische Kunst und Literatur 1808 ir kt.), J. Eichendorff (1788—1857), Aus dem Leben eines Taugenichts, romanas Ahnung und Gegenwart 1810) ir kt. Tuo pačiu laiku čia pradedama branginti tautosaką, rinkti dainas, kelti liaudies tarmes, kurti vietinius muzėjus. Tuo tarpu greitai išplitusi A. L. ir kultūros įtaka ne vokiškoms tautoms vis siaurėja ir apsiriboja vien Austrijos vokiečiais, kai tik iškyla Austrijos valdžioje buvusių slavų tautų tautinis atbudimas (slovakas Kollar, čekas Palacky ir kt.) ir kada Austrija galutinai išstumiama iš Italijos. Bet nustojusi savo politinio svorio vokiečių kraštuose, Austrija pati veikiama vis daugiau vokiečių literatūros ir kultūros. Romantizmo ir iš viso priešrevoliucinio bruzdėjimo metu, be Schlegelių, reiškiasi čia Nikol. Lenau (Niembsch von Strehlenau 1802—1850), A. Gruen (A. A. von Auersperg 1806—1876) ir kt. politine lyrika, F. Raimund (1790—1846) ir E. Bauernfeld (1802—1890) komedijomis, F. Grillparzer (1791—1871) dramomis Sapho 1818, Das goldene Vlies 1822, Koenig Ottokars Glueck und Ende 1825 ir kt., Adalb. Stifter (1805–1868) apysakomis (Studien 1844, Bunte Steine 1853). Porevoliuciniu metu A. L. ir ypač teatrui daro įtakos iš Vokietijos Vienon išsikėlę dramatur-

gai H. Laube (1806—1884), F. Hebbel (1813—1863) ir A. Wilbrandt (1837—1911). Patys austrai teatrui duoda pozityvistą L. Anzengruberį (1839—1889), vėliau A. Schnitzlerį (1862—1932) Hugo von Hofmansthalį (1874—1929), R. Beer Hofmanną ir kt. R. Hamerlingo (1830—1889) lyrika ir poemos (Ahaswerus in Rom 1866, Koenig in Sion 1869, Homunculus 1888), P. Roseggero (1843—1918) apysakos iš sodiečių gyvenimo, M. Ebner Eschenbach (1830—1916) pasakojimai išpopuliarino juos ir Vokietijoje, o populiarus A. dramų ir apysakų rašytojas F. Saar (1833—1906) neišėjo iš Austrijos sienų. Apysakos ir romanai Galicijos ukrainiečio L. Sacher Masocho (1835—1895) bei žydo K. E. Franzoso (1848—1904) kurį laiką veikė ir nevokišką visuomenę.

Naujoje A. L. reiškėsi natūralizmo persilaužimas, neoromantizmo, ekspresionizmo iškilimas, įvairiaspalvio realizmo derinimo su romantizmu ir kt. Hofmannsthalio ir S. George (1868—1933) įtaka veikė lyrikus, neoromantikus ir simbolistus: V. Hartliebą, H. Muellerį, R. M. Rilkę (1882—1926), P. Wertheimerį, M. Mellį, A. Wildgansą. Kurį laiką tos krypties laikėsi ir poetas, kritikas bei dramaturgas H. Bahr, 1906 pasmerkęs Austriją kaip „Aziją" ir išsikėlęs į Berlyną. Prieš Bahro propaguojamą kryptį stojo lyrikas, dramaturgas ir kritikas K. Kraus (g. 1874), nuo 1899 redagavęs Die Fakel, ir kiti ekspresionistai: A. Ehrenstein (g. 1886), G. Trakl (1887—1914), A. Petzold (1882—1923), J. Popper (slap. Lynkeus, (1838—1921), F. Werfel (1890—1945), o iš vyresniosios kartos P. Altenberg (1859—1919). Nuošaliai nuo tų ginčų laikėsi poetai: R. Kralik, K. F. Ginzkey, R. Schaukal, tikybinės katalikiškos poezijos reiškėja R. Handel Mazzetti, tiroliečiai: A. Wallpach, K. Dallago ir kt. Daugelis šių poetų rašė taip pat apysakas ir romanus (Kralik, Ginzkey, Handel Mazzetti, S. Zweig/1881—1942/, Hauser ir kt.); kiti ir dramas (Kralik, Bahr, Kraus, Zweig, Braun, Mell, Wildgans, Wertheimer, Mueller, Werfel ir kt.). Gana populiarūs buvo ir romanistai: W. Fischer-Graz, F. von Gagern, J. David (1859—1906), E. Ertl, M. E. della Grazie, R. Michel ir kt. Natūralizmas neišnyko psichologinėje didmiesčio apysakoje, kuriai daugiausia įtakos turėjo Schnitzler ir Vokietijos ateivis J. Wassermann (1873–1934). Apysaką kūrė ir R. Auernheimer, R. Musil, O. Stossl. Atskirą Prahos vokiečių rašytojų grupę buvo sudarę Werfelio krypties šalininkai F. Kafka (1883—1924) ir Maks Brod. Skyrium laikėsi 1927 priėmęs budizmą G. Meyrink. Didelį įspūdį visuomenei ir literatūrai buvo padaręs Otto Weininger (1880—1903) savo 1902 išsp. Geschlecht und Charakter. Savarankiškai, iš dalies kaip opozicija Schnitzlerio ir kitų vienizmui, reiškėsi romanas iš provincijos gyvenimo, kuriam tuo laikotarpiu atstovavo R. H. Bartsch, K. H. Strobl, H. Hoffenstahl, H. Hammerstein, P. Nabl, R. Hohlbaum ir kt. Filosofai romanistai — E. G. Kolbenheyer ir E. Lucka. Utopijos ir slaptingos būties romano atstovai yra O. Soyka, F. Spunda, P. Busson, F. Rebiczek ir kt. Dramoje reiškėsi F. Salten, S. Trebitsch, K. Frieberger, G. Eisler Terramare, K. Schoenherr, dramaturgas ir tapytojas Oskar Kokoschka (g. 1886), H. Kaltneker, W. Eidlitz, F. Th. Csokor ir kt. Prieš II Pasaulinį karą austrų beletristikoje žymią vietą užėmė Karl Heinrich Waggerl (g. 1897), dramoje ir poezijoje Richard Billinger (g. 1893), Giganto arba Auksinio miesto autorius, poezijos viršūnėje stovėjo formos ir kalbos meisteris Joseph Weinheber (1892—1945). Literatūriniame gyvenime didelę reikšmę turėjo 1935 išleistas žurnalas Das Silberboot, kurį redagavo poetas Ernst Waldinger (g. 1896), kartu su Ernst Schoenwiese. Apie žurnalą spietėsi nemažai emigrantų rašytojų iš Vokietijos, jis dėjo daug laisvojo pasaulio rašytojų vertimų.

Nagl u. Zeidler Deutschoesterreichische Literaturgeschichte 1911—1914.

Ausų ligos būna a) išorinės: egzemos, votys (furunkulai), navikai, uždegimas; b) vidurinės: aštrus katarinis vidurinės A. uždegimas, aštrus pūlingas uždegimas, paprastas chroniškas pūlingas uždegimas, cholesteatoma arba polipai, mastoiditas; c) vidinės: serozinis labirintitas, pūlingas labirintitas.

Aušautas tariamasis senovės prūsų sveikatos dievo vardas, pirmą kartą paminėtas 1530 Agendoje ir paskiau įvairiomis formomis (Auscautus, Autsceutus, Auscutus, Ausskayten, Auschweytus, Auszweitis, Auszweikus, Atsweikcius, Ausschwaixt ir kt.) dažnai kartotas įvairiuose šaltiniuose (J. Maleckio 1551, Lasickio, J. Behmo 1644, L. Davido 1580, J. Bretkūno, Stendero, Ostermeiero ir kt.). A. Mierzynski įtikinamai įrodinėjo (Die samländische Gottheit Auszautis 1900), remdamasis 1561 prūsišku Enchiridionu, kad A. nėra jokios dievybės vardas, bet tik prūsiškas žodis aušauteniks — kaltininkas, aušautis — kaltė.

Aušykla medinis arba betoninis bokštas kondensatoriaus vandeniui atšaldyti.

Aušintojas prietaisas mašinų barui, vidinio degimo mašinoms ir mašinų dalims aušinti.

Aušintuvas įtaisas šaudymo metu įkaistančiam kulkosvydžio vamzdžiui aušinti. Aušinama vandeniu arba oru. A. yra dvejopi — vandens A. ir oro A.

Auškaps Julius (g. 1884) latvių chemikas, 1911—1914 Petrapilio politechnikos profesorius, nuo 1920 Latvijos univ. chemijos prof., 1933—1937 univ. rektorius, 1938

— 1940 švietimo ministeris Yra parašęs daug chemijos mokslo darbų. 1941 deportuotas į Sibirą.

Aušlavis Jeronimo Maleckio a. 1583 Warhafftige Beschreibung der Sudawen rašte pirmą kartą minimas ir iš jo vėlesniųjų rašytojų kartojamas tariamasis senovės lietuvių sveikatos dievas. A. Mierzynski (Die samländische Gottheit Auszautis 1900) stengėsi įrodyti, kad A. Jer. Maleckiui atsiradęs dėl korektūros klaidos iš Aušautis, kur t galūnėje tis virtusi l po š.

Aušra. Ne visiškai patikimais padavimais, tuo vardu XVII a. pradžioje (a. 1620) atvykę iš Guadelupos ar iš Anglijos lietuviai tremtiniai, pabėgę iš Lietuvos nuo tikybinių persekiojimų ir apsigyvenę Manhattano saloje prie Hudsono upės kartu su olandais, norėjo A. pavadinti ten pradėtą kurti miestą, kurį tačiau olandai pavadino New Amsterdam, o vėliau tas vardas buvo pakeistas į New York.

Aušra 1) Maskvos lietuvių studentų hektografuotas plono popieriaus laikraštėlis. Iš viso 1880 XII 21—1881 I 22 buvo išleista keturi numeriai (ketvirtasis nenumeruotas) ir dar keli puslapiai priedo, nesudarančio atskiro numerio. Viso buvo atmušti 38 puslapėliai. Įsteigęs studentas Povilonis (Pavilanis) ar (pagal J. Šliūpo Jaunatvę) Pašukanis. Tačiau kadangi Vincas Pašukanis jau 1880 baigė Maskvoje matematikos fakultetą, tai, greičiausiai, jo jau tuo laiku Maskvoje nebuvo. Iš bendradarbių tikrai žinomas Jonas Šliūpas, kurio parašas yra išhektografuotas viename priedo puslapyje. Atskirame lapelyje, atmuštame „Auszros" prospekte, šiaip formuluotas jos leidimo tikslas: Negalėdami tankei susieit ir pasiszneket ape musu ležuvį ir jo grammatiką iszduodisim laiszką, kuriame kiekvienas pagal savo norą raszis ape kalbą ir tautą lietuviu. Turinį sudarė per visus numerius ėjusi trumpa lietuvių kalbos gramatikėlė, pora straipsnelių apie rašybą, keletas liaudies dainų, keletas pakartotų iš Ivinskio kalendorių eilėraščių ir dvi pasakos. Vienintelis išlikęs pilnas šios A. komplektas buvo VDU bibliotekoje.

Vacl. Biržiška Maskvos Aušra—Mūsų Senovė 1937.

2) 1883—1886 Ragainėje ir Tilžėje ėjęs pirmutinis Didžiajai Lietuvai skiriamas spausdintas lietuvių laikraštis. Mintis lietuvišką laikraštį leisti buvo jau kilusi a. 60 metų prieš A. pasirodymą 1822—1830 Vilniaus universiteto lietuvių studentų slaptoje draugijėlėje. Tačiau ji pasireiškė tiktai lenkiškais Emeriko Stanevičiaus, Leono Rogalskio, Dionizo Poškos ir Kajetono Zabičio straipsniais Vilniaus lenkiškuose žurnaluose Tygodnik Wilenski ir Dziennik Wilenski, kur jie tarp kito ko spausdino ir lietuviškas dainas su lenkiškais vertimais. Kartais laikoma, kad ir 1829 D. Poškos su S. Valiūnu ir K. Zabičiu išleistoji Rozmyślania wieśniaka rolnika o Narodzie i języku Litewsko-Żmudzkim buvo tokio laikraščio užuomazga. Lietuviškieji, dažniausiai lenkiškai rašyti straipsniai lietuviškais klausimais buvo spausdinami ir 1832—1862 laikotarpio rinkiniuose ir žurnaluose: Biruta (1837—1838), Linksmine (1841), Rubon (1842—1849), Teka Wileńska (1857—1858), Pismo Zbiorowe Wileńskie (1859—1862), Rocznik Literacki (1843–1844, 1846), Wizerunki ir Roztrząsania naukowe (1834—1843), Znicz (1834—1835), Niezabudka (1840–1844) ir kt., bet vis tai buvo medžiaga, skiriama lenkiškai ar sulenkėjusiai šviesuomenei. Pirmas neįvykęs sumanymas organizuoti liaudžiai skiriamą lietuvišką laikraštį siejamas su brolių Juzumų mintimi, kilusia a. 1850 Rubikuose, Sedos vl. Nuo to laiko panašių sumanymų daugėja. 1856 pabaigoje L. Ivinskis sudarė pavyzdinį laikraščio Aitwaro numerį, pažymėtą 1857 I 1. Tų pačių metų pabaigoje M. Akelaitis išspausdino Teka Wileńska N. 3 laišką, kuriame visai jau konkrečiai buvo iškelta mintis, kad lietuvių kalbai kelti ir lietuvių tautai žadinti iš miego būtina leisti liaudžiai skiriamą lietuvišką laikraštį. Tai minčiai pritarė ir kai kurie lenkiški ano laiko žurnalai, spausdindami straipsnius, kuriuose buvo keliamas reikalas leisti lietuvišką žemės ūkiui skirtą laikraštį (A. Jastrzębskis 1858 Teka Wileńska) ar nustojusiai girtuokliauti liaudžiai pasiskaityti (M. Denbno Słowo 1859). 1858 apsigyvenęs Svirlaukyje su Daukantu M. Akelaitis susižinojęs su I. Oginskiu ir paremtas M. Valančiaus buvo ne tik sudaręs smulkią tokio laikraščio Pakeleiwingo programą, bet ir įteikęs valdžiai prašymą jį leisti: bet leidimo negavo. Tuo pačiu laiku ir Vilniaus generalgubernatoriaus raštinėje buvo kilusi mintis leisti laikraštį, skiriamą išėjusiems iš baudžiavos ūkininkams lietuviškai liaudžiai patraukti rusų pusėn. Jis turėjo būti trikalbis: rusų, lietuvių ir žemaičių k. Tam buvo ir asignuotos specialios lėšos, bet dėl sukilimo to sumanymo atsisakyta ir lėšos buvo sunaudotos leisti lietuviškoms knygoms rusų raidėmis. Vienintelis konkretus bandymas buvo padarytas Maskvos lietuvių studentų, kurie 1860—1862 leido rankraštinį laikraštėlį, kurio antraštė nėra žinoma, bet vien motto — Kol aušra patekės, rasa akis išės. Tą laikraštėlį redagavo K. Koncevičius, o jo sudaryme dalyvavo P. Lipštas, A. Paškevičius, L. Daraškevičius, J. Savickis. 1863—1864 sukilimo metu M. Akelaitis parašė kelis lietuviškus atsišaukimus, kurie buvo išleisti laikraščio forma (1864 Žinia apej Lenku wajna su Maskolejs ir 1863 I 21 lietuviškas leidimas lenkiško Glos kapłana polskiego).

Spaudą uždraudus ir panaikinus baudžiavą, vis didesniems lietuviškos jaunuomenės būriams pradėjus lankyti aukštąsias mokyklas ir jiems besiburiant rusų universitetų miestuose, kilo sumanymų leisti studentų laikraštėlius. 1875—1876 Petrapilyje buvo leidžiamas hektografuotas Kalvis Melagis, kuriame bendradarbiavo P. Vileišis, J. Brazaitis, Č. Pancežinskis, J. Grigiškis, S. Lukša. 1880—1881 Maskvoje išėjo keli numeriai hektografuotos Aušros. Jau tie studentiški bandymai vis dėlto surišdavo naujai augančią lietuvišką šviesuomenę su plunksna. 1881 J. Šliūpas, suėjęs Kaune su kun. A. Baranausku, tarėsi su juo projektuojamo leisti laikraščio klausimu. 1882 II J. Šliūpas ragino savo brolį Stanislovą caro Aleksandro III vainikavimo proga agituoti tarp valstiečių, raginant juos padavinėti peticijas, kad būtų leista spausdinti liet. knygas ir laikraščius. 1882 IV susispietę tuo laiku Maskvoje P. Vileišis, J. Šliūpas ir J. Spudulis padavė valdžiai prašymą, kad būtų leista spausdinti Vilniuje savaitinį laikraštį Mūsų Amžių. Leidimo negavus, 1882 vasarą J. Šliūpas apsilankė Maž. Lietuvoje, kur sužinojo apie ten iškilusį sumanymą kurti Birutės draugiją, kurios tikslų tarpe buvo statomas ir reikalas leisti lietuvišką laikraštį. Tai dar labiau jį suragino bandyti organizuoti legalų laikraštį. 1882 rudenį išsikėlęs iš Maskvos į Petrapilį, jis laikraščio leidimo reikalu mėgino per žinomą kalbininką prof. Jagičą sueiti į kontaktą su oficialiomis sferomis ir drauge su J. Spuduliu surašė projektą Petrapilyje sumanyto leisti laikraščio Lietuvis, kurio atsakomuoju redaktorium ir leidėju buvo numatytas jo brolis Stanislovas Šliūpas. Neperdaug pasitikėdamas, ar bebus galima gauti leidimą laikraščiui rusų valstybėje, J. Šliūpas palaikė artimą ryšį su Maž. Lietuva, kur laikraščio leidimo reikalas vis labiau brendo. 1882 X 26 jis rašo Jurgiui Mikšui ir siūlo sumanytą draugiją ir jos laikraštį pavadinti Aušra, „nes draugyste mūsoji turės būti ženklu pakilimo mūsų žmonių iš saldaus ir ilgo snaudulio." Bet dėl to vardo J. Mikšui keliant abejonių, labiausiai dėl to, kad tokio pat vardo lietuviška draugija pateko į lenkų rankas, 1883 I 27 J. Šliūpas siūlo tuo atveju, jei Aušros vardas netiks, laikraštį pavadinti Lietuviu, Kova už laisvę, darbą ir apšvietą ar kaip kitaip. Visa tai jis siūlė ne vien savo, bet ir apskritai Maskvos, Petrapilio ir Varšuvos lietuviškos jaunuomenės vardu.

1883 pabaigoje buvo padarytas bandymas ir Lietuvoje leisti savotišką korespondencinį laikraštį, kada jau Aušra buvo pradėjusi eiti. Šį bandymą buvo padaręs tarnavęs tuomet Rygos policijoje Juozas Miliauskis, Aušroje rašęs Miglovaros slapyvardžiu. Jis paruošė vieną numerį laikraščio, jo pavadinto lenkiškai Poczta Litewsko Literacka, kuris, jo mintimi, turėjęs eiti, visai eilei lietuvių šviesuomenės atstovų laiškais susirašant įvairiais opiais lietuviškais reikalais. Jam pavyko į tą darbą įtraukti Stanislovą Didžiulį iš Griežionėlių, kuris jam atsakinėjo lietuviškai, davęs laikraščiui lietuvišką vardą Raszliavos Pacztas. Šis sumanymas ano laiko politinėse sąlygose galėjo ir labai teigiamą vaidmenį suvaidinti, bet visas susirašinėjimas, vieną numerį išleidus, nutrūko, nes Miliauskis kėlė jame mintį pasiduoti rusų spaudimui ir priimti rusiškas raides, o tam griežtai pasipriešino Didžiulis.

Tuo pačiu laiku, kada buvo daromi anie bandymai leisti Lietuvoje (1880—1883), lietuviško laikraščio leidimo klausimas dar konkrečiau subrendo už Lietuvos ribų. 1880 pradžioje išsikėlęs tarnauti į Bulgariją dr. J. Basanavičius tuojau užmezgė ryšius su Maž. Lietuvos veikėjais ir lietuviškų (gotinėmis raidėmis) laikraščių redaktoriais ir siuntė jiems savo ir iš Lietuvos gautus (kun. S. Norkaus) straipsnius. Kada mėginimai tuos laikraščius paveikti lietuviška tautine linkme nepavyko, jis kelia mintį leisti Ragainėje ar Tilžėje ne vien iš vardo lietuvišką laikraštį. Tuo pačiu laiku jis ir pats ieško kelių, be nepavyks kur arčiau prie savo gyvenamos vietos tokį laikraštį organizuoti. 1881 liet. laikraščio reikalais jis susirašo su Sofijos spaustuvininku Žeinovu. 1882 V 29 dėl politinių nesantaikų apleidęs Bulgariją ir apsilankęs Belgrade, jis ir čia tuo pačiu reikalu tariasi. 1882 X–XI apsilankęs tėviškėje ir Kaune, gavo sueiti su negausia tuo laiku lietuvių šviesuomene ir iš jos patirti apie laikraščio leidimo planus. 1882 XII pradžioje atvykęs Prahon, jis tarėsi su Calvės knygynu. Jau 1881 užmezgęs ryšius su J. A. Višteliu (Višteliausku), iš jo sužinojo, kad šiam dar 1880 apsilankius Drezdene pas J. I. Kraševskį, pastarasis ragino pradėti leisti lietuvišką laikraštį, nes esą tai yra būtina, jei lietuvių tauta nenori mirti. Višteliui ir pats ragino Basanavičių leisti laikraštį, kurį siūlė pavadinti vienu iš tų vardų: Saulėtekis, Švitūnė, Švitūnas, Žinyčia, Žiburys, Žiburėlis, o pats Basanavičius siūlė vardą Lietuva. Tačiau galutinai pasirinkta J. Šliūpo pasiūlytoji Aušra. Būsimajam laikraščiui gauta kiek medžiagos iš kun. S. Norkaus ir Višteliu. Pasižadėjo bendradarbiauti S. Didžiulis, J. Šliūpas, V. Pietaris. Taip pat jau seniau buvo numatyti bendradarbiais M. Akelaitis, Petras Kriaučiūnas, P. Vileišis, Pranas Smilgius, M. Davainis Silvestraitis, bet vis nenusistatyta dėl vietos, kur teks laikraštį leisti. Tuo tarpu Maž. Lietuvoje atsisakoma sumanymo leisti mokslo draugijos laikraštį, bet pagyvėję santykiai ir ryšiai tiek su Didž. Lietuvos lietuvių šviesuo-

mene, tiek su J. Basanavičium ir kitais vak. Europoje, iškėlė mintį Didž. Lietuvai skiriamą laikraštį leisti Maž. Lietuvoje. J. A. Vištelio ir Jurgio Sauerveino paragintas J. Mikšas kreipėsi į Liet. Ceitungos redaktorių M. Šernių ir gavęs jo pritarimą, pasiūlė J. Basanavičiui leisti Ragainėje J. Basanavičiaus redaguojamą ir J. Mikšo techniškai prižiūrimą, laikraštį. Šis pasiūlymas atitiko momentą, kada mėginimai laikraštį kitur įkurti pasirodė neįvykdomi. 1883 I 7 J. Basanavičius pranešė J. Mikšui ir Višteliui priimąs tą pasiūlymą ir, gavęs dar ir jų atsakymą, I 23 pasiuntė Mikšui Aušros prospektą su savo straipsniu Skruzdėlių atsilankymas (įdėta į N. 2) ir A. Baranausko eilėraščių (ne iš Baranausko gautų) Lietuvos senovės paminėjimas. Kiek vėliau pasiuntė ir daugiau medžiagos, statydamas sąlygą, kad viskas būtų į A. dedama tik gavus jo, faktiškojo redaktoriaus, pritarimą. Pirmam numeriui išleisti M. Šernius davė 150 markių, Vištelis 100 markių ir Basanavičius 100 frankų. Pastarasis, gyvendamas šiuo tarpu svetur be tarnybos, iš sutaupytų per keletą metų Bulgarijoje pinigų daugiau asignuoti negalėjo. Pirmasis A. numeris, kad ir pažymėtas kovo mėnesiu, pasirodė tik balandžio mėn. (Basanavičius tą gavo Prahoje IV 19). N. 2, 3, ir 4 ėjo gan lygiais protarpiais. A. buvo siuntinėta tiek uždarais vokais, adresais, pradžioje daugiausia dar prieš A. pasirodymą M. Davaino Silvestraičio surinktais, tiek slaptai per sieną gabenant į Marijampolę pas P. Kriaučiūną ir į Rygą pas J. Miliauskį. Žymiausia pirmųjų A. skaitytojų dalis A. sutiko entuziastiškai. Pirmieji atsiliepė Jonas Juška, M. Akelaitis, Z. Gorodeckis, P. Vileišis, S. Dagilis. Davainis Silvestraitis atsiuntė kolektyvinį kelių Raseinių aps. ūkininkų prašymą perkelti A. į Kauną ar į Vilnių; tai davė J. Basanavičiui akstiną rašyti 1883 IV 22 prašymą rusų vidaus reikalų ministeriui Tolstojui, kad, grąžinęs lietuviams spaudą apskritai, leistų A. redakciją atkelti į Kauną. Nors jokio atsakymo į tą prašymą nesusilaukta, bet visą A. leidimo laiką tikėtasi, ypač apie Marijampolę ir apie P. Kriaučiūną susispietusių lietuvių inteligentų, kad vis dėlto pavyks A. atkelti ir paversti ją legaliai leidžiamu laikraščiu; tat vienu požiūriu darė A. ir neigiamos įtakos, nes vertė A. skiltyse neliesti nei rusų valdžios Lietuvai žalingos politikos, nei skaudžių vietos administracijos neteisėtumų. Net ir pats spaudos draudimo klausimas tik dideliu atsargumu buvo minimas. Be J. Basanavičiaus žinios J. Mikšui išspausdinus Vištelio verstos J. Kraševskio Vitolio raudos naivią recenziją, kurioje Mikšas prilygino šį Kraševskio veikalą Naujajam Testamentui, atsirado ir griežtai A. smerkiančių atsiliepimų. A. Baranauskas 1883 VI vokiškai rašytame laiške į A. redakciją, o ir iš dalies savo lenkiškame straipsnyje, išspausdintame Przegląd Katolicki 1883 N. 38, protestavo, kad jo eilėraštis buvo išspausdintas A. be jo sutikimo, taip pat ir prieš tariamąjį katalikų tikybos A. įžeidinėjimą Mikšo recenzijoje ir J. Šliūpo straipsnyje apie S Daukantą. A. leidimui pritardamas, siūlė neliesti katalikų bažnyčios (ji A. iš viso nebuvo liečiama). Gan griežtai reagavo ir kun. S. Gimžauskas, kurio kiek redakcijos sutrumpintas laiškas buvo išspaudintas A. N. 6/10. J. Šliūpas, jau atsidūręs Šveicarijoj, 1883 VIII 18 rašytame Mikšui laiške, pritardamas bendrai A. krypčiai, bet pats nusivylęs savo senesniais mėginimais ką laimėti iš rusų valdžios prašymais, protestavo prieš A. nusižeminimą valdžiai ir siūlė lygiai „imti į nagą vokiečius, maskolius ir kitus, kurie mumis slogina". Kiek vėliau, kada jau pats kurį laiką A. redagavęs turėjo iš Maž. Lietuvos pasišalinti, 1884 III 7 laiške kun. Lideikiui Basanavičiaus laiko A. apibūdina, kad „ji dėl apšvietimo žmonių labai maža tepadarė... sapnojo ar graibė aplink...", o pats Basanavičius „vienpusuoja ir vieną pradžią šaukia apie nykimą kalbos; priegtam smarkiai neapkenčia lenkų...". Ketvirtam A. numeriui pasirodžius, faktiškasis A. tvarkytojas Mikšas, dėl nesusipratimų ryšium su jo nesėkmingu piršimusi vienai vokietaitei, viską metęs, pabėgo į Žemaičius pas M. Davainį Silvestraitį. A. reikalai pasiliko vieno M. Jankaus rankose. Nesugebėdamas laikraščio tvarkyti, jis prašė pagalbos iš J Basanavičiaus, bet šis nesutiko vykti į Ragainę ir vien pažadėjo atsiųsti reikalingą medžiagą A. metams baigti, o tuo būdu patenkinus prenumeratorius, siūlė A. likviduoti. Nenorėdamas prisiimti tokio atsakingumo, Jankus pats savo vieno iniciatyva, be J. Basanavičiaus žinios, pasiūlė A. redaktoriaus vietą tuo laiku gyvenusiam Genevoje šveicarijoje J. Šliūpui. 1883 XI pradžioje Šliūpas tuo reikalu kreipėsi į J. Basanavičių, prašydamas jo pritarimo. 1883 XI 6 šis atsakė ir Šliūpui ir Jankui tam pritaręs. Po kelių dienų pats Šliūpas atvyko Prahon, kur tuo laiku gyveno Basanavičius. Čia Basanavičius, pritadamas Šliūpo kandidatūrai, pastatė tik vieną sąlygą, kad visi raštai, prieš atiduodant spaudai, būtų siunčiami jam aprobuoti. Tai sąlygai pritarė ir J. A. Vištelis. Tačiau nuvykęs pas Jankų, Šliūpas tuojau pradėjo visai savarankiškai redaguoti, jokios medžiagos Basanavičiui nesiųsdamas. J. Šliūpo redaguoti pasirodė A. 1883 N. 5—10 ir 1884 N. 1—6, taigi vienerių metų A., nors ji buvo suredaguota per penkius mėnesius. Tačiau kad ir trumpalaikis Šliūpo redagavimas nustatė A. likimą, pabaigė pačių aušininkų skilimą ir įvairias grupes įtikino, kad jos negalin-

čios dirbti ten, kur liečiami tikybos ar politikos klausimai, ir privertė jas galvoti apie savarankiškų laikraščių organizavimo reikalą. Tuo būdu baigtas romantinis A. gyvenimo laiko tarpas. J. Šliūpas, kad ir ne tokiu mastu, kaip buvo norėjęs, tiek savo straipsniais, tiek savo pastabomis prie svetimų straipsnių į A. skiltis įnešė aiškų poleminį ir politinį toną. Jis prieš A. sukėlė tiek legalistus, kurie laikė reikalinga ir galima bendradarbiauti su Rusijos valdžia, tiek lenkiškos (kun. A. Baranauskas ir kt.), tiek priešlenkiškos orientacijos žmones, ypačiai daugelį kunigų, nors, kaip visai teisingai Basanavičius vėliau rašė, kad „A. per visą jos trumpą gyvenimo laiką ateizmo ir su žiburiu vidudieny atrast negalėtume ir tik vietomis, Šliūpui redaguojant, junti menką socializmo kvapą", nors visas tas socializmas iš tikrųjų buvo tik keletas Šliūpo politinės ekonomijos straipsnių (ir tie patys straipsniai pakartoti iš jo užrašų Maskvos univ. klausytų prof. Čuprovo paskaitų). J. Basanavičius laikė, kad labiausiai prieš Šliūpo redaguojamą A. kai kurias grupes sukiršino ne A. turinys, bet paties Šliūpo asmuo, kadangi, dar prieš išvykdamas iš Lietuvos, jis jau buvo susidaręs netikinčio reputaciją. To neigiamo A. įvertinimo pėdsakų yra ir išlikusioje to laiko aušrininkų korespondencijoje. Prieš ją griežtai stojo kun. A. Dambrauskas, ir J. Šliūpas jo kritiką pavadino net „paskviliu, išjuokimu žmogaus, kurs dirba dėl tėvynės labo". 1884 kun. J. Lideikis rašė, kad „aušrininkai tepa visus lietuvius", bet kitame laiške prideda, kad „tegul aušrininkai bus ir netikėliai — galima su jais apie tikėjimą ir nešnekėti". A. Vilkutaitis savo ir visų maskviečių vardu (nors toji pažiūra toli ne visiems maskviečiams atstovavo) 1884 III 6/18 J. Šliūpui rašo, kad „šnekėdamas su „Novoe Vremia" apie išnaikinimą „polskoj zloby", o su „Dzienniku Poznanskiu" apie „dzialanie w duchu pojednawczym z polakami" Tamsta 1) darai gėdą visai lietuviškai inteligentijai ir rašliavai, 2) pavėlini rasi ant ilgo laiko daleidimą lietuviško spausdinimo...", o kitame laiške 1884 IV 2 rašo, kad „ ypač nepatiko maskviškiams... (N. 10) įneiginis ir apie Lipštą. Keturias paskutines eilutes lapo 264 Tamsta rašei, turi būti, klejodamas, tartum norėdamas darodyti gudams, kad įgavę savo spaudą lietuviai vėl trauks „į girią". Mat, Lipštas ten keliamas už dalyvavimą 1863 sukilime. 1884 I 12 Petras Vileišis rašė Šliūpui, kad jau yra pasiūlęs dr. Basanavičiui vietoje A. leisti grynai konservatyvią „Lietuvą", o 1884 I 28 dėl A. N. 6 (p. 183) rašo. „rašyti taip, kaip tu ten parašei—nors tai ir teisybė—tai gali rašyti tiktai kūdikis, nieko nesuprantantis... Tu žmones keli į maištą prieš gudų vyriausybę... Girk vyriausybę, o nepeik jos, nes, teisybę sakant, mes nuo jos daugiau gero, ne kad blogo turime... nei jokiu būdu negalėdamas pagirti A. pakraipos, negaliu joj rašyti". 1884 V 27 J. Spudulis rašė iš Petrapilio, kad dėl straipsnio apie „tikrąjį ieškinį tėviniškumo" katalikų kunigai Lietuvoje ir Petrapilyje pradėjo šiaušties prieš A.: „Kunigai iš dvasiškos akademijos Peterburge ir iš Kauno stačiai man pasakė, kad jeigu dar taip A. elgsis, tai jie nuo daikto pradėsią žmones kelti ne tik prieš A., bet ir siundysią juos prieš apšviestesniuosius lietuvius" ir t.t. Tokių atsiliepimų buvo ir daugiau, bet jie tiktai rodo, kad Šliūpas pirmas pataikė į skaudžiąsias Lietuvos gyvenimo vietas ir privertė, kad ir neigiamai A. veikimą vertinant, pagalvoti, ar nereikalinga kurti ir savo politinės ir visuomeninės lietuvių programos, nepriklausančios nuo Lietuvoje veikiančių, bet nelietuviškų gaivalų. Juk tuo laiku ir pats Šliūpas aiškios programos neturėjo. Kada įsitraukęs į tautinę Mažosios Lietuvos kovą, jis vokiečių administracijos buvo priverstas apleisti Tilžę ir nelegaliai trumpam grįžo į Lietuvą, čia kurį laiką buvo patekęs įtakon marijampoliečių lietuvių, kurie kaip tik tuo laiku buvo nuomonės, kuriai jis anksčiau buvo priešingas, kad tam tikrais maldavimais ir prašymais galima, esą, daug ko iš rusų administracijos laimėti. Tie vad. marijampoliečiai (nors ne visi Marijampolėje gyveno) — T. Žilinskis, Pranas Smilgius (jis tai aprašė 1884 V 10 laiške J. Basanavičiui), Petras Kriaučiūnas ir kt. nutarė pasiųsti J. Šliūpą pas Varšuvos generalgubernatorių Hurką su tam tikra lietuvių veiklos „programa", kurioje paminėjo būtinumą grąžinti lietuviams raides, įvesti lietuvių kalbą mokyklose, nes tai pašalinsią nepasitikėjimą Rusija, sumažinsią lenkų įtaką Lietuvoje, morališkai suvienysią Lietuvą su Rusija ir t.t. J. Šliūpas tą programą buvo įteikęs Varšuvoje, bet savaime suprantama, kad toji jo „misija" jokių vaisių nedavė.

Prieš apleisdamas Tilžę, J. Šliūpas atkvietė iš Žemaičių J. Mikšą ir jam su Jankumi perdavė A. Tuo pačiu laiku J. Basanavičius kėlėsi iš Prahos atgal į Bulgariją ir negalėjo vėl imtis A. redagavimo. Redakcija atiteko tiemdviem neaukšto išsilavinimo ir nedidelių literatūrinių sugebėjimų žmonėms, kurie tačiau, neįsileisdami į polemiką, kiek nuramino aplink A. įsisiūbavusias aušrininkų aistras. 1885 IX 28 J. Mikšui įtaisius Tilžėje savo spaustuvę, tiek A. spausdinimas, tiek jos leidimas ir redagavimas visiškai perėjo į Mikšo rankas. Tačiau plečiantis Mikšo spaustuvės darbui, jis nebegalėjo A. prižiūrėti ir nuo 1886 A. redaguoti parsikvietė iš Lietuvos J. Andziulaitį. Tuo laiku nuo A. atkrito daugumas jos bendradarbių, ir Andziulaičiui teko žymes-

nę A. straipsnių dalį pačiam parašyti. Mikšo, visas savo lėšas sukišusio į lietuviškus spaudinius, kurie negražino padarytų išlaidų, 1886 materialinė padėtis pasviro. Jis kreipėsi materialinės paramos į dr. Basanavičių ir kt., bet čia įsikišo nepatenkintas jo nušalinimu nuo A. Jankus, kurs išsiuntinėjo savo ir dr. V. Bruožio pasirašytus spausdintus aplinkraščius, kur visus įspėjo neskolinti Mikšui pinigų, nes jis visus apgausiąs. Kiek labiau už kitus pasiturįs ir pasitikįs Mikšu dr. Basanavičius kaip tik tuo laiku sunkiai sirgo plaučių uždegimu ir dėmėtąja šiltine, buvo visai nuo darbo atitrauktas ir negalėjo Mikšo paremti. Kitų neparemtas Mikšas bankrutavo, o kartu žuvo ir A., kurios net ir visi likę rankraščiai pateko į kreditorių rankas.

1883—1886 A. išleista 40 numerių, sujungtų į 29 sąsiuvinius, nes nesusitvarkant dėl redakcijos tekdavo leisti dvilypius ir trilypius numerius. 1883 pasirodė 10 numerių 8 sąsiuviniais, 1884 12 numerių 7 sąsiuviniais, 1885 12 numerių 8 sąsiuviniais, 1886 6 numeriai 6 sąsiuviniais. 1883 N. 1—5 spausdinti Albano ir Kibelkos spaustuvėje Ragainėje, nuo 1883 N. 6 ligi 1885 N. 8 O. v. Mauderodės spaustuvėje Tilžėje, o nuo 1885 N. 9 ligi pabaigos J. Mikšo spaustuvėje Tilžėje. Atsakomaisiais redaktoriais žymimi: 1883 N.1 J. Basanavičius, 1883 N. 2—4 J. Mikšas, 1883 N.5 — 1884 N.3 J. Šliūpas, 1884 N. 4 — 1885 N. 8 M. Jankus, 1885 N. 9 — 1886 N. 6 J. Mikšas. Spausdinta 1000 egz. Užsimokėjusių prenumeratorių 1883 buvo 69, 1884 a. 300, 1885 250, 1886 175 ir po kelis šimtus buvo siunčiama atskirais numeriais, daugiausia per P Kriaučiūną Marijampolėje (a. 100) ir J. Miliauskį Rygoje (100). A. likvidavus, jos likę Tilžėje egzemplioriai buvo M. Jankaus parduoti antikvarams.

A. išspausdintų straipsnių, korespondencijų, žinių ir eilėraščių yra žinomi šie autoriai: J. Adomaitis (Šern.), M. Akelaitis (Ak. N.), M. J. Andriukaitis (savo pavarde), J. Andziulaitis (K., Kaln., J. A. Kalnėnas), P. Arminas (Petras Trupinėlis), J. Bagdonas (Kvietaitis), S. Baltramaitis (Z., Žiemkentis), Antanas Baranauskas (jo eilėraštis išsp. be jo žinios), Augustinas Baranauskas (A. B. Šiurpulys), J. Basanavičius (B., Bassianis, A. Birštonas, Bs., J. Bs., J. B–s., Dr. J. B., Dr. J. Bs., J. B.), L. Beržanskis (J. K. Dagys, J. Kadagys, J. K-gis), Antanas Bliudžius (savo pavarde), V. Bruožis (Bruažis), Pr. Budrikas (J. Snapelis), A. Buividas (Ant. B., A. J. B. Žagaras), K. Bukaveckas (K. Bukavietis), kun. Al. Burba (A. B., A. Pailius), J. Čerka-Čerkauskas (Starkus), S. Dagilis (S. D. G. ir savo pavarde), klierikas A. Dambrauskas (A. Jakštas), M. Davainis Silvestraitis (Cirulis, M. Davainis, Dudutis, M. D., M. D. S., S., V., Veversis), S. Didžiulis (P. Mažulis, Peliksas Mažutis), A. Dihrikis (Andriejus Latvis), A. Fromas (Bėgunas, Gužutis), M. Gadliauskas (Gdl.), kun. S. Gimžauskas (Svalė?), J. Jablonskis, (J. Jb., K. J. J., Obuol.), M. Jankus (savo pavarde), A. Jurgelaitis (savo pavarde iš Amerikos), kun. J. Katelė (vertimas jo lenkiškai išspausdinto straipsnio), M. Katkus (savo pavarde), J. Kymantas (Jonas Stirna), J. Koncevičius (J. K. Š.), A. Kriščiukaitis (A. iš B., A. K., Antanas iš Bugnų ir savo pavarde), Kr. Kruopaitis (savo pavarde), V. Kučius (savo pavarde), V. Kudirka (Vincas Kapsas), J. Lideikis (J. Mažuolis), P. Lipštas (P. L-as), J. Mačys (J. M., J. Kardelius, Ma..ių Jonas, J.Maž-žinis, J. M..ys, Jonas Nebylys, J. Neregys), klierikas J. Mačiulis (V. B. Zvalionis), L. Malinauskaitė-Šliūpienė (Aglė, Eglė, V. Gula, Šarka), Pr. Mašiotas (Ašaka, Ašakaitis, Ašakaitis Pranas, Pr.), S. Matulaitis (Dr. S.), kun. M. Miežinis (savo pavarde) , J. Mikšas (J. M., M., Parplys, X), Pr. Milčiauskas (savo pavarde), J. Miliauskas (Miglovara), A. Motūza (Š-is, Šunkarys), kun. S. Norkus (savo pavarde, bet ne Aušrai siuntė), S. Paškevičienė, J. Radziūkynas (Lietuvos Vaikas), St. Raila (S. R., St. Šbj., Staje Šunbajoris, St. Šunb. ir savo pavarde skelbimą), Al. Ratkus (savo pavarde), J. Rimkevičius (Rym.), Ks. Sakalauskas (K. S. K., K. S. V., Ks. Vanagėlis), J. Sauerveinas (D-ras G. J. G. iš Gr., Drs. G. J. J., G. a. Gr., Silvaticus), J. Sembrickis (Lenkiškas lietuvininkų prietelis, Pigulevičia), J. Senkus (J. S. P., J. Paniamuniškis, J. S. P. Panoviškis), A. Sketeris A. Sket., Vaistininkas, Vaistytojas), L. Sketeris (Vanagas, Vanagėlis), M. Slančauskas (M. Sl. ir savo pavarde), Pr. Smilgius (Bitė), J. Spudulis (Gailutis), J. Šliūpas (J. S. Anžuolaitis, J. S. Kuokštis, Prascičiokėlis, J. Šl., Sz.), St. Šliūpas (St. Šl., Tautkus), P. Tamašauskas (Tam.), U. Tamošiūnaitė (Danutė?, Zozyna Gr.?), kun. J. Užupis (U.), V. Vaičaitis (V. Vt.), P. Vileišis (Gintautis), J. A. Vištelis - Višteliauskas (J. A. V. L., J. A. V. Lietuvis), K. Voska (savo pavarde), T. Žičkus-Žičkauskas (J., L., T. J. Linkis, T. J. L., T. L. Zuikis, Ž., T. J. L. Žintautis). Taigi iš viso 74 bendradarbiai ir dar keletas neišaiškintų.

J. Šliūpas Aušra. 1922; (") Šis tas apie Aušrą 1936; *A. Milukas* Aušros 40 metų sukaktuvės 1923; *M. Gustaitis* Basanavičius ir Aušra 1927; *A. Rimka* Lietuvių tautos atgijimo socialiniai pagrindai ir Aušros ir Varpo gadynės socialekonominiai raštai 1931/1932; *P. Šalčius* Aušros ir Šviesos ekonomika 1932; *K.Šakenis* Aušra ir jos gadynė 1933; *M. Biržiška* Lietuvių tautos kelias. I-II 1952-1953; *Vac. Biržiška* Iš mūsų laikraščių praeities. 1932.

Aušros gadynė. Nors Aušra teėjo 1883–1886, bet A. G. tenka žymėti bent nuo 1880, kai 1880–1881 pasirodė Maskvos lietuvių hektografuotieji A. ir pirmieji J. Basanavičiaus straipsniai Maž. Lietuvos lietuvių

spaudoje (Klaipėdoje 1880 Naujajame Keleivyje — Žodelis apie mumis pačius ir mūsų kalbą, Rubežiai ir skaitlius lietuvių tautos, Kam teks tėvynė mūsų). 1880—1886 pažymėtini šie mūsų kultūros ir literatūros faktai: 1880 A. Juškos Svotbinė rėda, 1880-1882 jo Lietuviškos dainos, 1881 Gimžausko Lietuvos bičiulis, Sauerveino išsp. Liet. Ceitungoj daina Lietuva ant visados, Rygoje įst. lietuvių Aušros dr-ja, ilgainiui patekusi į lenkų rankas, 1881–1882 Vištelis išverčia Kraševskio Vitolio raudą, 1882 Barono Anykščių šilelio išleidimas, 1882 Lietuviškoje Ceitungoje Klaipėdoje išsp. Basanavičiaus str. apie senovės Lietuvos pilis ir ten pat Basanavičiaus patiekto Kondratavičiaus Margirio poemos S. Norkaus vertimo pradžia, Basanavičiaus, Sauerveino ir Šliūpo straipsniai apie reikalingumą steigti lietuvišką mokslo draugystę.

1883 Aušra (Basanavičiaus prakalba, jo str. apie Senovės lietuvių pilis, Auszra ir Dziennik Poznanski ir kt., Šliūpo apie S. Daukantą, Mikšo apie Vitolio raudą, S. Norkaus verstas Margiris, dainos — Baranausko Lietuvos senovės paminėjimas, Vištelio Regėjimas, Miliausko Lietuva, Silvestraičio Brangioji Lietuva, Aglės-Malinauskaitės Mūsų šalelė ir kt.). Lietuviškas A. kalendorius (dainos — Slančausko Lietuva tėvynė mūsų, Sauerveino Giria, giria tu senoji ir Lietuvininkai mes esam gimę, Dav. Silvestraičio Tegyvuoj kalba mužiko ir kt.), Ks. Vanagėlio Kur banguoja Nemunėlis (išsp. 1887), Jakšto-Dambrausko red. Kauno klierikų rašytas laikraštėlis Lietuva, Juškos Lietuviškos svotbinės dainos, Veckenstedto Die Mythen, Šliūpo Vargas, jo kiltis, ūgis ir vaistas nuo jo ir Kas sušelps žmogų vargdienį (Genevoj 1883), Volterio mokslinė kelionė į Maž. Lietuvos lietuvius.

1884 A. (Šliūpo Tikrasis ieškinys tėviniškumo ir kt., Basanavičiaus Lietuvių Dunojus ir Rymėnų Danubius, Dagilio Lietuvių rašliava, Kondratavičiaus Piastų dukters Armino vertimas su daina Tegul girios šlamščia, ūžia, Gimžausko daina Nemenčinas, Jono Žvirblio daina — pasveikinimas Aleksandrui III ir kt.). Liet. A. kalendorius (Šliūpo Apie Mindaugą, Basanavičiaus Latviai, įgauniai ir lietuviai, Jankaus Raudonkrūtinis, Armino vertimai, Vištelio Šviesa – būk pasveikinta ir kt.), Dagilio Lietuviškas šiupinys (Mickevičiaus, Kondratavičiaus ir kt. vertimai), Niamuno Sargo liet. Kalendros (Sauerveino dainos Liet. bažnytėlė be kunigo ir Lietuv. kalba ir kt.), Silvestraičio Tėvynainių giesmė (Šaunūs mūsų Prūsuos vyrai), Miglovaros parūpintas Strazdo giesmių leidimas. Mačio ir Griniaus Marijampolėje leistas gimnazistų laikraštėlis Priešaušris. 1884—1885 Maž. Lietuvos laikraščiai deda ir aušrininkų eilėraščius ir straipsnius — Liet. Polyt. Laikr. (1885—1886 virtęs Žiūronu) ir Niamuno Sargas, o Amerikoje Šliūpo red. Unija. 1884—1887 Volteris Lietuvoje renka tautosaką. 1885 A. (Šarkos-Malinauskaitės Trumpa pažvalga, kodėl mūsų lietuviams vargu yra gauti pačias lietuves, Basanavičiaus Iš priežasties atradimo Lietuvoje rašyto akmens ir žinios apie pirmus Lietuvos gyventojus, Akelaičio Liet. kunigaikščių vardai, Žičkaus iš Kraševskio Vytauto mūšių vert., Zvalionio-Maironio Miškas ūžia, Vanagėlio Abejojantiems, Sauerveino Macilėnas ir Gražina ir kt.). Liet A. kalendorius (M. Puišio ir P. Armino Vytautas, Gimžausko Tėvynė mano, Lietuva brangiausia). Basanavičiaus Žiponas bei Žiponė, Žirgas ir vaikas (ligi 1891 Basanavičius savo raštų daugiau nespausdina), Matulionio ir Spudulio Užduotinas, P. Vileišio Sodnas, apyniai ir bitys, Trys pamokslai apie gaspadorystę (atgaivinta Daukanto pradėtoji mokslo praktikos populiarizacija), Mačio red. Marijampolės gimnazistų Iššiepdantis, Matulionio ir Spudulio red. Petrapilio studentų Žinių Nešėjis. 1885 II 15 Tilžėje įst. Byrutės draugija (Jankus, Mikšas ir kt.), kurios susirinkime V 24 V. Bruožis „tris adynas bylojo, ar rojuje lietuviškai kalbėjo".

1886 A. (P. Vileišio Kapai didž. kunigaikščių Vilniuje, Basanavičiaus Kas tai yra daina, A. Motūzos Tyla geresnė byla, Milčiausko vertimas iš Sienkevičiaus apsakymo Duonos ieškočiai, U. Tamošiūnaitė (?) Baltoji motina, Poškos Žem. ir Liet. mužikas, Žičkaus vert. Goščinskio Nadomo, J. Andziulaičio Nugramzdytas miestas, Mačio Audra ir kt., Birutės dainos, Gimžausko Priešaušris, M. Stankevičiaus Wiadomość o biblii litewskiej, Šliūpo Išganymas vargdienio, Šliūpo su Šliūpiene Abecėla, P. Vileišio Keturi svarbiausi veikalai aritmetikos.

A. gadynė gimsta 1864—1880. Ji išrieda tiek iš 1864—1874 dešimtmečio (rusų vyriausybės lietuviškieji leidiniai rusų raidėmis, 1867 J. Juškos liaudies dainų rinkinėlis rusų raidėmis, bet ir 1867—1868 kurstomosios Valančiaus knygelės, 1870 Gimžausko Linkmenės, Dembskio vertimas Lammenais Kningun teisibiu, 1869 Palangos Juzė, 1872 Pasakojimas Antano Tretininko, kontrafakcinė Valančiaus ir jo kunigų akcija), tiek ypačiai iš 1875—1879 penkmečio (1875—1876 Petrapilio studentų hektografuotas Kalvis Melagis, 1876—1877 legalinės P. Vileišio knygelės, 1877 Petrapilyje išsp. Ivinskio kalendorius, nuo 1878 Klaipėdoje Lietuviška Cetunga, 1879 Mažosios Lietuvos lietuvių delegacija Berlyne su 17.410 parašų peticija, 1879 Tilžėje steigiama Litauische Litterarische Gesellschaft, New Yorke Lietuviška Gazieta).

A. rašytojai ir veikėjai, kad ir daugiausia jauni, 20—40 metų amžiaus žmonės, bet dar priešaušriniais laikais augę. A. pasirodymo metais (1883) sukako: 19 metų (g. 1864) L. Beržanskiui (m. 1888), Juozui Kaukui (m. 1895), Jonui Kriaučiūnui (m. 1941), A. Kriščiukaičiui (m. 1933), L. Malinauskaitei-Šliūpienei (m. 1928), P. Leonui (m. 1938), M. Kuprevičiui (m. 1932), A. Vilkutaičiui (m. 1903), P. Radzvickui (m. 1931), J. Andziulaičiui (m. 1916); 20 metų (g. 1863) P. Mašiotui (m. 1940), Baltrui Matusevičiui (m. 1910), Ksav. Sakalauskui (m. 1938), Elijošiui Nonevičiui (m. 1931), A. Olševskiui (m. 1942), Petrui Bendoriui (m. 1906); 21 metai (g. 1862): Jonui Beržanskiui (m. 1936), J. Mačiuliui-Maironiui (m. 1932), J. Mikšui (m. 1903), V. Zubovui (m. 1933), Laurynui Sketeriui (m. 1928), S. Stakelei (m. 1930), Juozui Januškevičiui, Juozui Kačergiui, J. Zaukai (m. 1943); 22 metai (g. 1861): G. Petkevičaitei (m. 1943), Jonui Šliūpui (m. 1944), Juozui Paukščiui (m. 1906), Augustinui Baranauskui (m. 1923), Vincui Basanavičiui (m. 1923), Kristupui Voskai (m. 1905); 23 metai (g. 1860): A. Jakštui-Dambrauskui (m. 1938), J. Jablonskiui (m. 1930), P. Matulioniui (m. 1932), J. Spuduliui (m. 1920), Jonui Gaidamavičiui-Gaidžiui (m. 1912), Dominikui Tumėnui (m. 1919); 24 metai (g. 1859): J. Adomaičiui-Šernui (m. 1922), A. Sketeriui (m. 1916), St. Šliūpui (m. 1911), J. Angrabaičiui (m. 1935); 25 metai (g. 1858): M. Jankui (m. 1946), V. Kudirkai (m. 1899), K. Prapuoleniui (m. 1933), Juozui Lideikiui (m. 1898), Juozui Rūgiui (m. 1919); 26 metai (g. 1857): Juozui Jesiulaičiui (m. a. 1918), bibliografui Maurikiui Stankevičiui (m. 1892); 27 metai (g. 1856): A. Vileišiui (m. 1919), L. Nitaitei-Didžiulienei (m. 1925), E. Volteriui (m. 1941), Antanui Buividui (m. 1919), Jonui Ambrozaičiui (m. 1916), J. Čerkai-Čerkauskui (m. a. 1950), Jurgiui Lapinui (m. 1932); 28 metai (g. 1855): J. Ambraziejui (m. 1915), Jonui Bulotai (m. 1942), Juozui Kairiūkščiui (m. 1937), V. Palukaičiui (m. 1932), Juliui Aleksai (m. 1892), K. Bukaveckui (m. 1940); 29 metai (g. 1854): Aleks. Burbai (m. 1898), Antanui Lenkučiui (m. 1928), Jonui Kimantui (m. 1921), Adomui Žeimavičiui (m. 1909), Matui Miežiniui (m. 1929); 30 metų (g. 1853): P. Arminui (m. 1885), Tamui Astramskiui (m. 1921), Jonui Burbai (m. 1915); 31 metai (g. 1852): M. Katkui (m. 1943), Tadui Daugirdui (m. 1919), G. Landsbergiui (m. 1916); 32 metai (g. 1851): J. Basanavičiui (m. 1927); 33 metai (g. 1850): S. Didžiuliui (m. 1927), Petrui Kriaučiūnui (m. 1916), V. Pietariui (m. 1902), M. Slančauskui (m. 1924), Petrui Vileišiui (m. 1926), Juozui Grigiškiui (m. 1919), Antanui Varnagiriui (m. 1918), Juozui Brazaičiui (m. 1926); 34 metai (g. 1849): M. Davainiui Silvestraičiui (m. 1919), Kaz. Jauniui (m. 1908); 35 metai (g. 1848): Viliui Kalvaičiui (m. 1914), Jonui Užupiui (m. 1917), P. Augustaičiui (m. 1915); 36 metai (g. 1847): Petrui Markūzai (m. 1892), Pranui Budrikui (m. 1921), Andriui Dambrauskui (m. 1918), Antanui Šimoliūnui (m. 1933); 37 metai (g. 1846): knygų karaliui Jurgiui Bieliniui (m. 1918), St. Paškevičienei (m. 1933); 38 metai (g. 1845): S. Gimžauskui (m. 1897), J. Miliauskui-Miglovarai (m. 1937), Adomui Grinevičiui (m. 1933), Dovui Zauniui (m. 1921); 39 metai (g. 1844): Tomui Žičkui-Žičkauskui (m. 1929), Juozui Radziukynui (m. 1925), Adolfui Lapinskui (m. 1909), St. Railai (m. 1918); 40 metų (g. 1843) Viliui Bruožiui (m. 1909), S. Dagiliui (m. 1915), Aug. Paškevičiui (m. 1914), Andr. Barkauskui (m. 1897), Silv. Leonavičiui (m. 1917); 41 metai: (g. 1842) J. Balvočiui-Geručiui (m. 1915), Petrui Rimkevičiui (m. 1907); 42 metai: (g. 1841) Antanui Vienožinskiui-Vienažindžiui (m. 1892), S. Baltramaičiui (m. 1921), Gustavui Brazauskui (m. 1906), Simanui Norkui (m. 1913); 43 metai: (g. 1840) T. Ferdinandui Žilinskui (m. 1925), Juozui Andriukaičiui (m. 1894) 44 metai: (g. 1839) Jonui Mykolui Burkui (m. 1919); 45 metai: (g. 1838) Lukui Staugaičiui (m. 1913); 46 metai (g. 1837) J. A. Višteliui-Višteliauskui (m. 1912); 47 metai (g. 1836) Jonui Koncevičiui (m, po 1915), E. J. Daukšai (m. a. 1890), Jurgiui Kolesinskiui (m. 1911); 48 metai: (g. 1835) į A. skersaujančiam Ant. Baranauskui (m. 1902), Ant. Bartkevičiui (m. 1894); 49 metai: (g. 1834) Just. Silv. Dovydaičiui (m. 1901); 50 metų: (g. 1833) Vincentui Šliogeriui (m. 1913); 51 metai: (g. 1832) Juliui Anusavičiui (m. 1907), Pranui Viksvai (m. 1907); 52 metai: (g. 1831) J. Sauerveinui (m. 1904), panemunėliečių švietėjui kun. J. Katelei (m. 1908), V. Dembskiui (m. 1913); 54 metai: (g. 1829) M. Akelaičiui (m. 1887), Martynui Sidaravičiui (Sederevičiui) (m. 1907), 57 metai: (g. 1826) Mykolui Miežiniui (m. 1888); 58 metai: (g. 1825) Jeronimui Račkauskiui (m. 1889); 60 metų: (g. 1823) Vincentui Kačergiui (m. 1897); 61 metai: (g. 1822) A. Fromui-Gužučiui (m. 1900); 63 metai: (g. 1820) S. Kušeliauskui (m. 1889), Pranui Girdvainiui (m. po 1896); 64 metai: (g. 1819) V. Juzumui (m. 1901); 65 metai: (g. 1818) Mikalojui Gadliauskui (m. 1890); 66 metai: (g. 1817) Tomui Senkui-Senkauskui (m. 1901); 67 metai: (g. 1816) Viktorui Julijonui Aramavičiui (m. 1891); 68 metai: (g. 1815) Jonui Juškai (m. 1886); Juozui Rimkevičiui (m. 1901); 71 metai: J. I. Kraševskiui (m. 1887), Pranui Stanskiui (m. 1905). Nors toli ne visi jų gali būti laikomi aušrininkais, bet visi priklausė

A. gadynei ir tiesiogiai ar netiesiogiai, neigiamai ar teigiamai buvo A. veikiami. O jauniems gimnazistiško amžiaus A. įkvėptiems talkininkams ar būsimiems varpininkams, A. pradėjus eiti, sukako: 18 metų: (g. 1865) Petrui Matulaičiui (m.1900), Rokui Šliūpui (m. a. 1945); 17 metų: (g. 1866) K. Griniui (m. 1950), Juozui Bagdonui, Motiejui Čepui, M. Lozoraičiui (m. 1907), A. Ratkui (m. 1910), S. Matulaičiui (m. a. 1945); 16 metų: (g. 1867) V. Mačiui (m. 1936), Jonui Mačiui (m. 1902), Mot. Puišiui (m. 1891), Pel. Janušiui (m. 1920).

Toji A. karta daugiausia buvo pobaudžiavinio laiko šviesuomenė, ūkininkų ir iš dalies dvarininkų vaikai, daugiausia aukštųjų mokyklų studentai, Šiaulių, Marijampolės gimnazijų mokiniai, kunigai ir klierikai, mokytojai ir Veiverių seminaristai, vienas kitas gydytojas, inžinierius, valdininkas, rečiau ūkininkas ar amatininkas. Apie $^{2}/_{5}$ aušrininkų buvo suvalkiečiai, kiek daugiau kaip $^{2}/_{5}$ kauniečiai ir po $^{1}/_{10}$ dalį vilniečių ir Maž. Lietuvos lietuvių. Išskyrus Maž. Lietuvos lietuvius, aušrininkai gavo eiti rusiškas mokyklas dar tuo metu, kada jų aplinką stipriai veikė lenkų kultūra, tradicijos, kalba ir literatūra. Retas aušrininkas, kad ir šlubuodamas nepakalbėdavo lenkiškai, bemaž kiekvienas tąja kalba daugiausia ir apie Lietuvą skaitęs istorijos raštų, tautosakos, kalbos tyrimų ir poezijos. Skaitė, kartais ir bendradarbiavo lenkiškuose žurnaluose. Petrapilio žurnale Kraj J. Adomaitis Budrio slapyvardžiu per kelerius metus sistemingai praneša apie A. ir šiaip tautinį lietuvių veikimą. Tačiau gal tik vieni senosios kartos atstovų — Akelaitis, Katelė, Baranauskas — tebėra ištikimi unijos tradicijoms, bet ir jie arba nuošaliai nuo A. laikosi, arba ir aiškiai jai simpatizuoja (Akelaitis). Šiaip senosios kartos atstovai miršta prieš pat A. pasirodant (1880 A. Juška, Ambr. Kašarauskas, 1881 L. Ivinskis, 1882 J. S. Dovydaitis), tad aušrininkai nusistato nuo jos nepriklausomai. Jiems teturi reikšmės dar tebeatsimenami Daukantas ir Valančius, kurių savaimingas veikimas jaunajai kartai imponuoja, kuomet pvz. senosios kartos atstovas Antanas Baranauskas prašo naują vyskupą nesekti vyskupo mužiko keliais. Jaunosios kartos kylančio tautinio jausmo negali patenkinti Liublino unijos tradicijos, kurios baudžiauninkų visuomenei buvo visai svetimos. Panaikintų baudžiavų atsiminimas, lenkų nepripažinimas savaimingos lietuvių kultūros ir jos teisės kilti, pretendavimas, kad ne tik lietuvių šviesuomenė išsižadėtų savo kalbos, bet ir lenkų kalbos brukimas sodžiun (Vilniaus krašte per bažnyčią) atstumia pobaudžiavinę lietuvių šviesuomenę nuo lenkų ir verčia ieškoti savo kelio. Atsitiktiniai mėginimai su lenkais susiprasti (Šliūpo laiškas Dziennik Poznański redakcijai) ne tik nepalenkia lenkų, bet ir erzina lietuvius. Tuo pačiu laiku rusų kultūros ir literatūros įtaka per mokyklas, dėkingumo jausmas dėl baudžiavų, rekrūtų ir ponų privilegijų panaikinimo, rusų vyriausybės ir rusų spaudos skelbiamas reikalas atlaisvinti lietuvius nuo lenkų kultūros ir vadovavimo ir pirmieji žingsniai ta linkme — lietuvių kalbos įvedimas Užnemunės pradžios mokyklose ir lietuvių kalbos, kaip dėstomojo dalyko, Marijampolės ir Suvalkų gubernijose, lietuviškų stipendijų įsteigimas Maskvos universitete, kliudė lietuvių jaunuomenei visai savarankiškai nusistatyti: Muraška rašinėjo Moskovskie Vedomosti lenkėdžiams, Botyrius priėmė pravoslaviją, Žvirblis daina garbino Aleksandrą III ir A. ją išspausdino. Rusų jaunuomenės revoliucinis bruzdėjimas ir Proletariato organizacijos įtaka tepagauna Lietuvoje dvarininkų sūnus (V. Zubovą, L. Janavičių, S. Grosą, Sipavičių, Narutavičių ir kt.) ir tik retai kiek veikė apsišvietusius ūkininkaičius (J. Šliūpą ar Vc. Janavičių). Aušrininkus labiau veikė čekų tautinio darbo taktika (Basanavičius), iš dalies tie, kurie kovoje su vokiečiais nevengė rusų vyriausybės ir visuomenės paramos (latvių taktika, Šliūpo žygis Varšuvoje); čia ir Maž. Lietuvos lietuvių delegacijų ir peticijų taktika, kiek veikianti ir Didž. Lietuvos lietuvius (A. raginimai, kad valsčiai prašytų valdžios grąžinti spaudą). Žiaurus caro valdžios numalšinimas 1863 sukilimo ir keletą metų prieš A. pasirodymą socialistinio rusų ir iš dalies ir lenkų jaunimo persekiojimas, ir savųjų jėgų silpnumas vertė A. vengti griežtos kovos, pavojingos politikos ir stengtis iš lengva stiprėti, spiestis, tautiškai susiprasti ir kilti. Juo labiau, kad kiekvienas kiek savarankiškesnis žingsnis tuojau sukeldavo čia vieną, čia kitą, o kartais ir visus tris neprašytus lietuvių globėjus drauge: lenkai laikė A. rusų intriga prieš lenkus, rusai vokiečių (Bismarcko) prieš rusus, vokiečiai lenkų (Poznanės) prieš vokiečius. Tai ir stengiamasi kiek galima pavojų sumažinti: Šliūpas laikė paskaitą apie A. Tilžės vokiečiams, Basanavičius rašo straipsnius į Novoe Vremia, kiti į kitus rusų laikraščius, Adomaitis-Budrys į lenkų Kraj. Teko labai atsargiai elgtis ir kunigų atžvilgiu ne vien dėl to, kad ypačiai jų vadovybė tebebuvo unionizmo įtakoje, bet ir dėl to, kad nusistovėjusi Giedraičio-Valančiaus tradicija įpratino visuomenę matyti kunigus kiekvieno visuomeninio ir kultūrinio darbo priekyje, į ką, kuriant A. ir veikiant nepriklausomai nuo kunigų, neatsižvelgta. Kiekvienas nevykęs kurio nors A. bendradarbio išsišokimas (Mikšo prilyginimas Vitolio raudos Šventajam Raštui), ne tiek Šliūpo straipsniai, kiek kalbos apie jį, kaip apie nesuval-

domą socialistą, veikė daugelį kunigų, nevieną jų sulaikydami nuo susiartinimo su A., kai ką net prieš ją keldami (1885 Gimžausko Krokuvoje išspausdintas Priešaušris, 1887 Šviesos prakalba). Visa tai veikė A., nustatė jos kryptį, vertė ją tikrai vengti politikos, opesnių klausimų ir t. t. ir savo tarpe pasikalbėjimuose bei laiškuose kartais smarkiai pasiginčyti. Bet vis dėlto A. kėlė tuos siekimus ir jausmus, kurie vis labiau tuomet rūpėjo ypačiai jaunajai lietuvių šviesuomenei. Eilėje straipsnių ir eilėraščių, „Lietuvos mylėtojai", kaip aušrininkai A. antraštėje ėmė vadintis, stengėsi įtikinti visuomenę, kad lietuviai turi teisę patys spręsti apie savo laimę ar nelaimę. Tai skelbdami, jie rėmėsi senovės Lietuvos istorija, lietuvių kalbos turtingumu, latvių, čekų, slovakų pavyzdžiu ir kt. Žadindama savo šviesuomenę stoti į tautos darbą, A. duodavo jai žinelių iš Lietuvos istorijos ir etnografijos, supažindindavo su jos senovės įvykiais, žymiausiais krašto atstovais ir savo raštų kūriniais; kartu aiškindavo to laiko reikalus (straipsniuose ir korespondencijose), net teikė mokslo populiariacijos ir praktikos pamokymų. Basanavičiaus, Šliūpo, Railos ir kt. straipsniai visuomenės ir kultūros reikalais, tų pačių Basanavičiaus, Šliūpo, taip pat ir Akelaičio, Dagilio istorijos, kalbos dalykų ir literatūros rašiniai, P. Vileišio, Kriščiukaičio, Mašioto mokslo populiarizacija, ypačiai poezija (per 100 dainų ir eilėraščių), Sauerveino, Vištelio, Armino, Miliausko, Burbos, Augustino Baranausko, Aglės - Šliūpienės, Davainio Silvestraičio, Linkio kūriniai, taip pat ir pirmieji Maironio, Jakšto ir Kudirkos mėginimai — visa tai veikė visuomenę. Menkomis pajėgomis ir nedrąsiomis pastangomis A. subūrė jaunąją Lietuvos šviesuomenę į bendrąjį didelį tautos darbą, padrąsino ją griežčiau savo pageidavimus reikšti, paskatino ją skelbti ir platinti tautos pabudimo idėją. Drauge ji parengė dirvą kitiems laikraščiams, kai ėmė aiškėti pažiūrų nevienodumas, Iš A. išėjo Mažosios Lietuvos 1884—1886 Niamuno Sargas ir kiti jų tautiniai laikraščiai, Amerikos 1885—1889 Lietuviškasis Balsas, 1887—1888 A. pakeitusi Šviesa, veikiai davusi Varpą su Ūkininku ir Ž. ir L. Apžvalgą.

Be visa to, dar iš A. išaugo ir supratimas, kad lietuviai ir Lietuva, tai ne vien palaidas konglomeratas savo keliais einančių žemaičių, aukštaičių ir kitų, bet viena tauta ir vienas kraštas. O Lietuvos kaimynams ir priešams — lenkams, rusams bei vokiečiams — A. buvusi pirmą kartą viešai iškelta lietuvių tautinė vėliava, kuri privertė nuo to laiko, kad ir nekeičiant senos taktikos, vis dėlto rimčiau lietuvių paisyti.

3) Ėjęs Tilžėje lietuviškos „skyrimo draugystės" organas. Įst. 1896 Tilžėje E. Jagomastas, čia nupirkęs spaustuvę. Nuo 1896 XI 5 ėjo Lietuwiszko Laiszko varau ligi 1897 N. 12. Nuo N. 13 pakeitė vardą į Auszrą ir tuo vardu ėjo ligi 1899 X 3. Pradžioje ėjo kartą savaitėje, nuo 1897 N. 38 du kartus savaitėje. 1896 redagavo D. Lecas su Jagomastu, 1897 Kr. Voska, 1898 J. Arnašius, 1899 E. Jagomastas. Iš viso buvo išsp. 255 N. 1899 už įdėtą straipsnį apie dr. V. Bruožio bylą E. Jagomastas ir rinkėjas Plota buvo vokiečių administracijos nubausti po 200 mk. pabaudos ir laikraštis buvo sustabdytas. 1899 prie A. ėjo ir savaitinis priedas Namu Prietelis (N. 1—25). Bendradarbiavo ir E. Šadagys, J. Lapinas, J. Bagdonas (Gintautas), Morta Raišiukytė (Rūta) ir kt. Kadangi A. laikėsi griežtai lietuviškos tautinės linijos, tai vokiečių konservatoriai per kun. Jurkšaitį bandė ją atpirkti, bet Jagomastas, nenorėdamas jos atiduoti vokietininkams, tyčia paprašė tokios aukštos kainos, kad tie atsimetė.

A. B. Klaipėdiškis (A. Bruožis) Prūsų lietuvių laikraščiai 1914.

4) Lietuviškas katalikiškas laikraštis lietuviams rytiečiams šviesti. A. leisti 1911 buvo Vilniuje įkurta bendrovė, kurios priekyje stovėjo kun. V. Mironas, kun. A. Petrulis ir kun. J. Novickis. Ėjo kartą per dvi savaites. Nuo 1911 X 6 redagavo kun. Petras Kraujelis (pasirašydamas po straipsniais K. P., P. Vieštautas, K. P. K.). Nuo 1914 VI 19 ligi 1915 IV 29 kun. J. Bakšys, toliau ligi 1915 IX 6 vėl kun. Kraujelis. Ligi 1915 IX pasirodė 152 N. Vokiečiams Vilnių užėmus, A. buvo sustabdyta, juo labiau, kad ir redaktorius pasitraukė į Rusiją. 1919 grįžęs į Vilnių, nuo VII 13 kun. Kraujelis A. atnaujino savaitiniu laikraščiu, bet jau lenkų okupacijos sąlygomis. Leidėju pasirašydavo kun. J. Stankevičius. Pasirodęs 1919 XII 12 N. 13 buvo lenkų Vilniaus apskrities komisaro konfiskuotas ir A. uždaryta už „kenksmingą pakraipą, pasireiškusią eilėje straipsnių". Nuo 1932 X kun. V. Tašķūnas pradėjo leisti panašios krypties Vilniaus Aušrą.

V. Steponaitis Vilniaus lietuvių spauda 1931.

5) Krikščionių demokratų dienraštis, ėjęs Kaune nuo 1931 XI 10 vietoje Kauno karo komendanto 1931 X 13 uždaryto Ryto. Redagavo J. Valatka. Leidėju pasirašydavo kun. V. Mieleška.

Aušra 1) 1881 Rygoje įkurta lietuvių dainų draugija, pirmoji šios rūšies lietuvių draugija. Steigėjai buvo J. Miliauskas (Miglovara), A. Šimoliūnas, Marcijonas Giedraitis ir Česna. Pradžioje įsileidus kiek lenkų studentų Rygos politechnikoje korporacijos Arkonijos narių, kurie padėjo A. sukurti, greitai ji virto grynai lenkišku klubu, iš kurio lietuviai buvo visai išstumti.

2) 1901 XII Chicagoje, Ill., įkurta draugija, kuri statute pažymėjo, kad jos „mie-

riai yra šelpti einančią į aukštuosius mokslus lietuvišką jaunuomenę ir tokiu būdu išdirbti lietuvišką inteligentiją". Pirmą valdybą sudarė dr. A. Graičiūnas (pirmininkas), A. Lalis, J. Adomaitis-Šernas ir A. Olševskis. 1905—1912 jos iždininkas buvo dr. J. Šliūpas. Nuo 1901 ligi 1910 studentams vak. Europoje ir JAV šelpti išleista apie 5000 dol. Jos parama tarp kitų naudojosi ir J. Biliūnas, A. Varnas, A. Lalis, K. Jasiukaitis, Pranas Matulaitis, I. Šlapelis, K. Jurgelionis ir kt. 1910 prie A. veikė ir liaudies universitetas. Turėjo savo kuopas Chicagoje, Brooklyne, N. Y., Scrantone ir Plymouthe.

3) 1905 Jono Jablonskio įkurta Vilniuje knygoms leisti draugija. Veikė tik 1905—1906 ir išleido iš viso 6 knygas.

4) 1907 IV 14 Londone įkurta lietuvių draugija, veikusi ligi 1910. Jos įsteigėjas ir pirmasis pirmininkas buvo J. Petrulis (Benediktas Audra).

5) Lietuvių jaunimo organizacija Paskalviuose Maž. Lietuvoje. Veikė 1912—1915. Pirmasis pirmininkas buvo Gustavas Garnys.

6) Lietuvių draugija Charbine, Mandžiūrijoje, įk. a. 1911. 1918 buvo pasivadinusi Lietuvių Draugija Tolimuosiuose Rytuose Aušra.

Aušrelė 1) 1900 J. O. Širvydo įkurtos Panemunėlyje Žvaigždės draugijos skyrius Jūžintuose, turėjęs tikslą, kaip ir Žvaigždės draugija, rinkti tautosaką, platinti lietuviškus raštus ir organizuoti slaptus vaidinimus.

J. O. Širvydas 1941.

2) Pasvalio Vairo jaunimo draugijos 1922 leistas laikraštėlis.

3) 1932 Vilniaus Rytojaus priedas vaikams.

Aušrinė, arba Venera, vad. ir Vakarine, antroji saulės sistemos planeta pagal atstumą nuo saulės. A. apskrieja saulę per 225 dienas. Kadangi ji stebima iš judančios žemės, tai toje pačioje padėtyje saulės atžvilgiu ji matoma kas 584 dienos — tai vad. sinodinis A. periodas. Kai būna į vakarus nuo saulės, tai pateka prieš saulei tekant ir matoma kaip A. Kai būna į rytus nuo saulės, pateka vėliau negu saulė ir tada ji matoma kaip Vakarinė. Judėdama apie saulę, A. pereina visas fazes, panašiai kaip mėnulis. A. atstumas nuo žemės žymiai keičiasi, ir todėl jos matomas šviesumas svyruoja. Būdama tarp saulės ir žemės, ji nėra matoma. Paskui jos ryškumas kartu su faze didėja ir po 36 dienų pasiekia maksimumo, kada jos fazė yra panaši į mėnulio ketvirtą dieną po jauno. Tada ji gali būti ir dienos metu matoma. Toliau jos atstumas nuo žemės didėja, ir dėl to mažėja jos ryškumas. Pagal didumą, masę ir kt. duomenis A. yra panaši į žemę. Jos paviršiuje trauka sudaro 85% traukos žemės paviršiuje, ir todėl ji turi tirštą atmosferą, pro kurią negalima stebėti planetos paviršiaus. A. atmosferoje yra a. 10.000 kartų daugiau anglies dvideginio negu žemės atmosferoje. Tuose A. atmosferos sluogsniuose, kuriuos galima stebėti, nerasta nei laisvo deguonies, nei vandens garų pėdsakų. A. paviršiaus temperatūra apie 100° C.

Aušrinė 1) lietuvių pažangiosios moksleivijos laikraštis, pradėjęs eiti 1910 I 30 S. Šilingo iniciatyva Vilniuje Lietuvos Žinių priedu, savarankiškai Maskvos lietuvių studentų redaguojamu. 1911 redakciją sudarė Ł. Klimas, J. Papečkys, S. Naginskas, J. Abraitis, A. Ambraziejūtė (vėliau Steponaitienė) ir V. Bukaveckas, vėliau ir A. Lastas. 1914 redagavo petrapiliečiai studentai (jų tarpe B. Sruoga). Nuo 1910 N. 7 (XII 31) A. priedu ėjo moksleivių surinktai tautosakai skelbti Vasaros Darbai, o nuo 1911 savarankiškai redaguojami Farmaceutų Reikalai. I Pasaulinio karo metu A. sustojo. 1917 VII—XII Rusijoje buvo išspausdinti penki A. numeriai (N.32—37). Nuo 1919 XII ligi 1926 pabaigos pradžioje Marijampolėje, paskiau Kaune neperiodiškai ėjo jau kaip socialistinės moksleivijos laikraštis.

2) 1918—1919 So. Bostone, Mass., ėjęs mėnesinis katalikių moterų laikraštis.

Aušrinė 1) slapta kaimo jaunimo draugijėlė lietuviškiems raštams platinti, veikusi Lietuvoje 1896.

2 1884—1885 Rygos lietuvių sumanytas leisti lietuviškas laikraštis, kuriam negauta rusų administracijos leidimo.

3) 1945 XI 29 — 1949 XII 31 Vokietijoje veikęs lietuvių tremtinių choras. Įsikūręs Hassendorfo stovykloje, kartu su ja išsikėlė į Doeverdeną, į vad. Montgomery stovyklą. Chorui dirigavo Myk. Liuberskis. Greta choro veikė ir tautinių šokių grupė. A. Ch. surengė 8 religinius koncertus ir 99 pasaulinius. Religinės muzikos atliko 84 veikalus, pasaulinės 98. Koncertuose A. Ch. talkininkavo J. Augaitytė ir pianistas V. Dvarionas. Turėjo 4 transliacijas iš Bremeno radijo stoties.

Aušrinės Keliais 1915 Petrapilyje išspausdintas almanachas, atstojęs nebėjusią Aušrinę. Jį sudarė P. Galaunė (Visuomis), A. Iešmanta, P. Klimas, A. Lastas (A. Juodasis), S. Naginskas, J. Papečkys (J. Rainis), B. Sruoga (Baritas Kaunis), A. Sugintas, J. Šepetys.

Aušrininkai 1) 1883—1886 Aušros bendradarbių, platintojų ir jos ideologijos šalininkų bendras pavadinimas. Ž. Aušros gadynė.

2) Nuo 1910 ėjusios Aušrinės ideologijos šalininkai. Ligi I Pasaulinio karo apimdavo liberalinės ideologijos aukštesniųjų ir aukštųjų mokyklų moksleivių grupes (gausin-

Aušrinės choras

gesnė Maskvoje), stovinčias tarp katalikų ateitininkų ir socialistų - visuomenininkų (siaip pasivadinusių nuo Visuomenės žurnalo), nors kartais Aušrinėje bendr. ir paskiri šių grupių atstovai. A. ideologiją grįsdavo Aušrinėje S. Šilingas ir P. Klimas. I Pasaulinam karui prasidėjus, A. pradėjo domėtis ir aktualiais politiniais, su Lietuva susijusiais klausimais. 1915 vasarą ir rudenį moksleiviams traukiantis nuo fronto pradžioje į Vilnių, o paskiau į Rusiją, atgijus ten iš Lietuvos evakuotoms mokykloms ir susikūrus (Voroneže) naujoms, atgijo ir A. organizacijos: Voroneže, Petrapilyje, Maskvoje, Bogorodicke (Dotnuvos ūkio mokykla), Taganroge (Mintaujos gimnazija), Borovičiuose (Panevėžio realinė mokykla), Soročincuose (Veiverių mokytojų seminarija), Jaroslavlyje (Marijampolės gimnazija), Tambove (Ziburio mergaičių gimnazija), Ekaterinodare ir kt. Gyviausiai A. veikimas pasireiškė Voroneže. Per įvykusius A. pasitarimus Maskvoje ir Voroneže pradėta jau kitaip formuluoti A. ideologiją, pasisakant už socializmą, prie kurio turėtų būti einama per demokratizmą. 1917 IV 5—6 Voroneže įvyko bendra A. konferencija, kurioje pasireiškė dvi tendencijos: 1) laikytis senosios, prieškarinės A. ideologijos ir 2) socialistinė. Nusistatyta A. ideologiją remti individualizmu, demokratizmu ir socializmu. Taip pat pasisakyta už visų tautų teisę savarankiškai savo gyvenimą tvarkyti. Konferencija nutarė atgaivinti Aušrinę, kurios redakcijon buvo išrinkti abiejų krypčių atstovai: P. Čerkeliūnas, Čiurlionytė, M. Markauskas, B. Sruoga ir J. Žiugžda. Aktualiais Lietuvos ir lietuvių gyvenimo reikalais pasisakydama, konferencija kreipėsi į Tautos Tarybą, kviesdama susitarti Lietuvos laisvės reikalu ir partinių reikalų nestatyti aukščiau Lietuvos laisvės reikalų. Tuo būdu A. veikimas išėjo iš mokyklų sienų, ir A. pradėjo plačiai dalyvauti kultūriniame ir politiniame lietuvių tremtinių gyvenime, daugiausia savo veiklą derindami su social. liaudininkų partijos veikimu.

Liet. S. M. Aušrininkų org. principai ir įstatai 1926.

I Pasauliniam karui pasibaigus ir A. grįžus Lietuvon, jų ideologija ir veikimas vis kairėdavo. 1920 IV 9 A. organizacijų konferencijoje buvo A. ideologijos principu padėtas individualizmas ir socializmas ir tuo suderintos pažiūros į tautybę, tikybą bei dorovę. A. organizacija pasivadino Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacija, su vykdomuoju organu-centro komitetu. Po karo, pradžioje Marijampolėje, o paskiau Kaune A. centro komiteto leidžiama Aušrinė jau virto aiškiai socialistiniu žurnalu. 1920 IV — 1926 VII laikotarpyje buvo sušauktos 8 A. organizacijų konferencijos, 1925 VI 26—28 Kaune ir 1926 VII 2—4 Marijampolėje A. kongresai, keli organizacijos tarybų suvažiavimai ir 1924 VII 4—16 didelė A. ekskursija po Žemaičius. Universitete, aukštesnėse ir vidurinėse mokyklose A. turėjo kelioliką skyrių su keliais šimtais narių. Org—jos skyriai kurdavo ir Kultūros būrelius. Dėl A. veiklos iškildavo konfliktų su mokyklų vadovybėmis ir 1924–1925 veikė jau tik keletas skyrių. Savo veiklai išplėsti A. pradėjo organizuoti kaimo ir miestų darbo jaunimą į Draugo, vėliau į Mūsų Draugo socialistinio jaunimo sąjungą. Po 1926 XII 17 perversmo Aušrinė buvo uždaryta, organizacijos veikimas suvaržytas. Vėliau, uždraudus visas mokyklų srovines organizacijas, buvo uždaryta ir L. S. M. A. organizacija. Tik universitete veikė 1926 II 21 įkurta studentų socialistų aušrininkų draugija.

Aušriūtė-Hane Elena (1898—1934) Amerikos lietuvių dainininkė. Dainavimo meną studijavo New Yorke ir 1923—1928 Milane.

Aušros Belaukiant 1945 X 4—1946 Vokietijoje, Doerverdene, Montgomery stovykloje spaudos kolektyvo leistas rotatorinis laikraštis. Redagavo Albinas Pocius.

Aušros Kalendoriai buvo 1883—1885 leidžiami antrašte: Lietuviškas Aušros Kalendorius. Leidėjais nurodomi tie patys Aušros Lietuvos Mylėtojai ir 1883—1884 A. K.

M. Jankus su Mikšu, o 1885 tik vienas J. Mikšas. 1883 A. K. suredagavo J. Šliūpas o kitus du J. Mikšas iš dalies su M. Jankumi. Į kalendorius buvo dedama toji Aušrai siunčiama medžiaga, kuriai neatsirasdavo laikraštyje vietos. Bendradarbiai tie patys Aušros, tik 1884 kalendoriuje yra naujas bendradarbis, pasivadinęs J. Sankūnu. Spausdinta 1883 ir 1885 A. K. po 5000 egz., o 1884 dviem leidimais 6000 egz.

Aušros Muzėjus 1923 III 11 Šiaulių apskrities savivaldybės įst. Aušros 40 metų sukakčiai pažymėti. 1928 savivaldybė A. M. perdavė 1927 įsikūrusiai Šiaulių Kraštotyros Draugijai. Nuo 1933 A. M. gavo iš savivaldybės atskirą patalpą. A. M. bevykdydamas ekspedicijas ir beinventarizuodamas kaimus, surinko daug vertingos muzėjinės ir archyvinės medžiagos. A. M. etnografinis skyrius pasidarė pirmaująs Lietuvoje. Taip pat A. M. turėjo archeologijos-istorijos, gamtos ir meno skyrius, biblioteką, archyvą, fotoarchyvą ir laboratoriją. Kartu su A. M. Kraštotyros Draugija išleido I–IV Šiaulių Metraščius, 1934—1943 Gimtąjį Kraštą (N. 1—31), J. Puzino Šiaulių miesto istoriją 1930. II Pasaulinio karo metu A. M. rinkiniai buvo išvežti į provinciją ir išliko karo nepaliesti.

Aušros Spindulėlis Kauno Aušros gimnazijos moksleivių meno kuopelės Vilties laikraštėlis, ėjęs 1925.

Aušros Vartai su Šv. Mergelės Marijos paveikslu, vienas reikšmingiausių religinių, istorinių ir kultūrinių ne tik Vilniaus, bet ir visoje Lietuvoje paminklų, glaudžiai susijęs su valstybės ir ypač sostinės praeitimi. Dėl savo, garbinamo kaip stebuklingo, paveikslo A. V. garsėja Lenkijoje, ir gana žinomi vakarų bei rytų Europoje.

Senovėje patys A. V. buvo viena iš penkių „bromų", įrengtų supusiuose Vilnių apsigynimo mūruose. Pirmą žinią apie šią „bromą", dar nepastatytą, duoda D. L. K. Aleksandro 1503 IX 6 Gardine paskelbtas raštas, iš kurio aiškėja, kad ligi to laiko Vilnius dar nebuvo mūru aptvertas, taigi sostinės gynimas buvo koncentruotas aukštutinėje (Gedimino kalne) ir žemutinėje (to kalno papėdėje) pilyje. 1503 patys Vilniaus miestelėnai, įbauginti totorių įsiveržimų, kurie tais metais siekė net už Vilniaus, susirūpino apsupti miestą mūru. Vilniaus miesto savivaldybės prašomas, D. L. K. Aleksandras leido pačių miestelėnų lėšomis ir pajėgomis apvesti miestą mūru ir jame įtaisyti penkius ginamus vartus. Šiame leidime buvo nurodytos ir tų vartų vietos. A. V., dar bevardžiai, buvo numatyti statyti netoli Šv. Trejybės bažnyčios ar cerkvės. Dabar arčiausioji prie A. V. šv. Teresės bažnyčia statyta tik XVII a. Kad darbas būtų greičiau atliktas, Vilniaus miestelėnai buvo atleisti iš kariuomenės. Per vienerius metus buvo paskubomis išvesti mūrai su 4 vartais, jų tarpe ir A. V., kurie buvo įrengti pačiame miesto gale, pavojingiausioje priešų puolimo vietoje. Miesto mūras buvo baigtas 1522. Ilgainiui buvo padidintas vartų skaičius. Kai 1799—1802 rusai griovė mūrą kartu su vartais, tai A. V. buvo palikti. Seniausias A. V. atvaizdas yra pateiktas 1576 Bruyno ir Hohenbergo atlase. Paskiau A. V. yra pažymėti panoraminiame Vilniaus vaizde iš 1604, Nesvyžiaus kartografo Tomo Makovskio raižytame, ir 1648 ragainiškio lietuvio Pridrikio (Bridžiaus) Gedkanto, Vladislovo IV karinio inžinieriaus, Vilniaus plane — Tabula ichnographica, continens Campi Lukiskani positionem. Palyginus tuos atvaizdus su vėlesniais, matyti, kad A. V. pavidalas laikui bėgant buvo žymiai pakitėjęs.

A. V. v a r d a s taip pat keitėsi. Ligi XVI a. šie vartai buvo vadinami Krėvos vartais, paskiau Medininkų, nes pro juos ėjęs kelias iš Vilniaus į Krėvą ir Medininkus. Paskiau imta vadinti juos Aštrioji broma, lotyniškai Porta acialis, lenkiškai Ostra Brama. Šis vardas pirmą kartą buvo pavartotas 1594 ir spėjama, kad atsiradęs nuo tos miesto dalies vardo, prie kurios A. V. stovėjo ar dėl atsiradusio prie jų priemiesčio vaizdo. Kaip matyti iš 1604 Makovskio raižinio, tuo laiku šis Vilniaus miesto galas buvęs siaurutis, lyg smailus galas. Dabar įprastas lietuviškas tos bromos vardas Aušros Vartai atrodo jau naujesniais laikais buvo pramanytas. Nors kiti ir įrodinėja, kad senovėje lietuviškas žodis aušra buvo tariamas auštra, tačiau jei vietiniai lietuviai būtų ją seniau vadinę Auštros Broma, tai ir dokumentuose būtų kur nors atžymėtas ir atitinkamas lotyniškas vardas – porta australis, ar jo lenkiškas vertimas, bet to niekur nebuvo. Vietiniai lietuviai kaimiečiai ją visada iš lenkų k. vadino Aštrioji Broma, o kai kada ir Ašmenos Broma dėl kelio nuo A. V. per Medininkus į Ašmeną.

A. V. Šv. M e r g e l ė s M a r i j o s p a v e i k s l a s jau arti trijų šimtų metų garbinamas kaip stebuklingas. Seniau vykdavo čia maldininkai ypač trečią sekmadienį po Velykų, Sekminėse, kada maldininkai keliaudami į Vilniaus Kalvariją prie Verkių, iš ten grįždami užsukdavo į A. V., ir lapkričio trečią sekmadienį, Šv. M. M. Globos šventėje. Senu įpročiu niekas neidavo ar nevažiuodavo pro tuos vartus nenusiėmęs kepurės ar skrybėlės. To papročio laikosi ir kitatikiai. Garbintojai buvo paveikslą, jo rėmus ir keturias kolonas nusagstę daugybe brangių metalų „votų", ypač širdžių pavidalo. Paveikslo istorijai nuo XVII a. vienintelis tikras šaltinis yra karmelito Hilariono 1761 (²1823) išspausdinta Relacya, atsirėmusi karmelitų, nuo 1626 gyvenusių greta A. V., istorija ir 1707 parašyta, bet

neišspausdinta ir vėliau rankraščiu dingusia tėvo Hilario plačia to paveikslo Historya. Karmelitai pradėję čia kurtis 1626, tuojau ėmė rūpintis tuo šv. paveikslu, tuo metu dar gana apleistu ir ne jų žinioje esančiu. Karmelitams šio paveikslo globą pavedęs miestas, ir jie paveikslą pradėję valdyti 1688. Tada jis dar neturėjęs nei koplyčios, nei ypatingų papuošimų, buvęs garbinamas ne ypatingai, bet tik „paprastu, katalikams pritinkamu būdu, kaip ir kiti negarsėją stebuklais paveikslai". Iš Hilariono Relacyos matyti, kad šv. paveikslas ir prieš 1688, ir prieš 1626 buvo jau ilgesnį laiką toje vietoje, A. Bromoje, ir yra buvęs miesto magistrato nuosavybė. 1671 karmelitų rūpesčiu buvo pastatyta medinė koplyčia, išpuošta paveikslais ir įrašais. Šioje koplyčioje paveikslas jau buvo papuoštas brangiais sidabro rūbais, kuriuos 1715 kėsinosi pavogti rusų caro Petro kareivis. 1715 per Vilniaus gaisrą koplyčia sudegė. Karmelitai iš pačios ugnies paveikslą išgelbėjo ir perkėlė į savo bažnyčią. Po to A. Bromoje buvo pastatyta mūrinė koplyčia, kurion ir nuneštas šv. paveikslas iškilmingomis eitynėmis. Spėjama, kad tai įvyko 1719. Ta pati koplyčia buvo išlikusi ligi II Pasaulinio karo, tik 1829 ji buvo restauruota, ir jai duota vėlyvojo klasicizmo formos. 1830—1840 greta koplyčios pastatyta erdvi galerija, antras aukštas su stiklo langais. 1927 vėl buvo iš pagrindų remontuota. Nuo 1844, rusams uždarius karmelitų vienuolyną, buvusi karmelitų šv. Teresės bažnyčia su A. V. koplyčia ir šv. paveikslu buvo pavesta pasauliniams kunigams. Stebuklingumu ėmė A. V. paveikslas garsėti ne anksčiau kaip XVII a. 1671 perkeliant paveikslą į pirmą, medinę koplyčią, karmelitų pamokslininkas jau skelbė įvykusius prie šio paveikslo stebuklus. Hilariono Relacya tvirtina, kad 1671—1761 jau buvo dokumentuota 17 priesaika paliudytų stebuklų. Bet dar XVII a. šio paveikslo stebuklingumas nebuvo oficialiai bažnyčios pripažintas. Pvz. Vaitiekus Kojelavičius savo 1650 Miscellanea ir po jo dar kai kurie kiti kunigai, minėdami stebuklinguosius Lietuvoje šv. paveikslus, nieko nesako apie A. V. paveikslą. Apskritai, bažnytinė hierarchija daug metų tuo klausimu laikėsi rezervuotai, bet ilgainiui jau ne tik Vilniaus vyskupai, bet ir popiežiai neberodo abejonių. Jau 1765 giesmės šlovina šį paveikslą stebuklingu, ir nekliudoma jos viešai giedoti prie A. V. Šv. paveikslas ilgesnį laiką buvo garbinamas tik Vilniuje, kur pradžioje jo garbę kėlė vieni karmelitai, paskiau prie jų prisidėjo ir jėzuitai. 1675 Vilniaus jėzuitų akademija A. V. Dievo Motiną pasirenka savo Globėja ir Užtarytoja. Iš lengvo A. V. Madonos kultas paplinta ir už Vilniaus ribų, ypač XIX a.

Aušros Vartai

Tam turėjo įtakos ir pakartojimas 1823 Hilariono Relacyos, o dar labiau A. Mickevičiaus (pvz. Pono Tado pradžioje), Slovackio, Syrokomlės-Kondratavičiaus poezija. 1846—1855 S. Moniuška sukomponavo keturias A. V. Litanijas lotyniškam tekstui. XIX a. A. V. paveikslo kultas pasidarė populiarus ir inteligentijos sluogsniuose. A. 1854 Paryžiuje buvo išspausdinta speciali, puošniai Vilčinskio albumo paveikslais iliustruota (su 1853 Vilniaus aprobata) lenkiška maldaknygė Oltarzyk Ostrobramski, su išspausdintomis ten Syrokomlės, T. Lenartovičiaus, Deotymos giesmėmis ir J. I. Kraševskio prakalba, kurioje jis net tvirtino, kad šis paveikslas esąs iš pirmųjų krikščionybės amžių. Visos iliustracijos vaizduoja Vilniaus bažnyčias ir šv. paveikslus, ir daugumas jų yra papuoštos Vytimi. Jau ir senosios lenkiškos giesmės, karmelitų giedamos prie A. V. paveikslo, turėjo ne tik religinį, bet valstybinį patriotinį pobūdį. Jose Šv. Mergelė buvo šlovinama kaip „Didi apgynėja Gedimino miesto" ir „Lenkų Karalienė, Lietuvos Kunigaikštienė". Kai Lietuvą pavergė rusai, juos ypač erzino tos giesmės, kuriose aiškiai jie juto priešrusiškas manifestacijas, ir ieškojo galimumo bei progos tai likviduoti. Ir čia jiems suteikė progos, pats, be abejo, to nesiekdamas,

Atidengtas Aušros Vartų paveikslas

istorikas T. Narbutas, kuris savo Lietuvos istorijos V tome paskelbė, esą, jo paimtą iš šiaip kitur visai nežinomų ir, greičiausiai, paties Narbuto sugalvotų šaltinių, žinią, kad A. V. paveikslą Vilniun parsivežęs dar D. L. K. Algirdas, nukariavęs Chersoną (Kryme). Tai pasigavę, rusai pradėjo skelbti, kad A. V. stebuklingas paveikslas esąs graikiškai pravoslaviško kilimo ir kad jį reikią atimti iš katalikų. Tuo reikalu buvo prirašyta nemaža įvairių raštų, tačiau ypač rusiškųjų mokslinė vertė buvo menka. Paveikslui realus pavojus grėsė iš valdžios sferų. Buvęs unitas, vėliau pasidaręs pravoslavų metropolitas, Siemaška rimtai ruošė to paveikslo paglemžimą ir savo 1860 testamente prašė caro jo kūną palaidoti pravoslavų šv. Dvasios vienuolyne, ten pakabinus ir „kadaise rusišką" A. V. paveikslą. 1865 III Lietuvos diktatorius Muravjovas buvo nutaręs uždaryti A. V. koplyčią; čia buvo pasisiūlęs jam talkininkauti rusams parsidavęs A. V. klebonas ir Vilniaus vyskupijos administratorius prelatas Žilinskis, siūlydamas šv. paveikslą perkelti iš koplyčios į bažnyčią, bet čia išgirdo, kad paveikslas esąs ne katalikų , bet pravoslavų nuosavybė. Muravjovo sumanymas nebuvo įvykdytas tik dėl to, kad tais pačiais 1865 jis buvo iš Lietuvos atšauktas.

Nors stinga rašytų dokumentų apie A. V. paveikslo kilimą ir amžių, bet galima tai apytikriai nustatyti, arčiau ištyrus jo meninę ir jo materialinę pusę. Tuo klausimu ilgai buvo reiškiami įvairūs nepagrįsti spėjimai labiausiai dėl to, kad neturėta galimumo patį paveikslą ištirti, nes jis visas buvo paslėptas metaliniame rūbelyje, ir galima buvo matyti tik veidą ir rankų galus. Dabar nustatyta, kad tas metalinis, labai didelės meninės ir materialinės vertės rūbas yra Vilniuje darytas vilniečių auksakalių cecho, greičiausiai antroje XVII a. pusėje. Kai 1927 buvo gautas popiežiaus leidimas iškilmingai vainikuoti A. V. paveikslą vainiku, tai buvo nutarta patikrinti paveikslo padėtį ir, jei būtų reikalo, atnaujinti, atitaisyti, kas buvo sugadinta, ir apsaugoti ateičiai nuo gedimo. Darant tą konservavimo darbą, paaiškėjo, kad paveikslas tapytas ant 8 sujungtų ąžuolinių lentų, tarp kurių jau buvo atsiradę plyšiai. Paveiksle suskaityta 2683 skylės nuo vinių, kuriomis buvo prikaltas sidabrinis rūbas ir prikalinėjami „votai". Vienoje vietoje paveikslas buvo peršautas, matyti švedų 1702, kada per A. V. veržėsi prieš juos Lietuvos kariuomenės būrys. Paveikslo tapyboje susektos dvi skirtingos technikos ir du įvairių laikų stiliai. Pirmykštis paveikslas buvo darbas renesansinio tapytojo, dar nenusikračiusio gotiko tradicijomis. Spėjama XVII a. pabaigoje ar XVIII a. pradžioje paveikslas buvo pertapytas aliejiniais dažais. Dalinis perdažymas buvo atliktas Kanuto Ruseckio prieš 1840. Paveikslo monumentalumas, jo formų architektoniškumas ir kai kurie kitokie požymiai verčia spręsti jį buvus skirtą ne bažnyčios altoriui, bet kokiam monumentui, kad jis būtų aukštai iškeltas ir matomas iš tolo. Apytikriai spėjama, kad jis buvęs specialiai pagamintas Vilniaus miesto užsakymu šio miesto vartams a. 1520—1530 ir kad jis padarytas pačiame Vilniuje. Autoriaus parašo nėra, bet tai turėjo būti arba italas, arba koks nors italų mokyklos mokinys. Palyginus šį paveikslą su L. D. K. Žygimanto Augusto žmonos Barboros Radvilaitės portretu, aiškėja, kad A. V. paveikslo ir Barboros portreto autorius ne tik buvęs tas pats menininkas, bet kad jis A. V. paveikslo veido bruožus modeliavo iš Barboros Radvilaitės, taigi pats paveikslas buvęs pieštas dar Barborai esant gyvai, a. 1540.

Relacya o cudownym obrazie N. M. Panny przez *X. Hilariona 1823; J. I. Kraszewski* Wilno II 1840; *J. Remer* Madonna warowni Wileńskiej 1927; Apie stebuklingą Aušros Vartų Šv. Panelės paveikslą 1927; *T. Sieczka* Kult obrazu N. Marji Panny Ostrobramskiej 1934.

Aušros Vartai Lietuvių Sielovados Tarnybos rotatoriumi nuo 1951 leidžiamas ir kun. Aug. Steigvilos redaguojamas leidinys.

Aušros Žvaigždė 1) populiari kun. J. Balvočiaus - Geručio paruošta maldaknygė, specialiai pritaikinta seniams. Jos buvo keturi leidimai: 1904, 1907, 1909, 1913.

2) 1912 ėjęs rašytas slaptas kaimo mergaičių laikraštėlis.

Aušros (Auszros) Žvaigždelės Spinduliai — šventadienių pamokslų laikraštėlis, kurį Klaipėdoje leido Klaipėdos parapijos kunigas Janis Pipirs. Pavyzdinis numeris išėjo 1903 XI 21. Pastoviai ėjo nuo 1903 XII 5 ligi 1904 XII 24. 1904 pabaigoje J. Pipirs sujungė visus išėjusius A. Ž. S. numerius į vieną knygą ir paleido atskira knyga: Miszios suraszytos Kunigo Pipiro Klaipėdoje 1904.

Aušrupis Kretingos aps., Gargždų vl. upelis, kairysis Minijos intakas, 1,5 km ilgio. Prasideda Gerduvėnų kaime.

Auštant 1) Tuo vardu 1903 Bitėnuose buvo išleistas S. Matulaičio sutrumpintas T. T. Ježo apysakos iš bulgarų laisvės kovų (W zaraniu dziejów) sutrumpintas vertimas, pakartotas 1904 ir 1906 pakeistu vardu Švintant. Kitas to paties veikalo Montvilos vertimas buvo išsp. 1901 Žvaigždėje ir 1904 Brooklyne atskira knyga.

2) 1916 Petrapilyje leistas socialistinio jaunimo laikraštėlis

Aušteckу Josef (1827—1871) čekų atgimimo veikėjas, rašytojas, redagavęs Slovnik vedeckého názvoslovi.

Auta Dysnos aps. upė, Dysnos (Daugu-vos) deš. intakas, 48,5 km ilgio. Prasideda netoli Plysos mstl. Intakas Iezna. Baseino plotas 410 km².

Autarkija (gr.) 1) filosofijoje savitvarka, Sokrato pobrėžta dorinio gyvenimo versmė.

2) Ekonomikoje toks krašto ekonominis būvis, kai kraštas gali apsieiti be ūkinių santykių su kitais kraštais, tenkindamas visa iš savęs (ūkinė savitanka). Civilizacijos amžiais visiškos A. nėra pasiekęs nė vienas kraštas, kad ir kaip izoliavęsis (pvz. bolševikinė Rusija). Reliatyviai autarkiški tegali būti didieji kraštai, turį daug gamtos resursų. A. paprastai siekiama dėl politinių — strateginių sumetimų. Žiūrint ekonominių tikslų, A. nenaudinga, nes užkerta kelią naudotis tarptautinio darbo padalinimo vaisiais.

B. Laum Die geschlossene Wirtschaft 1933.

Autas (iš anglų out–už, už ribų) futbolo žaidime yra tada, kai kamuolys pereina kurią šoninę ribą. Kamuolį grąžina priešingos komandos žaidėjas. Krepšiasvydy A. yra dvejopas: kamuolys yra aute, kada jis pereina ribas; žaidėjas yra aute, kada jis kuria nors kūno dalimi paliečia ką už aikštės ribų. A. bokse yra tada, kai boksininkas guli ant žemės ir skaičiuoja sekundes. Vietoje skaičiaus dešimts, teisėjas pasako „aut", ir tada boksininkas yra laikomas nugalėtas, gavęs nokautą.

Aut – aut (lot.) arba – arba. Išsireiškimas vartojamas kada kam reikia pasirinkti vieną iš dviejų galimumų.

Aut bene aut nihil (lot.) arba De mortuis nil nisi bene — arba gerai, arba nieko. Posakis taikomas visiems atsiliepimams apie mirusius — arba sakyti gerai, ar nieko, nenorint priminti mirusiųjų blogų darbų.

Aut Caesar aut nihil (lot.) arba Cezaris, arba niekas. Cezario Borgia (m. 1507) šūkis.

Autentikas kiekvienas formaliais įrodymais paremtas valdinis raštas, kiekvienas nesukeliąs abejonių dokumento originalas.

Autentiškas įstatymų aiškinimas yra toks, kurį duoda tie valstybės organai, kurie patys įstatymą priima. Toks aiškinimas yra lygus pačiam įstatymui ir yra visiems privalomas.

Auteuil vakarinė Paryžiaus dalis prie Boulogne's miško (Bois de Boulogne). Boileau ir Molière namai. Čia XVIII a. madame Helvetius salone buvo Paryžiaus meno ir literatų pasikalbėjimų vieta, iš čia vakarienė su literatūriniais pasikalbėjimais gavo souper d'Auteuil vardą.

Authenticum (lot.) privatus rinkinys 134 Romos imperatorių konstitucijų, sudarytas 536—556 Kr. g.

Autizmas (gr.) paskendimas savo viduje, nekontroliuojamoje vaizduotėje, nebejaučiant tikrovės.

Auto (gr. autos—pats) 1) daugelio žodžių pradžia, pridedama paaiškinti, kas yra paties veikėjo sudaryta (autobiografija, autografas ir kt.), ar kad kas savaime gali judėti (automobilis ir kt.), ar kad pakeičia ir pakartoja pirmykštį kūrinį (autotipija).

2) Sutrumpinimas žodžio automobilis, taip pat ir autas.

Autobiografija (gr. autos–pats, bios–gyvenimas, grafein–rašyti) savo gyvenimo aprašymas. Tai atsiminimai, kurių centriniu pasakojimo asmeniu yra pats autorius. Kaip medžiaga veikėjų ir rašytojų biografijoms sudaryti, A. turi didelės reikšmės, nežiūrint, kad neretai, jas rašydami, autoriai daug ką pamiršta, o kartais ir sąmoningai nutyli ar A. rašymą panaudoja pasiteisinimui. Sąžiningos A. vieni žymiausiųjų pavyzdžių: šv. Augustino, rašytojo Alfieri ir kt. Iš lietuviškų A. minėtinos: J. Šliūpo Jaunatvė 1927, Žemaitės prie IV jos raštų tomo, J. Basanavičiaus Lietuvių Tautoje ir kt.

Autobusas, trumpinamas ir busu, lietuvinamas ir „gatvėkaru" (Amerikoje) — automobilis, skiriamas keleiviams ir prekėms vežioti ir aptarnaująs sistemingai, tam tyčia nustatytu laiku ir linkme, jam skiriamą liniją. A. pakeitė senuosius omnibusus, pakeitus arklius mechanine jėga— benzininiu, gazolininiu ar elektros varikliu. Daug kur jie sėkmingai konkuruoja su geležinkelio traukiniais ir elektros tramvajais, ypač keliams tobulėjant, nes jų įtai-

symas ir eksploatacija yra daug pigesnė, jie nėra suvaržomi bėgių, tatai ypač reikšminga dideliems miestams ir jungti tolimoms nuo geležinkelių vietoms. Daug kur vak. Europoje A. pakeitė elektros tramvajus. Tačiau II Pasaulinio karo metu, vokiečių kariuomenei okupuojant svetimus kraštus, visi A. tuojau buvo paimami savo kariuomenės reikalms, o elektros tramvajų linijos buvo paliekamos, kadangi jų negalima buvo lengvai išgabenti ir panaudoti karo reikalams. Nepriklausomojoje Lietuvoje, išskyrus Klaipėdą, elektros tramvajų nebuvo, ir tiesiog per jų naudojimo stadiją peršokta į A. Lietuoje A. žymiai papildė geležinkelių linijų negausumą ir krašto ekonominiame ir iš dalies kultūros gyenime suvaidino žymų vaidmenį.

Autochromija (gr.) būdas paveikslams spausdinti akmenyje ar cinke.

Autochtonai (gr.) kaip ir aborigėnai (lot. aborigenes) yra pirminiai ir seniausieji kurio krašto gyventojai, čiabuviai, su kitomis tautomis nesumišę.

Auto da fé (portugališkai, o ispaniškai auto de fé, auto de la fee) viešasis inkvizicijos sprendimo vykdymas, ypač paplitęs XV—XVI a., iš dalies ir vėliau Ispanijoje, Portugalijoje ir ispanų valdomose srityse Amerikoje. Nuteisti atgailoti buvo vedami į bažnyčią basi, su žaliomis žvakėmis rankose, geltonais rūbais (mantela), su įstrižu kryžium, škaplieriais ligi kelių. Nesusitaikę su bažnyčia, buvo atiduodami į pasaulinės valdžios rankas, kuri juos gyvus arba pasmaugtus geležine apikakle (garotta) degino viešoje aikštėje. Pradžioje A. buvo Ispanijoje taikoma daugiausia krikštytiems maurams ir žydams, kurie ir toliau slaptai laikėsi senosios tikybos arba jos papročių. Ypačiai tai paplito paskyrus nuolatinius inkvizicijos tribunolus 1481 Sevilijoje, 1486 Toledoje ir kt. ir didžiuoju inkvizitorium pastačius 1481—1498 Torquemadą, kada apie 15.000 sutaikinta su bažnyčia, o apie 2000 žmonių sudeginta ant laužo. XVI a. Ispanijoje paplitus reformacijai, kurį laiką sušvelnėjusi A., vėl smarkiau taikoma Ispanijos karalių įsakymais. Ypač išgarsėjo Valladolidos 1559 V 21 ir X 8 A. Po 1781 A. išnyksta. 1808 XII 44 Juozapo Bonapartės įsakymu inkvizicijos tribunolas buvo panaikintas, o 1814 prie Burbonų vėl atgaivintas. Paskutinį kartą A. įvyko 1826 Valencijoje, kai buvo sudegintas apkaltintas deizmu mokytojas Rapoll. Tikras A. aukų skaičius nėra žinomas. J. A. Llorent (Historia critica de la inquisicion de Espana 1812—1813) 1481—1808 Ispanijai rodo 31.912, bet šis skaičius kitų griežtai nuginčijamas.

Deginimas dėl įsitikinimų su A. kaip inkvizicijos priemone arba ir be inkvizicijos buvo vartojamas ir kituose kraštuose (Italijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje ir kt.) ne tik katalikų, bet ir reformatų (1553 Myk. Serveto sudeginimas Genevoje ir kt., 1638 J. Adelgreiffo Karaliaučiuje, XVI—XVII a. tūkstantinės aukos Anglijoje, Skotijoje, Airijoje ir kt.), taip pat stačiatikių (1681 Avvakumo ir kt. sudeginimas Pustozerske ir t. t.). Lenkijoj A. buvo vartojama XIV—XVI a. drauge su inkvizicija. 1562 ir 1565 seimams tikybos įžeidimo bylas pavedus pasaulininkų teismui, iškilminga A. jau retai bepritaikoma. 1689 Varšuvos seimo teismo sprendimu Lietuvos gyventojas, buvęs jėzuitų naujokas, Kazimieras Lyščinskis, apkaltintas ateizmu, 1689 III 30 Varšuvoje buvo budelio nugalabintas ir paskiau jo kūnas buvo iškilmingai sudegintas. Nežiūrint, kad tame teisme dalyvavo 7 vyskupai, popiežius Inocentas XI vėliau šį A. pasmerkė. Šiaip XVII—XVIII a. Lenkijoje ir Lietuvoje deginant buvo naikinamos sodžiaus „raganos" ir „žyniai". Jau 1468 Kazimiero Jogailaičio teisynas smerkia miriop „žolininkus", 1529, 1566 ir 1588 Lietuvos Statutai mini burtus, o 1566 statutas pavedė tas bylas vaivadoms ir seniūnams, bet dažnai teisė vietos dvarininkai su kaimynais. Burtininkai buvo deginami be kokių ypatingų apeigų. 1776 seimo konstitucija uždraudė tokias bylas kelti.

Šnekamojoje kalboje A. ugnis laikoma kovos priemone, kada valdžia viešai ją taiko grupės ar atskiro asmens smerkiamiems įsitikinimams, pvz. knygoms.

H. Ch. Lea A history of the inquisition of the Middle Ages II leid. 1906; (") The inquisition in the Spanish Dependencies 1908; *Ch. Moeller* Les Buchers et les Auto-da-fé de l'inquisition 1914; *M. M. Wolonczewskis* Žemaitiu Wiskupiste I 1848.

Autodidaktas (gr.) savamokslis.

Autodromas (gr.) automobilių greičiui ir dalių patvarumui mėginti kelias, kartais vak. Europoje, įrengiamas ant automobilių fabrikų stogų.

Autoekologija mokslas apie atskirų augalų prisitaikymą išorinėms sąlygoms.

Autoerotizmas seksualinio polinkio patenkinimas savo paties kūnu. Freudo psichoanalizėje A. vadinamas narcizmu nuo graikų mitologinio Narcio, įsimylėjusio savo atvaizdą vandenyje.

Autogamija (gr.) dvilyčio žiedo apsivaisinimas.

Autogeninis lydymas. Geležies ir kitų metalų gabalus arba geležies, taip pat ir plieno, ketaus įlūžimo, trūkimo vietą galima sujungti: 1) uždedant ant lydomųjų metalo gabalų lengvai lydomo metalo gabalą ir juos sulituojant; 2) metalo dirbinio plyšį arba du sudėtus gabalus įkaitinant taip, kad jie pradėtų lydytis ir be pašalinės medžiagos, autogeniškai susilydytų. Čia reikalingas didelis karštis, kuriam gauti deginamos vandenilio, acetileno ir kt. dujos su tyru deguonim. Dujos ir deguonis lei-

džiami pro vamzdžius iš didelio slėgimo bombų į tam tikrą degyklą, kur jos susimaišo ir užsidega didele liepsna, kuri suvirina metalą į vieną gabalą. Jei ta vieta dar pakalama, tai jos tvirtumas susilygina su sveiko metalo tvirtumu.

Autogoniškos projekcijos, kitaip vadinamos konformiškos arba ortomorfiškos, yra tokios, kuriomis išlaikomas panašumas be galo mažose geometrinių figūrų dalyse.

Autografas (gr. autos—pats, grafo—rašau) plačia prasme autoriaus ranka parašytas veikalas, taigi kiekvienas rankraštis. Tatai turi didelės reikšmės nustatant veikalo tekstą. Siauresne prasme A. yra laiškai ar vieni parašai žymesnių ir pagarsėjusių asmenų. Viduriniai amžiais tiktai vienuoliams ir kunigams esant raštingiems, A. rinkimas buvo vien tik rankraščių rinkimas. Tiktai XV a. paplinta savarankiškas laiškų rašymas, XVI a. prasideda Prancūzijoje, paskiau Anglijoje, Vokietijoje ir kitur laiškų rinkimas. XVIII a. susidaro pirmieji didesni A. rinkiniai. Pirmoji plačiau žinoma A. kolekcija buvo Ph. de Béthune ir jo sūnaus, apėmusi 750 tomų originalinių laiškų, paskiau patekusių į Paryžiaus Bibliothéque Nationale. Nuo to laiko didesnieji A. rinkiniai sudaromi Londono British Museum, Berlyno Preussische Staatsbibliothek ir kitur, o XIX a. ypač Washingtono Library of Congress. XIX a. leidžiami ir pirmieji A. rinkti vadovėliai (J. Fontaine Manuel de l'amateur d'authographes 1836 ir kt.). Paplito A. prekyba. Tačiau svarbiausios A. kolekcijos susidaro ne privatinėse rankose, iš kur jos išsisklaido savininkams mirus, bet viešuose archyvuose ir bibliotekose. Tam darbui palengvinti, ypač parašų autentiškumui nustatyti, leidžiama daugybė įvairių specialinių A. katalogų. Lietuvoje žymų A. rinkinį turėjo Lietuvių Mokslo Draugija Vilniuje, o Kaune Vytauto Didžiojo Universiteto biblioteka, kuriam pamatą sudarė J. Tumo-Vaižganto sukurtas Kultūros, vėliau Literatūros muzėjus, žymiai vėliau padidintas daugeliu privatinių kolekcijų. Iš privatinių asmenų ypač reikšmingą A. kolekciją iš spaudos draudimo laikų JAV buvo sudaręs kun. A. Milukas, kuris nemaža foto nuotraukų iš šios kolekcijos buvo atmušęs savo leidiniuose Spaudos laisvės ir Amerikos Lietuvių organizuotės sukaktuvės 1928, Aušros 40 metų sukaktuvės 1923 ir kt. Tačiau jam 1943 mirus, visi tie, A. (jų tarpe ir Daukanto, Basanavičiaus, Kudirkos ir daugelio kitų) kartu su visu jo turtingu knygų rinkiniu buvo išmesta į sąšlavyną. Labai svarbius mūsų XVI—XVII a. kultūros ir literatūros istorijai A. buvo iš Karaliaučiaus valstybinio archyvo fotonuotraukomis paskelbęs V. Falkenhahn monografijoje Der Uebersetzer Johannes Bretke 1940. Lietuvių visuo-

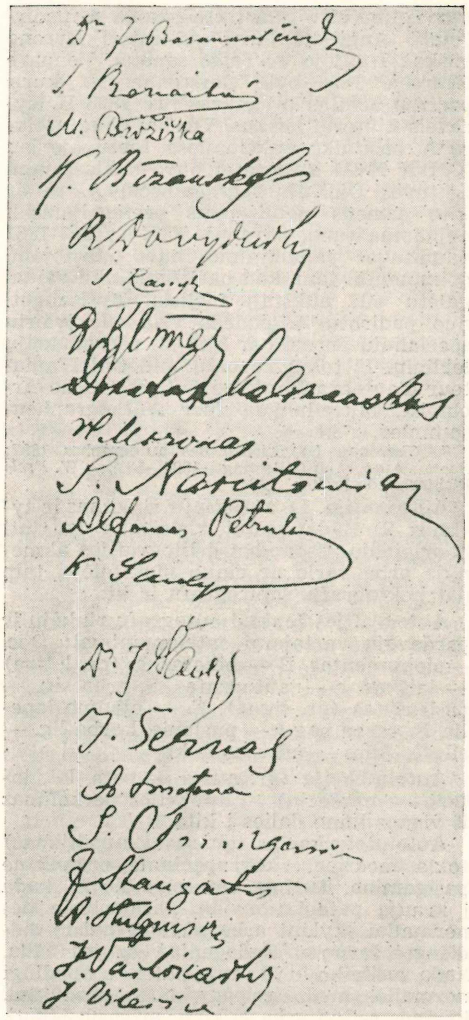

Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo 1918 II 16 aktą pasirašiusiųjų autografai

menėje populiariausi yra A. 1918 II 16 Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo akto, kur parašai seka abėcėline tvarka: Dr. J. Basanavičius, S. Banaitis, M. Biržiška, K. Bizauskas, Pr. Dovydaitis, S. Kairys, P. Klimas, Donatas Malinauskas, Vl. Mironas, S. Narutowicz, Alfonsas Petrulis, K. Šaulys, Dr. J. Šaulys, J. Šernas, A. Smetona, J. Smilgevičius, J. Staugaitis, A. Stulginskis, J. Vailokaitis, J. Vileišis.

A. klastojimas. Kadangi už A., ypač žymių asmenų, įvairūs kolekcijonieriai mokėdavo didelius pinigus, tai jau seniai paplito ir A. klastojimas. 1840—1849

Paryžiuje veikė tam tikra įstaiga A. padirbinėti. Anglijoje buvo suklastoti Byrono laiškai, Italijoje T. Tasso sonetai. Veimare išgarsėjo 1856 byla Gerstenbergko, kuris padirbo Schillerio rankraščius, 1898 H. Kyrieleis Liuterio laiškus. Ypačiai daug netikrų A. pasitaiko aukcionuose. Lietuvoje jau XVI ir XVII a. neretai buvo suklastojami Lietuvos Didžiųjų Kunigaikščių A. to ar kito asmens neteisėtoms pretenzijoms į nejudomą turtą paremti. XIX a., ligi 1861 baudžiavos panaikinimo, buvo klastojami dokumentai tam, kad baudžiauninkų vaikai galėtų eiti aukštąjį mokslą. Apsisaugoti nuo padirbtų A. padeda visa eilė įvairių specialinių žurnalų ir kitų A. reprodukcijų leidinių. Iš tokių žurnalų minėtini L'amateur d'autographes, The Collector, The Archivist, Mitteilungen fuer Authographensammler ir kt.

S. Charavay La Science des autographes 1887; *Scott* Autograph-Collecting 1894—1899; *W. Frels* Dichterhandschriften 1934.

Autografija 1) autografų rinkimas ir tyrimas. 2) Būdai raštui ir piešiniui dauginti iš originalo, išspaudus jį litografijos akmenyje arba vario ar cinko plokštelėje, taip pat hektografu, šapirografu ir kt.

Autografijos ženklai autografų rinkėjų ir pardavėjų vartojami sutrumpinimai: Doc. — dokumentas, B — bilietas, L (pr. lettre) — laiškas, a — autografas, S. arba sig. — pasirašytas (pr. signé), F. — albumo lapelis, P. (arba pag.) — puslapis, l arba lig. — eilutė, Adr. — adresas ir kt.

Autoinfekcija (gr. autos — pats, lot. inficio — užkrečiu) — infekcijos perkėlimas iš vienos kūno dalies į kitą.

Autointoksikacija (gr. savęs nuodijimas) tokia medžiaga, kuri pačiame organizme pasigamina. Turima enterogeninę A., kada į kraują patenka nuodų, pasidariusių nenormaliai skylant arba pūvant maisto medžiagai žarnose. Endogeninė A. yra tada, kada susilaiko ir į kraują patenka nuodingi normalios medžiagos apykaitos produktai, kuriuos reikia arba išskirti, arba oksiduoti, arba atnuodyti (neutralizuoti), veikiant tam tikromis liaukomis.

Autokariuomenė — kariuomenės ginklo rūšis, skiriama susisiekimo ir transporto reikalams tenkinti, aprūpinta automobilių susisiekimo priemonėmis.

Autokatalizas reiškinys, kada cheminės reakcijos metu atsirandąs produktas pagreitina pačią reakciją.

Autokefalija (gr. autos — pats, kefale — galva) terminas taikomas toms krikščionių, iš dalies ir mahometonų, tikybinėms organizacijoms, kuriose tikinčiųjų ir dvasininkų susirinkimai savarankiškai renkasi bažnyčios galvą — patriarchą, katolikosą, ekzarchą ir kada tas rinkimas nėra reikalingas tvirtinimo dvasinės vyriausybės už valstybės ribų. Tai ypačiai taikoma stačiatikių bažnyčioms. Nuo imperatoriaus Konstantino Kopronimo (741—775) laikų yra autokefalinė Gruzijos bažnyčia, kuri nepriklauso Konstantinopolio patriarchui ir turi savo katalikosą. 1811 rusų valdžia Gruzijos A. panaikino. Pirmajam Pasauliniam karui pasibaigus, kai kurių naujai susidariusių valstybių stačiatikių bažnyčios (pvz. Lenkijos) pasiskelbė autokefalinėmis, nepriklausančiomis nei Konstantinopolio, nei Maskvos patriarchams. Taip pat A. yra daugumas mahometonų tikybinių organizacijų. D. L. K. Vytauto laikais ir vėliau A. buvo siekiama ir Lietuvos stačiatikių bažnyčios atžvilgiu. Rusams Lietuvą XVIII a. pabaigoje okupavus, rusų valdžia nuo Kotrynos II laikų beveik per visą XIX a. stengėsi ir katalikų bažnyčią padaryti A., nuo popiežiaus nepriklausomą. Tam reikalui buvo įkurta Petrapilyje dvasinė kolegija, kurios visiškoje valdžioje turėjo būti visos katalikų bažnyčios tiek pačioje Rusijoje, tiek ir jos okupuotuose kraštuose. Kadangi tokia organizacija buvo priešinga katalikų bažnyčios organizacijos pagrindams, tai šį sumanymą rusų valdžiai įvykdyti nepavyko, net ir uždraudus vyskupams tiesiogiai ar netiesiogiai susisiekti su popiežiais. Kolegijos funkcijos liko vien administracinės ir tai tik vidaus reikalų ministerijos tikybų departamento gaunamų paliepimų ribose.

Autokeliai specialiai paruošti ir paskirti automobilių judėjimui keliai. Jie pradėjo plėstis XX a., nuolatos didėjant automobilių gamybai. Jie tiesiami atsižiūrint tos rūšies judėjimo savybių ir tiek paruošimu, tiek linkme žymiai skiriasi nuo kelių, kitos rūšies judėjimui skirtų. Jie stengiasi atitinkamus punktus jungti kiek galint tiesesne linkme, nenukrypstant į šalį. JAV faktiškai visi keliai yra dabar A., bet Europoje daug kur vietoje A. stengiamasi tik paprastus kelius, ir kitos rūšies judėjimui neuždarytus, pritaikyti automobilių judėjimui, juos betonuojant, ar bituminizuojant, ar kitu būdu išlyginant, statant specialius automobiliams skirtus ženklus, rodykles ir t. t.

Autoklavas t e c h n i k o j e vadinamas indas, kuriame skysčiai, cheminiam tarpusavio veikimui sukelti, yra įkaitinami ligi temperatūros, aukštesnės už jų virimo taškus.

M e d i c i n o j e A. vadinamas aparatas medicinos instrumentų, indų, vaistų, tvarstomosios medžiagos, skalbinių sterilizacijai suspaustu garu ir aukšta temperatūra. Jis turi pavidalą didelio cilindriškos formos indo su storomis sienomis ir stipriu, gerai prisukamu dangčiu, kad galėtų išlaikyti stiprų garo slėgimą, Jis aprūpintas garo slėgimą rodančiu manometru ir temperatūros pakilimo laipsnį rodančiu termometru. Jame yra ir reguliatorius, pro kurį auto-

matiškai išeina garo perteklius ir kuris tuo būdu pašalina A. sprogimo pavojų.

Autokratija (gr. autos — pats, kratos — valdžia) — neribotas, kitos valdžios neaprėžtas valdymas, pvz. absoliutizmas, despotija, diktatūra.

Autokritika (gr.) sugebėjimas pačiam bešališkai įvertinti savo ydas ir gerąsias puses. Taip pat paties autoriaus parūpinta jo veikalo kritika.

Autolaryngoskopija 1894 Kirsteino pasiūlytas būdas tyrinėti kvėpuojamą gerklę, tiesiogiai, be veidrodžių, tam tikrais vamzdžiais.

Autolikos (gr.) 500 pr. Kr. Graikijoje gyvenęs astronomas ir matematikas, kurio veikalus paskelbė 1572 Dasipodius rinkinyje Propositiones doctrinae sphaericae.

Autolysis (gr.) mirusio audinio tirpimas dėl fermentų, bet ne dėl bakterijų veikimo.

Automatas (gr.) prietaisas, veikiąs tam tikru įrengtu ir nustatytu mechanizmu, beveik be žmogaus pagalbos. Yra įvairių A.: automatinė kasa, tam tikrų prekių parduotuvė, telefonų A., audimo A. ir daug kt. A. buvo jau gilioje senovėje žinomi, buvo gaminami tiek viduriniais, tiek ir naujaisiais amžiais, bet ypatingai paplito XIX—XX a., kada darbo mechanizacija leido daug kur žmogaus darbą pakeisti A., pvz. robotai.

Geriąs automatas iš 860 metų

Automatinis (gr. automatos) veiksmas, kuris atliekamas be sąmoningos valios. Savaime tokie yra fiziologiniai procesai, bet įprotis automatina ir tokius veiksmus, kurie anksčiau reikalavo sąmoningo dėmesio.

Automatinis ginklas yra toks ginklas, kuriame atatranka sunaudojama visiems arba daliai tų veiksmų, kurie yra reikalingi kitam šūviui. Tokie veiksmai yra: užrakto atrakinimas, šovinio lizdo atidarymas, tūtelės ištraukimas iš šovinio lizdo, tūtelės išmetimas iš ginklo, naujo šovinio padavimas į šovinio lizdą, šovinio lizdo uždarymas, užrakto (spynos) užrakinimas, dužiklio sulaikymas ir įskėlimas. A. G. gali būti arba toks, kuris, iššovus, tik automatiškai užsitaiso, o kiti šūviai paleidžiami kas kartas paspaudžiant nuleidžiamąjį įtaisą (šuniuką), pvz. automatiniai pistoletai; arba toks, kuris, atitinkamai jį užtaisius ir laikant paspaustą nuleidžiamąjį įtaisą, šaudo pilnai automatiškai. Šiai kategorijai priklauso įvairūs kulkosvydžiai.

Pirmieji mėginimai sukonstruoti ginklą, kuris per trumpesnį laiką išleistų didesnį kulkų skaičių, buvo padaryti jau XVI a. Tada toks ginklas buvo vadinamas vargonais. Jie turėjo keletą vamzdžių, iš kurių paeiliui galima buvo paleisti po vieną šūvį. 1585 Danijoje išrastas kulkosvydis, pavadintas espingola. Jis turėjo vamzdį, į kurį buvo įdedama paeiliui vienas po kito keletas užtaisų su kulkomis. Per visą vamzdį ėjo siera primirkytas siūlas, kurio galas kyšodavo pro laibgalį. Jį padegus, paeiliui užsidegdavo užtaisai ir įvykdavo šūviai. Toks ginklas kai kur buvo išsilaikęs net ligi 1860. Vargonai buvo nuolatos tobulinami ir XVII a. buvo gaminami net su keliomis dešimtimis vamzdžių ir vėliau buvo paversti artilerijos ginklu. Bet patobulėjus rankiniam pėstininkų ginklui, o artilerijoje pradėjus vartoti kartiečius, vargonai nustojo reikšmės. Išradus užtaisymą pro drūtgalį ir unitarinį šovinį, XIX a. pradėta vėl mėginti sukonstruoti A. G. Tada juos vadino įvairiais vardais, dažniausiai mitraljezomis. Toks ginklas buvo vežiojamas keletos porų arklių ir buvo priskirtas prie artilerijos. Gatlingo ir Tayloro sistemų mitraljezos pirmą kartą buvo kautynėse panaudotos JAV 1861—1865 kare. 1866 Prancūzijoje pradėta vartoti mitraljeza su 25 vamzdžiais ir patobulintu užtaisymu. Per minutę jomis buvo galima iššauti ligi 150 šūvių (mitraljeza de Reffye). Kiek vėliau buvo patobulintos Gatlingo mitraljezos ir sukonstruotos naujos Nordefeldo mitraljezos; nors jos ir buvo daugelyje karų vartojamos, bet buvo per sunkios. XX a. Maxim ir Hotchkiss išrado būdą panaudoti atatranką kulkosvydžio automatiškumui. Nuo to laiko tokios rūšies kulkosvydžiai, kurie galėdavo išleisti ligi 600 taiklių šūvių per minutę, buvo nuolatos tobulinami.

Automatinis sprogdinimas yra toks užtaisas, kuris sprogsta savaime, praėjus tam tikram laikui arba tada, kai tą užtaisą paliečia sprogdinamasis objektas. Yra specialių degtuvų, kurie pastatyti prie sprogstamosios medžiagos užtaiso-minos, jį susprogdina. Degtuvas įžiebia ugnį, nuo kurios sprogdamas detonatorius susprogdina pačią sprogstamąją medžiagą. Degtuvai būna trinties, smūgio, lūžio, cheminiai, elektros ir mechaniniai. Automatiškai sprogstą užtaisai-minos karo metu vartojami tiltams, namams ir kt. sprogdinti. Dažnai priešininkai, užleisdami vieni kitiems teritorijos dalį, palieka paslėptus A. S. užtaisus, kad tuo būdu trukdytų priešo veikimą savo dalinių užpakalyje. Šiam reikalui įkasamos minos po geležinkeliais, tiltais, namų rūsiuose, sienose ir t. t., o degtuvai padedami po bėgiais, po grindimis. Užvažiavus ant tokio užtaiso traukiniui, sunkesniam vežimui ar kuri daiktą palietus, įvyksta sprogimas. Užtaisai su chemiškais arba mechaniškais degtuvais užkasami žemėje, o sprogimas įvyksta pra-

ėjus nustatytam laikui. Panašiu būdu daromos ir jūrų minos-torpedos.

Automatinis telefonas yra toks, kuris veikia be telefonininko tarpininkavimo. Sukant prie telefono aparato įtaisytą numerių skritulį, kelis kartus trumpą laiką nutrūksta ir užsidaro srovės telefono aparatą su telefono centrine jungiančio laido takas. Srovės impulsai veikia telefono stoties jungiamuosius prietaisus rinkiklius. Judamoji rinkiklio dalis, sekdama srovės impulsus, padaro atitinkamą skaičių judesių; jos šliaužikliai sustoja ties atitinkamais taškais, prie kurių yra prijungta šaukiamojo abonento telefono linija, ir tuo būdu įvyksta automatinis dviejų abonentų sujungimas. Mintis automatiškai sujungti du telefono aparatus buvo kilusi jau 1878, kai tik buvo išrastas Bello telefonas ir kai tokį A. T. mėgino sukonstruoti amerikiečiai Connolly ir Mc Tighe. Tačiau praktiškas jų minčių įgyvendinimas pradžioje sutiko daug kliūčių. JAV A. T. labiau pradėjo plisti tik nuo 1898, kada buvo pastatyta A. T. stotis Augustoje, Georgia vlst. Europoje pirmą kartą A. T. stotis pastatyta 1908 Hildesheime, Vokietijoje. A. T. stotys, lyginant su neautomatinėmis, turi daug pliusų, nes abonentai nebepriklauso telefoną aptarnaujantiems telefonininkams, abonentų sujungimai įvyksta daug greičiau, telefonininkų daromos sujungimo klaidos automatiniame susisiekime neįvyksta, pasikalbėjimui pasibaigus laidai tuojau atsipalaiduoja. A. T. eksploatacijos išlaidos yra daug mažesnės, nes telefonininkai čia nėra reikalingi ir nėra A. S. stotims reikalingos tokios didelės patalpos, kaip neautomatinės, kuriose dirba nuolatos labai didelis skaičius žmonių. A. T. gali veikti ištisą parą. Nors A. T. susisiekimo įtaisymas ir brangiau kaštuoja, tačiau automatiniai įtaisymai tarnauja apie 25% ilgiau.

Automatizmas — pažiūra, laikanti žmogaus ir gyvulio kūną automatinėmis mašinomis, valdomomis mechaninių ir fizinių dėsnių. A. iš dalies atstovavo Descartes, gyvulius laikęs grynomis mašinomis, o žmogų protingos sielos valdoma mašina. Gryną A. skelbė Le Mettrie (L'homme machine 1748). Nauja forma mūsų dienomis A. atgimęs kraštutiniuose behaviorizmo psichologuose.

Automatrisa (pr. automatrice) keleivinis vagonas su savo varikliu. Varomoji A. jėga gali būti garinė, elektros arba vidaus degimo variklio. A. yra savarankiška riedmena, nes jos variklis nepriklauso nuo vietos, kur vagonas važiuoja. Tuo pvz. A. skiriasi nuo elektros tramvajaus motorinio vagono, kurio variklis gauna energiją iš elektros gamyklos laidininko. Pirmųjų A. varikliai 1848—1900 buvo garo mašinos. Tam tikros konstrukcijos garo katilas ir garo mašina buvo įtaisomi vagono priekinėje dalyje. Dėl didelio garo katilo, mašinos ir kuro svorio, nepatogaus mašinos aptarnavimo ir katilo netobulumų Europoje jos maža buvo išplitusios. Vėliau buvo mėginama pereiti prie elektra varomosios jėgos. Reikalinga elektros energija buvo imama iš vežamos pačioje A. akumuliatorių baterijos. Tačiau didelis akumuliatorių svoris ir palyginti mažas veikimo spindulys, nes dažnai tekdavo keisti išsikrovusius elementus, ir tos rūšies A. neleido plačiau paplisti. Po I Pasaulinio karo labai ištobulėjus vidaus degimo variklių gamybai, šie varikliai beveik visiškai išstūmė kitus jėgos šaltinius. Visų pirma pasklido A. su benzino ir benzolino varikliais, paskiau su dizelio varikliais, kurie veikia su nafta ir kurių šiliminis naudingumo koeficientas yra aukštesnis, negu benzino variklių. Pigus kuras ir pigi eksploatacija sudaro patogias sąlygas dizelio varikliui konkuruoti su benzino ir benzolino varikliais. Kai kur, ypač ten, kur nėra savo skysto kuro, A. mėginta vartoti dujas. Varikliui reikalingas dujas gamina iš medžio arba iš medinių anglių tam tikros konstrukcijos generatoriuose. Tačiau generatorinis įtaisymas padidina A. svorį ir turi kitų techninių trūkumų.

A. paprastai vartojamos tokiuose geležinkelio ruožuose, kur palyginti keleivių važinėja maža ir neišsimoka leisti normalūs keleiviniai traukiniai. Be to, A. dėl lankščios jų eksploatacijos ir didelės skubos padeda geležinkeliams sėkmingai kovoti su autobusų konkurencija. Lietuvoje pirmąją A. su benzino varikliu pastatė siauruųjų geležinkelių centrinės dirbtuvės Kaune. Ji nuo 1932 IV pradėjo kursuoti siauruoju geležinkeliu tarp Šiaulių ir Biržų. Vėliau A. susisiekimas buvo įvestas tarp Panevėžio ir Utenos, Šiaulių ir Mažeikių, Kauno ir Klaipėdos, Kauno ir Vilniaus.

Automobilis (gr.-lot. — pats judąs) autovežimas, judąs šilimos arba elektros variklio varomas. A. buvo išrastas dar XVIII a.: 1769 prancūzas Cugnot ir 1781 anglas Murdoch sukonstruavo garinį A., kuris buvo taikomas karo reikalams. 1801 anglas R. Trevithick sukonstruavo garinį A. keleiviams vežti. Bet A. išplito nuo to laiko, kada buvo patobulinti vidaus degimo varikliai — 1875 S. Marcus, 1877 Otto, 1885 Daimler, 1886 Benz ir kt. Pareinant nuo aptarnavimo srities, A. gali būti keleiviniai lengvieji ir sunkieji autobusai, prekiniai — įvairios pakeliamos galios, specialiniai — gaisriniai, sanitariniai, kariniai ir šarvuoti, žemės ūkio reikalams skiriami — traktoriai, kombainai ir kt. Pagal variklio rūšį A. būva su elektros varikliais ir akumuliatorine baterija, pritaikomi tiktai šalyse, kur yra geri keliai ir išplėstas pigios elektros energijos tinklas, gariniai, kurie buvo visai pamiršti,

bet prieš II Pasaulinį karą kai kur Europoje kiek ir patobulinti; su vidaus degimo varikliais, kurie dabar taikomi visų rūšių A. Europoje būdavo A. ir su pigesnės rūšies kuru: žemės alyva, malkomis, medžio anglimis. Dabar A. gamyba išaugo milžiniška pramonės šaka. A. produkcijoje pirmą vietą visame pasaulyje užima JAV.

Automobilių klubai jungia Europoje privatinių automobilių savininkus į organizacijas, kurių svarbiausias uždavinys tvarkyti automobilių judėjimą krašto viduje ir palaikyti santykius su kitų kraštų A. K. 1904 Paryžiuje buvo įkurta Association Internationale des Automobils Clubs Reconnus (tarptautinė valstybių pripažintų A. K. sąjunga), kur kiekvienai valstybei atstovauja tik vienas A. K., nors jų krašte būtų ir daugiau. Lietuvos A. K. buvo įsteigtas 1926 III 20; jo steigėjais buvo J. Romanas, L. Daukša, gen. Žukauskas, K. Petrauskas, A. Reško. 1926 VI 27 finansų ministerija pripažino triptikų režimą Lietuvoje ir pavedė juos išdavinėti L. A. K. 1927 XII 19 L. A. K. buvo priimtas Tarptautinės A. K. Sąjungos nariu. 1929 XI 26 L. A. K. gavo įgaliojimą išdavinėti tarptautinės kelionės liudijimus. Prie L. A. K. prisidėjo Klaipėdos automobilių bei motociklų klubas ir Šiaulių motociklistų klubas. L. A. K. buvo susirišęs su 34 valstybių A. K. tam tikromis sutartimis. Jam garantuojant, Lietuvon buvo įleidžiami, nemokant muito, svetimų valstybių automobiliai, o užsienio A. K. garantuojant, Lietuvos A. K. nariai galėdavo lankytis užsieniuose. Tačiau, kai Eurapoje ir kituose kraštuose tiek po I, tiek ir II Pasaulinio karo automobiliai dar yra daugiausia turtingųjų susisiekimo priemonė, kuri juos verčia ristis ir A. K., tai JAV jie virto visuotinio susisiekimo priemonė, kur viena automašina tenka maždaug trims (įskaitant ir kūdikius) gyventojams. JAV A. K. 1953 atšventė savo 50 metų sukaktį.

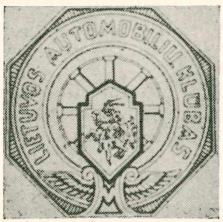

Lietuvos automobilistų klubo ženklas

Automolitas, arba cinko špinelis, ganitasholoedrinės klasės mineralas. Juodai žalias, mėlynas, juodas. 1805 rastas Švedijoje. Dabar plačiai randamas Brazilijoje.

Autonomija (gr. autos — pats, nomos — įstatymas) filosofine prasme yra laisvė apsispręsti be išorinės prievartos. Kantas aptaria valios A. valios nusilenkimu tik jos pačios įstatymams, priešpastatydamas ją heteronomijai, palenkiančiai valią jai svetimiems tikslams.

Viešojoje teisėje yra teisė tam tikro vieneto leisti sau įstatymus; neigiama prasme, kad šiam vienetui niekas negali primesti svetimų įstatymų. Tokia visiška įstatymų leidimo A. naudojasi valstybė. Moksle ir praktikoje A. suprantama, kaip įstatymų leidimo nepriklausomybė tik tam tikrose teisės srityse. Vienetai, kurie naudojasi taip suprasta A., gali būti arba teritoriniai, kurie savo pamatą turi geografinėse aplinkybėse (atskiros autonomingos sritys), arba demografinėje skirtingoje kilmėje (tautinės A.), arba personaliniai. Šie vienetai gali naudotis A. ar dėl tam tikrų tarptautinių, tokią A. nustačiusių sutarčių, ar tas teises suteikiant konstitucijai ar kitiems valstybės įstatymams. Mažiau teisių už A. suteikia savivaldybė, bet kartais skirtumas tarp A. ir savivaldybės sunkiai apčiuopiamas. Austrijoje prieš I Pasaulinį karą tautinė A. buvo suprantama, kaip atitinkamos teritorijos teisė būti administruojamai savo tautybės valdininkų, ir tam reikalui buvo sudaryti tam tikri institutai. Teritorines A. turėjo 1809—1918 Suomija Rusijos valstybėje, Kroatija Vengrijoje, Didž. Britanijos kolonijos tam tikrais savo evoliucijos etapais. Tarptautinės teisės galia veikė šie autonominiai statutai: Alandų salų (Suomijoje, 1921 VI 24 Tautų Sąjungos nutarimu), Klaipėdos krašto (1924 V 8 konvencija), Karpatų Rusės (Čekoslovakijoje 1919 IX 10 sutartimi), Rytų Galicijos (Lenkijos, paskutiniosios neįvykdyta). Konstitucinę A. turėjo Aukštoji Silezija Lenkijoje 1920 VII 4 Tartu sutartis tarp Suomijos ir Rusijos, paskutiniosios nįvykdyta). Konstitucinę A. turėjo Aukštoji Silezija Lenkijoje 1920 VII 15 organišku statutu. Tačiau II Pasaulinis karas, visas tas teritorijas užgrobus Sovietų Sąjungai, panaikino ir jų bet kokią A.

A. mokyklinė yra savarankiškas tvarkymasis pagal pedagogikos bei pedologijos reikalavimus, nepriklausomybė nuo pašalinės įtakos kišimosi į pedagoginius dalykus. Paprastai tokią M. A. turi aukštosios mokyklos. 1922—1930 pvz. tokią plačią M. A. turėjo Lietuvos universitetas, bet naujai vyriausybės paskelbtu Vytauto Didžiojo Universiteto statutu toji M. A. buvo labai susiaurinta.

Autonominiai muitų tarifai vad. tokie, kurie gali būti valstybės keičiami savarankiškai, neatsiklausiant kitų valstybių. Sutartiniai, arba konvenciniai, muitų tarifai yra tokie, kada jie nustatomi, susitarus su kitomis valstybėmis.

Autonomistai 1) Airių A. pasireiškė 70-siais XIX a. metais po to, kada griežta 60-jų metų airių fenijų kova už Airijos nepriklausomybę anglų buvo įveikta. Nuo 1870 Butto ir Sullivano, nuo 1876—1877 Parnellio, nuo 1891 Redmondo vedami, airių A. reikalavo Airijai home rule — savivaldybės. Kad jie ir dalyvavo Anglijos parla-

mente, bet stengdamiesi priversti suteikti Airijai autonomiją, trukdė parlamento darbą, tyčiomis užtęsdami parlamento posėdžius ilgiausiomis kalbomis, obstrukcija ir įvairiais triukšmais, dėl kurių būdavo uždaromi kalėjime ir pan., o pačioje Airijoje ragindami boikotuoti Anglijos vyriausybę ir jos įstaigas. Tokia A. taktika kėlė airių nuotaiką ir vertė liberalinę anglų vyriausybę airiams nusileisti, bet Gladstone'o parlamentan įneštas home rule įstatymo projektas 1886 parlamento buvo atmestas, o 1893 žemesniųjų rūmų tuo pačiu reikalu priimtas įstatymas buvo atmestas lordų rūmų. 1898 parlamento priimta Airijos administracinė savivaldybė nepatenkino nei siekiančių politinės autonomijos A., nei sinfeinų veikiamos airių visuomenės. 1912 — 1913 Lloyd George'o įneštas trečias home rule įstatymo projektas sukėlė šiaurės Airijos-Ulsterio anglų pasipriešinimą, ir paskui prasidėjo pilietinis karas, kuris 1920 malšinamas priimtu ketvirtuoju home rule, 1921 pasibaigė Airijos pripažinimu laisva Didž. Britanijos imperijos valstybe.

Paul-Dubois Le drame irlandais et l'Irlande nouvelle 1927.

2) Atskirtame nuo Prancūzijos Elzase (Alzacijoje) 1871—1881 veikė A. partija, kuri stengėsi Vokietijos imperijos ribose savo kraštui išgauti jungtinės valstybės (Bundesstaat) teises; tat iš dalies buvo 1911 laimėta, išgavus vietinį seimelį (landtagą) ir tris balsus imperijos taryboje (bundesrate). 1918 Elzasui susijungus su Prancūzija, ten vėl atsirado autonomistų, kurie gynė savo krašto administracinį ir kultūrinį savarankiškumą.

3) Daugiakalbėje Austrijoje pirmas griežtas atskirų tautybių savarankiškumo reikalavimas pasireiškė 1848 revoliucijoje, kuri privertė Austrijos vyriausybę pažadėti suteikti Čekijai (Moravijai ir Slovakijai) bendrą savivaldybę. Tačiau revoliuciją valdžiai numalšinus, šis pažadas ne tik nebuvo įvykdytas, bet 1867 Austrijai virtus Austrija-Vengrija, kur Vengrija gavo lygias su Austrija teises, kiekvienai įjudviejų 1869 savo valdžion gavo po vieną tautą, apdraustą tautine autonomija (vengrai chorvatus-kroatus, austrai — lenkus) ir po kelias tautas nutautinti (Austrijos vokiečiai čekus ir pietų slavus, lenkai ukrainiečius, vengrai slovakus, rumunus ir vokiečius, chorvatai serbus). 1871 čekai atskirais politiniais laimėjimais išgavo sau tautines teises, kurių visuma artino jų politinį būvį prie dalinės autonomijos. Kadangi nuolatinė Austrijos-Vengrijos tarpusavio kova trukdė sveiką tautų kilimą, tai jai pašalinti 90-jų metų antrojoje pusėje prieš autocentralistines vyraujančių tautų tendencijas ir reikalavimus (teritorinės autonomijos, dažniausiai kaip laipsnio į valstybės pertvarkymą federaciniais pagrindais, kitiems net pakeliui į visišką nepriklausomybę). Austrijos socialdemokratai (V. Adler, K. Renner, E. Pernerstorfer ir kt.) iškėlė ne krašto, bet tautybių autonomijos reikalavimą, 1899 šiaip jos dėsnius nustatydami: Austrija turinti būti paversta demokratine tautybių sąjunga (jungtine valstybe); vietoje istorinių kraštų turi būti sudaryti tautiniai save valdą vienetai, patys sau leidžią įstatymus ir t.t.; tautos savivaldinės sritys drauge sudaro vieną tautinę sąjungą, savarankiškai sprendžiančią tautos reikalus; tautinių mažumų teisės apdraustos tam tikru įstatymu ir t.t. Austrijos A. pažiūros turėjo įtakos ne tik savo krašte, bet ir kitur, ypačiai 1905 revoliucijos metu Rusijos okupuotuose kraštuose, visų pirma žydų socialdemokratams (Bundui) nustatant tautinės kultūrinės autonomijos programą.

Synopticus (K. Renner) Staat u. Nation 1899; *R. Springer (K. Renner)* Grundlagen u. Entwicklungsziele d. Österreichisch - Ungarischen Monarchie 1906.

4) Rusijos valstybėje autonomijos teisėmis naudojosi 1809—1918 (nuo 1890 nekartą laužomomis) Suomija ir 1815—1830 Lenkija. 1830—1831 ir 1863—1864 Lenkijos ir Lietuvos sukilimai siekė visiško atsiskyrimo nuo Rusijos, bet tų sukilimų numalšinimas ilgam nudelsė svajones apie nepriklausomybę. Tik XIX a. paskutiniame dešimtmetyje Lenkijos socialistai (P. P. S.) ir Lietuvos socialdemokratai (L. S. D. P.) atnaujina tų kraštų nuo Rusijos atsiskyrimo reikalavimą: laisvą Lietuvą 1896 L. S. D. P. programa vaizdavo sujungtą federacijos ryšiais su kraštais, kurie atsiskirtų nuo Rusijos ir kurių kiekvienas turėtų savo autonomiją. Lietuvių socialdemokratų (A. Moravskio, A. Domaševičiaus ir kt.) pavyzdys veikė taip pat pirmuosius latvių, gudų, ukrainiečių socialdemokratus. Vis smarkėjanti Lietuvos visuomenės kova su carizmu ir aiškėjąs lenkų agresingumas Lietuvos atžvilgiu (pačių socialdemokratų tarpe L. S. D. kova su P. P. S.) lietuvių socialdemokratų tarpe labiau pabrėžė Lietuvos nepriklausomybės reikalą, negu būsimuosius jos ryšius su kaimynais (Darbininkų Balsas ir kt.), o lietuvių demokratų partija (P. Višinskis, J. Vileišis ir kt.) 1902 ėmė reikalauti „laisvos ir nepriklausančios kitoms tautoms ir viešpatystėms Lietuvos", kaip „tolimojo siekio", kitaip dar pasisakydama už „pilną Lietuvos autonomiją etnografiškose ribose". 1905 revoliucija iškelia Lietuvos (ir kitų Rusijos tautų) autonomijos reikalavimą, lygiai priimtiną tiek siekiantiems nepriklausomybės (autonomija plačia prasme), tiek ir prieš revoliuciją tebesisakiusiems už Rusiją ir tebesitenkinantiems autonomija jos ribose (siaura prasme). Šį A. reikalavimą plačioji visuomenė

priima laisvės šūkiu. Lietuvių suvažiavimas (1905 Didysis Seimas) Vilniuje socialdemokrato S. Kairio rašyta rezoliucija nutarė „reikalauti Lietuvai autonomijos su seimu Vilniuje", remiant jos „santykius su kaimyniškomis Rusijos šalimis federacijos pamatais". Petrapiliečiai kunigai P. Būčys, A. Jakštas-Dambrauskas, J. Mačiulis-Maironis su B. Jaloveckiu, gen. A. Babianskiu ir kt., tardamiesi „žengti keliu konstit. demokratišku su pritaikinimu prie Lietuvos sąlygų", nutarė reikalauti, be Rusijos steigiamojo seimo, dar plačiausios vietos savivaldos Lietuvoje ir kaip tikslo, siekti Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje vietiniams reikalams tvarkyti ir vietine kariuomene. Dr. J. Basanavičiaus ir kt. pastangos paveikti rusų liberalus (konstitucionalistus demokratus P. Miliukovą ir kt.) Lietuvos autonomijos naudai nenusisekė. Šiaip Vilniaus seimo reikalavimas Lietuvai autonomijos virto visų lietuvių politinių grupių siekimu keliolika metų (1905–1916), kol per I Pasaulinį karą tą siekimą nustelbė nepriklausomybės reikalavimas, pvz. 1917 Petrapilio seime, 1917 Vilniaus konferencijoje.

Mikas (M. Biržiška) Lietuvos socialdemokratų partija — Kova 1907; *A. Lietuvis (A. Moravskis)* Lietuvos darbininkų judėjimo istorija 1931.

Autoparkas, JAV tiesiog parkas, aikštė automobiliams statyti.

Autoplastika chirurginė operacija, padengimas kūno audinių defektų lopu, paimtu iš kitų gretimų to paties kūno vietų. Tiktai A. lopas gali gerai naujoje vietoje prigyti. Jeigu lopas paimtas iš žmogaus žmogui, tai ši operacija vad. homoplastika. Jei jis imamas iš kitos rūšies individo, pvz. nuo gyvulio žmogui, tai vad. heteroplastika, jei lopui imama negyva medžiaga, vad. aloplastika.

Autopsija (gr.) visų lavono dalių tyrimas mirties priežasčiai nustatyti.

Autoramentas senojoje Lietuvos-Lenkijos valstybėje organizavimas, ginklavimas, mankštinimas ir visa kariuomenės būtis, nustatyta vienu kuriuo pavyzdžiu. Buvo skiriamas svetimšalių A. — vietinė kariuomenė, svetimųjų pavyzdžių sudaryta, ir tautinis A., sudarytas remiantis vietos karine tradicija.

Autoriaus teisė suteikia išskirtinę teisę atgaminti, dauginti, platinti literatūros, dailės, muzikos ir kitų meno rūšių kūrinius visuomenės interesų aprėžtose ribose. A. T. asmens pusė glūdi autoriaus ryšiuose su jo dvasios kūrybos gaminiais. Kadangi meno kūrinys suteikia autoriui ir materialinės naudos, tai A. T. turi ir pagrindinius turto teisės bruožus. Be to, į meno veikalus teisė žiūri kaip į visuomenės dvasinių ir kultūrinių gėrybių atsargą, kurios didumu ir papiginimu visuomenė yra suinteresuota. Visuomenės labui ir yra sudaromi A. T. aprėžimai. A. T. liglaikinis pobūdis yra pagrindžiamas visuomenės interesu. Senovėje A. T. buvo visai nežinoma; taip pat ir vėliau, ligi XV a. pabaigos, Europoje autoriai neturėjo savo kūriniui teisės apsaugos. Teisinę apsaugą dvasinės kūrybos gaminiams pirmoji pradėjo teikti Anglija. Anglų papročių teisė vadovavosi sumetimais, kad be autoriaus sutikimo niekas neturi teisės viešai paskelbti ir išplatinti svetimų atpasakotų minčių ir kad autoriaus reputacija gali reikalauti jų teisės pripažinimo ir apsaugos. Spaudą išradus, pradėta A. T. apsaugoti tam tikromis privilegijomis (charter), kurios tačiau buvo suteikiamos ne autoriui, bet leidėjui už jo darbą ir išlaidas leidžiant knygas. Pirma tokia privilegija buvo Anglijoje suteikta XVI a. Tokios privilegijos buvo suteikiamos ir kituose kraštuose, be ko kita, ir Lietuvoje, kur pvz. Vilniaus akademinė jėzuitų spaustuvė turėjo tam tikra privilegija apsaugotą išimtinę teisę naujais leidimais kartoti Lietuvos Statutą. Didžiosios Prancūzijos revoliucijos laikotarpyje autoriaus ir leidėjo teisių apsauga buvo grindžiama jų ypatingomis nuosavybės teisėmis į meno kūrinius. 1793 VII 19 Prancūzijos įstatymas nustatė bendrus A. T. pradus į savo literatūros, muzikos ir dailės kūrinius ir autoriaus nuosavybės teisės veikimą tol, kol autorius yra gyvas, ir dar 10 metų jam mirus. XIX a. Europoje A. T. įstatymų esmę sudaro tai, kad meno kūrinys, kaip autoriaus dvasios produktas, yra apsaugojamas panašiai, kaip apsaugojama jo garbė ir reputacija. Naujausi Europos A. T. įstatymai stengėsi suderinti materialinius ir idealinius A. T. pradus ir iškelti jo visuomeninę reikšmę. Tokį pobūdį turi ir anglų nuo 1912 VII 1 veikiąs The Copyright Act ir JAV 1909 įstatymas, kuris daug kur pakeitė A. T. apsaugos principus, dar 1709 anglų įstatymu įvestus ir JAV. Nepriklausomojoje Lietuvoje savo A. T. įstatymo neturėta, bet ten veikė rusų 1911 III 20 A. T. įstatymas, kuriuo A. T. buvo apsaugojama autoriui per visą jo gyvenimą ir dar 50 metų jam mirus. JAV A. T. literatūriniams veikalams apsaugoti reikia išgauti specialų raštą iš Copyright Office Washingtono Kongreso bibliotekos (Library of Congress), sumokėjus tam tikrą nustatytą rinkliavą (4 dol.) ir pristačius veikalo du egzempliorius. A. T. apsaugo ir tarptautinės sutartys bei konvencijos, pvz. Berno konvencija, kuri apsaugo vertimų teisę; Lietuva prie jos nebuvo prisidėjusi.

La protection internationale du droit d'auteur 1928; *Copinger* The law of copyright 1909.

Autoritarinis – autoritetu paremtas. Autoritarinis režimas yra tokia valstybinė santvarka, kuri remiasi ne pareikšta tautos valia laisvai renkamu seimu, bet vieno

asmens, prievarta ar kitu būdu pasigrobusio valdžią, autoritetu, besiremiančiu kuria viena politine partija ar kariuomene. Nuo diktatūros A. R. tesiskiria kartais kiek švelnesnėmis politinėmis priemonėmis valdžiai vieno asmens rankose išlaikyti. Toks A. R. Lietuvoje buvo įvestas po 1926 XII 17 perversmo. Jis buvo įvestas ir Lenkijoje, Latvijoje, Estijoje, veikia ir dabar Portugalijoje, Argentinoje ir kai kur kitur (pvz. Egipte, kai kuriose Maž. Azijos arabų valstybėse ir t. t.).

Autoritetas (gr. autorrutos, lot. auctoritas) turėjimas kituose pasitikėjimo ir lemiančios įtakos savo asmeninėmis savybėmis ar užimama vieta. Bendruomeninis gyvenimas privalo visose srityse autoritetingų asmenybių. Bet A. vaidmuo gali būti ir žalingas, jei jis tesiremia užimama vieta, neatitikdamas jos reikalavimų. Kiek tikras A. gali žadinti, tiek netikras A. slopinti kūrybinę iniciatyvą. O tikrą A. teturi tas, kuris pats įkvepia visuose pagarbą užimamai vietai — ne dėl užimamos vietos prievartiškai iš visų reikalauja pagarbos. Tikras santykis su A. yra pasitikėjimas kieno nors kompetencija ar moraliniu tiesumu. Tačiau joks A. negali būti aklai tikimas, nes joks žmogus neturi teisės nei pats save dievinti, nei reikalauti būti kitų dievinamas. Absoliučiai tikimu A. gali būti tik pats Absoliutas.

Autorių honorarai atlyginimas, autoriaus gaunamas už literatūrinį kūrinį. Ištisais šimtmečiais autoriai honoraro nežinojo, pasitenkindami džiaugsmu savo kūriniui suradę leidėją. Knygoms ir ypač laikraščiams paplitus ir jų leidėjams iš to žymų pelną gaunant, noras pritraukti geresnes literatūrines pajėgas vertė leidėjus mokėti ir honorarus. Jei veikalas leidžiamas atskira knyga, A. H. paprastai apskaitomi nuo išspausdintų egz. brutto kainos; jei spausdinama žurnale, ar šiaip kokiam rinkinyje — nuo spausdinto lanko, laikraščiuose — nuo spausdintos eilutės; net ir iš anksto nustatytu susitarimu.

Lietuvoje pirmieji honorarai buvo mokami rusų administracijos L. Yvinskiui, T. Žilinskui ir kitiems spaudos draudimo pradžioje už rusų administracijos leistųjų knygučių vertimą ar surašymą lietuviškais žodžiais, bet rusiškais „kirvukais". Nuo 90-ųjų metų pradžios Vienybė Lietuvininkų Plymouthe Pa. mokėjo nuolatinius nedidelius honorarus savo korespondentams Lietuvoje — M. Davainiui Silvestraičiui, V. Šlekiui, V. Gaigalaičiui ir kt. To laikotarpio pabaigoje A. H. pradėta mokėti ir už knygutes, kurios labiau paplisdavo ir laiduodavo leidėjams pelną, pvz. K. Stikliaus-Liepuko įvairios Gadzinkos. Be to, ir Petras Vileišis, leisdamas Maž. Lietuvoje įvairias populiarias knygutes, jų paruošimą pavesdavo daugiausia Petrapilio aukštųjų mokyklų lietuviams studentams ir jiems mokėjo palyginti didelius A. H., kuriais faktiškai pridengdavo tokiu būdu jiems teikiamas pašalpas. Pradėjęs legaliai leisti nuo 1904 XII 10 Vilniaus Žinias, jis tuojau pradėjo mokėti ir A. H. ne vien už išspausdintus straipsnius, bet nekartą ir avansuodamas dar neparašytus darbus. Mokėjo nedidelius honorarus ir kiti legalieji laikraščiai. Nepriklausomojoje Lietuvoje A. H. prigijo, knygų prekybai pradžioje virtus pelningu verslu. Tačiau keletas stambesnių leidėjų bankrotų (Švyturio ir kt.) ir knygų prekyvietės susiaurėjimas buvo privertęs A. H. mokėti tiktai už tokias knygas, kurios dėl savo sensacingumo turėjo laiduotą knygų prekyvietę, ar už tokias, kurios šviet. Ministerijos būdavo aprobuojamos vadovėliais mokykloms ir skaitiniais mokyklų bibliotekoms. Tačiau antrajame dešimtmetyje Sakalo bendrovė, mokėdama A. H. ne tik knygą išspausdinus, bet ir avansu prieš jos išspausdinimą, suvaidino lietuvių literatūrai lemiamą vaidmenį, įtraukdama į literatūros darbą daug jaunų naujų literatūrinių pajėgų, ir gražiu savo leidžiamųjų knygų parinkimu lietuviškai knygai išplėsdama didelę prekyvietę plačioje visuomenėje. Valdžios leidiniams 1924 IV 7 ministerių kabineto nutarimu buvo nustatytos pastovios A. H. normos tiek už straipsnius, tiek už atskiras knygas.

Autorius (lot. auctor – kūrėjas) ką savarankiškai sukūręs asmuo. Dažniausiai šiaip vadinamas rašytojas. Bet A. yra ir mokslo, dailės, muzikos kūrinio, pastato ir kt. veikalų kūrėjas. A. teises į jų kūrinius paprastai ap saugo įstatymai. A. laikomas kompiliatoriumi, jei yra savo veikalą sudaręs, tik kelis svetimus veikalus atpasakodamas ir mechaniškai svetimas mintis lipdydamas, ir plagiatoriumi—ištisai ar iš dalies svetimą veikalą savo vardu paskelbęs.

Autorizacija įgaliojimo suteikimas. Knygų leidimo srityje autorizuotas yra tas leidimas, kuriam autorius davė savo sutikimą. Autorizuotas vertimas yra ne vien tas, kuriam versti autorius davė leidimą, bet ir tas, kuriam autorius suteikė originalo teisę.

Autos Ispanijoje ir Portugalijoje taip buvo vadinami tikybiniai vaidinimai, savo simboliniu ir alegoriniu pobūdžiu visai skirtingi nuo comedias divinas, artimų misterijoms. Buvo keletas skirtingų A. rūšių: A. sacramentales per Dievo Kūno šventę ir A. de(al) nacimiento per Kalėdas. Seniausieji A. buvo liaudies žaidimai, sudaryti iš pramogų, kuriose dalyvavo persirengę milžinais, siaubūnais draminiame monologe ir vaidinime, kuris pradžioje buvo atliekamas bažnyčioje, o vėliau viešoje aikštėje. Literatūriškai A. patobulino Lope

de Vega ir Calderon. Ispanijoje nustota A. viešai vaidinti 1765.

Autós éfa (gr. pats tai sakė) .VI a. pr. Kr. Pytagoro sekėjų — pytagoriečių posakis, kuriuo jie sprendė savitarpio ginčus: pats Pytagoras tai sakė. Cicero vartodavo — ipse dixit. O Lietuvoje, leidžiant A. Smetonos prakalbas ir straipsnius, šiais posakiais sekant, jie buvo pavadinti — Pasakyta, parašyta, — atseit, pats A. Smetona pasakė, parašė.

Autoskopija betarpiškas žiūrėjimas į gerklę tam tikru instrumentu be veidrodėlio.

Autosugestija savitaiga, savęs sugestija. Gali būti sėkmingai vartojama, gydant nervinio pobūdžio ligas (vad. Coué metodas).

Autotelinis (gr.) turįs tikslą savyje pačiame (pvz. menas menui).

Autotipija 1881 Meisenbacho ir Schmaedelio Münchene išrastas fotomechaninis būdas toninėms paveikslų reprodukcijoms gaminti. Graviruojant veidrodinio stiklo tinkleliu ir jautria plokštele, reprodukuojamas toninis piešinys paverčiamas daugiau ar mažiau riebiais taškeliais. Jie perkeliami į metalines plokšteles arba į litografinį akmenį ir atmušami popieriuje. A. plačiai vartojama spalvotoje fotografijoje ir akvarelių imitacijose.

Autotomija (gr. autos — pats, temnein— piauti) kai kurių žemesniųjų gyvių (kirmėlių, moliuskų, dygliaodžių nariotakojų) ir net stuburinių (driežų) sugebėjimas atmesti sužalotus, suspaustus arba pagautus organus ir tuo būdu kai kada atgauti savo laisvę. Organų atmetimas įvyksta reflektiškai, ir kraujo nuostoliai būva labai nežymūs. Atmestieji organai per kurį laiką vėl atauga. A. yra tų gyvių apsigynimo priemonė, leidžianti jiems pavojaus išvengti.

Autotransfuzija medicinos pagalbos priemonė daug kraujo nustojusiems. Iš mažiau gyvybei reikšmingų organų kraujas suvaromas į gyvybei daugiau reikšmingus organus. Nevisi organai vienodai pakelia kraujo nustojimą: pvz. galūnės gali kurį laiką apsieiti su mažu kraujo kiekiu, ir tai nekenkia nei joms pačioms, nei visam organizmui. Tuo tarpu smegenyse, širdyje ar didžiosiose kraujo gyslose nukritus kraujo spaudimui, organizmas labai greitai tai pajunta, ir tokio būvio negali ilgai pakelti. Ši savybė ir panaudojama A. Kraujo apytakos ratas po A. sumažėja, bet užtat spaudimas jame padidėja, ir gyvybei svarbieji organai gauna daugiau kraujo. A. pavyksta greitai atgaivinti visiškai nusilpusius ir nuo kraujo nusekimo netekusius sąmonės.

Autotrofiniai augalai yra tokie, kurie patys daro sau reikalingą organinę medžiagą ir savarankiškai maitinasi neorganine medžiaga — ne taip, kaip heterotrofiniai augalai, kurie tiesiog maitinasi organine medžiaga.

Autran Joseph (1813 — 1877) prancūzų poetas, nuo 1868 Prancūzijos akademijos narys. Išsp. poezijų rinkinius: Milianah 1842, Les poèmes de la mer 1825, Vie rurale 1856, Epitres rustique 1861, tragediją La fille d'Eschyle 1848, poemą La légende des paladins 1875 ir kt.

Autrimnus (rudeninis, ruduo) senovės romėnų rudens ir visa ko, kas su rudeniu yra susiję, dievaitis.

Autrimpas tariamasis senovės prūsų jūros, upių ir vandenų dievaitis. Minimas 1530 Prūsijos agendoje, 1551 J. Maleckio De sacrificiis et idolatria, Simano Grunau kronikoje A., Natrimpe, Autrimpus, Potrympus, Antrimpus, Patrimpe ir kitais vardais. Nors su tais vardais kiti mėgindavo sugretinti ir eilę Maž. Lietuvos vietovių vardų ir šiaip įvairiais būdais tuos vardus aiškinti, tačiau, be šių abejotinos vertės literatūrinių žinių, nėra jokių įrodymų, kad tokį dievaitį prūsai būtų garbinę. Kaip ir daugumas tiek prūsų, tiek žemaičių tariamųjų dievybių, A. greičiausiai atsirado iš kokio blogai nugirsto ir nesuprasto paprasto prūsiško žodžio, kuris iš analogijos su aniems rašytojams žinoma romėnų mitologija buvo paverstas dievybės žodžiu. Gal jis ir sugretintas su romėnų Autrimnus.

H. Usener Götternamen II leid. 1929; *H. Bertuleit* Das Religionswesen der alten Preussen 1924; *W. Mannhardt* Letto-Preussische Götterlehre 1936.

Autumne prūsų pagudėnų vadas, kartu su Henriku Mantu (Monte), Glappo ir kitais vadovavęs 1260 prasidėjusiam sukilimui prieš kryžiuočius. Spėjama, kad žuvęs, kryžiuočiams Elbingą apgulus.

Autun, senovėje Bibracte, Prancūzijos mst. Saone Loire departamente. 15.000 gyv. (1950). Garsus senosios statybos paminklais: Janaus šventovė, Porte d'Arroux, XII a. šv. Lozoriaus katedra, paveikslų galerija. Romos imperijos laikais čia buvo retorikos mokykla Augustodunum.725 A. buvo sunaikintas arabų ir 888 normanų. Vid. amžiais priklausė Burgundijos hercogams.

Autunitas fosfatų grupės mineralas, aptiktas Prancūzijoje prie Autun. Šviesiai geltonas, randamas plonytėmis plokštelėmis arba smulkiais kristalais uolų paviršiuje. A. yra kalcio uranatas su fosforu.

Auvergne Prancūzijos centrinio masyvo vidurinė plokštakalnė ligi 600 m aukštumo. Aukščiausios viršūnės Puy de Sancy 1886 m, Cantal 1858 m. Daug karštųjų šaltinių ir prie jų įsisteigusių kurortų. Paviršiumi daugiausia ganyklos ir miškeliai. Slėniuose javų, vynuogynų ir sodų derlingos dirvos. Randama akmens anglies ir geležies. Senovėje vadinta Arvernų žeme, nuo 52 pr. Kr. atiteko romėnams, 471—475 vakarų gotams, 507 frankams ir vėliau Burbonams.

Auwers Arthur (1838–1915) vokiečių astronomas. 1866—1915 Berlyno mokslų akademijos narys. Vadovavo žvaigždžių katalogą sudarant ir saulės paralaksą nustatant. A. nustatė dabar jo vardu vadinamą fundamentinę žvaigždžių sistemą.

Auvigny Charles (1760—1840) prancūzų miniatiūristas, kurį laiką gyvenęs ir dirbęs Lietuvoje, paskiau Varšuvoje. 1819 paveikslas Pirmasis jūreivis, 1821 miniatiūra Amor ir Psyché.

Aux Cayes Haiti salos uostas, įk. 1503. 17.000 gyv. (1952). Didelė tabako dirbinių pramonė. Daugumas gyventojų juodukai; baltiesiems klimatas netinka.

Auxerre š. Prancūzijos mst. į pietus nuo Paryžiaus. 35.000 gyv. (1950). Katedra pradėta statyti IV a. ir baigta XVI a. Senovėje senonų miestas Autissiodorum. Viduramžiais Auxerrois grafijos sostinė. A. vyskupija (1802 panaikinta) davė per 20 šventųjų ir žymių teologų (Palladius, Germanus, Hugo, Remigijus...).

Auxin A, auksenetriolinė rūgštis $C_{18}H_{32}O_5$ augalų auginimo hormonas, kuris skatina celių didėjimą.

Auzout Adrienne (1630—1691) prancūzų matematikas, laikomas mikrometro išradėju. Išsp. Traité du Micromètre 1667 ir kt.

Aužbikavas Tauragės aps. Vainuto vl. k., 6 km nuo Vainuto. Čia 1787 XII 31 gimė ir 1831 V 19/31 mirė Silvestras Valiūnas, Birutos, Šlovės Bachuso ir kt. lietuviškų eilėraščių autorius.

Aužuolas 1912 įkurta ir ligi 1915 veikusi Rūkuose, Maž. Lietuvoje, kaimo jaunimo draugija. Pirmasis pirmininkas J. Joniškys.

Av. senovės romėnų monetose buvęs atmušamas pažymėjimas, reiškęs žodžių Augustus, Augustulus ir kt. sutrumpinimą.

Ava (m. 1127) iš vardo težinoma pirmoji vokiškai rašiusi religinė poetė Austrijoje. Parašė: Leben Jesu, Antichrist, Juengstes Gericht. Jos kūrinius 1849 išleido Diemer.

Ava ž. Pipiras.

Avadži (Avaji) Japonijos sala tarp Hondo ir Šiku. 570 km².

Avadhana šiaurės budistų pasakojimų rūšis, kur paprastai Buddhos vardu pamokomai pasakojama apie praeities įvykius.

Avakitas mineralas, daug chromo turįs muskovitas. Vardą gavo nuo Avalos kalno Jugoslavijoje, kur jis buvo surastas.

Avakumovič Jovan (1841—1928) serbų teisininkas ir politinis veikėjas, 1876 vidaus reikalų ministeris, 1892—1893 ir 1903 ministeris pirmininkas. 1893 drauge su visu ministerių kabinetu karaliaus Aleksandro įsakymu buvo suimtas. Rističui mirus, vadovavo liberalams ir reiškėsi karaliaus Aleksandro priešininku. Šį nužudžius, atidavė Serbijos sostą Petrui Karageorgievičiui. 1889 išsp. studiją apie serbų prisiekusiųjų teismo kilmę ir kt.

Avalokitečvara vienas budistų Dyani-Bohdisattvas dievų, kuris buvo laikomas gailesio ir užuojautos reiškiniu, pradžioje tik metafiziniu, vėliau suantropomorfintu. Garbinamas Tibete, Kinuose ir Japonijoje.

Avalon 1) Newfoundlando salos p. r. pusiasalis su įlankomis St. Mary Bay, Conception Bay ir kt. Š. r. dalyje uostas St. Johns. Čia 1621 buvo įkurtas pirmas Newfoundlande žvejų kaimas. Iš A. yra pravesti 7 povandeniniai transatlantiniai telegrafo kabeliai į p. Airiją. Į rytus nuo A. tęsiasi žuvinga Newfoundlando sekluma.

2) (Avallon) Bret upės sala Sommerseto grafijoje Anglijoje, senovės keltų vėlių kraštas. Anot XIII a. tradicijos, čia gyvenęs pasakiškasis keltų karalius Artūras.

Avalov-Bermont ž. Bermont.

Avama r. Sibiro, Turuchano krašto, upė 300 km ilgio.

Avan, Afvan Švedijos ež., 120 km ilgio, vid. 9 km pločio, 221 m gylio — giliausias Švedijos ežeras.

Avangardas (pr. avant garde — priešakinė sargyba) kariuomenės dalis, skiriama svarbiausiųjų jėgų voros priekiui nuo netikėtumų saugoti, iš kelio kliūtims šalinti, nugalėti priešo dalims, kliudančioms arba stabdančioms žygį, ir sudaryti patogioms sąlygoms, kuriomis kautynėse svarbiausiosios jėgos galėtų pasinaudoti. Atsitraukiamajame žygyje A. dengia jėgas nuo netikėtų priešo puolimų ir šalina kelyje pasitaikiusias kliūtis.

Avanportas (pr. avant-port) priekinė uosto dalis laivams laukti savo eilės uostan įplaukti ar išplaukti.

Avansas (pr. avance) 1) iš anksto duodama pinigų suma darytinoms išlaidoms atlyginti.

2) Dalis mokėjimų, vieno kontragento duodamų kitam prieš tų mokėjimų terminą. Čia priklauso A. duodami darbininkams ir tarnautojams iš jų darbo atlyginimo ar algos sąskaitos, sutarto atlyginimo dalies išmokėjimas rangovams, dar nepabaigus darbo, ir t.t.

3) Tarnybinis pakilimas-avansavimas.

Avanscena (pr. avant-scène) priešakinė scenos dalis nuo rampos ligi pirmųjų kulisų. Netiesiogine prasme — regimoji, pirmoji vieta.

Avant la lettre pirmieji rėžinio egzemplioriai, dažnai patiės autoriaus pažymėti. Kadangi didesnį rėžinio egzempliorių skaičių atmušant, vėlesnieji dažnai esti netaip rūpestingai atliekami, tai pirmieji egzemplioriai menininkų ir meno mėgėjų yra ypač vertinami kaip epreuves d'artiste (meniniai atspaudai).

Avant-propos (pr.) knygos ar kito kurio veikalo įvadas, prakalba. A. propos — kaip tik laiku, tikrai pasakius.

Avanta senovinis Aluntos vardas, išlikęs lenkiškame Aluntos iškreiptame varde — Owanta.

Avantažas (pr. avantage, it. avantagio)— nauda, persvara, viršenybė, gera savybė.

Avantiūra (pr. aventure, lot. adventura) a) retas, nepaprastas nuotykis, b) triukšmingi vaidai, triukšmas, c) rizikingas karinis, politinis, visuomeninis žygis.

Avantiūrinas mineralo kvarco atmaina, turinti daug žėručio įmaišų. Mėlynai raudonas, randamas Vokietijoje, Ispanijoje ir Egipte.

Avantiūrinis romanas savaiminga plataus nuotykių romano žanro šaka. A. R. pradmenys jau randami antikiniuose ir vidurinių amžių riterių romanuose. Savaimingą formą A. R. įgijo XVII—XVIII a. Jis išaugo iš ispanų išdykėlio pasakojimų (novela picaresca) ir paplito Europos literatūrose. Tipiškas A. R. pavyzdys yra olando Hensinso romanas De vermakelijke Avanturier 1695. Juo pasekė ištisas XVIII a. vokiečių A. R. ciklas. Prancūzijoje žodžiu aventure pradžioje vadino riterių dvikovą, vėliau pramanyto didvyrio arba išgalvotų jo žygių pasakojimą kurio istorinio įvykio fone. A. R. herojus dažniausiai būva žmogus, kuris iš žemesniųjų visuomenės sluogsnių veržiasi į aukštuomenę, nevengdamas jokių priemonių, kol po įvairių nuostabių nuotykių pasiekia savo tikslą. A. R. herojaus veikimo ir nuotykių vieta nuolat keičiasi: jis keliauja iš vienos šalies į kitą ir vis patiria nuostabiausių, negalimų ir nepatikėtinų išgyvenimų.

Avantiūristas ieškąs nuotykių klajūnas, rizikingo ir dažnai nešvaraus pelno mėgėjas, neramus triukšmadarys.

Avantiūrizmas rizikingų asmeninių, visuomeninių, politinių ar karinių žygių pamėgimas ir vartojimas.

Avarai giminiška hunams altajų rasės tauta, kuri po hunų sunykimo apsigyveno Kaspijos jūros ir Dono upės pakraščiuose. Tarnavo ir talkininkavo imperatoriui Justinijonui, bet vėliau pasitraukė nuo jo, susidėjo su langobardais ir drauge sunaikino gepidų valstybę. 568 užėmė Panoniją (dab. Vengriją) ir įkūrė savo valstybę. Plėtė savo nukariavimus: buvo prisijungę Dalmatiją, Bohemijos ir Moravijos čekus, vėliau taip pat Moldaviją ir Valakiją (dabartinę Rumuniją). Plėšė ir Balkanų valstybes. 626 buvo apgulę Konstantinopolį, ir privertė Bizantijos imperatorių mokėti jiems duoklę. 793—803 Karolis Didysis sunaikino A. galią ir pavertė juos savo vasalais. Ilgainiui A. suslavėjo.

Avariai lezginų giminė š. Kaukaze (Avarijoje). VIII a. pateko arabų valdžion, kurie juos pavertė islamo sekėjais. XV a. iš arabų valdžios išsivadavę, įkūrė nepriklausomą chanatą. 1803 Sultan Achmetas prisiekė Rusijai ištikimumą, bet A. nepaliko jai ištikimi ir ilgainiui pradėjo stengtis išsivaduoti iš rusų valdžios. 1829 paskelbė prieš Rusiją šventąjį karą (hazavat). Chanas Šamilis (1832—1859) apjungė avarius su lezginais, čečėnais, čerkesais ir osetinais, ir tie atkakliai priešinosi rusų valdžiai. Tik 1863—1864 tepavyko rusams juos įveikti.

A. turi gausią tautosaką, o nuo XVII a. ir raštų kalbą arabų rašmenimis. A. priskaitoma apie 200.000. Legendos apie Šamilį ir jo žygius labai gyvos A.

Avarija jūrų teisėje vadinama žala, padaryta laivams ar jų kroviniams dėl nenumatyto atsitikimo, arba nepaprastos išlaidos, padarytos ryšium su tokiu nenumatytu atsitikimu. Mažoji A. apima visas išlaidas, susytas su įplaukimu ir išplaukimu iš uosto. Didžioji A. yra susyta su vienos turto dalies paaukojimu, kad būtų galima išgelbėti likusiąją turto dalį. Svarbiausia didžiosios A. problema yra nuostolių padalinimas tarp dalyvaujančiųjų asmenų pervežime. Čia paprastai vadovaujamasi principu, kad tie nuostoliai turi būti paskirstyti tarp visų dalyvavusiųjų asmenų pervežime. A., įvykstančiose dėl laivų susidūrimo, taikomas principas, kad kiekvienas yra atsakingas už nuostolius, dėl jo kaltės kitam padarytus.

Avatara (skr. — nužengimas) indų mitologijoje dievų įsikūnijimas, nužengus žemėn žmonėms gelbėti nuo nelaimių ir kt. Višnu įsikūnijęs 9 kartus, o prieš pat pasaulio galą būsiąs dar dešimtas Višnu įsikūnijimas.

E. W. Hopkins Epic mythology 1915.

Avdeev Mykolas (1821—1876) rusų rašytojas, Ad. Mickevičiaus draugo Tomo Zano auklėtinis tuo laiku, kada Zanas buvo ištremtas iš Lietuvos Rusijon. 1862—1863 A. gyveno ištremtas Penzoje, paskiau kurį laiką Paryžiuje. Išsp. trilogiją Tamarin 1849—1851, Podvodnyj kamen 1860, V sorokovych godach 1876 ir kt.

Avdikovič Orest (1873—1919) ukrainiečių rašytojas, pedagogas. Išsp. Moja populiarnist, Demon ruini, Ohlad literaturnoj dijatelnosti O. Konisskago ir kt.

Ave, have (lot.) romėnų sveikinimas: (būk) sveikas! Cirko gladiatoriai prieš imtynes sveikino sėdintį ložėje imperatorių Claudiją: Ave, Caesar, morituri te salutant —sveikas, ciesoriau, sveikiname tave, eidami mirti.

Awe, Loch Awe — šventosios baimės ež., Skotijos ež., Argyll grafijoje, 30 km ilgio, 2 km pločio, ligi 94 m gylio. A. upė jungia jį su Etive ežeru.

Avebury Anglijos kaimas Wiltshire grafijoje, pagarsėjęs ten užtiktomis žalvario laikotarpio pradžios kapų ir šventovės liekanomis.

Avebury ž. Lubbock John.

Avėdra (Gypaetus barbatus) plėšrusis paukštis Roptatores (plėšrieji paukščiai) būrio Falconidae (sakalai) šeimos. Kūno ilgis apie 1 m, sparnų tarpugalis apie 2,5 ilgio, snapas riestas uodega ilga, pleišto pavidalo. Gyvena Pirenėjuose, Balkanuose, Kaukaze ir Azijos kalnuose. Seniau jų daug buvo ir Alpėse, bet ten jau beveik visai išnaikintos. Minta dvėsena, ryja kaulus, didesnius kaulus išneša į orą ir sutrupina, mesdamos ant uolų. Kartais puola ir gyvus žinduolius— ėriukus, kalnų ožkų jauniklius ir kt., nustumdamos nuo aukštų uolų.

Avėdra

Aweyde Oskaras (a. 1840 Suvalkuose — a. 1900) teisininkas ir veikėjas politikas. 1859 baigė teisę Petrapilyje, studijavo dar Heidelberge. Tarnaudamas Varšuvoje teisme, veikliai dalyvavo, organizuojant 1863 sukilimą. Jau nuo 1862 X buvo centr. tautinio komiteto narys pavaduotojas. 1863 I 3 to komiteto narys, o 1863 I 22 paskelbus sukilimą, laikinosios vyriausybės narys, likęs joje ir besikeičiant jos sudėčiai kovo, gegužės ir birželio mėn. Nuo 1863 VI Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos provincijų skyriaus viršininkas. 1863 VIII Šmito vardu buvo pasiųstas į Vilnių paveikti tenykščio Lietuvos skyriaus, kuris, ypač Kosto Kalinausko raginamas, vis labiau ėmė nusistatyti prieš Varšuvą ir jos valdžią Lietuvai ir, siekdamas Lietuvos nepriklausomybės, buvo bevirstąs nepriklausomu valdomuoju Lietuvos komitetu. A. derybos su Kalinausku baigėsi šio sutikimu tenkintis turint plačią autonomiją su Lietuvos skyriumi. Į jį buvo numatomas ir A. Vykdamas apie tai Varšuvai pranešti, buvo Vilniaus geležinkelio stotyje suimtas. Kalėjime atpažintas, kad nėra koks pirklys Šmitas, prisipažino, kas esąs, ir, grasomas pakarti, surašė platų visų savo žygių aprašymą, bet nieko neįvardijo. Išvežtas Varšuvon ir kalėjime 1864 VIII sužinojęs apie pakorimą paskutiniosios laikinosios vyriausybės narių, nebepakėlė smūgio ir plačiai bei atvirai surašė visa, ką žinojo apie slaptą sukilimo organizaciją, tautinę vyriausybę, jos sudėtį, darbus, ryšius ir t. t. Dėl jo parodymų nukentėjo šimtai žmonių, kurie šiaip būtų išlikę nesusekti. Ištremtas gyveno Viatkoje, r. Rusijoje, tarnaudamas teisme. Jo parodymus Varšuvos vietininko Bergo įsakymu plk. Belinskij, sutvarkęs ir sutrumpinęs, išvertė rusiškai; jie buvo Bergo išspausdinti vardu Zapiski o polskom vozstanii 1863.

B. Limanowski Historya powstania narodu polskiego 2 leid. 1908; *W. Przyborowski* Dzieje 1863 roku. 1919.

Aveyron p. Prancūzijos upė, dešinysis Tarno intakas. 240 km ilgio.

Ave-Lallemant Robert Christian Berthold (1812—1884) vokiečių keliautojas, 1857—1859 dalyvavęs Austrijos mokslo ekspedicijoje Brazilijoje ir Peru, 1869 atliko kelionę į Egiptą. Išsp. Reise durch Suedbrasilien 1859, Wanderungen durch die Pflanzenwelt der Tropen 1880 ir kt.

Aveles ganyti lietuvių kaimo vaikų žaidimas, smulkiai aprašytas M. Valančiaus Palangos Juzėje 1869. Sutrumpintai pakartojo M. Grigonis 200 žaidimų kambaryje ir tyrame ore ²1912. Kitaip dar žaidžiama Vilkas ir avys Lietuvoje, Latvijoje, Rusijoje, Vokietijoje ir kitur.

Avellaneda Buenos Aires, Argentinoje, priemiestis. A. 500.000 gyv. (1950). Didelės skerdyklos ir mėsos šaldyklos, vilnų valyklos ir kt. pramonė. A. 5000 lietuvių. 1941—1942 pastatyta Aušros Vartų lietuvių bažnyčia. Ten pat parapinė mokykla, spaustuvė, kurioje nuo 1948 leidžiamas Laikas. Argentinos Lietuvių Bendruomenės centro būstinė.

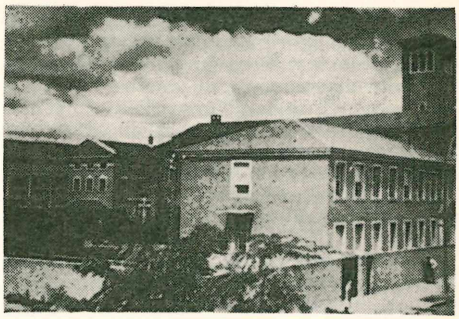

Avellanedos bažnyčia ir Tėvų marijonų vienuolynas

Avellaneda Gertrudis Gomez de A. (1816—1873) ispanų poetė, dramininkė ir beletristė. Išsp. eilėraščių rinkinius: Poesias liricas 1841, Devocionario 1867, dramas Leoncia 1840, El principe de Viana 1844, Balthasar 1858, romanus Dos mugeres ir Espatolino 1842, Dolores 1843 ir kt. Jos Obras literarias išl. ²1914—1918. Atsiminimai Memorias ineditas 1914.

Avellino Italijos mst. 35.000 gyv. (1950). Į rytus nuo A. yra senojo Abellinum griuvėsiai.

Avellino Francesco Mario (1788—1850) italų archeologas, 1839 Neapolio Burbonų muzėjaus dir. 1831—1836 išleisti jo Opuscoli diversi, kur daugiausia yra medžiagos

apie Pompėjos iškasenas. 1843—1848 leido Bulletino archeologico Napoletano.

Avelloni Francesco (1766—1825), vad. il Poetino, italų dramaturgas, parašęs 600 dramos veikalų, iš kurių 200 išspausdino.

Ave Maria (Angelica salutatio) — Sveika Marija (angelo pasveikinimas) katalikų malda Mergelės Marijos garbei. A. M. dažniau vartojama nuo XI a., nuo XIII a. jungiant su Tėve mūsų—Pater noster, nuo XIV a. kartojant iš ryto, pusiaudienyje ir vakare, vėliau ypačiai vakare skambinant bažnyčioje Angelus, taip pat jungiant ir su rožiniu. Lietuviškai jau 1595 M. Daukšos katekizme išsp.: Pasveikinimas Švenčiausios Mergos Marijos. Muzikoje labiausiai ji paplitusi J. S. Bacho, Ch. Gounodo ir Fr. Schuberto. Gounod prie Bacho fortepijonui parašytos preliudijos C—dur pritaikė melodijos ir A. M. žodžius solo. Lietuviškai A. M. yra sukūręs A. Vanagaitis. Ją plokštelėse įdainavo J. Kudirka. Solo giedojimui sukūrė J. Žilevičius.

Avenarius 1) Ferdinand (1856—1923) vokiečių rašytojas. Nuo 1887 leido žurnalą Kunstwart, 1902 įst. estetinės kultūros sąjungą Duererbund ir per ją darė didelę įtaką vokiečių šviesuomenei. Išsp. lyrikos rinkinį Wandern und Werden 1881 ir kt. Išleido vokiečių poezijos antologijas Hausbuch deutscher Lyrik ir Balladenbuch.

2) Mikalojus (1834–1903 Kaune) rusų pedagogas ir archeologas. 1886—1889 iškasinėjo Bielsko aps. apie 150 pilkapių bei kapų, o Drohičine prie V. Bugo surinko per 2000 senienų ir kasinėjimų rezultatus paskelbė rusų archeologinės komisijos apyskaitose 1893, 1894 ir 1895. Išsp. Drohičin Nadbužskij ir ego drevnosti 1890. A. darbuose ryški rusiška tendencija, ypačiai aiškinant jotvingų kultūros ir tautybės klausimus.

3) Richard (1843—1896) vokiečių filosofas pozityvistas, antimetafizikas, empirinio kriticizmo įkūrėjas, nuo 1877 Zuericho univ. prof. Išsp. Kritik der reinen Erfahrung 1886—1890, Der menschliche Weltbegriff 31912 ir kt. Su W. Wundtu ir M. Heinze leido žurnalą Vierteljahresschrift fuer wissenschaftliche Philosophie.

4) Vosylius (1839—1919) rusų rašytojas, rašęs daugiausia jaunuomenei. Išsp. Kniga o kijevskich bogatyriach 1875, Otročeskie gody Puškina 1886, Gogol student 1898, Detskie gody Mozarta 1901, Molodost Pirogova ir kt.

Avenches Waado kantono mst. Šveicarijoje. 1700 gyv. Senovėje helvetų sostinė Aventicum. Senovės romėnų statybos paminklai, teatras, amfiteatras, mūro siena, XVI a. pilis, muzėjus.

Avenel Georges (1855—?) prancūzų istorikas ir ekonomistas. Išsp. Richelieu et la monarchie absolues 1884—1890, La noblesse française sous Richelieu 1907, Histoire économique de la propriété 1894—1909, L'évolution des moyens de transport 1920, Les enseignements de l'histoire des prix 1925 ir kt.

Avenida (isp. ir port.) 1) dideli vandens potvyniai Pirenėjų pusiasalyje, kurie kyla po smarkių liūčių arba pavasaryje kalnų sniegui tirpstant.

2) Plačios, puošnios gatvės arba šiaip svarbios susisiekimo arterijos.

Avenol Joseph Louis Anne (g. 1879) prancūzų politikas. 1923—1932 Tautų Sąjungos gen. sekretoriaus pavaduotojas, 1932—1940 generalinis sekretorius.

Aventinas, lot. Mons Aventinum, viena septynių Romos kalvų, priešais Palatiną. Senojoje Romoje 455 pr. Kr. Romos mst. plebėjai pasitraukė į A. ir čia jiems buvo leista įkurti plebėjų kvartalą. Dabar ten yra senovinė bazilika Santa Sabina.

Aventiniečiai 1924—1926 antifašistinė italų parlamento katalikų, liberalų, demokratų ir socialistų opozicija, kuri dėl socialistų vado Matteoti nužudymo pasitraukė iš parlamento, gaudama A. vardą iš analogijos, kaip kad 455 pr. Kr. buvo pasitraukę plebėjai į Aventino kalną. Fašistams panaikinus jų spaudą ir organizacijas, A. vadai pasitraukė į užsienį.

Aventinus (Turmair) Johann (1477–1534) Bavarijos istorikas, vadinamas bavarų Herodotu; išl. Annales Boiorum 1554, Chronicon Bavariae 1522.

Avenue plačios gatvės, kuriomis vyksta didžiausias miestuose judėjimas (pvz. Paryžiaus L'A. des Champes-Elysées, New Yorko 5-ji A.).

A verbis ad verbera (lot.) — nuo žodžių prie kirčių.

Averčenko Arkadijus (1881—1925) rusų rašytojas, humoristinių apsakymėlių, parodijų autorius. 1910 išsp. Zaičiki na stene ir kt. 1908—1918 leido politinės satyros žurnalą Satirikon. Po 1918 emigracijoje leido savo apsakymėlių rinkinius Kipiaščij kotel, Raj na zemle ir kt. Nemaža jo apsakymėlių buvo išversta lietuviškai ir spausdinta Amerikos lietuvių ir Lietuvos laikraščiuose.

Averescu Aleksandras (1859—1938) rumunų maršalas ir politikas, 1907—1909 karo ministeris, 1912 gen. štabo viršininkas. I Pasaulinio karo metu vadovavo rumunų kariuomenei. 1918 rumunams pralaimėjus, paskirtas vyriausybės prieky, pasirašė paliaubas. Toliau aktyviai dalyvavo politiniame gyvenime. 1920—1921 sudarė sąjungą su Lenkais. 1927 pasitraukė iš tiesioginės politikos.

Avery Samuel Putnam (1822—1904) New Yorko Museum of Art steigėjas, taip pat įkūrė kelias specialias bibliotekas New Yorko Columbia universitete, o New Yorko

Public Library paaukojo keliolikos tūkstančių tomų knygų kolekciją.

Averis Seinų aps. Leipalingio vl. ež. Pro jį teka Avernyčia (Averis). Ež. 4,5 km ilgio, 0,4 km pločio. Paviršiaus plotas 146,2 ha.

Avernus (lot.-itališkai Lago d'Averno) mažas ež. p. Italijoje į š. v. nuo Neapolio. 65 m gylio. Senovės romėnai A. laikė vartais į požeminį pasaulį. Graikai vadino Aornos — be paukščių, nes iš jo sklido nuodingi garai. Agripos laikais sujungtas su Lucrini ež. ir jūra.

Averrhoa L. rūgštėlinių (Oxalidaceae) šeimos augalų gentis. Nedideli Indijos medeliai. Vaisiai — uogos.

Averroes (Mohammed ibin Rošd, 1126—1198) scholastikų pavadintas Komentatoriumi, savo išsamiais komentarais turėjęs didelės įtakos visiems Aristotelio raštams. Gimė ir veikė Ispanijoje. Po teologijos, filosofijos, matematikos, teisės ir medicinos studijų kurį laiką buvo teisėju, vėliau gydytoju, kol buvo atleistas, pakaltinus neortodoksija. Išsikėlęs iš Ispanijos, mirė Maroke. Reikšmingesnis ne kaip originalus filosofas, bet kaip kruopštus komentatorius, kurio metodu vėliau sekė ir Tomas Akvinietis. Interpretuodamas Aristotelio metafiziką, skelbė pasaulio, sukurto ex nihil (iš nieko), tokį pat amžinumą, kaip Kūrėjo. Gi atstovaudamas vieno proto sąvokai visuose, kelia abejonę asmeniniu nemarumu. Ypač didelius ginčus scholastikoje kėlė jo „dviguboji tiesa", pagal kurią, kas teologiškai yra klaidinga, filosofiškai gali būti teisinga, ir atvirkščiai. Tačiau ši „dviguboji tiesa" buvo neteisingai iškilusi tik jo lotynišku vertimu. Iš tiesų A. temokė, kad teologija išreiškia aukštesnę tiesą negu filosofija. Svarbiausia A. reikšmė yra ta, kad jis buvo pamatinė versmė viduramžių aristotelizmui prieš ir net po graikiškų tekstų išvertimo į lotynų kalbą. Visi jo veikalai išleisti 1553 Venecijoje.

Averroizmas lotyniškasis, išaugęs iš Averroes aristotelinių komentarų ir paplitęs scholastikuose XIII a. Laikydami Averroes komentarus autentišku aristotelizmu, averroistai atstovavo visoms pagrindinėms jo tezėms: sukurtojo pasaulio amžinumui, vienam bendram protui visuose ir pagaliau „dvigubajai tiesai" (vienai filosofijoje, kitai teologijoje). Susispietę ypač Paryžiuje, savo įtaka jie visur siekė. Žymiausias jų atstovas buvo Siger de Brabant. Kai 1210 pirmasis aristotelizmo pasmerkimas buvo pamirštas, Paryžiaus vyskupas Tempier 1277 naujai pasmerkė averroistinį aristotelizmą, išvardydamas 219 tezes. Tarp jų buvo kai kurios ir Tomo Akviniečio tezės, vėliau buvusios pripažintos ortodoksiškomis. Kitaip Aristotelį komentuodami, prieš A. kėlė balsą Albertas Didysis (De unitate intelectus adversus Averroem), nors jis, atrodo, Aristotelį tepažino iš jo paties Averroes, ir ypač Tomas Akvinietis (De unitate intellectus contra averroistes), kuris naudojosi Aristotelio jau graikiško teksto lotyniškų vertimu. Paskutinį kartą popiežiaus Leono X (popiežiumi buvo 1512—1521) pasmerktas, A. jau baigė prarasti savo įtaką.

P. Mandonnet Siger de Brabant et l'averroisme latin 2 leid. 1911; *J. Picavet* L'averroisme et les l'averroistes 1902.

Avers 1) Reino aukštupio (Hinterrhein) dešinysis slėnys Šveicarijoje. Jame esąs 2135 m aukščiau jūros lygio Juf kaimas yra aukščiausia Europos nuolatos gyvenamoji vieta.

2) Isla de A. P. Amerikos Venecuelos sala Barcelonos provincijoje.

Aversa, senovės Atella. Italijos mst. Neapolio provincijoje, a. 27.000 gyv. (1950). Tautų kilnojimosi laikais buvo sunaikintas, bet 1029 normanų vėl atstatytas.

Aversas (lot. adversus) priekinė pinigo pusė, kur yra pažymėtas valstybės herbas, kokia emblema, valdovo ar kokio žymaus krašto asmens atvaizdas. Priešingoji pinigo pusė, dažniausiai su kokiu įrašu, vadinama reversas.

Aversija (lot. aversio) 1) pasibodėjimas, pasibiaurėjimas, antipatija; 2) senovės teisių atlyginimas, nustojus kieno priverstinio patarnavimo, pvz. panaikinus baudžiavas, medžioklės teisę ir pan.

Avesnes Louis de Blois (g. 1880) prancūzų romanistas pasirašąs D' slapyraide. Parašė romanus Journal de bord d'un aspirant 1904, Enface du Soleil levant 1909, La vocation 1914, L'ile heureuse 1920 ir kt.

Avesta senovės baktrų, medų, persų ir kitų iranėnų, garbinusių Ahurą Mazdą ir laikiusių Zaratustrą jo pranašu, šventoji literatūra. Dažnai klaidingai vadinama Zendavesta, nes pažyminys prie A. zend tereiškia parašytą pehlevi kalba komentarą. Senovės A., parašyta dar senovės iranėnų kalba, IV a. pr. Kr. Aleksandrui Makedoniečiui nukariavus Persiją, žuvo Persepolyje. Dabartinės A., be jai skirtų pehlevi kalba komentarų, išliko tik penkerios knygos, III—IV a. Kr. g. sutvarkytos ir paaiškintos. Senovės A., žinoma IV pr. Kr., graiko Hernippo liudijimu turėjusi 2 mil. eilučių, o anot arabų istoriko Tabario ją sudarė 21 knyga, kiekviena po 200 puslapių (surašytos 1200 karvių odose). Išlikusią A. sudaro: Yašts, liturginė knyga, kurioje dėstomos atskiriems dievams skirtos apeigos ir maldos; Khorda A., arba mažoji A., skiriama pasauliečiams Ahura Mazda garbintojams. A. siaura prasme sudaro pirmosios trys knygos — Yasna, Vispered ir Videvdad. Kitos dvi tėra priedas: susmulkinimas Yašts, pirmosios liturginės knygos. Pirmas Europoje A. paskaitė ir 1771 paskelbė A. H. Anquetil-Duperron, išvertęs prancūziškai. Autentiškus A. tekstus paskelbė N. L. Wester-

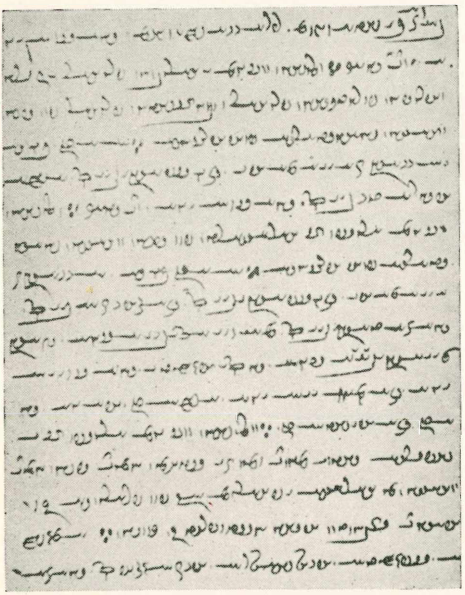

Avestos rankraščio lapas

gaard 1852—1854, naujai prancūzų kalbon išvertė 1892—1893 J. Darmesteter; tas pats Darmesteter su L. H. Mills anglų kalba A. paskelbė 1880—1887; vokiečių kalbon išvertė F. Wolff 1910. Naujausias A. vertimas anglų kalbon atliktas K. S. Launfal Guthrie 1935.

A. Jackson Zoroaster II leid. 1901.

Avestos kalba. Jos pagrindu eina viena iranėnų tarmė. Senajam tekstui IV a. pr. Kr. žuvus, III a. Kr. g. naujai perredaguotas tekstas buvo parašytas naujesne pehlevi tarme. Laikoma, kad šis jaunesnysis tekstas buvo parašytas jau kurio nors išsimokslinusio rašytojo. A. K. iškyla aikštėn dvi tarmės: viena senesnė, kuria yra parašytos giesmės (Gathās), ir kita jaunesnė, kurioje yra išlikusios visos kitos A. dalys — Yasna, Videvdad ir Yašts. Būdingos tų tarmių žymės yra šios: įvairūs balsio a atspalviai; trumpųjų balsių nosinumas prieš n m ir ilgųjų balsių nosinumas prieš m r; žodžio pradžioje vartojimas garsų grupės r u vietoje r a n, u r ir kt. A. K. yra ide. kalbų šaka, turinti nemažai fonetinių ir morfologinių bendrybių su senovės indų sanskrito kalba.

Avestruz (isp.) pampasų strutis Argentinoje.

Avezac de Castera Macaya Marie Armand Pascal (1800—1875) prancūzų geografas, išsp. Esquisse générale de l'Afrique 1837, Les iles fantastiques de l'Océan Occidental au Moyen âge 1845, Les voyages d' Améric Vespuce 1858, Les navigations terreneuviennes de J. et S. Cabot 1869 ir kt.

Avezzana Giuseppe (1789—1879) piemontietis, italų karys ir politikas. 1805—1814 Napoleono karo žygių dalyvis, 1814—1821 tarnavo Sardinijos kariuomenėje. 1821 dėl dalyvavimo sąmoksle konstitucijai įvesti priverstas bėgti Ispanijon. 1821—1824 tarnavo ispanų kariuomenėje. Patekęs prancūzų nelaisvėn, ištremtas Cayenne, iš kur pabėgo Š. Amerikon, kur dalyvavo JAV ir Meksikos kare. 1848 grįžo Italijon, dalyvavo Genuos sukilime, 1849 Romos respublikos karo ministeris. 1860 dalyvavo Garibaldžio žygyje Sicilijon ir 1867 drauge su Garibaldžiu žygyje prieš popiežiaus valstybę. Paskiau Italijos parlamento narys. 1878 pirmininkas Italia irredenta lygos, kuri reikalavo prie Italijos prijungti p. Tirolį ir Istriją.

Aviacija (lot. avis — paukštis) skraidymas sunkesnėmis už orą priemonėmis, mechaniškas skraidymo būdas. A. idėja, kaip matyti iš Dedalo ir jo sūnaus Ikaro legendos, atsirado jau senovėje. XIII a. anglas Roger Bacon (m. 1294) teigė, kad atmosfera turinti panašų į jūros paviršių, kuriuo, turint tinkamų priemonių, esą, būtų galima plaukioti-skraidyti. Tokia priemone, jo manymu, galėtų būti lengvas, tuščiaviduris rutulys. XVII a. Francesco de Lana sukūrė vakuumo balioną. XV a. Leonardo da Vinci teoretiškai sukūrė lėktuvą, sklandytuvą ir helikopterį, bet jo teorijos ilgai niekam nebuvo žinomos ir praktiškai, neišradus tinkamo motoro, nebūtų buvę galimos pritaikinti. 1809 anglas G. Cayley įrodė, kad gali skristi sunkesni už orą daiktai. Bet A. raida prasidėjo, išradus lengvesnius už orą balionus - aerostatus. 1774 anglų fizikas J. Priestley išskyrė deguonį, ir nuo to laiko prasidėjo oro cheminės sudėties tyrinėjimas, paskiau ir vandenilio atradimas. Pasinaudoję Priestley paskelbtąja teorija apie „įvairias oro rūšis", broliai Montgolfier pagamino balioną iš popieriaus, ir 1783 VI 5 pirmas jų balionas pakilo Annonay vietovėje 330 m. Jie šildė orą, degindami šiaudus su vilna, nes tuo būdu norėjo gauti dūmus, kurie tą balioną galėtų aukštyn kelti. 1783 VIII 27 Paryžiuje pakilo 1000 m pirmasis vandenilio keliamas balionas, pagamintas brolių Robert'ų. 45 minutes skridęs balionas nukrito už 22 km ir buvo kaimiečių sunaikintas. 1783 IX 19 J. Montgolfier Versailles demonstravo balioną su prikabinta pintine, kurioje buvo avis, gaidys ir antis — pirmieji oro keleiviai. Iškilęs 500 m, po 8 minučių nusileido už 3 km. Tų pačių metų IX 21 Fr. de Rozier šildomu balionu pakilo 26 m. Kitą kartą su kitu aviatoriumi jis pakilo 1000 m ir nusileido už 9 km. 1785 I 1 Fr. Blanchard ir amerikietis J. Jeffries balionu perskrido Pas de Calais sąsiaurį. Pirmasis didelis

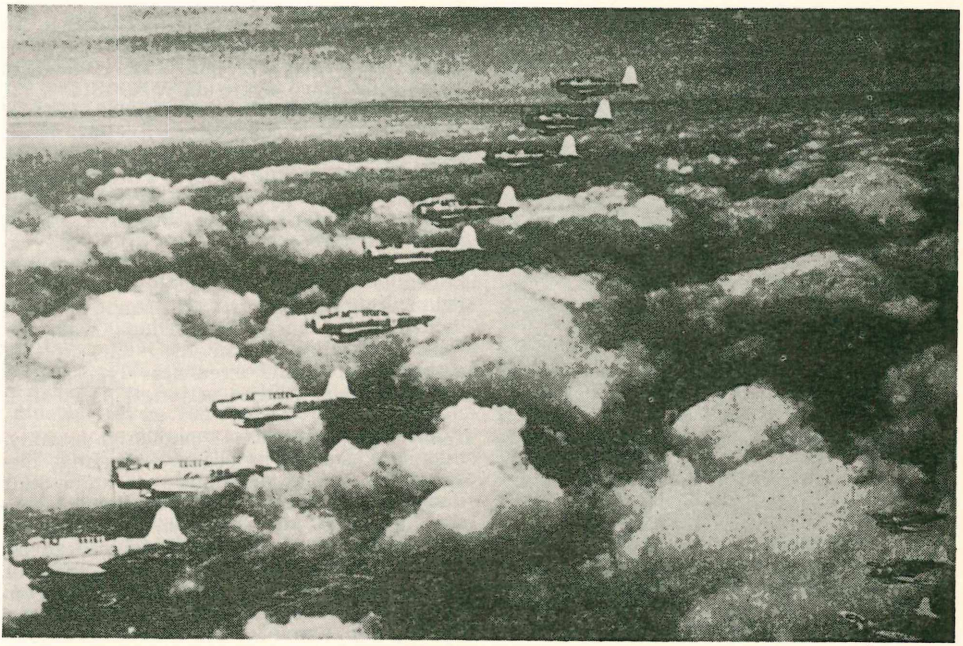

Aviacijos dalinys

2377 m³ talpumo balionas Gr. Nassau su 3 keleiviais 1836 nuskrido iš Londono ligi Weilburgo Vokietijoje, per 18 valandų atlikęs 800 km kelią. 1863 Géant pastatė 17.883 m³ aerostatą, o E. Godard 1882–1890 tokį 37.440 m³ talpumo. XX a. balionai peržengė 10 km aukščio ribą, o 1935 amerikiečiai Orvil Anderson ir Albert Stevens pakilo 22.036 m, pasiekdami ligi tol nepasiektą aukštumo rekordą.

Aerostatai - balionai suvaidino žymų vaidmenį 1870—1871 prancūzų vokiečių kare, o vėlesniuose karuose jie buvo stebėjimo priemonėmis. XX a. pradžioje jie užleido vietą valdomiems ir motorais varomiems dirižabliams - cepelinams. Aerostatai ir dirižabliai yra lengvesni už orą ir vadinami orlaiviais, o įvairių rūšių sunkesnės už orą skraidymo priemonės vadinamos lėktuvais. H. Giffard 1852 sukontruktavo pirmą dirižablį, kurį varė trijų a. j. galingumo garinis motoras, sukąs propelerį 110 apsūkių per minutę. Ch. Renard 1884 pastatė 9 a. j. elektrinio motoro varomą dirižablį La France. 1898 naują dirižablių laikotarpį pradėjo vokietis F. Zeppelin ir Paryžiuje gyvenęs brazilas Santos-Dumont. 1910 Zeppelin pagamino pirmąjį dirižablį keleiviams skraidinti. 1914—1918 karo metu kariniai dirižabliai jau plačiai buvo vartojami. Vokiečiai iš jų bombomis apmėtė Londoną, 1915 X bombardavo Minską. Po I Pasaul. karo dirižablio statyboje daugiausia dirbo vokiečiai. 1924 JAV iš Vokietijos įgijo dirižablį Los Angeles, kuris iš karinės tarnybos buvo išimtas 1932. 1932 H. Eckenero valdomas dirižablis Graf Zeppelin apskrido žemės rutulį, skraidė arktikos srityse ir kelerius metus palaikydavo pastovų susisiekimą tarp Vokietijos ir P. Amerikos. Dirižablis Hindenburg, 20 kartų perskridęs š. Atlantą ir 14 kartų p. Atlantą, 1937 V 6 sudegė, nusileisdamas Lakehurst, N. J. JAV. Po šios avarijos ir, be to, dar žuvus JAV dirižabliams Akron, Macon ir Shenandoah, dirižablių laikotarpis pasibaigė, nors Goodyear b-vė dar ligi 1942 turėjo ištisą eskadrą mažų dirižablių, kuriais skrido 400.000 keleivių. Antrojo Pasaulinio karo metu dirižabliai JAV laivyno buvo sėkmingai vartojami kovai prieš povandeninius laivus, bet ir karui pasibaigus, jie lieka laivyno tarnyboje.

Nors aerostatai ir dirižabliai yra pirmosios skraidymui vartotos priemonės, betgi tikra prasme A. yra skraidymas sunkesnėmis už orą priemonėmis — sklandytuvais, lėktuvais, helikopteriais. 1842 anglas W. S. Henson patentavo skraidymo mašiną su viena eile sparnų ir dviem propeleriais, varomais garo mašinos. Tik ji nebuvo išbandyta. 1867 anglas F. H. Wenham sukonstruktavo multiplaną, o J. Stringfellow 1848 padirbo pirmąjį sėkmingai skridusį lėktuvo modelį, nulėkusį apie 40 m. 1868 jis pagamino kitą trijų sparnų eilių modelį su

propeleriu, bet tas neskrido, o vėliau pateko į Washingtono National Museum. Savo modelius buvo sukūrę 1873 D. S. Brown, 1874 Th. Moy. Šioje srityje daug dirbo prancūzai Penaud, Tatin ir Ader. Betgi prieš brolius Wright tikraisiais A. pionieriais buvo vokietis Otto Lilienthal, anglas Hiram Maxim ir amerikietis S. P. Langley. 1889 Lilienthal knygoje Der Vogelflug als Grundlage der Fliegerkunst davė skraidymo mokslo pagrindus. Savo pagamintu sklandytuvu yra skridęs per 1000 kartų. 1893 Maxim pasigamino dviejų propelerių skraidymo mašiną, leidžiamą riedėti bėgiais, nuo kurių ji keletą kartų ir buvo pakilusi. Langley 1891 išsp. Experiments in Aerodynamics ir 1896 sukonstruktavo skraidomąją mašiną, jo pavadintą aerodromu. 1896 V 6 jo varomos garinio motoro mašinos modelis keletą kartų skrido ir nusileisdavo kurui pasibaigus. Vidutinis nuskristas kelias buvo a. 1200 m. Tai buvo pirmasis sėkmingas motorinio modelio skridimas. JAV karo departamentas nusipirko iš Langley vieną jo aerodromą. 1903 du kartus jis buvo bandomas, bet mašina nuo žemės nepakilo. Garinio motoro galingumas buvo 52,4 a. j. Tokio pat tipo mašina 1914 sėkmingai skrido G. H. Curtiss. Prancūzas Clément Ader 1890 pastatė panašų į paukštį monoplaną su priešakiniu propeleriu. 1890 X 9 jis nuskrido 50 m, o kitą kartą net 100 m. 1897 jis padirbo lėktuvą su dviem propeleriais, bet bandymo metu jis buvo aplamdytas. Šioje srityje toliau bandė amerikiečiai Chanute ir broliai Orville ir Wilbur Wright iš Daytono, Ohio. Chanute sklandytuvu iškilo 20 m ir nuskrido 120 m. Sekdami Chanute, broliai Wright padirbo mašiną su priešakiniu vairu ir joje įtaisė gazoliu varomą 16 a. j. keturių cilinderių motorą. 1903 XII 7 šis lėktuvas Kill Devil smėlio kopose prie Kitty Hawk, N. C. išsilaikė pakilęs į orą 59 sekundes ir nuskrido 260 m. Tai laikoma pirmuoju tikru žmogaus pakilimu į orą mechanizuotu aparatu. Ši data laikoma A. gimimo data. 1905 X 5 jų lėktuvas nuskrido 39 km, išsilaikydamas ore 38 min. ir 3 sek. 1910 lėktuvas patobulintas, pašalinus priešakinį vairą ir pridėjus dviračio ratus geriau pakilti ir nusileisti. 1904 H. Phillips Anglijoje savo pagaminta motorine mašina perskrido lauką. o Santos Dumont Prancūzijoje 1906 pirma kartą pademonstravo savo lėktuvą. Glenn H. Curtiss padirbo dvisparnį lėktuvą, 1907 lakūnas H. Farman dvisparniui lėktuvui Voisin pirmą kartą davė ratus. 1908 Curtiss nuskrido daugiau kaip 1 mylią. 1909 kita savo mašina Curtiss tarptautinėse A. varžybose Reimse, Prancūzijoje, nuskrido 20 km per 15 min. 56 sek. 1910 jis iš Albany N. Y. į New Yorko uosto srityje esančią salą savo 142 mylių kelionę atliko, tris kartus nutūpdamas kuro ir vidutiniu 78,4 km greičiu per valandą skrisdamas. Nuo to laiko eina nuolatinis A. aparatų tobulinimas, kuris pavertė juos viena tobuliausiųjų susisiekimo priemonių, kad ir vis dar neretos A. katastrofos.

Žymesnieji skridimai. 1903 XII 17 Orville Wright (1871—1948) pirmą kartą pakilo nuo žemės ir išsilaikė ore 59 sek.

1909 VII 25 Blériot perskrido Lamanšo sąsiaurį, perskrisdamas 47 km per 27½ min. Tais pačiais metais Delagrange pasiekė 80 km greitį per valandą. 1911 Rodgers per 49 dienas Š. Ameriką skersai perskrido.

1913 graikas Mutusis perskrido Dardanelus (189 km).

1918 V 15 pirmą kartą iš New Yorko į Washingtoną buvo nugabentas paštas.

1919 V 13 JAV laivyno lėktuvas NC—4 baigė pirmąjį skridimą per Atlantą iš Trepassy Bay per Azorus į Lisaboną — iš viso 7698 km.

1919 VI 14 Alcock ir Brown perskrido Atlantą be sustojimo iš St. John Newfoundlande į Cliftoną Airijoje.

1920 II 27 amerikietis Schroeder pasiekė 11 km aukštį.

1924 JAV karo aviacijos lėktuvas apskrido žemę.

1926 V 9 R. E. Byrd ir F. Bennett perskrido š. ašigalį.

1927 V 20—21 Lindberg be sustojimo atskrido iš New Yorko į Paryžių per 33 val. 30 min., atlikęs 5793 km. O 1927 VI 4—5 Chamberlain su pirmuoju transatlantiniu keleiviu Levine be sustojimo atskrido iš New Yorko į Eislebeną Vokietijoje — 6316 km.

1928 III 30 italas De Bernardi pasiekė 509 km greitį per valandą.

1928 IV 12—13 vokiečiai Koehl ir Huenefeld su airiu Fitzmaurice pirmą kartą perskrido Atlantą iš rytų į vakarus.

1929 vokietis Neuhofen pasiekė 12,5 km aukštį.

1929 IX 27—29 prancūzai Coste ir Bellonte nuskrido iš Paryžiaus į Kiniją, atlikę 7904 km.

1930 VI 6 Amelia Earhart Putnam pasiekė pirmąjį tarptautinį moterų greičio rekordą 390 km per valandą.

1932 L. Boussoutrol ir E. Rossi išsilaikė ore 76 val. ir 43 min.

1932 V 20 Amelia Earhart Putnam pirmoji moteris, viena perskridusi Atlantą iš Newfoundlando į Airiją per 13 val. 45 min.

1932 VIII 18—19 J. A. Mollison vienas perskrido Atlantą iš rytų į vakarus.

1933 I 14 J. Mermoz perskrido p. Atlantą iš Senegalijos Afrikoje į Braziliją per 14 valandų.

1933 IV 3 du anglų lakūnai perskrido Everesto kalną.

Aviacija

1933 VII 15 lietuviai amerikiečiai Steponas Darius ir Stasys Girėnas, lėktuvu Lituanica išskridę iš New Yorko ir perskridę Atlantą, žuvo Soldino apylinkės miške, š. Vokietijoje, nuskridę 6411 km per 37 val., ligi Kauno nepriskridę 650 km.

1933 VII 15 W. Post lėktuvu Winnie Mae, išskridęs iš New Yorko, per 7 paras ir 19 valandų vienas apskrido žemę.

1933 VI 30—VII 15 italas Balbo atskrido iš Romos į Chicagą su 25 hidroplanais (108 žmonės) ir grįžo vėliau pro Azorus. Kelionėje žuvo 2 lėktuvai.

1933 VIII 6—8 prancūzai P. Codos ir M. Rossi iš New Yorko nuskrido per 55 val. 9102 km į Rayaką Sirijoje.

1933 IX 28 G. Lemoine pasiekė 13.700 m aukštį.

1935 VII Amerikos lietuvis Vaitkus atskrido per Atlantą į Kauną su sustojimu Airijoje. Maždaug tuo pačiu laiku du Amerikos lietuviai Adamavičiai, kaip lenkai,atskrido per Atlantą iš JAV į Varšuvą.

1935 XI 22 pradėtas pastovus siuntinėjimas pašto lėktuvais par Didįjį Vandenyną.

1937 VII 2 Naujosios Gvinėjos srityje, skrisdama aplink žemę, dingo Amelia Earhart Putnam.

1937 VII 12—14 Gromov, Jumašev ir Danilin iš Maskvos atskrido į San Jacinto Californijoje pro šiaurės ašigalį, padarę be sustojimo 10.029 km.

1938 VII 10—14 H. Hughes su kitais apskrido žemę per 3 paras 19 val. ir 8 min.

1938 X 22 italas M. Pezzi pasiekė 16.814 m aukštį.

1939 IV 26 vokietis F. Wendel pasiekė 750 km greitį per valandą.

1945 VIII 6 ant Hirošimos Japonijoje buvo iš bombonešio B 29 išmesta pirmoji atominė bomba.

1945 X 4 JAV transporto lėktuvas C 54 Skymaster apskrido žemės rutulį, per 116 val. 23 min. skridimo padaręs 37.508 km.

1946 I 26 C. H. Council iš Long Beach Calif. atskrido į New Yorką sprausminiu lėktuvu Lockheed P. 80 per 4 val. 13 min. vidutiniu greičiu 930 km per valandą.

1946 amerikiečiai F. F. Ross ir D. M. Davis bombonešiu B 29 pakilo 14.613 m.

1946 VIII 14 Anglijoje sprausminis lėktuvas Gloster Meteor pasiekė 1007 km greitį per valandą.

1946 IX 29—X 1 JAV laivyno bombonešis Lockheed Neptune be sustojimo nuskrido per 55 val. ir 15 min. 18.085 km kelią iš Pertho Australijoje į Columbus Ohio.

1946 X C. S. Irvine JAV bombonešiu B 29 per 39 val. ir 36 min nuskrido 14.350 km be sustojimo iš Honolulu per šiaurės ašigalį į Kairą Egipte.

1947 VI 19 A. Boyd JAV kariniu sprausminiu lėktuvu P—80 R pasiekė 1036 km greitį per valandą.

1947 VIII 7—10 W. Odom pertaisytu Douglas bombonešiu A 26 skrido vienas aplink žemę 31.445 km per 73 val. 5 min., ore išbuvęs 63 val. 15 min.

1947 IX 21—22 JAV karinis transportinis lėktuvas Skymaster C 54 perskrido š. Atlantą iš Newfoundlando į Angliją per 12 val. 15 min. su 14 keleivių ir įgula, valdomas robotinių įtaisų. Skridimas buvo tvarkomas iš dviejų išilgai kelio pastatytų laivų.

1947 XI 2 H. Hughes išmėgino sverianti 200 t hidroplaną.

1949 H. Hughes su kitais apskrido žemę, per 3 paras 19 val. ir 8 min. padaręs 23.705 km kelio.

1951 VIII 7—15 JAV laivyno lakūnas R. Bridgeman lėktuvu Skyrocket D-558-2 pakilo į viršų 24.138 m ir per 1 valandą nuskrido 1991 km.

1953 VI 4 JAV 15 sprausminių šešiamotorių lėktuvų B 47 perskrido Atlantą iš Limestone (Maine) į Fairfordą Anglijoje per 5 val. 53 min., vidutiniu greičiu 888 km per valandą.

1953 VII 16 sprausminis lėktuvas F 86–D pasiekė greitį 1151 km per valandą.

1953 VII 28 JAV sprausminis šešių motorų bombonešis B 47 perskrido Atlantą iš Maine į Angliją per 4 ¾ val., vidutiniu greičiu 991 km per valandą.

Civilinė A. keleiviams gabenti prasidėjo po I Pasaulinio karo. Pradžioje ji labiausiai buvo išaugusi Vokietijoje, kur jau 1926 daugelyje miestų buvo įtaisyti aerodromai ir skirtos pastovios skraidymo linijos. 1929 jų buvo 27.555 km. JAV civilinė A. pradėta kurti 1920, bet tik nuo 1926 buvo organizuotas pastovus susisiekimas pagal planą. 1951 JAV per vieną dieną keleivių pergabenta dvylika kartų daugiau, negu 1926 per visus metus. 1951, neskaitant keliavusių savo privačiais lėktuvais arba nuomojusių nereguliariai skraidančius lėktuvus, JAV skrido lėktuvais 24.500.000 keleivių, o toninių mylių prekių ir pašto siuntų vežta 46.434.520. 1952 VI vien tiktai krašto vidaus linijomis skrido per 2.000.000 keleivių. Skridimo saugumas nuolatos didėja: 1932—1936 vidutiniškai 100 milionų keleivinių mylių būdavo 15 nelaimių, 1947—1951 tik 1,7. Orinio transporto reikšmė ypačiai pasirodė akivaizdi 1948—1949 Berlyno blokados metu, kai per 17 mėnesių į vakarų Berlyno dalį amerikiečių ir anglų lėktuvai atgabeno apie 2½ milionų t maisto ir kuro ir tuo būdu leido vakarų sąjunginiankams išsilaikyti bolševikų apsuptame Berlyne. Skridimo kainos mažėja, nors skridimo greitis nuolatos didėja. 1952 V 2 British Overseas Airways (BOAC) b—vė paleido reguliaraus susisiekimo linijose sprausminius De Hovilland keleivinius lėktuvus. Kelias tarp Londono ir Johannisbur-

go (10.823 km) buvo nuskristas per 23 val. 36 minutes.

Karo aviaciją pirmos pradėjo organizuoti JAV. 1907 prie Signal Corps buvo įkurtas aeronautinis skyrius iš vieno karininko ir dviejų eilinių. Daugiau kaip po vienerių metų pirmasis šio padalinio lėktuvas pakilo nuo žemės. 1917 IV 6 stodamos į I Pasaulinį karą, JAV turėjo 55 lėktuvus ir 35 lakūnus karininkus. 1941 XII 7 japonamas puolus Pearl Harbor, JAV turėjo jau 10.329 lėktuvus, iš kurių tik 2.846 buvo tinkami karo veiksmams. 1944 VII buvo 79.908 lėktuvai ir 2.411.294 kariai aviacijos tarnyboje. 1944 JAV aviacijos pramonė pagamino a. 96.000 lėktuvų ir jiems 250.000 motorų. 1952 JAV A. tarnyboje buvo 973.474 kariai. I Pasaulio karo metu Vokietija ir Prancūzija turėjo maždaug po 250 lėktuvų, Anglija ir Rusija po 180. Bet karo metu A. visose šalyse labai išaugo, ir 1918 Anglija turėjo 23.106 lėktuvus, Prancūzija 23.669, Vokietija 14.123, JAV 11.916 ir Italija 6500.

II Pasaulinio karo metu A. suvaidino lemiamą vaidmenį, suardydamą susisiekimą, trukdydama civilinį gyvenimą ir terorizuodama civilius. Itin skaudžiai nuo karo A. nukentėjo Vokietija, kurios didmiesčiai ir ypačiai pramonės centrai daugybę kartų buvo bombarduoti.

L. Morris and K. Smiht Ceiling Unlimited — The Story of American Aviation 1953.

Lietuvos aviacija. Pirmoji oro kelionė Lietuvoje buvo atlikta Vilniuje 1809 Robertsono, kuris pakilo šildomu oro pri-

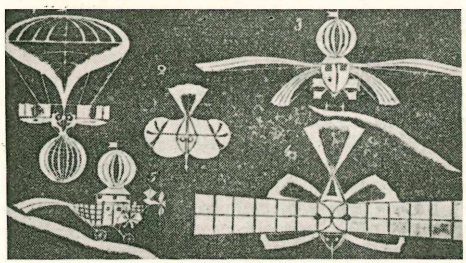

Al. Hriškevičiaus „Žemaičių garalėkis" 1831

pūstu balionu. 1851 žemaitis Aleksandras Hriškevičius išspausdino lenkiškai Parolot Žmudzina (Žemaičio garlėkys), kuriame, apžvelgęs seniau darytus bandymus sunkesniais už orą aparatais į viršų pakilti, davė ir savo sugalvotojo garlėkio (garo mašinos varomo aparato) schemą. Tokį aparatą jis buvo sukonstruktavęs ir išbandęs Kaune per vieną prekymetį. Kada jo aparato pabaidyti suvažiavėlių arkliai išsibėgiojo, pridarydami daug žalos, Kauno gubernatorius įsakė Hriškevičių suimti ir Sibiran ištremti. Gelbėdama savo vyrą, žmona tą aparatą sukapojo. Nėra žinios, ar paskui panašūs bandymai dar buvo kada Lietuvoje daryti. Tik prieš kelerius metus prieš I Pasaulinį karą buvo atliekami parodomieji skraidymai Vilniuje, kur skrido atvykę rusų lakūnai.

Lietuvos savarankiškosios A. užuomazga yra glaudžiai susijusi su Lietuvos nepriklausomos kariuomenės kūrimusi. Jau 1919 I 30 buvo sudarytas inžinerijos kuopos A. būrys, III 1 jis paverstas kuopa, III 12 ji paversta A. dalimi. Joje buvo 7 karininkai, 4 tarnautojai ir 30 mokinių ir kareivių specialistų. Pirmas Sopwith tipo 100 a. j. lėktuvas teko Lietuvos A. karo grobiu iš bolševikų: jis, pritrūkęs benzino, 1919 II 5 nusileido prie Jiezno. 1919 II 27 buvo Lietuvon atgabenti Vokietijoje pirkti 8 nauji lėktuvai. o mokomasis lėktuvas buvo įgytas 1919 VI vokiečiams kraustantis iš Kauno. 1919 III 12 buvo įsteigta A. karo mokykla. 1921 III prie mokomosios eskadrilės buvo suorganizuoti žvalgų ir lakūnų kursai. 1923 suorganizuota A. mokykla iš karininkų ir puskarininkių klasių. 1936 Lietuvos Aero klubas įsteigė sportinę eskadrilę. Nuo 1931 I 31 prie Vytauto Didžiojo karininkų kursų veikė aviacijos skyrius. Lietuvos A. kūrimosi pradžioje dėl savų prityrusių lakūnų trūkumo A. kūrimasis ėjo gan sunkiai, bet visdėlto Lietuvos A. dalyvavo ir Nepriklausomybės karuose ties Panevėžiu, Ukmerge, Varėna, Suvalkais ir kt. Per palyginti trumpą laiką Lietuvos karo A. tinkamai pakilo. Ji pagamino ir eilę savo konstrukcijos lėktuvų: gen. inž. A. Gustaitis keturių tipų Anbo, vyr. ltn. inž. Dobkevičius trijų tipų Dobi. Tačiau nepaisant šiaip nedidelio skaičiaus Lietuvos lakūnų, jų nuostoliai įvairiose A. katastrofose buvo gan dideli, nes tik nuo 1919 IX 28 ligi 1933 VII 13 žuvo 24 lakūnai. Lietuvos aeroklubas davė pradžią ir Lietuvos civilinei A.

Avianus Flavius IV ar V a. Kr. g. pasakėčių rašytojas, eilėmis–distichais perkūręs 42 Aisopo pasakėčias.

Avicebron (arba Avencebrol) Salomon ibn Dabirol (a. 1020—a. 1070) pirmas žydų filosofas Ispanijoje, moralistas ir poetas. Svarbiausias jo veikalas, arabiškai parašytas, išliko lotyniškai išverstas Fons vitae (išl. C. Baeumkero 1892—1895). Jis scholastikų buvo labai cituojamas. Apskritai A. filosofijoje religinė žydų tradicija siejasi su neoplatonizmu ir aristotelizmu.

Avicenna (Abu Ali al Hosain ibn Abdallah ibn Sina, 980 netoli Bucharos–1037 Hamadane Persijoje, arabų vad. „trečiuoju Aristoteliu", pradėjęs rašyti labai jaunas, palikęs a. 100 veikalų iš filosofijos, medic. ir net poezijos. Jo filosofoja aristotelinė su žymia neoplatonizmo įtaka. Teorija apie universalijas (ante res–Dievuje, in rebus–daiktuose ir post res–mūsų prote)tapo pa-

grindu viduramžių aristotelizmui. Dominiko Gundisallino lotyniškai išverstieji jo veikalai buvo „Aristotelio atgimimo" akstinu XII a. pabaigoje ir XIII a. pradžioje. Nors ir kritiškai vertindami, didelę pagarbą jam rodė Albertas Didysis ir Tomas Akvinietis. Tačiau rytuose jo įtaka buvo greitai užgniaužta ortodoksinės teologijos. Bet ir rytuose, ir vakaruose jis ilgiau garsėjo kaip medikas, negu filosofas. Jo medicinos veikalai buvo spausdinami ir XVII a. ,

M. Horten Das Buch der Genesung d. Seele, eine philosophische Enzyklopaedie Avicenna's 1907—1909; *R. de Vaux* Notes et textes sur l'Avicennisme 1934.

Avicennia L. verbeninių (Verbenaceae) šeimos augalų gentis, pavadinta Avicennos vardu. A. yra atogrąžų kraštų jūrų pakraščių medžiai, darą vad. Mangrove augaliją, t. y. tokią, kuri auga pusiau sausumoje, pusiau vandenyje.

Aviceptologija (lot.) paukščių medžioklės mokslas.

Avietė laukinis Europos, Azijos ir Amerikos vaiskrūmis. Europoje A. auginamos nuo XVI a. Jos išvestos iš Rubus Idaeus. Ameri-

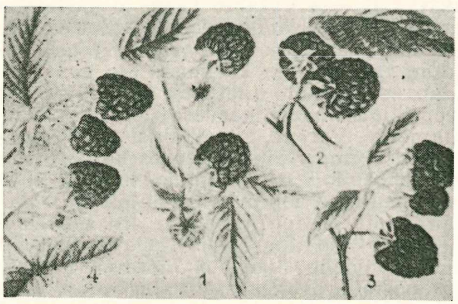

Avietės

koje raudonosios A. kilusios iš Rubus Idaeus var. strigosus. Juodosios A. yra atsiradusios Amerikoje iš Rubus occidentalis. Violetinės A. kryžiavimu išvestos iš juodųjų ir raudonųjų. A. reikalauja derlingos dirvos. Vieta turi būti nuolaidi, nes A. nemėgsta drėgnų vietų, nors augimo metu reikalauja daug drėgmės. A. pirmais metais išaugina ūgius, antrais žydi, duoda derlių ir džiūsta; tačiau iš šaknų išauga nauji ūgiai, kurie kitais metais vėl duoda derlių. Vienoje vietoje gali augti 15—20 metų. Bet auginant toje pačioje vietoje, geriausias vidutinis derlius būva 6—10 metų. Derlių nuėmus, seni ūgiai išpiaunami ir pašalinami. Jei pertankiai suauga, rudenį išpiaunama ir naujų ūgių dalis, paliekant a. 15 cm atstumą nuo vieno ūgio ligi kito. Tuo būdu sudaromos apie 30—40 cm pločio eilės. Raudonosios A. dauginamos ūgiais, kurie rudenį atkertami ir iškasami. Juodosios A. dauginamos vasaros pabaigoje, prilenkiant ir apkaupiant šakų viršūnes, nes jos neduoda ūgių. Nauji krūmai sodinami rudenį arba pavasarį, paliekant tarp eilių 1—2 m ir eilėje per 50—70 cm protarpį. Didžiausias A. kenkėjas yra Byturus tomentosus, nuo kurio vikšrelių atsiranda sukirmijusios uogos.

Avietėlė A. Kašarauskio 1857—1863 ir M. Valančiaus Palangos Juzėje 1869 aprašytas vyrų ir moterų šokis.

Avietėnaitė Magdalena (g. 1892 XII 22 Marijampolės aps. Kalvarijos vl. Brazavo k.) nuo 7 metų amžiaus augo JAV. Baigusi Worcester, Mass., aukštesniąją mokyklą, studijavo Genevoje, Šveicarijoje, kur 1914 baigė univ. (Licence ès lettres). 1914—1920 redagavo Worcesteryje Amerikos Lietuvį ir iš ten atskiromis knygomis išsp. Didžioji prancūzų revoliucija 1917, Istoriją žymiausių Europos tautų 1917. 1920 atvykusi Lietuvon, ligi 1940 dirbo Užsienių reikalų ministerijoje. 1924—1926 Eltos direktorė, paskiau Spaudos ir informacijos departamento direktorė. 1940—1944 Vilniaus universiteto anglų kalbos dėstytoja, nuo 1941 adjunkto laipsniu. 1933—1947 Lietuvos Skaučių Sąjungos užsienio dalies vedėja. 1937 Paryžiaus pasaulinėje parodoje lietuvių paviljonui rengti komiteto pirmininkė, 1939 New Yorko pasaulinėje parodoje lietuvių generalinis komisaras. Lietuvoje buvo aktyvi Lietuvos istorijos ir XXVII Knygų Mėgėjų draugijų narė. Bendradarbiavo lietuvių ir nelietuvių spaudoje Lietuvą liečiančiais klausimais, 1945—1947 tremtyje Lietuvos Raudonojo Kryžiaus generalinė sekretorė. 1949—1952 dirbo Detroito univ. bibliotekoje. 1952—1953 sociologijos dėstytoja Annhurst kolegijoje. Nuo 1953 bibliotekininkė konsultantė Monhattanville College of the Sacred Heart.

Avigliano Italijos mst. Potenza provincijoje, 21.000 gyv. (1950). Stiklo ir porcelano pramonė.

Avignon p. Prancūzijos mst., Vaucluse dep. administracinis centras, kairiajame Ronos krante. 60.000 gyv. (1951). Senovėje Galijos kavarų sostinė Avenio, nuo Julijaus Cezario laikų romėnų kolonija. Viduramžių pradžioje frankų valstybei pairus, atiteko Provence grafijai; nuo 1271 paveldėjo Prancūzijos valdovai. Nuo 1309 ligi 1377 septynių popiežių sostinė, o ligi 1408 dar dviejų antipopiežių rezidencija. Vėliau čia gyveno popiežiaus valstybės pasiuntiniai. 1348 popiežius Klemensas VI pirko A. iš Neapolio kunigaikštienės ir Provence grafienės. Kartu su Venaissino grafija A. priklausė ligi 1797 Bažnyčios valstybei. 1303—1791 čia veikė universitetas. 1050—1745 čia įvyko 21 bažnytinis sinodas. Išliko popiežių rūmai su katedra, apsupti XIV a. mūrų, XI—XV a. Notre Dame des Doms katedra, Corneille, Petrarcos, Girrardo, Altheno paminklai. Petrarcos muzėjus.

R. Brun A. au temps des Papes 1928.

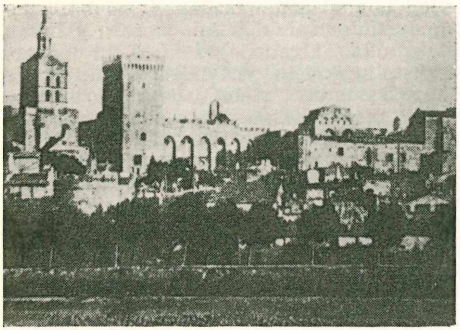

Katedra ir buv. popiežiaus rūmai Avignone

Avijautis (Ovibos) dykaragių šeimos atrajotojas, panašus į avį ir jautį, ir todėl toks jo vardas. A. yra vidutinio didumo tarp jaučio ir avies, turi trumpas kojas ir trumpą kaklą. Uodega ir ausys trumpos, paslėptos ilguose minkštuose plaukuose. Ragai užlenkti atgal į apačią, jų viršūnės į priekį. A. gyvena Š. Amerikos arktikos srityse, bet ledynų laikotarpyje buvo ir Europoje paplitęs. Yra dvi rūšys: Ovibos mackenzianus Š. Amerikos vakaruose tamsiais ragais, tamsiai durpinio plauko ir Ovibos moschatus rytų Š. Amerikos kraštuose šviesiais ragais ir šviesesnio plauko.

Avikalnio Ragas Kuršių Kopų kyšulys, susidaręs iš nugrimzdusio į Kuršių marias smėlio kalno.

Avyknė Latvijos Duobelės aps. upė, Vadaksties (Ventos) dešinysis intakas, 24 km ilgio. Įteka į Vadakstį 3 km į vakarus nuo Vegerių mstl. Baseino plotas 69 km².

Avila Ispanijos A. provincijos mst. (senovėje Abyla, Abela, Avela), 28.000 gyv. (1950). 114 m aukščiau j. l. Nuo senovės laikų čia buvo galinga tvirtovė, kurios išliko 86 granito sienų bokštai. 1455–1807 čia buvo universitetas.

Avila Fernando XVI a. ispanų tapytojas ir skulptorius. Toledos katedroje yra jo 1568 sukurtas Jonas Baptistas ir Karalių pagarbinimas.

Avilaitis Zarasų aps. Imbrado vl. ež. Paviršiaus plotas 18 ha. Įteka 3 kanalai.

Avila y Zuniga Luis (a. 1500—1573) ispanų diplomatas, kariuomenės vadas ir istorikas. Dalyvavo Karolio V žygiuose Tunisan, Prancūzijon ir Vokietijon, kelis kartus buvo pasiuntiniu Romoje. Išsp. Comentario de la guerra de Alemania en 1546 y 1547 (1547, 1852).

Avilė (Avilkis) Zarasų aps. Imbrado vl. upelis, Nikojos (Laukesos, Dauguvos) aukštupys. Teka iš Avilių ež. Baseino plotas 76 km².

Aviles 1) š. Ispanijos Asturijos, Oviedo prov. jūros įlanka (Ria de A.), natūralus uostas.

2) A. uostas prie A. įlankos, 17.000 gyv. (1951). Vario ir cinko tirpyklos.

Aviliai Zarasų aps. Antazavės vl. mstl., prie A. ežero. 12 km nuo Dusetų. Pirmoji medinė bažnyčia statyta 1817. Tada buvo įkurtas ir A. miestelis.

Avilys arba Aviliai Zarasų aps. Imbrado ir Antazavės vl. ež., Avilės (Nikajos, Laukesos, Dauguvos) baseine, 8 km į vakarus nuo Zarasų. Ežere yra 17 salų. Paviršiaus plotas 13,6 km², altitudė 157 m aukščiau jūros. Baseino plotas 74 km². Į ež. įteka 16 kanalų, kurių žymesni Izyta ir Imbradas. Išteka Avilė. 1931 melioracijos darbais ež. paviršius nuleistas 1 m.

Avilys žmogaus padaryta bičių patalpa. Seniau bitės laikėsi senų medžių drevėse. Bitininkai bičių gyvenamajame medyje išpiaudavo a. 10 cm pločio skylę per visą drevės ilgį ir išimdavo korius su medumi. Padarytąjį plyšį uždengdavo atitinkamo didumo lentgaliu (plautu). Kad būtų patogiau bites prižiūrėti ir jas saugoti nuo lokių ir žmonių plėšimų, bitininkai darydavo 10—15 cm pločio ir a. 100—140 cm ilgio plyšį storame rąsto gabale, pro tą plyšį išskopdavo rąsto vidurį ir tenai suleisdavo bites. Tokie buvo pirmieji A., vad. kelminiais, arba stuobriniais. Į medį įkeltus vadindavo inkilais, arba luobais. Juos arba stačius statydavo arba gulsčius laikydavo, tik vienas galas buvo statomas aukščiau. Statinaičių pavidalo A. darydavo ir iš šiaudų. Kelminiai A. yra nepatogūs, kadangi nematyti, kaip bitės gyvena, o imant medų reikėdavo išpiauti koriai, ardyti lizdas. Jau XVIII a. pradžioje anglas Gedde laikė bites A., kurį buvo galima padalinti į tris viena ant kitos sustatomas dalis. Apie 1780 šveicarietis F. Huher padarė knyginį A., t. y. sudarytą iš atskirų rėmų, kaip knyga iš lapų, o kiekviename rėme buvo korių. 1838 silezietis Dzieržon įtaisė A., į kurį buvo įstatomos siauros lentelės, prie kurių bitės lipindavo korius. Tuo būdu atsirado mintis gaminti A. su išimamais koriais. Ir kitur jau buvo bitininkų, kurie darė A. su išardomais lizdais. 1851 amerikietis L. L. Langstroth padarė gana tobulą išardomąjį A., o 1852 panašų A. pagamino vokietis A. Berlepsch. Nuo to laiko atsirado labai daug įvairių A. sistemų. Lietuvoje daugiausia buvo prasiplatinę 1880 sugalvoti Levickio, a. 1890 atsiradę varšuviniai A., o naujaisiais laikais nuo 1900 — Dadano ir Blatto A. XIX a. pabaigoje kun. J. Ambrazevičius buvo sugalvojęs žmonėse neprigijusius apskritus A.

Avinaitė B. ž. Baranauskaitė Zuzana.

Avinas (lot. Aries) vienas zodiako žvaigždynų — Buliaus, Persėjo, Trikampio ir Banginio kaimynas. Jo žvaigždės neryškios. Viena tų žvaigždžių — Gamma Arietis — yra iš pirmųjų atrastų dvilypių žvaigždžių. Prieš 2000 metų A. žvaigždyne buvo vad.

Pavasario taškas, kuris dėl precesijos nuslinko į Žuvų žvaigždyną. Tačiau ligi šiol Pavasario taškas žymimas A. simboliu — Prima Arietis. Saulė išbūva A. ženkle nuo III 21 ligi IV 21.

Avinas — senovėje taip vadino sienoją— taraną sienoms ardyti. 1796 prancūzas J. Montgolfier sugalvojo A.— taraną vandeniui kelti.

Avinėlis 1) Dievo Avinėlis ž. Agnus Dei. 2) Velykinis A. (agnusėlis). Išėjimui iš Egipto ir pirmgimių išsaugojimui paminėti žydai turėjo Palestinoje kasmet aukai valgyti A. Krikščionys tai paveldėjo savo Velykoms, visa išreikšdami vienu dirbtiniu A. iš numirėlių prisikėlusiam Kristui vaizduoti.

3) Nekaltas A. — kantrumo, jaukumo, tylumo simbolis, kartais ironiškai taikomas griežtai priešingo būdo asmenims.

Avingalviai, avinuolės (pr. roches moutonées) — uolos, kurias ledynas apdilino ir pavertė kiaušinio pavidalo gūbriais.

Avininkas, aviganis, avinis šuo ž. Bandašunis.

Aviniškė Marijampolės aps. šilavoto ir Balbieriškio vl. upelis, Dūmės (Peršekės, Nemuno) dešinysis intakas, 6 km ilgio. Baseino plotas 16 km².

Avis kaip naminis gyvulys Kinuose, Indijoje, Persijoje, Arabijoje, Egipte žinoma jau 4—5 tūkstančius metų pr. Kr. Ji daugiausia laikoma vilnoms, kailiams ir mėsai, o kai kurios veislės dar ir pienui. Iš A. pieno gaunami geriausi sūriai. A. laikomos visose žemės dalyse. Ypač daug jų laikoma Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje, iš kur vilna vežama ir Europon. Daug jų laikoma ir P. Amerikoje, ypačiai Urugvajuje ir Argentinoje, kur jos buvo įveztos iš Europos. Nuo XIX a. 60-jų metų Europoje vilnų kainų kritimas ir nuo 70-jų metų Europoje padidėjęs žemės ūkio intensyvumas neleido ten avininkystei tinkamai kilti. Naminių A. sentėviais laikomos: 1) p. Europos laukinė A. muflonas (Ovis musimon), ligi šiol tebegyvenanti Korsikos ir Sardinijos salų kalnuose. Iš jų yra kilusios visos centrinės bei šiaurinės Europos trumpauodegės A. 2) Stepių A.-arkaras (Ovis Vignei, arcar), gyvenanti Azijos stepėse nuo Kaspijos jūros ligi Himalajų kalnų. Ji yra didesnė ir turi ilgesnę uodegą už mufloną. Iš arkarų yra kilusios ilgauodegės A., kuriai A. grupei priklauso eilė produktingiausių naminių A. veislių. 3) Centrinės Azijos kalnų A.-argali (Ovis ammon, ovis argali). Nustatyta jos įtaka kurdiukinėms A. Seniausiomis naminėmis A. laikomos Azijoje prijaukintos ovis arcar tipo A. Uodegos ilgumu ir forma naminės A. skirstomos į šias pagrindines grupes: trumpauodegės A. su uodegos slankstelių skaičiumi ligi 13; kurdiukinės A. labai trumpomis (dažniausiai 4—6 slankstelių) uodegomis su abiem uodegos pašaknio pusėmis užaugusiais dideliais riebalų gabalais —kurdiukais; ilgauodegės A., kurių uodegos slankstelių skaičius yra didesnis kaip 13. Jos dar skirstomos į riebiauodeges, arba plačiauodeges, ir liesauodeges, arba siaurauodeges. Trumpauodegės A. daugiausia yra paplitusios š. ir vid. Europoje. Kurdiukinės A. randamos Kaukaze, Kryme, beveik visoje Azijoje, š. ir iš dalies p. Afrikoje. Svarbiausiais ilgauodegių riebiauodegių A. atstovais laikomos karakulinės ir valachų A., o ilgauodegių-liesauodegių — merinosai ir mėsinė anglų A.

Žemės Ūkio Vadovas IV 1931.

Avis kultūros ir literatūros istorijoje. A. Europoje žinoma jau neolito amžiuje, tad yra vienas seniausiųjų indoeuropiečių naminių gyvulių. Pradžioje vartodavo A. mėsą, kraują ir kailį, daug vėliau pieną, pagaliau vilną. Priekinėje Azijoje avikirpis yra žinomas nuo II tūkstantmečio pusės pr. Kr. (Babilonijoje 1300—600 pr. Kr.). Apie 300 pr. Kr. iš Sicilijos atvyko pirmieji avikirpiai Italijon. Azijos ir kt. klajokliai pirmuonių aukoms ypačiai A. (ėriukus) skirdavo. Avinas, kaip ir ožys, savo įvijais ragais veikė žmogaus vaizduotę; įkeldintas saulės kulto zodiakan, pravertė trakiškam frigiškam vaisingumo ir svaigumo Dionizo kultui; aukščiausiai pakilo Kristaus moksle ir krikščionių bažnyčioje. Nekrikščionių apeigose daug kur avinas ilgainiui turėjo savo vietą užleisti savo konkurentui ožiui — Egipte, Germanijoje, Lietuvoje, bet tvirtai išliko graikų, romėnų tradicijose, vėliau palaikomas krikščionių kultūros (gerasis piemuo, ganąs avidę nuo vilkų, ieškąs paklydusių avelių ir t. t.; vienas piemuo ir viena avidė). A. pateko į pasakėčias ir greta veršio ir asilo nekokį vardą įgijo priežodžiuose ir pravardžiavimuose (avigalvis, avinakis, avibalsis, avidvakas). Bet aviganis vaizdžiai pasireiškė tam tikroje piemeninėje literatūroje. Piemenų dainos (gr. bukolika), Teokrito idilėse įkeltos į literatūrą ir Virgilijaus bukolikose pritaikintos šviesuomenės gyvenimui, renesanso laikais ir vėliau žadina tam tikrą arkadizmą, laimingo piemenų gyvenimo idealizavimą, dėjimąsi piemenimis (XIV a. Petrarcos Bucolica, Boccacio Ameto, XVI a. Tasso Aminta, Guarinio Pastor fido Italijoje, Montemayoro Diana Ispanijoje, Sydney Arcadia Anglijoje, Urfé Astrée Prancūzijoje, XVII—XVIII a. Lenkijoje ir kitur). Yra pasireiškusi ir tam tikra aviganių apysaka, kurios pradžią sieja su V a. pr. Kr. Longus Dafniu ir Chloja, tolesnį plitimą su Montemayoro Diana, Lope de Vegos Arcadia, Barklay Argenis, Opitzo Hersinie, Neumarko Filamon und Belliflora, Helwigo Nymphe Noris, Schwiegerio Cynthie, Damon und Lisille ir kt. XVIII a. lenkų poezijos sentimentalizmo

bei piemenavimo įtakos randame ir XVIII—XIX a. žemaičio A. Klemento idilėse, kurių „gojeliai, kalneliai, upeliai" ne tik Kliojoms, Jacentams, Roželėms, Agnikėms, Onikėms yra skirti, bet ir apdovanoti auroromis, zefyrais, kupidais. Tos įtakos šiek tiek yra ir Strazdo dainelėse. Čia pažymėtinos ir XII a. prancūzų bei provansiečių literatūros pasturelės, pasekusios tikromis piemenų (aviganių) dainomis ir radusios atbalsio italų, vokiečių poezijoje; taip pat vaidinimai (pastoralės) su italų 1471 Poliziano Orfeo, 1573 Tasso Aminta, XVI—XVII a. prancūzų ir ispanų, XVII—XVIII a. vokiečių ir kt. Tiesiogiai ir netiesiogiai savo poezija darė įtakos literatūrai aviganiai ir šiaip piemenys, daugiau įtakos darę kaimo visuomenei kaip žyniai (kerdžiai).

Avis au lecteur (pr.) skaitytojui žinoti, pabraukiama skaitytojo dėmesiui.

Avisio kairysis Adigės intakas p. Tirolyje, 100 km ilgio.

Aviso lengvas karo laivas įsakymams teikti, žvalgybai ir pan.

A vista (it.) jei vekselis a vista skiriamas, tai jis pareikštas tuoj ir išperkamas.

Aviškapys Biržų aps. Krinčino vl. Daukmiškio kaimo lauko piliakalnis.

Avitaminosis ž. Vitaminai.

Avių kvaitulys, arba kaitulys, avių galvos smegenų, retkarčiais nugaros smegenų liga. Kelia kvaitulį šuns soliterio (taenia coenurus) perai (coenurus cerebralis). Avys apsikrečia ėsdamos žolę, apterštą šunų mėšlo, kur yra to soliterio gabalėlių su jo kiaušinėliais. Šlapiose ir drėgnose vietose soliterio kiaušinėliai ilgiau išsilaiko. Todėl lietingais metais daugiau avių serga kvaituliu. Liga trunka nuo 4 ligi 8 mėnesių. Nedarant operacijos, ligotosios avys nugaišta.

Aviza (pr.) pranešimas. Prekyboje pranešimas apie prekių pasiuntimą. Bankuose pranešimas laišku ar telegrama apie vekselio, čekio arba kredito laiško pareiškimą tam, kuris turi jį apmokėti.

Aviža Jonas (g. 1913 Žemaitkiemyje, Ukmergės aps.) kunigas. Mokėsi Žemaitkiemio pradžios mokykloje, Ukmergės gimn., Kauno kun. sem. (1933–1938), Pontifikaliniame Krikščioniškosios Archeologijos inst. Romoje (1948—1951). Krikščioniškosios archeologijos daktaras. 1938 Kauno arkivysk. kurijoje archyvaro padėjėjas ir vėliau notaras, 1946—1948 Tautinės Delegatūros Vokietijoje kancleris. Šiuo metu Muencheno apylinkės lietuvių kapelionas. Liet. katalikų spaudos bendradarbis.

Aviža (Avena) Gramineae šeimos žolinis augalas. Prancūzų raigrasas (A. elatior L., Arrhenatherum elatius) sausesnių priemolių, viršutinio ardo, daugiametė pašarinė žolė, pievoms labiau tinkanti. A. gelsvoji (A. flavescens L.) pirmosios rūšies daugiametė vidutinio sunkumo ir drėgnumo žemių labai gera pašarinė varpinė žolė. A. netikšė (A. fatua) drėgnesnių vietų vasarojo piktažolė. Panaši į sėjamąją avižą, su kuria retkarčiais gali kryžiuotis ir lauko sąlygose. Laikoma sėjamosios avižos (Avena sativa) protėviu. Lietuvoje tik keliose vietose gausiau sutinkama. A. pašepusioji (A. pubercens L.) sausesnių vietų daugiametė vidutinio aukščio varpinė žolė.

Avižašaknė (Tragopogon porrifolius) šakniavaisė daržovė, auginama panašiai, kaip morkos, petražolės. Jei vasarą kuris augalas išleidžia žiedkočių, tai jie reikia skinti, nes kitaip šaknys neužauga.

Avižius (Awiszus, Maksas, g. 1915 I 6 Pageidinuose Maž. Lietuvoje) lietuvis, vokiečių benetristas, 1943 išsp. Der Faehrmann ir kt.

Avižlys Šiaulių aps. Papilės vl. upė, Ventos kairysis intakas, 19 km ilgio. Intakai — Miklinys, Vegerė. Baseino plotas 72 km².

Avižonienė-Gruzdytė Sofija (g. 1872 I 21/II 2 Suvartoje, Kelmės vl.) 1889 baigė Šiaulių Zubovienės pensioną, 1898—1900 Tartu univ. akušerių ir masažistų kursus. 1901 ištekėjo už gydytojo Petro Avižonio. Slap. ytė, Z. Av. ir kt. bendradarbiavo 1902 Naujienose, Ūkininke, Varpe, 1908 Lietuvos Ūkininke ir kt. 1908 išv. Tolstojaus Pragaro atgijimą (sl. Z. A.).

Avižonis 1) Žadeikių vl. seniūnas, 1863 sukilimo metu kazokų priverstas iš valsčiaus sandėlio išduoti jiems pašarą, paskiau sukilėlių neteisingai kaltintas valdžiai pataikavus ir 1863 VI 17 jų pakartas.

2) Jonas, Igno sūnus (1848 XII 2 Pasvalyje — 1924 XII 21) spaudos draudimo metų knygų platintojas. Pas jį būdavo Jurgio Bielinio užvažiuojamoji vieta ir knygų sandėlis.

3) Antanas, Jono (2) sūnus (g. 1877 Pasvalyje). 5 metus tarnavo rusų kariuomenėje Sibire, dalyvavo rusų ekspedicijose į Kinus, 2 metus buvo Amerikoje. Dalyvavo I Pasauliniame kare ir buvo vokiečių nelaisvėje. Slapyvardžiais A. Driskis, Juzė Pasvalietis, Sibiro Kareivis bendradarbiavo 1897, 1902 Ūkininke, 1901 Naujienose, 1907 Žarijoje, 1909 Lietuvos Ūkininke ir kt.

4) Juozas (g. 1882 I 23 Pasvalyje) Jono (2) sūnus. Mokėsi Mintaujos gimnazijoje, iš kurios 1896 buvo laikinai pašalintas už dalyvavimą lietuvių mokinių streike prieš cerkvės lankymą. Gimnaziją baigė 1904 ir metus dirbo Vilniaus Žinių redakcijoje. 1905—1911 išėjo Odesos univ. istorijos filologijos fakultetą. 1911—1912 mokytojas Telšių gimn., 1912—1921 įvairiose Rusijos gimnazijose. 1921—1922 Lietuvos atstovybės Maskvoje sekretorius ir patarėjas. Nuo 1922 mokytojavo įvairiose Lietuvos gimnazijose. 1935 VIII 1 — 1939 IX 1 buvo Vals-

tybės Centrinio Knygyno direktorius Kaune. 1910—1911 Tyrlaukių Aido ir Tyrlaukių Avilio slap. Aušrinės bendradarbis. Atskirai išsp. Naujosios pedagoginės idėjos 1923, Lietuvos mokykla 1924 (referatas, skaitytas lietuvių-latvių draugijos kongrese), First English steps for lithuanian schools 1936. 1940 išv. Turgenevo Pavasario sriautas (Vešnie vody).

5) Petras (1875 IV 17 Pasvalyje — 1939 X 17 Kaune) Jono (2) sūnus. 1894 baigė Mintaujos gimn., kur besimokydamas buvo 1890 įsteigtos slaptos lietuvių gimnazistų Kūdikio draugijos vienas iš steigėjų ir jos pirmininku. 1895—1897 studijavo Petrapilio univ. gamtos mat. fak., 1897—1900 Dorpato (Tartu) univ. medicinos fak., kurį baigė 1900, o 1914 už disertaciją Bolezni glaz i slepota sredi krestjan Gruzdevskoj i Ligumskoj vol. gavo med. dr. laipsnį. 1898—1900 buvo Dorpato lietuvių studentų dr—jos pirmininkas. Gydytojo praktika vertėsi 1900—1902 Ariogaloje, 1902—1910 Žagarėje, 1910—1914 Šiauliuose. 1903—1915 buvo Lietuvos aklųjų globos komiteto okulistu. Kaip mobilizuotas gydytojas dalyvavo rusų-japonų (buvo japonų paimtas į nelaisvę) ir I Pasauliniame kare, iš kur 1916 perkeltas į Maskvą akių-ausų ligoninei vadovauti (ligi 1918). Nuo 1895 ligi 1914 dalyvavo pradžioje draudžiamojoje, paskiau legalioje spaudoje, daugiau kaip 50 slapyvardžių rašydamas Varpe (1895, 1898, 1900—1905), Ūkininke (1897, 1898, 1900—1905), Naujienose (1902, 1903), Darbininkų Balse 1902, Vilniaus Žiniose 1905—1909, Lietuvos Ūkininke 1905 — 1909, Naujoje Gadynėje 1906, Skarde 1907, Žarijoje 1908, Mokykloje 1909 ir kt. 1897 parašė Lietuvišką gramatikėlę, kurią, J. Jablonskiui peržiūrėjus, mėgino slapta išleisti Tartu, bet šitaip nepavykus, įdavė petrapiliečiams studentams, kur ją 1898 mimiografu atmušė V. Sirutavičius su A. Smetona. 1901 ja pasirėmęs, J. Jablonskis parašė savo Lietuviškos kalbos gramatiką, kur pasirašė Petru (Avižoniu) Kriaušaičiu (Jablonskiu), o už ją laimėtą Sus. Liet. Amerikoje premiją pasidalino pusiau su A.

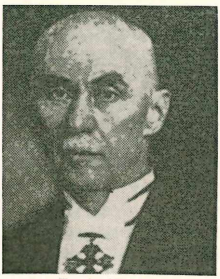
P. Avižonis

1898 išl. populiarius Apsakinėjimus apie žemę, vandenį ir orą (buvo keli leidimai), 1904 Atgalainio slap. Kūdikių žindymo ir penėjimo vertimą. Bendradarbiavo ir J. Jablonskiui ruošiant spaudai 1904 Juškos žodyno I tomą. 1910 išl. Žemė ir žmogus, 1906 Socialistai ir masonai, 1908 Darbininkai ir visuomenė, 1907 Girtuoklybė mūsų rykštė, 1909 ir vėliau dr. K. Griniaus redaguojamojoje Sveikatoje atskiromis knygutėmis išsp. Džiova, Medicinos ir higienos knygos, Trachoma ir kt.

1920—1922 organizavo Kauno Aukštųjų Kursų med. skyrių, jame dėstė ir kurį laiką vadovavo. 1922 II 16 ligi mirties Lietuvos (vėliau V. D.) univ. oftalmologijos kat. ord. prof. ir akių klinikos steigėjas ir vedėjas. 1922 II — 1923 XI 21 Med. fak. dekanas, 1924 IX 1 — 1925 IX 1 prorektorius, 1925 IX 1 — 1926 IX 1 rektorius. 1939 Latvijos univ. med. fak. dr. hon. c. Vienas Kauno Medicinos Draugijos organizatorių, 1933 Lietuvių Akių Gydytojų draugijos organizatorius ir jos pirmininkas, taip pat vienas steigėjų ir Pabaltijo Oftalmologijos Tarybos. Nuo 1925 vokiečių, nuo 1930 prancūzų oftalmologijos draugijų narys. Su moksliniais pranešimais dalyvavo vokiečių (1924 Heidelberge), prancūzų, Pabaltijo oftalmologų suvažiavimuose, tarptautiniuose oftalmologijos kongresuose 1933 Madride, 1929 Amsterdame, 1929 Hagoje steigiamajame Tarptautinės Asociacijos Kovai su aklumu suvažiavime, atstovavo Lietuvai Genevos Tarptautinėje organizacijoje kovai su Trachoma ir 1938 išrinktas jos valdybos nariu. 1925 IV 1 atstovavo Lietuvos universitetui Jeruzalės Hebrajų univ. atidaryme. Dirbdamas praktikos, o paskiau ir teoretišką gydytojo darbą, labai plačiai dalyvavo specialioje lietuvių ir užsienio medicininėje spaudoje. Nuo 1923 buvo Medicinos redakcinės kolegijos narys, nuo 1925 Archiv Oftalmologii leidėjų komisijos narys, nuo 1938 tarptautinio žurnalo Ophtalmologica redakcijos narys, 1935—1939 redagavo Medicinos Fakulteto Darbus. Be daugelio straipsnių, išspausdintų Medicinoje ir Med. Fak. Darbuose, bendradarbiavo Zeitschrift für Augenheilkunde (nuo 1925), Archiv Oftalmologii, Kliničeskaja Medicina, Latv. Arstu Žurnals (1928), Russkij Oftalmologičeskij Žurnal, Kultūroje, Kosme ir kt. Be daugelio atmuštų iš specialiųjų žurnalų, atskirai išsp. Aklumas ir trachoma Lietuvoje 1913 (pranešimas, skaitytas Liet. Mokslo Draugijos suvažiavime), Akinių istorija 1926 (išleista užsienyje ir rusų vertimu). 1940, jam jau mirus, buvo pabaigtas spausdinti kapitalinis jo veikalas Akių Ligų Vadovas 844 p. Plačiai bendradarbiavo ir Lietuviškojoje Enciklopedijoje.

6) Jonas (g. 1902 V 4 Ariogaloje) Petro (4) ir Sofijos Avižonių sūnus. 1921 baigė Šiaulių gimn. Gimnazijoje priklausė moksleivių aušrininkų organizacijai. 1919 partizanavo prieš bermontininkus Šiaulių ir Radviliškio apylinkėse. 1920 kaip šaulys dalyvavo Širvintų—Giedraičių kautynėse su lenkais. 1921—1926 studijavo ir baigė Berlyno Aukštąją Technikos Mokyklą diplo-

J. Avižonis

muoto inžinieriaus laipsniu. 1927—1940 pradžioje siaurųjų geležinkelių dirbtuvių viršininko padėjėjas, paskiau viršininkas ir plačiųjų geležinkelių dirbtuvių viršininkas. Modernizavo Šiaulių—Biržų geležinkelį, įtaisė savo planais padirbdindamas automatrisas; įtaisė automatrisų susisiekimą ir plačiuosiuose geležinkeliuose. Nuo 1940 IX išrinktas VDU technikos fakulteto dėstytoju. Bendradarbiavo Lietuviškojoje Enciklopedijoje. 1940 X 4 bolševikų suimtas ir nuteistas į priverčiamųjų darbų stovyklas. 1941 VI 23 iš Vilniaus Lukiškių kalėjimo išvežtas į rytus.

7) Konstantinas (g. 1909 I 16/29 Žagarėje), Petro ir Sofijos Avižonių sūnus, istorikas. 1927 baigė Aušros gimnaziją Kaune. Nuo 1927 studijavo hum. mokslų fak. Kaune. 1929 išsikėlė į Berlyno univ., kurį 1932 baigė fil. dr. laipsniu. 1935 baigė VDU ir hum. mokslų fak. istorijos skyrių. 1933—1934 rinko Krokuvos ir kituose Lenkijos archyvuose Lietuvos istorijos medžiagą.

K. Avižonis

Nuo 1934 dėstė istoriją ir ūkio istoriją Klaipėdos Prekybos Institute ir 1935–1939 buvo drauge istorijos mokytojas Aušros berniukų gimn. Kaune. 1939—1940 Lituanistikos Instituto reikalų vedėjas ir mokslinis sekretorius. 1940—1944 Vilniaus univ. humanitarinių mokslų fak. istorijos skyriaus docentas. 1941 — 1944 Vilniaus Mokslų Akademijos istorijos instituto redaktorius ir asistentas. 1944 — 1948 dirbo Vokietijos Freiburgo universiteto bibliotekoje, 1945 — 1947 dėstė Rusijos istoriją Freiburgo univ. 1946—1948 asso. prof. Pabaltijo univ. Hamburge ir Pinneberge, kur filosofijos fak. dėstė Lietuvos ir Rytų Europos istoriją. Nuo 1949 dėsto Europos istoriją ir vokiečių kalbą Elon College N. C. JAV, kur 1952 pakeltas asso. prof.

Dar nuo gimnazijos laikų aktingai veikė skautų organizacijoje. Būdamas mokytojas, organizavo skautus, dalyvavo įvairiuose tarptautiniuose suvažiavimuose, dirbo vyriausiam Lietuvos skautų štabe, ruošė jaunimo ekskursijas savo kraštui pažinti. Nepr. Lietuvoje Lietuvos istorikų draugijos narys. Atskirai išsp.: Kelios istorinės Lietuvos vietos 1927, Kaip stovyklauti 1933, 20 kelionių po Kauno apskritį 1937 (kartu su S. Kolupaila ir I. Končium), Kaip paliūžomis šliūžinėti 1933, Die Entstehung u. Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385 (1932–daktaro disertacija Berlyne), Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940; be to, Lietuvos Praeityje ir Praeityje išsp. eilę straipsnių iš Lietuvos istorijos (Lietuvių iš Romėnų kilimo teorija, Stanislovo Albrechto memorialas, Švietimas Lietuvoje 17-me amžiuje, Radvilų biblioteka Nesvyžiuje XVII a. viduryje).

8) Vytautas (g. 1906 XII 1 Žagarėje) Petro ir Sofijos Avižonių sūnus. 1925 baigė Aušros gimn. Kaune, 1933 gavo VDU med. gydytojo diplomą, 1936 išlaikė doktoranto egzaminus. 1939 įgijo akių gydytojo specialisto pažymėjimą. 1928—1931 neetatinis asistentas, paskiau vyr. laborantas anatomijos kat. Kauno univ. 1933—1936 VDU akių klinikos jaun. asistentas, 1936—1941 vyr. asistentas. 1941—1944 docentas, nuo 1941 pabaigos adjunktas, oftalmologijos katedros vedėjas ir VDU akių klinikos direktorius. 1945—1947 Berno univ. akių klinikos asistentas. Nuo 1949 JAV, 1951 išlaikė gydytojo praktikos egzaminus. Nuo 1936 buvo Lietuvos akių gydytojų draugijos sekretorius. 1937 Société Française d'ophtalmologie ir 1952 New Yorko Lietuvių gydytojų dr–jos narys. 1938 turėjo pranešimus Pabaltijo akių gydytojų suvažiavime Tartu ir 1933 bei 1937 tarptautiniame oftalmologų kongresuose Madride ir Kaire. Savo specialybės klausimais išsp. eilę studijų Medicinoje, Medicinos Fakulteto Darbuose, VDU Žiniose, International opht. Journal ir kt. JAV bendradarbiavo Vienybėje, Naujienose ir kt.

V. Avižonis

Avižos (Avena sp.) varpinių (Gramineae) šeimos augalai. A. genčiai priklauso a. 70 rūšių, daugiausia paplitusių Europos ir Azijos vidutinio klimato zonoje. Tik kelios rūšys turi didesnę ūkinę reikšmę. Žemėje A. apsėjama a. 55 mil. ha, kurių a. 30% Europoje. A. pasėlių plotai yra didesni už rugių ar miežių plotus, labiausiai dėl to, kad A. gali augti blogesnėse sąlygose. A. daugiausia paplitusios vėsaus ir drėgno klimato srityse, o kontinentaliniame klimate A. maža teauginamos. 1934—1938 apytikriai A. buvo apsėjama ariamosios žemės procentas: Kanadoje 23, Belgijoje 23, Anglijo-

je 19, Suomijoje 18, Latvijoje 15, Vokietijoje 15, Lietuvoje 13, JAV 11, Rusijoje 8, Rumunijoje 6, Vengrijoje 4.

Žalios A. bei šiaudai vartojami pašaru gyvuliams, o grūdai ir maistui. A. plačiai maistui vartojamos anglų saksų kraštuose. Lietuvoje maistui A. vartota nedaug ir tik kai kuriose Lietuvos dalyse. Baltymų ir krakmolo kiekiu A. miltai prilygsta normalių kviečių miltams, nors baltymų kokybė ir žymiai skiriasi. Riebalų ir mineralinių medžiagų yra daugau A. miltuose.

Pagal chromozomų skaičių A. skirstomos į tris grupes: 1. 14 chromozomų; šiai grupei priklauso Avena strigosa, kuri yra auginama labai nepalankiose sąlygose Schleswige, Holsteine, Shetlando salose, Wales kalvose; 2. 28 chromozomų – labiau žinomos rūšys Avena barbata ir Avena abyssinica; 3. 42 chromozomų — turi daugiausia atstovų. Čia priklauso ir piktžolė Aviža netikšė (Avena fatua), A. byzantina, auginama JAV pietuose, P. Amerikoje, Australijoje, Afrikoje. Šiai grupei priklauso ir labiausiai paplitusi sėjamoji A. (Avena sativa), kuriai priskirtinos ir vienašalės A. — Avena sativa orientalis. Sprendžiama, kad sėjamoji A. yra kilusi iš A. netikšės, o Avena byzantina iš laukinės A. — Avena sterilis. Sėjamosios A. tėvynė galėjo būti Azija. Į vidurio ir šiaurės Europą ji galėjo patekti kaip iš Azijos siunčiamųjų kviečių priemaiša. Šiuo keliu atsradusią A. pirmieji galėjo pradėti auginti slavai, germanai, keltai. Bet sėjamosios A. galėjo atsirasti vidurio Europoje ir nepareinant nuo Azijos, nes senovės laikais A. netikšė čia augo.

Sėjamųjų A. šaknų sistema yra stipresnė už visų kitų javų, ir todėl A. palyginti nesunkiai apsirūpina maisto medžiagomis ir vandeniu. A. žiedynas yra šluotelės pavidalo. Iš šluotelės formos A. grupuojamos į vienašales, lenktašakes, stačiašakes ir kt. A. apsivaisina savo žiedadulkėmis, nors tam tikra nedidelė žiedų dalis apsivaisina ir žiedadulkėmis nuo kitų A. augalų. Žiūrint į veislę ir augimo sąlygas, A. grūdų lukštai turi 20—50% grūdų svorio.

A. veislės skiriasi viena nuo kitos kai kuriomis morfologinėmis ir fiziologinėmis savybėmis. Kiekvienam kraštui labiausiai tinka jo selekcijos stotyse gautosios veislės, pritaikintos vietinėms sąlygoms. Stengiamasi gauti tokių veislių, kurios ne tik yra našios, bet ir atsparios ligoms. Dotnuvos selekcijos stotis buvo išgavusi keletą Lietuvos sąlygoms gerų veislių — DSS Stipruoles, DSS Girūnes ir kt. A. geriau tinka drėgnesnis klimatas, o sausras jos sunkiai tepakelia. Dėl didelio lapų paviršiaus A. reikalauja nedaug šviesos, ir todėl gali augti net mažo saulėtumo srityse. A. gali kaip reikiant pakęsti rūgščią dirvos reakciją. Šarminės reakcijos joms mažiau tinka.

Sėjomainoje A. gali būti sėjamos po bet kurių augalų. Jeigu dirva pakankamai trešiama ir ligos bei kenkėjai nėra perdaug įsiveisę, tai galima sėti ir A. po avižų. A. yra geras dengiamasis augalas dobilams. Nors A. sunaudoja nemaža maisto medžiagų, bet joms nereikia intensyvaus trešimo, nes savo aktyviomis šaknimis A. sugeba paimti maisto medžiagos ir iš tokių dirvų, iš kurių kiti augalai maža tepaimtų. Sėjama gerai išvalyta, išrūšiuota ir gero daigumo sėkla. Sėjos laikas ankstyvas pavasaris, kad jos geriau sunaudotų iš žiemos likusią drėgmę. Piktžoles, ypač garstukus ir svėres, reikia pradėti naikinti akėjimu, purenimu ar cheminėmis priemonėmis. Be piktžolių, A. kenkia ir įvairios ligos ir kenkėjai: kūlės, rūdys, nematodos, javų muselės.

A. Europoje pasirodė jau žalvario amžiuje. Jos tada buvo vienas iš pagrindinių žmonių maisto produktų. Jų liekanų surasta Šveicarijoje, Wuerttemberge, Vengrijoje, Danijoje.

Avižuolė (Arrhenaterum) Gramineae šeimos augalų gentis, auganti Europoje, vak. Azijoje ir š. Afrikoje. Arrhenaterum elatus geras pašarinis pievų augalas, vietomis auga ir Kauno apylinkėse.

Avksentjev Mikalojus (g. 1878) rusų socialistų revoliucininkų vadas. 1905 Petrapilio darbininkų atstovų tarybos narys. Būvo ištremtas Sibiran, 1907 pabėgo užsienin. Rusijon grįžo po 1917 revoliucijos. Buvo valstiečių atstovų vykdomojo komiteto pirmininkas, Kerenskio kabinete buvo vidaus reikalų ministeriu ir respublikos laikinosios tarybos pirmininku. Vėliau griežtas sovietinės santvarkos priešas, 1919 protestavęs prieš socialistų revoliucininkų tarybos nutarimą atsisakyti ginkluotos kovos su bolševikais.

Avocado ž. Kriaušės.

Avocat (pr.) Prancūzijoje vadinamas asmuo, vedąs teisme svetimąsias bylas. Jie sudaro atskirą organizuotą profesinį luomą, kurio narių veikimas, teisės ir pareigos yra kontroliuojamos tos profesijos organų. A. organizacijos pagrindus nustatė specialūs įstatymai. Per senosios Rusijos advokatų luomo organizaciją Prancūzijos A. organizacijos principai buvo perkelti Lietuvon ir čia veikė ligi 1933 VII 11 teismo santvarkos įstatymo paskelbimo.

Avogador XV a. Venecijos tribūnolas iš trijų narių, žiūrėjęs įstatymų vykdymo. Išnyko, Venecijos valdžią paėmus dešimties tarybai.

Avogadro Amadeo di Quaregna (1776 — 1856) italų fizikas, 1820—1851 Turino univ. profesorius. A. yra molekulinės medžiagos teorijos kūrėjas. Savo teoriją paskelbė 1811, o 1821 ją žymiai papildė ir išplėtė. A. teori-

A. Avogadro

ja padėjo išaiškinti daugelį svarbių chemijos klausimų, ypač tirpalų teorijoje.

Avogadro dėsnis. Įvairios vienodo tūrio tos pačios temperatūros ir to paties spūdžio dujos turi vienodą molekulų skaičių.

Avogadro skaičius. Vienas gramatomas, t. y. atominis svoris atomais, turi 6,02 padaugintų iš 10^{23} atskirų atomų arba branduolių.

Avogašima Japonijos uolėta sala į pietus nuo Tokio.

Avoirdupois (pr. turėti svorio), sutrumpintai avdp. JAV ir Didž. Britanijos prekybos svorio matai, vartojami visoms prekėms, išskyrus brangiuosius metalus ir akmenis, taip pat ir vaistinių prekes, kuriems vartojami troy matai. A. svaras (pound) turi 16 uncijų (oz), viena uncija 16 drachmų (dr).

Avola Sicilijos mst. pietų pajūryje. 26.000 gyv. (1951). 1693 A. buvo žemės drebėjimo sunaikintas.

Avonmouth Anglijos Bristolio priešuostis Avon upės žiotyse. Dideli laivų dokai ir cinko tirpyklos, kuriose per metus apdirbama a. 50.000 t cinko žaliavos.

Avoué Prancūzijos teismų santvarkoje atskiras teismo įgaliotinių luomas, veikiąs greta advokatų luomo, tik žymiai siauresnės kompetencijos, bet visdėlto atskirais atvejais, jei vietose nėra advokatų (avocat), juos ir pavaduojąs. A. yra biznio žmonės. Lietuvoje kiek panašus į A. institutą buvo privačiųjų advokatų institutas.

Avraamkos metraštis XVI a. Smalenske vienuolio Avraamkos surašytas metraštis, surastas Polocke A. Račinskio ir 1880 išleistas Petrapilio archeologinės komisijos XVI tome Polnoe Sobranie russkich letopisej. Dalyje, kur liečia 1447–1469 laikotarpį, aprašomi ir Naugardo respublikos santykiai su Lietuva, o trečioji dalis apima vad. trumpąjį Lietuvos metraštį. Bet ši dalis 1880 leidime nebuvo pakartota, kadangi ji jau iš kitų rankraščių buvo išspausdinta I. Danilavičiaus.

Avralas (angl. over alls — visi aukštyn) bendras darbas laive visai komandai. Seniau kiekvienas didesnis darbas laive buvo atliekamas A. Karo laivuose dabar A. griebiamasi retai: ar kraunant anglį, ar kokiems darbams daug žmonių prireikus.

Avranches š. Prancūzijos mst. Manche departamente, 7000 gyv. (1951). 1944 VII 30—31 ties A. išsikėlė gen. Pattono vadovaujama trečioji JAV armija ir sunaikino 7-tąją vokiečių armiją.

Avre Prancūzijos upė, Sommės intakas, 54 km ilgio.

Avrigny 1) Charles Joseph d'Loeilard (1760—1823) prancūzų dramininkas, parašęs nemaža komedijų ir dramų, iš kurių didesnio garso gavo Jeanne d'Arc à Rouen 1819.

2) Philippe XVII a. prancūzų jėzuitas, nusiųstas į Kinus katalikiškų misijų susisiekimo su Prancūzija nustatyti, nuvykęs į Levantą, per Persiją, Kurdistaną ir Armėniją pasiekė Kaspijos jūrą ir Astrachanę, toliau rusų nepraleistas, atvyko Varšuvon, iš kur 1687 nukeliavo Maskvon, bet vėl pašalintas, atvyko į Lietuvą, iš kur per Balkanų pusiasalį grįžo Prancūzijon ir tos kelionės 1685 — 1690 nuotykius aprašė knygoje Voyage en divers états d'Europe et d'Asie 1691 (vėliau išversta anglų, olandų ir vokiečių kalbomis).

Avron, Mont d'Avron, 140 m aukščio kalnas į rytus nuo Paryžiaus, Marnos dešiniajame krante, ties kuriuo 1870 įvyko smarkios kautynės tarp vokiečių ir prancūzų.

Avulsija (lot. avulsio) neteisėtai atimta kurio ūkio žemės dalis, arba iš dvaro išskirtas plotas be baudžiauninkų. A. terminas buvo žinomas senojoje Didž. Lietuvos Kunigaikštijos teisėje. Dvaro pardavimo raštuose buvo minima teisė atsiimti nuo dvaro atplėštą žemę — avulsa recuperare.

Avvakum protopopas (1620—1682) rusų tikybinis veikėjas ir rašytojas. Kai 1653 patriarchas Nikonas ėmė tvarkyti rusų pravoslavų maldų knygas ir cerkvines apeigas, A. prieš tas reformas stojo griežton opozicijon ir virto rusų sentikių-starovierų vadu. Ištremtas Sibiran, ten skelbė savo tikybinį mokslą ir varė propagandą prieš Nikoną ir prieš carą. Už caro įžeidimą 1682 buvo viešai Pustozerske sudegintas. Paliko apie 50 įvairių daugiausia poleminių raštų. Svarbiausias jo raštas — autobiografija — Žitie.

Axamenta (lot.) senovės Romos salių giesmės dievų garbei, kurias procesijose giedodavo vyresnieji saliai, kai jaunesnieji čia pat šoko.

Axel Heiberg Žemė Kanados sala Šiaurės Ledinuotame vandenyne į vakarus nuo Ellesmere Žemės. Ją aptiko 1899—1902 Sverdrup ir Isachsen, kurių vardais pavadintos ir dvi salos į pietus nuo A. H. Ž. Rytinėje pakrantėje aptikta eskimų sodybų liekanų. Yra elnių ir lokių.

Axenberg 1734 m aukščio kalkinis kalnas Šveicarijoje, Uri kantone, prie Keturių Kantonų ežero kranto. Per A. eina 1863—1865 oloje iškaltas kelias — Axenstrasse, prie kurio yra kurortai Axenfels ir Axenstein. A. papėdėje yra 1383 pastatyta Vilhelmo Tellio koplyčia.

Axentowicz Teodoras (1859—1938) lenkų tapytojas, nuo 1895 Krokuvos meno akade-

mijos tapybos profesorius. Labiausiai pagarsėjo moterų portretais ir paveikslais iš vakarų Ukrainos kaimiečių gyvenimo (Kaimiečio laidotuvės, Palei smuklę ir kt.).

Axia sala ž. Naxos.

Axim, irgi Essim, Fort Anthony. Britanijos Aukso Kranto (Gold Coast) kolonijoje vak. Afrikoje uostas. 3900 gyv. Į pietų rytus nuo A. yra Friedrichsburgo tvirtovės liekanos. A. įkūrė XVI a. olandai, nuo 1872 valdo anglai. 1682 Brandenburgo hercogai mėgino čia įkurti vokiečių naujokyną su Grossfriedrichsburgo tvirtove, bet olandai juos įveikė ir pašalino.

Axinitas mineralas, aliuminio silikatas. Spalva ruda ligi geltonos. Randamas Japonijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje ir kt.

Axios senovinis Balkanų pusiasalio (Jugoslavijos-Graikijos) upės Vardaro pavadinimas.

Axis (Cervus Etueriarium) senais geologiniais laikais gyvenęs ir išnykęs elnias, kurio liekanų rasta Prancūzijoje ir Italijoje aukštutiniame pliocene.

Axminster Devonshire grafijos Anglijoje mst., a. 14.000 gyv. Ligi 1835 garsėjo kilimų fabriku, kuris vėliau buvo iškeltas į Wiltoną.

Axolotl ž. Amblystoma.

Axum ž. Aksum.

Az cheminio elemento azoto pavadinimo sutrumpinimas.

A. Z. 1946 leistas Greveno Vokietijoje lietuvių tremtinių komiteto spausdintas laikraštis. Redagavo V. Kalakauskas. Pasirodė 14 numerių.

Azagis Seinų aps. Leipalingio vl ežeras ties Vilkanastrų k., 3 km nuo Leipalingio. Bilsos (Nemuno) baseine. 700 m ilgio, ligi 300 m pločio, paviršiaus plotas 18 ha. Vandens perteklius teka į Juodojo Bilso ežerą.

Azálea Ericaceae šeimos neaukštas krūmas gražiais, įvairiaspalviais žiedais. Kilęs iš Azijos ir Š. Amerikos. Yra daug įvairių rūšių. Kambariuose auginama A. indica baltais, raudonais ir kitų spalvų žiedais. Į Europą A. atgabenta iš Kinų a. 1800. Kryžiuojant pagrindines A. rūšis — A. pontica ir A. mollis, Europoje gauta daugybė jų rūšių.

Azaleastrum veržinių (Ericaceae) šeimos ornamentinis keras gražiais žiedais.

Azamgarh š.r. Indijos Corakhpur srities mst. A. apygardos (5.561 km², apie 2 mil. gyv.) sostinė.

Azan arabiškai raginimas, šaukimas melstis. Visose mahometonų šalyse muezzin (šaukėjas) iš mečetės minareto dusyk per dieną garsiai šaukia melstis visus Allacho garbintojus.

Azana y Diez Manuel (1880—1940 Prancūzijoje) ispanų politikas ir rašytojas. Primo de Riveros diktatūros metu gyveno Prancūzijoje ir vadovavo kovai prieš diktatūrą. 1931—1933 Ispanijos ministeris pirmininkas. Pilietinio karo metu, Alcala Zamorai pasitraukus iš prezidento pareigų, šias pareigas ėjo A.

Azara 1) José Nicolas (1730—1804) ispanų politikas ir meno mėgėjas, 1798—1803 Ispanijos atstovas Paryžiuje. Italijoje sudarė turtingus meno rinkinius, kuriuos paskyrė Ispanijai. Jo Mémoires originales išsp. 1847.

2) Felix (1746—1811) ispanų gamtininkas ir keliautojas, 1781—1802 tyrinėjo La Platos P. Amerikoje kraštus. Išsp. Voyage dans l'Amérique méridionale 1809.

Azarius vienuolis, surašęs 1552—1574 laikų slaviška rumunų kroniką, svarbų šaltinį XVI a. rytų Europos istorijai.

Azartas (pr. hasard) nuotykis, atsitikimas, įnirtis, veiksmų karštumas, kaip per azartinį lošimą.

Azartinis lošimas yra toks, kur lošimo laimėjimas ar pralaimėjimas yra atsitiktinis ir beveik nepareina nuo lošimo dalyvių sugebėjimo lošti. A. L. išdava yra grynai atsitiktinis įvykis, ir tuo jis skiriasi nuo komercinio lošimo, kurio vaisiai visų pirma pareina nuo lošėjų sugebėjimo lošti ir lošimą laimėti. Atsitiktiniu įvykiu vad. toks, kurio priežaiščių ar visai, ar iš dalies negalima ištirti, nes tikrovėje pastebėtų faktų priežastys susidaro iš sąlygų, tarp kurių veikia labai tolimas ir mums neaiškus ryšys. A. L. teorija tiriama tam tikros matematikos šakos — tikimybių teorijos, kaip speciali problema. Ši teorija lošimu vadina kiekvieną įmonę, kurioje dalyvavimas savo išdava gali pakeisti kiekvieno jos atskiro dalyvio-lošėjo kapitalą, tačiau nekeičia visų lošėjų bendrojo kapitalo. Tarp A. L. kortomis yra paplitę baccarat, dvidešimt vienas, makao, faraonas, trente et quarante, chemin de fer, pokeris ir kt. Be A. L. kortomis, kauliukais, pinigo išmetimo į viršų, A. L. tenka laikyti loteriją, lažybas, totalizatorių, ruletę ir kt. Seniausias, kadaise labai paplitęs A. L. buvo lošimas kauliukais, kurių kiekvienas buvo šeštainio pavidalo ir kurių šoneliai turėjo skaičius 1, 2, 3, 4, 5, 6 taip, kad priešingų šonelių skaičių suma buvo lygi 7. Laimėjęs buvo laikomas tas lošėjas, kuris išmesdavo didesnį akučių skaičių. G. Libri veikale Histoire des sciences mathématiques en Italie 1838 liudijo, kad ir Dantės poemos Divina Commedia 1477 komentaruose buvo paskelbtas tam tikras uždavinys suskirstyti atvejus, pasitaikančius išmetant kartu tris lošimo kauliukus, ir tam tikri atvejai buvo ten vadinami azari. Pagal Libri šis žodis kilęs iš arabiško asar — sunkokas, ir todėl pats lošimas buvęs pavadintas azartinis. Tačiau dabar laikoma, kad A. L. pavadinimas esąs paskolintas iš prancūziško hasard — nuotykis

atsitikimas, ir tai atitinka A. L., kaip atsitiktinumu pagrįsto lošimo apibūdinimą.

A. L. yra žalingas kiekvienai visuomenei, nes skiepija norą lengvai praturtėti, gaunant darbu neužsidirbtą pelną, kelia pagundą rizikuoti kitų sąskaita, ir todėl dėl A. L. didėja išeikvojimai ir svetimų pinigų pasisavinimai. Be to, A. L. didina sukčiavimą lošiant, ir dėl to visuomenėje didėja skaičius įvairių parazitų, gyvenančių kitų žmonių sąskaita. Pagaliau, A. L. pakerta privačių ūkių patvarumą. Todėl kova su A. L. jau nuo senovės laikų buvo ir dabar yra beveik visų valstybių kriminalinės politikos vienu svarbiausiųjų uždavinių. Senovėje, kada A. L. tebuvo žinomas vien kauliukų lošimas, tai tais kauliukais jau azartavosi graikai, romėnai ir ypač germanai, kurie, Tacito liudijimu, kartais pralošdavo ne tik visą savo turtą, bet ir prasilošdami patys nelaisvėn parsiduodavo. Apie 1423 Ispanijoje ir Vokietijoje pradėtosios graviruoti kortos pradžioje buvo vartojamos vien būrimui, o paskiau ir A. L. Bet čia jos buvo labiausiai tik gudri suktybių priemonė. 1494 buvo išsp. traktatas Liber vagatorum, kuriame buvo aiškinami sukčių apgavysčių būdai. 1541 Anglija pirmoji paskelbė įstatymą prieš įvairių A. L. slaptų įmonių savininkus ir nuomotojus. Ilgainiui tie įstatymai buvo dar labiau sugriežtinti. Laikui bėgant, A. L. paplito ypač diduomenės tarpe. Bet šiaip Prancūzijoje ir Vokietijoje jie buvo žinomi jau XIV—XV a., kada kunigams buvo skelbiami draudimai kortomis lošti, o kitur lošiamosios kortos buvo viešose aikštėse deginamos. Lenkijoje, o iš ten ir Lietuvoje A. L. buvo žinomi jau XVI a., bet ypač paplito antroje XVIII a. pusėje, ir tada bajorų tarpe buvo labiausiai mėgiami šie A. L.: trišakis arba fliusas (vok. Fluss), marijošius (pr. mariage) su kiksu, rumelis piketa (vok. Rummel, pr. piquet), čvikas (vok. Zwicke), à la mort, elbikas, makao, faraonas, štosas. 1830–1840 vak. EuropojeA. L. iš diduomenės persimetė ir į platesnes gyventojų mases, ir tada Prancūzijoje ir Vokietijoje buvo įkurta visa eilė lošimų įstaigų, daugiausia pelno gaunančių iš įvairių užsienio turistų (Monaco, Baden Baden, Ems ir kt.). Bet jau XX a. vokiečių, austrų, tiek ir kitų kraštų įstatymai savo baudžiamuosiuose kodeksuose numatė sunkias bausmes ne vien A. L. besiverčiantiems verslininkams, bet ir A. L. dalyviams. JAV baudžiamaisiais įstatymais asmenys, viešose vietose laikantieji A. L. įtaisymus, yra prilyginti prie uždraustųjų A. L. organizatorių. Daugybės kultūringų kraštų baudžiamieji įstatymai baudžia A. L. organizatorius ir dalyvius didelėmis piniginėmis baudomis ir kalėjimu, o A. L. įrankiai konfiskuojami. Nepriklausomojoje Lietuvoje A. L. buvo uždrausti, o baudž. kodekso 289 str. šitaip nusikaltusiems buvo numatęs ir pinigines baudas ligi 15.000 litų ir areštą ar kalėjimą.

Azdrė (žemėlapiuose Astraga arba Ostroga) Trakų aps. Kruonio vl. upelis, Nemuno dešinysis intakas, 4,9 km ilgio. Prasideda Užgirėnų kaime. Baseino plotas 8 km².

Azef Jevno (1869 Gardino gub. — 1918 Berlyne) XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje pagarsėjęs rusų provokatorius (kilimo žydas). Nuo 1893 dirbo slaptojoje rusų policijoje ir tuo pačiu metu nuo 1899 rusų socialistų revoliucionierių organizacijoje, nuo 1903 po Geršunio atsidūręs jos priekyje. Jis pats organizavo 1904 vidaus reikalų ministerio Plevės, 1905 did. kun. Sergijaus ir kitų žudymą, o tuo pačiu kartu įdavinėjo policijai tos pat organizacijos narius, kurių daug buvo nubausta mirtimi. 1908 Burcevui pavyko jį viešai demaskuoti, ir po to jis pasislėpė Berlyne. Kadangi apie A. vaidmenį Burcevas sužinojo iš policijos departamento direktoriaus Lopuchino, tai pastarasis buvo nuteistas.

B. Nikolaevskij Istorija odnogo predatelia 1932.

Azeglio ž. D'Azeglio.

Azeka senovės miestas Palestinoje, turėjęs žymų vaidmenį Senojo Įstatymo aprašomais laikais. Surastos to išnykusio miesto liekanos.

Azeotropinė destiliacija yra toks skysčių destiliacijos būdas, kai sudarytas atitinkamas skysčių mišinys destiliuojamas tam tikroje temperatūroje. Pvz. norint gauti absoliutų alkoholį, iš etilo alkoholio daromas mišinys su benzolu ir destiliuojama 64,8° C, 68,2° C ir 78,15° C. Tada gaunamas absoliutus alkoholis.

Azerbaidžanai. Azerbaidžano gyventojai, tiurkų giminės totoriai. Iš viso jų yra a. 4 mil. A. skirstomi gentimis: kadžarai, šachzevai, avšarai, kaškai, karakojunlai, kengerlai ir kt.

Azerbaidžanas 1) Irano šiaurės vakarų provincija, greta Armėnijos. 104.840 km² ploto, apie 2 mil. gyv. (1950). Paviršius kalnuotas — Savelan kalnas 4812 m aukščio. Klimatas sausas. Vyrauja stepės. Vakarų dalyje didžiulis Urmijos ež. Žemės ūkis įmanomas tik dirbtinai drėkinamose vietose. Auginama tabakas, kviečiai, vynuogės, ryžiai. Daugumas gyventojų verčiasi avių, ožkų, kuprių auginimu. Svarbiausias miestas Tabris (a. 150.000 gyv.) — didžiausias persiškų kilimų prekybos centras. Žymi gyventojų dalis verčiasi kilimų audimu. Iškasama sidabro, vario. Gyventojai kurdai, turkmėnai, totoriai, armėnai. Daugiausia kalba tiurkų tarme. Senovės persų laikais A. buvo Medijos dalis, po Aleksandro D. čia susidarė atskira Atropatenės satrapija. Vėliau A. nukariaudavo arabai, mongolai, persai, turkmėnai, paskiau vėl persai. 1804

—1828 ir 1909—1917 rusų įtakos sritis, 1917 užleista anglams, kurie 1921 iš A. pasitraukė. Krikščionybė buvo įvesta IV a., bet IX a. ją išstūmė islamas.

2) Rusijos užgrobtas kraštas Užkaukazyje. 85.700 km², 3,2 mil. gyv. (1950). Svarbiausias miestas Baku. 40% ploto sudaro stepės, 38% ploto kalnai. Apšerono pusiasalyje didelės naftos versmės. Dirbtinai drėkinant, ariamos žemės plotas siekia apie 1 mil. ha. Auga javai, medvilnė, ryžiai, vaismedžiai, šilkaverpiai. Kalnuose randama geležies rūdos, vario, švino, cinko, boksito.

Romos imperijos laikais čia keletą šimtų metų laikėsi Armėnijos valstybė, dėl kurios varžėsi Bizantija su Persija. VIII a. nukariavo arabai, čia pastatę Derbento tvirtovę. Arabų valdymo laikais pirminiai A. gyventojai kaspiai buvo išstumti, o jų vietose įsikūrė tiurkai. Caro Petro I laikais Rusija bandė čia veržtis ir A. užgrobti, bet tai jiems tepavyko 1828 Turkmančajaus sutartimi. Po 1917 revoliucijos Rusijoje A. su Armėnija ir Gruzija sudarė Užkaukazio federaciją. 1918 V 28 pasiskelbė nepriklausoma valstybe. Bolševikų invazijai gresiant, pagalbon kvietėsi turkus, 1918 IX 15 Baku užėmusius. Vėliau čia įsigalėjo anglai. 1918 XII 4 buvo sušauktas pirmasis parlamentas. 1919 sukurtoji A. kariuomenė kiek praplėtė jos teritoriją. 1918 I 8 delegacija dalyvavo Paryžiaus taikos konferencijoje. 1920 I 12 A. buvo pripažintas nepriklausoma valstybe de facto. 1920 I 27 bolševikai užgrobė Baku ir sugriovė nepriklausomą A.

Azidai azoto vandenilio rūgšties druskos. Sunkiųjų metalų druskos turi sprogstamųjų savybių. Švino azidas $Pb(N_3)_2$ pirotechnikoje vartojamas kapsulėms užtaisyti.

Azi Girėjus ž. Chadži Girėjus.

Azygos (gr. — neporinis) stuburo priekio ir dešiniosios pusės venos.

Azija (vardas kilęs iš asirų acu — saulėtekis). Didžiausias žemynas, su salomis turįs 44 mil. km², t. y. apie trečdalį visų sausažemių. Drauge su Europa, nuo kurios A. skiria Uralo ir Kaukazo kalnai, daro Eurazijos žemyną. Plačiausioje vietoje iš š. r. į p. v. yra 11.000 km. Visas žemynas išsitenka šiaurės pusrutulyje.

Paviršius masyvus, krantai nežymiai iškarpyti. Rytų pakraščius supa salų puslankiai. Nuo Amerikos žemyno skiria 92 km pločio Beringo sąsiauris, atsiradęs ketvirtaeilėje gadynėje. A. žemyno paviršius yra iškilęs labiau už kitų žemynų. Vidutinis aukštumas 940 m (Europos 300 m). Žemumos užima 25% viso ploto (Europoje 57%), o aukštumos per 2000 m 14% (Europoje 1%) ploto. A. aukštumų centre yra Pamiro kalnynas, nuo kurio įvairiomis linkmėmis tęsiasi raukšlėtiniai kalnynai: Hindukušas, Suleimanas, Tienšanas, Kuenlunas, Transhimalajai (Hedino kalnai) ir Himalajai. Toliau š. r. linkme eina Altajaus, Sajanų, Jablonų ir Stano kalnynai. Arabijos, Irano, Tibeto, Indostano, Mongolijos plokštakalnės paįvairintos daugybe kalnynų. Aukštieji A. kalnai yra jauni, tos pačios raukšlėjimosi kilmės, kaip ir Alpės Europoje. Seniausiais geologiniais laikotarpiais lemiamos reikšmės A. žemynui susiformuoti turėjo trys veiksniai: Angaros žemynas šiaurėje, Gondvanos žemynas pietuose ir buvusi tarp jų Tetyso jūra, kuri traukėsi nuo pietų Europos ligi Didžiojo vandenyno. Trečiaeilėje gadynėje ši jūra galutinai pranyko, o suraukšlėtas ir iškeltas jos dugnas virto aukštais kalnynais.

Žemės turtai yra pasiskleidę įvairiose žemyno vietose. Akmens anglies klodai randami Mandžiūrijoje, Kinuose, Japonijoje, įvairiose Sibiro srityse. Didžiausi naftos ištekliai yra p. Irane, r. Arabijoje, Azerbeidžane ir kt. Geležies rūdos didžiausi ištekliai Kinuose, Japonijoje, Indijoje. Cino randama Malakoje (69% visų žemės išteklių). Aukso surasta keliose r. Sibiro vietose ir Altajaus kalnuose. Auksingo smėlio yra Korėjoje, Sumatroje, Japonijoje ir Kaukaze. Platinos gaunama Urale, vario Japonijoje ir p. Sibire (Karagandos srityje) ir Indijoje, gyvsidabrio Japonijoje. Deimantų daugiausia randama Indijoje, safirų Ceilone, rubinų Burmoje ir Turkestane, topazų, berilų ir kitų brangakmenių aptinkama Uralo kalnuose.

Klimatas yra labai įvairus ir dažnai griežtai skirtingas gretimose juostose: šalia karšto Indijos klimato yra Tibeto vėsus ir net šaltas klimatas. Daugiausia A. tu-

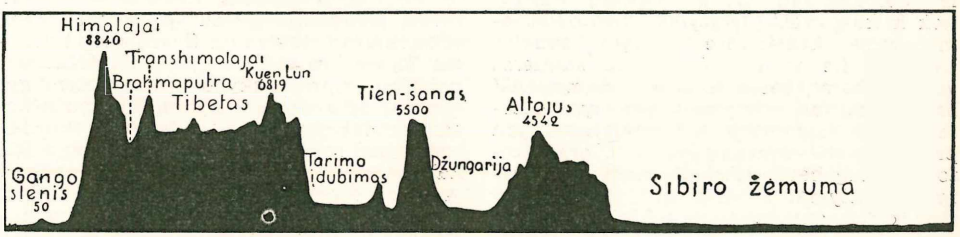

Azijos paviršiaus skerspiūvis iš pietų į šiaurę 80 laipsnių rytų ilgumoje

ri šiurkštų žemyninį klimatą su didžiausiu barometriniu slėgimu ir žemiausia temperatūra. Rytų Sibire, Verchojanske, šalčiausio mėnesio vidutinė temperatūra –60° C. Pietryčių dalyje yra musonų klimatas, kada pusę metų yra sausas ir kitą pusę lietingas oras. Vasarą žemynas įkaista, ir netgi š. Sibire liepos mėnesį yra karšta. Čirapundži meteorologinė stotis Himalajų papėdėse registruoja atmosferos kritulių maksimumą žemės rutulyje — 12.000 mm, t. y. 25 kartus daugiau, nekaip Lietuvoje. Malajų salyne yra amžinai karštas ir drėgnas klimatas su vidutine temperatūra 25° C. Visa vidurio A. turi sausą klimatą ir dideles dykumas.

A z i j o s a u g a l a i. Šiaurinius A. pakraščius apima tundrų juosta, vietomis ligi 1000 km pločio. Aukštose plokštakalnėse tundros įsiskverbia tolyn į pietus. Į pietus nuo tundrų zonos tęsiasi spygliuočių sritis, siekianti a. 10 mil. km². Čia tarp spygliuočių įsiterpia ir lapuočiai — beržai, drebulės, skroblai ir kt. Ši sritis aprėpia didžiąją Mandžiūrijos dalį, Korėją ir Japoniją. Trečiąją juostą juosia žolėtosios stepės, apimančios sritis į pietus nuo miškų zonos. Tarp šių juostų tarpinė sritis yra labai svarbi kultivuojamiems javams. Pietvakarių Sibire stepės glėbia didžiulius plotus, centro ir rytų Sibire jos eina siauru ruožu, o Mandžiūrijoje vėl labai plačiai pasiskleidę. Šiaurės Kinuose jos daugiausia paverstos dirbama žeme. Be to, stepės apima dideles sritis Sibire, vak. Indijoje, Afganistane, Beludžistane ir Irane. Po

šios zonos eina dykumų-tyrumų sritis, apimanti a. 33% viso A. paviršiaus. Dykumos ir tyrumos viešpatauja visoje vidurinėje ir priekinėje A.: Mongolijoje, Turane, Irane, Tibete, Arabijoje, Mažojoje Azijoje. Griežčiausios dykumos yra Karakorum, Kizilkum, Takla-Makan, Kinų Turkestanas, Keviras (Irane) ir Arabijos Dahna. Gobi ir Tarr Indijoje yra daugiausia stepės.Skirtinga rūšis yra šaltosios Tibeto ir Pamiro dykumos. Medžių yra tik drėgnesnėse kalnų aukštumose, ir juo toliau į A. gilumą, juo jų yra mažiau. Upių krantai daro oazes, kurių didžiausios Mesopotamijoje ir Ferganoje. Sirijos pakraščių kietmedžiai ir vak. Kaukazo lapuočiai priklauso Vidužemio miškų zonai. Dausų musonų Indijoje ir Indokinijoje vyrauja savanos, sausros metu netekdamos savo žalumo, ir pietų kalnų šlaituose amžinai žaliuoją dausų miškai, apaugę visą Malajų salyną, ypač Borneo ir Sumatrą. Javoje ir kitose kiek sausesnio klimato salose daugiau yra įsigalėjusios savanos. Visą A. augmeniją galima suskirstyti į šias didžiausias sritis: 1) Arktinė — tundrų, 2) šiaurinė—spygliuočių ir maišytųjų miškų, 3) vidurio ir vakarų A.— stepių ir dykumų, 4) rytų A.— musoniško klimato lapuočių, 5) pietų A.— dausų miškų ir savanų. A. miškai apima a. 13 mil. km², dykumos a. 13 mil. km², stepės a. 9 mil. km² ir dirbama žemė a. 9 mil. km². Iš A. yra kilę beveik visi žemės rutulyje auginami javai — kviečiai, rugiai, miežiai, avižos, ryžiai ir kt. Duoniniai javai daugiausia auginami šiaurės A. Vasariniai javai vakarų dalyje siekia ligi 65°š. pl., o rytų dalyje ligi 52° š. pl. Žiemkenčių riba eina 5–6° arčiau pusiaujo. Daug kviečių auginama š. vak. Indijoje ir š. Kinuose. Pietų vakarų A. tinka vynuogėms, alyvos medeliams, kavos ir tabako plantacijoms. Pietinės stepės tinka datulių palmėms. Daugumas A. gyventojų maitinasi ryžiais. Jau nuo žilos senovės jie auginami r. Kinijos, Indokinijos, Indijos ir Japonijos pelkėtose šlapiose dirvose. Pietų rytų A. svarbią vietą turi ir šakniavaisiai: saldžiosios bulvės, manioka, jamas, batatai ir kt. Vėsesnio klimato kraštuose — š. Kinijoje, š. Indijoje, Korėjoje, Japonijoje auginama daug Amerikos kukurūzų, pupų ir sorgos. A. turi daugybę įvairių prieskoninių vaisių: cinamonų, pipirų, gvaizdikų, imbiro ir kt. Yra daug rūšių palmių, riešutų; randame duonmedį, mangą, bananą, durianą, citriną ir kt. Visos rytų A. ūkiui didelę reikšmę turi bambuko medis, cukrinės nendrės, arbatos medeliai, kavos medeliai, tabakas.

A. gyvūnija priklauso Eurazijos sričiai. Jos zonos ir pasiskirstymas pareina nuo klimato ir beveik sutampa su augmenijos zonomis. Pakraščiuose yra pereinamoji sritis į Amerikos, Australijos, Afrikos ir Europos žemynus. Europos gyvulių rūšys sutinkamos visoje šiaurės ir vidurio dalyje ligi rytų pakraščių. Kai kurios r. Sibiro gyvulių rūšys — briedžiai, elniai — yra giminingos amerikoniškoms. Malajų salyne yra ir australiško tipo atstovų. Briedžiai, laukinės kiaulės, lokiai, vilkai ir lapės yra išsiplatinę beveik visame žemyne. Šiaurės pakraščiuose — tundrose — yra arktinės gyvūnijos rūšių: elnias, baltasis lokys, baltasis kiškis, baltoji lapė, lemingas, uolų lokys ir daug rūšių paukščių. Sibiro miškų srityje yra daug kailinių gyvulių: sabalų, voverių, kiaunių. Šaltų žiemų stepėse (Turane ir vidurinėje A.) prisilaiko kai kurios antilopių rūšys, laukiniai asilai, vilkai, naguočiai, o r. Turkestane ir laukiniai kupriai. Šiaurės Kinijoje, Japonijoje ir Korėjoje yra ir skirtingų gyvulių, kurių įsidėmėtinas tigras ir iš čia po visą žemės rutulį paplitę fazanai. Pietų vakarų A. turi daugiausia Vidužemio jūros srities gyvūniją. Tibetas daro atskirą sritį, kuriai būdingi jakas, Tibeto lokys, gazelė, gnu. Iš visos pietų rytų srities A. gausiausią gyvūniją turi Indokinai. Čia žymiausieji tos gyvūnijos atstovai beždžionės (orangutangas, gibonas), raganosis, dramblys, tigras, iš paukščių povas, fazanas, paukščiai audėjai. Yra daugybė gyvačių ir vabzdžių. A. yra labai daug ir prijaukintų, naminių gyvulių. Svarbiausias gyvulys Sibiro klajokliams yra šiaurės elnias (Rangifer tarandus). Kupriai vakaruose ir dromaderai rytuose yra būdingi dykumų ir tyrumų gyvuliai nuo Kaspijos ligi Mandžiūrijos. Stepėse daug arklių ir asilų. Yra plačiai auginamų avių daug rūšių. Kur tik sąlygos leidžia, auginamos karvės. Indijoje jos laikomos net šventu gyvuliu. Indijoje ir Indokinijoje jau iš seniausiųjų laikų namie auginami drambliai įvairiems darbams ir transportui. Kinuose plačiai auginamos kiaulės. Spėjama, kad iš Kinijos kilo ir naminės vištos. Taip pat beveik visur yra žinomos antys, žąsys ir karveliai. Kinijoje ir Japonijoje didžiausią vertę ūkiui turi šilkaverpių (bombyx mori) auginimas. Jų pagaminamas šilkas yra šių kraštų svarbiausioji išvežamoji prekė.

Geografinės srity s. 1) Pietų–vakarų A. apima Arabiją, Turkiją, Iraną, Afganistaną, Iraką, Siriją. Paviršių daro plokštakalnės, raukšlėtiniai kalnai, žemumos. Klimatas būdingas žiemos meto lietingumu. Šiaurinėje dalyje yra miškų, kitur stepės ir dykumos su oazėmis, kur auga datulių palmės, ąžuolai, topoliai. Būdingieji gyvuliai: vienakupriai, ožkos ir avys.

2) Indostanas su plokštakalnėmis, atogrąžų augmenija ir musonų klimatu, su lietingomis vasaromis. Auga ryžiai, džuta, medvilnė, įvairios palmės, mango, bambu-

kas. Būdingieji gyvuliai — drambliai, tigrai ir beždžionės.

3) Rytų A. su kalnų grandinėmis, derlingais tarpukalnių kloniais, plačiomis upių deltomis ir su dideliu gyventojų gausumu. Būdingieji augalai — ryžiai, bambukas (pietuose), arbatmedžiai.

4) Vidurio A. : aukšti kalnai, stepės ir dykumos. Gyvuliai — kalnų tigrai, dvikupriai, jakai.

5) Šiaurinė A.: lygumos, rytuose kalnų išraižytos. Pietų dalyje stepės ir dykumos, šiaurinėje taigos ir tundros.

Gyventojai. 1952 duomenimis A. yra a. 1.250.000.000 gyventojų, t. y. 57% visų žemės rutulio gyventojų. Nuo 1922 priaugo 27,5% (Europoje 22%). Didžiausias kalbų įvairumas. Tik vieno Kaukazo rajone priskaitoma 70 kalbų. Šiaurės ir vidurio A. tautos skirstomos į tris grupes: tunguzų, mongolų ir tiurkų. Vakarų Sibire paplitusios finų-ugrų kalbos: nenecų (samojėdų),

Azija žygiuoja

ostiakų ir vogulų. Iš semitinių kalbų daugiausia vartojama arabų. Gausingiausios kinų (450 milionų) ir japonų (85 mil.) kalbos. Rasės požiūriu A. plote gyvena šios rasės ir jų mišiniai: mongolai, malajai, negritai, arijai, Sibiro paleaziatai, tiurkai, finai-ugrai, negroidai, mongoloidai.

Religijos. A. yra visų žymiausiųjų religijų tėvynė. Vienos iš jų (krikščionybė, islamas) paplito po kitus žemynus, kitos liko tik vietinėmis. Konfucijaus mokslo išpažintojų yra a. 250 milionų. Tai yra tautinė kinų tikyba, nors ten yra nemaža ir toaistų ir budistų. Indų religija hinduizmas, kilusi iš bramanizmo, turi daugybę sektų. Mahometo garbintojų daugiausia yra Irane, Indijoje, Turane ir vak. Kinuose. Buddhos religijos laikosi a. 137 mil. gyv. daugiausia Burmoje, Ceilone, Indokinuose, Bali saloje, centrinėje A. ir Japonijoje. Animizmo ir fetišizmo (stabmeldžių, gamtos garbintojų) religijos turi a. 63 milionus sekėjų, daugiausia šiaurinėje ir rytinėje A. Šintoizmas su didele priemaiša budizmo yra tautinė japonų religija ir turi a. 24 milionus išpažintojų. Lamaizmas yra Tibeto gyventojų religija. Jainizmas yra plačiau įsigalėjęs tik Indijoje. Izraelitų yra a. 1½ miliono. Krikščionių priskaitoma a. 40 milionų, jų tarpe a. 15 mil. katalikų, a. 3 mil. protestantų.

Ūkinis vaidmuo. Dėl nuolatos didėjančio A. gyventojų prieauglio tankiai apgyventoms sritims gresia nuolatinio badmečio pavojus. A. išvežimui gamina arbatą, džutą, kaučuką, prieskonius, naftą, ciną, koprą, sojos pupas, medvilnę, opiumą, chininą, kamparą, kanapes, mango, vaisius, ryžius, vyną, rapsą, deimantus, odas, kailius, vilnas ir šilką. Jos žemės turtai ir gamybos gėrybės sudaro visos žemės atitinkamų daiktų šiuos procentus: natfa 85%, naftos produktai (1947) 18%, aukso produkcija (1938) 22%, cinas (1940) 69%, ryžiai 97%, kviečiai (1948) 40%, sojos pupos 62%, džuta 97%, šilkas (1946) 85%, kaučukas (1948) 97%, arbata 98%, kava 14%, avys ir ožkos 19%, kiaulės 26%, arkliai 16%.

Azijos ištyrimas. Žinias apie Tolimuosius Rytus pirmieji europiečiams suteikė finikiečiai, kurie ten lankydavosi jau a. 1000 metų pr. Kr. Apie 450 pr. Kr. Herodotas lankėsi priekinėje A. 325 Nearch plaukiojo Indo upe ir Persijos mariomis. II a. Kr. g. Antiochijos pirkliai turėjo savo atstovybę Kinuose. 1245 Ascelin apsilankė mongolų stovykloje Chivoje, o po metų J. Piano di Carpine pasiekė Karakorumą Mongolijoje. 1254 — 1295 veneciečiai Niccolo, Maffeo, ir Marco Polo apkeliavo centrinę A., Kinus, Indiją ir Persiją. 1325—1349 arabas Ibn Batuta lankėsi priekinėje A., Indijoje ir Kinuose. 1497 — 1498 Vasco de Gama jūrų keliu aplink Afriką pasiekė pietų rytų A. 1508 Lopez de Sequeira atrado Malakką, 1511 Albuquerque ją paėmė portugalų valdžion, o Duarte Fernandez pasiekė Siamą. 1518 De Gomez aptiko Borneo salą, 1521 Magalhães iš rytų pasiekė Filipinų salyną, 1542 Menedez Pinto pateko Japonijon, 1579—1580 F. Drake aptiko Celebes salą. 1581 Ermak pradėjo Sibiro okupaciją, 1634—1646 Pojarkov iš Jakucko pasiekė Amūrą, 1648 Dežnev atrado Beringo sąsiaurį ir iš Anadyro apiplaukė r. Aziją. 1661 Dorville ir Grueber tiria Tibetą. 1728 Bering tyrinėjo A. rytų pakraščius iš vandenyno pusės. 1734—1743 Gmelin, Čeliuskin, Čirikov, Laptev ir Steller tyrinėjo šiaurės ir šiaurės rytų Sibirą. 1742 Čeliuskin apiplaukė jo vardu pavadintą toliausiai į šiaurę išsikišusį A. pusiasalį. 1768—1774 Pallas tyrinėjo Sibirą. 1785—1788 Lapérouse tiria š. Japonijos salas, Korėją. 1812—1825 Moorcroft tyrinėjo Bucharą, r. Indiją, Kašmirą. 1828—1829 Erman išilgai perėjo visą Sibirą

ir Kamčatką ir Verchojanske aptiko šalčiausiąją vietą žemės paviršiuje. 1829 A. Humboldt lankėsi Urale, Altajuje, Džungarijoje ir Kaspijos jūros pakraščiuose. 1833 Burnes iš Indijos persikėlė per Hindukušą. 1835—1848 V. Junghuhn tyrinėjo Javą ir Sumatrą. 1847—1858 Čichačev tyrinėjo Mažąją A., 1857 Semenov pirmas apsilankė Tian-šane. 1868–1870 Hayward ir Shaw pasiekė Jarkentą ir Kašgarą, 1868—1871 Fedčenko tyrinėjo Samarkandą, Ferganą ir Kizil-su šaltinius. 1868–1872 F. Richthofen tyrinėjo Kinus, 1870—1888 N. Przewalski atliko keturias ekspedicijas į centrinę A. 1887–1890 F. Younghusband pirmas perėjo Aziją iš Pekino į vakarus. 1894—1897, 1899—1902, 1905—1908, 1927—1929 ir 1929—1933 Sven Hedin tyrinėjo Tarimo baseiną, Tibetą, Persiją ir kitas centrinės A. sritis. Palangietis K. Arris 1897—1898 darė ekspediciją ir Bucharą, Samarkandą, Zaravšano ledynus ir Kogistano bei Gissaro kalnus, 1900 — 1901 į Mujunkumo dykumą, Talas-Alatau kalnus ir Susamiro viršūnes, 1903 į Kašgarą, Jarkendą, Taklamakaną, Pamirą ir Alajo plokštakalnę, 1904 į Karakorumo dykumą ir Afganistaną, 1905 į Kapet Dago kalnus ir Persiją. 1896—1909 Workman tyrinėjo Himalajus. 1903—1904 Macdonald ir Younghusband pasiekė Lhassą Tibete, 1905—1906 Bruce ir Layard perėjo iš Tibeto per centrinę A. (Kuenlun, Gobi) ligi Pekino, 1905—1909 Sapožnikov tyrinėjo Mongoliją. 1906—1908 A Stein tyrinėjo centrinę A., 1908—1912 Riabušinskio vadovaujama ekspedicija tyrinėjo Kamčatką. 1913 Bailey ir Morshead ištyrė Brahmaputros ir r. Himalajų sritis, 1913–1923 Iden-Zeller tyrinėjo r. Sibirą, 1919—1924 R. Ch. Andrewso vadovaujama ekspedicija tyrinėjo Kinus ir Mongoliją. 1921–19224 trys anglų ekspedicijos vyko į Everesto kalną, 1922—1925 P. Visser tyrinėjo Karakorumą, 1926 Obručev šiaurės rytų Sibire aptiko Čerskio kalnus. 1926—1928 Filchner lankėsi centrinėje A., 1927—1928 Tinkler tyrinėjo Karakoru-

Statistinė Azijos apžvalga (1952)

Kraštas	Plotas kv. km	Gyv. skaičius	Svarbiausieji gaminiai
1. Afganistanas	650.000	13 mil.	Vilnos, vaisiai, odos, ryžiai, medvilnė
2. Burma	655.000	19 mil.	Kietmedis, ryžiai, cinas, brangakmeniai
3. Butanas	45.000	0,3 mil.	Ryžiai, drambliai, vaškas
4. Ceilonas	65.000	8 mil.	Arbata, brangakmeniai, guma, kokosas
5. Filipinai	280.000	21 mil.	Alyva, cukrus, kanapės, kopra, ryžiai
6. Formoza	34.000	8 mil.	Arbata, cukrus, kamparas, ryžiai
7. Japonija	369.000	85 mil.	Arbata, porcelanas, ryžiai, šilkas
8. Jemenas	187.500	5 mil.	Kava, odos, perlai, sezamas
9. Indija	3.050.000	357 mil.	Džuta, kviečiai, ryžiai, vaisiai
10. Indokinija	715.000	27 mil.	Kaučukas, odos, pipirai, ryžiai
11. Indonezija	1.840.000	77 mil.	Cinas, cukrus, kaučukas, nafta, vaisiai
12. Jordanas	91.500	1,5 mil.	Alyva, fosfatai, tabakas, vilna
13. Irakas	290.000	5,2 mil.	Javai, kilimai, nafta, vilna
14. Iranas	1.627.000	20 mil.	Kilimai, nafta, opiumas, vilna
15. Izraelis	19.500	1,5 mil.	Alyva, citrinai, kviečiai, vynuogės
16. Kinija	10.150.000	465 mil.	Arbata, odos, opiumas, ryžiai, šilkas
17. Korėja	220.000	22 mil.	Medvilnė, ryžiai, šilkas
18. Kuveitas	5.000	0,12 mil.	Nafta
19. Lebanonas	10.000	1,3 mil.	Alyva, medvilnė, tabakas, vaisiai.
20. Malajai	125.000	5,3 mil.	Cinas, kaučukas, kopra, ryžiai
21. Nepalas	135.000	7 mil.	Džuta, mineralai, odos, ryžiai
22. Pakistanas	875.000	76 mil.	Džuta, kviečiai, medvilnė, ryžiai
23. Saudi Arabija	2.175.000	7 mil.	Datulės, nafta, odos, vilna
24. Sinkiangas	1.500.000	4 mil.	Nafta, uranas, varis, volframas
25. Sirija	154.000	3,3 mil.	Kviečiai, tabakas, vaisiai, vilna
26. Tailandija	518.000	19 mil.	Arbata, lakas, ryžiai, vaisiai
27. Tibetas	1.188.000	1,1 mil.	Kailiai, muskas, odos, vilna
28. Turkija	739.000	21 mil.	Medvilnė, odos, tabakas, vaisiai

mą, Kuenluną ir Tarimo baseiną. Ir vėliau vis naujos ekspedicijos ligi pat II Pasulinio karo tyrinėjo daugiausia centrinę Aziją.

Politinė istorija. Nuo seniausiųjų istorinių laikų didžiosios valstybės, senaisiais žmonijos amžiais turėjusios sprendžiamąją reikšmę politinei visos A. istorijai, ir tų laikų kultūros centrai spietėsi upių baseinuose: Hoang-ho, Jang-tse-Kiang, Gangas, Indas ir Eufratas su Tigru sudarė sėslių, kultūrų ir valstybių židinius. Klajoklių lopšiai ir reiškimosi sritys buvo šiaurinė centrinė A. dalis ir Arabijos pusiasalis. Aleksandro Didžiojo karo žygiai pietų rytų A. paskleidė graikų kultūrą, kuri, sugriuvus Aleksandro imperijai, greitai tenai pranyko. Vien tik pietų vakarų A. ji pradėjo užuomazgą heleniškai kultūrai. Viduramžiais A. klajoklių tautos — hunai, avarai, mongolai — keliais atvejais iš A. buvo užplūdę rytų ir vidurio Europą. Jos buvo sukūrusios naujas valstybes Kinuose, vidurinėje A., Persijoje, r. Europoje ir Indijoje. Šie plūdimai iš rytų ir ten susikūrusios valstybės nutraukė prekybinius saitus tarp Europos ir musoniškųjų kraštų, ir todėl europiečiams teko ieškoti aplinkinio jūros kelio Indijon, kuris surastas vėl atnaujino prekybos saitus jau tik kaip kolonijų ir metropolijos. Nuo viduramžių Tamerlano, Čingischano laikų ligi XIX a. pabaigos A. aktyviai nesireiškė politinėje arenoje. 1895 japonų laimėjimu pasibaigęs japonų-kinų karas buvo pirmasis atbundančios Azijos sąjūdis. Japonų laimėjimu pasibaigęs 1905 japonų-rusų karas buvo pirmasis naujųjų laikų Azijos tautų laimėjimas prieš Europą. Afganistanas ir Persija (Iranas) užsienio politikoje pasidarė nepriklausomos nuo britų įtakos. 1912 kinai nuvertė monarchiją ir virto respublika, ir nuo to laiko taip pat stengėsi europiečių įtaką nusikratyti. Kiniečių laimėjimai sustiprino ir indų kovas dėl visiškos nepriklausomybės. Tos kovos po II Pasaulinio karo ir baigėsi, sudarant nepriklausomas Indijos ir Pakistano respublikas. 1933 pasižadėjusi po 10 metų suteikti Filipinams nepriklausomybę, JAV savo pažadą ištesėjo. 1931 prasidėję japonų žygiai prieš Kinus ir jų pastangomis pasiskelbusi nepriklausoma Mandžiūrija rodė Japonijos norą išeiti iš savo salų, kuriose dėl perdidelio gyventojų skaičiaus ji duso. Tačiau II Pasauliniam karui pasibaigus, Japonijai teko ne tik tų planų atsisakyti, bet net ir savo anksčiau valdytų salų dalį užleisti karą laimėjusioms valstybėms. 1932 buvo pripažinta Irako nepriklausomybė. O po II Pasaulinio karo visa eilė pietų rytų olandų, britų, prancūzų kolonijų iš dalies atgavo nepriklausomybę, iš dalies jos siekia. Susikūrė ir visai nauja Izraelio valstybė ir kt. Tik iš šiaurės per Sibirą bolševikinė Rusija ir toliau tebevaro imperialistinę carinių laikų politiką, savo įtakos sferon įtraukdama Mongoliją ir Urianchajų ir per bolševikinę Kiniją besistengdama ją visą paglemžti. Savo sukurstytu ir palaikomu karu dėl Korėjos ta pati bolševikinė Rusija ir vėl mėgino A. pavergti, tik dėl JAV įsikišimo į tą karą nebeįstengė savo tikslo pasiekti.

A. Schultz Der Erdteil Asien 1950; *J. A. Michener* The Voice of Asia 1951; *R. Grousset* Histoire de l'Asie 1922; *F. Altheim* Weltgeschichte Asiens im Altertum 1948.

Azijariščiai, Jezioryšče, Ozierišče. Sena Lietuvos D. K. rytų vietovė prie to paties vardo ežero, su pilimi, kuri kartu su Polocku gynė Lietuvą iš rytų. 1564 VII Tokmakovo vedama rusų kariuomenė apsupo A., bet pagalbon atėjusi Lietuvos kariuomenė rusus sumušė. 1564 XI 6 Kazanės caro Simono Kasajevičiaus, Jono Pronskio ir Vosyliaus Serebriano vedama rusų kariuomenė vėl puolė A., ją paėmė, sudegino ir iššudė visus gyventojus, o paskiau pilį atstatė ir čia įsitvirtino. 1679 Batoro siųstas Mikalojus Radvila ją sudegino, o rusus iš čia išvijus, pilis buvo atstatyta. 1654 ją paėmė Simono Stešnevo vedami rusai, bet greitai Lietuva ją atsiėmė. Tik po padalinimų rusai ją pasigrobė ir priskyrė prie Vitebsko gubernijos.

Azijatas Azijos gyventojas. Netiesiogine prasme — kultūrinis arba politinis barbaras.

Azijos Rusija buvusios Rusijos valstybės dalis Azijos žemyne: Sibiras, vidurinės Azijos valdos ir Užkaukazio dalis.

Azilio kultūra proistorės žmogaus kultūros laikotarpis tarp paleolito ir neolito, nustatytas iš liekanų, atkastų Pirenėjų pašlaitėse Prancūzijoje, Mas d'Azil vietovėje. Tos kultūros žmonės nežinoję žemės ūkio, gyvulių auginimo, vartoję kaulinius įrankius.

M. Boule Les hommes fossiles 1923.

Azilio teisė (gr. asulon), arba prieglaudos teisė, apsauganti kiekvieną tam tikroje teritorijoje pasislėpusį žmogų nuo valstybės organų bausmės ar privačių asmenų keršto. Svarbiausios jų formos — krašto ir tarptautinė A. T. Pirmoji žinoma jau senovėje ir viduramžiuose. Ji buvo atsiradusi dėl to laiko teisenos netobulumo, kadangi ji apsaugodavusi nusikaltėlius ar tik kaltinamus nuo pergreito ir neteisingo nuteisimo. Svarbiausioji priežastis A. T. atsirasti buvo kova dėl valdžios tarp valstybinės valdžios ir tikybinių organizacijų. Pastarosios reikalavo, kad kiekvienas asmuo, pasidavęs bažnytinei globai, būtų išimtas iš valstybinės valdžios jurisdikcijos, ypač jei jis buvęs persekiojamas už tariamąją kaltę. Tuo būdu krašto A. T. buvo perdėm religinė. Tiek senovėje šventovės, aukurai, die-

vų statulos, šventosios girios ir šventieji medžiai, tiek krikščionių tautose bažnyčios, vienuolynai, altoriai suteikdavo A. T., nes čia negalėjo siekti pasaulinės valdžios ranka. Ir senovės Lietuvoje tokią reikšmę turėjusios šventosios girios, o krikščionybės laikais net ligi XVIII a. pabaigos bažnyčios, vienuolynai ir net įvairių vienuolijų laikomos mokyklos, kur iš dvarų pabėgę baudžiauninkai nebuvo išduodami savo ponams, kartais mokykloms net ginklu ginant baudžiauninkų tėvų vaikus nuo jų buvusių ponų pasangų tuos iš ten atsiimti.

Skirtinga A. T. forma buvo tam tikros privilegijos suteikimas atskiroms valstybės teritorijos dalims ar miestams. Čia veikė ar ekonominiai sumetimai, — būtent, noras pritraukti į atitinkamas teritorijas gyventojų, ar kariniai, norint sudaryti gerą karinę sienų apsaugą iš įvairių pabėgusių nuo bausmės nusikaltėlių, ar, galop, ir teismo procedūros netobulumai, nes A. T. pasinaudodami galėjo šauktis krašto valdovo teismo, parodančio jiems didesnį teisingumą už vietos teismus. Tuo būdu „miesto oras paversdavo vergą laisvu žmogumi". Kartais tokia A. T. buvo siejama su tam tikru laiku, kurį išgyvenusieji tam tikroje vietoje galėjo A. T. naudotis. Lietuvoje ir Lenkijoje į A. T. panaši privilegija buvo suteikiama Ukrainos kazokams. Tuo būdu kazokų tarpe atsirado daug ir iš Lietuvos pabėgusių baudžiauninkų.

Tarptautinė A. T. remiasi principu, kad kiekvienos valstybės teritorija yra kitos valstybės valdžios neliečiama, ir todėl svetimoje valstybėje pasislėpusieji gali būti teisiami tik juos priglaudusios valstybės, neatsižvelgiant į jų pilietybę. Ir tik savitarpio ekstradicijos sutartimis nusikaltėliai gali būti išduoti tai valstybei, kur nusikaltstamas darbas buvo padarytas. Tačiau paprastai toji ekstradicija taikoma vien kriminaliniams nusikaltimams ir netaikoma politinio pobūdžio nusikaltimams. Gi A. T. politiniams pabėgėliams plačiai taikoma ir tuo atveju, jei savo krašte jie ir jokio nusikalstamo darbo nebūtų buvę padarę: tik ėmę pabėgo nuo jiems politiškai nepakenčiamo režimo. Po II Pasaulinio karo kultūringose valstybėse tokia A. T. plačiausiai taikoma pabėgėliams nuo bolševikinio režimo.

Azimutas (gr.) pirmoji koordinata horizonto koordinatų sistemoje A. skaitomas nuo pietų į vakarus, taigi pagal laikrodžio rodyklę. Paprastai žymimas raide a.

Azimutas

Azincourt Prancūzijos vietovė Pas de-Calais departamente, Paint-Pol apskrityje. Čia 1415 X 25 įvyko lemiamos kautynės, tarp prancūzų ir anglų kariuomenės, kur daug gausingesnė prancūzų Karolio VI kakariuomenė buvo nugalėta anglų Henriko V kariuomenės.

Aziut ž. Asiut.

Azizia, arba Asissia, Tripolitanijos vietovė Libijos dykumoje, 50 km į pietus nuo Tripolio. A. yra žinoma kaip aukščiausios oro temperatūros vieta žemės paviršiuje. 1922 IX 13 čia buvo registruota pavėsyje 68° C, arba 154°F.

Azo, Azzo, Ažzolenus (Assolinus) Porcius XIII a. teisininkas glosatorius, Jono Bassianus'o mokinys, Bolognijos ir Montpellier univ. civilinės teisės profesorius. Jo 1210 parašyta Summa codicis ir Justiniano kodekso ir institucijų glosos teismuose tiek daug reiškė, kad net jų pažinimas buvo privalomas kiekvienam teisininkui.

Azobenzolas organinis junginys $C_6H_5N=N—C_6H_5$, gaunamas gaivinant nitro benzolą ($C_6H_5NO_2$) šarmiškai. Tai gelsvai rausvos spalvos kristalai. A. lydosi 68° ir verda 295° temperatūroje. Tai yra pagrindinis azo dažų junginys.

Azo dažai dirbtiniai organiniai dažai, kurie savo molekuloje turi būdingą iš dviejų azoto atomų susidariusią azo grupę –N=N–, sujungtą su dviem aromatinių angliavandenilių dariniais, turinčiais vieną ar daugiau auksochrominių grupių.

Azo grupė būdingas dviejų azoto atomų susigrupavimas –N=N–. Palaidi A.G. valentingumai būva pasotinti aromatinių angliavandenilių arba jų darinių likučių— arilų. A. G. nėra junginys, bet dažnai įeina į organinių junginių sudėtį, pvz. į azo junginius ir į azo dažus.

Azojinė era, azoikumas, tokia geologinė era, kurioje dar nebūta gyvių, ir todėl jos sistemos žemės sluogsniuose nerandama suakmenėjusių gyvių—fosilijų.

Azo junginiai grupė organinių junginių, turinčių savo molekuloje azo grupę –N=N–, sujungtą su dviem aromatiniais radikalais–arilais. Paprasčiausias tos grupės junginys yra azo benzolas. A. J. yra kietos spalvotos medžiagos. Jų galima gauti, šarmiškai gaivinant nitro benzolą arba jo darinius. Čia iš nitro benzolo pasigamina visa eilė nepatvarių gaivinimo produktų, iš kurių pasidaro ir patvarių junginių, — tokių, kaip azoksi benzolas, azo benzolas ir hidrazo benzolas. Gaivinant nitro benzolo darinius, pvz. nitro toluolą ir kt., galima gauti azoksiazo ir hidrazo benzolo darinių. Toliau gaivinamas, hidrazo benzolas virsta anilinu. A. J. turi didelę reikšmę azo dažų gamyboje.

Azolla Rhizocarpeae eilės Salviniaceae šeimos plaukiojančių papartinių augalų

gentis. Kultūroje daugiausia yra iš Amerikos kilusi A. caroliniana Willd. Tai maži augalėliai, panašūs į Selaginellą, ir tinką akvariumams. Iš viso yra penkios rūšys.

Azorai, portugališkai Ilhas dos Açores — vanagų salos. Portugalams priklausančios salos Atlanto vandenyne į vakarus nuo Portugalijos. Pirmieji jas aptiko finikiečiai, paskiau jas lankė kartageniečiai, normanai, arabai. Bet ilgainiui jos buvo pamirštos ir iš naujo 1427 portugalų atrastos. Gyventojų jie čia nerado: patys kolonizavo. 1439 jie čia atgabeno flamų, ir tuomet salos buvo vadinamos flamų salomis — ilhas flamengas. 1580—1640 priklausė ispanams. Jiems valdant, čia atsikėlė daug maurų iš Ispanijos, ir jie daug padėjo saloms ekonomiškai kelti. 1640 vėl paėmė portugalai. A. sudaro 9 didesnės salos ir keliolika mažų kyšulių — iš viso 2388 km², 300.000 gyv. (1950). Paviršius kalnuotas, išraižytas gilių griovių, ir jis ugnikalnių kilmės. Išskyrus St. Maria salą, kur surasta jaunesnės trečiaeilės gadynės nuosėdų, visur kitur pasisklaidę ugnikalnių padariniai — lava, tufai, trachitai, bazaltai ir pelenai. Užgesusių ugnikalnių krateriai virto ežerais. Kiti ugnikalniai kartkartėmis ir veikia, keldami žemės drebėjimus. Klimatas šiltas — vid. metų temperatūra 17° C. Vasaros visada sausos. Kalnuose pasninga sniego. Augmenija Viduržemio jūros. Auginami bananai, apelsinai, cukriniai runkeliai. Gyventojai daugiausia portugalai. Seniau yra įsikūrę maurai, žydai, juodukai. Svarbiausias gyventojų verslas — žemės ūkis ir banginių medžioklė. A. svarbūs transatlantiniame susisiekime, nes pro A. eina svarbiausios laivų ir povandeninio kabelio linijos. 1951

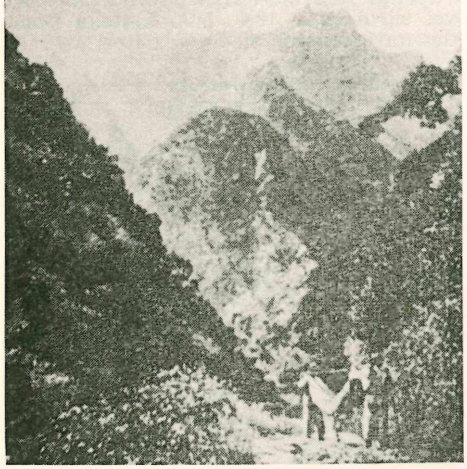

Azorų salų vaizdas

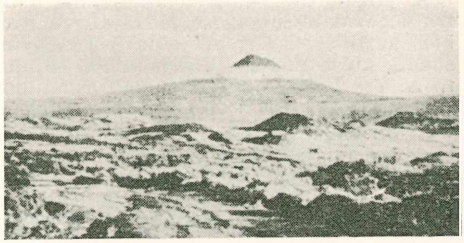

Vulkaninė Azorų sala Pico

sutartimi tarp JAV ir Portugalijos A. įtraukti į Atlanto gynybos sistemą.

Azorella Umbelliferae šeimos augalų gentis, apie 100 rūšių. Šakoti sumedėję ilgamečiai nedideli augalai—puskrūmiai, ligi 30 cm aukščio, storais, lygiakraščiais arba triskiaučiais lapais. Sudaro didžiulius kupstus a. 1 m skersmens ir iš tolo yra panašūs į dideles kepures. Auga P. Amerikoje ir Australijoje. P. Amerikoje auga, pradedant Patagonija, ligi Quito Andų Ekvadore, kur auga kalnuose ligi 4500 m aukščiau jūros paviršiaus. Chilėje yra 33 rūšys. Prie lapų pagrindo išeina nedidelis gumos kiekis. Sumedėjusius augalus vartoja kurui. Kultūroje randama tik A. trifurcata Hook., kilusi iš Falklando salyno. A. Gillesi auga Peru Anduose, duoda medžiagą, panašią į gumi apopanax – Bolax dervą, kuri Pietų Amerikoje vartojama vaistams.

Azotas (gr. be gyvybės), arba nitrogenas. Paprastomis sąlygomis dujos, sudarančios 4/5 oro. Cheminis ženklas N, periodinėje elementų sistemoje eilės numeris 7, atominis svoris 14,01. Fiziniu požiūriu bekvapės, bespalvės dujos. A. yra neveiklus elementas, kuris žemoje temperatūroje chemiškai beveik su niekuo nesijungia, nepalaiko degimo ir kvėpavimo. Tačiau aukštesniose temperatūrose, ar veikiant elektros žiežirboms, ar kitais būdais aktyvinant, A. jungiasi su kai kuriais metalais, duodamas nitridus, taip pat ir su deguonimi ir su vandeniliu.

Aukštesnėje temperatūroje ir didesniame spaudime, padedant katalizatoriams, A. su vandeniliu duoda amoniaką. Volto lanko temperatūroje (a. 3000° C) A. jungiasi su oro deguonimi ir duoda azoto monoksidą, azoto deginį NO, iš kurio galima gaminti azoto rūgštį.

Trivalenčio A. deginys N_2O_3 yra nitritinės rūgšties anhidridas, formulės HNO_2. Ši rūgštis yra nepastovi, bet jos druskos–nitritai yra pastovūs ir plačiai technikoje vartojami. Penkiavalentis A. deginys N_2O_5 yra azoto rūgšties anhidridas, su vandeniu duodąs A. rūgštį, kurios druskos vad. nitratais.

A. yra ne tik ore, atmosferoje, bet ir nitratų pavidalu salietrose. Nitratai yra svarbios azotinės trąšos. A. įeina ir į baltymų sudėtį, kurie turi a. 16% cheminiai sujungto A. Yra bakterijų, kurios gali asimiliuoti A. tiesiog iš oro.

Azoto rūgštis (acidum nitricum) bespalvis judrus skystimas, verdąs 86° C ir stingstšs –47°C. Drėgname ore jis rūksta. Lyg. svoris 1,53. Bevandenė A. R. gana nepatvari, myšta su vandeniu bet kuriais santykiais. Atmosferos slėgime virinamą atmieštą A. R. galima sukoncentruoti ne daugiau kaip ligi 68%. 50–52% A. R. seniau vartota sidabrui nuo aukso atskirti. A. R. vartojama organiniams nitro junginiams gaminti, vad. nitrinimo procesui, sprogstamosioms medžiagoms, o sieros rūgšties gaminimo procese eina oksidinimo priemone. A. R. junginiai su metalais sudaro A. R. ir atitinkamų metalų druskas, vad. nitratus, kurių daugumas vandenyje tirpsta. Kai kurios tų druskų, pvz. kalio nitratas arba kalio salietra, įeina į dirvožemio sudėtį, ir daro svarbų augalams maistą. Todėl kalio ir natrio nitratai yra svarbios dirbtinės trąšos. A. R. esterų pasidaro, distiliuojant atitinkamus alkoholius su A. R. arba su A. R. ir sieros rūgščių mišiniu. Daugiahidroksilinių alkoholių ir A. R. esterai yra stipriai sprogstamosios medžiagos, pvz. nitrocelulozė, nitroglicerinas. Seniau A. R. buvo gaunama iš čili salietros (natrio nitrato), pastarąjį veikiant sieros rūgštimi. Čia pasidaro grįžtamasis procesas, bet galima A. R. procesu nudistiliuoti, nes ji verda 86° C temperatūroje, tuo tarpu kai sieros rūgšties virimo temperatūra yra 330° C. A. R. galima gaminti ir iš oro, su magneto pagalba pučiant pro ligi 1 m išplėstą Volto lanką ir aušinant pasigaminusį azoto deginį NO, iš jo gaunant A. R., arba oksidinant amoniaką ligi NO.

Azoto trąšos. Natūraliai gamtoje randamos arba fabrikiniu būdu gaminamos medžiagos, savo sudėtyje turinčios azoto ir galinčios jį atiduoti dirvai, iš kur augalai savo šaknimis tiesiogiai ar po eilės cheminių reakcijų paima azotą kaip maisto medžiagą. A. T. azotas gali būti nitratų, amonio ar amidų pavidalo. Eilė organinių trąšų taip pat turi nemažus azoto kiekius. Š. Amerikoje plačiai, Europoje nežymiai yra paplitusios maišytos mineralinės trąšos, kurių sudėtin įeina ir įvairios proporcijos azotas.

A. T. g a m y b a. Dirvoms tręšti dažniausiai vartojamas natrio nitratas Na NO_3, čili salietra, dirbtinė vad. kalkių salietra, Ca $(NO_3)_2$, arba Norvegijos salietra, ir amonio nitratas NH_4NO_3. Tam reikalui dirbtiniu būdu pagaminama azoto rūgštis, kuri su kalkėmis ar amoniaku duoda anas salietras. Azoto rūgštį galima pagaminti iš oro ir iš amoniako. Ore yra azoto ir deguonies, kurie labai aukštoje Volto lanko temperatūroje jungiasi ligi azoto deginio NO, o pastarasis atvėsęs reaguoja su oro deguonimi, duodamas dvideginį NO_2. Iš pastarojo ir vandens galima gauti azoto rūgštį. Jei katalizatoriai tinkami, amoniaką galima sudeginti ligi viendeginio azoto NO, o iš jo galima gauti azoto rūgštį arba tiesiai nitratus. Amoniaką galima gauti ir su vandeniu kaitinant aliuminio nitridą AlN ir kalcio cianamidą $CaCN_2$. Pastarasis kartais vartojamas ir A. T. Be nitratų, A. T. vartojamos ir kai kurios amonijo druskos, ypač amonijo sulfatas, gaunamas iš amoniako ir sieros rūgšties, arba iš amonijo karbonato ir gipso. Baltyminės (pvz. skerdyklų) atmatos ir daug azoto turįs kompostas taip pat gali būti vartojami A. T.

Azotos (Ašdot) vienas iš septynių filistiniečių miestų, kur dabar arabų kaimas Esdud. A. buvo raktas iš Arabijos į Egiptą, kurį apsupdavo asiriečių Sargonas ir egiptiečių Psametichas I.

Azov, turkų Azak, Ukrainos mst. kairiajame Dono žemupio krante, 12 km nuo Azovo jūros. 19.000 gyv. (1950). Įk. III a. pr. Kr. graikų kolonija, vad. Tanais. 1395 sunaikino Tamerlanas, 1471 užėmė turkai, 1637 Dono kazokai, 1643 vėl turkai, 1696 nukariavo rusai. 1711—1736 vėl turkų. Išaugus kaimyniniam Rostovui, neteko savo senos prekybinės reikšmės.

Azovo jūra negili (ligi 10 m vidutiniškai) Juodosios jūros įlanka, su kuria jungiasi Kerčės sąsmauka. Vakarinėje dalyje apsčiai mažų salelių, sūrių lagūnų ir seklumų. Ši dalis A. J. vad. Sivašu, kuri, sausiems vakarų vėjams pučiant, išdžiūsta. Vandens sūrumas 11%, o Kerčės povandeninės srovės sūrumas a. 18%. Į A. J. įteka Donas, ties kuriuo netoli žiočių yra Rostovo mst.

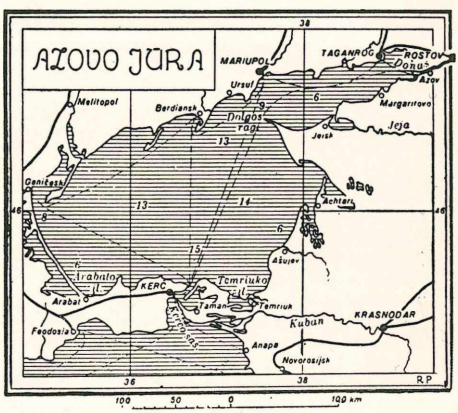

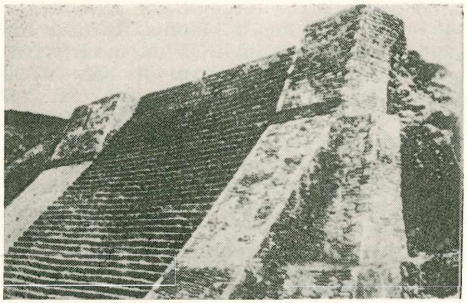

Aztekų šventovės griuvėsiai

Aztekai C. Amerikos indėnų rasės, Nahua grupės Meksikos tauta su a. 2.200.000 gyv. 1064 iš Š. Amerikos atvyko į dabartinės Meksikos vietą ir, nukariavę nuo 429 pr. Kr. ligi 1064 Kr. g. tvėrusią Toltekų valstybę, įkūrė čia A. valstybę, apėmusią visą šiaurinę C. Amerikos dalį nuo Didžiojo vandenyno ligi Atlanto. Spėjama, kad jų vardas kilęs iš mitologinės tenykščių meksikiečių pirmosios tėvynės Atzlan — Gervių vieta. Dabartinis Meksikos vardas kilęs iš jų dievo Metzli. A. įkūrė dabartinį Meksikos mst., kurį jie vadino Tenochtitlano vardu. Žymiausi jų valdovai buvo: Axayacatl, Tizoc, Ahuizotla, Montezuma II. A. sukurtoji valstybė tuo laiku buvo didžiausia politinė galybė visoje Amerikoje.

1473 Tenochtitlano miesto valdovas Axayacatl nugalėjo varžovą miestą Tlatelloco ir išplėtė savo valdas. Ilgainiui A. imperijos plotas siekė 84.000 km² ir 5—6 mil. gyv. Užimtųjų šalių jie neįjungdavo kaip atskirų provincijų ir pavesdavo valdyti atskiriems valdininkams, kurie žiauriai elgdavosi su nukariautaisiais, imdavo didelius mokesčius ir visaip juos smaugdavo. Paskutinysis A. karalius Montezuma II buvo ypač griežtas ir žiaurus despotas. Prislėgtieji gyventojai mėgindavo sukilti. Toks jo režimas taisė palankias sąlygas įsigalėti svetimiesiems atėjūnams iš Europos – ispanams, kuriems vadovavo Cortez. Šis 1519 XI 8 įsiveržė Meksikon ties dabartiniu Veracruzo miestu ir žygiavo šalies sostinės paimti. Kad niekas gyvas negalėtų iš kautynių pabėgti, jis įsakė sudeginti savo laivus ir su 400 žmonių puolė Meksiką. Montezuma II pasidavė ispanams. Ispanų pavergtieji A. sukilo, buvusį savo karalių mirtinai sužeidė, o Meksikos sostan pasodino karalienę Gvatimoziną. Gavęs pagalbos, Cortez vėl apsupo sostinę, kuri per 75 dienas trukusį apgulimą nustojo daugybės žmonių ir buvo priversta pasiduoti. 1522 Ispanijos karalius Karolis V paskyrė Cortezą A. valstybės gubernatorium, o nukariautą šalį pavadino Naująja Ispanija.

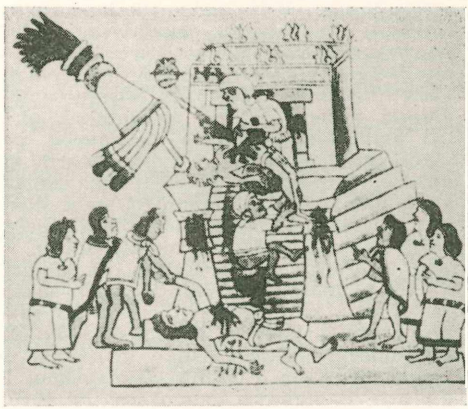

Aukojimas karo dievui

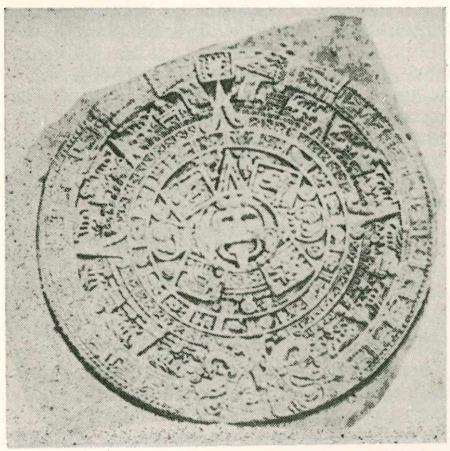

Saulės kalendorius akmenyje (13 pėdų skersmens)

Quetzalcoalt mokslo dievas

Naujaisiais (1940) indėnų kalendorių tyrinėjimų duomenimis nustatyta, kad A. svarbesnieji miestai buvo įkurti XIV a. pusėje. Tenochtitlan buvo politinis centras, Tlatelloco prekybos centras. Miestuose daugiausia gyveno didikai, dvasininkai, pirkliai, amatininkai. Žemės nuosavybė priklausė giminei-klanui, o didikų dvarus apdirbdavo vergai bei plebėjai (mayeques), kurie galėjo būti kilnojami iš vieno dvaro į kitą. Nukariavimo metu A. buvo bepareiną iš akmens amžiaus į metalo amžių. Jie vartojo bronzą, varį ir auksą, bet daugiausia tik papuošalams. Šiaip jie buvo sukūrę gan aukštą kultūrą, kuri rėmėsi dar aukštesne prieš jų atėjimą gyvenusių tenykščių meksikiečių kultūra. Išliko griuvėsiai didingų šventovių ir rūmų, primenančių Egipto ir Babilonijos paminklus. Jie turėjo savo raštą, žemėlapius ir kalendorių. Buvo suorganizavę valstybinį paštą, palengvinantį šalies prekybą. Augino pomidorus, kukurūzus, pipirus, kakao, vanilę, medvilnę ir kt. naudingus augalus. Puikiai išmanė karo

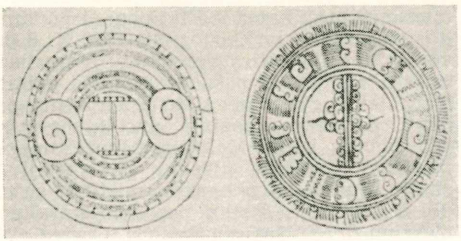

Aztekų lėkštės

meną. Buvo drausmingi, griežti ir net žiaurūs. A. pasižymėjo dideliu religingumu. Aukščiausias dievas buvo Huitzilopochtli. Jam aukodavo ir žmones. Dvi didžiausios Tenochtitlano ir Tlatelloco miestų piramidės turėjo po du altorius: vieną Huitzilopochtli ir kitą lietaus dievui Tlaloc. Ispanai pasakojo, kad didžiausios Meksikos maldyklos sienos ir grindys buvo raudonos nuo žmonių kraujo. Daugiausia aukodavo karo belaisvius. Iš nužudytųjų aukų kaukolių sukraudavo piramides.

J. E. Thomson Mexico before Cortez 1933; *G. C. Vaillant* Aztecs of Mexico 1941.

Azua San Domingo respublikos Haiti saloje mst., 20.000 gyv. Naftos ir kavos gamyba ir prekyba.

Azuaga Estramadūros provincijos Ispanijoje mst. Sierra Morena šiaurės atšlaitėje. Apie 17.000 gyv.

Azuero C. Amerikos pusiasalis vak. Panamoje. Klimatas karštas ir drėgnas. Nuolatos siaučia geltonasis drugys. Žemės paviršius uolėtas ir kalnuotas.

Azul Argentinos mst. Buenos Aires prov., 30.000 gyv. Apylinkėje darlingos kviečių dirvos ir ganyklos.

Azulėjos melsvai, gelsvai ir žalsvai dažyti kokliai sienoms ir luboms, Rytuose žinomi iš Asirijos laikų, XIV a. maurų įvežti Ispanijon ir čia plačiai vartoti XV—XVI a., pvz. Alhambroje, Grenados rūmuose. Italijoje ilgainiui A. virto majolikų gaminimu.

Azulevičius, Asulevičius, Lietuvos totorius, 1630 lenkų kalba išsp. Apologia tatarów, kurioje atremia Čiževskio Alfurkano 1616 priekaištus, kad totoriai Lietuvoje besiverčią burtininkavimu ir organizuoją įvairius nusikalstamus darbus.

Azuni Domenico Alberto (1749 — 1827) Sardinijos italų istorikas ir jūros teisės žinovas. Išsp. Dizionario universale regionato della giurisprudenza mercantile 1786 — 1788, Sur l'origine de la boussole 1805–1809, Sistema universale dei principi del diritto marittimo dell'Europa 1795, Histoire géographique, politique et naturelle de la Sardigne 1802.

Azūras dangaus melsvė.

Azūrinas fungicidas, sudarytas iš sieros rūgšties vario ir amoniako. Dažniausiai vartojamas 0,5% stiprumo. Juo purškinami vaismedžiai, kovojant su rauplėmis (fusiciadium), vaisių puvimu (monilia), slyvų bei rožių rūdimis ir kt.

Azūritas vario lazūras, mineralas $Cu_3(CO_3)_2(OH)_2$. Permatomas, mėlynas. Kietumas 3,5—4 . Tankumas 3,8. Randamas vario kasyklose.

Ažagėlė Panevėžio aps. Smilgių ir Pušaloto vl. upelis, Amatos (Lėvens, Mūšos, Lielupės) dešinysis intakas, 11,1 km ilgio.

Ažagis Panevėžio aps. Šeduvos vl. upelis, Šakos (Daugyvenės, Mūšos, Lielupės) dešinysis intakas, 3,3 km ilgio. Visas upelis kanalizuotas. Intakai Bugenis ir Juodupis irgi kanalizuoti.

Ažarėlis, Ažarėtis, Strukbalys ž. Ežerietis.

Ažyma (gr. neraugintas) Senajame Testamente neraugintos duonos šventė, t. y. Velykos. Kai nuo XI a. graikai konsekracijai pradėjo imti raugintą duoną, tai jie A. vadino katalikų komuniją, o katalikus azymitais. 1053 Caelulariaus iškeltas dėl A. ginčas buvo baigtas 1438—1445 Ferraros-Florencijos-Romos susirinkime.

Ažytė Raseinių ir Kėdainių aps. upelis, Šušvės (Nevėžio) dežinysis intakas, 13,2 km ilgio. Prasideda Raseinių aps. Betygalos vl. Ilgašilio pelkėse. Baseino plotas 85 km².

Ažytėlė arba Ažylaitė Kėdainių aps. Grinkiškio vl. upelis, Ažytės (Šušvės, Nevėžio) kairysis intakas, 11 km ilgio. 1932 visas kanalizuotas. Baseino plotas 18 km².

Ažytėnai Kėdainių aps. Krakių vl. vs., 1863 sukilimo metu Muravjovo įsakymu sudegintas. Čia 1852 XII 5/17 gimė ir 1943 mirė Balanos gadynės autorius Mikalojus Katkus.

Ažukalnis Valerionas (1820 Jagodbore Šimonių par.—1874 III 15/27 Kaune). Oficialinė jo pavardė buvo Zagórski, tačiau visuose savo lietuviškuose raštuose jis rašėsi Ažukalniu. Jokios mokyklos nelankė, tik kiek pasimokė kaimyniniame Turų dvare, kur buvo pasamdytas Turų vaikams privatus mokytojas. Vėliau savimokos keliu kiek prasilavinęs, jaunas būdamas, kurį laiką tarnavo įvairiuose dvaruose raštininku. Paskiau išsikėlė į Vilnių, kur gyveno ligi 1864, dirbdamas Glücksbergo spaustuvėje ir laikraščio Kuryer Wileński korektorium. 1856 — 1858 gyveno Šimonyse ir čia dirbo Komaro dvarų raštininku. 1858—1864 raštininkavo Skapiškyje. 1863 sukilime buvo suimtas, bet jam pavyko pasiteisinti, ir jis buvo išleistas iš kalėjimo. Tik paimtų per kratą jo rankraščių dalis liko policijos rankose, nors juose nieko prieš valdžią ir nebuvo. Nuo 1864 tarnavo raštininku Kauno bajorų deputacijoje. Sako, kad už prieš dvarininkus nukreiptą satyrą (ji tarp jo rankraščių neišsiliko), kurioje buvę parašyta, kad „ponai po savimi turi tūkstančius dūšių, o savyje nė vienos", jis buvęs iš tarnybos atleistas. Jo žmonai gavus darbo pas Čaplinskius, nuo to laiko A. gyvenęs tai pas žmoną, tai Kaune. Čia susiartinęs ir su kun. Antanu Baranausku. Lietuviškus eilėraščius pradėjo rašyti jau nuo 1836, bet prie jo gyvos galvos jie niekur nebuvo spausdinti, nors dar prieš spaudos uždraudimą jis juos spaudai jau ruošė. Išliko platus jo eilėraščių rankraštis, jau paruoštas spaudai ir lietuviškų raštų cenzoriaus Vilniaus cenzūroje Viktoro Aramavičiaus tarp 1855 ir 1865 spaudai aprobuotas (to rankraščio buvo išlikę keli nuorašai); pavadintas: Rasztay Lietuwiszki tikras rankas. Iszguldimay ir Sekiojimay, parasze W. A ž u k a l n i s. Šis rankraštis apima ir tris dar 1848 paruoštus rinkinėlius. Šiaip šiame rankraštyje yra daugiausia vertimų iš lenkų kalbos — iš Vitvickio, Krasickio, Masalskio, Goreckio, Dziekonskio, Syrokomlės, Godebskio, Odinčiaus, Naruševičiaus, Karpinskio. 1858 kun. Valentas rašė Kašarauskiui, kad A. buvo išvertęs ir visą A. Mickevičiaus Poną Tadą. Bet galimas daiktas, kad tai nebus buvęs pilnas vertimas: tik toji įžanga į Poną Tadą, kuri ir aname rinkinyje išliko. Iš A. originaliųjų eilėraščių ten yra: Rytas wasaros, Draugej su wewerseliu, Draugej su laksztingala, Aprászymas nakties, ryto, dienos ir wakaro, Nakties sujudimas, Atamainos, Medžiotojai, Trioletas, Jaunikis ir mergele, Dujen szunys dwaro, Wilkas ir piemenys. Kai kurie tų eilėraščių buvo išspausdinti 1884 ir 1885 Aušroje, 1890 Šviesoje, o 11 eilėraščių išspausdino J. Tumas Raštuose XI 1929.

Per kratą 1863 buvo atimtas ir jo K. Antonievičiaus Atmintinie jubileuszo metos 1851 vertimas (su data 1862), kuris nė vėliau nebuvo išspausdintas.

J. Totoraitis Lietuvos atgimimo paveikslai — Vadovas 1912 N. 48; *J. Tumas* V. Z. — Raštai XI 1929; *E. Radzikauskas (L. Gira)* V. Ažukalnis — Vairas 1933 N. 9-10 (nebaigtas).

Ažunaris Jokūbas (g. 1878 XI 26 Melaišiuose Biržų aps.)1895 išvykęs į Petrapilį, pasimokė šaltkalvystės ir išėjo 1899 pradžios mokyklos kursus suaugusiems. 1900 – 1905 tarnavo rusų kariuomenėje. 1906 atvyko Amerikon ir apsigyveno Waterbury, Conn. 1906 savitarpio lavinimosi dr-jos Šviesos ir 1909 pirmosios Amerikos lietuvių meno ir rankdarbių parodos vienas organizatorių ir valdybos narių. SLA aktyvus narys, kurį laiką jos kuopos pirmininkas. Nuo 1907 bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Darbininkų Viltyje, Lietuvos Žiniose, Lietuvos Ūkininke, 1910–1923 Vienybėje Lietuvninkų, Lietuvoje, Tėvynėje.

Ąžuolas (Quercus) Fagaceae šeimos vasaržali ar amžinai žaliuoją medžiai, rečiau krūmai. Daugumos Ą. skirčių lapai sklypėti. Žiedai vienalyčiai. Vaisius gilė prinoksta žydėjimo metais, o kai kurių skirčių ir per dvejus metus. Ą. mediena yra patvari ir turi gražų raštą. Ą. yra išplitęs vidutinio klimato juostoje. Ą. gentis turi per 200 skirčių su daugybe formų ir hibridų. Lietuvoje yra viena savaiminė skirtis, o JAV a. 80. Ą. p a p r a s t a s i s, k o t e l i n i s (Quercus pedunculata Ehrh.). Lapai trumpakočiai, širdėto nesimetrinio pamato ir su 4–5 apskritokais įramtymais. Žydi gegužės mėnesį. Vyriškieji žiedai nusvirusiuose žirginiuose, moteriškieji pavasarinio auglio viršutinės dalies lapų pažastyje ant pailgo ir stataus kotelio po 1—5. Gilės pailgos, cilindriškos ant a. 8 cm ilgio kotelio (nuo to pavadinimas pedunculata—kotelinis), dažniau po 2. Gvildas taurės pavidalo. Prinoksta žydėjimo metais spalių mėn. ir iš gvildo iškrenta. Ą. auga drūtyn per visą savo amžių, o aukštyn ligi 200 metų. Išauga 40 m aukščio ir 2 m skersmens. Pavienių yra ir didesnių ir išgyvenančių ligi 2000 metų. Minėtini Imbrado vl. S t e l m u i ž ė s Ą., 8,64 m apjuosties krūtinės mate ir 19 m aukščio; Dionizo Poškos B a u b l y s, turėjęs 4,5 m skersmens ir 1000 metų amžiaus. Prancūzijoje yra išgarsėjęs C h ê n e d e M o n t r a v a i l Ą. prie Saintes, 6—7 m skersmens ir 20 m aukščio.

Ą. mediena turi siaurą gelsvą balaną ir rusvą branduolį, radialiniame piūvyje gražaus rašto iš gelsvų, blizgančių šerdies stipinų; gerų technikinių savybių — sunki, kieta, patvari. Vartojama tvirtiems ir gražiems dirbiniams — mašinų, vagonų dalims, statinių šulams, durims, langams, parketui, fanerai, baldams. Turi 4—5% tanidų. Ji patvari išbūva ore, žemėje ir vandenyje. Ilgiau pamirkus vandenyje, Ą. spalva pasidaro juoda. Mat vandenyje ištirpusi ge-

ležis susijungia su Ą. medieną dubijančia rūgštimi, ir todėl juodai nusidažo. Tokio juodo Ą. šiekštai upėse randami nuo tūkstančių metų. Jų gausu Nemune, Dabikinėje ir kitose Lietuvos upėse. Juodoji šiekštų mediena vartojama bažnyčių ciborijoms ir kitiems brangiems dirbiniams. Ą. žievė turi didelį kiekį dubijančios rūgšties ir vartojama odų pramonėje. Čia labiausiai tinka jauni, 15—20 metų, lygios blizgančios žievės ąžuolaičiai, žievėje turį a. 18% tanidų. Ą. žievė ir gilių branduoliai vartojami ir vaistams. Jaunesnė, dar nesuskeldėjusi žievė pavasarį lupama, supiaustoma gabaliukais ir džiovinama saulėje. Išgliaudytos gilės džiovinamos krosnyje. Kavai išgliaudytosios gilės prieš džiovinant dar 3—4 kartus mirkomos karštame vandenyje, t. y. nuplikomos: laikomos a. 12 valandų, keičiant vandenį, kad išeitų kartis ir traukiamasis skonis. Be to, gilėmis penimos kiaulės.

Ą. turi kelmo atžalinę galią ligi 100 metų; šaknų atžalų nesti. Auga gerose giliose molynėse, priemolio dirvose ir drėgnuose smėlynuose. Savo augamuoju plotu kalnuose aukštyn kyla ligi 1500 m. Ą. leidžia gilią stumburinę šaknį, ir todėl jis atsparus audroms. Mėgsta šviesą, o šoninėje ūksmėje apaugęs kitais medžiais, išlaiko nešakotą liemenį. Šviesai staiga padidėjus, A. aptenka vad. vandeniniais augliais, ir todėl dažnai jam viršūnė nudžiūsta. Auga grynais ir mišriais medynais drauge su uosiu, liepa, klevu, guoba, skroblu, egle, pušimi. Lietuvoje Ą. daugiausia nukenčia dėl grybų Fomes igniarius, Fomes frementarius, kurie juos augančius pūdo. Gi jaunų Ą. lapus sunaikina Ą. miltligė (Microsphaera alphitoides). Ą. paprastasis yra išplitęs visoje Europoje: šiaurėje siekia Suomiją, rytuose Volgą, pietuose Krymą, Kaukazą. Geriausios jo augimo vietos yra Padunojo kraštai. Lietuvoje gausiau jų esama Alytaus, Trakų apskrityse. Šiaip Lietuvos miškuose Ą. yra 1%.

Ą. žieminis, bekotis (Quercus sessiliflora Salisb). Lapai panašūs į paprastojo Ą., tik pleištiškai nuleisti į lapkotį, kuris yra ilgesnis. Jie per žiemą išbūva sudžiūvę, ir, kaip ir žiedai, yra be kotelių. Ą. žieminis žemesnio ūgio, mažiau šakotas ir vertingos medienos. Išplitęs p. Europoje. Gausiau jo esama vid. Europos pietų rytuose, pvz. Vengrijoje. Rytinė jo siena eina nuo Švedijos pro Karaliaučių per Maž. Lietuvą Balstogės, Lietuvos Brastos, Juodosios jūros link,siekdama Krymą, Kaukazą. Ą. žieminis turi formų ir hibridų su Ą. paprastuoju. Ą. raudonasis šiaurinis (Quercus borealis Michx. f.). Lapai pailgais akuotuotais sklypais, o rudenį paraudonuoja. Gilės prinoksta per dvejus metus. Išauga jis a. 40 m aukščio 3 m skersmens. Mėgiamas kaip dekoracinis medis. Savaime auga rytinėse JAV valstybėse. Ą. Shumardo (Quercus Shumardi Buckl.). Lapai negiliais įkirptais akuotuotais sklypais. Didžiausias iš pietinių raudonųjų Ą., siekiąs a. 50 m aukščio, 2 m skersmens. Rytinėse JAV savaiminis. Ą. gyvasis (Quercus virginiana Mill.). Lapai nesklypėti, gluosniški, išsilaiko ligi pavasario. Gilės saldžios, valgomos. Indėnai iš jų spaudžia aliejų. Išplitęs JAV pietuose, pakraščių valstybėse, pradedant Texasu, taip pat ir Georgijoje, S. Carolinoje, N. Carolinoje. Ą. kamštinis (Quercus suber L.). Šio Ą., kaip ir Quercus suber var. occidentalis Arcang., žievė vartojama kamščiams. Ą. kamštinis savaime išplitęs Ispanijoje ir š. Afrikoje. Jų yra auginama ir Californijoje.

W. M. Harlow a. E. S. Harrar Textbook of Dendrology 1950; *J. Rauktys* Dendrologija 1938.

Ą. tikybos istorijoje. Ą. garbinimas yra žinomas indoeuropiečiams bei kitoms tautoms, tiesiogiai Ą. pažįstančioms. Ą. motyvas randamas ne tik mituose, bet ir pasakose, dainose, burtuose, prietaruose. Jau iš senų senovės Ą. vartojamas gydymo reikalams. Ą. buvęs medis tų dievų, kurių valdžioje buvę žaibai ir griaustinis: Dzeuso, Jupiterio, Perkūno, Peruno, Tarano, Ukko, Jumalos. Apie Ą. kaip šventą, neliečiamą, Perkūnui skirtą medį kalba senieji metraštininkai ir folkloristai. Tačiau visos tos Erasmo Stellos (De Borussii Antiquitatibus 1518), Grunau, Ch. Hartknocho, Hennenbergerio, Luko Davido žinios apie senovės prūsų garbinamus „šventus gojus" nevisada reiškia ąžuolynus. Ą. garbinimas buvo paplitęs ir visoje D. Lietuvoje, net j.u ir krikščionybei Lietuvon atėjus, ir buvo atgijęs XVI a. ypač Žemaitijoje, dar 2 šimtus metų ir daugiau ištverdamas. Tik buvo susiradęs kitokią formą, nes XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje jis buvo susietas su krikščionybės simbolių garbinimu, ant visų anksčiau garbintų „šventųjų Ą." kabinant kryžius ir koplytėles. Žmonėse dar ilgai laikėsi tikėjimas, kad, kirsdami tokį „šventąjį" Ą., dievų baudžiami kirtėjai įsikirsdavę kojĄ. XVIII a. netoli Vilniaus buvęs aptiktas žmonių garbinamas Ą. Pasauliečių ir dvasininkų diduomenė buvusi nuvykusi to Ą. kirsti, bet niekas neišdrįsęs. Teišdrįsta tik tada, kai pirmą kirtį kirtęs būsimasis karalius Stanislovas Poniatovskis.

W. Mannhardt Wald—und Feldkulte 1875—1877; *A. Mierzyński* Mythologiae Lithuaniae Monumenta 1892—1896.

Ąžuolas 1) Pagėgių aps. Rūkų jaunimo organizacija 1912 M. Gudaičio, J. Janušaičio įkurta, o 1919 po karo atgijusi. Ligi 1924 jai vadovavo Endrius Laužius (miręs 1924 III 27). Ą. turėjo savo chorą, vadovautą L. Deiviko, paskiau Naujoko, Babelio, Atraškevičiaus.

2) Vytauto Didžiojo universitete įsteigta 1932 V 21 studentų medikų korporacija.

Ąžuoliečiai (Fagaceae arba Cupuliferae) Fagales eilės augalų šeima. Medžiai dideliais lapais, žiedai be margo apyžiedžio yra sudėtinėse žiedynėse. Yra 350 rūšių. Gentys bukmedis (Fagus), ąžuolas (Quercus), kaštanas (Castanea).

Ąžuolynai Lietuvos plotuose buvo labai išsiplėtę, ledynų gadynei pasibaigus, apie 5000—2500 pr. Kr. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos laikais Lietuvos Ą. buvo garsūs. Nepriklausomosios Lietuvos laikais didesni Ą. buvo išlikę Alytaus aps. — Varčios miškas 1000 ha, Gojaus 720 ha, Dušnionių 500 ha, Būdos 450 ha, Plikonių 333 ha, Degsnių 316 ha. Bendras visų Ą. medienos prieauglis buvo a. 23.000 m^3 per metus. Senovėje Lietuvos Ą. plotas buvo bent dešimt kartų didesnis už dabartinį. XIX a. jis smarkiai sumažėjo. Šis mažėjimas prasidėjo ir ėjo nuo baudžiavos panaikinimo ligi mūsų laikų. Baudžiavą panaikinus, netekę neapmokamos darbo jėgos, savo išlaidoms padengti dvarininkai lėšų gaudavo, parduodami miškus ir visų pirma brangiausią mišką Ą. Gavę žemės sklypus miškuose ir kirtimuose, buvę baudžiauninkai ir laisvai pirkę kirtimo vietas paversdavo dirbama žeme, ir tuo būdu buvo sunaikinti dideli Ą. plotai. XX a. pradžioje daug kur ūkininkai degino ar kitaip naikino senų ąžuolų kelmus. Taigi daugumas Lietuvos Ą. išnaikinta dar prieš Nepriklausomybės atgavimą. 1918—1919 perėmus buvusius Rusų valdžios miškus, Ą. juose nedaug terasta. Miškų departamento statistikos duomenimis 1937 Lietuvoje buvo 9839 ha Ą. Tai yra vos 1,3% visų miškų ploto. Geriausieji ir brangiausieji Ą. yra pietų rytų Lietuvoje. Čia auga minkštas fanerai tinkamas ąžuolas. Tokio ąžuolo yra Stakliškių, Jiezno, Kalesnykų, Dušnionių, Varčios, Butrimonių miškuose. Didelis Ą. ruožas eina per Taujėnus, Siesikus, Žeimius, Pagirį, Vadoklius, Raguvą, Panevėžį, Pušalotą, Joniškėlį, Švobiškį, Grūžius, Joniškį ligi Latvijos sienos.

Lietuvos Ą. sudaro tris pagrindines augalų bendrijas arba ąžuolų medynų tipus. Dažniausiai sutinkamas tipas, tai ąžuolas su egle. Šis tipas vadinamas Quercetum picetorum ir jis užima didžiausią Ą. plotą. Šito tipo yra beveik visi Žemaitijos ir Kauno-Kaišiadorių-Turžėnų-Rumšiškių Ą. Nemažą plotą rėpia Ą. su palydovais iš įvairių lapuočių skirčių, pvz. su uosiais, guobomis, vietomis su skroblais, drebulėmis, lazdynais. Tipas vadinamas Quercetum fruticosa. Šio tipo miškų yra Taujėnų, Raguvos, Žeimių, Krekenavos, Sėtos miškuose. Retas Lietuvoje Ą. tipas, tai ąžuolas su skroblu, vad. Quercetum carpinosum. Šis tipas reikalauja geros dirvos — karbonatinio molio su geru dirvos laidumu. Jo plotas Lietuvoje ribotas, o sutinkamas Nemuno pakraščiuose. Tipo būdingas Ą. Vidgiris prie Alytaus miško.

Ąžuolinis Utenos aps. Vajasiškio vl. ež., apie 9 ha ploto, 2 km į š. vak. nuo Vajasiškio bažnytkaimio.

Ąžuolo Būdos girininkija buvo įsteigta 1918 ir priklausė Kazlų Rūdos miškų urėdijai. Ji buvo sudaryta iš Ąžuolų Būdos 941 ha, Gudelių 271 ha, Mikalavo 795 ha miškų ir Šilakojo giraitės 187 ha, — iš viso 2204 ha ploto. Miškų apaugusios žemės buvo 2120 ha, o naudojamos lauko ūkiui 84 ha. Vyraujančios medžių veislės pušis, eglė, vietomis juodalksnis su beržo priemaiša. Nesavaiminio 80–90 metų amžiaus maumedžio su jaunu pomiškiu esama a. 200 egz. Mikalavo miške. Girininkijos miškai yra Pilvės upės baseine. Per Gudelių ir Ąžuolų Būdos mišką bėga vasarą išdžiūstąs Beržtupis, įteką į Pilvę. Kokė, Alksnė, Ožkinis įteka į Vabalkšnę, o ši į Pilvę. Vandens nuotakumas geras, ir todėl nėra žymesnių pelkių, raistų ir balų. Miškodirvis — smėlys, priesmėlis, baltžemis, vietomis su rūda, su perėjimu į priemolį. Miškai buvo sutvarkyti 1923. Abipusiai Kauno—Marijampolės plento per miškus vietomis buvo likusios vad. Napoleono kelio žymės. Gudelių miško Prancūzkalnyje, sakoma, palaidota daug prancūzų. Ant Pilvės upės, viduryje miško, Senosios Rūdos kaime prieš šimtą su viršum metų buvusios lietuviškos geležies dirbtuvės. Ištirpinę geležinę rūdą, kaldavo geleži, kilnodami didelį kūjį vandens sukamu ratu. Dar liko tvenkinio apkasai ir galima rasti sugargažėjusios rūdos kriaukučių. Iš geležies čia dirbdavo medinių žagrių noragus. Rūdą kasdavo Rūdupyje, Mauličiškės raiste ir palei Čibirkynes. Geležingi šaltiniai teka Alksniškių kaime prie Mikalajavo miško ir Ąžuolų Būdos kaime. 1863 sukilime Šilakojo giraitėje maskoliai iššudė daug sukilėlių, paskum palaidotų Gavaltuvos kaimo kapuose. Atskirų miškų dalių išsilikusieji pavadinimai: Moliena, Verskelis, Kuršamargis, Trakakelis, Trakakalnis, Lukošbalė, Naujienos kalnelis, Laužų kalnelis, Šaudimbalė, Saldžiuškynė, Plavos bala, Kalvos, Jusdalenkė, Karklinbalė, Kamša, Kalva, Čibirkynės, Senovės rūtadaržis, Plastakelis, Meškutė, Apšernė. Gyvūnija: kiškiai, lapės, barsukai, vilkai-bastūnai, stirnos, ūdros, jerubės, tetervinai, žalvarniai, krankliai, dudučiai, slankos, perkūno oželiai, meletos, geniai, driežai, žalčiai, penkių rūšių gyvatės (varinė, kanapinė, margoji, juodoji).

Ą. Būdos miške vakarinis kvartalas tarp Senovės ir Šalniškių kaimo 1931 miškotvarkos buvo išskirtas į bandomąjį nuolatinio miško poūkį. Medynas a. 120 ha, 60 metų amžiaus iš vyraujančios eglės su juodalksniu, pušimi ir beržo priemaiša.

Ąžuolo miltligė yra nuo Erisiphaceae šeimos grybo (Microsphaera alphitoides Gr.

et M., M. quercina Schwein Burr). Micelis žiemoja ąžuolo pumpuruose. Pavasarį plečiasi jaunuose augliuose ir lapuose. Jie yra baltai aptraukiami, miltuoti. Ligos apimti auglių galai sunyksta, o lapų pakraščiai riečiasi aukštyn, ilgainiui paruduoja ir nudžiūsta visas lapas. Jauni ąžuoliukai – daigai – žūsta. Lietuvos miškuose ir medelynuose Ą. M. nereta. Sėkmingesnė kova įmanomo tik medelynuose. Europoje ši liga pirmą kartą pasirodė 1907, o jau po metų išplito visoje Europoje. Ji yra kilusi iš Amerikos.

Cynthia Westcott Plant Disease Handbook 1950.

Ąžuolpamūšio piliakalnis Biržų aps. Krinčino vl., tarp Mūšos, Tatulos ir Ugės.

Ąžuolų Būdos miškas 941 ha ploto,mišrus iš pušies ir eglės, vietomis su juodalksnio ir beržo priemaiša. 5 km nuo Kazlų Rūdos miestelio.

Ąžuolų oktetas įst. 1950 XI Juliaus Kazėno Clevelande, Ohio. Koncertavo įvairiose vietose ir įdainavo 12 dainų į plokšteles. Ą. O. dalyviai pirmieji tenorai — A. Liutkus, A. Kavaliūnas, antrieji tenorai — E. Jarašūnas, A. Kazakevičius, baritonai — L. Kazėnas, L. Sagys, bosai — V. Raulinaitis ir J. Kazėnas.

Ąžuolupis 1) Šiaulių aps. Joniškio vl. upelis, Vilkiaušio (Sidabros, Platonos, Lielupės) kairysis intakas, 6,5 km ilgio. Intakas Produpis. Ą. vaga kanalizuota.

2) Kretingos aps. Darbėnų vl. upelis, Akmenos (Kuršių užtakio) dešinysis intakas. 3 km ilgio.

Ažūriniai audiniai (pr. à jour — praleidžiąs šviesą) persišviečiantieji audiniai, kur piešinys gauna labiau išretintą tinklelį arba ir visiškai neužaudžiamas. Audinyje paliekamos didesnės ar mažesnės skylutės, tarpučiai.

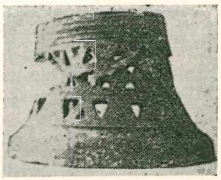

Nesvyžiaus ažūrinis varpas

Ažūriniai varpai yra tokie, kurie gaminti ne iš ištisos medžiagos. Jų gimtinė Kinai. Lietuvoje juos gamino XVI a. pabaigoje—XVII a. pradžioje Radvilų liejykla Nesvyžiuje. Be varpų iš 1596, ta liejykla 1599–1603 nuliejo ir kelias patrankas. Greičiausiai liejykla nustojo veikusi, Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui 1616 mirus.

M. Brenszteįn Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach W. Ks. Litewskiego 1924.

Ažušilės kalnai Švenčionių aps. Daugėliškio vl. kalvų grupė. Aukščiausioji vieta 285 m nuo j. l. yra 2,5 km į vakarus nuo Senojo Daugėliškio mstl. greta Ažušilės kaimo. 7 km į pietus yra kita 289 m viršūnė ties Nevaišonių kaimu.

Ažvintaitis Zarasų aps. Salako vl. ežeras, pro Ažvinčio ir Sungardų ež. sujungtas su Šventyte (Dysnų ež., Dysnos, Dauguvos baseino). A. 1,5 km ilgio, siauras, paviršiaus plotas 0,35 km². 166 m nuo j. l. Per jungiantį A. ež. su Ažvinčio ež. pertaką eina vieškelis iš Salako į Švėldriškės bžk.

Ažvintis Zarasų aps. Salako vl. ežeras, sujungtas pro Sungardų ež. su Šventyte (Dysnų ež., Dysnos, Dauguvos baseine). A. ilgis 3,6 km, plotis ligi 1,3 km, paviršiaus plotas 2,64 km². 166 m nuo j. l.

L. E. I TOME PASTEBĖTOSIOS KLAIDOS

Psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta:	turi būti:
27	II	6 iš virš.	pragyvenimo	pergyvenimo
29	II	34 " "	(g. 1899)	(1899—1951)
77	II	23 " "	filosofijos,	filosofijoje
85	II	2 iš ap.	šiandieninės	ano meto
92	I	8 " "	1864	1846
116	I	33 " "	Valencijos.	Alicantės
124	I	32 " "	Asalnių	Asalnų
124	II	11 " "	375	735
125	II	18 iš virš.	vedėjas, 1894–1945	vedėjas 1894—1945,
128	I	16 iš ap.	upelis	upelis;
148	II	23 " "	Soss	Ross
148	II	21 " "	Tobendkin	Tobennkin
155	I	29 iš virš.	150	750
184	I	23 iš ap.	riebies	riebias
193	I	18 iš virš.	nustatais	nuostatais
210	II	14 " "	pakelti į A.	pakelti A. (žmogaus mokslą), jie turėjo mintyje ne tik terminiį tikslumą, bet ir reikalą filosofinę žmogaus problemą plačiau imti.
211	I	27 iš ap.	būčiai	būčiai apskritai.
216	I	9 iš virš.		gyvenimo prievarta vien tik pažinimu to, kas turi būti vykdoma ir gyvenime.
288	I	5-6 " "	Najamiestis	Naumiestis
231	II	33 iš ap.	Al Karabi	Al Farabi
321	II	7 " "	sizofrenikus	sizotymikus
342	I	13 " "	Januškevičius	Januševičius
494	I	18-19 iš virš.	, savo išsamiais komentarais turėjęs didelės įtakos visiems Aristotelio raštams.	, turėjęs didelės įtakos savo išsamiais komentarais visiems Aristotelio raštams.

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJA

PIRMO TOMO PRIEDAS

*

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

Enciklopedijos leidimo mintis man kilo 1952 m. birželio mėnesį. Nors galimybė ir reali atrodė, bet nebuvau tada tikras, ar pasiseks ją įvykdyti. Šiandien galime džiaugtis, kad pirmasis enciklopedijos tomas jau išeina. Žinoma, negalėčiau sakyti, kad nebūtų tekę sutikti visokių kliūčių kliūtelių. Imantis didesnio ir sunkesnio darbo, nebuvo ko kito ir tikėtis. Bet nesvarbu, kiek vargo turėta. Svarbu tai, kad šis vargas nenuėjo veltui. Betgi nelaikau tai savo nuopelnu, nes tai visų enciklopedijos bičiulių nuopelnas. Esu teisinis enciklopedijos leidėjas, bet neužmirštu, kad iš tiesų jos leidimas remiasi visos visuomenės palankiu nusistatymu. Todėl ir noriu šituo žodžiu pasidalinti savo džiaugsmu ir savo ateities rūpesčiais. Pirmojo enciklopedijos tomo išėjimas viešumon liudija, kad, nežiūrėdami visų sunkių sąlygų, galime išleisti lietuvišką enciklopediją. Betgi tik nuo visuomenės priklausys, kiek užsimotasis darbas bus ligi galo ištesėtas. Su dideliu entuziazmu visuomenė sutiko enciklopedijos leidimo mintį ir susispietė jos prenumeratoriais. Prenumeratorių minimumas pasiektas. Bet reikia jų rasti dar daugiau, kad būtų galima enciklopediją tobulinti, visų pirma gausinti iliustracijas. Nuvokiu, kad enciklopedijos prenumeratorių skaičius gali dar pagausėti. Dar daug yra žmonių, kurie, priminti bei paskatinti, tikrai pasiryžtų įsijungti į enciklopedijos bičiulių šeimą. Užtat kreipiuosi į kiekvieną enciklopedijos prenumeratorių ateiti talkon, padedant surasti naujų prenumeratorių. Panaudokite ir šį leidinėlį supažindinti su enciklopedijos reikalu tuos, kurie dar neįsijungę į jos prenumeratorius. Atėjus visiems talkon, savaime išsisklaidys visos abejonės, ar ištesėsime, ką pradėjome. Ne tik ištesėsime, bet ir kitus tomus žymiai patobulinsime, jei tik sustiprinsime savo šeimą.

Ta pačia proga noriu viešai išreikšti savo nuoširdžią padėką visiems, kurie uoliai prisidėjo enciklopedijos minčiai įgyvendinti. Visų pirma ši padėka priklauso enciklopedijos uoliesiems platintojams. Be jų atsidėjimo darbas nė nebūtų galėjęs prasidėti. Jie savo atsidėjimu įgalino enciklopedijos bičiulius draugėn sutelkti. Esu didžiai dėkingas p. W. Šimkui su Ponia, labai daug padėjusiems suorganizuoti spaustuvę, ir visiems, kurie padėjo man pakelti enciklopedijos organizavimo ir pirmojo tomo išleidimo finansinę naštą. Tariu čia savo dėkui kan. F. Kapočiui, kun. V. Dabušiui, J. Kubiliūnui, kpt. A. Rugiui, And. Keturakiui, Vikt. Kapočiui ir Ant. Ivui. Lygiai esu dėkingas ir tiems, kurie teikė man moralinės paramos vienokiu ar kitokiu enciklopedijos leidimo minties parėmimu bei jos skleidimu. Dėkoju čia Sal. Narkeliūnaitei, V. Mrozinskienei, Baliui Paramskui, Sim. Sužiedėliui, P. Jurkui, J. Ginkui, V. Rasteniui, prof. K. Pakštui, prof. J. Puzinui, dr. V. Maciūnui, dail. V. Andriušiui, St. Grabliauskui, Jonui Vasiliauskui, D. Čibui, rūpestingai ir su tikru atsidėjimu atlikusiam viso tomo vaizdų perfotografavimą, ir visiems talkinusiems vienokiu ar kitokiu būdu. Mano padėka priklauso ir visų laikraščių redakcijoms, negailėjusioms savo skiltyse vietos LE informacijai bei apskritai enciklopedijos klausimui.

Su didele padėka kreipiuosi į visus enciklopedijos redakcijos narius su prof. V. Biržiška priešakyje, kurie, neieškodami nei laisvalaikio, nei poilsio, atsidėjo pirmajam tomui išleisti. Tolygi mano padėka priklauso ir tiems augštiesiems mūsų mokslo ir visuomenės vyrams, kurie, sutikdami įeiti į redakcinę komisiją, suteikė autoriteto mūsų darbui. Nemažiau esu dėkingas ir savo artimiesiems bendradarbiams spaustuvėje: mano „dešinei rankai" K. Simanavičiui ir rinkėjams B. Brazdžioniui bei P. Pilkai. Talkininkavo joje ir visi mano šeimos nariai. Pagaliau, su dėkingumu miniu ir kiekvieną enciklopedijos prenumeratorių, nes kiekvienas, ryždamasis prenumeruotis enciklopediją, turėjo apsispręsti, nežiūrėdamas visokių abejonėlių, kurių netrūko ir viešai, ir slapčiomis. Dėkodamas už visą paramą, kurios susilaukiau, kviečiu ją ištesėti ir toliau. Visų bendromis jėgomis ištesėsime tai, kas bus didelės reikšmės mūsų visų kultūriniu žygiu.

Tokį pat priedinį leidinėlį, koks palydi pirmąjį tomą, leisime su kiekvienu enciklopedijos tomu. Norime šituo būdu glaudžiau susieti mūsų enciklopedinę šeimą. Duodame šiame leidinėlyje visų enciklopedijos prenumeratorių sąrašą. Jų ateina vis naujų. Kitame leidinėlyje bus ir jie paskelbti. Drauge duosime ir tuos, kurie vienaip ar kitaip išsijungia iš mūsų šeimos. Jau lig šiol mirtis yra išskyrusi 5 prenumeratorius, jų tarpe mūsų uolų platintoją A. Janulevičių.

Šituo būdu tarsi turėsime savo šeimos „balansą". Kiek bus reikalo, tokiuose leidinėliuose dalinsimės ir visais kitais mūsų džiaugsmais bei rūpesčiais. Gerai žinau ir niekada neužmirštu, kad tik tiek ištesėsiu pasiimtą naštą nešti, kiek susilauksiu visų paramos.

J. Kapočius

* * *

Tamstų pranešimą apie sumanymą leisti Lietuvių Enciklopediją gavau. Džiaugiuosi dideliu Tamstų pasiryžimu taip sunkiame ir svarbiame Lietuvių Tautai darbe. Visagalis Dievas telaimina Lietuvių Enciklopedijos Redakciją ir bendradarbius.

Reikšdamas Tamstoms savo tikrą pagarbą, lieku Tamstoms palankus

† **Juozapas J. Skvireckas**
Kauno Arkivyskupas

* * *

Mielas Broli,

Pasiėmęs leisti visą lietuviškąją enciklopediją, atliksi milžiniškos reikšmės darbą Lietuvai ir mūsų tautai. Tepadeda Dievas Tamstai tesėti ir išvaryti pradedamąjį darbą ligi galo. Lietuvių tauta Tamstai turės būti už tai labai dėkinga. Atlieki istoriškos reikšmės darbą. Tamsta būsi bene pirmas tokio didžiulio leidinio leidėjas, tad ir lietuvių kultūros istorijoj turėsi gauti prideramą vietą. Už tai reiškiu Tamstai savo pasigėrėjimą ir nuoširdžiausią padėką. Šia proga prašau mane įrašyti į prenumeratorių eilę. Tikiuosi, kad į prenumeratorių eiles įsirašys visi finansiškai pajėgesni sąmoningi lietuviai.

Su augšta pagarba
Jūsų **Mykolas Krupavičius**

* * *

Linkiu visai Enciklopedijos redakcijai geriausių sėkmių.

Leonardas Šimutis
Amerikos Lietuvių Tarybos
Pirmininkas

* * *

LIETUVIAI MOKAME VIENINGAI DIRBTI

Jeigu enciklopedijos išleidimas savajame krašte yra didžiulis tautai kultūrinio subrendimo egzaminas, tai josios sukūrimas tremtyje yra tiesiog epochinis amžiais nežūstąs laimėjimas. Jokia kita tauta pasaulyje, būdama tremtyje, neišleido enciklopedijos. Ir čia, Amerikoje, yra dešimteriopai didesnių grupių už mus, bet mes tik vieni ryžtamės į šį kultūrinį žygį, kurio pradžią jau vainikuoja šauniai išleistas pirmasis tomas.

Savoji enciklopedija, sukurta ir išleista mažos saujelės laisvame pasaulyje išblaškytų lietuvių, yra tikras pasididžiavimas prieš visas kitas, kad ir kultūringiausias tautas. Štai jau tik dėl to jos išleidimas turi būti lietuvio tautinės garbės reikalas.

Mes lietuviai mokame vieningai veikti. Tautai iš vergijos laisvinti mes sukūrėme Vyriausiąjį Lietuvai Išlaisvinti Komitetą ir Amerikos Lietuvių Tarybą, tremtiniams šelpti sudarėme BALFą, lietuvybei išlaikyti organizuojame Lietuvių Bendruomenę. Šiuo gražiu susiorganizavimu mes pralenkiame kitas tautas. Tai padarėme būdami vieningi. Bendromis jėgomis sukursime ir šį didįjį kultūros paminklą — Lietuvių Enciklopediją!

Prel. Jonas Balkūnas

IŠ ATSILIKUSIO ENCIKLOPEDININKO PASTEBĖJIMŲ

Kaip ir mano broliai, augęs ir brendęs tėvų mums įkvėptoje mokslo pagarboje, vaikas tebebūdamas, jau įpratau naudotis man prieinamomis enciklopedijomis ir branginti jų teikiamas žinias. O čia dar brolis Vaclovas, už mane jaunesnis, virto tiesiog aistringu enciklopedinių žinių rinkėju, kuriomis, kartais nei jam, nei mums nereikalingomis, stebindavo mus ir savo mokyklinius draugus. Svetur eidamas savo specialybės mokslus ir gavęs enciklopedijomis dar plačiau naudotis, jau ėmiau svajoti ir apie lietuviškąją enciklopediją, betgi suprasdamas, kad jai dar nėra atėjęs laikas, nes spauda tebebuvo uždrausta.

Atgavus spaudą ir veikiai po to ir Lietuvių Mokslo Draugijai Vilniuje ėmus veikti, bemaž vienu laiku net du sumanymai atsiranda mūsų kalba enciklopediją leisti — abudu Amerikoje: vienas Jurgelionio - Olševskio, o kitas Gabrio - Tėvynės Mylėtojų Draugijos, kuriems vykdyti būtų tekę atsiremti tuometinėmis Lietuvių Mokslo Draugijos pajėgomis, kiek jų buvo jau pritraukusi. Tuo metu ir man teko kelti dėl to balsą, raginant L. M. D-ją rengti lietuvių žinyną ir, kaip buvau siūlęs, pavadinti būsimuoju enciklopedijos žodynu. Nei iš amerikinių, nei iš mano sumanymo nieko neišėjo. Matyt, tam dar nebuvome pribrendę.

Tik Nepriklausomojoje Lietuvoje,— lietuviškajam universitetui įsikūrus ir šiaipjau tinkamoms sąlygoms pasidarius tiek kitose srityse, tiek ir kultūrinėje rimtiems sumanymams vykdyti, — ryžte pasiryžta Lietuviškoji Enciklopedija leisti. Tai ne iš karto pavyko. Šiaulių „Kultūros" sumanymas, tepradėtas vykdyti, tuoj nutrūko, leidyklai finansiškai suklupus. „Spaudos Fondo" iš jos perimtas leidimas — ne be visokio trynimosi, ne be didžiųjų ir mažųjų kliūčių, „Spaudos Fondo" vedėjo Balio Žygelio nepaprastu apsukrumu, ryžtingų rašytojų atsidėjimu enciklopediniam darbui, ypač pačios mūsų visuomenės (kito gal nelauktu) kultūriniu pribrendimu ir tvirtu leidimo parėmimu,— ne tik pajudinta iš vietos, bet kasmet vis turtėjo ir tobulėjo. Darban įtraukusi bene per 200 plunksnų, daugiausia VDU drabuotojų arba jame mokslus išėjusių plunksnos darbininkų, L. Enciklopedija aiškiai prasiveržė į žymiausią mūsų kultūrinių darbų vietą. Kaimynai jos mums pavydėjo. Kiek jų leista, nė viena lenkiškoji enciklopedija mūsiškajai neprilygo. Latviai, patys savąją ligi galo išvarę, susipažindami su mūsų leidimu, ne vien komplimentavo, bet ir gailėjosi, panašiai, mūsiškai jos nesutvarkę. Brockhauso, Meyerio, Herderio enciklopedijų išlepinti vokiečių mokslininkai gražiai vertino mūsiškę. Besirengdama kariniam, politiniam, na, ir kultūriniam Lietuvos pavergimui, Varšuvos vyriausybė, be kitko, buvo jon atsiuntusi vieną iš savo kultūrininkų, Mykolą Brensteiną, kultūrinio lietuvių pajė-

gumo patirti. Atgal grįžęs, tam tikru leidiniu jis išaiškino, kas Nepriklausomojoje Lietuvoje įvairiose kultūros srityse jau buvo pasiekta, labiausiai iškeldamas tris kauniškius leidinius: Šventojo Rašto (metrop. J. Skvirecko) vertimą, Lietuviškąją Enciklopediją ir Lietuviškąją bibliografiją.

Suprantama, kaip kiekvienoje žmonių kūryboje, ypač tokiame sutelktiniame darbe, kaip enciklopedinis, neišvengta klaidų, spaudos kipšukų ir kitokių trūkumų, netik redakcijai ir bendradarbiams nemaža dirgsnius gadinusių, bet ir skaitytojus erzinusių. Nevienas ne tik nekantravo dėl jo nuomone perlėto enciklopedijos leidimo, bet ir rūpestingai rankiojo ir žymėjosi kiekvieną savo pastebėtą jos riktą. Čia lyg ir būtų buvę taip pat enciklopedininkai, tik nuo kito galo. Kas be ko! 1944 m. pasitraukdamas iš Lietuvos, savo bibliotekoje palikau per 20 enciklopedijų įvairiomis kalbomis ir bene antra tiek naudojausi prieš tai ir vėliau įvairių kraštų viešose ir universitetinėse bibliotekose,— ir neaptikau nė vienos enciklopedijos, kurioje nebūtų šiokių ar tokių klaidų ar netikslumų ne vien apie Lietuvą ir lietuvius, bet ir iš kitų sričių. Kur kas sveikiau už klaidų rankiotojus su didesne sau nauda skaitė Lietuviškąją Enciklopediją kantresnieji ir atlaidesnieji jos ėmėjai, suprasdami, kad jokia enciklopedija neįstengia ir neapsiima visuotinai bei visiškai viskuo patenkinti, bet iš jos gaunamos žinios, lyg kokiame laisvajame universitete ar, kukliau paėmus, akademiniame informacijų biure šiam kartui, labiau ar mažiau teatsako į kilusįjį klausimą ir nekartą, gerai, jei dažnai, tik sužadina smalsumą daugiau ieškoti, gilintis, niekados nesakyti sau: gana! Kas kam buvo ar bent turėjo būti kauniškė enciklopedija, rodo mūsų tremties studentas, kuris, drauge su savo tėvais gavęs pasitraukti iš Lietuvos, užuot maistu apsirūpinęs ilgai kelionei, bėgdamas tempė su savimi sunkius enciklopedijos tomus.

Karas apsunkino enciklopedijos leidimą. Žygelį maskoliai Sibiran išvežė. Antrasis (1944) maskolių grįžimas Lietuvon priverte redakciją į Vakarus nuo jų pasišalinti, ir pats enciklopedijos leidimas nutrūko. Tėvynėje likę maskolberniai iš pradžių tikėjosi ir sakėsi atnaujinsią Enciklopedijos leidimą, jos redaktoriais čia Venclovą, čia prof. Purėną, čia dar kurį statistą skelbdami, bet tas darbas nė ligi šiol dar nepradėtas. Jis nepradėtas ne vien todėl, kad Lietuvoje nebeliko nė vieno enciklopedininko, bet juo labiau todėl, kad dabartiniai jos pavergėjai jokios l i e t u v i š k o s enciklopedijos neleis leisti. Negi visa versi iš Bolšaja Sovetskaja Enciklopedija, už kurią menkesnės enciklopedijos sunku beįsivaizduoti. Bet ir toji enciklopedija net pačių tarybinių maskolių jau pasmerkta, o jos vietoje leidžiama nauja. Bet ir šios naujosios išspausdintieji tomai irgi pasidarė ydingi drauge su Stalino mirtimi ir vėlesnėmis atmainomis vidiniuose ir kitokiuose tarybiniuose santykiuose. Kas ir kaip dabartinėje Lietuvoje lietuviškai tarybinei enciklopedijai galėtų parašyti maskoliams priimtiną straipsnį lietuviškąja tema?!. Tat, jau eina dešimti tarybinės vergijos metai Lietuvoje, bet nebegirdėti, kad Vilniuje ar Kaune bent kokia enciklopedijėlė būtų rengiama. Tad juo labiau turime vertinti J. Kapočiaus pasiryžimą JAV leisti Lietuvių Enciklopediją, šiuo atveju lyg ir atsikirtimą į „enciklopedinį" Tarybinės Lietuvos viešpačių tylėjimą. Mūsų bostoniškė enciklopedija leidžiama kur kas sunkesnėse sąlygose, negu anoji kauniškė. Daug mažiau bendradarbių, daugiausia gaunančių verstis fiziniu darbu, atitrūkstančių nuo savo specialybinio darbo, ir todėl nekiek beturinčių laiko enciklopedijai ko parengti. Pati mūsų visuomenė sunkiau prieinama, negu būdavo Lietuvoje. Gi enciklopedija ne tik jai skiriama,bet ir pats leidimas ne kuo kitu, kaip tik jąja tesirems. Gi ją remti visi turime, net kitas kitą ragindami, kad čia tremtyje ir grįžę Lietuvon turėtumėm kuo pasinaudoti ir kad savo broliams amerikiečiams iškeliavę paliktumėm kultūringą ir naudingą atminimą.

M. Biržiška

Los Angeles, Calif.
1953. X. 14.

* * *

AR PAJĖGSIME?

Kai buvo sumanytas atgaivinti emigracijoje mūsų enciklopedijos leidimas, jautresni bičiuliai pareiškė daug abejojimų ir nurodė nenugalimų kliūčių. Laimėjo pasiryžėlių entuziazmas: Lietuvių Enciklopedija eina! Pirmasis tomas patenkins daugumą tų, kurie ne be pagrindo kėlė balsą už lituanistinę enciklopediją, trumpesnę ir pritaikintą platesnei skaitytojų masei, nei vien specialistams. Redakcija parodė tvirtą ir rimtą liniją: išlaikyta vidujė pusiausvyra tiek turinio, tiek ideologijos atžvilgiu.

Lyginant naująją enciklopediją su kauniške, lengva pamatyti didelį skirtumą: senoji buvo mokslo monografijų rinkinys, pagrindinių žinių archyvas, dabartinė — suglaustas žinynas, reikalingas kiekvienam inteligentui.

Rimčiausias skeptikų argumentas prieš mūsų enciklopedijos leidimą buvo: ar pajėgsime parūpinti medžiagos tolimesniems tomams, po raidės I, ligi kurios išleista senoji, neturėdami bibliotekų, archyvų, savo mokslo įstaigų, svarbiausia — neturėdami ryšių su Tėvų Žeme!

Lietuvių Enciklopedijoje susispietė rimtas įvairių sričių žinovų būrys: jie dalyvavo šiame darbe Lietuvoje, kaikurie nuo pirmojo tomo 1930 metais. Dabar kiekvienas savo mokslo autoritetas turi progą įsijungti į naują darbą, susirasti ir parūpinti savo darbui šaltinių. Laisvojo pasaulio bibliotekose ir didesniuose lietuvių centruose galima rasti nemaža mūsų leidinių, žurnalų ir knygų. Šį tą iš savo srities turi kiekvienas, kiti turi fenomenalią atmintį. Kruopštesni mokslininkai jau išrausė vi-

sus prieinamus archyvus ir bibliotekas. Kai darbas sėkmingai eis toliau, sklandžiau eis ir naujos medžiagos ruošimas. Padėtis nėra taip sunki, kaip ji pradžioje atrodė.

Kaip pavyzdį noriu pailiustruoti hidrografinės medžiagos parūpinimo darbą. Kaune turėjau upių ir ežerų kartotekas, anketų pundus, žemėlapių rinkinius, fotografijų kolekcijas. Ir dabar turiu visą pagrindinę medžiagą: viso Nemuno baseino topografinius žemėlapius, Hidrometrinius metraščius, baseinų ir ilgių sąrašus, vandens kelių aprašymus, vandens jėgų kadastrą, visų hidrologinių duomenų santraukas ir dar keletą šimtų spalvotų vaizdų, dalis kurių, kad ir vienaspalvių, jau pateko į pirmąjį tomą. Pirmas darbas — pavyko pasiskolinti ir peržiūrėti visus seniau išleistus tomus, tikrinant, tikslinant ir derinant hidrografinę medžiagą. Statistikos mėgėjams bus įdomu patirti, kad tuose 9 tomuose tilpo 1946 hidrografinio pobūdžio straipsniai, nuo 1 eilutės ligi 16 skilčių (Dauguva) didumo: daugiausia VII tome (255). Daugiausia „vandeningos" raidės: G — 372, B — 357, D – 347, A – 275 žodžių. Trumpa tų straipsnių santrauka sudarė didžiulį tomą.

Toliau eis upių ir ežerų kartotekų gaminimas, kad enciklopedijoje nebūtų praleistas, Vaižganto žodžius prisimenant, nė vienas Lietuvos „šlapumėlis". Redakcija kiek suvaržė hidrografinę ekspansiją: tebus aprašomi upeliai, ilgesni kaip 10 km, ežerai, didesni kaip 10 ha: kiti bus paminėti, kaip intakai, ar kartu su gretimaisiais. Reikia tikėtis, kad didesnėms upėms bus paskirta bent tiek vietos, kiek ir didiesiems kunigaikščiams. Galime užtikrinti skaitytojus, kad Lietuvos hidrografijai medžiagos nepritrūks. Ir žinios apie pasaulio upes bei ežerus, kad ir trumpos, bus pačios tiksliausios, pralenks kitas enciklopedijas!

Čia paliesta vieną šaka. Tikėkime, kad kitų skyrių bendradarbiai ryžtingai įsijungs į svarbų mūsų kultūros reprezentacijos darbą.

Mes, politiniai emigrantai, XX amžiaus barbarų išvyti iš namų, dedame plyteles savo Tautos kultūros paminklui. Iš skaitytojų laukiame pritarimo ir paramos.

Prof. Steponas Kolupaila

Notre Dame

* * *

VARGO METŲ DIDŽIOJI KŪRYBA

Grupė mokslininkų ir rašytojų, tylių susibaudėlių, sumanė negirdėtą pasaulyje revoliuciją padaryti. Atsiremdami į 3000 prenumeratorių šviesias galvas, pasitikėdami keliais tuzinais mokslininkų ir rašytojų, drįsta išleisti lietuviams enciklopediją ir ne betkokią,— net 20 tomų. Didysis krikščioniškasis humanistas filosofas St. Šalkauskis, aiškindamas kaikuriuos terminus, sakydavo man, kad jam nepatinkąs išsireiškimas: „maža lietuvių tauta". „Maža' vietoje jis siūlė sakyti „negausinga" Ogi negausinga, bet kultūriškai naši, tvirtai subrendusi tauta gali būti ir „didelė". Sutikdavau su jo išvedžiojimais, bet man vis rūpėdavo ir apčiuopiami didingumo įrodymai. Kai išeis mūsų enciklopedijos 20 tomų, ir net tremties sąlygose! — tai jau turėsiu visai ryškų įrodymą sakyti lietuvių tautą esant negausingą, bet dvasiniu kūrybingumu prilygstančią vidutiniškai 20 milionų tautai. Baltijos gausumo kraštai niekur pasauly nėra išleidę enciklopedijų 20 tomų; jiems labai užtenka ir 3 tomų.

Svajonėse beskrajojant, man kartais atsiranda noro pabūti Lietuvos delegacijos ekspertu sienų klausimais taikos konferencijoje, jei Pasaulinis Karas kada nors pasibaigtų laisvosios žmonijos pergale. Šioms pareigoms nemaža medžiagos išsivežiau iš Lietuvos 1939 m. vasarą. Bet kai išeitų Lietuvių Enciklopedijos 20 tomų, tai aš juos būtinai parodyčiau kam reikia, kad iškovotumėm lietuvių tautai teisingą ir gyvenimui pakankamą erdvę. Ir manau, kad tai būtų labai svarus argumentas.

Svajonėse beskrajojant, man kartais atbai džiaugsmingai mane nuteikia, nes nuima nuo kupros vis dar mus slėgiančią mažavertumo naštą, atlygina už šimtametį mūsų tautos niekinimą, atskleidžia jai ir jos vaikams-šviesuoliams majestotišką kūrybingumo plačiąsias erdves. Sava enciklopedija bus amžinas paminklas romantiškai ir herojiškai nelyginamų knygnešių ir kultūros kovotųjų gadynei. Ji primins apsnūstantiems protams didžiąsias žmogaus pareigas, šauks jaunuosius stiebtis augštyn ir kovoti ir kurti iki dienų galo.

Ir būtų labai nuostolinga mūsų tautai, jei ji nesudarytų tokiam enciklopedistui, kaip Prof. Vaclovas Biržiška, pakankamų darbo sąlygų darbininkams suspiesti ir išleisti tą didįjį veikalą, kuris tiek šauniai pagražintų ir užbaigtų mūsų kartos kultūrinę piramidę.

Prof. K. Pakštas

* * *

PIRMĄJĮ LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS TOMĄ SUTINKANT

Su dideliu džiaugsmu imame į rankas pirmąjį Lietuvių Enciklopedijos tomą. Tai tikrai seniai lauktas ir mielas svečias mūsų tremties kultūriniame gyvenime. Tiesa, pirmojo tomo pasirodymas gerokai užtruko, tačiau tas pavėlavimas visiškai suprantamas: juk teko sutelkti bent minimalų prenumeratorių skaičių, reikėjo sudaryti redakcinį kolektyvą, suburti bendradarbius ir, pagaliau, įsigyti bei įrengti spaustuvę. Visiems aišku, kad paruošiamieji darbai tokiam didelės apimties planui įgyvendinti, ypačiai nenormaliose tremties gyvenimo sąlygose, be piniginės pagalbos ir kartais net be reikiamos moralinės paramos, yra be galo sunkūs. Bet visdėlto pirmosios didžiulės klūtys nugalėtos. Nuopelnais gali dalintis trys veiksniai: profesorius Vaclovas Biržiška su savo artimaisiais bendradarbiais, kuriems laiko sąvoka „poilsis" pasidarė svetima, Juozas Kapočius, kuriam užteko ryžto ir energijos imtis organizuoti LE

leidimo darbą ir, pagaliau, prenumeratoriai, kurie, nepaisydami ginčų spaudoje dėl enciklopedijos pobūdžio, tapo tikraisiais jos leidėjais. Taigi, bendromis jungtinėmis jėgomis LE leidimo mašina užvesta, įstatyta į tinkamas vėžes ir gerų patyrusių specialistų paleista į darbą.

Kad ir neteko viso tomo ištisai peržiūrėti, bet iš daugelio atidžiai perskaitytų lankų, kuriuos buvau gavęs iš redakcijos, susidariau malonų įspūdį. Jau trumpas žvilgsnis į redaktorių, skyrių redaktorių ir gausų bendradarbių sąrašą mums aiškiai liudija, kad į tą milžinišką darbą įtraukta, galima sakyti, beveik didžioji mūsų lietuviškojo „smegenų tresto" dalis. Naujai išėjęs tomas yra rūpestingai perredaguotas. Čia randama daug naujų straipsnių, kurių nebuvo senojoje enciklopedijoje. Man ypačiai gerą įspūdį paliko lituanistiniai straipsniai. Čia nepamiršta nieko, kas liečia lietuvius, lietuvių tautos praeitį, kultūrą, meną, literatūrą, tautosaką, etnografiją, kraštą, jo ūkį ir t. t.

Kaikas reiškia abejonių, ar pakaks visoms toms sritims medžiagos už savo krašto ribų. Be abejo, LE redakcija ir bendradarbiai susidurs su nemažais sunkumais, nes tremty atsidūrę lituanistai (plačiąja šio žodžio prasme) yra atskirti nuo gausių šaltinių tėvynėje, nuo puikių ten turėtų bibliotekų, archyvų. Tačiau reikia džiaugtis, kad vis dėlto daug kas yra atsivežęs ar jau tremtyje surinkęs gražios ir vertingos medžiagos. Mūsų mokslo bei kultūros darbininkai ir tremtyje begyvendami neleido rūdyti savo plunksnai. Ne tiktai vakarų Europoje begyvendami, bet ir užjūriuose atsidūrę nuo darbo atspėjamu laiku sekė ir dabar tebeseka naujausią savo specialybės literatūrą, savo turimą medžiagą tvarko, papildinėja, kaikuriems yra pavykę net išleisti savo tyrinėjimų rezultatus. Atrodo, kad patiems svarbiausiems lituanistiniams straipsniams medžiagos pakaks, o jei kur ir pasitaikys spragų, tai dėl to nereikia mestis į nevilį, sudėti rankas ir nieko nedaryti. Enciklopedijos leidimas pradėtas pačiu laiku. Dabar mes čia turime daug jėgų, o laikui bėgant mūsų mokslo ir kultūros darbininkų gretos tolydžio retės... Naujo, ypačiai lituanistų, prieauglio tremtyje, deja, nedaug teturime.

Pasiryžimas leisti Lietuvių Enciklopediją su stipriai išplėsta lituanistine dalimi yra istorinės reikšmės įvykis lietuvių kultūros istorijoje. Metai po metų turėsime po ranka tikrą žinyną, kuriuo galėsime naudotis ne tiktai patys, bet ir priaugančioji jaunoji karta. Net ir vėlyvesnės kartos neapsieis be LE, kurioje ras daug ir nesenstamos lituanistinės medžiagos. Tiek leidėjas, tiek ir mūsų kultūrininkai užsimojo atlikti milžinišką darbą. Visų susipratusių ir apsišvietusių lietuvių šventa pareiga yra padėti tiek redakcijai, tiek ir pačiam leidėjui. Visomis priemonėmis lengvinkime, o ne sunkinkime, pasiryžėlių darbą. Čia į talką gali visi ateiti: vieni suteikdami reikalingos medžiagos, gerų nuotraukų, kiti tik palaikydami enciklopedijos leidimą — tapdami prenumeratoriais. Čia ypačiai reikalinga nuoširdi spaudos darbininkų pagalba. Yra nelygumų ir kaikurių klaidų pirmajame tome, bus jų ir kituose. Neapsižiūrėti lengva, ypač kai norima, kad LE išeitų kiek galint greičiau. Tat, pastebėję kokių nors netikslumų ar klaidų, nekelkime nereikalingų aštrių ginčų ir netrukdykime redakcijos darbo. Būkime pozityvūs ir nuoširdūs: pastebėtus trūkumus verčiau praneškime redakcijai, kuri ras būdų juos atitaisyti. Dirbkime visi sutartinai, būkime vieningi, džiaukimės tuo dideliu vykdomu darbu ir, kuo tik galėdami, talkininkaukime redakcijai, kad Lietuvių Enciklopedija išeitų tikrai gera ir kad ji būtų šviesiu mūsų darnaus darbo pavyzdžiu. Kai visi vieningai remsime LE leidimą, tada niekam nekils klausimas, ar ištesės redakcija, ar ištesės leidėjas?..

Baigdamas šį trumpą žodį, linkiu Lietuvių Enciklopedijos leidėjui, vyriausiam redaktoriui ir jo artimiausiems bendradarbiams tikrai daug geros sveikatos ir sėkmės tame didelės reikšmės darbe. Skaitytojams linkiu, kad LE būtų nuolatiniu kelrodžiu jų sąžiningumui papildyti, o tie, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių lig šiol dar nėra užsisakę jos, kad tai atliktų neatidėliodami ir tuo būdu kartu su kitais savo tautiečiais įsijungtų į šio lietuvių kultūros paminklo statybos darbą. Tenelieka nė vienos susipratusios lietuviškos šeimos be Lietuvių Enciklopedijos!

Jonas Puzinas

* * *

PIRMIEJI ĮSPŪDŽIAI IŠ LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS

Tikrai gerai, kad tą darbą dirbate. Ir mano geriausi linkėjimai jį tverti iki galo, nes vien dėl to bus kada nors galima pasakyti: w e w e r e h e r e.

Jonas Aistis

* * *

Atrodo, kad ji bus tikra lietuviška Enciklopedija.

Dirbat ryžtingai tautos labui be politinių partijų vaidų dėl pirmenybių.

Aš jaučiu, kad Jumyse vyrauja Simono Daukanto dvasia.

Prof. dr. K. Alminas

* * *

Maskoliai naikina Lietuvoje jos spaudą ir civilizaciją. Mūsų priderystė čionai Amerikoj kiek galint pratint mūsų jaunimą prie lietuvystės, mylėti savo tautą, skaityt lietuviškus raštus.

Vincas W. Ambrozevičius-Ambrose

* * *

Esu tikrai sužavėtas visų Jūsų pasišventimu ir šviesiu idealizmu, kuris šioje dolerių šalyje ir egoizmo gadynėje toks retas.

Henrikas Blazas

* * *

Rūpinuosi Lietuvių Enciklopedijos reikalais ir džiaugiuosi kiekvienu priekin daromu jos žingsniu. Man ypač svarbi literatūros sritis Lietuvių Enciklopedijoje. Džiaugiuosi patyręs, kad pasaulinę literatūrą tvarkys Bern. Brazdžionis. Jis tai darys su meile, supažindins lietuvius su naujais tarptautiniais vardais šioje srityje. Dėl senosios lietuvių literatūros jokios baimės nėra, kol ta sritimi rūpinasi abu prof. Biržiškos. Žinau, kad lietuvių literatūros skyrius L. E. yra svarbus ir opus. Sveikinu dr. V. Maciūną, kad jis sutiko tą skyrių redaguoti. Būdamas L. E. propaguotojas, be jokių svyravimų sutinku, kiek laikas leis, pridėti ir savo plunksną ypač prie literatūrinės Lietuvių Enciklopedijos dalies.

Ben. Babrauskas
Lietuvių Rašytojų Draugijos
Pirmininkas

* * *

Diskusijos dėl Liet. Enciklopedijos — juoda dėmė. Man atrodo, kad viską turime regėti per lietuvišką spektrą, viską pažinti savomis sąvokomis ir viską savaip apibrėžti. Kai Liet. Enciklopedija, visų sąmoningų lietuvių siekinys, susilaukia kritikos, tai, žinia, leidėjai brenda per vis tamsesnę naktį. Ir gula biznio įmonių nykūs debesys, gula ant kultūros, kuri viena mus išskiria iš visuotinės dolerio apokalipsės.

Jeronimas Cicėnas

* * *

...Tikrai gražiai atrodo ir malonu, kad istorijos straipsniai netaip baisiai jau sutrumpinti.

Dr. V. Daugirdaitė-Sruogienė

* * *

Dirbate nepaprastai gerą ir naudingą darbą. Visi privalo Jums pagelbėti ir bendradarbiauti.

Šie lankai nepaprastai gražiai atrodo. Manau, kad ir visas tomas puikus.

M. Gudelis

* * *

Jau esu gavęs gana daug spausdinamųjų L. E. lapų. Daro labai malonų įspūdį. Tikrai džiugu, kad L. Enciklopedija jau eina paskutinįjį žingsnį į skaitytoją, kuris jos seniai nekantraudamas laukia. Dar malonu, kad ir viršinė išvaizda (spauda ir popierius) visai patraukliai atrodo. Redakcijai tenka padėkoti už dideli jos darbą.

Dr. V. Maciūnas

* * *

Jeigu pavyks išvežti sunkųjį enciklopedijos vežimą, tai lietuviai kada nors jums prikals marmorinę lentą. Juk tai pašėlusiai didelis ir sunkus vežimas! Kas mane džiugina, tai kad nė vienas iš dirbančių enciklopedijoje ar jai padedančių nėra skeptikas. (Gi skepticizmas yra tiek gražių idėjų nugalabijęs!) Labai lauksiu pirmojo tomo.

Stepas Zobarskas

PRENUMERATORIŲ ŽODIS UŽSISAKANT L. ENCIKLOPEDIJĄ

Spaudos Fondo leidžiamos L. E. buvau trečias prenumeratorius. Na, pažiūrėsime kelintas būsiu pas Jus? Norėjau keletą desėtkų įdėti, – rašote, kad nepriimate. Negi taip turtingi leidėjai?

P. Abelkis

* * *

Nors žinau aiškiai, kad L. E. užsiprenumeravimas yra kiekvieno ir pirmutinė pareiga, tačiau — mea culpa — pats labai pavėlavau. Dėkodamas už tokio milžiniško darbo organizavimą ir vykdymą, linkiu ištvermės sunkiame ir naudingame darbe.

Pranas Mickevičius

* * *

Tikrai nieko geresnio šiuo metu mes negalėjome sugalvoti savo kenčiančiai Tėvynei. Prašau įregistruoti mane dviejų egzempliorių prenumeratoriumi. Pakartoti laidą tokio leidinio nebus lengva, o norinčių L. E. užsisakyti kiek vėliau tikrai atsiras. Kaip būtų gera šio kilnaus leidinio fondą sudaryti! Būtų labai gražu tam tikrą L. E. egzempliorių skaičių sudėti į tą fondą Lietuvai ir ten kovojantiems lietuviams. Gal mūsų broliai, užsisakydami Enciklopediją sau, neužmirštų kokį egz. užsakyti likusiam Lietuvoje savo draugui. Toks fondas, tai būtų mūsų gražiausia dovana Tėvynei. Dieve, laimink Jus šiame kilniame darbe!

Kun. Leonas Klimas

* * *

Džiaugiuosi Jūsų gražiu sumanymu ir kilniu ryžtu pasitarnauti mūsų Tautai, leidžiant Lietuvių Enciklopediją.

Kun. Jonas Ruokis

* * *

Labai apsidžiaugiau, kai sužinojau, kad pasiryžote tam didžiam ir garbingam darbui — išleisti Lietuvių Enciklopediją. Tikiu, kad prenumeratorių turėsite daug, nes kiekvienas būdamas ištrėmime nepraleis progos įsigyti tą knygų knygą — Lietuvių Enciklopediją.

Vet. gyd. J. Sakalauskas

* * *

Prašau mane įtraukti į L. E. prenumeratorių skaičių. Esu pusėtinai pasenęs, ir jau nebesitikiu Enciklopedijos pilnos sulaukti. Mokėsiu pagal Drauge paskelbtas taisykles. Ačiū, ačiū! Ištvermės, sėkmės.

Kun. Vincas Slavynas

* * *

Laikydamasis senos gyvenimo patirties ir nesiklausydamas, ką vienas žmogus sako, bet laukdamas, kol tą pat pakartos kitas ir trečias patvirtins (Atseit, tada jau tiesa!), iki šiol dar nebuvau Enciklopedijos užsiprenumeravęs. Dabar prašau mane įtraukti į savo „juodąją knygą" kaipo prenumeratorių. Kad ir turiu užsiprenumeravęs amerikoniškąją enciklopediją, tačiau sprendžiu, kad be lietuviškosios nebus įmanoma verstis, ypač turint galvoje priaugančią kartą ir kartu kraitį atsikelsiančiai Lietuvai.

Pr. Stirbys

* * *

Nepamanykit, kad jau ir aš suabejojau Enciklopedijos leidimo tikslingumu, kad užtrukau negrąžinęs užpildyto prenumeratoriaus lapelio. Mano nuomonė nepakito, entuziazmas neatausžo. Kvapą nuo darbų vėl atgavęs, skubu atlikti savo mielą pareigą. Iš mano pusės prašyšiau nesibijoti, net jei tektų prenumeratos kainą ir pakelti, kaip kad kai kas gąsdina. Nemanau, kad kiti skurdžiau gyvena už mane bei kitus tokius invalidus, nutrenktus kur į vienišiausią užkampį. Viską reikia pačiam iš savo vargingo skatiko įsigyti: ir knygą, ir laikraštį, ir žurnalą. O kai nėra (ir negali būti) šeštadieninės mokyklos, tai augančiam vaikui turi pats ir priemones susisteigti, ir metodus išsigalvoti. Mano dukrelė varo dešimtuosius metukus. Jinai švariausiai lietuviškai kalba, be dulkelės svetimo akcento. Negana to, savo straipsneliais bendradarbiauja Eglutėje, o jau lanką ir į Tėviškėlę tempia.

Tuos „pasigyrimus" čia surašiau ne kad save ar savo vaiką taip labai išaugštinčiau, bet visų pirma kad parodyčiau, jog ir vargingiausiose sąlygose y r a galima šis tas padaryti.

Kažinkodėl aš nelinkęs patikėti didžiųjų „realistų" nuoširdumu, nes kas jau kas, o šitoks leidinys pelnų tikrai nesukraus. Taigi dar ir šį kartą linkiu Jums herojiškos ištvermės. Be kraštutinio heroizmo mes neturėsim nė laisvos Lietuvos!

Rapolas Serapinas

* * *

Jeigu nepervėlu, aš norėčiau įstoti į tą pirmųjų vyrų eilę ir sumokėti išsyk už visus tomus. Man L. E. nebus reikalinga (esu 66 metų), – norėčiau ją paskirti Panevėžio ar miestui, ar Mokytojų Seminarijai, kur ji būtų labiau reikalinga. Gal aš toliau galėsiu išrašyti ir kitiems miestams, kaip Klaipėdai, Vilniui ir Kaunui.

Kazimieras Vičas

* * *

Mano sugestija būtų: pasinaudojant lietuviškų laikraščių ir kitų galimų šaltinių (pvz. organizacijų) adresais, išsiuntinėti lietuviams išsamią informaciją apie užsimotą išleisti Lietuvių Enciklopediją, kartu pridedant ir jos užsakymo-išpirkimo pasižadėjimo formuliarą. Jūsų sumanymui tikrai pritars visų pasaulėžiūrų lietuviai.

Anda Žemaitis

* * *

LIET. ENCIKLOPEDIJOS PRASMĖ AMERIKIEČIO AKIMIS

James J. Canavan paskelbė Boston Post kultūriniame priede š. m. rugsėjo 13 d. ištiso puslapio straipsnį apie L. Enciklopediją, kuriame atsispindi, kaip ją vertina amerikiečiai:

* * *

Keli Lietuvos geriausių protų dabar susirinko į South Bostoną. Šie naujieji ateiviai dabar užsiėmę dideliu uždaviniu surinkti menų ir mokslų žinias iš savo gimtosios žemės ir iš viso pasaulio. Jie ką tik baigia pirmąjį tomą užsimotos 20 tomų enciklopedijos lietuvių kalba.

Tai šių naujųjų ateivių, radusių priebėgą Amerikoje, dovana savo tautai, tebesančiai anapus geležinės uždangos. Bevykdydami sunkų enciklopedijos redagavimo uždavinį, šie lietuviai mokslininkai yra gaivinami minties, kad jų darbas bus eventualiai įkvėpimu ir pagalba savajai tautai, dabar patekusiai į grandinę komunistinių barbarų, niokojančių jų mylimą tėvynę.

* * *

Šį nuostabų užsimojimą įžiebė leidėjas Juozas Kapočius, mažas išdžiūvęs žmogelis, kuris tik prieš kelerius metus pabėgo nuo komunistų ir su savo šeima atvyko į USA. Jis iškėlė mintį spausdinti L. Enciklopediją. Kai jis pasidalino savo mintimi su kitais lietuviais ateiviais, visi jie sutiko, kad tai gera mintis, ir nuoširdžiai atėjo talkon, kas kuo galėjo. Tada visame pasaulyje išsibarsčiusieji lietuviai pradėjo peržiūrinėti, ką buvo atsivežę iš senosios šalies, ir ieškoti, kas galėtų padėti jų gimtosios žemės kultūrinei plėtotei atvaizduoti. Kadangi absoliučiai negalima paštu susisiekti su jų tėvyne, tai buvo sunku gauti medžiagos iš ten. Bet kad ir taip, vistiek daug vertingų atvaizdų ir vertingos medžiagos suplaukė į 366 West Broadway, South Boston.

* * *

Lietuviams šioje šalyje enciklopedija yra istorinis įvykis. Bet jis yra reikšmingas taip pat ir amerikiečiams. Tai atskleis lietuvių šiame krašte laimėjimus: tiek dabartinių, tiek ankstesnės kartos.

Neseniai vyriausias redaktorius Vaclovas Biržiška per Amerikos Balsą kreipėsi į savo tėvynę ir, turėdamas mintyje Lietuvių Enciklopediją, kalbėjo: „Šis darbas skiriamas būti dovana Lietuvai ir visiems lietuviams pasaulyje. Su šiuo kultūriniu ginklu mes bandome praverti geležinę uždangą. Laisvoje Amerikoje mes atliekame tai, ko jūs negalite namie. Mūsų širdys ir mūsų sielos su mūsų broliais anapus geležinės uždangos. Mes kreipiame savo mintis į jus kasdien".

* * *

Visi redakcijos nariai tikisi, kad lietuviškosios kilmės studentija JAV-se gausiai naudosis enciklopedijos tomais ir tuo būdu geriau pažins tą šalį, iš kurios jų tėvai atvyko.

* * *

Visa redakcija nori perduoti žodį, kad tiesa dar egzistuoja, nemirusi, kad laisvajame pasaulyje galima sakyti ir rašyti, kas norima. Kitas enciklopedijos tikslas yra parodyti tautiečiams anapus geležinės uždangos, kad Lietuvą sukūrusi dvasia tebėra gyva ir kad tebėra viltis, jog nepertolimoje ateityje Lietuva vėl bus nepriklausoma.

* * *

Kuklus šių pasišventusių mokslininkų būrelis liudija, kad laisvajame pasaulyje tiesa dar turi savo prasmę. Jų vilties ir ryžto žodis ateisiančiose kartose gaivins ir stiprins lietuvišką dvasią.

PIRMOJO TOMO PRENUMERATORIŲ SĄRAŠAS

CALIFORNIA

Audronis Antanas
Bakūnas Vladas
Barauskas Kazys
Bielskis Julius J., Dr. Consl.
Bimbiris Alfonsas
Biržiška Mykolas, prof.
Dabšys Aleksandras
Dolekevičius Aleksandras
Dovydaitis Vincas
Elsbergas Genovaitė
Gajauskas Juozas
Gediminas Bronius
Giedraitis Alfonsas
Ketarauskas Bronislovas
Kojelis Juozas
Kučinskas Kazys
Lukšys Kazys
Manelis Pranas, kun., Dr. Theol.
Masaitis Feliksas
Mikuckis Vacys
Mitkus Juozas
Naujokaitis Mykolas
Pamataitis Petras
Pažiūra Vladas
Petras-Petrauskas John
Prižgintas Vacius
Puikūnas Jonas
Pulkauninkienė Ona
Razutis Antanas
Riaubūnas Jonas, Rev.
Skirmantas Stasys
Standish Vacys
Stark Milton
Steponavičius Kazys, Rev.
Šešplaukis Ignas
Švedienė-Soyedoff Ona
Tamulaitis Vytautas
Tumas Hermanas
Uždavinys Jonas
Valiukas L.
Valiulis Antanas
Varnas Juozas
Varnauskas Valentinas
Zaikienė Liucija
Žukauskas Pranas

CONNECTICUT

Aleksis Alexander J.
Ališauskas Izidorius, dr.
Antanaitis Jonas
Augaitis Simas
Augustinavičius Jonas
Bajorinas Stanislovas
Balsienė Birutė
Blazevičius Aleksandras
Buchis Kostas
Bursevičienė Juzė
Chase Walter
Čerekas Nikodemas
Černiauskas Petras
Demikis Kostas
Devenis Michael M.
Dragunevičius Jurgis
Dūda Bronius
Gailiūnas Vytautas
Gauronskas Benediktas F., Rev.
Gelumbauskas Valerija
Giedraitis Juozas
Gražulienė Jadvyga
Grusaitis Bronė
Grušauskas Stasys
Gruzdys Antanas
Jackūnas Vladas
Jasaitis Domas, dr.
Jonynas Angelė
Kasnickas Aleksandras
Kasperavičius Antanas
Kazakaitis Henrikas
Keniausis Aleksandras
Kiaunytė Virg.
Kirkutytė Birutė
Kleinaitis Martynas
Krasauskas Ildefonsas
Krivickas Gustavas
Kruvelis Stanislovas
Kuras Povilas
Levėnas Vladas
Lipčius Stasys
Madeikis Anelė
Malakauskaitė Dana
Marijonų vienuolynas
Marijošius Vytautas
Matas Thomas
Mažeika Matt.
Mineika Stasys
Norkeliūnas Elena
Orantas Antanas
Pakalnis Romas
Paliulis Antanas
Paulionis Vytautas
Petrauskas Antanas
Petruškevičius Vytautas
Petuška Juozas
Piešina Vladas
Plečkaitis Vladas
Poskus John
Radzevičius Jonas
Ragelis John
Ramanauskas Augustas
Rastas Pranas
Reikenis Evaldas
Rūkas Konstantinas
Saimininkas Aldona
Saulaitis Antanas
Sekys J.
Sisters of the Immaculate Conception
Skladaitytė Angelė
Stirbys Pranas
Strimavičienė Albina
Šova Algirdas
Šova Drąsutis
Tamošaitis Alfonsas
Urbšaitis Kazys
Vaitkevičius Edmundas
Vaitkus Viktoras
Valaitis Juozas
Valiulis Vytautas
Valūnas Petras
Varneckas Vladas

Vaškelis Vladas
Vėbrienė Genovaitė
Venclauskaitė Danutė
Vileišis Petras
Vitkus Juozapas
Yla Stasys, kun., prof.
Zdanevičius Algimantas
Zdanevičius Vytautas
Zelenkevičius Antanas
Žalnieraitis Vytautas
Žemliauskienė Vlada
Žitkus Antanas

DISTRICT OF COLUMBIA

Balys Jonas, dr.
Krivickas Donas
Pajaujis Juozas, dr.
Paramskas Balys
Petrėnas Jonas, dr.
Rutelionis Vytautas
Stakinis Danutė Il., FSS
Tarulis Albert N.
Trumpa V.
Žadeikis Stasys

FLORIDA

Kaulakis A. D.
SLA 44-ji kuopa
Žemaitis Cristopas

ILLINOIS

Abelkis Povilas
Abromas Nikodemas
Adamkavičius Alma
Albavičius Ignas, kun.
Ališauskas Kazys
Ambutavičius Petras
Ambraziūnas Adomas
Amerikos Lietuvių R. K. Federacija
Andrasūnas Juozas
Antanaitis Algirdas T.
Armalis Adolfas
Arštikis Juozapas
Ašoklis Zenonas
Augius Paulius
Augustas Kazys
Aušiūras Petras
Avižius Kęstutis
Avižius Vincas
Babrauskas Benediktas
Bacevičius Algirdas
Bacevičius Juozas
Bacevičius Motiejus
Bačinskas Viktoras
Bagdonas Apolinaras Petras
Bakaitis Mečys
Bajerčius Jonas
Bakšys Jonas
Balanda Viktoras
Balceris Edvinas
Balčiūnas Kazys
Balčiūnas Švaistas Juozas
Balčytis Antanas
Baltinis Andrius, kun.
Baltrukėnas Adolfas
Baltrušaitis Vladas
Balys Antanas
Balzaras Petras Vytautas
Bankauskas Mečys
Barkauskas Juozas
Barmus Leonas
Baronas Aloyzas
Bartašius Kazys
Bartkus Eugenijus Algimantas
Bartkus Izidorius
Beiga Casimir
Beleškienė Bernadeta
Beniulis Albinas
Biežis Steponas, dr.
Bildušas Jonas
Binkis Viktoras
Biskis Gediminas
Biržiška Viktoras, prof.
Bivainis John
Blažys Juozas
Blekaitis Jurgis
Blinstrubas Teodoras
Bobelis Jurgis
Bobinas Feliksas
Brazdžionis Balys
Briedelis Stasys J.
Briedis Juozas
Briedulis Antanas
Bruskys Antanas
Bružas Petras
Būga Juozas
Burtavičius Adolfas
Būtėnas Juozas
Būtėnas Vladas
Butkūnas Andrius
Bužėnienė Bronė
Chomskis Balys
Civinskas Vladas
čaplikaitė Birutė
Čepėnas Algirdas
Čepėnienė Albina
Čerškus Antanas, dr.
Česas Mikas
Česna Jonas
Čivylius Jonas
Dagys Janutis
Dailidka Zigmas
Dalinda Kazimieras
Daržinskis Stanislovas
Daugirdas Andrius
Daukus Ignas
Daužvardis Petras
Didžiulis Algirdas
Dovalgo Feliksas
„Draugas" dienraštis
Dubra Ona
Dundulis Aleksandras
Dzirvonas Albinas
Džiugas Stasys
Eidukas Edmundas
Elertas Vytautas
Eringis Edward
Gabaliauskas Stasys
Gaižutis Jonas
Gasperas Juozas
Gasiūnas J., kun.
Gasiūnas Kazys
Gaška Antanas
Gaška Remigijus
Gaučys Povilas
Gilun John E.
Gintautas Romualdas
Girdauskas Vytautas
Girdvainienė Marija
Girskis Stepas

Grabauskas Juozas
Griganavičius Petras
Grina Kazys
Grincevičius Česlovas
Grinius Liūtas
Grinkas Zigmas
Grybauskas Juozas
Grybinas Juozas
Grybinas Vytautas, dr.
Grybinas Zigmas
Gudaitytė Jolanda
Gudaitis Kristupas
Gudas Pranas
Gudelis Jonas
Gudelis Peter, Jr.
Gugienė Nora
Gulbinskas Antanas
Gurėnas Bronius
Gutauskas Vytautas
Gužaitis Jonas
Ignatonis Jeronimas
Ilginis Vladas
Indrulėnas Valerijonas
Ivanauskas Bronislovas
Ivanauskas Juozas
Izdunis Romualdas
Jablonskis K., dr.
Jakubonis Jurgis
Jameikis Mečys
Jankauskienė Ona
Januška Kostas
Janušonis Antanas
Januta Kazys
Jarošius Apolinarija
Jasaitis Jonas
Jasaitis Valerijus
Jauniškis Kęstutis
Jautokaitė Antanina
Jodelė Julius
Jokubka Jonas
Jonikas Jonas
Jonikienė Ona
Jonkutė Augustė
Jonušas Bronius
Jucaitis P., dr.
Juknelis Kazys
Juodakis Juozas
Juodikis Jonas, dr.
Juodikis Leonas
Juodvalkienė Stasė
Juozapavičius Petras
Juozavčienė Aldona
Juozėnas Alfonsas
Jurevičius Juozas
Jurjonas Domininkas
Jurkūnas Jonas
Juška Antanas, kun., dr.
Juška Jonas
Juškevičienė Zuzana
Kairys Anatolijus
Kairys Jonas
Kairys Liudas
Kal Charles
Kalmantas Mykolas
Kalninš Aleksis
Kalvaitis Pranas
Kapočius Feliksas, kan.
Karaliūnas Aleksandras
Karalius Pijus, kun.
Karpavičius Jonas
Karvelytė Diemantė Marija
Kasakaitis Jurgis
Kasakaitis Kazys
Kasniūnas Vytautas
Kastautas Jonas
Katiliškis Marius
Kaunas Jonas
Kaunas Ksaveras
Kavaliauskas Petras
Kavaliūnas Jonas
Kazlauskas Ignas
Kazlauskas Kazys
Kerulis Leonardas
Kiesylius Antanas
Kirlauskas Juozas
Kiznis Jonas
Kleinaitis Jonas
Kleiza Vaclovas
Klika Alfonsas
Kliknaitė Danutė
Klinauskas Kazys
Kliorė Bronius
Kojelis Tadas
Kosmonas Robertas
Kovaitis Bronius
Kreivėnas Juozas
Kremeris Oskaras
Kriaučeliūnas Leonas, dr.
Kriaučiūnas Kazys
Kriaučiūnas Liudas
Krikščiūnas Matas
Krikščiūnas Petras
Kubilinskas Bronius
Kučinskas Theodore J.
Kudūkis Antanas
Kuras Ramunis Irena, M. D.
Kušleikaitė Emilija
Kutra Jonas
Kviklys Bronius
Kvintufelytė Elena
Labanauskas Vytautas
„Laiškai Lietuviams" žurnalas
Lankauskas Vincas
Lapas Eduardas
Lazauskas Grožvydas
Lazauskas Jonas Jurgis
Laucevičius Antanas
Laurinaitis Jonas M.
Laurušonis Vincentas
Leckavičius Juozas, Rev.
Leipus Petras
Ličkus Petras
Lieponis Justas
Lingis Antanas
Linkevičius Kazys
Linkus Petras
Litvinas Jonas
Liubinskas Juozas
Liutkus Kazys
Lukauskas Jonas
Lukoševičius Pranas
Lukoševičius Stasys
Lukošiūnienė Jadvyga
Mackevičius Mečislovas
Mačiuikienė Antanė
Mačiukas Vladas
Mačiulienė Felicija
Mačiulis Petras
Malinauskas Kazys
Malioris Jonas

Manelis Vytas
Manvydas Algirdas
Margeris Algirdas K. S.
Martinkus Antanas
Masilionis Juozas
Mašiotas Justas J.
Matiejūnas Juozas, dr.
Matikiūnas Vincas
Matulevičius Vladas
Matusevičius Kleopas
Mažionytė Ona
Meilus Petras
Melys Jonas
Memėnaitė Milda
Merkelis Adolfas
Meškonis Kazys
Mezginis Jonas
Mickevičius Antanas
Miečienė Karolina
Mieželis Raimundas
Mikelėnas Jokūbas
Mikutaitis Mečys
Milaknis Antanas, dr.
Mileska Albertas
Miliukevičius Jonas
Minelga Antanas
Miniatienė Ona
Mociškis Juozas
Mockevičius Leonas
Monkevičius Mečys
Morkūnas Henrikas
Motušis Viktoras
Mozūraitis Pranas
Mulokas Jonas
Nagys Martynas
Namikas Juozas
Narbutas Kazys
„Naujienos" dienraštis
Nevardauskas Alfonsas
Noreika Vaclovas
Norusis Magdalena
Norusis Vladas
Norvaišas Apolinaras
Nūtautienė Ona
Orentas Augustinas
Orlauskis Vladas
Orvidas Adolfas
Pakeltis Kazys
Pakštas Balys
Palubinskas Petras
Panaras Mikas
Papartis Teodoras
Paplėnas Jonas
Pargauskas Alfonsas
Paškevičius Juozas
Paulikas Jurgis
Paulius Simas
Paukštys Adolfas, kun.
Pauperas Jonas
Pavilcius Vytautas
Petrauskas Ignas
Petrauskas Konstantinas
Petrauskas Vladas
Petrauskas V.
Petrošius Beneventūra
Petrutytė Domicelė
Pimpė Alfonsas
Piscikas Alfonsas
Plenys Kazimieras
Pleškys Antanas
Plioplys Valentinas
Pocienė Magdalena
Pocius Augustas
Polikaitis Klemensas
Poškus Jurgis, kun.
Povilaitis Pranas
Prapuolenytė Aldona
Prunskis Juozas, kun., dr.
Pūdymaitienė Agota
Pušneraitis Juozas
Račkauskas Antanas
Račkus Al., dr.
Radvilas Jurgis
Radžius Vytautas
Ramonas Vincas
Rapšys Juozas
Rauchas Mykolas
Rauckinas Stasys
Raulinaitis Vytautas
Razminas Pranas
Reinartas Julius
Reklaitis Mikas
Rimkus Aldona
Rimkus Juozas
Rimšelis V., kun.
Rūbas Vytautas
Rudaitytė Konstancija
Rudys Stasys
Rugytė Alicija
Rūkas Antanas
Rukuiža Antanas
Rumbutytė Stasė
Rumšas Stasys
Rušėnas Adomas
Rutkauskas Kazys
Rutkus Simas
Sabaliauskas Alfonsas
Saliukas Petras P.
Saponka Romualdas
Sarapinas Ignas
Saulius Vytautas
Savrimavičius Julius
Semėnas Alfonsas, inž.
Strapinas Ignas
Sidrys P.
Simkus Vytautas
Simokaitis Mykolas
Simutis Leonardas
Siskainis Vilius
Sisters of St. Casimir
Skaisgirys Kazys
Skipitis Rapolas
Skorupskis Bronius
Skrebys Antanas
Smaižys Petras
Smilgevičius Aleksas
Smilgys Eugenijus
Smulkevičienė Stefa
Sprindys Antanas
Spurgys Antonia
Sriubas Balys
Sruogienė Vanda, dr.
Stanaitis Juozas
Stančikas John
Stankus Steponas
Stasiukonis Jonas
Steikūnienė Genovaitė
Stelmokas Antanas
Stepaitis Algirdas
Strimaitis Justas

Struzas John
Stulga Joseph
Stulpinas Vincas M.
Sugintas Benediktas, kun.
Susmaras Julius
Svedas Jonas
Svotelis Vytautas
Šadauskas Ildefonsas
Šarauskas Stasys
Šatas Aleksandras
Šatas D.
Ščesnulevičius Kazys
Šernas Adomas
Šernas Jonas
Šernas Petras
Šileikis Petras
Šilėnas Viktoras
Šimkus Mečys
Šimkus Valerijonas
Šimaitis Viktoras
Šimoliūnas Povilas
Škemaitė Marija
Šmatavičius Antanas
Šmulkštys Liudas
Šoliūnas Jonas
Šonta Juozas Md.
Špokas Balys
Šukelis Donatas
Šulaitis Juozas
Švažas Adolfas
Tallat-Kelpša Eduardas Md.
Tallat-Kelpša Vaclovas
Tamašauskienė Stasė
Tamulaitis Stasys
Tamulevičienė Ona
Tamulevičius Juozas
Tapulionis Jonas
Tara Juozas
Tarulienė Filomena
Taujenis Bronė
Tiškus Algirdas
Tiškus Bronius
Titėnas Antanas
Tričys Jonas
Tubelis Bronius
Tveras Antanas
Umbrasas Vladas
Underienė Aldona
Uselytė Ona
Vadopalaitė Irena
Vadopalas Antanas
Vadopalas Jonas
Vadopalas Vytautas
Vaicekonis Jonas
Vaičekauskas Kazimieras
Vaičius Kazimieras Md.
Vaitkevičiūtė Daiva
Vaitkus Andrius
Vaitkus Antanas
Valaitis Jonas, dr.
Valančius Grigas, dr.
Valantinas Vytautas
Valavičius Antanas
Valeika Bruno
Valentinas Albinas
Valis Antanas Md.
Valiukaitis Stasys
Valiukas Vytautas
Valiūnas Vincas
Vanagaitienė Lilija
Vansauskas Mykolas
Varnelis Kazys
Vasiukevičius Algirdas
Vaškevičiūtė Ona, dr.
Vaznelis Jonas
Vecerkauskas Gediminas
Velbasis Simas
Veličkaitė Asta
Vėlius Alfonsas
Venclova Pijus
Venclovas Jonas
Verbickas Antanas
Verkaitė Veronika
Veselka Jonas
Vičas Kazimieras
Vidmantas Stasys
Vijeikis Vladas
Viktoravičienė Danutė
Viktoravičius Jonas
Vilainis-Šidlauskas Adomas
Vilauskas Vladas
Vilkaitis Jonas
Vilkas Eugenijus
Vilčinskas Česlovas
Vilutis Juozas, kun.
Vilniaus Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakultetas
Vinciūnas Jonas
Virpša Stasys
Viržintienė Ona
Vyšniauskienė Ona
Zabarauskaitė Eglė
Zablockas Mykolas
Zailskis Antanas
Zakarevičius Antanas
Zampsatis Jurgis
Zaura Antanas
Zeikus Liudas
Zigaitis Augustinas
Zubkus Juozas
Zubrickas Juozas
Žadeikis Jonas
Žemaitis Anda
Žemaitis Juozas
Žemaitis V.
Žilevičius Stasys
Žilinskas Vytautas
Žoromskis Kazimieras
Žukauskas Klemas
Žumbakis Povilas

INDIANA

Bagdanskis Juozas
Bickienė Pr.
Brazaitis Gediminas
Bulota Julius
Celiešius P., Rev.
Čiakas Vytautas
Daukantas Bladas
Eidėnas Jonas
Gvozdžius Mykolas
Indreika Petras
Juodvalkis Antanas
Kanišauskas Valerijus
Kilius Povilas
Klimas Jonas
Kolupaila Steponas
Kriščiūnas Jonas
Laukaitis Andrius
Laureckas Adelė

Mackevičius Antanas
Makutėnas Stasys
Markevičius Algimantas
Masiulis Visvaldas L.
Mažeiva Vladas
Mikeliūnas Jonas
Petraitytė Birutė
Pocius Kazimieras
Skundra Algirdas
Tampauskas Jonas
Tompauskas Leonas
Valančius Izidorius
Valavičius Alfonsas
Vidutis Alfonsas
Vilutis Edvardas
Žukauskas Vitalis

IOWA

Morkūnas Simonas, kun.

LOUISIANA

Rutkauskas Benediktas, tėv.

MAINE

Būdavas St., kun.
Butkevičius Kęstutis, Rev.,O. F. M.
Engels Bronė
Gomas Juozas
Grigalauskas Povilas
Kalvaitis Alfonsas

MARYLAND

Ankudas Stasys
Ankudavičius Juozas
Armanavičienė Elena
Austra Juozas
Bradūnas Kazys
Brazauskas Matas
Budreika Bronė
Česonis Antanas
Čipkus Alfonsas
Dambrauskas Pijus, kun.
Dėdinas Jonas
Dūda Rapolas
Dulys Kazys
Galinis Ona
Galinaitis Juozas
Gudauskas Kazys
Griškėnas Vaclovas
Ignatavičius Jonas
Jakubauskienė Albina
Janušas Stasys
Kalinauskas Andrius
Kalnietis Jonas
Karalius Vincas
Karaša Motiejus
Karaša Narimantas
Šv. Kazimiero Seserys
Kirstukas Juozas
Krasauskas Irenijus
Kučiauskas Igoris
Kudirka Justinas
Laukaitis Jonas
Leonas Algirdas
Lietuvninkas Jonas
Ližaitis Eduardas
Ližaitis Juozas
Majauskaitė Ona
Nastopka Vilius
Nekrošius Jonas
Patlaba Petras, kun.
Pečkaitis Justinas
Petrulis Vincas
Praščiūnas Albinas
Radžius Aleksandras
Rakūnas Kazys
Sližys Eligijus
Surdokas Cezaris
Svotelis Alfonsas
Šimkus Morkus
Vaškys Vytautas
Veliuona Motiejus
Venckūnas Ignas
Zitkus Cecilia
Želvys Adalbertas, dr.

MASSACHUSETTS

Adamavičius Kazys
Adomaitis Vytautas
Adomavičius Kazys
Adomkevičius Jonas
Andrius Juozas
Apšega Paul A.
Ausiejus Petras
Babickas Povilas
Bacevičius Antanas
Bačiulis Antanas
Bajerčius Bronius
Bakšys Juozas
Balta Kazys
Baltušis Stasys
Bapkaitis Kazimieras
Baranauskas Kazys
Bartašiūnas Antanas
Bartašiūnas Jonas
Baškauskas Juozas
Baškys Jonas
Brazauskas Juozas
Bernatonis John F., Rev.
Bertašius Jonas
Bielkevičius Romualdas
Biliūnas Vytautas
Bilvaisienė Birutė
Biržiška Vaclovas, prof.
Brazdžionis Algis
Brazdžionis Bernardas
Bričkus Juozas
Budreika Romas
Čereška Jonas
Česna Kazys
Čibas Daumantas
Cibas Edmundas
Dabrila Vincas
Dačinskas Juozas
Danerytė Birutė
Dėdinas Jonas
Dilba Adolfas
Durickienė Sofija
Eitavičienė Irena
Eitavičius Eduardas
Federavičius Jurgis
Galinis Bronius
Galinis Pranas
Garsienė Angelė
Giedraitis Izidorius
Gimbutas Jurgis, inž.
Gineitis Henrikas
Girnius Antanas
Girnius Juozas dr.
Girulytė Aldona

Gofensienė Stasė
Grabliauskas Stasys
Griežė Jurgelevičius Stasys
Grigaliūnas Benediktas
Grušas Emilija
Gustaitis Antanas
Irlikaitė Angelė
Ivaška Aleksandras
Izbickas Vytautas
Jagminas Romualdas
Jakimavičius Vladas
Jakimaitis Casimir
Jakutis Stasys
Janavičius Kazys
Janonis Vytautas
Januskis John L.
Januška Antanas
Januškis Elzbieta
Jarišauskaitė Eugenija
Jašinskas Jurgis
Jenkus C. Charles, Rev.
Juknevičius Antanas
Juraitis P., kun.
Juras F. M., prel.
Jurgelevičius Pranas
Jurkštas Algimantas
Juškaitis Pranciškus, kun.
Juozapaitis Andrius
Kairiukštis Jurgis P.
Kaladė Petras, dr.
Kancevičius John
Kapeckas Vytautas
Karosas Albinas
Kasmauskas Jonas
Kausevičius Alfonsas
Kazlauskas Stasys
Keblinskas Kęstutis
Keturakienė Olympija
Keturakis Andrius
Kirša Faustas
Klabis Constantinas
Končius Ignas
Kontautas Petras
Kriaučiūnas Bronius
Krisiukėnas Alfredas, dr.
Kriščiukaitis Kazys
Kriščiūnas Antanas
Kubilius Viktoras
Kulbis Petras
Kulbokas Vladas
Kuncaitis Juozas
Kvietkauskas Pranas
Laurinaitienė Stasė
Leimonas Juozas
Lembertas Pranas
Lendraitis Valteris
Lescinskis Francis
Leveckytė Regina
Liauba Albinas
Liepas Stasys
Lizdenienė Stasė
Ludavičius Jurgis
Lušytė Irena
Lušys Stasys
Mačys Vytautas
Mainelis Pranas
Mališauskienė Eugenija
Manomaitis Eugenijus
Manomaitis Mykolas
Martyšius Jonas
Martinkus Petras
Matulevičius Juozas
Mažeika Povilas, dr.
Mažonas Antanas
Meilus Eduardas
Mereckytė Liuda
Merkis Kazys
Mickevičius Bronius
Mickūnas Vladas
Mikalauskas Jonas, inž.
Mikalauskas Julijonas
Mikalauskas Valius
Miliūnas Izidorius
Milkovaitis Karolis
Minkeliūnas Vincas
Mockus Kazys
Mockus Stasys
Mučinskas Pranas
Mudėnas Bronius
Narkevičius Jonas
Nauragis Ipolitas
Nausėdienė Margarita
Nevis Juozas M.
Nikolskytė Liucija
Norvaišienė Marija
Okunis Jurgis
Orentas Leonas
Padagas Aleksandras
Paliulis Bronius
Paplauskaitė Danutė
Pareigis Kazys
Pašakarnis L. Juozas, dr.
Paukštys Pranas
Paulauskas Vaclovas, Rev.
Pauliukonis Pranas
Petkelienė Petronelė
Petraitis A., kun.
Petronis Juozas
Piešina Vladas
Pilka Dominic, dr.
Pilka Petras
Pipiras Jonas
Plaušinaitienė Marcelė
Plikšnys Povilas
Prapuolenis Stasys
Radavičius Antanas
Radzevičius Petras
Ralkevičius Zigfridas
Raudonis Stasys
Rauktys Juozas
Razvadauskas Pranas
Reivydas Liudas
Repšys Albinas
Rudžiūnaitė Danutė
Santvaras Algimantas
Simanavičius Kazys
Sirutavičius Vladas, inž.
Shimon Peter Jr.
Skobeika Valerija
Snarskis Zigmas
Sonda Jackus
Spirauskas Juozas
Stankūnaitė Aldona
Staričenkienė Milda
Starinskas Jonas
Steponaitienė Elena
Strolia Vytautas
Sveikauskas Aleksas
Svilas Alfonsas
Šaras Juozas Robertas

Šidlauskas Kazys, dr.
Šimėnas Kazys
Šimkus W.
Škudžinskas Antanas
Šmitienė Stasė
Špakevičius Julijonas
Šlėžas Petras
Švagždys Jonas, kun.
Šuopys Jonas
Tamošaitis Vytautas
Treinys Apolinaras
Tuinila Adomas
Tumas Adomas
Tunkūnas Edmund
Tyla Povilas
Ulpienė Joana
Utenis Bronius
Vagelis Antanas
Vaičaitis Pijus
Vaičekauskas Vytautas
Vaičjurgis Juozas
Vaičiūnas Petras
Vaitkevičiūtė Janina
Vakauza Valentinas
Valentinas Andrius
Vasil Romas
Vasiliauskas Antanas J.
Vasiliauskas Jonas
Vasiliauskas Tomas
Vasys K. A., kun.
Vedeckas Leonas
Vembrė Juozas
Vembrė Mykolas
Vembrė Stasys, kun.
Venckus Jonas
Vengris Jonas, dr.
Viličinskas Antanas
Vileniškis Ignas
Viščinis Petras
Vizbaras Jonas
Vizgaitytė Aldona
Vizgirda Tadas
Vizgirda Viktoras
Zaranka Justinas
Žibinskienė Magdalena
Žičkus Povilas
Židžiūnas Vladas
Žitinevičius Jonas
Žukauskas Romualdas

MICHIGAN

Abarius Mykolas
Alantas Vytautas
Aleškaitis Petras
Ambromavičius Povilas
Anužis Elena
Arbačiauskienė Alė
Astašaitis A.
Augūnas Algimantas
Babrickas Leonas
Balėniūnas Bronius, dr.
Baltrušaitis Gaudentas
Balzerytė Ona
Banėnas Antanas
Banionis Antanas
Barauskas Vladas
Baublys Jurgis
Bliūdžius Albinas
Bražėnas Algimantas
Bražys Vincas
Briedis Juozas
Brokaitė Elena
Būblys Vladas
Bulotienė Eugenija
Burkus Jonas, Rev.
Cibulskis Stasys
Dambrauskas Tomas
Daugvydas Kazimieras
Dryža Stepas
Duoba Antanas
Garliauskas Stasys
Gilvydis Alfonsas
Girniukaitis Bronius
Girulis Kazys
Gliaudys Jurgis
Gricius Kazys
Gubilas Aleksandras
Heiningas Leopoldas
Idzelevičius Jurgis
Januškevičius Antanas
Jonušas P.
Jukša Juozas
Karalius Jeronimas
Karaliūnas Stasys
Kardauskas Antanas, Rev.
Katinas Pranas
Kavaliauskas Juozas
Kirtiklis Jonas
Kirvelaitis Justinas
Kodatienė Kunigunda
Končiūnas Vytautas
Korsokas Julijonas, kun.
Kundrotienė Kurmauskienė Valerija
Kriščiunevičius Viktoras, kun.
Lekas Juozas
Leknius Kazys
Lozickas Leonas
Makarienė Stasė
Maselis Jonas
Mikaila Jurgis
Mikalauskas Valius
Misiūnas Pranas
Nakas Alfonsas
Nemanis Fabijonas
Norvilas Vaclovas
Olšauskaitė Felicija
Padalis Pranas, dr.
Pajaujienė O.
Paruškevičius Jonas
Pauža Vladas
Pažėra Stasys
Pečiūrienė Jūratė
Pescekas Leonardas
Petrauskas Antanas
Petravičius Leonas
Petravičius Pranas
Petrulis Vytas
Polikaitis Bronius
Pusdešris Justinas
Puskepalaitienė Liucija
Putrius Petras
Racka Antanas
Rancans J., vyskupas
Rauby Helen
Ražanskas Kazys
Riauba Jurgis, kun.
Rugienius Jonas
Skirgaudas Ignas
Sližys Stasys
Staniulis Česlovas

Stapulionis Stasys
Staškevičius Vladas
Šileikaitė Birutė
Šnapštys Marijonas
Šutas Juozas
Švoba Jonas
Urbanavičienė Aldona
Urbonas Vacys
Užubalis Antanas
Vaitiekaitis Algirdas
Valys Albertas
Valys Vytautas
Veselka Viktoras
Viskantas Vladas
Vismantas Liudas
Vitas Jonas
Ward Niola
Zaranka Pranas
Žalkauskas Antanas
Žiedas Alfonsas
Žiukas Peter

MINESOTA

Puskepalaitis Albertas

MISSOURI

Sandanavičius Mečislovas, kan.

MONTANA

Patašius Jonas, Rev.

NEBRASKA

Adomonis Petras
Alminas Kazys
Alminas Kazys Kęstutis
Antanėlienė Laima
Aukštuolis Mečys
Bagdonas Valentinas
Bukšnys Jurgis
Damijonaitis Jurgis
Dapšienė Elena
Drukteinienė Joana
Dubauskas Antanas
Gaudušas Liudas
Jonyka Juozas
Mickevičius Stasys
Mikulis Algis
Musteikis Leonardas, kun.
Petraška Edvardas
Petrikonis Juozas
Sakalas Juozas
Sederavičius Vytautas
Serapinas Rapolas
Smailys Jonas
Tautkus Juozas, kun.

NEW JERSEY

Adomaitis Stasys
Adomavičius Vladas
Aidukas Adolfas
Aidukas Antanas
Andriulis Adolfas
Andriulis Alfonsas
Astrauskas August
Augulis Stepas
Augulis Vaclovas
Balčiūnas Bronius
Baltramiejūnas Kazys
Baltrušaitis Juozas
Baltutis Vytautas
Barzdukas Kazys
Bartys Kazys
Bastakys Pranas, Rev.
Bernotas Marijonas
Bioševas Valesus
Bivainis Povilas
Būtėnas Petras
Butvydas Vincas
Cvirkaitė Aldona
Čižiūnas Vaclovas
Demikis Vytautas, kun.
Dilis Vladas
Dūda Titas
Dzikas Stasys
Eitmanas Algirdas
Endriūnas Vincas S. D. B., Rev.
Gelažėla Antanas
Giedrikis Stasys
Gražys Albinas
Gudonis Antanas
Ivanauskas Vytautas
Jankūnas Kazys
Januškevičius Algirdas
Jasiukevičius Jonas
Jokubaitis Pranas
Jokubaitis Viktoras
Juška Juozas
Kačanauskas Algirdas
Kalašinskas Vytautas
Karalevičius V., kun.
Kasperas Antanas, kun.
Kavolis Vytautas
Kazilionis Antanas
Kiaunė Vladas
Kinta Jonas, Rev.
Klimas Mikas
Kulas Charles
Kungys Zigmas
Kupinskas Pranas
Kvedaras Vytautas
Laitušis Jonas
Lanauskas Petras
Laučka Balys
Lengvenis Vincent
Liaudanskas Kostas
Liskus Bronius
Liudvinaitis Jonas
Lozoraitis Vytautas
Macijauskas Bronė
Mačiulaitis Petras
Majauskienė Julija
Meilus Stasys
Melinis Vladas
Mikalauskas Stepas
Miknius Stasys
Mikonis Emilija
Mockus Adolfas
Morkūnas Leonas
Naujalis Ona
Paškevičius Povilas
Paulis Charles F.
Petrutis Alfonsas
Plioplys Jonas
Pocius Domininkas, Rev.
Pragulbickas Juozas, Rev.
Prapuolenis Juozas
Preikštas Liudas
Preikštas Vincas
Puronas Pranas
Ramanauskas Vaclovas

Razminas Vytautas
Rimavičius Algirdas
Rugys Antanas
Rusteika Albina
Sakalauskas Vytautas
Sakalauskienė Eleonora
Saveikis Pranas
Savickas Jonas
Sipaila Kazys
Skurvydas Ona
Stanaitis Stasys
Stanaitis Vladas
Starkus Jonas, kun., dr.
Stukas Albinas
Stukas Jokūbas
šarkenis Balys
šaulys Marija
šlepetis Pranas
Šulinskas Osvaldas
Tallat-Kelpša Tadas
Totoraitis Petras, kun.
Trečiokas Kazys
Tursa Vladas
Valaitis Antanas
Valickas Juozas
Vasylionis Bronius
Vilimas Pranas
Vitkauskas Antanas
Vyliaudas Balys
Zaranka Fabijonas
Zareckas Vladas
Zoštautas Vaclovas
Žilevičius Juozas
Žiūraitis Tomas Vytautas O. P., tėv.

NEW MEXICO

Aleksiejus Stasys, Rev.

NEW YORK

Adomaitis Jonas
Aistis Jonas
Aleksandravičius Kvirinas
Alexis Frank
Ališis Stasys
Alyta Jonas
Alinauskas Stasys
Ališauskas Povilas
Alksninis Vaclovas
Ananjevas Vytautas
Ambrozaitis Kazys, dr.
Andriekus Leonardas, tėv.
Apanavičienė Birutė
Audėnas Juozas
Augustinas Vytautas
Avižonis Vytautas, dr.
Aželis Antanas, dr.
Bacevičius Vytautas
Bagdonas Julius
Bagdonas Klem
Baliutavičius Pranas
Balkūnas J., Msgr.
Balnius Vytautas
Balsys Vladas
Baltakis Pranas
Bandžiukienė Liuda
Barčiauskas Vladas
Barziliauskas Teresė
Bastys Jonas
Batisa Juozas
Baužinskas Juozas
Bendorius Antanas
Bielinis Kipras
Bielskis Peter
Biliūnas Mykolas
Bliudnikas Petras
Brazis Algirdas
Briedis Jonas
Brucas Frank
Bručienė Olga
Bublaitis Jurgis
Burdulis Juozas
Burkūnas Antanas
Butkus Jonas
Butkus Juozas
Butkys P.
Cibas Mykolas
Cieminis Andrius
Ciplickas Jonas
Čeponis Benjaminas
Čepukas Jonas
Černius Juozas
Čiapas Stasys
Čiurlys Kazys
Čygas Balys
Čyvas J.
Čyvas Matas, kun.
Dabušis Viktoras, kun.
Dambrava Vytautas A.,dr.
Dambriūnas Leonardas
Dargis Alfonsas
Daunienė Gražina
Dičpinigaitis Juozas, dr.
Dimas Adolfas
Druseikis Algis
Dumbrys Aleksandras, dr.
Dziakonas Alfonsas
Elvys Petras
Gabė Juozas
Galminas Jonas
Garšva Juozas
Garunkštis Bronius
Gasiliūnas Ignas
Gaubys Paulius
Gedeika Balys
Gedvilas Vaclovas
Ginkus Juozas
Glovackaitė Adelė
Grabau-Grabauskas J.
Graudušis Mikas
Grinevičius Gediminas
Grudzinskaitė Irena
Grudzinskas Kostas
Grušnys Arnoldas, dr.
Gudaitis Antanas
Gudelis Mirga
Gudelis Vincas
Ingelevičius Vladas
Jacikevičius Balys
Jacyna Julius
Jagminas Vacys
Jakas Pranas
Jakienė Sofija
Jakštas Leonas
Jankauskas Stasys
Jankus Jurgis
Janulevičienė Janina
Janušonis Povilas
Jesaitis Juozas Kęstutis In.
Jonikas Vincas
Jonušas Česlovas

Juknys Petras
Juodis Jonas
Juozaitis Antanas
Jurgėla Antanas
Jurkus Paulius
Kalinauskas Zigmas
Kaminskas J., prof.
Kanauka Vincas, prof.
Karmozinas Eduardas
Karosas Kazys
Karvelis Jonas, dr.
Katilas Grace
Kepalas Kazys
Kepenis Regina
Kiaulėnas Petras
Kiaunė Jurgis
Kidolis Vytautas
Kisielius Romualdas
Kiznis Jonas
Klimas Leon., kun.
Klivečka Jonas
Kontrimas Simonas
Koppas Vsevolodas
Krakauskas Bronius
Kraučiūnas Kazys
Kregždienė Marija
Kregždys Adolfas
Kriaučeliūnas Angelė
Krinickas Kęstutis
Kristaponis Henrikas
Krulikas Kazys
Kulber Helen
Kumpikas Julius
Kupčiūnas Jonas
Kurklietis Vladas
Kybartas Karolis
Labanauskas Povilas
Labuckas Bronius
Lapienė Pranė
Laučka Juozas B.
Laugalis Vytautas
Lelevičius Vladas, dr.
Leskaičiai Stasys ir Vincė
Liaukus Justinas
Lišauskas V.
Lukas Stasys Kazimieras
Mačionis Antanas
Mačiulis Pranas
Mainelytė Rožė
Mardosas Alfonsas
Sesuo Marija Lucillė
Markeliūnas Bronius
Martusevičius Alfonsas
Masiulionis Romualdas
Matekūnas Petras
Mathews Alex
Matiukas Juozas
Matulaitienė Jadvyga
Matyckas Stanislovas
Maurukas Juozas
Mažeika Alfonsas
Maželis Vytautas
Mažionis Eduardas
Mekys Eduardas
Mickevičiūtė Kleva
Mickeliūnienė Elena
Mičiulis Antanas
Mikoliūnas Petras
Milaševičius Adalbertas
Milčius Viktoras
Minkūnas Petras
Misiūnas Juozas
Molis Mikas
Montvila Petras
Motuzas K.
Mrozinskas Saulius
Musteikis Antanas
Nakutavičius Juozas
Narkeliūnaitė Salomėja
Narkevičius Liudas
Narvydas Pranas
Naujokaitis Pranas
Naujokas Andrius
Navickas Feliksas
Navickas Juozas
Nemickas Bronius
Sister M. Nicodema O. P.
Novickis Antanas
Nutautas Stasys
Osmolskis Povilas
Pakalnis Norbertas, kun.
Pakalniškis Jonas
Paknys Steponas
Pam Anton
Paprockas Petras
Paprockas Vaclovas, dr.
Patamsis Antanas
Paukštys Izidorius
Petkevičius Justas, dr.
Petniūnas Juozas
Petravičius Vytautas
Petrika Antanas dr.,
Petrikas Mindaugas
Petrulis Jonas
Plečkauskas Juozas
Pliupelis Eduardas
Poderis Jonas
Polinauskaitė M.
Poškus Stasys
Povilaitis Pranas
Pranciškonai Tėvai
Prasciūnas Robertas
Puidokas Pranas
Pumputis Antanas
Račkauskas Antanas
Radušis Jonas
Ragelis Antanas
Rajeckas Faustas
Rajeckas Gediminas
Ramanauskas Antanas
Ramančionis Leonas
Rannit Aleksas
Rasimas Petras
Rastenis Vincas
Raulinaitis Zigmas
Razgaitis Mečislovas
Remeza Jonas
Reventas Antanas
Rimydis Antanas
Rogers Isabelle
Ruokis Jonas, kun.
Ruzgas Algirdas
Ryliškis Andrius
Sabaliauskas Antanas
Sadauskaitė Valerija
Sakalauskaitė Česlava
Saladžiūtė Danutė
Salemonaitė Regina
Samušis Alfonsas
Savickas Tadas, dr.

Sidzikauskas Vaclovas
Simutis Anicetas
Sinkevičius Eduardas
Slapsys Mykolas
Sodaitis Antanas
Solomončikas Vincas
Spokas Liudas
Sprainaitis Jonas
Stančius Povilas, dr.
Stankaitis Jonas, dr.
Staskus Vladas
Stašinskas Vytautas
Stočkus Br.
Strazdas Jonas
Surantas Danguolė, dr.
Sutkus Bronius
Svalbonas Balys
Šalčius Algimantas
Šapolas Juozas
Šešplaukis Alfonsas
Šetikas Antanas
Šiaučiūnas Stasys
Šileikis Jonas
Šimaitis Julius
Širka Vaclovas, Rev.
Šiugžda Justinas
Škėma Antanas
Šlapelis Feliksas
Šlapelis Petras
Šlepetys Jonas
Šlupas Aldona, dr.
Šomkaitė Rožė
Šulaitis Donatas
Švipas Vladas
Tamašauskas Jurgis
Tinfo Ava
Toconis Leonas
Tolischus Michel
Trimakas Antanas, dr.
Trojanas Stasys
Urbaitytė Elena
Vaičiulaitis Antanas
Vainauskas Pranas
Vainius Antanas
Vainius Kazimieras
Vaitekūnas Aleksandras
Vaitekūnas Vytautas
Vaizgenis Jonas
Valaitis Jurgis
Valavas Juozas
Valiušaitis Stasys, kun., dr .
Vasiukevičius Stasys, kun.
Vaslavičius Albinas
Vasikauskas Vladas
Varnas A. J., inž.
Vebeliūnas Petras
Vedegys Jurgis J.
Velminskas Bronius
Vencius Bladas, dr.
Venclova Petras
Verbyla Albinas
Vidmantas Gabrielius
Vileniškis Augustinas
Vilgalys Jonas
Vilpišauskas Juozas
Virbickas Leonas
Višnius Vincas J.
Vitkus Valerijonas
Vizbara Algirdas
Yagella Teodoras
Zaganėvičiūtė Zofija
Zatorskis Juozas
Zeidotas Juozas
Zelenkevičius Vytautas
Zikaras Vairutis
Zobarskas Stepas
Žebertavičius Vincas
Žiekus Alfonsas
Žilevičius Juozas, prof.
Žmuidzinas Vytautas
Žukas Jonas
Žukas Robertas
Žukas Vaclovas
Žukas Vytautas
Žurauskas Jonas

NORTH CAROLINA

Avižonis Konstantinas, dr.

NORTH DAKOTA

Bacevičius Jonas, Rev.
Bojorūnas L.
Radvinauskas Vincas, kun.

OHIO

Abraitis Julius, dr.
Alekna Pranas
Alseika Vytautas
Ambrazas Pranas
Augulis Vytalis
Aukštuolis Vytautas
Bagdonaitė Aldona, Md.
Balanda Vincas
Balčiūnas Jurgis, Md.
Balčiūnas Petras
Banevičius Leonas
Barzdukas Stasys
Batura Juozas
Bielskus Algirdas
Brazienė Nijolė .
Braziulis Vytautas Alfonsas
Braziulis Vladas
Bridžius Andrius, dr.
Bružas Juozas
Bučmys Steponas
Budrys Kazys
Cukuras Valdemaras
Čapkevičius Edmundas
Damušis A., dr.
Daugėla Jonas
Daukantas Birutė
Dautartas Leonas
Domasevičius Vytautas
Drukteinis Edmund, dr.
Edmontas Mikas J.
Gaidžiūnas Balys
Giedraitis Vytautas
Gruodis Petras
Gudėnas Jonas
Idzelevičius Henrikas
Jakštas Juozas, dr.
Juodvalkytė Stefanija
Juškėnas Gerardas
Kabašinskas Adomas
Kaklauskas Juozas
Kalvaitis Juozas
Kamentavičius Vytautas
Karalius Pranas
Karnėnas Eduardas
Karosas Klemensas

Kasakaitis Vaclovas
Kasulaitis Algirdas Jonas
Kavaliauskas Vacys
Kavaliūnas Antanas
Kazėnas Julius
Kazlauskaitė Albina
Kazlauskas Petras, dr.
Kersnauskas Eduardas
Kizlaitis Vincas
Klimas Adolfas
Kliorys Petras
Knystautaitė Gražina
Kriaučiūnas Juozas, dr.
Kubiliūnas Juozas
Laikūnas Aleksandras
Laniauskas Simas
Laurinaitis P.
Leimonas Juozas
Leonas Jonas
Mackevičius Andrius
Malinauskas Ig.
Marcinkevičius Kazimieras
Mažonas Kazimieras
Mikolauskas Juozas
Mikoliūnas Antanas
Mikšys Povilas
Mikulskis Alfonsas
Milašauskas Jonas
Morkūnas Vaitiekus
Nasvytis Eugenija
Nasvytis Jaunutis
Nasvytis Steponas
Naujokaitis Jonas
Obelinis Zenonas
Palubinskas Mečys
Palubinskas Viktoras
Palubinskas Vladas
Paulauskas Kostas
Pautienius Kazimieras, dr.
Pašakarnis Vytautas
Paškonis Augustinas
Petruškevičiūtė Bronė
Petukauskas Vladas
Pivoriūnas Juozas
Pračkys Bronė
Prikockienė Marija
Puplesis Petras
Puskunigis Kęstutis
Puškorius Jonas
Puškorius Viktoras, dr.
Ramanauskas A.
Rimašauskas Jonas
Rocevičius Vaclovas
Rugys Antanas
Sagienė Aleksandra
Sakalauskas Antanas
Saldukienė B. R.
Senkus Vytautas
Skardžius Pranas, dr.
Skrinska Juozas
Smetona Julius
Stravinskas Petras
Širvaitis Kazimieras, Din., dr.
Vaičaitis Jonas
Vaitėnas Mykolas
Valiukas Kazys
Virbalis Jonas
Vyšniauskas Jonas
Zigmantas Petras
Žilinskas Petras
Žukas Kostas
Žygas Juozas

OREGON

Brazauskas Pijus, kun.

PENNSYLVANIA

Adomonis Jurgis
Aleliūnas Simon
Bagdonavičius Vladas
Bakuckas Juozas
Balčius Petras
Bobelis Jurgis A.
Bučmys Gediminas
Buinevičius Bronius
Butkienė N.
Čepėnas Vytautas
Česonis Juozas
Cheleden Charles
Čikotas Kazys
Dirmauskas Bronius
Dovydėnas Liudas
Gaigalas Adolfas
Gasparėnas Kazys
Gečas Stasys
Gruzdys Vincent
Gudėnas Kazys, dr.
Ignatenkovas Olga
Jankevičius Vytautas
Jucevičius Vyt.
Jurskis Alfonsas, prof.
Kanin (Kaniušis) Antanas
Karalius Vytautas
Kalvaitis Justinas
Kemeklis Henrikas
Klimas Antanas
Krėvė-Mickevičius V., prof.
Liormanas Raimundas
Maciūnas Vincas, dr.
Mačiulis J. P.
Makarauskas Povilas
Mašalaitis Vincas
Mažeika Henrikas
Mažiulis A.
Mitalas Petras
Mockūnas Simas
Mykolaitis Vytautas
Naras Jonas
Ostrauskas Kostas
Pakštas Kazys
Petrauskas Adakris, prof.
Petronis Oskaras
Purvinas Martynas
Puzinas Jonas, prof.
Raila Stasys, kun.
Raugas Balys
Romanauskas Andrius
Salys Antanas, dr.
Schuch Helen
Stelmokas Jonas
Stiklorius Jonas Arvydas
Sušinskas Alfonsas
Šalčiūnas Vincas
Šatas Julius
Šuopys Vytautas
Švedas Jonas
Traun August M.
Tvarkūnas Bronius
Vaišnys Motiejus
Valaitis Kazys

Valančius Ignas, prel.
Vaškelis Aleksas
Volertas Vytautas

RHODE ISLAND

Beinorius Jonas
Kairys Juozas
Martinkus Vaclovas, kun.
Matulionis Balys, dr.
Vaitekūnas Jonas, kun.
Vaitkus Mykolas, kan.

TENNESEE

Masaitis Česlovas, prof.

VERMONT

Mikšys Petras

WEST VIRGINIA

Bieliauskas V., dr.
Slavynas Vincas, kun.

WISCONSIN

Alekna Gubertas
Bajorūnas Mykolas
Balčiūnas Vytautas
Dargis Leonardas
Gaidelis Vitalis
Gelgaudas Stasys
Gura Zigmas
Janušonis Povilas
Jaras Alfonsas
Laurinaitis Aleksas
Lirgameris Zigmas
Mickevičius Pranas
Mockus Kazys
Navazelskis Povilas
Oberjaitis Antanas
Pažėra Baltrus
Petravičius Jonas
Petrušaitis Petras
Račys Ipolitas
Rakauskas Algirdas
Rakauskas Martynas
Repšys Kostas
Rimka Steponas
Skirmuntas Vladas
Skruodis Mečislovas
Šumskis Jonas
Turūta Pranas
Vaitiekūnas Vladas
Valaitis Stasys
Žilėnas Vladas
Žvirzdys Vytautas

CANADA

Abromaitis Leonas
Abromaitis Mečys
Abromaitis Vytautas
Adamonis Petras
Adomaitis Jonas
Adomavičius Leonas
Adomonis Jonas
Alekna Leonas
Aleksa Jonas
Alponderis Juozas
Alsbergas Alfonsas
Alšėnas Pranas
Andriušis Bronius
Andriukaitis Juozas
Andrukaitis Edvardas, dr.
Aniolauskas Julius
Ankudavičius Felix
Antanaitienė Elena
Antanaitis Vladas
Apanavičius Evaristas
Arimas Antanas
Arlauskaitė Marija
Arštikaitis Jonas
Astas Juozas
Astravas Aloyzas
Astravas Kostas
Augūnas Edmundas
Aukštaitė Marija
Aušrotas Vytautas
Ažubalis Petras, Rev.
Babeckas Vytautas
Bagdžiūnas Bronius
Bajorinas Adolfas
Baipšys Stasys
Bakšys Julius
Bakšys Stasys
Bakūnas Vladas
Balsys Leopoldas
Baltakys Jonas
„Baltija" leidykla
Baltrukonis Kazys
Baltuonis Pranas
Balzaras Leonas
Banelis Stasys
Banionis Mindaugas
Barauskas Stasys
Barisas Bronius
Barisas V.
Barkauskas Jonas
Baronaitienė Adelė
Baronaitis Pranas
Baronas Kazys
Bartkus Jokūbas
Bartusevičius Lionginas
Barzevičius Juozas
Baubinas Stasys
Beleckas Petras
Beliūnas Juozas
Berneckas Pranas
Bersėnas Juozas
Bertašius Justinas, kun.
Bertulis Antanas
Beržinskas Juozas
Besasparis Pranas
Bilevičius Vytautas
Blinstrubienė Pranė
Blužienė Konstancija
Braziukaitis Alius
Breichmanas Petras
Bruškevičius Antanas
Bubelis Eugenijus
Bubliauskas Aloyzas
Bucantas Joseph
Budnikas Julius
Budreika Povilas
Budrevičius Kęstutis
Bugailiškis Antanas
Buinys Adomas
Bukarauskas Pranas
Bulionis Jonas
Bulkė Petras
Bulota Juozas
Bulovas Romas
Bumbulis Antanas

Bungardas Kazys
Burbulevičius Albertas
Burdinavičius Stasys
Burkauskas Petras
Bušmantas Vytautas
Cicėnas Jeronimas
Čepaitis Bronius
Čepaitis Kazimieras
Čepukas Jonas
Čerškus Kostas
Čerškutė Ona
Česekas Jonas
Čėsna Vytautas
Čipkus Petras
Činčius Kazys
Čuplinskaitė Gražina
Dabkus Kazys
Dalius Stasys
Dalinda Kleopas
Dalmotas Jonas
Dambazas Jonas
Dambrauskas Jonas
Dambrauskas Tadas
Danaitis Jonas
Danta Edmundas
Daniliūnas Eduardas Feliksas
Dargis Aldona
Dargis Stasys
Dargis Vytautas
Daugelevičius Alfonsas
Daugirdas Jurgis
Daugvainienė Zuzana
Daukšas Bronius
Daveikis Vincas
Demikis Jurgis
Dervaitis Jonas
Didžbalis Jonas
Dikinis Algimantas
Docius Alfonsas
Dragašius Algimantas
Dragunevičius Petras
Dramantas Steponas
Draugelis Algirdas
Drevinskienė Antanina
Dubinskas Juozas
Dudaravičius Algimantas
Dudėlas Jonas
Dumbliauskas Viktoras
Duobaitienė Teodora V.
Dvilaitis Juozas
Effertienė Veronika
Eimantas Kostas
Eimantas Leonardas
Erelis Bronius
Falkauskas Teodoras
Firavičius Antanas
Franciscan Fathers
Gačionis Albinas
Gailevičius Stasys
Gaižutis Jeronimas
Gaputytė Elena
Gataveckienė Benjamina
Gaurienė Aldona
Gaudzė Jonas
Gečas Kazys
Gedgaudas Eugenijus
Gelažnikas Haris
Genutis Jonas
Giedraitis Juozas
Gintautas Vytautas
Girdvainis Juozas
Girdvainis Zigmas
Girinis Leonas
Grajauskas Bronius
Greičius Jonas
Grigaitis Kęstutis
Grigaliūnas Stasys
Grigaravičius Povilas
Grinius Elvyra
Grinius Vytautas
Grušauskas Stasys
Gudaitis Alfonsas
Gudelis Albertas
Gudelis Jonas
Gudelis Pranas
Gudinskas Kazys
Gumbelevičius Edvardas
Gurevičius Antanas
Gustaitis Jonas
Gutauskas Danutė
Gutauskas Jonas
Guobys Mykolas
Guoga Bonaventūra
Ignatavičius Markus
Indralienė Ona
Irlikis Valentinas
Jacevičius Kazys
Jagėla Juozas
Jakubauskas Juozas
Jakubickas Steponas
Jakutavičius Petras
Jankus Pranas
Jankutė Elzė
Jankūnas Albertas
Januška Mykolas
Januška Vincas
Janušauskas Stasys
Janušauskas Vladas
Januševičius P.
Januškevičius Česlovas
Jarašūnas Matas
Jasėnas Juozas
Jaškevičius Vadas
Tėvai jėzuitai
Jokubaitis Pranciškus
Jonikas Jonas
Jonynas Vytautas
Jucys Aleksandras
Juodagalvis Algirdas
Juodelis Petras
Juodis Marcijonas
Juodgudis Jonas
Juodišius Vytautas
Juodviršis Mykolas
Juozaitis Juozas
Jurgelis Stasys
Jurgutis Marcelinas
Jurkevičius Juozas
Jurkšaitis Jonas
Jurkšaitis Pijus
Jurkus Donas
Juškaitis Jonas
Kačergius Vincas
Kairys Antanas
Kairys Stepas
Kalasauskas Eugenijus
Kalendra Kostas
Kalnėnas Adomas
Kalmantavičius Alfonsas
Kamaitis Antanas

Kaminskas Kazimieras
Kantautas Adomas
Kantvydas Albinas
Kapočiūnas Pranas
Kapočius Viktoras
Kardelis Jonas
Kardelis Valentas
Karosas Jurgis
Kašinskas Benediktas
Katilius Bronius
Kaveckas Antanas, dr.
Kazlauskas Petras
Kazlauskas Enrikas
Kažemėkas Jonas
Kažemėkas Juozas
Kaziukonis Pranas
Keblys Antanas
Keliačius Alfonsas
Kerbelis Vaclovas
Keršys Antanas
Kęsgaila Steponas
Kežinaitis Juozas
Kibirkštytė Irena
Kirvaitis Jonas
Klevas Leonas
Klimas Antanas
Kochanka Domas
Koncevičius Antanas
Kovelis Petras
Kozulis Pranas
Krasauskas Ipolitas
Krikščiūnas Vytautas
Kriščiūnas Mečys
Krištolaitis Juozas
Kromas Balys
Kšivickas Jonas
Kučinskas Henry R.
Kudaba Eduardas
Kudulis Stasys
Kudzma Augustinas
Kulnys Victor V.
Kuolas Aloyzas
Kuolas Augustinas
Kuprevičius Jonas
Kuzma Vincas
Kvedaras Kazys
Kviecinskas Stasys
Kybartas Alfonsas
Kybartienė Elena
Kynas Juozas
Ladigas Jonas
Laimikis Juozas
Laniauskas Vacys
Lapinskas Pijus
Laugalys Zigmas
Laurušonis Pranas
Lazdutis Motiejus
Lelis Petras
Lengnikaitė Danutė
Lenkaitis Jonas
Lesevičius Pranas
Leskauskas Jurgis
Leščius Jonas
Levinskas Leonas, dr.
Liaugminas Juozas
Lingė Petras
Liškauskas Bronius
Liuima Vytautas
Luinys Vytautas
Lukoševičius Jonas
Lukoševičius Juozas
Lukoševičius Petras
Lukoševičiūtė Saulė
Lukošiūtė Karolina
Lukošius Karolis
Lukošius Kostas
Lukša Ramonas
Macijauskas Jonas
Macijauskas Vytautas
Mackevičius Bronius
Mačys Andrius
Majauskas Kazimieras
Makusa Vladas
Mankus Jonas
Markauskas Petras
Markevičius Albinas
Markov Aldona
Masionas Jonas
Matkevičius Klemensas
Matukaitė Regina
Matulionis Jonas
Matuliūnas Adolfas
Mažeika Petras
Mažionis Albertas
Meilus Vytautas
Meksrūnas Stasys
Melnykas Gediminas
Meškauskas Balys
Miceika Vladas
Mickevičius Aleksandras
Mickūnas Bronius
Mickūnas Česlovas
Mickus Kostas
Mikalajūnas Juzefa
Mikalauskas Jonas
Mikalonis Vincas
Mikoliūnas Jonas
Mikštas Mikas
Mikšys Jonas
Mileris Kazys
Miliauskas Antanas
Mingela Antanas
Miniotas Vitoldas
Miškinis Antanas
Mockus Vladas
Montvila Pranas
Montvilas Vytautas
Morkevičius Aldona
Morkūnas Vladas
Motiejūnas Adolfas
Motušis Kazimieras
Mozūras Bronius
Mureika Stasys
Mylė Augustas
Naginionis Stasys
Nagys Henrikas
Narbutas Jonas
Narkevičius Vincas
Narmantas Stepas
Navickas Ignas
Navickas Vaclovas
Nickus Domininkas
Norkeliūnas Domininkas
Norkus Kęstutis
Orvydas Balys
Otto Kazimieras
Pacevičius Antanas
Pacevičius Boleslovas, Rev.
Paciūnas Stasys
Paškauskas Vytautas

Pakalnis Antanas
Pakalniškis Vytautas
Pakauskas Stasys
Paleckis Aleksandras
Palčiauskas Leonas
Palionis Algirdas
Paliulis Vladas
Panavas Vladas
Paplauskas-Ramūnas A., dr.
Paškevičius Jonas
Paškevičius Jonas
Paškevičius Petras
Patamsis Alfonsas
Paulauskas Aleksas
Paulionis Vytautas
Pažemis Jonas
Pažėra Juozas
Peleckas Petras
Peleckis Antanas
Peteraitis Vilius
Petkevičius Andrius
Petraitis Adolfina
Petraška Antanas
Petrašiūnas Andrius
Petrauskas Jonas
Petrelis Jonas
Petronis Jonas
Petrulis Vytautas
Petrušaitis Apolinaras
Petrutis Petras
Piečaitis Vincas
Pikšilingis Justinas
Pilipavičius Stasys
Piliponis Zigmas
Plenys Aleksas
Pleinys Jeronimas
Plioplys Vaclovas
Poskaitis Valentinas
Povilaitis Bronius
Povilauskas Jonas
Prakapas Jonas
Prakapas Stasys
Prakas Petras
Pranaitienė Marija
Pranaitis Pranas
Pranckūnas Sigitas
Prankienė Pranciška
Prapuolenytė Stasė
Preikšaitis Jurgis
Prielgauskas Klemensas
Priščepionka Viktoras
Proscevičius Henrikas
Prunskus Antanas
Pagaciauskas Vincas
Pukelevičiūtė Birutė
Pulianauskas Zigmas
Puniskienė Aldona
Pundžius Alfonsas
Pyragius Juozas
Račkus Izidorius
Račys Jonas
Račys Jurgis
Račytė Regina
Raguckas Juozas
Rakštienė Sofija
Raščius Antanas
Ratavičienė Agutė
Rauckis Vytautas
Raudonaitytė I.
Raupėnas Stasys
Remaikaitė Skolastika
Remeikienė Lionė
Ribskis Aleksandras
Rimkevičius Ieva
Rimkūnas Pranas
Rimkus Pranas
Rizleris Eduardas
Rosinas Albertas
Rožanskas Rustulis
Rudinskas Pranas
Rukšėnas Gediminas
Rusinas Karolis
Rusinavičius Vladas
Ruzgas Albinas
Ruzgas Antanas
Sabas Antanas, kun.
Sabaliauskas Jeronimas
Sakalas Pranas
Sakalauskas Balys
Sakalauskas Jonas
Sakalauskas J.
Sakalauskas Juozas
Sakavičius Vincas
Saulius Vladas
Savickas Algirdas
Savickas Povilas
Sendžikas Vytautas
Senkevičius Česlovas
Senkevičius Vytautas
Senkevičius Vytautas
Simanavičius Jonas
Simutis Antanas
Sinkus Juozas
Skablauskas Petras
Skaistys Jonas
Skardžius Aleksandras
Skaržinskas Jurgis
Skrebutėnas Vytautas
Skilandžiūnas Pranas
Skrinskas Vytautas
Skripkutė Genovaitė
Skučas Juozas
Skudra J. V.
Slabasevičius Antanas
Slavinskas Domas
Sleinius Jurgis
Smitaitė Vanda
Stabingis Vladas
Stanaitis Jonas
Stanaitis Kazys
Stankaitytė Marija
Stankevičius Vladas
Stankūnaitė Teresė
Stankus Kazys
Stasevičius Albinas
Stasevičius Mečys
Staskevičius Albertas
Staškevičius Bronius
Staškūnas Viktoras
Staugaitis Antanas
Steigvilas Antanas
Stonis Stepas
Stonkus Juozas
Stonkus Juozas
Stonkus Zenonas
Strazdas Jurgis
Strazdas Jurgis
Strikienė Jovita
Stulgys Jonas
Stundžia Kazys

Subatnikaitė Valentina
Sudikas Eduardas
Sungaila Angelika
Suslavičius Jonas
Sutkaitis Stasys
Svilas Juozas
Svidenis Juozas
Šadauskaitė Natalija
Šajauka Ignas
Šalčiūnas Antanas
Šalna Leonas
Šaltenis Julius
Šapoka Adolfas
Šarapnickas Juozas
Šarūnas Juozas
Šcegauskas Povilas
Šegamogas Jonas
Šepetienė Janina
Šernas Jonas
Šešelgis Vladas
Šiaučiulis Juozas
Šidlauskaitė A., dr.
Šimanskis Modestas
Šimelaitis Pranas
Šimkus Jonas
Šiugždinis Paulius
Šniuolis Mečys
Špakauskaitė Aldona
Štaras Juozas
Štuikys Vytautas
Štuopys Povilas
Šturmaitis Bernardas
Šulcas Jonas
Šulmistras Mykolas
Tadarauskas Juozas, Rev., dr.
Tamošiūnas Otonas
Tamulaitis Vytautas
Taseckas Vytautas
Taujenytė Adelė
Tautkevičius Antanas
Telyčėnienė Genovaitė
Tevelis Antanas
Tirkševičius Juozas
Tiškevičius Česlovas
Toliušis Kostas
Tolutis M. V.
Tulpinas Kazys
Tumosas Pranas
Tutinas Kostas
Urbas Steve
Urbonas Jonas
Urbonas Linas
Urbonas Mečys
Urbonas Vincas
Urnevičius Adomas
Usvalaitė Made
Usvaltas Jurgis
Uždravis Benjaminas
Užupys Viktoras
Vabuolas Jonas
Vadakojis Antanas
Vaičaitis Vincas
Vaidila Bronius
Vaidotas Vytautas
Vainauskas Alfonsas
Vaitkevičius Vacys
Vaitkūnas Petras
Vaitkus Jonas
Vaitkus Liudgardas
Vaitonis Povilas
Vaišvilienė Stasė
Valaitis Jeronimas
Valaitis Kazys
Valickas Stasys
Valiūnienė Eugenija
Valka Vytautas
Varnas Ignas
Vasiliauskas Vacys
Vasiliauskas Vytautas
Vaškelis Bronius
Vaštokas Liudas
Vazalinskas Alfonsas
Vembrė Edvardas
Venckevičius Vytautas
Venslovaitis Juozas
Venslovaitis Justinas
Verbickas Stasys
Verykis Petras
Veselka Kazys
Vičiulis Pranas
Vidugiris Bronius
Vilutis Petras
Vindašius Leonas
Virbickas Antanas
Virbūnas Andrius
Viskantas Alfonsas
Vitkienė Aldona
Vitkūnas Jonas
Vosylius Pijus
Vizbaras Pranas
Vyšniauskas Antanas
Vyšniauskas Juozas
Vyšniauskas Liudas
Wilde Artūras
Yokubynas Jonas
Zabiela Eduardas
Zabulionis Mykolas
Zabulionis Napoleonas
Zadlauskas Karolis
Zakarevičius Mečys
Zarembaitė Aldona
Zbarauskas Kipras
Zubas Petras
Zubas Petras
Zubrickas Algis
Zubrickas Benediktas
Žaliokas Stepas
Žalnieriūnas Viktoras
Žalys Ignas
Žemaitis Adolfas
Žilinskas Bronius
Žilinskas Vytautas
Žilys Stasys
Žioba Stasys
Žiogas Domas
Žiukas Jonas
Žukauskas Kazys
Žulys Aleksas
Žutautas Pranas

ARGENTINA

Andrijauskas Ignas
Andriuška Irena Sofija
Andriuška Vacys
Andziulis Juozas
Balčiūnas Antanas
Buivydas Česlovas
Burba Kazimieras
Čekanauskas Jonas, inž.
Čikštas Jonas

Dičius Anatolius, inž.
Gintyla Juozas
Gogelis Vytautas
Kairys Antanas
Kaminskas Kazimieras
Kaparienė Ona
Katinas Napoleonas
Kavaliauskas Jonas
Kavaliauskas Stasys
Korsakas Antanas
Krapavickas Petras, prof.
Krapavickas Pranas, inž.
Kuncaitis Justas, dr.
Kuraitis Petras
Miselis Antanas
Misiūnas Antanas
Musteikis Robertas, inž.
Namikas Daumantas
Norkus Kastantas
Ožinskas Pranas
Ramanauskas Jonas
Simanavičius Domas
Sruoga Leonardas
Steikūnas Jonas
Sudnius Jonas
Survila Bernardas
Urbietis Vladas
Vaitiekūnas Leopoldas
Vidūnas Petras
Zavickas Juozas
Židelis Antanas

ANGLIJA

Adamonis F.
Akelaitis Vincas
Ambraziūnas Jonas
Antanaitis Petras
Balčiūnas Mykolas
Balsienė Regina
Barauskas Aleksas
Barauskas Kazimieras
Bartkus Vladas
Černevičius Albinas
Černiauskas Bronius
Dargis Vladas
Daunoras Bronius
Deikavičius Vladas
Dividzinskas Julius
Domeika Juozas
Dragūnas Povilas
Dranginis Kazys
Džiuvė Aleksas
Gečas Vytautas
Gedzevičius Leonas
Giedraitis Romualdas
Gylytė Aldona
Jacevičius Stasys
Jankus Kazimieras
Jauneika Placidas
Jurka Kazys
Juška Jonas
Juozelskis Jonas
Kairiūkštienė Ona
Kavaliauskas Juozas
Keršys Juozas
Kmieliauskas Bronius
Kuzmickis Jonas, Rev.
Latvinas Adolfas
Luža Juozas
Manchesterio Liet. Socialinis Klubas
Mariūnas Antanas
Meilus Ildefonsas
Micuta Jurgis
Milašius Pranas
Mockus Nikodemas
Norbutas Izidorius
Norvaiša Alfonsas
Paliulienė Marija
Pečkaitis Pranas
Petrenko Marija
Putcė Aldonis
Raslanas Bronius
Ratkevičius Mykolas
Senkus Juozas
Sinkevičienė Antanina
Skrabas Kostas
Skripkutė Liucija
Stabačinskas Vladas
Stakėnas Albertas
Stepanavičius D.
Steponaitis Justinas, Rev.
Steponavičius Valerijonas
Striminas Vladas
Strunskis J.
Šadvikis Juozas
Šimėnas Bronius
Tamošaitis Liudas
Tvanauskas Pranas
Urbonas Jonas
Vaškys Feliksas
Zymantas Stasys
Žudžius Rapolas

BELGIJA

Dėdinas J., kun.
Morkūnas Vladas
Povilaitis P., inž.

BRAZILIJA

Kaseliūnas Jonas

DANIJA

Šliašinskas Česlovas

ITALIA

Balčiūnas Vytautas, Rev.
Collegio San Casimiro
Padre Ereminas I. C
Kazlauskas Vytautas
Krasauskas Rapolas, Rev.
Padolskis Vincentas, vyskupas
Sakevičius Jonas, Rev.
Smilgevičius Zenonas
Šeškevičius Juozas, Rev.
Vaišnora J., kun., dr.
Zeliauskas Juozas, Rev.

OLANDIJA

Galkus Antanas

ŠVEICARIJA

Audenis J.
Gerutis A., dr. jur.
Kušlys Alfonsas, dr.
Regelis K., prof.
Šaulys B.

VOKIETIJA

Bernatonis Alfonsas, Tėv.
Blynas Stepas
Giedraitis Antanas
Kaleckis Viktoras, kun.
Krupavičius M., prel.
Literskis V., dr.
Liubinas Bronius, kun.
Paškevičius Antanas, kun.
Rimeikis Jonas
Rukša Antanas, dr.
VLIKO Vykdomoji Taryba

COLUMBIJA

Baltrušaitis Otas
Baronaitė Anastazija
Bužėnas Mečislovas
Čypas Vytautas
Dirikis Algirdas
Dominauskas K., kun.
Dumskis Vytautas
Elvikis Juozas
Garlauskas Leonardas
Garšva Zenonas, agr.
Graužinis Juozas
Grinienė Aldona
Holicek M.
Jazbutis Stasys
Kalėda Juozas
Karnauskas Konradas, dr.
Klastauskas Kazys
Kuodys Vladas
Mačiulaitis Vytautas
Mankeliūnas Vytautas Matas
Misiūnas Stasys
Pacevičius Vladas
Paulėnienė Liudvika, dr.
Penčyla Juozas
Petrauskaitė Emilija
Petrauskas Juozas
Petrulienė P.
Ruginis Vytautas
Skerstonas Ričardas
Slavinas Vytautas
Šviedrys Ed.
Trejus Viktoras
Urbanas Linas
Vaičiūnas Vaclovas, kun.
Yonušas Zino S. B.
Zaranka Juozas
Zelčiūtė-Holecel Marija
Zikarienė Vanda
Žakevičius Juozas

PERU

Svabinskas Irena

URAGVAJUS

Čibiras Kazimieras
Dorelis Vytautas
Graužinis Kazimieras, dr.
Grigaliūnas Stanislovas
Grišonas Anatolijus
Kaušinis Adolfas
Mikalauskas Vladas, Rev.
Svečiulis Mykolas

VENECUELA

Aizinas Kazys
Akelis Vytautas
Balčiūnas Kazys Kazimieras
Baliutavičius Mečys
Baziliauskas Antanas
Bundelis Martynas
Bunkartas Justinas
Dapsys Viktoras
Delertas Adolfas
Dervojedaitienė Elena
Dirvelis Jurgis
Diržys Antanas
Domeika Zigmas
Drangauskas Lionginas
Eidrigevičius Stasys
Giliauskas Titas
Gintautas Kazimieras
Gorodeckas Stasys
Gudelis Julius
Gutauskienė Elena
Jaloveckas Petras
Kikas Donatas
Kripavičius Henrikas
Kruminas Visvaldas
Kuzavinis Vladas
Kvedaras Bronius
Leonavičius Julius
Lepsys Kostas
Maslykinas Povilas
Meliūnas Petras
Milmantienė Aldona
Morkūnas Vladas
Naujenis Vytautas
Neniškis Petras
Noreika Zigmas
Pesliakas Zbignevas
Podokockūnas Juozas
Sabaliauskas Antanas, kun.
Seikutė Irena
Senikienė Bronė
Stanevičius Jonas
Stapulionis Antanas
Staskevičius Irena
Stepenkas Jurgis
Subačius Feliksas
Šiaudikis Romualdas, inž.
Šulcas Antanas
Švabinskienė Alina
Tamašauskas Leonas
Trinkūnas Antanas
Tumėnas Petras
Vabalas Aleksandras
Vaisiūnas Julius
Venckus Vladas, inž.
Viskontas Aloyzas
Zubinienė Valentina
Zupkus Marius
Žalnieriūnaitė Irena
Žemgulys Andrius

AUSTRALIJA

Abarauskas Vytas
Aglinskas Vytautas
Alčiauskas Alfonsas
Alekna Povilas
Ališauskas Vincas
Alyta Albertas
Ambrazas Jurgis
Andriušis Pulgis
Apinys Mikas
Augutis Nedas

Aukštuolis Gintaras
Bačiulis Jonas
Bagdonas Stasys
Bajoras Antanas
Bajorūnas Andrius
Balčiūnas Silvestras
Balkus Povilas
Balsys Vladas
Baltrūnas Leonas
Baltutis Petras
Baltutis Povilas
Baltutis Viktoras
Bareišis Povilas
Barkauskas Balys
Bernaitis Vilius
Bosikis Vladas
Brasas Stasys
Bučinskas Algirdas
Bulakienė Marija
Burneikis D.
Butkus Petras, Rev.
Cibulskis Jonas
Čeičys Stasys
Dabravolskis K.
Dabrėga Povilas
Dainutis Borisas
Davalga Mečys
Dehn Jurgis
Didelis Vytautas
Doniela Vytautas
Draginis Pranas
Dudėnas Jonas
Dumčius Vladas
Fledžinskas Vytautas
Gaidžionis Viktoras
Gaigalas Aleksandras
Gasėnas Norbertas
Gasiūnas Andrius
Gasiūnas Antanas
Gavelis Antanas
Gestartas Izidorius
Giedraitytė Danutė
Gylys Jurgis
Glušauskas Jurgis
Greimas Romualdas
Grekepelis Antanas
Grigonis Algimantas
Grina Simas
Gružas Faustas
Gudaitis Juozas
Gudelienė Marija
Guščia Stepas
Ilgūnas Vacys
Jagutis Stasys
Jakštas Aleksandras
Jankauskas Simas
Janulis Vytautas
Jaronis Liudas
Jasevičius Juozas
Jasiūnas Jonas
Jatulis Paulius, dr.
Jencius Jonas
Jokubaitis Zigmas
Jucius Anicetas
Jurgaitis Kostas
Jurgelionis Bronius
Kalpokas Adolfas
Kalvaitis Jonas
Kapočiūnas Bronius
Karitonas Jonas
Karpavičius Algirdas
Karvelis Leonardas
Kaunas Izidorius
Kaunelis Feliksas
Kazokas Vincas
Kedys Jonas Petras
Keraitis K.
Kilikonis V. Aleksandras
Klimaitis Vytautas
Klupšas Kazys
Koženiauskas Vladas
Krausaitė Danguolė
Krausas Antanas
Krausas Romas
Krausas Vytautas
Kruzas Algirdas
Kučiauskas Viktoras
Kučinskas Zenonas
Kudirka Algirdas
Kudžius Evaldas
Labutis K.
Lapšys Jonas
Lazauskas Vincas
Levickas Albinas
Linkevičius Vitalis
Lisauskas K.
Lukavičius B.
Lukošiūnas Povilas
Mackus Kostas
Makulis Juozas
Marcinkus Juozas
Marčiulionis Aleksandras
Markevičius Algirdas
Martinkus Liudas
Matiukas Pranas
Mazgelis Balys
Maželis Antanas
Meiliūnas Vincas
Mickus Antanas
Migevičius Ed.
Mikeliūnas Antanas
Milaknys Balys
Misevičiūtė Eugenija
Misevičiūtė Rita
Moras V.
Morkūnas Antanas
Morkūnas Petras
Morkys Vladas
Motuza Vincas
Munčelis Alfonsas
Mulokas Jonas
Nevardauskas Vytautas
Noreika Petras
Nortkus Vytautas
Ostrauskas Česlovas
Pacevičius Antanas
Pakalnis Leonas
Paliulis Domas
Pankevičius Emanuelis
Pareigis Mikas
Pačiulis Antanas
Petraitis Juozas
Petrauskas Alfredas
Petrikas Celestinas
Petronis Mykolas
Petruškevičius Vytautas
Pilka-Pilkalnis Petras
Pipiras Vincas
Plečkaitis J.
Pleškūnas Viktoras

Plokštis Bronius
Pocius Konstantinas
Poškus Petras
Povilaitis Simas
Povilavičius Jonas
Požėla Vladas
Pranckūnas Juozas
Protas Povilas
Pukelis Bruno
Puodžius Rudolfas
Pusdešris Pranas
Račkauskas V.
Raginis Vaclovas
Ramanauskas Juozas
Reisgys Jurgis
Remeikis Tatjana
Rimas Juozas
Rinkevičius Antanas
Rubaževičiūtė Alė
Rudys Mikas
Rukštelė Antanas
Rutenis Paulius
Sadauskas Alfonsas
Samuolis Zenonas
Sasnaitis Ignas
Saulius A.
Savaitis Vladas
Seženis Eduardas
Simankevičius Viktoras
Simniškis Vytautas
Sirgedas Povilas
Skerys Algirdas
Skerys Antanas
Stalba Vytautas
Stankauskas Jonas
Stankevičius Al.
Statkus Stasys
Stimburys Povilas
Straukas Bronius
Šablevičius Vladas
Šalkauskas Henrikas
Šatkus Pranas
Šaltmiras Bronius
Šemienė Genovaitė
Šerelis Antanas
Šilainis Juozas
Šilinskas Leonas
Šimkūnas Algirdas
Šimkus Kazys
Šimkus Vaclovas
Štuopys Povilas
Šulcas Vaclovas
Švambarys Pranas
Talačka Algirdas
Tamošaitis Vacys
Taparauskas Kazys
Tinteris Jonas
Umeris Ričardas
Vaičaitis Justinas
Vaičaitis Pijus
Vaičius Leopoldas
Valys Jonas
Vaseris Pranas
Vasiliauskas Jurgis
Vasiulis Alfonsas
Vebrys Juozas
Velioniškytė Lilija
Venclova Romualdas
Venclovas Viktoras
Venckus Pranas
Venslovavičius Jonas
Veteikis Julius
Vingis Adomas
Vizbaras Jonas
Volodka Vaclovas
Vosylius Vytautas
Zagorskis Jonas
Zamoiskis Česys
Zemribas Al.
Zizas Mykolas
Zozas Laurynas
Žemaitis Antanas
Žiedas Bronius
Žilinskas Algimantas
Žilys Alg.
Žilys Juozas
Žygas Leonas
Žukauskas Juozas

L. E. REDAKCIJOS RĖMĖJAI

Pradėjusi darbą, L. E. redakcija keliais atvejais per spaudą kreipėsi į savo tautiečius, kviesdama juos į talką, ragindama rinkti lituanistinę medžiagą, prašydama Lietuvos fotografinių nuotraukų ir lietuviškų knygų. Kiekvieną kartą į tuos L. E. redakcijos atsišaukimus atsiliepdavo visa eilė mūsų tautiečių. Tik jų gerosios valios dėka L. E. redakcija šiandien jau turi apie porą šimtų lietuviškų senesnių ir naujesnių leidinių, įvairių žemėlapių, nemažą pluoštą nuotraukų, visą eilę Lietuvos albumų ir kt. vertybių, teikiančių nemažai medžiagos Lietuvių Enciklopedijai.

Savo dovanomis, savo prielankumu ir paskolintomis knygomis bei fotografinėmis nuotraukomis L. E. redakciją parėmė šie mūsų brangūs tautiečiai: Prof. K. Alminas, V. Ambrozevičius-Ambrose, A. Andrews, V. Anysienė, Vyt. Augustinas, V. Bačinskas, J. J. Barnath, J. Bistrickas, K. Bradūnas, Kun. Dr. P. Brazys, M. K. Butkevičius, O. F. M., A. Česonis, K. Daugvydas, Ur. T. Daukantienė, A. Galinskas, Prel. Pr. Juras, Adv. Ch. P. Kal, Prof. St. Kolupaila, P. Kurtinaitis, C. Luksis, Fil. Mikalajūnienė, Inž. J. Mulokas, K. Norkus, Prof. J. Puzinas, Dr. Al. M. Račkus, Ig. Serapinas, V. Sk., J. Skinderis, V . M. Stulpinas, K. Ščesnulevičius, L. Toconis, Alb. Trečiokas, K. Trečiokas, V. Zdanavičius, J. Žygas, J. Žukauskas. Seserys Kazimierietės Chicagoje maloniai leido naudotis savo biblioteka L. E. redaktoriams. Visa eilė kilnių lietuvių paskolino ir dovanojo mums senosios L. E. komplektus.

Lietuvių Enciklopedijos redakcija su dideliu nuoširdumu mini čia išvardintus talkininkus ir taria jiems nuoširdų lietuvišką dėkui už dovanotas knygas ir fotografines nuotraukas, už paskolintus Lietuvos albumus, už jų parodytą prielankumą redakcijos darbui.

L. E. Redakcija